

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

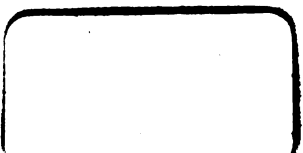
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

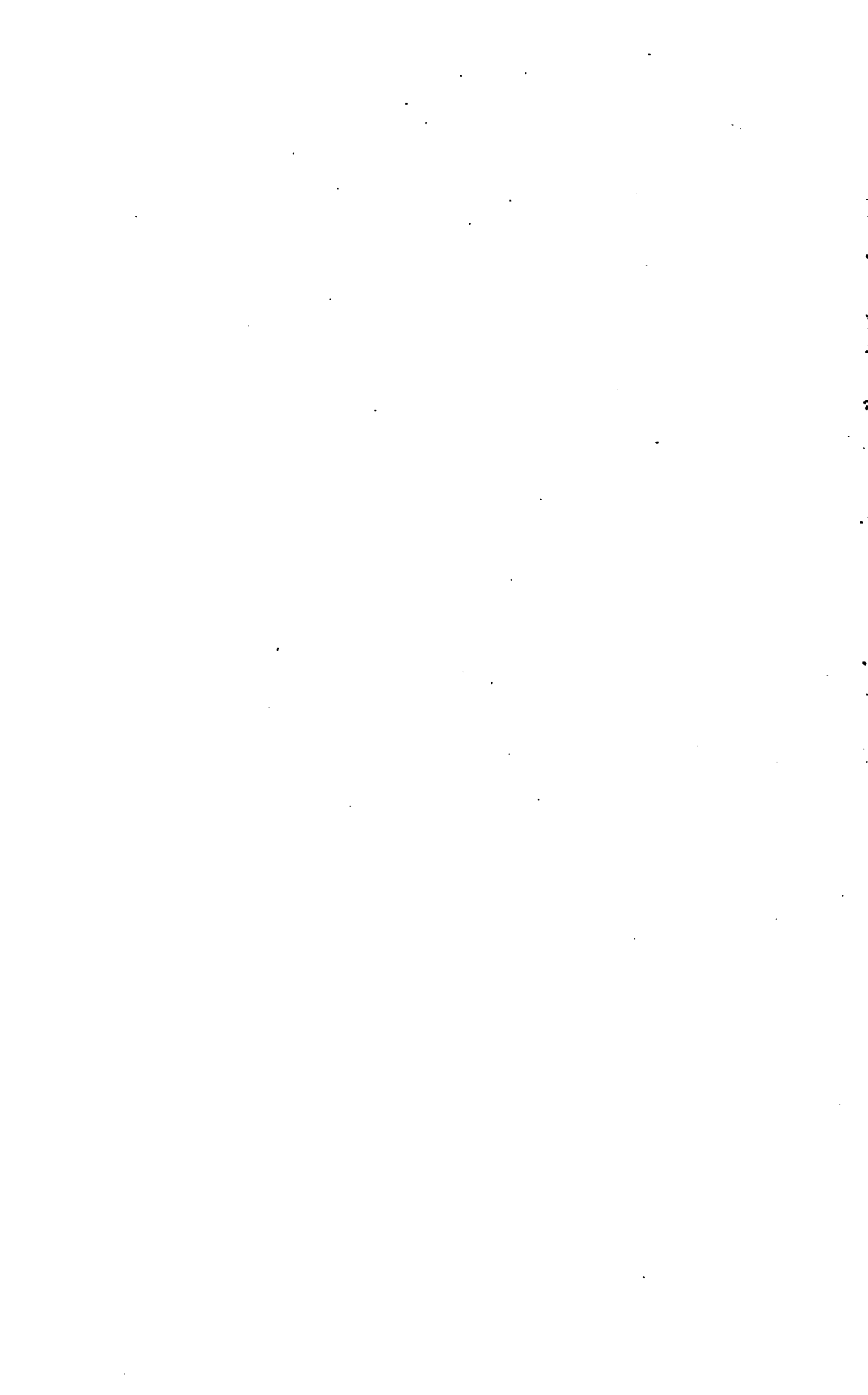
Celt 5042.3.35

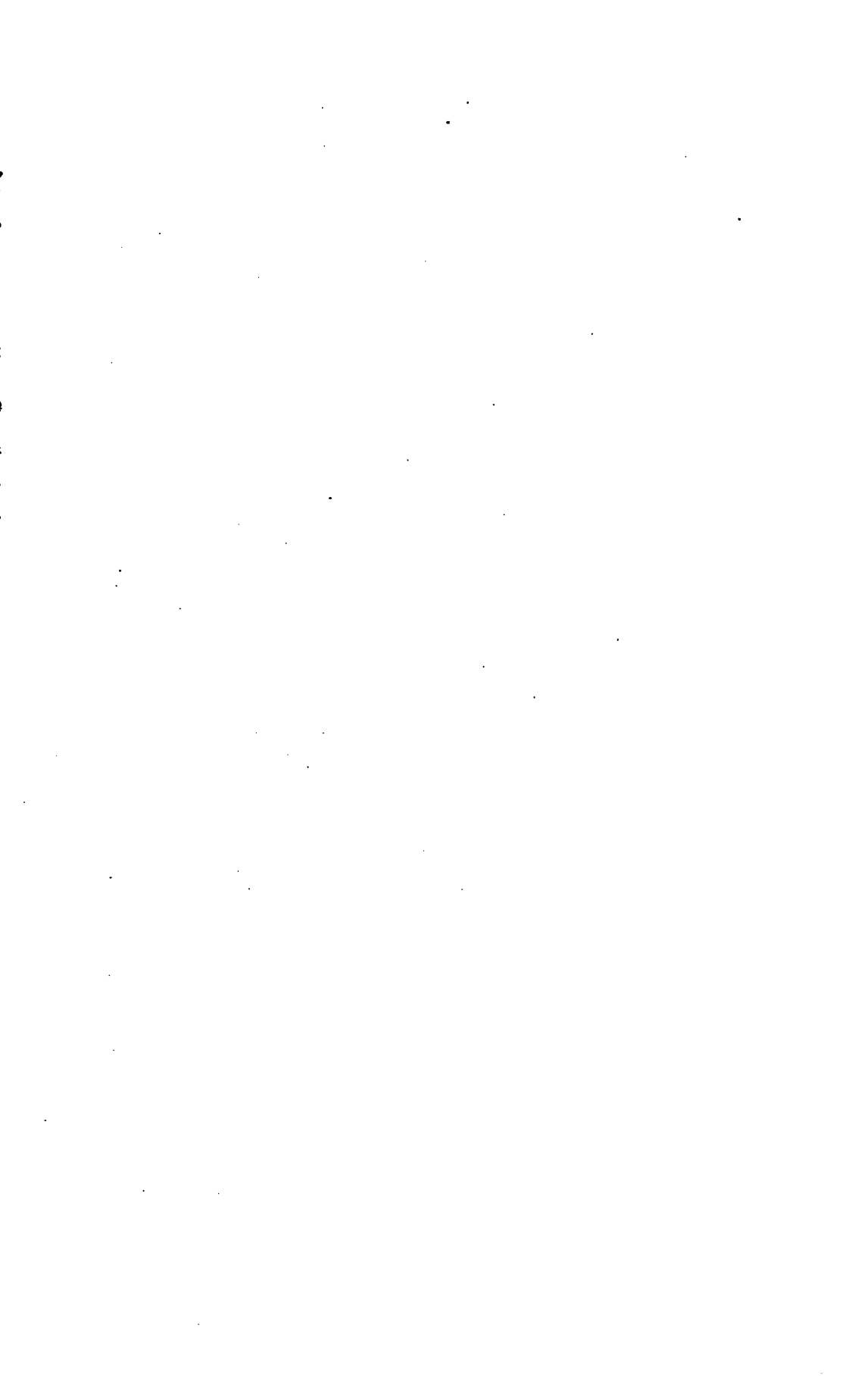

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

GEIRIADUR YSGRYTHYROL :

YN CYNNWYS

AR WYDDOCAD GEIRIAU ANGHYFIAITH

ARFEREDIG YN YR YSGRYTHYRAU :

YNGHYD AG

ENWAU AC HANESION YR AMRYWIOL GENEDLOEDD, TEYRNASOEDD,
A DINASOEDD, Y CRYBWYLLIR AM DANYNT YN Y BEIBL ;

HEFYD,

EGLURHAD BYR AR HOLL BRIF BYNCIAU CREFYDD :

GYDA

SYLWADAU BEIRNIADOL AR LAWER O YSGRYTHYRAU ;

AC Y MAE YN DANGOS

SEFYLLFA A MAINTIOLI MYNYDDOEDD ; NATURIAETHAU CREADURIAID ; COEDYDD A
MEINI GWERTHFAWR ; ABERTHAU, GWYLIAU A DEFODAU IUDEWIG,

FEL CYSGODAU O BETHAU YSBRYDOL AC EFENGYLAIDD.

GAN Y DIWEDDAR

BARCH. THOMAS CHARLES, B. A.,
O'E BALA.

CYFROL II.

YL AIL ARGRAFFIAD AMERICANAIDD, GYDAG YCHWANEGIADAU.

—o—

UTICA, E. N. :

ARGRAFFWYD GAN EVAN E. ROBERTS,
DEOS Y CYHOEDDWR, T. T. EVANS, FLOYD, E. N.

1863.

Cat 5042.3.35

Gift of
David R. Thomas
Coal Creek, Tenn.

GEIRIADUR YSGRYTHYROL.

HAB

HA, *Heb.* הָאָה *wi, aha, da, da iawn.* Cyfyng-air, yn arwyddo llawenydd a gorfoledd (Job 39. 25.) neu gwawd a dirmyg. Salm 35. 21. a 40. 15.

HAASTARI, *Heb.* אַחַשְׁתָּרִי [*rhedegwr*] mab Assur, o'i wraig Naarah. 1 Cron. 4. 6.

HABAIAH, *Heb.* חַבַּיָּה [*cuddiedig yr Arglwydd*] un o'r offeiriaid na chafwyd eu henwau yn ysgrifenedig yn mhllith yr achau, wedi eu dychweliad o Babilon, ac am hŷny bwriwyd ef allan o'r offeiriadaeth. Neh. 7. 63.

HABACUC, *Heb.* חַבְצַקֻּן [*ymdrechwr*] *Gr.* Ἀββακούμ. Nid oes hanes sicr am y prophwyd hwn. Nid yw ffug-chwedlau yr Iuddewon a'r Apocrypha am dano yn deilwng o'r sylw lleiaf. Y mae yn eglur iddo brophwydo cyn y caethiwed, hwyrach yn nghylch diwedd teyrnasiad Josiah, a declreu teyrnasiad Jehoiacim, yn cydoesi â Jeremiah. Y mae yn enwog yn mhllith prydyddion Hebraidd.* Y mae cysylltiad amryw ranau ei brophwydoliaeth, ei iaith, ei addurniadau, a'i ucheledd yn hynod. Prophwydodd Nahum am ddinystyr yr Assyriaid, y rhai a gachiwodd y deg llwyth; y mae Habacuc yn rhagfynegi barnedigaethau Duw ar y Caldeaid, y rhai a gyflawnasant gaethiwed y llwythau eraill. Cyfeirir ato yn aml yn y Testament Newydd fel ysgrifenydd dan ysbrydoliaeth Duw. Cymhar. pen. 1. 5. ág Act. 13. 40, 41. a 2. 3, 4. Rhuf. 1. 17. Gal. 3. 11. Heb. 10. 37, 38. Golygir yn gyffredin ei brophwydoliaethau am ddfrod y Caldeaid, a barnedigaethau Duw arnynt, eu bod yn cynnwys ynddynt hefyd ragddangosiad o aflwyddiant llygrwyr a gorthrymwr yr eglwys Gristionogol, a buddugoliaeth a goresgyniad cyffredinol gwir grefydd yn y diwedd dros yr holl ddaear. Y mae yn achwyn rhag anwiredd y wlad; yn dangos y dialedd erchyll a ddenai trwy y Caldeaid oblegid hyny; yn rhoddi cy-sur ac annogaeth i bobl yr Arglwydd i ddysgwyl wrtho; ac yn rhagfynegi barnedigaethan ofnadwy Duw ar eu gelynion. Pen. i. a ii. Y mae yn diweddu, trwy ddatgan yn y dull a'r ymadrodd mwyaf goruchel, a'r prydyddiaeth mwyaf ardderchog, rhyfeddodau Duw gynt er Israel, fel annogaeth iddynt hyderu arno, a gorfoleddu ynddo, yn wyneb y trallodau a'r

* Poeticus etiam est Habacucl stylus; sed maxime in oda, quæ inter absolutissimas in eo genere merito numerari potest. Lowth.

HAD

blinfyd oedd yn nesau. Y mae ei dduwioldeb a'i ffydd yn yr Arglwydd yn nodedig iawn, yn wyneb y pallod o bob peth: palled pob peth, ond ni phalla Duw ein hiachawdwr iaethl i'w bobl; ac y mae yn ddigon ei hunan, yn y diffyg o'r cwbl creëdig. Pan fyddo y ddaear a'r gwaith sydd ynddi wedi eu llosgi, bydd Duw yn nefoedd gyflawn i'w bobl. Pen. 3. 17, 18.

HABOR, dinas ar lan afon Gozan yn Media. 2 Bren. 17. 6. a 18. 11. 1 Cron. 5. 26. Gwel Major Rennel's *Excursion*, No. 2.

HACCATAN, *Heb.* חַקְטָן [*bychan*] tad Johanan. Ezra 8. 12.

HACALIAH, *Heb.* חַכְלִיָּה [*yr hwn sydd yn dysgwyl am yr Arglwydd*] tad Nehemiah. Neh. 1. 1. a 10. 1.

HACHILAH, *Heb.* חַכְלִיָּה [*fy ngobaith sydd ynddi*] bryn gyferbyn ag anialwch Ziph, lle bu Dafydd yn ymguddio, a Saul yn gwersyllu pan gymerodd Dafydd ei waywffon, a'i lestr dwfr. 1 Sam. 23. 19. a 26. 3, 11.

HACHMONI, *Heb.* חַכְמֹנִי [*doeth*] tad Jasobeam, un o gedyrn Dafydd, a phen y cadbeniaid. Cymb. 2 Sam. 23. 8. 1 Cron. 11. 11.

HADAD, *Heb.* חַדָּד [*cyfeillgarwch*] 1. Mab Bedad, yr hwn a olynodd Husam yn frenin ar Edom; tarawodd Midian yn maes Moab: enw ei ddinas oedd Afith. Gen. 36. 35.—2. Mab Baalhaanan, brenin Edom, ei ddinas oedd Pai. Ar ol ei farwolaeth hiwodraethwyd Edom gan ddugiaid. 1 Cron. 1. 51.—3. Mab Ismael, hwn a elwir hefyd Hadar. 1 Cron. 1. 30. Gen. 25. 15.—4. Mab brenin Edom, yr hwn a ddygwyd i'r Aipht gan weision ei dad, ac ef yn fachgon pan ddfrododd Joab wlad Edom. Rhoddodd brenin yr Aipht iddo bob peth angenrheidiol at ei gynnaluaeth. Cafodd ffafir yn ngolwg Pharaoh, ac a roddes chwaer ei wraig ei hun, Tahpenes yn wraig iddo. Gwedi marwolaeth Dafydd a Joab erfyniodd ar Pharaoh au gacl dychwelyd i'w wlad ei hun. Bu yn wrthwynebwr i Solomon wedi ei ddychweliad; ond nid oes hanes am bethau yn neillduol a wnaeth. 1 Bren. 11. 14—22.

HAD-AU-U, (hy-ad) hedyn; hil; deincodyn.—1. Hād, yn yr ystyr mwyaf priodol a arwydda y defnydd hyny a barotoir gan y Croawdwr mewn dynion, anifeiliaid, a llyisiau, i ail gynnyrchu y rhyw. Y maent oll yn hadu hād

yn ol eu rhyw, a thrwy hyn yn cynnyrchu ac yn parhau; yr hyn sydd yn dangos yn amlwg law rhagluniaeth fanwl yn eu ffurfiaid. Y mae hâd llyisiau, yn enwedig rhai o honynt, yn hynod o gywraint wedi eu hagog ac edrych arnynt trwy chwydd-wydr. Mae yr *holl lysieuyn* i'w welled yn ffurfiedig yn yr hedyn, fel y mae y llwden yn mol ei fam.* Y mae ffurthyllondab amryw lysiau yn dra rhyfedd. Gwenith India Tyrci a ddwg ar un paladr 2000 o hadau; y marcholen (*elecampane*) 3000; yr haul-floeden yn 4000; pabi neu lysiau y cwsg 32,000; un pen iddo, 8000; tábaco 360,000; rhedyn y fagwyr (*spleen worth*) 1,000,000. Hâd yr *angelica* yw y pereiddiaf yn y byd. Gwel *Encyclopædia*, Durham, Rey, Grew.

2. Yn allegawl, hâd a arwydda yr *hyn a genedlir*; a hyn yn gasgliadol am lawer, megys 'hâd Abraham,' sef ei holl hiliogaeth, (Gen. 17. 7, 8.) neu yn unigol am un, megys Seth. Gen. 4. 25.—Yr Arlywydd Iesu. Gal. 3. 16. Gen. 3. 15. Edr. ABRAHAM.—Y gair neu athrawiaeth yr efengyl a gyffelybir i hâd, am ei fod yn cael ei hau gan bregethwyr yr efengyl; am ei fod yn cael ei dderbyn i'r galon trwy ffydd; yn gwreiddio yno, ac yn dwyn ffurthyll cyfatebol iddo ei hun. Luc 8. 5, 11. Edr. GWRANDO. Gelwir ef yn 'hâd anlygredig.' 1 Petr 1. 23. Y mae yn anlygredig ynddo ei hun, sef yn para yn ei harddwch, ei gyflawnder, a'i effeithioldeb yn ddigyfnewid; hefyd yn ei effeithiau y mae yn anlygredig, gan ei fod yn adgennu dynion i anlygredigaeth ac anfarwoldeb. Y mae yr hyn a genedlir trwy y gair yn hâd yn aros byth; ni lygra, ni bydd marw, ac ni ddiwreiddir byth mo hono. 1 Ioan 3. 9.—Yr hyn a cilw Esaiah yn 'weddill,' (pen. 1. 9.) a eilw Paul yn 'hâd,' (Rhuf. 9. 29.) Yn cyfeirio at dull llafurwyr, er iddynt dreulio llawer o'u hâd yn fara, eto a gadwant y goreu at hâd; felly, mae gan yr Arglwydd weddill, yr hwn a achubir, yr hwn a fydd yn hâd i'r Arglwydd ar y ddaear.

'Efe a wél ei hâd.' Esa. 53. 10. Yr hâd yma yw y lluoedd lluosog y rhai a gredant ynddo o holl genedloedd y ddaear, yn ol addewid Duw i Abraham. Gen. 22. 18. Salm 89. 29, &c. Ni bydd ei aberthiad o hono ei hun yn ofer, ond bydd sicr o hâd bendedig a lluosog yn ganlynol i hyn; y bydd yntau hefyd yn sicr, er ei holl ddyoddefiadau, o fyw i weld ei hâd; er iddo aberthu ei hun, eto bydd byw, a bydd ffurthyllawn iawn.

'Ei hâd a'i gasanaetha ef,' sef Crist. Salm 22. 30. *הָאֵלֶּיךָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ* had a'i gwasanaetha ef, sef hiliogaeth y duwion y soniwyd am danynt yn yr adnod o'r blaen, gan fod addewid Duw yn cynnwys eu hâd gyda hwynt. Dent.

* Vetus est Empedocles, dogma, plantarum semina ovo case, ab illemed decidua. In eat in eo (ovo vel semine) velut in cicatrice, non sola vivantis carina, sed cum minimo trunco assurgentes partes, gemma scilicet, & insignis radice casun. Malpigi, p. 81.—Most seeds have in them a seminal plant perfectly formed, as the young is in the womb of animals. Ray, p. 98.

10. 15. a 30. 6, 19. Salm 69. 38. a 102. 23. Esa. 43. 5. a 44. 3. Neu hâd Crist, sef y plant a roddodd Duw iddo. Esa. 53. 10. Heb. 2. 13.

HADADEZER, *הַדְדֵּזֶר* [*prydfurthwch cymnorthwy*] Mab Rehob, brenin Soba. Gorchfygodd Dafydd ef wrth afon Euphrates, ac a ddygodd oddiarno fil o gerbydan, saith gant o farhogion, ac ugain mil o wyr traed; torodd linytau gar meirch pob cerbyd, ond cant cerbyd a gadwodd. 2 Sam. 8. 3, 4.

HADAD-RIMMON, *הַדָּד־רִמּוֹן* [*llef Rimmon*, neu *deisyfiad ar Rimmon*, yr hwn oedd eilun-dduw y Syriaid] Dinas yn nyffryn Megido, yn agos i ba un y lladdwyd y brenin duw-iol Josiah, gan Pharaoh Necho brenin yr Aipht, yr hyn a fu yn achos o wylofain a dychryu mawr yn y parthau hyny. 2 Cron: 35. 22, 24. Zech. 12. 11. Galwyd y ddinas wedi hyny Maximianopolis, o barch i'r Ymerawdwr Maximiau. Yr oedd yn sefyll dwy filltir ar bymtheg o Cesarea, a deg o Jezreel.

HADAR, *הַדָּר* [*gogoniont, harddwch*] Mab ac olynwr Achor, brenin Edom, ac a deyrnasodd yn ninas Pai. Gen. 36. 39.

HADASAH, *הַדָּסָה* [*adnewyddiaid*, neu y *dydd cyntaf o'r mis*] Dinas, a'r leiaf yn Judah, yn cynnwys yn unig 50 o dai. Jos. 15. 37.

HADASSAH. Edr. ESTHER.

HADID. Edr. HADAD. Dinas yn Benjamin, medd Calmet. Ezra 2. 33. Neh. 7. 37. a 11. 34.

HADLAI, *הַדְּלַי* [*fy ngorphwysfa*] Tad Amasa. 2 Cron. 28. 12.

HADORAM, *הַדּוֹרָם* [*eu harddwch*] mab Joctan. Gen. 10. 27.

HADRACH, *הַדְּרַח* [*eich ystafell*] Dinas yn agos i Damascus. Zech. 9. 1.

HAEDD—EDIGAETH—IANT—U, (haedd) cyrhaedd; dal gafael ar; rhyglyddu, gobrynu; rhyglyddiant, teilyngdod, gobryn, eflilid; yn deilwng.

*Haeddu ar nyth y caewu.
Mal haeddu awyr a bach.
Ni lwydd llad ni haedder.*

Diar. Cymreig.

Y mae Duw yn talu ei haeddigaeth i ddynion, pan y mae yn eu cospi yn gyfiawn am eu pechodau. Salm 28. 4. Y mae pechod yn mhawb yn gyfiawn yn haeddu cospedigaeth, ac ni chospa Duw cyfiawn neb uwchlau yr hyn a haedda. Ni wnaeth Iesu Grist y cyfiawn ddim yn haeddu marwolaeth, ond dyoddefodd dros yr anghyfiawn. Luc 23. 15. Wrth gospi, haeddiant y pechadur yw rheol Duw; ond wrth drugarhau, ei drugarogrwydd ei hun yw ei reol. Dat. 16. 6. Heb. 10. 29. Salm 51. 1.

HAEL—IONI, (hy-acl) rhodddgar, codawl; hyged, calonrwydd, llaw-egor, syberlan, hyrodd. Y mae haelioni yn arwyddo yr hyn a

roddir i'r tlawd, neu ysbryd rhwydd y rhoddwyr yn cyfranu. 2 Cor. 8. 2. a 9. 11, 13. Yn ei haelioni, fel pob peth arall, mae yr Arglwydd yn rhagori yn anfeidrol ar ei holl groaduriaid; 'yr hwn sydd yn rhoi yn haelionus i bawb.' Iago 1. 5. Mae yn rhoi yn rhwydd o'i roddgarwch; nid llawer i rai, neu ychydig i rai, ond yn haelionus i bawb. Mae rhoddi yn hyfrydwch ac yn llawenydd iddo, ac mae ei drysofau yn cyfateb i'w haelioni.

'A'th hael ysbryd cynnal fi.' Salm 51. 12. *הַלְיוֹנוּס* *ysbryd rhwydd, ewylllysgar, haelionus.* Y mae yn cynnal o gariad, wrth ei fodd, yn hyfryd, ac yn llawen; ym a brofodd Dafydd, ac am hyn y mae yn ymbil drachefn. Y mae y gair yn arwyddo un yn gweithredu yn rhwydd, o barodrwydd, tuedd, a haelioni y meddwl, yn ddigymhell, ac heb ei haeddu. Yr un gair yw ag a gyfieithir ewylllysgar, yn Salm 110. 3. ac mewn amryw fanau eraill. EDR. EWYLLYSGAR, GWLITH, YSBRYD. Mae haelionuswydd yn addas iawn i bechadur a gafodd ei achub yn rhad, ac sydd yn derbyn yn helaeth, y cwbl yn rhad bob mynyd o law Duw. Esa. 32. 8.

HAERLLUG-RWYDD, (haer-llug) taer, digywilydd, taoogrwyd l, anrhesymolder, creulonder.—'Gan ei gyhuddo ef yn haerllug.' Luc 23. 16. 'Ac ei cyhuddesont yn daer-ddrud.' W. S. 'Vehemently accused him.' Saes. 'Accused him eagerly.' Campbell. Cyfieithir yr un gair, *ευρωως*, *egniol*, yn Act. 18. 28. Yr oeddynt yn cyhuddo Crist a'u holl egni, yn ddyfal, ac o greulonder a gelyniaeth y gelyn tu ag ato.

HAF, (ha) un o bedwar tymhor y flwyddyn; yn mba un y mae pob peth yn ymddangos yn fwyaf hyfryd a dymunol.—Amseroedd o lwyddiant, o freintiau, a dydd iechydwriaeth, fel y maent yn hyfryd ac yn ddefnyddiol, a elwir felly. Diar. 10. 5. Zech. 14. 8. Y gair *Heb.* *קִיץ* a arwydda adfywio, neu ddad-ebru o gwsg a marweidd-dra.—Yn yr ysgrifthyrau rhenir y flwyddyn yn ddwy ran, haf a gauaf, yn unig: nid oes un gair yn yr Hebraeg am wawyn a hydref. Schleusner. Gen. 8. 22. Salm 74. 17. Zech. 14. 8.—'Ffrwythvdd haf,' yw ffrwythau yn addfed yr haf. 2 Sam. 16. 1. Jer. 40. 10.—*קִיץ בֵּית* *haf-dy*, sef gwlad-dy, maenol: tai oed dynt yn y wlad i fyned iddynt rhag poethder y dinas oedd mawrion. EDR. GAUAF.—Y mae addewid Duw yn sicr na phalla y tymhorau hyn holl ddyddiau y ddacar. Y mae yr addewid am hyn yn cael ei galw yn *gyfammod nas gellir ei ddyddimu*; yr un mor gadarn yw y cyfammod mewn perthynas i Grist, a'i ras i bechaduriaid. Jer. 33. 20. 21.

HAFILAH, *חֲרִילָה* [*yr hwn sydd yn dolur-io*] 1. Ail fab Cus, ac wŷr Ham. Efe a'i hiliogaeth a boblasant, tebygol, y wlad a alwyd oddi wrtho ef wrth yr enw hwn, o du gogledd-

orlewia i lynclyn Persia, yr hwn oedd derfyn dwyreiniol yr Ismaeliaid a'r Amaleciaid. Gen. 10. 7. a 25. 18. 1 Sam. 15. 7.—2. Mab Joc-tan, ac wŷr Heber. Gen. 10. 29. Y mae dadl yn nghylch sefyllfa y wlad hon. Nid anhawdd genyf gredu mai oddiwrtho ef y cafodd yr Hafilah, oedd yn cael ei hamgylchu gan yr afon Pison, yr enw. Gen. 2. 11. Dywedir am Ophir a Hafilah, eu bod yn hynod am aur; dau frawd oeddynt, oddiwrth ba rai y cafodd y gwledydd hyn yr enwau. Barna Ireland a Calmet mai Colchis oedd; ond mae eraill a'u barnau yn wahanol. EDR. EDEN.

HAFOTH-JAIR. EDR. JAIR.

HAGAB. Lef. 11. 22. EDR. CEILIOG-RHEDYN.

HAGAR, *חַגָר* [*dyeithr*] Aiphtes, morwyn Sarah, gwraig Abraham, a mam Ismael. Sarah, yn gweled ei hun yn hen ac yn anmhlantadwy, a roddodd ei morwyn Hagar i Abraham, fel y ca'i efe blant o honi hi, A. M. 2093, c. c. 1911. Pan welodd Hagar feichiogi o honi, yr oedd ei meistres yn wael yn ei golwg. Sarah a'i cystuddiodd, hithau a ffordd rhagddi, yn bwriadu dychwelyd i'r Aipht. Angel yr Arglwydd, sef Angel y Cyfammod, a'i cafodd wrth ffynon ddwfr yn anialwch Sur; a barodd iddi ddychwelyd at ei meistres, ac ymostwng iddi. Dywedodd wrthi hefyd yr amlhai efe ei hâd, y ca'i hâ fab, ac y byddai efe yn ddyn gwyllt, a'i lawb yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau. EDR. ISMAEL. Effieithiodd y weledigaeth hon arni yn hynod, a galwodd y ffynon Beer-laharoi, sef 'ffynon yr hwn sydd yn byw ac yn fy ngeuled.' Ymddygodd fab i Abraham, ac efe a alwedd ei enw ef Ismael. Gen. xvi. Yn mhen 16 neu 17 o flynyddoedd, Ismael a watwarodd Isaac mab Sarah; ar hyn Sarah a barodd i Abraham fwrw allan yr Aiphtes a'i mab. Wedi cael ei gyfarwyddo gan yr Arglwydd ynghylch hyny, gollyngodd Hagar a'i bachgen ymaith. Hi yn bwriadu myned i'r Aipht ei gwlad ei hun, a gollodd ei ffordd, ac a grwydrodd yn anialwch Beersaba. Darfu y dwfr yn y gostrel: bwriodd y bachgen dan y gwŷdd, i gysgodi rhag y gwres; ac eisteddodd ei hunan ar ei gyfer, megys crygd bwa oddi wrtho; hi a eisteddodd felly, ac a wylodd. Yn y cyfyngder hwn, yr Arglwydd a lefarodd wrthi o'r nefoedd, ac a'i cysurodd, ac a ddangosodd iddi bydew dwfr. Gwedi iddi ddiodi y llanc, llanwodd ei chostrel o'r dwfr, ac aeth rhagddi nes y trigasant yn anialwch Paran. Ei fam a gymerodd iddo wraig o wlad yr Aipht. Dyma yr holl hanes sydd genym am dani; am holl ddychymygion y Rabbiniaid a'r Arabiaid yn ei chylech, nid ydynt yn werth eu hadrodd. Pa bryd, a pha le, y bu farw, nid oes hanes. Yr Hagariaid oedd-ent o hiliogaeth Hagar. Y Reubenaid a'r Gadiaid yn nyddiau Saul a orchfygasant yr Hagariaid, ac a drigasant yn eu pebyll hwynt

trwy holl dwyrain Gilead. 1 Cron. 5. 10. Yr Hagariaid a gynorthwasant yr Ammoniaid a'r Moabiaid yn erbyn Jehosaphat, ac a ddyfethasant eu gilydd yn ddychrynllyd. 2 Cron. xx. Salm 83. 6. Edr. ISMAEL.

HAGEN, (ha-cen) eto, er hyny, er y cwbl, anllai.—'Nyd mi hagen.' 1 Cor. 15. 10. Ioan 21. 4. W. S.

HAGGAI, חַגַּי [gwyl] 1. Haggai yw y cyntaf o'r tri prophwyd a brophwydasant ar ol y dychweliad o gaethiwed Babilon. Tebygol, medd Calmet, iddo gael ei eni yn Babilon, ac iddo ddychwelyd oddiyno gyda Zorobabel, yn yr ail flwyddyn i Darius Hystaspis, sef yn nghylch 16 o flynyddoedd wedi i Cyrus roddi gorchymyn yn nghylch adeiladu y deml yn Jerusalem. Ezra i. Rhai, megys y Dr. Francis Roberts, a farnant mai Darius Nothus ydyw, ac nid Hystaspis, ond -yn gamsyniol, tybygaf. Gwel Prideaux's *Connection, Part I.* Scott in *loco.* Darius Nothus oedd yn teyrnasu oddeutu can' mlynedd ar ol Darius Hystaspis. O fewn pedwar mis traddododd Haggai ei brophwydoliaethau a'i gennadwriaethau oddiwrth yr Arglwydd i'r bobl; i gyd yn perthyn i adeiladaeth yr ail deml, ac yn cynnwys ceryddon, rhybuddion, ac annogaethau ynghylch y gorchwyl mawr hwnw. Yn gysylltiedig â'r pethau hyn, cawn brophwydoliaethau am Grist a'i deyrnas, a llwyddiant cyffredinol yr efengyl yn y diwedd. Mae Paul yn cyfeirio at Haggai am gadarnhad fod y prophwydi yn rhagfynegi am un, a dim ond un, cyfnwidiad mawr cyffredinol yn agwedd allanol yr eglwys yn y byd. Cymh. Pen. 2, 6, 7. A Heb. 12. 26, 27. Ysgrifereodd ei brophwydoliaethau mewn rhyddiaith, fel y ddau eraill a ysgrifenasant wedi y dychweliad. Nid oes dim hanes am ei farwol-aeth. Gwel Prideaux's *Connect. Part I.*—2. Haggai, mab Gad. Gen. 46. 16.—3. Un o lwyth Gad, pen-teulu, a thaf yr Haggiaid. Num. 26. 15.

HAGGIAH, חַגַּיָּה [gwledd] Mab Simea, o dylwyth Merari. 1 Cron. 6. 30.

HAGGITH, חַגִּית [llawenydd] Gwraig Dafydd, a mam Adoniah. 2 Sam. 3. 4.

HAIARN, HEIYRN, (hai-arn) *Gr. apc, σιδερον*; metel caled, defnyddiol, a digon adnabyddus. Buasai yn anhawdd ei greu, oni buasai ei fod wedi ei gadarnhau trwy brofiadau aml, fod haiarn yn gwneuthur rhan o bob sylwedd a defnyddiau yn y byd. Mae yn fettel i'w gael yn mhob math a'r ddaear a cheryg, yn mwn meteloedd eraill, yn lludw llysiâu, coedydd, ac anifeiliaid; mewn mêl, &c. Gwel *Encyclopaedia.* Haiarn Sweden a Lloegr a gyfrifir yn oreu. Mae yn gofyn tan poethach i'w doddi nag un mettel arall. Gwneir llawer o arfau rhyfel o haiarn. Yr oedd ceryg Cansaan yn haiarn, sef yn galed, ac yn cynnwys mwn haiarn. Deut. 8. 9. Pan briodolir haiarn i law, ffwrn, teyrn-wialen, arwydda eu bod

yn erwin, yn flin, ac yn anhawdd i'w ddyoddef. Jer. 28. 14. a 11. 4. Deut. 4. 20. a 28. 48. 1 Bren. 8. 51. Salm 2. 9. Dat. 2. 27. a 12. 5. Edr. IAU, FFWRN, &c. Pan briodolir ef i gyrn neu ddannedd, arwydda gallu dirfawr i orchfygu a dystrywio. Mic. 4. 13. Dan. 7. 7. 'Y nefoedd yn haiarn, a'r ddaear yn bres,' a arwydda sychder a diffwythder mawr. Lef. 26. 19. Edr. DUR, GOGLEDD, GEWYN, TUBALCAIN.

HAID, HEIDIAU—O, (hy-aid) torf, mintai, gyr, dëadell, gre. Barn. 14. 8. Edr. CYMYSGBLA.—'A heidiaiant i dŷ y butain.' Jer. 5. 7. Tyrasant yn ddigywilydd, fel anifeiliaid, ar ol eu haffendid a'u heilun-addoliaeth.

HAIDD, HEIDDIAU, (hy-aid) planigyn â'i rawn yn ddefnyddiol, a digon adnabyddus. Yn Palestina yr oddeut yn hau yr haid yn mis Hydref, ac yn ei fedi yn mis Mawrth. Yn yr Aipht mae cynhauf yr haid yn ddiweddarach, yn dechreu oddeutu diwedd Ebrill; canys pan syrthiodd y cennylys ar y wlad, ychydig cyn y pasg, dywed Moses fod 'yr haid wedi hedeg, a'r llin wedi hadu, a'r gwenith a'r rhyg oeddynt yn yr egin.' Exod. 9. 31, 32. Sonir am yr haid fel ymborth meirch Solomon. 1 Bren. 4. 28. Felly y sonia y prydydd Groegaidd Homer hefyd am dan. *Iliad* v. llin. 196. *Iliad* vi. llin. 506, &c. Yn y gwledydd dwyreiniol porthir meirch a haid hyd heddyw. Gwel Haselquist's *Travels.* Ond mae yn amlwg fod bara haid yn arferedig yn mhllith yr Hebraeid. 2 Sam. 17. 28. 2 Bren. 4. 42. 2 Cron. 2. 15. Ymborth gwael yr oedd yn cael ei gyfrif, addas yn unig i dlodion a chaeth-weision: *hyn* oedd, tebygol, cynnal-iaeth Crist a'i ddygyllion; ac â phum' torth haid a dau bysgodyn y porthodd efe bum' mil o bobl. Ioan 6. 9—14.

Haid, weithiau, a arwydda beth gwael, diwerth.—Cyhuddir y gŵn-brophwydi eu bod yn 'halogi Duw yn mysg y bobl er dyrneidiau o haid, ac am dameidiau o fara.' Ezec. 13. 19.

HAIG, HEIG—IAU—IO, (hy-aig) lluaws, hafug, lluosogi, haflygo.—Haig o bysgod, sef lluaws. Gen. 1. 20, 21. a 48. 16. Exod. 8. 3. Salm 105. 30.

HAINT, (hain) clefyd, clwyf, anhwyf, llesgedd, dolur.—Haint y nodau, y pla chwaren; haint gwres, twymyn, poethgryd; haint y fam, y fam-wst; haint y dduog, iselder ysbyrd; haint y marchogion neu lledewigwst; haint y trythyllwch, barn Duw ar drosedd y seithfed gorchymyn; haint llyn, clefyd cyffredin; haint dygwydd, clefyd syrthio. Un o farnau Duw ar ddynion ydyw yr haint, Lef. 26. 25. Num. 14. 12. Deut. 28. 21. 2 Sam. 24. 13. 2 Cron. 7. 13. Salm 78. 50. Jer. 14. 12.

HALAH, gwlad tu hwnt i'r afon Euphrates, i ba un y symudwyd y deg llwythogan frenin-odd Assyria. 2 Bren. 17. 6.

HALELUIAH. Edr. ALELUIAH.

HALEN, (hâl) *Heb.* חָלֵל *Gr.* *als, alas*; *Llad.* SAL; *Ffr.* SEL; *Ar.* HOLEM; *Gwydd.* SALAN: heli. Un o'r pethau penaf o angenrheidrwydd bywyd dyn yw halen. *Eccles.* 39. 26. Ceir halen amrywiol ffyrdd. Y mae mwngloddiau halen hynod yn Hungari, Poland, a Catalonia. Yn Cardona mae mynydd halen; ei uchder yn bum' cant o droedfeddi, ei gylch yn dair milldir, a'i ddyfnder islaw arwyneb y ddaear yn anadnabyddus. Y mae mwngloddiau halen Poland, yn agos i bentref Waliska, oddeutu pymtheng milltir o Cracow, yn rhyfedd iawn o ran eu dyfnder a'u maint-ioli. Y mae ynddynt fath o wladwriaeth dan y ddaear, llywodraeth, cyfreithiau, teuluoedd, &c. perthynol iddi. Gwelir cannoedd o bobl fel wedi eu claddu yn fyw ynddynt, a llawer yn cael eu geni heb syffwrdd oddi yno dros eu bywyd. Mae uwch eu penau yn grom-nenau mawrion uchel, yn cael eu cynnal gan golofnau dirfawr wedi eu tori a chynion, ac yn ngoleu y canwyllau pŷg sydd yn goleuo yno, yn llewyrchu fel colofnau grisial ofnadwy gyd a'r fath ddysgleirdeb, fel braidd y mae yn oddefol i'r llygaid. Peth sydd ryfedd iawn hefyd yno, mae ffwrdd o ddwfr *croyw* yn rhedeg trwy ganol y mwnglawdd, digonol i achosion y trigolion. Y mae mwngloddiau Hungari mor hynod a'r rhai hyn, ac yn 180 gwrhyd dan y ddaear. Maent ddwy filltir o ddinas Eperies yn Sarax, ar yr afon Tarhz. Mae math a'r halen sych mwyaf hynod yn y byd i'w gael yn ynys Tsongming, yn yr India Ddwyreiniol. Y mae yr ynys yn dra ffwrthlawn, ond mewn rai parthau iddi canfyddir manau o auryw erwan yn hollol ddi-dfwrth: yn y manau hyn y cloddia y trigolion yr halen allan. Y peth sydd yn hynodol iawn yw, bydd glaswellt un flwyddyn, a halen flwyddyn arall ar yr un tir, ac felly yn y gwrthwyneb. Gwel *Cyclopadia*. Mae mwngloddiau halen yn Sir Gaerlleon; cafwyd hwynt A. D. 1670, wrth dyllu am lo: hefyd y mae yno a manau eraill o Loegr, ffynonau halen. Gwneir halen trwy fygdarthu dyfroedd y ffynonau hyn, ac o heli y môr.

Y mae halen yn mhob corph cyfansawdd, megys mewn anifeiliaid, llyisiau, mwn, &c. Mae halen cymysgedig a dwfr y môr yn ei gadw rhag drewi a llygru, yc yn ei addasu yn well i lestri trymion nofio yndo; ac y mae dygyforiad y dwfr yn cadw yr halen rhag myned i'r gwaelod. *Edr. Môr.* Dywed Galen fod halen yn cael ei wneuthur gynt o ddyfroedd llyn Asphaltites, neu y Môr Marw, ag oedd yn gryfach, ac yn treulio bwydydd yn y cylla yn well nag un halen arall. Gwel *De Simp. Medicum. Facult. l. iv. c. 19.*

Dywedir i Dafydd ladd 18,000 o'r Syriaid; ac Abisai, mab Serfiah, a laddodd o'r Edomiaid 18,000; a Joab a laddodd 12,000 o'r Edomiaid 'yn nyffryn yr halen.' 2 Sam. 8. 13. 1 Cron. 18. 12. Salm lx. titl. Amasiah a darawodd yn yr un dyffryn 10,000 o'r Edom-

iaid. 2 Bren. 14. 7. 2 Cron. 25. 11. Yr oedd gan freninoedd Syria byllau halen o du y gorllewin i'r Môr Marw, ac ar dueddan gogleddol i Edom, lle yr oedd, tebygol iawn, y dyffryn halen yn gorwedd. 1 Mac. 10. 29. a 11. 36. Y Dr. Halifax, yn ei hanes o Palmyra, a grybwyll am ddyffryn halen, oddeutu tair milltir o Palmyra, ac yn cyrhaedd i barthau dwyreiniol Idumea. Pa un a oedd y lladdfeydd nehod gan Dafydd, Abisai, a Joab yr un ai peidio, sydd anhawdd penderfynu; rhai a farnant fod y Syriaid a'r Edomiaid mewn cyngrair a'u gilydd, a bod Abisai yn ymladd yn un pen i'r dyffryn, a Joab yn y pen arall; gan na ellir penderfynu hyn, nid gwiw amlhau geiriau.

Y prophwyd, Eliseus a iachaodd y dyfroedd afiach yn Jericho, trwy ddodi halen mewn phiol newydd, a bwrw yr halen i ffynonell y dyfroedd. Nid oedd dim rhinwydd yn y moddion ynddynt eu hunain, ond hwyrach i'r gwrthwyneb; ond yr oeddynt o weithrediad effeithiol yr Arglwydd yn rhyfeddol yn y wyrth hono. 2 Bren. 2. 19—22. Cyffelyb i hyn y mae yr Arglwydd yn adnewyddu ei bobl yn ysbryd eu meddwl, ac yna maent yn ffwrthlawn yn mhob gweithred dda.

Yn yr ysgrythyrau mae halen yn arwydd o athrawiaeth, ysbryd ac ymarweddiad, pur ac esengvlaidd, Col. 4. 6.—o barhad ac anlygredigaeth, Num. 18. 19, 2 Cron. 13. 5. Y mae rhai yn barnu fod *cyfammod halen* yn cyfeirio at ryw ddull o gyfammod neu dyngu gynt, ag sydd arferedig eto yn y gwledydd dwyreiniol, trwy roddi halen ar fara a'i fwyta, neu ryw arferiad cyffelyb o halen. Gwel *Supplement to Calmet's Dictionary, Frag.* 130. *Asiatic Researches, Vol. iv.* Hefyd, y mae yn arwydd o ddi-dfwrthder. Barn. 9. 45. Zeph. 2. 9. Job 34. 6. Salm 107. 34. Jer. 17. 6.

'O herwydd ein bod ni yn cael ein cynnal-iaeth o lys y brenin.' Ezra 4. 14. *O herwydd ein halltu ni a halen y llys.* *Heb.*—'Ac yn awr o herwydd ceisio o honom ddystrywio y deml.' Dr. M. Mae rhai hen gyfeithiadau yn cytuno â Dr. M. ond yn anmhrifodol a thraws-gymhellol. Mae ein cyfeithiad ni yn rhoddi ystyr y geiriau, or nad yw yn *gyfeithiad* o honnynt. Yn iaith y dwyreiniwr hyd heddyw, rhoddi neu dderbyn halen, a arwydda yr un peth a rhoddi cynnal-iaeth i un, neu dderbyn cynnal-iaeth gan un. Mae y dysgedig Joseph Mede yn sylwi, yn ei amser ef, pan oedd Ymerawdr Rwsia am ddangos rhyw garedig rwydd neillduol i un, y byddai yn anfon bara a halen oddiar ei fwrdd iddo; a phan wahodd-ai un i'w fwrdd i fwyta, dywedai fel hyn: 'Chwi gewch fwyta eich bara a'ch halen gyda ni heddyw.' Ymerawdr diweddar Persia, yn edliw gweinidog anffyddlon, a ddywedai, 'Mae genyf y fath weision anniolchgar a bradwriaethol i fwyta fy halen.' Harmer's *Obs. Vol. IV.* Mae yn ddyweddiad cyffredin, meddant,

yn mhlith brodorion yr India Ddwyreiniol; 'Yr ydwyf yn bwyta halen y cyfryw un, i arwyddo ei fod yn cael ei gynnal ganddo. Hefyd yr oedd halen gynt yn arwydd o gyfeillgarwch a chroesawrwydd; felly, mae bwyta halen yn rhwym y bwytawr i fyddlondeb cyfeillgar iddo.

'Offryma halen ar bob offrwm i ti—pob abert h a holltir a halen.' Lef. 2. 13. Marc 9. 49. Yr oedd offrymu halen ar y bwyd-offrwm a'r poeth-offrwm yn arwyddo pereidd-dra abert h Crist, a pharhad tragwyddol ei effeithioldeb: hefyd, effeithiau gras yr efengyl ar encidiau pechaduriaid yn gwrth weithredu eu holl llygredigaethau, yn eu gwneuthur fel abert hâu byw, sanctaidd, a chymeradwy i'r Arglwydd. EDR. ANEETH.

'Chwi yw halen y ddacar.' Mat. 5. 13. Y mae y ddacar fel yn braenu ac yn drewi gan feian ffaidd ei thrigolion; yr oedd yr apostolion yn pregethu athrawiaeth yr efengyl, ac yn byw yn sanctaidd, fel halen i'w phereiddio. Heb eu halltu a'r halen, braena pechaduriaid i dlystrw tragwyddol. EDR. DIFLAS.

HALOG-I-EDIG-AETH, (hâl) aflanhau, llygru, llygredig, llygredigaeth, ansancteiddrwydd.—Mae halogedigaeth yn groes i sancteiddrwydd; mae dynion yn byw yn halogedig pan fyddont yn byw yn groes i sancteiddrwydd yn eu geiriau a'u hymarweddiad. Mae pethau yn cael eu halogi, megys Duw, ei enw, ei Sabbothau, ei addoliad, ei ddeddfau, a'i gyfammod, pan byddont yn cael eu golygu a'u harferyd yn anmharchus, o egwyddor ac i ddybenion llygredig; heb ufuddhau i'w ddeddfau yn sanctaidd, a chadw ei orchymynion a'i gyfammod. Lef. 18. 21. Eze. 13. 19. Salm 89. 31, 34. EDR. SANCTEIDDRWYDD, LLYGREDIGAETH.

'Am hyny halogais dywysogion y cysegr.' Esa. 43. 28. a 47. 6. Hyny a wnaeth trwy eu rhoddi yn ddiodyd-beth i ddwyllaw eu gelynyon creulon, ac i farnedigaethau oedd yn eu hiselchau i waradwydd a dirmyg. EDR. GWRACHIAIDD, GWRTHWYNEB, GWYBODAETH.

HALOHES, הַלְוָה [swynor] tad Salum. Noh. 3. 12.—Un arall o'r enw. Neh. 10. 24.

HAM, (hy-am) achos, amgylchiad.—'Nid am ei ham y daeth hyn iddo,' sef nid heb achos y daeth hyn iddo; 'gwneyd peth o ham i ham,' sef am fril, neu am wael-beth.

Gwarth i'r rhai a wnel am i Ham]
Ryw dwyll neu gam yn ddihir.

E. Prys, (Salm 25. 3.)

HAM, הַם [gwineuddu] mab ieuengaf Noah, yr hwn a wawdiodd waradwydd ei dad, ac a felldigwyd o'r achos, efe a'i hiliogaeth. Gen. 9. 22, &c. Efe oedd tad Cus, Misraim, Put a Chanaan. (Gwel yr amrywiol enwau.) Ei hiliogaeth a boblogasant Affric, a pharth o Asia yn y gorllewin. Oddi wrtho ef y gelwid yr Aipht Chemia, gan Plutarch, a thir Ham, yn Salm 105. 23, 27. a 106. 22.—a phebyll Ham.

Salm 78. 51.—Yr oedd lle arall o du y dwyrain i'r Iorddonen a elwid Ham: 'A'r Zuziaid yn Ham.' Gen. 14. 5.—Rhai o hiliogaeth Ham a breswylasant gynt ar gyffiniau deheuol i randir llwyth Simeon. 1 Cron. 4. 40. Mae y rhan fwyaf yn barnu mai wrth Jupiter Ammon, eilun-dduw, yr oedd templ iddo yn Lybia, wrth wlad yr Aipht, y mae i ni ddeall Ham. Gwel Well's *Geography*. Calmet's *Dictionary*. Y mae ei hiliogaeth wedi bod, gan mwyaf, hyd yn hyn yn fwyaf llygredig, anfoesgar, ac eilun-addolgar o neb o drigolion y ddacar, ac ychydig o honynt eto a fwynhaodd oleuni yr efengyl. Y mae tywyllwch dirfawr yn gorchuddio, hyd heddyw, holl wlad Affric, lle preswylia hiliogaeth Ham.

HAMAN, חַמָּן [cythrust] mab Hammadeitha, o hiliogaeth Agag, Amaleciad. Y brenin Ahasferus a sawrhoedd Haman, ac a'i dyrchafodd ef; a gosododd ei orsedd-fainc goruwch yr holl dywysogion. Gorchymynwyd i holl weision y brenin, i ymgyrnu ac i ynostwng i Haman—tebygol eu bod yn gorchrain eu hunain yn gwbl ar lawr iddo, fel i ryw eilun-dduw: hyn a omeddodd Mordecai, ac nis gallasai wneuthur hyn yn gydwybodol yn un a'r ail orchymyn. 'Mynogasai iddynt mai Iuddeu oedd efe,' (Est. 3. 4.) fel yr achos paham nad ymgyrmai efe i Haman: ei grefydd fel Iuddeu oedd yr achos o'i anuffudd-dod. Am y diystyrwch hwn, ceisiodd Haman ddial ar holl genedl yr Iuddeuon; ond gwaredodd yr Arglwydd hwynt, a chrogwyd ef ar y crogbren a barotodd i Mordecai: lladdwyd ei ddeg mab hefyd. Gwel yr hanes rhyfedd yn llyfr Esther. EDR. ESTHER, MORDECAI, PWR.

HAMATH, חַמַּת [digyfaint] yr oedd mab i Canaan o'r enw hwn, tad yr Hamathiaid. Gen. 10. 18. 1 Cron. 1. 16. Oddiwrtho ef, tebygol, cafodd yr holl leoedd eu henwi, oedd ar yr enw hwn: megys Hamath, dinas Naphtali, yr un, hwyrach, a Hamath Dor. Jos. 13. 5. Hamath-Sobah. 2 Cron. 8. 3, 4. Hamath fwyaf, (Amos 6. 2.) dinas yn Syria, yr un ag Epiphania, neu Emesa. EDR. TOI.

HAMDDEN, (ham-dan) seibiant, esmwythdra, llonyddwch, enyd, dysbeidiad. 'Nid oeddynt yn cymeryd hamdden i ddim arall.' Act. 17. 21.—'Nid oeddynt yn cymmeryd enhyt y ddim.' W. S.

HAMMADETHA, חַמְדַּתָּא tad Haman. Est. 3. 1.

HAMMON, חַמְמֹן [digofaint] 1. Dinas yn Asur. Jos. 19. 23.—2. Un arall yn Naphtali. 1 Cron. 6. 76.

HAMONAH, חַמּוֹנָה [lluaws.] Nis gwyddom am un ddinas o'r enw hwn yn Palestina. medd Calmet; hwyrach fod y prophwyd am ddangos y byddai lladdfa tyrfa Gog mor fawr, fel y gellid galw eu claddfa, y *lluaws*. Eze. 39. 11, 15. EDR. GOG.

HAMAN-GOG, *Heb.* חַמּוֹן-גּוֹג [*lluaws Gog*].—‘Dyffryn Hamon-Gog,’ sef dyffryn lluaws Gog; sef lle y cleddir lluoedd Gog. Y mae tywyllwch yn aros ar y brophwydoliaeth nes ei chyflawni. *Ezec.* 39. 11, 15. *Edr. Gog.*

HAMOR, חַמּוֹר [*asyn*] tad Sicheim. *Gen.* xxxiv. Prynodd Jacob ran o'r maes ganddo, y pabelloidd ynddo ar ol ei ddychweliad i wlad Canaan.

HAMUEL, חַמּוּאֵל [*digofaint Duw*] mab Misma. 1 *Cron.* 4. 26.

HAMUL, חַמּוּל [*duwiol*] mab Phares, pen teulu. *Gen.* 46. 12. *Num.* 26. 21.

HAMUTAL, חַמּוּטָל [*gwres y gwllith*] merch Jeremiah o Libnah, gwraig Josiah, a mam Joachaz, breninoedd Judah. 2 *Bren.* 23. 31.

HANAMEEL, חַנְמֵאֵל [*gras oddiwrth Dduw*] mab Salum, ewythr Jeremiah, gan yr hwn y cafodd orchymyn i brynu maes yn Anathoth. *Jer.* 32. 7.

HANAN, חַנָּן [*trugarog*] mab Asel, o lwyth Benjam. 1 *Cron.* 8. 38.

HANANI, חַנְנִי [*fy nhrugaredd*] 1. Tad y prophwyd Jehu, yr hwn a brophwydodd yn erbyn Baasa a'i dŷ. 1 *Bren.* 16. 7.—2. Gwledydd, yr hwn a brophwydodd wrth Asa brenin Judah yn ei erbyn. 2 *Cron.* 16. 7.—3. Lefiad a cherdor yn y deunawfed dosparth. 1 *Cron.* 25. 4, 25.

HANANIAH, חַנְנִיָּה [*trugaredd yr Arglwydd*].—1. Mab Zorobabel. 1 *Cron.* 3. 19.—3. Mab Azur, gau brophwyd o Gibeon, yr hwn a wrthwynebodd Jeremiah, am iddo brophwydo gau heddwch i'r bobl; ac a ragfynegodd ei farwolaeth o fewn y flwyddyn hono. *Jer.* 28. 1, &c.

HANNATHON, [*rhodd trugaredd*] dinas o Zabulon. *Jos.* 19. 14.

HANES, enw dinas yn yr Aipht, a elwid gan y Groegiaid Anusis. *Esa.* 30. 4.

HANES, (hân-es) brud, brut, edrybod, coffadwriaeth. *Gen.* 29. 13. 2 *Cron.* 13. 22. *Act.* 23. 15, a 25. 14.

HANFOD-I, **HANFFO**, (an-bod) cael bod; deillio oddiwrth; cael ei genedlu. ‘Fel yr un a hanffo o honoch.’ *Lef.* 19. 34. ‘Sef fel yr un a enir o honoch; ‘câr ef fel ti dy hun,’ yw y gyfraith freninol tuag at bawb heb ddim gwahaniaeth, pa un ai dycithr ai priodor fyddo. Hynod uniondeb a didueddrwydd y gyfraith sanctaidd!

HANIEL, mab Ephod, o lwyth Manasseh; efe oedd benaeth y llwyth hwnw yn rhanu tir Canaan. *Num.* 34. 43.

HANNAH, [*trugarog*] gwraig Elranah, Lefiad o Ramathaim Sophim, o fynydd Ephraim. Yr oedd iddo wraig arall heblaw Hannah, a'i

henw Peninnah. Yr oedd Hannah yn wraig hynod am ei duwioleib, a'i gwr a'i carai hi, ond yr oedd yn anmhlantadwy. Y gwr a ai i fynu bob blwydd y addoli yn Siloh. Yr oedd yn rhoddi y diwrnod yr aberthai, o'i ran ef o'r aberth hedd, ran i bob un o'r teulu, ond rhoddai ran ddaudbylyg i Hannah. Peninnah a'i cyffrodd o'r achos i'w chythruddo am ei bod yn anmhlantadwy. Yn chwerverd ei hysbryd o achos y brofedigaeth hon, gweddiodd ar yr Arglwydd am fab, ac a wylodd. Eli a dybiodd ei bod yn feddw, ac a'i ceryddodd; wedi iddo ddeall ei gamsyniad, efe a'i bendithiodd. Cafodd foddlonrwydd fod yr Arglwydd wedi gwrando ei gweddi; a hi a æth i'w thraith, ac ni bu athrist mwy. Yn fuan wedi ei dychweliad i Ramah y cofodd yr Arglwydd hi, a hi a ymddygodd fab; wedi esgor arno, hi a alwodd ei enw Samuel, sef yr hwn a archwyd gan yr Arglwydd. Hannah a arosodd gartref nes diddyfnu y bachgen; wedi hyn, dygodd ef i fynd i Siloh, ac a'i cyflwynodd i'r Arglwydd yn ol ei hadduned. Ar yr achos hwn, cyfansoddodd gan ragorol i'r Arglwydd, yn mawrhan yn ardderchogrwydd ei fawredd, ei ddoethineb, ei allu, ei sancteiddrwydd, a'i drugaredd. Bu iddi gwedi hyn dri o feibion eraill, a dwy o ferched, pan y bu farw plant Peninnah, tebygol. Nid oes hanes ychwaneg am dani—ond y mae ei choffadwriaeth yn hynod ac yn beraidd yn llyfr Duw! 1 *Sam.* i, ii.

HANNER, (han-der) hannereg; megys, hanner nos; hanner dydd; hanner-wybr; hanner-werth.—‘Hanner eu dyddiau,’ sef byr amser. *Salm* 55. 23. *Jer.* 17. 11.—‘Hanner marw,’ *Luc* 10. 30. *yn lleddvarw, amadfyw.* W. S.

HANOCH, (*Edr.* *ЕНОХ*) 1. Mab Midian, ac wyr Abraham a Ceturah. *Gen.* 25. 4.—2. Mab hynaf Renben, pen teulu. *Gen.* 46. 9.

HANUN, [*trugarog*] 1. Mab Nahas brenin meibion Ammon. Mae y gwr hwn yn nodedig am y dirmyg a wnaeth i weision Dafydd, a anfonwyd i'w gysuro am ei dad. Yn ganlynol i hyn bu rhyfel rhyngddynt, a Dafydd a orchfygodd ei holl deyrnas, ac a ddystrywiodd Rabbah, y brif ddinas; cymerodd ei goron oddiam ei ben, yr hon oedd yn pwyso talent o anr, gyd â'r meini gwerthfawr, a hi a osodwyd ar ben Dafydd; ac efe a ddug ymaith o'r ddinas anrhaith fawr iawn. Am fod talent dros gan pwys, barna rhai, mai ynghyd â'r meini gwerthfawr, ei bod o werth hyny a feddyllir—y mae can' pwys yn rhy drwm i fod ar ben neb. Tebygol i Hanun gael ei ladd yn yr ymladd-feydd â Dafydd a'i fyddinoedd, a hwyrach i Sobi ei frawd, yr hwn a ddygodd ymorth i Dafydd yn Mahanaim, gael ei wneuthur yn rhaglaw dan Dafydd. 2 *Sam.* x, xi. a 17. 27—20. 1 *Cron.* xix, xx.—2. Mab Seleph, yr hwn ar ol y dychweliad o Babilon, a gyweiriodd borth y glyu. *Neh.* 3. 13.

HAPHARIM, [*cloddwyr*] dinas yn Issachar. Jos. 19. 19.

HABA, [*mynydd*] dinas yn Assyria; un o'r rhai i ba un y trosglwyddodd Tilgath-Pilneser, breniu Assyria, yr Israeliaid. 1 Cron. 5. 26.

HARAN, [*mynydd*, neu *gulad fynyddig*] 1. Mab hynaf Terah, a brawd Abraham, a Nachor, a thad Lot a'i ddwy chwaer, Milcah ac Iscah. Nachor ei frawd a briododd ei ferch Milcah; y mae rhai yn barnu i Abraham briodi ei ferch arall, ac mai yr un yw Iscah a Sarai; ond mae hyn yn amheus. Bu farw Haran o ffaen ei dad Terah, yr hyn oedd ddygwyddiad anarferol yn y dyddiau hyny, a'r cyntaf y coffeir a'm dan. Gen. 11. 28.—2. Haran, neu Charran. Trigle cyntaf Abraham wedi gadael Ur y Caldeaid, a'r lle bu farw Terah. Tebygol iddynt silw y lle wrth yr enw hwn, yn goffadwriaeth barchus am Haran. Gen. xi. Act. 7. 2. Yma y ffodd Jacob rhag Eisan ei frawd, ac y trigodd gyda'i ewythr Laban. Gen. 27. 43. Yr oedd Haran yn Caldea, ac nid pell oddiwrth Ur. Llesgrwydd Terah, tebygol, oedd yr achos i Abraham drigo yno, ac iddo aros gyda'i dad nes ei farw. Cafodd alwad oddiyno i fyned i Ganaan. Gen. 12. 1.—3. Mab Caleb o'i ordderchwraig Ephah. 1 Cron. 2. 46.

HARBONAH, ystafellydd Ahasferus, yr hwn a gafodd orchymyn i grogi Haman. Est. 1. 10. a 7. 9.

HARDD-WCH, (*hâr*) gweddusder, gwedd-eiddrwydd, tegwch, gwycheder, addfwyn, prydferth.—Mae y gair *harddwch* yn cyfateb i'r geiriau GOGONANT, PRYDFERTHWCH (y rhai edrych).—'A thegwch ei harddwch ef a osododd efe yn rhagoriaeth.' Ezec. 7. 20.—'Gogoniant hefyd ei harddwch ef yn rhagoriaeth y gosodase (Duw) ef.' Dr. M.—'Harddwch eu haddurniadau a droisant yn falchder.' Newcome. Tebygol mai y deml a feddylir, yr hon yr oedd Solomon wedi ei harddu fel adeilad i'r gradd mwyaf, a Duw wedi rhoddi rhagoroldeb iddi goruwch pob lle arall, a thegwch ei bresennoldeb. O bob harddwch, sancteiddrwydd yw yr harddwch mwyaf gorucnel a godidog: harddwch dwyfol ydyw; ant hyny, y mae yn harddwch sylweddol, ardderehog, parhaus, a thragywyddol. Hwn yw harddwch Duw ei hun; a thyma harddwch ei holl bobl: arwisg yw gogoniant ar sancteiddrwydd. Exod. 15. 11. Salm 110. 3. 2 Cor. 5. 4.

HARDD-FARCH, (*hardd-march*) march tlws, march trwsiadus.—'Ac a'u gwnaeth fel ei hardd-farch yn y rhyfel.' Zech. 10. 3. *הרדד* *מרכ* *הרדד* *מרכ* *הרדד* *מרכ* *הרדד* *מרכ* *הרדד* *מרכ* fel *march ei ogoniant*. Gwisgodd ei bobl & nerth a gwroldeb dros y gwirionedd, a thros ei achos yn y byd, fel march golygus wedi ei barotoi i ryfel. Can. 1. 9. Diar. 21. 31.

HARDD-WISG, HARWISG. Edr. Gwisg.

HARETH, [*cerfio*] coed yn Judah, lle ffodd Dafydd rhag Saul. 1 Sam. 22.

HARGOL.—'A'r hargol.' Lef. 11. 22. *Heb.* *קריק* *Saes.* *BEETLE*. Math o locustiaid, medd Parkhurst ac Ainsworth. Ni wyddis ddim yn neillduol am danynt. Yr oeddynt yn fwytadwy dan y gyfraith.

HARHUR, [*llosgedig*] enw gwr. Ezra 2. 51.

HARIM, [*gwedi diofrydu*] y trydydd teulu offeiriadol. Dychwelodd o Babilon o'r teulu hwn 1017. 1 Cron. 24. 8. Ezra 2. 39. a 10. 21.

HARIPH, [*gauaf*] meibion Hariph 112 a ddychwelasant o Babilon. Neh. 7. 24.

HARNEPHER. [*digofaint cynnyddol*] ail fab Sophah. 1 Cron. 7. 36.

HAROD, [*rhwyfeddod*] ffynon, neu le nid pell o Jezreel, ac wrth droed mynydd Gilboa. Barn. 7. 1.

HAROSETH, [*amaethwriaeth*] y ddinas lle y trigai Sisera, tywysog llu Jabin. Yr oedd yn sefyll wrth lyn Semecchon. Barn. 4. 2.

HARSA, Pen teulu. Ezra 2. 52.

HARUM, [*dyrchafedig*] mab Coa, a thad Abarhel. 1 Cron. 4. 8.

HARUS, [*toredig*] tad Mesulemeth, gwraig Manasseh. 2 Bren. 21. 19.

HASABIAH, [*cyfrif yr Arglwydd*] 1. Mab Amasiah, Lefiad. 1 Cron. 6. 45.—2. Mab Jeduthun, Yr oedd ei hiliogaeth yn y ddeuddegfed cylch yn mhlith y Lefiad yn y deml. 1 Cron. 25. 3, 29.—3. Tywysog hanner rhan Ceilah, ac a gynnorthwyodd i gyweirio muriau Jerusalem. Neh. 3. 17.

HASADIAH, [*trugaredd yr Arglwydd*] mab Zorobabel. 1 Cron. 3. 20.

HASAR-GADAH, [*trigfa yr afr*] dinas yn Judah. Jos. 15. 27.

HASARMAFETH. Trydydd mab Jootan. Gen. 10. 26.

HASARSUAL, [*trigfa y llwynog*] dinas yn llwyth Simeon, neu Judah. Jos. 15. 28.

HASBADANAH, Lefiad, yr hwn oedd ar law aswy Ezra pan ddarllenodd y gyfraith. Neh. 8. 4.

HASEROTH, [*pentrefydd*] un o wersyllfa-odd meibion Israel. Num. 11. 35. a 12. 16.

HASESON-TAMAR, [*tywod cyfnwidiol*] yr un ag Engedi. Gen. 14. 7. 2 Cron. 20. 2.

HASMONAH. Gwersyllfa meibion Israel, rhwng Mithcah a Moseroth. Num. 33. 30.

HASOR, [*gwyrog*] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 25.—2. Un arall o'r un enw yn Naphtali. Jos. 19. 36. Yr hon, tebygol, ddarfu i Solomon ail-adeiladu neu ei helaethu. 1 Bren. 9. 15.

HASUB. Mae Pahath Moab, cynnorthwy-odd i gyweirio muriau Jerusalem. Neh. 3. 11.

HASUBAH, [*cyfrifiad*] mab Zorobabel. 1 Cron. 3. 20.

HASUM, [*eu dystawrwydd.*] Tri neu bedwar ar hngain o'i hiliogaeth a ddychwelasant o Babilon. Ezra 2. 19. Neh. 7. 22.

HASSENAAH, [*perth.*] Ei feibion wedi eu dychweliad o Babilon a adeiladasant borth y pysgod. Neh. 3. 3.

HATHACH, un o ystafellyddion y brenin Ahasferus. Est. 4. 5.

HATLING, hanner ffyrting. Marc 12. 42. Edr. **FFYRLING**. Luc 12. 59. a 22. 2.

HATTUS, [*un yn ymadael a phechod*] mab Sechaniah. 2 Cron. 3. 22.

HAU-WR, (ha) heu, gwasgaru; taenu ar led; gwasgaru hadau; un yn hau hâd, neu yn taenu chwedlau. Y mae hau, yn gyffelybiaethol, yn arwyddo pregethu yr efengyl, yr hâd da. Fel na cheir ffwrth i fedi heb hau, felly ofer yw dysgwyl am saint ar y ddaear, heb bregethu yr efengyl i ōchaduriaid, i'w gwneuthur hwy yn saint, y rhai ydynt wrth natur yn llygredig ac affan. Mat. 13. 3. Marc 4. 3. Luc 8. 5. 2 Cor. 9: 10, 11. Edr. **HAD**, **GWRANDO**.

Y mae gweithrediad a rhodiad dynion yn gyffredinol yn cael ei alw yn hau, hau i'r cnawd, neu hau i'r ysbryd, fel y byddo bucheddiad dynion.—Hau i'r ysbryd yw, tan ddyllanwadau yr Ysbryd Glan, ac o egwyddor ysbrydol, ymroddi i wasanaethu yr Arglwydd, treulio ac ymdreulio i'w ogoniant, a rhoddi cwbl ddiwydrwydd i gynnyddu mewn sanct-eiddrwydd a duwioideb. Gal. 6. 8. Weithiau y maent yn hau mewn dagrau, mewn tristwch a gorthrymder, yr gwasanaethu yr Arglwydd; ond han ydyw er hynny; nid ydyw yr hâd wedi ei dafu i ffwrdd yn ofer, ond bydd medi yn sicr o ganlyn mewn llawenydd a gorfoledd. Salm 126. 5, 6.

'Heuwch mewn cyfiawnder.' Hos. 10. 12. Mae pob gweithred dda yn weithred gyfiawn; hau mewn, neu i gyfiawnder, ydyw gweithredu cyfiawnder yn rhydd ac yn llawen, heb feddwl mai gwaith ofer, diffwrth ydyw. Y peth sydd dda, y mae yn gyfiawn, ac anghyfiawnder ydyw peidio ei wneuthur; y peth-sydd gyfiawn, y mae yn dda hefyd, sef yn dda i ni, yn lleol i eraill, ac yn gymeradwy gan Dduw.

'A ffwrth cyfiawnder a heuir mewn heddwch, i'r rhai sydd yn gwneuthur heddwch.' Iago 3. 18. Ffwrth cyfiawnder, sef gweithredoedd cyfiawnder yn tarddu o gyfiawnhad trwy ffydd, ac o egwyddor gyfiawn yn yr enaid:—'A haur mewn heddwch,' neu a weithredir mewn ysbryd heddwch, sef yn heddwch Duw; mewn ysbryd heddwch, caredig, tuag

at bob dyn: mae y doethineb sydd oddi uchod yn bur ac yn heddwch. Neu i heddwch, sef i bob llwyddiant a dedwyddwch:—'I'r rhai sydd yn gwneuthur heddwch,' sef 'yn dilyn heddwch a phawb, a sancteiddrwydd.'

Y mae hau i'r cnawd yn gwbl groes i hyn yn ei natur a'i ffwrthau; ac a arwydda gweithroddu yn gnawdol, o egwyddor a chymhelliadau pechadurus, i ddybenion pechadurus, ac i foddhau chwantau pechadurus llygredig. Y mae gweithrediad pawb yn cael ei alw yn hau, am y bydd pawb yn medi yn gyfatebol yn y byd arall; y naill yn medi neu yn mwynhau *bywyd tragwyddol*; a'r lleill yn medi *llygredigaeth*, yn groes i anllygredigaeth ac anfarwoldeb, sef i fywyd tragwyddol. Gal. 6. 8. Job 4. 8. Diar. 6. 19. a 22. 8. Jer. 4. 3.

Gyda neillduol harddwch ymadrodd, cyffelyba yr apostol farwolaeth a chladdedigwch y saint i hau, a hwnw mewn llygredigaeth—amharch—a gwendid. Bydd medi eto wedi yr hau hwn: ond nid y *corph a-fydd* sydd yn cael ei hau; er y bydd i bob hedyn ei gorph ei hun, eto o ran ei ddull, ei wedd, a'i ansawdd, bydd yn rhagori ar yr hyn a hauwyd i radd diamgyffred—un yn llygredig, a'r llall yn anllygredig: un yn anianol, a'r llall yn ysbrydol. 1 Cor. 15. 42—45. Edr. **ADGYFODIAD**.

HAUL, (ha-ul) *Heb.* הַיּוֹל *dysgleirio, lleuryrchu*; *Gr.* ηλιος, oddiwrth ελη, *dysgleirio*; *Llad.* Sol; huan, haulwen.

Goleu haul-duos gelnawdd. *E. Frye.*

Llusern mawr y ffurfafen, sydd a'i bresenoldob yn ei gwneuthur yn ddydd, a'i absenoldeb yn ei gwneyd yn nos. Y mae tri enw ar yr haul yn yr iaith *Heb.* הַיּוֹל a arwydda *sychder*, am fod yr haul yn sychu: Buxtorf; neu, yn ol Parkhurst, *corph* cyfansawdd yr haul;—*הַיּוֹל* *poethder*, neu tanllydrwydd yr haul;—*שֶׁמֶשׁ* *gwasanaethgarwch*, am fod yr haul yn wasanaethgar i'r ddaear, yn gweini goleuni iddi. Barna Parkhurst fod y gair diweddfaf yn arwyddo *goleuni heulog*, ac nid corph yr haul. Yn ol yr awdwr hwn, mae y tri gair uchod yn arwydde *corph* yr haul, neu y belen danllyd uwch ben; *gures* yr haul; a *goleuni* yr haul. Ond y mae yn dra amheus i ni, fod y geiriau yn cael eu harferyd bob amser gyda golwg ar ansawdd priodol y geiriau.

Yn ol golygiadau y gwybedyddion presennol ar seryddiaeth, y mae sefyllfa yr haul yn y canol. a'r ddaear a'r planedau eraill yn troi oddi amgylch iddo mewn amrywiol gylchoedd ac amserau, yn ol graddau eu pellder oddi wrtho. Yn gyntaf Mercher; yn ail Gwener; yna y Ddaear, a'i lleuad; yna Mawrth; wedi hynny Iau a'i bedair lleuad; yna Sadwrn a'i bum' lleuad, a'i gylch goleu; yn ddiweddfaf y Georgium Sidus a ganfyddwyd yn y flwyddyn 1781, gan Mr. Herschel trwy yspien-ddrych yn mwyhau rhagor un o'r blaen i raddau mawrion: hwyrach y dichon fod ychwaneg yn

anamlwg eto.* Fod yr haul yn sefydlog, mewn ystyr, a'r planedau hyn yn troi oddi amgylch iddo, sydd wedi ei arddangos tu hwnt i bob gwrthddadl. Y mae yr haul yn troi ar ei begwn, fel mae y ddaear yn troi i wneuthur dydd a nos. Edr. **DAEAR**. Mae yn troi ar ei begwn mewn cylch o saith-diwrnod ar hugain, deuddeg awr, ac ngain mynyd. Mynediad brychau (*maculae*) dros arwyneb yr haul, a ganyddir mewn yspien-ddrychau, sydd brawf amlwg o'r ysgogiad hwn o'r haul ar ei begwn. Y mae rhai o'r brychau hyn yn chwe' gwaith yn fwy nag arwyneb yr holl ddaear. Pa beth ydynt nid hawdd penderfynu; ond maent yn amlwg i'w gwled. Am ddefnydd corph yr haul, nid oes gan neb ddim i'w ddywedyd ond dychymygiion. Ffynon gwrea a goleuni yw i'n byd ni, ac y mae ei effeithiau yn hynod ar bob peth byw ynddo. Ei dryfesur sydd ynghylch 888,000 o filltiroedd; ei faintioli arwynebol sydd 2,488,461,360,000 o filltiroedd ysgwar; ei faintioli cyfan-gorph sydd 369,121,768,400,000,000; ei bellder oddiwrth y ddaear, yw 95,173,127 o filltiroedd. Gwel *Ferguson in Cyclopaedia*.

Y mae y goleuni yn dyfod o'r haul atom ni mewn wyth mynyd. Mae bwleden *cannon* yn cerdded 480 milltir yr awr; ond byddai dros 22 o flynyddoedd i dyfod o'r haul i'r ddaear. Pe b'ai yr haul yn troi oddiamgylch y ddaear, byddai ei fynediad yn y cyhydedd yn 330,000 o filltiroedd mewn mynyd; a byddai mynediad Sadwrn, yn yr un amser, yn nghylch 3,724,000 o filltiroedd. Unrhyw beth yn syrthio o uchder mawr, ni syrthia yn syth i'r ddaear, yr hyn sydd brawf fod y ddaear yn symud. Pe b'ai edrychwyr yn sefyll yn yr haul, ymddangosai y ddaear yn myned o'r gorllewin i'r dwyrain, yr un fath ag y mae yr haul yn ymddangos i edrychwyr ar y ddaear yn myned o'r dwyrain i'r gorllewin. Yr haul yn codi ac yn gostwng, yw ei ymddangosiad neu ei ddi-fniediad yn ein terfyn-gylch ni. Yr haul yn rheidig, yw cyfnowidiad ei olygiad mewn perthynas i'r ddaear; ei waith yn sefyll, yw parhad yr un golygiad dros amser.

Yr amgylchiadau mwyaf nodedig a hynod a ddygwyddodd i'r goleuni mawr hwn sydd a hanes am danynt, oedd ei waith yn sefyll wrth weddi Josuah (Edr. **JOSUAH**); yn myned yn ol ddeg o raddau ar ddeial Ahaz, yn arwydd i Hezeciah (Edr. **DEIAL**); a'r diffyg goruwch-naturiol a fu arno pan fu Crist farw. Yr oedd yn llawn lleuad yr amser hwn, sef y pasc, am hyny nis gallasai fod yn ddiffyg naturiol, gan y bydd y lleuad mewn sefyllfa cwbl groes i hyny

* Y mae seryddwyr diweddar wedi cael allan fod saith o blanedau bychain rhwng Mawrth a Ian; sef, *Vesta*, *Ceres*, *Pallas*, *Juno*, *Astraea*, *Hoba*, ac *Iris*. Ac yn y flwyddyn 1844, darganfyddwyd *Neptune*, yr hon sydd yn mhallech eto na'r *Georgium Sidus*. Adnabyddir y *Georgium Sidus* yn awr yn fwy cyffredin wrth yr enw *Uranus*, neu *Herschel*. Y mae gan *Sadwrn* saith lleuad; a thbyir fod gan *Uranus* chweth. Nid oes mwy nag un o leuadau *Neptune* wedi eu darganfod eto.—E.

pan y byddo diffyg naturiol ar yr haul. Jos. 10. 12, 13. 2 Bren. 20. 11. Mat. 27. 45.—Oddiwrth ei ddysgleirdeb ysplenydd, a'i ddefnyddioldeb rhagorol yn mhob ystyr i'r greadigaeth yma isod, yr oedd yr haul (a'i ddelwau cynrychedigol) yn cael ei addoli gan lawer o genedloedd fel eu duw penaf: dan yrenw Baal gan y Phoeniciaid; *Chemosh* gan y Moabiaid; *Moloch* gan yr Ammoniaid.—Y brenin Josiah a ddyfethodd y meirch a roddasai brenioedd Judah i'r haul wrth ddyfodfa ty yr Arglwydd, ac a losgodd gerbydau yr haul yn tân. 2 Bren. 23. 11. Wedi ei ddyddiau ef cawn yr Iuddewon a'u cefnau tua'r deml, a'u hwynebau tu a'r dwyrain, yn ymgyrnu i'r haul. Ezec. 8. 16.

Yn yr ysgrythyrau, y mae yr haul yn ddefnyddiau y cyffelybiaethau mwyaf ardderchog ynddynt. Bywyd a gogoniant ein byd ni ydyw: trwy dywalt ei belydr gwresog am ben ein byd tywyll, diffwrth, mae yn lioni, yn adfywio, ac yn ffirwythloni holl naturiaeth. Mae pob creadur yn deimladol o'i rinwedd cyaurol. Deut. 33. 14. Salm 19. 5, 6. Job 25. 3. Mat. 5. 45.

Nid oes un gwrthdrysych o fewn holl gylch naturiaeth, adnabyddus i ni, yn fwy addas i osod allan yr hyn yw yr Arglwydd i'w bobl. Yr hyn yw efe iddynt sydd yn eu goleuo, yn eu hadfywio, eu cysuro, a'u ffirwythloni.—'Haul cyfiawnder a gyfyd i chwi, a meddyginiaeth yn ei esgyll, neu *צדקת היום* 'haul cyfiawnder a gyfyd, neu *goleu'ni cyfiawnder*, neu *gyfiawnhad*, a ymdaena, a meddyginiaeth yn ei eangiad.' Nid tân yn llosgi, ond goleuni tirion, adfywiol, meddyginiaethol, yn egluro cyfiawnder. Crist yw y cyfiawnder, a Christ yw y goleuni sydd yn ei egluro, a thrwy yr efengyl y mae yn ymdaenu, ac yn cael ei egluro i bechaduriaid tywll. Mal. 4. 2. 2 Sam. 23. 4. Esa. 49. 6. a 60. 1. Salm 84. 11. Luc 1. 78. a 2. 32. Edr. **GOLEUNI**.

Y mae yr eglwys 'wedi ei gwisgo a'r haul.' Dat. 12. 1. Yr Arglwydd Iesu yw ei gogoniant, ei harddwch, a'i goleuni i gyd; mae ynddo ef yn ddyogel, yn ddyaglaer, ac yn dra gogoneddus yn mhob peth. Y mae y fath gymundeb agos rhyngddynt ag ef, fel y maent megys wedi ei wisgo. Esa. 60. 1. Gal. 3. 27. 1 Cor. 1. 30. Can. 6. 10. Mat. 13. 46.

Yn iaith y prophwydi, yr haul yw brenioedd a swyddwyr penaf gwladwriaeth. Mat. 24. 29. Ezec. 32. 7. Dat. 6. 12. a 8. 12. Act. 2. 20. Edr. **DADGUDDIAD**.

Dywedir am barhad unpeth ardderchog, a dyaglaer ogoneddus, y 'pery tra byddo haul;' megys gorseddafainc a theyrnasiad y Messiah. Salm 89. 36. a 72. 17. 'Ei orseddfainc fydd fel yr haul ger fy mron,' sef yn barhaus, yn ddysglaer ogoneddus.

Bod heb haul, yw bod mewn cyflwr hollol ddigyaur; a bod a dim ond haul, yw bod

mewn cyflwr hollol o ddedwyddwch, heb ddim yn wrthwyneb i hyny. Job 30. 28. Dat. 21. 23. Esa 60. 20. Jer. 15. 9. Amos 8. 9.

[*Ychwanegiad.* Hyd yn ddiweddar, y blaned Georgium Sidus, neu fel y gelwir hi yn fwyaf cyffredin gan Seryddwyr, Uranus, a ddo did i lawr fel y ddiweddaf, gan na chanfyddasid un arall yn mhellach na hi oddiwrth yr haul, er y golygid gan Seryddwyr y gallai fod planed pellach eto o'r golwg heb ei chael allan erioed. Bepid hyn oddiwrth yr amgylchiad, fod rhyw beth yn effeithio ar Uranus er achosi iddi wyro o'i llwybr. Hyn a barodd i M. Le Verrier yn Ffrainc, ac eraill, chwilio i'r achos o hono, a'r canlyniad fu, i M. Le Verrier brofi, trwy rym gwyddoniaeth (*mathematics*) fod y fath blaned yn bod o bellder tua thair mil o filliynau o filltroedd oddiwrth yr haul; ac ar y 23ain o Fedi, 1846, canfyddwyd y blaned gan y Dr. Galle yn Berlin, tua'r man hyny yn y nefoedd a nodasid gan M. Le Verrier! Mae y darganfyddiad hwn yn un o'r rhai hynotaf yn yr amseroedd diweddaf hyn, ac yn gwirio tu hwnt i bob amhenaeth olygiadau Seryddwyr o gylch y gyfundraeth heulog, yn nghyd a'r Rhifyddiaeth Seryddol. Gelwir y blaned newydd, a'r olaf yn awr, wrth yr enw *Neptune*.]

HAURAN, הורן [*ceudwll*] ardal o du y gogledd-ddwyrain i wlad Canaan. Esec. 47. 16.

HAWDD, (hy-awdd) rhwydd, hyrwydd, esmwyth. Salm 46. 1. 1 Tim. 6. 18. Edr. HAWS, CYFRANU, CYMORTH.

Hawdd cymmod lle bo cariad. Ddar.

HAWDDGAR-WCH, (hawdd-câr) hygar, anwylaidd, trion, prydferth; cariadusrwydd, anwylwch.—'Mae efe oll yn hawddgar.' Can. 5. 16. מְהוּרִים כֹּל-מְהוּרִים *dymuniadau i gyd.* Mae pob rhagorolrwydd digrëedig a chrëedig yn ei berson; nid oes na diffyg na gormodedd ynddo: mae y cwbl yn gymhesurol ac mewn cyswnt ond anfeidrol hardd. Mae y cwbl o Grist yn ddymunol—ei Bersou, ei swyddau, ei bobl, ei ordinhadau, ie, ei groes, ei ddirmyg, &c. Y mae y fath hawddgarwch ynddo, fel y mae yn gwneuthur rhai anhawddgar yn hawddgar yn ngolwg y Tad. Eph. 1. 6. Y mae efe felly i bob un sydd yn ei wir adnabod. 1 Cor. 1. 23, 24. Phil. 3. 7, 8. Esa. 52. 14.—'Pa bethau bynag sydd hawddgar,' (Phil. 4. 8).—'sydd garnaid,' W. S.—'Yn garedigol, yn perthyn i gariad,' ymyl y ddal. *προσφιλης*, pob peth fyddo yn tueddu i wneuthur dyn yn dirion, yn hygar, ac yn anwylaidd i eraill. Schlensner.

HAWL, HOLION, (hy-awl) arddelw, arddelwad; cwyn, dadl, cynghaws, cyhudded, achos.

Er dal adref yr Aesol hon, Yn ddyfn archeilion gwaeddyd.

E. Prye.

Hawl neu gynghaws, sef achos neu gŵyn. 2

Sam. 15. 4. Num. 27. 5, a 35. 27. Diar. 18. 17. Act. 19. 38.

HAWS, y gradd cymhariaethol o *hawdd*.

HAZAEEL, חַזְאֵל [*yn gwelod Duw*] brenin Syria ar ol Benhadad. Cafodd Elias orchymyn i'w eneinio yn frenin ar Syria. 1 Bren. 19. 15. Rhai blynyddoedd wedi hyny caeth Elias i Damascus, Benhadad y brenin, yr hwn oedd glaf, a anfonodd Hazael ag anrhegion i ofyn a fyddai efe byw o'r clefyd hwnw. Mae y prophwyd yn rhagfynegi y byddai efe yn frenin; ac yr anrheithiai efe Israel yn ofnadwy iawn. Tranoeth lladdodd ei feistr, ac a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Bren. 8. 7—15. Teyrnasodd yn nghylch 50 o flynyddoedd, ac olynwyd ef gan Benhadad ei fab. Yn ol rhagddywediad y prophwyd, rhoddodd yr Arglywydd hwynt yn llaw Hazael am eu pechodau, a bu yn wialen ofnadwy iawn ar Israel a Judah ei holl ddyddiau. Gwel yr hanes yn 2 Bren. 10. 32, 33. a 12. 17, 18. a 13. 3, 7, 22. 2 Cron. 24. 23, 24, 25.

HAZEON-TAMAR, [*saethau y palmwydd*] dinas yr Amoriaid. Gen. 14. 7. Yr un ag Engedi, meddant. Jos. 15. 62. 1 Sam. 24. 1. 2 Cron. 20. 2.

HAZOR, Heb. חָזוֹר [*cyntedd*] Pa deyrnasodd a feddylir wrth 'deyrnasodd Hazor,' yn Jer. 49. 28. sydd ansicr. Yr oedd dinas o'r enw yn ngwlad Canaan. Jos. 11. 10. Edr. Hazor. Ond y mae Hazor y coffeir am dani gan y prophwyd, yn eglur yn Arabia, yn agos i Cedar. Hazormafeth oedd un o feibion Joctan. Gen. 10. 26—30. Hiliogaeth Joctan, breswylasant yn Arabia o flaen yr Ismaeliad. Fel y deallir wrth Cedar, hiliogaeth Ismael yn gyffredinol; felly hefyd y dichon hiliogaeth Joctan yn gyffredinol, fod yn gynnwysedig dan yr enw Hazor. Gelwir yr Arabiaid yn 'bobl gymyag,' (Jer. 25. 24.) oddiwrth hyn, tebygol, y gelwir hwynt fally; sef am eu bod yn gynnwysedig o amrywiol wasodoliaeth; rhai gwedi haniao o Ismael, ac eraill o Joctan; ac hefyd meibion Abraham o Ceturah, y rhai y dŷwedir iddynt breswyllo yn Cedem, neu yn nhir y dwyrain. Gen. 25. 6. A hwyrach deuluoedd eraill hefyd. Yr holl rai hyny oeddynt wedi ymrannu yn dywsogaethau bychain, dan lywlawdwy'r a elwid *Emirs*, ac eraill a alwent *Sheikhs*—yr hyn sydd yn dangos beth a feddylir wrth 'deyrnasodd Hazor.'

HEBER-EAID-ABG, [*myned drosodd*] mab Selah, a gorŵyr Noah. Yr oedd iddo ddan o feibion, Peleg a Joctan, hiliogaeth pa rai a boblogasant Mesopotamia, a'r parthau gorllewinol iddi, a rhan o Arabia Ffelig. Gen. 10. 24, 30. a 11. 14—26. 1 Cron. 1. 18—42.

'Sem oedd dad holl feibion Heber.' Gen. 10. 21. אָבִי כָל בְּנֵי עֵבֶר *Efe oedd dad holl feibion pererindod.* Felly y cyfieitha rhai y geirian: sef yr holl rai oedd yn cyfaddef eu hunain yn ddiethriaid ac yn bererinion ar y

ddaeaf, sef y gwir ddnwiliion dros amryw oes-oedd. Heb. 11. 8, 9, 10, 13—16. Gwel Parkhurst, Bate. Ond mwy tebygol mai enw priodol yw Heber yma, fel mewn lleoedd eraill, er fod y gair yn cael ei arferyd yn yr ystyr uchod yn Gen. 12. 6. Abraham a *dramwyodd* עֶבֶר neu a *bereriniodd* trwy y tir. Yr oedd Sem yn dad i amryw o feibion, heblaw Heber; ond y mae meibion Heber yn cael eu galw yn blant iddo mewn ffordd o enwogrwydd, am iddynt lynu trwy ffydd yn addewion Duw, a chadw y wir grefydd. Parhaodd eglwys Dduw yn mhlith hiliogaeth Heber, o'r hwn yr hanodd Abraham yr Hebreid. Gen. 14. 13. A'i hiliogaeth ef a alwyd yn Hebreid. Gen. 39. 14, 17. Exod. 1. 15, 16. Num. 24. 24. Jer. 34. 9. Y mae rhai yn haeru iddo gael yr enw oddiwrth ei waith yn myned dros yr afon Euphrates, pan alwodd Duw ef o Ur y Caldeid; ond oddiwrth Gen. 10. 21. ymddengys yn hytrach, iddo gael ei alw felly oddiwrth y patriarch Heber.

'Hebweir o'r Hebreid,' (Phil. 3. 5.) yw Hebweir genedigol o ran ei dad a'i fam. Hebweir, weithiau, a arwydda Iudew yn siarad yr iaith Hebraeg, mewn cyferbyniad i'r Iudewon yn siarad Groeg. Act. 6. 1.

Hebraeg yw iaith yr Hebreid. Act. 21. 40. a 22. 2. a 26. 14.—Dysgwyd iaith i ddyn ar y cyntaf, tebygol, trwy ysbrydoliaeth Duw; y mae hyn yn dra amlwg oddiwrth yr hanes a rydd Moses am y dyn cyntaf, ei fod yn feddiannol yn ddigyfrwng ac yn ddiaros o iaith ac ymadrodd, fel y prawf ei waith yn rhoddi enwau ar yr holl greaduriaid a ddygwyd ato.* Y mae rhai yn gryf o'r farn mai yr Hebraeg oedd yr iaith hono; beth arall a feddylir wrth y geiriau, 'A pha fodd bynag yr enwodd y dyn bob peth byw, hyny (*fu*) ei enw ef.' Gen. 2. 19. Y mae ansawdd Hebraeg yr enwau Adda, Efa, Cain, Abel, Seth, Noah, yn gystal a'r enwau Peleg, Abraham, Sarah, Isaac, a Jacob, yn brawf diammheuol o hyny. Y mae yr hanesiaeth yn eglur arwain i'r farn hon. Yr iaith hynaf yw, ac y mae yn fam-iaith i'r holl ieithoedd eraill, ac y mae perthynas a thebygol-iaeth agos i'w weled rhwng y rhan fwyaf o ieithoedd eraill a hi, megys y Galdaeg, yr Arabaeg, y Syriaeg, y Groeg, y Gymraeg,† &c. Yn yr iaith hon y gwelodd yr Arglwydd yn dda ddadguddio ei feddwl i blant dynion, gan mwyaf; yn yr iaith hon yr ysgrifenydd holl lyfrau yr Hen Destament; nid oes diu llyfrau genym yn yr iaith hon heblaw y rhai hyn.—Y mae Hebraeg yr ysgrifenydd Iudewaidd a elwir y Talmudistiaid, wedi ei chymysgu a'i chyfnwyd yn ddifawr.—Mae y parch mwyaf yn ddyladwy iddi o un iaith yn y byd, nid yn unig o ran ei grym, ei chynnwysder, a'i harddwch fel iaith, ond yn neillduol am y trysorau

dwyfol sydd ynddi, ac am fod dynion sanctaidd Duw yn llefaru ynddi am bethau Duw, yn y geiriau a ddygwyd iddynt gan yr Ysbryd Glan. 1 Cor. 2. 13. Er bod achos diolchgarwch neillduol am gyfieithiadau rhagorol o'r ysgrifthyrau sanctaidd sydd yn yr amryw ieithoedd, eto yr wyf yn hollol gyduno a Jesus mab Sirach yn y geiriau canlynol, 'Nid yw yr un pethau o'r un grym pan draether hwynt yn Hebraeg, a phan droer hwynt i iaith arall.—Y gyfraith a'r prophwydi, a'r llyfrau eraill, sydd iddynt ragoriaeth nid bychan pan draether hwynt yn eu hiaith eu hun.' Y mae yn golled ac yn drueni na b'ai dysgu yr iaith ddwyfol hon, yn mha un y mae y trysorau gwerthfawrocaf i'w cael, yn rhan o ddysg y Cristionogion oll i'w plant; ond auwybodaeth o honi yn y rhai hyn y ddygir i fynu i egluro yr Ysgrifthyrau Sanctaidd eraill, sydd yn anfaddeuol, os bydd cyfseudra i'w dysgu; ac yn golled nas dichon dim ei gwenthur i fynu.

Am y dadleuon sydd yr mhlith y dysgedigion am y llythyrenau Hebraeg, pa un a ydyw y llythyrenau presennol yn arferedig yn Hebraeg, neu y Galdaeg a ddygodd yr Iudewon o Babilon, ac mai y Samaritan yw yr hen llythyrenau:—a pha un a oedd yr Hebraeg yn iaith gyffredin yn mhlith yr Iudewon ar ol eu dychweliad, neu y Galdaeg, neu gymmysg o'r Galdaeg a'r Syriaeg—nid yw yn fuddiol i mi hel-aethu ar y dadleuon hyn, pe medrwn eu penderfynu; er bod fy meddwl, yn bresennol, yn gŵyro yn gryf gyda Leland, Jenkins, Parkhurst, ac eraill, at yr ochr gadarnhaol, gydag addefiad nad oedd yn cael ei siarad yn eu plith yn ei phurdeb gynt. Gwel yr awdwyr uchod. Spearman on the LXX. Prideaux's *Connect. Cyclopædia*. Jenkins on the *Christian Religion*, Vol. I.*

EPISTOL AT YR HEBREID. Y farn gyffredol yw, mai Paul oedd awdwr yr epistol hwn, er nad yw ei enw wrtho fel wrth ei epistolau eraill. Iddo ei ysgrifenu hefyd yn yr iaith Roeg, ac nid yn yr Hebraeg, fel y barnodd y rhai gynt, ydyw y farn fwyaf cyffredin yn awr yn mhlith y dysgedigion.† At yr Hebreid yr ysgrifenydd ef, i'w hannog a'u cysuro yn wyn-

* Y mae sefthyddiaeth wedi cynnyddu i raddau helaeth yn ddiweddar; ac oddiar gymharu seith o wahanol ieithoedd y byd, y rhai a ddisperthir i bedair cangen-ieithoedd gan rai, sef y Semitaidd, yr Indo-Ewropeidd, y Chineaidd, a'r Americanaidd (gan eraill, ul olygir yr Americanaidd fel cangen-iaith annibynol) bernir nad yr Hebraeg oedd iaith wreiddiol y byd; ond fod hono wedi myned ar goll, a'r gwahanol cangen-ieithoedd wedi deillio i raddau o honi, a bod yr Hebraeg yn un o'r henaf yn y cangen Semitaidd, ardd yn cynnwys y Galdaeg, yr Aramaeg, yr Hebraeg, y Syriaeg, yr Arabaeg, y Pheniciaeg, a'r Ethiopiaeg. Amlwg yw hefyd nad ydyw y Groeg, y Gymraeg, &c. yn perthyn i'r cangen Semitaidd, ond yn hytrach i'r Indo-Ewropeidd, ac mai eu mam-ieithoedd yw y Sanscrit, y Zend, &c. Bernir hefyd nad ydoedd iaith wreiddiol y byd yn cynnwys ond yohydig eiriau, yn ol eisiau yr oes forenol; ac i drigolion y ddaear luosog geiriau yn raddol, yn ol fel y byddai eu hangen a'u hamgrylohadan yn galw. Gwel Wahl's General History of the Oriental Languages. Pritchard's Celtic Researches. Bopp's Comparative Grammar of the Indo-European Languages. W. Von Humboldt on the Basque Language. Adelung's Mithridates. Pott, &c.—C.

† Gwel Dr. Francis Roberts, Macknight, Leigh, Dr. Owen, Pool's Synopsia.

* Gwel Leland's Advantage and Necessity of the Christian Revelation.

† Gwel Dr. Sharp's Origin, &c. of Language.

eb eu herlidigaethau a'u dyoddefiadau; i'w cynghori i lynu wrth eu prophes, ac i ddangos y perygl o dynu yn ol, a'r canlyniadau ofnadwy o wrthgiliad. Y mae yn gosod allan ogoniant ac ardderchogrwydd person Crist a'i swyddau, yn enwedig ei swydd offeiriadol; yn egluro holl ddefodau y grefydd Iuddewig, ac yn cadarnhau ac yn dangos yn ogoneddus, eu bod oll yn gysgodau o Grist yn ei berson, ei waith, a'i swyddau. Y mae yr apostol ynddo yn cysoni y ddau Destament, a'r ddwy oruchwyliath, ac yn dangos fod Crist wedi ei gysgodu yn y nail, ac yn cael ei ddal allan yn y llall, fel yn cyfateb i'r cysgodau yn gyflawn, ac yn rhagori yn anfeidrol arnynt oll. Mae yr angelion yn anfeidrol is nag ef o ran natur, fel y mae yn addas wrthdrrych addoliad iddynt; mae pawb o ran swyddau yn is, ac, ond fel cysgodau gwael o hono. Y mae yr apostol yn enwi y rhai mwyaf ardderchog a fu yn y byd criod, megys Moses, Josuah, Aaron, Melchisedec—y maent oll wedi byd yn fyddlon ac yn ddefnyddiol, fel gweision yn y tŷ dros yr amser hwnw; ond y maent yn diflanu, fel y sêr, pan gyfodo llusern mawr y nefoedd, o flaen ardderchogrwydd person, a chyflawnder difesur, a pharhad diderfyn awyddau Crist. Y mae yn agoriad o ddwyfol awdurdod, ar holl drefniadau a gosodiadau dwyfol yr Hen Destament. Y mae yn tynu y llen-orchudd oddiar wyneb Moses, ac yn dangos ei holl ddirgeledigaethau yn wyneb Iesu Grist, gyda dysgleirdeb digwmwl.

Fel mae y defnydd a'r mater ynddo yn ardderchog ragorol, y mae yr iaith hefyd yn cyfateb, yn llawn mawredd, addurniad addas, grym ac egni dwyfol. Ni ddichon neb ei ddarllen gyda sylw heb deimlo awdurdod finog yr iaith, a'i mawredd goruchel, addas i'r materion tra gogoneddus a drinir ynddo. Gellir dywedyd am hwn fel y dywed Crotius am yr Epistol at yr Ephesiaid, 'Ei fod yn tra rhagori ar bob araethyddiaeth ddynol.'

Y mae y ddwy adn. 23, 24. o pon. xiii. yn nodi yn amlwg yr amser yr ysgrifenydd ef, sef pan oedd ei garchariad ar ddybennu; neu wedi ei ryddhau, ac yntau yn faan ar fedr gadael yr Ital. Y mae Pedr yn crybwyll am dano fod ynddo rai pethau anhawdd eu deall, y rhai y mae yr annysgedig a'r anwastad yn eu gŵyr-droi, i'w dinystr eu hannain. 2 Pedr 3. 16. Ysgrifennodd y Dr. John Owen eglurhad dysgedig a defnyddiol ar yr Epistol hwn. Hefyd, W. Gouge, a Lowson, yn Saesonaeg.—Ribera, Paræna, Gerhardus, a Jena, yn Lladin.

HEBOG, (heb.) Yr un gair *הֶבֶק* a gyfieithir *hebog* yn Deut. 14. 15. ag a gyfieithir *gwalch* yn Lef. 11. 16. Job 39. 26. Edr. GŴALCH.

HEBRON, *הַבְּרֹנָה* [*cyfmeithas*] 1. Un o'r dinasoedd hynaf yn y byd, wedi ei hadeiladu saith mlynedd o flaen Soan yn yr Aipht. Num. 13. 22. Gelwid hi *Arba*, a *Ciriath-Arba*, oddi wrth Arba, tad Anac, yr hwn a fu yn frenin

yno. Jos. 14. 15. Yr oedd yn sefyll ar fryn yn nghylch 22 o filltiroedd tua'r deheu o Jerusalem. Rhoddwyd hi yn etifeddiaeth i Caleb, yr hwn a yrodd feibion Anac allan o honi, ac a'i galwodd hi Hebron, yn ol enw un o'i feibion. Jos. 14. 13, 14. Barn. 1. 20. Yr oedd yn ddinas noddfa, ac yn breswylfod i'r offeiriad. Yma y bu Sarah farw, (Gen. 23. 2.) ac yma yr ymdeithiodd yr hen batrieirch Abraham, Isaac, a Jacob. Gen. 35. 27. Yma yr eneinwyd Dafydd yn frenin, ac a deyrnasodd yn Hebron ar dŷ Judah, saith mlynedd a chwe' mis 2 Sam. 2. 11. Ac yn Hebron y gosododd Absalom ei hun i fynd yn frenin. 2 Sam. 15. 10. Ac yno hefyd, hwyrach, y preswyliai Zacharias ac Elizabeth, ac y ganed Ioan Feddydiwr. Luc 1. 39.—Bu tros oesoedd mewn bri mawr gan Iuddewon a Christianogion. Y mae yn wael ac yn ddystrywiedig yn bresennol.—2. Mab Cohath, pen-teulu. Exod. 6. 18.

HEBRONAH, un o wersylloedd yr Israeliaid yn yr anialwch, rhwng Jobathah ac Esion-Gaber. Num. 33. 34, 35.

HEBRWNG, (heb-rhwng) cyd-fynedd, cyl-yndeithio; arwain; anfon yn mlaen; dwyn. Hebrwng hawl, dwyn cwyn yn mlaen; hebrwng iawn, gwneyd iawn; hebrwng ledrad i wrtho, ymddiheuraw oddiwrth ledrad.—'Yr hebrwngodd Duw fyfi,' sef yr anfonodd. Gen. 45. 5.—'Hebrwnged ef y bwch;' hyny yw, dyged ef. Lef. 16. 22.—'Yr hebrwng yr Arglwydd yn mhlith ei freision ef gulni;' sef yr enfyn yr Arglwydd. Esa. 10. 16. Y mae *hebrwng*, yn aml, yn arwyddo *anfon*. Jer. 14. 3. a 23. 21. Hos. 5. 13. Zech. 4. 9, &c.

HEBRYNGFA, (hebrwn-fau) rhodianta, amredegfa, lle i yru, neu anfon iddo.—'Ond bydd yn hebrwngfa gwartheg, ac yn sathrfa defaid.' Esa. 7. 25.—Amredegfa yr ŷch. Dr. Lowth. —*לְמַשְׁלָה שָׂרָר* lle i anfon yr ŷch allan.

HEDD—WCH—YCHU—OL—LAWN, (hyedd) *Gr. ησυχία*, tanc, tangnef, tangnefedd, llonyddwch, esmwythdra.—1. Attaliad oddiwrth bob gweithred clyniaethol rhwng rhyw bersonau neu bobloedd a'u gilydd. Luc 14. 32. Act. 12. 20.—2. Gwneuthur pob peth fyddo yn tueddu i gadw a meithrin heddwch. 'Dilynwch heddwch a phawb;' sef pob peth sanctaidd a chyfreithlon mewn geiriau a gweithredoedd, a fyddo yn tueddu at heddwch. Heb. 12. 14. 1 Pedr 3. 11. Marc 9. 50. Rhuf. 12. 18.—3. Cymmod a Duw, a heddwch cydwobod yn ganlynuol i hyny, trwy Grist a'i aberth. Rhuf. 5. 1. Ioan 14. 27. a 16. 33. Rhuf. 1. 7.—4. Trwy draws-enwad, y mae Crist yn cael ei alw ein *heddwch*, neu ein *tangnefedd* ni, a *thywysog tangnefedd*; am ei fod yn awdwr heddwch, fel Cyfryngwr rhwng Duw a dynion: 'Cospedigaeth ein heddwch ni a roddwyd arno ef.' Esa. 53. 5. Ac efe a fydd yr heddwch yn wyneb pob gelyn. Mic. 5. 5. Ac efe a lefara heddwch trwy yr ofengyl i'r

cenedloedd. Zech. 9. 10. Effeithiodd heddwch hefyd rhwng Iudewon a Chenedloedd, a rhwng dynion a'u gilydd fel aelodau o'r un corph ysbrydol, a chyd-gyfranogion o'r un breintiau. Eph. 2. 14, 15. Cymh. Col. 1. 20. Esa. 9. 6. 1 Cor. 1. 30. EDR. CYMMOD, TANGNEFFEDD, TYWYSOG.—5. Mae Duw yn cael ei alw, 'Duw (της ειρηνης) yr heddwch.' Phil. 4. 9. A 'Duw (της ειρηνης) y tangneffedd.' 1 Thea. 5. 23. 2 Thea. 3. 16. Y mae yn heddwch, yn awdwr heddwch, ac yn rhoddi heddwch a thangneffedd yn mhob ystyr. O hono ef, a thrwy ei drefn ef yn unig, y gwnawd heddwch rhyngddo ef a neb o eppil Adda; ac efe sydd yn cyfranu heddwch i'r gydwybod, a rhwng personau a'u gilydd. 'Efe sydd yn trefnu heddwch i ni.' Iaith yr efengyl i'w heddwch, heddwch i bell ac i agos; a gwaith cyfiawnder mawr yr efengyl fydd heddwch i'r neb fyddo gyfranog o hono. Yr unig ffordd i heddwch a Duw yw ymafyd yn ei nerth, sef Crist, fel y gwneio un heddwch, ac efe a wna heddwch. Esa. 26. 12. a 27. 5. a 32. 17. a 57. 19.—6. Y mae cynghor a chyfammod Duw yn Nghrist yn cael ei alw, cyfammod heddwch, cyfammod heddwch. Esa. 54. 10. Ezec. 34. 25. a 37. 26. Trwy drefn y cyfammod hwn y gosodwyd Crist yn Gyfryngwr, ac y gwnawd heddwch; ac y mae Duw ynddo wedi ymrwymo i fod mewn heddwch tragwyddol a phawb a gredant yn Machniydd y Cyfammod. Am fod Duw yn anghyfnawidiol yn ei hanfod, yn ei gynghor, a'i arfaeth, ni syfla y cyfammod hwn byth.—7. Y mae cyflwr o ddiogelwch a dedwyddwch, yn gyflawn o bob bendithion, yn cael ei alw yn heddwch; oblegid effaith heddwch a Duw yw yr holl bethau hyn, a phob dedwyddwch, yn mhob ystyr i ddyn. Salm 4. 8. a 72. 3, 7. Jer. 33. 6. Salm 119. 165. a 122. 6, 7. Diar. 3. 2, 17.

Y 'pethau a berthyn i heddwch' yw yr efengyl, sydd yn cyhoeddi heddwch, crediniseith fyddiog, a holl ffrwythau gwir edifeirwch a sancteiddrwydd. Luc 19. 42. Fod y pethau hyn yn gaddiedig o olwg, yw bod yn y cyflwr trnenuaf yn y byd hwn. EDR. CYMMOD, TANGNEFFEDD.

HEDDYW, (hedd) heddy, y dydd presennol. Heddyw, weithiau, a arwydda yr amser presennol; dydd gras; dydd iechydriaeth. Salm 95. 7. Heb. 3. 7, 13, 15. a 4. 7.

HEFIAD-IAID, הַיִּידִים [*drwg*] hiliogaeth Heveus, mab Canaan, medd Calmet. Gen. 10. 17. Un o'r cenedloedd y rhoddwyd eu gwlad i hâd Abraham. Exod. 3. 8. Gelwir trigolion Afim, Gideon, a Sechem, Hefiaid. Jos. 11. 19. a 13. 3. Gen. 34. 2. Yr oedd rhai o honynt yn preswyllo yn agos i fynydd Hermon. Jos. 11. 3. Gellir meddwl mai yr un bobl oeddynt a'r Afiaid; y rhai y darfu y Caphtoriaid eu dyfetha, a thirgo yn eu lle, Dent. 2. 23.

HEGAI, ystafellydd y brenin Ahasferus, a cheidwad y gwragedd. Esther 2. 8.

HEIBIO, (heb) Heb. עֵיבָר gerllaw, heblaw. 'Nef a daear a ânt heibio;' sef a ddarfyddwnt. Mat. 24. 35. Marc 13. 31.—'Nid â yr oes hon heibio;' sef ni dderfydd. Marc 13. 30.—'A roes heibio ei gochl-wiag;' sef a ddyoagodd ei gochl-wiag. Ioan 13. 4. Eph. 4. 32. 2 Pedr 1. 14.

HEL-A-WR-IAETH-FA, (hel) hely, erlyn, ymlid, ymgais, casglu; ymlid bwystfod i'w lladd.—'Fe heliodd lawer o bethau;' hyny yw, fe fheliodd neu a gaagiodd gyfoeth. Jer. 17. 11.—'Pa beth bynag sydd yn ymlid dyn i'w ddystrywio a elwir yn heliwr.' 1 Sam 24. 11. Ezec. 13. 18, 20. Mic. 7. 2. Jer. 16. 16. 'Drwg a hela gwr traws i'w ddystryw.' Salm 140. 11. Y mae barn Duw yn gospedigaeth am ei drawder yn sicr o'i oddiweddyd, a'i ddystrywio yn y diwedd. Diar. 6. 26. Job 10. 16. EDR. NIMROD, ESAAU.

HELAETH-ACH-U, (hel) ÷ng, aml, llawn, diamdlawd, dibrin.—'Helaeth o drugaredd a gwirionedd.—Efe a arbed yn helaeth.' Salm 66. 15. Esa. 55. 7. Y mae yr un gair Heb. אַחַד yn cael ei gyfleithn aml, *amlder, lluosog, lluosog, mawr, cadarn, digon, gormod.* Lec. 25. 16. Salm 37. 11. Gen. 45. 28. Exod. 9. 28. Num. 16. 3, 7. Diar. 20. 6. Esa. 63. 1. Arwydda mawredd a helaethrwydd o north, cyfoeth, nifer, neu amldra; felly y mae trugaredd Duw, yn aml, yn gyfoethog, yn gadarn, ac yn gwbl ddigonol er ymgeledd y pechadur truenusaf. Arbed gyda mawredd, yn aml, ac yn helaeth, a chyda chadernid cynnorthwyol.

'Oni bydd eich cyfiawnder yn helaethach na chyfiawnder yr yagrifenyddion a'r Phariseaid.' Mat. 5. 20. Y gair *περισσως* a arwydda rhagorol yn ei natur, yn gystal ag yn ei helaethrwydd. Nid oedd cyfiawnder y Phariseaid yn dda yn ei natur, nac yn ddigon helaeth yn yr eangder o hono. 'Nid ydym, os bwytawn, yn helaethach; ac onis bwytawn, yn brinach;' hyny yw, yn well, neu yn waeth. 1 Cor. 8. 8. Felly yma, 'oni bydd eich cyfiawnder yn helaethach,' sef yn well, ac yn rhagorol yn ei natur, na'u cyfiawnder hwy, ac yn gwllynol, yn fwy eang. Nid eir i mewn i deyrnas nefoedd, y mae yn eglur oddiwrth y geiriau, heb gyfiawnder; a rhaid i'r cyfiawnder a'n cymeradwya fod a rhagoroldeb gornhel, ac eangder digonol ynddo. EDR. CYFLAWNDER.

'Rhoddwch heibio bob budreddi, a helaethrwydd malais.' Iago 1. 21.—'A phob rhysedd malais.' W. S. —'Amltra malais.' Dr. M. Rhoddwch ymaith bob budreddi, a phob drygioni anaddas i Gristionogion. Cyffelybiaeth yw wedi ei chymeryd oddiwrth gangenau diffrwyth ar y winwydden, neu ryw goed eraill, y rhai y mae yn rhaid eu tynu ymaith, rhag iddynt fod yn niweidiol i ffrwythlonrwydd y pren. Schleusner.

'Cerwch eich gilydd o galon bor yn helaeth.' 1 Pedr 1. 22.—'Yn rymas.' W. S. a Dr. M. —*εστεως*, yn danbaid; yn grŵf, &'ch holl rym; yn ddyfal, heb ddiffygio. Arwydda fod eu caniad yn wirioneddol, yn wresog, yn egniol, ac yn dddiddarfod.

'Felly yn helaeth y trefnir i chwi fynediad i mewn i dragywyddol deyrnas ein Harglwydd,' &c. 2 Pedr 1. 11.—'Yn y modd hwn digenawl ydd ymgleddir chwi, o fforddiant i dragywyddol deyrnas, &c. W. S.—'Felly y trefnir i chwi fforddiad yn helaeth, &c. Dr. M. Y gair *κλουσιως* a arwydda *cyfoeth, heluethrwydd* o bethau; mynediad helaeth, gan hyny, yw mynediad cyfoethog, wedi eu llenwi â helaethrwydd o'r pethau y mae yr apostol wedi bod yn eu hannog i'w meddiannu gyda phob diwydrwydd. Adn. 5, 6, 7. 'Os yw y pethau hyn genych, ac yn aml hwynt—ni lithrwech chwi ddim byth;' ac fel hyn, wedi eich cyfoethogi â hwynt, y trefnir i chwi fynediad i gwbl feddiant o'r deyrnas a'i holl ddedwyddwch: mynediad fel llong wedi ei llwytho â'r pethau gwerthfawrocaf, dan lawn hwyliau, i'r porthladd, heb achos wynebu tymhesit byth mwy.

HELAETHWYCH, (helaeth-gwych) helaethrwydd yn cael ei ddefnyddio gyda gwychder, tlyni, ceinedd.—'Yr oedd yn cymeryd byd da yn helaethwch bennydd.' Luc 16. 19.—'Yn cymeryd ei vyt yn ddaenteithiol ac yn voethus pennydd.' W. S. a Dr. M. *συφραϊνομενος λαμπρως*. Arwydda y geiriau, helaethrwydd danteithiol, digrifwch, llondr, a gorwychedr, dull o fyw boddhaol i feddwl cnawdol.

HELAM, [*llu y farn*] dinas yn Syria. 2 Sam. 10. 16.

HELBAN, *Heb.* הלבח [*llueth*] dinas yn llwyth Aser. Barn. 1. 31.

HELBON, Edr. GWIN.

HELBUL-ON-US, (hel-pul) cur, gofal, pryder, tristyd, trymder, cythrudd, blinder, a gofid meddwl; trallodus, trafferthus. Job 14. 1. Esa. 54. 11.

HELKATH, *Heb.* חלקת [*dosparth*] dinas o Aser a roddwyd i'r Geronaiaid. Jos. 21. 31.

HELKATH-HASSURIM, [*maes y gedyrn*] lle yn Gibeon. 2 Sam. 2. 16.

HELDAI, חלדי [*y byd*] 1. Netophathiad, o Othniel, tywysog ar y deuddegfed dosparthiad oedd i wasanaethu y brenin y deuddegfed mis. 1 Cron. 27. 15.—2. Un o'r rhai y cafodd Zechariah y prophwyd orchymyn i gymeryd arian ac aur ganddo i wneuthur coronau, i osod ar ben Josuah, mab Josedec yr arch-offiriad. Zech. 6. 10, 11.

HELEB, mab Baanah y Netophathiad, ac un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 29.

HELEM, *Heb.* חלם [*drylliad*] 1 Cron. 7. 35.

HELEPH, חלף [*llwybr*] dinas o Naphtali. Jos. 19. 33.

HELES, חלץ [*arfog*] un o gedyrn Dafydd, a elwir Heles y Paltiad. 2 Sam. 23. 26.

HELI, (hal) gwlybwr hallt, helltnei. Wrth môr heli, yn Gen. 14. 3. Num. 34. 3, 12. Deut. 3. 17. Jos. 3. 16. a 12. 3. a 15. 5. a 18. 19. y meddylir y môr marw, neu lyn Sodoma; gelwir ef hefyd môr y rhôs, môr y gwas-tadedd. Yr oedd halltrwydd y môr hwn o'r fâth natur fel na allai na-physgod na dim arall fyw ynddo. Trowyd gwastadedd hyfryd yn ddiffwrthdra hollol, am bechodau y trigolion. Trwy gyffelybiaeth weledigaethol o iachau y dyfroedd ariach hyn, a'r dyfroedd sanctaidd yn dyfod allan o dŷ yr Arglwydd, y danosir effithiau iachusol a frwythlawn yr efengyl ar bechaduriaid diffwrth. Ezec. 47. 1—12. Edr. AFON, DWFR, MOR.

HELM, *Sax. Teut.* HELM; *Ffr.* HEAUME; *Saes.* HELMET; pen-wieg dur, penffestin, cap haiarn. Darn o arfogaeth filwraidd i amddiffyn y pen. Y mae ergyd ar y pen yn dra pheryglus, ac yn aml yn farwol; am hyny y mae angen am arfogaeth ddiffynol iddo. Yr oedd helmau yr hynafiaid yn gofchuddio yr holl ben a'r wyneb, ond yn unig y llygaid, fel yr arwyddia y gair *περικεφαλα*, *pen-amwieg*.—Helm yr Arglwydd yw iechydwrriaeth ei bobl; ynddengys eu hiechydwrriaeth yn ddyrohafedig ac yn amlwg i bawb, a bydd yntau yn cael y gogoniant o honi yn gyflawn. Esa. 59. 17.—Iechydwrriaeth dragywyddol, a'r gobaith o'i mwynhau, yw helm y saint, yr hon sydd yn eu hamddiffyn ac yn eu gwneuthur yn wrol yn y rhyfel. Gobaith sicr o fuddugoliaeth sydd yn llenwi y milwr a'r calonddid a'r gwroldeb mwyaaf yn erbyn ei elynion marwol; y mao yn ei gadw rhag ofnau a digalonid, ac yn ei wneuthur yn gryf mewn rhyfel, i yru byddinoedd yr estroniaid i ffoi. Eph. 6. 17. 1 Thes. 5. 8.

HELON, חלון [*fenestr*] tad Eliab o lwyth Zabulon. Num. 1. 9.

HELP-IO, (hel) *Sax.* HELPI; *Teut.* HULFEE; porth, cymorth, cynnorthwy; cyferthu, cynnorthwy. Luc 10. 49.—'Wedi i mi gael help gan Dduw. Act. 26. 22.—'Er hyny mi gefais borth y gau Dduw. W. S.—'A Dduw i'm cymorth.' Dr. M.—*Εκταρατας σου τοχων της παρα του θεου*, *Yn cael y cymorth sydd oddiorth Dduw*. Geiriau milwraidd ydynt, ac yn arwyddo fod ei elynion yn gryfion, a'r frwydr yn boeth, ac y buasai wedi colli y dydd oni buasai y porth a'r cynnorthwy parhaus yr oedd yn ei gael oddiwrth Dduw, yn achos yr hwn yr oedd yn milwrion. Trwy y porth dwyfol hwn yr oedd yn aros ac yn tystiolaethu yn hyf wrth bawb am Grist a'i iechydwrriaeth.

HELYG-EN, (hal) *Sax.* PELIG; *Belg.* WILIGHE; y mae coed hollyg yn tyfu mewn llo-oedd dyfilyd; ac yn tyfu llawer mewn byr

anser. Mae rhagl y coed hyn wedi eu 'sychu yn feddyginiaeth dda, meddant, rhag y cryd, nen y *ddyrtion*. Y mae amryw fath o honynt, megys helyg llwydion, helyg duon, helyg ffreiniog, helyg y cwn, mâr helyg. Tebvgol eu bod yn tyfu yn lluosog ar lanau yr Euphrates, ar ba rai y crogodd yr Hebreaid caethion eu telynau fel yn ddi-defnydd iddynt yn eu cyflwr galarus yno: o herwydd hyn y gelwir hi 'Afon yr helyg.' Esa. 15. 7. Salm 137. 2. Yr oedd y Lefiaid duwiol wedi dwyn eu telynau yno gyda hwynt; mewn gobaith i'r anser eto ddyfod i chwaraeu yn sanctaidd ac yn orfoleddus arnynt, er mawl i'r Arglwydd. Nid oedd caniaidau sanctaidd yn gweddu fel difyrwch i Baganiaid eilun-addolgar, ac nid oedd dim a'u difyriai hwythau mewn gwlad ddyeithr, yn mhell oddiwrth deml Dduw a'i adoliad.

Yr oedd yr Iudewon yn defnyddio cangenau helyg i wneuthur pebyll & hwynt ar wyl y pebyll, fel arwydd o lawenydd ger bron yr Arglwydd. Lef. 23. 40.

'Hwy a dyfant megys helyg wrth ffrydian dyfroedd. Esa. 44. 4. Wodi en plann, neu eu huno & Christ, a'u dyfrhau bob moment & dylanwadau sanctaidd yr Ysbryd Glan, bydd eu cynnydd yn ddirfawr ac yn fuan iawn. Eze. 17. 5.

HELYNT, (hel-ynt) helyddiaeth, ymdaith, cerddediad; negea, gorchwyl, agos; agwedd, ansawdd cyflwr bywyd dyn. Y mae yn ddrwg dy helynt, sef cyflwr anghysurus.—'Fy holl helynt a fynega Tychicus i chwi.' Col. 4. 7. —'A veneic y'wch veu holl gyflwr.' W. S. a Dr. M.

'Yn y rhai y rhodiasoch gynt yn ol helynt y byd hwn. Eph. 2. 2. *xara tov aiwva tov xaapov toutov, yn ol byd y byd hwn; yn ol oes y byd hwn*; neu, yn hytrach, *yn ol dull ac agwedd* (bechadurus) *y byd hwn*. 'Yn synied,' medd Theophylact, 'pethau y byd hwn, a'r pethau sydd dros anser, yn cam-arfer y byd hwn; nid yw y byd yn ddrwg, ond y cam-arferiad o hono sydd ddrwg.' Rhuf. 12. 2. Gal. 1. 4. Gwel Theophylact *in loc.* Suiceri The-saurus. Diammeu fod yr apostol yn golygu moesau a chrefydd lygredig y cenedloedd. Yn rhodio, sef yn byw yn ol y dull llygredig annuwiol hwn y cafodd gras Duw y saint yn Ephesus; yn'gwbl lygredig, ac yn hollol annheilwag o sylwad Duw arnynt; ond mawredd ei gariad a chyfoeth ei drugaredd a orchfygodd o'u plaid, ac a'u gwaredodd yn effeithiodd ac yn drwyadl. Gwedi en hachub trwy ras, bydd eu rhodiad yn addas i'w galwedigaeth sanctaidd; a mwy nis gellir dywedyd am rodiaid neb.

HEMAM, a HEMAN, חֵמָם [eu blinder] 1. Heman, neu Hemam, mab Lotan, ac wŷr Esau. Gen. 36. 22.—2. Gelwir Heman a'i frodyr Zimri, Ethan, Chalcol, Dara neu Darda, meibion Zerah, mab Judah, a meibion Mahol;

naill ai am fod un yn dad a'r llall yn daid iddynt, neu am fod Zerah a Mahol yn wahanoi onwau ar yr un gwr. Yr oeddynt yn enwog am eu doethineb. 1 Cron. 2. 6. 1. Bran. 4. 31.—3. Mab Joel ac wŷr Samuel, cantor yn nyddiau Dafydd. Yr oedd iddo bedwar ardddeg o feibion; eu teuluoedd oeddynt yn gwneuthur pedwar-ar-dddeg o ddosparthiadau cantorion y deml. 1 Cron. 6. 33. a 15. 17. 19. a 16. 42. a 25. 1, 4, 6. Mae yn ansicr pa un o'r ddau hyn, os yr un o honynt, oedd cyfansoddwr y Salm lxxxviii.

HEMDAN, mab Dison, o hiliogaeth Seir yr Horiaid. Gen. 36. 26. Gelwir ef Amram yn 1 Cron. 1. 41.

HEN, חֵן [tosturi] mab Sephaniah. Zech. 6. 14. Yr oedd Zechariah y prophwyd i roddi coron iddo, er coffadwriaeth, yn nheml yr Arglwydd. Yn gyntaf, yr oedd y coronau hyn i'w gosod ar ben Josuah fel cysgod o Grist: gwedi hyn yr oeddynt i Helem, Tobiah, Jedaiiah, Hen; a hwyrach a'u henwau arnynt yn goffadwriaeth yn nheml yr Arglwydd o'u gwar-edigaeth o Babilon—o ddyfodiad Crist, ei osodiad yn ei swyddau, ei lwyddiant, a'i ddyrchafiad—ac o ddyfodiad polledigion o blith y cenedloedd i adeiladu yn nheml yr Arglwydd, sef ei eglwys. Yr oedd coroniad Josuah, fel cysgod o Grist, yn arwydd o'i ddyfodiad, a'r coronau yn goffadwriaeth yn y deml, yn arwydd o'r addewid am dano, ac y ca'i ei chyfawni yn fuan.

HENAFGWYR—WYR, (hynaf-gwr) y gwr penaf; y penaeth; henefydd, henadur. Llauciau a henafgwyr sydd yn arwyddo pob oedran. Exod. 10. 9. Salm 148. 12. Jer. 31. 13. Y mae yn ddyledus ac yn gwoddu i bawb o bob oedran addoli yr Arglwydd, diolch iddo, a gorfoleddu ynddo.

HEN-AINT—EIDDIO, (hy-en) oedranus, oediog; henn, tilmu, ar henaint. Gen. 18. 11. Yn oedranus, ac yn barod i ddiflanu. Edr. DIFLANU.—Hen ddyn. Edr. DYN.—Hender y llythyren. Edr. LLYTHYREN.—Hen lwybrau. Edr. LLWYBR.—Geilw Solomon henaint, 'y dyddiau blin—a blynyddoedd, y rhai nid oes dim dyddanwch ynddynt.' Preg. 12. 1. Rhydd ddarlunied allegawl o henaint, a'i aml wendidau. Gwel dau yr awrywiol eiriau a ddefnyddir yno yn allegawl gan y gwr doeth.

HENDER, (hen) hynafiaeth, heneidd-dra.—'Ac nid yn hender y llythyren.' Rhuf. 7. 6. —'Hendeb y llythyren.' W. S. Y mae newydd-deb yn ngwasanaeth Duw, a hender y llythyren, yn cael eu gosod gyferbyn a'u gilydd. mae y llythyren yn hen, sef goruchwyliaeth y ddeddf dan yr Hen Destament yn hen, mewn cymhariaeth i oruchwyliaeth newydd yr efengyl. Trwy gredur yr efengyl, ac undeb â Christ, y mae meddwl dyn yn cael ei adnewyddu i wasanaethu Duw, mewn dull newydd, yn wirioneddol, ac yn ddigragrith; heb hyn nid oes

dim ond yr hen ddyn a'r lythyren yn addoliad Duw, a'r gwasanaeth yn ganlynol yn hen, yn ffrifol, ac yn farwaidd.

HENFFYCH-WCH, HANBYCH, HANPYCH, gair o gyfarchiad caredig, neu yn ddangosiadol felly.—'Henffych well,' Mat. 28. 9.—'Duw. i'ch cadw.' W. S.—'Hyn ffych well, dydd da ywch,' ymyl y ddalen. Y gair & pha un y cyfarchodd Judas yr Arglwydd Iesu yn fradychus; ac y cyfarchodd y milwyr ef yn wawdus: (Mat. 26. 49. a 27. 29.) ond y gair yn mha un y cyfarchodd Crist ei ddysgybion yn garedig ac yn orfoleddus, ar ol ei adgyfodiad. *Χαιπετε, bydduch lawen, gorfol-eddych*; ac yr oedd boreu hyfryd wedi gwawrio, ar ol noswaith dywyll ddechrynllyd, a mawr achos llawenydd ydyw i'w eglwys hyd heddyw, a hyd byth hefyd.

HENO, (hen) y nos hon, y noswaith hon. Mat. 26. 31. Ruth. 3. 13, &c.

HEN-UR-IAETH, (hen) henadur, henaduriaeth. 'Gydag arddodiad dwylaw yr henuriaeth.' 1 Tim. 4. 14.—'Gan oeddiad dwylaw yr henafiaeth.' W. S. Yr henuriaeth yn Lystra y mae yn ei feddwl. Yn 2 Tim. 1. 6. nid yw yn crybwyll ond am dano ei hun yn rhoddi ei ddwyllaw arno; a diau fod hyny yn ddigonol ergosodiad Timotheus yn ei swydd; eto mae lle i farnu fod yr henuriaeth yn cyd-osod eu dwylaw arno gyda'r apostol, fel arwydd o'u cydsyniad a'u gweddi drosto yn ei waith pwysig a llafurus. Yr oedd yn gyffredinol gyfraniad o ddoniau gwrthiol trwy arddodiad dwylaw yr apostolion; ond nid oedd arddodiad dwylaw yr henuriaeth, tebygol, ond arwydd o'u cydsyniad a'u gweddi drosto. Edr. ARDDODIAD, LLAW.

HENURIAD-IAID, henu, henadur, henefydd, seneddwr, cynghorwr. Prif ystyr y gair yw. hynafgwr, y penllwyd, yr oedranus. Job 15. 10. Ond gan fod y cyfryw yn cael eu dewis yn gyffredinol i farnu a llywodraethu, arwydda yn yr ysgrythyrau, is-swyddog yn y wladwriaeth, neu yr eglwys. Hyd yn nod yn yr Aipht, yr oedd gan yr Hebraid eu henuriaid, y rhai oeddynt yn eu haddef fel eu blaenoriaid yn llywodraethu arnynt; i ba rai yr hysbysodd Moses ei anfoniad gan Dduw i'w gwar-edu. Exod. 3. 16. Penau tenluoedd oedd y rhai hyn, neu gwyr hynodol am eu callineb a'u synwroidd; ac y mae yn debygol mai 72 oeddynt o rifedi, chwech o bob llwyth. Aeth y rhai hyn gyda Moses ran o'r ffordd i fynydd Sinai, gwelsant yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol, a bwytasant ac yfasant yno. Exod. 24. 9, 10, 11. Er trwy yngnor doeth Jethro, ddewis tywysogion ar filoedd, ar gannoedd, ar ddegau-a-deugain, ac ar ddegau; eto i esmwythau ar Moses, parodd Duw iddo gasglu dengwr-a-thriugain o henuriaid Israel, a'r Arglwydd a dywalltodd ei Ysbryd i'w haddasu i'r swydd, ac i nodi dewisiad Duw o honynt iddi.

Num. xi. Y rhai hyn, tebygol, oedd yr henuriaid a gadwasant y bobl gyda'r Arglwydd a'i wasanaeth ar ol marwolaeth Josuah. Jos. 24. 31. Barn. 2. 7. a xxi. Heblaw y rhai hyn, yr oedd henuriaid yn llywodraethu yn mhob dinas. Deut. 19. 12. a 21. 3. a 22. 15, 18. a 25. 8. Ruth. 4. 2. Eza. 10. 14.

Yn cyfeirio at yr henuriaid Iuddewig, gelwir llywodraethwyr yr Eglwys Gristionogol yn henuriaid. Y mae yr un rhai yn cael eu galw yn henuriaid, yn esgobion, goruchwylwyr Duw. Tit. 1. 5, 7. Act. 20. 17, 18.—blanoriaid, Heb. 13. 7, 17, 24. Yr oedd yr apostolion a'r henuriaid yn cyd-ymgyngori yn y cynghor yn Jerusalem. Act. 15. 4, 6. Y mae Pedr ac Ioan yn galw eu hunain yn henuriaid. 1 Pedr 5. 1. 2 Ioan 1. Yr oedd rhai o'r heduriaid hyn yn fwy nodedig yn eu doniau i lywodraethu yn dda, tra yr oedd eraill a'u doniau yn eu haddasu yn fwy i boeni yn y gair a'r athrawiaeth. 1 Tim. 5. 17. Nid gwahanol swyddwyr oedd y rhai hyn; ond yr un swyddwyr yn yr eglwys, wedi eu cynnygaeddu a gwahanol ddoniau, fel y mae yn crybwyll yn 1 Cor. 12. 28. Rhuf. 12. 8. Gwel Vitranga *de synngog*. Vet. p. 474—495.

'Ac yn nghylch yr orsedd-fainc yr oedd pedair gorsedd-fainc ar hugain; ac ar y gorsedd-feinciau y gwelais bedwar henuriaid ar hugain yn eistedd, wedi eu gwisgo mewn dullad gwynion; ac yr oedd ganddynt ar eu penau coronau aur.' Dat. 4. 4. Barna y dygedig Vitranga fod cyfeiriad yn y rhifedi at ddosparthiadau yr offeiriaid a sefydlwyd gan Dafydd yn ngwasanaeth y deml, y rhai oeddynt *bedwar dosparthiad ar hugain*. 1 Cron. xxv. Ac eu bod yn y weledigaeth hon yn arwyddo gweindogion Crist dan y Testament Newydd, trwy ba rai y mae efe yn llywodraethu ac yn ymgeleddu ei bobl. Eu gwisgoedd gwynion, yn cyfeirio at wiagoedd yr offeiriaid sydd yn arwyddo eu purdeb a'u sancteiddrwydd, wedi eu golchi, eu sancteiddio, a'u cyfiawnhan yn enw yr Arglwydd Iesu, a thrwy Ysbryd ein Duw ni; hefyd, am eu bod yn pregethu yr athrawiaeth hon i'r bobl, fel y caffont hwythau eu cyfiawnhan a'u sancteiddio. Y coronau aur ar eu penau, sydd yn arwyddo ardderchogrwydd sanctaidd ou swydd, a'r awdurdod a pha un y maent yn ei gweinyddu, trwy, nid braich o gnawd, ond nerth yr Ysbryd Glan. Maent yn ngwyddfod Duw, ac yn addoi ac yn gweini ger ei fron. Hw y oeddynt nesaf at yr orsedd, ac yn sefyll ar y môr o wydr ba un yr oedd yr orsedd yn sefyll. Dat. 5. 7, 11, 13, a 14. 3. Edr. Gwydr.

HEOL-YDD, (he-ol) ffordd, llwybr, ystryd. Ffordd rhwng rhestrau tai mewn tref neu ddinas. Gen. 19. 2. Y tai oddentu y ffordd hono. Dan. 9. 25. Diar. 7. 12.

Y mae yn amlwg fod y gair **הוהו** a gyfieithir heol yn ein Beiblau ni, yn arwyddo rhyw le agored, gwag, helaeth. Edr. 2 Cron.

32. 6. Ezra 10. 9. Neh. 8. 1, 3, 16. Esther 4. 6. Esac. 16. 24.

'A chau y pyrth yn yr heolydd.' Preg. 12. 4. Y pyrth ydyw y synwyrâu yn nghorph dyn; trwy y rhai hyny y mae yn derbyn ac yn rhoddi. Yn henaist y mae y pyrth hyn mewn gradd mawr, wedi eu cau. ac yn annafnyddio iddo ei hun, ac eraill, i'r peth fyddent gynt; y mae y pyrth yno, ond wedi eu cau, ac nid oes ond ychydig o dramwyo trwyddynt. Hwyrach mai y genau yn fwyaf neillduol a feddylir wrth y pyrth: y genau yw porth yr ymborth, yr anadl, a llefaru.

'Codaf yn awr, ac âf o amgylch y ddinas, trwy yr heolydd a'r ystrydoedd, ceisaf yr hwn a hoffia fy enaid.' Can. 3. 2. Y ddinas yw yr eglwys; yr heolydd a'r ystrydoedd yw yr ordinadâu cyhoeddus; y mae pawb, y drwg a'r da, yn tramwyo y rhai hyn; y mae Crist, doethineb Duw, ac anwylyd yr eglwys, an rodd ei leferydd yn yr heolydd; yno cafodd miloedd wir adnabyddiaeth a meddiant o hono; y mae ei lef i'w chlywed yno yn yr athrawiaeth yr efengyl. Pa le yr â enaid wedi colli ei gymdeithas i'w geisio, ond lle y mae i'w gael? Y mae llawer yn ei golli trwy en hesmwythder, en segurdd, a'u diolfalwch; tra byddont yn ei geisio yn y gwely o esmwythder cnawdol, ceisio ofer fydd. 'Ceisiwch fi,' medd efe, 'a chwi a'm cewch, pan y'm ceisioch a'ch holl galon;' wedi deffroi i geisio yn ddiwyd ac yn ddifrifol yn y moddion sanctaidd a drefnodd efe, nid âer yn nebell nes ei gael. Byw yn foddlon hebdo, yn dal rhith o grefydd heb gymdeithas neillduol ag ef, sydd arwydd sic o ddyeithwrch hollol iddo; ei geisio yn gnawdol ac yn ddioglyd, sydd brawf mawr o wrthgiliad ysbrydol; ond ei geisio yn ddiwyd, yn ddyfal, ac yn barhaus, sydd sic o lwyddo. Can. 3. 4. Diar. 1. 20. Jer. 29. 12, 13, 14. Lef. 26. 39, 40. Salm 32. 6. Luc 14. 21—23.

'A heol y ddinas oedd aur pur, fel gwydr gloyw.' Dat. 21. 21. Yr oedd yr holl ddinas o aur, yn debyg i wydr gloyw. Adnnod 18. Ymadredd allegawl, yn dangos ei gwerthfawrogrwydd, ei phurdeb, a'i gogoniant. Yr oedd y butain wedi ei gwychu ag aur, meini gwerthfawr, a pherlau, er ei bod yn llawn budreddi a phob ffeidd-dra; ond aur yw yr eglwys, ac fel gwydr yn ddysglaer, yn gweled Duw, ac yn hollol adnabyddus iddo. Y mae ei heolydd felly, sef ei chyfarfodydd cyhoeddus, rhodiad cyhoeddus ei haelodau, a'i holl ymdriniaethau yn sanctaidd ac yn bur.

'Ni phair clywed ei lef yn yr heol.' Esa. 43. 2. Dyma un nod o'r gwir Fessiah, a roddir gan y prophwyd: 'Ni phair glywed ei lef yn yr heol,' fel gwr am ddangos ei hunan, am wneuthur plaid, a chodi cythrwfi; ond bydd ei ymddangosiad yn addfwyn ac yn ostyngedig; yn dysgu mewn addfwynder a llarieidd-dra; yn fwy am wneuthur llesad i-dduion na chael clod a dyrchafiad ganddynt. Yr oedd ei add-

yag a'i athrawiaeth o'r un natur, yn dangnefeddus ac yn heddychol, 'yn traethu heddwch i'r cenedloedd—heddwch i bell, a heddwch i agos.' Zech. 9. 10, Eph. 2. 17. Y mae yr efengylwr Matthew, pen. 12. 17. yn dangos fod Iesu o Nazareth yn cyfateb yn gyflawn yn ei holl ymddygiad i'r brophwydoliaeth hon am dano. Gwedi gwneuthur gwrthian, gorchymynodd iddynt na wnaent ef yn gyhoedd. Yr oedd yn ddyledswydd arnynt gredu mai y Messiaid oedd, a dywedyd wrth eraill eu bod yn credu hyny; yr oedd yn ddyledswydd ar yr rhai a iachawyd, dystiolaethu mai efe a'u hiach-aodd hwynt; yr hyn a waherddir iddynt, yw ymfrost gwag, a bloedd gnawdol, ddydol, fel y gwna plant dynion a'u canlynwyr, yn eu hymchwylld cnawdol; yr hyn ni wna ddim llesad, ond ennyn cenfigen a dygasedd eraill. Y mae holl agweddiad Crist yn mhob peth yn ateb yn gwbl i'r darluniad prophwydoliaethol hwn o hono. Nid yw ei deyrnas o'r byd hwn, ac ni wna y cnawd a rhwyg bydol ddim cynorthwy i'w gosod i fyny.

HEPIAN, (heb) hephun, hephuniad, hephuno.—'Yn caru hepian.' Esa. 56. 10. Arwydd o fugeiliaid cwbl ddiolaf am y praid, ac yn caru byw mewn moethau, segurdd, a diogi. Y cyfryw fugeiliaid ydynt fellidith drom ar wlad, ac yn aml yn nodau rhag-flaenorol o ddinystr pobloedd. Nah. 3. 18. Diar. 6. 10.

HEPHER, הֶפֶר [yr hwn sydd yn ceisio] 1. Tad Salphas, pen-tenu. Num. 26. 32. a 27. 1.—2. Dinas, brenin pa un a laddwyd gan Josuah. Jos. 12. 17. Yr un, hwyrach, medd Calmet, ag Ephraim. 2 Cron. 13. 19. neu ag Ophrah, lle y ganwyd Gedeon.

HEPHSIBAH, הֶפְצִיבָה [fy ewyllys ynddi] mam Manasseh, brenin Judah. 2 Bren. 21. 1.—'Ti a elwir Hephisah.' Esa. 62. 4. Carodd Crist ei eglwys, ac a roddodd ei hun drosti; y mae ei holl hyfrydwch ynddi. Eph. 5. 25. Salm 16. 3. Pan byddo yn dangos hyn trwy arwyddion amlwg yn ngwydd y byd, gelwir hi Hephisah, sef *fy ewyllys, fy hyfrydwch ynddi*. Mae hi felly bob amser, sef ei haelodau bywiol; ond nid yw yn ymddangos i eraill eu bod felly, o herwydd eu gorthrynderau, a'i herledigaethau. Hwyrach fod y geiriau yn brophwydoliaeth am gyflwr llwyddiannus a gogoneddus yr eglwys yn y dyddiau diweddaf.

HERES, הֶרֶס [yr haul] y mynydd i ba un y gyrodd yr Amoriaid y Daniaid. Barn. 1. 34, 35.

HERESI-AU, *αιρεσις, electo, optio*; ab *ap-ew, deois*. Gwel Schlausner. Y mae y gair Groeg yn mhob lle yr arferir ef, yn cael ei adael *heresi*, heb ei gyfieithu, (Gwel Act. 5. 17. a 24. 14. 1 Cor. 11. 19. Gal. 5. 20. 2 Pedr 3. 1.) oddieithr yn Act. 15. 5. a 24. 5. a 26. 5. a 28. 22. lle y cyfieithir ef *sect*, yn ol y *Vuyl*. a'r *Saes*. ond diammeu y dylasai yr un gair fod yn y cyfieithiad, fel y mae yn y Groeg, yn

nghyhuddiad Tertulus ac yn amddiffyniad Paul. Trwy newid y gair yn y cyfeithiad, y mae amddiffyniad yn ymddangos yn anmhrifodol; canys nid *heresi* y galwodd Tertulus hi, yn ol y cyfeithiad hwn, ond *sect*: nid oes dim a ddichon fod yn fwy addas nag amddiffyniad Paul yn y Groeg. Y gair hwn, yn mhlith y Groegiaid, a arwydda,

1. Rhyw ddull neu drefn y mae rhyw un yn ei ddewis iddo ei hun o fyw neu o grefydd; heb nodi drygioni neu ddaioni y peth ynddo ei hun.

2. Hefyd, y blaid neu y bobl fyddo yn dilyn y drefn hono. Felly oddiwrth y Groegiaid y gelwir y pleidiau yn mhlith yr Hebreaid, *Heresi* y *Saduceaid*, *Heresi* y *Phariseaid*, &c. Act. 5. 17. a 26. 5.

3. Heresi yn mhlith y Cristionogion, oddiwrth bob un o'r ddau, a arwydda rhyw blaid o derfysgwyr anfoddol yn yr eglwys-Gristionogol, yn ddilynwr rhyw bleidiwr cnawdol, balch, anfoddol, sydd am wneuthur enw iddo ei hun. Un o weithredoedd y cnawd y geilw yr apostol hi. 1 Cor. 11. 19. Gal. 5: 20.

4. Rhyw ddaliad, neu ddaliadau, neu athrawiaethau cyfeiliornus, y mae y cyfryw gyfeiliornwyr yn eu dwyn ac yn eu dysgu i eraill, mewn ysbryd anfoddol, cyndyn ac angharedigol. Geilw yr apostol hwynt 'heresiau dinystriol,' sef cyfeiliornadau croes i'r gwirionedd, sydd yn dinystrio enidiau y dysgawdwy'r a'u canlynwyr. EDR. DINYSTRIOI. Gwel Schleusener, Campbell's 9th Prelim. Dissert. p. 424.

Ni bu dim heresiau yn y byd gwedi hyny, nad oeddynt wedi ymddangos a'u dwyn i mewn yn foreu i'r eglwysi apostolaidd, a chwasant eu gwrthbrofi trwy ysbrydoliaeth Duw gan yr apostolion eu hunain. Gwalwyd Duwdod a dyndod Crist yn foreu; a gwrthbrofodd Ioan, dan ysbrydoliaeth dwyfol, bob un o'r ddau gyfeiliornad; gwalwyd yr adyfyddiad gan Hymeneus a Philetus; a gwalwyd cyfiawnhad trwy ffyddgan eraill; cadarnhaodd Paul y gwirionedd, trwy ddwyfol ysbrydoliaeth, yn erbyn pob un o'r ddau: gwrthasodd Iago, Judas, &c. benrhdydd y rhai oedd yn troi gras Duw i drythyllwch, &c. Tra byddo Satan heb ei gadwyno, nid oes le i ddysgwyl na bydd ganddo rai yn dal yr un cyfeiliornadau yn y byd a'r eglwys:—canys nid oes un ffordd yn fwy effeithiol a melltigedig; ond y gwirionedd a saif, gan mai gwirionedd yw, ac y mae Duw y gwirionedd o'i blaid.

HERETIC, *Gr. aperiotos*; blaenor plaid neu sect, yn mhlith Cristionogion; un pliedgar, cyfeiliornus, yn mhlith Cristionogion: un yn perig anghydfod a rhwystrau yn erbyn athrawiaeth y gwirionedd. Rhuf. 16. 17.

'Gochel y dyn a fyddo heretic, wedi un ac ail rybudd, &c. Tit. 3. 10, 11. Gwedi ei rybuddio yn syml, fwy nag unwaith, paid a threulio amser i ddadleu âg ef, eithr gochel ef—gochel ef fel aelod eglwysig—gochel ef o

ran cyfrinachau neillduol âg ef—gochel gael dy niweidio ganddo—a gochel fod dy ymddygiad tuag ato yn tueddu i beri iddo ef nac eraill i edrych ar ei gyfeiliornad yn beth bychan, diniwed. 'Bydded i ti fel yr ethnig neu y publican,' sef fel y rhai hollol annuwiol a digrefydd. Rhuf. 16. 17. 1 Cor. 5. 11. Gal. 1. 8, 9. a 5. 12. 2 The. 3. 14. 2 Ioan 10. Nid oes un gorchymyn i'w alltudio, ei losgi, ei garcharu, ei arteithio, ei yspeilio o'i dda; nid i athrofa yr apostolion, ond i *synagogau* Satan y mae y cyfryw driniad o hereticaid yn perthynnu. Ond ei ochelyd fel brawd Cristionogol, ac ymgadw oddiwrth gyfrinach neillduol âg ef, a'i fwrw o'r eglwys fel aelod, yw yr hyn sydd gan yr eglwys, a phob cymdeithas, hawl i'w wneuthur, yn ol rheol ein Hiachawdwr, (Mat. 18. 15, 17.) a thyma yr hyn oll a ddylid wneuthur yn y cyfryw achos. 'Na fydded i neb gymdeithasu âg ef, megys (*wa fel*) y cywilyddio etc.' 2 The. 3. 14.

HERLOD-ES, (her-lawd) *Heb.* גֵּרְלֹדִים glaslanc, llencyn, bachgenyn, rhacaa.—'Herloes, cyfod.'—'Y vachcennes, cyfod.' W. S. Luc 8. 54. Y mae tiriondeb, gallu, ac awdurdod Crist ar angyrn yw amlwg yn y wyrth hon. Dichon gynnorthwyo pan byddo pawb eraill yn methu; gwyr beth yw teimladau dynol, trwy brofiad, i'r graddau mwyaf, ac a fedr dosturio wrth rai mewn tristwch a phrofedigaeth. Gen. 42. 22.

Gostyngais i fennad mewn pryd,

Fel pan ddiddyfyd Herlod.

E. Prys, (Salm 131. 2.)

HERMAS. Sonir am un o'r enw hwn gan yr apostol. Rhuf. 16. 14. Barn gyffredia yr hynafiaid yw, mai efe yw awdwr y gwaith a elwir 'THE SHEPHERD,' (*Y Bugail*) yr hwn a goffeir gan Iræneus, Clement o Alexandria, Origen, Tertulian, ac eraill; y mae eto ar gael.

HERMOGENES. Nid oes dim hanes gwirioneddol ychwaneg am y gwr hwn, nag a roddir gan yr apostol, iddo ef, gydag eraill, *droi oddi wrtho*, neu *ei droi ef ymaith*, sef o fod yn apostol, fel y cyficitha rhai y geiriau. 2 Tim. 1. 15. Macknight.

HERMON, הַרְמוֹן [*dystryw*, neu *diofryd*] myndd o du y gogledd-ddwyrain i wlad Canaan, ac o du y debau i Libanus tu hwnt i'r Iorddonen. Y Sidoniaid a'i galwent yn Sirion, a'r Amoriaid Seni. Deut. 3. 9. Gelwid un pen iddo שֵׁרְיָן *Sion*. Deut. 4. 48. Tebygol mai Herm'on oedd enw y mynydd yn gyffredin, i'r hwn yr oedd amryw fryniau neu benau, y rhai a elwid Sirion, Senar, Shion, Hor. Num. 34. 7. Gwel Ainsworth, Calmet. Mynydd Hermon oedd y teryn gogleddol i deyrnas Og, ac yn perthyn iddi; fel yr oedd Arnon y teryn deheuol i deyrnas Sehon. Deut. 2. 8. a 4. 48. Yr oedd teml i Baal, tebygol, ar ben Hermon. Y mae yn hynod am y gwllith sydd yn syrthio arno y nos. Salm 133. 3. EDR. GWLITH. Y mae yr eira yn aros arno drwy yr haf, a byddent yn ei ddwyn oddi yno i Tyrus

i oeri y gwin i'w yfed in *Fresco*, fel y dywedent, sef yn oer.

'O dir yr Iorddonen, a'r Hermoniaid o fryn Mitsar.' Salm 42. 6.—'A Hermon y mynydd bychan.' Dr. M. Y gair מִצְרַיִם *mitsar*, a arwydda *bychan*; ond nid Hermon oedd y mynydd bychan, canys mynydd inawr oedd Hermon; ond gallai fod mynydd Mitsar neu *bychan*, yn agos i fynydd Hermon. Y mae y gair (הַרְמוֹן) *Hermonim*, neu *Hermoniaid*, yn y rhif lluosog, i arwyddo amryw fryniau ar ben Hermon, neu ynte trigolion Hermon, neu yr holl wlad oddi amgylch Hermon, neu yr ardal rhwng Hermon a Thabor. I'r wlad hon yr alltwiwyd Dafydd yn amser gwrthryfel Absalom, yn mhell oddiwrth fynydd Sion ac addoliad Duw yno; 'Ond cofiaf di,' medd ef wrth yr Arglwydd, 'o dir yr Iorddonen, a'r Hermoniaid o fryn Mitsar.' Nid oes nac amgylchiadau, na lle, a ddichon attal cymdeithas y duwilion & Duw.

HEROD, *Ηρωδης*. Y mae tri o'r enw a sôn am danynt yn yr ysgrhythrau, sef Herod Fawr, Herod Antipas, a Herod Agrippa.

Herod Fawr oedd tad Antipater, Idumead, un o'r Arabiaid, a Cyprus. Ei frodyr oeddynt Phasaal, Joseph, & Pheroras, a'i chwaer oedd Salome. Idumead oedd o ran cenedl, ac Iuddeu o ran ei grefydd, fel yr oedd yr holl Idumeaid wedi i Hyrcanus eu darostwng, yr hwn a roddodd eu dewisiad iddynt, naill ai gadael eu gwlad, neu newid eu crefydd am y grefydd Iuddeuig. Rhoddodd ei dad lywodraeth Galilea iddo pan oedd yn ieuanc; gwnawd ef wedi hynny gan Sextus Cæsar yn llywodraethwr Cæle Syria. Gwnawd ef yn detrarch gan Marc Anthony; a gwedi hynny, gwnawd ofn yn frenin Judea, gan senedd Rhufain, trwy ewylllys da Anthony. Rhy faith fyddai yma roddi ei holl hanes creulon, gwaedlyd; ac annifyr hefyd, ond i'r rhai sydd eisoes yn gydnabyddus & hen hanesiaeth, ac i'r rhai hynny bydd yn anfuddiol. Ni chaf ond coffhau yr ychydig bethan canlynol am dano, y rhai sydd yn un & fy amcan yn y gwaith hwn.*

Efe a ail-adeiladodd y deml, neu yn hytrach, a'i hadgyweiriodd hi, fel mai yr un deml ydoedd, ond ei gwychu a'i haddurno ganddo. Tynodd hi i lawr ac a'i hadeiladodd yn ddarnau, fel na rwystrowyd yr addoliad beunyddiol yr amser y bu wrthi.† Yr oedd yn anhawdd gan yr Iuddeuon gydsdnio â'i amcan ar y cyntaf, rhag iddo ddystrywio yr hen deml heb adeiladu un newydd yn ei lle; ond wedi iddo roddi boddlonrwydd am hynny iddynt aeth yn mlaen â'i amcan. At waith Herod y mae yr Iuddeuon yn cyfeirio wrth ddywededyd y bywyd chwe' blynedd a deugain yn ei hadeiladu. Ioan

2. 20. Adeiladau Herod y mae y dysgyblion yn eu dangos i'r Arglwydd Iesu, gan ddywededyd, 'Athraw, edrych pa ryw feini a pha adeiladau sydd yma.' Marc 13. 1. Mat. 24. 1. Luc 21. 5. Hon yw y deml oedd yn sefyll yn amser Crist, ac y rhagfynegodd y prophwyd Haggai y byddai ei gogoniant yn fwy na'r tŷ cyntaf o waith Solomon, am y deuai dymuniant yr holl genedloedd iddi, sef y Messiah. Hag. 2. 7. Nid gwahanol deml ydoedd, ond yr un deml, gydag ychwaneg o adeiladau ac addurniadau iddi; fel mae geiriau y prophwyd yn cael eu cyflawni yn fauwl. Nid oedd, ac nid ydyw, yr Iuddeuon yn sôn un amser ond am ddwy deml yn meddiant eu tadau, sef deml Solomon a theml Zorobabel. Cysegrodd y deml wedi gorphen y gwaith gyda llawer o draul a rhwyg.

Pan oedd yn lleag ac yn wan, ac agos a diweddu ei oes ddychrynllyd, gwedi cael ei siomigan y doethion, parodd ladd holl fechgyn* Bethlehem, ac yn ei holl gyffiniau, o ddwy flwydd oed, a than hyny. Bwriadu yr oedd ladd Crist trwy ladd holl fechgyn Bethlehem, ac yn yr holl gyffiniau; ond cafodd ei siomi. Yr oedd ei holl fywyd wedi bod yn fywyd o gigeidd-dra a chreulondeb; wedi lladd ei ewythr Joseph, yr hen frenin Hyrcanus, yr holl Senhedrim yn Jerusalem, Mariamne ei wraig anwyfad a'i meibion, &c. yclwauogodd. at y cwbl y creulondeb ofnadwy, hwn at fechgyn di-niwed Bethlehem. Rhai gwyr ieuanc yn clywed ei fod ef wedi marw, a dynasant i lawr yr eryr euraidd a osododd uwch ben un o byrth y deml o barch i'r Rhufeiniaid; am hyny parodd i 40 o honynt gael eu llosgi yn fyw. Y mae ei weithredoedd o greulondeb, cyffelyb i'r rhai hyn, yn rhy anhyfryd i'w hadrodd.

Yr oedd barn Duw i'w gweled yn eglur yn y byd hwn yn y cledfyd y bu farw o hono; a'i ymddygiad yn ei ddyddiau diweddfaf â'r un creulondeb gwaedlyd yn ei nodi ag oedd yn holl ystod ei fywyd. Yr oedd ei syched yn anniwalladwy; ei goluddion yn llawn gwelau; ei goesan yn chwyddo; ei ranau dirgelaidd yn braenu ac yn pryfedu; ac yr oedd ysfa annyoddefol dros ei holl gorph. I attal yr Iuddeuon rhag gorfoleddu yn ei farwolaeth, casglodd yn nghyd orenon y deyrnas, a chanodd arnynt yn Jericho, lle yr oedd yn gorwedd yr amser hwnw; ymbilioedd gyda dagrau ar ei chwaer Salome, ac Alexas ei gwr, eu dienyddio oll pan y byddai efe farw—fel y byddai wylo yn lle gorfoledd ar yr achos. † Hyn, yn ddiamneu, a addawsant, ond ni chyflawnasant y weithred ofnadwy. Ceisiodd ladd ei hun âg erfyn, ond attaliwyd ef gan Achiab ei gâr. Gorchymynodd ladd ei fab Antipater, bum niwrnod cyn ei farw. Bu fyw 70 o flynyddoedd, a theyrnas.

* Y sawl a ewyllsiant wybod ychwaneg am dano, edrych-ant Josephus, lib. xiv. cap. 9. lib. xv. cap. 1 & 7. lib. xvi. cap. 11. lib. xvii. cap. 2. *Frideaux Connect.* part. II. b. 6, 7, 8, 9.

† Gwel Lud. Capelli Templi. Hierosol. delineaet, ex Villalpando, p. 2800.

* Holl fechgyn, *παιδας τους παιδας* 'holl feblion.' W. S. Nid 'all the children,' yr holl blant, fel y mae yn Saesneg. Gwel Doddridge, Campbell.

odd 37 o honynt. Bu iddo naw o wragedd, a phymtheg o blant; rhoddodd dri o honynt i farwolaeth. O'r lleill o'i feibion, nis cofaf o honynt ond y rhai y sonir am danynt yn yr ysgrythrau. O Malthace, un o'i wragedd, y cafodd Archelaus, a Herod Antipas; o Cleopatra, gwraig arall iddo, cafodd Philip; ac o Mariamne, merch Simon yr arch. offeiriad, cafodd Herod Philip. Aristobulus, yr hwn a laddodd Herod a gafodd o Bernice ei wraig, Agrippa (yr hwn a laddodd Iago brawd Ioan, ac wedi hyny a darawyd gan Dduw yn Cesarea) a Herodias ei chwaer. Hi a briododd yn gyntaf Herod Philip ei hewythr, ac wedi hyny a ddiangodd oddi wrtho i briodi Herod Antipas ei frawd. O'i gwr cyntaf ganwyd iddi ei merch Salome, yr hon a ddawnsiodd ymaith ben Ioan Fedyddiwr, am geryddu Herod Antipas am ei euog-losgach efo gwraig ei frawd, el mam. Teyrnas Herod ar ol ei farwolaeth a ranwyd rhwng ei dri mab, Archelaus, Herod Antipas, a Philip. Archelaus a gafodd Judea, Idumea, a Samaria; Herod Antipas, Galilea, a Persea; a Philip, Aoronitis, Trachonitis, Paneas, a Batanea.

HEROD ANTIPAS, oedd detrarch Galilea a Persea, yn ol ewyllys ei dad, ac a gafodd ei gadarnhau yn y llywodraeth gan Augustus, Ymerawdwr Rhufain. Hwn oedd yr Herod, fel y crybwyllwyd o'r blaen, a barodd dori pen Ioan Fedyddiwr, a'r Herod yr anfonodd Pilat Crist ato; yr hwn, yn nghyd a'i filwyr, a'i diystyrod ac a'i gwatyarodd, a'i gwisgodd â gwisg glaerwen, ac a'i danfonodd drachefn at Pilat. Luc 23. 8—11. Gwedi anffodloni Ymerawdwr Rhufain, alludiwyd ef i Lyons yn Ffrainc, lle bu efe a Herodias farw yn ddigon truenus. Dywedir am ddiwedd y ddawns-wraig Salome, iddi syrthio trwy yr ia, ac i'r ia wahanu ei phen oddiwrth ei chorff. Mat. xiv. Marc vi. Gwel Nicophorus, *Hist.* l. 1. c. 20. Hwn yw yr Herod a eilw yr Iesu, 'y cadnaw hwnw.' Luc 13. 32. Edr. CADNAW.

HEROD AGRIPPA oedd fab Aristobulus, ŵyr Herod Fawr, a brawd Herodias. Hwn yw yr Herod, fel y crybwyllwyd o'r blaen, a laddodd Iago, a garcharodd Pedr, ac a darawyd gan Dduw yn Cesarea. Efe oedd tad Agrippa, Bernice, Drusila, a Marimne. Act. xii, xxv, xxvi. Edr. AGRIPPA. Y mae holl hanesion am y teulu hwn, yr Herodiaid, yn rhoddi golwg i ni ar ddynion creulonaf ac aflanaf fucheddau, y rhai oeddynt yn llywodraethu pan ymddangosodd y Messiah, yr Oen difeus a difrycheulyd, a phan y gosododd ei deyrnas i fynu yn y byd llygredig hwn. Tan deyrnasiad y cyfryw fleiddiaid rhaid bod y wlad yn llygredig ac yn druenus iawn.

HERODIANIAID, plaid, neu sect, yn mhliith yr Iuddewon, gwahanol oddiwrth y Phariseaid, y Saduceaid, a'r Esseniaid. Canlynwyr un o'r Herodiaid (Herod Fawr, medd

rhai, Herod Antipas, medd Campbell) mewn rhyw ddaliadau a eilw yr Arglwydd Iesu, 'Surdoes Herod.' Marc 8. 15. a 12. 13. Beth oedd eu daliadau, nid yw eglur. Barna Prid-eaux mai daliadau Herod a'i ganlynwyr oedd-ynt: 1. Fod yn gyfreithlon ymostwng i lywodraeth y Rhufeiniaid, yn groes i feddyliau y Phariseaid, y rhai a farnent oddiwrth Dent. 17. 15. nad oedd gyfreithlon ymostwng iddynt, na thalu teyrnged iddynt. Am hyny, yr oedd rhai o'r ddwy blaid, anghytun â'u gilydd yn coisio rhwydo yr Arglwydd Iesu trwy ōfyn iddo, 'Ai cyfreithlon rhoddi teyrnged i Cesar, ai nid yw?' Pe buasai yn ateb yn gadarnhaol, yr oedd y Phariseaid yn barod i'w gyhuddo i'r bobl, ei fod yn erbyn eu rhyddid hwy. Os atebai yn nacael, drachefn, yr oedd yr Herodianaidd yn barod i'w gyhuddo fel gelyn i Cesar. Ei ddoethineb a ddyrsodd ac a drechodd gyfrwystra y ddwy blaid.—2. Peth arall yr oeddynt yn ei ddal oedd, sef fod yn gyfreithlon cydffurfio â defodau crefyddol y Paganïaid yn eu hamgylchiadau presenol. Dyma egwyddorion Herod, y mae yn ddiogel, gan ei fod yn ei osnodi ei hun am ddwyn i arferiad amryw ddefodau Paganoid, yn groes i'r grefydd Iuddewig. Gwel Josephus, *Antiq. lib. xv. cap. 12.* Prid-eaux, P. II. B. 8. *Univer. Hist. vol. x.*

HERODIAS, Edr. AGRIPPA, HEROD.

HERODION, câr Paul. Rhuf. 16. 11.

HERWR-IAETH, (herw-gwr) crwydriad ffoadur, gwibiad, un ar ffo, un a ddiangodd; crwydri, gwib-rodiaid.—Herwr môr, gwillymr, môr-leidr; porthiant herwr, treth yn mhliith yr hen Gymry yn rhai manau, tuag at gynnal crwydriaid, i'w hattal rhag anrheithio ac ysglyfaethu. 2 Sam. 14. 13, 14. Galar. 2. 14. Dr. M. Ezra. 7. 26. Dr. M.

HESBON, *הַבְּרֶן* [*meddwl*] prif ddinas breniniaeth Sehon, yn nghylch ugain milltir y tu hwnt i'r Iorddnen. Gwedi gorchfygu Sehon, rhoddwyd hi i'r Rubeniaid; a rhoddwyd hi, neu un arall o'r un enw, i'r Gadiaid, ac yr oedd yn un o ddinasoedd y Lefiaid. Num. 21. 26, 27. a 32. 37. Jos. 13. 17. a 21. 29. Ar ol marwolaeth Ahab, y Moabiaid a'i meddianasant. Yr Assyriaid a'r Caldeaid a'i hanrheithiasant, fel lleoedd craill, yn dost. Esa. 15. 4. Jer. 48. 45.

'Dy lygaid sydd fel pysgod-lynoedd yn Hesbon, wrth borth Bath-rabbim.' Can. 7. 4. Dywedir yn 2 Mac. 12. 16. fod y llyn gerllaw Caspis, sef Hesbon, yn ddau ystad o led. Porth Bath-rabbim oedd un o byrth y ddinas Hesbon; a elwid felly am ei fod yn arwain i Rabbah, dinas gyfagos; am hyny a enwir ynghyd yn Jer. 49. 3. Gelwir Rabbah, dinas y dyfroedd, yn 2 Sam. 12. 27. Yn agos i'r porth hwn yr oedd y pysgod-lynoedd hyfryd, i ba rai y cyffelyba Solomon lygaid yr eglwys. Tebygol fod dyfroedd Hesbon yn hynod o loyw, a'r llynoedd yn hyfryd. Wrth lygaid yr eglwys

meddyllir, naill ai gweinidogion y gair, neu ffydd a gwybodaeth yr eglwys yn yr ysgrythrau. Y mae cywirdeb dysglaer, mwynaid, yn ngwybodaeth gwir dduwiolion o ddyfnion bethau Duw. Mae eu llygaid heb drawst na brychau, yn debyg i lynoedd o ddyfroedd tryloyw; y maent yn canfod yn eglur yn nrych dadguddiad Duw yn ei air; ac y mae prydferthwch neillduol yn y goleuni hwn yn yr enaid. Yn y gyffelybiaeth hon, dichon fod cyfeiriad at lifau, neu ddyfroedd y llygaid, un a elwir *agua*, dwfr; y rhai sydd gaudedig fel dwfr mewn llynau, ac yn mha rai y mae y llygad yn ymddangos fel pe b'ai yn noſio; o'r achos hwn geilw y Bard y llygaid, '*nantantia luminia, y goleuadau nofiedig*.* Hwyrach fod y gyffelybiaeth hefyd yn arwyddo fod llygaid gwir dduwiolion yn ofni Duw, yn aml, yn ffynon o ddagrau am eu pechodau eu hunain, a phechodau rhai eraill hefyd. Jer. 9. 1. a 31. 9. Salm 119. 136. Yr un gair *Heb.* עֵינַי arwydda ffynon a llygad, oblegid eu cyffeilybrwydd i'w gilydd: mae harddwch neillduol, gan hyny, yn y gyffelybiaeth, yn mhob golygiad o honi.

HESG-EN, (hy-aag) merydd, elest.—*Morheag*, sef merydd; heag melfedawg, llafwrwn, Exod. 2. 3. Job 8. 11. Jonah 2. 5.

HESMON. Dinas yn Judah. Jos. 15. 27.

HESPEN—AU, bach, gafael-fach. —'A'm bysedd gan fyrr yn dyferu ar hyd hespenau y clo.' Can. 5. 5. Ymddengys fod yr hespen yn rhyw beth i agor y clo ag ef; ac o'ddiwrth ystyr y gair *Heb.* כַּפֶּה gellir barnu ei fod yn fwag. Wrth y drws, medd y Dr. Gill, y mae i ni ddeall calon credadyn; wrth y clo ar y drws, angrudiniaeth; ac wrth hespenau y clo, deallwn oerfelgarwch, diofalwch, segurdd a diogi ysbyrdol—y rhai ydynt yn cryfhau angrhediniaeth, ac yn cadarnhau y drws yn erbyn Crist. Y mae dyferiad y myrr oddiwrth fys Crist, sef dylanwadau yr Ysbyrd Glan, yn symud yr holl bethau hyn yn eŵethiol, i agor drws y galon i Grist; a llaw yr eglwys sydd yn symud ymaith y pethau rhwystrus hyn, yw ffydd, tan ddylanwadau yr Ysbyrd Glan. Gwel Gill *in loc.*

HESP-ION, y rhyw fenywaidd o *hisp*: sych, diffrwyth. Y mae yn cael ei briodoli i afonydd, ffynonau, a bronau. Esa. 19. 5. Hos. 13. 15. Un o farnau yr Arglwydd yw 'croth yn erthylu, a bronau hespion.' Hos. 9. 14.

HESPIN, (hesp) hespwrn, dafad flyyddiad. Gen. 21. 28. Lef. 14. 10.

HESPWRN, (hesp) hespin, dafad ieuano. Num. 7. 17, &c.

HERSAI, Carmeliad; un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 35. Gelwir ef *Hesro* yn 1 Cor. 11. 37.

HESRON, 1. Trydydd mab Reuben, a phen

teulu. Gen. 46. 9. Num. 26. 6.—2. Mab Phares, ac wyr Judah. Gen. 46. 12. 1 Cron. 2. 5.

HETHI, חֶתִי [*dychryn*] ail fab Canaan, a thad yr Hethiaid, y rhai oeddynt yn trigo o du y dehau i wlad Canaan; yn, nen yn agos i Hebron, neu Hephron. Yr oedd yr Hethiaid yn trigo yn Hebron yn nyddiau Abraham. Gen. 10. 15.

HETHILON, dinas yn terfynu gwlad yr addewid o du y gogledd. Eze. 47. 15. a 48. 1.

HEZECIAH, חֶזְקִיָּה [*nerth yr Arglwydd*] mab Ahaz brenin Judah. Bu Ahaz ei dad farw yn yr 36 flwyddyn o'i oed; yr oedd Hezeciah yn 25 oed pan fu farw ei dad; gan hyny ganwyd Hezeciah pan oedd ei dad yn 11 oed. Peth anghyffredin; eto rhoddir i ni hanesion diammheuol fod dynion yn cenedlu plant mor ieuanc yn y gwledydd hyny.* Lleiheir yr hynodrydd o'r peth ychydig wrth ystyried y gallai Ahaz fod yn niwedd y 36 o'i oed, a Hezeciah yn dechren y 25 o'i oed yntau; yr oedd Ahaz felly yn 13 oed pan aned Hezeciah. Daeth i'r orsedd, a. m. 3278, cyn Crist, 726. Gwnaeth yr hyn oedd uniawn yn ngolwg yr Arglwydd. Tynodd ymaith yr uchelfeudd, drylliodd y delwan, ac a dorodd y llwyni, ac a faluriodd y sarph bres a wnelai Moses, gan i feibion Israel wneuthur cilun o honi, ac a'i galwodd hi חֶשְׁתָן *Nehushtan*, sef darn o bres. Agorodd ddrysau tŷ yr Arglwydd, ac a'u cyweiriodd hwynt. Cynghorodd y Lefiaid a'r offeiriaid i ymsanteiddio, a glanhau tŷ Dduw. Aberthodd aberthau cyhoedd ar ei draul ei hun, dros holl Israel. Cyhoeddodd basc arbenig i Judah ac i Israel; a rhedegwyr a aethant a llythrau trwy holl Israel a Judah i'w cyngori a'u hannog i roddi llaw i'r Arglwydd, a dyfod i addoli i'r cysegr a gysegrodd efe. Rhai a'i gwawdriasant ac a'i gwatwarasant; er hyny, llawer o wyr Aser, Manasseh, ac o Zabulon, a ymostyngasant, ac a ddaethant i Jerusalem. Cadwasant wyl bedwar diwrnod ar ddeg. Y bobl a ddychwelasant o'r wyl yn llawn awydd-fryd yn erbyn delw-addoliaeth, yn ol siampl y brenin, ac a ddrylliasant y delwan, ac a dorasant y llwyni, ac a ddinystriasant yr uchelfeydd a'r alloran nes eu llwyr ddifa. Trefnodd gylchoedd yr offeiriaid a'r Lefiaid, a pharotodd waith a chynnaliath iddynt. Y bobl gyda pharodrydd calon a dalasant y degymau; yntau a osododd swyddogion i ddosparthu y degymau.

Yn ymddiried ag yn ymgadarnhau yn yr Arglwydd, gwrthryfelodd yn erbyn brenin Assyria, ac nis gwasanaethodd ef. Yn y bedwaredd flwyddyn ar ddeg i Hezeciah, daeth Sennacherib brenin Assyria i fynu yn erbyn holl ddinasyddion caerog Judah, ac a'u hennillodd

* Gwel Virgil, l. 5. Felly Pryd, Faet. l. 6. *animique oculique natabant*.

* Jerome a Scaliger a roddant hanesion am y cyfrwys siamplau. Jerome in Epist. ad Vitalem, tom. 3. Scaliger in Elicent. Orat. Chronol.

hwynt. Hezeciah a geisiodd heddwch, trwy anfon teyrnged iddo i Laehis, sef 300 o dalentau arian, a 30 o dalentau aur; oddentu £351,000 o'n harian ni. Cyn gynted ag y cafodd yr arian, anfonodd Tartan, Rabsaris, a Rabsaceh, tri o'i swyddogion penaf, yr ail waith. Y mae Rabsaceh yn difenwi Hezeciah, yn cablu yn ddychrynlyd, ac yn annog y bobl i droi at frenin Assyria, ac a anfonodd llythyrau i gablu Arglwydd Dduw Israel. Y mae Hezeciah yn ymgadarnhau ac yn cysuro y bobl. Ar weddi Hezeciah a'r prophwyd Esaiah yn erbyn Senacherib, y mae yr Arglwydd yn anfon angel, yr hwn a laddodd bob cadarn nerthol, a phob blaenor a thywysog yn ngwersyll brenin Assyria, sef 185,000 o honynt. Y mae yn ymdangos yn debygol, medd Prideaux, i'r galanastra hwn gael ei newtbur trwy ddwyn arnynt y gwynt poeth, cyffredin yn y parthau hyn, ac yn aml pan darawo ar luoedd o bobl, a ladd lawer o honynt mewn mynyd. Mae y geiriau yn Esau yn cyfateb i hyn yn hynod—'Wele fi yn rhoddi arno ef wynt.' Pen. 37. 7. Y gwynt hwn a elwir yn Jer. 51. 1. 'Gwynt dinystriol.' Y teithwyr diweddar i'r gwledydd hyn a'i galwant *Simoon*. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. iv. Prideaux's Connection, p. i. b. i.* Nid oedd y wyrth ddim llai, er i'r angel weithredu y dinystr hwn trwy y gwynt poeth yn y gwledydd hyn; ond gorcu pa leiaf a ddychymygir am bethau heb eu penderfynnu yn eglur yn y gair sanctaidd. Uniawn y dywedodd yr hen Ffagan dduwiol, 'Lle tau Duw, nid doeth yngan.'

Yn y flwyddyn hono clafychodd Hezeciah hyd farw; ar ei weddi at yr Arglwydd mae yn cael estyn ei oes; ac mae yr Arglwydd yn peri i'r haul fyued yn ol ddeg o raddau, yn argoel o'r addewid hono iddo. Edr. DEZAI, ARWYDD. Berodach-Baladan, brenin Babilon, a anfonodd i ymweld â Hezeciah o herwydd y rhyfeddod hwnw, ac felly cafodd wybodaeth am ei drysorau. 'Ni thalodd Hezeciah drachefn yn ol yr hyn a roddasid iddo; ond ei galon a ddychrafodd.' Yr Arglwydd a'i galwodd ef, i'w brofi ef, i wybod y cwbl oedd yn ei galon, yn neges cenadau tywysogion Babilon. Y mae Esaiah yn rhagfynegi iddo y cacthiwed i Babilon; ond mae Hezeciah, ar ei ymostyngiad, yn cael ei arbed dros ei ddyddian ef. Hezeciah a ddywedodd, 'Da yw gair yr Arglwydd.—Onid da, os bydd heddwch a gwirionedd yn fy nyddiau i?' Y brenin duwiol hwn a drenliodd ddiwedd ei ddyddiau mewn heddwch, a gasglodd lawer o gyfoeth, ac a ddygodd ddyfroedd Gihon i Jerusalem. Bu fyw 54, a theyrnasodd 29 o flynyddoedd. 'A holl Judah a thrigolion Jerusalem a wnaethaeth anrhydedd iddo ef wrth ei farwolaeth.' 2 Bren. xviii, xix, a xx. 2 Cron. xxix—xxxii. Er cynnydd gwybodaeth a gwir grefydd, cynnaliodd lawer o ysgrifenyddwyr cywrain i gymharu yn nghyd ac ysgrifenu adysgrifeniadau o'r ysgrythyrau sanctaidd; coffeir yn

neillduol i wyr Hezeciah gasglu diarebion Solomon. Diar. 25. 1.

1. Yn y brenin duwiol hwn, rhoddir i ni gynllun o ymdrechiau ffyddion, egniol; i ddiwygio pobl llygredig, a'u llwyddiant. Hynod oedd ei awyddfyd a'i ffyddlondeb yn wyneb llygredigaeth cyffredin y wlad, ac esgeulusdra mawr gweision y cysegr: yr oedd yn tynu i lawr yn ddiarbed, ac yn codi i fynu yr holl adwyau yn achos ac addoliad Duw. Ar er ei wawdio a'i watwar, eto llwyddodd yr Arglwydd ef yn hynod.—'Efe a'i gwnaeth â'i holl galon, ac a ffynodd.' Gwelwn ynddo ddyn wedi cwbl ymroddi i'r Arglwydd â'i holl egni, a'i holl nerthoedd.

2. Gwelwn hefyd ynddo y ffyniant o anrhydeddu yr Arglwydd trwy ymddiried ynddo, a galw arno mewn cyfyngder. Nid oedd heb arferyd pob moddion er amddiffyniad rhag yr Assyriaid; adeiladodd yr holl fur drylliedig, &c. Gwnaeth lawer o bicellau a tharianau; gosododd dywysogion rhyfelar y bobl; calogodd y bobl, yn benaf, trwy droi en hwynebau at yr Arglwydd; 'Gydag ef,' sef Senacherib, 'mae braich o gnawd,' medd Hezeciah wrth y bobl; 'ond yr Arglwydd ein Duw sydd gyda ni, i'n cynnorthwyo, ac i ryfela ein rhyfeloedd.' Ni bu ei hyder yn ofer yn yr Arglwydd.—Yn ymddygiad yr Arglwydd tuag ato yn ei eglfyd, gwelwn mor wir yw geiriau Duw, 'Fy anrhydeddwyr a anrhydeddadaf fi.' Gweddidi dyfal oedd ei feddyginiaeth, a hi a lwyddodd.

3. Yn achos cenadau brenin Babilon, gwelwn mor dwyllodrus yw calon y goren o ddyinion, ac mor sicr o lithro, hyd yn nod yn wyneb profedigaeth heb fod o'r mwyaf, os gad Duw hwynt. Yn yr achos hwn, gadawodd Duw ef, i wybod y cwbl oedd yn ei galon, a'i brofi. Gwyddai y Duw hollwybodol beth oedd yn ei galon; ond mynai ddangos hyn iddo yntau, er ei ddaostyngiad, ac er rhybudd i eraill yn mhob oes. Barn. 16. 20. Salm 27. 9. a 51. 11, 12. a 119. 1, 2, 23, 24, 116, 117. Ioan 15. 5. Deut. 8. 16.

Enwir dau eraill o'r un enw yn yr ysgrythyrau, sef Hezeciah, ail fab Neraiah, 1 Cron. 3. 23. a Hezeciah, yr hwn a ddychwelodd o Babilon, yn nghyda 98 o'i deulu. Neh. 7. 21.

HEZIR, חֶזְרִי [mochyn] pen teulu offeiriadol. 1 Cron. 23. 15.

HIDAI, חִדְרַי [canmol] un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 24. 30. Edr. HURAI.

HIDECAL, חִדְקַל [cyftym.] Cyfieithiad Gr. y LXX yw *Τύγρις* (*Tigris*) yr hwn yw enw bwystfil cyflymroed. Yn y Galdaedg, DIGALT; oddiwrth yr enw hwn gelwir hi yn yr *Llad*. DIGLATO. Mae yn tarddu yn ngwlad Eden, ac yr oedd yn un o afonydd Paradwys (Gen. 2. 14.) ac y mae yn rhedeg tua'r deheu; rhwng Assyria, neu Curdistan, o du y dwyrain iddi, a Mesopotamia o du y gorllewin iddi. Y mae Mesopotamia rhwng y Tigris a'r Euphrat

es. Dywed Pliny, wrth ei ffynonell tra byddo pan rhedeg yn araf, y gelwid hi *Diglito*: ond pan y delo hi i redeg yn fwy chwynn: y gelwid hi *Tigris*, yr hyn yn iaith y Mediaid a arwydda *Saeth*: ond yn hyn y mae yn anghytuno & Strabo, yr hwn a ddywed ei bod yn cael ei galw Tigris yn ei chychwyniad oyntaf. Dywed ef ei bod yn tarddu yn y wlad a alwent y pryd hyn Armenia Uchaf, yn nghanol gwas-tad-dir a alwent Elegosine; ei bod yn rhedeg trwy lyn Arethusa; a than fynydd Taurus. Y mae yn lloft dros ei cheulanau yn nechreu y gwanwyn, trwy doddiad yr eira ar fynyddoedd Armenia. Ond tebygol, medd Dr. Wells, fod yr holl enwau arni yr un y gwreiddyn, sef *Hidecel*; oddiwrth *Hidecel* daeth, *Dekel*, *Diclat*, *Diglath*, *Degil*, *Degola*, *Diglis*, yr hwn a dreiglwyd gan y Groegiaid *Tigris*. Mae y cyffelyb droigliadau o enwau, yn aml, i sylwi arnynt yn yr amrywiol ieithoedd. Y mae yn ymuno a'r Euphrates, a chwedi hyn yn ym-rannu drachefn yn ddwy afon, cyn yr elont i'r môr yn llynclyn Persia, neu Bazarah, yn ol ei henw presennol. Ar yr afon hon yr oedd yn sefyll y dinas oedd enwog, Ninifeh, Ctesiphon, a Selencia. Ar adfail y ddiweddaf y mae Bagdad yn awr yn sefyll. Wrth ymyl yr afon fawr Hidecel y cafodd Daniel un o'i weledig-aethau. Dan. 10. 4.

HIDL-O, (hid) dystylliad, dyferiad; dys-tyllio megys o ogr; llifo yn helaeth.—Wylu yn hidl, hidl yw ei Adagrau, tywallt dagrau yn helaeth: hidl ddeigr, Galar. 1. 2. Gwlaw hidl, sef gwlawio yn drwm.—'Hidlo gwybedyn.' Mat. 23. 24. EDR. GWYBEDYN, CAMEL.

HIEL, *הַיְלָל* [*Duw yn fyw*] Betheliad a adeiladodd Jericho, ac a gollodd ei fab Abiram, ei gyntaf-anedig, wrth ei sylfaenu, a Segub ei fab ieuengaf wrth osod ei phyrth, yn ol gair yr Arglywydd, yr hwn a lefarodd efe trwy Josuah. Jos. 6. 26. 1 Bren. 16. 34. Tebygol hefyd iddo golli yr holl blant oedd iddo rhwng y ddau, rhwng ei sylfaenu a gosod ei phyrth. Yr oedd 440 o flynyddoed er pan gyhoeddodd Josuah y felldith; ac er yr yspaid hir hwn o amser, cyflawnwyd y felldith ragddywededig yn gwbl ar y person rhyfygus hwn. Dilyn ei orchwyl wedi colli ei fab cyntaf anedig sydd yn dangos caledrwydd a beiddgarwch mawr.

HIERAPOLIS, *Ἱεραπολις*, [*dinas sanctaidd*] dinas yn Phrygia, yn agos i Colosse a Laodicea. Col. 4. 13. Galwyd hi yn ddinas sanctaidd, o herwydd lluosogrwydd tmlau yr eilunol yno. Esculapius a Hygeia a addolwyd yno, oblegid y ffynonau meddyginiaeth yno. Yr oedd y ddinas o gryn faintioli, yn sefyll ar yr afon Meander. Pregethwyd yr efengyl yno yn foreu; ond y tywyllwch sydd yn gorchuddio yr holl wlad hono yn bresennol.

HIGGAION, *הִגְגָּיוֹן* [*mysfyrdod*] Salm 9. 16. Cyfieithir y gair yn Salm 92. 3. yn *fyfyriol*; *Saes. Solemn sound*; *swn ystyriol*. Yr oedd

yn rhoddi awgrym fod y peth yn deilwng o'r ystyriaeth mwyaf difrifol; neu, hwyrach, yn *gyfarwyddyd* i'r cantorion.

HIL-IO-IOGAETH, (hy-il) *Heb.* יִלְיָ [*yal-led*] aillydd, eppil; eppilio, ffirwytho. Gen. 9. 7. Exod. 1. 7.—'Hiliogaeth gwiberod.' EDR. GWIBER.—'Gwreiddyn a hiliogaeth Dafydd.' Dat. 22. 16. EDR. DAFFDD, GWREIDDYN.

HILCIAH, *הִלְצִיָּהוּ* [*Duw yw fy rhan*] 1. Tad Eliacim. 2 Bren. 18. 18.—2. Mab Amasiah, Lesiad o denlu Merari. 1 Cron. 6. 45.—3. Tad Jeremiah. Jer. 1. 1.—4. Arch-offeiriad, tad Azariah, ac wyr Salum. Efe a gafodd lyfr y gyfraith yn y deml yn nyddiau Josiah. 2 Bren. xxii. xxiii.

HILEL, *הִלֵּל* [*yr hwn sydd yn moli*] Pirathoniad, a thad Abdon. Bar. 12. 13.

HIN, *הִין* gwlybwr fesur Iuddewaidd, yn cynnwys hanner *Seah*, a chweched ran *Bath*; sef un galwyn a dau beint. Exod. 29. 40. Ezec. 4. 11. a 45. 24.

HIN, (hy-in) tywydd.—'O'r gogledd-wynt y daw hindda.' Job 37. 22.—'Trwy ogledd-wynt y daw goleuci euraidd.' Dr. M. *Heb.* הִין *aur*. 'Gwynt y gogledd,' medd Solomon, 'a yr y gwlaw ymaith.' Diar. 25. 23. Am hyn y gogledd-wynt y daw hindda, sef hin sych, ac awyr ddysglaer, ddigwmwl. Mae rhai yn golygu y geiriau yn ea hystyr priodol, 'o'r gogledd y daw aur,' sef o'r parthau a'r gwledydd gogleddol, fel y tystiolaetha Valesias. Ond yr ystyr cyntaf sy fwyaf cyffredig yn dderbyniol.

HINNOM, *הִנְנוֹם* [*y maent yno*] dyffryn Hinnom, neu dyffryn, neu glyn meibion Hinnom, oedd o du y dwyrain i Jerusalem. Jos. 15. 8. 2 Bren. 23. 10. Neh. 11. 30. Jer. 7. 31. EDR. TOPHET.

HIR, (hy-ir) *Heb.* הִיר [*arce*] maith, parhaus.—'Yn rhith hir-weddio.' Marc 12. 40. Gweddiau hirion oedd y rhith-ddangosiad i'w cymeradwyo i eraill fel crefyddwyr, er mwyn budd ac elw. Rhith ydyw peth croes i wirionedd. Phil. 1. 18. Rhith oedd hir-weddiau y bobl hyn, a rhith oedd eu crefydd i gyd.—'Hir-amynedd Duw.' 1 Pedr 3. 20. 2 Pedr 3. 15. Os ystyrir nifer y dynion sydd yn pechu yn ei orbyn bob mynyd yn ddidor, a mawredd eu pechadurusrwydd; ei allu yntau, a'i gyfiawnder, i'w dyfetha; gellir canfod ychydig mor hir-ymarhous yw efe. EDR. AMYNNEDD.

HIRAETH-U, (hir-aeth) afar, afarneued; dysgwyliaid, chwennychiad; gofid wrth ymadael. Jer. 22. 27. Rhuf. 15. 23.—Hiraethu am yr Arglywydd, yw dymuniad enaid sanctaidd am ymwared oddi wrtho, y mwynhad o hono, a'i ddelw arno. Y mae yr Arglywydd i'r enaid hwn y peth yw y dwfr i'r hyd sychedig, a'r gwlaw i'r tar sychedig; sef yn gysurol,

yn adfywiol, ac yn ffirwythlonol. Salm 42. 1. a 63. 1. a 84. 2. a 119. 174. a 143. 6.—Mae y duwiolion, o wir gariad anwyfaf, yn hiraethu am eu gilydd. 1 Thea. 3. 6.

HIRAH, חִירָה [rhyddid] gwr o Adulam. Gen. 38. 1. Nid tad Suah, fel y dywed Calmet; mae yn eglur oddiwrth adn. 2, 12. mai Suah oedd tad gwraig Judah.

HIRAM, חִירָם [dyrchafiad bywyd] 1. Brenin Tyrus, a mab Abibal. Pau ddaeth Dafydd i'r orsedd, anfonodd Hiram genadau i'w anerch; ac anfonodd gedrwydd a seiri i adeiladu tŷ iddo. 2 Sam. 5. 11, 12. Efe, neu mab iddo o'r un enw, a anerchodd Solomon ar ei ddyfodfa i'r orsedd. Rhoddodd iddo hefyd goed, meini, a seiri i adeiladu y deml. Anfonodd i Solomon chwech ugain talent o aur, sef £1, 657,000 o'n harian hi: a chynnorthwyodd ef i fasnachu i Ophir. Rhoddodd Solomon iddo yntau ugain dinas, ond nid oeddynt wrth ei fodd, a galwodd hwynt gwlad Cabul, sef bawlyd. Dywed Dios a Menander, hystoriawyr Paganaidd, eu bod yn ysgrifenu llythyrau at eu gilydd, i brofi eu gilydd a holiadau celyd. Gwel Josephus *Contra Apion*.—2. Mab gwraig weddw o ferched Dan, o lwyth Naphtali, a'i dad yn ŵr o Tyrus; gwr celydd, cywrain a deallus, yn medru gweithio mewn aur, arian, pres, haiarn, ceryg, cood, porphor, glas, llian main, ac ysgarlad; i gerfio pob cerfiad, a dychymygu pob dychymyg. 'O'r eiddo fy nhad Hiram.' 2 Cron. 2. 13. חִירָם אֲבִי Hiram Abi, neu Hiram fy nhad. Geilw Solomon ef wrth yr un enw, pen. 4. 16. Y mae yn am-lwg mai y gwr hwn a nodir wrth y geiriau, ac nid tad Hiram. Hwyrach ei alw felly ganddynt oblegid ei fod yn fwyaf enwog yn ei gelfyddyd. Efe a wnaeth golofnau y deml, y môr tawdd, yr ystolion, y noeau pres, a'r holl lestri. 1 Bren. 7. 13—51.

HIRELL, (hir-pell) pell iawn, pellenig, pelledig. Luc 16. 23. a 22. 54. a 23. 49.

HISTORI, neu **YSTORI**, *Llad.* HISTORIA; *Groeg.* ἱστορία; *Ffranc.* HISTOIRE; *Saeson.* HISTORY: hanes, hanesiaeth.—'Yn hystori llyfr y breninoedd.' 2 Cron. 24. 27. Ysgrifenu y gair yn yr amrywiol argraffiadau mewn tair ffordd; sef hystori, hystori, ac ystori.

HO, cyfyng-air, galw. Ruth 4. 1. Zech. 2. 6.

HOBAB, חֻבַב [anwyl] mab Jethro, a brawd yn nghyfraith Moses. Pan yr oedd yr Israellaidd ar adael mynydd Sinai, daeth i ymwelw a Moses, ac attolygodd Moses iddo fyned gyda hwynt. Num. 10. 29. Y mae rhai yn barnu mai ei hiliogaeth ef oedd y Ceneaid. Ezra 1. 16. 1 Sam. 15. 6.

HOBAB, dyffryn, medd Calmet, rhwng Libanus ac Anti-Libanus. Hyd yma yr ymlidiodd Abraham Cedorlaomer a'i luocdd. Gen. 14. 15.

HOCED, (hoc) twyll, dichell ystryw, cyf-

rwysdra.—'Trwy hoced dynion.' Eph. 4. 14.—'Wrth ddichell dynion.' W. S.—'Mewn cyfrwysdra dynion a'u hoced.' Dr. M. *σοβητα*, gair wedi ei gymeryd oddiwrth ddichellion chwareuwyr i dwyllo eraill; felly yr oedd y gau-athrawon yn arferyd pob dichellion a chyfrwysdra i dwyllo plantos bwhwmanlyd, heb erioed eu sefydlu yn y gwirionedd. Mewn gau-athrawon y mae dichellion y diafol i'w canfod fwyaf yn mhob oes; y maent yn gyfrwys ac yn hacrllug; yn ddi-diofn Duw, ac yn ddi-barch i ddyinion. Edr. CYNLLWYN, CYFRWYS-

HOCYS, meddalai. Y mae amryw fath o honynt, hocys y gerddi: hocys y gors; hocys y morfa; môr hocys.—'Y rhai a dorant hocys mewn brysglwyni.' Job 30. 4.—'Y danadl.' Dr. M. Y gair חֻכָּים a arwydda rhyw lysieu-yn yn tyfu yn agos i ddyfroedd heilltion, neu ei hun yn hallt ei archwaeth. Y mae Bochart yn barnu mai *Αλιμος* y Groegiaid, a Halimus y Rhufeinwyr, a feddylir, yr hwn oedd yn tyfu yn anialwch Arabia. Dywed yr Arabiaid y byddent yn casglu blaenion y rhai hyn i'w bwyta.

HODAFIAH, חֻדַּיָּה [yr Arglwydd yw fy moliant] 1. Gwr, o lwyth Manasseh, cadarn o nerth, enwog, a phen teulu. 1 Cron. 5. 24.—2. Un arall o'r enw, Lefiad, a ddychwelodd o Babilon. Ezra 2. 40.

HOEDL, (hoed) *Heb.* חֻדַּל (hedel) bywyd; yspaid bywyd dyn. Gen. 44. 30. Job 26. a 6. 11. a 7. 7. a 33. 18.

HOEL-ION, (haw-el) *Gr.* ηλος; cethr, cethron.—'I roddi i ni hoel yn ei le sanctaidd ef;' Ezra 9. 8. sef i ni roddi arosfa sicr, a pharhans, sef lle ac enw o fewn ei fagwrydd; enw tragwyddol, yr hwn ni thorir ymaith. Eza. 56. 4, 5. Dat. 3. 12.

'Yr hoel o hono,' sef o dŷ Judah. Zech. 10. 4. Wrth yr hoel y meddylir Iesu Crist yn benaf, yr hwn sydd yn cysylltu ac yn cadarnhau ei eglwys, fel hoel mewn adeilad. Efe yw y sylfaen, y gongl-faen, a'r hoel yn yr adeilad gadarn hon.

'Mi a'i sicrhaf ef fel hoel mewn man sicr.' Eza. 22. 33—25. Eliacim, a Christ fel ei wrthgyngod; y mae Crist wedi ei osod yn safadwy yn ei swydd gyfryngol; arno ef y mae yn crogi personau ei bobl, a phob peth perthynol i'w eglwys; efe sydd yn eu cynnal, yn eu trefnu, ac yn eu llywodraethu. Efe yw gogoniant y tŷ, ag sydd yn rhoddi gogoniant i bawb sydd yn perthyn iddo.

Mae y geiriau 'hoelio ysgrifen-law yr ordeiniadau wrth y groes,' (Col. 2. 14.) yn arwyddo ei bod wedi ei dileu trwy daliad llawn. Pan fyddai gweithred o bwys yn cael ei dyddimu, byddent yn hoelio y llechau ar ba rai yr ysgrifenasid hi mewn rhyw le cyhoeddus, fel y gallai pawb eu gwled, a gwybod, trwy hynny, fod y gwr yn rhydd oddiwrth ofnyion y weithred, yr hwn oedd yn rhwym yuddi. Ys-

grifen-law yr ordeiniadau oedd y ddeddf seremoniol; yn yr holl aberthau yr oedd cyfaddefiad o fai—ac nis gallai yr aberthwr ei ddilen, trwy wneuthur iawn drosto—ond bod mechnydd wedi ymrwymo dros y troseddwy: tra yr oedd y mechnydd hwnw heb gyflawni ei ammodau, yr oedd yr ysgrifen-law yn aros, ac ar y ffordd. (Edr. Ffordd.) Ond pan gyflawnodd y mechnydd yr ammodau, dyddimwyd y weithred. Ar y groes y mae y tâl llawn i'w weled ar gyhoedd, a'r weithred wedi ei hollol ddyddimu—a hithau megys wedi ei hoelio. Gwel Calvin's *Inst. lib. ii. cap. 7. sect. 17.* Witsius' *Æcon. lib. 4. cap. 13.*

Ya yr hen amseroedd, ac yn ngwledydd y dwyrain, fel yr oedd eu dull o fyw, felly yr oedd eu tai yn llawer mwy cyffredin a diaddurn na chyda ni yn bresenol. Nid oedd ganddynt gymaint amrywiaeth dofreu, na'r cyfleusderau o bob math, ag y sydd yn lluosog gyda ni. Yr oedd yn gyfleus ac yn angenrheidiol, ac yr oedd yn rhan hanfodol yn adeiladaeth tŷ, i roddi tu fewn yn yr amrywiol ystafelloedd, hoelion, neu binau, ar ba rai y crogent yr amrywiol lestri a ddefnyddient yn gyffredin, a phriodol i'r ystafell. Yr oeddent yn eu rhoddi yn y muriau hyn pan adeiladent y tai; yr oedd y muriau o'r cyfryw ddefnydd, fel na oddefent eu gyru i mewn wedi hyny; ac yr oeddent wedi eu trefnu felly fel yr oeddent yn cryfhau y muriau, trwy gydrwymo yr amrywiol ranau, yn gystal ag i wasanaethu cyfleusderau. 'Nid ydynt, medd Syr John Chardin, 'yn gyru yr hoelion i'r muriau dwyreiniol a morthwyl: mae y muriau yn rhy gelyd, wedi eu gwneyd o briddfeini: neu, os clai, byddant yn rhy faluriol: ond gosodant hwynt yn y gwaith priddfaen, wrth adeiladu. Hoelion mawrion ydynt, a phenau pedair ochrog, fel disiau, wedi eu gwneyd yn hardd, a'u penau wedi eu plygu fel creffyn haiarn. Gosodant hwynt yn gyffredin wrth y ffenestri a'r drysau, i grogi wrthynt gaead-ieni, pan fynont.' Gwel Harmer's *Observ. I.* Yr oeddent yn eu gosod mewn lleoedd eraill hefyd, fel yr ymddengys oddiwrth Esa. 22. 23, &c. Ezech. 15. 3. Yr oedd yr hoelion hyn yn ddefnyddiol ac yn angenrheidiol, ac o gryn ganlyniad, yn eu holl ystafelloedd; yn amlwg ac yn agored i sylw pawb. Os ydynt yn ymddangos i ni yn wael, ac yn ddibwys, y maent felly o herwydd ein hanghwydnabyddiaeth a'r peth ei hun; ac am nad oes genym air i'w fynegi, ond sydd yn dwyn gyd ag ef feddwl isel a gwael.

'Daeth gras oddiwrth yr Arglwydd ein Duw, i adael i ni weddill i ddianc, ac i roddi i ni hoel yn ei le sanctaidd ef.' Ezra 9. 8. Ymddengys priodoldder ac ardderchogrwydd y gyffelybiaeth oddiwrth y defnydd a wna Zechariah o honi: 'Y gongl a ddaeth allan o hono, yr hoel o hono, y bwa rhyfel o hono,' &c.' Zech. 10. 4.

HOENYN-AU, (hoen) blewyn, rhawyn;

magl, telm, croglath, byddag, byddagl. Job 18. 10. Salm 140. 5. a 141. 9.

HOETH, (hy-oeth) nodedig, noeth.—'Ac y gwna hi yn vnig ac yn hoeth.' Dat. 17. 16. W. S.

HOFF-I, (hy-off) Heb. חֹפֶּי anwyl, hawddgar, cariadusaidd; caru, serchu, anwylu.

Hanner y wledd *hoffed yw. Diar.*

'A welsoch chwi yr hwn sydd hoff gan fy enaid!' Can. 3. 3. Sef ei hanwylid yr hwn oedd ei honaid, sef ei holl galon, ei holl gynneddau, yn ei serchu uwchlaw pawb, fel nad oedd neb yn hoff ganddi mewn cymhariaeth iddo. Y mae ei dull yn gofyn fel hyn am dano i'r gwylwyr, yn dangos ei pharch iddynt hwy, yn barnu y gwyddent hwy am dano, a'i mawr serch iddo yntau: nid oedd un *hwn* yn y byd o werth ganddi mewn cymhariaeth iddo; a'i hunig neges gyd a'r gwylwyr oedd gofyn am dano; yr oedd yr holl negeseuau eraill wedi eu llyncu i fynd yn yr unig neges hwn o ymofyn am ei hanwylid. Can. 1. 7. a 3. 1. Salm 35. 27. a 69. 36.

'Am fod yn hoff ganddo drugaredd.' Mic. 7. 18.—'Canys ewyllysio trugaredd y mae efe.' Dr. M. Y mae Duw yn ewyllysio trugaredd gyda hoffler a hyfrydwch, o ddaioni ei natur, a'i gariad at ei ogoniant ei hun, ac at leshad a daioni ei bobl. Y mae yn hoffi trugaredd fel y mae yn dra unol a'i natur ddwyfol; y mae yn hoffi y ffordd a drefnodd i ddaingos trugaredd yn y Cyfryngwr; y mae yn hoffi amlygu gogoniant ei holl briodoliaethau yn y ffordd hono; ac y mae yn hoffi llesad a dedwyddwch tragywyddo! miliynau o'i greaduriaid trwy drugarhau wrthynt. Salm 103. 9. Esa. 57. 16. a 62. 2. a 65. 19. Jer. 3. 5. a 32. 40. Ezech. 33. 11. Zeph. 3. 17. Eph. 2. 4, 5. Iago 2. 12.

HOGI, Gr. *ὄγω*. llymu, blaen-lymu, llifio, golymu.—'Haiarn a hoga haiarn; felly gwr a hoga wyneb ei gyfaill.' Diar. 27. 17. Yu y geiriau dangosir buddioldeb cymdeithas, yn enwedig os bydd yn sanctaidd ac yn dduwiol; y naill gyfaill yn cynghori, cyfarwyddo, ac yn annog y llall yn yr hyn sy' dda. Jos. 1. 18. 1 Sam. 23. 6. Job 4. 3, 4. Heb. 10. 24.

HOGLAH, חֹגְלָה [ei gwledd] merch Salphaad o lwyth Manasseh. Num. 26. 33.

HOHAM, חֹהָם [gwae iddo] brenin Hébron; un o'r pum' brenin a ryfelasant yn erbyn Gibeon, ac a grogwyd wrth orchymyn Josuah. Jos. x.

HOLI, (hawl) gofyn, ymofyn, ymorol, chwilio, olrhain.—'Hola fi.' Salm 26. 2. Mae y Salmydd yn arfer tri gair, sef *holi*, *profi*, a *chwilio*, yn ei erfyniad at Dduw mewn perthynas iddo ei hun, i benderfynu ei gyflwr, a chynnyddu ei sancteiddrwydd. Y maent yn dangos ei anymddiried yn ei ddeall a'i farn ei hun; ei holl ddymuniaid i gael ei achos yn dda; a hyder ar Dduw y gwngai ei ddiwyllio.

Cawn Job hefyd yn yr un agwedd ysbryd gyd â'r Arglwydd. Job 31. 6. Salm 139. 23, 24. Jer. 20. 12. Zech. 12. 9.

'Holed dyn ef ei hun—holwch eich hunhain.' 1 Cor. 11. 28. 2 Cor. 13. 5. Wrth holi a phrofi ein hunain, gweddai ein bod yn cydnabod y perygl mawr sydd i ni dwyllo ein hunain: holi ein hunain wrth iawn reol, sef gair y gwirionedd; yn ddiuedd; yn fwy am gael ein hachos yn dda, na meddyliau da am danom ein hunain; gyda gweddi am olenni Ysbyrd Duw i iawn ddeall y gair, ac i adnabod ein hunain, beth ydym yn ol tystiolaeth y gair am danom. Holi ein hunain am y pethau mwyaf pwysig, sef am wraidd ein cyflwr, A ydym wedi ein hadeiladu ar yr iawn syfaen? 'A ydym yn y ffydd?'—Am agwedd ein hysbryd, 'A ydyw Crist ynom?'—Am ein rhodiad, a'n dyben penaf yn yr hyn oll a wnelom, Ai gair Duw ydyw rheol ein bucheddiad? Ai cyrhaedd at sancteiddrwydd, a chymdoithas â Duw, a'i ogoneddu yn y byd, yw ein prif ddybenion yn y cwbl? Ni ddichon i neb fod yn ofni Duw ac yn rhodio yn addas iddo, sydd heb holi eu hunain yn ddyfal yn y pethau hyn.

HOLON, חֲלוֹן [*fenestr*] dinas noddfa yn llwyth Judah. Jos. 21. 15.

HOLLALLUOG, (holl-gallu) a allo bob peth. Un o enwan priodol y gwir Dduw. Priodolir yr enw hwn i'r Arglwydd ddeg o weithian yn y Testament Newydd. 2 Cor. 6. 18. Dat. 1. 8. a 4. 8. a 11. 17. a 16. 7, 14. a 19. 6, 15. a 21. 22. Y gair Groeg yn y lleoedd hyn yw *παντοκρατωρ*, *gallu i gyd*, neu yn *gallu pob peth*.* Arwydda awdurdod yn gystal a gallu. Yn yr Hen Destament ceir ef 47 o weithian, a chyfieithiad yw yn mhob man o'r gair שָׁדַי (*shadai*) yr hwn sydd yn arwyddo *cyflawnder a haelioni* Duw. *Holl-ddigonol*, ac sydd yn cyfranu pob bendithion.† Edr. GALLU, ΙΣΟΦΑΝ, Duw. Y waith gyntaf yr amlygodd ei hun dan yr enw ardderchog hwn oedd i Abraham. Gen. 17. 1. Edr. ABRAHAM.

Y mae Duw yn HOLLALLUOG ynddo ac o hono ei hun: dichon wneuthur yn hawdd, yn ddigynnorthwy yr hyn a owwyllysio; ond nis dichon iddo ewyllsio ond yr hyn sydd yn addas iddo, ac yn gyson a'i briodoliaethau i'w wneuthur. 'Pob peth sydd bosibl gyda Duw.' Marc 10. 27. Edr. ANHAWDD. Gan fod pob cyflawnder ynddo, yn ddiderfyn, yn hanfodol, y mae yn rhaid bod cyflawnder gallu ynddo, yn ddiderfyn, yn ddigynnewid, ac yn anymddibynol. Fel y mae sancteiddrwydd yn harddwch, felly *gallu* yw *bywyd* yr holl briodoliaethau eraill yn Nuw, yn eu gweithrediadau.‡ Y

mae ei Hollalluogrwydd, sef ei dragywyddollu allu a'i Dduwdod, i'w gweled yn hynod o amlwg yn ei weithredoedd, effeithian ei allu. Efe roddodd fod i bob creadur; holl alluoedd creaduriaid, oddiwrtho ef y maent oll yn deillio. Efe a wnaeth y nesoedd a'r ddaear, a'r hyn oll sydd ynddynt, o ddim, a'i air, gydag anfeidrol hawdra. Salm 146. 6. a 148. 6. Gen. 1. 3. Y mae yn fwy peth gwneuthur gwrthddrychau na gweithredu ar wrthdrychau wedi rhoddi bod iddynt; ond nid oedd creadigati ddim yn beth anhawdd i Hollalluogrwydd dwyfol. Hyn sydd amlgyrwydd o Dduwdod; ac yn briodol yn unig i Dduw.—Y mae ei holl drefniad a'i driniaeth o'i greaduriaid wedi eu creu yn brawf parhaus o'i Hollalluogrwydd. Y mae yn eu troi, yn eu trin, ac yn cyfnewid eu natur fel y mwyn, i ateb ei ddybenion. Y mae yn trin y môr, a'i holl donau cynddeiriog, gyda mwy hawder nag y cornia mam ei phlentyn mewn rhwymyn: yr un peth iddo beri i'r haul a'r llenad sefyll, a myned: i'r tân beidio llosgi, a llosgi: i'r dwfr beidio boddi, ac iddo fodd, &c. Nid ydyw holl nerth creaduriaid ond y nerth y maent yn ei dderbyn ganddo ef; a geill ei gymerd neu ei roddi fel y gwelo yn dda: nid ydynt ond pethau diddim ger ei fron ef. Jos. 10. 13.—Dangosodd ragorol fawredd nerth ei gadernid, mewn modd neillduol yn adgyfodiad Crist oddiwrth y meirw. Eph. 1. 19, 20. Edr. ADGYFODIAD. Ac y mae yr un gallu yn cael ei ddangos yn barhaus yn bywhau pechaduriaid sydd feirw mewn camweddau a phechodau. Eph. 2. 1. 2 Cor. 10. 4.

Golwg grediniol ar Hollalluogrwydd Duw a bar i ddybion ei barchu, ei ofni, a'i addoli; gweddio arno, ac ymddiried ynddo, yn mhob cyfyngder, ac yn wyneb pob gelyn, fel y trillanc yn Babilon, a dysgwyl wrtho am gyflawniad o'i addewidion, er pob ymddangosiad i'r gwrthwyneb. Mat. 10. 28. Jer. 5. 22. 2 Bren. 17. 36. Eph. 3. 20. Rhuf. 4. 20, 21. Esa. 26. 4. a 46. 11. a 51. 12, 13. Ioan 10. 28, 29. Rhuf. 8. 38, 39. Nid oes dim am Dduw yn fwy amlwg nag ei fod yn Hollalluog; ac eto nid oes dim yn cael ei gredu yn wirioneddol am dano yn llai na mawredd ei allu; hyd yn nod Moses mawr ei raa, a welir yn drysu mewn amheuaeth am hyn (Num. xi;) ond bywyd, grym, a chysur yr eglwys ydyw mawredd gallu Duw o'i phlaid; ac y mae yn ddychryn ofnadwy i'w elynion. Job 10. 7. Salm 50. 22. 2 Thea. 1. 9.

HOLLLOL, (holl) *Heb.* כָּלֵךְ yn gwbl, cyflwyr, cyfan, cyfangwbl.—Wedi ei luniaethu yn hollol ac yn sicr. 2 Sam. 23. 5. Y mae wedi ei iawn drefnu yn mhob peth; nid oes dim heb ei rhag-olygu a'i rag-drefnu ynddo; ni bydd raid, ac nis gollir byth ei gyfnewid er gwell; y mae wedi ei drefnu yn hollol gyflawn ac yn gwbl-berffaith; y mae yn hollol wrth fodd Duw i ymgoneddu ynddo byth; y mae yn hollol wrth fodd Crist, yr hwn a gyflawn-

* Omnipotens, in cuius potentia sunt omnia, a cuius nutu omnes res creatae pendunt. Schleuser.

† Ubertinua, cuius bonitas permeat per universas creaturas, dans illis vitam, essentiam, et motum. Kircher.

‡ Gwel Charnock: Mae y gwr hwn wedi cyhoeddi tsaeth-awd helaeth a rhagorol ar ALLU Duw; yr hwn a gynghoraf i bawb sydd yn deall yr iaith Saesonaeg ei brynu a'i ddarllen yn ddyfal.

odd ammodau y cyfammod hwn; y mae, ac a fydd byth, yn hollol wrth fodd yr eglwys, yr hon sydd i gyfranogi o'r bendithion ynddo. Pery hefyd yn *hollol* fel y mae yn ddigyfnawid, canys y mae yn *sicr*.

Y gair yn *hollol* a arwydda yr un peth yn y lleoedd canlynol ag *yn wir*, neu *y mae yn eglur*.^{*} 1 Cor. 5. 1. a 6. 7. a 9. 10.—'Yn *hollol* (*πᾶρας*) y dywedwch y ddiareb hon wrthyf.' Luc 4. 23.—'Dilys y dywedwch wrthyf y ddiereb hon.' W. S.

HOLLT-AU-I, (ollt) ageu, gagen, dellteniad; gwahanu, rhanu, deltu; y cyfwng rhwng y bysedd. Lef. 11. 3. Deut. 14. 6. Can. 2. 14. Edr. CRAIG, LLOCHES.

HOMER, חֹמֶר *chomer*, neu *homer*. Arwydda terfysgu, cymysgu, pontyru; pentwr; y mesur o'r maintioli mwaaf yn mysg yr Hebraid; yn mha un y byddai llawer o bethau yn cael eu cymysgu yn nghyd. Yr oedd yn cyfateb i ddeg bath neu epha; ac yn nghylch deg a thriugain o alwyni, a phum' peint Saesonaeg. 'A chasglasant hwynt yn bentyrau. Exod. 8. 14. *Heb.* חֹמֶר חֹמֶר *homerasant homerau*, neu *homerau llawn*. Mae gwall argraff o'r gair hwn mewn llawer o'r hen argraffiadau Cymreig o'r Beibl, ond yr eiddo y Dr. Morgan, yn y lleoedd canlynol: Lef. 27. 16. Num. 11. 32. Yn lle *omer* dylasai fod *homer*. חֹמֶר (*chomer*) ac עֹמֶר (*omer*) ydynt fesurau o wahanol faintioli. Nid *yw עֹמֶר* ond mesur yn nghylch chwe' pheint, neu y ddegfed ran o epha. Argreffir ef *gomer*, yn lle *chomer* yn Esa. 5. 10. mewn rhai argraffiadau—yn dilyn gwallau yr argraffiad cyntaf o'r cyfseithiad presennol. Y mae wedi ei argraffu fel y dylai fod yn Ezec. 45. 11, 13, 14. Hos. 3. 2.

HOPNI, הֹפְנִי [*yr hwn sydd yn cysgodi*] mab Eli. 1 Sam. 1. 3. Edr. ELI.

HOPHRA, brenin yr Aipht yn amser Zedeciah. Jer. 44. 30. Edr. PHARAOH.

HOR, הָר [*dyrchafiad*, neu *yr hwn sydd yn dyrchafu yn uchel*] enw dau fynydd; 1. Un o du y dehau i wlad Canaan ar gyffiniau Idumea, lle bu Aaron farw. Num. 20. 25. Edr. AARON.—2. Un arall o du y gogledd i Ganaan; yr un a Hermon, medd Ainsworth. Num. 34. 8. Jos. 13. 11. Yr oedd ar Hermon amryw enwau. Deut. 3. 9. a 4. 48. Edr. HERMON.—Tebygol fod y wersyllfa Hor-hagidgad yn agos i'r mynydd cyntaf. Num. 33. 32, 33.

HOREB, חֹרֵב [*aniaf*] mynydd nodedig yn Arabia, darn o fynydd Sinai—Sinai yn gorwedd i'r dwyrain, a Horeb i'r gorllewin. Edr. SINAI.—Yr oedd yr Horiaid yn trigo yn agos i'r mynydd hwn. Yr oedd ganddynt dywysogion, ac yr oeddynt yn alluog cyn i Esau orchfygu eu gwlad. Darfu i'r Horiaid a'r Edomiaid ymuno â'u gilydd, tebygol, a myned yn

un bobl dan yr un llywodraeth. Anrheithiodd Cedorlaomer eu gwlad. Gen. xiv. a xxxvi. 1 Cron. i. Deut. 1. 2. a 33. 2. Barn. 5. 4.

HOREM, חֹרֵם [*diofryd*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 38.

HOR-HAGIDGAD, gwersyllfa yr Israeliad wedi iddynt fyned o Bene-jaacan. Num. 33. 32, 33.

HORI, חֹרִי [*tywysog*] mab Lotan, o genedl Seir yr Horiaid. Gen. 36. 22.

HORMAH, חֹרְמָה [*difrod*] yr un a Sephath, a hwyraeth Arad hefyd. Num. 14. 45. a 21. 1, 2, 3. Yma y tarawyd yr Israeliad ac a'u dyfethwyd gan yr Amaleciaid a'r Canaaneaid, yn yr ail flwyddyn wedi eu dyfodiad a'r Aipht. Arad, brenin y lle hwn, a'ryfelodd yn eu herbyn pan ddaethant yr ail waith i gyffiniau deheu gwlad yr aradewid, ac a ddaliodd rai o honynt yn garcharorion. Israel a addunedodd os rhoddai yr Arglwydd y bobl yn ei law, y difrodai efe hwynt a'u dinasoedd. Gwrandawodd yr Arglwydd ar Israel, ac efe a'u difrododd, ac a alwodd y lle Hormah, sef *difrod*. Tebygol mai wedi eu dyfodiad i Ganaan, yn amser Joelah, y gwnawd hyn. Jos. 12. 14. Rhoddwyd hi i'r Simeoniaid. Barn. 1. 17. Jos. 19. 4. Rhoddodd Dafydd ran o anrhaith yr Amaleciaid i henuriaid Hormah. 1 Sam. 30. 30.

HORON, dinas yn Arabia, lle daeth Sanbalat o honi. Neh. 2. 10.

HORONAIM, [*cynddeiriogrwydd*] dinas yn ngwlad Moab. Esa. 15. 5.

HORT-IO-IWR, (hawr) cablu, gogann, enllibio; athrodwr, absenwr.—'Trwy'r rrain yr horit ffordd y gwirionedd.' 2 Pedr 2. 2. W. S.

HOSAH, [*diogelwch*] dinas yn rhandir Aser. Jos. 19. 29.

HOSAIHAH, הוֹשַׁעִיָּה [*yr Arglwydd yw fy achubwr*] tad Jesaniah. Neh. 12. 32.

HOSAMAH, הוֹשַׁמַּע [*yr hwn a wrandawyd*] mab Jeconiah. 1 Cron. 3. 18.

HOSANNA, *Gr.* Ὁσαῖνα; *Heb.* הוֹשַׁעִיָּה אֲחֻב הוֹשַׁע [*achub yn awr*, neu הוֹשַׁע אֲחֻב *achub at-tolwg*] gair a gymerwyd o Salm 118. 25. ac a arferir yn aml gan yr Iuddewon yn eu gweddian a'u bloeddiadau, yn enwedig ar wyl y pebyll; a'r cangenau a rwyment yn nghyd ar yr wyl hon a elwid weithiau Hosanna. Yr oedd gwaith y torfeiydd yn gwaeddi Hosanna i Grist mab Dafydd, yn arwyddo eu dymuniad o bob llwyddiant iddo, ac iddo, fel y Messiah, eu hachub hwy yn fusan, a dyrchafu eu cenedl i ogoniant ac anrhydedd. Mat. 21. 9, 10, 11.

HOSEA, הוֹשַׁע [*iachawdwr*] mab Beeri a phrophwyd yr Arglwydd. Prophwydodd yn nyddiau Uziah, Jotham, Ahaz, a Hezeciah, breninoedd Judah, ac yn nyddiau Jeroboam mab Joas (nid Nebat) brenin Israel. Prophwydodd wrth hyn dros lawer o flynyddoedd. Os dechreuodd brophwydo y blynyddoedd di-

* Ὀλας, adverbium confirmandi, potest per immo, vero, reddi. Schleusner.

weddaf i Jeroboam, ac os diweddodd yn nechreu teyrnasiad Hezeciah, cawn ei fod yn ei swydd agos i 70 o flynyddoedd, a rhaid iddo fyw i fod yn hen iawn. Nid oes dim crybwylliad am yr amser pan y cyhoeddodd yr un o'i brophwydoliaethan. Y mae yn dechreu ei swydd brophwydol mewn dull tra neidnol. Pan oedd yn ieuanc y mae yn cael gorchymyn i 'gymeryd gwraig o odineb, a phlant o odineb.' Yr oedd hyn i fod yn arwyddocad o ymddygiad Duw tuag at Israel eilun-addolgar, y rhai yr oedd efe wedi eu dyweddio iddo ei hun. Yn ganlynol cymerodd Gomer merch Diblaim. Llauer o ddadleuon sydd wedi bod pa un ai yn welodigaethol, nen yn weithredol, yr oedd y prophwyd i wneuthur hyn. I'm tyb i mwy addas yw deall yr haues fel y mae prophwyd wedi ei roddi: yr oedd gorchymyn Duw yn ddigon i gyfreithloni yr hyn fuasai yn gwbl anghyfreithlon ac yn bechadurus yn y prophwyd, heb hyn. Er nas gall Duw orchymyn un peth sydd *ynddo ei hun* yn anfoesol, eto dichon orchymyn yr hyn a fuasai yn anghyfreithlon i un dyn ei wneuthur, heb orchymyn eglur am dano; megys dystyriwio yn hollol y Canaancaid, y gwyr, y gwragedd, a'r plant—Abraham i aberthu ei fab, &c. Fel yr oedd nid yn unig yn gyfreithlon i'r prophwyd briodi felly, gwedi cael y gorchymyn gan Dduw, ond yn ddyledswydd arno i ymostwng i hyny; a dwyn y groes yn amyneddgar, a ganlynai y cyfryw undeb anghysurus. Mae y wraig o odineb yn arddangosiad o'r hyn oedd Israel yn yr Aipht, cyn eu dyweddian i'r Arglwydd trwy gyfammod Sinai: yr oeddynt wedi ymlygru âg eilun-addoliaeth yr Aiphtiaid; eto ymgysfammododd Duw â hwynt. Dygasant blant iddo gwedi hyny, y mae yn wir, yr hyn y mae y gair Jezrael yn ei arwyddo, sef *had Duw*, felly gwnaeth Gomer i'r prophwyd; ond buan y puteiniasant oddi wrtho. Y mae y Dr. Horsley* yn barnu na anwyd i'r prophwyd o Gomer ond Jezreel; ac mai plant godineb oedd Lo-ruhamah a Lo-ammi, yn arwyddo eilun-addoliaeth puteinllyd Isaael, ac ymddygiad yr Arglwydd tuag atynt; ni ddywedir (medd efe) ond ond am y cyntaf, 'hi a esgorydd iddo ef fab.' Y mae Lo-ruhamah yn arwyddlun, medd yr awdwr uchod, y gyflwr adfeiliedig Israel dan deyrnasiad eu breninoedd llygredig. Mae diddyfniaid y fereh hon yn arwyddo caethgludiad y deg llwyth o'u gwlad eu hunain, heb ymgeledd naturiol nac ysbyrdol. Lo-ammi ydynt yn bresennol er's rhagor i ddau cant ar bymtheg o flynyddoedd.

Y mae yn cael gorchymyn drachefn i 'garu gwraig hoff gan ei chyfaill.* Pen. iii.—'Câr wraig yn hoffi ei drygioni;' Dr. Horsley: sef Gomer, yr hon a ollyngwyd ymaith am ei hanniweirdeb. Tebygol ei fod yn estyniad ac yn ddiweddian o'r achos cyntaf rhyngddo ef a

Gomer. Y mae ymddygiad caredig y prophwyd tuag ati, wedi ei hanffyddlondeb cywil yddus, yn arddangosiad o hir-amynedd a thiriondeb mawr yr Arglwydd tuag at Israel, er eu gwrthgiliaid oddi wrtho at eilun-addoliaeth; a'i adferiad o honynt yn y dyddiau diweddaf at yr Arglwydd eu Duw, a Dafydd (sef Crist, mab Dafydd) eu brenin.

Amcan cyffredinol y prophwyd yw argyhoeddi y bobl o'u dirfawr bechadurusrwydd; eu dychrynu â bygythion Duw, a'u tywys, trwy ddangosiad eglur o'i ddaioni, i edifeirwch. Prophwydodd am amryw ddygwyddiadau a gawsant yn fuan eu cyflawni; ond mae ei prophwydoliaethau am gyflwr Israel a Judah, dros amryw oesoedd; galwad y cenedloedd; ac adferiad Israel eto at yr Arglwydd, yn hynod o nodedig, ac y maent yn cyd-gordio yn hollol â'r hyn a rag-ddywedwyd gan eraill o'r prophwydi.—Coffeir y llyfr hwn yn aml yn y Testament Newydd, megys yn Rhuf. 9. 25, 26. 1 Pedr 2. 10. Mat. 9. 13. a 10. 8. Luc 23. 30. Dat. 6. 16. a 11. 1. Mat. 2. 15. a 13. 14. 1 Cor. 15. 54, 55.

Y mae iaith y prophwyd yn gynnwys byreiriog, synwylawn, ac yn ddigysylltiad; ac mewn rhai manau yn arddorhog, yn bêr-wresog, yn fywiog, ac yn addurnedig.* Y mae ei draws-rediadau o rybudd i annogaeth; o fygythiad i addewid; o ddychryn i obaith, ac i'r gwrthwyneb, yn aml, yn gyflym, ac yn annysgwyladwy. Mae ei gyffelybiaethau yn fyrion, ac yn dyredig, ac heb grybwylliad—trwy hyn mae ei ysgrifeniadau yn awchlym, yn danllyd, ac yn fywiog. Y mae cyfnewidiad personau yn aml ac yn annysgwyladwy. Yn gyffredin, y mae yr Arglwydd yn llefaru wrth y prophwyd am bechodau y bobl; yn cyhoeddi ei farnedigaeithau yn eu herbyn wrtho; ac yn agoryd iddo ef ei fwriadau grasol i'w hadferyd yn y dyddiau diweddaf. Ond yn nghanol yr ymadrodd, y mae yr Arglwydd yn mhoethder ei eiddigedd yn troi oddiwrt y prophwyd yn union-gyrch at y bobl, yn cyfeirio ei ymadroddion atynt yn yr ail berson, am ba rai y bu yn llefaru yn y trydydd person o'r blaen (pen. 4. 4, 5.) ac weithiau, hefyd, yn yr iaith fwyaf caruaid, a chyflawnaf o drugarogrwydd a thosturiaethau. Pen. 2. 18, 19. a 11. 7, 8. Weithiau, drachefn, yn llefaru wrth y bobl, y mae yn troi oddi wrthynt at ei gyfaill y prophwyd gyda ffeiddiad megys o honynt, a'u hynfydrwydd pechadurus. Pen. 8. 5, 6. Craffu yn fanwl ar y neillduolrwydd hwn yn iaith y prophwyd, a rydd lawer o oleuni i'w iawn ddeall wrth ei ddarllen.

Y mae Hosea yn darlunio, gyda mwy o fanlyrwydd nag un o'r prophwydi eraill, ddygwyddiadau y ddwy deyrnas, Israel a Judah, yr amrywiol farnedigaeithau uwch eu penau, a

* Commationes est, et quasi per sententias loquens. Hierom.—Stylus est acer, acutus, concisus, eminenti quadam Poetice compositionis nota signatus. Lowth.

* See Preface to his translation of Hosai

thruw hyny yn ein twyllo. Yr ydym ni yn chwenych bod cyfoeth yn *wadal*, ac oherwydd hyny yn dysgwyl y bydd: ein camfarn a'n chwant sydd yn ein twyllo, pan y caffom ef yn *anwadal*.

HUG--AN, (hy-ug) twy^gtoryn, rhuchen, ysgin, cochl, pilya, gwiag-laes, tabar-laes; gorchudd.—'Efe a eayd hug ar ei wyneb;—sef gorchuddia ei wyneb. Job 24, 15.—'Efe a fwrw hug dros wyneban eu barnwyr hi.' Job 9. 24. Dywedir fod Duw yn gwneuthur yr hyn y mae yn ei oddef i eraill ei wneuthur. Rhoddi hug ar wynebau barnwyr, yw eu dallu â gwobr i wyro barn: y maent fel dyn â gorchudd ar ei wyneb, yn methu gweled yr hyn sydd uniawn. Exod. 23. 8. Neu, ynte, eu rhoddi i farwolaeth. Mae gorchuddio, neu rwympo wynebau, megys rhag-barotoad i farw: Job 40. 13. Esther 7. 8. Marc 14. 6. felly yma, rhoddi hug ar wynebau barnwyr, yw eu rhoddi i farwolaeth yn hytrach na goddef iddynt roddi barn uniawn. 2 Sam. 15. 30. a 19. 4. Jer. 14. 4.

HUL, הול [dotur] mab Aram. Gen. 10. 23. Gwladychodd yn Armenia, medd Josephus, lle ceir ôl ei enw yn y dinasoedd Chalana, Colimna, Colosa, &c.

HULDAH, הולדה [y byd, neu *darfededig-aeth*] prophwydes, gwraig Salmu, ceidwad y gwisgoedd i'r brenin Josiah. 2 Bren. 22. 14. Yr oedd yn trigo yn Jerusalem yn yr ysgoldy. Edr. Ysgoldy. Yr oedd yn wraig enwog am ei duwioldob, ac yn brophwydes. Ymgynghorodd Josiah â hi yn nghylch llyfr y gyfraith, yr hwn a gafodd Hilechia yn y deml. Edrych JOSIAH.

HUL--IO, (hy-ul) gorchuddio, taenu ar hyd.—'Ac a hulioedd ei bwrdd.' Diar. 9. 2. Y mae doethineb, sef Crist, doethineb Duw, yn hulio bwrdd i bechaduriaid, trwy farw drost-ynt, a pheri cyhoeddi ei aberth yn iawn digonol drostynt; y mae ei 'gnawd yu fwyd yu wir, a'i waed yn ddiol yn wir.' Gwledd ydyw wedi ei pharotol ar ei draol ei hun yn gwbl, i bechaduriaid gyfranogi o honi. Y 'hwrdd wedi ei hulio,' sydd yn arwyddo fod pob peth yn barod, a chroesaw cyflawn i gyfranogi o'r danteithion. Mat. xxii. Luc xiv. Ioan vi.

HUMATH, חמת [mahwoden] dinas yn Judah. Jos. 15. 54.

HUN, (hy-un) hunan; y dyn ei hun.—'Nid o'i achos ei hun.' Dan. 9. 26. Yr oedd achos paham y torwyd y Messiah ymaith; ond nid ynddo ei hun, ond yn eraill yr oedd; ei fechniaeth dros eraill oedd yn haeddu yn gyfiawn eu tori ymaith, oedd yr achos paham y torwyd ef ymaith. Y mae yr Arglwydd Iesu yn aml yn tystiolaethu, 'Na ddaeth o hono ei hun—nad oedd yn llefaru o hono ei hun. Ioan 5. 19. a 7. 28. a 12. 49. a 16. 13.

Daeth a llefarodd yn ol trefnu yr arfaeth a'r cynghor tragwyddol: yr oedd ei ddyfodiad

o ran amser, dull, a gwaith, yn gwbl yn ol hwnw; a'i holl athrawiaeth oedd yn cyfateb yr un fath a hwnw. 'Y Tad, yr hwn a'm hanfonodd i (medd efe) a roddes orchymyn i mi beth a ddywedwn, a pha beth a lefarwn.' Edr. Dm.

HUN--O, (hu) cwsg, dargwag, hep, hepian.—Y mae hun, neu cwsg, yn gymhesur, yn dra angenrheidiol, er maeth a chynnalieath natur; ond y mae cwsg anghymedrol yn affachus, ac yn anmharu y corph; yn pylu y synwyrâu; yn gwanhau y côf; yn oeri ac yn trymhan yr holl gorph. Y mae yn niweidiol iawn i'r gienynau, y rhai sydd yn peri grym, iechyd, a bywiogrwydd yr holl ddyn. Yn gyffredinol, oddeutu chwe awr o gwag sydd yn ddiagonol i ddyn mewn iechyd. Hynod yw y buddioldeb o'r cymedroldeb yn mhob peth a orchymynir yn yr ysgrythrau; ac y mae y gwrthwyneb mor niweidiol ag ydyw o bechadurus.

Hŷn a arwydda hefyd marwolaeth; pan y byddo yr enaid wedi ei ysgar oddiwrth y corph, mae y corph yn gwbl ddiideimlad, yn ddiidefaydd, ac yn ddiwaith: hŷnydyw hefyd, oblegid y bydd deffroad o honi ya y dydd mawr sydd i ddyfod. Mat. 27. 52. Salm 76. 5. a 13. 8. Jer. 51. 39. Ioan 11. 13. Act. 7. 60. a 13. 36. 1 Cor. 11. 30. a 15. 51. Edr. Cwsg, CYSGU, DEFFROI.

HUPPAH, חפה [gwely] offeiriad, teult yr hwn oedd yn y 13 o ddoesparthiadau Dafydd. 1 Cron. 24. 13.

HUPPIM, neu HUPHAM, חופים [eu gwely] 1. Mab Benjamin, a phen-teulu. Gen. 46. 21. Num. 26. 39.—2. Mab Machir. 1 Cron. 7. 15.

HUR, חרר [rhyddid] 1. Mab Caleb, ac wyr Hebron, mab Pharez, mab Judah. Gwr Miriam oedd medd Josephus, a thaid Bezaleel. Efe ac Aaron a gynnaliasant ddwyllaw Moses, tra yr oedd Israel yn ymladd a'r Amaleciaid yn Rephidim, ac oeddent yn llywodraethu y bobl tra yr oedd Moses ar fynydd Sinai. Mae y pethau hyn yn dangos ei fod yn wr cymeradwy gan Moses. Exod. 17. 10. a 24. 14. 1 Cron. 2. 19, 20.—2. Un o freninoedd Midian, a laddwyd gan feibion Israel. Num. 31. 8.

HURAI, un o gedyrn Dafydd, o ddyffryn, neu afonydd Gaas. 1 Cron. 11. 32. Gelwir ef Hidai yn 2 Sam. 24. 30.

HURAM, mab Ehud, o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 5.

HURI, mab Jaroah, o lwyth Gad, a thad Abi-hael. 1 Cron. 5. 14.

HURT--IO, (hur) synu, syfrdanu, dyddelwi, irdangu.—'Dy ddoethineb a'th wybodaeth a'th hurtiant.' Esa. 47. 10. Y mae y gair חרב yn arwyddo *troi yn ol*, *troi ymaith*, ac a gyfieithir *cilio yn ol*, Jer. 8. 5.—*dychwelyd*, Ezec. 39. 2.—*troi*, Salm 85. 4. Dy ddoethineb a'th wybodaeth, yn y rhai yr ymddiriedaist, a'th

droisant o'r iawn ffordd, ac a'th dwyllasant i'th hollol ddystryw.

HUSAI, הוּסַי [*yn attal ei dafod*] Arciad, cyfaill fyddlon Dafydd. Cyfarfu & Dafydd ar ei ffoad rhag Absalom, wedi rhwygo ei bais, a phridd ar ei ben. Cynghorodd Dafydd ef i ddychwelyd yn ei ol; a bu o ddefnydd mawr iddo yn ganlynol i hyny; canys cynghor Husai, trwy ewyllys Duw, a ddfwynodd gynghor Ahitophel; 'canys yr Arglwydd a ordeiniasai ddiddymu cynghor da Ahitophel.' 2 Sam. xv, xvi, xvii. Tebygol mai ei fab ef oedd Baanab, yr hwn oedd rag-swyddwr Solomon yn Aser. 1 Bren. 4. 16.

HUSAM, brenin Edom, a olynodd Jobab. Gen. 36. 34.

HUSIM, 1. Mab Dan. Gen. 46. 23.—2. Mam Ahitub ac Elpaal. 1 Cron. 8. 11.

HUSSAB, *Heb.* חוּסַב (*Hetsab*). Y gair a arwydda *sefyll*, *sefydlu*; am hyny a gyfieithir gan Newcome, yr *amddiffynfa*, ac yn cael ei briodoli i balas, neu amddiffynfa gadarn, brenin Ninifeh: eraill a briodolant y gair i'r frenines a'i llaw-forwynion, y rhai oeddnt yn trigo yn esmwyth ac yn ddiogel: eraill i'r ddinas ei hun, yr hon a farwyd ei bod yn gadarn ac yn ddiysgog. Nah. 2. 7.

HUSTING—AU—WR, (*hust-ing*) si, sisial, ymsisial; yn mansion, sibwrdd, dywedyd dan ddanedd; dywedyd yn isel ac yn gyfrinachol; athrodwr, enllibwr, absenwr drwg.—'Ymofynwch & r swynyddion a'r dewiniaid, y rhai sydd yn husting ac yn sibwrdd.' Esa. 8. 19. Yr oedd gan y cyfryw dwyllwyr (*gwragedd y rhan fwyaf*) ddull o siarad a sibwrdd fel pe na buasai eu llais yn ddynol, ond llais rhyw ysbryd anwledig: medrent heri i'r llais ymddanges fel pe na buasai yn cael ei swnio yn y-genau, ond yn y bol; am hyny galwyd hwynt *επιστρωμοι*, *ventriiloqui*, *bol-lesarwyr*; neu fel pe buasai yn dyfod odditan y ddaear, neu o bell, neu o ryw le arall, ac nid oddiwrthynt hwy; a hyny i gyd i'r dyben i dwyllo. Esa. 29. 4.

'Yn hustingwyr, yn athrodwyr.' Rhuf. 1. 30. 2 Cor. 12. 20. Rhai yn sisial cabf-air i waradwyddo arall, yn groes i'r nawfed gorchymyn; y rhai ydynt yn llawer o fellldith, ac achos ymrisonau, yn mhob cymdeithas lle y byddont. Diar. 16. 28. a 18. 8.

HWCH, (*hw-wch*) mochyn, twrch, cunar, banwes. Yr oedd y llwdd hwch yn aflan dan y gyfraith. Lef. 11. 7.—'A'r hwch wedi ei golchi i'w hymdreiglfa yn y dom.' 2 Pedr 2. 22.—Diareb wir, yn dangos fod cyfnewidiad allanol, heb gyfnewidiad anian yn dufewnol, trwy ailenedigaeth, yn gadael dyn yn nglyn wrth ei bechod, ac yn dychwelyd, fel pob creadur yn gweithredu yn ol tuedd ei anian, yn ol at ei bechod. Nid ymâd neb byth yn gwbl ac yn wirioneddol a phechod, nes y meddiano anian sanctaidd croes iddo. Edr. MOCH.

HWRDD, (*hwr*) maharen. Hyrddod, geifr, ac wyn, a arwyddant yn yr ysgrythyrau, yr amrywiol raddau o ddyinion mewn gwlad; sef mawrion a galluog, a thlodion a gweiniaid; rhai mwy a rhai llai euog. Esa. 34. 6, 7. a 60. 7. Ezec. 34. 17. a 36. 18. Edr. DAFAD.

Cyffelybir ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid i hwrdd deugorn, yn cornio tu a'r gorllewin, tu a'r gogledd, a thu a'r dehau, fel na safai un bwystfil o'i flaen, ac nid oedd a achubai o'i law. Dan. 8. 3, &c. Cyffelybwyd yr un ymerodraeth o'r blaen yn pen. 7. 5. i arth wancus. Yr oedd hwrdd deugorn yn arwyddlun nodedig yn y gwledydd hyny. Y mae y gair *Heb.* אֵיל *Ayl* yn tebygu i'r gair am *Elam* (אֵילָם) *Gnelam*, neu *Perna*. Yr oedd yn arferol i freninoedd Persia wisgo coron aur yn debyg i ben hwrdd. Y mae llun penau hyrddod gyda chyrn, un yn uwch, a'r llall yn la, i'w gweled etto ar golofnau yn Persepolis.* Y ddau gorn a arwyddant, nid dau frenin, ond cyfundeb y ddwy deyrnas, y Mediaid a'r Persiaid, i wneyd un ymerodraeth. Y Mediaid oedd yr hynaf o'r ddwy genedl, ac a fu yn fwyaf enwog; ond y Persiaid a ddaethant yn fwyaf galluog ac enwog; felly, 'yr uchaf a gyfododd yn olaf.' Ond y bwch gafr o'r gorllewin, sef Alexander Fawr, a tharawodd yr hwrdd yn ddychrynllyd, ac a'i dinystriodd. Dystrywiwyd yr ymerodraeth hono yn gwbl trwy fuddugoliaethau Alexander, ac olynodd ymerodraeth y Groegiaid yn ei lle. Edr. GROEGIAID.

HWT—IO, (*hwd*) hysio allan; ffi, wb, yswbwb. Mic. 6. 16. Zeph. 2. 15.

HWYL—IAU, (*hwy*) cynfasau llong.—Hwyliau blaen, neu y cynhwyliau; hwyl y llyw, y dant hwyl; yr hwyl fawr. Esa. 33. 23. Act. 27. 13, 14. Y prophwyd yn darlunio moethau a gwycheder Tyrus, a ddywed, 'Llian main o'r Aipht o symudliw oedd yr hyn a ledit i fod yn hwyl i ti.' Ezec. 27. 7.

HWYLBREN, pren i ddal yr hwyliau mewn llong; yr hwn a wna i Tyrcaid o gedrwydd Libanna, Ezec. 27. 5. Y mae diofalwch, anystyriaeth, a pherygl megdwon, yn cael eu cyffelybu i ddyd yn cyagu yn mhen hwylbren, a phob awel o wynt, a phob ysgogiad o'r llong, yn peryglu ei fywyd. Diar. 23. 34.

RWYL—IO, (*hwy*) *Gr.* ελαυνω; helynt, trefn; cyflwr, agwedd; mynediad, teithio, môrdeithio.—Yr wyt mewn hwyl, sef mewn iawn drefn, yn barod;—mae hi o'i hwyl, sef o iawn synwraau;—dwyn hwyl, ymosod ar.—'Hwyllo ymadroddion:' iawn drefnu ymadroddion. Job 32. 14.—'Hwyllo cerddediad' un, ydyw iawn drefnu ei cerddediad; sef ei nerthu, ei gyfarwyddo, ac attal yr hyn a'i rhwystrai i lwyddo yn ei daith; hyn a wna yr Arglwydd i'w bobl, y rhai y mae yn eu cyfodi o'r pydew erchyll, ac yn gosod eu traed ar graig, sef Crist. Salm

* Gwel Esgob Chandler's Vindic. Cap. I. Sec. 4.

40. 2. Y mae yn eu cael yn nyfnder esog-rwydd a llygredigaeth; yn eu cyfodi oddi yno; yn eu gosod ar graig, sef ar le safadwy i bechadur fel y cyfryw; ac wedi hyny, mae yn iawn drefnu eu holl gerddeddiad tu ag at Dduw, tu ag atynt eu hunain, a thu ag at bawb eraill. Y maent yn gwbl annigonol yn mhob peth hebddo ef; ond nis gâd efe mo honynt, nes eu dwyn i dir y bywyd tragywyddol.

HWYR-HAU, (hwy) araf, diweddar, hir ei aros; nawn, prydawn, echwydd, uchder, cyfnos.—'Cygodau yr hwyr,' a arwyddant amser o ddrygfyd a thrallod, pan fyddo dydd hawddfyd wedi darfod; trngareddau yn lleihau, a thrallodau a gefidiau yn amlhau. Jer. 6. 4. Zech. 14. 7.

Hwyras dial dial Duw;
Llwyras dial dial Duw. *Duar.*

HWYRACH, (y gradd cymhariaethol o *hwyr*) ysgatfydd, fe allai, adfydd, agatfydd. Jos. 9. 7. 1 Sam. 9. 6. a 14. 6. 1 Cor. 16. 6.

HWYRFRYDIG, (hwyr-bryd) mûsgrell, llesg, anesgud; pwylllog, amyneddus. Priodolir hwyrfrydigrwydd i lid a digofaint i'r Arglwyd, yn aml yn yr ysgrythyrau. Exod. 34. 6. Num. 14. 18. Neh. 9. 17. Salm 145. 8. a 103. 8. a 86. 15. Joel 2. 13. Jonah 4. 2. Nah. 1. 3. Y mae yn cael yr annogaethau mwyaf gan ddynion i dywallt ei ddigofaint; ond hir yr oeda, yn gyffredinol. Nid ydyw yn oedi, am nad ydyw yn berffaith gasau pechod; ond y mae yn oedi, am nad ydyw yn ewyllysio bod neb yn golledig, ond dyfod o bawb i edifeirwch; ac hefyd, fel yr ymddangosai ei gyfiawnder yn eglur ac yn ogoneddus yn nystryw yr anwir ddynion. 2 Pedr 3. 8, 9. *Edrych AMYNEDD.*

Mae yr Arglwydd Iesu yn beio ar ei ddygyblion, ac yn eu ceryddu yn llym, am eu bod yn 'hwyrfrydig o galon i greu yr holl bethau a ddywedodd y prophwyd Luc 24. 23. Yr oedd yr holl bethau am ddyoddefaint Crist wedi eu rhagfynegi gan y prophwydi; yn ganlynol, dylasant hwythau fod yn gwbl hybys a chrediniol o honynt. Yn lle credu yr holl bethau a lefarodd y prophwydi, yr oeddynt wedi rhoddi lle i'w dychymygion eu hunain, fel yr Iuddewon eraill, am y Messiah. Mawr yw y pechod, a thra niweidiol yn ei effeithiau, o roddi lle i'n dychymygion cnawdol ein hunain, yn lle credu tystiolaeth Duw yn ei air.

HY-F-ACH, eofn, hyderus, naturiol, hyfaidd; tra-dewr, dewr-ddrud.—'Gan fod yn hyf yn yr Arglwydd.' Act. 14. 3.—'Ac a gympyllesont yn hyderus yn yr Arglwydd.' W. S.—'Gan lefaru yn hyderus yn yr Arglwydd.' Dr. M. Y gair *καρρησιαζομαι*, medd Macknight, a arwydda llefaru yn eglur, yn ddiammhenol, ac yn ddbetrusader; lefaru yn gyhoeddus ger bron lluoedd; a llefaru yn hŷf, gan fod yn gyflawn sicr o wirionedd yr hyn a draethir, ac yn hyderus y cynnorthwyr ni

ynddo. Agwedd gwbl addas ar ysbrydoedd y rhai sydd yn traethu y fath wirionedd sicr a gogoneddus a'r efengyl. 1 Thea. 2. 1. Eph. 6. 19. Act. 9. 27. a 13. 46. a 26. 26.

HYACINTHUS, *Gr. βακινθος*. Y mae tri pheth yn cael eu galw wrth yr enw hwn; sef *liw*, *blodeuyn*, a *maen*.—1. Y blodeuyn sydd beraidd; gelwir ef hosanau y gôg, esgidiau y gôg, ceniw y brain. Ei liw sydd gochlas; ac oddiwrth debygolrwydd lliw y maen i liw y blodeuyn, tebygl, y cafodd yr enw.—2. Y maen a eilw Pliny yn *hyacinth*, a fernir yr un a'r *amethyst* presennol. Yr unfed maen ar ddeg oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 20. a 9. 17.

HYD, (hy-yd) hir, hirder.—'Amgyffred gyd a'r holl saint, beth yw y lled, yr hyd,' &c. Eph. 3. 18. *Edr. CARIAD.*

HYD, rhagddod yn arwyddo at, *mor bell ag*; megys *hyd y dwoedd*; *hyd yma*; *hyd adref*, &c. Job 38. 11.

HYD, gorair, yn arwyddo, *nes tan*; megys *hyd oni*, *hyd pan*, *hyd y*, &c. Gen. 27. 44. Gwel dan eiriau eraill.

HYDER-U-US, (hy) ymddiried, goglud, coel; gobeithio, fyddio.—Hyder, a arwydda, 1. Y gwrthdrrych yr hyderir arno. 2 Bren. 18. 19, 20. Eza. 36. 4. *Diar* 3. 26. Job 4. 6. a 8. 14. a 18. 14. Jer. 48. 13, &c.—2. Ymddiried, neu hyderu mewn rhyw wrthdrrych. Phil. 2. 24. 1 Ioan 3. 21.—3. Hydra, cofndra, rhyddid, a sicrwydd o dderbyniad ein personau, a gwrandawid ein gweddian, trwy Grist. Eph. 3. 12. 1 Ioan 2. 28, a 4. 17. 2 Cor. 5. 6. Heb. 4. 16. Nid oes un gwrthdrrych addas o'n hyder ond yr Arglwydd: braich o gnawd yw pob peth arall; ac y mae y cyfryw a hyderant arnynt dan feldith. Jer. 17. 5. Yr hwn sydd a'r Arglwydd yn hyder iddo, a ddichon fod yn hyderus, yn eofn, ac yn orfoleddus, pe codai pawb eraill yn ei erbyn. Salm 27. 3.—4. Hyderus, weithian, a arwydda yr un peth a rhyfygus, ac yn arwydd o anysriaeth a chalou-galedrwydd. *Diar*. 14. 16.

HYDD-OD, (hy-ydd) carw, eilon, rhydain, ewig. Yr oedd yr hyddod yn fwytadwy dan y gyfraith. 1 Bren. 4. 23.—'Y carw, yr iwrch, a'r llwdn hydd.' Deut. 14. 5.—'Y carw, yr iwrch, a'r tarw gwyllt.' Dr. M. *Heb.* יְבִרָה נִיד yw awdwyr yn cytuno pa un ai y tarw gwyllt (*buffalo*) neu fath o hyddod gwylltion, a feddylir wrth y gair יְבִרָה נִיד. Yr oedd yn greadur digon adnabyddus wrth yr enw yn y gwledydd dwyreiniol, er ei fod yn anhybys i ni yn y gwledydd hyn. Nid yw y gair i'w gael yn y Beibl, ond yn y ddau le uchod. Y mae y Dr. M. yn cyfieithu y gair *iyrechod*, yn llyfr y Breninoedd. *Edr. CARW, IWRCH.*

HYFAETH, (maeth) maethlawn; hawdd ei faethu. Salm 17. 12. E. Prys.

HYFDER-DRA, (hyf) yr un ystyr a hŷ, hyder. *Edr. DRYODRA.*

HYFRYD-WCH, (bryd) *Gr. εὐφραν*; meddwl rhydd; llawen, tirion, araul, hardd, blasus; dyddanwch, llawenydd, dedwyddwch; gorawen, hoen, gorhoen. 2 Cron. 32. 27. Job 39. 13. Preg. 2. 10. Y mae *hyfryd*, a *hyfrydwch*, yn cael eu priodoli i bethau a fyddont yn boddhau nurhyw synwyr mewn dyn, megys hyfryd i'r llygaid yr olwg arnynt, Preg. 11. 7.—neu hyfryd sain, neu lais i'r clustiau, Ezec. 33. 32. Esa. 24. 8.—moethus i'r archwaeth, 2 Pedr 2. 13.—Yn ysbrydol, mae yr Arglwydd—ei ichydwrïaeth—ei addoliad—ei ddeddfau—a phob peth perthynol iddo, yn hyfryd, ac yn hyfrydwch i'r sawl sydd yn ei wir adnabod, ac yn synio pethau dwyfol o egwyddor sanctaidd yn y meddwl. Diar. 2. 10. a 3. 17. Hab. 3. 18. Salm 36. 8. a 43. 4. a 96. 6. a 119. 24, 92, 174. Can. 7. 6. Esa. 58. 13. a 65. 14.

Nid *hyfrydwch* ond gyda Duw. Diar.

'Hyfryd gan ffol wneuthur drwg—ffolineb sydd hyfryd gan yr ynyd.' Diar. 10. 23. a 15. 21. Y mae dynion yn ymhyfrydu yn yr hyn sydd yn un â'u haniau; y mae gwneuthur drwg yn un âg anian y ffol; felly, mae sancteiddrwydd a duwioldeb yn un âg anian sanctaidd y duwiolion; os felly, ni bydd nefoedd sanctaidd y duwiolion ddim yn hyfryd i annuwiolion an-sactaidd. Edr. DYDDANWCH, LLAWENYDD, GORFOLEDD.

HYFFORDD-I-US, (ffordd) hylwybr, lle y gellir myned: llwyddiannus;—*taith, hyffordd*, taith lwyddiannus; cyfarwyddo, dysgu.—'Hyfforddia blentyn yn mhea ei ffordd.' Diar. 22. 6. Y mae ffordd gan Dduw wedi ei threfnu a'i dadguddio i bawb o bob oedran a rodio ynddi; y mae y ffordd hon yn aradnabyddus i bawb heb eu haddysgu am dani; dyled y naill yw hyfforddi y llall, yn enwedig rhieni eu plant, hynafiaid ieuentyd, yn y ffordd hon. Ffordd allan o berygl, a ffordd i ddiogelwch a dedwyddwch tragywyddol ydyw; rhaid i bawb ei cherdded, neu fod yn golledig; ond nis dichon neb ei cherdded heb ei hadnabod; ac nis dichon neb ei hadnabod heb hyfforddiant. Y mae ffordd Duw, a ffordd dynion, fel y maent yn bechaduriaid, am bob peth, yn gwbl groes i'w gilydd; ond rhaid dwyn pawb i ffordd Duw o'u ffyrdd gwyrngam eu hunain, neu fod heb gymmod, a chymdeithas â Duw; heb ei ddelw, ac heb sancteiddrwydd a dedwyddwch. Esgeuluso hyfforddi plentyn yn mhen y ffordd hon o eiddo Duw, sydd ddirmyg mawr ar Dduw yn wyneb yr amlygiad mwyaf o'i gariad a'i ddaioni, ac yn greulonder dirfawr tuag at y plentyn. Y mae plentyn i gael ei hyfforddi trwy addysg ac athrawiaeth; trwy geryddon; a thrwy siampl. Gen. 18. 19. Deut. 4. 9. a 6. 7. Salm 78. 3—6. Eph. 6. 4. 2 Tim. 3. 15. Y mae y gair *ἡσυχία* *hyfforddia*, yn cael ei gyfieithu yn aml *cysegru, sancteiddio*. Salm xxx. teitl. 1 Bren. 8. 64. 2 Cron. 7. 5. Ezra 6. 16, 17. Dan. 3. 2, 3. Arwydda cychwyniad, dechreuad, neillduad peth at ryw wasan-

aeth; felly yma, hyfforddio plentyn ydyw ei neillduad a'i gychwyniad yn ffordd yr Arglwydd. Yr oedd gan Abraham 'hyfforddus weision,' (yr un gair) sef gweision wedi eu haddysgu a'u cychwyn yn ffordd yr Arglwydd. Gen. 14. 14. Nid oes neb a ddechona fod âg achos Duw, a gogoniaat ei enw yn y byd, yn gorphwys ar eu meddylliau, ac eto yn esgeulus am hyfforddi yr ieuentyd yn llwybrau Duw.

HYGLOD, (hy-clod) caemoladwy; yn haeddu clod.

Fy New s'm breula *Applied.*

E. Fryn, (Salm 5. 2.)

HYGOEL, (goel) credadwy; hawdd i'w gredu; coelgar.—'Na thwylio neb chwi âg ymadrodd hygoel.' Col. 2. 4.—'Geiriau hygoeliadwy.' W. S.—*κίθωλογοι, geiriau kudol*, yn tueddu i ennill dynion, heb sail iddynt yn y gwirionedd; gan ymresymiadau â geiriau dengar i dwyllo, y fath ag a arfera gau-athrawon yn mhob oea.

HYLWYDD, (llwydd) yn tueddu i lwyddo; llwyddiannus, ffynedio, ffodiawg.

A newydd garedd f'm ganau rheos,

Clod iddo troes yn *hylyydd.*

E. Fryn, (Salm 46. 2.)

HYLLDREM-U, (hyll-drem) trem ffyrnig, drychiad garw-guchiog; edrych yn arw, neu vn guchiog.—'Gorchymyn i'r bobl, rhag iddynt ruthro at yr Arglwydd i hylldremu. Exod. 19. 21.—'Rhag iddynt rnthro at yr Arglwydd i weled.' Dr. M. Meddyldrem, manylgaia, dibarch i Dduw, yw yr hyn y rhoddir gochel-iad rhagddo yn y geiriau; yn gyffelyb fel yr attaliodd yr Arglwydd Moses wrth y berth. Exod. 3. 3, 4, 5. Dylem yn oestynedig synied i sobrwydd, a rhodio wrth ffydd yn y gair dadguddiedig, ac nid wrth olwg ein llygaid yn y bywyd presennol. Rhuf. 12. 3. 2 Cor. 5. 7. 1 Sam. 6. 19. Heb. 12. 28.

HYMENEUS, *Gr. Ἰμεναῖος*, [*priodasol*] di neydd o Ephesus, meddant. Cofeir am dano ef ac un Alexander, gan Paul, iddo eu traddodi i Satan, 'fel y dysgent na chablent;' a'i fod ef a Philetus wedi cyfeillori o ran y gwirionedd, gan ddywedyd, 'ddarfod yr adgyfodiad eisoes.' 1 Tim. 1. 20. 2 Tim. 2. 17, 18. Barnent nad oedd un adgyfodiad ond o bechod, trwy ras i fuchedd sanctaidd. Y mae Irenæus yn priodoli yr un cyfeillionad i'r Gnosticiaid. *Lib. ii. cap. 37.* Gwedi hyn cymeradwyodd Marcion yr un cyfeillionad, yr-hwn a ddywedai, *Non carnis anime resurrectionem esse credendum*: hyn yw, Nid adgyfodiad y cnawd ond enaid sydd i ni i'w gredu. Gwel Epiphanius, *Heres* 42. Dyma y cwbl a wyddom am y cyfeillion-ur hwn.

HYMN-AU, *Gr. Ἦμος*, oddiwrth y gair *Heb. moliant*, Hiph. *molianu*; cân neu Salm o fawl i Dduw.—'Ac wedi iddynt ganu hymn.' Mat. 26. 30.—'A gwedy yddwynt canu psalm'—'ddywedyd gras ne emyn;' ymyl y ddal.

W. S.—'Wedi iddynt ganu mawl.' Dr. M.—'Ar ol yr hymn.' Dr. Campbell. Ar ol swper y pasc byddent arferol o ganu Salm cxiii, a'r pedair ganlynol; neu o'r cxiv hyd yr cxviii, yr hon a alwent yr *hymn fawr*, neu yr *haleluia fawr*. Yr oeddent yn rhanu y Salmau yn ddwy ran; un rhan a ganent cyn y swper, a'r llall wedi y swper. Y mae yn ymddangos fel pe buasai cwbl gydfurfiad a'r arferiad cyffredin yn yr achos hwn gan Grist a'i ddysgyblion.

'Mewn salmau, a hymnau, ac odlau ysbrydol.' Eph. 5. 10. Col. 3. 16. Y mae y tri gair yn cael eu priodoli i amrywiol Salmau; ac y mae y tri yn nghyd yn eynnwys yr holl lyfr. Y mae y gair *ysbrydol* yn perthyn i bob un o honynt, am fod y defnydd yn *ysbrydol*, ac nid yn gnawdol; ac am eu bod wedi eu cyfansoddi trwy *ysbrydoliaeth* Duw; ac am eu bod yn tueddu yn yr arferiad o honynt, trwy fendith Duw, i wneuthur dynion yn *ysbrydol*. Y mae y gair *Gr. υμνος* yn cyfateb i'r gair *Heb. הַלְלוּת* yn teitl Groeg y Salmau canlynol, vi. liv, lx, lxvi, ac yn niwedd Salm lxxi. Yn mha beth yr oedd y gwahaniaeth rhyngddynt yn gynnwysedig, os oedd gwahaniaeth, nid ydyw y beirniaid dyagedig yn cytuno. Y mae y tri gair weithiau yn y LXX yn deitl i'r un gân, megys Salm lxxv. Y mae yn dra sicr fod yr apostol, wrth roddi y tri gair i lawr, wrth barai y nodir yr holl ganiadau yn llyfr y Salmau, am benodi yn ddigon eglur pa ganiadau y mae yn ei feddwl, sef cniadau ysgrythyrol, y rhai a enwir felly; nid rhai a gyfansoddwyd genym ni neu eraill; ond a gyfansoddwyd gan ddynion sanctaidd Duw, y rhai a lefarasant megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glan. Y mae y caniaidau eisoes wedi eu cyfansoddi, ac y mae yr apostol yn annog y Cristionogion i'r arferiad sanctaidd difrifol o honynt. Eilun-addoliaeth yw priodoli i Dduw, mewn ffordd o addoliad, yr hyn nid yw yn perthyn iddo; ond felly y gwneir mewn llawer o ganiadau a elwir hymnau, a gyfansoddwyd, rai o honynt, gan ddynion tywyll, cyfeiliornus, ac a arferir yn addoliad y Duw mawr gan ddynion mor dywyll a hwythau. Atgas a ffaidd yw pob peth yn addoliad Duw, nad ydyw o ran mater, a geiriau, yn dra agos, ac yn hollol gytun â iaith yr Ysgrythyr Lân; nid oes dim sothach cyfeiliornus yno, ond glân yw y cwbl.

HYN-AF-IAETH-AIF, (hen) hŷn a hynaf yw y graddau cymhariaethol ac uchaf o hen; hynafiaeth, yw yr hen amser, yr oesoedd gynt. Esa. 23. 7. Gen. 25. 23. 1 Bren. 2. 22. Job 15. 10.—Pen hynaf, sef pen seneddwy. 1 Cron. ix. cynnwysiad.

HYNAWS-EDD, (naws) addfwyn, cyweithas, hywedd, tirion; llarieidd-dra, gwaredd, rhywiogrwydd, hygaredd.—'Er addfwynder a hynawsedd Crist.' 2 Cor. 10. 1.—'Er gwarder a' chymesurdap Christ.' W. S.—'Er add-

fwynder a chymesurdeb Crist.' Dr. M. Ni bu addfwynder a hynawseddwrwydd erioed yn eu harddwch a'u perffeithrwydd ar y ddaear, ond yn mherson Crist; ond ynddo ef y gwelwyd hwynt, fel pob gras arall yn blaguro yn eu holl ogoniant. Fel ei ganlynwyr, dyma yr agwedd dirion, hyfryd, a weddai fod arnom yn mhob peth, a thuag at bawb. Edr. MWRN-IDD-DRA.

HYNOD, (nôd) nodol, nodadwy; hysbys, cyhoedd; enwog. Salm 76. 1. Dan. 8. 5. Mat. 27. 16. Act. 4. 16.

HYNT, (hwnt) ffordd, helynt, taith; hephynt, mympwy; dwynt-hynt, myned i daith; ar hynt, yn ddioed; pa hynt? pa fodd y mae yn myned? Pa hysbiau drwg sydd yn dy ben? sef pa fympwy sydd yn dy ben?—'Yr wyf yn gweled y bydd yr hynt hon yn nghyda sarhad a cholled fawr.' Act. 27. 10. *του πλοίου, y fordaith hon.*—'Nid oes yn fy mryd eich gweled yn awr ar fy hynt.' 1 Cor. 16. 7. *εν παροῶν, ar fy nhaith, wrth fyned hebio.*

HYSBYS-U, (ysbys) eglur, amlwg, golem, gwybodus, dilys.—Gwr hysbys, dewin. Edr. YSBYS.

HYTRACH, (hydrach) o flaen, yn well. Mat. 6. 30. a 10. 6, 28. a 25. 9. Luc 10. 20. a 11. 28. a 12. 31. Heb. 12. 13.

HYSIO (hys) annog, cymhell.—'Ac a'i hysiant* allan o'i le.' Job 27. 23.—'Ac a chwibanai arno ef allan o'i le.' Dr. M. Cyfeithir y gair *חַיְבָנוּ* *chuibanu*, yn 1 Bren. 9. 8. Galar. 2. 15. Ezec. 27. 36. Esa. 7. 18. a 5. 26. Zech. 10. 8.—*gwatwargerdd*, 2 Cron. 29. 7.—*breifiad*, Barn. 5. 16.—'Hysiant' pwy? Pawb adnabyddus o hono. Pwy fydd yn cael ei hysio? Yr annuwiol. O ba le? Rhai a briodolant y lle i'r rhai a hysiant; pob un o'i le, o'i drigfan, o ddrws ei dŷ, a'i hysia. Os priodolir y gair *lle* i'r annuwiol fydd yn cael ei hysio, arwydda hysiant ef o'i swydd, a'i ddyrchafiad, a'i drigfan; ie, o'r byd. Mae cwmp annuwiolion yn llawenydd i bawb. Gorchymynir i'r prophwydi a'r apostolion sanctaidd lawenhau oblegid cwmp Babilon. Dat. 18. 20. Ond rhaid i'r llawenydd hwn fod yn sanctaidd; onidê bydd yn bechadurus; sef llawenyachu, nid yn annystyriol, ac yn greulon, yn gorfol-eddu yn eu trueni a'u poen; ond yn dduwiol, ac i ddybenion sanctaidd, yn nglŷn wrth ogoniant Duw, a llwyddiant ei achos yn y byd. Bydd gwarth, dirmyg, a thrueni yn niwedd annuwiolion.

HYSP-ION-U, (ysp) sych, wedi sychu; diffrwyth, adith. Edr. HESP.

* Felly goren argraffu y gair hwn, ac nid hysiant fel yn yr argraffiadau 1690, 1717, 1727, 1746, 1762, 1769, 1790. Nid felly y dyfal fod, ac nid felly yr oedd yn yr argraffiadau 1620, 1630, 1664, 1678.

I, J.

IA, corph caled, llyfr, gloyw. Y gair *Heb.* יָאָה a gyfieithir ia, Job 38. 29. ac sydd yn arwyddo *Llyfr*, a gyfieithir y rhan amlaf *rhew*. Gen. 31. 40. Job 6. 16. Jer. 36. 30.—Yr hwn sydd yn bwrw ei ia fel tameidiau. Salm 147. 17. Ai nid rhew neu genllysg a feddylir? Gwel Harmer's *Obs. Vol. I.* Yr Arglwydd yw awdwr yr ia; o'i groth ef y mae yn dyfod allan. Efe sydd yn peri i'r dyfroedd rewi a'i oerfel, ac efe sydd yn peri i'r dyfroedd i lifo wedi hyny. Gweddai i ni ei gydnabod yn mhob peth, a didduwiaeth yw peidio. Edr. *RHEW*.

JAACOBAB, un o lwyth Simeon. 1 Cron. 4. 36.

JAAANAI, mab Gad. 1 Cron. 5. 12.

JAAZANIAH, יֵאָזָנְיָהוּ [yr hwn a wrendu yr Arglwydd] 1. Mab Maachathiad. 2 Bren. 25. 23.—2. Mab Jeremiah, Rechabiad. Jer. 35. 3.—3. Mab Saphan, y penaf o'r Israeliaid eilun-addolgar, a ddangoswyd i Ezeziel. Ezec. 8. 11.—Mab Azur. Ezec. 11. 1.

JAAZIAH, יֵאָזְיָהוּ [nerth yr Arglwydd] mab Merari. 1 Cron. 24. 26.

JABAL, יָבָל [ymlithro] mab Lamech ac Ada; 'Tad pob preswlydd pabell, a pherchen anifel.' Gen. 4. 20. Efe oedd y cyntaf a ddyagodd ddpnion babellu a bugeilio, fel y gwna yr Arabiaid Bedowenaidd yn y dyddiau presennol.

JABBOC, יַבְבֹּק [gwaghad] afonig yn tarddu yn mynyddoedd Gilead, ac yn rhedeg i'r Iorddonen yn agos i Fôr Tiberias. Yn agos i'r afon hon yr ymdrechodd Jacob a'r angel, ac a'i gorchfygodd. Gen. 32. 22.

JABES, neu **JABETS**, יַעֲבֵץ [gofid, neu tristwch] 1 Cron. 4. 9, 10. Nid oes dim hanes am deulu na hynafiaid y gwr duwiol hwn. Ei fam a'i dygodd trwy ofid, am hyny y galwodd oi enw ef Jabeta, sef *tristwch*. Yr oedd yn anrhydeddusach na'i frodyr, sef yn fwy enwog am wrolwaith, doethineb, a duwioldeb. Nid oes hanes am ei wrolaeth, ond coffeir ei weddi ragorol ar Dduw Israel, er ein hadeiladaeth a'n dilynai. Gellir barnu wrth ei weddi ei fod yn rhyfelwr; hwyrach ei fod yn byw yn fuan gwedi dyfodiad Israel i Ganaan. 'Parodd Duw iddo yr hyn a ofynnodd;' ac y mae hyn wedi ei goffau er tystiolaeth, mai gwrandawr gweddi yw yr Arglwydd, ac er annogaeth i ninau alw arno yn ein cyfyngderau.

JABES, יַבֶּשׁ [sychder] tad Salum, yr hwn a frad-fwriadodd yn erbyn Zechariah brenin Israel, ac a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Bren. 15. 10.

JABES-GILEAD, dinas yn rhandir Manasseh, wrth droed mynydd Gilead, chwe' milltir o Pela, lle cafodd yr Iudewon Cristionogol

noddfa, pan y dyfethwyd Judea a Jerusalem gan y Rhufeiniaid. Nid oedd yn nebell o Gadara. Difethwyd ei holl drigolion yn greulon, ond 400 o wryfion, gan feibion Israel, am na ddneathant i'w cynnorthwyo yn erbyn y Benjaminiaid. Barn. xxi.—Cawsant eu cynnorthwyo yn barod ac yn brydlon gan Saul, pan gynrygiodd Nahas yr Amoniaid ammodau gwaradwyddus iddynt. 1 Sam. xi.—Oddentu deugain mlynedd wedi hyny, dangosodd gwyr Jabes garedigrwydd i gyrrh Saul a'i feibion, wedi i'r Philistiaid eu lladd; cymerasant eu cyrrh oddiar fur Beth-san, a'u llogasant yn Jabes, ac a gladdasant eu heagyrn dan bren yn Jabes, ac a ymprydiasant saith niwrnod. 1 Sam. xxxi. 1 Cron. 10. 11, 12.

JABIN, יַבִּין [deallus] 1. Brenin Hasor, yn y parthau gogleddol i wlad Canaan; a'r brenin cadarnaf yn y parthau hyny. Gorchfygodd Josuah ef a brenin oedd Jobab, Madon, Simron, ac Achsaph, wrth ddyfroedd Merom. Ennillodd Hasor, lladdodd ei brenin, a llogodd y ddinas. Jos. xi.—2. Un arall o'r enw, hwyrach, gorwyr y llall, yr hwn a orthrymodd Israel yn dost ugain mlynedd. Gorchfygwyd Sisera, tywysog ei lu ef, gan Deborah a Barac, wrth droed mynydd Tabor. Barn. iv, v.

JABNEEL, יַבְנֵאֵל [adeiladaeth Duw] dinas yn nherfyn Naphtali. Jos. 19. 33. Un arall yn Judah. Jos. 15. 11.

JABNEH, יַבְנֵה [adeiladaeth] dinas yn Dan, wrth y môr, ac nid pell o du y dehau i Joppa. Yr oedd yn meddiant y Philistiaid pan dorodd Uzzi a lawr eu mur, yn nghyda Gath ac Asdod. 2 Cron. 26. 6. Bu yma athrofa enwog gan yr Iudewon, dros rai oesoedd wedi Crist.

JACAN, יַעֲקָן [gorthrymder] Bene-jacan, neu meibion Jacan.—1. Gwersyllfa Israel rhwng Gilgal a Moserah. Deut. 10. 6.—2. Un o feibion Gad. 1 Cron. 5. 13.—3. Un o feibion Esau. 1 Cron. 1. 42.

JACIM, יַקִּים [ymgyfodwr] penaeth ddeddfed teulu yr offeiriaid. 1 Cron. 24. 12.

JACOB, יַעֲקֹב [disodlwr] mab Isaac a Rebeccah, a brawd Esau. Gan nad oes dim i ychwanegu at hanes y Patriarch duwiol hwn, at yr hyn a roddir i ni gan Moses, gyda llawer o fanylrydd, yn Llyfr Genesis, afreidiol fyddai i mi yma ail adrodd y cwbl, gan fod pawb a'u Beiblau yn eu dwylaw i'w darllen yno; yn enwedig, gan y bydd rhaid crybwrll am dano yn aml yn hanesion eraill, megys Isaac, Rebeccah, Esau, &c. Gwnaf ychydig sylwadau ar yr hyn-a adroddir yno, a manau eraill o'r Beibl, am dano.

1. Gefeilliaid oedd Jacob ac Esau. Yr oedd Rebeccah yn amhlantadwy; beichiogodd ar y gefeilliaid hyn yn ateb i weddi Isaac. Y plant a ymwfhiasant a'u gilydd yn ei chroth, a hi a ymfynodd a'r Arglwydd am yr achos. Yn ateb, cafodd amlygiad o'r cynghor dwyfol

mewn perthynas iddynt, rhoddwyd iddi eu holl hanes, hwy a'u hiliogaeth, yn brophwydoliaethol, cyn eu geni; 'Dwy genedl sydd yn dy groth di, a dau fath ar bobl a wahenir o'th fru di, a'r naill bobl fydd cryfach na'r llall, a'r hynaf a wasanaetha yr ieuengaf.' Gen. 25. 23. Yr oeddynt yn ddyinion o dymher a thuedd cwbl groes i'w gilydd, ac yr oedd eu hiliogaeth yn dra anghyffelyb. Ymwithasant yn eu personau en hunain am y blaenoriaeth; ac felly y gwnaeth en hâd, neu eu hiliogaethau, dros amryw oesoedd. Yn nyddiau Dafydd, ac wedi hyn, cafodd y brophwydoliaeth hon ei chyflawni, trwy ddarostyngiad yr Edomiaid, hiliogaeth Esau yr hynaf, gan yr Israeliaid, hiliogaeth Jacob yr ieuengaf. 1 Bren 11. 16. 1 Cron. 18. 12. 2 Sam. 8. 14. 2 Bren. 14. 7, 22. 2 Cron. 25. 11, 12. a 26. 2. Pwy ond Awdwr Bywyd, Trefnwr pob peth, a'r hwn sydd yn penodi preswylfod pawb, i'r hwn y mae yn hysbys ei weithredoedd oll erioed (Act. 15. 18. a 17. 26.) a allasai ragweled a rhagfynegi, fel gwnaed, y byddai y ddau fachgen yn y groth yn dadau dwy genedl, a dim ond dwy genedl? ac y byddai y ddwy genedl yn ddau fath ar bobl, yn gwahanu oddi wrth eu gilydd? Yr oedd i Jacob ddenddeg o feibion; eto ymunasant a chorphorasant i gyd yn un genedl. Pa oruwch-lywodraeth ragluniaethol a welir yma! Yr oedd rhagoriaeth brait yn perthyn i genedl Jacob; yr oedd yn rhywogaeth etholedig, ac yn genedl sanctaidd, yn gyfatebol i'r hen brophwydoliaeth hon; a hyny yn gwbl o ben-arglwyddiaeth a daioni yr Arglwydd. Y mae Malachi yn cofau hyn i ddangos eu rhwymedigaeth neillduol i'r Arglwydd. Pen. 1. 2, 3 Y mae Paul yn mhellach, yn canfod ynddynt eglurhad o arfaeth Duw yn etholedigaeth rad ei bobl i fywyd tragwyddol; 'Canys *cyn geni* y plant eto, na gwneuthur o honyt dda na drwg, fel y byddai i'r arfaeth yn ol etholedigaeth Duw sefyll, nid o weithredoedd, eithr o'r hwn sydd yn galw, y dywedwyd wrthi (sef wrth Rebecca) yr hynaf a wasanaetha yr ieuengaf.' Rhuf. 9. 10.—13. 2 Tim. 1. 9. Edr. ARFAETH, ETHOLEDIGAETH.

Mewn doniau ysbrydol yr oedd yr ieuengaf yn tra rhagori ar yr hynaf, gan fod cyfammod Abraham, a'i holl addewidion, wedi ei gadarnhau iddo ef a'i hâd. Duw Abraham, Isaac, a Jacob, oedd enw penodol yr Arglwydd dros oesoedd maith, ydyw eto, ac y bydd byth! Cadwyd gwir addoliad y gwir Dduw yn eu plith, pan oedd hiliogaeth Esau wedi syrthio ymaith i ffaidd eilun-addoliaeth. O hono ef hefyd yr hanodd Crist yn ol y cnawd, Iachawdwr y byd, yn yr hwn y bendithir, holl deuluoedd y ddaear. Cyfarwyddodd yr Arglwydd Isaac wrth fendithio Jacob i gyhoeddi y fendith yn gyfatebol gwbl i'r rhag-ddywediad cyntaf hwn am dano: 'Bydd di arglwydd ar dy frodyr, ac ymgrymed meiblon dy fam i ti;

meilddigedig a fyddo a'th felldithio, a bendigedig a'th fendithio.' Gen. 27. 28, 29.

2. Fel yr ymwithasant yn y groth, felly hefyd ymddangosodd yn eu genedigaeth fel rhyw ymdrech am y gyntaf-enedigaeth. Ganed Jacob 'a'i law yn gafaelyd yn sawdl ei frawd;' o'r herwydd y galwyd ei enw ef Jacob, sef *sodlwr*, neu *disodlwr*; fel pe buasai am ei ragflaenu, neu ei ddisodli. Yr oedd y dull hwn o enedigaeth yn ddyeithr, yn rhyfedd, ac hefyd yn arwyddocaol o'r ymdrech wedi hyn yn ei fywyd am yr enedigaeth-fraint, ac am y fendith. Edr. GENEDIGAETH-FRAINT, EDOM, ESAU, EDIFEIRWCH.

Hynod yw yr Arglwydd yn ei holl ffyrdd! Gallasai yn hawdd bari fod Jacob y cyntaf-enedig yn lle Esau, ac felly buasai yr enedigaeth-fraint a'r fendith yn perthyn iddo. Ond y mae yn trefnu pob peth yn y modd goreu i brofi ei bobl er eu llesad, ac er amlygu ei ben-arglwyddiaeth, ei ras, ei ddaioni, ei ddoethineb a'i gyfiawnder. Gallasai yr Arglwydd atal y breintiau hyn oddiwrth Esau, o'i ben-arglwyddiaeth yn unig; ond ni chymerodd mo honynt oddi wrtho cyn iddo ef, trwy ei fywyd annuwiol a halogedig, eu pechu oddi wrtho. Diammen ei fod yn ganmoladwy yn Jacob werthfawrogi y breintiau oedd yn ddiystyr gan Esau, a chynnwys dymuniad hiraethlawn am eu mwynhau, gan fod sail iddo ddysgwyl am danynt yn ugeiriau Duw wrth ei fam Rebecca; ond yr oedd y ffordd ddichellgar, dwyllodrus, trwy gelwyddau a dichellion, yn lle aros amser Duw, i'w mwynhau, yn dra phechadurus, ac yn anamddiffynadwy. Yr oeddynt wedi eu bwriadu iddo yn nghyngor Duw; ond dylasai aros amser Duw, yn ei ffyrdd uniawn a chywir ef, i gael cyflawniad o'i ddymuniadau. Nid yw cariad yn ceisio yr eiddo ei hun, ond yn edrych ar yr eiddo-eraill hefyd. 1 Cor. 13. 5. Phil. 2. 4. Nid ydyw dybenion, na dymuniadau da, nac un addewid yn y Beibl, yn cyflawnhau y peth sydd yn anghyflawn, ac yn anghytun â'r rheol dwyfol o uniondeb perffaith, mewn geiriau a gweithredoedd, yn mhob dim. Ond tra byddom yn ffeiddio dichellion a chelwyddau Jacob a'i fam, nis gallwn lai na sylwi a rhyfeddu y doethineb dwyfol yn gornwch-lywodraethu yn sanctaidd, ac yn defnyddio llygredigaethau dnyion i gyflawni amcanion doeth ei lywodraeth ar y byd, heb gyfranogi, mewn un gradd, o'u pechod hwy. Y maent hwy yn gweithredu yn rhydd, ac yn atebol i Dduw am eu holl weithredoedd; eto, ar yr un pryd, tuedda a gornwch-lywodraetha efe galonau, a'r holl ddwygwyddiadau i gyd, i gyflawni 'holl foddlonrwydd ei ddaioni.' 2 Thea. 1. 11.

3. Gwedi holl helyntion Jacob gartref yn nhŷ ei dad, a'i dwyll tnaeg at ei frawd, yn gerwyd am ei fai, bu gorfod arno ffoi am ei einioes, rhag digofaint ei frawd Esau. Y mae Rebecca ac Isaac yn ei gyfarwyddo i fyned i

Mesopotamia i dŷ Bethuel ei daid; ac, wedi blino ar ferched Canaan, y rhai a briodasai Esaus, y mae ei dad yn ei gyfarwyddo i gymeryd gwraig o ferched Laban ei ewythr. 'A Duw Hollalluog a'th fendithio, (medd efe wrtho) ac a'th ffirwythlono, ac a'th lutosogo, fel y bydd-ech yn gynulleidfa (neu yn llauws) pobloedd: ac a roddo i ti fendith Abraham, i ti ac i'th hâd gyda thi, i etifeddu o honot dir dy ymdaith, yr hwn a roddodd Duw i Abraham.' Gen. 28. 3, 4, 5. Yn y geiriau hyn, y mae Isaac yn cadarnhau y fendith iddo a gafodd o'r blaen trwy dwyll; ac y mae gyda mwy amlygrwydd a phenodrwydd, yn crybwyll am fendith Duw i Abraham a'i hâd, sef y prynedigaeth trwy Grist. Gwelwn yma ymadawiad difrifol a duwiol rhwng tad a'i blentyn. Ar ol hyn ymadawodd Jacob â thŷ ei dad, ac â'i fam garuaidd; wynebodd tua Haran, ar daith faith o bedwar can' milltir, trwy ddiffiothwch anial, yn unig ac yn ddigysur. Am helyntion y daith hon, nid oes genym ond ychydig hanes. Yn crwydro, ac yn ddyrystedig gan y nos, gorfu iddo orwedd ar y ddaear oer yn lle gwely, a chareg dan ei ben yn lle gobenydd. Nostwaith nodedig oedd hon, a'r amser mwyaf hynod, tebygol, o'i holl fywyd; yr oedd y lle megys yn gysegredig trwy y pethau hynod a ddygwyddodd iddo yno, a galwyd ef wrth yr enw nodedig BETHUEL, sef *Ty Dduw*. Tra yr oedd yn cysgu cafodd weledigaeth hynod; gwelodd ysgol 'yn sefyll ar y ddaear, a'i phen yn cyrhaeddyd i'r nefoedd.' Gwelodd yn eglur gymundeb a chymdeithas yn cael eu dwyn yn mlaen rhwng nefoedd a daear, trwy fod 'angelion Duw yn dringo ac yn disgyn ar hyd ddi.' Arni gwelodd yr Arglwydd yn sefyll, yn cyfarwyddo ac yn llywodraethu y cwbl, ac yn rhoddi rhyw arwydd dysglær o'i fawredd gogoneddus. Tra yr ydoedd yn syll-dremu ar y weledigaeth ryfedd, lefarodd yr Arglwydd wrtho, yn cadarnhau bendith ei dad iddo: 'Myfi yw Arglwydd Dduw Abraham dy dad, a Duw Isaac: y tir yr wyt yn gorwedd arno, i ti y rffoddaf ef, ac i'th hâd. A'th hâd di fydd fel llwch y ddaear—a holl deuluoedd y ddaear a fendithir ynot ti, ac yn dy had di,' sef Crist, y Messiah addawedig. Ychwanegodd, gan ddywedyd, 'Welc fi gyda thi, ac mi a'th gadwaf pa le bynag yr elyph, ac a'th ddygaf drachefn i'r wlad hon: o herwydd ni'th adawaf, hyd oni wnelwyf yr hyn a lefarais wrthyf.' Pan ddeffrodd Jacob, cydnabyddodd, gyda'r parch mwyaf, y presennoldeb dwyfol. Cododd yn fore, ac a gymerth y gareg oedd dan ei ben, ac a'i gosododd yn golofn, ac a ddywalltodd olew ar ei phen. Ymrwymodd ei hun mewn adduned, y byddai yr Arglwydd yn Dduw iddo, ac y byddai iddo, yn y fan hono, addoli yr Arglwydd, ar ei ddachweliad yn ol i Ganaan, ac y byddai iddo ddegymu i'r Arglwydd o'r hyn oll a roddai yr Arglwydd iddo. Tro hynod oedd hwn yn mywyd Jacob. Dy-

wedir am dano o'r blaen ei fod yn *wr dysyml* (איש תמים *gur perffaith*, Dr. M.) fel y dywedir am Noah, ei fod yn *wr cyfiawn a* (איש צדיק yn gair) *perffaith*. Gen. 6. 9. Yn golygu, tebygol, duwioldeb Jacob yn benaf: hefyd, ei dynher addfwyn, garuaidd; a'i ddull sobr a gwladaidd o fyw, fel bugail defaid. Ond nid oes hanes am i'r Arglwydd ymddangos iddo cyn hyn, nac am un weithred neillduol o'i ymroddiad i'r Arglwydd. Beth bynag oedd Jacob o'r blaen o ran ei grefydd, y mae yn eglur i'w ganfod ynddo gyfnewidiad hynod o hyn allan. Nid oes dim o'r dichellion yddynt yn ei annrddo ef o'r blaen i'w gwleud ynddo rhagllaw; ond gonestrwydd, uniondeb, dyoddefgarwch, ac ymroddiad o hono ei hun a'i achos i'r Arglwydd, dan holl ddyll, surni, a chreulondeb Laban; yn ffyddlon i'w addunedau, ac y rhodio yn ddimmod yn nghyffammod Duw.

Y mae yr Arglwydd yn cadarnhau cyffammod Abraham iddo, ac yn ei gyhoeddi yn etifedd o'r holl adawedion cynnwysedig ynddo. Yn ngwledigaeth yr ysgol, y mae yn rhoddi iddo ef, ac i'r eglwys yn gyffredin wedi hynt, ddadguddiad ychwanegol i ddim a gafwyd cyn hyn o drefn fawr yr iechydwriaeth, ac o berson Crist a'i swyddau. Fod yr ysgol yn cysgodi Crist sydd amlwg oddiwrth ei ciriau ei hun wrth Nathanael, yn cyfeirio yn amlwg at y weledigaeth hon: 'Ar ol hyn y gwelwch y nef yn agored, ac angelion Duw yn esgyn ac yn disgyn ar Fab y dyn.' Ioan 1. 51. Yr oedd, 1. Yn cysgodi Crist yn ei Berson, yr hwn o ran ei ddynoliaeth oedd ar y ddaear yn cyfeillachu â dynion; tra, ar yr un pryd, o ran ei Dduwdod, yr oedd yn y nefoedd, i.e., yn llenwi y nefoedd a'r ddaear. Ioan 3. 13, 31. a 16. 28. a 17. 5.—2. Yr oedd yn ei gysgodi hefyd o ran ei swydd, fel cyfryngwr rhwng Duw a dynion, yn cyrhaedd at y ddwy blaid. Heb. 8. 1. a 9. 24. 1 Tim. 2. 5. Ac yu cymmodi â Duw y pethau ar y ddaear ac yn y nefoedd; a'r uniz ffordd i bechuriaid at y Tad. Col. 1. 20. Ioan 14. 6.—3. Y mae yr Arglwydd yn sefyll arni, sef ar ei phen uchaf, yn edrych ar y drefn fawr gydag aufeidrol foddlonrwydd a heddychlonrwydd; yn llywodraethu, yn trefnu, ac yn hwylio pob peth er daioni i etifeddion iechydwriaeth, a'r angelion yn gwasanaethu rhwng nefoedd a daear, er eu mwyn—ac yn gwasanaethu yn neillduol i Jacob ei hun ar ei daith brofedigaethus bresennol. Mat. 3. 17. Heb. 1. 14. Gen. 32. 1, 2, 24—31. Yn edrych ar y drefn ddwyfol ryfedd hon, mae yr Arglwydd yn dywedyd, 'Myfi yw Duw Abraham,' &c. Mae mewn cymmod trwyadl â'i bobl; yn cymdeithasu â hwynt; ac yn eu cadw, ac yn cyflawni holl foddlonrwydd ei ewylllys tuag atynt.

Yr oedd gwaith Jacob yn gosod ac yn eninio y golofn yn arwydd goffadwriaethol a chrefyddol. Pa bryd, a phwy a ddechreuodd yr arferiad hwn, nid yw hysbys, dyma yr han-

es cyntaf a roddir i ni am dano. Gwedi hyn cawn hanes am waith Jacob yn gosod colofn yn y fan lle yr ymddyddanasai yr Arglwydd âg ef, ac yn tywallt diod-offrowm ac olew arni. Gen. 35. 14. Tyfodd y ddefod hon, fel amryw eraill, i eilun-addoliaeth; am hyny, gwaherddir i Israel godi delw gorfiedig, na cholofn. Lef. 26. 1. Hos. 10. 1. A gorchymynir iddynt dori colofnau eilun-addolgar y cenedloedd. Deut. 7. 5. a 12. 3.—Yr oedd eneiniaid y golofn yn cysgod eneiniaid Crist a'i bobl a'r Ysbryd Glan; a gelwir pob un o honynt yn *feini byuiol*. Salm 45. 8. 1 Ioan 2. 20, 27. 1 Pedr 2. 4, 5. EDR. ENKINIO. Galwodd y fan *Ty Dduw*, sef lle y gwelodd yr Arglwydd yn dda i roddi amlygiad hyndd a chyfeillgar o hono ei hun, a'r lle y darfu i Jacob ac yntau ymglyfammedi a'u gilydd. Tŷ Dduw yw pob lle y byddo yr Arglwydd yn rhoddi ei bresenoldeb i'w bobl, pa un ai yn ornwch-naturiol trwy welledigaethau, neu yn gyffredinol trwy osodiadau sanctaidd yn ei eglwys. Er ei fod yn llenwi pob man, ac yn anghynnwysadwy, eto yno y mae i ni i'w gael, lle yr amlygo ei hun; ac yno y mae i ni ddysgwyl am dano, lle mae gwedi addaw bod. Mat. 18. 20. Yr oedd Jacob yr amser hwn yn nghylch 77 o oedran.

4. Yr oedd cyflwr Jacob pan ddaeth i Haran yn isel ac yn dlawd. Yr oedd yn gyfoethog mewn addewidion, ond heb ddim mewn meddiant. Cyfeirir at yr amgylchiad hwn ddwy waith yn yr ysgrhythrau. Pan ddygai yr Israeliaid ei gawell o flaen-ffrwyth ei dir i'r Arglwydd, yr oedd hyn yn rhan o'i gyfaddefiad; 'Syriad ar ddarfod am dano oedd fy nhad,' Deut. 26. 5. A phan yn nyddiau Iosef yr oeddynt wedi ymchwyllo ac yn uchelfrydig, y mae y prophwyd yn adgoffa iddynt, 'Ffiodd Jacob i wlad Syria, a gwasanaethodd Israel am wraig, ac am wraig y cadwodd ddefaid.' Hos. 12. 12. Yn lle bod ganddo gynnysgaeth i roddi iddi tel Isaac ei dad i Rebeccah, bu gorfod iddo wasanaethu am dani, a chadw defaid. Ond ni chaf sylwi yma ar amgylchiadau a hel-yntion Jacob yn nhŷ Laban, am ei wragedd, a'i blant, y rhai a ddenant i'n sylwad dan eiriau eraill. Gwedi gwasanaeth caled gyda Laban dros un mlynedd ar hugain, ymddangosodd angel yr Arglwydd iddo mewn breuddwyd, gan ddywedyd, 'Myfi yw Duw Bethel, lle yr eneiniaist y golofn, ac yr addunedaist adduned i mi; cyfod bellach, dos allan o'r wlad hon, dychwel i wlad dy genedl dy hun.' Gen. 31. 13. Pwy oedd yr angel hwn y mae y geiriau yn dadgan yn eglur, mai *הַאֵל בְּרִית־אֱלֹהִים* y *Duw ty Dduw*, neu y *Duw Bethel*; y Duw a ymddangosodd i ti, ac a fu yn ymglyfammedi â thi yno; lle yr addewais y byddwn gyda thi, i'th gysuro a'th gadw, a'th ddwyn yn ol drachefn i'th wlad dy hun; a lle yr eneiniaist y golofn, yn arwydd goffadwriaethol gysegredig, ac yr addunedasit adduned. Y mae yr Arglwydd yn yr ymddangosiad hwn yn amlygu

ei fod ef yr un; a'i fod yn ffyddlon i'w gyfammod, ac yn bwriadu cyflawni ei holl addewidion iddo yno; meddyliwn hefyd ei fod yn cymerdwyo ffyddlondeb Jacob i'w addunedau yntau. Yr oedd dyddanwch annrhaethol i Jacob yn ffyddlondeb a thiriondeb yr Arglwydd tuag ato, yn wyneb gwg Laban. Pan oedd Esau yn bwriadu ei ladd yr ymddangosodd yr Arglwydd iddo yn Bethel; ac yma eto yn ei gyfyngder y mae yr un Duw grasol, a hollalluog, yn cofio am dano. Salm 46. 1. Y mae yr Arglwydd yn galw ei hun *Duw Bethel*, fel pe buasai yn foddol ac yn hyfryd ganddo goffio y cyfammod a'r gyuideithas rhyngdo ef â Jacob yno; ac y mynai i Jacob hefyd eu hadgoffo er ei gysur presennol. Pwy sydd gyffelyb i'n Duw ni!

5. Ar orchymyn Duw y mae Jacob yn cychwyn i ddychwelyd i'w wlad ei hun. Y mae Laban yn ddigofus yn canlyn ar ei ol: y mae Duw yn llefaru wrth Laban, 'Cadw arnat rhag yngan wrth Jacob na da na drwg;' neu *מִטְרַב עַד מִטְרַב* *oddiwrth dda at ddrwg*. Y maent yn ymglyfammedi yn Galed, ac yn ymadael yn heddychol. EDR. GALEED, JEGARSAHADUTHA. Ar ei daith angelion Duw a gyfarfu â Jacob, mewn rhyw ddull dysglær, gogoneddus; pan welodd hwynt, dywedodd, 'dyma wersyll Duw; ac a alwodd enw y lle hwnw Mahanaim,' *dau wersyll*. Gelwir yr angelion *llu nefol*, neu *σπάρτια οὐρανῶν*, *byddin nefol*, Luc 2. 13.—*meirch a cherbydau tanllyd*, 2 Bren. 6. 17. Y maent yn rhyfela o blaid y duwiolion yn erbyn eu gelymion. Dan. 10. 20. Salm 34. 7. Heb. 1. 14. Ymddangosodd yr angelion, tebygol, i Jacob yn ddau lu, un o bob ochr; neu un yn ol i'w amddiffyn rhag Laban, ac un o'i flaen i'w amddiffyn rhag Esau, a Jacob a'i denlu yn y canol rhyngddynt. Wele yma ofal Duw am ei bobl wael, ddirmygedig, a'r anrhydedd mawr sydd iddynt oddi-wrtho ef!

6. Gwedi hyn y mae profedigaeth arall yn ei gyfarfod, a'i dychrynodd yn ddifawr. Aphonodd genadau at Esau i wlad Edom, i hysbysu iddo am ei ddychweliad o Padan-aram, ac i erfyn ei ffafr. Y genadau a ddychwelasant, a hysbyasant iddo fod ei frawd Esau yn dyfod i'w gyfarfod a phedwar cant o wyr gyd af ef. Ar hyn, 'Jacob a ofnodd yn fawr, a chyfyng oedd arno; nid yn unig o'i ran ei hun, ond hefyd o ran ei wragedd, a'i blant, a chwbl a feddai. Gwedi eu rhauu a'u dosparthu yn y modd goreu i gyfarfod a'i frawd, ac anfon anrhegion i'w frawd, ymneillduodd ar ei ben ei hun i weddio ar yr Arglwydd am ei amddiffynfa iddo. Y mae yn addef ei annheilyngdod, yn dadleu ac yn erfyn am ei nawdd, oddiwrth ei gyfammod, ei addewidion, a'i ddaioni cisoets tu ag ato. Hynod o nodedig yw y dygwyddiad canlynol yn hanes rhyfedd y patriarch duwiol hwn: 'Yna yr ymdrechodd gwr âg ef nes codi y wawr.' *Ymdrechodd*, *קָבַץ* *gwrth-*

darawodd, ymafaelodd, ymdrechodd, fel pe buasai am ei rwystro yn ol i Ganaan. Gair na arferir ond yu y man hwn. Goddefodd i Jacob ymdrech ag yntau; i.e. ei orchfygu hefyd. 'Cafodd nerth ar yr angel, a gorchfygodd; wylodd ac ymbiliodd ag ef.' Hos. 12. 4. Ymdrechodd, wylodd, ymbiliodd—a dywedodd, 'Ni'th ollyngaf oni'm bendithi.' Dyma agwedd enaid yn cael nerth gyda Duw: agwedd foddhaol iawn gan yr Arglwydd yw, a sicr o lwyddo. Mat. 15. 22--28. Luc 18. 1--8. 'Pan welodd na byddai drech nag ef (geiriau sydd yn dangos tiriondeb Dfw yn hytrach na grym Jacob) cyffyrddodd & chyswllt ei forddwyd ef; fel y llaesodd cyswllt morddwyd Jacob,' ac y ciliodd yr asgrwn yn y cyswllt o'i le priodol; yr oedd efe yn ganlynol 'yn gloff o'i glun.—Pwy oedd y gwr hwn sydd yma yn cael ei alw *גור* *gur*, yn Hos. 12. 4. *גור* *gur* angel, sydd eglur oddiwrth adn. 30. 'A Jacob a alwedd enw y fan (*אורי*) *uymeb Duw*; oblegid gwelais Dduw wyneb yn wyneb, a diangodd fy einoc.' *Duw* oedd, gan hyny, sef Arglwydd Dduw y lloedd. Hos. 12. 5. *Gwr* oedd o ran yr agwedd a gymerodd arno—angel oedd o ran ei swydd—a *Duw* oedd o ran ei hanfod—yr angel yr hwn a waredodd Jacob oddiwrth bob drwg. Gen. 48. 16. Y *Duw* yr hwn a ymgyfammododd ag ef yn Bethel. EDR. ANGEL.*

Y mae yr hanes hwn yn neillduol o addysgiadol; yr gosod allan natur cymundeb y duwiolion & Duw; ymostyngiad, tiriondeb, a fyddlondeb yr Arglwydd, fel gwrandawr gweddi; grym a thaerineb gostyngedig ysbryd gweddi yn y duwiolion; a'u hymwared sicr, gwedi llwyddo gyda Duw, oddiwrth eu hofnau, a'u peryglon; gwedi goddef ei *hun* i gael megys ei orchfygu ganddynt, ni attal ddim daioni oddi wrthynt. Salm 84. 11. Rhuf. 8. 37.—Y mae yr angel yn cloffi Jacob er ei ddarostyngiad, i beri iddo gydnabod mai nid ei nerth ef, ond y nerth a *gafodd* gan yr Arglwydd a barodd iddo y suddugoliaeth. Er ei gloffi, y mae Jacob yn para yn ei ymdrech, ac yn dywedyd, 'Ni'th ollyngaf oni'm bendithi.' Yr oedd addewid Duw am fendith ganddo, gwedi ei rhoddi iddo gan Dduw ei hun yn Bethel; nid rhyfedd gan hyny ei fod mor hyf ac mor nerthol; yr oedd y tir uchaf ganddo, sef gair Duw, yr hwn nis gall wadu ei hun, a bod yn gelwyddog:† 'Pan wyf wan,' yn gloffi, yn brofedig, ac yn cael fy nghernodio, 'yna yr wyf

gadarn,' ac nid cyn, na heb hyny. 2 Cor. 12. 1--10.—Cafodd Jacob dri pheth yn yr ymdrech hwn, sef *cloffi—bendith—ac enw newydd*. 'Mwyach ni elwir dy enw di Jacob, ond Israel,' sef *tywysog y Duw cadarn*, 'oblegid cefais nerth gyda Duw fel tywysog, a chyda dynion, ac a orchfygaist.'—'Oblegid ymdrechais gyda Duw fel tywysog, felly (yr ymdrechid gyda dynion, a thi a orchfygi.' Dr. M. 'Oblegid fel tywysog yr ymdrechais gyda Duw, am hyny gorchfygi ddynion hefyd.' Gwel Vitringa Dissert. Prima. De lucta Jacobi. Y mae yr enw Jacob, *disodlwr*, yr hwn a gafodd y fendith trwy ddisodli ei frawd yn ddichellgar, yn cael ei newid i Israel, *tywysog Duw*, yr hwn a ymdrechodd & Duw am y fendith, ac a'i cafodd, er ei gysur a'i anrhydedd parhaus. Yn y groth y daliodd efe sawdl ei frawd, ac yn ei nerth y catodd efe allu gyda Duw—ymddyddodd yn dywysogaidd gyda Duw. Catodd ei hiliogaeth ei galw wrth yr enw newydd, ac nid wrth yr hen enw *disodlwr*; ac yr oedd cenedl Israel yn cysgodi y rhai, yn mhob oes a gwlad, ydynt yn ymdrechu ac yn gorchfygu gyd & Duw trwy ffydd a gweddi.†

7. Gwedi cael nerth gyda Duw, a gorchfygu y mae Jacob yn cyfarfod ag Esau yn heddychol, yn llawn caredigrwydd a thiriondeb. 'Pan fyddo ffyrdd gwr yn rhyngu bodd i'r Arglwydd, efe a bair i'w elynion fod yn heddychol ag ef' Diar. 16. 7. Y mae goruwchlywodraeth alluog y Duw mawr i'w gweled yn hynod yn y tro: efe a'u try hwynt lle y myno. Diar. 21. 1. EDR. ESAU. Gwedi hyn aeth Jacob yn mlaen i Succoth, ac a ddaeth yn llwyddiannus i ddinas Sichern. Daeth, er ei holl beryglon mawrion, yn heddychol, yn ddiangol, ac yn ddiogel, efe a'r hyn oll a feddai, i wlad Canaan: ac nid rhyfedd, gan fod Duw Bethel yn geidwad iddo, yn ol ei addewid. Gosododd yno allor, ac a'i henwodd EL-ELOHE-ISRAEL, sef *Duw, Duw Israel*. EDR. EL. Cyfarfu yno & phrofedigaethau newyddion a chwerau oddiwrth ei blant EDR. DINAH, LEMOR, LEFI, SICHEM, SIMEON. Gorchymynodd Duw i Jacob fyned i Bethel; ac er i'w feibion ladd y Sichiemiaid o achos eu chwaer Dinah, etto ofn Duw oedd ar y dinasoedd oedd o'u hamgylch hwynt, fel na erlidiasant ar eu hol. Y mae Jacob yn glanhau ei dŷ, yn adeiladu allor, ac yn ei galw EL-BETHEL, sef *Duw Bethel*, ac y mae yn cydnabod daioni a fyddlondeb Duw tuag ato. Nid annhebyg fod argyhoeddiad i Jacob yn ngorchymyn Duw iddo i fyned i Bethel. Hwyrach i Jacob

* Y mae yr adnod 32 wedi cael ei cham-argraffu yn yr holl argraffadau o'r Beiblan Cymreig, oddi gerth tri, sef 1727, 1769, 1814, ac argraffiad y Dr. Morgan. Y mae y gair Jacob yn niwedd yr adnod wedi ei adael allan. 'Oblegid cyffwrdd a chyswllt y forddwyd ar y gwynn a gilodd'; yn lle 'Oblegid cyffwrdd a chyswllt morddwyd Jacob ar y gwynn a gilodd.' Y mae rhai gwedi ychwanegu gwall arall, gan roddi *ar* yn lle *ar*; *אורי* *ar* neu yn y gwynn yw y gair.

† Intuens promissionem, et certo Statuens Deum, secundum verbum suum asaturum in tanto periculo, et servaturum. Atque hac fide vicit Deum: etsi nimirum Christus tentaret Jacob hac lucta, tamen praeter vel contra verbum suum, quo Jacob nixus est, nihil potui facere. Luther.

‡ Y mae rhai yn barnu fod yr ymdrech hwn, nid yn unig yn addysgiadol i ni, ond hefyd yn gysgodol o ymdrech a dyoddefiad Crist, a'i suddugoliaeth rhyfedd ar y groes. Mae un awdwr yn neillduol wedi ygrifennu yn helaeth i'r dyben i brofi hyny, a bod pob golygiedd ar y mater heb ei ystyried felly yn mholl oddiwrth ateb hynodwydd neillduol y dygwytiaid. Ond y mae anghysondeb yn ymddangos i mi i holl iaith yr ysgrifysrau, i olygu yr angel fel yn arwyddo y Duwedd yn mherson y Tad yn ymdrechu a Jacob, fel yn eysgodl Crist fel mechnlydd yn dyoddef dros ef bobl: y mae yn fwy addas golygu yr angel yn arwyddo Crist, yr 'Angel yr hwn a waredodd Jacob oddiwrth bob drwg.' Gwel Dissert. Sacra. gan Vitringa; y Mab, Dissert. Prima.

fod yn eageulus yn cyflawni ei adduned yr hon a wnaeth i Dduw yno. Yr oedd wedi addunedu yn Bethel y tro cyntaf, os cadwai Duw ef, a'i ddwyn drachefn mewn heddwch i dŷ ei dad, y byddai y gareg a oesodai i fynu yn dŷ i Dduw. Yr oedd Duw wedi cyflawni yr holl bethau hyn; ond nid oedd Jacob etto gwedi bod yn Bethel, er ei fod yn ngwlad Canaan er's saith mlynedd. A pheth oedd waeth, er bod **ИЗХОФАН** yn Dduw iddo, nid oedd ei dŷ yn gwbl lan oddiwrth eilunod! Bu y delwau a ddygodd Rahel yn fagl i'r teulu. Er nas gwyddai am danynt pan oddiweddodd Laban ef; etto gwybu am danynt wedi hyny; ac etto nis bwriodd hwynt ymaith o'i deulu nes ei gynhyrfu gan Dduw i fwrw ymaith y duwiau dyeithr.—Yr oedd yn achos teilwng o ystyriaeth dwys Jacob, ydoedd ei eageulusdra yn hwn ddim wedi achosi yr holl ddrygan galarus a ddygyddodd i'w deulu yn Sicheu? Yr oedd goddefiad y duwiau dyeithr yn ei dŷ gwedi llyfrau ei deulu mewn gradd go fawr; ac wrth oedi myned i Bethel, wedi cadw ei deulu yn rhy agos i brofedigaethau a fuont yn alarus ac yn waedlyd yn eu canlyniadau.—Gwelw'n effeithiau eageulusdra ysbrydol, a chellwair a themtasiynau.

Gwedi myned i Bethel y mae Duw yn ymddangos iddo, ac yn ei fendithio; yn adnewyddu ei gyfammod ag ef, yn ail-adrodd ac yn helaethu ei addewidion grasol iddo; ac yn cadarnhau cyfnewidiad ei enw. Jacob yntau a gyfododd faen yn y man lle yr ymddyddanasai Duw ag ef, ac a dywalltodd ddiod offrm ac olew arni. Yr oedd yr ail golofn hon o oesododd Jacob yn Bethel, yn dystiolaeth o ffyddlondeb a daioni Duw tu ag ato, yn arwydd o'i ddiolchgarwch yntau, a'i ymlyniad diysagog wrth yr Arglwydd. Yr oedd Jacob ddeng mlynedd ar lagain o'r blaen wedi addaw degymu o'r hyn oll a feddai i Dduw yn Bethel: y mae Duw yn dirion iawn yn gorhymyn iddo fyned yno; ac yn hytrach yn coffau ei addewidion ei hun, nag addunedau Jacob. Yr oedd Jacob yn fwy anghofus na Duw o'u cyfarfod hyfryd o'r blaen yno. Y mae yr ail gyfarfod, a'r ail gyfammodi yn yr un lle, yn ymddangos yn hyfryd ac yn ogoneddus, ac yn profi fod cyfammod a chyfeillach dragywyddol rhwng Duw a'i bobl; bod angen yr un Duw a'r Jacob yn niwedd ag oedd yn nechreu ei ddyddiau. Hyfryd oedd gan Jacob, yn ddiammen, glywed Duw Bethel yn dywedyd, 'Myfi yw Duw **HOLLALLUOG**,' **אֱלֹהֵינוּ** *Duw cyflawn* o bob peth; holl ddigonol yn mhob ystyr. Yn ei gyflawnder hwn y mae yn dywedyd wrtho, *cynnydda, amlha, &c.* Y mae cynnydd ac amlhad yn myned gyd a'i air offeithiol. Fel y profodd Jacob Dduw tuag ato yn Dduw **HOLLALLUOG** hyd yma, felly y mae yn addaw bod etto. Y mae profedigaethau uewydddion ac annysgwyladwy i gyfarfod a Jacob etto yn fuan; ond y mae Duw **HOLLALLUOG** yn gwbl

ddigonol i'w gynnal danynt, a'i ddwyn allan o honynt. Amlygu ei fawredd ei hun y mae Duw i'w bobl, i'r dyben i'w cysuro yn mhob amgylchiad: tu yma i hyny, y mae pob peth yn rhy fach i'w gynnal a'u dyddau.

8. Gwedi y cyfarfod hyfryd hwn a Duw yn Bethel, adnewyddwyd nerth Jacob i gyfarfod gorthrymderau eto. Yn holl hanes y gwr hwn, y mae yn nodedig i sylwi arno, fod amlygiadau neillduol o'r Arglwydd iddo, yn rhagflaenu ei brofedigaethau, ac yn ei ragbarotol i'w cyfarfod; ac os ydyw ei fywyd yn amlach o brofedigaethau, y mae hefyd yn amlach o ddadguddiedigaethau, nag un o'r lleill o'i flaen. Y mae holl bererindod Jacob yn rhoddi golygfa ychwanegol ar ddull eglwys Dduw yn y byd, ac amlygiad ychwanegol o fawredd, ffyddlondeb, a thiriondeb Duw tu ag at ei bobl gystuddiedig, mewn byd profedigaethus. Duw Jacob yw Duw yr holl eglwys, a phob aelod o honi, byth!

Gwedi adnewyddu y cyfammod yn Bethel, y mae Deborah a Rahel yn marw, a Reuben yn gorwedd gyda Bilha. (Edr. yr enwau hyn.) A Jacob a ddaeth at Isaac ei dad i Mamre, i Gaer-Arba, sef Hebron. Isaac a fu farw, ac Esau a Jacob a'u claddasant ef. EDR. ISAAC. Nid oes i ni farnu oddiwrth ddystawrwydd yr hanesiaeth am hyny, na bu Jacob yn ymweled a'i dad cyn hyn. Tebygal iddo ymweled ag ef yn aml; ond, fel yr oedd yr hen wr yn nes-hau at ei ddiwedd, daeth ac a drigodd gydag ef, neu yn agos ato. Nid oedd Deborah yn perthyn i deulu Jacob; canys mamaeth Rebeccah oedd hi: ond hi a fu farw yn nhy Jacob—gan hyny y mae yn amlwg ei fod cyn hyn wedi bod yn ymweled a'i dad. Ei fam wedi marw, a Deborah yn hen ac yn fethedig, mwy addas i gael nag i roddi ymgeledd i'w dad yn ei henaent, cymerodd hi ato i'w deulu at ei chydwladyddesau ieuainc, i'w hymgeleddu yn dirion ac yn garedig. Hyd yn hyn ni ddywedir dim am dani gwedi ei dyfod o Padan-Aram gyd a'i meistres; ond oddiwrth y crybwylliad parchus am dani yma, tebygol ei bod yn wirbarchus yn ei lle a'i sefyllfa. EDR. DEBORAH.

9. Mae y brofedigaeth drymaf eto yn ol a gyfarfu a Jacob yn ei holl fywyd. Mae y tonau yn aml, yn arwach, ac yn fwy peryglus yn agos i'r lan, nac ar ganol y cefnfor: felly y mae profedigaethau saint Duw, yn fynych, yn amlhau, ac yn trymhau tua diwedd eu gyrfa, fel y caffont amlygiad adnewyddol o ffyddlondeb Duw tuag atynt, ac i'w haddfedu hwythau i ymadael a'r byd helbulus hwn. Israel oedd hoffach genddo Joseph na'i holl feibion. Cennyfennod ei frodyr wrth Joseph o'r achos, a hwy a'i casasant, a'i gwerthasant i'r Ismaeliad, &c. EDR. JOSEPH. Yn nghylch ugain mlynedd bu Jacob yn galaru am Joseph, yn meddwl ei larpio gan ryw fwystfil drwg, wedi ei siomi gan y siaced waedlyd a ddygodd ei frodyr creulon ato. Yr oedd hoffder anghymhesur

Jacob o Joseph, wedi troi yn alar anghymedrol wedi ei golli—dyma effaith gwastadol caru creduriaid yn ormodol. Cyfododd newyn trwm trwy yr holl wledydd. O werthiad Joseph hyd ddechrenad y newyn, y mae yr hanesiaeth sanctaidd yn ddstaw am Jacob, oddigerth claddedigaeth ei dad. Yr oedd y newyn mor drwm, mor barhaus, ac mor helaeth dros yr holl wledydd, fel yr oedd yn bwgwth hollol ddinystyr y trigolion. Er hoffed oedd Jacob gan Dduw, teimlodd bwys y wialen hon ar y gwledydd, am bechodau y trigolion eilun-addolgar, mor drymed, fel y bu drachefn a thrachefn yn agos mewn eisiau o fara beennyddiol; ac nid oedd iddo fawr gysur yn ei blant gwrthnyig, yn yr amgylchiadau cyfyng hys. Er na phaila addewidion Duw i'w bobl, eto geill eu gadael i'r cyfryw gyfyngderau ag a ddengys yn amlwg fod eu hymwared yn unig oddi wrtho. Trwy drefniad tirion rhagluniaeth ddoeth y nefoedd, yr oedd llawnder o ŷd yn yr Aipht, a Joseph oedd y llywydd ar yr holl wlad. Yr oedd yr holl wledydd yn cyrchu yno am ŷd at Joseph. Y mae Jacob yntau yn anfon ei ddeg mab yno i brynu ŷd. Y mae Joseph yn eu carcharu yn lle yspiwyr; ond yn eu rhyddhan dan ammod iddynt ddwyn Benjamin eu brawd; y mae yn cadw Simeon yn wystl. Pan ddychwelasant â'u hŷd, cawsant eu harian yn eu sachau: hyn a barodd iddynt hwy a'u tad ofni yn fawr. Gwedi adrodd eu helyntion i Jacob, y mae efe yn gwrthod anfon Benjamin. Mae ei feibion yn gommedd myned i'r Aipht heb Benjamin, ac y mae Jacob o'r diwedd yn gofod ei ollwng. Yr ail waith y mae Joseph yn amlygu ei hun i'w frodyr. Anfonodd Joseph gerbydan i gyrchu ei dad i'r Aipht ato. Pan draethasant fod Joseph yn fyw, a phan welodd Jacob y cerbydan, bywiogodd ei ysbryd, a dywedodd, 'Digon yw; mae Joseph fy mab eto yn fyw; âf fel y gwelwyf ef cyn fy marw.' Cychwynodd, 'a daeth i Beerseba, ac a aberthodd ebyrth i Dduw ei dad Isaac.' Llefaroedd Duw wrtho mewn gweledigaethau nos, annogodd ef i fyned i'r Aipht, gan addaw y byddai gydag ef, ac y dygai ef i fynu drachefn, sef yn ei hiliogaeth, a'i gorph yntau ei hun i'w gladdu yn Nghanaan; ac y byddai i Joseph osod ei law ar ei lygaid ef, sef y byddai gydag ef i wreuthur y caredigrwydd diweddfaf iddo wrth farw. Yr oedd y weledigaeth hon yn gefnogrydd hynod i Jacob yn ei hensaint, i wynebu ar y fath daith.

'Holl eneidiau tŷ Jacob, y rhai a ddaethant i'r Aipht, oeddynt ddeg enaid a thriugain,' yn cynnwys Jacob, a Joseph a'i ddau fab, yn y rhifedi. Gen. 46. 27. Exod. 1. 5. Dent. 10. 22. 'Pymtheg enaid a thriugain,' medd Stephan. Act. 7. 14. Y mae amryw ffyrdd gan y dysgedigion i gymmodi y ddau hanes hyn â'u gilydd. Yn y cyfieithiad Groeg y mae yr enwau canlynol wedi eu cymeryd o 1 Cron. 7. 14, 20. a'u 'rhoddi i mewn yn adn. 20. 'A

meibion Manasseh y rhai a ymddug Syria ei ordderch-wraig, oedd Machir tad Gilead. A meibion Ephraim ei frawd oeddynt Suthelah, a Tahath; a mab Suthelah, Edem.' Mae y pump hyn yn gwneuthur 75. Mae Beza yn barnu, mai gwall ysgrifenu *πεντε*, *pump*, yn lle *πεντες*, neu *πεντης*, *oll*, *oll oeddynt ddeg enaid a thriugain*. Eraill a farnant nad yw Stephan yn cyfeirio at y rhifedi yn Gen. 46. 26, ond yn cyfrif yn wahanol fel hyn: un-ar-ddeg o feibion Jacob, a Dinah eu chwaer, a deuddeg a deugain o'u hiliogaeth, ac un-ar-ddeg o wragedd y patrieirch, i gyd yn 75. Gwel Ainsworth, *Pool's Synops.* Doddridge, Fuller.

Bu cyfarfod hynod o serchog rhwng yr hen ŵr Jacob a'i hoff fab Joseph. Dug Joseph ei dad at Pharaoh, a Jacob a fendithiodd Pharaoh. Joseph a gyfleodd ei dad a'i frodyr yn nhir Rameses, cwr goreu o'r wlad, fel y gorchymynasai Pharaoh. Bu Jacob fyw yn gysurus wedi hyn gyda'i fab Joseph, yn yr Aipht, ddwy flynedd ar bymtheg. Gen. 47. 28.—'Dyddiau Israel a nesasant i farw.' Galwodd am ei fab Joseph, ac a'i tyngodd y claddai efe ef gyd a'i dadau yn ngwlad Canaan; yr oedd hyn yn dangos ei grediniaeth yn addewidion Duw, y byddai iddo roddi y wlad hono i'w hiliogaeth, ac y dychwelent yno drachefn. 'Wele fi yn marw; a bydd Duw gyda chwi, ac efe a'ch dychwel chwi i dir eich tadau.' Y mae yn diweddu ei daith drafferthus yn hynod o ddifrifol, pwysig, a pharchus. Bedithiodd Joseph, a gweddiodd dros ei feibion gyda duwiolder neillduol, a difrifwch. Yr oedd ymgasglad ei ddeuddeg mab ato ar ei wely angen, wrth ei orchymyn, yn ddifrifddwys ac yn dra phwysig, tra yr oedd, tan ddylanwadau yr Ysbryd Glan, yn cyhoeddi ei fendith dadol iddynt, ac yn rhagfynegi yr hyn a ddygwyddai iddynt yn y dyddiau diweddfaf. Gen. xlix. Caf achlysuron i draethu am danynt oll eto; ac am hyn afreidiol ychwanegu yma. Yn nghanol ei gyfarchiad i'w feibion, y mae yn troi ei wyneb at yr Arglwydd, gyda chysur annhraethol, a llawn hyder ffydd, ac yn dywedyd, 'Am dy iachawdwriaeth di y dysgwyliais, Arglwydd!' Yn yr olwg hyfryd hon ar iachawdwriaeth yr Arglwydd, bu farw, yn y seithfed flwyddyn a deugain a chant o'i oed. Ar ol pŵer-arogli ei gorph, ac iddynt ei arlwygo ef yn yr Aipht ddeng niwrnod a thriugain, Joseph a'i frodyr, a henuriaid gwlad yr Aipht, a ddygasant ei gorph i wlad Canaan i'w gladdu. Aeth i fynu gydag ef gerbydan a gwyr meirch hefyd; ac yr oedd yn llu mawr iawn. Pan ddaethant i lawrdyrnu Atad, gwnaeth Joseph alar dros ei dad saith niwrnod; a galarasant alar mawr a thrwm iawn, a galwyd enw y lle o'r herwydd, ABEL-MISRAIM, sef *galar yr Aiphitiaid*. Claddasant ef yn ogof maes Machpelah, yn ol ei ddymuniaid. Wele yma hen bererin duwiol yn diweddu ei yrfa yn anrhydeddus! Y mae holl fawredd yr Aipht, yn nghyda galar serchog

dwys ei hoff fab Joseph, a'i frodyr hefyd, yn canlwn ei gorph marw i'r pridd! Y mae ei holl haues yn rhyfeddol, a'i ddiwedd yn ddi-gwmwl ac yn ddysglaer ogoneddus! Fy anrhydeddwyr a anrhydeddaf fi, medd yr Arglwydd.

JACOB, mab Matthan, a thad Joseph, gwr Mair. Mat. 1. 15, 16.

IACH-AU-US, (ia-ach) *Heb. יאֲחִיזְבֵּאל Gr. Ἰακώβ*, diglwyf, diafiechyd, diasgen; meddyginiaethu, ymgeleddu, gwaredu.

Nid iach ond a fo marw. Ddar.

Y mae iechyd ac afiechyd yn cael llefaru am danynt fel yn perthyn i'r corph, neu yr enaid, neu amgylchiadau dynion. Afiechyd enaid yw pechod, yn yr enogrwydd a'r halogrwydd o hono; ac iachau enaid yw tynu pechod ymaith, trwy ei fadden; rhoddi edifeirwch am dano; a gwaredigaeth oddi wrtho. Dat. 22. 2. Salm 6. 2. a 41. 4. a 60. 2. a 103. 3. a 147. 3, Jer. 17. 14. Esa. 63. 1. Luc 4. 17. Heb. 7. 25. Y mae pechod ynddo ei hun, ac yn ei holl effeithiau, a'i ganlyniadau, yn afiechyd yn y natur ddynol; ac y mae yr Iachawdwr a'i iachawdwriaeth yn feddyg, ac yn feddyginiaeth, fel y mae yn ei dynu ymaith, ac yn gwaredu ei bobl yn gyflawn oddi wrtho.

Y mae y corph yn ddarostyngedig i afiechyd o amrywiol fath, i gyd yn effeithiau pechod, yn ein natur. Rhodd rasol werthfawr Duw ydyw iechyd; ac effeithiau pechod, a cheryddon Duw am dano, yw pob afiechyd. Dent. 32. 39. Job 5. 18. Hos. 6. 1. 1 Sam. 2. 6. Hynod o addas oedd yr olwg a gafodd y canwriad, trwy ffydd, ar allu ac awdurdod Crist ar glefydau: 'Dywed y gair, a'm gwas a iacheir,' Mat. 8. 8. Salm 107. 20.

Y mae amgylchiadau personau neillduol, neu wledydd, neu eglwysi, yn cael eu hiachau pan fyddo barnedigaethau Duw yn cael eu symnd, a hwythau yn cael eu sefydlu dan lywodraeth uniawn, eu cyfreithiau yn uniawn, a'u swyddwyr yn gyflawn, ac yn dduwiol, ac yn ofn i weithredoedd drwg. Rhuf. 13. 3. Jer. 14. 19. a 30. 17. a 51. 8, 9, a 8. 22. 2 Cor. 7. 14.

Y mae gau-hrophwydi, a gau-atrawon, yn iachau dynion yn esmwyth, ac yn dwylodrus, trwy roddi esmwythder i ddynion yn eu pechod, a chyhoeddi heddwch pryd nad oes heddwch. Jer. 6. 14. a 8. 11.

I ddangos ei allu dwyfol, dyben ei swydd, a natur ei waith, iachodd yr Arglwydd Iesu, pan oedd yma yn ei ddarostyngiad yn y byd, bob clefyd a phob afiechyd yn mhlith y bobl; y mae efe yn feddyg cyflawn, anffaeledig, i gorph ac enaid. Edr. Meddyg, a'r amrywiol glefydau.

IACHAWR-DWR, [*iach-awd-gwr*] meddyg, ceidwad, achubwr, gwaredwr. Mae yr enw Iachawdwr a roddir i'r Arglwydd Iesu, yn aml yn yr ysgrythrau, yn cytateb mewn ystyr i'r

enwau CEIDWAD, GWARDWR; ac mae yr un geiriau yn yr ieithoedd gwreiddiol yn cael eu cyfieithu wrth bob un o bonynt. *Σωτηρ* yw y gair Groeg a gyfieithir *Iachawdwr*, a *Gwardwr*, yn y Testament Newydd. Luc 1. 47. a 2. 11. Ioan 4. 42. 1 Ioan 4. 14. 2 Pedr 1. 1, 11. a 2. 20. a 3. 2, 18. Judas 25. Act. 13. 23, &c. 1 Tim. 4. 10. Y mae y gair yn arwyddo *achubwr*, *gwaredwr*, *ceidwad*; ac o'i diriondeb a'i rasonrwydd yn gwaredu eraill o gyfyngdaraau, ac yn eu gosod mewn cyflwr o ddiogelwch a dedwyddwch. Y mae tri pheth yn gynnwysedig yn y gair: 1. Gwaredu un anabl i achub ei hun, oddiwrth ddrwg, gofidiau, a blinderau.—2. Rhoddi un mewn meddiant o gyflawnder o fendithion a chysuron.—3. Diogelu un yn y cyflwr hwnw.

Yn yr ystyriaethau hyn, priodolir yr enw gydag addasrwydd neillaol i'r Arglwydd Iesu, yr hwn sydd wedi ei ddyrchafu yn nhrefn sawr y hesoedd, ac â deheulaw Duw, yn Dywysog ac yn Iachawdwr. Act. 5. 31.—1. Y mae ynddo bob addasrwydd o ran mawredd ei berson, a chyflawnder ei swyddau, i fod yn Iachawdwr. Y mae pob peth angenrheidiol i'w addasu i fod yn Iachawdwr yn ei berson; sef gallu, doethineb, tosturi, a ffyddlondeb dwyfol, anfeidrol, a thragywyddol. Esa. 9. 6, 7. a 63. 1. Judas 25.—2. Mae yn Iachawdwr o osodiad dwyfol, ac yn mhob swydd angenreidiol i'w addasu i fod yn Iachawdwr cyflawn, perffaith, a digonol. Nid mewn un swydd y mae welli ei osod, ond yn mhob swydd sydd angenrheidiol i ni; ac mae yn ei swydd yn achub; achub yw ei waith arbenig, ei hoff waith, a'r gwaith mwyaf neillduol, porthynol iddo yn ei swyddau. Iachawdwr o drefniad, ac o osodiad dwyfol, ac oblegid hyny, mae ganddo, nid yn unig allu, ond awdudod hefyd, i wneuthur yr hyn y mae yn ei wneuthur; a saif ei waith achubol byth, yn mhob amgylchiad, yn mhob byd. Mat. 9. 6.—3. Gan ei fod o osodiad dwyfol yn Iachawdwr, mae hawl gan bechaduriaid i fyned ato, ac ato ef yn unig, a galw arno yn mhob cyfyngder, o bob rhyw natur; i.e. y mae yn bechod dirfawr iddynt beidio, ac yn ddirmyg ar Dduw yn ei holl drefn ddoeth a grasol, iddynt esgelusio myned ato, neu fyned at neb arall. Act. 4. 12. Heb. 2. 3.

'Ni byddaf iachawr, &c. Esa. 3. 7.—'Ni byddaf lywodraethwr.' Dr. M. Y rheawm a rydd un paham na byddai yn dywysog i iachau clwyfau, neu anhrefn y llywodraeth, am na feddai fwyd na dillad. Dylai pob tywysog, neu lywodraethwr, fod yn iachawr pob anghyflawnder ac anhrefn, ac adferyd a sefydlu cyflawnder, moesau da, a gwir grefydd, yn mhlith y trigolion a'r deiliaid. Peth arferol yn yr holl ddwyrain, medd Syr John Chardin, ydyw i grynhoi yn nghyd lawer o ddodrefn a dillad; am nad ydyw eu dull a'u defodau byth yn cyfnewid. Rhaid i dywysogion a'r mawrion gael llawer iawn o'r cyfryw bethau yn barod er an-

rhegion ar achlysuron. Y mae gan freninoedd Persia, medd yr un gwr, lawer o ddillad-gelloedd eang, yu mha rai y mae llawer o gan-noedd o wisgoedd yn barod, er anrhegion. Harmer's *Obs.* II, 11 & 28. Y mae arlwy mawr i'r bwrdd yr un mor angenrheidiol. Felly yr oedd yn amser Solomon, (1 Bren. 4. 22, 23.) a Nehemiah, (Neh. 5. 17, 18.) Mae hyn yn eglurhan ystyr yr esgus a wnaed gan yr hwn y dymunwyd arno gymeryd y llywodraeth; haerai na feddai fodd i gynnal mawr rwysg y sefyllfa, a'r cyfryw haelioni a chroes awgarwch, ag oedd yr arferiad yn ei ofyn gaa ddynion o sefyllfa a gradd uchel. Harmer's *Obs.* I. 340.—II. 88.

IACHAWDWRIAETH, [*iachawd-gwr*]—IECHYDWRIAETH, [*iechyd-gwr*] achubiaeth, gwaredigaeth, prynedigaeth, amddiffyniad; ymgeledd, nodded, cadwraeth, gollyngdod, rhyddhad.—1. Y mae Crist ei hun yn cael ei alw yn aml, nid yn unig yn Iachawdwr, ond hefyd iechydwr, yn yr ysgrthyrau, am ei fod yn awdwr iechydwr iaeth yn mhob ystyr, i'r rhai a ufuddhant iddo; ac am fod iechydwr iaeth yn gyflawn ynddo, yn ei holl amrywiol gangenau, a'i bendithion; efe ei hun ydyw. Ioan 4. 22. Salm 27. 1. a 68. 19, 20. a 118. 14, 15. Luc 2. 30. a 3. 6. Esa. 12. 2.—2. Y mae iechydwr iaeth hefyd yn arwyddocau y gwaith a wnaeth Crist dros ei bobl, y waredigaeth, a'r bendithion sydd i'w cael trwyddo. Heb. 2. 10. a 5. 9. Luc 1. 77. a 19. 9. Act. 4. 12. a 13. 26. a 16. 17, &c. Edr. IACHYD, IACHAWDWR.—3. Dedwyddwch tragywyddol. 1 The. 5. 8, 9. 2 The. 2. 13. Rhuf. 13. 11. Heb. 9. 28. 1 Pedr 1. 5, 9, 10. 2 Pedr 3. 15. Dat. 12. 10.—4. Athrawiaeth yr efengyl sydd yn dadguddio ac yn cyhoeddi iechydwr iaeth Crist. Heb. 2. 3. a 6. 9. Judas 3. Rhuf. 11. 11.—5. Gwaredigaeth oddiwrth unrhyw gyfyngder, gelynyddion, neu beryglon. Exod. 14. 13. Act. 27. 31, 34. Heb. 11. 7. Phil. 1. 19.—6. Y clod a'r mawr a roddir i Dduw, fel awdwr iechydwr iaeth. Dat. 19. 1.

Y mae dull neillduedig, yn lle cyd-gasgledig, (*abstract for the concrete*) yn dra arferedig yn yr ysgrthyrau; dull sydd yn gosod yr ystyr allan yn y modd cadarnaf, ac effeithiolaf; megys gair *iechydwr iaeth*, yn lle gair sydd yn dadguddio gwaredigaeth; *gorfodled iechydwr iaeth*, yn lle gorfodled yn nglŷn wrth waredigaeth oddiwrth beryglon mawroin; *craig iechydwr iaeth*, yn lle craig sydd yn rhoddi noddfa a chysgod; *corn iechydwr iaeth*, yn lle gallu ac awdurdod, yn gweithredu gwaredigaeth a diogelwch; felly, *twr iechydwr iaeth*, *tarian iechydwr iaeth*, &c. Nid oes un dull o ymadroddi yn fwy cyffredin na hwn yn iaith yr Ysgrthyrau Sauctaidd.

'Iechydwr iaeth gyffredinol' (Judas 3.) am fod ei hangen ar bawb—ei bod i'w phregethu i bob creadur—a phob aelod o'r eglwys yn gyffredinol yn ei hetifeddu, yu ei holl gyflawn-

der diderfyn. Nid oes un *iechydwr iaeth* ond hon i neb, ac y mae hon yn *gyffredinol* i bawb a gredant, ac yn anfeidrol ddigonol iddynt oll dros byth.—'Iachawdwr iaeth ei wynebpryd.' Salm 42. 7.—'Iachawdwr iaeth fy wyneb.' Adn. 11. Salm 43. 5. Iechydwr iaeth ei wyneb, oblegid mai ei wyneb grasol, neu amlygiad o'i rasionrwydd, a'i drugaredd yn Nghrhst, sydd yn ein hachub ac yn ein gwaredu. *Wyned Duw* yn myned gyda'i bobl, i'w eu *iechydwr iaeth*, neu *iechydwr iaeth* eu hwyneb hwy. Exod. 33. 14, 15. Y mae oi wyneb grasol ef yn ein hachub ni rhag cywilydd a gwaradwydd.* Edr. dan amrywiol eiriau eraill, megys EFENGYL, HELM, TARIAN, GOBAITH, &c.

JACHIN, Heb. יָכִין [*cadernid*] 1. Pen yr unfed teulu ar hugai'n o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 17.—2. Un o'r colofnau wrth borth Solomon. 1 Bren. 7. 21. EDR. COLOFN.—3. Pummed mab Simeon, yr hwn a aeth i waered i'r Aipt gyda'i dad; ac yr oedd yn ben-teulu. Gen. 46. 10. Exod. 6. 15. Num. 26. 12.—4. Offeiriad yn amser Nehemiah. Neh. 1. 1. 10.

JADA, יָדָע [*gwybodus*] mab Onam. 1 Cron. 2. 28.

JADAU, יָדָי [*fy llaw*] mab Nebo. Ezra 10. 43.

JAEL, יַעֲלָ [*yn eagyn*] gwraig Heber y Cencad, yr hon a laddodd Sisera. Barn. 4. 21. a 5. 24—28.

JAFAN, יָפֶן [*twyllwr*] meddal, tyner, medd Simon. Pedwerydd mab Japheth, a thad Elisa, Tarsis, Cittim, a Dodanim. Oddi wrtho ef y galwyd y Groegiaid Ioniaid. EDR. GREGIAID.

JEGAR-SAHADUTHA, יְגַר־שָׁהָדוּתָהּ geiriau Syriaeg, yn arwyddo yr un peth a Galeed yn Hebraeg, sef 'carnedd y dystiolaeth.' Tebygol mai ychydig amrywiaeth oedd yn yr iaith gyffredin ddealladwy i bob un o honynt. Y mae rhai yn barnu mai gair Hebraeg ydyw hwn hefyd, ac yn arwyddo, *tyst terfynau gosodedig*, oddiwrth, יָסַד *tyst*, יָסַד *gosod*, a יָסַד *terfyn*. Gwol Parkhurst, Bates. Y mae rhai yn canfod yn y garnedd hon ddechreuad, neu ddangosiad, o hen arferiad o gromlechau, i'r un dyben a'r cromlechau yn ein gwlad ni, ac yn Persia, ac yn golygu y geiriau yn ddarluniad amlwg o honynt. 'A Jacob a gymerodd gareg, ac a'i gosododd hi yn golofni.' מַעֲשֵׂה *uchelfa—dyrchafiad*; sef y gareg ganol, yr uchaf a fedrai gael yn agos. 'A Jacob a ddywedodd wrth ei frodyr, sef y dynion oedd gydag ef, 'Cesglwch geryg; a hwy a gymerasant geryg ac a wnaethant (כֶּלֶךְ) *gylch o geryg*, hyn yw, cylech o geryg a chyfwlch rhyngddynt, 'ac

* Facis Dei Solae nos Salvare potest. En ea enim est plenitudo omnia boni & Satietas gaudiorum. Facis, enim Dei Salvat nos ab omni rubore pudore, confusione, & ad Scientiam, Sensum, fractum, Suavitatem. Coccejus in loc.

a fwytasant yno,' ar neu wrth y cylch. A Laban a'i galwodd Jegar-Sahadutha, sef *cylch y dystiolaeth*; a Jacob a'i galwodd Gal-od, *cylch y tyst*. A Laban a ddywedodd, *y cylch hwn* (חַנְכַּל הַזֶּה) (y gair a arferodd Jacob, nid d'wy iaith gan hyny oeddynt yn siarad) 'tystied' (תָּסִיד) rhyngof fi a thi.' Gen. 31. 52. Y mae y tebygolrwydd yn ddigonol i beri i ni feddwl fod perthynas agos rhwng y garnedd hon a'n cromlechau nŷ, o ran eu dull a'r dyben o honynt. Yr ydys yn barnu yn gyffredin godi y cromlechau i ddybenion cysegredig, ac o herwydd rhyw gynghorion a gynnaliwyd a chyfammodau a wnawd yn y fan hono;* gellir edrych arnynt hefyd fel tystion o'r hyn a wnawd yno. Gan fod aberthau yn cael eu lladd wrth wneyd cyfammodau, dywedir i Jacob aberthu yno, yr hyn a arwyddoedir wrth y geiriau, 'A hwy a fwytasant yno ar y garnedd;' hyny yw, offrymwyd aberth ar y gareg ganol, a bwytasant hwythau yn y cylch, wrth ymgysiammodi. 'A Jacob a aberthodd aberth yn y mynydd, ac a alwodd ar ei frodyr i fwyta bara.' Adn. 54. Hwyrach fod Gilgal (*gal-gal*) yn arwyddo dau gylch.

Rhydd Chardin hanes iddo weled yn Persia gylch o geryg yn gofyn wyth dyn i symud un o honynt; yn dra thebyg i *gromlechau* y Derwyddion gyda ni. Gwel *Appendix to Calmet's Dict. Frag.* 166. *Mona Antiqua Restaurata*, by H. Rowlands, p. 50,

IAGO, *Gr. Ιακωβος*; *Llad. JACOBUS*; *Saes. JAMES*. Y mae dau o'r enw, sef Iago brawd Ioan, a Iago brawd yr Arglwydd, fel y gelwir ef.—1. Iago *major*, neu y mwaf, neu yr hynaf, i'w wahaniaethu oddiwrth Iago *minor*, yr ieuengaf oedd frawd i Ioan yr Efyngylwr, a mab Zebedeus a Salome. Wrth eu galwedigaeth, pysgodwyr oeddynt ill dau, o Bethsaida y Galilea; ac yn gyfeillion i Andreas a Simon Pedr. Ar alwad yr Iesu, gadawsant bob peth, ac a'i canlynasant ef. Hwyrach fod meibion Zebedeus, a Jonas, yn ddysgybllion i Ioan Fedyddiwr, a chawsant eu galw gau yr Iesu i fod yn ddysgybllion iddo ef yr un amser. Ioan 1. 35, 36, 37. Mat. 4. 21. Yr oedd y ddau yn apostolion, ac yn dystion o wedd-newidiad Crist, ac o'i ymdrech yn yr ardd. Mat. 10. 2. a 17. 12. a 26. 37. Yr oedd y ddau yn cydofyn cenad i alw am dân o'r nef i ddyfetha y Sainariad am iddynt wrthod derbyn Crist, ar ei daith i Jerusalem. Luc 9. 51, &c. Oblegid yr anrhydedd neillduol a ddangosodd yr Arglwydd Iesu iddynt, y gofynodd eu mam iddynt gael bod ei ben swyddwyr yn ei deyrnas. Yn ei ateb iddi, y mae yr Iesu yn dysgu gostyngieiddrwydd i'w ddysgybllion; y mae yn mynegi iddynt y dyoddefent erddo, ond mai eiddo y Tad oedd gosod swyddwyr yn ei deyrnas. Mat. 20. 20—24. Marc 10. 35—45.

* אַמְמוֹד *ammud*, colofn, hwyrach mai oddiwrth hwn y daeth y gair Cymraeg *ammud*.

Gwedi adgyfodiad Crist, tebygol iddynt ddychweyd dros ryw ysbaid o amser at eu galwedigaeth fel pysgodwyr. Ioan 21. 2, 3.—Odeutu y flwyddyn A. D. 44, lladdwyd Iago gan Herod a'r cleddyf. Act. 12. 1, 2. Edr. Herod. Iago oedd y cyntaf o'r apostolion a ddyoddefodd. Yn ol rhag-ddyweliad Crist, cafodd ei fedyddio a bedydd merthyrdod. Mat. 20. 23.

2. Iago *minor*, neu 'Iago fychan,' ydoedd fab Alpheus neu Cleopas,* a chwaer Mair Forwyn, sef chwaer Joseph ei gwr, y mae yn debygol. Galwyd ef Iago Fychan, am ei fod yn fychan o gorpholaeth, fel Zacheus; neu ynte, am ei fod yn ieuangach na Iago brawd Ioan. Mat. 10. 3. Marc 15. 40. Ioan 19. 25. Galwyd ef yn frawd yr Arglwydd, am fod cyfne-eifaid yn cael eu galw yn frodyr, yn mysg yr Iuddewon. Gal. 1. 19. Josephus *Antiq. lib.* 20. *cap.* 8. O herwydd sancteiddrwydd hynod ei fywyd, gelwir ef gan Haneswyr Eglwysig, IAGO Y CYFIAWN.† Ymddangosodd yr Arglwydd iddo ei hun ar ol ei adgyfodiad. 1 Cor. 15. 7. Yn nghylch tair blynedd wedi troedigaeth Paul, yr oedd yn Jerusalem, yn un o'r rhai a dybid en bod yn golofnau yr eglwys. Gal. 1. 19. a 2. 9. Odeutu 14 o flynyddoedd gwedi hyny, yr oedd yn bresennol yn y cynghor apostolaidd a ymgysfaru yn Jerusalem, i derfynu y ddadl a gyfododd yn mblith y Cristionogion Iuddewaidd yn nghylch defod yr enwaediad. Ei gynghor doeth ef yn nghylch hyny a foddhaodd bawb yn bresennol, ac anfonwyd eu meddwl trwy lythyrau at yr eglwys, yn gyfatebol i'r hyn a ddywedodd. Act. xv.

Y mae pob hanes am dano yn cyduno ei fod yn blaenori ar yr eglwys Gristionogol yn Jerusalem; yr eglwys Gristionogol gyntaf yn y byd; oddiwrth ba un yr aeth yr efyngyl allan at bawb eraill, dros yr holl fyd. Diammeu fod ei arosiad yno trwy gyduniad yr apostolion eraill. O herwydd ei dduwioldeb hynod, ei ddoethineb, a'i arafwch, gellir barnu ei fod yn hynod o addas i'r sefyllfa oruchel, a'r gwaith tra phwysig perthynol iddi. Dywedir i ni ei fod mewn parch mawr gan yr Iuddewon angrediniol, o herwydd gweddeidd-dra ei ym-

* Sef Mair gwraig Cleopas, neu Olopas. Ioan 19. 25. *Gr. Μαρια η του Κλοπα*. Nid ydwy y geiriau Groeg yn penderfynu pa un ai gwraig mam, neu ferch Cleopas oedd Mair; ond mae y beirniad yn gyffredinol, yn barnu mai ei wraig ydoedd, ac mai hi oedd mam Iago, Josias, Simon, a Judas, y rhai a elwir brodyr yr Iesu. Mat. 13. 55. Marc 6. 2. Barna Grotius mai Cleopas oedd ei thad, ac mai Alpheus oedd ei gwr. Y mae eraill yn barnu mai nid dau berson oeddynt, na dau enw ar yr un dyn, ond yr un enw gwedi ei swnio yn wahanol. Ei enw yn yr Hebraeg yw אִלְפַּי הַלֵּפָי אֶתְּרַי הַלֵּפָי yr un yw אִלְפַּי הַלֵּפָי אֶתְּרַי הַלֵּפָי neddataw d-wyr Iuddewig; a gellir swnio y Groeg, naill ai Cleopas neu Alpheus. Anwybodaeth o hyn a barodd gymaint o ddychymygon, sef fod gan wr y Mair hon ddau enw; neu ei bod hi yn briod ddwy waith, sef ag Alpheus, ac a Cleopas; neu mai Alpheus oedd ei gwr; Cleopas ei thad. Pool Synop. Dr. Gill, Hammond, Macknight's Preface to the Epistle of James.

† Eusebius, *Hist. lib. ii. cap. 1.*

ddygiad yn mhob peth, a'i dduwioldeb diffuant. Am ei farwolaeth nid ydyw yn cael dim hanes boddlonol, ond iddo golli ei fywyd trwy ryw derfysg a chythrwfi yn Jousalem, oddeutu y flwyddyn A. D. 63. Nid ydyw hanes Calmet, a Brown, ac eraill, yn ymddangos yn gredadwy; yn unig, tebygol mai Annas, mab Annas yr Archoffeiriad, a'i blaid, a'i rhoddasant i farwolaeth. Y mae yr Iuddewon yn golygu marwolaeth greulon y gwr enwog hwn, fel yr achos o ddinystre eu cenedl.

Yr Iago hwn oedd awdwr yr epistol dan yr enw, fel yr ymddengys i mi yn fwyaf tebygol. Y mae yn ysgrifenu at y deudddeg llwyth sydd ar wasgar. Ei ddyben ynddo yw argyhoeddi Cristionogion mewn enw o'u hegwddorion, a'u bucheddau penrhydd ac annuwiol; nad ydyw profesa o fydd yn athrawiaethau mawrion yr efengyl, ond fydd farw, ddiles, oni bydd gweithredoedd cyfatebol yn tarddu oddi wrthi. Ar y golygiad cyntaf, dichon un feddwl, ac felly y meddylodd llawer, ei fod yn gwrthwynebu athrawiaeth Paul, am gyfiawnhad trwy fydd yn unig; ond camsyniad erchyll ydyw, fel y gwel pob un a ystyrio yn fawr, ac a farno yn ddiudedd. Nid am gyfiawnhad pechadur ger bron Duw, y mae Iago yn ysgrifenu; ond am natur ac effeithiau y fydd hono sydd yn cyfiawnhau: nid fydd farw, na fydd heb weithredoedd ydyw, ond fydd yn gweithredu yn fywiog, yn nerthol, ac yn rhyfeddol, megys yn Abraham, Rahab, &c. Nid ydyw Iago yn gwrthwynebu cyfiawnhad trwy fydd, ond profi y mae nad y fydd ddiiffrwyth hon yw y fydd sydd yn cyfiawnhau, ond fydd gwbl wahanol; ac nad ydyw y fydd hon ddim gwell na fydd cythreuliaid; a'i bod yn hollol anuddfol, fel corph marw heb yr ysbryd, neu fel geiriau tég i borthi y newynog, heb roddi bywyd iddo. Y mae Paul wedi cofnau am Abraham, mai trwy fydd y cyfiawnhawd ef: nid ydyw Iago yn gwrthwynebu hyn, ond y mae yn dangos nad y cyfryw fydd farw a hon, heb weithredoedd, oedd fydd Abraham, mewn cysondeb cyfiawn ag athrawiaeth Paul. Pynciau Iago, y mae yn eglur, ydyw y rhai hyn:—1. Fod gwir fydd yn dangos ei hun trwy weithredoedd.

2. A bod y fydd hono sydd heb weithredoedd, yn farw; gan hyn, mae y dyn na fedd amgenach fydd na hon yn farw, ac yn golledig. Nid am yr un cyfiawnhad, nac am yr un fydd, y mae y ddau apostol yn taethu; gan hyn, y maent yn gwbl gytnu a'u gilydd, heb un gradd o wrthsyniad, na gwrthddywediad. Wrth offrymu ei fab Isaac, dangosodd Abraham, trwy ei weithredoedd, ei fydd, trwy yr hon y cyfiawnhawyd ef fel pechadur ger bron Duw, lawer o flynyddoedd o'r blaen. Gen. xv. a xvii.—Ysgrifenuyd yr epistol hwn yn nghylch A. D. 60, neu 62. Gwel Macknight's Preface. Dr. Owen on Justification.

JAGUR, יָגוּר [dyeithr] dinas yn Judah. Jos. 15. 21.

IAH, יָהּ [yr hanfod, yr hwn sydd] un o'r enwau dwyfol ar yr Arglwydd, ac yn arwyddo bod, hanfod, yr hwn sydd, cwbl fod; bod digymysg a diranau; bod yn hanfodi o hono ei hun, ac yn hollol aundblynol ar neb arall; yn meddiannu pob berffeithrwydd gyda gwedd-eidd-dra, harddwch, a gogoniant. Weithiau y mae yn cael ei adael heb ei gyfieithu, megys Salm 68. 4. Brydiau eraill cyfieithir ef Arglwydd. Exod. 15. 2. Salm 89. 6. a 94. 7. a 115. 17, 18. a 118. 17. Weithian Duw, pan y byddo yn gysylltiedig a'r gair IEHOFAH, megys Esa. 12. 2. 'Canys yr Arglwydd Dduw,' יְהוָה יְהוָה IAH, IEHOFAH, 'fy neth a'm cân.' Pen. 26. 4. 'O herwydd yn yr Arglwydd Dduw,' יְהוָה יְהוָה yn IAH, IEHOFAH, 'y mae cadernid tragwyddol,' neu yn IAH, IEHOFAH, y mae craig yr oesoedd. Gan ei fod yn cael ei arferyd gyda'r gair IEHOFAH, y mae yn amlwg mai nid dyferiad o'r gar hwnw yw, fel y barna rhai.

Y mae reilduolrwydd hynod yn ymuniad y ddau enw hyn gyda'u gilydd yn y manau yma, ac yn arwyddo y Bod mwyaf hardd, pryderth, a gogoneddus; yn yr hwn y mae pob perffeithrwydd yn cyd-gyfarfod, ac yn cyd-gordio, gyda harddwch dwyfol, ac yn y graddau mwyaf.* Y mae yr Arglwydd Iesu yn priodoli iddo ei hun yr enw hwn, a'r hyn oll sydd gynnwysedig, ac yn arwyddocaol ynddo. 'Cyn bod Abraham,' εγω εμει, nid yr oeddwn, ond 'yr wyf fi,' yn eglur yr crybwyll ei hanfod dwyfol, a thragwyddol. Deallodd yr Iuddewon ei eiriau yn yr ystyr hwn, canys codasant geryg i'w tasfu ato, i'w labuddio fel cablwr. Ioan 8. 58. Cymb. Col. 1. 16, 17. αυτος εστι, nid yr oedd, ond y mae efe cyn pob peth.

JAHAS, a JAHAZ יָהָז [mynediad yr Arglwydd] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, lle y gorechfygodd Moses Sehon, ac a roddwyd i lwyth Reuben. Deut. 2. 32. Jos. 13. 18. a 21. 36. Esa. 15. 4. Jer. 48. 21.

JAHASAH, Heb. יָהָזֶה enw dinas yn ngwlad Moab, yr un a Jahaz, tebygol, medd Calmet. 1 Cron. 6. 78. Jer. 48. 21.

JAHASIAH, mab Ticfah. Ezra 10. 15.

JAHATH, יָהָת [dryllio] 1. Mab Libni o deulu Gersom. 1 Cron. 6. 20.—2. Un arall, Lefiad, o deulu Merari, ac a osodwyd gan Josuah yn

* Yr wyf gan hyn yn barnu yn hollol gyda Coccejus, fod yr enw יָהּ yn deillio o יְהוָה ac yn yr arwyddo Duw Iarnel IEHOFAH, fel y mae wedi dadguddio ei hun i'r eglwys, gyd a'i holl ddaotni, enw, perffeithrwydd, ardderchogrwydd, a gogoniant, fel y Bod mwyaf hardd, ardderchog, a gogoneddus, yn yr hwn y mae pob perffeithrwydd i'r graddau uchaf yn cyd-gyfarfod, ac yn cael eu cysylltu yn nechyd fel mewn canotbwyt: am ba achos y mae efe yn wrthddrych addas o barob, addollad, mawr, a ddiolchgarwch yr holl anghellion a'r saint; a dyma yr enw a'rferir bob amser mewn diolchladau. Mae y gair yr arwyddo rhagoroleid a gogoniant Duw, megys yn Jer. 10. 7. 'Fwy a'ith ofna di, Brenin y cenedloedd; canys i ti y gweddol.' Fwy yw y IAH, neu IEHOFAH hwn, ond Mab Duw, Celdwad, y Gwaredwr, y Duw Cadarn, Amddiffynwr yr eglwys, mollant yr un gair yma, ac at yr hwn y mae y gair יהוה, yr hwn a lefarir yma dair gwaith, ya amlwg yn cyfeirio. Vitiings ar Esa. 12. 2.

un o olygwyr y gweithwyr, yn adgyweirio y deml. 2 Cron. 34. 12.

JAHAZIEL, un o'r cedyrn a ddaethant at Dafydd yn Sielag. 1 Cron. 12. 4.

JAHLEEL, יְהוֹלָל [dysgwylwr wrth Dduw] trydydd mab Zabulon, a phen teulu. Gen. 46. 14. Num. 26. 26.

JAIR, [goleu] 1. Mab Segub mab Hezron o lwyth Judah. Trwy ei nain merch Machir, Manassehad, etifeddodd etifeddiath o dy y dwyrain i'r Iorddonen, a gorchfygodd holl wlad Argob, hyd gyffiniau Gesur a Maachath. 1 Cron. 2. 21, 22, 23. Num. 32. 40, 41.—2. Un o farwyr Israel, yr hwn a olynodd Tolah. Barnodd Israel ddwy flynedd ar hugain. Gileadliad ydoedd, ac, tebygol, un o hiliogaeth Jair mab Segub. Yr oedd iddo ddeg mab ar hugain, yn ufarchiogaeth ar 30 o ebolion asyud; ac yr oedd ganddynt dan eu llywodraeth 30 o ddinasoedd, a alwyd Hafoth-Jair, neu dinasoedd Jair. Barn. 10. 3, 4, 5.—3. Jair, Jairus, un o benaethiaid y synagog yn Capernaum, merch yr hwn a gyfododd yr Iesu o farw i fyw. Gweithredodd yr Iesu y wyrth hon a'i air, gan ddywedyd wrthi, 'Talitha cwni,' sef yr *eneth, cyfod*. Ar hyn cyfododd yr eneth yn holl-iach, ac a rodiodd; a'r Iesu a barodd roddi peth iddi i'w fwyta. Mat. 9. 18—26. Marc 5. 31—43. Luc 8. 41—56.

IAITH, IEITHOEDD, (aith) tafodiaith, ymadrodd; swrn o eiriau mae unrhyw ddynion wedi cytuno arnynt i hysbysu eu meddyliau y naill i'r llall.

Tri anhegwr iaith: purdeb, amlodd, ac hyweddiant.
Barddas.

Mae yn rhesymol i ni farnu, i'r Creawdwr gyfranu i ddyn, nid yn unig beiriannau ymadrodd, neu alluoedd i ymadroddi, ond hefyd iaith ac ymadrodd: fel yr oedd ein rhieni cyntaf yn gallu amlygu yn ddoedd eu meddyliau i'w gilydd, ac i'r Arglwydd en Creawdwr, mewn iaith ac ymadroddion addas, dealladwy. Y mae yr hanes am darynt, a roddir gan Moses, yn rhoi yn amlwg le i ni feddwl hyn, er nad oes un gair yn hysbysu hyn yn neillduol. Yr oedd dyn, fel creadur cymdeithasol wedi ei addasu & phob cymhwysder i hyn, fel pob peth arall perthynol iddo. Hysbysir yn amlwg, nad oedd ond un iaith yn y byd, hyd y cymyagiad yn Babel. Edr. **BABEL** Cyn y dylif yr oedd y ddaear yn llawn iawn o drigolion; a'r holl ddaear ydoedd o un iaith (שפה *wefus*) ac o un ymadrodd (בררר *eiriau*.) Pa iaith ydoedd hono, y mae llawer o amrywiaeth barn; ond y mae crystal hawl, os nad gwell, gan yr Hebraeg i'r blaenoriaeth, ag un, yn ol barn llawer. Edr. **HEBRAEG**. Mam-iaith yw yr Hebraeg yn ddiammheul; ei merched hi ydyw yr Arabaeg, Caldaeg, Svriac, a'r Ethiopae—hen ieithoedd y gwledydd dwyreiniol; yr un iaith oeddynt yn y dechreuad, a'u tarddiad; ac nid anhawdd eu dilyn hyd eu ffynon-

ell Hebraidd. Y mae yr holl hen ieithoedd, fel y sylwa rhai hyddysg ynddynt, & pherthynas rhyngddynt &u gilydd, ac &r Hebraeg; megys yr ieithoedd uchod, a ieithoedd y Gomeriaid, nen y Cymry, yr Huniaid, y Groegiaid, &c. Nis dichon un Cymro, mewn gradd bychan yn gydnabyddus &r ddwy iaith, lai na chanfod perthynas agos rhwng y Gymraeg a'r Hebraeg; mor agos perthynas, fel y gellir dangos cannoedd o eiriau o'r un ystyr, a'r un sain, agos, yn y ddwy iaith; a llawer o'u rheolau grammadegol yr un yn gwbl. Gellir barnu am y Gymraeg, nad yw, o ran ei tharddiad, ond un gradd oddiwrth iaith wreiddiol y byd; a'i bod yn hynach, yn burach, ac yn fwy digymysg nag un iaith yn y parthau gorllewinol hyn o'r byd.—Yn mharthau gorllewinol Asia, a gogledd Affric, math o Arabaeg yw yr iaith gyffredin. Yn Ewrop, rhyw gymysgedd o'r Lladinaeg a'r Toutonaeg yw yr holl ieithoedd i gyd. Y Ffrancaeg a'r Saesonaeg yw yr ieithoedd mwyaf eu cymeradwyaeth, a'u diwylliaeth. Mae yr iaith Gymraeg yn odidog, yn bur, yn gyflawn hynod o amrywiaeth geiriau ac ymadroddion; yn bersain, ac yn addurnedig; yn neillduol o addas i ymadroddi am bethau ysbyrdol yn fawreddig, yn ddealladwy, ac yn effeithiol. Y mae yn syml, heb fod yn isel; yn hŷ, heb fod yn ddigywilydd; yn adduru-wych, heb gymhendod; yn gydsyniol, heb fod yn orwag; yn ardderchog, heb chwyddiaeth; tyner, heb fod yn fursenaidd; yn gryf, heb erwinder. Defnyddioldeb pob iaith yw trosglwyddo meddyliau y naill i'r llall; hono gan hyn yw yr iaith oreu, sydd yn cyflwyno meddyliau dynion i'w gilydd yn fwyaf cywir, goleu, ac effeithiol, yn gyfaddas i achos traethwr a'r gwrandawr; a hwnnw yw yr ieithydd goreu sydd yn medru ymadroddi neu ysgrifenu felly. I wneuthur iaith yn eglur, dylai pob gair fod yn bur, yn perthyn i'r tafodiaith y lleferir ynddi: yn addas, ac yn arferedig, yn yr ystyr yr arferir ef, gan yr awdwyr mwyaf difrifedig a hyddysg yn yr iaith hono; yn bendant, yn mynegi y meddwl yn benodol, heb ddim dyeithr a gormodol, yn ychwanegu ato. Dylai fod yn mhob darn ymadrodd, eglurdeb, nerth, a chynghanedd y geiriau, gwedi eu gosod yn y drefn fwyaf cryf, eglur, effeithiol, a hyfryd i'r glust, a mwyaf addas i'r mater y traethir am dano. Yn yr ygrifeniadau sanctaidd, mae pob ardderchogrwydd, cywrainrwydd, ac addasrwydd ymadrodd, mewn modd digyffelyb mewn un cyfansoddiad arall. Edr. **GROEG, HEBRAEG**, ac enwau y dynion sanctaidd a ygrifenasant yr Ysgrhythran.

'Lle y clyais iaith ni ddeallwn.' Salm 81. 5. Os yr Arglwydd sydd yn llefaru, fel y barna rhai, yna ystyr y geiriau yw, 'Clywais gyfaddesiad ac addoliad crefyddol, nad oeddwn yn ei gymeradwyo, ond yn ei ffeiddio.' Edr. **ANGHYFLAITH**.

'Yn llefaru iaith Canaan.' Eza. 19. 18. Sef

yn profesu crefydd Canaan, y wir grefydd. Edr. ALPHT, BABEL, DYSTRYW.

JALAM, *Heb.* ירלם [*cuddiedig*] mab Esau o Abolibamah (Gen. 36. 5).

JAMIN, ימין [*y llaw ddehau*] ail fab Simeon, a ph'en-teulu. Gen. 46. 10. Num. 26. 12.

JANNA, mab Joseph, a thad Melchi. Luc 3. 24.

JANNES, a JAMBRES, pen-swynwyr Pharaoh, brenin yr Aipht. 2 Tim. 3. 8. Exod. 7. 11—22. Nid ydyw Moses wedi rhoddi eu henwau i lawr, ond cafodd yr apostol hwynt trwy draddodiad gwirioneddol, ac a'u coffaodd fel enwau digon adnabyddus, ac fel siamplau amlwg o'r gau-athrawon oedd yn gwrthwynebu y gwirionedd yn ei ddyddiau ef, ac ydynt eto yn parhau, o oes i oes: 'dynion o feddwl llygr-edig, yn anghymeradwy o ran y ffydd; yn sefyll yn erbyn y gwirionedd.' 'Cenadau Satan ydynt.' 2 Cor. 12. 7. Edr. Buxford's Rabbinical Lexicon.

JANOHAH, ינוחה [*yr hwn sydd yn gor phwys*] dinas yn Ephraim. Jos. 16. 6.

JANUM, ינום [*yr hwn sydd yn cyngu*] dinas yn Judah. Jos. 15. 53.

JAPHETH, יפת [*helaethu*] mab hynaf Noah. Gen. 10. 21. a 5°. 20. Er mai Sem a enwir yn flaenaf, yr gyffredinol, eto y mae yn amlwg oddiwrth yr ysgrythyrau hyn, mai yr ail fab oedd Sem, ac mai Japheth oedd yr hynaf. Gelwir ef, יפת הבררל *Japheth y mwyaf*, sef yr hynaf: yr un gair a arferir i nodi hynafiaeth Esau ar Jacob. Gen. 27. 1—15. Dywed Moses nad oedd Sem ond mab can mlwydd ddwy flynedd wedi y dylif; nis ganwyd ef gan hynny cyn 502 o oed Noah; ond cenedloedd Noah blant pan oedd yn fab pum can mlwydd. Gen. 5. 32. a 11. 10. Ac yn y chwe chanfed flwyddyn o oed Noah y dechreuodd y dylif. Gen. 7. 11. Gan mai Ham oedd yr ieuangaf, y mae yn rhaid mai Japheth oedd yr hynaf.—I hiliogaeth Japheth y rhoddyd ynysoedd, neu wledydd y cenedloedd. Gen. 10. 5. Y mae yn amlwg oddiwrth amryw fanau o'r ysgrythyrau, fod y gair a gyfieithir ynysoedd, yn arwyddo, yn mhilit yr Hebraeid, nid yn unig ynysoedd, yn yr ystyr mwyaf priodol o'r gair, ond hefyd 'gwledydd tramor'—gwledydd nad oeddylnt yn myned iddynt ond ar hyd y môr. Esau. 11. 10, 11. Wrth 'ynysoedd y cenedloedd,' gan hynny, y mae yn amlwg y meddylir Asia Leiaf, a holl wledydd Ewrop; gwledydd tramor i'r Aipht a Judea.

'Duw a helaetha ar Japheth.' Gen. 9. 27. Yn ganlynol i brophwydoliaeth ei dad Noah am dano, yr oedd yn fwy helaeth na'i frodyr, mewn hiliogaeth a thiriogaeth hefyd. Yr oedd gan Japheth saith o blant; ond nid oedd gan Sem ond pump, a Ham bodwar. Hiliogaeth saith mab Japheth a boblogasant wledydd eang

iawn; sef holl Ewrop, Asia Leiaf, Media, parth o Armenia, Iberia, ac Albania; holl wledydd eang y gogledd, yn y rhai y preswyliaid y Scythiaid gynt, ac y cyfannodda y Tartariaid yn bresennol; ac nid annhebyg i'r America gael ei phoblogi gan rai o'i hiliogaeth gogleddol, yn croesi cyfyng-fôr Anian. Edr. enwan meit-ion Japheth.

'Efe a breswylia yn mhebyll Sem; a Chanaan fydd was iddo ef.' Efe, sef Duw, a breswylia yn mhebyll Sem. Cyflawnwyd hyn yn nodedig trwy fod Duw yn adnabyddus i'r Hebraeid, yn cael ei addoli gauddynt, ac yn preswyllo yn y babell, ac wedi hynny yn y dem! yn eu plith; yr oedd megys yn cartrefu gyd â hwynt. Ond yn fwy nodedig byth pan y trigodd, neu *εσχυώσαν*, y *pabellodd*, yn eu plith, y Gair, yr hwn oedd grda Duw, a Duw oedd. Ioan 1. 14.—Gellir deall y rhagenw, *Efe*, hefyd fel yn cyfeirio at Japheth, sef y byddai i'w hiliogaeth ef breswyllo yn mhebyll Sem, sef yn y gwledydd a'r trigfanau y preswyliaid ei hiliogaeth yddynt. Y mae hyn hefyd wedi ei gyflawni yn hynod. Y Groegiaid a'r Rhufeiniaid, hiliogaeth Japheth, a oresgynasant Judea, a'r gwledydd eraill yn Asia yn perthyn i hiliogaeth Sem. Y mae yr Isellmyu, y Saeson, ac eraill o'r Ewropeaid, hiliogaeth Japheth, wedi meddiannu yr ynysoedd, a pharthau deheuol Asia—mewn ystyr ysbrydol, hefyd, y mae hiliogaeth Japheth yn mwynhau breintiau Sem; trwy eu derbyniod o wir grefydd, y maent yn wir Israeliaid trwy euwaediad y galon, ac yn gyd-etifeddion, yn gyd-gorph, ac yn gyd-gyfranogion o addewid Duw yn Nghrist a'r Iuddewon. Eph. 3. 6. Y mae y gair a gyfieithir *helaethu*, yn arwyddo *darbwyllo, denu*; a dichon osod allan effaith yr efengyl ya ennill cenedloedd o hiliogaeth Japheth at Grist. Act. 17. 4. a 18. 4. a 19. 10. a 28. 23, 24.

Y mae pawb sydd mewn un gradd yn gyd-nabyddus â hanasiaeth y byd a'i breswylwyr, yn gwybod yn dra hysbys fod hiliogaeth Canaan yn eu gwledydd, yn gaethweision i'r naill neu y llall o hiliogaethau Japheth trwy yr holl oesoedd. Gwelwn brophwydoliaeth Noah am ei fab hwn, yn mhob ystyr, wedi ei chyflawni yn hynod o fanwl, ac yn parhau i gael ei chyflawni hyd heddyw. Edr. Esgob Newton, *Dissert. I. on the Prophecies*. Am ei farwolaeth mae yr hanasiaeth sanctaidd yn ddystaw.

JAPHIA, יפית [*gwyddfa, lle yn ualedig o bell*] 1. Dinas yn Zabulon. Jos. 19. 12.—2. Brenin Lachis. Jos. 10. 3.—3. Mab Dafydd. 2 Sam. 5. 15.

JAPHLETI, dinas ar derfynau Benjamin, ac Ephraim. Jos. 16. 3.

IAR, y fenyw o'r adar. Iâr fynydd; iâr fflegan; iâr ddeor; iâr wydd; iâr goed, y *pheasant* fenyw; iâr fynydd, grug-iâr, iâr y mynydd. Y mae yr iâr yn nodedig yn mysg y creaduriaid direswm, am ei thyrnerwch a'i gofal

am ei chywion; rhydd ei hunan drostynt, i'w diogelu rhag y tywydd, neu unrhyw berygl; nid ydyw ei bywyd ei hun ond peth diystyr ganddi i'w diogelu hwy: dywedir iddi yn aml farw wrth y gorchfyl tirion, wedi ei gorchfygu gan oerfel gan y tywydd. Cyffelyba yr Arglwydd Iesu ei hun iddi yn hyn; y mae yn galw ac yn gwahodd pechaduriaid ato, ac yn eu diogelu, yn eu porthi, a'u cysuro yn effeithiol. Mat. 23. 37. Luc 13. 34. Edr. Sofl.

Nid afdadlon ond y lar. *Diar.*

Ni chwyn y lar fod y gwaich yn glaf. *Diar*

JARAH, יָרָח [dinoethlor] mab Ahaz o deulu Saul. 1 Cron. 9. 42.

JAREB, יָרֵב [ymryson] 'Efe a ddygir i Assyria yn anrheg i frenin Jareb.' Hos. 5. 13. a 10. 6. 'I'r brenin sydd yn ymyraeth a phob ymryson.' Horsley. Naill ai enw rhyw frenin Assyria, neu enw rhyw ddinas yr oedd yn frenin arni. Horsley a farna nad eu priodol ydyw, ond bod y gair yn ddarluniad o ryw frenin galluog, yr hwn a gymerai arno derfynu dadleuon rhwng is-freninoedd, ar yr ammodau-y gwelai ef yn dda. Y cyfryw oedd brenin Assyria, yn yr amser y cyfeiria y prophwyd ato. Edr. 2 Bren. 15. 19. a 16. 5—8.

JARED, neu JERED, יָרֵד [disgyn] mab Mahaleel, a thad Enoch. Bu fyw 962 o flynyddoedd. Gen. 5. 18, 19.

JARHA, [y lleuad] Aiphtiad, gwas Sesan. Rhoddodd Sesan ei ferch iddo yn wraig, a hi a ymddug iddo Attai. 1 Cron. 2. 34, 35.

JARIB, [yr hwn sydd yn lluosogi] mab Simeon. 1 Cron. 4. 24.

JARMUTH, יַרְמֻת [uchelfaoedd] 1. Un o'r dinasoedd noddfa yn llwyth Issachar, a roddwyd i felbion Gerson. Jos. 21. 29.—2. Dinas yn Judah. Jos. 10. 3. a 12. 11. a 15. 35. Neh. 11. 29.

JASEN, יָסֵן [hen] tad rhai o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 32. Gelwir ef Hazem y Gizoniad, yn 1 Cron. 11. 34.

JASER, יָסֵר [uniawn] llyfr Jaser. 2 Sam. 1. 18. 'Llyfr yr uniawn,' yn Jos. 10. 13.—'Llyfr rhyfeloedd yr Arglwydd.' Num. 21. 14. Tebygol mai casgliad cofiadwriaethol oedd o'r pethau mwyaf hynod perthynol i genedl Israel a'u rhyfeloedd. Nid oes dim ychwaeg o wybodaeth am dano.

JASEEL, un o lwyth Naphtali, a phen teulu. Num. 26. 48.

JASINCT, Heb. יַסְחֵרִית *Saes. Black marble.* Est. 1. 6. Arwydda y gair, medu Bates, marmor yn llawn o wythenau a llinellau o amryw liwiau crwydraidd ac afreolaidd, yn rhedeg yn ol ac yn mlaen. Prif ystyr y gair ydyw amrywiedig. 'Marmor amrywiedig.'

JASOBEAM, [y bobl yn eistedd] 1. Un o gedyrn Dafydd; mab Hachmoni, pen y cadbeniaid, yr hwn a ddyrchafodd ei waewffon yn erbyn tri chant, y rhai a laddwyd ar unwaith

ganddo. 1 Cron. 11. 11. Gelwir ef Adejno yr Esniad, a dywedir iddo ladd wyth chant, yn 2 Sam. 23. 8. Hwyrach i dri chant farw yn y fan, a'r lleill gwedi hyn. Gwel Scott. Neu hwyrach iddo ladd y 300 a'r 800, mewn dwy ymladdfa wahanol.—2. Corhiad, un o'r cedyrn a ddaethant at Dafydd yn Siclag. 1 Cron. 12. 6.

JASON, lletywr Paul yn Thesalonica. Act. 17. 7. Rhuf. 16. 21. Dywedir ei fod yn Es-gob yn Tarsus yn Cilicia. Geilw Paul, Jason a Sosipater 'ei geraint;' tebygol, am eu bod yn Iuddewon. Gwel Macknight.

JASPIS, Heb. יַשְׁפִּיץ *Gr. iaspis; Llad. JASPIS; Saes. JASPER.*—Maen gwerthfawr.—Mae saith math o Jaspis, ac o amrywiol liwiau; sef gwyrdd, nefliw, glas, porphor, gwyn, yn tebygu i'r grisial, &c. Ceir meini Jaspis yn yr India Ddwyreiniol, Persia, Syria, Armenia, Bohemia, Affrica, yr Aipht, America, &c. Y mae math o Jaspis llwyd-ddu i'w gael yn Lloegr, sef yn Yorkshire a Sussex. Gwel. Cyclopaedia. Jaspis oedd y trydydd maen yn y bedwaredd rês yn nwyfroneg yr arch-offeiriad. Exod. 28. 20. Sail gyntaf y Jerusalem newydd oedd faen Jaspis. Dat. 21. 19.—Yr oedd yr olwg ar yr hwn oedd ya eistedd ar yr orsedd, yn ngweledigaeth Ioan, yn debyg i faen Jaspis a Sardin. Dat. 4. 3.

Mae meini gwerthfawr yn cael eu defnyddio yn gyffelybiaethol gan yr Ysbryd Glan i ddangos amrywiol ragoriaethau yr Arglwydd, ei fawrhydi gogoneddus, ei ddysglaerdeb dwyfol, a'i werthfawrogrwydd yn ngolwg y rhai sydd yn ei adnabod, ynddo ei hun, ac yn ei holl oruchwyliaethau. Y mae yr olwg arno yn mhob peth fel Jaspis; yn ei lywodraeth, yn ei eiriolaeth, ac fel sylfaen ei eglwys. Dywedir mai y Jaspis o liw y porphor yw y goreu;* am hyny tebygol mai hwn a ddefnyddir gan yr Ysbryd Glan yn y manau uchod i arwyddo gogoniant santeiddrwydd tanlyd yr Arglwydd.

JATTIR, [rhagoroldeb] dinas yn Dan a roddwyd i'r Lefaiad o deulu Cohath. Jos. 15. 48. a 21. 14.

JATHNIEL, [rhodd Duw] mab Meseliu-iah, ac un o borthorion y deml. 1 Cron. 26. 2.

IAU, enw eilun-ddnau, a elwir Jove, neu JUPITER, oddiwrtb ba nn y mae dydd Iau yn cael ei enw. Edr. JUPITER.—Yr au, neu yr afu, mewn dyn ac anifel. Iau, sef ieuach. Iau, gwedd, atgor; megys iau o ychain. Luc 14. 19. Gwarog, cwplws; yr offeryn sydd yn arferedig i gyplws yr ychain a'u gilydd yn y wedd. Yr oedd pedwar math ar ieuau yn arferedig yn mhlith y Cymry, hyd mor ddiwedd-ar ag 1600, sef y beriau; y meiau; sef ieu a phedwar ŷch yn ochrog; y cyseiliau, sef iau a

* *Jaspis autem varii est coloris, et quidem viridis a Plinio laudatur ut optima, lib. 37. cap. 9. Alia tanquam ab eodem coloris purpurei et psellus exerte zati ἀριστήν ἢ κορυφουσα Optima quidem purpurea est. Vitrings in Ap-pocal. cap. 4. 3.*

chwecch o ychain yn ochrog; a hiriau, sef iau ag wyth o ychaid yn ochrog.

Dewis ai yr iau ai y fwyall. *Diar.*

Iau yn allegawl, a arwydda, 1. Llywodraeth gyflawn yr Arglwydd Iesu; ei athrawiaethau, a'i osodiadau sanctaidd yn ei eglwys. Mat. 11. 29, 30. Y mae en iau yn esmwyth, *χρηστος*, sef yn gysurus, yn hyfryd, yn gynnorthwyl, ac yn hardd. Y mae y geiriau, 'dygwch genyf,' yn arwyddo mai yr athrawiaeth y mae yr Arglwydd yn ei dygu, a feddylir wrth yr iau. Y dyben o'i thraddodi yw, i ddynion gael eu llywodraethu, a'u trefnu, yn mhob peth ganddi. Nid ydyw yr athrawiaeth o ddim lleed i ni os nad ydyw yn iau ar ein heneidiau, ac yn llywodraethu ar ein holl facheddan. Edr. BAION. Y mae yn esmwyth, os cymherir â iau, sef llywodraeth pechod; neu â chaethiwed yr hen gymmod toredig; ac â iau y defodau Iuddewig, a elwir 'iau caethiwed,' iau drom i'w dwyn. Gal. 5. 1. Act. 15. 10.

2. Iau yn aml, a arwydda caethiwed; y mae yr hwn sydd dani wrth ewyllys an arall, yn gorfod llafario yn galed, mewn cyflwr isel, dirmygedig. Gen. 27. 40. Lef. 26. 13. Eza. 9. 4. a 10. 27.—Gelwir hi 'iau haiarn,' i arwyddo ei bod yn galed, yn dolurus, ac yn anesmwyth. 1 Bren. 8. 51. Deut. 28. 48.

3. Unrhyw beth a fyddo yn peri blinder a gofid, a elwir yn iau, megys cystuddiau, a gorthymderau, .Galar. 1. 14. a 3. 27. Gwasanathyddiaeth isel, gaethiwus. 1 Tim. 6. 1. Edr. GWAS.

4. Gelwir priodas yn iau, am fod dau gwedi ymuno i gyd-dynu, i gyd-fywiolaethu, i gydwasanaethu yr Arglwydd, ac i fod yn gynnorthwyl i'w gilydd. 2 Cor. 6. 14. Edr. ANGHYMARUS.

IAWN, (awn) uniawn, cyflawn, cywir, cyfreithlon; pridwerth, dyhuddiant, dyhuddiad. Arwydda, 1. Gwobr; 'yn cymeryd iawn,' sef gwobr 'er mwyn gwyro barn.' Amos 5. 12.—2. Gwerth am einioes. Exod. 21. 30. Num. 35. 31. *Diar.* 13. 8. 'Pan rifech feibion Israel, dan en rhifedi; (*Heb. y rhai sydd i'w rhifo*) yna rhoddant bob un iawn am ei einioes i'r Arglwydd—fol na byddo pla yn eu plith.—Ni rydd y cyfoethog fwy, ac ni rydd y tlawd lai, na hanner siel.' Exod. 30. 12. Nid oedd neb nad oeddnt yn rhifadwy, i dalu yr iawn; megys plant a henafgwyr anaddas i ryfel. Num. 1. 42. Ac felly ymddengys fod gwragedd y Lefaid, wrth gymharu Exod. 38. 26. a Num. 1. 46, 47. Yr oedd hanner siel yn nghylch pymtheg ceinig o werth. Dyma y dreth a ofynwyd gan yr Arglwydd. Mat. 17. 24. Yr oedd y dreth yn dangos fod yr un gwerth yn eneidiau pawb, fod eneidiau pawb wedi eu colli, ac eisiau iawn drostynt; a bod Crist yr un fath, yn iawn dros bawb a gredant ynddo, ac mai efe yn unig sydd yn achub rhag y pla o ddigofaint dyledus i ni, yn gyflawn am ein

pechodau; yr hwn a'n prynodd, nid âg arian, neu aur, ond â'i werthfawr waed. Num. 31. 50. a 35. 31. 2 Cron. 24. 6. Job 33. 24. a 36. 18. Salm 49. 7. Mat. 20. 28. Marc 10. 45. 1 Tim. 2. 6. 1 Pedr 1° 18, 19.—3. Dyhuddiant, neu gymmod am fai; rhoddi y peth sydd gyflawn am drosedd, neu dros bechod, i gymmodi yr hwn y troseddwyd yn ei erbya. Yn yr ystyr hwn y gelwir yr Arglwydd Iesu yn iawn. 1 Ioan 2. 2. a 4. 10.

'Yr hwn a osododd Duw yn iawn.' Rhuf. 3. 25. 'Efe yw yr iawn dros ein pechodau ni.' 'Efe yw'r cyssyllat.' W. S. *Gr. λασμος* y *cymmod*, neu *aberth* y *cymmod*. Anfonodd Duw ei Fab i fod yn *λασμος*, *iawn*, neu yn aberth y cymmod dros ein pechodau ni. 1 Ioan 4. 10. 'Yr hwn a osododd Duw yn iawn.'—*ον προσθετο ο θεος λαστηριον, yr hwn a osododd Duw yn drugareddfa.* Y gair Groeg yma yw y gair arferir gan y LXX yn eu cyfieithiad o'r Hen Testament, am y drugareddfa.—*λαστηριον εκθεμα, gorchudd cymmodol.* Exod. 25. 17. LXX. Ar y drugareddfa, sef caead yr arch, yr oedd y gwaed yn cael ei daenellu gan yr arch-offeiriad, ar ddydd mawr y cymmod. Ond gall y gair, trwy drawseuwiad cyffredin yn yr ysgrifysau, arwyddo y pech-aborth, aberth y cymmod, ac felly yn addas cael ei gyfieithu yn iawn. Edr. TRUGAREDDFA, ARCH. Mae y ddau air yn cael eu priodoli i'r Arglwydd Iesu i ddangos mai efe yw yr aberth, ac efe yw y drugareddfa; ar ba un y mae y cymmod yn cael ei wneuthur; y mae Duw yn gymmodol, yn maddeu pechodau, yn gwrando gweddiau, yn llefaru a rhoddi cyfarwyddiadau i'w bobl. Fel iawn, neu bech-aberth, y mae ei berson ef wedi ei roddi yn lle eu personau hwy; cu pechodau hwy yn gyfrifedig arno ef, a chospedigasth eu heddwch hwy yn cael ei roddi arno ef. Am fod ei berson â bri, gwerth, a mawrhydi anfeidrol ynddo, mae efe yn iawn gwirioneddol, a gwerth ynddo ac yn ei ddyoddefiadau, cyd-bwys â'r bai, neu â beiau y rhai a ddyoddefodd drostynt. Pe buasai yn llai ei werth na'r holl bersonau a brynodd, a'r pechodau a roddwyd arno trwy gyfrifiad, ni buasai yn iawn; ond gan fod y Duw Hollwybodol, cyflawn, a cywir, yn ei alw yn iawn, y mae yn gwbl addas i ni ei olygu felly; ei barchu, a chredu ynddo felly; ac yn anaddas ac yn bechod dirfawr peidio ei olygu felly; neu roddi dim ato, na dim yn ei le fel iawn. Nid ydyw yr Ysbryd Glan yn galw dim arall yn iawn dros ein pechodau; ac y mae yn deyrnfrad yn erbyn holl drefn, cyfraith, a holl briodoliaethau Duw, i geisio gosod dim yn athrawiaethol yn ei le, neu gydag ef.

1. Y mae efe yn *iawn* o osodiad a threfniad dwyfol. Y gair *προσθετο*, a gyfieithir yma a *osododd*, sydd yn cael ei gyfieithu *arfaethu*. Rhuf. 1. 13. Eph. 1. 9. Arwydda *rhag arfaethu*, *rhag-furiadu*, *rhag-osod*; *gosod allan yn gyhoedd*, *gosod ger bron*. Ystyr mwyaf pri-

odol y gair yw, *gosod ger bron*, ond trwy drawsymudiad, arwydda *arfaethu*, *trefnu*, *gosod*. Y gosodiad hwn o eiddo Duw sydd yn gwneuthur Crist yn *iawn* dros ein pechodau. Ni buasai y cwbl ag yw ac a wnaeth Crist ddim i ni, na throsom ni, oni buasai y gosodiad dŵyfol o hono i'r dyben hyny. 'Anfonodd Duw ei Fab,' o'i fawr gariad, yn ganlynol i'r gosodiad hwn, 'i fod yn iawn.' Dyma ddyben penaf ei anfoniad, ei gnawdoliaeth, ei ddarostyngiad dan y ddeddf, a'i ddyoddefiadau yn ganlynol i hyny, sef i fod yn *iawn*. Gal. 4. 3, 4, 5. Yr oedd yn gweddu i Dduw gael iawn: nid oedd dim yn y nef nac ar y ddaear yn addas ac yn ddi-gonol, heb iddo anton ei Fab: nid arbedodd ei briod Fab; ond a berffeithiodd dywysog ein biechydwrfaeth trwy ddyoddefiadau. Heb. 2. 10.

2. Unig *iawn* yw: nid oes dim arall felly mewn un gradd, ac ni bydd dim byth. Pa beth bynag rhinweddol sydd gan ddyon, y mae yn ddyled arno i Dduw, ac yn ras oddi wrtho; am hyny ni ddichon fod yn *iawn*. Ond dyma beth unigol ar ei ben ei hun, sydd yn oruchel, yn ddyrchafedig, ac a hywerth anfeidrol ynddo, trwy osodiad dwyfol drosom ni, sef Iesu yn aberthu ei hun. Gwrthdrysych *unigol* ydyw hwn yn ei natur, ac yn ei werth, ac y mae meddwl y Duwdod yn gwbl foddol ar ran ei bobl; ac y mae yr holl briodoliaethau dwyfol yn gyd-ddyrchafedig ynddo. Nid oes dim yn y nef na'r ddaear i'w gyffelybu a'i gynharu, pa faint llai i'w gystadlu, ag ef. A phe byddai bosibl fod rhyw beth i'w gystadlu, eto *hwn* a osododd Duw yn iawn, ac nid dim arall. Yn ganlynol, ni bydd y Duwdod yn heddychol a neb byth, ond yn *hwn*; hyny fyddai ymadael a'i drefn, a gweithredu yn groes i'w osodiad ei hun, yr hyn sydd anmharch i feddwl am y Duw perffaith ddoeth, yr hrwn y mae ei feddwl yr un, a phwy a'i try?

3. Y mae yn *iawn* perffaith gyflawn a digonol. Ni buasai yn deilwng i'w alw yn iawn, oni buasai ei fod felly. Ansrif yw rhifedi y pechaduriaid a achubir, a dirifedi yw pechodau gwaeddfawr pob un o honynt; eto y mae Iesu Crist y Cyflawn yn iawn *cyflawn* drostynt oll. Os oedd yn addas i Dduw ofyn *dim* drostynt, yr oedd yn addas iddo ofyn *cyflawn iawn*: hyny a ofynnodd—a hyny a gafodd yn mher-son, gwaith, a dyoddefiadau yr Iesu. Heb ol-ygu hyny, nid yw aberth Crist yn ymddangos ond peth afreidiol. Pe buasai llai nag *iawn* yu ofynol, buasai yr aberthau Iuddewig yn ateb y dyben; ond gan fod *iawn* yn ofynol, anfonodd Duw ei Fab i *fod yn iawn*. Dywed Iesu ei hun iddo ddyfod 'i roddi ei einioes yn *bridwerth* dros lawer.' *Pridwerth*—*υποτιμωσις*, *gwerth*, *rhyddhad* dros lawer. *Pridwerth* yw cyd werth, neu gwerth cyfartal. Mat. 20. 28.

4. Os rhoddwyd *iawn*, y mae Duw yn gyflawn yn ei holl waith yn achub; y mae yn

cymmodi, yn maddeu, yn sancteiddio, ac yn glanhau, yn gwbl gyflawn, ac yn ogoneddus. Y mae yn 'dangos ei *gyflawnder* trwy faddeuant pechodau;' yn dangos uniondeb perffaith, hanfodol, a thragywyddol ei natur: ei gyflawnder diwyrni, yn ei holl oruchwyliaethau grasol.*

5. Gan fod *iawn* wedi ei roddi, y mae holl drefn iechydwrfaeth yn Nghrist wedi ei selio, ei sefydlu, a'i chadarnhau yn ddigryfned dros byth. Nis gellir byth ei diddymu, canys y mae yn gyflawn; y mae cyflawnder mawr y Duwdod ynddi yn ddysglaer, ac o blaid y cyflawniad o honi, Y mae yn gyflawn iddo achub, ac yn anghyflawn iddo beidio. Medd y Gwaredwr, 'Gollwng ef—myfi a gefais iawn.' Job 33. 24. Yr oedd yn gweddu i'w fawrhydi ofyn iawn; ac y mae yn gweddu cymaint iddo achub wodi cael iawn; y mae yr iawn yn gwneuthur cyflawnder yn hollol o blaid achubiaeth y pechadur sydd yn credu; sef yn gor-phwys ar, ac yn derbyn yr iawn hwn trwy ffydd. Y mae cadernid anfeidrol yn yr iechydwrfaeth trwy yr iawn, a diogelwch tragywyddol ac anfaeledig, i'r rhai sydd yn credu ynddo. Oni b'ai fod trefn fawr yr iechydwrfaeth yn *gyflawn*, ni buasai yn gweddu i'r Duw cyflawn, ac ni buasai yn deilwng o'n parch, ein derbynias, a'n hymorphwysiad arni; ond trwy iawn, y mae Duw yn ymddangos yn Dduw cyflawn ac achubydd; a 'Seion a waredir a barn, a'r rhai a ddychwelant ynddi a chyflawnder.' Esa. 1. 27. Edr. PRYNEDIGAETH.

JAZER, יַזְרַר [cymhorth] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, wrth draed mynyddoedd Gilead, yn gyfagos i afon Jazer, yr hon sydd yn rhedeg i'r Iorddonen. Num. 32. 35. Jos. 13. 25. Esa. 16. 8.

JAZERAH, יַזְרַחַר [yn perthyn i'r mochyn] mab Mezulam, a thad Adiel. 1 Cron. 9. 12.

JAZIZ, יַזִּיז [dyogleirdeb] Hagariad, pen bngeilydd Dafydd. 1 Cron. 27. 31.

JAZRAHIAH, [mae yr Arglwydd yn cyfodi] blaenor y cantorion yn y deml. Neh. 12. 42.

IBHAR, יְבָרָה [etholedigaeth, neu etholedig] mab Dyfydd. 2 Sam. 5. 15.

IBLEAM, יְבִלְעָם [casineb y bobl] dinas yn Issaachar. Jos. 17. 11. Barn. 1. 27. 2 Bren. 9. 27. 1 Cron. 6. 70.

IBSAN, אֲבִשָּׁן [lad y darian] priodor o Bethlehem, y'r hwn a farnodd Israel ar ol Jephtha, saith mlynedd. Yr oetd iddo 30 o feibion, a 30 o ferched. Claddwyd ef yn Bothlehem, Barn. 12. 10.

ICCES, עֲקֵשׁ [llygredig] Tecoiad, thad Ira, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 26.

ICONIUM, [yn dyfod] prif ddinas Lycaonia

* Nullam unquam editam Divinae iustitiae & iudicii exemplum illustrat. Gwel Vitrings, Com. in Isa. 1. 27.

yn Asia Leiaf. Gelwir hi yn bresennol *Gogni*. Paul a Barnababas a bregethasant yr efengyl yno; a llwaws mawr o'r Iuddewon a'r Groegwyr a gredodd; a sefydlwyd yno eglwys drwy hyny, yr hon a barhaodd dros 800 mlynedd. Yma, meddant, y clywodd Tryphena a Thyphosa Paul yn pregethn (Rhuf. 16. 12;) ac yma hefyd y cafodd y wryf enwog a merthyr, Thecla, ei dychwelyd i'r ffydd. Gorfod ar yr apostolion ffoi i Lystra a Ierbe, gan yr erldigaeth a gyfodwyd yno. Mae yn bresennol yn meddiant y Twrc, a'r Cristionogion yn isel arnynt, fel yn holl wledydd y bwystfil hwn. Act. 13. 51. a 14. 1—5. a 16. 2.

ICHABOD, [*pa le mae y gogonians*] mab Phineea, ac wryf Eli yr arch-offeiriad. Ei fam a esgorodd arno gan glywodd a newydd athrist, ddal arch Duw gan y Philistiaid. 1 Sam. 4. 21. Edr. Eli.

IDALAH, [*llaw y llw*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 15.

IDLAPH, [*dyhidlor*] mab Nachor. Gen. 22. 22.

IDO, [*fy llaw, a fy nhyt*] 1. Mab Joah. 1 Cron. 6. 21.—2. Tad Ahinadab, tywysog yn Mahanaim. 1 Bren. 4. 14.—3. Tad Barachiah, a thaid Zechariah y prophwyd. Zech. 1. 1.—4. Yr oedd prophwyd o'r enw, yr hwn a ygrifenodd hanes Abiah brenin Judah. 2 Cron. 13. 22. Nid oes dim ychwaneg o hysbyswydd am dano.—5. Mab Zechariah, swyddog a osododd Dafydd ar hanner llwyth Manasseh. 1 Cron. 27. 21.—6. Penaeth y Nethiniaid. Ezra 8. 17.

IDUMEA, a **DUMA**. Edr. **EDOM**, **ESAU**. Galwyd y wlad wrth yr onw *Edom*, neu yn ol y Groeg, *Idumea*, oddiwrth Edom nen Esau, yr hwn a'i hiliogaeth a gyfanneddodd yn y wlad hon, neu Seir, fel y gelwid hi, lle y preswyliai yr Horiaid gynt. Yn yr yr ystyr mwyaf eang, yr oedd yn cyrhaedd o'r Môr Coch i lynclyn Elan. Yr oedd hon yn wlad dra mynyddig, yn cynnwys mynyddoedd Seir a Hor. Ond yn fwyaf neillduol wrth Edom, yn yr ysgrythrau, y deallir y wlad rhwng y Môr Marw a'r Mor Coch a alwyd Arabia Petraea, neu Arabia Garegog, prif ddinas pa un oedd Petraea. Yn amser caethiwed yr Iuddewon yn Babilon, gyrwyd yr Edomiaid o'r wlad hon gan y Nabatæaniaid, a chymerasant feddiant o'r rhan hono o wlad Judea a berthynai gynt i holl lwyth Simeon, a hanner etifeddiaeth llwyth Judah. Hon yw yr Idumea, a'i phreswylwyr yw yr Edomiaid y sonir am danynt ar ol y caethiwed. Gwedi dyfodiad yr Edomiaid i'r wlad hon, Hebron, yr hon o'r blaen oedd brif ddinas llwyth Judah, a ddaeth yn brif ddinas Idumea. Y wlad hon a elwir Idumea yn Marc 3. 8. Geilw rhai Edom yn yr ystyr gyntaf, Edom ddwyreiniol, prif ddinas pa un ydoedd Bozra, yn sefyll tuag Edrai; yr oedd rhan arall

o honi yn cael ei galw, Edom ddeheuol. Edr. *Prideaux's Connect. Part. I. b. i. Part. II. b. iii.*

Yn mendith Isaac i Esau, dywed, 'Wele, yn mrasder y ddaear y bydd dy breswylfod, ac yn mysg gwllith y nefoedd oddi uchod. Wrth dy gleddyf hefyd y byddi byw, a'th frawd a wasanaethi; onid bydd amser pan feistrolech d. ac y torech ei iau oddiam dy wddf.' Gen. 27. 39, 40. Wrth y geiriau hyn gellir barnu fo mynyddoedd Seir yn ffrwythlawn gynt, bet bynag ydynt yn bresennol. Num. 20. 17. Oblegid pechodau y trigolion gosododd yr Arglwydd lawer gwlad fras, fel bithan, yn ddieth cithwch, a'u hetifeddiaethau i ddreigiau yr aialwch. Mal. 1. 3. Salm 107. 34. Yr oedd gan yr Edomiaid frenin yn mhell cyn yr Iuddewon: ar y cyntaf yr oedd ganddynt ddugiaid neu dywysogion, yn llywodraethu arnynt. Gen. 36. 31. Pan yr oedd Israel yn ymdaith yn yr aialwch, yr oedd ganddynt frenin, yr hwn a bobl a nacodd gonad iddynt fyned trwy ei gwlad. Num. 20. 14, 21. Ond tebygol iddynt edifarhau gwedi hyny, ac iddynt roddu ymborth iddynt am arian, er na chwasant fyned trwy eu gwlad. Deut. 2. 28, 29. Nid oes genym hanes am danynt dros 400 o flynyddoedd gwedi hyn. Dafydd a'u darostyngodd, yn ol prophwydoliaeth Isaac, y byddai Esau wasanaethu ei frawd. Yr oeddynt yn dra anesmwyth dan yr iau; Hadad eu tywysog a ddygwyd i'r Aipht; dychwelodd yn newedd teyrnasiad Solomon, ac a osododd ei bar yn frenin o du ddeheuol ddwyrain i wlad Edom; ond yr oedd Edom ddeheuol yn ddarostyngedig i freninoedd Judah hyd deyrnasiad Jehoram mab Jehosaphat, 'pan y gosodasant frenin arnynt eu hnnain.' 2 Sam. 8. 14. 1 Bren. 11. 14—25. a 22. 47. 2 Bren. iii. Amos 2. 1. 2 Cron. 20. 10, 21. a 11. 8. Amos 1. 6—9. Hyd yn hyn yr oedd Edom yn nwyllaw breninoedd Judah er dyddiau Dafydd, ac yn cael ei llywodraethu gan raglariaid danynt. Am beehod Jehoram gosodd yr Arglwydd ei trwy dynu ei amddiffynfa oddi wrtho, ac Esau, yn ol prophwydoliaeth Isaac am dano, a dorodd yr iau oddiam ei wddf, gwedi ei wasanaethu dros amryw genedlaethau. Gen. 27. 40. Ni buont wedi hyn yn ddarostyngedig i freninoedd Judah. 1 Bren. 22. 47. Jehoram a'u gorchfygodd a lladdfa fawr. Amaziah a ruthrodd i'w gwlad, a gymerodd Sela, a darawodd 10,000 o honynt, ac a gaethglindodd 10,000 y fyw; a hwy a'u dygasant i ben y graig yr adailadwyd eu dinas arni, ac a'u tafasant o ben y graig, yn greulon, fel y dryllwyd hwynt oll. 2 Cron. 25. 11, 12. 2 Bren. 14. 7. Dygodd eu duwiau hwynt ac a'u haddolodd; am be achos y digiodd yr Arglwydd wrtho. Yr Assyriaid a ddfrodasant eu gwlad yn ofnadwy dan Senacherib, neu ei fab Esarhadon. Esa. 21. 11, 12. a 34. 6.

Pan oedd Nebuchodonosor yn gwarchae ar

Jerusalem, yr Edomiaid a'i hannogasant i'w dynoothi hyd at y sylfaen; Salm 137. 7. Pum mlynedd ar ol hyny, y Caldeaid a ddfrodasant eu gwlad, ac a'i gwnaethant yn anialwch. Mor drwm y syrthiodd dialedd Duw arnynt, am eu crenlonder tuag at yr Iuddewon. Yn nghylch A. M. 3840, Judas Maccabeus a roddodd i'r cleddyf 40,000 o honynt. Yn nghylch A. M. 3874 Ioan Hilcanus a'u darostyngodd yn hollol, ac a'u cymbeliodd i gorphori a'r genedl Iuddewig, a chymeryd eu henwaedu. Cawn hancs am danynt cyn cymeryd Jerusalem dan Titus Vespasian, i lu o honynt encilio oddi wrth yr Iuddewon ag ysglyfaeth fawr. Nid oes hanes mwyach am danynt. Jer. 9. 25, 26. a 25. 9—21. a 27. 3. a 19. 7, 12. Galar. 4. 21, 22. Eze. 25. 12—14. a 32. 29. a xxxv. a 36. 2—35. Joel 3. 19. Esa. 11. 14. *Univ. Hist. Vol. II. a X.*

Am fod yr Edomiaid yn elynion creulon a pharhaus i'r Iuddewon, gelwir gelynyon yr eglwys, yn mhob oes, wrth yrenw Edom a Bozra. Esa. 63. 1. Ni bu, ac ni bydd, yr eglwys mewn un oes heb ei Hedomiaid; ond mae un cadarn buddugoliaethus o'i phlaid; a'u dystyrwia hwynt yn llwyr yn y diwedd, fel y gwnaeth a'r hen Edomiaid gynt.

IDDO, (idd) arferir ef fel berf yn y modd archadwy: ewch ato, ewch yn ei gylch; ewch. —'Iddo yn awr.' Iago 4. 13. a 5. 1. 'Felly yr awron.' W. S. ymyl y ddalen, *aye voir; Saes. Go to now; cyfryngdafn*, neu gyfryng-air yw, yn galw am ostieg neu sylw.

IE, (i-ē) yn wir, yn ddiann, echre, nend. Rhagferf gadarnhaol.—'Bydded eich ymadrodd chwi, ie, ie, nagē, nagē; oblegid beth bynag sydd dros ben hyn o'r drwg y mae.' Mat. 5. 37. Y mae rhai yn golygu y geiriau yn yr un ystyr â Iago 5. 12. 'Bydded eich ie chwi yn ie, a'ch nagē yn nagē,' a bod Iago yn cyfeirio at eiriau ein Hiachawdwr, Yr oedd yn ddull diarebol yn mhllith yr Iuddewon o ddynodi dyn geirwir ffyddlon trwy ddywedyd am dano, 'Mae ei ie yn ie, a'i nagē yn nagē,' hyny yw, gellwch ymddiried i'w air, fel y mae yn dywedyd felly y mae, ac fel y mae yn addaw felly y gwna. Y mae yr Arglwydd lesu yn annog i ddangos y cyfryw barch i wirionedd yn ein hymadroddion cyffredin ac y byddai ein ie a'n nagē yn llawn ddigon i roddi boddlonrwydd i bawb. Y mae pob peth dros ben hyn yn cyfranogi o natur llw, ac yn dangos cydnabyddiaeth o ryw ddrwg cuddiedig, pallod mewn gwirionedd yn gystal a duwioldeb; 'O'r drwg,' neu o'r *un drwg* 'y mae;' sef o'r diafol yn hudo, ac o ddrwg ein calonau yn cymeryd ein hudo ganddo. Hynod mor gyfiawn ac mor addas ydyw y rheolau sanctaidd a roddwyd i ni am ein holl ymarweddiad! Edr. **ADDEWID, AMEN.**

JEARIM, [*coedwig*] mynydd Jearim, neu y mynydd coediog, ar ba un yr oedd Baalah, neu

Ciriath-jearim wedi ei hadeiladu. Jos. 15. 10. Yr oedd y mynydd hwn yn nherfyn llwyth Judab.

JEBUS, יְרוּשָׁלַיִם [*mathrwr*] mab Canaan, a thad y Jebusiaid, y rhai oeddynt yn preswylie yn Jebus, neu Jerusalem, a'r mynyddoedd oddi amgylch. Yr oedd y Jebusiaid yn genedl ryfelgar, ac a gadwasant feddiant o Jerusalem nes eu gorchfygu gan Dafydd a'i filwyr. Jos. 15. 63. a 18. 28. Barn. 19. 11. 2 Sam. 5. 6.

JECAMIAH. 1. Mab Jeconiah. 1 Cron. 3. 18.—2. Mab Salum, o deulu Caleb. 1 Cron. 2. 41.

JECOLIAH, [*cyflawniad yr Arglwydd*] gwraig Amaziah a mam Azariah, breninoedd Judab. 2 Bren. 15. 2.

JECHONIAH, [*darpariad yr Arglwydd*] mab Joacim. 1 Cron. 3. 16.

JEDAI AH, [*gwybodaeth yr Arglwydd*] 1. Tywysog yn ail ddosbarth yr offeiriaid. 1 Cron. 24. 7.—2. Mab Harumaph. Neh. 3. 10.—3. Offeiriad a ddychwelodd o'r caethiwed, a 973-gydag ef. Ezra 2. 36.

JEDEIAH, Meronathiad, golygwr asynod Dafydd. 1 Cron. 27. 30.

JEDIAEL, [*gwybodaeth Duw*] mab Zimri o lwyth Manasseh; un o gedyrn Dafydd yn Siclag. 1 Cron. 11. 45. a 12. 20.

JEDIDAH, [*hawddgar*] merch Adaiah o Boscah, a mam Josiah brenin Judab. 2 Bren. 22. 1.

JEDUTHUN, Edr. ETAB.

JEZER, [*nyys y cymhorth*] mab Gilead, a phen teulu. Num. 26. 30.

JEHALELEEL, [*molianydd Duw*] mab Caleb, a thad Ziph. 1 Cron. 4. 16.

JEHAZIEL, (*yr hwn sydd yn gweled Duw*) mab Hebron o deulu Cohath. 1 Cron. 23. 19.

JEHDEIAH, (*un Arglwydd*) Lefiad, mab Subael. 1 Cron. 24. 20.

JEHSECEL, tywysog yr ugeinfed dosparth o'r offeiriaid. 1 Cron. 24. 16.

JEHIAH, [*byw yw yr Arglwydd*] porthor i'r arch. 1 Cron. 15. 24.

JEHIEL, יְהִיֵּל [*Duw a'i cymerodd*] 1. Tad Gibeon a gwr Maacha; Lefiad. 1 Cron. 9. 35.—2. Jehiel, neu Jeiel o lwyth Rauben. 1 Cron. 5. 7.

IEHOFAH, oddiwrth yr enw hwn cafodd y cenedloedd enwau en gau-dduwiau, Jao, Jou, Jove, Juve, Jovis pater, neu Jupiter; bôd hanfod. Mae y gair Hebraeg yn arwyddo sylwedd yn hanfodi trwy rinwedd, gallu a gweithrediad angenrheidiol, a boddol, ynddo ac o hono ei hun; yn cynnal ei hanfod o hono ei hun, yn ei drefn a'i holl berffeithiau.* Nid yw y gair

* Mae yn arwyddo, yn gyntaf, yr hwn oedd, sydd, ac a fydd, o hono ei hun; neu y Bon mwyf perffaith, par, a thrwyddol, yn hanfodi o hono ei hun, a thrwyddo ei hun: yn

Gr. Koptoc, na'r gair *Llad. DOMINUS*, na'r gair *Cymraeg Arglwydd*, yn gyfieithiadau addas o'r gair *Heb. יהוה* IEHOFAH, o herwydd eu bod oll yn arwyddo perthynas, yr hyn nid yw y gair IEHOFAH, megys fy Arglwydd, ein Harglwydd, &c. arwyddant fod rhyw un, neu rai, i arglwyddiaethu arnynt; ond nid oes un rhagenw byth yn gysylltiedig a'r gair IEHOFAH, fel y mae gyda'r enwau Elohim, Adonai; megys Elohah, Elohen, &c. Arwyddia y gair Hebraeg, Bod syml, yn hanfodi o hono ei hun, ac yn dibynu arno ei hun, ac yn ddiberthynas & dim, neu & neb arall. Yn y cyfieithiad *Ffr. Geneva*, arferir y gair *F. Eternal*, y tragywyddol, fel y mae yn Baruch 4. 22. 'O herwydd y mae gennyf obaith yn y tragywyddol o'ch iechydwrïaeth ohwi.' Y mae hwn yn air diberthynas, fel y gair IEHOFAH, ac yn hytrach yn gosod ei ystyr allan yn well na'r gair *Arglwydd*: canys nis gellir dywedyd yn briodol, *fy Nhragywyddol, eich Tragywyddyl*. I arwyddo perthynas ychwanegir enw dwyfol arall at yr enw IEHOFAH, *יהוה אללהינו* IEHOFAH *ein Duw ni*. Mic. 4. 5. *יהוה אללהינו* IEHOFAH *fy Nuw*. Dent. 4. 5, &c. *יהוה אחד* IEHOFAH *ein Harglwydd ni*. Neh. 10. 20, &c. Y gair IEHOFAH sydd yn mynegi hanfod syml, godidog perffaith Dduw, a'r enwau eraill a fynegant beth yw y Bod perffaith hwn tŷag at ei greaduriaid ac i'w bobl. Rhoddir ystyr y gair hwn yn gyflawn yn y geiriau yn Dat. 1. 4—8. a 4. 8. a 11. 17. Exod. 3. 14. *απο του ου και ο ην και ο ερχομενος*,* 'Yr hwn sydd, a'r hwn a fy, a'r hwn sydd ar, neu i ddyfod'—neu fel y cyfieithir yr un geirian yn pen. 11. 17. 'Yr hwn wyt, a'r hwn oeddit, a'r hwn wyt yn dyfod.' Geiriau sydd yn gosod allan hanfod anamgyffredadwy, ac annhraethadwy; yr hwn sydd yr un digyfnawid, mewn mawrhydi gogoneddus, nad ydyw amser yw perthyn iddo, na dim terfynau iddo o ran amser na hanfod.—Hefyd mae yr enw IEHOFAH nid yn unig yn arwyddo Bod perffaith, digymysg, ac addidhynol, ond hefyd ei fod yn ffynon, ac yn achos effeithiol o bob bodau eraill; creawdydd a chynnaliwr pob peth. 'Myfi yw yr Arglwydd,' neu IEHOFAH, medd ef, 'sydd yn gwneuthur pob peth, yn estyn y nefoedd fy hŷrau, yn lleddu y ddaear o honof fy hun.' Esa. 44. 24. 'O hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef, y mae *τα παντα*, pob peth.' Rhuf. 11. 36. Hefyd, yn y trydydd lle, y mae yn arwyddo ei waith

all, yr hwn sydd yn greawdwr, awdwr a chynnaliwr pob peth a fu, sydd, neu a gydd; yn olaf, yr hwn sydd yn berffaith eirwir, so yn gyson yn ei addewidion; yr hwn sydd yn stor o roddi cyflawnad a bod sylweddol i'w addewidion. Nid oes un o'r tri pheth hyn yn perthyn i neb, ond i Dduw yn unig. Zenoh. De nat. Del lib. 1. c. 22.

* Y mae yn amlwg i bob un hysbysu yn yr iaith Rceg, nad ydyw y geiriau hyn yn ol rheolau gramadegol yr iaith; i fod felly, buasant *του οντος, ος ην, του ερχομενου* Mae y Bod dwyfol yn annarllunadwy mewn un iaith. Gellir barnu fod y geiriau Groeg wedi eu rhoddi fel y maent, i osod allan trwy arall-air, gyflawn ystyr *יהוה* *αυτου* yn Exod. 3. 14. Gwel Beza, Vitringa in loc.

yn rhoddi bod i'w eirian, ei addewidion; a thrwy hyn yn rhoddi bod i eglwys sanctaidd ogoneddus iddo ei hun, o holl ddiddymrwydd, ffeidd-dra, a dinystr y cwmp. Exod. 6. 3. Esa. 43. 10. Priodolir yr enw IEHOFAH yn unigol i'r Bod dwyfol, ac y mae yn gwbl ambriodol i un creadur. 'Efe yn unig sydd IEHOFAH.' Salm 33. 18. Y mae angelion a swyddogion yn cael eu galw *אלהים* *duwiau*, Salm viii. a lxxiii. ond *απολυετων υνορα*, enw anghyfranog ydyw hwn. Doeth. 14. 21. Y mae yn cynnwys pob amser ynddo, sef y fu, y sydd, a'r dyfodol; mwyaf ardderchog yw o'r holl enwau trwy ba rai y rhyngodd bodd i'r Arglwydd ddadgyddio ei hun yn ei air.

Y mae yr enw anghyfranog hwn yn cael ei briodoli yn aml yn yr yagrythyrau i'r Arglwydd Iesn, ac yn brawf diambenol o'i Dduwdod. Cymharer yr yagrythyrau canlynol yn Hebraeg. Esa. 6. 1—5. & Ioan 12. 41—Esa. 45. 24, 25. Jer. 23. 5, 6. & Act. 13. 39. 1 Cor. 1. 30, 31. a 6. 11. Esa. 40. 3. & Mat. 3. 1, 3. Marc 1. 3. Luc 3. 3, 4. Ioan 1. 23.—Mal. 3. 1. & Marc 1. 2, 3.—Esa. 44. 6. & Dat. 1. 17, 18.—Joel 2. 32. a 3. 16. & Rhuf. 10. 13. Oddiwrth yr yagrythyrau hyn, gwelir yn gwbl eglur fod *Iesu* yn *Iehofah*, sef yn Fod hunan-hanfodol, a hunan-ddibynol, goruwch pawb yn Dduw bendigedig yn oes oesoedd.—Y mae yn cael ei briodoli hefyd i'r Ysbyrd Glan, fel y mae yn eglur wrth gymh. Esa. 6. 8, 9. & Act. 28. 25. a llawer o fanau eraill. Yn ein cyfieithiad Cymraeg ni o'r Beibl, y mae weithian gwedi ei adael heb ei gyfieithu; ond y rhan amlaf cyfieithir ef *Arglwydd*, ac argreffir y gair mewn prf lythyrenau i'w wahaniaethu oddiwrth y gair *Arglwydd* pan y mae yn cael ei roddi am y gair *Adonai*. Cyfieithir ef hefyd yn aml *Duw*, pan y byddo yn gysylltiedig a'r gair *אדוני יהוה* megys *אדוני יהוה Adonai Iehofah*, yr *Arglwydd Iehofah*. Y mae geiriau fel hyn yn aml yn y prophwydi: 'fel hyn y dywed yr Arglwydd Dduw,' sef Adonai IEHOFAH, yr Arglwydd IEHOFAH. Ezec. 33. 25, 27. a 34. 8, &c. Yn aml rhydd *Esaiah* y gair *עבארת* *tsabaoth*, y *lluoedd*, at y ddau eraill; *אדוני יהוה עבארת* *Adonai Iehofah tsabaoth*, yr *Arglwydd Dduw y lluoedd*, neu yn *fwy* addas, yr *Arglwydd, IEHOFAH y lluoedd*. Esa. 3. 15. *et. al.* freg. Y mae yr Inddewon wrth ddarllen yr yagrythyrau er's amryw oesoedd, yn edrych arno yn rhy sanctaidd i'w swnio; ond pan gyfarfyddnt ag ef, swniant *Adonai*, neu *Elohim*, yn ei le, ond *Adonai* y rhan amlaf.

'Mi a ymddangossais i Abraham, i Isaac, ac i Jacob, dan enw *באלי-שדי* *with Duw Hollalluog*: ond erbyn fy enw IEHOFAH, ni bum adnabyddus iddynt.' Exod. 6. 3. Y mae yr Arglwydd yn cymeryd enwau arno, ac yn eu hysbysu i ni, nid o'i ran ei hun, ond o'n rhan ni, fel trwy yr enwau y caffom adnabyddiaeth o hono, a pha fath un yw; fel trwy hyn y

delom i'w garu, ei addoli, credu ynddo, ufuddhau iddo, &c. Ac mae yn dadguddio ei hun trwy amryw enwau, o herwydd ein gwendid ni i amgyffred am dano; nid fel pe b'ai ynddo amrywiaeth, neu wahanol betrau, canys Bod diranau, a digymysg ydyw; ond i roddi i ni wahanol olygiadau aruo, yn ol gwendid ein dealltwriaethau meidrol a therfynedig, i amgyffred am Fob anfeidrol a diderfyn. Er, wedi y cwbl, nas dichon meidroldeb gynnwys anfeidroldeb, eto trwy yr enwau mae yr Arglwydd bendigedig wedi amlygu ei hun i ni ynddynt, gullwn, trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glan arnom, gyrhaedd gradd digonol o wybodaeth o hono, angenrheidiol i ni er ein hiechydwr-iaeth.

1. Mae rhai enwau yn gosod allan ei fod a'i hanfod; nid yn gosod allan ei hanfod yn gyflawn i ni, hyny sydd dra phell tu hwnt i bosibl-rydd; ond ei fod yn hanfodi, a hyny yn y dull mwyaf cyflawn a pherffaith; megys yr enwau *Iah, Iehofah*.

2. Mae enwau eraill yn gosod allan y gwahanol bersonau yn yr hanfod, eu hundeb hanfodol, a'u perthynas a'u g lydd; megys y gair *Heb. אלהים Alheim*, a gyfieithir *Duw*; *ἰσως-τατος, person*; a'r enwau *Tad, Mab*, ac *Ysbryd Glan*.

3. Eraill sydd yn gosod allan pa fath yw yr hanfod diarngyffred hwn, a elwir yn gyffredin, ei *briodoliaethau*; nid pethau achlysuol i'r hanfod ydynt, a gwahanol oddi wrtho, canys felly byddai *rhanau* yn Nuw, ond yr hanfod ydynt; hanfod Hollalluog, hollbresennol, sanctaidd, cyflawn da, &c. ydyw. Gallu ydyw yr hanfod, sancteiddrwydd ydyw yr hanfod, &c. Lleferir am dano yn aml yn yr ysgrifthyrau, yn y dull neillduedig (*abstract*) hyn, yn gystal a dull cysylltiedig (*concrete*) megys, *Duw cariad yw*; *goleuni yw*; *daioni yw*; *nid yn unig mae yn caru, yn oleu, yn dda*.

4. Mae enwau eraill yn gosod allan yr hyn nad yw, megys, *anfarwol, anweledig, &c.*

5. Mae enwau eraill yn gosod allan ei berthynas a'i greaduriaid, a'i weithrediad tuag at ynt fel eu creawdwr, cynnaliwr, a'n llywodraethwr: a'i berthynas a'i bobl, a'i weithrediad tuag at ynt fel *Duw yr iehydwr-iaeth*, megys *inchawdwr, gwaredwr, prophwyd, offeiriad, &c.*

6. Mae rhai o'r enwau dwyfol yn gyfranogol i'w greaduriaid, fel mae rhyw beth o'u creawdwr i'w weled ynddynt; ond nid oes un enw yn perthyn iddynt yn yr un dull y mae yn cael ei briodoli iddo ef. Mae pob creadur a hanfod ganddo, ond nid yw yn addas galw un creadur yn *Iehofah*; sef yn hanfod pur, ynddo ac o hono ei hun, ac yn rhoddi bod a hanfod i bob peth arall; sef hanfod a ffynon yr holl hanfodau eraill, yn yr ystyr a soniwyd. Y mae pob creadur yn cyfranogi ac yn dibynu yn gwbl ar ei greadwr am bob peth; ac y mae pob peth ynddo yn feidrol ac wrth feisur; ond yn yr Arglwydd nid oes dim cyfranogiad, dibyniad, na mesurau.

7. Mae doethineb dwyfol wedi gwelod bod yn dda amlygu ei hun yn raddol i'w eglwys, lawer gwaith, ac mewn llawer modd, o bryd i bryd. Edr, *DADGUDDIAD, EGLWYS*. Felly y mae yn mynegi yma ei fod yn rheddi i Moses ychwanegol ddadguddiad o hono, i'r hyn a roddodd i'r patrieirch, i Abraham, Isaac, a Jacob.

8. Mae yr amlygiadau ychwanegol i'w gwelod yn cael eu rhoddi yn gyffredinol, yn wyneb rhyw amgylchiad ar yr eglwys yn gyffredinol, neu rhyw un aelod neillduol o honi ag oedd yn gofyn hyny. Wrth wneuthur y cyfammod a'r patrieirch, yr oedd yn ofynol ei fod yn מְדַבֵּר -- *Dduw hollalluog, hollgyfoethog*, fel y mae y geiriau yn arwyddo, yn abl cyflawni yr hyn-oll oedd wedi ei addaw iddynt; eu ffydd yn gorphwys ar gyflawnder a ffyddlondeb yr addaw: ond wrth yr enw *IEHOFAH*, ni bu adnabyddus iddynt. Nid yw y geiriau yn dywedyd nad oedd yr enw *IEHOFAH* yn adnabyddus iddynt, ond nid oedd *efe* yn erbyn yr enw hwn yn adnabyddus iddynt, sef yn gyweithredu yn gyfatebol i'r enw hwn, yn rhoddi bod a sylweddiad i'w addewidion iddynt hwy. Yr oedd ynt wedi ei adnabod yn *Dduw hollalluog* wrth gyhoeddi ei addewidion, yn eu cynnal i ddysgwyl yn ddiysgog wrthynt, ac yn eu hamddiffyn rhag eu holl elynion; ond yn awr mae yn addaw i Moses nid y byddai iddo adnabod yr enw *IEHOFAH*, yr hwn oedd hysbys i bawb o honynt, ond y byddai iddo gael ei adnabod *ef erbyn* yr enw hwn, yn gwirionedd y hyn a adlawodd iddynt hwy, yn ngwaredigaeth ei bobl o'r Aipht, a'u dygiad i Ganaan. Os gol-ygir y waredigaeth ryfedd hon fel yn gysgod, fel mae yn ddilys ei bod, o'r waredigaeth ryfeddach trwy Grist, gellir dysgu hyn o addysg fuddiol, mai trwy Grist, a gwaredigaeth yr eglwys ganddo, y bydd yr amlygiad mwyaf o'r hanfod dwyfol, a roddir byth. Hefyd, mae y waredigaeth yn anfehadwy, gan fod *IEHOFAH* yn cyflawni yr hyn a addawodd y *Dduw Hollalluog*. Mae rhai yn dewis darllen y geiriau mewn ffordd o ofyniad, fel hyn, 'Oni bum i adnabyddus iddynt erbyn fy enw *IEHOFAH*? Fel pe buasai yr Arglwydd yn coffau hyn fel annogaeth i ffydd Moses i ymddiried ynddo, yr wyneb yr anhawsderau presennol ar ffordd Moses; ond mae fy meddwl i yn esmwyth yn y golygiadau uchod. Edr. Zanch. *De Natura Dei. c. 13. sec. 4.* Ainsworth, *in loc.*

'Ac Abraham a alwodd y lle hwna, *Iehofah-jire*, yr *Arglwydd a edrych*, neu yn ddyoddefol, yr *Arglwydd a welir*. 'Yn y mynydd y gwelir yr Arglwydd., Dr. M. Fel y dywedir hyd heddyw, hyny yw, yn yr oesoedd a ddalai, yn y mynydd hwn *IEHOFAH* a welir: yn y fan hon yr ydym yn dysgwyl ei ymddangosiad. Yn y mynydd hwn yr adeiladwyd y doml, lle y dewisodd *Duw* roddi ei enw ynddo, y dyma y fan yr aberthodd Crist ei hun, yr hwn yr oedd Isaac yn ei gysgodi. Gen. 22. 14.

JEHOIADA, [*gwybodaeth yr Arglwydd*] 1. Tad Benaiah, tywysog y Cerethiaid a'r Pelethiaid. - 2 Sam. 8. 18. a 20. 23.—2. Offeiriad call, duwiol, yr hwn a olynodd Azariah yn yr offeiriadaeth, ac a olynwyd gan ei fab Zachariah. Achubodd fywvd Joas mab Joram rhag creulonder Athaliah, a llywodraethodd Joas yn dda tra bu byw; ond ad-dalodd Joas ei garedigrwydd yn ffaidd iawn, trwy ladd ei fab Zachariah. 2 Bren. xi. a xii. 2 Cron. xxiii. a xxiv. Edr. **ATHALIA**, **JOAS**, **ZACHARIAH**.

JEHOIARIB, tywysog y dosparth cyntaf o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 7.

JEHORAM, neu **JORAM**, יְהוֹרָם [*dyrchafiad yr Arglwydd*] 1. Mab Jehosaphat brenin Judah, a daw Ahab brenin Israel. Bu Athalia yn annogaeth iddo i wneuthur yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd fel y gwnai tŷ Ahab. Gwnaeth ei dad ef yn gyd-lywodraethwr âg ef yn y deyrnas, cyn ei farwolaeth. Wyth mlynedd y teyrnasodd efe yn Jerusaleim; lladdodd ei holl frodyr, y rhai oeddnt dywysogion ar ddinasoedd caerog. Tystiolaetha yr Arglwydd am danynt yn llythyr Elias, 'eu bod yn well nag ef;' gellir gobeithio gan hyny eu bod yn dduwiolion gwirioneddol, ac hwyrach iddynt ddyoddef fel merthyron yn achos crefydd. 2 Cron. 21. 13. Gwrthryfelodd yr Edomiaid yn ei erbyn ef; ac er iddo eu taro & lladdfa fawr, eto nis darostyngodd hwynt mwyach dan lywodraeth Judah. Libna, dinas yr offeiriad, a wrthryfelodd hefyd oddtan ei law ef. Am yr ysgifen a ddaeth ato oddiwrth Elias y prophwyd, Edr. **ELIAS**. Gwedi hyny y Philistiaid a'r Arabiaid a ddaethant i fynu i Judah, ac a'i drylliasant hi, ac a gaethgludasant yr holl gyfoeth a gafwyd yn nhŷ y brenin, a'i feibion hefyd, a'i wragedd, fel na adawyd mab iddo ond Jehoahaz yr ieuengaf. Gwedi hyn oll, yr Arglwydd a'i tarawodd yn ei ymysgaroedd & chlefyd anaole, yr hwn a barhaodd dros yspaid dwy flynedd; a'i ymysgaroedd ef a aethant allan gyda'i glefyd; felly yn ddechrynllyd ac yn druenus y buefe farw o glefydau drwg. Y bobl ni wnaethant iddo gynen, fel cynen ei dadau. Tarawodd yr Arglwydd y dyn hwn & dyrnod trwm, ei bobl hefyd, ei wragedd, a'i blant, a'i holl olud, am ei anwiredd: 'aeth ei goluddion allan gyda'i glefyd o ddydd i ddydd.' 'Dian fod Duw a farna ar y ddaear.' Salm 58. 11. 2 Cron. 21. 12—20. 2 Bren. 1. 17. a 8. 16—20.—2. Mab Ahab brenin Israel. Gwnaeth ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ond nid fel ei dad a'i fam; canys bwriodd ymaith ddolw Baal; ond ni chiliodd oddiwrth bechodau Jeroboam. Lladdwyd ef gan Jehu yn maes Naboth, yn ol geiriau yr Arglwydd trwy Elias, wrth Ahab ei dad. 1 Bren. 21. 29. 2 Bren. iii, iv, v, vi, viii, ix, x. 2 Cron. xxii. Edr. **ELISEUS**, **JEHOSAPHAT**, **JEHU**.

JEHOSAPHAT, יְהוֹשָׁפָט [*yr Arglwydd*

sydd yn barnu]. 1. Mab Ahilud, cofiadur Dafydd a Solomon. 1 Bren. 4. 3.—2. Mab Paruah, swyddog ar lwyth Issachar, yn amser Solomon. 1 Bren. 4. 17.—4. Mab Asa brenin Judah, ac Azubah merch Silhi. Jehosaphat oedd 26 oed pan ddaeth i'r orsedd ar ol ei dad, A. M. 3090, teyrnasodd 35 o flynyddoedd. I gadarnhau y deyrnas yn erbyn Israel, rhoddodd fyddinoedd yn ninasoedd caerog Judah, ac yn ninasoedd Ephraim, y rhai a ennillodd ei dad, a rhaglawniaid yn ngwlad Judah. Yr Arglwydd a fu gyd ag ef, oblegid iddo rodio yn ffyrdd Dafydd ei dad, ac a sicrhaodd y freiniaeth yn ei law ef; ac fel y cynnyddodd mewn cyfoeth, 'dyrchafodd,' neu 'yr ymgyrhaodd, ymgalonodd, ac yr hyfaodd, yn ffyrdd yr Arglwydd;' dyrchafodd nwechlaw ofnau a digalonid; ac wnebodd ar anhawsderan ar y ffordd gyda gwroldeb a pharodrwydd meddwl. Y mae achos yr Arglwydd yn deilwng i ni i ymhyfhan o'i blaid, a'i ddwyn yn mlaen yn wrol. Yn y drydedd flynyddyn o'i deyrnasiad, anfonodd bump o dywysogion, naw o Lefiaid, a dau o'r offeiriad, trwy ddinasoedd Judah, i ddyagu y bobl yn nghyfraith yr Arglwydd. Amgylchasant holl ddinasoedd Judah & llyr cyfraith yr Arglwydd gyda hwynt, a dysgasant y bobl. Yr oedd hon yn ffordd hynod o addas i ddiwygio y wlad yn effeithiol. Tra yr oedd yr offeiriad a'r Lefiaid yn esgeuluso addysgu y bobl, yr oedd holl ddiwygiadan eu breninoedd yn hytrach trwy awdurdod cymhelliadol, na thrwy argyhoeddiad o bechadurusrwydd eilunaddoliaeth, ac o ragoriaeth o gwir Dduw a'i addoliad; am hyny yr oedd y bobl yn eu tywyllwch yn fuan yn llithro i'r un pechodau. Gwnaeth Asa yn dda trwy annog y bobl i gyfammodi yn gyhoeddus & Duw; ond gwnaeth Jehosaphat yn well trwy ychwanegu addysgu y bobl fel hyn yn nghyfraith yr Arglwydd, yn gyhoeddus. Yr oedd y tywysogion wedi eu rhoddi at y gwaith hwn gyd â'r offeiriad a'r Lefiaid, yn dra addas i'r dyben i'w hannog, eu hamddiffyn, a'u hanrhydeddu, yn eu gwaith pwysfawr a pharchus; ac hefyd i annog y bobl i wrando a derbyn addysg ganddynt. Yr oedd y tywysogion yn gweini, hwyrach, fel swyddogion gwladol, yn gwneuthur barn a chyfiawnder; ac wrth wneuthur hyny, yn annog y bobl oddiwrth y brenin, fel ffordd i'w foddhan, i dderbyn addysgiadan yr offeiriad yn nghyfraith yr Arglwydd. Diameu eu bod oll yn wir detholedig, ac yn enwog am eu gwybodaeth o gyfraith yr Arglwydd, eu huniondeb bucheddol, a'u duwioldeb diffuant. Yr oedd yr addysgwyr teithiol hyn yn gadernid i'r offeiriad a'r Lefiaid sefydlog yn yr amrywiol ddinasoedd; ac yn annogaeth iddynt ddilyn yn ddyfal yn eu gorchwyl tra phwysfawr ac angenrheidiol. Y mae addysgwyr teithiol fel hyn, yn ddynion o wir dduwioldeb, a chymwysderau addas i'r gwaith—yn hunan-ymwadol, yn ostyngedig, yn addfwyn; yn 'ceisio nid yr

eiddynt eu hunain, ond yr eiddo Crist Iesu; yn llwyr ymroddi i'r gwaith, ac yn fyddlon yn mhob rhan o hono—gwedi bod yn mhob oes, o ddefnydd neillduol i achos crefydd a duwioledeb yn y byd, fel y tystia holl hanesiaeth eglwysig. Trwy y moddion hyn y dygwyd yn mlaen bob diwygiad, ac adfywiad cyffredin ar grefydd yn y byd. Addysgwyr teithiol, yn gyffredinol, sydd wedi paratoi y ffordd a rhagflaennu gweinidogaeth sefydlog; a gwedi sefydliad eglwysi, a gweinidogaeth reolaidd sefydlog, buddiol iawn yw bod yr holl eglwysi yn cyfranogi o ddoniau holl genadon yr Arglwydd o fewn cyrhaedd iddynt; yn y dull hwn byddai gweinidogion yn annogaethol ac yn gynnorthwyol i'w gilydd, a'r eglwysi yn fwyaf tebyg o gael ymgeledd: ond fel y sylwyd eisoes, rhaid i'r cyfryw addysgwyr teithiol fod yn ddyinion o wybodaeth a synwyr yn mhethau Duw; yn hyddysg ac yn gadarn yn yr ysgrythyrau; yn ysbrydol, yn ostyngedig, yn addfwyn, ac yn hunan-ymwadol; a'u bucheddiad yn ddiargyhoedd yn ngolwg pawb. Fel y dichon y cyfryw fod o fendith gyffredinol annhraethol, felly yn y gwrthwyneb, y mae bod yr anwybodus, y ffol, y balch, y segurwyr diog, er mwyn parch, neu fudr elw, yn anysgrythyrol, yn cymeryd arnynt yn rhyfygus y cyfryw orchwylfa, yn fflaidd, ac yn niweidiol iawn. Ein cysur yw, 'nad ânt rhagddynt yn mhell; canys eu hynfydrwydd fydd amlwg i bawb.' Y mae rhagrithwyr, medd Crist, yn dra llafurus, 'yn amgylchu tir a môr i wneuthur proselitiaid, ac yn eu gwneuthur yn feibion uffern, yn ddau mwy na hwynt eu hunain.' Mat. 23. 15. Y maent yn llafurus ac yn llwyddo, ond nid i ddwyn dynion at Grist, ond at eu plaid, ac at eu *Shibbolethau* eu hunain. Eu gwaith yn hyn a losgir, a hwythau a gânt gollod.

Rhododd yr Arglwydd arwyddion amlwg o'i foddlonrwydd i waith Jehosaphat: 'arswyd yr Arglwydd oedd ar yr holl deyrnaoedd y gwledydd o amgylch Judah, fel nad ymladdasant hwy yn erbyn Jehosaphat. Y Philistiaid a'r Arabiaid a ddygasant iddo anrhegion mewn arfan a deadelloedd: adeiladodd gestyll a dinas oedd trysorau; yr oedd ganddo o filwyr yn ei wasanaethu, heblaw y rhai oedd yn y dinas oedd caerog, 1, 160,000. Yr oedd yn rhifedi hynod o filwyr cartrefol (*militia*) yn rhagori ar ddim fu gan neb o'i flaen, er nad oedd ganddo uwch y drydedd ran o'r wlad oedd o dan lwydraeth Dafydd. Tebygol i lawer ddyfod trosodd ato o deyrnas Israél, bod bendith neillduol yn amlhau y bobl, ac heb ryfeloedd i'w dyfetha dros lawer o flynyddoedd.

Jhosaphat a ymgyfathrachodd âg Ahab brenin Israel. Jehoram, ei fab, a briododd Athalia merch Ahab. Hwytrach ei fod yn golygu, trwy hyn, sefydlu heddwch parhaus rhwng y ddwy wlad; ond yr oedd y gyfathrach hon yn bechadurus i'w hyn, ac o ganlyniadau peryglus a niweidiol iddo ef a'i

fab; trwy hyn yr aeth i waered i Samaria, ac yr aeth i gynnorthwyo Ahab i Ramoth Gilead, i ryfel yn erbyn y Syriaid. Yr oedd yn fwy beius ynddo, wedi iddo glywed geiriau Michea yn yr achos. Trwy ddichell fradwrus, bu agos iddo a cholli ei fywyd. Yr oedd Ahab, tebygol, yn dymuned iddo syrthio trwy law y Syriaid, gan ddysgwyl, trwy hyn, y byddai teyrnas Judah dan ei drefniad yn llaw ei ddau. Gwaeddodd ar yr Arglwydd yn ei gyfyngder, a'r Arglwydd a'i cynnorthwyodd, er nad oedd yn hyn yn llwybr ei ddyledswydd; a Duw a yrodd ymaith y rhai oedd yn ymosod arno, trwy ddylanwad dirgel etto effeithiol ar eu meddyliau. Ar ei ddychweliad i Jerusalem, Jehu mab Hanani y gweledydd, a'i ceryddodd am gynnorthwyo yr annuwiol, a charu y rhai oedd yn casáu yr Arglwydd. Bu y rhybudd hwn yn fendithiol iddo; aeth trwy yr holl wlad, ac a ymwrolodd i osod y drefn oreu yn y wlad, mewn perthynas i bethau gwladol a chrefyddol, ac a ddygodd y bobl erlwaith at Dduw eu tadau. Y mae ei araeth wrth y barnwyr yn dangos ysbryd rhagorol ynddo.

Ar ol hyn, bu cyngair cryf iawn yn erbyn Jehosaphat rhwng y Moabiaid, yr Ammoniaid, a'r Edomiaid, &c. Jehosaphat a ofnodd, ac a ymroddodd i geisio yr Arglwydd; cyhoeddodd ymryd, a gweddiodd ar yr Arglwydd yn yr achos. Gwrandawyd ei weddi. Y prophwyd Jahaziel a sicrhaodd ymwared iddo, heb iddynt hwy ymladd dim, wrth riw Sis tu ag anialwch Jeruel. Jehosaphat a annogodd y bobl, ac a osodd gantorion i foliannu yr Arglwydd. Yn yr amser y dechreuasant hwy y gan a'r moliant, rhoddodd yr Arglwydd gynllwynwyr vu erbyn meibion Ammon, Moab, a'r Edomiaid, a hwy a laddasant bawb eu gilydd. Pan ddaeth Judah i Mispah, edrychasant ar y dyrfa, ac wele hwynt yn gelaneddan meirwon ar y ddaear, heb un yn ddiangol. Buant dridiau yn ysglyfaethu yr yspail; a'r pedwerydd dydd ymgynnullasant i ddyffryn Baraca, neu ddyffryn y fendith, lle y bendithasant yr Arglwydd am ei ymwared iddynt.

Gwedi hyn, Jehosaphat a ymgyfeillachodd a'r brenin drygionus Ahaziah brenin Israel: ymunodd ag ef i wneuthur llongau i fyned i Tarsis. Eliezer mab Dodafah a brophwydodd yn ei erbyn, ac yn ol ei brophwydoliaeth, yr Arglwydd a ddrylliodd y llongau yn Ezion-Gaber. Tebygol i Ahaziah geisio eilwaith gan Jehosaphat ymuno ag ef, yn achos y llongau, ond ni fynai Jehosaphat, gwedi ei rybuddio gan brophwyd o'r blaen. 1 Bren. 22. 48, 49. Cyn pen llawer o amser wedi hyn, aeth Jehosaphat, a'i raglaw brenin Edom, gyda Jehoram ddrygionus, ail fab Ahab, i ryfel yn erbyn y Moabiaid; trengasant oll gan syched, oni busasai y prophwyd roddi dwf yn wrthiol iddynt. Edr. ELISEUS. Ei gyfathrach âg Ahab fu yr achos o'i holl afwyddiant, yr hyn a ddyndodd hollol ddinystr agos ar ei deulu, a'r deyrnas

hefyd, yn fuan ar ol ei farwolaeth. Y mae yr Ysbryd Glan, yn ei hanes, yn gosod allan y perygl o'r cyffelyb gyfathrach yn mhawb, hyd ddiwedd amser. Ni fyn yr Arglwydd i neb o'i bobl gynnorthwyo yr annuwiol, a dangos caredigrwydd cyfathrach at y rhai sydd yn ei gasau. ef. Gwneuthur daioni i bawb sy ddyledswydd; ond nid dangos boddlonrwydd i annuwioldeb, ond i'r gwrthwyneb, dangos arwyddion o'n hanfoddlonrwydd; nid gwneuthur daioni iddynt fyddai hyn, ond gwneuthur llawer o niwedd iddyn hwy yn gystal a ni ein hunain. 'Na iauer chwi yn anghymarus gyd a'r rhai digred,' yw cyfraith y Beibl. Gwnaeth Jehosaphat, medd yr hanes, yr hyn oedd un-iawn yn ngolwg yr Arglwydd: etto ni thynwyd yr uchelfeydd ymaith; canys ni pharotiai y bobl eu calon etto at Dduw eu tadau. 1 Bren. xxii. 2 Bren. iii. 2 Cron. xviii, xx. Salm lxxxiii.

'Dyffryn Jehosaphat,' (Joel 3. 2, 12.) sef, tebygol, dyffryn y fendith, lle barnodd yr Arglwydd mor hynod elynion Jehosaphat. Yr oedd y farn hono yn gyagadol o farn yr Arglwydd ar yr holl genedlcedd, gelynyon ei eglwys yn y dyddiau diweddfaf, yr hon y brophwyda Joel am dani. 'Casglaf yr holl genedl-oedd, a dygaf hwynt i waered i ddyffryd Jehosaphat: a dadleuaf & hwynt yno dros fy mhobl;' yn gyffelyb i'r dull y gwnaeth & r Moabiaid, yr Ammoniaid, yr Edomiaid, &c. gelynyon Juda a Jehosaphat, o'r blaen yn nyffryn y fendith. Ystyr Jehosaphat yw, yr Arglwydd sydd yn barnu. Y mae rhai yn barnu mai at ddyffryn Jehosaphat, yn sefyll rhwng Jerusalem a mynydd yr Olewydd, trwy yr hwn y mae afon Cedron yn rhedeg, y cyfeiria y prophwyd: ond mwy tebygol fod cyfeiriad yn ngeiriau y prophwyd at yr hanes hynod uchod.

JEHU, יהוא [ei hunan] 1. Mab Hanani; prophwydd yn erbyn Baasa, ac a geryddodd Jehosaphat am gyfathrachn ag Ahab. 1 Bren. 16. 1—7. 2 Cron. 19. 1, 2.—2. Mab Jehosaphat mab Nimsi, tywysog llu Joram brenin Israel. Yn ganlynol i orchymyn Duw i Elias, Eliseus, yn nghylch un mlynedd ar ddeg, medd rhai, wedi ei esgyniad, a anfonodd un o feibion y prophwydi i'w eneinio yn frenin ar Israel. Efe oedd offeryn dialedd Duw ar dŷ Ahab; 'eneiniwyd ef i dori ymaith dŷ Ahab;' ac am y gwasanaeth hwn y mae yr Arglwydd yn addaw y byddai i feibion y bedwaredd genedlaeth iddo eistedd ar orsedd-fainc Israel. Ond am iddo wneuthur hyn mewn digder, a chrenlondeb, ac ymchwydd, y mae yr Arglwydd yn bwgwth dial gwaed tŷ Ahab ar ei hād. Ni throdd efe oddiwrth bechodau Jeroboam, ond addolodd y llof yn Dan a Bethel; oblegid hynny a'i bechodau eraill, y gadawodd yr Arglwydd i Hazael, brenin Syria, anrheithio ei wlad yn dost. Wyth mlynedd ar hugain y teyrnasodd. Yr oedd yn offeryn addas i'r gwaith a roddwyd iddo; yr oedd yn wr call, egniol, parod,

a chyflym; ond yn hunanol, yn greulon, yn lliidiog, ac yn ddialgar; yn hannerog ac yn rhagrithiol yn ei grefydd; 'Ni wyliodd am rodio yn nghyfraith yr Arglwydd a'i holl galon.' 2 Bren. ix, x. Hos. 1. 4.—3. Mab Obed, a thad Azariah. 1 Cron. 2. 38.

JEHUCHAL, [pob peth o'r Arglwydd] mab Selamiah, yr hwn a anfonodd Zedeciah, brenin Judah, at Jeremiah y prophwyd, i ofyn iddo weddio drostynt, pan yr oedd Nebuchodonosor, brenin Babilon, yn gwarchae ar Jerusalem. Jer. 37. 3.

JEHUD, [moliannydd] dinas yn Dan. Jos. 19. 45.

JEMIMAH, [prydfert h fel y dydd] merch gyntaf Job, wedi ei adferiad. Job 42. 14.

JEMINI, [fy llaw ddehau] Rhoddir y gair hwn yn gyffredin yn lle Benjamin; felly y gelwir Gera tad Ehud, mab Jemini, sef Benjaminiaid. Barn. 3. 15. Gelwir Saul yn fab Jemini, sef o lwyth Benjamin. 1 Sam. 9. 1. Gwlad Jemini yw etifeddiaeth Benjamin. Gwr o Jemini, sef o lwyth Benjamin. 2 Sam. 20. 1 1 Sam. 9. 4. Edr. BENJAMIN.

JEMUEL, neu NEMUEL, mab Simeon. Gen. 46. 10. 1 Cron. 4. 24.

JEPHTHAH, יפתח [yr hwn sydd yn agor] mab Gilead o buteinwraig, yr hwn a olynodd Jair yn-farnwr ar Israel. Meibion Gilead o'i wraig a'i bwriasant o dŷ ei dad, a ffodd rhag ei frodyr, ac a drigodd yn ngwlad Tob, ac a aeth yn ben ar dorf o offerwyr, neu yspailwyr. Pan orthrymwyd yr Hebreaid, o du y dwyrain i'r Iorddonen, gan yr Ammoniaid, hwy a atolygasant ar Jephthah fod yn dywysog arnynt, a'u harwain i ymladd a meibion Ammon. Y mae yntau yn dannon iddynt en hangharedigrwydd a'u hanghyfiawnder tu ag ato. Gwedi i henuriaid Gilead addaw y byddai iddo ef fod yn ben arnynt, y mae yn myned gyda hwynt i Mispoh, ac a adroddodd yr holl eiriau, neu y cytundeb rhyngddynt, ger bron yr Arglwydd. Ymdōyddanodd & brenin meibion Ammon am heddweh, ond yn ofer. Daeth Ysbryd yr Arglwydd arno, ac o Mispoh Gilead yr aeth trosodd at feibion Ammon. Addunodd adduned i'r Arglwydd, os byddai iddo roddi yr Ammoniaid yn ei law, y byddai yr hwn, neu yr hyn, a ddelai allan o ddrws ei dŷ yn eiddo yr Arglwydd, ac yr offrymai ef yn boeth-offrwm. Rhoddodd yr Arglwydd yr Ammoniaid yn ei law, gorchfygodd a darostyngodd hwynt. Pan ddaeth i Mispoh i'w dŷ ei hun, wle ei unig ferch a ddaeth allan i'w gyfarfod, & thympanau, ac a dawnsiau. Pan welodd hi, rhwygodd ei ddillad, a dywedodd, 'Ah! ah! fy merch, gan ddarostwng y darostyngaid fi; ti hefyd ydwynt un o'r rhai sydd yn fy molestu.' Pan hysbyswyd y peth iddi, cydsyniodd i'w thad gyflawni ei adduned arni, ond iddi gael galaru ddau fis ar y mynyddoedd, am ei morwyndod, hi a'i

chfeillesau. Dychwelodd yn mhen y ddau fis, a'i thad a wnaeth & hi yr adduned a addunedasai efe. Am iddo fyned i ymladd a'r Ammoniaid heb alw arnynt hwy, y mae Ephraim-iaid yn cwerylu ag ef; y mae yntau yn ymladd a hwynt, a'r Gileadiaid yn lladd yr Ephraim-iaid wrth rydau yr Iorddonen, ac yn eu hadnabod wrth y gair Shibboleth. Cwmpodd o'r Ephraim-iaid fel hyn 42,000. Gwedi barnu Israel chwe blyned, bu farw Jephthah, ac a gladdwyd yn un o ddinasoedd Gilead.

Llawer o ddadlen ac amrywiaeth barn sydd wedi bod, ac yn bod, am adduned Jephthah. Y mae barn ein cyfieithwyr ni yn amlwg, sef iddo addunedu yr hwn a ddeuai allan o'i dŷ i'w gyfarfod yn boeth-offrwm, ac iddo gyflawni yr adduned felly.* Y mae eraill yn barnu yn gryf y gellir cyfieithu y geiriau heb ddim cam & hwynt, ond mewn cyflawn gysondeb & r iaith, a phriodol ystyr y geiriau Hebraeg, iddo ei haddunedu i barhau yn wryf, yr hyn oedd yn orchwyl o hunan-ymwadiad mawr iddo ef a hithau, gan mai ei unig blentyu ydoedd. Cytieithant y geiriau fel hyn, 'Yna yr hyn a dddeallan o ddrysau fy nhŷ i'm cyfarfod—a fydd eiddo yr Arglwydd, offrymaf iddo ef boeth-offrwm.' Yr oedd llawer o bethau yn cael eu cysegru i'r Arglwydd, ac yn eiddo iddo yn ganlynol i hyny, heb gael eu hoffrymu iddo yn boeth-offrwm, ac yn gwbl anaddas i hyny. Felly yr oedd yn hollol groes i gyfraith Duw iddo offrymu ei ferch yn boeth-offrwm. Gan fod y gair yn dywedyd i Ysbryd yr Arglwydd ddyfod arno, ac mai yn ganlynol i hyny y gwnaeth yr adduned, nis dicheon i ni gynnwys y meddwl, i Ysbryd yr Arglwydd ei gynhyrfu i addunedu peth oedd fflaidd gan yr Arglwydd a chwbl groes i'w gyfraith. Heblaw hyn, y mae yn dra eglur fod merch Jephthah yn fyw gwedi iddo wneuthur & hi yr adduned a addunedasai efe. 'A hi nid adnabuasai (neu ni adnabu) ŵr:' hyny yw, bu fyw yn forwyn bur holl ddyddiau ei bywyd. 'A bu hyn yn ddefod yn Israel, fyned o ferched Israel bob blwyddyn i alaru am ferch Jephthah y Gileadiaid, bedwar diwrnod yn y flwyddyn.' Gellir cyfieithu y geiriau, 'I alaru am ferch Jephthah,' 'I anrhegu merch Jephthah & rhoddion, bedwar diwrnod yn y flwyddyn'; yr un gair yw ag a gyfieithir (מחרית) rhoddion, yn Salm 68. 18. Y mae y golygiad hwn ar y geiriau yn fwy cyson & r goffadwriaeth barchus a roddir gan yr apostol am Jephthah. Heb. 11. 32. Oddiwrth hyn gellir cael, medd Perkins, nad yw eu barn hwy yn gywir, y rhai sydd yn tybied

iddo offrymu ei ferch yn boeth-offrwm. Gan y rhoddir canmoliaeth iddo am ei ffydd, rhaid bod ganddo wybodaeth o Dduw a'i ewyllys; ac os felly, gwyddai nad oedd y cyfryw offrwm yn dderbyniol ac yn gymeradwy gan yr Arglwydd, ag oedd yn gwbl wrthwyneb, nid yn unig i ddeddf natur, ond i'w orchymynion maesol; [wedi eu rhoddi yn amlwg trwy Moses i genedl Israel. Mae ymddygiad ei ferch yn yr achos hwn, yn dangos uffuddod parchus i'w thad, a'i chydabyddiaeth diolchgar o ddaioni yr Arglwydd am roddi gwaredigaeth i Israel trwy ei thad, odditan law orthrymus yr Ammoniaid. 'Gwna i mi (meddai) yn ol yr aeth allan o'th enau; gan i'r Arglwydd wneuthur drosot ti ddialedd ar dy elynion.' Yr oedd ei ffydd yntau yn ymddangos yn fawr yn yr Arglwydd cyn myned i'r maes; yr oedd yn cydabod bod ei lwyddiant yn dibynu arno yn unig; yr oedd y fuddgoliaeth yn cyfateb i'w ffydd yn hynod ag yn gyflawn; y mae ei ymddygiad ef a'i ferch, yn nghyflawniad ei adduned, yn ymddangos ddim llai anrhydeddus a ffyddlon i'r Arglwydd. 'Myfi a agorais fy ngenau wrth yr Arglwydd, (meddai) ac ni allaf gilio'—canyis nid oedd yr hyn a ddiolfrydai un o ddyw, neu o anifel, ddim i gael ei ryddhan, 'sancteiddiol oedd i'r Arglwydd.' Lef. 27. 27, 28.—Gwel Dr. Owen, a W. Perkins, ar Heb. 11. 32. W. Romaine on Jephthah's Vow. Pool's Synop. am farnau yr amrywiol awdwyr ar y mater. John Edwards' Enquiries into Difficult Texts, p. 81. Lowth on Isa. 42. 16. Dr. Randolph's Sermon on Jephthah's Vow. Ancient Univer. Hist. Vol. IV.

JEPHUNEH, יפנה [yr hwn sydd yn canfod] tad Caleb o lwyth Judah. Num. 13. 6.

JERAH, ירה [y llusad, neu y mis] pedwerydd mab Joctan. Gen. 10. 26.

JERAMEEL, ירמאל [trugaredd Duw] 1. Mab Cis. 1 Cron. 24. 29.—2. Mab Herson, o lwyth Judah, tad y Jerameiaid. 1 Cron. 2. 9, 25, 26, 27. 1 Sam. 27. 10. a 30. 29.—3. Mab Hammelech, yr hwn a orchymynodd y brenin Jehoiacim i ddala Baruch a Jeremiah. Jer. 36. 26.

JEREMIAH, ירמיה [dyrchafad yr Arglwydd] 1. Mab Hilciah, offeiriad, tebygol, medd Brown, o deulu Ithamar, priodwr o Anathoth, o fewn tir Benjamin. Yr oedd Anathoth yn sefyll dair milltir o du y gogledd i Jerusalem. Barna rhai mai Hilciah yr arch-offeiriad oedd ei dad, yr hwn a gafodd lyfr y gyfraith yn nheirnasiad Josiah: ond heb un sail ond eu bod o'r un enw. Galwyd ef yn ieuanc i'r swydd brophwydol; ie, dywed yr Arglwydd wrtho, 'Cyn i mi dy lunio yn y groth mi a'th adnabum; a chyn dy ddyfod o'r groth y sancteiddiais di; mi a'th roddais yn brophwyd i'r cenedloedd.' Jer. 1. 1—5.—Sancteiddiwyd ef yn y groth cyn ei eni, a rhagluniwyd ef i ras, ac i'r swydd cyn ei lunio

* Dywed Plutarch i Agesilaus gael gorohymyn mewn breuddwyd i aberthu ei ferch, ond iddo nacau; ac i Pelopidas gael gorohymyn mewn gweliedigaeth i aberthu gwryf, ac iddo edrych arno yn orchymyn oreulon ac anghyfreitlon. Plut. in vit Pelop.—Y mae hanes paganaudd am Agamemnon iddo aberthu ei ferch Iphigenia. Y mae rhai yn golygu hwn yn hanes ffugol y Groegiaid am yr un peth; ac iddynt roddi yr enw Iphigenia yn lle Jephthah. Rhyfelwr nodedig oedd Agamemnon yn rhyfeloedd Caerdrola, y rhai a ddywyddasant yn amser y Barwyr.

yn y groth, sef er tragwyddoldeb. Ceisiodd ymesgusodi wrth yr Arglwydd o'r achos hyn; 'Ni fedraf ymadrodd,' meddai, 'cany's bachgen ydwyf fi.' Symudodd yr Arglwydd ei ofnau a'i amheuo'n trwy addaw bod gyd ag ef a'i waredu. Yr oedd yr Arglwydd gwedi ymdangos iddo ar ddull dynol; estynodi ei law, a chyffyrddodd a'i enau, fel arwydd y rhoddai iddo erau a doethineb, yr hyn nis gallai ei holl wrthwynebwyr na dywedyd yn ei erbyn na'i wrthsefyll. Luc 21. 15. Yn ganlynol i hyn, ymroddodd i'r swydd gyda diwydrwydd a fyddlondeb mawr, yn wnebyr yr anhawsderau a'r peryglon mwyaf, dros yspaid hir o amser, o leiaf 42 o flynyddoedd; sef dros deyrnasiad y pump diweddaf o freninoedd Judah, yn dechreu y cyfrif yn y 13 o deyrnasiad Josiah. Cyfodwyd ef yn gynorthwyol i'r brenin dwioli, ac yr oedd lle i ddysgwyl diwygiad mawr oddiwrth ymdrechidiadau ffyddlon y cyfryw frenin a'r cyfryw brophwyd, y ddau yn ieuync, ac yn debyg o barhau yn hir i fod yn ddefnyddiol i'r genedl. Ond trwy ychwaegu eu heuogrwydd yn y mwynhad o'r cyfryw fanteision, prysurodd y bobl eu dinystr buan. Cafodd lawer o wrthwynebiad ac anharchod oddiwrth bob graddau; ond tebygol nas erlidiwyd ef yn gyhoeddus tra bu Josiah byw; ond gwedi hyn cyfnowidiodd ei amgylchiadau yn ddirfawr er gwaeth. Yr oedd iddo elynion creulon yn ei le genedigol, yn mblith offeiriad Anathoth, a'i geraint. Yr oeddynt yn ceisio ei einioes, ond gwaredodd yr Arglwydd ef o'u dwylaw. Pen. xi, xii.

Rhoddir i ni hanes cyflawn am ei fyddlondeb yn ei weinidogaeth, ei ddyoddefiadau, a'i garchariad o'r achos, yn effeithiol ac yn fanwl yn ei lyfr; fel nad rheidiol i mi ail-adrodd yma yr hyn a ellir ei weled yno. Yr oedd dros ei holl fywyd yn ŵr o ddawioldeb diffant, a bucheddiad sanctaidd; yn caru ei wlad a'i genedl yn fawr, fel y tystia ei alarnadau dwys o herwydd eu dinystr a'u hanrheithiad ofnadwy. Er ymddygiad creulon ac anharchodus ei gydwladyr tuag ato, eto dewisodd yn hytrach aros a dyoddef pob caledi gyda hwynt, na chymeryd diogelwch ac esmwythder iddo ei hun, trwy ffafr daer-gynnygiedig brenin Babilon. O'r diwedd, wedi dinystr Jerusalem, canlynodd weddill yr Iuddewon i'r Aipht, lle yr aethant yn groes i'w gynghor wedi lladd Gedaliah. Bu yno yn eu hargyhoedd o'u heilunaddoliaeth a'u pechodau eraill, ac yn rhag-fynegi y canlyniadau anocheladwy o honynt; nes o'r diwedd iddo fod yn annyoddefol iddynt, a'r Iuddewon yn Tahapanes a'i llabuddiasant i farwolaeth. Goddiweddodd dialedd Duw hwynt yn fuan gwedi hyn, gan gael eu dystrywio gan luoedd brenin Babilon, yr hwn a oresgynodd yr Aipht, yn ôl rhag-ddywediad y prophwyd. Salm 44. 27, 28. a xlii.—Am ddull ei farwolaeth, nid oes dim sicrwydd; ond yr hanes uchod a rydd Tertullian, Epiphanius, Doroteus, Jerome, a Zenoras; ac yn barnu fod y gair el-

ἑσθῆσαν, a labuddiwyd, yn cyfeirio at hyn. Heb. 11. 37. Dywed eraill mai Pharaoh-Hophra a'i lladdodd, am iddo brophwydo yn ei erbyn. Ond traddodiadau dychymyglol yw y cwbl. Oddiwrth ysbryd gwrthmysig a chreulon yr Iuddewon, nid annebyg iddynt chwangeu hyn at eu pechodau gwaeddfawr eraill. Gwel *Prideaux, Con. Part I. B. II. Blayner.*—Y mae yr hanes a roddir am dano yn 2 Mac. 2. 4—9. a 15. 3. yn dangos yn eglur mor lleied o goel sydd deilwng i hanesiaeth y llyfr hwnw.

Cyflawnwyd amryw o'i brophwydoliaethau tra bu efe byw, ac yn fuan wedi iddo ef farw: megys yr holl brophwydoliaethau hynny oedd yn rhagfynegi dinystr ac anrheithiad Jerusalem, Judah, a'r gwledydd oddi amgylch gan y Caldeaid, a dychweliad yr Iuddewon o Babilon yn mhen 70 o flynyddoedd. Ond y mae eraill yn perthyn i oesoedd pellach; a rhai heb eu cyflawni hyd heddyw. Pan yr oedd Babilon yn ei llwyddiant a'i huchder mwyaf, rhagfynegodd, nid yn unig y byddai i'r Mediaid a'r Persiaid ei gorchfygu, ond 'Soddir Babilon,' medd efe, 'ac ni chyfyd mwy.' Yr hyn a gyflawnwyd yn nodedig o amlwg i bawb hyd heddyw. Gwel pen. li, lxiii, lxiv. Rhagfynegodd hefyd ddiddymiad y gyfraith seremoniol; ymuniad Israel a Judah yn yr un ffydd; a dychweliad yr holl genedloedd, Gwel pen. 3. 7, 18. a 31. 31, &c. Gwasgariad yr Iuddewon, a'u parhad yn eu gwasgariad yn bobl neillduedig a gwanol oddiwrth bawb eraill, yr hyn sydd i'w weled heddyw yn amlwg. Gwel pen. 30. 11. a 46. 28. Prophwyddod am alwad y coneddoedd, pen. 4. 2. Cwmpw a dystryw eilunaddoliaeth. Gwel pen. 10. 11. Ac am berson a theyrnas yr Arglwydd Iesu, dygiad i mewn yr oruchwyliaeth newydd, a llwyddiant mawr ar wir grefydd, yn nghyda rhag-ddywediadau eglur am droedigaeth yr Iuddewon, a'u hadferiad i'w gwlad eu hunain. Gwel pen. xxiii. a xxxiii.

Cyfeirir at ei brophwydoliaethau yn aml yn y Testament Newydd, fel y gellir gwelw wrth gymharu Jer. 31. 15. & Mat. 2. 17, 18. a 6. 16. Jer. 6. 16. & Mat. 11. 29. Jer. 9. 23, 24. & 1 Cor. 29. 30, 31. Jer. 31. 31—34. & Heb. 8. 8—12. a 10. 15, 16, 17. Yn y lleoedd diweddaf, dywedir gan yr apostol, fod yr Arglwydd gwedi llefaru, a'r Ysbryd Glan yn tystiolaethu, trwy y prophwyd hwn, y geiriad a goffeir o hono—tystiolaeth amlwg yr apostol o blaid dwyfoldeb ei ysgrifeniadau. Yr ydys yn barnu fod llawer o'i lyfr gwedi ei ysgrifenu mewn prydiddiaeth. Os nad ydyw ei iaith mor ardderchog ag Esaiah,* eto mae yn ysgrif-

* Er nad oedd Jeremah yn ddiffygiol mewn prydferthwch nac mewn ardderchawgrwydd, eto nid oedd yn ogyfawch ag Esaiah yn y natl na'r liall. Ond o holl lyfr Jeremah, ni feddylwn mai prin y mae yr hanner yn farddonol. Y rhan olaf, yn cynnwys chwech pennod, sydd oll yn farddonol; ac yn y rhan hon y mae amryw ymadroddion yn y rhan y mae y prophwyd hwn yn dyfod yn dra agos i Esaiah mewn ardderchawgrwydd. Lowth Frae, 21.

eu yn wresog ac yn gynhyrfiol; yn hynod o fywiog, llym, a threiddgar, wrth argyhoeddi bobl o'u gwrthryfelgarwch, ac yn cyhoeddi barnedigaethau Duw yn eu herbyn. Ychwanegwyd y bennod ddiweddar o'i lyfr ar ol ei farwolaeth gan arall; gan Ezra tebygol; yr hwn hefyd, meddylir, a osododd ei brophwydoliaethau yn eu trefn bresennol. Y mae rhai dyagedigion wedi llafurio i'w gosod mewn trefn gyfatebol i'r amseroedd y traddodwyd hwynt, yn wahanol oddiwrth eu trefn bresennol; ond crystal, hwyrach, eu gadael yn y drefn y maent; yn enwedig os bernir eu gosod felly gan Ezra, dyn dan vsbrydoliaeth Duw.

Yr oedd yn ŵr o deimladau tyner a serchogaidd; galarodd yn ddwys ac yn chwerver iawn ar farwolaeth y brenin duwiol Josiah, ac ar anrheithiad Jerusalem. Ei alarnad ar yr achos cyntaf sydd yn ngholl; caws rhaid i ni farnu, er fod eraill † o wahanol foddwl, mai dinystr Jerusalem yw testun y galarnad. Tebygol yw, mai yn mhen peth amser gwedi dinystr y ddinas, ac anrheithiad y wlad, y darluniodd mewn geiriau cyffrous, yr olwg anial oedd arnynt, gyda thristwch a galar dirfawr. Ni chyfansoddwyd galarnad mor hynod mewn unrhyw iaith. Y mae golygiadau y cystudd, ac amgylchiadau y cyfyngder, wedi eu lliwio gyda'r fath gydundeb hardd, fel yr ydym yn canfod yn y cwbl y darluniad mwyaf athrist a chyffrous o anrhaethiad, diffeithdra, a thrueni. Y mae y prophwyd yn ail adrodd ei achwyniadau mewn iaith mwyaf cwynfanus, ac yn gosod allan ei dristwch gyda'r fath rym ymadrodd ag sydd yn cyfateb i fawredd y gofid, a'r dystrywger bron, a'r canlyniadau o hono mewn ystyr grefyddol. Y mae yn adgoffa i'w gydwladyr echryslonrwydd y pechodau a barodd i'r Arglwydd 'fifeiddio ei gysegr:' ac yn cydnabod, 'mai trugareddau yr Arglwydd oedd na ddarfu am danynt.' Gwedi hyny yn y wawd-iaith mwyaf cyffrous a digllon, y mae yn bwgwrth Edom & dystryw, am iddi lawenyachu yn adfyd a thrueni Judah; yn agor drws o gysur o flaen Seion; ao yn diweddu mewn gweddi ar Dduw, am iddo ystyried gwaradwydd ei bobl, ac iddo adnewyddu eu dyddiau megys cynt.‡

Dyben cyfansoddiad yr alar-gân ryfedd hon, oedd cyfeirio-meddyliau yr Iuddeuwr at Dduw, fel awdwr eu holl flinderau; at eu dirfawr bechodau fel yr achos haeddiannol o honynt; eu galw i weithredu ymostyngiad, edifeirwch, ffydd, a gweddi; eu cyfarwyddo i'r ffordd i

† Josephus, Jerome, Junius, Usher, Dr. Thomas Goodwin. — Prino enim attentam carmen perlegens, nihil inveni, quod non oseso Jos. canere Jerusalem varlasime potuisset. Michsela.

‡ Fel un yn galarn ar ol marolaeth ei fam, y mae yn tywallt allan yr hyn sydd yn dyfod gyntaf i'w foddwl yn y cyfryw brofedigaeth, a pha beth bynag sydd yn ymddangos yn fwyaf truenus. Gyd a'r materion hyn y mae yn aros, gan eu dangos mewn golau newydd, trwy e'riau a chyfelyblaethau newyddod; yr hyn sydd yn gwnenthur lluoctogiad o bethau cyffelyb, yn hytrach na chyfelybiad o bethau gwahanol. Nid wyf yn tybied fod os arall yn bod, yn yr hon y canfyddir y fath amrywieth o ddiweddar, mor hapus, ac mor brydferth. Gwel Lowth, Psal. 22.

gael cynnalieith effeithiol danynt, a llesad trwyddynt; ac i'w llenwi & chasineb at y pechodau hyny oedd yr holl achos o'r cyfryw drallodau, ac i ddyagwyl am waredigaeth oddi wrthynt, trwy drugaredd yr Arglwydd a'i ddaioni.

Y mae pob pennod yn cynnwys dau ar hugain o bennillion; a phob pennill yn y ddwy bennod gyntaf yn dechreu ag un o'r llythyrenau yn yr egwyddor Hebraeg, yn rheolaidd, fel rhai o'r Salmaw. Y mae y drydedd bennod yn cynnwys tair o wersi byrion i bob pennill; pob un yn dechreu & llythyrenau Hebraeg, fel o'r blaen. Y mae y bedwerydd bennod yn gyson â'r ddwy gyntaf. Y mae y bummed yn cynnwys yr un rhifedi o wersi, ond heb eu trefnu yn ol y llythyrenau Hebraeg.

Cyhoeddwyd yn ddiweddar, gan y Dr Blayney, gyfieithiad newydd o lyfr Jeremiah, a'r Galarnad, yn nghyda sylwadau achlysurol ar yr iaith, yn ol dull gwaith yr Esgob Lowth ar Esaiah.

2. Jeremiah o ddinas Libnah; tad Hamutal, gwraig Josia brenin Judah. 2 Bren. 24. 18. —3. Gwr cadarn o nerth o Manasseh. 1 Cron. 5. 24.—4. Yr oedd rhai o gedyrn Dafydd o'r enw hwn. 1 Cron. 12. 4—13.

JERICHO, יריחו [ei arog] dinas enwog yn llwyth Benjamin, yn nghylch wyth milltir oddiwrth yr Iorddonen, o du y dwyrain iddi; a pedair ar bymtheg o filltroedd i'r dwyrain o Jerusalem. Geiwr Moses hi, dinas y palmwydd, am fod llawer o'r coed hyny yn gyfagos iddi. Dent. 34. 3. Dywed Josephus, *Antiq. Lib. iv. Cap. 6.* fod, heblaw y palmwydd, lawer o goed balsam yno hefyd. Yr oedd dyffryn Jericho yn dra ffrwythlawn, ac yn is tir na Jerusalem. Luc 10. 30. Hyn oedd y ddinas gyntaf a gymerodd Josuah mewn modd gwyrrthiol. Jos. vi. Gwedi iddo ddinystrio Jericho, mell-digodd y neb a'i hadeiladai; 'yn ei gyntafanedig y seilia efe hi, ac yn ei fab ieuengaf y gesyd ei phyrth.' Yr hyn a gyflawnwyd ar ol 520 o ffynyddoedd, pan adeiladodd Hiel y Betheliad hi. 1 Bren. 16. 34. Edr. HIEL.

Adeiladwyd dinas yn agos ati o'r un enw, neu a elwid 'dinas y palmwydd,' yn amser Ehud, o ba un y mae yn debyg, yr aeth y Ceniaid i fynu. Barn. 1. 16. a 3. 13. 2 Sam. 10. 4, 5. Mae yn awlwg fod dinas o'r enw hwn, yn agos i'r un fan, cyn amser Hiel. Yr oedd yma athrofa hynod i feibion y prophwydi er mwyn na rai yr iachaodd Eliseus y dyfroedd. Dywedir 'fod ei dyfroedd yn ddrwg, a'r tir yn ddiffaith,' neu yn *Heb. yn erthylu*. Pridodol ystyr y gair שְׁכֵלִית *yw erthylu*. Felly y cyfieithir ef yn Gen. 31. 38. Exod. 23. 26. *Dieppledd* yn Esa. 47. 9. Rhoddir hanesion cyffolyb am leoedd eraill, a'r effeithiau hyn yn perthyn iddynt, megys Porto Bello. Gwel Don Ulloa's *Voyage*. A Senaar, prif ddinas Nubia yn Affric. Bruce's *Travels*. Bydd gwragedd, medd Don Ulloa, mewn amgylchiadau

i wneuthur hyny, gwedi tri neu bedwar mis o'u beichiogiad, yn myned, i ochelyd erthyl- iad, i Panama i esgor. Ond tebygol i hyny ddygyrwydd yn Jericho, yn ganlynol i waith Josuah yn ei mellidithio. Dywed teithwyr di- weddar o'r wlad hono, fod ei dyfroedd presen- nol yn hynod o iachus, ae mai ffynon y proph- wyd Eliseus, fel ei gelwir hyd heddyw, sydd yn rhoddi dyfroedd i ddyfrhau y gerddi yno. Y mae y ffynon wedi ei murio, a'i phalmantu; ac yn y pyllfan hwn mae y pysgod mor ddofion, fel y nosiant at y genlan, pan welont un yn eis- tedd yno; mae pobl y wlad wedi eu harferyd i'r cyfeillgarwch hwn, trwy roddl iddynt yn aml ran o'u hymborth. Gwaherddir yn gaeth i deithwyr dyeithr eu dal, na'u dychrynu. Mae pren miawr-frigog yn cysgodi y ffynon, ac yn cadw trwy hyny y dyfroedd yn oerion, ac yn hyfryd yn yr haf. Mae ei sefyllfa rhwng y mynyddoedd, yn peri fod poethder yr haf yn fawr yno. Yr oeddynt yn medi y gwenith yn Jericho, cyn casglu y blaen-ffrwyth yn Jerusa- lem. Mae dyffryn Jericho yn ffrwythlwn, ond ychydig mae y trigolion yn amaethu ar ddim, ond y gerddi. Sonir am 'blanigyn rhos Jer- icho.' Eccles. 23. 14. Rhydd D'Arvieux, teithiwr a fu yno, A. D. 1659, hanes fod yno la- wer o'r coed a eilw yr Arabiaid *Zacum*, y rhai sydd yn dwyn ffrwyth fel eiryn; y rhai gwedi eu pwnio, a roddant olew tra meddyginiaethol i archollion, a chlefydau y gewynau o bob math.* Mae ffrwd fechan yn rhedeg o ffynon y prophwyd trwy y dyffryn i'r lorddonen. Yn amser ein Hiachaiddwr yr oedd yn ddiras flod- euog, a llawer o'r offeiriaid yn preswyllo yno, yn barod i fyned i Jerusalem i gynnorthwyo yn ngwasanaeth y deml. Yr oedd 12,000 o honynt yno, medd y Rabbiaid. Adedladdod Herod Fawr yma balas gwych, ac yma y bu farw; ac ynddi yr oedd un o lysoedd y llyw- odraeth. Iachaodd yr Arglwydd Iesu amryw ddeillion yn agos iddi; ac yma y llettyodd gyda Zachens y pen publican. Nid ydyw ond pentref er pan ddinystriwyd hi gan y Rhufein- iaid, yn cynnwys yn nghylch 50 o dai tlodion.

JERIMOTH, ירמיות [uchel-faoedd] yr oedd amryw o'r enw hwn na roddir i ni ddim hanes am dannt ond eu henwan. 1 Cron. 7. 7. a 8. 14. a 23. 23. a 24. 30.

JEROBOAM, ירבעם [gwrthwymebror y bobl] 1. Mab Nebat a Serfah, o Sereda yn Ephraim. Yr oedd Jeroboam yn wr grymus nerthol.† Canfu Solomon ei fod yn llanc yn medru gwneuthur gwaith, ac a'i gwnaeth yn oruchwyliwr ar holl faich tŷ Joseph; sef i gasglu trethi oddiar lwythau Ephraim a Man- asseh, neu i olygu y deyrnged o wŷr fyddai yn cael eu hanfon oddi yno i gynnorthwyo y gwaith yn Jerusalem, Y prophwyd Ahia y

* Gwel Vblney, a Shaw's Travels.

† Jeroboamus vir sagax, inquietus, & dominandi avidus in- gentisque spei plenus. Witsius.

Siloniad a gyfarfu Ag ef yn myned allan o Jeru- salem; rhwygodd ei wisg newydd oedd am dano, sef am .y prophwyd, a rhoddodd ddeg darn i Jeroboam, yn arwydd y byddai i'r Ar- glwydd ei wneuthur yn frenin ar ddeg o lwyth- au Israel. Yr oedd hyn yn gerydd ar dŷ Da- fydd, oblegid eilun-addoliaeth Solomon ei fab. Yr oedd y wlad hefyd wedi ei llygru yn fawr, a chwedi ei gogwyddo gyda Solomon, a thrwy ei siampl, i'r un pechod. 1 Bren. 11. 33. Heb ddyagwyl am farwolaeth Solomon, tebygol iddo barotoi meddyliau y bobl i wrthryfel; aim hyny ceisiodd Solomon ei ladd ef: ar hyny ffodd Jeroboam at Sisac brenin yr Aipt. Sis- ac, tebygol, oedd olyuwr Pharaoh, merch yr hwn a briododd Solomon; ond hwyrach o wa- hanol deulu, a gwahanol hawl. Yr unig frenin ar yr Aipt yw a clwir wrth ei briodol enw; ac yr un yw, bernir, a Seostria yr hanesion Paganaid. Gwedi marwolaeth Solomon, yr Israeliaid a ymgasglasant i Sicheu i goroni Rehoboam ei fab yn frenin; trwy Jeroboam y maent yn ceisio rhyddhad, ac yagafhad oddi- wrth iau drom ei dad. Rehoboam a wrthododd gynghor yr henafgwyr yn yr aehos, a thrwy gynghor y gwŷr ieuainc, a'u hatebodd hwynt yn arw. Ar hyn, gwrthryfelodd y deg llywyth, laddasant Adoram, yr hwn oedd ar y dreth, a gyasant Rehoboam i ffoi i Jerusalem, a gosod- asant Jeroboam yn frenin. Yn lle ymgadarn- hau yn y freniniaeth, trwy rodio yn ffyrdd yr Arglwydd, yn ol geiriau y prophwyd wrtho, dechreuodd ymgadarnhau & threfydd, a delw- addoliaeth. Cyfrwysdra a challineb dynol a'i harweiniodd; ac yn gyfrwys i rwystro y bobl i Jerusalem i addoli yn ol gorchymyn yr Ar- glwydd, rhag trwy hyny i galon y bobl ddych- weyd yn ol at Rehoboam, gwnaeth ddau lo; gosododd un yn Bethel, yn y parth dehau, a'r llall yn Dan, yn y parth gogleddol i'w deyrnas. Gwnaeth dŷ uchel-feydd, a gwnaeth offeiriaid o'r rhai gwaelaif o'r bobl: gwnaeth uchel wyl ar y pymthegfed dydd o'r wythfed mis, 'y mis a ddychymygasai efe yn ei galon ei hun,' fel yr uchel wyl yn Judah, sef gwyl y pebyll ar y seithfed mis; ac a offrymodd yn lle yr offeir- iaid ar yr allor y dydd hwnw: a'r peth hyn a aeth yn bechod. Dywedodd wrth y bobl, 'Gor- mod i chwi fyned i fynu i Jerusalem: wele dy dduwiau di, O Israel, y rhai a'th ddug di i fynu o wlad yr Aipt.'

Gwrandawodd y bobl yn gyffredinol arno, a thrwy hyn gwnaeth i Israel bechu yn ddifawr, a chilio oddiar ol yr Arglwydd. Yr oeddynt o'r blaen, yn niwedd teyrnasiad Solomon, wedi ymlygru yn fawr, a chwedi dirywio yn dost oddiwrth dduwioldeb eu tadau, yn niwedd teyrnasiad Dafydd, a dechreu teyrnasiad Solo- mon. Ond ar yr achlysur hwn, ymadawsant yn gyhoeddus ac yn gyffredinol ag addoliad, a thrwy hyny a Duw ei hun. Nid gau Dduw yr oeddynt yn ei addoli; ond y gwir Dduw, mae yn ddiammen, mewn dull na threfzodd Duw,

ond a ddychymygodd Jeroboam iddynt. O hyn allan, nes eu dystrywio, y mae eu dirywiad yn raddol yn cynnyddu; cyfododd yr Arglwydd brophwydi yn eu plith o bryd i bryd, i dystiolaethau yn erbyn eu pechodau, a'u rhybuddio o'r canlyniadau adfydus iddynt yn y diwedd; er bod llawer o ddyinion yn ofni Duw yn eu plith, yn holl amser yr enciliad pechadurus hwn, eto nad adferwyd mo honant gwedi hyn; ni bu un brenin duwiol yn llywodraethu arnynt, fel ar Judah, a ymdrechodd eu diwygio, a'u hadferyd at yr Arglwydd.

Daeth gwr o Judah, ac a lefodd yn erbyn yr allor yn Bethel, ac a brophwydodd y byddai i ŵr gael ei eni o dŷ Dafydd, a'i enw Josiah, yr hwn a halogai yr allor, trwy losgi arni esgyrn yr offeriaid; ac yn arwydd o hyny, 'Wele, meddai ef, 'yr allor a rwygir, a'r lladw arni a dywelltir;' ac felly y bu. Ar hyn Jeroboam a estynodd ei law, ac a orchymynodd ei ddal; diffriwythodd ei law fel na allai ei thynu ato Ar ddymuniad y brenin, ischâwyd ei fraich trwy weddi y prophwyd. Gwrthododd y prophwyd groesaw y brenin, yn ol gorchymyn yr Arglwydd, na fwyta'i, ac nac yfai yno, yn arwydd o'i ffeiddiad o'r lle, oblegid y gwaith pechadurus oedd yn cael ei wneuthur yno. Er hyny ni ddychwelodd Jeroboam o'i ffordd ddyrgionus; ond aeth y peth hwn yn pechod i dŷ Jeroboam, i'w ddiwreiddio ac i'w ddilen oddiar wyneb y ddaear. Yr oedd iddo ryfelloedd gwastradol, agos, & thŷ Dafydd, sef â Rehoboam ac Abiam. Lladdwyd iddo 500,000 o wyr mewn un frwydr. Abiah dduwiol, mab Jeroboam a glafychodd; y mae yn gyru ei wraig yn ddyseithr & g arhegion at y prophwyd Abiah yn Siloh; ar rybudd Duw y mae y prophwyd yn ei hadnabod, ac yn cyhoeddi barn Duw yn ddychrynllyd yn ei erbyn; ac yn dywedyd mai Abiah yn unig o dŷ Jeroboam a ddoi i'r bedd, o herwydd cael peth daioni ynddo tuag at Arglwydd Dduw Israel. EDR. ABIAH. Bu farw Jeroboam wedi teyrnasu 22 o flynyddoedd, a Nadab ei fab a deyrnasodd yn ei le ef.

Y mae holl hanes Jeroboam yn neillduol o addygiadol. Yn un peth, gwelwn y perygl mawr o-ddylun ein synwyr cnawdol ein hunain, yn groes i orchymyn Duw, i ddyrchafu ein hunain mewn parch a mawredd bydol; mae yn sicr o ddiweddu yn ein haffwyddiant a'n dinystr.—Gwelwn hefyd mor ryfedd yw rhagluniaethau Duw yn gadael i gau grefydd gael ei sefydlu a llwyddo yn y byd, er twyllo a dystrywio llawer trwy hyny. Ond yn gyffredinol, y mae gau grefydd a gau egwyddorion yn ymdaenu ac yn llwyddo yn gyntaf yn mhilith y sawl a gam-ddefnyddiasant ac a wrthodasant y gwirionedd; y rhai attaliasant y gwirionedd mewn anghyfiawnder, ac a droisant ras Duw yn drythyllwch. Ar ol eu llwyddiant a'u breintiau mawrion yn nyddiau Dafydd a Solomon, mae y bobl hyn yn ymadael â Duw, a gau grefydd yn llwyddo yn eu plith.

Gwelwn hefyd fod dyledswydd ar wŷr Daw o bob gradd, ddwyn tystiolaeth gyhoeddus yn erbyn y rhai sydd yn dilyn pechodau cyhoeddus, ac yn gwneuthur i eraill bechu, fel y gwnaeth gwr Duw yma yn erbyn Jeroboam a'i allor. Rhyfygus iawn oedd ymddygiad Jeroboam tuag ato; ac er i'r Arglwydd ddangos arwydd amlwg o'i anfoddlonrwydd, ac mai cenad dros Dduw ydoedd yn cael ei anmharchu ganddo, eto gwelwn diriondeb y gwr hwn yn gweddio drosto, a'r Arglwydd yn ateb ei weddi yn achos y cyfrw bechadur cyhoeddus a rhyfygus—fel hyn talwyd iddo am ddrwg.

Yn ddiweddaf, canfyddwn, er i gau grefydd lwyddo dros amser, eto amser terfynedig ydyw; ac un o dŷ Dafydd, yr hwn yr oedd Josiah yn gyagod o hono, yn yr amser priodol, a ddystrywia bob gau grefydd, a phob cyfeiliornad oddiar wyneb y ddaear; a bydd ei farw ef yn amlwg ar gau-athrawon, y rhai er mwyn budr elw, oeddynt yn offerynu y cyfrw ffeidd-dra, yn groes i wirionedd Duw. Y mae pob peth yn derfynedig gan Dduw, ac a gyflawnir yn ddiau yn eu hamser; bydd y gwirionedd yn fuddugoliaethus, ac yn ogoneddus yn y diwedd.

2. Bu brenin arall o'r enw hwn ar Israel, sef Jeroboam mab Joas, o hiliogaeth Jehu. Dechreuodd deyrnasu a. m. 8179, ac a deyrnasodd 41 o flynyddoedd. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ac ni chilliodd oddiar ffordd Jeroboam mab Nebat yn ei gau grefydd. Er hyny trwyddo ef y dyrohafodd yr Arglwydd y deyrnas i'w gwychder mwyaſ, trwy 'ddwyn adref ei therfynau,' oddiar y Syriaid ac eraill, yn ol gair yr Arglwydd trwy Jonah y prophwyd. Darostyngodd yr holl wlad o du y dwyrain i'r Iorddonen, o Libanus i'r Môr Marw, y rhai yr oedd cenedloedd cymydogoethol wedi eu dwyn oddiarnynt. Ymddengys oddiwrth ysgrifeniadau Hosea ac Amos, y rhai oeddynt yn cyd-oesi â Jeroboam, fod gwlad Israel yn llygredig, ac yn anfoesol iawn; yn llawn o falchder, anghyfiawnder, gorthrymder, gloddest, ac eilun-addoliaeth. Nid yn hir y bu wedi ei farwolaeth cyn i'r Arglwydd dori ymaith ei denlu yn llwyr, yn ol prophwydoliaeth Amos. Gwel 2 Bren. xiv, xv. Hos. 1. 4. a 7. 11.

JERUBBAAL, JERUBBESETH. EDR GED-KON. 2 Sam. 11. 21. Barn. 6. 32.

JERUEL, ירוואל [ofn Duw] anialwch o du y gorllewin i'r Môr Marw, o du y deheu i Judah, yn agos i Sis, lle y dystrywiodd yr Arglwydd elynion Jehosaphat. 2 Cron. 20. 16.

JERUSA, ירושא [meddiannydd yr etifedd-iaeth] merch Zadoc, a mam Jotham mab Uziah, brenin Judah. 2 Bren. 15. 33.

JERUSALEM, ירושלים [gwledigaeth heddwch] rhoddir tri enw ar y ddinas hon yn yr ysgrythrau; sef Jebus, Salem, a Jerusalem. Jos. 15. 8. a 18. 28. 1 Cron. 11. 4. Salm 76. 2.

Galwyd hi Jebus oddiwrth mab Canaan, ac wŷr Haa o'r enw hwn. Gen. 10. 16. Tybygol mai hi a feddyllir wrth y Salem yr oedd Melchisedec yn frenin arni, ac yn arwyddo, medd yr apostol, 'Brenin heddwch;' ac yn hyn, fel yn y cwbl perthynol iddo, yr oedd y gwr enwog hwn yn cysgodi yr Arglwydd Iesu, yn mha ddinas yr ymddangosodd Er, yr hwn yw tywysog tangnefedd, ac y gosododd i fynu ei deyrnas heddwch yn y byd, Pa bryd, neu ar ba achlysur y cafydd yr enw Jerusalem, sydd ansicr. Ew cyfansoddol yw o ddaun air Hebraeg, y mae yn amlwg, sef **שׁלום** *gwelod*, a **ירושלם** *heddwch*. Jerusalem oedd y ddinas fwyaf enwog yn ngwlad Canaan, a'r fwyaf onwog, ar amryw gyfrifon, a fu yn y byd erioed. Yr oedd yn sefyll 42 o filltiroedd o du y dwyrain i Fôr y Canoldir, a 25 o filltiroedd o du y gorllewin i afon yr Iorddonen. Yr oedd wedi ei hadeiladu ar fynyddoedd, a mynyddoedd yn ei hamgylchu. Yn nyddiau Josuah yr oedd yn un o freniniaethau cryfaf gwlad Canaan; yr oedd Adonizadec, brenin Jerusalem, yn un o'r pam' brenin a gyngreiriasant â'u gilydd yn erbyn Josuah, a orshfygwyd ganddo, a ddiytirwyd, ac a grogwyd ar brenau. Yr oedd rhan o honi yn llwyth Judah, a rhan arall yn llwyth Benjamin. Joa. 15. 63. a 18. 28. Wedi marwolaeth Josuah, dywedir i feibion Judah ymladd yn orbyn Jerusalem, ei hennill, a'i llosgi â than. Barn. 1. 8. Ond tebygol na oresgynasant fynydd Seion, a dywedir, ada. 21. fod y Jebusiaid yn trigo gyda'r Benjaminiaid yn Jerusalem. Y Jebusiaid wedi hyn a'i hadeiladasant, ac a'i cadarnhasant yn y fath fodd fel yr oeddynt yn honi y gallai y cloffion a'r deilion ei hamddiffyn yn erbyn Dafydd. 2 Sam. 5. 8. Hwyrach iddynt roddi y deillion a'r cloffion i'w hamddiffyn, er dirmyg ar Dafydd a'i filwyr; a bod y rhai hyn yn cablu Dafydd. Gellir cyfieithu y geiriau, *Am iddynt ddywedyd, sef y dall a'r cloff, ni ddaw efe i mewn*. Eraill a farnynt mai wrth y dall a'r cloff y meddyllir eilunod y Jebusiaid, yn y rhai yr ymddiriedent; y rhai a alwai geision Dyfydd mewn gwawd, y dall a'r cloff.' Joab a aeth i fynu yn gyntaf, ac ennillwyd yr amddiffynfa; a Joab a fu flaenor y llu yn ganlynol i hyn. Trigodd Dafydd yn y tŵr, sef Seion; am hyn galwasant dŵr Seion, 'dinas Dafydd.' Adeiladodd ddinas newydd o du y gogledd orllewin i'r lall; ac yr oedd dyffryn yn rhedeg o'r gorllewin rhwng y ddau fryn, sef Seion o du y deheu, ac Acra o du y gogledd; a gyferbyn a'r pen gogledd-ddwyrain i fynydd Seion, a'r fynydd Moriah, yr oedd y deml wedi ei hadeiladu. Yn amser Dafydd a Solomon chwane-gwyd llawer ati. Nid oedd Jebus a gymerodd Dafydd oddiar y Jebusiaid yn eang iawn. Yr oedd yn sefyll ar fynydd o du y deheu i'r deml. Gyferbyn a hi yr oedd mynydd Seion, lle yr adeiladodd Dafydd ddinas newydd, yr hon a elwir dinas Dafydd, yn mha un yr oedd

y tŷ brâninol. Rhwng y ddau fynydd hyn yr oedd dyffryn Milo, yr hwn a wahanai Jebus oddiwrth ddinas Dafydd; a llanwyd hwn i fynu gan Dafydd a Solomon i uno y ddwy ddinas â'u gilydd. 1 Bren. 9. 15. a 11. 27. Wedi hyn helathodd Manasseh hi. 2 Cron. 33. 14. Y Maccabeaid a'i heangasant tua'r gogledd, trwy gymeryd i mewn drydydd mynydd fel rhan o Jerusalem. Dywed Josephus i Agrippa chwane-gu pedwerydd mynydd ati, a elwid Bezatha. Yr oedd y ddinas newydd hon yn sefyll o du y gogledd i'r deml, gydag afon Cedron. Gan hyn ni bu Jerusalem erioed yn fwy ei maint na phan gymerwyd hi gan y Rhufeiniaid. Gwel Tacitus *Hist. Lib. 5*.

Y mae yn addas sylwi, oddiwrth y pethau hyn, ar y gwahaniaeth mawr Seion a Jerusalem; Seion oedd sefyllfa y tŷ brâninol, ac eisteddfod gweinyddiad y awydd freninol; ond Jerusalem oedd sefyllfa y deml, ac eisteddfod gweiniad y swydd offeiriadol; er eu bod yn gytunol, eto y maent yn wahanedig; a dylem sylwi yn fanwl ar hyn.

Coffeir am amryw o byrth iddi:—*1. Haaspoth*, Porth y dom. Neh. 3. 13, 14.—*2. Haain*, neu *en*, Porth y ffynon. Neh. 3. 15.—*3. Hammajim*, Porth y dwfr. Neh. 3. 6—26.—*4. Haosumim*, Porth y meirch. Neh. 3. 28. 2 Cron. 23. 15. Jer. 31 40.—*5. Hamtiphead*, Porth y carchar.—*6. Haggai*, neu *ge*, Porth y glyn. 2 Cron. 26. 9.—*7. Ephraim*, Porth Ephraim. Neh. 12. 39.—*8. Haeeshan*, yr hen borth, neu borth y gongl. Neh. 12. 39.—*9. Haddajim*, Porth y pysgod. Neh. 12. 39.—*10. Haean*, Porth y defaid. Neh. 12. 39. Felly yr oeddynt yn ol eu sefyllfaeodd a'u hamrywiaeth euwan. Ni bu ei muriau erioed yn fwy o fesur na phedair milltir a hanner. Dywed Josephus fod y gwrthglawdd a gododd Titus Vespasian yn ei herbyn, (2 Cron. 26. 9. Salm 48. 12.) sef tŵr Meah, o du y dwyrain; tŵr Hananeel, o du y gogledd; tŵr y ffyrnau, o du y gorllewin; a tŵr Ophel, o'r tu deheu. Neh. iii. Nid oedd helaethrwydd o ddwfr ynddi; a'r dwfr oedd ynddi oedd a gradd o halltrwydd yn perthyn iddo. Yn agos iddi yr oedd y ffynonau Gihon, Siloam, ac afon Cedron; a dyfroedd Etan, y rhai a ddygodd Pilat trwy ddyfrffoeydd i'r ddinas. Hezeciah a argaeodd yr aber uchaf i ddyfroedd Gihon, ac a'u dng hwynt yn uniawn oddi tanodd i ddinas Dafydd. 1 Cron. 32. 30. Am fod arwyddion y presennoldeb dwyfol yn preswylho ynddi, a'i bod yn ddinas sanctaidd, o herwydd addoliad Duw ynddi, yr oedd yn perthyn yn gyffredinol i'r deuddeg llwyth; ac yr oeddynt yn myned i fynu iddi dair gwaith yn y flwyddyn, ar y gwyliau arbenig. Yn nheyrnasiad Roboam, cymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Sisac, brenin yr Aipt. 1 Bren. 14. 25, 26. 2 Cron. 12. 2—9. Yn nheyrnasiad Amaziah, cymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Joas, brenin Israel. 2 Bren. xiv. 2 Cron.

xxv. Diammen f'r Assyriaid ei chymeryd yn amser Manasseh. 2 Cron. 33. 11. Aeth Pharaoh Necho i mewn iddi pan wnaeth Jehoiacim yn frenin, er nad ydym yn darllen iddo ei hanrheithia. Difrododd Nebuchodonosor hi fwy nag unwaith, ac wedi gwarchae arni dros ddwy flynedd, hoagodd hi a thân yn yr unfed fwyddyn ar ddeg i Zedeciah. 2 Bren. xxiv, xxv. 2 Cron. xxxvi. Jer. lli. Yn nghylch 136 o flynyddoedd ar ol ei dystyriwio, ail adeiladwyd hi gan Nehemiah, Eliashib, ac eraill. Neh. ii, iii. Ar ol talm o amser cymerwyd hi gan Ptolomy, brenin yr Aipht, a dygodd luocedd lawer o'r luddewon oddi yno i'r Aipht, yn nghylch 100,000 o honynt.* Difrodwyd hi yn ofnadwy gan y gelyn creulon hwnw i bob daioni, Antiochus Epiphanes. Lladdodd yn nghylch 40,000, a gwerthodd gynifer a hyny o'r trigolion i fod yn gaeth-weision. Dwy flynedd wedi hyny, anrheithiwyd hi yn ddychrynllyd gan Apollonius, yr hwn a laddodd lawer iawn o'r trigolion.† Judas Maccabæus a'i hadgymerodd yn mhen tair blynedd a hanner. Pompey, y blaenor Rhufeinaidd, a'i cymerodd hi yn nghylch triugain mlynedd cyn dyfodiad Crist. Gwedi hyny cymerwyd hi gan Socius, a Herod.‡ A. D. 70. dystyriwyd hi yn hollol gan Titus Vespasian. Pan gymerwyd hi gan Titus, yr oedd ei hadeiladau a'i hamddiffynfeydd yn gadarn iawn. Tacitus, *Hist. lib. 5*. Edr luddewon. Yn nghylch 50 neu 60 o flynyddoedd wedi hyny, adeiladwyd dinas newydd ar fynydd Galfaria, ac ynddi yr oedd eglwys Cristionogol dros oesoedd; ond nid oedd yn oddefol i'r luddewon ddyfod yn agos ati. Julian, yr Ymerawdwr gwrthgihedig, yn nghylch A. D. 360, i brofi prwphwydoliaethau ein Harglwydd mewn perthynas iddi yn gelwyddau, a gychwynodd ail adeiladu y ddinas a'r deml; ond daear-grynfâu tanllyd a'i llesteiriasant. § Yn nghylch A. D. 614, y Persiaid a gymerasant Jerusalem, ac i foddhau yr Iddewon, dystyriwyd 90,000 o'r trigolion Cristionogol. Adgymerwyd hi yn fuan gan yr Ymerawdwr Heraclius. Yn A. D. 637, cymerwyd hi gan yr Saraceniaid o Arabia. Yn A. D. 1079, goresgynodd y Tyrciaid hi. Yn A. D. 1099, Godfrey o Boulonge a'i hennillodd oddi arnynt, yn nghyda milwyr y groes (*Crusades*) o Ewrop. Yn A. D. 1187, Saladin, llywodraethwr yr Aipht, a'i cymerodd oddiar y Cristionogion. Yn A. D. 1517, y Tyrciaid a'i cymerasant oddiar yr Aiphtiaid; ac yn eu meddiant hwy y mae hyd heddyw. Y mae yn bresennol yn nghylch tair milltir o gwmpas, yn dlawd, ac ond ychydig o drigolion ynddi. Yn y lle yr oedd y cysegr sancteiddiolaf yn sefyll, y mae teml Fshometanaidd wedi ei hadeiladu. Ni

oddefni un Cristion fyned i'r cylchoedd hyny dan boen marwolaeth. Gyda llawer o goelgrefydd mae y Pabyddion, y Groegiaid, a'r Armeniaid Crisionogol, yn ymweled ag eglwys bedd ein Harglwydd: sef yr eglwys sydd yn sefyll ar y lle y claddwyd yr Iesu.* Gwel Sandys, Maundrell, a Dr. Shaw's *Travels*; hefyd, Le Bruyn, Witsius *Hist. Hierosol*; Rollin, a Prideaux.

Yr hyn yn benaf yr oedd rhagoroldeb Jerusalem yn gynnwysedig ynddo rhagor un ddinas arall a fu ar y ddaear erico, oedd, ei bod yn 'ddinas y brenin mawr.' 'Duw yn ei phalasaau a adwaenwyd yn amddiffynfa.' Salm xlvi, lxxxvii. Jer. 31. 6. Esa. 33. 21. Yr unig fan oedd, tros oesoedd, lle yr oedd Duw i'w addoli; lle yr oedd ei dŷ, a'i offeiriaid yn gweini. 'Dewisodd yr Arglwydd Seion; ac a'i chwennychodd yn drigfa iddo ei hun.' Salm 132. 13, 14. Yma yr aberthwyd y gwir aberth; pan ddyoddefodd Iesu y tu allan i'w phyrth hi. Heb. 13. 12, 13. Ac oddiar fywydd yr olewydd, yn agos iddi, yr esgynodd i'r gogoniant; wedi gorphen ei waith ar y ddaear. Yma hefyd y disgynodd yr Ysbryd Glan, ac y sefydlwyd yr eglwys Cristionogol gyntaf ar y ddaear.—O ran adeiladau, cyfoeth, a gwychder, yr oedd yn nyddiau Dafydd, a'i fab Solomon, yn rhagori ar un ddinas arall; ond rhagorodd arni ei hun, pan ddisgynodd yr Ysbryd Glan o'r nefoedd i adeiladu tŷ ysbrydol i fod yn breswylfod i Dduw trwy yr Ybryd. Nid oedd Jerusalem, yn ei gwychder myaf, ond cysgod o eglwys Dduw dan y Testament Newydd.† Y mae llawer o bethau yn cael eu llefaru am y cysgod, ag sydd briodol yn unig i'r gwrth-gysgod, yn yr holl eangder o honynt. Gwel Esa. 54. 11. Jer. 3. 17. Eglwys y Testament Newydd yw y ddinas Sancaidd, dinas y Duw byw, y Jerusalem nefol, y Jerusalem newydd, yn dyfod oddiwrth Dduw i waered o'r nef, wedi ei pharotoi fel priodasferch wedi ei thrwsio i'w gwr. Ni ddichon geiriau osod

* Yn y fwyddyn A. D. 1832, daeth Jerusalem yn ddarostyngedig i Mehemet Ali, pasha yr Aipht, ond yn A. D. 1841, amddiffadwyd Mehemet Ali o'i holl feddiannau yn Syria, a syrthiodd Jerusalem drachefn o dan lywodraeth y Tyrciaid; so felly y mae yn bresennol (1851).—Adeiladwyd addoldy Poteanaidd yn Jerusalem yn ddiweddar, o faintoll i gynnwys 500 o bersonau; ac appwyntwyd arni Esgob mewn cysylltiad ag Eglwys Loegr.—Tybir fod Jerusalem yn awr yn cynnwys tua 15,000 o drigolion, o ba rai nid oes ond o 3,000 i 4,000 yn Iuddewon; dyethriaid gan myaf wedi ymfudo yno o wledydd pelleng i farw yn mysg beddau eu tadau.—Yr iaith a siaredir yn gyffredin yw yr Arabaeg.—Oysfeir y darlennydd yn neillidol ar y gwaith mawr a dyddorol hwnw, Robinson's *Biblical Researches in Palestine*, yn nghyd a'r chwangladau ato a ymdangosoedd yn y Cylchgrawn Americanaidd, *The Biblical Repository*, and *Bibliotheca Sacra*. Gwel hefyd *The American Missionary Herald*, a'r *Jewish Expositor*; yn nghyd a *Herschel's Visit to my Father-land*; a *Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland, 1842*—C.

† Yr oedd harddwch a chyfoeth y ddinas a'r deml, a phreswylfod Duw ynddynt, yn gyagoda o bethau mwy. Yr oedd ynt yn arwyddo sefyllfa eglwys y Testament Newydd, harddwch a chyfoeth dwyfol yr hon a gynnwysir yn y trysorau wch a chyfoeth holl oludodd gor-hediniol Dafydd a hyny, o'r rai nid oedd holl oludodd gor-hediniol ond y wrion-fod Duw yn preswylfod ynddi, nid yn gyagoda, ond y wrion-fod a sylweddol, trwy Grist a'r Ysbryd Glan, gyda ohyf-ranogedd o ras a gogoniant sarhaethadwy. Witsius *Hist. Hierosol. Ex. X.* § 29.

* *Prideaux Coa. part. i. b. 2.*

† *Ibid. part. ii. b. 3.*

‡ *Ibid. part. ii. b. 7.*

§ *Ba daear-gryn mawr yn y nos, yr hwn a chwaledd y ceryg o hon syfodol y deml, yaghyda'r adeiladau cyfoga. Boerat. Hist. iii. 20. Chrysostem Orat. iii. Contra Jud. Witsius.*

allan ogoniant, mawredd, gwycheder, a harddwch, yn fwy ardderchog. Nid yr eglwys yn y nefoedd a welodd Ioan, ond 'y Jerusalem newydd yn dyfod oddiwrth Dduw i waered o'r nef' 'Y Jerusalem uchod yw, yr hon sydd rydd, yr hon yw ein mam ni oll.' Y mae *uchod* cyn dyfod i waered; y mae yn yr arfaeth uchod er tragwyddoldeb, yn ei holl drefn, ei gwycheder, a'i gogoniant; ac mor ddilys a'i bod hi uchod, y bydd iddi ddyfod i waered, ac y gwelir hi yma yn ei gogoniant. Yr wyf yn atolygu ar y neb a ddarlino hwn, i edrych yn y fan ar y darluniad a roddir yn Dat. xxi. Heb. xii. Gal. iv. o briodas-ferch gwraig yr Oen. Ni ddarluniwyd erioed mewn geiriau, yn unrhyw iaith, yn gwrthdrrych a oddef ei gymharu, yn y radd leiaf a'r ddinas fawr, y Jerusalem sanctaidd, a ddangosodd yr angel i Ioan. 'Gogoniant Duw a'i goleuodd hi, a'i goleuni hi ydyw yr Oen.'

Y mae meddyliau gwahanol iawn am y Jerusalem a ddeagrifir gan Ioan yn Dat. xxi. Rhai a farnant mai dangosiad ardderchog o'r eglwys yn y nefoedd yw; am fod golygiad ar ddiwedd y byd, a dydd y farn, wedi ei roddi yn pen. xx. Gwel Esgob Newton, Doddridge, &c. Ond y mae awdwy'r dygedig megys Vitringia, ac eraill, o'r farn, mai darluniad yw o ogoniant yr eglwys ar y ddaear yn y dyddian diweddf, o herwydd y rhesymau canlynol:—

1. Y mae cysylltiad eglur a diamhweul rhwng pen. xxi. a pen. 19. 6, 7. Gwedi dystrywio teyrnas y bwystfil, y mae teyrnas Dduw i gymeryd lle, ac i'w gosod i fynu yn ogoneddus ar y ddaear, yn ol cysonlais yr holl brophwydi. Yr amser hwn yw amser priodas yr Oen; ond priodas-ferch yr Oen yw y Jerusalem newydd, wedi parotol ei hun. 'Tyred,' medd yr angel wrth Ioan, 'a mi a ddangosaf i ti y briodas-ferch, gwraig yr Oen.' Dat. 21. 9. Yr oedd yr un angel, tebygol, wedi dangos iddo Babilon Fawr, mam puteiniaid a ffeidd-dra y ddaear; yn awr y mae am ddangos iddo wrthdrrych hollol wahanol a gwrthwyneb. Y Jerusalem nefol hon y gyferbynir i Babilon; ymddangosiadol, twyllodrus, ac ansantaidd, yw gogoniant y naill; ond gogoniant y llall sydd sanctaidd, a goruchel. Putain yw y naill, ond gwraig yr Oen yw y llall; y mae ei chariad at Grist yn bur, yn serchog, yn fywiog, ac yn ddigymysg.

2. Y mae y darluniad o honi yn cyfateb ac yn tebygu i'r prophwydoliaethau hyny yn yr Hen Destament, y rhai nid oes neb yn ammu nad ydynt yn ddarluniad o'r eglwys dan y Testament Newydd ar y ddaear; megys Esa. xxv, xxxv, lii, lx, lxi. Ezec. xlvii, xlviii. Rhesymol ac addas, gan hyny, yw i ni roddi yr un eboniad ar y naill a'r llall.

3. Nid yw amryw o bethau a briodolir i'r Jerusalem hon ddim yn cyfateb i'r eglwys yn y gogoniant, wedi diweddu pob peth yn y dydd olaf; megys, 1. Ri bod 'yn dyfod

oddiwrth Dduw i waered o'r nef.' Dat. 21. 2. Beth sydd i ni ddeall wrth hyn, ond dangosiad o'r eglwys yn ei chyflwr nefolaidd yma ar y ddaear! Y mae eglwys yr etholedigion wedi eu perffeiithio, yn niwedd y byd, yn eagn o'r ddaear i'r nef. Ni bu, ac ni bydd, y ddaear yn anneddfa gogoniant, a dedwyddwch tragwyddol.—2. O'r un natur ydyw y geiriau yn adn. 24. 'Cenedloedd y rhai cadwedig a rodiant yn ei goleuni; ac y mae breninoedd y ddaear yn dwyn eu gogoniant a'u hanrhydedd iddi.' Ac yn adn. 26. 'A dygant ogoniant ac anrhydedd y cenedloedd iddi hi.' A pen. 22. 2. 'Yn nghanol ei heol—yr oedd pren y bywyd, yn dwyn deuddeg rhyw firwyth—a dail y pren oedd i iachau y cenedloedd.' Yn y gogoniant tragwyddol ni bydd dim gwahaniaeth cenedloedd—neb yn priodoli yr enw breninoedd yn fwy na'u gilydd,—ac ni bydd eisiau iachad ar y cenedloedd mwyach.

4. Gan fod y llyfr hwn yn brophwydoliaethol, y mae y prophwydoliaethau ynddo yn darlunio cyflwr yr eglwys ar y ddaear. Dyben y brophwydoliaeth yw dangos i wasanaethwyr Duw 'y pethau sydd raid eu dyfod i ben ar fyrder.' Y mae yn wir y bydd cyflwr yr eglwys yn y dyddian diweddf yma ar y ddaear yn tebygu yn hynod i'w chyflwr yn y nefoedd. 'Gogoneddus bethau a ddywedir am danat ti, O ddinas Duw.' Salm 87 3. Gydag enwog-rwydd y gelwir hi y dyddiau hyny yn *deyrnas nefoedd*. Bydd y nef, gynt yn nghanad, yn awr yn agored; bydd y cymundeb rhwng y ddaear a'r nefoedd mor agos fel y bydd y ddaear yn dŷ Dduw, ac yn borth y nefoedd. Gen. 28. 17. Y nefoedd a'r pethau sydd uchod, fydd yn benaf yn mryd trigolion y ddaear, fel y byddant megys yn y nefoedd, ac wedi eu gosod yn y nefolion leoedd gyda Christ, yn eistedd ar orsedd-feinciau, ac yn cyfranogi o'i ogoniant. Dat. 1. 6. Eph. 2. 6. Er mai ar y ddaear y byddant, eto bydd llawer o'r nefoedd ynddynt, o ran gradd eu sancteiddrwydd a'u dyddanwch; a byddant hwythau a'u hymarweddiad yn y nefoedd; ac ni bydd yr olwg ddaearol, fyddol, gnawdol, ar yr eglwys mwyach ar y ddaear, a welir yn breseunol yn ormodol o lawer.

Mewn perthynas i'r eglwys hon, 1. Gelwir hi yn 'ddinas,' i arwyddo ei chyflwr sefydlog, ei threfn, ei diogelwch, ei gwycheder, ei llwyddiant, a'i chyfoeth. Dinas fawr mewn cyferbyniad i Babilon fawr; ei bod yn perthyn i'r Duw mawr, ac y preswylia ynddi; ac i arwyddo eangder ei therfynau, a lluosogrwydd ei thrigolion.

2. 'Yr oedd iddi fur mawr ac uchel.' Dat. 21. 12. Y mae mur yn gwahanu ac yn diogelu, trwy amgylchynu dinasoedd. Yn yr ystyr cyntaf: Y mur yw yr athrawlaeth, dysgybiaeth, a llywodraeth yr eglwys, sydd yn gahaniaethu y wir oddiwrth bob gan eglwys, ac yn cadw allan o honi gyfeiliornwyr, a chyfeiliorn-

adau.—Yn yr ail ystyr: y mae iechydwrïaeth yn fur ac yn rhagfur, a gallu dwyfol yn gadarn yn amddiffyn yr eglwys.

3. Yr oedd iddi ddeuddeg porth—yr oedd angel wrth bob porth—ac enwau deuddeg llwyth Israel yn ysgrifenedig arnynt; tri phorth yn edrych ac yn agored tua phob pwnc. Mae cyfeiriad y darluniad yn eglur at Ezec. 48. 31, &c. Defnydd pyrth dinasoedd ydyw rhoddi dyfodfa iddynt, a gollwng y rhai sydd deilwng o hyn i mewn, a chand eu ailallan, y rhai nid ydyw breintiau dinasyddion yn perthyn iddynt. Yno hefyd yr oedd eisteddfod y cynghor, y barnwyr, a swyddogion y ddinas. Crist, mewn modd arbenig, yw drws y defaid, trwy ba un yr Ant i mewn i'r gorlan (Ioan 10. 7, 9.) ac athrawiaeth yr efergyll am dano, yn dderbyniedig trwy ffydd, a buchuddiad cyfatebol iddi, sydd yn rhoddi dyfodiad i mewn; a gwrthodiad o honi, ac ymarweddiad afreolaidd sydd yn cau allan. 'Efe sydd yn agoryd, ac nid yw neb yn cau; ac yn cau, ac nid yw neb yn agoryd. Dat. 3. 7. Salm 100 4. a 118. 19, 20. Esa. 26. 2. a 60. 11. Y mae angel wrth bob porth, yn ei swydd wenidogaethol, yn gweini er mwyn y rhai a gânt etifeddu iechydwrïaeth.—Yr oedd enwau deuddeg llwyth plant Israel yn ysgrifenedig arnynt. Gosodir allan yn y llyfr hwn eglwys y Testament Newydd, dan yr enwau deuddeg llwyth Israel, pen. 7. 5, 6, &c. dan ba un y mae pob gwahaniaeth rhwng Iuddewon a Chenedloedd wedi darfod. Nid Israel o ran y cnawd, ond y wir eglwys, yn gynnwysedig o Iuddewon a Chenedloedd.—Yr oedd tri phorth yn edrych tua phob pwnc. Yr oedd hyn yn dangos y byddai cyrchiad y Cenedloedd iddi o bob cwr i'r ddaear, y byddai derbyniad rhwydd iddynt, ac na byddai dim rhwystr iddynt trwy reolau dysgyblaethol, dynol, ac anyagrythyrol. Mae cyfeiriad y geiriau yn anlwg at Esa. 66. 11. ac Ezec. 48. 31. Os golygir y deuddeg angel yn arwyddo gwir athrawon y gair, fel porthorion, byddant yno yn barod i dderbyn yr holl ddyfodiad yn groesawgar, ac i roddi pob annogaeth iddynt. Yr oedd y deuddeg f'ch dan y môr tawdd yn edrych bob ffordd, yn arwyddo yr un peth.

'Ac yr oedd mur y ddinas & deuddeg sylfaen iddo; ac ynddynt enwau deuddeg apostol yr Oen.' Adn. 14. Nid yw y sylfaen mewn gwirionedd ond un. 'Sylfaen arall nis gall neb ei gosod, heblaw yr un a osodwyd, yr hon yw Iesu Grist.' 1 Cor. 3. 10. Eph. 2. 20. Esa. 28. 16. Ond gelwir hi yn ddeuddeg sylfaen, am mai y deuddeg apostol a'i gosodasant yn athrawiaethol: y mae yn ddeuddeg yn athrawiaethol, sef sail yr apostolion a'r prophwydi, er mai un ydyw mewn gwirionedd. Ni rydd Duw un athrawiaeth newydd i'w eglwys byth, ac ni bydd crybwylliad yn nydd y Jerusalem newydd am un athrawiaeth arall, ond athrawiaeth bur y deuddeg apostol.

'A'r hwn oedd yn ymddyddan & mi, oedd a chorosenn aur ganddo, i fesuro y ddinas, a'i phyrth, a'i mur.' Cymhar. Ezec. 40. 3, 4, 5. Yr oedd y gorsen, fel hono o eiddo Ezeziel, yn chwe' chufydd o hyd. Gair Duw, diammeu, yw y gorsen aur, wrth ba un y mae yr eglwys, a phob peth perthynol iddi, i gael eu trefnu yn fanwl. Yr oedd y babel a theml Solomon i gael eu gwneuthur wrth bortreiaidau a roddwyd i Moses a Dafydd; felly gair Duw ydyw portreiaid y wir eglwys: pob peth nad yw yn cyfateb i hwnw, nid yw yn perthyn i'r Jerusalem newydd.

Yr oedd y ddinas yn bedair onglog, ei h'yd, a'i lled, a'i uchder, yn ogymaint; sef yn ddeuddeg mil o ystadau. Felly yr oedd theml Ezeziel. Pen. 48. 16, 17. Felly yr oedd hefyd y cysegr sancteiddiolaf yn ugain cufydd bob ffordd. Dengys hyn y bydd yn eang, yn drefnus, yn sefydlog, ac yn anghyfwediol; yn cynnwys yr holl genedloedd, ac yn deyrnas ddisigl. Heb. 12. 27, 28. Salm 87. 5. Eph. 3. 18. Nid oes i ni feddwl, tebygol, y byddai uchder y ddinas yn ddeuddeg mil o ystadau; byddai hyn yn ddull anhardd ac afoniaidd arni; ond y byddai holl adeiladau y ddinas yn *ogylwch*; sef y byddai yr holl eglwysai, a'u holl aelodau yn gydradd mewn breintiau.

'Mesurodd ei mur hi'n gant o phedwar cufydd a deugain;' sef o uchder. Dat. 21. 17. Nifer cyfriniol yw yn y llyfr hwn, pen. 7. 4, 5, 6. a 14. 1. lluosogydd pa un yw deuddeg. Y mae mesur uchder y mur yn arwyddo y byddai yr holl reolau a chyfreithiau ag oedd yn gwahaniaethu y ddinas oddiwrth holl gymdeithasau a llywodraethau eraill, yn cyfateb ac yn cyduno ag athrawiaeth y deuddeg apostol. Yn ol yr athrawiaeth hon y bydd yr holl adeilad yn cael ei gwneuthur a'i llywodraethu. Bydd ymddangosiad yr holl fur yn bur ac yn ogoneddus, yn debyg i faen jaspis; ac yn debyg yr olwg arni i'r hwn sydd yn eistedd ar yr orsedd, ac yn trefnu ac yn llywodraethu y cwbl. Am y maen hwn, a'r meini sydd yn addurno y sylfaen, edrych dan yr amrywiol enwau.

'A'r deuddeg porth, deuddeg perl oeddynt;' yn cyfateb i Jerusalem brophwydoliaethol Esaias; pen. 54. 11, 12. yn arwyddo y byddai dyfodiad dysgyblaethol iddi yn bur, yn ardderchog, ac yn ogoneddus.

'A heol y ddinas oedd aur pur, yn debyg i wydr gloyw;' sef aelodau yr eglwys yn y dyddiau hyn fyddant yn rhagorol, yn bur, yn werthfawr, ac yn ogoneddus. Esa. 60. 17.

'A'r deuddeg porth, deuddeg perl ydynt; a phob un o'r pyrth oedd o un perl;' sef athrawiaeth y deuddeg apostol.

'A theml ni welais ynddi.' Edr. TEMPL.

'Ei phyrth ni cheuir ddim y dydd; canys ni bydd nos yno.' Cyfeiria y geiriau at Esa. 60. 11. a Zech. 14. 7. Bydd y fath gyrcfa iddi o bob parth o'r byd, fel y bydd ei phyrth yn

agored yn wastad. 'Ni bydd nos yno,' a arwydda na bydd tywyllwch cyfeiliornadau, na gau alhrawiaethau, yn yr eglwys yr amser hwnw; 'canys nid â i mewn iddi ddim arian, nac yn gwneuthur ffeidd-dra na chelwydd;—dygant iddi holl ogoniant ac anrhydedd y cenedloedd.' Pa bethau bynag oedd yn wych, yn ddefnyddiol, ac yn ganmoladwy, yn mhllith cenedloedd y ddaear, fydd yn yr eglwys y dyddiau hyny; megys dysgeidiaeth, deall, a-ethyddiaeth, mawrhydi llywodraethwyr, a doniau ac ysbryd âddas i lywodraethu yn ddoeth ac yn gyfiawn: bydd pob peth gwyh a defnyddiol, heb ddim yn groes i hyny: bydd mawrhydi sanctaidd ynddi yn gyfiawn ac yn ardderchog.

Am yr afon, a phren y bywyd, edrych dan y geiriau hyny.

JESAJAH, יֵשַׁעְיָהוּ [*Iechyduriaeth yr Arglwydd*] 1. Mab Hananiah. 1 Cron. 3. 21.—2. Mab Jeduthun. 1 Cron. 25. 3.

JESANAH, יֵשַׁנָּה [*yr hwn sydd yn cysgu*] dinas yn Ephraim. 2 Cron. 13. 10.

JESARELAH, יֵשַׁרְאֵלָה [*Duw yn gorfod*] y seithfed teulu o'r Lefiaid. 1 Cron. 25. 14.

JESEBEAB, יֵשַׁבְבָּב [*trigfan y tad*] penaeth y pedwerydd teulu ar ddeg o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 13.

JESER, יֵשֶׁר [*uniawn*] mab Caleb o'i wraig Azubah. 1 Cron. 2. 18.

JESISAI, יֵשִׁישַׁי [*hen*] mab Jahdo, a thad Michael. 1 Cron. 5. 14.

IESU, Heb. יְהוֹשֻׁעַ Gr. *Iesous* [*achubwr, gwaredwr*] y mae y gair Heb. יְהוֹשֻׁעַ yn gyfansoddol o יָהּ *Iah*, neu, יְהוֹפָה *Iehofah*, a שָׁחַד *achub, achubwr*, ac yn arwydd *Iehofah yr Achubwr*. Rhoddwyd yr enw hwn yn gyntaf gan Moses i'w weinidog Josuah, yr hwn o'r blaen a elwid יְהוֹשֻׁעַ *Hosea*. Num. 13. 16. Dywedir gan yr angel, trwy orchymyn Duw, ddiarneu; am yr Arglwydd Iesu, 'A thi a elwi ei enw ef *Iesous*,' *Iehofah y Gwaredwr*. * Gwel Esa. 25. 9. a 45. 17—25. Jer. 23. 6. 'Oblegid efe,' *Αυτος* (יהוה) 'a wared ei bobl oddiwrth eu pechodau.' Cymh. Luc 2. 11. Act. 13. 23. Luc 9. 56. a 19. 10. Ioan 3. 17. a 12. 47. 1 Tim. 1. 15.

Trwy ei waith yn cael ei alw *Iesous*, *Iehofah y Gwaredwr*, cyflawnwyd y brophwydol-

* Nid yw enw ein Hachawdwr yn deillio o'r gair Groeg *ιασω*, amser dyfodol y perwyddiad *tauw* ond o יְהוֹשֻׁעַ *Ysai* yr enw hwn yw, *Iehofah ein Hachawdwr*. Fel yd yn Salm 20. gelwir ef 'Duw ein hachawdwr' aeth. Gelwir ef 'Iachawdwr' Duw, yn Luc 2. 30. Mintert.—Diamneu fod y rhai hyny yn cyfeillorn, sydd yn deillio yr enw *Iesous* oddiwrth *tauw*, yr hwn yn yr amser dyfodol sydd yn gwneud *tauw*, o'r hwn y mae *Iesous*, a thrwy newid llythyron *Iesous*. Fel pe dywedid, yr *hwn a iachawdwr*. Witsius, Exerc. in Simb. 9. sec. 4.—Yn gywir iawn y sylwodd Theophylact ar Mat. pen. 1. του *Iesous* *ουνομα ουκ ελληνικον εστιν, αλλα εβραϊκον*. Nid Groeg yw yr enw Iesu, ond Hebraeg; yr hwn o'i gyfeillu, a arwydda Iachawdwr. Mae yn Iachawdwr, oblegid ei fod yn gwared ei bobl.

iaeth sydd yn rhag-ddwydedd y gelwid ef *Immanuel*, yr hyn o'i gyfeithu yw, *Duw gyda ni*. Edr. IMMANUEL, ENWAEDIAD.

Gelwir ef *Crist*, am mai eneinog y Tad yd yw. Edr. CRIST. Gelwir ef *Iesu*, am mai *gwaredwr* pechaduriaid yd yw. Mat. 1. 21. *Iesu* yw ei enw, a *Christ* yw ei gyfenw. Iesu Grist, gan hyny, yw y gwaredwr o osodiad dwyfol, a rag-fynegydd am dano gan Moses a'r holl brophwydi; y rhoddir haes am dano gan yr efengylwyr, ac a bregethwyd gan yr apostolion i'r holl fyd. Am ei enedigiaeth, ei swyddau, amrywiol amghehiadau ei fywyd, ei farwolacth, ei adgyfodiad, &c. Edr. dan y geiriau hyny.

Y mae tystiolaethau yr ysgrythyrau yn allwg am dano; ei fod yn Dduw—ei fod yn ddyn—eto nid dan, ond un person yw. A'r peron hwnw, trwy osodiad dwyfol, yn waredwr unigol, cyflawn, tragywyddol, ac yn wrth-ddrych addoliad i angelion a dynion. Y mae yn Dduw o sylwedd y Tad, wedi ei genedlu cyn yr oesoedd; ac yn ddyn o sylwedd ei fam, wedi ei eni yn y byd; gogyfuwch a'r Tad oblegid ei Dduwdod; a llai na'r Tad oblegid ei ddyndod, Heb fed yn Dduw, nis gallasai ein gwaredu; heb fod yn ddim nis gallasai ddyoddef a marw drosom. Edr. ABERTH. Ynddengys ei fod yn Dduw oddiwrth yr ystyriaethau canlynol: 1. Dywed ei hun ei fod o'r un hanfod a'r Tad. Ioan 10. 30, 33. a 14. 11. a 5. 18. a 17. 21, 22. Phil. 2. 6.—2. Priodolir enwau iddo na pherthyn i neb ond i Dduw yn unig; megys, 'IEHOFAH—y Duw cadarn—Tad tragywyddoldeb—yn un sydd uwchlaw pawb, yn Dduw bendedig yn oes oesoedd—y gwir Dduw a'r bywyd, tragywyddol.' Esa. 9. 6. Rhuf. 9. 5. 1 Ioan 5. 20.—3. Mae priodoliaethau Duw yn cael eu rhoddi iddo; sef ei fod yn dragywyddol, yn hollbrennol, yn hollwybodol, yn hollalluog, ac yn anghynewidiol, &c. Mic. 5. 2. Mat. 18. 20. Dat. 1. 8. Heb. 13. 8, &c.—4. Y mae y cyfryw weithredoedd yn cael eu priodoli iddo, na ddichon neb eu gwneuthur ond Duw yn unig; sef ei fod wedi creu, ac yn cynnal pob peth; yn rhoddi gallu i ddynion i wneuthur gwyrthiau rhyfeddol, heblaw a wnaeth efe ei hun; yn maddeu pechodau; yn anfon yr Ysbryd Glan; yn cyfodi y meirw; yn rhoddi bywyd tragywyddol; ac yn barnu pawb yn y dydd olaf; dyna weithredoedd na ddichon neb ond Duw yn unig eu cwblhau. Ioan 1. 3. Heb. 1. 3. Act. 14. 3. Luc 5. 21. Ioan 16. 7. a 5. 21—29.—5. Mae yr addoliad dyledus i Dduw yn unig yn cael ei roddi iddo. Ioan 5. 23. Heb. 1. 6. Dat. 5. 13. Act. 7. 59.—6. Mae y geiriau yn llefaru am y IEHOFAH anfeidrol yn yr Hen Destament, yn cael eu priodoli i'r Arglwydd Iesu yn y Testament Newydd. Cymh. Esa. 45. 23. & Rhuf. 14. 10, 11. Esa. 40. 3. & Mat. 3. 1, 2, 3. Zech. 12. 10. & Ioan 19. 34, 37. Esa. vi. & Ioan 12. 39. Esa. 8. 13,

14. à 1 Pedr 2. 8.—7. Os nad ydyw Iesu yn Dduw, y mae llawer o eiriau yn yr ysgrythyr-
au yn ymddangos yn afresymol, ac yn ddiys-
tyr; megys y lleoedd canlynol: Rhuf. 1. 3. 1
Tim. 3. 16. Ioan 14. 9. a 17. 3. Phil. 2. 6.
Salm 110. 1—4. 1 Tim. 1. 2. Act. 22. 10.
a 9. 27.

Y mae Iesu, y Gwaredwr mawr hwn, nid yn
unig yn Dduw, ond yn wir ddyn hefyd. Nid
person dynol a gymerodd, ond natur ddynol i
undeb personol à'i berson dwyfol. Y mae yn-
ddo ddwy natur, ond un person—a hwnw yn
berson *dwyfol*. Y mae yn ddyn, ond nid yn
berson dynol; ond yn berson dwyfol, a'r natur
ddynol mewn undeb a'r person hwnw.—1. Cy-
merodd y person dwyfol hwn ein *holl* natur, ac
nid rhan o honi: yr oedd ganddo wir gorph
dynol, ac yr oedd v corph hwnw mewn undeb
âg enaid sylweddol, ysbrydol, ac anfarwol; a'r
ddau yn gwneuthur dynoliaeth gyflawn, mewn
undeb â pherson dwyfol.—2. Yr oedd holl
gynneddfau a theimladau i gorph ac enaid dyn-
ol yn perthyn iddo. Yr oedd yn tristâu, ac
yn llawenbau; yn bwyta, yn yfed, yn cerdded,
yn gweithio, yn teithio, yn diffygio, yn cyegu,
yn dyoddef, yn gwaedu, ac yn marw, &c. Esa.
7. 14. Luc 24. 39. Heb. 2. 14. Luc 1. 42.
Phil. 2. 7, 8. Ioan 1. 14—47. Esa. liii. Mat.
8. 24.—3. Er iddo gymeryd natur ddynol, ni
chymerodd lygredd natur ddynol. Edr. GEN-
EDIGAETH. Anfonodd Duw ei Fab yn wir
gnawd; ond yn *nghyffelybiaeth* cnawd pechad-
urus. Rhuf. 8. 3.—4. Er ei fod yn Dduw, ac
yn ddyn, er hyny, nid yw efe ddau ond un
Crist. *Un*, nid trwy ymchweliad y Duwod
yn gnawd, na thrwy ddwyfoli y dyndod; ond
trwy gymeryd y dyndod at Dduw. Y mae syl-
wedd y ddwy natur yn hollol ddigymysg, er
bod undeb personol; a hwnw yn undeb mwyaf
goruchel, yn nesaf at undeb y personau yn yr
hanfod dwyfol. Er ei fod o ran ei ddynoliaeth
yn ddyn bach, yn cynnyddu mewn doethineb,
a chorpholaeth, yn dlawd, yn ffinedig, &c eto,
yr oedd, ar yr un pryd, yn Hollalluog—yn
Hollwylbodol—yn Dduw unig ddoeth—medd-
ian nydd nefoedd a daear—ac heb finio na di-
ffygio, &c.

Trigodd y person rhyfedd hwn yn ein plith
ni yma yn y byd, ac a fu ddeng mlynedd ar
hugain yn ddarostyngedig i'w rieni, mewn am-
gylchiadau isel, ac yn adnabyddyddus i ond
ychydig yn y byd. Y geiriau yn Luc 3. 23.
*Kai autos ny o Ihsous wati etaw tptaxwra apx-
omevos*, 'A'r Iesu ei hun oedd yn nghylch dech-
reu ei ddeng mlwydd ar hugain oed,' a gyf-
ieitha rhai, 'Yn awr y bu yr Iesu ei hun yn
nghylch deng mlynedd ar hugain yn ddaros-
tyngedig (sef i'w rieni, Gwel pen. 5. 21.) ac efe
(fel y tybiwyd) yn fab Joseph.' Gwel Camp-
bell *in loc*. Parkhurst dan y gair *Αρχουενοσ*.
Ganwyd ef yn Bethlehem mewn *stabl*: yn
Nazareth, yn Galilea, y treuliodd y rhan fwyaf
o'i oes, cyn dechreu ar ei weinidogaeth gy-

hoeddus. Nid oes ond ychydig neu ddim han-
es wedi ei roddi o'r holl yspaid hwn o'i fywyd.
Ni chafodd ddim dysg na dygiad i fynu, ond yr
hyn, tebygol, a allodd ei rieni roddi iddo yn ol
y gyfraith. Deut. 4. 9, 10. a 6. 7. Ioan 7.
15. Dywedir ei fod yn y deml yn mhllith y doc-
toriaid yn ddeuddeng mlwydd oed. Edr. Doc-
TORIAID. Yr oedd yn deall, fel yr oedd yn
ddyn, yr amser hwnw ddyben mawr ei anfon-
iad i'r byd. 'Oni wydddech,' medd efe wrth ei ri-
eni oedd yn ymofyn am dano, 'fod yn rhaid i
mi fod yn nghylch y pethan a berthynent i'm
Tad?' Fel y cynnyddodd mewn oedran, yr
oedd yn hynod mewn doethineb, a chorphola-
eth; yn cynnyddu yn y naill fel yr oedd yn
cynnyddu yn y llall. Yr oedd ei holl agwedd,
a'i holl ymddygiad yn y dyddiau boreol hyn,
yn dra addas, synwrol, ac ennillgar; y mae
hyny yn arwyddolcaol yn y geiriau iddo 'gyn-
nyddu mewn ffafr gyda Duw a dynion.'—'A'r
bachgen a gynyddodd, ac a gryfhaodd yn yr
Ysbryd, yn gyflawn o ddoethineb; a gras
Duw oedd arno ef.' Luc 2. 40. Ni thyfodd
erioed ar y ddaear blangyn mor hardd, ac
mor hyfryd ag ef! Y mae rhai yn barnu fod
χαρις θεου ην εν αυτω, a gras Duw oedd arno
ef, yn arwyddu y gradd uchaf o harddwch a
phrydferthwch. Gellir barnu fod ei wedd, ei
wynebpryd, ei gorpholaeth, ei agwedd, a phob
ystum arno, yn hardd, yn weddaidd, ac yn
hawddgar, gan ei fod yn hollol rydd oddiwrth
bechod, holl chwantau, a chynhyrfaidau llygr-
edig, sydd yn anffurfio ac yn anharddu dyn-
ion.

Arosodd yn ddarostyngedig i'w rieni, a bu
fyw gyda hwynt mewn sefyllfa isel, dinodded,
hyd nes y dechreuodd ar ei weinidogaeth gy-
hoeddus, yn nghylch deng mlwydd ar hugain
oed; yr oed yr oedd yr offeiraid a'r Lefiaid
yn dechreu gweini yn ngasaanaeth y cysegr.
Num. 4. 8—35, &c. Pan y cyrhaeddodd nerth
addas i hyny, gweithiodd gyda'i dadmaeth
Joseph, wrth ei alwedigaeth fel saer; fel yr
oedd yn adnabyddus wrth ei gelfyddyd; 'Onid
hwn yw y saer, mab Mair?' meddent am dano.
Marc 6. 3. Yn rhoddi yn hyn siampl honod o
ufudd-dod i'w rieni, a diwydrwydd ffyddlon.
Yr oedd pawb o'r Iuddewon yn dwyn eu holl
blant i fynu i ryw gelfyddyd, neu alwedigaeth.
Yr holl amser hwn yr oedd mawrhydi a rhag-
oriaethau ei berson dwyfol dan lèn, gan mwy-
af: mewn gosgedd dynion, ac agwedd gwas,
yr oedd ffurf Duw yn guddiedig. Ond y mae
i sylwi arno, 1. Ei fod yr holl amser hwn cyn-
nrychioli ei bobl; yr oedd yn ben-oyfmod-
wr, ac yn gynnrychiolwr yn mhob man, ac yn
mhob peth, yn ei holl fywyd, er pan luniwyd
ef yn y groth gyntaf. Fel yr oedd yn gyn-
nrychiolwr, yr oedd dros ac yn lle ei bobl. Er
eu mwyu hwy yr aeth yn dlawd, ac i'r am-
gylchiadau isaf.—2. Yr oedd yn ufuddhau, ac
yn gweithredu cyflawnder i'w bobl, yn ei holl
fywyd. Ufudd-dod cyflawn oedd ei holl fywyd,

yn mhob rhan o'i oes, ac yn mhob sefyllfa, ac amgylchiad. 'Bu ufudd hyd angen.' Ufuddhaodd yn yr holl ddydd; yn ei gorph, a phob aelod; yn ei enaid, a'i holl alluoedd. Ac fel ag yr oedd yn gynrychiolwr yn ei holl fywyd, yr oedd yn ei holl ufudd-dod yn gweithredu cyfiawnder dros ei bobl. Nid oedd achos ei fod yn gyhoeddus i wneuthur hyny: a chan mai hwn oedd ei orchwyl penaf yn y byd, treuliodd y rhan fwyaf o'i fywyd yr anhynododd. Pregethodd eraill, wedi eu hawdurdodi a'u cymhwysu ganddo, yr efengyl yn effeithiol ac awdurdodol; ond ni weithredodd neb gyfiawnder dros ei bobl ond esfe.

Yr oedd yn angenrheidiol iddo wneuthur ei hun yn amlwg, 1. I weithredu gwyrthiau i amlygu pwy oedd, ac i gadarnhau mai esfe oedd y gwir Fessiah.—2. I bregethu ac addysgu eraill, fel y prophwyd mawr addawedig.—3. I ddyoddef a marw. Fel aberth dros ei bobl, yr oedd yn angenrheidiol iddo ddyoddef a marw; nid marw yn unig, ond ddyoddef; ac nid dyoddef yn unig, ond marw hefyd, trwy roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer. Ac fel yr oedd yn angenrheidiol fod pob amgylchiad o greulondeb, dirmyg a gwaradwydd yn nglŷn wrth ei ddyoddefiadau a'i farwolaeth, yr oedd yn rhaid iddo ddyoddef a marw yn gyhoeddus, tu allan i byrth Jerualem, Heb. 13. 11, 13. Ond am nad oedd yn ofynol am amser hir i hyn, ni bu yr Iesu yn gweini yn gyhoeddus, yn ol y farn fwyaf cyffredin, ddim llawer dros dair blynedd. Mae y tair blynedd hyn o'i fywyd cyhoeddus, yn dangos pa fath ydoedd ei holl fywyd eyn hyny—rhyfeddodau ydyw i gyd! Er ei fod yn byw mewn tlodi, heb le i roddi ei ben i lawr; yn gystuddiol, heb ddyddanydd; yn erledig, heb amddiffynwr; eto, yr oedd yn myned oddi amgylch gau wneuthur daioni i eraill; yn mhob amgylchiad yr na gwrth-ddrych oedd ganddo yn ddyfal yn ei olwg, yn ddiifino ac yn ddiidiffygio; sef gogoniant Duw a lesad dynion. Gwelwn allu; ond gallu yw i ddiogelu, ac nid i beri dychryn; gallu gwedi ei dyceru a thiriondeb, yn boddhau ac yn cysuro, tra byddo yn gweithio parchedig ofn. Tyrwyd pob pethau tirion i gyd yn hyfryd ynddo: pob mawredd ac arderchogrrwydd dwyfol; pob doniau a rhadau dynol; pob peth sanctaidd a grasol, ydynt oll yn cydgyfarfod ynddo. Gwelwn ef yn cyfeillachu & phrophwydi, deddfwyr, ac angelion; yn dangos ei hun yn hollwybodol, yn treiddio i mewn, ac yn chwilio holl ddyfuderoedd calonau dynion; yn hollalluog, yn awdurdodi ar holl naturiaeth; ac yn honi hawl i agoriadau uffern a marwolaeth; ac yn rhag-fynegi ei ddyfodiad y dydd olaf, fel barnwr, gyda mawredd ac ardderchogrrwydd dwyfol; eto, ar yr un pryd, gwelir ef yn coffeidio plant bychain; yn addfwyn, yn dirion, ac yn ostyngedig, heb ddyrchafu ei lef yn yr heolydd, na dryllio y gorsen ysig, na diffodd o llin na mygu; yn galw ei

ddyagybllion nid yn weision ond yn gyfeillion, ac yn frodyr, yn fwyn, yn gyfeillgar, yn garedig, ac yn serchogaidd; yn iachau doluriau y cleifion; yn tosturio wrth y profedigaethus; ac yn dychwelyd y cyfeiliornus. Yn cyd-ddyoddef & gwendidau a *dylni* ei ddyagybllion; yn fwyn, yn ateb ei elynion yn bwyllog ac yn arafaid, yn gorchfygu eu cyfrwystra trwy ragor-ddoethineb; 'Pan ddifenwyd, ni ddifenwodd; pan ddyoddefodd, ni fygythioddi.' Y mae esfe oll yn hawddgar! Fel athraw, mae yn anghymarol; mae yn anhyspyddadwy mewn cyfelybiaeth; yn defnyddio i fuddioldeb y ddygyddiadau mwyaf cyffredin bywyd; yn corphori y doethineb dyfnaf yn y dammegion mwyaf eglur; yn traddodi y gwironeddau dyfnaf gyd ag arderchogrrwydd esmwyth, hawdd, ac agos atom; yn argyhoeddi rhagrithwyr gyda mawredd, llymdra, a digllonedd sanctaidd. Wrth ddarllen hanes yr efengylwyr am dano, gwelwn ef a llygad y meddwl, megys yr oedd yma yn y byd, fel pe buasem wedi ei weld yn y cnawd, a chyfeillachu ag ef. Y mae y drych sydd yn ei ddangos yn ddywyfol, yn gystal a'r gwrthddrych a ddagduddir ynddo, Gwyn eu byd y rhai a welaant ei ogoniant ef yn y drych!*

Y mae amryw farnau wedi bod, ac eto yn bod, am hyd yr amser y bu yr Iesu yn gweini-dogaethu yn gyhoeddus wedi ei fedyddio gan Ioan yn yr Iorddonen, pan oedd yn nghylch deg ar hugain oed. Y ffordd gyffredia o gyfrif yr yspaid rhyfedd hwn o amser, yw edrych pa sawl gwyl y pasc y rhydd yr efengylwyr hanes am danynt, y bu yr Iesu yn Jerualem ynddynt. Nid oes un o'r efengylwyr, heblaw Ioan, yn coffau ond am yr un y dyoddefodd ynddi. Ond y mae yn amlwg, debygaf, fod Ioan yn coffau am dair gwyl pasc, heblaw yr hon y dyoddefodd ynddi: Y gyntaf, Ioan 2. 13.—yr ail, pen. 5. 1. Luc 6. 1.—y drydedd, pen. 6. 4.—y bedwaredd, pen 13. 1. A'r farn fwyaf cyffredin yw, mai ar y pedwerydd pasc y rhoddwyd ef i farwolaeth. Y mae rhai yn barnu mai i wyl y pasc yr oedd yn myned yn y daith y cawn hanes am dani yn Math. 19. 1. Osfelly rhoddir hanes am bum pasc y bu ynddynt; ond eraill, mgys Syr Isaac Newton, a farnant mai i wyl y pebyll yr oedd yn myned yn y daith hono, ac nad oes ond pedwar pasc wedi en coffau gan yr efengylwyr. Diammen ei fod yn Jerualem ar yr holl wyliau arbenig, sef tair gwaith yn y flwyddyn, yn ol y gorchymyn i'r holl wrywiaid. Num. 9. 13. Deut. 16. 16. Ond nid oes hanes ei fod oddieithr mewn pedwar pasc, un wyl y pebyll, ac un gysegr-wyl. Ioan 7. 1. a 10 22. Heb allel

* Gwel Dr. White's Ser. 5. Esob Newcome's Observ. on our Lord's Conduct. Dr. Owen on the Person and the Glory of Christ. Harrison's Christ Crucified. Gwel hefyd, Dissertations on the Principles and Arrangements of a Harmony of the Gospels, by Rev. Edward Greenwell, 1850. Dr. Robinson's Harmony of the Four Gospels in Greek. Dr. Lant Carpenter's Harmony.

penderfynu yn gwbl i eithaf manylrwydd, gellir barnu yn gyffredin; i'r Arglwydd Iesu ddyoddef pan oedd o dair-ar-ddeg-ar-hugain a hanner i bymtheg-ar-hugain oed. Gan hyny rhoddodd ei hun drosom yn offrm ac yn aberth i Dduw o arogl peraid, pan oedd yn ei gyflawn synwyr, ei gyflawn rym, a'i gyflawn faintioli; felly yr oedd yn wrth-gyagod oen y pasg, yr hwn oedd i fod yn 'llwda blwydd perffaith-gwbl.' Exod. 12:5. Gwel ychwaneg dan amrywiol enwau eraill. Edrych Lightfoot, Chemnitius, Calmet, Doddridge, Macknight, a holl gysowyr yr efengylwyr.—'Nid oes, Hael Iesu, ni bu, ni bydd dy gystedlydd.'

JESUA, יְשׁוּעָא [*iachawdor*] dinas yn Judah. Neh. 11. 26.

JESUI, יְשׁוּעִי [*yr hwn sydd yn uniawn*] trydydd mab Aser, a phen teulu. Num. 26. 44.

JESURUN יְשׁוּרֻן [*uniawn, neu unioadeb*] Gelwir cenedl Israel with yr enw hwn bedair gwaith yn yr yagrythyrau. 'Yr uniawn a aeth yn fras, ac a wingodd.' Heb. 'Jesurun a aeth yn fras,' &c. Dent. 32. 15.—'Ac efe oedd frenin yn Israel.' Heb. 'yn Jesurun.'—'Nid oes megys Duw Israel.' Heb. 'Duw Jesurun.' Dent. 33. 5, 26.—'Nac ofna, fy ngwas Jacob; a thi, Jesurun, yr hwn a ddewisais.' Esa. 44. 2. Unwaith cyfieithir ef *uniawn*; dwywaith *Israel*; yn *Esaiah* gadawyd ef heb ei gyfieithu, megys y gwelir yma. Rhoddwyd yr enw hwn ar Israel, medd Vitranga, 1. O ran en gosodiad a'u sefydliad cyntaf fel gwlad a chenedl; yr unig genedl oeddynt a gwybodaeth *uniawn* o Dduw ganddynt, a gwir grefydd yn eu plith.—2. Oblegid yr hād o wir Israeliaid a gadwyd yn eu plith. Yr oedd yn mysg y bobl hyn יְשׁוּרֻן *rai uniawn*, yn meddwl yn uniawn am Dduw, yn gywir ac yn ffyddlawn tuag ato, yn gwneuthur cyffes gywir o'i enw, sylfaen a hād yr eglwys yn yr amser hwnw. Gwel Vitranga *in loc.* Edr. Gwingo.

JESSE, יֵשׁוּעָא [*yr hwn sydd*] mab Obed, a thad Dafydd a'i frodyr. Dafydd oedd yr iengaf, ond yr enwocaf o'i feibion. Ruth 4. 17, 22. 1 Cron. 2. 13. Mat. 1. 5. Gelwir Jesse *Nahas*, yn 2. Sam. 17. 25. Rhoddodd Dafydd ei dad Jesse a'i fam yn eu hen ddyddiau dan amddiffyniad brenin Moab; a hwy a arosasant yzdag ef yr holl amsor y bu Dafydd yn yr amddiffynfa yn Mispah Moab. Pa fodd, pa bryd, a pha le y buont feirw, nid oes hanes. Rhai a farnant i'r Moabiaid eu lladd, ac i Dafydd eu taro o achos hyny. 1 Sam. 22. 3, 4. 2 Sam. viii.

JETUB, יֵשׁוּבָא [*yr hwn sydd yn cadw*] mab Ismael. Gen. 25. 15.

JETHER, יֵתֶר [*yr hwn sydd yn rhagori*] 1. Mab Gedeon. Barn. 8. 20.—2. Gwr Abigail chwaer Dafydd, a thad Amasa. Gelwir ef *Ismaeliad* yn 1 Cron. 2. 17. Yn 2 Sam. 17. 25.

gelwir tad Amasa *Ithra*, yr hwn oedd *Israeliad*, yr hwn a aeth i mewn at Abigail merch *Nahas*, sef Jesse. Y farn gyffredin yw, mai *Ismaeliad* o genedl ydoedd, ac *Israeliad* o ran ei gefydd.

JETHETH, יֵתֶת [*rhoddwr*] mab Esau, ac un o ddugiaid Edom. Gen. 36. 40.

JETHRO, יֵתְרוֹ [*ei ragoriaethau*] offeiriad, neu dywysog Midian, chwegrwn Moses, ac un o hiliogaeth Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2. Exod. 2. 16. a 3. 1. a xviii. Gelwir ef hefyd *Ronel* a *Raguel* yn Num. 10. 29. neu ynte *Raguel* oedd tad Jethro, a hefyd *Ceni*. Barn. 1. 16. Yr oedd iddo fab a'i enw *Hobab*, a saith o ferched; enw un oedd *Sephora*, yr hon a briododd Moses. Cyfarfu â Moses gerllaw mynydd *Duw*, sef *Horeb*, a dygodd *Sephora* gwraig *Moses* yn ei hol ato. Wrth ei waith y pryd hyny yn dwyn offrm ac aberth i Dduw, gellir barnu fod gwybodaeth o'r gwir Dduw ganddo. Y mac yn ymddangos yr wr call, synwrol, ac a roddodd gynghor doeth i Moses mewn perthynas i'w ddull yn llywodraethu y bobl. Wedi i Jethro ymadael â Moses, tebygol i *Hobab* ei fab aros gydag ef, neu iddo ddychwelyd ato drachefn, ac iddo fyned gyda Moses i wlad yr addewid.

IEUANC, IEUENCTID, (ieu-anc) gwerydd, llencynaidd.—*Ieuencid* y dydd, toriad y wawr. Cyfrifai yr Iuddewon ddynion yn ieuainc nes eu priodi, neu yn ddyweddiadwy. Dent. 32. 25. Gelwir *Josuah* yn llanc pan oedd yn 56 o oedran. Exod. 33. 11. Gelwir *Rehoboam* yn fachgen, ac yn wan ei galon, pan oedd yn 41. Gelwir *Benjamin* yn blentyn pan oedd yn 30. Gen. 44. 30. Felly *Timotheus* yr un fath. 1 Tim. 4. 12. Dechrouad cenedloedd, megys *Israel* yn yr anialwch, a elwir eu hieuencid. Jer. 2. 2. Eze. 16. 22. Hos. 2. 15.

'Cofia yn awr dy *Greawdwr* yn nyddiau dy ieuentyd.' Preg. 12. 1. Ein dyledswydd benaf, a'n braint fwyaf yw hyn. Mae y gair *cofio* yma, yn arwyddo holl gorph gwir dduw-oldeb; yn cynnwys gwir wybodaeth o hono; edifeirwch am bechu yn ei erbyn; ffydd ynddo trwy y *Cyfringwr*; cariad tuag ato, parch ac ufudd-dod iddo. *Ieuencid* di-Dduw sydd olwg alaethus i edrych arni. Dyna yr amser mae natur yn ei holl gyflawnder synwyr, grym, a bywiogrwydd; ac, os bydd heb dduw-oldeb, mae y cwbl yn cael eu rhoddi allan yn y llwybr o bechu yn erbyn Duw, ac i gynnal annuwioldeb yn y byd. Y mac *Solomon* yn gwasgu hyn at feddyliau ieuencid, oddiwrth, 1. Yr ystyriaeth o'u rhwymedigaeth iddo; eu *Creawdwr* ydwy; am hyny oddiwrth eu perthynas âg ef fel y cyfryw, y maent dan rwymedigaethau i'w wasanaethu â'u holl gynnedd-fau, bob amser, yn gwbl, ac â'u holl galon.—2. Y mac cymylau duon a dydd drcinllyd yn sicr o ddyfod yn fuan: daw y dyddiau blin yn fuan, pan bydd holl natur yn dadfeilio, ac yn

pallu; torir y llinyn arian—y cawg aur—a'r piser gerllaw y pydew; tywylla y goleuni—cryna ceidwad y tŷ—a chryma y gwyr cryffion, adn. 2, 7. Pan ballo felly gnawd a chalon, da fydd fod Duw yn nerth ein calon, a'n rhan yn dragywydd.—3. Peth arall hefyd sydd deilwng o'n hystyriaethau mwyaf dwys yn nyddiau ein hieuentid, sef 'y dwg Duw bob gweithred i faro, a phob peth dirgel, pa un bynag fyddo ai da ai drwg.' Gan hyny, ofni Duw a chadw ei orchymynion yw y cwbl o ddyledswydd a dedwyddwch dyn, yn mhob oedran, a phob amgylchiad a sefyllfa.

Un fath a llong ar gefnifer,
Heb raff, heb hwyf, heb angor,
Ydyw ieuane heb gyngor. *Amarta.*

Dan y gyfraith yr oedd y blaenion a'r cyntaf o bob peth i'r Arglwydd, sef y blaen-ffrwyth a'r cyntaf-anedig o ddyn ac anifail. Yr oedd yn anrhydedd addas i'r Duw yr oeddnt yn ei addoli, ei wasanaethu ef yn gyntaf. Yr ieuanc yn unig a ddichon ysbrydoli a chyflawni y ddyledswydd hon, trwy roddi iddo et yr hwn sydd ganddo hawl i'r cwbl o'n bywyd, cyntaf-anedig ei ddyddiau, a blaenffrwyth ei holl gynneddfau a'u synwyrâu.

'Eithr y mwyaf yn eich plith chwi bydded megys yr ieuengaf.' Luc 22. 26.—'Anid byddet y mwyaf yn eich plith chwi megys y lleiaf.' W. S. a Dr. M. Mae y gair *νεωτερος*, *ieuengaf*, trwy draws-ddwyn, yn arwyddo is radd, llai, llai ei awdurdod; neu y lleiaf ei allu a'i awdurdod. Gwel Schleusner.

'Yn gwneuthur i mi feddiar.nu camweddau fy ieuentid.' Job 13. 26. Salm 25. 7.—'Yn gwneuthur i mi feddiannu (cosp) pechodau fy ieuentid.' Dr. M. Yn ei ieuentyd yr oedd yn bechadur, y mae yn cydnabod hyny gyda gofid a chwerwder ysbryd. Er bod ei bechodau wedi ei madden, eto eu coffa sydd drwm ganddo. Hefyd, dichon yr Arglwydd ymweled a'i bobl a cheryddon am bechodau gwedi eu cyflawni er's llawer o flynyddoedd, er ei fod wedi eu madden yn wirioneddol, a'r person a geryddir mewn cymmod tragywyddol a Duw. Mae yn gwneuthur hyny er llesid iddynt, i ddangos mor anbaeddiannol oeddnt o'r drugaredd a gawsant; i ddyfnhan a sylweddau eu hedifeirwch yn fwy; ac i'w gwneuthur yn gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef. Heb. 12. 10, 11.

JEUS, יְהוּס [yr hwn a ddisfrodwyd] mab Rehoboam o Mahalath, merch Jerimoth mab Dafydd. 2 Cron. 11. 19.

JEZANIAH, יְזַנְיָהוּ [yr hwn y mae yr Arglwydd yn ei wrando] 1. Mab Hosaiah. Jer. 42. 1. Yr un, tebygol, ag Azariah, mab Hosaiah. Un o'r tywyseogion oedd yn anghoelio prophwydoliaeth Jeremiah, ac o'r herwydd yn ei ddwyn ef ac eraill i'r Aipht. Pen. 43. 2.—2. Mab Maachathiad, un o dywyseogion y lluoedd pan gymerwyd Jerusalem. Jer. 40. 8.

JEZEBEL, יֵזַבֵּל [Baal sydd gryf] merch Ethbaal brenin y Sidoniaid, a gwraig Ahab brenin Israel. Y mae ei hanes yn nodedig yn yr ysgrythyrau am ei heilun-addoliaeth ynfyd; ei phuteindra, ei lindoliaeth, a'i chreulondeb gwaedlyd; yn erlid prophwydi Duw, ac yn cynnal ar ei bwrdd 400 o brophwydi neu offeriaid y llwyni; cysegredig i Astaroth. 1 Bren. xvi, xvii, xviii, xix, a xxi. Yn y modd mwyaf ysgeler, mynodd roddi Naboth i farwolaeth, i Ahab gael ei willan. Yn ol prophwydoliaeth Elias, parodd Jehu ei thafu i lawr o fenestr, ac efe a'i mathrodd, a'r cwn a'i bwytasant. 2 Bren. 9. 30—37.

Yn aml, yn yr ysgrythyrau, gelwir personau yn tebygol i'w gilydd wrth yr un enw; er bod y personau yn wahanol, eto yr un ysbryd sydd ynddynt, a'r un llwybrau y maent yn eu cerdded; am hyny y mae yr un enw yn addas iddynt. O herwydd hyn, geillw loan y gau athrawon yn eglwys Thyatira, wrth yr enw Jezebel; y rhai oeddnt, fel hithau, yn dysgu ac yn twyllo y Cristionogion i odinebu, ac i fwyta pethau wedi eu haberthu i eilunod. Y mae barn Duw ar gau athrawon yn cael ei chyhoeddi yn ddychrynlyd yn eu herbryn. 'Wele fi yn ei bwrw hi ar wely, a'r rhai sydd yn godinebu gyda hi, i gystudd mawr, onid edifarhant am eu gweithredoedd!' Dat. 2. 20, 23.

JEZER, neu JESER, יֵזֶר [cystuddiol] mab Naphtali, a phen-tenlu. Gen. 46. 24. Num. 26. 49.

JEZRAHIAH, יְזַרְיָהוּ [cyfodiad dysgluer yr Arglwydd] blaenor y cantorion yn perthyn i'r ail deml. Neh. 12. 42.

JEZREEL, יֵזְרְעֵל [had Duw, neu braich Duw] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 56.—2. Mab Etam, o Judah. 1 Cron. 4. 3.—3. Mab y prophwyd Hosea. Pen. 1. 4.—4. Dinas yn Issachar, yn agos i ba un yr oedd dyffryn Jezreel, neu a elwir yn awr Esdraelion, yn nghylch deng milltir o hŷd. Yr oedd gan Ahab balas yn Jesreel, lle y dystyriwyd Jezebel, &c. Yr oedd hwn yn un o'r dyffrynoedd mwyaf hyfryd yn ngwlad Canaan,* fel y gellir barnu oddiwrth hoflder breninoedd Israel am y lle, y rhai oeddnt oll yn cyfaneddu yn y naill neu y llall o'r dinasoedd lluosog ynddo.

'Ar fyrder y dialaf waed Jezreel ar dŷ Jehu.' Hos. 1. 4. Y mae Jerome, Luther, a'r Esgob Horsley, yn barnu fod y gair Jezreel yn y lle hwn i'w ddeall mewn ystyr cyfrinol, ac yn arwyddo had Duw, a gysgodwyd yn mab y prophwyd; sef yr had sanctaid, gwir weision ac addolwyr Duw. Yr oedd yr holl freninoedd o deulu Jehu yn eilun-addolwyr, ac yn ganlyniol yn erlidwyr gwaedlyd. Y mae gau grefyddwyr bob amser yn erlidwyr y wir grefydd.

* Gelwir y dyffryn yn Israel, oddiwrth enw y ddinas, ac oddiwrth ffyrwthlondeb y lle, yr hwn nid oedd yn mball oddiwrth Samaria, dinas freninol yr Israeliaid, yr hon oedd wedi ei haddurno a gerddi breninol a phalas ardderchog. Eivetz.

Gwaed Jezreel, gan hyny y mae Duw yn bwg-wth ei ddial ar dŷ Jehu, yw gwaed yr hād sanctaidd, ei weision, yr hwn y dywalltodd ei deulu erledigaethus ef. Am dywallt gwaed teulu Ahab yn Jezreel, yn lle beio arno, y mae yn cael canmoliaeth, yn y geiriau nodedig hyn, o enau yr Arglwydd ei hun: 'O herwydd i ti wneuthur yn dda, gan wneuthur yr hyn oedd uniawn yn fy ngolwg i, yn ol yr hyn oll ar a'r a oedd yn fy nghalon i y gwnaethost, i dŷ Ahab, meibion y bedwaredd genhedlaeth i ti a eisteddant ar orsedd-fainc Israel.' 2 Bren. 10. 30. Nid oes y crybwylliad lleiaf yn yr hanes iddo wneuthur yn feius yn hyn. Y mae yn wir fod agwedd ei ysbyrd yn anaddas yn y cwbl a'r a wnaeth; etto 'gwnaeth yn dda,' medd yr Arglwydd am dano yn hyn, 'ya ol yr hyn oll oedd yn fy nghalon.' Ond creulondeb ei deulu yn ol llaw, a'u heilun-addoliaeth, a fygythir yma.

'A'r dydd hwnw y toraf fŵa Israel yn nglyn Jezreel.' Tebygol i'r Assyriaid gael rhyw orfodaeth ar Israel yn y glyn hwn, er nad oes hanes am dani yn yr ysgrhythrau. Neu, fe allai, mai yn y glyn hwn y lladdwyd Zecfhariah, y diweddaf o deulu Jehu ar orsedd-fainc Israel. 2 Bren. 15. 10. Gwel Zanchy, Rivet, Pocock, Horsley, Newcome, Scott.

IFAH, עִרְתָּ [anwiredd] yr un ag Afa, tebygol. 2 Bren. 18. 34. a 19. 13. Talaeth yn Arabia, tebygol, lle y trigai yr Afaid. Dent. 2. 23.

IFORI, שֵׁן [dant] dant yr Elephant, am ei fod y dant mwyaf hynod o holl ddannedd creaduriaid. Sylwedd caled, 'gwyn, a oddef ei gaboli yn hardd. Y mae rhai o'r dannedd hyn i'w cael yn anferth o faint: rhoi yn pwyso o 90 i 125 pwys. Dywedir cael un yn Samatra, yn yr India Ddwyreiniol, yn pwyso 330 pwys. Dywedir am ifori Ceylon ac Achem na thry yn felyn wrth ei ddefnyddio. Yn Rwsia, ac yn mbarthau eraill o Ewrop, ceir ifori yn aml dan y ddaear; yn Petersburg y mae dant o hono yn pwyso 180 pwys. Y mae i'w gael mewn gwledydd na wyddys fod y creadur hwnw erioed yn trigo ynddynt, yr hyn sydd gryn ryfeddod i natariaethwyr. Yr oedd ifori yn heliaeth gynt yn ngwlad Canaan. Gwnaeth Solomon orsedd-fainc fawr o ifori, ac a'i gwisgodd hi ag aur o'r goreu. 1 Bren. 10. 18. Yr oedd llongau Tarsis yn dwyn iddo aur, ac arian, ac ifori, neu Elephantiad.

Yr oedd gan Ahab dŷ ifori, yn cael ei alw felly, tebygol, am ei fod wedi ei addurno ag ifori. Yr oedd y dull hwn o frith-addurno ystafelloedd ag ifori yn arferedig yn foreu yn mhlith y Groegiaid. Gwel Homer Odys. B. IX. L. 72, 73.

Yr oedd y Rhufeinwyr hefyd yn arfer yr un addurniadau. Horace, Carm. Lib. II. Ode 18. Lin. 1. Ovid, Metam. Lib. II. Lin. 3. Lady M. W. Montague's Letters, Let. xxxix. 1 Bren. 22. 39. Amos 3. 15. Byddai y Tyriaid yn

gwneuthur meinciau eu llongau gwedi eu haddurno ag ifori. Ezech. 27. 6. Yr oedd llestri o ifori mewn cymeradwyacth mawr. Dat. 18. 12. Gwel Kypke Obs. Sac. Vol. II.

Yn gyffelybiaethol, y mae ifori yn arwyddo unrhyw beth hardd, pur, a pharhaus. Edr. Bol, Gwddf, Gwely.

IGAL, יְגָל [yr hwn a brynwydd] mab Joseph o lwyth Issachar; a anfonwyd i yspio gwlad Canaan dros y llwyth hwnw. Num. 13. 7.

IGDALIAH, יְגָלִיָּהוּ [mauredde yr Arglwydd] gwr Duw, a thad Hanan, yr hwn oedd gaidwad y gwin yn perthyn i'r deml, i ystafell yr hwn y dygodd Jeremiah y Rechabaiad. Jer. 35. 4.

JIBSAM, mab Tola, mab Issachar. 1 Cron. 7. 2. Num. 26. 23.

JJE-ABARIM, עִירֵי־עֲבָרִים [carneddau Abarim, neu yr Hebraeid, neu y teithwyr] gweryllodd meibion Israel yno, gwedi myned o Oboth. Num. 33. 44. Yr oedd o du y dwyrain i wlad Moab; yn yr un wlad yr oedd mynyddoedd Abarim. Edr. ABARIM.

JIM, עֵיִם [pentwr] dinas yn Judah. Jos. 15. 29.

JIMNAH, יִמְנָה [rhwystr] cyntaf-anedig Aser, a phenaeath teulu. Gen. 46. 17. Num. 26. 44.

ILAI, עֵלַי [yr hwn sydd yn dyrchafu] Aholiad, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 29.

ILYRICUM, Ἰλλυρικός [llawenydd] gwlad yn Ewrop, rhwng Pannonia a'r môr Adriatic, i'r gogledd o Macedonia, ac a elwir yn bresennol Sclavonia.—'O Jerusalem, ac o amgylch hyd Ilyricum, y llenwais efengyl Crist,' medd Paul; yr oedd hyny yn cynnwys Asia Leiaf, a llawer o Ewrop. Rhcf. 15. 19. Bu yno eglwys Gristionogol dros lawer o gannoedd o flynyddoedd; ac y mae rhai yno hyd heddyw a'r enw Cristionogion arnynt.

IMLA, יִמְלָא [llawnder] tad Micheah. 2 Cron. 18. 8.

IMMANUEL, עִמָּנוּאֵל Gr. ἐμμανουήλ, EM-MANUEL, [Duw gyda ni] אֱלֹהֵי עִמָּנוּ Duw. Arwydda Duw yn ein natur, ac erom ni, sef er ein hiechydwrtaeth a'n dedwyddwch. Mab y forwyn yn cael ei alw IMMANUEL, a gyflawnwyd yn ngwaith Crist yn cael ei alw IESU, sef Daw yr Iachawdwr, enw o'r un arwydocad ag Immanuel. Edr. IESU. Esa. 7. 14. a 8. 8. Mat. 1. 23. Arwydda yr enw hwn, Duw yn ein natur—trosom ni—yn ein cymmodi ni & Duw, ac felly yn Dduw yr Iachawdwr i ni. Y mae yn gosod allan fawredd ei Berson, a natur ei swydd a'i waith.* Y mae prophwydoliaeth Essiah yn nodedig neillduol am Berson dull a genedigiaeth y Messiah, y byddai yn Dduw yn

* Mae yr enw Immanuel yn arwyddo dwyflodeb yr Iachawdwr, a'i swydd orusehel, yn gweydd cymmod a Duw.—Glass. Philol. Sacr. lib. tract III. a. p. 183.

ein natur—y byddi iddo gael ei eni o forwyn, yr hyn ni amlgywyd o'r blaen am dano, er ei alw yn foreu yn 'hâd y wraig.' Nid oedd hyn yn ol trefn natur, etto yn angenrheidiol anheggorol. Edr. GENI, IESU. O forwyn yr oedd y gwir Fessiah i gael ei eni; o forwyn y ganed yr Iesu; gan hyny, Efe yw y gwir Fessiah. Ni ddygwyddodd dim cynt na chwedi hyn yn gyfelyb iddo, ac ni ddygwydd byth chwaiith. Duw yn ein natur ni ydyw; a'r natur hōno wedi ei chymeryd o sylwedd morwyn; a Mair oedd hōno. Gan ei fod yn ein natur, y mae gyda ni, yn un o honom, ac o'n plaid o ran ei swydd. At y brophwydoliaeth nodedig hon, tebygol, y cyfeiria Micah, pen. 5. 3. 'Am hyny y rhydd efe hwynt i fynu hyd yr amser y darffo i'r hon a esgor esgor.' Hwyrach na bydd yn anffuddiol rhoddi yma gyfoithiad yr Eagob Lowth o eiriau y brophwydoliaeth yn Esaiah:—

Gwrandewch yn awr, O ty Dafydd,
 At bychan genych ffino dynion,
 Fel y blincoch fy Naw hefyd?
 A'u hyny IESOPAH ei hun a ddyry i chwiri arwydd,
 Wela, y forwyn yn becholog, ac yn esgor Mab;
 A hi a eilw ei enw o' IMMANUEL.
 Ymenyn a mel a fwyty efe,
 Pant y medro ymwrthod a'r drwg, ac ethol y da:
 Cansys cyn y medro y bachgen hwn
 Ymwrthod a'r drwg, ac ethol y da;
 Y wlad a fydd yn anrheithiedig
 Gan ddau frenin, pa un i'th gythryblir.

Arwydda y geriau y byddai iddo gael magwraeth a'r un ymborth a phlant eraill yn y wlad hono, nes y cynnyddai ei gynneddfau i wahan-iaethu rhwng drwg a da, ac mewn llai amser nag a fyddai angenrheidiol i hyny, gwedi geni Mab y Forwyn (sef o fewn dwy neu dair blynedd) byddai i elynion dychrynlyd Judah gael eu dystrwyio. Hwyrach fod y geriau 'gwrthod y drwg ac ethol y da,' yn arwyddo, nid yn unig cynnydd a pherffeithrwydd cynneddfau y bachgen hwn, ond hefyd perffaith sancteiddrwydd ei natur. Y mae plant eraill yn gyffredinol, ond eu gadael iddynt eu hnnain, yn ethol drwg ac yn gwrthod y da; ond Immanuel, y bachgen sanctaidd hwnw (a hwnw yn unig) fel y cynnyddodd ei gynneddfau rhesymol i weithredu, a weithredasant yn sanctaidd i wrthod y drwg, ac ethol y da. Salm 51. 5. Amos 5. 14. Luc 1. 35. a 2. 40, 52. Rhuf. 12. 9. Phil. 1. 10. Yr arwydd hwn a roddwyd i ffydd, ac ni byddai yn annogaeth i neb ond credinwyr; ond yr oedd yn rhoddi sicrwydd iddynt hwy na lwyddai offerynau gelyniaethol i ddinystrio teulu Dafydd, gan fod y fath fendith yn gynnwysedig ynddo.

Y mae yr enw ardderchog hwn yn gosod allan Berson a swydd Crist, ac yn dangos anfeidrol gyflawnder a sicrwydd yn ei iachawd-

+ 'Hyd oni fedro.' Dr. M. 'Fel y medro,' ein cyfieithiad presennol. 'That he may,' Saes. Nid ydyw cyfieithiad hyn yn rhoddi un ystyr cyson, amlwg, o'r geriau. Pa gysylltad sydd rhwng bwya ymenyn a mel, ac ymwrthod a'r drwg ac ethol y da? Ond cyfieithiad Lowth a arwydda y dyddia amlder o'r pethau hyn erbyn y byddai mewn oed i ymborchi arnynt. Rhoddir yr ystyr hwnw yn aml i'r llythyren Heb. 5 megys yn Exod. 14. 27. Ruth 2. 14.

wriaeth, gan fod Duw gyda ni, sef yn ein natur, ac o'n plaid yn mhob peth a wnelo yn ei swyddau. Yr eglurhad goreu a geir byth o arwyddocad yr enw hwn, a roddir gan y prophwyd ei hun, yn pen. 9. 6. lle y darlunis ef mewn ymadroddion tra gogoneddas ac ardderchog, o ran ei berson rhyfedd, 'Duw yn y cnawd;' ac hefyd o ran ei swyddau, yn gweithredu ynddynt oll ar ein rhan. 'Bachgen a aned i ni, Mab a roddwyd i ni,' a'r Duw cadarn, yw y bachgen hwnw; am hyny y mae yn Dduw gyda ni, sef yn ein natur, ac yn gweithredu yn rhyfedd ar ein rhan fel llywodraethwr a chynghorwr, sef fel Brenin a Frophwyd i ni. Ac am ei fod fel Offeiriad wedi gwneyd iawn dros bechod, ar sail ei iawn, y mae yn 'Dywysog tangnefedd!'

IMPIO, (imp) gosod i mewn, plann i mewn, rhoddi impyn, neu bywullyn, pren arall i dyfu yno. Rhoddir yr impyn mewn holltiad a wneir yn y pren; y mae yr impyn yn ffrwytho yn ol ei natur ei hun, sef natur y pren y cymerwyd ef o hono, ac nid yn ol natur y pren yr impir ef ynddo. Wrth impio, gwellhau y pren yr ydys yn amcanu ato, ac nid gwellau yr impyn. Yn dra addas y gelwir yr efengyl, 'yr impiedig air;' yn cael ei blannu mewn calon wedi ei dryllio gan argyhoeddiadau yr Ysbryd Glan, ac yn dwyn ffrwyth i Duw, cyfatebol i'w natur sanctaidd ei hnn. Ni wellheir byth mo ffrwyth y galon heb yr impiad goruwch-naturiol hwn. Y rhai sydd trwy addfwynder yn gwir dderbyn y gair trwy ffydd, y mae y gair yn impiedig ynddynt: mae yn y gair yr hyn sydd addas ac angenrheidiol er cadwedigaeth (*gwellhad*, W. S.) pechaduriaid, a thrwy yr impiad hwn mae yr enaid yn cyfranogi o rinwedd cyflawn y gair, ac y mae yn cael ei iachau i ddwyn ffrwyth addas i'r gair. Iago 1. 21. 1 Pedr 1. 23. 2 Pedr 1. 4. Deut. 6. 8. a 11. 18. Salm 119. 11. Y mae dwy weithred yn cael crybwyll am danynt yn yr impiad hwn; un o eiddo Duw, a'r llall o eiddo y pechadur. 'Dodaf,' medd Duw, 'fy nghyfreithiau yn eu meddwl.' Yn ganlyno i'r dodiad hwn o eiddo Duw, mae y pechadur yn 'derbyn yr impiedig air.' Y mae y dodiad hwn o eiddo Duw yn arwyddo fod y deall yn cael ei oleuo ynddo, a'r meddwl a'r ewyllys yn cael eu cyfnwid i'w gymeradwyo a'i gofeidio fel gair Duw, ac yn hollol addas i'w gyflwr fel pechadur. Nid oedd y gair ddim yn naturiol yn y dyn; nid dychymyg dynol yw yr efengyl (Edr. DRUOL) ond y mae yn hollol o Dduw; a'i himpio y mae yn gael yn y dyn. Os yw y wir efengyl yn cael ei himpio mewn enaid, y mae yn aros yno, ac yn ymuno a'r enaid yn holl rinweddau ei natur ei hun; ac y mae cadwedigaeth a'r impiad hwn yn gysylltiedig anwahanol a'u gilydd.

'A'ith impio yn erbyn natariaeth (*yn erbyn anian*, W. S.) mewn gwir olew-wydden.' Rhuf. 11. 24. Y mae yn erbyn natariaeth gymeryd impyn o bren drwg, a'i impio mewn pren da;

y mae yn erbyn naturiaeth fod y pren yn newid natur a ffrwyth yr impyn; yr un fath yr oedd galwad y Cenedloedd, y rhai oeddynt estroniaid oddiwrth ammodau yr addewid, i gyfranogi o holl frasder, sef cyflawnder y bendithion addawedig i'r Iuddewon. 'Pa faint mwy y caiff y rhai hyn sydd wrth naturiaeth, eu himpio i mewn yn eu holew-yydden eu hun?' Yr oedd galwad y Cenedloedd cyn iddo gymeryd lle, yn fwy rhyfedd ac annysgwyliaidwy na galwad yr Iuddewon yn y dyddiau diweddfaf. Os impiwyd y Cenedloedd i mewn yn erbyn naturiaeth, gollir casglu yn dra sier yr impir yr Iuddewon yn eu holew-yydden eu hun.

INC, *Belg.* INCK; *Saes.* INK; *Heb.* ינק *du, deio*; gwlybwr du a ddefnyddir i ysgrifennu âg cf. Jer. 36. 18. 2 Ioan 12. 3 Ioan 13.—'Wedi ei ysgrifenu nid âg inc, ond âg Ysbryd y Duw byw.' 2 Cor. 3. 3.—'Ac a ysgrifenywt nid a duy, amyn ac Yspryd y Duw byw.' W. S. EDR. YSGRIFENU.

INDIA, הודו *hodu* [*hardd, neu moliant.*] Bernir fod yr *euw* hwn yn arwyddo India, neu yr afon Indus; a hwyrach y dylasai y gair Hebraeg gael ei swnio, yn ol barn rhai, *Hudu*, yr *n* wedi ei gadael allan. India oedd teryn Ymerodraeth y Persiaid tua'r dwyrain, megys yr oedd Ethiopia yn Affric, tebygol, ei theryn tua'r gorllewin. Est. 1. 1. India yw y wlad o du y dwyrain i'r afon Indus, lle yr oedd yr Hindwiaid yn y dechrenad yn preswyllo; a elwir yn bresennol yr India Ddwyrainiol, i'w gwahaniaethu oddiwrth yr India Orllewinol. Y mae tiriogaeth eang iawn yn y wlad hon yn bresennol yn mediant llywodraeth Lloegr—yn fwy eang nag un lywodraeth yn y byd, ond China; ac yn cynnwys 130,000,000 o drigolion. Gwedi ysgrifennu dan y gair Asia, chwangegydd llawer at ei thiriogaeth, trwy y rhyfel diweddar yno. Amser a ddengys both ydyw dybenion doeth rhagluniaeth roddi tiriogaeth mor eang, a thrigolion mor lluosog, dan lywodraeth mor bell oddi wrthynt. Braint fawr fyddai i'r Saeson roddi iddynt y trysorgwerthfawrocaf, yr efengyl, yn lle y trysorau a gludir oddi yno yn flynyddol, i'r trigolion truan sydd wedi soddi mewn tywyllwch, ac eilun-addoliaeth ffaidd. Y mae yr ymgeisiadau a wneir yn bresennol, gan amryw Gyndeithasau Cenedol, i'r perwyl hwn, yn neillduol o ganmoladwy, ac nid heb radd o lwyddiant.

ING, [*in*] *Heb.* ענג *Gr.* *Αγνια*; *Llad.* *AGONIA*; *Efr.* *ACONICE*; *Saes.* *AGONY*: cyfyng, cyfynger, cyni, calodfyd, cyfyng-gynghor.—'Yn mhob peth yr ydym yn gystuddiol, ond nid mewn ing; yr ydym mewn cyfyng-gynghor, ond nid yn ddiobaith; yn cael ein herlid, ond heb ein llwyr adael; yn cael ein bwrw i lawr, eithr heb ein dyfetha.' 2 Cor. 4. 8, 9.—'Ydd ys in gorthrymu (*ein cystuddir*, Dr. M.) o bop parth, er hyny nyd ym mewn cyfyngder; ydd ym mewn cyfyng gyngor, (*mae yn*

gaeth arnom, Dr. M.) er hyny nyd ym yn ddi-gyngor. Ydd ys yn ein ymlid, (*gwedi ein herlid*, Dr. M.) and ny'n gedir eb nawdd; (*ond heb ein gwrthod*, Dr. M.) ydd ym wedy ein tawla y lawr, eithr ny'n collir,' (*heb ein dyfetha*, Dr. M.) W. S.

Y mae golwg ar y gwahanol gyfieithiadau yn ein biaith ni yn tueddu i roddi golwg mwy cyflawn ar y geiriau yn y Groeg. Ni ddichon ing wahanu oddiwrth gariad Crist, canys inae yr Arglwydd yn cynnal ei bobl ynddo, ac yn eu gwared o hono. Rhuf. 8. 35. Salm 32. 7. 91. 15. a 106. 44. a 118. 5. EDR. CYSTUDDI, GORTHRYMDER.

INSEL, *Llad.* SIGILLUM; sêl, nodd.—'Yn insel cyflawnder y fydd.' Rhuf. 4. 11. Geilw yr apostol yr enwaediad yn insel (neu sêl, fel y cyfieithir ef mewn manau eraill) cyflawnder y fydd i Abraham. EDR. ENWAEDIAD. Yr oedd yr addewid wedi ei rhoddi t Abraham, ac yntau wedi credu yr addewid; yr oedd y cyflawnder wedi ei wneuthur âg ef, cyn enwaedu arno. Nid oedd yr enwaediad yn chwaneu dim at yr hyn oedd o'r blaen ganddo; ond yr oedd yn arwydd o'r peth a addawyd iddo, ac yn insel y cyflawnder i'w gadarnhau iddo, yn yr hwn yr oedd cyflawnder yn fendith fwyaf arbenig cynnwysedig ynddo, a'r gwrthddrych mwyaf hynod yn ngafael fydd Abraham.

JOAB, יואב [*tadogaeth*] mab Serfiah chwaer Dafydd, a brawd Abisai, ac Asahel. Yr oedd yn un o'r milwyr dewraf a foddai Dafydd; ond yr oedd yn ŵr tra awdludodaidd, creulon a dialgar. Yn hynod nodedig am ei ddoniau milwraidd, ac wedi bod yn neillduol o ddefnyddiol yn mwrwydrau Dafydd, ac yn fyddlon iddo ef a'i lywodraeth; ond ei ymddygiad dichellgar a gwaeddyd yn lladd Abner ac Amasa, a ddygodd arno ddialedd Solomon, fel gweinidog Duw, yn ei ddiwedd. 'Na âd i'w bonllwydni ef ddisgyn i'r bedd mewn heddwch,' medd Dafydd wrth ei fab Solomon. Parodd Solomon i Benaiah ei ladd wrth gyrr yr allor, lle y ffôd am nodedd, am iddo ymuno gydag Adoniah i'w osod yn frenin yn erbyn Solomon; 'o herwydd fe ruthrodd (medd y frenin) ar ddau ŵr cyflawnach, a gwel nag ef ei hun, ac a'u iladdodd hwynt a'r cleddyf.' Am ei wroldeb yn esgyn yn gyntaf i ennill tŵr y Jebusaid, gwnaeth Dafydd ef yn flaenor ac yn dywysog y llu: yr oedd yn eiddgeddus o'i flaenoriaeth dros ei holl fywyd. Yn achos rhifo y bobl ymresymodd â Dafydd yn erbyn hyny; ond ffaidd y cydsyniodd â dymuniad Dafydd yn achos Urias i'w roddi i farwolaeth. 2 Sam. ii, iii, v, viii, ix, x, xi, xiv, xviii, xix, a xxiv. 1 Bren. i. a ii. Pe buasai gras a sancteiddrwydd ynddo, yn cyfateb i'w ddoniau naturiol, buasai ei goffadwriaeth yn enwog ac yn anrhydeddus; y diffyg o hyn sydd yn anurddo y cwbl ynddo ef, a phawb o'i gyffelyb.

JOACIM, JEHOIACIM, a JOACHIM, יחזקאל [*adgyfodiad yr Arglwydd*] mab Josiah;

olyndd ei frawd Joachaz yn frenin, trwy oediad Pharaoh-Necho, brenin yr Aipht; yr hwn a drodd ei enw o Eliacim yn Joacim, neu Joachin. Dechreuodd deyrnasu pan oedd yn 25 oed, a theyrnasodd 11 o flynyddoedd. Rhoddodd y brenin arno dreth o £39,698 15s. yr hyn a gododd efe oddiar ei ddeiliaid. 2 Bren. 23. 34, 35, 36. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Gorthrym-odd ei ddeiliaid i adeiladu palas hardd iddo ei hun. Erlidodd y prophwydi, a rhoddodd Uriah mab Semaiah i farwolaeth, am brophwydo yn erbyn y wlad. Edr. URIAH. Llosgodd y llyfr a ysgrifnodd Baruch o enau Jeremiah, pan ddarllenwyd rhan o hono iddo, ac a orchymnodd ddala Jeremia a Baruch; 'ond yr Arglwydd a'u cuddiodd hwynt.' Jer. xxxvi. Nebuchodonosor, wedi gorchfygu Pharaoh, brenin yr Aipht, yn Carchemia, a oresgynodd holl wlad Canaan, a rhan o Phenicia. Gwedi teyrnasu tair blynedd, gwrthryfelodd yn erbyn brenin Babilon. Brenin Babilon a'i cymerodd, ac a'i rhoddodd ef i farwolaeth. Ni alarwyd am dano, ond claddwyd ef a chladdedaeth asyn, wedi ei luso a'i dafu tu hwnt i byrth Jerusalem. Jer. xx, xxxvi. 2 Bren. xxiv. 2 Cron. xxxvi. Hanes galarus yw hwn am un o feibion y brenin duwiol Josiah!

JOACHAZ, יואחז [yr hwn sydd yn gwel- ed] mab Josiah, brenin Judah, yr hwn a urdd- wyd gan bobl o wlad yn frenin, wedi lladd ei dad yn Megido. Tri mis y teyrnasodd, ac a wnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Pharaoh-Necho a'i cyrchodd i Rib- lah, a'i rhwymodd, ac a'i dygodd yn gaeth i'r Aipht, lle y bu farw. 1 Cron. 3. 15. 2 Bren. 23. 30. 2 Cron. 36. 1—4. Jer. 22. 11.

JOACHIN, a **JEHOIACHIM**, יויכין [narth yr Arglwydd] mab Joacim brenin Judah. Gelwir ef hefyd Jeconiah, a Coniah. Jer. 22. 24, 28. Dywedir yn 2 Bren. 24. 8. ei fod ef yn ddeunaw mlwydd pan aeth yn frenin; ond yn 2 Cron. 36. 9. dywedir wyth mlwydd oedd; tebygol iddo gyd-deyrnasu a'i dad 10 mlynedd, o pan oedd yn wyth mlwydd hyd yn ddeunaw; ac mai deunaw oedd pan ddechreu- odd deyrnasu ei hun. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, a thri mis a deng niwrnod y teyrnasodd. Nebuchodonosor a ddaeth, ac a warchaodd yn erbyn Jerusalem; a Joachin, yn nghyda'i fam Nehusta, a'i weis- ion, a'i ystafelyddion, a ymroddasant, ac a ym- ostyngasant iddo, i gyd yn 18,000; dug Neb- uchodonosor hwynt yn nghyda thrysorau a llestri y deml, i Babilon. Gwedi 37 o flyn- yddoedd o gothiwed, Efil-merodach a'i rhydd- haodd o'r carchardy, ac a osododd ei gadair ef gornwch cadeiriau y breninoedd oedd gydag ef yn Babilon, a bwytaodd ar ei fwrdd ef holl ddyddiau ei einioes wedi hyny. 2 Bren. 25. 27—30, Jer. 52. 31—34.—Parodd yr Arglwydd i Jeremiah ysgrifenu y gwr hwn yn ddiblant. Edr. **DIRLANT**, **EFIL-MERODACH**,

JOAH, יואח [y freniniaeth] 1. Mab Zim- mah, o deulu Gersom. 1 Cron. 6. 21.—2. Mab Joahas, cofiadur Josiah. 2 Cron. 34. 8.—3. Mab Asaph, cofiadur Hezeciah. Esa. 36. 3.

IOAN, יואנן [y gras, neu rodd Duw] 1. Ioan Fedyddiwr, mab Zacharias ac Elizabeth. Luc i. Yr angel Gabriel a ragfy- negodd ei enedigaeth, a llwyddiant ei weinidogaeth. Bu llawenydd mawr am ei enedig- aeth, a llanwyd ef a'r Ysbryd Glan o groth ei fam. Nazaread oedd trwy ei holl fywyd, ac nid yfodd win na diod gadarn; a mawr oedd yn ngolwg yr Arglwydd, a bendithiol iawn fu ei weinidogaeth yn mhllth yr Iuddewon. Wedi byw yn nhŷ ei dad flynyddoedd ei ieuentyd, ymneillduodd i'r anialwch; bu fyw yno ar loc- ustiaid a mêl gwyllt, ac ymroddodd i fyfyr- dodau a gweddiau. Y mae yn amlwg i'r Arglwydd Iesu a Ioan dreulio blynyddoedd eu bywyd yn mhell oddiwrth eu gilydd. Yr oedd un yn preswyllo yn Nazareth, dinas yn Galilea, a'r llall mewn dinas yn mynydd-dir Judah. Yn y gwyliau arbenig yn Jerusalem, gellir meddwl eu bod yn cyfarfod a'u gilydd dair gwaith yn y flywyddyn.

Yn nghylch A. D. 28, dechreuodd bregethu yn gyhoeddus a befyddio; rhybuddiodd y bobl i edifarhau am eu pechodau, a thystiof- aethodd am Iesu o Nazareth, mai efe oedd y Messiah addawedig. Rhag-fynegydd am dano dan yr enw Elias, fel rhag-flaenor Crist, a chen- ad wedi ei anfon o'i flaen. Esa. xl. Mal. iv. Galwyd ef Elias am iddo ddyfod o flaen Crist, 'yn ysbryd a nerth Elias;' am fod y cyffelyb ysbryd ynddo, gelwir ef wrth yr un enw. Dy- ben penaf ei swydd a'i weinidogaeth oedd dar- paru i'r Arglwydd bobl barod, a thystiolaethu am o Messiah, a'i nodi ef allan wedi dyfod. Y mae ei dystiolaeth yn barchus ac yn ddi- am- mheuol am dano, yn addas i Ioan fel un dan ddylanwadau anfaledig yr Ysbryd Glan yn ei dystiolaeth. Fel yr oedd yn chwe' mis yn hŷn na Christ, gellir barnu iddo ddechreu gweinidogaethu chwe' mis o'i flaen; sef pan oedd yn nghylch 30 oed. Gorchymynodd Herod dori ei ben efo yn y carobar Macherus, i foddhau Herodias greulon, halogedig, ynghylch blwyddyn cyn i Grist ddyoddef. Edr. **HEROD**, **HERODIAS**. Tra yr oedd yn y carchar, yr oedd ei ddysgyblion yn ffyddlon iddo, ac anfonodd rai o honynt i ymfyn a'r Iesu, 'Ai efe oedd y Messiah?' Dyben y genadwri hon, yn ddi- am- mneu, oedd i gadarnhau ffydd y dysgyblion yn- ddo, ac nid i sefydlu ei feddwl ei hun am dano. Y mae ateb yr Arglwydd Iesu i'w genadwri, yn hollol addas i'r ddi sicrwydd boddlonol iddyn. 'Ewch a mynegwch i Ioan y pethau a glywch ac a welwch; y mae y deillion yn gweled eilwaith,' &c. noâu eglur y Messiah pan ddoi yn ol rhag-ddywediadau y prophwydi am dano. Ar hyn, rhydd yr Arglwydd ddi- stiolaeth anrhydedus iawn i Ioan am ei ddiys- gogrwydd; fel credadyn, ac yn ei weinidog-

aeth, nid 'corsen oedd yn ysgwyd gan wynt'; ond un o'r dynion mwyaf a ymdangosodd erioed yn y byd, o ran ei sancteiddrwydd, a hefyd hydodrwydd ei swydd. Cafodd yr anrhydedd o fod yn genad wedi ei anfon o flaen wyneb yr Arglwydd, i barotoi ei ffordd o'i flaen. Mat. xi. Ond er ei fod yn rhgori ar yr holl brophwydi o'i flaen yn ei swydd, ei gyfraniadau o'r Ysbyrd Glan, a'i wybodaeth o ddirgeledigaethau yr efengyl, eto mewn rhyw ystyr, bydd y lleiaf yn nheyrnas nefoedd, nid yn unig yn y gogoniant, ond yma ar y ddaear, yn rhagori ar Ioan, o rŷn cyfraniadau mwy helaeth o'r Ysbyrd Glan, a golygiadau mwy eglur ar amryw wirioneddau mawrion yn perthynu i'r efengyl, nag a roddwyd i Ioan. Er fod parch mawr gan bawb yn gyffredinol i Ioan, fel cenad enwog a gwr Duw, eto y Phariseaid a'i cablassant o herwydd ei ddirwest, gan ddywedyd, 'Fod cythraul ganddo.'

Gelwir ef Ioan Fedyddiwr, neu yn hyspach, ο βαπτιστης, y *bedyddiwr*, nid fel cyfenw iddo, ond oddiwrth ei swydd a'i waith yn bedyddio. Gelwir ef yn Marc 6. 14. *Ιωαννης ο βαπτιστης*, *Ioan y bedyddiwr*, neu yr hwn sydd yn bedyddio. Yr oedd golchiadau, nen fedyddiadau, yn mhlith yr Iuddewon, yn arferiad cyffredin, a digon adnabyddus. Ceir hanes am olchiad fel defod grefyddol mor foreu ag amser Jacob; 'Ymlanhewch, a newidiwch eich dillad,' medd efe wrth ei deulu. Gen. 35. 2. Yn cyfammodi â Duw wrth Sinai, gorchymynwyd i'r bobl sancteiddio eu hunain, a *golchi* eu dillad. Exod. 19. 10. Yr oeddynt yn golchi yr offeiriad wrth eu cysegru. Lef. 8. 6. Dywed yr Iuddewon, nad oedd un o'r Cenedloedd, yn broseltyt i'r grefydd Iuddewig, heb enwaedu arno a'i fedyddio. Ond er fod yr Iuddewon yn gynnefin a golchiadau crefyddol, yn arwyddocaol o fudreddi moesol, a glanhad ysbrydol, eto diammen fod bedydd Ioan yn wahanol hollol oddiwrth yr holl olchiadau Iuddewig, a'i fod o'r nefoedd, wedi ei orchymyn iddo fel prophwyd Duw, fel yn rhag-barotoi y bobl i deyrnas y Messiah, yr hon oedd ar ddyfod; a goruchwyliaeth sanctaidd y^o efengyl. 'Daeth gair Duw,' medd Luc, 'at Ioan mab Zacharias, yn y diffaethwch.' Gwel pen. 3. 2. Dywed am dano ei hun, 'ei fod wedi ei anfon i fedyddio â dwfr.' Ioan 1. 33. Gan hynny, y mae yn amlwg ei fod yn bedyddio trwy orchymyn a chyfarwyddyd dwyfol. Bedydd edifeirwch ydoedd, ac yn cael ei weini, tebygol, yn enw Messiah i ddyfod.* Yr oedd yn arwyddocau glanhad y galon yn dufewnol, a'r bywyd yn allanol; yr hwn nis dichon i neb ei gael byth heb edifeirwch, a fydd yn aberth Crist, er maddeuant pechodau,

Y mae bedydd Ioan, a bedydd yr apostolion, cyn adgyfodiad ag esgyniad Crist, yn ymdangos yn amrywio mewn llawer o amgylch-

iadau, oddiwrth y bedydd a sefydlodd Crist i fod yn ei eglwys wedi hynny, hyd ddiwed amser. Yr oedd y dyben a'r sylwedd yr un, yn unig yn gwahaniaethu mewn amgylchiadau. Yr oedd y bedydd a osododd Crist i gael ei weini yn euw y Drindod—mewn crediniaeth fod y Messiah wedi dyfod—gwedi aberthu ei hun dros bechodau, a gorphen gwaith y prunedigaeth—mai ei waed ef wedi ei dywallt oedd y ffynon i lanhau oddiwrth bob pechod, yr hwn y mae y dwfr yn y bedydd yr ei arwyddo.* Hefyd y mae yn ordinad sefydlog, i barhau yn wastad yn mhlith yr holl genedloedd; ac nid oes dim derbynriad rheolaidd i'r eglwys hebddi; ond nid oedd bedydd Ioan a'r dyagybllion ond sefydliad amserol, dros y dyddiau a'r gweinidogaethau rhag-barotoawl y pryd hynny yn eu plith. 'Ioan yn ddian a fedyddiodd a bedydd edifeirwch,' medd yr apostol, 'gan ddywedyd wrth y bobl am gredau yn yr hwn oedd yn dyfod ar ei ol ef,' sef yn Nghrist Iesu. Act. 29. 4, 5. Dyma ddarluniad cyflawn o fedydd Ioan. Ond gan nad oeddent wedi eu bedyddio yn y grediniaeth o fod Crist wedi dyfod, bedyddiodd Paul y dyagybllion hyn yn Ephesus drachefn 'yn enw yr Arglwydd Iesu.' Gwn fod rhai yn ammen hyn; ond felly y mae yn ymdangos i mi. Gwel Turretin *Inst. Theol.*

Yr oedd gweinidogaeth a bedydd Ioan yn unigol yn eu dyben a'u natur, o ran amryw amgylchiadau; seren foreu ydoedd o flaen cyfodiad Haul Cyflawnder. Yr oedd y genedl Iuddewig yn ei ddyddiau yn dra llygredig, ac yn llawn cyfeiliornadau, a gwag-bleidiau crefyddol: yr oedd yntan yn ysbryd gwrol, tanllyd, Elias, yn ganwyll yn lloagi ac yn goleuo; yn dangos yn eglur eu pechodau a'u cyfeiliornadau dinystriol; yn cyhoeddi barnedigaethau Duw o'r herwydd yn eu herbyn yn llym, ac yn gyffrous, megys ar ddyfod arnynt fel cenedl; ac yn dangos Crist iddynt yn mawredd ei borson, a natur ei waith, gyda goleu a sicrwydd diammhenol; ac yn cadarnhau fod bywyd tragywyddol yn dibyn yn hollol ar grediniaeth yn Mab Duw, a bod digofaint yn aros ar y sawl ni chredant. Ioan 3. 36.

Yr oedd dull ei farwolaeth yn brawf eglur o'i ffyddlondeb yn argyhoeddi pechod yn ddi-derbyn wyneb. Hawdd fusai i'r Arglwydd Iesu ei achub o'r carchar, ac o ddwyllaw Herodias; ond gan fod dyben ei weinidogaeth enwog wedi ei ateb yn rhagorol, a bod y gwaith i gael ei ddwyn yn mlaen mewn dull, a thrwy offerynnau gwahanol yn y byd, goddefodd i'w eilynion gyflawni mesur eu hanwireded, trwy ei farwolaethu; cafodd yntan yr anrhydedd o

* Yr wyf yn tybled mai bedydd cyntaf y Testament Newydd oedd hwnw a welnyddid i adgyfodiad Crist, trwy orchymyn eu Hathraw, er cyfeiriad o'r Messiah wedi dyfod. Ioan 3. 22. Ond oylfydd ef gan mwyaf y pryd hynny i'r Iuddewon. Ond gwneid of y sacrament yr eglwys gyffredinol, wedi'r Testament Newydd gael ei seilio a gwed Crist, a'i gadarnhau trwy ei adgyfodiad ef. Mat. 23. 19. *Witains De Oecon. Foed. Lib. IV. cap. 16.*

* Lightfoot ar Mat. 111.

roddi ei fywyd dros y gwirionedd, a thrwy farwolaeth waedlyd, gael helaeth fynediad i mewn i dragywyddol deyrnas.

Yr oedd yn genad wedi rhag-brophwydo am dano lawer o gannoedd o flynyddoedd cyn ei ddyfodiad; yr oedd yn ei enedigaeth yn wyrthiol—ei fam yn hen ac yn amhlantadwy; a'r angel Gabriel wedi rhybuddio ei dad am ei enedigaeth, ei waith, a'i swydd; yr oedd yn sanctaidd o'r groth, ac yr oedd ei holl fywyd yn cyfateb i'r dechreuad hwn yn uodedig o sanctaidd, ac yn farweiddiadol; cafodd ei alw gan Dduw i weinidogaeth unigol, neillduol, a phwysfawr; anfonwyd ef fel rhag-flaenor y Messiaid; cyflawnodd ei swydd yn ffyddlon, yn llwyddiannus iawn, ac yn boblogaidd; bedyddiodd y Messiaid yn afon yr Iorddonen; clywodd dystiolaeth y Tad am dano, a gwelodd yr Ysbryd Glan yn disgyn arno; rhoddodd barch iddo, a thystiolaeth eglur am dano, a chafodd yr anrhydedd o roddi ei fywyd dros y gwirionedd. Wrth ystyried y pethau hyn, hawdd canfod yn mblith y rhai a aned o wragedd nad oes brophwyd mwy na Ioan Fedydd iwr! Mat. iii, xi. Luc i, iii, iv. Ioan i, iii, v.

2. Ioan yr Efengylwr, oedd briodor o Bethsaida, mab Zebedeus a Salome, a brawd Iago. EDR. IAGO. Yr oedd hwn yn un o'r tri dysgybl a anrhydeddodd Crist fwyaf, trwy fod gyd âg ef yn ei wedd-newidiad, &c. Yr oedd yr Iesu yn hoff neillduol o'r dysgybl hwn, am hyny y gelwir ef, 'yr hwn yr oedd yr Iesu yn ei garu,' a dywedir ei fod yn pwysu ar fynwes yr Iesu wrth fwyta y pasc. Ioan 13. 23. Y mae y geiriau, 'pwysu ar fynwes yr Iesu,' yn cyfeirio at eu dull wrth y bwrdd yn bwyta. Eistedd oedd dull yr Iuddewon gynt yn yr hen amseroedd, y mae yn amlwg oddiwrth Gen. 43. 33. a 37. 25. Exod. 32. 6. Oddiwrth y Groegiaid, wedi buddugoliaethau Alexander, a'r Macedoniaid, ar y gwledydd dwyreiniol, y cawsant yr arferiad o fwyta ar welyau yn eu lled-orwedd, yn pwysu ar y penelin aswy, ac yn porthi eu hunain a'r llaw ddeheu; yn y dull hwn yr oedd pen y naill pan syrthiai yn pwysu megys ar fynwes y llall. Judith 12. 15. Tobit 2. 1. Yr oedd yn arwyddo rhagor o ffiafr i Ioan ei fod yn bwyta yn nessaf ato, ac megys a'i ben ar ei fynwes. Y rhai mwyaf anwyf fyddent felly; megys gwragedd ar fynwesau eu gwyr priod,* cyfaill ar fynwes ei gyfaill, &c. —'Yr oedd yr Iesu yn ei garu.' Ioan 19. 26. Yr oedd Ioan, tebygol, o dymher hynaws, hawddgar, caruaid, a chyfeillgar, ac oblegid hyny yr oedd yr Iesu yn dangos mwy o hoffedd tuag ato; ac a' orchymynodd ei fam i'w ofal a'i ymgeledd pan oedd yn ei boenau ar y groes. Y mae y geiriau yn dangos fod Crist o ran ei ddynoliaeth yn llawn triondeb, hawddgarwch, a chyfeillgarwch; yn hoffi cyfaill, ac yn barchus o hono. Yr oedd perffeithiau y

ddynoliaeth ynddo, yn gyflawn o bob peth tirion, dymunol, a sanctaidd, yn gystal a phob donian goruchel a rhagorol: yr oedd yn gyfaill heb ei fath mewn ffyddlondeb, a thiriondeb: a chafodd yn Ioan, yn yr ystyr hwn, wrthdrysych a hoffod.

Yn ol dymuniad yr Iesu ar y groes, cymerodd ei fam i'w gartref, a diammieu iddi gael pob ymgeledd dirion gaiddo. Ymddangosodd yr Iesu iddo yn amf wedi ei adgyfodiad. Ioan a adnabu yr Iesu gyntaf wrth fwr Galilea. Gwedi ciniaw, Pedr a ofynnodd iddo, 'Beth a wna hwn? Yr Iesu a ddywedodd wrtho, Os mynaf iddo aros hyd oni ddelwyf, beth yw hyny i ti?' Yn cam-ddoall y geiriau hyn bartodd llawer o'r brodyr na byddai Ioan farw; ond cam-farn oedd. Ioan 21. 21, 23.

Rhoddir hanes gan Luc am ei lafur gyda Pedr wedi dydd y pentecost, yn pregethu, ac yn cyd-ddyoddef erlidigaethau, ac yn gwneuthur gwyrtiau yn Jerusalem a Samaria. Act. iii, iv, v, viii. Yn nghylch a. d. 51, yr yd-oedd yn parhau yn golofn enwog o'r eglwys yn Jerusalem. Gal. 2. 7. Dywedir iddo gwedi hyny bregethu yr efengyl i'r Parthiaid, a'r Indiaid dwyreiniol; ond y mae mwy sicrwydd am ei lafur yn yr efengyl yn Asia Leiaf. Tan erlidigaeth Domitian, yn nghylch a. d. 95, dywedir ei fwrw i bair o olew berwedig, ac iddo ddyfod allan heb niwed, yn heini, ac yn fywiog, ac i'w alltudio wedi hyny i ynys Patmos, i'w newynu i farwolaeth; ond iddo gael ei adalw gan yr Ymerawdwr Nerva. EDR. DARGUDDIAD. Dychwelodd i Ephesus, a phregethodd yr efengyl yn y cychoedd hyny hyd ei farwolaeth, yn nghylch 90 neu 100 oed. Adroddir llawer o ystorïau am dano gan hen haneswyr, hwyrach heb y seiliau goreu iddynt. Pan welodd Cerinthus, meddant, yn y baddon yn Ephesus, lle yr aethai Ioan i ymolchi, neidiodd allan o hono, gan ddywedyd, 'Ffown allan o hono rhag i'r adeilad syrthio arnom, canys y mae Cerinthus ynddo, gelyn y gwirionedd.' Dywedir hefyd iddo ommedd siarsd a Marcion, heretic arall; ac iddo redeg yn ei hen ddyddiau ar ol gwrthgylwr ieuanc, yr hwn a aethai yn flaenor ar fyddin o yspilwyr, a'i adferyd i'r ffydd, trwy ei gyngorion a'i annogaethau. Llauer o ddywedïadau traddodiadol disail sydd am ddull ei farwolaeth, nad ydyw werth eu hadrodd; ond y mae cydsyniad cyffredin iddo farw o farwolaeth naturiol.

Yn ei hen ddyddiau ysgrifodd dri epistol; un at yr Iuddewon Cristionogol yn gyffredinol; un arall at argluddes etholedig; a'r trydydd at un Gaius. Ynddynt rhydd lawer o annogaethau i gariad brawdol, bucheddiad sanctaidd, ac i fod yn ochelgar rhag gau-athrawon—yn uwedig y cyfryw ag oedd yn cyfeillori yn nghylch person yr Arglwydd Iesu, yn gwadu ei Dduwdod, neu ei briodol ddynoliaeth. Ymddangosodd y cyfryw gyfeillionwyr yn foreu, a chawsant eu gwrthsefyll, a'u daliadau anwir-

* Et gremio Jacult nova nupta mariti. Juven.

eddus eu gwrthbrofi gan yr apostolion eu hunain dan ysbrydoliaeth Duw.

Tra yr oedd yn ei alltudiad yr ynys Patmos, cafodd yr apostol y gweledigaethau rhyfedd yn Llyfr y Dadguddiad. (Edr. dan y gair hwnw.) Yn niwedd ei oes y cyfansoddodd yr efengyl dan ei enw, ar ol yr efengylwyr eraill; ac yn dra gwahanol oddi wrthynt, er nad yw yn wrthwynebol iddynt. Rhydd hanes am lawer o bethau a adawyd allan gan y lleill, yn nedwig am lawer o bregethan ac ymddyddanion rhagorol, a phethau a ddygwyddodd i'r Arglwydd Iesu ar y gwyliau arbenig yn Jerusalem—y rhai na chrybwyllir am danynt gan y tri eraill. Bernir iddo yrgrifenu yr efengyl gyda'r un dyben a'i epistolau, sef i wrthbrofi cyfeiliornadau Cerinthus, Ebion, Marcion, ac eraill, yn nghylch person Crist. Tystiolaetha ei hun am ei amcan yn ysgrifenu; 'Y pethau hyn a ysgrifenyd, fel y credech mai yr Iesu yw Crist (o *Xristos*, y *Crist*) Mab Duw; a chan gredu, y caffoch fywyd yn ei enw ef.' Pen. 20. 31. Y mae ei ehediadau yn oruchel, ac yn fawreddig; yn golygu person Crist yn Dduw; a chyda Duw yn yr hanfod tragwyddol. Dengys holl fawredd ei hanfod dwyfol, yn berson gwahanol gyda'r Tad, ac yn un hanfod a'r Tad. EDR. Gair. Dengys ef wedi hyny yn Greawdwr pob peth cyn iddo ddyfod yn y natur ddynol yn Bryniawdwr. Ni ddichon geiriau osod allan ardderchogrwydd mwy nag a roddir i ni gan Moses yn hanes y greadigaeth, a chan Ioan yn ei ddarluniad o fawrhydi person Crist, yn y geiriau cyntaf o'i efengyl. Nid geiriau sydd ganddynt yn nnig, ond gwrthdwydych anfeiddrol sydd yn fwy na llenwi eu geiriau yn cael ei ddangos, ac yn peri parch, syndod, a gorfoledd. Gwedi gosod o'n blaen fawrhydi dwyfol, a thragwyddol berson y *Gair*, mewn dull ardderchog, diaddurn, ychwanega, 'Y *Gair* a wnaethpwyd yn gnawd, ac a drigodd yn ein plith ni.' Ni ddichon neb, ond yn hollol anystyriol, ddarlenn y geiriau heb syndod aruthrol, a gorfoledd anrhaethadwy! Y geiriau *mwyaf* rhyfeddol, mewn llyfr sydd yn rhyfeddodau i gyd! Gwelwn ychydig o'i ogoniant ef ynddynt, yr hwn sydd yn ogoniant i gyd!—Oblegid ei ehediadau goruchel, yn nechreu ei efengyl, byddai yr hen dadau yn arferol o'i gymharu i'r eryr, yr aderyn cryfaf ei aden, ac uchaf ei ehediad o'r holl adar.—Mae ei ddull a'i iaith yn ysgrifenu yn gwahaniaethu llawer oddiwrth yr ysgrifenydd sanctaidd carill. Yn y Dadguddiad, y mae ei ddull a'i iaith yn oruchel, yn allegol, ac yn addurnedig—tu hwnt i bob ysgrifen arall yn y byd. Yn yr efengyl, heb ddim llen geiriau addurnedig, y mae person Crist i'w weled mewn gorchudd tenen, mwyaf addas i'w ddangos yn holl fawredd ei berson, a dyfnder ei ddarostyngiad, yn llawn addfynder, gostyngeddwrwydd, a doethineb dwyfol, yn athrawiaethu am y dirgeledigaethau mwyaf, mewn dull serchog, eglur, a diaddurn.

Oen ydyw trwy yr holl hanes rhyfedd; eto *Oen Duw* ydyw. Nid ydym yn cael ein gadael i golli golwg ar ei fawredd yn ei iselder, na chael ein gorchfygu gan ormod gogoniant y pelydr dwyfol. Pwy ddichon ddarlenn ei ymddyddan olaf a'i ddysgyblion, y nos y bradychwyd ef, (Gwel pen xiv, xv, xvi.) ei weddi drostynt, a'i holl eglwys hyd ddiwedd amaer, at y Tad, yn pen. xvii. heb brofi teimladau nas gall geiriau byth eu hadrodd! Y mae hanes ei gymeriad gan y milwyr, ei ymddangosiad o flaen Pilat, a'i ymddyddan a'r rhaglaur, yn dangos mawrhydi ac addfynder wedi oyd-gyfarfod mewn rhyw fodd rhyfedd a digyfelyb. Ar y croesbren yn cofio ei fam, ac yn ei rhoddi i ofal yr hwn a garai fwyaf—gwedi ei adgyfodiad yn ei holl ymddangosiadau a'i ymddyddanion a'i ddysgyblion—*Oen Duw* yw yn mhob peth, ac yn mhob man. Yn ngeiriau Chrysostom, 'Y mae y pysgodwr hwn yn dwyn i ni y fath athrawiaethau dyfnion, fel y mae yn eglur iddo eu derbyn o drysorau yr Ysbryd Glan, fel pe buasai newydd ddiagyn o'r nef ei hun; ie, y mae yn gredadwy na wya pawb sydd yn y nefoedd, mo'r holl bethau hyn.' Ioan Chrysost. *Homil. I. in Ioan Evan.*

Dywedir eu bod yn ei ddwyn ef i'r eglwys yn ei henaint, pan oedd yn analluog i gerdded yno; ac heb allel areithio yn hir, o herwydd gwendid, dywedai yn unig wrthynt, 'Fy mhlant anwyl, cerwch eich gilydd.'

3. Ioan, a gyfenwyd Marc: mab Mair, a na. Barnabas, mab ei chwaer. Act. 12. 12. Col. 4. 10. Yn ei achos ef yr ymrasaeliodd Paul a. Barnabas; y Paul yn gwrthod ei gymeryd gyda hwynt yr ail waith, am iddo dynu oddi wrthynt yn Pamphylia yn y daith o'r blaen, ac nid aethai gyda hwynt i'r gwaith. Barnabas a gymerodd Marc gydag ef, ac a fordwydd i Cyprus. Y mae Paul yn cofiau am dano wedi hyny gyda chymradwyaeth, ac yn dywedyd am danq, 'Buddiol yw efe i mi yn y weinidogaeth.' 2 Tim. 4. 11. Col. 4. 10. Philem. 24. Pa bryd a pha fodd y bu farw, nid oes cofa-dwriaeth.

JOANNA, gwraig Cusa, goruchwyliwr Herod. Yr oedd yn un o'r gwragedd a iachesid gan yr Arglwydd Iesu oddiwrth ysbrydion drwg, a gwendid; y rhai a ddilynasant yr Iesu ac a weiniasant iddo. Luc 8, 2, 3. Marc 15. 41. Ni wyddis ychwaneg am dani.

JOAS יוֹאָס [a *lygrydd gan wryfyn*] 1. Tad Gedeon. Barn. 6. 11.—2. Mab y brenin Ahab. 1 Bren. 22. 26.—3. Un o hiliogaeth Selah mab Judah. 1 Cron. 4. 22,—4. Mab Ahasiah, brenin Judah. Achubwyd Joas gan ei fodryb, Joseba gwraig Jehoiada yr archoffeiriad, pan laddodd Athaliah yr hâd breninol, a chuddiwyd ef chwe' mlynedd yn ystafell y gwelyau yn y deml. Jehoiada, trwy gynorthwy y tywysogion, yn y seithfed flwyddyn a'i gwnaeth ef yn frenin. Teyrnasodd yn dduwiol tra bu byw Jehoiada; parodd gyweirio y deml,

yr hyn a aeth rhagddo yn araf trwy anffyddlondeb yr offeiriad; ond er hyny a lwyddodd trwy ddiwydrwydd a ffyddlondeb Jehoiada. Edr. JEHOLADA. Trodd ymaith Hazael, brenin Syria, oddiwrth Jerusalem ag arhug o'r tryorau cysegredig. Gwedi marwolaeth Jehoiada, trodd Joas at ddelw-addoliaeth, ac a laddodd Zechariah, mab Jehoiada, am iddo ei rybuddio ef a'r bobl, oblegid eu gwrthgiliaid oddiwrth Dduw. Yn mhen dwy flynedd daeth llu y Syriaid yn ei erbyn ef, a dyfethasant yr holl dwysogion, ac arheithiasant Jerusalem. 'Llu y Syriaid a ddaethai ag ychydig wyr, a'r Arglywydd a roddodd yn eu llaw hwynt lu mawr iawn, am iddynt wrthod Arglywydd Dduw eu tadau.' Ar ol hyn Zabad a Josabad, ei weision, a'i lladdasant ef yn y flwyddyn 41 o'i deyrnasiad. 2 Bren. xi, xii. 2 Cron. xxiii, xxiv.—5. Mab Joachas, brenin Israel. Dilynodd ffyrdd pechadurus Jeroboam mab Nebat. Teyrnasodd 16 o flynyddoedd; dwy gyd a'i dad, a phedair ar ddeg ei hun. Pan oedd Elisens yn glaf o'r clefyd y bu farw o hono, daeth Joas ato ef, ac a wylodd ar ei wyneb ef, ac a ddywedodd, 'Fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel a'i farchogion!' Prophwyddodd Elisens y gorchfygai Joas y Syriaid dair gwaith. Amaziah, brenin Judah, a'i hannogodd i ryfel ag ef yn groes i'w ewyllys, ac a gafodd ei orchfygu a'i arheithio gan Joas. Bu farw a. m. 3179. Cyn Crist 825. 2 Bren. xiii, xiv. 2 Cron. xxv.

JOB, אִיּוֹב [y wylwr] 1. Trydydd mab Isachar. Gelwir ef hefyd Jaub. Gen. 46. 13. 1 Cron. 7. 1.—Priodwr enwog gwlad Uz. Pwy oedd, a phwy oedd ei wraig, a pha amser y buant byw, sydd wedi peri llawer o ddadleuon, a gwahanol farnau yn mhllith y dysgedigion; y mae rhai o'r farn mai un o hiliogaeth Nachor oedd, o'i fab hynaf Uz, fel yr oedd Elihu o'i ail fab Buz (Gen. 22. 21.) neu ynte o Uz mab Aram ac w'yr Sem. Gen. 10. 23. Yr oedd llawer o'r hen da'au yn barnu mai yr un enw yw Job a Jobab (*Heb.* אִיּוֹב) mab Serah o hiliogaeth Esau. Gen. 36. 33.—Gelwir gwlad Edom Uz. Galar. 4. 21. A gelwir breninoedd Edom, breninoedd gwlad Uz. Jer. 25. 20. Cafodd y wlad hon yr enw Uz, oddiwrth Uz mab Disan, ac w'yr Seir. Gen. 36. 20—28. 1 Cron. 1. 38—41. Bernir fod gwlad Uz yn dalaeth o wlad Edom; ac y mae amgylchiadau Jobab a Job yn ei lwyddiant yn cyfateb yn o agos i'w gilydd. Ond ni ellir rhoddi' barn ddilys ar hyn.

Y mae yr amser y bu fyw hefyd yn ansicr; nid annhebyg ei fod yn byw yn ei lwyddiant blodeuog yn yr yspaid o amser rhwng marwolaeth Joseph ac ymddangosiad Moses yn llys Pharaoh fel gwaredydd Israel. Ni ellir priodoli geirian yr Arglywydd am dano, 'Nad oes gyffelyb iddo ar y ddaear,' mor addas i un amser arall.

Fod y cyfryw ddyn a Job, ac mai nid hanes

dychymyngol yw y cwbl, fel y barnodd rhai, sydd eglur, oddiwrth y sylw o hono a wneir yn y gair sanctaidd. Ezeiel a enwa Job, Noah, Daniel, fel tri gwyr hynod am eu duwioledeb. Gwel pen. 14. 14—20. Y mae lago hefyd yn dangos y buddioldeb o amynedd, oddiwrth siampl Job (pen. 5. 11.) fel y cofiaodd am Abraham a Rahab i egluro yr athrawiaeth am ffydd a gweithredoedd. Pen. 2. 21—25.

Pwy oedd awdwr Llyfr Job sydd hefyd yn ddadleuol; ond y mae y rhan fwyaf yn barnu y gelwir ef Llyfr Job, nid am mai efe oedd yr awdwr o hono, ond am ei fod wedi ei ysgrifennu am dano. Er y barna yr Esgob Lowth mai Job ei hun oedd ysgrifenydd y llyfr, neu un o'i gyfoedion yn y wlad hono. Rhai a farnant Elihu, eraill Solomon, eraill Esra, fel awdwr o hono: ond eraill, gyda mwy o debygolrwydd, a farnant mai Moses a'i ysgrifennodd pan oedd yn ngwlad Midian yn bueilio praidid Jethro, a'r hanes am Job yn newydd, ac yn dra hysbys yn y gwledydd hyny yn gyffredinol. Ond mae barn yr Esgob Lowth yn holl anghytun a'r farn hon; am fod dull y brwyddiaeth yn Llyfr Job yn dra gwahanol oddiwrth dull Moses yn prydyddu yn ei ganiadau eraill.* Michaelis a farna y gallai hyny fod, er eu bod wedi eu hysgrifennu gan yr un awdwr, o herwydd ei wahanol oed pan ysgrifennodd y naill a'r llall, a'r gwahanol achlysuron o'u cyfansoddiad. Dilys ei ysgrifenu yn foreu; i.e. barna rhai ef y llyfr hynaf yn y byd.† Y mae yn dra thebygol ei gyfansoddi cyn gwaredigaeth Israel o'r Aipht, gan nad oes ynddo ddim cyfeiriadau at wyrthiau Duw tuag at Israel, na defodau deddfol Moses. Amlwg yw fod gweddill hen grefydd y patriarchiaid yn aros yn ngwlad Uz yn amser Job, ac nad oedd eilunaddoliaeth wedi cyrhaedd i'w holl amrywiaeth fflaid y daeth iddi wedi hyny, gan na choffeir ynddo oll ond am addoli yr haul a'r lleud. Y mae hir hoedl Job, o leiaf yn ddan cant, yn brawf eglur nad oedd einices dyn wedi ei byrhau i'r gradd y mae yn bresennol. Ysgrifenydd y ddwy bennod gyntaf, a diwedd y bennod ddiweddat, mewn ghyddiaith, yn rhoddi hanes am lwyddiant a duwioledeb Job, gwaith Satan yn cyhuddo Job, ac yn annog yr Arglywydd yn ei erbyn—ei adfyd yn ganlynol i hyny—ei adferiad wedi ei brofi yn hir ac yn drwm o'i holl flinfyd, a'i lwyddiant a'i ddyrchafiad yn ei ddiwedd. Gelwir afiechyd Job, yn *cornwydydd blin*, שָׂרֵיךְ בְּעֵינַי Yr un gair שָׂרֵיךְ a arferir yn y lleoedd canlynol; Exod. 9. 9. Deut. 28. 27—35. 2 Bren. 20. 7. Mae amryw yn barnu mai math o wahanglwyf oedd a el-

* Y mae arddull y gan yn gwahanlaethu nid ychydig oddiwrth nodwedd prydyddol Moses; obleidd y mae yn fwy byr a chynnwysfwr; ac yn fwy manwl yn nghyfansoddiad bardd onol yr ymadroddion. *Fraser*, 82.

† Y mae y mater, yr iaith, a'r holl ddull, ac yn olaf y tywyllwch sydd yn perthyn iddo, yn profi mai y llyfr hwn yw yr hynaf o'r holl ysgrifenedau sanctaidd. *Ibid.*

wir *Elephantiasis*: clefyd ffaidd, dolurus, ac anfeddyginiathol, yn ol barn yr henafiaid: yr unig feddyginiath iddo i'w ddydgwyl na'i ddy-muno oedd marwolaeth. Byddai y cleifion o hono, weithiau, yn llawn cynddaredd a gwall-gofrwydd. Dywed Job, 'ei fod yn tyllu ei esgyrn; a'm giau,' medd efe, 'nid ydynt yn gorphwys.*' Gwel pen. 30. 17. Y mae yr holl lyfr, heblaw y pennodau hyn, yn farddon-awl, mewn sfordd o gyd-siarad, a dadleuast rhwng Job a'i gyfeillion, yn nghylch rhaglun-iaethau.—Duw tu ag at ddyinion. Y pwnc mewn dadl rhyngddynt oedd, Pa un a oedd cystudd-iau trymion, a gorthrymderau, yn profi dyn yn rhagrithiwr, yr hwn oedd yn ymddangos yn dduwiol? Yn y ddadl y mae llawer o'r pync-iau mwyaf hacfodol i wir grefydd yn cael eu trin a'u hegluro yn odidog iawn. Gosodir all-an, yn aml, fawredd, purdeb, uniondeb, awdurdod, a llywodraeth Duw, mewn iaith ardder-chog; y mae cwmp, pechod, a thrueni dyn yn fynych yn cael traethu am danynt; y mae yr athrawiaeth fawr am gymmod ac adferiad dyn trwy gyfryngwr, yn cael ei thraddodi yn olen ac yn ogoneddus. Gwel pen. xix. xxxiii.

Y mae holl gorph gwirioneddau dwyfol yn cael eu gosod allan mewn iaith addurniedig, droellog, a goruchel—am hyny mewn ymadrodd lled dywyll, weithiau. Gwedi hir ddadl rhwng Job a'i dri chyfaill, y mae Elihu, gwr ieueng-ach na hwy, yn ymddangos, yn beio arnynt oll, ac yn ymgais i derfynu y ddadl; ond yn methu. Yna y mae y Duw mawr yn llefaru o'r cor-wynt, mewn dull ardderchog ac ofnadwy, add-as i'w fawrhydi anfeidrol. Y mae pawb yn tewi—Job yn dychrynu, yn plygu, ac yn myn-ed yn llwch ac yn lludw.

Y mae yn addas sylwi, nad ydyw yr Ar-glwydd yn iselhan ei hun yn ei araeth odidog, wrth ymostwng i lefaru am yr achos mewn dadl, ond y mae yn gosod allan ei fawredd ei hun, a bychanrwydd Job; a bod y cyfryw ym-ofyniad a dadl ag oedd rhwng Job a'i gyfeill-ion yn hollol anaddas iddynt, am nas gallasai neb o honynt amgyffred mawredd, a dyfuder-oedd doethineb, a dybenion Duw yn ei weith-redoedd, ac yn ei lywodraeth arnynt. Y mae yn mynegi i Job nad oedd ganddo un llaw yn ngwneuthuriad y creaduriaid, a'u holl drefn-iaid, ac yn dangos ei anwybodaeth o'u natur-iaeth, a'i anallu i'w trin a'u llywodraethu. Os oedd felly yn anwybodus mewn perthynas i'r pethan lleiaf o weithredoedd Duw, pa faint mwy anaddas oedd i farnu am ddybenion a dirgeledigaethau rhagluniaeth Duw tu ag at ei bobl? Gwaith Duw yn y byd tragwyddol, yn ngwlad y goleuni, fydd amlygu ei fawr am-ryw ddoethineb yn ei holl drefniadau dwyfol. 'Ai dysgeidiaeth yw ymryson a'r Hollalluog?

a argyhoeddo Dduw, atebed i hyny,' medd yr Arglwydd wrth Job. Y mae Job yn ateb; 'Wele *gwael* ydwyf; pa beth a atebaf i ti! mi a oedaf fy llaw ar fy ngenau.—Lleferais yr hyn ni ddeallais: pethau rhy ryfedd i mi, y rhai nis gwyddwn.—Am hyny y mae yn ffa-aid genyf fi fy hun; ac yr ydwyf yn edifarhau mewn llwch a lludw.' Y mae yr addysg i ni oddiwrth hyn yn bwysfawr. Nid ymresymu am ffyrdd Duw a'n dwg ni byth i foddlon-rwydd, ond cydnabyddiaeth o'i fawredd ef a'n gwaeledd ein huain; mor fawr yw ein hau-wybodaeth ni, ac mor fychan ein hamgyffred; mor anchiliadwy yw ei fariâu ef! a'i ffyrdd mor anlrheinadwy ydynt!—Pwy yw dyn i ddadlen yn erbyn Duw?

Er i Job amddiffyn ei hun gyda gormod o honiad o'i burdeb, &c., etto mae yr Arglwydd yn beio ar Eliphaz y Temanid, a'i ddau gyfaill: 'Fy nigofaint,' medd efe, 'a gynneuodd yn dy erbyn di, ac yn erbyn dy ddau gyfaill, am na ddywedasoch am danaf fi yn uniawn fel fy ngwasanaethwr Job.' Gwedi dwyn Job i gwympo yn edifeiriol i'r llwch, 'yr Arglwydd a ddychwelodd gaethiwed Job,' pan weddiodd dros ei gyfeillion, yn ol gorchymyn Duw iddo; 'a'r Arglwydd a chwanegodd yr hyn oll a fusasai gan Job yn ddau ddyblyg.' Yr oedd iddo ddeg o blant yn ei lwyddiant, sef saith o feib-ion, a thair o ferched; y rhai i gyd a laddwyd tra yr oeddynt yn gwledda yn nhŷ eu brawd hynaf. Cafodd ar ol ei adferiad o'i gystudd, yr un nifer o feibion a merched, a'i ferched yn rhagori mewn glendid ar holl ferched y wlad hono. Os ydoedd y rhai a laddwyd gyd â Duw, nid oeddynt wedi eu colli; gan hyny, rhoddi yr un nifer drachefn iddo, oedd eu dy-blu.—Dyblwyd y cwbl arall iddo mewn nifer, sef pedair mil ar ddeg yn lle saith o ddefaid; chwe mil yn lle tair o gamelod; mil yn lle pum cant iau o ychain; a mil yn lle pum cant o asynod.

Y mae yr addysgiadau oddiwrth hanes Job yn amrywiol ac yn bwysfawr. 1. Gwelwn fod ein holl gysuron yn gwbl yn dibynu ar yr Ar-glwydd a'i amddiffynfa drosom ni a'n heiddo.—2. Er fod Satan yn elyn gallnog a chreulon, yn ddiorthwys, ac yn ddiifino mewn drygioni, etto ei fod wedi ei derfynu gan yr Arglwydd, ac nas gall wneuthur y peth lleiaf ond fel y goddefir iddo.—3. Sancteiddrwydd yw y peth y mae yr Arglwydd yn ei hoffi mewn dynion o flaen pob peth arall; ei ganmoliaeth i Job oedd, nid ei fod yn ddoeth, yn gyfoethog, &c., ond ei fod 'yn wr perffaith, ac uniawn, yn ofni Duw, ac yn cilio oddiwrth ddrygioni.'—4. Fod pob peth yma yn y byd yn gyfnewidiol, ac yn ansicr, hyd yn nod i gredadyn, ond ei undeb a'r cyfryngwr, heddwech a gofal Duw am dano, a'i gynnalid iddo yn ol ei ddyddiau. Er i Job golli golwg ar ei siriol wynebpryd, etto ni cholodd Duw mo'i afael ynddo—ie, pan oedd yn llaw Satan; cynnaliodd ef yn anrhydeddus

* Yr *Elephantiasis* oedd glefyd tra ffaidd a phoenus, ac yn ol barn yr henafiaid, yn anfeddyginiathol; ac yn peri i'r cleifion fiso ar eu henlos, a dymuno angen. Michaelis in Lowth. Edr. Coarwra.

yn y frwydr pan oedd boethaf, a phawb a phob peth yn ymddangos yn ei erbyn.—5. Mor ddwfn yw barnedigaethau Dnw, a'i ddybenion doeth yn ei holl ragluniaethau; ac mór ddball yw ei dosturi tu ag at ei bobl—ni phalla ei dosturi tu ág at y rhai a'i parchant, ac a obeithiant ynddo, er iddo eu profi & blinderau trymion. 'Clywsoch am amynedd Job, a gwelsoch ddiwedd yr Arglwydd; oblegid tosturiol iawn yw yr Arglwydd, a thrugarog.'—6. Fod y gorau a'r doethaf o blant dynion yn anaddas farnwyr ar ffyrdd yr Arglwydd: mwy gweddus yw iddynt ymostwng, tewi, addoli, a dysgwyl wrtho.—7. Hawdd yw i'r Arglwydd wneuthur tywyllwch yn oleuni o flaen ei bobl, a phethau ceimion yn uniawn; a pheri i bob peth gydwethio er daioni iddynt.—8. Hawdd yw i ddynion wrth ddadleu nghylch pethau sanctaidd, fyned i ysbyd ansantaidd, camfarnu eu gilydd, a dywedyd pethau yn anmharchus am yr Arglwydd.—9. Tellir golygu Job, nid yn nnig yn siampl i'r duwion, y rhai sydd yn myned trwy lawer o orthrynderau i deyrnas Dduw, ond hefyd yn gysgod nodedig o'r Arglwydd Iesu, yr hwn ac efe yn gyfoethog, a aeth yn dlawd er ein mwyn ni; yr hwn nid yn unig a ddyoddefodd lawer, ond a roddodd ei einioes yn bridwerth dros lawer; a ddyrchafodd i'r gogoniant, ac a eiriolodd dros y troseddwy.

Ar lyfr Job, gwel Schultens, Mercerus, Scott, Peters, Cary. Y mae gwaith Cary yn faith, ond yn dra rhagorol yn mhob ystyr. Gwel hefyd Lightfoot's Works, Vol. I. Lowth, De Sacra Poesi Heb. Praelect. 22. Sherlock's Discourses on Prophecy, Dissert. II. Dr. Warburton's Divine Legation of Moses. Mr. J. Mason-Goode, F. R. S.—Gwel hefyd, The Book of the Patriarch Job, translated, &c., by Dr. Samuel Lee. Bibliotheca Sacra, Nos. xxii, xxiii, xxv.

JOBAB, 1. Mab Serah, o hiliogaeth Esau. Gen. 36. 33. 1 Cron. 1. 44.—2. Mab Joctan, brawd Heber. Gen. 10. 29. 1 Cron. 1. 23.—3. Brenin Madon. Jos. 11. 1.—4. Mab Gera o lwyth Benjamin 1 Cron. 8. 9.—5. Mab Elpaal, o'r un llwyth. 1 Cron. 8. 18.

JOCDEAM, יקדעם [darostyngiad y bobl] dinas yn Judah. Jos. 15. 26.

JOCMEAM, יקמעם [adgyfodiad y bobl] dinas yn rhandir Ephraim, yn perthyn i'r Lefiaid o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 68.

JOCNEAM, יקנעם [meddiant y bobl] 1. Dinas yn Judah. 1 Bren. 4. 12.—2. Dinas yn llwyth Zabulon, yn perthyn i'r Lefiaid o deulu Merari, yn agos i fynydd Carmel. Jos. 12. 22. a 19. 11. a 21. 34.

JOCSAN, יקסן [anhawsdra] mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2. Anfonodd Abraham ef a'i frodyr oddiwrth Isaac ei etifedd, i dir y dwyrain. Poblogasant India, China, &c. tebygol.

JOCTAN, יקטן [bychan] mab Heber, a brawd Peteg. Yf oedd iddo 18 o feibion, y rhai a breswylasant yn Mesa, hwyrach yr una Musa, neu Mecca, o du y dwyrain, i'r Môr Coch, i Sephar, mynydd dehau-ddwyrain i Arabia Felix. Gen. 10. 25, 30, 1 Cron. 1. 19—23. Joctan oedd tad yr Arabiaid yn ol barn rhai. Yn nghylch milltir o Mecca, yr oedd, os nad ydyw yn bresenol, lle a elwid Baisath-yectan, neu preswylfod Joctan.

JOCTEEL, יקתאל [cynnulleidfa Duw] dinas yn Judah. Jos. 15. 38.

JOCHEBED, ירבער [anrhydeddus] merch Lefi, gwraig Amram, a mam Moses, Aaron a Mfrian. Yr oedd Jochebed yn fodry i Amram chwaer Cohath. Exod. 2. 1. a 6. 20.

IOD, Heb. יוד Gr. *iota*; Saes. *Jot*. Y llythyren leiaf yn egwyddor pob un o'r ddwy iaith; tebygol cymeryd y gair Cymraeg o'r ieithoedd hyn. Iod, a arwydda y peth lleiaf, y rhan leiaf o ysgrifen. Mat. 5. 18. Edrych TYPYN.

JOEL, יואל [yr hwn sydd yn ewylllysio] 1. Mab cyntaf-anedig Samuel. 1 Sam. 8. 1, 2. Edr. SAMUEL.—2. Y mae amryw eraill o'r enw. 1 Cron. 15. 11. a 4. 35. a 7. 3. a 11. 38. a 23. 8. a 26. 22. a 27. 20. Neh. 11. 9.—3. Mab Pethuel, prophwyd yr Arglwydd. Nid oes dim ond dychymygion i chwaneu am dano. Yr amser y prophwydodd sydd ansicr. Prophwydodd yn unig i Judah, heb son am y deg llwyth; am hyn y bernir iddo brophwydo gwedi amser eu caethgludiad. Y mae yn rhagfyngei am farnedigaethau dychrynlyd ar y wlad trwy sylchder, a locustiaid, y rhai a olygr yn arwyddocaol o fyddinoedd y Caldeaid, ac eraill, a oresgynasant y wlad. Oddiwrth yr ystyriaeth o hyn, y mae yn annog i edifeirwch, ac ympryd a gweddi, gan addaw bendith a llwyddiant yn ganlynol i hyn. Y brophwydoliaeth fwyaf hynod ynddo, yw hono a goffeir gan Pedr ar ddydd y Pentecost. Gwel pen. 2. 28—32. Act. 2. 16—21. Rhuf. 10. 13—16. Am effeithiau yr efengyl—tywalltiad yr Ysbyrd Glan ar Iuddewon a Chenedloedd—y canlyniadau ofnadwy o'u gwrthwynebu; yr hyn a gyflawnir hyd heddyw, ac sydd brawf diamheneul o'i fod yn llefaru dan ysbrydoliaeth Duw. Y mae yn diweddu gydag addewidion cysurol i'r Iuddewon yn y dyddiau diweddaf. Y mae yr holl feirniaid yn cyduno am ei ddull yn ysgrifenu, fod ei iaith yn hardd, yn eglur, yn fywiog, yn oruchel hynod, yn wresog, yn dreiddiol, ac yn oleu.*

JOELAH, ירעאלה [dyrchafedig] mab Jeroboam o Gedor; a ddaeth at Dafydd i Siclag. 1 Cron. 12. 7.

JOEZER, ירעזר [cynnorthwywr] Corhiad a ddaeth at Dafydd i Siclag 1 Cron. 12. 6.

* Imprimus estelegans, clarus fusus, fluensque; valde est am subleml, acer, fervidus.—Nec minus clara est rerum con nectio, quam dictiois color. Lowth Praelect. 21.

JOGBETH, יבֶּתֶךָ [*dyrchafiad*] dinas yn rhandir Gad. Num. 32. 35. Barn. 8. 11.

JOHA, יִרְמְיָהוּ [*bywus*] Tiziad, mab Zimri; un o filwyr enwog Dafydd. 1 Cron. 11. 45.

JOHANAN, יְהוֹנָתָן [*trugarog*] 1. Mab Josiah, yr hwn, tebygol, a fu farw yn ienanc. 1 Cron. 3. 15.—2. Mab Elioenai. 1 Cron. 3. 24.—3. Mab Azariah, arch-offeiriad. 1 Cron. 6. 9, 10.—4. Mab Careah, yr hwn a hysbysodd i Gedaliah fwriad gwaedlyd Ismael yn ei erbyn, ac a gynnygiodd ei ladd ef; ond ni chredodd Gedaliah hyny, ac a gafodd ei ladd yn ganlynol. Gwedi lladd Gedaliah, Johanan, a holl dywysogion y llu, a gymerasant weddill y bobl, ac a aethant, ac a eisteddasant yn Cimham, yn agos i Bethlehem, i fyned i'r Aipht. Y mae ef a'r tywysogion yn rhagrithiol yn erbyn ar Jeremiah i ymofyn â Duw; y mae yntau yn dangos y caent ddogelwch yn Judas, ond dinystr yn yr Aipht. Johanan a anghoeliodd brophwydoliaeth Jeremiah, ac a'i dug ef, ac eraill, i'r Aipht yn groes i air y prophwyd—lle y dinystrwyd hwnt yn nghylch 14 o flynyddydd gwedi hyny gan y Caldeaid, y rhai a oreagynasant yr Aipht. Jer. xl—xliv. 2 Bren. 25. 23. Edr. JEREMIAH.

JONA, יוֹנָתָן [*colomen*] tad Pedr ac Andreas; dyfyriad yw Jona o Joana, medd Calmet. Bar-Jona, yw mab Jona. Mat. 16. 17. Ioan 21. 15.

JONADAB, יוֹנָדָב [*gweithiwr egniol*] 1. Nai Dafydd, mab Shimeah. Dyn cyfrwys a dichellgar. 2 Sam. 13. 3.—2. Mab Rechab. 2 Bren. 10. 15, 16. Edr. RECHAB.

JONAH, יוֹנָתָן [*colomen*] mab Amittai, o Gath-Hepher, dinas yn llwyth Zabulon yn Galilea, a elwir Gitta Hepher. Jos. 19. 13. Prophwydodd y dygai yr Arglwydd i Israel y dinas oedd a gymerodd y Syriaid oddi arnynt yn nheyrnasiad Ahab, Jehoram, Jehu, a Jehoahaz. 2 Bren. 14. 25. Yr oedd yn byw yn nheyrnasiad yr ail Jeroboam, cyn pen hir ar ol Elisena. Bernir yn gyffredin mai efe a ysgrifenedd ei hanes ei hun yn y llyfr dan ei enw; os felly, rhydd hanes manwl, ffyddlon, am ei wendidau pechadurus ei hun, a neillduol amynedd a thrugarogrwydd yr Arglwydd. Gellir golgyr hyn fel un prawf cryf o ddwyfoldeb yr ysgrythrau, a bod y cyfansoddwyr yn eu hysgrifenu dan ddylaawadau dwyfol; sef am nad ydynt yn ymgais i leihai eu beiau eu hunain, ond yn eu hadrodd gyda phob amgylchiad ag oedd yn eu dangos yn wrthun ac yn ffiaid. Nid eu gofal yw dangos eu hunain gyda gwychder ac enwogrwydd, ond cyflawnhau Duw yn ei holl weithredoedd a'i oruchwyliaethau rhagluniaethol tuag at y byd a'r eglwys, duwiolion ac annwiliolion, pa olwg bynag fyddai arnynt eu hunain yn y drychiad. Y mae hanes y gwyr hwn yn nodedig o hynod, ac unigol, pa un bynag a ystyriwn orchymyn Duw, a'r gwaith

a roddydd iddo; ynte ei ymddygiad ef tuag at yr Arglwydd yn wyneb hyny. Danfonodd Duw Jonah i Ninifeh, prif ddinas ymerodraeth Assyria, a'r fwyaf a fu erioed yn y byd; i lefain yn ei herbun o herwydd ei drygioni. Jonah a gyfododd i ffoi i Tarsis yn lle mayned i Ninifeh. Edr. TARSIS, NINIFEH. Yr Arglwydd a gyfododd wynt mawr yn y môr, a bu tymhestl fawr yn y môr, fel y tybygid y drylliai y llong. Tadwyd Johah i'r môr gan y morwyr ar ei archiad: yr Arglwydd a ddarparodd bysgodyn mawr i lyncu Jonah. Gwaeddodd ar yr Arglwydd o fol y pysgodyn; dywedodd yr Arglwydd wrth y pysgodyn, a bwriadodd Jonah ar dir sych. Danfonodd yr Arglwydd Jonah yr ail waith i Ninifeh; aeth a phregethodd yn Ninifeh; ar eu hedifeirwech, arbedwyd y Ninifeaid. Dangosodd Jonah ei anfoddlonrwydd i hyny, yn gywilyddua, ac yn ddigofus iawn; y mae Duw yntau yn ei geryddu yn dirion dan rith y pren Cicaion. Gwel y Llyfr.

Dysgwn oddiwrt h y hanes hynod hwn, 1. Y dichon gwendidau mawrion oddiweddyd y dynion goreu. Yr oedd ymddygiad Jonah yr wrthnysig, yn gyndyn, ac yn bechadurus iawn; eto, yn nghanol y cwbl, ymddengys ei ffydd a'i ras yn hynod o nodedig. Gweddiodd mewn amgylchiadau na bu neb arall yn eu bath; gweddiodd mewn ffydd, a gwrandawodd yr Arglwydd ef.

2. Fod llywodraeth Duw ar bob peth yn gyflawn ac yn hollol; gwelwn yma y gwynt, y môr, y pysgodyn, &c. yn gwbl at ei orchymyn, ac yn uffuddhau iddo.

3. Nad oes dim anhawsdra i Dduw gadw bywyd ei bobl yn y dull, y modd, a'r man y myno: cadwodd Jonah yn fyw 'yn mol uffern,' sef yn ngwlad angeu. Llauer a ddirmygydd ac a wawdiwyd ar yr hanes rhyfedd hwn, gan ddynion heb wybod gallu Duw, ac heb yabryd i'w barchu. Ew cywilydd hwy yw hyny; a bydd dial arnynt o'r achos, heb wir edifeirwech. A fydd dim yn anhawdd i Dduw? Nid oes neb ond ynydion gwallgofus a feddwl hyny. Gall a fyno, y pryd a'r ffordd a fyno.

4. Gwelwn mor fawr yw amynedd, trugarogrwydd, a thiriondeb Duw; yn lle taro Jonah yn farw am ei anuffudd-dod, a'i ffoad ar encil oddi wrtho, cymerodd foddion effeithiol i'w attal, ei ddarostwng, a'i ddwyn yn ol at ei orchwyl. Rhaid i Jonah, ac nid neb arall, fyned i Ninifeh; ac nid ydyw yn llai addas, os nid yn fwy, i fyned yno gwedi bod yn y dymhestl fawr, nag oedd o'r blaen.

5. Y tál gweddio ar yr Arglwydd er ein gwrthgiliauau, ein hanuffudd-dod, a'n pechadurusrwydd, yn y cyfyngderau mwyaf. Y mae gweddio yn enw Mab Duw, yr hwn yr oedd y deml yn ei gysgodi, yn sicr o lwyddo gyda Duw yn mhob man, ac amgylchiadau, tu yma i uffern. 'Pan lewygodd fy enaid ynof,' medd Jonah, 'coffais yr Arglwydd;' a'm gweddio a ddaeth i mewn atat i'th deml sanctaidd.'

6. Gwagedd yw pob dyn pan fyddo ar y goren: wele, Jonah yn anfoddog, ac yn anynad drachefn, wedi eu holl waredigaethau mawrion, ac ymweliadau Duw ag ef. Am i Dduw arbed y ddinas fawr hono, ar ymostyngiad edifeiriol y trigolion oll, y mae Jonah yn ymddigio hyd anghy. Y mae yr Arglwydd yn ei drio yn dirion, fel mammaeth blentyn anynad. Yr oedd meddyliau mawrion gan Jonah am Dduw; 'Gwyddwn dy fod di yn Dduw graslawn a thrugarog, hwyrfydig i ddi, aml o drngaredd, ac edifeiriol am ddrwg.' Ar hyn, er mor ryfedd, cymerodd y diafol fantais arno i anafuddhau dwyn cenadwri fygythiol at y Ninifeid.

7. Y mae arbediad Duw ar Ninifeh ar eu hymostyngiad, yn addysgiadol, ac yn ein cyfeirio i'r unig lwybr effeithiol i attal barnedig-aethau oddi wrthym yn bersonol, yn deulol, ac yn wladol. Hawdd gaa yr Arglwydd drugarhau ac arbed; nid yw yn taro neb ar lawr.

Rhoddi diwrnod am flwyddyn yn ol iaith y prophwydi, cyflawnwyd geiriau Jonah yn fanwl: yn mhen dengain mlynedd Ninifeh a ddi-netriwyd yn hollol.

Yr oedd Jonah yn gysgod hynod o'r Arglwydd Iesu, yn ol tystiolaeth Crist ei hun: 'Canys fel y bu Jonas dridiau a thair nos yn mol y morfil; felly y bydd Mab y dyn dridiau a thair nos yn nghalon y ddaear.' Mat. 12. 40. Luc 11. 30. Jonah 1. 17. Nodwyd yn hyn yr amser neillduol y byddai yr Arglwydd yn y bedd; ei adgyfodiad gwrthiol; ynghyd a phregethiad yr efangyl yn ganlynol i hyn, gauddo ef, trwy ei apostolion, i'r cenedl-oedd. Yr oedd gwaredigaeth Jonah yn rhyfodd ac yn wyrthiol, ond 'wele fwy na Jonas yma.' Ni wnawd, ac ni wneir byth, un wyrth fwy nag adgyfodiad Crist trwy ei allu ei hun oddiwrth y meirw. Edr. ADGYFODIAD.

Yr oedd Jonah yn arwydd i'r Ninifeid. Pa arwydd fwy allasant feddwl am dani, na'i fod wedi ei orddiwes, ei gadw, a'i waredu mor rhyfodd gan Dduw i bregethu edifeirwch iddynt? Yr oedd hon yn arwydd dra sicr mai Duw oedd wedi ei anfon, ac mai geiriau Duw oedd yn ei lefaru; felly y mae adgyfodiad Crist i ninnau yn arwydd sicraf sydd bosibl i fod byth, mai Crist yw y Messiah addawedig—o ddwyfoldeb ei berson—digonolrwydd ei aberth—cyflawnder ei fuddugoliaeth ar bob gelyn—o anghynewidioldeb y cyfammod gras—heddychlonedd Duw—sicr adgyfodiad ei holl bobl—a'u gogoneddiad tragwyddol. Arwydd yr holl arwyddion ydyw hon; heb hon, buasai yr holl arwyddion eraill yn annigonol, ac yn ofer; y benaf o'r cwbl ydyw, ac sydd hefyd yn ddiweddglo ar y cwbl. Gan fod y person a'r arwydd yn fwy hynod nag ydoedd Jonah i'r Ninifeid, felly y bydd y rhai na chredant ynddo yn fwy anesgusodol na'r Nini-feid.

Peidiodd y môr a'i gyffro wedi burw Jonah iddo; gwedi ei fwrw ar dir aych aeth i bregethu i Ninifeh, fel un oddiwrth y meirw; deagys hyn yn hynod effeithiau marwolacth ac adgyfodiad Crist. Cafodd Crist y môr yn dymhestlog iawn, ond aeth iddo felly o'i wirfodd i'w gael yn dawel i'w bobl; a daeth a'r newyddion mwyaf hyfryd o heddwch a maddeuant pechodau gaiddo o wlad angen.

Yagrifenodd Abbot a John King, dau Esgob o'r un enw, ar y llyfr hwn. Hefyd Hutchinson, ac Esgob Newoome.

JONATH ELEM RECHOCIM, יְהוֹנָתָן בֶּן־עֲמִינָדָב [y golomen jud mewn gwlad bell, neu, colomen y mudaniaeth] teitl Salm lvi. Yr oedd Dafydd yn ddiinwed fel y golomen, yn nghanol erlidigaethau Saul; yr oedd yn fud ac yn amyneddgar dan orthymderau. Yr oedd fel y golomen ofnus, wedi ei yru yn mhell o'i gartref, ac oddiwrth ordinhadau Daw; ac fel y golomen yn mhlith yr adar ysglygar, yr oedd ystau yn mblith y Philistiaid, y rhai oeddynt wedi eu hannog i ymddial arno gan berthynasau Goliath; ond goddefodd y cwbl yn ddystaw ac yn amyneddgar. Ya hyn oll yr oedd yn gysgod nodedig o'r Arglwydd Iesu, yr hwn yn ddiinwed a ddyoddefod yn fud, heb agor ei enau.

'Yr ydwyf,' medd Mr. Fenwick, 'yn cyduno a'r rhai a gyfieithant יְהוֹנָתָן בֶּן־עֲמִינָדָב (Jotham Elem) oppressionem manipuli, hyn yw, gorthryniad y dyrnaid, ac yr ydwyf yn deall wrth y dyrnaid, y praidd bychain o wir gredinwyr, yn wasgaredig ac yn orthrymedig yn mhlith y cenedloedd, (יְהוֹנָתָן) y rhai oeddynt yn mhell, yn iaith yr aposiol; yr hyn a gyduna a chyfieithiad y LXX, 'y bobl oedd yn mhell (απο των ἀγίων) oddiwrth bethau sanctaidd.' Canys, tebogol, mai y praidd bychain hwn o wir gredinwyr yn mhlith y cenedloedd, y rhai sydd yma dan yr arwydd o Dafydd yn gweddio am waredigaeth oddiwrth y Philistiaid, yn ol y rhan ddiweddaf o'r teitl, sydd yn gweddio am amddiffyniad a gwaredigaeth oddiwrth eu gorthrymwyr.' Gwel Fenwick's *Thoughts on the Hebrew Titles of the Salms*.

JONATHAN, יְהוֹנָתָן [rhodd yr Arglwydd] 1. Mab Gerson; ond nid tebyg ei fod yn wŷr i Moses, fel y barna rhai. Bu yn eilun-offeiriad i Michah yn mynydd Ephraim am ddeg sicl o arian, par o ddillad, a'i luniaeth bob blwyddyn. Bu gwedi hyn yn eilun-offeiriad i'r Ddauid yn Lais. Barn. xvii, xviii. Mae yr holl bethau hyn yn amlygu fod gwir grefydd yn isel yn mhlith plant Israel y dyddiau hyn; 'pob un yn gwneuthur yr hyn oedd uniawn yn ei olwg ei hun,' ac yn ddiystyr o'r Arglwydd a'i gyfreithiau sanctaidd.—Jonathan mab Gerson mab Manasseh. Barn. 18. 30. Mae rhai yagrifenadau yn darllen מִנְשֵׁן מֹשֶׁה, yn lle מִנְשֵׁן מָנָסֶה Manasseh. Mae y gair yn y Beibl Hebraeg yn nodedig a'r llythyren נ yn uwch na'r lleill yn yr enw, fel hyn, מִנְשֵׁן

Paham y rhoddwyd hi felly nis gellir ond dychymygu; rhai a farnant mai yr Iuddewon a roisant y llythren i mewn fel hyn, o barch i'w deddfwr Moses, yn barnu yn ddianrhydedd iddo, fod ei wŷr yn eilun-oddolwr: ond fod yn deilwng ei alw yn fab Manasseh, o ran ei eilun-oddoliaeth; ond nis gellir profi iddynt lygru yr ysgriflen trwy roddi y llythren. Tebygol nad Manasseh mab Hezeciah a feddylir; ond rhyw Manasseh arall, yr hwn oedd ganddo fab a'i enw Gerson, yr hwn oedd dad i Jonathan eilun-oddolgar. Gwel Glass. *Phil.*

Sacr. Lib. I. tract. i. sec. 17.—2. Mab Abiathar yr offeiriad. 1 Bren. 1. 42, 43.—3. Mab Sageth yr Harariad; un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 34. 2 Sam. 23. 32, 33.—4. Mab Simeon brawd Dafydd, yr hwn a laddodd un o feibion y cawr yn Gath. 1 Cron. 20. 7.—5. Jonathan neu Jehonathan mab Uziah, trysorwr Dafydd. 1 Cron. 27. 25.—6. Mab Asahel. Ezra 10. 15. Ysgrifenydd a cheidwad carchardy tan deyrnasiad Zedeciah. Ymddygodd yn greulon tuag at y prophwyd Jeremiah, am hyny y mae efe yn ymbil ar y brenin beidio ei auron i dŷ Jonathan rhag ei farw yno. Jer. 37. 14, 15, 20.—7. Mab y brenin Saul, a chyfaill mynwesol Dafydd. Mae yr holl hanes am dano yn ei ddangos yn ŵr o ysbryd tywysogaidd, gwrol, arwraidd, godidog, a serchog iawn, a ftyddlon fel cyfaill. Lladdwyd ef gyda'i dad gan y Philistiaid ar fynydd Gilboa. Cyfansoddodd Dafydd alarnad ar yr achos—un o'r rhai mwyaf galarus a chvffrous. Dangosodd Dafydd garedigrwydd i'w fab Mephiboseth. 1 Sam. xix, xi. 2 Sam. i, ix. Edr. SAUL, DAFYDD.—8. Mab Careah, un o dywysogion y lluoedd pan gymerwyd Jerusealem. Jer. 40. 8.

JOPPA, neu JAPHO, יָפוֹ [*harddwoch*] porthladd hardd ar Fôr y Canoldir, o du y gorllewin i wlad Canaan, yn nghylch 34 o filltir oedd gogledd-orllewin o Jerusealem, ac yn sefyll mewn dyffryn hyfryd. Dywedir ei hadeiladu gan Japhet, ac mai oddiwrtho ef y cafodd yr enw Japho, wedi hyny Joppa, ac yn awr Jaffa. I Joppa y dygent y coed i adeiladu y deml yn amser Solomon yn gladeiriau; ac oddi yno yr oeddynt yn cael eu dwyn i Jerusealem. Yma y cafodd Pedr Dorcas, ac y daeth cenadau Cornelius am dano. Dystrywyd hi gan y Rhufeiniaid. Cawn hanes am Esgobion Joppa yn y bummed a'r chweched ganrif. Gelwir hi yn bresennol Jaffa, neu Acre. Jos. 19. 46. 2 Cron. 2. 16. Act. ix, x.

Yn agos i Jaffa y parodd Buonaparte saethu 4000 o'r Tyrciaid bedwar diwrnod wedi eu cymeryd yn garcharorion. Yma hefyd y gwenwynodd yn greulawn lawer o filwyr cleifion, neu archolledig, rhy sal i'w symud. Gellir barnu ei bod gynt yn fwy cyfleus porthladd nag ydyw yn bresennol. Y mae yn sefyll ar uchelfa, o ba un y gellir canfod dinas Jerusealem.

IOR—AU, (or) yr *Arglwydd, y Tragwydd*—

ol; y Bod heb ddechreu ac heb ddiwedd, yr Hen Ddihenydd.

Dduw Ior y dawisa erall, Dofydd a Llywydd y lleill.

Y mae y gair Ior, fel un o enwau yr Arglwydd, yn ein cyfieithiad ni o'r Beibl yn gyfieithiad o'r gair אֱלֹהִים yn y lleoedd canlynol: Jos. 3. 13. a 7. 7. Barn. 16. 28. Salu 8. 1. a 45. 11. Esa. 61. 11. Jer. 22. 18. Ezec. 44. 15. Amos 3. 8. Ond cyfieithiad o'r gair יְהוָה *Iah*, ydyw yn y ddau lo canlynol: Salu 89. 8. Esa. 38. 11. Edr. IAH.

Ystyr y gair אֱלֹהִים *Alonai*, yw *Arglwydd, llywodraethwr, cyfarwyddwr*. Priodolir yr enw hwn i ddynion, yn gystal ag i Dduw yn awl, ac a gyfieithir *arglwydd, meistri*; megys Gen. 39. 20. a 32. 30, 33. a 45. 8, 9. 1 Bren. 16. 24. a 21. 4, 6. Ond nid yw yr enwau יְהוָה *Ia, Iehofah*, yn cael ei briodoli i neb ond y gwir Dduw; ac yn eu hystyr gwreiddiol y maent yn gwbl anaddas i'w priodoli i nn creadur. Edr. y geiriau.

'Ni chaf weled yr Arglwydd Ior yn nhir y rhai byw.' Esa. 38. 11. יְהוָה בְּאֵרֶץ הַחַיִּים *Ni chaf weled IAH; IAH yn nhir y bywiolion*. Yr oedd wedi profi llawer o hyfrydwch wrth edrych ar brydferthwch a gogoniant yr Arglwydd yn ei fddoliad ei hun y deml; ac yr oedd yn gobeithio ynddo ei hun i fwyntau y fraint fawr hono dros flynyddoedd eto i ddyfod; yn ei glefyd barnodd fod y fraint hono wedi darfol, yn gystal a'i ddefnyddioldeb dros Dduw yn y byd, yr hyn oedd yn peri galar nid bychan iddo, Salm 6. 4, 5. a 27. 18. a 116. 8, 9. Preg. 9. 4, 5, 6.

'Arch Arglwydd Ior yr holl fyd.' Jos. 3. 13. אַרְכָּיְהוָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ *Arch Iehofah, Ior yr holl ddaear*, sef llywodraethwr a chynnalwr yr holl ddaear. Tybygat y buasai yn fwy addas gadael yr enwau priodol yn unig i'r gwir Dduw, megys Iehofah a IAH, heb eu cyfieithu, gan nas gellir gosod allan eu hystyr addas trwy un gair mewn iaith arall.

IORDDONEN, יֵרֵד [*afon barnedigaeth*, neu yn hytrach, *disgynedig*.] Y mae yn tarddu o fynydd Libanus, 12 milltir i'r gogledd o Caesarea-Philippi; 12 milltir i'r deheu oddi yno y mae yn derbyn afonig arall o lyn Phiola. Yn nghylch 15 milltir pellach i'r deheu y mae dyfroedd Merom, neu llyn Samechon, yr hwn sydd bedair milltir o led, a saith a hanner o hŷd. Cyn dyfod i'r llyn hwn, gelwir hi yr Iorddonen fechan, a chwedid rhedeg o hono, yr Iorddonen fawr. Lightfoot. Wyth milltir ar hugain yn mhellach, y mae yn myned i Lyn Gennesareth, neu Môr Tiberias, neu Môr Galilea, yr hwn sydd 13 o filltiroedd o hŷd, a 5 o led. Oddi yno rhed i'r deheu trwy ddyffryn hir, y rhan fwyaf yn aninlwch, nes yr clo i'r Môr Marw. Y mae y dyffryn garw hwn yn nghylch 20 milltir o hŷd, a 10 o led, oddentu yr Iorddonen, medd Josephus, yn sych iawn yn yr haf, a'r awyr yn afachus. Nid ydyw yn

bronennol, medd y teithwyr Shaw, Thomson, a Maundrell, yn llifo dros ei cheulenydd, fel cynt; tebygol gan hyny, os yw hyny yn wir, fod gwely yr afon wedi dyfnhau, gan fod toddiad yr eira ar fynyddoedd Libanus a Hermon yn ei gorlenwi yn gylchynol eto yr un fath. Ond dywed Volney, teithiwr diweddarach, ei bod yn llifo drosodd. *Trav. Vol. I.* Ei rhediad i gyd sydd yn nghylch 160 o filltiroedd, yn chwyrn ac yn gryf. Ei lled yn agos i'r Môr Marw sydd o bump i ddeg ar hugain o latheni, a'i dyfnder yn sawr. Ar ei cheulenydd o bob tu, y mae llawer o goeddydd, fel nas gellir ei gweled mewn rhai manau ganddynt. Yn y prysglwyni hyn, llewod, a chreaduriaid gwylltion eraill, a lochesant. Gyrrwyd hwynt oddi yno gan orlenwad yr afon, a byddent yn dra pheryglus yr amseroedd hyny, i'r trigolion cymydogoethol. *Jer. 49. 19. Zech. 11. 3.* Y mae ei dyfroedd yn afloyw, o herwydd y clai sydd yn ei gwaelod, ond yn iachus, meddant. Y mae yn llawn o bysgod am nad oes neb yn pysgota ar hyd-ddi; eu hunig berygl yw cael eu cario i'r Môr Marw, yr hyn fyddai yn farwolaeth gythrymol iddynt.

Mynediadau dros yr Iorddoden oeddynt, 1. Pont Jacob, rhwng llynoedd Samechon a Genesareth, yn agos i'r fan, meddant, lle cyfarfu Jacob âg Esau, a lle yr ymdrechodd yr angel âg ef.—2. Pont yn Chammoth, ar rediad yr afon o lyn Genesareth.—3. Yn Bethabara, gyferbyn a Jericho, yr oedd ceubalfa, neu dros-glywddfa, yn hytrach na phont. *2 Sam. 19. 18.*—4. Yr oedd un arall, tebygol, yn Bethsan, neu Scythopolis. Ei henw gan yr Arabiaid yw El-Shariah. Gwahanwyd ei dyfroedd yn wyrthiol dair gwaith, sef gan Josuah, Elias, ac Eliseus, ac ynddi y bedyddiwyd yr Arglwydd Iesu. *Jos. iii. 2 Bren. ii, Mat. iii.* Sychwyd ei dyfroedd dros lawer o filltiroedd, deuddeg, medd Lightfoot, pan aeth Josuah ac Israel trwyddi i wlad Canaan.

'Iesu a ddaeth i derfynau Judea, tu hwnt i'r Iorddoden.' *Mat. 19. 1.* 'Ac a aeth i dueddan Judea, trwy y tu hwnt i'r Iorddoden.' *Marc 19. 1.* Nid oes dim o wlad Judea yn sefyll tu hwnt i'r Iorddoden, ond yr oedd yr Inddewon lawer yn amser ein Hiachawdwr yn preswyllo yn nghyffiniau dwyrainiol yr Iorddoden, a hwyrach i'r Arglwydd Iesu fyned trwy eu gwlad i bregethu iddynt. Gellir cyfieithu y geiriau *περον του Ιορδανου*,* ar yr Iorddoden, sef ar gyffiniau yr Iorddoden. Campbell.

Ond ymdengys oddiwrth Ioan 10. 40. mai Bethabara, lle buasai Ioan ar y cyntaf yn bedyddio, oedd y lle yr aeth yr Iesu iddo, yr hwn oedd yn ddiddadl tu hwnt i'r Iorddoden, gyferbyn a Jericho. Yr oedd hwn yn agos i gy-

ffiniau Judea, a hwyrach i'r Iesu groesi yr Iorddoden oddi yno i wlad Judea amryw weithiau. Ystyr mwyaf cyffredin y rhagddod *περον*, yw *tu hwnt, tu draw*. Doddridge, Macknight.

'Gwastadedd yr Iorddoden,' yr hwn a dde-wisodd Lot i breswyllo ynddo, oedd y gwastad-tir trwy yr hwn yr oedd yr Iorddoden yn rhedeg, a orchuddir yn bresennol gan *Lacus Asphaltites*, y Môr Marw, neu y Môr Heli, fel y gelwir ef. *Gen. 14. 3.* Y mae y gwastadedd hwn yn cyrhaedd tu hwnt i Jericho tua'r gogledd, i Succoth, yn agos i du dehau i Fôr Galilea, neu Cinnereth. Tebygol ei fod yn cynnwys y rhan fwyaf o'r gwastad-tir o'r naill fôr i'r llall, trwy ba un y rheid yr Iorddoden. Y mae yn eglur fod amryw ddyffrynoedd yn y gwastadedd hwn, megys dyffryn Jericho, dyffryn Sidim. *Deut. 34. 3. Gen. 14. 3. Wells.*

JORIM, *Ιωρὶμ* [dyrchafydd yr Arglwydd] tad Eliezer, a mab Matthat. *Luc 3. 39.*

JOSBECASAH, *Ιωσבקσα* [gofymwr] mab Heman, ac un o'r cantorion. *1 Cron. 25. 4, 24.*

JOSEPH, *Ιωσφ* [chwanegiad] mab Jacob a Rahel. Pharaoh a alwodd enw Joseph, *Saphnath-Paaneah*, *chwiliwr dirgeledigaethau*; neu medd Jerome, *Achubur y byd*; neu, medd Bate, *trysor o gywir ardderchog*. Ganwyd Joseph yn Mesopotamia, *A. M. 2259*. Afreidiol rhoddi hanes y gwr hynod hwn yma; y mae eisoes wedi ei adrodd gan Moses, mewn dull ac ymadrodd mwyaf hardd, gwych, ac effeithiol. Ei anurddo fyddai ymgais ei fynegi, ond yn y dull a'r iaith y darlennwn ef yn llyfr cyntaf Moses. Ychydig sylwadan ar yr hanes rhyfedd, a allant fod yn fuddiol i'r darlennydd. Sylwn gan hyny,

1. Y dichen gorthrymderau mawr a thrymion gyfarfod & dynion, yn nhrefn Duw, heb un achos *neillduol* ynddynt hwy yn galw am danynt, ac heb fod yn arwyddion *neillduol* o an-foddlonrwydd Duw tuag atynt. Heb un achos *neillduol*, meddaf, *rhaeg* eraill; ond y mae achos digonol yn mhawb, fel y maent yn bechaduriaid, i Dduw sanctaidd a chyfiawn eu taro yn drwm; i.e. i ddinystyr tragywyddol. Y mae profedigaethau Joseph yn dechreu yn foren, yn nghanfigen a chasipeb oi frodyr, ac a barhasat yn hir; dim llai na thair blwydd ar ddeg. Yr oedd dau achos o gasineb ei frodyr tuag ato; sef am fod yn hoffach gan ei dad Joseph na'i holl frodyr; hefyd am y dygai Joseph eu drygair at eu tad. 'Mab ei henaint,' oedd i'w dad; sef tebygol, ei gyfaill, a'i gydymaith, oedd yn ei henaint; yr oedd yn fwy ystyriol a pharchus o'i dad; yr oedd yn fwy hoffus gan ei dad, oblegid ei ragor-sobrwydd a'i dduwioledd, ar ei frodyr. Tebygol i'r hen wr ddangos y tu-eiddgarwch hwn at Joseph yn ormodol, trwneuthur siaced fraith iddo, &c. Ei frodyr a'i cassant o'r herwydd, ac ni fedrent ymddyddan âg ef yn heddychol. Nid oes un bai yn

* *περαν* vortendum eis, vel secus, vel secundum, Jordanem, i. e. secus ripam Jordania. Beza *περαν* autem interdum significat, juxta, circa, ad imitationem Hebraici *בְּרַ* quod sic legitur. *Deut. 1. 1. & 4. 46. Isa. 9. 1.*

cael ei roddi yn erbyn Joseph; ond y mae ei holl ymddygiad yn ei ieuencyd yn brydferth, yn addas, ac yn dduwiol hefyd. Ond dengys yr hanes yn amlwg fod dybenion Duw, yn y cwbl, yn ddoeth, ac yn dda; a bod angenrheidi- rwydd am y pethau chwerwon hyn yn addasu Joseph i'r hyn sydd yn canlyn.

2. Gwelwn fod Duw yn ffyddlon anfethedig i'w bobl, ac yn gwbl abl i'w cynnal a'u dyddanu dan y gorthymderau mwyaf. Trwm iawn oedd i Joseph dyner orfod gadael tŷ ei dad tirion—cael ei gasau, ac agos ei ladd gan ei frodyr—ei werthu ganddynt i estroniaid an- nhrugarog—cael ei gyhuddo o fai gwedi hyny, ag oedd wedi ei wrthsefyll a'i ffeiddio—gwodi hyny ei garcharu yn anghyflawn; 'Cystudd- iasant ei draed ef mewn gefyn; ei enaid a aeth mewn heigrn,'—a'i angholio wedi hyny gan un a ddylasai gosio am dano; ond yn, a thrwy y cwbl, 'yr Argwydd oedd gyda Joseph, ac a ddangosodd iddo ef drugaredd;' יְהוָה *Yrion- deb, caredigrwydd, a graslonrwydd.* Yr oedd hyn yn anfeidrol fwy na phe busasai pawb yn dirion wrtho heb hyn; a hwyrach mai y blyn- yddoedd blinion hyn o brofedigaethau oedd yr yspaid mwyaf dyddanns o'i holl fywyd. Duw yn ei ras a'i drugaredd, yn rhoddi ei gynnal- iaeth, a'i bresenoldeb, sydd yn unig ac yn gwbl ddigonol i ni yn mhob sefyllfa ac am- glychiad.

3. Am fod yr Arglywydd gydag ef yn ei gyn- naliath rasol, a'i gyfarwyddyd, gwelwn ei rod- iad yn addas i Dduw, ac i ddyd yn ofni Duw, yn mhob sefyllfa, a phob profedigaeth. Can- fyddwn ef yn yr holl amrywiol sefyllfaoedd ac amgylchiadau y gosododd Duw ef ynddynt, y plentyn uffudd, parchus; y brawd caruaid, maddengar; y gwas ffyddlon; y gwerydd di- wair; y swyddog doeth, uniawn, hawddgar, a da; yn fyr, yn mhob man, y mae Duw wedi ei gynnysgaedd a phob gras, ac a phob dauw angenrheidiol i fyw yn dduwiol, i harddu ei swydd, ac i gyflawni yn addas y dyledawyddan perthynol i'w sefylllyffa. Heb ddysg, y mae yn ben ar holl wlad yr Aipht; heb fagwraeth llys breninol, y mae yn llenwi yr orsedd gyda mawrhydi, yn llywio y deyrnwialen ger bron yr holl deyrnasoedd, gyda doethineb a gwedd- eidd-dra parchus. 'Rhwymodd dywysogion Pharaoh wrth ei ewyllys, a dysgodd ddoethin- eb i'w henuriaid ef.' Salm 105. 20. 'Dysg- wyd ef i ymostwng ac ymhelaethu: i fod yn llawn ac yn newynog; i fod mewn helaeth- rwydd ac i fod mewn prinder.' Y mae gras yn ymddangos ynddo yn *fuddugoliaethus* yn mhob man, y mae yn gorchfygu yn i'r frydr gyda byd, cnawd, a diafol; 'Y saethyddion a suant ehwerw wrtho ef, ac a'i saethasant, ac a'i cassant; er hyny arhodd ei fwa ef yn gryf, a breichiau ei ddwyllaw ef a gryfhasant, trwy ddwyllaw grymus Duw Jacob.' Gorchfygodd chwantau ieuencyd, trwy ddiweirdeb diball, yn wyneb y deriadau mwyaf hudol; gorchfygodd

elyniaeth a chasineb ei frodyr, trwy gariad di- ragrith, a gwneuthur lleasad iddynt yn eu cal- edi; 'nac ofuwch,' medd efe, 'myfi a'ch cyn- naliaf chwi, a'ch rhai bach;'—gorchfygodd holl rodres a gorwagedd mawredd sefyllfa, trwy ofni Duw, a grym dduwioldeb; y mae yn gwel- edd llaw Duw yn ei holl ddyrchafiad. Gen. 45. 7, 8. a 50. 20. Mae cyfarchiad ei dad tlwad pan oedd yn holl fawredd ei swydd oruchel, a'r astudrwydd hynod o hono ar ei farwolaeth, a'r claddedigaeth parchus a roddodd iddo, yn ei ddangos yn well nag y gall geiriau fynegi, ar unwaith, yn fawreddog, yn hawddgar, ac yn dduwiol; stampl. hynod o nffudd-dod i'r puun- med gorchymyn, na ragorwyd arno ond gan yr hwn yr oedd yn gysgod gwael o hono.

4. Gwelwn neillduol ofal Duw am ei eglwys. Cyn dyfod y saith mlynedd newyn, anfonodd Duw Joseph i'r Aipht, trwy ragluniaethau rhy- fedd, i barotoi, ac i borthi Jacob a'i deulu yn amser y newyn; ac i gadw yr hâd sanctaidd yn fyw, a fusasai, heb hyny, mewn perygl o drengu. 'Anfonodd *wr o'u blaen hwynt,*' medd yr Ysbryd Glan. Salm 105. 17. 'I achub ein- ioes yr hebryngodd Duw fyfi o'ch blaen chwi,' medd Joseph wrth ei frodyr. Gen. 45. 5. a 50. 20, 21.

Heblaw cadw yr hâd sanctaidd fel hyn yn fyw, diammeu fod dyrchafiad Joseph i'r fath sefyllfa gyhoeddus, a rhoddi iddo y fath awdur- dodd helaeth, anwrthwynebol, a chyrchu pobl- oedd yr holl wledydd ato yn amser y newyn, wedi bod yn foddion bendithiol i daenu gwy- bodaeth o'r gwir Dduw yn helaeth trwy yr holl wledydd, y rhai oeddynt dan rywman mawr iddo, fel offeryn yn llaw Duw i'w cadw yn fyw. Yr oedd yr rhagluniaeth ynddi ei hun yn rhyfedd, ac yn amlwg yn dangos Duw fel pen-llywodraethwr a chynnaliwr pob peth; hefyd yr oedd cydnabyddiaeth Joseph o Dduw, a'i barch iddo yn ei sefyllfa argyflwg ac amlwg, yn tueddu yn neillduol i droi wyneban trigol- ion yr holl wledydd at y gwir Dduw, i'w barchu a'i addoli, heblaw yr Aiphtiaid yr oedd yn ben-llywydd arnynt. Aeth y sôn am dano, fel am ddoethineb Solomon, ar led yn helaeth, gyda'r rhai a ddoent yno i brynu yd; a gellir meddwl i lawer o honynt gael, gyda'u hŷd, wy- bodaeth o'r gwir Dduw yn en taith—yr hyn oedd yn anfeidrol ragorach trysor.

Bu hyn hefyd yn foddion i ddwyn Jacob, yr hen batriarch duwiol, i'r Aipht, i fyw yno 17 o flynyddoedd diweddaf ei oes; nis gallasai hyn lai na bod o fendith i Pharaoh, ac i'r holl Aiphtiaid. Trwy ddyrchafiad Joseph, yr oedd ei dad Jacob hefyd yn yr cyhoedd, yn nôd i sylw pawb; a gellir meddwl fod achlysuron aml iddo ef a'i deulu roddi hanes helaeth am wir grefydd, ac i athrawiaethu am y gwir Dduw, a'r hâd bendithiol oedd i ddyfod. Dy- wedir gan Artapanus yn Euseb. *Prepar. Ev- an. lib. ix, cap. 23.* mai Joseph a ddysgodd yr Aiphtiaid i rann y tir, oedd o'r blaen yn

gyffredin; ac ac a ddygodd fesurus yn arferedig yn eu plith. Nid oes le i ammen na bu o fawr ddefnydd yn eu plith, yn mhob ystyr; ond yn benaf, gobeithiwn yn sicr, ei fod yn llafurus, yn fendithiol, ac yn llwyddiannus i daenu gwybodaeth o Dduw yn eu plith, a thrwy hyny, o lea'd tragwyddol iddynt. Fel hyn, yn amrywiol oesoedd, mae yr Arglwydd, trwy foddion annysgwyladwy wedi cadw gwybodaeth o hono ei hun rhag gwir ddiffoddi yn mysg cenedloedd y ddaear.

5. Y mae bywyd Joseph yn ddangosiad hynod o ragluniaeth Duw yn adolygu, yn trefnu, ac yn llywodraethu yn effeithiol holl achosion ei greaduriaid. Gwelwn yn ei hanes ef lawer yn gweithredu; ie, yn gweithredu o egwyddor ddrwg, ac yn dra phechadurus, i gyflawni eu hamcanion drwg eu hunain; eto, yn y cwbl, a thrwy yr holl offerynau geirwon hyn, y mae doeth amcanion Duw yn llwyddo, a'i ddybenion grasol yn cael eu cyflawni. Y mae cysylltiad rhyfedd rhwng y naill ddygwyddiad a'r llall; y mae pob torch yn y gadwyn fawr yn angenrheidiol, a'r cwbl yn gysylltiedig a'u gilydd. Nid oes dim yn fychan, yn ofer, neu yn ddamweiniol; ond y cwbl, ie, y pethau lleiaf, yn angenrheidiol, a than drefniad dwyfol; i gyd yn cyd-weithredu yn addas, i gyflawni cyngor a dybenion pen-lywodraethwr mawr y byd. Y pethau oeddylt i'r graddau mwyaf yn bechadurus yn yr offerynau oedd yn gweithio, yn cyflawni amcanion Duw, yn eamwyth ac yn angenrheidiol.

Yr oedd y carchar blaenorol yn addasu Joseph i'r orsedd olynol; yr oedd dyfnder ei ddarostyngiad yn ei rag-barotol yn rhagorol i uchder dyrchafiad; ei ddyoddefiadau yn ei addasu i fwynhan ei hawddfyd; y gadwyn yn ei ddygsu i lywio y deyrnwialen; a chasineb a cham-gyhuddiadau yn ei ddygsu i iawn-farnu, ac i dosturio wrth rai mewn ofyfngder a chaledi. Drych hynod yw yr 'hanes rhyfedd am dano, i ddangos Duw yn ei ragluniaeth. Nid oes neb ond y dall, na wel amcan, dyben, trefn, caioni, a gallu effeithiol i gyflawni y cwbl. Er casau, gwerthu, prynu, camgyhuddo, a charchbaru Joseph hir flynyddoed, etto i'r orsedd y myn Duw ef; ac y mae pob cam o'r llwybr gofidus hwn yn gam sydd yn arwain i'r dyrchafiad amcanedig, mewn amser cyfaddas.

Y mae y canlyniadau mwyaf eu pwys yn tarddu oddiwrth bethau bychain yn ngolwg dynion; a llaw Duw yn neillduol i'w gweled yn trefnu ac yn goruwch-lywodraethu y pethau lleiaf. Nid oedd siaced fraith Joseph, a'i anfoniad gan ei dad i edrych helynt ei frodyr, ond pethau bychain, diawl; etto oddiwrth y pethau hyn y tarddodd yr holl helyntoedd canlynol, nid yn unig i Joseph, ond i'r holl genedl luddewig dros oesoedd. Nid oedd dyfodiad y marchnadwyr o Midian heibio, ar yr amser yr oedd Joseph yn y pydew, yn ymddangos ond peth damweiniol iawn; etto yr oedd hon yn

un dorch yn y gadwya ragluniaethol, cwbl angenrheidiol i ddwyn yr amcan mawr i ben, ac yn dangos yn amlwg llaw Duw yn llywodraethu dyfodiad y rhai hyny. Felly, yr oedd yr un modd ei werthiad i Putiphar, ac nid i neb arall; ei fwrw i garchar ar gam; carchariad gweision Pharaoh yr un amser; eu breuddwydion a'u deongliad; dyrchafiad y pentrulliad; breuddwydion Pharaoh; a'r pentrulliad yn cofio Joseph, wedi ei anghosio dros ddwy flynedd—y mae y cwbl yn olynol yn dangos llaw Duw. Pe buasai un o'r pethau hyn yn eisieu, buasai un dorch yn y gadwyn fawr yn eisieu, wrth ba un yr ydoedd yn nglyn y pethau mwyaf eu canlyniadau i eglwys Dduw, ac i'r byd hefyd, dros oesoedd. Y mae breuddwydion Joseph yn dangos bwriad Duw yn foreu yn nghylch ei ddyrchafiad. Fel hyn y gwelwn yr hanes yn draethiad rhagorol o ragluniaeth; traethiad yw, hyfryd, a hawdd ei ddeall gan bob dyn.

6. Y mae yr apostol yn sylwi ar fydd Joseph wrth farw: 'Trwy fydd Joseph wrth farw, a goffodd am ymadawiad plant Israel, ac a roddodd orchymyn am ei esgyrn.' Heb. 12. 22. Bu farw yn fab deng mlwydd a chant: 54 wedi claddu ei dad. Treuliodd o'r hir oes hon bedwar ugain mlynedd yn llys Pharaoh, mewn llwyddiant, defnyddioldeb, a pharch mawr. Deg ar hugain oed oedd pan ddyrchafwyd ef yn llys Pharaoh. Rhoddodd Pharaoh iddo yn wraig Asnath merch Potipherah. Bu iddo ddau fab o honi. EDR. EPHRAIM, MANASSEH. Nid annhebyg, ond yn bur gredadwy, iddo lwyddo, trwy fendith Duw, medd y Dr. Owen, i ddychwelyd ei wraig, yr hon oedd o denlu pendefigaidd, oddiwrth eilun-addoliaeth i wybodaeth o Dduw, a fydd ynddo. Bu farw fel y bu byw, trwy fydd yn yr addewid: yr addewid oedd y cwbl ganddo wrth farw. 'Duw gau ymwelod a ymwel a chwi, ac a'ch dyg chwi i fynu o'r wlad hon, i'r wlad a dyngodd efe i Abraham, i Isaac, ac i Jacob.' Y mae hen gyfammod Abraham ganddo yn ei olwg wrth farw, yn ei holl gyflawneder, a'i rym anghynewidiol: rhagwelodd eu cystudd, ond trwy fydd yn yr addewid, coffaodd am eu hymadawiad oddi yno, trwy rym a ffyddlondeb yr hwn a addawodd. 'Gorchymynodd am ei esgyrn; tyngodd feibion Israel, gan ddywedyd, Duw gau eich gofwo a'ch gofwya chwi: dygwch chwithau fy esgyrn i fynu gyda chwi.' Yr oedd, wrth hyn, yn ymwrthod a phob perthynas a'r Aiphtiaid; ac yn taffu heibio bob dysgwylad na dymuniad am sawredd bydol i'w blant yn yr Aipht, ond yn dewis eu rhan gyda phobl Dduw yn eu hadfyd. Yr oedd yn gadael ei blant yn ngofal a chadwraeth addewid Duw; ac yn dewis y mawredd iddynt a ddoi oddi yno. Yr oedd am i'w esgyrn hefyd gael rhan yn yr addewid; ac yr oedd yn credu yr adgyfodai Duw hwynt o lwch y bedd, mor sicr ag y dygai blant yr Israel o'r Aipht i wlad Ca-

naen. Mae ei ffydd yn ymddangos yn hynod yn hyn: yr addewid oedd y cwbl ganddo; ac y mae yn ymddangos iddo wrth farw yn addewid gyflawn, sicr, a dianwadad. Yn y modd ffyddiog hwn y gorphenodd ei yrfa anrhydeddus, yn ogoneddus ac yn goronog.

Y mae un peth o bwya otto yn ol i'w ystyr-ied mewn perthynas i'r gwr enwog hwn. Y mae ei hanes yn hyfryd, yn rhyfeddol, ac yn addysgiadol, a'i olygu yn gyffredin fel hanes dyn dawiol, mewn amrywiol amgylchiadau, a rhagluniaethau Duw tu ag atto; ond heblaw hyn, cyduna y rhan fwyaf o'r awdwr mwyaf call, dygedig, a duwiol, i'w olygu trwy ei holl fywyd fel cysgod o berson anfeidrol mwy ardderchog, hâd Abraham, y Messiaï, yr hwn oedd i'gael ei gyfodi at waith, ac i'gogoniant, yn tra rhagori ar yr hwn y buom yn sôn am dano. 'Y mae yn amlwg,' medd yr enwog a'r dygedig Rollin, 'mai dyben Duw yn eysylltu yn nghyd gynnis o amgylchiadau yn hynod yn mywyd Joseph, oedd darlunio yn hyn y llinellau blaenorol yn mywyd ei Fab. Nid ydym yn deall hanes Joseph ond yn hamnerog, os golygw'n ef ond yn arwynebol yn unig, heb edrych i mewn i'r dirgelwech cuddiedig ynddo, yn yr hyn y mae y rhan fwyaf sylweddol o hono yn gynnwysedig, fel mai lesu Grist xw diwedd y ddeddf a'r holl ysgrythrau.'

Yn y tri pheth canlynol, yn gyffredinol, gallwn olygu cyfatebolrwydd rhwng y ddau; sef, eu dyoddefiadau—eu dyrchafiad—a'r llesad yn deillio i eraill oddiwrth hyn.

1. Eu dyoddefiadau: caeawyd y ddau gan eu brodyr, Ioan 1. 11.—gwerthwyd y ddau—enog-farwyd y ddau ar gam heb eiriolwr i amddiffyn eu hachos—triniwyd y ddau fel caeth-weision a drwg-weithredwyr—ymddygod y ddau yn addfyn ac yn amyneddgar yn eu holl ddirmyg a'u dyoddefiadau: ond yn unig fod y gwrth-gysgod yn rhagori yn anfeidrol ar y cysgod yn mhob peth.

2. Eu dyrchafiad: dyrchafwyd y ddau i anrhydedd—i deyrnas—ymgrymodd ei dad a'i frodyr i Joseph; a llefwyd Abree o'i flaen: ond gwelwn un mwy na Joseph! Gwelwn 'Iesu, yr hwn a wnaed ychydig (neu dros ychydig) yn is na'r angelion, o herwydd dyoddef marwolaeth, wedi ei goroni â gogoniant ac anrhydedd!—rhoddwyd iddo bob awdurdod yn y nef, ac ar y ddaear—ac yn ei enw ef y plyg pob glin, o'r nefolion, a'r daearolion, a than-ddaearolion bethau.' Heb. 2. 9. Mat. 28. 18. Phil. 2. 10.

3. Y llesad yn deillio i eraill oddiwrth eu dyrchafiad: dyrchafwyd y ddau erbyn caledi—y mae gan y ddau lawnder pan y mae prinder yn mhob man arall; cyflawnder gweini-dogaethol sydd ganddynt i gyfranu i eraill o ran ei swydd—y mae eu cyflawnder yn ddigonol yn wyneb yr holl brinder—y mae y ddau yn derbyn pawb, heb wrthod neb a ddelo—yn

derbyn, yn madden, yn coleddu, ac yn cynnal brodyr o lofruddion, fel brodyr Joseph; y mae pob credadyn yn byw yn hollol ar Grist, ac yn cael bywioliaeth dda a pharhaus ynddo. Eu hangen a'u gyrodd ato; trwy gymdeithasu ag ef, daethant i adnabod mai eu brawd ydoedd, a'i fod wedi ei ddyrchafu yn beauf i'r dyben i'w cadw hwy yn fyw: felly y mae y pechadur yn dyfod at Grist, yn ei angen rhag marw o newyn; ac wrth gymdeithasu ag ef yn ei angen, yn aml y daw i adnabod y dyben gorchel yn ngoeodiad Crist i fyau, a'i berthynas ag ef; yn y cwbl, wele un mwy na Joseph yma!—Heblaw yr ysgrifenywyr cyffredin ar y Beibl, ac ar y cysgodau, Gwel Vitringa Obs. Sacr. Lib. IV. cap. 21.

JOSEPH MAB JACOB, wyr Matthan, a gwr Mair. Gelwir ef hefyd mab Eli, neu Heli, oblegid ei fod yn fab mabwysiadol i Heli, pan briododd Mair ei ferch. Yr oedd yn beth cyffredin i dad fabwysiadu gwr ei ferch, os na byddai ganddo fab, i holl hawl a breintiau mab naturiol; a hyny drwy weithred gyhoeddus. Felly yr oedd Joseph yn fab Eli. Cymerodd Luc yr âch-lun, diammeu, o lyfr coffadwriaeth yr achau yn Bethlehem, Gwel Appendix to Calmet's Frag. End. Nid oes dim hanes credadwy am daoc, ond a rottdir i ni gan yr efengylwyr. Yr oedd yn gyflawn, sef yn neillduol o enwog felly, o ran y gradd o sancteiddrwydd ynddo, a gweddeidd-dra duwiol yn ei fywyd. Ymddangosodd angel yr Arglwydd iddo mewn breuddwyd dair gwaith; yn gyntaf, i'w hyfforddi mewn perthynas i geneidliad rhyfedd dynoliaeth Crist yn nghroth y forwyn Mair, yr hon oedd wedi ei dyweddio i Joseph; yn ail, i'w cyfarwyddo i ffoi i'r Aipht rhag llid Herod; ac yn drydydd, yn yr Aipht i hysbysu iddo am farwolaeth Herod, a'i rybuddio i ddychwelyd oddi yno. Saer oedd wrth ei alwedigaeth, a bu, diammeu, yn gynnthrywiol i Mair i fagu y mab bychan. Tebygol ei fod wedi marw cyn i'r Iesu ddechreu ar ei weinidogaeth gyhoeddus, am na chlywir dim am dano yu y briodas yn Cana, nac yn un lle arall; a Christ wrth farw a orchymynodd Mair i ofal Ioan. Mat. i. ii. Luc iii. Edr. Iesu.

JOSEPH O ARIMATHEA, seneddwr Iuddewig, a dysgybl anghyhoedd i Grist. Cafodd ef a Nicodemus y fraint o gladdu corph yr Iesu yn medd newydd Joseph. Ioan 19. 38, &c. Mat. 27. 57, &c. Nid oes ychwaneg o hanes am dano, heblaw y dychymygion a adroddir, sydd anneilwng i'w hadrodd.

Sonir am amryw o'r enw Joseph yn yr ysgrythrau, heb ddim neillduol am danynt. Num. 13. 7. 1 Cron. 25. 2. Ezra 10. 42. Neh. 15. 14. Act. 1. 23.

JOSES, brawd Iago Leiaf, mab Cleophas; yr un, tebygol, a Barsabas. Mat. 13. 55. a 27. 56. Marc 15. 40.

JOSIAH, יְהוֹשֻׁעַ [yr Arglwydd yn Horgi]

mab Amon brenin Judah, a Jedidah ei wraig. Dechreuodd deyrnasu pan oedd yn wyth oed. Ymddangosodd ynddo arwyddion o wir dduwioledd yn foreu; ac a rodiodd heb wyro yn fyrrdd yr Arglwydd ei holl ddyddiau. Yn yr wythfed flwyddyn o'i deyrnasiad, ac efe etto yn fachgen, dechreuodd geisio yr Arglwydd; ac yn y ddeuddegfed flwyddyn dechreuodd lanhau Judah a Jerusalem oddiwrth eu heilun-addoliaeth ffaidd. Y mae yn peri adgyweirio y deml; gwedi i Hilciah gael llyfr y gyfraith yno, ac ymfyn a'r Arglwydd trwy Hildah y brophwydes, y mae yn peri darllen llyfr y gyfraith yn ngwydd yr holl bobl, ac yn adnewyddu cyfamod & Daw. Gwedi hyny y mae yn cadw pasg godidog. Yn ol prophwydoliaeth gwr Duw am dano, dinystriodd yr allor, pa un a wnaeth Jereboam yn Bethel, ac a aberthodd arni offeiriad yr uchelfeydd, ac a losgodd esgryn dynion arni. 1 Bren. 13. 2. 2 Bren. 23. 15, 16. Y mae yn amlwg, oddiwrth 2 Cron. 34. 6. fod ganddo awdurdod ar wlad y deg llwyth, y rhai oeddynt yr amser hwn mewn caethiwed, a'r wlad yn ddarostyngedig i frenioedd Assyria. Trwy eu caniatad hwy, tebygol, y cafodd yr awdurdod hwn; neu ynte, cariodd ei zel yn erbyn eilun-addoliaeth dros ben pob rheolau callineb, a bod llaw Duw gyd ag ef, yn gweithredu braw ar baw oddi amgylch iddo. Y mae ei holl ymddygiad yn rhagorol, yn dangos mawr zel dros Dduw a'i achos, ac yn gweithredu yn erbyn eilun-addoliaeth. 'Trodd at yr Arglwydd a'i holl galon, ac a'i holl enaid, ac a'i holl egni.' Pe buasai y bobl yn cydfyned ag ef yn y diwygiad hwn, galleid dysgwyl yr effeithian mwyaf bendithiol; ond mae yn eglur mai nid felly y gwnaethant, oddiwrth iaith y prophwydi oedd yn byw yn ei ddyddiau. Gwel Jer. 6. 28—30. Ezec. 24. 13. Zeph. i, iii. Nid oedd ei holl ymdrechiau ond yn profi fod y bobl gwedi eu rhoddi i fynu i raddau nyfyd o eilun-addoliaeth, a phob drygioni. Gwedi teyrnasu un mlynedd ar ddeg ar hugain, lladdwyd ef yn Megido, wrth ymladd & Pharaoh Necho, brenin yr Aipht. Gwedi cymeryd fel hyn y brenin da allan o'r byd, yn nghanol ei ymdrechiau duwiol, nid yn unig y bobl oedd yn byw y pryd hyny a gwynodd ei farwolaeth ef, eithr yn yr amser ar ol hyny, cadwyd galar cyhoedd am dano. Jeremiah a alarnadodd am Josiah; a'r holl gantorion a'r cantoresau yn eu galarnad a sonient am Josiah; a hwy a'i gwnaethant yn ddefod yn Israel. Tybia rhai mai ar yr achlysur hwn y cyfansoddodd Jeremiah lyfr y Galarnad, ond y mae hyny yn annhebyg. Edr, JEREMIAH.

Y mae llawer yn beio ar ei waith yn dal at, ac yn mynu ymladd & brenin yr Aipht, ac yntau yn chwenychu heddych; dywedir yn 1 Edras 1. 21. 'Ni throai Josiah ei gerbyd yn ol oddi wrtho ef, eithr efe a ymdaclodd i ymladd ag ef, heb ystyried geiriau Jeremiah y prophwyd o enau yr Arglwydd.' Ond nid yw

yr ysgrythrau mewn un man yn beio arno. Yr oedd Josiah mewn meddiant o'r holl wlad, ac nid o Judah yn unig; a thebygol ei fod yn dal y parthau gogleddol o wlad Canaan oddi wrth frenin Babilon, a'i fod nid yn unig mewn cynghair ag ef, ond yn rhwym i amddiffyn cyffiniau y wlad yn erbyn rhuthran y gelynon. Yr oedd brenioedd Judah, diammoc, mewn rhyw raddau yn ddibynol ar frenioedd Assyria a Babilon, er dyddiau Manasseh. Er i frenin yr Aipht haeru nac yn ei erbyn ef y daethai allan, ond yn erbyn brenin Babilon; etto yr oedd yn nghanol y wlad pan anfonodd y genadwri hon, ac yn addef ei friad i ymosod ar ei gyngreiriwr, brenin Babilon. Oddiwrth yr ystyriaethau hyn, gellir cyfiawhan Josiah yn erbyn y cyhuddiad, ei fod yn ymyraeth yn y rhyfel hwn heb achos, ac yn anghyfiawn, ac yn ymrwymo ynddo yn anystyriol. Hwyrach iddo gael ei adael i fyrbwylltra gormodol, ac y dylasai arafu mwy i ymgynghori a'r Arglwydd, ac a'i brophwydi. Barn Duw ar wladwriaeth bechadurus, ddiedefeiriol oedd ei adael i hyn, a thrwy hyny i gael ei farwolaethu mor anysgwyladwy a disymwth. Gwir i genadau Pharaoh sicrhan i Josiah fod Duw wedi erchi iddo frysio; ac am iddo beidio & Duw yr hwn oedd gyd ag ef. A dywedir hefyd, 'na wrandawodd ar eiriau Necho o enau Duw.' Ond ni roddodd Necho un prawf digonol ei fod yn brophwyd Duw; nac i un o brophwydi Duw lesaru wrtho.—Arferodd Sennacherib y cyffelyc ymadroddion o'i ffaeu ef, yn nyddiau Hezechiah. Nid yw y geiriau מִפִּי יְהוָה אֱלֹהִים, mewn un man yn cael eu harferyd yn y Beibl Hebraeg am ddadguddiad oddiwrth y gwir Dduw; ond bob amser מִפִּי יְהוָה אֱלֹהִים, *from the mouth of JEHOVAH*. Deut. 8. 3. Jos. 9. 14. Esa. 1. 20. a 40. 5. Jer. 23. 16. Ar ei ol ni chyfododd ei fath; ond yr oedd digofaint oddiwrth yr Arglwydd mawr yn erbyn y wlad, a dinystrwyd hi yn fuan ar ol hyn.

JOSUAH, יְהוֹשֻׁעַ [yr Arglwydd ein hiechyduriaeth] gelwir ef *Ἰησοῦς*, *Jesus*, yn Heb. 4. 8. Act. 7. 45. Mab Nun, o lwyth Ephraim. Ei enw cyntaf oedd Osea. 'A Moses a enwodd Osea fab Nun, Josuah.' Num. 13. 8, 16. Y cyntaf arwydda *iechyduriaeth*; a'r diweddaf a arwydda, yr Arglwydd ein hiechyduriaeth, medd amryw feirniaid dysgedig. Yr oedd gwaith Moses yn cyfnewid ei enw yr amser hwn pan anfonodd yr yspiwyr, wedi ei wneuthur i'r dyben i'w annog ef a'i gymdeithion i ymddiried yn yr Arglwydd, ac i ddysgwyl diogelwch a gwaredigaeth oddi wrtho; ac yn grybwylliad hefyd y byddai Josuah yn gysgod o JEHOVAH y *Gwaredwr*, yr hwn a arweinai ei bobl i'r orphwysfa nefol.

Gelwir ef yn aml, *gweinidog Moses*; (Exod. 24. 13.) am ei fod yn gweini iddo, ac yn gydymaith gwastadol, ac yn gyfaill neillduol iddo, trwy holl ddengain mlynedd eu pererindod yn

yr anialwch: a diammen iddo feddi llawer o les-
ad oddiwrth addysgiadau, gweddian, a siampl
prophwyd mor onwog. Y crybwylliad cyntaf
a roddir am dano, sydd fel blaenor y fyddin
yn ymladd â'r Amaleciaid. Gwedi hyn, gwel
ir ef yn cael yr anrhydedd o esgyn i'r mynydd
gyda Moses, lle y treuliodd ddeugain niwrnod
mewn neillduad defosiynol, er, hwyrach nad
yu y cwmwl gyda Moses. Yn hyn gwelwn ef
yn nodedig am wroldeb a duwioldeb; dan beth
nid bob amser yn cydfyned yn yr un person.
Exod. 24. 13. a 32. 17. a 33. 11. Efe oedd
yr yspiwr, wedi hyl, a anfonwyd dros lwyth
Ephraim i yspio y wlad. Dangosodd ef a Cha-
leb en dydd a'u hybryd rhagorol yn gwrthsef-
yll ac yn gwrthwynebu y tychanwyr gwrthry-
felgar ar yr achos.

Pan gafodd Moses ei rybuddio am ei farwol-
aeth, taer ymbiliodd ar yr Arglwydd am iddo
osod un ar y gynulleidfa, i fyned i mewn ac
allan o'u blaen hwynt, 'Fel na byddo cynnull-
eidfa yr Arglwydd fel defaid ni byddo bugaif
arnynt.' Trwy gyfarwyddyd dwyfol, gosod-
wyd Josuah yn y swydd oruchel, a thra phwys-
fawr. Gosod Moses ef yn y swydd yn gyhoedd-
us, ger bron yr holl gynulleidfa, ac Eleazer yr
offeiriad, gyda llawer o edmygedd a difrifwch,
fel y byddai i'r holl bobl ei barchu ac ufudd-
hau iddo, ac i'w gefnogi yntau i fod yn wrol
ac yn ffyddlon yn ei waith. 'Ymgryfha, ac
ymnertha;' medd Moses yn ei rybudd diwedd-
af iddo, 'cansys ti a arweini feibion Israel i'r tir
a addawodd yr Arglwydd iddynt trwy Iw.'
Medd yr Arglwydd wrtho, 'Ni saif neb o'th
flaen di holl ddyddiau dy einioes: megys y
bum gyda Moses, y byddaf gyda thithau; ni'th
adadawaf, ac ni'th wrthodaf.' Deut. 31. 23.
Joa. 1. 5.

Y gwaith a roddwydd iddo oedd fawr, a thra
anhawdd ei gwblhau. Hawdd canfod llawer o
achosion o anghalondid iddo, yn gystal yn y
bobl gyndyn wrthryfelgar yr oedd i flaenori
arnynt, ac yn ngrwm ac amltra y gelynydd yr
oedd i ymlad â hwynt, ac yn ei waeledd a'i
anneilyngdod ei hun i lenwille gwr mor fawr
a Moses, prophwyd onwog Duw. Ond yr oedd
digonolrwydd iddo, yn wyneb y cwbl, yn add-
ewid gyflawn Duw. 'Oni orchymyais i ti?'
medd Duw, 'Ymgryfha, ac ymwrola; nac ar-
swyda, ac nac ofna; cansys yr Arglwydd dy
Dduw fydd gyda thi, i ba le bynag yr clych.'
Joa. 1. 9.

Gwedi ei osod fel hyn yn ei swydd, a'i bar-
otol i'r gorchwyllion gorchestol o'i flaen, y mae
Josuah yn arwain y bobl i wlad yr addewid.
Y mae holl natiriaeth yn ufuddhau iddo, ac
yn ei wasanaethu;—dyfroedd yr lorddonen, a
hi wedi llenwi dros ei glanau, a droisant yn eu
hol lawer o filltiroedd;—y mae yr haul a'r
lleuad yn sefyll ar ei air, nes i'r genddel ddial
ar ei gelynydd;—muriâu uchel Jericho yn
sythio, heb daro ergyd arnynt;—y mae yn
goresgyn y dinasodd cadarnaf yn y wlad;—yn

gorchfygu ac yn dystyrywio y tywysogion mewn
cyngrair yn ei erbyn; fel, mewn byr amser, yr
oedd 31 o freninoedd wedi eu gorchfygu a'u
lladd ganddo. Gwedi en gorchfygu, rhanodd
y wlad wrth goelbren yn etifeddiathau i'r am-
rywiol lwythau; a gosododd addoliad Duw i
fynw yn eu plith yn Siloh. Trwy gofio y ben-
dithion o'r blaen, trwy fygythion, a thrwy add-
ewidion, y mae yn taer annog y bobl i lynu
wrth yr Arglwydd. Cyn ei farw, y mae yn
cynnull y gynulleifa i Sichem; yn rhoddi
hanes byr o fendithion Duw iddynt er amser
Terah; yn adnewyddu cyfammod rhyngddynt
hwy a Duw, ac yn gosod maen yn dyst o'r cyf-
ammmod. Bu farw yn ddeng mlwydd a chant
oed, a chladdasant ef yn Timnath-serah, yr hon
sydd yn mynydd Ephraim. Bernir yn gyffred-
in i Josuah farw yn mhen 17 o flynyddoedd ar-
ol Moses; saith o ba rai a dreuliodd yn ym-
ladd ac yn darostwng y Canaanaid, a deg yn
y meddiant heddychol o'r wlad; y mae rhai
dysgedigion yn barnu iddo fyw yn hwy, wedi
ei fuddugoliaethau, sef yn agos i ngain mlyn-
edd. Nid ydym yn darllen fod ganddo wraig,
nac am ei blant.

Y mae yr holl hanes rhyfedd am dano, a'r
gwrthiau a wnaeth Duw trwyddo, i'w cael yn
y llyfr sydd dan ei enw. Trwyddo i gyd, 1.
Y mae fydd gref, a duwioldeb gwresog Josuah,
a'i ymlyniad diwyrni wrth Dduw, i'w canfod
yn eglur iawn. Dilynodd yr Arglwydd a'i
holl galon, a chwblhaodd ei waith yn drwyadl
ac yn ffyddlon. Y mae gras Duw mor hynod
ynddo ag yn neb o saint yr Hen Testament.
Trwy fydd yr amgylchynodd gaerau, ac y
syrtiasant—y goresgynodd deyrnasoedd—y
gwnaethpwyd ef a'i gyfeillion yn gryfion mewn
rhyfel—ac y gyasant fyddinoedd yr estroniaid
i gilio. Heb. xi. Y mae ei eiddigedd duwiol
dros y bobl yn niwedd ei ddyddiau, rhag idd-
ynt gilio oddiwrth yr Arglwydd, yn brawf neill-
duol o agwedd sanctaidd ei ysbryd, a'i feddyl-
iau parchus am yr Arglwydd, a'u rhwymodg-
aethau hwythau iddo.

2. Yn yr hanes rhyfedd, gwelwn hefyd mor
anorchfygol yw gallu Duw Hollalluog, ac mo-
sier yw dialedd i oddiweddyd pechaduriaid. Y
mae dinystr yr holl genedloedd hyn yn gyf-
iawn o du yr Arglwydd, yr hwn a ddigiasant
â'u pechodau ffaidd; a phan ddaeth amser eu
gofwy, yr oedd eu holl ymdrechadau i amddi-
ffyn ac achub eu hunain ddim ond eu harwain
yn fwy buan i safn dinystr. Llawer a gablwyd
ar Josuah fel gwr gwaedlyd, oreulon, yn ei ddi-
nystrriad o'r Canaanaid; ond rhoddwyd prawf
digon amlwg o'r nefoedd, mai rhaglwg Duw
oedd, ac mai wrth orchymyn meddiannydd a
barnydd yr holl ddaear yr oedd yn gweithredu
yn y cwbl. Geill Duw ddewis y ffordd y
gwelo yn dda i gopsi pechaduriaid, gan nad
ydyw yn cospineb yn anaddas, nac yn anghyf-
iawn; dyma y ffordd a ddewisodd i gopsi a
dyfetha y cenedloedd hyn pan gyflawnasant eu

hanwiredd. Yr oedd y modd hwn yn rhoddi amlygiad neillduol o fawredd Duw, ac yn dystiolaeth ger bron nefoedd a daear mor ffaidd ganddo eu hanwireddau, ac yn ffordd neillduol i beri i'w bobl ffeiddio eilun-addoliacth, a'r pechodau eraill, am ba rai yr oeddynt yn cael eu dystyrio yn ddarbed. *Junkin's Reason of Christian Religion, Vol. II.*

3. Y mae yr hanes yn gofyn sylw arbenig, am ei fod yn hanes o fyddlondeb diball yr Arglwydd yn cyflawni ei addewdion. 'Ni phalla dim o'r holl bethau da a lefarasai yr Arglwydd wrth dŷ Israel; daeth y cwbl i ben.' Jos. 21. 45. Yn llyfrau Moses rhoddi hanes am wneuthuriad y cyfammod, yr addewid rhwng Duw a'i bobl; yn y llyfr hwn cawn brawf diammheuol, mai fel y llefarasai, felly y gwnaeth yr Arglwydd; 'ni phallodd dim.' Yr un yw Duw eto, a'r un yw ei air: gwelir yn eglur yn y dydd y dadguddir pob dirgelion, na phallodd dim o'r hyn oll a addawsai Duw i'w bobl.

Yn y golygiad hwn, gwelwn, 4. Fod yr ysgrythrau yn cynnwys ynddynt eu hunain brawf digon eglur a sicr o'u dwyfoldeb. Dyma hanes sanctaidd am gyflawniad o bethau a rhyfnegwyd am danynt cyn eu dygwyddiad; y mae yr addewid a'r cyflawniad yn cydgordio yn hollol: 'ni phallodd dim.' A allasai neb, heblaw y Duw holl-wybodol, wneuthur hyn? Pwy yn wyneb hyn, ond ynfydion gallgofus, a ddichon gynnwys yr ammheuaeth lleiaf am ddwyfoldeb yr ysgrythrau sanctaidd?

Rhaid i ni edrych eto yn rhellach am y person hwn, a'i olygu fel yr oedd yn gysgod diammheuol o Gadben ein hiechydwrtaeth. Y mae cafatebolrwydd rhyngddynt i'w weled, 1. Yn eu henwau, yn un ydyw y ddau, *Josuah* yn Hebraeg yw *Iesu* yn Groeg; a'r un arwyddoedd iddynt, fel y sylwyd o'r blaen; yn unig y mae yr Iesu yn ateb i'r enw mewn dull mwy rhagorok a chyflawn. Gwardwr amserol a thymhorol oedd Josuah, ond y mae yr Iesu yn waredwr ysbrydol, cyflawn, a thragywyddol.

2. Dygodd Josuah y bobl i Ganaan ar ol marwolaeth Moses; ac aeth i mewn iddi o'u blaen, ac a ranodd y wlad rhyngddynt; felly cyflawnodd Crist yr hyn ni allai y ddeddf, ac a aeth i mewn fel rhagflaenor i'r nefoedd. Rhuf. 8. 3. Ioan 14. 2. Heb. 6. 20.

3. Mae rhyw gyfatebolrwydd yn y gwyrtiau a wnawd gan y ddau: rhanodd Josuah ddyfroedd yr Iorddonen; bedyddiwyd Crist yn yr Iorddonen, ac ar hyny agorwyd y nefoedd; y gwyntoedd a'r moroedd a ufuddhasant iddo. Bwriodd Josuah i lawr gaerau Jericho, trwy ffydd; y mae yr Iesu, trwy yr efengyl, yn bwrw ceatyll i'r llawr. Jos. vi. Heb. 11. 30. 2 Cor. 10. 4, 5. Safodd yr haul wrth orchymyn Josuah, pan oedd yn dial ar y gelynion; tywyllodd yr haul pan oedd Crist yn buddgoliaethu ar y tywysogaethau a'r awdurdodau. Jos. x. Mat. 27. 45.

4. Gorchfygodd Josuah yr holl elynion (ag-

os) yn Nganaan, ac a roddodd orphwysfa i blant Israel, wedi eu hir grwydro yn yr anialwch; cyflawnwr addewidion Duw oedd; cyflawni oedd ei waith; yr Iesu yw Pen-tywysog a pherffeithydd ein ffydd ni; yn yr hwn y mae yr holl addewidion yn 'ie, ac ynddo ei yn amen'—ac a ddwg ei bobl oll i orphwysfa nefol—i etifeddiaeth anllygreddig, dibalagedig, a diddflanedig. Jos. 21. 45. a 23. 14. Heb. 4. 9, 10, 11. Ar y petbau hyn gall y darllynydd ymhelaethu.

Y farn gyffredin yw, mai Josuah ei hun yw awdwr y llyfr sydd dan ei enw. Ysgrifenydd ef gan un a oeth trwy yr Iorddonen. Cyfieithir y geiriau, 'nes eu myned hwy drwodd; נסעו עד אשר יבא' nes eu myned ni drwodd—until we passed oyer. *Saas.* Barnodd ein cyfieithwr ni y *Keri* ar ymyl y ddalen yn y Beibl Hebraeg, yn fwy addas i'w gyfieithu na'r *Cetib* yn y testun. Y cyfieithwr Saesonaeg a farnasant i'r gwrthwyneb; ac fel ffynny mae y ddau gyfieithiad yn amrywio.* Ysgrifenydd ef hefyd a Rahab y butein-wraig a Chaleb eto yn fyw, y mae yn eglur oddiwrth Jos. 6. 25. a 14. 14. Ysgrifenydd hefyd ran o hono, o'r hyn lleiaf, gan Josuah, ac a'i cysylltodd â chyfraith Moses, y mae yn eglur oddiwrth pen. 24. 26. Yr oedd y llyfr hwn o'r canlyniad mwyaf i'r holl genedl, gan y nodir terfynau etifeddiaethau yr amrywiol lwythau ynddo. Dosbarthwyd y wlad yn smaer Josuah bob yn ddinas, yn saith ran, mewn llyfr, yr hwn a ddygwyd at Josuah. Gwel pen. 18. 8, 9. Gellir meddwl na buasai ddim yn rhoddi enwau y lleoedd i lawr, heb roddi hanes goresgyniad gwyrtiol y wlad. Ychwanegwyd hanes marwolaeth Josuah, a rhai petbau eraill, gan Phinehas, Samŷel, neu Ezra, neu ryw un dan yr un ysbrydoliaeth a Josuah.

JOSUAH, neu JESUAH, mab Josedec, arch-offeiriad yr Iuddeuon pan ddychwelasant o Babilon. Bu gynnorthwyol i Zorobabel yn adeiladu y deml. Dan rith Josuah dangosir gwaeledd pechadurus yr eglwys, a Satan yn ei chyhuddo o'r achos, ac adferiad yr eglwys ar ol ei dychweliad o Babilon. Yr oedd fel pentewyn wedi ei achub o'r tân; pa ryfedd ei bod yn wael ac yn fudr? Y rhyfeddod fwyaf oedd ei bod heb ei llosgi yn gwbl. Yr Arglwydd, yr hwn a ddewisodd Jerusalem, dan y gyffelybiaeth o newid dillad budron Josuah, a rhoddi meitr teg ar ei ben, a ddangosodd y byddai iddo buro a harddu ei eglwys lesig, ac y byddai iddo ddwyn allan ei wrs, y *BLAQUEYN*, trwy yr hwn y symudid ymaith anwiredd y tir mewn un diwrnod. Zech. iii. Hag. 1. 1, 2. Ezra 4. 3.

* Y mae yn nghylich mil o eiriau yn y Beibl Hebraeg fel hyn, ag un gair yn y testun, a eilw yr Hebraeid *Cetib*; a gair arall ar ymyl y ddalen, a alwant *Keri*; fel pe buasant yn amheul pa un o'r ddau oedd yr iawn air yn y lle hwnw. Dywed y Dr. Kennicott yn ei *Dissertatio Generalis*, nad oedd wedi cael ond pedwar ar ddeg yn y testun o rai ad-ysgrifenedau.

JOTBATHAH, יֹטְבַתָּח [ei ddaioni] gwersyllfa Israel. Num. 33. 33.

JOTHAM, יוֹתָם [perffeithrwydd yr Arglwydd] 1. Mab ieuengaf Gedeon, yr hwn a ddiangodd pan laddwyd 70 o'i frodyr gan Abimelech, ei fastardd-frawd. Gwedi ceryddu gwyr Sichem trwy ddammeg, am iddynt osod Abimelech yn frenin, ffodd i Beer, lle y trigodd rhag ofn Abimelech. Barn. ix.—2. Mab ac olynwr Uzziah brenin Judah. Gwedi taro ei dad gan Dduw am ryfygu, yn malchder ei galon, i arogl-darthu, llywodraethodd fel rhaglaw yn lle ei dad; ac wedi ei farw yn 25 oed, teyrnasodd ei hun. Gwnaeth yr hyn oedd uniawn yn ngolwg yr Arglwydd, fel y rhan oren o fywyd ei dad; ond y bobl oedd yn ymlygru yn yr uchelfeydd. Adeiladodd y porth uchaf i dŷ yr Arglwydd; ac ar fur y twr yr adeiladodd lawer. Tua diwedd ei deyrnasiad anrheithiwyd y wlad gan y Syriaid dan Resin, a'r Israeliaid dan Pecah. Ymddengys oddiwrth Esa. 1. 2, 3, 4. fod y wlad yn dra llygredig yn nechreu teyrnasiad Ahaz ei fab a'i olynwr. 2 Bren. 15. 30—38. 2 Cron. xxvii. Gwedi teyrnasu 16 o flynyddoedd ar ol marwolaeth ei dad, bu farw.

IR-ION-DER-AIDD, llawn nôdd, gwyrddlas, tîrf, newydd, gwyrdd, croyw. Edr. GWYRDD, GLAS.—Olew îr. Edr. OLEW.—Priodolir îr, iraidd, ireidd-dra, i unrhyw beth hyfryd, tîrfiol, cyflawn, blodeuog, croyw: yn allegawl, arwydda, cyflawnder o gyfoeth, llwyddiant, gras, a dyddanwch. Salm 23. 5. a 32. 4. Jer. 17. 8. Deut. 34. 7. Job 21. 24. Salm 92. 14. Edr. FRYNIDWYDDEN, FERWYTH.

'Deg cosyn îr.' 1 Sam. 17. 18. הַחֵלֶב וְהַחֵמֶץ *telwynau ceuledig llaeth*, talpiau ceulfraen; *Vulg. decem formellas casei*, deg basgedau o gaws. Yn Barbari, hyd heddyw, byddant yn rhoddi y ceulfraen mewn basgedau bychain, gwnethuredig o frwyn, &c. ac yn eu rhwymo i fynu, ac yn eu gwasgu. Dr. Shaw's *Travels*. Bochart.

IRA, עִירָא [dinas] 1 Mab Jair. 2 Sam. 20. 26.—2. Mab Icces y Tecoiad, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 28.

IRAD, עִירָד [asyn gwylli] mab Enoch, ac w'r Cain. Gen. 4. 18.

IRAI, (îr) ierthi, garton, swmbwl. Barn. 3. 31. Edr. SAMGAR.

IRAM, עִירָם [eu dinas] Duc Edom o deulu Esau. Gen. 36. 43.

IRIAH, יְרִיָּאָה [ofn yr Arglwydd] y penswyddog, yr hwn a ddaliodd Jeremiah pan oedd yn myned i wlad Benjamin, ac a'i dygodd at y tywysogion. Jer. 37. 13.

IRO, (îr) eneinio, eillio, ireiddio. Edr. EXAINT, OLEW. Lef. 7. 12. Salm 23. 5. Ioan 9. 6.

IRON, יְרִיָּאָה [ofn] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 38.

IRPEEL, יְרִפְעֵל [iachyd-Duw] dinas yn Benjamin. Jos. 18. 27.

IR-SEMES, עִיר־שֵׁמֶשׁ [dinas yr haul] dinas yn Dan. Jos. 19. 41.

IS-ÂF, gwaelach, iselaf. Arferir is am y gradd cymharol o un peth; fel isaf am y gradd uchafedigol. Hefyd fel gorair yn aml; megys yn is; hefyd fel darddodiad; megys, is na'r croen; yn is na'r pared; is na'r angelion; is na thi. Lef. 13. 4. a 14. 37. Salm 8. 5. Dan. 2. 39.

ISAAC, יִצְחָק Gr. *Isaac* [chwerthin] mab Abraham a Sarah. Cafwyd eisoes, a cheir eto achlysuron i grybwyll am amryw bethau perthynol i Isaac. Edr. ABRAHAM, JACOB, ESAU, SARAH, ISMAEL, REBECCAH, ELIEZER, ABIMELECH, GERAR, &c. Er bod Sarah yn 90 oed, eto rhoddodd sugn iddo ei hun. Gwatworwyd ef gan Ismael pan oedd ond ieuanc: yr hyn a elwir gan Paul yn *eridigaueth*; ac yn brawf o'r elyniaeth barhaus rhwng y ddau hâd. Gal. 4. 29. Gen. 21. 9. Yr oedd Isaac wedi tyfu i fynu yn ddyn, o bump i bymtheg a'r hugain oed (nid yw yr awdwr o'r un farn am hyny) pan gafodd ei dad orchymyn i'w offrymu yn boeth-offrwm. Er bod Isaac ar y cyntaf yn anhysbys o'r gorchymyn dwyfol mewn perthynas iddo ei hun, mai efe oedd i fod yn offrwm i'w offrymu, ac iddo fyned yn ufudd fel cyfaill a chydymaith i'w dad; eto gwedi i'w dad roddi iddo ychwaneg o hysbysiad am y gorchymyn rhyfedd, nid oes hanes iddo mewn un gradd wrthwynebu ei dad, nac ymresymu âg ef am ei fywyd; y mae yn addas barnu, gan hyny, iddo ymstwyng yn ewyllyagar i'r gorchymyn, ac iddo ymroddi i ewyllys y Duw mawr, yr hwn a bodd ei fywyd, ac a allasai ei ofyn a'i gymeryd y pryd a'r ffordd y mynai. Er mai ffydd y tad a goffeir yn y weithred ryfedd hon o ufudd-dod, eto yr oedd ffydd Isaac hefyd yn gweithred yn anrhydeddus yn ei ymstyngiad boddlon i'r gorchymyn, ac mewn crediniaeth o gwblhad yr addewid mewn perthynas iddo, or iddo gael ei offrymu yn boeth-offrwm.

Yr oedd hyn yn gyffelybiaeth nodedig o roddiad Crist, ei draddodiad, a'i ddrylliad; a rhoddiaid rhydd Crist o hono ei hun, o'i wirfodd, i fod yn offrwm ac yn aberth i Dduw dros ei bobl; ac o'i adgyfodiad oddiwrth y meirw. Diammen mai un dyben mawr, os nid y penaf, o'r gorchwyl rhyfedd hwn, oedd dangos hyn. Yr oedd yn ddangosiad amlwg fod rhagorach offrwm nag anfelliad yn angenrheidiol i dynu ymaith bechodau; ac y byddai i'r Arglwydd, mewn amser cyfaddas, roddi ei unig-anedig Fab, ac y byddai i'r Mab offrymu ei hun yn ddiffai i Dduw, o'i gariad rhad at ei bobl. Dywed yr apostol i Abraham gael ei fab o feirw 'mewn cyffelybiaeth.' Heb. 11. 19. *εὐ παρὰ βάλῃ μὲν* neu *εὐ** *cyffelybiaeth* gysgodol o adgyfodiad Crist. Dyma arwyddocad y gair

y dyrchafwyd Crist, ac y dyrchafa yntau ei holl bobl, yn y ogoneddau.

Arwydda isel-radd sefyllfa isel yn y byd, mewn cyferbyniad ag uchel-radd; neu gyflwr gwael, cystaddiol, yn ysbrydol neu yn allanol. Diar. 22. 29. Salm 136. 33. Luc 1. 53.—‘Eithr yn gyd-ostyngedig â'r rhai isel-radd.’ Rhuf. 12. 16. *τοῖς ταπεινοῖς συναπαρρομένοι.*—‘Ymgystwng â'r ei isel.’ W. S. Arwydda y gair Groeg, medd Beza, gadael y ffordd yr oedd yn bwriadu rhodio ynddi, i gydfyned ag eraill, a myned yn araf gyda'r lleeg a'r gwan, er y galledd fyned yn gyflym. Cyd-ymagweddu, a chymeryd bywioliaeth gyda'r rhai isel-radd, megys yr oedd y rhan fwyaf o'r Cristionogion yn nyddian yr apostol; ac fel y mae hyd heddyw, y rhai sydd yn wirioneddol felly. Rhioddi y meddwl ar uchel bethau sydd agwedd wrthwyneb i fod yn gyd-ostyngedig â'r rhai isel-radd; ac i hyn y mae tueddiad meddwl llygreddig pawb; ond ‘uchel-drem dyn a iselir, ac uchder dynion a ostyngir.’ Esa. 2. 11.

Y mae isod, ac uchod, yn arwyddo dau fyd, sef byd daearol a byd nefol: dwy deyrnas, a dau fath ar ddynion yn perthyn i'r ddwy deyrnas hyn. Ioan 8. 23.

Islaw, yn fwyaf cyffredin, a briodolir i sefyllfa rhyw fan, o fan ei berthynas a rhyw fan arall. Gen. 35. 8. Exod. 24. 4. Iago 2. 3.

ISGELL, (iag) cawl, berwad, trwyth.—‘Ac isgell ffiائد bethau yn eu llestri.’ Esa. 65. 4.—‘Ac isgell ffiائد gig yn eu llestri.’ Dr. M. a Lowth. Cyfeiriau y geiriau at ddefodau halogedig ailun-addolwyr yn eu haddoliadau, a pha rai yr oedd yr Iuddewon wedi eu halogi eu hunain yn ffiائد.

ISMAEL, *ישמעאל* [*Duw a wrendy*] mab Abraham o Hagar. Pan oedd yn 18 mlwydd oed, gwatwarodd Isaac, pan oedd yn fab pedair neu bump oed; ar hyn, bwriodd Abraham Hagar a'i mab allan o'i dy. Edr. HAGAR. Trigodd yn anialwch Paran, a'i fam a gymerodd Aiphites yn wraig iddo. Er mai mab y forwyn gaeth oedd Ismael, ac nid mab yr addewid, eto, cafodd ei dad Abraham, a'i fam Hagar, er eu cysuro, brophwydoliaethau hynod mewn perthynas iddo, oddiwrth yr Arglwydd. Yn Gen. xvi. pan oedd Hagar yn ffoi rhag wnebe ei meistres, dywedodd angel yr Arglwydd wrthi am dano, ‘Gan amlhau yr amlhaf dy hâd di, fel na rifer ef o luosogrydd.—Wele di yn feichiog, a thi a esgori ar fab, ac a elwi ei enw ef Ismael. Efe a fydd ddyn gwyllt, a'i law yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau; ac efe a drig ger bron ei holl frodyr.’ Wrth Abraham dywedodd yr Arglwydd am dano, ‘Wele, mi a'i bendithiais ef, a mi a'i ffrwythlonaf ef, ac a'i lluosogaf yn aml iawn; deuddeg tywysog a genedla efe, a mi a'i gwnaf yn genedlaeth fawr.’ Gen. 17. 20. Cwblhawyd y prophwydoliaethau hyn yn hynod ynddo ef a'i hiliogaeth. Mewn ychydig o flynyddoedd yr

oedd ei denlu wedi lluosogi mor aml, fel y darllenwn yn Gen. xxxvii. am Ismaeliad yn masnachu i'r Aipht. Lluosogodd ei hâd wedi hyn yn ddirfawr yn yr Hagariaid, a alwyd felly tebygol, oddiwrth Hagar; yn y Nabathæiaid, oddiwrth ei fab Nebaioth; yn yr Itureaid, oddiwrth ei fab Jetur, neu Itur; ac yn yr Arabiaid, yn neillduol y Saraceniaid, y rhai a oresgynasant y rhan fwyaf o barthau y byd; ac y mae yr Arabiaid yn para yn bobl lluosog hyd heddyw.

‘Deuddeg tywysog a genedla efe.’ Yr oedd hyn yn beth neillduol, ac a gyflawnwyd yn fanwl; ac y mae Mosos wedi rhoddi eu henwau oll ar lawr. Gen. 25. 16. Dywed Eusebius eu bod yn cael eu llywodraethu gan ddeuddeg o freninoedd yn ei ddyddiau ef. *Evang. Prepar. b. 9. c. 19.*

‘Mi a'i gwnaf ef yn genedlaeth fawr.’ Cynyddodd ei hiliogaeth mor fuan ag y gallasant yn ol trefu naturiaeth; buont yn genedlaeth fawr dros oesoedd, ac felly y maent hyd heddyw. Gellid eu galw yn genedlaeth fawr mewn gwirionedd, pan wnaeth y Saraceniaid eu buddugoliaethau helaeth a buan, a thrwy hyn a sefydlasant un o'r ymerodraethau mwyaf helaeth a fu yn y byd erioed.

‘Efe a fydd ddyn gwyllt.’ Y mae cyfeiriad y gair, medd Bochart, at asyn gyllt; bydd mor wyllt ag asyn gwyllt, yr hwn a ddarlunir yn llyfr Job yn hynod. Gwel pen. 39. 5. Yn dangos y byddai efe a'i hiliogaeth yn preswyllo yr anialwch fel yr asyn, yn anwar, ac yn allywodraethus, yn anhawdd i'w dofi a'u llareiddio i gymdeithas sefydlog.

Dywedir am dano, ‘Efe a drigodd yn yr anialwch, ac a aeth yn berchen bwa.’ Gen. 21. 20. Y mae hyn yn wir hyd heddyw am ei hiliogaeth; preswylant yn yr anialwch, y rhan fwyaf o honynt, heb na hau na medi, yn ol hanesion boreuol a diweddar am danynt.* Cofèir am yr Ituriaid fel saethyddion enwog gan amryw hen awdwyrf.† Cofèir yn Esa. 21. 17. am ‘saethyddion gwyr oedyrn meibion Cedar.’ Yn ddiweddar y dysgodd yr Arabiaid arfer arfau tân; ac y mae y rhan fwyaf o honynt heb eu defnyddio hyd heddyw.

‘A'i law yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau.’ Y mae ei hiliogaeth hyd heddyw, wedi byw fel yspeilwyr ar fôr ac ar dir; ac mewn rhyfel parhaus â'r rhan arall o'r byd. Y mae llaw pawb yn eu herbyn hwythau, a llawer ymgais wedi bod i'w dyfetha oddiar y ddaear; ac nis gellir teithio yn y dyddiau hyn, fel yn y dyddiau gynt, ond yn finteioedd yn cydymdaith (*caravans*) ac yn arfog i amddiffyn eu gilydd rhag yr yspeilwyr hyn, sydd yn crwydro yn dyrfaedd i ysglyfaethu.

‘Ac efe a drig ger bron ei holl frodyr.’ Efe

* Gwel *Amianus Marcellinus*, B. XIV. C. 4. *Harris's Voyages*, Vol. II. B. II.

† Gwel *Virgil's Georgics*, B. II. L. 448. *Lucan* viii. 30.

a drig, neu efe a babella, canys y mae llawer o'r Arabiaid yn trigo mewn pebyll; am hyny gelwir hwynt *Scenites*. Yr oeddent yn preswyllo mewn pebyll yn amser Esaiah a Jeremiah. Gwel Esa. 13. 20. Jer. 3. 2. Y mae yn beth hynod ei fod yn trigo ger bron ei holl frodyr, a'i law yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau; ond er mor ryfedd, gwirionedd yw am Ismael ei hun, a'i hiliogaeth hefyd. Am Ismael dywedir, 'Dyma flynyddoedd einioes Ismael, can' mlynedd a dwy ar bymtheg ar hugain o flynyddoedd.—Yn ngwydd ei holl frodyr y bu efe farw.' Gen. 25. 17, 18. Trigodd ei hiliogaeth hefyd yn ngwydd ei holl frodyr, meibion Ceturah, Lot, Isaac, Jacob, ac Esau. Y maent eto yn bobl wahanedig, ac yn trigo yn ngwlad eu hynafiaid, er yr elyniaeth barhaus rhyngddynt hwy a'r lleill o drigolion y ddaear. 'Preswylasant,' medd Moses, 'o Hafilah hyd Sur, yr hon sydd o flaen yr Aipht, y ffordd yr ai di i Assyria;' eto ni buant yn ddarostyngedig i'r Aiphtiaid, nac i'r Assyriaid, er eu cryfder. Ni orchfygwyd mo honynt gan Cyrus chwaith, ac ni buant yn ddarostyngedig i'r Persiaid. Diystyr oedd ganddynt gyfarch Alexander Fawr fel buddugwr, na gwneuthur un sylw o hono; tra yr oedd eu holl gymydogion o'u hamgylch yn ymostwng iddo, ac yn ei gyfarch—yr hyn a lidiodd Alexander yn fawr. Ni ddarostyngwyd erioed mo honynt yn drwyadl gan y Rhufeiniaid. Aflwyddodd pob ymosodiad yn eu herbyn, er lluosoced y byddinoedd, a gwroldeb eu blaenoriaid. Pompey, Eilius Gallus, Trajan, Septimus Severus, a fwr-iadasant, ac a ymosodasant i ddarostwng yr Arabiaid, ond aflwyddasant oll. Rhoddir hanes credadwy gan Dion,* am yr Ymerawdwr Trajan, iddo anrheithio parthau o'u gwlad, ac iddo warchae ar Petra, eu prif ddinas; ond dychrynwyd a churwyd ei fyddinod yn eu hol gan fellt, taranau, cenllusg, heidiau o wibed, a rhyfeddodau yn yr awyr; trwy y pethau rhyfedd hyn, anarferol iawn yn y wlad hono, gorfur arnynt adael heibio eu cais, a Trajan a aeth yn ei ol o'u gwlad.

Gwedi cyfodiad y gau-brophwyd Mahomet† yn eu plith, goresgynasant fwy o wledydd, a darostyngasant fwy o bobl, mewn ychydig o flynyddoedd, nag a ddarfu y Rhufeiniaid mewn llawer canrif. Gwedi hyny, yr oeddent nid yn unig yn anddibynol ar eraill, fel yn yr holl oesoedd, ond yr oeddent yn arglwyddiaethu ar barthau mwyaf y ddaear. Felly y parhausant

dros dri chant o flynyddoedd.* Gwedi dystrywio eu hymerodraeth, a'u gyru yn eu hol o fewn cyffiniau eu gwlad eu hunain, eto yr oeddent yn parhau yn anddibynol, ac yn amddiffyn eu rhyddid yn erbyn y Tyrciaid, y Tartariaid, a'r Mamaluciaid. Pwy bynag fyddai gorfodwr Asia, yr oeddent hwy heb en gorfod, a'u gorchfygu. Rhydd y Dr. Shaw a Poccock,† teithwyr diweddar fu yn eu gwlad, yr un cyffelyb hanes am danant y dyddiau hyn. Yr un bobl ydynt yn bresennol ag oeddent ddwy fil o flynyddoedd cyn hyn, ond yn unig eu crefydd, yr hon yw y Fahometanaidd yn awr. Y mae tystiolaeth Hanway hefyd yn cydgorodio a hwynt.‡ Y mae yn rhyfedd hynod fod yr un bobl yn parhau yr un yn eu moesau a'u harferion dros oesoedd; ac eto yn fwy rhyfedd eu bod heb eu dystrywio, neu eu darostwng, a hwythau a'u llaw yn erbyn pawb; heb eu darostwng, er ymgeisiadau lawer gan rai o'r gorfodwyr mwyaf buddugoliaethus a fu yn y byd; er i rai o honynt agos a llwyddo, eto heb lwyddo y mae pawb hyd heddyw. Er i'r bobloedd oll oddi amgylch iddynt gael eu gorchfygu, ac er i'r Ymerodraethau olynol, yn eu parthau hwy o'r byd, fyned i ddystryw, eto y maent hwy yn para yr un o'r dechreuad, ac yn debyg o bara hyd ddiwedd amser,

Hwy yw yr unig bobl, heblaw yr Iuddewon, sydd wedi parhau yn bobl wahanedig oddiwrth bawb eraill er eu dechreuad; ac mewn amryw bethau y maent yn tebygu i'w gilydd. Hiliogaeth Abraham yw yr Arabiaid, fel yr Iuddewon. Y mae arfer yr enwaediad yn eu plith, fel yn mblith yr Iuddewon: a phob un o'r ddwy genedl yn honi iddynt dderbyn yr arferiad oddiwrth Abraham.—Yr oedd gan yr Arabiaid, fel yr Iuddewon, ddeuddeg patriarch, neu dywysogion llwythau, y rhai oeddent eu tywysogion a'u llywodraethwyr.—Y mae yr Arabiaid, fel yr Iuddewon, yn priodi yn eu plith eu hunain.—Y mae yr Arabiaid, fel yr Iuddewon, yn neillduol, ac yn wahanol oddiwrth genedloedd eraill mewn amryw ddefodau ac arferiadau, ac yn arwyddion gwledig ac amlwg i bawb, trwy yr holl oesoedd, yn tystiolaethu am fanylwydd y prophwydoliaethau, a dwyfoldeb yr ysgrhythrau. Y mae y prophwydoliaethau mewn perthynas iddynt yn cael eu gwirionedu, yn y cyflawniad o honynt, o flaen llygaid yr holl fyd, ac yn profi yn ddiambheuol mai y Goruchaf sydd yn llywodraethu yn mreniniaethau dynion, a bod ei wirionedd, fel ei drugaredd, yn parhau yn dragywydd. Yn nyddiau yr apostolion, dechreuwyd planu Cristionogrwydd yn rhai parthau o Arabia; ond

* History, B. LXVIII.—Gwel hefyd B. LXXV. am hanes yr Ymerawdwr Severus.

† Yn y flwyddyn A. D. 606, pan gyfododd y gau-brophwyd creulon a dnystrïol hwn, dywedir fod tywyllwch anarferol ar yr haul, o fis Mehefin hyd Hydref. Trwy arfau rhyfel y taeodd ei gyfelloredau; a rhyfedd i'w dyddoedd dros lawer iawn o'r gwledydd dwyretinol, ac y mae yn para yno hyd heddyw. Llygrïad drwg-foesau, a chyfelloredau y Cristionogion yn y parthau hyn a'u haddfedodd i'r farn drom hon. O herwydd yr un achos, ac ynghylch yr un amser, y cyfododd Anghrist, a'i gyfelloredau dyohrynllyd, yn y gwledydd gorllewinol o'r byd. Y ddaa a sant i ddystryw gyd a'u gilydd—a phrysaedd Duw y dydd! Gwel Dat. xx.

* Y Saraceniaid a ddechreusant eu buddugoliaethau A. D. 622—1 deyrnau yn Damascus, A. D. 637. Rhannwyd a dystrywiodd eu Hymerodraeth A. D. 930. Gwel Blair's Chronological Tables, Table 83, 89. Sir Isaac Newton on the Apocalypse, Chap. iii.

† Gwel Shaw's Travels. Poccock, Vol. I. B. III. Chap. II.

‡ Gwel Hanway's Travels, Vol. IV. Chap. xxix.

wedi i grefydd Mahomet gael ei thaenu yn eu plith, ni welwyd ond ychydig arwyddion o Gristionogrwydd. Yn y dyddiau diweddaf y mae y prophwydoliaethau yn sicrhau eu dychweliad gyda'r cenedloedd eraill i fydd Crist. Gwel Salm 72. 9, 10—15. Esa. 45. 14. a 60. 6. a 62. 11. Gwel *Ancient Universal History*, Vol. xviii, xx. *Modern, ditto*, Vol. i, ii, iii, xix, xx. Fleury's *Mosheim's Church Histories*. Bishop Newton's *Dissertations on the Prophecies*, Dissert. 11.

ISMAEL mab Nethaniah, o'r teulu breninol, yr hwn a laddodd Gedaliah trwy fradwriaeth. Jer. xli. Edr. GEDALIAH, JOHANAN.

ISMAIAH, יִשְׁמָאֵל [*yr hwn sydd yn gurandaw yr Arglwydd*] mab Obadiah penaeth llwyth Zabulon. 1 Cron. 27. 19.

ISMAIAH, Gibeonid, ac un o wyr grymus Dafydd. 1 Cron. 12. 4.

ISMACHIAH, יִשְׁמַחְיָא [*un a unwyd a'r Arglwydd*] Lefiad, tebygol, a swyddog yn amser Hezeciah. 2 Cron. 31. 13.

ISRAEL, יִשְׂרָאֵל [*gorchygwr Duw*, neu *tywysog Duw*] Edr. JACOB. Arwydda yr enw hwn, weithiau Jacob ei hun; weithiau ei hiliogaeth; weithiau teyrnas Israel, y deg llwyth, mewn cyferbyniad i deyrnas Judah; ac weithiau eglwys Dduw, wedi ei galw ganddo oddiwrth y byd.

ISRAELIAID, hiliogaeth Israel, a alwyd yn gyntaf Hebraid, oddiwrth Abraham, a Heber; (Edr. HEBER, HEBREID) gwedi hysy galwyd hwynt Israeliaid, oddiwrth Israel; ac yn ddiweddaf galwyd hwynt Iuddewon, oddiwrth Judah; yr enw hwn oedd fwyaf arferedig am danynt ar ol eu dychweliad o Babilon, am mai llwyth Judah oedd lusocaf. Am eu hanes boreuol, nid rhaid ei roddi yma, gan ei fod yn gyflawn genym yn y rhan historiawl o'r Hen Destament. Am eu hanes presennol, Edr. IUDDEWON. Gwel MOSES, TAITH, CANAAN, AIPHT, ANIALWCH.

ISSACHAR, יִשָּׂשָׁכָר [*gwobr*] pummed mab Jacob o Leah. Gen. 30 18. Yr oedd i Issachar bedwar o feibion; sef Tola, a Phuah, a Job, a Simron. Nid oes genym hanes am ddim dygwyddiadau neillduol bywyd Issachar. Rhifedi ei hiliogaeth pan ddaethant o'r Aipht oedd 54,400, tan dywysogaeth Nathaneal mab Suar. Eu hysbiwr i edrych ausawdd gwlad Canaan oedd Igal mab Joseph, yr hwn oedd yn un o'r deg a roddasant anglod am y tir a chwiliasant. Paltiel mab Asan, oedd eu penaeth yn rhannu y tir. Yr oeddent yn gwersyllu o flaen y babell, yn ngwersyll Judah. Cynnyddasant yn yr anialwch i 64,300. Gen. 46. 13. Num. 1. 8—29. a 10. 14, 15. a 13. 7. a 26. 23, 24, 25. a 34. 26. Eu hetifeddiaeth yn ngwlad Canaan, oedd mewn rhan fras o'r wlad, rhwng y Zabuloniaid o du y gogledd iddynt, a'r Manassiaid o du y deheu iddynt. Yr oedd yr Issachariaid

yn bobl lafurus, a cyfoethog; cynnwys prophwydoliaeth Jacob, mewn ychydig eiriau, eu holl hanes: 'Issachar sydd asyn asgyrnog, yn gorwedd rhwng dau bwn. Ac a wel londdwch mai da yw, a'r tir mai hyfryd: efe a ogwydda ei ysgwydd i ddwyn, ac a fydd gaoth dan deyrnged.' Gen. 49. 14, 15. Darlunir yddynt bobl foddlaw, amyneddgar, lafurus, heb roi eu meddwl ar uchel bethau. Rhagfynegodd Moses y byddent yn awyddus am addoliad Duw yn Jerusalem, ac yn annog eraill i fyned i fynu. 'Galwant bobloedd i'r mynydd: yna yr aberthant ebyrth cyflawnder.' Deut. 33. 19. Nid llawer a ddarllenir am danynt, am eu bod fel hyn yn bobl esurwyth, lonydd, yn caru eu pebyll. Tola y barnwr, a Baasa brenin Israel, yw y gwyr mwyaf enwog o'r llwyth hwn y rhoddir hanes am danynt. Edr. TOLA, BAASA. 1 Cron. 12. 32. a 27. 18. a 7. 1—6.

ISSI, אִישִׁי [*fy ngwr*] 'A'r dydd hwnw, medd yr Arglwydd, y'm gelwi Issi, ac ni'm gelwi mwyach Baali.' Hos. 2. 16. 'A bydd yn y dydd hwnw, medd IEROFAN, y'm gelwi fy ngwr, ac ni'm gelwi mwyach fy Arglwydd.' Dr. Horsley, 'Fy ngwr,' sydd enw yn arwyddo catiad, a 'fy Arglwydd' a arwydda darostyngiad ac ofn. 'Ni roddes Duw i ni ysbryd ofn; ond ysbryd nerth, a chariad a phwyll.' 2 Tim. 1. 7. Arwydda y ddau air, אִישִׁי, *Ish*, a בַּעַל, *Baal*, *gur*; ac weithiau yn unig fel *gur*. Ond o'u golygu yn fanwl, arwydda y diweddaf *gur gerwin*, a'r cyntaf *gur tirion*, *hynaws*.*

ISTOB, יִשְׁטוֹב [*dyn da*] yr oedd gwlad Tob ar derfynau gogleddol mynyddoedd Gil-ead, tua mynydd Libanus. 2 Sam. 10. 6. Barn. 11. 3, 5.

ISUAH, וְשׁוּעַ [*gwaredwyr*] ail fab Aser. Gen. 46. 17.

ITAL, *Gr. Italia*; *Llad. ITALIA*.—(Galwyd y wlad yn Italia oddiwrth un Italus, fu yn frenin arni. Act. 27. 1. Heb. 13. 24. Gelwid hi wrth amrywiol enwau, megys Janicula, oddiwrth un Janus; Saturnia, oddiwrth un Saturnus; Ausonia, oddiwrth un Ausonius; Oenotria, am fod gwin da i'w gael yno; Hesperia, oddiwrth un Hesperus, brawd Atlantus. Gwel Minter's Lexicon. Yn Esa. 66. 19. cyfieithir y gair תּוֹבֵל ar ol St. Jerome, *Italia*: 'Italia a Groeg;' Tubal a Jafan, heb eu cyfieithu, *Sacs*, *Lowth*. Edr. TUBAL.)—Gwlad yn Ewrop; ei phrif ddinas yw Rhufain. Cyfanneddwyd hi ar y cyntaf gan yr Umbri, sef y Gomeriaid, neu y Cymry, tebygol; wedi hyny meddianwyd hi gan amrywiol lwythau, sef yr Etruscaniaid, y Samnutiaid, y Campaniaid, &c. a

* Mae y gair Baal yn arwyddo yr hwn sydd yn meddu unrhyw beth; ac am hyny y mae yn dynodi gur, yr hwn a elwir Baal Iseel yn Exod. 31. 3. Ond arferir y gair yn yr ysgrythurau dan y pen hwn mewn dau ystyr: naill ai yn eymal am wr heb un golwg pa fath ydyw, megys Gen. 20. 3. Joel 1. 8 neu yn fwy arbenig am wr calod, yr hwn sydd yn ymddwyn at ei wraig fel arglwydd, ac felly yn casel ei wahanfaethu oddiwrth wr tirion a hynaws; megys Hos. 2. 16. Jer. 31. 32. Vitrings ar Esa. 64. 5. Gwel Horsley ar Hos. 2.

rhai parthau o honi gan y Groegiaid; ond o'r diwedd llyncodd y Rhufeiniaid y cwbl i fynu. Ei llan sydd yn debyg i bwtsasen. O du y dwyrain iddi mae y Môr Adriatic; ac o du y dehau a'r gorllewin iddi mae Môr y Canoldir; ac o du y gogledd y mae mynyddoedd yr Alpen, y rhai ydynt yn ei gwahanu oddiwrth Ffrainc a gwlad Swisa. Ei hyd sydd 600, a'i lled 400 o filliroedd. Y mae mynyddoedd Apenin yn ei rhanu ar ei hyd, agos yn y canol; y gwledydd o du dehau y mynyddoedd hyn ydynt yn gynhes iawn; ond o du y gogledd y mae yr awyr yn dymherus ac yn gymedrol. Yn gyffredinol, y mae yr awyr yn sych ac yn bur. Y mae ei daear yn dra ffrwythlon; ceir ynddi win, olew, a ffrwythau o bob math, o'r goreu eu rhyw. Caws Italia, yn enwedig yr hwn a enwir Parmesan, a'i sidan, ydynt ei marchnad-aeth fwyaf a gwledydd eraill. Ynddi y mae mynydd tanllyd Vesuvius. Ei hafonydd ydynt y Po, Var, Adige, Trebia, Arno, Tiber, yr hon sydd yn rhedeg trwy Rufain. Y Rubicon enwog mewn hen hanesiaeth, yw y torfyn dehau rhwng Italia a'r hen Cisalpine Gaul. Y mae mwn-gloddian aml yn y mynyddoedd, o ba raf y cloddir amrywiol feini gwerthfawr; haiarn ac efydd; y mae yn nodedig am ei meini mynor hardd. Y mae ei thrigolion yn ddiffygiol iawn yn ei amaethu; trwy goel-grefydd y Pab, a'i orthrymder, mae y trigolion yn segurillyd, yn ddiog, ac yn llygredig iawn. Y mae llawer o diriogaeth hyfryd y wlad, o eisiau diwylllyddiaeth, wedi myned yn gorsydd ac yn anialwch. Campagna de Roma, yn cynnwys gynt 1,000,000 o drigolion, sydd yn rhoddi yn bresennol ond cynnaluaeth dlawd i 500.

Y mae wedi ei rhanu i amrywiol o lywodraethan bychain; ac mae y Pab ei hun yn dywysog daearol yn gystal ag yn flaenor ysbyrdol, ac yn honi ei fod yn olynwr yr apostol Pedr, yn ben yr eglwys yn ysbyrdol; ond colodd lawer o'r awdurdod fu ganddo gynt yn mhob un o'r ddau; ac y mae ei wendid a'i lesgrwydd presennol, yn arwyddion amlwg fod ei ddiwedd yn neshau, yn ol y prophwydoliaethau am dano. Edr. ANGHRIST.

ITHAL, יתאל [yr arwydd] cyfenwid ef Gethiad. Mab Ribai o Gibeah. 1 Cron. 11. 31.

ITHAMAR, איתמר [ynys y palmwydd] pedwerydd mab Aaron. Yr oedd Eli yn un o'i deulu, ac yn arch-offeiriad; ac ni bu neb o deulu Ithmar yn y swydd hono, ond teulu Eli. Ar ba achlysur y daeth y swydd i'r teulu hwnw nid yw hysbys. Yr oedd wyth dosparth o'r offeiriaid o'i deulu. 1 Cron. 24. 1—4.

ITHIEL, איתאל [Duw gyda ni] mab Jeesia, a thad Maasejah, o lwyth Benjamin. Neh. 11. 7.—2. Cyfaill, neu ddyagawdwr Agur, tebygol. Ni wyddis dim am dri, sef Agur, Ithiel, ac Ucal, ond a ddywedir am danynt yn

Diar. xxx. Ymadroddion Agur wrthynt a elwir yn *brophwydoliaeth*, i ddangos fod ei addysgiadau yn ddwyfol, a'u bod wedi eu traddodi i'r eglwys, a'u derbyn ganddi fel y cyfryw yn gyffredinol, er ys llawer o ddyddiau. Edr. AGUR, UCAL.

ITHLAH, יתלח [crogedig] dinas yn Dan. Jos. 19. 42.

ITHMAH, יתמה [perffeithrwydd] un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 46.

ITHNAN, dinas yn Judah. Jos. 15. 23.

ITHREAM, יתראם [rhagoriaeth y bobl] mab Dafydd o Eglah. 1 Cron. 3. 3.

ITTA-CASIN, יתאקצין [amser y tywosog] dinas yn Za'hulo'n. Jos. 19. 13.

ITURIA, יטור [cadw]. Gr. *Κροουαία*; oddiwrth Jetur mab Ismael, medd Jerome; a thebygol ei phoblogi gan ei hiliogaeth. Gen. 25. 15. 1 Cron. 5. 19. Gwlad yw o du y dehau-ddwyrain i Syria, ac o du y dwyrain i Basan. Yr oedd Philip, mab Herod Fawr, yn detrach Ituria yn amser ein Hiachawdwr. Luc 3. 1.

JUBAL, יובל [rhedegwr] mab Lamech o Ada, a thad pob teimlydd telyn ac organ; sef a ddysgodd gerddoriaeth gyntaf. Gen. 4. 21. Yr oedd rhai o hiliogaeth Cain yn gywrain mewn celfyddydau defnyddiol a hyfryd, ond nid ydym yn cael hanes am dduwioldeb neb o honynt.

JUBILI, יובל [chwythiad udgorn] mai hwn yw yrtyr priodol y gair Hebraeg, ac nid coru hwrdd, fel yr esbonir ef yn gyffredin, sydd yn gwbl eglur oddiwrth Exod. 19. 13, cymb. 16. Cyfieithir y gair dwyn, yn Job 10. 19. a 21. 32. Yr enw cadarn a gyfieithir *ffrud* neu *afon*. Eea. 44. 4. Jer. 17. 8. Am fod y ffrwd yn dwyn gyda hi yr hyn a deflir iddi. Arwydda hefyd, hir swn udgorn. Exod. 19. 13. Gelwir yr ŵyl hon Jubili, am ei bod yn cael ei chyhoeddi trwy udganiad udgorn. Gorchymynwyd i Israel gyfrif saith Sabboth o flynyddoedd, sef saith mlynedd seithwaith. 'Sanct-eiddiwch y ddegfed flyyddyn a deugain, a chyhoeddwch ryddid yn y wlad i'r holl drigolion: Jubili fydd i chwi; a dychwelwch bob un i'w etifeddiaeth; i.e. dychwelwch bob un at ei deulu. Na heuwch, ac na fedwch ei chnwd, a dyfo o hono ei hun; ac na chynnullwch ei gwinwydden ni thaelwyd.' Lef. 25. 10, 11. Y nawfed flyyddyn a deugain oedd saith mlynedd seithwaith; yn niwedd hono, yr hon oedd flyyddyn Sabbothol, yr oedd y Jubili i ddechreu. Y mae rhai yn dadleu yn erbyn hyn, oblegid yr afresymoldeb, a'r anghyfleusdra, fod y tir yn gorphwys ddwy flynedd olynol. Ond geiriau y Beibl sydd yn eglur derfynu y ddadl; 'Sanct-eiddiwch y ddegfed flyyddyn a deugain — Jubili fydd i chwi. Mi a archaf fy mendith arnoch y chweched flyyddyn; a hi a ddwg ei ffrwyth dros dair blynedd; a'r wythfed flyydd-

yn yr *beuwch*. Gwel adn. 21, 22. Y mae yn wir na buasai un deddfwr heb fod dan gyfarwyddu dwyfol yn gwneuthur y cyfryw gyf-raith; ac nid ydym yn darllen am y cyfryw gan neb ond Moses; ond y mae yn un prawf, yn mhllith eraill, fod Moses yn y cwbl yn gweithredu dan ddylanwadau, a gorchymyn dwyfol. Yr oedd udgorn y Jubili i gael ei ganu ar y degfed dydd o'r seithfed mis, sef yn nghylch cyhydedd Hydref.—1. Yr oedd yr holl gaeth-weision i fyned yn rhydd y flwyddyn orfoleddu hon: hyd yn nod yr hwn y tyllwyd ei glust ef & mynawyd y seithfed flwyddyn; yna yr oedd *byth* ei wasanaeth ef wedi diweddu. Exod. 21. 2, 6. 'Yna aed oddi-wrthyt ti, efe a'i blant gydag ef, a dychweled at ei dylwyth, ac aed drachefn i etifeddiaeth ei dadau.' Lef. 25. 41.—2. Yr oedd etifeddiaeth pob un i gael ei dychwelyd iddo; wrth flynyddoedd y Jubili yr oeddent i werthu eu tiroedd, a'r pris yn gyfatebol i bellder neu agosrwydd amser y gwerthiad, i flwyddyn y Jubili; canys o fewn y flwyddyn Jubili yr oedd pob un i ddychwelyd i'w etifeddiaeth. Lef. 25. 13.—3. Yr oedd y flwyddyn i gael ei chyhoeddi trwy udganu ag udgyrn. Edr *UDGORN*. Dyma y tri pheth neillduol perthynol i'r Jubili; yr oedd gorphwysiad y tir bob saith mlynedd yn gystal ag ar y Jubili; ac yr oedd pob echwyn i gael ei ryddhau bob saith mlynedd. Deut. 15. 1, 2. Yr oedd yr udgorn i gael ei ganu 'ar ddydd y cymmod' trwy yr holl wlad. Adn. 9. Tebygol fod, wedi adeiladu y deml, gant ac ugain o udgyrn arian yn udganu uwch ben yr aberth, ar ddydd mawr y cymmod, i gyhoeddi y Jubili.

Yr oedd yr aberth yn cysgodi Crist yn aberthn ei hun droosom. Dywed rhai mai ar flwyddyn y Jubili yr offrymodd Crist ei hun. Udganuad yr udgorn a arwydda pregethiad yr efengyl, neu y cyhoeddiad o aberth Crist, a rhyddid i bechaduriaid o'u caethiwedd mawr yn ganlynol i hyny. Fel yr oedd nid yn unig ryddid i gaethion ar flwyddyn y Jubili, ond hefyd yr hyn oll a fforfedwyd, ac a gollwyd, yn cael ei ddwyn yn ol; felly trwy Grist mae rhyddhad i bersonau pechaduriaid yn cael ei gyhoeddi yn yr efengyl, ac hefyd adferiad i'r holl freintiau a gollwyd trwy bechod, a llawer mwy. Mae cyfeiriad amlwg at ddefodau yr wyl hon yn Esa. 61. 1, 2. a 63. 4. Ioan 1. 33—36. 2 Cor. 6. 2. Heb. 2. 14, 15. Rhuf. 6. 22. Dywed rhai awdwr na chadwasant yr un Jubili wedi eu dychweliad o Babilon.

JUDAH. Yr oedd dinas a elwid Judah yn llwyth Naphtali. Jos. 19. 34.

JUDAH, יְהוּדָה [*molint*] *pedwerydd* mab Jacob o Leah. Cyfeillachodd & Hirah, gwr o Adulam; yn ganlynol i'r gyfeillach hon priododd yn ieuanc iawn, fel y mae yn amlwg wrth gymharu yr ysgrifthyrau canlynol, Gen. 30. 25. a 31. 4. a 37. 2, 25. a 41. 46, 53, 54. a

45. 6, 11. a 46. 8, 12. Enw tad ei wraig (ac nid y wraig ei hun, fel y dywed Calmet a Brown) oedd Sna, Canaanead. Bu iddo dri o feibion o honi, Er, Onan, a Selah. Cymerodd wraig i Er, a'i henw Tamar, un o'r Canaanead. Er i feibion Jacob wrthsefyll priodas Dinah & Hemor, heb ei enwaedu, tebygol iddynt hwy oll briodi merohad rhai dieuwaededig. 'Er oedd ddrygionus yn ngolwg yr Arglwydd, a'r Arglwydd a'i lladdodd ef.' Priodwyd Onan & Tamar, a'r Arglwydd a'i lladdodd yntan am ei ddrygioni. Yn lle rhoddi ei drydydd mab Selah iddi, rhoddodd hi ymaith & gwag adewidion; ac wedi marw ei wraig, mae Judah wrth fyned i Timnath, yn cael ei hudo i loagach gyda Tamar, yr hon dan rith putein-wraig a'i siomodd ef. Yn ganlynol i hyn, hi a ddygodd iddo efeillaid; sef Pharez a Zarah. Gen. xxxviii. Dangosodd fwy o diriondeb tuag at Joseph na'r lleill, a chynghorodd yn hytrach na'i ladd, ei werthu i'r Iamaelaid. Gen. 37. 26, 27.

'Y mae araeth Judah wrth Joseph, medd Geddeu, 'yn fy maru i, y darn mwyaf syml ac effeithiol o areithyddiaeth a ddaeth erioed o enau dyn. Yr wyf yn ei ryfeddu ac yn ei hoffi er's deugain mlynedd; ac yr wyf yn ei hoffi yn fwy bob amser y darllenwyf ef. Ni raid ond cymharu ei ardderchogrwydd & r' araeth a rydd Josephus (*Antiq. lib. ii. cap. 6. § 8.*) yn ngenau Judah, yn ei lle, i ganfod ei harddwch; wrth eu cymharu, canfyddir cymaint o wahaniaeth rhyngddynt ag ay rhwng aur pur a ffug eurwe.'

Yn ei fendith, Jacob a'i gosododd yn ben ar ei frodyr, 'Meibion dy dad a ymgrymant i ti.' Rhagfynegodd y byddai y Messiah ddyfod o hono, ac y preswyliai wlad llawn o winwydd. Gen. xlix. Edr. *SILU, DEDDFWR.*

Amlhaodd llwyth Judah trwy oi dri mab, Pharez, Zarah, a Selah, yn ddirtawr. Pan ddaethant o'r Aipht, rhifedi en rhyfelwyr dan Naason eu tywysog, oedd 74,600, cynnyddasant yn yr anialwch, i 76,400. Caleb mab Jephuneh oedd eu hyspiwr. Judah, Issachar, a Zabulon, oedd yn gwersyllu yn flaenaf yn yr anialwch, ac yn cychwyn gyntaf yn eu holl deithiau. Num. 2. 3. a xiii, xvi, xxiv. Yr oedd eu rhandir o du y dehau i'r llwythau eraill, o du y gorllewin i'r Iorddonen. Yr ydoedd eu hetifeddiaeth yn helaethach nag un o'r lleill. Gwyr o'r llwyth hwn oedd Othniel, Dafydd, &c. Gwel yr amrywiol enwau.

'Gwlad Judea.' Ni alwyd y wlad ar yr enw hwn hyd ar ol y dychweliad o Babilon. Weithiau gelwir, tebygol, holl wlad Canaan wrth yr enw hwn. Mat. 24. 16. Gal. 1. 22. Yn fwy addas, rhenir y wlad i Perea tu hwnt i'r Iorddonen; Galilea, Samaria, a Judea, o du y gorllewin i'r Iorddonen. Yr oedd Judea felly yn cynnwys etifeddiaethau Judah, Benjamin, Dan, a Simeon. Yr oedd yn gynnwys-edig o dair rhan, sef y dyffryn-dir yn y gorlle-

win, y maynydd-dir o du y dehau i Jerusalem, a'r dehau ar derfynau gogleddol gwlad Edom. Mat. 3. 5. Act. 2. 9. Zech. 7. 7.

JUDAS, yr un a Thadeus Lebeus, mab Cleopas, a brawd Iago Leiaf, apostol a châr yr Arglwydd Iesu. Edr. Iago. Mat. 10. 3. Marc 13. 3. Act. 1. 13. Luc 6. 16. Mat. 13. 55. Efe ofynodd y cwestiwn i'r Arglwydd Iesu ar y swper diweddfaf. Ioan 14. 22. Nid ydym yn darllen chwaneg am dano yn yr ysgrythyr; dywedir iddo bregethu yr efengyl yn Judea, Galilea, Idumea, Arabia, Syria, Mesopotamia, Pontus, yr Aipht, ac yn ddiweddfaf yn Persia, lle rhoddodd y *Magi* ef i farwolaeth am ei dystiolaeth ffyddlon yn erbyn eu hofergoelion; ond nid oes dim sicrwydd am y pethau hyn. Dywed Jerome, yn ei esboniad ar Mat. 10. 35. i'r apostol Thadeus, yr hwn a elwir gan Luc Judas brawd Iago, gael ei auſon i Edessa at Agbarus brenin Osroene. Tystia Eusebius yr un-peth, Euseb. *Hist. I. 1. C. 13.* Nid oes dim hanes am ei alwad i fod yn ddysgybl, ond yn unig ei neillduad i fod yn apostol; hwyrach ei fod yn nechreuad ei grefydd yn un o ddysgyblion Ioan Fedyddiwr, fel rhai eraill o'r apostolion.

Y farn gyffredinol yw, mai efe yw awdwr yr epistol byr sydd dan ei enw; geillw ei hun brawd Iago. Bernir hefyd iddo ei ysgrifieu yn niwedd ei oes, ar ol i amryw eraill o'r apostolion ysgrifenu eu hepistolau; ac mai at eu *hysgrifeniadau* yn fwyaf neillduol y cyfeiria, adn. 17. Y mae yr epistol wedi ei gyfarwyddo at y Cristionogion yn gyffredinol, i'w hannog i ddal, a phroffesu ffydd Crist yn wrol, ac yn ddianwadal, yn erbyn hudoliaeth y gau-athrawon llygredig oedd wedi ymlugo i mewn i'w plith, annuwiolion yn troi gras Duw yn drythyllwch; ac yn gwadu yr unig Arglwydd Dduw, a'r Arglwydd Iesu Grist. Oddiwrth farnedigaethau Duw ar eraill, eu cyffelyb, megys yr angelion, y rhai ni chadwasant eu dechreuad, trigolion Sodoma a Gomorrah, Cain, Balaam, Cora, y mae yn sicrhau fod dialedd ofnadwy wedi ei ddarparu i'w hathrawiaeth a'u cynneddfau melldigedig hwynt. Mae yn gwbl i'r un ystyr, ac yn rhai manau, yn yr un geiriau ag ail epistol Pedr: Yn mhob un o'r ddau, dangosir y niwedd o gau-athrawiaethau, a dnystr sicr ac ofnadwy gau-athrawon. Gellir canfod ynddynt, fod y diafol yn hau ei efrun yn foren, yn nyddiau yr apostolion. Un yw y gwirionedd yn mhob oes; y mae y diafol yn lliidiog yn benaf o bob peth wrth y gwirionedd, am mai y gwirionedd yn unig sydd yn niweidio ei deyrnas, trwy waredu rhai o'i ddeiliaid o'i feddiant. Y mae ei lid yn ymddangos yn ei wrthwynebiad creulon i'r rhai sydd yn profesu y gwirionedd, ac yn ei ymgais parhaus i lygru y gwirionedd, trwy gymysgu âg ef ei gyfeilornadau llygredig a dinystrïol; a throi yr athrawiaethau goreu, i'r dybenion gwaethaf. Ond er y cwbl, dichon Daw gadw ei bobl sydd

yn ddibynol arno, yn ddigwmp, a'u gosod ger bron ei ogoniant ef yn ddefeis mewn gorfolodd.

JUDAS ISCARIOT, pŵham y rhoddyd y cyfenw Iscariot iddo sy ddadleuol. Dywed Jerome mai un o Ephraim oedd, priodur dinas Iscariot yn y llwyth hwnw; eraill a ddywedant mai un o lwyth Issachar ydoedd, ac mai oddiwrth Issachar y daeth y gair *Issacariothes*; ond eraill a farnant, yn fwy tebygol i wir, hwyrach, mai ystyr y gair *Ish Carioth*, yn Hebraeg, yw priodur o Carioth, dinas yn llwyth Judah. Y mae dychymyigion eraill ynghylch ystyr y gair, ond y mae hyn yn ddigon i goffau yma. Nis gwyddir dim yn ychwaneg am dano na'r hanes a roddir i ni gan yr efengylwyr. Gwelwn yno ei fod yn ddysgybl, ac yn apostol Iesu Grist; ei fod yn dwyn y god, bod ganddo y *pwrs*, a'i fod yn dwyn yr hyn a fwridd ynddo; a'i fod yn gybydd, ac yn lleidr; ac iddo o awyddfyd i arian, fradyehu yr Arglwydd Iesu i flaenoriaid yr Iuddewon am ddeg ar hugain, sef deg siel ar hugain o arian, sef yn nghylch £3 8s. 5c. neu £4 10s. os bernir gyda Prideaux y siel.

Pan welodd Judas gondemnio yr Iesu, bu edifar ganddo, ac wedi tasu yr arian yn y deml yn eu hol, gan bwys a grym euogrwydd, efe a aeth ac a ymgrogodd; 'ac wedi ymgrogi, a dorodd yn ei ganol, a'i holl ymysgaroedd ef a dywalltwyd allan.' Mat. 27. 3, 4, 5. Act. 1. 18. Wedi ymgrogi, *πρωτης γενομενος, falling headlong*; *Saes.* Priodol ystyr y gair Groeg yw, *syrrthio ar wyneb*, ac nid *ymgrogi*, na *burw ei hun bendramwngl*. Parkhurst, Schleusner, Doddridge, &c. Dywed Matthew iddo *ymgrogi*; dywed Luc, yn yr Actau, iddo syrthio ar ei wyneb, tori yn ei ganol, a'i holl ymysgaroedd ymdywallt allan. Tebygol i'r hyn yr ymgrogodd wrtho dori, ac iddo yn ganlynol syrthio ar ei wyneb, tori yn ei ganol, a'i ymysgaroedd, yn y modd mwyaf truenus, gael eu tywallt ar y ddaear. Yr oedd yr achos a dull ei farwolaeth yn hysbys i holl breswylwyr Jerusalem, fel y mae yr enw *Acelanda*, a roddwyd ar y maes a bwrcaswyd a'r arian, yn tystiolaethu.

Nid yw ei hanes ond byr, ond y mae yn hanes arswydus, ac yn llawn addysg a rhybudd i bawb a'i darlenu.

Gwelwn, 1. Fod yn rhaid i'r Arglwydd ddyoddef yn mhob ystyr, ac oddiwrth bawb; yr hwn oedd yn bwyta bara gyda' ef, a gododd ei sawdl yn ei erbyn. Dywedir ei fod, fel Ahitophel i Dafydd, yr hwn oedd yn gysgod o Judas, 'yn *anwyl* ganddo.' *Heb.* אִישׁ שְׂכָרְמִי *gor fy heddwch*, hyny yw, yr oedd yn profesu ei fod yn heddychol â Christ, ac yn ffyddlon drosto. 'Yr hwn yr ymddiriedais iddo,' fel y gwnaeth Dafydd i Ahitophel. Ymddiriedodd Crist ei hun i'r apostolion, ac ni wnaeth wahanuaeth mewn dim rhwng Judas a'r lleill. Ymddiriedodd iddo y swydd apostolaidd, y

swydd fwyaf ardderchog a phwysfawr y bu neb erioedd ynddi; ymddiriedodd iddo ei gyfeillach neillduol, fel y lleill; yr oedd yn gydymaith iddo, yn bwyta y *pasc* gydag ef, ac yn gwrando ei ymddyddanion yn neillduol o bryd i bryd; ymddiriedwyd iddo yr arian elusen a fyddai ganddynt i gyfranau. Nid ydyw y geiriau yn arwyddo na wyddai yr Arglwydd beth oedd Judas; canys efe a wyddai o'r *dechreuad*, pwy oedd y rhai nid oedd yn credu, a phwy oedd yr hwn a'i bradychai ef; nac yn arwyddo ychwaith fod Judas yn ddynd duwiol. Ond y mae y geiriau yn dangos y lle, a'r breintiau mawrion a gafodd Judas, a'r fath ydoedd ymddygiad Crist tuag ato. Salm 41. 9. Ioan 6. 64. a 13. 2—11. Yr oedd gwerthu Crist fel caeth-was, a'i werthu am lai gwerth nag a fyddont yn ei roddi ar y caeth-weision gwaelf, a'i werthu hefyd gan gyfaill professedig, i'r hwn y dangosodd Crist lawer o diriondeb, yn rhan fawr o'r dirmyg a'r anfri a roddwyd ar Grist, ac yr oedd yn rhaid iddo yntau ddyoddef, i ddwyn ei bobl o ddirmyg y cwymp i uchder gogoneddus ac anrhydedd.

2. Y dichon dynion gaelle mawr yn yr eglwys, a gwneuthur profies deg o grefydd, ac eto bod heb eu cyfnued yn wirioneddol, a'u rhyddhau oddiwrth bechod. Nid ydym yn darllen am ddim gwahaniaeth rhwng Judas a'r lleill o'r apostolion; nac i'r apostolion ammen dim am dano yn y mesur lleiaf; mor belled oddiwrth hyny, fel y gwrandawsant arno, ac y canlynasant ei esiampl, fel dyn call, ac elusengar, yn beio ar Mair am eneinio Crist yn nhy Simon y gwahan-glywysu. Mat. 26. 6—13. Ioan 12. 4, 5. Marc 14. 3—9. A choffeir mwy am wendidau y lleill na Judas; megys am uchelfryd a zel anghymedrol Iago ac Ioan. Gellir barnu fod ei holl ymddygiad yn gall ac yn brydferth; mor belled, fel pan ddywedodd yr Arglwydd Iesu y bradychai un o honynt ef, yr ameuath oedd, nid ai Judas yw, ond ai *fi yw*. Eto, trwy y cwbl, *diabol*, *cybydd*, a *lleidr* oedd Judas, dan yr holl broffes deg hon o grefydd. Ioan 6. 70.

3. Nid oes dim ond mawr allu Duw a ddichon gyfnued calon pechadur: cafodd Judas y breintiau mwyaf; cafodd gyfeillachu a Duw yn y cnawd, gweled y gwyrthiau mwyaf rhyfedd, a gwrando yr athrawiaethau mwyaf gogoneddus yn cael eu traddodi, gan un na lefarodd dyn erioedd fel efe; cafodd ei rybuddio, a'i argyhoeddi o'i ddrwg; eto parhaodd yr undyn trwy y cwbl oll;—heb weled dim mwy gogoniant na gwerth yn Nghrist nag mewn ychydig o arian. Nid oes dim ond rhagorol fawredd nerth Duw a ddichon gyfnued calon lygredig pechadur.

4. Fod un llygredd yn llywodraethu ar ddynd yn brawf fod y dyn hwnw dan lywodraeth pechod, yn was iddo, ac yn meddiant y diabol, ac yn agored, yn wyneb pob profedigaeth, i ufuddhau i bechod yn ddiattalfa. Yr oedd Judas

yn amlwg yn ei holl fywyd dan lywodraeth cybydd-dod, neu gariad at y byd. Yr oedd heb ei wir oleu erioedd trwy y cwbl, i adnabod Crist, ac i gredu ynddo yn gadwedigol; ac yr oedd llywodraeth ysbryd y byd arno, yn brawf o hyny. Yr oedd 'duw y byd hwn yn dalu ei feddwl anghrediniol, fel na thywynai iddo, ac na lewyrchai yn ei galon oleuni gwybodaeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu Grist.' Gwelodd bethau rhyfedd yn cael eu gweithredu gan Grist, ond yr oedd yn amddifad o 'ardderchogrwydd gwybodaeth Crist Iesu yr Arglwydd: ni welodd erioedd y gwerth a welodd Mair ynddo; onid ni buasai yn grwgnach am werth yr enaint a dywalltodd ar ei ben ef. Yr oedd blwch enaint Mair o werth tri chant o *ddenarii*, sef yn nghylch deg punt.

5. Gwelwn ddiwedd dychrynlyd pawb a fyddo yn anfyddlon i Grist a'i achos yn y byd; mae Crist wedi cael, ac yn cael, ei fradychu yn aml yn ei achos mawr yn y byd, gan lawer, heb y cyfle a gafodd Judas i'w werthu ef ei hun. Y fath ydyw ymddygiad pawb tuag at achos Crist, fuasai eu hymddygiad tuag at Grist ei hun, pe buasai yn cyd-oesi ag ef. Bydd diwedd yr holl fradychwyr yn gyffelyb o ran pwys y goep, os nid o ran rhai amgylchiadau neillduol perthynol i ddiwedd Judas. Mae ei ddiwedd dychrynlyd yn ddangosiad i bawb, o farn Duw ar ddynd, yr hwn o gariad at y byd, yn groes i'w gydwybod, a fradychodd ei Arglwydd, ei gyfaill, a Iachawdwr mawr y byd.

6. Gwelwn hefyd fod rhagwybodaeth sicr Duw o bethau i ddyfod, ac ewyllys rydd yr offerynan sydd yn eu cyflawni, yn cyd-sefyll yn gwbl a'u gilydd. Yr oedd Duw wedi rhagweled ei tragwyddoldeb, yn sicr, ac wedi rhag-ddwywed mewn amser, gannoedd o flynyddoedd cyn i'r weithred gael ei chyflawni, y bradychai Judas yr Arglwydd Iesu; eto, yr oedd Judas yn gweithredu yn hollol rydd, yn ol ei dueddiad llygredig ei hun, yn ei werthu a'i fradychu o gariad at y byd. Yr oedd pob peth yn rhag-derfynedig, ac am hyny, yn rhagwybodus i Dduw, am berson a gwaith echrystlon Judas; ond yr oedd Judas yn gweithredu mor rydd yn ol ei duedd llygredig, yr un fath a phe buasai Duw heb ragweled hyny.

7. Gwelwn yn nhystiolaeth Judas am yr Arglwydd, a'i gyfaddefiad iddo fradychu gwaed gwirion, brawf cryf o blaid yr Arglwydd Iesu, a gwirionedd yr hanes am dano. Cafodd bob cyfleusdra i adnabod Crist, ei fuchedd a'i athrawiaeth; yr oedd yn ddynd call, treiddgar, ac o gyndeddfau cryfion: yr oedd iddo y deniad am mwyaf i ddadguddio beth bynag a wyddai yn ei erbyn: ond yn lle dywedyd, na dadguddio dim oedd yn annhirion am dano, rhoddodd dystiolaeth rydd, gyhoeddus, a diammhenol, o'i blaid. Dywedodd wrth yr arch-offeiriad, 'Pechais, gan fradychu gwaed gwirion!'

JUDAS Y GALLLEAD, neu y GAULONIAD,

priodor dinas Gamala, yn nhir Gaulan; yr hwn a wrthwynebodd Cyrenius yn codi y dreth Rufinaidd yn Judea. Tynodd bobl lawer ar ei ol; yr oedd yn honi fod yr Iuddewon yn bobl ryddion, ac na ddylasant ymostwng i neb ond Daw. Dewisai ei ganlynwyr ddyoddef pob arteithian yn hytrach nag ymostwng i un awdurdod ar y ddaear. Gwel Josephus *Antiq. Lib. XVIII. Act. 5. 37.*

JUDAS, lletŷwr Paul yn Damascus. Act. 9. 11. Nis gwyddom chwaneg am dano.

IUDEW-ON, wrth yr enw hwn y galwyd yr Hebreaid yn gyffredinol ar ol eu dychweliad o Babilon; oblegid fod y rhan fwyaf o honnynt o lwyth Judah. Rhoddir yn yr ysgrythrau hanes cyflawn am danynt hyd y caethiwed i Babilon. Am hanes eu dychweliad, ac ail-adeiladu y deml, Edr. CYRUS, EZRA, NEHEMIAH, ZOROBABEL, TEMPL, JERUSALEM.

Trigodd yr Iuddewon yn ngwlad Canaan dros 600 o flynyddoedd wedi eu dychweliad o Babilon; amhasant yn ddifawr, gwaagarasant ar hyd yr holl wledydd oddi amgylch. Dyoddefasant lawer o erlidigaethau creulon, yn yr yspaid hwn o amser, yn benaf oddiwrth freninoedd yr Aipht, a Syria. Am y ddwy freniniaeth hyn y prophwyda Daniel yn hynod fanwl. 'Yna y cryfha brenin y dehan, ac un o'i dywysogion: sef Ptolemy, brenin yr Aipht, un o dywysogion Alexander Fawr. Y mae yr Aipht yn y tu dehan i wlad Judea. 'Ac efe,' sef brenin Syria, yn y gogledd i wlad Judea, 'a gryfha uwch ei law ef, ac a lywodraetha: llywodraeth fawr fydd ei lywodraeth ef.' Yr oedd Ptolemy brenin y dehan yn gryf, gwedi enill Cyprus, Phœnicia, Caria, a llawer o ynysydd, dinasoedd, a gwledydd, dan ei lywodraeth, gyda yr Aipht. Ond er hyn yr oedd Seleucus Nicator, brenin Syria, yn gryfach; canys unodd Macedonia, a Thrace, a breniniaeth Syria, trwy hyn yr oedd ganddo dair rhan o bedair o lywodraeth Alexander. Dan. 11. 5. Yn y rhan ganlynol o'r bennod hon rhoddir i ni hanes prophwydoliaethol hynod o fanwl o'r ddwy freniniaeth hyn, eu rhyfeloedd a'u gilydd, a'u brwydrau gwaedlyd, a pha rai y mae hanes yr Iuddewon yn gysylltiedig, a ddyoddefasant lawer oddiwrth y ddwy blaid. Yn nghylch A. M. 3684, Ptolemy Lagus, brenin yr Aipht, a anrheithiodd eu gwlad, ac a gymrodd yn nghylch 100,000 yn gaethion i'r Aipht; ymddygodd yn dirion tuag atynt wedi eu dwyn yno, a llawer o'r genedl a'i canlynodd yno o'r achos. Oddeutu yr un amser, Seleucus Nicator, brenin Syria, a adeiladodd 36 o ddinasoedd yn Asia, ac a gyfleoedd ynddynt gynifer o Iuddewon ag a fedrai gael, ac a roddodd yr un breintiau iddynt ag oeddent yn eu mwynhau yn yr Aipht. Yn nghylch A. M. 3720, Ptolemy Philadelphus, brenin yr Aipht, ar ei gost ei hun, a ryddhaodd yr holl Iuddewon

caethion yn ei deyrnas; ac efe, neu ei fab, a hwyliodd gyfieithiad o'r Beibl yn yr iaith Roeg. Yn nghylch A. M. 3787, Ptolemy Philopater, brenin yr Aipht, wedi gorchfygu lluoedd Antiochus, brenin Syria, a ddaeth i Jerusalem, ac a offrymodd lawer o aberthau diolch am y fuddugoliaeth; ond pau attaliwyd ef rhag myned i'r sanctoiddiolaf gan yr archoffeiriad, llidiodd yn ddifawr, a bwriadodd ddystrywio yr holl genedl. Casglodd yn nghyd 40,000, neu 60,000 o'r cyfryw na chyd-ympffurient a'r grefydd Baganaudd i'w dyfetha gan fwystfilod. Ond nacaodd y bwystfilod eu dyfetha; eithr llarpiasnt y sawl a'u bwriasant iddynt. Ptolemy a ryddhaodd yr Iuddewon, ac a adferodd eu breintiau iddynt. Yn fuan gwedi hyn ymostyngodd yr Iuddewon yn Nghanaan i Antiochus, brenin Syria, yr hwn a oresynodd eu gwlad. I'w gwobrwyo am eu gwrthgiliad oddiwrth Ptolemy, adgyweiriodd y deml, ac a gyfranodd yn helaeth i gynnal yr addoliad yno; ond Scopas, llywydd Ptolemy, yn fuan a ddarostyngodd wlad Judea, ac a osododd warchawd-lu yn Jerusalem. Llygredigaethau y bobl a'u blaenoriaid a dynodd farnedigaethau trymion arnynt. Antiochus Epiphanes, brenin Syria, pan glywodd iddynt orfoddu wrth y chwedl anwir am ei farwolaeth ar ei hynt filwrol i'r Aipht, a greulonodd yn eu herbyn, a gymerodd Jerusalem, ac a laddodd 40,000 o'r Iuddewon, ac a werthodd gynifer a hyn yn ychwaneg i'r cenedloedd cymydog-aethol. Cyfododd erlidigaeth greulon yn erbyn pawb oedd yn glynu yn ffyddlon wrth y grefydd Iuddewig. Edr. JERUSALEM. Cyfododd amddiffynfa gyferbyn a'r deml, a byddai ei filwyr o honi yn lladd yr addolwyr a anturient fyned i'r deml. Cysegrodd y deml i'w eilun-dduw *Jupiter Olympus*, a gosododd ei ddellwr allor y poeth-offrwm. Fel hyn 'dygodd ymaith yr offrwm gwastadol, a rhoddwyd y cysegr a'r llu yn sathra.' Dan. 8. 11—14. Dyoddefodd Eleazar, a gwraig weddw a'i saith mab, ferthyrdod yn wrol. Matthias a'i feibion, Judas, Jonathan, a Simon, y rhai a elwid Macca-beaid, a ymladdasant yn ddewr dros eu rhyddid a'u crefydd. Judas a orchfygodd Nicanor, a lluoedd y brenin, ac a laddodd ag ychydig o filoedd o filwyr dano, oddeutu 30,000 o honnynt; a ad-feddiannodd y deml, a adferodd addoliad Duw ynddi, ac a ddystrywiodd yr holl eilunod a'u hallorau trwy y wlad. Wedi ei ladd ef, A. M. 3843, ei frodyr, Jonathan a Simon, olynol, a weiniasant fel arch-offeiriad, llywyddion, a blaenoriaid, gyda llawer o wroldeb a challineb. Ioan Hircanus, mab Simon, a'i holynodd ef yn y llywodraeth. Gwnaeth heddwch yn gyntaf a'r Syriaid, ac yn fuan a dafodd ymaith eu hiau, ac a osododd i fynu lywodraeth addibynol iddo ei hun. Darostyngodd yr Edomiaid a'r Samariaid, a gwnaeth iddynt wrthod eu crefydd eu hunain, a phroffesu y grefydd Iuddewig. A. M. 3872, Alexander Jannæus a'i

holynodd yntau yn y llywodraeth, ac a ddarostyngodd wlad Moab, Ammon, Gilead, Arabia, a llosgodd Gaza, a gwnaeth i'r Philistiaid gymeryd eu henwaedu, a phroffesur y grefydd Iuddeuwig. Gwedi ei farwolaeth ef bu cenedl yr Iuddeuwon agos a'u dinystrio trwy ymrysonau a therfysgiadau yn eu plith eu hunain, a'r pleidiau crefyddol yn eu plith; sef y Pharisaid a'r Saduceaid. A. M. 3939, Aristobulus ei fab a alwodd am gymhorth y Rhufeiniaid i wrthwynebu ei frawd Hircanus, yr hwn a osododd y Pharisaid ar yr orsedd. Pompey, y llywydd Rhufeinig, yn fuan a oresgynodd yr holl wlad, ac a gymerodd Jerusalem. Crassus, yn ei hynt filwraidd i Parthia, a yspeliodd y deml o 28,000 o dalentau, yn arian, yn llestri, ac yn bob peth. Bu Judea gwedi hyn, yn nghylch deugain mlynedd yn ddarostyngedig i ddfrodau, lladdfeydd, a chreulondeb o bob math; dros 24 o flynyddoedd gorthrymwyd hwynt yn greulon galed gan y Rhufeiniaid. O'r diwedd, Herod I. trwy lawer o orchest, a thrwy gymorth Antony y Rhufeinwr, a ddaeth i'r orsedd. EDR. HEROD, TEMPL. Gyda marwolaeth Herod, ymadawodd y deyrnwialen o Judah yn llwyr; diorseddwyd ei fab Archelaus, a llywodraethwyd y wlad gan raglawiaid Rhufeinig o hyny allan. Mewn llai na deugain mlynedd wedi marwolaeth Crist, eu gwaith yn gwrthod ac yn lladd y Messiah, yn gwrthwynebu yr Ysbryd Glan, yn dirmygu yr efengyl, ac yn 'erlid y Cristionon yn greulon, o'r diwedd a dynodd farn gyflawr arnynt yn hollol ddinystr Jerusalem, a'u gwaagariad hwythau yn mliith holl genedloedd y ddaear. Wedi esgyniad Crist, cynnyddodd eu llwgr a'u trueni yn raddol. Cyfododd amryw gau-brophwydi yn eu plith; megys Judas, a Theudas; Simon Magnus, Dositeus y Samariaid, ac eraill; y rhai oeddent yn honi eu bod yn brophwydi y Messiah; yr oedd y gau Fessiaid mor aml dan lywodraeth Ffelix, yn nghylch A. D. 60, fel yr oedd rhyw un bob dydd yn cael ei gymeryd i fynu am hyny. Yn nghylch A. D. 70, lladdwyd yn nghylch 20,000 o'r Iuddeuwon gan y Syriaid yn Cesarea. Yn Alexandria, lladdwyd 50,000 o honynt. Trwy ymryson yn eu plith, yr oedd lladdfeydd o honynt yn rhyw le neu gilydd yn wastad y blynyddoedd hyn. Y mae deagrifiad yr apostol o honynt yn cyduno â'r hanesion am danynt yn gywir; 'Y rhai a laddasant yr Arglwydd Iesu, a'u prophwydi eu hunain, ac a'n herlidiasant ninnau ymaith; ac ydynt heb ryngu bodd Duw, ac yn erbyn pob dyn.' 1 Thea. 2. 15.

Rhydd yr Arglwydd brophwydoliaeth hynod o fanwl am ddinystr Jerusalem yn Mat. xxiv. Marc xiii, a Luc xxi. Llefarydd y brophwydoliaeth ddeugain mlynedd, ac ysgrifenydd hi gan Matthew yn nghylch deg ar hugain o flynyddoedd cyn y cyflawniad o honi; Hanes Josephus, hanesydd Iuddeuwig, yw'r eglurhad gorau ar y brophwydoliaeth. Yr oedd ef ei hun yn

edrychwyr ar y cwbl, ac a roddodd hanes fyddlon o'r holl ddygwyddiadau fel y gwelodd hwynt ei hun. Y mae Tacitus,* hanesydd Rhufeinig, yn cadarnau hanes Josephus am lawer o arwyddion a rhyfeddodau a ymddangosasant yn yr awyr yn flaenorol i gymeryd y ddinas gan luoedd y Rhufeiniaid. Ymddangosodd seren ar lun cleddyf, ac arosodd uwch ben y ddinas flwyddyn gyfan. Pan yr oedd y bobl wedi ymgynnull i gadw gŵyl y barn croyw, ar y nawfed awr o'r nos, dyagleiriodd goleuni mawr oddi amgylch y deml a'r allor, fel yr oedd mor oleu a'r dydd; a pharhaodd felly hanner awr. Buwch a ddygodd oer, wrth ei harwain gan yr offeiriad i'w habertu, Gwelwyd porth y dwyrain i'r deml yn agor o hono ei hun, yr hwn oedd gorph cyfansawdd o bres, ac yn drwm iawn. Cyn machludo yr haul, gwelwyd uwch ben yr holl wlad, gerbydau a byddinoedd yn ymladd â'u gilydd yn y cymylau. Ar ŵyl y Pentecost clywodd yr offeiriad yn y deml sŵn a llef yn gwaeddi, 'Awn oddi yma!' Pedair blynedd cyn i'r rhyfel dori allan, yn Iesu, gwladwr, ar y gwylliau arbenig, a redai i fynu ac i waered ar hyd heolydd Jerusalem, yn gwaeddi, 'Llef oddiwrth y pedwar gwynt—Gwae Jerusalem! gwae i'r ddinas ac i'r bobl, ac i'r deml!' ac yn ddiweddf gwaeddodd, 'Gwae i mi fy hun!' ar hyn tarawyd ef yn farw a chareg o ffon daff. Er i'r swyddogion ymdrechu ei ddystewi trwy ffangellan, &c. eto ni pheidiai a gwaeddi mewn llais galarus, 'Gwae, gwae, Jerusalem!' Parhaodd i lefain felly dros saith mlynedd a phum mis: yn enwedig ar y gwylliau blynyddol. Er ei lafur mawr wrth waeddi, nid oedd yn blino nac yn crygu.†

Gwarchaeodd Titus Vespasian ar y ddinas yn nghylch A. D. 67. Daeth i'r wlad yn y rhan ogledd-ddwyrain iddi.† ac aeth i fynu drwyddi, ac a gymerodd yr holl ddinasoedd Gadara, Jotaba, Gamala, Gischola, Chorazin, Bethsaida, Capernaum, &c. ac weithiau byddai y milwyr yn lladd yr holl drigolion, agos. Yn mhob man yr oedd yr Iuddeuwon yn ei wrthsefyll, a'r Rhufeiniaid a'u llassasant yn lluoedd. Yn Jotaba, lladdwyd 40,000 o honynt, a chymerwyd 12,000, ac ni ddiangodd yr un. Gwarchaeodd ar Jerusalem ar amser gŵyl y pasc; ac yr ydys yn barnu fod yno 3,000,000 o honynt wedi casglu yn nghyd ar yr ŵyl. Yr oedd y blaenor Rhufeinaid, Titus, yn cael ei gyfrif yn ŵr pell oddiwrth fod yn greulon ac yn waedlyd; yr oedd yn fawr ei fryd am eu

* Titus Hist. B. V. Josephus Hist. of the Jewish Wars, passim.

† Josephus Hist. of the Jewish wars, B. & C. 5.

‡ Y mae yn nodedig, medd Esob Pierce, i'r Rhufeiniaid ddyfod i'r wlad yn y rhan ddwyrain iddi, ac iddynt fnyed yn suddugoliaethus tua'r gorllewin; fel pe buasai nid yn unig eangder y dffordd, ond fod, hyd yn nod llwybr mliwraidd y fyddin yn cael ei ddangos yn y gyffelybiaeth o'r 'foltan yn dyfod o'r dwyrain, ac yn tywynu hyd y gorllewin.' Y mae eu holl dath filwraidd yn gyflawniad hynod o Dent. 28. 49, &c.

harbed hwy, y ddinas, ac yn enwedig y deml: ond nid oedd hyn yn un-ag amcanion y nef-oedd. Er iddo eu hannaog yn dirion i ym-otwg ar y telerau mwyaf eanwyth, ond gwedi ynfydu, diystyrasant ei holl gynnygiadau. Yr oedd yr haint, y newyn a'r anghydfodau mwyaf dychrynlyd yn eu dyfetha oddi fewn i'r ddinas. Dywed Josephus fod mamau ya dwyn bwyd o enau eu plant bychain; a bod y tai yn llawn o wragedd a phlant wedi trengu gan newyn. Rhydd hanes echrystonaf am un Maria, merch Eleazer, gwraig ardderchog o ran ei theulu a'i chyfoeth, gwedi ei hyspeilio o'i holl feddiannau a'i hymborth gan y milwyr, yn ei hangen a'i gorphwyllter, lladdodd ei phlentyn sugno, berwodd ef, ac ymborthodd ar hanner o hono; rhoddodd yr hanner arall i gadw i amser arall. Y milwyr yn aroglu bwyd, a ddaethant ac a fygythiasant ei lladd yn y fan oni ddangosai beth oedd ganddi. Hithau a atebodd, iddi gadw rhan dda iddynt hwy, ac a ddangosodd ei mab. Gwedi eu dal gan fraw, edrychasant arno gyda syndod aruthr. Hithau a ddywedodd, 'Fy mab fy hun ydyw! bwytwch, canys bwyteais i o hono! na fyddwch yn fwy tyner na gwraig, nac yn fwy tosturiol na mam. Os ydyw fy aberth yn ffaidd genych, gadewch y gweddill i mi!' Aethant ymaith yn ddychrynlyd, a gadawsant yr ymborth i'r fam. Cyflawnwyd geiriau Moses yn hynod yddi hi ac eraill hefyd. Deut. 28. 56, 57. Y Rhufeiniaid wedi eu creuloni wrth eu cyndynrwydd ynfyd, oeddent yn lladd pob Iuddew a gaent. Gwedi gwarchae arni chwe' mis, llosgwyd y ddinas a'r deml, a lladdwyd dynion yn aneirif. Heblaw 257,660 a ddyfethwyd mewn manau eraill, trengodd o honynt yn ninas Jerusalem 1,100,000 trwy y cleddyf, y newyn, a haint. Croeshoeliwyd hwynt oddi amgylch y murian, nes darfod y coed i wnenthur crossau. Cymeryd yn nghych 97,000 yn garcharorion. Trengodd yn nghylch 11,000 gan newyn; gwerthwyd pawb dan 17 oed am ychydig werth. Rhoddwyd rhai o honynt i ymladd ag anifeiliaid, ac a'u dyfethwyd; gwerthwyd eraill yn gaethion. Gwedi cymeryd Jerusalem, gorchymynodd Titus gloddio i fynu sylfeini y ddinas a'r deml, fel yn wirioneddol 'na adawyd careg ar gareg ar na ddattodwyd.* Mat. 24. 2. Gwedi hyn yr oedd lluoedd aneirif o'r Iuddewon yn wasgaredig trwy holl dir-iogaethau breniaiaeth Rhufain. Gwrthryfelasant amryw weithiau; ond eu dinystr hwy fyddai y diwedd bob amser. Yn amser yr ymerawdw; Adrian lladdwyd yn nghylch 600,000 a'r cleddyf. Yn nghylch A. D. 130, un Baracaba a gymerodd arno mai efe ydoedd y Messiah, ac a gyfododd fyddin Iuddewaidd o 200,000, y rhai oeddent yn lladd yr holl Cristionogion a'r Paganiaid a ddoi: ar eu ffordd; ond gorchfygwyd ef gan luoedd Adrian, a

lladdwyd yn nghylch 60,000 o'r Iuddewon. Adeiladodd Adrian deml ar fynydd Calfarina, ac a osododd lun mochyn mewn marmor uwch ben y porth oedd yn arwain i Bethlehem. Ni chai un Iuddew fyned i'r ddinas, nac edrych arni o bell dan berygl marwolaeth.

Ond heb olrhain yn mhellach, yn fanwl, eu hanes anhyfryd, y mae yr Iuddewon, er's agos i ddeunaw cant o flynyddoedd, yn bobl wahanol, ddiystyrlyd, erlidigaethus, ac aml yn gaeth; yn wasgaredig yn mliith agos holl genedloedd y ddaear. Felly y rhagddywedwyd am danynt: 'A byddi yn syndod, 'yn ddiareb, ac yn watwar-gerdd yn mblith yr holl bobloedd, y rhai yr arwain yr Arglwydd di atynt.' Deut. 28. 37. Y mae eu hanes, a'r prophwydoliaethau ysgrythyrol am danynt, yn cyfateb yn hynod o fanwl a'u gilydd. Y maent yn brawf gwel-edig, yn ngwydd yr holl fyd, o wirionedd y prophwydoliaethau, ac o ddwyfoldeb yr ysgrythrau. Beth ond gwrthiau dwyfol sydd yn eu cadw trwy yr holl oesoedd, fel y maent, yn bobl wahanedig oddiwrth bob cenedl arall dan y nefoedd? Er yr holl ddinystr ofnadwy a ddyoddefasant o oes i oes, eto, mor bell ydynt oddiwrth eu llwyr ddyfetha, fel y bernir fod o honynt eto yn nghylch 3,000,000: 1,000,000 yn ymerodraeth fawr y Twrc; 300,000 yn Persia, India, a China; 1,700,000 yn Ewrop, Affric, ac America. Barna eraill eu bod yn fwy na chymaint arall o rifedi; a'n bod mor lluosog yn awr ag y buont erioed yn ngwlad Canaan. Mae holl ragluniaethau Duw tuag atynt o'r dechrenad, wedi bod yn neilld-ol a rhyfedd iawn; ac y mae Duw trwyddynt hwy fel cenedl, wedi cyflawni y dybenion mwyaf eu pwys a'u canlyniadau i blant dynion. Diammeu fod eto ddybenion mawrion i'w cyflawni trwyddynt, a bod ragluniaethau nodedig i gael eu gwneini tuag atynt. Y mae eu hir anghrediniaeth yn ofidus i feddwl am dano; ond y mae genym y dystiolaeth gadarnaf, sef tystiolaeth Duw ei hun, fod terfyn iddo, ac y daw Gwaredwr allan o Seion, ac a dry ymaith annuwioldeb oddiwrth Jacob; ac felly 'holl Israel a fydd-cadwedig.' Tystiolaetha yr apostol yn Rhuf. xi. ddau beth am danynt; sef 1. Fod yr hen gyfammod a'u tadau fyth yn parhan: ni wrthodwyd mo'r hen foncyff, na'r pren, ond rhai o'r cangenanau a dorwyd ymaith: ni impiwyd mo'r Cenedloedd arnynt (yn eu lle, Dr. M.) ond *ev aurois, yn eu plith*. 'Os sanctaidd y blaen-ffrwyth, mae y clamp toes hefyd yn sanctaidd; ac os sanctaidd y gwreiddyn, mae y canghenau hefyd felly: canys diedifaras yw doniau a galwedigaeth Duw.'

2. Sicrha yr apostol y bydd iddynt cael trugaredd; 'Duw a'u cauodd hwynt oll mewn anafudd-dod (neu *arsitha, cyndyn anghrediniaeth*) fel y trugarhai wrth bawb.' Geill Duw eu himpio i mewn drachefn yn eu holew-wydd- en eu hun. Rhuf. 11. 25—32. Esa. 24. 23. Hos. 3. 4, 5. a 6. 2, 3. a 18. 9, 10. *Lef. 26.*

* Josephus Jewish Wars, B. VII. C. 1.

40—45. Deut. 4. 30, 31. a 30. 1—10. a 31. 36—39. Esa. 11. 11—16. a 57. 17—20. a 52. 2. a 43. 6. a 49. 12. Salm 68. 22. Zech. 10. 3, 8, 11.

3. Bernir hefyd oddiwrth amryw brophwydoliaethau, y dychwelant i'w hen wlad eu hunain. Y mae yn anhawdd, bob amser, penderfynu pa un a ddylem olygu y prophwydoliaethau mewn ystyr llythyrenol, neu gyffelybiaethol a chyfriniol; eto, gallir barnu fod amryw o brophwydoliaethau i'w deall yn llythyrenol, am ddychweliad yr Iuddewon i'w gwlad eu hunain. Y mae eu dychweliad i'w gwlad yn cael ei addaw yn mhob man, agos, lle y mae Duw yn addaw ymwelad a hwynt a'i drugaredd a'i ras; ac yn ddiammen, y mae rhai o honynt yn edrych yn mhellach na'u dychweliad o Babilon. Gwel Esa. 11. 11—16. a 65. 1—9. Jer. 23. 5—8. a 30. 3—18. a 31. 27, 28—34. a 33. 7, 15—26. Ezec. 30. 24. Hos. 1. 11. a 2. 15. a 3. 4, 5. Mic. 2. 12. ac amryw leoedd eraill, hawdd i bob darllenwr sylwi arnynt.

4. Am yr amser, pa bryd y trugarha Duw wrthynt, rhoddir dau beth ar lawr fel nodau o hono. Yn Luc 21. 24. dywedir, 'Jerusalem a fydd wedi ei mathrn gan y cenedloedd, hyd oni chflawner amser y cenedloedd.'—'Trwy luoedd fflaidd yr anrheithia efe hi, hyd oni thywaller y dyben terfynedig ar yr anrheithiedig.' Dan. 9. 27. Y mae geiriau ein Hiachawdwr, tebygol, yn cyfeirio at eiriau Daniel; a'r un peth a feddylir. Parha Jerusalem yn anrheithiedig hyd oni thywallto Duw ei holl lid terfynedig arnynt, ac yr ymwelo efe yn ei farnedigaethau a'r cenedloedd a'i sathrasant; yn enwedig yr ymerodraeth Rufeinaidd, yn y dull presennol sydd arni.

Peth arall a sylwa yr apostol arno: 'ddyfod dallineb o ran i Israel, hyd oni ddal cyflawnder y cenedloedd i mewn.' Rhuf. 11. 25. Ac wedi hyny, 'holl Israel a fydd cadwedig;' sef bydd i'r genedl yn gyffredinol gael eu gwaredu oddiwrth ei hangrediniaeth. Pan ddal cyflawnder y cenedloedd i mewn, ymwel yr Arglwydd yn ei drugaredd, a'r Iuddewon hefyd: 'cans os bu eu owymp hwy yn olud i'r byd, a'u lleihad hwy yn olud i'r cenedloedd;' sef, os ymwelodd yr Arglwydd yn holl gyfoeth ei ras a'i drugaredd a'r cenedloedd, pan gwympasant hwy ymaith trwy angrediniaeth—pa faint mwy y bydd eu cyflawnder hwy? Pan ddalo cyflawnder y cenedloedd i mewn; pan ddalo teyrnasocedd y ddaear yn eiddo yr Arglwydd, ac yn eiddo ei Grist ef; pan addolo yr holl genedloedd ef, ac y bydd y ddaear yn llawn o wybodaeth yr Arglwydd—yna y try y Gwaredwr ymaith annwioledeb oddiwrth Jacob, a daw cyflawnder y genedl Iuddewig i mewn i'r eglwys Gristionogol. Bydd cyflawnder y Cenedloedd, a chyflawnder yr Iuddewon, yn cydyffarfod; yn gyd-etifeddion, ac yn gyd-gorph, ac yn gyd-gyfranogion o addewid Duw yn

Nghrist, trwy yr efengyl.' Pa bryd y bydd hyn, amser a ddengys; ond y mae y eglur i bawb, adnabyddus ond mewn gradd bychan a choroph prophwydoliaethau y Beibl, nad yw yr amser yn mhell. Y mae dyagwyliad pawb am bethau mawrion yn nghylch y flwyddyn 1866, ond anhawdd penderfynu yn fauwl; daw yn ei amser terfynedig.*

JULIUS, canwriad o fyddin Augustus, yn nghadwraeth yr hwn y rhoddwyd Paul i'w ddwyn yn garcharor i Rufain. Julius a ymddygodd yn garodig tuag at Paul. Act. 27. 1, 2, 3.

JUNIA, *Iouvia*, [*iewane*] mae yn amheus pa un ai mab ai merch ydoedd, am na ellir penderfynu pa un ai oddiwrth yr enwedigaethydd *Iouvia* (*Junia*) *Iouias* (*Junias*) neu *Iouviau* (*Junian*) yn dyfod; os y cyntaf, yna enw merch; os y diweddf, enw mab ydyw. Mae y rhan fwyaf yn golygu mai enw mab ydyw; am fod yr apostod yn dywedyd am dano ef (neu hi) yn nghydag Andronicus, eu 'bod yn hynod,' neu *επισημοι* yn *οιδωδο*, o herwydd eu *gras a'u doniau*, 'yn mhlith (neu gan) yr apostolion.' Geilw yr apostol hwynt ei geraint, tebygol, am eu bod o'r genedl Iuddewig. Yn mha le, a pha bryd, y buont yn garcharorion gyda Paul, nid yw hysbys. Rhuf. 16. 7.

JUPITER, *Gr. Zeus*, [*tad yn cynnorthwyo*] wrth yr enw hwn yr addolai y Paganïaid eu heilun-dduw goruchaf, yr hwn oeddent yn ei olygu yn dad, ac yn frenin i'w duwiau eraill. Clywsant rhyw hanes llygreddig, tebygol, am y gwir Dduw, *IEHOFAH*, neu *IAR*; am hyny y galwasant y penaf o'u duwiau *Ja Pater*, hyny yw, y *Tad Ja*; neu *Javans Pater*, *tad y cynnorthwywr*. Anfeidrol ei werth ydyw *gwir* ddadguddiad o'r *gwir* Dduw. Act. 14. 12, 13. a 19. 35. Nid gwerth adrodd ychwaneg am hwn.

JUSTUS, neu JESUS, yr oedd yn Rhufain, ac yn gysur i Paul pan oedd yn garcharor yno. Col. 4. 11.

JUTTAH, ירֵחָה [*troi ymaith*] dinas yn Judah. Jos. 15. 55.

IWRCH, (wrch) carw, hydd, iyrchell. Yr oedd y creadur hwn yn aml yn Nghymru gynt, er ei fod yn bresennol wedi darfod; mae hyny yn amlwg oddiwrth fod amryw leoedd yn cael eu galw wrth ei enw; fel Bryn yr Iwrch; Ffynon yr Iwrch. Cyfieithir dau air Hebraeg yn *iwrch*, a *iyrchod*, sef ירֵחָה yr hwn a gyfieithir *geifr*, *geifr gwylltion*. Salm 104. 18. Job 39. 1. Edr. *חַרְבָּה* *iwrch*, *iyrchod*. 2 Sam. 2. 18. 1 Cron. 12. 8. Diar. 5. 19. a 6. 5. Can. 2. 7. a 3. 5. a 4. 5. a 7. 3. a 8. 14. Yr *antelope*, math y creadur rhwng hydd

* Spencer de Legibus Heb. Rit. Newton's Dissertations on Prophecy. Warburton's Address to the Jews, in the Dedication of the 2nd Vol. of the Div. Lega. Barnabee's Hist. of the Jews. Jortin's Remarks on Ecclesiastical History, Vol. III: Jackson's works, Vol. I.

a gair, meddant, a feddylir wrth y gair hwn. Priodolir iddo hynodrwydd neillduol am ei gyflymdra. Dywed y Dr. Russel am y ddwy rywogaeth o'r *antelopes*, oddi amgylch Aleppo, yn Syria, eu bod mor fuan-droed, fel nas dichon y milgwmmwyf cyflym eu dal. (*Natural History of Aleppo*.) Edr. DWYFRON.

IZAR, IZAHAR, neu ISHAR, IZEHAR, IS-AHAR, יִצְהָר [olew] mab Cohath. 1 Cron. 6. 2—22. Exod. 6. 18. Num. 3. 19. Yr un yw y gair Hebraeg yn y manau hyn oll, er ei fod wedi ei ysgrifenu yn wahanol yn ein Beibla- au ni. Gelwid ef hefyd Aminadab. Cymh 1 Cron. 6. 2. & g. adn. 22.

L.

LAADAH, לֶאֲדָה [er *addurn*] mab Selah, a thad Maresah. 1 Cron. 4. 21.

LAADAN, לֶאֲדָן [er *hyfrydwch*] mab Gerson. Yr oedd iddo amryw feibion. 1 Cron. 23. 7, 8. a 26. 21.

LABAN, לָבָן [gwyn] 1. Mab Bethuel, ac wŷr Nachor, brawd Rebeccah, a thad Leah a Rahel. Edr. BETHUEL, JACOB, LEAH, RAHEL. Laban, yn ei holl ymddygiad tuag at Jacob, a ddangosodd ei hun yn dwyllodrus, ac yn orthrymwr anghyfiawn. Y mae yn amlwg yn ei holl hanes fod crefydd yn isel yn ei deulu: nid oes hanes am neb o'i deulu ond ei ddwy ferch: tebygol i holl geraint Abraham wedi hyn ymlygru, a chymysgu â'r cenedloedd eilun-addolgar cymydogoethol.—2. Enw lle tu hwnt i'r Iorddonen. Deut. 1. 1.

LACUM, לָקוּם [cyfodi] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 33.

LACHIS, לָכִישׁ [rhodio yn ardderchog] di-nas yn Judah. Jos. 10. 3. a 12. 11. a 15. 39. 2 Bren. 18. 17. Neh. 11. 30. Jer. 34. 7. Adeiladwyd hi gan Rehoboam. 2 Cron. 11. 9.

LAIS, לַיִשׁ [llewes] talaeth yn Aser, a feddiannwyd gan lwyth Dan; a elwid Dan, neu Lesem Dan. Barn. 18. 7, 29. Jos. 19. 47. Esa. 10. 30. Yr un a' Cesarea Philippi. Wells. Hefyd, rhyw le rhwng Galim ac Anathoth. Esa. 10. 30.

LAMAN, לָמָן [eu bara] dinas yn Judah. Jos. 15. 40.

LAMECH, לָמֶךְ [llawd] 1. Mab Methusael o hiliogaeth Cain, a thad Jabal, Jubal, Tubal-Cain, a'i chwaer Naamah. Y cyntaf oedd a briododd fwy nag un wraig, sydd a hanes am dano. Gen. 4. 18, 24. Edr. ARCHOLL, JUBAL, ADA, SILA, TUBAL-CAIN.—2. Mab Methuselab, a thad Noah. Bu fyw 777 o flynyddoedd, ac a fu farw bum mlynedd cyn y dylif. Gen. 5. 25—31. 1 Cron. 1. 3. Luc 3. 38. Edr. NOAH.

LAMP-AU, Heb. לָמְפָא Gr. *λαμπας*; Llad. LAMPUS; Saes. LAMP; oddi yma deillia Llad.

LAMPIDUS; Saes. LAMPID, LAMPIDNESS. Llus-ern, llygorn, eillen, tân-lestr, cwyrn: Dau llygorn nef, haul a lleuad. Goleuadau wedi eu gwneuthur âg olew mewn llestr. Priodolir eu gwneuthuriaid cyntaf i'r Aiphtiaid, gan Polydr Virgil; darlunia Herodotus wledd-lampau flynyddol yn cael ei chynnal yn yr Aipht. Goleuo eglwysi a lleoedd cysegredig a lampau sydd arferiad hen iawn. Y mae teml Fahometan-aid yn Fez, prif ddinas Morocco, yn mha un y mae 900 o lampau yn llwgi bob nos. Yn Twrci, lampau a ddefnyddir yn eu holl oleu-adau.

Yna tebyg fydd teyrnas nefoedd i ddeg o forwynion, y rhai a gymerasant eu lampau, ac a aethant allan i gyfarfod â'r priod-fab.' Mat. 25. 1.—'Yno y cyffelypir teyrnas nefoedd i ddeg gwyrf, yr ei a gymeresant eu llugyrn, ac aethant i gyvarvot a'r gwr-priawd, a' phemp o honynt oedd yn bruddion, a' phemp yn ynydion.' W. S.—'Eu llusernau.' Dr. M. Yr oedd yn ddefod yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid i ddwyn y ddau ddyn ieuanc newydd briodi adref a lampau a flaglau.*—Ac y mae yn arferiad hyd heddyw yn mhlith yr Indiaid dwyreiniol.† Edr. CANWYLLBREN, LLUS-ERN, MORWYNION.

LANTERN-AU, Llad. LATERNA; Ffr. LATERNE; Saes. LANTERN; Celt. LATERN. Llus-ern, goleu-ddal. Gwnasent lanternau o wydr, papyr, corn, &c. Gynt gwnasent hwynt o groen tarw gwyllt, a alwent *Urus*; yr hwn wedi ei dori yn haenau teneuon, oedd yn dryloyw iawn, medd Pliny. Dygwyd lanternau cora gyntaf i Loegr gan y brenin Alffred, ynghylch A. D. 887. Dywedir fod lantern Judas yn nghadw yn bresennol yn nhrysordy St. Denis, fel darn cywrain o hynafiaeth.

'A ddaeth yno (sef Judas) a lanternau, a lampau, ac arfau.' Ioan 18. 3.—'A chanddynt dân-lestri, a thewynion,' &c. W. S.—'A lanternau, a flaglau,' &c. Dr. M. *φανων και λαμπ-αδων*, tebygol yr arwydda y gair Groeg cyntaf fath ar lantern arferedig yn y wlad hono y dyddiau hyn: a'r gair diweddaf a arwydda *flaglau*, neu lampau mawrion, goleu, i ddiogelu yr Iesu yn fwy effeithiol; ymait oedd brad-wriaeth Judas, ac awyddfyd gelyniaethol ei ganlynwyr, yn y gorchwyl pechadurus hwn! Edr. *φανας* yn Parkhurst.

LAODICEA, Λαοδικεια, [pobl gyfiawn] yr oedd amryw ddinasoedd o'r enw hwn, ond ni sonir yn yr ysgrythyrau ond am Laodicea, prif ddinas Phrygia, ar yr afon Lycus, yn agos i Colosse. Ei henw cyntaf oedd Diospolis, neu dinas Jupiter; wedi hynny galwyd hi Rhoad. Ond Antiochus, mab Stratonice, a'i hail-adeiladodd, ac a'i galwodd yn ol enw ei wraig La-

* Hemer, II. 18. l. 491. Kennet's Roman Antiq. P. II. B. & C. 2.

† Agreement of Customs between East Indians and Jews. Art. XVII.

odicea. Gelwir hi yn bresennol gan y Tyreiaid Ekkissar. Planwyd eglwys Grisionogol yno yn foren; ond ni bu Paul ei hun yno yn pregethu. Cyfeiria yr Aglwydd Iesu un o'i saith epistol at eglwys Laodicea; yn mha un y mae yn ei haghypoeddi yn llym am ei chlairwch, ei meddyliau balch, chwyddedig, trwy ei hanwybodaeth am dan ei hun; ac yn ei chynghori i ddiwygio, ac yn ei chyfarwyddo pa fodd. Dat. 3. 15—21. Edr. CLAIAR. Parodd Paul ddarlenn ei lythyr at y Colossiad yn eglwys Laodicea; a darlenn q honynt hwythau yr un o Laodicea. Col. 4. 15, 16. Barna amrw feirniaid i Paul beri i'r Ephesiaid, trwy Tychicus, yr hwn a gariodd y llythyr iddynt, anfon ad-ystrifen o hono i eglwys y Laodiceaid. Y mae hyn yn swy tebygol na bod un o lythyr Paul wedi myned ar goll. Gwel Macknight. Nid oes un enw o eglwys yno yn bresennol; ac nid ydyw y ddinas ond tlawd ac anial.

LAPIDOTH, לַפְּדוֹת [llusernau] gwr Deborah. Barn. 4. 4. Barna rhai mai nid enw ei gwr ydyw, ond mai darluniad o Deborah: —'Gwraig Lapidoth,' sef gwraig o wychder, ac ymddangosiad ardderchog.

LARWM, Saes. ALARM; Ffr. ALARME:—Canu larwm, canu cynn cychwyn; llais udgorn rhyfel; llais corn rhybudd. Num. 10. 5, 6. Edr. UDGORN.

LAZARUS, Λαζαρος, [cynnorthwy Duw] yr un enw, tebygol, ag Eleazer; neu, yn hytrach, oddiwrth לַאֲזַרְיָא digymhorth, (Gwel Lud. Capellus) brawd Martha a Mair. Yr oeddynt yn byw gyda'u gilydd yn Bethania, o fewn dwy filltir i Jerusalem, tu hwnt i fynydd yr olewydd. Byddai yr Iesu weithiau yn iletya gyda hwynt. Nodir am y gwr hwn ei fod yn hoff gan yr Iesu—iddo farw—ac i'r Iesu wlo uwch ben ei fedd—ac iddo a'i air ei adgyfodi yn ngŵydd llawer o'r Iuddewon. Y mae yr holl hanes wedi ei arddod gan Ioan mewn dull hardd ac ennillgar iawn, ac yn rhoddi i ni olygiad ar yr Arglwydd ag sydd yn profi tu hwnt i bob dadl mai Crist Duw ydoedd—yn dangos dwyfoldeb ai Berson, yn gallel rhoddi bywyd i'r marw a'i air; ac ar yr un pryd, y mae yn ei ddangos, o ran ei ddynoliaeth, yn feddiannol o bob addfwynder, gostyngedd-rwydd, tiriondeb, serchogrwydd, a chyfeillgarwch. Y mae ei holl ymddygiad cyn dyfod, ac wedi dyfod, yn ei ddangos yn holl fawredd ei Dduwdod, yn Hollwybodol ac yn Hollalluog; ac wedi dyfod, yn ei holl ymddyddan a'r ddwy chwaer ar yr achos galarus, a'i ddynesiad at y bedd, ymddengys y teimladrwydd, y tiriondeb, a'r serchawgrwydd mwyaf. Pan welodd Mair yn wlo, a'r Iuddewon yn wlo, 'Efe a riddfanodd yn yr ysbryd, ac a gynhyrfodd;' neu εραπαύειν σαυρον, a ymgynhyrfodd. Y mae mawrhydi dwyfol, a holl wendidau (os addas eu galw felly) tirion, sanctaidd, y natur ddynol,

yn cyd-sefyll, ac yn cyd-ddyagleirio, yn ogoneddus ac yn anwyl—ar unwaith yn llenwi y meddwl a pharch ac anwydeb sanctaidd. Er hoffed ganddo y teulu hawddgar, eto yr oedd ei hoffedd dan lywodraeth y doethineb a'r gweddeidd-dra mwyaf. Dewisodd amlygu gogoniant Duw trwyddynt, yn hytrach nag atal profedigaeth oddi wrthynt; a fu dros ychydig amser yn chwew ac yn wylfus. Hyn oedd yr achos pahan yr arosodd yn y lle yr oedd, tu hwnt i'r Iosiddonon, dros ddau ddiwrnod wedi iddo glywed fod Lazarus yn glaf. Pe buasai yn ymgynghori a'u teimladau hwy, buasai yn ei lachau yn ebrwydd; ond gwnaeth beth oedd anfeidrol well iddynt hwy, a miloedd eraill, sef dangos ei ogoniant ei hun.

1. Gwnawd y wrth hon mewn teulu anrhuddus, digon adnabyddus i lawer o'r Iuddewon.—2. Gwnawd hi mewn lle agos i Jerusalem, ac yr oedd llawer o'r Iuddewon yn bresennol yn gweled y cwbl.—3. Yr oedd y wrth yn hynod yn yr holl amgylchiadau o honi. Yr oedd Lazarus yn y bedd (nid wedi marw) er's pedwar diwrnod: 'y mae efe weithian yn dresi,' modd Martha, *εταπταιως γαρ εστι, ηων γω y pedwerydd dydd.* Y mae yn amlwg oddi wrth Ioan 11. 17. mai nid pedwar diwrnod er pan fu farw a feddylir, ond er pan roddwyd ef yn y bedd; yr oedd, gan hynny, yn rhaid ei fod wedi marw er's chwech neu saith niwrnod. Cyfododd Crist fereh Jairus yn mhen ychydig oriau wedi iddi farw; cyfododd fab y wraig weddw o Nain, a hwy yn ei ddwyn i'w gladdu; ond cyfododd Lazarus, ac yntau wedi bod yn y bedd er's pedwar diwrnod; yr oedd holl allu angyfodi wedi gweithredu arno; gwelodd lygredigaeth, fel y gellid dywedyd, 'y mae efe weithian yn dresi.' Ond gorchfygodd holl allu yr adgyfodiad, holl allu angyfodi.—4. Cyfododd ef hefyd a'i air, y modd mwyaf addas i Dduw weithredu, gan mai y modd yw sydd yn dangos fwyaf o hono. Llefardd wrth y marw gyd a'r un mawredd ag y dywedodd, 'Bydded gol-euni.' Daeth allan o wlad llygredigaeth, ac odditan holl rym ac awdurdod angen, nid yn raddol, fel y plentyn a gyfododd Elias, ond ar unwaith, heb gymhorth neb; yn fywiog, ac yn ei lawn rym, a'i gyflawn iechyd, heb ol nac ar-ogyl llygredigaeth y bedd arno. Diammeu genyf na bu yn ei holl fywyd yn fwy iachus, heini, a bywiog, nag oedd pan ddaeth allan o'r ogof.—5. Daeth allan yn yr un dull ag yr oedd ynddo yn gorwedd, yn rhwym ei draed a'i ddwy-law mewn amdo, *δεδεμενος χειραις, (& rhwym-yne, W. S.)* sef y cyfryw ffurienau a arferent i rwymo aelodau y marw a hwynt, i gadw yr aelodau mewn cyflead addas, ac i gadw y per-aroglan wrthynt. 'A'i wyneb oedd wedi ei rwymo a napcyn.' Ioan 11. 44. Yr oedd y dull hwn y rhwymwyd ef, ac y byddai yr Iuddewon yn arferol o rwymo eu meirw, yn sicr o'i fygu mewn byr amser, pe buasai wedi ei gladdu yn fyw. 'Gollyngwch ef yn rhydd a gadewch

iddo fyned ymaith.' Arwydda y geiriau ei fod yn ddigon abl i fyned. Gallasai yr Arglwydd yn hawdd ddryllio ei rwymynau; ond gadawodd i'r edrychwyr wneuthur hyn, er mwyn mwy cadarhad i'w ffydd, ac y caent yr eglurdeb mwyaf o'i farwolaeth a'i adgyfodiad. Yr oedd ei rwymynau a'u harogl yn profi i'w goltygon a'u harogliad, ei fod wedi bod yn ngwlad llygredigaeth. O'r tu arall, yr olwg siriol, wridog, oedd ar ei wyneb, wedi tynu ymaith y nacyn; ei rymuader bywiog, a'i gerddediad gwisgi, oeddent brofiad diammfheul iddynt o'i fod yn ei berffaith iechyd; ac, yn ganlynol, o wirionedd y wyrth hynod hon arno.—6. Cafodd y weithred ryfedd effeithiau gwahanol iawn ar yr edrychwyr. Rhai a gredasant ynddo—a rhai a-ethant at y Phariscaid, 'ac a ddywedasant iddynt y pethau a wnaethai yr Iesu,' i'r dyben i'w cynhyrfu hwy yn ei erbyn. Cawsant eu dyben; 'O'r dydd hwnw allan y cyd-ymgyngorasant pa fodd y lladdent ef.' Ioan 11. 45, 46, 53.

Chwe diwrnod cyn y pasc y dyoddefodd Crist, lletyodd yn Bethania, a gwnaethant iddo swper.* Martha oedd yn gwasanaethu; a Lazarus oedd un o'r rhai a eisteddent gydag ef; Mair a eneiniodd ei draed ef &g enaint, ac a'u sychodd & gwallt ei phen. Judas Iscariot, dan rith gofal am y tlodion, a'i beiodd am y gwast- raff, o gybydd-dod ei galon; ond yr Iesu a'i hamddiffynodd, ac a ddywedodd, fod ganddynt y tlodion bob amser; 'eithr myfi,' medd efe, 'nid oes genych bob amser.' Gwedi hyn nid oes genym hanes mwyach am Lazarus. Ioan xi, xii. Llauer o ddywediadau disail sydd am dano, ac am ei farwolaeth; ond nid ydynt werth eu hadrodd.

LAZARUS, enw y cardotyn yn nammeg ein Hiachawdwr. Luc 16. 19, &c. Barnodd rhai mai hanes yw, ac nid dammeg; megys Irenæus, Ambrose, Gregory, Tertulian, &c. Yn gyffredinol, bernir yn bresennol, mai dammeg, ac nid hanes yw. Mae barn Lomeirus yn ymddangos yn gresymol iawn, sef ei bod yn ddarluniad cyfriniol o'r eglwys luddewig ac eglwys y Cenedloedd. Tebycach mai darluniad ydyw o ddull pethau yn mhlith yr Iuddewon yn amser ein Hiachawdwr, i ddangos y perygl mawr i ddynion fyw iddynt eu hunain mewn moethau ac esmwythder, yn ddiaylw buddiol ar air Duw, heb edifeirwch, ffydd, a chariad ofengyl- aidd. Yr oedd Moses a'r prophwydi gan yr Iuddewon; ond nid oeddent yn gwrando arnynt, ond yn byw mewn moethau ac esmwythder cnawdol. Nid yw y darluniad o'r goludog yn ei osod allan fel un o'r dynion gwaethaf yn y byd, yn lwth, yn feddw, yn orthrymwr anghyfiawn, yn gwario mewn anghymedroldeb yr

yr hyn a feddiannodd trwy dwyll a rheibus- rwydd; ni roddir dim o'r pethau hyn yn ei erbyn. Ond er na wnaeth lawer o ddrwg, ni wnaeth ddim daioni; nid oedd dim ffirwythau da arno. Yn ddiystyr o amgylchiadau eraill, yr oedd yn byw iddo ei hunan, ac yn rhodio yn ol y cnawd; yn porthi ei frys a balchder bywyd. Mae yr addyg yn hynod bwysig, sef na ddianc y cyfryw gospedigaeth dragwyddol mewn byd arall. Mae y cyferbyniad yn hynod yn y darluniad rhwng ei lawnder, ei foethau, a'i barch yn y byd hwn; a'i dlodi, ei boen, a'i ddirmyg, yn y byd i bara byth. Yn y darluniad o'r cardotyn, mae yr un cyferbyniad hynod i'w weled, ond yn hynod i'r gwrthwyneb. Mae pob amgylchiad yma, perthynol i hwnw, yn reasynol; mae yn dlawd, yn afiach, a phawb yn ddiystyr o hono. Yn y byd nesaf mae y cwbl i'r gwrthwyneb; mae yn gyfoethog, yn llawn, yn llawen, ac yn anrhydeddus; a'r amgylchiadau gorfeleddus hyn i barhau byth. Yr oedd Crist, yn nechru y bennod, wedi ceryddu rhagrith y Phariscaid cybyddlyd; 'a'r Phariscaid, y rhai oedd ariangar, a'u gwatwasant ef.' Yr oedd y ddamog hon yn diweddu ei ymadrodd wrthynt, yn neillduol o addas i'w hargyhoeddi o'u bywyd anysgrhythol, a'u mawr berygl o herwydd hyny. Yr oedd ganddynt Moses a'r prophwydi, ond nid oeddent yn gwrando arnynt; ac 'ni chredent chwaith pe codai un (sef Iesu ei hun) oddiwrth y meirw.'

LEAH, לֵאָה [luddedig] merch hynaf Laban, a gwmig Jacob. Dygodd ei thad hi yn lle Rahel ei chwaer i wely Jacob y nos briodasol. Pan achwynodd Jacob ar dwyll Laban, atebodd Laban, 'Ni wneir felly yn ein gwlad ni, gan roddi yr ieuengaf o flaen yr hynaf.' Yr oedd priodi dwy chwaer yn ddefod arferedig yn mysg y cenedloedd dwyreiniol, yn y dyddiau gynt; onidè, ni buasai raid peri i Israel beidio cydffurfio & hi: 'Na chymer wraig yn nghyd & i chwaer, i'w chystuddio.' Lef. 18. 18. cymh. Barn. 15. 2. Pan welodd yr Arglwydd fod Jacob yn caru Rahel yn fwy na Leah, 'yna efe a agorodd ei chroth hi,' Dengys y geiriau mor hynod o fanwl a thirion yw sylw yr Arglwydd ar ei bobl yn eu holl amgylchiadau; a'i fod yn trefnu eu croesau a'u gwardedigaethau mewn cyferbyniad i'w gilydd, yn rhyfedd. Yr oedd llygaid Leah ar yr Arglwydd yn ei chystudd; a chydnabyddodd yn ddiolchgar ei sylw o honi, yn rhoddi plant iddi. Bu iddi chwech o feibion, a merch; sef Reuben, Simeon, Lefi, Judah, Issachar, Zabulon, a Dinah. Pa bryd y bu farw nid yw hysbys; claddwyd hi yn yr ogof yn maes Machpelah, gyda Sarah, Abraham, Isaac, Rebeccah. Gen. xxix, xlix.

'A llygaid Leah oedd weiniaid.' Gen. 29. 17. רַחֵל *tirion, caruaid*.* Cyfieithir yr un

* Llygaid Leah yn unig oedd yn hardd; ond holl gorph Rahel. Pool, Synop. ar y ll.

* Y mae llauer o amrywiol barn wedi bod, ac yn bod, mewn perthynas i'r swper hwn; pa un ai yr un yw a hwnw yn Mat. 26. 6-13. Dywed y Dr. Doddridge, nad oes dim yn hanes yr estegytwy'r wedi peri mwy petrusodd i'w feddwi na hwn. Edr. Simes & Gwahan-glywys.

gair tyner, Salm 55. 21. Gen. 18. 7. a 33. 13. Deut. 28. 54, 56.—fel berf, *meddallhau*, yn 2 Bren. 22. 19. 2 Cron. 34. 27. Deut. 20. 3. Job 23. 16.—*gwan*, neu *feddal*, 2 Cron. 13. 7. Barna rhai y cynnwys y gair ganmoliaeth i lygaid Leah, yr hon oedd ganddi lygaid tyner, caruaidd, hardd. Ond yr oedd Rachel רַחֵל yn hardd yn ei hagwedd, ei pherson, ei hystum, a'i rhodiad; וְרַחֵל יִפְתָּח גִּלְדֵּהּ, a hardd ei hwynebpryd, a'i hedrychiad; sef pob peth hanfodol i harddwch personol. Am hyny Jacob a'i carodd hi.

LEANNOTH, לַעֲנָתַי [cystuddiol, neu *darostyngedig*] titl Salm lxxviii, y gan fwyaf galarus yn holl lyfr y Salmau. Eraill a farnant ystyr y gair, *atebol*, ac mai nod y gorddoriaeth oedd, i arwyddo fod y Salm i'w chanu yn ateb-edigol, mewn ffordd o ymbyncio. Exod. 15. 21. 1 Sam. 21. 11. Yr oedd y dull hwn o ganu yn arferol yn mhlith yr Hebraeid, ac yn mhlith y Groegiaid, fel y mae yn amlwg oddiwrth Homer, *Il. i. lin.* 604.

Μουσῶν θ' ἀεὶ ἀείδων, ΑΜΕΙΒΟΜΕΝΑΙ οἱ κἀλη.

Appolo tun'd the lyre: the Muses round
With voice alternate aid the silver sound.

POPZ.

LEBANON, Edr. LIBANUS.

LEBAOTH, לְבָאוֹת [arwydd y galon] dinas yn Judah. Joa. 15. 32.

LIBBEUS, Edr. JUDAS.

LECAH, לְכָח [rhodiwr] mab Er, ac w'yr Judah. 1 Cron. 4. 21.

LEFAIN-LLYD-IO, *Ffr.* LEVAIN; o'r *Llad.* LEVARE, *codi*: surdoes, chwydd-does. Clap o does wedi ei halltu, a'i gadw i suro, ac a hwn byddeint yn lefeinio neu yn suro toes, neu flawd. 'Bara leifeinllyd,' yw bara gwedi ei wneuthur o does a lefain ynddo i'w lefeinio; a 'bara croyw,' yw bara heb lefain i'w suro. Edr. SURDOES.

'Offrymed fara lefeinllyd yn ei offrwm, gyd a'i hedd aberth o ddiolch.' Lef. 7. 13. Y mae lefain yn waharddedig yn gyffredinol yn yr aberthau. Lef. 2. 11. Ond gyda hedd aberth diolch y mae yn orchymynedig, ond nid oedd i'w losgi ar yr allor, i arwyddo, hwyrach, y dylem ymlawenhau mewn dychryn; neu, i arwyddo y byddai gwasanaeth a diolch ei bobl, er eu gwendidau, yn dderbyniol gan yr Arglwydd. Ar wyl y Pentecost, yr oeddent yn offrymu dwy dorth lefeinllyd, yn flaen-ffrwyth i'r Arglwydd, Lef. 23. 17. i ddangos, hwyrach, effeithiau cynnyddol yr etengyl, trwy ddylanwadu yr Ysbryd Glan, dan y Testament Newydd. Edr. PASC, SURDOES, CROYW.

LEFI, לֵפִי [glynu] trydydd mab Jacob o Leah. Lefi a Simeon a laddasant y Sichemaid; ac am hyny, cyhoeddodd eu tad ar ei farwolaeth, y byddent wedi eu 'rhanu yn Jacob, a'u gwasgaru yn Israel.' Yn ganlynol i'r

brophwydoliaeth hon, yn lle derbyn rhan o'r wlad yn etifeddiath, gwasgarwyd y llwyth hwn trwy yr holl lwythau eraill; ond am eiddgedd tanllyd ei hiliogaeth dros Dduw yn erbyn y llo aur, trowyd y ddedfryd yn fendith, trwy eu cysegriad i Dduw, ac i'w swydd offeiriadol; yn ganlynol gwasgarwyd hwynt yn ddefnyddiol, ac yn anrhydeddus yn Israel. Exod. 32. 26—29. Deut. 33. 9, 10. Er iddo fendithio ei holl feibion, eto, wrth farw, mae yn tystiolaethu yn danllyd ac yn gryf yn erbyn eu twyll-ddichellion, a'u creulondeb gwaedlyd; 'Offer creulondeb sydd yn eu hanneddau.'— 'Offer trais sydd yn eu hanneddau.' Dr. M.— 'Offer creulondeb yw eu hammodau twyllodrus,' medd Grotius ac eraill, a hwyrach yn fwy addas. Gwnaethant ammod twyllodrus a'r Sichemaid, i'r dyben i ddial yn greulon ac yn waedlyd arnynt. Y mae Jacob yn ymlahan gydag eiddgedd duwiol oddiwrth eu creulondeb; 'Na ddened fy enaid i'w cyfrinach hwynt.—Melldigedig fyddo eu dig, canys tost oedd.' Gen. 34. 25—33. a 49. 5—7.

Yr oedd i Lefi dri o feibion, sef Gerson, Cohath, a Merari; a merch a'i henw Jochebed. Gen. 46. 11. Num. 26. 59. Edr. yr enwan hyn.

Bu Lefi farw yn 137 oed. Llwyth Lefi oedd y lleiaf ei rifedi o'r holl lwythau ya dyfod o'r Aipht; nid oeddent ond yn nghylch 22,273 o feibion misuriaid ac uchod. Dewiswyd teniu Aaron i'r offeiriadaeth; yr oedd y rhan arall o'r llwyth i weini dan y tenlu hwn, yn ngweiniogaeth y cysegr.

Yr oedd y Lefaid i fyned i'w swydd yn 30 oed, ac i weini ynddi hyd oni byddent yn 50 oed; rhifedi y rhai oeddent addas oedd 8560. Num. iii. Am gysegriad y Lefaid i'w swydd, gwel Num. viii. Nid oedd iddynt wisgoedd sanctaidd. Er nad oedd y llwyth hwn ond y ddeungeinfed ran o'r bobl, eto rhoddwyd iddynt 48 o ddinasoedd a'u pentrefi; ac yr oedd iddynt yn nghylch y bummed ran o gyllid yr Hebraeid. Exod. 6. 16—26. a 32. 16, 29. Num. iii, iv, viii, x, xviii. Nid oedd y degymau a'u dyledion eraill yn cael eu talu ond yn bur ddrwg pan oedd crefydd yn isel yn mhlith plant Israel. Jos. xx, xxi. Barn. i. Neh. xiii. Bu Eli a Samuel o'r llwyth hwn yn farwyr. Dychwelodd nifer gw luosog o honynt o Babilon, rhai gyda Zorobabel, a rhai gydag Ezra. Ezra. 2. 40, 41, 42. a 8. 18, 19. Neh. 8. 7. a 9. 4, 5. Edr. SIMON, DEGWM, MOSES, AARON.

LEFIATHAN, לֵפִיתָן [pysgodyn yn rhwym] rhydd y Creawdwr ei hun ddesgrifiad manwl a helaeth o'r creadur hwn, yn Job xli. Mae dadlawr yn mhlith naturiaethwyr, pa greadur a feddylir wrth y Lefiathan. Amryw ydynt o'r faru mai y *Crocodile* a feddylir—math o sarph ddyfrog, o faintioli hynod fel anifail. Y mae o amrywiol faintioli, o 25 hyd yn 50 o droedfeddi o hyd, ac yn nghylch praffder corph dyn.

Y mae llawer o honynt yn yr afon Nilus ya yr Aipht; ac y maent yn niweidiol iawn i'r trigolion; yn dyfetha, ar brydiau, bob creadur a ddelo yn agos at yr afon, ychain, gwartheg, cemelod, meirch, asynod, cŵn, gwragedd, plant,* &c. Preswlydd afonydd yw y Crocodile, ond yn y môr y mae y Lefathan yn chwarae. Salm 194. 24, 25, 26. Gan hyny, diammeu genyf, mai un o'r môrfeirch mawion a feddylir. Y mae llawer o rywogaethau o honynt yn y moroedd; ac fel mae y Behemoth yn arwyddo y penaf o'r anifeiliaid, felly y Lefathan a arwydda y penaf o'r morfeirch hyn. Gen. 1. 21. Y mae Duw yn cyfeirio Job at y creadur hwn, a'i fawr rym, fel y canfyddai fawredd ei Greawdwr ynddo; os na fedrai Job amgyffred y creaduriaid, eu darostwng a'u llywodraethu, pa faint llai y dichon amgyffred yr hwn a'u gwnaeth, sydd yn eu cynnal, ac yn eu llywodraethu oll?

Gelwir breninoedd yr Aipht, Assyria, a gormeswyr creulon eraill, wrth enw yr anghenfil hwn, a elwir draig, i ddangos mor ofnadwy a dinystriol oeddent. Salm 74. 13, 14. Esa. 27. 1. a 51. 9. Ezec. 29. 3.

'A'r rhai a felldithiant y dydd, ac sydd barod i gyffroi eu galar, a'i melldithio.' Job 3. 8. *A'r rhai a felldithiant y dydd* (y ganed ef, adn. 1.) *y rhai sydd barod i gyffroi y Lefathan*, gan eu bod yn sicr o gael eu dystyrio yn fuan, ac yn ddychrynlyd gan y creadur ofnadwy hwnw. Mae hwn yn ymddangos yn gyfieithiad esmwyth o'r geiriau; ac yn rhoddi ystyr goleu ar eiriau yn ymddangos yn dywyll ac yn anealladwy.

LEFITHICUS, trydydd llyfr Moses. Gelwir ef yn Hebraeg, fel y llyfran eraill, oddiwrth y gair cyntaf, *וַיַּקְרָא* *vayikra*: ond ar ol y cyfieithiad Groeg yr ydym ni yn ei alw *ΛΕΥΙΤΙΚΟΝ*, *LEFITHICUS*: am ei fod yn cynnwys hanes am gysegriad Aaron, a'i feibion, o lwyth Lefi, i fod yn offeiriad i'r Arglwydd; llawer o gyfarwyddiadau yn nghylch neillduad y rhan arall o'r llwyth hwnw at wasanaeth y babell; a pha fodd yr oeddynt i gyflawni eu gweinidogaeth. Yn y gwasanaeth hwn, a'r holl ddefodau seremoniol, yr oedd yr efengyl yn cael ei phregethu i'r Israeliaid. 'Y mae agos bob sill yn y llyfr hwn,' medd Jerome, 'yn anadlu sacrament nefol; cyffelybiaethau pa un sydd yn ein harwain at Iesu Grist, yr unig archoffeiriad y Testament Newydd.' Nid oes ynddo nemawr hanesion am ddim dygwyddiadau, ond am farwolaeth Nadab ac Abihu, meibion Aaron, am aroglarthu & than dycyethr: ond coffeir ynddo am yr holl ddefodau seremoniol, a draddodwyd i Moses gan yr Arglwydd oddiar y drugareddfa dros yspaid un mis; sef o ddechreu yr ail flwyddyn wedi ymadawiad Isael o'r Aiph, hyd ddechreu yr ail mis o'r un flwyddyn. Y mae

y cyfeiriadau aml ato yn y rhanau eraill o'r Beibl, ac yn y Testament Newydd, yn brawf, yn gystal o ddwyfoldeb y llyfr, ac hefyd mai Moses oedd yr awdwr o hono. Er mwyn rhyw ystyriaeth, mae yn addas galw y defodau Iuddeuig, yn 'gyfraith gorchymyn cnawdol,' ac yn 'egwyddorion llesg a thlodion,' (Heb. 7. 16. Gal. 4. 9) eto, os edrychwn i'r Testament Newydd yn fanwl, gwelwn fod y defodau hyn, gwael a diystyrllyd i lawer, nid yn unig yn gysgodau o ddaionus bethau i ddyfod, ond hefyd yn brophwydoliaethau, cyflawdiad o ba rai, yn yr efengyl, sydd brawf eu bod o osodiad dwyfol. Tuag at ddeall iaith yr ysgrythyrau, nid oes dim yn fwy cynnorthwyol nag iawn ddeall a gwybodaeth o ddefodau y gwasanaeth Iuddeuidd, at ba rai y mae cyfeiriadau aml yn yr holl ysgrythyrau sanctaidd. Eglurhad wedi ei roddi gan yr Ysbryd Glan o'r llyfr hwn, yw agos yr holl Epistol at yr Hebraid; yn dangos fod yr holl wasanaeth Iuddeuig yn cyfeirio at Grist, ac yn terfynu ynddo. Mae Paul yn egluro Moses, a Moses yn gynnorthwyol i iawn ddeall iaith Paul; ac fel hyn mae yr ysgrythyrau yn cynnwys corph cyflawn goleu o wybodaeth ddwyfol; a'r naill ran yn adlewyrchu ar y llall, i wneuthur y gwirion yn ddoeth i iachawdwriaeth.

LEHABIM, *לְחָבִים* [*flam-faigi*] trydydd mab Misraim, ac Wyr Cam. Gen. 10. 13. Yr un tebygol yw Lehabim a Lubim, oddiwrth ba un y daeth Lybia, neu Lehabya, yr hwn oedd briodol ar y cyntaf yn unig i wlad Cyrenaica, a briodolwyd, mewn amser, i holl gyfandir Affrica.

LEHI, Edr EN-HACORE.

LEMUEL, *לִמְוֵאל* [*Duw gyda hwynt.*] Rhai a farnant i Bathseba alw Solomon wrth yr enw hwn, oblegid ei dduwioldeb boreuol: eraill a farnant mai rhyw dywysog cymydogoethol ydoedd, mam yr hwn oedd wraig dduwiol, a hwyrach yn un o Israel. Mae yr iaith arfordrig yn y bepnod hon (Diar. xxxi.) cymysgedig & llawer o eiriau Caldaeg, yn brawf cryf mai wedi dyddiau Solomon y cyfansoddwyd hi; ac a chwanegwyd at y Diarebion gan wyr Hezechia, neu gan Ezra ar ol y caethiwed. Cadwodd Lemuel addysgiadau ei fam dduwiol, ac a'i cyhoeddodd er adeiladaeth i eraill; a chan eu bod wedi eu rhoddi trwy ysbrydoliaeth Duw, rhoddwyd hwynt yn y lle y maent yn bresennol.

LEUMMIM, trydydd mab Dedan, ac Wyr Abraham a Ceturah. Gen. 25. 3.

LIBANUS, *לְבָנוֹן* [*gwyn*] mynydd nodedig o du y dehan i Syria, ac o du y gogledd i wlad Canaan. Galwyd ef, tebygol, wrth yr enw hwn oddiwrth yr eira sydd yn aros yn wastad ar rai rhanau o hono. Y mae yn ei lun yn debyg i bedol, medd Calmet, yn agor tua'r gogledd. Y mae yn cynnwys yn yr ystyr helaeth-

* Norden's Travels. Hasselquist's Voyages. Lucas Voyages to Syria. Bochart's Comment on Job xii.

af, ddau o fynyddoedd mawrion, sef Libanus ac Anti-Libanus. Rhwng y ddau fynydd hyn y mae dyffryn hir, a elwir Cœlo-Syria, a glyn hyfryd Libanus. Jos. 11. 17. Bernir y mynydd hwn yn uwch na'r Pyraeaid, rhwng Ffrainc ac Hispaen; ac na mynyddoedd yr Alpau, rhwng Ffrainc ac Ital. Ei gylch sydd dri chant o filliroedd. Y gwinwydd yn y gwaelloed, a'r cedrwydd ar ei ben, y rhai oeddent gynt yn lluosog iawn, oedd yn gwneuthur yr olwg arno yn hardd, a'i arogl yn beraidd. Y mae yn gyfansodol o bedwar mynydd, y naill yn uwch na'r llall. Y cyntaf sydd ddaear fras, yn llawn ffrwythau, yd, &c.—yr ail sydd ddi-ffrwyth, yn llawn drain, creigiau, meini callestr, &c.—y trydydd, er ei fod yn uwch na'r ail, sydd yn wanwyn gastadol; y mae y coed yn wyrddion, ac yn llawn ffrwythau bob amser: mor hyfryd ydyw, fel y geilw rhai hwn yn baradwys ddaearol. Y mae y pedwerydd mor uchel fel mae eira arno trwy y flwyddyn; ac yn ddibreswlydd o herwydd yr oerfel. Y mae llewod, llewpartiaid, a bwystfod eraill yn aml arno. Hos. 14. 5, 6, 7. Gan. 4. 8—11. a 5. 15. Mae dyfroedd o ffynonau Libanus yn rhedeg i'r Iorddonen, ac i'r Eleuterna, Abana, a Pharphar, sydd yn rhedeg i'r deau; ac i'r afonydd Rossian, Cadichas, ac Abvali, sydd yn rhedeg i'r gorllewin, neu y gogledd. Maent yn ddyfroedd tra hyfryd. Jer. 18. 14. O'r mynydd hwn cafodd Solomôn goed i adeiladu y deml; y byddai y Tyrciaid a'r Sidoniaid yn cael coed i adeiladu eu llongau; ac y cafodd y Caldeaid a'r Assyriaid goed i warchae ar ddinasoedd Canaan, Phœnicia, a Syria. Esa. 33. 9.

'Ond nid digon Libanus i gynneu tân, ac nid digon ei fwystfod chwaith yn boeth-offrwm,' i dynu ymaith bechod. Esa. 40. 16. Yn bresennol y mynachod, a elwir Maronitiaid, a breswylant, yn wael eu cyflwr, oddeutu godre Libanus. Arabiaid gwylltion hefyd sydd yn heidiau yn mhob man yno. Dywedir fod yn y parthau gorllewinol iddo yn preswyllo, bobl a elwir *Drusaid*, gweddill yr hen Ewropiaid, a aethant yno yr 11eg, y 12ed, a'r 13eg ganrif, yn rhyfeloedd y groes, (*crusades*) a gynnaliwyd gan y Cristionogion dros oesoedd gynt, i geisio ennill gwlad Judea oddiar y Tyrciaid. Maent yn professus Cristionogrwydd, ac yn dangos gwrthwynebrwydd mawr i'r grefydd Iuddewig, a'r Fahometanaidd: ond y maent yn dra llygreddig yn eu moesau, os coeliwn haneswyr.

Y mae Libanus yn wrthdrys ardderchog yn aml mewn cyffelybiaethau ysgrythyrol. (Lowth, *De Sacra Poesi, Præl.* 6.) Arwyddoed weithiau, holl bobl Israel, neu yr eglwys; Jerusalem; y deml, am ei bod wedi ei hadeiladu a choed Libanus; brenin Assyria, a'i fyddin, oblegid eu nifer, a'u grym; neu unrhyw beth balch ac uchel. Esa. 33. 9. a 35. 2. a 37. 24. Jer. 23. 6—23. Zech. 11. 1. Esa. 10. 34. a 2. 13. Ezech. xxxi.

'Dy drwyn fel tŵr Libanus, yn edrych tua Damascus.' Can. 7. 4. Y tŵr hwn a adeiladwyd, tebygol, yn nghoedwig Libanus, ar gyffiniau y ddwy wlad, ac yn edrych tua Damascus, yr hon oedd yn sefyll mewn dyffryn; yr oedd y tŵr hwn mor uchel, medd Adrichomius, fel y gellid gwled o'i ben yr holl dai yn Damascus. Cyffelybir trwyn yr eglwys i'r tŵr hwn, i arwyddo ei hymddangosiad hardd, godidog, a'i hyder gwrol, ei chalondid, a'i dewrder o blaid Crist a'i achos yn y byd. Edrych ar elynion cryffion yn eu hwynod, heb eu hofni; 'Y rhai cyflawn sydd hyf megys llew.' Diar. 28. 1.

'Tyred gyda mi i Libanus.' Can. 4. 8. Mae Libanus yma yn arwyddo amgylchiadau digysur, yn llawn perygl, yn agos i lochesau llewod a llewpartiaid; oddi yno y gwareda Crist ei bobl. Edrych, DOLDIR, DYRNAID, GWIE, GWRAIDD.

LIBERTINIAID, *Gr.* *Λιβερτινός*: *Llad.* **LIBERTINUS**; [*rhyddwyr*] enw a ffurfiwyd o'r gair *Llad.* **LIBERTINI**, yn arwyddo plant gwyr rhyddion; neu rai fuont unwaith yn gaethweision, ac a gawsant eu rhyddid. Naill ai Iuddewon a gaethiwyd gan Pompey, Sosius, &c. tywysogion y byddinoedd Rhufeinaidd, ac gawsant eu rhyddid, ac a ddychwelasant i Jerusalem, pan yrodd Tiberius yr Iuddewon o'r Ital; neu ynte, rhai o'r cenedloedd oeddent yn gaethweision i'r Hebreaid, ac a gawsant eu rhyddid, ac a ddaethant yn broseltytiaid i'r grefydd Iuddewig; neu ynte, Iuddewon oedd preswyllo rhyw dalaeth, neu ddinas, yn Lybia, a elwir *Libertina*. Y rhai hyn, yn nghyd a'r Cyreniaid a'r Alexandriaid, a ddygasant eu haberthan, ac a ddaethant i addoli yn Jerusalem, ac a ymddadlunasant â Stephan; ond ni allent wrthwynebu y doethineb a'r ysbryd trwy yr hwn yr oedd efe yn llefaru. Act. 6. 9, 10. Gwel *Vitringa de Synag. lib.* 7. c. 14. Doddridge, Parkhurst, Schleusner, Mintert.—Barna Lightfoot mai plant Iuddewon breninol, fel Paul, dan lywodraeth y Rhufeinaid, oeddent. Act. 22. 28.

LIBNAH, *לִבְנָה* [*gwyn*] dinas yn llwyth Judah, a roddwyd i'r offeiriaid, ac yr oedd yn ddinas noddfa. Jos. 15. 42. 1 Cron. 6. 54, 57. Yn agos i Libnah bu un o wersylloedd yr Israeliaid. Num. 33. 20.

LILI, *Gr.* *λειριον*; *Llad.* **LILLIUM**; *Ffr.* **LIS**; *Heb.* *לשון* *chwech*, o herwydd bod i'r blodau yn hwn *chwech* o ddail; neu ynte, yn hytrach, medd Parkhurst, oddiwrth ei *wynder siriol, bywiog*. Sylwa yr Iachawdwr yn neillduol ar wisg hardd y lili; 'Ni wisgwyd Solomon yn ei holl ogoniant fel un o'r rhai hyn. Am hyn os dillada Duw fellysien yn maes,' &c. Mat. 6. 28, 29, 30. 'Os dillada Duw felly;' o *θεος ουτως ἀμψιπνευστιν*, os *Duw o amgylch wisga, ac a addurna felly*. Y mae pilionen oddi amgylch llyisiau a blodau ar unwaith yn eu haddurno, ac yn eu hamddiffyn rhag cael eu ni-

weidio gan y tywydd, fel y croeu sydd am gorph dyn.

Y mae lili yn flodeuyn hardd iawn, pèr-ar-ogrl, a meddyginiaethol. Y mae llawer math o honynt, ac o amrywiol liwiau, sef gwyn, coch, melyn, &c. Linnæus a gyfrifir 9; Miller 13; a Tournefort 40 o rywogaethau o lili. Y mae gwraidd y lili gwyn yn neillduol o dda yn sugaethan (*poultice*) i feddalhau ac addfedu chŵydd; yn bobedig, ac wedi eu pwnio yn gymyagedig ag olew, y maent yn feddyginiaeth ragorol i losg. Nid oes i flodeuyn lili y dyffrynoedd ond un ddalen, a hono ar lun cloch. Yr oeddent mor gyffredin yn ngwlad Judea, fel yr oeddent yn tyfu yn y meusydd, ac yr oeddent yn poethi y ffrw & hwynt, a'r cyffelyb bethau, wedi iddynt wywo. Mat. 6. 28, 30. Mewn rhai gwledydd y maent yn tyfu i bedair troedfedd o uchder.

'Lili y dyffrynoedd.' Can. 2. 1. Crist sydd yn gosod allan, fel y mae yn addas iddo ef, ei ragoriaethau ei hun; fel y mae yn rhagori ar bob peth, felly y mae yn rhagori ar y rhosyn a'r lili, y penaf o'r blodau. Y mae yn hardd, yn ogoneddus, ac yn bër ei aragl, i'r rhai sydd yn ei ainabod; lili yw, a lili y dyffrynoedd hefyd; gwedi darostwng ei hun i'r amgylchiadau iselaf er ein mwyn ni—lili oedd yn y dyffrynoedd: er ei iselder, cadwodd ei burder, ei harddwch, a'i aroglodd pèr; i.e. nid ymddangosodd erioed yn harddach, nac yn fwy gogoneddus, nag yn ei iselder. Lili oedd yn y groth, yn y presob, yn Nazareth dlawd, yn Gethsemane, ar y groes, ac yn y bedd; ni cholodd ei bër-arogrl. Er ei ddyrchafiad goruwch yr holl nefoedd, mae i'w gael yn y dyffrynoedd eto gyda'i bobl wael, yn eu hamgylchiadau profedigaethus yn y byd. Esa. 57. 15. Lili yn mysg drain ydyw yr eglwys yma yn y byd; lili yw, yn tebygu i Grist o ran ei harddwch, ei ffirwythau godidog, a'i harogll pèr; yn ngolwg Crist, y mae yn rhagori cymaint ar bawb eraill ag ydyw y lili yn rhagori ar y drain; yn mysg y drain mae ei thrigfod, ac yn cael amlddolur oddi wrthynt. Ond er mai drain yw yr annuwlion, a hithau yn prerwyllo yn eu mysg, eto lili yw hi; hardd, diniwed, allesol: lili yw hi tuag atynt hwy, ac yn eu mysg, er mai drain ydynt hwy tuag ati hi. Esa. 55. 13. Phil. 2. 15, 16. 1 Pedr. 2. 12. Edr. GWREUS, BRU, BLODAU.

LINDYS, (llin-tys) pryf y dail, pryf cadach-awg, pryf y cawl, pryf y bresych, pryf y gwinwydd, pryf melfedawg. Ffurir y lindys o wyau pileion, neu eilicrau; ac a gyfnewidir yn eu tymhor yn loynau byw. Mae y pileion yn doddi eu hwyau yn y lleoedd mwyaf diogel, ac yn y pethau yr ymbortha y lindys arno; megys dail coed, bresych, &c. Mae y lindys yn neillduol eu hymborthiad, yn ol eu natur a'u rhyw, ac mae y pilai yn ddoeth, yn dewis pethau i ddodi eu hwyau arno, neu ynddo, ag fydd yn ymborth priodol i'r lindys. Mae doethineb y

creaduriaid hyn i'w weled yn rhyfedd. Edr. PRYF. Y mae y lindys wedi bod, ac yn bod, yn un o blâau Duw ar bechaduriaid; yn y lluosogrwydd o honynt, maent yn difa cnwd y ddaear. Salm 78. 46. a 105. 34. Joel 1. 4. a 2. 25. Amos 4. 9. Amledd o flwyr gelyniaethol yn difa ac yn difrodi, a gyffelybir i'r lindys sydd yn aneirif. Jer. 51. 14. Esa. 38. 4.

LINUS, *λίανος*, [*rhwydau*] yr oedd y gwr hwn yn Rhufain pan yr oedd Paul yn garcharor yno yr ail waith. Dywedir ei fod yn esgob Rhufain, a'r cyntaf ar ol Pedr: ond cwbl ansicr ydyw a fu Pedr erioed yn esgob yno, ac mor ansicr yw y dywediad traddodiadol am Linus. 2 Tim. 4. 21. Gwel Macknight's *Preface to 1 Timothy*.

LO-AMMI, *לואמי* [*nid fy mhobl*] mab Hosea. Hoa. 1. 9. Jer. 15. 1. Enw sydd yn dangos hollol wrthodiad Israel fel cenedl gan Dduw, oblegid eu gwrthgiliad oddi wrtho; gadawodd iddynt fel cenedl yn eu gwrthodiad o'i addoliad, ac heb eu hamddiffyn fel cynt yn eu gwlad; ond gadael iddynt gael eu gwasgaru yn mhlith y cenedloedd. Er iddo eu gadael yn eu gwrthgiliad, fel cenedl, eto achubodd nifer mor lluosog a thywod y môr, o bersonau neillduol o honynt. Edr. HOSEA.

LOCUST, *Llad. LOCUSTA; Heb. לךר* oddi-wrth eu lluosogrwydd. *Gr. ακρίς*, am eu bod yn glynu wrth benau coed a llysiau i'w difa. Ednogion mwyaf dinystriol i ffirwythau y ddaear. Mae amryw fath o honynt, rhai yn fwy a rhai yn llai na'u gilydd. Dywed Pliny am locustiaid yn India eu bod yn llathen o hyd.* Maent yn lluosogi yn hynod, ac yn myned allan yn heidiau. Dros bum mis yr haf, maent yn lluosog iawn yn Asia a hefyd yn Affric; ond mewn gwledydd oerion, dystyriwyr eu hwyau gan oerfel y gauaf. Weithiau ehedant yn gwmwl uwch ben gwlad, yn tywyllu llewyrch yr haul, ac yn dychrynu y trigolion yn ddifawr, rhag disgyn o honynt ar y meisydd. Lle disgynont, difaant yn fuan bob peth gwyrdllas. Yr oeddent yn un o blâau yr Aipht, y rhai a gariwyd & gwynt cryf i'r Môr Coch. Exod. 10. 14—19.

Yr oeddent yn lân dan y gyfraith; ac mae hyn yn brawf digon eglur eu bod yn fwytdawg; a'u bod yn ymborth cyffredin yn ngwlad Judea. Hyd heddyw ymborthir arnynt gan lawer o genedloedd yn Asia ac Affric.† Rhyfedda yr Arabiaid gymaint ein bod ni yn bwyta llymeirch (*oysters*) crancod, ceimychiaid, &c. ag y rhyfeddwn ni eu bod hwy yn bwyta lycustiaid. Edr. IOAN FEDYDDIWR.

Cyffelybir byddinoedd yr Assyriaid a'r Babiloniaid i'r locustiaid, o herwydd eu lluosog-

* Pliny, Nat. Hist. Lib. xi. cap. 29.

† Bochart, Vol. III. Shaw's Travels. Rustel's Nat. Hist. of Aleppo. Hasselquist's Travels. Niebuhr's Description of Arabia. Harmer's Obs. Vol. iv. Cyclopaedia.

rwydd, a'r effeithiau dinystriol gyda hwynt ar wledydd Israel a Judah. Eas. 33. 4, 5. Joel ii. Nah. 3. 15, 16, 17.

Dan udganiad y pummed angel, agorwyd y pydew heb waelod, a daeth mŵg allan, a dywylodd yr haul a'r awyr; ac o'r mŵg daeth allan locustiaid ar y ddaear, y rhai a boenasant drigolion y ddaear yn ddirfawr: angel y pydew diwaelod oedd yn frenin arnynt. Dat. 9. 1—11. Mae cyfeiriad amlwg yn y geiriau at Joel ii. Amrywiaeth nid bychan sydd yn marh y beirniaid dygedig am y locustiaid hyn; y mae pawb yn eu golygu yn gyfriniol, ac nid yn golygu y locustiaid naturiol fel y cyfryw. Ond pwy a arwyddoedd trwyddynt, yw yr ymofyniad sydd anhawdd i benderfynu. Rhai a farnant mai angel y pwl diwaelod, eu brein, yw Anghrist, ac mai y mynachod, yr offeiriad cnawdol, a chyfeiliornwyr eglwys Rhufain, a feddylir wrth y locustiaid. Mede, Syr Isaac Newton, Daubuz, Esqob Newton, &c. a farnant mai Mahomet a feddylir wrth y 'seren a syrthiodd o'r nefoedd,' 'angel y pwl diwaelod,' a brein y locustiaid; ac mai wrth y locustiaid y meddylir y Saraceniaid, y rhai a oresgynasant lawer o wledydd, ac a ddygasant ddinystrofnadwy gyda hwynt i bob man y daethant. Y mae llawer o briodoldeb yn ymddangos yn y golygiad hwn, a hanes y Saraceniaid, a'r brophwydoliaeth, yn cyfateb i'w gilydd. Ond pa fodd i briodoli iddynt adn. 4. sydd yn ymddangos i Vitringa yn anhawddra mawr: 'A dywedwyd wrthynt na wnaent ddim niwed i laswellt y ddaear, nac i ddim gwyrddlas, nac i un preff; ond yn unig i'r dynion oedd heb sel Duw yn eu talcenau.' Mae y gwr dysgedig hwn yn gweled mwy cysondeb rhwng hanes y Gothiaid, dan eu blaenor Alaric, a'r darluniad yn y brophwydoliaeth; a'i bod yn fwy priodol iddynt hwy nag i'r Saraceniaid. Am fwy o foddlonrwydd rhaid i mi gyfeirio y darlennydd at yr awdwyr uchod; rhy anhawdd genyf benderfynu am fater mae awdwr mor nodedig am eu dysg, a'u dealltwriaeth, yn methu cydweled.

LOD, לוֹד [ceddiad] meibion Elpaal a adiladasant ddinas o'r enw hwn. 1 Cron. 8. 12.

LO-DEBAR, לוֹדְבָר [y gair iddo ef] trigle Mephiboseth wedi marw ei dad Jonathan. Lle tu hwnt i'r Iorddonen yn-mynydd Gilead. 2 Sam. 9. 4, 5. a 17. 27.

LOG, gwlyb fesur Iuddewig lleiaf; yr oedd yn llai na pheint. Lef. 14. 12. a 12. 25.

LOIS, Λωϊς [gwel] mam Eunice, a'nain Timotheus; gwraig enwog am ei fydd ddiffuant. 2 Tim. 1. 5. Edr. TIMOTHEUS.

LO-RUHAMA, לוֹ-רוּחָמָה [ni chafodd drugaredd] merch Hosea. Hos. 1. 6. Edr. HOSEA.

LOT, לוֹט [cuddidig] mab Haran, a nai Abraham. Rhoddir i ni hanes, 1. Iddo ddyfod gyda'i ewythr o Ur y Caldeaid i Haran, ac

o Haran i wlad Canaan.—2. O herwydd y gynhen rhwng eu bugeliad, ymadawsant a'u gilydd. Rhoddodd Abraham ei ddewisiad i Lot o'r parth o'r wlad a ewylliaai drigo ynddo; 'A Lot a ddewisodd wastadedd yr Iorddonen, ac a drigodd yn ninasoedd y gwastadedd, ac a laestodd hyd Sodom.'—3. Paa orchfygwyd brenin Sodom gan y breninoedd a ddaethant i'w erbyn ef, cymerwyd Lot yn garcharor, wedi trigo yn Sodom yn nghylch wyth mlynedd; pan glywodd Abraham am hyny, arfogodd ei weision, ymlidiodd ar ol y rhai a'i caethgludasant, ac a'i hachubodd.—4. Yn nghylch 16 o flynyddoedd wedi hyny, cafodd waredigaeth hynod paa ddinystriwyd Sodom oblegid pechodau y trigolion.—5. Gwedi ffoi i'r mynydd, syrthiodd i loagach ffaidd gyda'i ddwy ferch, trwy feddwod, a beichiogodd y ddwy ferch o'u tad; egorodd yr hynaf ar Moab, tad y Moabiaid; ac egorodd yr ieuengaf ar Ben-ammi, tad yr Ammoniaid. Gen. xii—xiv, xix.

Am dduwioldeb Lot mae genym dystiolaeth sicr yr apostol Pedr. 2 Pedr 2. 7. Geilw yr apostol ef 'Lot gyflawn.' Yr oedd yn hyabys, diammen, o ymddangosiad Duw i Abraham, ac o ddadguddigaethau Duw i Abraham mewn perthynas i'r had addawedig. Cafodd y faint o gymdeithasu flynyddoedd ag Abraham, a chydaddoli ag ef; ac mae Abraham yn ymddangos yn dirion ac yn hoff o hono.

Gwedi myned yn drigiannydd yn Sodom, cafodd ei gadw yn hynod yn nghanol y ddinas lygredig hono yn bur ac yn ddilwgr; 'Yr oedd mewn gofid trwy anniwair ymarweddiad yr anniweiriaid—yr ydoedd yn poeni ei enaid cyflawn, trwy eu hanghyfreithlon weithredoedd hwynt.' Yr oedd yr agwedd hon ar ei ysbryd yn brawf o'i neillduol dduwioldeb a'i sancteiddrwydd. Nid oes dim ond sancteiddrwydd yn wirioneddol yn ffeiddio pechod, ac yn e gofidio o'i blegid yn mhawb. Gwaredigaeth ryfedd a gafodd rhag ei ddystrywio yn ninystr yr anniweiriaid; ond gwaredigaeth fwy oedd cael ei gadw heb ei lygru trwy eu llwgr hwynt. Y mae lle i ofni iddo gael ei dueddu i wneuthur dewisiad o drigo yn eu plith o gan ddybenion, ac iddo edrych gormod ar hyfrydwch y fan, heb ystyried yn addas lwgr y trigolion; 'Lot a gyfododd ei olwg, ac a welodd holl wastadedd yr Iorddonen, mai dyfradwy ydoedd oll.' Hwyrach i'r cnawd yn hyn chwennych yn erbyn yr ysbryd, a'i ddwyn yn ormodol gydag ef; eto, er hyny, ni adawodd yr Arglwydd mo hono i'w lygru ganddynt, ond cadwodd oruchwyliaethau byw ar ei ysbryd. Os y cyfryw hudoliaeth fydol a'i denodd i luestu hyd Sodom, mae ei gerydd yn amlwg i'w welled, er rhybydd i bawb ar ei ol. Bu gorffod arno ddianc am ei einioes oddi yno, a gadael y cwbl a feddai ar ei ol, heb obaith byth eu hail feddiannu. Nid oedd hyn ond cerydd bychan mewn cydmariaeth i Ddau ei adael i'w chwantau, i'w lygru a'i ddinystrio gyda

hwynt. Y mae yr hanes sanctaidd yn ei adael dan gwmwl du, sydd yn dangos pa beth yw dyn ar y goreu. Y peth goreu a wnawn yw cymeryd rhybydd, a wylu uwch ei ben.

'Cofiwch wraig Lot.' Luc 17. 32. Pwy oedd y wraig hon nid yw hysbys. Y Doctoriaid Iuddewig, y rhai na fynent fod dim yn an-hysbys iddynt, a ddywedent mai un o'r Sodomaiaid oedd, ac mai ei henw oedd *עריית* *Adith*, sef *tyst*; am ei bod yn dystiolaeth trwy yr holl oesoedd o wendid dynol, a thoster dwyfol yn cospi pechod. Dywedent fod i Lot bedair o ferched; dwy wedi priodi, a dwy heb briodi. Y rhai cyntaf, yn nghyda'u gwyr a ymdrosiant yn Sodom ac a ddinystriwyd; y lleill a ffoisiant gyda'u tad: ond ni sonir yn y Beibl ond am ddwy ferch. Gen. 19. 15.

Parodd yr angel i Lot a'i denlu ddianc am eu hainioes: wedi ymafnyd yn ei law ef, ac yn yn llaw ei wraig, ac yn llaw ei ddyw ferch, dywedodd, 'Nac edrych ar dy ol, ac na saf yn yr holl wastadedd'—hithau, yn groes i'r gorchymyn tirion hwn, 'a edrychodd drach ei chefn o'i du ol ef, a hi a aeth yn golofn halen.' Yn lle ffoi gyda'r brys mwya, a rhyfeddu ffaf Duw tuag atynt yn dyfod i'w gwaredu, mae yn amlwg ei bod yn anfoddlon i adael y lle. Yr oedd yn gohirio, ac yn oedi ar ol Lot: a hwyrach iddi droi i ddychwelyd yn ei hol. Yr oedd gyda hi hen gyfeillion a pherthynsau, a llawer o feddiannau yn Sodom; nid hawdd oedd gadael y cwbl ar unwaith, yn enwedig os oedd yn anghredu yr angel. Anghrediniaeth—annufdod—anniolchgarwch am ei gwaredigaeth ryfedd—ac ysbryd y byd, ydynt bechodau tra amlwg yn ei hymddygiad. Yn ddiodeo tarawyd hi â barn Duw, 'a hi a aeth yn golofn halen,' caled, fel craig, nad effeithia y gwres na'r gwlaw ddim arni mwy na rhyw faen arall, yn ymddangosiad amlwg o anfoddlonrwydd Duw yn erbyn pechod. Dywed Josephus iddo ef ei gweled; ac yr oedd ef yn byw ar ol amser ein Hiachawdwr. Dywed Irenaeus a Tertulian ei bod yn sefyll yn nghylch A. D. 200. Eraill yn ddiweddarach, a ddywedant iddynt ei gweled, os gellir coelio tystiolaethau anghytun.

LOTAN, mab Seir. Gen. 36. 20.

LUC, *Λουκος* [*goleu*, o'r *Llad. Lux, goleumi*] am yr efengylwr hwn, nid wyf yn cael nemawr, neu ddim hanes a ellir ar sail ddigonol ei gredu, ond a ellir gasglu o'i hanesion ei hun, ac epistolau Paul. Dywedir mai priodwr o Antioch ydoedd, ac mai meddyg oedd wrth ei alwedigaeth, ac iddo gael ei alw i'r ffydd trwy weinidogaeth Paul. Os yr un yw a Lucius, un o'r rhai a eilw Paul ei geraint (Rhuf. 16. 21.) yna Iuddew oedd o genedl; ac mae y rhan fywyf yn barnu mai yr un oedd a 'Luc y physygwr anwyl.' Col. 4. 14. Yr oedd yn gydymaith ffyddlon i'r apostol Paul yn amryw o'i deithiau. Act. xvi. Col. 4. 14. Phil. 23. Diammou ei fod yn gydymaith iddo y ddwy flynedd y bu

yn gorcharor yn Jerusalem a Cesarea, ac yn ei daith beryglus i Rufain, ac iddo aros gydag ef nes ei ryddhau. Yr oedd gydag ef hefyd yn ffyddlon, pan oedd eraill wedi ei adael. yr ail waith y bu yn gorcharor yn Rhufain. 2 Tim. 4. 11. Nid oes dim dadl wedi bod gan neb yn un oes, nad efe yw yr awdwr a ysgrifennodd yr Efengyl sydd dan ei enw, a Gweithredoedd yr Apostolion. Edr. ACTAU.

Y mae yn eglur, oddiwrth ei ragymadrodd i'r Efengyl, nad oedd yn golygu ei hun yn apostol, ac nad oedd yn dyst o'r hyn y mae yn rhoddi hanes am danynt; ond iddo dderbyn yr hanes gan yr apostolion craill, 'y rhai oeddynt o'r dechreuad yn gweled, ac yn weinidogion y gair'—er bod rhai o'r hynafiaid wedi haeru ei fod yn un o'r deg dysgybl a thriugain, yn groes i'w dystiolaeth ei hun.

Am yr amser pa bryd, ac yn mha le y cyhoeddodd ei Efengyl, nid oes dim hysbysarwydd digonol. Er bod llawer o ddull ymadroddi Hebraidd ganddo, fel yr efengylwyr eraill, eto bernir ei iaith yn Roeg mwy pur na'r lleill, a chyfansoddiad ei hanes yn fwy celfyddgar. Y mae yr Ysbryd Glan wedi amrywio doniau ei weision yn rhyfedd, i ateb dybenion mawrion; ond am fod yn gwbl rydd oddiwrth y dull Hebraidd o ymadroddi, nid yw hyn yn ymddangos i mi yn bosibl, oddiwrth natur y pethau mae yr efengylwyr yn ysgrifenu am danynt. Y mae iaith pob un yn gyfryw ag oedd yr Ysbryd Glan yn gweled yn fwyaf addas.

Coffeir gan Luc am amrywiol o bethau nad ydynt yn yr Efengylau eraill—megys am amgylchiadau genediggaeth Ioan Fedyddwyr, a llawer o bethau perthynol i onedigaeth Crist; sef yr achlysur o fod Joseph y pryd hwnw yn Bethlehem; gweledigaeth y bugeiliaid; tystiolaeth Simeon ac Anna am dano; Crist yn ymresymu â'r Doctoriaid yn y deml; ei oedran pan ddechreuodd weinidogaethu yn gyhoeddus, a'r amser yn ol blwyddyn teyrnasiad yr Ymerawdwr Rhufeinaid. Rhydd hefyd hanes am lawer o wyrthiau, nad ydynt wedi eu coffau gan y lleill; megys troedigaeth Zaccheus y publican; iachad y wraig oedd wedi ei rhwymo gan Satan ddeunaw mlynedd; a'r gwr a'r dyferlif arno; glanhau y deg gwahangleifion; ei wrthodiad gan y Samaraiad, a'r cerydd a gafodd y dysgyblion ganddo, am chwennych dial ar yr achos; a'i ymddyddan nawsaidd â'r ddau ddysgybl wrth fyned tuag Emmaus. Y mae amryw o ddammegion Crist yn cael eu hadrodd ganddo, nad ydynt yn y lleill; megys am y Samaritan—Lazarus a'r gwr goludog—y ddau ddyledwr i'r un ochwynwr—y weddw daer—y Pharisead a'r Publican—y mab afradlon—y ffigysbren ddiffwyth, &c. Am y rhan ddiweddar o'i fywyd a'i farwolaeth, nid oes dim hanes.

LUCIFFER, *Llad. Lucifer*. Yn seryddiaethol, arwydda y seren foreu; y planed *Ve-*

nus pan y byddo yn woledig yn y boren cyn codiad haul; y fwyaf llewyrchus o'r planedau.

'Pa fodd y syrthiaist o'r nefoedd, Lucifer, mab y wawr-ddydd!' Esa. 14. 12. Arwydda y gair *Heb.* חֵלֶל *pelydru yn oleu, dysgleirio.* חֵלֶל בֶּן סוּרַר *dysgleirdeb mab y wawr*, a arwydda'nt yr un peth a'r 'seren foren eglur,' Dat. 22. 16. a briodolir i fater arall. Nebuchodonosor berenin Babilon, y dysgleiriaf o freinoedd y ddaear, a feddylir wrth y geiriau yn Esaiah, yn ol meddwl cyffredinol y beirniaid. Er gwyched a dysgleiried oedd mewn cyfoeth a mawredd daearol, syrthiodd o'i nefoedd trwy farn Duw arno. Cyffelybir yn aml gan y prophwydi, bendefigion, gwyr mawrion, breinoedd, &c. i sêr, haul, lleuad;—a'u darostyngiad a ddarlunir wrth sêr yn syrthio, yn peidio rhoddi eu llewyrch, &c. Esa. 13. 10. Dat. 6. 13. a 8. 10. a 9. 1. Oddiwrth gan olygiad ar y geiriau hyn, gelwir Satan Lucifer.

LUCIUS, Λουκιος [*goleuni*, o'r *Llad.* Lux]

1. Lucius o Cyrene, prophwyd, neu athraw yn yr eglwys yn Antiochia. Act. 13. 1.—2. Un o'r rhai a eilw Paul ei geraint, am eu bod yn Iuddewon, tebygol. Rhuf. 16. 21. Mae rhai yn barnu mai yr un yw a'r efengylwr Luc, a bod Paul yn ei alw Lucius, yn ol y dull Rhufeinaidd, fel y geilw Silas *Silvanus*. Gwel Macknight.

LUD, לֹד [*ceddiad*] pedwerydd mab Sem. Gen. 10. 22. Cyfanneddodd ei hiliogaeth, yn ol y farn gyffredin, Lydia, ac Asia Leiaf.

LUDIM, hiliogaeth LUD, mab Misraim, ac ŵyr Cam. Gen. 10. 13. Preswylasant yn Lydia ac Affric. Cofëir am y Ludiadaid a'r Ethiopiaid gyda'u gilydd. Jer. 46. 9. Esa. 66. 19. Ezec. 27. 10. a 30. 5.

LUHITH, enw dinas neu le yn ngwlad Moab. —'Mewn wylofain y dringant hyd allt (neu riw) Luhith.' Esa. 15. 5. Jer. 48. 5.

LUZ, לֹז [*neillduad*] 1. Dinas a alwyd gan Jacob Bethel. —2. Dinas yr Hethiaid. Gen. 28. 19. Barn. 1. 23, 26.

LYBIA, gwlad eang o du y gorllewin i'r Aipt. Edr. LEHABIM. Yr oedd Iuddewon o Lybia yn Jerusalem ar y Pentecost, yn mhliith y rhai a argyhoeddwyd dan tregeth Pedr; ac a ddygasant Gristionogrwydd gyda hwynt i'r wlad hono, lle y blagurodd dros rai oesoedd. Dros 2000 o flynyddoedd y mae y wlad hon wedi bod yn ddarostyngedig i'r Groegiaid, y Rhufeiniaid, y Saraceniaid, a'r Tyrciaid, olynol, ac wedi eu gorthrymu yn dost. Dros 1200 o flynyddoedd, a aethant heibio, nid oes dim hanes am Gristionogrwydd yn.

LYCAONIA, Λυκαονια talaeth yn Asia Leiaf. Dinasoedd yn y wlad hon oedd Lystria, Derbe, ac Iconium. Planwyd eglwysi Cristionogol ynddi yn foreu gan Paul a Barnabas; ond dinystriwyd gweddill Cristionogrwydd yno,

pan oresgynodd y Saraceniaid y wlad. Iaith y Lycaoniaid oedd dafodiaith Groeg, cymyagedig & Syriaeg, yn ol barn Paul Ernest Jablonski, Grotius, Calmet, &c. Act. 14. 6—11.

LYCIA, Λυκια, talaeth yn Asia Leiaf, yn cynnwys 23 o ddinasoedd; y penaf o ba rai oedd Telmessus, Patara, Myra, Olympus, a Pharellis. Act. 27. 5.

LYDA Λυδα, yr un a Lod, a adeiladwyd gan Samed mab Elpaal; ac yr oedd yn sefyll 14 o filltiroedd gogledd-ddwyreiniol o Joppa. 32 i'r gorllewin o Jerusalem. Yr oedd yn perthyn i'r Ephraimiaid; ond wedi y caethiwed y Benjaminiaid a drigasant ynddi. Yma yr iachaoedd Pedr Eneas o'r parlys. Edr. Eneas. 1 Cron. 8. 12. Neh. 11. 35. Act. 9. 35. Bu ynddi eglwys Gristionogol, nes i'r Saraceniaid, gwialen Duw ar y gwledydd dwyreiniol, ddystrywio y cwbl. Bu ynddi athrofa enwog gan yr Iuddewon, yn yr hon y dygwyd i fynu lawer o ddoctoriaid enwog yn eu plith. Yn mhliith eraill, yno y bu Akib, Gamaliel, Jaspho, Trypho, &c. yn enwog.

LYDIA, Λυδια, gwraig enedigol o Thyatira, ond oedd yn gwerthu y llw porphor, neu sidan wedi ei liwio yn borphor, yn Philippi, yn Macedonia; 'yr oedd yn addoli Duw;' sef yn broselyt i'r grefydd Iuddewig; ac fel Cornelius, yn addoli Duw yn ol y grefydd hono; ond heb adnabod Iesu o Nazareth, fel y gwir Fessiah. Wrth wrando ar Paul, agorodd Duw ei chalon i ddal ar y pethau a lefarid ganddo; a chafodd hi a'i thau eu bedyddio ganddo. Ar ei dymuniad, Paul a lettyodd yn ei thŷ. Act. 16. 14, 15, 40. Edr. LUD.

LYGUR, Gr. λυγυριο; *Llad.* LAGURIOS; *Saes.* LIGURE. Maen gwerthfawr, a'r cyntaf yn y drydedd res yn nwyfrozeg yr arch-odeiriad. Theophrastus a Pliny a ddeagrifiant y lygur fel maen tebyg i'r carbuncl, yn ddysglaer, ac yn gwreichioni yn goch danllyd. Dywed Calmet, a Chambers ar ei ol, fod enw *Duw* (*the name of God*), tebygol, yn lle (*Gad*) wedi ei naddu arni; dywed Brown fod enw Gad arni; ond yn ol Maimonides, *Jerusalem Targum*, a'r *Chaldee Paraphrast*, enw Dan oedd arni. Exod. 28. 19. a 39. 12.

LYSANIAS, Λυσανιας, tetrarch Abilene, pan ddechrenodd Ioan Fedyddiwr ei weinidogaeth gyhoeddus. Luc 3. 1.

LYSARD, *Saes.* LIZARD, CHAMELION; maddfall, budrychwil, budr-chwilen, ethrychwil, creadur tebyg i'r genau goeg.—'A'r Lysard.' Lev. 11. 30. *Heb.* כִּרְיָ *cryf, egni*. Y mae y rhyw hyn o greaduriaid yn bur adnabyddus yn ngwledydd y dwyrain, ac a elwir gan yr Arabiaid *Alwarlo*; y maen yn nodedig am eu begni grymus i ddinystrio seirph a *dhabau* (rhyw arall.) Gwel Bochart, Vol. ii. Dr. Shaw's *Travels*. Yr oeddent yn arian dan y gyfraith.

LYSTRA, Λυστρα, [*dattod*] dinas yn Lyc-

onia, lle genedigol Timotheus. Bu Paul a Barnabas yma yn pregethu, a chynnygiwyd addoliad iddynt gan y Paganiaid tywyll. Act. 14. 6—18. a 16. 1.

LL.

LLABUDDIO, (llab) baeddu & meini. Yr oedd llabuddio vn gospedigaeth gyffreninol yn mhllith yr Iuddewon; ac ar bob achos, meddant, na byddai y gospedigaeth yn cael ei henwi. Lef. 20. 2. a 24. 16. Jos. 7. 25. Mat. 21. 35. a 23. 37. Ioan 8. 5. a 10. 32. a 11. 8. Act. 7. 58.

LLADIN, *Latina lingua*. Yr iaith Lladin oedd iaith yr hen Rufiniaid, a arferid gyntaf yn Latium, o ba le y cafodd ar enw Lladin, ac wedi hyny yn Rhufain. Nid gwreiddiol mo honi, ond cymysgedd o iaith y Groegiaid, yr Etrusci, a'r Osci, hen drigolion Italia. Mae yn iaith helaeth, gref, nerthol; yn dra-addas i dymher a chynocddfan yr hen Rufiniaid. Nid ydyw yn bresennol yn arferedig, ond gan y dysgedigion, a chan Eglwys Rhufain yn ei gwasanaeth. Cymysgedd llygredig o honi yw y rhan fwyaf o ieithoedd Ewrop.

[*Ychwanegiad*. Dosparthir ieithoedd Ewrop i bedair cangen, sef, 1. *Y Teutonaeg*, yn cynnwys yr Allmaenaeg a'i phriod-ieithoedd. —2. *Y Celtaeg*, yn cynnwys y Gymraeg a'i chworiydd. —3. *Y Sclawonaeg*, yn cynnwys y Rwssiaeg a'i pherthynasau. —4. *Y Geog-Lladinaeg*, yn cynnwys Groeg a Lladin, a'u cangenau dibynol. Ymddengys mai yr Italaeg, y Ffrancaeg, yr Hispaenaeg, y Portngesaeg, a'r Rhetiaeg, yw yr unig rai a darddant o'r Lladin, ac mai cangenau gwahanol ac annibynol yw y tair eraill a nodwyd uchod, er fod cymysgedd o eiriau Lladin i'w ganfod yn rhai o'u tafodieithoedd tarddiadol.]

LLADMERYDD—IAETH, (llad-merydd) dehonglwr, dyddiwr, cyfryngwr, cyflafareddwr. Edr. ANGEL.—'Ac y arall ladmeriethl tavoden.' 1 Cor. 12. 10. 'A ydyw pawp yn medry latimeru?' Adn. 30. 'Na does vn proffedoliaeth yn yr scrythyr ac iddi ladmeriaeth neilltuol.' 2 Petr. 1. 20. W. S.

LLADRAD—RON—TA, [*llad-rhad*, q. d. *donum quod gratis venit*. Dr. D.] anrhaith, yspail, dwyn oddiar, cymeryd eiddo eraill oddi arnynt; yspeilwyr, anrheithwyr. Yn ol cyfraith Moses, yr oedd yn gyfreithlon lladd lleidr, os ceid ef yn tori tŷ yn y nos; am y gellid meddwl ei fod yn bwriadu lladd, yn gystal a lladrata: 'Ond os bydd yr haul wedi codi arno, coller gwaed am dano,' am fod ffordd arall i'w ddiogelu ef a'r eiddo, heblaw ei ladd. Exod. 22. 3. Yr oedd y lleidr, os ceid yn ei law ef ladrad yn fyw, o eidion, neu asyn, neu ddafad, i dalu yn ddwbl. Os lladratai un ŷch, neu ddafad, a'i ladd, neu ei werthu, yr oedd i dalu

pum ŷch am ŷch, a phedair dafad am ddafad; oed os cyfaddefai ei fai, ac adferyd yr eiddo yn ol, yr oedd i chwaneu, yn unig, y bumed ran ato.—'Am iddo bechu, a bod yn euog.' Lef. 6. 4, 5. Gellir cyfieithu y geiriau, a *chfyaddef ei fod yn euog*; yr hyn a orchymynir yn Num. 5. 7. Oni fyddai dim ganddo, yr oedd i gael ei werthu am ei ladrad. Os lladratai un ddyn, yn enwedig os byddai yn un o feibion Isael, a'i werthu yn gaethwas, yr oedd y lleidr i gael ei roddi i farwolaeth. Exod. 21. 16. a 22. 2, 3. Dent. 24. 7. Diar. 6. 30. Hawdd i hawb ystyriol ganfod uniondeb y cyfreithiau hyn, ac mor fanwl yr oedd yr Arglywydd yn cyfartalu y gosp i'r trosedd yn ei holl amgychiadau. Nid oes dim cyfartaledd rhwng meddiannau a bywyd dyn; am hyny nid oedd neb i gael ei roddi i farwolaeth am ladrad.

Y mae lladrad yn drosedd o'r wythfed gorchymyn. Yn y gorchymyn hwn y mae yr Arglywydd, meddiannydd pob peth, yn gorchymyn boddlonrwydd i'r hyn sydd genym, a chywirdeb ac onestrwydd tuag at feddiannau ein gilydd. Y mae hawl neillidol gan bob un i'r meddiannau a roddodd Duw iddo; y mae gan Dduw hawl i gyfranu i bob un yn ei ewyllys ei hun; y mae pob un yn atebol i Dduw am yr hyn sydd ganddo, ac a ddylai ddefnyddio y cwbl yn ol ei ewyllys, i'w ogionant. Y mae y gorchymyn hwn yn gwahardd ariangarwch, cybydd-dod, gwastraff, a phob anfoddlonrwydd ac anghyfiawnder. Lladrad ydyw pob peth a feddiannom mewn dull anghyfreithlon, ac anghyfiawn—megys, trwy hoced, twyll, canf-fesur, wrth brynu a gwerthu, a phob peth sydd mewn un gradd yn tueddu i niweidio ein cyuwydog yn ei feddiannau bydol. Lladrad yw pob gorthrymder a thrais mewn cyflogau trwy ocræeth, neu mewn frethi, neu adrethi; pob peth a elwo dyn mewn ffordd anghyfreithlon, megys trwy yspeilio y llywodraeth o drethi; trwy fasnachu mewn eiddo anghyfreithon; trwy chwareu damwain, cynghwystlô, &c. trwy ddenu gweinidogion, neu fasnachwyr oddiar eraill, a dwyn eu masnach, neu eu tiroedd oddi arnynt er eu niwed. Mae y gorchymyn hefyd yn cyrhaedd at y chwant, a'r bwriad pechadurus yn y galon, ac yn gwahardd pob dymuniad ac ysgogiad yn y meddwl, croes i garu llwyddiant ein cymydog yn ei feddiannau bydol. Wrth edrych ar ddull y byd, yn wyneb y gorchymyn hwn, hawdd canfod anghyfarebolrwydd mawr iawn. Braidd gellir barnu, wrth holl ymdriniaethau plant dynion a'u gilydd, eu bod yn gwybod fod y fath orchymyn wedi ei roddi gan Dduw. Y mae yr efengyl, lle y mae yn cael ei derbyn a'i gwir gredu, yn 'dysgu dynion i wadu annuwioldeb a chwantau bydol, a byw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol yn y byd sydd yr awr hon.' Tit. 2. 11, 12. 2 Cor. 6. 10.

Yr oedd croeshoelio Crist gyda lladron yn

chwanegu at ei ddarostyngiad a'i waradwydd. 'Cyfrifwyd ef gyda'r trosedd wyr.' Cyfrifwyd ef yn bechadur, a chyfrifwyd ef gyda'r trosedd-wyr, fel un annheilwng o gymdeithion gwell; a chroesoeliwyd ef yn y canol rhwng dau leidr, fel pe buasai y gwaethaf o honynt.* Ond fel y gallai ddangos, yn yr oesoedd a ddeuai, rargorol ond ei ras, achubodd un o honynt yn rhad, ac yn effeithiol, ac a'i dygodd o'r croesbren yn fuddugoliaethus i baradwys! Esa. 53. 12.

Geilw yr Arglwydd gan-athrawon a chyfeillionwyr yn 'lladron ac yspeilwyr.' Ioan 10. 8, 9, 10. Y maent yn yspeilio Dnw o'i ogoniant; yn yspeilio eneidian o ymgeledd yr efigyl; ac hefyd o'u meddiannau, trwy fyw yn foethus, ac yn segurllid arnynt, heb wneuthur dim llesad, ond y mawr niwed iddynt. Maent yn lladron o'r fath waethaf; y maent nid yn unig yn lladrata, ond yn lladd, ac yn dystrywio hefyd; a hyny, nid y corph yn unig, ond yr enaid anfarwol, a'u cyfeillionadan.

Dyweddod yr Arglwydd Iesu, fod yr Iudewon yn gwneuthur y deml 'yn ogof lladron,' trwy eu bod yn anonest ac yn anghyfiawn yn eu masnach, ac yn sychedu am elw anghyfreithlon. Mat. 21. 13.

Gwneuthur peth yn lladradaidd ydyw ei wneuthur yn ddirgel, fel y gwnai lleidr. Gen. 31. 20. Job 27. 20.

LLADD-FA-EDIG-ION, (lly-add) dieneidid, llofruddid, dienyddu, llofruddiaeth; tori, tori i lawr, megys lladd gwair, lladd mawr; lladd & llif, neu lifio, (1 Bren. 7. 9.) sef tori i lawr & llif; lladd tân, sef taro tân; lladd pen, sef dibennu, neu dorffynwyl; lladd dyeithr, sef cymeryd arno fod yn ddyeithr; lladd gwaed, sef gollwng gwaed.

Mis Ionawr na ladd waed. *Moddygon Myddfa.*

Oddiwrth *ysladd*, tebygol, mae y gair Saeson-aeg *slay*, yn dyfod.

Orefydd a ladd y drwg, nid yw moes ond ei guddio. *Diar*

Y mae lladd dyn yn anghyfreithlon yn drosedd o'r chweched gorchymyn. Y mae Dnw yn y gorchymyn hwnw yn peri cariad gwirioneddol ynom at bersonau ein gilydd; ac yn gwhardd pob peth sydd yn groes i'r cariad hwnw, ar feddwl, gair, a gweithied. Y mae pob peth ynom, sydd yn groes i gariad, yn wreiddyn llofruddiaeth, ac yn tneddu at hyny, ac a esgor ar y pechod hwnw oni attal Dnw ef. Y mae yn gyfreithlon lladd mewn rhyfel, os bydd y rhyfel yn gyfreithlon ac yn gyfiawn; ac onide, y mae pob un a gollo ei fywyd mewn

* 'Arweiniwyd gydag ef hefyd ddau ddrwg-welthredwyr eraill, i'w rhoi i'w marwolaeth.' Luc 23. 32. Mae y cyfeithied hwn yn gwneuthur yr Arglwydd Iesu yn ddrwg-welthredwr. Peth rhyfedd na buasai y cyfeithwyr yn dilyn yma gyfeithied rhagorol y Dr. M. sydd fel y canlyn:—'Ac fe a ddygwyd dau eraill, y rhai (oeddent) ddrwg-welthredwyr, i'w rhoddi i'w marwolaeth gydag ef.' Mae y cyfeithied Saesonag yn enog o'r un bal, ond mewn rhai argraffadau y mae wedi ei gyfnewid yn dra addas, fel y canlyn:—'And there were also two others, malefactors;' yn lle, 'two other malefactors.'

rhyfel anghyfreithlon, yn llofruddiaeth. Mae yn gyfreithlon lladd hefyd mewn hunan-amddiffyniad o'n bywydan ein-hunain. Ac y mae yn gyfreithlon, ac yn ddyledus rhoddi i farwolaeth, yn ol barn gyfiawn, wedi chwilio yr achos yn dda, am drosedd fyddo yn *haeddu* marwolaeth; megys cabledd, godineb, llofruddiaeth: ond ni ddylid barnu neb i farwolaeth, oni bydd y bai yn gyfiawn yn haeddu hyny. Edr. LLADRAD.

Mae yr Arglwydd wedi dangos ei anfoddlonrwydd a'i ddigofaint yn fawr yn erbyn y pechod o llofruddiaeth gwirfoddol a bwriadol. Cain, y llofrudd cyntaf, a nodwyd ag arwyddion neillduol o ddigofaint Dnw dros ei holl fywyd. Yr oedd yn ofynol i'r swyddogion roddi y cyfryw i farwolaeth gospedigaethol yn ddarbod: nid oedd un iawn i'gael ei gymeryd am ei fywyd: ond yr oedd yn rhaid bod dau dyst yn erbyn y llofrudd. 'Un tyst ni chaiff dystiolaethu yn erbyn dyn, i beri iddo farw.' Num. 35. 27—31. Gen. 4. 15. a 9. 6. Salm 51. 16. Exod. 21. 22—26. Ond os byddai un ladd y llall yn ddisymwth, heb alanastra, ac heb gynllwyn yn erbyn bywyd ei gymydog, yr oedd diogelwch wedi ei drefnu iddo yn un o'r dinasoedd noddfa. Edr. NODDFA. Yr oedd yr henuriaid, a barnwyr y ddinas nesaf at y marw, i ymddiheuro oddiwrth llofruddiaeth, heb wybod pwy a'i gwnaeth, trwy gymeryd aner ni weithiwyd & hi, a'i dwyn i ddyffryn garw, a'i thorffynwyl yn gae, a golchi on dwylaw uwch ben yr aner, a dywedyd, 'Ni thywalltodd ein dwylaw ni y gwaed hwn, ac nis gwelodd ein llygaid. Trugarha wrth dy bobl Israel, y rhai a waredaist, O Arglwydd, ac na ddyro waed gwirion yn erbyn dy bobl Israel: a maddenir y gwaed iddynt hwy.' Dent. 21. 1—8. Yr oedd y ddefod hon yn dangos echrystlonrwydd y pechod yn ngolwg Dnw, a'r modd y dylem ei ffeiddio, a dychrynu rhag dialedd Dnw o'i blegid.

LLAES-U, (lly-aes) hir, llac; hir hyd y fferau a'r sodlau; rhydd; ymollwng, methu, diffrwytho, pallu, lliprynu. Llaesu dwylaw, yw ymollwng, gwanhau, digaloni. Llaesu bâr, yw tollaw bâr, neu dad-ddigio.—'Llaesodd y dydd.' Barn. 19. 9. *רפף הירך ymollyngodd y dydd*, i roddi lle i'r hwyr. *ἠδὲντες εἰς τὴν σκοτεινὴν, gwanhaodd y dydd i'r hwyr.* LXX. Remisit. Mont. a roddodd le i'r hwyr.

'Gwedi ymwiago & gwisg laes hyd ei draed.' Dat. 1. 13. *Gr. ἰσθησας.* Yr un gair ag a arferir gan y LXX. am fantell yr ephod, yn Exod. 28. 4. Josephus, *lib. iii. cap. 7, 8, 4.* Arwisg ydoedd yn cyrhaedd hyd at y traed. Desgrifiad cyfriniol yw o'r Arglwydd, tebyg i'r hwn a geir yn Ezec. 1. 27. a Dan. 7. 9, 10. a 10. 5.

'Ac ni ollyngant eu gwallt yn llaes.' Ezec. 44. 20. Nid oes iddynt eillio eu penau, na gollwng eu gwallt y llaes, ond talgrynu eu penau. Tebygol fod y geirian yn cyfeirio at ryw

ddedodau coel-grefyddol, arferedig gan y cenedloedd yn eu haddoliadau eilun-addolgar. Yr oedd yr offeiriad, yn mhob peth, i ymddangos yn sylw, ac yn weddaidd, ac nid yn ferchedaidd, yn fasw, ac yn goel-grefyddol. Lef. 21. 5. Deut. 14. 1. Num. 6. 6. Edr. GWALLT, Gwisgo.

LLAETH, (lly-aeth) *Heb.* לָלֵא *Gr.* γαλα; *Llad.* LAC: blith. Er gwahaniaethu, arferir laeth llefrith—laeth enwyn, neu enwyn—laeth crych—laeth cadw—laeth sur—laeth brith—laeth mysg—laeth tor.

Llaeth ac yd, gorsuon byd. *Diar.*

Sudd, neu nodd gwyn yw laeth, a drefnir gan y Creawdwr yn mronau gwragedd, ac yn mhiod anifeiliaid, er rhoddi magwraeth i'w rhai bychain. Yn ol barn y naturiaethwyr diweddaraf, furrir y laeth, nid o'r gwaed, ond o'r caul pur (*chyle*) yr hwn a ddygir trwy rydweliu i'r bronau, ac a hidlir trwy y cylch-chwyrnau hyn, heb oddef nemawr o gyfnwidiad. Mae y laeth yn cynnwys tri pheth gwahanol, sef yr ymenyn, y caws, a'r maidd. Y rhan ymenydaidd o hono yw yr hufen, a'r sudd olewaid, yn nosio ar y wyneb; y rhan gawsaidd sydd frasach, ac sydd yn ceulo i'w wneyd yn gaws; y rhan arall sydd ddyfr-nawsaidd, ac sydd yn gwasanaethu fel cludiedydd i'r ddau eraill.—Ceir laeth yn mronau gwraig wedi yn nghylch pedwar mis o feichiogiad.

Y mae holl drefniad y laeth yn y creaduriaid yn dra rhyfedd. Yn gyntaf, y mae rhinwedd magwriaethol y gwlybwr yn beth rhyfedd; yn annhebyg yn hyn i bob nodd arall yn y corph; ac yn annynwaredol eto gan neb; ni fedrodd neb, trwy unrhyw ddyfais o gogyniaeth, neu fferylliaeth, wneuthur laeth o laswellt. Yn ail, cawn y llestr i'w dderbyn a'i gadw; ac yn drydydd, y rhydweli i'w arloesi; ac yn bedwerydd, cyfeiriad y laeth i'r llestr, yn yr amser neillduol y mae tebygolrwydd y bydd angen am dano. Y mae y peth diweddaraf yn neillduol i sylwi arno, gan fod y fam yn gofyn mwy cynnalïaeth, fel y mae ei beichiogrwydd yn cynnyddu; annhebyg iawn, yn ol pob rheswm, y buasai gormodedd ynddi i lenwi y llestr laeth. Rhyfeddod parhaus yw yr holl drefn, ac yn dangos bwriad blaenorol, a gweithrediad dwyfol, yn y cwbl. Yn yr amser mwyaf annhebyg o ran y fam, y mae helaethrwydd yn cael ei barotoi i fagwraeth y plentyn.

Y mae y laeth yn cyfranogi o natur yr hyn y mae y fam yn ymborthi arno, o ran ei liw, ei archwaeth, a'i effeithiau. Y mae effeithiau cathedigol a brwysgol rhai pethau yn cael eu rhoddi gyda'r laeth o'r fam i'r plentyn: a'u hyn, y mae yn ddyledus ar bob mammaeth fod yn ofalus, ac yn ddichlynaidd, o ran iechyd y plentyn, am gyfranogi o fwyd a diod a fyddo yn iachus, ac yn faethlon. Laeth wedi Wygru yn y cylla sydd yn peri bron bob anhwyf ar blant. Meddyginiaeth ragorol rhagddo, medd

Celsus a Dohel, yw rhoddi iddynt ychydig ddwfr a halen, i beri iddynt gyfogi.

Byw yn gymedrol, ac ar fwydd cyffredin, iachus, a pheidio eistedd gormod, na rhoddi lle i nwydau cynhyrfus, pechadurus, yw y ffordd oreu i gael laeth iachus. Dylid ymgadw oddi wrth bob peth anhawdd i'r cylla ei dreulio; megys cig hallt, pob peth sur, a gwyntog; canys er, hwyrech na effeithia lawer ar y fam, y mae'n sicr o fagu afiechyd yn y plentyn. Dyfroedd poethion, gwin, &c. sydd niweidiol, ac yn peri llawer o afiechyd; megys dirdyniad yn y corph (*convulsions*) ac amryw glefydau eraill.

Y mae laeth yn lluniaeth maethlon, wedi ei barotoi eisoes yn fagwraeth i'r corph, heb barotoad trwy weithredïadau llestri tufewdol y corph. Rhaid i bob ymborth gael ei droi yn gaul, cyn y byddo yn faeth i'r gorph; ond y mae laeth felly yn barod.

Y mae laeth rhai rhywiu o greaduriaid yn fwy maethlon na'u gilydd; ac felly hefyd mae laeth rhai o'r un rhyw yn rhagori ar eu gilydd. Cyfrifir laeth yr asen a'r afr yn feddyginiaethol mewn darfededigaeth: ond nid yr un fath y cytuna laeth â phob cylla; y mae nodd sur mewn rhai, yn ei geulo yn y cylla, ac yn ei wneuthur yn afiach; ond gellir rhaglaennu hyn trwy gymysgu â'r laeth lwch creginaidd, megys llwch cregyn llymarchiaid (*oyster shells*) yr hwn sydd lwch a rhinwedd mawr ynddo rhag surni yn y cylla. Dywed y Dr. Cheyne mai laeth a bwyd a wneir o amryw hadau, a dwfr yn ddiod, yw yr ymborth goreu o bob peth i raglaennu afiechyd, ac i feddyginiaethu o hono.

Rhydd Aristotle hanes am rai gwyr a laeth ganddynt yn eu bronau; dywed Cardan iddo weled un a digon o laeth ganddo i sugno plentyn. Rhoddir hanes yn y *Philosophical Transactions*, am lwdn dafad a ddaeth i laeth trwy sugniad oen, a chafodd yr oen fagwraeth-ganddo hyd amser diddyfnu.

Sylwa naturiaethwyr yn neillduol ar ddoethineb a gofal mawr y Creawdwr yn nghyfleud y llestri laethog, yn yr amrywiol greaduriaid, fel y byddent yn fwyaf addas i'r ieuaine i'w sugno; ac hefyd eu nifer yn cyfateb i ritedi mwy neu lai a eppiliai y creadur ar unwaith. Y mae i wraig ddau lestr, wedi eu cyfleu yn y fan mwyaf addas ar y corph, o ran y fam a'r plentyn; eu rhifedi yn fwy nag un, rhag y byddai gefeilliaid, neu gallai rhyw afiechyd fod ar un. Anifeiliaid sydd yn rhoddi sugn yn eu sefyll, sydd a'u llestr laeth rhwng eu cluniau ol, yn gyfleu i'r fam, ac hefyd i'r llwdn, gan y dichon sefyll ar ei draed newydd ei fwrw; megys y fuwch, yr asen, y gasg, &c. Y rhai sydd yn rhoddi sugn yn eu gorwedd, y mae ganddynt llestri laethog ar hyd eu boliau; megys y cwningod, llewasan, arthesau, &c. Y mae didenau yr elephanten yn agos i'w mynwes, gan fod yn rhaid i'r fam sugno ei hun, ac â'i duryn yn gwneini y laeth i'w llwdn, *Phil. Trans. No.*

336. Pliny, *lib. ii. cap. 40.* *Bles. Anat. Anim. Part i. c. 6.*

'Na ferwa fyn yn llaeth ei fam.' Exod. 23. 19. a 34. 26. Deut. 14. 21. Diar. 12. 10. Jer. 10. 2. Tebyg fod hyn yn arferiad llygr-edig, coel-grefyddol, yn mhlith y cenedloedd; hefyd trwy y gwaharddiad hwn y mae yr Arglwydd yn ein dysgu i beidio arfer creulonder tuag at greaduriaid, neu wneuthur dim a fyddo yn ymddangos felly; trwy gynefino ag arferiadau creulon, annaturiol, y mae meddwl dyn yn caledu, ac yn colli pob teimlad tirion, tyner, a thosturiol. Y mae y gorchymyn yn dangos hefyd ofal Duw am ei greaduriaid; i.e., y rhai mwyaf gwael a digymhorth, ac yn rhoddi i ni olygiad neillduol o dyner a grasol ar yr Arglwydd. Ni buasai neb yn meddwl am y fath orchymyn ond efe ei hun.

'Gwlad yn llifeirio o laeth a mêl,' yw gwlad yn yr hon y mae amledd o honynt, ac o bethau gwyth a gwerthfawr. Jos. 5. 6. Cyffelybir bondithion yr efengyl i laeth am eu bod yn iachus, yn faethlon, ac yn llawn o ddyddan-wch, a chysuron ysbrydol. Esa. 55. 1. Felly hefyd y cyffelybir gwirioneddau digymysg y gair i laeth, yn enwedig y gwirioneddau mwyaf eglur a hawdd en deall; am eu bod fel llaeth, yn iachus, yn gynnalïaethol, ac yn gwbl addas i blant bychain yn Nghrist, i beri iddynt gynnnyddu mewn gwymbodaeth, grym ysbrydol, a sancteidrwydd. 1 Pedr 2. 2. Heb. 5. 12. 1 Cor. 3. 2.

'Mêl a llaeth dan dafod yr eglwys,' sydd yn arwyddo ei hymadroddion hyfryd, melus, ac adeiladol. Y mae yn ymborthi ar wirioneddau yr efengyl, trwy ffydd yn ei chalon; y mae yn myfyrio arnynt, fel un yn troi melusfydd yn ei enau: ac mae yn barod, ar bob achlysuron i ymadroddi am danynt, er cysur ac ad-ciladaeth i eraill. Can. 4. 13. Edr. Didwlll, GAIR.

LLAFAR, (llaf-ar) llefarog, soniarus, siaradus, sonfawr, dywetgar, rhoadus.

Nae addaf rin i lafar. *Llywarch Hen.*

Mae y gair רָמָן *raman*, a gyfieithir y rhan amlaf yn y Salm au, *canu yn llafar*, yn arwyddo llefain yn uchel, a bloeddio o lawenydd.* Cyfieithir ef weithiau, *gorfoleddu, bod yn hyfryd o lawenydd*, Salm lxiii. a 71. 23. Esa. 35. 2. *Croch lefain*, Esa. 12. 6. *bloeddio*, Esa. 16. 10.

LLAFN, (llaf) *Heb.* לֶחֶם *llefnyn*, *talp*, *tafell*:—llafn o fettel; llafn cleddyf; 'llafn aur'; *Heb.* לֶשׂוֹן זָהָב *tafod aur*. Jos. 7. 21.—'Gloyw lafn,' sef cleddyf gloyw. Job 20. 35. Barn. 3. 22.

LLAFRWYN, (lla-brwyn) cors-frwyn. Exod. 2. 3. Math o gyrs oedd y rhai hyn, a elwir *papyrus*, sydd yn tyfu ar geulanau yr afon Nilus, ac mewn lleoedd corsawg. Yr oedd y cyrs

o'r defnyddioldeb mwyaf i'r gweledydd lle yr oeddent yn tyfu. Yr oedd y buwryn, tu fewn i'r gorsen, yn gwasanaethu yn ymborth iddynt; ac a'r rhan arall gwnaent longau, y rhai y grybwyllir am danynt yn Esa. 18. 2. dan yr enw llestri brwyn.* Mae y cyrs hyn yn tyfu yn bur uchel, a'r paladr yn dri ochrog, a siobyn ar ei ben, fel gwallt. Y cyrs hyn a feddylir yn Job 8. 11. Esa. 35. 7.

LLAFUR-IO-WAITH-WR, (lla-mur) *Llad.* LABOR; *Saes.* LABOUR; trës, cysteg; gwaith, gorchwyl; trafferth, helbul, trallod, poen; gwewyr-cagor.

Tair meddyginiaeth Meddygon Myddfai, 'dwfr, mel, a lla fur.'

Ni lafurio, ni weddia,
Nid tollwg iddo ei fara. *Diar.*

Y mae llafur yn arwyddo, 1. Gofalu, ymboeni a thrafferthu. Preg. 1. 13. a 9. 10—24. Esa. 55. 2.—2. Ffrwyth llafur. Salm 105. 44. a 128. 2. Ioan 4. 38.—3. Poen, gofid, triatwch mawr. Esa. 49. 4. a 53. 11.—4. Pob trueni, pechodau, gorthrymderau, erlidigaethau. Dat. 14. 13.—5. Ymdrechïadau diwyd, difrifol, a helaeth. 1 Cor. 15. 58. Esa. 65. 23.

'Llafuriwch nid am y bwyd a dderfydd, ond am y bwyd a bery i fywyd tragywyddol.' Ioan 6. 27. 'Na thraveiliwch am y bwyd a gollir, eithyr am y bwyd a bara i fywyd tragywythawl.' W. S. 'Am y bwyd a bery trwy fywyd tragywyddol.' Campbell. Na lafuriwch yn *unig*; ac hefyd na lafuriwch yn *benaf*; am hyd yn nod y *bwyd* a dderfydd; er mor angenrheidiol yw, eto y mae pethau tragywyddol yn fwy angenrheidiol. Mat. 6. 33. Nid yw yr Arglwydd Iesu yn gwahardd llafurio, yn ffyddlon ac yn ddiwyd, yn yr alwedigaeth y gosododd Duw bob un; byddai hyn yn groes i ranau eraill o'r gair; ond na lafuriwch yn *unig*, neu yn *benaf*, am bethau sydd yn darfod; i.e., hyd yn nod y pethau mwyaf angenrheidiol, megys bwyd, yr hwn ni ellir byw hebddo. Y bwyd a bery i, neu a bery *trwy* fywyd tragywyddol, yw holl gyflawnder yr iechydwrïaeth yn Nghrist, sydd yn ymgeledd gyflawn i enaid pechadur. Bwyd, bara yw efe yn gyflawn; y mae yn angenrheidiol, yn addas, yn gynnalïaethol, yn ddigonol, fel bwyd, neu fara. EDR. BARA. Nid oes neb a'i meddianna heb lafurio am dano; yr hyn a arwyddda deimlad o angen am dano, a'r angenrheidrwyd anheborol o hono; crediniaeth nad oes dim arall a achub ein bywyd ond efe; ymgais difrifol yn ffordd Duw am ei feddiannu; a pharodwydd i ymrthod â phob peth mewn cydmariaeth iddo. Os na bydd yn beth penaf yn ein golwg, nid ydym byth yn debygol o'i feddiannu.

'A'm Tad yw y llafurwr.' 'Llafur-waith

* Exclamavit ex latitia, et plerumque ovationis et acclamationis, gratulandi causa. Kircher.

* Mae Pliny yn cofnau am 'Naves papyraceae armamentis que Mili.' Lib. vi. cap. 16.—Dwyed yn Lib. xiii. cap. 11. 'Ex ipso quidem papyro navigia texunt.'—Lucan a ddywed, Lib. iv. lin. 136. 'Conseritur bibula Memphis cymba papyro.'

Duw ydych chwi.' Ioan 15. 1. 1 Cor. 3. 9. 'Llafurwaith,' *γροπτιον, maes, neu faes wedi ei ddiwyllio.* Gwel Diar. 24. 30. LXX. Y mae dynion yn eu cyflwr wrth naturiaeth yn debyg i goed, neu dir diffrywyth, diffaeth; maent yn ymddifad o hâd ffirwythau da, â phethau yn tyfu ynddynt, ac yn glynw wrthynt, sydd yn eu diffrywytho; yn y cyflwr diffaeth hwn maent yn sicr o bara, a bod yn golledig, o'u rhan eu hunain; nid oes neb ond Duw a ddichon eu hamaethu, eu harloesi, eu glanhau, a'u gwneuthur yn ffirwythlon. 'Llafur-waith Duw,' yw ei eglwys; ni buasai yn eglwys, oni buasai iddo ef ei gwneuthur felly trwy yr efengyl. Y mae yn ei chau, yn ei neillduo oddiwrth y byd, yn hau hâd da ynddi, yn difa y chwyn, ac yn ei glanhau; yn ei hamddiffyn, yn ymhyfydn ynddi, ac yn ei llwyddiant. Fel 'llafurwr,' mae yn rasol, yn allnog, yn amyneddgar, yn ofalus, ac yn peri i bob peth gyd-weithio er ei daioni a'i llwyddiant yn y diwedd. Gan mai Duw yw y llafurwr, ni ddichon na lwydda ei lafurwaith, er a allo pob gelynyon wneuthur i'w dyfetha; bydd ei ffirwythau yn hardd, yn beraid, ac o dragywyddol barhad—hyfrydwch Duw fydd hi byth. Y mae y gyffelybiaeth yn cael ei helaethu arni yn hardd ac yn odidog gan y prophwyd Esaiah: Pen. 28. 23—29. Y mae yr holl driniaethau o amrywiol fath ar yr eglwys, 'oddiwrth Arglwydd y lluoedd, yr hwn sydd yfedd yn ei gyngor, ac ardderchog yn ei waith,' mewn perthynas iddi. Gwel Lowth.

'Llafur eich cariad—llafurus gariad.' 1 The. 1. 3. Heb. 6. 10. Peth llafurus yw cariad, lle y mae yn wirioneddol; y mae yn llafurus am fwynhau gwrthddrych y serch, am ef foddhau, a'i anrhydeddu. Nid oes neb yn caru ond y gwrthddrychau sydd yn ymddangos iddynt yn hawddgar, yn ddymunol, ac yn werthfawr. Y mae cariad Crist a'r efengyl 'yn peri na byddom na segur na diffrywyth yn ngwybodaeth ein Harglwydd Iesu Crist.' Y mae llafur cariad yn llafur mwy goruchel a rhaogorol na llafur am gyflog. Mae cariad yn llafurio yn ewyllysgar, yn hyfyd, yn ddiffino, yn ddiderfynau, ac yn ddiammadau. Nid oes un terfyn i'r llafur, ond y graud y byddo un yn caru, ac yn gallu. Am fod cariad Crist mor fawr, a'i allu yn anfeidrol, ond cydraddu a'i gariad, y llafur iodd fuor ewyllysgar, mor ddiffino, a diderfynau, yn achos ei eglwys, gwrthddrych ei gariad. Am fod ei gariad yn parhau, y mae yntau yn parhau yn ei lafur a'i ofal am dani. Lle byddo y llafur yn fychan dros Dduw, y mae y cariad yn fychan tuag ato; y mae y llafur yn cyfateb i'r cariad a'r gallu. 'Hyn a allodd hon hi a'i gwnaeth,' medd Crist am Mair; yr hyn oedd ddangosiad eglur fod ei chariad yn fawr; pe buasai yn gallu mwy, hi a wnaethai fwy; nid oedd dim diffyg yn ei chariad.

LLAI, (lly-ai) *Gr. ελασσων*, bychan, ychydig; arferir ef y rhan amlaf yn gydmariaethol, yn lle *lleiach*; sef mewn gradd llai.

A wyl llaif a wed fwyaf. *Diar.*

'Yn llai na dim.' Esa. 40. 17. Nid oes dim yn natur yn llai na dim; eto dichon dynion fod o ran eu cyflirau yn ysbrydol, yn llai na dim ger bron Duw; nid yn unig heb ddim o'u plaid, ond â llawer o bethau yn eu herbyn. Felly yr oedd yr holl genedloedd ger bron Duw; er eu holl ddoethineb, a'u rhinweddau, yr oeddent heb un cyfiawnder i'w cyfiawnhau ger ei fron ef; ie, yn llai na dim, sef yn llawn o bob anghyfiawnder.

'Llai na'r lleiaf o'r holl saint.' Eph. 3. 8. Dull anghyffredin o ymadroddi, a arferir gan yr apostol i fynegi ei feddyliau gwael ac isel am dano ei hun. 'Myfi yw y lleiaf o'r apostolion, yr hwn nid wyf addas i'm galw yn apostol, am i mi erlid eglwys Dduw.' 1 Cor. 15. 9. Y mae gwir oleuni Duw yn y meddwl yn peri i ni adnabod pethau yn gywir yn ol y gair; ac yna y mae Duw yn ymddangos yn anfeidrol fawr a gogoneddus, a ninnau yn ymddangos yn ddiddym ger ei fron, ac yn waelach na phawb eraill, am fod yn addas i ni ffieiddio ein hunain, a'n pechodau ein hunain, yn fwy na'r eiddo eraill. 1 Tim. 1. 13, 15.

-LLAID, (llai) plwca, budreddi, pridd, tom, clai. Esa. 57. 20. *Edr. DRYFOR.*

LLAIF, LLEIFION, (lla-if) gwellaif, ellyn. —'Pan ddisclairio gwaiwffon neu laif.' Job 39. 23 a 41. 26. Dr. M. Arwydda y gair *Heb. בריירן picell* a defnid â llaw. Gwahan-iaethir ef oddiwrth y waywffon a'r darian. Gwel 1 Sam. 17. 6, 7. Cyfieithir ef y rhan amlaf, *gwaywffon.* Jos. 8. 18. Jer. 6. 23. a 50. 42. Yn anaddas y cyfieithir ef *llurig* yn Job 41. 26. canys arf i amddiffyn ydyw hwnw, ond arfau i niweidio y sonir yno am danynt.

LLAIN, (lla-iu) lleinell, gowni, darn. Mat. 9. 26. Luc 5. 36. *Edr. BRETHYN, DILLED-YN.*

LLAIS, (lly-ais) llef, lleserydd, sŵn, sain.

Digrif gan bob aderyn ei lala. Diar.

Llais yw y sŵn a wneir gan unrhyw aderyn yn y goslef a'r genau. Mae dau fath o lais; sef llafaredig, ac anllafaredig. Llais llafaredig yw cyfundeb sain i wneyd llythyrenau, sillau, a geiriau. Yr anllafaredig, yw sŵn aneglur a wneir gan anifeiliaid direswm, megys cyfaith cŵn, rhuad llewod, caniad adar, &c.

Y mae ffurfiad llais dynol, yn nghyd a'r holl beiriannau angenrheidiol i hyn, hefyd yr holl amrywiaeth lleisiau, cerddoriaeth, &c. yn mhlith y rhyfeddodau perthynol i waith y Creawdwr mawr. Y mae wynebau, lleisiau, ac ysgrifen-law pawb yn dra gwahanol i'w gilydd; nid oes, ni bu, ac ni bydd, un dau yn gwbl yr un fath a'u gilydd. Y mae dynion i'w hadnabod wrth y wynebpryd yn y goleuni, ac wrth eu lleisiau yn y tywyllwch, ac wrth eu hysgrifen-law yn eu habennoldeb, ac ar ol eu marwol-aeth. Peiriannau llais yw y *Trachea*, neu y corn chwyth; trwy ba un y mae y gwynt yn myned yn ol ac yn mlaen i, ac o'r ysgrifaint;

y *Larynx*, math o lestr byr, crwn-geuol, wrth ben y *Trachea*; a'r *Glottis*, math o le agored rhwng dau gyhyr, hanner crwn, wedi eu hesty yn wastad, oddi fewn y *Larynx*. Mae y cyhyrau bychain hyn yn addas i ymuno â'u gilydd, ond y maent yn gyffredinol yn gadael lle agored mwy neu lai rhyngddynt. Trwy ddynesiad, neu bellâad y cyhyrau hyn, yn fwy neu yn llai, y mae achosiad holl amrywiaeth lleisiau, a phob gwahanol sain. Er nad ydyw yr agoriad a elwir y *Glottis* ddim yn ei dryfesur dros y ddegfed ran o fedfedd, eto rhaid ei ranu yn 9692 o ranau i beri holl amrywiaeth sain cerddoriaeth. Nis gellir amrywio sain mewn un gradd, heb radd gyfatebol o gyfnewidiad yn y *Glottis*, trwy bellhad neu neshad y cyhyrau rhag-ddywededig. Nid oes dim i'w gydmaru â'r cyfryw gywreinerwydd, ond manylrwydd rhyfedd y giust, yn abl gwahaniaethu yr holl amrywiaeth seiniau hyn. Y nae tafod y genau, a'r trwyn hefyd, yn cynnorthwy tuag at iawn sain y llais, fel y gellir barnu pan fyddo y ffroenau yn ganedig. Heblaw ffurfiad rhyfedd cyhyrau bychain y *Glottis* diamneu fod y *Trachea* a'r *Larynx* wedi eu haddasu yn gwbl i gyd-wëithredu â chyhyrau y *Glottis* i achosi holl amrywiol leisiau. Dywed Bonnet, fod i'r adar ddarpariad yn y pen isaf i'r *Trachea*; neu y corn-chwyth, tuag at gyweiriad a chynghaneddïad eu sain nodau. Bol-lafarwyr (*ventriloquist*) gan hynv, yw pob aderyn cynghaneddawl. Gwel *Cyclopaedia*, Dr. Paley's *Natural Theology*.

Llais Duw yw un peth trwy ba un yr hysbysa Duw ei hun, ei feddwl, a'i ewyllys i ddynion. Gen. 3. 8. Exod. 15. 26.

Llais Crist yw yr efengyl, a dylanwadau ei Ysbryd ar ddynion trwy yr efengyl, sydd yn hysbysu iddynt ei drefn, ei ras, a'i drugaredd, yn eu hachubiaeth. Can. 2. 8—21. Ioan 10. 4. Y mae llais Crist wrth ei bobl, yn gwbl wahanol oddiwrtb bob llais arall, ac y mae ei bobl yn adnabod ei lais yn eglur, yn neillduol, ac yn sicr. Nid oes un athrawiaeth yn debyg i'r efengyl, yr hon yw llais Crist; llais dyeithrigiad i Grist yw pob athrawiaeth arall; ond nid ydyw defaid Crist yn gwrando arni.

Wrth y lleisiau yn y Datguddiad, oedd yn dyfod allan o'r orsedd-fainc, y mae i ni ddeall, 1. Rhyw ddygwyddiadau rhagluniaethol ag oedd yn deffro ac yn dychrynu y byd. Yr oeddent yn dyfod o'r orsedd-fainc; am hyny yn gwbl o drefniad, a than olygiad yr Arglwydd, i ateb dybenion goruchel.—2. Neu ynte, pregethiad cyffredinol yr efengyl yn y byd, trwy yr hyn yr oedd meddwl Duw yn cael ei hysbysu i ddynion. Arferir y gair *lleisiau*, yn y rhif luosog, i awyddo y byddai amrywiol offerynau yn cael eu defnyddio gan Dduw i hyny, i gyd yn cyhoeddi yr un athrawiaeth.—3. Neu ynte, gorfoledd, a mawl hyfryd, uchel, yr holl eglwys, am yr efengyl, ei gwaredigaeth-

au, a dystryw eigeilynion. Dat. 4. 5. a 8, 5—13. a 10. 3. Edr. LLEF.

'Hyfryd-lais.' Edr. ADWAEN.

LLAM-U, (lly-am) *Gr. allonai*; *Llad. SAL-TARE, SALIRE*: naid, darwain; neidio, crych-neidio, llemain. Cofëir am lamu yn aml yn yr ysgythryrau fel agweddiad corphorol, yn arwyddo y llawenydd a'r gorfoledd mwya. Can. 2. 8. Esa. 35. 6. Luu 1. 14. y 6. 23.

'Fy nghalon sydd yn llamu.' Salm 30. 10. 'Fy nghalon sydd yn cynhyrfu.' Dr. M. פִּי נִחַיָּתִי *yn myned oddi amgylch.*—LXX. *crapay-ty.*—*Vulg.* contrubatum est, a *gynhyrfwyd*, a *gythryblwyd.*—*Ffr.* est agite ca et la, a *gynhyrfwyd ffordd hyn a ffordd acw.* Y mae yll arwyddo cyffrodd, dyheuad, ac ysgogiadau anasefydlog y galon, gan lesgrwydd, braw, a dychryn.

LLANC-ES, (lly-anc) dyn neu ddynes ieuanc; gwerydd. Edr. GWYRFF, IRUANC, TRUFAN.

LLANERCH, (llan-erch) argae, lle noeth amgawwl mewn dinas neu goed; goleu-fwlch. Enw amryw leoedd yn Nghymru. Y gair לָרֶךְ *garan* a gyfieithir *llanerch* yn 1 Bren. 22. 10. 2 Cor. 18. 9. a gyfieithir y rhan amlaf *llaw-dyrnu.* Barn. 6. 37, 2 Sam. 24. 18—25. *et. al.* Tebygol fod llawr dyrnu wrth ddrws porth Samaria, yn mha un yr eisteddodd y ddau frein ar eu gorsedd-feinciau i wrando ar y prophwydi.

LLANW, LLENWI, (llan) llawnder, llaw-aeth, cyflawnder, cyflenwi, cwblhau; llanw y môr.

Po mwya y *Hanc* mwya fydd y tral.—*Dier.*

Y mae y ddiareb hon wedi ei chymeryd oddiwrtb lanw y môr, yr hwn sydd yn treio fwyaf pan fyddo y llanw fwyaf. Y mae llanw, neu lenwi, yn arwyddo yn aml, gradd mawr o ryw beth; megys trawsedd, gwarth, Ysbryd Duw, moliant a llawenydd, gwybodaeth, &c. Gen. 6. 13. Salm 81. 6. Act. 2. 2, 4. Eph. 5. 18. Salm 71. 8. Hab. 2. 14. Edr. y geiriau hyny a'r gair CYFLAWN.

'Hyd pan o Jerusalem, ac o amgylch hyd Ilyricum, y llenwais efengyl Crist.' Rhuf. 15. 19. 'Y gorllenwais o Euangel Christ.' W. S. 'Y cyflawn bregethais, neu y cyhoeddais efengyl Crist.' Macknight. 'Y dvgais efengyl Crist.' Vitringa, *Obs. Sacr. Lib. i. cap. 5. § 3.* Mae rhai yn priodoli y llenwi hwn i gyflawnder yr athrawiaeth, nad adawodd un rhan o'r gwirionedd heb ei fynegi. Eraill a briodolant y llenwi i amler y lleoedd yn y wlad hono y pregethodd yr apostol ynddynt—llanwodd yr holl wlad o'r efengyl, yn ol cyfieithiad W. S. Eraill eto a briodolant y gair i luosogrwydd y dynion a ddygwyd i'r ffydd trwy ei bregethiad; *llanwodd* yr efengyl, hyny yw, daliodd luaws. Cyffelybir yr efengyl i rwyd, a llewi y rhwyd yw dal llawer o bysgod. 2 Tim. 4. 17.

LLARIAIDD, LLARIEIDD-DRA, (llar) gwâr, gwareddawg, hynaws, mwyn, addfwyn, llednais, arafaid, hawdd ei drin, digyffro; hynawsedd, addfwynder, tirionder. Agweddiad meddwl gostyngedig, a phlygedig i ewyllys Duw, ac nid hawdd ganddo gythruddo. Moses oedd y llarieiddiaf o'r holl ddynion ar wyneb y ddaear yn ei amser ef; ond yr oedd yr Iesu yn tra rhagori arno yn hyny, fel yn mhob peth ar bawb; ac y mae ei holl bobl yn tebygu iddo yn hyn, fel yn mhob peth arall. Num. 12. 3. Zech. 9. 9. Zeph. 2. 3. Esa. 11. 4. a 29. 19. a 61. 1. Edr. **ADDFWYNDER.**

LLARPIO, (llarp) dryllio, difynio, darnio, cigyddio, rhwygo yn ddrylliau. Gen. 37. 33. Salm 7. 2. a 44. 28. Jer. 15. 3. Hos. 13. 8.

LLASWYR, (llas-gwyr) arferir llaswyr yn lle peallwyr, medd y Dr. Davies. Offeryn cerdd tebyg i delyn, ond ei fod yn bereidd-iach. Dr. T. Williams.

I ti gan foren a chan hwy
Y canant *laseyr* fyddlon.
E. Prys, (Salm 66. 8.)

LLATHLUD, (llath-glud) *Gr. λαθρος;* hud-iad, deniad, traws-ddygiad, ymguddio.

I ba le y ffoaf rhag dy wydd
Trwy gael ffordd rydd i *lathlod.*
E. Prys, (Salm 139. 7.)

LLAU, (lly-au) pryfed mân a chwech o draed iddynt, sydd yn glynu ac yn ymlusgo ar hyd y rhan fwyaf o anifeiliaid. Cyfrif Linnæus dros ddeugain o rywogaethau o honynt yn glynu wrth wahanol greaduriaid, ar waed pa rai y maert yn byw. Y diffyg o lanweithdra, neu ryw afiechyd, y rhan amlaf, sydd yn peri fod dynion yn cael eu blino ganddynt. Trwy droi y llwch yn llau, rhoddodd Duw bla bliu iawn ar ddyu ac anifail trwy holl wlad yr Aipht. Exod. 8. 16. Cryn ddadl sydd pa greaduriaid a feddylir wrth y gair כרית *cinnim.* Y LXX. a gyfieithiant *Exvices,* gwibed bychain, Gelwir hwy yn wibed yn llyfr Doethineb. Pen. 19. 10. Yr hen dadau, Origen a Jerome, a ddarllenant gwibed. Y mae math o wibed a elwir *mosquitoes,* yn yr India Ddwyreiniol, a gwledydd poethion eraill, yn peri llawer o flinder i'r trigolion. Ond y mae y ddysgedig Bouchart, ac eraill y profi yn gryf mai llau a feddylir wrth y gair. Beth bynag am hyny, mae yn eglur nad oeddent ond lluoedd o greaduriaid bychain a gweiniaid i orchfygu Pharaoh, y dewiniaid, a holl wiad yr Aipht. Nid oedd neb yn gallu dianc rhagddynt, na chael gwared o honynt: a gorfu arnynt waeddi 'Bys Duw yw hyn.' Yr oedd yn ddirmyg ac yn ddarostyngiad mawr ar Pharaoh i gael ei orchfygu gan bethau mor wael. 'Cryf yw yr hwn sydd yn gwneuthur ei air ef.' Joel 2. 11.

LLAW, (lly-aw) llawf, lloffen, adaf, neddair. Y rhif denawl, dwylaw, a arferir y rhan amlaf, yn lle y rhif luosog. Llaw egor, haelionus; llaw gauad, cybydd-dod; llaw uchaf, llaw drechaf, buddugoliaethus; dan law, yn ddir-

gelaidd. 'Talaif it' os daw byth ar fy llaw,' bygythiad dial; 'talu yn mlaen llaw,' yw talu cyn y byddo yn ddyledus, neu cyn derbyn y peth y telir am danu.

Y mae ffurfiad y llaw yn dra chywrain, ac yn addas ragorol i bob defnydd, ac at bob gorchwyl angenrheidiol i ni wrthi. Y mae yn gynnwysedig o lawer o fân esgyrn, cyhyrau, gewynau, a gïau, wedi eu huno a'u rhwymo yn nghyd, yn y fath fodd ag i roddi iddi lawer o rym, ac ar yr un pryd lawer o ystwythder a hyblygrwydd, i'w gallnogi i ymaffyd mewn pethau i'w tynu atom, neu eu gwthio oddi wrthym. Dywedai Anaxagoras, meddant, fod dyn yn ddyledog i'w law am ei ragoriaeth mewn doethineb a gwybodaeth ar greaduriaid eraill: ond dywedai Galen i'r gwrthwyneb, iddo gael llaw, am ei fod yn rhagori mewn dealltwriaeth arnynt. Peiriant rheswm a deall yw y llaw. *De Usa Part Lib. iii. Cap. 3.*

Y mae llaw yn gynnwysedig o dair rhan; sef y *carpus,* yr arddwrn; y *metacarpus,* sef corph y llaw; a'r *digiti,* y bysedd. Mae holl esgyrn yr arddwrn a'r llaw, wedi eu rhwymo yn gyfeus, ac yn gryf, a chyhyrau a gewynau wrth eu gilydd, ac eto, yn ystwyth, i oddef pob ysgogiad angenrheidiol. Y mae cyhyr yn perthynu i bob ysgogiad; ac am fod yr ysgogiad-au yn lluosog, rhaid fod y cyhyrau yn gyfatebol felly; ac eto er mor lluosog, nid ydynt yn rhwystr y nnull i'r llall, nac yn gwneuthur y llaw yn drom, ac yn amrosgo, a thwy hyny yn gorph anysgogedig. Y mae cyflead y fraich a'r llaw yn y corph yn neillduol o addas i bob gorchwyl perthynol iddi; ni ddichon neb ddychymygu am un man arall o'r corph mor gyfleus i'w gosod ynddo. Geilw Solomon hwynt 'Ceidwaid y tŷ,' y rhai mewn hensaint sydd ddarostyngedig, trwy wendid, i grynu; ac yn mha le yn fwy addas at hyny y gellid eu gosod?

Sylwa Galen yn neillduol ar ddoethineb y Creawdwr, yn nghwahanol hŷd bysedd y llaw, y rhai ydynt, trwy hyny, yn wastad wrth ddyrneidio gwlybwr, neu grafangu un peth crwn; a thrwy hyny yn gafaelyd yn gryfach. Gwel Galen *De Usa Partium.* Aristotle *De Partibus Animalium.* Cicero *De Nat. Deor. Lib. ii. Cap. 6. Nature Displayed, Vol. v.*

Arferir y gair llaw, a dwylaw, yn aml yn gyffelybiaethol yn yr ysgrythyrau. Oddiwrth hyn arferir hi, 1. I arwyddo gallu, awdurdod, gweithrediad, meddiant, llywodraeth, cynnorthwy, cadwraeth, &c. Exod. 5. 21. Diar. 18. 21. Barn. 1. 35. Lef. 5. 7. a 27. 8. Exod. 9. 35. a 35. 29. Gen. 9. 2. Exod. 3. 8. 1 Sam. 9. 18. 2 Sam. 14. 19. 1 Bren. 10. 29. Esther 2. 3. Oddiwrth hyn gwelwn y priodoldeb o estyn, neu ddyrchafu dwylaw mewn gweddi, yn arwyddo ein cydnabyddiaeth o allu, awdurdod, a thrugaredd yn Nuw, a'n taer erfyniad am ei gymhorth. Salm 44. 21, 22. a 68. 31. a 28. 2. A hefyd yr hen ddefod o

ddyrchafu llaw wrth dyngu. Gen. 14. 22. cymh. Dan. 12. 7. Wrth hyn yr oedd dyn yn cydnabod gallu, ac awdurdod yn Nuw, ac yn erfyn arno gopi snudonrwydd; yn ngwaith yr Arglwydd yn gwneuthur hyny, y mae yn cydnabod ei anfeidrol allu ei hun, ei unioddeb, a'i sancteiddrwydd. Exod. 6. 8. Num. 14. 30. cymh. Deut. 32. 40.—Y mae dyrchafu llaw, weithiau yn arwyddo gorchymyn, gwahodd, neu rhoddi arwydd o ewyllys un. Esa. 49. 22. Yn y golygiad hwn y mae i ni ddeall, medd Vitringa, y geiriau yn Ezec. 20. 5. ac nid tyngu. *Lifted up mine hands. Saei.* Y mae y cyfieithiad Saesonaeg yn fwy addas, am ei fod air yn air, yn fwy agored, ac yn gadael yr ystyr i'r darlennydd i'w benderfynu.

Mae y llaw yn arwyddo gweinidogaeth, neu weithred weinidogaethol. Act. 7. 25. cymh. Act. 13. 3. Gal. 3. 19. Mat. 3. 19. Luc 4. 11. Oddiwrth hyn gwelwn y priodoldeb o osod dwylaw, 1. Wrth iachau y cleifion, yn arwyddo cyfraniad nerth a gallu iddynt. Marc 6. 5. a 7. 32. a 8. 23, 24, 25. a 16. 18. Act. 28. 8.—2. Yn cyfranu nerth a doniau yr Ysbryd Glan. Act. 8. 17. a 19. 6. 2 Tim. 1. 6. Cymh. Heb. 6. 2.—3. Wrth fendithio yn awdurdodol. Mat. 19. 15. Marc 10, 16. cymh. Gen. 48. 14, 15.—4. Yn neillduol ac yn gosod mewn swyddau sanctaidd. Act. 6. 6. a 13. 3. 1 Tim. 4. 14. a 5. 22. Cymh. Num. 27. 18—23. Deut. 34. 9.—Y mae rhoddi llaw yn arwyddo ymstyngiad a chydnabyddiaeth fod ei awdurdod ef yn ddarostyngedig i un arall. 1 Cron. 29. 24. Cymh. Ezec. 17. 18. 2 Bren. 10. 35. 2 Cron. 30. 8. Cymh. Jer. 50. 15. Galar. 5. 6.—Weithiau mae yn arwyddo hefyd addaw, addunedu. Ezra 10. 19.

'Er maint fyddo cymhorth y drygionus, ni bydd dienog.' Diar. 11. 21. a 16. 5. *Saei. Though hand join in hand. Heb. לַיָּד לַיָּד llaw yn llaw*, hyny yw, trwy roddi fy llaw yn eich llaw yr wyf yn addaw. Ein cyfieithwyr ni a olygent eu bod yn arwyddo *cyngair*; ond gwell fussai y cyfieithiad air yn air, a gadael i'r darlennydd farnu yr ystyr.

2. Am fod dwylaw bob ochr i'r corph oddiwrth hyn y mae llaw, gerllaw, yn arwyddo ymyl, ochr, cwr, terfyn, cyffin. Exod. 2. 5. 1 Sam. 4. 13—18. Ezec. 14. 1. 'Bydded lle it.' Deut. 23. 12. *Heb. יָד וְיָד יָד bydded llaw it'*, hyny yw, ymyl, ochr, neu ryw gwr neillduol.—Gelwir gwlad eang, *gwlad o freichiau helaeth*, sef eang ei therfynau oddiwrth eu gilydd. Gen. 34. 21. Barn. 18. 20. *Heb.*

3. Y mae llaw hefyd yn arwyddo buddugoliaeth, neu golofn coffadwriaethol an oruchafiaeth: am tebygol, fod llun llaw, arwyddo awdurdod, yn cael ei osod ar ei ben. Felly dywedir am Saul, iddo osod *iddo te*; *וְיָד לְיָד יָד codi iddo ei hun* (nid i'r Arglwydd *law*. 1 Sam. 15. 12. Tarawodd Dafydd Hadarezer, 'pan oedd yn myned i ennill ei derfynau wrth

afon Euphrates.' 2 Sam. 8. 3. 'Pan oedd yn myned i sicrhau ei lywodraeth.' 1 Cron. 18. 3. *וְיָד לְיָד לְיָד i gyfodi ei law*, neu ei arwydd *buddugoliaethol*.—Felly colofn Absalom a elwir yn *golofn*, yn lle *Heb. יָד llaw* Absalom. 2 Sam. 18. 18. Dengys hyn yn amlwg fod llun llaw yn arwyddo o awdurdod, yn cael ei gosod fel hyn ar golofnau coffadwriaethol gynt. Yn yr India Ddwyreiniol hyd heddyw, y mae llun llaw yn arwyddo o allu ac awdurdod; a byddant yn eu darlunio yn aml ar eu banerau.

4. Y mae estyn llaw yn arwyddo, 1. Bwriad mwyaf y meddwl, ac egniad y corph i wneuthur peth. Dywedir fod 'llaw Duw yn estynedig,' pan fyddo yn cyflawn fwriadu gweithredu mewn ffordd o farn neu drugaredd. Exod. 6. 6. a 14. 8. Esa. 5. 25. a 9. 12—21. a 10. 4. Jer. 51. 25. Ezec. 14. 13. a 16. 27.—2. Hyder am lwyddiant, a bod yn fuddugoliaethus.—3. Balchder rhyfygus, a gwrthryfel yn erbyn Duw. Num. 15. 20. Edr. BRYFYG.—4. Gwallgofrwydd ymfydion direswm, yn estyn, yn ysgwyd llaw, yn coeg-ddwrddio beth a wnant. Ofnadwy yw gwallgofrwydd pan fyddo y llaw yn estynedig yn erbyn Duw a'i bob. Job 15. 25. Act. 12. 1. Zech. 2. 8.

5. Mewn ymstyngiad i'n gwendid ni priodolir llaw i Dduw yn aml i arwyddo ei allu yn gweithredu. Gen. 49. 24. Exod. 9. 3. a 13. 3, 16. Job 10. 8. a 12. 9, &c. Yn neillduol arwydda gweithrediad dwyfol, neu gynhyrfal ar y meddwl. 2 Bren. 3. 15. Ezec. 1. 3.—'Pa beth bynag a ragluniodd dy law a'th gyngor di eu gwneuthur,' Act. 4. 23. hyny yw, dy gyngor a'th ewyllys effeithiol. Y mae llaw a chyngor yn addas iawn rma yn cael eu cysylltu a'u gilydd. Nid yw llaw Duw byth heb ei gyngor, na'i gyngor byth heb ei law i'w gwblhau; mae effeithioldeb difeth yn ei holl gyngor a'i ewyllys.—'A llaw yr Arglwydd oedd gydag ef.' Luc 1. 66. Sef yr Arglwydd a roddodd ei gynnorthwyr galluog.—'O Dad, i'th ddwyllaw di y gorchymynaf fy ysbryd.' Luc 23. 46. Sef i ti, i'th ofal, ac i'th gadwraeth.—'Ac ni ddwg neb hwynt allan o'm llaw i.' Ioan 10. 28. Ni ddwg neb hwynt o'm gofal a'm cadwraeth, i'w fideddiannu o ddedwyddwch tragwyddol arfaethedig iddynt.—'Y mae llaw yr Arglwydd arnat ti.' Act. 13. 11. Sef y mae cospedigaeth drom a chyfiawn Duw arnat ti.

Y mae y sylwadau blaenorol yn ddiagonol i gyfarwyddo y darlennydd am iawn ddeall yr ystyr mae y gair llaw yn cael ei arferyd, heb chwanegu siamplau yma.

'Lied-llaw,' yw mesur yn nghylch pedair modfedd. Edr. DYRNFFED, ASWY, DEHAC, DEHEULAW, YSGRIFEN-LAW.

LLAWDR, LLODRAU, (llawd) brychan, clôs, hosan-glos. Yr oedd llodran llian yr offeiriad, yn arwyddo o wylder, gostyngeddwrwydd, diweirdeb, a sancteiddrwydd. Yr oedd o'r un defnydd i'r arch-offeiriad ac i'r offeiriad cyff-

redin. Exod. 28. 42. Lef. 6. 10. Ezech. 44. 18.

LLAW-FORWYN—ION, (llaw-morwyn) gwasanaethyddes; gweinydd-wraig, gweinyddes. Mae y gair *Heb.* אִשָּׁה a gyfseithir y rhan amlaf, *llaw-forwyn*, yn arwydda un mewn cyflwr isel a chaeth. Gelwir gwagedd yn gyffredinol felly, mewn ffordd o ostyngeddruydd. Ruth 3. 9. Salm 116. 16.

LLAWEN—YDD—HAU, (lla-gwen) *Gr* ἁπλοῦς; *Llad.* LÆTUS, HILARIUS: gorawenus, hoenus, digrif, llon, dyddan, difyr.

Tri llawenydd Beirdd ynys Prydain; llwydd gwybodaeth; gwellhad moes; a gorfod heddwch ar ddirawd ac anrhaith. *Barddas.*

EDR. GORFOLEDD, DYDDANWCH, HYFRYDWCH.

'Llawen-floeddwch i Dduw yr holl ddaear.' Salm 66. 1.—'Ymlawenhewch yn Nuw yr holl fyd.' Dr. M. Mae y gair נָרַץ yn arwyddo unrhyw adsain uchel & llais, neu ág udgorn. Joa. 6. 5—20. Yn gyffredinol, arwydda llawen-floedd. Salm 81. 2. a 47. 1. Y mae y gair yma, yn arwyddo y llawenydd mwyaf yn yr Arglwydd, a diolchgarwch iddo, yn cael ei ddatgan yn y modd mwyaf cyhoeddus. Mae yn ddyled ar bawb wneuthur hyny, a diammen y daw y dyddiau, yn ol yr addewid sicr, pan addolo yr holl ddaear ef, ac y canant iddo ef. Adn. 4.

'Cyfarfyddi â'r hwn sydd lawen, ac a wna gyflawnder.' Esa. 64. 5.—'Cynnorthwyaist y llawen, a'r hwn a wnaeth gyflawnder.' Dr. M.—'Cyfarfyddi mewn llawenydd â'r rhai a wnant gyflawnder.' Gwel Lowth, Jerome, a Grotius.—'Os damweini â'r llawen, ac yn gwneuthur cyflawnder, yn dy ffyrdd yn dy gofio. Wele, ti a ddigyaist (wedi i ni bechu yn dy erbyn) yn eu herbyn hir amser; ac eto yr ydym ni yn gadwedig.' Vitranga. Mae yr amrywiol gyfseithiadau yn dangos fod anhawdra nid bychan yn y geiriau. Mae y geiriau yn dangos fod y duwionol sydd yn llawenychu yn ffyrdd Duw, ac yn gwneuthur cyflawnder, yn anaml: nid oedd ond peth annagwyliadwy cyfarfod ág un yn llawenyachu yn yr Arglwydd, ac yn ei ffyrdd. Darluniad cyffredin yn yr ysgrhythrau, o wir dduwionol, eu bod yn llawenhau yn yr Arglwydd ac yn ei ffyrdd. Phil. 4. 4: Salm 32. 11. a 119. 14, 162. Y mae mawredd yn perthyn i'r llawenydd, rhagor llawenydd neb arall; geilw yr apostol ef yn 'llawenydd annrhaethadwy a gogoneddus. 1 Pedr 1. 6, 7, 8. Mae achos eu llawenydd yn sanctaidd, ac yn ogoneddus; y mae gwrthddrych eu llawenydd, sef yr Arglwydd, yn anfeidrol ogoneddus; y mae sylfaen eu llawenydd, sef Crist, a'i aberth, yn gadarn ac yn ddigryn; am hyny bydd yn llawenydd tragywyddol. Llawenydd eu Harglwydd ydyw; sef llawenydd yn y mwynhad o hono, ac yn tarddu oddiwrtho; llawenydd o'r un natur, a chyffelyb i'w llawenydd yntau. Mat. 25. 21, 22, 23.

'Rhaid oedd llawenyachu a gorfoleddu, meddai y tad, yn achos dychweliad y mab afradlon.

'Efe a llawenycha o' th blegid gan llawenydd,' meddai y prophwyd, am yr Arglwydd wrth achub ei eglwys. Luc 15. 32. Zeph. 3. 17. Nid oes teimladau newyddion yn y Duwdod; ni ellir ychwanegu at, na lleihau ei ddedwyddwch. Yr oedd Crist yn llawenyachu yn nghyfaeddle y ddaear, cyn bod daear, a'i hyfrydwch gyda meibion dynion cyn bod un o honynt. Diar. 8. 31. Yr oedd, ac y mae, yn ddigryfnewid yn ymfoddloni ac yn ymhyfrydu yn ei fwriadau, a'i arfaeth ei fod yn mewn perthynas iddynt: ond dywedir ei fod yn llawenyachu yn y cyflawniad o honi, pan fydd yn rhoddi arwyddion amlwg i'w bobl o'r llawenydd sydd ynddo, a phan y byddo yn peri llawenydd a gorfoledd iddynt hwy. Y mae Duw yn hyfrydwch annhraethol, ac yn llawenydd tragywyddol, iddo ei hun, yn ei holl feddyliau a'i fwriadau; ac yn y cyflawniad o honynt, rhydd aml olygiad o hyny i'w bobl, er eu mawr llawenydd hwy. 'Llawenydd yr Arglwydd yw eich nerth.' Neh. 8. 10. Y mae yn dangos ei foddlonrwydd yn edifeirwch a dychweliad pechaduriaid ato; ac y mae hyny yn peri llawenydd yn y nef, yn ngwyydd angelion Duw, ar yr achos hyfryd. Nid peth newydd oedd hyn i Dduw; ond peth a ragwelodd, ac a arfaethodd ei gwblhau er tragywyddoldeb; ac y mae pob peth a arfaethodd yn hyfrydwch ac yn llawenydd tragywyddol iddo. Ond peth newydd oedd i'r angelion, ac yn achos o orfoledd newydd iddynt, a chynnydd yn eu parch i Dduw, a'u llawenydd ynddo. Yr oedd holl gyfryngdod a gwaith Crist, a iachawdwriaeth yr eglwys ynddo a thrwyddo, yn bresennol yn meddwl Duw er tragywyddoldeb, ac yn hyfrydwch a llawenydd penaf o'i holl ffyrdd: ond bu, a bydd hefyd, lawer gwledd adnewyddol yn y nef, ar gyflawniad yr amrywiol ranau o hono. Bu rhyw fyd newydd yn y nef pan osodwyd Crist, ar ei'r egysniad yn y natur ddynol, i eistadd ar ddeheulaw y Tad; a thyr y llawenydd allan eto yn rhyfedd, o oes i oes, hyd nes y dygir yr eglwys yn orfoleddus adref gyda'i phriod, wedi y farn gyffredinol. Nid peth newydd yn Nuw; ond peth newydd yn ei eglwys fydd. Nid oes dim newydd yn Nuw; ond bydd yn rhoddi amlygiadau newyddion helaethach o hono ei hun i'w bobl dros byth; y mae digon ynddo i ennyn a phorthi eu llawenydd yn ddiddiwedd. 'Llawenydach yn fy mhobl,' medd Duw: 'Gan llawenyachu y llawenydach yn yr Arglwydd, fy enaid a orfoledda yn fy Nuw,' medd yr eglwys. Esa. 61. 10. a 65. 19.

'Byddwch lawen yn wastadol.' 1 Thes. 5. 16. Y mae llawenydd a galar duwiol yn cydfyned ac yn cyd-sefyll â'u gilydd, yn addas ac yn ogoneddus, yn nghalon y credadyn; y mae iddo achos galar gwastadol ynddo ei hun; ac y mae iddo achos llawenydd gwastadol yn yr Arglwydd. Derfydd achos galar, ond ni dderfydd byth achos llawenydd. Am hyny 'goddieddant llawenydd a hyfrydwch, a chystudd a

galar a ffy ymaith.' Esa. 35. 10.—'Gelwir llawenydd y Duwiolion, 'llawenydd ffydd—llawenydd yn yr Ysbryd Glan.' Phil. 1. 25. Rhuf. 14. 17. a 15. 13. 1 Thea. 1. 6.—'Ffirwyth yr Ysbryd yw llawenydd.' Gal. 5. 22. Llawenydd ffydd yw; am mai llawenydd trwy gredu ydyw yn y byd hwn. Trwy gredu y gair, sef athrawiaethau ac addewidion y gair, y maent yn cael llawenydd; dyma lle mae yr Ysbryd Glan yn eu harwain, i dynu dwfr cysur gyda llawenydd. Esa. 12. 3. Yr Ysbryd Glan sydd yn gweini llawenydd iddynt trwy gredu. Mae llawer â'r gair ganddynt, yn hollol amddifad o lawenydd ffydd, sydd trwy gredu yn y gair; llawenhau yn gnawdol, yn iach, yn rhyffygus, ac yn ansantaidd, yw llawenhau heb yr Ysbryd Glan: ond y mae llawenydd yn yr Ysbryd yn llawenydd ar iawn sail, sylweddol, sanctaidd, addas, a thra gogoneddus: nis gall dim fod yn fwy sanctaidd, hardd, prydfertth, a gweddus; y mae yn gwbl addas i waredigion yr Arglwydd. Llawenydd cyflawn ydyw; y maent yn gyflawn o bob llawenydd. Nid oes dim mwy i ddywedyd am dano. Llawenydd yn ei holl amrywiaeth yw, pob llawenydd; ac y mae hefyd gyflawnder o hono yn mhob ystyr. Dyma ran ryfedd i rai a haeddasant bob tristac ing, a gwae! Edr. YCHWANEGU.

LLAWER, (lla-gwer) aml, lluosog; mawr; aml o rif; a mawr o faintioli. Llawer iawn, llawer byd.—1. Rhifedi mawr. Barn. 9. 40.—2. Holl blaif dynion, pob dyn, y rhai a bechasant, ac a fuant feirw yn yr Adda cyntaf. Rhuf. 5. 15—19.—3. Yr holl etholedigion a brynwyd gan Grist. Mat. 26. 28.—4. Yr holl gollledigion annuwiol. Mat. 7. 13.—5. Hir amser; llawer o ddyddian; sef dyddian terfynedig gan Dduw, er, mewn gradd mawr yn an-hysbys i ni: yr amser hir y byddai yr Iuddewon heb lywodraeth wladol, ac heb wir grefydd, ac addoliad Duw yn eu plith; hwyrach 1800, neu 1900 o flynyddoedd. Hos. 3. 3, 4.—6. Swm mawr. 2 Cor. 8. 15.

LLAWETH—AU, (llaw) llonaid llaw, dyrn-aid, dylwf, cudyn. Llaweth o wallt, llaweth o lin.—'Llawethau ei gnawd.' Job 41. 23.—'Rhwing dy lawethau,' sef rhwing dy gudynau. Can. 4. 1. 3.—'Dadguddia dy lawethau.' Esa. 47. 2. Byddai gwallt pendefigesau yn gwledydd dwyreiniol yn hongian yn gudynau gwedi eu harddu â gemau a llwch euraidd, a'u gorchuddio â rhyw orchudd teneu; at y ddesod hon y mae y geiriau yn gyfeirio, yn dadgan barnedigaethau Duw ar Babilon, a'i hyspeiliad o'i holl wycher a moethau.

LLAWN—DER, (lly-awn) cyforiawg, helaeth, aml cyfar; diwagder, cyflawnder. Edr. CRYLLAWN.—'Llawn wobr'; sef rhan gyflawn o ogoniant y mae Duw wedi ei borotoi a'i addaw. 2 Ioan 8. Etifeddiaeth gyflawn ydyw, ni bydd dim yn eisiau ynddi a eill y gwardedigion ei fwynhau.

'Gwae chwi y rhai llawn.' Luc 6. 25. Llawn yn eu meddwl eu hunain, am danynt eu hunain; rhai heb gydnabod eu hangen o Grist, ei gyflawnder, a'i ras. Nôd o rai dan feldith y cwmp, heb erioed eu symud o'u cyflwr pechadurus, a'u tywyllwch ysbrydol.—'Gwr llawn o ffydd, ac o'r Ysbryd Glan; sef mesur helaeth o ras a doniau ysbrydol. Act. 6. 5.—'Llwyn llawn.' Edr. LLAWN.

LLAWR, LLORIAU, (lly-awr) Sex. FLOOR; Belg. FLOOR; sylfaen, gwaelod, gwadn, daear.—'Nef a daear.' Dat. 14. 7.—'Nef a llawr.' W. S.—Ar lawr, i lawr; i'r llawr, hyd lawr, gw: llawr, sef gwr isel, anenwog. Salm 7. 5. Jer. 14. 2. Ezech. 19. 12, &c.

LLAWRUDD—IAETH—IOG, (llaw-rudd) llaw goch, llaw waedlyd, llofrudd, llofruddiwr, lleiddiad. Dewis 'gwr llofruddiog o faen y sanct a'r cyflawn,' oedd ddirmyg mawr ar Grist, ac yn brawf o dywyllwch calon dyn, ac o elyniaeth yn erbyn Duw. Act 3. 14. Edr. LLADD, NODDFA.

LLAWRYF, Llad. LAURUS; Ffr. LAURIER; pren gwaestad-wyrdd, sydd frigog, a'i gangenau yn taenu yn llydain, a'i ddail yn hardd. Mae y grawn yn feddyginiaethol yn y colyddwst, attaliad dwfr, misglwyf, &c. ond y mae y dail-wlyb yn wenwynllyd; ac y mae rhai wedi meirw wrth yfed y dwfr distylliedig o honynt. Gwel Phil. Trans. No. 418, 420.

'Gwelais yr annuwiol yn gadarn ac yn frigog, fel y lawryf gwyrdd. Salm 37. 35. Nid yw y gair אָנָוּן o angenrheidrwydd yn arwyddo y lawryf mwy na rhyw bren arall; ond pren yn tyfu yn naturiol o hono ei hun, heb ei blannu o'r naill le i'r llall, yr hwn, yn gyffredin sydd fwyaf cryf a brigog. Hwyrach ei fod yn enw ar bren anadnabyddus i ni, ond yn ddigon hysbys yn y gwledydd dwyreiniol; a bod priodoldeb yn y gyffelybiaeth o'r annuwiol iddo yn ymddanos yn eglur ac yn hynod iddynt. Hwyrach ei fod yn bren golygus a hardd; ond yn gwywo ac yn diflann yn fuan, ac yn cyfateb yn gwbl i ddarluniad Dafydd o'r annuwiol yn adn. 36. Breuddwyd Nebuchodonosor, a deongliad Daniel o hono, (pen. iv.) sydd eglurhad cyflawn o'r geiriau.

LLE, man, mangre; sefyllfa, swydd. Yn dy le, sef drostot ti; yn ei le, sef am dano; yn y lle, sef yn y fan, yn fuan, yn ddioed. Lle a arwyddia yn yr ysgrythyrau, man, cyflwr, swydd, galwedigaeth, man o'r ysgrythyr. Gen. 40. 3—13. Preg. 10. 4. Act. 8. 32.

'Rhoddwch le i ddigofaint.' Rhuf. 12. 19. Sef i ddigofaint Duw, fel y dengys diwedd yr adnod. 'Na ddielwch'; nid yw hyn yn perthyn i chwi, ac nid ydych yn addas i'r gwaith: yn hytrach 'rhoddwch le i ddigofaint,' sef i Dduw goepi, yr hwn a biau dial, a'r hwn a ddichon ddial yn gyflawn ac yn addas.

'Na roddwch le i ddiabol.' Eph. 4. 27. Na roddwch hamdden, trwy fyw mewn digofaint,

i'r diafol i'ch annog yn yr wŷa bechadurus hono, i weithredu yn bechadurus; neu na roddwch achlysur iddo, trwy ei offerynau, i'ch gwrthwynebwyr i gablu crefydd o'ch achos.

'Af a dychwelaf i'm lle, hyd oni chydabyddont en bai, a cheisio fy wyneb.' *Hos. 5. 15.* Lle Duw ydyw y nefoedd. *Mat. 6. 9.* Nid am fod y nef, nac un lle, yn cynnwys Duw; nid oes perthynas rhwng Duw ag un lle, o ran ei hanfod; yr oedd ef cyn bod un lle crëedig; ond yn y nefoedd y mae yn amlygu fwyaf o hono ei hun i'w bobl. Ei drigfaa ef oedd y deml yn Jerusalem; nid am fod yr hanfod dwyfol yn presawlio ynddi; yn yr ystyr hwn 'nid yw yn trigo mewn temlau o waith llaw'; ond yr oedd y deml yn cygodi Crist a'i gyfryngdod, yn yr hwn y mae yn cael ei addoli, ac y mae yn cymmodi y byd ag ef ei hun. Y mae Duw yn dychwelyd i'w le pan y mae yn peidio dyfod yn ddangoisiadol yn ei oruchwyl iaethau graaol tuag at ei bobl, ond gadael iddynt yn eu pechodau a'u trueni. Nid byth y gwna efe hynny a'i bobl, ond hyd nes cydnabyddont eu bai, a cheisio ei wyneb. Gellir, gyda rhai, olygu y drugareddfa yn lle Duw yn mhllith ei bobl; yr hwn oedd megys yn ei adael pan oedd yn eu cospi am eu pechodau; wedi gwneuthur hyn, y mae yn dychwelyd i'w le, ac yno i ddyagwyl, hyd oni chydabyddont eu bai, a cheisio ei heddwch a'i amddiffynfa. *Exod. 25. 21, 22. 1 Bren. 8. 13, 20, 21, 29. Mic. 1. 3.*

'Fe wna i mi rodio ar fy uchel leoedd.' *Hab. 3. 19. 2 Sam. 22. 34. Salm 18. 34.* Lleoeedd uchel gwlad Canaan, sef mynyddoedd Seion, Moriah, lle yr adelladwyd y deml, ar' lle yr oedd y duwiolion yn addoli, ac yn cymdeithasu â Duw; geill lleoeedd uchel hefyd arwyddo cyflwr buddugoliaethau, llwyddiannus, a chyrranus, uwchlaw gelyniun a phrofedigaethau. Y rhai sydd yn ymddiried yn yr Arglwydd, a breswylant yr uchelderau, cestyll y creigiau fydd eu hamddiffynfa; a chyda Christ yn yr uchelderau bydd eu trigfa byth. *Esa. 33. 16. Col. 3. 1, 2, 3.*

LLECH, (lly-ech) *Heb. לֶחֶם loch; Diar. 3. 3.* maen, llech-faen, ceryg tŷ, peithyn; cuddfa; dyn diog, awrth, musgrell, parod i lechu; llech lafar, llech lefair, careg lefair, sef carag ateb.—'Dwy lech y dystiolaeth, wedi eu hysgrifenu â bys Duw.' *Exod. 31. 18. a 34. 4. Deut. 4. 13. a 5. 22. a 9. 15.* Y llechau hyn oedd waith Duw, a'r ysgrifen arnynt oedd ysgrifen Duw. *Exod. 32. 15.* Torwyd y llechau hyn gan Moses. Parwyd i Moses naddu dwy o lechau fel y rhai cyntaf; ac ysgrifenyd arnynt gan Dduw fel o'r blaen. *Exod. 34. 1, 2, 3. Deut. 10. 1, 4.* Yn cyfateb i hyn y mae Duw yn tynu y galon gareg o gnawd ei bobl, ac yn rhoddi iddynt galon o gig. Ar y galon dynyr hon, y mae Crist, trwy ei Ysbryd, yn ysgrifenu y gyfraith, sef holl gorph gwirioneddau dwyfol. *2 Cor. 3. 3. Ezech. 11. 19.*

Ar lechau y galon y mae Crist yn ysgrifenu; nid yn unig yn rhoddi dadguddiad allanol, ond yn eu doddi, ac yn eu hargraphu hwynt ar y meddwl, nes ydyw y meddwl a hwythau yn un, y naill yn cyfateb i'r llall yn gyflawn. Er i Moses naddu y llechau, yr oedd yn rhaid i Dduw *ysgrifenu* arnynt; dengys hyn fod y parch mwyaf gan Dduw i'w gyfraith, ac nad oes dim ond Ysbryd Duw a ddwg ddyd i ufuddhau iddi. *Edr. ARCH, CYFRAITH, YSGRIFENU, DEDDF, TRUGAREDDFA.*

LLECHWEDD, (llech-gwedd) ochr, ystlys bryn, canwyr ogwyddedig; ochr yr wyneb o'r ên i fynu, cern, grudd. Rhydd y gair hwn enw i lawer o leoedd yn Nghymru.—'Oeddwn iddynt megys y rhai a godant yr iau ar eu llechweiddau hwynt.' *Hos. 11. 4. Dr. M.*—'Tarawant farwr Israel & gwalen ar ei lechweidd.' *Dr. M.*

LLED, gorair, mewn rhan, o ran, hanner, o fewn ychydig, agos. Arferir ef yn aml fel rhagddod mewn geiriau cyfansoddol, megys, llednais, ceinwch, destl, pwylllog gorchwyl-odd.

LLED-U, (lly-ed) llydander, eangder, hel-aethder. Y mae i bob corph cyfansawdd dri mesur, sef hyd, lled, a dyfnder.—Lledu, neu estyn dwylaw at yr Arglwydd, oedd ystym cyffredin wrth weddio, ac yn arwydd o'u dymuniad i dderbyn gan Dduw yr hyn oeddent yn ei ofyn. *Exod. 9. 29—38. 2 Cron. 6. 13. Ezra 9. 5. Salm 143. 6. Job 11. 13.*

LLEDBEIO, (lledbai) gogwyddo, gogwyddo i lawr, ar osgo, yn wyrgam. 'Canys yr ychsein a ledbeasant.' *1 Cron. 13. 9. Dr. M.*

LLEDNAIS—RWYDD, (nais) tlws, ceinwch, destl; tymherus, pwylllog, gorchwylodd. Y mae y gair נָקִי a gyfieithir *llednais, lled-neisrwydd*, (*Salm 45. 4. a 76. 9. a 149. 4.*) yn arwyddo gostyngeddwrwydd, llarieidd-dra; rhai gwedi eu hiselhan, a'u llarieiddio gan gystudd a gorthrymder; agwedd addas ar feddwl pechadur ydyw. *Edr ADDFWYNDER, GOSTYNGEIDDRWYDD, LLARIAIDD.*

LLEDRITH, (lled-rhith) gwag-eilun) gwag-ysbryd, drychiolaeth, aaysbryd, eilyll; gau-ymddangoaiad. *Hûd a lledrith*—'Oddiwrth brophwydi Jerusalem yr aeth lledrith allan i'r holl dir.' *Jer. 23. 15. Saes. profaneness, halogedigaeth; Dr. Blayney, perverseness, gwrthnysigrwydd.* Cyfieithir yr un gair רָחֹק *rhag-rithawr*, yn *Job 6. 13. Esa. 9. 17.* Cyfieithir y gair yn ferf, *halogi*. *Num. 35. 33. Salm 106. 38. Jer. 3. 1—9.* A hynny yw ystyr gwreiddiol y gair, medd Parkhurst. Y gan brophwydi fuont foddlon neillduol i'r Iuddewon barhau yn eu hymadawiad â Duw a'u halogedigaeth, trwy yn dwyllodrus ac yn gelwyddog, addaw heddwch iddynt, pan nad oedd heddwch; 'Gwel-edigaeth eu caloa en hunain a lefarent, ac nid o enau yr Arglwydd.' *Dywedent wrth ddir-*

mygwyr Duw, 'Bydd i chwi heddwch—ni ddaw i chwi niwed.' Jer. 23. 16, 17. Nid oes un felldith fwy i ddyinion na gau-athrawon.

LLEF—AIN—ARU—ERYDD, (lly-ef) llais, sŵn, sôn, cri; tafodiaith, dywediad, ymadrodd, adroddiad, gair. Arwydda bob math o drwt, neu sŵn. 2 Bren. 7. 6. 1 Cor. 14. 16. Y taranau, קול זמרים *llefau Duw*. Exod. 9. 28. 29. a 20. 18. Salm 29. 3, &c.—Gweddi. 1 Bren. 8. 28. Job 27. 9. Salm 18. 6, &c.—Gorfoledd a mawl. Salm 26. 7. a 47. 1. Esa. 66. 6.—Pregethu yr efengyl; llef nerthol yw; llef Mab Duw yn cyfodi y meirw. Salm 68. 33. Ioan 5. 25. Esa. 51. 1. Yr athrawiaeth am dano yw ei lef; pe byddai yma yn y byd, o ran ei ddyndoliaeth, fel y bu, ni phregethai ddim arall. Y mae y desgrifiad o lef Duw y gogoniant yn y taranau, Salm xxix. yn addas iawn, i ddangos effeithiau yr efengyl ar bechaduriaid. Y mae ei lef mewn grym, ac mewn prydfferthwch, yn dryllio dnyion pen-uchel, cryffion fel oedrwydd, ac yn peri i deyrnas Satan, yn holl anialwch y cenedloedd grynu; yn dynoethi calonau dnyion, ac yn peri iddynt esgor ar wir edifeirwch, a newydd-deb buchedd.

Gelwir y ddeddf, 'Llef geiriau.' Heb. 12. 19. Y geiriau a lefarwyd gan Dduw ar Sinai, sef y Deng Air. Exod. 19. 19. a 20. 19. Deut. 4. 12. a 5. 22, 23. Llefaryd y deng air yn uchel, mewn iaith a ddeallai yr holl bobl; y gwyr, y wragedd, a'r plant, yn sefyll wrth odre y mynydd; yr hyn ni allent ei odd-ef, ac a waeddasant am Moses yn gyfryngwr, i lefaru wrthynt. Yr oedd y cwbl wedi ei drefnu i ddangos y parch mwyaf i'r gyfraith sanctaidd, ac na ddichon pechadur euog oddef llef ei geiriau, heb gyfryngwr.

'Llef y priod-fab, a llef y briod-ferch.' Jer. 33. 11. Nid en llef hwy yn ddyndodawl, tebyg-ol, a feddylir; ond llef drystfawr a gorfoleddus eu cyfeillion, yn gyfatebol i ddefodau priodasol gwledydd y dwyrain hyd heddyw. Gwel Harmer's *Obs.* Vol. III.

'Tyner ymaith oddi wrthy ch bob chwerwedd, a llid, a dig, a llefain.' Eph. 4. 21. *ἡσπάρη*, arwydda *llefain* o dristwch, Dat. 21. 4.—*bloedd*, Mat. 25. 6. Dat. 14. 18. ond yn y fan hon arwydda llefain o ddigofaint a chwerwedd, ac mewn ffordd o rwnnach. *Saes. Clamour.* Tyner ymaith oddiwrth Gristionogion bob cyfryw lefain.

Llefaru sy ddawn ragorol Duw i ddyinion, i gyfrannu a hysbynu eu meddyliau i'w gilydd. Y mae gallnoedd yr ymadrodd, a'r clyw, mewn dyn, yn rhyfedd iawn; ond fel y mae dyn yn greadur cymdeithasgar, y maent yn angenrheidiol i ddyinion er cysur a llesad eu gilydd. Edr. CLUST, IAITH, TAFOD.—I lefaru yn eglur, ac yn ddealladwy, y mae yn ofynol, 1. Fod ein meddyliau, am yr hyn yr ydym yn llefaru, yn ddeallus i ni ein hunain, ac yn wahaniaethol.

Ni ddichon un dyn lefaru yn olen, ac yn ddeallus i eraill, am yr hyn y mae yn dywyll ac yn gymyaglyd ei hun yn ei feddwl am dano.—2. Rhaid iddo arferyd geiriau yn yr iaith y mae yn lefaru, perthynol a phriodol i'r hyn y llefarir am dano, trwy gydsyniad rhai deallus yn yr iaith,—3. Rhaid iddo arferyd yr un geiriau, yn yr un ystyr, yn mhob rhan o'r ymadrodd.—4. Rhaid iddo lefaru ei feddyliau yn gryno, yn eamwyth, a cyda chymaint brys ac oddef yr achos; onid, anghofir un darn o'r ymadrodd cyn clywed y darn arall.—5 I roddi gwybodaeth o ryw beth i eraill, rhaid i'n meddyliau am danò fod yn addas i'w gynneddau. Yr hwn sydd yn arferyd geiriau heb feddl ac ystyr, sydd yn llefaru yn tinig sŵn gwag geiriau; yr hwn sy ganddo feddyliau amrywiedig, heb eiriau parod ac addas, sydd yn ymrwystro yn ei ymadrodd; yr hwn sydd yn arferyd geiriau yn amrywiol, ac yn gyfnewidiol yn eu hystyr, nis gellir eu deall gyda sicrwydd; yr hwn sydd yn defnyddio geiriau i oed meddwl allan, anarferedig yn gyffredinol, sydd heb briodoldeb addas yn ei iaith, ac yn llefaru ffregodiaith; a'r hwn sydd heb feddyliau addas a phriodol am yr hyn y mae yn llefaru, sydd heb ddefnyddio gwir wybodaeth.

Y mae *lleferydd* yn arwyddo, weithiau, y dafoidiaith y llefaru dyn ynddi. 'Mae dy leferydd yn dy gyhuddo.' Mat. 26. 73. 'Can ys bot dy lediaith yn dy gyhoeddy.' W.S. 'Galilead wyt, a'th leferydd sydd debyg.' Marc 14. 70. Yr oedd cymaint gwahaniaeth yn nhafodiaeth y ddwy dalaeth, Judea a Galilea, fel yr oedd y trigolion yn wahaniaethol wrth en leferydd. Yr un iaith oedd yn y ddwy wlad, ond y dull o'i llefaru oedd yn wahanol; hwyrach o ran tôn y llais, neu y dull o swnio rhai geiriau, fel yr oedd rhwng Shabboeth a Sibboleth. Adnabyddir gan rai cydnabyddus o'r wlad, trigolion pob parth o Gymru yr un modd, yn wahaniaethol oddiwrth eu gilydd; 'y mae en lleferydd yn en cyhuddo.'

Wrth *leferedd*, brydiau eraill, y meddylir yr hyn y lleferir am dano. 'Heddyw, os gwrandewch ar ei leferydd ef;' sef os ystyriwch, y credwch, ac yr tffuddhewch i'r hyn y mae yn ei lefaru wrthy ch. Y mae yn llefaru am beth o fawr bwys, a pherthynol i chwi; y diystyrwch mwyaf arno ef, a'r niwed mwyaf i chwithau, yw peidio gwrandeo arno. Salm 95. 7. Heb. 3. 7—15. a 4. 7. Ioan 8. 43. a 18. 37.

'Nid oes iaith nac ymadrodd, lle ni chlybuwyd eu lleferydd hwynt. Eu llinyn a aeth trwy yr holl ddaear, a'u geiriau hyd eithafoedd y byd.' Salm 19. 3, 4. 'I bob tir yr aeth en sain hwynt.' Dr. M. Y mae y nefoedd yn athraw hynod i'r holl fyd, yn dadgan gogoniant Duw. Y maent yn addysgu yn helaeth, yn barhaus o ddydd i ddydd; ac y maent yn dadgan yn eglur i baw; nid oes iaith nac ymadrodd heb glywed a deall en lleferyd. Aeth eu sain i'r holl ddaear.* Yn cyfateb i hyn, y

* *Vitrings Obs. Sacr.* lib. III. cap. 24.

dywed yr apostol am yr efengyl, 'Yn ddiaw i'r holl ddaear yr aeth en sŵn hwy, a'u geirian hyd derfynau y byd.' Rhuf. 10. 18.

Nid yw Crist, na'r Ysbryd Glan, yn llefaru o honant eu hunain. Ioan 14. 10. a 16. 13. Y maent yn llefaru yn eu swyddau, yn ol yr arfaeth dragywyddol, ac yn ol yr awdurdodwyd hwynt i hyn. Y mae pob peth y maent yn eu wneuthur yn awdurdodol, ac yn drefnus, yn cyfateb yn gwbl i'w gosodiad yn eu swyddau. Nid ydyw hyn yn arwyddo is radd; ond cynghor, gosodiad, ac arfaethiad rhwng cydraddolion. Nid oedd dim gwell gan Grist a'r Ysbryd Glan i'w lefaru, nag oedd yn yr arfaeth dragywyddol; yr oeddent yn cyd-gynghori, ac yr oeddent hefyd yn cyd-arfaethu; ac fel mae y cynghor a'r arfaeth yn gyflawn ac yn berffaith, hi a saif byth; a'i dadguddio a'i chyhoeddi oedd, ac ydyw, en gwaith hwy yn eu swyddau. Mae mawrhydi y person yn llefaru, yn ychwanegu at ein rhwymedigaethau i wrando arno, ac at y pechod trwy ei ddiystyru, a pheidio gwrando arno. 'Duw, wedi iddo lefaru lawer gwaith a llawer modd, gynt wrth y tadan trwy y prophwydi, yn y dyddiau diweddaff hyn a lefarodd wrthym ni yn ei Fab.' Nid oedd un mwy i lefaru trwyddo, ac ynddo, nac un yn fwy cymhwys i fynegi i ni holl gynghor Duw. Y mae y genadwri o'r pwys a'r canlyniad mwyaf; y mae y person yn ei dwyn, ac yn ei chyhoeddi, o'r mawrhydi a'r ardderchogwydd mwyaf. 'Pa fodd (gan hyn) y diangwn ni, os esgeuluswn iechydwrïaeth gymaint, yr hon, wedi dechreu ei thraethu trwy yr Arglwydd, a sicrhawyd i ni gan y rhai a'i clywsant ef. Heb. 1. 1. a 2. 3.

'O helaethrwydd y galon y llefara y genau.' Mat. 12. 24. Fel y cyfateb y ffrwyth i natur y pren, felly ffrwyth y galon yw ymadroddion y genau; os y galon fydd halogedig, gwag, ac anystyriol, felly bydd ymadroddion y genau; ond os sanctaidd ac ysbrydol, bydd ein hymadrodd yn dda, i adeiladu yn fuddiol, fel y paro ras i'r gwrandawyr. EDR. ARAETH, IAITH, GAIR, TAFOD.

LLEIAF, y gradd mwyaf a llai; y gwaelfaf, iselaf; y lleiaf o rifedi; y lleiaf o faintioli; y lleiaf o gyfrifiad; o'r lleiaf; o'r hyn lleiaf.—'Ni ryglyddais y lleiaf o'th drugareddau di.' Gen. 32. 10. כַּטְנִיתִי *lleiaf* wyt na'th holl, &c. llai mewn gwerth a rhyglyddion, na'r drugaredd leiaf: wrth gymharu y lleiaf o'th holl drugareddau & mi, yr ydwyf yn llai na hono, ni ryglyddais hono. Iaith dyn yw a golwg addas arno ei hun fel pechadur; yr olwg a weddai fod gan bob pechadur arno ei hun. Barn. 6. 15. 1. Sam. 9. 21. 1 Cor. 15. 9.

'Pwy bynag gan hyn y doru un o'r gorchymynion lleiaf hyn, ac a ddygo i ddyinion felly, lleiaf y gelwir ef yn nbeyrnas nefoedd.' Mat. 5. 19. Nid oes un gorchymyn o'r gyfraith sanctaidd yn fach; y mae mawredd awdurdod Duw yn mhob un o honant; y mae

pob un yn addas i Dduw, sef yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda; ond yr oedd y dysgawd-wyr Iuddeuwig yn barnu rhai yn llai na'u gilydd, ac yn rhoddi en traddodiadau eu hunain yn lle y gorchymyn. Nod gau-athrawon yn mhob oes yw bychanu rhai gorchymynion, a rhai gwirioneddau, i gael lle i'w hathrawiaethau gwyrgam eu hunain. Y maent yn eu tori yn eu bucheddau eu hunain; ac yn dysgu i ddyinion felly, yn eu bucheddau a'u hathrawiaethau. Lleiaf y gelwir y cyfryw yn nbeyrnas nefoedd; er eu doniau a'u dysgeidiaeth, ac er y gallant fod yn fawr yn y byd, ac yn nghyfrif eu plaid eu hunain; yn nbeyrnas nefoedd nid ydynt ond y lleiaf, sef yn ddi-ddim, ac yn addas i fod ynddi yma yn y byd hwn, ac a gaur allan o honi yn sicr mewn byd arall. Nid oes, o'r hyn lleiaf ni ddylai fod, dim ond gorchymion Duw yn fawr o gymeriad yno; ac nid oes neb yn deilwng o hono, ond sydd yn eu parchu oll, fel gorchymynion Duw, ac am eu dysgu i ddyinion, fel trwy wybodaeth o honant, ac ufudd-dod iddynt, y rhyngout fodd Duw, ac y caffont iechydwrïaeth i'w hencidiau.

Ni all un dyn wneuthur y peth lleiaf heb yr Arglwydd, trwy ei holl fywyd, tuag at ei gynnalïaeth a'i gysur yn y byd. Duw yn unig yw trefnwr, cynnaliwr ac ymgeleddwr pawb; ac anmharch mawr i Dduw yw peidio cydnabod hyn. Luc 12. 26.

'Y neb sydd ffyddlon yn y lleiaf, neu yn ychydig, 'sydd ffyddlon hefyd mewn llawer;' ac i'r gwrthwyneb. Luc 16. 10. Os ffyddlondeb yw egwyddor y dyn, ei dueddiad, a'i reol sydd yn ei lywodraethu yn mhob peth; nid ydyw amgylchiadau yn gwneuthur dim gwanïaeth yn ei ymddygiad, pa un ai ychydig ai llawer fydd dan ei ofal. Os gwr cywir ffyddlon ydyw, y mae yn ffyddlon yn mhob peth; mewn eiddo arall, a'i eiddo hun; mewn pethau tymhorol, a phethau ysbrydol; mewn cyfoeth auwadal twyllodrus, ac mewn pethau sylweddol, ac o dragywyddol barhad. Yn y gwrthwyneb, yr anffyddlon a wna anffyddlondeb yn mhob peth. Y mae dammeg ein Harglwydd yn hardd, a'r cymhwysiad o honi yn neillduol o addas ac addysgiadol. Gwel Campbell, Macknight.

LLEIBIAW-IODD, (llaib) *Heb.* לֶחֶד *lech-ed*; *Saes.* LICK; llyŷu, llepian. 1 Bren. 18. 38. EDR. ELIAS.

LLEIDR, (llad) *Heb.* לַיִד *lat*; *Gr.* ληϊδ-της; *Llad.* LATRO, FUR; yspeiliwr, herwr.

Lleidr eynfaddaf, lleidr hynod cyhoedd; lleidr crogadwy, lleidr pen ffordd; lleidr gwerth, yw un darostynedig i'w werthu; lleidr camlyrus, ydyw un a ellir ei ryddhau trwy iawn; lleidr dirwys, yw un a ellir ei ryddhau trwy ddirwy; cara lleidr, yw un cynnorthwyol i leidr, neu sydd yn derbyn eiddo lladrad. *Cyfreithiau Gymreig.*

Dyfod fel lleidr, yw dyfod yn ddistaw, heb arwydd, na sŵn, yn annysgwyladwy. 1 The. 5. 2. Dat. 3. 3.

'Lle na ddaw lleidr yn agos,' yw y nefoedd. Luc 12. 33. Y mae yn ddiogelwch difeth, a chyflwr cyflawn, digyfnwedd; ni chollir trysoran yno, ac ni yspellia neb y trigolion. Mae lleidr o ryw fath neu gilydd yn agos i bawb yma; mao eu trysoran a'u cysuron o'r herwydd yn ansicr. Edr. LLADRAD.

LLEIDIOG, (llaid) cleilyd, tomlyd.—'Ei lleoedd lleidiog a'i chorsydd ni iachêir; i halen y rhoddir hwynt.' Ezeq. 47. 11. Yn arwyddo, os na iachâ yr efengyl ddrwg-fachêddau dynion, a'u ffrwythloni, nid oes dim arall a'i gwna. Edr. AFON.

LLEIDDIAD-IAID, Edr. LLADD.—'Pob nn a'r aydd yn casâu ei frawd, lleiddiad dyn yw,' hyn yw, yn ngolwg y gyfraith, ac yn nghyfrif Duw. 1 Ioan 3. 15. Mae y gorchymyn yn gwarafun casireb, yn gymaint a lladd; lladd yn y meddwl a'r galon, yw casâu.—'Lleiddiad dyn oedd efe (y diafol) o'r dechreuad;' (Ioan 8. 44.) efe yn y dechreuad fu yn offerynol i ddyd gollu ei fywyd o sancteiddrwydd, a pbob dedwyddwch; y mae yn parhau yr un ysbryd, ac yn yr un amcan a bwriad hyd heddyw.

LLEIGUS, (llâg) dihoeniad, ymollyngiad; musgrell, araf.—'Yn lleigys,' yn y man, yn ebrwydd. Marc 1. 30. W. S.

LLEIHU, (llai) gwneuthur yn llai, prinhan, toli, treio. Lef. 26. 22. Salm 107. 33. Diar. 13. 11. Jer. 29. 6. Ioan 3. 30.

LLEISIO, (llais) sain, sŵn; caniadau yr adar. Salm 101. 12.—Rhuad llew. Amos 3. 4.—Sain udgorn. Jos. 6. 4.

LLEITHDER, (llaith) gwlybrwydd. Can. 7. 2. Edr. BOGAIL.

LLEITHIG, (llâth) mainc, gorseddfa, glwth; lleithig troed, ystôl droed, lle troed. Esa. 66. 1.

LLEMAIN, (llam) darlamu, dylamu, neidio, crych-neidio.—'Ac a ganfa y brenin Dafydd yn neidio, ac yn llemain o flaen yr Arglywydd.' 2 Sam. 6. 16. Edr. DAFYDD.

LLEN-I, (lly-en) cudd, gorchudd, gortho, caeadlen; cylch-leni, cortynau: llen yr ymysgar, sef y weren fol. Yr oedd amryw leni yn perthyn i'r cysegr: 1. Llen y cynteddfa; sef y gaeadlen oedd ar borth y cynteddfa. Yr oedd y cynteddfa wedi ei gau â leni, ac â cholofnau. Yr oedd y leni oddi amgylch y cynteddfa, a chaeadlen ar borth y cynteddfa. Ex. 27. 9—16. 2. Llen, neu leni y babell; canys yr oedd deg o honynt i'w cydio wrth eu gilydd, a'u rhoddi yn dô, ac yn orchudd ar y babell; yr oeddent agos yn ei gorchuddio hi i gyd. Yr oedd y leni hyn wedi eu gwneuthur a'r llian meinaf, a'r lliwiau gwychaf; yn waith cywreinaf, a llun cerubiad arnynt. Yr oedd pob llen yn nghylch pymtheg llath o hŷd, ac ychydig mwy na dwy o led. Yr oedd lled y leni yn ddeugain cufydd; ond nid oedd y babell ond ychydig dros ddeg ar hugain. Ar y leni

hyn yr oedd llen dô, neu leni o flew geifr. Yr oedd un ar ddeg o honynt, a lled pob un yn ddeg cufydd ar hugain, ond lled y lleill oedd wyth cufydd ar hugain; yr oeddynt o'r un lled a'r lleill, ond bod un yn fwy o honynt. Heblaw y leni o flew geifr, yr oedd tŷ i'r babellen, o grwyn hyrddod wedi eu lliwio yn gochion, a thŷ o grwyn daear-foch yn uchaf. Gwel adn. 14. Yr oedd y leni hyn yn gyflawn yn gorchuddio y lleill oedd yn fwy cywrain ac yn gostus. At hyn y cyfeiria y prophwyd Ezaiah, pen. 4. 5. 'Ar yr holl ogoniant y bydd amddiffyn.' Mae Crist a'i eglwys yn dra gogoneddus, a than amddiffynfa ddigonol, er bod tywydd garw yn curo arnynt, a'u hymddangosiad allanol yn wael ac yn ddirmygedig. Y mae yr eglwys oll yn ogoneddus o'i mewn, ac yno mae preswylfod ei Harglwydd a'i Duw. Salm 45. 13. Exod. xxvi. xl.—3. Yr oedd hefyd gaeadlen ar ddrws y babell, yr hon a elwid llen gyntaf y babell. Exod. 36. 37.—4. Heblaw hyn yr oedd gwahanlen, o'r un defnydd a llen y babell, yr hon oedd yn gwahanu rhwng y cysegr sanctaidd a'r sancteiddiolaf; 'A'r wahanlen a wahan i chwi rhwng y cysegr sanctaidd a'r sancteiddiolaf.' Exod. 26. 31, 32, 33. Hyn oedd dyben neillduol y llen hon; sef attal dynion rhag myned i'r sancteiddiolaf, nac edrych ar y drugareddfa; 'gorchuddia yr arch a'r wahanlen.' Exod. 40. 3. 'Yr Ysbryd Glan yn hysbysu hyn,' medd yr apostol, 'nad oedd y ffordd i'r sancteiddiolaf yn agored eto, tra fyddai y tabernacl cyntaf yn sefyll: Heb. 9. 8. hyn yw, nid oedd holl aberthan deddf Moses yn abl i agoryd y ffordd i'r nefoedd, yr oedd y sancteiddiolaf yn ei gysgodi, ond byddai iddi gael ei hagar, trwy waith Crist yn myned i mewn trwy ei waed ei hun. Yr oedd y llen hon yn arwyddo cnawd neu ddynoliaeth Crist, yn mha un yr oedd holl gyflawnder y Duwdod yn preswyllo yn gorfforol, trwy ba un yr aeth Crist ei hun i mewn, sef trwy ddyoddef yn y cnawd, gan gael i ni dragywyddol ryddhad, neu ryddid i fyned yn hyderus at orsedd-fainc y gras. Heb. 4. 16. a 9. 12—24. I gadarnhau hyn, pan ddyoddefodd Crist, 'Wele, llen y deml a rwygwyd yn ddau, oddi fynu hyd i waered.' Mat. 37. 51. Yr oedd hon yn wyrth ryfedd; a chan mai ar awr yr arogl-darth y bu Crist farw, a'i bod hefyd yn uchelwyl, tebygol, fod Caiaphas yr arch-offeiriad ei hun, yn llosgi yr arogl-darth ar yr allor aur, pan rwygwyd y llen, ac yr agorwyd y sancteiddiolaf i gyflawn olwg. Gan fod y llen yn dew, oddiwrth y gwaith cywrain oedd arni, rhyfedd na buasai yn effeithio arno, ac yn ei argyhoeddi. Yr oedd holl gywreinerwydd y llen hon, yn arwyddo holl addurniadau sanctaidd dynoliaeth Crist, a'r eglwys ynddo, a thrwyddo. Fel hyn, trwy yllen ogoneddus hon, y cysegrwyd ffordd newydd a bywiol i ni, 'i gael nesau at Dduw & chalon gywir, mewn llawn hyder ffydd. Heb. 10. 20.

LLENG, (lly-eng) *Llad.* **Λεγιο**; byddin o filwyr Rhufeinaidd. Ar yr cyntaf nid oedd lleng o filwyr ond ychydig o rifedi; ond pan oedd yr ymerodaeth hono yn ei gogoniant, yr oedd yn cynnwys 6200 o wyr traed, a 730 o wyr meirch. Yn yr ysgrythyr y mae yn arwyddo rhifedi mawr. *Mat. 26. 53. Marc 5. 9 —15. Luc 8. 30.*

LLEN-LLIAN, (llen-lian) llen, cynfas.—‘Ac efo a welai y nef yn agored, a rhyw lestr yn disgyn arno, fel llen-lian fawr,’ &c. *Act. 10. 11.* Gallir golygu y llen-lian fawr hon yn ngwledigaeth Pedr, yn arwyddo yr eglwys Gristionogol dan yr oruchwyliaeth newydd o'r cyfammod gras, dechrenad pa un sydd yn y nefoedd, er bod ei soffyllfa yma ar y ddaear. Ei bod wedi rhwymo ei phedair congl, a ddichon arwyddo diogelwch yr eglwys trwy gyfammod, addewid, a llw Duw, ac ymrwymiadau ei ddoethineb, ei allu, ei ffyddlondeb, a'i gariad o'u plaid. Y pob rhyw o greaduriaid, oeddent yn arwyddo pechaduriaid o bob math, ac o bob cenedl, ac yn cael eu casglu i'r eglwys trwy bregethiad yr efengyl, a thrwy ffydd o weithediad Duw. *Esa. 11. 6—9.* Y llef i beri i Pedr ladd a bwyta, sydd yn eglur gyfarwyddo Pedr i gyfeillachu & phochaduriaid edifeiriol o blith y cenedloedd, a pheidio a gwneyd dim gwahaniaeth rhyngddynt hwy a'r dysgyblion Iuddewaidd, am fod Duw wedi eu glanhau; ac y byddai iddo bregethu i'r Cenedloedd yn gystal a'r Iuddewon, am fod Duw yn bwriadu eu glanhau hwythau. *Esa. 65. 25. Ioan 7. 37. 1 Cor. 6. 9, 10, 11.* Er bod amrywiaeth hynod rhwng y creaduriaid hyn oedd yn y llen-lian, eto yr oeddent yn cytuno yn y llen-lian, ac yn cael eu dyrchafu i'r nefoedd ynddi; felly y mae pochaduriaid o amrywiol fath o'r blaen, wedi eu dychwelyd a'u dwyn i'r eglwys, yn gytun ynddi, o'r un feddwl ac o'r un farn am bethan hanfodol i grëfydd: y mae yr un dduw-llan anian ynddynt, yr un ffydd, yr un gobaiith, a'r un cariad; yr un cymbelliadau sanctaidd, a'r un dyben yn eu golwg o fyw i'r hwn a fu farw drostynt, yn y byd. Na anobeithiwn am neb, ac nac esgeuluswn y moddion i'w dychwelyd at yr Arglwydd; y mae pob rhyw bedwar carnolion y ddaear, a gwylltfflod, ac ymlusgiaid, ac ehediaid, yn y llen-lian, wedi eu glanhau. ‘Pedwar carnolion y ddaear;’ megys ychain, defaid, camelod; ‘gwylltfflod;’ megys llewod, llewpartiaid, eirth: ‘ymlusgiaid;’ megys seirph, nadrodd, &c. ‘ehediaid;’ sef adar o bob math; megys yr eryr, yr hebog, y brain, y gwalch, &c. yn arwyddo pob math o bechaduriaid. Rhai creulon, fel llewod, &c. rhai daerol, fel yr ymlusgiaid; rhai beilchion, ansefydlog, &c. fel yr adar. Amrywiaeth rhyfedd! eto i gyd yn gadwedig trwy yr un gras.

LLEPIO, (lleb) *Gr. λαπτω (lapto)* lleibio, llyfu, llepian. *Baru. 7. 5, 6, 7.*

18b.

LLES-AD-AU, (lly-es) cêd, budd, elw; ymwared a wneir i un.

*Lles ddirhwch yn ddfianaw!**Lles cywirdeb yn dragwyddawl. Ddar.*

‘Eithr yn hytrach gwasanaethant hwynt, am eu bod yn credu, ac yn anwyl, yn gyfranogion o'r llesad.’ *1 Tim. 6. 2.* ‘Yn gyfranoc o'r twrn da.’ - *W. S.* Y mae amryw yn cyfieithu y geiriau yr un fath a *W. S.* ‘Eithr yn hytrach gwasanaethant hwynt, am fod y rhai sydd yn derbyn y llesad (o'u gwasanaeth) yn ffyddlon ac yn anwyl,’ hyny yw, y *twrn da*. Eraill a briodolant y gair at llesad yr efengyl; y bendithion sydd i'w cael trwy yr efengyl. Y mae cyfieithiad *W. S.* yn ymddangos yn naturiol iawn, ac yn bur agos i'r Groeg. *Gwel Elaner, Schleusner, Parkhurst, Macknight.*

‘Eithr eglurhad yr Ysbryd a roddir i bob un er llesad.’ *1 Cron. 12. 7.* Sef y doniau sydd o'r Ysbryd Glan, yn egluro ei bresennoldeb; er llesad i'r eglwys mae y cwbl. Nid er llesad neu elw i'r dyn ei hunan; nid er gwag ogoniant; nid er ymrysonau ac ymraniadau; ond er adeiladaeth a llesad.

Mae Duw yn ceryddu ei blant er eu llesad, fel y byddont gyfranogion o'i sancteiddrwydd *cf. Heb. 12. 10.*

‘Y cnawd nid yw yn llesau dim.’ *Ioan 6. 63.* Nid yw ymborthi ar ei gnawd, mewn ystyr lythyronol, yn llesau dim; ond y mae yn anferth, ac yn ffaidd meddwl am dano. ‘Y geiriau yr ydwyf fi yn eu llefaru wrthyech (am fwyta fy nghnawd, ac yfed fy ngwaed) ysbryd ydynt, a bywyd ydynt;’ hyny yw, y maenti'w deall yn ysbrydol, am ymborthi arnaf trwy ffydd, ac yna y maent yn foddion o gael bywyd tragwyddol.

‘Os enwaedir chwi, ni lesa Crist ddim i chwi.’ *Gal. 5. 2.* Nid oedd enwaediad yr Iuddewon yn rhwystr iddynt gael hawl yn Nghrist: nid hyn oedd meddwl yr apostol; ond os enwaaedai y Cenedloedd fel ammod iechydwrriaeth, yr oeddent yn myned at gyfammod Sinai, ac at yr hen ddefodau Iuddewig, y rhai a ddilewyd yn Nghrist; yn yr achos hwn, ni lesa Crist ddim; rhaid cymeryd Crist yn yr efengyl yn lachawdwr cyflawn, neu fod yn gyflawn hebddo; ni lesa ddim, os na chymerir ef yn unig ac yn hollol lachawdwr.* *Rhuf. 10. 3. Act. 4. 10, 11, 12.*

‘Pob peth sydd gyfreithlon i mi, ond nid yw pob peth yn llesau. *1 Cor. 6. 12.* Pob peth, sef pob *bwydydd*; nid yw pob peth yn gyfreithlon, yn yr ystyr helaethaf; ond y mae pob *bwydydd* yn gyfreithlon o ran un gwarddiad i fwyta y naill na'r llall. Er hyny nid yw pob *bwydydd* yn llesau er iechyd; a dichon bod rhai o honynt yn rhy gostus, ac yn afradlonrwydd i gyfranogi o honynt. Heblaw hyny, nid yw bwyta pob math o *fwydydd* yn llesad i eraill, ond hwyrach yn dramgwydd ac yn niweidiol iddynt; am hyny ni'm dygir i dan awdurdod gan ddim.

LLESG-AU-EDD, (lly-eag) eiddil, gwan, egwan, dinerth, dirym, methodig, palledig, nychlyd; claf, clwyfus; curio, gwanhau, nychu, ymollwng, laesu, diogi; gwendid, anghyferth, eiddilwch, anghadernid. Y mae lleogrwydd yn arwyddo, 1. Afiechyd neu wendid corph; gwendid naturiol dyn, neu anifail. 2 Cron. 28. 15. Salm 105. 37. Jer. 14. 18. Ezec. 34. 21. Dan. 8. 27. 1 Cor. 11. 30.—2; Llwr, gwendid, ac afiechyd ysbrydol yr enaid. Salm 6. 2. a 79. 8. Esa. 1. 5. a 35. 2. Ezec. 34. 4. Mae yr Arglwydd trwy ymgeledd yr efengyl, 'yn iachau holl leagedd' ei bobl. Salm 103. 3. Sef yn eu gwaredo oddiwrth eu holl ofnan, yn meddyginiaethu eu holl afiechyd ysbrydol. Y mae pob llygredd yn llegau enaid, yr hyn a'i gwaredo oddiwrth bechod, sydd yn iachau ei leagedd.—3. Y mae barnedigaethau Duw am bechodau dynion yn llegau holl naturiaeth. Esa. 24. 4—7. a 33. 9. Jer. 14. 2, a 49. 24.

LLESMAR-EIRIO, (lles-mar) llewygu, gloesiaw, gloesgu. Salm 61. 2. Esa. 10. 18. Jer. 15. 9.

LLESTAR-EIRIO, (llest) rhwystr, attal, luddia, goluddio. Act. 24. 23.

LLESTR-I, (llest) dyagi; dodrefnyn, llestr-iyn, dof.—Yr oedd holl lestri y babell a'r deml yn sanctaidd, wedi eu cysegru trwy eneiniaid. Exod. 40. 10. Yn arwyddo fod sancteiddrwydd yn angenrhaid i bawb, ac i bob peth perthynol i addoliad sanctaidd y Duw mawr. Esa. 52. 11.

Gelwir cyrph dynion yn llestri, am mai cywrain waith Duw ydynt, i fod yn breswyfod i'r enaid. Esa. 66. 20. 1 Thea. 4. 4.—Gelwir y gwragedd 'llestri gwanaf,' am eu bod yn gyffredinol o ran eu cyrph, eu deall, a'u cynneddau, yn wanach na'r gwyr; ond nid ydynt i'w aumharchu am hyny, ond i'w parchu yn fwy, a daugos mwy o diriondeb a thyrerwch tuag atynt fel y cyfryw. 1 Pedr 3. 7.—Gelwir dynion yn llestri trugaredd, a llestri digofaint, am eu bod oll i gynnwys effeithiau trugaredd neu ddigofaint Duw dros byth. Rhuf. 8. 22, 23.—'Llestr heb hoffder ynddo,' yw llestr heb fawr gyfrif o hono, yn cael ei roddi at y gwasanaeth gwaelaf, gan ei dori fel peth rhy ffiaidd i'w oddef yn y tŷ. Jer. 22. 28. a 48. 38. Hos. 8. 8.—Cyffelybir dynion i lestri pridd, am eu bod yn hawdd eu dryllio, a phau ddryllir hwynt, ni ellir eu hadgyweirio. Salm 2. 9. a 31. 12.—Gelwir gweinidogion yr efengyl yn llestri pridd, yn etholedig gan Dduw, i gynnwys, ac i ddwyn yr efengyl i eraill; yn wael ac yn lleog ynddynt eu hunain; ac yn aml, yn ddirmygedig yn ngolwg dynion. Act. 9. 15. 2 Cor. 4. 7. Edr. GALLU, GWADDOD, LLEN-LLIAN, PEDR.

LLETTY-A-GAR-WCH, (llet-ty) ostri, ypytty; llettya, rhoddi lletty, croesawi; croesawgar, croesawus ymgeleddgar. Yr oedd y lletty-

au yn y gwledydd dwyreiniol, ac y maent eto, yn wahanol iawn i'r rhai cyffredia yn ein plith ni. Yr oedd y llettyau wedi eu parotoi i ddy-eithriaid fyned iddynt, a hefyd lle i'w hanifeiliaid. Nid oedd dim lle yn un ystafelloedd y lletty yn Bethlehem i Joseph a Mair; a thebygol nad oedd un o'r cyfryw leoedd yn y dref fechan Bethlehem, er bod llawer o honynt, diammeu, yn Jerusalem, i'r holl ddyeithriaid a ddeuai yno ar y gwyliau blynyddol: am nad oedd lle yn y lletty, aeth Joseph a Mair i lettya yn nhŷ yr anifeiliaid; yno yr esgorodd Mair ar y dyn bach Iesu, ac yn un o bresebau yr anifeiliaid y dododd ef i orwedd. Lletty gwael i dywysog y bywyd! Dangosir yno ogof i deithwyr hyd heddyw, lle y dywedir y ganed ef, a'r preseb yn yr ogof lle y dodwyd ef: ond hwyrach mai dychymyg disail yw yr holl hanes am i'r Iesu gael ei eni yn yr ogof. Gwel Campbell ar Luc 2. 7.

Mewn goruwch-ystafell yr oedd un o'r llettyau yn Jerusalem, y bwytaodd yr Iesu y pasc gyda'i ddygybllion. Marc 14. 14. Gelwir yr ystafell y lletty. Luc 22. 12. Yr oedd yn ddiammen, amryw ystafelloedd yn mhob lletty; ac un yn neillduol i bob teulu, neu gyfeillion, a fyddai yn cyd-fwya.

'Yn dilyn llettygarwch.' Rhuf. 12. 13. 'Yn dilyn rhoi lletty.' W. S. Dr. M. Mae Blackwell yn barnu fod y gair *δωροστέε*, *dilyn*, yn arwyddo, nid yn unig parhau i fod yn llettygar, ond hefyd, nid yn unig y dylem dderbyn y neb a ddeuai atom, ond myned ar ol y rhai a aethant heibio i'u tai, a'u cymhell i mewn. Nid oedd dim gwestfaoedd, neu dafarndai, yn y gwledydd dwyreiniol: byddai teithwyr, o'r achos hyn, yn llettya gyda rhyw berthynasau, cydnabyddiaeth, neu ryw drugarogion a'u derbynai i'w tai. Gallwn feddwl fod llettyaeth yn angenrheidiol neillduol i rai yn teithio yn achos yr efengyl. Nid oedd derbyniad iddynt ond gan eu brodyr, gan gymaint gelyniaeth y byd yn eu herbyn; a diammeu, byddent yn cael eu gyru yn aml o'r naill wiad i'r liall gan erlidigaethau, yn ddiiddim, ac yn ddigon drwg eu cyflwr. Yr oedd llettyaeth i'r cyfryw yn yr amgylchiadau hyn o'r llesad a'r cysur mwyaf. 'Bum ddyeithr,' medd Crist, 'a dygasoch fi gyda chwi.' Mat. 30. 35. Yn ei ddygybllion gweiniaid, erlidigaethus, bu fel hyn yn grwydredig, angennus, a dinodded: dwyn ei bobl yw ei ddwyn ef gydag un. Mor ryfedd y mae y Duw tirion yn cofio am bob amgylchiad o gyfyngder y dichon ei bobl fod ynddynt, ac yn annog i garedigrwydd a chymwynasgarwch.—Yn hyn, fel yn mhob rhinwedd dda arall, y mae yn ofynol mewn esgob fod yn blaenori; nid yw yn addas i'r swydd heb hyny, mwy na'r meddw, neu yr ymladdgar. 1 Tim. 3. 2. Heb. 13. 2. 1 Pedr 4. 9. Gwel Macknight ar Rhuf. 12. 8, 13.

'O na byddai i mi yn yr anialwch llettyfforddion.' Jer. 9. 2. Y geiriau hyn a lefar-

wyd, nid gan y prophwyd, ond gan yr Arglywydd, fel y mae yn eglur oddiwrth ddiwedd adn. 3. 'Ac nid adnabuont fi, medd yr Arglywydd.' Y mae yn dymuned y cyfryw sefyllfa na welai ddrwg foesau, a gweithradoedd pechadurus ei bobl. 'Lletty florddoliion' oedd rhyw ogof, neu fwth, a wnaed gan ryw deithiwr, er cysgod, dros ychydig amser, mewn anialwch gwag, digysur. Sefyllfa unig a digysur, ond gwell na byw yn barhaus yn nghymdeithas dynion o fucheddau halogedig. Y geirian a ddeingys yn dra effeithiol, mor ffiadd gan yr Arglywydd eu pechodau.

LLETHU, (lleth) gwasgu, pwyso i lawr, gorthrymu, gwarsengu, gormesu, pwyso yn drwm. Lef. 22. 24.—'Wele fi wedi fy llethu datoch, fel y llethir y fên lawn o ysgubau,' neu llethaf, neu wasgaf eich lle chwi, fel y gwasga mên lawn o ysgubau. Esgob Newcome. Amos 2. 13. Mae y cyfieithiad hwn yn unol âg adn. 14. Mae yn bwgwth y byddai iddo eu llwyr ddinystrio, fel nad allai neb ddianc.

LLEUAD, Heb. לְבָנָה Gr. σεληνη; *Llad.* LUNA; y **LLOER**; seren osgordd; gwib-seren, neu ail-blaned, sydd a'i chylch bob amser oddeutu y ddaear. Fel y mae y planedau eraill yn troi oddeutu yr haul, felly y mae y lloer oddeutu y ddaear; a chyda'r ddaear oddi amgylch yr haul. Ei thryfesur yw 2180 o filltiroedd; ei harwyneb yw 14,898,750 o filltiroedd ysgwâr; ei phellder oddiwrth y ddaear sydd 237,554 o filltiroedd. Y mae yn myned trwy ei chylchdroad mewn 27 o ddyddiau, 7 awr, a 43 mynyd; ond am fod yr haul yn y cyfamer yn myned rhagddo yn nghylch y diffygion (*ecliptic circle*) yr amser o un oysylltiad i'r llall, yw 29 o ddyddiau, 12 awr, a 44 mynyd. Y mae i'r lleuad dri o ysgogiadau, sef ar ei phegwn ei hun, oddi amgylch y ddaear bob mis, ac oddeutu yr haul gyda'r ddaear. Mae ei hysgogiad ar ei phegwn yn gymhwys yn yr un hŷd amser a'i chylch oddi amgylch y ddaear; ac o'r achos hyn mae yr un wyneb tuag at y ddaear bob amser, ac y mae ei dydd a'i nos yn nghyd, yr un hŷd a'n mis ni a fesurir gan ei throad o amgylch y ddaear. Y mae yn myned yn nghylch 2280 o filltiroedd mewn awr.

Nid oes braidd ddim cyfnewidiadau yn nhy-mhorau y lleuad; am fod ei phegwn yn union syth i gyloch y diffygion. Nid yw y lleuad ond corph tywyll ynddi ei hun, ond y mae yn adlewyrchu goleuni yr haul i ni; a hwyrach fod y ddaear yn adlewyrchu cymaint, os nid llawer mwy, o oleuni i'r lleuad. Pan byddo yn newid y mae hi rhwng y ddaear a'r haul; a phan fyddo yn uniongyrch rhwng y ddaear a'r haul, y mae diffyg ar yr haul i ni; pan byddo yn llawn lleuad, y mae y ddaear rhyngddi hi a'r haul; a phan fyddo y ddaear yn uniongyrch ar linyn niawen rhyngddi a'r haul, y mae diffyg ar y lleuad i ni. Y mae hyn yn dangos yn amlwg na allasai, yn ol trefn naturiaeth, fod un

diffyg naturiol ar yr haul pan y bu Crist farw, gan mai ar y llawn lleuad yr oedd gŵyl y pasc, pan yr oedd y ddaear rhwng y lleuad a'r haul, ac nid y lleuad, fel yn y newydd-loer, rhwng y ddaear a'r haul. Pe buasai un diffyg naturiol, ar y lleuad y buasai, ac nid ar yr haul. Nid oes diffyg a ddichon fod ar y lleuad, ond pan fyddo yn llawn, am nad yw y ddaear rhyngddi a'r haul un amser arall; a'r achos paham na byddai diffyg arni bob llawn lloer, yw gwyrdd llwybr y lloer oddiwrth lwybr yr haul. —Am nad yw y lleuad yn symud mewn cylch cwbl grwn, ond hir grwn, y mae ei phellder oddiwrth y ddaear yn cyfnewid yn wastadol, yn pellhau neu yn nesáu o hyd. Oblegid gwahanol sefyllfa y lleuad yn amryw fanau o'i chylch, ac oblegid trwy hyn gwahanol effeithiau yr haul ar y ddaear, y mae ei mynediad yn fwy cyflym weithiau na'u gilydd.

Gwedi newid y lloer, y mae rhan oleu o honi yn wynebu tua'r gorllewin, ac yn cynyddu fwyty, nes y byddo yn llawn lluned, yn y pellder o 180 o raddau oddiwrth yr haul; wedi hyn y cil y lleuad, y mae y wyneb oleu tua'r dŵyrain, ac yn lleihau yn raddol nes y delo yn ol at yr haul drachefn; y mae hyn yn dangos yn eglur mai corph tywyll ydyw, ac nad oes yn oleu o honi ond hyn y tywyno pelydr yr haul arni.

Y brychau a welir ar wyneb y lleuad, trwy fod rhai manau ynddi yn ymddangos yn fwy tywyll na'u gilydd, a fernir fod yn fynyddoedd uchel, ac yn ddyffrynoedd dyfnion; y manau dysglauer yw y mynyddoedd, a'r tywyll ydyw y pantleoedd dyfnion ynddi. *Riccolius* a fesurodd un o'r mynyddoedd, a elwir *St. Catherine*, ac a'i cafodd yn naw milltir o uchder.

Y mae yn amlwg, trwy amryw brofiadau, nad oes yr un môr yn y lloer; ac nad oes corph o awyr o amgylch iddi fel o amgylch ein daear ni. Y mae y lloer hydref (*harvest moon*) pan byddo yn llawn lluned, yn cyfodi yn gynt ar ol machludiad haul, nag un mis arall yn y flwyddyn, yr hyn sydd yn dra chyfleus yn yr amser prysur hwnw, trwy roddi goleuni yn yr hwyr, ac megys trwy hyn y estyn y dydd. Rhydd seryddwyr resymau digonol am hyn, anhawdd eu hegluro yma.—Y mae y lleuad yn effeithio yn hynod ar drai a llanw y môr. *Edr. MOR.*

Ar y pedwerydd dydd y gwnaeth Duw y lleuad, yn nghyda'r holl gyrph nefol. Crewyd hi i roddi goleuni, ac i lywodraethu y nos. *Gen. 1. 14.*

Nid gwresog ond yr haul, nid oer ond y *Lleuad*. *Diar.*

Nid ydyw goleuni y lleuad yn rhoddi dim gwres i ni i'w wybod. Dywed y *Dr. Hook* fod goleuni y lleuad yn wanach na goleuni yr haul 104,368 o weithiau. Byddai yn angenrheidiol gan hyn wrth 104,368 o leuadau llawn lluned i roddi goleuni a gwres yn cyfateb i'r haul gan-ol dydd.

Y lleuad oedd yn nodi gynt yr holl wyliau Iuddewig. Yr hen genedloedd a addolent y lleuad dan yr amrywiol enwan, Brenines y nef-oedd. Jer. 44. 17—20. Job 31. 26, 27. Dent. 4. 19. a 17. 3. Hefyd, Venus, Urania, Succoth-Benath, Astaroth, Diana, Hecate, &c.

'Yn ddeg fel y lleuad.' Can. 6. 10. Y mae yr eglwys yn derbyn ei golenni a'i holl degwch oddiwrth Grist, fel y lleuad oddiwrth yr haul; ac yn ei oleuni ef y mae yn llewyrhu yn nghanol nos dywyll y byd; cynnydda'n roddol nes y byddo yn bur ac yn ddysglaer fel yr haul. Esa. 30. 26. a 60. 20.]

'A'r lleuad dan ei thraed.' Dat. 12. 1. Fel yr oedd y lleuad yn llywodraethu yr holl wyliau Iuddewig, iawn y gelwir hwynt, a phob peth arall ansefydlog, a chynnewidiol mewn crefydd, wrth yr enw lleuad; y mae eglwys y Testament Newydd, 'yr hon sydd deyrnas ddisigil,' a'r rhai hyn i gyd dan ei thraed, heb fod yn ddarostyngedig iddynt, nac yn cael ei llywodraethu ganddynt.

[*Ychwanegiad.* Mesurwyd 70 o'r mynyddoedd yn y lleuad gan un M. Schroeter, a chafodd 30 o honynt o ddwy i bum milltir o uchder; 13 o honynt mwy na phedair milltir; ac oddeutu 40 o honynt o chwarter milltir i ddwy filltir o uchder. Yr oeddent hefyd o dair milltir a hanner i un ar bymtheg a phedwar ugain o filltiroedd o hyd yn eu gwaelod. Gwel Herschel's *Astronomy*; Dick's *Celestial Scenery*; Keith, Woodhouse, &c.)

LLEUFER-U, (lleu-mer) goleuni, dysglaerder; goleuo, dysgleirio.—'Ar y ffordd y gwelais leuwer o'r nefoedd.' Act. 26. 13.—'Ym plith yr ei ydd ych yn dysclario megis lleuwerau yn y byt.' Phil. 2. 15.—'Gosodais di yn leuwer i'r cenetloedd.' Act. 13. 47. W. S.

LLEW-A-ES-OD, (lly-ew) *Gr. λεων; Llad. Leo*; yn Hebraeg mae saith o enwan arno, yn arwyddo ei oedran, ieuanc, neu hen. Creadur ysglyfaethus a elwir felly. Llewa; dysterywio, dyfetha, llyncu: bwyta. Y llew gwyn gwyllt, a'r llew gwyn dof, sef y llewyn, neu y llygwyn; llysiant tra meddyginiaethol, ag yr ymborthir arnynt mewn rhai gwledydd. Llewa bara, sef bwyta bara.

Lleuad'n bara trwy wylu yn dost,
A wnaethot ti i'r eiddod.

E. Prye, (Salm 80. 5.)

Y llew ydyw y creadur mwyaf cryf, ffyrnig, a chreulon o'r holl greaduriaid pedwar troed-iog. Nid ydyw yn cyagu ond ychydig; mae ei lygaid yn danlyd, a'i ruad yn ddychrynadwy. Gwel Bochart, *lib. iii. cap. 2.* Y mae mor gryfed fel y dichon gario eidion bychan ymaith gydag ef. Nid oes gan y llewes ddim mwng, fel sydd gan y llew. Yn ei gyflawn dyfiant, y mae yn nghylch tsair troedfedd o uchder, a phump o hyd. Er ei fod yn dra ffyrnig, eto rhoddir llawer o hanesion am ei foneddigeiddrwydd, a'i ddiolchgarwch i'r rhai

a wnaethant gymwynas iddo. Dyfetha ddya yn ei newyn; ond mwy, meddir, o anghenheidrwydd nag o ddewisiad. Y maent yn holl wlad Affric, parthau poethion Asia, mynydd Libanus, coedydd yr Iorrdonen, &c.

Arferir y llew yn aml yn gyffelybiaethol yn yr ysgrythyrau, i arwyddo, 1. Duw ei hun yn ei farnedigaethau ofnadwy a dinystriol. Hos. 5. 14. Amos 1. 2. a 3. 8.—2. Iesu Grist, yr hwn a elwir 'Llew o lwyth Judah.' Yr oedd llwyth Judah wedi bod yn hynod am ddynion glewion, llewaidd, megys Dafydd, &c. ond nid oeddynt oll ond cyagod gwael o hwn, yn eu nerth, eu gwrolder, a'u buddugoliaethau. Dat. 5. 5.—3. Llwyth Judah, breninoedd Judah, a thywysogion Judah, y rhai oeddent wyr gwrol, a dychrynlyd i'w gelynyon.—4. Y diafol, yr hwn sydd fel 'llew rhuadwy, yn rhodio oddi amgylch, gan geisio y neb a allo ei lyncu.' 1 Pedr 5. 8.—5. Gormeswyr a gorthrymwyr creulon; megys breninoedd Assyria, Caldea, Persia, Rhufain, &c. Nah. 2. 12. Jer. 47. 15. Esa. 21. 8. Ezech. xix. 2 Tim. 4. 17.—6. Gelynyon a drygau o bob math. Salm 91. 13.—7. Rhwystrau ac anhawsderau ffuantus, i attal un rhag myned rhagddo yn ei ddyled-awydd. Diar. 22. 13.

Y llew oedd yn arwyddlun prophwydoliaethol o frenin Babilon, yn ngweledigaeth Daniel; yr 'oedd fel llew, ac iddo adenydd eryr.' Yr oedd breninoedd Babilon, yn enwedig Nebuchodonosor, yn gryfion, yn wrol, ac yn gyflym, yn goresgyn teyrnasoedd eraill; ond tynwyd adenydd y llew, gwedi marw y brenin mawr hwnw; sef darfu eu gwaith yn goresgyn teyrnasoedd eraill; ac yn lle bod yn llewod aethant yn wan ac yn ofnus fel dyn. Dan. 7. 4.

A'r anifel cyntaf oedd debyg i lew.' Dat. 4. 7. Ezech. 1. 10. EDR. ANIFEL, DAFYDD, SAMSON.

LLEWPARD, *Llad. PARDUS, LEOPARDUS.* Y mae y creadur hwn yn cael ei hynodi yn yr ysgrythyrau, 1. Am frychni ei groen, yr hwn sydd yn hardd, ac o amrywiol liwiau. Je. 13. 23.—2. Ei greulonder a'i ddichell; am hyny y cyffelyba yr Arglwydd ei hun iddo, yn cyfarfod â phobl foethus, annuwiol, yn ei farnedigaethau. Hos. 13. 7. Jer. 5. 6. Esa. 11. 6.—3. Ei fuandra. Hab. 1. 8.—Cyfeirir, tebygol, at yr holl gynneddfau hyn yn y bwystfil welodd Ioan yn cyfodi o'r môr. Dat. 13. 2. Mae y darluniad o hono yn greulon, ac yn ofnadwy iawn; yn debyg i lewpard, a thraed arth, a syfn llew ganddo. Dosgrifiad o'r bwystfil anghristaidd, yn ei ddichellion, ei greulondeb gwaedlyd, a'i ffileidd-dra. Dywedir fod y lewpard mor eilynol i ddyn fel y neidia yn awchus ar ei lun wedi ei dynu ar bapyr.

Breniniaeth y Groegiaid a gyffelybir i lewpard, a phedair aden ar ei gefn, ac â phedwar pen iddo, yn arwyddo croulondeb Alexander, cyflymdra ei fuddugoliaethau, a rhaniad ei llywodraeth ar ol ei farwolaeth, yn bedair rhan,

rhwng pedwar o dywysogion ei lu. Dan. 7. 6. 'Tyred gyda mi.... o fynyddoedd y llewparidiaid.' Can. 4. 8. Mynyddoedd lle triga y llewparidiaid; neu ddynion o'r un cynneddfau creulon a hwynt.* O blith y cyfryw y mae Crist yn dirion ac yn rasol yn gwahodd ei eglwys i ddyfod gydag ef.

LLEWYŶG—U, (llew) llesmar, llesmeirio, gloesio; llewyg y blaidd, *Saes.* LUPINS; llewyg yr iâr, y bele, *Saes.* HENBANE. Mae dynion yn llewygu o ddiffyg cynnalieath addas i natur; hefyd, mewn helaethrwydd o fwyd a diod, gan ofn, neu gan archollion. Salm 107. 5. Galar. 2. 11, 12, 19. Jonah 2. 7. Mat. 15. 32. Luc 1. 26. Can. 5. 6. Yr oedd y llewyg a syrthiodd ar Pedr yn oruwch naturiol. Act. 10. 10.

LLEWYRCH—U, (llewyr) dysglær, dysgleirdeb, ad-dwyniad, golygus.—Llewyrch wyneb, sef wyneb siriol, heddychol, tirion. Llewyrch wyneb yr Arglwydd sydd yn periechydwrïaeth i'w bobl, a phob cysuron. Salm 44. 3. a 89. 15. a 4. 6. a 31. 16.

Y mae gwedd wyneb un yn mynegi agwedd ei feddwl:—wyneb llewyrchus sydd yn arwyddoedd heddych, tangnefedd, a charedigrwydd; wyneb du, dilewyrch, sydd yn arwyddoedd digofaint, gorbrudd-der, a thrymder meddwl. Anaddas yw arferyd y gair *gwedd* yn lle *llewyrch*, megys y gwneir yn aml; canys y mae gwedd *ddilewyrch* yn gystal a gwedd lewyrchus. 'Llewyrch wyneb Duw,' medd Ainsworth, 'yw ei ffafr, ei heddwch, a'i ras; a'r bendithion o wybodaeth ysbrydol, cysur, a llawenydd yn deillio o hyn. Yn Nghrist y mae hyn i'w gael; Efe yw *llewyrch wyneb Duw* i ni.' Luc 2. 32. Exod. 33. 14. 'Angel ei wyneb, neu ei gynnrychioldeb.' Esa. 63. 9. Gwel Diar. 16. 15. Job 29. 3.

'Fel na thywynai iddynt lewyrch efengyl gogoniant Crist, yr hwn yw delw Duw.' 2 Cor. 4. 4. Llewyrch yr efengyl yw y dadguddiad, neu y dangosiad gogoneddus hwnw a wneir yn yr efengyl, trwy Grist, ac ynddo, o holl briodoliaethau gogoneddus y Duwdod; ychydig o'r rhai sydd a'r efengyl ganddynt a welant y llewyrch gogoneddus hwn; ond mae y llewyrch gogoneddus hwn yn tywynu i'r rhai sydd yn gwir gredu. Y mae Crist yn ei berson a'i swyddau yn eu golwg yn ardderchog a gogoneddus; ac y mae holl drefn yr iechydwrïaeth ynddo, yn dra gogoneddus, ac ardderchog—yn addas i Dduw, ac i'w cyfyrâu hwythau.

Mae Duw yn llewyrchu, pan mae yn dangos ei ragoriaethau gogoneddus, ac yn cyfranu ei fendithion yn helaeth. Salm 50. 2. a 118. 27. a 119. 135.

Mae yr efengyl, neu wirioneddau, yn llewyrchu, pan y maent yn cael eu cyhoeddi yn

gyflawn ac yn ddysglær, a'r Ysbryd Glan trwyddynt yn llewyrchu ar eneidiau dynion. Esa. 9. 2. 2 Pedr 1. 19.

Mae dynion yn llewyrchu, pan y maent yn ymddangos yn eglur, yn iach yn y ffydd, yn sanctaidd yn eu hymarweddiad, ac yn helaeth mewn parch ac arhydedd. Mat. 5. 15, 16. Job 11. 17. Dan. 12. 3.

Mae goleuni hawddfyd yn llewyrchu ar un, pan y byddo yn mwynhau llawer o hono. Job 22. 18. a 29. 3.

LLIAN, LLIEINIAU, (lli) gwisg-ddeunydd; lian-wê; defnydd wedi wneuthur o gywarch, neu llin.—Llian cri, sef heb ei ganu; lian main; lian bras, &c. Mae tri gair Hebraeg a gyfieithir lian; sef לֵבָן a arwydda, yn fwyaf neillduol, y defnydd a wneir o lin; שֶׁשׁ y defnydd a wneir o gotwm; בָּרָךְ y defnydd o sidan, medd rhai, o gotwm, medd eraill. Wrth gymharu yn yr iaith Hebraeg, Exod. 25. 4. a 26. 1—8. & 2 Cron. 3. 14. Exod. 26. 31. & 2 Cron. 3. 14. y gelwir בָּרָךְ *bots* שֶׁשׁ *shesh*; ac wrth gymharu Exod. 28. 42. & Exod. 29. 28. mae yn amlwg y gelwir בָּרָךְ *bod* שֶׁשׁ *shesh*; fel yr ymddengys fod שֶׁשׁ *shesh* yn enw perthynasol i bob un o'r ddau eraill. Weithiau cyfieithia y Dr. Morgan שֶׁשׁ *sidan gwyn*; a בָּרָךְ *lian main*; a לֵבָן *lian*. Exod. 26. 31. a 28. 42. a 29. 28. Yn yr Aipht yr oedd y *shesh* yn tyfu: 'Llian main (שֶׁשׁ) o'r Aipht.' Ezec. 27. 7. Gwnaent wisgoedd breninol o hono. 'Gwisgodd ef mewn gwisgoedd sidan.' *Heb. shesh*. Gen. 41. 42. Rhai a farnant mai math o gotwm sidanaidd oedd y *shesh*, yr hwn y dywed Pliny oedd yn tyfu yn yr Aipht, ar fath o brysgen a elwid *Hylinon*. *Isb.* xix. cap. 1. Math o lian sidanaidd yw y בָּרָךְ *bots*, gwyn, pur, a dysglær; ac y mae yn cael ei enw oddi wrth ei liw. Arwyddlyn addas o gyfiawnder a sancteiddrwydd Crist, ac o'i bobl ynddo, ac o hono.—Yr oedd yr Aipht yn enwog am lian gwyh. Dygaf Solomon edafedd llin o'r Aipht; a thebygol fod ganddo weithfeydd yn Judah i'w wau. Diar. 19. 8—14. 1 Bren. 10. 28.—Yr oedd gwisgoedd yr offeiriaid, a lleri y cysgr, wedi eu gwneuthur o lian main cyfrodedd.—Cyfiawnder y saint, a elwir 'llian main gwyn a glân'; i ddangos ei burdeb a'i sancteiddrwydd; a'i ddysgleirdeb ceinwych. Dat. 19. 8—14. Ezec. 16. 10.

LLIAS—U, (lli-as) deillio oddiwrth, tori ym-aith, ysgaru, bod yn ysgaredig.—'A'r ymddifad a liasant.' Salm 94. 6. Dr. M.

LLID—IO—IOG—RWYDD, (lly-id) Edr. DIO-OFAINT. Mae yn cael ei roddi yn aml yn yr ysgrythyrau am gospedigaeth neu farnedigaeth. 2 Cron. 12. 7. a 30. 8. a 34. 25. Salm 79. 6. a 85. 3. Esa. 26. 20. Mat. 3. 7. Rhuf. 13. 5, &c.

LLIF—IAU (lly-if) rhiglen law, llifddur. Erfyn i ddarnio coed, neu feini, &g ef. Esa. 10. 15:

* Dywed Andriehomius fod mynydd neillduol o'r enw hwn, dwy filltir i'r gogledd o Tripolis, tair o du y dehan i Aroas, ac un o Libanus; a'i fod yn grwn ac yn uchel.

LLIF-O-EIRIANT, (lli) dylif, dilaw, gorlif, rhyferthwy; gorlenwi, yn lifio. Y mae llifeirio yn arwyddo llawnder mawr, neu aml-dra o unrhyw beth; megys llaeth a mêl. Exod. 3. 8, &c. Edr. DWFB, LLAETH.—'Yn mheryglon llif-dyffroedd;' sef wrth groesi afonydd yn ei deithiau. 3 Cor. 11. 26.

LLIN, (lly-in) *Gr.* λινον; *Llad.* LINUM.—Y mae llin o ddefnydd mawr yn mhob gwlad, ac yn mhob oes; ac mor gyffredin yn adnabyddus i bawb, fel y mae hanes, neu ddarluniad o hono yn hollol afreidiol yma. Y mae hadau llin, a'r olew a dynir o'r hadau, o ddefnydd mawr, ac yn dra meddyginiaethol. Rhoddir yr hadau yn aml mewn sugaethau (*poultice*) i esmwythâu, meddalhau, ac addfedu unrhyw chwydd, cornwyl, neu pendduyn. Y mae rhinwedd neillduol yn yr olew-lin i esmwythâu a iachâu yr eisglwyf (*pleurisy*.) Dywed Lewis, yn *Mat. Medic.* na chafodd ddim yn fwy effeithiol i rwyddâu anadliad, ac i annog poeri, ac felly i esmwythâu yn y clefyd hwnw.—Mae llin hefyd yn arwyddo pabwyrn lamp, a wneir o edau llin.—'Llin yn mygu,' a arwydda fydd wan, ac agos a diffoddi. I ddangos tiriondeb, hynawsedd, a graslonrwydd yr Arglwydd, dywed y Tad am dano, 'Ni ddiffydd llin yn mygu,' sef y lamp sydd agos a diffoddi. Cynnal y gras lleiaf a gwanaf, ac a'i gwna yn fuddugolaethus Esa. 42. 3, 4.

LLIN, llinell; rhyw fesur.—'Llin ar lin,' sef llinell ar linell. Dysegeidiaeth ddyfal, barhaus, o fesur ychydig ac ychydig. Esa. 28. 10.

LLINYN, (llin) rhwymyn, carai, tant; rhyw fesur; llinyn mesnr.—'Ac efe a fesurodd & dau llinyn i ladd, a llinyn llawn i gadw yn fyw.' 2 Sam. 8. 2.—'Ac efe a fesurodd & dau llinyn, llinyn i ladd, a llinyn llawn i gadw yn fyw.' Dr. Chandler's *Review of the Hist. of David*. Rhanodd Dafydd wlad Moab yn amryw ranau, fel y gallai farnu pa ddinasoedd fyddai yn fwyaf addas i ddinystrio, ac i lwyrr ddystrywio y trigolion. Mae y llinyn llawn yn arwyddo darn eang o'r wlad, mwy helaeth na'r rhan a orchymynwyd i'w rhoddi i farwolaeth.

'Mi a estynaf llinyn mesur Samaria ar Jerusalem,' 2 Bren. 21. 13. Hyny yw, mi a'i dinystriaf yn o gyffelyb; fel y mae Jerusalem yn tebygu i Samaria yn ei phechodau, felly hefyd yn ei barnedigaethau. Barn wrth llinyn yw barn yn feasuredig, yn cyfateb yn gwbl i'r bai. Ni chaiff neb eu mesur a'u lladd heb haeddu hyny; bydd y llinyn yn llaw perffaith gyfiawnder. Esa. 28. 17.—Addaw estyn llinyn ar le yw addaw ei adeiladu, mesur y tir i adeiladu tai arno. Jer. 31. 39. Zech. 1. 16. a 2. 1.—Estyn 'llinyn annrhefn, a meini gwagedd,' ar le, yw ei ddiffrodi yn gwbl. Esa. 34. 11, 17.

Y mae llinyn yn arwyddo, yn aml, y tir a fesurid & llinyn. 'Y llinynau a syrthiodd i mi mewn lleoedd hyfryd;' hyny yw, fy rhan a'm

hetifeddiaeth. Salm 16. 6. a 78. 55. Crist sydd yn llesaru yn y geiriau; ei ran a'i tetifeddiaeth ef yw ei bobl, ei eglwys; y mae ei ran yn hyfryd ganddo; y mae ei bobl, a'r gogoniant a ddarparwyd iddo ef a hwrthau, yn gwbl wrth ei fodd; bydd yn hyfryd byth, wedi ei holl ddyoddefaint i bwrcau ei etifeddiaeth.

'Cyn tori y llinyn arian.' Preg. 12. 6. Madr-uddyn y cefn yw y llinyn arian, yn nghyd â'r gïau (*nerves*) perthynol iddo. Gêlwir ef llinyn arian oblegid ei wyneb dysglar. Y mae tori hwn yn farwolaeth sicr ar unwaith. Cyn tori y llinyn arian, gan hyny, a arwydda cyn marw; tra byddo un byw y mae iddo ymofyn am adnabyddiaeth o'i Greawdwr, cymmod a chymdeithas âg ef.

LLINDAGU, (llin-tâg) mygu, tagn, gwasgu cêg. Mat. 18. 28.

LLITHIO, (llith) hudo, denu.—'Canys yna y temtir pob un, pan y tyner ef, ac y llithier, gan ei chwant ei hun.' Iago 1. 14. Y mae neillduol harddwch yn y geiriau, medd y Dr. Doddridge, yn cyfeirio at y dull o ddienu pysgod o'r dwfr & bach yn gunddedig dan abwyd. Mae y gwrthddrych yn gweithredu ar chwant y pechadur, fel yr abwyd ar y pysgodyn, ac felly y mae yn cael ei lithio a'i hudo nes ei ddal yn y diwedd. 2 Pedr 2. 18.

LLITHRO-IG-FA, (llithr) syrthio; anwas-tad; lle anhawdd sefyll arno.

Annoeth *llithrig* et dafâl. *Diar.*

Mae y gair *llithro* yn cael ei arferyd yn aml yn yr ysgrythrau, a arwyddo tramgwyddo, syrthio yn ystod rhodiad bywyd dyn. Fel y mae ystod bywyd yn cael ei alw rhodio, felly y mae pechu yn ein rhodiad yn cael ei alw llithro. Yr ydym yn rhodio ar lithrigfa; mae ein gliniau yn weiniaid, a'r maglau yn aml; gan hyny y mae yn dra angenrheidiol i'r Arglwydd gynnal ein cerddedid fel na lithro ein traed. Salm 17. 5. a 26. 1. a 37. 31. a 38. 16. a 66. 9. a 73. 2. a 94. 18. a 121. 3. 'Mewn llawer o bethau yr ydym ni bawb yn llithro; od oes neb heb lithro ar air, gwr perffaith yw hwnw.' Iago 3. 2. Mae y gair *llithro* yn y fan hon yn hynod o addas; nid trossed-wyr gwirfoddol ydynt, yn dyfeiliorni o'r ffordd o ddewisiad, ac yn gyndyn; ond yn chwen-nych rhodio yr iawn ffordd, yr ydym yn llithro ynddi mewn llawer o bethau, ac yn aml. Y mae yn arwyddo tramgwyddo a lithro o we-did, ac nid pechu o ddewisiad, yn rhyfygus ac yn gyndyn. Llithro ar air, sydd yn golygu yn amlaf gau-athrawiaethau, a goganu gau-athrawiaethwyr; hefyd, yn cynnwys enllib, athrod, hysting, a phob peth mewn geiriau yn erbyn caru ein cymydog fel ni ein hunain. 'Od oes neb heb lithro ar air, gwr perffaith yw hwnw;' os gall ffirwyno y tafod geill ffirwyno yr holl gorph hefyd; sef llywodraethu ei hun yn ei holl weithredoedd; mae y castrfry yn berffaith, sef yn gyflawn yn ei rodiaid.

'Tra fyddoch yn gwneuthur y pethau hyn, ni lithrwhc chwí ddim byth;' neu un amser. 2 Pedr 1. 10. Sef, tra fyddoch yn rhoddi cwbl ddiwydrwydd i chwangu at eich fydd rinwedd, &c. a thrwy hyny yn 'gwneuthur eich galwedigaeth a'ch etholedigaeth yn sicr.' Tra byddo hwn yn bwnc penaf a blaenaf yn eich golwg, a'ch holl ymgais yn ddyfal am hyn, Daw yn fyddlon i'w addewid, a'ch cynnal yn eich rhodiad, fel na lithroch un amser. Y mae segurddod, a diofalwch ysbryd a bywyd, yn rhaglaenu cwmp yn gyffredinol.

'Diau osod o honot hwynt mewn lithrigfa.' Salm 73. 18. Yn eu cyflwr goreu, a mwyaf gwych, maent ar lithrigfa, heb ddim yn effeithiol i'w cynnal rhag myned i ddinystyr; 'Dyn mewn anrhydedd nid erys, tebyg yw i anifeiliaid a ddyfethir.' Pwy ond yr ynyfdion a genfigenai wrth y gwr mwyaf gwych a golygus yn y cyfryw amgylchiad? gwr mewn lithrigfa fydd yn fuan yn y gwaelod.

LLIW-IANT-IO, (lli) eiliw, cyfliw; wyneb peth; ffurf, dull, neu modd; gwaradwydd, gwaradwyddo.—Y ddwyn y wrthfvy lliwiant ymplith dynion.' Luc 1. 25. W. S.—'Er i ti liwio dy wyneb & lliwiau.' Jer. 4. 30. *Heb. Er i ti dori dy lygaid a lliw.* Ezeq. 23. 40. Mae y geiriau hyn yn cyfeirio at ddefod, sydd arferedig hyd heddyw gan y merched yn ngwledydd y dwyrain, o liwio eu llygaid & rhyw fwn du er harddwch. Yr oedd y lliw hwn, a alwent *stibium*, yn mwyhau y llygaid, trwy dynu y caeadau, neu o'r hyn lleiaf, yn peri iddynt ddangos yn fwy.* EDR. COCH, CWPAN, DU, GWELWLAS, GWIN, GWYN, MARCH.

LLO-I, buchan, bustach; yr ieuanc o'r buchod. EDR. BUWCH, TAERW, YCH.—Gwnaeth yr Hebraeid y llo aur wrth Sinai, tebygol, yn gyffelybrwydd i'r eilun Apia, sef f'ch byw, a addolai yr Aiphtiaid. Yr oedd yr Aiphtiaid yn addoli ei lun, neu lun dyn & phen f'ch ganddo. Annogasant Aaron i wneuthur ei gyffelyb o aur, a chadwasant wyl iddo dranoeth. Llosgodd Moses yr eilun aur hwn, a'i maluriodd yn llwch, ac a'i taenodd ar wyneb y dwfr, ac a'i rhoddodd i'w yfed i feibion Israel. Exod. xxxii. Jeroboam a wnaeth eilunod o'r un cyffelybrwydd yn Dan a Bethel; y rhai a addolodd y deg llwyth dros 260 o flynyddoedd. 1 Bren. 12. 27, 28. Hos. 10. 5. a 13. 12. 2 Bren. xvii. EDR. JEROBOAM, JOSIAH. Y mae Manecan, ac eraill, yn barnu mai cyffelybrwydd y cerubiaid oedd llo Aaron, a lloi Jeroboam wedi hyny; un wyneb i ba rai oedd wyneb f'ch, ac yr oedd gwadn eu traed fel gwadn troed llo. Ezeq. 1. 7. Y mae yn hawdd dychymygu, ond nid mor hawdd cael sicrwydd am lawer o bethau heb eu cwbl egluro i ni yn y gair. Pe buasai ychwaneg o wybodaeth am

danynt yn angenrheidiol ni a'i cawsom. Gwel *Supplement to Calmet's Frag.* 108, & 159.

'Samaria, dy lo a'th fwridd heibio.' Hos. 8. 5, 6. Wrth Samaria yma y meddylir y deg llwyth, prif ddinas pa rai oedd Samaria, y rhai oeddent yn addoli y llo, neu loi Jereboam. yn eilun-dduw iddynt. Neu ynte yr oedd y llo wedi ei ddwyn o Dan i Samaria, rhag i'r Assyriaid fyned ag ef ymaith; canys y cyfryw dduw ydoedd na allasai amddiffyn ei hun.

'A thalwn it' loi ein gwefusau.' Hos. 14. 2. EDR. GWEFUS. Fel yr oedd lloi pasgedig yn ymborth blasus, hyfryd, iachus: am hyny gelwir danteithion yr efengyl wrth yr enw hwn; y mae ynddi gyflawnder o'r bendithion mwyaf rhagorol a hyfryd. Diar. ix. Luc 15. 23—27. Trwy ymborthi ar y bendithion hyn, a chyfranogi yn helaeth o honynt, y cynnydda y duwiolion fel lloi pasgedig, neu fel lloi yn y cor yn cael eu peagi. Pan gyfodo Haul Cyfiawnder, cynnyddant yn fuan, fel lloi yn cael eu peagi, mewn gwybodaeth, sancteiddrwydd, cysuron, a phob ffrwythau da. Mal. 4. 2.

LLOCHES-AU, (llawch) cuddfa, llechfa; ogof, ffau; lle i ymguddio, amddiffynfa.—Yr Arglwydd yw unig loches ei bobl. Salm 32. 7. a 119. 114. Eza. 32. 2. Mae'r Arglwydd Iesu, trwy ei gyfryngdod, ei aberth, ei allu, a'i ragluniaethau, yn ymguddfa ddiogel, gadarn, a thragywyddol iddynt. Y mae y gair hwn, fel amrywiol eiriau eraill, yn arwyddo amgylchiadau gofidus, tywydd tymbhestlog, a gwendid o'u tu hwy, gyferbyn a'r cyfryw dywydd; ond bod yr Arglwydd yr hyn oll sydd angen arnynt er eu cysur a'u diogelwch yn y cyfryw amgylchiadau. EDR. CYSGOD, DRIDOS.

'Lloches y grisiau.' Can. 2. 14. 'Lloches y clogwyni,' yn ol Harmer a Parkhurst. Wedi cyffelybu yr eglwys i golomen, yr oedd yn naturiol cyffelybu ei thrigfa bresennol i holltau creigydd, a llochesau clogwyni, lleoedd y nytha y colomenod ynddynt yn y gwledydd dwyreiniol. 'Byddwch megys colomen, yr hon a nytha yn yr ystlysau ar fin y twll.' Jer. 48. 28. Mae yr eglwys fel y golomen, yn ofnus, ac iddi lawer o elynion; mae yn caru neillduo o dwrf y byd, ac ymdynu i le dirgel er diogelwch, ac i ruddfan ar ei phen ei hun. Ond ni ddichon iddi fod lle na w'yr efe am danni, ac ra bydd ei chymdeithas yn ddymunol ac yn hyfryd ganddo: 'Gad i mi weled dy wyneb, gad i mi glywedd dy lais: canys dy lais sydd beraidd, a'th olwg yn hardd.' Wrth holltau y graig, a lloches y clogwyni, y deall Junius, 1. Arfaeth Duw o etholedigaeth, yr hon sydd gadarn ac anghyffnewidiol. Yn hon y mae yr eglwys yn arfaethol er tragywyddoldeb, ac y bydd i dragywyddoldeb. Y mae hon yn guddiedig, ac yn adnabyddus yn unig i Dduw, cyn ei galw trwy ras; ac oblegid ei bod yn ei hamrywiol aelodau yn hon, y cant eu galw, eu cyflawnhau a'u gogoneddu. Rhuf. 8. 30.—2. Eraill a farn-

* Pliny. Nat. Hist. 33. 6. Ruess's Nat. Hist. of Aleppo. Lowth's Note on Esa. 3. 16.

ant mai Crist a feddylir, yn yr hwn y mae yn ymguddio rhag llid Duw, a galyntiaeth ei herlidwyr. Mae ei bywyd wedi ei guddio gyda Christ yn Nuw. Col. 3. Mat. 16. 18. Exod. 32. 22. Salm 32. 7. a 61. 5. a 91. 1.

LLOCHWYD, (llawch-gwyd) gwasgawd-le, cudded, ymguddfa ddirgel.

A all Duw gael in' yma fywd,
Mewn cyfryw lochwyd? d'wedent.
E. Frye (Salm 78. 19.)

LLODRAU. Edr. LLAWDR.

LLOER-AWG-IG, (lly-oer) y lleuad, llun; ar ddull y lloer, dan ddyllanwadau y lloer.—Llawn lloer, llawn lluned, sef llawn lleuad;—tair lloer, tri mis:—lloer ganaid, sef lloer ddysglaer. Edr. LLEUAD.

'A'r lloerawg wisgoedd.' Esa. 3. 18.—*Round tires like the moon. Saes.—The crescents, (Dr. L.)* sef hanner lleuad. *Heb.* שֶׁפָּרָסָם math o addurniadau hanner erwn, tebyg i hanner lleuad. Addurn cyffredin iawn oedd hwn, hyd yn nod i'r camelod. Barn. 8. 21.

'A'r rhai lloerig.' Mat. 4. 24. a 17. 15. Y rhai oeddent yn ddarostyngedig i haint dygwedd (*fits*) y rhai ydynt mewn rhyw fodd yn fwy darostyngedig iddo ar y newydd loer, a llawn lluned. Y lleuad, medd Galen, a lywodraetha gylch y clefyd hwn. Yr oedd yr hynafiaid yn priodoli llawer o effeithiau oddiwrth y cyrph nefol, ar gyrph dynion; ond y mae naturiaethwyr diweddar yn gwadu hyn; gan nad yw y lloer yn effeithio dim ar yr hin-ddangosydd (*barometer*) mae yn amlwg nad ydyw hi yn effeithio ar gorph yr awyr; gan hyn nid yw yn effeithio ar gotph dyn. Ond sicr yw fod y clefyd hwnw yn waeth ar rai amserau o'r lloer na'u gilydd, beth bynag ddichon fod yr achos o hyn.*

Y bachgen y dywedir ei fod yn lloerig yn Mat. 17. 15. dywedir yn Marc 9. 17. fod 'ysbryd mud a byddar' ganddo. Yn Luc 9. 39. dywedir fod 'ysbryd yn ei gymeryd ef.' Oddi wrth hyn gellir casglu fod afiechyd naturiol ar y plentyn; hefyd gweithrediadau goruwch-naturiol oddiwrth yr ysbryd aflan arno. Yr oedd y diafol yn cymeryd achlysur oddiwrth ei afiechyd i weithredu arno; neu yr oedd y diafol, yn ei weithrediadau cythrenlig, yn achos o'i holl afiechyd. Cafodd yn yr Iesu feddyg effeithiol a thosturiol iawn.

LLOES-I-YGU, (lloes) bwrw allan; ochenaid, griddfan; ing, gwasgfa.—Wy loysygant ar y ffordd,' Marc 8. 3. W. S.

LLOFRUDD-IAETH, (llawf-rhudd) llaw goch, llaw waedlyd; lleiddiad.—'Na ddyoddefed neb fel llofrudd, neu leidr,' &c. 1 Pedr 4. 15. Sef cospedigaeth am y cyfryw bechodau. Gwreiddyn llofruddiaeth yw y diffyg o garu ein cymydog fel ni ein hunain; ac y mae pob gradd o ballod yn y cariad uniawn hwnw, yn

* Gwel Dr. Mead on the Influence of the Sun and Moon.—Galen, De Diebus Criticis.

llofruddiaeth yn nghyfrif Duw. Mae y galon yn llawn llofruddiaeth. Marc 7. 21. Rhuf. 1. 29. Gal. 5. 21. Edr. LLADD, NODDFA.

LLOFFA-ION, (lloff) caaglu gweddill, casglu tywysenau; yr hyn a gaaglr. Gorchymynodd yr Arglwydd i Israel, 'Na feda yn llwyr gonglau dy faes, ac na chynnull loffion dy gynanaf. Na loffa dy winllan, ac na chynnull iawn gweddill dy winllan.' Lef. 19. 9, 10. 'Na chynnull y grawn unig dy winllan, ac na chynnull y grawn a dorwyd ymaith yn dy winllan.' Ainsworth. Y grawn unig, yw y grawn heb fod yn sypiau. Y grawn a dorwyd, yw y rhai a syrthiant oddiwrth y swp wrth eu cynnull.—'Pan ysgydwech dy olew-wyddan, na loffa ar dy ol.' 'Pan ysgydwech dy olew-wyddan, na cherdd dros y cangenau ar dy ol.' Ainsworth. 'Os anghofi ysgub yn y maes, na ddychwel i'w chymeryd,' medd Duw: ond 'bydded i'r dyeithr, i'r amddifad, ac i'r weddw.' Deut. 24. 19, 20. Lef. 23. 28. Mae yr holl gyfreithiau hyn yn dangos mawr dosturi yr Arglwydd at y tlawd a'r angenus, a'i fod yn ewyllysisio i ninau fod yn drugarogion, ac yn dosturiol. Gwerthfawr a buddiol iawn yw gweled y fath un yw Duw yn wirioneddol, yn nrych y gair, yn mhob peth.

Gweddill trigolion wedi eu gadael mewn gwlad heb eu dyfetha, a elwir yn loffion. Esa. 17. 6. Jer. 49. 9. Obad. 5. 'Lloffa a throi y llaw yr ol i'r basgedan,' a arwydda lladd a chaethiwo y rhai a ddiangasant y galanastra cyffredin. Jer. 6. 9. Barn. 20, 45.

LLOFFT, *Saes.* LOFT; *Dan.* LOFFTER; llawr ystyllod, hurtyr, goruwch-ystafell, tafod. 2 Bren. 1. 2. Jer. 22. 14. Act. 9. 37. a 20. 3. Edr. DELLT.

LLOG-I, (lly-og) cyflog, tâl, gwobrwy, ardreth, cyllid, coraeth. Exod. 22. 15. Lef. 25. 36. Mat. 25. 27. Edr. CYFLOG, OCR-LETH.

LLOGAIL, (llog-ail) llogail y bargod, y trawst sydd yn derbyn y ceibr. 1 Bren. 6. 15. a 7. 9.

LLOM, y rhyw fenywaidd o LLWM.

LLONG-AU, (llwng) ysgraff, llestr y môr.

Corfywyr, bardd Ceri Hir Lyngwyn, a wnaeth long hwyl a llyw gyntaf i genedl y Cymry. *Triodd.*

Arch Noah oedd y llestr cyntaf a ffurfiwyd i nofio ar ddwfr, ac oedd y dechrenad o'r gelfyddyd hono, morwriaeth. Y llwythan Zabu-a Dan, a ddechreusant yn foreu, tebygol, a'r gelfyddyd hon, gan fod eu hetifeddiaeth ar gyfinitiau y moroedd. Yr oedd rhandir Zabalou yn cyrhaedd yn agos, os nid yn gwbl, o fôr Galilea i fôr y Canoldir. Gen. 49. 13. Barn. 5. 17. Edr JEHOSAPHAT, SOLOMON, SIDON, TYRUS. Rhoddir hanes am rai llongau yn yr hen oesoedd, yn hynod o fawr eu maintoli. Yr oedd llong Ptolemy Philopater, meddant, yn 280 o gwyddau (hyn yw 420 troedfedd) o

hŷd, 38 o led, a 48 o uchder; yr oedd yn cynnwys 4000 o rwyfwr, 400 o forwyr, a 3000 o filwyr. Dywedir i'r un gwr wneyd llong ar yr afon Nilus, yn 312 troedfedd o hŷd, 45 o led, â mast iddi yn 120 troedfedd o uchder. Ond nid oedd y rhai hyn i'w cydmaru i long Hiero, brenin Syracuse yn Sicily, a wnaed iddo dan arolygiad Archimedes. Yr oedd ynddi bob amrywiaeth ystafelloedd tŷ breninol; gerddi, pysgod-lynoedd, baddon melinau, meirch-dai, &c. Yr oedd wedi ei hamgylchynu âg am-gaer haiarn, âg wyth o dyrau, a muriau, a rhagfuriau; yr oedd peiriannau rhyfel ynddi; yn enwedig un a dafiai faen 300 pwys hanner milltir o ffordd.—Nid oes un deyrnas ar y ddaear i'w chydmaru, yn yr oes bressennol, & theynras Lloegr, am rifedi ei llongau, o bob math, gwroldeb ei llyngeswyr a'i morwyr, a'u gwybodaeth o forwriaeth; tebygol ei bod yn gryfach ar y môr, ac yn fwy eang ei masnach ar y dyfroedd, na holl deyrnasoedd y byd. Dyagwyliwn yn obeithiol y caiff y fraint o drosglwyddo yr efengyl gyda'r eiddo masnachol, i barthau pellaf y byd. Peth rhyfedd i feddwl am dano, eto gwirionedd yw, fod holl foroedd gylch y byd dan ei llywodraeth; diammen fod hyn yn nhrefniad rhagluniaeth i ateb y dybenion pwysfawrocaf. Llanwedd Duw ei blaenoriaid & zel i daenu yr efengyl dros y byd.

'A wnaethant long-ddrylliad am y ffydd.' 1 Tim. 1. 19.—'A wnaethant long-gyfergoll am y ffydd.' W. S. Trwy wrthod cydwybod dda y gwnaethant long-ddrylliad am y ffydd; wedi ymroddi i fywyd penrhydd, gwrthodasant wir athrawiaeth y ffydd. Ni ddichon bywyd am-mhur, ac athrawiaeth bur yr efengyl, gyd-forio; ond taedda y bywyd penrhydd i ryw gyfeiliornadau dinystriol, a dryllir y wir athrawiaeth yn erbyn y creigiau hyn, a cholli'r holl elw oedd i'w ddysgwyl oddiwrth y fordaith gyda'r athrawiaeth.

'Tebyg yw hi i long marsiandwr; hi a ddwg ei hymborth o bell.' Diar. 31. 14. Yn dangos rhinweddau gwraig dda, arfer Solomon y gyffelybiaeth hon gyda llawer o harddwch a phriodoldeb. *Tebyg i longau.* Heb. Y mae yn fwy buddiol ac ennillgar na llynges, yn cyrchu eiddo o wledydd pellenig. Y mae yn cyrchu ei hymborth o bell, yn hytrach trwy werthu na thrwy brynu. Y mae gwaith ei dwylaw ewyllsagar yn cael ei werthu i wledydd pellenig, a thrwy hyn bydd yn cael ymorth a chyfoeth i'w theulu. Darluniad rhagorol yw o fenyw yn ofni yr Arglwydd; ni chydaif gwir ofn Duw & syrthni, diôgi, a diosalwch.

LLONG-LY WIAWDWR—WYR, (llong-lywio) llywydd llong.—'Dy ddoethion di, Tyrus, o'th fewn, oedd dy long-lywiawdwr.' Eze. 27. 8. 'Dy lywodraethwyr.' D. M. Heb. *דַּי רַאֲוִוּוּר* *dy raffwyr*, morwyr arferol a thrin y rhaifan. Cyfieithir ef *meistriaid llongau*

yn adn. 27. Prif ystyr y gair yw *rhaff*, a *rhaff-wyr*, rhai yn trin y rhaifan.

LLONAI, (llawn) yr hyn a gynnwys unrhyw beth, neu lestr. Edr. LLAWN.

LLON-I, (llon) llawen, digrif; llawenhan, digrifhan; difyru. Rhuf. 15. 32. 2 Tim. 1. 16. Philem. 7—20.

Fy ngelynton sy'n lloni
A chas wedd o'm bachaws i.

W. Middleton.

LLONYDD-WCH, (llawn) heddychol, digynhwrf gwaredog, digyffro, tawel, didonau; esmwythdra, gorphwysdra, arafwch. Gwedi colli heddwch a chariad Duw, a llywodraeth yr Ysbryd, y mae dyn yn aflonydd, yn derfysg-lyd, ac yn gyffrous; 'Mae fel y môr yn dygyfor, pan na allo fod yn llonydd.' Edr. DRÆFOR.

'Ysbryd addfwyn a llonydd, sydd ger bron Duw yn werthfawr.' 1 Pedr 3. 4. Y mae *ἡσυχίος πνεύματος ysbryd llonydd*, yn arwyddo ysbryd yn ymgadw rhag peri cyffroad mewn un arall, trwy ymarweddiad annaddas, neu eiriau chwerwon; fel y mae ysbryd addfwyn yn arwyddo dyoddef yn amyneddgar heriant a chwerwder eraill. Dyma addurniadau sanctaidd ac anlygredig na heneiddiant byth, & pharai y mae yr Ysbryd Glan yn harddu gwir dduwiolion.

'A rhoddi o honoch eich bryd ar fod yn llonydd.' 1 Thea. 4. 11. *φιλοτιμίσθαι ησυχάζειν*. Mae y geiriau yn arwyddo *ymarchestu gyda'r gofal mwyaf* ar fod yn llonydd, a pheidio ymyraeth & phethau amherthynol i ni, dan un math o rith buddioldeb cyffredin, fel pe bai neb ond nynt a fedrai iawn drefnu pethau. Tra annhebyg yw, y medr neb drefnu yn addas bethau perthynol i swyddau na osododd rhagluniaeth hwy ynddynt. Y mae llonyddwch sanctaidd yn tarddu oddiwrth ymddiried yn yr Arglwydd, ymstyngiad i'w drefnu, a chydna-byddiaeth o'n gwaeledd a'n hanwybodaeth, a gofal neillduol am gyflawni yr hyn sydd yn sicr ac yn amlwg, yn ofynol oddi wrthym yn ein hamrywiol sefyllfaoedd.

'A gaiff lonyddwch oddiwrth ofn drwg.' Diar. 1. 33. I waredu un rhag ofn drwg, rhaid iddo gael digon rhyngddo a phob drwg, o ba natur bynag y dichon fod; heb hyn rhaid i ofn drwg beri aflonyddwch: nid oes neb felly ond yr Arglwydd yn unig. Nid oes neb yn ddigonol amddiffynfa yn ngwyneb pob peth ond yr Arglwydd; am hyn y neb sydd yn ei adnabod, ac yn credu yuddo, yn unig a gânt eu gwared oddiwrth ddrwg, a'r ofn o hono.

'Dy lygaid a welant Jerusalem, y breswylfa lonydd.' Esa. 33. 20. Geiriau sydd yn arwyddo y byddai yr eglwys yn ddiogel oddiwrth elynion allanol, yn dangnefeddus ynddi ei hun, ac hefyd yn ei holl aelodau, ac yn meddiannu pob cyflawnder bendithion. Mae y gair Heb. *בְּרִיחַ* yn arwyddo *anneddle ddiogel*, megys corlan defaid, lle y maent yn ddiogel rhag

bleiddiaid a bwystfiod rheibus a'u dyfethai; ac a gyfeithir *corlan*, 2 Sam. 7. 8. 1 Cron. 17. 7. Cymh. Jer. 6. 3.—*trigfa camelod*, Ezec. 25. 5.—*preswylfa*, Salm 90. 1.

'Efe a lonydda yn ei gariad.' Zeph. 3. 17. Efe a ymfoddona yn ei eglwys, gwrthddrych ei gariad; bydd hyfryd ganddo amlygu o'r newydd ei gariad iddi; lawenycha ac ymfoddona yn yr hyn oll a wnaeth o gariad drosti, a thuaq ati. Edr. LLAWENHAU.

LLOSG-FA-I, (llos) gologed, deifiad, goddaith; goddeithio, gologgi; deifio. Llosg eira, malaith, malerth, beaddiged, coai.—'Ysbryd llosgfa.' Eza. 4. 4. Sef yr Ysbryd Glan, yr hwn a gyffelybir yn aml i dân; mae fel tân yn bur, ac yn effeithiol yn ei weithrediadau ar bechaduriaid, yn eu puro. Mae yn goleuo y meddwl, ac mae ei oleuni yn oleuni tanlyd yn ei effeithian. Mae yn puro yr eglwys oddiwrth gyfeiliormadan, llygredigaethau, a drwg fucheddau. Ioan 16. 10, 11. Act. ii.

Mae llosgi, weithian yn arwyddo cariad tanlyd, a chyd-ddyoddefiad ág un arall. Luc 24. 32. 2 Cor. 11. 29.—Gweithrediadau cynhyrfus ac anesmwyth y meddwl. Salm 39. 3. Jer. 20. 9.—Bod dan lywodraeth chwantau cnawdol, y rhai sydd yn gweithredu yn danlyd. 1 Cor. 7. 9.—Gorynau llosgedig. Eza. 3. 24. Lef. 13. 24, 25—28. Deut. 28. 22. 1 Bren. 8. 37.

Os putainiai merch na offeiriad, yr oedd i gael ei llosgi yn tân, am halogi ei thad. Lef. 21. 9. Edr. ABERETH, CYFRATHE, OFFRWM, SINAL, TAN.

LLOSGWRN, (llos-cwrn) cynffon, cloren, conell, rhonell. Exod. 4. 4.

LLU-AWS-OEDD; byddin; mintai, tyrfa; llu o adar, sef haid o adar; y llu du, sef enw a roddid ar ryw grwydriaid gogleddol, y rhai yn y cyn-oesoedd a ormesent lanau moroedd ynys Prydain.

Gwell Duw yn gar na llu y ddaear. *Diar.*

Gelwir yr holl fydoedd wybrenol uwch ein penau, llu y nefoedd, oblegid eu hamldra, a'u bod yn gwbl dan drefniad a llywodraethiad yr Arglwydd. Gen. 2. 1. 2 Bren. 17. 15. 2 Cron. 33. 3.

Gelwir yr angelion, o herwydd yr un achos, 'llu y nefoedd—llu nefol.' Neh. 9. 6. Luc 2. 13. 1 Bren. 22. 19. 2 Cron. 18. 18.

Gelwir yr offeiriaid a'r Lefiaid 'llu yr Arglwydd,' y rhai oeddent yn gwylied yn ei dŷ, ac yn amddiffyn ei wasanaeth a'i addoliad. 1 Cron. 9. 19.

Gelwir yr Arglwydd yn aml יְהוָה צְבָאוֹת *Yehovah tsabaoth*,* neu IEHOFAH y lloedd; yn arwyddo mai efe yw. Creawdr yr holl luoedd creaduriaid sydd yn y nefoedd, ac ar y

* Nid Sabbath fel y mae yn y rhan fwyaf o'n Beiblau ni, yn Rbuf. 9. 29. Mae y ddaear a'r yn wasanaol yn yr Heb. a'r Gr. שַׁבָּת *Sabbatow*, *sabbath*. צְבָאוֹת *tsabaot* *sabaoth*, *lloedd*. Edr. SABBATH.

ddaear, a'u bod yn gwbl dan ei lywodraeth, ac wrth ei orchymyn, i'w trefnu a'u defnyddio oll i gyflawni ei ewyllys. Er lluosoced ydynt y mae efe yn Arglwydd arnynt oll. Y mae efe mor fawr, ac mor ddigonol ynddo ei hun, fel nad oes arno ef eisiau llw neu luoedd; ond y mae ar yr holl luoedd ei eisiau ef; ac mae efe yn eu cynnal, eu trefnu, a'u llywodraethu oll, yn hawdd ac yn ogoneddus, i gyflawni ei ddybenion ei hun. Mae yr enw hwn yn neillduol yn dangos ei Hollalluogrwydd a'i fawredd anfeidrol. 'A oes gyfrif o'i luoedd eff' Y mae pob creadur, o'r pryfyn lleiaf hyd yr angel mwas, o rifedi ei luoedd; er na fedrwn ni eu cyfrif, y maent oll yn gyfrifedig gan y Duw mawr, ac yn gwbl dan ei lywodraeth. A chanddo y fath allu ynddo ei hun, a'r fath luoedd nifeiriol dan ei lywodraeth, ac mewn perffaith ufudd-dod iddo nid gwiw meddwl llwyddo yn ei erbyn, ac nid rhaid i neb ofni, os yw y Duw hwn a'i luoedd drosto. Salm 34. 7. a 91. 11, 12. a 148. 8. Job 38. 35. Gen. 32. 2. Rhuf. 8. 31. 2 Bren. 6. 16, 17. Plaid ddigonol yw Arglwydd y lloedd gyda ni. Salm 24. 10. a 46. 7. a 48. 8. Esa. 6. 3. a 9. 7.

LLUCHED—EN, (llach) melt, goleuni, pelydriad.—'Mi welais Satan megys lluchet, yn owympo y lawr or nev.' Luc 10. 19. W. S.

LLUDW, (llud) ulw; gweddill un peth llosgedig. Lef. 6. 10.—Geilw Abraham ei hun ger bron yr Arglwydd, 'llwch a lludw.' Gen. 18. 27. Yn arwyddo ei feddyllian gwaol, isel, diddim am dano ei hun. Gorchuddio & lludw—sistedd yn y lludw—ymdroi ac ymdrybaeddu mewn lludw—a bwyta lludw, sydd yn arwyddo thodi, iselder, cystudd, galar, gwarawydd, &c. Galar. 3. 16. 1 Bren. 20. 38, 41. Esther 4. 3. Job 2. 8. Salm 102. 9. Ezec. 27. 30.—Jonah 3. 6.—Lludw anner. Edr. ANNER.—Dinasoedd Sodom yn lludw. Edr. SODOM.

LLUDDER—IG, (lludd) blinder, blinedd, dygnedd; blinderog. 'Mewn llafur a lludded.' 2 Cor. 11. 7. *Ev xora xai moytho*. Mae lludded yn fwy na llafur, am hyny rhoddir ef ar ol llafur; ac mae llafur yn achos o ludded. 1 Thea. 2. 9. 2 Thea. 3. 8.

Y budd a ladd y lludded. *Diar.*

LLUDDIO—IAS, (lludd) llestair, rhwystro, attal, rhagawd.—'Wele efe a ysglyfaetha, pwy a'i luddia?' Heb. *a'i try yn ol*; hyny yw, y mae yn gryfach na phawb, ac a gyflawna ei holl amcanion, pa un ai mewnffordd o drugaredd, neu o farn. Job. 9. 12.

'O herwydd luddio iddynt gan farwolaeth barhau.' Heb. 7. 23. Yr oedd achos yr eglwys yn gofyn fod yr offeiriadaeth yn barhaus; ond dan orchwyliaeth Moses, yr oedd yn rhaid wrth lawer o offeiriaid, 'o herwyd luddias iddynt gan farwolaeth barhau;' ond y mae yr Iesu y fath archoffeiriad fel na ddichon marwolaeth ei luddio, am hyny y mae yn off-

eiriad yn dragywydd; mae y person a'r swydd yn cyd-oesi, ac i barhau byth.

LLUEDD-U, (llu) rhyfel; rhyfela; arwain llu i ryfel.—'Felly y bydd tyrfa yr holl genedloedd a lueddant yn erbyn mynydd Seion.' Esa. 29. 8. Cyffelybir Senacherib brenin Assyria a'i fyddinoedd i 'newynog a freuddwydio, ac wele ef yn bwyta; a phan ddeffro, gwag fydd ei enaid; ac i sychedig a freuddwydio, ac wele ef yn yfed; a phan ddeffro, wele ef yn ddiffygiol, a'i enaid yn chwennych diod.' Felly bydd eu siomedigaeth hwythau, yn addaw iddynt eu hunain ysglyfaeth fawr, trwy arweithio Seion. Mae y gyffelybiaeth yn geinwch, ac yn hardd i'r gradd uchaf. Y mae yn dangos awyddfryd gelynyon yr eglwys i'w hanrheithio, eu hafwyddiant cyflawn, a'u siomedigaeth ddirfawr o'r achos. Er sychedu a bwriadu dyfetha Seion, fel llewa bwyd; eto breuddwyd disaill fydd y cwbl yn y diwedd; Seion a lwydda ac a flagura byth, er gwaethaf ei holl elynion. 'Daw sydd yn ei chanol: nid ysgog hi.

LLUEST-U-AI, (ilu-est) gwrsyllfa; bwth, hafotty, pabell, tŷ achlysurol; megys lleustai bugeiliad, gwylwyr gwinllanoedd; anneddle, trigfa. Gen. 18. 18. Job 5. 24. Esa. 1. 8. a 38. 12. Jer. 49. 29. Heb. 11. 9.

LLUMMAN, (llum-pan) amlygyn, penwn, arwydd, arwydd rhyfel, baner. Cyfieithir y gair Heb. מַנְּוֹת weithiau baner, ac weithiau *lumman*. Num. 1. 52. a 2. 2, &c. Edr. BANER.

LLUN-IO-IWR, (lly-un) delw, cyffelybrwydd, ffurf, dnll, gosgedd, drych; creawdwr, fuffiwr, dulliwr.

Mae ar lwfr ofn ei lun. *Diar.*

Y mae llunio, yn arwyddo yn aml, yn yr ysgrythrau, yr un peth a chreu. Esa. 29. 16. a 45. 7, 18. Jer. 1. 5.—Gelwir yr Arglwydd, 'Lluniwr pob peth,' sef Creawdwr pob peth. Jer. 19. 6. *Diar.* 26. 10. Mae creu, yn fwyaf neillduol, yn arwyddo rhoddi bod i beth; a llunio yn arwyddo gweithio y peth hwnw yn y dull a'r wedd oedd i fod arno, yn ol meddwl y Creawdwr, i ateb ei ddyben. Lluniodd Duw y ddaear, y byd, aelodau corph dyn, a phob rhan o bob creadur, yn y dull mwyaf addas i ateb dyben eu gwneuthuriad, gyda'r doethineb a'r manylwydd mwyaf. Salm 90. 2. a 139. 16. Edr. EILUN, PERSON, DELW.

LLUNIAETH-U, (llu) ffurfiad, dulliad, cyn-ffurfiad; rhagluniaeth, trefniad, arfaethu, bwriadu, cynllunio; Heb. מְחִלָּה *cynlloniaeth*, *ymborth*, *porthiant*.—'Yn wir y mae Mab y dyn yn myned, megys y mae wedi ei luniaethu.' Luc 22. 22. *κατα το σισμενον*, megys y darparwyf. W. S. Megis y mae yn derfynedig. Dr. M. Y mae yr Arglwydd Iesu yn cydnabod yn y geiriau, arfaethiad a threfniad mewn perthynas iddo; a phob peth perthynol iddo; mae yn ymostwng i'r drefn, ac yn ei pharehu

i'r gradd eithaf. Nid heb ei luniaethu y bradychodd Judas ef; cwblhaodd ef, Pilat, Herod, y cenedloedd, a phob Israel, y pethau a raglunioi llaw Duw a'i gyngor mewn perthynas i Grist; rhoddwyd Crist i ddyoddef trwy derfynedig gyngor a rhag-wybodaeth Daw. Act. 2. 23. a 4. 28. Edr. ARFAETH, ETHOLEDIGAETH, RHAGLUNIAETH, CYFAMMOD.

LLUNIAIDD, (llu) hardd, trefnus, gwedd-eiddglwa. 1 Sam. 16. 18.

LLURYG, (llur) *Gr.* λυριτιον; *Llad.* LORICA; toryn dur, pais ddu, crys dur, cad-bais, curas. Y gair *Gr.* θωραξ, a gyfieithir *lluryg*, *llurygau*, yn Dat. 9. 9, 17. a gyfieithir y rhan amlaf *dwyfroneg*. Eph. 6. 14. 1 Thea. 5. 8. Darn o arfoaeth filwraidd er amddiffyniad y corph; yr oedd wedi ei wneuthur o smryw ddarnau o ddu a haiarn, yn gysylltiedig a'u gilydd. 1 Bren. 22. 34.

'Lluryg emog.' 1 Sam. 17. 5. Cyfieithir yr un gair *cen*, yn Lef. 11. 9. ac y mae yn arwyddo darnau metelaidd y lluryg yn tebygu i gen pyagod, yn gysylltiedig a'u gilydd.

'Efe a wisgodd gyflawnder fel lluryg.' Esa. 59. 17. Cyflawnder oedd ei harddwia, a chyflawnder ei amddiffynfa, a'i ddiogelwch; ac nid oes amddiffynfa gyffelyb iddo. Edr. CYFLAWNDER, DWYFRONEG, LOCUSTIAID.

LLUSERN, *Llad.* LANTERNA; *Saes.* LANTERN; lamp; peth yn dal goleu.—'Y chwiliad Jerusalem a lluserau.' Zeph. 1. 12. Sef yn ddfal, ac yn drwyadl, fel na ddiango yn rhagrithiwr cuddiedig. Edr. CANWYLLBREN. Job 18. 6.

LLUSGO, (llusg) *Gr.* ελας; tynu, arwain, tywso. Act. 8. 3. a 14. 19. *Diar.* 24. 11,

Un pechod a lusg gant ar et ol. *Diar.*

LLW-ON, Heb. מְלִיץ twng, rhaith, llawgair. Gweithred ddirifol yw llw, yn yr hon yr ydym yn galw Duw yn dyst o wirionedd yr hyn yr ydym yn ei ddywedyd, neu yn ei addaw; ac yr ydym yn ei alw i ddiad arnom mewn amser ac i dragywyddoldeb, os ydym yn tyngu celwydd, neu y peth ni wyddom am dano; neu oni chyflawnom yr hyn yr ydym yn ei addaw.—1. Ni ddylid tyngu wrth enw neb, neu wrth ddim, ond yn enw y gwir Dduw; gan fod llw yn weithred o addoliad, yn yr hon yr ydym yn cydnabod holl-wybodaeth, awdurdod, a gallu Dnw. Jos. 23. 7. Iago 5. 12. Deut. 6. 13. Mat. 5. 34, 35, 36. Jer. 5. 7.—2. Ni ddylid tyngu, ond mewn achos o bwys.—3. Yn y cyfryw achos, dylem gymeryd llw yn barchus, yn ofn Duw, ac nid yn rhyfgyus, ac yn anystyriol. Preg. 9. 2. Lef. 5. 4. Mat. 14. 7. Gen. 24. 3—9.—4. Tyngu yn anwir, yn dwyllodrus, ac heb fwrriad dirifol o gyflawni yr hyn yr ydym yn ei addaw, sydd yn bechadurus iawn. Lef. 6. 5. a 19. 12. Jer. 42. 5. Edr. ANUDON.—5. Dylem dyngu mewn gwirionedd, mewn barn—sef yn wybodus ac yn ddeallus—ac mewn cyflawnder. Jer. 4. 2. Esa. 65. 16. 2 Cor. 11. 31.

Y geiriau yn cynnwys dull o lw, yw y rhai canlynol:—'Fel mai byw yr Arglwydd.'—'Daw yn dyst,' neu 'tyst i mi yw Duw.'—'Daw sydd dyst i mi.'—'Daw a'i gŵyr.'—'Y gwirionedd yr wyf yn ei ddywed yn Nghrist.'—'Fel mae gwirionedd Crist ynof.'—'Yn wir, yn wir, meddaf i chwi.' Gwel Barn. 8. 19. Rhuf. 1. 9. a 9. 1. 2 Cor. 11. 10, 11, 31. Phil. 1. 8. 1 Tim. 2. 7.—Weithiau byddai yn arferedig yn mhlith y patrieirch, roddi llaw dan forddwyd yr hwn y gwnaed y llw iddo, fel arwydd, modd Ainsworth, o'i grediniaeth yn yr addewid o'r Messiah o'i lwyau. Gen. 24. 2, 3. a 46. 26. Ond dyrchafu llaw i'r nefoedd oedd y dull mwyaf cyffredin o dyngu. Gen. 14. 22. Dan. 12. 7. Dat. 10. 5. Edr. TRŵGŴ.

Sylwa yr apostol am yr Arglwydd iddo gael ei osod yn y swydd offeiriadol trwy lw. Heb. 7. 20, 28. Oddiwrth hyn mae yn casglu fod offeiriadaeth Crist yn berffaith ac yn dragywyddol. Ni byddai yr Arglwydd byth yn cyfryngu trwy lw, ond i ddangos sicrwydd ac anghyfnawidoldeb y peth y tyngwyd iddo; megys y tyngodd i Abraham, y byddai i holl genedloedd y ddaear gael eu bendithio yn ei hâd. Gen. 22. 16, 17, 18. Ac i Moses, na chai yr Israeliaid fyned i Ganaan. Dent. 1. 34, 35. Ac na chai yntau fyned i mewn. Dent. 4. 21. Ac wrth Dafydd, y byddai i'w hâd gael eu sicrhau yn dragywydd. Salm 89. 4. Gan na wnawd Crist yn arch-offeiriad heb lw, mae yn dangos penderfyniad digynwied Duw, i beidio dileu na chyfnawid offeiriadaeth Crist, na'r oruchwyliaeth rasol ddibynol ar hyny. Y mae gosodiad Crist yn ei swydd trwy lw, yn arwyddo ei osodiad yn yr arfaeth dragywyddol yn y swydd; hefyd, yr amlygiad o hyny oddiwrth Dduw, yn ngeiriau y Salmydd, y rhai sydd wedi eu llefaru mewn dull o lw. Mae y llw yn dangos mawredd person yr Iesu, yr hwn a ymostyngodd i gymerydd y swydd arno; mae y llw yn rhoddi parch iddo cyfatebol i anrhydeddiarwydd ei berson. Hefyd, y mae yn rhoddi y sicrwydd a'r boddlonrwydd mwyaf i'w holl boblam ddigonolrwydd ac anghyfnawidoldeb ei swydd.

LLWCH, (lly-wch) ffylor; hefyd llyn; Llwh Tawc, Llwh Sawdde, Llwh Cŷhrych, Amlwh, llynoedd a elwir felly. Llanllwh, Tal y Llychau, enwau lleoedd ger llaw llynoedd.—'Llwh a lludw.' Edr. LLUDW. Mae llwh yn arwyddo y bedd. Gen. 3. 19. Job 7. 21. Preg. 12. 7.—Cyflwr isel, dirmygedig, a thruenna. 1 Sam. 2. 8: Salm 22. 29.—Dynion meirw. Salm 30. 9.—Un peth lluosog, o rifedi mawr, a gyffelybir i lwch; megys plant Israel—y soffieir. Gen. 13. 16. Num. 23. 10. Salm 78. 27.—Dodi llwh ar y pen—eistedd yn y llwh—ymdreiglo mewn llwh—rhoddi y genau yn y llwh, ydynt arwyddion o dristwch a gofid mawr. Jos. 7. 6. Job 42. 6. Esa. 47. 1. Mic. 1. 10. Galar. 3. 29.—Yr oedd yr Iuddewon yn tafu y llwh i'r awyr

yn erbyn Paul, yn arwydd o'n creulondeb tu ag ato, ac y dymunasett ei-wneuthur yn llwh. 'Ymysgwyd o'r llwh,' sydd yn arwyddo ymgyfodi o gyflwr isel, galarus, a chystuodiedig. Esa. 52. 2.

'Ysgydwch y llwh oddiwrth eich traed.' Mat. 10. 14. Luc 9. 5. Yr oedd yr Iuddewon yn barnu fod hyd yn nod llwh gwledydd y cenedloedd yn eu haffanhau; am hyny, pan ddychwelent i'w gwlad eu hunain, byddent arferol, o sychu eu traed, rhag affanhau eu hetiffediaeth sanctaidd. Os oedd ein Harglwydd yn y geiriau hyn yn cyfeirio at y ddefod hono, y maent yn arwyddo fod y dysgyblion i edrych ar y sawl a wrthodai eu derbyn a'n gwrando fel Paganisaid annuwiol; yr oedd y llwh yn dystiolaeth iddynt, nad oeddent mwyach yn eu golwg fel pobl Dduw, ond fel yr ethinig eilun-addolgar. Marc 6. 11. Act. 13. 51. Gwel Flamin'n *Christog. Vol. II.* Doddridge, Macknight.

'Llyfant lwch dy draed.' Esa. 49. 23. Geiriau sydd yn arwyddo yr ymostyngiad a'r parch mwyaf. Yn y gwledydd dwyreiniol y mae arwyddion allanol o barch ac ymostyngiad, yn cael eu dangos mewn graddau mawr ac anarferol yn y parthau hyn o'r byd. Ymgyrmodd brodyr Joseph iddo i lawr ar eu hwynebaw. Gen. 42. 6. Ni oddefai breninoedd Persia neb i'w gwyddfod heb y cyfryw agweddiad o ymostyngiad a dirfwr barch. Gwel Lowth.

'Uchder llwh y byd.' Diar. 8. 26. *Heb. pen lluch y byd.* Dyn, tebygol, a feddylir; llwh ydyw o ran ei gorph; ond pen llwh y byd ydyw, y mae yn rhagori ar bob llwh arall, yn ei wreuthuriad, a dyben ei greadigaeth; a rhoddydd i'r llychyn hwn lywodraeth ar bob llwh arall.

LLWDN, LLYDNOD, (llwd) lledfegin ieuanc pob rhywogaeth; fel casag a'i llwdu; llwdu hydd; llwdu gafr; llwdu gŵydd; llwdu hwch; llwdu dafad.

Mal y bo y dyn y bydd ei lwdu. *Diar.*

'Am fuch neu ddafad, na leddwch hi a'i llwdu yn yr un dydd.' Lef. 22. 28. Exod. 23. 19. a 34. 26. Deut. 14. 21. a 22. 6, 7. Y mae yr Arglwydd tirion yn rhoddi gocheliad rhag pob peth fyddai yn ymddangos yn tueddu at greulondeb tuag at greaduriaid. Hwyrach fod y gwaharddiad hwn yn cyfeirio at ryw ddefod goel-grefyddol yn mhlith y Cenedloedd.—'Dau llwdu iwrch,' &c. Can. 4. 5. Edr. BRON.

LLWFR—HAU, (llwf) llwrf, digalon, gwangalon, llesg, annewr, an-fiwraidd, musgrell, mewydus; digalon, llesgan, ofni. Nid oes dim yn ddigonol i gadw dyn rhag llwfrhau yn mhob tywydd, ond prawf o heddwch Duw, ei bresennoledb, a'i gynorthwyon gydag ef. Esa. 41. 10. Deut. 31. 8. 1 Sam. 17. 32.

LLWNC, LLYNCU, (lly-wnc) llwng; ceg, oegen, corn y gwddf, cornpori, traflynau, cegu.

Mae llyncu, yn allegawl yn arwyddo hollol ddyfetha a difrodi, fel na byddo dim gweddill ar ol. Job 20. 18. Ezech. 26. 3. Felly llyncu angert.

'Llyncu yr hyn sydd farwol gan fywyd,' sy yn arwyddo eu hollol ddiynastr a'u dilead yn gwbl. Esa. 25. 3. 1 Cor. 15. 54. 2 Cor. 5. 4. Dan y gyffelybiaeth hon o lyncu, y mae yr iaith Hebraeg, Groeg, a'r Gymraeg, yn gosod allan ddystryw cyflawn, disymwth, fel na byddo dim o'r peth yn weddilledig; ac y mae yn gyffelybiaeth aml yn yr ysgrhythrau. Salm 56. 1. Diar. 1. 12. Jer. 51. 34. Hos. 8. 8. Amos 8. 4, &c.

LLWM, (lly-wm) noeth; moel; unig; tlawd; tlawd o ddillad; angenus, amdlawd. Lef. 13. 55. - Mic. 1. 8.

LLWY-AU, (llw) dodrefnyn i ymborthi &g ef; yspodol. Yr oedd llwyau, neu כַּפְתָּר *cap-anau*, yn perthyn i'r bwrdd bara gosod, i roddi y thus ynddynt, tebygol. Exod. 25. 29. Lef. 24. 7. Num. 7. 14, 86.

Rhaid cael *llwy* hir i fwrta gyda'r diawl. *Diar.*

LLWYBR-AU, (llwyb) ffordd; llwybr caer gw Dion, llwybr y mab afradlon, sef y llwybr sydd ar noswaith eglur i'w ganfod yn gylichres llwyd-oleu yn y ffurfafen. Y sêr aneirif ynddo, mewn pellder dirfawr, sydd yn peri iddo ymddangos i ni fel cylch dysglær.

'Llwybrau tragywyddol sydd iddo.' Hab. 3. 6. Meddiannodd Duw gopa mynydd tragywyddol Sinai; arweiniodd ei bobl dros fynyddoedd tragywyddol Arabia Petraea. Gwel Newcome. Yn hytrach, y llwybrau y mae yn er gerddd yn ei holl oruchwyliaethau mewn amser, ydynt oll yn dragywyddol o ran arfaethiad a threfniad. Llwybrau tragywyddol ydynt o ran rhag-osodiad ac arfaethiad, ac y maent yn sicr o gael eu cyflawni yn gwbl mewn amser priodol. Y mae ei llwybr yn trugarhau o dragywyddoldeb, o ran arfaethiad a threfniad, ac hyd dragywyddoldeb o ran y parhad o honi. Salm 103. 17. Esa. 51. 6, 7, 8. Salm 90. 2. Mat. 24. 35. Luc 1. 51. Heb. 13. 8.—'Gelwir hwynt hen lwybran.' Jer. 6. 16. Nid yn unig y maent o drefniad tragywyddol, ond hysbysodd Duw hwynt i'w bobl yn foreu, ac y mae ei bobl yn rhodio ynddynt yn mhob oes o'r dechrauad. Esa. 8. 20. Jer. 18. 15. Mal. 4. 4. Luc 16. 29. Edr. Ffordd.

LLWYDREW, barug, arien, gorwydr. Gwlith wedi rhewi yn yr awyr, ac yn disgyn ar y ddaear, yw llwydrew. Edr. RHEW. Y Duw mawr yn ei weithrediad galluog, sydd yn cenedlu y llwydrew; am hyn gweddai ei fod yn cael ei foliannu yn hyn, fel yn ei holl weithredoedd. Job 38. 29. Salm 147. 16, 17.

LLWYDD-IANNUS-IANT, (llw-ydd) ffyniant, tyciant, rhwydd-deb; dedwyddwch, gwynfyd; ffynadwy, hylwydd, tyciannus; ffynnu.—Mae llwydd, yn yr ysgrhythrau, yn cael ei briodoli i gorph, enaid, gwaith, ac amgylchiadau

dynion. Felly mae yn arwyddo, 1. Amlledd o gyfoeth a phethau daionus y bywyd hwn. Salm 73. 3.—2. Heddwch, cyfoeth, llonyddwch, &c. Salm 30. 6.—3. Rhwydd-deb, ffawd, ffyniant mewn taith, maenach, gorchwyl, &c. 1 Cor. 16. 2. Salm 1. 3. Gen. 24. 12—43—4. Iechyd corph.—5. Ffyniant enaid, trwy gynydd mewn gwybodaeth o bethau Duw, fydd yn y gwirionedd, cymdeithas & Duw, a thebygolrwydd mewn ysbryd a bywyd iddo. 3 Ioan 2. Duw yn unig sydd yn peri llwyddiant yn mhob ystyr.

Ni fydd Duw ni lwydd. *Diar.*

Dichon fod dynion yn llwyddo yn mhob un o'r ystyriaethau cyntaf, heb lwyddo yn eu heneidiau; ond llwyddiant ysbrydol yr enaid, yn unig, sydd yn brawf fod cyflwr dyn yn dda rhynddo a Duw. Nid yw gwaith Duw yn peri llwyddiant i ddynion annuwiol, yn un prawf ei fod yn edrych yn fach ar eu pehodaau; mae ganddo ddybenion doeth, dyfnion, ac anhysbys i ni, yn ei olwg, i'w cyflawni yn ei ragluniaethau; i gyflawni y rhai hynny, dyrchafa yr annuwiolion yn aml & llwyddiant; ond yn gyffredinol, mae arwyddion o'i anfoddlonrwydd yn ddigon amlwg i'w gweled arnynt, yn nghanol eu rhwysg a'u llwyddiant mwyaf; a phan gyflawnno ei amcanion doeth ynddynt a thrwyddynt, teifi hwynt i'w lle eu hunain.

LLWYFEN, (llwyf) pren defnyddiol yw y llwyfen. Mae ei goed yn dda; ac y mae ei risgl a'i ddaill, a'i nodd, yn feddyginiaethol. Dywed Tournefort fod pedwar math o honynt; Linnæus tri; a Miller chwech. Am ei fod yn bren brigog, cysgodfawr, byddent arferol o addoli eilunod danynt. Edr. DERWEN.

LLWYN-AU-I, (llw-yn) coedwig, coedta, tywyll-goed, glaswydd, tewgoed; gwig, gwiga; aren, y tenewyn.—'Abraham a blannod goed yn Beerseba, ac a alwodd ar enw yr Arglwydd.' Gen. 21. 33. Y mae y gair Heb. אֵשֶׁל a gyfieithir *coed* yma, yn cael ei gyfieithu *pren*, yn 1 Sam. 31. 13. Yr hwn a elwir אֵשֶׁל *derwen*,* yn 1 Cron. 10. 12. Tebygol i Abraham blannu y coed, y llwyn, neu y dderwen yma er mwyn cysgod a dirgelwch. Cawn hanes o'r blaen fod ganddo bren. אֵשֶׁל (neu *brenau*, un am lawer) wrth ei babbell, yn gysgod iddo yn ngwres y dydd. Gen. 18. 8. Oddiwrth waith Abraham yn planu coed, llwyn, neu dderwen, yn gyfleusdra iddo i addoli, gellir barnu fod hyn, yn ganlynol, yn arferiad cyffredin yn nyddiau y patricirch; ac oddiwrth yr arferiad hwn, daeth y dderwen i fod yn bren cysegredig yn mdlith y cenedloedd eilun-addolgar. 'Cywilyddiant o achos y derw a chwenychasoch,' medd Esaiah wrth yr Israeliaid eilun-addolgar. Gwel pen.

* Mae rhai yn barnu, mai oddiwrth y gair Hebraeg *alon*, Derwen, neu llwyn derw, y daeth y gair Llwyn; ac oddiwrth llwyn y ffurfiwyd *llan*, yn arwyddo lle cauedig; felly daeth per-llan, gwin-llan, yd-llan, oor-llan, a glyn, a glan; sef dyffryn cauedig.—'Abraham a dramwydd trwy y tir hyd le Siohem, hyd wastadedd Mamre.' עַד שְׁלוֹן מַמְרֵה *Hyd dderw Mamre.*

1. 29. Yn ngwlad Groeg, yr oedd delw i'r eilun-dduw Jupiter. yn nerw Dodana. Yn mhllith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid yr oedd y 'Sacra Jovi Quercus,' y dderwen gysegredig i Jupiter, yn ddiareb. Yn Ffrainc, ac yn Brydain, yn yr hen oesoedd, yr oedd y dderwen a'i uchel-wydd, † a'r parch crefyddol mwyaf yn cael ei ddangos iddi dan gyfarwyddyd y Derwyddon. Medd Pliny, 'Nid ydyw y Derwyddon yn edrych ar ddim yn fwy cysegredig na'r uchel-wydd, a'r pren ar ba un y mae yn tyfu.' ‡ Yr oeddynt yn golygu yr uchel-wydd wedi ei anfon o'r nefoedd, ac yn arwydd fod Duw ei hun wedi dewis y pren, ar ba un y mae yn tyfu. § Geilw yr Eilmyr yr uchel-wydd, meddant, *gytul*, neu *gwythyl*; hyny yw, medyginaeth dda, neu (*omnia sanantem*) meddyginaeth pob peth; a phriodolant iddo lawer o riweddau rhyfedd ac anghyffredin. Nid oedd ond yn anaml i'w gael; ond pan gaent ef, yr oedd yr offeiriad wedi ei wisgo mewn arwiag wen, i esgyn i'r pren, a thori yr uchel-wydd & chryman aur, yr hwn a dderbyniant mewn llenllian wen. Wedi hyny, aborthent eu hoffrymau, gan weddio ar Dduw fendithio ei rodd ei hun, i'r rhai hyny a'i derbyniassai. A ydyw yn bosibl, medd un awdwr dysegid, i unrhyw Gristion beidio meddwl, wrth ddarllen yr hanes hwn, am 'ddymuniant yr holl genedloedd'; sef y gwr a'i enw **BLAGURYN**, yr hwn nad oedd dad iddo ar y ddaear, ond daeth i lawr o'r nefoedd, ac a roddwyd i iachau ein doluriau, ac wedi ei dori ymaith, yn ol y rhag-derfynedig gynghor, a amdowyd mewn llian main, ac a ddodwyd mewn bedd, er ein mwyn ni!

Oblegid eilun-addoliaeth y cenedloedd yn y llwyni, gorchymynodd Duw i Israel, na phlantent lwyn o neb rhyw goed gerllaw ei allor, ac iddynt dori i lawr a llosgi llwyni y Canaancaid & than. Deut. 12. 3. a 16. 21. Yn eu gwrthgiliadau aml i eilun-addoliaeth, addolai yr Israelliaid eu heilunod mewn llwyni. Barn. 3. 7. a 6. 25. 1 Bren. xiv, xv, &c. Weithian dichon llwyni arwyddo, yr eilunod a addolent yn y llwyni. 1 Bren. 18. 19.

† Gwedi amgylch wregysu eich llwynau. Edr. **GWREGYS.**

LLWYNAWG, a **LLWYNOG**, (llwyn) cadnaw; creadur digon adnabyddus, ac yn nodedig neillduol am ei gyfrwysdra. Adroddir llawer o siamplan am ei gyfrwysdra, sydd afreidiol eu coffau yma. *Heb.* שׂוּאָל *shual*, *tyllwr*, oddiwrth ei waith yn tyllu yn y ddaear. Y mae yn ddadl yn mysg y dysegidigion, pa un ai llwynog ai y *Jackal* a feddylir wrth y gair hwn. Y mae y *Jackal* o faintioni y llwynog, yn dywyllach ei liw; ac yn tebygu i'r llwynog,

† Gelwir ef hefyd, uchelfar, uchelfa, uchelfal, uchelawg, uchelawr, pren awyr.

‡ Tam per se reborum elegant lucos; neque alia sacra sine ea fronte consistunt.—Nat. Hist. Lib. vii. cap. 44.

§ Ad visum Druida Druida cantare solebant.

ac i'r blaidd; eto nid cymyag-ryw mro honynt. Nid yw y blaidd, na'r llwynog, ddim i'w cae yn aml yn Syria, medd Volney; ond y mae llawer iawn o ryw ganol rhyngddynt, a elwir *Shacal*, yn myned yn heidian o gannoedd gyd â'u gilydd; y maent yn lladronaidd iawn, yn dyfetha pob peth a ddelont o hyd iddynt, yn difa y gerddi, yn difwyno y gwinllanoedd, &c. Y *Shual*, tebygol, oedd y llwynogod & pha rai y llosgodd Samson ydau y Philistiaid, y gwinllanoedd, a'r olew-wydd. Barn. 15. 4, 5, &c. Gan eu bod mor aml yn y wlad, nid oedd yn anhawdd i Samson ddal, neu beri dal, tri chant o honynt. Yr oedd cylmyu y cynffonau wrth eu gilydd, yn eu hattal rhag rhedeg i'w tyllau; ac yr oedd rhoi y fflagiau, neu y pentewynion rhwng eu cynffonau, yr fodd effeithiol i loegi yr ydau yn y menayddd, gan fed y creaduriaid yn ddychrynedig gan y fflagiau, yn rhedeg yma a thraw, yn mysg yr ysgafnau yd. Y bardd Ovid (*Fast. lib. iv. lin. 681.*) a rydd hanes am ddefod flynyddol yn Rhufain yn nghylch mis Ebrill, o droi llwynogod i'r cychchwaraeu (*ciculus*) & fflagiau wrth eu cynffonau.

*Misce junctis ardentia tactis
Tegea ferunt vulpes.*

Barna Bochart i'r ddefod hon gael ei chymeryd oddiwrth y weithred uchod o eiddo Samson.

Y mae y *Jackal* yn ymborthi ar gyrph dynion, cloddiant i gladdfeydd am danynt, canlyant y *caravans* yn fyddnoedd, yn dysgwyl am eu hyglyfaeth. O herwydd hyny, cloddia trigolion y gwledydd lle y maent yn aml, y beddau yn ddyfnion yn y ddaear (yr hyn sydd yn egluro yr ymadrodd, 'Parthau iaaf y ddaear.') Y mae hyn yn rhoddi golau ar Salm 63. 10. 'Y maent yn bwyta gwreiddiau, ffirwythau, ac yn dyfod i'r gerddi bob nos,' medd y Dr. Shaw, 'y rhai hyn gan hyny yw y creaduriaid a feddylir yn Can. 2. 16.'

'Ped elai llwynog i fynd, efe a fwriau i lawr eu mur ceryg hwynt.' Neh. 4. 3. Nid yw mur eu dinas hwynt ddim yn addas i amgylchu ein gerddi, i'w hamddiffyn; pe dringai y *Jackal* arnynt, tafai hwynt i lawr. Yr oedd y wawd-iaith o'r fath fwyaf chwerw a dirmygus.

'Y mae ffauan gan y llwynogod;' y mae gan y creaduriaid diriaid ysglyfaethus, dyllau i ymguddio ynddynt; ond gan Fab y dyn, yr hwn sydd yn addfyn, yn myned oddiamgylch gan wneuthur daioni, nid oes le i roddi ei ben i lawr. Mat. 8. 20.

'Dy brophwyd, Israel, ydynt fel llwynogod yn yr anialwch.' Ezec. 13. 4. Yn addas iawn y cyffelybir gan-athrawon, yn mhob oes, i fleiddiaid, llwynogod, &c. y maent fel hwy yn gyfrwys, yn rhagritiol, ac yn niweidiol iawn. Y llwynogod ydynt, sydd 'yn difwyno y gwinllanoedd,' ac yn difa yr egin mwyaf ymddar-gosiadol, yn aml. Gwaith gwinllanwyr Crist yw eu dal, eu dangos hwy a'u gau athraiaethau yn ei lliw ei hunain, a'r perygl derfawr o hon-

ynt. Can. 2. 15. Edr. CADNAW, EGYN, GWINLLAN. Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. 209. Brook's Nat. Hist.

LLWYR, (llw-yr) yn gwbl, oll; yn drwyadl, yn berffaith.—'Ac ni'th llwyr adawaf chwaith.' Heb. 13. 2. *Oud' ou μη σε εγκαταλιω; ni'th adawaf meun un modd, ar un achos; ni'th adawaf yn gwbl, yn llwyr, hyny yw, byddaf gyda thi, glynaf wrthyt yn well na brawd, neu un car, na pherthynas; byddaf gyda thi yn fy nghynorthwyon, fy nghyfarwyddiadau, a'm cysnron, fel y byddo amgylchiadau yn gofyn. Y mae amledd y goreiriau nacael yn yr iaith Roeg, yn hardd ac yn synwyrllawn. Jos. 1. 5. 1 Cron. 28. 20. Esa. 41. 10, 17.*

LLWYTH-O-OG, (llwy) pwn, baich, beich-llwyth; tylwyth, cenedl, preswylwyr rhyw ardal, neu dalaeth. Llwythau Israel. Edr. ISRAEL, JACOB, JUDAH, JOSEPH, &c.

'Holl lwythau y ddaear,' neu y wlad, sef yr holl drigolion anauwiol. Mat. 24. 30. Dat. 1. 7. 'Yn flinderog ac yn llwythog.' Edr. BLINDER.

'Ochensidio yn llwythog.' Edr. OCHENAID.
'At y deuddeg llwyth sydd ar waagar. Iago 1. 1. Oddiwrth yr ystyriaethau canlynol ymddengys fod y deuddeg llwyth mewn bod pan yagrifenodd Iago ei Epistol.—1. Er i Cyrus ganiatu i'r holl Iuddewon yn ei arglwyddiaethau i ddychwelyd i'w gwlad eu hunain, eto ni ddychwelodd llawer o honynt. Yr oedd hyn ya ateb dyben Duw yn goddef iddynt gael eu dwyn yn gaeth i Assyria a Babilon. Cansys ei fwiad oedd i wneuthur ei hun yn adnabyddus yn mhllith y Cenedloedd, trwy y wybodaeth a ddygai yr Iuddewon gyda hwynt, ac a gyfrnant yn eu gwaariad, am ei fawredd a'i berffeithiar dwyfol. Hwn oedd yr achos pahan y penderfynodd Duw na byddai i'r *deg llwyth* byth ddychwelyd i'w gwlad ei hunain. Ho. 1. 7. a 8. 8. a 9. 3, 15, 17.—2. Mai ychydig mewn cymhariaeth ddychwelodd yn ganlynol i gyhoeddiad Cyrus, ond parhausant i fyw yn mhllith y Cenedloedd, a ymddengys oddiwrth hyn, yn amser Ahaserus un o olynwyr Cyrus, yr hwn oedd yn teyrnasu o India i Ethiopia, ar gant a saith ar hagai o daleithau. Yr oedd yr Iuddewon yn waagaredig yn mhllith y bobloedd trwy holl dalaethau y freniaeth, ac yr oedd eu cyfreithiau yn amrafaelio oddiwrth gyfreithiau yr holl bobl ac nid oeddynt yn gwneuthur cyfreithiau y brenin. Eser. 3. 8. Wrth lyuu wrth eu defodau eu hunain, yr oeddynt yn cadw eu hunain yn wahanedig oddiwrth yr holl genedloedd y'mhllith y rhai yr oeddynt yn byw. 3. Ar ddydd y Pentecost, y cyntaf ar ol esgyniad Crist, (Act. 2. 5, 9.) 'yr oedd yn preswyllo yn Jerusalem, gwyr bucheddol o bob rhyw genedl dan y nef: Parthiaid, Mediaid, ac Elamitiaid,' &c. mor lluosog oedd yr Iuddewon, ac mor helaeth yn waagaredig yn holl wledydd y byd.—4. Pan

yr oedd Paul yn teithio trwy Asia ac Ewrop, cafodd yr Iuddewon mor lluosog, fel yn holl brif ddinasoedd y cenedloedd yr oedd ganddynt synagogau, yn mha rai yr ymgynullent i addoli Duw, a thyrfaoedd o broselitiaid oedd-ynt wedi ymuno â hwynt, i'r rhai y pregeth-odd efe yr efengyl.—5. Yr un apostol, yn ei araeth o flaen y brenin Agrippa, a dystiolaeth-odd, fod y deuddeg llwyth yr amser hwnw mewn bod, a'u bod yn gwasanaethu Duw nos a dydd, mewn gobaith o'r addewid a wnawd i'w tadau. Act. 26. 7.—6. Dywed Josephus (Antiq. lib. xiv. cap. 12.) nad oedd un dalaeth yn abl cynnwys yr Iuddewon, ond eu bod yn trigo yn y rhan fwyaf o'r dinasoedd mwyaf blodeuog Asia ac Ewrop, yn yr ynysoedd a'r cyfandir, dim llawer llai eu rhifedi na'r trigolion Paganaid.

Oddiwrth yr holl bethau hyn, ymddengys fod yr Iuddewon gwaagaredig yn fwy lluosog nag Iuddewon Judea. Gwel y Dr. Whitby in loc. Dr. Lardner's Credibility of the Gospel History. Part 1. b. 1. c. 3.—Y mae teithwyr diweddar yn y gwledydd dwyreiniol, yn enwedig y Dr. Buchanan, wedi rhoddi hanesion am sefydliadau lluosog o'r Iuddewon yn ymerodraeth Brahma, ac amrywiol barthau eraill o'r gwledydd hyn.

LLYCHWINO, (llychw) gwneyd yn llychlyd, gorchuddio & llwch; halogi, difwyno, diwyno, anurddo, brycheuo. Esa. 63. 3.

LLYDNU, (llwdn) bwrw llwdn. Job 39. 1.

LLYDAN-AIN, (lly-tan) eang, helaeth, ehlaeth.—'Llydan yw y ffordd sydd yn arwain i ddystryw.' Mat. 7. 13. Ffordd natur, ffordd gau grefydd o bob math, ffordd dyn ei hun, mewn cyferbyniad i ffordd Duw. Act. 14. 16. Y mae yn llydan, oblegid ei bod yn cynnwys amrywiaeth o lwybrau, sef pechodau, cyfeiliornadau, &c. oblegid nad ydyw dynion ynddi o fewn terfynau gair Duw; am fod dynion yn ei oherdded yn hawdd, yn naturiol, yn ddiymdrech, yn ddirwysr oddiwrth eu calonau eu hunain, na'r byd, na'r diafol. Ond os ydyw fel hyn yn llydan, mae mor sicr yr arwain i ddystryw. Phil. 3. 18. Edr. ПОЯТН.

LLYFAS-U, (mas) eofn, éwn, hyf; anturio, hyfau, ymgais.—'Ac yn llyfasu yn ddiolfnnsach draythu'r gair.' Phil. 1. 14.—'Ac Esaias 'sy yn llyfasu, ac yn dywedyt.' Rhuf. 10. 20. W. S.

LLYFU, (llyf) Heb. חָפַץ Gr. λατρω & ληγω, llyfu a'r tafod; lleibio.—'Llyfant lwch dy draed.' Edr. LLWCH.—'Ond y cwn a ddaethant ac a lyfaasant ei gornwydydd ef.' Luc 16. 21. 'Eithyr a' dawot o'r cwn a' llyfu y gornwydydd ef.' W. S. 'Ið, y cwn a ddaethant,' &c. Dr. Campbell, Doddridge. Mae y geiriau nid yn lleihau ond yn ychwanegu at y darluniad o gyflwr gresynol y tlawd hwn; *αλλα και*, ie, y cwn a ddaethant, &c. Yr oedd ei gyflwr mor ddiymgeledd a gresynol, fel yr oedd ei

gornwydydd yn agored: 'Ni wasgwyd hwynt, ac ni rwyngwyd, ac ni thyneryd &g olew.' Esa. 1. 6.

LLYFN-HAU-U, (llyf) gwastad, caboledig; caboli, gwastadhau, gorlyfn, ôg-lyfnu. Edr. Oo, CABOLL.

Nl bydd neb *lyfn* heb et *anaf. Dlar.*

LLYFR-AU, (llyf) Heb. **ספר** *seper*; Gr. **βιβλος**, *biblos*; Llad. LIBER.

Goreu cof, cof *lyfr* Dlar.

Yr oedd amrywiol ddefnyddiau yn cael eu harferyd yn yr hen oesoedd, i wneuthur llyfrau & hwynt, cyn cael allan y ddyfais o wneuthur papur. Dalenau o blwm, efydd, rhiagl coed, priddfeini, llechau o goryg, byrddau, neu dalenau o goed, oedd y pethau a ddefnyddiwyd i argraffu y cyfryw bethau a ewyllsient gadw coffadwriaeth am danynt. EDR. PAPUR. Byddent yn aml yn gorchuddio y dalenau & chwyr, fel y byddai yn hawsach argraffu arnynt, a dileu yr hyn a argreffid. Yn lle dalenau o goed, defnyddiwyd dail y balmwydden, rhiagl teg coed, megys yr onen, y masarn, y pigwydd, y llwyfen, &c. Oddiwth hyn galwyd llyfr, *liber*, yr hyn a arwydda rhiag tufewnol y coed. Am y byddent yn *rholio* y rhai hyn er cyfleusdra, galwent hwynt yn Llad. VOLUMEN; *Saes. VOLUME*; yr enw a roddid wedi hyny i rolaen o bapur neu femrwn.—Byddent hefyd yn ysgrifenu ar lian. Dywed Pliny (*lib. xiii. c. 11.*) fod y Parthiaid yn ysgrifenu ar eu lian yn ei amser ef. Coffa Livy hefyd am lyfrau wedi eu gwneuthur o lian (*lintei libri*) ar ba rai yr oedd wedi eu hysgrifenu enwau y swyddogion, a hanes y wladwriaeth, ac yn nghadw yn nheml y dduwies Moncla.

Mae llyfr yn arwyddo, weithiau, cof-restr achau, dygwyddiadau neu gyfreithiau. Gen. 5. 1. Yn mhlith y Persiaid yr oedd yn ddefod wastadol bob dydd, ysgrifenu i lawr mewn llyfr yr hyn a ddygwyddai y diwrnod hwnw; pa wasanaeth oedd neb wedi gwneuthur i'r brenin, a pha wobwr oedd wedi cael ei roddi i'r neb a'i gwasanaethodd, &c. Pan eisteddai y brenin i farnu, agorid y llyfrau iddo, fel y cai weled hanes ei holl weision, ac y gallai eu barnu oll yn gyfatebol i'r hyn oedd wedi ei ysgrifenu yn y llyfr. Esth. 6. 1. At y ddefod hon, tebygol, y mae y geiriau, agoryd y llyfrau, yn cyfeirio.

Llyfr rhyfeloedd yr Arglwydd. EDR. JASEB.

Llyfr seliedig, a arwydda prophwydoliaethau wedi eu hysgrifenu ar rol, ac wedi ei rollo i fynu a'i selio, yn ol y dull gynt o wneuthur. Yr oedd y prophwydoliaethau hyn yn seliedig, yn arwyddo eu bod yn ddirgelaidd, ac yn anadnabyddus; am amseroedd pell, ac am ddygwyddiadau anhysbys yn bresennol; ac nad oedd gwybodaeth o honynt i'w gael, nes datod y seliau yn ngyflawniad o'r prophwydoliaethau. Yr Arglwydd Iesu sydd yn dattod seliau, sef yn eu hamlygu ac yn eu cyflawni oll. Esa. 29. 11. Dat. v.

Wrth 'lyfr yr Arglwydd,' y meddylir yr ysgrhythran, (Esa. 34. 16.) neu ei osodiad a'i gynghor yn rhag-drefnu ac yn rhag-derynu pob peth. Salm 139. 16. Dat. v.—Ei ofal rhagluniaethol am fywydau naturiol dynion. Exod. 32. 32. Salm 69. 28.—Ei Hollwybod-aeth a'i goffadwriaeth o bob peth. Salm 56. 8. Mal. 3. 16.

Gelwir arfaeth Duw o etholedigaeth, 'llyfr y bywyd,' am fod ei bobl wedi eu hethol i fywyd tragywyddol; a phob peth yn perthyn i hyny wedi eu rhag-osod a'u trefnu. Phil. 4. 5. A gwelwir ef 'llyfr bywyd yr Oen,' am fod ei enw ef yn gyntaf yn y llyfr, a'u henwau hwythau yn canlyn; etholwyd hwy ynddo, a rhoddwyd hwynt iddo. Dat. 13. 8. EDR. ETHOLEDIGAETH.—'Y rhai nid yw eu henwau yn ysgrifenedig yn llyfr bywyd yr Oen yr hwn a laddwyd, er dechrenad y byd;' oddiwth Dat. 17. 8. lle gadewir allan y geiriau 'yr Oen a laddwyd;' mae yn amlwg, medd Vitrings,* fod y geiriau, 'er dechrenad y byd,' yn perthyn i ysgrifenu yr enwau, ac nid i laddfa yr Oen; am hyny y dylai gwahan-nod gael ei osod ar ol *lladdwyd*, ac nid ar ol *Oen*. 'Llyfr bywyd yr Oen yr hwn a laddwyd;' rhoddwyd hwynt i'r Oen, a'r Oen a'u prynodd hwynt; ni buasai un llyfr y bywyd, oni buasai i'r Oen gael ei ladd; ac ni chafodd, ac ni chaiff neb fywyd byth ond trwy farwolaeth yr Oen, a fydd ynddo. Dat. 20. 15.

Mae agoryd y llyfrau yn y farn, yn atwyddo, amlygiad cyflawn o holl arfaethau a gwirioneddau Duw, ac y bydd y farn yn cael ei rhoddi yn gwbl gyfatebol iddynt, ac i weithredoedd pob un yn eu hwyneb. Dan. 7. 10. Dat. 20. 12. EDR. BAEN.

'Wele blyg llyfr yn ehedeg. . . a'i hŷd yn ngain cufydd,' (sef deg llath.) Zech. 5. 1, 2: Mae y geiriau yn cyfeirio at yr hen ddull o ysgrifenu ar rolau o amryw grwyn, wedi eu huno a'u gilydd. Er fod rhai o honynt o faintoli go fawr, ni bu un gymaint a'r mesur a roddir i lawr yma. Wrth y llyfr yn ehedeg, dangosir melldith Duw ar bechaduriaid; y mae lladrata a thyngu yn cael eu rhoddi am bob math o bechodau. Y mae maintoli y llyfr yn dangos amltra y pechodau, a'r melldithion cyfatebol iddynt; y mae yn ehedeg ac yn myned trwy yr holl wlad, ac ni ddichon neb euog ddianc rhagddi.

'Yn rhol y llyfr (yn *nechreu* y llyfr, Paul) yr ysgrifenyd am danaf' Salm 40. 7. Heb. 10. 7. Mae arfaeth Duw mewn perthynas i waith Crist, a'i ddyfodiad i'r byd i'w gwblhau, wedi ei ysgrifenu yn yr ysgrhythran sanctaidd; yn gyfatebol i hyny y-daeth, ac y gweithredodd Crist. Yn *nechreu* y llyfr, sef yn yr addewid gyntaf, medd y Dr. Owen, ac oddi yno hyd ddiwedd y llyfr yr ysgrifenyd am dano, er hyfforddiad a dyddanwch yr eglwys. Y mae

* Gwel Vitrings in loc. Estius; Grotius, Doddridge, & Coccejus in loc.

yr arfaeth, yr ygrifen, a'r gwaith, yn cyfateb i'w gilydd, yn gwbl. Edr. GORPHERWYD.

'Ac yr oedd ganddo yn ei law lyfr bychan wedi ei agoryd.' Dat. 10. 2. Llyfr arfaeth Duw mewn perthynas i'r eglwys; yr hwn y cafodd Ioan orchymyn i'w fwya; sef ei ystyr-ied, ei ddeall, a'i ddadguddio. Wrth ei fwya yr oedd yn felus i'w enau; ond wedi ei fwya yr oedd yn chwero yn ei fol. Yr oedd derbyn- iad o'r dadguddiad dwyfol, yn peri hyfryd- wch iddo; ond yr oedd myfyrion ar flinderau a phroffedigathau yr eglwys yn cael eu rhag- ddangos a'u rhag-fynegi, yn peri chweroeder a gofid i'w feddwl. Edr. ANGEL, CWMWL, EN- FYS. Gwel Mede, Daubuz, Vitringa, Newton.

Yn China, y mae enwau y rhai a brofwyd am feian yn cael eu hysgrifenu mewn dau lyfr; un a elwir llyfr y bywyd, a'r llall, llyfr marw- laeth. Y rhai a ryddhawyd a ysgrifenu yn y cyntaf, a'r euog a ysgrifenu yn y diweddaf. Y rhai hyn a roddir o flaen yr Ymerawdwr gan ei weision, yr hwn sydd ganddo hawl i ddileu yr enw o'r naill, a'i roddi yn y llall.

LLYFFANT-AINT, (llwfr) llamwr, darneid- iwr; rhyw o greaduriaid yn darneidio yn eu symudiad; ac yn byw mewn dwfr ac ar dir. Llyffant melyn, llyffant du: Defnyddiodd yr Arglwydd y llyffant yn un o blâu yr Aipht. Exod. 8. 1—8.—'Ac mi a welais dri ysbryd arian, bytg i llyffant, yn dyfod allan o safu y ddraig,' &c. Dat. 16. 13, 14. Dynion a fedd- yllir, dan weithrediadau ac arweiniad yr ysbryd arian; ac yn ganlynol, rhaid eu bod yn arian eu hunain. Wrth dri, meddyllir *lawer*, nifer terfynedig am nifer annherfynedig. Yn dyfod allan o safu y ddraig, y bwystfil, a'r gau brofwyd; i arwyddo y byddent o'r un ysbryd & hwynt, ac yn wasanaethgar iddynt. Y farn gyffredin yw, mai y gau brophwyd Pabaidd a feddyllir; yn enwedig y monachod, y Jesuit- iaid, &c. y rhai oeddent fel llyffant yn yml- lugo i dai breninoedd a'u cynghorion, fel dyfr- oedd budron, yn eu hannog i erlid a dyfetha canlynwyr yr Oen yn mhob oea. Llwyddodd y llyffant cythreulig hyn i gasglu yr holl fyd i ryfel, i gael eu dyfetha gan y Duw Hollall- nog.

LLYFFETHAIR-EIRIAU, (llyfeth) egwyd march; attal-bren, neu cloff-bren a roddir ar yr egwyd; hual, cloffrwm.—'Efe a wnaeth fy llyfethair i yn drom.' Galar. 3. 7. *כרשתי* *fy nghloffrwm*; press. Yr oedd y prophwyd mewn carehar wedi cau o amgylch iddo; ei gystuddian yn fawrion, a'i elynion wedi cau arno fel nas gallai ddyfod oddi yno. Gesyd y geirian allan, naill ai ei gyflwr ei hun, neu ei- genedl yn ei amser. Mae ei iaith yn ffugryol iawn, ac yn arwyddo caethiwed, cyfyngder, a chaledi; heb ddim ffordd o ymward yn ym- ddangos.—'O herwydd ei rwymo ef yn fynych & llyfethetrian.' Marc 5. 4. Luc 8. 29. *πεδαις*, *cloffrwm*, neu gadwyn am y traed.

20b.

LLYGAD-AID, (llwg) golwg, trem, drem. O holl ranau corph dyn nid oes un yn fwy rhy- fedd na'r llygad. Y mae byd o ryfeddodau ynddo.* Y mae trefn, doethineb, a gallu Duw yn ymddangos yn ei wneuthuriad i ateb ei ddy- ben. Y mae ei wneuthuriad oddi allan yn dra rhyfedd, ond oddi mewn y mae y rhyfeddodau yn rhagori. Y mae iddo len neu gaead, i'w gadw rhag niwed; a hwn yn cau ac yn agor, gyda'r fath gyflymdra, fel nad ydyw un rhywstr i'r golwg; sef yr amrant. Y mae wedi ei am- gylchu âg amryw esgyrn celyd, er ei amddiff- yn. Mae yr aelau uwch ben y llygad, yn cadw y chwys rhag diagyn iddo. Rhag i'r llygad sychu gormod, y mae cilchwyr fel ffynon y naill du, i'w ddyfrhau a'i ireiddio; a rhag iddo fod yn tywallt dagrau yn wastadol, y mae pib- ellau yn dwyn y dwfr o'r llygaid i'r ffroenau. Fel y byddo iddo gael ei ireiddio a'i lanhau yn wastad, mae ysgogiadau yr amrantau yn aml; a rhag iddynt ddyfod mewn un gradd yn attalfa i'r golwg, y mae eu hysgogiadau yn hynod gyflym.

Am y llygad ei hun y mae iddo saith o ar- wisgoedd, neu bilenan tenen; 1. Yr *adnata*, neu y *conjunctiva*, yn gorchuddio yr holl llygad, ond y golwg yn mlaen.—2. Y *tunica albuginea*, sydd dan y llall, ac wedi ei lunio o gewynau pedwar cyhyr y llygad wedi eu lledaenu. Nid yw hon fel y llall, yn gorchuddio ond rhan o'r llygad.—3. Dan y ddwy hyn y mae y *sclero- tica*, y rhai sydd yn gorchuddio yr holl llygad; y mae hon yn dywyll i gyd, ond y rhan o honi sydd yn gorchuddio y golwg, ac sydd yn dry- loyw fel corn. Mae rhai yn edrych ar hon yn bilen wahanol, ac yn bedwaredd, ac yn ei galw y *cornea*.—5. Y bummed yw y *choraides*, a el- wir *tunica ruyischana*. Mae y tu blaen i hon, fel y llall, yn dryloyw, ac am hyn yn cael ei golygu yn wisg wahanol, a elwir yr *uvea*. O ddyblyd y rhan hon o'r bilen, y ffurfir yr *iris*, ag sydd o amryw liwiau mewn gwahanol ber- sonau, ac yn rhoddi enw o'r lliw hwn neu arall i'r llygad. Yn agos i'w chanol y mae twll, a elwir canwyll llygad.—7. Y *retina* sydd yn gorchuddio yn unig gwaelod y llygad, gyfer- byn a'r golwg. Ar y bilen hon y mae llun pob gwrthddrych a ganfyddir yn cael ei ffurfio, heb ba un nis galleu ganfod dim.

Y mae tri math o wlybwr (*humours*) yn per- thyn i'r llygad; 1. Yr *aqueous*, sef y dyffilyd; gwlybwr tryloyw yw, dan y *cornea*.—2. Y *crystalline*, yn cyfieu dan yr *aqueous*, tu ol i'r *uvea*, a chyferbyn a'r ganwyll.—3. Y *vitreous*, neu y gwlybwr *gwydrang*, y sydd yn llenwi yr holl geule tu ol i belen y llygad, ac sydd yn

* Yn mysg y rhanau mwyaf arbennig o'r corph, y rhai sydd yn dangos doethineb ein Creadwr, nid oes un yn fwy ar- dderehog na'r llygad. Mae y llygad wedi ei gynnygaethu gan y Goruchaf ag arbuddedd a phrydferthwch naillduol, ac yn wastadol yn dangos argraff ei allu anfeidrôl ef. Yn ddian nid oes un rhan yn rhoddi prawr mor amlwg o ddwyfol ddoethineb a threfn. Gwel Dr. Brigg's Ophthalmography, cap. 1. sec. 1.

peri fod y llygad yn gyfrgrwn; ar y tu ol i hwn y mae y *retina* wedi ei thaeu.

Mae i'r llygad, fel rhanau eraill o'r corph, redweliâu, gwythenau, gian, a chyhyrau, i holl ysgogiadau y llygad. Rhy faith fyddai i mi yma roddi hancs yr holl lestri hyn, ac anhawdd eu hamgyffred wedi eu darlunio, heb ddangosiad i'r golwg o honynt. Mae yr ychydig bethau canlynol i sylwi arnynt yn neillduol, ac yn dangos mawredd doethineb y gwneuthurwr, oddiwrth gywreinerwydd y gwaith. Ni bu un Atheist (sef un yn gwadu y bod o Dduw) erioed, medd Srimius, ag oedd yr deall ffurfiad y llygad.—1. Mae holl beiriannau y golwg, trwy rhyw drefniad rhyfeddol, yn ateb y dyben i grynhoi pelydr y goleuni yn llewyrchu ar unrhyw wrthddrych o bob rhan o hono, i ffurfio delw fechan o'r gwrthddrych hwn ar y bilen a elwir *retina*: heb fod delw neu lun pob gwrthddrych fel hyn wedi ei ffurfio nis gallem ganfod gwrthddrychau. Y mae hyn yn rhyfedd iawn. Y mae golygiad ar bump neu chwech milltir ysgwar, yn llawn o wrthddrychau, yn cael ei ddwyn i mor lleied lle a hanner modfedd tryfesur—a phob gwrthddrych yn ymddangos yn wahanredol, yn ei briodol faintioli, ei sefyllfa, ei lun, a'i liw ei hun. A fydd dim yn anhawdd i Dduw? Yn llaw y Creawdwr nid yw bychan a mawr yn gwneuthur gwahaniaeth.

2. I gadw allan y pelydr pan y byddo gormod goleuni, ac i wneuthur gwrthddrychau yn weledig pan fyddo ond ychydig oleuni, mae twll i'r goleuni fyned i mewn, a elwir y ganwyll, wedi ei wneuthur felly fel y gall eangu neu leihau fel y byddo yr achos yn gofyn; ac eto yn cadw ei lun crwn mewn dyn bob amser. Y mae y llygad yn gyffelyb i ystafell dywyll, ag iddi un twll bach, a megys gwydr-ddrych (*spectacle*) arno, i ollwng goleuni i mewn. Os rhydd un bapur gwyn neu lian gyferbyn a'r gwydr, heb fod yn rhy bell nac yn rhy agos, caiff weled lliw a llun pob peth arno, fyddo oddi allan gyferbyn a'r gwydr. Da fod yr haul yn tywynu ar y gwrthddrychau ac nid ar y gwydr. Y ganwyll yw y twll bach yn y llygad, ar ba un y mae peth tebyg i'r gwydr, i'r goleuni fyned trwyddo: ac fel na byddo rhy fach na-gormod goleuni fyned mewn, y mae hwn yn cyfyngu neu yn eangu fel byddo yr achos. Heblaw y galluoedd i eangu canwyll a llygad pan fyddo y goleuni yn fychan, y mae gan rai creaduriaid belydriad yn y llygad, megys cathod, &c. i'w haddasu i ddal eu hysglyfaeth yn y nos. 'Adwaenwn ddynd,' meddai y Dr. Willis, 'yr hwn wedi yfed yn drwm, a welai i ddarllen llythyr yn y tywyllwch, trwy belydriad yn y llygad.' Gwel Dr. Willis, *De Anim. Brut. p. i. cap. 15*. Dywed Pliny am Tiberius Cesar, pan ddeffroid ef yn ddisymwth yn y nos, y gwelai bob gwrthddrych mor amlwg a phe buasai yn ddydd goleu. Gwel *Nat. Hist. lib. ii. cap. 27*. 'Adwaenwn ddynd yn Swydd Bedfod,' medd y Dr. Briggs, 'yr hwn a

ddallenai yn gywir yn y tywyllwch. Nid oedd dim gwahaniaeth i'w ganfod rhwng ei llygaid ef a llygaid eraill.' Gwel y Dr. Briggs's *Ophthalm. cap. 5, 8, 12*. Mae y galluoedd hyn yn y ganwyll i eangu a lleihau yn ddigon hysbys i bawb trwy brofiad. Pan elo dyn allan yn y tywyll nos o ystafell oleu, ni wel agos i ddim ar y cyntaf, ond yn raddol mae y twll, neu y ganwyll, yn eangu i gwmeryd i mewn yr ychydig belydr sydd i'w gael; yn raddol hefyd y mae y llygaid yn goddef dysgleirdeb goleuni trwy gyfyngu ffenestr y llygad.

3. Peth arall sydd hynod o nodedig yn y llygad, yw ei addasrwydd, trwy ryw gywreinerwaith ynddo ei hun, i ganfod gwrthddrychau mewn amrywiol bellder oddi wrtho. Yn ol rheolau sefydlog perthynol i'r olwg-gelfyddyd (*optics*) byddai yn amhosibl ffurfio llun dau wrthddrych, un yn mhell a'r llall yn agos, yn yr un fan, heb gyfnewidiad yn y peiriannau gwelediad, am fod mynediad y pelydr yn wahanol; y mae pelydr y gwrthddrych agos yn gwasgaru oddiwrth eu gilydd, a'r pelydr oddi wrth y gwrthddrych pell yn myned rhyngddynt yn gyfochrog. Mae gwelediad gwahanredol yn dibynu yn gwbl ar uniad yr holl belydr yn dyfod oddiwrth y gwrthddrych gweledig yn gwbl ar yr un fan o'r *retina*; gan fod y pelydr yn ymuno yn wahanol yn ol pellder y gwrthddrych, ni allai gan hyn y'r un llygad weled yn amlwg ddau wrthddrych mewn gwahanol bellder oddi wrtho, heb gyfnewidiad yn y llygad. Trwy fanwl chwilio a sylwi, cafwyd fod tri chyfnewidiad yn cael eu gweithredu yn y llygad yr un amser, wrth syllu ar wrthddrych yn agos ato. Y mae y *cornea*, neu y wisg allanol ar y golwg, yn cael ei wneuthur yn fwy crwn-ac yn fwy allan; mae y gwlybwr grisialaidd (*crystalline lens*) yn cael ei wasgu yn mlaen yn nes i'r *cornea*; ac hefyd mae dyfnder y llygad yn cael ei hwyhau. Mae y cyfnewidiadau hyn yn llywodraethu y pelydr oddiwrth amrywiol wrthddrychau, ac yn gwneuthur golygiad y gwrthddrych yn amlwg, pa fodd bynag y delo y pelydr i'r llygad. Mae yr holl beiriannau mewn modd rhyfedd yn cydweithredu, ac un yn rhoddi y pelydr i'r llall yn y modd mwyaf addas i lunio delw y gwrthddrych i'w ganfod. Mae twll y goleuni yn fwy neu yn llai, fel y byddo yr achos yn gofyn; y mae y grisial yn grynach neu yn wastadach, yn mhellach neu yn agosach at y daflen (sef y *retina*) ar ba un y mae delw y gwrthddrych i gael ei ffurfio. Ychydig o wahaniaeth yn llun y *cornea*, un yn fwy crwn, a'r llall yn fwy gwastad, sydd yn peri fod rhai yn gweled yn well a'r gwrthddrych yn agos neu yn mhell. Mae *cornea* crwn yn effeithio i ddwyn y pelydr i lewen (*focus*) yn gynt na'r gwastad.

4. Mae gan y rhan fwyaf o greaduriaid ddau llygad, fel y gallo ganfod yn fwy helaeth, ac yn ddarpariad daionus rhag iddo golli un o honynt. Ond peth hynod ydyw, er bod dau lygad, eto

nid ydym yn canfod yn ddyblyg. Mae delw y gwrthddrych yn cael ei ffurfio yn mhob un o'r llygaid, eto nid ydym yn canfod dau, ond un gwrthddrych. Nodi yr achos o hyn sydd anhawdd, ac wedi peri llawer o ymofyniad ac amryfal feddyliau yn mhllith naturiaethwyr manwl a dysgedig. Medd Syr Isaac Newton, pen naturiaethwr y byd, onid ydyw lluniau y gwrthddrychau gweledig gan y ddau lygad, yn ymuno lle y mae gïeauau y gweled yn cyfarfod cyn myned i'r ymenydd? Newton's *Opt.* Q. 15.

5. Peth arall sydd yn dra hynod: y mae pob peth yn cael ei lunio ar daflen y llygad (y *retina*) yn wrth-droedig, yn ol cyfreithiau yr olwg-gelfyddyd; y mae hyn wedi ei ddangos trwy lawer o brofiadau cwbl eglur; ac er hyn ydym yn canfod pob gwrthddrych yn ei sefyllfa a'i agweddiad priodol. Pa un ai gïeauau y gweled (*optic nerves*) yr ymenydd, neu gynneddfau y meddwl, fel y barna Molyneux, yw yr achos o hyn, sydd anhawdd ei benderfynu, ond y mae yn gyfleusdra mawr ei fod felly.

Y mae llygaid y creaduriaid wedi eu haddasu yn rhyfedd, fel pob rhan arall o'u cyrph, i'w sefyllfa, eu hamgylchiadau, a'u dull o fyw: —i edrych yn mlaen neu yn ol, neu oddi amgylch, neu yn mhell neu yn agos, neu bob un o'r ddau, fel y byddo amgylchiadau y creaduriaid yn gofyn. Y mae angenrheidrwydd i'r adar ganfod yn mhell ac yn agos, fel y gallont godi y gronynau i ymborthi arnynt yn agos atynt, a phan y byddont yn ehedeg yn uchel yn yr awyr i ganfod yn mhell, er dal eu hysgylfaeth, ac er eu hamddiffynfa. Y mae gan en llygaid beiriannau rhyfedd i'w haddasu i hyn, gyda'r cyflymdra mwyaf. Y mae llygaid y pysgod yr un fath wedi eu haddasu i'r elfen ddwfr y maent yn byw ac yn canfod ynddi. Edr. GWIBEDYN. Gwel Derham's *Physico Theology*. Dr. Paley's *Natural Theology Cyclopaedia*.

Mae y Dr. Paley yn sylwi yn neillduol ar y *nictitating membrane* yn yr adar, a rhai anifeiliaid. Y maent yn ei hebrwyddo dros y llygad i'w lanhau, ei ireiddio, a'i amddiffyn, ac eto heb ei gyflawn dywylln. Heb gyhyran y mae yn gweithredu yn wrthneidiol yn ei hol, wedi ei thynu dros y llygad gan edau fain yn gysylltiedig a chyhyr tu ol i'r llygad. Y mae pob addasrwydd yn y bilen hon a'i hysgogiadau i ateb ei dyben.

Y mae y llygaid yn ddarostyngedig i lawer math o afiechyd, heblaw damweiniau gofidus; yn gyffredinol mae cymedrolder, cadw y corph yn dymherus, boreu godi, a gochelyd gwyllod y nos, ac awyr y nos, yn tueddu yn fawr i gadw y llygaid, fel yr holl gorph, yn iachus ac yn gryffon. Gwn fod golchi llygaid a dwfr ffynon yn llesol. Y mae rhinwedd neillduol hefyd mewn eli wedi ei wneuthur o risgl glas tu fewn pren ysgawen wedi ei ferwi mewn hufen, i iro y llygaid ag ef pan fo enynfa a phoen ynddynt.

Y mae y llygaid nid yn unig yn ddefnyddiol i ganfod gwrthddrychau, ond dangosir yn y llygaid holl deimladau y meddwl, gweithrediadau y serchiadau, megys cariad, tosturi, digofaint; am hyn defnyddir hwynt yn aml iawn mewn iaith allegawl.

Priodolir llygaid i'r Arglwydd, i arwyddo ei hollwybodaeth, ei ddoethineb, a'i sylw manwl o bob peth. 'Yn mhob lle y mae llygaid yr Arglwydd, yn canfod y drygionus a'r daionus.' *Diar.* 15. 3. *Salm* 11. 4. *Edr.* AMRANT. Gosod ei olwg, neu ei lygaid, ar un neu ryw beth, sydd yn dangos hoffder yr Arglwydd o hono, ei hyfrydwch ynddo, ac y cyfrana ei fendithion iddo. 1 *Bren.* 8. 29. *Salm* 34. 15. *Jer.* 24. 6. Y mae yn cyfarawyddo a'i lygaid; sef yn gofalu am ei bobl, yn eu hyfforddi, ac yn eu hamddiffyn. *Salm* 32. 8. Y mae ei waith yn cuddio ei lygaid oddiwrth ddynion, yn arwyddo ei fod yn eu ffeiddio hwy a'u gweithredoedd. *Esa.* 1. 15.

Y mae llygaid Crist yn golomenaidd, yn dangos ei sylw manwl, tirion, caredig, o'i bobl. *Can.* 5. 12. Bod ganddo 'saith o lygaid,' sydd yn arwyddo perffeithrwydd ei wybodaeth. *Dat.* 5. 6. 'Saith o lygaid arno,' sydd yn arwyddo hyfrydwch y Tad a'r Ysbryd Glan, yr holl angelion, a'r saint ynddo. *Zech.* 3. 9.

Priodolir llygaid i ddyn hefyd yn allegawl, yn aml; ac yn arwyddoocaol o gynneddfau y meddwl, dull, agwedd, a gweithrediadau yr enaid. Agoryd llygaid dynion, sydd yn arwyddo goleuo eu meddwl i adnabod a chanfod pethau ysbrydol, nes byddo y serchiadau yn gweithredu yn addas tuag atynt, a thŷag at Dduw ynddynt. *Act.* 26. 18. *Can.* 1. 15. a 4. 1, 9. a 7. 4. Y mae llygaid y saint, sef eu hadnabyddiaeth, yn gywir, yn bur, yn sanctaidd, ac yn hyfryd: ond y mae llygaid annuwlion, sef agwedd eu meddyliau, yn uchel, yn odinebus, yn gybyddlyd, yn genfigenllyd, yn angharedig, yn grwydredig, &c. *Diar.* 30. 13. a 23. 6. *Mat.* 20. 15. *Esa.* 5. 16. 2 *Pedr.* 2. 14.

Bod 'a llygaid heb weled,' yw bod a chynneddfau gan ddynion, i.e. gwybodaeth naturiol o bethau dwyfol, heb wir wybodaeth ysbrydol, iachusol, yn ol y gair, o bethau Dduw; sef heb eu canfod fel y mae y gair yn tystiolaethu am danynt, yn eu holl ragoroldeb a'u gogoniant. *Esa.* 6. 10. *Rhuf.* 11. 8.

Fel y mae y llygaid yn dyner ac yn ddefnyddiol, a'r llaw a'r troed dehau yn ddefnyddiol, felly yn peth, neu un mwyniant daearol, neu chwant, a fyddo yn rhwystr i ni yn ysbrydol, a gyffelybir iddynt, a rhaid eu tynu allan a'u tafu ymaith. *Mat.* 3. 29, 30. a 18. 8, 9.

Cyffelybir pobl Dduw i ganwyll ei lygad, yn dyner, yn dirion, ac yn anwyl ganddo; ac efe a'u hamddiffyn yn ddiogel, o dynerwch a chydddyoddefgarwch.

'Na pheiddied canwyll dy lygad;' ברת עיניך

merch dy lygad: y gannwyll, medd rhai; y *deigr*, medd y Dr. Blayney. Galar. 2. 18. Gelwir y ganwyll yn Hebraeg, 'Merch ddu y llygad,' yn Salm 17. 8. Gelwir ffynonau yn Hebraeg, *llygaid*; felly hefyd, lliw; 'A'i liw,' Heb. *a'i lygad fel llygad Bdelium*. Num. 11. 7.

'Ffieidd-dra ei lygaid,' sef eilunod yr Aipht yr oeddent yn edrych atynt am gymhorth, ac yn eu haddoli. Esec. 20. 7.

'Chwant y llygad,' sef yr hyn y mae dyn yn edrych arno, ac yn ei chwennyachu: y byd, a'r pethau sydd yn y byd. 1 Ioan 2. 16. Edr. BRYCHAU, CHWANT, ELI, GOLWG, GWYDD, SYML, TRAWST.

LLYGAD-DYNU, (llygad-tynu) hudo, tynu serch, llithio.—'Pwy a'ch llygad-dynodd chwi fel nad ufuddhaech i'r gwirionedd?' Gal. 4. 1. 'A'ch rheibiodd.' Dr. M. Arwydda βαρβαρις, *hudo a'r llygad, lladd neu ddystriwio ag edrychiad ei llygad*. Arwydda yn y lle hwn, yr unig le yr enwir ef, twyllo trwy ddichellion, a'u harwain i gyfeiliornadau. Pwy a'ch twyllodd â gau athrawiaeth? Pwy a'ch twyllodd trwy ynddangosiadau gau, yn ol dull hudwyr? hyn yw ei ystyr yma. Gwaith hudolion oedd eu gwyrto oddiwrth athrawiaeth fawr y efengyl am gyfiawnhad trwy ffydd, o flaen llygaid pa rai yr oedd Crist wedi cael ei ddarlunio mor eglur yn athrawiaethol, fel pe buasent wedi ei weled a'u llygaid ar y croes-bren. Y mae cyfrwydra gau athrawon yn fawr i hudo canlynwyr ar eu hol, a meddwl dyn yn ambarod i dderbyn a dal y gwirionedd. Gal. 4. 9. a 5. 7. Mat. 24. 24. Eph. 4. 14. 2 Pedr 2. 18. Dat. 2. 20.

LLYGEIDIOG, (llygaid) a chanddo lygaid, yn llawn llygaid.—'Un-llygeidiog.' Mat. 18. 9. Marc 9. 47. *μονοφθαλμος, un llygad*. Pethau ynom ni sydd yn ein rhwystro; ond er mor hardd, anwyl, a buddiol yw y llygad, neu ryw beth arall cyffelyb iddo, a fyddo yn rhwystro yr enaid, gwell, mwy cysurus, a buddiol, ei dynu a'i dafu ymaith, na myned gyd ef i dan uffern.

LLYGOD-EN, (llyg) chwistlen; llygoden freinig; llygoden y dwfr; llygoden goch; llygoden y derw, lleian, neu benlôyn; creadur bychan, a digon adnabyddus.

Dadlau mawr mlynach, ac egni ar llygoden. *Diar.*

Yr oedd yn greadur arian dan gyfraith Mosca. Lef. 11. 39. Yr oedd yr hen Rufeiniaid, a chenedloedd eraill, yn ymborthi arnynt. Eaa. 68. 17. Yr oedd llygod yn difwyno tir y Philistiaid, pan oedd arch Duw yn eu gwlad. 1 Sam. 6. 5.

LLYGRU—EDIG—AETH, (llwgr) halogi, diwyno, difwyno; halogedig; halogedigaeth; gôr, pydrni, pydredd, budreddi.—Y mae llygru, llygredig, llygredigaeth, yn eiriau tra eang eu hystyr, ac yn cael eu priodoli i bob peth agos fyddo yn anurddo dyn, neu yn gwaethygu un creadur arall o ran y cyflwr y creodd Duw ef

ynddo; sef yr holl anurddiad a thrueni a ddaethant ar y greadigaeth oll trwy bechod dyn, yn gystal a'r pechod ei hun, a thrueni y dyn a bechodd. Felly y mae llygru yn arwyddo. 1. Difa, difrodi. Mat. 6. 19.—2. Gwaethygu; halogi, diwyno. 1 Cor. 15. 33. Exod. 32. 7. 1 Cor. 3. 17. 2 Cor. 4. 16. Heb. 22. 15.—3. Anuffuddhau. Mal. 2. 8.—4. Hudo; peri, rhagrithio. 2 Cor. 11. 3. Dan. 11. 17, 32.

Priodolir y gair llygredig i bob peth ansaucaidd a halogedig, megys ymadroddion, moessa, neu bersonau. Eph. 4. 29. Dan. 2. 9. 1 Tim. 6. 5. 2 Tim. 3. 8.

Y mae llygredigaeth yn arwyddo. 1. Pydr-edd, braeniad, a ffeidd-dra corph marw. Salm 16. 10. 1 Cor. 15. 50.—2. Anaf, yn anaddasu anifail i fod yn aberth. Lef. 22. 25.—3. Anharddwch, megys anharddwch corph marw. Dan. 10. 8.—4. Tueddiadan, chwantau, ac arferiadau halogedig, y rhai trwy fyw ynddynt sydd yn anurddo, yn diwyno, ac yn dinystrio dynion. 2 Pedr 2. 12, 19.—5. Yr holl anharddwch, doluriaeth, a'r dyoddefiadau a ddaethant ar y greadigaeth yma isod, a'r creaduniaid direswm, trwy bechod dyn, ac oddiwrth y rhai y rhyddheir hwynt yn nydd adferiad pob peth. Rhuf. 8. 21.—6. Dinystr tragwyddol. Gal. 6. 8.—'Mynydd llygredigaeth.' Edr. OLEWYDD, PECHOD, TRACHWANT.

LLYM—ACH—ION, (lly-ym) awchus, craff, tost, caled, creulon. 'Llymach nag un cleddyf dau-finiog.' Heb. 4. 12. Edr. CLEDDYF, CYLL-ELL, SAETH.

LLYMA, (lly-ym) wele yma, edrych yma. Mat. 24. 33.

LLYMUN, (llym) craffus; noeth-lymun, llwm, amnoeth; yn noeth, fol y mae dyn yn dyfod i'r byd. Yn allegawl, arwydda cyflwr isel, tlawd, digysur. 'Rhag i mi eich dvog yn noeth-lymun;' sef eich anrheithio a'ch dinystrio â'm barnedigaeth. Hos. 2. 3. Amos 2. 16.

LLYN—AU, (lly) gwlyb, gwlybwr, llaethder, sudd, nôdd; merllyn, llynwyn, pwll. Llyn afalau, sef sudd afalau; llyn y llygad, sef dwfr y llygad; llyn y bustl, a llyn y cymalau, sef y nôdd hyny yn nghorph dyn ac anifail.

Goreu un llyn gwin, goreu un dlawd dwfr. *Diar.*

Am y llynau y coffeir am danynt yn yr ysgrythrau, edrych dan yr amrywion enwau.

'Llyn tan yn lloegi â brwmstan.' Dat. 19. 20. Bwrw y bwystfil a'r gau brophwyd i'r llyn ofnadwy hwn, a arwydda 1. En hesgymnod allan o'r eglwys, gyda dirmyg, gwaradwydd, a chydwybod euog.—2. Barnedigaethau Daw, yn dymhorol ac yn farwol, gydag arwyddion neilldnoel a dychrynadwy o ansoddlonrwydd Duw. 2 Thea. 1. 7.—3. En dinystr a'u dyoddefiadau tragwyddol yn uffern. Mat. 8. 12. Luc 16. 24. Dat. 21. 8.

'A'u llynoedd a sychaf.' Eea. 49. 15. Yr adnoc a gynnwys brophwydoliaeth am wyrthiau mawrion Duw trwy yr efengyl yn mhlith y cenedloedd, yn gweithredu cyfnewidiadau rhyfedd arnynt, yn cael eu gosod allan mewn ymadroddion cyffelybiaethol, oddiwrth bethau natur; 'A'r llynoedd a sychaf;' sef eu holl gau egwyddorion, a'n hathrawiaethau cyfeiliornus, ac eilun-oddolgar, a ddiidymaf yn hollol, trwy rym a dysgleirdeb y gwirionedd. Yn ganlynol, 'A'u holl wellt a wyfaf;' pan na byddo dim gwlybwr i'w hireiddio a'u cynnal. Y mae sychu y llynoedd yn arwyddo diddymu pob peth oedd yn fagwraeth ac yn gynnalisaeth i gau grefydd.

LLYNEDD, (llyn) y flwyddyn a aeth heibio, yr amser blaenorol, yr amser a aeth heibio. 2 Cor. 9. 2.

LLYS-OEDD, (lly-ys) *Sass.* LLEST; palas, neuadd-dŷ, dadieu-dŷ, senedd-dŷ, cyngor-dŷ, lle barn, lle brawd. Llys y brenin; llys breyr, llys freyor; llys cwmwd; llys penadur; llys bennyddiol; llys digynnull; llys ail gofia; gwr llys.

Tri uchel lly sydd yn Nghymru; nid amgen lly Aberffraw, lly Dinefwr, a lly Mathrafal. *Cyfreithiau Cymreig.*

Arwydda, 1. Teml Dduw yn Jerusalem. 1 Cron. 29. 1—19. Salm 78. 69.—2. Eglwys Dduw. Salm 45. 15.—3. Tŷ yr archoffeiriad. Mat. 26. 58.—4. Brenin-dŷ. Eea. 39. 7. EDR. CYNTEDD, PALAS.

LLYSIAU, (llws) glaswellt, gwelltglas. EDR. GLASWELLT. Gwaith y trydydd dydd oedd creu y llysiâu a'r prenau. Cyn creu yr anifeiliaid, creodd Duw y llysiâu yn ymborth iddynt. Creodd y ddaear yn gyntaf, yna gwisgodd hi â harddwig, a pharodd iddi ddwyn egin, a llysiâu yn hadu hâd wrth eu rhywogaeth. Y mae llawer o rywogaethau o honynt, ac i gyd yn ddefnyddiol ac yn hardd; yn fagwriaethol, ac yn feddyginiaethol; a phob rhywogaeth a'i hâd ynddi perthynol iddi. Y mae difyniad (*anatomy*) llysiâu yn gywrair iawn. Y mae gan y llysiâu fywyd, ond heb deimlad; y mae gan yr anifeiliaid fywyd teimladwy, ond direswm; y mae gan ddyn fywyd teimladwy a rhesymol. Y mae i bob llysiâuyn lestri addas i'r awyr-gylch droi ynddo, ac i'r nôdd magwriaethol redeg. Y mae y gwraidd a'r paladr yn tynnu nôdd o'r ddaear, a'r dail yn yfed dwfr o'r awyr, trwy lestri bychain wedi eu taenu a'u hamwisgo, er eu hamddiffyniad a'u harddwch, a'r gwisgoedd mwyaf cywrair eu gwneuthuriad a'u lliwiau. Y mae eu lestri hadau yn rhyfedd iawn—yn cynnwys mewn lle bychan, braidd yn weledig yn rhai, fliynau o gunedlaethau i ddyfod yn y gronynau bychain cynnwysedig ynddynt. Eu hamrywiaeth, eu harddwch, a'u defnyddioldeb, ydynt deilwng o'n sylw neillduol. Y mae yn anhawdd cael dau o'r un rhyw yn cyfateb yn gwbl i'w gilydd; ac y mae

y rhywogaethau yn amrywiol ddiderfyn, o ran ein gwybodaeth ni o honynt; mae llawer yn anweledig i ni ond trwy ddrychau. Y mae rhai yn byw ond dros ychydig oriau, yn hadu ac yn darfod. Y mae rhai yn tyfu yn y dyfroedd, a than y dyfroedd. Y mae yr rhywogaethau i'w cael weithiau, yn y gwledydd oeraf, a phoethaf; ac yn hynod yn cyfateb yn gynnalisaeth addas i'r creaduriaid sydd yn preswyllo yr amrywiol barthau o'r byd. Yn gyffredinol, y mae y blodeuyn yn blaennu yr henyn, a phan byddo yr hedyn yn addfed, y mae y blodeuyn yn gwywo, ac yn syrthio. Nid oes dim blodau i rai, ond y mae yr hâd ar y dail; mae hâd eraill mewn grawn, codenan, cnau, ceryg, &c. Y farn gyffredinol yn mhlith naturiaethwyr yw, fod i bob rhywogaeth ddwy genedl, sef yr wrywaidd a'r fenywaidd, ac onidè, na frwythlonent hwy ddim. Y mae i bob llysiâuyn ei briodol hedyn ynddo ei hun. Ni ddwg un hedyn ond ei gorph priodol ei hun. Yn gyffredinol, y mae pob rhan o'r llysiâu yn ddefnyddiol, y gwraidd, y paladr, y dail, y blodau, a'r hadau; sef er cynnalisaeth, ac er meddyginiaeth. Y mae nôdd rhai o honynt mor gryf, fel y mae ychydig o hono yn farwol; ond diammeu eu bod oll yn rhinweddol ond deall eu natur, a'u harferyd yn gymheaur, yn gyfatebol i natur a grym y nôdd ynddynt.

Y mae amryw llysiâu yn y dydd yn troi eu blodau at yr haul; mae y rhan fwyaf o'r blodau yn ymagor pan byddo yr awyr yn oleu-deg, ac yn hionaidd: ond o flaen gwlaw, ac yn y nos, yn ymgau. Y mae blodau amryw yn hongian i lawr yn y nos, fel pe byddai y llysiâu yn cysgu, rhag i wlybwr yr awr eu niweidio. Mae rhai yn ymgau o flaen tymhestloedd, ac yn ymagor wedi hyny, fel pe byddai yn hionaidd. Y mae rhai wrth gyffwrdd â hwynt yn ymgau, fel pe byddai teimlad ynddynt. Y mae rhai yn addas ymborth i ddynion, ac eraill i anifeiliaid.

Cyffelybir dynion i llysiâu, i oesod allan eu hawddfyd blodeuog, a'u difaniad buan. 2 Bren. 19. 26. Salm 37. 2. a 90. 5. a 102. 4. Eea. 66. 14.

LLYSIEUOG, (llysiâu) llawn llysiâu, llysiâuidd, llysiuilyd.—'Parwn i ti yfed gwin llysiuilyd o sugn fy mhomgranadau.' Can. 8. 2. 'O win arogl-ber.' Dr. M. 'Spiced wine.' *Saes.* Heb. מֵיִרְרָה גִּינִין *gwin wedi ei gymysgu a pher-lysiâu*, neu *wedi ei ber-arogli*. Yr oedd yn arferiad cyffredin gan yr henafiaid, i gymysgu per-lysiâu am ben eu gwia; weithiau myrr a chalamus; weithiau mèl a phnpyr, &c. y cyfryw, diammeu, a gyfrifent y gwin goreu; am hyny mae yr eglwys am groesawi Crist âg ef; sef gweithrediadau sanctaidd yr amrywiol radau yn yr enaid; megys ffydd, cariad, &c.

LLYSU, (llws) laru, gwrthod, gwrthau, anghymeradwyo.—'Hwn yw y maen a lyswyd

genych chwi yr adeiladwyr, yr hwn a wnaed yn ben i'r gongl.' Act. 4. 11. Mat. 21. 42. Salm 118. 22. 'A vwrwyt heibio.' W. S. Gr. ο εὐθενηθετε, a ddystrywiwyd, a ddirmygwyd, a gyfrifwyd yn ddim; gwrthod gyda diystyrwch a dirmyg. Schlessner. Yr offeiriad, yr henuriaid, a'r ysgrifenyddion, hoff oedd gan y rhai hyn gael eu galw yn adeiladwyr; ond gwnaethant waith truenus ac afwyddiannus iawn trwy wrthod maen Israel yn sylfaen, ac adeiladu eu hunain ac eraill yn ei le ar draddodiadau yr henafiaid, a'u cyflawnder eu hunain. Edr. CRAIG, MAEN.

LLYTHYR—AU, (llyth-yr) *Llad*. LITERA; Saes. LETTER; egwyddor, ysgrifen; llythyr anfon; llythyr anerch; llythyr cymmyn, sef ewylls y marw yn ysgrifenedig; llythyr ys-gar, sef gweithred ysgariaeth rhwng gwr a gwraig yn ysgrifenedig; llythyr ymrwym, sef gweithred yn ysgrifenedig yn rhwymo pleidiau. Deut. 24. 1. Mat. 5. 31. Marc 10. 4. Heb. אַרְבֵּי לְיָמֶיךָ *llythyr, epistol*; hwyraich, medd Bate, oddiwrth ei fod wedi ei blygu, neu ei rolïo i fynu. Yr Arabiaid presennol a roliant, neu amdraent eu llythyrau, ac yna gwaestadant i led modfedd, a gludiant ei ben yn lle ei selio. Niebuhr, *Description de l'Arabie*. Y Persiaid, medd Hanway, a wnant eu llythyrau yn rhoi chwe modfedd o hyd, a rhoddant ddarn o bapur oddi amgylch iddo wedi ei sicrhau â glud, ac a'i seliant âg argraff o inc, tebyg i inc ein hargraffyddion ni, ond nid mor dew. Gwel Hanway's *Travels*.

Trr gweinyddion gwybodaeth, can, arwydd, a *llyth*. *Trïoedd*.

LLYTHYREN—AU, (llythyr) egwyddor, nodau ysgrifen; argraff sain arferedig wrth ysgrifenu. Pwy ddychymygodd llythyrenau gyntaf sydd anghysbys; ond er bôd hyn mewn dadl mawr, mai pawb yn cytuno mai celfyddyd ryfedd iawn ydyw. Trwyddi yr ydys yn corphori meddwl, yn lliwio ymadrodd, ac yn llefaru wrth y llygaid. Gellir cysylltu y llythyrenau mewn cynnifer o filoedd o ffyrdd i ateb y dybenion mwyaf defnyddiol, fel y barna rhai i'r ddysgaediaeth hon ddyfod oddiwrth Dduw yn union gyrch, ac mai y ddwy lech a ysgrifenyd yn gyntaf o bob peth. Ond y mae yn dra thebygol fod ysgrifenu yn arferedig yn mhllith yr Hebraiaid cyn hyny. Edr. YSGRIF-ENU.

Dull yr hen Aiphtiaid o ysgrifenu, sef trwy gerfio arwydd-luniau yw dull hynaf yn y byd. Dull y Chineaidd o ysgrifenu trwy roddi nodau arwyddol am bob gair, sydd arferiad hen, ond tra anghyfleus; gan fod ganddynt 80,000 o llythyrenau i'w dysgu, yr hyn sydd ddigon o waith i ddyn am hir oes. Y dull o ysgrifenu, trwy gysylltu llythyrenau i wneuthur geirian, a chyysylltu geiriau i wneuthur ymadrodd, sydd gyfleus, a chywraint, ac hollol addas i osod allan unrhyw fater, yn gyflawn ac yn ddeallus:

O Dduw y tarddodd y ddawn, yn ddiammen, pa un ai yn union-gyrchol neu beidio. Cadmus, meddant, yn nghylch amaer Dafydd, a ddygodd y wybodaeth o llythyrenau gyntaf i Ewrop, trwy ddwyn 16 o nodau arwyddol y Pheniciaid i wlad Groeg. O'r rhai hyny y ffurfiwyd y llythyrenau Groeg, Rhufeinig, Coptic, Gothig a'r Sclafonic, olynol. O'r llythyrenau Hebraeg, tebygol, y ffurfiwyd llythyrenau y rhan fwyaf o ieithoedd y gwledydd dwyreiniol; megys iaith Phenica, Syria, Samaria, Arabia, ac Ethiopia, er gyda llawer o gyfnewidiadau. Yn ol yr argraff bresennol, 27 o llythyrenau sydd yn yr iaith Gymraeg; ond dywed W. O. Pughe, fod 43 o hen nodau arwyddol gynt yn Nghoelbren y Beirdd: sef 16 o brif llythyrenau, hyny yw, 12 o gydseiniaid, a 4 o lafariaid. Mae y llythyrenau hyn yn mynegi cynnifer o brif sain. Heblaw y prif llythyrenau hyn, yr oedd ganddynt 27 o ail llythyrenau, wedi eu ffurfio yn dra naturiol o'r prif llythyrenau. Y 43 hyn o llythyrenau a nodent bob sain yn yr iaith, a phob llythyren a'i phriodol sain iddi yn ddigyfnawid. Gwel Gramadeg y Dr. W. O. Pughe.

Pan arferwyd y llythyrenau Rhufeinaidd yn lle y Cymreig, bu gorfod arferyd dwy neu dair llythyren yn nghyd i fynegi y sain; ond gan fod yr arferiad mor gyffredin, droes amryw oes oedd, ac yn dra hyabya, er mor wrthun a gorlanwog, nid gwiw ymgais eu cyfnawid.

'Enwaediad y galon sydd yn yr Ysbryd, ac nid yn y llythyren.' Rhaf. 2. 20. Yr oedd yr enwaediad allanol, yn ol llythyren y gyfraith, yn arwyddocaol o enwaediad ysbrydol y galon. Yr oedd y naill yn orchymynedig gan Dduw, a'r gorchymyn hwnw yn ysgrifenedig gan yr Iuddewon, am hyny gelwir ef yn y llythyren; ond Duw sydd yn gweithredu y llall trwy ei Ysbryd; gwaith Duw ydyw, am hyny y mae yn gymeredwy gan Dduw.

'Nid i'r llythyren, ond i'r Ysbryd; canys y mae y llythyren yn lladd, ond yr Ysbryd sydd yn bywhau.' 2 Cor. 3. 6. Am y ddwy oruchwyliaeth y mae yr apostol yma yn ysgrifenu. Er bod bywyd trwyddol i'w gael dan yr hen oruchwyliaeth, cyn dyfodiad sylwedd mawr yr hen ddefodau, i bawb ag oedd yn deall y dyben a'r ysbrydolrwydd o honynt, a bod yr Ysbryd Glan wedi ei dywallt, yn aml, mewn gradd llai dan yr oruchwyliaeth hono; etto, gwedi dyfodiad Crist, yr oedd glynu wrth y defodau hyny, a chyffammod Sinai, yn lladd: llythyren yn unig oedd, heb yr Ysbryd; yr oedd yr Ysbryd yn unig yn cael ei gyfranu trwy weinidogaeth y Testament, neu y cyffammod newydd. Yr oedd gweinidogaeth yr hen gyffammod gynt yn ogoneddus, ac yr oedd bywyd i'w gael dan yr oruchwyliaeth hono, am fod yr Ysbryd yn cael ei gyfranu y pryd hwnw dani; ond y mae y gogoniant hwnw wedi ei ddilen. Bu yr hyn a ddilewyd yn ogoneddus, ond yr ydym ni dan oruchwyliaeth

sydd i aros; gweinidogaeth cyflawnder, gweinidogaeth yr Ysbryd yw, ac y mae yn tra rhagori mewn gogoniant. Y mae y gorchymyn mewn llythyrenau ar geryg eto mewn grym, ond *lladd* y pechadur enog y maent; y mae yr holl ddefodau ag oedd yn dangos gwaredigaeth yn wyneb y gyfraith oedd yn lladd, yn hollol ddiles; gan hyny yn ngweinidogaeth yr ofengyl yn unig, y mae yr Ysbryd, a bywyd trwyddo i'w gael: gweinidogaeth cyflawnder yw i bechadur enog; am hyny, y mae yn ogoneddus ac yn iachusol. Yr ydym ni, gan hyny, medd yr apostol, yn gwasanaethu Duw 'mewn newydd-deb ysbryd, ac nid yn hender y llythyren.' Rhuf. 7. 6. Yr oedd y llythyren yn rhwymog gynt, sef cyfammod Sinai; ond yn awr y mae wedi heneiddio, colli ei rym, ac wedi diflanu yn hollol; yr ydym ninnau gwedi marw iddo.

LLYWIO, (lly-yw) llyw llong; hylwybraw; beth bynag fyddo yn cyfarwyddo, ac yn llywodraethu. Act. 27. 29. Iago 3. 4.

LLYWEN—YDD, (lly-gwen) gorllewin: 'A' myned haul i lywenydd,' sef i'r haul fachludo. Marc 1. 2. W. S.

LLWETH—AU, (llyw) Edr. **LLAWETH**.

LLYWIAWDWR—WYR, (llywiau-wyr) llywodraethwr, cyfarwyddwr, llywydd, rheolwr.

Nid llywiau-wyr namyn Duw. *Diar*.

'A'u llywiau-wyr a ddaw allan o'u mysg eu hun.' Jer. 30. 21. Ni bu neb yn llywodraethu ar yr Iuddewon ar ol eu dychweliad o Babilon, yn cyfateb yn gyflawn i'r hyn a ddarlunir yn y geiriau prophwydoliaethol hyn; ond yn yr Arglwydd Iesu cyflawnwyd hwynt yn eu hel-aethrwydd mwyaf. O ran ei ddyndoliaeth, fe ddaeth allan o'u mysg; o ran ei swydd, y mae yn llywodraethwr ar ei eglwys. Fel offeiriad, nesaodd at Dduw dros ei bobl a iawn yn ei law, ac i eiriol drostynt. Llwyrr roddodd ei galon i hyny, ac a lwyddodd. Fe nesaodd at Dduw yn holl ogoniant ei berffeithiau dwyfol, a iawn; cafodd dderbyniad addas i sawrhydi ei berson, a chyflawnder ei waith. 'Mi a baraf iddo nesau, ac efe a ddaw ataf;' yr oedd y person a'i waith, yn ol trefn, ac wrth fodd y Tad. Un yn ei natur yw llywiau-wyr yr eglwys; am hyny llywia mewn tosturi a fyddlondeb. Jer. 38. 5, 6. a 33. 15. Deut. 18. 18. a 33. 5. Salm 89. 29. a 110. 1—4. Esa. 9. 6, 7. Ezech. 34. 23, 24.

'Yn erbyn bydol-lywiau-wyr tywyllwch y byd hwn.' Eph. 6. 12. 'Yn erbyn llywodron bydol, tywysogion y tywyllwch y byd hwn.' W. S. 'Yn erbyn bydol gedyrn tywyllwch y byd hwn.' Dr. M. *κοσμοκρατωρ*, gair cyfansoddol o ddau air, sef *κοσμος*, *byd*, a *κρατος*, *gallu*, *awdurdod*, *llywodraeth*. Rhai a farnant mai y cythreuliaid a feddylir wrth y bydol-lywiau-wyr. Gelwir Satan o *αρχων του κοσμου τουτου*; y tywysog y byd hwn. Y mae ganddo ef, a'i fyddin gythreulig dano, lywodraeth ar

blant dynion trwy dywyllwch ysbrydol, ac anwybodaeth. Gelwir teyrnas Satan, 'Gallu y tywyllwch,' *εξουσια του σαταου*. Luc 22. 53. Col. 1. 13. Yn ganlynol, i droi dynion o feddiant (*της εξουσιας, gallu, awdurdod*) Satan at Dduw, rhaid agor eu llygaid, a'u troi o'r tywyllwch i'r goleuni. Act. 26. 18. Eraill a farnant mai wrth y 'bydol-lywiau-wyr,' y meddylir tywysogion bydol Paganauidd, y rhai oeddynt yn y tywyllwch, yn cynnal teyrnas y tywyllwch i fynu yn y byd, ac yn erlid y goleuni, a phlant y goleuni. Yn erbyn y cyfryw yr oedd ymdrech caled y duwiollon yn yr amser gynt, ac y maent hyd heddyw. Ond mwy tebygol yw, mai y cythreuliaid a feddylir; hwy yw y llywiau-wyr, ac mai y byd hwn, a thywysogion y byd hwn, cymaint o drigolion y byd hwn ag sydd yn y tywyllwch, a dim ond hwy, dan eu llywodraeth. Nid yw eu llywodraeth yn cyrhaedd dim pellach na'r byd hwn; ac nid ar hwnw i gyd, ond yn unig cynnifer ag sydd o'i drigolion yn y tywyllwch, sef mewn anwybodaeth a phechod.

LLYWODRAETH—U—WR, (llywawdr) gwladwriaeth, rheolaeth, ardwy; arglwyddiaeth, tywysogaeth; rheoli, arglwyddiaeth; arglwydd, tywysog, blaenor. Arwydda llywodraeth dri pheth: 1. Awdurdod gyfreithlon; llywodraethu heb awdurdod gyfreithlon, yw traws-feddiant, a chamrwyg.—2. Gallu; heb hyn, nid oes gan un.ond enw o lywodraethwr heb lywodraethu yn wirioneddol.—3. Trwy awdurdod a gallu, iawn drefnu a defnyddio pob peth i ateb dybenion llywodraeth. Ffynon pob awdurdod, gallu, a llywodraeth yw Duw. Fel Creawdwr, y mae ganddo feddiant yn mhob peth, awdurdod ar bob peth, a gallu i lywodraethu pob peth i ateb yn y modd goreu ei ddybenion mawrion ei hun. Y mae ei lywodraeth mor eang a'i greadigaeth; mor fanwl a phob creadur, a phob peth perthynol i bob creadur; mor barhaus a pharhad y greadigaeth; yn oruchel, ac yn ben-arglwyddiaethol; yn ol ei ewyllys ei hun, ac heb neb yn abl ei gwrthsefyll; yn anfeidrol ddoeth, er, yn aml, i ni yn ddirgelauidd; yn sanctaidd, yn gyflawn ac yn dda, yn mhob peth, i ateb y dybenion goreu, trwy y moddion mwyaf addas; yn dra gogoneddus iddo ei hun, a-lesol i'w greaduriaid, ac er iechydwrriaeth dragwyddol ei eglwys. Salm 93. 1, 2. a 97. 1, 2. a 99. 1. a 103. 19. 1 Cron. 29. 11; 12. 2 Cron. 20. 6. Dan. 4. 33, 34, 35. a 5. 20, 21. Llywodraetha efe, nid yn unig yr holl greaduriaid ar dir a môr, yn y nefoedd ac ar y ddaear, pethau mawrion a bychain—ond hefyd holl ysgogiadau yr holl greaduriaid. Act. 17. 28. a 27. 23, 24, 34.—Holl weithredoedd a'r dygwyyddiaid yn y byd. Salm 18. 39—43. a 44. 8.—Nid yn unig y gweithredoedd a'r dygwyyddiaid, ond holl amgylchiadau y pethau hyn, o ran amser, lle, a'r moddion. Hynod y trefnodd lawer o amgylchiadau, i beri fod y brophwydoliaeth am enedigaeth Crist gael ei

chyflawni. Yr oedd yn rhaid i Augustus roddi gorchymyn allan i drethu yr holl fyd, yn yr amser yr oedd Mair yn barod i egor. Luc ii: Mat. 2. 5. Y mae hyn yn un amlygiad o fan-ylrwydd llywodraeth Duw yn mhob peth.—Gwel 1 Sam. 25. 32, 33, 34. Ezec. 21. 20, 21, &c. Gwelwn ddangosiad hynod o hyn yn hanes Joseph. Edr. JOSEPH. Llywodraetha ar bethau naturiol; megys y taranau, y melt, y gwynt, y gwlaw, &c. Job 37. 2, 3. Jer. 10. 30. Salm 148. 8. a civ. cvii.—Felly hefyd ar ddynion, pan fyddont yn gweithredu yn fwyaf rhydd ac ewyllsagar, hyd yn nod eu gweithredoedd mwyaf pechadurus; er ei fod yn hyn yn hollol rydd oddiwrth gyfranogi mewn un weithred, mor belled ag y mae yn bechadurus. Act. 2. 23. a 4. 27, 28.

Heb helaethu ychwaneg, y mae yn llywodraethu pob peth—i'r manylrwydd mwyaf—ar un waith—yn hawdd—yn anwrthwynebol—yn berffaith, heb ballu mewn dim—i ateb y dybenion goreu. Y mae ei holl bobl yn cydnabod ei lywodraeth, yn ei charu, ac yn chwenychu iddo eu llywodraethu hwynt yn neillduol, yn eu holl feddylian, eu serchiadau, eu geiriau, eu gweithredoedd, a'u holl amgylchiadau. Ein dedwyddwch yw fod y llywodraeth yn ei law; y mae ganddo hawl iddi yn gwbl: ni rydd mo heni byth i neb arall, boddlon neu anffodlon fyddom ni: ac ni ddichon iddi fod mewn un llaw well. Fel nad oes neb yn meddiannu hawl, felly hefyd, nid oes neb yn meddiannu cymhwysder i lywodraethu pob peth, ond efe ei hun. Nid oes un angel yn y nefoedd, na'r holl angelion yn nghyd, yn meddiannu cymhwysderau i lywodraethu y byd am un fnyd: po byddai bosibl i'r llywodraeth fod o'i law ef am yr yspaid lleiaf o amser, Ai y cwbl yn yr yspaid hwnu i'r anhrefn mwyaf. Gweddai i bawb ei barchu, ei addoli, a'i ogoneddu yn ei lywodraeth, trwy ymoestwng iddi yn hollol, yn mhob peth; ymddiried iddo, a diolch iddo yn mhob dim.

Uch nef, is nef, nid gwleddy namyn ef. Talmosin.

'Yn llywodraethu ei dŷ ei hun yn dda, yn dal ei blant mewn ufudd-dod.' 1 Tim. 3. 4. Heblaw maethu en plant yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd, y mae yn ofynol i rieni, a phob pen teulu, fod ganddynt lywodraeth ar eu teulu. Nid llywodraethu heb addysgu, nac addysgu ychwaith heb lywodraethu; ond eu haddysgu i'r dyben i'w llywodraethu. Mae yr apostol yn golygu pob un na ffer llywodraethu ei dŷ ei hun, yn gwbl anaddas i gymeryd gofal dros eglwys Dduw. Mae y Duw doeth a thirion wedi trosglwyddo awdurdod i rieni ar eu teuluoedd, wedi rhoddi cyfarwyddiadau pa fodd y mae iddynt eu llywodraethu; ac yn cymeradwyo eu hymdrechiadau trwy eu cynorthwyo a'u bendithio yn eu gwaith. Dros Dduw y mae iddynt lywodraethu yn ofn Duw, er gogoniant Duw; gyda chariad tadol, yn ddoeth, yn ddiwyd, ac yn ffyddlon, yn ol rheolau gair

Duw. Rhuf. 13. 8. Gwel y pedwerydd gorohymyn.

Trwy osodiad a threfniad Duw, llywodraethwr pob peth, y mae llywodraethau gwladol yn y byd, er iawn drefniad pethau gwladol, er gweinyddiad cyflawnder a barn, amddiffyniad y gorthrymedig, ac er dial llid i'r hwn sydd yn gwneuthur drwg. Nid oes dim yn fwy amwg na bod y llywodraeth wladol o drefniad Duw; ordinhad Duw yw yr awdurdod, medd yr apostol. Rhuf. 13. 2. Y fendith dymhorol fwyaf yw llywodraeth gyflawn ar ddynion; heb lywodraeth nis dichon fod i ni gysur o ddim sydd genym, nac o'n heinioes chwaith. 'Er cymaint llwgr dyn, a'r drygioni sydd yn llywodraethu y ddaear, eto, trwy oruwch awdurdod a daioni Duw, y mae yn mhob llywodraeth, fe, y waethaf, gymaint daioni, fel y mae yn well bod dani na bod hebddi; ond lle byddo y cyfreithiau yn uniawn, a'r llywodraethwyr a'r barnwyr yn gyflawn, yn ofni Duw, ac yn castu annuwioldeb a chamwedd, mae y fendith yn fawr iawn, a Duw i'w gydnabod yn ddiolchgar am dani. Esa. 49. 23. 1 Pedr 2. 13, 14. Rhuf. 13. 1—7. Edr. ORDINHAD.

'A bydd y llywodraeth ar ei ysgwydd ef—ar helaethrwydd ei lywodraeth a'i dangnefedd ni bydd diwedd.' Esa. 9. 6, 7. Crist yr Arglwydd y mae y prophwyd yn ygrifenu am dano yn y geiriau;—'Bachgen a aned i ni, Mab a roddwyd i ni;' sef er ein buddioldeb, ein llesad, a'n hiechydwrriaeth dragywyddol. Mae y llywodraeth hon yn perthyn i Grist trwy osodiad dwyfol; 'Yr hwn a wnaeth efe (y Tad) yn etifedd (neu yn llywodraethwr) pob peth.' Heb. 1. 2.—'Rhoddwyd iddo bob awdurdod yn y nefoedd ac ar y ddaear.'—Gosododd y Tad ef i 'eistedd ar ei ddeheu law ei hun yn y nefolion loedd, goruwch pob tywysogaeth, &c. ac a'i rhoddes ef yn ben uwchlaw pob peth i'r eglwys.' Eph. 1. 20—23. Nid arwydda y gosodiad hwn, nad oedd gan y Mab, yn gydradd a'r Tad, feddiant a llywodraeth ragluniaethol ar bob peth; y mae hyn yn hanfodol i Dduw, ac i'r Mab fel person yn yr hanfod dwyfol. Ond llywodraeth oruchwyliathol yw hon, a roddwyd iddo trwy drefniad dwyfol, fel cyfryngwr a phen yr eglwys, ac yn golygu yn neillduol iechydwriaeth yr eglwys; y mae fel Duw-ddyn yn Offeriad ar ei frenin-fainc i achub ac i wared; wedi ei ddyrchafu a deheu law Duw yn Dywysog ac yn Iachawdwr. Mae y llywodraeth yn hollol ac yn unig ar ei ysgwydd ef; sef yn ei feddiant; y mae ganddo bob awdurdod, yn gystal a phob gallu; darostyngwyd pob peth dan ei draed ef; y mae holl angelion y nefoedd yn ysbrydion gwaasanaethgar iddo; a holl gythreuliaid uffern, a'u gweision

* Ar ei ysgwydd:—y mae y gair yn cyfeirio at ddull breintedd yn gwisgo ar eu hysgwyddiau wigoedd breintol, neu ryw arwydd arall o'n swydd oruchel. Bod y llywodraeth ar ei ysgwydd, gan hyn, a arwydda ei fod yn gweinyddu yn ei swydd gyda masurhysid ac awdurdod addas i'w. Josab 3. 6.

ar y ddaear, yn gaethion dano; y mae holl lywodraethau y byd dan ei awdurdod—rhoddwyd y cenedlodd yn etifeddiaeth iddo, a therfynau y ddaear i'w feddiant; y mae ganddo bob dawn a phob gras i'w gyfranu i'r neb y myno. Efe sydd yn gosod holl drefn ei eglwys; yn cyfodi ac yn donio ei holl swyddwyr o oes i oes; yn llywodraethu ei holl aelodau, ac yn eu porthi trwy athrawiaeth iachus, ordinhadau pur, a dygyblaeth fanwl; yn eu hamddiffyn, a'u hymgeleddu, ac yn eu gogoneddu yn y diwedd yn ei holl aelodau. Y mae ei lywodraeth yn hollol addas i gyflwr yr eglwys, yn ei holl aelodau, ac i'w holl amlychiadau yn y bywyd hwn, fel yn rhag-barotol i'r deyrnas dragwyddol mewn byd arall. Dyma yr oruchwyliaeth sydd fel dyben penaf holl oruchwyliaethau eraill y Duwdod, ac yn goron ac yn ogoniant yr holl arfaethau a'r trefniadau dwyfol. Edr. TEYRNAS.

'Llywodraetha di yn nghanol dy elynior.' Salm 110. 2. Geiriau y Tad wrth y Mab ydynt. Y mae iddo yn mhob oes elynion lluosog a pharhans, eto y mae efe yn llywodraethu yn ddiogel, ac yn ddiogog, er eu gwaethaf. Nid yw yr holl gynghori, y myfyrion, a'r terfysgu sydd gan y bobloedd, a breninoedd y ddaear, yn ei erbyn, ond peth ofer; 'Yr hwn sydd yn preswyllo yn y nefoedd a chwardd; yr Arglwydd a'u gwatwar hwynt.' Salm 2. 4. Y mae cadernid a pharhad llywodraeth Crist yn tarddu oddiwrth, 1. Arfaethiad a gosodiad Duw. Salm 2. 7. Act. 10. 43. Heb. 3. 2.—2. Rhoddiad y Tad i Grist. Salm 2. 8. Ioan 10. 29. a 17. 6.—3. Llu Duw yn yr achos. Salm 89. 35, 36.—4. Rhinwedd aberth Crist. Esa. 53. 11, 12.—5. Gallu ac awdurdod Crist i gadw yr hyn a roddwyd ato. Ioan 10. 27, 28.—6. Ei gariad, ei ofal, a'i ffyddlondeb i'w addewid. Mat. 28. 20. Yn nghanol ei elynion y mae yn llywodraethu yn bresennol; ond eistedd, a llywodraetha nes y byddo ei elynion oll yn droed-fainc i'w draed. Amen.

LLYWYDD-ION, (llyw) gor-eisteddwr, rheolwr, llywodraethwr, cyfarwyddwr. Gen. 42. 6. Act. 13. 35. a 27. 11. Iago 3. 4. Ezec. 27. 29. Diar. 28. 15.—'Yno y mae Benjamin fychan a'u llywydd.' Salm 68. 27. Amryw ddysgedigion a olygent y geiriau yn brophwydoliaeth am yr apostol Paul, yr hwn oedd o lwyth Benjamin; yn fychan, o herwydd ei alw pan oedd yn ieuanc i'r apostolaeth, ac yn ddiweddarach na'r apostolion eraill; eto yn llywydd, neu yn athraw mawr yr Eglwys Gristionogol. Act. 7. 58. 1 Cor. 15. 29. Diammeu fod y Salm yn briodol i amser yr efengyl, ac yn cynnwys prophwydoliaeth hynod am ddyrchafiad Crist yn fuddugoliaethus, ac yn orfoleddus, i'r nefoedd; a llywyddiant yr efengyl yn mhlith amryw genedloedd, yn ganlynol i hyny, trwy dywalltied helaeth o'r Ysbryd Glan ar yr apostolion. 'Yn y cynulleidfaoedd' (Salm 68. 26.) yr oedd yn dywysogion, yn

athrawon, ac yn flaenoriaid, apostolion o lwyth Judah, Benjamin, Zabulon, a Naphtali, y llwythau a enwir yma. Gwel Altingius *Obs.* Vitringa *Observ. Sacr. lib. iii. cap. 3.*

M.

MAACHAH, מַעֲכָה (*guasgu*) 1. Mab Nachor o'i ordderch-wraig Reumah. Gen. 22. 24. Rhai a farnant mai efe oedd tad y Macethiaid, a breswylent yn Arabia Ffelix. Eraill a farnant mai efe oedd tad y Maachathiaid, y rhai a drigent mewn talaeth fechan yn Syria, o du y dwyrain i ffynonau yr Iorddonen. Yr oedd Abel, neu Abela, yn y wlad hon, am hyny gelwir hi Abel-Bethmaachah. 2 Sam. 20. 14, 15. Arbedodd yr Israeliaid y Gesuriaid, a'r Maachathiaid, hwyrach o herwydd eu perthynas a hwynt. Dent. 3. 14. Jos. 13. 13. Cynnorthwysant yr Ammoniaid yn erbyn Dafydd, a diammeu darostyngwyd hwy ganddo yn ganlynol i hyny. 2 Sam. 10. 6, 8.—2 Merch Talmai, brenin Gesur, gwraig Dafydd, a mam Absalom. 2 Sam. 3. 3.—3. Gordderch-wraig Caleb, a mam Seber a Thirhanah. 1 Cron. 2. 48.—4. Gwraig Machir, a mam Peres a Seres. 1 Cron. 7. 16.—5. Merch Machir. 1 Cron. 7. 15.—6. Tad Achis, brenin Gath: 1 Bren. 39.—7. Merch Abisalom, a mam Abiam, mab Rehoboam, brenin Judah. 1 Bren. 15. 2. Gelwir hi yn 2 Cron. 13. 2. Michaiah merch Uriel, o Gibeah. I elgurhan hyn, sylwir fod yr arfer yn y llysoedd dwyreiniol i roddi yr enw, 'Mam y brenin,' fel enw o anrhydedd i un nad ydyw yn fam naturiol iddo. Tebygol mai ei nain oedd Maachah a bod yr enw anrhydeddus wedi ei roddi iddi cyn ei ddyfod i'r orsedd. Mae y ddefod hon yn arferedig yn ngwledydd y dwyrain hyd heddyw. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. 16.*

MAACHATHIAD, מַעֲכָתָי [*ysig*] tad Jaazaniah. 2 Bren. 25. 23. Jer. 40. 8.

MAADAI, מַעֲדָי [*fy addurn*] mab Bani. Ezra 10. 34.

MAAI, מַעֲיָי [*ymysgaroedd*] offeiriad a chanctor. Neh. 12. 86.

MAARATH, מַעֲרָת [*ogof*] dinas yn Judah. Jos. 15. 59.

MAASIAH, מַעֲשִׂיָה [*gwaith yr Arglwydd*] 1. Mab Adiel, Lefiad. 1 Cron. 15. 18.—2. Mab Adaiah. 2 Cron. 23. 1.—3. Mab Ahaz, brenin Israel, a laddwyd gan Zichri. 2 Cron. 28. 7.—4. Tywysog y pedwerydd teulu ar hugain o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 18.—5. Tad y gau brophwyd Sedeciah. Jer. 29. 21.—6. Tad Sephaniah. Jer. 37. 3.

MAB, MEIBION, (ma-ab) *Heb.* בֶּן (*ben*;) plentyn gwryw, dyn bychan; gw'r-ryw, fel mab a merch, sef gwryw a benyw; mabsanct, sef dyn sanctaidd; mab aillt, sef dyeithr ddyn, caethwas; mab uchelwr, sef gwr boneddig. Y

mae y gair *mab* hefyd, fel y gair *בן* (*ben*) ya Hebraeg yn cael ei arferyd am lwd'n, neu gyw unrhyw anifail.

Moch dyag nawf mab hwyd. Diar.*

Arferir y geiriau *mab*, *meibion*, mewn amrywiol ystyriaethau yn yr ysgrythyrau; megys 1. Am blentyn naturiol ei rieni.—2. Am ŵyr: felly y gelwir Laban yn fab Nachor, yr hwn oedd fab Bethuel, ac ŵyr Naehor. *Gen. 29. 5. a 24. 29. Gelwir Mephiboseth yn fab Saul, yr hwn oedd fab Jonathan, ac ŵyr Saul. 2 Sam. 19. 24.—3. Eppil, neu hiliogaeth; megys meibion Israel, gelwir hwynt ganoedd o flynyddoedd wedi marw eu tad Israel.—4. Mab yn nghyfraith. Ruth 4. 17.—5. Meibion trwy fabwysiad; felly yr oedd Ephraim a Manasseh yn feibion i Jacob. Gen. xlviii.—6. Mab o genedl; meibion y dŵyrain, hyny yw priodorian y wlad hono. 1 Bren. 4. 3. Job 1. 3, &c.—7. Mab fel yn perthyn i'r rhyw ddynol; megys meibio Adda, meibion dynion, &c. dynion ieu-sinc. Diar. 7. 24.—8. Dyagybl, neu un dan ofal ac addysg arall, fel yr oedd Samuel i Eli. 1 Sam. 3. 6.—Meibion y prophwydi. 1 Bren. 20. 35. *et. al.* 1 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. Philem. 10. 1 Cor. 4. 14. 1 Pedr 5. 13.—9. Meibion trwy gyffelyb dueddiad a syniad; megys meibion Belial. Barn. 19. 22. 1 Sam. 2. 12.—10. *Mawr*, a elwir meibion y fyddin. 2 Cron. 25. 13.—11. Meibion yr hudoles, sef rhai yn astudio, neu yn gwneuthur hudoliaeth. Esa. 57. 3.—12. Yn nodi oed, gelwir un, mab' blwydd; yn llwddn blwydd, *בן שנה* sef *mab blwydd*, Exod. 12. 5.—a dyniawed, Mic. 6. 6. *Heb. lloi, meibion blwydd.*—13. Gwrryw un anifail: 'Lladded hefyd yr eidion.' Lef. 1. 5. Gen. 18. 7. *Heb. בן חבקר mab yr anifail.*—14. Ceinciau yr olew-wyd'den yn llawn olew, a elwir 'dau fab yr olew.' Zech. 4. 14.—'Corn mab yr olew,' sef bryn yn dwyn olew-wyddiaid, a thrwy y rhai hyny yn rhoddi olew. Esa. 5. 1. *Heb.*—15. 'Meibion y farwydos,' sef gwreichion. Job 5. 7. *Heb.*—'Meibion y bwa—meibion y cawell,' sef saethau. Galar. 3. 13. *Heb.*—'Mab y llawr dyrnu,' sef yr ŷd ar y llawr wedi ei ddyrnu. Esa. 21. 10. *Heb.*—'Mab curo,' sef un yn haeddu ei guro. Dent. 25. 2.—'Mab marwolaeth,' sef un yn haeddu marw. 2 Sam. 12. 5.—'Mab y golledigaeth,' sef un yn haeddu colledigaeth. Ioan 17. 12.—16. Yr angelion. Job 1. 6. a 38. 7. Dan. 3. 25.—17. Gwir dduwion. 1 Ioan 3. 1, 2. Phil. 2. 15. Rhuf. 8. 14. Edr. PLANT, AD-GENEDLU.—18. Rhai yn profesu addoliad Duw. Gen. 6. 2.—19. *Meibion dynion* (בְּנֵי אָדָם) yn iaith Moesa, ydynt yn arwyddo dynion annuwiol, halogedig. 'Meibion dynion,' mewn cyferbyniad i 'feibion Duw,' sef gwir addolwyr Duw. Gen. 11. 5.

Gelwir Crist Iesu, 'y Mab—Mab Duw—Mab y Duw byw—ei unig-anedig Fab—ei anwy!

Fab—ei briod Fab—ei Fab ei hun,' &c. Ioan 3. 16—36. a 5. 19, 20, 21. a 11. 27. Rhuf. 1. 4. Mat. 3. 17. Rhuf. 8. 3, &c. Gelwir ef felly o ran dwyfoldeb ei berson. O ran y ddynoliaeth a gymerodd o sylwedd y forwyn, gelwir ef yn 'Fab dyn—Mab y dyn—hād y wraig—hād Abraham—mab Dafydd—blagur-yn o gyff Jeseu,' &c. Gen. 3. 15. Gal. 3. 16. Mat. 1. 1. Esa. 11. 1. Jer. 23. 5, 6. Zech. 6. 12. Am ddynoliaeth Crist, Edr. GENEDL-IAETH.

Y mae pawb union-gred yn mhob oes, wedi golygu yr enw *Mab Duw*, yn un priodol i Grist yn unig, fel Person Dwyfol; y mae yr Ariaid a'r Sociniaid, sydd yn gwada ei Dduw-dod, yn ganlynol yn gwadu priodol ystyr yr enw hwn.* Ymddangosodd sect o philosophyddion Cristionogol yn y gaerif ddiweddar, a elwir *Hutchinsoniaid*, canlynwyr un Hutchin-son, yn dal athrawiaeth y Drindod ya gadaru, ac eto yn gwadu Moboliaeth Crist uer gad-arn.† Wrth geisio egluro ac amgyffred yr hyn sydd heb ei egluro i'n hamgyffred ni yn yr Ysgrythyrau, aethant, i'm tyb i, yn ofer yn eu rheysmau. Y mae pob cyfeillioniad yn nghylch yr hanfod, a'r Personau Dwyfol yn yr hanfod, o'r pwys mwyaf; ac i ochelyd hyny, dylem gadw at ymadroddion yr ysgrythyrau, a'u deall yn eu priodol ystyr mor agos ag y byddo bosibl. Wrth wadu tragwyddol Fab-oliaeth Crist, rhaid yn ganlynol, wadu naill ai updod yr hanfod dwyfol, neu wahaniaeth y personau, hyny yw, bod yn Sociniaid, neu yn Ariaid, neu yn Sabeliaid, neu ddal tri o Ddaw-iau. Canlyniadau dychrynlyd; ond nid wyf yn dywedyd fod y rhai sydd o'r meddwl uchod yn dal y canlyniadau hyn, ond fod y canly- niadau hyn yn tarddu yn angenrheidiol oddi wrth eu pwnc hwy. Y mae yn ymddangos i mi yn gwbl eglur, fod yr enw *Mab Duw* yn cael ei briodoli i Grist fel *Person tragwyddol* yn yr hanfod dwyfol; a'i fod yn Fab Duw trwy *genedliad*. Nid oes un gair am y Dawdd yn yr ysgrythyrau, yn ymddangos i mi yn fwy eglur a sicr, na'r ddau bwnc hyn am berson Crist—sef ei fod fel Person Dwyfol y *Fab Duw*, a'i fod felly trwy *genedliad*.

1. Am y cenedliad rhyfedd hwn yn yr han- fod dwyfol, y mae yn gabledd i ni feddwl ei am- gyffred, mwy nag amgyffred dim arall perthynol i hanfod diamgyffredadwy. Os oes tystiolaeth eglur am dano yn y Gair Sanctaidd, mae hya yn llawn ddigon; credu tystiolaeth eglur Duw am dano ei hun, yw ein gwaith ni, ac nid ym- resymu pa fodd y dichon y pethau hyn fod. Y mae y Duw mawr yn ei amgyffred ei hun, ac wedi ymostwng yn rasol i ddywedyd am dano ei hun wrthym ni. Ein dyledawydd a'n braint ninau yw credu ei dystiolaeth oruchel ef.†

* Dr. Owen ar Heb. 1. 5.

† Hefyd Dr. Ridgley, a H. Roel, Isellmyn.

‡ Anaddeu yw ymofyn pa fodd y mae y Gair o Ddaw, neu

* Euan y dyag cyw hwyad nodu.

2. Mae y cenedliad hwn yn oruchel ac yn ddwyfol, a phob amherffeithrwydd perthynol i genedliad mawn naturiaeth-greadigol yn anfeidrol bell oddi wrtho. Edr. CARMELU.

3. Cenedliad tafewnol, arosol yn yr hanfod, yw; nid peth *allan* o'r hanfod, ond *yn* yr hanfod yw; nid peth a fu, ond y sydd yn arosol dragywyddol yw, ag sydd yn gwahaniaethu y personau yn yr hanfod. Mae yr holl hanfod yn gydradd yn mherson y Tad a'r Mab, ac eto fel personau gwahanol yn yr hanfod, mae y Tad yn cenedlu, a'r Mab yn genedledig; '*Myfi* heddyw a'th *genedlais*.'

1. Nid yw y geiriau *cenodliad* a *chenodlu* yn arwyddocau gweithred yr ewyllys ddwyfol, *ad. extra*, y tu allan; ond yn hytrach mae yn nodi gweithrediad angenrheidiol, *ad intra*, yn dufewnol. Fel mae y Bon Dwyrrol yn hanfodi yn anddibynol ar ewyllys; felly hefyd mae y personau yn yr hanfod.

2. Mae y Personau yn *cyd-hanfodi*. Pan ddywedir fod Crist yn unig-anedig Fab Duw, y mae y meddwl, heb ystyried natur y peth, mewn perygl o gael ei dwyllo i olygu *blaenafiaeth* yn y Tad, ac *olafiaeth* yn y Mab. Er fod anfeidrol anghyfarfawch rhwng y Bon Dwyrrol a chreadur dynol, eto ni ddichon i ni feddwl am dad heb fab hefyd; mae y ddau yn gyd-berthynol ac yn gyfoedol: geill y tad fod yn ddyd, ond nid yn dad heb fab. Gan fod y Personau yn yr hanfod dwyfol yn ogyd-dragywyddol, a'r hanfod mewn dull angenrheidiol o fod, nid oes dim blaenafiaeth nac olafiaeth yn y Personau.

Er bod dyn yn berson cyn bod yn dad, ond nid felly yn y Daudod; bod yn Dad ac yn Fab sydd yn gwahaniaethu y personau yn yr hanfod. Os gwadir fod yr enwau hyn yn perthyn i'r Personau Dwyfol yn yr hanfod, ond yn enwau o swyddau, yna nid oes Personau yn wahanredig yn yr hanfod—cans pa beth sydd yn eu gwahaniaethu? Nid gwaith oddi allan, cans y mae hyn yn berthynol i ewyllys pob un o'r Personau. Nid priodoliaethau, cans mae y priodoliaethau oll yn perthyn yn gydradd i bob un o honynt. Nid oes enwau gwahanredol heb un meddwl gwahanredol yn perthyn iddynt. A pha addasrwydd ac amhriodoldeb iaith, yw arfered yn enwau Tad, Mab, ac Ysbyrd Glan, am swyddau? Enwau sydd yn arwyddo perthynasau yn unig, yn mhlith dynion, ac nid swyddau.

'Cyn bod dyfnder y'm cenedlwyd.' Diar. 8. 22, &c. Mae y cenedliad a'r eneiniaid yn cael eu gwahaniaethu yn gwbl eglur yn ngeiriau Solomon; a phob un o'r ddau yn cael eu gwahaniaethu oddiwrth *grew*. Cyn bod creadigaeth yr oedd cenedliad, ac eneiniaid o'r person cenedledig i swydd, yn dwyn perthynas &

meibion dynion. Mae yn eglur fod y geiriau yn llefara am wahanol bersonau, y naill yn cenedlu, a'r llall yn genedledig, yn gydradd, yn dragywyddol, ac yn hyfydwch aumhraethol i'w gilydd, cyn bod creadigaeth. Mae y cenedliad yn perthynu i hanfod y personau, a'r eneiniaid yn perthynu ac yn mynegi arfaethiad y personau, a gosodiad y cenedledig i swydd. Nid yr eneiniaid yw y cenedliad; ond yr hwn a genedlwyd a eneinwyd; buasai yn genedledig pe buasai heb ei eneinio; y mae un yn hanfodol i'r Daudod, a'r llall heb fod. Mae y geiriau yn Salm 2. 7. yn cael eu priodoli i Grist dair gwaith yn y Testament Newydd; *sef* yn Act. 13. 83. Heb. 1. 5. a 5. 5. Beth mae y Tad yn ei ddywedyd yma m danof? Ti yw fy Mab. Pa fodd y mae yn Fab? Myfi a'th genedlais. Pa bryd? Heddyw; *sef* heddyw Duw, cyn bod heddyw dyn—hyny yw, yn nhragywyddoldeb. Y mae hwn yn enw mwy rhagorol* nag a etifeddodd un angel, nac un creadur erioed, medd yr apostol. Heb. 1. 5. Y Mab hwn a alwodd y Tad i fod yn offeiriad; a osododd yn y swydd gyfryngol, a gyfododd oddiwrth y meirw, ac a eglurwyd yn Fab Duw, trwy ei adgyfodiad yn ol. Act. 13. 33. Heb. 5. 5. Rhuf. 1. 4.

Gelwir ef yn unig-anedig Fab Duw. † Ioan 1. 14, 18. a 3. 16, 18. 1 Ioan 4. 9. Ni ddichon geiriau wreuthur yn fwy eglur i mi, na bod yr enw unig-anedig Fab yn cael ei briodoli iddo fel Person Dwyfol. Y mae meibion eraill wedi eu cenedlu a'u geni o Dduw. Ioan 1. 12, 13. Ond unig-anedig Fab Duw yw Crist Gwel adn. 14. Unig-anedig Fab Duw yw, yn y dull y mae yn Fab, ac nid yw ei holl bobl ond meibion ynddo, trwyddo ac er ei fwyn.

Y mae yn Fab, 1. O gyd-hanfod a'r Tad. Nid y mae yn debyg iddo, neu o debyg hanfod, ond 'Myfi a'r Tad un ydym'; nid un person, cans y mae yma ddau, *sef* myfi a'r Tad; ond un hanfod, *ev eouen*, un ydym o ran hanfod. Ioan 10. 30.

2. Y mae yn Fab cydradd a'r Tad; 'Ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch & Duw.' Yr oedd yr Iuddewon yn deall ei fod wrth ei alw ei hun yn Fab Duw, neu Duw yn Dad iddo, yn gwneuthur ei hun yn gystal (*ισος*, yn *gydradd*) & Duw. Ioan 5. 18. Y mae *ισα θεου*, yn *ogyfuwch a Duw*, yn Phil. 2. 6. yn arwyddo, bod yn ogyfuwch & Duw o ran hanfod; bod yn 'furf Duw,' *sef* yn wir Dduw; nid oedd yr Iuddewon yn meddwl fod yr enw

* Pan y mae yr apostol yn dywedyd *δαίμονοπατερον*, y mae yn arwyddo, nid yn unig pellter graddau, ond pellter rhyw; *sef* y mae yn dangos i'r hyn sydd yn hollol wahaniaethol oddiwrth bob peth arall, pan y cymhysir ef at Grist. Witalius, Exert. 12. in Symb.

† Mae y cenedliad hwn yn hanfodol a thragywyddol, ac yn cynnwys fod Crist yn mhob ystyr yn un a Duw y Tad. Dangosir hyn yn amlwg gan Ioan, yr hwn, ar ol dywedyd fod y credinwyr wedi eu geni o Dduw, sydd a'r un anadad, a bron yn yr un frawddeg, yn tystiolaethu fod Crist yn unig-anedig Fab Duw. Ioan 1. 14, 18. 1 Ioan 4. 7, 9. Gan hyny nid oes lle i amneuei ei fod ef yn hanfodol wahanol oddi wrth ynt hwy. Witalius, ubi supra.

pa fodd y mae yn ddygeletrdeb Duw, neu pa fodd y mae Duw yn cenedlu, a pha beth yw dull y cenedliad. Ynfydrwydd fyddas y cyfrwy ymchwiliad gan na fyddai yn ddim angen na ebletio ebletio yr hyn sydd anangyfrdeddwy, ac yn briodol Fr natur ddwyfol. Athenasias contra Arian.

yn berthynol i un creadur; ond nad oedd neb yn deilwng o'r enw goruchel, ond un yn cydraddu a Ddw. Yr oedd eu barn yn gywir, ond eu bod heb adnabod y person yr hwn oedd yn trigo yn eu plith, ac yn honi yr enw fel yn berthynol iddo.

3. Mae yn Fab tragywyddol; mae y Tad a'r Mab yn oyd-dragywyddol. Mae y Tad yn dragywyddol Dad, a'r Mab yn dragywyddol Fab. 'Ni bu pan nad oedd yn Fab.' Yn yr ystyriaethau hyn y mae yn unig-anedig.

Gelwir of τὸν αὐτοῦ υἱοῦ, ei Fab ei hun—τὸν ἰδίον υἱοῦ, ei briod Fab. Rhuf. 8. 3, 62. Y mae mewn modd neillduol a goruchel yn Fab iddo, ac yn cyfranogi o'i holl hanfod, gohanfodol, gogyfuwch, a gogyhyd tragywyddol. Felly ei Fab priodol ei hun ydyw, a'i unig-anedig Fab ydyw. Dysgleirdeb ei ogoniant—gwir lun ei berson—a delw y Duw anweledig. Heb. 1. 3.

Barna rhai ei fod yn cael ei alw yn Fab Duw, ei unig-anedig Fab, o herwydd cenedliad gwyrthiol ei ddynoliaeth yn nghroth y Forwyn Fair. Os felly, 1. Buasai yr enw Tad yn fwy priodol i'r Ysbryd Glan nag i'r person cyntaf.

2. Nid yw Crist byth yn priodoli ei faboliaeth i hyny, er ei fod yn llefaru yn neillduol am hyuy; ond mae yn profi ei fod yn Fab, am ei fod yn gwneuthur yr un gweithredoedd a'r Tad—am ei fod yn bywhau y rhai a fyddo y Tad—ei fod yn y Tad, a'r Tad ynddo yntau. Ioan 5. 19—26, a 10. 30—38.

3. Os yw yn Fab Duw yn unig o herwydd ei gnawdoliaeth, yna nid oedd y Tad yn Dad cyn y deunaw cant o flynyddoedd a aethant heibio, am nad oedd y Mab cyn hyny. Felly, eglur yw, 'yr hwn nid yw yn aros yn nysgeidiaeth Crist, nid yw Duw ganddo ef. Yr hwn sydd yn aros yn nysgeidiaeth Crist, hwnw y mae y Tad a'r Mab ganddo.' 2 Ioan 9.

4. Os felly, nid oedd un Duw, Tad ein Harglwydd Iesu Grist, dan yr Hen Destament; yr hyn oedd gyfeiliornad y Marcionitiaid, yr hwn a wrthwynebodd yr hen dadau yn wrol, yn profi mai Tad ein Harglwydd Iesu Grist a wnaeth y byd, a roddodd y gyfraith, a lefarodd trwy y prophwydi, &c. Yr oedd Duw yn Dad Iesu Grist cyn seiliad y byd, canys mor foreu a hyny y bendithiodd ei bobl, ac yr etholodd hwynt yn Nghrist. Eph. 1. 3, 4.

5. Yr un yw gogoniant y gair a gogoniant yr unig-anedig; ond mae y gair yn arwyddo Person Dwyfol, am hyny felly y mae y llall hefyd. Ioan 1. 14.

6. Mae yr ordinhad o fedydd yn cael ei gweini yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glan. Addef pawb fod yr enw Tad ac Ysbryd Glan yn arwyddo Personau Dwyfol, pa reawm a ellir roddi, pahan nad ydyw yr enw Mab yn arwyddo hyny hefyd? Mat. 28. 19.

7. Os yw Crist yn Fab Duw o herwydd ei ddynoliaeth yn unig, y mae amhrifodoldeb

neillduol yn y geiriau dynodol, 'yn ol y cnawd,' a arferir wrth lefaru am dano; canys ni ddywedir am un dyn, ei fod yn fab i'r cyfryw un yn ol y cnawd, ond yn unig ei fod yn fab iddo; ond arferir y geiriau yn addas iawn i wahaniaethu Crist, Mab Duw, o ran ei Dduwdod, oddiwrth ei fod yn Fab Dafydd, ac o'r tadau, o herwydd ei ddynoliaeth. Rhuf. 1. 3. a 9. 5.

5. Y mae ei gnawdoliaeth a'i anfoniad, yn cael eu gwahaniaethu yn gwbl yn yr un darnau o ymadrodd, oddiwrth ei Faboliaeth; megys yn Rhuf. 8. 3. 'Duw a ddanfonodd ei Fab ei hun yn nghyffelybiaeth cnawd pechadurus.' Yr oedd yn briod Fab Duw cyn ei anfon, a chyn ei gnawdoli; a'r Mab oedd yr hwn a anfonwyd, ac a ymgnaudoiodd.

'Duw a ddanfonodd ei Fab, wedi ei wneuthur o wraig wedi ei wneuthur dan y ddeddf.' Gal. 4. 4. Eglur yw ei fod yn Fab cyn ei wneuthur o wraig, a than y ddeddf. Felly hefyd yr ymddengys oddiwrth Rhuf. 1. 4. ei fod yn Fab Duw cyn ei wneuthur o hād Dafydd o ran y cnawd, 'ac a eglurwyd (nid a wnawd) yn Fab Duw mewn gallu, yn ol ysbryd santeiddiad trwy adgyfodiad o'ddiwrth y meirw.'—'Am hyny y peth sanctaidd a aner o honot ti a elwir yn Fab Duw.' Luc 1. 35. Gwahaniaethir yn amlwg ei genedliad a'i anfoniad, yn Ioan 7. 29. 'O hono ef yr ydwyf fi, ac efe a'm hanfonodd.' Yr oedd o'r Tad cyn ei anfon, trwy genedliad tragywyddol: a'r hwn oedd felly o'r Tad, a anfonwyd. Nid trwy genedliad gwyrthiol y mae yn Fab Duw; ond y mae ei genedliad gwyrthiol yn un prawf mai efe oedd y gwir Fessiah, yn ol y prophwydoliaethan am dano; Mab Duw oedd y Messiah addawedig, am hyny gelwir y peth sanctaidd a aner o honot ti, 'yn Fab Duw.'—Nid yw yr angel yn dywedyd y byddai y peth sanctaidd yn Fab Duw, ond y byddai iddo gael ei alw felly; nid yw yr angel yn rhoddi y rheswm pahan y cai ei alw, ond y byddai iddo gael ei alw yn Fab Duw; canys yr oedd felly cyn ei gnawdoliaeth; ac nid yw yr angel yn rhagfynegi y byddai iddo gael ei alw felly o herwydd ei genedliad gwyrthiol; canys yna buasai raid iddo alw ei hun, neu i ryw un arall ei alw felly o'r achos hwnw, yr hyn nis gwnawd; neu buasai geiriau yr angel yn anwiredd, yr hyn nis gallir ei ganiatau. Nid ydyw y gair 'am hyny' i'w olygu yn achosi ond yn ganlyniadol; ni rydd yr angel y rheswm pahan y mae yn Fab Duw, ond pahan y byddai iddo gael ei addef a'i dderbyn fel y cyfryw gan ei ddyagyblion a'i ganlynwyr: penderfynent oddiwrth ei enedigiaeth o forwyn mai efe oedd y Messiah, yr Immanuel, y Bachgen a aned, a'r Mab a roddwyd, &c. a brophwydwyd am dano gan Esa. 7. 14. a 9. 6. Luc 1. 35. Mat. 1. 21, 22, 23.

Erail a ddywedant ei fod yn cael ei alw felly o herwydd anwylddeb a chariad goruchel y Tad ato. Col. 1. 13. Mat. 3. 17. Ond pwy na ddeall nad cariad y Tad ato yw sail ei fabol-

iaeth, ond ei faboliaeth yw sail ei gariad ato. Nid Mab ydyw am ei fod yn anwyl, ond mae yn anwyl am ei fod yn Fab, a holl berffeithiau dwyfol yr hanfod ynddo.

Nid yw yn Fab chwaith o herwydd ei deb-golrwydd i'r Tad, fel y dywed rhai, ond mae yn tebygu i'r Tad, yn ddeitw Duw, ac yn wir lun ei berson, am ei fod yn *Fab priodol*. Er fod llawer o bethau ynddo yn ei *amlygu* yn Fab Duw, ond nid oes un achos *paham* y mae yn cael ei alw yn Fab Duw, sef ei genedliad tragywyddol.*

Drachefn, haera eraill ei fod yn cael ei alw yn Fab Duw o herwydd ei adgyfodiad oddi wrth y meirw; ond nis dichon hyny fod yn wir, o herwydd, 1. Gelwir ef yn aml wrth yr enw goruchel hwn cyn hyny; gan y Tad yn ei feddydd, a'i wedd-newidiad, ac adddefwyd ef felly gan ddyinion ac angelion, drwg a da.—2. Pe felly, buasai yn cenedlu ei hun, yr hyn sydd afresymol; canys cyfododd ei hun oddiwrth y meirw, fel y rhagfynegodd y gwnai. Ioan 2. 19. a 10. 18.—3. Os felly, ni byddai ei faboliaeth ond ffugrol a thraws-ymudol, ac nid yn wirioneddol; ond gelwir ef yn aml yn Fab Duw, ei Fab ei hun, ei briod Fab. Ioan 5. 18. Rhuf. 8. 3. 32.—4. Yn yr ystyr hwn nis dichon fod yn *unig-anedig* Fab; canys yr holl feirwon a gyfodir yn y dydd diweddaf, yr anghyfiawntion yn gystal a'r cyfiawntion; ond er cyfodi yr anghyfiawntion o feirw, ni elwir hwynt byth o herwydd hyny yn feibion i Dduw. Nid oedd adgyfodiad Crist ond yn profi ac yn amlygu ei fod yn Fab Duw, ac nid yn ei wnaethur felly.

Eraill a haerant y gelwir ef yn Fab Duw o herwydd ei swydd; am iddo gael ei neillduo i'r swydd gyfryngol, a'i anfon i'r byd. Ioan 10. 36. Gwir yw fod ei sancteiddiad a'i anfoniad i'r byd yn profi mai Mab Duw oedd, gan nad oedd neb arall wedi prophwydo am dano, ac wedi addaw i gael ei anfon, ond yr hwn oedd yn Fab Duw; ond nis gellir profi mai o herwydd hyny y mae yn cael ei alw yn Fab Duw, canys yr oedd felly cyn ei anfon, fel y dangoswyd o'r blaen. Pe byddai felly, 1. Yna nid yw yn Fab Duw ond mewn ystyr anmhriondol, ac nid yn wirioneddol ac yn briodol, fel y gelwir ef yn aml.

2. Llefara y tad wrtho ac am dano fel ei Fab, cyn ei osodiad yn ei swyddau, ac fel sail o'i osodiad ynddynt. Yn ei osodiad yn ei swydd freninol, llefara y Tad wrtho dan yr enw hwn; wrth y Mab y mae yn dywedyd, 'Dy orseddfainc di, O Dduw, sydd yn oes oesoedd.' Heb. 1. 8. Ac am ei gysegriad i'r swydd offeiriadol, darllenawn, 'Canys y gyfraith sydd yn gwneuthur dynion & gwendid ynddynt yn arch-offeiriad; eithr gair y llw, yr hwn a fu

wedi y gyfraith (sef y cyngor a'r cyfammod tragywyddol a amlygwyd yn egluraeth wrth y gyfraith, Salm 110. 4.) sydd yn gwneuthur y Mab, yr hwn a berffeithiwyd yn dragywydd.' Heb. 7. 28. Hyny, nid a'i gwnaeth yn Fab, ond a wnaeth y Mab yn offeiriad; yr oedd gan hyny yn Fab cyn ei fod yn cael ei ystyried yn offeiriad. Nid blaenoriaeth o ran amser, ond o ran trefn, yr ydwyf yn ei feddwl; canys yr oedd pob un o'r ddau er tragywyddoldeb, ac nid oes blaenoriaeth amser yn nragwyddoldeb. Rhaid ei olygu yn berson yn hanfodi dan ryw enw, cyn y gellir ei olygu wedi ei osod mewn swydd, nid o ran amser, ond o ran trefn; fel hyn, rhaid golygu Duw yn hanfodi cyn ei fod yn gweithredu; megys yn ethol; nid o ran amser, canys y mae gweithredoedd tragywyddol Duw yn cyd-oesi âg ef ei hun, ond o ran blaenoriaeth trefn, fel y mae yn rhaid golygu rhai pethau yn blaenori eu gilydd gan ein meddyliau meidrol ni.

3. Gwahaniaethir ef fel Mab yn aml oddiwrth yr ystyriaeth o'i fod yn un swydd, fel y sylwyd o'r blaen; edrycher hefyd 1 Ioan 4. 14, 15. a 5. 5.

4. Gwas Duw yw Crist o ran ei swydd; ac y mae yn ymddangos yn neillduol felly yn nghyfiawntiad o rai pethau perthynol i'w swydd; megys yn ei ufudd-dod a'i ddyoddefaiut. Esa. 42. 2. a 49. 3. a 53. 11. Phil. 2. 7, 8. Ond y mae gwahaniaeth mawr rhwng gwas a mab; ac mae yr Arglwydd yn sylwi ar y gwahaniaeth (Ioan 8. 35.) a gwahaniaethir Crist fel Mab oddiwrth Moses fel gwas yn nhŷ Dduw. Heb. 3. 5, 6. Ond os yw Crist yn fab trwy swydd, neu fel Cyfryngwr, ni byddai ond gwas fel Moses, ond o uwch-radd, a swydd mwy goruchel; ni elwir neb byth yn fab am ei fod yn was; gan hyny, y mae hyn yn lleihau gogoniant Crist fel *unig-anedig* y Tad, ac yn ei fychanu i nodweddiad gwas.

5. Llefara am faboliaeth Crist weithiau fel yn ychwanegu ardderchawgrwydd neillduol i'w swydd fel Cyfryngwr: 'Gan fod i ni Arch-offeiriad mawr, medd yr apostol, 'yr hwn a aeth i'r nefoedd, Iesu MAB Duw, glynwn yn ein profes.' Heb. 4. 14. Ei fod yn Fab Duw yn y swydd, sydd yn rhoddi mawredd ac ardderchawgrwydd i'r swydd ac i'r gwaith a wnaeth, ac y mae yn ei wneuthur yn y swydd, ac i'n cysur ninau o herwydd hyny. Weithiau, sylwir arno fel rhyfeddod fawr ei fod ef, yr hwn oedd yn Fab Duw, wedi cyflawni rhai pethau perthynol i'w swydd fel Cyfryngwr, megys ufuddhau a dyoddef marwolaeth. 'Er ei fod yn Fab, a ddysgodd ufudd-dod trwy y pethau a ddyoddefodd,' Heb. 5. 8. Ni buasai un rhyfeddod iddo ef fel yn y swydd wneuthur hyny; ond y rhyfeddod yw, i un oedd yn Fab Duw, yn fuff Duw, ac yn ogyfuwch & Duw, gymeryd arno agwedd gwas, a bod yn ufudd hyd angen, ie, angen y groes.

6. Gosolir Maboliaeth Crist allan fel peth

* Y mae yr enw Mab yn cael ei roddi i Grist yn yr Ysgrythrau, yn unig oblegid ei fod wedi dyfod oddiwrth y Tad yn hanfodol er tragywyddoldeb; ac nid oblegid un achos arall. Er fod llawer o resymau wrth y rhai y gellir profi ei fod yn Fab, nid oes ond un achos paham y mae yn Fab. Coccoejan.

yn dangos, yn neillduol, mawredd cariad Duw i blant dynion, iddo roddi y fath un iddynt a throstynt. Ioan 3. 16. I Ioan 4. 9. Nid ymddengys ei gariad mor fawr, dyglaer, a gogoneddus, os golygir ef yn Fab Duw mewn un ystyr is na'i briod Fab, ac nid yn Fab o herwydd swydd na dim arall.

7. Nid oes dim cyfatebolrwydd mewn un ystyr yn yr enw Mab i osodiad mewn swydd. Yr enw hwn a arwydda dynsawd a pherthynas, heb un golygiad ynddo perthynol i swydd. Geill un fod yn fab heb fod mewn swydd; a geill un osod arall mewn swydd heb fod yn dad iddo, a'r gosodedig heb fod yn fab i'r gosodwr. Nid oes dim yn ansawdd y gair, yn ol ei ystyr gyffredin, yn cynwys un meddwl am swydd, ac nid oes dim cyfatebolrwydd rhwng y naill a'r llall. Mae y dychymyg Socinaidd, gwyr-gam, cyfeillionus hwn, yn hollol anghyt-un â iaith y Beibl am Grist, yn dyrys ac yn tywyllu meddyliau dynion am y drefn ddwyfol yn ngosodiad y Mab yn ei swydd, ac yn priodoli ystyriaeth i eiriau amherthynol a'u harferiad cyffredin yn y Beibl. Gwel Vitranga a Roel.

Pwysfawrogrwydd iawn feddyliau am Grist, a gwrthwynebiad y gelyn iddo yn benaf o bob gwirionedd, yn mhob oes, yw fy nifyniad am helaethu cymaint; *llawer ychwaneg* a ellid roddi, ond gadawaf ar hyn yn bresenol. Edr. CRIST, DUW, IESU, MABION, TRI, ADGENEDLAD, MABWYSIAD.

MABAN, (mab) bachgenyn. Heb. 5. 13.

MABWYSIAD, (mab-gwys) cymeryd un i fod yn fab nad oedd felly yn ol deddf natur; maboliaethu. *Gr. uobestia, gosod yn fab*, neu roddi hawl mab yn mhlith y plant i un, yr hwn nad oedd fab wrth naturiaeth. Gweithred yw mabwysiad trwy yr hon y mae un yn cymeryd estron i'w deulu fel rhan o hono; yn ei gyd-nabod yn fab, ac yn bwriadu iddo feddiannu ei etifeddiaeth; gwreuthur un yn fab ac yn etifedd nad oedd felly trwy enedigaeth. Trwy fabwysiad yr oedd Moses yn fab merch Pharaoh. Exod. 2. 10. Ac y cymerodd Mordecai Esther yn ferch iddo. Esth. 2. 7—14. Yr oedd hyn yn arferiad yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid.*

Yn mhlith yr Atheniaid a'r Lacedemoniaid yr oedd enw y mabwysiedig i gael ei roddi yn llwyth y mabwysiadwr, ac yr oedd yn mwynhau holl ragorfreintiau, ac yn rhwym i gyflawni holl ddyledswyddau plentyn naturiol, ac yr oedd pob perthynas a'i deulu ei hun yn darfod, ac yr oedd yn colli pob hawl i etifeddiaeth oddiwrth ei deulu ei hun. Os byddai y mabwysiedig farw yn ddiblant, yr oedd yr etifeddiaeth yn aros yn nheulu y mabwysiadwr.—Yn mhlith y Rhufeiniaid yr oedd ffurf (*formula*) neillduol yn cael ei harferyd ar yr achos,

ac yr oedd y tad naturiol i ymddangos o faen y Partron, neu ger bron cymanfa gyhoeddus o'r bebl, ac i dystio ei fod yn ymwrthod â phob hawl ac awdurdod yn ei fab, a'i fod yn cydsynio iddo gael ei drosglwyddo i deulu y mabwysiadwr. Yr oedd y mabwysiedig yn newid ei holl enwau, ac yn cymeryd enw a chyfenw y mabwysiadwr. Byddai y Rhufeiniaid yn mabwysiadu hefyd trwy lythyr cymyn; sef yn gosod un yn etifedd trwy lythyr cymyn, ar yr amod iddo gymeryd enw, &c., y marw. Yn mysg y Tyrciaid, mae y mabwysiedig yn cael ei dynu trwy gryu y mabwysiadwr. Oddiwrth yr arferiad hwn, gelwir *mabwysiadu*, yn mhlith y bobl hyn, *tynu trwy fy nghrys*. Gan nad oes dim cyfarwyddiadau yn nghylch hyn yn nghyfraith Moses, tebygol nad oedd yn arferedig yn mhlith yr Iuddowon.

'Eiddo y rhai yw y mabwysiad.' Rhuf. 9.

4. Cymerodd yr Arglwydd holl ganedl Israel i fod fel plant a theulâ iddo, i fod yn bobl briodol, ac yn eglwys weledig iddo yn y byd.

'Fy mab i (medd yr Arglwydd) sef fy nghyntafanedig yw Israel.' Exod. 4. 22. Fel ei blant bu yn eu plith, bendithiodd hwynt â breintiau mawrion, amddiffinodd ac ymgelodd hwynt mewn modd arbenig dros 1500 o flynyddoedd. Yn mhob man arall yn y Testament Newydd, arferir y gair mewn ystyr ysbrydol, am ragorffraint uchel yn perthyn i wir gredinwyr yn Nghrist. Rhagluniaethodd Duw hwynt cyn seilid y byd i fabwysiad, trwy Grist Iesu iddo ei hun, 'yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ef, er mawl gogoniant ei ras ef.' Eph. 1. 5.—Prynwyd hwy oedd dan y ddeddf, gan Iesu, fel y derbynient y mabwysiad. Gal. 4. 5. Ac y maent yn derbyn 'Ysbryd mabwysiad, trwy yr hwn y maent yn llefain, Abba, Dad.' Rhuf. 8. 15. Ac maent yn y byd hwn, 'yn ochensidlo ynddynt eu hunain, gan ddysgwyl y mabwysiad, sef prunedigaeth (neu waredigaeth) eu cyrph yn yr adgyfodiad.' Rhuf. 8. 23.

Nid at y dull o fabwysiadu yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid mae y gairiau yn cyfeirio; ond at y dull y mae Duw yn yr Hen Destament, yn llefaru am ei bobl; fel mae yn eglur wrth gymh. Rhuf. 9. 4. & Exod. 4. 22, 23. Deut. 14. 1. Jer. 31. 9. Hos. 11. 1. 2 Cor. 6. 18.—Mabwysiad sydd ragorffraint efo-gylaid arbenig, a ffurf oddiwrth Dduw, trwy yr hon y mae gwir gredinwyr yn Nghrist yn cael yr addurniant oruchel o'u cyfrif yn mhlith moibion Duw, ac yn cyfranogi o'r holl anrhydedd a'r breintiau perthynol i'r fath ddrychafiad urddasol. Crist yn unig, sydd yn briod Fab Duw; yn cyfranogi o'r un hanfod, a'r un rhinweddau a'r Tad, yn gydradd.—Yr oedd Adda, ac mae yr angelion yn feibion Duw trwy greadigaeth; ond mae y credinwyr yn Nghrist yn blant trwy fabwysiad.

Y mae y mabwysiad yn rhagorffraint mwy goruchel nag oedd yn perthyn i'r cyfammod

* Archbishop Potter's Greek Antiquities, book iv. cap. 16. Kennett's Rom. Antig. part ii. book 3. cap. 12.

gweithredoedd, nac i un creadur trwy ei greddigweth : 1. Rhagorfraint yw sydd yn tarddu o ras a phen-anglywyddiaeth Duw; yn ol boddlonrwydd ei ewyllys y rhagluniaethodd i fabwysiad. Yr oedd ewyllys y Personau Dwyfol yn foddlon, ac yn ymhyfrydu yn y rhagluniad i hyny. Yn ol (*xara*) boddlonrwydd (*ευδοxia*) ei ewyllys y rhagluniodd.—2. Trwy Iesu Grist y mae y fraint orchel yn dyfod i'r neb a'i meddianno. Trwy ei-gnawdoliaeth—trwy y pryndegaeth a wnaeth yn y cnawd (Gal. 4. 4.—trwy eu hundeb ag ef, a'u cyfranogiad o'i Ysbryd. 'Cynifer ag a'i derbyniasant ef, efe a roddes iddynt allu (*εξουσια, αυτουρδοδ, y fraint*) i fod yn feibion i Dduw, sef i'r sawl a gredant yn ei enw ef.' Ioan 1. 12. Y mae efe yn Fab natŷriol a phriodol, ac y maent hwythau, ynddo a thrwyddo, yn feibion mabwysiadol. Y mae ei Dad ef, mewn ystyr ia, yn Dad iddynt hwy; ac y maent yn gyd-etiffeddion â Christ, ac yn etiffeddion i Dduw trwy hyny. Ioan 20. 17. Rhuf. 8. 17. Mae undeb natur rhyngddynt a Christ; o herwydd hyny, pan gredant ynddo, y maent yn frodyr iddo; ac o herwydd hyn, y maent yn cael eu cyfrif yn mhlith meibion Duw. Oni b'ai fod y Maboliaeth yn perthyn i Grist fel Person Dwyfol, a'i fod hefyd yn gyfranog o'r un pethau, (sef o gig a gwaed) a'r plant, ni ddaethai y mabwysiad byth iddynt hwy. Y mae y gadwyn fawr yn ogoneddus, a'i modrwyau yn grysylltiedig yn hardd â'u gilydd, a thrwyddi hi y mae y credadyn gwael yn cael ei ddyrchafu i'r anrhydedd mwyaf urddasol y dichon un creadur byth gyrhaedd iddo.—3. Y dyben yw, 'Er mawl gogoniant ei ras.' Y mae gras Duw yn ogoneddus anfeidrol; y mae y rhagluniad hwn i fabwysiad yn rhoddi y fath amlygiad o ogoniant gras Duw, fel y molir Duw am dano byth. Y mae pob amlygiad o Dduw a'i ras yn ychwanegu at ddedwyddwch ei bobl. Y mae pob peth yn nhrefn iechydwrriaeth wedi ei arfaethu yn y modd mwyaf addas i amlygu rhinweddau Duw, fel trwy hyny y caffem adnabyddiaeth eang o hono, ac yn yr adnabyddiaeth eang hon y carem, ac y molem ef byth, gyda'r hyfrydwch mwyaf.

Y mae y fath bentwr o anchwiliadwy olud o fendithion a rhagorfreintiau yn dyfod i bechadur trwy gredu yn Nghrist, fel yr oedd yn angenrheidiol arferyd anrwyiaeth geiriau i'w gosod allan. Felly yn yr achos hwn; y mae y plant yn cael eu geni o Dduw, eu huno â Christ trwy fydd, hefyd eu mabwysiadu. Y drefn yw, y maent yn cael eu galw, eu cyflawnhau, a'u mabwysiadu: nid eu mabwysiadu a'u galw, a'u mabwysiadu a'u cyflawnhau; ond eu galw, eu cyflawnhau a'u mabwysiadu. Y mae pob un o'r breintiau hyn yn y rhagluniad trwyddol, a phob peth arall; ond dyma eu cy-sylltad a'u trefn yn dyfod i ni. Felly y mae y mabwysiad yn neillduol yn golygu, meddiant o'r holl freintiau goruchel y rhagluniwyd

hwynt iddynt; dyfodfa i'r tŷ—bod yn nifer ac yn mhlith y plant—mwynhau cyflawn ryddid fel y cyfryw—hyder tuag at Dduw fel Tad, yn mhob amgylchiad—meddiant o'r etiffeddiaeth—ac addasid mewn corph ac ysbryd i'w mwynhau, ac i'r fath ddyrchafiad diamgyffredadwy. Yn y golygiad hwn, y mae y mabwysiad yn cael ei osod allan fel rhagorfraint perthynol, yn fwyaf neillduol i oruchwyliaeth yr eglwys dan yr ofengyl. Yr oedd adgeddu a mabwysiadu dan yr hen oruchwyliaeth, ond yr oedd yr etiffedd megys yn fachgen, dan ymgeleddwyr a llywodraethwyr, a dim rhagor rhyngddo a gwas. Ysbryd caethiwed, sef ysbryd caethwas, oedd yn fwyaf cyffredin yn yr etiffedd dan yr oruchwyliaeth hono. Ond wedi prynu yr eglwys odditan y ddeddf, gan ei phriod a'i mechuiydd, derbyniodd yr etiffedd y mabwysiad; sef rhyddid, nestad at Dduw yn hyderus, ysbryd, nid caethwas, ond y mabwysiad, yn llefain, Abba, Dad. Tybygaf fod y mabwysiad, ac ysbryd y mabwysiad, yn yr ystyr hwn, yn golygu tri pheth:—1. Rhyddid a hyder tuag at Dduw fel Tad yn mhob amgylchiad—yn pwyso yn hyderus arno—ymhyfrydu ynddo, ac ufuddhau iddo.—2. Gobaith gorfoleddus yn yr etiffeddiaeth.—3. Hefyd, sicr obaith am gwbl addaerwydd i fwynhau yr etiffeddiaeth mewn corph ac enaid; yr hyn a elwir pryndegaeth, neu waredigaeth y corph, ac a fwynheir yn gyflawn yn yr adgyfodiad.

Ysbryd y mabwysiad, yw ysbryd addas i gyflwr y mabwysiedig yn y tŷ y mabwysiadwyd ef iddo, mewn cyferbyniad yn neillduol i gyflwr ac ysbryd caethwas. Y mae yr Ysbryd Glan, fel Ysbryd mabwysiad, yn gweithredu hyny yn y mabwysiedig, ag sydd yn addas iddynt i feddl ac i weithredu yn eu cyflwr goruchel; heb hyn ni allent fwynhau gorfol-edd eu sefyllfa newydd, nac ymddwyn yn addas iddi. Y maent mewn gradd, trwy yr ysbryd hwn, yn amgyffred mawredd gogoneddus eu brain, o ba le y tarddodd; a'r rhwymedigaethau sydd arnynt i ymddwyn yn gyfatebol iddi. Y mae yr ysbryd hwn yn unigol i'r rhai mabwysiedig, fel y fraint ei hun, ac yn tra-rhagori ar ysbryd y plant creadigol, fel y mae gogoniant gras Duw wedi ymddangos yn fwy helaeth tuag atynt hwy na'r lleill. Mae ynddo gydnabyddiaeth o anheilyngdod i'r gradd mwyaf—mawrhau gras Duw trwy Grist a roddodd iddynt yn rhad y fath fraint orchel—rhyddid a hyder tu ag at Dduw—a llawenydd anhraethadwy yn yr olwg ar eu sefyllfa newydd yn nheulu Duw.

MACAS, enw lle. 1 Bren. 4. 9.

MACEDAH, dinas yn Judah. Jos. 10. 10. a 12. 16. a 15. 41.

MACEDONIA, y mae tarddiad yr enw yn ansicr; bernir fod gwlad Macedonia yn gwynysiedig yn y gair Cittim yn yr Hen Destament. Cittim oedd fab Jafan (Gen. 10. 4.)

hiliogaeth yr hwn, tebygol, a boblogodd y wlad hon. Gelwid hi gynt Mathia, oddiwrth un o'i breninoedd. Y mae yn wlad eang, ffrwythlon, yn sefyll o du y gogledd-ddwyrain i wlad Groeg. Mae y mynyddoedd Scodrus a Hæmus o du 'y gogledd iddi; Môr Agea, a rhan o Thrace, o du y dwyrain—Thessalia, o du y deheu—Epirus, ac Albania, o du y gorllewin a deheu-orllewin. Yr oedd yn unben-aeth freninol dros 400 o flynyddoedd, pan ddarfa y brenin Phylip ychwanegu ati Thessalia, Epirus, ac Albania. Alexander ei fab, a elwir Alexander Fawr, a ddarostyngodd holl wlad Groeg, Ymerodraeth Persia, a rhan o India. Gwedi ei farwolaeth, rhanwyd ei Ymerodraeth yn ddarnau. Gwedi parhau yn deyrnas annibynol dros 646 o flynyddoedd, goreagynwyd hi gan y Rhufeiniaid, A. M. 3856. Pan ranwyd yr Ymerodraeth Rufeinaidd, syrthiodd Macedonia i ran Ymerawdwr y dwyrain. Gwedi bod yn meddiant y Rhufeiniaid dros 1600 o flynyddoedd, darostyngwyd hi gan y Tyrciaid, yn meddiant pa rai y mae yn bresenol. Ei phrif ddinasoedd gynt oeddynt Thessalonica, Amphipolis, Philippi, Berea, Pella, &c. Ei phrif ddinas yn bresenol a elwir Salonicki. Cyfarwyddwyd Paul, trwy weledigaeth, i bregethu yr efangyl yn y wlad hon; yr hyn a wnaeth yn ddioced, a chyda llawer o lwyddiant, canys llawer a gredasant, ac a ddychwelasant at yr Arglwydd. Y mae Paul yn canmol paroddrwydd eglwysi Macedonia i gyfranau i angenion y tlodion yn Jerusalem. Act. 16. 9—40. a 17. 1—14. 2 Cor. 8. 1—5. a 11. 8, 9. Er holl orthrymder y Tyrciaid, y mae gweddill Cristionogrwydd mewn rhyw ddull, yn parhau yn mhllith y trigolion tŷuain.

MACELOTH, gwerysllfa yr Israellaid. Num. 33. 25.

MACHBENA, מַכְבְּנָה [*malurio yr adeiladaeth*] mab Sefa, a thad Gibeā. 1 Cron. 2. 49.

MACHIR, מַכִּיר [*gwybedydd*] 1. Mab Manasseh, ac ŵyr Joseph, penaeth teulu y Machiriad. Num. 5. 14. 1 Cron. 2. 21. a 7. 16. Barn. 5. 14.—2. Mab Ammiel, o Lo-debar. 2 Sam. 9. 5.

MACHLUD-IAD-O, (mach-lud) achludd, ymchludd, mynediad haul yn ei addef, mynediad haul dan ei gaeran; gorllewin.—'O godiad haul hyd ei fachludiad,' yw yr holl ddaear gyfaneddol. Salm 50. 1. a 113. 3.

'Yr haul a edwyn ei fachludiad.' Salm 104. 19. Y mae yr haul yn myned wrth orchymyn ei Greawdwr yn ddiwyrni, ac yn rhedeg ei yrfa fel y mae yn ei amser nodedig yn codi ac yn machludo. Y mae ei holl ysgogiadau, dyddiol a blynyddol, yn rheolaidd, heb ballu yn y mesur lleiaf, o ran amser, yn ei fynediad. Edr. HAUL.

'Wele fi yn gwaredu fy mhobl o dir y dwyrain, ac o dir machludiad haul.' Zech. 8. 7.

Y mae y geiriau yn golygu adferiad cyffredinol y genedl Iuddewig o'i holl wasgariadau. Y mae tir machludiad haul, yn golygu yn neillduol eu wasgariad presenol yn y gwledydd gorllewinol. Yn eu cyflawn ystyr, rhaid fod y geiriau yn cyfeirio naill ai at yr eglwys Cristionogol, neu arferiad dawodadwy yr Iuddewon. Mal. 1. 11. Rhuf. 11, 25, 26, 27.

'Haul yn machludo haner dydd,' a arwydda, yn allegawl, cyfnewidiad c'r amgylchiadau mwyaf eamwyth, llwyddiannus, a gorfoleddus, i gyflwr gwrthwyneb 'o orthrymder a galar. Amos 8. 9.

'Ni fachluda dy haul mwyach,' a arwydda hir lwyddiant, a llawenydd tragwyddol yr eglwys. Esa. 60. 20.

MACHPELAH, מַכְפֵּלָה [*dyblyg*] y mae rhai yn barnu mai enw gwastadedd yn mhaun yr oedd maes Ephron a'r ogof, oedd Machpelah. Gen. 23. 9—17. Eraill a farnant oddiwrth ystyr y gair *dyblyg*, neu ddau-ddwl, bod yn yr ogof ddwy ystafell, un tu fewn i'r llall, wedi eu naddu yn y graig, i roddi eraill o'r teulu. Yr oedd yn agos i Hebron, lle y claddwyd Sarah, Abraham, ac amryw o'i deulu. Gen. xxiii. a 25. 9. a 49. 30, 31. a 50. 13.

MACHTES, מַכְתֵּשׁ [*ceuoil, neu mortar*] y ddinas isaf, medd Newcombe; dyffryn yn Jerusalem, yn gwahanu y ddinas uchaf a'r isaf, sef Acra a Seion, oddiwrth eu gilydd, yr hwn oedd yn ystryd, tebygol, a'r marchnatwyr yn trigo ynddi. Cafodd y marchnadyddion, preswylwyr Machtes, achos udo pan oresgynodd y Caldeaid Jerusalem. Zeph. 11. 1.

MADAI, מַדַּי [*mesur*] trydydd mab Japheth. Gen. 10. 2. Cyfrifwyd yn gyffredin y Mediaid yn hiliogaeth Madai. Gwel Ainsworth, Brown, Scott, Bedford's *Chronology*, &c. Ond y mae Mede, Calmet, a Wells, yn gryf yn erbyn y farn hon; oblegid nad oedd gwlad Media, meddant, yn gynwysedig yn ynysoedd y cenedloedd, y rhai a ranwyd i feibion Japheth; ac o herwydd bod sefyllfa Madai yn Media, yn rhy bell oddiwrth ei frodwr, ond nid pellach na Scythia, Tartary, &c. Nid oes dim ond cyffelybrwydd yr enwau yn rhoddi achlysur i'r dychymyg hwn. Baria Mr. Mede mai Madai oedd tad y Macedoniaid; y wlad hon, a elwir Emathia, naill ai oddiwrth yr Heb. מַדַּי מַדַּי *ynys Madai*; neu o'r Gr. *Asia Madai, tir Madai*. Rhoddir hanes am bobl o'r enw Mædi yn agos i'r wlad hon; a brenin yn Macedonia a'i enw Madus. Daeth yr enw Macedonia, medd Mede, oddiwrth Madai a Cittim. Ond nid yw rhesymau Mr. Mede yn ddigonol i brofi nad hiliogaeth Madai a boblogodd wlad Media, yn ol yr hen dyb cyffredinol am hyn. Y mae y geiriau, ynysoedd y cenedloedd, i'w golygu mewn ystyr tra helaeth; a dichon eu bod yn cyfeirio at Jafan a'i feibion, ac nid yn cynwys Gomer a'i feibion. Gwel *Ancient Univ. Hist. vol. 1.*

MADMANNAH, מַדְמָנָה [*mesur y nifer*]

1. Mab Saaph. 1 Cron. 2. 49.—2. Dinas yn Judah, yr un a Beerseba, neu yn agos iddi. Jos. 15. 31.—3. Dinas yn Benjamin. Esa. 10. 31.—4. Dinas yn ngwlad Moab. Jer. 48. 2.

MADON, מְדוֹן [*dad*] dinas yn ngwlad Canaan, y mae ei sefyllfa yn anhysbys. Jos. 11. 1. a 12. 19. Edr. JOBAB.

MADRONDOD, (madron) syndod, synedig-igaeth, y bendro, pen-feddwod, syfrdanrwydd, y benddar.—'Diodaist ni a gwin madrondod,' Salm 60. 3. Y gair מְדוֹן a gyfieithir yma *madrondod*, a gyfieithir yn *erchyll*, yn Esa. 51. 17, 22.—*cwsg*, yn Zech. 12. 2.—cyffroad, crynfa, pen-feddwod, y cyfryw ag a effeithir gan ddiod gadarn ar ddyn. Yr ystyr yma yw, eu bod fel yn feddw gan orthrymderau erchyll.

MADWS, (mad) llawn amser, cyflawnder amser, llawn bryd; madws yw, mae yn amser, mae yn bryd.—'Cans madws yw trugarhau wrthi,' Salm 102. 13. Dr. M.

*Mae'n fadws wrthi drugarhau. E. Prys, (Salm 102. 13.)
Madws i' Argiwydd roddi barn. E. Prys (Salm 119. 126.)*

MADDEU-ANT-GAR, (madda) cyreifiaw, gollwng, rhyddhau; rhoddi i fynu, gadael, gwrthod; rhyddhad, gollyngdod, trugaredd, cyreifiant. Enaid-fadden, un ar roddi i fyny yr ysbyrd; trosedd marwol, trosedd bywyd.—'Yno y llefawdd yr Iesu drachefyn a llef vchel, ac a faddenawdd yr yspryt,' Mat. 27. 50. W. S. 'Ac yn y van y maddenosont ei rhwytae, ac y dylinesont ef.' Mat. 1. 18. W. S.

Mae y gair *maddeu* yn agos yn ei ystyr i'r gair *Heb.* מָלַח sydd yn arwyddo *gollwng*, *rhyddhau*, *llachau*; rhyddhau un oddiwrth gosg haeddianol am drosedd. Arferir dan air yn y Groeg am faddenant, *sef napeotic*, *myned heibio*, *peidio sylwi ar*. Barna Coccejus, Mintert, &c., fod y gair hwn yn fwy priodol i faddenant pechodau dan yr Hen Destament, cyn dyfodiad Crist i wneuthur iawn am bechod. Yr oedd yr ysgrifen-law mewn bod, 'yr hon oedd i'n herbyn ni,' yn wrthwyneb i ni, ac ar y ffordd; ond o herwydd ymrwymiad Crist yn Fechniydd, yr oedd Duw yn *myned heibio*, ac heb sylwi arni, i gopsi o herwydd y pechodau, y rhai oeddnt fel hyn mewn cofiadwriaeth. Hwn yw y gair a arferir yn Rhuf. 3. 25. Y gair arall *apeotic* a arwydda, meddant, y cyfryw faddenant ag sydd yn gweddu i'r Testament Newydd, gwedi i'r ysgrifen-law gael ei ddileu, a'r Mechniydd dalu yr iawn a addawodd. Maddeu heb goffa pechod byth, a'r weithred wedi cael ei ddymu yn hollol dros byth, ac wedi ei chymeryd oddiar y ffordd. Nid yw hyn yn arwyddo fod dim gwahaniaeth o ran cyflyrau y duwion dan y ddau Destament: ond yn dangos gwahanol ddull Duw yn goruchwyliaethu taug atynt yn ei drefn fawr ei hun.

22B

Cym. Rhuf. 3. 23: & Heb. 10. 18. lle yr arferir y ddau air.*

Arwydda maddeuant fod trosedd: arwydda trosedd fod cyfraith wedi ei throseddu: y mae cyfraith yn arwyddo fod deddfwr, neu roddwr cyfraith. 'Un gosodwr cyfraith sydd, yr hwn a ddichon gadw a cholli.' Iago 4. 12. Nid oes neb ond hwn, gan hyny, a ddichon fadden. Y mae yn gyfiawn i Dduw gael ufudd-dod oddiwrth ei greaduriaid, i bob peth y mae yn ei orchymyn: y mae hawl gyfiawn gan Dduw i holl wasanaeth dyn: ac wedi iddo gyd-furfio a'r gyfraith yn gyfiawn, nid ydyw ddim gwell na gwas anfuiddiol; yr oedd yr holl wasanaeth yn ddyledus oddiwrtho. Ond os palla yn yr ufudd-dod cyflawn, perffaith, y mae y gyfraith yn ei ofyn, y mae yn myned yn ddyledwr; ac am na ddichon iddo byth wneuthur iawn am ei drosedd, y mae yn ddarostyngedig i gospedigaeth gyfiawn am ei fai. Ni ddichon un troseddwr byth ddadwneyd yr hyn a wnaeth; ac nis ddichon un creadur wneuthur iawn am ei drosedd, oblegid fod gan Dduw hawl gyfiawn i'w wasanaeth bob mynydd; ac nid yw talu dyled presenol ddim yn iawn am drosedd yn ol. Nid oes, gan hyny, ddim ymwared i droseddwr, ond trwy faddenant; rhaid iddo gael maddeuant, neu ddyodd-ef y gosg ddyledus yn gyfiawn am ei drosedd.

Y mae Duw yn dadguddio ei hun yn ei air fel Duw yn maddeu, neu Duw y maddeuant. Un o'i enwau yw MADDEUGARWCH: 'Ti, O Arglywydd, ydwytt dda a maddeugar,' Salm 86. 5.

1. Y mae Duw yn ymogoneddu ynddo ei hun fel Duw yn maddeu. Esa. 43. 25. Pan y mae yn myned yn nghylch y gwaith hwn o fadden, y mae yn dangos ei hun gyd ag anfeidrol fawrhydi a gogoniant; ac yn cyhoeddi ei ENW MAWR, fel yr ΙΕΡΟΦΑΝ, sydd yn maddeu anwiredd, a phechod, a chamwedd, ac yn cadw trugaredd i floedd. Esa. 34. 6, 7.

2. Y mae yr eglwys yn ymogoneddu ac yn ymorfoleddu ynddo, ac yn edrych arno gyda syndod fel Duw yn maddeu; gan ddywedyd, 'Pa Dduw fel tydi yn maddeu anwiredd,' &c. Mic. 7. 18. Yr ystyriaeth o hyn a gyfododd Dafydd i fyny o'r dyfnder; 'Ond y mae gyda thi faddenant.' Y mae gwedi pallu yn mhob man arall; nid oes dim i'm cyfodi o'r dyfnder ynof fy hunan; ond y mae gyda thi faddenant—hyny a'm cyfoda. Salm 130. 4.

3. Yr oedd meddyliu eang gan Grist am drugaredd faddenol Duw, pan y gwaeddodd ar y groes, 'O Dad maddeu iddynt.' Yr oedd yn golygu ei Dad fel un a allai fadden yn hel-aeth, ac yn rhyfedd iawn—ie, maddeu i'r rhai oedd yn hoelio ei Fab ar groesbren! Luc 23. 34.

* Gwel Coccejus in Rom. 8. 25. Witalus in Symbol. Mintert dan y gair *ναπεotic*. Vitrings Obs. Sacr. lib. iv. cap. 2. sec. 2.

4. Y mae ya efengyl yn ddadguddiad ac yn gyhoeddiad o faddeuant yn enw Iesu Grist. Hyn yw yr efengyl, sef 'Pregethu edifeirwch a maddeuant pechodau yn ei enw ef yn mhlith yr holl genedloedd.' Luc 24. 47. Y mae awdurdod gan Fab y dyn ar y ddaear i faddeu pechodau. Y mae yn ei swydd yn maddeu—mae wedi ei awdurdodi a'i swyddo i hyn. Gan fod awdurdod ganddo i faddeu, (1.) Y mae awdurdod yn ei waith yn maddeu. Y mae yn weithred oruchel, yn ol trefn Duwdod, ac a saif byth. Y mae yn maddeu yn ei swydd, ac yn holl fawredd ei berson, ac awdurdod ei swydd; y mae yn gweinyddu y maddeuant yn ol trefn ei osodiad yn ei swydd, mewn modd addas i fawredd gogoniant Duw a'i lywodraeth. Nid yw'n bosibl iddo ef, yr hwn a wnaeth iawn am bechod, faddeu pechod, heb ddangos Duw a'i gyfraith yn dra gogoneddus; pechod yn dra phechadurus; a'r pechadur yn dra anheiwng a ffaidd.—(2.) Os oes ganddo awdurdod i faddeu pechodau ar y ddaear, sef yr holl ddaear, yn ei holl gyrau, yna mae rhyddid cyflawn i bechaduriaid fyned ato. Gan fod maddeu yn perthyn i'w swydd, y mae hawl gan yr eueg i fyned ato yn y swydd hono; erddynt hwy, a hwy yn unig, y gosodwyd ef yh y swydd; am hyn hwy, a hwy yn unig, sydd a hawl i fyned ato. Cyhoeddi y newydd rhyfedd hwn i'r holl genedloedd yw pregethu yr efengyl o newyddion da o lawenydd mawr, i bob pechadur teimladwy.

5. Y mae maddeuant yn cael ei ddadguddio a'i gyhoeddi yn yr efengyl fel yn cyfateb i holl eangder pechaduruswydd dyn. Y mae pechodau yn lluosog iawn; pechodau gwreiddiol a phechodau gweithredol; pechodau y galon, y meddwl, y geiriau, a'r gweithredoedd—pechodau o omeddiad, esgeulusiad, a gweithrediad; pechodau yn erbyn pob gorchymyn o ran ein dyledswydd tuag at Dduw a'n cymydog, a thu ag atom ein hunain. Yn y golygiadau hyn, 'Pwy a ddeall ei gamweddu?' Salm 19. 20. a 40. 12. Ond mor eang a hyn yw y maddeuant mae Duw yn ei gyhoeddi yn yr efengyl. Col. 1. 14. a 2. 13. Act. 10. 43. a 18. 38. a 26. 18. Luc 7. 47. Salm 103. 3. Hos. 14. 2. Y mae y drugareddfa mor eang a'r arch, lle yr oedd y gyfraith yn nghanw, ac yn ei gorchuddio yn gyflawn. Exod. 25. 10, 17.

6. Yn a thrwy Grist y mae Duw yn maddeu. Eph. 1. 7. a 4. 32. 'Trwy ei waed ef, sef ei aberth a'r iawn a wnaeth, y mae i ni faddeuant pechodau. Y mae yr amrywiol ymadroddion cyffelybiaethol a arferir yn yr ysgrythyrae am faddeuant, yn arwyddo hyn; megys *tynu ymaith*, Job 7. 21. Ioan 1. 29.—*cuddio*, Salm 32. 1, 2.—*dileu*, Esa, 43. 25. a 44. 22.—*taflu i ddyfnderoedd y mor*, Mic. 7. 19.—*peidio cyfrif*, Salm 32. 2. Rhuf. 4. 6, 7, 8. Geiriau sydd yn cyfeirio at yr iawn.

Fel hyn mae Duw yn *gyflawn* yn maddeu. 1 Ioan 1. 9. 'Yn dangos ei gyflawnder trwy

faddeuant y pechodau a wnaethid o'r blaen, trwy ddyoddefgarwch Duw. Fel y byddai efe yn gyflawn ac yn cyflawnhau y neb sydd o ffydd Iesu.' Rhuf. 3. 25, 26. Nid oedd cyflawnder wedi ei ddangos yn nghanw wedigaeth pechaduriaid yn ei holl eangder a'i gyflawnder, cyn i Grist wneuthur iawn ar y groes. Yr oedd ei drugaredd, ei ddaioni a'i ddyoddefgarwch, wedi eu dangos yn fawr tuag at yr hen dduwiolion; ond yr oedd ei gyflawnder wedi ei ddangos, gan mwyaf, yn ei farnedigaethau; megys y nod ar Cain, y dylif, llosgiad Sodom, &c., ond yr oedd yn angenrheidiol dangos ei gyflawnder yn iachawdwriaeth ei bobl hefyd. Sylwn,

1. Fod Duw yn hanfodol gyflawn. Cyflawnder a arwddda uniondeb a chywirdeb hanfodol ei natur, yn ei dueddu i ymddwyn yn mhob peth tu ag ato ei hun, a'i greadurfaid hefyd, yn uniawn, yn gywir, ac yn addas, megys y mae yr amgylchiadau yn gofyn. Yr uniondeb hwn yn benaf yw perffeithrwydd y Duwdod, harddwch pob priodoledd, a'i holl weithredoedd.—2. Y mae yn addas i'r Duw mawr *ddangos* y cyflawnder hwn, sef ei fod yn gyflawn o hanfod, ac yn mhob peth. Heb ddangos hyn nid ydyw yn dangos ei hun yn addas, fel y mae ynddo ei hun: canys y mae uniondeb a chywirdeb ynddo. Y mae hyn, (1.) Er anrhydedd iddo ei hun, i ddangos ei hun fel y mae yn gyflawn, ac yn uniawn, heb ddim gwyrni na phall.—(2.) Y mae er lleihad i'w greaduriaid, canys hyn yw ybywyd tragrwyddol, *gwir* adnabod Duw, a'r hwn a anfonodd efe Iesu Grist. Nis dichon fod un gweithrediad cywir o eiddo y meddwl tuag at Dduw mewn ffydd, cariad, ac edifeirwch, heb *gywirdeb* yn ein gwybodaeth o hono. Nid oes neb a edifarha am bechod heb wybodaeth o gyflawnder Duw ynddo ei hun, ac yn ei ofynion, ac yn ei ffigythion: heb weled fod Duw yn gyflawn, ni welwn byth ein bod ni yn anghyflawn; ac ni chanfyddwn anghyflawnder pechod, ond yn ol y gradd yr adnabyddom gyflawnder Duw. Os oedd yn gweddu i Dduw *ddangos* ei gyflawnder, yn *ol* y dangosiad hwnw, y mae yn gweddu i ninau lasurio am wybodaeth o hono.—3. Yn ngosodiad Crist yn iawn y mae y dangosiad mwyaf cyflawn a dysglær o gyflawnder Duw a roddir byth: (1.) Y mae gwaith Duw yn gofyn iawn yn dangos ei gyflawnder. Y mae pob cymundeb rhwng Duw a phechadur yn gwbl trwy iawn.—(2.) Y mae gosodiad y *fath* berson a Christ yn iawn, yn dangos ei gyflawnder i'r gradd mwyaf. Pe buasai dim llai na *pherffuith* iawn yn ateb dybenion ac anrhydedd Duw, ni buasai Crist byth yn cael ei osod yn iawn.—(3.) Y mae y driniaeth a gafodd yn dangos cyflawnder Duw yn ofnadwy ac yn ogoneddus. *Arbedwyd* dim o hono mewn un ystyr; ond rhoddwyd pechodau arno, a rhoddwyd cospedigaeth yn gyfatebol. Rhuf. 8. 32. Zech. 13. 7. Esa. 53. 5, 6.—

(4.) Y mae gwaith Daw yn peidio achub neb ond a gredo yn, ac a gymeradwyo yr iawn hwn, yn dangos ei gyfiawner. Nid ydyw Daw yn cyfiawnhau neb ond sydd o ffydd Iesu; ac yn ganlynol nid ydyw yn *achub* neb. Fel hyn y mae Duw wedi dangos ei gyfiawnder trwy faddeuant pechodau. Edr. IAWN, ABERTH, CYFIAWNHAU.

7. Pan y mae Duw yn maddeu, y mae yn maddeu am byth. Bendith ddialw yn ol; ond fel holl fendithion tragwyddol, y mae yn parhau byth. 'Eu pechodau hwynt a'u hanwiredau ni chofiaf ddim o honynt mwyach.' medd Duw. Heb. 8. 12.

8. Pan y mae Duw yn maddeu, y mae yn cyfrannu pob bendith ysbrydol hefyd. Y mae rhyddid yn cael ei weini trwy Grist i gyfiawn fwynhad o'r holl fendithion trysoredig ynddo. Y mae yn derbyn yn ddaionus—yn caru yn rhad—yn ymgeleddu ac yn iachau yr holl lesgedd—yn cynnal, ac yn diffyn, ac yn dyddanu. Salm 103. 3. Eos. 14. 1—4. Pan bechodd Israel yn Horeb, y peth cyntaf y mae Moses yn ei ofyn yw maddeuant; a hynny gyda rhyw areithyddiaeth neillduol; 'Ac yn awr, os madd-eu en pechod.' Exod. 32. 32. Beth wedi hynny? y mae Moses yn ddystaw: mae gosteg Sanctaidd, eto llawn o feddwl—ie, rhy lawn i'w adrodd. Y cyffelyb eiriau a gawn yn Luc 13. 9. 'Os dwg efe ffwrth,' *da*; ni attali un fendith wedi maddeu; awn yn mlaen, byddwn byw, a byddi di gyda ni, &c. Prif fendith yw maddenant, y gyntaf y mae Duw yn ei roddi; ond y mae yr holl fendithion eraill yn nglyn wrthi, ac yn ei chanlyn. Ezec. 35. 25. Jer. 31. 18, 19.

Fel y mae ffydd, edifeirwch, ysbryd a chalon newydd, ysbryd diddichell, darostwng yr anwireddau, &c. yn nglyn wrth faddeuant, (Act. 10. 43. Luc 7. 47. Jer. 31. 18, 19. Mic. 7. 18, 19.) felly hefyd mae yn adn. 9. ysbryd madd-eugar. Mat. 6. 12—15. Luc 11. 4. Y mae yr Arglwydd Iesu yn cadarnhau fod y diffyg o ysbryd madd-eugar yn brawf fod pechodau y dyn hwnw heb eu maddeu. Mat. 18. 35. Nid yr achos haeddiannol o faddeu i ni yw, ond ffwrth madd-euant, a dangosiad o'r personau y maddeuwyd iddynt. Y mae maddenant yn brif fendith sydd yn teyrnasu yn nhŷ Dduw yn y byd hwn; mae y plant ynddo yn llawn gwendidau, mae y Tad yn hoffi maddeu, ac mae yr holl blant yn feddiannol o ysbryd maddeu i'w gilydd.

1. Y mae Duw yn gorchymyn hyn. Eph. 4. 32. Col. 3. 13.—2. Oni faddeuwn ni, ni fadden yntau. 'Os chwi ni faddeuwch, eich Tad yr hwn sydd yn y nefoedd ni faddeu chwaith eich camweddau chwithau.' Marc 11. 26.—3. Ni ellir cyflawni un ddyledswydd ysbrydol, ac nid dichon fod dyn yn ei le mewn dim o ran agwedd ei feddwl heb yr ysbryd hwn. 'Pan safoch i weddio, maddeuwch, o bydd genych ddim yn erbyn neb.' Marc 11.

25. Yr hyn a ddywedir yma am weddi sydd briodol hefyd am bob dyledswydd arall. Rhaid gweddio am yspryd i feddeu yn gyntaf.—4. Heb yr ysbryd hwn byddwn yn gwbl annhebyg i Grist, ac yn dangos yn amlwg ein bod heb ei ysbryd ef. 1 Pedr 1. 22. Edr. JOSEPH. STEPHAN.—5. Hon yw y ffordd Gristiongol o orchfygu gelynyon. Rhuf. 11. 20, 21.

Rhaid i ni faddeu fel y mae Duw yn madd-eu, o'r galon ac yn wirioneddol, Mat. 18. 35.—yn gyfiawn, Jer. 50. 20. Salm 103. 3.—yn aml, Mat. 18. 22. Nid oes dim yn fwy croes i'r ysbryd uchel, dialgar, sydd yn om ni fel pechaduriaid, na chyfaddef ein pechodau yn ostyngedig ger bron Duw, a maddeu i eraill eu camweddau; ond prif ragoriaeth gwir Gristion fel y cyfryw ydynt.

'Ni chaiff faddeuant yn dragywydd.' Edr. YSBRYD GLAN, CYFIAWN, DUW, EDIFEIRWCH, IAWN, TRUGAREDD.

MAE, (ma) ydyw; y mae ef, y mae hi; gofyniad am pa le mae? megys, 'Mae Abel dy frawd?'—'Mae yr hwn a'u dygodd hwynt i fynu o'r môr, gyda bugail ei braidd?' Gen. 4. 9. Esa. 63. 11.

MAEDD-U, (my-aedd) curo, ffustio, ffonodio, pwyo.—'Ar hyd y dydd y'm maeddwyd.' Salm 73. 14. Cyfieithir y gair נָגוּ (nago) a arferir yma, taro, Gen. 12. 17. 2 Bren. 15. 5.—*dialeddu*, Salm 73. 5.—yr enw cadarn, *pla*, neu taro a *phla*, Lef. xiii.—'Ar hyd y dydd,' כל הַיּוֹם *bob dydd*, neu yr *holl ddydd*. Mae angen cerydd aml, parhaus, ar y goreu o ddynion yn y byd hwn. Ei attal oddi wrthynt, fyddai attal yr hyn a fyddai er daioni a llesad iddynt. 'Cariad tad, nid cariad mam,' medd Muis, 'sydd gan Dduw at ei bobl;' y mae yn caru yn wirioneddol, ac yn ffyddlon, ond yn *ddoeth*; y mae yn dyner, ond y mae yn gryf, hefyd, i'w trin yn y modd goreu er eu llesad, er iddynt hwy wingo, crio, a gwaeddi yn erchyll; myn hwynt yn iach ac yn lân.

'Yn baedda yn mhob synagog.' Act. 22. 19. Marc 12. 5. a 13. 9. Y mae yr un gair (*depo, dero*) yn dael ei gyfieithu *taro*, Luc 22. 63.—*curo*, Luc 12. 47, 48. a 20. 10, 11. Act. 5. 40. a 16. 37. Arwydda y gair *Gr. blingo*, ac yn y lleoedd hyn, *blingo*, trwy eu curo a gwial, a'u fflangellu.

MAEN, lluos. MAIN, MEINI, (ma-en) Heb. מֵינִי (aben.) Oddiwrth maen y mae MINN, *Saes.* careg, llech, craig, clogwyn, llech-faen. Maen clais, neu maen mynor; maen melin, maen breuan; maen ehed, sef ehedfaen; maen gwn, sef bwleden; maen glain, glain, neu maen magl, sef maen y neidr; maen tostedd, mellten; maen cawod, maen gwlaw, y grisial; maen chywfaen, sef maen ysgwyd, neu sigl; maen gwerthfawr, sef gem, perl, &c.—'Troa y fagwyr feinynt, sef y fagwyr geryg. Salm 18. 29. E. Prys. Tŷ meinynt, tŷ maen, tŷ oeryg.

Y mae meini yn amrywio mewn perthynas

i'r lle a dull eu ffurfad. Y meini mwyaf cydredin a ffurfir dan y ddaear, trwy fod gronynau y ddaear yn ymneus at eu gilydd, yn ymuno, ac yn ffurfio corph cyfansawdd caled; eraill a ffurfir yn nghyrph dynion, ac anifeiliaid; eraill a ffurfir gan y môr, fel y barna rhai, megys y *pumice*, &c. eraill trwy ryw natur garegog, mewn ambell ddwr, yn caregu y defnyddiau ymndo. Y meini a renir gan yr Esgob Wilkins, yn feini cyffredin, canol-bris, a gwerthfawr. Y meini cyffredin ydynt ddigon adnabyddus, ac a wahanieithir wrth eu sylwedd, eu maintioli, a'u defnyddioldeb; megys ceryg nâdd, ceryg fflint, adamant; ceryg calch, ceryg tŷ. Y canol-bris yw yr alabaster, marmor, grisial, ehedfaen, &c. Y gwerthfawr, ydyw y gemau, &c. Mae naturiaethwyr diweddarach wedi ffurfio gwahanol gyson-drefniadau mewn perthynas iddynt, rhyfaith i'w holrhain yma, ac anffuddiol i'r cyffredin i'w cofâu.

Y mae harddwch lliwiau meini gwerthfawr wedi bod yn achos o ryfeddod hyfryd i bawb. Gelwir rhai yn geryg, neu feini tanlyd, oddi wrth eu dysgleirdeb llewyrchus. Ezec. 28. 14. Y lluniau o goedydd, afonydd, &c. ar fynor Florentine, sydd nodedig o hardd, ac yn gwbl o naturiaeth. Y mae celfyddyd yn llafurus, ac yn llwyddiannus iawn, yn dynwared natur, yn lliwio meini, a darlunio amryw luniau anynt; a llawer o dwyll sydd yn marchnadau y meini gwerthfawr. Priodolai yr hynafiaid lawer o rinweddau tra meddyginiaethol i amryw feini gwerthfawr. Yr oedd ganddynt ddychymygyon rhyfedd am eu dull yn effeithio; sef trwy alluoedd priodol cyd-oddefol, ac nid trwy rinweddau meddygol yn dylifo allan o honynt. Ond mae y dychymygyon tywyll hyn wedi cael, er's talm, eu gwawdio allan o'r byd dyagedig; er hyn, y mae yn ddadl hyd heddyw, a oes neu nid oes nid oes rhinedd meddygol yn perthyn i rai o honynt.

Y mae yr ehedfaen, neu y maen tynu, & amryw briodoliaethau perthynol iddo. Math o fŵn haiarn ydyw, o amryw liwiau, cyfatebol i'r gwledydd y dygir ef o honynt; megys gwyn, glâs, coch, du, oud yn fwyaf cyffredin liw haiarnaidd. Y goren, meddant, a ddygir o China, a Bengal, ac ydynt o liw haiarnaidd. Meini Arabia ydynt yn gochlyd; y rhai a geir yn Machedonia ydynt yn ddtog; a'r rhai a geffir yn Lloegr, Hungary, a Germany, ydynt o liw haiarn, heb ei weithio. Y maent i'w cael o bob maintioli.

Cynneddfau priodol i'r maen hwn yw, ei fod yn tynu haiarn, yn cyfeirio at bynciau y byd, ac mewn amgylchiadau gwahanol, yn cyfeirio at nŵ islaw y terfyn-gylch (*horizon*) yn uniongyrch dan y pwnc, ac yn cyfrannu yr un priodoliaethau i haiarn. Nid oes neb o'r naturiaethwyr eto wedi rhoddi ond dychymygyon am achos priodoliaethau rhyfedd yr ehedfaen. Y maent yn son am ryw lif (*effluvia*) anweledig yn rhedeg o'r naill bwnc i'r ddaear i'r lall,

mewn rhyw gylchdro ag y maent yn ddychymygyu a ddichon fod yn achos o honynt; ond dychymygyon ydynt heb ddim prawf. Yr ydys wedi cael amryw brofiadau eglur fod cyfundob a pherthynas, mewn amryw effeithiau, rhwng yr ehedfaen ac *electricity*, ac y gellir rhoddi i nodwydd, trwy *electricity*, yr un priodoliaethau ag a rydd gyffyrddiad y maen tynu iddi. Y mae yn dra eglur, trwy brofiadau, fod cyffelybrwydd natur, os nid yr un natur, rhwng goleuni tallyd y mellt, a llif golen tanlyd *electricity*, a chynneddfau anweledig yr ehedfaen.

Yr oedd yr hynafiaid yn gydnabyddus o alluoedd yr ehedfaen; cofeir am danynt gan Plato ac Euripides. Dywed rhai mai bugail, o'r enw *Maenae*, a'i ffon fugeila ar fynydd Ida a'u hadnabu gyntaf. Yr oeddent hefyd yn gyfarwydd a'i rhinwedd cyfranol i'r haiarn, i beri iddo weithredu yr un fath a hithau; ond am y galluoedd cyfeiriol i'r pynciau, adnabyddwyd y rhai hyn yn llawer diweddarach; trwy bwy, na pha bryd yr adnabyddwyd hwy gyntaf, nid yw hysbys. Yr hanes cyntaf a gawn sydd yn y flwyddyn 1200, pan ddarfu i Marco Polo, Venetiad, wneyd y cwpawd cyntaf. Nid efe a'i dychymygodd, ond a'i cafodd oddi wrth y Chineaid, y rhai a'i cawsant, tebygi gan rai, cyn hynny oddiwrth yr Ewropiaid. Dywed y Dr. Gilbert mai pobl Amalpi, yn nheyrnas Naples, wedi eu dysgu gan un Jol Goia, a arferasant y cwpawd gyntaf, yn nghylch a. d. 1800. Pa fodd bynag y cafwyd yr adnabyddiaeth o hono gyntaf, y mae yn wybodaeth o'r defnyddioldeb mwyaf i fordwyaeth, a phob peth cysylltiedig a'r gelfyddyd hono. Etyb ddybenion mawrion cyn diwedd amser, diammeu, trwy fod yn gygnorthwyol i daenu yr efenngyl dros y byd; ac o'r achos hwn y mae y wybodaeth o hono o'r pwys mwyaf. Gwel Derham's Phys. Theol.

Byddai meini yn aml yn cael eu gosod i fynu gynt yn goffadwriaeth, sef yn goffadwriaeth am ryw orchestwaith, neu ar feddau rhyw bersonau nodedig; oddiwrth y ddefod hon y darllenwn am faen Zohelith, maen Ezel, &c. 1 Bren. 1. 9. 1 Sam. 20. 19. Edr. GALEED, JEGAR-SAHADUTHA.

Gelwir yr Arglwydd Iesu yn aml wrth yr enw maen, i ddangos ei gadernid a'i barhad. Edr. CAREG.

'Wele fi yn sylfaenu maen yn Seion,' &c. Eza. 28. 16. Maen sylfaen yw o osodiad Duw; efe sydd yn cynnal holl adeiladaeth fawr yr eglwys, a phob aelod o honi. Duw a'i gosododd, efe a'i hetholodd, a'i heneiniodd, ac a'i gosododd yn y sawydd gyffryngol; a'i hamlygodd yn yr efenngyl i'w eglwys yn athrawiaethol; ac nid oes un eglwys, neu Seion, hebdo.

'Congl-faen' yw ag sydd yn clymu yr holl eglwys yn ei holl aelodau a'u gilydd, yn Iuddewon a Chenedloedd, trwy yr holl oesoedd; byddant yn un byth a'u gilydd, am eu bod yn

un ynddo ef. Mat. 21. 42. Eph. 2. 15, 20.

'Maen gwerthfawr' ydyw, yn anfeidrol mewn rhagoriaethau, a gogoniaut, a defnyddioldeb. —'Maen profedig' yw, wedi ei brofi gan ei Dad, gan ei bobl, gan gythreuliaid, gan annuwiolion, a chan ddyoddefiadu, ac ni chafwyd bai, pallod, na ffoledd ynddo. —'Maen ethol-edig' yw. Edr. ETHOLEDIGAETH.—Y mae yn 'faen bywiol,' y bywyd yw; mae ganddo bob bywyd ynddo, ac o hono ei hun; ac y mae yn rhoddi bywyd tragywyddol i'w bobl. Dat. 21. 11. 1 Pedr 2. 4.

Y mae y saint yn 'feini bywiol,' wedi eu hadeiladu arno, eu bywhau trwy ei ysbryd, ac yn fywiog yn ei wasanaeth; fel meini y maent yn werthfawr, yn gadarn, yn barhaol, ac yn ddefnyddiol. 1 Pedr 2. 5.

I rai y mae Crist yn 'faen tramgwydd, ac yn graig rhwystr, sef i'r rhai sydd yn tramgwyddo wrth y gair, gan fod yn anuffudd.' Nid ydyw efe felly ynddo ei hun; nid ynddo ef y mae yr achos eu bod yn tramgwyddo ac yn rhwystro, ond ynddynt hwy y mae. Iechydwr-iaeth gyflawn sydd ynddo ef, ac y mae miloedd yn ei chael ynddo; ond er ei gyflawnder o bob rhagoriaethau a defnyddioldeb, nid ydyw yn gymeradwy gan eu meddyliau cnawdol hwy. Tramgwyddo i ddystryw tragywyddol, ydyw tramgwyddo wrth y maen hwn. 1 Pedr 2. 8.

'Meini gwerthfawr,' seiliau y Jerusalem newydd, a arwydda yr Arglwydd Iesu, sylfaen ei eglwys, megys y pregethwyd ef gan y deuddeg apostol, yn holl amrywiaeth annherfynol ei ragoriaethau. Dat. 21. 19, 20. Edr. CAREG, EILLEN.

MAES, MEUSYDD, (ma-ee) lle agored; gwastadtir, maenawl, rhandir; cad ar faes, sef ymladdfa; colli y maes, sef cael eu gorchfygu. —'A'r rhai oedd yn cael y maes ar y bwystfil,' τῶς *vixwras*, y rhai a orchfygasant. Dat. 15. 2.—'A'r sawl a gawsant y llaw'n ycha ar yr enifel.' W. S.—Hefyd, fel rhagddod, allan, y tu allan, allanol; maes ei gôf, allan o'i synwyr: awn i faes, sef awn allan; maes o law, allan o law.—'Ef a aeth yn y man y maes—a gwedi y fynet ef y maes.' Ioan. 13. 30, 31. W. S. Yn y Deheuir arferir ef fwyaf yn yr ystyr hwn, yn cyfateb i'r gair allan yn Ngwynedd.

'A'r maes yw y byd.' Mat. 13. 38. Y mae ei derfynau yn helaeth, ac iddo mae Duw yn anfon ei weithwyr, ac y mae yn hau hâd da ynddo. Edr. EFRAU.

'Awn i'r maes.' Can. 7. 11. Awn lle caffom lonyddwch, a chyfeillach neillduol a'n gilydd. Gen. 24. 63. Neu, hwyrach fod yr eglwys yn golygu y byd cenedlig, yr hwn oedd fel maes agored anniwylledig, yn llawn drain, mieri, a bwystfilod, ac yn mynegi ei dymuniad am daeniad gwybodaeth o'r Arglwydd Iesu yn eu plith. Nid oedd am fyned i un lle hebdo; nac i'r un tŷ, nac i'r maes; ond y mae pob lle

yn hyfyd ac yn llawn lle y byddo, hyd yn nod y meusydd a'r pentrefydd.

'Y trysor wedi ei guddio yn y maes,' yw yr Arglwydd Iesu a'i anchwiliadwy olud, yn guddiedig yn yr ysgrythyrau, oddiwrth y rhan fwyaf o ddynion. Nid oes neb a werthfawroga yr ysgrythyrau nes canfyddont y trysor mawr hwn ynddynt; ond pan gaffo un ef, y mae y maes yn fwy ei werth na dim arall, o herwydd y trysor sydd ynddo. Mat. 13. 44.

'Yn cydio maes wrth faes.—Meusydd a chwennychant hefyd, ac a ddygant trwy drais; a theiau, ac a'u dygant; gorthrymant hefyd wr a'i dŷ, dyn a'i etifoddiaeth.' Esa. 5. 8. Mic. 2. 2. a 3. 2, 3. Dan llywodraeth eu chwantau bydol, y maent yn chwonychu meddiannau eraill, yn eu mynu trwy drais, ac felly yn gorthrymu gwr a'i dŷ. Mae y chwant yn bechod ynddo ei hun yn ngolwg Duw, ond y mae i'w ddysgyblu pan doru yn drais, ac yn orthrymder. Y mae y geirian yn darlunio chwantau bydol yn gweithredu yn gryffon, ac yn ddiderfyn. Y mae cydio maes wrth faes yn bechod, pan fyddo yn tarddu oddiwrth chwant, a phan fyddo yn drais, ac yn orthrymder. Yr oedd yr Arglwydd yn rhagolygu hyn, wedi terfynu y chwant, y trais, a'r gorthrymder hyn yn mhlith ei bobl, trwy drefnu goll-yngdod i'r cwbl ar flwyddyn y Jubili, ac etifoddiaeth pob un yn dychwelyd yn ol iddo. Edr. JUBILI, EPHRATA.

MAESSYNG, (maes-sang) sathru, dyfathru. —'A missing yr Euangel dan draet.' Gwel Argument yr Epistol at yr Ephesieit. W. S.

MAETH-U, (my-aeth) lluniaeth, ymborth, cynnalïaeth; tad-maeth, mam-faeth, un yn magu plentyn arall.—'Maethwch hwynt yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd.' Eph. 6. 4. Athrawiaeth yr Arglwydd yw yr ymborth a pha un y mae rhieni i borthi eu plant. Athrawiaeth yr Arglwydd; sef yr athrawiaeth a ddysgodd yr Arglwydd, ac sydd yn ei ddad-guddio i ni. Yn yr athrawiaeth y mae yr Arglwydd Iesu wedi amlygu ei hun; a thrwy ddysgu yr athrawiaeth i'w plant y mae i rieni ddysgu iddynt adnabod yr Arglwydd, yr hyn yw gwir ymborth yr enaid.

Arwydda maethu, y dylent fod wrth y gwaith yn foreu, yn ddoeth, yn ddyfal, yn amyneddgar, yn dirion, ac yn barhaus—fel mam yn porthi ac yn magu ei phlentyn; rhoddi ymborth iddynt yn ddoeth, cyfatebol i'w hoed a'u galluoedd i amgyffred gwirioneddau, fel rhoddi llaeth i blant, ac nid bwyd cryf; peidio a'u bwydo i'hefyd a llaeth o hyd, ond eu harwain yn y blaen i gynnefindra a gwir gyflawnder, sef a holl drefn fawr iechydwrïaeth trwy Crist. Dyledswydd benaf rhieni tuag at eu plant yw hon. Edr. RHENI, TAD.

MAGBIS, un a ddychwelodd o Babilon gyda Zorobabel, a 156 o'i hiliogaeth gydag ef. Ezra 2. 30.

MAGDALA, *Magdala*, [*twr, neu mawredd*] dinas agos i Tiberias; galwai yr Iuddewon hi, weithiau Magdala o Gadara. Edr. MAIR.

MAGDIEL, מַגְדִּיֵּל [*newydd da oddiwrth Dduw*] un o dduciaid Idumea, ac enw-dinas hefyd, tebygol. Gen. 36. 43. 1 Cron. 1. 54.

MAGDDU, (mag-dn) ffynon duedd, tywillwch mwyaf, eisteddfod tywillwch; enw a roddir ar uffern.—'Yn y fagddu yr ydym yn rhodio.' Esa. 59. 9. Cyfieithir yr un gair מַגְדָּו *tywillwch dudaw*, Exod. 10. 22. Mae yn eglur oddiwrth Job 10. 22. fod y gair Hebraeg yn arwddo y gradd mwyaf o dywillwch: 'Tir tywillwch fel y fagddu.' Tir nad oes dim ond tywillwch, ond y mae hwnw neu i'r gradd mwyaf. Tywillwch yw holl gynnyrch gwlad anghen; tywillwch yw holl addurniadau tŷ marwolaeth; tywillwch yw ei gadwynau sydd yn rhwymo ei garcharorion annedwydd.

MAGL-AU-U, (mâg) *Heb.* מַגְלָא *machal*; *Gr.* μαγλα; *Llad.* LAQUEUS; tenyn, hoenyn, croglath, annedd, byddag, byddagl; man, brych, brycheuyn, man du; darn o dir; tidaw, rhwydo, byddagl. Dyfais i ddal adar, anifeiliaid gwylltion, &c. Esa. 51. 20. Amos 3. 5. Diar. 7. 23. Yn allegawl, arwydda beth bynag fyddo yn tueddu i ddyrsu a rhwydo dyn i'w niwed; neu yn ei dueddu i wyro oddiwrth yr Arglwydd a'i waith; megys y Canaanaid gweddilledig yn y tir—offeiriad eilun-addolgar, Jos. 23. 13. Salm 106. 36. Exod. 23. 33. Hos. 5. 1.—genau y ffol, a gau athrawon, Diar. 18. 7.—tori adduned, Diar. 20. 25.—tafod gwenieithus puteinwraig, Preg. 7. 26.

'Ar yr annuwiol y gwlawia efe faglan,' &c. Salm 11. 6.

Fel gwlaw y daw draw drwy air—y maglau

Tân myglyd a chesair;
Bwmstan i'w cwpan, anair
Arnynt, a'r oorwynt y cair.

W. Middleton.

Y mae amryw yn cyfieithu y gair *Heb.* פִּתְיָיִם yn lle *maglau*, *marwor tanllyd*. Mae yr Es-gob Lowth yn ei egluro wrth *bellenau* o dân, neu *fellt*. Salm 18. 13, 14. Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *marwor*, Diar. 26. 21.—*glo*, Esa. 44. 12. Mae y cyfieithiad hwn yn ymddangos yn fwy cyson â'r ymadrodd sydd yn canlyn. Y mae cyfeiriad y geiriau yn eglur at ddynstr Sodom a Gomorrah â than o'r nef-odd.

'Dynion gwatwarns a faglant ddinas,' פִּתְיָיִם y gair yma, a *logant* (ymyl y ddalen.) Mai llosgi yw ystyr y gair yn y fan yma sydd eglur oddiwrth ddiwedd yr adnod; 'ond y doethion a droant ymaith ddigofaint.' Diar. 29. 8. Salm 105. 32. Exod. 9. 23, 24. Job 18. 15. a 20. 23.

'Yn fagl ac yn rhwyd i breswylwyr Jerusa-lem.' Esa. 8. 14. Nid oedd y Messiah, am yr hwn y llefara y geiriau, felly ynddo ei hun, nac yn mwriad Duw, yn ei osodiad yn ei swydd; ond bu yn achlysur i'r Iuddewon gael

eu maglu a'u rhwydo i'w dinystr, gan eu cyng horion a'u llygredigaethau eu hunain; yn er-wedig preswylwyr Jerusalem, y rhai oeddent fwyaf o bawb yn ei erbyn. Efe oedd yr *achlysur*, ond eu cynghorion a'u llygredigaethau eu hunain oedd yr *achos*; daliwyd, drylliwyd, tramgwyddasant, a syrthiasant, trwy en cyng-horion a'u gelyniaeth yn erbyn Mab Duw.

'Magleu anghen.' Salm 18. 5. Hyny yw, *maglau marwol*, anghenol; dichollion gelyniau i'r dyben i ddal ac i ddyfetha. Salm 38. 12. a 119. 110. Y mae y duwiolion yn myned heibio iddynt, yn aml, tra byddo yr annuwiol-ion yn cyd-gwymo yn eu rhwydau eu hun. Salm 141. 9, 10. Y mae Duw yn cyfarwyddo heibio y maglau, neu yn eu tori, a hwythau yn dianc o honynt.

'Neu â magl neu bysen ar ei lygad,' Lef. 21. 20. דַּע *dac*; *cor*, arwydda y gair un peth bychan; *tipyn*, Exod. 16. 14.—*man-luch*, Esa. 40. 15. Cyfieitha rhai ef *cor*, sef un bychan o gorpholaeth; eraill, *brycheuyn*, *magl*, fel yn ein dau gyfieithiad ni; ond mwy tebygol mai *cor* a feddylir.

MAGOG, מִגּוּג [*to, gorchudd*] ail fab Japheth. Gen. 10. 2. Tybygir mai efe oedd tad y Scythiaid, y Tartariaid, &c. Dat. 20. 3. Edr. Gog. Gelwid y cenedloedd hyn gynt Mogli; a thaleithiau yn Tartary a alwent Lug, Mongug, Cangigu, a Gigu; Engui, Corgangui, Caigu, &c. Gwel Calmet. Y mae yn eglur oddiwrth amryw dystiolaethau, mai Tartary, yn ystyr helaethaf y gair, a feddylir wrth Magog. Edr. Gog.

MAGOR-MISSABIB, מִגּוֹר מִסַּבִּיב [*dychryn oddi amgylch*] yr enw a roddodd Jeremiah y prophwyd ar Pasur, yr hwn a'i tarawodd am iddo brophwydo yn erbyn Jerusalem. 'Ni alwodd yr Arglwydd dy enw di Pasur, ond Magor-missabib'—byddi 'yn dychryn i ti dy hun, ac i'r rhai oll a'th garant.' Jer. 20. 3, 4, &c.

MAGU, (mâg) maethu, meithrin; dwyn i fynu; dysgu; magu plant, magu dannedd.—'Wedi dy fagu yn ngeiriau y ffydd.' 1 Tim. 4. 6. 'Geiriau y ffydd,' sef athrawiaeth yr efen-gyl, yw y lluniaeth a'r ymborth a pha un y cafodd Timotheus ei fagu. Gwironeddau dwyfol ydynt gysurol a chynnalioethol i'r rhai sydd yn ei gwir greu; nid oes cysur na chynnalioeth mwy sylweddol a pharhau.

MAGWYR, (mâg-gwyr) *Heb.* מַגְוֵר *gadar*; *Llad.* MACERIA; mur ceryg, mur sych; mur-ddyn; Tŷ, yn iaith Gwent (sef Swydd Fynwy) hefyd, maes cauedig.—'O fewn fy magwrydd,' sef o fewn fy nhŷ, neu fy nghynteddau wedi eu hamgylchu â muriau: hyny yw, yn yr eglwys. Esa. 56. 5.—'Ti a elwi dy fagwrydd yn iechedwriaeth.' Esa. 60. 18. Edrych ar iechedwriaeth fel ei unig amddiffynfa, a hono yn amddiffynfa ddigonol rhag pob gelyn. Gwel pen. 26. 1.

MAHALAH, mab Hammolecheth, chwaer Gilead. 1 Cron. 7. 18.

MAHALALEEL, מַחֲלָאֵל [*molwr Duw*] mab Cenan, a thad Jered. Gen. 5. 15, 16, &c. Bu fyw 895 o flynyddoedd.

MAHALATH, מַחֲלָת [*car hyfryd*] 1. Merch Ismael, a gwaig Esau. Gen. 28. 9.—2. Gwraig Rehoboam, brenin Judah. 2 Cron. 11. 18.—3. Teitl Salm liii. a lxxxviii. 'I'r pencerdd ar y Mahalath;' enw pibell, neu ryw offeryn cerdd â thyllau ynddo, medd Parkhurst, am fod y gair *Heb.* מַחֲלָת yn arwyddo *toll*, neu *agor-iaid*. Cyfieithir y gair yn ein Beiblau ni, y rhan amlaf, *dawns*, *dawnsiau*. Exod. 15. 20. a 32. 19. Jer. 31. 4, 13. Barn. 11. 34. Salm 149. 3. a 150. 4. Barn. 21. 21. *Pibell*, *pibellu*, yw priodol ystyr y gair; ond hwyrach ei fod yn cynnwys *dawns*, am y byddent yn dawnsio yn aml wrth bibellu, neu gyda'r bibell.

MAHALI, מַחֲלִי [*cantorion*] mab hynaf Merari, a phenaeth teulu. Exod. 6. 19. Num. 3. 33.

MAHANAIM, מַחֲנַיִם [*dau lu*, neu y *ddau faes*] dinas y Lefiaid o deulu Merari, yn llwyth Gad, ar afon Jabloc. Jos. 21. 38. a 13. 26, 30. 1 Cron. 6. 80. Jacob a roddodd yr enw hwn i'r lle, oddiwrth y weledigaeth o angelion a gafodd yma. Gen. 32. 2. Edr. JACOB. Yma y ffodd Dafydd rhag Absalom, yr hwn a laddwyd gerllaw yma. 2 Sam. 2. 8—29. a 17. 24. a 19. 32.

MAHANEH-DAN, מַחֲנֵה-דָן [*trigfa Duw*] lle yn Judah, yn agos i Ciriath-jearim, a breswyllwyd gan y Daniaid. Barn. 18. 12.

MAHARI, מַחֲרִי [*yr hwn sydd yn prysuro*] Netophathiad o'r Zarhiad. 2 Sam. 23. 28. 1 Cron. 27. 13.

MAHAZIOTH, מַחֲזִיּוֹת [*gweledydd arwydd*] mab Heman. 1 Cron. 25. 4.

MAHER-SHALAL-HAS-BAS, [*prysuro i'r yspail*] un o feibion y prophwyd Esaiab. Gwel pen. 8. 1. Enw arallgawl, neu ddammegol oedd hwn, a barodd yr Arglywydd i'r prophwyd roddi arno, i arwyddo y byddai i'r Assyriaid brysuro yn fuau i gyflawni y barnedigaethau rhag-ddywededig ar Israel; 'Cyn y medro y bachgen alw, fy nhad, neu fy mam, golud Damascus, ac yspail Samaria a ddygir ymaith o flaen brenin Assyria.' Adn. 4. Pa un a oedd enw arall, heblaw yr enw arwyddocaol hwn ar y bachgen, sydd anhysbys. Ysgrifenydwyd y prophwydoliaeth ar rôl fawr, a galwyd am dystion ffyddlon i dystiolaethu, a rhoddwyd yr enw hwn ar y bachgen, yn arwydd o wirionedd y prophwydoliaeth, a sicrwydd o'r cyflawniad prysur o honi.

MAHLAH, מַחֲלָה [*dawns*] merch Salphad. Num. 26. 33. a 27. 1. Joa. 17. 3. 1 Cron. 7. 18. Edr. SALPHAAD.

MAHLON, mab Elimelech a Naomi. Ruth 1. 2.

MAHOL, מַחֹל [*cerdd*] tad Heman, Chalcol, a Darda. 1 Bren. 4. 31.

MAIL, MEILIAU, (my-ail) llestr ceuol, megys phjol, cibyn, cawg, carfan, godard.—'Yr holl fan lestri; o'r llestri meiliau hyd yr offer cerdd.' Esa. 22. 24.—*Vessels of fadons*. *Saes.*—*Heb.* מַחֹל—Cyfieithir yr un gair *gors-ffoeh*, Can. 7. 2.—yn y rhif lluosog, מַחֹלִים *cawgiau*, yn Exod. 24. 6.—'Hyd yr holl offer cerdd.'—'Hyd yr holl lestri gwaelach.' Dr. Lowth. Barna efe yr arwydda y gair נְבִלִים *llestri gwael*, megys o bridd, yn frau, ac o ychydig werth, i ddefnydd cyffredin, mewn cyferhyniad i'r מַחֹלִים *cawgiau* aur ac arian a arferid yn y babel. Edr. HOEL. Cyfieithir yr un gair *ystenau pridd*, yn Galar. 4. 2.—*costrel- au*, Jer. 48. 12. Gwel Vitranga, Lowth.

MAIN, (my-ain) cul, eiddil, teneu, achul, meindwf, addfain, llogach, gwael.—Edaf fain; llian main; pren main; dyn main; diod fain, sef gwan; dwfr yn rhedeg yn fain, sef yn ffrwd fechan; ymguddio yn fain, sef yn llechu yn ddirgel iawn.

Gnawd buan o *stwm*. *Diar*.

Lliau main. Exod. 25. 4 a 26. 1, 31, 36. a 27. 9, 16, 18. a 36. 37. a 38. 9, 18.

MAINC, (my-ainc) *Heb.* מַנְיָן [*banc*] ystôl. lletdring, cisteddle, gorsedd, lleithig, gorfainc, 1 Sam. 1. 9. *Diar*. 9. 14.

MAINT, (main) mawredd, maintiolaeth, aml- oedd.

Ni wyl ymfydrwydd ei *stwm*. *Diar*.

Priodolir maint i fawredd peth, i amledd neu anrhydedd.—'Edrychwch faint oedd hwn.' Heb. 7. 4. Sef pa mor anrhydeddus oedd, ac uchel ei swydd.

MAINTIOLI, (maint) maintiolaeth.—'A phwy o honoch gan ofalu, a ddichon chwaneu un cufydd at ei faintioli.' Mat. 6. 27. Luc 12. 25.—'Un cufydd at ei oed neu ei eidiogrwydd. Dr. Doddridge.—'A estyn ei fywyd un awr.' Dr. Campbell. Mae y gair *μακρῆς*, yn arwyddo maintioli, a hefyd oed, neu amser bywyd dyn. Ioan 9. 21, 22, 23. Mae yr ystyr diweddaf yn ymddangos yn fwy naturiol a chyson âg amgylchiad y gair yn y fan hon. Ychydig y mae neb, onid plantas neu ymfydion yn ofalu am eu maintioli corphorol; ond am gynnalieith bywyd, ac estyniad eu dyddiau, mae y rhan fwyaf o ddynion yn rhoddi eu holl ofal.—Priodoli y gair cufydd at einioes, neu oes dyn, sydd draws-symudiad cyffredin iawn yn yr ysgrythyrau; megys, 'Gwnaethost fy nyddiau yn (nid *fel*) ddyrnfedd.' Salm 39. 5. Arferir y geiriau *μακρῆς ἐπὶ χρονον*, am gufydd o amser, gan Mimmerius, hen brydydd.—Mae cyfeiriad yn y geiriau, medd Wetstein, at yrfa; y mae y rhedegfa yn llawer o gannoedd o gufyddau o hyd, o'r hon nid yw un cufydd ond

cam. Duw sydd yn rhoddi bywyd, ac yn cynnal bywyd, heb ein gofal ni, cyhyd ag ygwelo ef yn addas. Gwanychu ein grym, ac nid estyn ein dyddiau' a wna ein gofalon anghymedrol.

MAIR, *Heb.* מִרְיָם *Miriam* [*chweru*, neu *dyrchafedig*] *Gr.* *Μαρια & Μαριαυ* (*Maria & Mariam*.)

1. Mair Forwyn, mam yr Arglwydd Iesu, yr hon a elwir weithiau *Μαριαυ* (*Mariam*.) *Mat.* 1. 16, 18, 20. a 2. 11. a 13. 55. *Luc* 1. 27, &c. Merch Eli oedd diammeu; gelwir Joseph yn fab Eli, sef yn fab mabwysiadol i Eli, a thrwy ei briodas a Mair ei ferch.—*Edr.* *MABWYSIAD.* Jacob oedd tad naturiol Joseph, ac nid Eli; canys dywedir i Jacob *genedlu* (nid mabwysiadu) Joseph; ond am Eli, dywedir yn unig mai mab Eli oedd. Rhydd *Luc* ach naturiol Crist, yn profi mai hād y wraig oedd, trwy ddangos ei genedliad o Mair ei fam hyd Adda; y mae *Matthew* yn rhoddi ei ach freninol o Solomon, a thrwy hyn yn dangos ei hawl i orseddfa Dafydd ei dad, ac i deyrnasu ar Israel. Y mae Mair o hiliogaeth Dafydd o'i fab Nathan, a Joseph o'i hiliogaeth o Solomon; nid Nathan biodd yr hawl i'r orsedd, ond Solomon, er bod y ddau o'r un tad a'r un fam; unwyd y ddwy caine yn mhriodas Joseph a Mair, fel yr oedd hawl achau Nathan a Solomon i'r orsedd yn cydgyfarfod yn yr Iesu; a phan fu efe farw heb hiliogaeth, bu farw yr hawl gydag ef, fel nad oedd yn bosibl i'r awydd treninol wedi hyn barhau yn y llin-ach uniongyrchol a phriodol Dafydd—felly yr oedd y deyrn-wialen wedi ymadael o Judah yn marwolaeth yr Iesu. Yr oedd y deyrn-wialen yn llaw Herod a'r Rhufeiniaid, ac wedi marwolaeth yr Iesu, nid oedd neb a hawl gyfreithlon i'w gofyn yn ol. Rhydd *Matthew* llin-ach etifeddion gorseddfa Dafydd, a'r rhai a ddylasant fod yn frenin oedd ar Judah trwy dref-tadogaeth; hyn yw, yn cymeryd y mab hynaf yr holl ffordd, ac etifedd y goron; fel o'r diwedd buasai brenin Jacob, brenin Joseph, brenin Iesu. Fel hyn ymddengys neilldnol briodoldeb yn mod y ddwy llin-ach wedi eu rhoddi. Mair oedd ei fam maturiol, ac yn wirioneddol; yr oedd yn rhaid cael ei llin-ach hi, i ddangos ei fod yn wirioneddol o hād Dafydd, yn ol y cnawd, ynd hād Abraham, ac yn wirioneddol yn hād y wraig: yr oedd y cig a'rgwaed a bechodd yn Eden wedi rhedeg yn llin-ach Mair, nes y daeth i undeb a Pherson Mab Duw, yn nynoliaeth Iesu, yr hwn yn cyfranogi o'r pethau a bechodd, a wnaeth iawn a'r un pethau am bechod. Yr oedd yr Iesu hefyd yn fab *cyfrifedig* Joseph; yn llin-ach Joseph yr oedd yr hawl flaenaf i'r goron, gan ei fod o achau Solomon; ac yn llin-ach Mair yn ail, fel un o hil Nathan, brawd Solomon, hyn nag ef: cyfarfu y ddau yn yr Iesu. Pe buasai dim ond llin-ach Mair ar lawr, er y buasai hyn yn ddi-gonol i brofi ei ddyfnoliaeth yn ol yr addewid,

buasai lle i ddadleu ei hawl union-gyrchol a blaenaf i'r orsedd; ond trwy roddi y ddwy gofrestr o'r achau, y mae yr achos yn benderfynol tu hwnt i bob dadl.

Am Mair, y mae yn ymddangos yn yr haecsaeth sanctaidd yn enwog am ei fydd a'i ddaioldeb. Mae gweddeidd-dra ei hymddygiad pan gyfarchodd yr angel Gabriel hi, yn hynod o nodedig, ac yn rhagori ar bob peth cyffelyb y rhoddir hanes am dano, hyd yn nod yn y Beibl ei hun. Y mae mawredd Duw, a'i gwaeledd ei hun, yn ei golwg, yn ymddangos yn hardd ac yn aidas. Cafodd ffafr, dianmeu, tu hwn i holl ferched gwragedd: y mae yn cydnabod hyn yn ei chān ragorol; ac ar yr un pryd yn cyfaddef ei gwaeledd mawr i gyfranogi o'r fath fraint; 'Edrychodd (meddai) ar waeledd ei wasanaethyddes—yr hwn sydd alluog a wnaeth i mi fawredd—wele, o hyn allan yr holl genedlaethau a'm geilw yn wynfydedig!' Yr oedd yn trigo yn Nazareth; gwedi ei chyfarchiad gan yr angel, aeth at Elizabeth, ei chares, yr hon oedd yn preswyllo yn Hebron, yn nghylch 90 o filltiroedd i'r deheu o Nazareth. Gorchymyn Ymerawdwr Rhufain a barodd iddi fyned i Bethlehem, yr amser yr oedd i egor. *Edr.* *IESU, GENI, BETHLEHEM.* Bu fyw yn Nazareth, hi a'i mab, nes dechreu o hono ar ei weinidogaeth gyhoeddus. Gwedi hynny cawn hanes am dani gydag ef mewn priodas yn Cana; yr oedd wrth y groes pan groeshoeliwyd Crist, yr hwn a'i gorchymynodd i ofal Ioan, y dysgybl anwyl, gyda'r hwn y treuliodd weddill ei dyddiau. *Ioan* ii. a 19. 25, 26, 27. Diammeu iddi weled yr Iesu wedi ei adgyfodiad. Gwedi ei cagyniad yr oedd gyda'r dysgyblion oedd yn parhau mewn gweddi ac ymbil yn Jerusalem. Gwedi hyn nid oes mwyach hanes am dani, ond yn ystoriad celwyddog yr Iuddewon a'r Pabyddion. Mae y Pabyddion yn ei haddoli, yn gweddio arni, ac yn eu hysbryd eilun-addolgar yn dangos mwy o barch iddi nac i'w Mab.

2. Mair, chwaer Mair mam yr Iesu, gwraig Cleophas, a mam Iago, Judas, Josea, Simeon, a Salome, eu chwaer; gelwir ei meibion hi yn frodyr yr Arglwydd Iesu. *Ioan* 19. 25. *Mat.* 13. 55. a 27. 56. *Marc* 15. 40. a 6. 3. *Luc* 24. 10. Credodd yn fote yn yr Iachawdwr, gwrandawodd ei bregethau, ac yr oedd yn gweini iddo at ei gynnaliaeth. Yr oedd yn bresennol pan groeshoeliwyd Crist, ac wrth ei gladdedigaeth, ac a barotodd, gyda'r lleill, beraogrlau ac enaid i eneinio ei gorph. *Luc* 23. 56. *Edr.* *IAGO.*

3. Mair, chwaer Martha a Lazarus. Merch enwog am ei duwioldeb, a hoff gan yr Iesu. *Luc* 10. 39. 42. *Ioan* xi. *Edr.* *LAZARUS, MARTHA.*

4. Mair, o dref Magdala yn Galilea, tu hwnt i'r Iorddonen, neu un arall ar fôr Tiberias; a elwir yn gyffredin Mair Magdalen. Bwridd yr Iesu saith gythraul allan o honi. *Mat.* 27.

56, 61. a 28. 1. Marc 15. 40, 47. a 16. 1. Dychymygir mai hi oedd y wraig oedd bechadures, yr hon a olchodd draed yr Iesu a'i dagrau, ac a'u sychodd â gwallt ei phen, yn nhŷ Simon y Pharisead. Luc 7. 37, &c. Ond nid yw hyn yn ymddangos i mi yn debygol, oddiwth y disgrifiad a roddir o Mair Magdalen yn Luc 8. 2. Nid yn ninas Magdala yr oedd yr Arglwydd Iesu yn nhŷ Simon, ond, tebygol, yn Capernaum (neu Nain, Calmet) lle yr oedd yr Arglwydd Iesu yn aros yn gyffredin, ac a elwir yn aml mewn ffordd gyffredin, y *ddinas*; gwraig yn y *ddinas* hono oedd bechadures, ac nid yn Magdala; ac nid yn Bethania chwaith, lle trigai Mair chwaer Martha; canys y mae Grotius, Lightfoot, ac eraill, wedi meddwl mai Mair o Bethania oedd hi; ond y mae hyn yn hollol ddisail, ac yn anghyfatebol i bob hanes arall a gawn am Mair chwaer Martha. Gwel Lightfoot, Doddridge, Macknight. Yr oedd hi gydag ef yn ei daith ddiweddar o Galilea i Jerusalem, ac yn edrychres athrist o'i groesholiad, ac yr oedd yn cyd-barotoi y pŕ-aroglau gyda'r gwagedd eraill. Ioan 19. 25. Luc 23. 56. 7. Iddi hi yr ymddangosodd yr Arglwydd Iesu gyntaf wedi ei adgyfodiad. Mat. 28. 9, 10. Ioan 20. 1—18.

Y mae Mair Magdalen, η Μαγδαληνη, y *Fagdalen*, yn ymddangos o uchafiaeth, ac yn oludog, ac a enwir o flaen Susanna gwraig Cusa, gwr mor fawr a goruchwyliwr Herod. Luc 8. 2. Y mae yn ymddangos yn mhob man fel y flaenaf, a'r enwocaf o'r gwagedd oedd yn canlyn yr Arglwydd Iesu. Beth bynag am ei hamgylchiadau yn y byd, mae yn ymddangos yn llawn o anwydebaeth a serchogrwydd duwiol at yr Arglwydd Iesu; yn llawn o dristwch wedi ei farwolaeth, ac o lawenydd cyfatebol wedi ei adgyfodiad. Mae yr hanes am dani yn Ioan xx. yn ddirion ac yn hardd, yn dangos agwedd ei meddwl yn gynhyrfus, yn athrist, yn llawn cariad ac anwydebaeth; y mae ei holl enaid yn ymddangos yn nglynn wrth un gwrthddrych, ac mae ei meddwl yn gynhyrfus sanctaidd gan dristwch neu lawenydd, yn ol amgylchiadau y gwrthddrych. Pan oedd yn farw, y mae yn athrist, ac yn foreu yn ymofyn am dano; pan yr ymddangosodd iddi yn fyw, mae y teimladau hyfryd o'r ochr arall yn gorlenwi ei hysbryd sanctaidd â gofoledd. Dywedir iddi dreulio y rhan olaf o'i bywyd gyda'r apostol Ioan, ac iddi ddyoddod merthyrdod yn Ephesus; ond nid oes sicrwydd am hyn.

5. Mair, mam Ioan, yr hwn oedd a'i gyfenw Marc. Act. 12. 12.

6. Un arall o'r enw a goffeir gyda chanmol-iaethgan Paul. Rhuf. 16. 6. 'Cymerodd lawer o boen erom ni.'—'A lafuriodd yn fawr erom ni,' ymyl y ddal.—'A dravaelodd yn vawr erom ni.' W. S.—'Who bestowed much pain on us.' Saes.—Arnom ni, εἰς ἡμας, yn ein plith, neu gyda ni. Gwel Macknight. Tebygol ei bod yn llafurus yn taenu yr efengyl, yr

un fath a Tryphena a Thryphosa, y rhai a gymerasant boen, neu a fuant lafurus (τας κοκωσας) yn Rhufain. Llafurus a gweithgar yn achos yr efengyl, yn benaf, tebygol yn mblith y rhyw fenywaidd, ac yn neillduol, nid yn gyhoeddus.

MAL, (ma-al) cysyllt; tebyg; fal; mal pe bai; mal hyn.

MALACHI, מלאכי [*fy nghanad*, neu *fy angel*] yr un gair ag a arferir am ragflaenor Crist, ac yn agos yr un gair a arferir am Grist ei hun. Gwel pen. 3. 1. Nid oes dim hysbysrwydd pwv ydoedd; hwyrach iddo gael ei alwrth yr enw hwn, oddiwth y prophwydoliaethau hyn, a'i swydd fel prophwyd; a thebygol fod iddo enw arall. Yr oedd yr hen Iuddewon yn barnu nad enw priodol oedd Malachi, ond enw o swydd, ac yr oeddent hwy yn barnu mai Ezra oedd. Ond, medd Vitranga, nid ydyw Ezra mewn un man yn cael ei alwrth yn brophwyd. Vitranga a farna mai Haggai y prophwyd ydoedd, oddiwth y geiriau yn Hag. 1. 13. yn y rhai y mae yn galw ei hun, 'Cenad yr Arglwydd.' מלאך יהוה *malac Iehofah*. A llefarodd trwy genadwr i yr Arglwydd, יהוה במלאכות *bemalacot Iehofah*. Y mae yr *i* (*i*od) yn niwedd y. gair Malachi, yn sefyll am IEHOFAH. Y mae un llythren yn aml, yn yr Hebraeg, yn sefyll am air, megys ה yn y gair אברהם Abraham a Sarah; a'r *i* (*i*od) yn y gair יחושע Josuah; yn ychwanegol at y gair חושע Hashuah, ac yn arwyddol IEHOFAH. Vitranga *Obs. Sacr. lib. iv. cap. 7.*

Y mae yn ymddangos fel y diweddar o'r prophwydi o ran amser; a'i fod yn cyd-oesi â Nehemiah, neu yn byw wedi ei amser ef. Dyben ei brophwydoliaeth yw argyhoeddi a diwygio llawer o anhrefn, a phechodau echryslon yn mhlith yr Iuddewon, yn enwedig yr offeiriaid; cyhoeddi dyfodiad y Messiah yn agos; effeithiau ei ddyfodiad ar amrywiol fath o ddynion; ac i ddygar y bobl pa fodd i ddysgwyl am dano, ac ymbarotoi gyferbyn a hyn.

Y mae hefyd yn cynnwys prophwydoliaethau am alwad y cenedloedd, a thacniad helaeth yr efengyl yn y byd. Ansier a gyfodwyd prophwyd wedi Malachi yn mhlith yr Iuddewon, cyn dyfodiad Crist, y pen-prophwyd mawr; sef dros 400 mlynedd. Gan iddo brophwydo yn neillduol am Ioan Fedyddiwr, a dyfodid buan Crist, cyfeirir ato yn aml yn y Testament Newydd. Cymh. pen. 3. 1. a Mat. 11. 10. Marc 1. 2. Luc 7. 27. a 4. 5, 6. Mat. 17. 10, 11, 12. Marc 9. 11, 12. Luc 1. 16, 17.

MALAIS, MALEISUS, *Llad.* MALITIA; *Saes.* MALIOE; cenfigen, lliid, dygen. Casineb at berson un, yn tueddu i dalu drwg am dda. Y gair *Gr.* *xaxia*, a gyfieithir *malais*, a gyfieithir y rhan amlaf, *drygioni*; megys Mat. 6. 34. Act. 8. 22. Rhuf. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Eph. 4. 31. Col. 3. 8. Tit. 3. 3. 1 Pedr 2. 1. Arwydda ddrwg yn gyffredinol, yn neill-

duol casineb, anghariadoldeb, &c. Ystyr an- arferol yw gorthrymderau, profedigaethau, &c. yn Mat. 6. 34. Hwyrach mai anniweirdeb neu anlladrwydd a feddyliir yn Rhuf. 1. 29. Iago 1. 21.

MALCHAM, mab Ehud o'i wraig Hodes. 1 Cron. 8. 9.

MALCHIAH מלכיה [yr *Arglwydd yw fy mrenin*] y mae amryw o'r enw hwn. Gwel 1 Cron. 6. 40. a 9. 12. a 24. 9. Ezra 10. 25. Neh. 3. 11—14. Jer. 21. 1. a 38. 6.

MALCHIEL, מלכיאל [*y' brenin, fy Nwau*] mab Beriah, mab Asur; penaeth teulu y Malchieliaid yn nyddiau Mosea. Num. 26. 45.

MALCHIRAM, מלכירם mab Jechoniah. 1 Cron. 3. 18.

MALCHISUA, מלכישוע [*fy mrenin yw fy iachawdur*]. trydydd mab Saul, ac a laddwyd yn ymladdfa ar Gilboa. 1 Sam. 31. 2.

MALCHUS, Μαλχος, [*brenin*] gwas yr arch-offeiriad yr hwn y torodd Pedr ei glust. Ioan 18. 10. Efo, tebygol, oedd y blaenaf a'r mwyaf prysur yn dal yr Iesu. Hwyrach i Judas, wedi ei fradychu, ymguddio yn y dyrfa, ac onidè, tebygol na buasai Pedr, yn ei anhybwylder poethlyd, ddim yn ei arbed ef mwy na Malchus. Er bod y weithred yn ymddangos yn wrol, eto, mewn gwirionedd, gweithred annoeth iawn ydoedd, ac a allasai fod o ganlyniadau niweidiol i Grist a'r dysgyblion; ond yr oedd pawb, hyd yn nod ysbrydoedd ei elynion dan awdurdod Crist. Tebygol na thorwyd y glust ymaith, gan i Grist ei iachau trwy gyffwrdd ag ef. Luc 22. 51.

MALOTHI, מלותראי [*cyflawnder*] mab Heman. 1 Cron. 25. 4—29.

MALU, (mal) *Heb.* מל mal; *Gr.* μολειν; *Llad.* Molo; malurio, dryllio, gwneuthur yn fân. Edr. MELIN.

MALURIO, (malur) cymrywio, briwio, curo yn fân, maeddu yn fân.—'Y rhai a falurir yn gynt na gwyfyn.' Job 4. 19. מלוריו *ger bron*, neu yn *ngwydd gwyfyn*; neu o'i ffaen o ran amser, fel y mae ystyr y gair מלוריו yn Gen. 27. 7. a 29. 26. a 36. 31. Geiriau yn dangos breuder dyn rhagor un creadur arall.

MALUR-ION, (mal-wr) rhanau toredig; pethau wedi eu tori yn fân.—'A'r wraig a gymerth ac a ledodd glawr ar wyneb y pydew, ac a daenodd arno falurion yd.' 2 Sam. 17. 19. Arwydda y gair *Heb.* מלוריו rhyw fân bethau wedi eu pwino, hwyrach wedi eu rhoddi yno i sychu. Byddai yr arfer ganddynt i wlychu yr haid a'i roddi i sychu yn yr haul, ac wedi hyny ei bwino mewn mortar & phestl pren i gaol y cibau i ffordd, yna rhoddent ef i'w gadw i'w ddefnyddio pan y byddai ei eisieu. Mae y cyffelyb barotoadau ar yr yd yn mhlieth y bobl ddwyreiniol hyd heddyw, dan yr enwau *burgle* a *sawilk*. Yr oedd y cyfryw arferiad yn adnabyddus hefyd i'r hen Roegwyr

a'r Rhufeinwyr. Pliny's *Nat. Hist. lib. xviii. cap. 7. ad. fin.* Russel's *Nat. Hist. of Aleppo. Harmer's Obs. vol. i.*

MALWOD-EN, (malw) malwen; malwen ddu, malwen wen. Creadur digon adnabyddus, bras, a hawdd ei doddi i farwolaeth gan wres yr haul neu ychydig halen. Y mae yn niweidiol i'r yd a llysiau gerddi. Y mae llygaid y malwod yn gywrafn iawn yn eu cyru, i'w hanfon allan er canfyddiad, ac i'w tynu i mewn er diogelwch wrth eu hewyllya. Y mae rhai o honynt yn trigo mewn cregyn a ffurfir o wlybwr eu cyrph eu hunain. Yr oedd y Rhufeiniaid, ac eraill, yn ymborthi arnynt; ond yr oedd yn waharddedig i'r Iuddewon. Lef. 11. 30.—'Aed ymaith fel malwoden dawdd.' Salm 58. 8. Sef yn fuan, yn hawdd, ac o honynteu hunain.

MALLDER-DOD, (mall) llygriad, llygredigæth, pydrni, pydredd, braensygrwydd; anlladedd, anlladrwydd; diflasrwydd. Afechyd mewn yd oddiwrth ormod gwlybwr, ag sydd yn ei ddyfetha. Deut. 28. 22. 1 Bren. 8. 37. 2 Cron. 6. 28. Amos 4. 9.

MAM, (ma-am) *Heb.* אמ (*am*) *Llad.* Mater; *Saes.* Dame; rhian; benyw yr hon y cenedlir ynddi, ac a esgor ar yr hyn a genedlwyd.—Y fam eglwys; sef yr hon a sefydodd eglwysi eraill, ac sydd a gofal am danynt. Mam iaith; sef iaith heb ddeillio o ieithoedd eraill, ond mae ieithoedd eraill yn ddeilliedig o honi. Mam gu, sef nain; mam wen, sef mam yn nghyfraith; y fam eni, sef syrthiad y groth; gwaith y fam, y fam, sef llewyg y fam; y fam, sef y groth.

Cynhen sydd yn *am* i fwy o gythroullaid noc na arall o wrolgedd y diawl. *Ddar.*

Yn yr ysgrythyrau, mam a arwydda, 1. Yr hon a ddygodd blentyn. Exod. 2. 8.—2. Y fenyw o'r anifeiliaid a fwiocodd lwdn. Exod. 23. 19.

Arwydda yr enw hwn hefyd, 1. Y wir eglwys yn yr hon y cenedlir ac y meithrinir pob gwir gredadyn. Gal. 4. 26.—2. Credinwyr eu hunain, y rhai ydynt yn agosach ac yn anwylach i Grist na'r trasau agosaf. Mat. 12. 49, 50.—3. Un sydd yn caru arall yn anwyl, fel mam ei phlentyn. Rhuf. 16. 13.—4. Gwraig wrol, ddewr. Barn. 5. 7.—5. Hynafwraig oedranus, at yr hon y dylem ymddwyn yn dirion ac yn garedig, fel plant tuag at eu mam. 1 Tim. 5. 2.—6. Unrhyw wraig, neu fenyw, goruwch i ni, naill ai ein mam naturiol, mam wen, neu fam o ran oedran, neu o ran ei llywodraeth arnom, neu ei haddysg i ni. Exod. 20. 12.—7. Breniniaeth Judah, neu ddinas Jerusalem, neu deulu Dafydd. Eze. 19. 2—10.—8. Prif ddinas gwlad neu genedl. 2 Sam. 20. 19. Edr. Efa.

'Unig ei mam yw hi, dewisol yw hi gan yr hon a'i hesgorodd.' Can. 6. 9. Ei mam yw y Jerusalem uchod, yr hon yw ein mam ni oll; y mae gan ei mam feibion, sef rhai mewn enw felly, heb fod yn wirioneddol, ac yn cyfranogi

o'r dduwïol anian. Can. 1. 6. Bastarddiad ydynt, ac nid meibion; ond unig yw hi yn ou plith; y mae yn rhagori arnynt oll; y mae yn tebygu mewn modd unigol i'w mam; y mae yn anwyl fel unig ei mam: ni charodd mam erioed ei hunig ferch yn fwy anwyl nag y mae Crist yn caru ei eglwys.

'Mam-leiddiad.' 1 Tim. 1. 9. *μητραλωας, mam-darawyddion.* Y mae y gair *aloaw* yn arwyddo *dyrau*, ac yn draws-symudol, *taro*; taro yn drwm ac yn greulon. Mae taro tad neu fam yn farwolaeth yn ol cyfraith Duw. Cymb. Exod. 21. 15.

MAMMAETH—OD, (mammaeth) maeth-wraig, mād-wraig, magai. Gen. 24. 59. Esa. 49. 23. 1 Thea. 2. 7.

Afethus yw pob *mammaeth*. *Mar.*

MAMMON, *Gr. μαμωνας, cyfoeth, golud.* Barna Castel, fod tarddiad y gair oddiwrth *אמן (amen) ymddiried*; am fod dynion yn dueddol i ymddiried mewn golud. Sylwa Awstin, fod y gair yn iaith Carthage yn cyfateb i'w ystyr Hebraidd, ac yn arwyddo elw. Dynsoddir cyfoeth yn hardd gan ein Hiachawdwr, a gosodir ef allan fel meist'r sydd yn cyd ymgais â Duw am y llywodraeth yn ein calonau. Ni ddichon neb wasanaethu y ddau; 'O châr neb y byd, nid yw cariad y Tad ynddo ef.' Mat. 6. 24. 1 Ioan 2. 15.

'Gwnewch i chwi gyfeillion o'r mammon anghyfiawn; fel, pan fo eisiau arnoch, y'ch derbyniont i'r tragwyddol bebyll.' Luc 16. 9. Gelwir golud yma yn anghyfiawn, sef twyllodrus, mewn cyferbyniad i beth sydd yn wirioneddol, ac yn sylweddol. Gwel adn. 11. Mae y gair *Gr. adixia*, yn arwyddo, nid yn unig anghyfiawn, ond hefyd anffyddlon, mewn cyferbyniad i wirionedd. Cymb. Rhuf. 1. 18. a 2. 6. a Dent. 19. 19. Mic. 6. 12. yn *Heb.* 'Gwnewch gyfeillion a'r mammon anghyfiawn,' medd rhai: * mae y cyfieithiad hwn yn cyfateb i ymddygiad y goruchwyliwr anghyfiawn, yr hwn yn gall a wnaeth iddo gyfeillion a'i derbaniaid i'w tai, pan y bwriad ef allan o'r orchwyliaeth. Bydd pob peth yn elyn, neu yn gyfaill i ni, yn nydd y farn, yn ol y defnydd a wnaethom o honnynt yn y byd hwn. Bydd rhwd arian rhai yn dystiolaeth yn eu herbyn, ac a fwyty eu cnawd fel tân. Iago 5. 3. Bydd tiriondeb a haelioni y lleill yn dirion yn dystiolaethu o'u plaid. Mat. xxv.

'Fel pan fo eisiau arnoch, y'ch derbyniont,' &c. Y mae y geiriau i'w deall yn annynwedd-iadol, sef fel y *caffoch eich derbyn*; yr un fath a'r geiriau yn Mat. 19. 5. *Ac efe a ddywedodd*, hyn yw, dywedwyd, nid gan Dduw, ond gan Adda, neu yr ysgrifenydd. Gen. 2. 24. Felly yn Luc 6. 38. a *roddant, yn lle a roddir*—Luc 12. 20. a *ofynant, yn lle a ofynir*—Luc 23. 31. *os gwant hyn, yn lle os gwneir hyn.* Felly yma, y'ch derbyniont yn lle y *caffoch eich der-*

byn. Nid *anghyfiawnder* y goruchwyliwr y mae Crist yn ei ganmol, ond ei gallineb a'i rag-ddarbodiad; yn hyn y mae yn ei osod yn gynllun i bawb, fel y defnyddiom bob peth fel y byddo mwyaf cysurus i ni mewn amser i ddyfod. Y mae iawn-dddefnyddiad, neu gam-dddefnyddiad, o drugareddau y bywyd hwn, neu ein meddiannau bydol, yn myned yn mbell tuag at brofi natur ein cyflwr rhyngom a Duw, a'r anian sydd yn llywodraethu arnom. Y mae pob peth yn elyn neu yn gyfaill i ni, yn ol y defnydd a wnelom o hono.

MAMOG-IAID, (mam) yr hon sydd yn feichiog; yr hon sydd yn fam, a rhai ieuainc ganddi; y groth.—'Ac a goledda y mamog-iaid.' Esa. 40. 11. *Mamogiaid*; cyfieithir yr un gair *עליתון blithion*, yn Gen. 33. 13. 1 Sam. 6. 7, 10.—*cyfebron*, Salm 78. 71. Oddiwrth 1 Sam. 6. 10. mae yn eglur fod y gair yn arwyddo *blithion*; ond hwyrach ei fod yn arwyddo *cyfebron* hefyd.—'Goledda'; '*Gently lead*,' *Saes. a dywys yn araf.* 'Yr hwn a dosturia wrthynt a'u tywys.'

'Arweiniaist yn dy drugaredd y bobl y rhai a waredaist.' Exod. 15. 13. Esa. 49. 10. Cyfieithir yr un gair *נרנאל cynnal a bara*, Gen. 47. 17. Y mae y gyffelybiaeth yn hardd, medd Lowth, yn gosod allan gyda'r priodoldeb mwyaf, ofal tyner y bugail am ei braidd; sef yr Arglywydd Iesu, am ei bobl weiniaid, lwythog, a phrofedigaethus; y mae fel Jacob a'i deulu, yn eu harwain yn araf ac yn dirion, yn eu cynnal, ac yn eu porthi ar ou tait, ac yn eu hamddiffyn rhag eu gelymion. Syr John Chardin, yn rhoddi hanes y rhai sydd yn bresennol yn byw yn ngwledydd y dwyrain yn null y Patrieireb, a ddywed, 'Mae y deadellau, o herwydd eu rhif ed, yn pori i lawr loedd eu gwersyllfaoedd môr fuan, fel y mae gorfod arnynt eu symud yn rhy aml; yr hynsy niweidiol iawn i'w deadellau o horwydd y rhai ieuainc, y rhai sydd yn rhy weiniaid i'w dilyn. Gwel Harmer's Obs. Vol. I.

MAMRE, *ממרא [gwrthryfelgar]* Amoriaid, brawd Escol, ac Anner, y rhai a gynorthwyasant Abraham yn erbyn Cedorlaomer. Cafodd y gwastadedd yn agos i Hebron ei enw oddiwrtho. Gen. 13. 18. a 14. 13.

MAN, (my-an) *Heb. מעמם mecum*; mewn, lle, mange; cyfamser, eny'd; nôd; yn y man, sef allan o law, heb oedi; y fan dywyllaf, sef yr amser tywyllaf; y fan a'r fan, sef y cyfryw le; man geni, a man cynhenid, sef nôd o'r groth ar ddyn. Exod. 20. 42. Esa. 22. 23. Mat. 28. 6. Heb. 11. 8.

MAN, (my-an) main, eiddil, gwael, bychau, bach. Gen. 31. 8. Exod. 16. 14. a 30. 36. Esa. 40. 15.

MANAEN, prophwyd ac athraw Cristionogol yn yr eglwys yn Antiochia. Gan ei fod yn cael ei alw yn frawd-maeth Herod Antipas, y Tetrarch, yr hwn a dorodd ben Ioan Fedydd-

* Gwel Doddridge, Campbell.

iwr, tebygol ei fod o sefyllfa oruchel, ac yn wr llys. Act. 18. 1. Ni wybyddus dim ychwaneg am dano; dywed rhai ei fod yn un o'r deg a thringain, a'i fod yn fab i fammaeth Herod, ac felly eu bod yn cael eu cyd-fagu.

MANASSEH, מְנַשֶּׁה [*anhof*] 1. Un o feibion Pahath-Moab. Ezra 10. 30.

2. Mab hynaf Joseph, ac wŷr Jacob. Gen. 41. 50, 51. Yn ol prophwydoliaeth Jacob am dano, nid oedd ei hiliogaeth mor lluosog ag Ephraim ei frawd. Gen. xviii. 1 Cron. 7. 14. Nid yw yn ymddangos fod ganddo ond dau fab, Machir ac Asriel. Num. 26. 29-32. Pan ddaethant allan o'r Aipht, rhifedigion eu milwyr oeddent 32,200. Gamaliel mab Pedasur oedd eu tywysog. Num. i, ii. Cynnyddasant yn yr anialwch i 52,700. Yn ngwersyll Ephraim yr oeddent yn eu teithiau yn yr anialwch. Eu hyspiwr oedd Gadi mab Susi. Num. xiii. Un hanner llwyth Manasseh a gawaant eu hetiffediaeth o du y dwyrain, a dwyrain-ogledd i for Tiberias; a'r hanner arall o du y gorllewin i'r Iorddonen, i'r gogledd i lwyth Ephraim. Num. 32. 33-42. Jos. 13. 29, 30, 31. a xvi, xvii. Yr oedd pedwar o'r Barwyr o'r llwyth hwn; sef Gedeon, Abimelech, Jair, a Jephthah; yr oedd Barzilai, ac Elias yr prophwyd, o'r llwyth hwn. Er iddynt wrthgilio gyda'r naw llwyth eraill, eto bu gradd o ddiwygiadau yn eu plith yn amser Asa, Hezeciah, a Josiah. 2 Cron. 15. 9. a xxx, xxxi. A dychwelodd rhai o honynt o Babilon gyda'r Luddewon, ac a breswylasant yn Jerusalem. 1 Cron. 9. 3.

3. Mab Hezeciah, brenin Judah, o'r wraig Hepsibah. Daeth i'r orsedd ar ol ei dad, pan oedd yn ddeuddeng mlwydd oed, a theyrnasodd 55 o flynyddoedd. Yr oedd yn ddrwg anarferol, a gwnaeth i Judah a thrigolion Jerusalem gyfeillorni, a gwneuthur yn waeth na'r cenedloedd a ddyfethasai yr Arglwydd o flaen meibion Israel. Pleidiodd bob math ar eilun-addoliaeth i'r gradd mwyaf o ynydrwydd a halogedigaeth, a thywalltodd lawer o waed gwirion, y rhai a lefarasant wrtho oddiwrth yr Arglwydd, 'hyd oni lanwodd efe Jerusalem,' מְנַשֶּׁה o *ymyl i ymyl*. Yn nghylch y ddwyfed flwyddyn ar hugain o'i deyrnasiad, Esarhadon, brenin Assyria a Babilon, a'i luoedd, a oresgynasant y wlad, ac a ddaliant Manasseh mewn dryysni, ac a'i rhwymasant ef a dwy gadwyn, ac a'i dygasant ef i Babilon. 'A phan oedd gyfyng arno ef, efe a weddiodd ger bron yr Arglwydd ei Dduw, ac a ymostyngodd yn ddirfawr o flaen Duw ei dadau—ac efe a fu foddlon iddo, ac a wrandawodd ei ddymuniad ef, ac a'i dug ef drachefu i Jerusalem i'w freniniaeth. Yna y gwybu Manasseh mai yr Arglwydd oedd Dduw.' Gwedi ei dychweliad, diddymodd yr holl eilun-addoliaeth a osodasai i fynu o'r blaen, ac a adferodd addoliad yr Arglwydd; cadarnhaodd a chwaneogodd Jerusalem, ac y osododd dywysogion y llu yn holl

ddinasoedd caerog Judah. Gwedi theyrnasu 55 o flynyddoedd, ac yn 67 o'i oed, bu farw yn Jerusalem, a chladdasant ef yn ngardd ei dy ei hun, sef gardd Uzza. 2 Bren. xxi. 2 Cron. xxxiii.

Er iddo gael gwir edifeirwch a madden ei bechodau, o ran y gospedigaeth dragywyddol am danynt, eto cospwyd y genedl o herwydd ei bechodau. Yr oeddent yn gyffredinol wedi ymlygru gydag ef, ac heb gael edifeirwch am eu pechodau, a dychweliad trwyadl cyffredinol oddi wrthynt. Tebygol, er ei edifeirwch, na chai mo'r aurhdedd o gael ei gladdu gyda breninoedd teulu Dafydd, o herwydd ei eilun-addoliaeth, a'i bechodau dirfawr eraill.

Yn hanes rhyfedd y gwr hwn, gwelwn grallun, 1. O droion rhyfedd i'ragluniaethau Duw ar y byd; wedi holl ymdrechladau Hezeciah i ddiwygio y wlad, dyma ei fab yn cyfodi ar ei ol, ac yn dadwneyd y cwbl. 'Un pechadur a ddinystria lawer o'ddaioni.' Preg. 9. 19. Collodd ei dad duwiol yn ieuanc, a sythiodd, tebygol, i ddwyllaw dynion llygredig, hollol amddifad o ysbryd ei dad. Mae yn eglur oddiwrth y canlyniadau, nad oedd diwygiad Hezeciah, o ran llawer o drigolion y wlad, yn enwedig y blaenoriaid, ond hannerog, rhagrithiol, ac anewylls-gar. Yr oedd y pendefigion, y rhai oeddent gynghoriaid i'r bachgen Manasseh, yn gogyddo at eilun-addoliaeth; trwy weniath a mwyneidd-dra, cawsant ganddo gyflawni eu holl ewylls, a hwyrach, ragori ar eu dymuniadau. Mat. 23. 15. Yn fuan wedi marw Hezeciah, darfu y diwygiad, a chynnyddodd y dirywiad nes dwyn Manasseh i Babilon. Yr oedd Hezeciah yn fab i dad annuwiol, ac yn dad i fab mwy annuwiol. Er hyny cafodd Hezeciah y faint arbenig o ddwyn tystiolaeth mewn amseroedd llygredig, yn eibyn drygioni yr oes, a bod yn offeryn o fendith dragywyddol, diammeu, i lawer.

2. Mae yn gynllun hefyd o radlonrwydd a gallu gras Duw; yn ei gyfyngder darostyngwyd ef am ei bechodau, a dychwelwyd ef at yr Arglwydd. Er ei holl bechodau, cafodd drugaredd; ac er y gradd mawr y llygrwyd ef gan bechod, eto cafodd ei gyfnewid. Nid ei gyfyngder a'i cyfnewidiodd, ond Duw yn ei gyfyngder a ymwelodd âg ef, ac a amlygodd ei hun iddo. Dywedir am Ahaz, taid Manasseh, 'A'r amser oedd gyfyng arno, efe a chwaneogodd droseddau yn erbyn yr Arglwydd.' 2 Cron. 28. 22. Felly y gwnaethai Manasseh, oni buasai i'r Arglwydd dynn y galon gareg o'i gnawd, a rhoddi calon ac ysbryd newydd iddo. Dangosodd Duw 'ragorol olud ei ras,' yn ei achubieath; a rhoddodd brawf nodedig, 'na fydd dim yn anmhosibl gyda Duw.'

3. Mae natur gwir edifeirwch i'w weled ynddo yn dra amlwg. Y mae yn ymostwng yn ddirfawr o flaen Duw—yn gweddio ger bron Duw—yn adnabod mai yr Arglwydd oedd Dduw—yn dychwelyd ato—yn dadwneyd ei

holl weithredoedd annuwiol o't blaen—yn codi addoliad Duw i fynu; 'Cyweiriodd allor yr Arglwydd, ac a aberthodd arni hi ebyrth hedd a inoliant; a dywedodd hefyd wrth Jndah am wasanaethu Arglwydd Dduw Israel.' Nid gwaith hannerog ac amserol yw gwaith cadwedigol Ysbryd Duw ar eneidiau dynion, ond gwaith cyflawn, trwyadl, ac i bara byth. Dywedir drachefu a thrachefu iddo weddio ar yr Arglwydd, ac i'r Arglwydd wrando ei ddymuniad; tebygol fod ymostyngiad, taerineb, a dyfal barhad neillduol yn ei weddi, cyfatebol i erchylldra ei fai. Mae ynndo ymostyngiad—ymadawiad a'i fai—ac adnewyddiad trwyadl. Diammen na bu addysgiadau ei dad iddo yn ei ddyddian boreuol ddim yn ofer; hwyrach iddo eu hadgofio, yn y carchar yn Babilon; sicr yw nad aeth ei weddiau drosto ddim i angof gyda Duw; ond atebodd hwynt gyda llôg, yn ei amser a'i ffordd ei hun.—Rhai yn wir a feiant arno, ac a haerant nad oedd ei ddiwygiad mor gyflawn ag y buasai ddymunol; ac y dylasai ddiunystrio y delwan, ac nid eu tafu allan o'r ddinas yn unig; ond gan na roddir hyn yn ei erbyn gan yr Ysbryd Glan, gallwn farnu fod yr hyn oedd ddiffygiol yn tarddu o achos arall, heblaw eisiau awyddfyrd gwirioneddol arno ef dros yr Arglwydd; sef hollol lvgriad y pendefigion, a'r bobl yn gyffredin. Dywedir, 'er hyn y bobl oedd eto yn aberthu yn yr uchelfeydd; eto, i'r Arglwydd eu Duw yn unig.' Aethant gydag ef yn ei wrthgiliad, ond nid yn ei edifeirwch a'i ddychwelïad.

4. Dichon Duw goepi yn drwm a barnedig-aethau tymhorol, o herwydd dybenion doeth, y pechodau hyn y mae wedi eu cwbl fadden, ac wedi cymmodi a'r pechadar o'u herwydd. Er eu madden, myn ryw ffordd neu gilydd, i ddangos ei anfoddlonrwydd yn erbyn pechod; yn enwedig y fath a'r eiddo Manasseh; yr hwn oedd yn berson cyhoeddus, a'i' pechodau yn taro yn neillduol yn erbyn y bod o'r gwir Dduw, ei addoliad yn y byd, a'i lywodraeth foisol ar y byd. Y peth mwyaf niweidiol i ddynion o bob peth, yn nessaf at beidio ei fadden, fyddai gwaith Duw yn peidio dangos ei anfoddlonrwydd yn erbyn pechod; mae hyn yn groes i natur sanctaidd Duw, ac yn nollol wrthwyneb i ddedwyddwch ei creaduriaid: am hyn ni ddichon fod. Yr Arglwydd a'wyr pa fodd i wneuthur hyn; a'n braint yn gystal a'n dyledswydd yw ymostwng iddo.

MANDRAGORAU, Heb. מַנְדְּרָגוֹרָא *dudaim* [cariadau, neu hyfrydwch cariad, neu bronau.] Nid yw y gair *dudaim* fel enw llysiuyn neu firwyth ddim i'w gael yn y Beibl, ond yn Gen. 30. 14. a Can. 7. 13. Cyfieitha Junius a Thre-melus ef *fores amabiles*, sef y blodau hyfryd, oddiwrth ystyr y gair; eraill a'i cyfieithant, *jessamine*; eraill, *lily*; eraill *violet*. Llauer o ddadleu sydd wedi bod, ac eto heb benderfynu, yn nghylch y llysiuyn *dudaim*, a gyfieithir *mandragorau* yn yr holl hen gyfieithiadau,

hefyd gan y LXX. ac *Onkelos*; a llauer yw y dywediadau gwirion am rinweddau y mandragorau. Mae hanes y mandragorau yn wabanol gan deithwyr, ac yn rhoddi lle i feddwl fod dau fath o honynt; un a'i arogl yn beraidd, a'r llall yn annheraidd. Ond wedi y cwbl a ysgrifenyd, ai y mandragorau a feddylir wrth y *dudaim* sydd amheus. Mae cyhoeddwr diweddar Geiriadur Calmet yn barnu i'r gwrthwyneb; ond mai math o *bompiwn* a feddylir, aydd bér ei arogl, ac o lun bronau merch; felly hefyd y barnodd Deufingius. Geilw y Persiaid y firwyth hwn *destanbouic*, sef *per-arogl y dwylaw*, am eu bod yn arferol o'i gario yn eu dwylaw, o herwydd ei arogledd hyfryd. Geilw y Syriaid a'r Aiphtiaid ef, *Schemmain*, neu *Schemmamah*.

Sylw 1. Mae y gair *dudaim* yn arwyddo bronau merch.—2. Mae y firwyth yn added yn amser y cynhauf gwenith.—3. Ac mae yn bér ei arogl. Cyfatebol i hyn yw hanes Le Bruyn, Vol. I. 'Yn Ankaer, yn agos i gysylltiad yr afonydd Kur ac Aras, sylwais ar firwyth a alwant *Chamma*, sef bronau merch, am ei fod o'r llun hwnw: y mae yn bur iachusol, ac yn hyfryd ei arogl. Y mae yn *adfaethiad hyfryd*; ac y mae yn aml yn y wlad hon, sef Mesopotamia.' Oes oedd y firwythan hyn yn aml yn Mesopotamia, ond yn anaml yn ngwlad Judea yn nyddiau Reuben, yr hwn pan gafodd yn ddamweiniol rai o honynt, a'u dygodd at ei fam (Gen. 30. 14.) y mae yn fwy tebyg mai y firwyth hwn oedd y *dudaim*, na'r mandragorau a ddarlunia Maundrell eu bod yn ddrwg eu harogl, ac yn afiachus; ond eu bod, yn ol dywediad yr archoffeiriad yn Samaria, yn rhinweddol i beri i wragedd ymddwyn, a'u gwneyd yn firwythlawn. Gwel Maundrell's *Travels*. Y mae yn sicr oddiwrth Can. 7. 13. fod y *dudaim*, a gyfieithir *mandragorau*, yn arogl yn hyfryd. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. End. Expos. Index on Cant. 3. 13.*

MANEH, מָנֶה *Gr. μνα, Llad. MINA.* Maneh oedd bwysau, neu nifer o arian. Fel pwysau yr oedd yn cyfateb i *gan' sicl* (nid 60, fel y dywed Brown) fel yr ymddengys oddiwrth gymhoru 1 Bren. 10. 17. A 2 Cron. 9. 16. Heb. Ond fel nifer o arian nid oedd yn cyfateb ond i *driugain sicl* (nid 50, fel yr ymddengys oddiwrth Ezec. 45. 12. Edr. sylw Lowth yno. 'Ugain sicl, a phum' sicl ar hugain, a phymtheg sicl, fydd maneh i chwi,'—hyn yw, 60.

MANGRE, (man-cre) lle dyrus, cilfach; man, lle, trigfau, Gen. 19. 12. 1 Bren. 8. 43. Esa. 26. 21. 1 Cron. 16. 27.

MANNA, מַנְהַ (man-hu) τρεῖς τρωτο; LXX. Beth yw hwn? neu, rhodd yw hwn; neu, peth neillduol yw hwn. 'Dywedasant wth en gilydd, peth neillduol yw hwn; canys ni wyddent beth ydoedd.' Bate, Parkhurst.

Trefniad, Kircher. Peth wedi ei barotoi a'i drefnu; rhan wedi ei threfnu a'i pharotai, Mintert. Exod. 16. 15. Manna oedd y bara o'r nefoedd & pha un y cynaliodd yr Arglwydd yr Israeliaid yn yr anialwch ddeugain mlynedd, ac yr oedd yn gyagod neillduol o Grist. Ioan 6. 32. 'A bwyd angelion y parhaist di dy bobl dy hun, a thi a ddanfonaist iddynt hwy fara parod o'r nefoedd yn ddioben, yr hwn a wasanaethai i bob hyfrydwch, ac i bob archwaeth yn gymhwys. Canys dy ymborth di oedd yn dangos dy felusdra i'th blant, ac yn gwasanaethu chwant y bwytawr, ac yn ymdymheru wrth fodd pob un.' Doeth. 16. 20, 21. Felly dywed yr awdwr hwn; ond gwell sylwi ar yr hyn a ddywedir yn yr ysgrifysydd sanctaidd am dano, heb ychwanegu dim dychymygion at air Duw. Gelwir ef 'bara angelion.' Salm 78. 25. **בָּרָא לֶחֶם אֱבִירִים** *bara y cedyrn.* 'Bara trwy drefniad a pharotoad angelion,' medd Suidas. 'Bara angelion o herwydd ei ragoroldeb, a'i ystyr ysbrydol,' medd eraill. 'Bara y nefoedd wybrenol; ac yn arwyddo yr un peth,' medd Parkhurst, 'ag ŷd y nefoedd,' yn adn. 24. Neu bara ag oedd yn gwneuthur yr Israeliaid yn gedyrn ac yn gryfion; neu y cyfryw fara ag a fusasai y cryfion, sef y penaethiaid, yn ei gyfrif yn *ddanteith-fwyd.*† Cyfieithir y gair **רְחַי** *rhai cryfion, Jer. 46. 15.—rhai grymus, Galar. 1. 15. sef y penaethiaid a'r blaenoriaid.**

Y mae y peth a elwir wrth yr enw hwn i'w gael yn bresenol yn Poland, Calabria, Dauphine, Libanus, ac Arabia. Manna Calabria yn yr Ital, yw nodd a ddyr o goed onwydd; ond manna Arabia a gesglir ar goedydd, llyisiau, &c. Ond y mae hwn yn hytrach yn garthedigol, nag yn fagwriaethol, ac o herwydd hyn y arferir mewn cyferi meddyginiaethol. Yr oedd y manna & pha un y portodd yr Arglwydd yr Israeliaid yn yr anialwch yn hollol wyrthiol; ac y mae yn eglur oddiwrth yr hanes ei fod yn gwbl anadnabyddus iddynt hwy cyn, a chwedi hyn. Yr oedd yn diagyn yn rheoleidd o'r nefoedd, o ran mesur, lle, ac amser. Yr oedd dau cymaint y chweched dydd—dim y seithfed—ac yn peidio wedi dar-fod eu teithiau—yn magu pryfed ac yn drewi os cadwnt ef noswaith yn groes i orchymyn yr Arglwydd: ond yn para yn ei flas dros y Sabboth, yn ol y gorchymyn. Ymddengys oddiwrth hyn ei fod yn gwbl wyrthiol, ac nid yn

* **בָּרָא** *Peth wedi ei drefnu*, oblegid felly y galwai yr Israeliaid y gwlith nefol hwnw, fel rhodd neillduol wedi ei threfnu iddynt gan Dduw yn ymborth. Afresymol fyddai tybied fod yr ymborth a roddwyd gan Dduw i'r Israeliaid yn cael ei alw o hyd, *Pa beth yw Man?* Llauer mwy cyson yw oymeryd y gair oddiwrth **בָּרָא** *parotodd, trefnodd*: oddiyma y taiddodd yr enw cadarn **רְחַי** *rhaniaid*, ac hefyd ymborth, yr hwn a reid i bob un. 1 Sam. 1. 4, 5. Witsius.
† Gelwir ef bara y cedyrn, am ei fod yn gwneud yr Israeliaid yn gedyrn, trwy lawr lle bara cyffredin, yr hwn sydd yn cynal y galon, er ei fod yn ymddangos yn ddiwydded ar yr olwg a'r archwaethiaid cyntaf: neu bara y cedyrn, fel mel, yr hwn a gyfrifai y penaethiaid yn ddaenteith-fwyd. Witsius.

ol trefn gyffredin naturiaeth; ac wedi ei fwriadu, nid yn unig i fod yn gynaliaeth i'r bobl yn yr anialwch, ond hefyd i fod gyagod neillduol o Grist, fel yr oedd yn agos bob peth perthynol i'r daith ryfedd hono yn yr anialwch. Edr. TARTH. O herwydd hyn y geiwl yr apostol ef **βρωμα κρυματων, bwyd ysbrydol**, sef bwyd yn arwyddo peth ysbrydol. 1 Cor. 10. 3. Dywed Crist yn helaeth mai efe yw y gwir fara, gwrth-gyagod y manna, y mae y Tad yn ei roddi o'r nef. Ioan 6. 32.

Am y manna, 1. Ei lun oedd *grwn*: 'tipynau crynion.' Exod. 19. 14. **דָּק מְחֹסֵם** *tipynau man fel wedi eu punio mewn mortar*, medd Parkhurst,* oddiwrth y darn diweddaŷ o'r adnod, yn dywedyd ei fod cyn *faned* a'r llwydrew ar y ddacar, ymddengys mai bychan-der y tipynau, ac nid eu crynder, a feddyr wrth y geiriau. Cyffelybir ef yn ei lun a'i faintioli i had coriander a'r llwydrew. Yn ei fychanrwydd, yr oedd yn cyagodi Crist yn ei iselder a'i ddarostyngiad, o ran ei natur ddydol, a'i amgylchiadau yn y byd. Salm xxii, xl. Esa. liiii.

2. Yr oedd o ran ei liw yn *wyn*. Nid fel had coriander, yn wyn, canys nid gwyn yw lliw yr had hwnw; † ond fel coriander yn ei lun a'i taint; ‡ ac yr oedd ei liw fel lliw Bdelium. Perl gwerthfawr, dysgleirwyn (*translucidum*) oedd y Bdelium, medd Bochart, Witsius, &c. Yn hyn yn cyagodi purdeb a pherffeithrwydd Crist.

3. Yn ei flas yr oedd fel afrilad o fel, ac fel olew yr. Exod. 16. 31. Num. 11. 8. Fel mël cyn ei guro neu ei falu, neu ei ferwi a'i barotoi, ac fel olew i'r wedi ei wneuthur yn deisenau. § 'Fel afrilad o fel,' *fel dil mel.* Syr. Y mae gair o'r un gwreiddyn yn cael ei gyfieithu *dil, diliau.* Salm 19. 10. Diar. 16. 24. Y mae y geiriau yn arwyddo yn eglur fod ei flas yn dra hyfryd; ac yn hyn yn cyagodi y melusder a'r hyfrydwch anghydmareol sydd yn yr Arglwydd Iesu i bawb sydd yn ei adnabod, ac yn ei brofi. Salm 34. 8. 1 Petr 2. 3.

4. Yr oedd yn diagyn ar gaenol o wlith, ac yn cael ei orchuddio gan gaenol o wlith. 'A phan ddiagynai y gwllith y nos ar y gweryll, diagynai y manna arno ef.—A phan gododd y gaenol wlith, wele ar hyd wyneb yr anialwch dipynau crynion.' Num. 11. 9. Exod. 16. 14. Yn cyfeirio at hyn, tebygol, y gelwir

* The modern translations & lexicons in conformity to the Rabbinic, interpret it *round, spherical*, but not so to the ancient versions.—But the Vulgate appears to have give the true meaning, by translating it *quasi pillo tuum*, as if pounded by a pestle. Parkhurst.

† Y mae had coriander yn ddu. Witsius.
‡ Y mae yr atalladau wedi eu rhoddi yn anaddas yn rhan argraffadau diweddar o'r Beibl Cymraeg (sef 1752 a 1769) yn arwyddo fod y manna yn wyn fel had coriander, trwy roddi haner dryll-ymadrodd ar ol y *wyn*, yn lle rhagwahan-bod. sef yn *wyn*; yn lle yn *wyn*.—y mae yr un cyffelliaid yn y Beibl Saesoneg; ond nid felly yr oedd yn yr argraffadau cyntaf yn Cymraeg.

§ Mewn gwahanol ystyriaethau, gallesid ei gymharu i fel ac i olew; gan nad oedd ei archwaeth yn mhob ystyr yn debyg i olew, nac yn mhob ystyr yn debyg i fel, ond yn cyfrnogi o'r ddau. Witsius.

Crist, y 'manna cuddiedig.' Dat. 2. 17. Cyffelybir athrawiaeth yr efengyl i wliith.' Dent. 32. 2. Ac yn athrawiaethau yr efengyl y mae Crist i'w gael, o ran adnabyddiaeth o hono. Rhuf. 1. 16, 17. a 10. 8—14. Gal. 6. 1, 2. Yn mhrophwydoliaethau yr Hen Dstatment, ac yn athrawiaethau y Newydd am dano, y mae Crist i'w gael; a gwaith yr Ysbryd Glan yw cymeryd o eiddo yr Iesu, a'u mynegi i'w bobl. Y mae pob cysur a ffrwythlonrwydd i'w cael gyd âg ef.

5. Bara o'r nefoedd yn yr anialwch tlawd oedd, parod, hollol rad i rwnnachwyr, pan nad oedd dim i'w gael ond marw hebddo; felly Crist, bara o drefniad Duw o'r nefoedd ydyw, yn y byd drwg hwn—heb ei haeddu—yn gwbl addas i bechadur—yn rhoddi bywyd i'r neb a'i bwytio—ac nid oes bywyd gan neb hebddo—bara yn wyneb marw yn y cyflwr ydyw. Ioan 6. 53. a 4. 10. Rhaid darfod â bwyd yr Aipht i gael y manna; ac yna y mae yn werthfawn.

6. Yr oedd yn ymborth addas i bawb, o bob oedran, ac yn mhob cyflwr; yr oedd digonolrwydd o hono; a pharhaodd tra parhaodd en bywyd a'u teithiau yn yr anialwch; felly Crist, y mae yn addas i bechadur yn mhob amgylchiad, yn glaf ac yn iach—i fabanod ac i dadau—y mae pob cyflawnder ynddo—ac y mae yn aros yn dragywydd. Y mae mor hawdd i'r tlawd, i'r llees, a'r gwan i'w gael, a'r cyfoethog, a'r cryfion. O'r dechreu hyd y diwedd, efe yn unig yw cynaliath ei bobl. Heb. 7. 24, 25. a 13. 5—8.

7. Y pererion yn yr anialwch yn teithio tua Chanaan, sydd i'w gael; nid yn yr Aipht yr oedd ymborthi arno, ac nid yn Nghanaan ychwaith; felly Crist—nid yn aros gyd â'r byd, ac yn rhodio yn ol helynt y byd hwn, y mae cael cysuron yr efengyl. Eea. 32. 16, 17. 2 Cor. 6. 17, 18. a 7. 1. Ac ni bydd neb yn ymborthi yn y nefoedd arno trwy ffydd, fel yma, er bydd yno dragywyddol fwyndad o hono.

8. Yr oedd yn disgyn bob boreu. Yr oedd hyn yn dysgu iddynt hwy ac i ninau hefyd, 1. Fod angen am dano yn fennyddiol; felly y mae am Grist; ac ni ddichon un fyw bywyd ysbrydol un dydd hebddo. 'Nid naith yn yr wythnos—y mis—neu y flwyddyn; neu yn wyneb rhyw gyfyngder mawr, y mae ei eisiau; dan bob dydd yr un fath a'u gilydd; byw heb Grist ddiwrnod yw byw heb Dduw; hyny yw, yn annwïol, ac yn bechadurus.—2. Yr oedd yn brawf beunyddiol o ofal Duw am danynt. Yr oedd fel Tad tirion, ac yn cofio ac yn gofalu am danynt bob boreu. At hyn y mae y geiriau yn Galar. 3. 22, 23. yn cyfeirio: 'Trugaredd yr Arglwydd yw na ddarfa am danom ni: o herwydd ni phalla ei doeturiaethau ef. *Bob boreu y deuant o newydd: mawr yw dy fyddlondeb.*'—3. Yr oedd yn eu dysgu hwy a ninnau i fyw trwy ffydd ar Dduw yn unig,

a'i ofal am danom; i fod yn ffyddlon i'r hyn sydd genym; i ddiwydrwydd beunyddiol, ac i ymostyngiad i holl drefniadau Duw tuag atom. Ni chaent ond digon am y diwrnod, fel y credent yn yr Arglwydd, ac y dysgwylent wrtho yn feunyddiol. Mat. 6. 25—31.

9. Er ei fod mor galed, fel yr oeddynt, er amrywiaeth ymborthi, yn ei falu mewn melinau, a'i guro mewn morter, a'i ferwi mewn peiriau; eto pan wresogai yr haul, fe a doddai. Yr oedd hyny yn eu dysgu hwy a ninau i ddiwydrwydd; yn enwedig yn nghylch meddiannu Crist ac ymborthi arno. Os oedent nes gwresogai yr haul, nid oedd dim i'w gael y diwrnod hwnw. Diar. 10. 4, 5. a 6. 6, 7, 8. Ioan 12. 35. Gal. 6. 10. Yr oedd eu gwaith yn ei falu ac yn ei guro, yn cysgodi dyoddefiadau dirfawr yr Arglwydd Iesu. Ioan 6. 48—51. Heb. 2. 9, 10. 1 Pedr 3. 18.

10. Yr oedd yn cael ei roddi yn gymhesur, ac yn addas i'r angen am dano: digon bob dydd i bob un; dau cymaint ar y dydd o flaen y Sabboth, fel y byddai digon dros y Sabboth, heb gasglu dim, yn ol gorchymyn Duw. Yr oedd pob un yn casglu yr hyn a allai; ac yn ganlynol, yr oedd rhai yn casglu llai, a rhai twy na'u gilydd. Yr hyn oedd wedi ei gasglu gan bawb yn yr un babell yn byw, oedd yn cael ei roddi yn un crug at eu gilydd: ac wedi hyny byddai y pen-teulu yn ei fesur; omer i bob un: 'A phan fesuraeant wrth yr omer, nid oedd gweddill i'r hwn a gasglasai lawer, ac nid oedd eisiau ar yr hwn a gasglasai ychydig.' Yr oedd lloned omer i bob un; ond os byddai lloned omer yn ormod i ryw un, nid oeddent i'w gadw; neu os gweddillai, neu y cadwai un ef, yn groes i orchymyn Duw, o anghrediniaeth, magai bryfed, ac a ddrewai. Felly y mae Crist yn gyflawn, ac yn gymhesur i bob un; ac i ymborthi arno o newydd bob dydd, fel pe byddai yn dyfod o newydd i ni bob boreu. Gal. 3. 28, 29. 2 Pedr 1. 1. 2 Cor. 14. 9. Can. 5. 1. Y mae yr apostol hefyd oddiwrth hyn yn anog y cyfoethogion i gyfranu o'u hel-aethrwydd at angenion y tlodion; 'Fel y byddo cymhwysdra.' 2 Cor. 3. 12. 'Val y bo cymmedroldep.' W. S. Nid oes dim cymhwysder yn ngwaith un brawd mewn hel-aethrwydd, yn gadael brawd arall mewn eisiau.

Yr oedd digon hefyd dros y seithfed dydd heb gasglu dim. 'Ar y chweched dydd y casglasant: ddau cymaint o fara; dau omer i bob un.' Yr oedd mwy o hono ar y chweched dydd, am hyny, yr oeddent yn gallel casglu mwy. Yr oedd Duw yn hyn yn eu dysgu i barchu ei orchymyn, ac na byddai neb mewn un gradd ar ei gollod o ufuddhau iddo. Ni bu tori gorchymyn o enill i neb erioed, ond i'r gwrthwyneb.

Felly hefyd y rhai fuant yn llafurio am Grist yma yn y byd, a'i cânt ef yn fara a bery i fywyd tragywyddol; cânt dreulio Sabboth tragywyddol gyd âg ef, heb angen casglu

chwaneq. Ei geisio yn foreu ac yn ddiwyd yw ein dyledswydd a'n braint ni yn bresenol. Eaa. 55. 6. Salm 63. 1. Wedi ei gael, para yn ddigonolrwydd byth. Ioan 14. 2, 3. Salm 17. 15. Ioah 17. 24.

11. Rhoddwyd llonaid omer o hono mewn crochan, i'w osod ger bron yr Arglwydd yn nghadw. Dywed awdwr yr epistol at yr Hebraid, mai crochan aur oedd, er nad yw hyn yn cael ei enwi gan Moses. Yr oedd pob peth perthynol i'r arch yn aur, wedi eu goreuro. Dywed hefyd fod y crochan aur yn yr arch. Heb. 9. 4. Ond dywed Moses, mai 'ger bron y dystiolaeth yr oedd.' Dywedir hefyd, 'Nad oedd dim yn yr arch ond y ddiry lech faen a a osodasai Moses yno yn Horeb.' 1 Bren. 8. 9. 2 Cron. 5. 10. Nid oedd dim yn yr arch dan y drugareddfa, y mae yn eglur, ond y llechau; ond yr ydym yn darllen fod 'Llyfr y gyfraith wedi ei osod ar ystlys arch cyfammod yr Arglwydd.' Deut. 31. 26. Felly, yn ddi-ammem, yr oedd y crochan aur, a gwialen Aaron, ar ystlys yr arch, neu ger bron y dystiolaeth, ac yn agos ati. Gwyr pawb cynefin a'r ieithoedd hyny, fod y rhagddod בן yn Heb. ac ev yn Gr. yn arwyddo, nid yn unig yn ond wrth, yn agos at, yn nglyn wrth; felly y cyfieithir hwynt yn y lleoedd canlynol, 'Fy esgryn a l'nodd (בבשרי) wrth fy nghroen.' Job 19. 20.—'בחיית' ynghyd & bwystfilod.' Hos. 4. 3.—'עֲפָוֶתָאֵי דִּיכַאִיִּם', 'i, neu trwy ddoethineb y cyfiawn. Luc 1. 17.—'Prynu yn y deml,' ev τῷ ἱερῶ, sef wrth neu agos at y deml. Mat. 21. 12.—'ביריחו' wrth Jericho. Jos. 5. 13.—'כרחל כרית' wrth afon Cerith. 1 Bron. 17. 13.—'ar ddeheulaw Duw, ev δεξια του θεου. Col. 3. 1. Oddiwrth y lleoedd hyn, ac amryw eraill a ellir gael, y mae meddwl yr apostol yn hollol amlwg, yn gyntun & geiriau Moses; nid yn yr arch, dan y drugareddfa, yr oedd y crochan a'r manna, ond yn ei hystlys, neu wrthi, tu allan iddi. Rhoddwyd y manna yn y crochan aur i'w gadw i'w cenedlaethau, fel y gwelent y bars & pha un y porthodd yr Arglwydd eu hynafiaid yn yr anialwch. Yr oedd hefyd yn gysgod o ymddangosiad, ac arosfa Crist yn y nefoedd, y gwir gysegr, mewn gogoniant ac anlygredigaeth, dros ei bobl. Y manna a ddisgynodd o'r nefoedd, a gafwyd yn yr anialwch, yn ymborth i rai ar ddarvoud am danynt, a roddwyd yn y cysegr i'w gadw yn bur ac yn anrhydeddus: felly Crist; daeth o'r nefoedd i anialwch y byd hwn, i fod yn ymborth, ac yn awdwr iachawdwriaeth i'w bobl; wodi gorphen ei waith ar y ddaear, esgynodd goruwch yr holl nefoedd, i ymddangos ger bron Duw. Barna rhai mai yn cyfeirio at hyn y gelwir Crist y manna cuddiedig.*

12. Er melused, iachused, ac er gwerthfawroedd oedd y manna, blinwyd arno. 'Y mae ein heneidiau ni yn gwywo heb ddim ond y

manna yn ein golwg. Num. 11. 6. Heb. ar y manna y mae ein llygaid. Y bobl gymysg oedd yn eu mysg, a fysisiant yn ddirfawr, ac a waeddasant am y pygod, y cucumerau, y pompionau, a'r cenin, a'r winwyn, a'r garlleg, a gaent yn yr Aipht: felly Crist; dirmygir a gwrthodir ef gan ddynion o syniad cnawdol, ac ysbryd deddfol. 1 Cor. 1. 23. a 2. 14. Gal. 3. 8—10. a 4. 9. Fel yr oedd diystyru y manna yn ddirmyg hynod ar Dduw yn ei raslonrwydd, ei diriondeb, a'i ofal tadol am danynt; felly pa ddirmyg mwy a ellir roddi ar Dduw, na thrwy ddirmygu a mathru ei Fab! Heb. 10. 29.

MANOAH, מַנּוֹחַ [gorphwysfa] gwr o lwyth Dan, o ddinas Sorah, a thad Samson. Barn. xiii. Edr. SAMSON.

MANTELL, (mant) ffaling, cochl, arwisg.

Gorsu un tudded mantell. Ddar.

Gwisgodd Herod yr Arglwydd Iesu, er gwawd a dirmyg, a gwisg glaerwen, ac a'i hanfonodd yn hono at Pilat: Pilat a'r milwyr a'i gwisgasant i'r un dyben (χλαμυδα ποικιλη) & mantell o ysgarlad—huc coch, neu 'mantell purpur,' Mat. 27. 28, 31. W. S.—πορφυρα, a phorphor, medd Marc, pen. 15. 17, 20.—ματιον πορφυρου, gwisg o borphor, medd Ioan, pen. 19. 3. Dyosgodd y milwyr wisg glaerwen Herod oddiam dano; ac y mae Doddridge o'r farn iddynt wisgo y wisg borphor am dano yn isaf, a'r fantell yn uchaf ar hyny; gan fod y geiriau am y wisg a'i lliw yn wahanol gan yr efengylwyr, tebygol iddynt roddi dwy, un yn isaf o borphor, a mantell goch ar hono. Yr oedd yr agwedd arno mor wael, fel yr oedd ei honiad ei fod yn frenin yn ymddangos iddynt yr ynyfdrwydd mwyaf, ac y deilwng o ddim sylw, ond yn haeddu pob gogawd.

Gelwir cyfiawnder mawr y Cyfryngwr, a holl effeithiau y pryndigaeth, wrth yr enwau gwisg, mantell. Eaa. 61. 10. Y mae yn nhrefn fawr yr iechydwriaeth, wisgoedd, a mantell cyfiawnder, i ddiogelu ac addurno pechadur euog a halogedig & hwynt; ac y maent yn achos o lawenydd a gorfoledd mawr yn Nuw, i bawb sydd yn eu meddiannu. Edr. CYFIAWNDER. GWISG, PAIS.

MANWL—YLACH—YLAF, (man) gofalus, diwyd, astud, cywrain, dichlyn.—'Ac a agorasant iddo ffordd Duw yn fanylach.' Act. 18. 26. 'Ac a esponiesont iddaw ffordd Ddew yn berffeithiach,' ymyl y ddalen, 'bebyrach.' W. S. Y mae Duw wedi dadguddio yn yr ysgrythrau ffordd yr iechydwriaeth yn gyflawn, a chyda manylrwydd mawr; heb adnabyddiaeth fanwl o honi, ni ddichon neb ei cherdded yn addas, a mwynhau ei chysuron; pa faint llai addas, heb fanylrwydd yn ei adnabyddiaeth o honi, y dichon un hyfforddi eraill ynddi; 'Manwl-chwiliodd y prophwydi am adnabyddiaeth o honi, ac y mae yr angelion

* Gwel Witselus, Vitrings in Apoc. 2 17, et Coeoe ejus in loc.

tirion yn chwenych edrych ar y pethau rhyfedd sydd ynddi. 1 Pedr 1. 10, 12.

MAOCH, מֵאֹךְ [*gwagedig*] tad Achis, brenin Gath. 1 Sam. 27. 2.

MAON, מֵאֹן [*trigfa*] dinas yn mharthan dehenol Jud'ah, lle preswyliai Nabal; a bu Dafydd yn ymguddio yn hir yn anialwch Maon. Hwyrach mai oddiwrth Maon, tad Bethzur, y cafodd yr enw. Jos. 15. 55. 1 Sam. 23. 24, 25. a 25. 2. 1 Cron. 2. 45.—Y Maoniaid oeddent Arabiaid, y rhai gynt, hwyrach, a breswylent yn agos i Maon. Barn. 10. 12. Yr un, tebygol, a'r Mehuniaid. 2 Cron. 26. 7.

MARAH, מָרָה [*chwerwder*.] Wedi myned trwy y Môr Coch, daeth yr Israellaid, ar ol taith tri diwrnod yn anialwch Sur, i Marah; ac ni allent yfed y dyfroedd yno am eu bod yn chwerwon; o herwydd hyny galwyd y lle Marah. Y bobl a duchanasant o'r achos, Moses a waeddodd ar yr Arglwydd, a'r Arglwydd a ddangosodd iddo bran; ac efe a'i bwriodd i'r dyfroedd, a'r dyfroedd a bereiddiasant. Exod. 15. 22—25. Nid oedd dim rhinwedd yn y pren, ond yr oedd yn cysgodi Crist, yr hwn a ddyoddefodd ar groesbren i'n llwyr brynn oddiwrth felldith y ddeddf, ac sydd yn per-eiddio y pethau chwerwaf i'w bobl. Gal. 3. 13. 1 Pedr. 2. 21, 24. 2 Cor. 1. 5, 7. Rhuf. 5. 3. a 6. 3, 4.

MARALAH, מַרְעֵלָה [*chwerwder, dyrchaf-iaid*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 11.

MARAN-ATHA, *Maran-atha*, gair Syriaeg, yn arwyddo, *Y mae yr Arglwydd yn dyfod*; oddiwrth *Maran*, Arglwydd; *atha*, dyfod. Ond barna rhai mai geiriau Hebraeg ydynt, sef מַהְרָם מָהֵרָם *Maharamatha*, *mellidgedig wyt ti*. Rhydd y Groegiaid yr *n* yn lle yr *m* yn niwedd geiriau Hebraeg, am fod y diweddiaid *m* yn anhwyfryd yn yr iaith Roeg.*

'Od oes neb nid yw yn caru yr Arglwydd Iesu Grist, bydded Anathema, Maran-atha.' 1 Cor. 16. 22. Geiriau, meddant, arferedig gan yr Iuddewon wrth gyhoeddi yr ysgymundod mwyaf; neu wrth gyhoeddi mellidith, wedi iddynt gollu yr awurdod i fwrw neb i farwol-aeth, ar y sawl a droseddai gyfraith Moses. Gwel Doddridge a Macknight. Y mae yr apostol yn cyhoeddi y felldith fwyaf ar y sawl nad oeddynt yn caru yr Arglwydd Iesu Grist; sef yn ei dderbyn, ei gofeidio, a'i ddefnyddio fel Crist Duw, i holl ddybenion ei osodiad yn ei swydd. Caru Crist yw ei garu o ran ei fawredd a'i brydferthwch, ac o ran holl drefn-iaidau y Tad mewn perthynas iddo yn ei waith a'i swyddau.

MARC, *Μάρκος*, [*dysglaer, boneddig*.] Mae rhai yn barnu mai yr un yw Marc yr efengyl-

wr, a Marc a gyfenwyd Ioan, nai Barnabas, mab ei chwaer Mair. Brown, a Dr. F. Roberts. Act. 12. 12. a 15. 37. Col. 4. 10. Ond eraill, megys Campbell, Calmet, Dr. Doddridge, &c., a farnant eu bod yn bersonau gwahanol. Tystiolaeth Papias, a goffeir gan Eusebius, yw yr hanes hynaf a mwyaf ei bwys am Marc yr efengylwr, ag sydd i'w gael. Dywed ef mai cydymaith Pedr oedd, ac iddo ysgrifennu yr hanes megys y cafodd ef gan Pedr. Dywed Irenæus iddo ysgrifenu ei efengyl yn fuan ar ol marwolaeth Pedr a Paul; 'wedi eu hymadaw-iaid, rhoddodd Marc cydymaith Pedr, y pethau a glywodd eu pregethu gan Pedr.' Y traddodiad cyffredinol yn yr eglwys oedd i Marc gael yr hanes a ysgrifennodd gan Pedr, a galwai rhai hi gynt, 'Yr efengyl yn ol Pedr'; nid am iddo ef ei hysgrifenu, ond am iddo roddi i Marc ei ddefnyddian. Geilw Pedr ef, 'Marc fy mab.' 1 Pedr 5. 13. Yr enw cyffredin gan y gweinidog ar y rhai a ddychweilwyd i'r ffydd drwyddo. Am Marc, nai Barnabas, cawn hanes ei fod yn cydymaith â Paul a Barnabas, ac iddynt ymr-afaelio yn ei gylch; ond cymodwyd Paul âg ef yn fuan wedi hyny, ac mae yn ei alw yn gyd-weithiwr, ac yn dywedwyd ei fod yn fudd-iol iddo yn y weinidogaeth, ac yn anog eglwys Colosse i'w dderbyn; (Col. 4. 10. 2 Tim. 4. 11. Philem. 24.) ond nid oes un gair am y Marc hwn ei fod yn gydymaith Pedr, nac yn gynorthwyol iddo mewn un ystyr. Nid oes dim cyfatebolrwydd rhyngddynt yn ymddangos, ond yn unig yn yr enw; ac nid oes neb o'r hynafiaid yn cyfenwi Marc yr efengylwr wrth yr enw Ioan.—Y farn gyffredin yw iddo ysgrifenu ei enw yn yr iaith Roeg, er fod pob tebygolrwydd mai Iuddew o genedl a dygiad i fyny oedd, oddiwrth y dull Hebraidd o ysgrifenu a ganfyddir yn aml yn ei iaith; eto gellir barnu oddiwrth ei ddull o ymadroddi, a'r geiriau Lladinaidd sydd ynddo, ei fod yn gweinidogaethu allan o wlad Judea, ac iddo ysgrifenu ei hanes, yn benaf, er hyfforddiad a lles preswylwyr gwledydd eraill. Heblaw y geiriau Lladin a arferir gan yr efengylwyr eraill, megys *λεγιων*, (*legion*) *lleng*, a *δηναρτων* (*denarius*) *ceiniog*—arfer rhai geiriau Lladin priodol iddo ef ei hun; megys *κεντυριων* (*centurion*) nid yr un gair Groeg a arferir gan yr efengylwyr eraill; (gwel pen. 15. 39, 44, 45.) a *σπεκουλατωρ* (*speculator*) *dienyddwr, un o'r gosgordd*. Gwel pen. 6. 27. Edr. DIENYDDWR. Gwyddai pawb yn Judea mai afon oedd yr Iorddonen; ond gan ei fod yn ysgrifenu er mwyn rhai allan o'r wlad hono, y mae yn rhoddi y gair afon (*ποταμος*) gyd a'r gair Iorddonen. Gwel pen. 1. 5. Yr oedd y gair 'mammon,' a arferir gan Matthew a Luc yn ddigon dealladwy yn Judea, a Syria, hefyd, hwyrach; ond gan na ddeallai, tebygol, yr Iuddewon yn Rhufain ystyr y gair, arfera Marc y gair *χρηματα*, *golud*, yn ei le, yr hwn oedd ddigon dealladwy yn mhob man. Gwel

* Gwel Pfeiffer, Exot. N. T. p. 61. Seq. Maptort, Parkhurst.

pen. 7. 11. Arfer hefyd yn amlach nag ysgrifenyddir eraill y Testament Newydd, y gor-eiriau *εὐδοκία*, & *εὐθεῖα*, yn *ebrydd*, yn y *fan*. Gwel pen. 1. 31, 32, &c., &c.

Y mae Awstin yn golygu yr efengylwr hwn fel talfyrwr o Matthew. Y mae yn wir ei fod, weithiau, yn arferyd geiriau ac ymadroddion Matthew, ond eto, nad ydyw olygu fel talfyrwr, sydd eglur, am ei fod wedi gadael allan amryw o bethau y crybwyllir am danynt gan Matthew; megys llin-ach yr Arglwydd Iesu, 'ei enedigaeth, hanes y doethion o'r dwyrain, creulonder Herod, ffoad Joseph a'i deulu i'r Aipht; hanes, hefyd, am amryw o bethau na chrybwyllir am danynt gan Matthew; megys, y dyn a'r ysbryd aflan ganddo (pen. 1. 23, 24.); y byddar yn Decapolis (pen. 7. 32.); a'r dall yn Bethsaida (pen. 8. 22.) Mor belled yw oddiwrth dalfyru Matthew, fel y mae, weithiau, yn fwy manwl ac anglychiadol yn ei hanes na Matthew; a'i iaith hofyd yn fwy helaeth ac aml-eiriog na Matthew. Fel mai ei ddyben oedd rhoddi hanes byr o weinidogaeth gyhoeddus yr Arglwydd, y mae yn dechreu yn addas gyda gweinidogaeth Ioan Fedyddiwr. Er mai yr un testun sydd gan y pedwar Efengylwr, eto y mae yn eu hamrywiol hanesion amrywiaeth hyfryd, hollol gydsyniol, heb ddim gwrth-ddywediad, y naill yn egluro ac yn cadarnhau y llall, ac yn cyflawni diffygiadau eu gilydd yn y modd mwyaf esmwyth, hardd, a defnyddiol. Gyda eu gilydd y maent yn cynwys un drych dysglair, cywir, yn mha un y dangosir yr Arglwydd yn eglur ac yn gyflawn, yn ei berson, ei swyddau, ei waith, ei ddyoddefiadau, a'i fuddugoliaethau. Y pethau hyn a ysgrifenyddir yn y dull hwn, fel y credwn mai yr Iesu yw Crist Mab Duw, a chan gredu, y caffom fywyd yn ei enw ef. Ioan 20. 31.

MARCH, (my-arch) *Heb.* מַרְכָּס *sus*, [*bywiogrwydd*, *hoenusrwydd*] carnydd, ceffyl, amwe. March cad, cad farch, march mai, sef march rhyfel; march malen, march tynu, march tom, march cynud, march cynfas.—March sydd un o'r anifeiliaid ardderchocaf; mae yn hardd, hyweddfalch, tryhyll, llamsachus, froenfol, cyflym-droed, cryf, dewr, gwareddawg, yn addas ac yn ddefnyddiol i gario, i dynu, neu i ryfel. Rhoddir darluniad hardd ac mewn geiriau addas, tra ardderchog, o gad-ferch, yn Job 39. 19—25. 'A ddysgaist ti iddo weryru?' *Hast thou clothed his neck with thunder? Saes.* 'A wisgaist ti ei wddf a tharan?'* Agosach cyfeithiad o'r Hebraeg, diamheu yw y Saesoneg. Amryw o gyfeithiadau dydent yr un fath a'r Cymraeg, yn golygu y gair מַרְכָּס *taran*, yn arwyddo gweryriad march. Ord nid oes dim tebygolrwydd rhwng swm y naill a'r

* Celfyddgar a phriodol ydyw y llinellau canlynol yn cyfeirio at y geiriau yn Job, yn ol y cyfeithiad Saesoneg:

Y march—
A'i wddf anwar fel taran,
A'i froenau dig fel fwrn dan. *Gro. Owain.*

llall; heblaw hyny, nid oes yn ymddangos ddim priodolder yn y gair מַרְכָּס *gwiso*, & gweryriad march; ond tra addas yw gwiso i'w briodoli i fwing march wedi ei wisgo yn dew, ac yn ymgfyodi yn ddychrynllyd, ac yn effeithio fel taran ar yr edrychwyr. Caryl a olyga yr ystyr yn ol ein cyfeithiad ni; ond Bochart a ddyry resymau cedyrn i'r gwrthwyneb. Bochart, Vol. II.

Gwabarddodd Duw i'r Iuddewon amllhan meirch; rhag iddynt ymddiried mewn dim ond yn yr Arglwydd yn unig, fel yr ymddengys oddiwrth Deut. 17. 16. a 20. 1. Diar. 21. 1. Salm 20. 8.

Gorchymynodd yr Arglwydd i Josuah dori llinynau garau meirch y Cananeaidd, a llosgi eu cerbydau a than, rhag iddynt gmdiried ac ymogoneddu ynddynt. Jos. 11. 6. Gwnseth Dafydd yr un fath a meirch Hadadezer, brenin Syria. 1 Sam. 8. 4, 5.

Solomon oedd y cyntaf o freninoedd Israel a amlhaodd feirch. Yr oedd ganddo 40,000 o bresebau meirch; a 12,900 o wry meirch; neu yn hytrach, yr oedd ganddo 4,000 o bresebau meirch, a 40,000 o feirch. Cymb. 1 Bren. 4. 26. & 2 Cron. 9. 25.

'Cerbyd a ddenai i fyny o'r Aipht am chwe can' sicl o arian, a march am gant a deg a deugain.' 1 Bren. 19. 29. Wrth gerbyd mae i ni ddeall, tebygol, cerbyd a phedwar o feirch ynddo, yr hyn a wna 600 sicl. Yr oedd pob march, gan hyny, am ynghylch £19, a cherbyd ynghylch £75, Scott. Yn ol cyfrif Prid-eaux, o £3 pob sicl, yr oedd pob un o bris £22 10s.

'Ac efe a ddyfethodd y meirch a roddasai breninoedd Judah i'r haul—ac a losgodd gerbydau yr haul yn tân.' 2 Bren. 23. 11. Yr oedd addolwyr yr haul yn darlunio y goleud mawr hwnw ar lun dyn yn eistedd mewn cerbyd, yn cael ei dynu gan feirch gwylltion cyflym; am hyny yr oeddynt yn cysegru meirch a cherbydau iddynt.† Yr oedd breninoedd Judah wedi ymgyddu a'r un ynydrwydd. Josiah dduwiol a ddyfethodd y meirch, neu yr eilun-feirch hyn, ac a losgodd yr eilun-gerbydau a than.

Gosodir allan dan yr arwydd-lun o feirch a cherbydau, yr amrywiol offerynnau sydd gan Dduw yn cyflawni ei amcanion rhagluniaethol yn y byd, yn dangos ei fawredd, ei allu, a'i ardderchogrwydd. Zech. 10. 5. a 12. 4. Jer. 51. 21. Mae amrywiaeth lliwiau y meirch, yn

* Dywed Strabro fod y Massagetiaid yn golygu yr haul fel yr *unig daw*, a'u bod yn offrymu meirch iddo. Lib. ii. Maent yn offrymu, medd Herodotus, y *croaderiaid* cyflymaf i'r daw cyflymaf!—O ynydrwydd plant dynion! Rhoddir hanes i'r un pwrpas am yr Ethiopiaid, yr Armeniaid, a'r Persiaid.

Placat equo Persii radiis Hyperiona cinctum
Ne delur celeri victima tarda Deo. *Ovid, Fast, lib. i.*
Gwel O'od's Metam. lib. ii. fab. 1. Virgil, *Aeneid*. 12. l. 114, 115.

y darduniadau prophwydoliaethol hyn, yn dangos natur y rhagluniaethau; sef y *gwynion*, yn arwyddo buddugoliaeth, hyfrydwch, heddwch, llwyddiant, yn neillduol taeniad cyffym buddugoliaeth taeniad yr efengyl ar led y byd: —*cochion*, yn arwyddo. rhyfeloedd ac erledigaethau: —*duon*, barnedigaethau dychrynyllyd: —*gwelw-las*, newyn, heintiau, &c., &c. Dat. 6. 2—8. a 19. 11, 14. Zech. 1. 8. a 6. 2, 3. Edr. SEL, a'r amrywiol liwiau.

'Tr meirch yn ngerbyd Pharaoh y'th gyffelybaia, fyfanwylyd.' Can 1. 9. Meirch dewisol, hardd, breninol, yn tynn y brenin yn ei gerbyd—meirch cryfion, dewi, cyffym—meirch dan ofal a thriuaeth addas—meirch yn y tresi, dan ian a llywodraeth, ac yn barod i ryfel. Yr oedd priodoldeb a harddwch y gyffelybiaeth yn fwy dealladwy, yn y gwledydd dwyreiniol, nag ydyw i ni yn y gwledydd hyn. Y mae yr Arabiaid hyd heddyw yn neillduol hoff o'u meirch, ac yn eu hanwesu fel eu plant. Gwnaeth Julius Cesar lun ei farch o farmor, ac a'i gosododd yn y deml. Gwisgodd Nero ei farch fel seneddwr. Mynai Caligula wreuthur ei farch yn brif swyddog (*consul*) yn Rhufain; gwahaddodd ei farch i swper, ac a'i gwasanaethodd ei hun. Y mae meirch yr Aipht mor hynodol am eu gorwychedd a'u harddwch, fel yr anfonir hwynt yn arhegion i Ymherawdwr y Tyrciaid. Y mae meirch yn mhlith yr Arabiaid, a elwir y *Kocklani*, y cedwir eu tadogaeth mor ofalus a neb o'r boneddigion, yn ol hyd feirch Solomon. Rhagoriaethau penaf y meirch hyn yw eu cyflymdra, eu grym, a'u dewrder. Niebahr's *Travels*, Vol. II. Am 'y meirch yn ngerbydau Pharaoh,' gallwn feddwl eu bod yn dra dewisol, a bod dewrder, harddwch, gweddeidd-dra, ac uffudd-dod, yn enwog ynddynt. Oblegid y cynneddfau hyn, nid anaddas cyffelybu yr eglwys iddynt, yn enwedig gan fod y meirch yn greaduriaid a'r hoffder mwaf ynddynt yn y gwledydd hyn. Y mae yr eglwys yn ei holl aelodau yn hardd, yn ddewr, yn rhyfelgar, yn gyffym yn ngwaith ei Harglwydd, ac yn erbyn gelymion ysbrydol. Nid yw yn fwy anaddas i gyffelybu yr eglwys i feirch, nag ydyw cyffelybu Crist i *lew*; y maent yn cyfateb i'r creaduriaid hyn mewn rhyw bethau godidog perthynol iddynt.

MARCHOG—AETH, (march). gwr march, marchogaeth; marchwriaeth; marchogau.—Y mae marchogaeth, weithiau, yn arwyddo anrhydedd, rhyddid gorfoleddus, a buddugoliaeth. Esa. 58. 14. Pan briodolir marchogaeth, mewn iaith allegawl, i Dduw neu i Grist, arwydda ymddangosiad cyffym, mawreddig, ac ardderchog, i amddiffyn a gwared ei bobl, ac i ddinystrio ei elynion. Deut. 33. 26. Salm 18. 10. a 45. 4. a 68. 4. Esa. 19. 1. Nid oes hanes i Iesu farchogaeth ond unwaith, a hynny oedd ar *asyn*. Zech. 9. 9. Mat. 21. 5. Ioan 12. 15. Yr oedd y dull hwn o farchogaeth i

Jerusalem yn amlygiad o'i addfwynder, ei ymestyniad dirfawr, a'i hollol gydffurfiad a'r gyfraith, gan fod y meirch yn waharddedig i'r luddewon.

MARCHNAD—AETH—YDD—FA—TA, (marchyn) מַרְכָּד (macar) gwerthu; מַרְכָּד צִפְּרֵי נְעוּד; *Llad. MERCATUM; Saes. MARKET*: lle marchnad, ffair; pryniad; marsiandiaeth; anaellier, marsiandwr, un a bryno ac a wertho; prynu a gwerthu.—Marchnadwyr Midian, a pharthau eraill o Arabia, yw y rhai cyntaf mewn hanesyddiaeth. Gen. 37. 28. Yr oedd marchnadyddion Jerusalem a Ninifeh yn lluosog. Ezec. 17. 4. Nah. 3. 16. Edr. PELL, PRYNU. Dywedir fod y Phariseaid 'yn caru eu cyfarch yn y marchnadoedd.' Mat. 23. 7. Marc 12. 38. Luc 11. 43. A bod Paul 'yn ymresymu beunydd yn y farchhad yn Athen a'r rhai a gyfarfyddent ag ef.' Act. 17. 17. Rhaid i ni ddeall fod y marchnadoedd yn y dinasoedd yn yr hen oesoedd yn dra gwahanol oddiwrth y peth ydynt yn y dinasoedd yn bresenol. Y mae yn amlwg oddiwrth Paul a Silas yn cael eu llusgo i'r farchnadfa at y llywodraethwyr a'r swyddogion, fod y swyddogion a'r llywodraethwyr yn eistedd yno i roddi barn. Act. 16. 19. Y mae y gair *αγορα*, yn arwyddo, *lle y byddai y bobl yn ymgynull*, naill ai i farchnata, neu, yn ol y dull Rhufeinaidd, i'r llysoedd barn a gynelid yno. 'Y mae cyfraith i'w chael,' (Act. 19. 38.) *αγοραι οι αγοραιοι*, sef *ημεραι, dyddiau*; y mae dyddiau barn yn cael eu cynnal; neu yn ein hiaith ni, *Y mae y llysoedd yn eistedd*. Yr un gair o ran y tarddiad o hono, a arferir yma a'r gair am *farchnad*. Gwel Grotius.

Y *fforum*, neu y farchnadfa, oedd y lle y cynelid y farchnad gyffredin y naill ochr iddo, ac am ran o'r diwrnod; yn yr ochr arall i'r lle hwn yr oedd y temlan, y chwareudai, llysoedd barn, ac adeiladau cyffredin eraill. Yma y byddai y doethion a'r dysgedigion yn cyfarfod ac yn dysgu eu hegwyddorion, yn cyhoeddi ac yn eglurhau y cyfreithiau; ac am fod yr holl adeiladau hyn yn y *fforum*, byddai y werin gyffredin yno, rhai yn marchnata, eraill yn crefyddu, eraill yn difyru en hunain a chwareuyddiaethau, eraill yn myned i'r llysoedd barn, neu i athrofa rhyw wybyddydd; neu, byddai yr un rhai yn myned at yr holl bethau hyn yn amrywiol ranau o'r diwrnod. Byddai yr adeiladau yn aml yn agored; nid oedd yn angenrheidiol yn y gwledydd hyn ond wrth gysgod rhag gwres a gwlaw. O herwydd yr achos hwn yr oedd y Phariseaid yn caru cyfarch yn y marchnadoedd; nid gan y werin yn gyffredin, ond gan y mawrion, y swyddwyr, y barnwyr, &c., y rhai oeddynt yn ymgysarfod yn y *fforum*; fel hyn yr oeddynt yn dangos en mawredd o flaen y gyffredin, ac yn cynal eu hawdurdod arnynt, &c.

MARESAH, מַרְסָּה [o'r pen, neu o'r de-

chrewad] 1. Mab Leadah. 1 Cron. 4. 21.—2. Dinas yn Judah. 2 Cron. 14. 9. Mic. 1. 15.

MARMOR, (marm) *Gr.* *μαρμαρος*; *Llad.* **MARMOR**; *mynor.* Caled-faen a ellir ei gaboli a'i lathreiddio yn hardd. Cloddir ef yn dalpiau mawrion mewn cloddfeydd meini, a defnyddir hwynt mewn adeiladau hardd, colofnau addurnol, &c. Y mae y marmor o amryw liwiau, du, gwyn, &c., ond nid oes yn dryloyw, wedi ei gaboli yn llechau teneuon, ond y gwyn. Y mae amrywiaeth aneirif o honynt, ac yn cael eu henwau, yn gyffredinol, oddiwrth y manau y cloddir hwynt. Byddent yn ysgrifennu gynt ar dafnau marmor. Hwyrach mai ar y cyfryw dafnau yr ysgrifenydd y ddeddf ar Sinai. Y mae llechau marmor yn Rhydychain, a elwir *Arundelian Marbles*, am mai Iarll Arundel a'u dygodd o'r dwyrain, ag amserfyddiaeth dinas Athen o'r dyddiau boreuaf arnynt. Yr oedd cyntedd gardd palas Ahasferus, brenin Persia, wedi ei amgylchu â cholofnau marmor, i gylymu lleni wrth fodrwyau arian wrthynt; a'r palmant oedd o faen grisial, a marmor ac alabaster, a jasinct. Esth. 1. 6. Y mae rhai yn barnu mai meini marmor oedd yr holl feini yn rheul Solomon. 1 Cron. 29. 2.—Colofnau marmor' ydynt arwyddlun o harddwch, cader-nid, diysgogrwydd a pharhad. Can. 5. 15.

MAROTH, dinas yn Judah. Jos. 15. 59. Mic. 1. 12.

MARSENA, מרסנא [*chwerwder*] un o saith dywysogion Media a Phersia, dan Ahasferus. Esth. 1. 14.

MARSIANDIAETH-WR, *Llad.* **MERCATURA**; *Saes.* **MERCHANTIZE**; maeleriaeth, marchnadyddiaeth, masnach.—'Marsiandwr yw efe.' Hos. 12. 7. כנען *Canaan yw efe.*—'Canaan y marsiandwr.' Horsley. Nid Jacob yr ymdrechwr, Israel y gorchfygwr, ydyw ef mwyach; ond Canaan y masnachwr, y cybydd, y twyllwr: nid mab yr addewid yw, ond mab y feiddith. Y mae cyffelybrwydd ei focsau i'r Canaanaeid yn deilwng yn haeddu iddo yr enw.

MARTHA, *Mapa* [*chwerwi*] chwaer Lazarus a Mair, yn nhŷ pa rai y byddai yr Arglwydd Iesu yn arferol o letya yn aml, pan ddelai i fynu i'r gwyliau arbenig yn Jerusalem. Yr oeddynt yn byw yn Bethania. **EDR. BETHANIA.** Casglir mai Martha oedd yr hynaf, am ei bod yn cael ei henwi o flaen Mair yn gyffredinol. Yr oedd gofal y teulu yn benaf, tebygol, ar Martha; yn ei gormod gofal byddai yn drafferthus, weithiau, ac am hyny ceryddir hi yn dirion unwaith gan yr Arglwydd. Luc 10. 38—42. Yr oedd Martha yn drafferthus yn nghylch llawer o wasanaeth, a Mair yn eistedd wrth draed yr Iesu, yn gwrandao ar ei ymadrodd. Yr oedd Martha yn gwneuthur yn dda wrth weinyddu i'r Arglwydd Iesu a'i gyfeillion, er iddi bechu yn nghynhwrf a thrafferth ei meddwl, wrth wasanaethu; ond yr oedd Mair

yn gwneuthur yn well wrth wrando ar ei yn adrodd. Yr oedd holl ofalon Martha yn afreidiol, mewn cymhariaeth i'r rhan dda, oedd yn benaf yn ngolwg Mair, ac am yr hon yr oedd ei henaid om wrando. Y mae y darluniau o wahanol ysbryd yn y ddwy chwaer ar yr achlysur presenol, gan Luc yn nodedig o hardd ac addysgiadol. Yr oedd Mair wedi yfed yn ddyfnach o Ysbryd Crist na Martha, am hyny ni fynai golli un oedfa i wrando arno, er egeuloso pethau llai eu gwerth a'u pwysau. Wrth ei chymeradwyo hi, y mae Crist yn cymeradwyo y cyffelyb ysbryd yn mhawb o'i ganlynwyr. Nid oes dim ychwaneg o hanes am y teulu hwn, nag a roddir i ni yn yr ysgrthyrau.

MARW-OL-AETH-AU-EIDDIAD-IO-DRA, (mar) *Heb.* מרת (mot) *marw*; מרת (*marar*) *chwerw*; *Gr.* *μωρος*, *dystryw*; *Llad.* **MORS**, marwolaeth; **MORI**, marw, angeu.—Y mae marwolaeth i'w ddeall mewn cyferbyniad i fywyd; a darfyodiad o fywyd. lle yr oedd unwaith; neu bethau na bu bywyd erioed ynddynt, megys eilunod. Esa. 8. 19. Yn fwyaf neillduol y mae i ni ddeall wrth farwolaeth, ysgariad y corph a'r enaid oddiwrth eu gilydd. Mat. 10. 21. a 16. 28. Luc 2. 26. *et al. freq.* Yr achos haeddiannol o honi yw pechod; ac fel y mae pawb yn bechaduriaid, y mae pawb yn ddarostyngedig i farwolaeth; ond y mae amser ac amgylchiadau pob nn yn ansicr, ac yn gwbl yn llaw yr Arglwydd.

Heblaw yr ystyr priodol, y mae marwolaeth, trwy drawswnad, yn arwyddo, 1. Cystuddian mawrion yn peryglu bywyd. 2 Cor. 1. 8, 10. a 11. 23.—2. Marwolaeth ysbrydol. Yn yr ystyr hwn y mae pawb o blant dynion yn feirwon nes y clywout lef Mab Duw. Ioan 5. 24. 1 Ioan 3. 14. Eph. 2. 1. Col. 2. 13.—3. Marwolaeth dragywyddol. Rhuf. 6. 21, 23. Iago 5. 20. 1 Ioan 5. 16, 17. Yr hon, mewn cyferbyniad i farwolaeth naturiol, a elwir 'yr ail farwolaeth,' (Dat. 2. 11. a 20. 6.) ag sydd yn arwyddo cospedigaeth dragywyddol. Dat. 21. 8. Mat. 25. 46. Gwel Vitringa ar Dat. 2. 11.

Ffydd farw—gweithredoedd meirwon—marw i'r ddeddf—corph y farwolaeth, &c. **EDR. FFYDD, GWAITH, DEDDF, CORPH.**

Gan mai cyflog pechod yw marwolaeth, Crist, i achub pechaduriaid, a fu farw drostynt. Yr oedd pob dyoddefiadau tu yma i farw drostynt, yn rhy fach i'w hacheb: am hyny, dododd ei einioes i lawr o hono, sef o'i wir fodd, ei hun. Ioan 10. 18. **EDR. ABERTH, IAWN, PRYNU.** Dywedir i Grist farw dros ei *gyfeillion*, Ioan 15. 13.—dros ei *ddefaid*, Ioan 10. 11.—dros yr *eglwys*, Eph. 5. 25. Act. 20. 28.—drosom ni, Eph. 5. 2. Esa. liii.—yr *annuwial*, Rhuf. 5. 6. Heb. 9. 28.—dros *elyniar*, Rhuf. 6. 10.—dros *lawer*, Mat. 20. 28.—dros *bawb*, 2 Cor. 5. 15. 1 Tim. 2. 6.—dros *bob dyn*, Heb. 2. 9.—dros yr *holl fyd*, 1 Ioan 2. 2.—dros yr *anghyfiawr*, 1 Pedr

3. 18. Barnaf fod y geiriau hyn oll yn cyfateb mewn ystyr i'w gilydd : y defaid, yr eglwys, ei gyfeillion, yw y llawer, pob dyn, yr holl fyd, a phawb, yr anghyfiawn, yr annuwiol, a'r gelynjon, a phawb, yr holl fyd, a phob dyn, yw y defaid, yr eglwys. Ymddengys i mi yn gabledd dychrynllyd, i feddwl iddo farw dros *bob dyn o holl hiliogaeth* Adda; yna, os felly, bu farw dros rai oedd yn uffern eisoes, pan y bu farw; a hyny i ateb dim dyben mewn perthynas i'w gwaredigaeth; y mae Duw yn cospi pechod ddwywaith, sef yn y pechodur ac yn ei Technydd. Ni ddichon neb gynwys y meddwl gwyr-gam, heb wadu fod marwolaeth Crist, mewn ystyr priodol, yn *iawn* dros neb; canys pwy a ddichon feddwl ei fod yn *iawn priodol* dros y colledigion, a miloedd o honynt yn uffern dros byth pan y bu farw? Y rhai a garodd â chariad tragywyddol, ac a roddwyd iddo gan y Tad, yw y rhai y bu farw drostynt; ac efe a dyn bawb o'r rhai hyny ato ei hun. Ioan 12. 32. Ac ni *chyll ddim* o hono. Ioan 6. 39. Ond rhydd iddynt fywyd tragywyddol, Ioan 17. 2. Rhaid meddwl iddo farw dros *holl* bechodau rhai; neu iddo farw dros *rai* pechodau pawb; neu na fu farw i fod yn *iawn* dros neb. Y gwir yw, iddo garu a phrynu rhai oddiwrth bob awiredd, i'w puro iddo ei hun yn bobl briodol awyddus i weithredoedd da. Tit. 2. 14. Y mae aberth ac eiriolaeth Crist, y ddau yn berthynol iddo fel Offeiriad, yn cyfateb i'w gilydd; ond nid yw yn eiriol dros bawb, ond y rhai a roddodd y Tad iddo. Ioan 17. 9. 1 Ioan 2. 1, 2. Rhuf. 8. 34. Barnu iddo farw dros holl hiliogaeth Adda, yr un peth yw, i'm tyb i, a barnu na wnaeth *briodol iawn* dros yr un o honynt; ac os felly, er iddo farw, ni bydd neb yn gadwedig, ond bydd pawb feirw yn eu pechodau, gan nad oes un aberth dros bechodau wedi ei adael mwyach. Heb. 10. 26. Fel y mae gwirioneddau dwyfol yn nglŷn anwahan wrth eu gilydd; felly hefyd y mae cyfeiliornadau; y mae y naill yn canlyn y llall o angenheidrwydd, a phob un yn niweidiol iawn, os nid yn ddinystrïol.

'Marw i bechod,' yw bod yn rhydd oddiwrth fellldith pechod, a'i lywodraeth. Y mae pechod yn y saint, ond y maent wedi marw iddo; sef wedi dar fod â phechod am byth o ran eu tuedd bywiog ato, a'u bwriad i fyw iddo. Y maent wedi marw i bechod, ac hefyd i'r ddeddf, o ran cael bywyd trwyddi, er nad o ran eu hyfrydwch ynddi, a'u hymgais difrifol i ufuddhan iddi. Rhuf. 6. 7. a 7. 4. Col. 3. 3. Y mae y diadgenedledig yn *feirw mewn pechod*, ond y mae y saint yn *feirw i bechod*; y mae yr hyfrydwch ynddo wedi dar fod; yn lle ymhyfrydu ynddo, y maent yn gruddfan dano, ac yn llefain yn ngeiriau dwys Paul, 'Ys truan o ddyn wyf i!' pwy a'm gwared i oddiwrth gorph y farwolaeth hon?

'Marwhewch, gan hyny eich aelodau y rhai sydd ar y ddaear.—Os ydych yn marweiddio

gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd, byw fyddwch.' Col. 3. 5. Rhuf. 8. 13. Wrth y corph, deallwn corph pechod: aelodau y corph hwn yw yr holl chwantau, y nwydau, a gweithrediadau llygredig y meddwl; y maent fel corph yn un a'u gilydd, yn cyd-fywiolaethu, ac o'r un natur yn llygredig, ac yn elyniaethol i Dduw; ar y ddaear, sef y byd, a'r pethau sydd yn y byd, y maent yn byw ac yn ymborthi; y maent yn ffieiddio pethau y nefoedd, y pethau sydd uchod. Col. 3. 2. Y mae holl aelodau y corph hwn yn fyw yn y rhai a gyfodwyd gyda Christ; trwy gyflawni y chwantau hyn y mae dynion yn eu bywhau a'u cryfhau—yr hyn ydyw byw dan eu llywodraeth a'u gwasanaethu: eu marwau *oll* yw dyledswydd a braint pawb: ac felly y gwna pob credadyn trwy nerth a chynorthwyon yr Ysbryd Glan. Phil. 2. 13. 2 Tim. 1. 6. 7. Eu marwau, 1. Trwy beidio eu cyflawni, ac felly eu porthi a'u cryfhau.—2. Trwy fyw trwy ffydd Mab Duw, fel y cynyddom mewn gras gwrthwyneb iddynt.—3. Trwy ddyfal weddi am yr Ysbryd Glan, i oruchwyliaethu yn sanctaidd arnom. Dyma un gainc o sancteiddhad, neu waith sanctaidd yr Ysbryd ar eneidiau y gwaredigion, sef marweiddio pob peth ynddynt sydd o'r diafol, ac yn llygredig: y mae yn marwau y pethau llygredig, ac yn bywhau y pethau sanctaidd, croes iddynt. Edr. SANCTEIDDHAD.

'A bwyasant ebyrth y meirw,' sef ebyrth eilunod meirwon, neu a aberthir o barch i'r meirw; y cyfryw ag a aberthwyd wedi hyny gan wyr Caerdroia a'r Groegiaid.* Salm 106. 28. a 115. 4—8. Jer. 10. 8, 9, 10. 1 Cor. 10. 19, 20.

'Pethau meirw a lunir odditan y dyfroedd.' Job 26. 5. Y mae y gair מַיִם מֵתִים arwyddo *cyrph meirw*, wedi eu malurio yn llwch. Gen. 3. 19. Preg. 12. 7. Y mae y rhai hyn yn agored i lygaid, ac yn noeth ger bron yr Arglwydd. Barna Caryl ma'r pethau difywyd, megys meini gwrthfawr tan y dyfroedd a feddylir. Mae yr un gair, ond a'i darddiad o wreidd yn arall, yn arwyddo *cawri*, neu *angenfilod*. 1 Sam. 17. 11, 24. Ac hwyrach yn arwyddo yn y fan hon y môr-teirch mawrion sydd yn y dyfroedd.

'Canys byw i mi yw Crist, a marw sydd elw. Phil. 1. 21.—'Can ys Christ ys ydd i mi pob yn ymbywyt, ac yn angeu yn enilliat.' W. S.—'Canys byw i mi (yw) Crist, ac elw yw marw.' Dr. M. Εμὸν γὰρ τὸ ζῆν, Χριστός, καὶ τὸ ἀποθάνειν κέρδος, i mi i fyw, Crist, ond marw, elw. Crist yw y gwrthddrych sydd genyf i fyw arno, iddo, ac erddo; ond bydd marw yn elw: bod gyda Christ fydd y canlyniad o farw i mi, am hyny bydd yn elw mawr. Wrth farw y mae y credadyn yn cael ymwared

* Homer, Odys. lin. 29, &c. Virgil, Æn. 8. lin. 66. Potter's Antiq. book iv. chap. 8. Cymb. Dent. 26. 13, 14, & Selden de Diis, Syr, Syntag 1. cap. 5. p. 30.

oddiwrth bob peth gofidus iddo, a mwy cyflawn twynhad o bob peth oedd gysur iddo. Ni chyll ddiim oedd yn gysur sylweddol iddo, ond cyll bob peth ag oedd yn anghysur iddo. Y mae bod yn Nghrist yn gyflwr diogel yma, ac y mae gwaith Crist yn dda ac yn anrhydeddus; ond y mae bod gyda Christ mewn gwlad well, yn elw mawr o ran dedwyddwch—'llawer iawn gwell ydyw!' Y mae marwolaeth yn gymwynaswr hynod i gredadyn, o herwydd y gobaith gwynfydedig tu draw i angen.

'Os yw Crist yn och, y mae y corph yn farw o herwydd pechod; eithr yr Ysbryd yn fywyd o herwydd cyfiawnder.' Rhuf. 8. 10. Pechod yw yr achos o farwolaeth, a thrwy farwolaeth y ceir gwaredigaeth oddiwrtho, gan y rhai sydd yn Nghrist. Nid yw marwolaeth iddynt yn gospedigaeth; pan dynwyd y bai, tynwyd y gosp hefyd ymaith.* Gellir gorfol-eddu gan hyn ymewn gorthrymderau, a gwaeddi buddugoliaeth yn wyneb angen.—'Mae yr ysbryd yn fywyd o herwydd cyfiawnder,' sef cyfiawnder mawr y Cyfryngwr. Rhuf. 5. 2, 3. 1 Cor. 15. 57.

'Arogl marwolaeth i farwolaeth.' 2 Cor. 2. 16. sef marwolaeth yn parhau ac yn cynyddu; marwolaeth corph ac enaid; marwolaeth dymhorol a thragywyddol. Felly mae yr efengyl i bawb nad ydyw yn fywyd iddynt. Edr. AROGL.

'Gan gylch-arwain yn y corph bob amser farweiddiad yr Arglwydd Iesu.' 2 Cor. 4. 10. Y mae Crist megys yn cael ei farwolaethu drachefn a thrachefn ynom ni; yr ydym yn dyoddef y cyffelyb ddyoddefiadau yn mhob man er ei fwyn; ond yn nghanol y dyoddefiadau, mae grym ei fywyd oddiwrth y meirw, ac yn awr yn eiriol drosom yn cael ei egluro ynom; o herwydd ei fod ef yn fyw, yr ydym ninau yn fyw yn nghanol marwolaethau. Edr. ABERFODIAD.

MARWOR-YN, (marw) rhyssodyn, marwydos, eirias.—Cyffelybir hiliogaeth un i farworyn; maent yn gysur iddo, ac mae yn byw, yn gweithredu ac yn dysgleirio ynddynt. 2 Sam. 14. 7.—'Wrth wneuthur hyn, ti a bentyni farwor tanlyd ar ei ben ef.' Rhuf. 12. 20. Cymerodd yr apostol y gyffelybiaeth hon oddiwrth y dull o doddi mŵn, trwy roddi marwor tanlyd arno. Mae talu da am ddrwg, tiriondeb am annhiriondeb yn tueddu i effeithio yn rasol ar ein gelynyon, i'w meddaluhan, gorchfygu eu gelyniaeth, ac i enyn criad ynddynt tuag atom, Rhodio yn ol y cnawd yw talu da am ddrwg; ond rhodio yn ol yr Ysbryd, yw gorchfygu drygioni eraill, trwy wneuthur daioni iddynt; fel hyn yr ymddengys ein bod yn blant i'n Tad yr hwn sydd yn y nefoedd; 'Canys daionus yw efe i'r rhai anniolchgar a drwg.' Mat. 5. 45. Luc 6. 34, 35.—'Ac yn ei law farworyn,' &c. Eaa. 6. 6, 7. Edr. GWYBOS.

* Gwel *Cocceus* in loc.

MAS, מַסָּ [cymertor ymaith] pedwerydd mab Aram, ac Wyr Sem. Gen. 10. 23. Gelwir of Mesech yn 1 Cron. 1. 17. Bernir iddo ef a'i hiliogaeth gyfaneddu yn agos i fynydd Masius, yn Mesopotamia. O'r mynydd hwn rhed afon yn Mesopotamia, a elwir Xenophon, Mosea. Gelwir trigolion cyffiniau mynydd, Stephanus, Masius, Masieni, neu Masiani.

MASAL, מַסָּל [djarob, neu *Uywoodraether*] dinas yn Aser, yn agos i fynydd Carmel, a roddwyd i'r Lefiaid o deulu Gerson. 1 Cron. 6. 74.

MALCHIL, מַלְכִּיל [athrawiaeth] teitl arwy o'r Salmau, sef y xxxii, xlii, xlv, lii, liv, lv, lxxiv, lxxvii, lxxviii, lxxix,, a cxlii. Rhai a farnant fod y teitl Maschil, yn arwyddo athrawiaeth y gan sydd yn canlyn: eraill, mai enw rhyw offeryn cerdd oedd; neu y gerddoriaeth yr oedd i'w channu iddi.

MASGNACH, MASNACH, (masgyn) *Llad. MERCATURA, MERCARI*: gwaith, gorchwyl, neges.—'Un i'w faes, ac arall i'w fasnach.' Mat. 22. 5. Sef at eu negesau bydol, yn ddiystyr o'r brenin a'i wledd. Nid oedd y gymdeithas, na'r danteithion, yn eu golwg yn cyfateb i'w helw oddiwrth y negeseuau hyn.

'Yn gwneuthur masnach o air Duw.' 2 Cor. 2. 17. Neu *καθηλοντες* yn *llygru gair* Duw er mwyn elw. Y mae y gair yn cael ei gymeryd oddiwrth arferiad rhai yn gwerthu gwin, ac yn ei gymysgu â dwfr, neu ryw beth llai ei werth na'r gwin, er mwyn elw. Felly yr oedd y gau-athrawon yn cymysgu cyfeiliornadau a'r gwirionedd, i'w wneuthur yn fwy derbynol gan eu dysgyblion. Yn lle y cyfryw ddichellion pechadurus dinystriol, yr oedd yr apostol yn pregethu o *burdeb*, o ran athrawiaeth ac egwyddor; megys o Dduw, sef trwy ddylanwad au ei Ysbryd; 'Yn ngwlydd Duw yr ydym yn llefaru,' yn, neu am Grist. Crist oedd y gwrth-ddrych yr oedd yn llefaru am dano; yr oedd yn llefaru am dano heb gymysgu dim a'r gwirionedd i foddhau neb; yr oedd yn llefaru am dano o anfoniad Duw, a thrwy gynnorhwyon dwyfol, ac yn ngwlydd Duw. Mae y geiriau yn dangos rhyw agwedd ryfedd o syml ar feddwl yr apostol, mewn perthynas i burdeb ei athrawiaeth am Grist, gan fod gau-athrawiaethau am dano o'r niwed mwyaf.

MASRECAH, מַסְרְכָה [chwibanwr] dinas yn Edom. Gen. 36. 36.

MASSA, מַסָּה [llwyth] seithfed mab Ismael. Gen. 25. 14. Edr. *MERIBAH, REPHIDIM*.

MASWEDD-WR-WYR, (masw) meddalwch, tynerwch, esmwythder, mwythusder, mursendawd, gwagsawrwydd, meddfaeth, gweigaidd; gwr gwagsaw, mursenaidd.—'Na masweddwy.' 1 Cor. 6. 9. 'Na'r ei drythyll,' ymyl y ddalen, 'rhwdfus, mwysus.' W. S. 'Na drythyllwyr,' Dr. M. *μαλασοι* sydd yn arwyddo dynion yn byw yn *esmwyth*, yn *foeth*.

us, ac yn *dyner*; hefyd y mae yn arwyddo *brynt-was*, *llanc at drin brynti*. Yr oedd y trueniaid fflaidd hyn yn ymddangos yn ferched-aidd yn eu gwiagoedd a'u hymaddgyiad. Gwel Schleusner, Parkhurst.

MATER-ION (mād) defnydd, denydd; peth, achos, neges.—'Gwreiddyn y mater a gaed ynof.' Job 19. 28. 'Gwreiddyn y gair a gaed ynof.' Dr. M. Heb. שֵׁרֵשׁ דְּבָרִי *gureiddyn y gair*. Yn yr ysgrythyrau y mae דְּבָרִי *gair*, yn arwyddo yn aml *achos*, *peth*, *mater*; felly yma, cyfieithir ef yn addas, 'Gwreiddyn y mater.' Y mater yw crefydd Job.; yn nghylch gwirionedd y mater hwn y mae y ddaid rhyngddo ef a'i gyfeillion. Wrth ddywedyd fod gwreiddyn y mater ynddo, y mae Job yn meddwl dau beth; sef 1. Gwirionedd ei grefydd; yr oedd ei holl grefydd allanol yn tyfu ar wneiddyn sanctaidd tufewnol. Yr oedd gwreiddyn i'w eiriau parchus am Dduw, a'i addoliad iddo; nid oedd ei eiriau ond effaith meddyliu parchus am Dduw. Yr oedd ei holl weithredoedd sanctaidd yn tyfu ar wreiddyn sanctaidd yn ei galon. Y mae gair Crist, yr hād da, yn gwreiddio yn nghalonau y rhaisydd yn gwir gredn, ac yn dwyn ffrwyth yn ganlynol.—2. Arwydda hefyd, parhad ei grefydd; er yr holl dymhestloedd a'r gauaf oer du oedd ar ei amgylchiadau, a'r dyn oddi allan, yn bresennol, er hynny blugara eto, gan fod 'gweiddyn y mater' ynddo. Peth wedi gwreiddio, a arwydda ei fod yn gryf ac yn gadarn, a bod bywyd a nodd iddo; ac yn ganlynol, cynnydd a pharhad. Undeb Job trwy fydd a'r Prynwr yw gwreiddyn y mater; yr oedd Crist ynddo, yr hwn yw gwreiddyn pob daioni yn mhawb. Efe oedd gwreiddyn Job, a gwreiddyn Dafydd; ac efe ydyw gwreiddyn pob un sydd yn credu ynddo.

MATRED, מֵטֶרֶד [*gwialen*] merch Mezahab, gwraig Hadar. Gen. 36. 39.

MATRI, מַטְרִי [*gwlaw*] penaeth teulu Cis tad Saul. 1 Sam. 10. 21.

MATTAN, neu **MATTHAN**, מַתָּן [*rhodd*] 1. Offeiriad Baal, yr hwn a laddwyd trwy orchymyn yr arch-offeiriad Jehoiada. 2 Bren. 11. 18.—2. Mab Eleazar, a thad Jacob, tad Joseph, gwr Mair. Mat. 1. 15, 16.

MATTANAH, מַתָּנָה [*rhodd*] un o werysllaoedd Israel yn yr anialwch. Num. 21. 19.

MATTANIAH, מַתַּנְיָהוּ [*rhodd Duw*] 1. Penaeth nawfed teulu y Lefaid. 1 Cron. 25. 16.—2. Mab Heman. 1 Cron. 25. 4.

MATTATHA, מַתַּתָּה [*ei rodd*] mam Manaim. Luc 3. 31.

MATTITHIÁH, מַתִּיתִיָּהוּ [*rhodd yr Arglwydd*] pen pedwerydd teulu ar ddeg y Lefaid. 1 Cron. 25. 21.

MATH, (my-ath) rhyw, sud, syth; cyffelyb.—Heb fy math, sef heb fy ail, heb un cyffelyb.

Esa. 46. 9.—Y cyfryw un ni bu ei fath, sef ei gyffelyb. Marc 13. 19. Dat. 16. 18.

MATHRU-WR, (mathr) mysengu, sathru dan draed; sathrwr, dirmygwr.—Gorthrymu, aurheithio, dinystrio. Luc 21. 24. Dat. 11. 2. Esa. 16. 4. a 63. 3. Jer. 50. 11.—'Yr hwn a fathrodd Fab Duw.' Heb: 10. 29. 'A sather dan draed.' W. S. Y mae y gair *xaraxatew*, yn arwyddo y *dirmyg*, y *casineb*, a'r *ffieidd-dra* mwyaf; sathru dan draed o wir ddirmyg, a chasineb, fel pe byddem am ei ddi-ddymu gyda'r ffieiddiad mwyaf. Esa. 63. 3. Dan. 8. 10. Y mae y rhai sydd o'i gwirfodd yn pechu ac yn gwrthgilio oddiwrth broffes o'r efengyl, wedi derbyn gwybodaeth y gwirionedd, yn rhoddi y dirmyg mwyaf o bawb i berson a swyddau Crist. Y mae pob meddwl distadl a dirmygus ar yr efengyl, yn ddirmyg ar Fab Duw yn ei berson a'i swyddau, yr hwn yw awdwr a gwrthddrych yr efengyl. Nid oes dim gelynyon creulonach yn erbyn Crist a'i achos yn y byd, na gwrthgilwyr gwirfoddol; a bydd eu barn a'u cospedigaeth yn gyfatebol i'w pechod. Edr. YSBRYD GLAN.

MATTHIAS, dysgybl Crist; hwyrach un o'r deg a thriugain. Nid oes dim hanes gwirioneddol am dano, ond a roddir i ni gan Luc yn yr Actau. Dewiswyd ef gan y dygyblion trwy goelbren, i fod yn apostol yn lle Judas, a chyfrifwyd ef gyda'r un apostol ar ddeg. Bernir iddo weinidogaethu yn y gwledydd dwyriniol; ond am hynny, a dull ei farwolaeth, nid oes dim hanes neillduol. Act. 1. 23, 26.

MATTHEW, *Matthaios*, [*rhodd*] Galilead oedd o enedigaeith, mab Alpheus, Iuddew o ran ei grefydd, a Phublican o ran ei swydd. Gelwir ef Lefi gan yr efengylwyr eraill, ei enw Hebraeg; ond geill ei hun bob amser Matthew, yr hwn oedd ei enw, hwyrach, fel Publican, neu dreth-gasglydd. Ei drigfa gyffredin oedd dinas Capernaum, ac yr oedd ei dollfa allan o'r dref, wrth fôr Tiberias. Yn ei dollfa yr oedd pan alwodd yr Iesu ef. Yn y fan ufuddhaodd, heb oedi amser i derfynu ei neges fel treth-gaslydd. Y mae galwad Matthew, a'i ufudd-dod parod i'r alwad, a'i hollol ymwrthodiad a phob peth i fod yn ganlynwr i Crist, yn siampl neillduol i eglurhau natur galwedigaeth sanctaidd Duw ar ei bobl; gyd a'r alwad y mae yr hyn y gelwir hwnt ato yn cael ei weithredu yn y meddwl. 'Canlyn fi,' medd Crist wrth Matthew yn nghanol ei drafferth fydol; 'Ac efe a gyfododd, ac a'i canlynodd ef.' Mat. ix. Mae y gair wrth Matthew mor effeithiol a'r gair wrth y claf o'r parlyr, 'Cyfod a rhodia.' Y mae yr alwad yn peri yn awdurdodol, ac yn effeithio yn anorchfygol. Y mae ymadroddion fel hyn yn yr ygrifeniadau yn briodol yn unig i'r ysgrythyrau sanctaidd, ac yn addas i fawrhydi y Duwdod, am yr hwn y maent yn traethu. Ychydig amser wedi ei alwad, cawn yr Iesu a'i ddygyblion yn bwyta

yn ei dŷ, gyda phublicanod, tebygol, o gydna-byddiaeth Matthew; hwyrach ei fod yn dysgwyl y caent fendith trwy ymddyddanion yr Arglwydd. Am hyn y mae y Phariseaid yn beio arno; y mae yntau yn amddiffyn ei hun, trwy ddywedyd, 'Mai i alw pechaduriaid i edifeirwch' oedd un dyben o'i ddyfodiad i'r byd. Yn fuan wedi ei alw i fod yn ddyysgybl, galwodd Crist ef hefyd i'r swydd ardderchog o fod yn apostol. Er fod rhai o'r hen dadau, a Grotius, wedi barnu fod Matthew a Lefi yn ddau berson gwahanol, tebygol mai dychymyg ddi-sail ydyw y farn hon. Dyoddefodd ferthyrddod yn Persia, medd rhai; y bu farg yn Abyssinia, lle yr aeth i bregethu yr enferyl, medd eraill; ond am hyn nid oes gwybodaeth sicr.

Bernir yn gyffredin iddo ysgrifenu yr hanes yn nghylch wyth mlynedd wedi esgyniad yr Arglwydd, cyn i un rhan arall o'r Testament Newydd gael ei hysgrifenu. Llauer o ddadieuon sydd wedi bod, ac yn parhau, pa un ai yn Hebraeg ai yn Groeg yr ysgrifenydd yr Efrogyl. Mae Whitby o'r farn mai yn Groeg yr ysgrifenydd hi, ac y mae Campbell yn gryf yn y gwrthwyneb. Sicr yw fod tystiolaethau yr hen dadau mwyaf boreuol yn gytun mai yn yr iaith Hebraeg, sef yn Syrio-Caldaeg, a elwid Hebraeg y dyddiau hyny, yr ysgrifennodd. Ond y mae amryw awdwyr o'r un farn a Whitby, o blaid y Groeg, megys Brown, Scott. Gwel Calmet's *Dictionary*, Whitby and Campbell's *Preface*. Y mae pawb o'r farn fod y *Copi* Groeg o awdurdod ddwyfol, ac iddo gael ei ysgrifenu yn foreu yn nyddiau yr apostolion. Yn nghylch A. D. 184, cafwyd adysgrifen o hono yn yr India Ddwyreiniol, a ddygwyd yno gan Bartholomew, fel y bernir. Yn y flwyddyn 488, cafwyd yn Cyprus adysgrifen o hono, ar fyrdau o goed celyd, a fernir yn dra hen.

Y mae cyfeiriadau amlach ynddo at ysgrifthyrau yr Hen Destament, nag yn yr efengylwyr eraill; a rhydd hanes mwy cyflawn a manwl o bregethu a dammegion yr Arglwydd Iesu na'r lleill; ac yn ol barn llawer, yn adrodd yr hanes yn fwy manwl, yn ol trefn amser yr amrywiol ddygwyddiadau yn ngweinidogaeth Crist nag un o'r lleill. Gau ei fod yn ysgrifenu i'r Iuddewon Cristionogaidd, yr oedd yn addas iddo brofi fod âch Crist o hâd Dafydd ac Abraham; yr hyn a wnaeth yn nechreu ei efengyl, wrth foddi llin-âch Joseph, tad cyfrifedig Crist. Y mae ei hawl yn ymddangos trwy hyn, i orseddfa ei dad Dafydd, a phob gwrth-ddadl o achos hyn, yn crbyn Crist, y gwir Fessiah, yn cael ei symud o feddyliau yr Iuddewon. Edr. MAIR, JOSEPH. Y mae ei hanes yn rhoddi rhai amgylchiadau am enedigaeth Crist, nad ydynt yn y lleill; ac y mae cyflawnder a manylrydd yn ei hanes am wyrthiau, dyoddefiadau Crist, a'i adgyfodiad; i gyd yn ei brofi y Messiah addawedig. Y mae ei iaith yn ddiaddurn, ond yn gyflawn, yn syml, ac yn addas iawn ar bob achos; a pha ryfeddod, gan

ei fod yn ysgrifenu mewn geiriau a ddygwyd iddo gan yr Ysbryd Glan.*

MAU, (mi-au) my, my hun, my hunan, mi fy hun; einwyf, einof; eiddof fi.—'Y llawenydd hwn mau fi a gyflawnwyd,' sef o'r eiddof fi. Ioan 3. 29. Rhoddir y nod banawg τ ο υ flawn y rhan amlaf, mewn cyfansoddiad; megys y mau, y fau; y tad mau, y fam fau.

MAWL, MOLI—ANNU—IANT, (my-aw) Heb. מוֹלִי (*hilel*) clod clodforedd, canmoliaeth; clodfoni, canmol.—Gweddus yw mawl i'r Arglwydd. Salm 33. 1. Edr. Gweddus.

Nid cerddawr celfydd
Ni molwy Ddofydd
Nid cywair ceiniad
Ni molwy y Tad.

Tullien.

Mae mawl, neu foli yr Arglwydd, yn arwyddo cydnabyddiaeth orfoleddus o'i ragoriaethau a'i rinweddau, a'n rhwymedigaethau anfeidrol iddo; ac yn cynnwys gwybodaeth wirioneddol o hono, cymmod âg ef, cariad tuag ato, hyfrydrydwch a gorfoledd ynddo. Nis dichon neb lai na'i foli ag sydd yn ei wir adnabod. Mae moli Duw yn gyhoeddus yn rhan ardderchog o addoliad dwyfol; gan hyny dylem ofalu fod ein mawl yn cael ei fynegi mewn geiriau a fyddont yn gweddu i'r Duwddod a'i rinweddau anfeidrol; a'n hysbryd yn dyrchafu at Dduw gyda'r geiriau; a'n llais ac ystum ein cyrph yn cyfateb i hyny. Y mae pawb dan y rhwymedigaethau mwyaf i foli Duw; ond yn Seion, sef ei eglwys, yn unig y mae yn cael ei folianu. 'Mawl a' th erys di yn Seion.' Salm 65. 1. Gwaith a dedwyddwch Seion fydd ei foli byth. Y mae holl drefn iechydwrïaeth yn amlgu gras Duw yn dra gogoneddus, a bydd moli byth am dano. Eph. 1. 6. 1 Petr 1. 7. —Duw yw moliant ei bobl; sef gwrthdrrych eu mawl; ac y mae efe yn trigo yn moliant Israel. Salm 22. 3. a 109. 1.

MAWR—EDD—ION—HAU—YGU—EDIG, (my-awr) Gr. μέγας; Llad. MAGNUS; braisg, praff, helaeth, cang, amryflau, abrwysgl; diamdlawd, boneddig, anrhydeddus, uchel rwyg, uchel radd; parchu, anrhydeddus, gwerthfawrogi.

Bach hedyn pob mawredd. Diar.

'Wele, mawr yw Duw.' Job 36. 26. Y gair Heb. מוֹרֵא א arwydda *Uuosog*, *Uuosogi*; arwydda mawr o faintioli, ac aml o rifedi. Y mae yn Nuw bob peth yn fawr i anfeidredd; ni ellir na chyfrif na mesur ei rinweddau. Er mai un yw, perffaith, digymysg, diranan; eto, y mae yn yr un hwn bob peth, yn aneirif, ac yn anafuredig. Beth bynag sydd yn Nuw, Duw yw; † am hyny beth bynag sydd yn Nuw

* Gwel Davidson's Introduction to the New Testament; Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature; Olshausen's Commentary on the Gospels, &c.—C.

† Mae ysgrifenywyr uniongrnd yn dygwu fod y priodoliaethau yr un a hanfod Duw yn *gyflawn*, ond yn cael eu gwahniaethu oddi wrtho yn *effethiol*. Turret.

y mae yn fawr. Gallu Duw yw y gallu; am hyny y mae ei allu yn *fawr*: doethineb Duw, yw Duw doeth; am hyny y mae ei ddoethineb yn *fawr*: trugaredd Duw, yw Duw trugarog; am hyny y mae ei drugaredd yn *fawr*:* ac felly pob priodoledd arall.

Y mae *amllder* mawredd ynddo; 'Molwch ef yn amllder ei fawredd.' Salm 150. 2. *גדלך גדלך* yn *lluosogrwydd* ei fawredd. Y mae pethau mawrion ynddo yn lluosog ddirifedi. Oni bai eu bod ynddo, ni allent ddyfod allan o hono mewn gweithrediadau a chyfraniadau mor aneirif. Y mae ei weithredoedd yn fawrion. Salm 92. 5. Ond y mae pob mawredd sydd yn ymddangos yn ei weithredoedd, ynddo yn hanfod tragwyddol. Nid ei weithredoedd sydd yn ei *wneyd* yn fawr, ond yn ei *ddangos* yn fawr y maent. Nid oes un gorchwyl yn dangos mawredd Duw yn fwy, ac yn fwy lluosog na threfu fawr yr iechydwrtaeth yn Nghrist; y mae pob mawredd yn Nuw yn dysgleirio ynddo yn gydradd, i ni edrych arnynt. Yn y drefn ryfedd hon y mae amrywiseth ei fawredd yn weledig i ni. Ar hon y mae, nid yn unig y gwaredigion, ond yr angelion, yn chwennych edrych, i ganfod mawr amryw rineddau y Duwdod.

'Ei fawredd sydd anchwiliadwy.' Salm 145. 3. Y mae ynddo fawredd ar fawredd; mawredd tu hwnt i'r mawredd yr ydym ni yn ei ganfod yn brænnol; ac er ei fod i'w chwilio, eto y mae yn anchwiliadwy; bydd mawredd byth ynddo heb ei chwilio gan neb o'i greaduriaid. Nid bydd rhyw beth bach heb ei chwilio; nid oes dim bach ynddo; ond bydd mawredd heb ei chwilio byth; ei feddwl mawr ef yn unig a-ddichon amgyffred ei fawredd.

Y mae 'rhagori fawredd' ynddo. Eph. 1. 19. Mawredd *υπερβαλλω*, yn rhagori ar bob mawredd yn eraill; mawredd yn rhagori mewn gogoniant, ac yn ei effeithiau a'i weithrediadau.

Y mae yn rhagori 1. Am nad yw yn ddechreuol; y mae mawredd pawb eraill yn ddechreuol; ac os felly, dichon fod diwedd iddo; ond y mae mawredd Duw yn annechreuol a diddiwedd.

2. Y mae yn rhagori am nad yw yn ddeilliedig ac yn ddibynol, ond yn hollol ynddo ac o hono ei hun; ond y mae mawredd pawb eraill yn ddeilliedig ac yn ddibynol.

3. Y mae yn rhagori am nad oes na chynnydd na lleihad iddo; nis dichon iddo fod yn fwy, ac ni bydd ddim yn llai byth.

4. Y mae yn rhagori am mai efe sydd yn rhoddi pob mawredd gwirioneddol i bawb eraill. Er nad ydyw yn derbyn mawredd gan neb mewn un gradd, eto y mae yn cyfranu mawredd cymhariaethol i lawer; y mae yn gwneuthur mawredd i'w ac er ei bobl. Luc 1.

* *Μεγας εντος τοις θεους ουδε γηρασκει*. Mae Duw yn fawr yn eu plith, ac nid yw byth yn heneiddio. Soph. Oed. Tyras 860.

49. Y mae mawredd enwedigol a nodedig yn ei holl drefniadau a'i oruchwyliaethau tuag atynt. Mae canlyniadau gogoneddus a thragywyddol iddynt.

5. Y mae yn rhagori mewn gweithrediadau; nis dichon neb wrthladd ei nerth ef, ond dichon Duw wrthladd nerth pawb a fyddo yn ei erbyn. 'Yr holl genedloedd ydynt megys diddim ger ei fron; yn *llai* na dim, ac na gwagodd y cyfrifwyd hwynt ganddo.' Esa. 40. 15, 16, 17. Nid gwiw son am beth llai na dim yn erbyn Duw mawr.

6. Y mae yn rhagori hefyd yn hyn, sef yn nghyffredinolrwydd ei fawredd. Mae rhai yn fawr mewn un peth, ond yn fychan mewn pethau eraill; ond y mae Duw yn fawr yn *mhoc* peth, sef mewn daioni, gallu, doethineb, llywodraeth, barn, &c. EDR. DAIONI, DORTHINEB, DUW, GALLU, LLYWODRAETH. Os yw Duw fel hyn yn fawr, y mae yn haeddu fydd fawr ynddo, cariad mawr tuag ato, ofn, parch, ufuddod, addoliad, a mawl mawr iddo.

Mawrhau Duw yw cydnabod fod mawredd yn perthyn iddo; ymagweddu yn ein syniadau am dano, a'n holl ymddygiad tuag ato, *fel* un mawr; sef ei ogoneddu megys Duw. Rhuf. 1. 21. Luc 1. 46.

Y mae Duw yn mawrhau ei hun, ei enw, ei drugaredd, pan byddo trwy ryw weithredoedd, neu oruchwyliaethau, yn amlygu ei fawredd, ac yn peri trwy hyny feddyliau mawr am dano yn ei bobl. Gen. 19. 19. Num. 14. 17.

'Ti a fawrhaist dy air uwchlaw dy enw oll.' Salm 138. 2.—'Oblegid ti a fawrhaist dy enw (a'th) air uwchlaw pob dim.' Dr. M. Heb. *Mawrhaist uwchlaw dy holl enw dy air*. Y mae Duw wedi amlygu mwy o hono ei hun yn ei air nag mewn un ffordd arall. Salm 56. 4, 10. Esa. 42. 21. Mat. 5. 18, a 24. 35. Ioan 10. 35. Coccoeus a farna fod y geiriau yn cyfeirio at gyflawnder y dadguddiad a roddodd Crist, gair Duw, o enw Duw, rhagor gafodd yr hen dadau cyn hyny. Mae yr ystyr yn eglur, medd y gwr dysgedig hwnw; ein tadau a glywsant dy enw di, ac a obeithiasant ynot; ond yr hyn a lefarodd Mab Duw, yr hwn sydd yn llefaru geiriau Duw (Ioan 3. 34.) sydd yn rhagori ar dy holl enw a hysbyswyd i ni o'r blaen.

'Efe a fawrha y gyfraith, ac a'i gwna yn arhydeddus.' Esa. 42, 21.—'Yr Arglwydd sydd foddllawn er mwyn ei gyflawnder i fawrhau, ac i arhydeddu y gyfraith.' Dr. M. Heb goffau yr amrywiol esboniadau a roddir gan awdwyr ar y geiriau hyn, eu priodol ystyr, i'm tyb i, yw—'Yr Arglwydd sydd foddion er mwyn ei (y Messiah) gyflawnder; efe (sef y Messiah) a fawrha y gyfraith, ac a'i gwna (sef i ymddangos) yn arhydeddus.'—'Dygodd gyflawnder tragwyddol; a gwneir y credinwyr 'yn gyflawnder Duw ynddo ef.' Trwy ufuddhau i'w gorchymynion, a dyoddef ei meiddithion, cadarnhaodd hi, a dangosodd hi yn ei chyflawnogoniant. Edrych, CYFLAWNDER, CYFRAITH, DEDDF.

Y mae Duw yn mawrhau dynion, pan fyddo yn eu hanrhydeddu, eu cyfoethogi, ac yn eu gwneuthur yn alluog, ac yn awdurdodol. *Jo.* 3. 7. a 4. 14. 1 *Cron.* 29. 25. 2 *Cron.* 32. 23. Neu hyd yn nod wrth eu oeryddu, pan, wrth wneyd hyny y dengys fod ei sylw yn fawr arnynt. *Job* 7. 17.

Yn mawrygu wynebau dynion er mwyn budd.' *Judas* 16.—'Yn rhyveddu personae dynion o bleit caffaeliat.' *W. S.*—'Yn mawrygu (dynion) er mwyn budd.' *Dr. M.* Yn yr Hebraeg a'r Groeg y gair *wyneb* (*προσωπον*) a arferir yma, a arwydda, nid yn unig y wyneb, fel y rhan hyny o'r corph, ond hefyd yr ymddangosiad allanol, ac a gyfneithir *bryd*, *Iago* 1. 11.—y *golwg*, 2 *Cor.* 5. 12.—*wynebpryd*, *Luc* 12. 56. *Mat.* 16. 3. Felly hefyd yr arwydda berson dynol. 2 *Cor.* 1. 11. *εκ κολλων προσωπων, o herwydd llawer o bersonau*; sef trwy weddian llawer o bersonau. Dyma un o nodau y gau athrawon, eu bod yn mawrhau personau y cyfoethogion er mwyn elw, ac nid o wir gariad atynt yn ceisio lles eu beneidiau. Nid oes neb yn fwy gwneioithus, nac yn fwy tra-arglwyddiaethna, yn ol yr achlysuron a'u buddioldeb eu hunain, na'r cyfryw weision melli-digedig i'r diafol.

MAWRHYDI, (mawr) mawredd, ardderchogrydd, rhwysg, mawrwychedd. *Dan.* 4. 30. *Act.* 19. 27.

MAWRHYDRI, (mawrhydr) hyder mawr; pethau mawrion.—'A'r tafod a ddywedo fawrhydri;' sef pethau mawrion. *Salm* 12. 3. *Dan.* 7. 20. 'Am iddo wneuthur mawrhydri;' sef pethau mawrion. *Joel* 2. 20. Yr un gair *Heb.* מַאֲוֵר *mawr*, sydd yn mhob un o'r manau hyn: nid arwydda natur y peth, pa un ai drwg ai da ydyw, ond ei fawredd.

MAZZAROTH; wrth Mazzaroth, meddylia y rhan fwyaf o'r dysgedigion, yr arwydd-gylch, neu gylch y deuddeg arwydd, yn y ffurfafen. Y mae cylch yn y ffurfafen yn cynnwys y cyfryw sêr ag sydd yn llwybr yr haul a'r llouad, a elwir yr arwydd-gylch, ac a ddarlunir trwy arwyddion creaduriaid yn tebygu i'r sêr yn ol meddwl yr edrychwr. Y mae y goleuadau mawrion yn myned trwy y cylch hwn yn flynyddol; ac y maent yn ffurfiol ranau o'r cylch; a hyny a feddylir wrth y geiriau, 'A ddygi di allan Mazzaroth yn eu hamser?' *Job* 38. 32. Nen, 'A ddygi di y goleuadau i'r arwyddion hyny yn eu hamser?' Y mae tymhorau y flynyddyn yn ymddibynu ar hyny, sef ar fod y goleuadau yn eu hamser priodol yn yr arwyddion hyn; ond nid gwaith un dyn, nac un creadur ydyw gwneuthur hyny, ond gwaith y Creawdwr yn unig. Y mae rhai yn barnu mai yr un peth a feddylir wrth Mazzaroth, ag ystafelloedd y dehan, sef sêr y dehan. *Job* 9. 9. Gwel *Caryl*. Parkhurst a farna mai rhyw wynt affachus, a elwir Samiel, a feddylir wrth

y gair hwn. *Edr.* Gwrrr, a מַזְרֵר yn Parkhurst.

MEBUNNAI, מְבֻנָּי [*fy mab*] Huasthiad, un o gedyrn Dafydd. 2 *Sam.* 23. 27.

MEBYD, (mab) mabandod, mabanoed, mab-oed, mabolaeth.—'Gwagedd yw mabyd ac ieu-entid.' *Preg.* 11. 10. Yn ieuanc y mae y galon yn dueddol i ddyrygioni; nid yw llawenydd ac hyfrydwech ieuentid ond pethau disylwedd; ac y mae yr ieuanc yn ddarostyngedig i glefydau, gyfidiau, a marwolaeth: ac wedi marw, y mae barn iddynt hwy fel eraill a fyddo hyn. Y doethineb penaf yw cofio y Creawdwr mawr, ei garu, ei ofni, a'i wasanaethu, yn nyddiau ieuentid.

MECHERATH, mangre Hopher, un o gedyrn Dafydd. 1 *Cron.* 11. 36.

MECHNIO-YDD, (mach) mach; ymrwymo dros arall; y gair *Heb.* מְכַנֶּה a gyfneithir *meichiau*, *mechnio*, yn *Job* 17. 3. *Gen.* 43. 9. a 44. 32. *Salm* 119. 122. a arwydda *cymysgu*, neu ymuno ag arall, neu ymrwymo gyda neu dros arall. Y gair *Gr.* εἰσως, a arwydda *newr*, neu un a ddylai nesáu at y barnwr, neu yr echwynwr, dros yr hwn y mechniodd. Un yn ymrwymo dros arall yw mechniudd, am wasanaeth, neu ddyleid, neu am ddiogelwch. *Gen.* 43. 9. a 44. 32. *Phil.* 18. 19. Byddai meichiau yn taro eu dwylaw yn law yr echwynwr, fel arwydd o'u hymrwymiad iddo am y ddyled, neu y gwasanaeth i'w gyflawni. Gwaherddir i un fechnio, yn enwedig dros ddy-eithriaid, am ei fod yn taeddu i'w niweidio ei hun a'i deulu; a bod llawer yn diofalhan trwy hyny i dalu eu dyledion cyflawn. *Diar.* 6. 1, 2. a 11. 15. a 20. 16. a 22. 26. a 27. 13.

'Ar Destament (neu gyfammon) gwel o hyay y gwnaethpwyd Iesu yn Fechniudd.' *Heb.* 7. 22. Gwnaethpwyd — Iesu — yn Fechniudd. Sylwn, 1. mae Iesu yn Fechniudd o osodiad Duw. Trwy gynghor, cyfammod, a gosodiad, y mae yr Iesu yr hyn ydyw i ni. Y mae holl effeithioldeb ei waith drosom ni, yn gorphwys ar ei osodiad yn ei swyddau gan Dduw. *Rhaf.* 3. 25.—2. Y mae yr Iesu, nid yn unig wedi ei osod yn Gyfryngwr ac yn Eiriolwr yn y cyfammod gras, ond hefyd yn Fechniudd. Nid oedd na Chyfyngwr, Eiriolwr, na Mechniudd yn y cyfammod gweithredoedd; ond yn y cyfammod gras, mae yr Iesu yn bob un o honynt. Y mae ei fod yn Fechniudd, yn fwy na'i fod yn Gyfryngwr ac yn Eiriolwr; canys y mae efe yn atebol dros y rhai y mao yn Fechniudd iddynt. Y mae gwahaniaeth rhwng mechniaeth Crist a mechniaeth yn mhlith dynion; yn mhlith dynion, y mae y dyledwr a'r mechniudd yn rhwym, y mechniudd i dalu os na all y dyledwr; ond yma, Crist ei hun sydd yn rhwym am y cwbl. Ysgrifenrwym (*bond*) yw y cyfammod hwn, heb enw neb wrthi ond enw Crist ei hun, ym hyny gelwir ef yn 'gyfammod y

* Gwal y Dr. Mason Good on *Job in loc.*—C.

bobl.' *Esa.* 42. 6. a 49. 8.* Rhoddwyd ein cymborth ar un cadarn. *Salm* 89. 19. Gwnaethpwyd ef (ac ef yn unig) yn bechod (neu yn bechaberth drosom ni—ac y mae Duw yn Nghrist yn cymmodi y byd (etholedig) ag ef ei hun, heb gyfrifiddynt hwy eu pechodan. *2 Cor.* 5. 19, 21. Ymrwymodd o'i wirfodd yn ei berson ei hun i gyflawni pob cyflawder, a dyoddef pob meilidith, fel Mechnydd dros ei bobl; yr oedd cyflawnder digonol ynddo i ateb i'w ymrwymiadau, ac y mae efe a'i bobl yn gwbl rydd dros byth.

MECHONAH, מְכֹנָה [*distadl*] dinas yn Judah. *Neh.* 11. 28.

MEDAD, מֵדָד [*mesurwr*] *Edr.* **ELDAD**.

MEDAN, מֵדָן [*barn*] mab Abraham o Ceturah *Gen.* 25. 2. Gelwir ei hiliogarth ef a'i frawd Midian, מִדְיָן *Midiansaid*, neu Medianiaid. Tebygol, medd Calmet, eu bod yn trigo o du y dwyrain i'r Môr Marw, ac yn bobl wahanol i'r Medianiaid oedd yn preswyllo o du y dwyrain i'r Môr Coch. *Edr.* **MIDIAN**.

MEDEBA, מֵדְבָא [*dufr blinder*] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, yn llwyth Reuben. *Jos.* 13. 16.

MEDI-ELWR-WYR, (med-el-gwr) pladurwr, cryman-wr, cynauaf-wr. Arwydda medi, I. Tori yr yd yn y cynauaf. *Iago* 5. 4.—2. Derbyn o firwyth ein gweithredoedd, pa un bynag ai da ai drwg fyddont. *Hos.* 10. 12. *Gai.* 6. 7, 8. Gelwir yr angelion yn fedelwyr a'u byddant yn offerynllo yn llaw yr Arglwydd i gasglu ei bobl ato y dydd diweddf. *Mat.* 13. 39. *Edr.* **CYNAUAF**.

MEDIAID, trigolion gwlad **MEDIA**. Cafodd y wlad ei henw oddiwrth Madai, yn ol barn llawer. *Edr.* **MADAI**. Gelwir y wlad yn bresennol Aiderbeithzan; mae yn wlad dra mynyddig, yn sefyll i'r deheu orllewin i fôr Caspia, o du y dwyrain i Armenia, o du y gogledd i Persia, a'r gorllewin i Parthia a Hyrcania. Y prif ddinasoedd yn yr hen oesoedd oeddent Ecbatana, Rages, &c. Y mae hanes y Mediaid, fel y rhan fwyaf o'r hen genedloedd yn y dyddiau boreuol, wedi eu gorchuddio â thywyllwch; ac ychydig neu ddim a wyddir am danynt, nac am eu moesau a'u buchedd. Yr oedd eu cyfreithiau a'u crefydd yn tebygu i'r eiddo y Persiaid. Un-benaeth oedd en llywodraeth ar y cyntaf; pan byddai cyfraith wedi ei chadarnhau unwaith, ni byddai hono byth i gael ei newid; yr hyn nad oedd brawf o'u synwroldeb a'u doethineb mawr. *Dan.* 6. 8. Yr oeddent yn dangos parch mawr i'w breninoedd, gan

* Y mae gair yn yr adnod hon wedi ei adael allan yn holl argraffidau o'r Beibl yn ein cyfeithiad awdurdodedig (oddiethr yr eiddo y Beibl Gymdeithas Frytanaid a Thramor, a rhai diweddar eraill;) ond y mae wedi ei roddi i mewn yn nghyfeithiad y Dr. Morgan; 'A mi a'ch gadwaf yn gyflammod y bobl,' *Dylasai fod*, 'A mi a'ch gadwaf, ac a'ch roddaf yn gyflammod y bobl.' *Gwel* *E. & G.* 6.

eu galw, 'y brenin mawr,' neu 'brenin y breninoedd.' Nid oedd yn oddefol i neb boeri na chwerrthin yn eu gwyddfod. Yr oeddent yn nodedig am eu medruswydd i drin meirho a'r bwa; yn hyn yr oeddent yn rhagori ar yr holl genedloedd eraill.

Darostyngwyd y Mediaid gan Pul, neu Tiglath Pileser, yr hwn a sefydlodd Ymerodraeth Assyria; ac i Media y dygodd Salmaneser ei gaethion o Syria a gwlad Israel. Yr oedd y Mediaid, o ddcinas neu dalaeth Cir, yn flwyr yn myddin Senacherib, pan ddaeth yn erbyn Judea. *Esa.* 22. 6. Gwedi diystrio byddin Senacherib wrth Jerusaalem, y Mediaid a ymryddhasant oddiwrth iau yr Assyriaid. Yn nghylch a. m. 3298, Dejoces, neu Arphaxad, fel y gelwir ef yn Judith, a gafodd ei ddewis yn frenin arnynt. Gwedi adeiladu Ecbatana, neu Achmeth (*Ezra* 6. 2.) Rhyfelodd yn erbyn yr Assyriaid; ond Saoduchinos, neu Nebuchodonosor, fel y gelwir ef yn Judith 1. 1. mab Esarhadon,* a'i gorchfygodd yn y maes mawr yn ardal oedd Ragau. *Judith* 1. 5, 13, 14. Ei fab Phraortes a'i holynodd, a. m. 3348. Mae Rollin yn barnu mai hwn oedd yr Arphaxad a orchfygwyd gan Nebuchodonosor, ac nid ei dad Dejoces. Dywed Brown mai Esarhadon, ac nid ei fab Nebuchodonosor, a enillodd y fuddngoliaeth yn ngwastadedd Ragau. Ond mae rhesymau Prideaux yn ymddangos i mi yn gryffion yn eu herbyn. *Gwel Universal History, Vol. V.* Darostyngodd Phraortes y cenedloedd oddi amgylch yn ngogledd Asia, ac a gyrch-ruthrodd i wlad Assyria; ond lladdwyd ef wrth warchae ar Ninifeh. Cyaxeres ei fab a'i holynodd yntau, a. m. 3370. Goresgynodd Persia; ac i ddial gwaed ei dad, a dystryw Ecbatana, cyrch-ruthrodd i wlad Assyria, ac a warchaeodd ar Ninifeh. Tra yr oedd yno, y Tartariaid, neu y Scythiaid, a oresgynasant Media, ac a'i meddiannasant 28 o flynyddoedd; ond o'r diwedd gyrodd hwynt o'r wlad. Astyages ei fab a'i holynodd yntau, yr hwn a elwir Ahasferus yn *Dan.* 9. 1. a *Tobit* 14. 15. Ei ferch Amytias, a briododd Nebuchodonosor mab Nabopolassar, brenin Babilon; a'i ferch Mandana a briododd Cambyses brenin Persia, yr hon oedd fam i Cyrus enwog. *Edr.* **PERSIA**. Ymunasant yn erbyn Ninifeh, ac a'i dystrywiasant yn hollol. *Edr.* **NINIFEH**. Gwedi marw Astyages, ei fab Cyaxeres a'i holynodd; gelwir ef Darius y Mediad, gan Daniel, pen. 5. 21. Cyrus a Darius a gymerasant Babilon; ac wedi marwolaeth Darius, Cyrus a deyrnasodd yn ei le ef, ac ynddo ef yr ymunodd breniniaethau y Mediaid a'r Persiaid. Yr oedd ef yn frenin ar Media, Persia, a Babilon. *Gwel* *Prideaux, Universal History, Vol. V.*

MEDRU, (medr) cyfarwydd, medrus, gwybodus, cywrain; deallus i weithredu; yn gallu. 'Yn medru cymynu,' sef yn medru saerniaeth.

* *Prideaux P. I. B. 1. An. Manass. 81.*

1 Bren. 5. 6. 'Yn medru canu telyn,' sef yn medru cerddoriaeth. 1 Sam. 16. 16. 'Yn medru oddiwrth y môr,' sef yn medru morwriaeth. 1 Bren. 9. 27. 'Yn medru ymadrodd,' sef yn areithiwr hyawdl. Jer. 1. 6. Yr Arglwydd sydd yn rhoddi cyfarwyddyd a deall i ddynion. Exod. 36. 1.

'Uchel yw hi, ni fedraf oddi wrthi.' Salm 139. 6. לָחַץ אֶת־כִּלְיָי nis gallaf a hi; ni allaf gyrhaedd i feddwl iawn am wrthddrych mor rhyfedd a Duw, heb fy nerthu a'm dyagu gan yr Ysbryd Glan; ni allaf gyrhaedd ond i raddau bychain; ni allaf ei ryfeddu ddiagon. Y mae holl-bresenoldeb, a holl-wybodsaeth Duw, yn wirioneddau am Dduw na ddichon neb lai na'u credu, ag sydd yn credu yn y bod o Dduw; eto pan edrychom ar y pethau hyn, rhy ryfedd yw i ni; nis gallwn eu hamgyffredd: y mae meidrol ac anfeidrol yn anghymesur.

MEDD, (me-edd) meddaf, meddi, medd efe; eb y fi, eb di, eb efe.—'Pwy meddwch chwi?' sef pwy ddywedwch chwi? Mat. 16. 16.

MEDDAL-HAU, (medd-al) Gr. μαλασσω; Llad. Mollis; masw, ystwyth, tyner, esmwyth, rhywogaidd; ystwytho, llarieiddio. Meddal galon, sef ofnus. Deut. 20. 8. Esa. 7. 4.—'Oblegid i'th galon feddalu,' sef ymostwng mewn gwir edifeirwch ger bron Duw. 2 Bren. 22. 19. 2 Cron. 34. 27. Calon galed, ydyw calon anystyriol a diedifeiriol; felly calon feddal yw calon newydd o gig, y mae yr Arglwydd yn ei roddi i'w bobl; mae yn ystyriol, yn edifeiriol, yn ostyngedig, ac yn ufudd.—'Canys Duw a feddalhaodd fy nghalon.' Job 23. 16. Sef gwnaeth fi yn isel, ac yn wan; braidd yn gallel ymgynal dan fy ngorthrymder mawr. Yr oedd ei galon fel cwyr yn toddi yn nghanol ei bertedd gan flinder, fel y dywed y Salmydd. Salm 22. 14.

MEDDU-IANT-IANNU-YDD, (medd) perchenogi, etifeddu, mwynhau; gallu; perchenogaeth, etifediaeth; un ag awdurdod ar; perchenog.—'O feddiant,' sef o afael, odditan awdurdod. Salm 22. 20. a 49. 15.—'O feddiant Satan,' sef odditan ei lywodraeth, a'i awdurdod. Act. 26. 18. Col. 1. 13.—'Nid oes i'r wraig feddiant ar ei chorph ei hun, ond i'r gwr.' 1 Cor. 7. 4. οὐκ εἰσὺνταῖς, nid oes iddi awdurdod.—'Yn meddiannu pob peth,' sef yn angenrheidiol; ac â hawl ganddynt i bob peth trwy Grist; pob peth i'w haddasu i'r nefoedd, ac i'w dwyn yno yn ddiogel. 2 Cor. 6. 10.

'Meddiannydd nefoedd a daear.' Gen. 14. 19. Y mae hawl yr Arglwydd i bob peth: 1. Yn gyflawn; efe a greodd ac sydl yn cynnal nefoedd a daear; o hono ef, trwyddo ef, ac iddo ef, y mae pob peth. Nid oes neb yn rhoddi hawl iddo, ond y mae ganddo yn gyflawn.—2. Yn hollol; y mae yn meddiannu y cwbl yn gyflawn; ac yn deilwng o wasanaeth pob creadur yn ddfeth, yn gyflawn, ac yn wastad. Nid yw yn colli ei hawl ei hun ynddynt, er

rhoddi y creaduriaid i ni; efe yw ein meddiannydd ni a hwythau; ac yr ydym ni yn atebol iddo ef am bob peth.—3. Yn benarglwyddiaethol; y mae ganddo hollol lywodraeth ar bob peth, a hawl ganddo i'w trefnu oll, a'u defnyddio fel y myno. Y mae ei awdurdod yn oruchel ac yn ben-arglwyddiaethol; ac nid yw yn atebol i neb am ddim. Mat. 11. 25.

Canys Duw a fedd a fynwy. Cynnddeu.

'Na meddiant Duw.' Mat. 22. 29. W. S. Sef na gallu Duw.—'Na meddiannau.' Rhuf. 8. 38. οὐκ ὑπάκει, na galluoedd.—Sae. powers. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu galluoedd, yn 1 Pedr 3. 22.—gallu, Eph. 1. 21.—nerth, 1 Cor. 15. 24. Angelion drwg, tebygol, mae yr apostol yn ei feddwl; neu alluoedd y ddaear dan lywodraeth galluoedd y tywyllwch, yn rhyfela yn erbyn Crist a'i achos, a'i bobl yn y byd. Y mae Crist goruwch iddynt oll, ac ni ddichon iddynt wahanu y credadyn gwanaf oddiwrth gariad Duw yr hwn sydd yn Nghrist.

Gwell bach a feddwyl na mawr a welwyf. Diar.

MEDDW-I-DOD, (medd) Gr. μεθω; brwysgo; brwysgedd; meddwaint.

Nid ffolineb ond meddwod. Diar.

Anghymedroldeb mewn yfed diod gadarn yw meddwod, ag sydd yn waharddedig gan Dduw, am hyny sydd bechod. 'Na feddwer chwi gan win, yn yr hyn y mae gormodedd; eithr llanwer chwi â'r Ysbryd.' Eph. 5. 18. Yn y gormodedd mae y pechod yn gynnwysedig. Y mae effeithiau y gormodedd yn ffaidd, ac yn bechadurus; ond y mae y gormodedd yn bechod, er lleied fyddo yr effeithiau i'w canfod. 'Mae rhai yn gryffon i yfed gwin, ac yn nerthol i gymysgu diod gadarn; ac nid ydyw yr effeithiau i'w gweled gymaint arnynt hwy ag eraill; eto meddwon ydynt hwy, o ran y gormodedd maent yn gyfranog o hono.

1. Y mae meddwod, gan ei fod yn niweidio dyn yn ei berson ac yn ei feddiannau, yn droedd o'r chweched a'r seithfed gorchymyn. Y mae rhai yn niweidio eu hiechyd yn fawr wrth yfed, medd un awdwr, nad ydynt ond yn bur anaml yn yfed i golli eu synwyr. Yr arferiad cyffredin o gyfeddach, a diota beunyddiol, sydd niweidiol i'r iechyd, ac yn bechod dirfawr yn erbyn yr Arglwydd. Pan fyddo y llestri yn cael eu cadw yn llawn ac yn eafynedig yn wastadol, nid ydynt yn cyflawni eu gwaith yn rheolaidd, ac y mae trenliad yr ymborth, a maethiad y gwaod, yn cael eu rhwystro. Yn lle magwraeth iachus, mae y corph yn cael ei lerwi ag afiechyd; y gymalwst, y graianwst, coesau llinorog, &c. neu y dduog, iselder ysbryd, y gwynt-glwyf, &c. oll ydynt effeithiau dychrynllyd o'r cyfryw afiechyd. Camsyniad mawr ydyw meddwl fod diod gadarn yn cryfhau dynion, ac yn eu haddasu at waith trwm; yn hollol i'r gwrthwyneb, y mae yn gwanha,

ac yn lleagan natur yn fawr. Y mae pob peth sydd yn poethi'r gwaed yn ormodol, yn gyfatebol yn gwanhau y nerth. Y mae dynion na phroffasant erioed ddiod gadarn yn gallel myned yn esmwyth trwy fwy o safur nag eraill, ac yn gyffredinol yn byw yn hwy, ac yn fwy cysurus ac iachus. Cymedroler yw rheol Duw i ni fyw, o ran ymborth a diod; rheol Dyw yw y rheol oreu, ac nid dilyn ein blys ein hunain, ac arferiadau eraill; ac y mae bendith Duw ar ei drefn, yr hyn ni ellir, ac ni ddylem ddysgwyl ar ein hannrhefn bechadurus ein hunain. Y mae bwya ac yfed er cryfder ac er meddwod. yn groes i'w gilydd; yfed er meddwod sydd er gwendid, ac nid er cryfder, yn ol barn yr Ysbyrd Glan. Preg. 10. 17.

2. Mae yn trymhu ac yn caledu y galon, ac yn ei dyeithrio oddiwrth Dduw, trwy gryfhau llygredigaethau, tywyllu y deall, a llenwi y gydwybod âg euogrwydd; byw mewn meddwod, sydd sicr yn fywyd didduw; nis gall y ddau gydfyned na chydsefyll. Luc 21. 24. Hos. 4. 11.

3. Y mae yn ennyn llygredigaethau, ac yn arwain i bob math ar gyfeiliornadau; ni chynnwys, ac ni oddef dynion llygredig mo athrawiaethau sanctaidd yr efengyl yn hir. Mae yr efengyl yn hollol groes i bechod, ac yn puro y galon. Dan. 5. 1, 2. Esa. 28. 7.

4. Y mae yn hollol groes i effeithiau yr efengyl ar galonau pechaduriaid. Tit. 2. 11, 12. 'Eithr llanwer chwi â'r Ysbyrd;' mae gormodedd o win, a'r Ysbyrd Glan yn hollol groes ac anghytun a'u gilydd. Ni ddichon neb fod wedi eu llenwi â'r ddau. Y mae cymedroldeb yn un ffordd i ni gael yr Ysbyrd Glan, yn ei ras e'i gysuron.

5. Mae gwaeau Duw uwch ben y meddwon, ac y mae gair Duw yn eglur yn eu nodi fel rhai na chânt etifeddu teyrnas Dduw. Esa. 5. 22. 1 Cor. 6. 10. Mae yn bosibl i feddwon gael en gwneuthur yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol; ond heb sobrwydd sanctaidd, gwirioneddol, a greddfol, nid yw bosibl iddynt etifeddu teyrnas Dduw. 1 Cor. 6. 11. Y mae meddwod yn drosedd o'r holl gyfraith, yr hon sydd yn gofyn cariad tuag at Dduw, tuag at ein cymydog, a thuag atom ein hunain. Y cyntaf, trwy gamddefnyddio ei drugareddau. Yr ail, trwy amddifadu y rhai hyny o'n cymhorth, ag oedd mewn angen o hono, a thrwy roddi esiampl ddrwg; a'r diweddaf, trwy amddifadu ein hunain o reswm a gweddeidd-dra naturiol. Hefyd, Gad yw, y mae llu yn dyfod—mae yn arwain i bechodau eraill lawer.

Mae meddwod yn niweidiol i iechyd y corph; yn camddefnyddio trugaroddu Duw; yn gam, ac yn anghyfiawnder mawr a'n perthynasau a'n teuluoedd; yn borthiant i bob llygred; yn camddefnyddio amser gwerthfawr; yn llenwi y gydwybod âg euogrwydd; ac o'r diwedd yn tynu barn dragywyddol ar gyrph ac eneidiau dynion.

Mae yn iselhau dyn yn fawr, trwy ei wneuthur yn gaethwas i frys llygredig a ffaithd. Ya y gwrthwyneb, mae cymedroldeb a sobrwydd yn hardd ac yn gysurus. Y mae yn gweddu, ac yn ddyled ar rieni, nid yn unig roddi esiampl o sobrwydd cydwrbodol diball o flaen eu plant, ond eu dwyn i fynu i athrylith, ac arferiad gwastadol o gymedroldeb yn mhob peth o'u mebyd; a dangos iddynt yn aml fod pob anghymedroldeb yn ffaithd, yn anhardd, ac yn bechadurus iawn. Byddai y Lacedemoniaid (cenedl o Roegiaid Paganaid) yn meddwi eu caethweision weithiau, i ddangos i'w plant y ffaithd-dra o hono. Yr Indiaid a gyfrifant feddwod yn fath o wallgofrwydd, a'r un gair *ramjam*, sydd am bob un o'r ddau.

Mae meddwod yn gospitalwy wrth gyfreithiau Lloegr. Y ddirwy yw pum swllt, neu y cyffion. Am yr ail drosedd, gellir rhwymo yr euog i ymddygiad addas yn ganlynol. Mae pob tafarnwr euog o feddwod yn ddarostyngedig i gael cymeryd ei drwydded (*licence*) oddi wrtho am dair blynedd. Mae pob swyddog ar longau y brenin, euog o feddwod, yn ddarostyngedig i'r gospedigaeth a farno llys milwr-aid (*court-martial*) yn addas i roddi aruo. Gwel Stat. IV. Jac. Cap. v. 21 Jac. 1. Cap. vii. 22 Geo. Cap. xxxiii.

MEDDWL—IO—FRYD, (meddwl) yr enaid, yn nghyd a'i holl alluoedd penaf, sef y deall, yr ewyllys, y bryd, y cof. Rhuf. 12. 2. 1 Cor. 1. 10. Eph. 4. 17, 18—23. 1 Tim. 6. 5. 2 Tim. 3. 8. Edr. ENAID. Wrth y meddwl, yn gyffredinol, y deallir y synwyr a'r deall sydd yn amgyffred peth, sydd yn ymresymu yn ei gylch, yn synio ac yn barnu am dano.—'Dyma y meddwl sydd a doethineb ganddo.' Dat. 17. 9. Dyma y synwyr a'r deall; y mae amgyffred a deall hyn yn gofyn synwyr cryf, gol-eu ysbrydol, yn iawn farnu pethiau Duw, fel y gosodir hwynt allan yn iaith allegawl yr ysgrythyrau.—Aryydda hefyd, 1. Yr ewyllys a'r serch; am hyny derllenir am 'barodrwydd meddwl,' sef yn rhwydd, ac yn ewyllysgar, o serch a chariad at y gwaith. 1 Petr 5. 2. Act. 17. 11.—2. Y cof, yr hwn sydd yn cadw y pethau a fu yn y meddwl, ac yn adfyfrio arnynt. Salm 31. 12. Esa. 46. 8.—3. Yr anian dduwiol, sydd yn gweithredu yn ac yn llywodraethu ar feddwl neu alluoedd enaid credadyn. Rhuf. 7. 23, 24, 25. Edr. DEDDF, DYN, HYFRYD.—4. Meddylfryd, neu weithrediad y meddwl; arosiad ac ymlyniad y meddwl a'r serch ar ryw beth, neu wrthddrych. Esa. 26. 3.—5. Barn a pheuderfyniad y meddwl. Rhuf. 14. 5. Cymh. 1 Cor. 1. 10. Mae dull ac agwedd meddwl dyn yn dufewnol, yn nodi yn neillduol ei gyflwr; meddwl llygredig sydd gan ddyn dan y cwmp heb ei adnewyddu; y mae 'holl fwriad meddylfryd ei galon yn unig yn ddrygionus;' y mae yr anian ynddo yn llygredig, yn gweithredu yn llygredig, yn synied ac yn caru pethau llygredig; ar bethau llygredig y mae

yn myfyrto, ac ynddynt hwy y mae yn ymhyfrydu, a llygredigaeth sydd yn llywodraethu arno. 1 Tim. 6. 5. Tit. 1. 15. Gen. 6. 5. Edr. CALON, DAU DDYBYG, ANGHYMERADWY.

Llawer o weddill o feddwl chwannog. *Diar.*

Yn y cyfnewidiad mawr cadwedigol mae yr Ysbryd Glan yn ei effeithio ar y rhai a achubir, y mae yn gweithredu yn neillduol ar y meddwl, i'w adnewyddu yn drwyadl ac yn effeithiol i'r hen ddelw sanctaidd a gollwyd gynt trwy bechod; y mae yn doddi y cyfreithiau sanctaidd, sef y gwirionedd dwyfol, ynddo, fel y maent yn ymborth ac yn gynnalgaeth iddo, ac yn llywodraethu arno. Mae y meddwl newydd hwn, yn feddwl puraidd, wedi ei gaethiwo i ufudd-dod Crist. Eph. 4. 18—23. 2 Petr 3. 1.

'Fe roes i ni feddwl, fel yr adnabyddom yr hwn sydd gywir,' medd Ioan. 1 Ioan 5. 20. Nid rhoddi galluoedd newyddion y mae, ond rhoddi ysbrydoldeb, purdeb, a sancteiddrwydd yn y meddwl, yn lle y llygredigaeth oedd yno; adnewyddu y ddelw hono yn y meddwl, sydd yn gynnwysedig mewn gwybodaeth, cyfiawnder, a gwir sancteiddrwydd; mae yn adnabod Duw, ac yn synio pethau Duw. Eph. 1. 18. Edr. SYNIO.

Y mae Duw ynddo ei hun, ac yn ei holl arfaethau a'i oruchwyliaethau, yn haeddu i ni ei garu a'n holl feddwl; sef ei garu yn ddeallus, yn oleu, a'n holl feddwl arno, yn ei ryfeddu, ac yn ymhyfrydu ynddo. Nid oes un gwrth-ddrych addas i feddwl dyn ond Duw; ond y mae efe yn ddigon i'w lenwi & hyfrydwch tragwyddol. Mat. 22. 37. Luc 10. 27. Mae yn wrthddrych addas i roddi ein meddylfryd arno; ac i feddwl am ei enw, sef am ei air, ei achos, a'i addoliad yn y byd. Esa. 26. 3. Mal. 3. 16.

'Bydded ynoch y meddwl yma, yr hwn oedd hefyd yn Nghrist Iesu; sef graddau o'r un meddwl gostyngedig; yr un cariad at eneidiau: yr un boddlonrwydd i lasurio a dyoddef yn eu hachos: yr un casineb at bechod, a diystyrwch o fwyniant daearol, ag oedd ynddo ef yn y graddau mwyaf. Phil. 2. 5.

'Meddwl yr Arglwydd' ydyw ei arfaeth a'i drefniadau; yn enwedig mewn perthynas i iechydwriaeth ei eglwys trwy Crist; y maent yn uchel; yn ddyfnion, ac yn anolrheinadwy; eto, yn uniawn, yn sanctaidd, ac yn ogoneddus. Meddyliau sefydlog ydynt; nid ydynt yn cytnewid mwy na Duw ei hun. 'Cynghor yr Arglwydd a saif yn dragywydd; meddylian ei galon o genodlaeth i genedlaeth.' Salm 33. 11. Buasant byth yn hollol arhysbys i bawb heb i Dduw eu dadguddio; wedi eu dadguddio, eu rhyfeddu y mae y dynion mwyaf ysbrydol, yn hytrach na'u hamgyffrêd yn eu holl ddyfnderoedd, eu heanger, eu dybenion, a'u heddfeithiau; ond nid ydyw dynion caawdol yn eu gwybod, ac nis dichon iddynt gyfarwyddo

dyn ysbrydol mewn perthynas iddynt. 1 Cor. 2. 16. Rhuf. 11. 24. Esa. 55. 8, 9. Salm 93. 5. a 139. 17. a 40. 5. Edr. ARFAETH, EGLWYS, ETHELDIGAETH.

MEDDYG, (medd) *Llad.* MEDICUS; physygwr.

Nid meddyg ond amser. *Diar.*

Un yn deall afiechyd y corph, ac yn medru paratoi a gweini cyferi i'w iachâu.—Yr oedd y meddygon gynt, yn mhllith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid, nid yn unig yn cyfarwyddo y claf, ond hefyd yn paratoi ac yn gweini y cyferi iddo.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn feddyg enaid. Y mae yr enw *Iesu*, yn arwyddo iachâu a gwaredu. Edr. GWAREDWY, IACHAWDWR, IESU. Yn nyddiau ei gnawd yma yn y byd, yr oedd yn iachâu yr holl gleifion a ddygent ato; 'yn iachâu pob clefyd a phob afiechyd yn mhllith y bobl.' Mat. 9. 35. Pechod yw afiechyd dynion; gwaredu oddiwrth bechod yw iachâu pechaduriaid.

Goreu meddyg, meddyg enaid. *Diar.*

Crist yw yr unig feddyg, gan nad oes neb a ddichon waredu pechaduriaid oddiwrth bechod, ond efe. Edr. IACHAU. Gosodwyd ef yn ei swydd, a daeth i'r byd, nid i faru a damnio y byd, ond yn feddyg i iachâu pechaduriaid. Y mae yn feddyg, 1. Gornuchel ac arhyleddus. 2. Awdurdodol, wedi ei osod yn ei swydd. 3. Rhad, i rai heb haeddu hyny. 4. Tiron, grasol, a gostyngedig, ni fina ac ni ddiffygia. 5. Anfethedig a chywrain; ni ffaelodd ac ni phallodd feddyginiaethu neb. 6. Tragwyddol, o oes i oes wrth ei waith, a phob un yn iachâu dan ei driniaeth; ac y mae yn eu hiachâu yn berffaith gwbl am byth. Mat. 9. 12. Marc 2. 17. Luc 5. 31. Wrth dynu ymaith yr achos, sef pechod, symud yr holl effeithiau hefyd; sef yr holl ofidiau a'r anghysuron, ac a'u perfffeithia & iechyd, cysuron, a harddwch cyflawn a thragywyddol.

MEDDYGINIAETH-U, (meddyg) *Llad.* MEDICINA; cyferi, ymwared, iachad; iachâu.—Meddyginiaeth, yn iaith yr ysgrythrau, yw beth bynag a fyddo yn tueddu i raglawnu afiechyd, neu i iachâu afiechyd corph neu enaid. Y mae ofn yr Arglwydd, a chalon lawen yn heddwch Duw, yn feddyginiaethol i gorph a meddwl dyn. *Diar.* 3. 8. a 17. 22. Felly mae tristwch y byd yn farwodaeth, ac yn lladd dynion, felly y mae gorfoleddu a llawenyachu yn Naw, yn fywyd ac yn feddyginiaethol iddynt. Rhuf. 5. 11. Hab. 3. 18. Edr. DAIL, IACHAU, PREN.

MEFL-AU, (maf) toriad allan ffaidd, hagr-odd, gwrthuni, ffaidd-dra; gwarth, cywilydd. 'Brychau a meflau ydynt.' 2 Petr 2. 13.—'Brychau yntynt, a thrisclynay.' W. 8.—'Brychau ydynt a tharysclynau.' Dr. M.—*μωπος, manau*, achos o warth a chywilydd. Corph hardd yw yr eglwys, ond yr oedd y gau

athrawon penrhudd, y mae yr apostol yn eón am danynt, yn frychau, yn warth, ac yn anharddwch ar y corph sanctaidd hwn. Yr oeddent yn gwledda gyda'r eglwys yn ei hordinhad- au sanctaidd; ac eto yn byw mewn moethau — yn llawn godineb — heb fedru peidio â phechod, ac ymddigriho yn eu twyll en hun- ain.

MEGIDO, מגידו [*mynegwr*] dinas yn Man- asseh. Gwel Barn. 1. 27. a 5. 19. 1 Bren. 9. 15. 2 Bren. 9. 27. 2 Cron. 35. 22. Edr. **JOSIAH**.

MEGIN, (mâg) peiriant digon adnabyddus i chwythu tân âg ef. Dywedir mai Anarcharis, Scythiad, oedd y cyntaf a ddyfeisiodd feginau. Strabo, *Lib. vii*. Y mae amrywiol fath o hon- ynt; megys y meginau cyffredin mewn tai, meginau gofaint, ariwyr purwyr, toddwyr met- tel, neu fettelyddion, meginau yr *organ*. Ar- ferir y rhai a elwir *Hessian bellows*, i yru awyr i'r mwnglawdd i'r mwnyr i anadlu. Gwel y Dr. Lewis, *Comp. Phys. Techn.*

'Llosgodd y fegin.' Jer. 6. 29. Y proph- wydi a feddylir, y rhai oedd Duw yn eu def- nyddio i buro a choethi pobl Israel, oeddent wedi ymdreulio yn eu gwaith, yn ddiffudd iawn i'r bobl, a rhai o honynt wedi eu marwolaethu, fel pe tefid megin y purwr arian i'r tân a'i llosgi. Yr oedd pob offerynau, a phob ym- drech i'w diwygio, yn afwyddiannus ac ofer. Zech. 13. 9. Mat. 3. 2, 3. 1 Pedr 1. 7. a 4. 12.

MEHETABEEL, מְהֵטָבֵל [*mor dda yw Duw!*] mab Delaiab. Neh. 6. 10.

MEHIR, מְחִיר [*guerthfawr*] mab Chelub, o Judah. 1 Cron. 4. 11.

MEHUIAEL, מְחֻיָּאֵל [*cyhoeddwr Duw*] mab Irad, a thad Methusaal, o hil Cain. Gen. 4. 18.

MEHUNIAID. 2 Cron. 26. 7. Pwy oeddent sydd ansicr. Gan y cyduir hwynt â'r Arab- iaidd, tebygol eu bod yn trigo yn rhyw dalaeth yn Arabia.

MEIDROLDEB, (meidr) mesar, maintioli; terfynolddeb. Y gair מֵיֶדְרֵךְ a gyfieithir *meidr- oldeb*, yn 1 Cron. 23. 29. a gyfieithir *llathen*, yn Lef. 19. 35.

MEIARCON, מֵיֶרְקוֹן [*dyfroedd Jarcon*] dinas yn Dan. Jo'a. 19. 46.

MEISTR-ES-I-IAID-OLI, (maist) *Llad*. **MAGISTER**; *Ffr*. **MAISTRE**, neu **MAITRE**; *Belg*. **MEESTER**; *Saes*. **MASTER**; arglwydd, pen, pen- aeth, llywydd; athraw, entraw, dysgawdwr. Edr. y geiriau hyn. Y mae *meistr*, yn ein cyf- ieithiad ni o'r ysgrythrau, yn arwyddo, yn 1. Gweinidogion ac athrawon, sydd yn dysgu ac yn egluro gair Duw i'r gynulleidfa; gelwir hwynt meistriaid, neu athrawon y gynulleid- fa. Preg. 12. 11.—2. Y mae yn gyfarchiad, yn arwydd o barch ac anrhydedd. Act. 16. 30. Luc 5. 5. a 8. 45. a 17. 19.—3. Un sy

ben-teulu, ac yn llywodraethu ar weinidogion. Eph. 6. 9. Col. 3. 22.

Dyled meistriaid at eu tenloedd yw, 1. Ed- rych yn ofalus fod gwasanaeth Duw yn cael ei gynnal yn eu tenloedd. Jos. 24. 15. Act. 10. 2.—2. Dewis gweinidogion duwiol hyd ag y mae ynddynt. Gen. 39. 4, 5. a 30. 27.—3. Peidio cynnwys rhai-drygionus yn eu teulu- oedd. Salm 101. 7.—4. Edrych fod eu teulu yn sancteiddio y Sabboth. Exod. 20. 10.—5. Darparu i'w tenloedd gynnaliethe addas. 1 Tim. 5. 8.—6. Ymddwyn yn gyflawn tuag at- ynt, a thalu eu cyflogau iddynt. Col. 4. 1.—7. Ymddwyn yn dirion tuag atynt, gan roddi bwgwth heibio; a'u hannog i lynu wrth yr Ar- glwydd a'i wasanaeth. Eph. 6. 9. Gen. 18. 19.—Caru llywodraeth bechadurus ar deulu yw ymddwyn yn wrthwyneb i'r rheolan sanct- aidd hyn, ac nid rhyfedd os bydd yn afwydd- iannus ac yn bechadurus.

'Na fyddwch feistriaid lawer.' Iago 3. 1. *Gr. μη πολλοι διδασκαλοι, na fydded llawer o ddysgawdwyr, neu na fydded llawer o honoch chwi yn ddysgawdwyr.* Yr oedd rhyw awydd- fryd anghymedrol yn yr Iuddewon Cristionog- ol, at ba rai yr ygrifenodd Iago, i fod yn ddysgawdwyr ac yn athrawon. Y mae Paul yn sylwi eu bod 'yn ewyllysio bod (*νομοδιδασκα- οι*) yn athrawon o'r ddeddf.' 1 Tim. 1. 7. Yr athrawon rhyfygus hyn o'r ddeddf, yn yr eg- lwsy Gristionogol, oeddynt y llygrwyr mwyaf o bawb o'r efengyl; ac yn awdwyr pleidiau ac ymraniadau, er mwyn parch ac elw; ac yn daeog yn camfarnu eraill, er mwyn derchafu eu hunain. 'Na fyddwch,' gan hyn, medd yr apostol, yn 'feistriaid,' neu yn *athrawon*, 'law- er; gan wybod y derbyniwn farnedigaeth fwy.' Nid oes neb yn fwy niweidiol i achos gwir gref- ydd, na neb yn fwy eu heuogrwydd a'u barn, nac awdwyr pleidiau ac ymraniadau yn yr eg- lwsy.

'Geiriau y doethion sydd megys symbylan, ac fel hoelion wedi eu sicrhau gan feistriaid y gynulleidfa.' Preg. 12. 11. Yn hytrach, fel hyn, 'Geiriau y doethion sydd megys symbyl- au ac fel hoelion, meistriaid y gynulleidfa.' Nid y doethion, ond yr hoelion wedi eu sicrh- au yw meistriaid y gynulleidfa; adeiriad an- hardd yw galw y doethion y meistriaid—sef, fel pe buasant geiriau y doethion, wedi eu sicrh- au gan y doethion. Ond cyfieithiad arall a rydd ddillri, ac ystyr pwysfawr i'r geiriau. Geiriau y doethion, wedi eu sicrhau yn ddwfn yn y meddwl, ydynt yn llywodraethu ac yn caethiwo pob meddwl i ufudd-dod Crist. 'Y mae gan eiriau y doethion rinwedd effeithiol, i rwymo yr eglwys i fod o'r un meddwl, a'r un farn, fel hoelion yn sicrhau a rhwymo pethau wrth eu gilydd.' felly y rhydd Coccejus ystyr yr adnod. Meistriaid, neu lywodraethwyr y gynulleidfa ydynt. Hefyd, maent fel symbyl- au yn llaw un bugail; nid yn unig llywodr- aethant a rhwymant ddyinion i fod yn un a'u

gilydd, ond cynhyrfant ac anogant hwy, fel symbylau yn llaw bugail i annog yr anifeiliaid. *Vitringa, De Syn. Vet. Lib. I. p. ii. c. 8. Coccejus in loc.*

MEITR, *Gr. μίτρα, Llad. MITRA; Saes. & Ffr. MITRE*: pengwch, penwisg, coron. Penwisg addurnol ar benau breninoedd ac arch-offeiriaid. *Ezec. 21. 26.* Yr oedd yr arch-offeiriad yn gwiago am ei ben מצנפת (*mitsnepheth*) meitr; yr offeiriad a wisgent ברצפת (*gabooth*) capiau; llian oedd ddefnydd pob un o'r ddau, ac yr oeddynt, medd yr Iuddewon, o'r un faintioli; y gwahaniaeth rhyngddynt oedd yn y dull o rwyngu y llian am y pen; yr oedd y capiau yn uwch ac yn grynach na'r meitr. Ar y meitr ar ben Aaron yr oedd y goron gysegredig i gael ei gosod, sef y ddalen aur, a 'sancteiddrwydd i'r Arglwydd' wedi ei naddu arni. *Exod. 28. 36—40. a 29. 6—9.* Yr oedd y penwisgoedd hyn yn arwyddo eu hawdurdod yn gwneini eu swydd. Y maent yn goronog, wedi eu hawdurdodi i'w swydd. *Zech. 3. 5.* Yr oeddynt yn hyn, fel yn mhob peth arall, yn cysgodi Crist, yn holl awdurdod a mawrhydi gogoneddus ei swydd offeiriadol. Y mae yn goronog yn ei swydd, ac yn offeiriad ar ei frein-fainc. *Zech. 6. 13.*

MEITYN, a **MEIDYN**, (maid) yspaid bychan, yspaid o amser.—'Ac wedi iddo alw y canwriad ato (sef Pilat) efe a ofynodd iddo a oedd efe wedi marw er ys meityn.' *Marc 15. 44.*—'A oedd ne-mawr er pan vee e varw.' *W. S.*—'A oedd efe wedi marw eusys.' *Dr. M. Gr. ei kalai akethan, marw er ys meityn, neu er ys ychydig amser.* Er bod yr Iesu mewn artheithiau a phoenau dirfawr ar y groes, yr oedd Pilat yn rhyfeddu ei fod yn marw mor fuan. Ei ofal manwl i wybod am sierwydd ei farwolaeth oedd yn cau allan bob gwrthddadl a allasai yr Iuddewon godi am wirionedd ei adgyfodiad, gan fod ei gorph wedi ei roddi i'w gyfeillion i'w gladdu. Nid ydym yn cael fod neb o'r blaenoriaid yn amheu gwirionedd ei farwolaeth.

MEITHRIN, (maeth-trin) magu, maethu, fel mammaeth ei phlentyn. *Cymb. 1 Thea. 2. 7. & Eph. 5. 29.*—'Meithrin eich calonau a wnaethoch,' sef pesgi eu hunain trwy fyw yn foethus ac yn drythill. *Iago 5. 5.* Y mae y galon yn trymhan at bethau ysbrydol, trwy lythineb a meddwdod. *Esa. 6. 10. Salm 119. 70. Luc 21. 34. Edr. Maev.*

MEL, (me-el) *Heb. מֵלַי (malo) Gr. μελι; Llad. MEL.* Mèl yw y sudd melus a gesglir gan y gwenyn o fiodau amryw lysiau. Nid yr un peth yw defnydd y dil mèl. Cesglir y mèl o'r rhan hynny o'r blodeny, medd Linnaeus, a elwir *necturia*, sef y rhanau hynny yn ngwaelod y blodenydd sydd yn neillduo y sudd melus a geir ynddo. Rhai a farnant mai o flawd y blodau y gwneir y dil, ond y mae hynny yn amheus, gan Mr. Polhill, ac eraill. Bernid, gynt, y mèl a gesglwyd oddiar y lili a'r rhosyn yn

well na dim arall. Yn bresenol, bernir mèl Narbonne yn Ffrainc yn rhagori ar bob mèl arall, o herwydd yr amlra o *Rosemary* sydd yno. Y mae y mèl yn dra iachus a meddyginiaethol, ac yn oddefol i bawb ond ei ferwi. Cynghora Syr John Pringle i gymeryd dros bwys o hono bob wythnos rhag y graianws. Y mae yn wrthfraenol, yn buredigethol, ac yn dda yn y dyfrglwyf. Arferir ef mewn llawer o gyferi meddyginiaethol. Gwneir diod hyfryd o hono a elwir *Metheglin*, *Mum*, &c.

Yr oedd amllder o fèl yn ngwlad Canaan, am hynny dywedir ei bod yn llifario o laeth a mèl: yr oedd yno i'w gael mewn creigiau, sef o lysiau yn tyfu ar greigiau ac ar goed. *Deut. 32. 13. 1 Sam. 14. 26. Harmer, Obs. VII. cap. 9.* Ymenyn a mèl oedd ymborth cyffredin. *Esa. 7. 15.* Yr oedd Ioan Fedyddiwr yn byw ar locustiaid a mèl gwyllt. *Mat. 3. 4.*

Gwaharddid i'r Hebreaid arferyd mèl gyda'u haberthau, i'w hattal rhag cydffurfiad a'r cenedloedd yn eu haddoliadau, y rhai a arferent fèl gyda'u haberthau; ac hefyd i'w dysgu i farweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbyrd, ac nid rhodio mewn mwyniant cnawdol, na rhoddi addoliad cnawdol i Dduw. *Lev. 2. 11.*

'Meibion Israel a ddygasant yn aml, blaenffwrth yr yd, y gwin, a'r olew, a'r mèl,' &c. *2 Cron. 31. 5.* Nid oedd mèl y gwenyn i'w offrymu fel blaenffwrth, nac yn ddegwm; am hynny rhaid deall yma mèl llysiuog, a ddyfera neu a wegir o ddail y palmwydd.

Beth bynag sydd felus, hyfryd, a meddyginiaethol, a gyffelybir i fèl; megys gair Duw, *Salm 19. 10. a 109. 103.*—*gweddian*, diolchgarwch, ac ymddyddanion buddiol y saint, *Can. 4. 11.*—*gwirioneddau* yr efengyl a doniau sanctaidd yr Ysbyrd Glan, *Can. 5. 1.*—*doethineb* a gwybodaeth, *Dian 24. 13.*

MELCHL, *Μελχι [fy mrenin]* 1. Mab Janna; a thad Lefi. *Luc 3. 24.*—2. Mab Adi, a thad Neri. *Luc 3. 28.*

MELCHISEDEC, מלכי-צדק [*brenin cyfiawnder.*] Nid yw yr hanes a roddir gan Moses am y gwr enwog hwn, ond byr; cyfeirir ato gan Dafydd, mewn prophwydoliaeth hynod am freniniaeth ac offeiriadaeth yr Arglwydd Iesu; ac eglurir y cwbl yn helaeth gan yr apostol, mewn traethawd arno fel cysgod o'r Arglwydd Iesu. *Gen. xiv. Salm 110. 4. Heb. vii.* Pan ddychwelodd Abraham o ladd y breninoedd, Melchisedec, brenin Salem, offeiriad y Duw goruchaf, a gyfarfu ag ef, ac a'i bendithiodd; a chyfranodd Abraham ddegwm iddo o bob peth—trwy hynny yn cydnabod ei fawrhydi a'i swydd.

Llawer o ddychymygion sydd wedi bod yn nghylch y gwr enwog ac anrhydeddus hwn. Yr Iuddewon ac eraill a haerant mai Sem oedd, hynafiad Abraham; ond yr oedd achau Sem yn ddigon adnabyddus, am hynny nid oedd

heb dad, &c. Heblaw hyny, hanodd Lefi o Sem, yn gystal ag o Abraham, yr hyn sydd yn wrthwyneb i resymiad yr apostol ar y mater. Gwel Gen. 14. 18. Eraill ydynt o'r farn mai Mab Duw oedd. Pe felly, ni fuasai yr apostol yn dywedyd, 'Ei wneuthur yn gyffelyb i Fab Duw;' a bod Crist yn 'offeiriad yn ol urdd Melchisedec;' neu rhaid ei olygu yn gysgod o hono ei hun. Heblaw hyny, gelwir ef brenin Salem (tebygol, yr hon a alwyd wedi hyny Jerusalem, Salm 76. 2. Edr. JERUSALEM) ac ni ellir meddwl fod Crist yn teyrnasu yr amser hwnw yn un lle fel brenin daearol. Y mae yn dra eglur, gan hyny, mai dyn oedd; ond nid oedd yr Arglwydd yn gweled yn addas roddi dim o'i hanes yn ychwaneg i ni; o ba un o feibion Noah yr hanodd, na phwy oedd ei ri- eni, cuddiwyd hyn o'n golwg yn fwriadol, i'w ddangos yn gysgod addas o Grist: a chan fod Duw wedi cuddio hyny, peth ofer, ie, pechadurus, yw ymorol a dychymygu yn nghylch hyny. Gellir casglu oddiwrth ei hanes, ei fod yn hynafwr; yn barchus am ei sancteiddrwydd a'i dduwioldeb; yn llywodraethu ei ddeiliaid yn gyfiawn ac yn heddychol; ei fod yn cynnal addoliad yn eu plith; ac er ei fod yn frenin, ei fod yn gweinyddu fel offeiriad y Duw goruchaf. Dangosodd Abraham barch mawr iddo o ran ei oedran, ei soffyllfa aurrhudeddus, ei dduwioldeb, a'i swyddau; derbyniodd ei fendith ganddo fel offeiriad Duw, a thalodd iddo ddegwm o bob peth, tebygol, trwy grybwyllid dwyfol. Nid oes i ni feddwl mai dyma yr unig dro y gwelsant ac yr ymddyddanasant a'u gilydd; bu Sem fyw agos cyhyd ag Abraham, a thebygol iddynt aml gyfarfod, er nad oes hanes am hyny. Y mae y Dr. Owen yn barnu yn addas meddwl ei fod yn un o hiliogaeth Canaan, yr hwn oedd dan ysgymundod ei dad fel gweinidog Duw, o herwydd ei ddrygioni; ac yn gogwyddo meddwl mai un o hiliogaeth Japheth oedd, yn hytrach na Sem, yr hwn oedd hynafid y cenedloedd hyny, yn mhlith pa rai y mae yr eglwys wedi bod yn fwyaf biodeuog ar y ddaear.

Mae yn gysgod o Grist, 1. Fel brenin cyfiawnder a brenin heddwch. Crist a ddygodd gyfiawnder tragywyddol, ac a wnaeth heddwch rhwng Duw a phechaduriaid. Yn ei deyrnas ef yn unig, y ceir cyfiawnder, tangnefedd, a llawenydd yn yr Ysbyrd Glan. Rhuf. 14. 17.

2. Offeiriad y Duw goruchaf oedd: felly Crist sydd offeiriad, ac efe yn unig sydd yn briodol felly. Efe a offrymodd yr aberth hwnw ag oedd yr holl aberthau gynt yn ei gysgodi.

3. Megys y bendithiodd Melchisedec Abraham, felly yn, a thrwy Grist, y mae ei holl bobl yn cael eu gwaredu oddiwrth felldith, a'u bendithio a phob bendith ysbyrdol.

4. Y mae yn derbyn parch ac addoliad gan ei bobl, fel y derbyniodd Melchisedec ddegwm gan Abraham: maent yn ei gydnabod ef fel yr unig achos o'u holl fuddugoliaethau ar eu gelnyon ysbyrdol.

5. Y mae Crist, fel Melchisedec, heb achau, fel Aaron o ran ei swydd; nid oes hanes am neb o flaen Melchisedec, nac ar ei ol yn ei swydd; mae heb dad, ac heb fam, ac heb achau. Ni alwyd mo hono i'r swydd gan neb dynol oedd fwy, fel y gosodwyd Aaron gan Moses yn ei swydd; ond galwyd ef yn ddigyrwng mewn dull goruchel gan Dduw ei hun. Felly yr oedd Crist heb dad o ran ei natur ddynol, ac heb fam fel Person Dwyfol, ac heb achau o ran ei offeiriadaeth. Galwyd ef trwy *tw* gan Dduw i'r swydd, yn y modd mwyaf goruchel ac ardderchog, addas i'r Personau Dwyfol, ond anamgyffredadwy i ni.

6. Nid oedd iddo yn ei Berson Dwyfol, fel arch-offeiriad ei eglwys, yn gyffelyb i'r hanes am Melchisedec, na dechreu dyddian na diwedd einioes. Er i'r Person hwnw, yr hwn oedd yn Fab Duw, farw, eto marw a wnaeth o ran ei natur ddynol, ac nid yn ei holl Berson; am hyny bu farw yn ei swydd offeiriadol, a chyflawnodd y weithrod fwyaf ardderchog o'i swydd wrth farw. Lluddiwyd yr offeiriad gynt gan farwolaeth i barhau yn eu swydd, ond ni luddiwyd Crist i barhau yn ei swydd, er iddo farw; yroedd yn Arch-offeiriad yn farw ar y croesbren a than gareg yn y bedd. O ran ei Berson, gan hyny, ac o ran eiswydd, 'nid oedd iddo na dechreu dyddian na diwedd einioes;' y mae ganddo offeiriadaeth dragywyddol; am hyny, 'dichon yn gwbl iachau.' Y mae yr apostol yn dangos fod yr offeiriadaeth yn mherson Melchisedec, cyn gosod Aaron a'i feibion yn yr offeiriadaeth: fod y person hwnw yn rhagori ar Aaron, ac i Abraham, a Lefi yn lwynau Abraham, dalu degwm iddo, a chael ei fendithio ganddo, fel offeiriad y Duw goruchaf: fod offeiriad arall yn ol prophwydoliaeth Dafydd, i gael ei osod i fyny yn ol urdd Melchisedec, ac nid yn ol urdd Aaron; y byddai hwnw yn rhagori ar Melchisedec, fel mae pob gwrthgysgod yn rhagori ar y cysgod; mai yr Iesu oedd hwnw, a'i fod yn ateb yn hynod mewn amryw o bethau fel gwrthlun Melchisedec; ac am fod yr Iesu yn yr offeiriadaeth yn dragywydd, fod swydd Aaron, a'r holl osodiadau Iuddewig, i ddarfod yn dragywydd—llyncodd yr Iesu yr holl gysgodau o hono yn dragywyddol ychdo ei hun. Gan fod mawredd ac ardderchogrwydd yn y cysgodau o Grist yn yr eglwys, mae yn rhaid fod mawredd anfeidrol yn y gwrthlun mawr o'r cwbl, sef Crist ei hun. Edr. AARON, OFFEIRIAD.

MELEA, tad Mainan, a mab Eliacim. Luc 3. 31.

MELECH, מֶלֶךְ [brenin] mab Michah. 1 Cron. 8. 35.

MELIN-AU, (mâl) breuan. Peiriant i falu yd a foddvllr wrth felin yn fwyaf priodol; ond mewn ystyr mwy cyffredin, meddylir pob peiriant sydd â'i weithrediad yn cael ei effeithiol trwy gylchdrod. Mae amryw fath o felinau;

megys melin ddwfr; melin wynt; melin law; melin a weithir & choffyllau, asynod, &c. Yr oedd gynt yn Nghymru fath o felinau tra chywrair, a droai yn chwai, wedi y gosodid i gerdded, trwy alluoedd ynddynt eu hunain. Yr oedd un gan gan W. Salisbury i'w gwled yn 1574. Rhydd Dr. Davies hanes am ddarn o un yn y geiriau canlynol: 'Mewn tŷ a elwir Bryn Castell, yn Edeirnon, y caed yn y ddaear, yn ddiweddar, baladr melin o haiarn wythochrog, can brassed a morddwyd gwr; a phen clwm ar y nail ben iddo; megys lle y buasai yr olwyn; a'r pen arall wedi ei ysu gan rwd. Yno y caed maen melin o gylch llathen o bwgilydd. Ac, moddant hwy, yr oedd y bedwaredd ran o olwyn y felin hono o haiarn, a'r rhelyw o gwyn; ac yr oedd maen tynu yn rhyw fau ynddi, neu glicied wisgi, neu bob un o'r ddau; y rhai a barai iddi droi o honi ei hun, pan y gosodid.'

Un o dri madgyrffnydd ynys Prydain; Coel ab Cyllin ab Caradawg ab Bran, a wneath melyn rhod ac olwyn gyntaf i genedyl y Cymry. *Triodd.*

Yn ol Pausanias, Myla mab Meleges, brenin Sparta, a ddychymygodd felinau, a meini melinau gyntaf. Y mae yn amheus oedd y Rhufeiniaid yn gydnabyddus & melinau dwfr. Melinau gwynt ydynt ddiweddararh. Y cyntaf o honynt a ddygwyd o Asia i Ewrop yn amaer rhytel y groes (*crusades*) neu y rhyfeloedd sanctaidd, fel eu galwent. Yn y cynfyd, nid oedd ganddynt ond melin law i falu yr ŷd. Y merched a'r caethion, oeddynt, yn gyffredinol, yn melino: megys Samson yn Gaza, yr Iuddawon yn Babilon, a'r Caldeaid dan y Persiaid. Mat. 24. 41. Barn. 16. 21. Galar. 5. 13. Esa. 47. 2. Y peth cyntaf y boreu a wnai y merched oedd malu ŷd, i borthi y teulu am y diwrnod; caeth-ferch, yn gyffredin, fyddai ar ol y felin, os byddai un yn y teulu. Exod. 11. 5.

'Dwy a fydd yn malu mewn (neu wrth) melin;' hwyrach yn malu yn yr un ystafell—'un a gymerir a'r llall a adewir.' Mat. 24. 41. Neu, hwyrach, y byddai y *ddwy* yn malu wrth yr un felin. Dywed y Dr. Shaw, 'Y rhan fwyaf o deulnoedd a falent eu hŷd gartref yn eu tai; mae ganddynt ddau faen i'r dyben hyn, yr uchaf o honynt a droir ar y llall & throed o haiarn, neu bren ar yr ymyl. Os bydd y maen uchaf yn fawr ac yn drwm, ac achos prysuro y malu, gelwir ail berson i gynorthwyo; ac fel y mae yn arferedig i ferched yn unig fod wrth y gorchwyl hwn, yn gosod eu hunain i eistedd gyferbyn â'n gilydd, a'r meini rhyngddynt, gellir canfod priodolder yr ymadrodd yn Exod. 11. 5. a deall, hefyd, addasrwydd y geiriau yn Mat. 24. 41.' Gwel Shaw's *Travels*. Gwelwn, hefyd, briodolrwydd y gwaharddiad i gymeryd un o feini y felin ar wystl; canys y mae yn cymeryd bywyd y dyn yn wystl—ei *fywyd*, sef ei fywoliaeth a'i gynaliaeth; heb y ddau faen, ni allai y wraig falu yr ŷd at gynaliaeth y teulu am y diwrnod.

'Trwat maen melin ni ohlywir ynot mwyach.' Dat. 18. 22. Hyn yw, ni bydd dim cynalieth yn cael ei barotoi i'r trigolion.

Darn o faen melin-law a dafoedd y wraig ar ben Abimelech. Y mae priodolder yn yr hanes, gan mai merched a gwragedd fyddai yn trin y melinau hyn. Barn. 9. 53. Darn o faen, *כְּלֶה רֹכֵב* y *marchogwyr*, neu ddarn y marchogwr, sef y maen uchaf oedd yn marchogaeth yr isaf, ac oedd yn hawdd ei ryddhau oddi wrtho. Y cyfryw faen, yn nghylch dwy droedfedd o led, wedi ei dafin o le uchel, oedd lawn ddigon i holti pen gwr.

'Maled fy ngwraig inau i wr arall.' Job 31. 10. Bydded fy ngwraig mewn cyflwr mor isel, y bydd raid iddi falu ei hun; a hyn ydychydidi ei hun, nac i minau, ond i *wr arall*, fel caethferch. Yr oedd Samson, yr arwr mawr, wedi ei ddarostwng i'r gradd isaf gan y Philistiaid, pan roisant ef i falu yn y carchardy, sef i wasanaethu gwheilion y bobl, y carcharorion yn y carchardy.

Yn rhagfynegu darostyngiad dirfawr Babilon falch, foethus, gorchymyn Esaus iddi 'gymeryd maen melin, a malu blawd.' Gwel pen. 47. 2. Hyn yw, ymostwng mewn caethiwed at y gwasanaeth gwaelaf.

Oddiwrth y geiriau yn Job 41. 24. gellir casglu fod yn ofynol i'r maen *isaf* fod yn galetach na'r *uchaf*. 'Caled yw ei galon fel careg; a chaled fel darn o'r maen *isaf* i felin,' neu *תַּחְתּוֹת כְּלֶה יִסַּף* fel y *darn isaf*.

Heblaw y meini fel hyn yn felinau, mae ganddynt yn bresenol, yn y gwledydd dwyreiniol, ddull arall o falu, sef a rhol-bren ar faen cenol; ond fel hyn y mae yr ŷd yn cael ei ysigo yn hytrach na'i falu. Dywed Niebuhr fod ganddynt y fath beiriant ar fwrdd y llong yr oedd ef yn morio ynddi; a thystia fod y *coffee* yn rhagorach wedi ei ysigo fel hyn nag wedi ei falu.

Yr oedd yn waharddedig i gymeryd un o'r meini melin yn wystl, rhag newynu y teulu trwy honny. Deut. 24. 6. Nid oes dim ond uniondeb a thiriondeb yn nghyfreithiau Duw.

Darfod 'trwat maen melin,' a arwydda gwneuthur y lle yn ddiffaethweh.' Jer. 25. 10. Dat. 18. 22.

'Malu wynebau y tlodion,' aydd yn arwyddo eu cystuddio a'u gorthrymu yn greulon. Esa. 3. 15.

Y cilddanneddd yw ein melinyddion ni; ac y mae yn isel sw'n y malu genym pan goller y rhai hyn trwy hensaint. Preg. 12. 3, 4. Palla pob peth i ddyn ond Duw ei hun i'r neb a'i meddo.

Crist a fal ei holl ddirmygwyr yn chwilfrw, fel y gwnaeth yr Iuddewon a'u dinas Jerusalem. Mat. 21. 44.

'I sw'n y meini melinau, ac i lewyrch y canwyllau, ballu ganddynt. Jer. 25. 10. *Heb.* *גֹּלְעִי לַמֵּפֶלֶח* *goleuni lamp*. Yn ngwledydd y dwyrain, amser malu yr ŷd yw y boreu, gyd â'r

wawr; pan elo un allan y boreu, clyw yn mhob man sain melinau: a'r swn hwn sydd yn aml yn deffroi pobl o'u cwsg. Y maent yn pobi bob dydd; ac y maent yn gyffredin yn malu yr ŷd fel y byddo arnynt ei cisiau. Y mae cyferbyniad yn y geiriau rhwng swn melinau a llewyrch y canwyllau, neu, yn hytrach, y lampau. Yr oedd goleno y lampau yn dechreu yn yr hwyr; ni bydd dim swn y boreu, na dim llewyrch yn yr hwyr; nid oes dim ond trymder, prudd-der, anghysur—y mae yr holl dir yn ddiffreithwch. Yn y dwyrain, lle ni chlywir swn-y meini melinau yn y boreu, na dim gol-euni i'w weled yn yr hwyr, y mae yn wlad anial ac anghyfaeddol. Gwel Harmer's *Obs. cap. iv. Obs. IV. a cap. iii. Obs. XVIII.*

MELITA, MALTA, ynys fechan yn Môr y Canoldir, yn nghylch 18 milltir o hŷd, 12 o led, a 60 o gylch. Y mae yn dwyn ffrwythau rhagorol, pompiwn, cotwm, &c. Ar yr ynys hon y talfwyd Paul a'i gyfeillion, pan y torodd y llong arnynt. Act. xxvii, xxviii. Gwel yr hanes yno. Edr. hefyd PAUL, PUBLIUS. Y mae yn cynwys yn bresenol ynghylch 60,000 o drigolion. Bu yn yr amrywiol oesoedd yn meddiant y Carthageniaid, y Rhufeiniaid, y Saraceniaid, y Tyrciaid, a'r Hispaniaid. Charles V, Ymerawdwr Germani, a'i rhoddodd i farchogion Malta, ynghylch 1530, wedi i'r Tyrciaid eu gyru oddiyno saith mlynedd o'r blaen yn greulon. Y mae yn awr yn meddiant y Saeson.

MELGAR, מלצר [*goruchwyliwr*] swyddog a osodasai pen ystafelludd brenin Babilon ar Daniel a'i gyfeillion. Dan. 1. 11—16.

MELUS-DER-WEDD, neu MELYS, (mêl) chwê, peraidd, hyfryd.—Melus yw pob peth peraidd i'r archwaeth, neu hyfryd i'r glust, neu ddyddanus i'r meddwl; megys gwin, mêl; geiriau Duw a myfyrodau arnynt, a chyfrinach sanctaidd, y rhai ydynt felus a hyfryd i feddwl ysbrydol. Barn. 9. 13. Act. 2. 13. Salm 55. 14. a 104. 34. a 119. 103. a 141. 6.

'Meluswedd buchedd.' Luc 8. 14. 'Bodd buchedd.' W. S. Mae yr un gair *ἡδονή*, yn cael ei gyfieithu *melus-chwant*, Iago 4. 1.—*hyfrydwch*, 2 Pedr 2. 13. Arwydda y mwyniant a'r hyfrydwch y mae meddwl cnawdol yn ei gael yn y byd a'r pethau sydd yn y byd, yn yr amledd a'r arferiad pechadurus o honynt—nid pell oddiwrth yr un ystyr a'r *mwyniant* pechod, a ddiystyrodd Moses, ac a ddewisodd yn hytrach ddyoddef adfyd gyda phobl Duw. Y mae gan y cnawd ei fwyniant, ond pechadurus a thros amser yw: ond y mae gan feddwl pur fwyniant, melnder, a hyfrydwch, sydd oruchel, sanctaidd, a sylweddol. Nid oes neb ond dynion yn cael mwyniant mewn pechod. Y mae gwrandawr y gair, yn aml, yn ymrwystro gan ofalon golud, a meluswedd buchedd, neu fyw yn foethus, yn barchus, ac yn oemwryth

yn y byd; ac y mae y gair yn cael ei dagu, a hwythau heb gael dim ffrwyth iachusol oddi wrtho, na dwyn dim ffrwyth addas i Dduw. Y mae '*amrys feluswedd*,' gau ddynion cnawdol (Tit. 3. 3.) sef meluswedd mewn amryw bethau, ac mewn amryw ffyrdd; am danynt maent yn argeisio, ac ynddynt maent yn rhodio. Y mae yr agwedd hon yn groes i 'groeshoelio y cnawd, yn nghyd a'i wyniau a'i chwantau,' a 'marweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd,' ac 'ymhyfydu yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddimewn.' Gal. 5. 24. Rhuf. 8. 13. a 7. 22.

MELYN, (mêl) *Gr. μέλιτος*; saffrym-liw, mel-liw.—Melynfaen, brwmstan; melynagan, lliw yr hufen.—Blew melyn oedd arwydd o'r gwahanglwyf. Lef. 13. 30. Yr oedd blewyn du yn tyfu yn y ddu-frech yn arwydd o iechyd. Gwel adn. 37. Y mae y melyn yn arwyddo gwendid, a'r du yn arwyddo cryfder a iechyd y corph.

MELLDITH-IO-WYR-IGO-EDIG, (mall-tith) rheg, rhegu; rhegwyr; ymgeiniad, ymgeinio.—Melldith, yw drwg a ddymunir, nen a gyhoeddir yn erbyn un. Y mae Duw yn melldithio, pan y mae yn euog-farnu un am ei bechod yn gyflawn, ac yn rhoddi cospedigaeth addas arno, yn arwydd o'i lid a'i ddigofaint. Gen. 12. 3.

'Melldith y ddeddf,' yw y gospedigaeth gyflawn y mae y ddeddf yn ei gyhoeddi yn erbyn ei throeddwy. Dent. xxviii. Deddf Duw ydyw, ac y mae awdurdod Duw yn cael ei ddi-anrhydeddu yn mhob troedd o honi; y mae troeddau pob dyn yn aneirif, ac y mae y felldith yn cyfateb i'r troeddiadau; am hyny rhaid bod y felldith yn drom.

Gwaith dynion sanctaidd, dan ddylanwadau yr Ysbryd Glan, yn melldithio eraill, a arwydda yr bod fel gweinidogion Duw yn hyuy, yn cyhoeddi, melldith arnynt, a thrwy hyny yn rhagfynegi yr hyn a gyflawna Duw arnynt yn yr amser priodol. Gen. 9. 25. Jos. 6. 26.

Melldithia dynion eu gilydd yn bechadurus, pan byddont o ddrwg ewyllys, lliad digofaint, yn ymgeinio a'u gilydd, ac yn dymuned aflwydd i'w gilydd, yr hyn sydd droedd trwm yn erbyn cyfraith cariad. Barn. 9. 27. 1 Sam. 14. 24.

'Na felldiga y byddar, ac na ddod dram-gwydd o flaen y dall.' Lef. 19. 14. Yn ol ysbryd y gorohymyn hwn, gwaharddir absenu yr absenol; sarhau ac amharchu yr addfwyn a'r llariaidd; twyllo yr anwybodus, neu roddi cyngor drwg iddynt; neu wawdio gwendidau eraill. Yn mhob peth y mae Duw yn dangos ei diriondeb a'i uniondeb tu ag atom. Deut. 27. 18. Rhuf. 12. 14. a 14. 13. 1 Cor. 8. 8—13. a 10. 12. 1 Pedr 1. 17.

'Yr hwn a felldithio ei dad neu ei fam, lladd-er ef yn farw.' Mat. 15. 4. *καχολογών*, a *ddi-frio*; geiriau eraill a arferir yn y Testament

Newydd i arwyddo *melldithio*. Felly, hefyd, yn Neh. 13. 25. 'Ac y melldithiais hwynt,' a ellid ei gyfieithu yn fwy addas, *שׁוֹר* ac y *difen-wais*, neu y *disfrais* hwynt. Campbell.

'O herwydd melldith Duw sydd i'r hwn a grogir.' Deut. 21. 23. 'Crist a'n llwyr-brynnoddiwrth felldith y ddeddf, gan ei wneuthur yn felldith drosom: canys y mae yn ysgrifenedig, Melldigedig yw pob un ar sydd yn nghrog ar bren.' Gal. 3. 13. Crogi ar bren, yn iaith yr Hebraid, a arwydda cyffelyb gospedigaeth a chroeshoelio yn iaith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid; ond nid cospedigaeth Iuddewaidd oedd croeshoelio. * Amlwg yw fod yr Iuddewon yn marwolaethu y drwg-weithredwr yn gyntaf, ac yn ei grogi wedi hyny. 2 Sam. 4. 12. Jos. 10. 26. a hwyrach, hefyd, Num. 25. 4. Jos. 8. 29. Yr oedd dwy gospedigaeth ar feiau cehryslon, sef eu llabyddio, eu llosgi, neu eu crogi. Jos. 7. 25. Yr oedd hyn i ddangos yn fwy amlwg i bawb eu ffeiddiad o'r bai. Gwedi hyn, yn mhlith y Rhufeiniaid, yr oedd yr arfer crogi neu hoelio wrth bren, y drwg-weithredwr yn fyw; a dyma ddull marwolaeth Crist, yr hwn a ddug ein pechodau yn ei gorph ar y pren. 1 Petr. 2. 24. Luc 23. 33—39. Nid ei fod yn nghrog ar bren oedd yr achos ei fod dan felldith, ond y bai am ba un y crogwyd ef oedd yr achos, a'i grogi oedd yn arwydd o hyny. Jorome.

Nid oedd y gelain i drigo wrth y pren dros nos, ond o fewn y dydd hwnw yr oedd i gael ei gladdu, ac onidè, *halogai* y tir. Yr oedd ei gladdu yn *puro* y tir. Nid oedd y gospedigaeth hon, meddant, yn cael ei rhoddi ar neb ond ar Iuddew, a hyny am gabled, eilun-addoliaeth, neu feiau o'r fath. Tu hwnt i bob dadl, oddiwrth eiriau yr apostol, fod hyn oll yn gysgod o groeshoeliad Crist. Ni ellir meddwl fod pob un a grogwyd dan felldith, ac yn golledig; na bod claddu ei gorph yn y ddaear, yn wirioneddol, yn puro y tir; ond yr oeddent yn arwyddocaol, ac yn gysgodol yn rhag-ddangos y brddai Crist dan felldith, o herwydd beiau ei bobl, ac y byddai ei gladdedigaeth, gan iddo wneyd iawn wrth farw dros eu pechodau, yn eu puro a'n glanhau. Y dydd y crogwyd Crist y claddwyd ef hefyd. 'Symudodd ymaith anwiredd y tir mewn un diwrnod.' Zech. 3. 9. Claddwyd ef cyn machlud haul, a chladdwyd holl bechodau ei bobl gydag ef—am hyny y maent yn bur! 'Crist a'n llwyr-brynnoddiwrth felldith y ddeddf;' dygodd ein pechodau, a'r felldith ddyldwyd, yn ei gorph ar y pren: claddwyd ef cyn machlud haul, ac mae y tir yn bur! 'O herwydd melldith Duw sydd i'r hwn a grogir;' am hyny y mae yn gyfiawn ac yn ofnadwy! Ond yr oedd y cyfryw werth yn nyoddefiadau Crist, o herwydd ardderchogrydd ei Berson, fel y llwyr-brynnoddi ei bobl oddi wrth felldith y ddeddf, am hyny y maent hwy

yn rhydd. Yr achos pahan yr oedd melldith Duw yn fwy nodedig ar y gospedigaeth hon, rhagor na gospedigaeth arall, oedd, tebygol, am mai trwy firwyth pren y cyflawnwyd y pechod cyntaf, trwy yr hwn y daeth melldith Duw ar ddynolryw, yr hon na ellid ei thynn ymaith heb grogi ar bren. Yr oedd hyn yn arwydd parhaus o felldith Duw, o herwydd y pechod hwnw yn nghylich y pren gwaharddedig, hyd oni ddoi y Messiah i wared oddiwrth y felldith, trwy roddi ei hun i'w groeshoelio ar bren. Edr. ABERTH, IAWN. Gwel Witauius, *Ubi. Supra*. Vitringa, *Obs. Sacr. lib. ii. cap. 12*.

MELLT-EN, (mell) lluched, tân melt. Yr ydve wedi profi yn ddiiddadl, trwy auryw brofiadau diamheuol, mai yr un yw tân melt a'r hyn a elwir *electrical fluid*, neu *fire*, sef y tân dynir, trwy beiriant defnyddiol i hyny, o'r ddaear at gorph dyn, yr hwn sydd fel y melt, yn gyflym, yn dreiddgar, ac yn nerthol. Trwy godi barcutau papyr, a gwialen fain o haiarn wedi ei blaenlymu ynddo, at y cwmwl fyddo yn meltennu, gellir tynu y tân wybrenol hwn ar hyd edof o haiarn o'r cwmwl, a llenwi phiol y peiriant ag ef, yr un fath ag y tynir y tân o'r ddaear, trwy y gelfyddyd berthynol iddo. Edr. TARAN. Y mae y melt yn llosgi, ac yn toddi meteloedd, yn rhywgo ac yn dryllio rhyw gyrrh, yn taro dynion a dallineb, ac yn eu taro yn feirwon: y maent yn difeddianu yr ebedfaen o'i rinwedd, ac yn gwrthdroi pynciau y nodwydd; y mae yr un effeithiau hefyd i *electricity*. Y modd goreu i ochelyd niwed oddiwrth y melt, yw eistedd ar gadair yn nghanol ystafell, neu yn nghanol diod-gell, neu *seker* dan y ddaear: yn y menydd, o fewn ychydig latheni i goeden, ond nid dani; y mae yn fwy diogel fod gwisgoedd dyn yn wlyb nac yn sych.

'Pan wnaeth efe ddeddf i'r gwlaw, a ffordd i fellt y taranau.' Job 28. 26. Salm 135. 7. Fel y mae Duw yn awdwr dechreuol holl naturiaeth a'i gwrthddrychau aneirif, felly hefyd y mae holl naturiaeth, a'i holl wrthddrychau, yn eu holl ysgogiadau, eu symudiadau, a'u gweithrediadau, yn hollol dan ei lywodraeth ef, ac yn derbyn eu holl effeithioldeb oddi wrtho. Y mae y pethau mwyaf bywiog, cynhyrfus, cyflym ac afreolaidd i'n golwg ni, yn gwbl dan ei lywodraeth a'i drefniad ef. Efe sydd yn effeithio swn dychrynlyd y taranau, a elwir o herwydd hyny (*קול*) 'llais Duw;' y mae efe yn gwneuthur ffordd y melt, sef yn eu llywodraethu ac yn eu cyfarwyddo. Maent yn ddigon tanlyd i losgi, ond ni losgant heb ei orchymyn ef; y maent yn ddigon nerthol i ladd, ond ni laddant ond a fyno efe; gwnant ei orchymyn, a dim ond hyny. Peiriannau ydynt a pharai yr ymladd yn ofnadwy a'i elynion pan fyno; y maent yn barod wrth ei alwad, ac efe a fedr eu trin a'u defnyddio yn ddychrynlyd. Salm 18. 14. a 77. 17. Job 37. 3. a 38. 35, Jer. 10. 13. a 51. 16.

* Witauius *Esseis*. 16. in *Symbol*, Sect. 38.

'A'i wyneb fel gwelediad melltlen.' Dan. 10. 6. Y mae efe, sef Crist, yn odidog, yn ddysglaer, ac yn hawddgar i'w bobl, ond ofnadwy a brawychus yw yr olwg arno i'w elynion.—Y mae barnau Duw fel mellt, yn ddisymwth, yn gyflym, yn awrthwynebol, ac yn ddychrynyllyd. Dat. 8. 5. a 16. 18. a 11. 19.—Y mae Satan yn syrthio fel melltlen, pan byddo ei allu a'i awdurdod yn cael eu dystrywio yn brysus ac yn arswydus. Luc 10. 18.

MEMPHIS, מִצְרַיִם [*wrth y genau*, hefyd, מִצְרַיִם *crwybr*] dinas enwog yn yr Aipht, yn nghylch pymtheg milltir yn uwch na rhaniad yr afon Nilus, neu lle mae y Delta yn dechreu. O du y de-orllewin iddi yr oedd y pyramidau rhyfodd yn sefyll. Adeiladwyd hi yn gynnar gan Monea, neu Mitsraim, ac a barhaodd yn drigfa breninoedd yr Aipht, hyd wedi amser Alexander Fawr; ond wedi ei amser ef, preswyliai y Ptolemiaid yn gyffredin yn Alexandria. Yma y cadwent yr eilun-dduw, neu y Tarw Apis, mewn teml ardderchog. Rhagfynegodd y prophwydi yr adfdd a'r trueni a ddyoddefai ei thngolion oddiwrth y Caldeaid a'r Persiaid. Esa. 19. 13. Jer. 44. 1. a 46. 14—19. Hos. 9. 6. Ezec. 30. 13, 16. Edr. אֵיִפְתּוֹ. Y Saraceniaid, yn nghylch a. d. 640, a'i dynstrasant yn gwbl, ac a adeiladasant ddinas arall, o du y dwyrain i'r afon, yn ei lle, ac a elwir yn awr Grand Cairo, neu Alkahir. Anhawdd penderfyn yn bresenol y lle y safai Memphis arno: fel hyn y mae dull y byd hwn yn myned heibio.

MEMRWN, *Gr.* μεμρωνα; *Llad.* MEMBRANA: mae y gair Lladin yn arwyddo y groenen uchaf i bob peth; y rhisglyn nesaf i'r pren. Croen i ysgrifenu arno, neu wedi ysgrifenu arno; ysgrifen. Gwneir y memrwn o groen defaid, neu eifr; yn Pergamus, meddant, y gwnaed ef gyntaf, ac oddiwrth enw y ddinas hon yn *Llad.* PERGAMA, y cafodd yr enw; yn *Ffr.* PARCHEMIN; ac yn *Saes.* PARCHMENT.—'A'r llyfrau, yn enwedig y memrwn.' 2 Tim. 4. 13. Pa lyfrau oeddynt nid gwiw dychymygu; beth bynag oeddynt, yr oedd yr apostol yn rhoddi bri arnynt, ac yn eu gweled yn angenrheidiol iddo. Ei gôf-lyfr, medd rhai; ei epistolau at yr eglwysi yn ei ysgrifenlaw ei hun, medd eraill; ad-ysgrifen o'r Hen Destament, medd eraill.

MEMUCHAN, מִמּוּכָן [*yn tlodi*] un o saith dywysog Media a Phersia, cynghorwyr y brenin. Esth. 1. 14.

MEN, (my-en) certwyn, cerbyd, carfen. Men-ddyrnu. Edr. DŶRNU. Olwyn-fen. Edr. OLWYN.

MENAHAM, מְנַחֵם [*dyddanydd*] mab Gadi, a'r unfed brenin ar bymtheg ar Israel. Lladodd Salum, yr hwn a laddodd Zechariah y diweddaf o genedl Jehu. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Tarawodd y ddinas Tiphseh a'r rhai oll oedd yndd, a rhygodd ei holl wragedd beichiogion, am nad

agorasi hi iddo. Pul brenin Assyria a ddaeth yn erbyn y wlad; a Manahem a roddodd i Pul fil o dalentau arian; sef £342,187 10s. am ei borth i sierhan y freniniaeth yn ei law. Cododd Manahem 50 o siclau o'r arian oddiar yr holl rai cedyrn allu. Gwedi teyrnasu ddeng mlynedd; bu farw Menahem, a Phecahiah ei fab a deyrnasodd ddwy flynedd ar ei ol, ac yntau a laddwyd gan Pecah mab Remaliah; ond rhodiodd y tad a'r mab yn ffyrdd Jereboam mab Nebat, a thynasant farnau buan arnynt trwy hyny. 2 Bren. 15. 14—22.

MENAN, neu **MAINAN**, מַנַּן, [*gwobr*] mab Mattatha, a thad Melea. Luc 3. 31.

MENE, מְנַהֵם gair Caldaeg, yn arwyddo *rhifo*.—'Duw a rifodd dy freniniaeth, ac a'i gorphenodd.' Dan. 5. 25, 26. Edr. BELSASSAR, TECEL.

MENYBR, *Llad.* MANUBRIM: carn, troed-arf, said, gafael-arf. Deut. 19. 5.

MEONATHAI, מְעֹנָתַי [*fy mhreswylfa*] mab Othniel, a thad Ophrah, o lwyth Judah. 1 Cron. 4. 14.

MEPHAATH, מֵפַעַח [*mawr-egni*] dinas yn llwyth Reuben. Jos. 13. 18. a 21. 37. Jer. 48. 21.

MEPHIBOSETH, מֵפִיבֹשֶׁת [*gwarth fy ngenau*] 1. Mab y brenin Saul o'i ordderch Rispah, hwn oedd un o'r saith o feibion Saul a draddodwyd gan Dafydd i'r Gibeoniaid i'w grogi. 2 Sam. 21. 8, 9.—2. Mab Jonathan, ac wyr Saul. Pum mlwydd oed oedd, pan ddaeth y gair ladd Saul a Jonathan. Ei fammaeth, wrth ffoi Ag ef, a syrthiodd, fel y cloffodd y plentyn, ac felly y parhaodd dros ei holl fywyd. 2 Sam. 4. 4. Dangosodd Dafydd lawer o garedigrwydd iddo er mwyn Jonathan ei dad. Dygwyd ef i fynu, yn ei ieuencid, gyda Machir, yn Lo-debar, y tu hwnt i'r Iorddonen. Rhoddodd Dafydd yn ol iddo holl etifeddiaeth ei daid Saul, a chafodd fwyta ar fwrdd y brenin, fel un o'i feibion. 2 Sam. ix. Wrth ei hanes, gellir meddwl ei fod yn ddyn gostyngedig, tirion, cyfeillgar, a duwiol. Yr oedd i Mephiboseth fab a'i enw Michah, i'r hwn yr oedd hiliogaeth luosog. Gelwid ef hefyd, Meribbaal. 1 Cron. 8. 34, 40. a 9. 40—44. Pa bryd y bu farw sydd anhysbys. Edr. DAFYDD, JONATHAN, SIBA.

MER-ION, (me-er) *Heb.* מֵרִיאַן *baria*, a gyfeithir *teu, bras*. Gen. 41. 2—5. Dan. 1. 15. Sylwedd bras, meddal, a maethol, yn esgyrn ceuol dynion ac adifeiliaid. Nid y mēr sydd yn rhoddi magwraeth i'r esgyrn, fel y barnai rhai gynt, canys y mae amryw esgyrn heb fēr ydddynt. Ond er nad yw yn maethu yr esgyrn, eto y mae yn ddefnyddiol iawn i'w hireiddio, a'n meddalu, eu gwneuthur yn fwy ystyth, ac yn llau brau. Pan sycho y mēr yn esgyrn hen bobl, y mae yr esgyrn yn fwy brau, a darostyngedig i dori.

Cyffelybir i fôr, 1. Y cyflawnder o fendithion ysbrydol yn Nghrist, y rhai ydynt yn faethlon, yn hyfryd, a chryfhaol i eneidiau y duwion sydd yn hyw trwy ffydd arno. Salm 63. 5. Esa. 25. 6.—2. Ofn yr Arglwydd, yr hwn sydd i'r enaid y peth yw y mēr i'r esgyrn. Diar. 3. 8.—3. Bwriadau, meddyliau, a dymuniadau dirgelaidd y galon, y rhai sydd guddiedig ac anhysbys i ddynion, ond yn noeth ac yn agored i Dduw.

MERAB, מֵרַב [yr hwn sydd yn ymladd] merch henaf y brenin Saul. 1 Sam. 14. 49. Addawodd Saul hi i Dafydd yn wraig, ond yn yr amser y dylesid ei rhoddi iddo, rhoddodd Saul hi i Adriel y Meholathiad. Yr oedd i Merab o hono bump o feibion, y rhai a draddodwyd i'r Gibeonaid i'w crogi: canys wrth 'bum mab Michal, merch Saul,' diameu, y mae i ni ddeall pom mab chwaer Michal; canys ni phriododd Michal Adriel, ond Phaltiel, ac nid oes hanes fod i Michal bump o feibion. Hwyrach i Michal fabwysiadu meibion ei chwaer. 1 Sam. 14. 49. a 18. 17, 18, 19. 2 Sam. 21. 8.

MERAIHAH, מֵרַיָּה [chweroder] mab Seriah, offeiriad. Dychwelodd i Jerusalem o Babilon. Neh. 12, 12.

MERAIOTH, מֵרַיֹּת [chweroder] 1. Mab Ahitub, yr Archoffeiriad. 1 Cron. 9. 11. Ezra 7. 3.—2. Mab Zechariah, a thad Amariah. 1 Cron. 6. 6, 7.

MERARI, מֵרַרִי [chweru] trydydd mab Lefi, a thad Mahali a Musi. Exod. 6. 19. Pan ddaethant o'r Aipht, y gwrrywiaid o'i dylwyth oeddynt 6200; a'r rhai addas i wasanaeth, rhwng 30 a 50 o oedran, oeddynt 3200. Yn nghadwraeth meibion Merari yr oedd ystyllod y tabernacl, a'i drosolion, a'i golofnau, a'i fortheisiau, a'i holl offer, y colofnau, yr hoelion, a'r rhaffau. Ar ystlys y tabernacl y gwrsyllent tua'r gogledd. Num. 3. 33—37. a 4. 29—45. Jos. 21. 34—40. Bu rhai o'i hiliogaeth yn borthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 19. a 6. 63, 77—81.

MERATHAIM, מֵרַתַּיִם [chweroderau] tal- yn ngwlad Caldea, o bob tu i'r afon Tigris; a thebygol fod Pecod, Coa, a Soa, yn lleoedd cyfagos iddi. Ezech. 23. 23.—'Dos i fynu yn erbyn gwlad Merathaim, ie, yn ei herbyn hi, ac yn erbyn trigolion Aecod: anrheithia hi a difroda ar-eu hol hwynt, medd yr Arglwydd, a gwna yn ol yr hyn oll a orchymynais i ti.' Jor. 50. 21.—'Dos i fynu yn erbyn gwlad y gwrthryfelwyr, ie, yn ei herbyn hi, ac ymwel â hi a'i thrigolion.' Dr. M.

Yn erbyn gwlad y ehworwderau, dos i fynu
Arni hi, ac ar ei thrigolion, ymwel O gleddyf,
A llwyr ddinystria ei thrigolion, medd IEREMIAH.
Blayney.

Ystyr y gair מֵרַרִי yw *chweroder*, y mae yn y rhif lucosog: ystyr y gair מֵרַרִי yw *gofwyo, ymwelod*. Y mae yr hen gyfieithwyr, gan mwyaf, yn cyfieithu y geiriau yr un fath a'r Dr. M.

neu y Dr. B. Ba Babilon yn wlad o chwewder tost i'r Iuddewon, a daeth amser ei gofwo hithau. Ond y mae yn eglur fod Pecod yn enw talaeith, neu ddinas, yn perthyn i Babilon; a thebygol fod Merathaim felly hefyd.

MERCURIUS, Gr. Ερμης, [*masnachwr, or-eithiwr*, neu *ddehonglwr*] un o gau-dduwian y cenedloedd, mab Jupiter a Maia, cenadwr y duwiau eraill; a llwyddwr dysgeidiaeth, arcithyddiaeth, a masnachaeth. Pobl Lystra: a alwasant Paul Mercurius, ac a fynasent ei addoli ef a Barnabas, yr hwn a alwasant Jupiter. Act. 14. 11, 12.

MERCHED, (my-erch) Arwydda merch, 1. Plontyn benyw, neu o hiliogaeth un. Gen. 34. 1. Mat. 9. 18. a 10. 35, 36, 37. Luc 1. 5.—2. Chwaer; gelwir Dinah felly gan ei brodyr, am fod ei thad yn bresenol. Gen. 34. 17.—3. Merch yn nghyfraith. Ruth 3. 18.—4. Enw o serchogrwydd ar fenyw, yn enwedig os bydd ieuanc. Mat. 8. 22. Salm 45. 10. Luc 23. 28, &c.—5. Arwydda, hefyd, dinas a'i thrigolion; a phrif ddinas a'i phentrefydd. Mat. 21. 5. Ioan 12. 18. Salm 45. 13. a 137. 8.—'Merch fy mhobl,' 'merch Judah,' 'merch Seïon,' a 'merch Jerusalem,' a arwyddocant, yn aml, yr Iuddewon. Esa. 1. 8. a 22. 4. Salm 9. 14. 2 Bren. 19. 21. Jer. 6. 14, 26. a 9. 1. Galat. 15. a 2. 15, &c.—Gelwir y saint wrth yr enw hwn, o herwydd eu perthynas â Christ, eu serchogrwydd, eu harddwch, a'u hanwydeb. Salm 45. 10, 13.—Yn Caniadau 1. 5, &c. wrth ferched Jerusalem, a Seïon, meddylir, tebygol, profeswyr *ieuanc*, neu broffeswyr mewn enw yn unig, heb wir undeb â Christ.

'Weled o feibion Duw ferched dynion.' Gen. 6. 2. Sef merched o hiliogaeth Cain, oedd allan o'r eglwys. Merched dynion yn unig oeddynt, heb eu genu o Dduw trwy had anllygredig ei air. Gen. 4. 14. 1 Podr 1. 23. 1 Ioan 3. 9, 10. Felly 'rhodio yn ddynol,' neu 'yn ol dyn,' a arwydda rhodio fel dynion diadgnedledig, yn llygredig ac yn annuwiol. 1 Cor. 3. 3. Edrych ar y rhai hyn, ac ymuno â hwynt, sydd yn gyffredin yn achos o ddirywiad mawr yn yr eglwys. Barn. 3. 6. Neh. 10. 30. a 13. 25.

MEREMOTH, מֵרֵמוֹת [chweroder] 1. Mab Bani. Ezra. 10. 26.—2. Offeiriad a ddychwelodd gyd a'r gaehtglud i Jerusalem. Neh. 3. 4. Ezra 8. 33.

MERES, מֵרֵס [dyfiredig] un o ddoethion llys Ahasferus. Eesth. 1. 24.

MERIBAH, מֵרִיבָּה [cynhen, ymryson] Exod. 17. 7. Num. 20. 13. Edr. CRAIG, REPHIDIM.

MERIBBAAL, מֵרִיבְּבָאֵל [gwrthwynwyr Baal] mab Jonathan, a thad Michab. 1 Cron. 8. 34. a 9. 40. 2 Sam. 4. 4. a 9. 12. Petrusai yr Iuddewon i enwi Baal; felly yn lle Mephibaal, neu Meribbaal, galwent ef Mephiboseth.

MERODACH, neu **BERODACH BALADAN**, yr un a **MARDO KEMPADUS**, mab Baladan, brenin Babilon. Esa. 39. 1. Edr. **HEZECIAH**. Yr oedd yn frenin enwog, am hyny gwnawd delw iddo, ac addolwyd ef yn Babilon. Pan gymerodd Cyrus y ddinas, efe a ddrylliodd y ddelw hon, yn ot prophwydoliaeth Jeremiah. Gwel pen. 50. 2. Edr. **BALADAN**.

MEROM, מרומ [dyfroedd] dyfroedd Merom, medd rhai, yw llyn Semachon, neu llyn uchaf yr Iorddonen: eraill megys Brown, Calmet, &c. a farnant mai dyfroedd cyfagos i Tabor, ar afon Cison, oeddynt. Wrth ddyfroedd Merom bu ymladdfa fawr rhwng Joahab a breninoedd Canaan, ac y dinystriodd efe hwynt yn llwyr. Jos. 11. 5.

MEROZ, מרוז [dirgel] dinas yn agos i'r fan y bu yr ymladdfa rhwng Barac a Jabin. Trwy orchymyn angel yr Arglwydd, melldithiodd Deborah ei thrigolion, 'am na ddaethant yn gynorthwy i'r Arglwydd yn erbyn y cedyrn.' Barn. 5. 23. Nid oes ar yr Arglwydd eisiau cynorthwy neb yn erbyn ei elynion; y mae ei fraich ei hun yn ddigon grymus i enill iddo y fuddngoliaeth ar y cadarnaf o honynt. A phwy gymhorth a ddichon creaduriaid dinerth roddi i'w fawrhydi? Er hyny braint a dyledswydd pawb yw ymagnio â'u holl allu a'u doniau o'u blaidd ef a'i achos mawr yn y byd, yn erbyn byddinoedd teyrnas y tywyllwch. Y mae Satan yn defnyddio dynion i gynnal ei achos ef yn y byd, felly y mae Duw hefyd yn defnyddio y gwaelaf o ddynion, yn aml i ddinystrio ei achos, a chodi achos gwir dduwioledeb yn ddyrchafedig. Gwna ddefnydd o *bryf* i ddyrnu mynyddoedd, ac i ddyrnu y brynau fel mwlwg. Esa. 41. 14, 15. Ni ddywedir i Meroz ryfela o blaidd y Canaanaid, ac yn *erbyn* Barac, a thrwy hyu dynu y fellidith arni; nagé, ond *ni ddaeth yn gynorthwy*. Nid dichon neb fod yn amhleidiol yn y rhyfel; y sawl nad ydynt gyd â'r Arglwydd â'u holl egni, sydd yn ei erbyn. Agwedd salw fydd yn y farn ar yr amhleidiwyr bradychus, sydd yn awr heb weled gwerth yn achos yr Arglwydd i roddi dim cynorthwy iddo. Llwydda yr achos mawr yn sicr, ond y mae gwaeau Duw yn erbyn pob Meroz. Jer. 48. 10. 1 Cor. 16. 22. Mat. 25. 41.

MERTHYR-ON, (marth) *Gr. μαρτυρ; Llad. Martyr*. Ystyr y gair *μαρτυρ*, o ba un y mae y gair yn yr ieithoedd eraill yn tarddu, yw *tyst*. Yr un gair a gyfieithir merthyr yn y lleoedd canlynol: Act. 22. 20. Dat. 2. 13. a 17. 6. a gyfieithir *tyst* yn Mat. 18. 16. a 26. 65. Marc 14. 63. Luc 24. 48. Act. 1. 8, 22. a 2. 32. a 3. 15. a 5. 32. a 6. 13. 2 Cor. 13. 1. 1 Thea. 2. 10. 1 Tim. 2. 6. a 6. 12. *et al.* Hwn ydyw ystyr priodol y gair, ac yn yr ystyr hwn yr arferir ef yn gyffredin yn y Testament Newydd. Y geiriau *οι μαρτυρες του Ιησου*, *tytation yr Iesu*, ar y cyntaf yn yr eglwys, a briodol-

wyd yn unig i'r apostolion. Wedi hyny priodolwyd hwynt i bawb a ddygasant dystiolaeth gyhoeddus, yn enwedig os wedi eu gwysio o flaen swyddogion, o blaid Cristionogrwydd, ac a ddyoddefasant alltudiaeth, en hyspeilio, neu farwolaeth o'r herwydd. Ond yn ddiweddaf, priodolwyd y gair wedi hyny i bawb a ddyoddefent farwolaeth yn achos eu profies o grofydd Crist, a dyna yr ystyr yr arferir ef yn mhob iaith yn bresennol—er mwyn dynodi y gwahaniaeth, arferir y gair *confessor*, cyffeswr, neu *addefwr*, i bawb a ddyoddefasant yn achos crefydd, heb golli eu bywydan. Tytation Iesu, yn colli eu bywydan o herwydd eu dystiolaeth, yw merthyron Iesu, yn yr ystyr gyffredin yn awr o'r gair. Stephan a elwir y merthyr cyntaf. Edr. *Trst.* Gwel Mosheim *Sac. Prim. Sect.* 16.

MERWIN-O; (mer) *maru-wyn*, medd y Dr. D, ewinrew; dideimladrwydd oddiwrth oerfel; marwaidd.—'Fe ferwina ei ddwy glust ef.' 1 Sam. 3. 11. Y gair מצליחה ארwydda, y sain, neu y teimlad sydd yn aros yn y glust ar ol i ryw sŵn mawr ei daro, megys sŵn taranau trymion, neu ynau mawrion; y mae rhyw beth tebyg i syndod ar ei ol, a'r glust yn tincian. Yr un gair a arferir yn Jer. 19. 3. Arwydda yn y ddau fan, syndod a brow yn effeithio ar y meddwl, oddiwrth olwg ar farnedigaethau dychrynlyd Duw ar bechaduriaid.

'Eu clustiau yn merwino.' 2 Tim. 4. 3. 'Aei clustieu a chosi;' ymyl y ddalen, llosgi. W. S. Priodol ystyr y gair *ακηθω* yw *cosi*, *gogleisio*; *ακηθουμενοι της ακουης*, clustiau yn cael eu gogleisio â sain hyfydd yr areithiwr, yn hytrach nag athrawiaeth iachus yr efengyl. Doniau yr areithiwr, ac nid iachusrwsdd ei athrawiaeth, yn eu boddhan. Y maent yn caru yr athrawiaeth 'yn ol eu chwantau,' ac nid yn eu dysgu yn effeithiol i ymwadu a'u chwantau. Tit. 2. 12. Clustiau dienwaeddig yw y rhai hyn, a gwranddo gwaeth nag ofer, sef pechadurus, i ddyben pechadurus, a phechadurus yw yr effeithiau o hono. Edr. **CLUST**.

MERYW-EN, (mer-yw) eithinydd; *Heb. רמת (retem)* Barna Campbell, Kircher, Gierus, Parkhurst, &c. mai banadl Hispaen a feddylir wrth y gair Hebraeg. Er nad ydyw yn gygodfawr, eto y cysgod goreu oedd i'w gael i'r hen brophwyd yn yr anialwch. 1 Bran. 19. 5. Yr un gair Hebraeg sydd yn Job 30. 4. a Salm 120. 4. Er nad yw y gwraidd yn ymborth cyffredin, eto rhoddir hanesion am ddynion mewn cyfyngderau, heb ymborth arall i'w gael, yn ymborthi ar risgl, brigau, dail, a gwreiddiau coed, a phlanigion. Herod *lib.* 8. *cap.* 115. Hanway's *Revol.* in Persia, Vol. 3. Yn Lapland, ac yn Sweden, mae y bobl ddiolion yn gorfod byw yn aml ar y cyfryw ymborth. Gwraidd meryw, neu y *retem*, yn fwyaf, gan hyny, a arwydda y tlodi mwyaf. Dywed Gierus, fod gwraidd y *retem*, y *venista*, neu bau-

adl Hispaen, yn gwreichioni, yn llosgi, ac yn crinellu, yn fwy angerddol na dim coed arall.

'Llymion saethau cawr, yn ngyda marwor meryw,' (Salm 120. 4.) a arwyddta y bardedigaethad mwyaf freiddgar, llymdost, a thanllyd, cospedigaeth Duw ar dafod twyllodrus.

Am y coed meryw, os y rhai hyny a feddylir wrth y gair *retem* yn ol ein cyfieithiad ni, ac amryw eraill, rhoddir hanes neillduol am eu rhinweddau meddyginiaethol. Mae y planigion hyn yn gyffredin yn llawer o rōsydd Ewrop. Dygir eu grawn i'r deyrnas hon, gan mwyaf o'r Ital, a gwlad yr Eilmyr. Maent yn dra rhinweddol a lleol mewn diffyg anadl, y cryd melyn, y colyddwst, y gareg yn yr arenau a'r chwysigen, ac i lanbau y cylla. Defnyddir coed y pren hwn hefyd, gydag effeithioldeb mawr, i gryfhau y cylla, chwahu gwynt, i buro yr ysgyfaint, i annog y misglwyf, ac i rywddhau y coluddion o bob rhwystrau; a dywedir ei fod yn dda i chwysu, rhag cur yn y pen, a chlefyd y fam. Parotoir ef lawer ffordd i'w gymeryd, sef yn *tincture*, *elixir*, *extract*, a *spirit*. Dywed y fferyllwyr y parha gan mlynedd heb fraenu, ac y ceidw marwor meryw, wedi ei orchuddio â lludw yr unrhyw, dân am flwyddyn. Gwel Harmer, Vol. 1. Obs. ix.

MESA, מֶסָא [baich] 1. Mab Ehub, yr hwn a laddodd Eglon; o'i wraig Hodes. 1 Cron. 8. 9.—2. Brenin Moab. Yr oedd ganddo ddefaid lawer, ac a dalai i frenin Israel gan-mil o ŵyn, a chan mil o hyrddod gwlanog. Gwedi marw Ahab, efe a wrthryfelodd yn erbyn brenin Israel; ar hyn Jehoram brenin Israel, a Jehosaphat brenin Judah, a brenin Edom, a ryfelasant yn ei erbyn. Ar y ffordd, buont mewn cyfyngder mawr am ddwfr; arwy Elisaeus y prophwyd y maent yn cael dwfr, ac addewid o fuddugoliaeth. Tarawsant y Moabiaid a difrodasant yr holl wlad. Mesa a gauodd arno yn Nghirharieseth, ei brif ddinas. Pan welodd fod y rhyfelwyr yn drech nag ef, cymerodd 700 o filwyr i ruthro ar frenin Edom, ond ni lwyddodd yn yr ymgyrch. Ar hyn offrymodd ei fab cyntaf-anedig, yr hwn oedd i deyrnasu yn ei le, ar a mur, er boddhau ei eilun-dduw. Y breninoedd yn gweled y creulondeb hwn, a aethant ymaith, a'u hysglyfaeth gyda hwynt. Yn nghynnwysiad y bennod yn y Beiblau Cymreig, dywedir iddo aberthu 'mab brenin Edom;' ond oddiwrth yr hanes, y mae yn dra eglur mai ei fab ei hun—ei gyntaf-anedig—'yr hwn oedd i deyrnasu yn ei le ef,' a offrymodd, ac nid mab brenin Edom. Yr oedd hon yn weithred erchyll, ac yn brawf o natur waedlyd eilunfaddoliaeth; lleiddiad dyn yw Satan o'r dechreuad, ac y mae yn hoffi creulonder. Yn Meibl y Dr. M. cynnwysiad y bennod sydd fel hyn: 'Joram yn gorchfygu y Moabiaid, ac yn aberthu ei fab,' sef mab brenin Moab. Ai y Mesa hwn oedd brenin Moab ai peidio, yr hwn a oresgynodd wlad Edom, ac a gymerodd ei brenin, ac a losgodd ei esgyrn yn galch, sydd

ansicr. 2 Bren. iii. Amos 2. 1. Fel hyn y mae dynion yn fflangell yn llaw yr Arglwydd, y naill i gopsi y llall.—3. Mab cyntaf-anedig Caleb, mab Hesron. 1 Cron. 2: 42.—4. Terfyn preswylfa hiliogaeth Joctan. Gen. 10. 30. Edr. JOCTAN.

MESACH, *Heb. MISAEI, DAN. 1. 7—1. Un o'r llanciau, cyfeillion Daniel, a fwriwyd i'r ffwrn dân, gan Nebuchodonosor, am eu hymlynaiad wrth y gwir Dduw, a'i addoliad ef yn unig. Dan. iii.—2. Chweched mab Japheth. Gen. 10. 2. Bernir mai ef oedd tad y Mosciaid, a'r Moscafaid, y rhai a breswylant y gwledydd gogleddol Ewrop ac Asia. Yr oedd Mesech yn marchnata a'r Tyriaid mewa dynion a llestri pra. Ezec. 27. 13. Gellir barnu eu bod yn genedl luosog, gref, a rhyfelgar; ac y mae yn eglur i luocedd o hynynt gael eu ladd a'r cleddyf. Ezec. 32. 26. Hiliogaeth Mesech a gynnorthwysant y Tyriaid yn erbyn yr Iuddewon ar ol eu hadferiad yn nechre y mil blyneddodd, ond a ddystrywir yn yr ymgeis yn hollol. Ezec. 38. 2, 3. a 39. 1.

'Gwae fi fy mod yn preswyllo yn Mesech, yn cyfanneddu yn mhebyll Cedar.' Salm 120. 5. Wrth Mesech y deallir y Muscofaid, ac wrth Cedar y deallir yr Arabiaid; ond nid tebygol i Dafydd drigo yn Mesech na Cedar: ond yr oedd ymddygiad Saul, Doeg, a'r Ziphiaid, wedi bod mor fradwraidd a drygionus tu ag ato, fel yr oedd fel pe buasai yn byw yn mhlith yr Arabiaid gwylltion, a'r Muscofaid barbaraid, y rhai oedd yn byw wrth ryfel a chreulondeb. Rhai a gyfieithant y gair Mesech, nid fel enw pfiad ar un genedl, ond yn oreiriol, 'Gwae fi fy mod yn preswyllo *cyhyd* yn mhebyll Cedar.' Jer. 9. 2, 3, 6. a 15. 10. Mic. 7. 1, 2. 2 Pedr. 2. 7, 8. Dat. 2. 13.

MESELEMAH, מֶסְלֵמַיָּה [heddwch Iah] 1. Tad Zechariah, Lefiad, a phorthor yn y deml. 1 Cron. 9. 21.—2. Mab Core, a thad amryw feibion oeddent yn borthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 2, 9.

MESILEMITH, מֶסְלֵמִיָּת [heddychlonyrwydd] —1. Mab Immer, a thad Mesulam. 1 Cron. 9. 12.—2. Mesilemoth, tad Berechiah. 2 Cron. 28. 12.—3. Tad Ahaziah. Neh. 11. 13.

MESOBIAID, trigianydd Mesoba. 1 Cron. 11. 17.

MESOPOTAMIA. Edr. ARAM. Y wlad helaeth rhwng y ddwy afon, y Tigris a'r Euphrates a elwir wrth yr enw hwn. Gwlad dra enwog yw yn hen hanesion y cynfyd. Ynddi yr oedd Shinar, neu Sinar, a Babilon, ac Eden hefyd, medd rhai. Edr. BABILON, EDEN. Ynddi y ganwyd Abraham, Nachor, Sarah, Rebecca, Leah, Rachel, a holl feibion Jacob, ond Benjamin. Act. 7. 2. Gen. 11. 31. a xxix, xxx. Neh. 9. 7. Brenin y wlad hon oedd Cusan-risathaim, yr hwn a orthrymodd feibion Israel wyth mlynedd. Baru. iii. Edr. BALAAM, OTHNIEL. Syriaid Mesopotamia a ym-

addasant a Dafydd; a chyfansoddodd y Salm 60 ar achlysur y fuddugoliaeth a roddodd yr Arglwydd iddo arnynt hwy, a Syriaid Zobah. Gwel teitl. Darostyngwyd hi gan yr Assyriaid, y Caldeaid, y Persiaid, y Groegiaid, y Rhufeiniaid, y Parthiaid, y Saraceniaid, y Tartariaid, a'r Tyrciaid. Tywylltwyd ynndi, hwyrach, fwy o waed dynion nag un wlad arall yn y byd. Yr oedd llawer o Iuddewon y wlad hon yn Jerusalem, yn gwrando Pedr ar ddydd y Pentecost, ac a gredasant yn Nghrist. Y mae Cristionogrwydd hyd yn hyn, meddant, heb ei ddiwreiddio yn llwyr o honi. Act. 2. 9. Cafwyd sicrwydd ddiwreiddio yn ddiweddar, fod yn y wlad hon yn nghylch cant o eglwysi Cristionogol yn parhau er yr hen oesoedd boreuol Cristionogrwydd, wedi cynnal addoliad ac egwyddorion Cristionogrwydd yn bur, trwy yr holl oesoedd tywyll, pan yr oedd Pabyddiaeth yn gorchuddio holl Ewrop a chadding o anwybodaeth, a choel-grefydd o'r ffieiddiaf.

MESSIAH, מֶשִׁיחַ [eneiniog.] Dan. 9. 25, 26. Ioan 1. 41. a 4. 25. Edr. CRIST, EX-ENIO.

MESULAM, מֶשֻׁלָּם [heddychol] mae amryw o'r enw hwn. 1 Cron. 9. 7, 12. a 5. 13. 2 Cron. 34. 12. Neh. 3. 4, 6.

MESULEMETH, merch Harus o Jotbah, gwraig Manasseh, a mam Amon, breninoedd Judah. 2 Bren. 21. 19.

MESUR-O. (mès-ur) מִשְׁרָה [mesura;] *Llad.* MENSURA; *Ffr.* MESURE; *Saes.* MEASURE; medr, meidr, meidraeth, mydr, rheol; cainc, cywair. Mesur sydd yn dangos hŷd, lled, a maintioli peth.—Mesur a arwydda hŷd terfynedig, maintioli, neu radd unrhwy beth, megys *bywyd dyn*, Salm 39. 4.—*pechod*, Jer. 51. 13.—*gras*, Eph. 4. 13.—'Wrth fesur,' a arwydda yn gymedrol, yn gynnil. Esa. 27. 8. Ezec. 4. 11—15.—'Heb fesur,' a arwydda yn helaeth iawn. Ioan 3. 34.—'Wrth fesur dyn, hyny yw, eiddo yr angel.' Dat. 21. 17. Y mesur cyffredin yn mhllith dynion oedd mesur yr angel; y cufydd oedd gan yr angel, oedd yr un a chufydd dyn, dim hŷy, dim llai, sef yn nghylch troedfedd a hanner.—Mesur yr apostolion, oedd eangder eu swydd a'u hawdurdod. 2 Cor. 10 13, 14, 15. Yr oedd yn cyrhaedd i'r holl fyd; ond yr oedd cyfarwyddyd dwyfol i bob un o honynt i lafurio mewn rhai parthau yn fwy na'u gilydd, a thebygol na byddent yn myned i lafur eu gilydd, oddigerth trwy ryw alwad neillduol neu gydsyniad. *Kaww, mesur*, yma a arwydda, trwy ffugyr, y peth mesuredig.—'Cyflawnwch chwithau fesur eich tadan,' trwy chwaneu at eu pechodau, a thynu barn-edigaethau buan arnynt. Mat. 23. 32.

Y mae mesuro yn arwyddo. 1. Golygu maintioli neu gynnwysiad pethau. Num. 35. 5. Ruth 3. 15.—2. Meddiannu i'r dyben i adeiladu. Zech. 2. 42. 'Mesuraf ddyffryn Succoth;' hyny yw, meddiannaf, rhanaf, a llywodraethaf

yno. Salm 60. 6.—3. Ad-dalu a gwobrwyo. Esa. 65. 7.—4. Gwybodaeth ac awdurdod gyflawn, hawsder i drin peth; felly y mae Duw yn 'mesur y dyfroedd yn ei ddwrn, a phridd y ddaear mewn mesur;' y maent yn adnabyddua iddo, yn gwbl dan ei awdurdod, ac yn hawdd iddo wneuthur a fyno a hwynt. Esa. 40. 12.

Gwaith Ioan yn weledigaethol yn mesur teml Dduw, a'r allor, a'r rhai sydd yn addol-ynndi, a arwydda ofal Duw yn neillduol am ei addoliad a'i addolwyr, yn amser tywyll Ang-hrist, pan y byddai llawer yn cael eu rhoddi i amryfusedd cadarn i gredu celwydd. Dat. 11. 1. Gair Duw yw y mesur; wrth hwn maent yn barnu pob peth, ac yn ol hwn yn trefnu y cwbl sydd yn perthyn i deml Dduw, ei addoliad a'i addolwyr. Cododd Duw weision ffyddlon yn nghanol y llygriad mwyaf ar y cyntedd y tu allan i'r eglwys, i fesur ei addoliad wrth yr iawn fesur, a'i gadw yn bur, ac yn ol y rheolau sanctaidd; y mae hanes yr eglwys trwy yr amrywiol oesoedd yn gwirio hyn. Mesurir i ddau ddyben: sef i adeiladu wrtho (Ezec. 40. 5. a Zech. 2. 42.) ac wedi gorphen yr adeiladaeth, i'r dyben i edrych ac i brofi a ydyw yr adeiladaeth yn ateb i'r mesur cyntaf, wrth ba un yr oedd yr adeiladaeth i gael ei chodi. 2 Cor. 10, 12. Yn yr ystyr diweddar, tebygol, y mae i ni ddeall y geiriau uchod yn y fan hon. Y mae yr adeiladaeth yn sefyll wedi ei hadeiladu; ond y mae wedi ei halogi, ac eisiau ei phuro a'i diwygio y sydd. Mae y cyntedd o'r tu allan i'r deml i gael ei fwrw allan; sef yr addolwyr yno i gael eu heagymuno, ac nid eu hadeiladu na'u diwygio.

Yr oedd y gan athrawon yn golygu eu hunain, nid yr apostolion, yn brawf-fesur iddynt eu hunain; ac felly nid oeddent yn gweled neb yn rhagori arnynt hwy. Trwy yr ynyfdrwydd hwn yr oeddent yn para heb ddeall ac iawn adnabyddiaeth o hynnt eu hunain. 2 Cor. 10. 12. Y mae cam-fesur, neu reol o farnu am bob peth, yn rhwym o arwain i gyfeifiornad. Nid oes un mesur cwbl uniawn a pherfffaith, ond gair Duw a siampl Crist, yr hwn a gerddodd y rheol heb wyro yn y gradd lleiaf.

'A pha fesur y mesuroch, yr adfesurir i chwithau.' Mat. 7. 2. Nid ydyw y geiriau hyn i'w deall fel pe bai yr Arglwydd yn gwahardd i ni iawn farnu am bethau ac am ddynion; na ddylai swyddogion roddi deddfyd ar ddrwg-weithredwyr; neu na ddylai swyddogion eglwys-igiawn ddysgyblu drwg fucheddwr yn eu plith; neu na ddylem feddiannu deall a iawn farn am ddynion yn ol eu bucheddiad: nagè; ond yn y gwrthwyneb, rhydd gyfarwyddyd i ni pa fodd i iawn farnu am ddynion yn adn. 15—20. o'r bennod hon. Y pechod a waherddir, yw bod yn brysur, yn angharedig, ac yn ddideimlad yn barnu; yn golygu pob peth yn yr olwg waethaf; yn dadguddio beiau a chyhoeddi gwendidau eraill, heb achos cyflawn yn galw; ac yn barnu pawb a fyddo yn gwahaniaethu

oddi wrthym ni. Yn gyffredinol, adfesurir i ninnau a'r un mesur; 'barn ddidrugaredd fydd i'r hwn ni wnaeth drugaredd.' Iago 2. 13. Dat. 18. 6. 2 Theo. 1. 6, 7. 2 Cor. 9. 6. Barn. 1. 7. Salm 18. 25, 26. Jer. 51. 24.

'Ac a'i cuddiodd mewn tri mesur o flawd.' Luc 13. 21. 'Ac ei cuddiei mewn tri chibened o vlawd.' W. S. *σαρα τρια, tri phecaid*, yn Mat. 13. 33. yr un gair a gyfieithir *pecaid, mesur, a chibin*. Tebygol mai yr un ydyw *σarov saton, a chibin seah*, a שוקת *sat*, mesur sych Hebraidd, yn cynnwys tua dau alwyn a hanner Saesoneg.

METH-U-IANT-US, (my-eth) ffaelu, adfeilio, pallu, nychu; nychedd, adfeiliad, amhariad. Barn. 20. 16. Diar. 29. 18.

Ig ar blentyn cryfant, ar hen ddyn *methiant*. Diar.

METHUSAEI, Heb. מֶתוּשָׁאֵל [*erchi marwolaeth*] tad Lamech. Gen. 4. 18.

METHUSELAH, מֶתוּשֶׁלַח [*anfonodd ei angeu, neu ar ei farwolaeth anfon dwfr*] mab Enoch, a thad Lamech. Gen. 5. 21, 22. Ei oed pan fu farw oedd 969. Efe oedd y dyn a fu byw hwyaf o neb ar y ddaear, sydd a hanes am dano; ond bu yntau farw.

MEWN, arddawd, (me-wn) tu fewn, yn.—'O fewn dy byrth.' Exod. 20. 10.—'O fewn saith niwrnod.' Barn. 14. 12.—Gorair. 'Oddi fewn ac oddi allan.' Exod. 25. 11.

MEZAHAB, mam Matred. Gen. 36. 39.

MIAMIN, מִימִינֵי [*y llaw ddeheu*] mab Paros, offeiriad. Ezra 10. 25.

MIBHAR, מִבְּחָר [*dewisedig*] mab Haggeri, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 38.

MIBSAM, מִבְּשָׁם [*yr hwn sydd yn cywilt-yddio*] 1. Mab Ismael. Gen. 25. 13.—2. Mab Salum. 1 Cron. 4. 35.

MIBSAR, מִבְּצֵר [*yr hwn a amddifynir*] un o dduciaid Edom. Gen. 36. 42.

MICAH, mab gwraig weddw gyfoethog o fynydd Ephraim, y cawn hanes am dani a'i heilun-addoliaeth, a'r canlyniadau o hyny, yn Barn. xvii, xviii. Efe a'i fam a osododd eilun-addoliaeth i fynu gyntaf yn Israel.

MICAH, מִיכָא [*llawd*] yr oedd amryw o'r enw hwn. 1 Cron. 9. 15. 2 Sam. 9. 12. 1 Cron. 5. 5. a 8. 34, 35. a 23. 20.

MICAH, y Morasthiad, prophwyd Duw. Morasthi, neu Moraseth (pen. 1. 14, 15.) oedd y lle y gauwyd ef. Y mae Jerome yn barnu nad yr un lle oedd Morasthi a Moraseth, er fod y ddau yn Judah. Prophwydodd yn nyddiau Jotham, Ahaz, a Hezeciah, breninoedd Judah; ac yr oedd yn cyd-oesi â Eesaiah a Hosea. Y mae yn cyfeirio ei genadwri at Israel a Judah; ac y mae ei lyfr, fel ygrifeniadau a prophwydi eraill, yn cynnwys argyhoeddiadau llymion o bechod, dadganiad dychrynllyd o ddigofaint a barnedigaethau o'i herwydd, ac addewidion gwerthfawr o Grist, ac o sefydliad a llwyddiant

ei deyrnas yn y byd. Y mae Jeremiah yn ei gydnabod fel prophwyd, ac yr oedd ei brophwydoliaeth yn ddigon hysbys yn ei amser. Jer. 26. 18. Cadarnheir ei awdurdod fel prophwyd Duw, a'i lyfr fel rhan o'r Ysgrhythyr Llan, trwy gyfeiriad ato ddwy waith yn y Testament Newydd. Cymh. pen. 5. 2. & Mat. 2. 6. Ioan 7. 42.—cymh. pen. 7. 6. & Mat. 10. 35, 36. Rhai o'r prophwydoliaethau a gyflawnwyd eisoes yn ddiarnheuol. Pen. 3. 8—12. a 4. 2, 3, 4. a 5. 2—6. Y lleill a gyflawnit yn eu hamser priodol.

Y mae ei iaith a'i ddull yn ysgrifenu, yn hardd, yn enwog, yn ddyrchafedig, ac i radd mawr yn farddonol; weithiau yn anhawdd ei ddeall trwy ei gynwysder a'i drosiad o'r naill fater i'r llall.* Gallwn edrych gyda hoffder ar harddwch a thlyani ei ddull yn pen. 2. 12, 13. a 4. 1, 2, 3. ac yn neillduol y ddwy linell gyntaf o adn. 4.—Ei fywigrwydd yn pen. 1. 5. a 2. 7—10. a 4. 9.—Grymuder ymadroddion, pen. 1. 6, 7, 8. a 2. 3. a 3. 2, 3—12. a 7. 1, 2, 4.—Pêr-wresogrwydd, pen. 1. 16. a 2. 4.—Ei ardderchogrwydd dyrchafedig, pen. 1. 2, 3. 4. a 6—12. a 4. 12. a 5. 8. a 6. 1—16. a 7. 16, 17. Eagob Newcome. Hawdd canfod yn ei ymadroddion ardderchog a bywiog, ddyn dan ddylanwadau dwyfol yn ei ddyrchafu uwch-law dynoliaeth yn ei ysgrifeniadau. Heblaw yr ysgrifenywyr cyffredin ar yr holl Feibl, ysgrifennodd arno, Marcius yn Lladin, Pocock, Hutchinson, ac Anthony Gibbs, yn Saesonaeg.

MICAHIAH, mab Gemariah, yr hwn a fynegodd i'r tywysogion holl brophwydoliaethau Jeremiah a glywsaefi Baruch yn eu darllen yn y deml. Jer. 36. 11—20.

MICLOTH, מִיכָלוֹת [*gwiait*] y mae dau o'r enw. 1 Cron. 8. 32. a 9. 33, 37. a 27. 4.

MICHAEL, מִיכָאֵל [*pwyl fel Duw, neu yr hwn sydd debyg i Dduw*]. Y mae amryw o'r enw hwn yn yr ysgrhythyran, heb achos neillduol i ymbelaethu arnynt. Num. 13. 13. 1 Cron. 5. 13, 14. a 7. 3. a 12. 20.

MICHAEL YR ARCH-ANGEL. Mae Michael yn cael sôn am dano bum waith yn yr ysgrhythyran; sef Dan. 10. 13—21. a 12. 1. Judas 9. Dat. 12. 7. Gelwir ef, 'Un o'r tywysogion penaf,' neu y blaenaf; 'eich tywysog chwi,' sef yr Iuddewon; 'y tywysyg mawr;' 'Arch-angel;' 'Michael a'i angelion.' 'Llef yr Arch-angel,' diammou, yw llef Michael, yr hwn a elwir yn Arch-angel, ac nid oes ond un Arch-angel yn cael sôn am dano; y mae y gair bob amser yn y rhif unigol. Y mae yn amlwg nad yw yr enw yn cael ei briodoli ond i un, bod hwnw yn un mawr, y penaf, y blaenaf, tywysog, blaenor ar angelion, ei fod o blaid byddin neu eglwys Dduw yn y byd, ac yn erbyn Satan. Y mae amryw farnau yn nghylch y person hwn, pwy ydoedd; rhai yn barnu mai angel

* Lowth, *Præf.* 21. *De Sacra Poesi Hebr.*

creedig a feddylir wrtho, ond y penaf o honynt; eraill a-farnant, bod i ni ddeall wrtho, angel creedig, weithian, a'r Arglwydd Iesu, brydiau eraill; eraill, mai yr un person sydd i'w ddeall yn mhob man, ac mai un *fel Duw*, sef Mab Duw yw hwnw. Wedi dwys ystyried y mater, yr ydwyf yn cyfaddef fod fy meddwl yn ymfoddloni yn gwbl yn y farn ddiweddar; 1. Ei enw arwydda ei fod yn Dduw, heb neb yn gyffelyb iddo. Exod. 15. 11. כְּמִרְכָּבָה *pwyl sydd debyg i ti?* Salm 89. 7, 8, 9.—2. Y mae yn amlwg fod yr angelion dan ei awdurdod a'i lywodraeth (Dat. 12. 7.) felly y mae Crist wedi ei ddirchafu goruwch pob tywysogaeth, &c. y mae pob peth wedi eu darostwng iddo.—3. Blaenor lluoedd Duw yma yn y byd yn erbyn Satan yw; (Dat. 12. 7.) a phwy yw hwnw ond Hād y wraig, Tywysog ein hiechydwriaeth?—4. Pwy sydd yn sefyll dros feibion pobl Dduw ond Crist? Dan. 12. 1. Efe yw yr hwn a ymddangosodd i Josuah ar fenydd Jericho, a'i gleddyf noeth yn ei law, ac a alwodd ei hun yn 'Dywysog llu yr Arglwydd.' Jos. 5. 14.—5. Dywedir mai IŒHOFAN a gladdodd Moses, am hyny Efe yw yr Arch-angel (sef Crist) yr oedd Satan yn dadleu ag ef yn nghylch ei gorph wrth ei gladdu. 'Moses gwas yr Arglwydd a fu farw yno, yn nhir Moab, yn ol gair yr Arglwydd.' עַל פִּי יְהוָה wrth enau Iehofan. 'Ac efe a'i claddodd ef mewn glyn.' Yr un gan hyny yw Michael a IŒHOFAN, sef IŒHOFAN yn mherson y Mab. Tebygol i Satan yn y ddadl a fu yno yn nghylch corph Moses, chwydu allan lawer o gabledd yn erbyn IŒHOFAN; hwyrach y mynai beidio iddo gael ei gladdu o anmharch iddo, neu o ran ei ddefnyddio i eilun-addoliaeth; beth bynag oedd yr achos o'r ddadl, mynodd Duw ei gladdu o barch i'w wasnag, ac i attal y bobl na Satan wneuthur cam-ddefnydd o hono. Dywedir fod Michael, τὸ διαβολῶν διακρινόμενος, yn dadleu a'r diafol. Judas 9. 'Pan ymrysonawdd ef yn erbyn diabol.' W. S. Ac, διαλεγέτο περὶ τοῦ Μωσέως σωματός. 'Yn ymresymu yn nghylch corph Moses.' 'Ac ymddadleu am corph Moysen.' W. S. Y mae yn amlwg fod y diafol yn ceisio y corph, neu wneuthur rhyw beth iddo, neu ag ef, ac yr oedd Michael, neu IŒHOFAN, yr hwn a'i claddodd, yn anfoddlon iddo; dadlenodd ac ymresymodd ag ef. Yr oedd y diafol yn haerllng am gael ei ewyllys mewn perthynas i gorph Moses, yntau, gydag anfeidrol awynder, ni feiddiodd οὐκ ἐτόλμησε, ni chymerodd arno, gyhoeddi barn yn ei erbyn am ei gabledd, neu ei farnu a beio arno â chablodd, eithr a ddywedodd, 'Cerydded yr Arglwydd dydi;' yn hyn yn dangos ei hun yn annhebyg iawn i'r diafol, ac yn rhoddi siampl o addfwynder a llarieidd-dra i'w holl ganlynywr hyd ddiwedd amser. Y mae cymaint tebygolrwydd a chysondeb rhwng y geiriau hyn a'r hanes a roddir i ni am Satan yn gwrthwyn-ebu Josuah yr arch-offeiriad, yn Zech. 3. 2. fel

y barna rhai dysgedigion, sef Vitringa, ac ereill, fod y geiriau yn Judas yn cyfeirio at yr hanes yno: os felly, y mae yn amlwg mai IŒHOFAN a elwir yn angel yno; 'A'r Arglwydd (Heb. IŒHOFAN) a ddywedodd wrth Satan, Cerydded yr Arglwydd (Heb. IŒHOFAN) dydi Satan.' Gan fod Michael yn Judas yn arferyd yr un geiriau a'r angel IŒHOFAN yn Zechariah, gellir barnu mai yr un personau oeddent; o'r hyn lleiaf nid ydyw yn fwy anaddas barnu oddiwrth y geiriau, nad Mab Duw oedd Michael, na nad Mab Duw oedd yr angel IŒHOFAN. Nid ydyw y geiriau yn arwyddo *isder hanfod*, ond undeb cynghor a barn. Ni all y Mab wneuthur na dywedyd dim o hono ei hun, oblegid undeb hanfod. Yr hyn y mae yn ei glywed ac yn ei weled, y mae yn ddywedyd ac yn ei wneuthur. Gall creadur wneuthur a dywedyd yr hyn na chlywodd ac na welodd gan Dduw; ond nis gall y Mab, oblegid undeb hanfod; yr un yw barn, cynghor, ac ewylls y Personau Dwyfol yn mhob peth. I'r gofyniad, Pa le y cafodd Judas yr hanes hwn am y ddadl rhwng Michael a'r diafol? mae yn ddigon o atebiad i ddywedyd, fod Judas yn ysgrifenu dan ddylanwadau dwyfol yr Ysbryd Glan. Edr. ARCH-ANGEL. Gwel Whitsius *Miscel. Sacr. Exer. IV. De Michael*. Vitringa ar Dat. 12. 7. Coccejus ar Judas 9. a Dat. 12. 7. *Univer. Hist. Vol. III. p. 335. Note §.*

MICHAL מִיכָאֵל [*pwyl sy berffaith*] merch y brenin Saul, a gwraig Dafydd. Saul a addawodd ei ferch hynaf, Merab, yn wraig i Dafydd, ond twyllodd ef, ac a'i rhoddodd i Adriel y Meholathiad. Clywodd Saul fod Michal ei ferch yn serchu Dafydd addawodd hi yn wraig iddo am gant o flaen-grwyn y Philistiaid yn gynnysgaeth. Rhoddodd Dafydd iddo ddau gant, a chafodd Michal yn wraig. Trwy ddyfais achubodd fywyd Dafydd, pan anfonodd Saul genadau i'w ladd. Wedi hyn, pan oedd Dafydd yn ei alltudiaeth, rhoddodd Saul Michal i Phalti mab Lais o Alim. Isbosedh ei brawd, ar ddymuniad Dafydd, a'i gyrodd yn ol iddo. Cospwyd hi ag anmhlantadwydd, am ei gwaith yn dirmygu Dafydd, pan oedd yn dawnsio o flaen yr arch. 1 Sam. xviii, xix. a 25. 44.—2 Sam. 3. 13—18. a 6. 16, 23. a 21. 8, 9. Edr. MERAB.

MICHMAS מִכְמָס [*cuddiedig*] dinas yn Benjamin, oddeutu naw milltir gogledd-ddwyrain tua Ramah o Jerusalem, ac yn nghylch pedair o Bethel. 1 Sam. 13. 5—23. a 14. 5—31. Esa. 10. 28. Neh. 11. 31.

MICMETHAH, dinas yn hanner llwyth Manasseh, tu yma i'r Iorddoen. Jos. 16. 6. a 17. 7.

MICHRI מִכְרִי [*gwerth*] tad Uzzi. 1 Cron. 9. 8.

MICHTAM מִכְתָּם [*euraidd*] *cetem* a arwydda *aur coeth dysglær*. Salm 45. 13. Fel teitl i amryw Salmau, arwydda, tebygoi, can

odidog; sef bod y gân wedi ei cyfansoddi ar destyn gwerthfawr a gogoneddus; hyny ydyw, Crist Iesu. Teitl yw i'r Salmu xvi, lvi, lviii, llix, a lx. Diddadl mai Salm brophwydolizethol am Grist yw Salm xvi. lle yr arferir y gair gyntaf.

MIDIAN, מִדְיָן [*barn*] pedwerydd mab Abraham o Cetu rah, a thad y Midianiaid, y rhai oeddent yn preswyllo yn ngwlad Midian. Gen. 25. 2. Y mae yn amlwg fod dau le gwahanol a elwir gwlad Midian yn yr ysgrhythrau. Un o du y dwyrain i'r Môr Coch, lle y preswyliai Jethro; y llall oedd o du y dwyrain i'r Môr Marw, neu Môr Sodoma, yn agos i'r Moabiaid. Yr oedd pum llwyth o'r Midianiaid, hiliogaeth pum mab Ceturah, sef Ephah, Epher, Hanoah, Abidah, ac Eldaah. Cawn hanes bore am dan- ynt fel marchnadwyr, yn marchnata â'r Aipht mewn llysiâu, balm, a myrr, a chaeth-ddynion hefyd, fel yr ymddengys wrth eu gwaith yn prynu a gwerthu Joseph. Yr oeddent hwy a'r Ismaeliaid yn preswyllo yn agos i'w gilydd, ac yn ymgymysgu llawer â'u gilydd, o herwydd hyn gelwir hwynt weithiau wrth yr un enw. Gen. 37. 28—36. a 39. 1. Barn. 8. 22, 23, 24. Bu rhyfel rhyngddynt a'r Edomiaid, a Hadad mab Bedad a'u tarwodd hwynt ac a'u gorohfygodd. Gen. 36. 35. Dychrynwyd hwynt yn fawr gan ryfeddodau Duw o blaid ei bobl yn yr Aipht, ac yn yr anialwch; a hwyr- ach i'r Midianiaid, gerllaw y Môr Coch, ymad- ael â'u sefeyllfa, a myned at eu brodyr ar gyf- ffniau Moab. Hab. 3. 7. Gelwir pum brenin Midian yn dduciaid Sihon, am hyny gellir barnu i Sihon ddarostwng eu gwlad. Jos. 13. 21. Yr oedd rhai o henuriaid Midian yn ym- uno â henuriaid Moab i gyrcu Balaam i regu Israel; a thrwy gyngor Balaam yr oedd rhai o'r Midianiaid gyda'r Moabean yn Abelsittim, yn dennu Israel i odineb a delw-addoliaeth. Dygodd hyn bla i wersyll Israel, a bu farw 24, 000 o honynt. Edr. PHINEAS. I ddial am hyn ar y Midianiaid, gorchymynodd yr Ar- glwydd i Moses anfon 12,000 o wyr i ryfel yn eu herbryn, ac i ladd pob gwyrryw, yn blant a dynion, a pob benyw, ond y gwyrffon. Lladd- asant eu breninoedd a Balaam; yspeillasant eu holl anifeiliaid, a llosgasant eu holl ddinasoedd a'u tyrau. Yr ysglyfaeth oedd fawr; sef 32, 000 o wyrffon; o ddefaid, 675,000; o eidion- au, 72,000; o asynod, 61,000; rhai a ranwyd rhwng y milwyr a'r lleill o'r bobl, un rhan i'r milwyr a'r rhan arall i'r gynulleidfa; yr oedd un o bob pum cant o ran y milwyr, ac un o bob deg a deugain o ran y bobl, i'w rhoddi yn deyrnedd i'r Arglwydd. Num. xxii, xxv, xxvi. Jos. xiii. Ymddengys creulondeb yn eu gwaith yn lladd yn ddiarbed y gwragedd a'r plant yn y rhyfel; ond wrth orchymyn Duw y gwnaeth- ant hyn; a hon ydoedd y ffordd a gymerodd Duw i ddial anynt am eu pechodau. Gellir barnu wrth ymddygiad ffaidd a digywilydd eu merched, fod y wlad yn llygredig iawn; a chan

fod y benywaidd yn euog yn y camwedd, yr oedd yn gyfiawn iddynt ddyoddef am y cam- wedd. Yr oedd yn drugaredd i'r gwyrffon gael eu harbed, ac yn drugaredd fwy iddynt gael eu dwyn i fynu yn mhllith yr Ismaeliaid, ac mewn gyybodaeth o'r gwir Dduw a'i addoliaid. Er nad oedd y plant gwrywaidd ddim yn fwy euog na'r benywaidd, eto yr oedd gan yr Ar- glwydd hawl yn eu bywydau hwy, a phawb craill, a gellid barnu y buasant yn fwy lliidiog, ac am ddial gwaed eu rhieni yn ol llaw. Gan i'r Arglwydd orchymyn hyn, 'Oni wna barn- ydd yr holl ddaear farn?' Gen. 18. 25. Y mae siampl y Midianiaid yn rhybydd i rieti na thynont farn Duw fel hyn yn ddychrynllyd, trwy eu pechodau, ar eu plant. Oesoedd ar ol hyn, y Midianiaid a ddiangasant y galanstra mawr hwn, a gynnyddasant yn ddirfawr, ac a orthrymasant yr Hebreaid yn dost ac yn greu- lon am saith mlynedd; o'r diwedd gorchfyg- wyd hwynt yn wyrthiol gan Gedeon a'i dri chan ŵr; lladdwyd eu breuinoedd, Oreb, Zeeb, Zebah, a Salmunna, ac yn nghylch 135,000 o'r bobl. Barn. vi, vii, viii. Esa. 9. 4. a 10. 26. Salm 83. 9—12. Y gweddill o honynt wedi hyn, tebygol, a ymgorphorasant â'r Moabiaid, a'r Arabiaid.—Rhai o'u hiliogaeth, neu bres- wylwyr yr un wlad, yn y dyddiau diweddar, a gânt, neu a gawsant, eu galw trwy yr efengyl, i fynegi moliant yr Arglwydd. Esa. 60. 6.

MIRI-EN, (mi-ar) *Heb.* שָׁמִיר [*shamir*] [*dyrsni*] manwydd pigog, diddefaydd, yn gyf- frenin, ond yn danwydd, ac i wneyd gwrych- oedd â hwynt. Edr. DRAIN.

MIGDAL-EDAR, מִגְדַּל-עֵדָר [*twr y praidd*] barna rhai fod y lle hwn yn agos i Bethlehem (Gen. 35. 21.) yr un a'r lle y cadwai y bugeil- iaid y praidd pan yr ymddangosodd yr angel- ion i gyhoeddi iddynt enedigaeth yr Arglwydd Iesu. Kraill a farnant ei fod yn agos i Jerusa- lem, ac a elwir מִגְדַּל-עֵדָר *twr y praidd*, yn Mic. 4. 8.

MIGDAL-EL, מִגְדַּל-אֵל [*twr Duw*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 38.

MIGDAL-GAD, מִגְדַּל-גַּד [*twr Gad*] dinas yn Judah. Jos. 15. 37.

MIGDOL, מִגְדָּל [*twr*] lle yn agos i'r pwnc gogleddol i'r Môr Coch, ac nid yn mhell oddi- wrth Sin. Tŵr, neu ddinas a thŵr ynddi, rhwng pa un a'r môr y gweryllodd Israel wrth ddyfod o'r Aipht. Exod. 14. 2. Jer. 44. 1.

MIGRON, מִגְרֹן [*ofn*] pentref yn agos i Gibeah. 1 Sam. 14. 2.

MIL, (mi-il) *Gr.* μίλις; *Llad.* MILLE; deg cant. Y mae mil, a deng mil, yn aml, yn ar- wyddo rhifedi mawr, annherfyndedig. Dat. 5. 11. Preg. 6. 6. a 7. 28. Esa. 30. 17. a 60. 22. 1 Cor. 4. 15.—Rhwymir Satan, a theyru- asa Crist gyda'i saint ar y ddaear dros fil o flynyddoedd. Dat. xx. Llauer o wahanol fedd-

yliau sydd wedi bod yn nghylech rhwymiad Satan, a theyrnasiad Crist gyda'i saint dros fil o flynyddoedd. Rhai a ddychymygasant yn foreu y byddai i Grist ddyfod i'r ddaear, adgyfodi y merthyrion, a theyrnasu gyda hwynt yn Jerusalem, mewn pob mawredd, llwyddiant, a gogoniant dacarol, dros yr yspaid hwn o amser: ond mae y meddwl hwn yn ymddangos yn gwbl anghytun âg amrywiol o ysgrythyran eraill amlwg, a holl rediad y gair yn gyffredinol. Nid yw teyrnas Crist o'r byd hwn; yn ei natur y mae yn ysbrydol, ac yn gynnwysedig mewn cyfiawnder, tangnefedd, a llawenydd yn yr Ysbryd Glan. Ni ellir barnu yn addas fod cynnydd a llwyddiant arni, heb fod y pethau hyn yn llwyddo yn y byd. Yn y pethau hyn y mae ei natur hanfodol yn gynnwysedig. Y mae pob meddwl croes i hyn am deyrnas Crist a'i llwyddiant, yn gwbl anghytun â'i natur, ac yn perthyn i natur teyrnasoedd y ddaear, yn llygredig, ac yn fwystfillaidd. Gellir casgu y pethau canlynol oddiwrth yr holl ysgrythyrau, yn gystal ag oddiwrth Dat. xx.

1. Y bydd eglwys Crist wedi bod dros oes- oedd maith dan orthrymder tost, ac erlidigaethau creulon, yn fuddugoliaethus ac yn flod- enog iawn ar y ddaear cyn diwedd amser. Y mae y prophwydoliaethau mor eglur ac mor lluosog am hyn, fel y byddai yn rhyfaith yma eu cofâu. Gwel Esa. 2. 2. Mic. 4. 1. Dan. 2. 44, a 7. 27. Salm 2. 8, a 22. 27, 31. a 72. 8—19. a 110. 2. a 82. 8. a 89. 25. Esa. 9. 7. a 11. 9, 10. a 43. 5, 6. a 49. 6—12. a liv, lv, lvi, &c.

2. Bydd galwad cyffredinol o'r Iuddewon a'r Cenedloedd dros wyneb yr holl ddaear, i'r eglwys, ac at gefydd Crist. Esa. 59. 20. a 11. 12, 15, 16. Rhuf. 11. 10—26. Amos 9. 11.

3. Mai nid profies allanol yn unig o grefydd Crist fydd yn gyffredinol yn y byd, yn mhllith Iuddewon a Chenedloedd, ond bydd gwir waith cadwedigol yr Ysbryd Glan yn gyffredinol ar eneidiau dynion, a grym duwioldeb yn blaguro yn ogoneddus yn yr eglwys. Bydd doniau yr eglwys a'i sancteiddrwydd yn cyfateb i'w gilydd, ac yn helaeth ac yn ogoneddus iawn. Bydd gwybodaeth ysbrydol yn helaeth; cariad ac undeb ysbrydol yn aml ac yn ogoneddus; a zel tros Dduw a'i wirioneddau y cyffelyb ag oedd yn y merthyrion gynt. Esa. xi. a 54. 18. Jer. 31. 23—34. Yn yr ystyr hwn, tebygaf, yn dra sicr, y mae i ni ddeall yn Dat. 20. 4. 'Ac mi a welais eneidiau y rhai a dorwyd eu penau am dystiolaeth Iesu, ac am air Duw, a'r rhai ni addolasant y bwystfil na'i ddelw ef, ac ni dderbyniasant ei nod ef ar en talcenau, nac ar eu dwylaw; a hwy a fuant fyw ac a deyrnasasant gyda Christ fil o flynyddoedd.' Y mae yn gwbl anghytun âg ysgrythyrau eraill, amlwg am yr adgyfodiad, i ddeall y geiriau yma yn llythyrenol; ond y mne yr adgyfodiad i'w ddeall yn ffugytrol ac yn ysbrydol, fel mewn amryw fanau eraill o'r Beibl. Gwel Dat. 11.

11. Esa. 26, 19. Ezeo. 37. 1, 2, &c. Hos. 6. 2. Dan. 12. 1, 2. Cyfodir dynion yn yr eglwys yn meddiannu yr un ysbryd a'r merthyrion, yn credu yr un athrawiaethau, yn ymdrechu yn yr un achos mawr, ag y rhoddasent hwy eu bywydau drosto. Cyfodir yr achos hefyd i fynu yn ogoneddus y buont feirw drosto; a thynir ymaith yn llwyr bob gwarth a gwaradwydd oddiar eu henwau dros byth. Ymddengys eu hymdrechiadau a'u dyoddefiadau dros achos Crist yn y byd yn anrhydeddus; a bydd eu dymuniadau wedi eu cyflawni tu hwnt i bob peth a ddarfu iddynt eu dymuno ne'u meddwl, er eu mawr lawenydd a'u gorfol- oedd yn y nefoedd. Y mae yr apostolion sanct- aidd a'r prophwydi, a holl ddyinion sanctaidd Duw, yn llawenhau oblegid hyn; y mae megys yn ychwanegiad at eu gorfolledd yn nghanol y nef. Dat. 18. 20. Byddant fyw a theyrnasant gyda Christ yn eu hólwynyr doniol, duwiol, a fyddlon; yn nyrchafiad eu hachos, ac yn y dyledus barch a roddir i'w henwau. Bydd yr eglwys yn gyffredinol, fel yn amser goreu fu arni, sef yn nyddiau yr apostolion a'r hen fer- thyrion, a'i hathrawon yn gyffelyb iddynt, wedi eu llenwi â'r Ysbryd Glan; nid cael eu sathru, ond teyrnasu, fydd cyflwr yr eglwys yn y dyddiau hataidd hyn. Bydd ysbryd gwir dduwioldeb mor dnyrchafedig a chyffredin, fel y bydd, fel pe buasai hen ferthyrion y cyn-oes- oedd wedi adgyfodi o'u beddan, a chwedi ym- ddangos unwaith eto ar chwareu-fwrdd y byd. Hyn, tebygol, yw ystyr y geiriau hyny yn Dat. 20. 4. Dywedir fod y merthyrion wedi 'adgy- fodi, a theyrnasu gyda Christ fil o flynyddoedd,' yn yr un ystyr ag y gelwir Ioan Fedyddiwr El- ias, sef am ei fod yn tebygu i'r prophwyd en- wog hwnw. Lawman *in loc.*

4. Y mae yn amlwg hefyd y bydd y llwydd- iant hwn yn mhllith pob graddau a sefyllfaoedd o ddynion; 'Pob llywodraeth a ufuddhant iddo.' *Pob llywodraeth, sef y llywodraethwyr* ar ddeiliaid. Dan. 7. 27. Bydd y llywodr- aethau, a'r holl swyddwyr, gwladol ac eglwysig yn parhau. Bydd breninoedd, pendefigion, tywysogion, a blaenoriaid o bob math yr amser hwnw; ond bydd breninoedd yn dadmaethod i'r eglwys, yn crymu i achos Crist, ac yn caru y gwasanaeth gwaelaf yn perthyn iddo. Bydd y tywysogion yn wyr northol mewn gras a doniau, yn eirwir, yn ofni Duw, ac yn casáu cybydd-dod: 'bydd ei swyddogion yn heddy- chol, a'i threthwyr yn gyfiawn.' Esa. 49. 23. a 60. 17. Exod. 18. 21. Bydd swyddog drwg mor anghyffredin yr amser hwnw ag un da yn awr. Er bod teyrnas Crist yn ysbrydol, geill swyddwyr gwladol fod yn ddeiliaid addas o deyrnas Crist, a gwasanaethu yr Arglwydd yn eu hamrywiol sefyllfaoedd; ac felly y gwnant yn y dyddiau gogoneddus hyn. Saint y Gor- uchaf fydd yn llywydraethwyr, neu bydd y llywodraethwyr penaf yn seintiau enwog; 'Y freniniaeth a'r llywodraeth, a mawredd y fren-

iniaeth, sef y breniniaethau penaf, a'r brenioedd ardderchocaf, 'dan yr holl nefoedd, a roddir i bobl saint y Goruchaf, yr hwn y mae ei fréniaeth yn freniniaeth dragywyddol, a phob llywodraeth a'i gwasaenaethant ef, ac a ufuddhant iddo.' Y mae cyfeiriad amlwg yn Dat. xx. at y geirian hyn yn Daniel, fel y gellir gweld wrth gymharu Dau. 7. 9—27. & Dat. 20. 4.

5. Y mae yn amlwg hefyd y bydd llonyddwch i'r eglwys oddiwrth gyfeiliornadau ac erledigaethau. Hyn a arwyddoedir wrth rwymo Satan, ei fwrw i'r pydew heb waelod, a selio arno, fel na thwyllai y cenedloedd mwyach. Rhwymir Satan, &c. Mwynha eglwys Crist, yn heddychol, burdeb crefydd, heb ddim cythrwll, gan elynion dynolryw, yn gweithredu yn mhiant anuffudd-dod, Daubuz in loc. Y mae fel hyn yn arwyddocau y bydd i bawb gael eu dychwelyd—ond os bydd rhai yn parhau yn aonychweledig, bydd eu rhifedi mor fychan, tra byddo Satan yn rhwym, ac mor weiniaid, mewn cymhariaeth i'r gwir Gristionogion, fel na feiddiant, ac na ddichon iddynt aflonyddu heddwch teyrnas Crist. Lawman. Rhoddir atalfa arno rhag taenu ei dwyll yn mhllith cenedloedd y ddaear, sef gau-athrawiaethau, eilun-addoliaeth, a cyasineb i wir grefydd Crist.* Cariad at gau-grefydd yw yr achos o'r casineb mwyaf at wir grefydd: ni chasodd neb eglwys Crist erioed ag oedd yn caru crefydd yr eglwys. Yn yr amser hyfryd hwn, rhoddir atalfa ar Satan i dwyllo dynion & gau-grefydd, a pheri iddynt erlid y wir-grefydd. Derfydd pob erlidgaeth gyhoeddus. Ni chyfyd un gau grefydd newydd i wrthwynebu Cristionogrydd. Ni bydd nac eilun-addoliaeth, na choel-grefydd, i'r diafol gynhyrfu meddyliau dynion o'u plaid, ac i erlid eglwys Crist. Os bydd rhai o'r cenedloedd yn mhedarair congl y ddaear, yn dal hen gyfeiliornadau eu hynafiaid, atelir Satan rhag eu cynhyrfu i ymgynghori ynghyd pa fodd i amddiffyn a thaeu yr egwyddorion gau hyny, a thrwy hyny i gythryblu heddwch a dedwyddwch yr eglwysi.

6. Y mae yn amlwg i mi fod yr amser hwn o hawddfyd ar yr eglwys, heb ddechreu eto. Y mae rhai, megys Usher, ac eraill, yn dechreu yr amser hwn yn fuan wedi esgyniad Crist, neu ddinystyr Jerusalem. Y mae Grotius yn ei ddechreu yn amser Cystenyn fawr; eraill yn amser y diwygiad trwy Luther. Ond y mae yn gwbl eglur fod y pethau a sonir yn Dat. xx. i ganlyn yr hyn a brophwydir yn y penodau o'r blaen am ddinystyr y bwystfil. Dechreu yr yspaid hwn ar ol sathru y ddinas sanctaidd ddeufis a deugain—ar ol i'r tystion dystiolaethu

* Yn yr amser hwn ni fydd un erledigaeth gyhoeddus ar yr eglwys. Ni chyfyd un gau-grefydd newydd yn groes i'r grefydd Gristionogol. Ni fydd dim eilun-addoliaeth na choel-grefydd i gynhyrfu a bobl i erlid yr eglwys. Vitringa.

1260 o ddyddiau, wedi ymwiago & sachliam, Dat. 11. 2, 3. ac wedi i'r wraig fod yn yr anialwch oddiwrth wyneb y sarph, dros amser, amseroedd, a haner amser. Dat. 12. 14. Amser, amseroedd, a haner amser, sydd yr un faint a dau fis a deugain, a hyny yr un faint a 1260 o ddyddiau, diwrnod am flwyddyn. Y mae Ioan yn gosod allan ddystryw y bwystfil mewn tri golygiad, a thri yspaid o amser.

(1.) Bwriwyd ef, a'i angelion gyd ag ef, o'r nefoedd i'r ddaear. Pen. 12. 9. Yr oedd Satan yn ei nefoedd pan yr oedd ei grefydd yn ddyrchafedig yn ymerodraeth fawr Rhufain; hyny yw, pan yr oedd ymerawdwr uchaf a chadarnaf yn amddiffynwr crefydd Satan. Bwriwyd ef o'r nefoedd i'r ddaear wedi yr ymdrech mwyaf o'i blaid, yn nghylch amser Cystenyn Fawr. Ar hyn diagnodd Satan i'r ddaear, a chanddo lid mawr yn erbyn yr eglwys a gwir grefydd. Cafodd yma ar y ddaear fwystfilod ofnadwy, y rhai a lanwodd & gelyniaeth o'r fath greulonaf yn erbyn yr eglwys, a thrwy holl amser Pabyddiaeth mae Satan wedi bod ar y ddaear, yn gwneuthur y mawr ddyrgau yn erbyn yr Oen a'i ganlynywr. Yn holl amser y bwystfil, yr oedd Satan, trwy swngyfaredd y butain Rufeinaidd, sef gau grefydd y Pab, 'yn twyllo yr holl genedloedd.' Pen. 18. 23. Yn cyfeirio at hyn, dywedir yma, y ceiff Satan ei rwymo, fel na thwyllai y Cenedloedd mwyach.

(2.) Yr ail olygiad ar ddystryw achos Satan a roddir yma yn ei rwymiad dros fil o flynyddoedd; y mae yn cael ei rwymo, ei fwrw i'r pydew heb waelod, cau arno, a selio arno, fel na thwyllai y cenedloedd mwyach, yr hyn a wnaeth dan deyrnasiad y bwystfil. Y mae yn amlwg y bydd arno, ac yn ganlynol, ar ei achos yn y byd, ddarostyngiad mawr, a chaethiwed effeithiol, ac atalfa rhag gwneyd y drygau a fyddai o'r blaen yn eu gwneuthur.

(3.) Gwedi cyflawni yr amser hyfryd, a dedwydd hwn, gollyngir Satan o'i garchar, ac yn y fan y mae yn ymosod at yr un gorchwyl o dwyllo y cenedloedd yn mhob congl y ddaear, i'w casglu hwyt i ryfel o blaid rhyw gau-grefydd a gau-athrawiaethau, ac yn erbyn gweryll y saint. Y mae tân o'r nefoedd yn difa ei fyddinoedd lluosog, ac y mae yntau, y bwystfil, a'r gau-brophwyd, yn cael eu bwrw i lyn o dân a brwmstan, lle y poenir hwy ddydd a nos yn oes oesoedd.

Y mae yr olwg ar y byd yn dangos yn ddiagon eglur fod Satan eto heb ei rwymo, a bod ei gau athrawiaethau ar led y byd; bod eilun-addoliaeth yn ben uchel, ac ysbryd casineb ac erledigaethus yn erbyn y gwirionedd a saint Duw, yn llenwi y rhan fwyaf o drigolion y byd; ac y mae y bwystfil a'r butain fawr sydd yn ei farchogaeth, eto heb ei ddystrywio. Ond y mae rhwymiad Satan yn y pydew heb waelod mor ddilys o gymeryd lle yn ei amser priodol, a'i gwmp o'r nefoedd i'r ddaear; a'r llyn o dân a brwmstan fydd ei drigfa byth.

7. Y mae yn eglur y bydd i'r llwyddiant mawr hwn ar yr eglwys bara fil o flynyddoedd; (Dat. 20: 4—7.) er nad ydym i ddeall yma wrth y geiriau *mil* o flynyddoedd, tragywyddoldeb, eto y mae yn amlwg fod i ni ddeall amser maith, dim llai na mil o flynyddoedd. Tebyg-ol y dechreu yr amser hwn yn raddol; symud-ir y naill rwystr ar ol y llall yn raddol, a bydd ymdrechriadu yr eglwys yn cynyddu yn raddol i daenu yr efengyl trwy y byd! ond y mae lle i farnu y parha yr eglwys yn ei chyflawn ogon-iant fil o flynyddoedd; bydd Satan yn garchar-or dros yr yspaid hwnw. Gan y bydd llawer o'r barnedigaethau hyny sydd ar y ddaear wedi peidio yr amser hwnw, megys rhyfeloedd, heintiau, &c., pethau sydd yn dystrywio dyn-ion wrth y miloedd: bydd pob anghymedrol-der, a drwg fucheddau, sydd yn byrhau oes dynion, hefyd wedi peidio: am hyny, gellir meddwl y bydd y ddaear yn llawn iawn o drigolion. Bydd y rhan fwyaf o honynt yn olynol, dros yr amser hwnw, yn wir dduwiol-ion: am hyny, gellir barnu y dichon fod yn gadwedig o blant dynion, yn yr yspaid maith hwn o amser, fil, os nid miloedd, am bob un a fu byw erioed ar y ddaear, yn yr holl oesoedd cyn hyny; wrth hyny y dichon fod miloedd yn gadwedig am bob un fydd yn golledig. Mae Mr. Bellamy trwy gyfrifiad cywrain, yn dang- os, er caniatáu fod pawb yn golledig cyn y mil blynnyddoedd, yr hyn nas gellir; eto, gallai 17,000 am bob un yn golledig dros y 8000 blynnyddoedd cyn hyny, fod yn gadwedig yn yr yspaid hwnw. Fel hyn y dengys, y geill y rhan fwyaf o ddynolryw fod yn gadwedig, os gwel yr Arglwydd yn dda. Y mae y golygiad hwn yn ogoneddus ac yn gysurus iawn, ac nid yn anhebygol i fod yn wir, i'm tyb i.

Syl. Yn yr yspaid hwn dlêir holl gyfeil- ionnadan dinystriol oddiar y ddaear; diddymir Anghrist, Mahometaniaeth, a Phaganiaeth dros yr holl fyd. Gorchfygir anghrediniaeth yr Iuddewon, sydd yn awr wedi para dros 1800 o flynyddoedd. Yn lle yr holl ffaidd bethau hyn, bydd teyrnas y gareg yn llenwi y byd. Bydd gwybodaeth wedi cynyddu yn yr eglwys yn ddirfawr; sancteiddrwydd a duwiol- deb yn gyffredinol yn blaguro yn rymus: bydd duwioldeb yn mhob man yn uchaf; bydd car- iad a heddwch yn amhau; bydd iawn drefn yn yr eglwys yn mhob peth; ac oblegid hyn, bydd yr eglwys yn y byd yn hardd, yn llwydd- iannus, yn orfoleddus, ac yn ogoneddus. Zech. 12. 8. a 14. 6—21. Esa. 11. 6—10. a 24. 23. a 25. 7, a 60. 21. a 66. 11. Jer. 31. 34. a 33. 9. Salm 45. 12. a 46. 9. Gwel Jon. Ed- wards' *Hist. of Redemption*. Bellamy *on the Millen*. Hopkins *on the Millen*. Whitby *on the Nillen*. Newton's *Dissert.* 25 *on Proph.*

* Gwel yn yohwanegol at yr awdwr yn eiddo: Elliot *on the Apocalypses*. Keith *on the Signs of the Times*. Conder *on the Harmony of Prophecy*. Cumming's *Letter's on the Apocalypses*.—C.

Vitringa ar y Datguddiad. Lardner *Cred. vol.* iv, v, vi, & ix.*

MILCAH, מלכא [*brenines*] merch Aram, gwraig Nachor, a mam Bethuel. Gen. 22. 20. a 24. 15.

MILCOM, מלכום [*eu brenin*] gŵlun-dduw a ffeidd-dra yr Ammoniaid. 1 Bren. 11. 5, 33. 2 Bren. 23. 13. Edr. MOLOCH.

MILET, *Llad.* MILLIUM; Diamheu, medd Parkhurst, fod מילת a gyfieithir *milet*, yn ar- wyddo yr un gra'wn a elwir yn awr yn y *dwy-* rain *Durra*, yr hwn, yn ol hanes Niebuhr, sydd fath o filet, o'r hwn y gwneir bara bras gwaol, ar yr hwn y mae pobl gyffredin Arabia yn byw. Arferir y *Durra* hefyd yn Palestina a Syria, efo llaeth cameles, olew, neu fenyn. Mwy dewisol gan y teithiwr uchod fara haidd nag ef. Y mae yn bur gnydfawr. Ezec. 4. 9.

MILETUS—UM, Μίλητος, [*cock*] 1. Dinas cn- wog yn Ionia, yn nghylch dengain milltir o Ephesus, lle yr anfonodd Paul, ar ei daith o Corinth i Jerusalem, [am henuriad Ephesus i'w gyfarfod. Act. 20. 17.—2. Dinas yn Crete, lle gadawodd Paul Trophimus yn glaf. 2 Tim. 4. 20. Crybwylla Homer am y ddinas hon. *Iliad* 2. l. 649. Pliny, *Nat. Lib.* 4. §12.—Hwyr- ach y dylai un gael ei ysgrifenu MILETUS, a'r llall MILETUM.

MILGI, (mil-ci) hyddgi, ci hela. Y mae y geiriau מילגים זרירי yn arwyddo *cul*, neu *gwagedig ei lwynau*, ac a olygir gan feirniaid yn ddarluniad addas o filgi; er y barna rhai mai march rhyfel a feddylir wrth y geiriau hyn, fel hyn yn ateb y deagrifiad o rodio yn wedd- us. Diar. 30. 31.

MIL0, מילוא [*cyflawnder*, neu *llanw i fynnu*] 1. Gwr, neu le nodedig yn agos i Sichem. Barn. 9. 6, 20.—2. Lle yn Jerusalem. Dy- wedir ei fod yn ninas Dafydd. 2 Cron. 32. 5. Rhai a farnant mai y pant-le oedd, rhwng Je- bus a Jerusalem, a dinas Dafydd, yr hon oedd ar fynydd Seion: ac i Dafydd a Solomon beri ei lenwi i fynnu, yn ol ystyr y gair, a gwneyd lle yno i'r bobl ymgyfarfod. Y mae yn amlwg fod yno lawer o adeiladau costus; a hwyrach, tŵr er amddiffynfa, a thŷ merch Pharaoh. 2 Sam. 5. 9. 1 Bren. 9. 15, 24. 1 Cron. 11. 8. Joas a laddwyd yn nhŷ Milo, wrth ddyfod i waered i Sila, neu y palmant oedd yn arwain i'r palas. 2 Bren. 12. 20. Lightfoot.

MILWR—WYR—AIDD—IAETH—IO, (mil- gwr) *Llad.* MILLES; *Gwydd.* MILLEH; mil, mai; llwyddwr, rhyfelwr, gwr o ryfel, rhyswr, ymwan- wr. Edr. RHYFEL, TYWISOG.

Gorcheston *milwyr* drygu am y goreu, *Diar.*

Nid oedd dim milwyr yn sefydlog yn Israel cyn amser Saul. Pan byddai gelynyion yn gor- esgyn y wlad, yr oedd yr holl wrywiaid yn bared i fyned i'r maes i'w gwrthwynebu. Er eu bod yn medru trin arfau, eto nid milwriaeth oedd eu galwedigaeth; ond o angenrhaid, yr

oeddynt yn cymeryd arfau i fynu i amddiffyn eu hunain a'u gwlad. Nid oedd yn oddefol i'r milwyr Rhufeinaidd i ymrwystro efo negeseuau cyffredinol yn y wladwriaeth; megys amaethyddiaeth, masnachiaeth, llaw-gelfyddydau, neu un neges allai eu rhwystro yn y filwriaeth, fel y byddent yn barod wrth alwad y tywysogion milwraidd. Y mae gwasanaeth y Lafiaid yn y babell yn cael ei alw yn 'filwrio milwriaeth.' Num. 4. 3—24. a 8. 24. Yn ddeng milwydd ar hugain hyd yn ddeg a dengain yr oeddynt i ymroddi i'r gwaith yn gyflawn & u holl egni a'u grym, yn gwbl wrth reolan ac ewyllys yr hwn a'u galwodd i'r awydd anrhydeddus. Gwasanaeth y babell oedd eu *huni* neges yn y byd. At hyn y mae yr apostol yn cyfeirio, wrth anog Timotheus i ymddwyn fel milwr da i Iesu Grist. 2 Tim. 2. 3, 4. Rhaid i bob milwr fod yn barod bob amser at ei waith, wrth ewyllys a galwad ei dywysog; y mae wedi ymroddi ac ymrwymo i hyn wrth fyned i'r filwriaeth. Rhaid iddo hefyd gyfrif ar gystudd a pheryglon o amryw fath. Felly hefyd y mae yn gweddu fod pob Cristion, yn enwedig gweinidogion y gair. Y mae holl deyrnas Satan yn eu herbyn, ac yn llawn o'r elyniaeth grenlonaf yn erbyn yr achos sydd ganddynt. Profedig-aethan, hudoliaethau, cyfeiliornadau, a dyoddeffadau sydd raid iddynt gyfrif eu cyfarfod tra byddont yn y byd. Rhaid dyoddef ymdrech, gwyliadwriaeth, a pheryglon parhans. Ond os yw yn filwr da i Iesu Grist, y mae yn sicr o fuddugoliaeth, gan ei fod ef yn fuddugoliaethus, ac yn rhoddi y fuddugoliaeth i'w holl filwyr. Nid ar ei draul ei hun y mae neb o'i filwyr yn rhyfela. 2 Tim. 1. 8. a 4. 2. 1 Cor. 9. 7. 2 Cor. 10. 3, 4. 1 Tim. 1. 18. a 6. 12. 2 Cor. 6. 4, 5. Iago 5. 10.

'Dyagwyliaf holl ddyddiau fy milwriaeth, hyd oni ddelo fy nghyfnewidiad.' Job 14. 14. Geilw Job ddyddiau ei fywyd, 'dyddiau ei filwriaeth.' Cyfieithir yr un gair *אמער* *amser* *terfynedig*, Gwel pen. 7. 1.—*milwriaeth*, Esa. 40. 2. Y mae i ryfeloedd dymhorau, ac amseroedd terfynedig; am hynny, gellir galw bywyd dyn yn filwriaeth, ac yn amser gosodedig a therfynedig. Nid rhyfela fydd hi byth ar y dawiolion; parha y rhyfel tra parhao eu bywyd; ond y mae hynny yn derfynedig; derfydd eu hamser a'u rhyfel ar unwaith.

Tebyga eu bywyd i filwriaeth, 1. Am y dylent fod yn hollol dan lywodraeth ac wrth orchymyn un arall, bob amser, ac yn mhob peth.—2. Oblegid eu llafur a'u lladded parhaus.—3. Am fod angenrheidrwydd wrth wylidwriaeth manwl ddydd a nos: gwylio, rhyfela, a gweithio, yw bywyd milwr; felly yr un modd y credadyn. Marc 13. 37.—4. Am y dylent gadw eu lleoedd priodol, sef eu sefyllfaoedd a'u perthynasau y gosododd Duw hwy ynddynt. Rhaid i filwr gadw ei le a'i sefyllfa, er colli ei fywyd yn y fan.—5. Am fod eu bywyd yn llawn peryglon fel milwyr; yr oedd Paul

mewn marwolaethau yn fynych. 2 Cor. 11. 23.—6. Y cyffelyb derfyniad sydd iddynt, sef marwolaeth, caethiwed, buddugoliaeth, rhyddid, a gogoniant. Rhuf. viii. Edr. ARFAC, RHYFEL, SATAN, TYWYSOG.

MILWRIAD-IAID, (mil-gwr) blaenor, neu gadben ar fil o ryfelwyr.—'Ac a oedodd arnynt filwriaid a chanwriaid.' 2 Sam. 18. 1. מֵלָחָמָה צָרִי *tywysogion ar filoedd*. *Captains of thousands*.

MIL-YN, (my-il) anifel; milyn, anifel bychan.

Gwas'r *mil* ni wyl ei berchen. *Diar*.

Goren un *mil* march. *Diar*.

'Welsi fy barnu rhwng milyn a milyn, rhwng yr hyrddod a'r bychod.' Ezec. 34. 17. Y gair מִלִּין a gyfieithir *milyn*, a arwydda y lleiaf o'r praid, ac, yn gyffredinol, yr ieuengaf a'r gwanaf. Y mae yr Arglwydd yn cyffelybu ei ddiwan duwiol i'r rhai hyn, sef i'r gwanaf a'r lleiaf o'r praid; a'r anuwiolion cyfoethog i'r hyrddod a'r bychod, y rhai oeddynt yn gorthrymu y gweiniaid. Fel bugail tirion, gofalus, y mae yn addaw barnu rhyngddynt, sef amddiffyn ei weiniaid gorthrymedig, ac ymweled a'r cyfoethogion didrugaredd & i farnedig-aethau. Ezec. 34. 20, 22. a 20. 37, 38. Zech. 10. 2. Mat. 25. 32, 33.

MILLTIR, (mill-tir) *Gr.* μίλιον; *Llad.* MILLIARE; *Saes.* MILE; *Gwydd.* MILE FEARRIN.* Wrth gyfrif mesurau, nid oedd gan yr Hebraid gynt na throedfedd, nac ystad, na milltir; ond yr oeddynt yn mesur wrth gufyddau, corsenau, a llinynau. Ezec. xl, xlviii. Yr oedd y Groegiaid yn mesur wrth *Stadia*, neu ystad; y Rhufeinaid a fesurent wrth filltiroedd, a phob un o honynt yn cyfateb i wyth ystad, sef yn cynwys 5000 o droedfeddi. Y mae milltiroedd yn gwahaniaethu yn hynod yn eu hŷd yn yr amrywiol wledydd. Milltir Seisnig sydd 1760 o latheni, neu 5270 o droedfeddi. *Casimir* a wnaeth gymhariaeth gywraïn rhwng hŷd milltiroedd amrywiol wledydd, yn cyfrif wrth y droedfedd Rufeinig, neu droedfedd Rhinland. a arferir yn y gwledydd gogleddol, ac sydd ychydig, sef pedair rhan o ddeg o droedfedd.

Milltir yr Itâl	50,000
" Lieogr	6,454
" Alban	6,000
" Sweden	20,000
" Muscovy	8,750
" Lithuania	18,500
" Poland	19,800
" Germany, y leiaf	20,000
" " y ganol	22,500
" " yr hwyaf	25,000
" Ffrainc	18,750
" Yspain	21,270
" Burgundy	18,000
" Fflanders	20,000
" Holland	24,000
" Persia	18,750
" Aiph	25,000

* The Geographical, or Italian *mile*, contains a thousand Geometrical paces, *mille passus*, whence the word *mile* is derived. *Cyclopaedia*.—Y filltir Rufeinig a gynnwysai *mille passuum*, mil o gamrau, pob un yn cyfateb i bump troedfedd Saseonig; oddiwrth hwn y daeth y gair *mile*, *milltir*. Parkhurst.

'A phwy bynag a'th gymhelo un filltir, dos gyd ag ef ddwy.' Mat. 5.42. Edr. CYMRILL.

MIN-ION, (my-id) *Llad.* ACUMEN; ymyl, glau, awch, ochr; gwefus, genau.—Min nos, cyfnos, gwyll y nos, cyfflychwyr; min y ffordd, ochr y ffordd; yn min, yn agos, gerllaw; mingamu, gwawdio, camu min.—'Min yr afon.' Gen. 41. 17. Jos. 12. 2. 2 Bren. 2. 13. Ezec. 47. 7. 'Dan. 12. 5.—'Min yr hwyr.' Deut. 23. 11. Gen. 24. 63.

MINIO, (min) gwneyd min; awchu; gwnoyd ol; neu argraff; effeithio.—'Y rhai ni finiasai y tân ar eu cyrph.' Dan. 3. 27. *Upon whose bodies the fire had no power.* *Saes.* לֹא שָׂלַח דִּם אֲדוּרְדוּד, *dim llywodraeth, neu allu arnynt.* Ataliwyd gallu llosgedd y tân rhag effeithio arnynt. Y mae pob creadur, a phob elfen dan llywodraeth Duw i wneyd neu beidio gwneyd yr hyn a fyno.

MINNI, מִנִּי [*yn tueddu, parod*] talaeth yn Armenia, medd Calmet, yr un a Minias. Hwyrach i Armenia gael yr enw oddiwrth ARAM a MINNI, hyny yw, Syria Minni. Y mae Jeremiah yn galw teyrnasoedd Ararat, Minni, ac Aschenaz, yn erbyn Babilon. Jer. 51. 27. Ararat a Minni sydd yn arwyddo, medd Borchart, Armenia Leiaf a'r fwyaf; a'r ddiweddfaf yw rhan o Phrygia yn agos i Helespont. Yr oedd yr Armeniaid a'r Phrygiaid yn myddin Cyrus yn cymeryd Babilon. Xenophon, *Cyropod. Lib.* iii. a vii.

MINNITH, מִנִּית [*parod*] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, yr hon oedd yn meddiant yr Ammoniaid pan ryfelodd Jephthah & hwynt. Barn. 11. 33. Dywed Ezeziel fod Judah ac Israel yn dwyn gwenith Minnith i farchnadoedd Tyrus. Gwel pen. 27. 17.

MINTAL, (mwnt) tyrfa, llu, byddin-dorf, torf, gyr. 2 Bren. 5. 15. Salm 68.11. a 119. 61. Marc 6. 40. Luc 2. 44.

MINTYS, (mint) *Gr.* ἡδυσσισμος [*peraidd*] llysiuyn o arogl peraidd. Y mae dwfr ac olew mint yn feddyginiaethol i'r pen a'r cylla, ac yn dda rhag gwyntogrwydd tufewnol. Nid oedd yn orchymynedig wrth y gyfraith i ddegym y mintys, &c., ond y Phariseaid, i ddangos eu masylrwydd, a ddegyment y llysiuyn nad oeddnt orchymynedig, tra yr oeddnt yn gadael heibio y pethau trymaf o'r gyfraith. Mat. 23. 23.

MIRIAM, מִרְיָם [*dyrchafedig*] *Gr.* Μαριαμ; *Llad.* MARIA; *Saes.* MARY; *Cym.* MAIR; enw mam yr Iesu: merch Amram a Jochebed, a chwaer Moses ac Aaron; yr oedd ynghylch saith mlwydd hŷn nag Aaron, a deg yn hŷn na Mosea. Hi, wrth ddymuniad merch Pharaoh, a alwodd ei fam i fagu Mosea. Dywed Josephus ei bod hi yn briod a Hur. Tarawyd hi & gwahan-glywf am iddi ddywedyd yn erbyn Moses, o geunigen, ac iachawyd hi trwy ei

weddi: bu farw, a chladdwyd hi yn Cades, Exod. ii. Num. xii. a 20. 1.

Tebygol ei bod hi yn wraig enwog am ei challineb, ei doniau, a'i duwiokdeb, a bod Ysbryd yr Arglwydd yn cael ei gyfrann yn hel-aeth ac yn wyrthiol iddi ar amerau; am hyny gelwir hi 'Miriam y brophwydes.' Y mae yn ymddangos yn hardd odidog yn blaenori ar wragedd duwiol Israel yn eu cân wrth y Môr Coch; yr oedd wedi ei llenwi ag Ysbryd yr Arglwydd, & gorfoledd, ac & diolchgarwch; 'Cenwch,' meddai, 'i'r Arglwydd; canys gwnaeth yn ardderchog,' &c. Exod. 15. 21, 22. Cyfrifid hi gyda Moses ac Aaron, fel un o'r tri a anfonodd Duw o flaen Israel, pan y dygodd hwynt o'r Aipht. Mic. 6. 4. Dywed am dani ei hun ac Aaron, 'Oni lefarodd yr Arglwydd trwm ninan hefyd?' A gelwir hi yn brophwydes; am hyny, gellir caeglu i'r Arglwydd weithiau lefaru trwyddi; hwyrach, wrth wragedd Israel, er nad oes coffa am hyny. Am ei bod wedi byw gydag Aaron yn gyffredin, gelwir hi yn chwaer iddo ef, yn hytrach na Moses. Tybir ei bod pan fu farw, ynghylch 130 oed. Bu farw ynghylch pedwar mis o flaen Aaron, ac un-er-ddeg o flaen Moses; felly bu y tri hyn, y godidocaf o blant dynion, farw yn yr un flwyddyn.

MIS-OEDD, (my-is) *Gr.* μῆσις; *Llad.* Mensis; *Gwydd.* Mi; *Saes.* MONTH. Nid oedd gan yr heu Hebraeid un enw priodol i'w misoedd, ond galwent hwy, y mis cyntaf, ail, &c. Yn amser Moses, darllenwn am אֲבִיב אֲבִיב *mis Abib.* Exod. 13. 4. a 23. 15. a 34. 18. Deut. 16. 1. Edr. אָבִיב. Yn mhob man arall, mae Moses yn nodi y misoedd fel y maent yn olynny eu gilydd. Cawn yr un drefn yn Josuah, Barnwyr, a Samuel. Yn amser Solomon, darllenwn am y mis Zif, sef yr ail mis, a Bul, sef yr wythfed mis. 1 Bren. 6. 1, 37, 37. Edr. בּוּל, זִיף. Yr oedd eu blwyddyn gysegredig yn dechren yn Mawrth, oblegid mai yn y mis hwnw y daethant allan o'r Aipht; trefn ac enwau eu misoedd o'r flwyddyn gysegredig, oeddynt, 1. אֲבִיב *Abib*, neu נִסָן *Nisan*, Mawrth—2. זֵר *Zo, Zif*, neu אֲיָר *Jair*, Ebrill.—3. סִיפּוּן *Sifan*, Mai.—4. תַּמּוּז *Thamuz*, Mehefin.—5. אָב *Ab*, Gorphenaf.—6. אֱלּוּל *Elul*, Awst.—7. תִּזְרִי *Tizri*, Medi.—8. מַרְשֶׁפָן *Marshesfan*, Hydref.—9. כַּסְלֵו *Cas-leu*, Tachwedd.—10. תֵּבֶת *Thebet*, Rhagfyr.—11. סֵבַת *Sebat*, Ionawr.—12. אָדָר *Adar*, Chwefror.

Yn eu blwyddyn wladol, mae eu misoedd fel y canlyn: 1. *Tizri*, Medi.—2. *Marshesfan*, Hydref.—3. *Casleu*, Tachwedd.—4. *Thebet*, Rhagfyr.—5. *Sebat*, Ionawr.—6. *Adar*, Chwefror.—7. *Nisan*, Mawrth.—8. *Jair*, Ebrill.—9. *Sifan*, Mai.—10. *Thamuz*, Mehefin.—11. *Ab* Gorphenaf.—12. *Elul*, Awst.—Er i'r flwyddyn gysegredig gael ei sefydlu ar ol yr ymadawiad o'r Aipht, eto, yr oedd y flwyddyn wladol yr un fath yn cael ei chyfrif, a'r misoedd hefyd

yn cael eu cyfrif yn ol pob un o'r ddwy. Gwedi caethiwed Babilon, gan nad oeddynt ond ychydig o bobl mewn cymharisath i'r teyrnasoedd mawrion a arglwyddiaethasant arnynt, tebyg iddynt gyd-fnrfio & hwynt yn enwau eu misoedd, a rhaniad yr amserau a'r tymherau; megys, yn gyntaf y Caldeaid, wedi hyny, y Persiaid, ac ar eu bol hwy y Groegiaid, a'r Rhufeiniaid. Gwel *Ecclesiast.* 43. 6. *Joseph Antiq. lib. iii. cap. 4.* Philo, *Vit. Mosca, lib. lili.* Edr. BLWYDDYN. Gwedi llawer o annhrefn, yr oedd y Groegiaid yn cyfrif y flwyddyn wrth 12 mis, 30 o ddyddian i bob mis; ond wedi hyny tebygol eu bod yn cyfrif wrth 12 llenad, neu 354 o ddyddiau. Yr oeddynt yn gyffredin yn dechreu cyfrif eu blwyddyn yn Mehefin; ond yr oedd y Macedoniaid yn dechreu tua chanol Medi. Ar y cyntaf, nid oedd ond 10 mis yn y flwyddyn Rufeinig, neu 304 o ddyddian. Nuna a'i hestynodd i 12 mis, neu 355 o ddyddian; a phob ail flwyddyn chwanegent 22 neu 23 o ddyddiau bob yn ail. Julius Cesar, yr ymerawdwr cyntaf, a'i sefydlodd yn 365 o ddyddian, a chwe' awr; y rhai mewn pedair blynedd a wnant un diwrnod, yr hwn yn y bedwaredd flwyddyn a roddir at Chwefror, a gelwir y flwyddyn hono, *blwyddyn naid*, o'r herwydd. Felly y cyfrifir amser gyda ni yn bresenol; ond gan ei bod yn cynwys ynghylch 11 o fynyddau, yr hyn, mewn 130 o fynyddoedd sydd yn enill un diwrnod, yr oedd ein cyfrif ni o'r achos wedi enill 11 o ddyddiau oyn i hyn gael ei ddiwygio, trwy ddwyn y cyfrif newydd (*new style*) i'n plith, fel yr oedd yn amrywiol o wledydd tramor, trwy y Pab Gregory, er's 200 o fynyddoedd.

MISAL, מִשָּׁל [yr hwn sydd yn gofyn.] *Jos.* 19. 26.

MISAR. Edr. HERMON.

MISGAB, מִשְׁגַּב [yr amddiffynfa uchel] Nid oes hanes yn un man arall am ddinas o'r enw yn ngwlad Moab, am hyny barna rhai y dylasai y gair gael ei gyfieithu, ac nid ei roddi i lawr fel enw priodol dinas neu le; a'i fod i'w briodoli fel desgrifiad o Ciriathaim. *Jer.* 48. 1.

MISGLWYFUS, clwyf misol. *Lef.* 12. 2. a 15. 24.—'Cadach misglwyf; hyny yw, y peth ffeiddiaf, a eilw y prophwyd 'bratiau budron.' *Esa.* 30. 22. a 64. 6. Fel y cyfryw yr edrych dyn wedi ei oleuo i adnabod ei hun, arno ei hun, ei fywyd pechadurns, a'i gyfiawnderau, neu y pethau a farnai efe felly yn ei anwybod-aeth. *Phil.* 3. 7, 8, 9.

MISAM, מִישָׁעַם [eu hachubwr] mab El-paal. *1 Cron.* 8. 12.

MISMA, מִשְׁמַע [yr hwn sydd yn gorwando] pummed mab Ismael. *Gen.* 25. 14.

MISPAH, a **MISPEH** מִצְפָּה [gwylidydd] 1. Dinas yn Judah, ynghylch naw milltir o Jerusalem. *Jos.* 15. 38. Yr oedd rhyw le yn agos i Jerusalem, neu yn y ddinas, a alwyd wrth yr enw hwn. *Neh.* 3. 19. *Jer.* 40. 10.

Barna rhai mai enw oedd ar ran o'r ddinas. *Universal History, Vol. IV.—2.* Dinas yn Benjamin. *Jos.* 18. 26. *1 Sam.* 7. 5, 6, 7, a 10. 17. *2 Cron.* 16. 6. *Neh.* 3. 7.—3. Lle, neu ddinas, yn mynydd Gilead, lle cyfarfu Laban & Jacob, a lle preswyliai Jephthah. *Gen.* 31. 49. *Barn.* 11. 11, 34.—4. Gwlad Mispah, wrth droed Hermon, lle preswyliai yr Hefiaid. *Jos.* 11. 3, 8. Mae yn ansicr ai yr un oedd hon a Mispah Moab, lle y preswylodd Dafydd dros yspaid o amser. *1 Sam.* 22. 3. *Salm.* 42. 6.

MISRAIAID, מִשְׁרָאִי [un yn cyffwrdd a chyfaill.] *1 Cron.* 2. 53.

MISREPHOTH—MAM, מִשְׁרֵפֹת-מַיִם [dyfroedd poethion, neu baddon poethion, neu peiriau poethion.] *Jos.* 11. 8. a 13. 6. Tebygol fod yno faddon poethion a roddodd yr enw hwn i'r lle.

MITYLENE, prif ddinas Lesbos, heibio pa un y tramwyodd Paul yn ei daith o Corinth i Jerusalem. *Act.* 20. 14.

MITHCAH, מִיתְקָה [meluder] gwersyllfa yr Israeliaid yn yr anialwch, rhwng Terah a Masmonah. *Num.* 33. 28, 29.

MITHREDATH, 1. Trysorydd Cyrus, yr hwn a roddodd lestri tŷ yr Arglwydd wrth orchymyn ei feistr, i Sebassar, pensath Judah. *Ezra* 1. 8.—2. Un arall a roddodd ei law wrth lythyr Artaxerxes, brenin Persia, yn erbyn yr Iuddewon. *Ezra* 4. 7.

MIZRAIM, מִצְרַיִם [gorthrymderau] ail fab Cam. *Gen.* 10. 6. 43. Hwyrach mai Mizraim oedd enw y tad, ac mai Mizraim oedd enw ei hiliogaeth, gan ei fod yn air yn y rhif luosog yn Hebraeg. Y mae yn amlwg y meddylir wrth Mizraim, gwlad yr Aipht; a phrydiau eraill, trigolion y wlad hono; a gelwir mab Cam hefyd Mizraim. Geilw yr Arabiaid hyd heddiw gwlad yr Aipht, Mezer; a dinas Cairo, dinas Mezer. Preswylodd hiliogaeth Mizraim yr Aipht, a thrwy hyny y cafodd y wlad yr enw. Edr. AIPHT.

MIZZAH, מִזְזָה [taenelliad] pedwerydd mab Reuel, mab Esau. *Gen.* 36. 13.

MNASON, hen ddyagybl i Iesu Grist o Cyprus, yr hwn a breswyliai yn Jerusalem, gyd a'r hwn y lletyodd Paul a'i gyfeillion. *Act.* 21. 16. Hwyrach iddo weled Crist yn y cnawd, a'i fod, fel y barna rhai, yn un o'r LXX.

MOAB, מוֹאָב [o'i dad] mab Lot o'i ferch hynaf. *Gen.* 19. 37. Ganwyd ef ynghylch yr un amser ag Isaac, a. m. 2108. Efe oedd dad y Moabiaid. Preswylodd ef a'i hiliogaeth o du y dwyrain i'r Môr Marw, oddeutu yr afon Arnon, a'r Ammoniaid o du y Gogledd, a'r Midianiaid i'r dehan iddynt. Yr Emiaid o'r blaen a breswylasant yn y wlad hon, ond y Moabiaid a'u gorchfygasant, ac a gyfaneddasant yn eu gwlad, ac a'i galwasant wrth eu henw, gwlad Moab. Gwyrasant at eilun-addoliaeth yn foren; ac addolent Chemos, Baal-Peor, &c.

Num. 21. 29. a 25. 1, 2, 3. Cymerodd Sehon, brenin yr Amoriaid, yr holl wlad o du y gogledd i afon Arnon oddi arnynt. Barn. 11. 13. I ddial ar y Moabïaid a'r Ammonïaid, am i Balac, brenin Moab, gyflogi Balaam i regu Israel, ac am iddynt ddenu Israel, trwy gynghor Balaam, i eilun-addoliaeth, gwaharddwyd y ddegfed genedlaeth o honynt iddyfod i gynulleidfa yr Arglwydd. Edr. BALAAM, BALAC, DAYYDD, EGLON, EHW, ELIMELECH, JEHORAM, JEHOSEPHAT, JOAB, SOLOMON, NAOMI, RUTH.

Er i'r Moabïaid gael eu harbed gan Moses wrth orchymyn Duw (Dent. 2. 9.) eto yr oedd gelyniaeth barhaus rhwng y Moabïaid a'r Israellaïd, Prophwyd Esaïah, pen. xv. ac Amos, pen. 1. 13, &c. am ddfiodd a dinystr ofnadwy y Moabïaid, yr hyn a gyflawnwyd trwy frenin-oedd Assyria a Babilon, ac Uzziah a Jotham, breninoedd Judah. 2 Cron. 26. 7, 8. a 27. 5. Nebuchodonosor, bedair neu bum' mlynedd wedi cymeryd Jerusalem, a oesgynodd eu gwlad, ac a'i gwnaeth agos yn ddiffaethwch, ac a gariodd lawer o honynt yn gaethion. 2 Bren. 24. 2. Jer. 48. 9—26. a 25. 21. Ezeq. xxv. Zeph. 2. 8. Ni buant byth wedi hyn yn genedl gref, ac y mae eu henw wedi ei gollu yn mysg cenedloedd y ddaear, er's oesoedd; ond yn unig eu bod yn byw, o ran eu henw, yn ngelynyon yr eglwys, sydd dan lywodraeth yr un ysbryd a hwythau o oes i oes. Ond 'sêthrir Moab tan law yr Arglwydd, fel sathru gwellt mewn tomen.' Esa. 25. 10. a 11. 14. Dan. 11. 41. Yr Arabïaid gwylltion a gyfaneddant y wlad hono yn bresenol.

MOCH-YN, llwdn hwch, banw, twrch; hefyd buan, cyflym.—Moch-nant, nant buan-red.

Moch barn pob ehad. Diar.

Moch dysg nawf mab hwyad. Diar.

Y mochyn sydd greadur rhy adnabyddus i fod disgrifiad o hono yn angenrheidiol. Y mae yn yr haf yn caru ymdreigio yn y dom, o herwydd rhyw fân bryfed sydd yn ei ysu. Y mae yn ddiog ac yn gysglyd. Nis dichon moch ddyoddef oerfel, ac y maent yn dra anesmwyth mewn gwynt uchel. Yn America y maent yn ddefnyddiol iawn, trwy ddifa y nadrodd rugl-gyffonog (*rattle snakes*) y rhai yr ymborthant arnynt yn ddiberygl. Yn Minorea y maent yn cyd-ieuo asyn a mochyn i aredig. Y mae moch gwâr i'w cael yn mhob rhan o'r byd, ond yn Kamtskatka, a gwledydd oerion y gogledd, lle mae yr oerfel yn annyoddefol iddynt. Y mae moch anwar a gwylltion i'w cael yn y rhan fwyaf o barthau Ewrop, ond yr Ynysoedd Brytanaidd, a'r gwledydd gogleddol; yn Asia, Affric, ac America Ddeheuol. Y maent yn dra firwythlon, ac yn ddefnyddiol mewn amrywiol ffyrdd. Am fod eu cig yn cymeryd haelen yn well nag un cig arall, y maent yn dra defnyddiol, wedi eu halltu, i fordeithiau hir-faith: Y maent yn oreu i'w lladd yn tr-gig (*pork*) ynghylch naw mis oed; ac yn halt-gig

(*bacon*) ynghylch blwydd a haner oed. Y maent yn ymborth addas ac iachus, ond yn benaf i ddynion a fyddo yn gweithio llawer. Eu tail yw y gwrtaith goreu sydd.

Yr oedd yn arian tan gyfraith Moses; ac yr oedd yr Iuddewon yn ffeiddio moch fel na wnaent gymaint a'u henwi. Yn hytrach na bwyta eu cig, dyoddefodd llawer o'r Iuddewon farwolaeth o dan Antiochus Epiphanes; ac yn amser ein Hiachawdwr yr oedd llaweroedd o honynt yn Galilea, a throdd ddwy fil o honynt a feddianwyd gan gythreuliaid, ac a foddwyd yn y môr. Mat. 8. 30—34. Lef. 11. 7. Adrian yr Ymerawdwr Rhufeinaidd, er diystyrwch ar y grefydd Iuddewig, a barodd roddi llun mochyn uwch porth y deml a adeilodd ar fynydd Calfaria, ynghylch triugain mlynedd wedi dinystr Jerusalem.

Y Scythïaid, yr Arabïaid, a'r Aiphtïaid, a'u ffeiddient yn ddirfawr.

Yn yr ysgrythyrau, yn gyffelybiaethol, arwyddant bechaduriaid yn ymhyfydu, yn ymdroi, ac yn cysgu yn eu pechod, o wir gariad ato, yn diystyru Crist, y perl gwerthfawr, yn erlid saint Duw, o wir gasineb at sancteiddrwydd. Mat. 7. 6. 2 Pedr 2. 22.

MODRWY-AU, (mod-rhwy) bodrwy, byson. Modrwyau ydynt ddefnyddiol, naill ai i grogi peth â hwynt, neu yn addurniadau. Yr oedd modrwyau yn arferedig yn foreu. Judah, Pharaoh, y Midianïaid, a meibion Israel, a wiagent fodrwyau, ac weithiau, wedi eu naddu yn gywrain. Gen. 38. 18. a 41. 42. Num. Num. 31. 50. Exod. 28. 11. Gwisgant fodrwyau, nid yn unig ar eu bysedd a'u dwylaw, ond hefyd yn eu trwynau. Esa. 3. 21. Tebygol, oddiwrth Gen. 35. 4. eu bod yn rhoddi argraff-lun eu duwiau ar eu modrwyau, a'u bod yn eu gwisgo fel swyn, neu i ryw ddybenion coel-grefyddol. Gwel hefyd, Dent. 7. 25. a 12. 2, 3. Exod. 32. 3, 4. Barn. 8. 24—27. Hos. 2. 13. Y mae Awstin yn ysgrifenu yn llym yn erbyn y cyfryw arferiad coel-grefyddol yn mhlith ei gyd-wladwyr yn Affrica, y rhai yr oeddynt yn eu gwisgo (medd efe) nid i foddhau dynion, ond cythreuliaid. Austin, *Epist. ad Possidium* 74.

Byddai breninoedd, a'r swyddogion penaf yn y wladwriaeth, yn selio eu llythyrau a'u bysgrifeniadau â'u modrwyau, neu y sêl fyddai ar eu modrwyau; am hyn y mae modrwy yn arwydd o awdurdod. Fel hyn, pan osododd Pharaoh Joseph yn ben-swyddog ar wlad yr Aipht, tynodd ei fodrwy oddiar ei law, ac a'i rhoddes ar law Joseph. Gen. 41. 42. Esth. 3. 10. Dan. 6. 17. 1 Bren. 21. 8.

Bod yn fodrwy ar ddeheuol Duw yw bod yn gyfeillgar ac yn anwyl ganddo. Jer. 22. 24. Hag. 2. 23.

'Ei ddwyllaw sydd fel modrwyau aur, wedi eu llenwi o beryl.' Can. 5. 14. Edr. BERYL.

Rhoddi modrwy ar law y mab' afradlon, a arwydda ei fod yn cael cyflawn dderbyniad yn

ol i ffafr ei dad, ac i holl anrhydedd a rhyddid y tŷ a'r teulu; a bod ei ymddangosiad i fod yn addas i'w amgylchiadau, a mawredd ei deulu. EDR. SEL, TLWA.

MODEYB, (mod-rhyb) chwacer tad neu fam; gwraig briod tad. Lef. 18. 14. Y mae hefyd yn arferedig fel enw o barch ac anwyldeb. Bychanigion o hono ydynt boba, boda, bado.

Eil-fam modryb dda. *Diar.*

MODD, (my-odd) *Llad.* Modus, Mos: dull, sud, sut, ffunud, llun, ffordd; eiddo; digon o foddion, sef eiddo, neu gyfoeth mawr. Yn y modd hyn, sef yn y dull hwn. Gen. 30. 19. 'Yn y modd y dylesym;' sef yn y ffordd y dylesym. 1 Cron. 15. 13.

'Duw, wedi iddo lefaru lawer gwaith a llawer modd, gynt wrth y tadau,' &c. Heb. 1. 1. *πολυμερως και πολυτροπως, llawer rhan, a llawer modd, neu ddull.* Dadguddiodd ei feddwl yn raddol, ac nid i gyd ar unwaith, i'r tadau; ond yn ei Fab y mae holl gynghor Duw yn cael ei fynegi. Y llawer modd sydd yn cyfeirio, naill ai at y dull a'r modd y llefarodd Duw wrth y prophwydi; megys trwy freuddwydion neu weledigaethau angelion, dylanwadau goruwch-naturiol, &c., neu ynte at y llawer modd a dull y llefarodd y prophwydi y dadguddiedigaethau a gawsant, wrth y tadau: y diweddfaf yn benaf a feddylir, ond yn ganlynol i'r cyntaf. Llefarodd y prophwydi trwy gyagodau, ffugyrâu, gweithredoedd rhag-ddangosiadol, ymadroddion diarebol, tywyll, yn gystal ag mewn ymadroddion eglur a golau. Mewn cyferbyniad i hyn, llefarodd Crist heb un llen neu orchudd ymadrodd, yn eglur, yn gwbl oleu, ac yn bennodol; traddodasant holl gynghor Duw, a hyny yn y modd mwyaf eglur, ag wyneb agored, heb un gorchudd, fel Moses, ar eu hwynebau. Fel y mae y dadguddiad yn fwy cyflawn, eglur a gogoneddus, felly mae y perygl yn cynyddu o esgeuluso iechydwrriaeth sydd yn ymddangos mor fawr yn y dadguddiad hwn o honi. Gwel pen. 2. 3.

MOEL-DER-YN, (maw-el) bryn uchel, gwastad, heb greigiau na choed arno; iadlwm, gwalltgoll, difew; cynn-goll, heb gyrn; mesur moel, neu heb foel, mesur a phen arno, neu heb ben arno. Y mae amryw fynyddoedd a elwir wrth yr enw moel; megys Moel Elian, Moel Llwydiarth, a Moel y Golomen, &c.

Moelni a arwydda alar a chystudd mawr. Eaa. 3. 24. a 15. 2. a 22. 12. Jer. 47. 5. a 48. 37. Ezec. 7. 18. a 7. 31. Amos 8. 20. Mic. 1. 16. Gwaherddir i'r offeiriad, a holl Israel, wneuthur moelni ar eu penan, yn ol arfer y cenedloedd, am y marw, ac offeiriad yr eilunod. Lef. 19. 28. a 21. 5. Deut. 14. 1. Baruch 6. 31, 32.—'Moelyn, moelyn.' 2 Bren. 2. 23. EDR. ELISEUS, GWALLT.

MOES, *verbum anomalum*, Dr. D. berf afreolaidd, yn arwyddo dyro, dangos, &c. Salm 29. 1. a 60. 11.

MOES-AU-OL, (my-oes) arfer, dull, gwedd, gwybod da, hynaws ymadrodd, ac ymarwedd-iaid, ymarwedd-iaid da.*

Moes mab yn ol ei macer. *Diar.*

'Y mae ymddyddanion drwg yn llygru moesa- au da.' 1 Cor. 15. 33. Cyfeillach ddrwg, ymadroddion llygredig a chyfeiliornus, a feddylir. Yr oedd rhai yn Corinth yn ymadroddi yn hyf yn erbyn anfarwoldob yr enaid, ac yn dadleu yn nghylch yr adgyfodiad, am y dull, y modd, neu y posibilrwydd o hono; yr oedd yn dra pheryglus i ddynton gweiniaid, duwiol, o foesa- au da (*ηθη χρηστα, moesaau llesol, hardd, daion- us*) gael eu llygru gan y cyfryw ymresymwyr a'u hymresymiaid; am hyny yr oeddynt i'w gochelyd yn ofalus.

Am allu ac anallu moesol a naturiol.—Y mae yn dra angenrheidiol i ddeall y gwahaniaeth rhwng pethau sydd a gwahaniaeth rhyngddynt. Y mae y pethau hyn yn gwahaniaethu yn dra phell oddiwrth eu gilydd, ac y mae y canlyniadau niweidiol iawn o fod heb ddeall y gwahaniaeth. Wrth anallu naturiol, deallir anallu yn natur y creadur yn ei greadigaeth; anallu i gyflawni dybenion a gwaith na threfnodd Duw ei'w cyflawni; megys anallu dyn i ehedeg, yr hwn ni fedd adenydd; neu anallu anifel i siarad, yr hwn ni fedd ddawn ymadrodd; anallu hurtyn i gyfrif y sêr; neu anallu post i blygu; neu anallu creadur direswm i ymresymu, credu, caru Duw, &c. ni chrewyd mo hono i'r dybenion hyny: mae yr anallu hwn yn gwbl ddi-bechod. Nid yw yn ddim mwy pechod i anifel ei fod heb garu Duw, nag yw mewn cared ei bod heb deimlad, na medru cerdded, neu ehedeg: ni chyfranodd Duw erioed mo'r gallu i'r naill mwy na'r llall, ac ni chrewyd mo honynt i'r dybenion hyny.

Anallu moesol, yw yr anallu i foesaau da, sydd mewn angelion a dynion syrthiedig. Er ei fod mewn dynion wrth naturiaeth fel ag y maent yn dyfod i'r hyd yn bechaduriaid llygredig, eto, nid ydyw ynddynt o natur, neu o blaniad Duw ynddynt yn eu naturiaeth greadigol. Nid yn nghynneddfau eu naturiaeth y mae eu hanallu, ond yn *llwgr* y cynneddfau. Y mae dyn llygredig yn caru y byd, yn caru melus-chwant, ac yn caru ei bechod; ond y mae yn analluog i garu Duw oblegid ei elyniaeth yn ei erbyn. Y mae Duw yn deilwng o'i garu; ac y mae yntau dan y rhwymedigaethau mwyaf iddo; ond nid ydyw dyn llygredig yn synied felly am dano. Nid anallu anifel sydd ynddo i garu Duw, yr hwn sydd anallu naturiol, ond anallu y cythraul, sef ei elyniaeth tu ag ato; ac am hyny, y mae yn hollol anesgusodol.

Drachefn, nid oes un anallu naturiol mewn dyn i greu; canys y mae yn credu dynion,

A glywaisti a gant Idloes,
Gwr gwar hygar ei einioes;
Goreu cynneddf cadw moes?

Engl. y Clywed.

yn credu celwydd, yn credu i'w ddychymygiog gwag ei hun: ond y mae anallu moesol ynddo i greu Duw, oblegid ei feddyliau distadl am Dduw. Pe buasai bosibl i Dduw gamsynio, neu iddo ddywedyd celwydd, buasai rhyw esgus iddo am ei anghrediniaeth; ond y mae pob un o'r ddau yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw; am hyny y mae pob dyn yn anesgusodol, ac yn hollol euog yn ei anghrediniaeth. Nid oes un anallu naturiol iddo i ufuddhau i Dduw; y mae awdurdod Duw yn oruchel; y mae ei holl orchymynion yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda; nid oes dim yn holl gyfraith Duw yn groes neu uwchlaw gallu naturiol dyn i ufuddhau iddynt; ei gyndynrwydd yn unig yw ei anallu, sef am y myn fod yn Arglwydd arno ei hun, ac y myn ufuddhau i bechod o gariad ato. Pe buasai Duw yn gorchymyn i ddyn redeg can milltir bob Sabboth, neu gario can pwys am ddwy filltir neu dair, buasai anallu naturiol yn y rhan fwyaf i ufuddhau iddo; ond nid dim anallu naturiol yn neb i orphwys, a sancteiddio y Sabboth, ond anallu moesol yn unig, sef ei gariad at y byd, gwagedd a hyfrydwech enawdol. Gallasai fod anallu naturiol yn y naill ddyn i ladd y llall, neu ladrata oddiar y llall; ond nid oedd dim ond anallu moesol yn rhwystro i ddynion garu eu gilydd, a bod yn onest. Anallu lleidr i fod yn onest, yw ei anonestrwydd; anallu llofrudd i garu ei gymydog, yw ei elyniaeth tuag ato; anallu meddwyn i fod yn sobr, yw ei frys anghymedrol. Ni fedrai brodyr Joseph ymddyddan yn heddychol a Joseph—pahan na fedrent? am eu bod yn ei gasau; yr hyn oedd anallu moesol. Yn y tri gorchymyn cyntaf, y mae Duw yn peri i ni ei gymeryd ef yn unig Dduw i ni—ei addoli, gweddio arno, ei barchu, peidio mewn modd ei amharchu. Pa anallu naturiol sydd yn neb rhyw ddyn i ufuddhau i'r gorchymynion cyfiawn ac esmwyth hyn? A ydyw Duw ddim yn anfeidrol deilwng o'n cariad, ein parch, a'n haddoliad? A oes neb, na dim,

* Gellir sylwi hefyd, er ychwaneg o egiurdeb ar y mater, fod *anallu moesol, da, a sanctaidd, a drwg ac ananctaidd.*

Anallu sanctaidd a da.

Mae yn amhosibl i Dduw fod yn gelwyddog. Heb. 6. 18. Tit. 1. 2.

Ydywdd Ianaoch dy lygaid nag y gelli edrych ar ddrwg, ac ni eelli edrych ar anwir-odd. Hab. 1. 18.

Duw nis gellir ei demtio a drygan. Iago 1. 13. Nis gall efe wadu ei hun. 2 Tim. 2. 18.

Pa fodd y gallas wneuthur y mawr-ddrwg hwn, a phechu yn erbyn Duw? Gen. 29. 9.

Canys ni allon ni ddim yn erbyn y gwirionedd. 2 Cor. 13. 8.

Myfi a agorais fy ngenau wrth yr Arglwydd, ac ni allaf gilio. Barn. 11. 35.

Ni all efe bechu, am ei eni ef o Dduw. 1 Ioan 3. 9.

Anallu onanctaidd a drwg.

Wela, eu olustian sydd ddiennwadedig, ac ni allant wrando. Jer. 6. 10.

Pa fodd y gallas chwli greu, y rhai ydych yn derbyn gogoniant gan eich gilydd? Ioan 5. 44.

Ni ddichon neb ddyfod ataf fi, oddieithr i'r Tad, yr hwn a'm hanfonodd ei dynu ef. Ioan 6. 44.

Ni ddichon y byd eich casuon chwli. Ioan 7. 7.

Ni allwch wrando fy ymadrodd. Ioan 8. 43.

Pa wedd y gallas lefaru pethau da a chwli yn ddrwg. Mat. 12. 34.

Y rhai sydd yn y cnawd, ni allant ryngu bodd Duw. Rhuf. 8. 8.

i'w cymharu iddo? Gallwn barchu rhyw beth —ymostwng i ddynion—eu credu—ac erfyn arnynt yn ein hangen: ond paham na allwn garu Duw—ei barchu—ei addoli—a gweddio arno? Nid oes un rheswm paham, ond ein meddyliau anaddas am dano, ein hangrediniaeth, a'n gelyniaeth yn ei erbyn.

I fod yn fyr, 1. Duw yw awdwr anallu naturiol; ond nid ydyw, mewn un gradd, yn awdwr anallu moesol.—2. Y mae dyn yn hollol ddienuog o ran ei anallu naturiol; ond y mae yn gwbl euog a phechadurus yn ei anallu moesol: ac y mae ei bechaduruswydd yn cynyddu yn ol gradd ei anallu: yn ol gradd anallu dyn i garu Duw, a'i greu, a gweddio arno, ac yntau yn peri iddo weddio arno, ac yn addaw gwranddo arno, yw gradd ei bechaduruswydd.—3. Y mae yn anghyfiawn i Dduw ofyn dim gan ddyn, na fedd allu naturiol i'w gwblhau; ond y mae yn hollol gyfiawn, a buasai yn anghyfiawn iddo beidio gofyn dyn am beth na fedd allu moesol i'w gwblhau. Y mae yn gyfiawn i Dduw gael ei garu a'i addoli, a byddai yn anghyfiawn i Dduw beidio gofyn hyn gan ddyn, er na fedd allu moesol i'w gyfiawni. Os nad ydyw yn gyfiawn i Dduw ofyn gan ddyn yr hyn na fedd allu moesol i'w gyfiawni, nid oes y fath beth a phechod yn bod; y mae Duw yn colli ei lywodraeth, y gyfraith yn cael ei hollol ddiddymu, a'r efengyl, yn ganlynod, a'r iechydwriaeth fawr y mae yn ei chyhoeddi, yn gwbl afreidiol.—4. Byddai yn gwbl anghyfiawn i Dduw gospi dyn am ei anallu naturiol, neu am beidio gwneuthur yr hyn ni fedd allu naturiol i'w gwblhau; ond y mae yn berffaith gyfiawn i Dduw gospi dyn am ei anallu moesol, a byddai yn anghyfiawn iddo beidio. Onid ydyw yn gyfiawn i Dduw gospi dyn am ei anallu moesol, yna y mae holl boenau uffern yn anghyfiawn, a holl drefn iechydwriaeth yn drefn anghyfiawn; canys y mae yr anghyfiawnder mwyaf yn nyoddefadun Iesu Grist, a hwn wedi ei groeshoelio dros bechaduriaid, i'w hachub oddiwrth yr hyn oedd gyfiawn iddynt ddyoddef. Pell yw hyny oddiwrth y Duw cyfiawn.—5. Y mae Duw yn rhwym o gyfiawnder, i roddi gallu naturiol i gyfiawni yn hyn y mae yn ei orchymyn, ond nid yw, mewn un gradd, yn rhwym i roddi gallu moesol i neb; ac os rhydd i neb, bydd yn weithred hollol rasol, heb ei haeddu mewn un gradd, na Duw yn ddyledwr i'w rhoddi. Am hyny, o ras mae pob gradd a allu moesol; gellir yn addas ei alw yn allu *grasol*, o ras y mae yn tarddu, ac y mae yn gwneyd dynion yn rasol ac yn dduwiol. Er ei fod yn foesol yn ei natur, eto y mae yn tarddu yn gwbl o ras Duw, ac yn tueddu dynion yn rasol ac yn sanctaidd.

MOETH-AU-US, (my-oeth) *Saes.* SMOOTH; mwyth, esmwyth, meddal, masw, tyrer, destlus; danteithiol, meddfaethol, mursenaidd; rhysethgar, wtresgar, gwleddgar.

Tri moethneb Crïstion : darpar Duw ; a sillir gan a fo cyflawn i bawb ; ac â allo cariad at bawb eu harfer. *Bardds.*

Y mao yr un gair *Heb.* עָנָן a gyfieithir *moethus*, yn Deut. 28. 54, 56. yn cael ei gyfieithu *ymddigrifo*, yn Esa. 57. 4.—*ymhyfrydu*, Salm 37. 11.—*ymhoffi*, Job 29. 26.—Fel enw cadarn, *hyfrydwch*, Diar. 19. 10. Can. 7. 6.—*difyrwch*, Preg. 2. 8.

'Ac a dderbyniant gyflog anghyfiawnder, a hwy yn cyfrif moethau beunydd yn hyfrydwch.' 2 Pedr 2. 13. 'Mal y rrai sy yn cyfri yn lle eiddunet byw mewn gwnfyd dros amser.' W. S. 'Fel y rhai sydd yn cyfrif yn lle gwynfyd gael byw mewn moethe dros amser.' Dr. M. 'As they that count it pleasure to riot in the day time.' *Saes.* Y geiriau עָנָן וְהִמְצִיאוּ, a arwyddant, weithiau, yn y dydd, yn ol y cyfieithiad *Saesonaeg*; weithiau, *tros amser*, yn ol cyfieithiad W. S. a Dr. M. weithiau, hefyd, *beunyddiol* (yn lle *xab' ημερα*) yn ol ein cyfieithiad awdurdodedig ni. 'Yr ydys yn ein lladd ni ar hyd y dydd,' *olq' ημερα, yn feunyddiol*, Rbuf. 8. 36. yn cyfateb i כָּל הַיּוֹם a gyfieithir, *beunydd*, yn Salm 34. 32. Y mae hwn yn un o nodau gau-athrawon; yr oedd- ynt yn caru byw yn foethua, yn peagi y cnawd yn feunyddiol, neu yn ddigywilydd yn y dydd. Balcnder, cybydd-dod, ac anghymedroider, ydynt nodau cyffredin gan yr apostol: rhy gyffredin ydynt i'w canfod ar rai a elwir yn athrawon, ac oblegid hyny a fernir wrth y gair yn *gau athrawon*.

MOLD-IAU-O, (mêl) *Ffr.* MOULX; *Saes.* MOULD; cynllun, drychiaden; moldio toes, sef tylin toes.—'Ac efe a'i cymerodd o'u dwylaw, ac a'i lluniodd a chÿn.' Exod. 32. 4. 'A'i lluniodd mewn mold.' Dr. M. Yn ol y cyfieithiad *Saesonaeg*, toddodd Aaron yr aur yn gyntaf, ac a'i rhoddodd mewn mold ar lun llo, ac wedi hyny a'i cerfiodd a chÿn. 'And fashioned it with a graven tool, after he had made it a molten calf.' Y gair מִלְכָּם a gyfieithir *mold*, a *chyn*, sydd yn cael ei gyfieithu *pin*, yn Esa. 8. 1. a arwydda erfyn i ysgrifenu neu gerfio âg ef. Rivetus in loc.

'Ac a'i lluniodd mewn mold.' Exod. 32. 4. Dr. M. Wedi ysgrifenu y sylwadau dan y gair hwn, dygwyddodd i mi weled cyfieithiad Bochart o'r geiriau, yr hwn y mae yn ddilys genyf sydd yn addas ac yn gywir: 'Ac efe a gymerodd (yr aur) o'u dwylaw hwynt, ac a'i rhoddodd mewn cod, ac a wnaeth o hono llo aur.' Y ddau air *Heb.* מִלְכָּם וְצִבְרָה sydd yn y lle hwn yn cael eu cyfieithu, ac a'i lluniodd a *chyn*, ac a gyfieithir yn 2 Bren. 5. 23. ac a *roymodd mewn dwy god*. Yn cyfateb i gyfieithiad Bochart o'r geiriau, y darlunir gwneuthuriad y delwau gan eilunladdolwyr yn Esa. 46. 6. Gwel Bochart *Hierozon*, Lib. II. Cap. 34.

MOLED-AU, (mo-lled,) pen-llian, pen-guwch, pen-wisg; rhyw ddilledyn a wisgai gwragedd gynt i orchuddio y pen a'r ysgwyddau.

Esac. 31. 21.—'Napcynau neu foledau.' Act. 19. 12. 'Gwraie nai napcynae.' W. S. 'Gadachau a chwrsiau.' Dr. M. Y gair *Gr.* ἐπιμαχία, a gyfieithir yn y cyfieithiad awdurdodedig *moledau*, a arwydda *arfedog*, oddiwrth y gair ΣΑΜΑΚΙΝΕΤΙΟΝ, *haner cylch*, sef haner cylch y corph, am fod y dilledyn hwn yn cylchu haner y corph. Nid yw y gair yn arwyddo un math o ben-wisg. Barna rhai ei fod yn arwyddo *goregys*, am ei fod yn rhwymio arwisg yn ei haner, am haner y corph. Gan fod gwyrtiau yn cael eu gwneuthur trwy bethau mor ddistadl, a dwyn at y cleision oddiwrth Paul napcynau, neu foledau, yr oedd yn dangos yn amlwg allu dwyfol, ac yn brawf fod Paul yn was i'r Arglwydd, a bod Duw gyd âg ef. Gwel Mintert, Schleusner, Parkhurst. Edr. ΝΑΡΚΥΝ.—'A'r moledau.' Esa. 3. 19. 'Mufflers,' *Saes.* sef gorchudd i'r safn a'r trwyn.—'Thin veils.' Dr. L. sef gorchuddion teneu.—*Heb.* חֲרִיטוֹת הַרְעָלָיִם *clær-foglyn*, dalenau teneu o aur neu arian, â pha rai yr addurnai y merchod eu hunain; a alwyd felly oblegid eu hysgwydiadau hygryn. Gwel Parkhurst.

MOLEST-U, *Llad.* MOLESTARE; *Saes.* MOLEST; drygu, afonyddu, sarhau, blino, gofidio, trallodi.—'Ti hefyd wyt un o'r rhai sydd yn fy molestu. *Thou art one of them that trouble me.* *Saes.* Barn. 11. 35. Edr. JEPHTHAË.—'Paam ydd ych yn molesty yr wreic?' Mat. 26. 10. W. S.—'A'r ei a volestit gan ysprytion budron.' Luc 6. 18. W. S.—'O hyn allan na volested neb vi; sef na flined fi. Gal. 6. 17. W. S.

MOLIANT-NU. Edr. MAWL.

MOLOCH, (mol-och) cyffro, cythrwll, mawr-drwt, mawr-dwrf: Gwr egniol Foloč; Moloch ddragon.

MOLOCH, MOLECH, MILCOM, MOLCHAM; מִלְכָּם (*melech*) *brenin*; מִלְכָּם (*melcom*) *en bre'nin*. Enw un o eilun-dduwiau yr Ammoniaid. Gwherddir i Israel roddi o'u hâd, sef eu plant, i fyned trwy dâni Moloch. Lef. 18. 21. Dent. 18. 10. 2 Bren. 11. 3. Dywedir i Ahaz *losgi* ei blant yn tân. 2 Cron. 28. 3. Dywedir i Manasseh yru ei feibion *trwy* y tân yn nyffryn mab Hinnom. 2 Cron. 33. 6. Ac i Israel wneuthur yr un peth. Jer. 33. 35. Edr. HINNOM. Y gospedigaeth am y puteindra ysbyrdol hwn oedd marwolaeth. Lef. 20. 5. Y dull o'r weithred ddychrynlyd hon sydd ansicr: ond tybyga rhai fod dwy ffordd o'i chyflawni; sef trwy eu llosgi i farwolaeth, a thrwy eu tynu rhwng dau dân i'w cysegru i'r eilun. Y mae y gair yn dadgan yn eglur eu bod yn eu llosgi; 'I *losgi* eu meibion a'u merched yn tân, yr hyn ni orchymynais, ac ni feddyliodd fy nghalon.' Jer. 7. 31. Y mae yn eglur fod Israel, yn ol siamplau y Canaanaid, yn aberthu eu meibion a'u merched i gythreullaidd. Salm 106. 37, 38. Tebygol mai yr un oedd Moloch a Baal. Cymh. 2 Bren. 23. 10. Jer. 19. 5. & Jer. 7.

31. a 32. 35. Un a arwydda *brenin*; a'r llall *arglwydd*; ac mai yr haul a feddylir wrth bob en o'r ddau, yr hwn yw *brenin* ac *arglwydd* llu y nefoedd; sef y penaf o honynt, a chanol-bwynt y planedau. Yr haul yw *brenin*, a'r llenad yw *brenines* y nefoedd.

Dywed y Rabbion, fod yr eilun hwn wedi ei wneyd o efydd, neu bres, yn eistedd ar orsedd o'r un mettel, a choron freninol ar ei ben, a phen llo ganddo, ac â'i freichiau yn estynedig, megys fel i goffeidion un. Yr oedd yu gauol tu fewn, a phant fyddent ar fedr aberthu eu plant iddo, byddent yn ei boethi â thân tu fewn, a phan fyddai yn chwel-boeth, rhoddent yr aberth truenus yn ei freichiau, yr hwn a ddfawyd yn fuan gan angerdd y tân; a gwnaent sŵn â thabyrddau, &c. rhag clywed cri y trueiniaid a fyddai fel hyn yn cael eu haberthu i gythreuliaid. Dywed eraill fod saith o ddosparthiadau tu fewn i'r eillun, i gynnifer a hyny o aberthau; sef un i beilliad, arall ei ddurturod, arall i hwrd, arall i lo, ac arall i blentynt. Byddai y rhai hyn yn cael eu llosgi yn nghyd trwy boethi yr eilun oddi fewn. Nid oes dim gwybodaeth sicr i'w chael am lun yr eilun, tebygaf, na dull yr addoliad; ond eu bod yn llosgi eu plant yn aberthau iddo, sydd yn ddigon eglur oddiwrth yr ysgrythran uchod. Fod y ddefod echryslon hon yn gyffredin yn mysg y cenedloedd Paganaid, y mae tystiolaethau lluosog a thammheuol. Gwel Rollin's *Ancient History*. Tertullian's *Apology*. *Ancient History*. Sonnerat, *Travels*.

Tebygol i'r Israeliaid osod i fynu Moloch yn yr anialwch, er na rydd Moses hanes neillduol o hyny: 'Dygasoch babell eich Moloch.' Amos 5. 26. Act. 7. 45. Edr. REMPHAN. Gwel Vitrings, *Obs. Sacr. Lib. II. Cap. I.* Gwnaeth Solomon deml i Moloch ar fynydd yr Olew-ydd. 1 Bren. 11. 7. Edr. SOLOMON, TŌPHET.

MOLLT, MYLLT, (moll) mollwyn, myhar-en, llwdu dafad.

MOMENT, *Llad.* MOMENTUM; *Saes.* MOMENT: mynyd, mynydyn, cythrym, tarawiad amrant; yspaid anranadwy o amser. Job 7. 18. a 21. 13. a 34. 20. Esa. 27. 3. 1 Cor. 15. 51.

MONWENT-OEDD, (mon-gwent) bedd, claddfa, beddrod, corphlan.—'Ac ei dodes ef mewn monwent.' Marc 15. 46. W. S.

MONWES. Edr. MYNWES.

MOR-AU, (my-or) dyban, mywionyn.—Mor, *gorair*, pa, pa gyn, cyn, mal:—mor fawr; mor dda.—'Mor werthfawr yw dy feddyliu genyf, O Dduw! mor fawr yw eu swm hwynt!' Salm 139. 17.

MOR-IO-WYR, (mo-or) *Gwydd.* MUIR; *Llad.* MARE: llyr, y weilgi, yr eigion; cefnfôr, cyfyngfôr, dyfnfôr, Môr Heli, Môr Hallt, Môr Tawch (*German Ocean*) Môr Udd (*British Sea*) Môr Werydd (*Atlantic Ocean*) Môr Taw-

el (*Pacific Ocean*) Môr yr India (*Indian Ocean*) Môr Catai (*Chinese Sea*) Môr y Dwyrain (*Eastern Ocean*). Bernir fod o'n byd ni yn foroedd 150,000,000 o filltiroedd ysgwâr. Y mae amrywiol farnau am yr achos neu yr achosion o halltrwydd a dygyforiad y môr. Am y cyntaf, gellid meddwl fod sorod ac ysgarthion anifeiliaid a llyciau; sylwadau *phosphoric* ac *ammonical*; creigiau a gwythienau o halen yn y moroedd, yn achosion naturiol o halltrwydd eu dyfroedd; a dichon fod achosion naturiol heblaw gwyntoedd, &c. o'n dygyforiad, anadnabyddus i ni; ond achos yr holl ail achosion yw yr achos cyntaf, sef y Creawdwr mawr ei hun.

Gan fod cynnifer o afonydd mawrion yn y byd, a'r rhai hyn oll er's oesoedd yn rhedeg i'r môr, rhaid bod dyfnderoedd mawrion yn y môr i'w derbyn, fel na fyddai iddynt orlenwi; i'r dyben hyny y mae y moroedd wedi eu cyfleu yn drefnus i'w derbyn, dros wyneb yr holl ddaear. Fel na byddo i'r moroedd hyn lygru, a myned yn llynoedd drewllyd, y mae dyfroedd y moroedd yn llawn halen; yr hyn hefyd sydd yn eu gwneuthur yn drymach i gario llongau mawrion, ac mewn mesur mawr, yn eu cadw rhag rhewi. Ac ar bob achosion naturiol o halltrwydd y dyfroedd, fel y crybwyllwyd, nid oes un rheswm paham y mae cymaint o halen yn y môr rhagor dyfroedd eraill, gan fod gwythienau mawrion o halen yn y ddaear mewn amryw wledydd.

Y mae y moroedd yn ddefnyddiol i'r byd: y maent yn amgylchu y ddaear er mwyn ei dyfahan. Edr. GWLAW. Y maent hefyd yn foddion tra chyfleus o gymdeithas a masnachaeth rhwng trigolion y byd, fel y gallai llawndra rhai gwledydd gyflawni diffygion gwledydd eraill. Y mae gwedi bod, a bydd eto yn fwy yn y dyddiau diweddaf, yn foddion tra hwylus i daenu yr efengyl dros wyneb yr holl ddaear.* Y mae Duw ei hun yn nodi y tywod yn derfyn i'r môr, fel prawf eglur i bawb o'i fawredd anfeidrol. Job 5. 21, 22. Y mae y tywod yn beth a wneir gan y môr yn lân, fel y chwythir hwynt ymaith gan wyntoedd a dyfroedd; eto, trwy osodiad Duw, mae yn derfyn, fel muriau cedyrn, i'r môr, trwy ddeddf neu osodiad tragwyddol: 'Er i'r tonau ymgyrchu, eto ni thycia iddynt; ac er iddynt derfysgu, eto ni ddeuant dros hwnw.' Am breswylwyr y moroedd, Edr. PRSG.

Llanw a thrai y môr, sydd un o ryfeddodau naturiaeth, ac eto yn dra buddiol. Y mae trwy hyn yn danton llongau yn mhell i dir, ac wedi hyny yn ei amser yn dyfod i'w cyrchu drachefn. Y mae dyfroedd y môr yn rhedeg o'r dehan i'r gogledd dros chwe awr; yn y ffyrddiad hwn mae y môr yn chwyddo yn raddol, ac yn rhedeg i'r aberoedd, ac yn llenwi yr afon-

* O foroedd ac o fynydd, Ac o eigion afonydd, Y daw Duw a da i ddedwydd. *Tahesin*.

ydd. Wedi ffrydio fel hyn dros chwe awr, y mae yn llonydd yn nghylch pymtheg mynyd; wedi hyny y mae yn dechreu treio, trwy redeg yu ei ol o'r gogledd i'r dehan dros chwe awr drachefn, ac felly y mae ei ddyfroedd yn cilio yn eu hol o'r afonydd. Wedi gorphwys yn nghylch pymtheg mynyd drachefn, y mae yn dechreu dylifo fel o'r blaen; ac felly yn gylchynol. Fel hyn y mae y môr yn llenwi ac yn treio, dros chwe awr ddwy awr bob dydd; ond nid yu yr un oriau; y mae yn lleawi yn ddiweddarach wyth mynyd a deugain bob dydd. Deuddeg awr ac wyth mynyd a deugain yw dydd y lleuad; hyny yw, y mae y lleuad yn myned dros gylch y ddaear 48 o fynyddau yn ddiweddarach bob dydd. Y mae cyfartaliad arall rhwng llanw a thrai y môr a'r lleuad; er fod y llanw a'r trai yn gyson, eto nid ydynt yn cyd-raddu; ond mae y llanw fwyaf pan fyddo y lleuad mewn cyfuniad neu gyferbyniad a'r haul; ac yn lleiaf pan na byddo felly, ond yn bedwar-ochriad iddo. Yn ddiweddaf, y llanw sydd uchaf a fyddo yn y newydd loer, ac yn llawn lluned, yn gyhydedd dydd a nos. Mae y llanw yr un fath dros holl Ewrop, ond ei fod yn llai ac yn ddiweddarach yn y parthau gogleddol.

Y mae yn dra eglur fod y lleuad yn effeithio ar ddyfroedd y moroedd, a bod y llanw a'r trai mewn rhan fawr, dan ei lywodraeth; ond nid yn gwbl felly, gan fod yr haul hefyd yn effeithio mewn gradd arno; a phan fyddo sugn y ddau yn cyd weithredn, y mae y llanw fwyaf, a phan na byddont, y mae leiaf. Y mae sugn yr haul yn llai oblegid ei bellder oddiwrth y ddaear. Dywed y Dr. Horsley, fod effaith y lleuad i eiddo yr haul, megys 50,469 i 1. Newton's Op. Gwel Horsley, Vol. III. Maclaurin's *Dissert. de Causa Physica Fluxus & Refluxus. Moris Apud. Phil. Nat. Princ. Math.* Mae y gorlanw uchaf yn nghyhydedd dydd a nos, sef yn Mawrth a Medi; a'r marw-ddwfr (*neap tide*) isaf yn ngorsafiad yr haul haf a gauaf, sef hir-ddydd haf a byr-ddydd gauaf, yn Mehefin a Rhagfyr; am hyny y mae gwahaniaeth rhwng y gorlif a'r marw-ddwfr (*spring and neap tide*) yn llai o lawer yn ngorsafiad yr haul nag yn nghyhydedd dydd a nos. Am fod y ddaear yn nes i'r haul y gauaf na'r haf, y mae y gorlanw yn uwch yn y gauaf nag yn yr haf.

Yr Iuddewon, yr Arabiaid, ac eraill, a roddent yr enw MOR ar holl gasgliadau mawrion o ddyfroedd; megys llynoedd ac afonydd mawrion. Llyn Gennesaret, sydd yn nghylch tair ar ddeg o filltiroedd o hŷd, a phump o led, a elwir Môr Teberias, Môr Galilea, Llyn Gennesaret, Cinneroth. Ffurfir ef gan afon yr Iorddonen, sydd yn rhedeg iddo ac o hono. Mae Môr Teberias yn hynod am bereidd-dra, oerder, a rhagoroldeb ei ddyfroedd, lluosogrwydd ag amrywiaeth y pysgod rhagorol sydd ynddo. Yn y môr hwn y oedd Pedr, Andreas, Iago ac Ioan yn pysgota. Mat. 4. 18.

Môr Jazer sydd llyn bychan yu agos i ddinas fechan o'r enw, ac yu agos i ben afon Arnon. Jer. 48. 32.

Llyn Asphar, neu Asphaltites, sydd, medd Josephus, ddeg a thringain o filltiroedd o hŷd, a phedair ar bymtheg o led; ond teithwyr diweddar a'i gwnant ond 24 o hŷd, a chwech neu saith o led.* Y mae ar y pen dehenol i'r Iorddonen. Y mae yr Iorddonen, Arnon, a Codron, heblaw aberoedd eraill, yn rhedeg iddo, heb un mynediad gweledig allan o hono. Gelwir y llyn hwn Môr Sodom, am ei fod yn gorchuddio y gwastadedd yr oedd Sodom, Gomorrah, &c. yn sefyll arne cyn i Ddaw eu dinystrio; neu yr oedd y dinasoedd hyny, yn ol barn Reland, yn sefyll yn gyfagos i'r Môr Marw. Gelwir ef Môr Heli, am fod y dfroedd yn heilltion i fadd anarferol; ie, yn chwervon hefyd, medd Galen, *lib. 4. De Simpl. Medic. Facult. cap. 19.* Y mae y dyfroedd yn llawn o ronynau halen, a hefyd math o bygiolyn glud-iog, a elwir *bitumen*. Gelwir ef y Môr Marw, er nad ydyw yr enw hwn yu yr ysgrythrau, am nas dichon pysgod fyw ynddo, ac os trwy ddamwain y dygir pysgod gan ddyfroedd yr afonydd sydd yn rhedeg iddo, byddant feirw yn fuan, a nofiant ar y wynel. Y mae iachau y dyfroedd hyn gan yr afon a welodd Ezeziel yn weledigaethol, yn gosod allan effeithiau iachusol pregethiad yr esengyl ar bechaduriaid. Edr. Aron. Dywed awr llyfr Doethineb, pen. 10. 7. fod y tir oddi amgylch iddo, yn 'ddifeithwch myglud, a'r planwydd yn ffrwytho heb addfedu byth.' Tebygol fod y tarth sydd yn codi o'r dyfroedd hyn, yn effeithio ar y planwydd mewn rhai manau. Mae y *bitumen* i'w gael yn dalpiau mawrion yn nofio ar wynel y dyfroedd, ac a yrir i'r lan mewn ystornydd; yr Arabiaid a'i caaglant, ac a'i defnyddiant at bob peth y defnyddir pug iddo. Defnyddiaf yr Aiphthiaid a chenedloedd eraill ef mewn cyfferian, ac i bŕ-arogli cyph meirwon. Y mae math o faen du llosgadwy yn cael ei dafu i fynu o'r dyfroedd hyn, a elwir maen Moses gan rai, yr hwn a lysg yn dân a'i ddal mewn canwyll, ac a rydd fŷg anhmeraid iawn; ond cyfnewid ei liw yn wyn, ac er lleihad ei bwysau wrth ei loagi, eto nid yw ei faintioli yn lleihau. Barna y Dr. Pococke, mai haen o'r maen hwn dan y dyfroedd, yw rhan o'r tanwydd sydd yn porthi y tân dan y ddaear, ac sydd yu yn peri i'r *bitumen* ferwi allan o honi. *Unser. Hist. Vol. II.* Y mae yr hanesion a rydd teithwyr diweddar, megys y Dr. Pococke, ac eraill, yn amrywio yn fawr oddiwrth hanesion Pliny, ac eraill o'r henafiaid. Nid yw yn wir yn bresennol na sodda dim yn y dyfroedd, ac nas dichon i adar ehedeg drosto heb eu mygu gan darth y dyfroedd. Bu yr awdwr uchod ac eraill yn ymsoddi ac yu nofio ynddynt; a

* Ymddengus, oddiar fesuriad diweddarach fod Llyn Asphaltites tua deugain milltir o hŷd, a naw neu ddeg milltir o led. Gwel Robinson's *Biblical Researches.*—G.

gwelsant adar yn ehedeg dros y llyn. Hwyrach er yr hen oesoedd, fod gradd o'r halen, yr alwm, a'r mygfaen, cymysgedig a'r dyfroedd, wedi lleihau, a'u bod yn bresennol yn fwy croyw ac yn bereiddiach nag yn y dyddiau gynt. Nis gwn am un rheswm arall i'w roddi am anghytundeb yr hanesion. Y mae yr un anghytundeb hefyd yn eu hanesion am afalau Sodom, a'r dyfroedd yn newid eu lliw dair gwaith yn y dydd; sef yn ddu yn y boreu, yn wyrdd hanner dydd, ac yn felyn yn yr hwyr; nid oes un arwydd o'r cyfryw gyfnewidiadau i'w canfod yn bresennol. Josephus, *Bell. Jud. lib. v. c. 5.* Tacitus, *Hist. l. 5. 18.* O du y dwyrain a'r gorllewin iddi, y mae mynyddoedd mawrion, a chreigiau serth dychrynlyd; o du y gogledd a'r deheu y mae gwastadedd.

'O'r tu hwnt i'r môr o Syria,' (2 Cron. 20. 2.) sef tu hwnt i'r môr hwn. Nid Syria Damascus a feddylir, ond gwledydd Moab ac Ammon, a elwir Syria mewn ystyr helaeth. Menochius.—Gelwir ef Môr y Dwyrain, mewn cyferbyniad i Fôr y Canoldir, yr hwn oedd yn y gorllewin. Joel 2. 20. Ezec. 47. 8. Zech. 14. 8.—Môr y Rhos, oblegid y rhosydd oddi angylch iddo. 2 Bren. 14. 25. Dent. 3. 17.

Môr y Canoldir, y môr sydd rhwng Asia, Africa, ac Ewrop, ac oedd terfyn gorllewinol gwlad Canaan. Y mae yn nghylch dwy fil o filltiroedd o hŷd. Yn y môr hwn y cychwynodd Jonah, ac y bu Paul yn nofio ar ei daith i Rafain. Gelwir hwn y Môr Mawr, oblegid ei fod felly mewn cymhariaeth i lynoedd Gennesaret, Asphaltites, &c. Ezec. 47. 9, 10.—Môr Eithaf, Môr Gorllewin; *Hinder Sea*; *Hinder and Former Sea, Saes.* sef y Môr Marw a'r Canoldir; Môr y Philistiaid. Deut. 11. 24. Joel 2. 20. Zech. 4. 18. Yr oedd gwlad y Philistiaid ar lan y môr hwn, am hyny gelwir ef Môr y Philistiaid.

Gelwir hefyd afonydd mawrion yn Fôr, megys y Tigris, Euphrates, Nilus, &c. Esa. 21. 1. a 18. 2. Ezec. 32. 2. 'Mi a ddihysbyddaf ei môr hi,' sef yr afon Euphrates, yr hon sydd yn rhedeg trwy Babilon. Jer. 61. 36. Edr. BABILON.

Y Môr Coch sy gainc o fôr mawr India, yn myned i mewn 1400 o filltiroedd rhwng Asia ac Africa, ac Arabia ar ei gyffin yn Asia, ac Ethiopia a'r Aipht yn Africa. Gelw yr Hebraid ef ים סוף (*yan suph*) y mor *chwynog*, oblegid, m'eddant, y lluosogrwydd y chwyn neu frwyn sydd yn tyfu ar ei lanau; ond mae Mr. Bruce yn gwadu fod brwyn yn tyfu ar lanau y môr hwn, o ben bwy gilydd iddo, canys gwelodd ef i gyd. *Travels, Vol. I.—Gr. Epupa Thalasaa: Llad. MARE RUBRUM; Saes. RED SEA, Mor Coch.* Nid ydyw lliw y môr hwn, medd Niebuhr (*Descrip. de Arabic*) ddim yn fwy coch na moroedd eraill. Dywed Artimidorus a Strabo, fod yr olwg arno yn hytrach yn *wyrd* neu *las*, oddiwrth y môr-chwyn, a'r mwsogl yn tyfu yndo; tebyg i 'faes yn dwyn

29B

gwellt-glas yn y firwd chwyn.' Doeth. Sol. 19. 7. Cafodd yr enw coch oddiwrth Edom neu Esau, hiliogaeth pa un a gyfanneddasant y glanau gogleddol iddo; am hyny y galwyd ef y môr ים אֱדוֹם *Mor Edom.* Y Groegiaid, yn derbyn yr enw hwn oddiwrth y Phœniciaid, yn addas a'i galwasant *Ερυθρα Thalasaa*, y *Mor Coch*, yn cam ddeall ים אֱדוֹם *coch*, yn enw priodol y môr, ac nid yn berthynol i'r wlad ar ei gyffiniau. Dywed Mela a Pliny, medd Fuller, i'r môr hwn gael ei enw oddiwrth frenin a elwid Erythras, yr hwn oedd Esau, neu rai o'i hiliogaeth. Rhoddwyd yr enw hwn iddo, medd Curtius, oddiwrth ryw frenin Erythras, ac nid oddiwrth liw y dwfr.* Bod gwlad Edom yn cyrhaed hyd y Môr Coch, sydd eglur oddiwrth 1 Bren. 9. 26. 2 Cron. 8. 17. Yr oedd Ezion-gaber ac Eloth ar fin y môr, ac yn ngwlad Edom. Holltodd Duw ddyfroedd y môr hwn yn wyrthiol i Israel fyned trwodd, a boddodd Pharaoh a'i lu ynddo. Edr. Mos-ss.

Mae yn gwbl eglur nad y Môr Coch, rhwng Asia ac Africa, a feddylir yn Num. 21. 14. Dent. 1. 1. Nid yw y gair môr yn Hebraeg yn y diweddaf, ond yn unig ים *suph*; am hyny, tebygol mai lle o'r enw hwn oedd efe yn ngwlad Moab. ים בְּסוּפָה *faheb besaphe*, yn Num. *Vahab, mewn corwynl.* Ainsworth *in loc.* Tebygol mai enw lle yn ngwlad Moab; gan fod Moses yn sier yn rhosydd Moab yn llefaru wrth Israel, wrth yr Iorddonen.

'Ac efe a esyd babell ei' lys rhwng y moroedd,' sef yn ngwlad Judea, rhwng y Môr Marw a Môr y Canoldir. Dan. 11. 45. Am gyflawniad y brophwydoliaeth, y mae yn anhawdd penderfynn eto; ac y mae esponwyr diweddar o'r farn nad Antiochus Epiphanes, fel y meddyliodd rhai gynt, a feddylir wrth yr hwn a osododd ei lys yno, ond rhyw elyn creulon i'r eglwys yn y dyddiau diweddaf.

Y Môr Tawdd, neu y Môr Prës. Yn y babell a wnaeth Moses, nid oedd ond un noe o bres i'r offeiriad i ymolchi, ac i olchi yr offrymau hefyd. Ond yn y deml yr oedd llestr mawr, a elwir Môr Tawdd (*cerwyn dawdd*, Dr. M.) a deg noe o bres iddynt ymolchi. Yr oedd hyn yn angenrheidiol, gan fod nifer yr offeiriad, y Lefiaid, a'r aberthau, wedi lluosogi yn ddirfawr yn ngwasaaeth y deml. Yr oedd llun deuddeg ychain dan y môr; tri yn edrych bob ffordd; yn cysgodi, medd rhai, y deuddeg apostol, neu weinidogion yr efengyl, yn gryfion ac yn llafurus i ddwyn yr efengyl i bob pwnc o'r byd; yr hon sydd yn dadguddio ffynon i bechod ac affendid. Yr oedd y llestr hwn yn ddirfawr o faintioli, o waith cywrair, ac yn cynnwys tair mil o fathau, sef yn nghylch 450

* Curtius, *lib. viii. cap. 29.* Gwel Parkhurst *Heb. and Gr. Lex.* Prideaux, *Connection, Vol. I. Universal History, Vol. XVIII.* Shaw's *Travels.* Well's *Sacred Geography, Vol. II.* Fuller's *Miccol. Sacr. lib. iv. cap. 20.*

o fyddiau (*hogsheads*) yn cynnwys 63. galwyn bob un; er na roddid ynddo yn gyffredin ond yn nghylch dwy fil o fathau. Dywedir ei fod yn cynnwys dwy fil o fathau, 1 Bren. 7. 23, &c. ond yn 2 Cron. 4. 5. dywedir ei fod yn cynnwys tair mil o fathau. I gysoni hyn, barna rhai mai y môr a'i holl berthynasau oedd yn cynnwys tair mil, sef y llestr crwn mawr (*bas-on*) yn ngwaelod y môr—y golofn genol ar ba un yr oedd yn sefyll—a'r ychain ceuol. Yr oedd y dwselau (*cocks*) tebygol, yn ngwaelod y golofn, ac yn nhraed yr ychain, i ollwng y dwfr yn ol yr achos am dano; heb y cyfleusderan hyn, anhawdd dirnad pa fodd y caent y dwfr o'r môr, pan ystyrir fod y môr ei hun yn nghylch tair llath o uchder, a'r ychain, ysgatfydd, yn ddwy lath ychwaneg; y cwbl yn bum llath. Bernir fod y llestr crwn mawr (*bason*) yn y gwaelod lle yr oedd yr ychain yn sefyll, yn 20 cufydd o dryfesur. Gwel Eupolemus. Pe byddai yn llawn, cynnwysai fil o fathau, neu yn nghylch wyth mil o alwyni. Dyben y môr oedd i'r offeiriad a'r Lefaid i ymolchi ynddo; yr oedd yn ofynol fod y llestr hwn, o ran cyfleusdra, yn helaeth o gwmpas, ac eto yn lled fâs, fel y gallai llawer ymolchi ynddo ar unwaith. Edr. ARERTH, GOLCHI, NOZ.

'Baich anialwch y mor.' Esa. 21. 1. Wrth 'anialwch y mor,' deallir Babilon. Yr oedd y wlad oddi amgylch Babilon, yn enwedig rhyngddi a'r mor, yn wastadedd eang, corsog, yn fynych yn cael ei gorlifo gan yr afonydd mawrion, Tigris a'r Euphrates. Yr oedd yn drigiannol yn unig trwy ei sychu & dyfr-fosydd mawrion. Pan drodd Cyrna, wrth gymeryd Babilon, ddyfroedd yr Euphrates o'u dyfrle, goddefwyd iddynt orlifo dros yr holl wlad oddi amgylch; ni chymerwyd y drafferth byth i feddyginiaethu hyn; a herwydd hyn y mae yr holl wlad yn ddiffaethwch corsog ac anghy-fanneddol hyd heddyw. Gwel Lowth, Vitringa. Edr. DWFR.

'Am droi atat luosogrwydd y mor,' sef preswylwyr ynysodd y mor, yn Asia, Ewrop, a pharthau eraill y byd, yn cael eu dychwelyd at yr Arglwydd trwy yr efengyl, ac yn cysegro eu cyfoeth, a'u marchnadaeth iddo. Esa. 60. 5. Diammeu hefyd y daw y rhai a 'ddisgynant mewn llongau i'r mor, gan wneuthur eu gorchwyl mewn dyfroedd mawrion,' sef yr holl bethau sydd yn y môr, yn gyffredinol, i adnabod yr Arglwydd, ac i foli Duw ar Oen. Dat. 5. 13.

MORDECAL, מרדכי [*drylliad chwervu*] mab Jair mab Simei, mab Cis, o lwyth Benjamin. Dygwyd ef o Jerusalem gyda'r gaethglud a gaethgludasid gyda Jeconiah brenin Judah i Babilon. Neu yn hytrach yr oedd ef ac Esther o hiliogaeth y rhai y gaethgludasid y pryd hwnw. Y mae amseryddaieth breninoedd Babilon yn gofyn i ni farnu felly. Ni allasai Esther fod yn lances ieuanc yn amser Ahasterus, os dygwyd hi yno yn *bersonol* gyda Jeco-

niah; yn hytrach dygwyd Mordecai a hithau yno yn eu hynafiaid, gyda Jeconiah. Ynddengus oddiwrth ei hanes yn llyfr Esther, ei fod yn wr enwog am ei ffyddlondeb, ei sefyllfa yn y wladwriaeth, ei gallineb, ei ddurwioledeb, a'i ffydd yn yr Arglwydd. Edr. ESTHER, HAMAN.

MORDWY-ON, (*mor-twy*) mordaith; terfysg y mor, ymchwydd y mor. '(Pe) cynhyrfe y mynyddoedd gan ei fordwy ef.' Dr. M. Salm 46. 3.

MORDDWYD-YDD, (*mordd-gwyd*) bon clun. Asgwrn y forddwyd ydyw y mwyaf a'r cryfaf yn yr holl gorph, ac y mae ei gymaliad yn cyfateb i'w faintiol a'i gryfder. Y pen uchaf iddo sydd yn rwynd i mewn i geadwll yn yr asgwrn a elwir *Ischium*, addas i'w dderbyn, a chydwr y ddau a rhwymau cryffion. Y pea isaf a gymalir a'r *Tibia*, sef asgwrn y goes yn y glin. Y mae cryn gamiad yn yr aswrn hwn; y crwm yn mlaen, a'r ceuol yn ol. Y mae y camiad hwn yn dra defnyddiol at gynnalaieth y corph, yn ategiad rhag iddo bwysio gormod yn mlaen. Mewn toriad o'r asgwrn hwn, dylai y meddygon ochelyd ymgais ei osod yn uniawn, yr hyn sydd yn erbyn natur; os bydd yn uniawn, bydd heb ei osod yn addas. Gan fod cymalau yr asgwrn hwn wedi eu cydio a rhwymau cryffion, nid yn aml y dadgymalir hwynt, neu y rhoddir hwynt o'u lle. Cymerwyd dadgymaliad cymal y glun yn aml yn lle toriad yn ngwdd yr asgwrn, yr hyn sydd gamsyniad niweidiol tu ag at iawn driniaeth o hono.

Rhoddi llaw dan forddwyd un, oedd yn ddefod gynt o dyngu gan y patrieirch, yn arwydd, medd Ainsworth, o'u crediniaeth yn yr hâd addawedig, a ddeuai o'u llwynau, neu forddwyd, Heb. Gen. 46. 26.—'Taro y forddwyd,' oedd arwydd o dristwch mawr. Ezec. 21. 12.

'Ac y mae ganddo ar ei wisg, ac ar ei forddwyd, enw wedi ei ysgrifenu,' &c. Dat. 19. 16. Yr oedd yn arferiad yn y gwledydd dwyrainiol i roddi enwau gwyr ar eu gwisgoedd. Y wisg yma oedd y wisg freninol; ac ar y rhan hynny o honi ag oedd yn gorchuddio y forddwyd, a lle yr oedd y cleddyf yn hongian wrth y glun yr oedd yr enw wedi ei ysgrifenu. Y mae yr enw yma yn ardderchog, ac y mae ef yn ateb iddo; sef BRENIN BRENINOEDD, ac ARGGLWYDD ARGGLWYDDI:—y maent oll yn ddarostyngedig iddo, ac y mae ef yn Ben ac yn Arglwydd arnynt oll, ac yn eu trefnu fel y myno. Geill, gydag anfeidrol mwy priodoldeb na brenin Babilon, ddywedyd, 'Onid yw fy nhywysogion i gyd yn freninoedd?' neu yn hytrach, *Onid fy nhywysogion i yw yr holl freninoedd?* Esa. 10. 8. Yr oedd yr enw ar freninoedd Persia, ac eraill, yn ffolinet, ac yn wag ynfyrwydd; ond y mae yn gwbl addas a gweddus ar yr Arglwydd Iesu. Y geiriau a arwyddant, y bydd amlygiad eglur cyhoeddus

ei fod ef felly, cyn diwedd amser; bydd ai enw yn ei arwag, yn amlwg i bawb i'w weled.

'Gosod, attolwg, dy law dan fy morddwyd,' &c. Gen. 24. 2. Y mae amrywiol feddylliau yn nghylch dechreuad ac ystyr y ddefod hon o dyngu dan y patrieirch. Heblaw yr ystyr a roddais gan y gair hwn o'r blaen, sef eu bod yn addef trwy hyny eu crediniaeth yn yr hâd addawedig a ddeuai allan o'u llwynau, neu *morddwyd*, yn ol yr Hebraeg, y mae y sylwad canlynol yn y ddau Dargwm, y Caldea a'r Jerusalem. Gan ei fod yn ymddangos i mi heb fod yn gwbl ddisail, os nid yn gywir hollol, ac yn wirionedd diammheuol, rhoddaf ef yma:—
'Er yr amser y gwnaeth Duw gyfammod âg Abraham, ac y gorchymynodd yr enwaediad fel *arwydd* ac *insel* o hono, y patrieirch a dyngent wrth y cyfammod, ac i gadarnhau y llw, rhoddent eu llaw ar insel y cyfammod; hyn a elwir yn wylaidd, yn yr ysgrythrau, *rhoddi llaw dan forddwyd*.—*Dod dy law yn awr ar doriad fy enwaediad*.—Gwel *Targum Jerusalem*.

MORESETH-GATH, dinas yn ngwlad y Philistiaid. Mic. 4. 14.

MOR-FARCH-FEIRCH, (mor-march) morfil.—'A Duw a greodd y mor-feirch mawrion.' Gen. 1. 21. Y mae yr un gair *Heb.* מורכב yn cael ei gyfieithu *dreigiau*, Deut. 32. 33. Galar. 4. 3. Salm 74. 13. a 148. 7. Esa. 27. 1. a 51. 9.—*Morfil*, Job 7. 12.—*Sarph*, Exod. 4. 3. a 7. 9, 10, 12. Gwreiddyn y gair a arwydda *llais galarus, wylofus*, ac yn cael ei briodoli i seirph, dreigiau, morfilod, oblegid y swm cwyntafus, truan-leisiol a wnant. Y geiriau yn Genesis a arwyddant bob math o anghenfilod y moroedd, morfilod, y lefiathan, crocodile afon yr Aipht, yr hwn sydd o'r rhyw sarphaidd. Gwaith Duw ydyw y rhai hyn, ac ydynt yn dangos ei fawredd, ac amrywiaeth ei ddoethineb. Edr. **DEAIG, SARPH.**

MORFIL, (mor-mil) Edr. **JONAH, MOR-FARCH.**

MORGRUG-YN, (mor-crug) *Llad.* **MYR-MEX**: *Gwydd.* **MOIRB**: môr mywionyn, grug-ionyn. Y mae pump rhyw o'r morgrug yn y wlad hon. 1. Y twmpath forgrug.—2. Morgrug *machedd (jet ants)*.—3. Morgrug cochion.—4. Morgrug melyn.—5. A'r duon. Gwahaniaethir hwynt wrth eu lliwiau a'u maintioli; y twmpath forgrug yw y mwyaf. Nid ydyw yr amrywiol rywiau byth yn cymdeithasu a'u gilydd; ymgais o'r fath fyddai yn farwolaeth yn y fan. Pe byddai i un o'r morgrug cochion fyned i dwmpath y rhai duon, byddai yn rhyfel yn y fan, ac ni pheidient a'r ymladdfa nes lladd y gormeswr; ac wedi ei ladd, tafiant ei gelain allan dros ymyl y twmpath. Pe rhoddid un o'r duon yn nhwmpath y rhai cochion, ffoai am ei fywyd yn ddiattreg. Y mae yn y twmpath wahanol ystafelloedd, a mynediad addas o'r naill i'r llall. Y maent yn dra gofalus i

gadw eu hystafelloedd yn lân ac yn sych. Dywed Pliny, fod morgug ei wlad ef yn claddu eu meirw; ond ni chafwyd hysbysrwydd o hyny am ein morgrug ni. Y mae i bob trefedigaeth forgrugen fawr, a elwir, er gwahaniaethu, y *frenines*; gweithwyr ydyw y lleill i gyd. Heblaw y rhai hyn, y mae morgrug âg adenydd iddynt yn perthyn i bob trefedigaeth. Y frenines ydyw eu mam hwynt oll, ac fe'i gwahanieithir oddiwrth y lleill wrth ei lliw, ei maintioli, a'r parch cyffredin a ddangosir iddi. Gwedi iddi ddodi ei hwiau, gâd hwy i ofal y gweithwyr llafurus. Y mae yn dodwy tri math o wyau, sef y gwryw, y fanyw, a'r ganolryw; y ddau gyntaf yn y gwanwyn, a'r llall yn Gorphenaf ac Awst. Y mae tair brenines weithiau i'w canfod yn mhlith y trefedigion melynion; ac yn mhlith y cochion, anaml y mae llai na dwy. Y maent yn dra gofalus am yr ieuainc; yn ddiwyd ac yn llafurus nos a dydd, yn casglu eu lluniaeth yr haf erbyn y gauaf; o herwydd hyny y mae Solomon yn anfon y diogyn atynt i ddsygu diwydrwydd a darbodiad. Diar. 6. a 30. 25.

Dywedir eu bod yn tori ymaith ddau ben y grawn wrth ei ddodi yn eu trysordai, rhag iddynt dyfu, a'u bod yn eu sychu yn yr haul; hyn ydyw ystyr eu henw *Heb.* תולע *toctiur*. Parkhurst.

MOR-GYMLLAWDD, (mor-cymmlawdd) ystormwedd, gormad y mor, ymchwydd y mor.—'Gwedy cyvodi morgymlladd ddirvawr arnam.' W. S. Act. 27. 18. 'Garw-for tymhestlog.' Dr. M.

MORIAH, מריה [chwerwder yr Arglwydd*] bryn o du y gogledd-ddwyrain Jerusalem, ac a olygir weithiau fel rhan o fynydd Seion. Ar ben hwn y bwriadodd Abraham aberthu ei fab; yma yr oedd llawr dyrnu Arafna; ac ar ben Moriah yr adeiladwyd y deml. 2 Cron. 3. 1. Yr oedd yr holl le oddi amgylch Jerusalem yn cael ei alw gynt gwlad Moriah. Gen. 22. 2. Yr oedd gwastadedd Moreh yn lle hollol wahanol, ac yn sefyll rhwng mynyddoedd Gerizim ac Ebal, lle yr oedd dinas Sichem yn sefyll. Gen. 12. 6. Deut. 11. 29, 30. Bryn Moreh oedd, hwyrch, un o benau mynydd Gilboa. Barn. 7. 1.

MORTER-AU, *Llad.* **MORTARIUM**; *Ffr.* **MORTIER**; *Saes.* **MORTAR**; llestr ceuol i bwyo peth ynddo. Edr. **MANNA**.—'Pwyo y ffol mewn mortar,' yw ei gospi yn drwm am ei ffolineb. Diar. 27. 22.

MORTAIS, (mor-tais) *Saes.* **MORTISE**; rhwyll, ceudwll i'r tyno fyned iddo. *Heb.* מורץ *y llyw-*

* Neu yn hytrach, arwydda מורץ *rough, gwoled*, neu *wyddfa*, lle amlwg, gwoledig. Tardda Fuller y gair oddiwrth ddau air Hebraeg מוראח *morauh*, gwelodigaeth, a מורץ *jah*, Duw; a thrwy dalfyriad, *Moriah*, am weled Duw arno. Fuller's *Miscel. Sacr.* lib. ii. cap. 14.

odraethur; yr un sydd yn llywodraethu gosodiad yr estyll. Exod. 26. 19. a 36. 22, 24. a manau eraill yn aml. Edr **ASTELL**.

MORTHWYL. Edr. **MWRTHWYL**.

MOR-WENNOL-IAID, (môr-gwennol) aderyn aflan dan y gyfraith; Lef. 11. 13. מְרִינִי. Yr eryr du, medd Bochart, a elwir felly oddiwrth ei gryfder mewn cymhariaeth i'w faint-ioli; ond Bates a farua mai y barcutan cwynfanus a feddylir. Dywedir fod y fath aderyn cwynfanus yn Sussex, a ellir ei glywed pan fyddo yn uchel yn yr awyr. Pa aderyn bynag a feddylir, medd Parkhurst, cafodd ei enw oddi wrth עץ *cryf*, אֵרֶן *cwynfanus*.

MORWYN-ION-IG, (mor-gwyn) *Llad*. **VIRGO**; merch, lances, herlodes, gwasanaethyddes, gwasanaeth-ferch; llaw-forwyn, morwyn ystatell. Edr. **GWRYF**, **GWASANAETH-FRCH**, **IESU**, **LLAW-FORWYN**, **MAIR**, **MERCH**.

'Yna tebyg fydd teyrnas nefoedd i ddeg o forwynion,' &c. Mat. 25. 1. Llefara yr Arglywydd Iesu y ddammeg hon i ddangos yr angenrheidrwydd o wyladwriaeth ddylfal, parhaus. Amgylchiadau y ddammeg a gymerir oddiwrth ddefodau priodasol yn mhilith yr Iuddewon. Yr oedd y priod-fab yn arferol o fnyd yn yr hwyr i gyrcu y briodas-ferch i'w dŷ ei hun, o dŷ ei thad, wrth oleuni lampau; morwynion a ddygai y lampau hyn, a dim llai na deg o honynt, meddant: pan ddoent i'w dŷ, yr oedd gwledd yn barod iddynt hwy a'u cyfeillion. Crist yw priod-fab yr eglwys; profeswyr yr efengyl yw cyfeillesau y briodas-ferch, sydd yn dysgwyl am ei ddyfodiad; amser eu bywyd yn y byd yw amser eu dysgwyl-iaid am dano. Pan ddelo, ni bydd pawb yn barod, a hyny yn gwbl o'u hesgeulusdra eu hunain. Fel yr oedd dwyn lampau heb olew yn y llestri i'w cadw yr oleu, yn ffolneb; ffolach i'w i neb ymfoddioni ar broffes allanol, heb waith tufewnol yr Ysbryd Glan ar eu beneidiau. Yr oeddent yn nghymdeithas y rhai cail—A lampau ganddynt—yn myned i gyfarfod a'r priod-fab—ac eto heb olew yn eu llestri; hepiasant a hunasant, ac ni welsant eu camsyniad nes daeth y priod-fab. Y mae yn eglur, oddiwrth y ddammeg hon, fod rhagor sylweddol rhwng y credadyn gwanaf a'r gau broffeswr mwyaf ymddangosiadol; yr oedd gan y morwynion call olew, er iddynt hepiant a huno; ond ni feddai y rhai ffol ddim, ac yr oedd eu lampau yn diffoddi. Esa. 48. 1. Ezec. 33. 31. • 2 Tim. 3. 5, Heb. 12. 15. Dat. 3. 1—16. Salm 45. 7. Zech. 4. 2, 3. Ioan 1. 15, 16. a 3. 34. Rhuf. 8. 9. 2. Cor. 1. 22. Gal. 5. 22, 23. 1 Ioan 2. 20—27. Judas 19.

MORWYNDOD, (morwyn) gwryfydd, diweirdeb, lleianiaeth, oedran geneth. Lef. 21. 13. Deut. 22. 14—21. Ezec. 23. 8.

MOSA, מֹשֶׁה [*bara croyw*] y mae dau o'r enw. 1 Cron. 2. 46. a 8. 36, 37.

MOSEROTH, neu **MOSERAH**, מֹסֵרָה [*dysg-*

eidiaeth] hwyrach, medd Calmet, yr un a Hese-roth, neu Kaserah. Gwersyllfa meibion Israel, yn yr anialwch, yn agos i Cades, a mynydd Hor. Num. 33. 30, 31. Deut. 10. 6.

MOSES, מֹשֶׁה [*un a dynwyd allan o'r dyfr-oedd*] brawd Aaron a Miriam, a iau na'r ddau. Ganwyd ef A. M. 2433. Rhoddwyd yr enw Moses arno ar yr achlysur o'i dynu allan o'r dwfr gan ferch Pharaoh. Yr oedd ei rieni o berchen ffydd; ac er bod gorchymyn brenin yr Aipht i ladd holl blant gwrywaidd yr Hebreaid, pan welsant ei fod yn fachgen tlws, hwy a'i cuddiasant ef dri mis, heb omi llid y brenin. Heb. 11. 23. A phan na allai ei fam ei guddio yn hŵy, cymerodd gawell o lafrwyn, ac a osododd y bachgen ynddo, ac a'i rhoddodd yn mysg yr hesg ar fin yr afon. Pan ddaeth merch Pharaoh i fin yr afon i ymolchi, hi a'i canfu, ac a anfonodd ei morwyn i'w gyrcu. Tosturiodd wrtho, ac a benderfynodd, yn gwybod mai un o blant yr Hebreaid oedd, ei ddwyn i fynu yn fab iddi ei hun. Yr oedd Miriam yn nghylch deg neu ddeuddeg oed, yn sefyll gerllaw yn ei wlydd; gofynodd i ferch Pharaoh genad i alw mamaeth o'r Hebrëesau; hi a gafodd, ac a alwodd Jochebed ei fam ei hun. Pan aeth y bachgen yn fawr, hi a'i dug ef at ferch Pharaoh, ac efe a fu iddi yn fab. Yn lle olrhain holl hanes Moses, yr hwn a roddir yn gyflawn yn yr ysgrhythrau, rhoddaf ychydig sylwadau mewn perthynas iddo yn ol yr hanes a roddir i ni am dano.

1. Yr oedd yn *hardd* o ran ei berson a'i agwedd gorfforol. 'Efe oedd dlws i Dduw,' neu ἀστειος τω θεω, *tlws gan Dduw*, neu *dlws tawn*. Exod. 2. 2. Act. 7. 20. Heb. 11. 23. Yr oedd Duw wedi rhoddi arno harddwch neillduol ac anghyffredin. Dywed Josephus am ei harddwch, pan oedd yn dair oed, pan ddygid ef oddi amgylch, rhedai dynion oddiwrth eu gorchwylion i edrych arno. Dywed, hefyd, y galwai merch Pharaoh ef παιδα μορφη θεου, *plentyn o aqwedd ddwyfol*.* Sylwir yn neillduol fod golwg ar y wedd anghyffredin oedd ar y plentyn, yn foddion i genedlu ffydd yn ei rieni mewn perthynas iddo; sef ei fod wedi ei fwriadu gan Dduw i'w waith arbenig yn y byd, ac am hyny y cuddiasant ef. Effeithiodd yr un achos, hefyd, ar ferch Pharaoh i'w gymeryd ati, a'i ddwyn i fynu yn fab iddi ei hun. Rhodd Duw yw harddwch a phrydferthwch

* O'i enedigaeith yr oedd hawddgarwch mawr yn perthyn iddo, nid trwy weithrediad natur, ond trwy ddawn Duw, yr hwn a gynhyrfodd y wraig Aiphtaid hono, sef merch Pharaoh, i'w hoffi, ei gymeryd, a'i fagu. Bhaglaniaeth neillduol Duw yn ddian oedd yna, yn cadw ac yn paratoi Moses i waredu pobl Israel; ac i'r achos hwn y priodolir prydforthwch allanol ei wedd. Heb. 11. 23. I ffydd rhieni Moses y cyfrifir, yn mhilith pethau eraill, iddynt ei weled yn 'fachgen tlws,' ac, o ganlyniad, ei guddio. Gan hyny, i Dduw, yn gweithredu yn oruwch-naturiol, ac yn cynrychu y ffydd hono, y dylid priodoli hawddgarwch gwedd Moses. Glassius, *lib. iii. tract. 1. Cap. 7. 8.*

Y mae yr hanesydd Paganaid, Justin, yn sylwi ar brydferthwch gwedd gorfforol Moses, *Lib. xxxvi, cap. 2.*

gwedd dynion, ac, fel ei ddoniau eraill, sydd yn cael ei roddi i ddybenion sanctaidd, er fod y cnawd a Satan yn ei ddefnyddio i ddybenion gwrthwyneb a halogedig. Y mae manylrwydd rhagluniaeth Duw i'w ganfod yn neillduol yn achubiaeth bywyd Moses, a dull ei ddygiad i fynu. Peth rhyfedd i'w rieni feddwl am ei roddi mewn cwelw o lafrwyn, ei roddi wrth yr afon, yr oedd y meddwl hwn o'r eiddynt oddiwrth yr Arglwydd. Rhyfedd i ferch Pharaoh, ac nid rhyw un arall, ddyfod allan yr amser hwnw—iddi fyned at y fan lle yr oedd y dyn bach—iddi dosturio yno wrtho—bwriadu ei ddwyn i fynu yn fab iddi ei hun, ac yntau yn un o'r Hebreaid—a'i fam ei hun gael ei fagu: mae y fath gyd-gyfarfodiad yma o ddygwyddiadau damweiniol, megys ag sydd yn eglur ddangos llaw Duw yn y cwbl. Wele yma dywysoges yr Aipht, yn llaw Duw, yn groes i ewyllys a gorchymyn ei thad, yn cymeryd un o'r rhai tlotaft a mwyaf diystyrlyd yn yr holl wlad, ag oedd wrth orchymyn y brenin wedi ei farnu i farwolaeth, iddi ei fagu a'i ddwyn i fynu yn blentyn iddi ei hun!—Ni buasai neb ond hi yn anturio anuffuddhau gorchymyn y brenin; ond cafodd hi y fraint o ddwyn i fynu waredwr Israel, yn offerynol, a dinystriwr holl nerth y gorthrymwr. Ni bydd byth esiau moddion ar y Duw mawr i gyflawni ei amcanion dyfnion a gogoneddus. Exod. ii.

2. 'Pan aeth y bachgen yn fawr, ei fam a'i dyg ef i ferch Pharaoh, ac efe a aeth iddi yn fab.' Gwedi hyny cafodd ddygiad tywysogaidd i fynu yn llys Pharaoh; ac yr 'oedd yn ddysgedig yn holl ddoethineb yr Aipht.' Act. 7. 22. Yr Aipht, yr amser hwnw, oedd eisteddfod dysgeidiaeth y byd; a diamben ei fod dan hyfforddiadau yr athrawon mwyaf enwog yn y wlad hono, i'w addasu i lenwi ei le yn ei sefyllfa oruchel, fel brenin, mewn amser, ar yr holl wlad; ond yr oedd Duw, trwy y pethau hyn i gyd yn ei rag-barotol i sefyllfa a gorchwyl mwy anrhydeddus, a llawer mwy defnyddiol i'r eglwys, ac i'r byd hyd ddiwedd amser. Diamben i'w rieni ei addysgu yn yr iaith Hebraeg, ac yn y grefydd Iuddewig, a holl amgylchiadau eu caethiwed, tra yr oedd gyda hwynt yn ei ieuentid. Pa effaith a gafodd eu haddysgiadau arno, nis gwyddom. Yr oedd ei sefyllfa yn llys Pharaoh yn dra anafanteisiol i grefydd a duwioled. Ond 'pan oedd yn llawn deugain mlwydd oed, daeth i'w galon i ymweled a'i frodyr, plant yr Israel.' Gwrthododd yr anrhydedd yn nglŷn wrth fod yn fab merch Pharaoh, dewisodd Grist a'i ddirmyg, o faen holl anrhydedd a holl drysorau yr Aipht: cymerodd o'i wirfodd ei ran gyda phobl Dduw, yn eu dirmyg a'u hadfyd, lle gallasai fod yn esmwyth, yn gyfoethog, ac yn anrhydeddus. Ffydd yn addewidion Duw a'i dygodd yn fuddugoliaethus at Dduw a'i achos, yn groes i bob ystyriaeth byddol, cnawdol, a rhesymau dynol. Nid hwyrach iddo gael rhyw grybwylliad oddi-

wrth Dduw ei fod wedi ei arfaethu i fod yn waredwr i Israel. Dywed Stephan, iddo 'dybied fod ei frodyr yn deall fod Duw yn rhoddi iechydwrtaeth yn ei law.' Ond nid oedd wedi ei awdurdodi yn gyflawn i'r gwaith hwn yn bresenol, fel y dealodd yn well yn ol llaw. Yr amser hwn, pan welodd un o'i frodyr yn cael cam gan un o'r Aiphtiaid, dialodd y cam trwy ladd yr Aiphtiaid, ac a'i cuddiodd yn y tywod. Beth oedd amgylchiadau yr achos hwn i gyflawnhau y weithred hon o drawsod, ni hysbysir i ni: tebygol fod achos digonol yn galw am dani. Hwyrach fod ei fywyd ei hun mewn perygl, yn gystal a'r Israeliaid: neu ei fod yn gweithredu yn danlyd, dan awdurdod a dylanwad dwyfol. Tebygol i hyn gadarnhau ei obaith ryw ddydd o fod yn waredwr i Israel o'u caethiwed caled, a dial ar yr Aiphtiaid am eu creulonder. Dranoeth, canfu ddaun Hebrewr yn ymryson: trewynodd rhyngddynt, ymreymodd a'r hwn oedd yn gwnenthur cam a'i frwad. Yntau a'i hatebodd yn sarug, ac a ddanododd iddo ladd yr Aiphtiar. Ar hyn Moses a ofnodd, gan fod y peth yn hysbys. Nid heb achos yr ofnodd; canys pan glybu Pharaoh, ceisiodd ladd Moses. Pan ddangosodd Moses ei fod yn cydnabod ei frodyr, ac yn bleidiwr iddynt yn erbyn yr Aiphtiaid, cododd orledigaeth yn fuan yn ei erbyn: ond credu a'r galon, a chyffesu a'r genau, yw gwir grefydd yn mhob oes, beth bynag fyddo y canlyniad. Llywodraethodd Duw yr holl ddygwyddiadau hyn, er bod rhai o honynt, sef creulondeb Pharaoh, yn eithaf pechadurus, i ateb ei ddybenion ei hun.

3. Ar hyn, ffordd Moses i wlad Midian. Bu yno ddeugain mlynedd yn bugeilio defaid Jethro, offeiriad Midian, yr hwn a roddodd Sephorah ei ferch yn wraig iddo, a ganwyd iddo o honi ddaun o feibion, sef Gersom ac Eliezer. Edr. ELIZER, GERSOM, JETHRO, MIDIAN, SEPHORAH. Yr oedd ei amgylchiadau a'i sefyllfa yn ngwlad Midian yn gyfnewidiad mawr iddo, rhagor oedd ei sefyllfa yn llys Pharaoh. Ymddangosodd rhagluniaeth Duw yn dirion o'i blaid mewn gwlad estronol, ac a'i rhoddodd mewn cyfathrach a'r teulu mwyaf yn y wlad hono. Yr oedd ei alwedigaeth fel bugail yn iselhad iddo, ond yr oedd yn rhoddi iddo lawer o hamdden, rhagor llys Pharaoh, i fyfyrdod a gweddian. Diddynodd Duw ef oddiwrth y byd, ei fwyniant, ei olud, ei barch, &c. Yr oedd ei ddygiad dysgedig a thywysogaidd i fynu yn llys Pharaoh, yn angenrheidiol i'w addasu i'r gwaith mawr oedd gan Dduw ar ei fedr; ond diamben fod ei bererindod yn ngwlad Midian mor angenrheidiol. Plygodd Duw feddwl Moses at ei amgylchiadau; 'a bu foddlon i drigo gyd a'r gwr:' ac ymstyngodd yn ewyllysgar i'r alwedigaeth lafurus o fugail. Yn Midian, yn yr alwedigaeth lafurus o fugail, yr addaswyd ef i'r gyfeillach agos a Duw a gafodd ef yn ol llaw, ac i'r holl bwyll a llarieidd-dra a

ddangosodd yn ei holl ymdriniaeth a phobl Israel.

4. Yn ngwlad Midian ymddangosodd yr Arglwydd mewn modd neillduol iddo, mewn ffiam dân o ganol perth ar fynydd Horeb; yr oedd y berth yn llosgi yn dân, ac eto heb ei difa. Edr. ANGEL, HOREB, ESGID, IEROFAB, PERTH, TAN. Y mae yn cael ei anfon gan yr Arglwydd a chenadwri at Pharaoh, mewn perthynas i ollyngdod Israel o'u caethiwed yn ei wlad. Deugain mlynedd yn ol, safodd Moses i fynu yn wrol fel dialydd Israel, hwyrach, gyda gradd o ryfgy, a hunan-ymddibyniad, er gyda'r dybenion cywraf; ond yn Midian, dysgodd fwy o adnabyddiaeth o Dduw ac o hono ei hun; am hyny, tan gyflawn argyhoeddiad o'i anheilyngdod a'i anigonolrwydd, y mae yn tynu yn ol, ac yn gwrthdadau yn erbyn y swydd, a'i anfoniad gan Dduw. Yn y gwrthdadaid hwn, y mae gostyngedd-rwydd gwirioneddol Moses yn ymddangos yn eglur, ond nid heb radd o anghrediniaeth ac anymddiried pechadurus yn yr Arglwydd yn gymysgedig ag ef. Fel hyn y mae ein zel ni yn aml yn gymysgedig a rhuthredd a halchder, a'r haddfwynder ag ofnogrwydd, llyfrder, a dieguoldeb. Y mae yr Arglwydd yn dirion yn ymostwng at wendid ei was, ac yn symud y naill wrthdadaid ar ol y llall gydag amynedd mawr, gan ddywedyd, 'Dian y byddaf gyda thi.' Edr. AARON.

5. Er ei ddigalondid, y mae Moses yn gorfod plygu a myned at Pharaoh. Ni chafodd ond achos cynydd i'w ddigalondid oddiwrth ei frodyr, a phob gwrthwynebiad oddiwrth Pharaoh. Darllenwch yr hanes rhyfedd yn Exodus, pen. v. Aeth y ddau frawd tlawd, sef Moses ac Aaron, dros Dduw a chenadwri anhyfryd ac annerbnyiol iawn, at Pharaoh, yr Ymerawdwr mwyaf yn y byd y dyddian hyny. Heb fyned i fanylrydd yma ynghylch gwyrthiau yr Aipht, gan y deuant i mewn dan eiriau eraill, nis gallaf lai na sefyll ac edrych ar yr ymrysonfa fawr hon rhwng gwendid a chryfder, o ran yr offerynau: rhwng caethion Duw, a gormeswr cadarn y diafol. Yr oedd yr ymrysonfa nid rhwng y pleidiau hyny yn unig, ond rhwng y ddwy deyrnas gadarn a helaethaf mewn bod, sef teyrnas y tywyllwch, ac eglwys Dduw. Y mae yr ymrysonfa hon wedi bod, ac yn bod, yn mhob oes, er y cwmp yn Eden; ac er mai yr eglwys sydd yn fuddugoliaethus yn ddifeth, eto cymaint yw llid, gelyniaeth, a grym y diafol, fel na rydd yr ymrison i fynu, nes ei garcharu yn uffern dros byth yn y dydd diweddaf. Y mae Moses yn yr holl ymdrech a'r ymrysonfa yn ymddangos gyda mawredd a gwedd-eidd-dra addas i Dduw y nefoedd. Yn ddiysgog, fel y gweddai iddo, yn ei fater, yn ddigyffro yn ei ddull, yn llariaidd ac yn dirion yn ei holl ymddygiad, yn gweddio dros ei wrthwynebwyr yn ei gyfyngder a'i galedfyd: y mae yn galw ar yr arch-deyrn, yn nghanol ei rwyg a'i

fawredd, yn enw Duw y nefoedd i ymostwng iddo, ac ar ei waith yn pallu, ar ysgydwad ei wialen, mae y plâu mwyaf dychrynllyd a dystriol yn dyfod yn y fan. Y mae yr holl greaduriaid yma isod wrth ei awdurdod i fyned a dyfod wrth ei air, neu darawiad ei wialen; y mae y nefoedd yn agored, ac yn caniatáu yn y fan yr hyn a ofynai; ac felly yr oedd Duw yn gwirio ei air o fod yn 'ddiau gydag ef.' Y mae Pharaoh, yntau, yn y gwrthwyneb, yn dangos pechadur wedi caledu yn yr ymladdfa a'r Arglwydd, er cael profion rhyfedd o'i ddwyfoldeb, ei allu, ei ddaioni, a'i drugarogrwydd. Ymgaledodd yn erbyn Duw i hollol ddystryw ei deyrnas, ac i'w gwbl ddinystyr ei hun a'i holl luoedd yn y diwedd. Y mae gwaith Moses, gwr Duw, yn gweddio dros Pharaoh wrthryfelgar a'i bobl, pan pedd y plâu arnynt, a Duw yn gwranddo arno drachefu a thrachefu, yn rhoddi y dystiolaeth fwyaf eglur o effeithioldeb gweddi, parodrwydd Duw i wrando gweddi hyd yn nod dros ei elynion. Yn y siampl hon, fel yr holl rai eraill yn yr ysgrythyrau, y mae Duw yn ymddangos yr hyn ydyw yn wirioneddol, sef yn alluog, yn hwyrfydig i ddi, parod i drugarhau, ond yn sicr o ddarostwng ei holl elynion ryw ffordd neu gilydd. Y mae Duw yn yr holl hanes yn anfeidrol bell oddiwrth fod yn awdwr pechod; a bod pechod a dinystr dyn, pob dyn, yn gwbl o hono ei hun. Peth rhyfedd na fuasai Pharaoh yn cael rhyw ffordd i'w ryddhau ei hun oddiwrth y ddau frawd, trwy eu lladd, eu carcharu, neu ryw ffordd arall; ond ni feiddiai ddim cyffwrdd a hwynt; yr oeddynt yn ddiogel yn nghadwr-aeth Duw. Y mae bugail Midian, a Duw gydag ef, yn trechu holl alluoedd y genedl ryfelgar a'i brenin chwyddedig, yn nghanol ei holl fawredd a'i anrhydedd; y mae Moses yn ymddangos yn y cwbl yr un gwr llariaidd, gostyngedig, heb briodoli dim yn y mesur lleiaf iddo ei hun. Ni chlybuwyd am neb eto wedi ei anrhydeddu gymaint gan Dduw a Moses, 'Yn mhob rhyw arwyddion a rhyfeddodau, y rhai yr anfonodd yr Arglwydd ef i'w gwneuthur yn ahir yr Aipht, ar Pharaoh, ac ar ei holl dir ef.' Dent. 34. 11.

Yr oedd gwyrthiau Moses yn yr Aipht yn amlwg ac yn deimladwy i'r holl wlad i gyd, heb ddim twyll na dichellion dirgelaid yn y cyflawniad o honynt; yr oedd y cyfryw sawredd ynddynt, yn mhell uwchlaw trefn naturiaeth, a gweithrodiaid achosion naturiol, fel y bu gorfod ar y swynwyr ddywedyd, 'Bys (neu allu) Duw yw hyn.' Yr oeddynt yn brawf diamhenol i'r Israeliaid a'r Aiphtiaid fod Moses o anfoniad Duw, ac o ddwyfoldeb ei holl osodiadau a'i drefniadau yn yr eglwys. Yr oedd hyn yn dra angenrheidiol, sef bod dwyfol anfoniad Moses yn gwbl eglur tu hwnt i bob dadl, gan ei fod yn offerynol yn llaw Duw i ddwyn i mewn i'r eglwys oruchwyliacth newydd, a defodau aneirif, rhagor dim a fu yn yr

eglwys o'r blaen. I gadarnhau hyn yn y modd amlycaf, yr oedd holl weinidogaeth Moses dros ddengain mlynedd yn llawn gwyrthiau, a'r rhai hynny yn amlwg i'r holl gynulleidfa, ac i'r holl fydd.

6. Gwedi dinystrio, agos, holl wlad yr Aipht a phlaau ofnadwy, Pharaoh o hyd yn ymgaledu, wedi cadw y pasc yn ol gorchymyn Duw, y mae Moses yn ei fwgwth a'r ymweliad diweddfaf: yn gaulyndol, tarawodd Duw bob cyntafanedig, gobaith a chysur pob teulu yn yr holl deyrnas. Y dychryn, y cyfyngder, a'r tralkod a barwyd trwy hyn, nis dichon i mi ei ddarlunio: 'Yr oedd gwaeddi mawr yn yr Aipht; oblegid nid oedd dŷ a'r nad ydoedd un marw ynddo.' Barna Usher i'r holl blaau hyn gael eu dwyn ar yr Aipht yn ystod un mis o amser; er bod eraill wedi barnu yr amser yn ddeig, a rhai yn ddeuddeg mis. Tebygol fod barn Usher yn agos i'r gwir, os golygir y rhesymau a rydd am hynny. Usher's *Annals*. Sub. A. M. 2513. Y brenin balch a ddyddelwyd, er nas darostyngwyd ef. Gyda'r prysurdeb mwyaf liw nos, yn methu aros iddi fyned yn ddydd, y brenin a'i weision a fuont daerion arnynt, gan eu gyru ar ffrwat o'r wlad i fyned a gwasanaethu yr Arglwydd yn ol eu dymuniad. Cymerodd yr Israellaid eu holl felinau, y toes, cyn ei lefeinio, yn eu dillad, ar eu hysgwyddau, ac aethant allan o dŷ eu caethiwed. Benthycasant gan yr Aiphtiaid dlysau arian, a thlysan aur, a gwisgoedd. 'Rhoddodd yr Arglwydd i'r bobl eadwgarwch yn ngolwg yr Aiphtiaid, fel yr echdwysant iddynt.' Edr. BENTHUG. 'Nos yw hon i'w chadw i'r Arglwydd, ar yr hon y dygwyd hwynt allan o wlad yr Aipht; nos yr Arglwydd yw hon, i holl feibion Israel i'w chadw trwy eu hoeseodd.' Exod. 12. 42. Yr oedd hwn yn ddygwyddiad rhyfedd iawn! Nid oes dim cyffelyb iddo yn holl hanesion y byd! 'Chwe' chan' mil o wyr, heblaw gwagedd a phlant, a phobl gymyag (hwyrach Aiphtiaid) i gyd ynghylch 3,000,000, yn cael eu harwain allan o ganol cenedl, nid trwy nerth, ac nid trwy lu, ond trwy allu ac amddiffyniad Duw yn unig! Y mae y weithred ryfedd hon yn cael cyfeirio ati yn aml yn yr ysgrifthyrau, fel prawf o allu a daioni Duw tu ag at ei bobl, ac yn llenwi caniaidau y duwiolion yn barhaus a mawl iddo.

Fel yr oedd plaau yr Aipht yn arddangosiadol, ac yn gysgodol o farnau Duw ar holl elynion ei bobl yn mhob oes, ar deyrnas y bwystfil ac Anghrist, ac ar holl deyrnas y tywyllwch yma ar y ddaear; felly hefyd yr oedd gwaredigaeth Israel yn arddangosiadol o waredigaethau yr eglwys yn mhob oes; o'r prynedigaeth, yr achos haeddianol o bob gwaredigaeth; o warediad pechaduriaid o feddiant y tywyllwch trwy bregethiad yr efengyl, a diangfa dragywyddol ei bobl o law pob gelyn. Fel arweinnydd a phen tywysog mawr y bobl, yr oedd Moses yn gyagod arbenig o Grist, Tywysog mawr ein hiechydwrtaeth.

7. 'Trwy ffydd y gadawodd Moses yr Aipht, heb ofni llid y brenin; canys efe a ymwrolodd fel un yn gweled yr anweledig.' Heb. 11. 27. Y mae y goirian yn cyfeirio, nid at ymadawiad cyntaf Moses i wlad Midian, canys ffodd yno rhag ofn llid y brenin, ond at ei ymadawiad diweddfaf o wydd Pharaoh. Pharaoh a ddywedodd wrtho, 'Dos oddi wrthyf, gwyllia arnat rhag gweled fy wyneb mwy; oblegid y dydd y gweli fy ngwyneb, y byddi farw.' Atebodd Moses, 'heb ofni llid y brenin,' yr hwn oedd yn bwgwth ei fywyd, 'Uniawn y dywedaist, ni welaf dy wyneb mwy.' Dywedodd hefyd, 'A'th holl weision hyn a ddenant i waered ataf fi, ac a ymgyrmanant i mi. Felly efe a eth allan oddiwrth Pharaoh mewn diglloedd lliidiog.' Exod. 10. 28, 29. a 11. 8. Yr oedd yn sefyll o flaen gormes-deyrn creulon, wedi ei arfogi a holl allu yr Aipht, yn ei fwgwth a marwolaeth ddiatreg, os na pheidiai a'r gwaith a'r ddyledswydd y galwodd Duw ef i gyflawni; ond yr oedd mor bell oddiwrth ofni llid y brenin, a'i ddychrynu oddiwrth ei waith, fel y cyhoeddodd ddinystri y brenin, yn llawn o eiddigedd duwiol, o herwydd ei wrthryfel yn erbyn Duw, a thros awdurdod a gogoniant Duw, yr hwn a ddiystrodd Pharaoh. O'r blaen, ofnodd lid y brenin, a ffodd, oblegid iddo ymyraeth a'r gwaith, heb fod ganddo sicrwydd digonol o'i alwad iddo y pryd hwnw, yn sylfaen i'w ffydd i weithredu arni; ni wna ffydd ddim heb air Duw i'w gwarantu; ac ni saif gwroldeb naturiol mewn amser o brofiad caled; ond yn awr, yn sicr o'i alwad gan Dduw, y mae gan ffydd waranred, ac y mae yntan yn hyf fel llew, trwy allu ffydd a gorchymyn Duw. 'Efe a ymwrolodd,' *εξαπτερονος*, 'cyfryw ydoedd y emynedd ef.' W. S. *Ymgryfhaodd, ymnerthodd, ymwrolodd*, 'fel un yn gweled yr anweledig,' sef Duw. Yr oedd iddo lawer o anhawsderau yn ei waith mawr, oddiwrth anghrediniaeth y bobl, llid y brenin, &c. Ond trwy ffydd, ymwrolodd i lynu wrtho nes llwyddo yn gyflawn. Y mae y gair yn dra addas yn gosod allan yr anhawsderau mawr o'i flaen, ac agwedd meddwl Moses yn y gwaith yr amser hwn; dyrchafodd Duw ef uwchlaw pob ofn trwy ffydd ynddo ei hun. Er ei fod yn anweledig i lygad y cnawd, eto yr oedd yn weledig i lygad ffydd, yn ei fawredd gogoneddus.

8. Am amser y waredigaeth fawr hon, dywedir mai yn mhen 430 o flynyddoedd y dygwyd hwynt allan. Exod. 12. 41. Cyfrifir yr amser, yn gyffredin, y bu Israel yn yr Aipht, ynghylch 215 o flynyddoedd. Rhaid dechreu cyfrif yr amser uchod o'r pryd y galwyd Abraham, neu y rhoddwyd yr addewid iddo. Mewn perthynas i'r 400 mlynedd y sonir am danynt yn Gen. 15. 13. ac Act. 7. 6. gan eu bod yn diweddu yr un amser a'r 430 mlynedd, rhaid eu bod yn dechreu 30 mlynedd ar ol y cyfrif uchod. Bernir mai o'r amser y diddyfnwyd Isaac y dylid eu cyfrif, pan oedd yn bump oed.

Bedford's *Chronology*. Erlidiodd Ismael Isaac y pryd hwnw, pan wnaeth Abraham wledd fawr; yr hyn oedd yn ddechreuad o'r cystudd yr oedd Abraham i'w ddyoddef, dros 400 mlynedd, oddiwrth yr amrywiol genedloedd; oddiwrth Esau, Laban, ond yn benaf oddiwrth yr Aiphtiaid. Nodir hyn gan Moses, fel un prawf o ffyddlondeb manwl Duw yn cyflawni ei air i'w bobl.

9. Y mae yn amlwg oddiwrth deithiau meibion Jacob, nad oedd y daith o'r Aipht i Ganaan ond gwaith ychydig ddyddiau. Ond yr Arlwydd oedd eu harweinydd, a Moses yn unig was iddo yn y gorchwyl. 'Ni arweiniodd yr Arglwydd hwynt y ffordd agosaf, trwy wlad y Philistiaid; ond Duw a'u harweiniodd hwynt, i ddybenion doeth, trwy anialwch y Môr Coch.' Yn yr ysbyrd y daethant allan, yr oeddynt yn gwbl anaddas i ryfeloedd a'r Philistiaid a'r Canaanaid, fel y dangosasant yn ollaw. Rhaid marweiddio a lladd hen ysbyrd yr Aipht ynddynt; ac i'r dyben hwn buant brofedig, a than amrywiaeth ddyagyblaeth gan Dduw, dros ddeugain mlynedd yn yr anialwch. O herwydd ei drugaredd y gwaredodd hwynt, y dystyriodd eu gelynyon, ac y tywysodd hwynt i'r anialwch a thrwyddo. Salm 130. 10—16. Yr oedd dyagyblaeth yr anialwch i'w haddasu i Ganaan, mor angenrheidiol a'u gwaredigaeth o'r Aipht i'w dwyn yno. Yn eu mynediad allan, dywedir eu bod yn arfogion, ac heb un llesg yn y llwythau. Exod. 13. 18. Salm 106. 37. Yr oedd yn beth tra rhyfedd, heb ddim yn cyfateb iddo yn holl hanesiaeth y byd; ond yr oedd yn dra angenrheidiol yn eu hamgylchiadau presenol, yn llwythog ddigon, heb rai llesg i ofalu am danynt, a chwanegu at eu beichiau. Yr oedd hyn hefyd yn gwneuthur y faddugoliaeth ar Pharaoh yn fwy cyflawn; pan nad oedd raid gadael un o'r genedl ar ol. Fel hyn, yn dirion ac yn ddoeth, y mae Duw yn addasu y naill amgylchiad i'r llall, fel y byddo achosion ei bobl yn gofyn.

10. Yn lle myned a hwynt dros gyfyng-dir Suez, sydd rhwng Asia ac Affrica, arweiniodd yr Arglwydd hwynt mewn cwmwl niwl y dydd, a cholofn dân y nos, yn fwy i'r dehan, at lan y Mor Coch. Edr. CWMWL.

Ymlidiodd Pharaoh a'i holl luoedd ar eu hol hwynt, a goddiweddodd hwynt wrth y môr, mewn amgylchiad, yn ol ei feddwl, i gael buddugoliaeth gyflawn arnynt. O bob tu iddynt, bernir fod mynyddoedd uchel, y môr a'u blaen, a Pharaoh ar eu hol, a'i holl fyddinoedd yn medru trin arfau. Ffoi nis gallasant; gwrthwynebu y fath lu fusasai yn wallgofrwydd ynddynt: gan hyny nid oedd i'w ddyagwyl ond dinystr buan a chyflawn. Y bobl yn y cyfyngder a dychanasant yn erbyn Moses; gwaeddodd Moses ar yr Arglwydd; parodd yr Arglwydd iddo estyn ei wialen ar y môr; hoitodd Duw y dyfroedd; meibion Israel a aethant trwy y môr ar dir sych; ymlidiodd Pharaoh

ar eu hol i ganol y môr; ymchwelodd y dyfroedd arnynt; a boddwyd Pharaoh a'i holl luoedd, ac ni adawyd cymaint ag un o honynt. Yn y weithred ryfedd hon, y mae mawredd, gallu, tiriondeb, a chyflawnder Duw yn dysgleirio yn ogoneddus; a Moses gwas yr Arglwydd yn ymddangos yn y cwbl yn ardderchog mewn ffydd, amynedd, a llarieidd-dra.—'Trwy ffydd yr aethant trwy y Mor Coch, megys ar hyd tir sych: yr hyn pan brofodd yr Aiphtiaid, boddi a wnaethant.' Heb. 11. 20. Edr. BEDYDDIO, CEULO, CWMWL.

Yr oedd yn rhaid i'r dyfroedd wahanu llawer o filltiroedd, i'r fath dyrfa lusog fyned trwodd: yr oedd y môr, yn y fan yr aethant trwyddo, o ddeuddeg i ugain milltir o led; yr oedd gwaelod y mor wedi ei sadio, yn gwbl addas iddynt fyned trwyddo o ddechreu-nos erbyn y wyladwriaeth foren; yr oedd Pharaoh a'i holl luoedd yn nghanol y mor, erbyn bod Israel yr ochr draw: fel hyn, trwy allu Duw, y dangodd holl Israel, ac y boddwyd yr holl Aiphtiaid. Y mae ffydd ac ufudd-dod Moses yn y cyfyngder hwn i'w canfod yn dra amlwg. Nid oedd dim ganddo ef, nac eraill o'r gynulleidfao berchen ffydd, ond gair ac addewid Duw am eu bywyd, mwy na'r Aiphtiaid. Y mae gair yr Arglwydd yn ddigon o sail i ffydd yn mhob cyfyngder. Ni ddichon fod un sail gadarnach: ac ni waradwyddir neb a ymddiriodo ynddo. Mewn ffydd yr estynodd ei wialen ar y mor wrth orchymyn Duw, yr aeth i'r mor, a cherddodd bob cam ynddo, ac y daeth ef a'i luoedd yn iach ddiangol o hono. Fel hyn y rhoddodd anrhydedd i Dduw mewn modd arbenig trwy gredu iddo, a chafodd yntau a'i frodyr ddiangfa o safn marwolaeth. Yr un yw ffydd eto yn ei natur a'i heffeithiau; gair Duw yw ei sail; ymddiried, ufudd-dod, a diangfa, yw yr effeithiau. Wrth y mor canasant gerdd odidog o fawl i Dduw am y waredigaeth. At y gân hon, yn ddiaddad, y mae y geiriau yn Dat. 15. 3. yn cyfeirio. 'A chant y maent gân Moses, gwasanaethwr Duw, a chan yr Oen.' Dywed Lightfoot, fod yr Iuddewon, yn ngwasanaeth y deml bob Sabboth, yn canu rhan o gân Moses, yn Deut. xxxii. 'Gwrandewch nefoedd,' &c. gyd a'r aberth boreuol; ac yn yr hwy, eu bod yn canu y gân yn Exod. xv.* Os felly, nid annhebyg fod y geiriau yn y Datguddiad yn cyfeirio at y ddefod hon. Can Moses a chan yr Oen, yr un yw; yr Oen, a'r waredigaeth trwyddo, yw sylwedd cân Moses; ac mae wedi ei chyfansoddi er adeiladaeth yr holl gredinwyr yn Nghrist, yn eu buddugoliaeth ar eu gelynyon. Can Moses wedi ei hadfywio a'i hail-gyfansoddi, a gawn yn Salm 146. 1, 2, &c. ac yn Esa. 12. 1, 2, &c. Yr un yw

* *Prospect of the Temple Service. Chap. vii. Sect. 11.* Yr oeddynt yn rhanu y gân yn Deut. xxxii. yn chwech o ranau, ac yn canu un rhan yn y boreuol bob chwech Sabboth, nes fel hyn ei gorphen; ac wedi hyn yn dechreu drahefn.

y Gwardwr yn mhob oes, am hyny y mae y gân yr un. Y mae y gân yn y Datguddiad yn cael ei chanu tu a'r hwyr, neu ran brydnawnol y byd, fel yr oedd yr Iuddewon yn ei chanu yn brydnawnol yn y deml, wedi i'r eglwys gael buddugoliaeth ar. ei gelynon diweddf; sef y cldraig, y bwystfil, a'r gau brophwyd. Gwel Vitringa in loc. Am hanes Moses a'r Israeliaid o'r Mor Coch i Sinai, Edr. AMALEC, HUR, CRAIG, JOSUAH, MANNA, MARAH, REPHIDIM.

11. Gwersyllasant wrth Sinai dros flwyddyn. Y deuddegfed gwersylliad oedd wrth Sinai, yn nghylch 45 o ddyddiau ar ol eu dyfodiad o'r Aipht. Bu yr Arglwydd un diwrnod yn llefaru wrth Moses; bu y bobl dri diwrnod yn ymbarotoi, ac ar y 50 dydd wedi bwyta y pasc y rhoddwyd y gyfraith. Felly yn mhen 50 dydd wedi pasc diweddf Crist, y tywalltwyd yr Ysbryd Glan ar yr apostolion yn Jerusalem, ar fynydd Seion, i bregethu yr efengyl i'r holl genedloedd. Y mae holl oruchwyliaeth Sinai yn rhyfedd, ac yn nodedig ardderchog. Ymddangosodd yr Arglwydd mewn dull newydd, anarferol, ac ofnadwy iawn. Rhoddodd ddatguddiad mwy gogoneddus o holl drefn yr iechydwrriaeth trwy Gyfryngwr, nag a roddwyd er yr addewid gyntaf yn Eden hyd yn hyn. Cyfnewidiwyd holl drefn addoliad Duw, a sefydlwyd defodau a gwasanaeth oeddynt i barhan yn yr eglwys hyd ddyfodiad y Messiah.

Galwyd Moses i'r mynydd, a chafodd genadwri oddiwrth yr Arglwydd at yr Israeliaid, i ddywedyd wrthynt y byddai efe yn Dduw iddynt, ac y byddent hwythau yn drysor priodol iddo o faen yr holl bobloedd; ac yn gofyn oddi wrthynt hwythau ufudd-dod parod, gwirioneddol, a chyflawn. Addunedodd y bobl yn gyfatebol. Dygodd Moses eu hateb i'r Arglwydd yn y mynydd. Fel na ddirmygid gorchymynion y fath ddeddfwr, y mae pob amgylchiad yn nghylch rhoddiad y gyfraith wedi ei dröfnu yn y modd mwyaf addas i argraffu yn ddwfn ar eu meddyliau, y parch mwyaf i sawrhydi, purdeb, cyflawnder, ac uchelder eu Duw a'u deddfwr, a'u llwriawdwr. Rhoddodd Duw hefyd, yn y modd mwyaf amlwg a nod-edg, anrhydedd ar Moses fel ei weinidog, fel na fyddai iddynt mwyach ameu ei awdurdod gan Dduw, nac anuffuddhau i'w orchymynion. Arafwn ac edrychwn ar yr olwg ryfedd hon. Wele! Duw mawr y nefoedd, mewn modd ardderchog, addas iddo ei hun, yn ymostwng i ymgyfiamodi a chreaduriaid pechadurus yma ar y llawr. Gwedi tri diwrnod o lanhad, i ragbarotoi y bobl, y mae Duw yn dyfynu y bobl, ac yn eu galw ger ei fron ar yr amser gosod-edig. Yr oedd taranau, a mellt, a chwmwl tew ar y mynydd, a llais yr udgorn ydoedd gryf iawn; fel y dychrynodd yr holl bobl oedd yn y gwersyll. A Moses a ddyg y bobl allan o'r gwersyll i gyfarfod â Duw; a hwy a safasasant yn ngodreu y mynydd. Yr oedd y mynydd yn mygu fel ffwrn, ac yn crynu yn ddir-

fawr. 'Pan ydoedd llais yr udgorn yn hir, Moses a lefarodd; a Duw a atebodd mewn llais.' Pa beth a lefarodd Moses? Yn ddi-ddadl yr hyn a ddadguddiodd yr Ysbryd Glan i'r apostol, 'Yr wyf yn ofni ac yn crynu.' Heb. 12. 21. Tra yr oedd y bobl yn mhell, wrth odreu y mynydd, ac yn waharddedig iddynt nesáu na hyll-dremu, na chyffwrdd â'r mynydd, rhag eu lladd, cafodd Moses ei alw i ben y mynydd, megys i gyfrinach agos â Duw. 'Llofarodd Duw wrtho wyneb yn wyneb—mewn gwelediad, ac uid mewn dammegion—ond cafodd edrych ar wedd yr Arglwydd.' Num. 12. 8. Edr. GWEPP. Llofarodd Duw y gyfraith oddiar ben y mynydd, o ganol y tân, y mwg, y tywyllwch, a'r taranau, i ddangos purdeb tanlyd y gyfraith, ac awdurdod Duw ynddi, ac nas dichon i bechadur enog sefyll yn ei hwyneb heb gyfryngwr. Edr. CYFRAITH. Ysgrifennodd Duw y gyfraith ar lechau. Edr. LLECH, YSGRIFENU. Moses a ddaeth i waered ac a fynegodd holl eriau yr Arglwydd, a'i farn-edigaethau. Gwedi i'r bobl addaw ufudd-dod, adeiladodd Moses allor islaw y mynydd â deuddeg colofn, yn ol deuddeg llwyth Israel. Anfonodd lanciau meibion Israel, a hwy a offrymasant boeth-offrymau, ac aberthasant fustych yn ebyrth heddi i'r Arglwydd. Cymerodd Moses lyfr y gyfraith, rhoddodd ef ar yr allor, a thaeallodd hanner y gwaed ar y llyfr ac ar yr allor, a'r hanner arall ar a bobl. Gwedi cadarnhau y cyfamod fel hyn â gwaed yr aberth, yna yr aeth Moses i fyndu, ac Aaron, Nadab, ac Abihu, a deg a thringain o henuriaid Israel. 'Gwelsant Dduw Israel,' sef rhyw arwydd o'r presenoldeb dwyfol, 'a than ei draed megys gwaith o faen saphir, ac fel corph y nefoedd o ddysgleirdeb. Ac ni roddes ei law ar bendeffigion meibion Israel; ond gwelsant Dduw, a bwytasant ac yfasant.' Fel hyn aeth yn wledd ryfedd trwy waed yr aberth ar ben Sinai danlyd. Exod. xxiv. Heb. 9. 18—22. Trwy alwad Duw aeth Moses i fyndu i'r mynydd, i ganol y cwmwl, a bu yno ddeugain niwrnod, a deugain nos. Yn absen Moses, y mae y bobl yn peri i Aaron i wneuthur y llo aur. Edr. AARON, LLECH.

Dangosodd Moses ei ysbryd rhagorol yn eiriol dros y bobl, er ennyn o ddigofaint tanlyd Duw yn eu herbryn i'w difetha. Y mae Duw yn gwrando ei weddi dros y bobl, yn eu harbed, yn addaw myned gyda hwynt, yn dangos ei ogoniant, ac yn cyhoeddi ei enw i Moses. Pan ddaeth Moses i waered o'r mynydd â dwy lech y dystiolaeth yn ei law, yr oedd croen ei wyneb yn dysgleirio, fel yr ofnodd y bobl nesáu ato; o herwydd hyn rhoddodd len-gudd ar ei wyneb pan lefarai wrth y bobl, ond pan ddela ger bron yr Arglwydd i lefaru wrtho ef, yn y babell, tynai ymaith y llen-gudd nes ei ddyfod allan. Yr oedd hyn yn arwyddocaol o ogoniant yr oruchwyliaeth, ond bod y gogoniant, gan mwyaf, yn guddiedg dan len y cys-

godau. EDR, CERF, DILEU, ERIOL, ENW, GOGONANT, LLEN, LLYFR.

Y mae yn deilwng i ni olygu ychydig ystyr-iaethau oddiwrth yr oruchwyliaeth ryfedd hon, er ychwaneg o oleuni arni.

(1.) Fod yr holl bobl hyn a hawl ganddynt yn nghyfammod yr addewid a wnawd ag Abraham, a'r bendithion cynnwysedig yuddo. Am hyn dywed yr Arglwyd yn y rhagymadr-odd i'r Deg Gorchymyn, 'Myfi yw yr Arglwydd dy Dduw,' &c.

(2.) Nad oedd cyfammod Sinai yn diddymu cyfammod yr addewid a wnawd ag Abraham: cadarnhawyd yr ammod hwnw o'r blaen gan Dduw yn Nghrist, ac nid oedd y ddeddf yn dirymu hwn, nac yn gwneuthur yr addewid yn ofer. Gal. 3. 17. Yr oedd cyfammod yr addewid yn gwbl yn ei rym, yn wyneb holl ddychrynfeydd Sinai. Eisieu ystyried hyn, er ei fod wedi ei fynegi yn amlwg gan yr apostol, sydd wedi arwain dyuon i lawer o gyfeiliornadau yn nghylch y cyfammod hwn, fel pe buasai hwn yn gyfammod gweithredoedd, neu yn gymysgedig.

(3.) Nid cyfammod gweithredoedd oedd cyfammod Sinai. Yr oedd y bobl eisoes dan gyfammod yr addewid a efengylwyd i Abraham, ac nid oedd y cyfammod hwn yn dirymu hwnw ond yn ychwanegu ato. Dyma oedd y cam-ddedfnydd a wnaeth y gan-athrawon o oruchwyliaeth Sinai. Yn golygu y cyfammod hwn yn gyfammod gweithredoedd, barnasant fod cyfiawnhad i bechadur i gael trwy y cyfammod gweithredoedd; fel hyn yn cam-ddeall goruchwyliaethau Duw, cyfeiliornasant yn ddychrynllyd, a syrthiasant ymaith oddiwrth ras. Eraill, o'r un farn gyfeiliornus am gyfammod Sinai, a gyfeiliornasant yr ochr arall; yn barnu fod cyfammod Sinai yn gyfammod gweithredoedd, a bod hwnw wedi ei ddiddymu yn hollol, barnant fod y gyfraith foesol a roddwyd yno wedi ei diddymu mor hollol, ac fel hyn yn taflu y distyrwch mwyaf ar ddeddf sanctaidd Duw. Cam-farn am y cyfammod a arweiniodd i'r cyfeiliornadau hyn.

(4.) Fod cyfammod Sinai yn oruchwyliaeth arbenig neillduol, yn eglurhau trefn yr iechyd-wriaeth trwy gyfryngwr, yn fwy helaeth, ac yn fwy gogoneddus, nag un cyfammod arall, na goruchwyliaeth tu ag at yr eglwys, dyd ddyfodiad Crist yn y cnawdd. Y mae Duw yn gosod allan yn y cyfammod hwn, berffoithrwydd ac anghyfnawdiondeb y gyfraith; am-dra pechod, a mawredd euogrwydd hyn; yr anghurheidrwydd anheggorol am gyfryngwr rhwng Duw a dynion, sef Crist, yr hwn oedd Moses yn ei gysgodi; natur offeiriadaeth Crist; rhinwedd ei aberth, ac effeithioldeb ei waed i lanhau yr aflau. Yr oedd Moses yn cysgodi Crist, yn neillduol fel cyfryngwr, fel prophwyd, ac fel blaenor yr eglwys. Deut. 18. 15—18. Act. 3. 22. 1 Tim. 2. 5. Yr oedd Aaron yn ei gysgodi fel offeiriad; a'r holl aberthau yn

cyfeirio at aberth Crist dros ei bobl. Edrych AARON, ABERTH, ALLOR, ARCH, PABELL. Yn neillduol yr oedd natur cyfryngdod Crist yn cael ei ddangos yn ngwneuthuriad y cyfammod. Nid oes dim yn dangos y pwnc mawr hwn mor olen yn holl oruchwyliaethau Duw tu ag at ei eglwys. Gwelwn yma Dduw yn ymddangos yn holl fawredd ei burdeb a'i awdurdod; y gyfraith yn ei holl unidiondeb, ei hawdurdod, a'i phurdeb tanlyd yn erbyn ei throeddwyd; y pechaduriaid euog yn ngodre y mynydd yn ofni am eu bywydau; a Moses yn cael ei alw rhwng y ddwy blaid, yn myned i ben y mynydd tanlyd at Dduw, ac yn derbyn y gyfraith o'i law; yn myned at y bobl, yno yn codi allor, yn lladd aberth, ac yn taenellu y gwaed ar y llyfr ac ar y bobl. Heb. 9. 19. Fel hyn, wedi hyn, yn myned, efe a henuriaid Israel, i'r mynydd at Dduw, ac yn gwledda yno. Mae yr aeldangosiad yn gyflawn ac yn oleu; ac yn llawer o help i amgyffred natur cyfryngdod Crist, i bawb hyd ddiwedd amser. Yma gwelwn Dduw a'i gyfraith yn ddyrchafedig, y cyfryngwr rhyngddynt yn addas ac yn ffyddlon; a'r pechadur mewn heidd yn ddiangol! Crist yw sylwedd y cwbl; am dano er yr ysgrifenedd Moses.

(5.) Wrth ystyried natur y cyfammod, nis gallaf lai na sylwi ar y cysondeb rhyfedd rhwng corph yr ysgrifthyrau a'u gilydd. Mae yr un drefn fawr am gadwedigaeth dyn yn cael ei dadguddio gyda chynydd dyagleirdeb, mewn amrywiol ffyrdd, y naill beth yn taflu goleu ar y llall, i gyd yn gysylltiedig mewn cyfundeab a chydgoriad hardd a'u gilydd; nes yn y diwedd mae y drefn fawr yn mherson Crist, yn dyagleirio yn oleu heb un cwmwl na gorchudd cysgodol. Dewisodd Duw ei hamlygu yn y modd mwyaf addas i ni ei deall a'i hamgyffred, eto, heb iselhau ei hun mewn un gradd.

(6.) Heblaw ei bod yn oruchwyliaeth ogoneddus, yn amlygu trefn iechyd-wriaeth i'r eglwys, mae yn amlwg ac yn ddiogel, fod cyfammod Sinai yn gyfammod gwladwriaethol a holl gededl Israel, a bod eu hufudd-dod i'r holl gytreithiau a gyhoeddwyd yno yn ammod o hono fel y cyfryw. Nid yw allorau, aberthau, taenellu gwaed, &c., yn perthyn dim i'r cyfammod gweithredoedd; ac ni wneir y cyfammod grâs a chenedloedd cyflawn neu gorph cangledig o amrywiol fath o ddynion, ond a Christ fel cyurychiolwr ei etholedigion, ac a hwythau yn bersonol ynddo; am-hyny yr oedd cyfammod Sinai yn wladwriaethol mewn perthynas i fendithion allanol, perthynol i'r genedl hon, yn gystal ag yn gysegodol o ddaionus bethau oedd i ddyfod. Fel ag yr oedd yn wladwriaethol ac yn gysegodol, yr oedd yn ymarferol yn unig i'r genedl hono; ond y mae, er hyn, yn addygiadol i bawb hyd ddiwedd amser. Fel yr oedd yn gyfammod gwladwriaethol a chysgodol, aeth yn hen, ac yn oedranus, ac a ddiſanodd; cafodd Crist weinidogaeth fwy rhagorol

—mae yn gyfryngwr cyfammod gwell—yr hwn sydd wedi ei osod ar addewidion gwell na yr addewidion gwladwriaethol i Israel fel cenedl. O herwydd hyn, gelwir yr oruchwyliaeth, gan yr apostol, yn *hen gyfammod*, mewn cyferbyniad i'r oruchwyliaeth efengylaidd, yr hon a eilw. yn gyfammod *newydd*. Fel yr oedd yn gyfammod gwladwriaethol, Israel ni thrigasant ynddo, a Duw a'u heageilusodd hwythau; ond ni wnawd felly â'r rhai o honynt ag oedd yn wir gredinwyr yn y cyfammod gras. Nid oedd yn yr oruchwyliaeth hono y perffeithrwydd ysbrydol ag yr oedd Duw yn bwria iu dwyn ei eglwys oedd yma yn y byd; am hyny dywedir, 'Nad oedd ddiiteius,' a'i bod i roddi lle i ail oruchwyliaeth fwy perffaith ac ysbrydol, wedi dyfodiad y sylwedd mawr, Crist Iesu. Yr oedd yn gwbl ddiifeius i'r dyben y trefwyd hi; ond yr oedd yn anmherffaith, ac yn llawer is mewn ysbrydolrwydd, goleuni, dyagleirdeb, rhyddid a hyfdra, na'r oruchwyliaeth efengylaidd. Goruchwyliaeth yr eglwys oedd yn ei babandod, cyn ei dyfod i'w chyflawn oed; ond yn awr, wedi dyfodiad Crist, a'r prynedigaeth trwyddo, mae yn ei chyflawn oed, wedi derbyn y mabwysiad, ac ysbryd y Mab yn llefain, Abba Dad. Gal. 4. 1—6. Heb. viii. a ix. Mae yr ail gyfammod yn berffaith, ac ni roddir i'r eglwys mwy un oruchwyliaeth arall yn ei lle.

12. Sylwir yn neillduol ar lariaidd-dra a ffyddlondeb Moses. 'A'r gwr Moses ydoedd lariaiddiaf o'r holl ddyinion oedd ar wyneb y ddaear. Num. 12. 3. Lariaidd-dra sydd groes i falchder, diglonrwydd, a dial. Er yr anrhydedd a roddwyd ar Moses, rhagor neb arall o feibion dynion, eto yr oedd yn ostyngedig, yn addfwyn, yn dirion, ac yn amyneddgar, yn goddef gwrthwynebiadau a thuchan y bobl; ar bob achos, gwelir ef mewn amynedd yn meddiannu ei enaid, yn dosturiol, yn ymarhous, ac yn faddengar. Ond er ei lariaidd-dra hynod yn trin bobl wrthryfelgar, eto, unwaith y pallodd, hyd yn nod yn y peth yr oedd fwyaf enwog am dano, sef ei lariaidd-dra. Yn anialwch Sin, cam-ynddygodd ef ac Aaron wrth ddyfroedd Meribah; ac am eu bai yno, caodd yr Arglwydd hwynt allan o wlad yr addewid, yr hyn oedd brofedigaeth fawr i Moses cyn ei farw. Am eu bai, ni wyddom ychwaneg nag y mae yr Arglwydd yn ei ddangos yn y geiriau canlynol: 'Am na *chredasoch* i mi, i'm *sanctieiddio* yn ngwydd meibion Israel; am hyny, ni ddygwch y dyrfa hon i'r tir a roddais iddynt.' Yr oedd *anghrediniaeth* yn un bai ynddynt: yn ei anghrediniaeth '*cythruddwyd* ei ysbryd ef, fel y *cam-ddyweddod* â'i wefusau.' Salm 106. 33. Fe anghredodd—a *gythruddwyd*—a *gam-ddyweddod*—ac ni *sanctieiddiodd*, neu anrhydeddodd, yr Arglwydd ger bron y gynulleidia. Y geiriau a ddywedodd oeddynt, 'Gwrandewch yn awr, chwi wrthryfelwyr; Ai o'r graig hon y *tywnn* (nid tyn yr Arglwydd) i chwi ddwfr?' Yn lle *dywedyd* wrth y graig,

fel y parwyd iddo, '*tarawodd* y graig *ddwy waith* â'i wialen.' Ond er pechod y ddau frawd duwiol, eto, '*daeth dwfr lawer* allan, a'r gynulleidfa a yfodd:' fel hyn ymddengys tiriondeb a daioni Duw yn wyneb pechaduruswydd dynion.

'Moses yn wir a fu ffyddlon yn ei holl dŷ, megys gwas.' Heb. 3. 5. Num. 12. 7. Yr oedd Moses yn was yn yr *holl dŷ*, nid ar ryw ran o hono, neu ar ryw un gorchwyl yn y tŷ, ond yn yr *holl dŷ*; yr oedd hwn yn anrhydedd mwy nag a gafodd neb arall. Ac er ymddiried cymaint gofal iddo, bu *ffyddlon* yn y cwbl, yn yr holl wasanaeth; gwnaeth megys y gorchymynodd Duw iddo yn yr *holl dŷ*, heb ball, heb ddiolfalwch, ac heb chwaneu dim o'i ddychymygion ei hun. Er hyny, gwas oedd yn y tŷ, a dim ond hyny; ond y mae Crist yn Fab, ac yn Arglwydd ar ei dŷ ei hun.

13. Ond i dynu at ddiwedd hanes y gwr enwog hwn. Taer ymbiliodd ar yr Arglwydd am gael myned i mewn i Ganaan; atebodd yr Arglwydd yn dirion, a dywedodd, 'Digon yw hyny i ti, na chwanega lefaru mwy am y peth hwn.' Parodd yr Arglwydd iddo fyned i ben Nebo, i edrych arni â'i lygaid; 'oblegid ni chai,' medd Duw, 'fyned dros yr Iorddonen hon.' Deut. 3. 26, 27. Y mae golwg anrhydeddus ac ardderchog arno yn diweddu ei ddyddiau, yn addas i'r holl fawredd a ddangosodd Duw iddo yn ei holl fywyd. Yn rhydydd Moab, cyfansoddodd gân odidog o fawl i Dduw am ei holl ryfeddodau iddynt yn eu taith hirfaith*—bendithiodd y deuddeg llwyth—gosododd allan fawredd Duw—godidogrwydd Israel ei bobl—anogodd hwynt i ufuddod, a mynegodd iddynt y canlyniadau dychrynllyd a ddygwyrddai iddynt oblegid eu hannfudd-dod—cyfarwyddodd Josuah yn ei swydd ar ei ol; anogodd ef i ymwroli a bod yn ffyddlon. Gwedi hyny esgynodd Moses o rosydd Moab i ben Pisgah, lle y dangosodd yr Arglwydd iddo holl wlad yr addewid, a thebygol cryfhau ei lygaid yn wyrthiol i gymeryd golwg helaeth arni. Bu farw yno, a chladdodd Duw ef mewn glyn yn nhir Moab. Edr. MICHAEL. Yr oedd yn 120 oed pan fu farw; bu tyw 40 mlynedd yn llys Pharaoh; 40 mlynedd yn ngwlad Midian; a 40 mlynedd yn yr eglwys yn yr anialwch. 'Ni tywyllasai ei lygaid ef, ac ni chiliasai ei ireidd-dra ef.' Meibion Israel a wylasant am Moses 30 o ddyddiau. Geiriau diweddaf Moses oeddynt, 'Nid oes megys Duw Israel! Gwynfydedig wyt, O Israel; pwy sydd megys ti, O bobl gadwedig gan yr Arglwydd!'

Ni bu un gwr mwy na Moses yn yr hen oes- oedd. Gwnaeth Duw y defnydd mwyaf o hono yn ei dŷ, sef ei eglwys, ac yr oedd yn gysgod nodedig o Grist, fel y sylwyd o'r blaen. Medd

E ddiweddodd yn ddyddan

Ei fywyd i gyd ar gân.

Cywydd y Drindod.

mab Sirach, 'Yr oedd yn hoff gan Dduw a dynion, yr hwn y mae ei goffiadwriaeth yn fendigedig. Rfe a'i gwnaeth yn debyg i'r saint gogoneddus, ac a'i mawrygodd ef, gan beri i'w elynion ei ofni ef.' Eccles. 45 1, 2. Dywedir i Moses farw, 'yn ol gair yr Arglwydd.' Deut. 34. 5. *Heb.* מֵי יְרֵךְ אֵרָר ar, neu *worth enau* LEHOFAN. Oddiwrth hyn, dywed yr Iuddewon i Dduw gymeryd ei enaid ef ymaith & chusan.

Moses yw yr ysgrifenydd hynaf yn y byd. Y pum llyfr dan ei enw yn ddiaddadl a ysgrifenydd ganddo. Y mae teitl Salm xc. yn ei rhoi hi iddo fel y cyfansoddwr o honi. Rhai a farnant hefyd mai efe yw awdwr llyfr Job. Edr. JOB. Fel ysgrifenydd y mae ei enw yn glodfawr yn mhllith y Paganïaidd.† Edr. GWEDD-NEWIDIAD, ac euwau yr amrywiol lyfran.

MUD-AN, (my-ud) *Heb.* מִדְּדָן *dom*, trwy draws gyfneu y llythrenau *mod*; *Llad.* MUTUS; *Saes.* MUTE; *Gwydd.* AFLAFAR: MAON; diymadrodd, aflafar, tawedog.—1. Mudaniaeth naturiol o ddiffyg peiriannau ymadrodd, neu o herwydd eu cyflunïad anaddas. 'Duw sydd yn ordeinio mulian.' Exod. 4. 11. 1 Cor. 12. 2. Mae y byddar, meddant, yn fud yn naturiol, am nad all ddyysgu geiriau i ymadroddi & hwynt.—2. Cwn mudion, yw yr athrawon hyn, y rhai o ddiffyg gwybodaeth, gras a donian, nas gallant ddyysgu eraill, er cymeryd y swydd arnynt er mwyn budr elw. Esa. 56. 10.—3. Mudaniaeth, weithiau a arwydda ymddarostyngiad dystaw dan ragluniaethan cerdyddol Duw; 'Aethum yn fud, ac nid agorais fy ngenau.' Salm 39. 9.—4. Effaith syndod llewngol. Dan. 10. 15.—5. Y cyfryw o herwydd ofn, anwybodaeth, &c. na allent agor eu genau i amddiffyn eu hachos eu hunain. Diar. 31. 8.

Byddai y cythraul yn meddiannu rhai, ac yn eu gwneuthur yn fud ac yn fyddar. Marc 9. 17—25. Mae y cythraul yn cael ei alw yn 'ysbryd mud a byddar,' oblegid ei effeithiau ar y dyn yn ei wneuthur felly. Y mae hyn yn dangos fod gan y diafol allu mawr i weithredu pan oddeffr iddo, ar synwyrâu dynion. Bwr-iodd yr Iesu yr ysbryd aflan, croulon, allan a'i

† Ταυτη και Ιουδαιων θεσμοθετης, ουχ ο τυχων, ανηρ, επειδη την του θεου δυναμιν κατα την αξιαν εχωρησε, κατεφηγεν, ευθυς εν τη εισβαλη γραφας των νομων, Εικεν ο θεος, φησι τι; γενεσθω φως, και εγενετο. Γενεσθω γη, και εγενετο. Long. *De Sublim.* ec. ix. Wedi ei Gymrsigio fel hyn: 'Felly hefyd, y deddfwr Iuddewig, gwr anghyffredin, wedi cynnwys meddwl addas am allu Duw, sydd yn ei osod allan yn oddiog yn nechreu ei gyfraith. A Duw a ddywedodd—Pa beth? Bydded goleuni, a bu goleuni—Bydded y ddaear, a bu ddaear.' Gwel sylw Lowth ar yr un geiriau. *De Sacr. Poesi. Heb. Prael.* xvi. *Dicit. Deus, Esto Lux, et fruit Lux.* Nihil majus meum, humana potest concipere. Quantum addideris verbis, tantum de sublimitate detraxeris. Dywedodd Duw, 'Bydded goleuni, a bu goleuni.' Nis dicheu meddwl dynol gynnwys dim yn fwy ardderchog—yn ol yr ychwanegoch at y geiriau, yn gyfatebol y lleihewch eu huchelodd ardderchog.

air, yn ol y prophwydoliaethan am dano. Esa. 35. 6.

Mud arynaig (ofn) y llafar. *Talissia.*

MUD-OL, aymudiad, trosglwydd, dygiad; trosglwyddo, neillduo.—'Midolwch i mi Barnabas ac Saul;' sef neillduwch, gwahanredwch. Act. 13. 2. W. S. Salm 80. 8. Edr. GWINWYDDEN.

MUL-ES-OD, (my-ul) *Llad.* MULUS *Gwydd.* MULLE: creadur cymyag-ryw, o'r march a'r asen, neu gasag ag asyn. Nid ydyw y mulod, nac un creadur arall cymyag-ryw, yn hilio, rhag llefwi y byd ag anghenfilod. Arist. *De Animal. lib.* xv. Y mae cymyagu y rhywiau creaduriaid yn waharddedig yn nghyfraith Mosca. 'Na ad i'th greaduriaid gydio o amryr ywogaeth.' Lef. 19. 19.

'Hwn yw Anah a gafodd y mulod yn yr anialwch, wrth borthi asynod Sibeon ei dad.' Gen. 36. 24. Y mae y lle hwn yn dra anhawdd ei ddeall, medd Scott, gan nad yw y gair מִלְּךָ a gyfneithir *mulod*, ddim yn cael ei arferyd mewn un man arall am fulod, ond y gair מִלְּךָ *pared*. O'm rhan fy hun, y mae rhesymau Bochart, yn ei *Hieroz.* p. 242, &c. wedi i'w moddioni: yn gyflawn, na ddylasai gael ei gyfieithu *mulod* yn y fan yma, ond ei fod yn arwyddo yr אֱמִיּוֹת *heimim*, yr *Emiaid*, cenedl aml, gref, a rhyfelgar, yn y dyddiau hyn. Deut. 2. 10. Gen. 14. 5. Arwyddo yr enw, *y rhai ofnadwy*. Hwn yw yr Anah a gafodd yr *Emiaid*, sef a *ruthrodd* arnynt i'w lladd a'u dyfetha. Dull o ymadroddi aml yn yr ysgrifthyrau, yn arwyddo rhnthro ar elyn yn ddiarwybod iddo. Gwel Barn. 1. 5. 1 Sam. 31. 3. 2 Cron. 22. 8. Salm 21. 8. Nid oes dim hanes am fulod yn yr ysgrifthyrau cyn amser Dafydd, yr hwn oedd, yn nghyda'i feibion, yn marchogaeth ar fulod. 2 Sam. 13. 29. a 18. 9. Marchogodd Solomon ar fules Dafydd i'w goroni. 1 Bren. 1. 33. a 18. 25. Yr oedd gan Ahab amlra o honynt. 1 Bren. 18. 5. Yr oedd gan yr Iuddewon yn eu dychwelïad o Babilon, 245 o honynt, i ddwyn eu dodrefn. Ezra 2. 66. Arferai y Persiaid hwynt i'r rhedegwyr i farchogaeth arnynt. Esth. 8. 10. Yr oedd trigolion Togarmah yn eu gwerthu yn feiriau Tyrus. Ezec. 27. 14. Arferir hwynt hyd heddyw mewn llawer o wledydd creigiog, megys yn nghylch mynyddoedd yr Alpau, y Pyreneau, rhwng Ffrainc ac Ital, a rhwng Ffrainc a'r Hispaen. Y mae rhai o honynt yn fawrion, yn gryfach, yn galetach, ac yn hŵy eu parhad, na cheffylan, ac a wnânt eu gwaith yn ddau-ddyblyg. Y maent yn gyndyn, ac yn anhawdd eu plygu a'u trin; am hyn y cyffelybri pechaduriaid cildynus iddynt. Salm 32. 9.

MULFRAN-OD, (mul-bran) môr-fran.

Nid glwth ond *mulfran*. Diar.

'A'r fulfran.' Lef. 11. 17. שִׁלְיָן *syrlhio*. Cafodd yr enw Hebraeg oddiwrth arfer neill-

duol yn perthynu iddo; sef pan ganfyddo y pysgod yn y dwfr, ar ba an mae yn byw, eheda yn dra uchel, gwasg ei adenydd wrth ei ystlysau, ac a syrthia i lawr arno fel saeth, i ddyfnder cufydd yn y dwfr. Deut. 14. 17.

MUR-IAU, (mu-ur) *Llad.* MURUS; *Gwydd.* MUR; gwâl, pared, magwyr, amddiffynfa, caer. Y mae muriau yn ddefnyddiol er neillduo, ac er amddiffyniad. Cyffelybir yr Arglwydd a'i iechydwrtaeth i 'fur,' a 'mur o dân.' Zech. 2. 5. Esa. 26. 1. Ezec. xl. Edr. CWMWL. Murian cenedl, neu eglwys, yw ei llywodraeth, ei chryfder, a'i diogelwch. Salm 51. 18. Esa. 5. 5. Dat. 21. 12, &c. Edr. MAGWYR, CAER.

'Ac a ddatododd ganol-fur y gwahaniaeth rhyngom ni.' Eph. 2. 14. 'Ac a ddatododd y gayd y rhanbaret.' W. S. 'Ac a ddatododd y canol-gae terfyn.' Dr. M. Yr oedd mur a elwid *chel*, yn gwahanu cyntedd yr Iuddewon oddiwrth gyntedd y cenedloedd; at y mur hwn y mae y geiriau yn cyfeirio; ac a arwyddant, 'Deddf y gorchymynion mewn ordeiniadau;' sef yr holl addoliad Iuddewaidd ag oedd yn gwahaniaethu yr Iuddewon oddiwrth holl genedloedd y ddaear. Dirymodd Crist yr holl bethau hyn ag oeddent yn achos gelyniaeth rhwng Iuddewon a Chenedloedd, pan yn ei gorph ei hun y cyflawnodd yr holl gysgodau, y dileodd hwynt, ac y gosododd i fynu dduil arall o addoliad yn ei eglwys, i Iuddewon a Chenedloedd i gyd-ymuno yndo.

'Cloddia i mi o flaen eu llygaid hwynt trwy y mur.' Ezec. 12. 5. 'Cloddia i ti.' Dr. M. *Heb.* חָבַי i ti. Y mae y gwall hwn yn yr holl argraffiadau. 'Ac yn yr hwyr y cloddiais trwy y mur a'm llaw.' Adn. 7. *Heb.* חָבַי i mi, y cloddiais i mi.

MURMUR, *Llad.* MURMUR; *Ffr.* MURMURER; *Saes.* MURMUR: grwgnach, tuchan; trwst, ffrwd; godrystio, sibrdw.—'A murmur mawr oedd am dano.' Ioan 7. 12. 'Yr oedd sibrdw mawr am dano, a neb yn llefaru yn eglur. Dr. Campbell, adn. 13. Ond mae y gair *Gr.* γογγύζω, yn arwyddo y rhan amlaf, *sibrdw*, neu *godrystio* o anfoddlonrwydd, ac a gyfieithir yn aml, *grwgnach*, Ioan 6. 41. Mat. 20. 11. 1 Cor. 10. 10. Act. 6. 1. Phil. 2. 14. 1 Pedr 4. 9.—*murmur*, Luc 5. 30. Ioan 6. 43. *Grwgnach* yw y cyfieithiad goreu o'r gair, a'r mwyaf Cymreigaidd. Edr GRWGNACH, TUCHAN.

MURSENDOD, (murs) cymhendod, gwag ymddangosiad, hoedendod, ogoilyd, pertrwydd, tryhyllwch.—'Ond hon syn byw, mewn mursendod, marw ydiw cyd bo yn byw.' 1 Tim. 5. 6. W. S.

MUSGRELL-NI, (musgr) llyfrder, syrthni, diogi; hwyrder.—'Fel na byddoch fusingrell.' Heb. 6. 12. Na fyddwch ddiog ag araf, ond yn egniol a bywiog yn eich gweithredoedd; yn ymeginio gyda'r gwirionedd hyd farwolaeth. Eccles. 4. 28, 29. Cyfieithir yr un gair *αποθνήσκω*, *hwyr-drwm*, Heb. 5. 11. Y mae yr apos-

tol yn achwyn eu bod yn 'hwyr-drwm eu clustiau,' ac yn eu rhybuddio rhag eu bod felly; sef yn hwyr-drwm ac yn fusingrell i weithredu. Mae bywyd y credadyn yn gofyn y bywiogrwydd a'r diwydrwydd mwyaf; ac ni lwydda neb yn wirioneddol heb hyn. Profes ddiog, farwaidd, sydd sicr o fod yn broffes ddilewyrch, ddiffwrth, a digysur.

MUSI, מוֹשֵׁי [cyffyrddwr] mab Merari. 1 Cron. 6. 19. Neh. 3. 33.

MUTH-LABBEN, מוֹת-לָבֶן [marwolaeth Labben] teitl Salm ix. Cyfieithir y gair yn amrywiol gan wahanol awdwyr, ac y mae ei ystyr yn aros yn anrhyngus ammheus. מוֹת *muth*, a arwydda *marwolaeth*: a dychymyga rhai yr arwydda לָבֶן *labben*, *Goliath*; fel pe byddai o'r un ystyr a לָבֶן *rhung*. Gclwir ef אִישׁ חַלְבִּים *gur rh yngddynt*; sef gwr rhwng y ddwy fyddin, byddin y Philistiaid a byddin Israel. 1 Sam. 17. 4. Ond os hyn yw ei ystyr, pa raid oedd ei osod allan mor dywyll? Hefyd, crybwyllir yn y Salm am Seion, fel yr oedd addoliad cyhoeddus yr Arglwydd ynddi; yr hyn nid oedd nes yn mhell wedi marwolaeth Goliath. Adn. 11. 14. Eraill a gyfieithant y geiriau, *marwolaeth ei fab*, fel pe busai marwolaeth Absalom yn achlysur o gyfansoddi y Salm. Er y geill hyn ateb i amser ei chyfansoddiad yn well na'r llall, eto hid ydyw hyn yn foddilhaol. Cyfansoddwyd y Salm gan y prophwyd Dafydd yn dynsodi yr eglwys, yn canu yn orfoleddus am ei buddugoliaeth ar ei gelynyon, ac yn benaf Anghrist. Tebygol iddo gael ei arwain i foli Duw, fel cysgod o Grist, am ei ymrechadau a'i fuddugoliaethau; am fuddugoliaethau yr eglwys ar bob erlidiwr Paganauidd ac Anghristaidd hefyd, gorthymderau a gwareddigaethau pob credadyn.* Ond wedi pob dychymyg, hwyrach mai sain-nod yn perthyn i'r gerddoriaeth sanctaidd yw ystyr y gair.

MWG, MYGU, (mw-wg) *Llad.* Fumus; mwg yw defnydd gwlybyrog a fyg-darthir yn darth trwy wres; neu y gronynau teimladwy a ddyrchefir o gyrph trwy wres, neu o ffrwd awyr esgynol. Gwahaniaetha y gronynau oddiwrth eu gilydd yn ol priodoledd yr amrywol gyrph yr esgynant oddi wrthynt. Esgyna mwg mewn ffumer trwy weithrediad yr awyr sydd yn ei ddwyn; y mae yr awyr yn cael ei deneuo gan y tân oddi tanodd, a thrwy hyn yn ei ysgafhau, ac yn ganlynol mae yn esgyn ac yn dwyn mwg gydag ef. Mwg oddiwrth goed olewaidd, ffynidwydd, ffawydd, &c. a wna y peth a elwir *lamp-black*.

'A'r tŷ a lanwyd gan fwg.' Esa. 6. 4. 'A llanwyd y deml o fwg oddiwrth ogoniant Duw, ac oddiwrth ei nerth ef.' Dat. 15. 18. Y mae cyfeiriad yn y geiriau yn amlwg at 1 Bren. 8. 10, 11. Yr oedd tân, mwg, cwmwl, &c. yn

* Cocceus in loc.

arwyddion cyffredinol dan yr hen oruchwyliaeth, o'r presennoideb dwyfol. Exod. 19. 18. Gen. 19. 28. Y tŷ, neu y deml, yw eglwys Dduw; ei bod yn llawn o fwg, a arwydda dadguddiad gogoneddus ynddi o fawrhydi gogoneddus yr Arglwydd. Nid yw yr arwydd-lun hwn byth yn cael ei arferyd yn yr ysgrythyr-au, medd Launeus, ond i arwyddo presennoldeb gogoneddus y Mawrhydi Dwyfol, mewn modd neillduol yn yr eglwys. Hwyrach fod y mwg yn nodi, er fod y dadguddiad yn ddysglaer a gogoneddus, eto fod gradd o dywyllwch yn aros yn yr amlygiadau mwyaf gogoneddus o ran ein hamgyffred ni o hono ef, a'i ffyrdd, a'i oruchwyliaethau. Mae Duw yn bresennol, ac yn ogoneddus; eto, mewn cymhariaeth, y mae mewn mwg a thwyllwch i ni. Esa. 4. 5. Gwel Vitringa. Edr. CWMWL, TAN, TRWYLLWCH.

Mwg o ffroenau Duw, a than o'i enau, a arwyddant, a llefaru mewn dull dynol, ei ddigofaint, a'i farnedigaethau tanlyd a myglyd. Salm 18. 8. Esa. 14. 31.—Gweddiau a gwaanaeth y saint, a gyffelybir i fwg yr arogl-darth yn y deml. Can. 3. 6. Dat. 8. 4. Edr. AROGL-DARTH.—Y mae crefydd ragrithiol fel mwg drewedig yn ffroenau Duw. Esa. 65. 5.—Yn cyfeirio at ddinystyr Sodom, dywedir fod mwg poenau annuwiolion oddiwrth farnedigaethau Duw arnynt, yn dringo byth, ac yn esgyn yn oes oesoedd. Esa. 34. 10. Dat. 18. 9, 10.—I ddangos mor ddisymwth ac mor drwyadl y dinystyr yr annuwiolion, dywedir y chwelir hwynt, y darfyddant, ac y diflanant fel mwg. Salm 34. 20. a 68. 2 a 102. 3. Esa. 51. 6.—'Tarth mwg,' sef mwg tew. Act. 2. 19.—'Llin yn mygu.' Edr. COBSEN, LLIN.

MWLWG, (mwl) ysgubion, sorod, sothach, addail, ysdifeirion.—'Gosod hefyd y bryniau fel mwlwg.' Esa. 41. 15. Y flair מֶטֶץ *metz*, a gyfieithir yma *mwlwg*, a arwydda ŷs, gwelhilion yd a ysgarir oddi wrtho trwy ddyrnu a nithio; ac a gyfieithir *us*, Salm 1. 4.—*peiswyn*, Esa. 17. 13. Am y byddent yn dyrnu ac yn nithio yn amf, ar leoedd uchel, megys bryniau a mynyddoedd, (Cymh. 2 Cron. 3. 1. & 1 Cron. 21. 20.) oddiwrth hyny daeth *peiswyn*, neu yn hytrach, *us mynydd*. Y bryniau ydyw rhyw alluoedd neu rwystrau gwrthwynebol i'r eglwys; wedi eu hadnewyddu gan yr Ysbryd Glan, trwy arfau ysbrydol, gwna yr eglwys y rhai hyny fel mwlwg, nen lwch y lloriau dyrnu ar y mynyddoedd, yn cael eu dwyn ymaith gan wyntoedd.

MWNWS, (mwn) darnau bychain; bath; sorod; llwch: cyfoeth.—'Can ys chwaut-mwnws yw gwreiddyn pob drwg.' 1 Tim. 6. 10. W. S.

MWRTHWYL, (mwrth-wyl) Heb. מֶרְתָּוּל *halmuth*, gordd, gorddwyn. Esa. 44. 12. Exod. 20. 25. Salm 74. 6. Edr. GORDD.

MWSTARDD, (mws-tardd) *Saes. MUSTARD*;

Gwydd. MUSARD; Ffr. MOUSTARDE; cethw.—Llysiennau digon adnabyddus, Cyfrif Linneus ddeuddeg math o honynt. Cofeir yn y Talmud, am bren mwstardd mor fawr fel y gallai dyn eistedd yn esmwyth dano; ac un arall, cangen o ba un a orchuddiai babell Trim. *in loc.* a Lightfoot's *Hor. Heb.*—Y mae hâd mwstardd yn dra meddyginiaethol. Heb boethi llawer, maent yn llym, yn cynhyrfu, yn cymbell, ac yn gyru yn mlaen yr holl amrywiol noddau y corph. Cymerir hwynt weithiau yn gyfain, llonaid llwy ar unwaith, rhag y parlys, dyfr-glwyf, a drwg ansawdd corph. Mwstardd am ben llaeth a'i tor yn faidd, ac a gynnwys ei holl rinwedd. Rhoddir ef yn allanol yn blastr wrth aelod gwyrwedig, neu wrth wadnau y traed i gynhyrfu y gwaed. Mae yn dra rhinweddol, medd Dr. Monro, yn ngblefyddau y gïau (*nervous disorders*) llonaid llwy neu ddwy o hono yn llwch, yn gymysgedig âg ychydig ddwfr cynhes, a'i gymeryd a'r cylla yn wag, a wna gyfogydd da.

Yr oedd mwstardd (neu y *σινάπι sinapi*) gwlad Canaan yn tyfu yn fwy na'n mwstardd ni, Pa lysiennau bynag a feddylir wrth y *sinapi* dywedir fod rhywogaeth o hono yn tyfu i faint-ioli prenau. Dywed ein Hiachawdwr fod ei hâd yn lleiaf o'r holl hadau, sef adnabyddus yn gyffredin yn y wlad hono, ond ei fod yn tyfu yn fwyaf un o'r llysiannau, ac yn myned yn bren, fel mae yr adar yn nythu yn ei gangau. Cyffelyb i hyn yw yr eglwys yn y byd, a gras yn nghalon credadyn; yn fychain iawn yn eu dechreuad, ond yn cynnyddu yn ddifawr er pob gwrthwynebiad. Mat. 13. 31. Marc 4. 21. Luc 13. 19. a 17. 6. Yr oedd 'megys gronyn o hâd mwstardd,' (*ως κοκκον σινάπεως*) yn ddiareb am beth bychan iawn. Mat. 17. 20.

MWYAF, Edr. MAWR. Mat. 11. 11.

Tri lle y bydd y mwyaf o Dduw: lle mwyaf bo a'i cais; y mwyaf a'i car; a lleiaf o'r hunan. *Barddas.*

MWYACH, (mwy) rhagor, drachefn; o hyn allan.—'Mwyach ni elwir dy enw di Jacob.' Gen. 32. 28.—'Ni'm gwelwch i mwyach.' Ioan 16. 10. *et al.*

MWYD-O, (mwy) *Llad. MADRO*; bod yn wlyb, bod yn llaihy; gwlybhan, gwlychu. Salm 65. 10. Ezec. 32. '6.

MWYN-HAU-IANT, (mwy) meddiant, llesâd, hyfrydwch: meddiannu.—Er mwyn, sef am-hyny, i'r dyben hyny. 'Er eu mwyn hwy,' sef er eu llesâd. Ioan 17. 19. 'Er fy mwyn i,' sef o'm hachos i. Mat. 5. 11.

'Mwyniant pechod,' sef hyfrydwch cnawdol pechadurus. Heb. 11. 25. Y mwyniant yw yr abwyd sy gan y diafol i ddal pechaduriaid yn ei lwybrau a'i waith; ond mwyniant amserol, a gofid tragwyddol sydd iddo. Arwydd o bechaduruswydd mawr y meddwl yw ei fod yn cael mwyniant mewn pechod, ac nid oes neb ond pechaduriaid o ddyinion ar y ddaear

yn euog o hono. Y mae pechod yn uffern yn llawn ac yn ei rym, ond nid neb yno yn cael mwyniat ynddo. Ffeiddir ef yn y nefoedd, a gofidir o'i herwydd byth yn offeru; yma ar y ddacwr yn unig y mae pechaduriaid yn cael mwyniant yaddo.

MWYN-DER-EIDD-DRA, (mwy) llar-iaidd tirion, hynaws, rhadlon, caruaid, cy-weithasol; hynawsedd, llarieidd-dra.

Gair *mwyn* a wna y ddadyl yn gadarn. *Diar.*
Cant *mwyn* mab y tŷ. *Diar.*

'Eich mwynder sydd yn ymado fel cwmwl y bore, ac fel gwllith boreol.' Hos. 6. 4. **חֶמְדָּם** *eich duwioldeb*, Horsley. Y gair, medd Horsley, a arwydda, rhagorol diriondeb Duw tu ag at ddynt; neu dduwioldeb dyn yn gorlenwi tu ag at Dduw; neu diriondeb helaethlawn y naill tu ag at y llall yn ol amgylchiad y gair. Cyfieithir ef *trugaredd*, yn aml; ond, medd yr un gwr dysgedig, mae yn annghyfartal yn y cymhwysiad o hono i Dduw neu i ddynt. Oddiwrth Dduw tuag at ddynt, arwydda, 'lluosogrwydd daioni, a rhagorol olud gras'; oddiwrth ddynt tuag at ddynt, arwydda, 'duwioldeb yn gorlenwi y galon, ac yn tori allan yn fywiog mewn ymarferiadau crefyddol.' Yn y fan hon, arwydda yr iasau crefyddol ar ddynion rhagrithiol ac anfuddiol, ac sydd yn diflannu yn fuan fel cwmwl y bore. *Edr. CWMWL, GWLLITH.*

'Yn drugarogion, yn fwynaidd.' 1 Pedr 3. 8. 'Yn gwrtais.' W. S. Y gair *Gr. φιλοψροες*, a arwydda, ymgais yn garedig am wneuthur beth bynag fyddo yn foddhaol ac yn gymeradwy gan eraill. *Light. Christ. Sacr.* Cyfieithir gair o'r un gwreiddyn, *caedig*, yn Act. 28. 7.—'Mwyneidd-dra nid bychan.' Act. 28. 2. *φιλανθρωπια, dyngarwch.* 'Hawddgarwch nid bychan.' W. S.

'Mwyneidd-dra doethineb.' Iago 3. 13. 'Rrowigrwydd doythineb.' W. S. *εν πραυτη σοφιας, yn addfwynder doethineb.* Mae y geiriau hardd hyn yn rhoddi ar ddeall i ni, fod gwir ddoethineb yn wastad yn addfwyn, ac yn fwynaidd. *Mwyneidd-dra doethineb*, ydynt gyffelyb ymadrodd i *berffeithruydd sancteiddrwydd*, ac yn gosod allan ragoroldeb a gwerth-fawrogrwydd y cyneddffau hyn.

MWYS-AIDD, (mwy) amwys, deu-ddeall; gair *mwys*, gair *amwys*, gair *dau ddeall*; geirdro, geir-chwaraeu; hefyd cywraint, celfyddigar, tlws, ceinwch, arain, arebau.—'Ym mysc y rhagrithwyr (yr oedd) gwatwarwyr mwysgair yn esgyrnygu eu dannedd arnaf.' Dr. M. Salm 35. 16.

A'm llais cerdd *fwys* a ganaf. *K. Prys* (Salm 49. 2.)
Torent hwy eiriau *mwysaidd*. *E. Prys* (Salm 35. 16.)

MWYTH-AU, (mwy) esmwyth, tyner, llyfn; chwyddedig; cryd. Y cryd a'r mwyth, cryd dyspeidiol; y mwyth brith, brith y gwanwyn, y cryd coch.—'Ni phrofodd osod gwadn ei throed ar y ddacwr, garfwythau a thynerwch.'

Deut. 28. 56. Gwel hanes dinystr Jerusalem yn Josephus, *B. v. Chap. 10. Sect. 3. B. vi. Chap. 3. Sect. 324.*

MYFI, (my-mi) rhagenw; mi fy hun. Y mae yr Arglwydd, yn aml, yn arferyd y rhagenw hwn wrth lefaru am dano ei hun; i osod allan ei sawredd, a sicrwydd cyflawniad yr hyn y mae yn lefaru am dano. Gen. 9. 9. Esa. 43. 11—25.

MYFYR-DOD, (myfyr) bwriad yn y meddwl, ystyriaeth; mewn dwys feddwl, pryder, astudrwydd. Myfyr Elian, sef llyfr-goll Elian, yn Môn; Glyn y Myfyr, dyffryn yn swydd Dinbych.

Tair cynneddf cyflawn fyfyrddod; a ddiehon fod; a ddylai fod; ac y sydd hardd ei fod. *Barddas.*

Gweithred y meddwl yw myfyrddod, yn chwilio i mewn i bethau, neu yn eu hystyried yn ddwys. Rhaid i'r meddwl aros ar, a glynu wrth bethau o bwys i'r dyben i'w hiawn ddeall, ac fel y byddont yn effeithio yn addas ar y meddwl, ac yn gadael eu hargraff arno; ac i'r dyben o weithredu yn gyfatebol iddynt. Y mae myfyrddod ar bethau Duw yn ddyledswydd rwyddedig a llesol iawn. Y mae yn cynwys gweithred y cof, yn eu cadw yn y meddwl; gweithred y deall, yn eu hiawn ddeall a'u hangyffred; gweithred yr ewyllys, yn eu cymeradwyo; a gweithred y serch yn eu cofeidio. Trwy fyfyrddod arnynt y mae gwirioneddau dwyfol yn gadael eu hargraff briodol ar y meddwl; yr enaid yn canfod eu prydfertiwch, ac yn profi eu melusder a'u rhinwedd. Y mae myfyrddod ar bethau ysbrydol, yn tebygu i waith y cylla yn treulio ymborth, ac yn ei addasu i fod yn fagwraeth, ac yn gynaliaeth i'r meddwl. Ni wna i bwyta ddim llesad, heb dreuliad y cylla hefyd: felly gwranddo a darllen heb aml a dwys fyfyrddod ydynt yn debyg o fod yn ddiffwrth ac yn aflesol i'r enaid. Gwranddo, segurlyd, dibarch a diffydd yw, am hyny gwranddo heb wneuthur yw, ac felly yn ddiffwrth. Y mae holl bethau Duw yn deilwng o'n myfyrddod dwys, parchus, a pharhaus; ac heb fyfyrddod arnynt, nid ydym ar y goreu ond anwybodus ynddynt, ac yn ddibrofiad o'n rhinwedd.

1. I'r dyben fod ein myfyrddod yn ddyfal ac yn llesol i ni, da fyddai yn ddefodol ddewis yr amser a'r cyfle mwyaf addas i hynny, megys tawelwch y boreu, Salm 5. 1, 2, 3.—Difrifwch yr hwyr, Gen. 24. 63.—Y Sabboth, Salm 118. 24. Wrth arferyd ag ordinhadau sanctaidd, 1 Cor. 11. 28.

2. Y mae yn ofynol hefyd fod yr hyn y myfyrddod arno yn wirioneddol; ac i ni edrych ar y gwirionedd hwnw yn nrych y gair—yn ei holl gangenau; ac edrych ar ogoniant Duw ynddo. Mae pob gwirionedd yn ddrych cywir yn dangos Duw yn ei sawredd, ei briodoliaethau, ei drefniadau, a'i holl weithredoedd, yn hardd, ac yn dra gogoneddus. Hob ganfod Duw ynddynt, nid yw y gwirioneddau yn ateb dybenion iachusol i ni. Y mae gogoniant y Person-

au Dwyfol yn dysgleirio gydag uniondeb a harddwch gogoneddus yn y gair, a thrwy fod heb ganfod y gwrthdrysych ynddo, nid yw y drych yn ateb ei iawn ddyben i ni.

3. Gweddai i ni hefyd fyfyrion ar y gwirionedd nes byddo ein deall yn canfod, a'n holl enaid yn esgyn at, ac yn glynn wrth y gwrthdrysychau dwyfol, yn eu cofeiddio, yn eu gwerthfawrogi, ac yn profi eu rhinwedd. Rhaid gochelyd diogi, segurdod, ac offeredd meddwl; ac onidè à yr amser i gyd yn ofer.

4. Gochelyd er dim deddfoldeb, yn myned at y gorchwyl yn ein grym ein hunain, neu feddwl yn well am danom ein hunain, os cawsom oedfa gysurus; neu ddigaloni os buom yn aflyddianus. Gweddus yw myned at y ddyledswydd hon, fel pob un arall, gyda hollol ymddibyniad ar gynorthwyon dwyfol, a'n dysgwyliad yn unig wrth Dduw; gyda gweddi daer am ei gynorthwyon; yn cydnabod ein hannheilyngdod i'r Duw mawr sylwi arnom mewn un gradd; a chyda diolchgarwch am bob gradd o gynorthwyon. Salm 5. 1.

5. Dylai hefyd fod yn waith dyfal, defodola bennyddicl, os bydd bosibl. Dyfal ddarllen, dyfal fyfyrdod, a dyfal weddio, sydd hanfodol i fywyd Cristion, yn flagurog ac yn llwyddianus; ac nis dichon neb lwyddo hebddynt, mwy na byw yn naturiol heb awyr ac heb fwyd. 'Ymarfer, atolwg, àg ef,' medd y gair, 'a bydd heddychlon: o hyn y daw i ti ddaioni.' Job 22. 21. Y mae y gair מְרַחֵם a gyfieithir ymarfer dy hun, yn arwyddo bod yn *dra hysbys* o beth. Salm 139. 3.—*cynefn* wneuthur peth. 'Gan arfer a arferais i,' medd yr asen wrth Balaam, 'wneuthur i't fel hyn?' Num. 20. 30. Yr un gair sydd yno ac yma. Ymarfer, gan hyny, yw myned at yr un peth yn aml: ymarfer à Duw, yw mynych fyfyrion; a galw arno; trwy hyny daw heddychlonrwydd i'r moddwl, ac y bydd daioni i ni, sef lleshad ysbrydol i'n heneidiau. Gorchymynir i Josuah, 'Fyfyrion yn y gyfraith ddydd a nos,' sef yn wastad, pen. 1. 8. Dyma arferiad yr holl wir dduwiolion. Salm 1. 2. a 39. 3. a 63. 6. a 77. 12. a 119. 15, 23, 48, 149. a 143. 5. Esa. 33. 18.

MYHAREN-ERYN, (myhar) y gwrryw o'r deifad, hwddd.—'A foddlonir yr Arglwydd à miloedd o fyheryn?' &c. Mic. 6. 7. Barna Eagob Butler (*Ser.* vii.) à'r hwn y cytuna Lowth,* a Mr. Peters, (*Ser.* xiv.) fod y geiriau yn cywaws math o ymddyddan rhwng Balac a Balaam. Balac yn gofyn yn adn. 6.

Balac. A pha beth y deufaf ger bron לְהוֹרָא, Ào yr ymgrymaf ger bron yr uchei Dduw? A ddeufaf ger ei fon à phoeth-offrymau; A lloï o fwydd oed?

Balaam. A foddlonir לְהוֹרָא à miloedd o fyheryn, A myrddiwn o ffrydiau olew?

* Mae y mater, y geiriad, ac hyd yn nod dull a nod-wedd y cyfansoddiad, yn cytuno yn hynod à'r ymadroddion eraill o eiddo Balaam. *Præl. Heb.* viii.

Balac. A roddaff y nghyntaf-anedig dros fy anwired. Ffrwyth fy nghorph dros bechod fy enaid!

Balaam. Dangosaf i ti, ddynd, beth sydd dda; A pha beth a gais לְהוֹרָא geynt Ond gwneuthur barn, hoffi trugarodd, Ào ymostwng i rodio gyda dy Dduw!

Ond nid yw y dychymyg hwn yn ymddangos i mi yn gyson à'r hanes am yr hyn a ddygwyddodd rhyngddynt: canys nid yw Balaam yn ymddangos o'r dechreu i'r diwedd fel yn cymeradwyo dim i Balac ond offrymau lluosog a chostus; a phan fethodd y rhai hyny, cynghorodd ef yn felddigidig i'w lithio i eilun-addoliaeth a godineb; a dychymygn iddo roddiar achlysur arall, nad oes hanes am dano, gynghor y fath ag sydd yn adn. 8. sydd gwbl groes i agwedd ysbryd, egwyddor, a dybenion y y ddwy blaid. Yn hytrach, cywaws y geiriau ymofynion yr Iuddewon, neu eraill, wedi eu dychrynu wrth glywed am gŵyn ac ymryson yr Arglwydd à hwynt. Yn ddychrynedig gan ei ddigofaint, y maent yn anhysbys o'r ffordd i gael eu cymeradwyo àg ef. Y gofynion a ddengys ysbryd tywyll, dychrynedig ac amhlygedig; hollol anwybodus o Dduw, a ffordd y cymmod—yn ei olygu yn fwy fel duwiau y cenedloedd tywyll, na'r gwir Dduw, y Duw goruchel, y Duw trugarog a graalawn! 'Dangosodd i ti beth sydd dda,' os ydwynt yn wirioneddol yn ymofyn am ei gymmod. Dangosodd i ti yn yr ysgrythyrau Sanctaidd, ac nid yn unig yn yr adnod hon, fel y dywedrhai; os wyt am ddyfod ger ei fron gyda derbynïad, rhaid ddyfod yn ei ffordd ei hun. Y peth sydd dda (מֵהַרְבֵּה) yw holl drefn y cymmod yn Nghrist; a'r peth y mae Duw yn ei ofyn, yw ymostwng i'r drefn hon o gymeradwyaeth, a rhodio gyda Duw yn ei heddwech, ac yn ei lwybrau sanctaidd o gyfiawnder a thrugarodd. Nis gallaf feddwl, gyda rhai, fod y prophwyd ag un darn o ymadrodd yn y geiriau hyn, yn diddymu y gyfraith seremoniol, ac yn rhoddi heibio yr angenrheidrwydd o ffydd yn Nghrist, a'r iawn a rag-fynegwyd am dano, ac i sefydlu ffordd newydd o gyfiawnhad, gwrthwyneb i'r holl ysgrythyrau. Pa fodd y dichon i bechadur ddyfod at Dduw, yr hwn sydd yn anghymeradwyo ac yn esgeuluso ffordd y cymmod yn Nghrist! Nis dichon i hyny fod.

MYN-OD, (myn) myn gafr, ieuanc y gafr. Yr oedd y creaduriaid hyn yn arferedig yn aml yn yr aberthau, ac yn cysgodi yr Arglwydd Iesu yn nghyffelybiaeth cnawd pechadurus, yn groeshoeliedig ac yn gwneuthur iawn dros bechod. Num. vii, xv, xxviii, xxix. Yr oeddynt yn anfon mynod yn anrhegion, a'u cig yn cael ei gyfrif yn ddanteith-fwyd; ond nid oeddynt i'w ferwi yn llaeth ei fam, am fod yn hyny ymddangosiad o greulonder, ac hefyd, hwyrach, yn gyd-furfiad à rhyw arferiad coel-grefyddol yn mhlith y Paganïaidd eilun-addolgar. Gen. 38. 17. Exod. 23. 19, a 34. 26. Barn. 15. 1, 2. 1 Sam. 16. 20.—Cyffelybiry y saint i fynod. Can. 1. 8. Y maent yn

dirion, yn ddiwed, yn hardd, ac yn hawdd-gar, fel mynod. Edr. GAFF, PRAIDD.

'Ni roddaist fyn erioed,' &c. Luc 15. 29. Ni roddaist un arwydd erioed o'th diriondeb a'th ffaf: iaith ysbryd tywyll, hunanol, yn edrych yn fawr ar ei wasanaeth a'i rinweddau ei hunan, ac yn ddibris iawn o diriondeb a daioni Duw. Darlunir yn y mab hynaf ysbryd Pharisaidd yn neillduol o gywir; y mae pechodau ei frawd, nid ei bechodau ei hun, yn cael eu coffau gyda chwerve, a thiriondeb tuag ato yn ymddangos yn anaddas; ac y mae ei rinweddau ei hun yn cael eu coffau gydag ymfirost ffod, chwyddedig; mi haeddais, yw ei iaith, ond ni roddaist yn gyfatebol.

MYN-U, (my-yn) ewyllys, dymuniad, meddwl, ewyllysio, dymuno.

Tri cyfraid pob gwaith; modd, medr, a myn. *Diar.*

MYN, gorair: wrth ewyllys un, ar; megys myn Duw, myn einioes Pharaoh, myn fy ffydd; dull o dyngu cableddus, rhyfygus, a phechadurus. Gen. 42. 15. Myn y nos, sef wrth y nos, neu yn yr hwyr.

'Yr Arglwydd a fynai ei ddryllio ef.' Esa. 53. 10. Yr oedd hyn wedi ei drefnu a'i arfaethu yn y cyngor tragwyddol, rhwng y Personau Dwyfol. Yr oedd yn rhaid cospi pechod, o ran natur a chyfiawnder Duw; a'i gopsi yn y natur a bechodd; ond nid oedd angenrheidrwydd, o ran natur pethau, ei gopsi yn y personau a bechasant, nac o ran amser, yn y fynyd y pechasant; yr oedd hyn yn gorphwys ar ewyllys Duw. Bnasai yn gyfiawn cospi y personau, a'u cospi hefyd yn y fynyd y pechasant; ond nid oedd un angenrheidrwydd, o ran natur pethau, wneuthur hyn. Yn lle cospi eu personau eu hunain, a thrwy hyn y hollol ddinystrio am byth, dewisodd Duw gopsi y natur a bechodd, mewn undeb a'i Fab, dros, ac yn lle personau ei bobl; mynodd ddryllio hwnw. Bnasai eu dryllio hwy yn dangos ei gyfiawnder yn ogoneddus, ond ei ddryllio ef drostynt, sydd yn dangos dyfnderoedd diwaelod o ras, trugaredd, doethineb, a daioni yn Nuw. O'i ewyllys pen-arglwyddiaethol, o'i ras anhaeddianol, mynodd ei ddryllio ef yn ddibechod, dros filoedd dirifedi o bechaduriaid!

'Ni fynwch chwi ddyfod ataf fi, fel y caffoch fywyd.' Ioan 5. 40. Y mae holl drefn iechydwrtaeth trwy Grist yn gwbl groes i ddoethineb, ewyllys, a syniad y cnawd. Dyfod at Grist, a arwydda teimlad o'n hängen o hono; ein cymeradwyaeth o hono yn ol tystiolaeth y gair am dano; ymwrthodiad a phob peth arall, a dewisiad o hono ef yn unig, fel lachawdwr, Arglwydd, a Phen-rhaith, ond y mae hyn yn hollol groes i syniadau ein natur lygredig. Ni fynwn, er cael bywyd trwy hyn; ni fynwn, er bod yn golledig byth o beidio; ni fynwn, nes y gwnele tyniad effeithiol y Tad ar eu meddyliau hwynt yn ewyllysgar. Fel hyn,

ymddengys iechydwrtaeth dyn yn mhob cangen o honi, yn hollol o ras. Ewyllysio yn wirioneddol i ddyfod at Grist, yw dyfod ato: yr ewyllys ydyw y dyn. Pawb nad ydynt yn dyfod, heb ewyllysio y maent. Y mae mynu a dyfod, ac heb fynw ac heb ddyfod, yn gwylltiedig a'u gilydd. Nid oes un rhwystr ar ffordd pechadur at Grist, ond yn ewyllys y pechadur. Geill Duw symud hwnw.

'Felly, gan hyn, y neb y myno y mae efe yn trugarhau wrtho, a'r neb y myno y mae efe yn ei galedu.' Rhuf. 9. 18. 'Can hyn wrth yr hwn yr ewyllysia, y trugarha ef, a'r hwn a ewyllysia, efe ei caleda.' W. S. Mae yn trugarhau wrth rai heb haeddu trugaredd, yn hollol rad, o'i ddaioni a'i ewyllys pen-arglwyddiaethol ei hun: mae yn trugarhau wrth y neb y myno, ac y myn ddangos ei drugaredd tuag atynt, ac nid am un rheswin nac achos arall. Gallasai adael pawb i ymgaledu yn eu pechodau, heb wneuthur dim cam a hwynt i'w dinystrio, fel y gwnaeth a Pharaoh; ond y neb y myno y mae yn ei adael felly. Nid ydyw Duw yn eu caledu trwy weithredu caledrwydd pechadurus ynddynt;* nis dichon dim pechadurus byth ddyfod oddiwrth Dduw perffaith sanctaidd; y maent yn caledu ynddynt ac o honynt eu hunain, tan holl ragluniaethau a goruchwyliaethau Duw tuag atynt, fel y gwnaeth Pharaoh, y siampl y mae yr apostol yn ei chofia. Caledai pawb yr un fath, oni bai fod Duw yn trugarhau wrth rai: sef y neb y myno. Ni feddallai neb oni bai fod Duw yn trugarhau wrth y neb y myno.

MYNA WYD, (mynaw) bynawyd crydd, offeryn sydd gan grydd i dyllu ag ef. Exod. 21. 6. Deut. 15. 17. Job 41. 2.

MYNED-IAD, (myn-ed) cerdded, cychwyn, ymadael, symud o'r naill fan i'r Dall.—'Yr hwn yr oedd ei fynediad allan o'r dechreuad, er dyddiau tragwyddoldeb.' Mic. 5. 2. Y mae duwinyddion yn crybwyll am dri mynediad i Grist:—1. Un trwy dragwyddol genedliad, fel y mae yn Fab Duw. Yn yr ystyr hwn y mae ei fynediad allan er dyddiau tragwyddoldeb, ac yn parhau yn dragwyddol heb gyfnawid. Edr. MAB.—2. Mynediad arall, yn ei fynediad allan yn yr addewid yn y dechreuad. Y mae efe yn marchogaeth ac yn myned allan gyda'r addewid am dano yn forcu o'r dechreuad, er y cwmp yn Eden.—3. Y trydydd oedd ar ei enedigaeth yn Bethlehem, yna y llywawdwr a ddaeth allan o'u mysg eu hun. Jer. 30. 21. Y gair מְנַדָּה myned, yn ainl, a arwydda enedigaeth. Gen. 17. 6. 2 Breu. 20. 18. Esa. 11. 1. Gwel Marcus in loc. Witsius in Symbol. Exercit. 12. Sect. 6.

MYN WES, (mwnw) cesail.

Gwas a fo a'i fesi yn ei fynoes. *Diar.*

* Nid ydyw Duw yn caledu trwy gyfranu caledwch, ond trwy beidio cyfranu teimlad trugarog, o'r hyn nid ydynt ychwaith yn deilwng. Anseim in loc.

1. Y parth blaen o'r corph, gyferbyn a'r galon. Exod. 4. 6.—2. Y breichiau. Salm 129. 7.—Bod yn mynwes un, a arwydda, gorwedd gydag un; dirgelwch; anwylddeb. Gen. 16. 5. 2 Sam. 12. 8. 1 Bren. 1. 2.—Bod Crist yn mynwes y Tad, a arwydda, undeb hanfod, cyd-raddoldeb Person, anwylddeb anfeidrol, a pherffaith wybodaeth o holl ddirgelion ac arfaeth y Tad. Ioan 1. 18. Nid yr hwn oedd yn mynwes y Tad, yw y geiriau, ond yr hwn sydd; er ei gnawdoliaeth, yr oedd efe yn parhau yr un gyda'r Tad, o ran undeb, cyd-raddoldeb, ac anwylddeb.—Mae Crist yn dwyn ei wŷn yn ei fynwes, sef yn eu hamddiffyn ac yn eu hymgeleddu yn dyner ac anwyl iawn. Esa. 40. 11.

'A'i ddwyn gan angelion i fynwes Abraham.' Luc 16. 23. Gosodir llawenydd y nef oedd allan yma fel gwledd; y mae Abraham, tad y ffyddloniaid, megys ar ben y bwrdd; yn mynwes Abraham, gan hyn, a arwydda bod mewn lle uchel ac aurhdeddus yn y nefoedd. Byddent gynt yn eistedd wrth eu byrddau, yn y gwledydd dwyreiniol, yn eu lled-orwedd, a'u penau agos yn mynwesau eu gilydd; bod yn mynwes Abraham, a arwydda, eistedd yn nesaf at Abraham; gan fod cardotyn yn tebygu, o ran gradd ei ffydd, i Abraham, yr oedd ei le yn y nefoedd yn agos ato. Mat. 8. 11. Ioan 13. 23. a 21. 20. Edr. ABRAHAM, LAZARUS.

MYNYCH, (mwn) hygyrch, aml, cyffredin, arferedig; yn fynych, sef aml waith. Salm 78. 38. Diar. 29. 1. Heb. 6. 7. a 9. 25, 26.

Bach a mynych fwyta, bach ac anfynych ddiota. Diar.

MYNYD, (mwn) *Llad.* MINUTUS; *F/fr.* MINUTE; rhan, neu ronyn bychan; y dri-ugeinfed ran o awr. Y mae yn arwyddo yn aml, byr amser. Job 20. 25. Diar. 12. 19. Luc 4. 5.

MYNYDD, (mwn) *Llad.* Mons; *Gwydd.* KNOX, KARN, KARRAIG; bre, bryn, moel, crug-fryn, trwm. Er fod yn amlwg fod mynyddoedd cyn y dilyw, oddiwrth Gen. 7. 29. eto gellir barnu i'r dilyw mawr wneuthur llawer o gyfnewiliadau yn eu dull a'u nifer. Ffurfiwyd rhai, tebygol, trwy ddaear-grynfau, gwyntoedd yn tyrn llwch, tywod, &c. at eu gilydd.* Y mae mynyddoedd yn dra defnyddiol mewn amrywiol ystyriaethau; o honynt y cloddir mwn, ac y tardd ffynonau, &c. Y maent yn gysgodol rhag gwyntoedd oerion y gogledd a'r dwyrain. Y mae ein preswylfod ar y ddaear, o herwydd y mynyddoedd, yn fwy iachusol, trwy beri gwahaniaeth yn nhymer yr awyr, yn addas i deimlad ac iechyd pob dyn; wrth newid ei drigfa ond ychydig, goill pob un gael awyr i anadlu, a fyddo yn fwyaf cymhwys, cysurus, ac iachus iddo. Tyf glaswellt ar y mynydd.

* O barth i ffurfiad y mynyddoedd, &c. cyfeirir y darlennydd at waith Lyell, *Principles of Geology*; a'r eiddo Buckland, Pye Smith, Humboldt, &c. Ceir hanes a darluniad o fynyddoedd y byd yn Bell's *Geography*, Willner's *Geography*, Malte Brun, Humboldt, &c.—C.

oedd, na cheir mewn un man arail, er cynnal-iaeth i amryw rywogaethau o anifeiliaid, preswylwr y mynyddoedd yn unig; megys yr *Ibez*, neu y *Steinbuck*, *Rupicapra*, neu *Chamois*, &c. Y mae mynyddoedd a brynau yn ychwanegu llawer at harddwch golygiad y ddaear, trwy amrywiaeth, ac yn dangos mawredd a chadernid y Creawdwr dwyfol. Sylwa naturiaethwyr fod o mynyddoedd wedi eu trefnu a'u gosod yn rheolaidd, fel amrywiol fodryau mewn cadwyn fawr, yn cylchynu y ddaear, o'r gogledd i'r deheu, ac o'r deheu i'r gogledd drachefn; a'r un fath o'r dwyrain i'r gorllewin, ac o'r gorllewin i'r dwyrain drachefn. Sicr yw, fod llaw a threfn y Creawdwr mawr i'w canfod yn nodedig yn ngosodiad y mynyddoedd i ateb y dybenion neillduol o honynt, wrth eu hystyried yn fanwl, yn fwr nag a fuddyliai neb heb fanylryddd sylwad. Nid dygwyddiadau damweiniol, ond trefniadau doeth, yw y cwbl a welir yma isod; ac y mae doethineb a daioni Duw i'w canfod a'u parchu ynddynt. Y mae llawer o fynyddoedd i'w canfod yn yr amrywiol barthau o'r byd, yn daniillyd; megys *Atua*, *Vesuvius*, yn Ewrop, &c. Y mae yn y ddaear ogofeydd mawrion, a than yn enyn ynddynt yn fynych, ac yn peri daear-grynfau; ac oni bai froenau y mynyddoedd taniillyd hyn, i'r tan ddyfod allan, byddai y daear-grynfau yn amlach, ac yn fwy dychrynllyd. Tybia rhai fod cymundeb rhwng y mynyddoedd tanllyd hyn a'u gilydd, trwy y ddaear.

Suddodd rhai mynyddoedd yn y ddaear. Er yr hen amseroedd, mynyddoedd *Cymbotus* a *Sypelus*, a phenrhyn mawr *Phlegium*, fel hyn a ddiifanasant. Yn ddiweddar, *Picus*, mynydd tra uchel yn un o ynysoedd *Molucca*, a lyncwyd mewn mynydd, ac y mae llyn yn aros yn awr lle yr oedd yn sefyll. A. D. 1556, suddodd mynydd mewn talaeth yn *China*, ac y maollyn mawr lle yr oedd. Mewn daear-gryn ofnadwy yn *Chili*, y parth dehenol o *America*, A. D. 1646, suddodd amryw fynyddoedd cyfan o'r *Andes*, un ar ol y llall. Y mae *Vesuvius* a *Strangylus*, wedi colli mwy na hanner eu uchder gynt.

Yr oedd gwlad *Canaan* yn dra mynyddig. O du y dwyrain a'i gorllewin i'r Iorddonen, yr oedd mynyddoedd mawrion yn rhedeg o'r gogledd i'r deheu. O du y gogledd yr oedd *Libanus* ac *Amana*. O du y dwyrain i'r Iorddonen, yn rhedeg i'r deheu, yr oedd *Hermon*, *Misrar*, *Gilead*, *Abarim*, *Nebo*, *Pisga*. O du y deheu iddi, yn *Arabia*, yr oedd *Sinai*, *Horeb*, *Paran*, *Hor*, *Scir*, *Haalac*: yn *Jerusalem*, yr oedd mynydd yr *Olew-wydd*, *Calfaria*, *Scion*, *Moriah*, a *Caseb*. Heb onwi ychwaneg yma, edrych y mynyddoedd o dan yr amrywiol enwau.

Mynyddoedd a brynau a arwyddant. 1. *Trigolion* gwledydd mynyddig. Ezec. 6. 2, 3. —2. Y deml, yr hon a adeiladwyd ar fynydd. Esa. 30. 29. Jer. 17. 3—12.—3. *Eglwys*

Dduw, yr hon sydd fel mynydd, yn gadarn, yn olygnus, ac yn ddefnyddiol yn y byd. Yr oedd mynydd Seion yn gysgod neillduol o honi. Salm 2. 6. Esa. 2. 2. Cynnydda yn fynydd mawr i lenwi yr holl ddaear, pan gaffo yr holl genedloedd eu cyrchu at Grist. Dan. 2. 35—44.—4. Ordinhadau yr efengyl yn gyflawn o fendithion ysbrydol, yn dyrchafu, yn lloni, ac yn meddyginiaethu eneidiau pechaduriaid. Joel 3. 18.—5. Dynion yn uchel mewn gallu ac awdurdod: megys swyddwyr gwladol, yr apostolion, a gweinidogion yr efengyl. Salm 72. 3. Esa. 44. 23. a 55. 12.—6. Gwrthwynebwy'r efengyl, a rhwystrau ar fordd ei llwyddiant yn y byd yn allanol, ac yn nghalonau dynion yn dufewnol: 'Pob mynydd a bryn a ostyngir,' sydd air digon cadarn yn eu gwyneb oll. Esa. 40. 4. a 41. 15. a 49. 11. Edr. DANNEDDOG, MEN.—7. Lleodd yr oedd eilunod yn cael eu haddoli ynddynt, y rhai oeddent, yn aml, ar fynyddoedd, brynian, &c. Ezech. 18. 6—11.—8. Yr eilun-dduwiau eu hunain, a addolent ar y mynyddoedd, neu unrhyw ymddiried heb-law y gwir Dduw ei hun. 'Ofer yw ymddiried am help o'r brynian, ac o luaws y mynyddoedd.' Jer. 3. 23.—9. Y nefoedd, preswylfod Duw. Salm 121. 1.

Fel y mynyddoedd oddi amgylch Jerusaleam, y mae Duw yn ddiogelwch ac amddiffynfa, ac yn gysur cryf i'w bobl. Salm 125. 2.—Gelwir Samaria yn fynydd, am fod y ddinas wedi ei hadeiladu ar fynydd. Amos 4. 1. a 6. 1.—Gelwir Babilon yn fynydd—mynydd dinystriol—mynydd llôsg, oblegid ei hadeiladau uchel, a'i gallu mawr; am ei bod yn ddinystriol i'r cenedloedd oddi amgylch; ac oblegid yn y diwedd ei llosgi hi a thân, a bod yr olwg arni yn ddinystriedig, fel mynydd wedi ei losgi. Jer. 31. 25. Nid yw mynyddoedd dinystriol ond megys: diddim, os bydd Duw yn eu herbyn.

Wrth y mynydd mawr yn llosgi gan dân, yn cael ei fwrw i'r môr, ar ôl udganiad yr ail udgorn, deall y rhan fwyaf, dinystr Rhufain gan y Gothiaid, &c. y rhai oeddent fel mynydd mawr yn gryffon; ac fel mynydd yn llosgi gan dân, yn greulon ac yn ddychrynyld. Dat. 8. 8. Gwel Vitringa *in loc.*

'Af i fynydd y myrr, ac i fryn y thus.' Can. 4. 6. Y mynydd lle yr oedd yr arogl-darth wedi ei wneuthur o thus, &c. yn cael ei losgi, a'r olew sanctaidd wedi ei wneuthur o fyrr, &c. yn cael ei arferyd, sef Moriah, ar ba un yr oedd y deml wedi ei hadeiladu. Exod. 30. 23—34. 1 Cron. 9. 29, 30. 2 Cron. 3. 1. Yna yr oedd Duw i'w gael, ac yno yr oedd yr eglwys yn myned i ymfyn am dano. hyd oni chiliai y cysgodau Iddewig, ac hyd oni wawriai dydd dysglaer yr efengyl, ac y cyfodai Haul Cyf-iawnder â meddyginiaeth yn ei esgyll. Mal. 4. 3.

Yn aml, gelwir mynyddoedd yn fynyddoedd tragwyddol, neu oesol, am eu bod o'r dechreu-

ad, ac yn para o oes i oes heb syflyd na chyfaewid. Gen. 49. 26. Deut. 33. 15.

'A mi a eisteddaf yn mynydd y gynnulleidfa.' Esa. 14. 13. 'Mynydd y presennoldeb dwyfol.' Lowth. **בְּרֵךְ מְרִירָה** Ymddengys yn amlwg oddiwrth Exod. 25. 22. a 29. 42, 43. lle y mae Duw yn gosod man i gyfarfod â Moses, ac yn addaw ei gyfarfod o flaen, neu ar y drugareddfa, i lefaru wrtho; ac i gyfarfod plant Israel wrth ddrws y babell, fod y babell, ac wedi hyny y deml, a mynydd Seion, (neu Moriah, a gyfrifid yn rhan o Seion) ar ba un y safai y deml, a elwid y babell, a mynydd y gymansa, neu y cyfarfod; nad oedd yn cael ei alw felly oddiwrth gynnuliad y bobl yno i gyflawni eu defodau "crefyddol (fel yr arwydda y cyfieithiad Saesonaeg, *tabernacle of the congregation*, pabell y gynnulleidfa) ond am fod Duw wedi gosod hwnw fel man y cyfarfyddai ef ei hun â Moses, i gymdeithasu âg ef, ac i gyfarfod â'r bobl; ac a elwir yn addas yn y cyfieithiad Cymraeg, 'pabell y cyfarfod.' Gan hyny, **מְרִירָה מְרִירָה מְרִירָה** *mynydd y cyfarfod*,—**מְרִירָה מְרִירָה מְרִירָה** *cyfarfodydd Duw*, (Salm 74. 8) **מְרִירָה מְרִירָה** *pabell y cyfarfod*, a arwyddant y lle gosodedig gan Dduw, y byddai iddo ymddangos iddynt. Yr oedd brenin Babilon, yn ei falchder a'i ymchwyydd ffaidd, yn ymfrostio y dringai i'r nefoedd—oddiar sêr Duw y dyrchafai ei orseddfa—y byddai iddo eistedd yn mynydd y gynnulleidfa, neu y cyfarfod, i dderbyn addoliad gan ei ddeiliaid yno; ond yn fuan y taffwyd ef i lawr i ddyfnder uffern. Gwel Vitringa a Lowth *in loc.*

MYRA, dinas yn Lycia, o'r hou yr hwyliodd Paul mewn llong o'r Alexandria i'r Ital. Act. 27. 5.

MYRDD-IWN-YNAU, (myr) *Gr. μυρτιας*; deng mil. Mil-can-myrdd, anfeidrol; nifer anherfynedig; lluaws dirifedi.—'Myrddiynau o fyrddiynau, a miloedd o filoedd,' sef nifer dirifedi. Dat. 5. 11.—'Myrddiwn o angelion.' *Gr. μυρτιασιν αγγελων.* 'Milfyrd o angelion.' W. S. 'Innumerable company of angels.' Saes. Tyrfa ddirifedi o angelion. Heb. 12. 22.

MYRR, *Heb. מְרִירָה* (chwerw.) Exod. 30. 23. Sudd a ddefnyna o bren o'r enw, sydd i'w gael yn aml yn Arabia, yr Aipht, ac Abyssinia. Y mae weithiau yn defnynu yn rhydd o hono ei hun, a hwnw yw goreu, ac a elwir *Stacte*; ond yn gyffredinol rhed trwy wneyd toriad yn y pren âg offeryn minniog. Gwneir hyny ddwywaith yn y flwyddyn. I'r archwaeth y mae yn chwerw ac yn anhyfryd; i'r arogl y mae yn beraidd. Mae yn rhinweddol i buro, ac i gadw rhag braenu; am hyny arferid ef gynt i bwr arogl cyrph meirw, ac i bwr-arogli gwisgoedd, gwelyau, &c. Ioan 19. 39. Salm 45. 8. Diar. 7. 17. Esth. 2. 12. Edr. ALOES, CASIA. Yr oedd yn un o ddefnyddiau yr olew a'r arogl darth cysegredig. Exod. 30. 23. Edr. AROGL DARTH.

'Fy anwylyd sydd i mi yn bwysi myrr.' Can. 1. 13. 'A bundle of myrrh.' *Saes.* Byddent yn rhoddi y sudd hwn, ac eraill, mewn cydau bychain, ac yn eu dwyn yn eu mynwasau, o herwydd eu harogl peraidd ac iachus. Y gair *Heb.* מֵרְמֵר *isered*, a gyfieithir yma *bwysi*, *Saes.* *bundle*, a gyfieithir cōd, Gen. 42. 35. Job. 14. 17. Priodol ystyr y gair yw *rhuymo*, neu yr hyn a *rwymir*. Gwel Deut. 14. 25. Exod. 12. 34. Jos. 9. 4. Hos. 13. 12. Felly geill arwyddoedd myrr mewn cōd, ac nid y brigau, neu y cangenau, wedi eu rhwymo yn bwysi. Yr hyn oedd y p̄r-arogiau mwyaf gwerthfawr i'r arogl; hyn, a llawer mwy, yw Crist i'r encidiau sydd yn ei adnabod, ac yn credu ynddo. Y mae ef yn werthfawr, yn adfywiol, ac yn llesol iawn, i fisyrio arno, ac ymhyfydu ynddo, dros nos dywyll ei brofedigaethau yma yn y byd. Can. 4. 6, 14. a 5. 1. Gen. 43. 11. Salu 45. 8.

MYRTWYDD, *Gr.* μύρτος; *Llad.* MYRTUS; *Ffr.* MYRTE; *Saes.* MYRTLE; pren hardd, p̄r-arogl, yn wastad yn wyrdd, ac yn tyfu, y rhan amlaf, mewn dyffrynocdd isel dyfrllyd. Y mae deuddeg math o honynt, medd Tournefort. Cyffelybir y saint i'r myrtwydd, oblegid eu harddwch ysbrydol, eu harogl hyfryd, a'u parhad mewn gwyrd lesni a bywiogrwydd ysbrydol. Esa. 41. 19. a 55. 13.

'Ac wele ŵr yn marchogaeth ar farch coch, ac yr oedd efe yn sefyll rhwng y myrtwydd y rhai oedd yn y pant.' Zech. 1. 8. Y gwr ar y march coch, yn y weledigaeth, yw Crist; y myrtwydd yn y pant a arwyddant yr Iuddewon, yn eu cyflwr isel, dirmygedig, a chystuddiol, yn Babilon; neu ei bobl yn mhob oes, yn eu hiselderau a'u cyfyngderau. Y mae Crist yn eu mysg ar ei farch, ac yn arfog, yn barod i'w hamddiffyn rhag ei holl eilynion. Esa. 57. 15. Dat. 2. 1.

MYSANGU, (sangu) sathru, mathru, dam-sangu, maessyng.—'A Caerusalem a vsyengir dan draed.' Luc 21. 24. 'W. 6.

MYSG, (my-ysg) *Gr.* μεταξυ: *Llad.* MIXTUM; yn mhlith, yn nghanol, rhwng. Gwel dan eirlau eraill.

MYSIA, *Μυσία*, [*ffiaidd*, *euog*] talacth yn Asia Leiaf, lle y bu Paul yn pregethu. Act. 16. 7, 8. Pliny a'i geilw yn *Aolis*; weithiau gelwir hi yn *Abretta*, ac *Aberettino*, ac yn ddiweddar *Bursia*. Yr oedd trigolion Mysia yn anfoesol ac yn ddirmygedig iawn; oddiwrth hyn y daeth y ddiareb *Ultimus Mysorum*, hyn yw, 'Y diweddaf o'r *Mysiaid*,' am ddyngwael a dirmygedig. Gwel Cicero, *Orat.* 24. *pro L. Flacco*. Yr oedd yr apostol yn pregethu yr ofengyl i bawb; nid oedd neb yn rhy wael i'w derbyn, nac yn rhy ddrwg iddi i'w meddyginiaethu.

MYSWRN-YRNAU, unrhyw offrwm bychan miniog; Gorchudd wyneb, medd y Dr. Davies.—'A'r mysyrnau.' Esa. 3. 22. *Heb.*

מַעֲטָוֶת *cloaks*. Dr. L. Cyfieithir yr un gair *mantiell*, yn Ruth 3. 15. math o wisg rydd, las, a wisgid gan y merched. Oddiwrth yr hanes yn Ruth, gellid casglu ei bod yn o fawr; barna y Dr. Shaw, mai yr *hyke* a wisgir gan yr Arabiaid a feddylir. Gwel Parkhurst dan y geiriau שלם א מפה

MYW-ION, (my) morgrug, grugiaid morion, myr, myrion. 'Dian y'th lenwir o ddyneior megys mywion asgellog o nifer.' Dr. M. Jer. 51. 14, 27. 'Lindys blewog.' Dr. B.

N.

NA, cysyllt-air, a arferir o flaen geiriau yn dechreu a chydseiniaid; megys 'Heb na dechreu na diwedd.'—Na'm; na'th; na'i; na'n; na'ch; dyldt dalfyriadan o na ym, na yth, na ei, na ein, na eich. Hefyd fel gorair, a arferir o flaen perwyddiadau, yn y modd archadwy; megys, Na ladd; ac hefyd yn ateb gofynion; megys, Na bu, Na ddo. Rhoddir ef yn lle no yn aml; megys llai na (no) dim; llai na'r (no) y lleiaf.

Gwell ceiniog na (no) brawd. *Diar.*

NAAM, נָעַם [*hardd*] mab Caleb. 1 Cron. 4. 15.

NAAMAH, נַעֲמָה [*hyfryd*] 1. Merch Lam-ech a Silah, a chwaer Tubal-Cain. Gen. 4. 22.—2. Ammones, merch Rehoboam. 1 Bren. 14. 21.—3. Dinas yn Judah, neu Idnmea. Jos. 15. 41.—4. Dinas Sophar, un o gyfeillion Job. Job 2. 11.

NAAMAN, נַעֲמָן [*hardd*] 1. Mab Benjamin. Gen. 26. 41.—2. Mab Bela, ac ŵyr Benjamin. Num. 26. 40. 1 Cron. 8. 4.—3. Tywysog llu Benhadad, brenin Syria. Yr oedd yn ŵr mawr ac anrhydeddus yn ngolwg y brenin, yn ŵr cadarn nerthol, ac yn llwyddiannus yn ymladd dros ei wlad. Y peth mwyaf nodedig am dano yw ei iachad o'i wahan-glywf gan Elisens y prophwyd yn yr Iorddonen. Llances fechan a gaeth-gludodd y Tyriaid o wlad Israel, yr hon oedd forwyn yn nhŷ Naaman, a roddodd hanes am y prophwyd yn Samaria i'w meistres. 'O na byddai fy arglwydd o flaen y prophwyd yn Samaria,' meddai hi, 'canys efe a'i iachad ef o'i wahan-glywf.' Tebygol ei bod yn cael tiriondeb yn nhŷ Haaman, a'i bod, o'r herwydd, yn wirioneddol yn dymuned cyсур a iachad ei meist. Gwel yr hanes yn 2 Bren. v. Ebr. ELISEUS, GEHAZI. Er bod yn anhawdd ganddo ar y cyntaf blygu i orchymyn y prophwyd, a myned i'r Iorddonen ac ymolchi; eto wedi cael iachau, effeithiodd y wyrth yn fawr ar ei feddwl, dywedodd, 'Wele, yn awr y gwn nad oes Duw trwy yr holl ddaear, ond yn Israel.' O'r blaen yr oedd Abana a Pharpar, afonydd Damascus, yn well na holl ddyfroedd Israel; a hwyrach eu bod; ond yr oedd Duw yn Israel, yr hyn uid oedd yn Damascus. Hyn a welodd ac a gredodd Naaman. Canfu nad y dyfroedd,

ond mai Duw Israel a'i hiachâodd. Y mae yn addef ei fwriad, na offrymai mwyach i dduwiau craill, ond i'r Arglwydd yn unig; eto gofyna ei esgusodi am fyned i dŷ yr eilun-dduw Rimmon, gyda'i arglwydd i addoli, ac iddo yntan ymgrymu yn nhŷ Rimmon. Ateb y prophwyd yw, 'Dos mewn heddwch.' Yroedd Naaman yn canfod hyn yn bechod; a diammeu y dylasai beidio myned i dŷ yr eilun er dim, beth bynag fuasai y canlyniad o hyny; er colli ei le, ei swydd, ei barch gyda'r brenin; ie, er dyoddef merthurdod, ni ddylasai fyned, a gwneyd yr hyn oedd hollol groes i orchymyn, ac i'r anrhydedd a'r addoliad dyledus i'r gwir Duw yn unig. Ni ellir meddwl fod geiriau y prophwyd yn ei gyfiawnhau yn hyny; ond tebygol ei fod yn dysgwyl, nen yn gwybod, fel prophwyd Duw, y byddai i'r argyhoeddiadau oedd yn bresennol ar ei feddwl barhau ac effeithio yn addas ac yn gyfatebol yn ei holl ymddygiad. Yr oedd megys yn ei orchymyn i'r Arglwydd ac i'w ofal; heb ammeu na byddai iddo ei waredn, a'i wneuthur yn ddefnyddiol yn ngwlad Syria. Yr oedd ei iachâd yn brawf hynod i'r holl deyrnas, mai Duw Israel ydoedd y gwir Dduw; ac er nad oes genym hanes neillduol, eto, gellir barnu yn obeithiol i lawer yno gael eu dwyn i wybodaeth o'r Arglwydd, trwy y wyrth ryfedd ar y pendefig hwn. Mor fendithiol yw gair o enau y tlotafl am Dduw, weithiau! I wneuthur yr hanes yn fwy cyson ac esmwyth, y mae rhai yn cyfieithu y geiriau, fel y gellir yn ddigon addas fel hyn: 'Yn y peth hwn yr Arglwydd a faddeno i'th was; pan aeth fy arglwydd i dŷ Rimmon i addoli yno, a phwyso o hono ar fy llaw i, ac ymgrymais inau yn nhŷ Rimmon, pan ymgrymais yn nhŷ Rimmon, maddeued yr Arglwydd i'th was y peth hwn.' Yn ol y cyfieithiad hwn, llefara Naaman am yr hyn oedd wedi bod, ac nid am ei ymddygiad yn ol llaw. Y mae y cyfieithiad hwn yn fwy unol a'i eiriau, 'Ni offryma dy was mwyach boeth-offrwin nac aberth i dduwiau craill, ond i'r Arglwydd; ac yn llawer mwy addas i agwedd ei feddwl, dan ddwys argyhoeddiad, mai yr Arglwydd oedd y gwir Dduw, ac oferedd a phechaduruswydd eilun-addoliaeth.—Wrth ofyn llwyth cwpl o fulod o ddaear, tebygol ei fod yn barnu daear gwlad Caanan yn sanctâidd, a'i fod yn bwriadu adeiladu allor i'r Arglwydd yn ngwlad Syria a'r ddaear hon i addoli Duw yno. Nid oes genym hanes ychwaneg am Naaman; hwyrach iddo farw yn fuan ar ol hyn, neu roddi i fynu ei swydd; ac i Hazael ddyfod yn dywysog y llu yn ei le ef. Luc 4. 27.

NAARAI, נַעֲרַי [fy mhlant bychain] un o gedryn Dafydd. 1 Cron. 11. 37.

NAARAN, נַעֲרַי [plentyng bychan] dinas yn Ephraim. 1 Cron. 7. 28.

NAARATH, נַעֲרַי [ieuentyd] dinas yn Ephraim. Jos. 16. 7.

NABAL, נָבַל [ynfyd] gwr cyfoethog, taeg,

drelaidd, caled, a drwg ei weithredoedd, o lwyth Judah, ac o deulu Caleb; yr hwn a breswyliai, tebygol, yn agos i Maon, dinas yn y deheu i Judah. Dafydd, wedi ei gyffroi gan ei daeogrwydd wrth ei weision, a fu ar fedr ei ladd: ond trwy ddoethineb ei wraig Abigail, dyhuddwyd Dafydd. Yr oedd Nabal yn feddw pan ddaeth llanciau Dafydd ato. Gwedi iddo sobri, ac i Abigail fynegi yr holl hanes iddo, ei galon a fu farw o'i fewn, ac efe a aeth fel careg. Yn mhen deng niwrnod, tarawodd yr Arglwydd ef, ac efe a fu farw. Bu farw yn nghanol ei gyfoeth a'i bechod; galwodd Duw ef i roddi cyfrif am ei oruchwyliaeth yn ddisymwth, ac yn amharod iawn. 1 Sam. xxv. Luc 16. 2.

NABL, נָבַל offeryn cerdd a thannau iddo. Gan fod y gair Hebraeg yn arwyddu costrel, neu lestr pridd, ac yn cael ei gyfieithu felly yn 1 Sam. 1. 24. Esa. 30. 14. Jer. 13. 12. a 48. 12. Galar. 4. 2. barna rhai fod y nabl yn tebygu i ryw lestr, neu gostrel crothog, arferedig gynt yn y gwledydd dwyreiniol. Dechreuwyd arfer y nabl oddentu amser Dafydd; nid oes son am dano cyn ei amser ef, er bod crybwylliad am dano yn aml yn y Salmu; a chan ysgrifenyddi wedi hyny. Gellir cyfieithu y geiriau yn Salm 33. 2. a 144. 9. yn lle 'A'r nabl ac a'r dogtant;' a'r nabl degtant; nid ydwy ac a'r yn y Beibl Hebraeg. Os felly cyfieithir y geiriau, yn ol y LXX. a'r Vulg. offeryn degtant oedd y nabl.

NABOTH, נָבוֹת [prophwydoliaethau] Israeliad o ddinas Jezreel. Yr oedd ganddo winllan hyfryd yn agos i balas Ahab brenin Israel. Ahab a chwynychodd y winllan yn ardd lysiau, a gofynodd hi ganddo naill ai am arian, neu trwy gyfnwyd am un arall. Tebygol fod Naboth yn ŵr cydwybodol, ac yn gwasanaethu yr Arglwydd. Yr oedd yn waharddedig i'r Israeliaid werthu y tir yn llwyr; 'A'r tir ni chai ei werthu yn llwyr; canys eiddod fy yw y tir.' Lef. 25. 23. 'Na threigla etifeddiath meibion Israel o lwyth i lwyth.' Num. 36. 7. 'Na chymered y tywysog etifeddiath y bobl, i'w gorthrymu hwynt allan o'u perchenogaeth.' Ezec. 46. 18. Gan hyny, yr oedd nacâd Naboth o'i winllan i Ahab, yn waharddedig gan Dduw, ac yn fater o gydwylbod ynddo yntau. Y mae ateb Naboth yn dangos ei fod yn edrych arno fel peth annuwiol a phechadurus iddo ei wneuthur; 'Na ato yr Arglwydd!' מְרוֹחֵה לֵי וְרִיחַ יְהוָה byddai yn annuwiol i mi oddi wrth Iehofah; hyny yw, cyfrifai Iehofah hyny i mi yn beth pechadurus annuwiol. Arferir yr un gair yn Gen. 18. 25. a 44. 7—17. 1 Sam. 24. 7.

Effeithiodd y nacâd hwn o winllan Naboth mor fawr ar falchder, cybydd-dod, a holl lygr-edigaethau Ahab, fel yr aeth i orwedd ar ei wely, ac ni fwytai fwyd gan dristwch a gofid meddwl. Naboth trwy lythrau Jezebel, yn enw Ahab, at henuriaid a phenaeithiad y ddi-

naa, a gafodd farn i farw am gabledd. Yr oedd y gorchymyn yn greulon, ac yn eithaf anghyfiaw, ac yr oedd uffudd-dod y penaethiaid mor greulon a chywylluddus! Cafodd Naboth ei labuddio (a'i feibion hefyd, tebygol) â meini fel y bu efe farw! Ond y mae Duw cyfiawn yn fyw i ddial ei waed ar Ahab a'i denlu. Dig-ofaint Duw a'u dilynodd i ddinystwr trwyadl, am y cybydd-dod, y balchder, y rhagrith, yr anudonrwydd, a'r llofruddiaeth hwn! 1 Bren. xxi. 2 Bren. 9. 10. Edr. AHAB, ELIAS, JRZEBEL.

NACHON, נַחֲשׁוֹן [*darparedig*] enw gwr neu le yn agos, neu yn Jerusalem, ac i dŷ Obed-Edom, yr hwn oedd yn y ddinas.—'Llawr-dyrnu Nachon.' Cysieitha rhai y geiriau, 'llawr dyrnu darparedig.' Yn 1 Cron. 13. 9. darllenir, llawr dyrnu Chidon. Tebygol fod dau enw ar yr un gwr. Wrth lawr dyrnu Nachon y tarawodd Duw Uzza, am ymafaelyd â'r arch. 2 Sam. 6. 6.

NAD, (na-ad) gwaedd, bloedd, llef, inglef, dolef, crochlef, cri, garm, gawr, dias.

Ystyr fy nad i'th grybwyll.
E. Prys, (Salm 17. 1.)

NAD, gorair nacaol, a arferir o flaen geiriau yn dechreu & llafaryddion, fel *na* o flaen geiriau yn dechreu & chydseiniaid. Edr. NA.

NADAB, נָדָב [*rhodd ewylllysgar*] 1. Mab Aaron, a brawd Abihu. Exod. 6. 23 Lef. 10. 1, 2, &c. Edr. AARON.—2. Mab Jeroboam brenin Israel, a deyrnasodd ddwy flynedd ar ei ol. Rhodiodd yn sffordd ei dad, ac a wnaeth ddrygioni yn ngolwg yr Arglwydd, a Basa mab Ahia a'i lladdodd ef pan oedd yn gwarchae ar Gibbethon y Philistiaid. 1 Bren. 15. 25, &c.—3. Mab Sammai, a thad Seled ac Appaim. 1 Cron. 2. 30.

NADD-IAD-U, (ny-add) ysglodioni & bwyell; cymynu, cymyniaid; trychu; cloddio.—'Edrychwch ar y graig y'ch naddwyd,' sef y cloddiwyd chw: o honi. Esa. 51. 1. Marc 15. 46. Luc 23. 53. Edr. SEL, TEMPL.

NAF, NEIFION, (ny-af) ffurfiwr, gwneuthurwr, creawdwr, Arglwydd.

Yn foron gwrando fi fy Naf.
E. Prys, (Salm 5. 8.)
Crist sy Naf i bob ysbryd.

NAGE, (nage-e) gorair nacaol arferedig yn ateb i ofyniad; nid hwna, nid felly, na. Rdr. Ie. Mat. 5. 37.

NAHALAL, נְהַלָּל [*clodfawr*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 15. a 21. 35. Barn. 1. 30.

NAHALIEL, נְהַלְיֵאל [*etifeddiaeth Duw*] gwersyllfa yr Israeliaid yn yr anialwch, rhwng Mattanah a Bamoth. Num. 21. 19.

NAHARAI, נְהַרְרִי [*fy ffroenau*] Beerothiad cadarn, yr hwn a ddygai arfaen Joab. 2 Sam. 23. 37.

NAHAS, נְהַשׁ [*sarph*] 1. Yr oedd dau frenin yr Ammoniaid o'r enw; sef, tebygol, tad a

mab. Un o honynt a orchfygwyd gan Saul, pan oedd yn gwarchae ar Jabes-Gilead, 1 Sam. xi. Edr. JABES-GILEAD.—Y llall oedd gyfaill, ac a ddangosodd garedigrwydd i Dafydd. 2 Sam. 10. 2. Tebygol mai mab y Nahas hwn oedd Sobi, o Rabbath meibion Ammon. 2 Sam. 17. 27.—2. Tad Abigail a Serfiah, a'r un a Jesse, tad Dafydd. 2 Sam. 17. 25. 1 Cron. 2. 13—16.

NAHASON, mab Aminadab, a brawd Elisabeth gwraig Aaron. Efe oedd tywysog llwyth Judah yn eu hymadawiad o'r Aipht. Exod. 6. 23. Num. 7. 12, 17. Edr. JUDAH.

NAHATH, נַחֲתָן [*gorphwysfa*] mab Reuel, ac ŵyr Esau. Gen. 36. 13.

NAHBI, mab Mophai, yr hwn oedd yr yspwr dros lwyth Naphtali, a fonfwrwyd i edrych ansawdd gwlad Canaan, Num. 13. 14.

NAHUM, נְהֻמִּים [*dyddanydd*] prophwyd o ddinas Elcos, neu Elcosia, yn Galilea. Nid oes dim hanes am dano o ran ei fywyd a'i farwol-aeth. Bernir iddo brophwydo yn nghylch yr amser y daeth Senacherib yn erbyn Judah, wedi dystrywio No-Ammon yn yr Aipht ganddo, cyn dyfod yn erbyn Jerusalem. Pridaux *Con. p. i. b. 1. Year 713. Chap. 38.* Y mae ei brophwydoliaeth yn perthyn yn gwbl i i ddinystwr Ninifeh, ac Ymerodraeth Assyria. Am gyflawniad o'r brophwydoliaeth, Edr. NINIFEH. Y mae y beirniaid mwyaf dysgedig yn golygu y brophwydoliaeth yn fardd-gân fwyaf ardderchog ac addurnedig mewn un iaith yn y byd. Y mae yn brophwydoliaeth, ac yn gerdd gyflawn, hynodol, a pherffaith. Mae y rhagymadrodd yn oruchel ac yn ardderchog; ac y mae ei ddarluniad o ddinystwr Ninifeh yn helaeth, yn addurniadol, ac yn egniol danlyd.* Dyben y brophwydoliaeth oedd, tebygol, i gysuro yr Iuddewon duwiol yn nghanol eu gorthrymderau gan Ymerawdwrwyr Asyria, trwy ragfynegi hollol ddinystwr eu gorthrymwyr. Gwel ar y llyfr hwn, Jo. Marckii *Commentarii in Duodecim prophetas Minores.* Bishop Newcombe's *Translation.* Hutchinson on the *Minor Prophets.*

NAID, NEIDIO, (naid) llanu, crychlamu. Ystum yn mynegu gorfoledd. Jer. 48. 27. Esa. 35. 6. Act. 3. 8. Crist yn dyfod yn neidio ar y mynyddoedd, a arwydda ei fod yn dyfod at ei bobl gyda llawenydd, hyfrydwch, a phrysurddeb, a thros ben pob rhwystrau. Can. 2. 8. Zech. 4. 7. Neu fod ei ddyfodiad yn amlwg ac yn eglur yn ngolwg fydd. Nah. 1. 15. Neu geill y mynyddoedd arwyddo teyrnasocedd y byd wedi eu darostwng gau

* Ond o'r holl brophwydi lleiafuid oes yr un yn gyfartal i Nahum mewn addurniant, tanbeidrydd, a bywiogrwydd. Ac heblaw hyn, mae ei brophwydoliaeth ef yn gân gyflawn a pherffaith; y dechreuad yn ardderchog a mawreddus; a'r parotodau at ddinystwr Ninifeh, a'r deagrifiad o'i chwmp, a ddarlunir â'r lliwiau mwyaf ysblenydd. Lowth, *Prael.* 21.

Grist, ac iddo, trwy yr efengyl. Dat. 11. 15. Esa. 40. 5. a 41. 15. a 42. 15. Heb. 3. 5.

'Ymwelaf hefyd â phawb a neidiant 'ar y rhiniog, y dydd hwnaw.' Zeph. 1. 9. 'Dros y rhinioc,' Dr. M. Sef yr hwn a ruthra yn llawen i dŷ ei gymydog, i ysglyfaethu, ac i lanwtai eu meistriaid â thrais ac â thwyll. 1 Sam. 5. 5. a 2. 15, 16. 2 Bren. 5. 20, 27. Neh. 5. 15.

NAILL, (ny-aill) un o ddau; naill neu y llall. 'Naill ai efe a gasâ y naill, ac a gâr y llall; ai efe a ymlŷn wrth y naill, ac a esgeulusa y llall.' Mat. 6. 24.

NAIN, (ny-ain) henfam, mam-gu. 2 Tim. 1. 5. Edr. Lois.

NAIN, *Gr. ναῦν* [*hardd*] dinas, meddant, yn agos i Endor, ynghylch dwy filltir o Tabor, ac ynghylch 12 milltir o Capernaum; ond Maundrell sydd o'r meddwl ei bod yn agos i droed mynydd Hermon. Yr un, tybyga Lightfoot, ag En-gannim: Jos. 19. 21. a 21. 29. Wrth borth y ddinas hon, a'r Iesu yn myned i mewn iddi, y cyfarfu âg un marw yn cael ei ddwyn allan, yr hwn oedd unig fab ei fam, a hono yn *weddw*. Pan welodd yr Iesu hi, cymerodd drugaredd arni, ac a ddywedodd wrthi, 'Nac wyla.' Cyffyrddodd â'r elor, ac â'i air cyfododd y llanc o farw i fyw, ac a'i rhoddes i'w fam. Luc 7. 11—15. Y mae yr efengylwr yn adrodd yr hanes am y wyrth hon gyda neillduol harddwch ymadrodd; ac y mae yr Iesu yn ymddangos gyda mawredd a graslonrwydd priodol yn unig iddo ei hun. Unig fab gwraig weddw ydoedd y gwf ieuanc, a thebygol mai efe ydoedd unig gynalydd a chysur ei fam yn ei henaint a'i methiantwrwydd; y mae pob amgylchiad yn tueddu i wneuthur ei chystudd yn drwm. Trugarhaodd yr Iesu wrthi, a rhoddodd ei mab iddi yn fyw ac yn holl-iach. Yr oedd llawer o'r dysgyblion a thyrfa fawr gyd-a'r Iesu; ac yr oedd bagad o bobl y ddinas gyda hi yn dwyn y corph i'w gladdu: fel hyn yr oedd y wyrth yn dra chyhoeddus, a phob amhosiblwydd o dwll yn ymddangos yn eglur i bawb. Yr un yw yr Iesu hwn eto: y mae yr un mawredd, a'r un trugarogrwydd ynddo, ac a fedr, er ei dderchafiad, gyd-ddyoddef â'n gwendid ni. Heb. 4. 15.

NAIOTH, נַיִוֶּת [harddwch] dinas tyn agos i Ramah, lle preswylia Samuel a meibion y prophwydi. 1 Sam. 19. 23. Edr. RAMAH.

NAM, (na) bai, pechod, pallod, byrdra, difyg, gwall, coll; oddieithr, ond, odid, amyn; dinam, sicr, dieithr.

Oni choidw Duw rhag nam,
Fè dripiar' ferch, lle dripiar' fau. *Diar.*

Namyn, namwyn, amyn, oddieithr, onid.—'Oni âd efe yr amyn un cant?' &c. Mat. 18. 13.

NANT, NENTYDD, (naa) ceunant, cornaut, aber, afonig, abezig, ffrwd.—'Wrth y nentydd.' Ezech. 5. 3. Mae yr Arglwydd yn

llefaru yn yr adnod wrth bethau difwyd; megys y mynyddoedd, y dyffrynoedd, a'r nentydd, lle bu Israel yn pechu, er argyhoeddiad i Israel wrthnysig, y rhai na wrandawent ar yr Arglwydd, ac ni ufuddhaent iddo.

NAOMI, נְעֻמִי [*prydferth, tirion*] gwraig Elimelech; ymdeithiasant yn gwlad Moab o herwydd y newyn yn Judea. Hanes eu treiglriad yno, a'r dygwyddiadau canlynol, a dychwelriad Naomi oddiyno wedi marw Elimelech a'i dau fab, ynghyda'i dwy ferch yn nghyfraith, a adroddir yn gyflawn ac yn hardd yn llyfr Ruth. Y mae yn ymddangos yn wraig synwrol a duwiol; ac wedi cyfarfod â llawer o bethau anhwyfryd yn ysbaid ei bywyd; ond y mae hwyri ei bywyd yn dirion ac yn ddigwmwl. Tebygol mai anghrediniaeth y ddau a barodd iddynt fyned i wlad Moab, a chwerw fu y canlyniad o ddilyn y cyfryw arweinydd; ond y mae rhagluniaeth ddirgelaid yn gweithredu yn a thrwy y cwbl, ac y mae amcanion yr Arglwydd tuag at ei eglwys yn gyffredinol, a phersonau neillduol, yn cael eu cyflawni yn hawdd ac yn ogoneddus. Trwy grwydriad anghrediniol y ddau hyn i wlad Moab, cyrchwyd Ruth oddiyno, a dygwyd hi i wybodaeth o'r gwir Dduw, ac i gael yr anrhydedd o fod yn un o hynafiaid y Messiah. Edr. BOAZ, ELIMELECH, MAHLON, CILION, RUTH.

NAPCYN-AU, *Saes. NAPKIN*; cadach, molled. Y gair *Gr. σουδαριον* a gyfieithir *napeyn, napeynau*, sydd o'r gair *Llad. SUDARIUM*, ac yn arwyddo *chwys-lian*. Luc 19. 20. Ioan 11. 44. a 20. 7. Act. 19. 12.

NAPHIS, נָפִישׁ [*enaid*] mab Ismael. Gen. 25. 15. 1 Cron. 1. 31.

NAPETALI, נַפְתָּלִי [*fy ymdrech*] chweched mab Jacob o Bilha, llaw-forwyn Rahel. Gen. 30. 7, 8. Ei feibion oeddynt Jahseel, Guni, Jezer, a Silem. Nid oes ond ychydig hanes am fywyd Naphtali. Wrth fendithio Naphtali, Jacob a ddywedodd, 'Naphtali sydd ewig wedi ei gollwng, yn rhoddi geiriau teg.' Gen. 49. 21. Anhebyg i'r ŷch a'r asyn: yn hoffi rhyddid ac esmwythder; yn garedig, yn wenieithus, ac yn druthgar; yn fwyog ac yn hedog; ac yn fwy tueddol i lawenyachu mewn llwyddiant, uag i ymdrechu am dano; yn tebygu i ymbiliwr yn hytrach nag i filwr. Yr oedd Baruch a llawer o'i filwyr o'r llwyth hwn, y rhai, er iddynt ymladd yn lew yn y diwedd, oeddynt fel ewig, yn ofnus ar y cyntaf. Heblaw y rhai hyn, nid ydyf yn adgofio am ddim rhyfelwyr o'r llwyth hwn. Rhifedigion y milwyr o'r llwyth hwn pan ddaeth allan o'r Aipt oeddynt 53,400, a'u cadben oedd Ahira, mab Enan. Num. 2. 29, 30. Lleasant yn yr anialwch i 45,400. Dan, Aser, a Naphtali, oeddynt yn gwerysllu tua'r gogledd yn yr anialwch, a hwynt hwy oeddynt yn cychwyn ddiweddaf yn eu teithiau. Yspiwr y llwyth hwn oedd Nahbi, mab Fophei. Num. 13. 14. Moses yn bendithio y llwythau,

a ddywedodd am y llwyth hwn, 'O Naphtali, llawn o hawddgarwch, a chyflawn o fendith yr Arglwydd; meddianna di y gorllewin a'r deheu.' Deut. 33. 23. Yr oedd etifeddiaeth y llwyth hwn i'r dehan i lwyth Dan, er ei bod y parth gogleddol i wlad Canaan, ac yn agos i fôr Tiberias, fel y dichon y gair *gorllewin* arwyddo. Yr oedd i'r dehan i Libanus, ac o du y gorllewin i foroedd Meroma, Tiberias, ac yn wlad fras iawn. Iiram, y gôf pres, yn adeiladu y doml yn nyddiau Solomon, oedd o'r llwyth hwn. Dygwyd y rhan fwyaf o honynt yn gaethion gan Tigleth-Pileser. 2 Bren. 15. 29. Yn Esa. 9. 1. prophwydir y byddai iddynt weled goleuni yr efengyl trwy weinidogaeth Crist a'i apostolion. Mat. 3. 13, 14, 15. Gwel-sant oleuni mawr trwy fod Crist ei hun yn eu plith, ac yn gweinidogaethu yn fwy aml yno nag yn un parth arall o'r wlad.

NAPHTUHIM, נַפְתָּחִים [*agoriadau*] pedwerydd mab Mizraim. Gen. 10. 13. Preswyl-iodd yn yr Aipht, a'r parth hwnw o Ethiopia rhwng Siens a Meroe, o ba un Napata, neu Napatea, oedd y brif ddinas.

NARCISSUS, *Gr. Ναρκισσος* [*syndod*] 'An-erchwch y rhai sydd o dylwyth Narcissus.' Rhuf. 16. 11. Pwy oedd y gwr hwn sydd ansicr; ac nid yw yn amlwg ei fod yn Gristion, ond yn unig fod ei dylwyth neu ei deulu felly, neu *rai* o honynt. Yr oedd i'r Ymerawdwr Claudius anwyld-ddyn o'r enw hwn; a hwyrach i'r efengyl ddyfod i deulu hwn, fel teulu Cesar, a mynu rhai o gaethion pechod yno yn rhydd i Grist, ac i undeb âg cf.

NARD-US, *Heb. נֶרְדֻּסִים Gr. νάρδος*. Llysiu-yn pâr-arogl yn India, yw y nard, a'i wreiddyn yn fychan, ei baladr yn hir ac yn fain, âg am-ryw dywysenâu (*spikes*) iddo yn wastad ar lawr, am hyny y gelwir ef *Spikenard*; y mae ei archwaeth yn chwercw, ond ei arogl yn hyfryd-bêr,* arferir ef yn fedoyginiaethol ac i'w ar-ogli.

'Daeth gwraig a chanddi flwch o ensaint a nard nard gwerthfawr.' Marc 14. 3. Ioan 12. 3. 'A chenthi vlwch o oleo spicnard gwerth-vawr.' W. S. a Dr. M.—'Having an alabaster box of ointment of spikenard very precious' *Saes.*—*νάρδος πιστικός*. Llauer o ddadlau sydd wedi bod ar gyfieithiad y gair *πιστικός*, a gyfieithir *gwlyb* yn ein cyfieithiad ni. Pur, digymysg, medd Theophilact, Jerome, Suicer, a Parkhurst, oddiwrth y gair *πιστός*, *fyddlaun, cywir*. Schleusner, ac eraill, a farnant ei fod yn ar-wyddo *gwlyb, yfudwy*, oddiwrth y gair *πίω*; neu *guasgedig*, oddiwrth *πιστός*. Leigh's *Crit. Sacr.* Beth bynag, y mae yn amlwg ei fod yn *wlyb*, a diamheu ei fod yn *ddigymysg*, ac yn fath oren oedd i'w gael; am hyny yn *werth-fawr*, yn ol y cyfieithiad Sacsonaeg. Edr. BLWCH, SIMON.

* Three Dissertations may be found in the *Asiatic Researches*, Vol. II. and Vol. IV. on the true Spikenard.

'Fy nardus i a rydd ei arogl.' Can. 1. 12. a 4. 14. Wrth y nardus, meddylir *gras* yr Ys-bryd yn yr eglwys, yn gweithredu yn fywiog ac yn beraidd, pan yw Crist, brenin a phriod Sei-on, yn cymdeithasu ac yn gwledda gyda hi. Nid yw Crist byth gyda'i eglwys, nac un aelod o honi, heb dywalltiad neillduol o'r Ysbryd Glan yn amlygu Crist, ac yn adfywio pob peth sanctaidd yn yr holl enaid, ac y mae y cyfryw ymweliadau dwyfol yn peri y fath effeithian sanctaidd, fel y mae geiriau a rhodiad y cyfryw yn beraidd ac yn hyfryd i bawb yn caru sanct-eiddrwydd oddi amgylch iddynt. Yn pen. 4. 14. y mae nardus yn arwyddo y llysiuyn ei hun, ond yma yn pen. 1. 12. y mae yn arwyddo yr olew peraidd a weagir o hono. Hwyrach, mai Crist a feddylir wrth y naill, a'r Ysbryd Glan, sef Ysbryd Crist, wrth y llall. Sanctius *in loc.*

NAS, (na-ys) yr un ystyr a na; ond pan arferir ef, y mae yn cadw gwreiddyn y gair sydd yn cael yn, heb gyfnewid y cydseiniad sydd yn ei ddechreu; megys nas delo mo'ni, yn lle na ddelo mo'ni.—'Beth a wyddost ti a'r nas gwyyddom ni,' yn lle a'r na wyddom ni. Job 15. 9.—'Yr hwn, er nas gwelsoch,' yn lle, er na welsoch. 1 Pedr 1. 8.

Nid tylawd ond *nas* cymr. *Diar.*

NATUR-IAETH-OL, *Llad. NATURA; Saes. NATURE*: nawd, notur, naws, anian; natur-iaeth, rhyw, math, bath; hanfod peth, a'i bri-odoliaethau; cyflêad unrhyw gorph naturiol: y byd, y bydsawd. 1. Sylwedd, neu ranau sylweddol, a phriodoliaethau. Heb. 2. 16. Gal. 4. 8.—2. Trefn pethau a bodau yn ol gosodiad Duw yn y byd hwn; neu helynt, neu redfa pethau yn ol y gosodiad hwn: syniadau naturiaeth. Rhuf. 1. 26, 27. 1 Cor. 11. 14.—3. Genedigaeth, neu achau naturiol. Gal. 2. 14. Rhuf. 2. 27.—4. Rheswm a chydwybod naturiol mewn dyn. Rhuf. 2. 14, 15. Y mae y cyneddfau, neu y galluoedd hyn, yn hanfodol i enaid dyn; neu y mae yn perthyn i'r enaid anfarwol mewn dyn i weithredu felly. Nid oes rhanau mewn enaid, fel yn y corph, ond y mae yn briodol i enaid ddeall, serchu, ogyllsio, synio, a barnu ei weithredoedd ei hun: rhaid difodi enaid cyn y collo yr addasrwydd sydd ynddo i'r cyfryw weithrediadau; er y dichon fod attalfa, anhrefn, a rhwystr, yn y galluoedd hyn yn eu gweithrediadau hyn yn eu gweith-rediadau, trwy afiechyd corphorol, &c. Tra byddo enaid gan ddyn, rhaid bod cydwbyd gan ddyn yn cyd-festiolaethu, a'i feddyliau yn ei gyhuddo neu yn ei esgusodi; canys y mae yn perthyn i hanfod enaid weithredu felly. Gan fod dyn wedi cael ei wneuthuridan y ddeddf yn ei greadigaeth, fel rheol ac fel cyf-ammod, y mae perthynas yn parhau rhwng dyn a'r ddeddf hono, ac y mae y ddeddf mewn ystyr wedi ei hysgrifenu ar ei galon, a'i gyd-wybyd yn ei gyhuddo am ei thori, a'i anghyd-

furfiad & hi; ond gan fod ei ddeall yn dywyll, a gwyrni pechadurus yn ei feddwl, a'i gydwybod yn dueddol, yn farwaidd, ac yn ddideimlad, y mae yn cyhuddo ac yn eagusodi ei hun yn dywyll, yn dueddol, ac yn anadfas iawn: ond y mae prawf digonol ynddo ei fod yn bechadur euog. Edr. DEDDF. Barna rhai fod yr apostol yn meddwl wrth 'y cenedloedd' yn y fan hon, y cenedloedd dychweledig, crediniol; ond nid yw yr esboniad hwn yn ymddangos i mi yn gyson a'r mater y mae yr apostol yn ei gylich, sef profi fod Iuddewon a Chenedloedd yn euog ger bron Duw, a bod Duw yn barnu y naill a'r llall yn gyfiawn heb dderbyn wyneb. Gwel Parkhurst dan y gair *φωσις*.—Naturiol yw peth sydd yn un & threfn natur, neu yn ol tueddiad naturiaeth. Rhuf. 1. 27.

'Fy mab naturiol yn y ffydd.' 1 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 'Fy mab anwyl.' Dr. M. 'Vy anianol vap.' W. S. Geilw yr apostol Timotheus a Titus yn feibion, yn yr un ystyr ac y geilw Onesimus felly, 'yr hwn a genedlodd yn ei rwyman.' Philem. 19. Meddai wrth y Corinthiaid, 'Myfi a'ch cenedlais chwi yn Nghrist Iesu, trwy yr efengyl.' 1 Cor. 4. 15. Wrth naturiol, y meddylir *cywir, ffyddlon*, ac yn tebyg iddo mewn tueddfryd, ffydd, cariad, ffyddlondeb, a zel, i daenu yr efengyl; nid bastarddiad oeddynt, nid rhagrithiol, nid hanerog, ac anffyddlon, yn gofalm am yr eiddynt eu hunain, ac nid am eiddo Crist. Dywed Paul am Timotheus, 'Nid oes genyf neb o gyffelyb foddwl!' Phil. 2. 20.

'Ac yr oeddym ni wrth naturiaeth yn blant digofaint, megys eraill.' Eph. 2. 3. 'Wrth anian.' W. S. Wrth 'naturiaeth,' y mae yr apostol yn eglur yn meddwl, y cyflwr yr oeddynt ynddo cyn eu cadw trwy ras. Arwydda, nid yn unig eu cyflwr trwy enedigaeth naturiol, ond y mae yn cynwys y cyflwr yr oeddynt ynddo yr holl ddyddiau wedi hyny, hyd nes y bywhawyd ac yr achubwyd hwynt trwy ras; yr oeddynt wrth naturiaeth yn gwneuthur ewyllysian y cnawd a'r meddyliau, a thrwy hyny yn parhau yn blant digofaint, nes eu hachub gan Dduw. 1. Yr oedd eu natur wedi ei halogi gan bob math o chwantau cnawd ac ysbryd.—2. Yr oeddynt wedi eu halogi felly, nid trwy arddullio eraill, & defod, yn unig, ond trwy enedigaeth.—3. Yr holl amser yr oeddynt yn cyflawni ewyllysiau y cnawd, a'r meddyliau, yr oeddynt yn blant digofaint. Yr oedd dyn wrth naturiaeth yn sanctaidd yn ei greadigaeth, ond pan gollodd ddolw Duw, y mae wrth naturiaeth yn bechadurus; y mae yn gweithredu yn bechadurus, mor naturiol ag yr oedd yn gweithredu yn sanctaidd o'r blaen. Y mae natur dyn, pob dyn genedig i'r byd, dan ddigofaint Duw, oblegid fod y naturiaeth ddynol, er cwmp Adda, yn mhawb yr un fath yn bechadurus. Y mae pob dyn yn byw, yn rhodio ac yn gweithredu, yn ol ei naturiaeth, ac am fod ei naturiaeth yn bechadurus, y mae yntau wrth natur-

iaeth yn gweithredu yn bechadurus, ac am hyny, y mae wrth naturiaeth yn blentyn digofaint: gan hyny, os achubir un byth o blant dynion, rhaid ei achub trwy ras yn unig, heb ei ryglyddu, ac heb roddi diim help iddo yn ei weithrediadau. Beth bynag yw un dyn heblaw bod yn blentyn digofaint, o ras yn unig ac yn gwbl y mae.

NATHAN, נָתָן [*rhodd*] 1. Mab Dafydd o Bathua, merch Ammiel, a thad Mattatha. 2 Sam. 5. 14. 1 Cron. 3. 5. Luc 3. 31.—2. Prophwyd enwog yr Arglwydd, a chyfaill cyfrinachol Dafydd. 2 Sam. xii. 1 Bren. 4. 5. 1 Cron. 29. 29. 2 Cron. 9. 29. Edr. DAFYDD.—Y mae amryw eraill o'r enw. Gwel 2 Sam. 23. 36. 1 Cron. 11. 38. 1 Bren. 4. 5. Ezra 8. 16.

NATHANIEL, נְתַנְיֵאל [*rhodd Duw*] cofeir am amryw o'r enw lwn yn yr ysgrhythrau; megys tywysog llwyth Issachar. Num. 1. 8. a 7. 18, 19.—Pedwerydd mab Jesse, a brawd Dafydd. 1 Cron. 2. 14.—Mab Obed-Edom, 1 Cron. 15. 24. a 26. 4. Gwel hefyd 2 Cron. 17. 7. 1 Cron. 24. 6. 2 Cron. 35. 9. Ezra 10. 22. Edr. BARTHOLOMEUS.

NATHAN-MELECH, נָתָן-מֶלֶךְ [*rhodd y brenin*] ystafellydd Manasseh, bre'nin Judah. 1 Bren. 23. 11.

NAWFED, (ny-aw) *Gr. εννεα; Llad. NOVEN;* *Saes. NINE;* un llai na deg.

Tri caled byd; maen collt, dur *naw* gwynias, a ehalon mab y crinwas. *Barðdas.*

'Y nawfed awr,' oedd amser yr aberth prydawnol yn y deml, a'r awr y bu Crist farw ar y groes. Croeshoeliasant ef ar y drydedd awr, sef ynghylch naw o'r gloch, amser yr aberth boreuol; daeth y tywyllwch goruwch-naturiol ar yr holl ddaear ar y chweched awr, sef yn nghylch haner dydd, ac a barhaodd hyd y nawfed awr, sef oddentu tri o'r gloch y prydawn, pan y gwaeddodd Crist, 'Gorphenwyd!' ac y rhoddodd i fynu yr ysbryd: fel hyn yr ymddengys fod Crist ar y groes am chwe' awr, o amser yr aberth boreuol, hyd amser yr aberth prydawnol. Marc 15. 25—34. Mat. 27. 46. Dywed Ioan, pen. 19. 14. 'Ynghylch y chweched awr' oedd pan draddododd Pilat ef. Barna rhai mai ynghylch chwech o'r gloch y boreu, a feddylir, yn ol y dull Rhufeinaidd o gyfrif; y chweched awr, yn ol dull yr Iuddewyn o gyfrif, oedd deuddeg o'r gloch pan ddechreuodd y tywyllwch mawr. Eraill a farnant fod cam-ysgrifen, trwy gamsynied llythren y nód 3, am 6, wrth adysgrifenu gan ryw ysgrifenydd. Ond barna Campbell, y gellir cymmodi y ddau hanes yn oddefol & u gilydd, trwy olygu pob un o'r ddau yn llefaru gyda gradd o 6 angler, fel y mae yn eglur fod Ioan. 'Y drydedd awr oedd hi,' gellir barnu, wrth y geiriau fod y drydedd awr wedi myned heibio; 'Ynghylch y chweched awr,' geill y geiriau arwyddo nad oedd y chweched awr,' etc.

wedi dyfod. Gwel Campbell, Macknight. Scott. Eraill a farnant fod dwy ffordd gan yr Iuddewon o ranu y diwrnod; sef yn ddeuddeg o oriau, yn dechreu eu cyfrif gyda chodiad yr haul; neu yn bedair rhan y rhai a alwant y drydedd, y chweched, y nawfed, a'r ddeuddegfed awr; gelwir y rhai hyn hefyd yn oriau; a'r rhai hyn oedd yr oriau cyffredin o fyned i'r deml, neu y synagogau. Gwel *Universal History*, Vol. X.

NAWDD, (naw) noddfa, amddiffynfa; diogelwch, noddod, amgeledde; rhagorfraint.

O'th nawdd y daw y doniau hyn.

I'm canlyn byth yn hylwydd.

E. Prys (Salm 23. 6.)

Goreu nawdd diniweidrwydd. *Dinr.*

NAZAREAD-AID, נָזָרִי [neillduo neu ymneillduo] Nazaread oedd un wedi ymneillduo oddiwrth yr arferiad o rai pethau, ac wedi ymgysgru i'r Arglwydd. Rhoddir hanes cyflawn ynghylch hyn yn Num. vi.—1. Yr oedd i ymgadw oddiwrth win, diod gadarn, a phob peth a wnawd o rawnwin. Gwel adn. 3, 4.—2. Yr oedd i adael i gydynau ei wallt dyfu. Adn. 5.—3. Yr oedd i ymgadw rhag ymhalogi wrth y marw. Adn. 5, 7.—4. Yr oedd i'w ymryddhau oddiwrth ei adduned, pan gyflawnid dyddiau ei Nazareath, trwy ddwyn offrwm at ddrws pabell y cyfarfod. Adn. 13.

Yr oedd rhai yn Nazareaid trwy neillduad Duw; megys Samson ac Ioan Fedyddiwr; ac eraill trwy osodiad, neu adduned dynion, megys Samuel. 1 Sam. 1. 11. A rhai dros eu holl fywyd, fel y tri hyn; ac eraill dros amser, yn ol y cyfraithiau yn y bennod uchod. Mae y geiriau, 'Ymneillduo i'r Arglwydd,' yn dangos fod dyben a defnyddioldeb y cyfryw addunedau yn grefyddol, er cynydd ffydd a sancteiddrwydd, ac er cydnabyddiaeth ddiolchgar i'r Arglwydd, wedi derbyn bendithion oddi wrtho. 1 Sam. 1. 11—28. Am hyny, sylwir arno fel ffafr neillduol oddiwrth Dduw i'w bobl, pan gyfodai y cyfryw yn eu plith, fel y dywed efe, 'Cyfodais o'ch meibion chwi rai yn brophwydi, ac o'ch gwyr ieuainc rai yn Nazareaid.' Amos 2. 11. Yr oeddynt yn cael eu golygu yn fendith gyffredinol, trwy eu gweddian, eu siamplau, a'u haddysgiadau; ac yn arwydd cyhoeddus o ras Duw, pan y tywalltai y cyfryw ysbryd ar neb.

Er nad oedd yr Arglwydd Iesu yn Nazaread, yn ol y gorchymyn cnawdol hwn (fel y dywed yr apostol am ei offeiriadaeth, Heb. 7. 16.) eto, yr oedd yn sylwedd y cysgod hwn, ac yn rhagori ar yr holl Nazareaid yn ei sancteiddrwydd difesur a digymysg, a'i ymneillduad gan Dduw a chando ei hun, dros ei holl fywyd, yn gwbl i waith Duw, ac yn fendith neillduol i'r byd, ac yn siamp i'w bobl i ddilyn ei ôl. Yr oedd yn neillduedig ac yn ddihalog oddiwrth weithredoedd meirwon, neu bechadurus, a phob awdurdod ganddo yn y nefoedd ac ar

y ddaear, yr hyn yr oedd gwallt laes yn arwydd o hono. Cymb. 1 Cor. 11. 4, 7. yn Groeg.

'Fel y cyflawnid yr hyn a ddywedladid gan y prophwydi, y gelwid ef yn Nazaread.' Mat. 2. 23. Nid ydyw yr efengylwr yn cofiau un brophwydoliaeth neillduol am y geiriau hyn (fel pen. 1. 22.) ond yn utig yr hyn a ddywedwyd gan y prophwydi yn gyffredinol. Priodolir yr un gair Heb. נָזָרִי *nazar* i Joseph; נָזָרִי *yr hwn a neillduwyd oddiwrth ei frodyr*. Gen. 49. 26. Dent. 33. 16. Neillduwyd pob un o'r ddau oddiwrth eu brodyr pan werthwyd un, a phan fodd y llall i'r Aipht; a gorfu ar Grist, rhag ofn Archelaus, breswyllo yn Nazareth yn Galilea, wedi ei neillduo oddiwrth ei lwyth ei hun, Judah, yr hon a roddwyd yn brophwydoliaethol gyda golwg ar hyn, i arwyddo ei ffoad a'i neillduad.

Gelwir Samson hefyd, yr hwn oedd yn gysgod o Grist, yn 'Nazaread o'r groth.' Barn. 13. 5. EDR. JOSEPH, SAMSON. Rhai a farnant yr enw hwn yn cyfeirio at y gair Heb. נָזָרִי *blaguryn*, ac yn meddwl fod yr enw yn cyfeirio at y prophwydoliaethau am Grist dan yr enw hwnw. Esa. 11. 1. a 60. 21. Jer. 3. 5. Zech. 6. 12.

Rhoddyd yr enw hwn mewn ffordd o ddirmyg ar Grist a'i ganlynwyr, gan Iuddewon a Chenedloedd. Rhoddyd yr enw hwn yn aml, ar Grist, mewn ffordd o ddiystyrwch; am en bod yn barnu iddo ddyfod o'r ddinas hon; ac yr oedd ei waith yn myned ac yn preswyllo yno, yn un achlysur o'i ddirmygu a'i ddiystyru gan yr Iuddewon. Ioan 1. 46. a 7. 42. a 18. 5. Act. 6. 14. a 24. 5. Mat. 26. 71. Salm 69. 9, 10. Cyfarwyddodd yr angel ef i'r ddinas wael ddirmygedig hon, fel trwy hyny y cai enw o ddiystyrwch a dirmyg ei roddi arno, yn ol crybwylliad aml y prophwydi. Gwel Whitby. Wrth yr ysgrifen ar ei groes, cyhoeddodd Pilat ef, mewn ffordd o ddirmyg, diammed, wrth yr enw hwn, 'IESU O NAZARETH, BRENIN YR IUDEWON.' Ioan 19. 19. Ond eto, gan nad oedd yr enw hwn arno bob amser yn cario diystyrwch ynddo (Gwel Marc 1. 24. a 16. 6. Luc 4. 34. a 24. 19. Ioan 18. 5. Act. 2. 22. a 3. 6. a 4. 10. a 22. 8.) mwy tebygol fod yr enw yn arwyddo, mai efe oedd gwrthgysgod mawr yr holl Nazareaid gynt. Fel hyn y rhagfynegydd, mewn efaith, nid gan un, ond gan y prophwydi yn gyffredinol, nid yn unig y byddai i Grist gael ei ddirmygu a'i ddiystyru, ond y byddai efe, er hyny, yn *wir Nazaread*, gwrthgysgod mawr y lleill, ac yn rhagori yn ddfesur arnynt oll. Tra yr oedd yr Iuddewon a'r Rhufeiniaid yn ei ddiystyru a'i wawdio dan yr enw hwn, yr oedd rhagluniaeth yn cyfeirio ato fel y gwir Nazaread, oddiwrth yr achlysur o'i fod yn trigo yn Nazareth, neu ddinas y NAZAREAD.

Draohefn, mae rhai yn golygu ansawdd y gair oddiwrth ystyr y gair Heb. נָזָרִי *cadw, ceidwad*, 'Myfi a bechais, beth a wnaf i ti

(נציר האדם) *O geidwad dyn?* Job 7. 20. 'A'r hwn sydd (נפסד הוא ידע נציר) *ענ cadw dy enaid, oni wyr efe?* Diar. 24. 12. Gwel hefyd Salm 31. 24. Esa. 27. 3. Y lle-oedd hyn yn y prophwydi, yn mha rai y gelwir Arglwydd נציר *nasor*, oedd gan Matthew yn ei olwg, wrth alw Crist, o *Ναζαρηθ*, y *Nazareth*, neu y *Ceidwad*. נציר *nasor* 'neu cadw trugaredd,' neu *ceidwad*, neu *ystordy trugaredd*. Galwyd y Messiah felly gan y prophwydi yn y lle-oedd uchod, a chafodd yr Iesu yr enw oddiwrth ei drigfan, Nazareth.

Yr Iuddewon a'r Mahometaniaid a alwant y Cristionogion hyd heddyw, Y *NAZARETH*.—Yr oedd plaid o gyfeillionrwy, yn y prif oesoedd, a alwent yn fwy priodol wrth yr enw hwn, y rhai a gymyagent Cristionogrwydd a'r defodau Iuddewig.

NAZARETH, נצרת [*blodeuog*] dinas yn llwyth Zabulon, o du y gorllewin i fynydd Tabor, yn Galilea, ac ynghylch 70 o filltiroedd o Jerusalem. Yr oedd yn sefyll ar fryn, ac yr oedd dibyn y naill ochr iddi. Yn y ddinas hon yr oedd y Forwyn Fair yn trigo, ac y cenedlwyd dynoliaeth Crist. Yma y magwyd ef, y preswylodd, ac y gweithiodd, mewn ymostyngiad i'w rieni, dros ddeng mlynedd ar hugain o'i fywyd. Pan ddechreuodd weinidogaethu yn gyhoeddus, pregethodd weithiau yno, yn y syragog. Luc 4. 16. Ond oblegid diystyrweh ei gyd-ddinasyddion o'i genadwri, a gwaeledd ei ymddangosiad, eu diffyg o fydd ynddo, a'u hymgais yn foreu i'w ladd, trwy ei fwrw ef bendramwnwgl dros ael y bryn yr oedd eu dinas wedi ei hadeiladu arno, gadawodd Nazareth, a thriodd yn Capernaum. Mat. 4. 13. a 13. 54—58. Yr oedd yn lle nid ahenwog dros 1200 o flynyddoedd wedi Crist, ond y mae yn bresenol yn bentref bychan yn cynwys ychydig drigolion o Babyddion a Mahometaniaid. Nid gwiw adrodd hanes fugiol y Pabyddion am symudiad tŷ Mair oddiyno i Dalmatia, oddi yno i Recanati, ac oddi yno i Loretto, lle yr adeiladwyd eglwys iddi, a elwir Loretto hyd heddyw.

NEAH, נעה [*dinas*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 13.

NEAPOLIS, *Νεαπολις*, [*dinas newydd*] dinas yn Macedonia, a elwir yn bresenol Napoli. Act. 16. 11.

NEARIAH, נעריה [*un ieuanc*] pummed mab Secaniah. 1 Cron. 3. 22. a 1. 42. Un o'r rhai a darawsai weddill yr Amoleciaid yn mynydd Seir.

NEB, (ny-eb) *Llad*. *Νεμο*; neb un, neb-awd, neb dyn; rhyw un, pwy bynag. Y neb a elo, pwy bynag elo.—'Fel y gwpech nad oes neb fel yr Arglwydd ein Duw ni.' Exod. 8. 10. Esa. 47. 8.

NEBATIOH, נבתי [*prophwydoliaethau*] mab cyntaf-anedig Ismael. Gen. 25. 13. Edr.

ISMAEL.—'Hyddod Nebaioth a'th wasanaethant,' &c. Esa. 60. 7. 'Yr hyddod a ant o honynt eu hunain ar yr allor, medd Vitringa; sef pendefigion gwlad Nebaioth, neu Arabia; cant eu dychwelyd at yr Arglwydd, ac offrymant eu hunain yn cwyllysgar i waith yr Arglwydd.

NEBALAT, נבלט [*yr hwn sydd yn frwythlons*] dinas yn llwyth Benjamin. Neh. 11. 34.

NEBAT, נבט [*yr hwn a genfydd*] gwr o lwyth Ephraim, tad Jeroboam, y brenin cyntaf ar y deg llwyth. 1 Bren. 11. 16.

NEBO, [*yr hwn sydd yn prophwydo*] 1. Mynydd tu hwnt i'r Iorddonen, lle bu Moses farw. Deut. 32. 49.—2. Dinas yn llwyth Reuben. Num. 32. 38. Un arall yn llwyth Judah. Ezra 2. 29. a 10. 43. Neh. 7. 33.—3. Nebo, neu Anambo, eilun-dduw y Babiloniaid. Esa. 46. 1. Yr un a Bel, medd Calmet; cyt-icitho y LXX. y gair *Dagon*. Y mae Nebo yn rhan gyfansodol o amryw enwau Caldeaid; megys Nabonassar, Nabopolassar; Nebuchodonosor, Nebuzaradan, Samgar-Nebo, &c. Jer. 39. 3, 13. Oddiwrth hyn, ymddengys ei fod yn eilun mewn cymeradwyaeth mawr.

NEBPELL, (pell) yn mhell; encyd o fiordd.—'Ac efe weithian heb fod yn nebell oddiwrth y tŷ. Luc 7. 6.—'Ac ef yn eb vot yn y-pell y wrth y tuy.' W. S.

NEBUCHODONOSOR, נבוכדנאצר *Nebuchadnatsur*, [*gruddfanau barn*]. Yr oedd hwn yn enw cyffredin ar frennoedd Babilon, fel Pharaoh ar frennoedd yr Aipt; ond yma nisoniaf am y Nebuchodonosor, mab Nebuchodonosor, neu Nabopolassar, yr hwn sydd mor hynod a nodedig yn yr hanesiaeth sanctaidd; ac am fod llawer o hanesiaeth hwn yn cael ei roddi o angenrheidrwydd dan eiriau eraill, nid oes achos helaethu drachefn arnynt yma. Edr, **BABILON**, **BELSASSAR**, **DANIEL**, **SADRACH**, &c. Daeth i'r orsedd yn ieuanc. Gwedi i Pharaoh-Necho, brenin Carchemis, ar yr afon Euphrates, y Phenciaid a'r Assyriaid wedi eu darostwng ychydig o'r blaen, a wrthryfelasant yn erbyn brenin Babilon. Nabopolassar a anfonodd lu mawr a'i fab i'w ddarostwng drachefn. Y mae yr Iuddewon yn cyfrif ei deyrnasiad yn dechreu y flwyddyn hon, cyn i'w dad farw ddwy flynedd, yr hon oedd y bedwaredd flwyddyn i Jehoiachim, brenin Judah. Ond nid ydyw y Babiloniaid yn cyfrif ei deyrnasiad yn dechreu tan ar ol marwolaeth ei dad; fel y mae dwy flynedd rhwng y ddau gyfrif: y mae yn angenrheidiol sylwi ar hyn, gan y sonir am y ddau gyfrif yn yr ysgrythrau. Yn niwedd y drydedd flwyddyn i Jehoiachim oedd y gyntaf i Nebuchodonosor. Dan. 1. 1. Enillodd fuddugoliaeth gyflawn ar yr Aiptiaid wrth Carchemis, adgymerodd y lle, a tharawodd y gwarchawdlu & min y cleddyf. Gwedi hyn, & llu o 180,000 o wyr traed, a 120,000 o wyr meirch, anrheithiodd Phencia a gwlad Canaan,

cymerodd Jerusalem, rhwymodd Jehoiacim & chadwynau, ac a'i dygodd yn gaeth i Babilon; ond wedi hyny adferodd ef i'r deyrnas, fel caeth-ddeiliaid i frenin Babilon. Dygodd i Babilon, Daniel, Hananiah, Misacl, ac Azariah, ac eraill o dywysogion Judah. 2 Bren. xxiv. a Dan. i. (Gwel yr amrywiol enwau.) Yn nghylch A. M. 3399, bu farw ei dad, a theyrnasodd yntau ei hun ar ei ol. Yn yr ail flwyddyn o'i deyrnasiad y cafodd y breuddwyd rhyfedd a ddehonglodd Daniel, pen. ii. EDR. BABILON, MEDIA, PERSIA, GROEG, RHUFAIN. Cyaxares, brenin Media, a roddodd ei ferch Amyitis, yn wraig i Nebuchodonosor; wedi hyny ymunasant ea byddinoedd yn erbyn Ninifeb, a dinstriasant hi yn hollol. Gwedi hyny, aeth a'i fyddinoedd yn erbyn Jehoiachim, brenin Judah, yr hwn a ymostyngodd iddo. EDR. JOACHIN, JERUSALEM. Gwedi hyn, gwrthryfelodd Zedeciah yn erbyn brenin Babilon, ond a orchfygwyd, ac arhbaithwyd yn llwyr y ddinas a'r wlad. EDR. ZEDECIAH, RIBLAH, JEREMIAH. Ynghylch yr amser hwn, lwyrach, sef ynghylch yr ugeinfed flwyddyn o'i deyrnasiad, a'r aur a gasglodd yn y rhyfeloedd, y gwnaeth y ddwlw fawr yn ngwastadedd Dura. EDR. DELW, FFWRN. Ynghylch yr oifed ar hugain o'i deyrnasiad yr aeth yn erbyn Tyrus, ac wedi gwarchae arni dair ar ddeg o flynyddoedd, a'i cymerodd, ac a'i dinstriodd. EDR. TYRUS. Ynghylch pymtheg ar hugain o'i deyrnasiad, y gorphenodd adeiladau rhyfedd Babilon fawr. EDR. BABILON. Gwelodd freuddwyd rhyfedd mewn perthynas iddo ei hun, yr hwn a ddeonglodd Daniel, ac a'i cynghorodd i dori ym-aith ei bechodau trwy gyflawnder, a thrwy ddangos trugaredd i gaethion trueiniaid dano, i edrych a fyddai estyniad ar ei heddwch: ond yn anystyriol o gynghor Daniel, parhaodd mor nyfyd a balch ag o'r blaen. Yn mhen deudeng mis, ac efe yn rhodio yn mreninllys Babilon, ac yn llefaru geiriau chwyddedig, a'r geiriau yn ei enau, syrthiodd llef o'r nef yn dywedyd, 'Wrthyt ti, frenin Nebuchodonosor, y dywedir, Aeth dy frenin oddi wrthyt. A thi a yrir oddiwrth ddynion, a'th drigfa fydd gyda bwystfilod y maes; & gwellt y'th borthant fel eidionau; a chyfnewidir saith amser arnat; hyd oni wpech mai y Goruchaf sydd yn llywodraethu yn mrenimaeth dynion, ac yn ei rhoddi i'r neb y myno.' Yn yr awr hono y tarawyd ef & barn Duw; gyrwyd ef oddiwrth ddynion, ac y porodd wellt fel eidionau, &c. Yn niwedd y saith mlynedd, adferodd Duw ef i'w synwyr a'i wybodaeth; ymostyngodd yn ddirfawr, a gogoneddodd Dduw y nefoedd. Gwedi ei adferiad, y mae yn llefaru yn oruchel ac yn ardderchog iawn am yr Arglwydd. Dan. iv. Ynghylch blwyddyn wedi hyny bu farw, yn y drydedd flwyddyn a deugain, neu y bedwaredd a deugain o'i deyrnasiad. Megasthenes, a goffeir gan Eusebius, *Prepar. lib. 9. c. 41.* a ddywed iddo cyn ei farwolaeth brophwyd

am ddinystyr Babilon, ar neu ei balas, yn y geiriau canlynol: 'O Babilon! yr wyf yn cyhoeddi dy ddrygfyd, yr hyn nas dikhon ein tad Belus, na'r frenines Belti, ei Iuddias. Mul o Persia a ddaw ryw ddydd i'r wlad hon, a gynorthwyr gan Fediad, ac a'ch dug chwi i gaethiwed.' Y mul hwn o Persia oedd Cyrus; yr oedd ei fam yn Fediad, a'i dad yn Bersiad. Cynorthwywyd ef gan Cyaxares, neu Darius y Mediad.

Yn yr hanes ysgrythyrol am yr Ymerawdwr mawr hwn, rhoddir i ni, 1. Siimpl hynod o ddull llywodraeth Duw ar blant dynion, ac ar deyrnasoedd y ddaear. Pan fyddo pechodau dynion a theyrnasoedd yn eu haddfedu i farw, y mae yn codi offeryniau, yn eu defnyddio i'w cospi: ac er bod yr offeryniau yn gweithredu yn bechadurus, yn greulon, ac o ddybenion pechadurus, eto y mae Duw yn berffaith sanctaidd a chyflawn wrth eu defnyddio; llygredigaeth sydd yn gweithredu ynddynt hwy, ac yn llywodraethu arnynt; eto y mae holl lwybran Duw yn farn, cyflawnder, ac uniondeb. Gwelwn yr anghenfil hwn yn ei holl rwyag, ei fawredd, a'i ynyfdrwydd, yn cael ei lywodraethu yn ddirgelaidd ac yn hawdd gan y Duw mawr, i gyflawni ei amcanion doeth ei hun.

2. Gwelwn ynddo siimpl hynod o'r graddau diderfyn o ynyfdrwydd pechadurus y dichon dyn fyned iddynt, ond iddo gael ei adael yn ddiatalfa i ddilyn ei lwybr ei hun. Gwelwn ynddo bryfyn gwael yn ymehwyddo yn ei lwyddiant yn nghanol pryfed fel efe ei hun, ac yn ymddyrchafu yn erbyn Duw y nefoedd, i'r hwn yn unig y perthyn mawredd. Canfyddwn ynddo ddangosiad neillduol o'r hyn yw Satan, ond mewn graddau mwy cyfatebol i ragoroldeb a galluoedd ei natur rhagor dys. Er mai Duw a'i llywyddodd yn mhob peth, eto priodola efe bob peth iddo ei hun, fel pe na buasai un Duw yn bod.

3. Gwelwn hefyd, mai cwbl wagedd yw pob dyn pan fo ar y goreu. Y mae yn hollol ddi-bynol ar Dduw am bob peth, a geill Duw ei ddfeddiannu o'i synwyr, ac o bob peth arall, mewn mynyd; i.e. ei iselhau yn is na'r anifail.

4. Gan nad oes lo i ammeu ei fod wedi, nid yn unig ei adferyd i'w synwyr naturiol, ond hefyd ei wir ddychwelyd at yr Arglwydd trwy ffydd a gwir edifeirwch; y mae yn siaml hynod hefyd o allu, helaethrwydd, a rhadlonrwydd gras a thrugaredd achubol Duw. Trwy gylluniau y cyfryw a hon, y mae Duw yn dangos o oes i oes, 'ragorol olud ei ras, trwy ei gymwynasgarwch i ni yn Nghrist Iesu.' Rhyfedd fath agwedd hardd, dirion, brydferth, y mae gras Duw yn ei weithredu ar ddynion! y mae yn ei ddwyn i'w iawn bwyll, yn ei dirioni, yn ei ddyrchafu, ac yn ei ardderchogi yn hynod. Y mae iaith y brenin hwn am dano ei hun yn addas; yn ei fychanu ac yn ei waradwyddo ei hun ger bron yr holl fyd: ac am Dduw, y mae yn llawn o fawredd, parch, ac addoliad, yn

gweddu i'r gwrthddrych anfeidrol.—Am yohwaneg o' hanes y gwr hwn, gwel Prideaux, Rollin, a'r *Universal History*.

NEBUSASBAN נְבוֹשַׁסְבַּן [*frwythau yn gwasgaru*] un o benae' thiaid y brenin Nebuchodonosor, y rhai a anfonodd efe i gymeryd Jeremiah allan o'r carchardy, ac a'i rhoddasant i Gedaliah i'w ddwyn adref. Jer. 39. 13.

NEBUZARADAN, נְבוּזַרְאֲדָן [*frwythau barn*] distain Nebuchodonosor, a phenaeeth y milwyr yn cymeryd ac yn dystyriwio Jerusalem. Dangosir ar yr achos lawer o garedigrwydd i'r prophwyd Jeremiah. 2 Bren. xxv. Jer. xxxix, xl.

NEKEB, נֶקֶב [*yn tyllu*] dinas yn Naphtali. Joa. 19. 33.

NECHO, Edr. PHARAOH.

NEDABIAH, נְדַבְיָהוּ [*rhodd yr Arglwydd*] mab Jechoniah. 1 Cron. 3. 18.

NEF-OËDD, (ny-ef) *Gwydd*, AN NEAF; y ffurfafen, yr wybr, yr awyr; uchelder, goruchafion, goruch-leoedd. Y mae y gair *nef*, a *nef-oedd*, yn yr ysgrythrau, yn arwyddo, 1. Y corph o awyr sydd yn amgylchu y ddaear, lle yr eheda yr adar, y chwyth y gwynt, y mae y cymylau yn cael eu cario, a'r gwlaw yn dyfod. Mat. 6. 26. a 16. 1, 2, 3. Mare 1. 10. a 4. 4. Luc 4. 25. a 8. 5. a 9. 58. a 13. 19. Act. 10. 12.—2. Y ffurfafen, lle y gosodwyd y sêr, y planedau, yr haul, a'r lleuad, a'r holl gyrph nefol. Mat. 5. 18. Salm 19. 1. Dat. 12. 4. Deut. 1. 10. a 10. 22. Esa. 13. 10. a 14. 13. Gelwir y cyrph nefol, yn iaith y Testament Newydd, 'Nerthoedd y nefoedd.' Marc 13. 25. Yn Hebraeg, 'Llu y nefoedd.' Jer. 8. 2. a 19. 13. a 33. 22. Act. 7. 42.—3. Y drydedd nefoedd, lle gorseddfa Duw, a thrigfa hyfryd saint ac angelion byth, a elwir 'nef y nef-oedd,' 'teyrnas nefoedd,' 'y drydedd nef.' 2 Cor. 12. 2.—4. Trwy draws-enwad, gelwir Duw ei hun, 'y nefoedd,' efe yw Creawdydd a Meddianydd nefoedd a daear; yn y nefoedd y mae ei orseddfa, ac yno yn benaf, y mae yn amlygu ei fawredd a'i ogoniant. 'Bedydd Ioan, o ba le yr oedd? ai o'r nef (sef o Dduw) ai o ddynion?' Mat. 21. 25. 'Pechais yn erbyn y nef (sef Duw) ac o'th flaen dithau.' Luc 15. 18—21. Gwel Ioan 3. 27—31. a 6. 41. 1 Pedr 1. 12. Mat. 26. 19. 1 Cor. 15. 47. Y mae 'teyrnas nefoedd,' a 'theyrnas Duw,' yn eiriau newidiadwy, ac yn arwyddo yr un peth, yn aml. Mat. 11. 11. a 16. 19. a 18. 1. Cymh. Luc 13. 29. Mat. 19. 23, 24. Act. 14. 22. 2 Thea. 1. 5. Salm 73. 9. Dan. 4. 25. a 5. 21.—5. Trwy draws-enwad hefyd y mae yn arwyddocau trigolion y nefoedd, saint ac angelion, 'Wedi ei wneuthur yn uwch na'r nefoedd,' sef na holl drigolion y nefoedd. Heb. 7. 26. Cymh. Heb. 1. 4, &c. a 8. 1. Eph. 4. 10. Salm 8. 1. a 108. 5. 'A'r nefoedd nid dynt lân yn ei olwg ef,' sef preswylwyr y nef-

oedd. Job 15. 15. 'Llawenycha o'i phlegid hi y nef,' sef trigolion y nef. Dat. 18. 20.—6. Weithiau arferir y gair nefoedd (*hyperbolically*) i arwyddo mawredd neu uchder mawr peth; megys 'hyd y nefoedd.' Gen. 11. 4. Deut. 4. 11. a 9. 1. Esa. 14. 12. Mat. 11. 23. Dat. 18. 5. 'Syrthio o'r nefoedd,' trwy draws-symudiad, a arwyddo syrthio o uchder mawr. Luc 10. 18.—7. 'Nefoedd yn agored,' a arwyddo cymmod a chymundeb rhydd & Duw, a dangosiad neillduol o fawredd Duw mewn modd anarferol, a thrwy wyrthian mawrion. Ioan 1. 51. 'Yr angelion yn esgyn ac yn disgyn ar Fab y dyu,' a arwyddo, medd Luther, 'nid yn unig eu gweindogaeth, ond hefyd eu syndod a'u gorfoledd wrth edrych ar Dduw yn y cnawd, yr hwn wrth esgyn a diegyn nis dichon iddynt ei amgyffred. Os edrychant i fynu, gwelant anfeidrol fawredd y Person Dwyfol yn uwch na hwynt; os edrychant i lawr, gwelant y mawredd Dwyfol yn is na phob creadur.' Luther ar Gen. xxviii. Dywedir fod Duw yn *preswyllo* yn y nefoedd, (Salm 2. 4. 1 Cron. 8. 39, 43, &c. Deut. 26. 15.) i arwyddo ei fod yn amlygu ei ogoniant a'i fawredd mewn graddau mawr, ac yn ddiball i'r holl drigolion yno.

Gelwir y nef yn 'wlad well—etifeddiath—teyrnas—gorsedd-fainc Duw—teml—tŷ—tŷ nid o waith llaw—gorphwysfa—gwledd—gogoniant—a thragwyddol bwys gogoniant,' &c. Gwel dan yr amrywiol enwau.

Y nefoedd yw y lle a barotodd Duw er seiliaid y byd i fod yn breswylfod tragwyddol i'r angelion etholedig, ac i'r holl waredigion mewn dedwyddwch, ac yn mhresenoldeb Duw. Perffieithrwydd y pethau sydd yn ddedwyddwch i'r saint yma, ac fydd eu dedwyddwch byth yno; a hyny yn gynnwysedig yn benaf, 1. Yn yr adnabyddiaeth gyflawn a gânt o Dduw, a'r hwn a anfonodd efe, Ieuan Grist; cyflawn, meddaf, o'u rhan hwy, ac nid o ran y gwrthddrychau; byddant 'wedi eu cyflawni & holl gyflawnder Duw;' wedi eu cyflawni & Duw—& *chylawnder* Duw—& *holl* gyflawnder Duw; pa fath eiriau ydyw y rhai hyn! Geill efe eu llenwi hwy, er nas gallant hwy byth ei gynnwys ef; eto, er hyny, cânt wybodaeth dra eang, a *chynnyddol*, diammeu, o'r Bod mawr—mawredd Person Crist—a gogoniant y Personau Dwyfol, a'r holl briodoliaethau, yn benaf yn nhrefn fawr yr iechydwriaeth. Bydd yno ymestyniad hyfryd gan yr holl saint i wybod ac amgyffred cariad Crist, yr hwn sydd uwchlaw gwybodaeth. Eph. 3. 18, 19.—2. Yn eu cyflawn waredigaeth oddiwrth bob pechod, a'u cyflawn waredigaeth oddirth bob pechod, a'u heneidiau. 1 Ioan 3. 2.—3. Yn yr heddwch a'r gorfoledd fyddant yn eu gorlenwi yn dragwyddol. Mat. 25. 23. Salm 17. 15. a 37. 37.

4. Yn y cyflawn feddiant a'r mwynhad o Dduw yn Nghrist, fel eu rhan a'u hetieddiath

byth. Salm 73. 25. a 119. 57. Galar. 3. 24.—5. Bydd engwaith yn addoli ac yn moliannu Duw a'r Oen yn hyfrydwch tragwyddol iddynt. Dat. 22. 3, 4, 5.—6. Bydd eu cymdeithas a'u gilydd hefyd yn ychwanegu at eu dedwyddwch. Luc 16. 22. Heb. 12. 22, 23.

'Canya wele fi yn creu nefoedd newydd, a daear newydd; a'r rhai cyntaf ni chofir, ac ni feddylir am danynt.' Esa. 65. 17. a 66. 22. 2 Pedr 3. 13. Dat. xxi. Y mae y geirau yn rhagfynegi adnewyddiad yr eglwys, ac adferiad pob peth i gyflwr o berffeithrwydd, o santeiddrwydd, a dedwyddwch; yr hyn a berffeithir yn gyflawn ar ol diweddau y byd presennol hwn. Y mae yn hollol eglur i mi, nad ydyw geiriau Pedr i'w priodoli yn unig i gyfnewidiad yr orchwyliaeth, a dinystriad yr holl osodiadau Iuddewig, a dymchweliad eu llywodraeth, fel y barnodd llawer o wyr dyagedig. Gwel Calvin, Piscator, Lightfoot, Owen, Hammond, Cave, Vorstius. Y mae yn eglur mai y byd, yr hwn a orchuddiwyd â dwfr, ac a ddyfethwyd, yr hwn trwy air Duw sydd yn sefyll er's talm, yw y nefoedd a hant heibio gyda thwrff, a'r defnyddiau, y rhai gan wir wres a doddant, a'r ddaear, yr hon, yn nghyda'r gwaith sydd ynddi a losgir; y ddaear a ddyfethwyd gan ddwfr, yw yr un ag a losgir gan dân; ond nid y sefydliad Iuddewig yw hwnw. Diammen fod geiriau Esaiah yn cynnwys adferiad dynion at Grist, a'u hadnewyddiad mewn santeiddrwydd trwy yr efengyl, cyn diwedd amser; ond ni pherffeithir mo'r adnewyddiad hwn yn gyflawn nes y byddo i ryw gyfnewidiadau mawrion a pharhaus gymyrd lle ar holl ddull ac ansawdd y greadigaeth yma isod; ac i nefoedd hewydd, a daear newydd gael eu creu, yn ol addewid Duw. Tebygol na lwy'r ddidymir y defnyddiau mwy nag yn y diluw; ni buasai raid wrth dân i wneuthur hyny; ond gweithredir rhyw gyfnewidiad mawr ar ansawdd a dull y defnyddiau, a bydd cyflawnder, a chyflawnder yn unig, yn cartrefu ynddi. Cymaint a hyn sydd yn amlwg yn y gair; ond gwell ffrwyno dychymygiad disail am bethau nas gellir gwybod ychwaneg am danynt nag a ddadguddiwyd. Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. Lib. 4. Cap. 6.*

Yn iaith y prophwydi, cyffelybir gwladwriaeth i'r nefoedd weledig; yr haul, a'r lleuad, a'r ser, ydynt y breninoedd, gwyr mawrion, pendefigion, cynghorau, &c. Syrthia y rhai hyn o'r nefoedd, neu hant yn ddu, neu yn goch fel gwaed, pan ddmchwelir y llywodraeth, ac y dinystrir hi. Esa. 14. 12. Mat. 24. 29. Dat. 6. 13. a 8. 19. Edr. DADGUDDIAD.

NEFOL-ION, o'r nefoedd, neu yn perthyn i'r nefoedd.—'Bara nefol,' sef bara o'r nef. Salm 105. 40.—'Eich Tad nefol,' sef yr hwn sydd yn y nef, goruwch pawb, yn ardderchog, ac yn Ben-Arglwydd ar bob peth. Mat. 6. 26.—'Pethau nefol,' sef pethau o'r nef, neu yn y nef, neu yn perthyn i'r nef. 'Pethau daearol,'

yw pethau yn perthyn i'r ddaear, neu a wneir yma ar y ddaear; megys ail-eni dynion, &c. felly 'pethau nefol,' yw pethau yn perthyn i'r nef, a welir yn y nef, neu a fwyneir yno. Ioan 3. 12. Heb. 8. 5. a 9. 23.—'Cyrrh nefol,' yw yr haul, lleuad, ser, &c. hefyd, cyrrh ysbrydol ydynt addas i drigo yn y nef. 1 Cor. 15. 40.

'Nefolion leoedd.' Eph. 1. 3, 20. a 3. 10. a 6. 12. Cyfieithir yr un gair *επουρανιος*, *nefolion bethau*, Ioan 3. 13.—*nefolion*, Phil. 2. 10.—*nefol*, Mat. 18. 35. 2 Tim. 4. 28. Heb. 3. 1. a 6. 4. a 8. 5. a 9. 23. a 11. 16. a 12. 22. Amlwg yw ei fod yn arwyddo nefolion leoedd yn Eph. 1. 20. a 2. 6. a 3. 10. Gellir ei gyfieithu *nefolion leoedd*, neu *bethau*, yn Eph. 1. 3. ond yn pen. 6. 12. tebygaf, mai *nefolion bethau* yw y cyfieithiad mwyaf addas: 'yn erbyn dryg- au ysbrydol yn (ev, neu yn *nglylech*) *nefolion bethau*.' Amgylchiadau yr ymadrodd sydd i benderfynu arwyddocad y gair, pa un a ydyw i'w briodoli i *bethau* neu *leoedd*. Yn *nglylech* nefolion bethau mae ymdrech mawr y Cristion, yn erbyn tywysogaethau ac awdurdodau, &c. ac nid nefolion leoedd; canys ni ddichon iddynt hwy byth ddyfod yno wedi syrthio unwaith oddi yno. Gwel Chrysostom, Gouge, Gurnal, a'r Dr. Goodwin, ar Eph. 1. 3.

NEGES—AU, (neg-es) cenadwri, cychwedf, mynag; tres, llafur, trybestawd.

Cenad hwyr drwg ei *neges*. *Diar*.

'Heb negesau rhyngddynt â neb;' sef heb orchwyl, heb farchnadaeth. Bren. 18. 7.—'Yn neges cenadau brenin Babilon;' sef yn nghanadwri cenadau, &c. 2 Cron. 32. 31.—'Nid yw neb a'r sydd yn milwrio, yn ymrwystro â negesenua y bywyd hwn.' 2 Tim. 2. 4. Nid oedd yn oddfol i'r milwyr Rufeinaidd i ddilun un alwedigaeth; megys masnachaeth, am- aethyddiaeth, llaw-gelfyddyd, &c. i'w rhwystro yn eu milwriaeth: y mae yr apostol yn cymhwyso y gyfraith Rufeinaidd yn *nglylech* y milwyr at weinidogion yr efengyl, ac yn gwaraful iddynt ddilyn y cyfryw negesau bydol ag a fyddant yn rhwystro iddynt i ymroddi yn hollol i'w gwaith tra phwysfawr. Y mae gwaith y weinidogaeth o'r canlyniad mwyaf, ac yn gofyn y llafur a'r ymdrech mwyaf ymroddgar, dyfal, a gorchestol. Edr. YMRWYSTRO.

NEGINOTH, נְגִינֹת Y mae y gair Hebraeg fel berf, yn arwyddo chwaraeu a'r bysodd ar offeryn cerdd. 1 Sam. 15. 16, 17, 18, &c. Fel enw cadarn, cerddor ar y cyfryw offerynau; neu yn y rhyw fenywaidd, yr offeryn ei hun y chwaraeur arno. Esa. 28. 20. Cymh. teitl Salm iv, vi, liv. Hefyd cerdd, neu gan.* Job 30. 9. Galar. 5. 14.

NEHELAMIAD, נְהֻלָּמִי [breuddwydiwr]

* Ceir *Neginoth* hefyd yn nheitl Salm iv, lxi, lxxvii, a lxxvi. Cyfieithir yr un gair *קנאות*, Salm 69. 12.—*can*, Galar. 3. 14.—*offer tanau*, Hab. 3. 19.—C.

Nehelam oedd drigfa Semaiah, gau brophwyd. Jer. 29. 24.

NEHEMIAH, נְהִמְיָהּ [dyddanwoch] mab Hachaliah; o ba lwyth yr oedd nid yw hysbys; ond y faru gyffredin yw, ei fod o lwyth Judah. Tebygol fod ei dad mewn lle anrhydeddus yn mreninllys Susan, a thrwy hyn cafodd Nehemiah y swydd o fod yn ddrulliad i'r brenin. Yr oedd hwn yn lle anrhydeddus, o elw ac o ymddiried mawr; ac yr oedd yn lle a llawer o ymgais am dano, am fod y swydd yn rhoddi achlysur iddynt fod gyda'r brenin yn aml, ac yn yr amser mwyaf difyr a boddol arno, pan y byddai hawsaf ganddo ganiatau gofynion neb iddo. Yr oedd Nehemiah yn ddrulliad i'r un Artaxerxes ag a roddodd genad i Ezra fyned i Jerusalem, sef Ahasferus gwr Esther. Neh. 2. 6. EDR. EZRA, ESTHER. Yr oedd hon yn sefyllfa neillduol o gyfleus iddo, i gael ffafr gyda'r brenin, i gyflawni ei amcanion mewn perthynas i'w genedl ei hun a'i wlad. Fel y mae rhagluciaeth ddirgelaidd yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth i gyflawni trefniadau Duw mewn perthynas i'w eglwys. Pan glywodd gan ei frawd Hanani am y blinder mawr a'r gwaradwydd, a'r cyflwr diymgeledd yr oedd yr Iuddewon ynddo yn Jerusalem, eisteddodd, wylodd, ac a alarodd ddyddiau lawer; ac ymptydiodd a gweddiodd. Yn ei weddi ragorol, y mae yn cyfaddef eu pechodau, yn cyflawnhau Duw yn ei farnedigaeithau o'r herwydd, ac yn ymbil yn daer am ei nodded a'i drugaredd. Ymddangosodd ei dristwch yn ei wynebpryd yn fuan; canfu y brenin hyn, ac ymfynodd am yr achos. Pan ddeallodd y brenin yr achos, ar ei ddymuniad, anfonodd y brenin ef a llythrau i Jerusalem, a thywysogion y llu, a marchogion gydag ef; ac yr oedd gorchymyn yn y llythrau iddo gael gan Asaph, ceidwad coedig y brenin, goed at y gwaith yr oedd ar fedr ei gwblhau. Aeth at Dduw yn gyntaf, ac yna at y brenin; gan gydnabod yn hyn fod calonau breninoedd yn llaw yr Arglwydd, yr hyn oedd brawf eglur o'i dduwioldeb diffuant.

Wedi i Nehemiah gael caniatâd y brenin, daeth ar frys i Jerusalem, a'i llythrau gydag ef. Pan glybu Sanbalat yr Horoniad, a Thobiah y gwas, yr Ammoniad, ddyfod dyn i geisio daioni i feibion Israel, bu ddrwg iawn ganddynt. Wedi dyfod, y mae yn golygu yn gyfrinachol adfail y caerau, at yn annog yr Iuddewon i adeiladu Jerusalem, er gwaethaf eu gelynyon. Er eu holl ddirmyg, y mae yn gweithio ac yn myned rhagddo, ef a'r bobl. Pan wybu digloneidd a chyfrinach y gelynyon, y mae yn gosod gwyliadwriaeth, yn arfogi y gweithwyr, ac yn eu dysgu i ryfela a gweithio. Pan gwynodd yr Iuddewon wrtho rhag eu dyledion, eu prid, a'u caethiwed, y mae yn argyhoeddi yr arolygwyr yn llym, ac yn peri iddynt roddi yr ocræth yn ei hol, yn maddeu ei gynnalïaeth ei hun i'r bobl, ac yn cadw tŷ. Gwedi hyn y mae Sanbalat a'i gyfeillion yn ceisio dych-

rynw Nehemiah, trwy chwedlau a brudiau gau. Deallodd ef eu dichellion, ac aeth rhagddo a'r gwaith nes gorphen mur Jerusalem. Yn cael fod cyfrinach anaddas rhwng pendefigion Judah a'r gelynyon, gosododd filwyr o drigolion Jerusalem, pob un yn ei wyliadwriaeth, a phob un ar gyfer ei dŷ. Gosododd addoliad Dnw mewn drefu; darfu i Ezra ac eraill ddarllen y gyfraith yn gyhoeddus yn yr heol, o bŵlpud o goed; yr holl bobl o wylasant pan glywsant eiriau y gyfraith; ar hyn y mae Nehemiah, Ezra, a'r Lefiaid yŷ cysuro y bobl. Mae y bobl yn dangos parodrwydd hynod i wrando ac i ddyysgu, ac yn cadw gwyl y pebyll; wedi hyn ymgynnullasant mewn ympryd a sachlian, a phridd arnynt, ac y maent yn ymostwng yn edifeiriol ger bron Duw, yn cyfaddef eu pechodau, a daioni Duw tuag atynt; ac mewn modd mwyaf syml yn ymgysiammodi a Duw.

Rhoddodd ofal yr ddinas yn neillduol i Hanani ei frawd, a Hananias tywysog y palas, 'yr hwn oedd yn ŵr ffyddlon, ac yn ofni Duw yn fwy na llawer.' Y mae rhai yn barnu iddo ar hyn ddychwelyd i'r breninllys yn Susan, dros ychydig amser. Gwedi aros ychydig amser, rhai a faruant bum mlynedd, dychwelodd drachefn i Judea. Pan ddychwelodd, cafodd lawer o achos gofid yn ymddygiad llygredig yr Iuddewon. Yn groes i'w cyfammod a Duw, yr oeddent wedi priodi gwragedd dyeithr, yn halogi y Sabboth trwy sathru gwiauwrffau, &c. a phrynnu pysgod, a phob peth gwerthadwy, gan y Tyriaid, a dwyn beichiau ar y dydd sanctaidd hwn. Yr holl bethau hyn a ymroddodd Nehemiah i'w diwygio.

Gwedi llywodraethu ar yr Iuddewon yn nghyich 36 o flynyddoedd, bu farw, A. M. 3595. Efe hwyrach a ysgrifennodd y llyfr sydd dan ei enw, ac yn rhoddi yr hanes am dano. O ddyfodiad Ezra i fynu o Babilon hyd farwolaeth Nehemiah, yr oedd 49 o flynyddoedd, yn cyfateb hwyrach, i'r saith wythnos yn Daniel, y byddai y mur gael ei adeiladu mewn amser oed blinlon. Dan. 9. 25. Nid yr un oedd y Nehemiah a ddychwelodd gyda Zorobabel a'r gwr enwog hwn, ond yr oedd y gwr hwn lawer diweddarach na hwnw. Ezra 2. 2. Neh. 7. 7. Ni ddichon neb ddarllen hanes y gwr hwn, heb weled ynddo arwyddion amlwg o dduwioldeb diffuant; fydd ddiysgog yn yr Arglwydd; zel drosto ef a'i achos, a'i bobl; egni gwrol a bywiog yn ei waith, yn wyach llawer o rwystrau a gelynyon o bob math; ac anhananolrwydd hynod yn y cwbl. Y mae yn gynllun neillduol i'w ddilyn gan bawb mewn swyddau pwysig, a gwaith gorchestol yn yr eglwys, neu yn y wladwriaeth. Ei saeth-weddiau a'i erfyniadau aml at Dduw wrth ysgrifenu ei hanes, ydynt yn briodol neillduol i'r ysgrifenydd duwiol hwn, ag sydd yn gadael effeithiau tra dymunol ar feddwl y darlennydd. Gwelir ynddo addasrwydd hynod i'r gwaith oedd gan Dduw iddo wneuthur yn ei oes, dros ei achos mawr yn y

byd; a llwyddodd yn ogoneddus yn ei law, a than ei lywodraeth. Yr oedd Ezra ac yntau yn ddau offeryn gwerthfawr yn y dyddiau blinlion hyny; ac arogla eu henwau yn beraidd tra byddo eglwys gan Dduw yn y byd. Edrych, EZRA.—Ar lyfr Nehemiah, gwel Esgob Pilkington, ac Arthur Jackson.

Gellir casglu oddiwrth hanesion y gwr hwn, ac Ezra ac Esther, &c. fod gwir grefydd wedi ennill lle go fawr yn mreninllys Susan, a diamen oddi yno i'r ddinas, ac hwyrach i raddau mwy nag sydd hanes am hyny, ar led Ymerodraeth fawr y Persiaid.

NEHILOTH, הנהילות 'I'r pencerdd a'r Nehiloth.' Teitl Salm v. Y Nehiloth a arwyddant, medd rhai, offer chwyth, neu offer cerdd i chwythu drwyddynt, fel yr arwydda Neginoth offer tanau; canys pibell vw הנהילת Esa. 5. 12. Gellir cyfieithu teitl y Salm, 'I'r pencerdd yn arolygu y chwibanog, yr ungyrn, &c.—I'r hwn sydd yn rhoddi y fuddugoliaeth; Duw yn etifeddiaeth;' sef i Grist, yr hwn a roddodd wlad Canaan yn etifeddiaeth ddaearol i'r Iuddewon, ac a ddwg ei holl weision ffyddlon i'w deyrnas nefol. Gwel Fenwick. Golyga ef fod i ni ddeall נחל nid fel rhagddod, ond fel enw cadarn, yn arwyddo Duw.

NEHUSTA, נחשתא [sarp] merch El-nathan, a mab Joachin. 2 Bren. 24. 8.

NEHUSTAN, נחשתן [o efydd, neu darn o efydd] yr enw o d'diystyrwch a roddodd Hezechia ar y sarp bres a wnaeth Mosca, pan ddaru i feibion Israel arogl-darhu iddi. 2 Bren. 18. 4.

NEIDR-EDD, NADROEDD, (nad) Gwydd. NATAIR; sarp.—'Y maent fel y neidr fyddar, yr hon a gau ei chlustiau.' Salm 58. 4. פיתן pithon. Math o aspiaid nas gellid eu llare' iddi-o na'u dofi mewn un modd; tebyg iddynt hwy ydyw pechaduriaid, na ddofir mo honynt gan lais peraidd yr efengyl; ond yn cau eu clustiau yn erbyn yr hyfryd sain, ac yn ymgaledu yn eu gwrthryfel yn erbyn Duw. Edr. SARP.

'Y maent fel y neidr fyddar yr hon a gau ei chlustiau: yr hon ni wrendy ar lais y rhinwyr, er cyfarwydded fyddo y swynwyr.' Salm 58. 4, 5. Am effeithiau cerddoriaeth ar y nadroedd, y mae amrywiol hanesion credadwy.* Medd Syr Hugh Blunt, yn ei fordaith i'r Levant, 'Llawer o bethau cywrain yn nghylch creaduriaid byw a welais yn Grand Cairo: ond y mwyaf cywrain oedd nyth o nadroedd pedwar troedlog yn ddwy droedfedd o hŷd, yn ddu ac yn hyll, yn nghadw gan Ffrancwr, y rhai pan ddoi i'w teimlo, nis gydddefent ef, ond ymguddient mewn twll: yna cymerai offeryn cerdd, ac a chwareuai arno: yn clywed y gerddoriaeth, deuent allan ac ymlusgent at ei draed, a dring-

* Vipereo generi et graviter spirantibus hydrix Spargere qui somnos cantuque manaque solebat. Virgil, *Aeneid* vii. v. 753.

ent i fynu ar hyd-ddo, nes rhoddai heibio chwareu, yna rhedent i ffordd.'

Wrth y 'neidr fyddar,' deallir rhywogaeth sydd felly yn naturiol (coffeir am amryw felly gan Avicenna, yn Bochart) neu un fyddar trwy ddygwyddiad. Yn mhob un o'r ddau ystyr gallant gael eu galw, yn iaith brydyddawl, yn fyddar.

NEILLDU—AETH-OL, (naill-tu) un ochr. un o ddwy ochr. O'r neilldu, o un ochr, heibio: ar neilldu, ar ddyfod, ar ŵyr. Yr oedd aml ymddyddan rhwng yr Arglwydd Iesu a'i ddygyblion, *xar' idaw, o'r neilldu*, ar ddydol oddi wrth eraill, eu hunain. Mat. 14. 13, 23. a 17. 1, 10. Marc 4. 34. Luc 9. 10. a 10. 23. Yr oedd y cyfryw gyfarfodydd hefyd yn mhlith yr apostolion. Gal. 2. 2. Y mae y cyfryw neillduaeth yn dra angenrheidiol a buddiol yn eglwys Dduw yn mhob oes, ac nis gellir hebgor hyny, oni bydd yr eglwys weledig mewn dirywiad mawr. Bod eglwys Crist o'r dechrenad, ac weithiau eu blaenoriaid, yn cadw cyfarfodydd neillduol, heblaw eu cynnulliadau cyhoeddus i bregethu yr efengyl i bawb, sy dra amlwg oddiwrth lyfr yr Actau, y llythyrau at y saith eglwys yn Asia, a manau eraill yn epistolau Paul. Gwel Act. 1. 13, 14, 15. a 2. 1, 4, 23, 31. a 6. 2, 6. a 11. 1, 4, 22. a 12. 12. a 13. 1, 2. a 14. 22, 23, 27. a 15. 1—6, 22, 24, 32, 40, 41. a 16. 40. a 18. 22. a 19. 9. a 20. 1, 7, 18, 19, &c. 1 Cor. 5. 4. a 11. 17, 18. a 14. 19, 23, 26. Col. 4. 16. Heb. 10. 3. Ioan 9. 10. Judas 12. Y mae hefyd yr holl epistolau at eglwysai Rhufain, Coriuth, ac Ephesus, yn profi hyn.

Y mae gwaith Duw yn neillduo dynion, yn arwyddo eu hetholedigaeth a'u galwedigaeth ynddo; 'Neillduodd y dauwl iddo ei hun.' Salm 4. 3. Gal. 1. 15.—Ei osodiad o rai mewn swydd. Act. 13. 2. Rhuf. 1. 1.

'Tir neillduaeth.' Lef. 16. 22. תורן נזרה *tir tori ymaith*, lle y torid ymaith eu han wreddau yn llwyr trwy iawn. Gwel Bates, *Critic Heb.*

NEITHIOR, (naith) priodas, gwledd briodasol a gedwir ar ryw ddiwrnod gosodedig wedi y briodas, pan y dug y gwestion arnhegion i'r gwr a'r wraig ieuainc. Y gair *γαμος* a gyfieithir *neithior*, yn Luc 12. 36. a 14. 8. Dat. 19. 9. a gyfieithir *priodas*, Mat. 22. 2, 3, 4, 8, 10, 11, 12. Ioan 2. 1, 2. ond yn arwyddo *gwledd* briodasol, y mae yn eglur. Edr. GWLEDD, PRIODAS.

NEITHWYR, (neith-hwyr) y prydawn, neu y nos a aeth heibio; prydawn ddoe. Gen. 31. 29, 42. 1 Sam. 15. 16. 2 Bren. 9. 26.

NEMUEL, נמראל [*cosy Duw*] 1. Mab Eliab o lwyth Reuben, brawd Dathian ac Abiram. Num. 26. 9.—2. Mab Simeon, pen-tenlu. Num. 26. 12.

NEN—OEDD, (ny-en) cronglwyd, cromglwyd, pen tŷ, trum tŷ, diddos, ymogawr;

mwdd, nen-fwd, nen-orchudd; y nef.—'Adeilad-
wn i ni ddinas, a thŵr, a'i nen (נֶשֶׁת *ei ben*)
hyd y nefoedd;' sef yn dra uchel. Gen. 11. 4.
—'Pan adeiladech dŷ newydd, yna y gwnai
ganllawiau o amgylch i'th nen.' Deut. 22. 8.
Yr oedd nenau y tai, ac felly y maent eto yn
ngwledydd y dwyrain, yn wastad ac yn ang-
hrwn, ac wedi eu haddasu at amrywiol achos-
ion, fel y gwelir yn Jos. 2. 6. Barn. 16. 27.
2 Bren. 23. 12. Jer. 19. 13. Zeph. 1. 5. Yn
Galilea, Judea, ac Aleppo, y maent yn aml yn
cysgu ar nen eu tai; ac felly byddent gynt. 1
Sam. 9. 25, 26. 'Ac yn nghylch codiad y
wawr, galwodd Samuel ar Saul i (ar) ben y tŷ,
gan ddywedyd, Cyfod, fel y'th hebryngwyf
ymaith; a Saul a gyfododd;' hyny yw, oddiar
y gwely ar nen y tŷ, lle y llettyodd yr holl
nos. Cymh. LXX. ag adn. 25. Harmer, *Obs.*
Vol. I.

NEPHEG, נֶפֶחַ [*gwan, llesg*] mab Dafydd.
1 Sam. 5. 15. 1 Cron. 3. 7. a 14. 6.

NEPHTOAH, נֶפְתָּוִיָּה [*agoriad*] ffynnon
Nephtoah yn Benjamin. Jos. 15. 9.

NER, נֶר [*dysgleirdeb*] tad Abner. 1 Sam.
14. 50, 51. Edr. **ABNER**.

NEREAS, *Nepesac*, [*dysgleirdeb*] nid oes wy-
bodaeth fwy am dano na bod Paul yn ei anerch
ef a'i chwaer; yr hyn sydd brawf o'i barch
iddynt; a'u bod yn anrhydeddus yn yreglwyys.
Rhuf. 16. 15.

NERGAL, נֶרְגָל [*gwyllydd*] eilun-dduw y
Cuthiaid. 2 Bren. 17. 30.

NERGAL-SAREZER, tywysog llu Nebuch-
odonosor. Jer. 39. 3.

NERIAH, נֶרְיָה [*goleuni yr Arglwydd*] 1
Tad Baruch. Jer. 22. 12.—2. Mab Melchi, a
thad Salathiel. Luc 3. 27.

NERTH-OL-OEDD-U, (nêr) gallu; grym,
cryfder, cadernid, gyrdâ-der, egni; cynnorth-
wy, cymhorth.—1. Galluogrwydd ysbrydol.
Salm 20. 6. Dat. 3. 8.—2. Yr achos o bob
gallu; felly y mae Duw a Christ yn nerth i'w
saint. Exod. 15. 2. Neh. 8. 10. Salm 99.
4. a 27. 1. a 31. 4. a 37. 39. a 46. 1. a 73.
26. Phil. 4. 13.—3. Ieuenctid, pan byddo
dyn yn llawn grym. Job 21. 23. Diar. 31.
3.—4. Efaith gallu Duw yn yr amrywiol
ffyrdd, a thryw yr amrywiol foddion y mae yn
gweithredu, ac yn cael ei amlygu; megys yr
efengyl, yr hon ydyw nerth Duw. 1 Cor. 1.
18. a 2. 5. 'Nerthol weithrediaidau yr Ysbryd
Glan,' ei ddoniau, ei wyrthiau, &c. Luc 1. 35.
a 24. 49. Act. 6. 8. Rhuf. 15. 13, 19. Heb.
6. 5, &c.—Moliant plant bychain yn molianu
â'u holl nerth, ac yn dangos mawr nerth Duw
yn gweithredu arnynt. Salm 8. 2.—Nerthol
yw peth sydd yn meddiannu nerth: Salm 24.
8. Diar. 23. 11. neu sydd yn dangos mawr
nerth y gweithredir yn nerthol trwyddo; meg-
ys gair Duw. Heb. 4. 11. 2 Cor. 10. 4.—Mae
yr Arglwydd yn nerthu ei bobl trwy eu hanog,

33B

eu cysuro, eu cryfhau, a'u galluogi yn wyneb
pob anhawsderan, gelynyon, a rhwystrau. Salm
27. 14. a 41. 3. a 89. 21. Phil. 9. 13. 1 Tim.
1. 12. 2 Tim. 4. 17.

NES-AF-AU, (ny-es) agos, agosach, agos-
au;

Nes na choel. Diar.

hefyd, fel gorair, hyd, hyd pan, hyd oni; deū;
cyd ag, tra.

Ni chei glod nes marw. Diar.

Y mae nesau at Dduw yn arwyddo pob rhan
o addoliad, ac yn arwyddo gweddi. Hyn sydd
dda ynddo ei hun; gwaith cyflawn, addas yw;
y mae yn iawn i Dduw gael ei addoli. Mae yn
ddaioni i ni; i.e. ein daioni penaf yw. Ni sydd
yn cael yr holl elw o hyny. Nid ydyw efe
gwell o'n plegid ni na'n haddoliad; ond yr
ydyw ni ar ein gwell yn anhraethol o wir nes-
au ato ef. Salm 73. 28. Heb. 10. 22. Mae
y weithred ynddi ei hun, heblaw y fendith a
geir yn ganlyniol i hyny, o fod dyn â'i holl en-
aid yn nesau at Dduw, a fu mor bell oddi
wrtho, yn rasol ac yn sanctaidd. Nis dichon
hyny fod heb anian sanctaidd a gweithrediad
sanctaidd o eiddo yr Ysbryd Glan yn ai nerthu
a'i gyfarwyddo i hyny. Nid peth ffurfiol, all-
anol, a rhagrithiol ydyw; er bod hyny. Esa.
29. 13. Mat. 15. 8. Nage, ond nesâd gwir-
ioneddol, bywiog, a gwybodus, yn ol trefn
Duw yn Nghrist, i bechadur gael nesâu & chal-
on gywir, mewn llawn hyder ffydd. Edr. Ag-
os, **GWEDDI**.

Y mae Duw yn nesâu ei gyfiawnder pan
fyddo yn peri iddo gael ei bregethu yn olen, yn
gyflawn, ac yn ddygiol, gan genadon o'i an-
foniad, a'i ddoniad; pan fyddo yr Ysbryd
Glan yn argyhoeddi o gyfiawnder, ac yn ei
amlygu i feddlw'r pechadur yn ei holl addas-
rwydd a'i gyfiawnder; ac yn nerthu yr enaid i
gredu ynddo er iechydwrriaeth dragywyddol.
Esa. 46. 13. Y mae cyfiawnder, yn y fan hon,
medd Vitringa, yn arwyddo yr iechydwrriaeth
yn ei holl eangder, ei hamgylchoedd, ei hach-
osion, a'i heffeithioldeb gogoneddus; cyfiaw-
nder yw yr holl drefn i gyd, a chyfiawnder y
Messiah yw canol-bwynt y cwbl, y pegwn ar ba
un y mae y cwbl yn troi, a'r pegwn sydd yn
amlygu holl briedoliaethau y Duwdod yn eu
dysgleirdeb mwyaf.

NESIB, נֶסִיב [*colofn*] euw dinas. Jos. 15.
43.

NETOPHATHIA, dinas ac ardal, medd Cal-
met, rhwng Bethlehem ac Anathoth. 1 Cron.
9. 16. Jer. 40. 8. Ezra 2. 22. Neh. 7. 26.
Hwyrach i'r lle gael yr enw oddiwrth Netophat
mab Salma. 1 Cron. 2. 54.

NETHANIAH, נֶתַנְיָה [*rhodd yr Arglwydd*]
1. Tad Ismael, yr hwn a laddodd Gedaliah yn
Mispah. 2 Bren. 25. 23.—2. Lefiad, mab As-
aph. 1 Cron. 25. 2, 12.

NETHINIAID, נֶתִינִיִּים [*rhodd*] y Gibeon-
iaid a roddwyd gan Josuah at wasanaeth y

Lefaid; tebygol i Dafydd a Solomon roddi gweddillion y Canaancaid, hwyrach, ac eraill, at yr un gwasanaeth. Y rhai hyny oedd y Nethiniaid; neu, hwyrach, yn fwy neillduol y meddylir wrth y Nethiniaid, y rhai a roisiant eu hunain, trwy adduned ewyllysgar, neu addunedwyd gan eu rhieni i'r Arglwydd, a gwasanaeth ei dŷ. Lef. 27. 5—8. Dygwyd llawer o honynt i gaethiwed gyda'r Iuddewon, ac ymddangosodd yn amryw o honynt barodrwydd neillduol, & phlant gweision Solomon, i ddych-welyd gydag Ezra a Zorobabel. Ezra 2. 58. a 7. 7. a 8. 17, 20. Neh. 3. 26. 1 Cron. 9. 2. Jos. 9. 23, 27. Edr. GIBRONIAID.

NEUADD, (neu-add) plâs, palas, llys.

Neuadd pob diddos. Diar.

'Pan fyddo un cryf arfog yn cadw ei neu-add, y mae yr hyn sydd ganddo mewn heddwch.' Luc 11. 21. Mae yr un gair *αὐλή*, yn cael ei gyfieithu *llys*, Mat. 26. 3, 69. Marc 14. 66. a 15. 16. Ioan 18. 15.—*cyntedd*, Dat. 11. 2. Y mae yn arwyddo llys agored wedi ei amgylchu âg adeiladau; neu dŷ eang, neu balas; neu yn hytrach, cyntedd palas. Y 'cryf arfog,' yw Satan; y 'neuadd,' yw calonau plant dynion; 'un cryfach nag ef,' yw yr Arglwydd Iesu, yr hwn a ymddangosodd i ddatod gweithredoedd y diafol; gorchfygodd Crist ef, yspeiliodd ef o'i holl arfogaeth, ac a'i bwriodd allan o galonau llaweroedd er eu cysur tragwyddol. Dangosodd yn ddigon eglur i bawb mai un *cryfach*, ydyw, a'i fwriad yn hollol i'w ddiorsedd, a diddymu ei holl waith.

NEWID-IO, (new) aralliad, cyfnewid, arallu; rhad, diwerth; distadl.

Tri pheth nis gall namyn Duw; dyoddef bythoedd y cogant; cyughyd & phob cyflwr heb newidiaw; a rhoi gwell a newydd ar bob peth heb ei roi ar goll. *Barudas.*

Y mae newid yn arwyddo, 1. Arallu peth yn well neu yn waeth. Salm 102. 26. Heb. 1. 12. Yn yr ystyr hwn ni newidir, ac ni newidia Duw byth; ac am fod Crist yn Dduw, y mae yn ddigyfnewid; ac os ydyw yn ddigyfnewid ynddo ac o hono ei hun, mae yn Dduw; canys nid oes neb ond Duw felly. Y mae pob creadur yn ddarostyngedig i gyfnewid yn ol ewyllys Duw yr hwn a'i gwnaeth, ac sydd yn ei gynnal yr hyn ydyw bob mynyd. Mae dyn wedi myned ynddo ei hun yn ansefydlog yn yr hyn sydd dda, trwy ei gwmp; y mae yn agored i gael gweithredu arno gan bob peth tu allan iddo; felly oblegid ei newidiolrwydd, y mae dyn yn gwbl wagedd pan fyddo ar y gorau, ac yn gwbl anaddas i hyderu arno mewn dim. Y mae holl amgylchiadau dynion yn y byd yn newidiol, ac yn hollol odditan eu hawdurdod hwy. i'w trefnu a'u llywodraethu, tan lywodraeth Duw pen llywydd nefeodd a daear. Nid oes dim, gan hyny, na newidia, ond Duw yn unig, a'r pethau a wel efe yn dda eu sefydlu yn ddigyfnewid. 'Myfi yr Arglwydd ni'm newidir; am hyny ni ddyfethir chwi meibion

Jacob.' Mal. 3. 6. Y mae Duw yn ddigyfnewid o ran ei hanfod; am hyny y mae felly o ran ei briodoliaethau—ei feddwl—ei gyngbor—ei ewyllys—ei air—ei gyfammod. Esa. 46. 10. Num. 23. 19. 1 Sam. 15. 29. Salm 89. 34. Iago 1. 17, &c. Ni all fod yn well, ac ni bydd byth yn waeth. Am fod Duw fel hyn heb newid, yr oedd y genedl Iuddewig heb eu dyfetha. Galar. 3. 22. Yr oeddynt yn haeddu eu dyfetha; yr oedd eu gelynyon am eu dyfetha, a hwythau heb allu i achub eu hunain; ond yr oedd y Duw digyfnewid wedi addaw angel, yr hwn pan ddoi, a eisteddai fel purwr a glanhawr arian, yr hwn a burai ac a goethai feibion Lef i offrymu i'r Arglwydd offrum mewn cyflawnder. Anghyfnawdioldeb ei fwriad i achub ac i buro, yw yr unig schos na ddyfethwyd hwynt.—2. Y mae newid yn arwyddo rhoddi un peth am beth arall: 'Na rodded un arall am dano, ac na newidied ef, y da am y drwg, neu y drwg am y da.' Lef. 27. 10. Beth bynag oedd wedi ei addunedu i'r Arglwydd yr oedd yn ddigyfnewid, yn sanctaidd, ac yn grsegredig.—3. Diddymu; 'Selia yr ysgrifen, fel na newidier,' hyny yw, fel na ddileir, na diddymir hi. Dan. 6. 8.

'Ac a feddwl newidio amseroedd a chyfreithiau,' sef amseroedd a chyfreithiau fel mae Duw wedi eu sefydlu. Dan. 7. 25. Darluniad addas o eglwys anghristaidd Rhufain, sydd wedi newid pob peth o eiddo Duw, i osod dychymygion dynion i fynu yn eu lle: y mae yn gwneuthur dyddiau yn sanctaidd neu yn an-santaidd fel y gwelo yn dda; yn cyfreithloni anlladrwydd, yn gwahardd priodi, &c.

'A newidir i'r unrhyw ddelw, o ogoniant i ogoniant,' &c. 2 Cor. 3. 18. Y mae credn, sef gwir adnabyddiaeth trwy ffydd o Grist, yn ol athrawiaeth yr efengyl am dano, yn newid pechadur i'w ddelw, a dyma y moddion o'r cyfnewidiad mawr hwn trwy yr Ysbryd Glan. Gan Ysbryd yr Arglwydd y mae y cyfnewidiad yn cael ei weithredu, a thrwy y moddion hyn y mae yn ei effeithio; sef yn goleno yn gyntaf i adnabod Crist, ac yn, a thrwy y wybodaeth hon, mae y pechadur yn cael ei newid. Edr. SANCTEIDDIO.

NEWYDD-DEB-ION, (new) *Heb.* *נְוּדָה*; *Gr.* *νεος*; *Llad.* *Novus*; *Ffr.* *Neuf*; *Gwydd.* *NEUADH*; *Saes.* *NEW*: i'r; dycieithr; anghyfeffn.

Na ro goel i *newyddion* oni bont yn hen. *Diar.*

Peth newydd ei wneuthur neu ei ddefnyddio. Jos. 9. 13. 1 Bren. 11. 29.—Peth rhyfedd, aruthrol, ac anarferol. Num. 16. 30.—Peth gwahanol a rhagorach na'r hyn oedd o'r blaen; megys creadur, dyn, ysbryd, a chalon newydd; Jerusalem, ffordd, toes, cyfammod a chân newydd. Edr. DA, EFENGYL.

'Oblegid yr Arglwydd a greodd beth newydd ar y ddaear; Benyw a amgylcha ŵr.' Jer. 31. 22.—'Benyw a orchfyga ŵr.' Blayney. 'Nis gallaf,' medd efe, 'mewn un modd gytuno

â'r esponwyr hyn sydd yn priodoli y geiriau i genedliad gwyrthiol Iesu Grist yn nghroth y forwyn.' Minau a ofynaf iddo yntau, Pa beth newydd oedd hyn i fenyw orchfygu gwr? Ond i fenyw, ac nid gwraig, bod morwyn, i ymddwyn Mab gwryw (Dat. 12. 5.) yr oedd hyn yn beth newydd na chlywyd am dano, ac na wnawd erioed o'r blaen. Arwydda y gair גור *gur*-cadarn, arwr, rhyfelwr, gwaredwr, cryf, cadarn. Cymh. Gen. 3. 15. Esa. 7. 14. a 9. 6. Mic. 5. 2. Cocejus. Creu peth newydd a wnaeth y Duw mawr yn y wyrth hon, i gyflawni ei addewidion a'i amcanion dyfnion mewn perthynas i iechydwrtaeth ei bobl Peth newydd oedd, a pheth rhyfedd a fydd byth!

'Newydd loerau,' neu lenadau newyddion. Esa. 1. 13, 14. a 56. 23. 2 Cron. 2. 4. a 8. 13. 2 Bren. 4. 23. Col. 2. 16. Y mae Parkhurst yn barnu oddiwrth Num. 28. 14. y dylai y gair הדר *hadr* a gyfieithir *newydd-loer*, a הדרים *hadrim* *newydd-loerau*, neu *leuadau newyddion*, gael ei gyfieithu *mis*, neu *y dydd cyntaf o'r mis*, fel y cyfieithir ef yn 2 Sam. 20. 5.—'Udgenwch udgorn yn y lloer newydd, yn yr amser nodedig,' eich gwyliau. Salm 81. 3. Yr hyn a eglurir yn Num. 10. 10. 'Ar ddechreu eich misoedd, y cenwch ar yr udgorn uwchben eich offrymau poeth, ac uwch ben eich aberthau hedd.' Nid misoedd oeddynt yn cael eu cyfrif, gan hyn, wrth droiadau y lleuad, ond misoedd sefydlog, wedi eu trefnu a'u sefydlu yn y cyfryw fodd, fel yr oedd deuddeg o honynt yn cyfateb i'r flwyddyn, fel misoedd ein *Calendar* ni. Yr un modd gellir cyfieithu y gair *Gr. μουρτα*, yn Col. 2. 16. *mis newydd*. Gwel Parkhurst, *Heb. & Gr. Lexicon*.

'Bethau newydd a hen.' Mat. 13. 52. Yr hen bethau oedd yr hen ddatguddiedigaethau a roddwyd i'r prophwydi; a'r pethau newydd oedd y dadguddiedigaethau newyddion, oedd i gael eu rhoddi i'r apostolion. Y mae yn ofynol i bob ysgrifenydd, neu athraw, fod wedi ei ddysgu yn tda yn y pethau a berthynant i deyrnas Dduw, fel y gallo yntau addysgu eraill; yn debyg i ddyn o berchen y tŷ, yr hwn sydd yn gofalu fod ei drysor yn llawn, fel y gallo ddwyn oddi yno gyflawnder o ymborth iachus i'w deulu. Rhaid fod ganddynt drysor o wybodaeth eu hunain, cyn y gallont ddwyn allan oddi yno gyflawnder o ymborth iachus i eraill. Y mae yr hen bethau a'r newydd gyd a'u gilydd, yn ymddangos yn fwy rhyfedd, ac yn fwy dealladwy. Geill hen bethau fod yn newydd yn barhaus i ni, o herwydd ein golygiadau newydd arnynt, a'r defnydd newydd beunyddiol ydym yn ei wneuthur o honynt. Can. 7. 13. Ioan 13. 34. 1 Ioan 2. 7, 8. Esa. 48. 6. Edr. YSGRIFENYDD.

'Newydd-deb ysbryd—newydd-deb buchedd.' Rhuf. 6. 4. a 7. 6. Y mae pob peth mewn dyn wedi ei anmharu a'i lygru trwy bechod; y mae yr Ysbryd Glan trwy yr efengyl, yn ei adnewyddu yn drwyadl; sef ei ys-

bryd a'i fuchedd, yn dufewnol ac yn allanol. Y mae yn gwasanaethu Duw mewn newydd-deb ysbryd; sef mewn ysbryd wedi ei adnewyddu, ei ryddhau, a'i loni trwy yr efengyl; ac y mae yn rhodio yn gyfatebol mewn newydd-deb buchedd; sef mewn bucheddiad, rhydd, dyddanus, a sanctaidd, cyfatebol i efengyl gras Duw.

NEWYDDIAN—OD, (newydd) ieuanc; un newydd gymeryd at beth.—'Nid yn newyddian yn y ffydd.' 1 Tim. 3. 6.—'Nid yscolhaig-ieuanc.' W. S. a Dr. M. *Gr. νεοφυτον*, un newydd ei blanu, neu ei impio; un newydd ei dderbyn at Gristionogrwydd oddiwrth y grefydd Iuddewaidd neu Baganiaeth. Yr-oedd y cyfryw yn anuddas i gael eu gosod yn esgobion, gan nas gellir barnu fod ganddynt wybodaeth gyflawn o egwyddorion y grefydd Gristionogol, ac am hyn yn anuddas i ddysgu eraill. Hefyd, gan eu bod heb eu profi yn ddiogonol o ran eu ffyddlondeb a'u gostyngieiddrwydd, nas gallesid ymddiried iddynt nad ymchwyddent o herwydd eu derchafiad, a syrthio dan yr un farnodigaeth a'r diafol.

NEWYN—OG—LLYD—U, (ne-gwyn) *Gwydd*. NUNA: chwant bwyd, gwanc, awydd; gwall bwyd; newyndod.

Gloddost awr a newyn blwyddyn. *Diar*.

Duw sydd yn galw am newyn ar y tir. Salm 105. 16. Un o'i farnedigaethau ef ar ddynion am eu pechodau, yw newyn. Er bod ail-achosion, eto, y mae yr holl ail-achosion, a'u holl effeithiau yn ei law, a than ei lywodraeth ef. Weithiau, gormod sychder, neu ormod gwlybwr, ydynt achosion o hono; bryd arall, rhyw bryd, neu fyddinoedd gelynyon yn difa firwyth y ddaear. 1 Bren. xvii. Joel i. a ii. Gen. xiv. 2 Bren. vi. Deut. xxviii.

Bu newyn yn ngwlad Canaan yn nyddiau Abraham, Isaac, o Boaz. Gen. 12. 10. a 26. 1. Ruth 1. 1.—Dros dair blynedd yn nyddiau Dafydd. 2 Sam. xxi.—Dros dair neu bedair blynedd yn nyddiau Ahab. 1 Bren. xvii, a xviii.—Dros saith mlynedd yn nyddiau Jehoram a'i feibion. 2 Bren. 8. 1.—Un arall yn nyddiau Joel. Pen. i, a ii.—Ac un arall yn nyddiau Jeremiah. Pen. xiv.—Bu newyn hefyd yn nyddiau Haggai a Nehemiah. Hag. 1. 7—11. Neh. 5. 3.—Bu newyn yn yr Aipht dros saith mlynedd yn nyddiau Joseph. Gen. 41. 27.—Y mae Crist yn rhagfynegi y byddai newyn mawr yn Jerusalem, pan warchaewyd arni gan y Rhufeiniaid. Mat. 24. 7. Act. 11. 27—30. Edr. JERUSALEM, IUDEWON.

Gelwir prinder o foddion gras ac ordinhadan yr efengyl, yn newyn; a'r newyn trymaf o bob newyn yw newyn ysbrydol hwn, er bod llawer yn ddideimlad o hono. Amos 8. 11. Cyflawnwyd hyn yn ddychrynnyd ar yr Israeliaid, a'r rhai a addolasant eilunod Samaria, a'r llo aur yn Dan. Adn. 14. Diystyrant brophwydi ac addoliad Duw yn eu gwlad eu hunain, ac ni chant mo honynt yn ngwledydd en

caethiwed. Gwrthodasant wrando ar y gwir Fessiah, ac yn ofer y maent wedi hyny yn dygwyl am un arall i ddyfod.

NIBHAZ, נִבְחָז, [*ffrwythlonrwydd*, neu, y *cyfarthwr guledydd*] eilun-dduw yr Afaid. 2 Bren. 17. 31. Hwyrach yr un ag Anubis, eilun-dduw yr Aiphtiaid; neu Nebo, eilun-dduw y Babiloniaid; ni waeth pwy oedd.

NIBSAN, נִבְסָן, [*yr hun sydd yn llefaru*] dinas yn Juda'h. Jos. 15. 62.

NICANOR, Νικανωρ, [*buddugoliaethus*] un o'r saith a ddewiswyd i arolygu elusen y Cristionogion tlodion yn Jerusalem. Act. 6. 5. Nid oes ychwaneg o hanes credadwy am dano.

NICODEMUS, Νικοδημος, [*gwaed gwirion*] Pharisead, ac un o benaethiaid yr Iuddewon, athraw, ac aelod o'r cynghor mawr yn Jerusalem, Ioan iii. Ar y cyntaf daeth at yr Iesu, yn y tŷ lle yr oedd yr Iesu yn lletya, yn neu yn agos i Jerusalem, liw nos, rhag cywilydd, neu rhag ofn yr Iuddewon. Yn ei ymddyddan â'r Arglwydd Iesu, y mae yn ymddangos yn llwyr anwybodus o natur teyrnas Crist, ac o brophwydoliaethau yr Hen Destament, ac athrawiaethau y prophwydi am dani, ac am waith Ysbryd Duw am eneidiau dynion. Os barnwn am yr athrawon Iuddewon y dyddiau hyny, oddiwrth yr hyn a welwn yn y pendefig hwn, y mae yn ymddangos fod anwybodaeth mawr yn eu plith, a bod crefydd yr isel iawn o ran yr ysbrydolrwydd o honi. Yr oedd y Phariseaid yn rhagori yn eu manylrwydd yn nghylch defodau allanol, ac yn eu hamlhau yn ddirfawr trwy ychwanegu traddodiadau dynol at orchymynon Duw, ac weithiau yn eu lle; ond anansawdd gwir grefydd yr oeddynt yn gwbl dywyll, ac yn dangos y gelyniaeth mwyaf yn ei herbryn. Gellir canfod ynddynt hwy, yr hyn sydd wedi ei wirio yn mhob oes wedi hyny, mai rhith grefyddwyr yw y gelynyon penaf i wir dduwioldeb, ac i athrawiaeth yr efengyl. Cafodd Nicodemus achos i ryfeddu rhad ras Duw a ymwelodd Ag ef, ac a'u gwaredodd o'u canol. Yr oedd gwyrthiau yr Arglwydd Iesu yn Jerusalem wedi deffro sylw y Phariseaid a'r pendefigion yno; ac er eu bod yn rhagfarnllyd, eto nid oeddynt mor greulon yn ei erbyn wedi hyn. Yr oedd rhai o honynt yn barnu mai dysgawdwr ydoedd wedi dyfod oddiwrth Dduw, gan dybied, yn uniawn, nas gallasai neb wneuthur y gwyrthiau yr oedd efe yn amlwg yn eu gwneuthur, oni bai fod Duw gydag ef. Yr oedd Nicodemus, yn mhlith eraill, o'r farn hon am dano; ac o herwydd hyny yn chwynych ymddyddan ag ef. Y mae ymddygiad yr Iesu tu ag ato, a'r ymddyddan rhyngddynt, yn hynod o addysgiadol a phwysig. Y mae ei ddull yn dirion ac yn enillgar, a chydâ'r doethineb mwyaf yn cymeryd y ffordd debycaf i'w oleuo yn y pethau tra pwysfawr yr oedd yn dywyll yn eu cylch. Nid ydyw yn uniongyrchol yn dywedyd ei fod yn dywyll; ond yn esmwyth, yn nat-

uriol, ac yn raddol yn ei arwain i ganfod ei hun, ac i gyfaddef ei fod felly. Nid siarad yn ofer a wnaeth, fel gwr boneddigaidd, yn nghylch y pethau pwysig mwyaf hysbys iddo; ond yn nghylch y pethau yr oedd yn anwybodus o honynt, ac yn angenrheidiol iddo eu gwybod; sef yn nghylch ail-enedigaeth a fydd yn Mab Duw, y gwir Fessiah. Edr. ADENEDIG-AETH, FFYDD.

Rhyw amser wedi hyn, amddiffynodd Nicodemus yr Iesu pan oedd yr archoffeiriaid a'r Phariseaid am ei ddal ef, a'r swyddogion, wedi eu gorchfygu gan ei ymadrodd, yn methu gwneuthur hyny, ond a atebasant, 'Ni lefarodd dyn erioed fel y dyn hwn.' Am hyn cafodd sŵn ganddynt; ond er hyny cafodd ei amddiffyniad ei effaith arnynt y pryd hwnw. Ioan 7. 50. Gwedi hyn, rhoddir hanes am dano ei fod gyda Joseph o Arimathea yn claddu yr Iesu; ac i bŵr-arogli y corph sanctaidd, dŵg Nicodemus 'fyr ac aloes yn nghymyag, tua chau' pwys.' Fel hyn, gwelwn yn hyfryd, fod y gorsen ysig wedi cryfhau yn hynod, a bod zel y llin yn mygu yn dechreu llewyrchu yn ogoneddus. Ioan 19. 39. Y mao traddodiad iddo gael ei fedyddio; ond pa bryd, a chau bwy, nid yw yn hysbysa. Wedi ei fedyddio, bwriwyd ef allan o'i swydd fel aelod o'u cynghor, neu fel seneddwr, ac hefyd o'r synagog. Gamaliel, ei gâr agos, meddant, a'i cymerodd i'w dŷ yn y wlad, lle y bu fyw weddill ei ddyddiau, a phan y bu farw, claddwyd ef yn agos i Stephan. Y mae efengyl ffigiol, a elwir Gweithredoedd Pilat, a briodolir i Nicodemus; ond y mae yn eglur yn ffigiol, ac yn annheilwng o ychwaneg sylw.

NICOPOLIS, Νικηπολις, [*dinas y fuddugoliaeth*] yr oedd dinas o'r enw yn Epirus; ac un arall yn Thracia, yn agos i Macedonia, ar yr afon Nesus; ac un arall yn Pontus. Yn mha un o'r rhai hyn y dywed Paul wrth Titus ei fod ar fedr gauafu, sydd ansicr. Tit. 3. 12.

NICHOLAS-AIAID, Νικολαος, [*buddugoliaeth y bobl*] proselyt o Antiochia i'r grefydd Iuddewig, ac a goffeidiodd y ffydd Gristionogol yn foreu. Yr oedd yn un o'r saith dyn sanctaidd, llawn o'r Ysbryd Glan a doethineb, a osodwyd ar y gorchwyl o arolygu elusen y tlodion, a elwir yn annhriodol, y saith diacon. Edr. DIACON. Nid oes dim sail ddigonol i farnu mai efe oedd tad plaid gyfeiliornus y Nicolaiaid, gweithredoedd pa rai y dywed Crist ei hun ei fod yn eu casâu. Dat. 2. 6—15. Tadogwyd y blaid hono, ond yn anheilwng, ar y gwr sanctaidd hwn, gan lawer o'r hen dadau, gan na wyddent am un Nicholas arall i rodidi yr enw iddi. Yn yr Actau y mae coffiadwriaeth y gwr hwn yn barchus ac yn enwog am ei dduwioldeb. Barna rhai, fod yr enw Nicolaiaid i'w ddeall yn gyfriniol am y gau athrawon, ac yn arwyddo *gormeswyr y bobl*, a'i fod o'r un ystyr a'r gair בַּלְעָם *Balaam*, sef *Arglwydd y bobl*. Tystia Crist fod eu hathrawiaeth a'u

bucheddiad, yr un a'r eiddo Balaam, yr hwn a swriodd rwystr ger bron meibion Israel, i fwyta pethau gwedi eu haberthu i eilunod, ac i odinebu.* Dat. 2. 15. Rhydd Pedr, yn ei ail epistol, a Judas, olygiad cyflawn ar athrawiaeth gyfeiliornusa a bucheddiad ffaidd y gau-athrawon boreuol hyn. Collasant yr enw Nicolaiaid yn fuan, ac yr oeddynt yn yr oesoedd cyntaf yn adnabyddus wrth yr enw Gnosticiaid (*Gnostics*) ac amryw enwau eraill. Nid oes ond un athrawiaeth wirioneddol, ond y mae gau-athrawiaethau lawer, ac yn myned dan amrywiol enwau, er eu bod yn tarddu o'r un ffynon yn yr amrywiol oesoedd. Eu hegwyddorion oedd-ent ffaidd, a'u bucheddau, meddant, yn gyfatebol. Barnent, gan fod Dduw yn ddeduedd yn dda i bawb, fod i bawb hawl i bob peth yr un fath, heb olwg ar gyfraith Duw, na rhwymau sanctaidd priodas. Antinomiaisid o'r ffaiddiaid oeddynt, yn athrawiaethol ac yn fucheddol, yn gwadu fod cyfraith sanctaidd Duw yn rheol bywyd. Yn Ephesus yr oeddynt yn eu golwgu gyda chasineb addas i'w cyfeiliornadau atgas; ond yn Pergamus a Thyatira, rhoddwyd gormod o dderbyniad iddynt.

NIFER—I, (nif) rhif, rhifedi, llawwa, mintai o bethau; cyfrif. Gen. 34. 30. Hos. 1. 10. Rhuf. 9. 27.

NIGER, *Nīp* [du] a gyfenwyd Simon, prophwyd ac athraw yn Antiochia; un o'r rhai a roddasant, gyd ag ymryd a gweddi, ddwy-law ar Paul a Barnabas. Act. 13. 1. Barna rhai mai Simon o Cyrene ydoedd, ond heb ddim sail ond yr enw.

NILUS, נַיְלוֹס [du, *aflyow*] gadawyd y gair heb ei gyfieithu yn Jos. 13. 3. -1 Cron. 13. 5. Esa. 23. 3. Cafodd yr enw. Sihor oddiwrth liw du y dwfr, wedi ei gymysgu & llaid a ddug gyda hi o Ethiopia pan y bydd yn gorlifo.† O herwydd yr un achos y galwyd hi gan y Groegiaid *Melus*, a chan y Lladinwyr *Melo*. Gelwid hi *Siris* gan yr Ethiopiaid; hwyrach yr un a Sihor.—Hād Sihor? Esa. 23. 3. sef yr yd a dyfai ar lan yr afon Nilus, yr hwn a werthid i'r gwledydd cymydogoethol. Yn Jer. 2. 13. cyfieithir of *Nilus*. Tebygol fod y gair Nilus yn tarddu oddiwrth נַחַל (*nahal*) *afon, afonig*. Y mae hen hanes mai oddiwrth ryw frenin Nilus y cafodd yr afon yr enw hwn, yr hon a alwyd o'r blaen *Egyptus*. Gwel *Ancient Univ. Hist. Vol. ii*. Afon enwog yn yr Aipht yw y Nilus. Mae ei tharddiad yn Ethiopia Uchaf, neu Abyssinia. Dywed rhai ei

* Mae yr hyn sydd wedi ei ddyfeisio am y dyn sanctaidd ac enwog hwn yn afresymol a disail. Tybiodd yr hynafiaid, wrth ddarllen am gyfeiliornad y Nicolaiaid yn llyfr y Dadguddiad, ac heb ystyried ystyr cyfriniol yr enw hwn, mai rhyw Nicholas oedd awdwr y sact hon. Ac am nad allent gael neb o'r enw mewn hen ysgrieniadau, heb law y diacon hwn yn Jerusalem, tadogwyd y blaidd gyfeiliornus hon arno ef, ac felly a waethant anghyflawnder mawr & chymyred yn a godir yn uchel yn yr Actau. *Vitrings in Apoc. Cap. 2. 6.*

† Et viridem Egyptum nigra fecundat arena.

Virgil, *Georg. iv.* 291.

bod yn tarddu o ddwy ffynon; ond dywed Thevenot, nad oes ond un ffynon yn rhoddi dechreuad iddi wrth droed mynydd uchel, yn nhalaeth Goyam yn Abyssinia. Gwedi rhedeg amryw ugeiniau o filltiroedd, y mae yn myned i'r llyn Zoise, neu Dambea. Gwedi ymlwybro, dolenu, a llawer o ymdroadau, yn ngwlad ei tharddiad, y mae yn rhedeg i'r Aipht. Yn nghylch Senaar, y mae yn rhanu yn ddwy gainc, un o bari a red i'r gorllewin trwy Affric, ac a elwir Niger, Nigir, neu Senega; a'r llall a rod i'r gogledd trwy yr Aipht, ac a elwir Nilus, sef Nahal, neu yr afon Niel.* Gelwir hi Sihor (*du*) oddiwrth liw du y llaid y mae yn ei ddwyn gyda hi, ac afon yr Aipht, yn aml, am nad oes un arall yn y wlad hono yn deilwng o'r enw. Y mae saith reieidr nodedig arni. Yn un o honynt y mae y dwfr yn disgyn o graig 200 troedfedd o uchder, ac yn rhedeg mor chwyrn fel y gwna fwa yn gadael ffordd lydan wrth droed y graig, i deithwyr fyned ar hyd-ddi heb eu gwlychu, a chyd ag uwch swa na tharan i'w glywed i bellder naw neu ddeg milltir. Er ei bod yn rhedeg dros 1500 o filltiroedd, ac yn derbyn llawer o afonydd iddi, yn enwedig cyn ei dyfod i'r Aipht, nid ydyw ei ffrwd gymaint ag y gellid dysgwyl. Yn nghylch 60 neu 80 o filltiroedd cyn iddi fyned i For y Canoldir, y mae yn rhanu yn ddwy ffrwd, ac yn llunio y Delta rhyngddynt; a'r ddwy ffrwd hyn a ranant drachefn i ffrydiau eraill. Yn yr hen oesoedd yr oedd iddi saith ffrwd. Esa. 11. 15. Pa nifer sydd yn bresenol nid ydys yn cytuno: rhai a gyfrifasant naw, eraill un-ar-ddeg, ac eraill bedair-ar-ddeg: ond tebygol nad oes ond pedair o ddim hynodrwydd, sef y Pelusiac i'r dwyrain, y Canopie i'r gorllewin, a'r Pathmetice yn y canol. Yn niwedd Mehefin, Gorphenaf, ac Awst, y mae yr afonydd mawrion yn Abyssinia yn chwyddo yr afon yn ffynyddol, nes ydyw yn dylifo dros ei cheulanau. Yn Awst, y mae ugain milltir o bob tu iddi wedi eu gorchuddio a'i llifeiriart, a dim i'w gweled ond tai, pentrefydd, a choedydd. Yr oedd yr hynafiaid yn anwybodus o ddylifiad yr afon. Ptolemy Philadelphus, tywysog ymofyngar iawn, a anfonodd wyr i'w chwilio allan. Y mae yr Indus a'r

* Hyd yn ddiweddar yr oedd tarddiad y Niger a'r Nilus yn ddirgeiwech cuddiedig. Tybid fod y Niger yn gainc o'r Nilus, fel uchod; ond y mae tarddiad y Niger yn awr yn hybys, a cheir ei bod yn hollol wahanol i'r Nilus, yn tarddu yn mynyddoedd Kong, rhwng Soudan a Guinea, yn ngorllewin Affric, yn rhoddeg tua'r dwyrain ac yn ymarllwys i Gyfyng-fôr Guinea. Mae tarddiad y Nilus eto yn *anhybys*, er bod llawer o chwilio am dano yn ddiweddar. Y dybiaeth bresenol yw ei bod yn tarddu o Fynyddoedd y Lleuad (*Mountains of the Moon*). Gwel Humboldt's *Aspects of Nature*; Kitto's *Cyclopaedia of Biblical Literature*, &c., &c.—Mae y Nilus yn ymrannu i dair prif ganghon; sef laf, y *Bahr el Abiad*, o'r tu gorllewinol, yr hon yw y twyaf o'r tair; gyl, y *Bahr el Azrek*, yn y canol; a'r 3edd, y *Tucuzze*, neu *Atara*, o'r tu dwyreiniol. Ymuna y ddwy gyntaf a'u gilydd yn Senaar, a'r olaf a'u cyferfydd yn nenendir Nubia, ac yn rhedant un yn ffrwd gref am tua 1500 o filltiroedd hyd Fôr y Canoldir. Cyrhaedda yr afon wlad yr Aipht gyntaf yn Assouan, lle y mae yn 3,900 troedfedd o led.—C.

Ganges yn gorlifo oddiwrth yr un achos, yr un amser o'r flwyddyn. Nid yw teithwyr diweddar yn cytuno am uchder codiad y dwfr. Dilys yw, am fod y ddaear yn uwch trwy y llaid a ddygir yno bob blwyddyn, hwyrach droedfedd bob can mlynedd, bod yn rhaid i'r dwfr gyfodi yn uwch i orchuddio, a thrwy hyn y frwythloni y wlad, nag yn yr hen amseroedd. Barna rhai mai yr uchder goreu ar les y wlad yw 29 troedfedd union syth; eraill a farnant 36 neu 40 troedfedd yn oreu; a hwyrach mai y farn ddiweddar sydd gywiraf. Y mae ganddynt beiriant addas a elwir *Nilometer*, i fesur uchder y dyfroedd, fel y byddant yn cofodi bob dydd, a bydd hyn yn cael ei gyhoeddi yn ninas Cairo yn fennyddiol. Os bydd cyfodiad y dwfr yn rhy fychan, nid yw y wlad yn cael ei gwrteithio yn ddigonol & llaid; os bydd yn ormod, y mae yn dylifo y wlad, ac yn sychu yn rhy ddiweddar i hau y tir ar ei ol. Gwedi sychu y dyfroedd yn Hydref a Thachwedd, y maent yn hau eu hâd yn y llaid, yr hwn wedi eu aathru gan foch, neu ei orchuddio ryw ffordd arall ddiraffferth, rhydd gnydau toreithiog. Nid oes gan yr Aiphtiaid achos, fel preswylwyr gwledydd eraill, i aredig, na llyfnu na gwrteithio y tir; y mae frwythlonrwydd y wlad yn dibynu yn gwbl ar orlifant yr afon. Gwedi treio yr afon, nid oes ychwaneg iddynt i wneuthur na chymysgu ychydig dywod a'r llaid, wedi hyn hault yr hâd, heb ddim traferth ychwaneg.

Yn yr Aipht Uchaf, lle nad ydynt yn cael ond ychydig neu ddim gwlaw trwy y flwydd y maent yn cadw y dyfroedd mewn pydewau a dyfr-floeydd, fel y gallont ddyfrhau eu meunydd wrth eu hewyllys. Defnyddiant 200,000 o ychain i dynu dwfr o bydewau dyfnion, i ddyfrhau eu meunydd. I ddiogelu y wlad rhag dylifant gormodol, cloddiasant y llyn mawr Mæris; ac o hwnw y dyfrhant y wlad, yn ol y byddo achosion yn gofyn. Y mae y wlad yn wastad, a ffurfiant eu gerddi yn welyau pedair-onglog, wedi eu cylchynu & dyfr-floeydd, o'r rhai y dyfrhant y gwelyau, fel y byddo achos yn gofyn: trwy y moddion hyn y mae ganddynt y gerddi frwythlonaf yn y byd. Y mae yr un tir yn dwyn yn aml dri neu bedwar math o frwyth olynol bob blwyddyn. Yn gyntaf, hault y golaeth (*lettuce*) a chucumerau, wedi hyn yd, ac ar ol y cynhauf, &c., pompiwn. Y mae dyfroedd yr afon yn effeithio, nid yn unig ar frwythlonrwydd y tir, ond hefyd ar y gwagedd ac ar yr anifeiliaid, trwy yfed y dwfr newydd ac yndrochi ynddo. Y mae y gwartheg yn dwyn dau o loi yn gyffredin, a'r defaid yn llydai ddwy waith yn y flwyddyn, a dau oen y tro cyntaf, ac un yr ail; a gwelir gafr & phedwar o fynochyn ei chanlyn, y rhai a ddygodd mewn chwe' mis. Y mae y porfaedd yn rhagorol, yn tyfu i uchder yr anifeiliaid, ar ba un yr ymborthant y gauaf: yn yr haf porthant & gwair, gan fod y ddaear wedi ei llosgi i fynu

gan yr haul, neu ei gorlifo & dwfr yr afon. Mewn dau dymhor o'r flwyddyn, y mae yr olwg ar wlad yr Aipht yn dra hyfryd. Yn misoedd Gorphenaf ac Awst, gwelir y wlad fel môr helaeth, a phentrefi dirifodi yn cyfodi o hono, yn nghyda thyrann, a chyrruan, fel yn misoedd Môr Aegea, yn nghyda sarnau yn arwain o'r naill i'r llall, yn gymyagedig & choedydd, penau pa rai yn unig fydd i'w gweled. Terfynir y gwastadedd dyfrog hwn & mynyddoedd wedi eu gorchuddio & choedydd hyfryd. Ar y llaw arall, yn misoedd Ionawr a Chwefror, y mae yr holl wlad fel gweirglawdd dlws, wedi ei harddu & phob math o flodau. Gellir gweled y diadellu defaid a'r gyroedd gwartheg wedi eu gwasgaru dros y gwastadedd, yn nghydag amaethwyr, garddwyr, a bugeiliaid yn ddirifodi. Bydd corph yr awyr wedi ei bereiddio & ag arogl hyfryd blodau y coedydd frwythlawn, nes ydwy hwn ar yr un pryd yn hyfryd ac yn iachus... Y mae holl naturiaeth yn fyw yno, pan y byddo farw yn mhob man arall. Y mae trefn ddoeth rhagluniaeth i'w gweled yn amlwg yn anfon y gwlawogydd yn Ethiopia mor rheolaidd, yn flynyddol, i ddiwallu yr Aipht, lle y gwlawia mor anaml; a thrwy hyn yn gwneuthur daear sychlyd, dywodlyd, y frwythlonaf yn y byd. Sylwa Moses yn neillduol am wahanol achosion frwythlonrwydd gwlad Canaan a'r Aipht. Y cynar a'r diweddar wlaw oedd yn peri frwythlonrwydd Canaan. Deut. 11. 10, 11.

Yr oedd yr hen Aiphtiaid yn addoli yr afon, ac yn ei galw Jupiter Nilus. Dywed Volney eu bod hyd heddyw yn rhoddi parch crefyddol iddi, gan ei galw yn gysegredig, yn sanctaidd, yn wynfydedig. O herwydd hyn, hwyrach, y mae yr Arglwydd yn bwgwth taro ei saith frwd hi, a lladd ei holl bysgod. Esa. 11. 15. Ezec. 29. 3, 4. Terfynau gwlad yr addewid ydynt o'r Euphrates i'r afon Nilus, 'O ddydfodfa Hamath hyd afon yr Aipht.' 2 Cron. 7. 8. Esa. 27. 12. Jos. 13. 3. a 15. 4. 1 Cron. 13. 5.

Y *Crocodile* sydd breswyllydd dychrynllyd yr afon Nilus. Y mae y creadur creulon hwn weithiau yn cynnyddu i 36 o droedfeddi o hâd; ond nid yw ei gwmpas yn cyfateb i'r hâd hwn, yn mesur ond yn nghylch pedair troedfedd, mwy neu lai, o gylch. Y mae ei draed blaen yn tebygu oddi mewn ac oddi allan, i freichiau dyn; y mae i'r dwylaw, os gellir eu galw felly, bump o fysedd. Y coesau, ol a blaen, ydynt fyron; ac y mae pob rhan o'r creadur arswydus hwn yn dangos y cyferthrwydd mwyaf. Canfyddir ef dros oriau, i.e. rai dyddiau, yn gorwedd yn estynedig ac yn ddiogyffro yn yr haul; ond ar agosâd un creadur byw ato, neidia mewn mynyd arno, ac a'i llusga i'r dyfnder yn ddiatreg. Ar liferiant mawr ânt i fythod y trigolion, yn dwyn dinystr angenol grda hwyt, lle bynag yr elont. Ei art dinystriol, yn benaf, yw ei gynffon; & un ergyd pa un y tery ac y dymchwel gwch, ac a yaglyfaetha yr

hyn oll fyddo ynddo. Llecha yn aml yn mysg helyg yr afon; a'r creadur cyntaf a ddelo at yr afon, y ci, y tarw, y dywalgi (*tiger*) neu ddyd, efe a neidia arno gyda chyfflymder annysgwyladwy oddiwrth y fath anghenfil, ac a'i llusga yn y modd creulonaf i waslod yr afon. Fe red yn gyflym ar dir, a chanfyddir ef yn ymlid ei ysglyfaeth hanner milltir, weithiau, oddiwrth yr afon. Y mae y dywalgwn (*tigers*) yn greaduriaid tra sychedig, am hyny trigant yn aml yn gyfagos i afonydd; a dywedir y bydd ymladdfeydd dychrynlyd rhwng y *crocodils* a hwythan, weithiau; ond trwy eu llusgo dan y dyfroedd a'u boddi, y *crocodile* sydd y rhan amlaf yn fuddugoliaethus. Y mae pob creadur yn ei arswydo, ac yn dychrynu rhagddo; ac nid oes un creadur ond dyn yn gallu ei orchfygu. Dywedir yr anturia *Negro* i'r ymladdfa ag ef, heb ddim arfau ond croen eiddon am ei fraich aswy, a chylllell yn ei law ddehau. Dywedir fod medr gan y *Siamese* i gymeryd y creadur dychrynlyd hwn yn fyw, ei ddoŵi, a'i drin fel march, trwy ei frwyno, a marchogaeth arno, er difyrwch eu gwyr mawrion. Ceir y creadur hwn yn afonydd mawrion Asia, Affrica, ac America. Dywedir hefyd y cedwir hwynt yn mhysgod-lynoedd rhai brenioedd yn Affrica. Y mae wyau y *crocodile* yn ymborth hyfryd iawn gan y *Negroes*, ond ei guawd sydd wydn, ac anhawdd ei dreulio yn y cylla; eithr pan fyddo yn ieuanc, dywedir fod yr Arabiaid yn ei hoffi.

Yr *Hippopotamus*, neu yr afon-farch, sydd greadur anferth o faintioli, ac i'w cael yn yr Aipht Uchaf, yn rhaiadr y Nilus. Yn wrthwyneb i'r *crocodile*, y mae yn ofnus ac yn ysgolyd, oddieithr cynhyrfu ei gynddaredd trwy ei daro a'i archolli; yna y mae yn beryglus i'r morwyr yn y cychod ar yr afon.

NIMRAH, נִמְרָה [*leopard*] dinas o du y dwyrain i'r Môr Marw, a elwir felly oddiwrth chwewrder y dwfr, neu oddiwrth yr amledd o lewpardiaid yno; yr un yw a Nemra, Bethnimra, a Nimrim. Num. 32. 3. Esa. 15. 6. Jer. 48. 34.

NIMRIM, enw lle neu ddinas yn Moab.—'Dyfroedd Nimrim.' Esa. 15. 6. Hwyrach roddi yr enw hwn ar ddinas yno o herwydd amler dyfroedd.

NIMROD נִמְרוֹד [*gorthrysfelwr*] mab Cns, yr hwn oedd heliwi cadarn ger bron yr Arglywydd; sef yn gadarn, yn gyhoeddus, a'r Arglywydd yn sylwi arno; ac yntau heb ofn Duw o flaen ei lygaid. Gen. 10. 9, 10, 11. Y mae hela, yn aml yn yr ysgrythyrau, yn arwyddo erlid, a gorthrym dynion. Jer. 16. 16. Galar. 3. 52. a 4. 18. Diar. 1. 17, 18. Hwyrach iddo yn gyntaf ddangos ei wroldob yn hela-bwystfilod niweidiol, ac i eraill ymuno ag ef oblegid ei enwogrwydd, ac iddo fyned rhagddo i orthrymu ac yspeilio ei gymydogion, a'u darostwng hwy tano; ac wedi hyny honi llywedraethu arnynt, ac felly sefydlu breniniaeth iddo

ei hun. Dechreuad ei freniniaeth oedd Babel, ac wedi hyny goresgynedd Erech, Accad, a Chalneh. 'O'r wlad hono yr aeth Assur allan, ac a adeiladodd Ninifeh;' neu fel y gellir cyfieithu y geiriau, *Aeth allan o'r wlad hono i Assur*, neu *ac i wlad Assur a adeiladodd Ninifeh*. Gwel Ainsworth, Bochart, Scott, Rollin, Eagob Newton, Newcome ar Nah. 1. 11. Lowth ar Esa. 23. 13. Am hiliogaeth Cam y mae y geiriau yn llefaru, ac nid am hiliogaeth Sem, i'r hwn yr oedd mab a'i enw Aser. Tebygol fod llaw fawr gan Nimrod yn adeiladu Babilon a Ninifeh, dwy ddinas tra hynod wedi hyuy. Yr un oedd a Belus (neu Baal, *arglwydd*) yr hwn a addolwyd wedi hyn dan yr enw hwnw, medd rhai, er bod eraill o farn wahanol. Cafodd Ninifeh ei henw oddiwrth Nisan mab Nimrod. Gelwir Assyria, 'Gwlad Nimrod.' Mic. 5. 6. Rhoddodd Ninifeh, tebygol, i'w fab Ninus, ac a'i galwodd Ninifeh, oddiwrth נִינְוָה *mab*, נִינְוָה *trigfa*. Y mae gwlad Nimrod yr Michah i'w golygu mewn ystyr gyfriniol, yn ol meddwl rhai, am elynion ac erlidwyr yr eglwys, rhai yn byw dan lywodraeth yr un ysbryd a Senacherib a'r Assyriaid.

NIMSI, נִמְשִׁי [*gwaredol*] tad Jehu brenin Israel. 1 Bren. 19. 16.

NINIFEH, (Edr. **NIMROD**) prif ddinas Assyria. Yr oedd yn sefyll ar yr afon Tigris; ond pa un ai ar du y dwyrain, neu ynte y gorllewin iddi, nid yw haneswyr yn cytuno. O du y dwyrain, medd rhai, gyferbyn a'r ddinas Mosul yn awr: Yr oedd yn un o'r ddinasoedd mwyaf fu erioed yn y byd. Yn llyfr Jonah dywedir ei bod yn ddinas fawr iawn, נִינְוָה לְאַלְלוֹתָיָם *dinas fawr i Elohim*, geiriau yn arwyddo *mawr iawn*, yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg. Yn ol hanes Diodorus Siculus, yr oedd yn ugain milltir o hŷd, deuddeg o led, ac yn dringain milltir o gylch; ac medd Strabo, yr oedd yn llawer mwy na Babilon. Yr oedd yn daith tri diwrnod i Jonah, ag iddo gerdded ugain milltir yn y dydd. Yr oedd ei mur yn 200 troedfedd o uchder, ac mor llydan ag i roddi lle i dri cherbyd yn ochrog ar ei ben. Ar y mur yr oedd 1500 o dyrau, pob un yn 200 troedfedd yn uwch na'r mur. Dywed yr Arglywydd fod yn Ninifeh fwy na deuddeg myrdd, sef 120,000 o ddynion, y rhai ni wyddent ragor rhwng eu llaw ddehau a'u llaw aswy, ac anifeiliaid lawer. Cyfrifir yn gyffredinol fod y plant yn bummed ran o drigolion lle; os felly, yr oedd yn Ninifeh 600,000 o drigolion; ac nid ydyw y nifer hwn yn ymddangos yn anghredadwy, os ystyrir eangder y ddinas.

Assyria oedd yn sefyll o'r tu dwyrain i afon Tigri, neu Hidecel (Gen. 2. 14.*) yr hon oedd yn gwahanu rhyngddi ag ARAM-NAHARAIM, neu

* Fel hyn y gellir cyfieithu Gen. 2. 14. 'Ac enw y drydedd afon yw Hidecel, hono sydd yn myned o *flam Assyria*,' hyny yw, o'r tu yma.

MESOPOTAMIA. Yn rhanid y ddaear rhwng meibion Noah, ar amser genedigaeith Peleg (Gen. 10. 25.) dygwyddodd y wlad hon i Assur mab Sem, ac a alwyd ar ei enw ef. Nimrod, mab Cus, ac w'yr Cam, oedd y cyntaf a ddechrenodd ymgadarnhau ar y ddaear, trwy dori tros y terfynau a osodwyd i feibion Noah: y mae ei enw, NIMROD, yn arwyddocau *gwrthryfelwr*, *cynllwynwr*, neu *dreisiwr* cadarn yn erbyn yr Arglwydd; canys hyn y mae 'Heliwr cadarn ger bron yr Arglwydd,' yn arwyddocau. Dechrenad ei freniniaeth oedd Babel, neu Babilon, yn ngwlad Sinar, o ba wlad yr aeth efe allan i Assyria, ac a'i traw-feddiannodd, ac a adeiladodd yno Ninifeh, a dinasoedd eraill, ac a drigodd yn Ninifeh, fel y gellir casglu oddi wrth arwyddocad yr enw, yr hyn yw, trigfa Nin, neu Ninus, yr hwn oedd enw cenedlig Nimrod, neu, tebybach, enw ei fab. Dyma y sefydliad cyntaf o Ymerodraeth fawr Assyria, oddentu y flwyddyn o oed y byd 2009, wedi y diluw, 353, ac un flwyddyn wedi geni Abraham. Ni bu fawr o gynnydd ar yr ymerodraeth hon dros lawer o oesoedd ar ol buddugoliaethau Nimrod, neu Ninus; gan fod rhes o freninoedd anymladdgar, merchedaidd, yn y cyffredin, yn dilyn olynol hyd Sardanapulus, yr hwn, fel y bernir, oedd tad Pul, yr hwn a ddaeth i wlad Israel yn amser Mehanem, i'w gynnorthwyo; am ba wasanaeth y derbyniodd efe fil o dalantau o arian. Yr ydys yn barnu mai Pul oedd y brenin ag oedd yn Ninifeh, ac a edifarhaodd wrth bregeth Jonah. Ond barna Esgob Newton, mai rhyw frenin oedd cyn yr un a goffêir am dano yn yr ysgrifthyrau; canys Jonah oedd y prophwyd hynaf o'r holl brophwydi. Gwel *Dissert. IX. on the Prophecies.*

Yn y flwyddyn o oed y byd 3262, a 747 cyn geni Crist, y cymerwyd Ninifeh gan Belesis, neu Baladan, rhaglaw Babilon, ac Arbaces, neu Tiglath-Pilneser, rhaglaw Media, y rhai a fuasent weision o'r blaen i Sardanapulus. Yr oedd hyn yn ddymchweliad, neu yn gwmp, ond nid yn ddinystr hollol i Ninifeh, ac yn hyn y cyflawnwyd prophwydoliaeth Jonah, yn mhen y deugain mlynedd wedi ei chyhoedi. Tebygol iawn, fod rhyw berygl mawr, rhyw fradwriaeth ddirgel, neu ryfel agored, yn addfed i dori allan yn mhea y deugain niwrnod, yr hyn a ddarfu yr Arglwydd ei attal ar waith y Ninifeaid yn ymostwng ger ei fron. Yr ydys yn gyffredin yn cyfrif 1300 o flynyddoedd o sylfaeniad Ymerodraeth Assyria hyd y dymchweliad hwn yn amser Sardanapulus; ond wrth dynu 2009, sef oed y byd pan sylfaenyd Ninifeh, o 3262, oed y byd pan gymerwyd Ninifeh gan Belesis ac Arbaces, y gweddill a fydd 1253; ond rhy anhawdd cael manylrwydd mewn pethau mor dywyll. Ar ol hyn bu Ymerodraeth Assyria yn rhanedig dros 67 o flynyddoedd, gan fod Baladan a'i hiliogaeth yn teyrnasu yn Babilon, ar Caldea ac Arabia, a Tiglath-Philneser a'i hil-

iogaeth yntau yn Ninifeh, hyd y flwyddyn o flaen Crist 680, yr hon oedd y 19 i Manasseh brenin Judah, pan fu Mcessimordacus brenin Babilon farw yn ddiieppil, yr hyn a fu yn achos o annhrefn mawr dros wyth mlynedd, ac a roes achlysur i Esarhadon mab Senacherib, yr hwn oedd yn teyrnasu yn Ninifeh, i gymeryd Babilon, ac felly teyrnasodd ar yr holl ymerodraeth dros dair blynedd ar ddeg, hyd ddiwedd ei oes; a bu ei fab Saosduchinas, a Chinilad-anus yn teyrnasu ar y cwbl wedi hyny 41 mlynedd, hyd y flwyddyn cyn geni Crist 626: yn mha flwyddyn y gwrthryfelodd Nabopolassar, tywysog milwriaeth Chinilandus, yn ei erbyn, ac a gymerodd Babilon. Tair blynedd ar ddeg wedi hyn, Nabopolassar, wedi gwneuthur cyngrair â'r Mediaid (trwy gymeryd Amyitia, merch Cyaxeres brenin Media, yn wraig i'w fab Nebuchodonosor) a ymosododd gyda hwynt ar Ninifeh, ac wedi ei chymeryd, a'i llwyr ddinystriodd. Ac yn hyn y cyflawnwyd prophwydoliaethau Nahum, a Zephaniah, 2. 13, 14, 15. Y dinystr hwn ar Ninieth a ddygwyddodd yn y flwyddyn o oed y byd 3397, o flaen Crist 612, a'r 29ain o deyrnasiad Josiah. Am y dinystr cyflawn hwn y mae Ezeiel yn sôn, pen. xxxi. ac yn bwgwith yr Aipt 4'r cyffelyb.

Bu Ymerodraeth Assyria (yr hon a elwir bellach yn Ymerodraeth y Babiloniaid, am fod y breninllys yn Babilon) gyda llawer o wledydd eang a ennillwyd ati, yn meddiant teulu Nebuchodonosor oddentu. 78 o flynyddoedd, hyd y flwyddyn gyntaf i Darius y Mediaid. Parhaodd Ymerodraeth Assyria, o'i sylfaeniad cyntaf yn amser Nimrod, hyd oni chymerwyd Babilon gan Cyrus, oddentu 1464 o flynyddoedd.

Rhoddais yma olygiadau Usher a Prideaux ar yr hanes tywyll ac ansicr hwn, fel y tebycaf i'r gwirionedd; ond rhaid i mi gyfaddef fod brudwyr enwog eraill yn gwahaniaethu yn fawr oddiwrth yr hanes hwn. Ond gan na ddichon neb ddyfod i gyflawn sicrwydd, trwy dywyllwch hynafiaeth am y pethau hyn, ni chaf ychwanegu ar y mater. Gwel Diodorus Siculus, *B. 11.* Esgob Newton, *Dissert. IX.*

Y mae propwydoliaethau Nahum a Zephaniah am hollol ddinystr Ninifeh, wedi eu cyflawni mor hynod, fel na ddichon teithwyr diweddar i'r parthau hyny o'r byd gael allan i foddlonrwydd yn mha le yr oedd yn sefyll.* Mae prphwydoliaeth Nahum o'i dinystr yn

* Y mae ymchwiliadau dyddorol Mr. Layard am olion Ninifeh, yn tynni sylw mawr y dyddiau presennol (1850—1) at y ddinas fawr hono. Ymddangys i foddlonrwydd ei fod wedi dyfod o hyd i'w sefyllfa; ac y mae y darganfyddiadau a wnaethpwyd eisoes wedi rhoddi eglurdeb ar amryw bethau a arosant yn dywyll o barth iddi. Cyfeirir y darlennydd at waith y Dr. Layard, *Niniveh and its Remains*; hefyd, *Notes from Niniveh* &c. gan y Parch. J. P. Fletcher; *Niniveh and Persepolis*, gan W. S. Vaux, M. A.; *Niniveh: its Rise and Ruin*, &c. gan y Parch. John Blackburn; yn nghyda'r *Tradegydd*, am Ebrill a Gorphenaf, 1850.—C.

fanwl neillduol, ac y mae hanes Diodorus Siculus am hyn, yn gwirioneddau ei chyflawniad, yn gyfatebol mor fawr. Dywed Nahum y byddai i'r Assyriaid gael eu dinystrio pan fyddont yn feddwon—ac y byddai i byrth y dwfr ymagoryd, a'r palas ymddatod. Gwel pen. 1. 10. a 2. 6. Felly, yn gyfatebol, y mae yr hanes, i Arbaces brenin Media glywed eu bod yn gloddesta, ac yn gorfoleddu am eu buddugoliaethau, syrthio arnynt yn ddarwybod, a hwythau yn gwbl anmharod i'w wrthsefyll, cymerodd eu gwersyll, a gyrodd y lleill i'r ddinas. Dywed hefyd, i'r afon chwyddo, yn y drydedd fwyddyn o'r gwarchae, trwy wlawogydd dyfal a pharhaus, a gorlifo rhan o'r ddinas, a dinystrio llawer, sef dwy filltir a hanner o'r mur. Yr oedd hen brophwydoliaeth yn eu plith, na byddai i'r ddinas gael ei chymeryd hyd nes deuai yr afon yn elyn iddi; ar hyn barnodd y brenin fod y brophwydoliaeth wedi ei chyflawni; yn ganlynol, cauodd ei hun, ei ordderchadon, a'i swyddwyr, yn ei balas, a'r cwbl yn nghyd. Tystia yr hanesydd uchod fod yr ysglyfaeth o aur ac arian yn fawr, yn ol rhagddywediad Nahum, pen. 2. 9. Heb ymhelaethu, y mae yr hanes yn cyfateb i'r brophwydoliaeth mor hynod, fel nad yw yn gadael lle i ammen, yn y mesur lleiaf, nad prophwydi Duw oedd Nahum a Zephaniah, a bod eu prophwydoliaethau yn brawf eglur o'i anfodlonrwydd a'i ddigofaint yn erbyn gorthrymwrwr creulon, ac erlidwyr ei achos a'i bobl yn byd, fel y bu yr Assyriaid. Yr oedd Ninifeh, fel dinasoedd mawrion eraill, yn fawr ei chyfoeth, ac yn ganlynol, yn fawr ei moethau, ei heilun-addoliaeth, ei balchder, a'i fflaidd affendid; ac ychwanegodd at y cwbl, elyniaeth, creulondeb, ac erlidgarwch yn erbyn defaid gwirion Duw yn y byd; nododd Duw hi am hyn, fel siampl o'i ddigofaint a'i far yn erbyn y cyfryw bechodau echryslon, ac yn brawf eglur mai cywilydd a dinystr pobloedd yw eu pêchod. EDR. NAHUM, ZEPHANIAH.

NIS, (ni-ya) gorair nacool, ac o'r un arwyddocâd a *ni*, ac a arferir o flaen geiriau yn dechren & chydseiniaid, heb eu cyfnewid; megys nis gwyddost, am ni wyddost; nis gweli, am ni weli, arferedig yn aml. 'Corseu ysig nis tyr.' Mat. 12. 20.

NISAN, נִסָּן [*foedigaeth*] mis Hebraidd, yr un ag Ab'ib; sef y mis cyntaf o'r fwyddyn gysegredig, a'r seithfed fwyddyn o'r wladol, yn cyfateb i'r llenad Fawrth. EDR. ABIB. Cafodd yr enw Nisan wedi y dychweliad o Babilon. Neh. 2. 1. Esth. 3. 7. Gelwir ef yn aml, y mis cyntaf. Exod. 12. 2, 18. Lef. 23. 5, &c.

NISROCH, נִסְרוּךְ [*foad*] eilun-dduw yr Assyriaid, yr un, medd Vitranga, a Belus, 2 Bren. 19. 37.

NITR, Heb. נִיָּר Gr. νιτρον; Llad. NITRUM; Saes. NITRE; halen y graig (*sal-petre*) yr oedd

y נִיָּר *natrum*, nen *nitr*, y rhoddir hanes am dano yn yr yagrythyrau, yn dra gwahanol i halen y graig gyda ni. Todda yn hawdd mewn ychydig ddwfr, a defnyddir y tawdd-chwaliaid hwn yn aml i olchi; a gwneir sebon o hono trwy ei gymysgu âg olew. Ceir amledd o hono yn amryw barthau o Asia, a bydd y trigolion yn ei grynhoi oddiar wyneb y ddaear, ac a'i galwant sebon y ddaear. Epleasa wrth roddi gwinegr arno, yr hyn ni wna y *sal-petre*; y mae o natur lanhaol, ac a'i harferir mewn baddon a golchiadat. Diar. 25. 20. Jer. 2. 21. 'Trwy wneuthur profiadau ar *natron* yr Aipht,' medd y Dr. Shaw, 'cawsom ei fod yn *alkali* (sef halen lysiau) ac yn peri eplesiad cryf o hono wrth ei gymysgu â sŵr-bethau, cwbl wahanol yn ei natur i'n nitr, neu ein *sal-petre* ni, yr hwn a gymysga yn hawdd â gwinegr, gan ei fod ei hun yn sŵr-beth.' Hyn a eglura addasrwydd y geiriau yn Diar. 25. 20. lle y cyffelybir yn hardd canu caniadau i galon drist, i winegr ar nitr, dau beth hollol wrthwynebol i'w gilydd. Yr oedd mwngloddiau o hono o du y deheu i Memphis yn yr Aipht. Gwel Shaw's *Travels*.

NITHIO-WYR, (nith) Heb. נִיָּתוּ gwyntio, gwyntyllio; troelli, deoli. Esa. 30. 24.—Nithio, yn allegawl, a strwydda gwasgaru & barnedigaethau; felly y bygythia Duw anfon 'Nithwyr i nithio Babilon,' Jer. 51. 2. sef byddinoedd y Mediaid a'r Persiaid.—'Brenin doeth a wasgar (*Heb.* a *nithia*) yr annuwiol, ac a dry yr olwyn arnynt.' Diar. 20. 28. Buasai harddwch yr ymadrodd cyffelybiaethol hwn yn cael ei gadw yn well wrth gyfieithu y gair yn ei briodol ystyr, *nithio*. Fel y gwasgara y gwynt wrth nithio, yr ūs oddiwrth y gwenith, ac fel yr olwyn wrth ddyrnu yn ysgar yr ŷd oddiwrth y gwellt, felly y gwna brenin doeth wahaniaethu ac ysgaru yr annuwiol oddiwrth y cyfyfawn. 2 Sam. 4. 9—12. a 12. 30. Salm 101. 7, 8. Esa. 27. 27, 28.

NIWED-EIDIO-IOL, (nyw) argwedd, asgen, drwg, colled; colledu, briwio, archolli.

Na ohwar hyd *niwed*, na chellwer hyd *liwed*. *Diart*.

'Nid ofnaf niwed.' Salm 23. 4. Yn yr amgylchiadau mwyaf cyfyng a dychrynlyd, megys glyn cysgod angen, nid ofnaf niwed, medd Dafydd, am fod yr Arglywydd yn fugail iddo, ac yn abl ei ddiogelu, ac i drefu pob peth er llesid iddo; gwna bethau anhyfryd yn llesol, ac i gyd-weithio er daioni. Ffydd yn yr Arglywydd yn unig a wared dyn rhag ofn niwed. Salm 34. 4. Rhuf. 8. 28. Heb. 12. 10.

Y mae pethau niweidiol i ddyn o ran ei gorph, ei enaid, neu ei amgylchiadau; nid oes dim yn niweidiol i enaid dyn ond pechod a'i effeithiau, yn absenoldeb Duw odci wrtho: ac nid oes dim a wna lesid iddo yn wirioneddol heb dynu ymaith ei bechod, a'i adferyd i gymdeithas & Duw; a chan mai yr efengyl yn unig sydd yn dangos y ffordd i gyrhaeddyd

hyny, nid oes dim yn fwy llesol i ddyn na'r efengyl o ran ei gorph, a'i enaid, a'i amgylchiadau. Effeithiau pechod sydd yn niweidiol i ddyn o ran ei gorph a'i amgylchiadau; beth bynag gan hyny a dyno ymaith yr achos, a symud yr effeithiau hefyd yn y diwedd; trwy fydd yn yr efengyl yn unig y cyrhaeddir hyn; 'I hyn yr ymddangosodd Mab Duw, fel y datodai weithredoedd y diafol.'—'Efe a wared ei bobl oddiwrth eu pechodau.' Dedwydd, 'gan hyny, yw y neb a gredo ynddo.

NIWL—OEDD—IOG—EN, (ni-gwl) tarth, mygdarth, nifwl, nydd, caddug, ysmwcan. Jer. 51. 16. EDR. DWFR, GWLAW, GWLITH.—'Syrthiodd arno niwlen a thywyllwch.' Act. 13. 11. *Aylos, niwlen*, yw math o afiechyd yn y llygaid, yn peri i ddyn weled megys trwy niwl; tarawyd Elymas y ewywr yn wyrthiol gan Paul a'r afiechid hwn.

NO, neu NO-AMMON, dinas fawr boblog yn yr Aipht. Ezec. 30. 14, 15, Jer. 46. 25. Nah. 3. 8. Calmet a Bochart a farnant mai Diospolis, yn y Delta, oedd No; Vitringa sydd o'r meddwl mai Noph, neu Memphis oedd; eraill a farnant mai Alexandria oedd.—ond nid oedd Alexandria wedi ei hadeiladu yn amser Jeremiah. Ammon (hwyrach oddiwrth Ham) oedd yr enw wrth ba un y galwai yr Aiphtiaid yr eilun-ddaw Jupiter; i'r hwn yr oedd taml enwog yn Thebes yn yr Aipht; o herwydd hyny galwyd y ddinas hono Diospolis, dinas Jupiter. Os No yw Thebes, neu Diospolis, yna Ammon No yw Duw y lle; sef Jupiter o Thebes. Gan hyny נֹחַ אֱמֹנִי yn Nah. 3. 8. a ddylasai gael ei gyfieithu *No Ammon*, ac nid *No dolwythog*. Y mae y geiriau yn wahanol yn Ezec. 30. 15. a gyfieithir yn addas, '*Lluaws No*,' אֵת הַמִּנְיָן נֹחַ. Y mae tebygolrwydd yn yn y geiriau, ond nid yr un ydynt, fel y mae ein cyfieithwy ni, ac eraill wedi barnu. 'Myfi a ymwelaf â lluaws No,' neu yn hytrach *Ammon No*, sef Duw No, 'ac â Pharaoh.' Jer. 46. 26. 'Mi a ymwelaf â gwerin Alexandria.' Dr. M. Mae Duw yn bwgwth ymweled a'i duw a'i brenin. Senacherib, neu ei fab a gycerasant Thebes, ac a'i hollol ddinystriasant. Ail-adeiladwyd hi, a Chambyses y Persiad a'i dinystriodd drachefn, a chafodd ysglyfneith lawer ynddi. Dinystriwyd hi yn ddiweddf gan Cornelius Gaius, tywysog Rhufeinig.

NOADIAH, נִיעַדְיָה [harddwch yr *Arglwydd*] gau-brophwydes, yr hon y rhoddodd gelynyon Nehemiah hi ar waith i'w ddychrynu, ond yn ofer. Neh. 6. 14.

NOAH, neu NOE, נֹחַ *Gr. Nws* [dyddanwch, neu *gorphwysfa*] mab Lamech o hiliogaeth Seth. Ar ei enediggaeth, tebygol i'w dad Lamech gael, trwy ddadguddiad dwyfol, hysbysiad o'i enwogrwydd a'i dduwioldeb; ac a roddodd iddo enw yn arwyddo y byddai yn fendith ac yn gysur i drigolion y byd llafurus, poenus; gyda golwg neillduol y byddai yn

gysgod enwog o'r Messiah, dyddaawch yr Israel, a gorphwysfa ddiiddos ei bobl, a phregethwr ffyddlon o hono i fyd llygredig a cholledig. Pan oedd dynolryw wedi ymllygru yn gyffredinol, ac achos duwioldeb wedi dirywio yn fawr, 'cafodd Noah ffafr yn ngolwg yr Arglwydd.' Cafodd ei saucteiddio gan yr Arglwydd; ei gadw a'i nerthu ganddo i gerdded llwybrau cyfiawnder, yn nghanol cenedlaeth ac oes llygredig anarferol; a hyny yn hollol o ras a thragaredd Duw. Rhybuddiodd Duw ef am y diluw a ddygai efe ar y ddaear; a chyda pharchedig ofn, darparodd arch, yn ol gorchymyn Duw iddo, i achub ei dŷ. EDR. DYLIFF, ARCH NOAH. 'Trwy fydd Noe, wedi ei rybuddio gan Dduw am y pethau nis gwelsid eto, gyda pharchedig ofn, a ddarparodd arch,' &c. Gwelwn yn siampl Noah wir natur ffydd, sef credu tystiolaeth Duw am bethau ni wedd, ac ni welwyd erioed. Ni bu erioed y fath beth a diluw cyffredinol; nid oedd un arwydd gweledig o hono y byddai yn ol hyny; ond yr oedd golgygiad yn ymddangos yn gwbl groes i'r fath beth byth i fod; eto, ar dystiolaeth Duw am bethau nis gwelsid eto, gweithiodd ei fydd uffudd-dod i orchymyn Duw, mewn perthynas i foddion o'i achubiaeth. Yr oedd ei fydd yn credu tystiolaeth Duw am danynt, yn sicrwydd o bethau nad oedd yn eu gweled. Heb. 11. 1, 7. Nid oes dim sicrwydd mwy i fod am ddim, na thystiolaeth Duw. Y mae yn fwy sicr a diammeuol na thystiolaeth ein synwyrâu corphorol; canys dichon y rhai hyny ein twyllo—dichon ein elustiau a'n llygaid ein twyllo, &c. ond y mae yn amhosibl i Dduw gamsynied ei huu, na'n twyllo niunau. Y mae gwir fydd yn parchu tystiolaeth Duw uwchlaw pob peth arall, a thrwy hyny yn rhoddi gogoniant i Dduw. Tystiolaeth Duw am ei Fab, am nef-oedd, am uffern, yr adgyfodiad, &c. yw ein sicrwydd cadarn am danynt. Er fod y dystiolaeth yn sicr ynddi ei huu, eto nid oes sicrwydd yn ein meddwl ni am ddim, ond fel, ac yn ol y gradd y byddom yn credu y dystiolaeth sicr hon: ac, fel yn Noah, bydd ein gweithredoedd yn cyfateb i'n ffydd.

Gelwir Noah, *pregethwr cyfiawnder*: 'Onid arbedodd efe yr hen fyd, eithr Noe, pregethwr cyfiawnder, a gadwodd efe ar ei wythfed.' 2 Pedr 2. 5. 'Wythfed pregethwr cyfiawnder o Adda,' medd Pierson, a Brown ar ei ol. Ond pa brawf sydd ganddynt fod wyth, a *dim ond wyth*, pregethwr cyfiawnder o Adda hyd Noah! Yn hytrach, yr oedd efe yn wythfed efo ei deulu a achubwyd; sef ei dri mab a'u gwragedd, ei wraig, ac yntau. Gan nad oes ungwirionedd, nac un ddyledsyydd, nad ydynt yn gyfiawn; nac un cyfeiliornad, nac un pechod, nad ydynt yn anghyfiawn; am hyny, pregethu cyfiawnder yw pregethu y naill, ac yn erbyn y llall. Pregethu y gyfraith a phregethu yr efengyl; pregethu yr addewidion a phregethu y bygythion, yw pregethu cyfiawnder. Diammeu

ei fod yn dra hysbys o'r addewid fawr yn Eden am Waredwr, Hâd y wraig; yr oedd yn credu am dano ac ynddo, ac yn ei bregethu i eraill; trwy hyn y condemniodd efe y byd am ei wrthod, ac 'a wnaethpwyd yn etifedd y cyfiawnder sydd o ffydd.' Heb. 11. 7. Y fendith fwyaf yn yr addewid oedd cyfiawnder mawr y Messiah; ar hwn yn benaf y mae llygaid ffydd yn syllu yn yr addewid; a thrwy ffydd mae y pechadur yn ei etifeddu. Credodd Noah yn y cyfiawnder hwn ei hun, a phregethodd ef i drigolion yr hen fyd am chwech ugain o flynyddoedd, tra y bu yn darparu yr arch. Condemniodd y byd, 1. Trwy gyfiawnhau Duw yn y farn fygythiedig arnynt.—2. Trwy ei ymddygiad a'i fucheddiad, yn credu ac yn ufuddhau i Dduw, tra yr oeddent hwy yn pallu.—3. Yr oedd yr hen fyd trwy hyn yn anesgusodol.—4. Condemniodd y byd hefyd, trwy gymeradwyo y farn pan ddaeth, er mor ofnadwy. 1 Cor. 6. 2. Fel hyn y bu Crist, trwy ei was Noah, yn pregethu i'r ysbrydion sydd yn awr yn ngharchar, o herwydd eu hanufudd-dod i'r genadwri. 1 Pedr 3. 19, 20. Bu yn pregethu trwy yr Ysbryd Glan arno, tra yr oedd hir amnydd Duw yn aros, tra y darperid yr arch. Gallasai Duw drefnu fod yr arch yn barod mewn ychydig amser: ond 'hir-ymarhous yw efe, heb ewyllsio fod neb yn golledig, ond dyfod o bawb wybodaeth o'r gwirionedd.'

Gwedi dyfod allan o'r arch, Noah a adeiladodd allor, ac a offrymodd boeth-offrymau ar yr allor; a'r Arglwydd a aroglodd arogl esmwyth, ac a addawodd na fyddai iddo chwanegu fell-digo y ddaear o achos dyn, er ei fod yn ddrwg o'i ieuencid. Yr oedd y poeth offrwm yn cysgodi Crist a'i aberth, er mwyn yr hwn y mae pechaduriaid yn cael eu hachub, ac sydd o arogl peraidd gan Dduw. Edr. ABERTH, AROGL. Gwnaeth Duw hefyd gyfamod âg ef, ac a roddodd ei fwa yn y cwmwl yn arwydd o hono. Edr. CYFAMMOD, BWA, CWMWL, EFRYS.

Mewn amser, Noah a ddechreuodd fod yn llafurwr, ac a blannodd winllan, ac a yfodd o'r gwin, ac a feddwodd, ac a ymnoethodd yn nghanol ei babell yn ei feddwod. Dyma yr hanes cyntaf a gawn am blannu gwinllan—am yfed gwin—ac am feddwi, yn yr ysgrythrau. Yr oedd planu gwinllan, a chyfranogi o ffrwyth ei lafur, yn gyfreithlon i Noah; ond meddwi oedd bechadurus ynddo ef, ac yn mhawb eraill. Hwyrach ei fod yn anhysbys o gryfder y gwin; a hwyrach iddo effeithio arno yn fwy o herwydd ei oedran. Beth bynag, gellir penderfynu yn sicr, oddiwrth ystod ei fywyd yn gyffredinol, mai ei orddiwes a gafodd y waith hon, ac nad hwn oedd nód cyffredin ei fucheddiad. Pechod yw pechod, er ei fod mewn dyn da; ac nid ydyw yn llai pechadurus ynddo ef, eithr yn hytrach yn fwy. Pa rybudd yw hwn i ni fod ar ein gwliadwriaeth yn wastadol! Nid ydyw oedran, profiad, enw, &c. yn ddiogelwch

i neb yn awr y brofedigaeth. Welc yma un wedi rhodio gyda Duw ganncedd o flynyddoedd, ac wedi gwrthsefyll profedigaeth a deniadau y byd; eto yn syrthio wrth ac ar ei ben ei hun; fel llong wedi morio cylch y byd, ac eto yn cael niwed wrth fyned i'r porthladd. Yr oedd yn bechadurus i Noah feddwi; ond yr oedd yn fwy felly i Ham, yn lic ei guddio, ei fynegi gyda digrifwch, gwawd, a dirmyg i'w frodyr. Y ffyliaid yn unig a ymhyfyrdant mewn camwedd yn neb; pa faint mwy yw i blentyn ddynoethi ei rieni, a gwawdio ei bechod? Pan ddeffrold Noah o'i win, gwybu beth a wnaethai ei fab ieuengaf iddo. Er iddo fell-dithio Canaan mab Ham, nid oes i ni feddwi iddo gyhoeddi y felldith mewn digter ac uffodlonrwydd: yn hytrach, mewn ysbryd prophwydoliaeth, rhagfynegodd helynt ei feibion a'u hilogaeth, hyd ddiwedd amser. Mae ei brophwydoliaeth am danynt yn cael ei chyflawni trwy yr holl oesoedd, ac a fydd hyd ddiwedd y byd. Edr. SEM, HAM, JAPHETH.

Yr oedd Noah, diannu, fel yr holl waredwyr enwog a gododd Duw o oes i oes gynt i'w eglwys, yn gysgod nodedig o'r Arglwydd Iesu, gwir waredwr ei bobl o bob trueni tymhorol ac ysbrydol. Mae holl oruchwyliaeth ryfedd Duw tuag at Noah, a'r hen fyd, yn amlygiad mwy cyflawn nag a roddwyd cyn hyn o oruchwyliaeth rasol Duw yn nhrefn fawr yr iechydwrriaeth yn Nghrist tuag at yr eglwys; ac yn ddangosiad o ddinystr sicr y rhai nad uffudhant i'r efengyl. Fel Noah, y mae ei enw yn orphwysfa—mae yn berffaith gyflawn—yn bregethwr cyfiawnder—yn awdwr iechydwrriaeth i'w blant, a roddwydd iddo gan y Tad—yn ben ar fyd newydd o waredigion—wedi offrymu aberth o'r pereiddiaf, er mwyn yr hwn y mae miloedd yn cael eu hachub, a haeddasant eu dinystrio, ac y mae cyfammod wedi ei gadarnhau yn ddiysgog byth. Mat. 11. 20. Esa. 32. 2. Eph. 5. 2. Yr oedd yma ddangosiad o'r waredigaeth fawr trwy adgyfodiad Iesu Grist oddiwrth y meirw, yr hyn y mae bedydd yn ei enw yn ei arwyddocâu. 1 Pedr 3. 21. Cyffelybiaeth gyfatebol (*αὐτὶ τοῦ*, *gwrth-gysgod*) i waredigaeth Noah, yw yr iechydwrriaeth fawr trwy Grist, yr hwn a soddodd i'r dyfnderoedd, ac a foriodd trwyddynt yn ddiangol, a'i bobl, ei blant, a'i deulu, yn iach ac yn ddiangol oll gydag ef. Y mae ail gyfammod Duw âg ef, trwy ei aberth gwerthfawr, yn sicrhau na ddaw diluw byth i'w cyfarfod a'u dystyrwio. Dangosodd a phregethodd Crist ei hun, fel awdwr iechydwrriaeth, yn a thrwy Noah, i'r byd y pryd hwnw, ac i'r byd sydd eto yn parhau. Yr achos cynhyrfiol o'r nail fel y llall, o'r cysgod a'r gwrth-gysgod, oedd ffafr a graslonrwydd Duw yn unig; âg unig, nid â llawer, yr oedd yn cyfammodi yn nghylch hyn—trefn Duw yn unig oedd moddion y waredigaeth—yr oedd pawb i ymostwng ac i ymddiried i'r drefn hono yn gwbl am eu gwaredig-

aeth—ac yn eu hymostyngiad a'u hymddirid iddo y buont cadwedig rhag y diluw. Cyffellbiaeth cyfatebol yw y naill i'r llall yn y pethau hyn oll.

Bu Noah fyw wedi y diluw 350 o flynyddoedd; a holl ddyddiau Noah oedd naw can mlynedd a deng mlynedd a deugain. Y mae amryw ddyagedigion wedi sylwi, fod Noah wedi myned dan amrywiol enwau yn mhllith y Paganïaid; megys Sadwru, Deucalion, Ogyges, y duw Caelus neu Ouranus, Janus, Protheus, Prometheus, Vertumnus, Bacchus, Osiris, Vadamon, Histrus, a Fobu. Gwel Bochart, *Geograph. Sacr. lib. i. cap. 1.* M. Huet, *de Con. Rat. & Fidei. lib. ii.* Grotius, *de Verit. Relig. Christ. lib. ii.* Fabricius, *Apocryph. V. T. 247.*

NOB, נוב [prophwydoliaeth] dinas y Lefaid yn Benjamin, i'r hon y symudwyd y babell (ond nid yr arch, yr hon oedd yn Ciriath-jeirim) ar ryw achlysur, yn nyddiau Saul. Yma y cafodd Dafydd tara a chleddyf Goliath gan Abimelech; yr hwn, yn nghyda'r offeiriad yno, a laddwyd gan Deog or Edomiad, wrth orchymyn Saul, o'r herwydd. 1 Sam. xxi, xxii.

NOBAH, נבה [cyfarthwr] enw gwr, a dinas a alwyd ar ei enw. Num. 32. 42. Barn. 8. 11.

NOD, נוד [crwydriad] enw gwlad o du y dwyraid i Eden, a alwyd felly oddiwrth grwydriad Cain yno, wedi ladd ei frawd. Gen. 4. 16. Pa wlad oedd nis gellir penderfynu.

NOD-AU-I-EDIG, (no-od) gwahannodawl, arwydd, amlygain, man; pen yr yrfa rhedeg; gwr nód, sef gwr enwog; haint y nodau, sef y pla. Esa. 9. 15. 1 Cor. 21. 12. Mat. 24. 7.—'Nód (neu gwahannod) dwfr yw gwlybaniaeth.' Fel gorair, y mae yn arwyddo, yn ddia, hefyd, i.e. sef.

Câr bawb nod (ie) dy elyn. *Diar.*

'Hyd yn nod,' a gam-ygrifenisir yn aml, hyd yn oed; ond yn dra anaddas; megys 'Hyd yn oed meini tywyllwch a chysgod angen.' Job 28. 3. 'Hyd yn oed y wiag,' &c. Judas 23.

'Na roddwch brint.' Lef. 19. 28. Mae y geirian yn cyfeirio at y ddefod o nodi eu cyrph yn eu galarnadau dros y meirw, neu y cyfryw nodau coel-grefyddol a roddai eilun-addolwyr ar eu cyrph.* Mae y rhan fwyaf o'r merched yn Arabia, hyd heddyw, a'r nodau (*stigmata*) hyn ar eu breichiau a'u bochau; a dywed Lucian, fod yr holl Assyriaid a nod, rhai ar eu gyddfau, ac eraill ar eu dwylaw. Yr oedd y nodau yn cael eu gwneid a haiarn poeth, neu a nodwydd, a pha un y gwnaent amryw fân dyllau, y rhai a lanwent wedi hyny a llwch mân, du, glas, &c. yr hwn a arosai yno yn anileadwy. Byddai yr hen Frytaniaid eilun-

* Vitrings in *Apoc. cap. 18, 16, 17.*

addolgar yn nodi eu cyrph a nodau mewn amrywiol ddull, ac yn eu lliwio a glaslys (gweddlys, glaiarlys, melsugn) neu ludw gwmmon. Gwel *Introduct. to Camden Brit. by Gibson.*—Ni chaniateir i'r duwiolien nodi eu cyrph, ond a nodau yr Arglwydd Iesu; sef creithiau ar ei gorph yw meddwl yr apostol, o achos ei ddr-oddefiadau dros grefydd Crist. Gal. 6. 17. Y mae eu cyrph yn eiddo yr Arglwydd, wedi eu prynu ganddo, ac yn demlau i'r Ysbryd Glan. 1 Cor. 6. 15—19. At y ddefod hon y mae cyfeiriad y geirian yn Dat. 13. 16, 17. a 14. 11. a 15. 2. a 16. 2. Gal. 6. 17.

'Nód y bwystfil,' yw proffes o ffydd lygredig Eglwys Rhufain, yr hwn y mae ei haelodau yn ei ddwyn yn gyhoeddus 'ar eu talcennau,' megys yn eu proffes gyhoeddus o honi; ac 'ar eu dwylaw,' megys yn eu hymarferiad a'u holl gyflawniadau coel-grefyddol a llygredig. Dat. 13. 16, 17.

'Yr ydwyf yn cyrchu at y nód, am gamp uchel alwedigaeth Duw yn Nghrist Iesu.' Phil. 3. 14. Cyfieitha rhai y geirian, 'Yn cyrchu (*xata*) wrth y nód at y gamp galwedigaeth Duw oddi uchod trwy Iesu Grist.' Nid yw y gair *Gr. axonon*, byth yn arwyddo *nód-gyrch*, medd Pierce, ond y nodau ag oedd yn dangos y cyfryw yr oeddynt i redeg ar hyd-ddo. Yr oedd yn rhaid i'r rhedegwr edrych yn aml ar y nód, fel pe byddai ei redegaid o fewn y terfynan gosodedig. Priodol iawn, gan hyny, yw yr ymadrodd, *xata axonon diwaxa, yr ydwyf yn cyrchu wrth y nod.* Yr alwedigaeth oddi uchod trwy Iesu Grist, a'i gwnaeth yn rhedegwr; yr hwn a eilw yr apostol, 'ymaflyd ynddo gan Grist Iesu.' Y gamp-tlws yr oedd yn rhedeg am dano, oedd perffeithrwydd a bywyd tragwyddol. Yr oedd yn werth ymestyn ato a'i holl egni. Mae y geiriau yn dangos difrifwch, diwydrwydd, a dianwadalwch, yn y modd hydnataf y dichon geirian eu gosod allan. Edr. **CYFREITHLON, GALWEDIGAETH, YMDRECH.**

Sylwa y Deon Spencer, eu bod, yn mhllith y Cenedloedd, yn nodi caethwas yn ei dalcen, a milwr ar ei law. Ond barna y nodai Iuddeon gaethwas yn ei law. Caethwas a nodent âg enw ei feistr; milwr, âg enw ei dywysog; a'r eilun-addolwr âg enw neu arwydd ei dduw. Yr oedd y nód yn arwydd o'r dyn, ac i bwy yr oedd yn perthyn. Yr oedd nód yr eilun yn cael ei wneyd ar amrywiol ranau o'r corph. At hyny y cyfeiria Ioan, Dat. 3. 12. a 13. 16. a 14. 1. Yr oedd yn arferedig yn mysg y prif Gristionogion yn yr oesoedd cyntaf, i nodi eu hunain ar yr arddwru, neu y fraich, âg enw Crist, neu arwydd y groes. Gwel Spencer, *De Leg. Heb. lib. ii. cap. 14.* Lowth ar Esa. 44. 3. Horsley ar Hos. 8. 12.

'A'r Arglwydd a osododd nód ar Cain, rhag i neb a'i caffai ei ladd ef.' Gen. 4. 15. Mae y rhan fwyaf o gyfieithwyr diweddar wedi cael eu cam-arwain gan y *Vulgate*, yn nghyfieithiad y geiriau hyn. Nid yw y gair *Heb. ארת* un

amser yn arwyddo *nod*; arwydda *arwydd*, *argael*, neu *ddygywddiad rhyfedd*. Er yr arwydda y gair שָׂוֹם *gosod*, eto arferir ef yn aml yn yr un ystyr אֶתְּךָ *rhoddi*; a hyny ydyw ei ystyr yn mhob m'an lle y mae yn gysylltiedig a'r gair אֶתְּךָ *arwydd*. Gwel Exod. 10. 2. Salm 74. 4. a 78. 43. a 105. 27. Esa. 66. 12. Arwydda y geiriau, gan hyny, i'r Arglwydd roddi arwydd i Cain na byddai iddo gael ei ladd gan y neb a'i caffai, yn ol ei ofnau, yn cael eu cynhyrfu gan ei gydwybod euog.

Nodi, sef edrych, ystyried, gwabannodi, penodi. 1 Bren. 20. 42. Neh. 2. 6. Job 13. 27. Act. 28. 28.

Nodedig, sef hynod, penodol, terfynedig; megys, 'haidd nodedig,' 'amser nodedig.' Esa. 28. 23. Gen. 18. 14.

NODAB, נֹדָב [addunedwr] gwlad ar gyffiniau Ituria ac Idumea. 1 Cron. 5. 19.

NODDED, (nawdd) diogelwch, amddiffyniad. Salm 142. 4.

NODDFA, (nawdd-ma) lle o ddiogelwch, amddiffynfa; nawdd-dir, nawdd-le.

A *noddo* Duw rhy noddir. *Diar*.

I nodi yr echryslonwydd o dywallt gwaed, ac er nodded yr hwn a laddo ei gymydog yn amryfn, neillduodd yr Arglwydd chwech o ddinasoedd noddfa yn ngwlad Israel; tair o du y dwyrain i'r Iorddonen, sef Beser, Golan, a Ramoth-Gilead; a thair o du y gorllewin, sef Cedec-Naphtali, Sichem, a Hebron—i gyd yn perthyn i'r offeiriad a'r Lefiaid. Yr oeddynt i feibion Israel, i'r dyeithr, ac i'r ymdeithydd yn eu mysg. Pan helaethai yr Arglwydd eu terfynau, yr oeddynt i ychwanegu tair o ddinasoedd eraill: ond nid oes hanes iddynt wneuthur hyny. Yr oeddynt i darianau y tir, sef ei ranu yn dair rhan, a pharotai ffordd rydd i'r dinasoedd hyn. Yr ysgrifenywyr Iuddewig a ddywedant fod y ffyrdd i fod yn 48 o droedfeddi o led, pob rhwystr i gael ei symud oddi arnynt, eu gwneuthur yn gwbl wastad, a phynt i gael eu gwneuthur dros ffrydiau dwfr, ac ar groes-ffyrdd yr oedd myneg-byst i gael eu gosod i fynu, a *Noddfa*, *Noddfa*, yn ysgrifenedig arnynt, yn cyfeirio at y ddinas noddfa; fel y gallai y llofrudd wybod yn ddiattreff y ffordd i droi. Yr oeddynt yn adolygu ac yn cyweirio y ffyrdd hyn unwaith bob blwyddyn, ar y 15fed dydd o fis Adar. Maimonides' *Treatise on Murder*, Chap. viii. sec. 5, 6. Yr oedd y dinasoedd hyn bob amser wedi eu trysori ag amltra ogynaliaeth angenrheidiol, ond nid oedd dim arfau rhyfel ynddynt, rhag gwneuthur camddefnydd o honynt gan gysfathrachwyr y lladdedig.

Yr oedd y llofruddiog annedwydd i adael ei donu, ei alwedigaeth, ei negeseuau mwyaf pwysig, a'i gysaron mwyaf anwyl; ac nid oedd i ymdfai, diofalbau, na rhoddi i fynu i flinder a digalondid o herwydd ei wendid a'r anhawd-derau, na gorphwys le yn y byd, ond o fewn

caerau y ddinas noddfa; yr oedd hon yn e ddiogelu, nid trwy ei chadernid ei hun, ond trwy drefniad a gosodiad Duw. Pan safai y llofrudd wrth ddrws porth y ddinas, a mynegi ei achosion i'r henuriaid, yr oedd yn rhwym iddynt ei dderbyn i mewn atynt. Yr oedd henuriaid y ddinas noddfa i chwilio i mewn i natur y cyhuddiad yn ei erbyn, a gwrando tystion ar yr achos; ac os barnent ef yn ddi-euog, yr oedd i gael lletya yno nes i'w achos gael ei farnu gan henuriaid ei ddinas ei hun; ac os barnent hwythau ef yn ddi-euog, yr oedd i ddychwelyd i'r ddinas noddfa hyd farwolaeth yr arch-offeiriad; ac yna yr oedd i ddychwelyd i'w ddinas ei hun, yr hon y ffoisai efe o honi. Num. xxxv. Deut. 4. 41, 43. a xix, xx, xxi. Jos. xx, xxi.

Mae y cyfieithwyr Saesonaeg, yn nghyd ag amryw eraill, yn barnu fod y cyfeiriad at y dinasoedd noddfa yn Heb. 6. 18. 'Y rhai a ffoisom (*fled for refuge*) i gymeryd gafael yn y gobaith a osodwyd o'n blaen.' 'Brain ydym yn daredec y ddala yn dynyr y gobaith rag-osodedic.' W. S. 'Y gair sydd gan yr Apostol yma (*καταφυγω*) yw y gair a arferir gan y LXX. am ffoad y llefrudd i'r ddinas noddfa, er nad yw o angenrheidrwydd yn arwyddo hyny yn unig, ond yn arwyddo ffoad oddiwrth ryw berygl yn gyffredinol, fel yn Act. 14. 6. Ond gan fod yr Apostol yn ysgrifenu at yr Hebreaid nid anhebyg ei fod yn cyfeirio at beth oedd môr nodedig o adnabyddus iddynt, ac yn gwbl addas i'r mater yn cael ei drin ganddo. Oddiwrth Exod. 21. 13, 14. gellir casglu fod yr allor hefyd yn noddfa ac yn lle o ddiogelwch.

Nid oedd yr holl bethau hyn ond yn dangos beth yw yr Arglwydd Iesu i'w bobl, yr hwn, yn aml, sydd yn cael ei alw yn *Nodded*, a *Noddfa*; 'Dy noddfa yw Duw tragwyddol.' Deut. 33. 27. Mae yr enw yn neillduol yn cael ei briodoli i'r Arglwydd Iesu. Esa. 8. 14. a 25. 4.—'Noddfa yn nydd cyfyngder,' Salm 59. 16.—'rhag y gelyn,' Salm 61. 3.—'rhag y dymhesti,' Esa. 25. 4. Gwel Salm 9. 9, a 62. 7, 8. a 71. 7. a 91. 0. a 94. 22. 2 Sam. 22. 3. Mae yn noddfa o drefniad Duw—gadarn—gyflawn o bob bendithion—ddirwysr i fyned iddi i bawb, o bob cwr i'r byd—ac nid yw gyfreithlon ladd neb a fyddo ynddi, ond mae ei fywyd ganddo yn ol trefn Duw. Yr oedd ei fywyd ganddo yn gyfreithlon, am hyny yn ddiogel. Nis gallasai yr henuriaid, na neb arall, ei droi allan, ac nid oedd iddo yntau fyned allan hyd farwolaeth yr arch-offeiriad; ond yna yr oedd yn ddiangol yn mhob man; ac yr oedd rhyddid iddo fyned adref i'w ddinas ei hun. Mae cysgod wrth gysgod yn nglyn wrth eu gilydd, i d dangos beth yw Crist yn ei swydd gyfryngol. Mae diogelwch, ac hefyd rhyddid tragwyddol ynddo. Bu farw drostynt; am hyny y mae hawl a rhyddid iddynt i'w hen gartrefe, a barotowyd iddynt er seiliad y byd. Nid oedd dim arfau lladd yn y noddfa, er y gallai gelyn-

ion chwenych hyny; ond y mae yno ymborth digonol at gynaliaeth. Nid oedd neb yn dwyn dim gydag ef i'r noddfa; ond yr oedd yn cael pob peth yno yn hardd ac yn gyflawn. Gwirionedd cyflawn yr holl gysgodau, a llawer mwy yw Crist i'w bobl. 'Ato ef y rhed y cyflawn, ac y mae yn ddiogel.' Diar. 18. 10.

NOE-AU, (no) ceulawr, mail; dysgl, bwydiar, llestr i bobî, neu i olchi; noe' bobî, noe ty-lino.—Un noe oedd yn y babell, ond yr oedd deg yn y deml, heblaw y môr tawdd. Gwnawd y noe yn y babell o ddrychau pres y gwragedd. Ei dyben oedd i ddal dwfr i'r offeiriad i olchi eu traed a'u dwylaw âg ef, yn ngwasanaeth y babell. Yr oedd dweiliau (*cocks*) iddi, meddant, i ollwng y dwfr i gawgiau, wrth raid. Yr oedd yn sefyll rhwng yr allor bres a drws y babell. Yr oedd yr holl lestri a'r dodrefn sanctaidd i gael eu gorchuddio yn y toithiau yn yr anialwch, ond y noe; ond nid oes son am orchuddio hon. Yr oedd angen golchi yn ddyfal ac yn barhaus arnynt; ac felly y mae eto ar holl bererinion Seion. Efad. 38. 8.

Yr oedd y deg noe yn nheaml Solomon yn sefyll, pump o du y dehau, a phump o du y gogledd i borth y deml. Dywed Calmet fod pob un yn gynwysedig o ddau lestr, un yn bedair-ongl uwchlaw caddwr neu olch-lestr. Yr oedd ar y llestr uchaf addurniadau o lunian penau ychain, llewod, a cherubiaid. Yr oedd y llestr isaf, neu y golch-lestr, yn sefyll ar gerub, yn cael ei gynal ar ystol bres, neu wadn colofnog, a hwnw yn cael ei gynal a'i gario ar olwynion pres o'r naill fan i'r llall. Yr oedd pob ystol oedd yn cynal y rhai hyn, yn bedwar cufydd ei hŷd a'i lled, ac yn dri chufydd ei huchder, yn bedair ochrog, ac nid yn gryniwn. Yr oedd gwaith yr ystolion yn hynod gywrain, er nad mor hawdd ei amgyffred, er rhoddi darluniad manwl o hono, mewn un cyfieithiad mor ddealladwy ag yr oedd i'r Iuddewon yn eu hiaith eu hunain. Yr oedd pedair olwyn dani yn gufydd a hanner ei huochder. Yr oedd pob noe yn bedwar cufydd, ac yn cynwys deg bath bob un. Y noean hyn oedd ynt i olchi darnau yr offrymau: 'Trochent ynddynt ddefnydd y poeth-offrwm, ond y môr oedd i'r offeiriad i ymolchi ynddo.' 1 Bren. 7. 27—39. 2 Cron. 4. 6. Yr oedd y noean hyn, a golchi y poeth-offrwm ynddynt, yn arddangos perffeithrwydd, sancteiddrwydd, a chyfiawnder Crist, yr hwn a offrymodd ei hun yn ddifai i Dduw. Edr. ABERTH, MOR.

NOETH-DER-I-NI, (ny-oeth) Gr. *νηδος*; Llad. *Nunus*; diarchen, dynoeth, amnoeth, di-nodeth, heb ddillad; diarchenu, dibatru, diosg, dadguddio, llymhau.—1. Bod heb wisg i orchuddio y corph. Gen. 2. 25.—2. Heb ond ychydig o ddillad am nn. 1 Sam. 19. 24. Ioan 21. 7.—3. Bod yn hollol amlwg ac adnabyddus; felly y mae uffern, a phob peth yn noeth ger bron Duw; y mae efe yn berffaith wybodus o honynt. Job 26. 6. Heb. 4. 13.

—4. Amddifadrwydd o bethau y byd hwn; fell y cyfaddef Job mai yn noeth, ac heb ddim, y daeth i'r byd. Job 1. 21.—5. Amddifadrwydd o sancteiddrwydd a chyfiawnder, amddiffynfa a harddwch enaid. Dat. 3. 17, 18.—6. Amddifadrwydd trwy bechodau o ffafra ac amddiffynfa yr Arglwydd, yn warthus ac yn agored i elynion ein hyaglyfaethu a'u dyfetha. Exod. 32. 25. 2 Cron. 28. 19.

Noethni gwlad yw ei phechadurusrwydd a'i drygioni, ei chywilydd a'i pherygl yn ganlynol i hyny. Ezec. 13. 36, 37. A gwaith y prophwyd yn myned yn noeth oedd arwydd o hyny. Esa. 20. 3. Mic. 1. 8. Nid oedd noethder dyn cyn ei gwmp yn anhardd, yn wrthun, nac yn bechadurus. Nid oedd dim o'r ddaear i'w roddi am ddiyn i chwanegu at ei harddwch allanol yn ei greadigaeth; efe ei hun oedd yr harddwch a'r prydfwrthwch mwyaf yn y byd. Nid oedd un rhan o'i gorph ag eisiau gorchudd arno; ond pan gollodd ddelw Duw, a'i harddwch, trwy bechod, daeth angen am wisg i guddio y rhanau hyny o'r corph a lwyd wedi hyny, noethni. Gen. 3. 7—11. a 9. 22. Edr. Gwisg.

Dilladu y noeth, yn enwedig plant Duw, sydd weithred o drugaredd orchymyedig a chymeradwy gan yr Arglwydd. Esa. 58. 7. Mat. 25. 36. Iago 2. 15. 1 Cor. 4. 11.

'A dim cig noeth byw yn y chwydd.' Lef. 13. 10. *אֵין בָּשָׂר חַיִּים בְּתוֹכָם* anghroenadd, neu *bywiogrwydd* cnawd byw yn y chwydd. 'And there be quick raw flesh in the rising.' Saes. A bod cig noeth byw yn y chwydd. Oddiwrth adn. 14, 24, y mae yn amlwg, tybygaf, fod y geiriau yn gadarnhaol, ac nid yn nacool, fel ein cyfieithiad awdurdodedig ni, a'r eiddo y Dr. M. y rhai a olygant y bywiogrwydd cnawd byw yn arwydd o iechyd, fel yn Jos. 2. 8. 2 Bren. 20. 7. Heb. am hyny rhoddasant y gair *dim* yn Italaid.

'Wrth noethder pob un.' 1 Bren. 7. 36. *מִסֵּר אֵינִי* 'Wrth ystlys eu gilydd.' Dr. M. Pagninus. 'According to the proportion of every one.' Saes. Yn ol egniad pob un; sef yn agwedd pob un a fyddo yn ymgnio. Y tarw megys mewn cynddaredd; y llew ar ruthr-aid (*rampant*); y palmwydd yn eu llawn fiodau, neu a blodau agored, fel yn 1 Bren. 6. 29. Gwel Bates' *Inquiry into the Similitudes*.

NOFIO-IADWY-IEDYDD, (uawf) Gr. *νεω, νηω*; Llad. *Natio*; ymgynal ar wyneb y dwfr; morio, llongwrio.

Ni nosfa doeth mewn afon,
Yn erbyn frwd y don. Diar.

'Mwydaf hefyd a'th waed y tir yr ydwyf yn nosio ynddo.' Ezec. 32. 6. 'Mwydaf hefyd dy dir laeth a'th waed hyd y mynyddoedd.' Dr. M.

Mwydaf hefyd dir a'th gor,*
Dy waed fydd hyd y mynyddoedd.
Newcombe.

* *תֵּבֵי אֲשׁוּר, סַרְסִיס, אֶבְרָתָא* Houbigant.—Inundatione tua, MUNDICUS. Cruore, Tirinus.

Yn ol ein cyfieithiad ni, y mae yr Arglwydd yn cyffelybu y brenin i anghenfil (megys y *crocodile*) yn nofio mewn dyfroedd dyfnion, mewn llawnder a hawddfyd; ond y byddai ei gwmp mor ofnadwy nes iddo lenwi yr holl wlad a'i waed hyd y mynyddoedd. Y mae y gyffelybiaeth yn oruchel, yn dangos ar yr un pryd fawredd y brenin hwnw, a'i gwmp cyflawn a dychrynlyd.

'Ac efe a estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt, fel yr estyn nofiedydd ei ddwyllaw i nofio.' *Esa.* 25. 11. 'Efe,' sef yr Arglwydd, tybygaf, yn cyfateb i'r geiriau yn adn. 10. 'Llaw yr Arglwydd a orphwys yn y mynydd hwn, a Moab (sef gelynyon ei eglwys, a sethrir tano,' &c. 'Ac efe,' sef yr Arglwydd,' 'a estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt,' sef Moab (gelynyon ei eglwys) 'fel yr estyn nofiedydd ei ddwyllaw i nofio; sef yn hawdd, yn esmwyth yn gwenthur ei ffordd trwy y dwfr, ac yn ymgadw ar ei wyneb gyda'r hawsdra mwyaf. Heb ddim traferth, heb ddim anhawsdra, fel y nofiedydd yn nofio, y diunyria Duw ei elynion. 'Estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt,' sef trwy yr holl dir, i bob ochr, yn cyrhaedd i'r holl derfynau. 'Efe a ostwng eu balchder hwynt, yn nghydag yspail eu dwyllaw.' Hwyrach, medd Scott, fod yu y geiriau gyfeiriad at Grist wedi ei ddyrchafu ar y groes, a'i ddwyllaw yn estynedig, ac yn hoeliedig wrthi; yr oedd ei ddwyllaw yn estynedig yn nghanol ei elynion, ac yro yr yspeillodd efe dywysogaethau ac awdurdodau, ac y gorchfygodd holl alluoedd y tywyllwch. *Col.* 2. 14, 15. *Esa.* 5. 25. a 14. 26. Gwel Calvin, *Musculus, Vitrina, Scott, in loc.*

NOGAH, נֹגַהּ [*ysplenydd*] mab Dafydd. 1 Cron. 3. 7. a 14. 6.

NOHAH, נֹחָה [*yr hwn sydd yn gorpuwys*] pedwarydd mab ar hugain Benjamin. 1 Cron. 8. 2.

NOPH, NOPHAH, נֹפֶה [*anadlu*] 1. Dinas y Moabiaid, wedi hyny yr Amoriaid, ac yn ddiweddfaf yr Israeliaid. Yr oedd yn agos i Medebah, a hwyrach mai yr un oedd a Nebo, neu Nabo. *Num.* 21. 30. *Neh.* 7. 33. *Ezra* 2. 29. *Esa.* 15. 2. a 46. 1.—2. Dinas yn yr Aipht, yr un a Memphis enwog. *Esa.* 19. 13. *Hos.* 9. 6. *Ezec.* 30. 13.

NOS—WAITH, (ny-os) *Gr.* *νῶξ*; *Llad.* *Nox*; y rhan hyny o amser y byddo yr haul islaw y terfyn-gylch. Tan y cylch cyhydedd y mae y nos yr un hŷd a'r dydd. Tan y pynciau (*poles*) pery y nos haner blwyddyn. Yr oedd y Gauliaid a'r Ellmyr yn cyfrif amser wrth *nosau* ac nid wrth *ddyddiau*. Felly hefyd y gwnai y Saeson, a'r hen Gymry; oddiwrth hyn y tarddodd y geiriau *wythnos, pythefnos, lair wythnos*.

Nos yw mam y cysylan. Diar.

Gwaith y nos dydd a'i dengys. *Diar.*

Yr hen Hebraid a ddechreuent eu diwrnod yn yr hwyr, ac a'i diweddent yr hwyr canlynol.

Gen. 1. 5. Rhanent y nos yn ddeuddeg awr, a'r dydd yn ddeuddeg awr; ac felly y byddai oriau y nos a'r dydd yn gyhyd, ond pan byddai yr haul yn nghylch y cyhydedd. Yn y gauaf, oriau y nos fyddai hwyaf, ac yn yr haf fyraf, ac felly oriau y dydd yn y gwrthwyneb.

Mae nos yn yr ysgrhythrau, yn arwyddo, 1. Amser o adfyd ac anghysur. *Esa.* 21. 12. *Can.* 5. 2.—2. Marwolaeth. *Ioan.* 9. 4.—3. Holl amser ein bywyd, (*Can.* 1. 13. *Rhnf.* 13. 12.) am fod llawer o dywyllwch, peryglon, a thramgwyddiadau yn ein hamgylchynu yn ein hanwybodaeth yma yn y byd.

Ni bydd nos yn y Jerusalem newydd, sef yn yr eglwys, yn ei chyflwr gogoneddus yma ar y ddaear, cyn diwedd amser. Bydd goleuni mor ddyglaer, ac athrawiaeth fawr yr efengyl yn ymddangos mor ogoneddus, yn enwedig yr athrawiaeth fawr sylfaenol o gyfiawnhad trwy fydd, fel na ddichon i gyfeiliornadau niweidiol gyfodi eu penau a chael derbyniad. *Dat.* 21. 25. *Zech.* 14. 7. Dyfetha yr Arglwydd yr holl athrawiaethau gau a gysbryd ei enau, ac a'u dilea a dysgleirdeb ei ddyfodiad, a'i ymymddangosiad yn y gwirionedd. 2 *Thea.* 2. 8. Ac os bydd cyflwr yr eglwys mor ddyglaer ogoneddus ar y ddaear, pa faint mwy y bydd felly yn y nefoedd!

NUMERI, enw pedwerydd llyfr Moses. Galwyd ef yr enw hwn oddiwrth yr enw a roddodd y LXX. yn Groeg arno, sef *Ἀριθμοί*; *Llad.* *NUMERI*; *Saes.* *NUMBERS*. Y mae y gair yn arwyddo *rhifedi*, am fod rhan fawr o'r llyfr, yn enwedig yn y dechreu, yn cynwys rhifedi meibion Israel, a'u teithiau o Aipht i Ganaan. Geilw yr Hebraid ef *יְדִבְרֵי* (*vaydaber*) ac *efe a lefarodd*, y gair cyntaf ynddo. Rhai o'r Iuddewon a'i galwant *בְּמִדְבָּר* (*bemidaber*) yn yr *anialwch*, am ei fod yn cynwys hanes teithiau yr Israeliaid yn yr anialwch. Mae yn cynwys hanes Israel o ddechreu yr ail mis o'r flwyddyn wedi eu hymadawiad o'r Aipht, hyd ddechreu yr unfed mis ar ddeg o'r ddeugeinfed flwyddyn, sef dros ddeunaw a'r hugain o flynyddoedd, a naw neu ddeg o fisoedd, fel y gellir gweled wrth gymharu *Num.* 1. 1, a 36. 13. a *Deut.* 1. 3.

Y mae tystiolaeth yr Arglwydd Iesu a'i apostolion, yn nghyda thystiolaeth gyson hynafiaeth yn sicrhau i ni mai Moses a'i hyagrifenodd, a'i fod yn rhan o'r Ysgrhythyr Lan, fel y geilw yr apostol yr ysgrifediadau sanctaidd. Y mae cyfeiriadau aml yn yr holl ysgrhythrau at bethau cynwysedig ynddo, ac yn brawf o'i ddwyfoldeb. Gwelwn ynddo ddaugosiad, 1. O ragorol fendith Duw yn peri eu lluosogrwydd hynod.—2. Gofal manwl rhaglunnaeth Duw am danynt, yn eu holl deithiau a'u peryglon yn yr anialwch.—3. Toster Duw yn gyflawn ac yn sanctaidd yn eu cospi am eu pechodau, o herwydd pa rai y cwmpodd miloedd o honynt yn yr anialwch.—4. Ei allu a'i ffyddlondeb diball, yn cyflawni ei addewidion iddynt, ac yn

dwyn y fath genedl luosog i etifeddu Canaan, yn ol ei air. EDR. GENESIS, MOSES.

NUN, נון [mab] mab Elisama, tad Josuah, o lwyth E'phraim. EDR. JOSUAH.

NWYF-IANT, (nwy) bywiogrwydd, egniolrwydd, anlladedd, aflendid.—'A'r godinep, a' nwyfiant, a wnaethant.' 2 Cor. 12. 21.—'Sef gweithrededd y cnawd 's y amlwc, yr ei ynt,—aflendit, nwyfiant.' Gal. 5. 19.—'Yr ei nyd enllybir o nwyfiant neu vot yn anuydd.' Tit. 1. 6. W. S.

NYCHA, (ny-ycha) ebychiad; wele!—'A nycha ef yn ych racvlaeny i Galilea.—A nycha'r Iesu yn cyhwrdd ac wynt.—Nycha y daeth yr ei o'r wiliadwriaeth i'r ddinas.—A nycha, ydd wyf vi gyd a chwychiwi yn 'oystat yd diwedd y byt.' Mat. 28. 7, 9, 11, 20. W. S.

NYCHDOD-LYD, (ny-ych) methiant, llesgedd, clefyd; traul y corph gan glefyd, gwywder y corph, lliasant cnawd. darfodedigaeth, dihoeniad.

Gwell marw na hir nychdod. *Diar.*

'O angeu nychlyd y byddant feirw.' Jer. 16. 4. Cyfieithir yr un gair תחליים *llesgedd*, Salm 103. 3. Jer. 14. 2.—*clefydau drug.* 2 Cron. 21. 19.

NYDWYDD, (nwd) bêr, pin; nydwydd ddur i wno & hi. EDR. CAMEL, EDAU.

NYDDU, (nydd) tynn edau, cyfrodedd, amnyddu, troi. - Exod. 35. 25, 26. Mat. 6. 28. Luc 12. 27. EDR. LILL.

NYMPHAS, Νυμφας; Cristion enwog yn Colosse, a'i holl deulu yn credu, fel yr oedd y teulu yn eglwys, neu yr oedd cyfarfodydd crefyddol yn ei dŷ. Col. 4. 15.

NYTH-OD-U, (ny-yth) *Llad.* Nidus; *Gwydd.* NEAD; llety yr aderyn i ddodwy, gori, a magu ei rai bychain; nythu, lletya, eistedd ar wyau. Mae cywreinhwydd rhai adar i wneuthur eu nythod yn hynodol iawn; y mae eu synwroldeb a'u celfyddydgarwch yn eu gwaith tu hwnt i synwyr dynion i'w dynwared. Nid oes dim perygl, cyfleusdra nac ymgeledd iddynt hwy na'u cywion, heb eu rhagolygu ganddynt, a pharotol yn addas gyferbyn & hwynt. Yn dirion ryfedd mae y Duw mawr yn gofalu am nyth yr aderyn, a'r aderyn yn ei nyth; y mae pob math o greulondeb i'r rhai hyn yn ei anfoddloni. Dent. 22. 6.—Y mae nyth, heblaw cartrefe yr adar, yn arwyddo, 1. Yr wyau, neu y cywion yn y nyth. Esa. 10. 14. Dent. 12. 11.—2. Trigfa ddiogel, yn ol tebygolrwydd, yn anysogodwy. Jer. 49. 16. Obad. 4. Hab. 2. 9.—'Nythu yn y cedrwydd,' a arwydda, trigu mewn tai o goed cedrwydd. Jer. 22. 23.

O.

O, sydd weithiau yn rhagddodiad; o'm, o'th, o'i, o'n, o'ch, o'u, o'r; yn lle o ym, o yth, o ei, o ein, o eich, o eu, o yr.—Cysylltiad, a ddir o flaen cydseiniaid yn nechreu gair; megys, 'O cherwch fi, cedwch fy ngorchymynion.'—Rhagenw; megys, 'O ddywedodd i mi; difai oedd o.'—Cyfrwng-air; megys, 'O ddyfader gold doethineb a gwybodaeth Duw!'

OBADIAH, עבדיה [gwas yr Arglwydd] 1. Gwr duwiol yn ofni yr Arglwydd yn lawr, yr hwn oedd ben-teulu i'r brenin Ahab. Pan ddystrywiodd Jezabel brophwydi yr Arglwydd, efe a guddiodd gant o honynt bob yn ddeg a deugain, ac a'u porthodd & bara a dwfr. 1 Bren. xviii.—2. Prophwyd Duw. Pwy ydoedd nid oes dim hysbysrwydd wedi ei roddi i ni, ond yn unig gelwir ei lyfr byr, GWELEDIGAETH OBADIAH. Tebygol ei fod yn cyd-oesi & Jeremiah; ac iddo brophwydo yn nghylch yr amser y dinystriwyd Jerusalem gan Nebuchodonosor, a chyn dystrywio Edom ganddo. Adn. 11, 12. Prophwydodd yn unig yn erbyn yr Edomiaid. Y mae yn diweddu ei brophwyoliaeth trwy draethu pethau daionus am Israel Duw, fel yr holl brophwydi eraill. Mae agos yr un geiriau am Edom ynddo ef a Jeremiah. Cymh. Obad. 1—9. & Jer. 49. 7—22. Dywed Jerome am dan o mai prophwyd bach oedd o ran rhifedi adnodau, ond nid mewn ystyr a synwyr.—3. Coffeir am amryw eraill o'r enw hwn yn yr ysgrhythrau. Gwel 1 Cron. 3. 21. a 7. 3. a 8. 38. a 9. 16. Neh. 10. 5.

OBAL, עיבאל [henaint] wythfed mab Jotatan. Bernir i'w hiliogaeth drigo mewn rhyw ran o Arabia. Gen. 10. 28.

OBED, עבד [gwas] mab Boaz o Ruth, tad Jesse, a thaid Dafydd. Ruth 4. 17.—Yr oedd eraill o'r enw. 1 Cron. 2. 37. a 26. 7. a 11. 47. 2 Cron. 23. 1.

OBED-EDOM, עבדי-עדם [gwas Edom, neu was dyn] mab Jeduthun, (nid y pencerddor) a thad Sehemiah, Josabad, &c. Gelwir ef Obed-Edom y Gethiad, am mai priodur oedd o Gath-Rimmon; neu am ei fod wedi ymdeithio dros enyd yn Gath y Philistiaid. Gwedi taro Uziah am gyffwrdd a'r arch yn llawr-dyrnu Chidon, pan oedd Dafydd yn ei dwyn hi i fynu o Ciriath-jearim, ofnodd Dafydd, ac a'i cludodd i dŷ Obed-Edom, lle yr arosodd dri mis. 'A'r Arglwydd a fendithiodd Obed-Edom, a'r hyn oll a feddai,' fel y cynyddodd mewn rhifedi, cyfoeth, a phob llwyddiant. Yr oedd wedi hyn o'i deulu yn borthorion wyth a thri gain. Ni cholledodd Duw na'i achos neb erioed. Y mae bendith Duw gyda'r efengyl, a Duw yn unig sydd yn cyfoethogi. Gen. 30. 13. a 39. 5—22. *Diar.* 3. 9, 10. Mal. 3. 10.

OBIL, אביל [yr hwn sydd yn wyllo] Ismaeliad, yr hwn oedd ar gamelod Dafydd. 1 Cron. 27. 30.

OBOTH, אֲבוֹת [lle costrelau crwyn, sef lle y llenwid, neu y guneid hwynt] gwersyllfa yr Israeliaid rhwag Paran a Ije-abarim. Num. 21. 10.

OBRY, (o-bry, tan, tanodd, goris, is, islaw, odditan; isel, hyn sydd isaf, isaf.—'I ochel uffern obry.' Diar. 15. 24. I ochel y ffordd sydd yn arwain yno, a thrwy hyny i ochel y lle hwnw o boenau. Mae ffordd y bywyd, yr hon sydd uchel i'r synwrol, yn cael ei gosod mewn cyferbyniad i uffern obry, a'r ffordd sydd yn arwain yno.

OCRAN, עֲרָן [cythryblwr] tad Pagiel o lwyth Aser. Num. 1. 13.

OCR-AETH-WR, (oc-yr) mael, elw, enill, llôg, arlog; llogwr arian, usuriwr.*—Nid oes dim yn natur pethau yn gwarufun cael llôg am arian, mwy nag ardreth am dŷ neu faes. Os bydd un yn masnachu âg arian arall, nid afreymol fyddai i hwnw gael rhan o'r enill. Ond rhaid i'r llôg fod yn gymedrol; yn enwedig os bydd yr echwynwr yn dlawd. Y rheol gyfiawn yw, a hawdd ei deall, pa anhawaderau bynag sydd yn ein meddwl i gydffurfio â hi—'Pa bethau bynag oll a ewyllysiwch eu gwneuthur o ddyinion i chwi, felly gwnewch chwithau iddynt hwy.' Mat. 7. 12. Gan nad oedd ond ychydig o fasnachu yn mhlith yr Iuddewon, nid oeddynt hwy yn echwyn ond mewn angen a thlodi; am hyny, mae yn waharddedig iddynt hwy gymeryd ocræth, ond gan estroniaid, nid gan eu brodyr. Deut. 23. 20. 'Os echwyni arian i'm pobl sydd dlawd yn dy ymyl, na fydd fel oerwr iddynt; na ddod usuriaeth arnynt.' Exod. 22. 25. Wrth 'er ei fod yn ddyeithr ddyn neu yn alltud,' yn Lef. 25. 35. y meddylir, er fod brawd felly yn crwydro yn eu mysg fel ddyeithr ddyn, neu alltud heb etifedd-iaeth: yr oedd yn ddyledus arnynt ymddwyn tu ag ato fel brawd; is, ymddwyn tu ag at estron yn y cyfryw amgylchiadau cyfyng, yn drugarog ac yn haellonus. Exod. 22. 25—27.—Yr oedd y pendefigion yn amser Nehemiah yn anhrefnus ac yn greulon, yn cymeryd ocræth gan eu brodyr tlodion, ac yn cymeryd eu meus-

ydd, eu gwinllanoedd, a'u tai, yn wystl. Am hyny y dwrdiodd Nehemiah hwynt, a hwy a'u rhoddasant yn eu hol hob gymeryd dim ganddynt. Neh. 5. 7—10.

OCH, Heb. אֶחָי *ach*; cyfrwng-air, yn arwyddo syndod, neu alar.—'Och! pechod y bobl—Och fi, fy meistr—Och o'r diwrnod!' Exod. 32. 31. 2 Bren. 6. 5. Ezec. 30. 2.

OCHAIN-ENAID-EIDIO, (och) Heb. אֲנָחִי (*anach*) Gr. *αχος* (*achos*) gruddfan, alaethu, cwynfan, galaru, drygnadu, ebychu, *ochi*.—Y mae y saint yn ocheneidio âg ocheneidiau anhraethadwy, yn llwythog, yn gruddfan dan faich eu pechodau a'u gorthrymderau, ac yn hiraethlon am waredigaeth gyfiawn oddiwrth-ynt. Rhuf. 8. 26. 2 Cor. 5. 2, 4. Eifr. AN-NHRAETHADWR, DYOSG; LLWYTHOG.

'Ni a wyddom fod pob creadur yn cyd-ocheneidio, ac yn cyd-ofidio hyd y pryd hwn.' Rhuf. 8. 22. I ddangos mawredd y gogoniant a ddadguddir i ni yn yr adgyfodiad, y mae yr apostol yn ei osod allan fel gwrthddrych o bwys i'r holl greadigaeth yn gyffredinol, a phob creadur yn dysgwyl yn awyddus am ddadguddiad meibion Duw, yn ocheneidio am ein rhyddhad fel arwydd o'i ryddhad yntau hefyd o gaethiwd llygredigaeth. Fel pan gyfodo talaeth mewn gwrthryfel yn erbyn y llywodraeth, a'r wehelyth lywydd, y mae y rhan fwyaf, os nid holl adgyfnerthoedd y wlad, yn cael eu defnyddio yn gynorthwyol i'r gwrthryfelwyr; felly, yn y cyffelyb fodd, pan wrthryfelodd dyn yn erbyn Duw, ei briodol lywydd, yr holl greaduriaid, bywiolion ac adfywiolion, y rhai yn ol deddf natur oeddynt yn wasanaethgar i ddedwyddwch dyn, a dynwyd, mewn ystyriaeth, i'r cyngrair bradychus. Y mae y creadur fel hyn 'yn ddarostyngedig i oferedd, nid o'i fodd,' yn wir (canys y mae pob creadur yn ei sefyllfa briodol am wasanaethu ac anrhydeddu ei Creawdwr, a phan y mae yn gwneuthur i'r gwrthwyneb, y mae yn groes i'w natur) 'eithr oblegid yr hwn a'i darostyngodd.' Y Goruchaf, wedi sefydlu deddfau naturiaeth, ni farnodd yn addas eu cyfnwyd, o herwydd eu cam-ddefnyddio; ond a oddefodd y creaduriaid i fod yn wasanaethgar i gynnal y gwrthryfel, hyd nes yn ei amser ei hun y byddai iddo eu rhyddhau trwy foddion eraill. Eto, i ddangos eu tueddiad naturiol, ac mor groes i'w natur yw eu darostyngiad presenol, y maent yn aml, megys i ddial achos eu Creawdwr, yn ymgyfodi yn erbyn eu cam-ddefnyddwyr. Y mae yr haul yn taro y dydd, a'r lleuad y nos; mae y dwfr yn eu boddi, y tân yn eu llosgi, yr awyr yn eu llenwi âg afiechyd marwol, a'r ddaear yn crynu yn ddychrynllyd danynt, &c. Y mae natur, trwy ffugyr ymadrodd, yn cael ei dynsodi, ac yn cael ei darlunio megys yn gofidio mewn gwewyr esgor, yn awyddus i gael gwared o'i llwyth trwm.

OCHR-OG. (och-yr) ystlya, ymyl, tu, plaid,

* Yr ydwyf yn cwbl farnu nad ydyw codi llôg gweddol a chyfreithlon ddim yn dyfod dan yr enw ocræth yn ei ystyr waethaf, nac yn waharddedig yn mhob amgylchiad. Megys, pan logir arian i farchnata ac elwa â hwynt, onid yw mor gyfiawn a chymhwys i'r naill gael enill oddiwrth ei arian ag yw i'r llall gael tâl am ei amser a'i lafar? A'r un peth a eillid ei ddywedyd am amryw amgylchiadau eraill. Ond codi llôg anghymedrol sydd bechadurus, yr un fath ag ardrethu tir yn rhy ddrud i'r deiliad fedru talu am dâco.—Y mae yn wir fod yn waharddedig i'r Israeliaid gymeryd llôg nac ocræth gan eu brodyr (Deut. 23. 19. a manau eraill) ond y mae yn debygol, naill ai bed hon yn ddeddf wladol i Israel, i barhau yn unig hyd oni byddai gwahaniaid rhwng Iuddewon a Chenedloedd, neu, ynta, ei rhoddi yn ddeddf iddynt, am ei bod yn gwbl anarferol gan yr Israeliaid geisio benthyg arian i elwa arnynt, ond yn unig at eu cyf-ual mewn cyfyngder a thlodi. Gwel Exod. 22. 25, 26. Lef. 25. 35, 36, 37. Neh. 5. 1—13. Pe buasai derbyn llôg ynddo ei hun yn bechadurus, dan yr efengyl, mae yn debygol na buasai ein Harglwydd ddim yn honi y fath hawl yn ei ddamnegion. Mat. 25. 27. Luc 19. 23.

glâr, erchwyn, ystlysdod, cyfar-ochrol. 1 Bren. 7. 31. Ezec. 1. 17. a 41. 21. Edr. Post, OLYN.

OD-I, *Llad. Nix*: eira, eiry.—'Megys ôd yr haf,' &c. *Diar*. 26. 1.

OD—IAETH, nodedig, rhagorol; megys 'glân odiaeth,' Gen. 12. 14.—'tâg odiaeth,' Gen. 24. 16.—'melus odiaeth,' Can. 5. 16.—'cyflawn odiaeth,' Job 34. 17.—'a ogonedd-wyd yn odiaeth,' Ezec. 27. 25.—'yn ddirfawr odiaeth,' Exod. 1. 7. Hefyd, cyfrwng-air a arferir o flaen llafaryddion; megys, 'Od oes neb yn Nghrist,' &c. 2 Cor. 5. 17.

ODED, דָּדָד [*cynaf*] 1. Tad y prophwyd Azariah. 2 Cron. 15. 1.—2. Prophwyd yr Arglwydd. Gwel 2 Cron. 28. 9.

ODID, (od) ysgatfydd, agatfydd, tebygol; anghyffredin, anaml.—'Ond odid a bechasant. Job 1. 5. 'Ond odid yr Arglwydd a fydd gyda mi.' Jos. 14. 12.

Odd addewid a zel. *Diar*.

ODL, neu AWDL-AU, (aw-dyl) *Gr. ωδη*; cân.—'Odlau ysbrydol.' Eph. 5. 19. Edr. HYMN, SALM.

ODYN-AU, (od) cyl; o dyn galch, cylyn calch; o dyn frâg: o dyn faes. 2 Sam. 12. 31. Jer. 43. 9. Nah. 3. 14.

ODDI, (odd) rhagddod, yn arwyddo o; megys oddi yno, oddi acw, oddi ar, oddi allan, oddiwrth, oddieithr, oddi dref, oddi uchod, oddi isod, &c., yn aml.

OED-I, (o-ed) yspaid o amser; amser gosodedig; oes; gohirio amser; rhoddi heibio amser; yn oed un dydd, yn yspaid un dydd; oed dydd, diwrnod gosodedig; oedfa, amser, neu le gosodedig i gyfarfod; gwerthu ar oed, sef gwerthu ar goel; dyn mewn oed, neu tan oed, sef dyn yn ei gyflawn faintioli, neu heb fod felly; oedion, segurwyr; dioedi heb oedi, heb ohirio.

'Nid yw yr Arglwydd yn oedi ei addewid, fel y mae rhai yn cyfrif oed.' 2 Pedr 3. 9. Nid yw yn oedi cyflawni yr hyn a addawodd yn ei amser priodol ei hun, er bod rhai yn cyfrif hyn yn oedi; y mae ganddo amser gosodedig i gyflawni ei holl addewidion, ac nid oeda tu hwnt i hwnw un mynydd.

OEDRAN-US, (oed-rhan) amser bywyd; parhad bywyd; cyflawn oed; oedranus, henaidd, mewn gwth o oedran. Gen. 18. 11. a 24. 1. Luc 2. 36. Heb. 8. 13.

OEN, WYN, (o-en) yr ieuanc o'r defaid, ac weithiau o'r geifr hefyd. Edr. DAFAD, OFFRWM, PASC. Y mae y gair *Heb. עֵן* a gyfieithir *oen* (Exod. 12. 3, 5. Num. 15. 11.) yn arwyddo yr ieuanc o'r defaid, neu y gafrod.

Gelwir Crist, yn aml, wrth yr enw 'Oen—Oen Duw—Oen difeius a difrycheulyd,' &c. yn arwyddo ei fwynder, ei ddiniweidrwydd, a'i osodiad gan Dduw i fod yn aberth, ac yn iawn dros bechodau ei bobl. Esa. 53. 7. Ioan 1.

29. 1 Pedr 1. 19. Dat. 5. 6. *et al. freq.* Efe oedd gwrth-gygod yr holl wryn a aberthwyd gynt. Oen Duw, sef Oen o osodiad ac o roddiad Duw; Oen hollol dderbyniol a chymeradwy gan Dduw; Oen a mawredd dwyfol yn ei berson, ac yn ateb yn gyflawn holl ddybenion dyfnion Duw mewn perthynas i iechydwrriaeth pechaduriaid. Nid oedd aberthu yr holl wryn gynt ddim ond *coffau* anwiredd, ond tynodd hwn ymaith bechodau y byd; sef pawb a fyddant gadwedig yr mhob oes, o ddechreu y byd hyd ei ddiwedd. At hwn y mae Ioan Fedyddiwr yn cyfeirio ei ddygybllion: nid oedd yn pregethu edifeirwch yn unig, ond yn cyfeirio at aberth anfeidrol ei werth; heb yr aberth hwn ni buasai lle i edifeirwch. Y mae yn amlgwr wrth hyn fod yn rhaid wrth aberth dros yr edifeiriol tu ag at ei achubiaeth. Nid yw edifeirwch yn iawn am droedd; ond rhaid cael iawn, a Christ yn unig ydyw hwnw. Edrych LAWN.

OER-DER-FEL-I, (o-er) merwin, anghyfes, anwydog, rhewllyd; oerni, rhyndod, fferddod, anwyd, fieru, rhyndu. Yr achos o oerni naturiol yw absenoldeb gwres; y mae yn niweidiol i bob math a'r lysiau, a'r amddiffynfa oreu rhag ei effeithian sydd o drefniad rhagluniaeth, sef yr eira.

Oerfelgarwch ysbrydol a ymddengys, 1af. Mewn difaterwch am Grist a phethau dwyfol.—2. Meddyliu mawrion am ddyn ei hun.—3. Dideimladrwydd o angen ysbrydol yr enaid.—4. Diofalwch am gymdeithas a Duw, am ei achos a'i bobl yn y byd, ac am eneidiau pechaduriaid. Mat. 24. 12. Edr. CLAUAR, DWFR.

OERNAD, (oer-nad) oergri, galarnad, cwynfan, griddfan. Amos 8. 10.

OES-OL-OEDD, (o-es) amser, yspaid o amser, cenedlaeth, amser bywyd dyn. Er cyn yr oesoedd, sef er tragywyddoldeb; oes oes-oedd, byth bythoedd; oesol, henaidd, oedranus.—Y brynian oesol a grymasant; sef brynianu tragywyddol. Hab. 3. 6.

Y mae i'r gair *oes* amrywiaeth ystyr yn ein cyfieithiad ni o'r Beibl; megys, 1. Cenedlaeth o ddynion yn cyd-oesi, ac yn tebygoli yn eu moesau. 'Noah oedd wr cyflawn a pherffaith yn ei oes. Gen. 6. 9. בְּרִירָתוֹ *yn ei genedlaethau*, sef cyn, a chwedi y diluw. Cymhar. Gen. 7. 1. lle yr arwydda 'yr oes hon,' וְזָקָן בְּרִירָתוֹ *y genedlaeth hon*, yn y rhif unigol, y genedlaeth cyn y diluw. Er mor llygredig oedd yr oes, neu y genedlaeth hono, yr oedd Noah yn wr perffaith yn eu plith, ac yn rhodio gyda Duw.—'Yn y bedwaredd oes.' Gen. 15. 16. בְּרִירָתוֹ *y cyd-oesi*. Cyflawnwyd y ddefod hon pan ddarfu Eleazar, mab Aaron, mab Amram, mab Cohath, yr hwn a ddaeth allan o'r Aipht, ranu gwlad Canaan i Israel. Jos. 14. 1. Yr oedd Cohath yn un o'r rhai a aethant i'r Aipht gyda Jacob. Gen. 46. 11, 26. 1 Cron.

6. 1, 2.—'A' chyfododd oes arall,' sef cenedlaeth arall. Barn. 2. 10.—'Fel y gwybyddai yr oes a ddel, sef y plant a enid.' Salm 78. 4, 6. a 48. 13.

2. Yspaid bywyd dyn yn y byd. 'Gofynodd oes genyt, y rhoddaist iddo; ie, hir oes, byth ac yn dragywydd.' Salm 21. 4. *Gofynodd fywyddau,* (neu *fywyd*, y rhif lluosog am yr unigol) rhoddaist iddo hir oes (אֲדָרְךָ וְרֵיךְ אֲדָרְךָ *hir ddyddiau*) *byth ac yn dragywydd* (וְרֵיךְ אֲדָרְךָ *oes, a byth*) prophwydoliaeth hynod am Grist, er ei chyflawni mewn gradd iŷ yn Dafydd. Gofynodd fywyd gan y Tad, sef bywyd wedi iddo farw dros bechaduriaid: gofynodd fywyd fel yn ddangosiad o'i foddlonrwydd i'w aberth; ac i weinyddu yn ei swyddau droo, ac er iechydwrtaeth ei eglwys. Wrth ofyn ei fywyd ei hun, gofynodd fywyddau miloedd eraill, sef ei holl waredigion. Cafodd ei wrando, a rhoddwyd iddo hir ddyddian, ac oes ar ol oes i gasglu ei bobl yn nghyd; a rhoddwyd bywyd iddo ef a hwythau i bara byth ac yn dragywydd. Dat. 1. 18. Salm 72. 17. a 89. 29—37. a 91. 16.

'A phwy a draetha ei oes eff' Esa. 53. 8. Pwy a draetha ei רַךְ *ei genedlaeth* eff? Y mae yn arwyddo, yn fwyaf priodol, yr yspaid o amser y bydd dynion yn cyd-oesi yn ol deddf naturiaeth yn gyffredinol; oddiwrth hyny, arwydda, mewn ystyr mwy helaeth, bywyd un yn yr yspaid hwnw. Felly yma; pwy a ddichon draethu ei oes; sef ei fywyd yma yn y byd, yn nghyd a'r holl effeithiau rhyfedd a thragywyddol o'i oes? Pwy a ddichon draethu ei oes, neu ei fywyd o ogoniant, a'r canlyniadau o'i fod yn byw byth, er iddo farw? Geirian yn mynegi syndod a gorfoledd annhraethadwy yr eglwys, wrth edrych ar y gwrthddrych anfeidr-ol a gogoneddus. Iddo oesi yma yn y byd yn ddyd yn mhlith dynion, sydd ryfedd; dull yr oesodd mewn tloidi yn nghanol temtasiynau a gelynyon, eto yn berffaith sanctaidd, sydd ryfeddod arall; yr anrhydedd mawr a gafodd y gyfraith, llywodraeth, a holl briodoliaethau Duw ganddo yn ei oes, sydd ryfeddod eto; cafodd fwy o anrhydedd ganddo ef yn *unig*, nag o ddianrhydedd gan holl blant dynion! Y dattodiad a wnaeth yn ei oes o holl weithredoedd y diafol—y fuddugoliaeth a ennillodd, a'r bendithion a brynodd i'w bobl, pwy a'u traetha? iddo farw, ac oesi wedi hyny, sydd ryfeddod ar ryfeddod; y dybenion dyfnion, yr holl ganlyniadau a'r effeithiau o hyny, sydd ryfeddodau gogoneddus a gorfoleddus i gyd: pwy a'u traetha hwy, er cael tragywyddoldeb i hyny? Dat. 1. 18. Rhuf. 6. 10.

Barna y dysgedigion enwog, Lowth a Kenicott, fod yn y geirian gyfeiriad at ddefod yn mhlith yr Iuddewon, o fod cyhoeddiad yn cael ei gyhoeddi o flaen y carcharor cyn iddo ddyoddef, gan y cyhoeddwr cyffredin, yn y geirian canlynol: 'Pwy bynag a wyr ddim am ei ddi-niweidrwydd, deued a dysged (neu dystiolaeth-

ed) am dano.* Surenhus. 'Y mae yn amlwg oddiwrth haues marwolaeth yr Iesu, na chadwyd y ddefod hon mewn perthynas iddo. Gwel Lowth *in loc.* Y golygiadau ydynt yn ymddangos i mi yn fwy ysgrythyrol, ac addas i'r achos ardderchog mewn llaw gan y prophwyd.

3. Y mae oesoedd, weithiau, yn arwyddo holl oruchwyliaeth yr Hen Destament; neu yr holl amser o'r dechreu, cyn dyfodiad Crist yn y cnawd. 1 Cor. 10. 11. Eph. 3. 5. Col. 1. 26.

4. Holl amser parhad goruchwyliaeth Moses. Exod. 12. 42. a 27. 2. Mat. 24. 3.

5. Holl oruchwyliaeth y Testament Newydd, a elwir yr 'oesoedd a ddeuai,' Eph. 2. 7.—'y byd a ddaw,' Heb. 6. 5.—'diwedd y byd,' Heb. 9. 26.—Cymh. Act. 2. 33—36. Mat. 28. 20.

6. 'Oes oesoedd,' sydd yn arwyddo parhad tragywyddol, heb ddiwedd. Salm 102. 24. Mat. 6. 10. Phil. 4. 10. Gal. 1. 5. Heb. 13. 21. 1 Tim. 1. 17. 2 Tim. 4. 18. Dat. 1. 6. 18, &c.

OFER—EDD—WYR, (ofer) gwag, gorwag, anolaw, dielw, seithug; dibwya, disylwedd; gwagedd, seithugrwydd, — 'Halogedig ofer-sain.' Edr. HALOGEDIG.—'Oferwyr gwammal.' Edr. GWAMMAL.

'Y myfyria y bobloedd beth ofer.' Salm 2.

1. Yr oeddent yn myfyrio, ond yn myfyrio yr oeddent beth ofer. Yr oedd meddyliau yr Iuddewon am y Messiah yn gwblgamsyniol; am hyny yn beth ofer. Pe buasai yn cyfateb i'w meddyliau cnawdol a daerol hwy am dano, buasai yntau yn beth ofer, sef o ddim buddioldeb sylweddol. Yr oedd eu holl gynhwrf a'u myfyrdodau yn erbyn yr Iesu o Nazareth, y gwir Fessiah, yn gwbl ofer; sef yn afwyddianus ac yn ddinystriol. Er i'r penaethiaid gynghori yn nghyd yn ei erbyn, ni wnaethant ddim ond yr hyn a luniodd llaw a chgyngor Duw i'w wneuthur. Act. 4. 27, 28. Ni lwydda un offeryn yn erbyn llaw a chyngor Duw, ei achos a'i bobl yn y byd. Oferedd a phethau diles yw eilunod y cenedloedd, a phob peth a ymddiriedir ynddo heblaw Duw. Ni ddichon iddynt waredu mewn cyfyngder, ac y melldith Duw ar y neb a ymddiriedo ynddynt. Deut. 32. 21. Esa. 44. 9. Jer. 8. 19. a 10. 8—15. a 16. 19. Jonah 2. 8.

'Rhodio yn oferedd eu meddwl.' Eph. 4. 17. 'Yn-gwagedd ei meddwl.' W. 8. Yr oeddent yn y tywyllwch yn cam-farnu am bob peth; yn ymofyn am ddedwyddwch mewn pethau disylwedd, ac yn barnu hyny yn wir,

* Pan fyddai yr enog, dan ddeddfyd marwolaeth, yn cael ei arwaia o'r frawdle i ddyoddef, byddai y cyhoeddwr cyffredin, אֲדָרְךָ וְרֵיךְ אֲדָרְךָ, yn myned o'i flaen ac yn dywedyd yn y geirian hyn: 'Y mae yn myned i ddyoddef y cyfryw farwolaeth, oblegid ei fod yn enog o'r cyfryw drosedd, yn y cyfryw le, ar y cyfryw amser; a thystion o'r peth yw y rhai hyn. Pwy bynag a wyr ddim am ei ddiniweidrwydd, deued, a thystiolaethed am dano.' Maimonides.

yr hyn mewn gwirionedd oedd yn gelwydd. Ofereidd oedd holl feddylian y cenedloedd am Dduw, ac ofereidd oedd eu holl wasanaeth coel-grefyddol; sef annerbyniol gyda Duw, a diles iddynt eu hunain. Rhaf. 1. 21, 22. Preg. 1. 2. Gwedi colli Duw a'i ddelw, nid oes dim ond ofereidd diles yn meddwl dyn; y mae y meddwl llygredig tywyll, yn anghymeradwyo sylwedd, ac yn myfyrio ar beth ofer. Ofereidd yw peth disylwedd, peth siomedig, peth darfodedig, ansefydlog, cyfnewdiol; fellyr yr oedd yr holl bethau oedd ganddynt yn eu meddwl. Salm 94. 7—11.

OFN—ADWY—OG—I—US, (of-yn) *Gwydd.*
OFAN; arynaig, arswyd, pryder, dychryn: arswydus, dychrynadwy, yn haeddu parch ac anrhydedd; arswydo, dychrynu, pryderus.

Cais Oduw yn gar, ac na ofno far. *Diar.*

Y mae galluoedd yn enaid dyn i ofni, i garu, casáu, ymhyfydu, ffeiddio, yn ol y byddo natur y gwrthddrych yn ymddangos, a'i berthynas â ni. Mae y meddwl fel hyn yn gweithredu yn addas tuag at bob gwrthddrych, yn ol y byddo yn ymddangos i ni. Y mae yr un gwrthddrych weithiau yn gofyn gwahanol syniadau am dano, a gwahanol weithrediadau tuag ato, mewn gwahanol ystyriaethau; megys ei ofni, oblegid y niwed a ddichon fod i ni: ei gasáu, oblegid ei ffeidd-dra a'i adgarwydd; felly y mae pechod a diafol. Yr un modd ei ofni, ei garu, &c. sef ofni ei wŷg a'i anfoddlonrwydd, oblegid ei allu a'i fawredd; ei garu, oblegid ei hawddgarwch, ei ddymunoldeb, a'i ddaioni; felly y mae Duw. Ni ddichon fod neb yn adnabod Duw yn gywir heb ei ofni a'i garu; y mae yn wrthddrych i'w ofni, o herwydd ei fawredd; ac i'w garu, oblegid ei hawddgarwch a'i berffeithrwydd. Y mae gwir gariad at Dduw yn gymysgedig â gŷg ofn parchus; ac mae gwir ofn a pharch yn gymysgedig â chariad difuant; canys gwrthddrych i'w ofni a'i garu yw Duw. Ofni Duw heb ei garu, a'i garu heb ei ofni sydd yn tarddu oddiwrth ddychymygion gau am Dduw, heb wir adnabyddiaeth trwy ffydd o hono, yn ol tystiolaeth y gair am dano, yr hyn sydd drosedd o'r ail orchymyn.

'Dechreuad doethineb i'w ofn yr Arglwydd:' nid oes dim doethineb mewn dyn heb ofni Duw; ond ffolineb, rhyfyg, ac ynfydrwydd. Job 28. 28. Deut. 4. 6. Salm 111. 10. *Diar.* 1. 7. a 9. 10. Preg. 12. 13. Iago 3. 13—17.

Bod 'heb Dduw o flaen ei lygaid,' sy ddarluniad o ddynd wedi ymddyethrio oddiwrth fuchedd Dduw i raddau pell iawn. Salm 36. 1. Jer. 2. 19. Gen. 20. 11. Lle nad oes ofn Duw, rhaid bod yno anwybodaeth mawr o Dduw; dim ofni pechu yn ei erbyn; ac, yn ganlynol, dim ymgais am ei fafr a'i ras; ac anystyriaeth am y canlyniadau ofnadwy a thragwyddol o gyflwr o bechod, &c. A pha le y

mae y doethineb o hyn oll? Dim. Gan fod Duw, o herwydd ei fawredd a'i alluoedd, yn wrthddrych teillwng i'w ofni a'i barchu, y mae yn bechod 'cyfatebol i fawredd y gwrthddrych beidio ei ofni a'i barchu. Fel y mae yn wrthddrych addoliad, y mae yn wrthddrych ofn a pharch; ac nid oes dim gwir addoliad yn cael ei roddi iddo heb hyn. Y mae gwir addoliad Duw yn ddangosiad o ofn, parch, anwydeh, hyder, a diolchgarwch gwirioneddol iddo; a lle nad ydyw y pethau hyn yn wirioneddol, yn agwedd ysbryd y dyn, ni ddichon hwnw wir addoli Duw.

Y mae ofn yr Arglwydd yn arwyddo, 1. Holl addoliad Duw: 'Dyagaf i chwi ofn yr Arglwydd.' Salm 34. 11. sef dyagaf chwi pa fodd i wir addoli Duw yn dderbyniol ac yn gymredw. Yr hyn a elwir ofni yn Eza. 29. 13. a elwir *anrhydeddu*, yn Mat. 15. 9.—2. Gair Duw; 'Ofn yr Arglwydd sydd lân;' sef ei gyfraith; rhoddwyd hi mewn dull ofnadwy; mae yn wrthddrych i'w pharchu ac ofni ei throedd; y mae yn gweithredu ofn, ac yn rheol i ni ddangos ein parch tuag at Dduw. Exod. 20. 18, 19, &c. Deut. 5. 24—29. Salm 19. 9.—3. Y gwrthddrych a ofni, sef Daw: 'Arswyd Isaac: Gen. 31. 42. sef y Dduw yr oedd Isaac yn ei ofni a'i arswydo. 'Pan syrthio arnoch yr hyn yr ydych yn ei ofni;' sef y drygyd a'r gospedigaeth yr oeddent yn ei ofni. *Diar.* 1. 26. Cymh. Deut. 4. 34. a 26. 8. Salm 76. 12. Eza. 8. 13.—4. Y gweithredol parchus sydd yn ysbryd pob dyn duwiol tuag at Dduw, a elwir y gras o ofn; oblegid mai Duw sydd yn rasol yn ei roddi, a'r Ysbryd Glan sydd yn ei rasol weithredu yn y galon, ac y mae yn gwneuthur pawb yn rasol sydd yn ei feddiannu. 'Mi a oesod fy ofn yn eu calonnau, fel na chilion oddi wrthyf.' Jer. 32. 40. Nid ydyw yr ofn hwn ddim yn neb, beth bynag o ddychryn a eill eu meddiannu, wrth naturiaeth. Duw sydd yn ei osod yno; ac y mae yn ei osod yn iuhawb sydd yn ei gyffammad grasol i'w hachub. Dyma y modd y mae Duw yn eu cadw rhag cilio oddiwrtho: nid oes dim ond pechod yn myned a dyn oddiwrth Dduw; ond y mae yn yr ofn hwn ofni pechu, a thueddiad, neu ymgniad cryf i ufuddhau i orchymynion Duw. Gen. 22. 12. Preg. 12. 13. Neh. 5. 15. *Diar.* 8. 13. a 16. 6. Gelwir yr ofn hwn, gan hynny, yn aml gan dduwinyddion, 'ofn mabaidd'; ofn parchus, anwylaidd, y fath ag sydd gan blentyn at ei dad, mewn cyferbyniad i ofn caethwas, yn ofni y fflangell, megys Ffelig. Act. 24. 25. Y mae yr ofn hwn yn dra gwahanol oddiwrth yr ofn a'r dychryn sydd yn meddiannu pechaduriaid wrth olygu perygl; dichon hwnw fod yn naturiol, neu yn ddeddfol, heb ddim sancteiddrwydd, na pharch, na chariad tuag at Dduw ynddo; ond ofn sanctaidd, duwiol, ydyw hwn, yn llawn parch a chariad, yn ol y gradd o hono. Y mae ofn annuwiliol a deddfwyr onawdol yn tebygu i ofn y diafol,

yr hwn sydd yn ofni ac yn crynu, ond heb garu Duw. Nid ofn tebyg i ofn Crist yn yr ardd yw: 'A chael ei wrando yn yr hyn a ofnodd.' Heb. 5. 7. Ofn naturiol, neu berthynol i natur yn myned i ddyoddef, oedd hwnw, er ei fod yn ddi-bechod. Nid yw ofni, ynddo ei hun, ddim yn bechod, ond effaith pechod; er bod ein hofnau ni y rhan amlaf ym gymysgedig & phechod: nid yw bod yn sal, yn athrist, &c. ddim yn bechod ynddynt eu hunain, ond effeithiau pechodau. Er nad yw pechadur ddim yn ofni, hwyrach, heb bechu; ond ofnodd Crist Ag ofn naturiol heb bechu. Marc 14. 33, 34. Dichon fod y saint yn ddarostyngedig i'r ofn hwn, ac yn pechu yn hyn, er bod Crist yn ofni yn ddi-bechod; megys y bu Jacob, Gen. 32. 7.—Moses, Exod. 2. 14.—Samuel, 1 Sam. 16. 2. Ond yr ofn, gras yr Ysbryd Glan, yr ydwyf yn sôn am dano, sydd wahanol; peth gorawch natur yw, cwbl sanctaidd, na weddai bod yr enaid hebddo byth. Nid ofni cospi, na dyoddef yw, ond gwir ofni Duw o herwydd yr hyn ydyw ynddo ei hun, o ran ei fawredd, ei burdeb, ei gyflawnder, ei uniondeb, a'i sancteiddrwydd: ofni yn anwyl, ofni yn barchus, ofni yn hyfryd, yw yr ofn duwiol sydd yn mynwes y rhai a gammodwyd & Duw, ac sydd i gyanyddu ynddynt, ac i barhau byth. Nid ysbryd caethiwed yw, yn peri ofn; nid ofn naturiol, yn ofni y drwg o ddyoddef; ond ysbryd y mabwysiad ydyw, yr hwn sy'n llefain, 'Aba, Dad,' ac yn ei barchu, ac yn ei addoli. Y gae yn yr ofn hwn barchu i Dduw yn wyneb ei fawredd; 1. Yn ei air. Esa. 66. 2. Salm 4. 4. 2 Cor. 7. 1.—2. Yn ei weithredoedd a'i farnedigaethau. Jer. 5. 22, 24. Dat. 15. 4.—3. Yn wyneb ei raslonrwydd yn nhrefu iechyd-wriaeth. Salm 130. 3, 4.—4. Ac y mae yr ofn hwn yn effeithio ar bob peth ag a ddywedo, neu a wnelo, neu a feddylio. Y mae yn ymroddi ofni Duw yn mhob peth. Salm 119. 38. 'Yn rhodio (sef yn bucheddu) yn ofn yr Arglwydd.' Act. 9. 31. Preg. 9. 2. Yr oedd Hanani 'yn wr ffyddlon, ac yn ofni Duw yn fwy na llawer.' Neh. 7. 2. Yr oedd ofn Duw yn effeithio ar ei holl rodiad, ac yn ei wneuthur yn ffyddlon yn mhob peth, sef yn ei holl ymdriniaethau, ei eiriau, a'i weithredoedd.

1. Gan mai gras y cyfammod yw, y mae yn cyfranogi o natur y cyfammod; sef yn sanctaidd, yn rasol, yn sicr, ac yn ddiddarfod, fel y cyfammod ei hun, o'r hwn y mae yn deillio. Heb. 12. 28. Salm 130. 3.—2. Y mae yn harddweh mawr ar ddynt, ac yn gynnwysedig yn y ddelw hono a adnewyddir gan yr Ysbryd Glan ar eneidiau ei bobl.—3. Y mae yn gysylltiedig & phob gras arall, a holl ragorfreintiau y cyfammod: neu y mae agweddiad parchus ar yr enaid a gyfnewidiwyd gan yr Ysbryd Glan, yn ei holl weithrediadau grasol tuag at Dduw; mae yn caru Duw yn barchus, yn ei addoli ac yn ufuddhau iddo yn barchus, &c. fel

y gellir yn addas alw gweithrediadau pob gras wrth yr enw hwn, ond ei fod ynddynt oll.—

4. Y mae yn gwahaniaethu yn hynodol wir waith iachusol Ysbryd Duw ar enaid dyn, oddiwrtb bob peth arall, ac yn gwahaniaethu credadyn yn ei agwaddiad oddiwrtb hawb eraill yn y byd; y mae yn ofn Duw. Job 1. 1. Gen. 22. 12. a 48. 18. Salm 15. 4. a 22. 23. a 25. 14, &c.

Ofn dyn a arwydda, 1. Y parch dyledus i ddyntion, yn ol eu sefyllfaoedd a'u perthynas & ni; megys i feistriaid a swyddwyr gwladol. 1 Pedr 2. 18. Rhuf. 13. 7.—2. Eiddigedd sanctaidd, a mawr ofal rhag eu dinystrio gan bechod. 1 Cor. 2. 3. Col. 2. 1. 2 Cor. 11. 3.—3. Dychryn a braw rhag y niwed a ddichon iddynt wneuthur i ni. Esa. 8. 12. Diar. 20. 25. Y mae hwn yn tarddu o anghrediniaeth, hunan-gais, hunan-ofal, doethineb dynol; mae yn bechadurus ynddo ei hun, ac yn achlysur o lawer o bechodau eraill ag sydd yn maglu ac yn rhwystro dynion yn eu rhodiad sanctaidd i ryngu bodd Duw. Am y niwed o hono, gwel yr ysgrythyrau canlynol: Gen. 12. 11—13. a 20. 2—11. a 26. 7. Exod. 32. 22—24. 1 Sam. 15. 24. a 27. 1—11. 1 Bren. 10. 3. Esa. 57. 11. Mat. 10. 28. a 15. 12. a 26. 69—74. Ioan 3. 2. a 9. 22. a 12. 42, 43. a 19. 12, 13. Gal. 2. 11—13. 2 Tim. 4. 16. 17.

Y mae yr ofnog a'r digred yn cael eu oysylltu gyda'u gilydd, a chyda'r llofruddion, y puteinwyr, a'r eilun-addolwyr, a bydd eu rhan yn y llyn sydd yn llosgi o dan a brwmstan. Dat. 21. 8.

Y mae perffaith gariad, sef cariad gwirioneddol, cyflawn yn ei holl gangenau, at Dduw, a Christ, a'i bobl, yn bwrw allan ofn dyn, a phob ofn pechadurus arall; yn ol y gradd y byddo ein cariad, y bydd ein hyder a'n gorfoledd. Act. 6. 41. Nid oes ofn mewn cariad; y mae i ofn boenedigaeth, ond i gariad byfdra a gorfoledd. Perffaith gariad, yw cariad yn tarddu oddiar iawn olygiadau ar gariad Daw tuag at om ni (gwel adn. 16.) ag sydd yn gyflawn yn ei holl amrywiol weithrediadau; yn ol y gradd cynnyddol o hono, y mae yn bwrw allan yr ofn sydd iddo boenedigaeth, yn tarddu oddiar anghrediniaeth, a dilyg o iawn olwg ar gariad Duw yn Nghrist. Gwel Draethawd gan yr enwog Augustus Herman Frank, ar ofn dyn, a elwir *Nicodemus*.

Y mae ofnadwy yn arwyddo, nid yu unig pethau i'w harswydo, a dychrynu rhagddynt, ond hefyd pethau rhyfedd, pethau mawrion, pethau i Dduw gael ei barchu a'i addoli ynddynt; megys ei enw, a'i farnedigaethau ofnadwy. Exod. 15. 11. Deut. 7. 21. a 28. 58. Salm 65. 5. a 66. 3. a 99. 3. a 111. 9, &c. Luc 21. 11. Heb. 10. 31.

OFFEIRIAD—AETH—U, (offer) aberthwr, gwr urddol, gwr eglwysig; un yn gweini mewn pethau sanctaidd. Y mae y gair אֶתֶר a gyfieithir *offeiriad*, yn arwyddo, 1. Gweinidog,

un yn gweini yn achos un arall; * tywysog, neu y swyddwr penaf yn llysoedd Brenin, y pen-lywydd, 'y penaf wrth law y brenin.' 2 Sam. 8. 18. a 20. 26. 1 Bren. 4. 5. 1 Cron. 18. 17. Job 12. 19.—2. Offeiriad, neu un yn offeiriadu i'r gwir Dduw. Gen. 14. 18. Exod. 29. 30. a 31. 10. *et al.* *freq.* Neu i gan dduwiau. 2 Bren. 10. 11, 19. a 11. 18. 2 Cron. 13. 9. Amos 7. 10. Zeph. 1. 4.—3. Yr offeiriadaeth, neu y swydd offeiriadol. Exod. 29. 9. *et al.* Yr offeiriad cyntaf y cawn hanes am dano, yw Melchisedec. Cyn cysegru Aaron, y mae yn eglur oddiwirth Cain, Abel, Noah, Abraham, Isaac, Jacob, a Job yn aberthu, fod y tadau, y cyntaf-anedigion, tywysogion, a phob un drosto ei hun, yn offeiriadu. Edr. AARON, MELCHISEDEC. Pan wrth Sinai y cadarnhodd Duw y cyfammod ag Israel, llanciau meibion Israel, hwyrach, cyntaf-anedig y tywysogion, a offeiriadasant. Exod. 24. 5, 6. Gelwir yr holl genedl yn freniniaeth o offeiriad, am ei bod wedi ei chysegu i Dduw, ac wedi ymroddi i'w wasanaeth. Exod. 19. 6. Wrth gysegru Aaron a'r babell, Moses oedd yn offeiriadu. Exod. xl. Lef. viii. Gwedi hyny yn gyffredinol, yr oedd yr offeiriadaeth yn perthynu i deulu Aaron, a cheryddwyd Corah, Uzzah, ac Azariah yn drwm am ymyrath a'u gwaith hwy: ond rhai personau hynod, ar ryw achosion arbenig, a offrymasant aberthau wedi hyn; megys Gedeon, Samuel, ac Elias. Barn. vi. 1 Sam. vii, ix, xvi. 1 Breh. xviii. Nid oedd neb o deulu Aaron ag anaaf arno i offeiriadu, neu nn math o afiechyd, neu aflendid. Lef. 21. 17—24. Nid oedd iddynt yfed gwin na diod gadarn, pan aent i babell y cyfarfod. Lef. 10. 9. Nid oeddent i ymhalogi a'r marw, ond eu cyfnesaf, sef tad, mam, mab, merch, brawd, chwaer o forwyn; ac am y rhai hyn nid oeddent i eillio eu penau, &c. Nid oeddent i briodi putein-wraig un halogedig, neu wedi ysgar oddiwirth ei gwr, ond gwyrif, neu weddwr offeiriad arall; os byddai i ferch un offeiriad buteinio, yr oedd i gael ei llosgi. Lef. xxi. Eu gwisgoedd oeddent o lian, sef cap, pais, ephod, gwregys, llawdr. Edr. EPHOD, GWREGYS, LLAWDR, PAIS. Am ddefodau eu cysegriad, gwel Exod. xxix, xl. Lef. viii. Gwedi eu cysegru, eu gwaith oedd golygu holl wasanaeth y tabernacl, neu y deml, lladd yr ebyrth, taenellu y gwaed, newid y bara gosod, trwsio y lampau, arogl-darthu, chwythu yn yr udgryn arian, tynu i lawr a chodi i fynu y babell, bendithio y bobl, a'u haddysgu, barnu y gwahan-glyfufus, glanhau yr arian, &c. Lef. 24. 5—9. Num. 2. 3. a 4. 5—9. a 6. 23—26. a xvi, xvii, xviii. Deut. 17. 8—13. Yr oeddent i gael eu cynnalaieth trwy gyfranogi o'r allor; sef o ran o'r aberthau, offrymau, degyma, &c. Deut. 18. 1—5, 15, 16. Num. 18. 13. Lef. 19. 23, 24.

* Oddiwirth y gair hwn mae gair Gr. *κοιων, διακονεω, διακονος*; *diacon*, gweimldog.

Ond gan ddarford ymhelaethu ar y pethau hyn dan eu priodol eirian, nid rhaid ychwanegu yma. Rhanodd Dafydd hwynt yn bedwar ar hugain o ddoesperthiadau; sef un ar bymtheg o deulu Eleazar, ac wyth o deulu Ithamar; y rhai hyn a wasanaethent yn eu cylch yn y deml. 1 Cron. xxiv. Dywedir y byddai weithiau 12,000 o'r offeiriad yn trigo yn Jerusalem. Gwel 2 Cron. xxiv, xxix, xxx. Neh. 7. 39—42. Ezra 10. 18—22. Yr oedd y swydd offeiriadol, a'r offeiriad yn eu gwisgoedd, eu cysegriad, a'u gwaith, yn cyagodi yn neillduol yr Arglywydd Iesu, yr hwn a gymerwyd o blith dynion, ac a osodwyd dros ddynion yn y pethau sydd tuag at Dduw, i offrwm rhodd ac aberth, sef ei hunan, dros bechodau. Heb. 5. 1—8. Edr. AARON, ARCH-OFFEIRIAD, CYNTAF-ANEDIG, EIRIOLWR, ELEAZER, ITHAMAR, MELCHISEDEC.

'Dyddian lawer y bu Israel heb y gwir Dduw, a heb offeiriad yn ddysgawdwr, a heb gyfraith.' 2 Cron. 15. 3. Cyfeiria y prophwyd Azariah yn y geiriau hyn, tebygol, at amseroedd y barnwyr. Eleazar, mab Aaron, a olynodd ei dad yn yr arch-offeiriadaeth; rhoddir hanes am ei farwolaeth yn Joa. 24. 33. Phinees, ei fab yntau, ar ol marwolaeth ei dad, a ddaeth i'r swydd; coffeir ei fod yn sefyll ger bron arch yr Arglywydd yn yr amser y gwnaeth y Gibeaid y cam echrlyson a gordderch y Lefiad, ac y bu yr ymladdfeydd creulon rhwng Israel a Benjamin o'r herwydd. Barn. 20. 28. Pa hyd y bu Phinees byw, nid oes hanes os barnwn iddo fyw o driugain i gan mlynedd ar ol Josuah, dyna yr eithaf a ellir meddwl. Nid oes grybwylliad am un yn y swydd ar ei ol ef cyn Eli, yr hwn oedd o deulu Ithamar, sef dros yspaid rhai cannoedd o flynyddoedd. Coffeir am Abisua mab Phinees, a Bucci ei fab yntau, ac Uzzi, Zerahiah, Meraloth, Amariah, ac Ahitub, o'r un llinell; ond nid oes hanes eu bod yn y swydd arch-offeiriadol, na son am yr un offeiriad yn yr yspaid maith hwn o amser. Nid annhebyg i feibion neu'wyrion Phinees nail ar gadael at halogi y swydd, ac o hewydd hyny i Dduw godf; fynu Eli o deulu Ithamar. Diammeu bod achos neillduol am drosglywyddo y swydd o'r nail deulu i'r lall. Gwir fod Josephus, a Selden ar ei ol, yn rhoddi Abisua, Bucci, ac Uzzi, yn y swydd; ond nid yw hyny yn cael ei roddi ar lawr yn y Beibl; yn unig rhoddir y cofrestr o enwau yn y llin-achio Phinees hyd Sadoc. Y mae lle i ammen yn fawr am yr yspaid hwn o amser, nail at bod wedi esgeuluso neu halogi y swydd; a bod Israel ddyddian lawer heb offeiriad yn ddysgawdwr; a bod gair yr Arglywydd yn *מורה וקרי* *brin*, ac *מורה וקרי* *אמר* *nid oedd weledi' gaeth eglur.* 1 Sam. 3. 1. Nid yw Pedr yn enwi un prophwyd rhwng Moses a Samuel. Ar ryw achlysuron neillduol, pan oedd yn gyfyng iawn ar Israel, ymddangosodd yr angel IEROFAN (Barn. 6. 8) ac anfonwyd rhyw brophwyd

neillduol ar ryw achos i argyhoeddi y bobl (1 Sam. 2. 27.) ond nid ydym yn darllen am un prophwyd enwog (oddigerth Deborah y brophwydes) yn dysgu y bobl yn ddyfal trwy yr holl yspaid hwn o amser; nid oedd un offeiriad yn ddysgawdwr. Rhoddodd yr Arglwydd hwynt yn llaw anrheithwyr, y rhai a'u hanrheithiasant; ac a'u gwerthasant i law eu gelynyon oddi amgylch. I ba le bynag yr aethant, llaw yr Arglwydd oedd er drwg yn eu herbyn. Yn yr amseroed hyny nid oedd heddwch i'r hwn oedd yn myned allan, nac i'r hwn oedd yn dyfod i mewn; ond blinder lawer oedd ar holl breswylwyr y gwledydd. 2 Cron. 15. 5. Barn. 5. 6, 7. Ond er hyny, er fod y weledigaeth yn anaml, a gair yr Arglwydd yn brin, a bod y bobl yn gyffredin wedi eu gorchuddio ag anwybodaeth, a soddi mewn eilun-addoliaeth a drwg foesau, nid wyf yn deall fod un amser, er mor enbyd, nad oedd gan yr Arglwydd bobl neillduol yn ei wir ofni a'i barchu. 1 Bren. 19. 18. Rhuf. 11. 2, 3, 4.

Rhagora offeiriadaeth Crist ar yr offeiriadaeth Lefiaidd mewn saith o bethau, 1. Y mae yn rhagori ar offeiriadaeth Aaron, am ei bod yn ol urdd Melchisedec.—2. Yr oedd rhagoriaeth cysegriad; sef trwy Iŵ.—3. Rhagorach pabell i weini ynddi; sef y nefoedd.—4. Rhagorach aberth; sef Crist ei hun.—5. Rhagorach cyfammod i'w gadarnhau â'i waed.—6. Anfeidrol ragorach person i weini yn y swydd; sef y Duw-ddyn, Crist. Iesu—un â holl berffeithbiau y Dawdod ynddo, ac hefyd yn medru cyd-oddef â'n gwendidau ni, gwedi ei demtio yn mhob peth yr un ffunud a'ninau, ac eto heb pechod.—7. Ei pharhad; y mae yn dragywyddol yn mherson Mab Duw: yn anghysylltiedig â defodau, a chynfnewidiadau amserol, ac olynadau. Gwnaed Crist yn offeiriad yn ol nerth bywyd anherfynol. Heb. vii.—x.

Gelwir yr holl dduwiolion dan yr efengyl yn 'offeiriad i'r Arglwydd'; yn 'fæni-noedd ac yn offeiriad'; 'breninol offeiriadaeth'; 'offeiriadaeth sanctaidd,' &c. Esa. 61. 6. Dat. 1. 6, a 20. 6. 1 Pedr 2. 5, 9. Pa enwan ydynt yn mynegi yr anrhydedd, y sancteiddrwydd, a'r rhagorfrant fawr sydd iddynt; eu purdeb, eu hagosrwydd at Dduw, a'u hollol ymroddiad i'w gwaith. Y maent trwy daenelliad gwaed Crist, golchiad yr adenedigaeth, a thywalltiad yr Ysbryd Glan arnynt, wedi eu cysegro mewn modd neillduol ac arbenig iddo, ac i'w waith sanctaidd am byth. Y maent yn cael dyfod yn agos gyfeillgar i'w wyddfod, a chymdeithasu ag ef yn rhydd, yn dirion, ac yn barhaus. Priodolir iddynt yn yr yagrythyrau bob enw sydd yn arwyddo parch, anrhydedd, ac anwyldeb; a thrwy rinwedd offeiriadaeth Crist daeth y cwbl iddynt. Y mae iddynt hwy gymdeithasu a chydgyfranogiad ag ef yn ei offeiriadaeth, ac yn ei aberth. Efe yw yr aberth sydd ganddynt ger bron Duw drostynt; y maent yn ei olygu, ac yn ei gyflwyno yn barhaus, ac yn

cael derbyniad a chymeradwyaeth tragywyddol trwyddo. Y mae ou holl wasanaeth, eu haddoliad, a'u mawl, yn aroglu yn beraidd ac yn gymeradwy ynddo. Y maent wedi eu gwigo & chyflawuder ac iechydwriaeth: am hyny, dan ganu hwy a ganant. Salm 132. 9, 16. Dat. 8. 3.

OFFER—YN, (off-er) peiriant, ceryn, ermyn, trecyn, arf.

Offeryn gwastadol yn llaw pob dyn yw ei ddeall, er hyny nid oes neb a wyr ei arfer yn lawm. *Diar*.

Arfau rhyfel, a clwir offer creulondeb, offer dinystr, Gen. 49. 5. Jer. 5. 26.—Offer ychain, yw cêr tynu, tresi, gweddeifau. 2 Sam. 24. 22.—Offer dyrnu, sef peiriantau i ddyrnu & hwynt, yn amrywio mewn gwahanol wledydd ac amseroedd. Amos 1. 3.—Offer cerdd, offer soniarus, sef pob math ar offer i ganu & hwynt. 2 Cron. 30. 21. Preg. 2. 8.—offer bugail. Zech. 11. 15.—Offer camel. Gen. 31. 34.

OFFRWM—YMAU—U, (offr) cyflwyn, aberth, cyflwyno, addaw, rhoddi yn ewyllsagar, aberthu. Gair o arwyddocâd cyffredinol, ac eang ydyw, ac yn arwyddo rhodd, offrwm, offrwm gwirfodd, ac aberth. EDR. ABERTH. קִרְבָּן *corban*, oedd enw cyffredin am bob peth a offrymid i'r Arglwydd; megys מִנְחָה y poeth-offrwm; וְתִרְמָה yr offrwm dyrchafael; וְתִרְמָה yr offrwm cwhwfan. Yr oedd chwe' math o boeth-offrymau, neu aberthau tanlyd; fel y rhifer hwynt yn Lef. 7. 37.—1. עֹלָה poeth-offrwm.—2. מִנְחָה bwyd-offrwm.—3. תְּמִנָה aberth, neu offrwm dros bechod.—4. זֶבַח aberth, neu offrwm dros gamwedd.—5. לֶחֶם אֱלֹהִים cysegriadau.—6. שְׁלֵמִים aberth hedd.

Mae y gair a gyfieithir bwyd-offrwm, o ystyr cyffredinol, ac yn arwyddo, heblaw bwyd a diod-offrymau, hefyd, aberthau gwaedlyd. Cymh. 1 Sam. 2. 17. a 26. 19. 1 Bren. 18. 29. Mal. 1. 13, 14. Defnydd yr holl offrymau oedd, 1. Anifeiliaid.—2. Adar.—3. Ffrwythau y ddaear. Yr oeddynt oll, nail ai, 1. Yn gymmodol, i wneuthur cymmod dros bechod.—2. Neu yn ddeisyfiadol, neu erfyniol, i gaffel bendith gan Dduw.—3. Neu yn ddiolch, fel arwydd o'u cydnabyddiaeth o ddaioni Duw tu ag atynt. Yr oedd yr offrymau, fel yr aberthau, yn cysgodi Crist, yn arwydd o erfyniad am fendithion trwyddo, neu o ddiolchgarwch am danynt. EDR. ABERTH, ABRAHAM, AROGL, BWD, CWHWFAN, DIFAI, DYRCHAFEL, GWIRIONEDD, GWYBODAETH, HEDD, ISAAC, PASC, SARPH BRES.

OG, עֹג [gwatoarur] brenin Baas, un o'r cawri. EDR. GWELY. Wedi clywed gorchfygu Sehon, brenin yr Amoriaid, gan Moses, daeth Og a'i holl bobl allan yn erbyn Israel hyd Edrai. Tarawsant ef a'i holl bobl fel na adawyd un yn ngweddill; a pherchenogasant ei dir. Yr Ammoniaid wedi hyny a ddygasant ei wely haiarn ef, ac a'i cyfleasant yn Rabbah fel rhyw gywreinwaith. Num. xxi. Deut. 3. 1—14. a

31. 4. Salm 135, 11, 12. Joa. 13. 10—31. 1 Bren. 4. 19.

OG-AU-ED, *Llad. Occa*; òg i lyfnau tir Æg ef.

Tra rheto yr og rheted y freuan. *Diar.*

Y mae yn ammheus a oedd yr òg yn arferedig yn yr hen amseroedd, mwy nag yn bresenol (canya nid ydyw yn awr) yn Palestina. Yr oedd ganddynt ryw fodd i lyfnu, beth bynag oedd. Arwydda y gair *אֲרָג* fel berf, *aredig*, neu y gwaith a wneir a'r *אֲרָג* yr *aradr*; ac *אֲרָג* a arwydda y gwaith a wneir Æg òg gyda ni, sef dryllio y cwysau, neu lyfnu. Job 39. 10. Esa. 28. 24. Hoa. 10. 11.—Y gair *אֲרָג* a gyfieithir yn *og* yn 2 Sam. 12. 31. Esa. 28. 27. a gyfieithir *men ddyrnu* yn Esa. 41. 15.—*offer dyrnu*, Amos 1. 3. Edr. *DYRNU*, *MEN*.—Y mae òg yn arwyddo hefyd, ieuanc, ieuengaid, bywiog.

A'm gyrrwys yn nghrog
A fyddwn yn òg. *Taliesin.*

OGOF-AU-EYDD, (og-of) ceudwill mawn daear, lloches anifeiliaid, bwystfilod, &c., gogof, ffau. Ogofau dan y ddaear oedd trigfanau dynion ar y cyntaf, cyn iddynt ddygau gwneuthur tai ar y ddaear; ynddynt hwy hefyd y byddent yn claddu eu meirw. Byddai y Paganïaid yn addoli eu heilunod, yn aml, mewn ogofau; felly yr addolai y Persïaid Mithros eu duw, mewn ogof a gysegrowyd iddo gan Zoroaster. Y cyfryw oedd ogofau Delphi; ogof y Sybil yn Cwmse yn Campania. Rhydd Strabo hanes am ogof yn Arabia a gynnwysai 4000 o ddynion. Vansleb a ddywed fod ogof yn yr Aipht a gynnwysai 1000 o wyr meirch wedi eu trefnu. Yr oedd ogofau yn aml yn ngwlad Canaan. Mewn ogof yn Machpelah y claddwyd Abraham, Sarah, Jacob, a Leah. Gwel Gen. 50. 13. Joa. 10. 10. Barn. 9. 2. 1 Sam. 18. 6. 1 Bren. 18. 4. a 19. 9. a 17. 3. Ioan 11. 38. Heb. 11. 38.

OHAD, *חָדָה* [*moliannu*] trydydd mab Sim-eon. Gen. 46. 10.

OHEL, *חֶלֶל* [*pabell*] mab Zorobabel, ac w'yr Pedaiab. 1 Cron. 3. 20.

OL-ION, arwydd, arwydd gwadn troed; òl troed, arlwybr.—'Gan adael i ni siampl, fel y canlynech ei òl ef.' 1 Pedr 2. 21. 'Gan adel y ni anghraiff val y gallychi ganlyn eu olion ef. W. S. Cyfieithir yr un gair *tyoc*, *llwybrau*, yn Rhuf. 4. 12. 2 Cor. 12. 18. Gadawodd Crist pan aeth i'r nefoedd, ei siampl ar ol; y dull y rhodiodd, y dyoddefodd, ac y gwnaeth ddaioni yma yn y byd i'w elynion, &c. Y mae ei òl i'w weled yn ei hanes rhyfedd am dano yn nghanol tlodi, profedigaethau, a dyoddefiadau, pa ddull oedd ar ei ysbryd, pa fodd yr ymddygodd ac y siaradodd. Edr. *SIAMPL*.

OL-AF, y peth oedda, a aeth heibio, y diweddaf; y tu ol, sef y tu cefn; myned ar ol, sef ymlid peth; yr amser yn ol, sef yr amser i

ddyfod.—Myned ar ol yr Argliwydd Iesu, yw bod yn ganlynwyr cywir, a dysgyblion fyddlon iddo. Mat. 16. 24.—'Yn debyg i fod yn ol,' sef yn golledig. Heb. 4. 1.—'O thyn neb yn ol,' sef gwrthgilio oddiwrth eu profes o Grist. Heb. 10. 38.—'Rhodio yn ol yr Ysbryd, neu yn ol y cnawd,' sef yn gyfatebol, yn ol cyfarwyddiadau, tueddiadau, a dylanwadau yr Ysbryd, neu y cnawd. Rhuf. 8. 1—4, 13.—'Y rhai blaenaf fyddant yn olaf. Mat. 19. 30. Edr. *OLAW*.

OLEU-FYNAG. Edr. *GOLEU-FYNAG*.

OLEW-AIDD, (olew) *Gr. ελαιον*; *Llad. OLIVUM*; *Saes. OIL*; ùl, ensaint. Tynir olew yn bresenol allan o fraserd pyagod, hâd llin, ac amrywiol bethau eraill: ond olew yr olewydd oedd fwyaf arferedig gynt. Mae ñr olew yr olewydden yn bër ei arogl a'i flas, ac yn feddyginiaethol i archollion, ac yn yatwythra i'r cymalau. Yr oedd amldra o hono yn v wlad yr oedd Job yn byw: 'Pan dywalltai y graig,' sef yr olew-yydd ar y graig, 'i mi afonydd o olew.' Job 29. 6. Yr oedd helaethrwydd o hono hefyd yn ngwlad Canaan, yn eadwedig yn etifeddiaeth Aser: 'Efe a wlych ei droed mewn olew,' medd Moses am dano. Deut. 32. 13. a 33. 24. Yr olew hwn a ddefnyddient yn gyffredin, ac yn y bwyd-afryman, ac yn y lampau yn y cysegr. Heblaw hwn yr oedd yr olew eneinïad sanctaidd: yr oedd hwn yn wneuthuredig o olew, cinnamon peraid, calamus peraid, cassia, a myrr; yr oedd dau cymaint o'r cassia a'r myrr ag oedd o'r cinnamon a'r calamus. Arterent hwn i gysegru yr offeiriad, ac i eneinio y babel a'r dodrefn. Nid oeddent i wneuthur ei fath, na'i arferyd yntau yn gyffredin, gan berygl marwolaeth. Exod. 30. 23—33. Edr. *ENINIO*, *ENAINT*.

'Cured y cyfiawn fi yn garedig, a cherydded fi; na thored eu holean penaf hwynt fy mhon.' Salm 141. 5.—'Cerydded y cyfiawn fi; a thru-garedd fydd: a cherydded fi, ac olew i'm pen fydd: na thored neb fy mhen: canys eto bydd fy ngweddi yn eu drygau hwynt.' Gwel *Coccejus*. Wrth Dduw y mae yn llefaru y geirian o'r blaen; ac yn y geirian hyn y mae yn prodoli i Dduw cyfiawn yr hyn a wna anuwilion iddo fel ceryddon oddi wrtho; ffrwyth pa rai ydyw llawenydd ysbrydol, trwy fod yr Ysbryd Glan yn cael ei roddi gan Dduw i'r neb a ger-yddo. Y mae ya erfyn na fyddai iddo adael i neb dori ei ben, sef darostwng ei ben a'i wan-ychu, fel na byddai ei ymddiried yn yr Ar-Argliwydd. 'Olew llawenydd,' yw ceryddon Duw i'w bobl, 'yn dwyn heddychlon ffrwyth cyfiawnder'; ac ni âd en tantio uwchlaw yr hyn a allont ei ddwyn.

'Ag olew i'r y'm heneinir.' Salm 92. 10. Olew yn adfywio ac yn lloni. Ystyr y gair *אֲרָג* a gyfieithir yma i'r, yw *blodeuog*, *cynyddol*, *prifianus*; cyfieithir ef yn aml, *glas*, *gwyrddlas*, *gwyrdd*. Deut. 12. 2. Job 15. 32. Salm 37. 36. Ond nid ydyw yn arwyddo llw,

ond sidlogrwydd, priflogrwydd; ac a briodolir i goed yn llawn nôdd ac ireidd-dra. Felly yma; *olewir*, yw olew yn lloni ac yn adfywio un, ac a arwydda yr Ysbyrd Glan ar Grist, ac oddi wrtho ef ar ei holl bobl; yn eu hadfywio ac yn eu gwneuthur yn dirfion, ac yn iraidd, ac yn flo-deuog.

'Olew yn eu llestri gyd a'u lampau.' Mat. 25. 4. Edr. MORWYNION.—'Gan ei eneinio ef ag olew.' Iago 5. 14. Edr. ENFINIO.

OLEW-WYDD-EN, (olew-gwydd) *Gr. ελαια*; *Llad. OLEA, OLIVA*: coed o'r enw, sydd yn llawn o nôdd bras, ac yn rhoddi amltra o olew. Tournefort a ddywed fod denndeg math o honynt; ond ni sonir yn yr ysgrythyran ond am y gwylltion a'r diwylliedig. Y mae y rhai gwylltion yn llai na'r lleill. Yn mis Mehefin y blodena flodau gwynion; wedi y blodau y daw y ffrwyth, yr olifaid, sydd a chareg ynddo yn cynwys yr hâd. Yr oedd yr olew-wydd yn aml yn ngwlad Canaan: ac yr oedd pawb, agos breninoedd a deiliaid, a'u holew-wydd-lanoedd ganddynt. Dent. 6. 11. a 28. 40. 1 Crov. 27. 28. 1 Sam. 8. 14. Neh. 5. 11.—Cyffelybir plant i 'blanigion olew-wydd' o amgylch bwrdd eu tad, oblegid eu harddwch a'u ffrwythlonrwydd. Salm 128. 3.—'Olew-wydden werdd,' Salm 52. 8. yn hytrach ffrwythlon. Nid gwyrd yw lliw yr Olew-wydd. Harmer, *Chap. IX. Obs. X.*—'A [thydi yn olew-wydden wyllt,' &c. Rhuf. 11. 18, 24. Edr. IMPRO.

Dygodd y golomen, a anfonodd Noah allan o'r arch, ddeilen olew-wydden yn ei gylfin, wedi ei thynu, yn arwydd fod y dyfroedd wedi treio. Gen. 8. 11. Tebygol mai oddiwrth hyny y mae cangau olew-wydd, er hyny, yn arwydd-lun o heddwch. Neh. 8. 15. Y golomen sydd arwydd-lun o'r Ysbyrd Glan, yr hwn sydd yn dwyn heddwch trwy yr efengl i bechaduriaid. Mat. 3. 16. a 10. 15. Ksa. 60. 8. Rhuf. 10. 15.

MYNYDD YR OLEW-WYDD, a alwyd felly oddiwrth yr amltra o'r coed hyn oedd yn tyfu yndo. Geilw yr Iuddewon ef, weithiau, *הַמְּיַדִּים* *mynydd yr olew*. Heblau yr olew-wydd, yr oedd yno amltra o'r palmwydd, y pinwydd, y myrtwydd, a choedydd ffrwythlon eraill lawer. Gelwyd amrywiol barthau o'r mynydd wrth wahanol enwau, sef, 1. Gethsemane, lle olew-wasgoedd.—2. Bethania, lle *dates*, mathlo ffrwythau peraidd.—3. Bethphage, lle ffygys irion. Yr oedd yn sefyll yn agos i filltir o du y dwyrain i Jerusalem, wedi ei wahauu oddiwrth y ddinas gan ddyffryn Jehosaphat, ac afon Cedron yn rhedeg trwyddo. Zech. 14. 4. Yr oedd iddo dri phen; y pen gogleddol oedd yr uchaf; yr oedd megys yn crogi uwchben y ddinas, ac a alwyd, meddant, Galilea. Pabam y galwyd ef Galilea sydd mewn' dadl; rhai a haerant, am fod y Galileaid yn lietya yno, pan ddoent ar y gwyliau arbenig i Jerusalem, mewn lle wedi ei barotoi ar yr achlysur hwnw. Yr oedd yn dra uchel, a gellid gwelod oddi arno

holl heolydd Jerusalem, y Môr Marw, &c. Y pen deheuol, a alwyd mynydd llygredigaeth, oddiwrth demlau yr eilunod a adeiladodd Solomon yno, oedd yr isaf. 1 Bren. 11. 7. 2 Bren. 23. 13. Oddiar y canol, meddant, yr esgynodd Crist i'r nefoedd. Luc 24. 50, 51. Act. 1. 9—12. Edr. ESGRN.

Dywed Josephus i'r mynydd hwn holli gan ddacargryn yn nyddiau y brenin Uziah, ac i un haner iddo dreiglo yn nghylch haner milltir i'r gorllewin, ar brif-ffordd; a gerddi y brenin. Zech. 14. 5. 'A mynydd yr Olew-wydd a hylt ar draws ei haner, tu a'r dwyrain, a thu a'r gorllewin, a bydd dyffryn mawr iawn; a haner y mynydd a symud tu a'r gogledd, a haner tu a'r dehau.' Zech. 14. 4. Safodd traed yr Arglwydd Iesu ar tynydd yr Olew-wydd pan esgynodd i'r nefoedd; yn ganlynol i hyny awdur-dododd ei ddysgybllion i bregethu yr efengyl yn amrywiol barthau y ddacar. Symudodd yr Arglwydd yr holl osodiad Iuddewig ag oedd yn attal y cenedloedd gael dyfodfa rydd i'r eglwys. Hwyrach mai hyn a arwyddoedir wrth holli mynydd yr Olew-wydd; yn nghyda symud pob rhwystr o oes i oes, y rhai ydynt fel mynydd ar ffordd taenid yr efengyl ar led yr holl ddacar. O Jerusalem yr aeth yr efengyl allan, er gwaethaf y rhwystrau mwyaf; a gwnawd ffordd rydd i'r cenedloedd ddyfod i mewn i'r eglwys i gyfranogio o'i breintian. Gwel Marckius *in loc.* Y mae llawer o fflug-ddywediadau yn nghylch y mynydd hwn, ac ôl troed Crist arno; ond nid gwiw eu hail-adrodd.

OLIFIAD, *Saes. OLIVES*: grawn olew-wydd. Iago 3. 12.

OLWYN-ION, (olw) troell, cant, sidell, rhod. Y mae olwynion mên yn gynnwysedig o'r both, y camegau, yr edenydd, a'r echel. 1 Bren. 7. 33.—'Ac a dry yr olwyn arnynt.' Diar. 20. 26. Megys y troir olwyn y fên ar yr yd wrth ei ddyrnu, yr hon sydd yn curo yr yd allan, ac yn dryllio y gwellt; felly yn gyffelyb, bydd cospedigaeth yr annuwlion. Salm 83. 13. Gwel Lowth ar Esa. 28. 27. Edr. NITHIO. Barna rhai fod cyfeiriad yn y geiriau at fath o gospedigaeth ddychrynydd ag olwyn, ar ddrwg-weithredwyr yn mhllith y Syriaid, &c. Yr oedd hyn yn arferedig yn ddiweddar yn Ffrainc, Germani, &c.

Yr 'olwyn wrth y pydew,' ydyw y rhedweli fawr wrth y galon, sydd yn rhoddi ei ysgogiad i holl waed y corph. Tori hon sydd farwol-aeth yn y fan. Preg. 12. 6.

Yn ngweledigaeth Ezeiel, (pen. i, a x.) darlunir olwynion yn nglyn wrth y pethau byw, neu y cerubiaid, yn cynal y ffurfafen yr oedd gorseddfainc Duw arni, ar yr hon yr oedd cyffelybrwydd megys gwlediad dyn. Y mae Vitringa, Pragus a Pintus, yn barnu fod cyfeiriad yn y darluniad o gosail gorseddfa Ezeiel, sef o'r cerubiaid a'r olwynion, i wneuthuriad cywrair yr ystolion a'r olwynion oedd yn cynal

y deg noe wrth borth taml Solomon. Yr oedd ar y rhai hyny lun llewod, ychain a cherubiaid. Yr oedd cantau olwynion Ezeziel yn uchel, yn ofnadwy, ac vn llawn llygaid; eu gwedd a'u gwaith oedd fel pe byddai olwyn yn nghanol olwyn, sef fel dwy olwyn ar draws eu gilydd, ac addaswydd ynddynt fel hyn i fyned heb droi i bedwar pwnc y byd. Yr oedd undeb neillduol rhyngddynt a'r cerubiaid; yr un ysbryd ynddynt, a'r un ysgogiadau iddynt. Yr oeddynt yn cynnal gossail yr orsedd-fainc, ac yn ei dwyn gyda hwynt lle bynag yr aent. Gan fod y weledigaeth yn ddangosiad o weinyddiad ardderchog teyrnas Crist yma yn y byd, yn gyntaf yn mhlith yr Iuddewon, ac yn eu plith hwy yn gygodol o weinyddiad mwy gogoneddus goruchwyliaeth yr efengyl, tebygol fod y cerubiaid a'r olwynion yn arwyddocau y gweinidogion o amrywiol enwau, cyffredin ac anghyffredin sydd gan Dduw yn ngweinyddiad ei deyrnas rasol yn mhlith dynion, ac yn ei holl ragluniaethau tu ag at ei eglwys. Yr un orsedd-fainc a gorsedd-fainc Ezeziel oedd gorsedd-fainc Esaiab, (pen. vi.) a'r orseddfainc a welodd Ioan. Dat. iv, v. Yn nghylch gorseddfainc Ioan yr oedd pedwar anifel (neu *ζωα, pethau byw*) yn sefyll ar yr un gossail a'r orsedd, sef ar y môr o wydr; yr oeddynt yn llawn llygaid o'r tu blaen ac o'r tu ol, ac yr oedd adenydd iddynt. Y mae y rhai hyn yn cyfateb i gerubiaid Ezeziel. Hefyd, gyda'r pedwar anifel yr oedd pedwar henuriaid ar hugain yn cydaddoli, ac yn bwrw en coronau i lawr ger bron yr orsedd-fainc, ac yn cyd-foliannu gyda'r pedwar anifel. Y mae yr henuriaid yn cyfateb i'r olwynion yn ngweledigaeth Ezeziel, a phob un o'r ddau yn gosod allan yn weledigaethol, ac yn hynodol o ardderchog a gogoneddus, yr offerynnau sydd gan yr Arglwydd yn ngweinyddiad ei deyrnas yma yn y byd, yn enwedig gweinidogion yr efengyl. Y maent, fel yr olwynion, yn llawn llygaid, sef gwybodaeth addas am natur teyrnas Crist; a'u hwynebau ar bedwar bwnc y ddaear, gan fod yr holl ddaear wedi ei rhoddi yn etifeddiaeth i Grist. Nid oes dim llai na bod yr holl fyd, sef holl deyrnas oedd y ddaear, yn eiddo Crist, a foddlonia wir weinidogion Crist. Y maent wedi eu hanfon yn awdurdodol i'r holl fyd, ac y mae eu hwynebau oll tuag yno yn gyfatebol. Edr. CERUBIAID, GORSEDD-FAINC, GWYDR, MOR.

OLYMPAS, *Ολυμπας*, [o *fynydd Olympus*] y mae Paul yn ei anerech fel dysgybl ffyddlon i Grist. Rhuf. 16. 15. Nid oes dim ychwaneg o hanes am dano.

OMAR, *אמר* [yr *hwn sydd yn llefaru*] trydydd mab Eliphaz, ac wŷr Esau. Gen. 36. 11.

OMEGA, Edr. ALPHA.

OMER, *עמר* degfed ran epha; mesur yn nghylch chwe' pheint. Exod. 16. 36.

OMRI, *עמרי* [fy *ngairiau*] tywysog llu Elah

brenin Israel. Pan oedd yn gwarchae ar Gibbethon, clywodd i Zimri ladd y brenin a'i holl dŷ, ei holl geraint a'i gyfeillion, a gosod ei hun i fynu yn frenin yn Tirsah; efe a holl Israel gydag ef, a aethant ac a warchaeasant ar Tirsah. Pan welodd Zimri fod y ddinas wedi ei henill, aeth i balas y brenin, ac a'i llosgodd am ei ben a than. Gwedi hyny Omri a deyrnasodd, wedi gorchfygu Tibni a'i blaid. Pwrcasodd fynydd Samaria oddiar Semer, ac a adeiladodd ddinas yno, yr hon a alwodd Samaria, oddiwrth Semer; ac a'i gwnaeth yn brenin ddinas ei deyrnas. Rhagorodd ar yr holl freninoedd a fu o'i flaen mewn drygioni; a bu farw yn Samaria, A. M. 3086. I Bren. 16. 15—29.

'Cadw yr ydych ddeddfau Omri, a holl weithredoedd Ahab' Mic. 6. 16. Gwnaeth ef a'i fab Ahab ddeddfau i sefydlu eilun-addoliaeth yn Israel; y rhai a gadwodd, nid yn unig Israel, ond rhai hefyd o Judah; yn mhell wedi eu marwolaeth yn nyddiau Michah, yn lle rhodio yn neddfau sanctaidd yr Arglwydd, a glynu wrth ei addoliad.

Yr oedd dau eraill o'r enw, sef meibion Becher a Michael, o lwyth Issachar. 1 Cron. 7. 8. a 27. 18.

ONADDYNT, (o-yn-naddu) o honynt.—'Gwraig i bwy 'n o naddlynt vydd hi?' sef gwraig i ba un o honynt. Marc 12. 29. W. S.

ONAN, *אוןן* [gofid] mab Judah. Gen. 38. 6, 7. Edr. JUDAH.

ON-EN, YN, onwydd, pren ou. Y mae yn bren yn tyfu yn fuan, ac o ddefnyddiad cyffredinol. Esa. 44. 14, 16.

ONESIMUS, *Ονησιμος*, [defnyddiol.] Edr. PHELEMON.

ONESIPHORUS, *Ονησιφορος*, [yn *dwyn elw*] Cristion enwog, yr hwn a ddangosodd lawer o garedigrwydd i Paul; 'Efe a'm llonodd i yn fynych,' medd efe, 'ac nid oedd gywilydd ganddo fy nghadwyn i.' 2 Tim. 1. 16, 17, 18. Gwedi bod yn wasanaethgar iddo o'r blaen yn Ephesus, pan ddaeth o Asia i Rufain, ceisiodd yr apostol yn ddiwyd iawn nes cafodd ef, ac a ddangosodd yr un caredigrwydd iddo yn y carchar.

ONEST, neu GONEST-RWYDD, (cawn) *Llad. HONESTUS; Saes. HONEST; Gwydd. KNÆSTA*: da, dinam, rhanweddol, cywir, gwirioneddol, gweddus, canmoladwy, cyfrifol.—'Darperwch bethau onest yn ngolwg pob dyn.' Rhuf. 12. 17. 'Perwch betheu syberw yn-golwe pop dyn.' W. S. *Καλα, pethau daionus, buddiol, rhinweddol, harwdgar, a hardd; προνοουμενοι, yn rhagfeddwl, rhag-feddyliwch ac ystyriwch yn mlaen llaw, pa fodd i wneuthur eich gweithredoedd yn gymhwys ac yn hardd, je, yn ngolwg dynion.* 2 Cor. 8. 21. Heb. 13. 18. 1 Pedr 2. 12.—'Pa bethau bynag sydd onest.' Phil. 4. 8. 'Sy syberw,' W. S.

osa *σεμνα*, pa bethau bynag sydd *weddus*, *parchus*, ac *anrhydeddus*.—‘Fr diaconiaid fod yn onest,’ (*σεμνος*) sef yn barchus, ac yn anrhydeddus. 1 Tim. 3. 8—11. Tit. 2. 2. Nid oes dim yn gweddu i’r efengyl ond pethau sydd rinweddol, parchus, a hawddgar; y mae duwioldeb gwirioneddol ac onestrwydd (*σεμνοτητα*) yn gysylltiedig a’u gilydd. 1 Tim. 2. 2.—‘Yn nghyd a phob onestrwydd.’ 1 Tim. 3. 4. *μετα πασης σεμνοτητας, γυδα phob difrifwch, sobrwydd, a gweddeidd-dra.*

ONIX, *ονιξ* [*evin*] *Llad.* a *Saes.* **ONYX**: maen gwerthfawr, a’r unfed-ar-ddeg yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, ag enw Joseph arno. Exod. 28. 9, 10, 11, 20. Dau faen onix, ag enwau holl feibion Israel wedi eu naddu arnynt, oedd ar ysgwyddau yr ephod a wisgai Aaron, i ddwyn enwau meibion Israel yn goffadwriaeth ger bron yr Arglwydd. Gelwir y maen hwn yn werthfawr. Job. 28. 16. Yr oedd gwlad Hafilah yn enwog am y maen hwn. Gen. 2. 12.

Y mae pum’ math o honynt yn bresenol; ond y glas-goleu, & llinellau bychain oddi amgylch iddo, oedd maen onix yr hynafiaid. Mae y meini onix hyn i’w cael, yn gyffredin, yn yr India Ddwyreiniol, Germani, yr Ital, ac Hispanen Newydd.

ONO, dinas yn llwyth Benjamin, a adeiladwyd, neu o’r hyn lleiaf, a ad-adeiladwyd gan deulu Elpaal. 1 Cron. 8. 18. Yr oedd bum’ milltir o Lod, neu Loda.

ONYCHA, *Gr.* *Ονυχα*; *Vulg.* **ONYCHA**; *Heb.* *חַיִּט* yn Exod. 30. 34. Enwir yr onycha yn un o’r llyisiau peraidd, o ba rai-yr oedd yr arogl-darth i gael ei wreyd. Crogen arogl-bêr, meddant, yw yr onycha, yn debyg i grogen y *purpura*, o ba un y cai y Tyriaid y lliw porphor, ac y mae i’w gael, medd Dioscorides, (*lib. ii. cap. 7, 10.*) yn llynoedd y nard yn India; y mae yn rhoddi arogl peraidd, am fod y pysgod yn ymborïari ar y nard. Y goren a ddygir o’r Môr Coch, yn wyn, ac yn fras. Yr onycha a ddygir o Babilon sydd o liw du. Lloagir y ddau yn arogl-darth peraidd. Nid yw y gair Hebraeg i’w gael ond yn y lle uchod. Eccles. 24. 15.

OPHEE, *עֶפְתַּי* [*twr*] mae y gair, weithiau, wedi ei gyfieithu; meg yr yn 2 Cor. 27. 3. Neh. 11. 21. Mic. 4. 8. ‘Ar fur y twr,’ *Heb. ar fur Ophel*; ‘Yn y twr,’ *Heb. yn Ophel*. Yn 2 Cron. 33. 14. a Neh. 3. 26. gadawyd ef heb ei gyfieithu. Mur neu dŵr oedd yn Jerusalem, ac yno, tebygol, yn agos i’r deml; hwyrach, yn nghylch y gongl ddehau-ddwyrain i fynydd Seion. Ar esgyniad graddol, medd rhai, yn agos i fynydd Moriah.

OPHIR, *אֹפִיר* [*ludw*] mab Joctan, a gwlad o’r un enw, tebygol, oddiwrtho. Gen. 10. 25, 30. Y mae amrywiaeth hynod yn meddyliau awdwyr am sefyllfa y wlad hon; nid oes un parth o’r byd nad yw rhyw un wedi barnu mai

yno yr oedd Ophir; yr India Ddwyreiniol, a Gorllewinol; Affrica, ac America; ynysodd Ceylon, ac Hispaniola, Peru, Carthage, &c. Y mae yr holl amrywiaeth feddylian hyn yn profi bod yn anhawdd profi yn ddilys ei sefyllfa. Gwyddom oi bod yn foreu yn enwog am aml-dra o aur. Job. 22. 24. a 28. 18. Cyrchodd Solomon lawer oddiyno i adeiladu y deml, a choed alghummim, a meini gwerthfawr. 1 Bren. 9. 28. a 10. 11. a 22. 48. 2 Cron. 8. 18. a 9. 10. Gan i Ophir a Hafilah a’u hiliogaeth breswyllo yn y dwyrain, rhwng Mesa a mynydd Sephar, addas barnu fod sefyllfa y wlad yn y parthau hyn, ac nid yn mhell oddiwrth y moroedd dwyreiniol. Hwyrach fod gwlad Ophir yn rhyw le yn agos i’r afon Indus, a bod y fordaith o’r Môr Coch i’r afon hono, i’r yw borthladd arni, megys y gwant yn bresenol, weithiau. Cymaint a hyn sydd amlwg am y wlad yn yr ysgrythyrau; ychwaneg, yn awr yn niwedd yr oesoedd, nis gallir cael hysbysrwydd sicr, ond dychymygion. Edr. EZION-GABER, JEROSAPHAT, SOLOMON.

OPHNI, dinas yn rhandir Benjamin. Jos. 18. 24.

OPHRAH, *עֶפְרָה* [*lluch*] 1. Dinas yn rhandir Benjamin. Jos. 18. 23.—2. Un arall yn rhandir Manasseh. Barn. 6. 11.—3. Mab Menathai. 1 Cron. 4. 14.

ORDEINIO-HAD-AU, *Llad.* **ORDINO-ORDINATIO**; *Ffr.* **ORDONNANCE, ORDONNER**; *Saes.* **ORDAIN, ORDINANCE**: gorchymyn, trefnu, gosod, appwyntio, penodi, urddo; trefniad, gosodiad, cyfraith, gosodedigaeth, deddf.—‘Pwy a ordeiniodd fudan?’ sef pwy a (*יִשְׂרָאֵל*) *wnaeth* fudan? Exod. 4. 11.—‘Efe a ordeiniais i fod yn flaenor ar Israel,’ sef a osodais. 1 Bren. 1. 35.

‘Y lloer a’r sêr y rhai a ordeiniaist.’ Salm. 8. 3. Y rhai (*כִּרְיָנוּתָי*) a *drefnaist*, a *osodaist*, a *sefydlaist*. Mae y gair yn arwyddocau holl sefydliad, ac iawn drefniad hardd a gogoneddus llw y nefoedd; yn ol yr hwn y maent yn ysgogi yn eu holl gylchoedd yn rheolaidd, yn ddirwystr, ac yn ddiwyrni, er eu creadigaeth hyd heddyw. Nid yn unig efe a’u gwnaeth, ond iawn drefnodd Duw hwynt yn rheolaidd ac yn hardd, ac a’u gosododd hwynt yn sefydlog yn eu cylchoedd. Yn hyn y mae mawredd, doethineb, gallu, a daioni yr Arglwydd i’w weled yn amlwg, gan y neb a ystyrio.

‘Gwrandewch y wialen, a phwy a’i hordeiniodd.’ Mic. 6. 9. Y mae gwialen yn arwyddocau yn aml, barnedigaethau; Duw sydd yn eu trefnu i ddybenion doeth a da; mae llais gan Ddau tuag atom ynddynt, a’n dyledswydd yw gwrando ac ystyried gallu, cyfiawnder, gwirionedd, a daioni Duw ynddynt, a’i lais yn nellidnol tu ag atom. 2 Sam. 21. 1. Job. 5. 8, 9, 10—17. a 10. 2. Esa. 9. 13. a 10. 5, 6. Jer. 14. 18, 22. Galar. 3. 39—42. Joel 2, 11—18. Hag. 1. 5, 6, 7. Dat. 9. 19.

Y mae ordeinio, yn aml, yn ein cyfieithiad ni o'r Beibl, yn arwyddo, *dethol*, a gosod rhai mewn swydd, ac i gyflawni y gwaith perthynol iddynt, Marc 3. 14. Luc 10. 1. Act. 14. 23. a 17. 31. Heb. 3. 2. Rhuf. 13. 1.—I gyfranogi o ras a breintiau mawrion; megys, i ddwyn frwyth sancteiddrwydd, Ioan 15. 16.—i deyrnas nefoedd a bywyd tragywyddol, Luc 22. 29. Act. 13. 48.—gorchymyn, trefnu, a gosod pethau, Act. 16. 4. 1 Cor. 7. 17. a 9. 14. a 16. 1. Tit. 1. 5.

'A chynifer ag oedd wedi eu hordeinio i fywyd tragywyddol a gredasant.' Act. 13. 48. *Ὅσοι φασαν τεταγμένοι εἰς ζωνὴν αἰωνίου.* 'A chynifer ac a ordinesid ir bywyd traggyythawl a gredasant.' W. S. 'Ac fe a gredodd pob cyfryw un ac a ordeiniasid i fywyd tragywyddawl.' Dr. M. Yr un fath yr Arabaeg, y Syriaeg a'r *Vulgate*. Llawer a ysgrifenydd gan feirniaid dysgedig i geisio profi fod y geiriau yn gosod allan agwedd meddyliu dynion, ac nid arfaethiad a threfniad Duw; ac yn eu cyfieithu 'Cynifer ag oedd yn tueddu i fywyd tragywyddol.' Gwedi edrych yn fanwl bob man yr arferir y gair, ac ystyried pethau yn ddwys ac yn ddiuedd, yr wyf yn gorfod barnu fod y cyfieithiad uchod yn gywir. *Tueddu* i fywyd tragywyddol sydd ymadrodd anarferol, os nid amhriodol ac anghywir. Gellir dywedyd fod dyn yn tueddu yn dda neu yn ddrwg, ond nid i wobwr neu gospedigaeth, megys i nefoedd neu uffern. Priodol ystyr y gair *yw*, *gosod*, *cyfleu*, *trefnu*, *ordeinio*; gosod mewn rhyw drefn: gair milwraidd ydyw, ac yn arwyddo milwyr wedi eu gosod trwy orchymyn y tywysog mewn trefn, pob un yn ei lle ei hun.* Effaith arfaeth Duw yw credu i fywyd tragywyddol.

Y mae ordinhad yn arwyddo, gosodiad, sefydliad; 'Yn ol ordinhad Dafydd,' sef yn ol sefydliad a threfniad Dafydd. Ezra 3. 10.—'Yn gwrthwynebu ordinhad Duw,' sef trefniad a gosodiad Duw. Rhuf. 13. 2. Edr. Awdurdod.—'Ymddarostyngwch oblegid hyn i bob dynol ordinhad o herwydd yr Arglwydd.' 1 Pedr 2. 13, *πᾶση ἀνθρωπίνῃ κτίσει, a phob dynol greadigaeth*; sef dynol drefniad, neu osodiad. Y mae yr apostol yn galw swyddogaeth wladol yn greadigaeth ddynol, nid am nad ydyw o Dduw, ond am fod y swyddwyr wedi eu cymeryd o blith dynion, wedi eu gosod gan ddynion, ac er lleshad dynion. 'Pob dynol,' &c., yn dangos y dylent barchu y swydd, ac nid edrych ar y dynion a fyddo yn ei gweinyddu, na un ai Iuddew neu genedl ddyn, Cristion neu Bagan, drwg neu dda, fyddo; y mae yr apostol yn galw y swyddogaeth yn 'ddynol ordinhad,' i wrthwynebu y gam farn oedd gan rai na ddylent ufuddhau i swyddwyr ond oedd o osodiad Duw; megys y breninoedd Iuddewig. Nero waedlyd oedd yr amser hwn yn Ymrawdwr yn Rhufain.

* Destino Act. 13. 48. Schlensner's *Lexicon*. Mintert.

OREB, עֹרֵב [*bran*] un o dywysogion Midian, yr hwn, yn nghyd â Zeob, un arall, a ddaliwyd gan yr Ephraimiaid, a lladdasant Oreb wrth y graig Oreb. Barn. 7. 25.

ORGAN, עֶגְבָּ [ymuno] *Gr. ὀργανον*, yr offeryn, sef offeryn yn rhagori ar bob un arall, offeryn cerdd. Gan fod y gair Hebraeg am organ yn arwyddo *uno*, *ymuno yn nghyd*, bernir fod yr offeryn hwn yn gynwysedig o amryw bibellau o wahanol faintioli, wedi eu huno a'u gilydd. Yr oedd yr organ a'r delyn yn rhai o'r offerynau cerdd cyntaf sydd a hanes am danynt, ond yn dra gwahanol yn eu gwneuthurid oddiwrth y rhai arferedig yn bresenol. Gen. 4. 21. Salm 150. 4. Jer. 21. 12. a 30. 31. Y mae Jerome yn crybwyll am organ & deuddeg o feginau iddi, yr hon a ellid ei chlywed filltir o ffordd; ac un arall yn Jerusaalem a ellid ei chlywed ar Fynydd yr Olewydd. Yr organ gyntaf a welwyd yn Ffrainc, a anfonwyd gan yr Ymerawdwr Constantin Copronymus y chweched, o dref Cystenyn i Pepin, brenin Ffrainc, A. D. 757. Yn nghylch y ddeddf ganrif y dygwyd yr arferiad o'r offeryn hwn gyntaf i leoedd o addoliad yn yr Ital, Germani a Lloegr; yr oedd hwn yn amser o dywyllwch cyffredinol dros holl Ewrop, a'r bwystfil yn teyrnasu yn ei gyflawn awurdod. Ond y mae Thomas Aquinas yn dywedyd yn benderfynol yn ei amser ef, hyn yw, yn nghylch 1250, nad oedd offerynau cerdd yn arferedig yn yr eglwysi, rhag iddynt ymddangos yn Iuddewaidd yn eu haddoliad. Hwyrach y gallent fod yn arferedig mewn rhai manau, ond nid yn gyffredinol, y pryd hyn. Cyfrifir yr organ y penaf o'r offerynau cerdd.

ORION, οὐρανός, o'r gair *Gr. ὀρεῖν*, *dyfrhau*, neu gwlawio. Cyd-sêr yn y ffurfafen, yn agos i arwydd y tarw, yn cynnwys yn nhyllch pedwar ngain o sêr; ac y mae yn ymddangos tua chanol Tachwedd. Rhai a farnant mai sêr neu seren a feddylir wrth y gair *Heb. כְּסִיף* a gyfieithir *Orion*, yn Job 9. 9. a 38. 31. Amos 5. 8. ond yr *oerfel*, neu yr awyr wedi rhewi gan oerfel. Cyfieithwyd y gair yn *Orion*, oddiwrth gyfieithiad y LXX. fel y geiriau eraill yn yr un adnod. 'A ddatodi rwymanu Orion? neu rwymanu yr oerfel.—' Yr hwn a wnaeth y saith seren ac Orion; neu yn hytrach, meddant, yr *hun sydd yn gwneuthur (כִּימָה) y gores*, a'r (*כְּסִיף*) yr *oerfel*, 'ac a dry gysgod angen yn foreu-ddydd; ac a dwylla y dydd yn nos.' Amos 5. 8. Gwel Parkhurst. Cyfieithir yr un gair yn y rhif lluosog (*כְּסִיפִים*) *planedau*.* Esa. 13. 10.

ORNAN, Edr. אֲרַפְנָא.

ORPAH, עֲרַפָּה [*y goddf*] Moabea, gwraig Chilion, mab Elimelech a Naomi. Wedi marw

* Credwyf fod כְּסִיפִים yn y lle hwn yn arwyddo *planedau*. Y rheswm ydyw, fod כְּסִיף yn dynodi *fol*, *ysgafn*, *byrbwyll*. *Vitringa in loc.*

ei gwr bu fyw gyda Naomi ei chwegr; aeth gyda Naomi ddarn o'r ffordd ar ei dychweliad i Bethlehem o wlad Moab; ond ar gais ei chwegr trodd yn ol i'w gwlad ei hun; ond Ruth, gwandd arall, a'i canlynodd i Bethle-hem. Ruth i. Edr. CILION, ELMELICH, NA-OMI.

OSEM, **עֵסָם** [*ymprydior*] 1. Mab Jesse, a brawd Dafydd. 1 Cron. 3. 15.—2. Mab Jera-meel. 1 Cron. 3. 25.

OTHNI, **עֹתְנִי** [*fy amser*] mab Semaiah un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 26. 7.

OTHNIEL, **עֹתְנִיֵּאל** [*amser Duw*] mab Cenaz. Gelwir ef yn frawd Caleb; ond mab Jephunneh oedd Caleb, ac yr oedd Caleb la- wer hŷn nag Othniel, ac ni buasai yn gyfreith- lon iddo briodi Achsa merch Caleb, pe buasai yn frawd iddo; am hyn rhaid i ni farnu mai brodyr oedd Cenaz a Jephunneh, ac mai cefn- dyr oedd Caleb ac Othniel, y rhai a elwir yn *frodryr* yn aml yn yr ysgrifthyrau. Num. 32. 12. Jos. 14. 6. a 15. 17. Barn. 1. 13. Trwy ennill Ciriath-Sepher oddiar y Canaanaid, caf- odd Achsa, merch Caleb, yn wraig iddo. Efe oedd y barnwr cyntaf ar Israel, a gwaredodd hwynt oddiwrth orthrymder Cusan-risathaim. Barn. 3. 9, 10, 11. Gwedi hŷn cafodd y wlad lonyddwch ddeugain mlynedd; sef dengain mlynedd wedi i Othniel gael ei gyfodi yn farn- wr arnynt, tebygol; er bod rhai yn dechreu cyfrif y deugain mlynedd o farwolaeth Josuah; craill o amser eu seydliad yn y wlad; ond y farn gyntaf sydd fwyaf tebyg i fod yn gywir.

OZNI, **עֹזְנִי** [*fy nghlust*] mab Gad, a thad yr Ozniaid. Num. 26. 16.

P.

PA, rhagenw; pa le, pa beth, pa un, pa ddyn bynag.—'O ba le y daethost ti, Gehazi?' 2 Bren. 2. 25.—Gorair: pa faint? pa sut sydd? pa hyd? pa bynag? pa am?

PAARAI, **פְּאָרַי** [*agoriad*] Arbiad, un o ged- yrn Dafydd. 2 Sam. 23. 35. Gelwir ef Naarai mab Ezbai, yn 1 Cron. 11. 37.

PABELL—U, PEBYLL, (pab-ell) lluest, lluesty, bwth, annedd mudadwy. Jabal mab Lamech, Cainead, 'oedd dad pob preswlydd pabell, a pherchen anifail;' hyny yw, efe a'n dysgodd gyntaf i wneuthur pebyll mudadwy, i'w symud yn hawdd wrth fudo eu hanifeillaid. Gen. 4. 20. Yn y cyfryw anneddau y preswyl- iai y patrieirch, Noah, Abraham, &c. Yr oedd pebyll priodol i'r amrywiol rywiau; felly y darllenir i Isaac ddwyn Rebeccah i babell Sarah. Gen. 24. 67. Aeth Laban i babell Ja- cob, Leah, Rahel, &c. Gen. 31. 33. Mae yr Arabiaid, y Tartariaid, ac eraill, hyd heddyw, yn trigo yn y cyfryw bebyll. Yr oeddent yn wneuthuredig o bawl cynnaliol yn y canol, leni, neu gortynau o ryw fath, a rhaffau wedi

eu sicrhau â hoelion yn y ddaear. I'w helaetha i gynnwys mwy nag a fwriadwyd ar y cyntaf; yr oedd yn rhaid estyn y cortynau, a chwanegu at y cryfder oedd yn ei chynnal. Yn gyfer- byniol, mae Seion yn cael ei hannog, ar gyn- nyddiad rhifedi ei theulu: 'Helaetha le dy babell, ac estyn gortynau dy breswylfeydd: es- tyn dy raffau, a sicrha dy hoelion.' Esa. 54. 2. Ag un o'r hoelion hyn (o haiarn, tebygol) y lladdodd Jael Sisera. Barn. 4. 21. Yr oedd, ac y mae eto, eu dull a'u defnydd yn amrywiol; rhai o wneuthuriad cyffredin, digost, a didra- fferth, dros fyr amser, tebyg i'r **סֻכָּה** *sucath*, y bythod a wnaeth Jacob i'r anifeiliaid. Gen. 33. 17. Job 27. 18. Tebyg i hwn oedd y caban (**סֻכָּה** *suce*) a wnaeth Jonah wrth Ninifeh. Jonah 4. 5. Hwn oedd luesty (**סֻכָּה** *suce*) gwinllanwr. Esa. 1. 8. Y diddos mwyaf cyff- redin oedd hwn, y caban salaf a allesid ei wneyd, yn gyasod rhag gwres yr haul, ac yn amddiffynfa yn unig. Y mae gair arall, **שֶׁכֶן** *shecin*, yn arwyddo *preswylfod*, *trigfa*; ac yn arwyddocau, hwyrach, arosfa mwy parhaus. Salm 78. 60. **הֶחֱזִין** *ahel*: *Gr. αυρη*; *Llad. AULA*; *Saes. HALL*; pabell yn yr ystyr mwyaf gwych o'r gair, a ellid ei helaethu, ei gwychu, ei harddu, a'i gwneuthur yn gyflens yn breswylfod sefydlog a chysurus. Rhoddir hanes am un o freninoedd Persia, iddo wneyd pabell a gostiodd iddo £150,000. Galwent hi y 'tŷ aur,' oblegid nad oedd dim ond aur yn echdywynn, ac yn gorddysgleirio yn mhob rhan o honi.

Gwnaent eu pebyll hefyd o amrywiol liwiau. Mae pebyll yr Arabiaid yn dduon, felly yr oedd pebyll Cedar gynt, i ba rai y cyffelyba yr eg- lwys ei hnn, gyda golwg ar ei gwaeledd, ei chystudd, a'i llygredigaeth. Can. 1. 5.

Rhai pebyll a wnaent yn grynon; i'r cyf- ryw y cyffelyba y prophwyd y nefoedd: Esa. 49. 22. 'Efe a daena y nefoedd fel llen, ac a'i lleda fel pabell i drigo ynddi.' Defnyddia y Salmydd yr un gyffelybiaeth yn Salm 104. 2. 'Yn taenu y nefoedd fel llen;' hyny yw, llen pabell; ac os yn'gron, y mae y cyfeiriad yn nodedig o addas.

Y mae pabell, neu bebyll, yn arwyddo hefyd, 1. Tŷ, neu drigran. 2 Cron. 25. 22. Job 11. 14. Salm 84. 10. Zech. 12. 7.—2. Rhai yn preswyllo mewn pebyll, Salm 83. 6.—3. Addo- liad Duw, a'i bresennoldeb ynddo, yn mhlith ei bobl yma yn y byd. Dat. 21. 3. Yn cyf- eirio at y babell a wnaed gan Mosos wrth fyn- ydd Sinai.

PABELL Y DYSTIOLAETH, PABELL Y CYFAR- FOD. Crybwyllir am dair pabell: 1. Y babell a symudodd Mosos y tu allan i'r gwersyll, yn arwydd o anfodlonrwydd Duw am bechod Israel yn gwneuthur y llo aur. Exod. 33. 7. Tebygol mai pabell Mosos ei hun oedd, neu a ddarparodd Mosos i weinyddu barn ynddi, ac yn yr hon yr atebai y bobl pan ymofynent âg ef. Yn hon, tebygol, y cyfarfyddent i addoli,

cyn gwneuthur y babell y rhoddwyd portead o honi ar y mynydd, ac y byddai y cwmwl, arwydd y presennoldeb dwyfol, yn aros arni. Galwodd Moses hi, 'pabell y cyfarfod,' sef y lle y cyfarfyddai yr Arglwydd a'r bobl, yr enw a roddwyd i'r babell a gyfodwyd wedi hyny.—'Pabell y cyfarfod.' Exod. 29. 42. אֹהֶל מוֹעֵד. Rhoddwyd yr enw hwn yn benaf, os nid yn unig, o herwydd, fel y dywed yr Arglwydd wrth Moses, אֹהֶל מוֹעֵד לֵאמֹר לְעַמִּי וְלְעַבְדֵי אֱלֹהֵי אֲנִי, sef y cyfarfyddaf a chwi, i lefaru wrthyf ymo.—'Ac yn y lle hwnw y cyfarfyddaf & meibion Israel; ac efe a sancteiddir trwy fy ngogoniant.' Yn hyn yr oedd yn gysgod nodedig o'r Arglwydd Iesu, lle cyfarfod Duw a'i bobl. Symudwyd y babell hon gan Moses y tu allan i'r gwersyll, yr hon a ddyllasai fod yn nghanol y gwersyll (Num. 2. 17.) yr hyn oedd arwydd trwm o anfoddlonrwydd Duw; at hyn y cyfeiria y duwiolion yn aml yn eu gweddian, gan waeddi, 'Nac ymbellha oddi wrthyf.' Salm 10. 1. a 25. 22. a 38. 22.

2. Y babell a wnaeth Dafydd i arch Duw pan ddygodd hi o dŷ Obed-Edom i Seion. 2 Sam. 6. 17. 1 Cron. 16. 1.

3. Y babell y rhoddwyd portread o honi gan Dduw i Moses yn mynydd Sinai, ac a gyfodwyd yn y dydd cyntaf o'r mis cyntaf o'r ail flwyddyn, wedi eu dyfod o'r Aipht, wrth fynydd Sinai. Exod. 40. 2, 17. Rhoddodd Moses hanes gwneuthuriad y babell hon yn fanwl, ac yn gyflawn iawn: nid oes na bwrdd, na phin, na dim yn perthyn iddi, heb ei nodi yn fanwl. Gan ei bod hi a'i holl ddodrefn i gysgodi gwrthddrychau anfeidrol mwy gogoneddus na'r greadigaeth yma isod, sef o Grist, ei gyfyngdod, ei gyflawnder a'i ras, rhoddir hanes hwy o lawer am dani, nag am wneuthuriad y greadigaeth. Dangoswyd cynllun, neu borteiad o honi i Moses ar fynydd Sinai; a gorchymynwyd iddo wneuthur pob peth yn ol eu portreid. Tebygol iawn i'r Arglwydd egluro i Moses y pethau nefol yr oedd y babell i'w cysgodi, ac hefyd, rhoddi iddo ddangosiad, neu gynllun o'r cysgodau y rhai oeddent i arwyddo y pethau hyn, a dangos iddo y cyfatebolrwydd rhwng y naill a'r llall. Yr oedd dull y babell hon yn y modd canlynol: Yn gyntaf, yr oedd cyntedd o gan cufydd, neu dringain o latheni o hŷd, a deg a deugain o gufyddau o led, sef ynghylch deg ar hugain o latheni. Yr oedd y cynteddffa yn gaedig & lleni oddi amgylch, hyd yn bum cufydd, neu naw troedfedd o uchder. I gynnal y lleni yr oedd 56 o golofnau. Yr oedd holl golofnau y cynteddffa o amgylch, wedi eu cylchu âg arian, a'u penau yn arian, a'u marteisiau yn bres. Yr oedd y colofnau o bres, neu o goed Sittim wedi eu gwiago & phrea. Yr oedd y colofnau hyn yn cysgodi cadernid sefydlog yr eglwys, a'i chyflawnder. Jer. 1. 18. Salm 12. 7. Gal. 2. 9. Dat. 3. 12. Yr oedd leni y cynteddffa wedi ei wneuthur o lian main cyfrodedd, ac yn cael ei grogi wrth y colofnau bachau.

Y gair אֹהֶל a gyfieithir *hooks* yn Saesonaeg, a gyfieithir *penau* yn y cyfieithiad Cymraeg: 'A'u penau o aur.' Exod. 26. 32. 'Their hooks shall be of gold.' Saes.—'Y gwnaeth efe benau y colofnau.' Exod. 38. 48. 'He made hooks for the pillars.' Saes. Mae y cyfieithwyr Cymreig yn ei gyfieithu yn mhob man *penau*, a'r cyfieithwyr Saesong *hooks* yn mhob man. Y LXX. a arferant dri gair i'w gyfieithu: *σεφαλις*, *pen*, Exod. 26. 32, 37. a 27. 17. a 36. 36. a 38. 29. *αριος*, *bach*, Exod. 27. 10, 11. a 38. 10, 11, 12. *αγκυλη*, *dolen*, Exod. 38. 19. Dywed Parkhurst ei fod yn arwyddo y bachau oedd yn cydio y lleni wrth y colofnau. אֹהֶל מוֹעֵד y gair a gyfieithir *bachau*, *dolennau*, yn y Beiblau Cymreig. Gwel Exod. 26. 6, 11, 33. a 35. 10. a 36. 11.

Yr unig ddyfodfa i'r cynteddffa oedd o du y dwyrain, trwy ganau-len-ddrws o waith edau a nodwydd o sidan glas, a phorphor, ac ysgarlod, a lian main cyfrodedd; yn ugain cufydd o hŷd, a'i huchder a'i lled yn bum cufydd, yn cael ei chynnal & phedair colofn. Yr oedd y cyntedd hwn yn agoredd oddi arnodd, ac ynddo y safai allor y poeth-offrwm, a'r noe bres; ac yma y byddai y bobl yn dwyn eu hoffrymau. Edr. CYNTEDD.

O du y gorllewin i'r cyntedd y safai y babell. Hŷd y babell oedd deg cufydd ar hugain, neu yn nghylch deunaw lath ac wyth modfedd, a chwe lath a thair modfedd ei lled a'i huchder. Yr oedd wedi ei gwneud o wyth a dengain o ystyllod yn sefyll o ddeg cufydd eu hŷd, a chufydd a hanner eu lled. Yr oedd yr ystyllod yn sefyll ar 96 o forteisiau arian, sef dwy dan bob ystyllen. Yr oedd ugain ystyllen o du y dehan, ugain o du y gogledd, a chwech o du y gorllewin, a dwy yn y conglau. Yr oedd pum bar o goed Sittim bob ystlys ar draws yr ystyllod, oll yn gynaliedig & modrwyau, a'r bar canol yn cyrhaedd o gwr i gwr; yr oedd yr ystyllod a'r barau wedi eu gwiago âg aur. Yr oedd gorchudd y babell yn bedwar plyg; y nesaf i mewn oedd o ddeg llen o lian main cyfrodedd, porphor ac ysgarlod. Edr. LLEN. Yn y babell yr oedd dwy ystafell, sef y sanctaidd a'r sanctelddiolaf, wedi eu gwahanu oddiwrth eu gilydd & gwahan-len. Edr. LLEN. Y cyntaf oedd 20 cufydd o hŷd, ac iddi yr âi yr offeiriad yn unig. Yn y pen nesaf i mewn i hon yr oedd yn sefyll y canwyllbren, allor yr arogl-darth, a'r bwrdd bara gosod. Edr. ALLOE, BWRDD, CANWYLLBREN. Tu mewn i hon yr oedd y cysegr sanctelddiolaf, yn 10 cufydd ysgwar, & llen rhyngddynt. Yma yr oedd yr arch a'r llechau, y crochan aur a'r manna, a gwialen Aaron. Edr. y geiriau hyn. Nid âi neb i'r cysegr hwn ond yr arch-offeiriad yn unig unwaith yn y flwyddyn. Edr. CYSEGR. Gwedi cyfodi y babell yn yr anialwch, cysegrwyd hi âg aberthau mewn modd difrifol iawn. Gwel Exod. xxv, xxvi, xxvii, xxxvi, xxxviii, a lx. Num. vii.—Yr oedd yn sefyll yn nghanol

y gwersyll; yr offeiriad yn unig a'i tynai i lawr yn eu symudfaeodd; ond dygai y Lefiaid ei defnyddian a'i pherthynasau ar eu hysgyddan, ac & meni. Gwedi eu dwyn o amgylch o fan i fan, am 46 o flynyddoedd, sefydlwyd hi yn Siloh; ac ar ryw achlysur cyn marwolaeth Josuah, dygwyd hi i Sichem. Jos. xviii, xxiv, a xxvi. Wedi marwolaeth Eli, sefydlwyd hi dros ennyd yn Nob: ac oddi yno y dygwyd hi i Gibeon. Yno y cawn yr hanes diweddfaf am y babell a wnaeth Moses, a'r allor bres. 2 Cron. 1. 3. Cyrchwyd yr arch a'r dodrefn perthynol iddi, i Jerusalem, a gosodwyd hwynt yn nheml Solomon. 1 Sam. xxi. 1 Cron. 1. 13. a 5. 4, 5.

Yr oedd y babell, yn ddiddadl yn cysgodi Crist Iesu, mewn modd arbenig, o ran ei berson a'i swydd; ac yr oedd wedi ei threfnu yn neillduol yn arwydd ac yn ddangosiad o hono.—1. Fel y babell, yr oedd dynoliaeth Crist o drefniad a darpariad y Tad, yn y modd mwyaf neillduol ac arbenig o ddim arall. Efe a'i harfaethodd, a'i darparodd, a'i cymwysodd, ac a'i haddurnodd yn y modd mwyaf ardderchog a gogoneddus.—2. Yr oedd golygiad allanol y babell yn wael ac yn ddirmygedig; ond nid oedd ei haddurniadau tufewnol ddim yn llai ardderchog a gogoneddus er hyn; felly Crist hefyd oedd y *diystyr*af o'r gwyr, ac eto yn ddwyfol hardd.—3. Mewn modd mwy sylweddol ac ardderchog nag yn y babell, yr oedd 'holl gyflawnder' y Dduw yn preswyllo ynddo yn gorphorol. Col. 2. 9. EDR. CORPHOROL, CYFLAWNDER.—4. Fel y mae yn Dduw ac yn ddyn, o ran ei berson, felly hefyd o ran ei swydd, y mae yn lle cymmod a chyfarfod rhwng Duw a dynion. Fel yn y babell, felly yn Nghrist y mae yn cyfarfod a'i bobl, yn amlygu ei hun iddynt, yn cymeradwyo eu gwasanaeth, yn gwrando eu gweddiau, yn trugarhan wrthynt, ac yn eu cyfarwyddo, &c. Pabell y dystiolaeth yw; y dystiolaeth fwyaf nodedig a roddodd, neu a rydd Duw byth, yw, o'i gariad a'i ddaioni tuag at ddynt; mae holl dystiolaethau Duw yn gyflawn, ac yn ogoneddus ynddo, a'r holl addewidion ynddo ef yn i'e, ac ynddo ef yn Amen. Dat. 15. 5. a 21. 3.

Mae y fath berthynas agos rhwng Crist a'i eglwys, fel y mae yr un pethau, yn aml, mewn amrywiol ystyriaethau, yn cysgodi pob un o'r ddau: felly gellir golygu y babell, mewn ystyr is, yn cysgodi yr eglwys; yr hon a elwir yn dŷ Dduw, taml Dduw, tŷ ysbrydol. 1 Tim. 3. 15. 1 Pedr 2. 5. 1 Cor. 3. 16. 2 Cor. 6. 16. Hon yw pabell Dafydd, y mae Duw yn addaw ei chodi, wedi iddi syrthio. Amos 9. 11. Act. 15. 16.—Yr oedd hefyd yn gysgod o'r nefoedd, lle mae Crist yn gweini ei swydd offeiriadol dros ei eglwys. Heb. 8. 2. a 9. 11.

Cyffelybir corph dyn i babell, o herwydd ei freuolder, a'i ddarfodiad buan. 2 Cor. 5. 1—4. 1 Pedr 1. 13, 14. Pabell ydyw, nid adeilad sefydlog, wedi ei threfnu, a'i gwneuthur i

barhau yn hir; ond mae gan y saint dŷ nid o waith llaw, tragwyddol yn y nefoedd.

GWYL Y PABELL, **הַבְּיִלָּה** *gwledd y pebyll*; Gr. *αγοραγογία*, *gosod pabell i fyynu*. 'A gwyl yr Iuddewon,' sef *αγοραγογία*, *gwyl y pebyll*, 'oedd yn agos.' Ioan 7. 2. Yr oedd hon yn un o'r tair gwyl arbenig flynyddol yr Iuddewon, pan oedd yr holl wrywiaid i ymddangos ger bron yr Arglwydd yn Jerusalem. Yr oedd yn dechreu ar y pymthegfed dydd o'r seithfed mis, pedwar diwrnod ar ol dydd mawr y cymmod, ac yr oedd i barhau wyth niwrnod. Y dydd diweddfaf a elwid 'dydd mawr yr ŵyl.' Ar y dydd hwn y dywedir i'r Iesu sefyll i fyynu, a llefain, gan ddywedir, 'Od oes ar neb aych-ed, deued ataf fi ac yfed.' Ioan 7. 37. Yn cyfeirio, meddant, at ddefod arferedig yn eu plith ar y dydd hwnw, er nad oedd yn orchymynedig, o dynu dwfr a'i dywallt ger bron yr Arglwydd. Ar y dydd cyntaf yr oeddent i gymeryd ffrwyth pren prydfferth, cangenan palmwydd, a brig pren cauadfrig, a helyg afon, i ymlawenbau ger bron yr Arglwydd saith niwrnod, yn goffadwriaeth o'r modd y trigasant mewn bythod yn yr anialwch. Yr oedd yn ddangosiad blynyddol yn eu plith o iselder eu dechreuad, a mawr ddaioni yr Arglwydd tuag atynt. A hwyrach, yn gyagod o babelliaid Crist yn oin natur; ac hefyd yn ddangosiad mai dy-eithriaid a phererinion yw y duwiolion yn y byd hwn, ac mai yn y nefoedd y mae eu cartref tragwyddol. Lef. 23. 39—43. Num. 29. 12—40. EDR. PALMWRYDD. Yr oedd y bythod i gael en gwneyd o gangenau y coed hyn; ac yr oeddent yn ei gario hefyd yn sypnyan yn eu dwylaw, yn orfoleddus, bob dydd. Yr oeddent yn gwneuthur y bythod yn Jerusalem ar nenan eu tai, yn eu cynteddoedd, ac yn nghynteddoedd tŷ Dduw, ac yn yr heol-ydd. Neh. 8. 16. Bob saith mlynedd, ar yr ŵyl hon, yr oedd y gyfraith i gael ei darllen i'r bobl (Deut. 31. 10—13. Neh. 8. 18.) fel y dysgent ofni yr Arglwydd, a gwneuthur holl eiriau y gyfraith.

'Canya er dyddiau Josuah mab Nun hyd y dydd hwnw, ni wnaethaj meibion Israel felly.' Neh. 8. 17. Nid oes i ni feddwl wrth y geiriau na chadwyd gwyl y pebyll yr holl yspaid hwnw o amser, sef dros 1000 o flynyddoedd. Cawn hafes i Solomon ei chadw. 2 Cron. 7. 8, 9, 10. Cadwyd hi hefyd yn amser Ezra. Pen. 3. 4. Ond ni chadwyd hi yn yr un ysbryd, yr un manylrwydd, a'r un llawenydd. Yr oedd yr ŵyl hon yn cysgodi llawenydd ysbrydol yr eglwys dan y Testament Newydd. Zech. 14. 16. Gwel Lightfoot's *Works*, Vol. I.

PADAN-ARAM. EDR. ARAM.

PADELL, PEDYLL, (pad-ell) *Llad. PAT-ELLA*; ÷ysgl fechan, cawg. Padell bridd, pad-ell efydd, padell doddion, padell ffrio. 1 Cron. 23. 29, EDR. FFRIO. Yr oedd pedyll lawer yn perthyn i wasanaeth y babell, y bywyd-off-

ryman, &c. Exod. 27. 3. Lef. 2. 7. Num. 4. 14. 2 Bren. 25. 15, &c.

PADON, פָּדוֹן [*prynedigaeath*] penaeth y Nethiniaid. Ezra 2. 44. Neh. 7. 47.

PAEN, (pa-en) *Gr.* παῦν; *Llad.* PAVO. Un o'r adar mwyaf hardd ei blyf yn holl naturiaeth:

Nid tog onid *paen*. *Diar.*

ond mae yn falch, a'i lais yn anhyfryd, ei draed yn wrthun, a'i ysgogiad yn araf. Dywedir fod pen y sarph, llusg-odre angel, a llais cythraul gaaddo. Mae amryw fath o honynt; ac y maent yn aml yn yr India Ddwyreiniol. Ei adenydd hyfryd, neu yn hytrach ei gynffon, yw ei hynodrwydd mwyaf.—'A roddaist ti adenydd hyfryd i'r paenod?' Job 39. 13. 1 Bren. 10. 22. 2 Cron. 9. 31. Am nad ydw adenydd y paen yn hyfryd, ond ei gynffon, barna Bochart mai yr estrys sydd i'w ddeall yn y geiriau. Myn Duw ei gydnabod yn mhob peth, hyd yn nod yn mhlyf yr adar. Ei waith cywrair ef ydynt, ac y mae yn addas iddo gael ei gydnabod a'i barchu ynddynt.

PAGIEL, פַּגְיָאֵל [*rhaeglaeniad Duw*] mab Ocran, tywysog meibion Aser. Num. 7. 72.

PAHATH-MOAB, פַּחַת־מוֹאָב [*tywysog Moab*] lle yn ngwlad Moab, medd Calmet; neu yn hytrach, enw gwr enwog oedd. Ezra 2. 6. a 8. 4. a 10. 30.

PAID, **PEIDIO**, (py-aid) *Gr.* παῦν; gorpwys, ymattal, oedi, gohirio; gorphen, dyben, darfod.—'Paid, gâd im' lonydd fel yr ymgysurwyf ychydig.' Job 10. 20. Ni ddichon neb ymgysuro oni phaid a'i flino a'i gystuddio. Mae y duwilion am farw mewn tawelwch, ac arwyddion o foddlonrwydd Duw arnynt, a bod yn gryffon yn Nuw, ac yn ei dangnefedd; yr hyn ni ddichon iddynt wneuthur, oni thyn Duw ei law gystuddiol oddi arnynt. Salm 39. 13.

'Paid a gwrando ar addysg a bâr i ti gyfeiliorni oddiwrth eiriau gwybodaeth.' *Diar.* 19. 27. Os yw gwybodaeth o'r gwirionedd o bwys, mae athrawiaethau gau o'r niwed mwyaf; ac ni ddylai neb sydd yn caru y gwirionedd a'i lwyddiant, gynnwys gau-addrawon, na rhoddi yr annogaeth leiaf i'w cyfeiliornadau. 'Edrychwch pa beth—a pha fodd y gwranda'woch.' Marc 4. 24. Luc 8. 18. Wrth wrando addysg gyfeiliornus, yr ydym yn peryglu diweirdeb pur ein heneidiau ein hunain tuag at y gwirionedd, ac yn cynnwys, yn ormodol, y cyfeilrionad er niwed i eraill. Y mae ymadrodd rhai yn ysu fel cancr, ac yn dyfetha holl iechyd a grym ysbrydol yr enaid; a phwy a gellwair a'r fath bla ofnadwy ond ynfydion? 2 Tim. 2. 17. 1 Bren. 22. 22. Mat. 7. 15. a 16. 6. Ioan 10. 5. 1 Cor. 11. 13—18. Eph. 4. 14. 1 Tim. 4. 6. a 6. 3, 4, 5. 2 Pedr 2. 1, 2. 1 Ioan 4. 1. 2 Ioan 10. Dat. 2. 2.

Y mae rhai mor llygredig, ac wedi ymroddi i'w chwantau o gariad at ei fwyniant, fel nad

ydynt yn medru *peidio* â phechod. Nid oes dim anallu nac anfodrusrwydd ynddynt, ond eu cariad ato. Maent fel y diafol, yn pechu o honynt eu hunain, yn wirfoddol. 2 Pedr 2. 14.

PAILL-ION-O, **PEILLIAD**, a **PEILLIED**, (pall) *Gr.* παῖλαι; *Llad.* POLLEK; cân, blawd cân, cân gwenith, mângant. *Edr.* OVR-RWM.

PAIR, **PEIRIAU**, (par) crochan, callawr, efydden. Yn allegawl, pair a arwydda, cystuddiau, tralodau, a phroffedigaethau mawrion; yn y rhai y mae Duw yn dewis, yn cynnal, ac yn ymgeleddu ei bobl, ac yn peri i bethau anhyfryd fod yn fuddiol. Mae yr iechydwr iaeth yn gweithredu yn a thrwy bob peth tuag at y rhai sydd yn caru Duw, ac yn peri fod pob peth yn cydweithio er daioni iddynt. Esa. 48. 10. Deut. 4. 20. Rhuf. 8. 28.

PAIS, **PEISIAU**, (py-ais) *Heb.* פַּיִס *Gr.* πῆσαι; *Saes.* COAT; *Ffr.* COTTE; *Ital.* CORTA; twyg, hûg, crys, toryn, ysgin, rhuchen; gwisg, rhiag.

Pawb a drais yn *plais* ei dad. *Diar.*

Y mae y gair Hebraeg a gyfieithir *pais* yn Exod. 28. 39. a 29. 5. Lef. 16. 4. Mat. 5. 40. *et al.* yn arwyddocau y wiag isaf, ar yr hon yr oedd y מַטְרֵי *fantell*. *Edr.* GWRIG.

PALADR, **PELYDR**, (palad) lloest, bonlloest; cyff, boneciff; bonyn llyaienyn; paladr melin; paladr gwaew; paladr angor; paladr haul; paladr englyn; paladr canwyllbren, &c. Exod. 25. 31. Num. 8. 4. 1 Sam. 17. 7. *Edr.* CANWYLLBREN, GWARWYFON.

PALAL, פַּלָּל [*yn meddwl*] mab Uzai. Neh. 3. 25.

PALAS, **PLAS-AU**, (pla-as) *Llad.* PALATUM; *Saes.* PALACE: llys, llys brenin, priflys; neuadd-dŷ; adeilad hardd, gostus. 2 Cron. 36. 19. Esa. 13. 22. a 25. 2. a 32. 14. a 34. 15. Gelwir yr eglwys felly o herwydd ei threfn, ei gwychder, a'i harddchogrwydd, a phreseoldeb Duw ynddi. Salm 45. 8. a 48. 3, 13. a 122. 7. *Edr.* IFORI.

'Os caer yw hi, ni a adeiladwn arni balas arian.' Can. 8. 6. neu, gan ei bod yn gaer, neu yn fur wedi ei sylfaenu yn gadarn, ac yn sefyll yn ddiysog, a' adeiladwn arni balas arian, neu wedi ei harddu â g arian, yn y modd mwyaf gwyoh, yn addas breswylfod i'w Phriod, ei Brawd hynaf, ei Duw, a'i Thad. Dyma yr ymddygiad sydd yn gweddi i chwaer fechan, neu eglwys ieuanc, neu rai ieuanc yn y ffydd; sef eu cysuro, eu hanog, eu hadeiladu, a'u haddurno. 'Adeiladwn,' sef y Drindod; anfonodd y Tad Ysbryd Crist i gyfodi eglwys yn mhlith y Cenedloedd, yr hon a gynyddodd yn gadarn ac yn hardd, yn fur ac yn balas, yn breswylfod i Dduw trwy yr Ysbryd. Eglwys y cenedloedd, tebygaf, y mae i ni feddwl yn benaf wrth y chwaer fechan hon; bechan yn ei dechreuad;

ond a gynyddodd yn ddirfawr trwy ofal Crist am dani, a'i ymgeledd iddi. Esa. 58. 12. a 60. 17. a 61. 4. Zech. 6. 12—15. Eph. 2. 20, 22. 1 Cor. 3. 10, 11, 12. Mat. 16. 18.

PALESTINA, Edr. PHILISTIA.

PALF-AU, (pâl) *Llad.* PALMA: cledr llaw, pawen; megys palf y gath, palf y llew, palf yr arth. 1 Sam. 17. 37. Lef. 11. 27.

PALFAIS-EISIAU, (palf) ysgwydd, tu cefn i'r ysgwydd; ysgwyddog, ysbawd. Palfais mollt, sef ysbawd mollt, (*shoulder of mutant.*) Lef. 7. 32. Num. 6. 19, 20.

PALFALU, Edr. YMBALFALU.

PALMANT-U, (palm) *Llad.* PAVIMENTUM: llawr, llech-lawr, llawr-ceryg.—'Yn y lle a elwir y palmant.' Edr. GABBATHA.—'Ei ganol a balmantwyd â chariad i ferched Jerusalem.' Can. 3. 10. Ei ganol (sef y cerbyd, neu y cludai) a daenwyd â chariad gan ferched Jerusalem; sef â gwaith edau a nodwydd, gan ferched Jerusalem, yn arwydd o'u cariad ato. Yr oedd y merched Iuddewig yn nodedig am y cyfryw gywreinaith. Barn. 5. 30. Diar. 31. 22, 24. Neu, hwyrach, fod ar yr hulyn arwydd-wersi, yn mynegi cariad Solomon at ei briod. Y mae arwyddion o gariad yn mhob peth o eiddo Crist tu ag at ei eglwys; sef ei gyfammod, ei oruchwyliaethau, a'i ragluniaethau; yn neillduol goruchwyliaeth a phregethiad yr efengyl; hwn yw y cerbyd y mae Crist yn marchogaeth ynddo, ac yn dwyn ei bobl gydag ef: y maent yn ei gynnal, ac yn cael eu cynnal ynddo. Gwel Coccejus, Haymer, T. Williams, *in loc.*

'Palmeutwch, palmentwch, parotowch y ffordd.' Esa. 57. 14. a 62. 10. 'Cast ye up, cast ye up.' Saes. Priodol ystyr y gair קָלַל (*sel*) yw *dyrchafu*, *cyfodi* i fynu fel tyran o fyd, neu brif ffordd; * ac felly y cyfieithir ef gan y llan fwyaf yn Jer. 50. 26. ac nid *dyrnu*, fel yn ein cyfieithad ni.† Cyfieithir ef *sarnu* yn Job 30. 12. a *dyrchafu* yn Diar. 4. 8. Wrth gyfodi y ffordd, mae i ni ddeall, cyfodi i fynu y wir athrawiaeth a rheolau sanctaidd dysgyblaeth eglwysig, ag oedd wedi cael eu heagenluso; y rhai hyn sydd yn dangos y ffordd mae i ni gerdded, o ran ein cred a'n rhodiad. Y mae Daw yn galw ar ei weision i ddyrchafu a chyfodi y rhai hyn i fynu, fel y byddo cyfarwyddyd addas i'w bobl i rodio yn mhob peth. Ni bu un diwygiad erioed yn yr eglwys, heb ddyrchafu ffordd, o ran yr athrawiaeth a'r ddygyblaeth; a lle maent yn cael eu heagenluso, y mae dirywiad yn rhwym o ganlyn.

PALMWYDD-EN, (palm-gwŷdd) y coed balm; y pren gwrth-bwys. Y mae y coed hyn yn tyfu yn uchel ac yn syth; yr hyn y mae y gair *Hab.* תְּמָרָה yn ei arwyddo. Y mae eu dail yn wyrdd-leision trwy y flyyddyn. Y maent

yn tyfu oreu yn mhoethder gwres yr haul.—Tyfant weithiau i gan trocfeidd o uchder, a rhai yn uwch, medd Xenophon, *Cyropæd. lib. vii.* Mae yn ddywediad cyffredin am y palmwydd, ond heb ddim gwir ynddo, yr ymsytha y cangenau yn fwy, pa fwyaf fyddo y pwysau yn crogi wrthynt; * oblegid hyny, a elwir y 'pren gwrth-bwys.' Priodolir hyny i gangenau y palmwydd, y sydd wir am fyrrdan, neu drawstiau, a swmerau, a wneir o honynt hwy, a choedydd eraill hefyd: y maent fel cefn asyn dan bwn neu faich. Suiceri *Thess. in qoutis.* Nid oes ond ychydig ffrwyth, meddant, i'w gael ar y palmwydd, nes y byddont yn ddeng mlwydd a'r hugain oed; wedi hyny cynyddant mewn ffrwythlonrwydd gydag a'u hoed, ac a bob un dri neu bedwar cant o pwys o ffrwythau, a erwir *dates*, bob blwyddyn. Y mae y ffrwyth yn beraidd ac yn hyfryd-felus. Ceir gwin hefyd o'r balmwydden, yr hwn, hwyrach, a elwir yn yr ysgrythyrau שִׁיחָר (*shichar*) sef *diod gadarn*. Y mae hefyd yn rhoddi math o fêl:

Mae y palmwydd i'w cael mewn amrywiol wledydd poethion yn mharthau gogleddol Affrica, a deheuol Asia. Yr oeddynt yn aml ar lanau yr Iorddonen; ond y mwyaf rhagorol oedd oddi amgylch Jericho ac Engedi, yr hon a elwir o'r achos Hazazon-Tamar, sef *torid y palmwydd*.

Yr oedd y palmwydd yn cael eu dwyn o flaen buddugoliaethwyr yn eu cyhoedd orfodol, fel arwyddluniau buddugoliaeth. Tarddodd y ddefod hon, tebygol, oddiwrt h y meddwl am briodolrwydd neillduol y palmwydd, i wrth-weithredu pob pwysau a roddir arnynt. Yn cyfeirio at y defodau hyn, dywedir fod gan y saint 'balmwydd yn eu dwylaw,' yn arwyddion o'u buddugoliaeth ar bechod, y byd, Satan, a holl erlidigaethau Anghrist. Dat. 7. 9. Neu, hwyrach, fod y cyfeiriad yn y geiriau at ŵyl y pebyll yn mhlith yr Iuddewon (Zech. 14. 16.) pan fyddent yn eu haddoliadau yn y deml, ac yn y synagogau, yn cario, yn arwyddo o orfodedd, sypynau o gangenau helyg, palmwydd, a myrtwydd, wedi eu rhwymo yn nghyd. Ar yr achos hwn byddent yn canu yr *Haleluia favor*, o ddechreu Salm cxiii, hyd ddiwedd Salm cxviii. Yr oedd y gair *Hosanna* (achub atolwg) ar y sypynau hyn. Vitringa *in Apoc.* 7. 9, 10. Felly gwnaethant o flaen yr Arglywydd Iesu ar ei fynediad i Jerusalem; 'Cymerasant gangan o'r palmwydd, ac a aethant allan i gyfarfod ag ef, ac a leasant *Hosanna*,' &c. Ioan 12. 13.

Ar holl barwydydd y deml yr oedd lluniau cerubiad, palmwydd, a blodau agored wedi eu cerfio; 1 Bren. 6. 29, 32, 35. Ezec. 41. 18, 19, 32, 35. yn arwyddo o iechydwrtaeth fuddugoliaethus trwy Grist yn y cnawd i'r eglwys.

* Vitringa *in loc.*
† Pool's *Synops.*
37B

* Nititur in pondus palma et consurgit in altum;
Quo magis et premitur, hoc magis tollit on ...

'Y cyflawn a flodeua fel palmwydden.' Salm 92. 12. 'Y cyflawn,' Crist yn bonaf, Esa. 52. 14. a 53. 11. hefyd, yr holl dduwion yn ddo a thrwyddo. 'A flodeua,' nid fel llysiennu, adn. 7. yr hwn a ddichon gwres yr haul ei wywo yn fuan; ond fel 'palmwydden,' yr hon ni wiwa y gwres, ond sydd mor lawn o nodd fel y pery y gwyrdlesni trwy y flwyddyn. Can. 7. 7, 8.

Delwau y cenedloedd oeddynt fel palmwydden, yn syth, ond ni lefarant, ac ni symudant. Jer. 10. 5. Edr. ELM.

PALTI, פלטי [gwaredigaeth] 1. Mab Rapphu, un o'r deuddeg yspiwr dros lwyth Benjamin. Num. 13. 9.—2. Enw dinas, tebygol. 2 Sam. 23. 26. 1 Cron. 11. 27.

PALTIEL, פלטיאל [gwaredigaeth Duw] mab Asan o lwyth Issachar. Num. 34. 26.

PALL—U, (py-all) diffyg gallu; diegni; amherffaith, digyflawn; esgeuluso, nacâu; diffygio, darfod.

Yr holl wrionedd ar *ball* aeth. *E. Prys.*

'Iö, gwirionedd sydd yn pallu.' Esa. 59. 15. Fel y mae Duw yn Fob perffaith, cyflawn, digyfnawid, nid oes palldod yn perthyn iddo: 'Ni phalla ei dostariaethau.' Galar. 3. 22.—'Ei ffynnyddoedd ni phallant.' Heb. 1. 12.—Nid oes na dechreu na diwedd iddynt; hefyd, na chynydd na lleihad iddynt.

'Haws i nef a daear fyned heibio, nag i un tipyn o'r gyfraith ballu. Luc 16. 17. 'Nac y bydd i vn titol o'r Ddeddyf gwympo.' W. S. Ballu, sef cael ei diddymu, neu fod heb ei chyflawni. Cyflawnwyd yr holl ddefodau seremonïol yn mherson a gwaith Crist; a chyflawnwyd y ddeddf foesol yn ei ufudd-dod i farwolaeth, a sofylwyd ei hawdurdod yn annileadwy am byth. Geill y nef a'r ddaear fyned heibio, ond nis gall y gyfraith ballu, yn ol natur pethau; tra byddo cyflawnder yn gyflawnder, rhaid i ddeddf gyflawn fod yn ei grym byth; oni ellir gwneuthur cyflawnder yn anghyflawnder, neu yr un peth a'u gilydd, nis gall y ddeddf ballu. Rhuf. 3. 31. 1 Pedr 1. 25.

'Gan edrych yn ddyfal na bo neb yn pallu oddiwrth ras Duw.' Heb. 12. 15. 'Rrag deffygio o neb oddiwrth ras Dyw.' W. S. *μη τις υστερων απο της χοριτος του θεου, bod yn ol, neu yn fyr o ras neu ffafr Duw.* Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *eisieu*, Mat. 19. 20. Luc 22. 35.—*bod yn ol*, Rhuf. 3. 23. Heb. 4. 1. 2 Cor. 11. 5. a 12. 11.—*yn ddiffygiol*, Marc 10. 21. Pallu oddiwrth ras Duw, gan hyny, yw bod yn ol o hono, bod hebddo, bod yn ddiffygiol o hono. Y mae gras Duw wedi ei ddatguddio yn yr efengyl; sef ei ewyllys da yn Nghrist tu ag at bechaduriaid, i'w cyflawnhau a'u sancteiddio; ond geill dynion fwynhau breintiau yr efengyl, a bod yn ol o ras Duw mewn gwirionedd, trwy seگردod, diosfalwch, a'u cariad at bechod. Edrychwch, gan hyny,

yn ddyfal, na bo neb yn pallu oddiwrth ras Duw.

PALL—AU, (pa-all) caedlen, amwieg, mantell, gorchudd; pabell; gorsedd.—'Yn y pall hwnw y mae y brenin.' Mewn pallau, sef mewn pebyll.—'Yna yr halogwch ball dy gerddelw arian.' Esa. 30. 22. Sef y cyfrifwch fel y peth mwyaf arian (מגלגל *misglwyl*) y gorchudd arian dy gerddelw. Felly yr oedd gorchymyn Moses, Deut. 7. 25. 'Llosg ddelwau cerffedig eu duwiau hwynt yn tân: na chwenych na'r arian na'r aur a fyddo arnynt, i'w cymeryd i ti; rhag dy faflu ag ef: oblegid ffieidd-dra i'r Arglwydd dy Dduw ydyw.'

PAMPHYLIA, *Παμφυλία* [oll yn ddymunol] talaeth yn Asia Leiaf. Y mae Cilicia o du y dwyrain iddi, Lycia i'r gorllewin, Mór y Canoldir i'r deheu, a Pisidia i'r gogledd iddi. Gelwir hi yn bresenol Carimania. Attalia a Pherga oedd ei phrif ddinasoedd. Yr oedd Iudewon oddi yno yn Jerusalem ar ddydd y Pentecost yn gwrando pregeth Pedr; hwyrach y rhai a ddygasant yr efengyl yno gyntaf. Prog. ethodd Paul a Barnabas yn Pherga. Act. 13. 13. a 14. 24. a 27. 5. Y mae rhyw fath o Gristionogion yno eto, ond tebygol, yn bar ddilewyrch. Y mae y wlad yn awr yn meddiant y Twrc.

PANNAG, פנאג. Nid yw y gair yn yr holl Eeib, ond yn Ezec. 27. 17. am hyny y mae yn anhawdd penderfynu beth oedd; tebygol mai rhyw bêr-lysiau, neu wydd-lyd hyfryd.—Byddai yr henafiaid yn gwneuthur bara o'r hyn a alwent *Panic*. *Panic sit e panico rarius*. Pliny, *lib. xviii. cap. 7*. Dywed Cesar am y Massilaniaid, *Pancio vetere omnes alebantur*. *B. ii. cap. 22*.

PANNWL—YLU, (pant) tolc, gostyngiad, iseliad, ceule, ceudwll; iselhan.

Weithiau y codai'r deifr yn fryn;
Weithiau fel glyn *pannylent*,
Lle trefnaist iddynt *bannul* cau,
Ao weithiau y gorprwsent.

E. Prys, Salm 104. 8.

PANT, PENTYDD, (pan) glyn, dyffryn bychan, cwm, allmor, pandle.—'Fob pant a gyfodir.' Esa. 40. 4. Luc 3. 5. Mewn ystyr foesol, y mae pob peth wedi myned o'u priodol leoedd; rhai pethau yn rhy isel a dirmygedig, a phethau eraill mewn bri a dyrchafiad anaddas iddynt; trwy weinidogaeth yr efengyl, dwg Duw bethau i'w priodol leoedd a chyfrifiad; gwastadeir y cwbl, fel y byddo fford rydd i'r Arglwydd ddyfod. Yr oedd y tlodion, y publicanod a'r pechaduriaid yn cael pregethau yr efengyl iddynt, a'u cyfodi a chysuron dwyfol; a'r h Pariseaid, y rhai oeddynt fel brynian yn ddyrchafedig, yn eu tyb eu hunain, yn cael eu darostwng gan athrawiaeth lem faul Ioan Fedyddiwr, a'r Iachawdwr. Edr. Ffordd.—'Y rhai oedd yn y pant.' Edr. MYRTWYDD.

PANWR, (panu-gwr) panydd, golchydd. 2 Bren. 18. 17. Esa. 7. 32—36. Marc 9. 3.

PAPUR—AU, (páb) *Llad.* ΠΑΡΥΡΟΣ, sef brwynen fawr yn yr Aipht, a dyf mewn corsydd, ar lan yr afon Nilus, o'r hon y gwnelid papur i ysgrifenu arno.—'Y papur-frwyn wrth yr afon—a wywa.' *Esa.* 19. 7. Rhanai yr Aiphtiaid y gorsen yn bilienu tenau, yr hyn a wnaent yn hawdd, wedi hyny rhoddent hwynt ar fwrdd, a gwlychent hwynt & dwfr gludiog yr afon, wedi ei gymysgu yn nghyd, a sychent hwynt yn yr haul. A hwn y gwnaeth Ptolemy Philadelphus ei lyfr-gell odidog. Pan ballodd Ptolemy, brenin yr Aipht, y papur hwn i Atalus, brenin Pergamus, i yagrifenu ei lyfrau arno, dychymygodd, neu diwygiodd yn fawr, y memurwn i yagrifenu arno, yr hwn a fu mewn arferiad dros 1300 o flynyddoedd. Dros 560 o flynyddoedd yr ydys wedi ei wneuthur o garpiau lliau.

PAPHUS, Παφος, [*yn berwi*] yr oedd dwy ddinas o'r enw yn ynys Cyprus, yn nghylch 70 o filltiroedd oddiwrth eu gilydd, o du y gorllewin i'r ynys. Bu Paul a Barnabus yma yn pregethu, a chafodd Sergius Paulus y rhaglaw, a gwr call, ei alw i'r ffydd trwyddynt; ac Elimas y swynwr, am eu gwrthwynebu, a gafodd ei daro & dallineb. *Act.* 13. 6, &c. Parhaodd Cristionogrwydd yno o hyny hyd yn hyn, mewn rhyw lun. Mae esgob Groegaidd yno yn awr.

PAR, (py-ar) dau, cymhar, cwpl. *Luc* 2. 24. *Edr.* TURTUR.

PAR, effeithio, effeithiad, yn effeithio; gorchymyn. *Gen.* 24. 12. *Esa.* 43. 23.

PAR—A—HAU—US, yn aros, yn ddidor; yn ddibaid, yn wastadol, yn sefyll at, yn dal at; yn ddyfal, yn ddianwadad; estynedig: yn ymllyn.

A fydo *barhau* yn hir yn ieuano, aed yn obrwydd yn hen. *Diar.*

'Tithau, Arglwydd, a barhei yn dragywydd.' *Salm* 102. 12, 26. *Edr.* TRAGYWDODOL.—'Golud parhaus.' *Edr.* GOLUD.—'Ynddynt hwy y mae para.' *Edr.* LLAWEN.

'Os ydych yn parhau yn y ffydd.'—'Eithr y neb a barhao hyd y diwedd, hwnw a fydd cadwedig.' *Col.* 1. 23. *Mat.* 24. 13. Ni bydd cadwedig, ond yr hwn a barhao hyd y diwedd; oblegid nid oes neb ond hwy erioed wedi gwir greu, ac wedi eu gwir gyfnwid. Y mae rhai yn tynu yn ol i golledigaeth; sef tynu yn ol oddiwrth y peth oedd *ganddynt hwy*, nid oddi wrth wir ras, a gwir greu; tynu yn ol oddi wrth *broffes* o grefydd Crist, yr hyn oedd yn brawf nad oeddent erioed wedi cyfranogi o Grist yn eu holl broffes.—'Nid ydym ni o'r rhai sydd yn tynu yn ol i golledigaeth; namyn o ffydd i gadwedigaeth yr enaid.' *Heb.* 10. 39. Nid ydym ni o nifer, o lwybr, o ddull, ac o debygolrwydd, *υποστολης, o'r enciliad, tyniad yn ol*; ond *αλλα πιστεως, o ffydd*, sef o nifer y rhai sydd yn credu, y rhai ydynt oll yn gadwedig. Y mae rhai yn encilio, ac yn tynu

yn ol, ond rhai heb wir grefydd ydyw y rhai hyny.

1. Y mae llawer yn tynu yn ol i golledigaeth, yn syrthio ymaith oddiwrth ddoniau gwyrthiol, teimladau bywiog, gwybodaeth dra helaeth, rhodiad manwl, a phroffes olygus, dros amser, mwy neu lai. *Mat.* xiii. *Heb.* vi. Ond nid yw yr holl bethau hyn, oddiwrth ba rai y dichon iddynt syrthio, yn nglyn wrth iechyd-wriaeth; buasant yn golledig er eu meddiannu, a *pharhau* i'w meddiannu hyd y diwedd. Y mae y pethau sydd yn nglyn wrth iechyd-wriaeth yn bethau *gwel*; sef yn rhagorach yn eu tarddiad, yn eu natur, ac yn eu parhad. Y mae eu gwaith yn syrthio ymaith oddiwrth y pethau cyffredin hyn, yn ddangosiad amlwg na foddent ddim gwel, a mwy sylweddol a pharhaus.

2. Dichon gwir dduwionolion aumharu yn fawr, a syrthio i bechodau gwaradwyddus, megys y gwnaeth Dafydd, Solomon, Pedr, &c. ie, o'u rhan eu hunain, buasant wedi syrthio ymaith yn hollol, ac yn dragywyddol; wedi syrthio, nid ydynt yn abl ymadferyd, nac yn haeddu ymwardd mewn un gradd. Ond eto,

3. Y mae yn amlwg yn yr ysgrhythrau, ac wrth ystyried natur trefn iechyd-wriaeth, na syrthiodd neb erioed, a dderbyniodd wir ras, a chyfiawnhad trwy ffydd, a unwyd i Christ, ac a wir sancteiddiwyd, felly ymaith, fel y collasant y cwbl a gawsant, ac a fuant golledig byth wedi hyny; sef hollol gollasant y dduwionol anian a dderbyniasant, ac a fwrwyd allan o heddwch a ffafr Duw dros byth.* Mae y meddwl hwn yn ymddangos yn dra chyfeiliornus, ac yn groes i bob meddwl addas am drefn yr iechyd-wriaeth.

(1.) Y mae yn groes i arfaeth Duw yn yr etholedigaeth. *Edrych*, ARFAETH, CYFAMMOD, CYNGHOR, ETHOLEDIGAETH. 'Twyllent, pe byddai bosibl, yr etholedigion.' *Mat.* 24. 24. Y mae y geiriau, *ei δωρατων, pe byddai bosibl*, yn arwyddo y byddai grym y twyll yn fawr, a llawer yn cael eu gorchfygu, a'u dwyn ymaith ganddo; ond er hyny na byddai yn *bosibl* twylllo rhai, sef yr *etholedigion*; a hyny nid o'u rhan eu hunain, eu gwybodsaeth, eu doethineb, a'u grym eu hunaid, ond o ran cadernid ang-hyfnewidiol arfaeth Duw yn ethol. *Salm* 33. 11. 1 *Thea.* 5. 9. *Esa.* 46. 10. *Rhuf.* 9. 11. 2 *Thea.* 2. 18, 19.

(2.) Mae y dychymyg hwn yn groes i ang-hyfnewidioldeb *cariad* Duw tuag atynt. *Rhuf.* 9. 13. *Jer.* 31. 3. *Edr.* CARIAD. Y mae *carriad* Duw wedi gwneuthur peth rhy fawr drosynt i'w colli. *Ioan* 3. 16. *Rhuf.* 8. 32. Peth erchyll yw meddwl y dichon fod gwrthddrychau *cariad* dwyfol byth yn golledig. *Ioan* 13. 1. *Rhuf.* 8. 35. Naill ai ni charodd Duw mo

* Y mae gwir ffydd bob amser yn meddu dwy briodoledd hanfodol ac anwahanol; heb y rhai nis gall gael ei galw yn ffydd wrioneddol a ohyfawnhaol. Un yw bywyd; y llall yw parhad. H. Zanehus.

honynt erioed, neu fe ballodd ei gariad o ran y parhad o hono, neu methodd Duw achub y gwrtyddrychau a garodd, neu fe'u hachubir: y mae y tri cyntaf yn rhy gabledus am Dduw, ac mae gwbl groes i'r gair, i'w coledd yn y meddwl aml fynyd; am hyny, y mae tynu y gwrthddrychau, yn cyfateb yn gwbl o ran y gwrthddrychau, i'r cariad tragwyddol, a'r dyben gan Dduw yn ei olwg yn eu caru.

(3.) Dywed Duw ei hun am y cyfammod gras, cyfammod heddi, mai cyfammod cadarn, disigl, ydyw; ac ar y cyfammod hwn y mae eu hiechydwrtaeth hwy yn sefyll. 'Y mynyddoedd a giliant, a'r brynau a symudant; eithr fy nhrugaredd ni chilia oddi wrthyt, a chyfammod fy heddi ni syll, medd yr Arglwydd, sydd yn trugarhau wrthyt.' Esa. 54. 10. Y mae yr un peth yn cael ei osod o'u blaen yn helaeth ac yn eglur yn Jer. 32. 40. 'Mi a wnafl â hwynt gyfammod tragwyddol, ni throaf oddi wrthyt, heb wneuthur lles iddynt; ac mi a osodaf fy ofn yn eu calonau, fel na chiliont oddi wrthyt.' Wele yma gyfammod heddi rhwng Duw a phechaduriaid, na syfla byth; y mae Duw yn ymrwymo, na chilia ei drugaredd oddi wrthyt, na thry ef oddi wrthyt, ac na chânt hwythau gilio oddi wrtho yntau; gan y byddai iddo ef osod ei ofn yn eu calonau. Dyma barhad, nid mewn rhyfyg ac ansanct-eiddrwydd, ond yn ofn Duw, wedi ei addaw gan Dduw, a'i sicrhau.

(4.) I'w cadw, y maent wedi eu rhoddi oll gan y Tad i Grist fel cyfryngwr, ac i fod yn hâd ac yn etifeddiacth iddo dros byth. Ymddriedodd y Tad hwynt i'r Mab, ac ni bydd y Mab yn anfyddlon i'r ymddiried mawr; ond a'u ceidw oll yn ol ei ymrwymiad i'r Tad, ac a rydd iddynt fywyd tragwyddol. Ioan 6. 39, 40. a 17. 2—24.

(5.) Y mae Crist wedi eu caru, a rhoddi ei hun drostynt, 'yn offrw m ac yn aberth i Dduw o arogl peraidd.'—Gwedi eu 'prynu oddiwrth bob anwiredd, ac i'w puro iddo ei hun yn bobl briodol.' Eph. 5. 2. Tit. 2. 14. Y mae yn beth cableddus meddwl y bydd y rhai hyny y gwnaeth Crist *tawn* dros eu pechodau yn *goll-edig* er hyny. A gyfnewidiodd ei gariad tuag atynt, rhagor pan y bu farw drostynt? neu a ballodd ei *allu* neu ei ffyddlondeb i gwblhau ei amcan tuag atynt? Mae yn gwbl anaddas cynnwys y fath feddwl annheilwng am dano; am hyny, diammen, yn ol ei addewid, 'Y bydd iddo roddi iddynt fywyd tragwyddol, ac ni chyfrgollant byth, ac ni ddwg neb hwynt allan o'i law ef.' Ioan 10. 28. 'O lafur ei enaid y gwel ac y diwellir.' Esa. 49. 4. a 53. 10, 11. Maent yn cael eu galw *λαος εις περιποιησιν*, *pobl*, ac y mae yn honi hawl iddynt fel ei *eiddo ei hun yn neillduol*, 1 Pedr 2. 9.—*λαος περιουσιος*, *pobl briodol*. Y mae y ddau air Groeg yn ateb i'r gair *Heb.* סְלִיָּהּ yr hwn sydd yn arwyddo peth wedi ei ennill trwy fawr lafur i fod yn eiddo neillduol i ddynt ei hun. Exod. 19.

5. * 1 Cron. 20. 3. Preg. 2. 8. Mal. 3. 17. lle y mae y gair yn cael ei arferyd, ac yn cael ei gyfleithu, *eiddo fy hun—trysor penaf—pridoledd*.

(6.) Y mae Crist yn ei swydd offeiriadol yn byw bob amser i eiriol drostynt, yn frenin goruchel ar ei orsedd i lywodraethu pob peth er daioni iddynt, a'i allu anfeidrol yn anorchfygol o'u plaid; ac a gollir hwynt er hyny? Ioan 11. 42. a 17. 11—20. Luc 22. 32. 1 Pedr 1, 5. Edr. EIRIOLWR, GALLU.

(7.) Y mae undeb anwahanol rhyngddynt â Christ. Y maent wedi eu hadeiladu ar graig nis dichon pyrth uffern eu gorchfygu. Rhuif. viii. ult. Mat. 16. 18. 1 Pedr 2. 5. Mat. 7. 25. 1 Cor. 10. 4. Salm 18. 22. Esa. 44. 2 a 26. 4.

(8.) Y mae yr Ysbryd Glan yn preswlyo ynddynt, i'w haddasu i ogoniant, ac ynddynt yn ffynon o ddwfr bywiol yn tarddu i fywyd tragwyddol. Ioan 14. 16, 17. Ffynon yn aros ac yn *tarddu* ydyw, Ioan 4. 14.—*enaidiad yn aros*, 1 Ioan 2. 27.—*hâd yn aros*, 1 Ioan 3. 9.

(9.) Y mae Crist yn byw ynddynt, a'u bywyd hwythau wedi ei *guddio* gyda Christ yn Nuw. Gal. 2. 20. Col. 3. 3. 2 Tim. 1. 12.

(10.) Y mae yr athrawiaeth wrthwyneb yn ymddangos yn hollol groes i holl drefn yr iechydwrtaeth; yn gwrth-ddwywed ydstiolaeth amlwg y gair, ac addewidion Duw i'w bobl (Jer. 32. 33—40. Ioan 4. 14. a 6. 39. a 10. 28. a 11. 26.) yn ddianrhydedd mawr i Dduw, ac yn anghysur mawr i'r gwir dduwion, pe byddai wir: ond y mae yn anhosibl ei bod yn wir, heb fod dyn yn achubwr iddo ei hun, ac yn gallel codi a syrthio pan fyno.

Y mae yr athrawiaeth hon o barhad y saint, yn gwbl groes i ansanct-eiddrwydd, segurddod, diofalwch, syrthni, esgeulusiad o foddion, &c. canys parhad mewn sancteiddrwydd, diwydrwydd, dyfalwch, gwyliadwriaeth, arferiad difrifol o bob moddion, ac ymdrechiodau ffyddlon, a feddylir. Y mae y parhad yn golygu, nid yn unig mwynhad parhaus o'r breintiau, ond hefyd parhad mewn agweddiad a rhodiad sanctaidd, arferiad difrifol o bob dyledswyddau, &c. Parhad ydyw yn erbyn byd, cuawd, a diafol, ac o blaid pob peth sydd o Dduw. Dichon dynion cnawdol gam-ddefnyddio hwn, fel pob gwirionedd arall; a chredu mewn parhad mewn gras, heb erioed feddiannu gras i barhau ynddo. Ond ynfydrwydd yw gwadu gwirionedd, am fod pechaduriaid annuwiol yn ei gam-ddefnyddio; pa wirionedd sydd nad yw rhai o honynt yn ei gam-ddefnyddio! Edr. ERNES, SAIL, SEL.

PARABL—U, (parab) gair, ymadrodd, ar-aeth; llefaru, araethu, ymadroddi. Job 27. 1.

PARADWYS, *Heb.* פֶּרְדֵּס *Gr.* παραδεισος. Cyfeithir y gair *Heb.* *coedwig*, Neh. 2. 8.—*perllan, perllanau*, Preg. 2. 5. Can. 4. 13. Fod

y gair *Heb.* פָּרָדִיז *paradwys* o ystyr mwy helaeth na'r gair גַּן *gardd*, sydd eglur oddiwrth Neh. 2. 8. Mae y gair Groeg yn y tri lle yr arferir ef yn y Testament Newydd, wedi cael ei adael heb ei gyfieithu. Gwel Luc 23. 43. 2 Cor. 12. 4. Dat. 2. 7. Mae y LXX. yn cyfieithu גַּן *gardd*, pan briodolir ef i ardd *Eden*, yn was'tadol, *παράδεισος*, *paradwys*: ac mae y geiriau yn Dat. 2. 7. yn cyfeirio yn neillduol at yr ardd hono dan yr enw *paradwys*.

Yn allegawl, arwydda *paradwys*, y nefoedd, lle mae y rhai sydd yn gorchfygu, yn bwyta o firwyth pren y bywyd, sef yn byw ar gyfiawnder Crist yn ddibrin byth. Arwydda fod y nefoedd yn lle cyflawn, hyfyrd, ac i barbau byth. Nid oes yno un pren gwaharddedig, na marwolaeth, fel y baradwys ddaearol; ond firwythau pren y bywyd yw yr holl fwynhad yno; gan hyn y mae yn fywyd yno heb ddim marwolaeth, ac felly i barbau yn ddiwedd. *EDR. EDEN, GORCHFYGU, PREN Y BRWYD.*

PARAN, פָּרָן [*harddwech*] i. Anialwch diffaeth yn Arabia Petraea, o du y dehau i Ganaan, ac o du y gogledd-ddwyrain i lynclyn Elam. Gen. 14. 6. a 21. 21. Dent. 1. 1. a 33. 2. Hab. 3. 3. 1 Bren. 11. 18. Yr oedd mynydd Sinai yn yr anialwch hwn. Barna y Dr. Shaw, ei fod o Cades-Barnea i Sinai yn 110 milltir o lŷd.—2. Oddiwrth Dent. 1. 1. a 1 Bren. 11. 18. gellir casglu fod dinas o'r enw, o du y dwyrain i'r Iorddonen.—3. Mynydd o'r enw. Dent. 33. 2. Hab. 3. 3.

PARBAR, פָּרְבָר [*tu allan*] enw un o byrth Jerusalem, o du y gorllewin, oedd yn arwain i'r deml.—A Pharbar tua'r gorllewin, pedwar ar y ffordd, a dau yn Pharbar.' 1 Cron. 26. 18. 'I'r gell tua'r gorllewin (y rhoddydd) pedwar ar y ffordd, (a) dau ar y gell.' Dr. M. Yr oedd pedwar o borthorion, Lefaid, y tu allan i'r porth hwn, a dau yn y porth ei hun. Tebygol mai trwy y porth hwn yr oedd y bobl gyffredin, yn dyrfaoedd lluosog, yn dyfod i'r deml, am hyn yr oedd angen am ychwanegu nifer y porthorion.

PARCH-EDIG-U, (py-arch) bri, anrhydedd, ardduniant: cymeradwyo, mawrthau, ermygu.

Mwy *parch* hynaws na hynod. *Diar.*

EDR. ANRHYDEDDU, GWR, GWRAIG, OFN.—'Yn rhoddi parch, yn blaenori eich gilydd.' Rhuf. 12. 10. *Gr.* τῆ τιμῆ ἀλλήλους προσηγορευόμενοι.—'I roddey parch, aed pawp o flaen y gilydd.' W. S.—'Gan flaenori eu gilydd yn rhoddi parch.' Dr. M.—'Mewn parch (neu bob peth parchus ac anrhydeddus) ewch o flaen eich gilydd.' Macknight. Nid ydyw y frawdoliaeth ysbrydol yn dystyrio graddau yn mhlith dynion, na'r dyledswyddau perthynol i bob un yn ol ei radd a'i urddas. 1 Tim. 6. 2. Rhuf. 13. 7. Yn rhoddi parch, gweddai ein bod yn blaenori ein gilydd; ac yn fwy parod i roddey na derbyn parch; ac yn tosturio wrth y rhai a

fyddo mewn anwybodaeth ac amryfusedd. Heb. 5. 2. Phil. 2. 3.

'Trwy barch ac anmharch;' sef trwy ymddygiad addas pan dderbyniom barch neu anmharch; tebyg i ymddygiad yr apostol yn Lystra pan oeddent am ei addoli, ac wedi hyn yn ei labuddio. 2 Cron. 6. 8. Act. 14. 16. 2 Tim. 3. 11.

'Parch dau-ddyblyg.' 1 Tim. 5. 17.—'Dau-ddyblyg vrddas hayddant.' W. S. Y grair *Gr.* τιμῆς, a arwydda y parch a ddangosir i un trwy roddey iddo y cyfryw bethau a fyddont yn angenrheidiol i'w gynnalieath gysurus. 'Y rhai a'n parchasant ni & llawer o urddas;' rhoddasant i ni bob peth angenrheidiol tuag at ein cynnalieath presennol: 'a phan oeddem yn ymadael, llwythasant ni & phethau angenrheidiol.' Act. 28. 10. Yn Mat. 15. 5. arwydda *anrhydeddu* y gynnalieath a roddir i rieni tlodion; 'ac ni anrhydedda ei dad neu ei fam.' Arwydda hefyd y gynnalieath a rydd yr eglwys i'r gweddwon; 1 Tim. 5. 3. 'Anrhydedda y gwragedd gweddwon, y rhai sydd wir weddwon.' Y parch dau-ddyblyg a haeddai yr henuriaid sydd yn llywodraethu yn dda, yw cynnalieath helaeth; (adn. 18.) canys arfer yr Hebraid y gair *dwbl* i arwyddo helaethrwydd o un peth. Gweddiodd Elisens wrth ymadael ag Elias, am ddau parth ei ysbryd; sef mesur helaeth. 2 Bren. 2. 9. Gwel hefyd Dat. 18. 6. Y dynion mwyaf enwog yn mhlith y dygyblion a roddent yn y swydd o lywodraethu, a chian fod gwaith eu swydd yn goddef iddynt ond ychydig amser i feddwl a gofalu am eu hachosion eu hunain, yr oedd yn addas ac yn gyfiawn iddynt gael cynnalieath helaeth oddi wrth yr eglwys, yn ol eu hamgylchiadau, i wasanaethu pa un yr oeddent yn rhoddi y rhan fwyaf o'u hamser a'u llafur.

PARDDU, (pardu) du'r pair: huddygl.—'Wynbau yn casglu parddu,' sy yn arwyddo y gradd mwyaf o ddychryn ac ing; fel rhai yn trengu mewn llewyg, neu a'u gwaed wedi sefyll gan boen neu orthrymder tufewnol neu allanol. Joel 2. 6. Nah. 2. 10. Salm 119. 83. Esa. 13. 8. Jer. 8. 21. a 30. 6.

PAR-ED-AU, (par-ed) hefyd, PARWYD-YDD, (par-gwyd) *Llad.* PARIES; gwahan-fur, canol-fur.

A wddosti—

I'y beris *parwyd*

Rhwug dyn ac aunwyd? *Taliesin.*

'Wele efe yn sefyll y tu ol i'n pared.' Can. 2. 9. Mae y geiriau yn arwyddo fod Crist, anwylyd yr eglwys, yn agos, megys y tu ol i'r pared, yn chwennychu dyfod i mewn; megys yn agos, ond eto heb gyflawn gymundeb a mwynhad o hono. Gwelodd ef ar y cyntaf megys ar y mynyddoedd a'r brynau, ond yn awr y mae megys o'r tu ol i'r pared, sef pared gwyrddlas yr ardd, tebygol, yn dangos ei hun, i ennyn ei serchiadan yn fwy gwresog tuag ato. Nid ar unwaith y mae Crist yn amlygu ei hun

i'w bobl, nac y maent hwythau yn addas i'w dderbyn; ond yn raddol fel byddo eu calonau yn eangu i'w dderbyn, aq yn ennyn i fyned ar ei ol.

'Pared wedi ei wyngalohu — fel beddan wedi eu gwanu;' ydynt ymadroddion am ragrithiwr. Act. 23. 3. Mat. 23. 27.

PARFAIM, פַּרְיִים [*ffrwythlon*] enw gwlad yn agos i Ophir, tebygol, oedd yn hynod am yr aur ynddi. 2 Cron. 3. 6. Yr un a Hafilah, neu yn agos ati, oddentu tarddiad yr afon Indus o du y dwyrain i Kedem, lle y crybwylla Ptolemy am fynyddoedd Parfatoi.

PARLYS, Gr. παραλυτικός; Llad. PARALYSIS; Saes. PALSY, PARALYTIC; haint y gïau (*cerues*) afiechyd yn mha un y mae y corph, neu ryw ranau o hono, yn colli eu hysgogiad, ac weithian eu teimlad hefyd. Yr achosion o hono ydynt amrywiol, megys meddwod, arferlyd gormod o *Dea*, *Coffi*, &c. awyr oerlyd, wlybyrog; un peth a fyddo yn effeithio ar y gïau, neu yr ymenydd; neu beth bynag fyddo yn effeithio i laesu y cyhyrau, neu i wanhau yr holl gorph: ac yn neillduol anghymedroldeb yn mhob ystyr. Yr ienac llawn o waed yn yr afiechyd hwn, angenrheidiol yw eu gwaedu, eu carthu, eu poethellu, &c. a'r cyffelyb foddion i lanhau ac ysgafnhau y corph. Ond y mae hen bobl yn gofyn triniaeth cwbl groes i hyn; sef pob peth a fyddo yn tueddu i gryfhau, gwreoggi, a bywiocau y corph. Y mae cyfog, yn aml, yn llesol; mwstardd yn mhob ffordd, oddi fewn ac oddi allan, sydd fuddiol; megys hadau mwstardd, maidd mwstardd, meddalai mwstardd; marchogaeth, a rhodio allan yn aml, awyr sych, iachus, sydd hefyd yn dra angenrheidiol yn y clefyd hwn; ond o bob peth allanol *electricity* yw y mwyaf effeithiol. Dywed y Dr. Cheyne, fod byw ar laeth yn unig, yn feddyginiaeth tra effeithiol, a mwy felly na dim arall, ac a lwydda pan fyddo pob moddion eraill yn methu. Iachâodd yr Arglywydd Iesu, meddyg pob afiechyd, amryw o'r clefyd hwn a'i air yn unig. Mat. 4. 24. a 8. 6, 7. a 9. 2. Felly yr iachâodd yr apostolion yn ei enw. Act. 8. 7. a 9. 33. Yr un yw yr Iesu eto, i iachâu afiechyd corph ac enaid.

PARMENAS, Gr. Παρμενας [*yr hwn sydd yn aros*] un o'r saith a ddewiswyd i olygu elusen y tlodion. Nid oes hanes ychwaneg am dano. Act. 6. 5, 6.

PARNACH, פֶּרְנַח [*ffrwythau peraidd*] tad Elisaphan, o lwyth Zabulon. Num. 34. 25.

PAROD-RWYDD-TOAD-TOL, (par) Llad. PARATUS: cywair, wedi ei ddarparu, wedi ei arlwyyo; darpar, arlwy, darnorth, cyweirdab. Y mae parotoi yn arwyddo darparu, rhoddi, iawn drefnu, sefydlu, symud ymaith rwystrau, &c. Diar. 6. 8. a 8. 27. Salm 9. 7. a 74. 16. a 103. 19. Esa. 40. 3. a 62. 10.

Y mae Ddw yn 'barod i fadden.' Neh. 9. 17. Mae felly, 1. O ran ei drefn; mae pob peth

wedi ei drefnu felly ganddo, fel y mae yn addas ac yn anrhydeddus iddo fadden.—2. Y mae yn barod o ran amledd y maddenau ynddi. אֵלֶּיךָ כְּלִיחֹת *Duw y maddenadau*, neu *maddenau yw ei enw*.—3. Mae yn barod o ran ei raslonrwydd, a'i hoffder i drugarhan. Mic. 7. 18.

'Pob peth sydd barod,' sydd yn arwyddo, cyflawniad o holl drefn Duw yn Nghrist i achub pechaduriaid; y cyfiwnder diderfyn sydd ynddo; a'r ffordd rwydd a gogoneddus o gyfraniad y bendithion ynddo i bechaduriaid. Mat. 23. 4. Luc 14. 17. Salm 86. 5. Y mae y cwbl a feddianar byth o barotoad Duw; ac y mae ei barotoad ef iddynt yn helaeth, yn addas, ac yn dragywyddol. Mat. 25. 34. Heb. 11. 16. Ioan 14. 2. 1 Cor. 2. 9. Edr. DARPARU, DINAS, TRYNAS.

'Yn barod i bob gweithred dda.' Tit. 3. 1. Yn barod o ran agwedd a thueddiad y meddwl; yn awyddus i'r weithred am ei bod yn dda; ac y mae yr un rheswm pahan y byddem yn awyddus i bob gweithred dda ag i un neu rai. I feddwl sanctaidd mae bod y weithred yn dda yn ei chymeradwyo yn ddigonol.

'Yn barod i farnu,' &c., sef yn agos, wrth y drws; a phob peth ganddo yn barod i fyned i'r orsedd, heb oedi dim. 1 Pedr 4. 5.—'Yn barod i farw,' sef yn agos a marw. Dat. 3. 2.

'Byddwch bob amser yn barod i ateb i bob un,' &c. 1 Pedr 3. 15. Sef a chenych resymau digonol, eglur, cadarn, i roddi i'r neb a ofyno am y gobaith sydd genych; eto gyd âg addfwynder ac ofn; ac nid yn hyf, yn rhyfygus, ac yn anystyriol.

'Parotoad y galon mewn dyn, ac ymadrodd y tafod, oddiwrth yr Arglywydd y mae.' Diar. 16. 1. Y mae calon dyn, fel pechadur llygredig, yn amharod at bob peth sanctaidd; y mae yn ddiunedd, yn anewyllsagar, ac yn anfedra. Y mae yn amharod i weithredu tu ag at Dduw yn addas, i dderbyn ganddo, ac i weithredu dim drosto. Y mae yn amharod i garu Duw, i greu ynddo, ac i ufuddhau iddo; o herwydd y gelyniaeth, yr anghrediniaeth, a'r cyndynrwydd sydd ynddi. Ond nid oes dim yn gymeradwy gan Dduw os na fydd o'r galon. Gan ei bod yn gwbl llygredig, nis dichen cyfnewid iad ynddi darddu o honi ei hun; ond dichen Duw ei chyfnewid, a thrwy hyny ei pharotoi a'i haddasu i bob gweithred dda. O'r Arglywydd yn unig y mae hyny, heb i ddyn ei haeddu, ac heb ei gynorthwy; y mae o Dduw, yn effeithiol, yn wyneb yr anhrefn a'r llygred croes i hyny sydd mewn dyn. Y mae wedi addaw rhoddi calon ac ysbryd newydd i rai aflanaf a ffeiddiaf. Fel y mae parotoad Duw i'w bobl yn helaeth ac yn ogoneddus, felly hefyd addasa hwynt yn gyflawn i'w mwynhau. Mae parotoad y galon neu yr enaid, yn gynywedid mewn dau beth, sef glanhad ac adnewyddiad; ei glanhad o'r drwg sydd ynddi eisoes, a'i llenwi â daioni; dyosg yr hen ddyn, a gwisgo y

newydd, ac y mae y cwbl o Dduw. Y mae gras Duw mor ogoneddus yn gweithredu ynom, ag yw yn ein cyflawnhau heb weithredoedd y ddeddf. *Ezec.* 36. 26, 27. *Salm* 10. 17. a 119. 36. *Jer.* 10. 23. a 32. 39, 40. *Phil.* 2. 13.—O'r Arglwydd hefyd y mae ymadrodd y genau; sef dawn i ymadroddi, doethineb, a graslonrwydd ymadrodd. *Exod.* 4. 11, 12, 15. *Mat.* 10. 19, 20. *Luc* 12. 11, 12. a 21. 14, 15.

'Byddwch barotach i wrando nag i roi aberth ffyliaid.' *Preg.* 5. 1. Y mae y naill yn arwydd o ostyngedd rwydd a pharch, a'r llall yn arwydd o hunan, a hydra fiol a phechadurus. *Act.* 10. 33. a 17. 11. *Iago* 1. 9. 1 *Pedr* 2. 1, 2.

PAROS, פָּרוֹס [*ffroyth y prys*] dwy fil a deuddeg ac wyth ugain o'i feibion a ddychwelasant o Babilon. *Ezra* 2. 3. a 8. 3. a 10. 25.

PARSANDATHA, פִּרְסַנְדָּתָא [*dadgyddiad o'i ffinder*] mab hynaf Haman, yr hwn a roddwyd i farwolaeth gan yr Iuddewon. *Esth.* 9. 7.

PARTIAETH, *Llad.* PARS; *Ffr.* PARTIE; *Saes.* PARTY: plaid, pleidgar, pleidiog, pleidgarwch.—'Heb wneuthur dim o gyd-bartiaeth.' 1 *Tim.* 5. 21. *κατα προσκλισην, yn gogwyddo i un ochr, neu blaid.* Y mae hyn yn ffaidd yn mhawb, end yn ffeiddiach mewn swyddogion eglwysig na neb arall. Y mae cyfeiriad yr apostol at y gyfraith yn *Exod.* 23. 2. 'Nac ateb mewn amrafael, gan hwyso yn ol llawer oedd, i *wybro barn.*' Dylai pob barnwr gymeryd pwyll, ac nid rhoddi barn ehud, yr hyn a eilw yr apostol yn *rhagfarn*; hefyd yn ddibleidiog, ond yn dal clorianau cywir, fel yr ymddangoso yr achos yn gywir fel y byddo. Wrth ddull syml Paul yn cynghori Timotheus i wyled yn ei erbyn, ymddengys ei fod yn golygu y drwg a'r perygl mwyaf yn y cyfryw ymddygiad yn yr eglwys; y mae yn anghyflawnder ynddo ei hun, ac yn cenedlu cynhenau, pleidiau, ac ymraniadau yn yr eglwys.

PARTH-AU-U (par) *Heb.* בֵּיתֵר (bether) *Llad.* PARS: rhan, darn, dryll, parthedd, parthred; ardal, bro, tuedd goror, gwlad. *Mat.* 15. 22. *Marc* 1. 45. *Act.* 19. 1. *Eph.* 4. 9.—'O bob parth,' sef o bob tu. *Luc* 19. 43.—Parthu, sef gwahanu, rhanu, hollti. *Exod.* 14. 21. *Salm* 74. 13. a 78. 13. *Esa.* 51. 15. *Act.* 13. 19.

PARTHIA-IAID, gwlad yn Asia, rhan o Persia, rhwng yr Indus a'r Arias i'r dwyrain, a Tigris a Media i'r gorllewin. Yn ol Pliny, * Ptolemy, † a Solinus, ‡ yr oedd Media o du y gorllewin i Parthia, Hyrcanus o du y gogledd, Aria neu Ariana i'r dwyrain, ac anialwech Carmania i'r dehan iddi. Hecatompylos oedd ei phrif ddinas, a alwyd felly oddiwrth y can' porth oedd arni; ac oedd yn sefyll ar yr un tir ag Ispahan yn awr, eisteddodd Sophies Persia. Parhaodd

Ymerodraeth Parthia 400 mlynedd, a bu llywodraeth y dwyrain yn ddadleuedig rhyngddynt hwy a'r Rhufeiniaid. Yr oeddynt yn nodedig am eu parch i'w breninoedd, ac am eu medrusrwydd yn ymladd ar feirch, yn ergydio eu saethau dros eu penau gyda chywiaddeb a manylrwydd hynod, wrth gymeryd arnynt ffoi. Meddylir wrthynt yn *Act.* 2. 8. Iuddewon genedigol yn Parthia, y rhai a ddaethant i Jerusalem ar wyl y Pentecost; llawer o ba rai a drowyd i'r ffydd Gristionogol wedi hyn. Barna rhai mai atynt hwy yr ysgrifennodd Ioan ei epistol cyntaf; yr hwn a alwai rhai o'r hynafiaid 'yr epistol at y Parthiaid.'

PARUAH, פִּרְוָה [*blodeuog*] tad Jehosaphat o lwyth Issachar. 1 *Bren.* 4. 17.

PARWYDEN-AU, (parwyd) y gair *Heb.* פָּרוּדָן a gyfieithir *parwyden* (*Saes.* BREAST) sydd yn arwyddo y rhan hyny o'r anifel, sydd wedi ei amddiffyn ag eagyron yr asenau, er diogelwch y rhanau hyny sydd hanfodol i fywyd. *Exod.* 29. 26, 27. *Lef.* 7. 80. *et al.* Yr oedd gwaith yr offrymwr yn cwhwfanu y barwyden yn offrrwm cwhwfan i'r Arglwydd, yn arwyddoedd o roddiad ei galon a'i serch iddo; a chwedi ei chwhwfanu, ei rhoddi i'r offeiriad, oedd yn arwydd na ddarfuo neb, ond yr hwn yr oedd yr offeiriad yn ei gysgodi, roddi ei ewyllys a'i serch yn berffaith i Dduw yn wastadol. *Gwel* *Jer.* 4. 19.

PASC, *Heb.* פֶּסַח (*pesach*); *Cald.* פִּסְחָא (*pischa*); *Gr.* πασχα. Mae y gair Hebraeg yn arwyddo *llamu rhagddo*; oddiwrth y modd y darfu i'r Arglwydd gadw pobl Israel yn yr Aipt rhag y dinstyrydd. Yr oedd IEROFAN megys yn cyd-gerdded a'r dinstyrydd; a phan ddeuent at y drysau yr oedd gwaed arnynt, yr oedd yr Arglwydd yn llamu i'r drws ac yn gorchuddio y tŷ, ac yr oedd y dinstyrydd felly yn myned heibio: 'Ni ad,' medd Moses, 'i'r dinstyrydd ddyfod i mewn i'ch tai chwi i ddinstyrio.' *Exod.* 12. 23. Yr oedd yr Arglwydd wrth lamu i'r drws, yn rhoddi ei hun rhwng y dinstyrydd a'r tŷ, a phawb ynddo. *Edr.* ADAR.

Mae y gair *pasc* yn arwyddo weithiau, 1. Yr oen fyddai yn cael ei ladd yn goffadwriaeth o waredigaeth ryfedd Israel yn ac o'r Aipt: 'Lleddwch y pasc,' sef yr oen. *Exod.* 12. 21. 'A daeth dydd y bara croyw, ar yr hwn yr oedd yn rhaid lladd y pasc,' sef yr oen. *Luc* 22. 7.—2. Yr aberthau a offryment gyd a'r oen ar yr amser hwnw: 'Abertha dithau yn basc i'r Arglwydd dy Dduw, o ddefaid a gwartheg,' &c. *Deut.* 16. 2.—3. Yr ŵyl ei hun: 'A nesaodd gwyl y bara croyw, yr hon a elwir y pasc.' *Luc* 22. 1. Yr oedd oen y pasc yn un o'r cysgodau mwyaf hynod o farwolaeth yr Arglwydd a'i effeithiau, o dan yr Hen Destament, Geilw yr apostol yr Arglwydd Iesu wrth yr enw hwn: 'Crist ein pasc ni a aberthwyd drosom.' 1 *Cor.* 5. 7. Ond ystyriwn ychydig am ŵyl y pasc ei hun:

* *Nat. Hist. lib. vi. cap. 15, 25.* † *Polyhistor, cap. 69.* ‡ *Georg. lib. vi. cap. 2.*

1. Trefnodd Duw y pasc i'w gadw gan yr Israeliaid y noswaith cyn eu dyfodiad o'r Aipht.—1. I fod yn goffiadwriaeth trwy eu cenedlaethau, o'r modd yr aeth yr Arglwydd heibio i dai meibion Israel, pan darawodd efe yr Aiphtiaid, ac y lladdodd bob cyntaf-anedig iddynt. Exod. 12. 26, 27.—2. I fod yn gysgod o'r waredigaeth fawr trwy Grist, 'Oen Duw, yr hwn a dynodd ymaith bechodau y byd.' Ioan 1. 29.

2. Am yr amser o ladd yr oen, nodir y mis, y diwrnod, a'r awr y byddai iddo gael ei ladd, sef y mis cyntaf, sef Abib, neu Nisan. Exod. 13. 4. Neh. 2. 1. EDR. ABIB. Y seithfed oedd o'r flwyddyn wladol, a'r gyntaf o'r flwyddyn gysgredig. EDR. BLWYDDYN, NISAN. Y dydd oedd y pedwerydd ar ddeg; yr oedd yr oen i gael ei ddal ar y degfed, a'i ladd ar y pedwerydd ar ddeg. Exod. 12. 2, 6. Yr awr, yn y cyfnos, רֵיבֵן הָעֶרְבִיבִים *rhong yr hwyrau*, neu y ddau hwyr; sef o ganol dydd pan mae yr hwyr yn dechreu, hyd fachlud haul, pan oedd y pymthegfed dydd yn dechreu. Yn yr hwyr y pedwerydd dydd ar ddeg o'r mis, sef pan oedd y pymthegfed dydd yn dechreu, dros saith niwrnod, sef o'r pymthegfed hyd ddiwedd yr unfed ar hugain, yr oedd ynt i fwyta bara croyw, (Exod. 12. 18.) am hyny yr oedd y ddau hwyr yn diweddau cyn i'r pymthegfed dydd ddechreu, sef cyn machlud haul y pedwerydd ar ddeg; onidè, buasai wyth niwrnod i fwyta bara croyw; ond nid oedd gŵyl y bara croyw i barhau, ond saith niwrnod.

'A daeth dydd y bara croyw ar yr hwn yr oedd yn rhaid lladd y pasc.' Luc 22. 7. Galwent y dydd y lladdid y pasc, un o ddyddiau gwyl y bara croyw, a'r dydd cyntaf o honi, am ei fod yn barotoawi iddi; er nad oedd yr ŵyl yn dechreu ond gyda swper y pasc. Ymddengys hyn hefyd yn eglur yn Josephus, yr hwn a ddywed, y byddai gwyl y bara croyw yn para wyth niwrnod; ond nid oes gorchymyn i'w chadw ond dros saith.

'Ac nid aethant hwy i mewn i'r dadleudy, rhag eu halogi; eithr fel y gallent fwyta y pasc.' Ioan 18. 28. Nid oen y pasc a feddylir, yr oedd hwn wedi ei fwyta y nos o'r blaen; ond y *chagigah*, neu y wledd ar y pymthegfed dydd. Heb sylwi ar hyn, mae llawer wedi meddwl na fwytaodd Crist y pasc yr un dydd a'r Iuddewon, ac wedi ysgrifenu llawer yn nghylch hyn i'w gyfiawnhau. Ond nis gallasai hyny fod, gan fod yr oen yn aberth, ac i'w ladd yn nghyntedd y deml, a'u gwaed i gael ei daenellu gan yr offeiriad ar amser gosodedig. Mao yn gwbl eglur iddo fwyta y pasc hwn ar y dydd a'r awr osodedig; 'pan ddaeth dydd y bara croyw, ar yr hwn yr oedd yn rhaid lladd y pasc, yr anfonodd efe Pedr ac Ioan, gan ddywedyd, Ewch, a pharotowch y pasc—a phan ddaeth yr awr, efe a eisteddodd i lawr,' &c. Luc 22. 7—14. Mat. 26. 17—20. Marc 14. 12—18. Mae yn eglur y galwyd y wledd

hon, y pasc, fel y sylwyd o'r blaen. Deut. 16. 2. 2 Cron. 35. 7, 8, 9. Iê, galwyd y saith diwrnod y pasc, a bwyta bara croyw y dyddiau hyny, a alwent bwyta y pasc. Gau hyny, mae yn amlwg mai y wledd hon ar y pymthegfed dydd a feddylir uchod.

3. Am y lle yr oedd yr oen i gael ei ladd:—cadwyd y pasc cyntaf yn yr Aipht. Exod. 12. 21. Gwedi hyny yn anialwch Sinai. Num. 9. 5. Yn yr Aipht lladdodd pob un yr oen yn ei dŷ ei hun; ond wedi hyny ni allent aberthu y pasc o fewn y pyrth ond yn y lle a ddewisai yr Arglwydd i drigo o'i enw ef ynddo. Deut. 16. 5. A hyny oedd, nid yn unig yn Jerusalem, ond wedi adeiladu y deml yn nghyntedd y deml. Yr oedd y pasc nid yn unig yn sacrament, ond hefyd yn aberth: ac yr oedd y gwaed i gael ei daenellu gan yr offeiriad, yr hyn nis gellid ei wneuthur yn y deml. Exod. 12. 27. a 23. 18. a 34. 25. 1 Cor. 5. 7. Num. 9. 7, 13. 2 Cron. 35. 11. Yr oedd taenellid y gwaed oddiamgylch ar yr allor yn hanfodol i bob aberth. Lef. 1. 5.

4. Gallai yr aberthwr ladd yr oen, neu y Lefiaid yn ei le, os byddai yn aflan; ac yr oedd yr offeiriad i gymeryd y gwaed a'i daenellu oddiamgylch yr allor. 2 Cron. 30. 16. a 35. 11. Ezra 6. 20. Yr oedd hyn yn ganiataol i'r bobl yn gyffredin, nid yn unig i ladd y pasc, ond hefyd yr aberthau eraill; megys y poeth-offrwm, Lef. 1, 3, 4, 5.—yr aberth hedd, Lef. 3. 2, 3.—yr aberth dros bechod, Lef. 4. 14, 15. Dywed yr Iuddewon fod, nid yn unig y gwaed i gael ei daenellu gan yr offeiriad, ond hefyd y gwër i gael ei losgi yn arogl periaidd i'r Arglwydd, fel yn yr aberthau eraill. Lef. 17. 6.

5. Gallai pawb o genedl Israel fwyta y pasc nad oedd afeiddid seremoniol yn ei attal; hefyd caethwas wedi ei brynu âg arjan, neu ddy-eithr-ddyn yn aros gyda hwynt, wedi yr enwaeder arnynt, a allent yn gyfreithlawn ei fwyta. Exod. 12. 44. a 57. 48. Ond nid oedd neb halogedig i fwyta o hŵno. Num. 9. 6. Lef. 22. 3, &c. Ioan 18. 28. 2 Cron. 30. 17, &c. Yr oedd y cyfryw i gadw y pasc yr un amser yr ail mis. Felly yr oedd hefyd yr hwn fyddai mewn ffordd bell, yn methu dytot erbyn y dydd gosodedig. Num. 9. 10, 11.

'A darpar-wyl y pasc oedd hi, ac yn nghylch y chweched awr.' Ioan 19. 14. Nid oes dim sŵn yn yr ysgrhythrau am ddarpar-wyl y pasc; ac nid ydyw y gair *παρασκευη*, *parascue*, a gyfieithir yma *darpar-wyl*, yn cael ei arferd ond am y dydd o flaen y Sabboth. 'Am ei bod (*επει ην παρασκευη*, am ei bod yn *parascue*) yn *ddarpar-wyl*,' sef y dydd cyn y Sabboth. Am hyny, darpar-wyl y pasc yn y fan hon sydd yn arwyddo darpar-wyl Sabboth y pasc. Fel y soniwyd, galwent holl wyl y bara croyw, sef y saith diwrnod hyny, y pasc; y darpar-wyl y pasc, yn ol arferiad y gair, yw darpar-wyl yn y dyddiau hyny, sef y dydd o flaen Sabboth y

pasc. 'A thranoeth, yr hwn sydd ar ol y darparwyl,' sef y Sabbath. Mat. 27. 62. 'A'r dydd hwnw,' sef y dydd y croeshoeliwyd yr Iesu, 'oedd ddarpar-wyl, a'r Sabbath oedd yn nesau.' Luc 23. 54. Felly, y mae yn amwg, mai wrth ddarpar-wyl y pasc, y meddwl Ioan, darpar-wyl Sabbath y pasc.*

Wrth olygu y cysgod a'r gwrth-gysgod mewn cyferbyniad i'w gilydd, daw y defodau eraill mewn perthynas i'r pasc dan ein hystyriaeth. Y mae defodau y pasc yn cysgodi Crist, 1. O ran ei berson.—2. Ei ddyoddefiadau.—3. Ffrwyth ei ddyoddefiadau.—4. A'r modd i gyfranogi o honynt.

1. O ran ei berson, *Oen* oedd; felly y gelwir Crist yn aml; Ioan 1. 29, 36. yn arwyddo ei addfwynder a'i ostyngaidrwydd, Mat. 11. 29.—ei ddiniweidrwydd, 1 Pedr 1. 19.—ei amynedd, Eea. 58. 7. Nid oedd heb 'allu i amddiffyn ei hun, canys llew o lwyth Judah oedd o ran ei rym, ond ymostyngodd o'i wirfodd i anmharch a dyoddefiadau. Y mae, fel oen, ei gnawd yn fwyd, ei waed yn ddiod, a'i wlan, sef ei gyflawnder, yn wiag am ei bobl. Dat. 3. 18. Rhuf. 13. 14. Gal. 3. 27. Ioan 6. 55.—Oen o'r praidd: felly Crist sydd gyfranog o gig a gwaed, ac wedi ei gyfodi o blith ei frodyr. Deut. 18. 15. Heb. 2. 14. 17.—Oen perffaith-gwbl; felly mae Crist yn ddifai. 1 Pedr 1. 19. Heb. 9. 14.—Oen gwrryw; felly Crist yw y gwr. Eea. 32. 2.—Llwdn blyydd; felly yr offrymodd Crist ei hun yn ei gyflawn oed a'i rym.—Yr oedd yr oen i fod yn rhwym bedwar diwrnod; felly yn nghylch pedair blynedd, rhoddi diwrnod am flwyddyn, wedi i Grist ymddangos yn gyhoeddus, y dyoddefodd; ac y mae i sylwi yn neillduol arno, i'r Iesu fyfied i Jerusalem i'w groeshoelio, y diwrnod y gorchymynodd yr Arglwydd i'r oen gael ei gadw yn yr Aipht. Chwe' diwrnod cyn y pasc y daeth i Bethania, a thranoeth yr aeth i fynu i Jerusalem. Ioan 12. 1, 12.

2. Yr oedd yn cysgodi dyoddefiadau Crist. Yr oedd yr oen i gael ei ladd gan holl dyrfa cynulleidfa Israel; felly Crist, 'yr holl luaws (*παμπληθει*) a lefasasant ar unwaith, gan ddywedyd, Bwrw hwn ymaith.' Luc 23. 18.—Am ddull lladdiad y ddau mae yn cyfateb; yr oedd y gwaed i'w dywallt dros y bobl, nid ar y ddaear, ond mewn cawg, i ddangos ei werth. 1 Pedr 1. 19. Dywed yr Iuddewon fod yr ŵyn i gael eu crogi y naill du i'r allor, ar fachau wrth golofnau marmor, neu ar drawstiau yn myned o'r naill golofn i'r llall, yno i gael eu blingo a'u hagog; ac os byddai y bachau ar y trawstiau rhwng y colofnau yn rhy anaml i ateb i luosogrwydd yr ŵyn, byddent yn eu crogi ar drawstiau yn cael eu cynnal ar ysgwyddau dan ddyn. Barnai yr Iuddewon y crogi i fynu mor angenrheidiol, fel os na byddai cyflensdra i

wneyd hyny, dodai dau ddyn eu dwylaw ar ysgwyddau eu gilydd, i grogi yr oen wrth eu breichiau, nes blingo ymaith y croen. Yr oedd hyn yn arddangosiad neillduol o groeshoeliad a dynoethiad yr Arglwydd Iesu, trwy ei ddyosog o'i ddillad, fel y gellid 'cyfrif ei holl esgyrn.' Salm 22. 17, 18.—Nid oedd un asgwrn i gael ei dori o hono; felly Crist hefyd, trwy ragluniaeth ryfedd Duw, ni thorwyd ei esgyrn. Exod. 12. 46. Num. 9. 11. Ioan 19. 31, &c. Yr oedd yr oen i gyd i gael ei rostio wrth dân; a dywedir yn ymddyddanion Justin & r Iuddew Tryphon, fod dull o'i ledn a'i rwymo i'w rostio yn debyg i groes; yr oedd un pren pomgranad (nid haiarn) ar ei hyd trwyddo, a'r llall ar draws yr ysgwyddau a'r traed blaen, wedi eu rhwymo wrtho; os felly, y mae yn cysgodi yn hynod ddull dyoddefiadau yr Iesu. Justin. Yr oedd haiarn yn waharddedig, a phob pren a roddai allan nodd wrth ei boethi wrth y tân; ac am fod y pren pomgranad yn ddi-nodd wrth ei boethi, arferent hwnw. Gwel Mishna, by Surenhusius, Vol. II. Mae hostio yr oen yn arwyddo angerdd y dyoddefaint dwyfol a ddyoddefodd Crist, pan offrymodd ei hun i Ddau dros ei bobl.—Y mae y lle a'r amser yn cyfateb hefyd, sef yn Jerusalem, Luc 13. 33. ac ar awr yr aberth prydawnol; y dydd cyntaf o'r ŵyl (tebygol) a'r dydd ar ol lladd y pasc; canys bwytaodd y pasc y nos o'r blaen gyda'i ddysgybllion. Mat. 27. 46, 50.

3. Am y ffrwythau a'r effeithiau y maent yn luosog ac yn dra gwerthfawr.—(1.) Yr oedd taenelliad y gwaed ar y ddau ystlys-boest, ac ar gapan y drws, yn ddiogelwch i Israel yn yr Aipht rhag y dinystrydd; felly y mae taenelliad gwaed Crist i bawb a gredo ynddo. Eea. 52. 15. 1 Pedr 1. 2. Heb. 12. 24.—(2.) Y noswaith y lladdwyd yr oen y cafodd Israel waredigaeth o'u caethiwed caled; felly, trwy waed, neu yr iawn a wnaeth Crist, y mae i bechadur ryddhad oddiwrth y diafol, y byd, a phechod. Heb. 2. 14, 15. Ioan 8. 36.—(3.) Y noswaith hono y gwnaeth Duw farn yn ebyrn holl dduwiau yr Aipht. Exod. 12. 12. Num. 33. 4. Pa farn a wnaeth nid yw hysbys; ond sicr yw i'r geirian gael eu cyflawni. Dywed y Rabbi Jonathan iddo eu hollol ddinystrio, fel y dinystriwyd Dagon pan ddaeth arch Duw Israel i'w dy.—(4.) Trwy gyfnewid dechreuad eu blynyddoedd i'r gwanwyn yn lle yr hydref ar yr achos hwn, yr oedd yr Arglwydd yn rhoddi arwydd rhag-ddangosiadol, y byddai iddo, yn ganlynol i farwolaeth Crist, gyfnewid agwedd lygredig y byd, dwyn oes newydd i mewn, a gwneuthur pob peth yn newydd. Salm 104. 30. Eea. 56. 17. Dat. 21. 5.

4. Yn nesaf, y mae i ni olygu y modd yr oedd yr Israeliaid i gyfranogi o'r effeithiau. Yr oedd dan beth yn ofynedig; sef (1.) Taenellu y gwaed ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drws.—(2.) Bwyta yr oen. Yr oedd esgeuluso un o'r ddau yn eu colledu o'r bendithion oedd

* Lightfoot, *Horae. Heb. on Marc* 14. 14. a Ioan 18. 28. Whitby, *Appendix to Marc* xiv. Archbishop Newcome's *Harmony and Notes*. Dr. Cadworth on the *Sacraments*.

yn glynw wrth ufudd-dod i'r gorchymyn.—Yn gyntaf, Yr oedd taenelliaid y gwaed yn arwyddo, 'glanhau ein calonau oddiwrth y gydwybod ddrwg,' trwy greu yn yr iawn a wnaeth Crist trwy ddyoddef drosom. Heb. 10. 22. Dat. 3. 20. Nid ar y trothwy dan draed y mae y gwaed gan y rhai hynny sy yn ei adnabod ac yn credu ynddo; ond yn ddyrchafedig, yn worthfawr, ac yn ogoneddus. Heb. 10. 29. Gal. 9. 14. 1 Pedr 2. 7. Cwn a moch yw y rhai sydd yn sathru pethau sanctaidd dan eu traed. Mat. 7. 6.—Yn ail, A'r un ffydd y mae yn ymborthi ar yr oen. Y mae dyfod at Grist, a chredu ynddo, yn cael ei alw ganddo ei hun, 'Bwyta ei gnawd, ac yfed ei waed.' Ioan 6. 53. Yr oedd yn rhaid bwyta y cwbl, nid yn amrwd, ond wedi ei rostio wrth dân, gyda dail surion, a bara croyw, wedi gwregysu eu llwynau, a'u hegidiau am eu traed, a'u ffyn yn eu dwylaw, ar ffwrst. Rhaid cymeryd Duw yn gyflawn i ymborthi arno; sef myfyrio arno, ymhyfyro ynddo, a'i ddefnyddio i'r dybenion y mae wedi ei roddi. Pan ddolom i'w ddefnyddio fel hyn, cymewr yn hawdd y dail surion gydag ef, a bwriwn ymaith lefain rhagrith, gau athrawiaethau, a lefain malais a drygioni, a chychwynwn yn bererinion tua'r Ganaan nefol, o gaethiwed holl godwm Eden. Mat. 16. 12. Luc 12. 1. 1 Cor. 5. 8. 1 Pedr 2. 11. Salm 39. 13. Peth cyson, cyflawn, yw gwir grefydd, yn ymborthi ar yr holl oen; yn canu yn iach am byth i gaethiwed pechod a Satan; yn ffieiddio yr hen lefain drwg; yn dewis dirmyg Crist, a dyoddef adfyd gyda phobl Dduw, er snered y byddo hynny; ac yn cychwyn yn wrol ar y daith fwyaf ei rhwystrau a'i pheryglon, a gwlad yr addewid yn nod i gyrchu ati. Yr oen a achubodd eu bywyd yw eu hymborth; ac a fydd byth yn wrthddrych eu hyfrydwch a'u cân? EDR. ANMRWD, BWYTA, ESGID, GWREGYS, LEFAIN, SURDOES. Gwel Bochart, *Hieroz. Lib. II. Cap. 50.* a thalfyriad o hono yn Witsius, *De Econ. Fed. Lib. IV. Cap. 9.* Vitruvius, *Obs. Sacr. Lib. II. Cap. 10. §11. a Cap. 13. §5—15.* Ainsworth on Exod. xii. S. Mather on the Types. T. Taylor on the Types. M'Ewen on the Types. Y mae Bochart yn helaeth, yn feiriadol, ac yn efengylaidd, yn cyuwwys y cwbl sydd yn y lleill, ac yn rhagorach.

'Trwy ffydd y gwnaeth efe y pasc, a gollyngiad y gwaed, rhag i'r hwn oedd yn dinystrio y cyntaf-anedig gyffwrdd a hwynt.' Heb. 11. 28. 'Gollyngiad y gwaed ydyw yn y tri chyfieithiad Cymraeg. 'Sprinkling of blood,' Saes. sef taenelliaid y gwaed. 'Arwlychiad (dash) y gwaed.' Macknight. Y gair *Gr. προορυσις*, arferir yma, yw y cyfieithiad o'r gair Heb. פָּרַק a gyfieithir taenellu, yn Exod. 24. 6. a 29. 16. Lef. 1. 5, 11. a 7. 2, 14. a 8. 9. 2 Bren. 16. 3. 2 Cron. 29. 22, et al. Gan hynny, tebygol, mai nid gollyngdod y gwaed a feddylir wrtho, ond taenelliaid y gwaed a-ollyngwyd ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drwa. A

gellir meddwl, oddiwrth Exod. 12. 7—22. iddynt ei daenellu, neu ei dywallt arnynt yn hel-aeth. Y gair *Gr. exhorais*, sydd yn arwyddo gollyngiad, fel y gwelir yn Heb. 9. 22. A chymeryd y ddau air yn yr un ystyr oedd yr achos o'u cam-gyfieithiad, tebygol. Taenelliaid y gwaed oedd y peth o bwys, ac yn arwyddocaol; gan na buasai y tywalltiaid, heb y taenelliaid, ddim yn ateb dyben Duw fel moddion i achub y teulu. Trwy ffydd yr ufuddhaodd Moses i orchymyn Duw, ac yr ymddiriedodd i drefniad Duw yn hyn am eu diogelwch. Ni buasai dim ond ffydd yn ymddiried i'r fath amddiffynfa yn wyneb y fath berygl ofnadwy. Nid yn y moddion yr oedd y rhinwedd, ond yn nhrefniad Duw; ond gan fod Duw wedi gosod hyn yn foddion o ddiogelwch, yr oedd gosodiad a gorchymyn Duw yn ddigon i ffydd i bwyso arnynt, a gorphwys yn dawel am ddiogelwch yn ngwyneb y dinystrydd, ac yn nghanol y gwaeddi mawr trwy holl wlad yr Aipht. Trwy yr un ffydd y gwelodd trwy y cysgod y gwrthgysgod mawr, sef Crist croesoheulidig; yr hwn a osododd Duw yn iawn, trwy ffydd yn ei waed ef. Rhuf. 3. 25. Trwy yr un ffydd y mae pawb a gredant yn yr iawn hwn yn cael eu diogelu dros byth.

PASDAMMIM, פֶּסַחִים [*Uleihad gwael*, neu lanerch waedlyd] lle, neu ddinas yn rhad-dir Judah. 1 Cron. 11. 13. 1 Sam. 17. 1.

PASG—EDIG—ION, PESGI, (pa-asg) *Gr. βοσκη*; *Llad.* Pasco; lle i ymbawr, lle i borfa'u, porfa-dir; wedi cymeryd ei faeth, wedi cymeryd cnawd; porfa, bwyta, magu, maethu, porthi; bugeilio, cadw anifeiliaid. Bod yn mhasg, sef cael ei borthi mewn cor, yn lle pori allan.—'Ych pasgedig,' neu 'lo pasgedig,' yw fych neu lo wedi ei borthi i'r lladdfa. Diar. 15. 17. Mal. 4. 2.—'Gwedd o basgedigion breision, sef gwledd o'r goreuon, gwledd ragorol. Esa. 25. 6. EDR. GLWEDD.

PASIO, *Llad.* PASSUS; *Ffr.* PASSER; *Saes.* PASS: myned heibio, myned ymaith, darfod.—'Y gwlaw a basiodd.' Can. 2. 11. Heb. נָזַח גִּלְיָדוֹג' ydd a arwyddant yn aml, yn yr ysgrifyrau, profedigaethau, erlidigaethau, a gorthrymderau. Mat. 7. 25. Pob aflwydd a ant heibio i'r eglwys, a phob aelod o honi; yn y byd hwn, yn aml, pan y byddo goruchwyliaethau Duw yn cyfnewid yn rasol tuag ati, ac yn rhoddi heddwch ar ol erlidigaethau, anesmwythder ar ol gorthrymderau. a llawenydd calon ar ol ofnau gofidus, Exod. 3. 4, 11. Esa. 13. 1, 2. a 40. 2. a 54. 6, 8. a 60. 1. Dat. 11. 14, 15. ac yn y byd sydd yn dyfod, darfyddant am byth. Y mae yn y geiriau i gyd gyda'u gilydd, ddarluniad hardd o'r gwanwyn yn y dwyrain; ac y mae yn angenrheidiol i sylw fod y gwlawogydd yn gylchynol yn ngwlad Judea, a'r gwledydd oddi amgylch; a phan fyddo gwlawogydd y gwanwyn wedi myned

rosodd, yr hyn a fydd tua diwedd Ebrill, bydd parhad o hin hyfryd yn canlyn, heb y cyfnewidiadau hyn yr ydym ni yn ddarostyngedig ddwynt. Os golygwch y fan hon, a'r amrywion madroddion yn eu cysylltiad â'u gilydd, yn y ffelybiaethol, arwydda gwanwyn, goruchwyliaeth yr eferygl.

1. Y mae y ganaf yn rhagflaenu y gwanwyn; felly y rhagflaenodd amserau o anwybodaeth, diffrwythra, a thymhestloedd, oruchwyliaeth ogoneddus a ffrwythlawn yr eferygl. Geilw Paul hwynt, 'amseroedd yr anwybodaeth.' Act. 17. 30.

2. Tymhor ffrwythlawn yw y gwanwyn; felly dan yr eferygl, y mae y cenedloedd a'r eneidiau hyny, y rhai oeddynt o'r blaen yn ddiffirwyth, yn cael eu gwneyd yn ffrwythlawn yn ffrwythau cyfiawnder a sancteiddrwydd. Esa. 61. 11.

3. Tymhor cariad a llawenydd yw y gwanwyn; yr hyn a hysbysir wrth yr adar yn canu, a llais y durtur; felly y mae yr eferygl yn oruchwyliaeth cariad a llawenydd. Eph. 2. 4. Luc 15. 7, 10, 32.

4. Yn y gwanwyn y mae adfywiad a math o adgyfodiad ar wyneb yr holl ddaear; yr oedd pob peth megys yn farw yn y ganaf oer: ond yn y gwanwyn tirion y mae pob peth yn adfywio; felly y mae yr eferygl yn cael pawb yn feirw mewn pechod a chamweddan, ac yn eu bywhau yn nerthol trwy ras, i tyw i'r hwn a fu farw drostynt, ac a gyfododd.

PASUR, פֶּסַח [helaethwr rhyddid] 1. Mab Immer, yr offeiriad, a phen-llywodraethwr yr Arglwydd. Jer. 20. 1. Gelwir ef hefyd Magor-missabib. Edr. JEREMIAH.—2. Un y dychwelodd 1247 o'i hiliogaeth i Babilon. Ezra 2. 38. Neh. 7. 41.

PATARA, Παταρα [sathredig] dinas gyfagos i'r môr, yn Lycia. Act. 21. 1.

PATMOS, Πατμος [marwol] ynys yn y Môr Egea, nid pell oddiwrth Melitus, (Malta, neu Moltia) yn nghylch dengain milltir o du y gorllewin i Ephesus. Y mae o gylch 25 i 30 o filliroedd, ac yn ddiffirwyth. Gelwir hi yn bresenol Yatmo, Patmol, neu Patmosa. Yma yr alltudiwyd Ioan, ac y cafodd ei weledigaethau rhyfedd. Dat. 1. 9. Edr. DADGUDDIAD, IOAN.

PATRIARCH-IAID-EIRCH, Gr. πατριάρχης; Llad. PATRIARCHA; Ffr. PATRIARCHE; Saes. PATRIARCH: pen-teulu. Priodolir yr enw hwn yn benaf i'r hen dadau cyn Moses, megys Abraham, Isaac, &c. Felly gelwir Dafydd hefyd. Act. 2. 29. a 7. 8, 9. Heb. 7. 4.

Ni anfuddiol fyddai rhoddi yma yn fyr, pa fodd yr oedd rhai o'r patrieirch yn cyd-oesi â'u gilydd:—

Noah a gyd-oesodd a

Lamech.....	596
Methuselah.....	600
Jared.....	366
Mahaleleel.....	234
Cainan.....	179
Enos.....	84
Lamech (cyn y ddiwedd).....	98
Methuselah.....	98
Noah.....	448
Abraham (ar ol y ddiwedd).....	150
Isaac.....	60

Sem a gyd-oesodd a

Lamech.....	98
Methuselah.....	98
Noah.....	448
Abraham (ar ol y ddiwedd).....	150
Isaac.....	60

Wrth y daflen hon caufyddir mor hawdd oedd trosglwyddo hanesion o Adda i Isaac, yspaid o 2158 o flynyddoedd.

PATROBAS, Πατροβας [tadaul] dysgybl yn Rhufain a enwir gan Paul yn ei anerchiadau at y duwionolion yno. Rhuf. 16. 14.

PATHROS, פתרוס [taeniad o wlyth] talaeth a dinas yn yr Aiph, gwlan y Pathrusim, hiliogaeth Mizraim. Esa. 11. 11. Jer. 44. 15. Ezec. 29. 14. a 30. 14.

PAU, פֶּעַר [yn llefain] dinas yn Edom, preswylfod Hadar. Gen. 36. 39.

PAUL, Παυλος [bychan] yr oedd o lwyth Benjamin, a'i rieni, o bob tu, yn Hebreaid Ganwyd ef yn Tarsus yn Sicilia, yn freiniawl o holl freintiau perthynol i ddinesydd rhydd Rhufeinaidd. Act. 9. 11. a 21. 39. a 29. 28. Saul oedd yr enw y gelwid ef wrtho, nos dychweliad Sergius Paulus i'r ffydd. Hwyrach, mai Saul oedd ei enw Hebreidd, a Paul ei enw Rhufeinaidd, yr hwn a arferodd yn mblith y Cenedloedd. Nou, hwyrach i Sergius ewyllsio ei anhydeddu â'i gyfenw. Yn ol arfer yr Iuddewon o ddwyn eu plant i fedru rhyw gelfyddyd, dysgodd ei rieni ef yn y gelfyddyd o wneuthur pebyll. Act. 18. 3. Dywed Rabbi Judah, 'Beth a orchymynir i dad-tuag at ei fab? Ateb. Ei enwaedu, ei adbrynu, dysgu y gyfraith iddo, dysgu celfyddyd iddo, a choisio gwraig iddo.' Yr un peth, meddent, i rieni beidio dysgu celfyddyd i'w plant, a dysgu iddynt i fod yn lladron. Addysgwyd ef yn foren, tebygol, yn Tarsus, yn holl ddyageidiaeth y Groegiaid, ac anfonodd ei rieni ef yn ieuanc i Jerusalem, lle y cafodd ei ddwyn i fynu wrth draed Gamaliel, a'i athrawiaethu yn ol cyfraith fanylaf y tadau. Yr oedd yn ieuanc o blaid y Phariseaid o ran ei grefydd, yn dwyn zel dros Dduw, ac yn ol y ddeddf yn ddiargyhoedd. Act. 22. 2. Phil. 3. 5.

Nid oes un prawf nac arwydd dangosiadol ei fod yn trigo yn Jerusalem yr amser yr oedd Crist yn gweinidogaethu yn y byd. Ond, tebygol, iddo ddychwelyd i Tarsus at ei alwedigaeth fel pebyllwr, wedi gorphen astudio dan Gamaliel, ond byddai, hwyrach, yn ymweled â Jerusalem, yn achlysurol, ar brydian. Nid yw yn cyfeirio at ddim yn ei holl ysgrifeniadau ag sydd yn arwyddo ei adnabyddiaeth bersomol o Grist; felly yr erlidiodd yr eglwys 'yn ddiarwybod,' heb adnabod Crist, 'mewn anghrediniaeth.' Ni ellir meddwl ei fod yn Jerusalem y pasc y croeshoeliwyd Crist, heb grybwylliad ei fod yn bresenol, ac yn weithgar gyda gelynyon Crist.

Blynyddoedd.

Lamech.....	56
Methuselah.....	243
Jared.....	470
Mahaleleel.....	535
Cainan.....	605
Enos.....	695

ADDA a gyd-oesodd a

Yr oedd yn rhagori ar ei gyfoedion mewn galluoedd meddwl, gwybodaeth moesaen, a zel dros y grefydd Iuddeuig, a manylrwydd Phariseaidd ynddi. O ran ei gynneddfau, neu alluoedd naturiol ei ysbryd, yr oedd yn meddianu eangder meddwl i raddau anghyffredin, grym a bywiogrwydd ysbryd i ddilyn un gorchwyl a gymerai mewn llaw, yn egniol, yn ddyfal, yn galonog, ac yn feiddgar. Yr egniad a'r beiddgarwch meddwl hwn, dan lywodraeth anwybodaeth, zel dros draddodiadau Iuddeuaidd, a gelyniaeth yn erbyn achos Crist a'i bobl, a'i pryserodd i raddau o greuoldeb gwaedlyd a didrugaredd yn eu herbyn. Pan dywalltwyd gwaed y merthyr Stephan, yr oedd yn sefyll gerllaw, yn cydsynio i'w ladd, ac yn cadw dillad y rhai a'i lladdent. Act. 22. 20. Yr oedd yn baeddu ac yn cospi yn mhob synagog y rhai a gredent; a chan ynfydu yn eu herbyn, erlidiodd hwynt allan o Jerusalem hyd ddinasoedd eraill. Yn chwythu bygythion a chelanoedd yn erbyn dysgyblion, aeth at yr arch-offeiriad, ac a ddyfeisiodd lythran i Damascus at y synagogau, fel os cai efe neb o'r ffordd hono, na gwyr na gwragedd, y gallai eu dwyn i Jerusalem, i'r dyben i'w cospi. Act. 9. 1, 2. a 22. 4, 19. a 26. 11, 12. Y mae yn alarus gwelod gwr wedi ei gynysgaeddu a'r fath alluoedd meddwl; gwr o ddoniau, dysgeidiaeth, moesaen da, a zel grefyddol, yn gweithredu mor echryslon; ac yn fwy galarus meddwl mai ei grefydd a'i gwnaeth i ragori ar eraill mewn creuoldeb a drygioni. Ond yr oedd ei grefydd yn ddaearol, yn gnawdol, ac yn gythreulig. Nis dichon na gelyni i ddynd fod yn gyfaill i Dduw. Yr oedd ganddo rith duwioldeb, ond a grym annuwioldeb yn ei holl greuolonder gwaedlyd yn llywodraethu arno.

Ond cafodd drugaredd! Yr oedd moddion ei droedigaeth yn hynodol ac yn oruwch-naturiol. Cofeir am dri pheth; sef goleuni dysglær, gwelediad, a llof.—1. Aac efe yn ymdaith, A. D. 35, ac yn agos i Damascus, ar hanner dydd, yn ddisymwth dysgleiriodd o'i amgylch oleuni, mwy na dysgleirdeb yr haul. Act. 9. 3. a 26. 13. Nid tan oedd, na hwyllwch, na thymhestl; ond goleuni dysglær, y fath ag a ymddangosodd i'r bugeiliaid yn meusydd Bethlehem, neu a ddisgleiriodd yn y gwednewidiad ar y mynydd sanctaidd; yn arwydd o'r presenoldeb dwyfol, yn ei drugaredd a'i raslonrwydd.

2. Yn y goleuni dysglær hwn y gwelodd yr Iesu. Felly y dywed Ananias wrtho, 'Iesu, yr hwn a ymddangosodd i ti ar y ffordd.' Act. 9. 17. Trachefn, 'Duw ein tadau ni a'th ragorddiniodd di i wybod ei ewyllys ef, ac i weled y cyfiawn hwnw, ac i glywed lleferydd ei enau ef.' Pen. 22. 14. Medd yr Iesu ei hun, 'I hyn yr ymddangosais i ti.' Pen. 26. 16. Gwelodd yr Iesu a llygaid ei gorph, nid arwydd-lun, nac yn weledigaethol, ond yn wirioneddol; sef y dyn Crist Iesu mewn gogoniant, megys y

gwelodd Stephan ef. Pa fodd y gallai hyn fod? Digon o atebiad yw, y dichon yr Iesu wneuthur ei hun yn weledig y modd y myno. Barna D. Barrington nad ymddangosodd yr Iesu iddo y pryd hwnw ei hun, ond iddo weled y goleuni yn arwydd o'r presenoldeb dwyfol; ac nas gwelodd yr Iesu nes yr ail daith i Jerusalem, pan syrthiodd mewn llewyg tra yr oedd yn gweddio, ac i'r Iesu ymddangos iddo, a siarad ag ef. Act. 22. 18. Ond tebygoi iddo ei weled fwy nag unwaith. *Miscel. Sacr. Vol. I. Essay 3.*

3. Gwedi iddo syrthio ar y ddaear, clywodd lef o'r nef yn dywedyd wrtho yd Hebraeg, 'Saul, Saul, paham yr wyt ti yn fy erlid i? caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau.' Yn ddioed, gyda braw a syndod, gofynodd iddo, 'Pwy wyt ti, Arglwydd?' Yntau a atebodd, 'Myfi yw yr Iesu, yr hwn wyt ti yn ei erlid.' Myfi yw yr Iesu hwnw a wnaeth gynifer o wyrthiau hynod, a wrthodwyd gan yr henuriaid a'r bobl, a euogfarnwyd i farwolaeth gan Pilat, ac yn ganlynol, a grocshoeliwyd. 'Mi a fum farw, ac wele byw ydwyf yn oes oesoedd.' yn teyrnasu yn y nefoedd, yn fuddugoliaethus ar fy holl elynion. Myfi yw yr Iesu yr hwn yr wyt yn ei erlid a'r fath ffyrnigrwydd. Y mae y fath undeb rhyngof fi a'm pobl, fel y neb sydd yn cyffwrdd a hwy, sydd yn cyffwrdd a chanwyll fy llygaid i. Ni wna dy gynddeiriogrwydd ynfyd ac anheilwng, niwed i neb ond i ti dy hun: ond 'caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau.' Cafodd geiriau yr Iesu y fath effaith arno, fel dan grynt, ac a braw arno, y dywedodd, 'Pwy wyt ti, Arglwydd?—Beth a fyni di ei wneuthur?' Wele yma enaid o'r creulonaf wedi ei orchfygu, ei wareiddio, a'i blygu i ufudd-dod! Dyma y gras buddugoliaethus, yr hwn yn gyntaf a brofodd ei hun, ac wedi hyn y bregethodd i eraill hefyd. *ἠμαρτυροῦντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ*, 2 Cor. 2. 14. Yr hwn sydd yn ein dwyn ni yn fuddugoliaethus yn, neu gyda Christ; fel y mae yn addas cyfieithu y geiriau. Y mae y geiriau yn cyfeirio at ddull tywysogion milwraidd buddugoliaethus yn dwyn rhai o'u perthynasau gyda hwynt yn eu gorymdaith orfoeddol. Crist, yr hwn a yspeiliodd dywysogaethau ac awdurdodau ar y groc, gan *ἠμαρτυροῦντας τούτους ἐν αὐτῷ*, ym-*orfoleddu arnynt arni hi*, a ddygodd yn fuddugoliaethus gydag ef, gan yspeilio gwersyll Satan o'r aglyfaeth hon, ac a'i gwnaeth yn was fyddlonaf iddo ei hun. Pharisaid, erlidwr, llofruddiwr, yn cael ei wneuthur yn Gristion gwirioneddol, yn bregethwr ac yn apostol—wele yma fuddugoliaeth ryfedd!

Y mae tri pheth yn ymddangos yn neillduol ddisglær yn nhroedigaeth y gwr hwn, sef, 1. Ei etholiad gan Dduw.—2. Effeithioldeb ei alwad.—3. A rhadlonrwydd gras Duw yn ei alwad.—Yr oedd y cwbl yn hollol o Dduw, sef o'i ben-arglwyddiaeth yn dewis y llestr hwn i barch, heb un achos yn ei gynhyrfu ond yn

Nuw ei hun. Y mae y galwad mor hollol rad a'i etholiad; canys yr oedd yr agwedd fwyaf anheilwng arno pan alwyd arno ef, ag oedd yn bosibl i fod ar greadur. Yr oedd ei holl lygreddigaethau, yn eu grym a'u cynddaredd mwyaf, ar waith yn ei enaid yn erbyn Duw, pan alwyd ef. Yr oedd yn ddiachos yn erlid y gwr a'i galwodd; ac yn cyffwrdd âg ef yn y man mwyaf tyner, yn y mynyddau yr ymwelodd trugaredd gadwedigol âg ef. Dangosodd Crist ynddo ef yn gyntaf bob hir oddef, er siampl i'r rhai a gredent rhagllaw ynddo i fywyd tragwyddol. 1 Tim. 1. 16. Fel hyn yr oedd Duw am ddangos yn yr oesoedd a ddeuai, ragorol olud ei ras. Yr oedd y gwaith hefyd, yn hollol o Dduw, heb ddim help gan ddyn, yn bwrw y cestyll gwrthwynebol ynddo i'r llawr. Yr oedd y gwaith arno yn gyflawn, ac yn gwbl o Dduw. Cafodd ef yn wrthwynebwyr gelyniaethol; ond trwy allu dwyfol yn unig, heb ddim help gan ddyn, gwnawd ef yn y fan yn gyfaiil, ac yn was uffudd. Yr un yw yr Iesu eto; a'r un yw ei ffyrdd, o ras a thrugarodd!

Parodd yr Arglwydd iddo gyfodi a myned i'r ddinas, a dywedodd wrtho heth oedd iddo ei wneuthur. Pan gyfododd, ac agoryd ei lygaid, ni welai neb; tywysasant ef erbyn ei law, a dygasant ef i Damascus. Bu yno dridiau heb weled, ac heb gymeryd dim lluniaeth. Cafodd Ananias ei gyfarwyddo gan Dduw ato; yr hwn a welodd mewn gweledigaeth yn dyfod i mewn, ac yn dod i ei ddwyllaw arno; a syrthiodd oddiar ei lygaid megys cên, yn arwydd o'r gorchudd oedd ar ei feddwl o'r blaen. 2 Cor. 3. 14. Cafodd ei olwg yn y fan, bedyddiwyd ef, a llanwyd ef o'r Ysbryd Glan. Act. 9. 17—19. Phil. 3. 5—8. Gal. 1. 13—16. Ar yr un amser hefyd, cynysgaeddwyd ef a'r swydd ardderchog o fod yn apostol. Act. 9. 15. a 23. 15. a 26. 17.

Nid oedd yn un o'r deuddeg apostol, ond chwaneigwyd ef atynt i fod yn apostol y Cenedloedd; ac nid oedd yn ol i'r apostolion penaf. 2 Cor. 11. 5. Canys, 1. Gosodwyd ef yn y swydd yn ddigyfrwng gan Grist ei hun; yr oedd dodiad dwylaw Ananias yn ei arwyddo, ond nid yn ychwanegu at y galwad. Gal. 1. 1.—2. Gwelodd hefyd Grist ei hun; nid wedi ei adgyfodi ond wedi ei ogoneddu; nid mewn arddangosiad blaenorol o hyny, fel y tri dysgybl ar y mynydd, Mat. 17. 12. o'r hyn y mae Ioan a Phedr yn gorfoddedu yn fawr, Ioan 1. 14. 2 Pedr 1. 16. ond wedi ei gyflawni.—3. Addysgwyd ef, a derbyniodd athrawiaeth yr efengyl, nid gan ddynion, ond trwy ddadguddiad Crist. Gal. 1. 12.—4. Yr oedd yr Ysbryd Glan yn nerthol weithredu ynddo a thrwyddo. 2 Cor. 13. 3. 1 Thea. 2. 13. a 4. 8.—5. Gosodwyd ef yn athraw i holl genedloedd y byd. Act. 9. 5. 1 Tim. 2. 7.—6. Yr oedd eraill yn derbyn yr Ysbryd Glan yn helath drwyddo. Act. 19. 6. 1 Tim. 4. 14.—7. Yr oedd dawn gwneuthur gwyrthiau yn rhagorol ganddo.

Act. 19. 11, 12. a 20. 9.—8. Tebygol hefyd, na bu pregethiad neb o'r apostolion yn fwy llwyddiannus yn nbroedigaeth pechaduriaid na gweinidogaeth Paul. Act. 26. 18. 1 Thea. 2. 5. Rhuf. 15. 17, 18.

Gwedi iddo gymeryd bwyd ac ymgyrfhau, yn ebrwydd yn y synagogau pregethodd Grist, mai efe oedd Mab Duw; gorchfygwyd yr Iuddewon, a galwyd llawer trwyddo. O Damascus yr aeth i Arabia, lle y bu yn pregethu, tebygol, yn llwyddiannus, a dychwelodd drachefn i Damascus, a. d. 38. Yr Iuddewon a greulonasant yn ei erbyn, ac a gydymgynghorasant i'w ladd. Yr oedd Damascus yn bresenol yn meddiant Aretas, brenin Arabia; y llywydd dano a wylodd y ddinas i'w ddal; am hyny gollyngwyd ef trwy fenestr mewn basged ar hyd y mur, ac felly diangodd o'u dwylaw hwynt. Gal. 1. 15—21. 2 Cor. 11. 32.—Y mae yn addas sylwi fod y Dr. Lardner a'r Esgob Pearson yn barnu, mai ar ol ei daith i Arabia y dechreuodd bregethu; ond y mae yr haues yn ymddangos i mi yn wahanol, a chyda Beausobre yr ydwyf yn gorfod barnu iddo bregethu cyn myned i'r daith hono. Act. 9. 19, 20. Mae y 'talm o ddyddiau,' yn adn. 20. yn arwyddo, tybygaf, yr amser cyn y daith hono; a 'llawer o ddyddiau,' yn adn. 23. yn arwyddo yr amser wedi y daith hono.

Ar ol tair blynedd, a. d. 38, aeth i fyndu i Jerusalem, i ymweld (*ιστορησαι, i sylwi arno yn fanwl*) â Phedr; ac arosodd gydag ef, sef yn ei dŷ, tebygol, bymtheg niwrnod. Yr oedd y dysgyblion yn ei ofni yno, nes i Barnabas hysbysu iddynt hanes ei droedigaeth. Nis gwelodd neb o'r apostolion y tro hwnu ond Pedr, a Iago, brawd yr Arglwydd. Fel yn Damascus, felly yn Jerusalem, yr oedd yn hyf yn yr Arglwydd, ac a ddadlenodd yn erbyn y Groegiaid, sef Iuddewon yn preswylion yn y gwledydd Groeg, ac yn siarad Groeg, nes y cynhyrfwyd hwythau i geisio ei ladd. Y brodyr a'i dygasant i Cesarea (Philippi) ac a'u hanfonasant i Tarsus yn Cilicia, ei ddinas ei hun. Y tro hwn y cafodd y weledigaeth y sonia am dani yn Act. 22. 17—21. yn yr hon y parodd yr Arglwydd iddo frvsio o Jerusalem, am na dderbynient ei dystiolaeth, ac yr anfonai efe ef yn mhell at y Cenedloedd. Pan oedd yn gweddio yn y deml, syrthiodd mewn llewyg, a gwelodd yr Iesu yn dywedyd hyn wrtho. Pa un ai y tro hwn ai peidio y cyfeiria ato yn 2 Cor. 12. 2. sydd ansicr; y mae rhai yn barnu hyny. Bu Paul yn pregethu yn Cicilia dros bedair blynedd neu chwaneig; pan anfonwyd Barnabas gan yr apostolion i Antiochia (a elwid Antiochia Epidaphne) wedi clywed am lwyddiant yr efengyl, aeth Barnabas i Tarsus i geisio Saul. Act. 11. 25. Gan fod Tarsus yn sefyll ar lan y môr, ac er mai Tarsus oedd ei gartrefe, eto tebygol iddo ymweld âg amryw fanau eraill trwy gydol y pedair blynedd y bu yno, i bregethu yr efengyl; ac, hwyrach, iddo wneuthur

ur amryw fôr-deithiau byrion i'r gwledydd cymydogoethol i'r dyben hyn; yn eu morio hwynt, gellir meddwl y dygwyddodd rhai o'r anffodau a grybwyllir am danynt yn 2 Cor. 11. 25. 'Tair gwaith y torodd llong arnaf; noswaith a diwrnod y bwm yn y dyfnôr.' Gwedi colli y llong, tebygol, bu gorfod arno fyned i gwch agored, a bu noswaith a diwrnod yn y cyflwr peryglus hwnw. Gwel y Dr. Paley.

Yn amser newyn mawr yn y wlad hono, anfonodd y dysgyblion yn Antioch, bob un yn ol ei allu, gymhorth i'r brodyr oedd yn Jerusalem, trwy law Barnabas a Saul: wedi cyflawni y weinidogaeth hon dychwelasant drachefn i Antioch. EDR. ANTIOCH, CRISTIONOGION.

Yr oedd eglwys Antiochia yn cynnyddu yn ddirfawr yn y dyddiau hyn, ac yr oedd yno amryw brophwydi ac athrawon, heblaw Barnabas a Saul. Pan oeddent yn nghyd yn gweddio, parodd yr Ysbyrd Glan iddynt anfon y ddau wyr hyn i barthau eraill i bregethu yr efengyl; yr hyn a waethant trwy ympryd a gweddi, ac arddodiad dwylaw. Act. 13. 1, 2, 3. Barna yr Esgob Pearson mai y pryd hwn y cafodd y weledigaeth o'r drydedd nef, i'w barotoi i'w waith a'i ddyoddefiadau canlynol. Yn ddioed cychwynasant i'w taith, a daethant i Seleucia, ac oddi yno a fordwyasant i Cyprus, a daethant i Salamis, yn pregethu yr efengyl yn mhob man yn syfnagogaau yr Iuddewon. Yno y cafodd y Rhaglaw Sergius Paulus ei alw i'r fydd. EDR. ELYMAS, SERGIUS. O hyn allan mae Saul yn cael ei alw Paul, gan yr hanesydd Luc: y mae cyfnewidiad yr enw mor gyflawn, fel o hyn allan nas gelwir ef unwaith wrth yr enw SAUL, na chanddo ei hun na neb arall. Llauer o ddychymyigion a ffurfiwyd am gyfnewidiad ei enw; ond tebygol nad oedd un achos neillduol, ond fod yr enw PAUL yn fwy cynnesffn i'r Rhufeiniaid na SAUL. SAUL oedd ei enw fel Iddewon, a PAUL fel dinesydd Rhufeinaidd; ac yn mhlith y Cenedloedd yr arfer yr enw PAUL yn unig. Gwel Lightfoot. O Cyprus aethant i Perga yn Pamphylia, lle yr ymadawodd Ioan, eu gweinidog, â hwynt, ac a ddychwelodd i Jerusalem. Oddi yno aethant i Antiochia yn Pisidia. 'Ar y Sabboth aethant i'r synagog, ac a eiseddasant,' yn mhlith y doctoriaid. Gwedi darllen y gyfraith a'r prophwydi, llywodraethwyr y synagog a ofynasant iddynt, os oedd ganddynt air o gynghor i'w draethu i'r bobl, am iddynt ei draethu. Ar hyn areithiodd Paul yn rhagorol yn y synagog yn nghylch Iesu, mai efe oedd y Messiah addawedig i'r Iuddewon. Pan aeth yr Iuddewon allan, y Cenedloedd a atolygasant gael pregethu yr un peth iddynt y Sabboth nesaf. Y diwrnod hwnw daeth yr holl ddinas, agos, yn nghyd i wrando gair Daw: yr Iuddewon a lanwyd o genfigen pan welasant y torfeydd; ond y Cenedloedd pan glywsant, a fu lawen ganddynt, ac a ogoneddasant air yr Arglwydd. Yr Iuddewon a annogasant y gwragedd cref-

ydool, a'r pensaethiaid, ac a godasant erlid yn erbyn Paul a Barnabas, ac a'u bwriasant allan o'u terfynau. Hwytiau a ysgydwasant y llwch oddiwrth eu traed yn eu herbyn hwynt, ac a ddaethant i Iconium, dinas yn Lycaonia. Pregethasant yno yn y synagog, a lluaws mawr o Iuddewon a Groegiaid a gredasant. Gwedi i'r Iuddewon anghrediniol gyffroi y Cenedloedd yn eu herbyn, aethant i Lystris a Derbe. (Edr. y geiriau.) Yma cafodd Paul ei labuddio; wedi hyn ydychwelodd ef a Barnabas i Iconium ac Antiochia, gan gadarnhau y dysgyblion, a'u hantog i aros yn y ffydd, ac ordeinio henuriaid yn mhob eglwys (dyma y sôn cyntaf am ordeinio) trwy Pisidia, Pamphylia, gan bregethu y gair yn Perga, daethant i Attalia, ac a fordwyasant i Antioch, yn Syria, o ba le y cychwynasant. Act. xiv. Gwedi cynnull yr eglwys yn nghyd, adroddasant faint o bethau a waethai Duw gyda hwynt, ac iddo agoryd i'r Cenedloedd ddrws y ffydd.

Cyfoddodd yn eglwys Syria ymryson mawr yn nghylch yr enwaediad, ordeiniwyd Paul a Barnabas, ac eraill, i fyned i Jerusalem at yr apostolion yn nghylch y cwestiwn hwn.

Yn ol meddwl y rhan fwyaf, hon- yw y daith i Jerusalem a grybwyllir am dani yn Gal. 2. 1. Ond y mae y Dr. Paley yn ammeu hyn, ac yn golygu llauer o wrthddadleuon cryfion yn erbyn barnu mai yr un daith yw. Yn Gal. 2. 2. dywed yr apostol iddo fyned i fyn yno ol dadguddiad.' Yn yr Actau, dywedir iddo gael ei anfon gan yr eglwys yn Antioch. Gwel pen. 15. 2. Ysgrifena Paul yn yr epistol, iddo, pan ddaeth i Jerusalem, 'fynegi iddynt yr efengyl yr hon yr oedd yn ei phregethu yn mhlith y Cenedloedd, ac o'r neilldu i'r rhai cyfrifol,' sef rhyddid y Cristionogion yn mhlith y Cenedloedd oddiwrth yr iau Iuddewaidd. Pa fodd y gallasai wneuthur hyn y 'o'r deilldu,' os cenadwri *gyhoeddus* oedd ganddo? Heblaw hyn, nid oes grybwylliad am y cynghor a'r penderfyniad y rhoddir hanes am danynt yn yr Actau, yr hyn oedd yr achos penodol o'i fynediad i Jerusalem; yr hyn nis gallasai ei ochelyd, braidd, wrth roddi hanes am yr hyn a ddygweddodd yn Jerusalem, os yr un daith ydyw. Ymddengys, medd y Dr. Paley, yn fwy tebygol i Paul a Barnabas wneuthur taith i Jerusalem, na chrybwyllir am dani yn yr hanes yn yr Actau. Dywedir iddynt aros yn Antioch 'dros hir amser gyda'r dysgyblion.' Act. 14. 28. Ai annhebyg yw iddynt yn yr 'hir amser' hwnw fyned i fynu i Jerusalem, a dychwelyd drachefn i Antioch? Dr. Paley's *Horae Paulinae*.

Tramwyasant trwy Phenice, a Samaria, gan fynegi troad y Cenedloedd; a pharasant lawenydd mawr i'r brodyr oll. Gwedi i'r apostolion ymgynhori yn nghyd, anfonasant eu meddyliau yn ol trwy lythyrau at yr eglwysi, gyda Paul a Barnabas, a gwyr etholedig eraill. Gwedi i'r brodyr ddarllen y llythyr yn Antioch, llawen-

ychasant am y dyddanwch. Paul a Barnabas, yn nghylch A. D. 50, wedi bwriadu myned i ymweled â'r brodyr, maent yn ymraffaelio yn nghylch cymeryd Marc gyda hwynt, sef Ioan, yr hwn a ymadawodd â hwynt yn Pamphylia. **EDR. MARC.** Bu cymaint cynhwrf fel yr ymadawsant â'u gilydd; Barnabas a gymerodd Marc gydag ef, ac a ffordwyodd i Cyprus; ond Paul a ddewisodd Silas, ac a dramwyodd trwy Syria a Cilicia, gan gadarnhau yr eglwysi. Act. xv. **EDR. IAGO, PEDR, SILAS.**

Cyn ei gychwyniad y tro hwn y gwrthwynebodd efe Pedr yn Antioch. Pa un ai cyn ai wedi y cynghor yn Jersalem sydd anhysbys. Daeth Pedr i waered i ymweled â'r eglwys flodenog yno; bwytaodd yn rhydd gyda'r Cenedloedd cyn dyfod rhai oddiwrth Iago o Jersalem; ond wedi iddynt ddyfod, ciliodd, a neillduodd oddi wrthyn, gan ofni rhai o'r enwaediad; a'r Iuddewon a Barnabas a gyd-rag-rithiasant. Pan welodd Paul nad oeddent yn troedio yn ol gwirionedd yr efengyl, gwrthwynebodd hwynt, yn enwedig Pedr, y cyntaf yn y bai, yn hŷf ac yn gadarn, am eu bod i'w beio. Gal. 2. 11.

Rhai a farnant iddo fyned yr amser hwn o Cilicia i Crete, i bregethu yr efengyl yno. Gadawodd Titus ybo i iawn drefnu y pethau oedd yn ol, fel yr ordeiniau henuriaid yn mhob dinas. Tit. 1. 2. Gwel Capellus.

Daeth ef a Silas i Derbe a Lystra. Yno y cyfarfu â Timotheus, yr hwn a fynai Paul iddo fyned-gydag ef, ac a'i cymerodd ac a'i henwaedodd, o achos yr Iuddewon oedd yn y lle-oedd hyny. **EDR. TIMOTHEUS.** Tramwyasant trwy Lycaonia, Phrygia, a Galatia. Yr amser hwn, tebygol, y pregethodd mor llwyddiannus yn Galatia, ac y planodd yr eglwysi blodeuog, at ba rai wedi hyny yr ysgrifennodd ei lythyr rhagorol. Ni oddefodd yr Ysbryd Glan iddynt bregethu yn Asia, sef rhyw barth o'r wlad hono, a elwid felly yn neillduol, sef Lydia, yn cynnwys Ionia, ac Ætolia, nac yn Bithynia. Parthau o Asia Leiaf oedd y ddau le hyn; * a phlanwyd eglwysi ynddynt wedi hyny; ond ni fynai yr Ysbryd Glan iddynt fyned yno yn bresennol; ond prysuro yn mlawn oddiwrth Jersalem, tua thir y Groegiaid. Gwedi myned i Mysia, daethant i Troas. Yma, tebygol, yr ymwelodd Luc ag ef, gan ei fod yn rhoddi ei hun gydag ef yn yr hanes o hyn allan. Yma yr ymddangosodd iddo mewn gweledigaeth wr o Macedonia, ac a ddeisyfodd arno ddyfod i Macedonia, i'w cymhorth yno. Yn credu i Dduw ei alw yno i bregethu yr efengyl, cychwynodd yn ddiwed i Troas, a mordwyodd i ynys Samothracia, ac oddi yno i Neapolis, ac oddi yno i Philippi yn Macedonia. Act. xvi. **EDR. LYDIA, GWEDDI, PHILIPPI.** Gwedi myned yn ddeheuol trwy Amphipolis, ac Apolonia, dinasoedd yn Macedonia, daethant i Thessal-

* Y parth hwnw yn neillduol a elwir Asia, lle y mae dinas Ephesus. Jerome.

onica, y brif ddinas. **EDR. JASON, THESSALONICA.** Oddi yno aeth Paul a Silas i Berea. Oblegid y cyffroad a wnaeth yr Iuddewon a ddaethant o Thessalonica, gorfu ar Paul ffoi ar frys, a chyfarwyddwyd ef i Athen, ond Silas a Timotheus a arosasant yn Berea. Yn Athen cynhyrwyd ef wrth weled eu heilun-addoliaeth, i ymresymu â hwynt, a phregethu iddynt y Duw byw, yr hwn nid adwaenent, ac wrth hyny y mae bagod yn troi at Grist. Act. xvii. **EDR. ARROPAGUS, ATHEN, BERE, DAMARIS, DIONYSIUS.** Wedi clywed gan Timotheus a Silas am orthrymder mawr y dysgyblion yn Thessalonica, anfonodd y ddau yn ol atynt i'w cadarnhau a'u cysuro. Er nad oes grybwylliad yn yr hanes i Timotheus a Silas ddyfod at Paul yn Athen; ond oddiwrth y geiriau yn 1 The. 3. 1—7, gellir casglu yn ddilys iddynt ddyfod yno ato, ac iddo eu hanfon oddi yno yn ol drachefn i Thessalonica. 'Am hyny, gan na allem ymatal yn hŷy, ni a welsom yn dda ein *gadael ein hunain* yn Athen; ac a ddanfonasom Timotheus ein brawd, a gweinidog Duw, a'n cyd-weithiwr yn efengyl Crist, i'ch cadarnhau chwi, ac i'ch dyddau yn nghylch eich ffydd.' Aeth Paul o Athen i Corinth, a daeth Silas a Timotheus ato drachefn yno. Dygasant newyddion daionus am y dysgyblion yn Thessalonica, er mawr gysur i Paul. 'Eithr yr awr hon, wedi dyfod Timotheus atom oddi wrthyh,' &c. 1 The. 2. 11, 17. a 3. 1—7. Yn Corinth cyfarfu ag Acwila a Phrisceila, a bu yn cyd-weithio gyda hwynt wrth eu celfyddyd o wneuthur pebyll. Bob Sabboth yr ymreymodd yn y synagog, ac a gynghorodd yr Iuddewon a'r Groegiaid, ac a dystiolaethodd i'r Iuddewon mai yr Iesu oedd Crist, neu y *Crist*. Oddi yma yr ysgrifennodd ei epistol cyntaf at y Thessaloniaid, yr hwn yw y cyntaf a ysgrifennodd o'i holl epistolau. Ysgrifennodd yr ail atynt yn fuan ar ol y cyntaf. Y mae gan hyny, yr adysgrifen yn niwedd y ddau epistol hyn yn gyfeiliornus, yn mha un y dywedir, mai o Athen yr ysgrifennwyd hwynt. Am ei lafar, ei lwyddiant, a'i ddyoddefiadau yn Corinth, **EDR. CORINTH.** Ymddengys yn debygol, fod Paul yn o isel a chyfyng arno yr amser hwn yn Corinth; naill ai trwy wrthnysigrwydd creulou yr Iuddewon, neu trwy sylwi ar asfendid a drwg-foesau trigolion y ddinas, neu trwy ymwybyddiaeth o'i annigonolrwydd a'i wendidau ei hun (1 Cor. 2. 3.) neu yn hytrach, y cwbl efo eu gilydd, yn cyd-waagu arno. I'w gysuro, ei gryfhau, a'i galonogi, yr Arglwydd a ymddangosodd iddo mewn gweledigaeth liw nos, ac a ddywedodd wrtho, 'Nac ofna, eithr llefara, ac na thaw; canys yr *ydwyf fi gyda thi*, ac ni esyd neb arnat i wneuthur niwed i ti; o herwydd y mae i mi bobl lawer yn y ddinas hon.' Yr oeddent y pryd hwnw, er eu holl ffieidd-dra (1 Cor. 6. 9, 10, 11.) yn bobl iddo mewn arfaeth, trwy etholedigaeth; ac yr oedd yr amser wedi dyfod i alw y rhai a ragluniodd

efe. Rhaf. 8. 30. Yr oeddent y pryd hwnw, er eu bod yn eu pechodau, yn eiddo iddo trwy roddiad, a thrwy bryniad; yr oedd yno *lawer* o'r cyfryw; ac yr oeddent *oll* yn adnabyddus i Grist; wedi eu caru a'u prynu ganddo; ac o'u plegid hwy yr oedd yn rhaid i'r efengyl gael ei phregethu yn Corinth eto yn hŵy, er pob gwrthwynebiad. Yr oedd defaid yno, ac yr oedd yn rhaid eu cyrohu. Ioan 10. 16. O Corinth y barna rhai, yr amser hwn, yr ygrifennodd yr epistol rhagorol at y Galatiaid.

Gwedi aros yno ddyddiau lawer, sef yn nghylch deunaw mis, ymadawodd, ac Acwila a Phriscula gydag ef, ac a fordwyodd o Cenchrea i Syria. Dywedir iddo gneifio ei ben yn Cenchrea; canys yr oedd arno adduned. Beth oedd yr adduned, nis gellir ond dychymygu; y farn fwyaf cyffredinol yw, mai adduned Nazaread oedd. Rhai yn wir a farnant mai Acwila oedd â'r adduned arno, ac a gneifiodd ei ben, yr hwn yw yr enw nesaf o flaen y geiriau. Gadawodd Priscila ac Acwila yn Cenchrea, a daeth i Ephesus; gadawdd Ephesus, am ei fod am fyned i Jerusalem, ac a ddaeth i Caesarea, sef Caesarea Stratonica, yr hon oedd borthladd mwy diogel na Joppa, er bod Joppa yn nes i Jerusalem. Oddi yno aeth i fynu i Jerusalem y bedwaerdd waith, yn nghylch A. D. 54, ac a gyfarchodd well i'r eglwys yno, ac a ddaeth i waered i Antiochia, lle y gorchymynwyd ef i'r Arglwydd ar y cyntaf. Ni bu ei arosfa ond byr y tro hwn yn Jerusalem ac Antiochia, tebygol; a pheth oedd ei ddyben yn myned i Jerusalem, sydd anamlwg yn hanes Luc. Y pwnc mwyaf yn ngolwg yr hanesydd sanctaidd, oedd hysbysu y dull y taenodd yr efengyl trwy ei weinidogaeth yn mhlith y Cenedloedd; y mae yn myned heibio, gan hyny, i bethau eraill yn fyr ac yn gryno, i ymhelaethu ar y pwnc mawr hwn. Rhaid mai dyma lwybr ei daith, ac onidê, nis gellir profi ei fod yn Jerusalem, yn ol yr hyn oedd yn ei gyflawn fwrriadu.

Ymadawodd âg Antioch y drydededd waith, a thramwyodd trwy Galatia a Phrygia, mewn trefn, gan bregrethau yr efengyl, a chadarnhau y dysgyblion. Gwedi tramwyo trwy y parthau uchaf, daeth i Ephesus. Cafodd yno rai o ddysgyblion Ioan Fedyddiwr (ac nid Apolos, tebygaf) a chwedi eu bedyddio i fedydd Ioan. Deuddeg o'r rhai hyn a addysgwyd yn fanylach gan Paul, ac a fedyddiwyd yn enw yr Arglwydd Iesu: nid gan Paul, yr hwn oedd yn bedyddio ond yn anaml, ond un o'r henuriaid, neu ryw un addas. Derbyniasant yr Ysbryd Glm trwy arddodiad dwylaw yr apostol, a phrophwydaent, a llefarasant a thafodau. Yn y goleu hwn y mae y geiriau yn ymddangos i mi, i'r deuddeg gael eu bedyddio, yn gystal ag arddodiad dwylaw yr apostol; er bod rhai o wahanol feddwl, ac yn barnu mai geiriau Ioan, ac nid yr hanesydd Luc yw iddynt gael eu bedyddio. Gwel Beza, Coccejus, Vosius, Lightfoot, Whitby, Gill, Scott. Am lafur, dyoddefadau, a

llwyddiant Paul y waith hon yn Ephesus, Edr. ANISEL, DEMETRIUS, EPHEBUS, SCYPA, TYRANNUS. O Ephesus yr amser hwn, ac nid o Philippi, fel yn yr ol-ygrifen, yr ygrifennodd yr epistol cyntaf at y Corinthiaid (pea 10. 9.) wedi clywed gan deulu Cloe hanes am eu hfreolaeth yno; a hwyrach yn fwy cyflawn gan Stephanus, Ffortunatus, ac Achaïus. Barna rhai hefyd iddo ygrifenu oddi yma yr epistolau at Titus, ac at eglwys Galatia, ac nid o Nicopolis, a Rhufain, fel yn yr ol-ygrifen yn ein Beiblau ni.

Ymadawodd âg Ephesus, wedi galw y dysgyblion ato a'u cofseidio, i fyned i Macedonia. Daeth i Troas: parodd gryn anesmwythder iddo am na chafodd Titus yn Troas, yr hwn oedd yn ddysgwyl o Corinth; ond daeth ato yn Macedonia, er ei fawr lawenydd, ac a ddygodd iddo newyddion da o Corinth. 2 Cor. 2. 14. a 7. 5—16. Oddi yno yr ygrifennodd ei ail epistol at y Corinthiaid. Edr. CORINTH. O Macedonia daeth i Achaïa; ymwelodd a'r ffyddloniaid yn Corinth, a derbyniodd elusenau yr eglwys hyny i'w dwyn i'r brodyr tlodion yn Jerusalem. Yr amser hwn yr ygrifennodd ei epistol nodedig at y Rhufeiniaid, ac a'i hanfonodd gyda Phebe, gweinidoges yr eglwys yn Cenchrea, yn agos i Corinth. Gwedi aros trimis yn y parthau hyn, yr oedd ar fedr morio i Syria; ond o herwydd gweuthnr o'r Iuddeon gnyllwyn iddo, ar fedr ei ladd, dychwelodd trwy Macedonia, a chyd-ymdeithiodd âg ef hyd yn Asia, Sopater o Berea; ac o'r Thesalonïaïd, Aristarchus, a Secundus, a Gaius, a Timotheus; ac o'r Asiaïd, Tychicus, a Trophimus. Mordwyasant o Philippi, ac a ddaethant i Troas mewn pum niwrnod. Yno yr oedd y gwyr uchod yn ddysgwyl am dano. Buont yno saith niwrnod. Edr. RUTYCHUS. Mordwyodd ei gyffeillion, ond aeth Paul ar ei draed i Assos; ac oddi yno aethant i Mitylene, ac oddi yno i Miletus. O Miletus yr anfonodd i Ephesus, ac a alwodd ato henuriaid yr eglwys, ac a fynegodd iddynt beth a ddygwyddai iddo; wedi gorchymyn praid Duw iddynt, eu rhybuddio rhag gau athrawon, a gweddio gyda hwynt, ymadawsant â'u gilydd gyda llawer o ddagrau. Wylo yn dost a wnaeth pawb; a syrthiasant ar wddf Paul, ac a'i cuanasant; gan ofidio yn beuaf am y gair a ddywedasai efe, 'na chaent weled ei wyneb mwy.' Wele, mor hardd yw cariad ac anwylddeb Cristionogrwydd! enaid gwir grefydd ydyw; heb ba un nid yw pob peth arall ond corph marw! Pwy a ddichon ddarllen yr hanes sanctaidd, heb brofi effeithiau dymunol ar ei feddwl, wrth weled ffwrthiau hyfryd cariad brawdol!

O Miletus y mordwyasant i Coos, a thraoeth i Rhodes, ac oddi yno i Patara; gan adael Cyprus ar y llaw aswy, tiriasant yn Tyrus, oddi yno daethant i Ptolemais, a Caesarea, a Jerusalem. Yn mhob un o'r lleoedd hyn bu cyfarchiad caredig rhyngddo ef a'r dysgyblion. Yn

Cesarea, prophwyddodd un Agabus am ei flinderau yn Jerusalem oddiwrth yr Iuddewon. Edr. AGABUS. Yntau, mewn ysbryd rhagorol, a dystiolaethodd ei barodrwydd, nid yn unig i oddef ei rwymo, ond i farw hefyd yn Jerusalem, er mwyn enw yr Arglwydd Iesu. Yr hyn oedd yn ei gymhell mor gryf i fyned i Jerusalem, er holl erfyniadau ei frodyr i'r gwrthwneb, oedd yr achlysur a gai o bregethu yr efengyl i'r holl luaws ar unwaith, a ddeuai yn nghyd o'r holl wledydd ar yr wyl fawr hono. Ei gariad at wneidiau dynion, a gogoniant Crist, oedd yn ei gymhell mor gryf, fel yr oedd perlygon mawrion yn diflanu fel diddim o'i olwg. Yr oedd arweiniad yr Ysbryd Glan arno yn y cwbl, a'i weithrediad mor nerthol, fel nad oedd dim anhawsderau yn ei ddigaloni a'i lwfrhau. Am y dygwyddiadau yn Jerusalem, crenlondeb yr Iuddewon yn ei erbyn, ei garchariad, ei ymddangosiad o flaen Ffelix, Festus, ac Agrippa. a'i fordaith beryglus i Rufain—rhoddir hanes manwl yn yr Actau, o pen. xxi. hydd ddiwedd y llyfr, fel y mae yn afreidiol helaethu arnynt yma; yn enwedig gan fod y rhan fwyaf o honnynt wedi bod dan ein sylw dan eiriau eraill, priodol iddynt. Bu ddwy flynedd yn garcharor yn Rhufain, ond yr oedd yn byw yn ei dŷ ardrethol ei hun (ond er hynny mewn cadwyn, Eph. 6. 20.) ac yn cael rhyddid i dderbyn pawb a ddeuai ato, a phregethu teyrnast Dduw, ac athrawiaethu yn ddiwahardd y pethau am yr Arglwydd Iesu. Y mae ei hanes wedi y ddwy flynedd hyn yn gwbl ansicr. Gwedi ei ryddhau o'i garchariad cyntaf, naturiol ydyw meddwl iddo bregethu yr efengyl yn Ital; ac yn A. D. 64, bernir iddo fyned, yn ol ei ffrriad, i'r Hispana, ac oddi yno i Crete, lle y gadawodd Titus i olygu yr eglwys yno. Oddi yno, gyda Timotheus, mordwyodd i Jerusalem y bumed waith; ac wedi hynny dychwelodd, hwyrach, trwy Antioch, yn Syria, i Asia Leiaf, ac ymwelodd a'r Ephesiaid, a'r Colossiaid, y rhai nis gwelodd o'r blaen. Oddi yno aeth i Macedonia, ac arosodd ychydig amser gyda'r Philippiaid anwyl, a gauafodd, A. D. 65, yn Nicopolis, yn Epirus. O Macedonia, ar y daith hon, yr ysgrifenoedd at Timotheus yr epistol cyntaf, yn ol barn y Dr. Paley. Yn A. D. 66, aeth i Achaia, a Corinth, Troas, a Miletus; ac A. D. 67, aeth i Rufain, lle y carcharwyd ef gan Helius Caesarianus, yr hwn oedd yn llywodraethu dan Nero, tra yr oedd yr Ymerawdwr yn ngwlad Groeg. Y farn fwyaf gyffredin yn mysg y dysgedigion yw, ei fod ddwy waith yn garcharor dan Nero, a bod deng mlynedd rhyngddynt. Bu ei garchariad er llwyddiant i'r efengyl. Yr oedd ei rwymau yn Nghrist yn eglur yn yr holl lys, ac yn mhob lle arall; ac aeth llawer o'r brodyr yn fwy hyderus wrth ei rwymau, i draethu y gair yn ddiogel. Phil. 1. 12, 13, 14. Cafodd amryw o deulu yr Ymerawdwr Nero eu dychwelyd i'r ffydd. Phil. 4. 22. O'r carchar yn Rhufain yr ysgrifenoedd ei

epistolau at Philemon, y Colossiaid, yr Ephesiaid, yr Hebraeid (pen. 13. 24.) a'r ail at Timotheus.

1. Yr oedd Timotheus yn garcharor gydag ef y waith gyntaf, ac a barhaodd yn garcharor wedi rhyddhad Paul. Heb. 13. 23. Ac mae Paul yn uno Timotheus gydag ef mewn tri o'r epistolau a ysgrifenoedd yn y carchariad cyntaf. Philem. 1. Col. 1. 1. Phil. 1. 1. Ond yr oedd Timotheus yn absennol oddi wrtho yn ei ail garchariad. 2 Tim. 9. 21.

2. Yn ei garchariad cyntaf yr oedd yn ei dŷ ardrethol ei hun, a rhyddid i bawb ddyfod ato; ond yr ail waith, yr oedd yn garcharor mor gaeth, fel braidd y daeth Onesiphorus o hyd iddo. 2 Tim. 1. 17.

3. Yn ei garchariad cyntaf y mae yn ysgrifenu gyda sicrwydd am ei ryddhad yn fuan. Phil. 1. 25. a 2. 24. Philem. 22. Ond yr ail waith y mae yn ysgrifenu at Timotheus, 2 Tim. 4. 8—19. mewn iaith gwbl wahanol; 'Amser fy nattodiad a nesaodd—gorphenais fy ngyrfa.'

4. Pan yr ysgrifenoedd yr epistol cyntaf at Timotheus, yr oedd Marc gydag ef yn Rhufain; ac yn ymuno yn cyfarch y Colossiaid (Col. 4. 10.) ond pan ysgrifenoedd ei ail epistol, y mae yn dymuned ar Timotheus ei ddwyn gydag ef, 'Canys buddiol yw efe i tpi i'r weinidogaeth,' medd efe. Pen. 4. 11.

5. Yn 2 Tim. 4. 20. dywed, 'Erastus o arosodd yn Corinth.' Ond ni allasai hyn fod am un daith o Corinth a wnaeth Paul cyn ei garchariad cyntaf yn Rhufain: canys pan adawodd Paul Corinth ddiweddfaf cyn ei garchariad, yr oedd Timotheus gyd âg ef. Act. xx. Nid oedd angen, gan hynny, hysbysu i Timotheus, i Erastus aros ar ol yn Corinth, canys buasai hynny mor hysbys i Timotheus ac i Paul.

6. Yn yr un adnod, dywed iddo 'adael Trophimus yn Miletum yn glaf.' Pan adawodd Paul Miletum, ar ei ffordd i Jerusalem, ni adawodd Trophimus ar ol, ond cyd-ymdeithiodd âg ef i'r ddinas hono. Act. 21. 29. Y mae y ddau beth diweddfaf yn eglur yn cyfeirio at daith a wnawd gan Paul yn ganlynol i ddiwedd hanes Luc yn yr Actau am dano, ac ar ol rhyddhad Paul o'i garchariad cyntaf. Ysgrifenydd, gan hynny, yr epistol sydd yn rhoddi hanes am y pethau hyn, gan ei fod wedi ei ysgrifenu pan yr oedd Paul yn garcharor yn Rhufain, wedi ei dychweliad i Rufain, a'i garchariad yno yr ail waith.

7. Yr oedd Demas gyd âg ef pan yr ysgrifenoedd yr epistolau y carchariad cyntaf; ond yn yr ail epistol at Timotheus, dywed, 'Demas a'm gadawodd gan ganu y byd presenol, ac a aeth i Thessalonica.' Pen. 4. 10. Col. 4. 14.

Nid yw yr hanes am ei farwolaeth ond dychymygod, wedi ei orchuddio a thywyllwch; yn unig, tebygol iddo gael ei ferthyru yn Rhufain, trwy ddbendod; canys nid oedd cyfreithlon croesoelid dinesydd Rhufeinaidd. Y lle

y dibenwyd ef oedd, meddant, Aqua Salvia, tair milltir o Rufain. Claddwyd ef, meddant, yn Via Ostiensis, yn nghylch dwy filltir o'r ddinas, yn mha le yr adeiladodd Cystenyn Fawr adeilad harddwych yn lle o addoliad o barch iddo, a chant o golofnau marmor iddi. Yr Ymerawdwr Theodosius a dynodd hon i lawr, fel yn rhy wael, ac a adeiladodd un fwy, a mwy costus a harddwych.

Y mae yr hanes rhyfedd hwn yn gosod o'n blaen un o'r dynion mwyaf nodedig ac enwog, ac un o'r offerynau mwyaf defnyddiol i blant dynion, yn llaw yr Arglwydd, a fu ar y ddaear erioed. Dywedir ei fod yn fychan o gorpholaeth; ond nid yw dwediadau yr hynafiaid am hyn yn haeddu fawr o sylw. Am alluoedd naturiol ei feddwl, yr oeddent, yn ddiddadl, yn gyflawn ac yn ardderchog, ac yn ei nodi yn un o'r dynion mwyaf a godidocaf. Yf oedd ei ddysgidiaeth, hefyd, yn helaeth. Fel ymresymwr ac areithiwr, ni ragorodd neb erioed arno, fel y tytia ei epistolau, a'i areithiau yn yr Actau.* Y mae ei ddoniau ysbrydol a'i sancteiddrwydd, yn graddu cyfuwch yn yr eglwys, ag ydyw ei ddoniau naturiol yn mhlith dynion yn gyffredinol. Y mae ei ostyngeddwrwydd o'r dyfnaf; hawdd ganddo fyned dan draed eraill fel y penaf o bechardriaid, a llai na'r lleiaf o'r holl saint; y mae ei feddwl, gyd âg ardderchogrwydd sanctaidd, yn sathru ar holl fawredd, gwycheder, moethan, meluswedd buchedd, ac esmwythdra cnawdol; a'i feddylfryd yn cofeidio, yn synied pethau dwyfol, ac yn ymglymu wrth bethau nefol, gyd â'r awydd-fryd mwyaf; ei zel sydd y fath, fel y mae yn gwbl yn ennyn yn fflamiol drôs ogoniant Duw, ac iechydwrriaeth dynion;† ei gariad sydd mor rhyfedd ac anghydmarol, fel y mae yn foddlon, pe byddai bosibl, i fod yn anathema dros ei frodyr yn ol y cnawd. Edr. ANATHEMA.

Ei ddiwydrwydd a'i wroldeb dianwadad ydynt yn ddiaball ac yn anorchfygol; ei gallineb, ei ddeall, a'i ddoethineb, ydynt mor fawr. fel yn canfod ar yr un olwg yn mhob amgylchiad, pa bryd, pa le, a pha fodd i weithredu gyd â'r priodoldeb mwyaf; y mae ei gymedroldeb arno ei hun, a'i haelioni i eraill yn cydraddu; ei burdeb, a'i ymgadwad rhag pob rhith drygioni,

* Mae geiriau Beza am dano yn deilwng o'u coffau. 'Wrth ystyried holl anawdd a nodwedd yr ymadroddion, pan y mae yn taranu dirgeledigaethau Duw, nid oes fawredd cyffelyb yn Plato ei hun; pan yn llaw y meddwl ag ofn, nid oes y fath nerth a hyawdledd yn Demosthenes; ac yn olaf, nid wyf yn cael dull manylach o ddyggu yn Aristotle neu Galen.'

† Yr oedd zel apostolion Crist Iesu, yr Efyngylwyr, a'r cenadau apostolaidd, yn fawr ac anghredadwy yn nghanol miloedd o beryglon a rhywstrau; ac nid llai oedd y ffryth a'r llwyddiant; ac eto yn y cyfryw ddirfawr a diwydrwydd, hyn yw clod Paul, yr hwn sydd yn ymfroftio yn yr Arglwydd, ei fod ef wedi llafurio yn helaethach na hwynt-oll. 1 Cor. 15. 10. Felly y mae y gwr hwn yn gweithredu, fel pe buasai holl anialwch y byd cenedlig wedi ei roddi iddo trwy orohymyn dwyfol i'w aredig, a'i han, a'i ddarostwng i Grist Iesu. Vitrin-ga in Eza, Cap. 82. ult.

ydynt yn hynodol. Er ei fod yn rhydd oddi wrth bawb, gwnaeth ei hun yn was i bawb, fel yr ennilai fwy. Yr oedd y dyn mwyaf annibynnus yn y byd, yn mhob ystyr; eto ymwnaeth yn bob peth i bawb, fel y gallai yn hollol gadw rhai. 1 Cor. 9. 19, &c. Yn ei holl fywyd, ac yn ei holl athrawiaeth, ni oedd yn barnu dim o werth ei wybod a'i draddodi, ond Iesu Grist, a hwn wedi ei groeshoelio; er mwyn yr hwn yr oedd yn cyfrif pob peth yn dom ac yn golled; wedi ei groeshoelio i'r byd, a'r byd iddo yntau trwyddi, ac yn ymfroftio yn nghroes ei Arglwydd Iesu Grist. Gellir gofyn, ydychyd addasrwydd, A fu ei fath yn mblith y rhai o'i gyfranogasant o lwgr natur Adda? Yr oedd ei wroldeb wedi ei gyd-dymheru â mwyneidd-dra anarferol, a'r cariad mwyaf tyner. Yr oedd ei feddwl bywiog yn gysylltiedig â'r farn fwyaf gywir, a'r galluoedd mwyaf ymresymgar. Tros yspaid llawer o flynyddoedd, y dyn hwn, yn o'tymer ei natur yn drahaus, yn waed-wyllt, ac yn greulon, a fu byw yn llawn dynserch, ac yn gyfaill i ddynolryw; yn wastad yn talu da am ddrwg, yn llawn amynedd a mwyneidd-dra, ac yn ddiymod yn ymestyn at bethau nefol ei hun, ac yn llafurio yn ddiorthwys i gael dynion i'r un agwedd ac i'r un llwybr ag ef ei hun.

PAWB, (paw) oll, cwbl, pob un, cymaint un, i gyd oll.

Rhydd barn i bawb. *Diar.*

'Os bu un farw dros bawb, yna meirw oedd pawb.' 2 Cor. 4. 1. Yr oedd pawb yn feirw, dros ba rai y bu Crist farw; a meirw y buasant byth o'i buasai iddo farw drostynt; ond bu farw drostynt ac yn eu lle; ac am iddo farw drostynt, bydd pawb o honynt fyw byth, a byw i'r hwn fu farw drostynt, ac a gyfodwyd er eu cyflawnhan.

PAWEN-AU, (paw) palf, crafanc, llaw.

Eie sy'n dyggu rhyfel ym'

(Gau roi grym i'm pawenau.

E. Prye, (Salm 18. 34.)

PAWR, PORION, (py-awr) porfa; pori. Exod. 22. 5. Esa. 11. 17. Edr. PORI.

PE-D-S, cysyllt-air, os: arferir y goreiriau hyn i ffurfio moddau; megys yr amodadwy a'r galluadwy. Arferir *pe* o flaen geiriau yn dechreu & chydseiniaid; megys, 'pe buasit ti yma,' Ioan 11. 21. a *phed* a arferir o flaen geiriau yn dechreu & llafariad; megys ped awn, petwn, petit, petai, petym, petyeh, petynt.—'Ped adwaenit ti ddawn Duw.' Ioan 4. 10. a 21. 25. Arferir *pes* yn yr un ystyr, a *pe*, a *ped*, yn cadw y llythyrenau y geiriau a fyddont yn cael yn, heb eu cyfnewid.

PEC-AID, *Saes.* PECK: mesur yn ogyfys dau alwyn Saesonig. Mat. 13. 38. Edr. MESUR. Mae *peck* Saesonig a peg Cymreig yn ddau fesur gwahanol iawn, un a gynwys ddau alwyn, a'r llall, sef y peg, a gywys wyth busiel, sef 64 o alwyni: Y mesur Cymreig nesaf i'r *caru* (*salon*) neu *seah* Hebraidd, yw y cibun, fel y

ysfeitha W. S. Luc 13. 21. Y cib a gynwys edwar galwyn; gan hyny y mae yn fwy na'r *ec& Saesonig.*

PECAH, פֶּקַח [yr *hun sydd yn agor*] mab Lemaliah, tyw'ysog llu Pecahiah, brenin Israel; laddodd ei feistr, ac a deyrnasodd yn ei le 22 flynyddoedd; a lladdwyd yntau gan Hosea nab Elah. Gwnaeth yr hun oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Dan ei deyrnasiad ef, Tiglath-Pilneser, brenin Assyria, a ennillodd ijon, Abel-bethmaacah, Janoah, Cedec, Hazor, a Gilead, a holl wlad Naphtali, ac a gaethgluddodd y trigolion i Assyria. 2 Bren. xv.

PECAHIAH, פֶּקַחִיָּה [yr *Arglwydd sydd yn agor*] mab ac olynwr Manahem, brenin Israel. Gwnaeth yr hun oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ac a laddwyd yn mhen dwy flynedd gan Pecah. 2 Bren. 15. 22, 23.

PECOD, Edr. MERATHAIM.

PECHOD-AU-ADUR, (pech) Heb. חֶטָּא (cheta) a (chataah) Llad. PECCATUM; *Gwydd.* ΠΕΚΑΔΗ: bai, gwyd, trosedd, casedd, camwedd; pechod gwreiddiol, y cynfal.—'Anghyfraith yw pechod,' sef *ανομία anghydfurfiad*, dyn neu angel, a chyfraith Duw. Fel y mae y gyfraith yn cyrhaedd at yr holl ddyd, a phob rhan o hono, felly y mae anghydfurfiad yn mhob rhan o hono, yn ei enaid a'i gorph, yn bechod, sef yn fai, neu yn drosedd, o herwydd pa un y mae efe yn enog ger bron Duw, ac y byddai yn gyflawn i Dduw ei gospi. Pob peth mewn dyn nad yw yn gyflawn yn cydfurfio & chyfraith Duw, ac yn ateb yn gwbl iddi, yn ei farn, ei feddwl, ei ewyllys, ei ddyuniadau, &c. neu yn ei eiriau, a'i weithredoedd, sydd yn bechod. Gelwir ef wrth amrywiol enwau, yn cyfateb i natur y pallod, neu y gweithrediad pechadurus hwnw.

Y mae pob pechod yn fai yn erbyn Duw, oblegid y mae efe yn cael ei wrthwynebu a'i ddianrhydeddu ynddo, a'i awdurdod yn cael ei fychanu a'i wrthod. Mae rhai pechodau, nid yn unig yn erbyn Duw, ond yn erbyn y dyn eu hun, ac yn erbyn dynion eraill; megys troseddau o orchymynion yr ail lech, yn cynnwys ein dyledswydd tu ag at eraill; ond y mae pob pechod yn erbyn ein cymydog, yn erbyn Duw hefyd; canys y mae Duw yn ei gyfraith yn cael ei ddianrhydeddu. Mae y gyfraith yn *uniawn*, am hysy *gwyrni* yw pechod; mae y gyfraith yn *gyflawn* i gyd oll, am hyny y mae pechod, yn mhob gradd o hono, yn *anghyfiawnder*; mae y gyfraith yn *sanctaid*, am hyny mae pob pechod yn *ansanctaid*; mae y gyfraith yn *dda*, yn *dda* ynddi ei hun, ac yn *dda* i ninnau, gan hyny mae pechod yn *ddrwg* ynddo ei hun, ac yn *ddrug* i ninnau.

Y mae yn hawdd canfod nad yw meddwl dyn ddim mewn cydfurfiad & chyfraith Duw, ond yn dra phell oddiwrth hyny. Nid oes ynddo yr hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn; ac y mae ynddo yr hyn y mae y gyfraith yn ei

wahardd. Os ystyrir ansawdd hanfod a phriodoliaethau Duw, y mae mor hawdd gweled, a bod yn sicr ddydol, nad fel y mae dyn, y creodd Duw ef; nis gallasai y bai fod ynddo yn ei greadigaeth. Fel nad ydyw y gyfraith yn achos o anghyfraith mewn dyn, felly nis dichon Duw perffaith gyflawn a sanctaid, fod yn achos o ansancteiddrwydd ac anghyfiawnder mewn dyn. Y peth, gan hyny, a ddaeth i mewn iddo wedi ei greu, o le arall, ac nid o Dduw, yw pechod.

Y mae hanes ei ddechrenad, a'i drosglwyddiad i'r natur ddydol, wedi ei roddi yn dra eglur gan Dduw ei hun yn Gen. iii. Y dyn cyntaf a bechodd trwy anufuddhau gorchymyn Duw, a thrwy anufudd-dod yr un dyn hwnw y gwnawd ei *holl* hiliogaeth yn bechaduriaid euog. Rhuf. 5. 10. Y *cynfai* yw trosedd y dyn hwnw o orchymyn Duw; ffrwyth ac effaith hwnw yw y llwgr sydd yn wreiddiol yn mhob dyn wrth naturiaeth; ac oddiar y gwreiddyn llygredig hwnw y mae holl bechodau gweithredol yn tarddu. Nid am eu bod yn *wreiddiol* ynddo fel eu hiliogaeth, yn unig, y pechodd ac y llygrwyd pawb o'i hiliogaeth ynddo a thrwyddo; ond am eu bod yn *gyfammodol* ynddo, ac yntau yn eu cynddrychioli oll fel y cyfryw. Yr oedd ei holl hiliogaeth yn Adda, nid yn unig yn ei lwynau fel ei hil, ond hefyd ynddo fel eu pen-cyfammodwr. Y mae hil pawb yn lwynau eu rhieni, yn ol trefn a deddf natur; eithr ni bu un tad, ond y tad cyntaf, yn ben-cyfammodwr i'w hiliogaeth, oddieithr yn gysgodol. Ond yr oedd holl blant Adda yn gyfammodol ynddo, a'i weithred ef o ufudd-dod neu anufudd-dod, oedd yn weithred iddynt hwy, yn gymaint a phe buasant yn ei chyflawni yn en personau eu hunain; 'Trwy anufudd-dod *un dyn* y gwnawd llawer yr bechaduriaid.' Ei weithred ef oedd gweithred pawb cyfrifedig ynddo; pechod pawb o'i hiliogaeth ei bechod ef, *ynddo* ef; ac y mae pawb oedd yn y cyfammod gydag ef, trwy y weithred hono o anufudd-dod, fel yntau, dan fellidith y cyfammod toredig hwnw.

Cyd-gyfranogodd ei hiliogaeth o lwgr ei natur, am eu bod yn gyd-gyfranogion o'i anufudd-dod. Y weithred hono yn groes i orchymyn Duw, a dorodd y cyfammod, a thrwy hyny a wnaeth adwy i lwgr a mellidith ddyfod i mewn dros yr holl naturiaeth ddydol: 'Y farn a ddaeth o *un* camwedd i gondemniad: *un* camwedd—camwedd *un*—anufudd-dod *un* dyn; trwy hwnw y gwnawd llawer yn bechaduriaid—y daeth barn ar *bob* dyn i gondemniad—yr aeth marwolaeth ar *bob* dyn—trwy *un* camwedd y teyrnasodd marwolaeth, trwy *un*. Y mae yn dra amlwg oddiwrth eiriau yr apostol, Rhuf. v:—

1. Fod un camwedd un dyn wedi gwneuthur llawer yn bechaduriaid.—2. Fod barn o gondemniad wedi dyfod ar bob dyn, trwy yr un camwedd yr un dyn hwnw.—3. Fod marwol-

aeth, yn yr ystyr helaethaf o'r gair, trwy yr un camwedd hwnw, wedi teyrnasu ar bob dyn. Effaith a chanlyniad trosedd ac euogrwydd, yw marwolaeth. Nis dichon marwolaeth deyrnasu ond ar yr euog; ond y mae marwolaeth yn teyrnasu ar rai na phechasant yn weithredol yn ol cyffelybiaeth camwedd Adda; gan hyny rhaid eu bod yn bechaduriaid yn Adda: aeth marwolweth ar bob dyn, gan hyny, yn gymaint a phechu o bawb yn Adda, er na phecdasant yn eu personau eu hunain; gan hyny y maent yn bechaduriaid yn Adda. Yr oedd yr holl natur ddynol ynddo, megys yn y telwyn ac yn y gwreiddyn. 'Dwy genedl sydd yn dy groth di,' medd Duw wrth Rebecca, pan nad oedd yno ond dau wreiddyn y ddwy genedl: ond yr oedd y ddwy genedl yn y ddau wreiddyn hyny. Yr oedd delw Duw yn argraffedig ar Adda fel person cyffredinol; yr oedd y ddelw, gan hyny, ar yr holl naturiaeth ddynol ynddo. Yr oedd y cyfiawnder gwreiddiol ynddo y gyfiawnder yr holl natur, yr hon yr oedd yn ei berson yn ei gynrychioli. Yr oedd yr holl naturiaeth ddynol wedi ei dyrchafu i'r anrhydedd mawr o fod mewn cyfammod â Duw ynddo. Bendithiodd Duw yr holl naturiaeth ddynol ynddo, ac a roddodd i'r natur ynddo lywodraeth ar bob peth. Y mae yn gwbl eglur fod yr hyn a lefarodd Duw wrth Adda yn perthyn i'r holl naturiaeth, ac nid yn unig iddo ef yn bersonol ac yn unigol. Yr oedd holl dda Adda i fod yn gyfrifedig i'w hiliogaeth, os parhai mewn daioni ac ufudd-dod. Rhoddodd Duw iddo orhymyn tra hawdd ac eamwyth i'w gadw; a rhoddodd yntau yn yr amgylchiadan mwyaf manteisiol i ufuddhau iddo. Rhoddodd achos ei holl hiliogaeth yn llaw Adda, fel tad, i weithredu drostynt: yr oedd y tad hwnw y dyn mwyaf perffaith o neb a allai ddyfod o'i lwynau, ac mewn amgylchiadun cystal, neu well nag a allai neb arall fod ynddynt: hefyd yr oedd ei ddedwyddwch personol ei hun yn dibynu ar ei ufudd-dod, yn gystal a'r eiddo ei hiliogaeth: gan hyny, y mae daioni Duw i'w weled yn fawr yn y drefn addas hon.

Os gwrthddadlen neb (canyis beth a wnaeth Duw erioed na wrthddadlenodd rhai yn ei erbyn?) yn erbyn y drefn hon, nad oeddem ni wedi dewis Adda i fod yn gynrychiolwr drosom, ac nad ydyw yn addas, gan hyny, i ni fod yn atebol am ei weithred ef: Atebaf, 1. Gallasai Duw wneuthur hyny o'i ben-arglwyddiaeth, heb ofyn ein cenad, ac heb wneuthur cam â ni: yn enwedig gan fod yr hwn a dde-wisodd yn un perffaith ddibechod, a'i achos a'i ddedwyddwch ei hun yr un a'r eiddom ninaw.—2. Os oeddem ni ei hiliogaeth, i gyfranogi o'r da addawedig iddo am ufudd-dod, nid oedd yn angyfiawnder i ni gyfranogi o'r drwg a fgythiwyd arno am ei anufudd-dod.—3. Dylai fod yn ddigon i ateb pob gwrthddadl a allai gyfodi yn meddwl neb, mai Duw oedd yr hwn a ddewisodd trosom; Duw yr hwn sydd

borffaith gyfiawnder, doethineb, a daioni. Gan y fath un a ddewisodd trosom, gwnawd, mae yn ddiogel, y dewisiad gorou ar a allesid ei wneyd, ac ystyried pob peth. Pa ynfyrwydd yw i neb feddwl y gallasai efe ddewis yn well drosto ei hun! Ein Creawdydd a'n Meddiar-nydd yw efe; y mae ganddo yr hawl fwyaf cyfiawn a goruchel ynom i weithredu trosom, mwy nag sydd gan un tad ar ei blentyn, heb ofyn ei gydsyniad; ac yr oedd yn anfeidrol well i Dduw ddewis a gweithredu trosom, na phe buasem ni yn dewis trosom ein hunain. oni allwn brofi ein bod cyn dda, a chyn ddoethed â Duw. Edr. CYFAMMOD.

Yn Adda, ynte, 1. Gwelwn y naturiaeth ddynol ar ddelw Duw, yn debyg iddo o ran gwybodaeth, cyfiawnder, a sancteiddrwydd.—2. Y mae y Creawdydd yn edrych arni gyda boddlonrwydd, ac yn ei bendithio yn Adda.—3. Y mae yn Adda yn cael ei dyrchafu i lywodraeth dra eang, sef ar holl creaduriaid y byd hwn: 'Arglwyddiaethwch,' medd Duw, 'ar bysg y môr, ac ar ehedaisid yr awr, ac ar bob peth byw a ymsymudo ar y ddaear.'—4. Gwelwn hefyd, yr holl natur ddynol yn Adda mewn cyfamod â Duw. Yr oedd ammodau y cyfammod yn 'dra hawdd ac eamwyth i'w cyfiawni. Yr oedd addewid o barhad y bywyd oedd ganddo o ddedwyddwch, cyfiawnder, a sancteiddrwydd, iddo ef a'i hiliogaeth, ar ei ufudd-dod: a bygythiad o farwolaeth arno ef a'i hiliogaeth ar ei anufudd-dod.—5. Gwelwn yr holl naturiaeth ddynol yn Adda yn anufuddhau, a thrwy hyny yn tori y cyfammod ac yn marw: sef yn colli yr holl freintiau oedd ganddo, ac yn myned dan gollfarn.—6. Colodd y naturiaeth ddelw Duw, ar ba un y crewyd hi, ac aeth yn anghyfiawn, yn dywyll ac yn ansanctaid. Effaith y *cyrfai* oedd llygriad gwreiddiol yr holl naturiaeth.

Mae dan beth i'w hystyried yn y llygriad gwreiddiol o'r holl naturiaeth ddynol, sef, 1. Y diffyg o sancteiddrwydd, neu ddelw Duw wedi ei cholli. Addurn a dedwyddwch penaf y natur ddynol oedd hon, gan ei bod yn ei thebygu i Dduw, sef yn ei haddasu i fwyndau Duw, a chymdoithasu âg ef. Colli hon, gan hyny, oedd colli ei gogoniant a'i harddwch, a cholli pob dedwyddwch. Tra byddo dyn heb ddi, bydd byth yn anhardd ac yn annedwydd, sef yn ffiadd ac yn druenus. Yn holl ystyr eang y gair, esa a fu farw; ac a ymddygeithiodd oddiwrth fuchedd, neu fywyd Duw.—Hefyd, yn 2. Y mae pob llwgr a thueddiad pechadurus yn wreiddiol yn enaid dyn. Yr hyn y mae Dafydd yn ei dywedyd am dano ei hun, sydd wir am yr holl naturiaeth: 'Mewn anwiredd y'm lluniwyd ac mewn pechod y beichiogodd fy mam arnaf.' Salm 51. 5. Nis gellir rhoddi darluniad cywirach o honi nag y sydd wedi ei roddi gan yr Ysbyrd Glan trwy yr apostol yn Rhuf. 8. 10—19. Eph. 2. 1—4. O'r llwgr neu y pechod gwreiddiol hwn, y nat-

uriaeth ddynol dan y cwmp, y mae yr holl bechodau gweithredol yn tarddu. Mae y llwgr hwn yn gweithredu yn holl weithrediadau y natur yn dufewnol ac yn allanol. Mae galluoedd mewn enaid dynol i ddeall, rhesymu, ewyllysio, serchn, caru a chasáu, i farnu, &c. dan y cwmp; y mae yr enaid, yn yr holl alluoedd hyn, yn gweithredu yn bechadurus; y mae yn deall, yn meddwl, ac yn ymresymu yn bechadurus, sef yn dywyll, ac yn gyfeiliornus. Y mae yn y meddwl *λογισμοι και τα υψωματα*, *dychymygion a phethau uchel*, i gyd yn ymgodi yn erbyn gwybodaeth Duw. Oddi yma y dyllifa allan eilun-addyiaeth, cyfeiliornadau, cablledau, dychymygion ofer, llygredig.—Y mae gallu yn enaid dyn i ewyllysio, ond dan y cwmp y mae yn ewyllysio dan lywodraeth y llwgr gwreiddiol hwn, felly hefyd y serch, &c. Edr. CYDWYBOD, DEALL, EWYLLYS, SERCH.

Y mae pechod hefyd, heblaw y cynfai, a hwgr gwreiddiol y naturiaeth ddynol, yn arwyddo, yn yr ysgrythrau, 1. Pechod yn y cyflawniad o hono; helynt a bucheddiad pechadurus. 'Chwaut, wedi ymddwyn, a esgor ar bechod.' Iago 1. 15.—2. Euogrwydd a halogrwydd pechod. Salm 51. 2. Heb. 10. 2.—3. Cospedigaeth am bechod. Gen. 4. 7. a 19. 15. Lef. 5. 1. 'Fel na byddoch gyd-gyfranogion o'i phechodau hi.' Dat. 18. 4. Sef fel na byddoch gyd-gyfranogion o gospedigaeth ei phechodau hi, medd Vitrings, yn cyfeirio yn eglur at y geiriau yn Esa. 48. 20. a Jer. 50. 8. a 51. 6, 45. Y mae y gorchymyn yn peri iddynt ddyfod allan o'r lleoedd, lle y mae col-grefydd Babaidd yn teyrnasu, rhag iddynt gyd-gyfranogi o'i phlâau.—4. Aberth dros bechod. Y gair a gyfieithir yn Lef. 1. 4. a 4. 25, 29. Exod. 29. 14. a 30. 10. 'abert dros bechod,' yw y gair *Heb.* פֶּחַח אֵיפֶּה *gyfieithir pechod*, y rhan amlaf; yr oedd pechod yn gyfrifedig arno, am hyn y'r oedd i ddyoddef. Felly y gelwir Crist ein haberth ni, a gwrth-gysgod yr aberthau dan y ddeddf. 2 Cor. 5. 21. Nis gallasai fod yn aberth, heb fod yn bechod; sef heb fod pechod yn gyfrifedig arno. Pe buasai wedi gwneuthur pechod, ni buasai yn addas i fod yn aberth; ac heb gyfrif pechod iddo, ni buasai yn aberth. 'A wnaeth efe yn bechod?' nid efe a wnaeth bechod; canys yn yr ystyr hwn, nid adnabu bechod; ond yr Arglwydd a'i gwnaeth yn bechod, trwy roddi arno ef ein hanwreidd ni i gyd. Y mae yr un gair hefyd, fel berf, yn cael ei gyfieithu *glanhau*, sef glanhau trwy aberth. Exod. 29. 36. Rhai a farnant mai aberth dros bechod a feddylir wrth y gair yn Gen. 4. 7. 'Pechod,' sef pech-aberth, 'a orwedd,' neu sydd yn gorwedd 'wrth y drwa.' 'Ac am bechod,' Rhuf. 8. 3. *πειραμας*, *abert dros bechod*; y mae yr un geiriau yn cael eu cyfieithu, *dros bechod*, yn Heb. 10. 16. y mae y gair *θυσια*, *abert*, neu *προσφορα*, *offrum*, fel yn adn. 18. i'w roddi i mewn. Y mae yr un geiriau yn y cyfieithiad Groeg yn

Num. 8. 8. a Salm 40. 6. yn arwyddo *abert dros bechod*. Felly, hwyrach, y mae i ni ddeall y geiriau, *χωρις αμαρτιας*, *heb bechod*, sef heb aberth dros bechod, nac achos am dano. Heb. 9. 28.—5. Pechod, hefyd, a arwydda eilunod, neu y lloi a wnaeth Jeroboam yn Dan a Bethel, y rhai a fuant yn achlysur o bechod mawr i Israel. 'Y rhai a dyngasant i bechod Samaria,' Amos 8. 14. sef eilunod Samaria, a fuant yn achlysur i Samaria bechu. Hos. 8. 11. a 10. 8. Jer. 17. 3.—6. Y pechod neillduol o anwiredd: 'Pwy o honoch a'm argyhoedda i o bechod? Ac od wyf fi' yn dywedyd *gwir*, paham nad ydych yn credu i mi?' Ioan 8. 46. 'Pwy o honoch a hona bechawd arnaf?' W. S. 'Pwy o honoch a'm dyfarna i o gelwydd?' y mae yn amlwg yw ystyr y geiriau; gan fod pechod yn cael ei osod mewn cyferbyniad i ddywedyd y gwir, yn niwedd yr adnod. Dichon un gael ei ddyfarnu, heb gael ei argyhoeddi; a dichon un gael ei argyhoeddi, heb gael ei ddyfarnu. Y mae Crist yn beiddio ei elynion ei ddyfarnu ef o ddywedyd anwir mewn un gradd: ac os nas gallasant honi y pechod o anwiredd arno, yr oedd eu gwaith yn ei anghredu yn anesgusodol.—7. Y pechod o anghrediniaeth. 'Efe a argyhoedda y byd o bechod—o bechod, am nad ydynt yn credu ynof fi.' Ioan 16. 8. 9. Edr. ANGHREDINIAETH, ARGYHOEDDI.—Pechod yn erbyn yr Ysbryd Glan. Edr. YSBRYD GLAN.

Y mae pechu, a pechadur, yn arwyddo tros-eddu cyfraith Duw, neu un yn enog o hyn. Preg. 7. 20. Ond weithiau y maent yn arwyddo un yn byw mewn pechod gydag ymroddiad iddo. Ioan 8. 34. 1 Ioan 3. 6, 9. a 5. 18. Neu un nodedig o bechadurus ac afreolaidd, drwg-weithredwr gwaradwyddus a gwarthus yn ngolwg dynion. Luc 7. 37, 39. a 6. 32, 33. Num. 16. 38. Gen. 18. 23. Esa. 53. 12.

PEDAHEL, פֶּחַח־אֵל [*adbryniad Duw*] mab Ammihud, penaeth llwyth Naphtali. Num. 34. 38.

PEDAIAH, פֶּחַח־אֵי [*adbryniad yr Arglwydd*] yr oedd amryw o'r enw. Gwel 2 Bren. 23. 36. 1 Cron. 3. 18, 19. Neh. 3. 25. a 8. 4.

PEDASUR, פֶּחַח־צֹרֵר [*gwaredwr cadarn*] tad Gamaliel. Num. 1. 10. a 2. 20. a 7. 54, 59. a 10. 23.

PEDWAR-EDD, rhyw fenywaidd, PED-AIR, (ped-gwar) *Heb.* אַרְבַּע *Gr.* τετραεις; *Llad.* QUATUOR; *Gwydd.* KEATHRA.—Pedair-onglawg, sef pedair-ongl, pedrylun; llun cyflawn, perffaith. Exod. 27. 1. a 28. 16. Eze. 40. 47. a 48. 20. Dat. 21. 16.—'Pedair pedwariaid o filwyr.' Act. 12. 4. Pedwar o filwyr' oedd nifer gwyliadwriaeth Rufeinaidd. Naill ai yr oeddynt i gyfnewid a'u gilydd ydd yn mhen rhyw nifer o-oriau, pedwar ar yr unwaith yn gwylied, dau wrth y drwa, a dau wrth Pedr, ac yntau wedi ei gadwyno wrthynt;

neu ynta, yr oedd yr un-ar-bymtheg yn gwyl-ied ar unwaith mewn amrywiol fanau, fel y byddai yn fwy diogel; gan wybod y byddai Pedr yn arferol o wneuthur gwrthiaa.

PEIRIANT, PEIRIANNAU, (pâr) arf, offeryn, ermyg, trecyn; megys peirianau cerbydau; peirianau rhyfel; peirianau ergydion. 1 Sam. 8. 12. Jer. 32. 24. a 33. 4. Ezec. 26. 9.

PEISWYN, (pais-gwyn) ūs, maa-ūs. Esa. 17. 13. a 29. 5. Zeph. 2. 2.

PEL-I, (py-el) bwl, pelen, pellen, clobyn.—'Fel treiglo pèl i wlad eang.' Esa. 22. 18. sef fel y treigla pèl wedi ei thafu o ffon-daf gan fraich gref; os bydd yn cael ei thafu i wlad eang, treigla yn mhell iawn, gan na fydd un attalfa ar y ffordd. Prophwydoliaeth am farn drom Duw ar Sobna falch, chwyddedig, ac annuwiol. Tebygol iddo gael ei gaethiwo i ymerodraeth Assyria, ac iddo dreiglo o le i le, ac o'r diwedd farw mewn sefyllfa gwaradwyddus a thruenus. Pan fyddo Duw yn cael ei anfoddloni, geill yn hawdd yru dynion yn effeithiol o'r sefyllfa oedd uchaf, a'u prysuro o un gofid i'r-hall, heb seib-iant, nes gorphenont eu gyrfa yn druenus.

PELALIAH, פִּלְאִיָּה [dirgelwch yr Arglwydd] un o benaethiaid y Lefiaid a ddychwelasant o Babilon. Neh. 8. 7. a 10. 10.

PELALIAH, פִּלְאִיָּה [yr hwn sydd yn goeddio ar yr Arglwydd] un o'r offeiriaid. Neh. 11. 12.

PELATIAH, פִּלְטִיָּה [yr Arglwydd yn gwared] yr oedd dau o'r enw. 1 Cron. 4. 42. Ezec. 11. 1, 2.

PELEG, פֶּלֶג [rhaniad] mab Heber, a brawd Joctan. Rhoddwyd yr enw hwn arno, 'o herwydd yn ei ddyddian ef y rhanwyd y ddaear.' Gen. 10. 25. Y mae rhaniad y ddacar, a gwasgariad y bobl yn Babel, yn ddau beth gwahanol, tybygaf; a'r diweddaf ar ol y cyntaf. Rhanwyd y ddaear, trwy gyfarwyddyd dwyfol, gan Noah a'i feibion, pan anwyd Peleg, yn nghylch can' mlynedd wedi y diluw. Hwyrach mai anfoddlonrwydd i ymadael â'u gilydd, a gwrthryfel yn erbyn y rhafiad hwn, oedd un achos a'u cynhyrfodd i adeiladu Babel, fel y gallent ymgadw gyda'u gilydd. Deut. 32. 8. Luc 3. 35.

PELET, פֶּלֶט [a wared] mab Asmafeth, ac un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 12. 3.

PELETH, פֶּלֶת [barn] tad On, o lwyth Reuben. Num. 17. 1.

PELETHIAID, פֶּלְתִּי [rhai yn tynu bwa] Y Cerethiaid a'r Pelethiaid oeddynt filwyr enwog yn nyddian Dafydd, a'i osgordd-lu ef. 2 S. 12. a 15. 18. a 20. 7. Am y gelwir y Philistiaid y Cerethiaid, bernir mai Philistiaid oedd y rhai hyn yn myddin Dafydd. 1 Sam. 30. 14. Enwir y Cerethiaid oddiwrth eu gwlad, Ezec. 25. 16. a Zeph. 2. 5. a'r Pelethiaid wrth deulu o Judah, yn agos i Hebron, 1 Sam. 27. 10. a 1 Cron. 2. 33. ac y maent bob amser yn

nghylich person y brenin. Gwel 2 Sam. 15. 8 a 20. 7. 1 Bren. 1. 38.

PELICAN, Gr. πελίκαν: math o adar, afan dan y gyfraith. Lef. 11. 8. Deut. 14. 17. Esa. 34. 11. Zeph. 2. 14. Mae yn hen ddywediad am y pelican ei bod yn tynu gwaed o'i dwyfron i borthi ei chywion; ond y mae yn ddisail. Y gwirionedd yw, fod ganddi gwd go fawr o dan ei gwddf, yn yr hwn y rhydd bysgod i borthi ei chywion, ac y mae yn gwasgu hwn wrth ei dwyfron i'w cael allan: hyn roddodd achlysur i'r dywediad cyffredin, fod yr aderyn hwn yn porthi ei chywion â'i gwaed. Aderyn yw o'r wydd-ryw, yn nghylch dau cymaint a'r alarch, a chylfin hir crwn ganddo, a chwd dan ei wddf go helaeth i ddodi ei ymborth ynddo, iddo ei hun a'i gywion. Creadur anghyfeillgar, a thrigianydd yr anialwch, ydyw. Gwel y Dr. Shaw's *Travels*.—Yn ei adfyd a'i dristwch, cyffelyba Dafydd ei hun i belican yr anialwch, a dylluan y diffeithwch, yn caru bod yn unig, ac yn mhell oddiwrth bawb, i ymollwng i'w alar dwys, o herwydd ei gystudd o'i achos ei hun, ac eglwys Dduw. Salm 102. 6.

PELONIAID. Peloni oedd ddinas yn Juda. 1 Cron. 11. 36.

PELL-HAU-ENIG, (py-ell) maith, meith-bell, hirfaith; estron, un o bell.

Drwg pechod o'i bell orlid. *Diar*.

Y mae yr Arglwydd yn mhell oddiwrth yr annuwiol; ac y mae yn ddigofus wrthynt. Y mae yn mhell oddiwrth eu harenau; sef oddiwrth eu meddwl a'u serch; nid yw eu meddyl-fryd a'u serch arno nac yn ei geisio. *Diar*. 15. 29. Jer. 12. 2.—Y mae Duw yn ymddangos yn mhell oddiwrth ei bobl, pan y cerdyda hwynt, ac nad ydyw yn eu cysuro, ac yn rhoddi ymwardd iddynt. Salm 10. 1. a 22. 1.—Mae yn pellhau camweddau trwy eu maddeu yn gyflawn ac am byth. Salm 103. 12.—Rhoddodd Duw y deml yn mhell oddiwrth yr Iuddewon, trwy eu symud hwy yn mhell i Babilon. Ezec. 7. 20.

'A'r pellenigion a ddenant ac a adeiladant y'n nheml yr Arglwydd.' Zech. 6. 15. Y pellenigion yw y Cenedloedd, y rhai a gaent eu galw trwy yr esengyl, ac a fyddent yn ddefnyddiol yn yr eglwys i'w heangu, ei llwyddo, a'i chadarnhau. Esa. 56. 6, 7, 8. a 57. 9. a 60. 10. Act. 2. 39. 1 Cor. 3. 10—15. Eph. 2. 13—20. 1 Pedr 2. 4, 5.

PELLEDIG-ION, (pell) pellenigion; rhai pell.—'Holl belledigion y gwledydd.' Esa. 8. 9. 'Pelledigion y gwledydd,' y rhai a gymhellai brenin Assyria i ymuno i oresgyn Judea; neu elynion yr eglwys yn mhob oes, lle bynag y trigent; y rhai hyn oll a elwir i wrando ac i ystyried mor ofer fyddai eu holl fwriadau gelyniaethol yn erbyn yr eglwys.—'chwi a ddryllir—canys y mae (Immanuel) Duw gyda ni.'

PELLEN-AU, (pell) pelen.—'Yr arogl-

bellenau.' *Saes.* COLLARS. Barn. 8. 26. Y gair *Heb.* נְטִירָתָא sydd yn arwyddo *defnydd* neu *addurniadau* crynion, ar lun defnydd: y rhai, tebygol, a grogent, er harddwch, wrth y cadwyni. Y gair *Heb.* שְׂדֵרֵינִים a gyfeithir *colerau*, sydd yn arwyddo, medd Parkhurst, rhyw fath o addurniadau lleuadog, sef yn tebygu i lun y lleuad. Hwyrach fod y Midiaid, fel yr Arabiaid yn addoli y lleuad (Job 31. 26.) a bod yr addurniadau hyn yn goelgrefyddol ac yn eilun-addolgar.

PEN-AU, (py-en) Y mae y gair Cymraeg *pen* mor helaeth ei ystyr, medd y Dr. Davies, a'r gair *Heb.* ראש (*rosh*) ac yn arwyddo dechreuad, y rhan uchaf o beth; copa, neu grib, crib uchaf; y rhagoraf; tywysog, blaenor; eithaf, eithafed, diwedd.

Mewn tri llo yn y *pen* y megir clefyd; yn y ddr, yn y greuan, ac yn y grefadur. *Meddygon Myddfai.*

Pen dyn yw eisteddfod y synwraur penaf; megys y clyw, y gweled, yr arogliaid, a'r archwaethiaid. Fel pob rhan arall o gorph dyn dan y cwmp, y mae yn ddarostyngedig i afiechyd o amryw fath. Y mae cur yn y pen yn dyfod oddiwrth amrywiol achosion; am hyn nis gellir rhoddi un cyfarwyddyd meddygiaethol addas i bob achos. Yn gyffredinol, y mae myned yn brydlon i gysgu, codi yn foren, gochelyd syrthni a diogi, cymedrolder, peidio llwytho y cylla a bwydydd yn yr hwyr, a chadw y traed yn gynhes, a'r corph yn dymherus, yn iachus i'r pen, fel pob rhan arall o'r corph. Y mae drwg yn y cylla yn effeithio ar y pen, a'r holl gorph; glanhau y cylla, gan hyn, yw y feddygiaeth oreu i'r rhanau o'r corph sydd yn dolurio; rhaid symud yr achos cyn y peidia yr effeithiau. Y mae agwedd a gweithrediadau y meddwl hefyd yn effeithio ar y pen yn aml, ac yn peri trymder a chur ynddo. Llud, digofaint, anghariadoldeb, tristwch y byd hwn, galar, hiraeth, rhagofalon, ydnyt elynion mawrion i iechyd y corph, a phob rhan o hono. Yn y gwrthwyneb, y mae ymddiried yn yr Arglwydd, ymostyngiad cymmodol i'w drefniadau, tangnefedd a llawenydd yn yr Ysbryd Glan, yn feddygiaeth rhagorol i'r corph yn gystal ag i'r meddwl.

Rhydd y daear-ddarlunwyr diweddar hanes am drigolion talaeth Casoquas, yn agos i afon Amazon yn America Ddeheuol sydd â'u penau mor wastad a chledrau eu dwylaw; maent yn gwaagu penau eu plant newydd eu geni i'r agwedd hono, gan eu barnn yn harddach.

Arwydda y pen, weithiau, yr holl ddynd. Diar. 10. 6. Eze. 9. 10. Dan. 1. 10.—'Gorchuddio y pen,' a arwydda diogelwch, Salm 140. 7.—galar dwys, 2 Sam. 15. 30.—gwylder ac ymddarostyngiad, 1 Cor. 11. 5, 6.—'Dyr chafu pen,' a arwydda llawenydd a gorfoledd, Luc 21. 28.—balchder, gwrthnysigrwydd, a gwrthryfel yn erbyn Duw, Salm 88. 2.—Dyrchafu pen arall, yw ei ddyrchafu i anrhydedd.

Gen. 40. 18. Jér. 53. 31.—'Ysgwyd pen,' sydd arwydd o' wawd, diystyrwch, dirmyg, a sarhad. Salm 22. 7.—'Eneinio y pen.' Edr. ENBINIO, OLEW.—'Camweddau yn myned dros eu penau,' sydd yn arwyddo eu hamlder, a'n mawredd; a bod ein golygiad arnynt, a'n cystudd o'u plegid, yn agos a'n soddi. Salm 38. 4.—'Hefyd ti a ddeui allan oddi wrtho, a'th ddwyllaw ar dy ben.' Jer. 2. 37. 'Oddi wrtho,' sef oddi wrth yr Aiph, lle yr aethant am gymhorth.—'Llaw ar y pen,' a arwydda cystudd, galar, a chwylydd mawr. Gwel 2 Sam. 13. 19.

Beth bynag sydd fwyaf rhagorol, neu sydd âg awdurdod ganddo, ac yn effeithio ar, ac sydd yn gyfarwyddyd i eraill, a elwir y pen. Felly, pen Crist yw Duw; gosododd ef yn ei swydd oruchel, a rhoddodd iddo ef allu ac awdurdod fel Cyfryngwr. 1 Cor. 11. 3.—Crist yw pen y gongl—pen corph yr eglwys; y mae efe yn mhob peth yn blaenori, yn llywodraethu yr eglwys, ac yn cyfranu iddi oleuni, bywyd, cynafiaeth, a dyddanwch.—Y mae efe yn ben uwchlaw pob peth i'r eglwys, sef yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth yn y modd goreu er ei llesâd. Col. 1. 18. Eph. 1. 22. Edr. CARMEL, CORON, CORPH, CYFATTAL, GWRAIG, LEIATHAN, SARP.

PENADUR-ION, (penad) tywysog, pendefig, penaeth, pen-llwydd, pen-arglwydd, unben.—'Penaduriaid y gyluloidea,' sef y tywysogion. Num. 32. 2.—'Penadur,' neu lywydd, 'heb ddeall sydd fawr ei drawedd,' ac y mae yn ffangell dost ar y neb fyddo dauo. Diar. 23. 16.—Cwbl anweddaidd, o'u rhan eu hunain, ac o ran yr effaith niweidiol ar eraill, i benaduriaid ddiodyd gadarn. Diar. 31. 4. Mae diodyd gadarn, yn ormodol, yn eu hanaddasu i gyflawni eu swyddau, trwy dywyllu eu deall, enyn eu llygredigaethau, a llygru eu calonau i wneyd trawsder ac anghyfiawnder. Lef. 10. 9, 10. Esa. 28. 7, 8. Dan. 5. 2, 3, 4. Hos. 4. 11, 12. a 7. 3, 5. Hab. 2. 15. Marc 6. 21, 23.—'Gysegru pennadur y cadwadigaeth hwynt trwy 'ovydiau.' Ileb. 2. 10. W. S.

PENAETH-AU-IAD-IAID, (pen) tywysog, pen-llwydd, penadur.—'Yr hwn (sef yr Arglwydd Iesu) yn ei amserau priod a ddengys y bendigedig a'r unig Benaeth, Brenin y breninoedd, ac Arglwydd yr arglwyddi.' 1 Tim. 6. 15. Mae Crist felly yn awr, ond yn ei amserau priod, yn amserau gosoddedig ganddo, a ddengys felly. Efe yw yr unig Benaeth, oblegid ei fod yn oruchel, ac yn awdurdodi ar yr holl benaethiaid eraill; ac oddiwrth ef y maent oll yn cael eu hawdurdod, ac yn eu meddiannu yn gwbl wrth ei ewyllys. I'w cymharu âg ef, nid yw holl benaethiaid y byd ond cwbl wagedd. Mae ei allu a'i awdurdod yn cyfateb, ac maent yn oruchel, yn ogoneddus, yn addidbrynol, ac yn ddiderfyn.

PENAF, (pen) y blaenaf, y rhagorocaf; y

mwyaf, yr uchaf. Zech. 4. 7. 2 Cor. 11. 5.—'Y penaf o bechuriaid,' sef y blaenaf, y mwyaf enog; yr haeddodcaf o farn, a'r anhaeddodcaf o drugaredd. 1 Tim. 1. 15. Edr. LLAU, PAUL, SANCT.

PENBLETH, (pen-pleth) anhrefn-pen, ymbleth, ymrwyst, ymfagliad, dyrysiad.—'Bellach y bydd eu penbleth hwynt.' Mic. 7. 4.—'Bellach y bydd eu dyrysi hwynt.' Dr. M. Esa. 22. 5. Luc 21. 25.

PENCERDD-ION, (pen-cerdd) blaenor y gan; neu y mwyaf celfyddgar a gwybodus yn y gelfyddyd o ganu.—'I'r pencerdd.' Salm iv, &c. Heb. לַמְנַצֵּחַ (*lamanateh.*) Y mae amrywol gyfieithiadau o'r gair Hebraeg. *עַס רֹאשׁוֹ, LXX. i'r diwedd.—In finem, Vulg. Chaldee Paraphrast, am y fuddugoliaeth, neu y buddugoliaethwr.—טַו וַיִּזְכֹּרְנוּ, i'r buddugoliaethwr, neu roddwr y fuddugoliaeth.* Aquila, Victori, Jerome.—Nid oes grybwylliad yn yr hen gyfieithiadau am y pencerdd hwn, medd Mr. Fenwick.* Mewn gwirionedd, medd Parkhurst, mae y gair מְנַצֵּחַ fel נֶצֶחַ tebygol, yn un o enwau yr Arglwydd Iesu, y buddugoliaethwr cadarn ar ddyoddefiadau, ar elynion, ac ar angau ei hun. נֶצֶחַ יִשְׂרָאֵל *cadernid Israel, neu fuddugoliaethwr-Israel.* 1 Sam. 15. 29. Cyfatebol i hyn y gellir cyfieithu Hab. 3. 19. 'יְהוֹשֻׁעַ' yr Arglwydd yw fr nerth, a'm traed a wna efe fel traed ewigod; a rhoddwr buddugoliaeth a wna i mi rodio ar fy uchel-leoedd, a salmau i'w canu ar offer tannau.' 'Nid ymfynaf,' medd Rivetus dduwiol, 'am un pencerdd ond hwnw sydd yn rhagori ar bawb eraill—yr hwn, trwy daro tannau ein calonau, a ddwg oddiyno gywir sain fydd—I ti, Ysbryd bendigedig! Atat ti y cyfeiriai fy ngeiriau!†

PENDEFIG-ION-AIDD-AETH, (pentefig) pendeddig, penadur; boneddigaidd, tywysogaidd.—'Yr oedd rhyw bendefig yr hwn yr oedd ei fab yn glaf yn Capernaum.' Ioan 4. 46. *τις βασιλικος, un breninol, gwr llys, swyddwr yn y llys; sef yn llys Herod, yr hwn oedd dertarch Galilea, ac a alent yn gyffredin yn y wlad, yn frenin.* Rhai a farnant mai Chusa, gornchwylwr Herod, oedd y bendefig hwn. Luc 8. 3. Daeth hwn at yr Iesu i Cana, yn achos ei fab, a llwyddodd; ac yn ganlyniol, daeth ef a'i deulu yn ddyagyblion i Grist.

'A rhoddasant orchymyn y brenin at bendefigion y brenin.' Esra 8. 36. אֶתְשֵׁרֶפְתִּי *gair Caldaeg, neu Penaeg yw, medd Parkhurst, yn arwyddo mechdeyrn, neu raglariaid, neu y llywodraethwyr penaf dan y brenin.* Rhoddir yn Dan. 6. 1. hanes am osodiad cyntaf y rhaglariaid hyn. Gwel hefyd *Cyropæd. lib. viii. p. 491, Edit. Hutchinson.* Gelwir hwynt gan y LXX. *σατραπαι.* Vulg. SATRAPAE.

Pendefigaeth yw y radd uchaf, y pendeficaf.

* Gwel Fenwick's *Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms.*

† Prefat. ad Psalm. penitentiales.

—'Gwedi iddo ddileu pob pendefigaeth, a phob awdurdod a nerth.' 1 Cor. 15. 24. *ταραραρον,* pob llywodraeth, pob rheolaeth, arglwyddiaeth, a goruchafiaeth; pa un ai drwg ai da fyddont, y maent i gael eu dileu. Pethau i'w dileu yw y cwbl; er y bydd teyrnas Crist yn parhau byth; eto cyfnewidir dull eu gweinyddiad yn fawr; ni weinyddir mo honi mwyach trwy ail-achosion, trwy weinidogaethau creaduriaid; ond bydd ei gweinyddiad yn union-gyrchol dan lywodraeth, a thrwy effeithiad y Drindod. Cyffelyb, gellir meddwl, oeddi ei lywodraeth cyn creu y byd. Edr. ΤΕΤΡΑΣ.

PENDDIFADDEU, (pen-difadden) anhegorol, yn enwedig.—'Yn benddifadden, gan wybod dy fod di yn gydnabyddus â'r holl ddefodau a'r holion sydd yn mhlith yr Iuddewon.' Act. 28. 3. Yr oedd Agrippa, trwy ei ddygiad i fynu, yn gydnabyddus â holl ddefodau yr Iuddewon; ac yr oedd yn fwy manteisiol o herwydd hyny i Paul wneyd ei amddiffyniad ger ei fron, na phe buasai o flaen un hollol anadnabyddus o hyny.

PENDRAMWNWGL, (pen-tra-mwnwgl) yn wysg y pen, dibyndobyn, bendraphen. Luc 4. 29. Edr. AEL, NAZARETH.

PENELIN-AU, (pen-elin) pen yr elin, ein. Ezec. 18. 18. Edr. CLUSTOG, GWNIADYDDES.

PENFOEL-EDD, (pen-moel) iadlwm, gwallt-goll, diflew ar y pen. Lef. 13. 43.

PENGLOG, (pen-clog) asgwrn pen, crenau; pen-dew, cadafael, hurryn, penbwl. Barn. 9. 53. 2 Bren. 9. 35. Mat. 27. 33. Edr. GOTHEA.

Deuparth clod yn *mhenglog.* *Diar.*

PENGUWCH, (pen-cuwch) cwewll, capan pen-wisg.—'Y penguwch.' Esa. 3. 20. Heb. אֲדָרְנָא *addurn, addurn y pen; am fod adduriadau y pen yn y cyfrif mwyaf yn mhlith yr hynafiaid.*

Penguwch melyn a wisgai merch newydd-weddawg. *Hen ddefodau.*

PENLLWYD-NI, (pen-llwyd) brigwyd, penwyn, brigwyn; blawr, blawrwyni, penllwydni, brigwynedd.—'Coron anrhydeddus yw penllwydni, os bydd mewn ffordd cyfiawnder.' *Diar.* 16. 31. Y mae hynafgwyr dawol yn anrhydeddus, yn cerdded llwybrau cyfiawnder hyd y diwedd; ond yn y gwrthwyneb, y mae hen bechadur yn ffaidd ac yn ddirmygus. *Diar.* 20. 29. Lef. 19. 32. Job 32. 6, 7. Edr. HENAINT.

PEN-SAER, (pen-saer) pen-saer celfydd; dychymygrwr gwaith; pen-adeiladydd.—'Yn ol y gras Duw a roddwyd i mi, megys pen-saer celfydd, myfi a osodais y sylfaen.' 1 Cor. 3. 10. *ως σοφος αρχιτεκτων.* 'Megys pen adailwr celfydd.' W. S. 'As a wise master builder.' *Saes.* Y gair *Gr. σοφος,* a arwydda *doeth,* yn ol y cyfieithiad *Saesonaeg,* ond arwydda hefyd, *cywrair, celfyddgar;* 'Ac a'i llenwais ef âg ysbryd Duw, mewn doethineb,

ac mewn deall, ac mewn gwybodaeth hefyd, ac yn mhob rhyw waith.' Exod. 31. 3. Cyffelyba yr apostol yr eglwys yn Corinth i deml, sylfaen pa un yw Crist, yr hwn yr oedd yr apostol wedi ei bregethu yn mhlith y Corinthiaid fel y cyfryw, yn ol y gras a'r dawn a roddwyd iddo. Os oedd yr apostol yn saer doeth a chywrair wrth osod Iesu Grist yn sylfaen, rhaid i'r rhai nad ydynt yn ei osod felty yn athrawiaethol, fod yn annoeth ac yn anghywrain; hyny yw, yn ffol ac yn gyfeiliornus, ac yn anheilwng o'r enw pen-adeladwyr, gan eu bod yn sylfaenu eu hadeiladaeth ar dywod.

PENTECOST, *πεντηκοστή*, *deg a deugain*, a alwyd felly am fod yr ŵyl yn dechreu y degfed dydd a deugain ar ol y pasc, a chyfrif o'r dydd cyntaf o wyl y bara croyw, sef y dydd yr offrymid y pasc. Gwel Lef. 23. 15. cymh. adn. 11. & r 7. Cyfieithir y gair yn Act. 20. 16. a 1 Cor. 16. 8. y *Sulgwyn*. 'Pentecost,' W. S. Ond anaddas, tybygaf, oedd rhoi enw Cristionogol yn y cyfieithiad (anarferedig hefyd yn nyddiau yr apostolion, ac yn mhell wedi hyny) ar wledd Inddewig. Mae y cyfieithwyr Saesonaeg yn enog o'r un bai wrth gyfieithu y pasc, *Easter*, yn Act. 12. 4.

1. Gelwir hi gŵyl y cynhaaf—gŵyl y blaen-ffrwyth. Exod. 23. 16. Blaen-ffrwyth y cynhaaf gwenith, fel yr oedd y pasc yn blaen-ffrwyth cynhaaf yr haidd. Exod. 34. 22.—Gŵyl yr wythnosau, (Deut. 16. 9.) am eu bod i gyfrif saith wythnos o'r pasc i offrymu y ddwy dorth gwhwfan i'r Arglwydd. Lef. 23. 17. Yr oedd eu cynhaaf yn dechreu y pasc, pan yr oeddynt i offrymu ysgub blaen-ffrwyth yr haidd, i'w chwawfanu i'r Arglwydd. Cyn offrymu yr ysgub gwhwfan, nid oedd gyfreithlon iddynt ddechreu eu cynhaaf, pan yr oeddynt i offrymu dwy dorth gwhwfan o beilliaid i'r Arglwydd. Yn hyn yr oeddynt i gydnabod yr Arglwydd yn nghynyrch y ddaear, ac am ddefodol wythnosau y cynhaaf. Nid oedd iddynt offrymu ond un oen gyda'r ysgub gwhwfan, ond i offrymu saith gyda'r ddwy dorth. Fel yr oedd eu rhwymedigaethau yn cynyddu, felly hefyd yr oedd eu cydnabyddiaeth i gyynyddu. Yr oedd gŵyl y pasc i barhau saith niwrnod, ond nid oedd y Pentecost ond dros un niwrnod. Geilir yr Iuddewon yr ŵyl hon *פסח* (*osereh*) yr hwn a arwydda *dydd gwyl* (Lef. 23. 36. Deut. 16. 8.) am nad oedd yr ŵyl hon i bara ond un *dydd*. Ond er mai y dydd cyntaf oedd dydd yr ŵyl, eto, byddai yr Iuddewon yn ei chadw dros saith niwrnod, pan oedd yr holl wrywiaid yn ymddangos ger bron yr Arglwydd yn Jerusalem. Edr. **BLAEN-FFRWYTH**.

2. Yr oedd yr ŵyl hon hefyd, yn goffadwr-iaeth o'u gwardigaeth o'r Aipht (Deut. 16. 12.) ac o'r roddiad y gyfraith ar Sinai, yr hon a roddwyd yn mhien deng niwrnod a deugain wedi eu dyfodiad o'r Aipht. Exod. 19. 1, 2, 3.

3. Ar yr un ŵyl y tywalltwyd yr Ysbryd

Glan ar yr apostolion i'w haddasu i bregethu yr efengyl, ac i gasglu cynhauf o eneidiau i'r Arglwydd, ac i ysgrifenu y gyfraith ar galonau pechaduriaid. Y mae Lightfoot yn barnu mai nid ar ddydd y Pentecost, sef y dydd y cwhwfanwyd y ddwy dorth, yr oedd y Sabboth Iuddewig y flwyddyn hono, ond y dydd ar ol hwnw, sef y Sabboth efengylaidd, yn cyfateb i'r dydd cyntaf o'r wythnos, pan gyfododd Crist, y tywalltwyd yr Ysbryd Glan ar yr apostolion. 'Ac wedi dyfod dydd y Pentecost,' Act. 2. 1. *εν τω συμπληρωσθαι, wedi cyflawni neu orphen dydd y Pentecost.* 'Et nel finire del giorno de la Pentecoste.' *Ital.* Ond erail a farnant fod y gair *συμπληρωσθαι* yn arwyddo dim mwy na *πληρωσθαι, wedi dyfod*. Luc 8. 22. a 9. 51. Nis dichon, medd y Dr. Doddridge, y gair Groeg arwyddo fod y dydd wedi diwedd, ond ei fod wedi dyfod yn gyflawn. (Gwel sylwad y Dr. Doddridge ar Act. 2. 1.) Gel hyn y tywalltwyd yr Ysbryd Glan y dydd ar ol rhoddiad y gyfraith, ac ar ol y Sabboth Inddewig, yr un dydd o'r wythnos ag y cyfododd Crist, yn dechreu dull newydd o gyfrif amser, gyda dechreuad goruchwyliaeth newydd a gogoneddus.

PENTEWYN-ION, (pen-tewyn) tewyn o dân; bon-ffaglydd, terfysgwr.

Gwae y cynhenus mewn gwlad!

Pentewynion uffern ydynt.

Mor. Lhwyd.

'Onid pentewyn yw hwn wedi ei achub o'r tân?' Zech. 3. 2. Edr. **JOSUAH**.

PENTREF-YDD, (pen-tref) treflan, trefan, cordref; y rhag-ddinas, y rhag-dref.—'Tyred, fy anwylyd, awn i'r maes, a lletywn yn y pentrefydd.' Can. 7. 11. Awn yn neillduol; awn i ymweled & r saint gwaelf, yn y cyflwr mwyaf isel; llettywn yno—yr oedd am gael llonyddwch a chymundeb parhaus, ddirwyst, & i'w hanwylyd; ac yn y cymundeb hwnw i fod yn ddefnyddiol i erail. Mat. 9. 35. a 13. 38. a 28. 19. Marc 6. 6. Act. 15. 36. Diar. 24. 27.

PENTRULLIAD, (pen-trulliad) heilyn, gwallofiad, arolygwr y trulliaid. Gen. 40. 2.

PENTWR-TYRU, (pen-twr) crug, cruglwyth, cludair, carnedd, bera; tyru, sypio, mwyhau.—'Yn ol eu chwantau eu hunain pentyrant iddynt hwy eu hunain athrawon, gan fod eu clustiau yn merwino.' 2 Tim. 4. 3. Y gair *pentyr* yn y fan hon a arwydda mai hwy eu hunain, ac nid Duw, sydd yn gweuthur athrawon iddynt eu hunain, a'r rhai hyny yn ol eu chwantau, ac nid yn ol nodau Duw ar y cyfryw: nid un, neu ychwaneg a'u boddha chwaith, ond rhaid cael llawer i'w boddhau; canys nid adeiladaeth y maent yn ei geisio, ond boddhan eu clustiau merwinlyd. Edr. **MARWOB**, **MERWINO**.

PENUEL, a **PENIEL**, פְּנֵי אֵל פְּנֵי אֵל [*wyneb Duw*] 1. Lle yn agos i afon neu ryd Jab-boc, yn mha un yr ymdrechodd angel & Jacob, ar ei dychweliad o Mesopotamia. Gen. 32. 30.

Edr. JACOB. Adeiladwyd dinas a thŵr yn y fan hon oesoedd wedi hyny. Barn. 8. 17. 1 Bren. 12. 25.—2. Yr oedd dau wr o'r enw hwn. 1 Cron. 4. 4. a 8. 25.

PENWYN-I, (pen-gwyn) penllwyd, briglwyd.—'Cyfod ger bron penwyni, a pharcha wyneb henuriad.' Lef. 19. 32. Yr oedd cyfodi ger bron arall yn arwydd o barch; mae yr henuriad penwyn yn haeddu parch o ran ei oedran; yn enwedig os oedd yn swyddwr, ac hefyd yn rhagori mewn doethineb, duwioldeb, a fyddlondeb. Y mae moesau da tuag at ein gilvdd yn orchymynedig gan Dduw: am hyny, mae yr esgeulsiad o honynt yn bechadurus. 1 Bren. 2. 9. Diar. 20. 29. Galar. 5. 12. Esa. 3. 5. 1 Tim. 2. 1.

'Ymdaenodd penwyni ar hyd-ddo,' sef Ephraim, 'ac nis gwybu efe.' Hos. 7. 9. Hen-eiddiodd ac adfeiliodd teyrnas Israel trwy eu heilun-addoliaeth, eu llygredigaethau, ymderfysgiadau, difrodiad ac anrheithiad gelynyon; fel yr oeddynt yn prysuro i ddystryw, a hwythau heb ystyried hyny yn addas.

PEOR, פֶּעוֹר [twell, neu agoniad] mynydd tu hwnt i'r lorddonen, yn agos i Nebo a Pisgab, a darn o fynyddoedd Abarim; hwyrach mai amrywiol benau oeddynt o'r un cefn o fynyddoedd. Yma y Moabiaid a aberthent i'r eilun Baal, a elwid Baal Peor; ac yr oedd ganddynt deml iddo a elwid Beth Peor, neu tŷ Peor; ac yn gyfagos iddo yr oedd y ddinas Beth Peor, a gymerwyd oddiar Schon, ac a roddwyd i'r Reubeniaid. Num. 23. 28. a 25. 2, 3, 18. Deut. 3. 29. Jos. 13. 15, 20. a 22. 17. Salm 106. 28. EDR. BAAL.

PERAIDD-IO, (pêr) melus, chwêg, dichwerw, hyfryd, hyfryder. Un peth hyfryd i'r glust, neu yr arogliaid, sydd beraidd; megys llais peraidd, Can. 2. 14.—blodau a llysiâu peraidd, Can. 5. 13. Exod. 30. 34. EDR. AROGL, LLAIS, LLYSLAU, MARAH.

PER-AROGL. EDR. AROGL.

PERCHEN-OG-AETH, (parch) meddwr, meddianwr, meddiant, adneu. Mat. 19. 22. EDR. MEDDIANT, &c.

Call mi biau, anghall bum berchen. Diar.

PERERIN-DOD-ION, (per-er) Llad. PEREGRINATOR, PEREGRINUS; Saes. PILGRIM; dy-eith-ddyn, allwlad, arallwlad, alltud, pellenig, un o wlad arall, un pell ei drigias; ceiniad, teithiwr crefyddol. Y mae yr un gair παραπερι-δουοι, yr cael ei gyfieithu *dyeithriaid*, 1 Pedr 1. 1.—*pererinion*, 1 Pedr 1. 11. Heb. 11. 13. Y duwiolion ydynt yn ddyeithriaid ac yn bererinion yn y byd hwn. EDR. DYEITHRIAID.

PERES-UZZAH, פֶּרֶץ-עֶזְרָה [rhwygiad Uzzah.] 2 Sam. 6. 8. EDR. UZZAH.

PEREZIAID, פֶּרְזִי [gwasgaredig] hen drigolion Canaan, a alwyd felly oddiwrth eu dull gwasgaredig ac ansefydlog o fyw. Yr oeddynt yn wasgaredig yn mysg llwythau eraill,

tebygol. Gen. 13. 7. Jos. 17. 15. Barn. 3. 5. Rhoddodd Solomon hwynt dan dreth. 2 Cron. 8. 7. Yr oedd rhai o honynt yn aros wedi y caethiwed. Ezra 9. 1.

PERFEDD-ION, (pêr-bêdd) y canol, canolbarth, y pwynt perfedd; coluddion, ymysgareodd.—Perfeddion y nos, sef canol nos; y bys perfedd, sef y bys canol; y tri perfeddaf, sef y tri nesaf i mewn; y rhan berfedd, sef y rhan ganol; perfedd-wlad, sef gwlad ganol, neu ganoldirog, diarfor.—Y perfedd, neu y coluddion, yw y rhan hono o'r corph sydd yn derbyn yr ymborth o'r cylla, ac ynddynt y mae y ffrwyth yn cael ei neillduo oddiwrth y y bywd trwy y llestri llaethawg, er maeth i'r holl gorph; y rhan arall, sef y soeg, sydd yn cael ei ddwyn allan trwy y coluddion, y rhai ydynt wedi eu haddasu yn rhyfedd i'w wthio a'i wasgu yn mlaen trwyddynt. Y mae amryw ffynnonau ynddynt i'w hireiddio, a'r rhai hyny yn amlach tua'r diwedd, fel y mae y peth a ddygir trwyddynt yn ddiffwrwythach ac yn sychach. Y mae y perfedd yn agos chwech hyd gŵr, ac wedi eu cydio wrth y cefadedyn i'w cadw yn eu lle, fel y byddo y ffordd drwyddynt yn rhwyddach. Pe byddent yn ffrach, ai yr ymborth trwyddynt cyn y sugnai y llestri llaethawg y ffrwyth a'r maeth atynt: y mae crychlin hefyd ynddynt i'r un dyben. Maent wedi eu byrnio yn rhyfedd yn y corph, er eu hŷd, ac wedi eu gosod a'u rhwymyno yn addas ac yn gyfleus, heb un rhan o honynt wrth ewyllys y dyn ei hun, ond y coluddyn uniawn yr eisteddfod i fwrw y pridd allan. Y mae y maeth yr hwn a dynir oddiwrth yr ymborth ynddynt trwy y llestri llaethawg, neu bibellau bychain, cyn faned a gwallt, fel llaeth yn y llestri hyn. Y mae y llestri hyn yn aml iawn, ac mor fychain fel nas canfyddir mo honynt ond pan fyddont wedi eu llenwi a'r caul. Y maent yn fuan yn ymuno yn ganghenau mwy, pa rai sydd yn diweddau mewn cilchwynnau, o ba rai y mae y bibellau eraill yn dwyn y caul i dderbynfia neu gronfa. Y mae y gronfa hon yn gwd o faintioli i dderbyn dwy lonaid llwy fwyta; ac o'r llestr hwn y mae y caul yn cael ei ddwyn i fynu trwy bibell gyd âg asgwrn y cefn (*spina dorsi*) hyd at y gwddf, yno cyferfydd a'r afon. Y mae yn cael ei dywallt i wythien fawr y tu aswy i'r gwddf, ag sydd yn ei ddwyn yn gymysgedig a'r gwaed yn fuan i'r galon. Yn y wythien fawr (*y thoracic duct*, neu *chyliciferus*) sydd yn dwyn y caul i fynu o'r gronfa i'r gwaed, y mae amryw gaeadau, neu ddrysau bychain, yn caead yn y bibell i'w rwystro yn ei ol, ac yntau yn myndod ar i fynu. A phan elo i wythien fawr y gwaed (*subclavian vein*) y mae y tafod yn agor i'w ollwng oddi mewn yno i'r cava, ac oddi yno i'r galon, ac yn caead gyda ffrwd y gwaed a elo heibio i'r galon. Yn y coluddion y mae llinynnau yn eu gwasgu, ac yn peri ysogiadau (*peristaltic motion*) neillduol ac addas i weithio yr ymborth yn mlaen

yn araf, fel y gallo y main lestri llaethawg dirifedi i dderbyn y maeth oddi wrtho; ond yn y wythien hon, nid oes dim felly, ond ambell i redweli yn ei chroesi, ac yn ei gwasgu wrth guro; om hyn y mae y cacadau hyn yn dra angenrheidiol fel y byddo gorfod ar y caul fyned yn mlaen; ie, i fynu. Gwel Dr. Paley's *Natural Theology*.

Y mae y perfedd, yn allegawl, yn arwyddo yr un peth a thostari, tiriondeb, trugaredd, a'r cariad anwylaf: 'Fy mherfedd a ruant am dano ef,' sef y mae fy nhosturiaethau tyneraf yn ymgynhyrfu tu ag ato. Jer. 31. 30.

PERFFAITH—IO—RWYDD—YDD, (perffaith) cyfan, cyflawn, difai, digoll; cyfan-gwbl, cyflawn-wedd; wedi ei orphen.—Y mae Duw yn berffaith, yn meddiannu pob rhinwedd a rhagoroldeb i raddau diderfyn. Mat. 5. 48.—'Perffaith yw ei weithred.' Deut. 32. 4. 'Sef yn gwbl uniawn, sanctaidd, a chyflawn; nid oes dim gwall na choll yn ei weithred; y mae wedi ei threfnu yn ddoeth i ateb dybenion addas i Dduw, ac wedi ei gorphen yn gyflawn.

Perffeithwyd Crist pan orphenodd ei waith dros ei bobl yn ei ddarostyngiad yn y byd; ac wedi ei berffeithio trwy ddyoddefiadau, y mae on awdwr iechydwrïaeth dragywyddol i'r rhai oll a ufuddhant iddo. Y mae perffeithrwydd yn ei berson, a pherffeithrwydd cyflawn digoll yn ei waith, fel mechnydd dros ei bobl. Luc 13. 32. Heb. 2. 10. a 5. 9. Trwy un offrmw perffaith, y perffeithiodd efe yn dragywyddol y rhai sydd wedi eu sancteiddio. Y mae efe yn berffaith drostyt yn hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn; ac y maent hwythau yn berffaith ynddo a thrwyddo. Nis byddant yn yr ystyr hwn byth yn fwy perffaith nag ydynt y mynyd y credont ynddo; canys y mae efe yn berffaith ac yn gyflawn iddynt hwy, yr hyn ydyw ynddo ei hun. Heb. 10. 14.

Y mae y gair perffaith a pherffeithrwydd, fel y priodolir hwynt i saint Duw yma yn y byd, yn amrywio yn eu harwyddocad yn fawr, 1. Y mae pob credadyn yn berffaith fel y mae 'wedi ei gyflawni yn Nghrist.' Col. 2. 10. Y mae ganddo berffaith gyflawnder, a Duw wedi heddyctu eg ef yn berffaith ac yn gyflawn, fel 'nad oes lidiawgrwydd ynddo.' Esa. 27. 4. Nis dichon cynydd mewn graddau gymeryd lle yma; canys ni bydd ganddo byth fwy drosto i Dduw, ac nid rhaid iddo wrth ychwaneg, na meddwl anfeidrol feddwl am fwy i fod. Eph. 5. 27. 2 Cor. 5. 21.

2. Y mae yn berffaith hefyd o ran gwirionedd diffnant a didwyll ei gariad at Dduw, ei ffydd yn Nghrist, ei edifeirwch am bechod, a'i ddymuniad hiraethlon am gyflawn waredigaeth oddi wrtho. Yn yr ystyr hwn y mae perffeithrwydd i'w olygu mewn cyferbyniad i ragrith. Nid wedi ei oreuro y mae, ond aur yw. Yn yr ystyr hwn, dywedir am Job a Hezechiah, eu bod yn berffaith. Job 1. 1. Esa. 38. 3.

Gwel Jos. 24. 14. 1 Bron. 9. 4. Salm 7. 8. a 25. 11. a 26. 1. a 78. 72.

3. Y mae yn berffaith hefyd o ran cyflawnder gwaith yr Ysbryd Glan ar ei enaid; y mae wedi ei sancteiddio yn gwbl oll, ei ysbryd oll, a'i enaid a'i gorph. 1 The. 5. 23. Y mae ganddo galon ac ysbryd newydd, mae yn greadur newydd, gwnaed pob peth yn newydd, mae yn ddyw newydd. Eze. 36. 26. 2 Cor. 5. 17. Eph. 4. 23, 24.

4. Y map yn berffaith o ran y golygiad sydd ganddo ar holl gorph y gwirionedd, a'i gymradwyaeth o bob peth yn Nuw, yn Nghrist, ac yn nhrefn iechydwriaeth, yn ngorchymynion Duw, mor belled ag y mae yn eu hadnabod; 'Uniawn y cyfrifais dy orchymynion am bob peth; a chaseais bob gau lwybr.' Salm 119. 128. Nid yn hanerog, ac nid yn rhagrithiol, ond yn gyflawn, y mae ei holl enaid yn cymradwyo pob peth yn Nuw, ac yn ei holl drefniadau, ei lwybrau, a'i ragluniaethau. Yr oedd Zacharias ac Elizabeth yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd yn ddiargyhoedd. Luc 1. 6.

5. Y mae yn amlwg y sonir hefyd am berffeithrwydd cymhariaethol; yn yr ystyr hwn, sonia yr apostol am rai yn berffaith o ran gradd eu gwybodaeth, eu ffydd, a'u sancteiddrwydd, mewn cymhariaeth i fabanod yn Nghrist, sydd raid iddynt wrth laeth, ac nid hwyd cryf. 1 Cor. 2. 6. a 3. 2. Heb. 5. 12, 13, 14. Y mae graddau yn yr eglwys, sef plant, gwr y ieuainc, a thadau. 1 Ioan 2. 12, 13. Y mae rhai yn weiniaid, a rhai yn gryfion; rhai yn ysbrydol, a'r lleill mewn ystyr, o ran gradd bychan eu hysbrydolrwydd, yn gnawdol; rhai ag ychydig ffydd, ac eraill a'u ffydd yn fawr ac yn ddiogwan. Mat. 6. 30. a 15. 28. Rhuf. 4. 19.

6. Y mae perffeithrwydd o ran graddau i'r saint ymestyn ato, pan y bydd yr holl ddyw yn berffaith, ac yn gyflawn rydd oddiwrth bob pechod, na dichoniad i bechu byth, ac wedi ei orlenwi â gwybodaeth a sancteiddrwydd, a'r holl enaid yn ei holl alluoedd, wedi ei adferyd yn gyflawn i ddellw Duw. Dyma y perffeithrwydd y mae y gyfraith yn ei ofyn, a Duw wedi ei addaw i'w bobl. Yn yr ystyr hwn, dywed yr apostol nad oedd wedi ei gyrrhaedd, neu eisoes wedi ei berffeithio, 'eithr dilyn yr wyf,' medd fe, 'fel y gallwyf ymaffyd yn y peth hwn hefyd yr ymaffwyd ynwyf gan Crist Iesu.' Phil. 3. 11, 12. Y mae rhai yn gyfeiliornus yn barnu fod perffeithrwydd yn gyrrhaeddy yn y bywyd hwn, megys y Pabyddion ac eraill. Pelagius, neu Morgan, oedd y cyntaf y rhoddir hanes am dano yn hanesiaeth eglwysig, a gyhoeddodd y pwnc cyfeiliornus hwn. Geilw Jerome ef, *Prædicator Impeccantio*, *Pregothwr Perffeithrwydd*. Gwel *Epist. ad Ctesiph: et Tribus Libris Contra Pelagianos*. Dywed Augustin am dano ef a'i ganlynywyr, 'In id etiam progrediuntur Pelagiani, ut dicant vitam

justorum yn hoc seculo nullum habere peccatum, et ex his in hac mortalitate Ecclesiam Christi perfici, ut sit omnino sine ruga et sine macula, quasi non sit Ecclesia Christi, quae in toto orbo clamat ad dominum, Dimitte nobis debita nostra; hyny yw, bod eglwys Crist yn y byd hwn yn ddibechod, heb frychenyn na chrychni. August *Haeres.* 88. *Lib.* 2. *De peccatorum meritis et remissione.* Gwel *Ep.* 89. et *Lib.* 14. *De Civ. Dei Cap.* 9. et *Lib. de perfect. justitiae, Knchr. C.* 64. Adnewyddwyd yr un pwnc gan y Pabyddion, a'r Ail-feddydwyr yn eu dechreuad. Yn mhllith y Pabyddion, bu dadl fawr rhwng y Jesuitiaid a'r Janseniaid yn nghylch y pwnc hwn. Gwadu hwn oedd un o'r pum' pwnc a roddwyd gan y Pab Inocent X. yn erbyn y Janseniaid i'w barnu yn hereticiaid a'u hysgymuno o'r herwydd. Hyn mae y wir eglwys yn mhob oes yn ei wadu, ac yn ei farnu yn gwbl groes i dystiolaethau y gair, i brofiadau y duwiolion erioed, ac i natur gwaith yr Ysbryd Glan ar en heneidiau. Y mae yn anhawdd meddwl y dichon y dychymyg hwn gael lle yn meddwl neb sydd yn byw yn ngoleuni Duw, a than argyhoeddiadau yr Ysbryd Glan; ond ei fod yn tarddu yn gwbl oddiwrth anwybodaeth mawr o sanger ac ysbrydolrwydd y gyfraith, eu calonau eu hunain, ac o natur pechod. 'Y mae pob pechod yn drosedd o'r gyfraith,' medd un; 'ond nid yw pob trosedd o'r gyfraith yn bechod.' Yn ol y dywedriad hwn, hawdd i un ddychymygu ei hun yn berffaith, gan mai efe sydd i farnu, ac nid y gyfraith, beth sydd bechod; ac ni farna neb yn ddrwg iawn am yr hyn y mae yn ei garu yn anwyl. Amryfussedd cadarn ydyw hwn i greu celwydd, sydd yn tueddu yn fawr i dwyllo eneidiau dynion. Ond mae pob gwir gredadyn yn ymestyn at y perffeithrwydd hwn, fel peth o'r tu blaen iddo. Gwel Witsius, *De Econ. Fed. Lib.* iii. *cap.* 12. *sec.* 125. *Caryl* ar Job 1. 1. *Doddridge, Sec.* 181.

'Nid ydynt yn dwyn ffrwyth i berffeithrwydd.' Luc 8. 14. Sef nid yw yn dwyn ffrwyth cyflawn, addfed. Y mae yn myned yn ddiffirwyth; nid yw y peth mae yn ei ddwyn yn deilwng i'w alw yn ffrwyth. - Mat. 13. 22. Marc 4. 19.

'Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith, oddi uchod y mae.' Iago 1. 17. Rhodd berffaith yw rhodd sydd yn gyflawn yn mhob ystyr, yn ateb i ddedwyddwch tragwyddol y neb sydd yn ei derbyn; y mae yn berffaith o ran ei chyflawnder, ei godidogrwydd, a'i pharhad. Mae y rhoddion perthynol i ddynoliaeth ac i'r bywyd hwn yn ddaionus, ac yn dyfod oddi uchod; ond mae yr iechydwrtaeth, yn ei holl amrywiol ganghenau, yn rhodd gyflawn, odidog, berffaith, a thragwyddol.*

'Oblegid ni pherffeithiodd y gyfraith ddim.'

* Y mae yma yn llefaru am roddion ysbrydol, trwy y rhai y cymhwysir ni at bob rhinwedd a pherffeithrwydd. Menochius.

Heb. 7. 19. Trwy yr aberthau dan y gyfraith ni chafodd neb faddenau na sancteiddrwydd: nid oedd perffeithrwydd trwy offeiriadaeth Lefi; yr oedd amherffeithrwydd yn yr offeiriad, ac yn yr aberthau; ac yn ganlynol yn yr addolwyr: ond gwnaeth gair y llw y Mab yn offeiriad, yr hwn a berffeithiwyd yn dragwydd—yr oedd yn ei berson ac yn ei aberth yn berffaith, ac a berffeithiodd bob peth perthynol i'r sawl a gredent ynddo. Heb. 7. 11, 28.

'Gan edrych ar Iesu, pen-tywysog a pherffeithydd ein ffydd ni.' Heb. 12. 2. 'Pen tywysog a gorphenwr ymfydd ni.' W. S. Blaenor ein ffydd, yr hwn sydd yn rhagori ar bawb yn y ffydd; awdwr, effeithydd, a gorphenydd ffydd yn ei bobl; erddo ef y rhoddwyd hi, gweddiodd am dani iddynt, ac y mae yn ei hffeithio ynddynt yn ei holl raddau a'i chynydd. Phil. 1. 29. Ioan 17. 19, 20. Gal. 2. 20. Y mae rhai yn barnu fod cyfeiriad yn y geiriau at y chwarenyddiaethau; gwedi anog yr Hebreaid i redeg yr yrfa a osodwyd o'u blaen, y mae yn cyfelybu yr Iesu i'r dedfrydwr, yr hwn oedd i farnu pwy oedd yr enillwyr. ac i'w perffeithio hwy fel ymdrechwyr trwy roddi y wobr iddynt. Gwel Schleusner, *Macknight.* Iesu yw tywysog a barnwr y rhai sydd yn rhedeg yr yrfa ysbrydol, ac a rydd fywyd tragwyddol i'r ymdrechwyr buddngoliaethus, ac arno ef yn unig y gweddai bod edrychiad yr holl ymdrechwyr.

'Gwr perffaith yw hwnw.' Iago 3. 2. Sef gwr cyflawn a manwl yn mhob peth, ac yn rhagori ar y cyffredinolrwydd: gellir barnu am un gwyliadwrus a chydwybodol yn ei eiriau, ei fod, hedyd, yn gyfatebol i hyny yn ei holl weithredoedd.

'Fy nerth i a berffeithir mewn gwendid.' 2 Cor. 12. 9. Mewn gwendid, sef mewn profedigaethau a blinderau, ymddengys hollalluawgrwydd Duw yn benaf yn cynal ac yn cynorthwyo y gweiniaid danynt, yn eu rhinweddau iddynt, ac yn eu dwyn allan o honynt fel aur wedi ei buro.

'A thrwy weithredoedd fod ffydd wedi ei pherffeithio.' Iago 2. 22. Sef yr ymddengys ei bod yn ffydd wirioneddol, yn fywiog, ac yn nerthol.

PERGA, *Περγα [daeorol]* dinas diarfor yn Pamphylia, ar yr afon Caystrus, yn agos i ba un yr oedd templ i'r cilun-dduwies Diana yn sefyll, a elwid Pergæa. Yr oedd yn enwog fel lle genedigol y daear-fesurydd Apolonius. Bu Paul a Barnabas fwy nag unwaith yma yn pregethu. Act. 13. 14. a 14. 25 Yr oedd eglwys Gristionogol yno hyd yr wythfed garif.

PERGAMUS, *Περγαμος [dyrchafiad]* dinas enwog yn Asia Leiaf, ar yr afon Caicus, 40 o filltiroedd i'r gogledd-orllewin o Thyatira, a 65 i'r gogledd o Smyrna. Yr oedd yn nodedig am deml ynddi i Esculapius, duw meddygiaeth; ond yn fwy felly am lyfr-gell yn cyn-

nwys 200,000 o lyfran, gasgledig gan y brenin Attalus. Tros 150 o flynyddoedd yr oedd yn brif ddinas o deyrnas nid anenwog, yr hon a roddwyd i'r Rhufeinwyr gan y brenin diweddf. Planwyd eglwys Gristionogol yn foreu yn Pergamns, er na roddir un crybwylliad am hyn gan Luc na Paul; ond a lygrwyd yn fuan gan gyfeiliornadau Baalam a'r Nicolaiad, ac anfonodd Crist lythyr yn ei cheryddu yn llym o'r achos. Dat. 2. 12—17. Yr oedd gorsedd-fainc Satan yn Pergamus* (Salm 94. 20) sef gau grefydd ac eilun-addoliaeth yn llywodraethu yn rymus ac yn grenion, a bu erlidigaeth waedlyd ar y Cristionogion, a bu Antipas yn ferthyr ffyddlawn i'r Arglwydd yno. Dros saith neu wyth gant o flynyddoedd bu Cristionogrwydd yn fiodenog yno; ond yn bresennol y mae yn meddiant y Twrc, a'r ychydig o Gristionogion sydd yno yn wael ac yn druenus eu helynt.

PERHON, (pe-rhon) bydded felly; er hyny; bydded y canlyniad felly.

Perhon a gorffod ar y rhai'n,
'Rhyd glyn wylofaïn dramwy.
E. Prye (Salm 84. 6.)

PERL-AU, *Ffr.* PERLE; *Span.* PERLA; cragenfaen, gem. Cyfieithir yr un gair *Gr.* μαργαριτας, *gem.* yn Mat. 7. 6.—*perl* yn pen. 13. 45, 46. Crist yw πολυτιμον μαργαριτην, 'y perl gwerthfawr,' (margaret gwerthfawr, W. S.) yr hwn sydd yn anfeidrol fwy ei werth ei hun na phob peth arall; yr hwn, pwy bynag a'i cafo a'i gwel felly, a gyfrif bob peth yn dom ac yn golled i'w ennill a'i feddiannu. Phil. 3. 8, 9. Esa. 33. 6. 1 Cor. 3. 21, 22, 23. Eph. 3. 8. Col. 2. 3. 1 Ioan 5. 11, 12. Dat. 21. 21. Mae pechadur yn ddilys o fod heb bob peth am byth, os bydd heb Grist; ac yn cael Crist, caiff bob peth ynddo. Nid oes dim rhwng dynion a'i gael, ond eu bod heb weled ei werth a'i ogoniant i'w ddewis. Y mae yn cael ei gyhoeddi a'i ddangos yn yr efengel yn ei holl werthfawrogrwydd a'i ogoniant; y mae i'w gael gan y neb a'i derbynio, yn rhad, yn gyflawn, ac am byth; ynyfydion yw pawb a ymfoddlonant ar ddim hebddo. EDR. GEM, MAEN.

PERLLAN, (pêr-llan) afalach; lle i gadw aeron; llwyn plan o goed ffrwyth.

Tri thlws cenodyl: melin, corod, a pherllan.
Oyfreithiau Cymreig.

'Dy blanigion sydd berllan o bomgranadau.' Can. 4. 13. *Paradwys o bomgranadau.* *Gr.* EDR. GARD, PLANIGION.

PERZIA, פֶּרְסִיָּה (*paras*) a פֶּרְסִיָּה (*parsin.*) †

* Gorsedd-fainc Satan yn ddiau yw eisteddle eilun-addoliaeth, coel-grefydd, ynyfdrwydd, ac annuwloledb. Yn y pethau hyn y mae Satan yn arfer ei ddichall a'i allu. Yn Salm 94. 20. y mae ymadrodd cyffelyb, כִּי אֵלֹהִים גֹּרְסֵדֵי-פִּינֵי אֲנִי וִירְיָא.

† Hyde Rel. Vet. Pers. cap. xxxv.

Yr enw cyntaf ar y wlad hon oedd ELAM, oddi wrth Elam mab Sem; hwyrach mai enw mab Elam oedd Paras, ac mai oddiwrth hwnw y cafodd y wlad yr enw PERSIA. Beth bynag, Elam oedd enw cyntaf y wlad.* Gen. 10. 22, a 14. 1. Jer. 25. 25. A'r trigolion a elwir Elamitiaid. Act. 2. 9. Sef Iuddewon a feddylir yma yn trigo yn Elam. Ni roddir yr enw Persia iddi yn yr ysgrifthyrau, hyd yn nghylch amser y caethiwd i Babilon. 2 Cron. 36. 20. Ezec. 27. 10. Dan. 8. 20. a 10. 13—20. a 11. 2. Esth. 1. 3, 14, 18. Am sefyllfa Persia, mae yn nghanol Asia, o du y deheu i Media, ac o du y deheu-ddwyrain i Assyria a Chaldea. Dywed y teithiwr Syr J. Chardin, y cyfrifir yn bresennol 40,000,000 o drigolion yn perthyn i deyrnas Persia. Cedorlaomer ydoedd un o'i breninoedd cyntaf. EDR. ELAM. Gorsogynwyd hi gan yr Assyriaid, a chan y Caldeaid wedi hyny. Jer. 25. 25. a 49. 35—39. Gwedi y difrodiad a wnaeth y llywodraethau hyn arni, bu mewn gwedd druenus cyn i Cyrus ei chysylltu â Media, a darostwng breniniaethau Assyria, yr Aipht, a Lybia. EDR. BABILON, CYRUS. Cyrus oedd sylfaenydd ymerodraeth y Persiaid.

Pan anod Cyrus nid oedd y Persiaid ond pobl anaml, yn cynnwys deuddeg llwyth, yn preswyllo un dalaeth yn unig o'r diriogaeth eang a lwyd wedi hyny wrth yr enw Persia, ac i gyd ddim dros 120,000 o drigolion. Trwy ddoethineb a gwroldeb Cyrus y meddiannodd y bobl hyn, wedi hyny, Ymerodraeth fawr y dwyrain. Dygiad y plant i fynu oedd yn cael edrych arni gan y Persiaid fel dylodswydd benaf, mwyaf ei phwys a'i chanlyniadau i'r llywodraeth. Nid oedd hyn yn cael ei adael i ofal y rhieni, rhag, trwy ffolineb a ormod serch rhieni, i'r plant gael cam hyfforddiad; ond yr oedd y llywodraeth yn cyferyd y gofal hwn yn fanwl. Yr oedd yr holl blant gwrrywaidd yn cael eu dwyn i fynu yn gyffredin, yn yr un dull: yr oedd pob peth wedi ei drefnu iddynt; sef eu bwyd, eu diod, eu gwaith, a'u hamserau i bob peth, a'u cospedigaethau am feian. Yr oeddent yn ymdrechu i'w cynnefino trwy arferiad bore, i fyw yn gymedrol ac yn sobr, ar yr ymborth mwyaf cyffredin; megys bara, dwfr,

* Dywed Mr. Bell (gwel ei *System of Geography*) mai enw brodorol Persia yw *Iran*, ac nad ydym i olygu *Persia* wrth *Elam* yn yr Ysgrifthyrau Sanctaidd, ond y parth dehenol a mynyddig o wlad *Media*, yn cyfateb i *Elymais* yr ysgrifunwyr Groegaidd. Cadarnheir y golygiad trwy y ffaith mai *Airan* yw yr enw a goir am *Persia* ar gof-adeiladau Persepolis yn yr iaith Pehlioi, neu yr hen Borsiaeg; ond tebygol mai ar ol amser Zoronaster y rhoddwyd yr enw hwn ar y wlad, gan mai ystyr yr enw yw *gwlad y credinwyr*, gan gyfoirio at grefydd y Magiaid a ffinai yno, sylfaenydd yr hon ydoedd Zoroaster. Ymddengys mai enw ar dalaeth o'r wlad ydoedd Persia ar y cyntaf, yr hwn a drosglwyddwyd wedi hyny i'r wlad yn gyffredinol. Ieithoedd y wlad ydyw y Zend, Pehlioi, y Persco, a'r Borsiaeg. Nis gellir darlleu hanes bywyd y duwiol Henry Martyn, yr hwn a lafuriodd ar y rhan hon o'r nmes cenadol, a hanes yr ymchwiladau diweddar yn mhliith y Nestoriaid, heb deimlo dyddordeb nid bychan yn y wlad hon.—C.

berw y dwfr; ac yn eu cadw rhag cyffeithiau, anghymedroldeb, moethau, a segurdd. Yr oeddent yn myned i ysgolion i ddysgu rhinwedd, uniondeb, cyfiawder, &c. fel y gwnant mewn lleoedd eraill i ddysgu gwybodaeth y celfyddydau. Cafodd Cyrus ei hun ei ddwyn i fynd yn y dull hwn, a rhagorodd ar bawb o'i gyfoedion yr mhob peth rhinweddol. Yr oedd y Mediaid yn bobl wahaol iawn oddiwrth y Persiaid yn y pethau hyn, yn ymollwng i foethau a phob anghymedroldeb.

Teyrnasodd Cyrus, wedi iddo ddyfod fel tywsog a blaenor ar fyddinoedd Persia i gynnorthwyo ei owythr Cyaxeres, ddeg ar hugain o flynyddoedd; wedi goresgyn Babilon, naw mlynedd; a saith mlynedd wedi iddo ddyfod yn unben ar yr holl ymerodraeth, ar ol marwolaeth Cyaxeres yn Media, a Cambyses yn Persia. Y flwyddyn gyntaf o'r saith diweddaf yw y flwyddyn a feddylir yn Ezra 1. 1. pan derfynodd caethiwd yr Iuddewon, ac y cyhoeddodd ryddid iddynt i ddychwelyd i'w gwlad eu hunain; treuliodd y saith mlynedd diweddaf o'i fywyd yn heddychol, a sefydlodd y fath drefniadau doeth ar y llywodraeth, fel y safodd trwy rym ei osodiadau, dros 200 o flynyddoedd wedi ei farwolaeth, er holl ymfyrdwydd ei olynwyr. Yr oedd yr ymerodraeth yn eang iawn pan y bu farw; ei therfyn dwyreiniol oedd yr afon Indus; i'r gogledd yr oedd y moroedd Caspia a'r Euxin yn ei therfynu; o du y gorllewin y Môr Egea; ac o'r tu deheu Ethiopia a Môr Arabia. Yr oedd yn trigo yn nghanol ei ymerodraeth; y saith mis oer o'r flwyddyn yr oedd yn aros yn Babilon, am ei bod yn gynhebsach yno; tri mis yr arosai yn Susan; a dau yn Ecbatana. Gwel *Cyropæd. lib. viii.* Bu farw A. M. 3475, C. C. 529, o'i oed 70. Y mae hanesion ei farwolaeth yn amrywio yn fawr; ond y mae hanes Xenophon mor debyg, os nid yn debycach i wirionedd nag yn; sef iddo farw ar ei wely, yn ei wlad ei hun, ac yn nghanol ei gyfeillion. Gwel *Cyropæd. lib. viii.* Y mae yr haneswyr oll yn cytuno iddo gael ei gladdu yn Pasargada yn Persia, lle y dywed Xenophon iddo farw; ac yr oedd ei feddfaen, neu ei feddgor, i'w gweled yn amser Alexander Fawr. Annhebyg y buasai yn cael ei gladdu yn Pasargada, pe buasai wedi ei ladd ar hynt filwraidd yn Scythia, yn ol hanes Herodotus a Justin; ac annhebyg iawn y buasai gwr mor synwylawn a Cyrus, yn myned ar y fath hynt ynyd yn ei hen ddyddiau; ac mor annhebyg y buasai achosion yr ymerodraeth yn myned rhagddynt gyda'r fath ffyniant, yn nwylaw y fath olynwyr a Cambyses, pe buasai, yn ol yr hanes hwn, efe a dau can mil o filwyr wedi eu lladd gan y Barbariaid yno. Am hanesion Diodorus Siculus, Ctesias, a John Malela o Antioch, y rhai ydynt yn amrywio oddiwrth eu gilydd, yn gystal ag oddiwrth eraill hefyd, nis caf eu cofnau. Gan fod hanes Xenophon am dano yn cyd-gordio yn rhyfedd a'r Ysgrhythyr-

au Sanctaidd yn mhob peth, y mae yn deilwng o'n cred yn hyn hefyd.

Cambyses ei fab (yr hwn, tebygol, a elwir Ahasuerus yn Ezra 4. 6.) a gafodd yr orsedd, yn ol trefniad ei dad; ar ei ol, yr hwn a deyrnasodd saith mlynedd a phum mis. Teyrnasodd un-ar-ddeg o Ymerawdwr yr orsedd Persia, yn olynol, wedi marwolaeth Cambyses; y diweddaf, Darius Codomanus, a orchfygwyd gan Alexander Fawr, A. M. 3674. Ar hyn, wedi iddi barhau 206 o flynyddoedd, diweddwyd Ymerodraeth Persia, ac Ymerodraeth Groeg a'i holynodd. Eawau Ymerawdwr Persia oeddent Cyrus, Cambyses, Smerdis, Darius Hystaspes, Xerxes I. Artaxerxes Longimanus, Xerxes II. Sogdianus, Darius Nothus, Artaxerxes Mnemon, Artaxerxes Ochus, Arses, Darius Codomanus—i gyd, 13. (Edr. dan amryw o'r enwau yn y gwaith hwn.) Gellir olrhain dystrywiad yr Ymerodraeth hon i'r un achosion ag sydd yn dystyrio pob llywodraeth; sef balchder, creulondr, moethau, gloddest, gormod rhyseidd, segurdd, didduwiaeth, ac eifundoliaeth.

Yr Ymerodraeth hon oedd y 'ddwyfryn' a'r briechiau arian, yn y ddelw a welodd y brenin Nebuchodonosor yn ei freuddwyd, yr hwn a ddeonglia Daniel, 'Ac ar dy ol di y cyfyd breniniaeth arall is na thi.' Dan. 2. 32, 39. Y pen aur oedd yr Ymerodraeth Babilonaidd; y freniniaeth a gyfododd ar ol hono, sef oedd is na hi, oedd ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid. Y ddwy fraich ydynt yn arwyddo, y ddau frenin a ddinystriai freniniaeth Babilon. Y ddau frenin oeddent freninoedd y Mediaid a'r Persiaid; galluodd pa rai a ymunasant dan Cyrus, yr hwn oedd fab i frenin Persia, a daw brenin Media, yr hwn a gymerodd Babilon, a derfynodd yr Ymerodraeth hono, ac a osododd i fynd Ymerodraeth y Persiaid ar ei hadfeiliau. Dywedir fod hon yn is na'r llall, sef yn llai; neu yn hytrach yn waeth na'r llall: * *deterius te.* Cast. Dywed Dr. Prideaux, 'fod breninoedd Persia y rhyw waethaf o ddynion erioed a lywodraethodd ar deyrnas.' Cyffelybiad yr un Ymerodraeth i arth yn ngweledigaeth Daniel (pen, 7. 5.) a arwydda yr un peth. Edr. ARTH.

Gwedi bod dan lywodraeth y Groegiaid, y Parthiaid, y Saraceniaid, a'r Tyrciaid, bod yn ddarostyngedig i lawer o gyfnewidiadau, a'i thrigolion ddyoddef llawer o greuondeb ynddynt oll, yn yr amrywiol oesoedd, y mae yn bresennol yn freniniaeth eiddo yn cael ei hamgylchu o bob tu gan Ymerodraethau Rwsia, y Twrc, y Mogul, a Tartary.

Nid oes fawr o hanes am daeniad Cristionogrydd yn Persia, er, diammeu iddi gyrhaedd hyd yno, a llwyddo, fel yn mharthau eraill o'r byd. Y mae un Zorcaster yn enwog yn ei hanes fel diwygiwr mawr yn nghrefydd y wlad.

* Prideaux, *Connect. p. l. b. 2.* cyntaf o Nerigliassar.

harna rhai iddo gyfeillachu ag Ezeziel yn y aethiwed, ac iddo trwy hyn y gael gwybodaeth i'r Ysgrythyrau Sanctaidd, ac iddo ffurfio rhyw ymrysgedd o grefydd wahanol i Baganiaeth y ffyddin y Cenedloedd. Ar y cyntaf nid oedd ganddynt na delwan, na themlau, nac alloran; ond yr oeddent yn credu fod un Duw, ac yn addoli yr elfenau, yn enwedig yr elfen dân, a'r ysrph nefol, yn enwedig yr haul, fel yn ei gynrychioli. Y oedd ganddynt lawer o barch i Abraham, ac yn honi mai efe a'u dysgodd yn eu crefydd. Wrth bob hanes ymae lle i farnu yn ddilys eu bod yn fwy rhydd oddiwrth eilun-addoliaeth, ac yn tebygu i'r Iuddeuon yn eu crefydd, yn fwy na'r holl Genedloedd eraill yn y dehau neu y dwyrain. Yr oeddent yn gwrthwynebu yr arferiad o demlau, gan farnu mai peth ynydd oedd meddwl fod teml, neu un tŷ neu le, yn abl cynnwys Duw Hollbresennol, Hollalluog, a Hyllwybodol. Ac er gradd o lygriad yn eu plith trwy eu cyfrinach a'r Cenedloedd eraill, megys yr Assyriaid a'r Caldeaid, eto parhaodd hyd heddyw, meddant, grediniaeth a pharch i'r hon egwyddorion boreuol yn eu plith.

Y mae sefydliad cenedol yn brosenol gan y Gymdeithas Genadol yn Edinburgh, ar gyffiniau Persia, ag sydd wedi ei goroni a gradd o lwyddiant. Hyfryd yw gobeithio mai cwmwl bychan yw a ymdaena dros yr holl wledydd tywyll, ac a dywallt gawodydd o fendithion tragwyddol ar y trigolion. Am hanes Persia, gwel yn benaf *Ancient Universal History*, Vol. v, xi. Rollin's *Ancient History*, Vol. v. Pridaux *Connect. b. i.* Dr. Thomas Hyde's *History of the Ancient Religion of the Persians*.

PERSON, *Llad.* PERSONA; *Saes.* PERSON; dyn; nawd, notur; ansawd, dynsawd; y rhagor ansawdd rhwng y naill ddyn a'r llall.—'Ac yn wir lun ei berson ef.' Heb. 1. 3. *χαρακτηρ της υποστασεως*, a *gwir lun ei sylwedd*, neu ei hanfod; *sef gwir lun y Tad ei hun*. Priodol ystyr y gair *Gr. υποστασις*, *yw sylfaen*; oddi wrth *υπο*, *dan*, ac *ιστημι*, neu *ισταμαι*, *gosod*, neu *sefyll*; peth yn sefyll dan, ac yn cynnal peth arall sydd yn ddiysgog. Yn drawsymudol, arwydda *hyder sicr*, *gobaith dilys*, *dysgwyliad diysgog*, yr hwn sydd yn dal ac yn cynnal meddwl dyn, fel y sylfaen yn cynnal adeiladaeth. 2 Cor. 8. 4. a 11. 17. Heb. 3. 14. a 11. 1. Yn yr un golygiad y mae yn arwyddo hanfod sylweddol, anysgogadwy, yn dibynnu yn gwbl arno ei hun, ac yn gynnalaieth gadarn i eraill. Gwel Schleusner. Y mae y geiriau yn arwyddo yr un peth a'r ddau ail, 'ffurf Duw—delw y Duw anweledig.' Phil. 2. 6. Col. 1. 15. Y mae y Mab o'r un hanfod a'r Tad, ac felly yn ffurf Duw; ac y mae yn ddangosiad cywir o'r Duwdod i ni, ac felly yn ddellw y Duw anweledig. Edr. DELW, FFURF. Nis gwn am un gair yn cyfateb yn fwy cyflawn i'r geiriau hyn, yn yr ysgrythyrau, na'r geiriau

עבודת יהוה *gwedd Iehofah*: 'ond caiff edrych (yn dywedyd am Moses) ar *wedd Iehofah*.' Num. 12. 8. Edr. GWEDD. Nid ydyw y gair *υποστασις*, yn arwyddo *person*; arferir ef yn aml yn nghyfieithiad y LXX. ond nid ydyw yn gyfieithiad o un gair Hebraeg sydd yn arwyddo *person*; ei ystyr yw sylwedd, hanfod, hanfod sylweddol; eto nid oes dim a ddichon fod yn fwy eglur na bod y geiriau yn gosod allan undeb hanfod, a gwahanol bersonau yn yr hanfod hwnw. Nis dichon fod un creadur yn wir lun (*χαρακτηρ*) yr hanfod dwyfol, heb fod yn hanfod dwyfol; ac ni buasai Crist yn ddelw y Duw anweledig i ni, heb fod ei hun yn ffurf Duw, yn hyn y mae y geiriau, 'gwir lun ei berson' yn ei arwyddo. Edr. TRINDOD. Gwel Campell's *Dissert.* Minter's *Lex. Gr.* Schleusner's do. Suiceri *Theaur.* Dr. Owen on *Heb.* 1. 3.

PERSWADIO, *Llad.* PERSUADUO; *Ffr.* PERSUADER; *Saes.* PERSUADE; darbwyllo, dybwyllo, annog, eiriol, cynghori.—'Ac a berswadiasant y bobl.' Mat. 27. 20. 'Ymlewydd a wnaethant a'r bobl.' W. S. 'A hudasant y bobl.' Dr. M. 'A annogasant y bobl.' Argraphiad 1746.—'Ni a'i perswadiwn ef.' Mat. 28. 14. 'Ni a ei dygwn ef i gredy.' W. S. Dr. M.—'A hwy a berswadiasant y bobl.' Act. 14. 19. 'Yr ei wedy yddwynt gwbl eiriol y popul.' W. S. 'Wedi iddynt gynghori y dyrfa.' Dr. M.—'A chau na ellid ei berswadio.' Act. 21. 14. 'A' phrut na ellit troi ei veddwl.' W. S. 'A phan nad oedd yn cydsynio a ni.' Dr. M.—'Yr ydym yn perswadio dynion.' 2 Cor. 5. 11. 'Ydd ym yn peri y ddynion gredu.' W. S. Dr. M. Yr un gair *Gr. πειθω*, sydd yn y lleoedd hyn oll; ei briodol ystyr yw annog, cynghori; ac a gyfieithir felly yn Act. 14. 43. a 19. 7. a 28. 23.

PERTH-I, (py-erth) drain, mieri, dyrysni; llwyn o ddrain; prysgl.—'Ac angel yr Arglwydd a ddangosodd iddo mewn fflam dân o ganol perth.' Exod. 3. 2. Y mae yr angel yn cael ei alw, 'Duw Abraham,' adn. 6. 'IEHOFAH,' adn. 7. Y mae Stephan yn llefaru am ddau: 'Hwn a anfonodd Duw yn llywydd, ac yn waredwr, trwy law yr angel, yr hwn a ymddangosodd iddo yn y berth.' Act. 7. 35. Diammen mai angel y cyfammod ydoedd. Mal. 3. 1. Dilys yw, fod y weledigaeth hon, nid yn unig yn foddion i alw sylw Moses, ac yn gadarnhad iddo o'i anfoniad gan Dduw i wared Israel, ond hefyd yn arwyddocaol ac yn arddangosiadol. Rhai gynt o olygent y berth yn arwyddo cenedl Israel, a'r tân y gyfraith, yr hon sydd yn goleuo, ac nid yn difa; eraill a olygent y berth yn arwyddo dynoliaeth Crist, yr hon sydd heb ei difa mewn undeb a Pher-son y Mab; eraill drachen a olygent y berth yn arwyddo Mair Forwyn, mam yr Iesu, a'r Tân yn arwyddo yr Ysbryd Glan yn cenedlu dynoliaeth Crist o'i sylwedd, heb ei niweidio.

Mae y pethau hyn yn gywrain, ond nid perthynol iawn i'r achos. Tebygol fod cyfeiriad y prophwyd Eesaiab, pen. 43. 2. at y weledigaeth hon: 'Pan rodiech trwy y tân ni'th losgir; ac ni ennyn y ffiam arnat.' Y mae y weledigaeth gan hynny, yn hytrach yn gosod allan gyflwr isel, gwael, a dirmygedig Israel yn yr Aipht, yn cael eu cystuddio yn dost; eto yr oedd Duw yn ei ewylllys da yn eu canol, ac yn eu cadw yn rhyfedd heb eu difa. Dent. 33. 16. Gen. 15. 13, 17. Yn ol deddf natur, buasai y tân yn difa y berth yn fuan; felly y buasai Pharaoh greulon, gadarn, yn difa Israel yn yr Aipht, ac y buasai gelynyon yr eglwys, yn yr amrywiol oesoedd, yr un modd; ond y mae preswyllydd mawr y berth & i ewyllys da tuag ati, ac am hynny, er fod y 'tân yn ei llosgi, y mae heb ei difa.' Dent. 4. 20. Salma 60. 12. Dan. 3. 27. 1 Cor. 1. 8, 9, 10.

PERTHYN-AS-AU, (parth) priodol, yn eiddo un; peth & hawl gan un iddo, ac awdurdod arno; car, carenydd.—'I mi y perthyn dial.' Dent. 32. 25. Edr. DIAL.—'A dywed-yd y pethau a berthyn i deyrnas Dduw.' Act. 1. 3. Sef eglurhau y pethau a berthyn i osodiad teyrnas Dduw i fynu yn y byd; dyma y pethau oedd o bwys yn ngolwg yr Iesu cyn ei eagniad, ag oeddent o ganlyniad mawr i'r dysgybllion fod yn hysbys o honynt. Nid yw y ddaear, a'r hyn oll sydd yn gynnywysedig ynddi, ond bychan yn ngolwg Crist Iesu, ond fel y maent yn ateb rhyw ddyben gwasanaethgar i osodiad a llwyddiant ei deyrnas. Y doyrnas yw yr adeiladaeth fawr, defnyddiau esgyn-lawr (*scaffold*) yw y lleill i gyd.

PERYGL—U, (peryg) *Llad.* PERICULUM; *Saes.* PERIL; pŷd, enbydrwydd. 1 Cron. 11. 19. 1 Cor. 15. 20. 2 Cor. 11. 26.

PESTL, (pest) *Llad.* PISTILLUM; *Saes.* PESTILE; pwyawdr, hyrdiedydd, gordd, gorddwyn. Diar. 27. 22. Edr. MORTER.

PETR, *Ἰετρος* [*careg*] priodor o Bethsaida, mab Jonas a brawd Andreas. Ei gynenw oedd SIMON: ond galwodd yr Iesu ef CEPHAS, neu PEDR, *sef careg*, neu *grraig*, i ddyodi ei angen am gadarnid sefydlog yn y ffydd. Ioan 1. 42, 43, 44. Mat. 16. 18. Yr oedd Andreas ei frawd yn un o ddysgybllion Ioan Fedyddiwr, (a hwyrach Pedr hefyd) ac a glywodd Ioan yn cyfeirio at yr Iesu, fel 'Oen Duw, yr hwn sydd yn tynu ymaith bechodau y byd,' mynegodd i Pedr am yr Iesu ac a'i dygodd ato. Pygodynwyd oeddent hwy wrth eu galwedigaeth, ac yr oeddent yn dilyn en galwedigaeth o bysgota, nes i'r Iesu eu galw yn fwy neillduol i fod ganlynwyr iddo, ac addaw eu gwneuthur yn 'bysgodwyr dynion.' Mat. 4. 19. Wedi hynny, pan ddewisodd yr Iesu y deuddeg apostol, yr oedd Andreas a Phedr o'r nifer. Yn nghylch yr amser hwnw, gadawodd Pedr Bethsaida, ac a aeth, efe a'i wraig, i Capernaum, lle genedigol ei wraig, fel yr ydys yn barnu. Oddiwrth

waith Andreas yn myned gyda hwynt yno, ac yn cyd-fywiolaethu & hwynt, bernir fod enw wedi marw. Yr oedd yr Iesu yn preswyllydd gyda hwynt wedi iddo wneuthur ei drigfa yn Capernaum; gelwir eu tŷ weithian, 'Tŷ Pedr,' Marc 8. 14. Weithian, 'Tŷ Simon ac Andreas.' Marc 1. 29. Yn nghylch blwyddyn wedi i Pedr ddyfod yn ddygybl i Crist, dangosodd yr Arglwydd ei allu dwyfol trwy ddwy wrth perthynol yn neillduol iddo, sef iachau ei chwegr o'r cryd; a helia ryfeddol o bysgod. Effeithiodd y ddiweddarad yn hynod ar Pedr. Syrthiodd wrth liniau yr Iesu, gan ddywedyd, 'Dos ymaith oddi wrthyf; canys dyn pechadurus ydwyf fi, O Arglwydd.' Braw mawr a ddaeth arno, a'i gymdeithion, o herwydd yr helia bysgod. 'Dywedodd yr Iesu wrtho, Nac ofna; o hyn allan y deli ddyinion.' Gwedi iddo ef ac Andreas, ac Iago a Ioan, ddwyn eu cychod i dir, gadawsant bob peth, ac a ddilynasant yr Iesu. Luc 5. 8. Fel hyn, ymddengys fod Pedr, pan y galwyd ef i fod yn apostol, yn briod, yn ben-teulu, a chanddo long (neu gwch, yn hytrach) a rhwydau, a'i fod yn cymal ei hun a'i deulu trwy alwedigaeth onest. Y mae yr apostol Paul yn crybwyll ei fod yn dwyn oddi amgylch gydag ef ei wraig wrth fyned i bregethun, wedi eagniad Crist. 1 Cor. 9. 5.

Gwedi galw Pedr i'r apostolaeth, y mae yn ymddangos yn enwog yn mhllith yr apostoliou.—1. O ran ei dymher naturiol, y mae yn ymddangos yn ddyun prysur, bywiog, cryf, yn ddywedyd ei feddwl yn rhydd ac yn barod—hwyrach yn llai arafaidd a mwynaidd nag Ioan; ac o herwydd hynny, canfyddir ef yn brwsu yn ateb gofynion yr Arglwydd Iesu o flaen y lleill. Mat. 16. 16. Ioan 6. 68.—2. Y mae ei ffydd yn yr Iesu fel y gwir Fessiah, a'i zel drosto, yn amlwg ar bob achlysur, fel y gellir gweled wrth edrych Mat. 14. 28. Marc 14. 47. Luc 22. 50.—3. Yr oedd Pedr yn un o'r tri oedd yn bresennol gyda Christ pan gyfododd ferch Jairus—yn ei wedd-newyddiad—ac yn yr ardd. Edr. GWEDD.—4. Er hynny y mae cwmp Pedr yn nodedig, yn gwadu ei Arglwydd dair gwaith yn llys yr arch-offeiriad. Ond y mae yr holl hanes yn dangos yn eglur, er nad oedd Pedr yn ddiennog, ond iddo bechu yn ddirfawr; eto, mai o hunan-hyder, o wendid, ac anystyriaeth rhyfygus y dygweddodd hyn iddo, ac nid o rag-fwriad blaenorol, a chasineb at Crist, fel Judas yn ei fradychu.—5. Y mae ei edifeirwch a'i godiad mawr amlwg a nodedig a'i bechod. Gwedi i'r Iesu edrych arno, y ceiliog i gannu, ac iddo gofio geiriau yr Iesu, 'aeth allan, ac a wylodd yn chwerv-dost,' Luc 22. 62. Wedi ei adgyfodiad, y mae tiriondeb a gofal yr Iesu yn fawr am danu. Parodd i'r gwragedd fynegi yn neillduol i Pedr, y newydd am ei adgyfodiad—ymddangosodd iddo yn gyntaf o'r apostolion, a chadarnhaodd ef yn ei swydd ar ymddangosiad arall iddo, trwy orchymyn iddo borthi a bugailio ei ddaifaid. Ioan xxi. Mae

yr holl hanes am ei gwmp—ei edifeirwch— a'i adferiad gan yr Iesu i'w le, fel cyfaill Crist, ac i'w swydd fel apostol, yn llawu o addysg fuddiol, yn rhybudd ac yn anogaeth, er siampl pa fodd i ymddwyn yn yr eglwys o ran dysgyblaeth eglwysig. Ei hunan-hyder a'i ryfyg yn myned i lŷs yr arch-offeiriad, a fuant yn achlysurol o'i gwmp; eiriolaeth Crist drosto, a'i edrychiad arno, fuont y moddion o'i gyfodiad. Tynerwch yr Iesu tuag ato sydd yn gwirio y dystiolaeth fawr hono am dano, 'Y gorson ysig nis tyr, a'r lla yn mygu nis diffydd.'—

6. Ar ol esgyniad Crist, Pedr a gyfododd i fyru i ddywedyd ei feddwl am ddewis apostol yn lle Judas; & hyn y cydnodd y lleill, a'r coel-bren a syrthiodd ar Mathias, yr hwn a gyfrifwyd gyda'r un-ar-ddeg o hyny allan.

Ar ddydd y Pentecost, pan syrthiodd yr Ysbryd Glan ar yr apostolion, Pedr a safodd i fyru, ac a areithiodd i'r bobl, i roddi hanes iddynt am y wyrth ryfedd hono, ac a bregthodd Iesu Crist wedi ei groeshoelio iddynt, fel y dwys-bigwyd tair mil o'i wrandawyr, y rhai a gredasant, ac a fedyddiwyd. Act. ii. Edr. **PENTECOST, YSBRYD.** O hyn allan y mae nerthoedd yr Ysbryd Glan yn gweithredu yn dra rhyfedd trwy Pedr a'r apostolion eraill. Yn eu zel a'u gwroldeb yn pregethu Crist; yn ateb o flaen y cynghor yn Jerusalem; y gwyrtiaid rhyfedd a wnaethant; yn eu sancteiddrwydd, eu hymarweddiad, a'u hunan-ymwadiad, y maent yn ymddangos yn fwy na dynion; ond dynion oeddent, wedi eu gwisgo & nerth o'r uchelder. Yr oedd cysgod Pedr yn iachau y cleifion yn heolydd Jerusalem pan ddelai heibio iddynt. Act. ii, iii, iv, v.

Gwedi i'r erlidigaeth wasgaru y Cristionogion ar led o Jerusalem, aeth Philip i waered i Samaria, ac a bregthodd yr efengyl, a wnaeth wyrthiau, ac a fedyddiodd lawer yno; ac yn mhith eraill Simon y swynwr, hudol mawr yn mysg y bobl, Aeth Pedr ac Ioan yno i gadarnhan, ac i ychwanegu yr eglwys, gan roddi yr Ysbryd Glan trwy weddio ac arddodiad dwylaw, Y mae Simon yn ceisio prynu y cyffelyb awdurdod ganddynt. Ar hyn y mae Pedr yn ei geryddu yn dost am ei ragrith a'i gybydd-dod, ac yn ei annog i edifarhau. Dychwelasant i Jerusalem, gaa bregethu yr efengyl ar eu taith yn llawer o bentrefi y Samariaid. Act. viii. Pa hyd wedi eu dychweliad yr arwasant yn Jerusalem, nid yw yn amlwg; ond clywn am Pedr wedi hyn yn ymweled a'r eglwysi mewn parthau eraill. Y gwyrthau a wnaeth yn Lydia a Joppa, a effeithiasant ar lawer i'w dychwelyd at yr Arglwydd, yn enwedig yn iachau Aeneas, ac yn cyfodi Tabitha o farw i fyw. Act. ix. Edr. **AENEAS, DORCAS.** Yn Joppa cafodd weledigaeth bynod i'w barotol i fyned i bregethu yr efengyl i Cornelius, ac i dderbyn y Cenedloedd i mewn i'r eglwys, trwy fedydd, wedi gwled yr Ysbryd Glan yn disgyn arnynt. Edr. **CORNELIUS, LLENLLIAN.**

Gwedi achwyn arno am iddo fyned i mewn at y Cenedloedd, y mae yn gwneuthur ei amddiffyn yn addas ac yn fwynaid. Act. x, xi.

Yn nghylch A. D. 43, neu 44, Herod Agrippa a gododd erlidigaeth yn erbyn yr eglwys, a lladdodd Iago, ac a garcharodd Pedr, ar fedr gwneuthur yr un dienyddiad o hono yntau; ond trwy weddian yr eglwys, y mae angel yn ei waredu o'r carchar, ac yn taraw Herod & marwolaeth resynol, am ei falchder a'i ryfyg, yn cymeryd y gogoniant iddo ei hun nad oedd ddyledus. Act. xii. Yn nghylch yr amser hwn, dywedir iddo fyned i Rufain, ond yn ddisail, wrth bob tebygolrwydd. Yn A. D. 51, cawn ef yn Jerusalem pan osodwyd o flaen yr apostolion yr ymryson mawr rhwng yr Iuddeuwon a'r Cenedloedd yn nghylch yr enwaediad; a Pedr oedd yr hwn a ddywedodd ei feddwl gyntaf ar yr achos. Act. xv. Yn yr holl hanes am yr apostolion, mae blaenoriaeth Pedr i'w weled yn eu plith agos ar bob achos; nid blaenoriaeth o ran swydd, nac hunan-ymgais; ond blaenoriaeth o ran y defnydd a wna yr Ysbryd Glan o hono; blaenoriaeth sanctaidd, gweddus, a defnyddiol—esmwyth a buddiol i bawb, ac anrhydeddus i achos yr Arglwydd. Gwedi hyn aeth Pedr i waered i Antioch, lle y rhoddodd dramgwydd nid bychan am wrthod bwyta gyda y Cenedloedd crediniol, a gwrthwynebwyd ef gan Paul yn ngwyneb pawb, am y rhagrith hwn. Gal. 2. 11—21. Ni roddir yn llyfr hanes gweithredoedd yr apostolion a ysgrifenydd gan Luc, a elwir **ACTAU**, ddim hanes am dano wedi y cynghor yn Jerusalem, i wastadau yn nghylch yr enwaediad. Ond oddiwrth Gal. ii. rhoddir ar ddeall i ni ei fod gyda Paul yn Antioch. Ymostyngodd i rybudd Paul yno yn fwyn ac yn addas; ac y mae y dygwyyddiad yn dangos fod gwendidau yn nglŷn wrth y goreu o ddyinion, a bod yn rhaid i bawb blygu i reol sanctaidd y gair. Y mha leoedd y gweinidogaethodd wedi hyn, nid oes ond hanes tywyll ansicr. Y Pabyddion a haerant iddo lafurio hir amser yn Rhufain, ond hyn a wedir gan y Protestaniaid. Gan ei fod yn cael ei hynodi fel apostol yr enwaediad, mwy tebygol iddo lafurio yn Judea, Samaria, Syria, yn nghyda Phontus, Galatia, Cappadocia, Asia, a Bithynia; at y dyeithriaid Iuddeuwaid pa wledydd y mae yn cyfeirio ei epistol. Er bod rhai, megys Scaliger, Salmasius, a Fred. Spanheim, yn haeru na bu erioed yn Rhufain, eto y farn gyffredin yw, iddo fod yno ryw faint o amser cyn ei farwolaeth, ac iddo gael ei ferthyru gan Nero—cafodd ei groeshoelio a'i ben i lawr; meddant, wrth ei ddymuniad ei hun, yn gwled yn ormod anrhydedd ei groeshoelio a'i ben i fyru, yr un fath a'i Arglwydd. Ond tebycach mai eu creulondeb hwy, ac nid ei ddymuniad ef a barodd hyn, os felly bu. Gwel Lardner, *Cred.* Dywed Nicephorus, iddo ef dreulio dwy flynedd yn Rhufain. Yn ei ail epistol, cryhwyl fod yr Arglwydd wedi dangos

iddo fod amser ei farwolaeth yn agos. Rhydd Ambrose, yn un o'i bregethaa, hanes neillduol am dano, sef i'r Arglwydd ymddangos iddo yn weledigaethol yn mhorth y ddinas, pan oedd yn ffoi liw nos wrth ddymunaid ei frodyr er diogelu ei fywyd. Yntau a ofynnodd iddo, Arglwydd, i ba le yr wyt ti yn myned? Crist a atebodd, Yr wyf yn dyfod yma i'm croahoelio eto. Deallodd Pedr wrth hyn fod Crist i gael ei groahoelio eto yn ei was. Ar hyn dychwelodd, ac a roddodd foddlonrwydd i feddyliau y brodyr yn yr achos. Yn fuan wedi hyn croahoeliwyd ef. *Serp. Con. Aus. i, ii.* Merthyrwyd ei wraig ychydig o'i flaen ef. Gwelodd hi yn cael ei harwain i farwolaeth, a llawenychoedd am y gras a roddwyd iddi. Cyfarchoedd hi wrth ei henw, annogodd a chysurodd hi, gan ddywedyd, 'Cofia yr Arglwydd!' Bu fyw yn hir yn yr ystad briodasol; a dywed Clement ei fod yn ddiwyd yn nygiad ei blant i fynu. Gwel Milner's *Hist.*

O'r dechreu dynodir Pedr gant ei Arglwydd yn ei ymddiried i'ldo, a chan ei frodyr yr apostolion yn eu parch neillduol iddo. Y mae hyn yn profi rhyw ragoroldeb neillduol ynddo; ei onestrwydd, ei hyffra, ei wroldeb, cadernid ei ffydd, gwresogrwydd ei gariad a'i zel, ydyw y pethau mwyaf amlwg a hynodol i'w gweled ynddo. Yr oedd ei wendidau yn tarddu oddi wrth yr un ansawdd naturiod ei feddwl, a'i ragoriaethau fel dyn: yr oedd bywiogrwydd tanllyd ei feddwl yn ei wneuthur yn agored i ormod pryaurdeb; a'i onestrwydd diffuant yn ei wneuthur yn agored i fod yn rhy hyderus. Fel y cynnyddodd mewn profiad a gwybodaeth ysbrydol, diwygiwyd ei feiau, a chynnyddodd ei rinweddau hyfryd a gogoneddus.

Y mae ei epistolau yn dangos meddwl cadarn, deall goleu, a bywiogrwydd zel a chariad, a gofal mawr am braidd Duw. Y mae ardderchogrwydd, bywiogrwydd, yn nghyda rhyddid addas yn ymddangos yn ei ddull yn ysgrifenu ei epistolau. Yn ei ddarlunio o'r farn ddiweddar a chyd-logiad y ddaear, braidd na feddylicch wrth ei ddarllen eich bod yn gweled y fflamau yn eegyn i entrych y nefoedd, yr elfenau yn toddi gan danbeidrwydd y gwres, yn clywed griddfanau byd ar dranc, a thrwst byd yn dymchwelyd i ddinistr cyflawn.

Oddiwrth ei waith yn anfon at y rhai y mae yn ysgrifenu, gyfarchiad yr eglwys yn Babilon, bernir mai o Babilon yr ysgrifennodd ei epistol cyntaf; ond pa le a feddyliwr wrth Babilon sydd amheus iawn. Yr oedd Babilon yn yr Aipht, a Babilon yn Assyria; a gelwid Rhufain, yn allegawl, wrth yr enw Babilon; ac nid hawdd penderfynu pa un o'r rhai hyn y mae yr apostol yn ei feddwl. Ysgrifennodd ei ail epistol, y mae yn amlwg, ychydig cyn ei ferthyrddod, pen. 1. 14. ac os yn Rhufain y dyoddefodd ferthyrddod, fel y cyduna yr hynafiaid, oddi yno tebygol yr ysgrifennodd yr epistol hwnw, a hwyrach y cyntaf hofyd.

Ar yr epistol cyntaf, ysgrifennodd yr Archegob Leighton, David Dixon, George Allen Bishop, William Ames, John Rogers, Mr. Nesbit. Ar yr ail epistol, Thomas Adams, William Ames, David Dixon, Archibald Simpson, John Hall, Gerchardus ar y ddau yn Lladin.*

PETRUS—O, (ped-rhus) amheus, amilyr, annien. Salm 88. 15. Luc 9. 7. a 24. 4. Rhuf. 14. 23. Edr. AMMHEUS.

PETRUS, (ped-rhus) *Gr. πέτρος; Llad. PERRIX; Ffranc. PERDIX; Saes. PATRIDGE;* math o adar danteithiol, digon adnabyddus. Y mae yr enw *Heb. קֶרֶן (core)* yn ddeagrifol iawn o lais y petrus yn galw ei chywion. 1 Sam. 26. 20. Jer. 17. 11. Edr. DEOR. Yn mynyddoedd yr Alpau y mae petrus gwynion, a thraed blewog iddynt.

PETH—AU, (py-eth) rhywbeth, rhas, ychydig, darn. Y mae ganddo ddigoo o bethau, sef llawer o gyfoeth; dyro beth i mi, sef ychydig, neu ran i mi.—'Kithr y mae genyf beth yn dy erbyn,' sef bai arnat. *Dut. 2. 4.*—'Pethau yr Ysbryd—dysfauon bethau Duw—pethau sydd oddi uchod—pethau ni welir,' sef yr iechydwrriaeth a'r bendithion ysbrydol yn Nghrist. *Rhuf. 8. 5. 1 Cor. 2. 10. 2 Cor. 4. 18. Col. 3. 1.* Edr, dan eiriau eraill.

PETHAHIAH, פֶּתְחֵי הַיָּם [*porth yr Arglwydd*] offeiriad. 1 Cron. 24. 16.

PETHOR, dinas yn Mesopotamia, trigfan Basalam. Num. 22. 5.

PETHUEL, פֶּתוּעֵל [*genau Duw*] tad y prophwyd Joel. Joel 1. 1.

PEULTHAL, פֶּעֻלְתָּי [*fy ngwraithredoedd*] wythfed porthor, y deml. 1 Cron. 26. 5.

PIAU, (pi) meddu, porchenogi, meddiannu.—'Pwy biau hwn? Ti a'i pian.—'A dywedodd y wraig bioedd y mab byw wrth y brenin, &c. 1 Bren. 3. 26.

PIB—AU, (py-ib) pibell, piben.—'Canasom bibau, &c. Luc 7. 32. Edr. PIBELL.

PIBELL—AU, (pib) 1. Offeryn cerdd i chwythu drwyddo. 1 Sam. 10. 5. 1 Cor. 14. 7. Mat. 11. 17.—2. Pibell i gario llif-nodd drwyddi.—'Beth yw y ddau bincyn olew-wydden, y rhai trwy y ddwy bibell aur, ysydd yn tywailt allan o honynt eu hunain yr olew eiraid? Ac efe a ddywedodd, Dyma y ddwy gainc olew-wydden pa rai sydd yn sefyll ger bron Arglwydd yr holl ddaer.' *Zech. 4. 12, 14.* Mae y geiriau yn eglurhad ar weledigaeth y canwyllbren aur a welodd y prophwyd; a'r ddwy olew-wydden, un o bob tu i'r canwyllbren, yn cyflwyno olew iddo i'w gadw yn oleu. Yr oedd y canwyllbren yn arwyddo yr eglwys, yr hon sydd yn derbyn, yn cynnal, ac yn rhoddi golenni mewn byd tywyll. Yr oedd lampau y

* Cyfeirir y darlennydd hefyd at Eboniad rhagorol y Dr. Brown o Scotland, ar Epistol Cyntaf Pedr, yr hwn a asgraffwyd yn ddiweddar.—C.

canwyllbren yn y babelll yn cael olew gan yr offeiriad yn y ffordd gyffredin; ond y mae hwn yma yn ei gael mewn ffordd anghyffredin. Yr oedd padell ar ben y canwyllbren, yn Gronfa gyffredin; oddiwrth hon yr oedd saith o bibellau yn dwyn yr olew i'r saith lusern. Yr oedd dwy olew-wydden, un o bob tu i'r badell, a'u ceincian yn tywallt yr olew euraid o honynt eu hunain, trwy ddyw bibell i'r badell, fel yr ai oddi yno i'r llusernan. 'Dyma y ddwy gainc olew-wydden. *Heb.* שְׁנֵי בְּרִיחֵי-זָהָב דִּמְיָהָם *dyma ddau fab yr olew* 'Two anointed ones.' *Saes.* Zorobabel a Josuah a feddylir wrth feibion yr olew yma, un wedi ei eneinio yn arch-offeiriad, a'r llall yn llywodraethwr ar yr Iuddewon yn y dyddiau hyny. Ond nid oedd ynt hwy ond cysgodau o'r hwn oedd i ddyfod, sef Crist, eneinio Duw. Efe yw mab yr olew, wedi ei eneinio & r Ysbryd Glan i fod yn frenin ac yn offeiriad i'w eglwys; derbyniodd yr Ysbryd Glan heb fesur, ac y mae yn cyfranu yn rhwydd, yn ddyfal, ac yn ddirwysr, o'i gyflawnder anchwiliadwy ei hun, olenni, gras, a sancteiddrwydd, er cynaliaeth a dyddanwch ei eglwys yn ei holl aelodau a'i swyddwyr. Geill pob aelod o'r eglwys ddywedyd, 'O'i gyflawnder ef y derbyniasom ni oll, a gras am ras.' Ioan 1. 15. Yr ymdeallu dynt yn arwyddo y moddion o gymuned rhwyng Crist a'i eglwys. *Zech.* 6. 13. *Salm* 2. 6. a 110. 4. *Esa.* 60. 1—3. *Dan.* 9. 24—26. *Hag.* 1. 11, 12. *Heb.* 1. 8, 9.

PIBESETH, Bubastum, dinas yn yr Aipt. *Ezec.* 30. 17.

PICELL-AU, (pig) gasloch, tryfer, saeth. —'Tarian y ffydd, a'r hon y gellwch ddiffoddi holl bicellau tanllyd y fall.' *Eph.* 6. 16. Arferent gynt bentewynion ar ddull picellau neu saethau, y rhai a saethent i ganol y gelyniion; y milwyr a'u derbyniant ar eu tarianau, wedi eu harwigo & haiarn neu bres, i'w diffoddi. Cyffelyba yr apostol y temtasiynau a deifl y diafol yn fyrbwyll, yn gyflym, yn ddirgel, ac yn daulld, i feddyliau dynion, i'r picellau hyny.—'Y fall,' sef un drwg; un drwg ydyw ef, ac ar ddrwg y mae yn wastad; teifl ei bicellau yn daulld, i'r dyben iddynt effeithio yn danllyd ac yn niweidiol ar ein meddyliau; ac nid oes dim ond ffydd yn ngwirionedd Duw a'u diffodd, ac a atal y niwed o honynt: ond credu Duw a'u diffodda oll. Y mae pob peth sydd yn niweidiol i ni yn groes i'r gair; credu y gair, gan hyny, yn unig a atal eu niwed.

PIGFFORCH-YRCH, (pig-fiorch) fiorch i godi peth & hi. 1 *Sam.* 13. 21.

PIG-AU-O-OG, (py-ig) blaen arf, pen gwaew, pen saeth; picell; gylfant, gylfin, dur-yn; yn llawn pigau.—'Yspyddaden bigog.' *Ezec.* 28. 24. Felly y geilw yr Ysbryd Glan elynion atgas a gofidus yr eglwys; ond ni bydd mwy y cyfryw, medd yr Arglywydd i dŷ Israel, sef i'w holl bobl; odat fyw byth mewn cym-

deithas, yn yr hon ni bydd byth ddim ond cariad.—'Fel hyn—y'm pigwyd yn fy arenau,' sef y gofidodd fy nghalon, ac yr archollwyd fy meddwl. *Salm* 73. 21.

PIHAHIROTH, פִּיְהִירוֹת [genau, neu mynediad Hiroth.] Barna Ainsworth mai mynyddoedd oedd *Hiroth*, a bod pi yn arwyddo y lle agored i fyned rhyngddynt. Arferir y gair *Hiroth*, heb y pi, yn *Num.* 38. 8. Trwy y cyfyng-le hwn yr arweiniodd Duw ei bobl, fel y byddai achlysur yn ymddangos i'r Aiphtiaid i ymlid ar eu hol, ac i brofi eu ffydd; ond yma ymddangosodd eu hangrediniaeth, yn nghychwyniad eu taith. *Exod.* 13. 11, 12. *Deut.* 8. 2. *Salm* 106. 7. Mae y Dr. Shaw yn cyfseithu y geiriau (*Exod.* 14. 2.) 'Gwersyllu o flaen Pihahiroth,' *Gwersyllu o flaen genau y gulffordd.*

PILAT, neu **PONTIUS PILAT**, Rhufeinydd, tebygol, o genedl, ac olynwr Gratus yn llywodraeth Judea, A. D. 26 neu 27. Gwr cnydyn, gwaedwylt, cybuddlyd, creulawn, oedd, yn rhoddi y diniwed i farwolaeth yn aml, heb wrando na holi yn nghylch eu hachoa.* Lladdodd y Galileaid am ryw dramgwydd a gafodd, tra yr oedd ynt yn aberthu yn nghyntedd y deml. *Luc* xiii. I foddhau yr Iuddewon, yn groes i dystiolaeth ei gydwybod, ac erfyniad ei wraig, barnodd yr Iesu i gael ei farwolaethu. Yn nghylch tair blynedd gwedi hyny diswyddwyd ef gan Vitellus, llywodraethwr Syria, o herwydd ei orthymder a'i greulondeb; ac anfonwyd ef i Rufain i ateb am ei ymddygiad fel llywodraethwr. Caligula, yr ymerawdwr, yn fuan wedi hyny, a'i halltudiodd i Vienne yn Gaul; a gyrodd tlodi a chaledi ef i ddybenu ei einioes & i ddwylaw ei hun yno, meddant. Dywed Justin Martyr, Tertullian, Eusebius, ac amryw eraill, ei bod yn ddefod arferedig i'r llywodraethwyr Rhufeinaidd, yn yr amrywiol dalaethau, i anfon yn ysgrifenedig, hanes eu holl weithredoedd barnedigaethol at yr Ymerawdwr i Rufain; ac i Pilat ysgrifenu y cyfryw hanes am wyrthiau a marwolaeth ein Hiachawdwr i Tiberius, yr Ymerawdwr, ac iddo gael ei dueddu trwy hyny, i'w addoli fel Duw, ond i'r senedd ei wrthsefyll yn hyny. Annhebyg yw y buasai y gwyr yma yn cyhoeddi hyn yn nghanol y Paganiaid gelyniaethol, pe na buasai wir; eto nid oes hanes am un a welodd yr ysgriflen hon. *Edr. Crist, Iesu.*

PILDAS, פִּלְדָּשׁ [dystryw] mab Nachor a Milcah. *Gen.* 22. 22.

PILEHA, פִּלְהָא [darn] un o'r offeiriad penaf a seliodd y cyfammod yn amser Nehemiah. *Neh.* 10. 24.

PIN, (py-in) *Llad.* PENNA—yn arwyddo bon aden, asgell; graffol, pin ysgrifenu. Yn ngwledyd y dwyrain gwnaent hwy o gyrs: arwydda hefyd, graffol haiarn, i dori neu i gerfio

* Phile, Legat. ad Caium, *Univ. Hist.*

meini ag ef.—'Yagrifena arni & phin dyn.' Eea. 8. 1. Sef yn y dull cyffredin o yagrifenu yn mhllith y genedl, yn eglur, yn amlwg, ac yn hawdd i dynion cyffredin ei ddarllen.

'A phin o haiarn ac & phlwm.' Job 19. 24. Sef & phin o haiarn ar blwm; neu bod y llyth-yrenau wedi eu llenwi & phlwm, fel y byddai yr yagrifen yn ddarllenadwy yn barhaus. Geiriau sydd yn dangos fod y mater yn ddwys ddiffrifol ar feddwl Job, ac yn ymddangos o'r canlyniad mwyaf i bawb byth i'w wybod.

Mae pechodau dynion wedi eu hyagrifenu & phin o haiarn ar lech eu calon, pan y maent yn eu cof yn barhaus, a'u serchiadau yn glynu wrthynt, a hwythau yn byw ynddynt. Jer. 17. 1.

Mae tafod y duwiol fel pin yagrifenydd buan, pan o helaethrwydd a gwresogrwydd eu calonau y maent yn mynegi rhinweddau yr Arglwydd, yn weddaidd, yn ysbrydol, ac yn nefolaidd. Salm 45. 1.

'Wele, yn ddian, ofer y gwnaeth hi; ofer yw pin yr yagrifenyddion.' Jer. 8. 8.—'Y pinn yn ddian a weithiodd ar ffalder, a'r yagrifenydd (yagrifenodd) gelwydd.' Dr. M.—'Diau pin celwyddog yr yagrifenydd a wnaeth y rhai hyn yn ofer.' Dr. Blayney. Yagrifenu oelwyd yr oedd yr yagrifenyddion, wrth y gau esboniadau a roddent ar gyfraith yr Arglwydd; a thrwy hyn yn ei gwneyd yn ofer. Y mae gau esboniadau yn gwneyd gair Duw yn ofer ac yn ddiffudd. Nid meddwl Duw y mae yn ei fynegi; ond meddyliau tywyll cyfeiliornus, dynion. Nis dichon gair Duw fod yn fuddiol heb ddeall meddwl Duw ynddo; y mae gau esboniad yn cuddio hwnw, ac yn dangos peth cwbl groes i hwnw; ac fel hyn y mae hwnw, o'n rhan ni, yn myned yn ofer.

PINACL, *Ffr.* PINACLE; *Ital.* PINNACOLO; *Saes.* PINNACLE.—'Ar binacl y deml.' Mat. 4. 5. Luc 4. 9. *Πτερύγιον του τειρου, aden y deml.* Porthfa y brenin, tebygol, a feddylir, yr hon a adeiladodd Herod; yr oedd yr adeiladaeth hon yn gyfochrog & wyneb dehau y deml, ac yn un o'r adeiladau mwyaf rhyfedd, medd Josephus, a adeiladwyd erioed dan haul. Yr oedd yn sefyll ar ymyl craig serth, ac o ben hwn yr oedd dyfader aruthrol i lawr i'r gwaelod. O ben hwn yr oedd Satan am i'r Iesu fwrw ei hun i lawr, ond diffoddwyd y bicell & tharian y ffydd. Josephus, *Ant. lib. xv. cap. xi. sec. 5.*

PINCYN, (pinc) brigyn, yagribyn, pig, pigyn; aseth, picell.—'Roddwynt i mi bingyn yn y cnawt.' 2 Cor. 12. 7. W. S.

PINON, un o dduciaid Edom. Gen. 36. 41. 1 Cron. 1. 52.

PINWYDD, (pin-gwydd) coed digon adnabyddus, o'r un natur a'r ffynidwydd. Arferai yr Iuddewon gangenau o honynt i wneuthur eu bythod ar wyl y pebyll. Neh. 8. 15.—'Y ffawydd,' *Saes. pinwydd.* Eea. 41. 19.

PIOG-OD-EN, (pi) piog, piogden:—piogen y coed, piogen y môr. Y biogen sydd aderyn digon adnabyddus. Y mae ei liwiau yn hynod, ac yn hardd; ei gilfa sydd wyn, gwyrd, a phorphor; ei gyffon sydd dra hardd yn nys-leirdeb a gosodiad ei liwiau. Mae yn gyfrwys, afonydd, a sonfawr; y mae yn hawdd ei war-eiddio, a gellir ei ddysgu i ddynwared llak dyn.—'A'r biogen.' Lef. 11. 18. Deut. 14.

17. *Heb.* **רָעָם** *Saes.* GIER-EAGLE; *Gr.* *γρ. alarch.* Y mae Bochart yn barnu mai rhyw fath o fwltur a feddylir wrth y gair. Y mae ei enw yn arwyddo cariad, serchogrwydd (ac a gyfeithir weithiau *ciconia*) o herwydd, tebygol, ei fawr serch i'w-gywion. Yr oedd yn afaan dan y gyfraith.

PIRAM, **פְּרָאִים** [*asyn gwyllt*] brenin Jarmuth, yr hwn a orchfygwyd, a laddwyd, ac a grogwyd gan Josuah. Jos. 10. 3, 25, 26.

PIRATHON, **פִּירַתוֹן** [*ei doriad*] dinas yn rhandir Ephraim, lle y preswyliai, ac y claddwyd y barnwr Abdon. Barn. 12. 15.

PISER, (pis) *Ffr.* PISHER; *Ital.* PIRARO; *Saes.* PITCHER: ystèn, cynnog, diod-lestr.—'A chyn tori y piser gerllaw y ffynon.' Preg. 12. 6. Wrth y ffynon y meddylir y galon; y piser gellaw y ffynon yw y rhedweli fawr sydd yn dwyn y gwaed o'r galon dros yr holl gorph. Edr. GWARD. Torir hono, a bydd yn gwbl anefnyddiol i gynnal bywyd. Rhyfedd ei bod yn parhau yn ddirwystr ac yn ddiffino i weithio yn ddyfal dros lawer o ffynyddoedd. Pe byddai attalfa arni dros yr amser lleiaf, dartyddai y bywyd yn y fan. Nid yw yn myned wrth ewyllys y dyn ei hun, ond wrth ewyllys yr hwn a'i gwnaeth, a thra y gwelo efe yn dda.

PISGAH, **פִּסְגָּה** [*y bryn uchel*] pen uchaf mynyddoedd Abarim, a rhan o ffynydd Nebo; ac felly dywedir i Moses edrych gwlad Canaan, weithiau o ben Nebo, ac weithiau Pisgah. Deut. 3. 27. a 34. 1. Yr oedd ffynonau dyfoedd wrth droed Pisgah, a alwent Asdoth-Pisgah. Yr oedd y mynyddoedd hyn yn sefyll y tu hwnt i'r Iorddoneu, gyferbyn a Jericho. Barna rhai mai i ben y mynydd uchel hwn y dygodd Satan yr Arglwydd Iesu yn ei brofedigaeth i ddangos iddo holl wlad yr addewid, o'r afon Euphrates i afon yr Aiph.

PISIDIA, **Πισιδία** [*pyg*] talaeth o Asia Leiaf, wrth ben gorllewinol i ffynydd Taurus, ac o du y dehau-orllewin i Lycaonia, y gogledd i Pamphylia, a'r dwyrain i Caria a Iouia. -Yr oedd Antioch yn ddinas enwog yn y wlad hon. Yr oedd gynt yn wlad boblog, ond y mae yn bresennol yn resynol, dan orthrymder y Twrc. Pregethodd Paul a Barnabas yma dan lawer o erlidigaethau, a bu Cristionogrwydd yn flodog ynddi dros amryw oesoedd. Yr oedd ynddi ngain o esgobaethau am amryw gannoedd o ffynyddoedd. Nid oes yn awr braidd weddill o Gristionogion yn aroa. Act. 13. 14—49. Dywed Livy bod y trigolion yn '*feroces ad bel-*

landum, yn ffyrnig i ryfel. *Lib. 38. Cap. 13. 15.* Cymhara Pliny hwynt i lewod. *Lib. 5. Cap. 27.*

PISO, (pis) troethi, gwneuthur dwfr.—'Un a biso ar bared.' Cylch ymadrodd am wrïyw; a buasai mor weddus, tebygaf, cyfleithu y geiriau, *pob gurryw*, fel yn llawer o gyfleithadau craill. 1 Sam. 25. 22. 1 Bren. 14. 10.

PISON, פִּישׁוֹן [*cynnyddu, ymledu*] un o afonydd Ede'n. Edr. EDEN.

PISTYLL-IO-ION, (pis-tyll) ffrwd, rhaiadr, dwsel; frydio, dylifo. Pistyll yr ysgyfaint, sef dwsel yr ygyfaint; pistyll y breuaot, pen uchaf y corn chwyth.—'Dyfynder a eilw ar ddyfynder, wrth sŵn dy bistylloedd di.' Salm 42. 7. Yr oedd gorthrymderau allanol, a thristwch tufewnol y Salmydd mor fawr, fel y cyffelyba ei hun i long mewn tymhestl ar y môr, a'r tonau yn ymosod arni i'w gorchuddio a'i soddi, a rhyferthwyadan (*water-spouts*) oddi uchod yn gwneyd sŵn ofnadwy, ac yn cynhyrfu y moroedd i'w gorlwytho a'i llethu i soddiad yn yr eigion; felly y mae Dafydd, yn ei olwg ei hun, yn debyg o gael ei lyncu gan ei elynion, ei brofedigaethau, ei ddychrynfeydd, a'i ofnan. Ond yn nghanol y cwbl, y mae llais hyfrdd fydd i'w gylw, yn dywedyd, 'Eto yr Arglwydd a orchymyn ei drugaredd liw dydd, a'i gan fydd gyda mi liw nos.' Adn. 8. Geill efe dawelu y dymhestl fwyaf ofnadwy, ac achub ei bobl yn nghanol dyfnderau ac ofnau. Mat. 8. 26.—'A gwallt dy ben fel porphor-wig brenin, wedi ei rwymo yn mysg pistyllau dyfroedd.' Dr. M. Can. 7. 5. Edr. RHOD-FEYDD.

PITHOM, פִּתּוֹם [*eu tamaid*] un o'r dinasoedd a adeiladwyd gan blant Israel i Pharaoh yn yr Aipht. Exod. 1. 11.

PLA-AU, (py-la) *Gr. πλεγή (plege) Llad. PLAGA*; *Saes. PLAGUE*; chwaren, cowyn, egwy, y cornwyd, yr haint llŷn, pla y nodau, mallhaint; dygnfinder, gormea, gormail; archoll, briw. Galwai yr Hebraeid yn hlâau, bob asfechyd wedi ei anfon gan Dduw, fel ceryddon a choapedigaethau am bechod; megys y cornwyd, y gwahan-glywf, mallhaint, tymhestloedd, cenllysg dinstriol, newyn, marwolaethau disyfyd, &c. Salm 39. 10. a 91. 8. Marc 3. 10. a 5. 29, 34. Act. 24. 6. Dat. 16. 21, &c.

'Pla y galon,' yw llygredigaeth y galon, a gofidiau y meddwl. 1 Bren. 8. 38.—'Y saith bla diweddaf,' er dinstyr trwyadl i holl elynion anghristaidd yr eglwys—nifer terfyndig am nifer annherfyndig, tebygol. Dat. 21. 9. Edr. PHIOL.

'Rhoddwyd pla arno ef am gamwedd fy mhobl.' Eza. 53. 8. Y gair *pla*, yn y fan hon, a arwydda, holl ddyoddefiadau Crist dros ei bobl; yr hyn oll a ddyoddefodd *am gamwedd* ei bobl, yn enwedig ei farwolaeth ar y groes. Yn ddibechod ei hun, dyoddefodd am gamweddau eraill; y cyflawn dros yr anghyflawn.

'Ni a gawsom y gwr hwn yn bla.' Act. 24. 5. 'Ya ddyn adwythna.' W. S. 'Sef yn llygru ac yn afonyddu eraill.

PLADUR-IAU-WR, (plad) cryman, erfyn haiarn i dori gwair &g ef; gwyddlif.—'A'u gwaew-ffyn yn bladuriau.' Eza. 2. 4. Mic. 4. 3. Sef rhoddi heibio arfau rhyfel, am fod rhyfeloedd wedi darfod, ac ysbryd rhyfela wedi ei ddileu, gan gariad a heddwch; ond eto nid yn segur, eithr yn ddiwyd yn dilyn galwedigaethau heddychol a buddiol. 'Ni ddysgant ryfel mwyach—cans gwna yr Arglwydd i ryfeloedd beidio hyd eithaf y ddaear; dryllia y bwa, tyr y waewffon, a llysg y cerbydau rhyfel & than.' Salm 46. 9. Prysured y dyddiau hyfryd! Edr. MIL.

PLAID, PLEIDIAU, (pla-id) tu; ystlys; parth; parthredd, parthred; mur. Plaid wellt, sef gwahanfur gwellt; o blaid, o du, o achos.—'Gan eich annog i ymdrech yn mhliad y ffydd, yr hyn a rodded unwaith i'r saint.' Judas 8. Y ffydd yw yr athrawiaeth sydd i'w chredu; ffydd a *roddwyd* gan Dduw, nid o ddychymygion dynion Rhoddwyd hi *unwaith* neu *gyni*, fel y cyfeithir yr un gair (*anaŋ*) adn. 5. a 1 Pedr 3. 20. I'r saint, sef y prophwydi, a'r apostolion sanctaidd; a thrwyddynt hwy i holl saint Duw hyd ddiwedd amser. Y mae gwrthwynebiad cyflawn gan holl lu uffern i'r athrawiaeth hon, trwy ei gwrthsefyll, neu ei llygru & chyfeiliornadau, neu roddi cyfeiliornadau yn ei lle: yr hyn a ateb ddyben y gelyn yn rhagorol. Nid oes dim ond y gwirionedd a wna niweid i'w deyrnas a lleshad i eneidiau. Nid yw pob cyfeiliornad ond gwenwyn marwol i enaid. Y mae pawb sydd yn ei gwir adnabod, o'i phlaid &i holl galon: eu bywyd hwy ydyw, a mwy gwerthfawr na'u bywyd naturiol fil o weithiau. Y mae yn ddyled arnynt, ac yn fraint ymdrechu o'i phlaid. Y mae yn ddigon cryf ei hunan, gan ei bod o Dduw, ond ein braint a'n dyledswydd ni ydyw ymdrech o'i phlaid; sef ymdrech, 1. Am wir adnabyddiaeth o honi ar gynydd yn barhaus.—2. Am brofiad bywiog o'i rhinweddau ar ein heneidiau.—3. Am rodiad addas iddi, fel y byddo yn llewyrchn yn ein bywydau.—4. Ymegnio yn ddyfal am daenu gwybodaeth o honi yn mhliith pechaduriaid tywyll; 'Mewn addfwrnder yn dysgu y rhai gwrthwynebus; i edrych a roddo Duw iddynt hwy ryw amser edifeirwch i gydnabod y gwirionedd.' 2 Tim. 2. 25.—5. Ymdrech mewn gweddi gyda Duw am ei llwyddiant. Rhuf. 15. 30.—6. Ymdrech o'i phlaid &n holl ddoniau a'n meddiannau, ac yn mhob ffordd y dichon i ni fod yn gynnorthwyol i'w llwyddiant. Diar. 2. 9.—7. Ymdrech o'i phlaid yn egniol, ac heb ddiffygio, fel y peth mwyaf ei werth sydd yn y byd. Yr hwn nas gwelodd hi yn fwy ei gwerth na phob peth, y mae eto heb ei adnabod yn wirioneddol. Pe cymerid athrawiaeth y ffydd o'r byd, ni byddai y byd, na mil o fydoedd, yn werth eu cael; cans uff-

era fyddai diwedd pob pechadr er y cwbl. Yn y wir athrawiaeth y mae yr iechydwrtaeth i'w dhael, ac nid mewn dim arall; celli hon yw celli yr iechydwrtaeth, yn gyflaw, ar unwaith. Yn erbyn hon y mae holl ymgrych pyrth uffern, holl erlidwyr a chyfeiliorawyr y byd yn mhob oes; ac nid rhyfodd, oblegid y mae hi, sef Dauw trwyddi, yn oyboeddi, ac wedi penderfynu barn, a hollol ddystrwyf ar bob peth sydd yn perthyn i deyrnas pechod. Er y ceblir hi ei bod o blaid pechod; ond o blaid pechadr y mae, ac yn gwbl groes i bob pechod, ac a wared ei phobl oddi wrtho. O'i phlaid hi y cymerodd miloedd en harteithio, a'u llosgi yn ym ym llawen, yn yr amrywiol oesoedd. Llwydded y neb a'i caro!

PLAN-U-YDD-WYR, (pla-an) *Llad.* PLANETARIO, *PLANTARIS*; *Ffr.* PLANTAR; *Saes.* PLANET; gosodiad; gosod planigion; planigion; gosodwyr planigion. Mae planu yn arwyddo yn yr ymgyrthyr, 1. Gosod planigion. Gen. 21. 33.—2. Dwyn pobl o'r sail fan a'u sefydlu mewn man arall, a'u chwaeegu mewn rhifedi, cyfoeth, ac arhydedd. Salm 80. 8, 15.—3. Rhoddi cynydd ar ddyinion mewn rhifedi, heddwch, a llwyddiant. Jer. 18. 9. a 31. 28.—4. Rhagfynegi sefydliad a llwyddiant cenedl. Jer. 1. 10.—6. Pregethu yr efengyl lle nis pregethwyd hi o'r blaen, dychwelyd eneidian at Dduw, a sefydlu eglwysi trwy hyn. 1 Cor. 3. 6.—6. Uno dyinion & Christ, a'u sefydlu mewn cymdeithas barhaus ag ef, fel y byddont yn aelodau defnyddiol o'i eglwys. Salm 92. 13. *Edr.* APOF, COND, DYFROEDD, PREN.

PLANEC-IAU, (plan) *Belg.* PLANCK, *PLANCKE*; *Ffr.* PLANCKE; bwrdd astell, astellen, tewfwrdd. Bara planc: bara croyw, teneu, caled, wedi ei bobi ar blanc haiarn, a arferir yn Sir Gaerfyrddin.—'Byrddiodd lawr y ty & phlanciau o'f fynnyddau.' 1 Bren. 6. 15.

PLANED-YDD-YDD, (plan) *Gr.* πλανητης; *Llad.* PLANETTA; *Ffr.* PLANETTE; *Saes.* PLANET; sêr gwibiog. Mae saith o brif blanedau; * sef Mercher, Gwener, y Ddaear, Mawrth, Iau, Sadwrn, a'r Georgium Sidus, a ganfyddwyd yn ddiweddar gan y Dr. Herschel, Astronomydd y Freninae, Mawrth 13, 1781, am ddau o'r gloch y boreu, mewn cysylltiad â'r seren sefydlog Regulus. Heblaw y prif blanedau, y mae denddeg o blanedau o'r ail radd, y rhai a ysgogant oddi amgylch rhai o'r prif blanedau; sef y Llenad oddi amgylch y Ddaear; pedair Llenad yn perthyn i Iau; a phump i Sadwrn, heblaw cylch goleu oddi amgylch iddo; a dwy a ganfyddwyd eto yn perthyn i Georgium Sid-

* Hyd y flwyddyn 1846 nid oedd ond saith o'r prif blanedau yn wybyddus. Yn y flwyddyn hon, cafwyd allan y prif blaned Neptune, yr hon sydd yn gwneuthur yr wythfed. Tysir fod eraill yn ol, heb eu canfod eto. Pellder y blaned newydd oddiwrth yr haul yw 2,800,000,000 o filliroedd; ei thryfseur yw 26,800 o filliroedd, ac felly y mae ei chyffwrdd yn 38 maintioli y ddaear. Cymer 167 o flynyddau a 88 o ddyddiau i wneud up oyledro o amgylch yr haul.—C.

ua, er hyn y mae lle cryf i greu fod ychwaneg.* Y mae y prif blanedau yn ysgogi oddi amgylch yr haul mewn gwahanol beldir oddi wrtho, ac mewn gwahanol gylchoedd ac amserau; ac y mae y planedau o'r ail radd yn ysgogi oddi amgylch eu prif blanedau, a chyda hwynt oddi amgylch yr haul.

Y dangosiad canlynol a eglura ar un oiw amrywiol amserau ysgogiadau y planedau oddi amgylch yr haul, eu pellder oddi wrtho, a'u tryfseur:—

	Amserau eu cylch.	Eu pellder oddi wrth yr Haul.	Eu Tryfseur.
	<i>Dy. Dydd.</i>	<i>Mill. Saes.</i>	<i>Mill. Saes.</i>
Mercher,.....	0	37,000,000	2,107
Gwener,.....	0	69,000,000	7,524
Y Ddaear,.....	1 neu 365	95,000,000	7,912
Mawrth,.....	1 a 222	145,000,000	4,284
Vesta,.....	3	226,000,000	1,261
Iris,.....	4	240,000,000	amser
Astrea,.....	4	244,000,000	amser
Juno,.....	4	254,000,000	1,540
Ceres,.....	4	263,000,000	1,222
Pallas,.....	4	264,000,000	1,484
Iau,.....	11	485,000,000	80,108
Sadwrn,.....	29	807,000,000	78,714
Uranus,.....	82	1,824,000,000	35,418
Neptune,.....	167	2,800,000,000	2,800

Y mae eu hysgogiadau oddi amgylch yr haul o'r gorllewin i'r dwyrain. Hyd eu blynyddoedd yw amser eu hysgogiadau oddi amgylch yr haul, fel y mae blwyddyn yn Georgium Sidus yn hyd 83 o'n blynyddoedd ni, a 294 o ddyddiau. Gellir profi yn ddilys, ac i'r eglurdeb mwyaf, fod yr holl blanedau yn gyrrh tywyll fel y ddaear; eu bod yn ysgogi oddi amgylch yr haul yn gyffelyb i'r ddaear; a'u bod oll yn derbyn eu goleuni o'r haul, yr un fath a'r ddaear a'r llenad. Ni chanfyddir mo'r blaned Mercher â'r llygad, heb ddrych yn mwyhau. Gwener yw y ddygleiraf o'r holl blanedau, bob amser yn agos i'r haul, dim pellach un amser na 48 o raddau. Pan y mae yn myned o flaen yr haul, gelwir hi Phosphorus, a Lucifer, ac y mae i'w chanfod yn y boreu; pan y mae yn canlyn yr haul, gelwir hi Vesperus, ac i'w gweled yn y gorllewin, wedi machlud haul. Y mae yn Phosphorus ac yn Vesperus am 90 o ddyddiau, bob un yn ei dro. Y mae i'w chanfod yn gornig fel y lleuad trwy y drychau; yr hyn sydd brawf eglur ei bod yn derbyn ei goleuni o'r haul, fel y lleuad. Galileo, yn y flwyddyn 1611, a ganfyddodd hyn gyntaf, ond yr oedd Copernicus wedi dychymygu ei bod felly o'r blaen. Os canfyddir planed yn nes i'r dwyrain na'r gorllewin wedi machlud haul, y mae yn ddilys nad Mercher na Gwener yw hono, gan eu bod bob amser yn agos i'r haul. Gellir gwahaniaethu rhwng Mawrth, Iau, a Sadwrn, wrth eu lliw, a'u goleuni; y

† Heblaw y prif blanedau, y mae yn awr (1851) chwech eraill o faintllo lliu yn perthyn i'r gyfundraeth heulog. Vesta, Iris, Astrea, Juno, Ceres, a Pallas, a thybir fod llawer eraill yn aros heb eu canfod: Y rhai nehod a geir yn cylchdroi rhwng Mawrth a Iau, a golygir mai darnau ydynt o ryw fyf mawr yn y parthau Hynny o'r caedwr wedi myned yn chwllfwr. Yn lle denddeg, canfyddir erbyn hyn gymaint a deunaw o blanedau o'r ail radd, neu llenadau, sef un perthynol i'r Ddaear, pedwar i Iau, saith i Sadwrn, a chwech i Uranus, neu y Georgium Sidus.—C.

mae Mawrth yn goebach ei lliw nag un o'r lleill.—*Dywedir fod Mercher yn myned yn ei throgyloch 109,524 o filltiroedd bob awr.*—*Mae Gwener yn myned yn ei throgyloch 80,122 o filltiroedd bob awr; ac yn troi o gylich ar ei phegwn mewn 23 o oriau ac 20 mynyd.*—*Mae Mawrth yn myned yn ei throgyloch 55,198 o filltiroedd bob awr, ac yn troi o gylich ar ei phegwn mewn 24 o oriau a 40 mynyd.*—*Mae Iau yn myned yn ei throgyloch 29,889 o filltiroedd bob awr; ac yn troi ar ei phegwn mewn 90 oriau, a 56 mynyd.* Y mae y dydd a'r nos o'r un hyd ynddi, sef yn nghylch pum' awr bob un. Oddiwrth ei phedair lleuad y mae iddi bedwar math o fisedd; a rhifedi y misoedd sydd ddim llai na 4500 yn y flwyddyn. Wrth ystyried maintioli corph Iau, yn ddeng waith mwy na'r ddaear, rhaid ei bod yn troi ar ei phegwn gyda chyflymdra tra rhyfedd, i beri nad yw y dydd a'r nos ynddo ond 9 o oriau a 56 mynyd. Mae yn troi yn gyflymach nag un blaned arall, sef oddentu 27,000 o filltiroedd bob awr, sef agos i 500 bob mynyd; ond nid yw y ddaear yn troi ond 1000 o filltiroedd bob awr. Ni red bwled canon ond 480 o filltiroedd mewn awr, sef yn nghylch pum' milltir mewn mynyd. Y mae Iau yn ymddangos gymaint a Gwener, ond nid mor ddysglaer.—*Y mae Sadwrn yn myned yn ei throgyloch 22,067 o filltiroedd bob awr. Byddai bwleden yn mynod 480 o filltiroedd yr awr, yn dyfod o'r haul i Mercher 8 mlynedd, a 272 o ddyddiau; i Gwener, 16 o flynyddoedd, a 125 o ddyddiau; i'r Ddaear, 22 o flynyddoedd, a 226 o ddyddiau; i Mawrth, 34 o flynyddoedd, a 155 o ddyddiau; i Iau, 117 o flynyddoedd, a 202 o ddyddiau; ac i Sadwrn, 215 o flynyddoedd, a 192 o ddyddiau.*—*Y mae i bob un o'r planedau o'r ail radd dri o ysgogiadau; sef un ar ei phegwn ei hun; ac un arall oddentu y prif blaned yn perthyn iddi; ac un gyd a'i brif blaned o gylich yr haul. Ei thro dyddiol yw ei thro ar ei phegwn, a'i thro blynyddol yw ei thro oddentu y prif blaned. Fel y mae ein lleuad ni yn troi oddi amgylch y ddaear mewn mis, felly y mae y cyntaf o leuadau Iau yn troi mewn llai na dau ddiwrnod, sef 1d. 8a. 28m. 35.4s.—Yr ail mewn 3d. 18a. 17m. 58.48s. agos i dri diwrnod a haner.*—*Y trydydd mewn 7d. 3a. 59m. 35.33s. sef ychydig mwy nag wythnos.*—*A'r pedwerydd mewn 16d. 18a. 5m. 4.17s. sef ychydig llai na 17 o ddyddiau. Os oes trigolion ynddi, y mae ymddangosiad y lleuadau iddynt weithiau yn neillduol o hyfryd; weithiau y maent yn cyagodi, ac yn peri llawer o sirioldeb a harddwch. Wrth ystyried y fath ddarpariad, rhaid fod rhyw ddyben doeth a daionus i'w ateb drwyddo. Edr. LLEUAD.* Nid ydwyf wedi adrodd yma ond pethau sydd ddilys eglur i'r gwybyddion. Am fod trigolion, a pha fath ydynt, yn y bydoedd mawrion hyn, fel y dyshymyga llawer, nid gwiw dywedyd dim, aza nas gallit ond dychy-

mygu. Y mae hynny a whyddusant y cyrph nefol yn brawf neillduol o ogoneddus o fawredd, gallu, deothineb, a daioni y Creawdwr mawr. *Efe yw Arglwydd yr holl luoedd ardderchog hyn, ac wrth ei drefn, ei orchymyga, a'i lywodraeth, y mae eu holl ysgogiadau. Efe a'u gosododd, ac sydd yn eu cadw yn eu cythoedd yn ddiwyro, ac yn peri eu holl ysgogiadau cyflym yn ddiball yn eu priodol amserau.* Mawr yw gweithredoedd yr Arglwydd! Ei holl weithredoedd a'i clodforant! Edr. SZA.

Y mae y planedau, yn iaith y prophwydi, yn arwyddo gwyr mawrion a pheneddigion mewn gwladwriaeth, fel y mae yr haul a'r lleuad yn arwyddo brennoedd ac ymerawdwy: 'Yr haul yn tywyllu, y lleuad a'r planedau, heb roddi llewyrch,' sydd yn arwyddo adwyddiant a dadymchweliad y llywodraeth. Esa. 13. 10. Edr. DADYDDIAD.

PLANEDYDD-ION, (planed) un yn sylwi ar y planedau.—'Na phlanedydd.' Deut. 18. 10, 14. *כִּי־עִמּוּל, cymyllydd*; un yn edrych i fyn'u i'r cymylau, i sylwi ar ymddangosiadau y corph nefol, trwy hynny i ddarogan pethau i ddyfod; yr hyn nis gwyr neb ond Daw ei hun. Nid y cyrph nefol sydd yn llywodraethu Duw a'i ragluniaethau, ond efe sydd yn eu llywodraethu hwy i ateb ei ddybenion ei hun. Didduwiaeth ffaidd ydyw hyn, ac a waherddir gan Dduw f'w bobl fel ffeiddra ganddo. Cyfieithir yr un gair *brud, brudion*, Lef. 19. 26. 2 Bren. 21. 16. 2 Cron. 33. 6.—*swynwyr*, Esa. 2. 6.—*hudolton*, Esa. 57. 3. Jer. 27. 9.

PLANFA-EYDD-WYDD, (plan) planigfa, cymhlanfa.—'A'i hafonydd yn cerdded o amgylch ei phlanfa.' Eze. 31. 4. Cyfeiria y geiriau at ddyffrifoedd bychain a wnaent i ddyffrhau y gerddi yn y gwledydd dwyreiniol. Gwel Newcome.—'Y rhai hyn oedd grochenyddion yn cyfaneddu yn mysg planwydd a chaeau: gyda'r brenin yr arosasant yno yn ei waith ef.' 1 Cron. 4. 23. Rhai a gyfieithant y geiriau tywyll hyn fel y cael: 'Y rhai hyn oedd grochenyddion yn cyfaneddu yn Getim a Gadara gyda'r brenin; arosasant yno o achos ei waith.' Eraill a'u cyfieithiant, 'Y rhai hyn oedd ynt warcheidwaid yn cyfaneddu yn mhlaniogydd Gadara o herwydd y bregin: o herwydd ei freninodau yr arosasant yno.'

PLANIGYN-ION, (plan) blaguryn, ysgewyllyn, imp, impyn, ysbrign; planwydden, pren plan, llwya palmwydd.—'Cyfodaf iddynt hefyd blaniwyn enwog.' Eze. 34. 29. *Heb. planigyn i gael enw.* Prophwydoliaeth hynod am Grist. Edr. BLAGURYN. Y mae cyfodi yn arwyddo gosodiad Crist yn ei swydd—ei gnawdoliaeth, pan yn ei ddarostyngiad y tyfodd fel gwreiddyn o dir sych—ei adgyfodiad, ei esgyniad, a'i ogoneddiad yn y nefoedd, pan roddwyd iddo enw goruwch pob eaw; am hynny, *talwng y galwir ef y 'planigyn enwog.'*

Esa. 4. 2. a 11. 1. a 53. 2. Jer. 23. 5. a 33. 15. Zech. 3. 8. a 6. 12.

'Pob planigyn yr hwn nas planodd fy Nhad nefol, a ddiweiddir.' Mat. 15. 13. Y Phari-seaid, y rhai a ymrwystrasant wrth ymadrodd yr Iesu, yn nghyd a'u holl draddodiadau, a'u gan-athrawiaethau, a eilw efe yn blanigion y rhai nis planodd y Tad nefol: nid Duw yw awdwr eu crefydd na'u hegwyddorion; am hyny, ni thal hi ddim, ac nid oes fodd iddi barhau: rhyw dramgwydd, rhyw brofedigaeth, neu farn, a'u cymer ymaith. Gan nad oes dim o Dduw ynddnt na gwaith Duw arnynt, mae yn rhaid eu bod o'r diafol; am hyny y mae Duw yn eu herbyn, ac a'u dinystris yn hollol, yr hyn y mae eu *diweiddio* yn ei arwyddo. Planigion Duw yw ei blant, y rhai a impiwyd yn Nghrist, y wir winwydden; a'r rhai y mae efe yn eu glanhau, fel y dygant yn barhaus fwy o frwyth. Nis diweiddir hwynt, ac nis gwyw-ant byth. Mat. 13. 40, 41. Salm 92. 13. Esa. 60. 21. Ioan 15. 2. 1 Cor. 3. 12—15.

PLANT-A-OS, PLENTYN, (plan) hil, hiliogaeth, yr ieuanc. Arwydda y gair *plant*, 1. Rhai ieuanc mewn oedran. Gen. 25. 22. a 33. 13.—2. Cenedl, neu hiliogaeth. Exod. 1. 7.—3. Bychain mewn gwybodaeith. Esa. 10. 19.—4. Rhai ieuanc mewn gras. 1 Ioan 2. 12.—5. Rhai gostyngedig, athrylithgar, a hy-ddyg. Mat. 18. 3, 4.—6. Anwyl wrthddrych. Jer. 31. 20.—'Plant Duw.' Edr. ADGENEDLU, ERIFEDDIAETH, ERIFEDDION, MAB, MABWYSIAD. Y mae Duw yn y pummed gorchymyn yn gol-ygu yn neillduol ddyledswydd plant i'w rhieni, sef eu hanrhydeddu; yr hyn nis dichon idd-ynt wneuthur heb ufuddhau i'w holl eirchion cyfreithlon, eu parchu yn eu holl ymddygiad tu ag atynt, ymgynghori a hwynt, eu mawrthau, a gafalu am danynt yn eu henaint, gweddio drostynt, a'u cynghori yn serchogaidd ac yn dirion yn erbyn pob drwg. Eph. 6. 2, 3. Col. 3. 20. Jer. 35. 18, 19. 1 Tim. 5. 1, 4. 2 Tim. 2. 25. Lef. 19. 3. Diar. 1. 8. a 10. 1. a 15. 5. a 23. 24. Gen. xxiv. Cariad ddylai eu llywodraethu yn eu holl ymddygiad tu ag atynt, ac onide, nid ydynt yn cyflawni y gorchymyn yn nghyfrif Duw mewn un gradd: cyflawnder y ddeddf yw cariad. Anrhydedd-odd Crist y gorchymyn hwn, fel pob gorchymyn arall, i'r gradd eithaf. Ni chafodd rhieni orioed y fath anrhydedd ag a gafodd Mair gan yr Iesu.

Yr oedd tiriondeb Crist at y plant bychain a ddygwyd ato, yn eu cymeryd yn ei freichiau ac yn eu bendithio, yn arwydd neillduol o'i rasonrwydd iddynt, ac i'm tyb i, yn brawf y bydd llawer o honynt yn y nefoedd. Mat. 10. 13, 14. Salm 8. 2. Dat. 20. 12.

'Ni bydd yno blentyn o oed, na hynafgwr yr hwn ni chyflawnodd ei ddyddiau.' Esa. 65. 20. Ni thorir neb ymaith yn ieuanc nac yn hen, trwy anghen disyfyd yn anamserol; fel y bernir yr hwn fu byw hyd gan' mlynedd, fel

pe buasai marw yn ei ieuencid; hir ddyddiau, ac iechyd corphorol, a llwyddiant yw yr hyn a addewir. Amser a ddengys i ba radd y cyflawnir hyn yn llythyrenol yn nghaerol gogoniant y dyddiau diweddf. Deut. 4. 40. Job 6. 26. Salm 34. 12. Edr. ANMHLANTADWY, BWRWMAN, ERIFEDDIAETH, RHENI, TAD.

PLASTR-ION, (plast) *Gr.* *εμπλαστρον*; *Llad.* *EMPLASTRUM*; *Ffr.* *EMPLASTRE*; *Teut.* *PELASTER*; *Saes.* *PLAISTER*; *paeled.*—'Yn blastr ar y cornwyd.' Esa. 38. 21. Edr. *HEZECIAH.*

PLEIADES, Gr. *πλειαδος*. Cyfieithir y gair *πλειαδος* *Pleiades* ar ol y LXX. Edr. ORION. Wrth y Pleiades y deallir y saith seren sydd yn ngwddf arwydd y tarw. Y maent yn ymddangos oddeutu diwedd Mawrth.—'A rwymi di hyfrydwch Pleiades?' Job 38. 31. a 9. 9. A allai efe attal y ser hyn rhag cyfodi yn eu hamserau? neu attal eu heffeithiau hefyd ar y ddaear? Mae y llu nefol yn effeithio ar y ddaear, ac yn gwbl yn eu holl effeithiau dan lywodraeth Duw, a Duw yn unig. Gan fod y ser hyn yn ymddangos yn y gwanwyn, a gwres adfywiol o'r nefoedd i'r ddaear yn cydfyned a hwynt, dichor fod y geiriau yn golygu yn benaf yr holl effeithiau hyfryd hyn. Nid oes un rheswm paham y cyfieithir y gair Hebraeg *Pleiades*, ond bod y LXX wedi ei gyfieithu felly. A eili di rwymo neu attal y gwres hyfryd? neu hyfrydwch y gwres adfywiol? Na eili; ond y mae dan lywodraeth Duw yn unig.

PLETH-AU-U-EDIG-IAD, (py-leth) *Gr.* *πλετω*; *Llad.* *PLECTARE*; plyg, eiliad, goblygu, eiliaw, rhwystr, dyrysau, brodiaw, cyngafu, cyfrestru, gwau i mewn. Exod. 28. 22, 24. Mat. 27. 29. 1 Tim. 2. 9. Edr. CADWYN, EDDI, GWALLT.

PLICIO, Saes. *PLUCK*; *Sax.* *PLUCCIAN*; *L. S.* *PLUCKEN*; *Teut.* *PUNCKEN*; *Dan.* *PLUCKER*; tynu, dwys-dynu.—'Ac a bliciais eu gwallt hwynt.' Neh. 13. 25. Yr oedd, ac y mae hyd heddyw, tynu ymaith wallt yn anfri, ac yn anmharch mwyaf yn mhlith cenedloedd y gwledydd dwyreiniol.

PLITH, (py-lith) rhwng, yn mysg, yn; plith-traphlith, yn gymyagedig, yn ddirfafa. Exod. 17. 7. Num. 14. 42. Mat. 20. 26. 1 Thea. 1. 5.

PLU, PLUF, (py-lu) *Llad.* *PLUMA*: mânblu, rhos-blw, gwias gynhës a hardd yr adar. Edr. ADAR, ESTREYS.—Yn ychwanegol at yr hyn a roddwyd dan y gair ADAR, nid anfuddiol fyddai rhoddi ychydig sylwadan yma ar y creadur-iaid hyn o waith Derham. Fel mae y creadur-iaid hyn yn byw mewn rhan yn yr awyr, ac mewn rhan yn y dyfroedd, rai o honynt, felly mae eu cyrph yn gyfatebol wedi eu haddasu i bob un o'r ddau. 1. Y mae eu cyrph, nid yn drymion ac yn amrogo, ond yn ysgafu, ac yn gwbl addas i ehedeg a nofio.—2. Y mae y pla yn rhyfeddol o ran eu natur, eu gwychedd, a'u

gwëad, ac o ran eu hysgafndra a'u cynhesrwydd. Y mae gosodiad eu pluf wedi ei addasu yn y modd goreu o ran cynhesrwydd, i ehedeg a nofio. Y mae ganddynt gw d o olew yn môn y gynffon i'w hiro âg ef, fel y gorweddai y pluf yn fwy gwastad, ac y rhedai y dŵfr yn fwy parod drosto; ac y mae medr rhyfedd ganddynt i iro a thrin eu pluf. Y mae gosodiad y pluf yn gywrain er hwyluso eu hysgogiadau trwy yr awyr a'r dŵfr; y maent, gau mwyaf, yn gogwyddo yn ol, yn gorwedd ar eu gilydd yn wastad, a'r mwyaf a'r cryfaf nesaf allan er amddiffyniad, a'r mânblu nesaf i mewn er ychwaneg cynhesrwydd i'r corph. Pe busasai gosodiad eu pluf yn groes i hyn, busasai yn anhawdd iddynt na ehedeg na nofio.—3. Mae cywreinrwydd mawr i'w ganfod yn ngwneuthuriad eu hadenydd, wedi eu haddasu yn rhyfedd i'r dybenion o honynt, a'r gwaith sydd iddynt, ac yn hardd eu lle, ac yn hawdd eu dwyn, pan na ddefnyddir hwynt i ehedeg, Dywed Borelli fod nerth y gwynau sydd yn rhoddi ysgogiadau yr adenydd yn 10,000 yn fwy na phwys yr aderyn. Er fod y pluf yn oblygaidd, eto y mae addasrwydd ynddynt i fod yn syth ac i adlamu.—4. Y mae eu cynffonau yn gwasanaethu yn rhyfedd i ehedeg yn sefydlog, i eagn a disgyn (eu defnydd penaf, medd Borelli) ac hefyd fel llyw llong yn gynorthwyol iddynt i droi yn yr awyr gyda hawsdra y ffordd y mynont.—5. Y mae eu coesau a'u traed wedi eu haddasu yn rhyfedd i'w hamrywiol achosion, sef i gerdded, i nofio, i ddringo, ac i ddal a dwyn eu hysgylfaeth; ac y mae eu medrusrwydd yn fawr i'w defnyddio at bob achos. Ni ddichon y rhwyfwr mwyaf medras drin ei rwyfau gyda haner medrusrwydd yr adar yn trin eu hadenydd wrth ehedeg, a'u traed wrth nofio. Y mae hŷd y coesau, gwneuthuriad y traed, a gosodiad eu hewinedd, yn gwbl addas i natur bywiolaeth yr aderyn.—6. Mae y pen yn fach, i fforddio trwy yr awyr yn hawsach. Mae y big yn gwbl addas i gasglu eu hamrywiol ymborth. Y mae gienynau (*nerves*) perthynol i'r big yn yr holl adar, i ddirnad a gwahaniaethu eu ymborth; ac y mae llawer ychwaneg yn y rhai hyn sydd yn hael eu ymborth mewn llaid dros olwg—a'r rhai hyn i gyd yn mlaen y big; megys y gyffyllog, y giach, yr wydd, yr hwyad, &c. Y mae eu llygaid a'u clustiau yn dra chymhwe i'w hachosion. Y mae ymenydd adar a physgod yn amrywio oddiwrth yr holl creaduriaid eraill, ond yn gwasanaethu iddynt hwy yn rhagorol.* Mae gwneuthuriad y tafod mewn rhai o honynt yn gywrain; yn nhyllwr y coed (*wood-pecker*) y mae ei flaen yn llym ac yn gornaidd-galed, i dylu trwodd i'r pren, ac y mae math o lŷd arno i dynu mân bryfed allan, ar ba rai y mae yn ymborth.†

Mae amrywiol gyllaon hefyd mewn adar, yn addas i'w hamrywiol ymborth, un i drochi a'r llall i dreulio yr ymborth. O ran nad oes gan adar ddannedd i falu, mae y gropa, neu y llasog, yn ateb y dyben hyn; a llyncant raian, neu geryg bychan geirwon i falu, a phau lyf-hant bwriant hwy allan. Gellir clywod y cylla, neu y llasog, yn malu yn yr eryr, yr hebog, &c., pan fyddo y cylla yn wag, wrth roddi clust yn agos. Nid yw y barwyden a elwir y *diaphragm* yn yr adar, ag sydd mewn creaduriaid eraill; yn lle hyn y mae ynddynt amryw ysigenau i gadw y coluddion yn nghyd, ac i gadw awyr ynddynt i ysgafnhau yr aderyn pan fyddo, tebyg i nofiedydd, neu ysigenau awyr (*air-bladders*) a physgodyn; ac y mae tyllau yn nail yr ysgyfaint i ollwng yr awyr i mewn. EDR. ADAR, WY. Derham's *Physico Theol.* b. viii. c. 2. *Cyclopaedia.*

PLWM, (plw) *Llad.* PLUMBWM: mettel arw drom, ond defnyddiol. Y mae yn feddal, ond nid yn estynadwy iawn, nac yn wrthneidiol, nac yn soniarus. Y trymaf yw yn nesaf at yr aur, platina, ac arian byw, yn drymach yn waith ar ddeg na chymaint a hyny o ddŵfr. Am y defnyddioldeb o hono, y mae hyn yn ddigon adnabyddus. Y mae i'w gael mewn amrywiol wledydd, yn enwedig Lloegr. Mae mŵn arian, copr, a meteloedd eraill, ond tin a haiarn, a plwm yn gymysgedig â hwynt. Yr oedd yn arferedig mor fore a dyddiau Job. Pen. 19. 24. Yr oedd y Midaniaid, ychydig wedi hyn, yn meddiannu llawer o hono. Num. 31. 22. Cyrchai y Tyriaidd lawer o hono o Tarsis. Ezec. 27. 12.—Cyffelyba Duw yr Iuddewon i blwm, ac nid arian; yn bethau diwerth a gwael o herwydd eu pechodau, ac yn hawdd eu toddi gan farnedigaethau Duw. Ezec. 22. 18, 20. EDR. EPHA.

PLWYF, (plwy) pobl, gwerin, cydwlad—'Yno y dechreawdd ef ddywedyt wrth y plwyf y parabol hyn.' Luc 20. 9. W. S.

PLYG-ION-U, (ply) *Llad.* PLICA: plethiad, dyblygiad; ystytho, camu, crymu, gogwyddo; ufuddhau. EDR. GLIN, GWISC.—'Plyglyfr.' EDR. LLYFR.

PLYMIO, (plwm) mesur dyfnder â llinyn â plwm wrtho. Act. 27. 28.

POBI-YDD-ES-AU, (pob) crasu bara; rhostio wrth dân. Pobi bara, sef crasu bara; pobi caws, rhostio caws. Ar y cyntaf y teuluyddes, neu wrraig y tŷ, oedd y bobyddes, ac yn golygu parotoad lluniaeth i'r teulu; ond yn mhen hir amser, mewn trofydd mawrion pobl-ogaidd, daeth pobi i fod yn alwedigaeth. 1 Sam. 8. 13. Y pobyddion yn Llundain yw y bedwaredd gymdeithas (*company*) ar bymtheg. Corphorwyd hwy A. D. 1307. Y mae dirwy arnynt os gwerthant y bara yn uwch na'r gwerth a roddo yr Uchel-faer arno.

'Yna deg o wragedd a bobant eu bara mewn un ffwrn.' Lef. 26. 26. Geiriau yn arwyddo

* Willis, *Cereb. Anat.* c. 5.—† Blasius, *Anat. Anim.* p. ii. c. 10.

prinder a newyn mawr.—'Heol y pobyddion.' Jer. 37. 21. Yr unig heol yn Jerusalem a'i henw yn yr ysgrthyrau. Galwyd hi heol y pobyddion, am mai yno y trigai y pobyddion, ac y byddai y bara yn cael ei werthu.

POBL-OEDD, (pawb) *Llad.* POPULUS; *Ffr.* PEUPLE; *Gwydd.* PUPALL; *Saes.* PEOPLE; plwyf, ciwdawd, pybl.—1. Tadau cenedloedd neillduol. Gen. 25. 23.—2. Deiliaid teyrnas, pa un bynag ai cyfoethog ai tlawd. 1 Sam. 15. 30.—3. Y werin gyffredin. Luc 23. 14.—4. Y Cenedloedd. Gen. 49. 10. Salm 117. 1.—5. Inddewon a Chenedloedd. Luc 2. 10.—Yr oedd cenedl yr Inddewon yn bobl i Dduw, am eu bod wedi eu neillduo iddo oddiwrth yr holl genedloedd eraill, i fod mewn cyf-ammmod Ag ef, i'w addoli, i ufuddhau i'w gyfreithiau, ac i gael eu bendithio a'u hamddiffyn ganddo.

Y mae ei saint yn 'bobl neillduol,' iddo yn mhob oes, wedi eu hethol, eu prynu, eu galw, eu cyfiawnhau, eu sancteiddio, ac i gael eu gogoneddu ganddo; ac y maent yn ei ddewis yn achubwr iddynt, ac yn Arglwydd arnynt, yn rhoddi eu hunain yn gwbl iddo, i'w wasanaethu, ei addoli, a'i ogoneddu byth. Esa. 62. 12. a 63. 18. 1 Pedr 2. 9. Dynion Duw ydynt, dan ei driniaethau a'i ymgeledd, yn cael eu rhagarotol i ogoniant. 2 Tim. 3. 16, 17. *EDR. DYN, GWR, SANCT.*

POEN-AU-EDIG-AETH-I-US-WYR, (pyoen) penyd, gwŷn, gwaew, dolur, gwst, gofid, llafur, ing; cospi, gofidio, &c.—Y mae tystion ffyddlon Duw yn poeni y rhai sydd ar y ddaear, trwy bregethu y gwirionedd y maent hwy yn ei gasâu, a bucheddu yn sanctaidd, yr hyn y maent hwy yn ei ffeiddio, ac yn achlysur o farnedigathau Duw arnynt, o herwydd ei gwrthynbiad iddynt. Dat. 11. 10. *EDR. TYR.*

'Ac a'i rhoddod ef i'r poenwyr.' Mat. 18. 34. *Basavictus*, medd y Dr. Campbell, a arwydda *holwr*, yn enwedig un y rhoddir arno holi trwy arteithio. Oddiwrth hyn daeth i arwyddo ceidwad carchar; canys y cyfryw yn y dyddiau gynt fyddai yn gwneyd hyny. Nid yn unig yr oedd yn oddefol, ond yr oedd yn orchymynedig iddynt arfer pob math o greu-londeb tu ag at y cyfryw drueiniad a roddid i'w cadwriaeth, i'r dyben o fynu tâl ganddynt, os cuddiasant ddim o'u heiddo; neu, os nad oedd ganddynt, i fynu tâl o'r hyn oedd ddyledus arnynt oddiwrth dosturi rhai o'u perthynasau. Yr oedd person y dyledwr, sylwch, yn gwbl wrth ewyllys yr echwynwr, iddo wneuthur a fynai ag ef. Y poenwyr, i'r rhai y rhoddir yr annuwilion, ydynt ddigofaint dirfawr Duw ei hun, cyhuddiadau en cydwobodau eu hunain, cythreuliaid a dynion didrugaredd. *EDR. BLINDER, GOWD, ING, LLAFFUR, OFN.*

POER-EDD-I-YN, (py-oe) aliw, haliw; llysnafedd, glafroerion.

Ti a elli wybod fod chwant bywd arnat, pan fo gormod haliw yn dygwyddaw i'rh enau. *I. L. Meddy.*

'Ac na adewi di fi yn llonydd tra llyncwff fr moeryn.' Job 7. 19. Diareb yn y dwyrain, fel tarawiad amrant, ac a arwydda yr yspaid lleiaf o seibiant, neu ymsafiad.

Y poer a neillduir oddiwrth y gwaed gan y cilchwynn oddi amgylch y genau, ac a ddygr trwy ddyfr-ffosydd bychain i'r genau. Y mae gormodedd neu rhy fychan o hono yn afaich: ond mewn mesur cymedrol, y mae yn neillduol o ddefnyddiol i dreuliad yr ymborth yn y cylla, ac i attal ei fraeniad, ei eplesiad yn y cylla, a rhagiddo chwyrdd gan wynt. Yn y gormodedd o hono, medd Boerhaave, y mae yn peri ayched, sychder y genau, y bustl, neu geri du, darfodedigath; ac yn y gwrthwyneb, os na bydd dim o hono yn rhedeg i'r genau, neu lai nag arferol, y mae hyny yn niweidiol i faliad y bywd yn y genau, ac i'w dreuliad yn y cylla, ac yn peri ayched; y mae yr ymborth yn braenu, yn troi yn sur, yn epleu yn gryf, ac yn llenwi y cylla a gwynt, a dwfr poeth: rhoddugl y meirch (*horse radish*) cethw, neu mwstardd, a llysiu llwy yr ardd (*garden scurry grass*) yw y pethau goreu a ellir eu harferd yn yr achosion hyn. Rhyfedd ar ba bethau bychain mae iechyd dyn yn dibynu!

Byddai poeri y dyferllyd ar un glân yn ei aflanhau hyd yr hwyr. Lef. 15. 8. Poeri yn wyneb un oedd yn arwydd o'r diystyrwch a'r anmharch mwyaf. Aeth ein Hiachawdwr mawr trwy y gwaradwydd hwn er mwyn tygu ymaith ein gwaradwydd ni. Marc 10. 34. a 14. 65. Job 30. 10. Esa. 50. 6. Num. 12. 14. Hyd heddyw, y mae poeri, hyd yn nod tu ag at un, neu ar y ddaear yn agos ato, yn cael ei olygu yn ddirmyg mawr yn mhllith yr Arabiaid.

POET-AU, ποιητης [*gwneuthurwr*] gwneuthurwr, neu gyfansoddwr prydyddiaeth, neu ganiadau. Act. 17. 28.

POETH-I, (py-oeth) gwresog, brwd, gwynias, llosgedig, tanbaidd.—'Dyntion poethion,' sef dynion gwaedwyllt, atgas, gelyniathol, am ladd a dyfetha eraill. Salm 57. 4.

POETH-OFFRWM. Am gyfraith y poeth-offrwm, gwel Lef. i.—1. O anifel, sef o'r eidionau, neu o'r praidd, yr oedd yn rhaid ei fod yn wryw perffaith. Lef. 1. 2. a 22. 20—24. Mal. 1. 7, 8, 14. Yn arwyddo perffeithrwydd Crist ynddo ei hun, a'n perffeithrwydd ninnu ynddo. Heb. 9. 13, 14. Eph. 5. 27.—2. Rhaid i'r offrymwr o'i ewyllys ei hun ei ddwyn at ddrws pabell y cyfarfod, (Lef. 1. 3.) yn arwyddo yr anfeidrol ewyllysgarwch a pha un yr offrymmodd Crist ei hun, ac y gweddai ein bod ninnu yn offrymu ein hunain i Dduw.—3. Rhoddi ei ddwyllaw ar ben y poeth-offrwm. Yr oedd Aaron i roddi ei ddwyllaw ar ben yr offrwm, yn arwydd ei fod yn cyfaddef ac yn trosglwyddo ar ben yr aberth ei bechod ei hun, a

holl anwiredd meibion Israel. Lef. 16. 21.—4. Rhaid i'r offeiriad ei ladd, neu y Lefiaid; yr oedd i'r Lefiaid i gynorthwyo yr offeiriad yn ladd yr offrwm, ond yr offeiriad yn unig oedd i daenellu y gwaed. Num. 8. 19. 2 Cron. 30. 17. a 35. 10, 11. Yn cysgodi marwolaeth Crist.—5. Tywallt a thaenellu y gwaed oddi amgylch ar yr allor.—6. Ei flingo a'i dori yn ei ddarnau—nid yn ddarnau, fel yn rhai argraffiadau, ond yn ei ddarnau, sef yn ei ddarnau, neu aelodau naturiol, megys y pren, yr ysgwyddog, y traed, &c.—7. Yr oedd i halltu y darnau â halen. Edr. HALEN.—8. Rhaid golchi y perffed a'r traed â dwfr. Edr. GOLCHI, NOE.—9. Yr oedd yr offeiriad i losgi y cwbl ar yr allor yn boeth-offrwm. Edr. LLOSER, TAN.—10. Dwyn y lludw tu allan i'r gwerysll i le glân. Edr. LLUDW. Rhag helaethu yn ddfudd, nid adgoffaf yma y pethau a roddwyd i lawr yn aml dan eiriau eraill. Edr. ABETH, ADAE, GAFF, HALEN, OEN, OFFRWM, &c.

POLUX. Edr. CASTOR.

POMGRANAD-AU, *Heb.* רמון *pomum granatum*; neu *granada*; enw y wlad lle y tyfai llawer o honynt yn yr hen amseroedd. Yr oedd y pren pomgranad yn aml yn ngwlad Canaan. Num. 13. 23. Dent. 8. 8. 1 Sam. 14. 2. Mae y planigyn hwn yn tyfu yn naturiol yn yr Hispaen, Portugal, yr Ital, a Mauritania. Y mae llawer o honynt hefyd yn yr India Orllewinol, ond bernir ei adblanu yno o Ewrop. Mae y ffrwyth yn rhagori, sef yn fwy ac yn rhagorach ei archwaeth yn India nag yn Ewrop. Y mae yr afal pomgranad yn dra hardd, a rhai yn fawrion iawn, ac yn gochaid oddi fewn ac oddi allan; ac y mae nid yn unig yn hardd i'r llygaid, yn hyfyd i'r archwaeth, ond hefyd yn iachus i'r cylla, ac yn ddefnyddiol mewn cyfferiau meddygol. Y mae ei sug yn debyg i win, a gwneir gwin o hono. Can. 8. 2. Yr oedd lle yn llwyth Dan a elwid Gathrimmon, sef *gwin-wryf y pomgranadau*, neu lle y gwnaent win y pomgranad. Jos. 21. 24. Dywed Syr J. Chardin, eu bod hyd heddyw yn y dwyrain yn gwneuthur gwin o sug y pomgranad. Gwel Harmer's *Obs.*—Ar odre mantell ephod yr offeiriad yr oedd pomgranadau â chlych o aur rhyngddynt. Exod. 28. 33, 34. Edr. MANTELL.—Ar y rhwydwaith oedd ar y ddwy golofn, yr oedd 200 o bomgranadau yn ddwy res, sef 400 i gyd. 1 Bren. 7. 18, 20, 42. 2 Bren. 25. 17. Edr. ALOES, COLOFN, LLYWETH.

POMPIWN-YNAU, *Gr.* πικρον; *Llad.* PEPPO; *Ffr.* POMPON; *Ital.* PEPONE; *Saes.* POMPION: math o ffrwythau go fawr, yn oeri ac yn peri gwneuthur dwfr yn rhwydd ac yn aml. Coffa Tonrnefort am saith math o honynt; ac er mai pompiynau yr Aipht yw y fath waethaf, blvisiodd yr Israeliad am danynt yn ddifawr yn yr anialwch. Num. 11. 5. Edr. CUCUMER.

PONTUS, *κοντος* [*y mor*] talaeth yn Asia Leiaf, a'r Môr Euxin i'r gogledd iddi, Cappadocia i'r dehan, Galatia i'r dwyrain, ac Armenia i'r gorllewin, lle genedigol Acwila. Act. 2. 9. a 18. 2. 1 Pedr 1. 1.

POPLYS, *Llad.* POPULUS; *Saes.* POPLAR: poplysen, poplyswydden; pwwmleren, poplys duon, y gwynion, aethnen.—Linnæus a gyfrif bump, a Miller saith math o honynt. Y mwyaf addas o'r holl goed ydynt i gyfodi cysgod, neu guddfa yn fuan; o herwydd y tyfant bedair troedfedd ar ddeg, weithiau, mewn un tymhor, ac mewn pedair neu bum' mlynedd byddant yn goed mawrion. Mae y poplys duon yn hynod am fath o afalau, neu gnau, a geir ar y dail a'r canghenau, y rhai a effeithir gan fath o ednogyn a elwir *pucceron*, er nodded i'w eppil. Mae y cnau hyn tu fewn yn geuol, ac o amryw luniau.—Yr oedd y poplyswydd, yn mhlith coed eraill, yn gwneuthur llwyni yr cilun-addolwyr Paganaid. Hos. 4. 13.

PORATHA, mab Haman. Esth. 9. 8.

PORFA-AU-EYDD, (pawr) *Gr.* ποφα; *Llad.* PASTURA; porthiant, ymborth, cynaliaeth anifeiliaid.—Pan gyffelybir y saint, neu yr eglwys, i ddeaddell, neu ddefaid, gelwir athrawiaeth yr efengyl, y bendithion, a'r breintiau, a'r cysuron perthynol iddi, yn borfa, neu yn borfeydd gwellog, maethlon. Salm 23. 2. a 74. 1. Ezec. 34. 14. Ioan 10. 9. Edr. DAFAD.

PORI, (pawr) *Heb.* בורי *Gr.* φερσω; *Llad.* DEPASCO: porfau, peagi, ymbawr.

Llwm tir ni phoro dafad. *Diar.*

Am i'w yr yru anifel i bori maes un arall, yr oedd i dalu o'r hyn goren yn ei faes ei hun. Exod. 23. 5.—'Ar y ffyrdd y porant.' Esa. 49. 9. 'Ar y ffyrdd, ac ar yr holl uchel-fanau, y bydd porfa iddynt,' sef yn gyhoedd, yn ngwydd pawb, ac heb ofn neb yn eu dychrynu; yn eu holl daith y bydd cynaliaeth iddynt, wedi eu gwaredu o'u carcharu. Y mae y geiriau yn cynwys addewid am lwyddiant yr efengyl yn yr uchel-fanau; sef yn y trefydd a'r dinasoedd mawrion, poblogaidd, Ephesus, Corinth, Rhufain, &c. Gwel Vitrings.

PORPHOR, *Gr.* πορφουρα; *Llad.* PURPURA; *Ffr.* POURPRE; *Saes.* PURPLE: lliw tebyg i rosyn, neu waed newydd ei ollwng. Yr oedd y lliw porphor mown bri mawr gan yr hynafiaid, yn enwedig Tyrus, yr hwn oedd yn cael ei liwio, neu ei drochi, fwy o weithiau na'r lleill, ac a wisgid yn unig agos gan freninoedd ac ymerawdwyr. Yr oedd yn cael ei liwio â nodd, neu waed pysgodyn a alwent πορφουρα (*porphyra*). *Heb.* אַרְבָּנָה Exod. 25. 4. *et al. freq.* Gwedi tori y grogen sydd am dano, canfyddir gwythien wen yn agos i'w ben, yr hon sydd yn cynwys defnydd y lliw, yr hwn sydd yn wyn; wedi rhoddi ychydig o hwn ar lian, ymddengys yn gntaf yn wyrdd; wedi ei roddi yn yr haul, try yn wyrdd tywyll; mewn ychydig fynyddau, try i las-wyrddni y môr, ac

wedi hyny yn lās gwbl; yn mhēn awr dra-
cheffa, try yn borphor, neu yn goch tywyll.
Gwedi ei olchi mewn dwfr berwedig & sebon,
a'i aychu, try yn gochni dyglauer a hardd. Ei
roddi yn yr haul sydd yf'r peri y cyfnewidiad
yn y lliw i goch, heb hyny, parhau yn *wyrdd*;
ni wna gwres tŷn, na haiarn poeth, ddim eff-
eithio i droi y lliw yn goch; nid oes dim ond
pelydr yr haul a effeithia hyny, sef gwres a go-
leuni yr haul. Y mae y lliw hwn yn glynu yn
y fath fodd, fel na effeithid arno mewn un
gradd ferwi y defnydd a liwid ganddo am-
ryw weithiau a gwneyd hyny mewn amryw
fath o wlybwr. Yr oedd y pygod hyn i'w
cael yn aml ar lan y môr tua gogledd-ddwyrain
i wlad Canaan, ac y mae eu cyffelyb, os nid yr
un pygod, i'w cael yn agos i ynysoedd Cari-
bee, a pharthau eraill o America, ac hefyd ar
lan y môr tu a'r gorllewin i Loegr, Gwlad yr
Haf, a'r Deheddir. Ond nid yw y gelfyddyd
o liwio mor gywrain a'r Tyriaid yn adnabydd-
us yn bresenl.—Y mae wyau rhyw fath ar
bysgodyn yn cynwys gwlybwr, neu fath ar lif-
nodd gwyn, a gesglir yn Poictou, yn lliwio
porphor: hefyd, rhoddir hanes stŷg rhyw bren
yn yr Antilles a'i lliwia. Y mae y stŷg yn
goch, ac a liwia yr hyn y rhoddir ef arno i'r un
lliw. *Cochineal* a ddefnyddir yn bresenol i
liwio porphor neu *crimson*.—Yr oedd defnydd
wedi ei liwio yn borphor yn lleni y babel, a
gwisgoedd yr arch-offeiriad, Exod. 38. 8. a
xxxviii, xxxix. ac mewn gwisgoedd gwyr mawr-
ion yn ngwledydd y dwyrain. Diar. 31. 22.
Luc 16. 19. Dan. 5. 7, 29. Esth. 8. 15.
Ezec. 27. 7, 16. Marc 15. 17.

'Pe cochent fel porphor,' (Esa. 1. 15.) sef yn
waedyl ac yn greulon, 'byddant fel gwlan.'
Adn. 18. Edr. EIRA, GWISG, GWLAN.

PORTREIAD-AU, Ffr. PORTRAIRE; Saes.
PORTRAIT: llun, arlun, arfel, darlun; arfelydd-
iad, delwad. Edr. PABELL, TEML.—'I ba rai
o flaen eu llygaid y portreiadwyd Iesu Grist,
wedi ei groeshoelio yn eich plith.' Gal. 3. 1.
'I ba 'r ei y racygythrwyt Iesu Christ o vlaen
eich llygait.' W. S. 'I ba rai y gosodwyd
Iesu Grist yn weledig, wedi ei groeshoelio
dros och.' Macknight. Arferwyd y gair *προ-
τραπειη* i arwyddo pethau wedi eu hyagrifenu
ar lechau, a'u crogi i fynu i welediad pawb.
Portreiadwyd Iesu Grist wedi ei groeshoelio yn
eu plith mor ffyddiog a bywiog yn athrawiaeth
Paul, fel yr oedd wedi ei osod allan yn ddy-
sglaer o flaen eu llygaid. Nid fe'i croeshoel-
iwyd yn eu plith, ond fe'i *portreiadwyd* ef yn
eu plith wedi ei groeshoelio.* Dangosiad
ffyddlon a chywir o Grist croeshoeliedig yw
gwir athrawiaeth yr efengyl; sef dangosiad o
fawredd ei berson, mawredd a dyben ei ddyo-
ddefiadau; nid oes un athrawiaeth yn deilwng
i'w galw yn efengyl, os na bydd hyn yn gyn-

wysedig ynddi. Drych yw yn dangos gogon-
iant yr Arglwydd. 2 Cor. 3. 18. Nid yw yn
ddigon i bregethu fod Crist wedi ei groeshoel-
io; gwna holl gau athrawion hyny; ond hefyd
pregethu *dyben a ffurwyth* ei ddyoddefiadau;
yma mae y wir athrawiaeth yn gwahaniaethu
oddiwrth y gau o bob rhyw. Y *dyben*; sef
yn lle, drocom ni, ac er ein cyfiawnhad, yn
ganlydol, er ein hiechydwrtaeth gyflawn, yn
mhob ystyr.

PORTREIO, Saes. PORTRAY: arlunio, ar-
felyddu, delweddu.—'Wedi eu portreio ar y
pared o amgylch ogylech,' Ezech. 8. 10. sef llun
holl eilunod fflaidd 47 Israel. Y rhai hyn oedd
addurniadau eu hystafelloedd, y rhai yr oedd-
ynt yn ymhyfydu i edrych arnynt, ac yn eu
haddoli. Y mae Duw yn sylwi beth sydd ar
barwydydd ein hystafelloedd; ac yn gyffredin-
ol bydd yno lunnian, nid o bethau fflaidd gen-
ym, ond o bethau a hoffwn.

PORTH, (pôr) Gr. βοηθεια: help, cym-
horth, cynorthwyl, ymwarod. Edr. CYMRORTH.

PORTH, PYRTH, (pôr) Heb. פתח petach;
Llad. PORTA, PORTUS: drws; taldwr, dyfodfa
i ddinas; rhodfa ddiiddos. Yr oedd pyrth y
dinasoedd yn ddefnyddiol, 1. Fel lle agored o
ddyfodfa i'r ddinas.—2. Er amddiffynfa a chad-
ernid iddi.—3. Er harddwch: darllenwn am
'borth prydfferth y deml.' Act. 3. 10. Yn
gyffredinol; byddai pyrth dinasoedd yn cael eu
hadeiladu yn gadarn ac yn hardd.—4. Porth y
ddinas oedd lle hardd, am mai yno y byddai
cyrchfa fwyaf pobl y ddinas. Deut. 17. 5, 8.
a 26. 7. Ruth 4. 1.

Mae porth weithiau yn arwyddo y weithred
o farn yn y porth: 'Na orthryma y cystuddiol
yn y porth.' Diar. 22. 22. Na orthryma,
trwy roddi cam-farn arno yn y porth. Felly,
'agor genau yn y porth,' yw barnu ac ymad-
roddi yn hylaw ac yn addas yn y cyfarfodydd
yn mhllith y bobl yn y porth. Diar. 24. 7. Yn
yr ystyr hwn, hwyrach, y mae i ni ddeall geir-
iau Job, pen. 29. 7, 8. 'Pan awn allan i'r
porth,' neu *trwy* y porth: sef pan awn allan i
eistedd, fel awyddog gwladol i farnu. Y mae
y porth, yn y golygiad hwn, yn arwyddo y
swydd, a'r awdurdod gwladol. Job 5. 4.—Nis
gwaradwyddir plant y cyfiawn, 'pan ymddy-
ddanant a'u gelynyon yn y porth,' gan y bydd
eu mater a'u hachos yn dda, pan-yr edrychir i
mewn iddo, ac y gwrandewir hwy gan farnwyr
cyfiawn. Salm 127. 5.—Bernwch farn gwir-
ionedd a thangnefedd yn eich pyrth. Zech. 8.
16. Dylai eich pyrth fod yn noddffeydd i'r
rhai gorthrymedig oll, lle y caffont farn gyfiawn
yn ol gwirionedd, ac fel hyny yn dangnefedd.
—'Cas ganddynt a geryddo yn y porth.' Amos
5. 10. Gellir deall y geiriau, 1. Am gerydd
neu argyhoeddiad ysbrydol, gau brophwydi,
Duw, y rhai a geryddent yn athrawiaethol yn
gyhoeddus yn y porth, lle byddai mwyafr o
bobl. Dywedir, yn y golygiad hwn, 'fod

* Y mae yn arwyddo o esboniad eglur a sylweddol o
ddirgelwch Crist. Vorstius.

doethineb yn llefain gerllaw y porth, yn mhew y dref, yn ymyl y drysau.—Neu, 2. Argyhoeddi gan y barnwr, neu y swyddwyr gwladol. Ei farn gyflawn fyddai yn gerydd ar yr annuwiol, ac am hyn y casant y barnwr. Diar. 1. 21. Esa. 29. 21. Dywedir, yn Amos 5. 12. am farnwyr anghyflawn, eu bod 'yn cymeryd iawn, (yn hytrach gwobr,) ac yn troi heibio y tlawd yn y porth,' sef heb waentur cyflawnder & hwynt. At hyn y mae y cyfryw ymadroddion a'r rhai hyn yn cyfeirio, 'Y mae y barnwr yn sefyll wrth y drws, sef wrth y porth, ac yn barod i fyned i'r orsedd i farnu. Iago 5. 9.

Meddiannu porth gelynyon, sydd yn arwyddo eu gorchfygu a llywodraethu arnynt. Gen. 22. 17.—'Pyrth angeu,' yw profedigaethau trymion, ing a chyfyngder, yn nesáu dynion i angeu. Salm 9. 13. a 107. 18. Esa. 38. 10.—'Cadarnhau 'barau y pyrth,' yw cynnorthwyo. yn gryf ac yn effeithiol yn erbyn ymgyrch gelynyon. Salm 147. 13. a 107. 16.—'Pyrth uffern,' sef holl allnoedd, awdurdod, a chyngorion uffern. Mat. 16. 18. Edr. UFFERN. Yn yr un ystyr y golygir y geiriau yn Diar. 31. 23. Galar. 5. 14. Yr oedd y farchnad hefyd yn cael ei chynnal yn y porth, lle y gwerthent fyd, &c. 2 Bren. 7. 1, 10. Taylor's *Concordance*.

Yr oedd pyrth a drysan y babell a'r deml yn gosod Crist allan yn gosogodol, fel yr unig ffordd o ddyfodfa at y Tad, ac i'r eglwys i gyfrangiad o holl freintian mawrion yr efengyl. Edr. DRWS, FFRDD. Aeth Crist ei hun i mewn trwy byrth cyflawnder, ac agorodd y drysau tragwyddol i'w holl bobl. Salm 24. 7, 8, 9. a 118. 19.

'Kwch i mewn trwy y porth cyfyng,' &c. Mat. 7. 13. Y porth cyfyng yw yr athrawiaeth oedd yr Arglwydd Iesu yn ei gosod o flaen ei wrandawyr yn ei bregeth, ac yn ganlynol, holl athrawiaeth y Beibl, am gyflawnhad pechadur, ysbrydohrwydd y gyfraith, sancteiddrwydd gwirioneddol tufewnol, a phob sanctaidd ymarweddiad a dwioldeb yn allanol. Y mae y porth yn gul, nid ynddo ei hun, ond o ran y pechadur; y mae y porth yn gwbl yr hyn a ddylai fod, yn uniawn, yn rasol, ac yn hardd; yn addas i Dduw, ac yn iachusol i'r pechadur. Y mae y porth a'r ffordd o'r un lled; yr athrawiaeth yw unig reol cychwyniad a pharhad y pererinion; ac oni bai eu bod yn gul o ran y pechadur, nid arweiniant byth i'r bywyd. Rhaid bod y ffordd sydd yn arwain i'r bywyd yn gwbl groes i bob peth mewn dyn, sydd yn ei arwain i ddystryw; ac oblegid hyn, rhaid ei bod yn *gul iddo ef*. Ond os i'r bywyd y mae yn myned, rhaid iddo fyned i mewn trwy y porth eul hwn, a cherdded y ffordd gul hon.

Ni bydd ein crefydd o ddim llesâd yn y diwedd, os na byddwn, trwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan, yn ufuddhau o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni. Rhuf. 6.

17. Nid gwiw celsio eangu y porth; y mae yn ddigon eang; ac yr un y bydd efe, er i ni eangu ein meddyliau yn gyfeiliornus am dano. Rhaid hefyd myned i mewn trwyddo i'r ffordd gul; rhaid cael ein holl enaid ni mewn ufuddod i'r gwirionedd yn mhob ystyr, ac am bob peth: dyna yw crefydd wirioneddol, ac nid ffugiol, a rhagrithiol. Am gyflawnhad, sancteiddhad, &c. 'ewch i mewn trwy y porth cyfyng,' sef ymoafynwch yn ddirifol am y bendithion hyn yn nhrefn Duw, yn yr hon yn unig y maent i'w cael. *Cerddwch y ffordd*, sef aros wch yn y drefn hon i'w cyflawn fwynhau yn barhaus; allan o honi nid oes ond dystyyw i bechadur. Porth cyfyng a ffordd gul yw pob peth mewn crefydd i bechadur a wna lesâd iddo; os na bydd felly, ni bydd o ddim defnydd, ac nid ydyw oddiwrth Dduw: ac ni bydd iddo ddim cysur gwirioneddol a sylweddol heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng; sef trwy ddrws y deffaid i gael porfa. Y mae pob *gaw* athrawiaeth yn cam-ddarlunio y porth a'r ffordd, i'r dyben i gysuro dynion mewn cyflwr nad yw cysur yn perthyn iddo. Heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng yr oedd y gwr hwnw a adeiladodd ei dŷ ar y tywod; esmwythâodd ei hun heb graig yn sylfaen iddo; yr oedd yn wrandawr, heb fod yn wneuthurwr y gair; sef heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng; a bu ei ddiwedd yn gyfatebol i'r ffordd lydan a gerddodd. Deut. 4. 26, 27, a 8. 20. a 9. 6. Esa. 55. 7, 8. a 30. 21. a 35. 8. a 57. 14. Jer. 6. 16. Mare 8. 34. Ioan 10. 9. a 14. 6. a 15. 18, 19, 20. a 16. 2, 33. Act. 14. 16, 22. 2 Cor. 6. 17. Gal. 5. 24.

'A dos allan i ddyffryn mab Hinnom, yr hwn sydd wrth ddrws porth y dwyrain,' Jer. 19. 2. —'porth yr haul,' ymyl y ddalen.—'porth Harsith,' Dr. Blayney. *הרסית* Heb. Er yr arwydda y gair hwn *haul*, Barn. 8. 13. eto nid haul yn codi yn unig yw ei arwyddocâd; am hyn y nid oes reswm digonol am ei gyfieithu, y *dwyrain*. Heblaw hyn, nid oedd dyffryn Hinnom o du y dwyrain, ond o du y deheu i Jerusalem. Jos. 8. 13. Gwel hefyd Sandy's Travels. Yr oedd mynydd yr Olew-wydd o du y dwyrain, a dyffryn Hinnom o'r tu deheu i'r ddinas. 'Porth y lloegfeydd' (Parkhurst) o herwydd en bod yn llosgi eu plant yno yn greulon i Moloch. Jer. 7. 31. 2 Bren. 23. 10. Blayney a ddewisodd adael y gar heb ei gyfieithu.

PORTH—I-IANT-IANNUS, (pôr) *Gr. Βοθηθαι*; cynnorthwyo, cymhorth; cynnal & gymborth, bwyta, maethu; peagi, bugeilia, cadw anifeiliaid.

A *bortho* gofid bid bwyllocaf. *Diar*.

Y mae porthi, heblaw rhoddi ymgeledd a chynnalisaeth angenrheidiol i'r corph, yn arwyddo, 1. Llywodraethu dynion yn dda, ac er eu cysur a'u lles, fel swyddwyr gwladol. 2 Sam. 5. 2; a 7. 7. Salm 78. 11, 72. Y mae

y swyddogion yn cael eu golygu fel bugeidiaid, a'u deiliaid fel praidd dan eu gofal, y rhai mae iddynt eu llywodraethu a'u hamddiffyn gyda thynnerwch, dyfalwch, a ffyddlondeb. Y mae swyddwyr anffyddlon yn dyfetha yn lle porthi. —2. Hyfforddi ag athrawiaeth iachus, & gwymbodaeth, ac & deall. Cyffelybir eglwys Crist i braidd; y gweinidogion yw y bugeiliaid, ac y mae gorchymyn iddynt fugeulio y praidd, a'u porthi. Ioan 21. 15, 16, 17. 1 Pedr 5. 2. 'Gwefusau y cyflawn a bortha lawer;' o drysor da ei galon, dwg allan bethau da, er daioni i eraill. Diar. 10. 21. Nid oes dim yn borthiant i enaid ond didwyll laeth y gair, sef athrawiaeth bur ddi-gymfyag yr efengyl; athrawiaethau hon i ddynion yw yr unig ffordd i'w porthi. Y mae swyddwyr a gweinidogion drwg, anffyddlon, yn eu porthi eu hunain, yn lle porthi y praidd. Ezec. 34. 2, 3. Edr. BREKIN, BUGAILL.

'A fref f'ch uwch ben ei borthiant?' Job 6. 5. Y mae Job yn crybwyll nad oedd diddigrwydd ei gyfeillion heb brofedigaeth na gorthrymder, yn rhagori ar ymddygiad yr asyn gwyllt a'r f'ch, pan uwch ben llawnder; ond ei fod mor odddefol iddo dywallt ei ofid mewn griddfanau ac ocheneidiau ag oedd i'r asyn ruo, ac i'r f'ch frofu, pan yr oeddent heb borthiant. —'Oeddynt fel meirch porthiannus,' sef yn segr, yn fras, ac yn nwyfus. Jer. 5. 8.

PORTHLADD-OEDD, (porth-lladd) *Gr.* *κορθμος*; porth, porthfa, llongborth, angorfa, hafn, aber. Gen. 49. 13. Dent. 1. 7. Act. 27. 2, 8, 12. Salm 107. 30.

PORTHOR-ION, (porth) drysor. 2 Sam. 18. 26. 2 Bren. 7. 10. Neh. 7. 1. Edr. DRYSOR.

POSIBL, *Llad.* POSSIBILIS; *Saes.* POSSIBLE: gallnadwy, dichonadwy. —'Pob peth sy bosibl gyda Duw.' Mat. 19. 26. a 26. 39. Marc 10. 27. Edr. ANMHOSIBL, ATTAL, DUW, HOLLALLUOG.

POST, (py-ost) gorsaf, colofn, ystlys-bost drws. Barn. 16. 3. 1 Sam. 1. 9. Pedwar post y corph, sef pedwar aelod y corph.

Tri phost cad Ynys Prydain: Dunawd Fur mab Pabo post Prydain, Gwallawg mab Llŷenawg, a Chynselyn drwgyl. *Tricoedd.*

Pan nad rhydded na thyl post aur trwy nen ty yr enwir. —*Diar.*

POTEN, (pot) *Heb.* *בֵּטֵן* *beten*: *vid. an hinc.* *Angl.* Pudding, me dd y Dr. D. bol, perfeddyn, coluddyn, amysgar; monochen, selsgen; y boten fawr, y boten wen, cōd wen, sef y cylla. Barn. 3. 21.

POTEL-AU, (pot) *Ffr.* BOUTEILL; *Saes.* BOTTLE: costrel, costrelig. —'Cynneliwhch fi & photelau.' Can. 2. 5. 'Cryfhewch fi & gwin.' Dr. M. Golygir y potelau, trwy draws-enwad, am y peth cynnwysedig yn y potelau; nid potelau gweigion yr oedd yn galw am danynt. Beth a gynnwys gwir gysur i eglwys Crist, ond

addewidion ac athrawiaeth iachusol yr efengyl! Yn y rhai hyn y mae cariad Crist i'w weled, a holl drysorau mawrion y cyfammod tragwyddol. Golygiad trwy fydd ar ddyfnion bethau Duw amlygedig ynddynt a gynnal yn effeithiol yr enaid lleagaf.

Y mae amryw gyfieithiadau o'r gair *Heb.* *אֲפֹתֵיכֶם* a gyfieithir *potelau*, ond y mae ein cyfieithiad ni mor debygol o fod yn ei leag na, am a wn i.—Dr. M. *gwin*, ar ol Vatab. Munst. ond nid yw y gair Hebraeg byrth yn arwyddo *gwin*.—Cranmer, *phiolau*.—Coverdale a Matthew, *grawenwin*.—Douay, *blodau*.—Parkhurst, *cyfieithiau*.—T. W. *adfaethiadau*.*

POWDR, *Llad.* PULVIS; *Test.* POWDER; *Saes.* POWDER: llwch, pylor. —'Gwedi ei pher-arogli & myrrh, ac & thus, ag a phob powdr yr apothecari.' Can. 3. 6. 'Ac & phob per-lysiau yr apothecari.' Dr. M. Cyfieithir yr un gair *אֲפֹתֵיכֶם* *ludau*, Exod. 9. 8. ac y mae yn arwyddo mán-lwch. Y gair *אֲפֹתֵיכֶם* *apothecari*, sydd yn cael ei gyfieithu yn y rhif luosog, *marchnadwyr*, 1 Bren. 10. 15.—*marchnadwyddion*, Ezec. 17. 4. a 27. 14.—*athrodwr*, neu un yn dwyn oddi amgylch ac yn marchnata athrod. Lef. 19. 16. Diar. 11. 13. a 29. 19. Ezec. 22. 9. Jer. 6. 28. a 9. 4. Cymh. 1 Tim. 5. 13. Canlyn cyfieithiad y LXX y mae ein cyfieithwyr ni yn y gair *apothecari*. Yr oedd rhai o'r offeiriaid yn gwneuthur enaid o'r aroglau peraid, y rhai a feddylir wrth yr apothecari. 1 Cron. 9. 30. Donian sanctaidd, grasol, yr Ysbryd Glan a feddylir, & pha rai y mae Crist yn per-arogli yr eglwya, yn ei holl aelodau.

PRAFF-AIDD, (pra) ffyr, braisg; mawr, helaeth; ffyrder, braisgedd. —'Y sarph hir-braff.' Eza. 27. 1. *Heb.* *נָחָשׁ בָּרָח* y *sarph union*, mewn cyferbyniad i'r sarph dorchog. Parkhurst. —'Sarph anhyblyg.' Dr. Lowth. Cyfieithir yr un geiriau yn Job 26. 13. *sarph dorchog*; ond tebygaf yn anaddas, gan ei bod yn y lle hwn yn cael ei gosod mewn cyferbyniad i'r *נָחָשׁ עֵקֶלְרָר* y *sarph dorchog*. Wrth y *sarph anhyblyg*, y barna amryw y meddylir y *crocodile*, yr hwn o herwydd bod *asgwrn* ei gefn yn anhawdd ei blygu, nis dichon yn hawdd droi ei hunan pan byddo yn ymlid ei ysglyfaeth. Yn allegawl, deallir wrth y creaduriaid gwenwynlyd, niweidiol hyn, ryw alluoedd creulon ac erlidigaethus; ond pa allnoedd, pa awdurdodau, medd y Dr. Lowth, sydd anhawdd penderfynu. Gwel Lowth a Vitringa.

PRAIDD, neu PRAIT, (pra-it) *Llad.* PRAIDA; *Saes.* PREY; ysglyf, ysglyfaeth; † deadell,

* Rhydd Kircher ystyr y gair *אֲפֹתֵיכֶם* yn gystunol a'n cyfieithiad ni, yn y geiriau canlynol: 'Llestr, yr hwn a gynnwysai gymaint ag a yfai pob un mewn diwrnod; hyn yw, mesur penodol o win.'

† Y mae holl gyfieithwyr y Belbi, wrth ddilyn W. Salisbry, yn cymeryd y gair am ddeuddeud. Yr hyn a roddodd achlysur i'r camgymeriad oedd, fod y

gre, cadw, gyr. 'Trais, trawsedd;' W. S. myml y ddalen. Mat. 26. 31.—Deadell o ddefaid neu eifr. Gen. 27. 9. Hab. 3. 17.—Gelwir yr eglwys 'praidd bychan—praidd Duw.' Luc 12. 32. 1 Pedr 5. 2, 3. Bychan o ran rhifedi, a feddylir yn fwyaf neillduol, mewn cymhar- iaeth i'r dorf luosog annuwiol; a bychan o ran eselder eu hamgylchiadau yma yn y byd hwn; ac yn ganlynol, bychan yn mri a chyfrif y byd. Mat. 7. 14. a 18. 12, 14. a 20. 16. Ioan 10. 26—30. Ond y mae cariad eu Tad yn fawr tuag atynt, ac o'i foddlonrwydd a'i ewyllys da y rhydd iddynt y deyrnas; y deyrnas, sef y deyrnas ddisigbl, enwog, dragywyddol, a bar- otowyd iddynt er seiliad y byd. Yr unig deyrnas yn deilwng o'r enw ac o'n sylw. O ewyllys da eu Tad mae y praidd yn cael pob peth; os felly, pwy a ddichon amgyffred eu dedwydd- wch, os ei fesur yn rhoddi iddynt yw ei ewyll- ys da ei hun!—'Praidd Duw' ydyw, wedi eu hethol, eu prynu, eu galw, a'u cyfiawnhau gan Dduw. Praidd sydd yn anwyl ganddo, a'i ofal yn fawr am danynt. Y maent yn adnabod Duw, wedi ei ddewis yn Arglwydd ac yn rhan, ac wedi ymroddi iddo mewn cyfammod dros byth i'w wasanaethu a'i addoli. Ewŷ ardder- chog iawn yw hwn, 'praidd Duw,' fel y mae ardderchogrwydd yn nglŷn wrth bob peth sydd yn perthyn i Dduw a'i iechydwrïaeth.* Mae yr ystyriaeth hon yn galw ar y rhai sydd yn fugeiliaid dano i ddangos y tirondeb, yr ewyll- ysgarwch, a'r ffyddlondeb mwyaf yn eu porthi a'u bugeilio; ac nid yn tra arglwyddiaethu arnynt, nac yn budr-elwa oddi wrthynt, gan ryfeddu i'r fath fraint ddyfod erioed i'w rhan, a bugeilio a phorthi praidd Duw. Nod bleidd- iaid, a gau-athrawon, a gweision cyflog, yw bod heb arbed y praidd. Ioan x. Act. 20. 20. Edr. DEADPELL.

PRANCIO, (pranc) ystrancio, crychlamu, calamu, crychucidio. Nah. 3. 2.

PRAWF, PROFI-ON, (praw) Gr. *πειρα*; Llad. *PROBATIO*; Saes. *PROOF*: profiad, ar- wydd, tystiolaeth, arddangosiad; arddangos. Y mae profi yn arwyddo, 1. Holi, chwiliad ac edrych yn fanwl i ddeall yn drwyadl bethau yn eu natur, eu hachos, a'u heffeithiau. 2 Cor. 13. 5. Ioan 6. 5. Salm 26. 2.—2. Adnabod trwy brofiad, rinwedd, melusder, ac uniondeb peth. Rhuf. 12. 2. Preg. 7. 23.—3. Sierhau a chadarnhau yn ddilys trwy dystion, a dang- osiad. Act. 24. 13.—4. Goleuni yr Ysbryd Sian yn amlygu trwy ryw achlysuron addas, beth sydd yn nghalonau yn guddiedig, ac yn llechu yn ddirgel. Deut. 8. 2. a 13. 3. Salm 139. 23. Edr. CHWILIO, HOLI, PROFEDIG- AETH.

defaid yn ysglyfaeth i'r bleiddiaid. Nid wyf wedi gweled y gair yn yr ystyr hwn, oddieithr unwaith mewn awdwr diweddar. G. H. Dr. Davies.

* Every step of the way of salvation hath on it the print of infinite majesty, wisdom, and goodness. Leight- on.

PREGETH-U-WR, (preg) Llad. *PRÆDICO*; Ital. *PREDICARE*; Fr. *PRÆDICATION*; Saes. *PREACH*: araeth, traethawd; cyhoeddi. Yn yr arferiad presennol o'r geiriau pregeth, pregethu, pregethwr, y maent yn cael eu priodoli yn neillduol i araeth, areithu, neu areithiwr, neu addysgwyr mewn pethau sanctaidd; ond fel y mae y geiriau hyn yn gyfieithiad o'r geir- iau *κηρυσσω κηρυγμα*, y mae yn arwyddo cy- hoeddi, a chyhoeddiad o ryw beth, heb egluro, nac athrawiaethu. Felly cyfieithir ef yn Dat. 5. 2. Ystyr priodol y geiriau Groeg uchod yw *cyhoeddi, cyhoeddiad* ar led i bawb i glyw- ed, pa un fyddo yr hyn a gyhoeddir felly yn ddrwg neu yn dda. Folly gelwir cenadwri Jonah at y Ninifeaid, 'pregeth,' neu yn hytrach, 'cyhoeddiad' Jonah. Mat. 12. 41.—'Pregeth- wch,' sef cyhoeddwrch, 'ar benau y tai.' Mat. 10. 27. 'Pregethwch yr efengyl;' *κηρυσσητε το ευαγγελιον, cyhoeddwrch y newyddion da i'r holl fyd*. Marc 16. 15. 'A phregethu,' *κηρ- υθησονται, cyhoeddi* 'edifeirwch a maddouant pechodau yn ei enw ef yn mhlith yr holl gen- edloedd.' Luc 24. 47. Cyhoeddiad yw trwy awdurdod dwyfol i bawb, fod y bendithion hyn yn cynnwys ynddynt bob peth arall hefyd, i gael ei gyfranu yn rhad trwy Grist i bechadur- iaid.

Weithiau y mae y gair pregethu yn gyfieith- iad o'r gair *ευαγγελιστω*, yna y mae yn arwyddo *cyhoeddi newyddion da*, fel y cyfieithir ef yn Luc 1. 19. a 2. 10. 1 The. 3. 6. Buasai yn addas, hwyrach, ei gyfieithu felly yn mhob man arall; megys yn Luc 3. 18. a 4. 43. a 9. 6. Act. 5. 42. a 8. 4, 12, 25. a 10. 36. Dat. 10. 7. a 14. 6. Eph. 2. 17. Heb. 4. 2, 6. Mae y gair Gr. *καταγγελλω, traethu, mynegi, hys- bysu*, yn cael ei gyfieithu *pregethu*, Phil. 1. 16. Act. 4. 2. a 13. 5, 38. yr hwn a gyfieithir *my- negi*, Act. 17. 23.—*dangos*, 1 Cor. 11. 26. Y mae y gair *διδασκω*, a gyfieithir *dysgu, athraw- iaethu*, yn nes i ystyr y gair pregethu yn ol yr arferiad presennol o hono. Y mae athrawiaethu a phregethu, neu gyhoeddi y newyddion da, yn cael eu gwahaniaethu yn Luc 20. 1. Mae cyhoeddi y newyddion da yn arwyddo yn fwy- af priodol, cyhoeddi Crist ei hun fel y gwir Fessiab, a nesad teyrnas Dduw; ond y mae athrawiaethu yn briodol i bob math ar addysg fuddiol. Dysgu a briodolir yn fwyaf i'r cyfryw ddysgediaeth ag sydd yn gynnwysedig yn y bregeth ar y mynydd: 'Yr oedd efe yn eu dysgu hwynt fel un ag awdurdod ganddo.' Mat. 7. 29. Edr. EFENGYL.

I bregethu yr efengyl, y mae yn ofynol, 1. Fod y dyn yn rasol, ac o fucheddiad sanctaidd; heb hyn y mae pawb yn gwbl anaddas i'r cyf- ryw swydd a gwaith sanctaidd, wrth 1 Tim. iii. Dynion sanctaidd Duw a gynhyrwyd gynt, ac a gynhyrfir eto, 'at waith Duw.' 2 Pedr 1. 21. Nid yw siampel Judas ddim yn brawf mai dyna yw rheol gyffredin Duw yn ei dŷ.

2. Rhaid ei fod o anfoniad Duw. 'Pa fodd

y pregethant, onis danfonir hwynt? Rhuf. 10. 16. Ni ddichon neb bregethu yn addas heb ei ddafon gan Dduw, mwy nag y dichon un gredu heb glywed am Crist. Yr anfoniad sydd yn awdurdodi y person i weinyddu yn y swydd, ac yn awdurdodi yr athrawiaeth o'i enau. Pan y mae Duw yn anfon un yn genad drosto i bregethu yr efengyl, y mae yr achosion cymhelliadol i gymeryd y fath orchwyl pwysfawr yn llaw yn ysbrydol, a'i ddybenion yn sanctaidd; nid budr-elw, clod, dyrchafiad, nac esmwythder, a'i cymhellant, ond cariad at Crist, eneidiau dynion, a sancteiddrwydd. Gellir dysgwyl hefyd yn ddilys y bydd i'r eglwys gymeradwyo, yn ol cael prawf o hono, yr anfonedig gan Dduw; o ran y bydd yn cael porthiant ac ymgeledd buddiol drwyddo.

3. Yr hwn y mae Duw yn ei anfon, y mae yn ei addurno a doniau addas i'r gwaith sanctaidd, sef doniau ysbrydol a chynneddfau naturiol. EDR. ARFAETH, ESGOB.

Pregethiad yr efengyl gan ddynion o'i anfoniad yw'r moddion penaf a drefnodd Duw i achub eneidiau dynion, trwy daenu gwybod-aeth o'r lachawdwr yn mhilith pechaduriaid. Ni bu neb yn fendith fwy i ddynolrwy na'r cyfryw bregethwyr; na neb o niwed mwy na phregethwyr heb anfoniad, yn rhyfygus yn gymeryd y gorchwyl sanctaidd arnynt heb awdurdod, na cymhwysderau addas i'r gwaith.

LLYFR Y PREGETHWYR, a alwyd felly oddiwrth y gair Groeg yn nghyfieithiad y LXX. *επιλησιαστικη*, yn arwyddo *pregethwyr*. Yr enw Heb. *חִזְקִיָּהוּ* a arwydda, naill ai *cynnnullwr* y bobl, neu a *areithia iddynt wedi eu cynnull*. *Conscionator*; *vel potius sapientia Conscionatoriz*. Yr *areithiwr*, neu yn hytraoch doethineb, yr areithreg, gan fod y gair Hebraeg yn y rhyw fenywaidd. Gwel Lowth. Yn cyfeirio, tebygol, at waith Solomon yn cyd-gaerlu yn nghyd y bobl, i areithio iddynt ar achosion o bwys. Yn ol cydsyniad cyffredin, bernir mai Solomon oedd awdwr y llyfr hwn; ac yn ol traddodiad Iuddewaidd, yn debyg i wir, cyfansoddodd ef wedi ei ddwfn edifeirwch a'i adferiad o'i wrthgiliad. Y mae amrywiol bethau yn y llyfr yn gwbl amhriodol i neb ond Solomon. Gwel pen. 1. 12, 16. a 2. 4—10. a 7. 25—28. a 12. 9. Y mae wedi ei ysgrifenu mewn ffordd o draethawd ar wagedd pob peth at ddedwyddwch dyn, ond gwir grefydd; sef ofni Duw a chadw ei orchymynion; a gosodir allan ynddo yn dra eglur y gwirionedd dadguddiedig am y farn, a byd i ddyfod. Dengys ynddo yn mha bethau nad yw dedwyddwch yn gynnwysedig, ac yn mha beth y mae. Mae yn lefaru oddiar brofiad ei hun; wedi rhoddi hir daith ac anffuddiol yn ngwlad y gwagedd, mae yn dychwelyd at Dduw, gwlad y sylwedd dwyfol, gyda boddlonrwydd a gorfoledd mawr. Mwyniant o'r creaduriaid yn y gradd helaethaf, geilw yn wagedd—gwagedd o wagedd—gwagedd yw y cwbl: mwyniant o Dduw yw

yr holl sylwedd i ddyd am ddedwyddwch; a: am hyn y weddai fod y nod penaf yn ei holl ymgais i gyrchu ato. Ymddengys rhai ymadroddion yn o dywyll ar yr olwg gyntaf; ond wrth eu hystyried yn eu cysylltiad, ac yn nghyfeiriad yr holl lyfr, y maent yn eglur a syweddol, fel pob rhan arall o air Duw. Mae y dull a'r iaith yn unigol, a gwahanol i bob ysgrifen arall o'r Beibl, ac nid hawdd canfod bob amser gysylltiad yr ymadroddion, yr hyn ag sydd yn peri eu bod yn dywyll ac anhawdd eu hamgyffred heb ystyriaeth manwl: ond y mae dyben a chyfeiriad y llyfr yn amlwg, ac yr un drwyddo oll, sef gwagedd pob peth ond Duw.* Y mae amryw wedi ysgrifnu ar y llyfr hwn: megys Arthur Jackson, William Pemble, Edward Leigh, John Cotton, William Pitt, Dr. M. Jermin, Beza, Mercer, Hall, &c.

PREN-AU-LAW, (pre) gwydden, coeden, cynwydd, rhyawydd; coedawg. Y mwyaf o'r planigion yw y pren, ac yn dra defnyddiol a hardd hefyd, rai o honynt, o ran eu blodau a'u ffrwythau. Y mae rhai yn dwyn ffrwythau, eraill yn feddyginiaethol, ac eraill yn fuddiol i adeiladu, &c. Dywedir am bren yn y gwledydd gorllewinol, (*bread fruit tree*) ei fod yn wasanaethgar i holl achosion dyn; megys i'w borthi, ei ddilladu, ei ddisychedu, ac i adeiladu. Y mae y coed, fel y llysiau, yn tyfu o hâd. EDR. LLYSIAU. Coffâ Mr. Ray, ac eraill, am rai prenau o faintioli hynod o fawr; megys pren yn yr Hispana Newydd, yn un gwrhyd ar bymtheg o gylch; un arall yn Sicily, yn mesur o gylch 204 o droedfeddi. Gwel Brydone's *Letters*. Un arall y coffâ Herrera am dano, na allai un ar bymtheg o ddynion yn nwyllaw eu gilydd ei gylchu. M. Lonvillers a rydd hanes am bren yn Peru, y bydd rhai cangenau iddo yn ffrwytho un haner o'r flwyddyn, a'r lleill yr haner arall. Yn China y mae pren yn dwyn gwêr, o ba un y gwna y genedl hono ganwyllau. Gwel *Universal History*.

'Gwnaeth yr Arglwydd i bob pren dymunol i'r golwg, a daionus yn fwyd, i dyfu yn ngardd Eden—pren y bywyd yn nghanol yr ardd, a phren gwybodaeth da a drwg.' Gen. 2. 9. Yr oedd y ddau bren hyn yn nghanol yr ardd, yn ddiagon hysbys i'r ddau ddyn cyntaf, ac yn eu golwg o hyd yn eu holl ymdriniaeth yn yr ardd. Yr oedd pob peth perthynol i Baradwys yn arwyddocaol, fel y deallwn oddiwrth gyfeiriadau yn yr ysgrifthyrau atynt. Gelwir Crist, 'Pren y bywyd,' mewn cyfeiriad at y pren hwn; gelwir eglwys Dduw yn y byd hwn, ac yn y nefoedd, wrth yr enw Paradwys. Y mae yn amlwg fod yn rhydd iddynt fwyta o bren y bywyd; canys ni waherddir iddynt ond un pren. Yr oedd pren y bywyd yn arwydd iddynt o'r bywyd a'r hyfrydwch oedd i'w gael

* Y mae arddull y gwaith hwn yn hynod.—Yr un yr ffurf yr holl waith, un ymresymiad syml am wagedd pethau dynol. Lowth.

yn Nuw, ac yn gysgod o Grist i ninau, yr hwn yn unig yw awdwr bywyd tragwyddol i rai wedi eu colli. Y mae ganddo fywyd ynddo ei hun, 'a'r hwn y mae y Mab ganddo, sydd ganddo y bywyd.' Edr. FFRWYTH.

Gwaharddwyd iddynt un pren a elwir 'pren gwybodaeth da a drwg.' Y farn gyffredin am yr enw hwn, yw, iddo gael ei alw felly oddiwrth y canlyniad; sef bod ein rhieni cyntaf, trwy fwyta o hono, yn gwybod yn brofiadol y daioni a gollasant, a'r drwg a ddaeth arnynt. Ond y mae lle i ameu priodoldeb yr esponiad hwn. Ni oddef y geiriau *דעת טוב ודעת רעה* hyn yw, 'gwybod da a drwg,' y cyfryw ystyr. 'Gwybod da a drwg,' yn iaith yr ysgrythraur, yw deall natur da a drwg, uniondeb ac anwir-odd; a thrwy faru yn fawr am danynt, dewis y naill a gwrthod y llall. Yn hyn y mae yn gynwysedig grym rheswm hudol y sarph; 'y byddwch megys duwiau (*כאלהים*) neu Duw, Gen. 3. 5.) yn gwybod da a drwg.' Ni ddichon Duw wybod trwy brofiad; ac annhebyg y buasai y sarph yn sicrhau iddynt wybodaeth brofiadol o ddrwg fel rheswm hudol i ufuddhau i'r hyn oedd yn geisio ganddynt. Gellir cyfieithu y geiriau, adnod 22. 'Wele y dyn (yr hwn) oedd megys un o honom ni, yn gwybod da a drwg!' Geiriau ydynt o alarnad uwch ben ei gyflwr gresynus, tlawd, wedi ei gwmp: yr oedd megys un o honom ni; ond O, mor annhebyg ydyw yn awr! Cyn ei gwmp, fe wyddai dda a drwg fel y mae Duw yn ei wybod; nid trwy brofiad, ond trwy adnabyddiaeth eglur o'i natur; canys felly yn ddilys y mae Duw yn eu hadnabod. Boston's *Tractatus Stimologus*.

Cyfatebol i hyn yw ystyr yr un geiriau yn Deut. 1. 39. 'Eich plant, y rhai y dywedsoch y byddent yn yspail, a'ch meibion chwi, y rhai ni wyddant heddyw na da na drwg, hwynt-hwy a'nt i mewn yno.' Y mae y plant bychain yn gwybod da a drwg yn brofiadol, ond nid oes ganddynt ddeall i amgyffred y gwahaniaeth rhwng y naill a'r llall, i ddewis y naill a gwrthod y llall. Hyn yn eglur yw ystyr y geiriau 'gwybod da a drwg.'

Nid ydyw yr ystyr arall yn un â gwirionedd y peth: ni wybu dyn trwy y cwmp i bechod a thrueni ddaioni trwy y cyfryw brofiad, gwybu ddaioni yn well lawer cyn nag wedi y cwmp. Heblaw hyn, pa addasrwydd oedd i alw y pren, yr hwn oedd i fod yn brawf o'i ufuddod, wrth enw a fyddai yn arwyddoca'u ei anufuddod? Os dywedir nad oedd yn deall hyn, i ba ddyben, ynte, y rhoddwyd yr enw arno? Nid oedd ar Dduw eisieu yr enw: ac i ba ddefnydd y gallasai fod i'r dyn heb ei ddeall? Os dywedir i'r enw gael ei roddi arno wedi y cwmp, y mae hyn y drachefn yn ymddangos yn gwbl anefnyddiol; gwyddai yn brofiadol y da a gollodd, a'r drwg a ddaeth iddo, heb y pren i arwyddo hyn.

Gan hyn, rhaid ymfyn am ystyr i'r geiriau

mwy boddlonol. 'Gwybod da a drwg,' sydd yn arwyddo gallu yn yr enaid i faru a gwahaniaethu; 'synwyr,' fel y dywed Paul, 'i ddosparthu drwg a da.' Heb. 5. 14. Yr oedd y pren yn arwyddocaol yn eu haddysgu pa beth oedd dda a pha beth oedd ddrwg; sef mai ufuddhau yn barod i Dduw oedd dda, ac anufuddhau oedd ddrwg; am hyn y mae addas yn cael ei alw 'pren gwybodaeth da a drwg.' Yr oedd yn brawf o barhad y dyn mewn ysbryd plentyn, heb un ewyllys o'r iddo ei hun ganddo, ond ewyllys ei dad yn unig yn mhob peth—yr hyn yw enewyllyn gwir grefydd bob amser.

Gwaharddwyd y pren hwn iddo, 1. I'w brofi o ran ei gariad a'i ufudd-dod i Dduw. Rhyw orchymyn pendant fel hwn oedd raid ei roddi iddo, i'w brofi, gan nad oedd iddo, yn ei amgylchiadau presenol, un achlysur i droseddau un o'r deg yn y gyfraith: nid oedd lladd, godinebu, lladratta, na dwyn cam dystiolaeth, yn hosibl iddo yn y cyflwr yr oedd ynddo. Yr oedd yn gwbl addas iddo roddi y prawf eglur o'i ufudd-dod a'i gariad at ei Greawdwr. I'rwf-wyd Abraham, ie, Crist ei hun.

2. Yr oedd y gwaharddiad hwn yn rhoddi llawer o addysgiadau buddiol iddo; sef, 1. Mai Duw oedd Arglwydd gorchel pob peth.—2. Nad oedd y dyn yn annibynol yn y llywodraeth a roddwyd iddo.—3. Nad oedd gwir ddedwyddwch i'w gael ond yn Nuw yn unig.—4. Mai drwg oedd chwenych dim ond oedd yn Nuw, ac yn tueddu tu ag ato.—5. Mai ewyllys Duw yw unig reol dyn yn ei holl chwenychiadau ar ol pethan cœdigeid.—6. Y dylai yr ufudd-dod sydd i gyfiawnhau dyn ger bron Duw fod o'r galon, a chyd âg ymgeiniad yr holl enaid.—7. Nad oedd dyn, eto wedi cyrhaedd cyflawn ddedwyddwch.—8. Yn ymestyn at y cyflwr hwnw, rhaid iddo ddilyn y llwybr a roddodd Duw iddo, ac onid nas cyrhaedd byth mo'r dedwyddwch cyflawn addas i'w natur.

3. Y mae yn neillduol o arwyddocaol i'w holl hiliogaeth; yn dangos y mawr berygl o ufuddhau i chwant yn groes i orchymyn Duw. Y mae y ddau bren yn agos iawn i'w gilydd, un yn gyfreithlon ac yn bren y bywyd, a'r llall yn waharddedig ac yn anghyfreithlon; ufuddhau i bechod yn ei chwantau sydd o hyd yn farwolaeth.—Yr oedd pren y bywyd yn wystl, neu yn arwydd i'r dyn o ffyddlondeb Duw i'w addewid o fywyd ar ei ufudd-dod, a'r pren gwybodaeth da a drwg yn arwydd o'i ffyddlondeb i'r bygythiad am anuffudd-dod. C. Vitranga *Obs. Sacr. Tom. II. Lib. 3. C. 12*.

Cyffelybir duwiolion ac annuwiolion i brenau; sef prenau ffrythlon a diffryth. Salm 1. 3. Esa. 61. 3. Jer. 17. 7, 8. Ezec. 47. 7, 12. Dat. 9. 4. Edr. AFON, DEFLANEDIG, DWFR, FFRWYTH, GRUG.—Brenioedd a gwyf mawrion a gyffelybir i brenau, o herwydd eu cyfoeth, eu hanrhydedd, eu gallu, neu eu balchder; y maent yn amlwg uwchlaw eraill, ac yn

foddion i'w hamddiffyn a'u cysgodi. Esec. 31. 5, 9. Dan. 4. 10, 23. Dat. 8. 7.—'Prenau y coed,' yw creaduriaid o bob math; y rhai ydynt, mewn cymharfaeth i Grist, yn ddiffirwyth, yn wael, ac anolygus. Can. 2. 3.

PRES, (pre-es) *Llad.* *Æs*; *Saes.* **BRASS**: buan, prysur; gwellt, sofr, ebrau; tanwydd; côr; cut, twlc y moch; efydd. Pres ffwrn, tanwydd; pres y moch, cut y moch; pres y cŵn, cyndŷ; pres cynanaf, prysur gynanaf; llais pres, uchel sain, main, llym.—Mettel gymyg yw pres o gopr a *lapis calamanaris*, sydd yn melyn ac yn caledu y copr. Y mae pres yn ysgafnach, yn galetach, ac yn fwy soniarus na chopr. O herwydd harddwch ei liw, ei galedwch, a'i fod yn llai darostyngedig i wyrddrwd na chopr, arferir ef yn aml i wneuthur llestri o hono. Y mae pres, yn yr ystyr mwyaf helaeth o'r gair, yn arwyddo efydd, a phob cymysgedd o hono a metteloedd eraill. Y gair *Heb.* נְרִישׁ a gyfieithir *pres*, yn yr ysgrythrau, sydd yn arwyddoedd *efydd*, neu *gopr*; ac a elwir felly, o herwydd tebygolrwydd ei liw i liw y sarph, yr hon a elwir wrth yr un enw. Num. 21. 9. נְרִישׁ נְרִישׁ *sarph bres*; yr un gair sydd yma am bob un o'r ddau. Cyfieithir ef *brynti*, yn Esec. 16. 36. yn cyfeirio at wyrddrwd yr efydd, tebygol: cymh. Esec. 24. 11.—*Uyffethair*, am fod llyffetheirian yn cael eu gwneuthur o bres, Galar. 3. 7.—*gefnau*, Barn. 16. 21.—*cadwynau*, 2 Cron. 36. 6. Jer. 39. 7.—Yr oedd y pres, neu yr efydd, yn nodrefn y deml, yn cysgodi Crist yn ei iselder, ei burdeb, a'i gadernid. Exod. xxv, xxvii.

Gelwir Crist yn 'Wr â'i welediad fel gwelodiad pres—ei froichiau a'i draed fel lliw pres glaw,' (Esec. 40. 3. Dan. 10. 6. Dat. 1. 15. a 2. 18.) i arwyddo ei gadernid, ei ogoniant, a'i ardderchawgrwydd tragywyddol.—Pan briodolir *pres* i gyru, carnau, gefnau, cnawd, ewinod, mynyddoedd, pyrth, breniniaeth, &c., arwydda nerth, cadernid, parhadd y pethau hyn. Mic. 4. 13. Job 6. 12. Salm 107. 16. Dan. 2. 30. a 4. 15. Zech. 6. 1.—Cyffelybir pechaduriaid i bres, haiarn, tin, plwm; a dywedir bod eu talcen yn bres, yn arwyddo eu gwaelled, eu caledwch, eu rhyfyg, a'u pechadurusrwydd. Esec. 22. 18. Jer. 6. 28. Esa. 48. 4.

PRESEB-AU, (pres-eb) *Llad.* **PRÆSEPE**; rhastal, rhesel, cafn ebran, côr. Preseb, neu gafn ebran, sydd lestr wedi ei wneuthur i ddal ebran i'r anifeiliaid. 1 Bren. 4. 26. Job 39. 9. Diar. 14. 4. Esa. 1. 3. Gwnaent y llestr hwn gynt o faen, pren, neu ryw fettel. Yn un o'r rhai hyn y rhoddwyd Crist i orwedd gyntaf wedi ei enedigaeth; yn phŷ yr anifeiliaid y ganed ef, ac yn y cafn ebran y rhoddodd Mair of i orwedd. Yno y gwelodd yr angelion ef, ac yr addolasant ef; ac yno y cafodd y bugeiliaid ef. Luc 2. 7, 12, 16. Edr. **GENI, LLETTY.**

PRESENOL-DEB, (presen) *Llad.* **PRÆ-**

SENS; *Saes.* **PRESENT**: cynnrychiol, yn ngwydd ger bron, yn awr, yr awr hon; cynnrychioldeb.—'Na phethau presenol.' Rhuf. 8. 38.—'Na chydrychiolion.' W. S. Drygau, a gorthrym dorau presenol, a feddwl yr apostol yn benaf: y mae Duw yn caru ei bobl yn eu canol; oddiwrth ei gariad y maent yn dyfod, ac y maent yn arwydd o'i gariad. Gan fod y gair yn gyffredin heb ei briodoli i unrhyw beth yn neillduol, gellir ystyried pob peth yn gynwysedig ynddo, adfyd a hawddfyd; profedigaeithau a llygredigaethau, cyfoeth a thlodi, &c. Nid ydyw amgylchiadau yn cyfnewid cariad Duw, nac effeithioldeb ei weithrediad tuag at ei bobl.—'Eich sicrhau yn y gwirionedd presennol.' 1 Pedr 1. 12.—'A' siccir yn y cynnrychiol wirionedd.' W. S. Yr efengyl y mae yn ei feddwl, am yr hon yr oedd yn ysgrifenu; y gwirionedd *addawedig* gynt, ond wedi ei amlygu yn bresenol trwy Grist; y gwirionedd yr oeddynt yn ei gyffesu, ac mewn meddiant sylweddol o hono trwy ffydd. Col. 1. 5, 6.—'Fel y'n gwaredai ni oddiwrth y byd drwg presennol.' Gal. 1. 4.—'Y cydrychiol: vyd drwg yma.' W. S. Sef oddiwrth arferion preswylwyr llygredig presennol y byd hwn. 1 Ioan 2. 17. Y mae y gair byd, yn aml, yn arwyddo trigolion annwyl y byd, sydd a'u rhan yn y bywyd a'r byd hwn, ac yn caru y byd, a'r pethau sydd yn y byd. 1 Cor. 6. 2. 1 Ioan 5. 19. Un dyben marwolaeth Crist oedd gwaredu ei bobl oddiwrth arferion, llygredigaethau, a dystryw y cyfryw ddyinion; a'u dyagu i fyw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn ddawiol (*ev tau vov atawi*) yn y byd sydd yr awr hon.

PRESWYL-IO-FA-FOD-FERCH-WYR-YDD, (pres-gwyl) trigfa, trefad; trigias, gorasf; cyfanneddu, anedd, cartrefu; cyfanneddwyr, trigianydd. Arferir y gair hwn yn aml am drigfan, neu orphwysfa sefydlog, mewn cyferbyniad i babell ansefydlog. Felly y priodolir ef i'r deml—gwlad Canaan—dinas Jerusalem—calonau y saint, &c. Salm 33. 14. 2 Cron. 6. 2. a 30. 27. Ezra 7. 15. Salm 132. 5. Yr oedd, ac y mae yr Arglwydd yn mhlith ei bobl, yn gweithredu arnynt, ac yn rhoddi iddynt arwyddion neillduol o'i bresenoldeb a'i foddlonrwydd. Gelwir yr eglwys yn 'breswylfod i Dduw trwy yr Ysbryd.' Eph. 2. 22. Preswylia yn eu plith fel Duw yn ei deml i gael addoliad ganddynt; fel Tad eu mysg ei blant i'w hymgeleddu, eu hamddiffyn, eu llywodraethu, a'u dyddanu.—Hefyd, arwydda lle o ddygelwch; 'Am i ti wneuthur yr Arglwydd fy noddfa, sef y Goruchaf, yn breswylia i ti.' Salm 91. 9. a 107. 7. Diogelwch digonol a thragywyddol yw yr Arglwydd i'r sawl a ymddiriedant ynddo. Edr. **GWLAD, NER-OEDD, TRAGWYDDOLDEB, UGHELDER, &c.**

PRIDWERTH, (prid-gwerth) cyfrdal, cyfwerth, cydwerth, argyfiol, cyfartal.—'Mog na ddaeth Mab y dyn i'w wasanaethu, ond i wasanaethu, ac i roddi ei einioes yn brid-

werth dros lawer.' Mat. 20. 28. Marc 10. 45. 1 Tim. 2. 6.—'Yn bryniant.' W. S. Y mae y gair *priddwerth* yn gyfieithiad tra addas o'r gair *Gr. ἀντιδωρον*, sydd yn arwyddo gwerth am gaethwas i'w ryddhau; yr oedd einioes Crist yn *λωρον*, *gwerth*, *awri*, yn lle, sef eu heinioes hwy a brynwyd; ac yr oedd yn gyfrdal, yn gyfwerth—yr oedd ei einioes ef yn *gyfwerth* ag einioes pawb a brynwyd yn rhyfedd fel hyn. Nid peth hob fwiad a meddwl oedd; ond yn ol arfaeth a chynghor dwyfol, daeth i'r byd i'r dyben hwn; sef daeth o'i todd, yn foddlon, o gariad pur a thra mawr atynt. Ac wedi dyfod, rhoddodd ei einioes yn rhydd, o hono ei hun, a chanddo awdurdod ami. EDR. ABERTE, AWDURDOD, BYWYD, EINIOES, IAWN.

PRIDD-O, (pri-idd) *Heb. פֶּדָה* *Llad. Pulvis*: daear, priddgist; llwch, mân-llwch; gorchuddio & daear. Cyweinwaith Duw oedd gwneuthur deryn mor hardd ac addas a chorh dyn o bridd y ddaear; pridd yn fyw—pridd yn gweled, yn clywed, yn teimlo, ac yn rhodio. Gwael ac isel yw o ran ei ddefnydd, ond y mae gwaith Duw arno yn hynod. Nid oes i dlyn un achos *balchio*, ond llawer o achos diolch. Am bechod, i'r pridd y dychwel eto. Gen. 2. 7. a 3. 19.—'A phridd ar ei ben.' 2 Sam. 1. 2. a 15. 32. EDR. LLWCH.

PRIDDELL-AU-I, (pridd) tywarchen, tywarchan, priddyn, telpyn o bridd; peithynen; pridd lechen; darn o lestr pridd.—'Priddellau ar sydd iddi;' sef i'r ddaear. Job 28. 6. '*It hath dust of gold.*' *Saes*. Mae llwch aur yn gymysgedig â llwch y ddaear.—'Pydrodd yr hadau dan eu priddellau.' Joel 1. 17. Pydrodd yr hadau wedi eu bwrw i'r ddaear, trwy sychder mawr ac eisiau gwlybwr; Duw sydd yn peri na byddai felly bob amser.—'Y mae priddellau y dyffryn,' sef y bedd, 'yn felus iddo.' Job 21. 23.

PRIDDEFAEN-EINI, (pridd-maen) priddlech; meini adeiladu wedi eu gwneuthur o bridd, a'u llosgi i'r dyben i'w caledu a'u haddasu i'r gwaith. Arferwyd priddfeini mewn adeiladu mor foren a thwr Babel, ac â hwynt y gwnawd muriau Babilon. Barnai y Groegwyr a'r Rhufeiniwyr adeiladu o briddfeini yn fwy parhau na rhai o geryg, ac yn fwy addas i adeiladu tyrau a muriau yn ymddiffynfeydd â hwynt. Ond hyn a ddibyna ar ragoroldeb y priddfeini. Dilys yw fod adeiladu o briddfeini yn sychach, ac am hyny yn iachach, na rhai o feini cyffredin, am fod y diweddaf yn dueddol i laithu a chwysu. Gen. 11. 3. Exod. 7. 10. Nid yw priddfeini dwyreiniol ddim ond clai wedi ei wlychu & dwfr, a'i cymysgu â gwellt, a'i sychu yn yr haul. Harmer's *Obs*. Nid yw eu muriau cyffredin ddim gwell na gwaliau pridd. Maundrell. Fod gwellt yn angenrheidiol yn ngwneuthuriad y cyfryw briddfeini i beri i'r clai ymllyn, sydd oglur

oddiwrth Exod. v. Cyferbynyr y priddfeini i'r ceryg nadd, gan fod y diweddaf yn rhagori llawer mewn harddwch a pharhad. Esa. 9. 9.

PRIDDGIST, (pridd-cist) clai, dyglist; pridd y crochenydd.—'Poyrodd ef ar y ddaiar, ac y gwnaeth ef briddgyst o'r poer, ac a irawdd y priddgyst ar lygaid y dall.' W. S. Ioan 9. 6.—Cyfelyba yr apostol awdurdod oruchel Duw ar ddynion, i 'awdurdod y crochenydd ar y priddgist, i wneuthur o'r un telpyn pridd, un llestr i barch, ac arall i anmharch.' Rhuf. 9. 21. Esa. 64. 8. Jer. 8. 1—6. Mae awdurdod Duw ar bob peth, yn fwy anddibynol nag y dithon un gyfelybiaeth oddiwrth greaduriaid yn addas ei ddangos. Nid y crochenydd a wnaeth y priddgist, ond gwneuthur y llestr a wnaeth o'r priddgist; ond gwneuthurwr a meddiannydd pob peth yw Duw; cynghor ei ewyllys ei hun yw ei reol, a'i ogoniant ei ddyben penaf yn mhob peth. Ond mae yn amlwg oddiwrth Jer. xvii. fod golygiad Duw wrth gospi pechaduriaid, ar eu pechod; nid yn rhydd, o'i ben-arglwyddiaeth, y mae yn cospi pechadur; ond o'i natur gyfiawn sanctaidd; ond o'i ben-arglwyddiaeth y mae yn achub ac yn gwaredu nob. EDR. CLAI.

PRIDDLESTR, (pridd-llestr) llestr wedi ei wneuthur o bridd. Job 41. 30. Salm 22. 15. Diar. 26. 23. Jer. 19. 11. EDR. LLESTR.

PRIE-FFORDD-FFYRDD, (pri) *Llad. Primus*: cyntaf, goreu, penaf, blaenaf, rhagoraf; ardderchog, arbenig; y dydd cyntaf o'r newydd-loer.

Tri prif anffawd abred : angon, aughof, ac angueu.

Diar.

Prif-ddinas, sef mam-ddinas, pen-caer. Prifffordd, sef y ffordd fawr gyffredin, cefn-ffordd. Num. 20. 47. Barn. 20. 31, &c.—'Yna y bydd prifffordd, a ffordd : a ffordd sanctaidd y gelwir hi; yr halogedig nid â ar hyd-ddi; canys hi a fydd i'r rhai hyny : a rodio y ffordd, pe byddent ynfydion, ni chyfeiliornant.' Esa. 35. 8. 'Yna y bydd sarn, a ffordd, ffordd sanctaidd hefyd y gelwir hi; yr halogedig nis cynniwer hi, canys hyn (fydd) eiddynt hwy; a rhodia'r ffordd pe (byddent) ynfydion, ni chyfeiliornant.' Dr. M. Yr unig anhawsdra ar y ffordd i ddeall yr adnod sydd yn y goiriau, 'hi a fydd i'r rhai hyny.' Pwy sydd i'w ddeall wrth y rhai hyny? Nid yr halogedig; canys y rhai hyny nidânt ar hyd-ddi; nis dithon yr halogedig fyned ar hyd ffordd sanctaidd, ac yntau yn para yn halogedig; rhaid iddo adael ei halogedigaeth i deithio ffordd sanctaidd. Ond 'hi a fydd i'r rhai hyny;' sef y deillion yr agorwyd eu llygaid, y byddariaid yr agorwyd eu clustiau, y cloff sydd wedi ei iachau yn llamu fel hydd, a'r mudan sydd yn canu : adn. 6. sef yw hyny, gwaredigion yr Arglwydd sydd yn dychwelyd ac yn dyfod i Seion. Adn. 10. 'A rodio y ffordd, pe byddent ynfydion, ni chyfeiliornant.' Bydd y brif-ffordd mor

egllur, fel y dichon ffol-bethau, yn ddwisedig gan Dduw, ei cherdded heb gyfeiliorni. 1 Cor. 1. 27. Gwahoddir yr annichellgar a'r annoeth i droi yma i'w cherdded. Diar. 9. 3, 4. Cyfeiria y geiriau yn brophwydoliaethol at eglurdeb dadguddiad ffordd cyfiawnder yn yr efengyl, a phurdeb aelodau y wir cglwys yn rhodio ynddi: bydd y ffordd yn eglur, a buch-eddiad y fforddoliau yn gyfatebol. Rhuf. 1. 17. 1 Cor. 1. 30. Mai hyn yw priodol ystyr y geirian, sydd i mi yn gwbl eglur; ac y mae cyfieithiad yr Esgob Lowth ar ol Fferius a Lud. de Dieu, yn ymddangos yn bellenig, yn gymhelliadol, ac yn sannaturiol; sef 'Efe ei hun (Duw) a fydd gyda hwynt, yn cerdded yn y ffordd, a'r ynyfydion ni chyfeiliornant ynddi.' Pe felly, dylasai y rhagddod עם *gyda*, fod i mewn; sef fel y canlyn: עם הולך דרך *עם הולך דרך* ac efe (sef Duw) *gyda hwynt a gerdd y ffordd*. Y mae y geiriau yn gwbl eglur heb y ddyfais a'r chwanegiad yma. Cynwys y geiriau brophwydoliaeth hynod am bregethiad yr efengyl yn oleu yn mhlith y Cenedloedd, fel ffordd tawr wedi ei chodi i fynu mewn anial-wch dycithr. Edr. Ffordd.

PRIN-ACH-DER, (py-rhin) anaml, anghyffredin, anfynych; braidd, o braidd, odid; cisiau, diffyg, anger, dirangen.—'Hon o'i phrinder a fwridd i mewn yr holl fywyd oedd ganddi.' Luc 21. 4.—'O'i heisian.' Marc 12. 44.—'O'i thlodi.' W. S.—Yn siampl y wraig weddw dlawd yn bwrw ei dwy hatling i'r drysorfa, y mae yr Arglwydd Iesu yn cymeryd achlysur i sylwi, fod Duw yn golygu amgylchiadan y rhoddwr, ac agwedd a dyben ei feddwl yn rhoddi, ac nid yn unig maintioli y rhodd. Y mae dwy hatling un yn fwy na thrysorau mawrion y llall. Bwridd y weddw dlawd hon yr hyn oll a feddai, ei holl fywyd, sef yr hyn oll oedd ganddi at gynal bywyd. Yr oedd ei chariad at addoliad Duw gymaint, fel y rhoddodd mewn ffydd yr hyn oll a feddai ato, gan ymddibynu ar yr Arglwydd am ei chynaliaeth yn ol llaw. Edr. HAU, TRIPLO.

PRINT-IAU-IO, (py-rhint) argraffiad, cerfiad, nodiad; tori lluniau, nodi.—'Na roddwch brint nod arnoch.' Lef. 19. 28. Yr oedd yn arferiad yn mhlith y Cenedloedd eilun-addolgar i dori eu cnaud, a llanw y toriad a du ysgrifenu, *stibium*, neu ryw liw arall. Hyn a waherddir i bobl yr Arglwydd ar un achlysur, gan fod eu cyrph yn demlau i'r Ysbryd Glan. Deut. 14. 1, 2, 3. Edr. TORI.

PRIOD-I-OL—EDD—OR—IAETH, (pri) neillduol, eiddo un ei hun; neillduedig; cydwedd, cywestach; gwr neu wraig briod. Edr. PRIODAS.—'Priod waed.' sef ei waed ei hun; efe oedd yr aberth a'r aberthwr; y prynwr a'r gwerth a dalodd. Act. 20. 28. Edr. ABERTH, GWAED, IAWN.—'Ei briod wobr,' sef y wobr gyfiawn addas iddo. 1 Cor. 3. 8. Edr. GWOB.—'Pw dystiolaethu yn yr amseroedd

priod.' 1 Tim. 2. 6. Yr amser addas terfyaeddig gan Dduw. Yr amser priod i dystiolaethu am aberth Crist, oedd wedi i Grist aberthu ei hun.—Gelwir y saint yn 'drysor priodol—priadoriaeth—y briodoledd—pobl briodol.' Exod. 19. 5. Salm 135. 4. Mal. 3. 17. Tit. 2. 14. 1 Pedr 2. 9. Geirian a arwyddant eu bod yn bobl neillduedig, werthfawr, ac anwyl iawn; ei drysor penaf a gwerthfawrocaf. Edr. TRYSOR.—'Os ceffir gwr yn gorwedd gyda gwraig briodol a gwr, byddant feirw ill dau.' Deut. 22. 22. Yr oedd y gospedigaeth am odineb yr un ag am lofruddiaeth, ac yn fwy nag am ladradd, sef marwel-aeth.

'Trysor priodol i mi—pobl briodol.' Exod. 19. 5. Deut. 26. 18. Tit. 2. 14. 1 Pedr 2. 9. Sef trysor, neu bobl neillduol i'r Arglwydd. *λαος περιουσιος*,* *pobl neillduol*, wedi eu neillduo oddiwrth eraill gyda gofal mawr, ac yn dra chymeradwy. 'Trysor priodol,' *טְרִיסוֹר טְרִיָּה* *trysor neillduol, gwerthfawr, ac anwyl*. Cyfieithir ef, *eiddo fy hun*, yn 1 Cron. 29. 3.—*trysor penaf*, yn Preg. 2. 8. Geiriau a arwyddant fod ei bobl yn werthfawr gan Dduw—yn benaf o bob peth arall ganddo; ac ar dir neillduol yn eiddo iddo trwy etholiad, pryniad, a neillduad iddo trwy alwedigaeth effeithiol.—'Byddant eiddof fi, medd Arglwydd v lluoedd, y dydd y gwnelwyf briodoledd.' Mal. 3. 17. 'Yn y dydd a osodwyf, yn drysor priodol.' Yr un gair *טְרִיָּה* a gyfieithir yma *priodoledd*, ag a gyfieithir *trysor priodol—trysor penaf*.—Y dydd a osodwyd yw y dydd fydd yn llosgi megys ffwrn; yn y dydd hwnw byddant yn anwyl ac yn ddiogel fel trysor priodol; 'Yna y gwelir rhagor (hynod) rhwng y dyfiawn a'r drygonus, a rhwng yr hwn a wasanaetho Dduw, a'r hwn nis gwasanaetho ef.' Mal. 3. 18. Neh. 13. 22. Salm 103. 8—13. a 125. 4. Eea. 62. 3, 4.

Priodol, yw y meddiannydd, neu yr etifedd; hefyd, brodor, un genedigol. Gwahaniethir y priodol oddiwrth y dycithr-ddyn nad oedd o genedl Israel yn aml. Exod. 12. 19, 49. Lef. 16. 29. a 24. 16, 22. Jos. 8. 33.—'Oblegid yr Arglwydd a ddetholodd Jacob iddo ei hun, ac Israel yn briodoriaeth iddo.' Salm 135. 4. *טְרִיָּה טְרִיָּה* *trysor priodol iddo*. Trwy ei etholiad o honynt y maent yn briodoriaeth iddo; felly hefyd trwy bryniad, 1 Pedr 2. 9. a thrwy eu puro. Tit. 2. 14.

PRIODAS, (priaud) *Gwydd*. NUATHAR: dyweddi, neithiawr; cyd gwr a gwraig. Mae ammod priodasol yn wahanol i ammodau eraill yn hyn, am nas gellir ei ddiddymu trwy gyd-syniad y pleidiau: y mae yn cyfranogi o natur adduned, ac yn rhwymo y pleidiau dros eu

* Pobl briodol wedi eu neillduo oddiwrth eraill, a'u casglu yn fanwl, ac yn dra chymeradwy. Schleuser.—A supererogatory people, a people wherein God had a superlative propriety and interest above and besides his common interest to (in) all the nations of the world. Joseph Mede, p. 125. fol.

bywyd i gyflawni y dyledswyddau y naill i'r llall, perthynol i'w hammodau priodasol. Ar eu dewisiad eu hunain yr ammodant; ond wedi ammodi, y mae yn iau tra byddo y ddau byw; ond os bydd marw yr un o'r ddau, y mae yr ammod yn darfod, a'r llall yn gwbl rydd, fel pe buasai erioed heb fod. Nid oes heblaw hyn ddim ond y pechod yn erbyn yr ammod priodasol, sef godineb, yn diddymu y rhwymau; ond yn y cyfryw achos galarus y mae y blaiddieuog yn rhydd oddiwrth ei hammodau. Mat. 19. 9. Y mae cyfreithiau rhai gwledydd, yn neillduol Berne, yn ngwlad y Swiss, yn estyn y rhyddid hwn i ryw achosion eraill; megys hir, gwirfoddol, ac angharedig absennoldeb (yr hyn y mae Paul yn ei olygu yn achos digonol o ysgariad, 1 Cor. 7. 15.) neu bod un o'r pleidiau yn enog o drosedd marwol; neu wedi amhwylo, fel y mae yn peryglu bywyd i gydfyw ag ef; neu ryw afiechyd ffaidd, megys y gwahanglwyf, &c. Gwel Ruichat *Hist. de Reform de Suisse*.

Y mae priodas o osodiad a threfniad Duw, ac er cyneur i ddyd, hyd yn nod yn ei ddiniweidrwydd, cyn iddo bechu: creodd Duw y wraig Efa, i fod yn ymgeledd gymhwys i Adda cyn ei gwmp. Gen. ii. Y mae yn dra amlwg nad yw priodas yn ei natur wreiddiol, a'r dyben o honi yn ei threfniad, i fod ond rhwng dau berson, sef un mab ac un ferch. Gallasai Duw greu deg, neu luosogrwydd o wragedd, pe buasai yn gweled hyn yn angenrheidiol, yn oren, ac yn gymhwys: 'Eithr onid un a wnaeth efe? a'r ysbryd yn ngweddill ganddo; a phaham un? I geisio had duwiol.' Mal. 2. 15. Dyben priodas yw i'r pleidiau fod yn ymgeledd ac yn gynaliaeth i'w gilydd, ac er cenedlu plant. Ai nid yn ol trefn Duw a'r gosodiad cyntaf, y mae y dybenion hyn yn cael eu hateb oren? Pa gysur a gafodd neb oddiwrth luosogi gwragedd? Edrychwch hanes Abraham, Jacob, Elicanah, Dafydd, Solomon, gwelwch eglur brofion i'r gwrthwyneb. Ac am luosogrwydd, bu i lawer un fwy o blant o un wraig nag oedd i Jacob o'i ddwy, a'i law-forwynion hefyd; i.e. cymaint ag oedd gan Dafydd o amryw wragedd, a deg o ordderchadon; os nid cymaint ag oedd gan Solomon o'i fil o wragedd a gordderchadon. Pe buasai y mil hyn yn briod a chynifer a hyn o wyr, gallasai fod iddynt ddeg mil neu ddeuddeg mil o blant. Y mae luosogi gwragedd wedi bod yn arferiad a'r canlyniadau mwyaf niweidiol a phechadrus iddo. Nid yw siamplau duwiolion yn hyn ddim yn fwy i'w dilyn na'u siamplau mewn pethau eraill croes i drefn a gorhymyn Duw. Nid oes un sail ysgrythyrol i gymeryd gordderchadon, sef gwragedd o is radd na'r lleill, mwy na chymeryd amryw wragedd. EDR. GORDDERCH.

Y mae yn waharddedig yn nghyfraith Moses i gyfneseifiad briodi yn nes na chefniderwydd. Lef. xviii. xx. Ac nid oedd i un otifoddes bri-

odi i lwyth arall; yn unig gallai briodi un o'r Lefiaid neu yr offeiriaid. Num. xxxvi. Ar y cyntaf, nid oedd priodas rhwng brodyr a chwirydd yn anghyfreithlon; yr oedd hyn o angenrhaidd yn nheulu Adda. Tebygaf fod Sarah yn nith i Abraham; a Jocebed yn fodryb i Amram. Ond o ran cariad, cysur, a gwedd-eidd-dra, y mae deddf Moses yn hyn yn ymddangos yn rheol dra addas. Cyfraith neillduol oedd yn rhwymo, cyn dyddiau Moses, y brawd ieuengaf i briodi gwedd ei frawd hynaf, a fyddai farw yn ddiblant. Gen. 49. 10. Nid oedd i'r offeiriaid briodi ond morwynion, neu weddwon offeiriaid eraill. Ac nid oedd i'r archeofeiriad briodi ond morwyu. Lef. 21. 7—14. Ezec. xxii. xlv. Anrhydeddus yw priodas yn mhawb; ac athrawiaethau cythreuliaid yw gwahardd priodas i neb, 1 Tim. 4. 3.—Y mae ieuo yn anghymarus wedi bod yn dra niweidiol er llwyddiant gwir grefydd yn y byd. Felly y llygrwyd yr hen fyd; meibion Seth, y rhai oeddent yn proffesu gwir grefydd, a gyd-ieusant a merched hardd, hiliogaeth Cain wrthgiledig; ac felly y llygrwyd pob cnawd: ac yn y diwedd dinystriodd Duw hwynt a'r diluw. Y mae Duw yn gwahardd yn bendant i'r Hebreaid briodi y Cenedloedd, yn enwedig y Canaanaid. Exod. 23. 32. a 34. 12—16. Dent. 7. 2—5. Gwnaeth Ezra a Nehemiah i'r Iuddewon roddi ymaith eu gwragedd o estron genedloedd. Ezra ix, x. Neh. xiii.—Gwragedd estronaidd Solomon fuant yn niweidiol iawn iddo ef a'i deyrnas; priodas Ahab a Jezebel, a Jehoram a merch Ahab, a ddygasant, nid yn unig ddystryw ar eu teuluoedd, ond agos ar yr holl deyrnas a'r genedl. 1 Bren. xvii, i'r xxii. 2 Bren. i, i'r xi.—Rhaid bod y person hwnw mewn agwedd annuwiol iawn o ran ei feddwl, ac yn gwbl ddiwriad o fyw i Dduw, a ddewisai yn wirfoddol gydymaith ei fynwes dros ei fywyd yn un annuwiol a gelyniaethol i Dduw a gwir grefydd.

Mae oed priodi, a defodau priodasol, yn dra gwahanol yn yr amrywfol wledydd. Gan fod gweddwdod ac amhiantadrwydd yn anfri mawr yn mhliith yr Hebreaid, byddent yn priodi yn ieuanc; y meibion yn nghylch tair ar ddeg, a'r merched yn nghylch deuddeg mlwydd oed; yr oedd yn addas gan hyn, fod i'r rhieni awdurdod gyflawn arnynt yn hyn. Byddent yn dyweddio cyn priodi. EDR. DWYDDIO. Ar y dydd priodas, byddai ammodau yn cael eu gwneuthur drachefn rhyngddynt. Byddent gynt yn eu coroni ar y dydd priodas; a'i fam, tebygol, fyddai yn ei rhoddi ar ben y priod-fab.* Can. 3. 11. Parhâi y wledd dridiau, os gwraig weddw fyddai y ferch, a saith, os morwyn. Gen. 20. 27. Barn. 14. 17, 18.

* Y cyfryw goron a alwai y Groegiaid στεφανος γαμνηλον. Bion Idyll.—Coronant & niptas sponsos, ideo non nubimus Ethnicis, &c. Tortul, de Corona Militis. C. 13.—Magnisque coronis conjugium sit. Claudian.

Yn y cyfanser, byddai gwyr ienainc a gwryf-on gyda'r priod-fab a'r briodas-ferch, yn eu hamrywiol ystafelloedd; a byddai y gwyr ienainc yn ddyrsau eu gilydd a dychymygion. Can. 5. 1. Salm 54. 9, 14, 15. Barn. xiv. Yr oedd cyfaihl i'r priod-fab yn llywodraethu y wledd, i gadw pob peth yn drefnus ac mewn cymedroldeb. Ioan 2. 9. a 3. 29. Yn niwedd y wledd, dygid y ddau ddyn & lampau yn oleu i dŷ y priod-fab. Y priod-fab yn myned o'i ystafell, a alwai y briodas-ferch a'i chyfeillesau, deg o rifedi, tebygol. Mat. 25. 1—10. Y mae y rhan fwyaf o'r defodau hyn yn arferedig yn mhllith yr Iuddeuon hyd heddyw; yn unig wedi dinystr eu dinas a'u gwlad, nid ydynt yn gwiago y coronau priodasol. Priodant wragedd gweddwon dydd Iau, a gwyrfon dydd Gwener. Y mae y ddau ar y dydd priodas yn ymdrwsio mor wych a hardd ag y medrant; gorchuddir y ddau & gorchudd du, ac y mae y mab yn rhoddi modrwy aur ar law y ferch i'w phriodi. Cyflawnir y defodau priodasol allan, ar lan afon, neu mewn gardd, neu gyntedd.

Am ddefodau priodasol yn mhllith Crstionogion, nid oes un reol neillduol; gan fod priodas, mewn rhan o leiaf, yn ammod gwladol rhwng y ddau ddyn, gadawyd Crstionogion yn yn rhydd i arferion yr amrywiol wledydd; yn unig bod eu hymddygiad yn hyn, fel pob peth arall, yn ol rheol sanctaidd y gair. Byddent arferol yn y prif oesoedd, meddant, o gyhoeddi bendith ar y ddau ddyn ienanc yn yr eglwys. Byddai yn arferiad hefyd, yn rhai eglwysi, i'r ddau ddyn ienanc, ar y dydd priodas, gyfranogi o sacrament swper yr Arglwydd. Amddyledswyddau y pleidiau, Edr. GWR, GWRAIG.

Nid oes un gyffelybiaeth yn cael ei arferyd yn fwy aml yn yr ygythyrau nag ammod priodas, i osod allan y cyfammod, yr undeb, a'r gymdeithas sydd rhwng Crist a'i eglwys. Y mae yr undeb agosaf, a'r gymdeithas anwylaf, rhwng Crist a'i bobl; ac nis gall na bywyd nac angen eu gwahannu. Yr oedd y briodas gyntaf yn neillduol gysgod o hyn. Edr. ADDA.

Gosdir y dirgelwch hwn allan yn ogoneddus neillduol yn Esa. 54. 5. Eph. v. Salm xlv. a Llyfr y Caniadau. Priod yr eglwys yw ei gwneuthurwr—Arglwydd y lluoedd—ei Gwar-edydd—Sanct Israel—Duw yr holl ddaear. Efe yw yr hwn a'i carodd, ac a roddodd ei hun drosti, i'w saneteiddio, a'i glanhau, a'i gosod yn ogoneddus iddo ei hun, i ymhyfydu ynndi byth. Saif ar ei ddeheulau byth mewn harddwch aucteiddrwydd. Fel mae y cyffelybiaeth hwn yn dangos braint, anrhydedd, a dedwyddwch yr eglwys; felly hefyd geysd allan ei dyledswydd hiithau i'w garu, ei anrhydeddu, ymostwng iddo, glynu wrtho, a dybynu arno. Fel y mae Crist yn eiddo iddi hi, felly y mae y wir eglwys yn gwbl yn eiddo Crist; yn rhoddi ei hun iddo yn gwbl, ei chalon a'i gwasanaeth, ei holl feddwl, a'i serch; heb olygu dim ond efe yn ddedwyddwch tragwyddol iddi, a neb ond

efe i fod yn Arglwydd arni, ac i ofalu am dani. Cenedlu plant yn ysbrydol iddo yw ei llafur penaf, trwy gynal yn y byd y wir athrawiaeth am dano, ac ymdrechriadau difrifol i denu gwybodaeth o hono. Edr. ANMHLASTADWY, ANWYLYD, EGLWYS, SARAH.

PRIOD-FAB, PRIOD-FERCH, (priod-mab-ferch) mab neu ferch wedi eu dyweddio, neu newydd briodi. Fel y gelwir Crist yn briod-fab, felly y gelwir yr eglwys yn briod-ferch, neu briodas-ferch. Mat. 25. 1—10. Dat. 21. 9. a 22. 17. Edr. ANWYLYD, DWYEDDI, EGLWYS.

PRIS-IO, (pri-is) *Llad.* PRETIUM; *Saci.* PRICE: cyfrif, priddwrth, gwerth, llôg, cyflog, pwyth; cywerthyddio; gwneuthur cyfrif o; gwerth un peth a brynir neu a werthir. Lef. 5. 15. a 25. 16. a 27. 8. 2 Sam. 24. 24. 2 Cron. 1. 16. Edr. GWERTHU, PRYNU.

PRISCILA, *Gr.* Πρισιλλα, [*hes*] gwraig Acwila. Anercha Paul y ddaf yn barchus ac yn garedig; iawn, am eu fyddlondeb iddô ef ac achos Crist; 'i'r rhai,' medd efe, 'nid wyf fi yn unig yn diolch, ond hefyd holl eglwysi y Cenedloedd.' Rhuf. 16. 4. Edr. ACWILA.

PROCORUS, *Gr.* Προχορος [*parod, prysur*] un o'r saith diacon, fel y gelwir hwynt yn gyffredim. Dywedir ei fod yn esgob yn Nicomedia. Ado a ddywed iddo ddyoddef merthyr-dod yn Antioch. Ond nid oes sicrwydd am yr hanesion a roddir am dano, ond yr hyn a roddir gau Luc yn yr Actau. Pen. 6. 5.

PROFADWY-EDIG-AETH, (*prawf*) *Gr.* κειρασις; *Llad.* PROBATIO; holedig, chwiliadwy, cymeradwy; arddangosiad; garthrymder; peth i brofi dynion; archwaethiad.—Profi yn ad, sef holi ynad i'w swydd.

Nid erchia bwyd ond ei brofi. *Diar.*

'Maen profedig.' Edr. MAEN. Mae profedig yn arwyddo yr un peth a chymeradwy, yn aml; un wedi ei brofi, ac yn y profiad a chymeradwywyd.—'Profedig gan Dduw;' sef cymeradwy gan Dduw. Act. 2. 22. Rhuf. 16. 10. 2 Tim. 2. 15. Iago 1. 12.—'Gelwir erlid-igaethau, gofidiau, a gorthrymderau, yn (*κείρασις*) *profedigaeth, profedigaethau*, am eu bod yn profi dynion beth ydynt. Act. 20. 19. Gal. 4. 14. Heb. 11. 36. Iago 1. 2, 12. Dat. 3. 10. Y mae rhai 'yn amser profedigaeth yn cilio.' Luc 8. 13. Nid oes dim mwy taro arnynt hwy nag eraill; nid oedd yr hâd ar y creigle yn goddef haul dim poethach na'r hâd ar y tir da; ond nid oedd ganddo ddyfnder daear, na gwreiddyn, na gwlybwr; am hyny fe wywodd: ond y mae profiadau rhai yn eu profedigaethau yn peri gobaith. Rhuf. 5. 4.

'Fel yn dydd profedigaeth yn y diffaithwch.' Salm 95. 8. Heb. 3. 8. *κατα την ημεραν του πειρασμου.* 'Ar ddull dydd y tentasiwn yn y diffaithwch.' W. S. Y dydd y profodd yr Israeliaid Dduw trwy eu-cyffroad (*ymrysonfa*,

Dr. M.) yn yr anialwch; *καρτερασμα*, *cyffroad chwero*; dydd y brofedigaeth oedd hwnw. Mae y geiriau yn cyfeirio at eu hymddygiad yn Cadea, wedi dychweliad yr yspïwr. Profasant of amryw weithiau o'r blaen; (Exod. 16. 4. a 17. 2, 9. a 32. 10. Num. 11. 3.) ond ni thyngodd yr Arglwydd hyd yn hyn, na chaent fyned i mewn i'w orphwysfa. Num. xiii. xiv. Deut. 9. 7. Gelwir hwn, gydag enwogrwydd, y *cyffroad chwero*, dydd y brofedigaeth. Yn y profiad chwero hwn, cyflawnodd Duw ei air yn berffaith, ond a'u dinystriodd hwynt oll, ond Caleb a Josuah.

'Nac arwain ni i brofedigaeth.' Mat. 6. 13. Mae y rhai a gwasant faddenant o'u pechodau, tra yn y byd hwn, yn agored i brofedigaethau bennyddiol; ac nid oes neb ond eu Tad nefol a ddichon eu cadw rhagddynt. Y mae yr Arglwydd yn profi ei bobl, i wybod, neu i ddangos iddynt hwy, beth sydd yn eu calon; ac i buro a marweiddio eu pechodau. Y mae yn eu profi, 1. Trwy eu gadael iddynt eu hunain, fel y gwnaeth â Hezeciah. 2 Cron. 32. 31—2. Trwy gau broffwydi a gau athrawon. Deut. 13. 3. 1 Cor. 11. 19. 1 Ioan 2. 19. a 4. 1.—3. Trwy eu harwain i anialwch o orthrynderau. Deut. 8. 2.—4. Trwy eu galw i waith anhawdd a chroes i holl deimladau natur. Gen. 22. 1, 2.—5. Trwy elynion ac erlidigaethau. Dat. 2. 10.—6. Trwy adael i Satan eu profi, fel y gwnaeth â Job. Gwel pen. i, ii. Gorchfygodd y gelyn cyfrwys creulon hwn yr Adda cyntaf, temtiodd yr ail Adda, aeth i mewn i Judas, nithiodd Pedr, a chodymodd Dafydd; am hyny y mae achos i ni grynyn yn ein lle; ond dichon Duw, ac nid neb arall, ein cadw yn ddigwmp. Judas 24. Mae y geiriau, 'Nac arwain,' &c. yn arwyddo, 1. Cydnabyddiaeth o'n perygl mawr bob awr.—2. Ein crediniaeth o allu Duw i'n cadw.—3. Fod pob peth, a phob gelyn, yn gwbl dan ei awdurdod.—4. Erfyniad iddo ein gosod yn yr amgylchiadau mwyaf manteisiol i sefyll a gorchfygu ein gelynydd; felly gweddiodd Agur. Diar. 30. 5—8.—5. Y byddai iddo ein cynnal ynddynt, gwneuthur llesad i ni drwyddynt, a'n gwaredu o honynt. 2 Pedr 2. 9. Dat. 3. 10. Job 23. 10.

'Anwylyd na fydded ddeieithr genych y profiad tanllyd sydd ynoch, yr hwn a wneir er profedigaeth i chwi.' 1 Pedr 4. 12. *τη εν ομιν πρωσσει προς πειρασμον ομιν γινομενη*. Y prawf sydd arnoch trwy dan. W. S. a Dr. M. 'Y *llosgriad* sydd yn eich plith, yr hwn sydd i chwi er *profedigaeth*.' Macknight. Yr erlidigaethau galarus a thanllyd yr oeddent yn eu dyoddef, y mae yr apostol yn ei feddlw.* Y mae y gyfelybiaeth yn odidog. Y mae yn ei golygu â than wedi ei fwrw arnynt er profiad eu ffydd, fel y bwrir aur i'r tân, i'w brofi a'i buro. Gwel pen. 1. 7. Dengys y geiriau fod eu profedig-

aeth yn boenus ac yn beryglus, ac eto gallasai fod er llesad mawr iddynt.

PROFFES-U, (pro-ffes) *Llad*. PROFESSIO: addefiad, cyhoedd gyfaddefiad: dilyn, arferu.

Crefyddwr, a doru ei broffes, nid gair ei air.
Cyfreithiau Cymreig.

Mae y gair *ομολογια*, a gyfieithir *proffes*, yn cael ei gyfieithu *cyffes*, Heb. 3. 1. a 10. 23. 2 Cor. 9. 13.—'Ger bron Crist Iesu, yr hwn dan Pontius Pilat a dystiodd broffes dda.' 1 Tim. 6. 13. 'Cyffes pybur.' W. S. 'Who before Pontius Pilate.' Saes. 'O flaen Pontius Pilat. Y mae *επι* yn arwyddo, o flaen, ond arferir of gyda mwy o dlynsi i arwyddo *dan*, yn dynodi amser, fel yn ein cyfieithiad ni. 'Yr hwn a fu (*επι*) dan Claudius Cesar.' Act. 11. 28. Dan Pontius Pilat, a arwydda dan raglawiad Pontius Pilat. Dan ei raglawiad ef y tystiodd Crist yn gyhoeddus y broffes dda am dano ei hun, sef ei fod yn Fab Duw, y gwir Foesiah, a dyben ei ddyfodiad i'r byd. Tystiodd yr un peth hefyd o flaen Pilat. Marc 14. 61, 62. Ioan 18. 33—37. Proffes dda oedd, am ei bod yn broffes wir, ac hefyd yn cynnwys ynddi y dationi penaf i blant dynion. Yr un broffes a broffesodd Timotheus ger bron llawer o dystion, ac y mae Paul yn gorchymyn iddo ei gadw yn ddifens ac yn ddiargyhoedd, hyd ddyfodiad ein Harglwydd Iesu Grist: sef cadw yr holl athrawiaeth am Grist, ac a bregethodd Crist, yn gyflawn, yn bur, ac yn ddiwyrni. Gwel adn. 13, 14. Yr oedd Paul yn gweled hyn o'r pwys mwyaf; am hyny y gorchymyn i Timotheus, ac ynddo ef i bob gweinidog yr efigyl, yn nghylch hyn gyda'r difrifoldeb mwyaf. Proffesodd Crist y gwir am dano ei hun yn eofn, yn eglur, ac yn gadarn, er dyoddef oblegid hyny, fel y gweddi i'w holl ganlynwyr.

'Glynwn yn ein proffes.' Heb. 4. 11. *κρατωμεν της ομολογιας*. 'Daliwn ein afel ar eyn proffes.' W. S. a Dr. M. 'Hold fast our profession.' Saes. Priodol ystyr y gair *Gr. κρατω*, yw, dal gafael â'n holl nerth, ac â'n holl egni, yn erbyn gwrthwynobiadau cryfion. 'Dal (*κρασι*) yr hyn sydd genyt, fel na ddygo neb dy goron di.' Dat. 3. 11. Po bai neb yn ceisio dwyn coron un, daliai hi a'i holl rym a'i egni. Mae y gwrthwynobiad cryfaf i'r cwbl o grefydd Crist yn y byd, ac yn ein calonau ein hunain. Ein dyledswydd a'n braint yw gafael arni â'n holl galon; ei chredu a'i phroffesu yn gyhoedd hyd y diwedd. Mat. 24. 13. Y mae ystyriaethau digonol oddiwrth offeiriadaeth Crist i'w cael, i'n northu i hyny; 'Gan fod i ni Arch-offeiriad mawr, yr hwn a aeth i'r nefoedd, glynwn,' neu, *daliwn atael*, 'ar ein proffes.' Edr. DUWIOLEB, GWADU.

PROPHWYD-O-ES, (pro-pwyd) *Gr. προφητης*, (*proffetes*;) *Llad*. PROPHETA; *Ffr*. PROPHETE; *Saes*. PROPHET. Priodol ystyr y gair Groeg, o ba un mae y lleill yn deilliaw, ydyw rhag-ddwydedd pethau i ddyfod; a phrophwyd,

* Profedigaethan trymion, y rhai yn gyffroddin a gyfelybir i dan. Salm 17. 3. Esa. 46: 10. Estus.

gan hyny, yw un yn rhag-fynegi pethau i ddyfod trwy ddadguddiad dwyfol; neu un yn derbyn dadguddiad dwyfol oddiwrth Dduw i'w fynegi i eraill. Gelwid y prophwydi, נְבִיאִים *prophwyd*. Y mae נְבִיאִים yn arwyddo, nid yn unig un yn rhagfynegi pethau i ddyfod, eithr hefyd un cyfeillgar â Duw; un y mae Duw yn llefaru yn gyfeillgar wrtho, yntan yn cael dyfod at Dduw mewn gweddi a diolchgarwch; ac un oddiwrth Dduw yn llefaru wrth eraill; felly geilw Duw Abraham wrth Abimelech, 'Prophwyd (נְבִיא) yw efe, ac efe a weddia trosot.' Gen. 20. 7. Cyfaill Duw, neu un cyfeillgar â Duw, tebygol yw ystyr y gair. Ioan 14. 21, 23, a 15. 15. Er fod y gair hwn yn arferedig mor foreu ag amser Abraham, ni chafodd ei briodoli yn neillduol i wybedydd, neu i ragfynegwyr pethau i ddyfod, cyn amser Samuel. 1 Sam. 9. 9, 'Prophwyd (נְבִיא) heddyw a elwid gynt yn (חֲרִיאָה) *weledydd*.' Yn 1 Cron. 29. 29. arferir tri gair yn agos i'r un ystyr: dywedir fod gweithredoedd Dafydd 'yn ysgrifenedig yn ngeiriau Samuel (חֲרִיאָה) y *weledydd*, ac yn ngeiriau Nathan (חֲרִיאָה) y *prophwyd*, ac yn ngeiriau Gad (חֲרִיאָה) y *weledydd*. Hwyrach fod achos neillduol pabam y priodolir i'r tri wyr hyn y gwahanol eiriau, er fod yn anhawdd yn bresennol ei ganfod. Edr. GWELEDYDD.—Gelwid prophwyd hefyd, 'Gwr Duw,' 1 Bren. 13. 1. 1 Tim. 6. 11.—'dyn Duw,' 2 Tim. 3. 17. 2 Pedr 1. 21. Gwr wedi hollol ymroddi i Dduw, yn cael dadguddiad oddi wrtho, a'r hwn nis gallai neb ei niweidio heb amharchu Duw yn fawr yn ei weinidog. Edr. SAMUEL.

Prophwyd, gan hyny, yw un yn derbyn, trwy ddadguddiad goruwch-naturiol, gwybod-aeth o ddirgelion a fu, y sydd, neu a ddaw,* i'w mynegi i eraill, nas gallasid eu gwybod yn ffordd arall.—Am bethau a fu, nis gallasai Moses roddi hanes cywir am greadigaeth y byd, ond trwy ddadguddiad dwyfol. Yr oedd Daniel yn grynaint prophwyd yn dywedyd beth oedd breuddwyd Nebuchodonosor wedi iddo ei golli, ac wrth ei ddeongli wedi hyny.—Am bethau presennol, yr oedd darluniad a deongliad yr ysgrifon ar galchiad y pared yn profi Daniel yn prophwyd Duw. Dan. 5. 8, 17, 25. Felly gwybodaeth Eliseus hefyd am waith Gehazi yn myned ar ol Naaman y Syriad, ac yn derbyn gwobrau. 2 Bren. 5. 26.—Ond rhagfynegi pethau i ddyfod oedd yn neillduol yn perthyn i prophwyd Duw holl-wybodol. Mae Dduw yndo ac o hono ei hun yn gwybod pob peth, sef y diwedd o'r dechreuad; ac i'r neb y myno y mae yn eu hamlygu. Esa. 41. 21, 22, 23. a 43. 12. Amos 7. 8.

Rhaid gwahaniaethu yma rhwng y dawn a'r swydd; rhoddid y dawn weithiau i bersonau neillduol, i fynegi dirgelion, ond am un tro neu

ychwaneg; megys y Deg a Thringain, y rhai tra gorphwysai yr ysbryd arnynt a brophwydent. Num. 11. 25. Nid oedd y rhai hyn wedi eu galw mewn modd goruwch-naturiol i'r swydd o fod yn brophwydi Duw. Gallai un fod yn y swydd, pan nad oedd y dawn ganddo: nid oedd y dawn gan neb yn ansoddol i'w defnyddio pan fynai; ond dadguddiad uniongyrchol oedd oddiwrth Dduw, pan welai Efe fod yn dda. Felly y dywed Eliseus am dano ei hun. 2 Bren. 4. 27. 'A'r Arglwydd a'i celodd oddi wrth y fi, ac nis mynegodd i mi.' Ni wyddai Moses ac Aaron beth i'w wneuthur i'r dyn a dorodd y Sabboth, nes i Dduw hysbysu iddynt. Num. 15. 33, 34. Llefarodd Duw wrth y tadau lawer *modd* trwy y prophwydi. Heb. 1. 1. Edr. BREUDDWID, GWELEDIGARTH, ac enwau yr amrywiol brophwydi.

Y mae prophwyd weithiau yn arwyddo yr un peth a deonglydd; felly y gelwir Aaron yn brophwyd i Moses, sef yn ddeonglydd ei fedd-wla'i orchymyn i Pharaoh. Exod. 7. 1.—Geilw l'aul brydydd Paganaid yn brophwyd, sef cyfansoddwr prydyddiaeth. Tit. 1. 12.—Am y byddai y prophwyd weithiau, pan y cynhyrfid hwy gan yr Ysbryd Glan, yn cael eu cyffroi i ystumiau corphorol anarferol, byddai y cyfryw gynhyrfaidau yn cael eu galw yn brophwyd, pa un a fyddent oddiwrth ysbryd da ai ysbryd drwg. Saul yn cael ei gynhyrfu gan ddrwg ysbryd, dywedir ei fod yn prophwyd yn ughanol y tŷ. 1 Sam. 18. 10. Yr oedd yn cael ei gyffroi a'i gynhyrfu yn anarferol, yn ol dull y prophwyd. Y mae prophwyd weithiau hefyd yn arwyddo cyfansoddi, neu ganu salmau neu hymnan o fawl i Dduw. 1 Sam. 10. 5, 6. 1 Cron. 25. 1. Y mae yn arwyddo hefyd, yn iaith Paul, eglurhau yr ysgrhythrau, pregethu, a llefaru yn yr eglwys yn gyhoeddus. 1 Cor. 14. 1, 3, 4.

Yr oedd gau brophwydi yn mhob oes, yn gystal yn mhlith yr Iuddewon ag yn mhlith y Cenedloedd Paganaid, yn cymeryd arnynt fod yn brophwydi (1 Bren. 18. 22.) neu wedi eu hanfon gan Satan yn weision iddo. Deut. 13. 1. Mat. 24. 11. Act. 20. 29. 1 Cor. 11. 19. 2 Pedr 2. 1. Y rhai hyn a brophwydant ac a athrawiaethant gelwyddau i dwyllo eneidiau dynion, a gorchymynir i ymogelu rhagddynt. Wrth eu ffrwythau yr adnabyddir y gwir oddiwrth y gau. Ffrwythau gau-athrawon yn mhob oes yw bywydau halogedig, ac athrawiaethau yn denu dynion oddiwrth Dduw a'r gwirionedd. Deut. 13. 1, 2, &c. Jer. xxviii, xxix.

Y mae prophwydes yn arwyddo yn unig gwraig i brophwyd (Esa. 8. 3.) neu un yn rhagfynegi pethau i ddyfod, a molian Duw; megys Miriam, Deborah, Hannah, Huldah, Elisabeth, Mair Forwyn, Anna, a merched Phylip.

'Ac y mae genym ni air sicrach y prophwydi; yr hwn da y gwnewch fod yn dal arno,

* —Novit namque omnia vates,
Quae sint, quae fuerent, quae mox ventura trahantur.

megys ar ganwyll yn llewyrchu mewn lle tywyll.' 2 Pedr 1. 19.—'Y ddym ni hefyd a gair cadarnaf a proffwydi genym, yr hwn da i gweithiwech o ddarbad am dano.' W. S. a Dr. M. Felly hefyd y mae cyfeithiad y Dutch a'r Ffancaeg; '*La parole des prophetes plus ferme.*'—'Ac y mae genym ni air y prophwydi yn fwy cadarn;' sef wedi ei gadarnhau yn fwy trwy y cyflawniad o hono. Gwel Macknight. Arwydda y gair *Gr. βεβαιου, cadarnhau, sicrhau.* 1 Cor. 1. 6. 2 Cor. 1. 21. Col. 2. 7. Heb. 2. 3. a 6. 16. Wrth 'air y prophwydi,' y deallir yr holl athrawiaeth a draddodwyd gan Dduw i'r eglwys trwy y prophwydi; y mae hwnw *genym ni* yn eu hyagrifeniadau sanctaidd; mae eu gair hwy wedi ei sicrhau a'i gadarnhau gan Grist ei hun, trwy ei eiriau a'i weithredoedd. Y mae gair y prophwydi yn cael ei gadarnhau fwy-fwy o hyd; nid ynddo ei hun, ond yn yr amlygrwydâ o hono i'n ffydd ni. Nid oes dim sicrach yn bod, nac i fod byth, na'r gair; ei sicrwydd ef yw sail sicrwydd pawb sydd yn credu ynddo. Canwyll yw yn llewyrchu mewn lle tywyll, a chanwyll yw na ddiffydd byth, ond a lewyrcha fwy-fwy hyd oni wawrio y dydd, ac y diflana y tywyllwch yn llwyr. Mae y gwir yn oleu ac yn sicr, am hyny da y gwnawn fod yn dal arno, canys trwy hyny y goleuir ac y sicreir ninau. Gwel Witsius *Miscel. Sacr. Lib. i. cap. 11.*

Crist Iesu yw Pen-prophwyd mawr ei eglwys; yn tebygu i Moses, ond yn tra rhagori ar Moses a'r holl brophwydi eraill yn nghyd. Oni buasai ei fod ef, fel Cyfringwr, wedi ei osod er tragywyddoldeb yn y swydd hon, ni buasai y swydd yn bod yn neb arall yn yr eglwys mewn un oes; a pheth ofer fuasai ei gosod. Yr oedd yr holl brophwydi o'i flaen yn gysgodau o hono yn yr amrywiol oesoedd, ac yn derbyn eu dadguddiedigaethau a'u holl awdardod oddi wrtho. Heb fod yn y swydd hon, yn gystal ag yn Offerriad ac yn Frenin, ni buasai yn Iachawdwr addas i bechaduriaid. Y mae dyn, fel pechadur, 'wedi ymddeithrio i fuchedd Duw, trwy yr *anwybodasth* sydd ynddo.' Y mae pethau Duw yn ddirgelwch iddo, ac yn guddiedig oddi wrtho. Nis dichon iddo gael ei achub, a'i ddwyn yn ol at Dduw, heb ei oleuo. Pa fodd y dichon y meddwl ddyfod at Dduw, heb ei adnabod? Ni châr, ni addola, ac nid nfuddha i Dduw byth, heb ei adnabod. Ond pwy a ddichon ei ddyegu?

I fod yn athraw addas i bechadur, rhaid fod gan un, 1. Berffaith wybodaeth o Dduw, ac o holl ddyfnion bethau Duw yn nhrefn iechyd-wriaeth pechaduriaid. A phwy sydd a'r wybodaeth hono ganddo, ond Duw? 'Yr unig-anedig Fab, yr hwn sydd yn mynwes y Tad, hwnw a'i hysbysodd ef.' Ioan 1. 18. a 3. 34. Y mae holl berffeithiau, trefn, a chynghor y Duwdod, yn gwbl adnabyddus iddo; y mae y cwbl yn eu hachosion, dybenion, a'u heffeithiau, yn agored ac yn ddilen iddo ef.

2. Rhaid ei fod hefyd yn medru hysbysu hyny, i ddynion yn eu hiawa drefn, yn y modd mwyaf goleu, addas, ac effeithiol, er gogoniant Duw, a'u llesad hwythau. Rhaid bod ynddo ddigon o gariad i gymeryd y fath orchwyl yn llaw, ac i ddyegu y pechaduriaid mwyaf tywyll, dwl, gwrthnysig, a gelyniaethol i'r gwirionedd. Rhaid bod ynddo ddoethineb a gallu i adnabod pob ffordd o ddyfodfa at feddwl dyn, ac i orchfygu a darostwng ynddo bob uchder a'r sydd yn ymgodi yn erbyn gwybodaeth Duw. Nid oes dim llai na gallu creadawl a ddichon gwblhau hyn. 2 Cor. 4. 6. a 10. 4, 5. Hyn oll a wna Crist. Act. 26. 18.

3. Rhaid ei fod yn un sydd yn byw byth; yn fod tragywyddol—ac yn parhau yn ei swydd o oes i oes; ac onidè, bydd pobl rhyw oes heb eu dysgu, gan nad oes neb yn ddigonol i gyflawni ei le.

4. Rhaid ei fod yn bresennol yn rhob man, gyda'r gwaelaf a'r tywyllaf, heb ddim yn ormod ganddo i'w wneyd i'r dyben i'w dyagu.

5. Rhaid ei fod yn addfwyn, yn ostyngedig, ac yn amyneddgar, i gyd-tdwyn â llawer o anystyriaeth, gwrthnysigrwydd, ynydrwydd, angof, ac anniolchgarwch, &c. Y-cyfrw un yw yr Iesu. Mat. 11. 28, &c.

1. Y mae o osodiad dwyfol yn y swydd hon, fel pob swydd arall. Deut. 18. 15. Esa. 42. 6. a 61. 1, 2, 3. Luc 4. 18, 21.—2. Addefodd y Tad Iesu Grist trwy lais o'r nef yn y swydd, a gorchymynodd i bawb wrando arno ef. Mat. 17. 5.—3. Rhoddir amryw enwau arno sydd yn arwyddocaol o'r swydd hon; megys, 'Angel y Cyfammod,' Mal. 3. 1. sef y genad addawedig yn y cyfammod, i roddi cyflawn amlygiad o'i holl drefn a'i freintiau.—'Apostol ein cyfies,' Heb. 3. 1. sef y genad yr ydym yn ei addef, yn gwrandao arno, ac yn credu ynddo.—'Athraw,' yr hwn sydd wrth ei swydd yn dyagu, Mat. 23. 8, 10.—'Cynghorwr,' Esa. 9. 6. Dat. 3. 18. (Edr. *CYNGHORWR*.)—'Doethineb,' 1 Cor. 1. 30.—'Gair Duw,' Dat. 19. 13.—'Golenni y byd,' Ioan 8. 12.—'Gwirionedd,' Ioan 14. 6.—'Haul Cyflawnder,' Mal. 4. 2.—'Gweinidog yr enwasdiad,' Rhuf. 15. 8.—'Cenad o ladmerydd,' Job 33. 23.—'Seren fore eglur,' Dat. 22. 16.—'Tyst i'r bobl,' Esa. 55. 4.—'Tyst ffyddlon,' Dat. 3. 14. Edr. y geiriau hyn.

Fel Prophwyd, 1. Hysbysodd Crist holl ewyllys Duw yn gyflawn, yn gywir, a chydâ'r ffyddlondeb mwyaf. Nid oes dim yn angenrheidiol heb ei ddadguddio, na dim afreidiol wedi ei hysbysu. Ioan 1. 8. a 3. 16. a 6. 40. a 8. 26. a 15. 15. Mat. 11. 27. Gan ei fod yn Dduw holl-wybodol, perffaith ddoeth, a chywirdeb hanfodol ynddo, nid oedd bosibl iddo gamsynied, cam-farnu, na cham-ddangos un gwirionedd. Nid oes a ddichon fod yn fwy sicr a chywir na'r hyn a lefarodd. Mawredd anfeidrol ei Berson sydd yn rhoddi gogoniant a mawredd i'w holl swyddau, ac i'r hyn oll a

wneio efe yn y cyflawniad medrus o honynt.

2. Trwy wyrthiau a rhag-ddywediadau, rhoddodd brawf digonol mai dygawdwr oedd wedi dyfod oddiwrth Dduw. Ioan 16. 4. Luc 24. 19.

3. Y mae trwy ei Ysbryd yn tywys meddyliau ei bobl i bob gwirionedd. Y mae yn agoryd eu llygaid, ac yn rhoddi gwybodaeth gyflawn, gyson, a chywir, o bob gwirionedd; yn eu dyagu i adnabod ei natur, ei ddyben, a'i ddefnyddioldeb; i adnabod a pharchu Duw yn y gwirionedd, ac i iawn ddefnyddio pob gwirionedd, i brofi ei rinwedd, ac i fwynhau ei gysur. Y mae ei eiriau ynddynt yn ysbryd ac yn fywyd. Ioan 6. 63. 2 Cor. 3. 3. Yn y gair y mae pethau Duw wedi eu rhoddi yn gyntaf; y gwirionedd sydd yn y gair sydd yn cael ei ysgrifenu ar galonau ei bobl, ac yn ysbydd ac yn fywyd ynddynt; ac y mae yr argrif tufewnol hon yn ymddangos yn allanol yn eu bywydau.

4. Fel Prophwyd y mae yn anfon ac yn donio eraill fel cenadon drosto, ac yn effeitholi eu gweinidogaeth yn mhob oes. Ysbryd Crist oedd yn y prophwydi dan oruchwyliaeth yr Hen Destament. 1 Pedr 1. 10, 11. Efe a alwodd, a anfonodd, a ddoniodd, ac a lwyddodd yr apostolion. Mat. 10. 1—15. Luc 10. 1—16. Ioan 20. 21. Gwedi eagyn i'r uchelder, a derbyn rhoddion i ddynion, cyflawn yr eglwys a'r cyfryw swyddwyr ag a fyddo yn fuddiol iddi, hyd nes perffeithir corph Crist. Eph. 4. 8—13.

Y mae yn tra rhagori ar bob prophwyd arall, 1. O ran ei berson, fel Duw-ddyn. Cenadwr yw oddiwrth Dduw at ddynion, a Duw-ddyn yw o ran ei berson; gan hyn y mae yn neillduol addas fel cenadwr rhwng y ddwy blaid. Myn barch i Dduw, tra byddo yn ymestwng yn dirion at ddynion. Y mae yn gwybod holl berffeithiau Duwdod, a holl wendidau dibechod dynoliaeth. Y mae y ddwy natur yn berffaith yn ei Berson, am hyny dychon lesaru am y naill wrth y llall yn y modd mwyaf teilwng ac addas i'r ddwy natur. Yr oedd dynoliaeth, ie, pe buasai yn ddibechod, yn rhy isel; yr oedd y Duwdod yn rhy uchel, dysglær a thanllyd; ond y ddwy natur yn un person, sydd yn gwneuthur prophwyd addas i ddyagu tros Dduw i ddynion, ac i ddwyn dynion yn ol at Dduw, trwy syniadau addas am dano, a chariad diffuant tuag ato.

2. Oddi wrtho ef yr oedd cenadwri yr holl prophwydi eraill yn deilliaw; ei weision a'i genadau oeddent yn llefaru yn ei enw, ond yr oedd ef fel Pen-prophwyd gydag awdurdod dwyfol yn llefaru yn ei enw ei hun. Ioan 3. 3, 5. a 6. 26, 47, 53.

3. Iddo ef yr oedd yr holl prophwydi eraill yn dwyn tystiolaeth; yn llefaru, ac yn ysgrifenu am dano. Luc 24. 44. Ioan 1. 45. Act. 10. 43. Rhuf. 3. 21.

4. Yr oedd ei anfoniad, ei seliad, a'i gyfran

ogiad o'r Ysbryd Glan yn ddefesar, yn peri rhagoroldeb ar bawb eraill yn y swydd. Mat. 3. 16, 17. Ioan 3. 34. Y mae ei ddyfodiad fel codiad haul, gyda'r fath ardderchogrwydd, ac yn y cyfryw fodd goruchel nes ydyw pawb eraill, fel y sêr yn y boreu, yn diflanu yn ei wydd.

5. Ni bu neb arall yn y swydd ond dros amser byr a therfynedig, megys gweision yn y tŷ dros ychydig amser; ond y mae efe yn Arglwydd ar ei dŷ ei hun, yn athraw diddarfod yn mhob oes. Bu farw yn brophwyd, a chyfododd yn ei swydd y trydydd dydd, ac y mae yn ei swydd heddyw yn y nefoedd; y mae yn Brophwyd, yn gystal ag yn Offeiriad, yn dragywydd. Ni bydd yr eglwys byth heb ei Phen-athraw.

6. Nid oedd y prophwydi eraill yn medru cynnwys ond rhan o'r genadwri fawr oedd gan Dduw i'w hanfon at ddynion; ond yr oedd yn ei weinidogaeth ef, fel yn ei berson, holl drysorau doethineb a gwybodaeth. Col. 2. 3. Heb. 4. 13. 'Pob peth ar a glywais gan fy Nhad, a hysbysais i chi.' Ioan 15. 15. Y mae y perygl mwyaf o ychwanegu at, na thynnu oddiwrth, yr hyn sydd wedi ei ddadguddio.

Oddiwrth fawredd Person y Prophwyd hwn, y mae yr apostol yn dangos, 1. Mawredd yr iechydwrriaeth, 'yr hon, wedi dechreu ei thraethu trwy yr Arglwydd,' &c. Heb. 2. 2, 3. Nid yn unig y mae awdwr iechydwrriaeth yn uwch na'r angelion, ond hefyd y prophwyd yr hwn a'i traethodd.—2. Oddiwrth fawredd Person y Prophwyd hwn, dengys hefyd y mawr berygl o beidio gwrando arno, a dal ar yr hyn a lefarodd; 'Os bu gadarn y gair a lefarwyd trwy angelion, ac os derbyniodd pob trosedd ac anuffudd-dod gyfiawn daledigaeth, pa fodd y diangwn ni, os esgeuluswn iechydwrriaeth gymaint, yr hon, wedi dechreu ei thraethu trwy yr Arglwydd?' &c. 'Pob enaid ni wrandawo ar y Prophwyd hwnw, a lwyr ddyfethir o blith y bobl.' Act. 3. 23.

PROPHWYDOLIAETH—AU, (prophwyd-ol) armaeg, daroganiad; rhagddywedid, rhagfynegiad.—'Prophwydoliaeth,' medd Witsius, 'yw gwybodaeth a dadguddiad o ddirgeledigaethau, na wybu dyn trwy ei synwyr ei hun, na thrwy adroddiad arall, ond trwy ddadguddiad dwyfol o goruwch-naturiol yn unig.'—Yn yr ysgrthyrau, nid yw yn arwyddo yn unig rhagddywedid pethau i ddyfod, ond arwydda hefyd, yn aml, yr un peth a phregethu, ac yn dynodi gallu i eglurhau a chymhwysio i amgylchidau presennol athrawiaeth ddadguddiedig o'r blaen.—'A'th fod dithau wedi gosod prophwydi i bregethu,' sef i draethu. Neh. 6. 7. Prophwydo a arwydda, yn 1 Cor. 14. 3. llefaru wrth ddynion er adeiladaeth, cynghor, a chysur.—Yr oedd athrofau y prophwydi yn Israel i addysgu y gwyr ieuainc duwiol yn y gwirioneddau dwyfol, i'w haddasu yn gynghori

a chysuro y bobl; ac wrth 'feibion y prophwydi,' deallir yr ysgolheigion yn yr athrofaau.

Y mae prophwydoliaeth, yn nghyda gallu gwyrthiol, yn brawf cadarnaf o gymundeb & Duw, ac o anfoniad dwyfol. Am hyny y mae holl gau grefyddau y byd yn honi y cyfryw alluoedd. Yr oedd gan y Paganïaid eilun-addolgar eu daroganwyr, eu dewinyddion, &c. Ac y mae gan y Mahometaniaid eu gau brophwyd, a gau brophwydoliaethau; ond mae yn hawdd dangos mai twyll a chelwydd ydyw y cwbl. Y prophwydoliaethau Iuddewig a Christionogol sydd iddynt nodau amlwg o'u dwyfoldeb. Duw yw eu Hawdwr.

'Nid oes un brophwydoliaeth o'r ysgrythyr o ddeongliad priod;' sef o ddychymygiad priod: nid dehongliad priod un dyn ei hun o ewyllys Duw yw prophwydoliaeth. Y mae y geiriau yn ddilys yn perthynu i roddiad prophwydoliaeth gan Dduw ar y cyntaf i ddynion, ac nid i'w deongliad neu eu deall wedi eu rhoddi. Mae y geiriau canlynol yn ddeongliad eglur o'r geiriau: 'Nid trwy ewyllys dyn y daeth gynt brophwydoliaeth.' Yr un peth a feddylir wrth 'ddehongliad priod,' a 'thrwyl ewyllys dyn.' Pe buasai prophwydoliaeth trwy ewyllys dyn, buasai o ddehongliad priod y dyn hwnw o ewyllys Duw: ond nid felly y mae; 'eithr dynion* sanctaidd Duw a lefarant megys y cynhyrwyd hwy gan yr Ysbryd Glan y llesarant o ran yr amser, y mater, y dull, a'r goiriau; yr Ysbryd Glan yw awdwr y cwbl. Edr. DEHONGLIAD.

Dwyed yr angel wrth Ioan, 'mai tystiolaeth Iesu yw ysbryd y brophwydoliaeth.' Dat. 19. 10. Nid tystiolaeth wedi ei rhoddi gan Iesu, ond am dano; tystiolaeth am yr Iesu oedd gan yr angel, gan Ioan, a chan ei frodyr; cyd-weision ydynt oll yn y gwaith mawr hwn. 'Iddo ef yr oedd yr holl brophwydi yn dwyn tystiolaeth.' Act. 10. 43. Cyfeiriad, tuedd-nôd, a dyben yr holl brophwydoliaethau yw tystiolaethu am Iesu, ei waith, a'i deyrnas. Eef yw tuedd-nôd a dyben holl ragluniaethau Duw yn nghylch y byd. Y mae sefydliad neu ddystriwyd unrhyw ymerodraeth neu deyrnas yn y byd, yn cyfeirio mewn rhyw fodd, naill ai union-gyrchol, neu yn gylch-drowl a deyrnas Crist. Am yr iechydriaeth trwyddo, 'yr ymofnodd ac y manwl-chwiliodd y prophwydi—gan chwilio pa ryw bryd, neu pa ryw amser, yr oedd Ysbryd Crist, yr hwn oedd ynddynt, yn ei hysbysu, pan oedd efe yn rhag-dystiolaethu dyoddefiant Crist, a'r gogoniant ar ol hyny.' 1 Pedr, 1. 10, 11. 'Chwilioch yr ysgrythrau,' medd Crist wrth yr Iuddewon, 'cans ynddynt hwy yr ydych yn meddwl cael bywyd tragywyddol; a hwynt-hwy yw y rhai sydd yn tystiolaethu am danaf fi.' Ioan 5. 39. Yr oedd yr Iuddewon yn barnu fod yr

ysgrifeniadau sanctaidd yn cyfeirio at y Messia fel eu prif ddyben; neu ni buasant yn meddwl cael bywyd tragywyddol trwyddynt. Eaboniodd Iesu yn yr holl ysgrythrau y pethau am dano ei hun. Luc 24. 27.

Wrth edrych i'r ysgrythrau sanctaidd, gwelwn, 1. Fod prophwydoliaeth o eangder tra mawr; yn dechreu ar gwmp dyn, ac yn cyrhaedd hyd ddiwedd pob peth. Yr oedd wedi ei thraddodi dros yr oesoedd cyntaf yn o dywyll, ac i ychydig ddyinion, ac yr oedd yspaid hir o amser rhwng y naill brophwydoliaeth a'r llall; ond mewn amser daeth yn amlach ac yn oleuach; ac yn gyson yn cael ei dwyn yn mlaen yn mhith yr un âch o bobl, y rhai a neillduwyd i'r dyben hwn yn benaf, yn mhith dybenion eraill, i ymddiried iddynt am ymadroddion Duw; gydag ychydig dyspaid, parhaodd ysbryd prophwydoliaeth yn mhith y bobl hyn hyd ddyfodiad Crist. Yr oedd Crist a'i apostolion yn cyfranog yn enwog o'r un ysbryd: ac a adawsant ar eu hol brophwydoliaethau am bethau i ddyfod, yn cyrhaedd yn mhell, sef hyd ddiwedd amser; neu fel y dywed Ioan, hyd pan 'orphener dirgelwch Duw.' Dat. 10. 7.

2. Heblaw eangder y darluniad prophwydoliaethol, y mae mawrhndi y Person am yr hwn y prophwydir yn deilwng o'n hystyriaeth. Gosodir ef allan mewn geiriau ag sydd yn ein llenwi & meddyliu mawreddig ac ardderchog. Llesarir am dano weithiau fel HAD Y WRAIG, &c. eto rhoddir ar ddeall i ni ei fod yn fwy na dynol, o ran ei wreiddyn, a'i hanfod. Iê, gosodir ef allan fel yn rhagori ar ddynion ac angelion; yn dra dyrohafedig goruwch tywysogaethau ac awdurdodau; goruwch pob mawredd, pa un bynag ai yn y nef neu ar y ddaear; fel y Gair, a Doethineb Duw; fel tragywyddol Fab y Tad; fel etifedd pob peth, trwy yr hwn y gwnaeth efe y bydoedd; fel Dysgleirdeb Gogoniant y Tad, a gwir lun ei Person. 'Nid oes eiriau i osod allan ardderchogrwydd mwy. Mor fawreddog yw yr Iesu, i'r hwn y mae yr holl brophwydi yn dwyn tystiolaeth!

3. Y mae dyben dyfodiad y Messia i'r byd wedi ei ragfynegi trwy y cyfryw hir res o brophwydoliaethau, yn cyfateb i'r cwbl eraill a ddywedir am dano. Nid i waredu rhyw bobl orthrymedig oddiwrth drais a chaethiwed tymhorol, neu i osod i fynu ryw ymerodraeth ddaearol, ardderchog a gogoneddus; nid oedd y cyfryw bethau yn deilwng i fod yn ngolygiad y Person Dwyfol hwn. Y maent yn rhy wael, bychain, a diddim. Pethau mwy, pethau sylweddol a thragywyddol, oedd ganddo yn ei olwg. Deth i ddileu pechod a marwolaeth, ac i waredu miliynau o ddynion oddiwrth ddiystyr a thrueni tragywyddol, a'u dyrchafu i burdeb, sancteiddrwydd, a gogoniant tragywyddol.

Canfyddwn, gan hyny, ysbryd prophwydoliaeth yn rhedeg trwy holl oesoedd amser, yn

* Gwel Dr. J. Owen on the Divine Original &c. of the Scriptures. Maonknight.

dynodi un Person, o'r ardderchogrwydd a'r mawrhydi mwyaf; ac yn dadgan y cyflawniad o un dyben, cynghor a gorchwyl caredicaf a'r ðawliolaf a ddichon y meddwl ddychymygu; dyma y darluniau ysgrythyrol o'r orchwyliath brophwydoliaethol!

Y mae yn yr ysgrythyrau gyfan-gorph rheolaidd o brophwydoliaethau wedi eu traddodi gan amrywiol ddynion, ac mewn amrywiol oes- oedd, yn nghylch un person hynodol ac enwog, ei waith, ei orchwyliath, a'i deyrnas, i gyd yn gyson a'u gilydd, ac yn taffu golen y naill ar y llall, ac i gyd yn cyd-gyfarfod, ac yn cael eu cyflawni yn hynodol, yn fanwl, ac yn neillduol yn y person hwn, ac nid yn neb arall; y mae yma olygiad ardderchog, ac yn tystio yn ddi- ammhenol, mai dynion sanctaidd Duw a'i llef- arasant, megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glan. Y mae cysylltiad a chysondeb yr amrywiol brophwydoliaethau a'u gilydd yn rhyfedd. Er eu traddodi mewn amrywiol oes- oedd, eto un corph ydynt, ac un dyben a gwrthddrych mawr sydd ganddynt yn en gol- wg, a hwnw i'w gyflawni yn y dull a'r amser rhag-ddwydedig. Canol-bwynt y cwbl yw Crist a'i deyrnas, ac ni chyffyrddir & phethau eraill, ond fel y maent yn berthynol ac yn gys- ylltiedig & hwn. Y mae y cynghor dwyfol, yn ei lywodraeth a'i ragluniaethau ar y byd, yn cael eu dangos yn eglur, wedi cael eu trefnu oll, ac yn cael eu cyflawni mewn cysylltiad, ac er hwyliad a rhyddhad hwn.

Y mae y prophwydoliaethau, 1. Yn rhoddi prawf nodedig o'r Bod o Dduw.—2. O eang- iad diderfyn ei wybodaeth.—3. O'i arfaeth, ei ragluniaeth, a'i lywodraeth fanwl ar bob peth.—4. O anghyfnawdiondeb ei gynghor, ei ofal dibaid am ei eglwys a'i achos yn y byd.—5. Yn galw yn uchel am ein parch a'n hymostyng- iad iddo, a'n dibyniad arno yn mhob peth.—6. Y maent yn dangos yn eglur, mai prif ddy- ben Duw yn ei holl orchwyliathau tuag at y byd yma isod, yw iechydwrïaeth ei eglwys trwy Grist, ac amlygiad o ragorol olud ei ras trwy hyny.—Am yr iaith brophwydoliaethol, Edr. DADGUDDIAD, ac enwau ar amrywiol broph- wydi.

Da sylwi yn fanwl ar y rheolau canlynol tuag at ddeall y prophwydoliaethau:—

1. Yn dehongli y prophwydoliaethau, mae o'r pwys mwyaf i iawn ddeall y mater y traetha y prophwyd am dano; sef pa un ai am dano ei hun, neu am eraill; pa un ai am ddygwydd- iadau yn ei amser ei hun, neu amserau i ddy- fod: a pha un ai yn llythyrenol, neu yn gyf- riniol, y mae i ni i'w ddeall; megys y gofyn- odd yr Eunuch i Philip, 'Am bwy y mae y prophwyd yn dywedyd hyn? ai am dano ei hun, neu am ryw un arall?' Act. 8. 34.

2. Rhaid astudio iaith gyfriniol y prophwydi yn dda; yn enwedig deall yr enwau arwydd- luniol a roddir ar Grist, yr Eglwys, Anghrist, cenedlaethau, byddinoedd, &c.

3. Rhaid ystyried a deall yr holl bothau a briodolir gan y prophwyd i'r testun y mae yn llefaru am dano. Os na bydd wedi ei enwi gan y prophwyd, rhaid edrych ar y pethau neilluol a briodolir iddo; megys y prophwyd- oeliaethau canlynol am Grist: Salm ii, xxii, xl, lx, Esa. liii. Zech. 3. 8. Os bydd wedi ei enwi, rhaid ystyried pa un ai yn briodol ai yn gyfriniol y mae i ni i'w ddeall; megys teitl Salm lxxii. 'I Solomon,' ai am Solomon, neu am y Messiah, y gwrth-gysgod, y mae y Salm- ydd yn traethu!

4. Pan elwir testyn y prophwydoliaeth wrth ei briodol enw, a'r holl bethau nodedig yn y prophwydoliaeth a briodolir iddo yn cytuno ág ef, ni ddylid, ar un cyfrif, ymadael oddiwrth yr ystyr llythyrenol. Y mae hon yn rheol sicr, ac o'r defnydd mwyaf.

5. Os na bydd y priodoliaethau prophwyd- oeliaethol yn cytuno a'r testun a enwir, rhaid gylgwr rhyw wrthddrych a fyddo yn ateb iddo fel gwrth-gysgod, a'r hwn y cytunant; megys Elias, yn Mal. 4. 5.—Dafydd, Jer. 30. 20. Ezec. 24. 23, 24.—Solomon, Salm lxxii.—Edom, Esa. 63. 1.

6. Rhaid gylgwr rhai prophwydoliaethau ág ystyr dau-ddyblyg iddynt, sef llythyrenol a chyfriniol; ac y mae yr ystyr cyfriniol yn gynnwysedig yn y llythyrenol, a rhai pethau nas gellir en priodoli yn llythyrenol. Y mae llawer o bethau yn y prophwydoliaethau am Babilon, yr Aipht, Tyrus, Edom, nad ydynt, yn yr ystyr helaethaf o'honynt, i'w deall ond yn gyfriniol, ond mewn ystyr is yn briodol iddynt hwy yn llythyrenol. Gwel Dat. 11. 1. a 14. 8. a 18. 17, 18, 19. Y mae ya ystyr dau-ddyglyg hwn yn eglur i'w briodoli i amryw o brophwydoliaethau; sef mewn ystyr is i'r cysgod, ac mewn ystyr uwch a mwy helaeth a godidog i'r gwrth-gysgod: megys y prophwyd- oeliaethau am ddychweliad yr Iuddewou o Ba- bilon, a'u llwyddiant wedi hyny; y maent yn berthynol, yn holl gyflawnder eang yr ymad- roddion a arferir, i lwyddiant yr efengyl yn mhlith y Cenedloedd—i'r mil blynnydoedd—ie, i gyflwr yr eglwys yn y nefoedd byth; goddefant gyflawniad ar ol cyflawniad, drach- efn a thrachefn o'honynt. Gwel Esa. 35. 10. a 52. 1—4. a lx. Jer. 3. 14, 15, 16. Ezec. 44. 9, i'r 48. Ond fel nas dichon un broph- wydoliaeth edrych yn ôl, rhaid i'r prophwyd- oeliaethau yn Dat. xx. a xxii. fod yn perthyn i'r mil blynnydoedd, ac i'r nefoedd.

7. I iawn ddeall y prophwydoliaethau, angenrhaidd yw bod yn hysbys o'r amser y tra- ddododd y prophwyd ei brophwydoliaeth, rhag ei phriodoli i ddygwyddiadau blaenorol i hyny.

8. Y mae yn dra angenrheidiol hefyd gwa- haniaethu traethodau, prophwydoliaethol y prophwydi, yn mha le y diwedda un, ac y dechreu y llall; testun pob un o'honynt, a'r amser y traddododd bob un o'honynt.

9. Y mae gwybodaeth eglar o holl drefn yr echydwrtaeth, a natur teyrnas Crist, yn angenrheidiol, fel y byddo y dehongliad yn unol â chysondeb y ffydd. Hefyd, gwybodaeth hddysg o'r holl ysgrifthyrau yn gyffredinol, sydd anhebygol, fel y byddom yn andabyddus o'r amrywiol ranau o'r ysgrifeniadau sanctaidd sydd yn traethu yn nghylch yr un pethau.

10. Y crybwylliadau a roddwyd i ni gan Grist a'i apostolion, y cyfeiriadau mewn geiriau, neu ddull o ymadroddi, a welir yn aml yn yr efengylwyr a'r apostolion, sydd agoriad sicr a dwyfol o foddwl yr Ysbryd Glan yn yr ysgrifeniadau sanctaidd. Y rheol hon yn un a fu i mi er a' blynyddoedd y fwyaf oleu, defnyddiol, a boddlongar, i ddeall gair yr Arglwydd yn gyffredinol, a dim moddion a ellais erioed foddwl am dano.

11. Gwybodaeth gyflawn o hanesiaeth y byd, yr amrywiol oesoedd, teyrnasoedd, a'r dygwyrddiadau perthynol iddynt: hefyd, gwybodaeth o'r amrywiol wledydd, a pharthau y ddaear—hyn oll sydd angenrheidiol i'r dyben o gymhwyso y prophwydoliaethau yn addas.

12. Yn ddiweddar, sobrwydd, gwylder, a pharch dwyfol yn y meddwl i Dduw a'i air; cydnabyddiaeth o'n hanwybodaeth a'n gwaeledd ein hunain, yn nghyda thaer weddi at Dduw am gyfarwyddyd, sydd yn ddymunol ac yn dra angenrheidiol i ddeall dyfynion bethau Duw. Heb hyn y mae ein hagwedd yn gwbl anaddas a phechadrus tuag at Dduw, yn ei bethau sanctaidd, ac yn annhebyg o lwyddo i gael gwybodaeth gywir o honynt.—Gwel Vitranga, *Obs. Sacr. lib. vii. cap. 2.*; Witsius, *Miscel. Sacr. lib. i.*; *An Essay on the Prophecies relating to the Messiah*, by John Maclaurin; *Bishop Hurd's Sermon on the Prophecies*; *Bishop Newton's Dissertations on the Prophecies*; *Sherlock on the Use and Intent of Prophecy*; *Syr Isaac Newton's Obs. on Daniel and the Apocryphse*; *Grey's Key to the Old Testament*; *Simpson's Key to the Prophecies*; *Kett's History of the Interpreter of Prophecy*. Gwel hefyd waith Mede, Gill, Hallifax, Smith, Apthorp, Faber, &c.

PROSELYT-IAID, *Gr. προσελυτος*, [un i ddyfod drosodd] estron yn dyfod oddiwrth ei genedl ei hun at bobl eraill. Mae y LXX. yn priodoli y gair i estron neu ddyeithr-ddyn, a ddeuai i drigo yn mhllith yr Iuddewon, ac a gydfurfiar a'u crefydd hwy, megys Exod. 12. 48. 49. Lef. 17. 8. &c. Num. 9. 14. et al.

Yn y Testament Newydd, arwydda un dychweledig oddiwrth Baganiaeth ac eilun-addoliaeth, at y grefydd Iuddewig, pa le bynag y trigai. Mat. 23. 15. Act. 2. 10. a 6. 5. a 13. 43. Yr oedd dau fath o broselytiaid yn mhllith yr Iuddewon, sef 1. Proselytiaid y porth.—2. Proselytiaid cyflawnder, neu broselytiaid y cyfammod. Y cyntaf oedd rai wedi ymwrthod âg eilun-addoliaeth, ac yr oeddynt yn addoli

Duw yn ol deddf natur, neu saith gorchymyn Noah, fel y galwent hwynt. Yr oeddynt yn barnu pawb yn rhwym i gydfurfio â'r rhai hyn, er nad oeddynt yn rhwym i gydfurfio â'u crefydd hwy, yr hon oedd yn briodol yn unig i'w oenedl hwy. Yr oeddynt yn goddef pawb o'r cyfryw i drigo gyda hwynt yn eu gwlad, ac a'u galwent, o herwydd hyn, *Gerim toshavim*, sef *ymdeithiwr proselyt*; ac o herwydd yr un achos galwent hwy *Gere shaar*, sef *proselyt y porth*, am eu bod yn cael eu goddef i breswyllo o fewn eu pyrth. Yr achos o'r enw hwnw, tebygol, a gymerwyd oddiwrth y geiriau yn y pedwerydd gorchymyn, *Vegereca bishareca*, y *dyeithr-ddyn o fewn dy byrth*, neu y *proselyt o fewn dy byrth*. Ni oddefent i ddyeithriaid breswyllo o fewn eu pyrth heb ymwrthod âg eilun-addoliaeth, a chadw saith gorchymyn Noah. Er eu cymeryd yn gaethion mewn rhyfel; rhoddent hwy i farwolaeth, neu a'u gwerthent, os nacent hyn. Ond os cydffurient yn hyn, caent nid yn unig drigfa yn eu pyrth, ond hefyd addoli yn y deml; ond mewn cyntedd allanol, a alwent cyntedd y Cencldoedd, a chanolfur rhyngddo a'r cyntedd nesaf i mewn; yr hwn y cyfeiria yr apostol ato yn Eph. 2. 14. Y cyfryw broselytiaid y barnent Naaman, Cornelius, a'r Eunnuch.

Proselytiaid cyflawnder oedd y rhai a gydfurient yr gwbl â holl ddefodau y grefydd Iuddewig. Yr oedd y proselytiaid hyn yn cael eu derbyn trwy fedydd, aberth, ac enwaedu arnynt; ac yr oeddynt yn cyfranogi o holl freintiau yr Iuddewon. Yr oedd zel yr Iuddewon i wneuthur y cyfryw broselytiaid yn fawr yn amser ein Hiachawdwr. Yr oedd y proselytiaid hyn yn aml, i ddangos eu zel dros y defodau Iuddewig, yn fwy gelynyon i Grist a'i ganlynwyr, na'r Iuddewon eu hunain. Act. 13. 50.

Saith gorchymyn Noah yw y rhai a ganlyn:—1. Yn nghylch ufudd-dod i swyddwyr gwladol.—2. Y mae addoliad gau-dduwiau yn hollol waharddedig.—3. Yn gwahardd cabledd, tyngu, anudoniaeth, &c.—4. Yn gwahardd pob ymlosgach ffaidd.—5. Yn erbyn tywallt gwaed.—6. Yn erbyn lladrad, a phob math a'r hoced, twyll, &c.—7. Yn erbyn bwyta un darn o anifel ac yntau eto yn byw. Gwel *Prideaux's Connect. p. ii. b. 5.* *Hammond on Mat. 23. 15.* Act. 10. 2.

PRUDD-AIDD, (pru) pwylllog, call, ystyr-iol; trist, galarus, anhylon, cymylog, tywyll, dilewyrch. Mat. 16. 3.—Un oedd wr prudd? Act. 13. 7. Sef gwr call, pwylllog.

PRYD-IAU, (py-rhyd) amser, awr, amser nodedig; amser gosodedig; amser bwyta; ciniaw, neu swper; gwedd, drychiad; harddwch, glendid, tegwch, gweddusder, tlydni.—Fel gorair, arwydda, gan, yn gymaint ag; pryd nad elit; sef gan nad elit.—Arwydda, yn aml, yr amser gosodedig gan Dduw i gyflawni ei

orach wylisethan a'i amcanion, ac am hyny yr amser cymhwys a mwyaf addas i hyny. Act. 1. 7. Rhuf. 5. 6. Gal. 6. 9. 1 Thea. 5. 1. Deut. 32. 35.

'Nid oes na phryd na thegwch iddo: pan edrychom arno, ni bydd pryd fel y dymunem ef.' Esa. 53. 2.

Nid oes pryd na thegwch fel yr edrychom arno;
Nid oes pryd fel y dymunem ef.

Lowth, Vitringa, Symmachus.

Symmachus, medd Lowth, oedd yr unig un o'r hynafiaid a gyfeithiodd y geiriau hyn yn eu lle. Nid ydyw y geiriau yn gosod allan ei agwedd gorphorol, ond dull ei ymddangosiad yn y byd fel Messiah. Yn ngolwg yr Inddewon, yn ol en meddyliau cyfeiliornus hwy am y Messiah, nid oedd dim gwycheder, rhwyg, na mawredd, yn ei ymddangosiad—yn ei holl amgylchiadau yr oedd yn dlawd ac yn wael. Yn dlawd yn ei enedigaeith, yn y stabl yn ei Bethlehem; ei le trigiannol oedd y ddinas anenwog Nazareth yn Galilea; Iesu y Galilead y galwent ef; Nazareniad oedd ei ganlynywr; saer oedd ei dadmaeth; ac ymroddodd yntau, tebygol i'r gelfyddyd hon. Mat. 13. 95. Marc 6. 3. Fygodwyr oedd ei ddygybllion penaf, ac yr oedd yn cyfeillachu & phublicanod a phechaduriaid. Mat. 9. 10, 11. Heb fawredd cnawdol; heb gyfoeth, ond yn cael ei gynnal trwy haelioni eraill; yn addfryn a gostyngedig o galon, heb geisio parch ac anrhydedd yn mhlith y doctoriaid a dysgedigion y deml; ac heb gydnabyddiaeth, nac enw, na pharch yn y llys. Iaith ei gydwladwyr oedd iaith pob un o'r Inddewon cnawdol; 'Onid hwn yw mab y saer? onid Mair y gelwir ei fam ef? a Iago, a Josea, a Simon, a Judas, ei frodyr ef?' Yr oedd-ynt yn methu edrych arno fel y Messiah, na'i serchu fel y cyfryw yn eu calonau. Yr oedd yn *ffiaidd* gan y genedl—y *diystyr*af o'r gwyr. 'Pryf wyf, ac nid gwr,' medd efe, 'gwarthrudd dynion, a dirmyg y bobl.' Esa. 49. 7. Salm 22. 6. Yn yr agwedd wael hon yr oedd yn ateb i'r holl brophwydoliaethau am dano; ond nid y prophwydoliaethau am dano, ond eu meddyliau cnawdol eu hunain, oedd rheol eu barn am dano. Fel hyn, er ei fod yn gyfoethog, er ein mwyn ni a aeth yn dlawd. Dyma ras anhraethol!

PRYDER-U, (prw) trymfyd, gofal; rhagofalu, ystyried.

Gweddus ar wraig, y naill law yn casglu a'r llall yn rhaun, a'i phen yn pryderu. *Diar*.

'Ac y pryderaf o herwydd fy mhechod.' Salm 38. 18. Y gair *Heb.* פִּרְיָ ארwydda gofal, gofid, ac *afsonyddwch meddwl*; peth sydd yn anesmwytho enaid, ac yn ei ofidio yw pechod.

PRYDFERTH-U-WCH, (pryd-berth) harddweh, glendid, tegwch, tlysi; gweddeidd-dra; harddu, gwychu.—'Tyred di, fy mhrydfertth.' Can. 2. 10. Mae yr eglwys yn hardd ac yn brydfertth yn nghyfiawnder Crist, a sancteidd-

rwydd yr Ysbryd Glan, a'i rhodiad gweddus. Y maent yn eiriau o anwylddeb mawr, yn ei hannog i ddyfod gyda'r hwn a'i carai, ac oedd yn gofalu am ei llesad.

'Prydfertthwch yr Arglwydd,' yw y rhinweddau hanfodol sydd ynddo; ei weddeidd-dra hardd yn ei holl ffyrdd; ei diriondeb a'i ralonrwydd yn nhrefn iechydwrtaeth; a'i ymddygiad caredig, maddeugar, tu ag at ei bobl, yn nghanol eu holl leagrwydd a'u gwendidan. Salm 27. 4. a 90. 7.

Peth prydfertth yw sancteiddrwydd, ac aharddwch yw pechod; nid oes dim ond prydfertthwch sancteiddrwydd yn gweddu yn addoliad Duw anfeidrol sanctaidd. Salm 29. 2. Edrych *BLAGURYN, DYMUNOL, GOGONIAST, HAWDDGAR*.

'Yr hwn a ddodent beunydd wrth borth y deml, yr hwn a elwid Prydfertth.' Act. 3. 2. Y porth hwn a chwaneigwyd gan Herod at gyntedd y cenedloedd; yr oedd yn ddeg cufydd ar hugain o uchder, a phymtheg o led, ac wedi ei wneuthur o bres Corinth (*Corinthian brass*) ac yn fwy ardderchog yn ei wneuthuriad a'i wychder, na'r rhai oedd wedi eu gorchuddio ag arian ac aur. Gwel Josephus, *Beil. Jud. lib. v. c. 5*. Yr oedd yn sefyll rhwng cyntedd y cenedloedd, a chyntedd Israel.

PRYD HWN-HYNY, (pryd-hwn) yr amser hwn, yr amser hyny. Mic. 3. 4. Act. 1. 6. Eph. 2. 12.

PRYDNAWN, (pryd-nawn) y prydawn yw y rhan hyny o'r dydd, rhwng y boreu a'r hwyr, sef o ganol dydd hyd chwech o'r gloch yn yr hwyr. Yr oedd aberth prydawnol bob dydd yn y deml, sef yn nghylch tri o'r gloch, *בין הערבים* rhwng yr *hwyr*au, a gyfeithir *cyfnos*, Exod. 29. 39. Cymh. 2 Bren. 16. 15. 1 Cron. 23. 30. Salm 141. 2. Ezra 9. 4, 5. Dan. 9. 21. Yn yr un amser hefyd lladdent y pasc. Exod. 12. 6. Ac ar yr un awr bu farw Crist, gwrth-gygod mawr yr holl aberthau. Mat. 27. 46—50. Marc 15. 34—47. Edr. *ABERTH, HWYR, PASC*. Gwel Esgob Patrick ar Exod. 12. 6. Kidder's *Messiah*, part i.

Prydnawn, weithiau, a arwydda amser byr o drallod a gofid. 'Dros brydnawn yr erys wylofain, ac erbyn y boreu y bydd gorfoledd.' Salm 30. 5. *Heb.* 'Yn yr hwyr y llettya wylofain, ac yn y boreu bloedd orfoleddus.' Salm 126. 5, 6. Esa. 38. 3, 5. Ioan 16. 20, 21.

PRYF-ED, (pry) abwydyn; unrhyw greadur bychan. Pryf ffyrnig yw y neidr; pryf cyfrwys, yw y llwynog; prif penfrith, neu y prif llwyd; pryf cadachwog, pryf y gwynwydd, blewog amldroed: pryf y dail, pryf y cawl, pryf y bresych, pryf y lindys; cryf clust, chwilen giust; pryf y ganwyll, pryf y melinydd, pryf dillad; pryf copyn, adar oop; pryf yr fd, ydys.

Creaduriaid y byd a ddosparthir yn dri

math, bywiolion rhesymol, bywiolion afresymol, a'r creaduriaid difywyd. Y mae pryfed o'r il fath; am hyn y dywed Awstin fod pryf, eu wibedyn, yn fwy godidog creadur na'r anl. Y mae mawredd Duw i'w ganfod yn hyfedd yn y pryfyn lleiaf. Y maent yn lluosog iawn, ac yn hynod o amrywiol yn eu llun, u hysgogiadau, eu taeddiadau, eu hymborth, u heipiliad, eu gwychder o ran eu lliwian, a ychandra annirnadwy rhai o honynt; eto mao ob un o honynt yn creadur perffaith yn ei yw, a phob addasrwydd ynddo i ateb y dyben readigol o hono. Maent yn mhlith lloedd Duw, wrth ei orchymyn, ac yn gryfion yn wneuthur ei air ef. Buan yr ysaant frenir hyfygus, annuwiol, nes y trengodd. Act. 12. 23.

Cyffelybir dyn i bryf, o ran ei waeledd, ei vendid, ei berygl, a'i ddarfodiad buan. Job 25. 6. Mic. 7. 17.—Geilw Crist ei hun 'pryf, ac nid gwr,' i ddangos ei iselder a'i ddyoddefadan. Salm 22. 6.

Cyffelybir poenau uffern i bryf yn ysu byth ac heb farw. Marc 9. 44. Esa. 66. 24. Bydd yno gydwybod ofidus, a meddwl poenus, heb heddwch nac esmwythdra byth.—Gwlad yw y nefoedd 'lle ni lygra pryf,' ond pery pob peth byth yn eu harddwch a'u gogoniant: mae y cwbl perthynol iddi yn anlygredig. Luc 12. 33. 1 Pedr 1. 4.

PRYF Y RHWD, Heb. *לַיְלֵף* *lylf, lleibio*; *Saes.* CANCKER-WORM; math o bryfyn difaol, o ryw y locust, tebygol. Cymh. Salm 105. 34. ág Exod. 10. 4. Cyfieithir y gair Hebraeg *lylfys*, yn Salm 105. 35. eto gwahaniaethir hwn oddiwrth y locust yn Joel 1. 4. a 2. 25. Oddiwrth Jer. 51. 27. a Joel 3. 16. (yr un gair Hebraeg sydd yn y ddau fan) eglur yw, bod adenydd iddo.

PRYN-EDIG-AETH-IAD-ION-U-WR, (pry) *Gr.* *πριαιαι*; meddiannu peth trwy roddi gwerth addas am dano; achub, gwared, rhyddhau; pridwerth; ymwared, rhyddhad; rhai wedi eu prynu; un a roddodd y gwerth, gwar-edwr. Y gair Heb. *קָרָה* a gyfieithir *prynu*, *pryniad*, neu *prynedigaeth*, *rhyddhau*, *iawn*, Exod. 13. 13. a 21. 30. Salm 49. 8. Lef. 19. 20.—*ymwared*, Salm 111. 9. a 130. 7. Esa. 50. 2. a arwydda, gwaredu, a rhyddhau o gaethiwed trwy roddi pridwerth yn iawn am un. Yr un yw ystyr y gair *Gr.* *απολυτρωσις*, sef gwaredu caethwas trwy roddi *λυτρον*, *pridwerth*, neu *iawn drosto*; *αυλυτρον*, *iawn*, neu *bridwerth* dros un. Y gair Heb. *גוֹאֵל* (*goel*) a arwydda *cyfnesaf*, *cyfathrachwr*, *deraint*, ac a gyfieithir yn aml *prynwr*, Job 19. 25. Salm 19. 14.—*gwaredydd*, Esa. 59. 20.—*gollyngdod*, Lef. 25. 24, 26, 29, 51, 52. lle yr arwydda gwerth tal-edig er gollyngdod. Mae gair Groeg arall am brynu yn gyffredinol, sef *αγοραζω*. Mat. 13. 44. a 14. 15. Arferir hwn hefyd am y prynedigaeth sydd yn Nghrist Iesu. 1 Cor. 7. 23.

Dat. 5. 9. Ond nid yw y gair *απολυτρωσις* byth yn cael ei arfer yn yr ystyr cyffredinol hwn, ond arwydda prynu caethwas trwy iawn, neu gwaredu o gyfyngderau. Luc 21. 28. Heb. 11. 35. Mae yn cyfateb yn neillduol yn ei ystyr i'r gair Heb. *קָרָה*. Arferir y gair *αγοραζω*, *prynu*, mewn cyferbyniad i werthu. Mat. 13. 44. a 21. 12, Dat. 13. 17. a 18. 11. Ond ni arferir y gair arall yn yr ystyr hwn.

Wrth gyfraith Moses, yr oedd hawl gan y *goel*, neu y cyfnesaf, neu y cyfathrachwr, 1. I adbrynu etifeddiaeth brawd wedi tlodi, a gwerthu ei etifeddiaeth trwy hyn. Lef. 25. 25.—2. Yr oedd ganddo hawl i adbrynu a rhyddhau ei frawd cyn blwyddyn y Jubili, trwy roddi iawn am dano. Lef. xxv. a xxvii.—3. Efo oedd (*בְּחֵל הָרֵם*) *dialydd gwael* ei frawd, os lleddid ef. Num. 35. 12, 19, 21. Deut. 19. 6, 12.—4. Os byddai un farw yn ddiblant, y *goel*, neu y cyfnesaf, oedd i briodi ei weddw, a chodi hâd iddo. Ruth 2. 20. a 3. 9, &c.

Rhoddir yr enw prynwr (*קָרָה* a *גוֹאֵל*) yn aml i'r Arglwydd. Deut. 32. 6. Job 19. 25. Salm 19. 14. Dywedir fod i ni brynedigaeth yn Nghrist Iesu, 'sef maddenant pechodau.' Eph. 1. 7.—Ein bod 'yn cael ein cyflawnhau trwy y prynedigaeth sydd yn Nghrist Iesu.' Rhuf. 3. 24. Mae tri pheth yn gynwysedig yn y prynedigaeth yn Nghrist, 1. Etholiad a gosodiad ei berson ef yn lle y personau oedd i gael eu prynu. Yr oedd hyn yn ol y drefn a'r arfaeth yn y cynghor tragwyddol.—2. Cyfrifiad o'u pechodau hwy iddo ef. 'Yr Arglwydd a roddes arno ef ein hanwiredd ni i gyd.—Efe a ddug bechodau llaweroedd.' Esa. 53. 6, 12. 'Yr hwn nid adnabu bechod (yn ei berson ei hun, trwy lwgr natur, meddwl, nac un weithred) a wnaeth efe (trwy gyfrifiad) yn bechod trosom ni.' 2 Cor. 5. 21.—3. Dyoddefodd yn ei berson ei hun y gosg ddyledus am y pechodau a gyfrifwyd felly iddo. 'Cospedigaeth ein heddwch oedd arno ef.—Yr Arglwydd a fynai ei ddryllo ef; efe a'u clwyfodd.' Esa. 53. 5, 10. 'Crist unwaith a ddyoddefodd dros bechodau, y cyflawn dros yr anghyflawn, fel y dygai ni at Dduw.' 1 Pedr 3. 18. Dyma y weithred o gyflawnder mwyaf gogoneddus a wna Duw byth. Y mac gorsedd-faine cyflawnder, trwy y weithred hon, wedi ei sefydlu dros byth. Y mae Daw ynddi yn ymddangos yn Dduw cyflawn gyda'r dysgleirdeb a'r mawrhydi mwyaf. Fel y mae pechod yn cael ei olygu yn yr ysgrythrau fel dyled, fel gelyniaeth, ac fel bai; felly Crist a olygir yn y gorchwyl rhyfedd hwn fel mechnydd, i dalu y ddyled drosom; fel cyfryngwr a thangnefeddwr i gymmodi y ddwy blaid; ac fel offeiriad ac aberth i wneuthur iawn trwy ddyoddef y gosg yn ein lle.

Yr oedd dau beth hefyd yn ofynol yn y person, sef, 1. Y natur a bechodd i ddyoddef am y bai.—2. A chadernid i allu dyoddef yn gyfatebol i'r bai. Os oedd yn gyflawn dyoddef

dim, yr oedd mor gyflawn dyoddef yn gyfatebol i'r drwg oedd yn y bai. Dywedyd i Dduw dderbyn yn rasol yr hyn a ddyoddefodd Crist drosom fel rhyw beth gwerthfawr (a *valuable consideration**) ar ein rhan, sydd yn ei iselhan yn ddirfawr; nage, ond cyflawn, perffaith, digonol aberth, offrwm, ac iawn, trwy ddyoddef y gospediggaeth hono a haeddodd y drwg-weithredwyr yr oedd yn eu prynu, ac yr oedd yn cyfateb mewn mawrhydi i fawredd y barnwr oedd i gopsi. Yr oedd Duw anfeidrol wedi cael ei ddiannrhydeddu, am hyny yr oedd drwg cyfatebol yn y bai; ac yn gofyn iawn cyfatebol, sef anfeidrol. Gan fod Crist yn Dduw ac yn ddyon, yr oedd yn gwbl addas yn yr holl ystyriaethau hyn. Yr oedd yn cyfranogi o'r natur a bechodd fel yr oedd yn ddyon. Heb. 2. 14.—Yr oedd yn rhoddi ei hun gyd âg anfeidrol ewyllysgarweh. Heb. 10. 9.—Yr oedd ganddo hollol feddiant ac awdurdod arno ei hun, i ddodi ei einioes i lawr, a'i chymeryd hi drachefn. Ioan 10. 18. Yr oedd y natur ddyonol ynddo, yn ddihalog ac yn ddiddrwg. Heb. 9. 25, 26, 27. Ac yr oedd ynddo allu digonol i ddyoddef, nes rhoddi pridwerth ac iawn. Yn y golygiadau hyn nid oedd yn anghyflawn i Grist cyflawn ddyoddef drosom ni rai anghyflawn. Ni wnawd cam & neb trwy hyny. Ni wnawd cam & Christ ei hun; canys ei cwyllys ei hun oedd hyny, ac yr oedd ganddo allu digonol i ddyoddef y gosp, ac adgyfodi wedi hyny. Buasai yn anghyfiawnder dirfawr i Grist wneuthur anghyfiawnder âg ef ei hun. Ni wnawd cam & chyfiawnder Duw; canys ewyllys a gorchymyn Duw oedd hyny. Ni wnawd cam & r gyfraith; canys ni chafodd ac ni chaiff byth, y fath anrhydedd ag a gafodd gan y Prynwr mawr. Ni chafodd y greadigaeth ddim cam trwy fod y fath berson rhagorol a Christ yn marw; canys cyfododd drachefn er ei llesâd. Ni chafodd neb gam chwaith trwy fod yr euog yn cael ei arbed; canys cyfnewidir ef, a gwneir ef yn ddefnyddiol i bawb dros byth. Dyma drefn y bydd yn syndod byth edrych arni, a bydd lleshad i fillynan difrifi trwyddi!

Wrth olygu natur y prynedigaeth, rhaid ystyried mai nid dyoddef a wnaeth Crist er ei bobl, *er eu mwyn*, ac *er eu lleshad*, ond dyoddef *drostynt*, ac *yn eu lle*. Llauer a ddaliant fath o brynedigaeth, os yw deilwng o'r enw, ond a'i gwadant yn haerlwg yn yr ystyr priodol o hono. Goddefant ddywedyd i Grist farw *erddom* ni, neu *er ein lleshad*, a bod i ni lawer o fendithion trwyddo; ond iddo ddyoddef *drosom* ni, ac yn ein *lle*, y gospedigaeth a haeddasom, hyny nis cydnabyddant. Ond nis gwelaf un achos na rhesymoldeb iddo ddyoddef dim, os na ddyoddefodd yn gyflawn dros ac yn lle ei bobl.

Heblaw hyny, 1. Mae y geiriau a arferir yn

* Doddridge's Sermon, *Salvation by Grace*.

yr achos hwn gan yr Ysbyrd Glan yn profi hyn yn eglur; megys *λυτρον*, *pridwerth*—*απολυρωσις*, *pryniad*—*τιμη*, *gwerth*. 1 Cor. 6. 20. 'Nid â phethau llygredig, megys arian neu aur (*ελοτρωθητε*) y'ch *prynwyd*; eithr â gwerthfawr waed Crist. 1 Pedr 1. 18, 19. Y prynwr oedd Crist; y prynedigion oedd-ych *chwi*; a'r gwerth a dalodd oedd ei werthfawr waed.

2. Dywedir i Grist farw, nid yn unig *er en daioni*, ond (*υπερ*) *drosom*, sef yn ein lle, a ni yn haeddu marw. Rhuf. 5. 6, 7. a 8. 32. 1 Pedr 2. 18. Arferir gair arall *οτι*, ag sydd yn neillduol yn aryddo *am*, neu *yn lle*. Mat. 20. 28. 1 Tim. 2. 6. Llygad, *ατι*, *am*, neu *yn lle* llygad. Mat. 5. 38.

3. Dywedir iddo 'ddwyn ein pechodau ni yn ei gorph,' sef yn ei berson, 'ar y pren.' 1 Pedr 2. 24. Yn Eea. liii. y mae hyny yn cael ei ddangos yn eglur. Yno gwelwn anwiredd a choepedigaeth *llauer* yn cael eu rhoddi ar un, yr hwn a osododd ei enaid yn aberth dros bechod. Gwnawd ef yn feldith *drosom*, a thrwy hyny fel gwerth, 'a'n llwyr-brynodd oddiwrt h feldith y ddeddf.' Gal. 2. 13. 'Traddodwyd ef *drosom* ni—*dros* ein pechodau ni.' Rhuf. 4. 25. a 8. 32. 'Rhoddodd ei hun *drosom*.' Eph. 5. 2. Tit. 2. 14. Yr oedd yr aberthau gynt yn cael eu traddodi *dros* ryw droseddwr, yr hwn a haeddodd ddyoddef marwolaeth, ond yr aberth a draddodwyd i farwolaeth *dros*to, a thrwy hyny cafodd yntau ei achub; felly Crist. Esa. 53. 10. Eph. 5. 2. Ioan 1. 29. Edr. **ABERTH, IAWN, GWAED.**

4. Priodolir ein cymmod & Duw yn unig, ac yn hollol, i'w farwolaeth; gan hyny, yr oedd, yn yr ystyr mwyaf priodol, yn bridwerth ac yn iawn. 2 Cor. 5. 18, 19. Col. 1. 20, 21, &c. Ni phriodolir yr heddwch i ddim arall yn Nghrist ond i'w farwolaeth; sef ei ufudd-dod hyd angeu. Nid i'w fywyd o eiriolaeth, ei lywodraeth, ei deyrnasiad, na'i addysg fel prophwyd, ond i'w farwolaeth yn unig. 'Canys os pan oeddym yn elynion y'n heddychwyd â Duw *trwy farwolaeth* ei Fab ef; mwy o lawer wedi ein heddychu, y'n hachubir trwy ei fywyd ef.' Rhuf. 5. 10. Nid i'w *fywyd* y priodolir yr heddychu, ond i'w *farwolaeth* yn unig.

5. Gan fod cyfiawnder yn hanfodol yn Nuw, nis gall Duw beidio a gweithredu yn gyflawn, mwy na pheidio bod, neu iddo wadu ei hun; gan hyny, ar y caniatad fod pechod yn bod, y mae Duw yn rhwym o angenrheidrwydd ei natur i'w gopsi. Ond er ei fod yn angenrheidiol yn ol natur anghyfnewidiol y Duwdod, a'r gyfraith sanctaidd sydd yn mynegi hyny; ac er fod cyfiawnder yn gofyn iddo gael ei gopsi yn y natur hono a bechodd, ac nid mewn un arall; eto nid ydym yn rhwym i'w gopsi yn y *person* a bechodd, os ceir un arall cwbl addas yn mhob ystyr yn foddlon i ddyoddef y gosp yn ei le: hwnw a gafwyd yn Nghrist. Heblaw hyny, er fod pechod yn ddrwg anfeidrol,

ac yn ganlynol yn haeddu cospedigaeth anfeidrol; eto nid ydyw yn angenrheidiol ei bod o dragywyddol barhad, os gellir cael person addas i ddyoddef y gospedigaeth anfeidrol hon, mewn byr amser; hwnw a gafwyd yn yr Iesu, ac ef yn Dduw ac yn ddyw.

6. Pan ddywedir fod i ni waredigaeth trwy ei waed ef, ac mai gwerthfawr waed Crist yw gwerth y pryniad, ac iddo roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer, nid oes i ni ddeall mai ei farwolaeth ar y groes, neu ei ddyoddefiadau yn yr ardd, yn unig a roddes iawr; nage, ond hyn a *orphenodd* yr iawn, ac ni buasai y cwbl ddim yn iawn heb hyn. Yr oedd dyoddefaint yn ei holl ufudd-dod, ac ufudd-dod yn ei holl ddyoddefaint. Un cyfanwaith yw y cwbl a wnaeth yn ei gyflwr o ddarostyngiad, ag sydd yn gwneuthur cyflawnder mawr yr efengyl i fynu. Rhuf. 5. 19. Phil. 2. 8. Y gwaith a roddodd y Tad iddo i'w gwblhau, oodd y cwbl a wnaeth yma yn ein byd ni. Ioan 4. 44. Ni buasai ei farwolaeth heb ei ufudd-dod rhagflaenorol ddim yn iawn, nac ei ufudd-dod heb ei farwolaeth. Nis gellir rhanu Crist.

7. Am eangder a helaethrwydd y *prynedigaeth*, nis gellir ei olygu yn yr ystyr cyflawn, priodol hwn, heb ei olygu yn berthynol yn unig i'r rhai a fyddant gadwedig; ac felly mae y rhai sydd yn dal iddo brynu pawb, yn gwadu natur priodol *prynedigaeth*; ac felly yn eu hystyr hwy, nis gellir byth brofi iddo farw dros neb: ac os felly, ni bydd neb yn gadwedig. Y mae eu haberth hwy dros *baub*, yn gwbl anni-gonol i achub *un*; nid aberth, nid iawn, nid *prynedigaeth* mo hono, ond enw gwag heb sylwedd. Ond nid felly ein Crist ni; ond *prynodd* *brynedigion* a etholwyd, ac a roddwyd iddo gan y Tad, i'r dyben i'w hachub, ac achubol a fyddant byth. Y mae etholedigaeth, *prynedigaeth*, eiriolaeth, *galwedigaeth*, cyflawnhad, a *gogoneddiad*, i gyd yn tarddu oddiwrth yr un cariad *tragywyddol*, yn perthynu i'r un gwrthddrychrau, ac yn cyfateb yn gyflawn i'w gilydd. Edr. MARW. Gwel hefyd Turretin's *Institutio Theol. Elenct. Tom. 11. Locus Decimus Quartus*.—John Brine on the *Christian Efficacy of the Death of Christ*.—Dr. Owen on the *Death of Christ*.—Dr. Gill's *Cause of God and Truth*.

Am fod ein holl waredigaethau a'n breintiau yn dylifo i ni trwy y *prynedigaeth* sydd yn Nghrist Iesu, dywedir fod Crist wedi ei wneuthur i ni yn *brynedigaeth*; sef yw waredwr cyflawn digonol; a gelwir yr adgyfodiad, '*prynedigaeth* y corph,' sef cyflawn waredigaeth y corph oddiwrth lygredigaeth, a holl effeithiau echrystalon y cwmp. 1 Cor. 1. 30. Rhuf. 8. 33. Ffrwythau y *prynedigaeth* yw maddenau, cyflawnhad, sancteiddiad, a *gogoneddiad*; i.e. ein holl waredigaethau a'n cysuron, yn y byd hwn a'r byd a ddaw. Gal. 1. 4. Eph. 5. 25, &c. Tit. 2. 14.

Gwalwn, 1. Fod pechadurusrwydd dyn yn

fawr, gan nad oedd dim llai nag y fath aberth yn ddigonol drosto.—2. Fod cariad Duw yn rhyfedd yn cael ei ganmol yn hyn. Rhuf. 5. 8.—3. Mai pechod rhyfygus yw meddwl na phwyso ar ddim arall fel iawn drosom.—4. Fod yn gwbl addas i'r pechadur *gwaelaf* ymfrostio yn nghroes ein Harglwydd Iesu Crist, gyda gorfoledd buddugoliaethus. Gal. 6. 14.—5. Fod gogoniant Duw yn dysgleirio yn rhyfedd ac yn gyflawn yn wyneb Iesu Crist. 2 Cor. 4. 6.—6. Fod trefn iechydwrtaeth yn sefydlog a digyfnewid byth; trefn gyflawn yw, ac nis gellir diddymu cyflawnder heb wneuthur anghyflawnder, yr hyn nis dichon y Duw cyflawn ei wneuthur. 1 Ioan 1. 9.

'Yr hwn yw ernes ein hetifeddiaeth ni, hyd bryniad y *pwrcas*.' Eph. 1. 14.—'Hyd brynedigaeth y meddiant (gorescyn, ymyl y ddalen) a *bwrcaswyt*.' W. S.—'I orescyn rhydd-did.' Dr. M.—'Hyd brynedigaeth (neu waredigaeth) y bobl a brynwyd,' sef yn yr adgyfodiad. Mac-knight. Y mae yr Ysbryd i fod yn ernes yr etifeddiaeth, hyd nes y gwaredir yr holl bobl a brynwyd. Gelwir y saint yn 1 Petr. 2. 9. *λαος εις περιποιησιν, pobl briodol*; 'pobl syn yn briodoriaeth y Ddyw;' (W. S. a Dr. M.) yr un gair a arferir yma, ac hofyd yn Act. 20. 28. 'Eglwys Dduw, yr hon a *bwrcasodd* (neu a brynodd) efe & i briod waed.' Nid anghyson, gan hynny, yw deall yr eglwys wrth y *pwrcas* yn y fan hon. Y mae y gair yn arwyddo prynu, meddiannu, neu wneuthur yr eiddo i un ei hun, mewn ffordd neillduol.* Trwy draws-enwad, yr hyn a brynwyd, neu a feddiannwyd: ac yma y bobl a brynwyd. Y mae yr Ysbryd Glan yn ernes yr etifeddiaeth iddynt, hyd nes y gwaredir y rhai a brynwyd yn gyflawn o holl drueni y bywyd hwn. I'r rhai a brynwyd y mae yr etifeddiaeth; ac hyd nes y cyflawn fwynhant, y mae yr Ysbryd Glan yn ernes o honi iddynt. Gelwir yr amser y meddianno y *prynedigion* eu hetifeddiaeth, 'dydd *prynedigaeth*.' Eph. 4. 30. Mae dau fath o *brynedigaeth*, medd *Musculus*, sef *redemptio solutionis*, *prynedigaeth* trwy dalu; a *redemptio possessionis*, *prynedigaeth* trwy feddiannu.

PRYSGLWYN-I, (prysg-llwyn) llwyn mân-wydd, prysgoed, glasgoed; coedwig.—Y prysglwyni a dorodd yr Arglwydd (Esa. 10. 34.) oeddynt fyddinodd Senacherib yn gwarchae yn erbyn Jerusalem.

PRYSUR-O, (prws) dyfal, diwyd, astnd, llafurus: ar frys, yn fuan; ffrystio, ebrwyddo, fullio, crysio.—Y mae *prysurdeb*, yn aml, yn arwyddo anystyriaeth, diffyg synwyr, ac anwybodaeth, ac y mae yn achlysur o lawer o bechod. Diar. 19. 2. a 21. 5. a 29. 20. Preg. 5. 2.—'Yn prysuro cyflawnder,' (Esa. 16.

* Meddiannu, gwneuthur yn eiddo i un, enill. Mintert.—*Εις απολυτρωσιν της περιποιησεως, h. e. των περιποιηθεντων*, hyd yr amser pan y prynodd Crist ei addolwyr (y rhai a foddianodd efe trwy ei farwolaeth, Act. 20. 28.) oddiwrth y corph. Schleusner.

5.) yw bod yn ddiwyd ac yn ddyfal, yn addysgu, ac yn gwneuthur cyflawnder.—Y mae yr Arglwydd yn prysuro ei waith, pan y mae yn ddioced yn ei gyflawni yn yr amser gosodedig. Eea. 60. 22.

PSALM—AU, neu SALMAU, *Ψαλμοί*; *Llad.* PSALMUS; *Efr.* PSALME; *Saes.* PSALM: cân, cân sanctaidd. Y gair Groeg a arwydda, yn fwyaf neillduol, y cyfryw gân ag a chwaraeant ar offer cerdd. Wrth Salmau, deallir yn gyffredin סֵפֶר תְּהִלִּים (*Sepher Tehilim*) sef *Llyfr y Moliannau*: *Gr.* Βιβλος Ψαλμων, sef *Beibl*, neu *Llyfr y Salmau*. Luc 20. 42. Act. 1. 20. Gelwir y Salmau, 2 Sam. 23. 1. מְנוּחֵי מִרְיָהוּ sef *Salmau Israel*. Caniadau wedi eu cyfansoddi er buddioldeb ysbrydol i Israel Duw, ac er mawl i Dduw Israel. Gelwir hwynt *Llyfr y Salmau*, am fod 150 o Salmau wedi eu casglu yn nghyd yn un llyfr neu rôl, fel na choller neb o honynt, ac fel y byddent yn fwy parod i'w defnyddio gan yr eglwys. Yr Hebrwyr a'u rhanant yn bum' llyfr; pob llyfr yn diweddu gyda Salmau xli, lxxii, lxxxix, cvi, cl. Y mae y pedwar cyntaf yn diweddu a'r gair AMEN: a'r diweddaf a'r gair ALELUIA. Rhai a wrthwynebant y rhaniad hwn, gan nad oes sôn yn yr ysgrhythrau ond am un llyfr y Salmau. Yr oeddynt yn y drefn y maent yn bresenol yn foren iawn; Paul yn pregethu yn Antiochia yn Pisidia, a ddywed—'Megys ag yr ysgrifenwyd yn yr ail salm,' &c. Act. 13. 33. Yr ail salm yn ei ddyddiau ef yw yr ail yn awr: gellir barnu, gan hyny, en bod y pryd hwnw yn y drefn bresenol. Hefyd, y maent yr un drefn yn yr holl hen gyfieithiadau; megys y Groeg, yr Arabaeg, y Syriaeg, a'r Lladin.—Am ditlau y Salmau, sylwir arnynt dan y geiriau priodol. Edr. HRMS, OBL.

Gelwir yr holl llyfr, yn aml, *Salmau Dafydd*. Ie, yn ddiddadl, a gyfansoddodd y rhan fwyaf o honynt, os nid y cwbl. Rhagddodir ei enw 72 o honynt. Y mae yn amheus pwy a gyfansoddodd y lleill. Gelwir Salm xc. *Gweddidi A oes gur Duw*. Ymddengys bod eraill wedi eu hysgrifenu yn amser y caethiwed, neu wedi hyny. Rhai yn wir a farnant mai Dafydd, trwy ysbryd prophwydoliaeth, a gyfansoddodd y rhai hyn oll. Yn mhllth yr hynafiaid yr oedd yr hen dadau canlynol o'r meddwl hwn; Chryso-stom, Ambrose, Awstin, Cassiodorus, Euthymius, Philastrius. Yr oedd Athanasius, Eusebius, Hilarius, Jerome, &c., o'r farn wrthwyneb. Dywed Hilary, 'Absurdum est Psalmos David dicere vel nominare, cum ibi Auctores eorum ipsas inscriptionum titulis commendantur.' *Præfat. in Psalmos, et Comment.* Salm cxxxi. Mae yr un amrywiaeth yn mhllth yr ysgrifenwyr diweddarach. Beth bynag, y mae yn eglur eu cyfansoddi gan mwyaf gan Dafydd. Pwy a'u casglodd ac a'u gosododd yn y drefn bresenol sydd ansicr; hwyrach mai Ezra; gan nad oes dim sicrwydd, nid buddiol ychwanegu geiriau.

Dafydd oedd y cyntaf a gyfansoddodd ganiadau i addoliad Duw, ac a osododd y rhan hon o addoliad Duw i fynu yn rheolaidd; ac o herwydd hyny, mid anaddas iddo gael ei alw (amheus yw ai *efe* a alwodd ei hun felly) 'Peraidd ganiedydd Israel;' ac iddo yntau ddywedyd, 'Ysbryd yr Arglwydd a lefarodd ynof fi, a'i ymadrodd of oedd ar fy nhad.' 2 Sam. 23. 1, 2. Dywed Josephus, ei fod yn orchymynedig i'r Lafiaid gadw yn y deml yr holl gyfryw ganiadau a gyfansoddwyd o bryd i bryd, er mawl i Dduw: a barna rhai beirniaid dysgedig, i'r Salmau gael eu dethol o rifedi llawer mwy, fel wedi eu cyfansoddi trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glan, ac yn gaulynol yn rhan o ddadguddiad dwyfol; ac i'r lleill gael eu gwrthod, fel yn anheilwng. o'r aurhdedd hwn. Beth bynag am hyny, golygwyd yr holl llyfr fel y mae gyda ni yn mhob oes, heb ddim dadl, fel rhan o air Duw. Y mae yn nghylch 50 o'r Salmau yn cael eu cofâu, neu a chyfeiriad atynt fel gair Duw. Dywed Crist, fod 'Dafydd yn yr ysbryd—trwy yr Ysbryd Glan yn ei alw ef yn Arglwydd.' Mat. 22. 45. Marc 12. 37. Luc 20. 41—44. Yr apostol wrth gofâu rhan o Salm xc. a ddywed, 'Megys y mae yr Ysbryd Glan yn dywedyd, Heddw, os gwrandewch ar ei leferogd ef,' &c. Heb. 3. 7. Yr eglwys Gristionogol, yn gynulliedig yn moliannu Duw, a ddywedodd, 'O Arglwydd—yr hwn trwy yr Ysbryd Glan, yn ngenau dy was Dafydd, a ddywedaist,' &c. Act. 4. 24, 25.

Am gynnwysiad y Salmau, y maent yn ddyfyriad, neu grynoded o'r hyn a gynnwysir yn yr holl ysgrhythrau, ac yn berthynol i bob cyfryau ac achosion. Traethant am fawrion weithredoedd Duw, mewn iaith mwyaf addas, gorchestol, addurnedig, ac ardderchog, o ddim a ysgrifenwyd uwyn unrhyw iaith yn y byd. Traethant yn achlysurol am greadigaeth y byd, ac am orchwyliaethau rhagluniaethol a graso Duw; am weithrddoedd y patrieirh; am ymadawiad Israel o'r Aipht, a'u taith trwy yr antalwch, a'u sefydliad yn Nghanaan; eu cyfraith, eu hoffeiridaeth, a'u defodau crefyddol; am orchestwaith ffyddiog eu cedyrn; eu pechodau a'u caethiwed; eu hedifeirwch a'u hadferiad; am ddyoddefiadau a buddugoliaethau Dafydd; am deyrnasiad heddychol Solomon:—yn neillduol, ac yn benaf, am ddyfodiad y Messiah, a'r effeithiau a'r canlyniadau o hyny; am ei gnawdoliaeth, ei enedigaeth, ei fywyd, ei ddyoddefiadau, ei farwolaeth, ei adgyfodiad, ei esgyniad, ei deyrnas, a'i offeiridaeth; tywalltiad yr Ysbryd Glan; galwad y Cenedloedd; gwrthodiad yr Iudewon; sefydliad, cynnydd, a pharhad yr eglwys Gristionogol; diwedd y byd; y farn ddiweddaf; dinystr tragywyddol yr annuwiolion, a buddugoliaeth orfoleddas y cyflawnion, yn nghyd a'u Harglwydd a'u Brenin. Dyma y pethau a osodir o'n blaen yn llyfr y Salmau, er ein myfyrdod a'n hadeiladaeth;

a hyny yn null mwyaf dengar, addurnol, ac ardderchog prydyddiaeth. Y mae y prophwydoliaethau mor fawr ac mor neillduol am Grist, ei berson, a'i swyddau; ei ddarostyngiad, ei waith, a'i ddyoddefiadau; ei farwolaeth, ei adgyfodiad, ei esgyniad, a'i ogoniant yn y nef-oedd; llwyddiant yr efengyl, a sefydliad ei deyrnas yn y byd, yn y naill a'r llall o'r Salmau, fel y gellir cyfansoddi hanes lled gyflawn o honnynt o lyfr y Salmau, a hyny gyda manyl-rwydd anaml yn arferedig gan yr haneswyr. Y mae hyd yn nod y geiriau a arferodd Crist ar y groes, a geiriau gwawdlyd ei elynion wedi eu cymeryd o'r Salmau 22. 1, 8. a 31. 5. cymb. Mat. 27. 43, 46. Luc 23. 46. Mae llawer o Salmau cyfain yn brophwydoliaethau eglur am Grist. Y mae natur yr udebb rhwng Crist a'i bobl y fath, fel y mae y geiriau sydd yn yr holl gyflawnder o honnynt yn briodol i Grist yn unig, eto mewn is radd yn briodol i'w bobl; isel-hau y mater yn ddirfawr fyddai gadael Crist allan, a'u priodoli yn unig i'w bobl. Traethir am Dafydd yn aml fel cysgod: ond yn Nghrist, y gwrth-gygod mawr, y mae y geiriau yn cael eu cyflawni yn eu holl eangder a'u hardderchawgrwydd. Y neb a ddarllenio y Salmau heb ganfod Crist ynddynt, a'u darllen a'r gorchudd luddewaidd ar ei feddwl; 'Hyd y dydd heddi-yw,' medd yr apostol, 'y mae yr un gorchudd, wrth ddarllen yn yr Hen Destament, yn aros heb ei ddadguddio—y mae y gorchudd ar eu calon hwynt.' 2 Cor. 3. 14, 15. Mewn rhyw ddull, er yn wahanol, y mae y Salmau oll yn cyfeirio meddwl ysbrydol at Grist. Yr oedd Crist, yn ei gyflwr o ddarostyngiad, yn holl weithrediadau ei feddwl, yn tebygu yn hynod i'w bobl, nen, yn hytrach, hwy yn tebygu iddo ef: eu trallodion, eu gelynicion, eu cysuron, a'u cynnalieith, oeddynt yr un; yn ol gradd eu tebygolrwydd iddo, mae gweithrediadau eu meddyliau tu ag at Dduw, at gyfraith Duw, ei achos, a'i bobl; tu ag at bechod, annwilion, Satan a'i deyrnas, yn cyfateb i weithrediadau sanctaidd ei feddwl yntau: yn unig ei fod yn berffaith ddi-bechod yn y cwbl, a bod ei sancteiddrwydd, ei drallodion, a'i lawenydd yn rhagori i raddau difeusr. Yr oedd enaid Crist yn cyfateb yn berffaith i'r holl eiriau yn Salm cxix, yn yr holl rym, eangder, a chyflawnder o honnynt, sydd yn gosod allan hyfyrdwch y duw-ion, yn nghyfraith a thystiolaethau Daw; mewn is radd, gŵyr pob duwiol ychydig am yr un gweithrediadau sanctaidd. Yr hyn oedd efe yma yn berffaith, fydd yr holl eglwys yn ei holl aelodau yn fuan, a thros byth. Bydd y fath gysondeb cyfatebol yn y nefoedd, fel pe na bai oud un enaid yn gweithredu yn mhawb.

Cyfansoddiad barddonol yw y Salmau i gyd; ac fel y mae llawer o amrywiaeth yn nghynwysiad y Salmau, felly hefyd mae yn y brydyddiaeth.—1. Y mae rhai yn addysgiadol ac athrawiaethol; megys yn i, v, vii, ix, x, xi, xii, xiv, xv, xvii, xxiv, xxv, xxxii, xxxiv, xxxvi, xxxvii,

l, lii, liiii, lviii, lxxii, lxxv, lxxxiv, xci, xcii, xciv, cxii, cxix, cxxi, cxv, cxvii, cxviii, cxxxiii.—2. Mae eraill yn anogaethol; megys y xxvii, xxxvii, &c.—3. Eraill yn gysurol, a'r dyddanwch yn tarddu oddiwrt h yr athrawiaethau cynnwysedig ynddynt; megys y xxiii, xxxvii, xci, cxxi, cxv, &c.—4. Eraill yn historiawl; megys y lxxviii, cv, cvi.—5. Eraill yn brophwydoliaethol; megys yr ii, xvi, xxii, xl, xiv, lxxviii, lxxii, lxxxvii, cx, cxviii.—6. Eraill yn edifeiriol, yn gosod allan weithrediadau enaid edifeiriol; y mae y saith a enwir felly, sef y vi, xxii, xxxviii, li, cii, cxxx, cxliii.—7. Y mae eraill gan mwyaf yn erfyniol, neu archiol, yn cynwys erfyniau a gweddian drosom ein hunain ac eraill, am fendithion, ac yn erbyn drygau; megys y iii, iv, v, vii, x, xii, xiii, xvii, xx, xxi, &c.—8. Y mae eraill yn Salmau o ddiolchgarwch; yn molli Duw am ei rinweddau, ac am ei fendithion i ni; megys yr viii, ix, xviii, xxix, xxx, xxxiv, xlvi, lxxv, lxxvi, lxxviii, &c.

Y mae y cyfansoddiad, o ran iaith, ymadrodd, ac addurniadau, yn cyfateb yn hynod i'r mater y traethir yn ei gylch. Y mae saith o honnynt, o ran eu cyfansoddiad yn yr Hebraeg, yn egwyddorol; a elwir felly am fod pob llinell neu adnod yn dechreu â llythyren o'r egwyddor Hebraeg; sef xxv, xxiv, xxxvii, cxi, cxii, cxix, cxlv. Y Salm xxxvii, sydd yn dechreu bob ya ail adnod â llythyren o'r egwyddor. Yn Salm cxi, cxii, y mae pob llinell yn dechreu ag un o'r llythyrenau Hebraeg, fel y mae dwy yn mhob adnod. Salm cxix, sydd yn cynwys 22 o ddosparthiadau o wyth adnod, a phob adnod yn y dosparth yn dechreu a'r un llythyren; y mae llythyren yn perthyn i bob dosparth, a phob adnod o'r wyth yn dechreu a'r llythyren hono.

Y mae lyfr y Salmau wedi bod yn mhob oes o'r defnydd mwyaf i bersonau neillduol, ac i eglwys Dduw yn gyffredinol. Nid oedd dim caniadau eraill, yn gyffredinol, yn arferedig yn addoliad Duw yn gyhoeddus yn yr eglwys Cristionogol, dros amryw oesoedd; er bod amrywiol bleidiau wedi eu taffu allan yn hollol yn awr, a chwedi cymeryd hymnau o gyfansoddiad dynol yn llle.

Y mae dau gyfieithiad o'r Salmau yn yr iaith Gymraeg, fel yn y Saesonaeg: un yn y Bibl, a'r llall yn y Llyfr Gweddi Gyffredin. Argraffwyd y cyfieithiad sydd yn y Llyfr Gweddi Gyffredin yn Saesonaeg yn A. D. 1539, ac a gyfieithiwyd i'r Gymraeg. Y mae y cyfieithiad hwnw yn agosach i gyfieithiad Groeg y LXX. nag ydyw i'r Hebraeg, ac nid ydyw mewn un ystyr i'w gymharu a'r cyfieithiad sydd yn y Beiblau. Yn yr argraffiadau A. D. 1752, a 1790, cyfnewidiwyd y cyfieithiad sydd yn y Beiblau i ateb i hwnw, trwy roddi y geiriau gwahanol rhwng cromfachau. Er bod rhai llinellau yn anystwyth, a rhai geiriau yn annealladwy i'r cyffredin, yn yr oes bresenol, yn nghyfieithiad yr Archddiacon Prys o'r Salmau

ar fesur cerdd i'r iaith Gymraeg, eto, a'i olygu i gyd efo ei gilydd, rhaid i bawb deallus ei faru yn rhagorol, ac yn rhoddi meddwl yr Ysbryd Glan allan mor gywir ag a wnawd, neu a ellir ei wneyd, mewn un cyfieithiad. Yn A. D. 1603, argraffwyd yn Llundain gyfieithiad ceinwch o'r Salmau ar y pedwar mesur ar hugain, wedi ei gyfansoddi gan y Cadben William Middleton, o denlu Gwaunynog, yn Sir Ddinbych. Rhoddir ar ddeall i ni, mewn cofnod yn ei ddiwedd, i'r awdwr orphen y gwaith gorchestol hwr yn yr India Orllewinol, Ionawr 24, 1595. Argraffwyd ef ar ol ei farw gan Thomas Salisbury.

Y mae amryw awdwyr wedi yagrifenu yn odidog ar lyfr y Salmau; megys Muis, Gieras, Franka, Molierna, Johannes Foord, Coccejus, Venema, yn Lladin. Yn Saesonaeg, Dixon, Ainsworth, Hammond, Arthur Jackson, Ed. Leigh, George Abbott, Dr. Horne; Mason Good, Esob Horsley, Bush, Crosswell, Rosenmuller, Hengstenberg, Calvin.

PSALTRING—AU, *Gr.* Ψαλτηριον; *Llad.* PSALTERIUM; *Ffr.* PSEAUTIER; *Saes.* PSALTERY. Cyfieithir y gair *Heb.* פְּסַלְטֵרִים *psaltringau*, yn 1 Bren. 10. 12, Y gair *Heb.* מִזְמוֹרָה a gyfieithiwyd *psaltringau*, 1 Bren. 7. 50. 2 Bren. 12. 13. 2 Cron. 4. 22. Jer. 52. 18. gan ei olygu yn arwyddo, tebygaf, rhyw offeryn cerdd; a gyfieithir yn Saesonaeg yn y Meoedd uchod, *snuffers*. Y mae y gair fel berf, yn arwyddo tori, ysgythru coed. Lef. 25. 3, 4. Esa. 5. 4. Fel enw cadarn, arwydda, ac yn cael ei gyfieithu, Salm, neu gan wodi ei thrwsio a'i thaelu yn gymhen oddiwrth bob peth afreidiol. Oddiwrth yr ystyr diweddaf y cyfieithiwyd ef yn ein dau gyfieithiad ni *psaltringau*, yn arwyddo offerynau cerdd. Cyfieithiwyd ef yn *Targum Ion*, a chan Montanus, PSALTERIA.—*INSTRUMENTA MUSICA*, gan Junius, Tremelina, Buxtorf, a Vatablus. Gair arall a gyfieithir *psaltring*, yn Dan. 3. 5, 7, 10, 15. ac yn arwyddo offeryn cerdd. Edr. SALLTRING.

PSALLWYR, LLASWYR, SALLWYR, offeryn cerdd tebyg i delyn, ond ei fod yn ber-eiddiach. Gwel Dr. Davies.

Cymerwch gathl y *sallowyr* lan,
A moeswch dympan hefyd.
E. Prye, (Salm 81. 2. a 132. 16.)

PTOLEMAIS, porthladd yn ngwlad Judea, yn agos i fynydd Carmel, a alwyd felly oddiwrth Ptolemy, brenin yr Aipht. Act. 21. 7. Accho oedd ei henw ar y cyntaf. Yr oedd yn ddinas helaeth, a'i sefyllfa yn gyfleus ar lan Mor y Canoldir.

PUAH, פֹּאֵחַ [*hardd*] 1. Mab Issachar, a phen teulu. Gen. 46. 13. Num. 26. 23.—2. Un o'r bydwragedd yn yr Aipht. Exod. 1. 15, 16. Edr. SIPHRAH.

PUBLICAN, *Llad.* PUBLICANUS; *Ffr.* PUBLICAIN; *Saes.* PUBLICAN: treth-gasglydd yn mhllith y Rhufeiniaid. Yr oedd dau radd o honynt, sef uwch ac is radd. Y mae yn ddilys

fod yr uwch radd trwy yr holl Ymerodraeth Ruf-einaidd, yn gyffredinol, wedi eu cymeryd o blith y marchogion (*knights*). Y publicanod a sonir am danynt gan yr efengylwyr oeddynt, gan mwyaf, yn Iuddewon. Luc 3. 12. Mat. 10. 3. a 18. 17. Am hyny, tebygol, eu bod o'r is radd publicanod, ac yn cadw math o dollfa-oedd dan y marchogion, neu y pen publicanod. Gelwir Zaccheus, er ei fod yn Iuddew, yn 'ben-publican.' Luc 19. 2, 9. Yr hyn sydd yn dynodi, hwyrach, ei fod yn ardrethu y trethu cyffredin, ac yn cadw treth-gasglywr tano. Yr oedd rhai oedd yn Iuddewon o genedl yn cael eu hanrhydeddu a'r gradd o fod yn farchogion Rhufeinaidd. Gwel Josephus *de Bel. Lib. II. cap. 14*. Yr oedd yn dra ffaidd gan y genedl Iuddewig yr Iuddewon a gymerent y cyfryw swydd arnynt; nid yn unig am fod y cyfryw yn gyffredin yn anghyfiawn ac yn orthrymllyd, ond hefyd y herwydd eu casineb i'r llywodraeth Rhufeinaidd yr oeddynt dani; ac yr oeddynt yn golygu yr Iuddewon hyny a gynorthwyai i gasglu y trethi, yn elynion ac yn fradychwyr ea gwlad; yn gwerthu eu rhyddid, ac yn gynorthwyr i'w caethiwyr. Ni oddefent iddynt, meddaf, i fyned i'r deml, nac i'r synagog, nac i ymuno yn y gweddiau cyffredin, nac i fod yn dystion mewn schos, ac ni dderbyient eu rhoddion yn y deml, mwy na phe buasant yn werth gwaed. Gwel Lightfoot, *Hor. Heb. in Mat.* Dangosodd yr Arglwydd Iesu, o'i rasonrwydd, lawer o hynawseidd-dra a thiriondeb tu ag at y cyfryw, ac achubwyd llawer o honynt, tebygol, yn ei ddyddian. Dywedodd wrth y Phariseaid yr ai publicanod a phuteiniaid i deyrnas nefoedd o'u blaen hwy. Mat. 21. 31. Luc 15. 1. a 18. 10—14. a 19. 1—10.

PUBLIUS, penaeth yn ynys Melita, neu Malta. Derbyniodd Publius Paul a'i gyfeillion, ac a'u lletyodd dridiau yn garedig. Iach-aodd Paul dad Publius, yr hwn oedd glaf o gryd a gwaedlif. Dywedir i Publius, ei dad, a thri-olion yr ynys, gael eu dychwelyd at y ffydd Gristionogol; ac i Publius gael ei wneuthur yn bregethwr ac yn esgob gan yr apostol; ei fod yn esgob yn Athen, a'i ferthyru yno; ond nid yr un Publius oedd hwnw.

PUDENS, un o'r brodyr yn Rhufain, a goffair gan Paul. 2 Tim. 4. 21. Nid oes ychwaneg o hanes am dano.

PUL, neu PHUL, brenin Assyria. Duw a annogodd Pul i ddyfod yn erbyn gwlad Israel, a Menahem a roddodd iddo fil o dalentau arian am ei gynnorthwyo a'i sefydlu ar yr orsedd, ac ymadael a'r wlad. 2 Bren. 15. 19. 'A Duw Israel a annogodd Pul brenin Assyria, ac ysbryd Tilgath-pilneser brenin Assyria, ac a'u caeth-gludodd hwynt,' &c. 1 Cron. 5. 26. Pwy ydoedd, nid yw haneswyr yn cytuno. Usher, Rollin, Calmet, a Prideaux, a fynant mai tad Sardanapulus oedd, ac iddo chwanegu Pul at Sardan: eraill a farnant mai yr un oedd a Baladan, neu Belesia, ac a'i cyfrifant y cyntaf

a sefydlodd Ymerodraeth Assyria. Nid oedd un Ymerodraeth yn Assyria cyn amser Pul, sydd eglur oddiwrth yr Ygrythyrau, ac hanesion y teyrnaoedd cymydogoethol. Efe yw y cyntaf o freninoedd Assyria a enwir yn yr ygrythyrau wedi Nimrod; a gellir barnu, gydag addasrwydd, ei fod yn teyrnasu yn Ninifeh pan aeth Jonah yno i bregethu. Gwel *Universal History*, Vol. IV.

PULPUD, *Llad.* PULPUTUM; areithfa, areithle, cadair ymadrodd. Neh. 8. 4.

PUMP, *Gr.* πεντε (*pente*) *Aeolic* πεμπε (*pempe*) *Llad.* QUINQUE; *Corn. & Arm.* PEMP. Dywed Mr. Locke bod Indiaid yn America, a elwid Tououpinambos, heb enwau rhifyddiaeth uwchlaw pump, nifer eu bysedd; i wneuthur uwch na hyny allan, dangosent eu bysedd en hunain a bysedd eraill yn bresennol.

PUNON, פִּנּוֹן [*maen gwerthfawr*] gwersyllfa yr Isreliaid yn yr anialwch. Yma, neu yn Salmonah, y gosododd Moses y sargh bres i fyru ar drostan, yn feddyginiaeth i'r tuchanwyr a frathwyd gan y seirph tanlyd. Num. 30. 42, 43.

PUNT. PUNNOEDD, (pun) enw a roddir ar ugain swllt o arian bathol.—'Ac a rodde iddo ddeg punt.' Luc 19. 13, 25. 'Ddec darn o vath.' W. S. δεκα μνας, *deg mnas*. Arfer y LXX. y gair hwn yn aml yn gyfieithiad o'r gair *Heb.* מָנֶה, *maneh*, o ba un mae yn tarddu; ac oddiwrth y geiriau yn Ezec. 42. 12. ymddengys fod *maneh* yn cyfateb i driugain siel. *Edr.* מָנֶה. 'Pum mil o bunnoedd.' Ezra 2. 69. Neh. 9. 71, 72. *Heb.* מֵנַיִם *menaim*.

PUR-O-AIDD-DEB-EDIG-AETH-ION, (py ur) *Heb.* פֹּר *Llad.* PURUS; *Saes.* PURE; glân, coeth, dihalog, difrychenlyd, digymysg, disothach, diwgr, dinam; diragrith, dihoced, diffuant, uniawn. *Edr.* CREFYDD, CYDWYBOD, DIHALOG, EBBAN, GAIR, GLAN, GWEFUS, MORWYN.—Un pur, yw un heb gamwedd. Job 33. 9.—Calon bur, yw calon newydd, uniawn, ddiragrith, a digariad at bechod; yn caru ac yn hiraethu am burdeb; yn caru Duw am ei fod yn bur; yn caru Crist am ei fod yn puro, yn nghyd a'i holl orchymynion, a'i oruchwyliaethau sancteiddiol. Salm 24. 4. Mat. 5. 8. 1 Tim. 1. 5. 2 Tim. 2. 22.—'Fel y byddoch bur a didramgwydd.' Phil. 1. 10. εὐλαβίης, *annwymedig, dianaf, diragrith*; yn goddef edrych arno yn ngholeu haul.

'Pa bethau bynag sy bur.' Phil. 4. 8. οσα αρα, *diwair, dihalog, sanctaidd*. Yn 1 Ioan 3. 3. priodolir y gair hwn i Grist ei hun, yr hwn oedd sanctaidd, diddrwg, dihalog oddiwrth bechaduriaid. Heb. 7. 26. a 4. 15. 1 Pedr 1. 19. a 2. 22. Cymb. Tit. 2. 8. Iago 3. 17. 2 Cor. 11. 2. 1 Tim. 5. 22.—'Meddwl puraidd.' 2 Pedr 3. 1. *Edr.* MEDDWL.

'Gwedi puro eich eneidiau, gan ufuddhau i'r gwirionedd trwy yr Ysbryd.' 1 Pedr 1. 22. Y mae eneidiau dynion wrth naturiaeth yn an-

mhur; y mae peth gwaelach na hwynt-hwy yn glynu wrthynt, ac yn eu hanurddo, eu hanharddu, a'u llygru, sef pechod. Y mae yn angenrheidiol anheborol eu puro. Ni ddichon fod byth gymdeithas rhwng Duw pur ac enaid anhur; ac heb gymdeithas â Duw, ni ddichon fod dim dedwyddwch i ddyn byth. Gwaith yr Ysbryd Glan yn unig yw puro eneidiau dynion. Nis dichon neb arall wneuthur hyny; ond ni fethodd ac ni phallodd efe erioed. Trwy y gwirionedd, sef yr efengyl, ac ufudddod i'r gwirionedd, y mae yn puro eneidiau ei bobl. Y mae yr efengyl yn bur; os felly, ni ddichon neb ufuddhau i'r efengyl bur hon, heb yn yr ufudddod hwn gael ei buro. Trwy weithredu yn enaid pechadur ufudddod i'r gwirionedd, sef tystiolaeth wir Duw am Iesu, &c. y mae yr Ysbryd Glan yn aileni dynion, a thrwy hyny yn eu puro. Gan fod y gwirionedd yn gwbl bur, ni ddichon neb fod yn groes i'r gwirionedd a bod yn bur; ac ni ddichon neb ufuddhau i'r gwirionedd heb fod yn bur.

'Wele, myfi a'th burais, ond nid fel arian; dewisais di mewn pair cystudd.' Esa. 48. 10. 'Not with silver.' *Saes.* Nid gydag arian.

בְּכֶסֶף *gydag arian*. Dywedir fod yn hawsach toddi aur nag arian, a bod yn rhaid, yn ganlynol, wrth boethach tân i doddi arian. 'Nid gydag arian' y purais chwi, medd Duw; ui chystuddiais chwi yn greulon ac yn ddirugaredd; eithr dewisais, hoffais, a thosturiais wrthych yn y pair. Y mae yn eu puro fel arian oddiwrth eu holl sothach, ond 'nid gydag arian,' eithr mewn tân arafach, a llai poeth; cafwyd y dyben trwy foddion mwy araf a thyrer.

PUTAIN-EINDRA-IO-IAID, (pud) *Heb.*

פִּוּתַיִם *gwarthle*; *Gr.* πορνη; coegen, dyhirog, anlladferch, mwyglen, symlogen; anlladurwydd. *Edr.* GODINEB, RAHAB.—'Nid oedd yma un butain.' Gen. 32. 22. הֵיחָה בִּזּוּת קִדְשָׁה הָיְתָה הַיָּמָּה *hyny yw, Nid oedd yma un gysegredig*. Cysegredig i bwy? Diammheu i ryw eilundduw; i Baal-Peor, medd Jerome, neu Priapus, neu Venus. Yr oedd puteindra yn rhan o addoliad y duwiau ffaidd hyn, a mached a meibion hefyd i'r dyben hyny, yn cael eu cysegru iddynt.—'A gwyr Sodomiaidd oedd yn y wlad.' 1 Bren. 14. 24. *Heb.* קִדְשָׁה *cysegredig*.—'Gwyr Sodomiaidd.' *Heb.* קִדְשֵׁיִם *gwyr cysegredeg*. 1 Bren. 15. 12.—'Lle yr oedd y gwragedd yn gwan cortynau i'r llwyn.' 2 Bron. 23. 7. *Heb.* אֲוִרְיָה לְאִשְׁרָת בְּתוּמָה *'Gwau lleoedd cauedig i Venus,' sef i buteindra*. O ffeidd-dra digywilydd plant dynion dan y cwmp!

'Y butain fawr sydd yn eistedd ar ddyfroedd lawer,' yw y wraig oedd yn eistedd ar fwysifl o liw ysgrlad, yn llawn o enwau cablodd, a saith ben iddo, a deg corn, sef Rhufain Babaid. Dat. 17. 1, 3. Y mae wedi puteinio oddiwrth wir grefydd, at goel-grefydd ac eilunaddoliaeth; ac wedi hudo llawer gyda hi, sef

breninoedd y ddaear a'u deiliaid. Llygrodd y ddaear a'i phuteindra, ac y mae ei barn yn agos, ac yn ofnadwy. Dat. xvii. a 19. 2.

PUTEOLI, **Puzzolo**, (ffynonau) dinas yn Campania, wyth milltir o Naples, a chan milltir o du y denau i Rufain. Yma yr arosodd Paul gyda'r brodyr oedd yno, saith niwrnod. Act. 28. 23.

PUTIEL, פּוּתִיֵּאל [Duw yw fy mrasder] tad gwraig Eleazar, mab Aaron, a thaid Phineas. Exod. 6. 25.

PWDR-YDRU, (pwd) *Llad*. **PUTNIS**; braen, braenllyd, llygredig, abar. Num. 5. 21. Job 41. 27. Jer. 38. 11.

PWL-YLU, (py-wl) pylni, difn, anfiniog, tyna ymaith y min.—'Os yr haiarn a byla, oni hoga efa y min, rhaid iddo roddi mwy o nerth: eto doethineb sy ragorol i gyfarwyddo.' Preg. 10. 10. 'Os wedi i'r fwyall bylu ni hogir ei mla hi ond yndrechu â hi, eto doethineb a uniawna y gwaith yn rhagorol.' Tybygal fod y cyfieithiad awdurdodedig presennol yn fwy cywir na chyfieithiad y Dr. M. Yr ystyr yw, tebygol, os bydd rhyw un am gyflawni rhyw orchwyl pwysfawr, neu ddwyn i ben gyfnewidiadau daionna, rhaid iddo fyned rhagddo yn ochelgar, ceisio cynnorthwyo addas, a meddylfryd oerodd, a pharhad diymmod, heb ddysgwyl cyflawni dim trwy rym a thrawsder, yr hyn nid yw ddigon i hollti darn o bren; yn yr holl bethau hyn mae doethineb yn ddefnyddiol i gyfarwyddo at foddion addas, ac achlysuron i ochelyd niwed, ac i ddyn lafurio ac ymboeni yn ofer. Preg. 10. 15. a 9, 15, 17.

PWLL-AU, (py-wll) ffos, clawdd, cladd, ffosle, pydew.—Pwll, yn aml a arwydda y bedd. Salm 28. 1. a 30. 3. a 88. 4, 6. Esa. 38. 18.—'Pwll diwaelod' y gelwir uffern. Dat. 11, 7. Cyfieithir yr un gair ἀβυσσος (*abyssos*) *dyfnder*, Rhuf. 10. 7. Luc 8. 31.—*pydew diwaelod*, Dat. 9. 1, 2, 11. a 17. 8. a 20. 1, 3. Rhyw le ofnadwy iawn ydyw; canys oddi yno y daeth holl gyfeiliornadau, celwyddau, halogedigaeth, a chreulondeb y gau-brophwyd, y ddraig, ac Anghrist; ac yno y poenir hwynt byth. Gan Iesu Crist y mae agoriadau y pwll, neu y pydew hwn. Dat. 20. 1. a 1: 18.

PWN, PYNAU, (pw) baich, llwyth, clud, bwrn. Gen. 48. 14. Exod. 23. 5.

PWNC, PYNCIAU, (py-wnc) *Llad*. **PRNCUS**; nôd, arwydd, amlygyn; y peth lleiaf, mymryn; tôn-nod, sein-nod; attaliad; y mater yn llaw ac y traethir yn ei gylch.—'Pwy bynag a gadwo y gyfraith i gyd oll, ac a ballo mewn un pwn, y mae efe yn euog o'r cwbl.' Iago 2. 10. 'Ac a ballo (εν ενι) mewn un,' sef un gorchymyn. Adn. 11. Un rhoddwr cyfraith sydd; mae ei awdurdod yn gydradd yn mhob gorchymyn; a'r neb a droseddod un, sydd yn pechu yn erbyn yr awdurdod sydd yn mhob gorchymyn, ac a droseddai bob un hefyd

yn yr un amgylchiadau a chyfnewidra. Gan nad awdurdod Duw yn y gorchymyn sydd yn ei attal rhag pechu, nid yw troseddu y naill orchymyn, neu y llall, ond yr un peth. Gal. 3. 10. Salm 119. 6.

PWR, Heb. פּוּר [coelbren, cwtws] Gair Caldaeg, neu Persiaeg—'Efe a barodd fwrw Pwr (hwnw yw coelbren.)' Esth. 3. 7.—'Efe a fwriasai Pwr.' Esth. 9. 24. Gwaith Haman yn bwrw Pwr o ddydd i ddydd, ac o fis i fis, oedd yn ol coel-grefydd yr oes a'r wlad hono, i gael gwybod y dydd mwyaf addas a llwyddiannus i gyflawni ei amcan a'i fwriad creulon i ddinystrio a dyfetha yr Iuddewon. Gwelodd yr Arglwydd yn dda fod y dydd y cafwyd yr arwydd arno yn llwyddiannus, un mis ar ddeg yn ol. Y cyfryw oedd coel-grefydd Haman, fel nad anturiodd ddim cyn i'r amser hwnw ddyfod; er nas gallasai lai na meddwl y gallasai llawer peth ddygwydd yn y cyfameer i attal ei gyflawniad; sef y gallasai y brenin newid ei feddwl, neu farw; ac y gallasai yr Iuddewon, ryw ffordd neu gilydd gael diangfa, neu fodd i amddiffyn eu hunain. Cafwyd fel hyn amser i ddiddymu yr holl gydrad; dangoswyd gwagedd y cyfryw ofergoelion a defodau celwyddog, a rhagluniaeth heillduol Duw ar bob peth, a'i ofal manwl am ei eglwys yn mhob amgylchiad.

Gosododd Esther a Mordecai wyl y Pwrin i'w chadw yn goffadwriaeth am y waredigaeth ryfedd hon ar y 13eg o fis Adar, yn cyfateb i ran o Chwefror. Cedwir yr wyl hyd heddyw gan yr Iuddewon, gan ddarllen llyfr Esther trosodd fwy nag unwaith, gyda llawer o ddefodau cyfatebol i'r achos; ac yn diweddu y cwbl gyda llawer o loddest, anghymedroldeb, ac ynyfdrwydd, yn anfuddiol ac yn anhhoilwng i'w hadrodd.

PWRCAS-U, *Llad*. **PERQUISITUM**; *Ffr*. **PERCHASSER**; *Saes*. **PURCHASE**: pryniad, peth wedi ei brynu: prynu. Eph. 1. 14. Act. 1. 18. a 20. 28. Edr. **PRYNU**.

PWRS-AU, *Gr*. **βουρσα**; *Ffr*. **BOURSE**; *Ital*. **BOURSA**; *Saes*. **PURSE**: alawr, amner, còd. Gelwir trysorau y nefoedd yn 'byrsau y rhai ni heneiddiant,' am na cholli'r, ac na ddiannant byth. Luc 12. 33.—'Pan y'ch anfonais heb na phwrs, na chòd, nac ysgrepan,' &c. Luc 22. 35.—'Heb gwł, ac ysgrepan, ac esgidia.' W. S.—'Na ddygwch (*βαλαριτων μη κρηαν*) gòd, nac ysgrepan.' Luc 10. 4. Y mae dau air Groeg agos yr un ystyr: felly hefyd y gol-*yga* ein cyfieithwyr ni hwynt: yr oedd un, sef y *βαλαριτων*, *purs*, yn fwy priodol i ddwyn ar-*ian* ynddo; a'r *κρηαν*, y *god*, neu yr *ysgrepan*, fel sachell i ddwyn angenrheidiau eraill i'r daith.

PWY, rhagenw, (pw) beth? yr hwn, y sawl, y neb, y rhai, &c.

Parch a barcho *pw* byna bo. *Diar*.

—'Pwy yw hon?' Can. 8. 5.—'Pwy yw hwn?' Esa. 63. 1.

PWYLL-O-OG, (pwy-yll) doethineb, callineb, synwryoldeb, ystyriol, synwryol.

Gwell *pwyl* nog aur. *Diar.*

A fo da ei *bwyl* a fydd diboen. *Diar.*

'Dyfroedd dynion yw pwyll yn nghalon gwr.' *Diar.* 20. 5.—'Ni roddes Duw i ni ysbryd ofn; ond ysbryd nerth, a chariad, a phwyll.' 2 Tim. 1. 7. Dyma yr agwedd hyfryd y mae yr Ysbryd Glan yn ei weithredu ar eneidiau y saint. Y mae nerth yn groes i anwreidd-dra, annewredd, llyfder; y mae cariad yn groes i greulondeb a dystyrwch o eraill; a phwyll yn arwydd o hunan-lywodraeth, ac ystyriaeth difrifol pa fodd y mae i ni weithredu yn y modd addas, o ran ein hunain, ac yn fwyaf addas o ran yr efengyl, ac er lesad eraill. Rhodd Duw yw yr ysbryd gwerthfawr hwn.—Yr ysbryd ofn yma sydd yn arwyddo ofni lle nad oes perygl, neu ofni y perygl yn anaddas; a thrwy hyn, arfer moddion anaddas er diogelwch. Man a mammaeth holl goel-grefyddau y byd yw yr ofn hwn; ac hefyd holl anffyddlondeb dynion yn achos yr efengyl. Y mae ysbryd pwyll yn groes i wallgoftwydd crefyddol (*enthusiasm*) yn credu peth heb sail; neu yn dysgwyl am beth heb arfer moddion addas i hyn, neu lawenyachu mewn rhith o beth yn lle sylwedd y peth.

PWYNTIO, (pwyn) tewychu, pesgi, brâshau. Deut. 32. 15.

PWYS-O-WR, (pwy-ya) llwyth, baich, pwn; clorianau, tafoli; gwasgu yn drwm; ystyried; profi.—Y mae pwys, a phwysau, yn arwyddo profledydd, neu brawf-bwys i bwys eiddo marchnadol. Gan nad oedd gan yr Iuddewon, nac amryw genedloedd eraill, ddim arian bathol am hir amser, yr oeddent yn eu pwysu yn eu marchnadoedd. Y siel, y maneh, a'r dalent, oeddent yn ddechrenol yn euwan pwysau. 'Siel y cysegr' a olwid felly, nid am fod dau fath o bwysau, ond am fod y prawf-bwys a'r prawf fesur yn cael ei gadw yn y cysegr.

'Amryw bwys, mawr a bychan,' un i brynu, a'r llall i werthu wrtho, a waherddir yn nghyfraith Duw, yr hwn a gar gyflawnder, ac a gasa anghyflawnder yn mhawb. Deut. 25. 13. *Diar.* 20. 10.

Duw 'yn pwysu mynyddoedd mewn pwysau,' a arwydda ei berffaith wybodaeth o honnynt, a'i lywodraeth arnynt. Esa. 40. 12. Y mae Duw wedi ffurfio a chyfluo y mynyddoedd gyda manylrydd doethineb; gwnaeth hwynt megys wrth fesur a phwysau; a rhoddodd hwynt yn y maintioli yr oedd efe yn ei weled yn oreu, yn y lleoedd y maent yn sefyll ynddynt. Mae y geiriau yn hynod yn mynegi mawredd, gallu a doethineb Duw.

'Yr Arglydd a bwysa yr ysbrydion—onid

yw pwyswr y calonau yn deall?' *Diar.* 16. 2. a 24. 12. Y mae yn canfod, yn ystyried, ac yn sylwi yn fanwl, ac yn gwybod yn berffaith ac yn drwyadl, yn eu holl weithrediadau, eu cymbelliadau, a'u dybenion, fel y gallo farnu yn gyflawn.

Y mae yr eglwys yn pwysu ar ei hanwylyd, sef Crist, a thrwy hyn yn dyfod i fynu o anialwch blin y byd hwn; y mae hyn yn dangos ei chariad ato, ei hymlyniad wrtho, a'i hyder ffyddiog yn ei gariad, ei allu, a'i ffyddlondeb. Can. 8. 5. 2 Cron. 16. 7. Esa. 10. 20. a 48. 2. a 50. 10. Y mae rhai yn cyfieithu y gair כְּחֵרֶשֶׁת na arferir ond yn y lle hwn, yn *cynddeitharu*, yn *ymuno*, yn *glynu*, yn *llawenyachu* yn ei hanwylyd: y LXX. *επιστηρίζουμένη*, yn *ymnerthu* ar ei hanwylyd:—'yn bwrw ei phwys.' Dr. M. Beth bymag, yr oedd y rhai a ofnyent y cwestiwn yn canfod anwylydeb a hyder yn ei hymddygiad at ei hanwylyd, ag oedd yn hardd ac yn weddaidd. Y mae חֵרֶשֶׁת *ar ei hamwylyd*, yn eiriau mawr addas i'r agwedd a osodir allan yn ein cyfieithiadan ni, o *bwysu*, nag un arall.

PWYTH, (pwy-yth) gwni, gwniad; gwobr, tal, ad-daliad; talu y pwyth, sef ad-dalu; pwyth celwydd, yw gwobr celwydd.—'Dysgant yn gyntaf arfer duwioldeb gartref, a thalu y pwyth i'w rhieni.' 1 Tim. 5. 4.—'Dyscant yn gyntaf ddangos gwaredd tuagat at dy hun, a' thalu'r pwyth yw henafieid.' W. S.—'Dyscant yn gyntaf lywodraethu yn dduwiol eu tŷ eu hun, a thalu'r pwyth i'w rhieni.' Dr. M.—'Dysgant yn gyntaf ofalu yn dduwiol am eu teulu, ac wedi hyn talu y pwyth i'w rhieni.' Macknight. Tebygol fod y gair, yn *gyntaf* (*πρωτον*) yn arwyddo ein bod i ofalu a chynnal ein teulu o flaen ein rhieni. Mae ein gwragedd a'n plant yn ddibynol arnom am eu cynnal-iaeth. Yn yr ail le, fod yn ddyled arnom dalu y pwyth i'n rhieni, sef ad-dalu iddynt yn eu henaint, pan fyddo natur yn adgilio, gwendidau a llesgrwydd yn amlbau, y caredigrwydd a'r tiriondeb a gawsom ganddynt pan oeddent ninnau yn ein babandod, yn weiniaid, yn llesg, ac yn anniddig. Y mae deddf natur yn galw yn uchel am hyn, fel peth eithaf cyflawn: ac yn cyhoeddi y gwrthwyneb yn anghyflawnder creulon.

Y mae Duw yn 'talu y pwyth i'w clynon, ei gaseion,' &c. sef yn talu i bob un yn gyflawn yn ol ei weithred. Deut. 7. 10. a 32. 41. Esa. 66. 6. Jer. 51. 6. Galar. 3. 64.

PYBYR, (pyb) nerthol, cryf, cadarn, gwreiddwch, glew, dilwfr, eorth, drud, gwychr, dewr-wych, dewrdrud, calon ddewr. Deut. 3. 18. 2 Sam. 10. 12.

PYDEW-AU, (pÿd) *Llad. PUTEUS*: *Saes.* Pir: siglen, migneu, pwll, ffynon, ffynonwys. —1. Ffynon o ddwfr. Exod. 2. 8. 2 Sam. 23. 16.—2. Ceule mawr yn y ddaear, naturiol, neu gwneuthuredig; yr hwn y mae yn hawdd

syrrhio iddo, yn anhawdd dyfod o hono, ac yn druenus i fod ynddo. I'r cyfryw le y talfwyd Joseph gan ei frodyr. Gen. 37. 24, 28, 29. Byddai cenedloedd Asia yn talfu eu carcharorion dros nos i bydewau; ac felly gwna yr Affricaniaid & u caeth-weision hyd heddyw. Eza. 24. 22.—3. Pydew, neu bwl, gelwir y bedd. Salm 30. 3.—4. Pydew diwaelod y gelwir uffern. Dat. 20. 1. Edr. Pwll.—5. Dyoddefiadau Iesu Grist a elwir 'pydew erchyll.' Salm 40. 2.—6. Beth bynag fyddo yn maglu dynion, ac yn tueddu i'w gwneuthur yn druenus, ac oddiwrth ba un y mae yn anhawdd dianc, a elwir yn bydew: felly y gelwir putain a'i geirian dengar. Diar. 22. 14. a 23. 27. Edr. Fros, FRYNON, Pwll.

'Yna y rhoddent y gareg drachefn ar enau y pydew yn ei lle.' Gen. 29. 3. Yr oeddent yn rhoddi y gareg ar enau y pydew, medd Syr John Chardin, rhag llanw y pydew & r tywod, yr hwn yn y gwledydd hyny sydd am, ac a ddygir gan yr awel leiaf o wynt. Oblegid hyny, addas oedd peidio symud y gareg i ddyfrhau y praidd, nes dyfod y deadellau oll at eu gilydd. Jacob, heb wybod neu sylwi ar y ddefod hon yn eu plith, pan welodd Rachel a'i phraidd, a dreiglodd ymaith y gareg, ac a agorodd y pydew. Gwel Harmer's Obs.

PYG-AW, (py-yg) ystor y pinwydd.—'A phyga hi oddifewn ac oddi allan & phyg.' Gen. 6. 14. Eza. 34. 9. Edr. Arch.

PYMTHEG, (pump-a-deg) Gen. 7. 20. Exod. 16. 1. Ioan 11. 18. Gal. 1. 18.

PYNCIO, (pwne) nodi, nodi amser, ardraethu; chwareu; canu. Mwyned y pyncia yr adar!—'Gan gannu a phyncio yn eich calonau i'r Arglwydd.' Eph. 5. 19.—'Gan gannu 'a psalman,' &c. W. S.

PYS-EN, (py-y) Gr. πισυν; Llad. PISUM; Saes. PEAS; Gwydd. Pis, PISAIR, P'ISRADH.—Pys garanod, gwyg-bys; pys y llygod, pys y coed, y winwydden wen, paderau y gath; pys y fwyall, pedol y march. Y mae amryw fath o pys yn tyfu yn ein gerddi; y maent yn ymborth iachus, maethlawn, ond yn wyntog.—Cras-bys. 2 Sam. 17. 28. Yr oedd cras-ŷd, a chras-bys yn ymborth cyffredin gynt, yn enwedig i filwyr, llafurwyr yn y maes, a theithwyr. Lef. 2. 14. Jos. 5. 11. Ruth 2: 14. 1 Sam. 28. 25. Arferir yr un ymborth y dyddiau hyn gan y hobl gyffredin yn yr Aipht, ac amryw wledydd dwyreiniol. Gwel Hasselquist's *Travels*. Dr. Shaw's *Travels*.

'Nou & magl, nou bysen ar ei lygad.' Lef. 21. 20. Heb. חֲמִצָּה cymysgfa. 'Brycheuyn gwyn, neu fagl, am ei fod yn gymysgedig & du y ganwyll.' Calasio. Yr oedd yn rhaid i'r offeiriaid fod & u llygaid yn glae, yn ddfrychau, fel y canfyddent yn oleu ac yn eglur. Gwaith perffaith a sanctaidd sydd yn gofyn gradd o berffaithrwydd cyffredinol yn y rhai fyddo yn gweini yddo.

PYSG-OD-YN-WYR-OTA-LYN, (py-ysg) preswylwyr y dyfroedd: pysgod y môr, y môr-bysgod; pysgod afon; pysgod duon, sef y môr-loi. Y mae cannoedd o rywiau o greaduriaid yn y dyfroedd, a'r rhai hyn wedi eu cyfaddasu i'w helpen a'u hachos. Cyfrif Linnæus yn nghylch 400 yn adnabyddus, & g enwan wedi eu rhoddi arnynt. Y rhan fwyaf o'r rhai hyn a breswylant y moroedd, ac a drengent mewn dyfroedd croyw; ond y mae rhai yn dyfod i ddyfroedd croyw i siliaw. Y mae rhai yn ymluago; eraill & thraed ganddynt; rhai yn ohedfan, ac i gyd yn nofio. Y mae rai yn fychain, a rhai yn fawrion iawn. Mae rhai morfflod o faintioli dirfawr. Rhydd Pliny hanes am un o honynt yn mesur 600 o latheni o hyd; a 360 o led; ac a ddywed am esgyrn un a ddygwyd o Joppa i Rufain, yn 40 troedfedd o hyd. Esgyll y pysgodyn a'i gynffon, yw peiriannau ei holl ysgogliadau; wrth weithrediadau y rhai hyn mae yn myned yn mlaen neu yn ol, yn cylchdroi, neu yn myned yn ochrog. Heblaw y rhai hyn, mae ganddo ysigen wynt, neu nofiedydd, sydd o ddefnydd mawr iddo: trwy lenwi neu waagu hon gwna ei hun yn drymach neu yn ysgafnach, i esgyn i'r wyneb, neu i soddi i'r dyfnder. Trwy hon gall addasu ei hun i bob dyfnder dwfr. Pe dryllid yr ysigen hon, soddai y pysgodyn yn y fan yn y dwfr, ac nis gallai ymgodi, neu ymgynnal mewn un modd ar y dyfroedd. Nid ydyw hon gan y pysg sydd bob amser yn ymluago yn y gwaelod; megys tafod yr hydd, lledau, &c. Mae galluoedd yn yr ysigen i'r pysgodsn i'w gwaagu neu ei lledu fel y myno. Y mae hiliad y pysgod yn rhyfedd. Gwedi y chwiliad mwyaf manwl, a'r profion mwya' boddlongar, rhoddodd Mr. Harmer y daflen gaulynol o honynt:—

Y Carp.....	203,109
Y Cod.....	3,696,780
Y Llythlen (<i>Flounder</i>).....	1,257,400
Penwaig, neu Ysgaden.....	36,900
Celwch, neu y Llamdydd.....	26,600
Maran, neu y Macrell.....	546,681
Y Perch.....	23,333
Y Penhwyad (<i>Pike</i>).....	49,804
Y Corgelwch.....	8,806
Y Torgoch.....	81,586
Y Bardysys (<i>Sardap</i>).....	6,807
Y Brwyniad.....	38,278
Tafod yr Hydd.....	100,282
Y Wraichen (<i>Tench</i>).....	383,262

Yr achos o heigiad rhai pysgod yn llauws dirifedi i rai manau, ar ryw dymbor o'r flwyddyn, yw, yr amldra y maent yn y manau hyn, ac ar yr amser hwnw, o'r hyn y maent yn ymborthi arno. Y mae ednogynau ar wyneb y dyfroedd, ar ba rai mae y penwaig yn ymborthi, i'w canfod yn lluosog aneirif ar ryw amser o'r flwyddyn, mewn rhai parthau o'r môr; a'r rhai hyny sydd yn peri i'r penwaig heigio yno. Cyffelyb: achos a ddyg yr un effaith mewn perthynas i bysgod eraill; megys y macrell, &c. Y maent yn gyffredin yn wancus, ac yn dyfetha eu gilydd yn ymborth; mae y sil, neu y gronellau yn ysglyfaeth iddynt oll. Pe byddai byw holl hiliad un pysgodyn a

halio dros ddeng mlynedd, llanwent holl for-
oedd y byd.

Môr y Canoldir a Galilea oedd yn diwallu
yr Iuddewon yn helaeth & physgod; ond nid
oedd yr un yn lân dan y gyfraith heb aegell a
chèn.

Cyffelybir dynion i bysgod, oblegid eu haml-
edd, eu hannhrefn, eu rheibuarwydd, a'u per-
yglon. Yn gyfatebol i hyn, geilw ein Har-
glwydd ei apostolion yn 'bysgodwyr dynion.'
Yr efengyl yw y rhwyd & pha un y delir dyn-
ion; nid oes un arail a'u deil byth; ond & hon
y pysgotodd Pedr yn llwyddiannus ar ddydd y
Pentecost. Mat. 4. 19. Act. 2. 41. Y mae
pregethu yr efengyl, fel pysgota, yn gofyn lla-
wer o ddiwydrwydd, amynedd, a pharhad. Fel
y pysgodwyr, dal dynion ddylai fod yn nôd o
flaen pob pregethwr; ac fel nad âi un pysgod-
wr call i bysgota heb ei rwyd, felly peth ofer
yw meddwl dal dynion heb wir athrawiaeth yr
efengyl. En hennill at blaid a ellir & gau ath-
rawiaethau; ond ni ddaliodd, ac ni ddygodd
neb erioed un enaid at Dduw, ond y gwirion-
edd.

Y pysgodwyr yn sefyll ar y Môr Marw, wedi
i ddyfroedd y cysegr ddyfod yno, o En-gedi
hyd i n-eglam; sef o'r naill ben i'r llall: sydd
yn arwyddo pregethiad yr efengyl yn mhlith y
Cenedloedd: a lluosogrwydd y pysgod yn
gofyn amlra o bysgodwyr. Ezec. 47. 10.
Edr. AFOX, EN-GEOL, EN-GLAM, MOR.

'A'r Arglwydd a ddarparasai bysgodyn mawr
i lyncu Jonah.' Jonah 1. 17. יָרַךְ בְּרִיךְ *dag*
gadol. Nid yw y geiriau yn dynodi pwys bysg-
odyn ydoedd; ond pysgodyn mawr ydoedd;
a rhaid ei fod felly cyn y gallasai lyncu a chyn-
nwys dyn yn ei fol. Y mae un yn dra adna-
byddus yn Môr y Canoldir, a elwir Charachias
a Lamia, sydd o faintioli y morfil, a'r fath geg
a bol eang ganddo, fel y geill lyncu y dyn
mwyaf. Daliwyd un ar gyffiniau Portugal yn
nechreu y ganrif ddiweddar, y gallai dyn sefyll
yn ei geg yn estynedig. Gwel *Universal History*,
Vol. x.

PYSGOD—LYNOEDD. Edrych, HESBON,
LLYGAD.

PH.

PHALTI, פִּלְטִי [*gwaredigaeth*] mab Lais,
a gwr Michal merch Saul. 1 Sam. 25. 44. 2
Sam. 3. 15. Edr. MICHAL.

PHALU, פְּלֹא [rhyfeddol] mab Ruben, a
thad Eliab. Gen. 49. 9. Num. 26. 5.

PHANUEL, פְּנֻאֵל [*wyneb Duw*] tad y
weddw sanctaidd Anna. Luc 2. 36, 37, 38.

PHARAOH, פַּרְוֹה [*gwastgarwr*, neu *yspeil-
iwr*] enw cyffredin ar freninoedd yr Aipht.
Dywed Josephus ei fod yn arwyddo *brenin* yn
hen iaith yr Aipht. Coffeir am amryw o'r enw
hwn yn yr ysgrifau:—1. Y Pharaoh a daraw-
yd & phlaau am gymeryd Sarah gwraig Abraham

i'w dŷ. Gen. xii.—2. Y Pharaoh oedd yn
teyrnasu yn amser Joseph. Gen. xli. a xlvii.
—3. Y Pharaoh a orthrymodd yr Israeliaid,
merch yr hwn a fagodd y gwaredwr Moses.
Exod. i. a ii.—4. Y Pharaoh a foddwyd yn y
Môr Coch. Exod. v. a xiv. Mae yn ddilys
nad yr un oedd hwn a'r Pharaoh y ffodd Moses
i wlad Midian rhag cael ei ladd ganddo. Exod.
2. 23.—5. Y Pharaoh a goledodd Hadad.
Edr. HADAD. Annilyd yw ai yr un oedd hwn
a thad gwraig Solomon. 1 Bren. 3. 1. a 9.
16. a xi.—6. Pharaoh Necho, mab Peammit-
icus, yr hwn a laddodd y brenin duwio Josiah
yn Megido. 2 Bren. xxiii, xxiv. 2 Crrn. xxxv.
Jer. xlvi. Edr. JOSIAH.—7. Pharaoh Hophra,
wyr Pharaoh Necho. Yn erbyn hwn y proph-
wydodd Jeremiah, pen. 43. 9—13. a 44. 30.—
ac Ezeziel, pen. xix, xxx, xxxi, xxxii. Edr.
AIPHT, CALEDU, CALON, MOESA.

PHARES, פָּרֶז [*toriad*] mab Judah o Ta-
mar, a thad Hesron a Hamul. Gwel Gen.
xxxviii. Num. 26. 20, 21.—'Pa fodd y tor-
aist allan?' Gen. 38. 29. Gwrthddadlunwyd
yn erbyn hyn fel peth nas gallasai fod. Y Dr.
Geddes a ymfynodd & dau Physygwyr enwog
ar yr achos, ac a gafodd gan y Dr. Combe
ateb eglur a boddlongar. Dywedodd fod dau
ystum o'r plant, yn mha rai y gallai hyn gym-
eryd lle yn naturiol. Yr oedd y Dr. Savage
o'r un meddwl, ac a sicrhodd iddo i'r Dr.
Cobbon, Allmanwr, yn byw yn Llundain, gyf-
arfod âg achos yn gwbl yr un.fath.

PHARISEAID, פָּרִישָׁאִים [*ymneillduwyr*,
oddiwirth פְּרִישׁ *peres*, *neillduo*] un o'r pleidiau
hynaf a mwyaf enwog yn mhlith yr Iuddewon
gynt; y tair eraill oedd y Saduceaid, yr Her-
odianiaid, a'r Esseniaid. Am ei dechreuad nid
oes hanes penderfynol. Yr oeddent yn blaid
luosog a galluog, ac weithiau yn ddychryn i'w
breninoedd; yn enwedig i Hircanus a Jannæ-
us. Yr oeddent yn credu anfarwoldeb yr en-
aid, a'r adgyfodiad, neu yn hytrach traws-
eneidiad, neu fod eneidiau yn myned o'r naill
gorph i'r llall. Yr oeddent yn llawn zel boeth-
lyd dros draddodiadau yr hynafiaid, ac yn en
cydraddu, os nid eu dyrchafu yn uwch na'r ys-
grifeniadau sanctaidd. Yr oedd ganddynt an-
eirif o honynt; megys golchiadau efnau, cwp-
anau, &c. hir ac aml weddiau; degymu yn
fanwl, hyd yn nôd y pethau lleiaf; ac yn fawr
eu llafur am wneuthur prosllytiad i'w plaid;
ond y pethau trymaf o'r gyfraith, barn, trugar-
edd, a ffydd, yr oeddent yn brin iawn o honynt.
Cyflawniadau allanol, heb sancteiddrwydd th-
fewnol, oedd eu crefydd. Yr oedd y rhan
fwyaf o'r dysgedigion a phenasthaid yr Iudd-
ewon o'r blaid hon, ac felly y maent hyd
heddyw. Yr oeddent yn elynion cyfrwys a
chreulon i Grist: a chyhoeddodd yntau waean
ofnadwy yn eu herbyn. Yr oedd yr ysgrifen-
yddion, y rhan amlaf, o'r blaid hon; am hyny
euwir hwy mor fynych yn nghyd. Gwel Mat.

5. 20. a 9. 14, 39. a xv. a 16. 6. a xxiii. Luc 5. 30. a 6. 7. a 7. 30. a 11. 39. a 15. 2. a 16. 14. a 18. 11, 12. Ioan 1. 24. a 7. 32, 48. a 11. 47, 57. Gwel Prideaux's *Connect.* p. ii. b. 5.

PHARPAR, פֶּרְפָר [ya peri *ffroyth*] un o afonydd Damascus, neu yn hytrach caino o'r afon Barrady, neu yn ol y gair *Gr. Chrysochoas* (y ffrawd euraidd) sydd yn dyfrhau Damascus, a'r wlad oddi amgylch. Y mae afon Damascus yn tarddu yn mynyddoedd Libanus; ac yn agos i'r ddinas, y mae yn ymranu yn dair o geinisiau: mae us yn rhedeg trwy y ddinas, a'r ddwy ereill yn dyfrhau y gerddi oddi amgylch, ac yn ymuno wedi hynny o du y gogledd i'r ddinas. Nid oes diim cofiadwriaeth o'r enw yn bresennol. 3 Bren. 5. 12. Gwel Masandrell's *Travels*.

PHEBE, Φειβη [pur] gweinidoges (*diakonov, diacones*) eglwys Cenchrea, porthladd ynghylch naw milltir o Corinth. Rhuf. 16. 1, 2. Nid oedd yn gynnes yn mhlith y Groegiaid (a llai felly yn Asia) i neb moibion i gyfeillachn yn rhydd a'r merched rhisweddol, ond eu perthynasau agosaf;* am hysy yr oedd yn angenrheidiol i'r rhai hynny o'r rhyw fenywaidd yn profleu a grefydd Gristionogol, ag oedd mewn eisien ychwaneg o addysg nag a gaent yn y gynnulleidfya gyhoeddus, i gael rhyw ferch ddeallus dduwiol i'w hyfforddi o'r neilldu; ac hefyd i ymwled, annog, a chysuro y cleifion a'r profedigaethus, ac i ranu elusen yr eglwys i'r tlodion o honny. Tebygol fod Phebe yn un gweinidogesaau hyn yn eglwys Cenchrea. Yn ol arferion gweddus y gwledydd hynny, yr oedd y cyfryw weinidogesaau yn angenrheidiol anheborol.† Yr hyn a ddarlunia yr apostol yn 1 Tim. 3. 11. a 5. 3, 9. Y mae canmoliaeth Paul yn fawr i Phebe: 'Bu gymorth i lawer,' eb efe, 'ac i minnau fy hun hefyd;' ac hwyrach fod yr apostol yn cartrefu yn ei thŷ tra yr oedd yn y parthau hynny. Bernir mai hi a ddygodd ei epistol at yr eglwys yn Rhufain.

PHENICE, Φοινίκη, [coch] porthladd yn ynys Crete, o du y gorllewin iddi. Act. 27. 12.

PHENICE, neu PHENICIA, sydd wlad yn

* Cornelius Nepos, yn ei arddawd i'w hanesiaeth, yn ygrifaru am arferion y Groegiaid, a ddywed, 'Y mae llawer o bethau yn weddus yn ol ein harferion ni, y rhai a gyfrifir yn warchus ganddynt hwy.' Oblegid pry o'r Rhufeiniaid a gywilyddial ddwyn ei wraig i wledd? Neu pa sam nad yw yn cael y lle blaenaf yn y ty, ac yn derbyn pob parch? ond y mae yn dra gwahanol gyda'r Groegiaid. Oblegid gyda hwy ni ddygir un ferch i wledd, oddieithr yn mysg perthynasau; ac nid yw yn eistedd gartref, oddieithr mewn rhan guddiedig o'r ty, yr hon a elwir γυναικωτικὴ, *gynaecoonitic*, lle nid oes neb yn myned, ond y perthynasau agosaf yn unig.

† Dywed Pliny, yn ei lythyr nodedig ar yr Ymerawdwr Trajan, iddo arseithio rhai a elwid *ministrae*, sef *gweinidogesaau*, neu ddisooneaau, yn zablith y Cristionogion, i'r dyben i'w cymhell i ddadguddio dirgeledigaethau eu crefydd iddo. 'Quo magis necessarium credidi, ex duabus ancillis, quae *MINISTRAR* dicebantur, quid esset veri, et per tormenta quaerere.'

agos i Syria a Galilea. Act. 11. 19. a 15. 3. a 21. 2. Bene-anak, medd Bochart, meibion Anac. Yr oedd y cawri, meibion Anac, yn enwog yn Phenicia; a barna Bochart mai oddi wrthant hwy y cafodd y wlad yr enw. Ereill a farnant mai oddiwrth y gair *Gr. ποσις palm-wyddem*, y cafodd yr enw. Dywed Justin (*Lit. xvii. Cap. 3.*) mai pobl ydoedd y Tyriaid a ddaethant o'u gwlad eu hunain, gerllaw y Môr Coch, dan dywysiad un Phœnix, o herwydd y daear-grynffau ynddi. Sefydlassant ar y cystaf wrth Fôr Tiberias, ac wedi hynny daethant yn mlaen, a thrihaant ar lan Môr y Canoldir, ac a adeiladassant ddinas yno; ac oddiwrth y blaenor hwn y cafodd y wlad yr enw Phœnicia. Arfordir yw, yn cyrhaedd ar hyd Môr y Canoldir o Orthosa (a elwir yn awr Tortosa) i Pelasium; neu o Sidon hyd gyffiniau yr Aipht. Yr un yw a'r hen Ganaan. Wedi goregny y wlad gan yr Israeliaid, nid oedd Phœnicia ond cil tua'r tir, ond yn rhedeg yn hir ac yn fain ar hyd ochr y môr. Y prif ddinasoedd oeddent Tripolis, Botrys, Biblos, Berytus, Tyrus, Sidon, Ecdippa, Ptolemais, a Dora. Y oedd gan y Phœniciaid ddinasoedd yn Libanus. Weithiau y mae awdwy'r Groegiaid yn cynnwys holl Judea yn y gair Phœnicia. Gwladychodd hiliog-aeth Canaan yn y dalaeth hon, a gelwid hwy dan amrywiol enwau, oddiwrth enwau tadau y llwythau hynny; megys Sidoniaid, Arfaid, Arciaid, Semariaid, Siniad, &c. Yr oeddent gynt y bobl mwyaf enwog yn y byd am forwriaeth a masnachaeth. Yr oedd masnachaeth yr holl fyd, agos, yn eu dwylaw: ar lanau holl Fôr y Canoldir, o bob tu, yr oedd ganddynt drefedigion. Y mwyaf nodedig oedd y Carthaginaid, y rhai yn hir a ddadlennant yr uchafiaeth a'r Rhufeiniaid. Ar y Môr Coch, a Llychlllyn Persia, yr oedd ganddynt sefydliadau er marchnadyddiaeth. Yr oeddent hefyd y cyntaf o'r holl genedloedd mewn enwogrwydd am ddygeidiaeth.* Phœniciaid oedd Sanchoniathos, yr hanesydd hynaf yn y byd, heblaw yr Ysgrythrau Sanctaidd. Yr oeddent mor nodedig am eu heilun-addoliaeth, ag am eu masnachaeth a'u dysgeidiaeth; yn addoli yr eilunddwiau Baal, Astaroth, Hercules, Tammuz, Apolo, &c. Edr. PHILISTIA, SIDON, TYRUS.

PHIBESETH, פִּיבֶּסֶת [genau *diystyrock*] dinas yn yr Aipht, a elwir gan y LXX. Babstus. Ezecl. 30. 17.

PHICOL, פִּיכֹל [genau *paub*] tywysog llu Abimelech brenin Gerar. Gen. 21. 22.

PHILADELPHIA, Φιλαδέλφεια [sariad *brawd*, neu *brawdoliaeth*] dinas yn Myasia neu Lydia, yn Asia Leiaf, wrth droed mynydd Timolus, a'r afon Cogamus. Cafodd ei henw oddiwrth Attalus Philadelphus, yr hwn a'i hadsilodd. Pa bryd, a chan bwy y pregethwyd yr efenyl!

* Phoenicea primi, famae ai creditur, ausi Mansuram radibus vocem significare figuris. Lucan, *Lit. III. P. 22.*

yno, nid oes hanes; ond yr oedd yno eglwys Gristionogol yn foreu, at yr hon y cafodd Ioan ei gyfarwyddo i ysgrifenu un o'i saith epistolau, i'w chysuro a'i chyfarwyddo. Y mae yn cynnwys canmoliaeth cyflawn iddi am ei phurdeb a'i fyddlondeb. Dat. 3. 3—13. Gelwir hi yn awr gan y Tyreiaid, *Alah Shahr*, y *ddinas hardd*. Y ddiweddaf yn y parthau hyn y ymostyngodd iddynt, wedi gwarchae arni am chwê blynedd. Bu Cristionogrwydd yn fiod-euog ynddi dros amryw gannoedd o flynyddoedd; ac y mae ynddi yn bresennol, meddant, yn nghylch dwy fil o Gristionogion.

PHILEMON, *Φιλιμων*, [*serchog*] dinesydd cyfoethog o Colosse. Wrth ysgrifenu at eglwys y Coloesiaid, dywed Paul am Onesimus, gwas Philemon, ei fod o honynt hwy. Col. 4. 9. Dymuna Paul yn ada. 17. ar y brodyr yno ddywedwyd wrth Archippus (yr un ag a enwir yn Philem. 2.) am iddo 'edrych at y weinidogaeth a dderbyniodd yn yr Arglwydd.' Dychwelwyd ef i'r fydd Gristionogol trwy weinidogaeth Paul; (Philem. 19.) ac yr oedd y Cristionogion yn cyfarfod yn ei dŷ. Yr oedd yn gyfoethog, ac yn lloni ymysgaroedd y saint a'i gyfraniadau caredig. Ad. 7. Ysgrifennodd yr apostol lythyr ato ar yr achlysur y crybwyllir am dano yn yr epistol, yn nghylch ei was Onesimus: ond am nad oes gwybodasth helaethach am un o'r ddau, nag a gynnwysir yn yr epistol, nid oes achos adrodd yr hanes yma. Y mae yr epistol wedi ei ysgrifenu mewn geirian a dull tirion, serchog, a hawddgar; ac yn amlygu llawer o ysbryd rhagorol Paul fel dyn, fel Cristion, ac fel gweinidog i Grist, yn siampl i holl weinidogion yr efengyl hyd ddiwedd amser. Fel ysgrifennu, golygir yr epistol yn orchestwaith, ac yn ben campus-waith o'i ryw, nid oes dim i'w gystadla ag ef yn epistolau Pliny na Tully, y pen ysgrifenydd Rhufeinaidd. Scultetia.

Er nad ydyw yr apostol yn traethu ynddo yn neillduol yn nghylch un o brif bynciau Cristionogrwydd, eto, oddiwrth y cyfeiriadau ynddo at athrawiaeth sanctaidd yr efengyl, gallir dysgu amryw gyfarwyddiadau buddiol; megys 1. Nad ydyw Cristionogrwydd yn gwneuthur un cynnewidiad yn sefyllfaoedd allanol dynion. Yr oedd Onesimus dan rwyman i Philemon fel caethwas i'w wasanaethu yn ffyddlon tra byddai byw, oni wnai Philemon ei rhyddhau, yr un fath a chyn ei droedigaeth.—2. Nas gellir atal gweision ar un achlysur oddiwrth eu meistriaid, heb eu cydsyniad.—3. Y dylem ymostwng at y rhai, isel-radd, a gwneuthur pob cymwynas iddynt ag a fedrom.—4. Y dylid unioni y cam gan yr hwn a'i gwnaeth, oddi-gerth i'r blaidd a gafodd y cam ei faddu.—5. Na ddylem anobeithio am neb, er'dryced fyddont, ond ymgais yn ddiifrifol am iachawdriaeth eu heneidiau. Hwyrach mai ei gyfyngder a'i ddioid a barodd i Onesimus syched at Paul yn Rhufeinaid, a hyn a roddodd achlysur addas

i'r apostol lesaru wrtho am iechydwrtaeth yr Arglwydd; yr hyn a fu, trwy fendith Duw, yn gysur tragwyddol iddo. Fel hyn, yn rhyfedd, y cyflawna Duw ei amcan daionus yn iechydwrtaeth ei bobl. Am farwolaeth Philemon, a'i was Onesimus, nid oes hanes dilyn i'w adrodd.—Ar yr epistol hwn, ysgrifennodd William Atterfol, Daniel Dike, a William Jones.*

PHILETUS, *Φιλιππος*, [*caruaidd*] Edr. Hymenus.

PHILIP, *Φιλιππος*, [*rhyfelgar*] Edr. HEROD.

PHILIP YR APOSTOL. Priodor o Bethsaida, dinas Andreas a Pedr. Galwodd yr Iesu ef, yn foreu i'w ganlyn: a Philip a gafodd Nathanael, ac a ddywedodd wrtho, 'Cawsom y Messiah,' &c. Ioan 1. 43, 44, 45. Yn nghylch blyddyn wedi hyn galwyd ef i fod yn apostol. Mat. 10. 3. Cawn ef dair gwaith yn ymddyddan a'r Argwydd Iesu. Ioan 6. 5, 7. a 12. 22. a 14. 8. Dyma yr holl hanes sydd am dano. Dywedir iddo bregethu yn y parthau gogleddol i Asia, ac iddo gael ei fertharu yn Hierapolis.

PHILIP YR EFENGYLWR. Un o'r soithwyr da eu gair, a llawn o'r Ysbryd Glan, a etholwyd i arolygu elusen yr eglwys. Act. vi. Yr oedd yn trigo, ef a'i ferched, yn Cesarea. Act. 21. 8, 9. Yn llawn o'r Ysbryd Glan, ar ol mertyrdod Stephan aeth a phregethodd yr efengyl yn Samaria, gyda llawer o lwyddiant. Wedi ei gyfarwyddo gan angel, aeth i du dehau-orllewin Canaan, yn agos i Gaza, i gyfarfod a'r eunuch galluog dan Candace, brenines Ethiopia. Act. viii. EDR. EUNUCH. Wedi bedyddio yr eunuch, cafwyd ef yn Azotus, ac a efengylodd yn mhob man hyd oni ddaeth i Cesarea. Yr oedd iddo bedair o ferched yn prophwydo, sef dan ddyllanwadau yr Ysbryd Glan yn rhagfynegi pethau i-ddyfod. Nid oes hanes ychwaneg am y gwr duwiol hwn.

PHILIPPI, dinas o Macedonia, a elwid gynt Dathos; ond wedi ei haddurno gan Philip, tad Alexander Fawr, a alwyd wrth ei enw ef. Yr oedd yn sefyll o du y gogledd-orllewin i Neapolis, 70 o filliroedd i'r gogledd-ddwyrain i Thessalonica, a 190 i'r gorllewin o dref Cystenyn. Yn agos i Philippi y gorchfygwyd Brutus a Cassius gan Anthony ac Octavianus: a chyda'r gorchfygiad hwn, darfu rhyddid y Rhufeiniaid.

'Ac oddi yno i Philippi, yr hon sydd brif-ddinas o barth o Macedonia, dinas rydd.' Act. 16. 12. Rhai a gyfieithant y geirian; 'Yr hon sydd ddinas o barth cymat Macedonia, dinas rydd.'—*κωλοντα*, 'ai thrigiannwyr a hancoddynt o Ruvain.' W. S. Yr oedd Macedonia wedi myned dan amryw gyfnewidiadau, a chwedi ei rhannu i amryw barthau, a alwent wrth wahanol enwau. Paulus Emilius a'i rhan-

* Heblaw yr awdwyr a enwir uchod, oysfeir y darllynydd at y rhai canlynol: Calvin, Dr. Smalridge, 1724; Dr. Marshall, 1781; a Neander.—C.

odd yn bedair talaeth; Philippi oedd ddinas yn y parth cyntaf o'r rhai hyn. Gelwir hi, *Kolonia, Colonia (dinas rydd.)* Yn Colonia, medd Kennet (*Antiq. b. iv. c. 18.*) yr oedd y rhan fwyaf o'r trigolion yn Rhyfeiniwyr, wedi eu trosglwyddo yno o Rufain, wedi i'r Rhufeiniaid oresgyn y lle; ac yr oedd yr holl awdurdod a llywodraeth yn llaw y rhai hyn, ac yr oeddent yn llywodraethu yn ol y cyfreithiau Rhufeinaidd. Julius Cesar a roddodd y fraint hon gyntaf i Philippi, ac a gadarnhawyd wedi hyn gan Augustus. Gwel *Geographical Index*, dan y gair MACEDONIA.—Well's *Geography*, by Taylor.

Pregethwyd yr efengyl yma gan Paul yn nghylch A. D. 51, a chafodd Lydia, ac amryw ereill, eu galw i'r ffydd, a sefydlwyd eglwys enwog ynddi. Ymddygodd y Cristionogion yno yn garedig ac yn dra haelionus tuag at yr apostol pan oedd yn Thessalonica, ac yn garcharor yn Rhufain. Phil. 4. 15, 18. Anfonodd Paul epistol serchog a rhagorol atynt o Rufain, gyda Epaphroditus, wedi ei adferyd o'i glefyd. Nid yw yr apostol yn beio ar yr eglwys hon yn yr holl epistol mewn dim; nac mewn athrawiaeth na rhodiad. Yr oedd gan athrawon heb gael lle yn eu plith hyd yn hyn; ac hwyd yr oeddent yn byw yn heddychol, heb derfysgu yn eu plith eu hunain trwy ymrysonau ac ymranadau: yn hyn yn rhagori ar eglwysai Galatia a Corinth. Yn y cwbl, y mae llawer o anwyliedeb yn ymddangos o bob tu rhwng yr apostol a hwythau. Y mae yn eu hannog i rodio yn addas i'r efengyl, i ymestyn at y pethau o'r tu blaen, i ochelyd gan athrawon hudolisaethus, ac yn cydnabod yn ddiolchgar eu tiriondeb tuag ato, yn eu cyfraniadau haelionus. Pen. 1. 27. a 2. 2, 25. a 3. 2, &c. a 4. 1, 10.—Yagrifonodd ar yr epistol hwn, Henry Ayray, Mr. Ferguson, Nathaniel Tucker, Lancelot Ridley. Ar pen. iii. y Dr. Sibba.

PHILISTIA, neu PALESTINA, פְּלִשְׁתִּים Yr oedd y LXX. yn barnu fod y gair Hebraeg yn arwyddo *dyeithriaid*, am hynny cyfieithant ef yn gyffredinol *αλλοφυλων*, *arall lwyth*, neu *dyeithriaid*.—Palestina, yn yr ystyr mwyaf eang, a arwydda holl wlad Canaan; ond yn iaith y Beibl, Philistia a arwydda llain o dir wrth Fôr y Canoldir, o du y deheu-ddwyrain i wlad Canaan, yn nghylch 40 milltir o hŷd, ac yn nghylch 15 milltir o led. Y prif ddinasoedd oedd Gaza, Gerar, Ecron, Ashdod, Gath, a Majuma. O Casluthim, mab Misraim, mab Cam, yr hwn a boblogodd yr Aiph, a'r Caphtorim, yr hanodd y Philistiaid. Cymh. Gen. 10. 14. Deut. 2. 23. Jer. 47. 4. Amos 9. 7. A galwyd eu gwlad, hwyrach, 'ynys, neu wlad Caphtor.' Jer. 47. 4. Dywed y Dr. Blayney, ar ol Bochart, nad yw y gair *Heb.* אֲרִיָּא a gyfieithir *ynys*, neu אֲרִיָּא a gyfieithir *ynysoedd*, yn arwyddo yr un peth ag a feddyliwn ni wrth y geiriau hynny, sef tir wedi ei amgylchu & moroedd; ond arwydda wlad bellon-

ig, a'r cyfryw ag oedd yn gorwedd ar lan y moroedd. Felly, wrth ynysoedd Cittim, y barna Bochart y dylem ddeall yr Ital, a gwledydd agos ati, ar hyn glauw Môr y Canoldir. Dr. Blayney on Jer. 2. 10. a 47. 4.

Anhysbys yw pa bryd y daethant o'r Aiph, ac y sefydlasant yn Nghanaan; ond dilys yw fod ganddynt deyrnas yn Gerar dan lywodraeth breninoedd o'r enw Abimelech, yn amser Abraham ac Isaac. Y Caphtoriaid a ddyfethasant yr Afaid, ac a drigasant yn eu lle hwynt. Deut. 2. 23. Rhanwyd eu gwlad i'r Hebraeid; ond eagenlusaant gymeryd meddiant o honi, a buant yn fflangell drom a pharhaus iddynt. Jos. 13. 2, 3. a 15. 45, 46, 47. Barn. 3. 1, 2, 3. Yr oeddent yn bobl wrol, ryfelgar, a rhai o honynt yn gawri o faintioli, ac o gryfder anghyffredin; ac yr oeddent yn elymion anghywodol i'r Hebraeid. Eu llywodraeth ar y cyntaf oedd unbenaseth, a'u breninoedd a gaent yr enw Abimelech yn gyffredin. Gwedi hynny buant dan lywodraeth pump o dywysogion. Jos. 13. 3. Barn. 3. 5. Gwedi hynny cawn hanes fod arnynt frenin drachefn wrth yr enw Achis; hwyrach ei fod yn cael ei alw wrth yr enw Abimelech hefyd. 1 Sam. 21. 10, 12. a 27. 2, 6. a 29. 2, 9. 1 Bren. 2. 40. Pa bryd, a pha fodd y bu y cyfnwidiadau hyn yn eu llywodraeth sydd anhysbys. Hwyrach oedd y cyntaf a ddychymygasant fwau saethau ac arfan rhyfel, & pha rai yr arfogent eu rhfelwyr glewaf, ac a'u galwent Cerethiaid—enw wrth ba un y gelwid hefyd yr holl genedl hon. 1 Sam. 30. 14. Eze. 25. 16. Zeph. 2. 5. Bochart, *Can. lib. i. cap. 15.* Yn eu rhyfeloedd & Dafydd a'i gedyrn, lladdwyd amryw o'u cawri; a thorwyd eu grym yn y fath fodd, fel na buont byth yn ol llaw mor enwog rhyfelwyr. Edr. ABHAZ, DAFYDD, ELI, HEZECIAH, JEHORAM, JEPHTHAH, SAMUEL, SAMSON, SANGAR, UZZIAH.

Cyhoeddwyd barnedigaethau trymion yn eu herbyn, o herwydd eu creulondeb yn erbyn Israel, gan y prophwydi Esaiah, pen. 14. 27—31. Jeremiah, pen. 25. 20, 27. a xlvii. Ezeziel, pen. 25. 15—17. Amos, pen. 1. 6, 7, 8. Obadiah, adn. 19. Zephaniah, pen. 2. 4—7. Zechariah, pen. 9. 5, 6. Goreagynwyd ac anrheithiwyd hwynt gan yr ymerodraethau mawrion olynol. Mae y wlad hono, fel gwledydd ereill yn y parthau hynny o'r byd, yn bresennol yn meddiant y Twrc. Edr. ABIMELECH, ACHIS, PHENICIA, SIDON, TYRUS.

PHILOGOGUS, *Φιλολογος*, [*carwr y gair*] Mae Paul yn ei anerch yn garedig, ac nis gwyddom ychwaneg am dano. Rhuf. 16. 15.

PHILOSOPHI, *φιλοσοφία*, [*carriad at ddysgeidiaeth*, neu *ddoethineb*] Yn yr ysgrythyrau deallir wrth *philosophi*, athrawiaeth neu ddaliadau y dysgedigion Paganaid; ac a eilw yr apostol 'gwag dwyll.' Col. 2. 8. Sef athrawiaeth wag, ddisaill, buddiol i ddim ond i dwyllo eneidiau dynion yn eu mater tragwyddol

rhyngddynt & Duw. Y mae gwybodaeth o drefn y greadigaeth, a naturiaethau pethau, yn fuddiol mor bellod ag 7 mae tragywyddol allu Duw a'i Dduwdod yn cael eu hysbysu trwyddynt; ac hefyd yn fuddiol, mewn amrywiol o ystyriaethau, tuag at hwyluso negesau y bywyd hwn; ond nid oes dim hyfforddiad i gael ynddynt, a thrwyddynt, pa fodd y mae i bechadur gael ei gymmodi & Duw, a'i waredu oddi wrth ei bechod. Heblaw hyny, gwag dybiau disail oedd llawer o ddaliadau yr hen Bagan-iaid doethaf; y rhai nid oedd un rheswm am danynt ond traddodiadau o'r naill i'r llall oddi wrth yr hwn a'u dychymygodd gyntaf. Mae yr apostol yn rhoddi gocheliad i'r Colosaiad rhag i neb eu hanrheithio trwy y cyfryw wag dwyll.

PHILOSOPHYDD-ION, φιλοσοφος, [cyf-aill, neu garwr doethineb] Y Groegiaid a alwent y rhai oedd yn astudio doethineb, σοφία, doethion; ond Pythagoras ni fynai ei alw σοφος, yn ddoeth, ond φιλοσοφος, carwr doethineb. Gwel Cicero, *Tuscul. Quæst. lib. v. cap. 3.* Dywed Diogenes Laertius, na oddefai Pythagoras i neb gael ei alw yn *wir ddoeth* ond Duw yn unig. Yr oedd amryw bleidiau yn mhllith y Philosophyddion Groegiaid; y mwyaf nodedig oedd yr Epicuriaid, y Stoiciaid, yr Academiaid, a'r Peripateticiaid. Nid yw y rhan fwyaf o'u daliadau ddim yn werth eu cofân. Act. 17. 18.

PHINEES, פִּנְחָס [wyneb hy] 1. Mab Eleazer, mab Aaron, a'r trydydd arch-offeiriad yr Iuddewon. Y mae ei enw yn anrhydeddus yn yr ysgrifthyrau, o herwydd ei zel dros ogoniant Duw pan wanodd Zimri a Chozbi. Eiddigeddodd dros ei Dduw, a cymododd dros feibion Israel trwy y weithred hon, a rhoddodd Duw iddo am hyny ammod o offeiradaeth dragywoddol, sef dros hir oesoedd. Num. 25. 7—13. Salm 106. 30, 31. Anfonwyd ef gyda'r 12,000 a aethant i ddial ar y Midianiaid. Num. xxxi. Anfonwyd Phinees gyda deg o dywysogion, i ymresymu â'r ddau lwyth a hanner yn nghylch yr allor a adeiladasant. Jos. xxii. Gwel Barn. 20. 28. 1 Mac. 2. 26, 54. Dywed yr Iuddewon iddo fyw i fyned yn hen; hwyrach iddo farw oddentu A. M. 2590, ac a olynwyd yn yr offeiradaeth gan Abisua, neu Abiezer, ei fab. Edr. **OFFEIRIAD.** Phinees oedd fab hynaf Eleazer, mab hynaf Aaron; ond nid oedd y swydd arch-offeiriadol wedi ei rhwymo gan un gyfraith i'r mab hynaf; gallasai farw o flaen ei dad; neu gallasai ei blant farw, neu fod yn anaddas i'r swydd; gan hyny, nid oedd dim sicrwydd y byddai y swydd iddo ef a'i deulu yn neillduol, cyn yr addewid ar yr achlysur hwn a wnaeth yr Arglwydd iddo. Parhaodd yr arch-offeiriadaeth yn ei deulu hyd oddentu dyddian Eli, yr hwn oedd o deulu Ithamar; ac annilys yw yr achos o ddygiad y gangen hono i mewn yr amser hwnw. Ond dychwelodd yn ol yn fuan

i deulu Phinees, ac a barhaodd yn ei deulu, tebygol, tra'y parhaodd yr oruchwyliaeth hono.—2. Phinees mab Eli. Edr. Rll.

PHIOL, Gr. φιάλη; Ffr. PHIOLE; Saes. VIAL: crwth, costrel, costrelan, cawg; llestr i ddal gwlybwr. Mae y gair Groeg yn arwyddo, medd Daubuz, llestr a gwddf llydan, ac a chae-ad arno.

'Cymer phiol win y digofaint yma o'm llaw, a dod hi i'w hyfed i'r holl genedloedd; y rhai yr wyf yn dy anfon atynt.' Jer. 25. 15. Yr amgylchiadau hyny sydd yn cynwys y da neu y drwg yn mywyd dyn, a osodir allan yn yr ysgrifthyrau, fel cynwysiad phiol, yr hwn y mae Duw, fel Arglwydd y wledd, yn ei gymysgu, ac yn ei roddi i'r amrywiol westwyr, fel y mae yn gweled yn gymhwys. Oddiwrth hyn, pan y mae ein Hiachawdwr yn gofyn i'w ddygybllion Iago ac Ioan, 'A allent hwy yfed o'r cwpan (neu y phiol) yr oedd ef ar yfed o hono?' ei feddwl yw, A oedd ganddynt hwy wroldeb ac amynedd i oddef y cyffelyb ddyoddefiadau a gorthrymderau ag yr oedd ei Dad wedi ei roddi iddo ef: Mat. 20. 22. ac yn yr ystyr hwn y mae yn gweddio, 'Fy Nhad, os yw bosibl, aed y cwpan hwn, (neu y phiol hon) heibio oddiwrthyf.' Wrth yr arwydd hwn, gan hyny, 'o phiol win digofaint Duw,' y mae i ni ddeall, y barnedigaethau a'r gorthrymderau ofnadwy yr oedd Duw yn ei ddigofaint yn bwriadu eu tywallt a'r wrthdrysychau ei anffodlonrwydd. A golygir Jeremiah y prophwyd, yr hwn sydd yn eu cyhoeddi, fel y trulliad i ddwyn y phiol oddi amgylch i'r neb oedd i yfed o honi; effeithiau pa un oedd i ymddangos yn eu meddwod, hyny yw, yn eu dychryn a'u syndod, eu hannhrefn, eu cywilydd, a'u hollol ddiynestr. Y gyffelybiaeth hon o phiol digofaint Duw, a arferir yn aml yn yr ysgrifthyrau, a drinir gyda'r ardderchawgrwydd mwyaf yn Esa. 51. 17—23. Jerusalem a osodir allan fel yn hongian dan ei heffeithiau, yn amddifad o'r cynorthwy a allesid ddysgwyl oddiwrth ei phlant. 'Nid oes arweinydd iddi o'r holl feibion a egorodd.' Hwyl, yn wael, yn syn, ac yn llewygu, ydynt yn gorwedd yn mhen pob heol, wedi eu gorchfygu gan fawredd eu cyfyngder: fel tarw gwyllt mewn magl, yn ymdrechu yn ofer i'w ddryllio, a rhyddhan ei hun o honi. Y mae ardderchawgrwydd yn y gradd mwyaf yn y geiriau. Gwel Plato, *De ley.* 1. Homer's *Iliad* 26, 527.

Y mae yn nodedig mai wrth win cymysgedig, y deallai y Groegwyr a'r Rhufeiniaid bob amser, gwin wedi ei wanhau; ond yr Hebraid, yn y gwrthwyneb, a ddeallent, gwin wedi ei gryfhau, a'i wneyd yn fwy brwysgol, trwy ychwanegu ato bethau cryfach, a mwy poethlyd yn eu natur; megys mèl, pèr-lyisiau, myrr, &c. Hwn a elwir y 'gwin llysiennog,' yn Can. 8. 2. Felly y darlunir y meddwynt yn un ag oedd yn 'ymofyn am win cymysgedig.' Diar. 23. 30. a 'dynion nerthol i gymysgu diod gad-

arn.' Eza. 5. 22. Ac oddiwrth hyn y cymrodor y Salmydd y gyffelybiaeth hardd a goruchel o 'phiol digofaint Duw,' a eilw Esiab, 'y cwpan erchyll.' Pen. 51. 22. (yn peri meddwed a syfrdandod.) 'Yn llaw IZHOFAH,' medd y Salmydd, 'y mae phiol, ac mae y gwin yn goch (neu yn gymynglyd) yn llawn cymysg, ac efe a dywalltodd o hono; yn ddi-an holl annawliola y tir a waegant, ac a yfant ei waelodion.'

'Phiol iechydwrtaeth.' Salm 116. 13. Y mae cyfeiriad y geiriau at y ddiod-offrwm o offrwm o win a offrwm i'r Arglwydd, yn cyngodi tywalltiaid gwaged Crist yn iawn dros bechod. Num. 15. 4. 7. 10. a 28. 7. Geilw Paul hi, *κορητιον ευλογιας*, *phiol y fendith*, yn arwydd o fendith a diolchgarwch i Dduw. Felly ein Hiaohawdwr, 'Gwedi iddo gymeryd y cwpan, a rhoddi diolch.' Luc 22. 17. Y cwpan, sef y *gwin ynddo*, yn arwyddo ei waed ei hun. Yr oedd yn diolch wrth feddwl am ei dywallt, ac ar yr olwg ar yr amser yn nesáu iddo wneuthur hyny; yr oedd yn diolch dros yr holl eglwys, ac yn llawenbau yn ei llawenydd hi, ac yn diolch am y drefn fawr i'w hachub. Nid phiol marwolaeth, melldith, a damnedigaeth, ond phiol iechydwrtaeth; iechydwrtaeth gyflawn, effeithiol, a rhinweddol, yw yr hyn sydd gynwysedig ynddi. Y mae wedi ei pharatoi a'i llenwi: 'Fy phiol sydd llawn,' medd Dafydd. Salm 23. 5. a 16. 5. Ei chymeryd yw ein braint a'n dyledswydd ninan, a galw ar enw yr Arglwydd, sef ei addoli a'i follannu. Cymeryd y phiol, a arwydda, cymeryd y peth cynwysedig yn y phiol, sef iechydwrtaeth; a chymeryd yr iechydwrtaeth a drefnodd Duw yn Nghrist, a thrwy ei aberth, yw y ffordd benaf i bechadur ogoneddu Duw; a'i gwrthod hi, y penaf o ffyrdd Duw, yw y dirmyg mwyaf a ddichon iddo wneuthur i holl briodoliaethau Duw, sef Duw yn gweithredu yn holl ddyfnderoedd ei ddoethineb, ei gariad, a'i ddaioni. Nid yw pob addoliad a gyflwynir i Dduw gan wrthodwyr iechydwrtaeth, ond eithaf fflaidd ac atgas. 'Yr hwn nid yw yn anrhydeddu y Mab, nid yw yn anrhydeddu y Tad, yr hwn a'i hanfonodd ef.' Ioan 5. 23.

'Phiolau aur, yn llawn o arogl-darth, y rhai ydyw gweddian y saint.' Dat. 5. 8. Mae y gair *phiol* yn arwyddo yr un peth a'r gair *Heb. פתיתות thuser*, yn yr hon y rhoddid y marwor tanllyd, ei llonaid, a'r arogl-darth persaidd mân, llonaid y llaw, ar y marwor tanllyd i arogl-darthu o flaen yr Arglwydd. Lef. 16. 12, 13. Yr oedd hwn yn cyngodi pereidd-dra eiriolaeth Crist dros ei bobl, a phereidd-dra gweddian y saint ynddo a thrwyddo. Y mae pob na o'r saint yn offeiriad i Dduw trwy ei undeb a Christ, ac y mae y phiol, neu y thuser, aur yma ganddo, yn llawn o arogl-darth persaidd, sef gweddi at Dduw; a thelyn aur yn arwydd o'i lawenydd a'i ddiolchgarwch hyfydd am iechydwrtaeth.—Yr oedd gan bob

ua o honant delynau a chrythan aur yn llawn o arogl-darth.' Dr. M. Dat. 5. 8. Heb ddeall priodol ystyr y gair Cymraeg *crythan*, gaganwyd y cyfieithiwr dyagedig, gan farnu iddo gyfieithu o'r cyfieithiad Sasaonaeg, ac iddo gamaynied *viola*, yn lle *viola*, a hwnw drachefn yn lle *violina*, *crythan*. Gwel Ames Typog. Antiq. Amddiffyniad y Dr. Llywelyn a ddeingys yr un anwybodaeth o ystyr y gair Cymraeg. *Hist. Account of British or Welsh Versions & Editions.* Priodol ystyr y gair *crwth*, llucog *crythan*, yw blwch, neu gistan wedi ei cheuogi o delpyn o bren; a arferir yn gyffredinol i ddal halen; am hyny gelwir pob math o ftychod halen, *crwth halen*. Galwyd offeryn cerdd wrth yr enw hwn, o herwydd ei debyg-olrwydd i'r *crwth* halen. Ymddengys, gan hyny, gyfieithiad y Dr. Morgan yn addas, ac yn fwy Cymreigaidd na'r cyfieithiad presenol: ac anwybodaeth oedd yr unig achos iddo gael ei gam-larnu yn anwybodus.

'Phiolau digofaint.'—'Ac un o'r pedwar anifel a roddodd i'r saith angel saith phiol aur yn llawn o ddigofaint Duw.' Dat. 15. 7. a 16. 1. Nid phiolau yn llawn gwin a feddyfir, ond yn llawn tân. Pan fyddo gwin mewn phiol yn arwyddo digofaint dynion, dywedir eu bod yn ei *yfed*. Salm 78. 8. Jer. 25. 15. Mae tân yn arwydd addas o ddigofaint, yr hwn wedi ei dywallt ar ddyonion sydd yn eu llosgi a'u difa. Dent. 32. 22. Yn y phiolau hyn y mae y cyfeiriad at y thuser aur y rhoddid y marwor tanllyd ynddi oddiar allor y poeth-offrwm wrth loegi yr arogl-darth. Rhoddodd un o'r pedwar anifel y tân oddiar allor, ac a lanwodd y saith phiol âg ef, a rhoddodd y phiolau felly yn llawn o dân, yn arwyddo digofaint Duw i'r saith angel i'w tywallt ar y ddaear. Gwel Ezec. 10. 7. lle y cawn y cyffelyb-arwydd-lun, a hwyrach fod cyfeiriad at Ezeziel gau Ioan.

Yr anifel cerubaidd sydd yn rhoddi y phiolau i'r saith angel, a arwydda yr eglwys yn ei holl aelodau, yn rhoddi ei hachos i'r Arglwydd, a'r offerynnau a welo efe yn addas i'w defnyddio er ei gwaredigaeth o ddwylaw ei gelynyon creulon. Iaith yr eglwys yw, 'Gwnaethost fy marn a'm mater yn dda: eisteddaist ar oraedd-fainc, gan farnu yn gyflawn.—Gwn y dadleu yr Arglwydd ddadl y truan, ac y barna efe y tlodion.' Salm 9. 4, a 140. 12. 'Ti, O Arglwydd, a welaist fy ngham: barna di fy marn i.' Galar. 3. 59. Yr hyn yw iaith Pedr, 'Rhoddi ar y neb sydd yn barnu yn gyflawn.' 1 Pedr 2. 23. Yr un peth yw rhoddi y phiolau yn llaw y saith angel, a phe buasai yn eu rhoddi i law Duw, gweision yr hwn oeddynt. Mae y darluniad gwledig-aethol hwn yn neillduol o hardd a difrifol. Y mae yr olwg ar y 'saith angel yn dyfod allan o'r deul, oddiwrth yr Arglwydd, wedi eu gwiego â lliau pur a dyglauer, a gwregysu eu dwyfronau â gwregysau aur, yn geinwch a gogoneddu. Yr anifel drachefn yn cynnyrch-

oli yr eglwys, yn rhoddi y phiolau iddynt, sydd yn dangos ysbryd addas yr eglwys yn eiddad ei barn a'i mater i'r hwn sydd yn eiddad ar yr orseddfaine, gan farau yn gyfiawn. Llenwi y deml o fwg oddiwrth ogoniant Duw ac oddiwrth ei nerthef, a arwydda fod ac y bydd Duw yn ymddangos yn dra gogoneddus yn ei holl farnedigaeithau ar elynion ei eglwys, (Esa. 6. 1. 1 Bren. 8. 10, 11. Exod. 19. 18.) ac y bydd arwyddion neillduol o'r presenoldeb dwyfol yn yr eglwys yn amser tywalltiad y phiolau hyn ar ei gelynon. Gelwir y phiolau yn blaau; y 'saith bla diweddfaf' mewn cyfeiriad at blaau yr Aiph. Gelwir teyrnas y bwystfil Anghristaidd 'Sodom a'r Aiph,' oblegid ei halogedigaeith a'i chreulondeb tuag at eglwys Dduw; ac megys y dinystrodd Duw yr Aiph a phlâau, felly y mae ganddo blaau ar fedr y bwystfil Anghristaidd, y rhai ydynt yn ofnadwy iawn, ac a ddystrywiant yn gwbl ei holl deyrnas a'i lywodraeth. Y saith bla diweddfaf ydynt, o herwydd trwyddynt yr Arglwydd a gyflawnodd ei ddipter, ac a dywalltodd lidiogwrwydd ei soriant.' Galar. 4. 11.

Mae y nifer saith yn cyfeirio at y saith ael a'r saith udgorn; ac yn amser udganiad yr udgyrn, bydd i'r saith phiol gael eu tywallt. Fel y mae udganiad yr udgyrn yn arwyddo dinyatr Ymerodraeth Rufain Baganaid, felly y mae tywalltiad y phiolau yn arwyddo distryw Anghrist trwy farnedigaeithau Duw.

Sylw. 1. Fod yr holl phiolau yn cael eu tywallt ar deyrnas y bwystfil Anghristaidd.—2. Wedi dechreu eu tywallt, fod Duw yn dilyn ei waith yn raddol nes ei orphen; y mae phiolar ol phiol yn canlyn, nes gorphen y gwaith.—3. Tywalltwyd y gyntaf pan ddechreuodd Anghrist waethygu arno, a thywelltir y ddiweddfaf pan ddinystir ef yn hollol; 'A caeth llef uchel allan o deml y nef, oddiwrth yr orseddfaine, yn dywedyd, Darfu.' Dat. 16. 17.—4. Gan fod Anghrist wedi syrthio i raddau mawrion o'r uchder y ba unwaith ynddo, y mae yn amlwg i mi fod y phiolau wedi dechreu cael eu tywallt; a chan ei fod heb ei ddinystrio yn gwbl eto, y mae mor ddilys fod y seithfed phiol heb ei thywallt eto.—5. Tebygaf y gellir meddwl i'r phiolau ddechreu gael eu tywallt yn amser y Waldeasaidd, pan ddechreuwyd gwrthwynebu Anghrist yn gyhoeddus ac yn wrol, gan y tystion fyddlon hyny. Er hyny, hyd yn hyn, pa bethau bynag sydd yn peri gradd o ddarostyngiad i'r gallu a'r llywodraeth Anghristaidd, nid anaddas ei olygu yn perthyn i un o'r phiolau. Y mae yr amrywiaeth barnau yn nghylch tywalltiad y phiolau a'u hamserau priodol, a'r dygwyddiadan i'w priodoli iddynt, yn dangos mai mater anhawdd ei benderfynu ydyw; eto, gellir canfod eu bod wedi, ac yn cael eu tywallt er'r rhai oesoedd a seiant heibio; ac mor sicr ag i'r gyntaf gael ei thywallt, y tywelltir yr olaf hefyd.—hwyraeth tu ag udganiad y seithfed udgorn; ac y mae yr

amser yn nesáu yn brysur. Nid wyf heb wybod fod rhai dygedigion yn barnu mai wedi udganiad y seithfed udgorn y tywelltir yr holl phiolau, ond y sylwadau uchod ydynt yn ymddangos i mi yn fwy cyson, a thebycach i wirionedd.

Barna Mr. Faber i'r phiol gyntaf gael ei thywallt A. D. 1792, ac mai 'y cornwyd drwg a blin ar y dynion a nod y bwystfil arnynt,' yw Atheistiaeth Ffrainc, a gwledydd eraill Pabaid.

Yr ail phiol a dywalltwyd wedi hyny ar y môr, ac a aeth yn ganlynol fel gwaed dyn marw, a arwydda yr holl laddfeydd a'r galanadra dychrynlyd a fu wedi hyny yn Ffrainc. Dychryndod oedd yn teyrnasu, ac yr oedd bywydan pawb yn anniogel. Yr ydys yn barnu ladd 2,000,000 o ddynion yn Ffrainc, wedi cyfnewidiad y llywodraeth yno.

Y drydedd a dywalltwyd ar yr afonydd a'r ffynonau dyfroedd, a arwydda ygydwad a chylchdroad holl deyrnasoedd Ewrop gan fyddinoedd buddugoliaethus Ffrainc Atheistiaidd. Yr oedd yr holl deyrnasoedd hyn wedi eu llygru gan Atheistiaeth Ffrainc, ac felly y cyfranogasant o'i barnedigaeithau. Y mae y tair phiol hyn yn perthyn, yn ol barn y gwr dysgedig uchod, i adchwiliad llywodraeth Ffrainc, a'r canlyniadau dychrynlyd o hyny, ac yn arwyddo yr un peth a 'chynanafy ddaear.' Dat. 14. 15, &c.

Y bedwaredd phiol ar yr haul, a gallu yn cael ei roddi iddo i boethi dynion a than, a arwydda orthrymder croulon llywodraeth filwraidd Ffrainc ar yr holl deyrnasoedd Pabaid a ddarostyngodd. Haul y ffurafen Babaid yw Ffrainc, dan y llywodraeth hon y mae yr holl wledydd Pabaid yn cael eu poethi a than, sef yn dyoddef gorthrymder a chreulondeb tost.

Gwedi brwydr Austerlitz, tebygol, y tywalltwyd y bummed phiol ar orseddfaine y bwystfil, sef ymerodraeth Germani.

Y chweched phiol a arwydda ymchweliad a dystrywiad ymerodraeth y Twrc. Edr. EUPHRATES.

Y seithfed a arwydda yr un peth a chynauaf gwinwydden y ddaear, a'r lladdfa yn Armagedon, sef yn Megido, yn ngwlad Canaan, y lladdfa fawr a ddarlunir yn Dat. xix. ac yn goeod allan hollol ddinystro y bwystfil Anghristaidd, a'r gau-brophwyd, mewn modd rhyfedd a dychrynadwy, yn niwedd y 1260 o ddyddian. Faber's *Essay on the Proph.* Vol. ii. Mae y gwr hwn yn barnu fod yr holl phiolau yn cael eu tywallt wedi udganiad y seithfed udgorn yn A. D. 1792, Awst 12—amser a ddengys a ydyw ei olygiad ar y pethau hyn yn gywir. O'm rhan fy hun, er i mi ddarllen ei waith gyda hyfrydwch ac adeiladaeth, eto nid gyda chyflawn foddlonrwydd, yn ei holl olygiadan.

PHIOLAID, yw llonaid phiol.—'Phiolaid o ddwfr oer,' a arwydda y peth lleiaf;—'rhoddi phiolaid o ddwfr oer yn enw dysgybl,' yw

dangos y caredigrwydd a gwneuthur y gymwynas leiaf. *Dwfr yw, ac nid gwin*: *dwfr oer*, heb gymeryd trafferth yw dwymno; *peth yw a ddichon y tlotaf ei wneuthur i'w gilydd, os bydd cariad*.

PHLEGON, *Gr. Φλεγων*, [*tanllyd*] yr oedd yn ŵr o gymeradwyaeth yn mhllith y Cristionogion, gan fod Paul yn ei anerch yn Rhuf. 16. 14. Nid oes ychwaneg o wybyddiaeth yn ei gylch.

PHRYGIA, *Φρυγία*, [*diffwrth*] gwlad yn Asia Leiaf, a Môr y Canoldir a'r Helespout o du y gogledd-orllewin iddi, Galatia o du y dwyrain iddi, a Lydia i'r dehan. Rhanwyd hi yn ddau parth, sef Phrygia leiaf i'r gorllewin; prif ddinasoedd pa un oedd Troas, Cyzicus, Lampsacus, Abydos, Antandros, &c., a Phrygia fwyaf yn y dwyrain; prif ddinasoedd pa un oedd Hierapolia, Colosse, Gordium, a Lysias. Poblogrwyd y wlad hon, tebygol, gan hiliogaeth Ascenas a Thogarmah, meibion Gomer. Y mae Caerdroia, dinas o'r wlad hon, yn nodedig yn hen hanesiaeth. Pregethwyd yma yn dros, a bu Cristionogrwydd yn flodeuog ynddi dros amryw oesoedd; ac y mae heb lwyd ddar-fod eto. Act. 16. 6. a 18. 23.

PHURAH, *פּוּרָה* [*ffrwythlon*] llanc Gedeon. Barn. 7. 10, 11.

PHUT, *פּוּת* [*gweddi*] trydydd mab Ham. Gen. 10. 6. Oddi wrtho ef y galwyd ei genedl a'i wlad wrth yr enw hwn. Ezec. 27. 10. Nah. 3. 9. Gelwir hefyd yr un wlad *Lybia*. Ezec. 38. 5. Dywed Josephus i Phut sefydlu yn Lybia yn Affric, a bod afon o'r un enw yn Mauritonia. Gwel *Antiq. Lib. i. cap. 6*. Dywed Jerome hefyd y gelwid Lybia, *Phutensis*. Gwel *Tratit. Heb. in Genesis*. Yn Jer. 46. 9. cyfieithir y geiriau *Heb. כּוּשׁ וּפּוּת* *Cus* a *Phut*, enw dau fab Ham, yr *Ethiopiaid* a'r *Lybiaid*.

PHYGELUS, *Gr. Φυγελλος*, [*ffoadur*] Edr. *ΗΕΜΟΟΓΕΝΕΣ*. 2 Tim. 1. 15.

PHYLACTERAU, *φουλακτηριον*, [*diogelydd*] lleiniau, neu rolau bychain o femrwn, a geiriau o'r gyfraith yn ysgrifenedig arnynt, i'w gwisgo ar eu talcenau, yr arddyrnau, ac ar ymylau eu gwisgoedd, oddiwrth olygu y gorchymyn yn Deut. 6. 8. yn llythyrenol. Exod. 13. 9. Num. 15. 38, 39. Mat. 23. 5. Gwisgai yr Iuddewor y rhai hyn gyda llawer o goel-grefydd a hunan-gyfiawnder.—'Y maent yn gwneuthur yn llydan eu phylacterau.' Mat. 23. 5.—'Can ys llydany ei cadwadogion, a wnant, ac estyn emplynae ei gwisgoedd.' W. S.

PHYSYGWR; *Llad. PHYSICUS*; *Ffr. PHYSICIEN*; *Saes. PHYSICIAN*: meddyg. Jer. 8. 22. Luc 8. 43. Col. 4. 14. Edr. *MEDDYG*.

R.

RAAMAH, *עמלה* [*maured*] pedwerydd mab Cus, mab hynaf Cam, yr hwn a boblogodd wlad yn Arabia, hwyrach yn Arabia Ffeix, yn agos i Lynclyn Persia. Gen. 10. 7. Ezec. 27. 22.—Yr oedd un arall o'r enw, a ddychwelodd o Babilon gyda Zorobabel. Neh. 7. 7.

RAAMSES, *רַעַמְסֵס* [*taran*] dinas yn yr Aipt, a adeiladwyd gan yr Hebreaid, pa oeddent yno yn gaethion. Exod. 1. 11.

RAB, RABBAN, RABBI, RABBON, *רַב* [*mawr*] teitl yn arwyddo meist, ac yn enw o anrhydedd yn mhllith yr Hebreaid, ac yn cael ei roddi i athrawon, penaeth dosparth, ac i dywysogion a swyddwyr llys y brenin. Yn myddin Senacherib, cawn Rabsaceh yn arwyddo *pen-trulliad*; a Rabsaris, yn arwyddo *pen yr eunuchiaid*, neu yr *ystafellyddion*; gelwir Nebuzaradan *רַב־שַׁרְיָסִים* *rab-sarishim* (2 Bren. 25. 8, 20.) *dystain*, neu *beniaeth y cigyddion*, neu y *ceginwyr*, neu *beniaeth y milwyr*, fel y cyfieithir yr un geiriau yn Jer. 39. 10. *Rabmag*, *penaeth y magi*. Jer. 39. 3. Gelw Daniel (pen. 1. 3.) *Aspenaz*, *רַב־סַרְיִסִים* *rab-serisim*, *pen yr eunuchiaid*, neu yr *ystafellyddion*. Gwnaeth Nebuchodonosor Daniel yn *סַרְנַיִן* *rab-saganin*, *pen y swyddogion*; *רַב־חַרְטוּמִּין* *rab-chartumin*, *penaeth y dewiniaid*, neu y *dehonglwyd*. Dan. 2. 48. a 5. 11. Yr oedd *רַב־שׁוּדְדָר* *rab-suddar*, wrth bob bwrdd yn y wledd a wnaeth Ahasferus. Eath. 1. 8. *רַב־חַחְבֵּל* *rab-hachobel*, *meistr y llong*. Jonah 1. 6. Yn mhllith y Caldeaid yr arferwyd *rab* gyntaf, ac y mae yn eglur yn cyfateb i'r gair *yrwysoog*, yn mhllith yr Hebreaid, Yr hwn a eilw Daniel (pen. 1. 3) *rab-harism*, a elwir bedair gwaith *שַׂר־הַסַּרְיִסִים* *shar-haserisim*. Adn. 7. 8, 9, 18. Mae *rab*, *meistr*, yr awr yn mhllith yr Iuddewon yr enw mwy anrhydeddus na *rabbi*, *fy meistr*, neu *fy athraw*, (Ioan 1. 38.) a *rabbim*, a *rabbim*, yn y rhif luosog, yn fwy anrhydeddus na phob un o'r ddau; ac i gyrhaedd y cyfryw enw anrhydeddus, rhaid esgyn trwy amryw raddau; sef bod llyn gyntaf yn ddygybl, wedi hyny yn gyfaill, ac yn ddiweddfaf yn Rabbi, neu Ddoctor. Y mae yr Arglwydd Iesu yn diffio ac yn senu yn drwm y Rabbim yn ei ddyddiau ef, pa un ai Ygrifenyddion ai Phariseaid, am eu balochder a'u hymchwedd ffaidd. Mat. xv, xxiii. Y mae Crist yn gwahardd ei ddygybllion eu galw *hwy rabbi*; 'cays un,' medd efe, 'yw *καθηγητης*, eich *arsciynydd*, neu eich *athraw* chwi, sef Crist.' Mat. 23. 7, 8. Gelwir ef ei hun, yn aml, wrth yr enw hwn, ac nid ydyw yn dangos dim afoddlounrwydd; cays yr oedd efe mewn gwirionedd yn ddygawdwr wedi dyfod oddiwrth Ddau; sef y prophwyd mawr oedd ar ddyfod i'r byd. Ioan 3. 2. Deut. 18. 19. Gelwir ef ddwy waith Rabboni, sef gan Bartimeus, a

dyben pob creadur yn arfaeth Duw er tragwyddoldeb. 'Yn ei lyfr yr ysgrifenydd hwynt oll, y dydd y lluniwyd hwynt, pan nad oedd yr un o honynt.' Salm 139. 16. Cyflawni yr hyn a arfaethodd, yn ol y rhagluniad, yr oedd Duw wrth greu, ac y mae wrth lywodraethu y byd, ac achub ei bobl; y mae 'yn gweithio pob peth wrth gyngor ei ewylls ei hun.' Eph. 1. 11. Yr oedd pob creadur, achosion ac effeithian, y dyben, a'r moddion o gyflawni y dyben, i gyd yn rhagluniad Duw; a chan mai efe sydd yn gweithredu pob peth, yn gystal ag yn rhaglunio, y mae y cyflawniad yn ddilys o ateb i'r rhagluniad; ac ni bydd dim mwy daioni a gogoniant yn y cyflawniad nag oedd yn y rhagluniad. Y mae tystiolaethau y gair yn eglur am hyn; ac y mae yr holl brophwydoliaethau yn arwyddo ac yn golygu hyn; rhag-ddangosiad i ni o ragluniad Duw mewn perthynas i lywodraeth y byd yw y prophwydoliaethau, ac os nad yw y rhagluniad a'r arriad yn ddilys, nid oes dim sicrwydd yn y prophwydoliaethau. Rhoddir i ni arddangosiad o hyn yn neillduol yn nghyflaed Israael yn ngwlad Canaan. Efe a ddewisodd y wlad hono iddynt yn bennodol, ac nid un arall a holl wledydd y byd: Efe a'u dewisodd hwy ac nid un genedl arall, i fyned i'w meddiannu; penderfynodd yr amser gosodedig i fyned i mewn iddi: sefydlodd holl derfynau y wlad, a phob rhandir yn y wlad; ni chafodd neb ddeuwis lle ei breswylfod, ond terfynwyd wrth goelbren, a Duw yn llywodraethu hwnw, etifeddiaeth pob llwyth.—'A choelbren y parthodd efe dir y rhai hyny iddynt hwy.' Act. 13. 13. Yn cyfeirio at hyn, y dywed yr apostol am bob cenedl o ddaion; 'Ac a bennododd yr amseroedd rhag-osodedig, a therfynau eu preswylfod hwynt.' Act. 17. 26. Nis dichon fod un meddwl mwy anaddas, tywyll, a chen-eddig am y Duw mawr, na barnu, naill ai nad ydydd yn llywodraethu y byd, neu ei fod yn llywodraethu yn ddall, heb gyngor a threfn rhag-osodedig. Y mae rhagluniath Duw yn ddirgeledig i ni; eto yn ddoeth, yn fanwl, yn ddaionus, ac yn anfethedig. Mae yn cyflawni y pethau mwyaf trwy foddion gwael, ac offerynau gweiniaid, yn aml; y mae yn galw ar ei bobl i greu a phlygu iddo yn y tywyllwch, heb waled y dyben a diwedd pethau. Y mae ei ragluniath yn nghyflod pechaduriaid a'u pechodau, yn sanctaidd; yn llywodraethu hyd yn nod eu pechodau, i ateb a chyflawni ei ddybenion ei hun, heb gyd-gyfranu a'u pechodau hwy mewn un 'gradd, ond yn anfeidrol bell oddiwrtho; re, y mae ei ddaioni a'i ddoethineb y fath, fel y dichon ac y mae yn dwyn daioni allan o ddrygioni—ond y mae yr holl ddaioni yn perthyn yn gwbl iddo ef, a'r holl ddrygioni yn perthyn i'r creaduriaid drwg sydd yn ei gyflawni. Edr. HANES CRIST, JOSEPH, &c.

2. Y mae rhagluniad yn cael ei gymhwysu

48B

yn neillduol i drefn iechydwrriaeth yr eglwys trwy Grist. 'Y rhai a rag-wybu, a ragluniodd efe hefyd i fod yn un ffurf a delw ei Fab.—Y rhai a ragluniodd efe, y rhai hyny hefyd a alwodd efe,' &c. Rhuf. 8. 29, 30. Yma gwelwn, 1. Rhyw bersonau neillduol yn wrthddrychau o ragluniad Duw.—2. Duw a'i rhagluniodd.—3. Y rhai a ragluniodd efe, oeddynt y rhai a rag-wybu efe, ac nid heb arall. dr. RHAGWYBOD.—4. Efe a'u rhagluniodd am iddo eu rhagwybod, ac nid am *ddim* arall.—5. Y dyben o'u rhagluniad, oedd, i fod yn un ffurf a delw ei Fab—i fabwysiad. Eph. 1. 5.—5. I gyflawni y dyben gogoneddus hwn, y mae yn eu galw, eu cyflawnhau, ac yn eu gogoneddu—geirian sydd yn dangos yn eglur y cyflwr yr oeddynt oll ynddo o'r blaen; sef yn mhell oddiwrth Dduw—yn euog—yn ansactaidd. Rhagluniad Duw yw un pen i'r gadwyn, a gogoniant yw y pen arall; a'r cwbl rhyngddynt ydynt dyrch, neu fodrwyau yn y gadwyn euraidd, gadarn hon. Y mae y ddau ben yn ngafael Duw, sef y gosodiad a'r dyben; a'r cwbl rhyngddynt sydd yn gysylltiedig a'u gilydd, a than ei lywodraeth. Nis gwelaf iechydwrriaeth i un pechadur byth, ond yn y drefn ddwyfol hon; ond yma canfyddir hi yn dra cadarn, cyflawn, a gogoneddus. EDR. ARFAETH, DELW, ETHOLEDIGAETH, GALW. Gwel Bradwardin *De Causa Dei*.—Turretin's *Institut. Theol. vol. i. Locus Quartus*. Calvin's *Instit. Christ. Relig. lib. iii. cap. 21. sec. 5.*—Ursinus *Corp. Doct. Orthodox.*—G. Amesius *Medulla Theologica, lib. prim. cap. 7.*

RHAGLLAW, (llaw) mwyach, bellach, weithian, o hyn allan.—'Fel rhagllaw na wasanaethom bechod.' Rhuf. 6. 6. *μυχερι, byth mwyach.* 2 Cor. 5. 15. Mae y tro a'r cyfnewidiad a wneir ar gyflwr y dyn yn ei gyflawnhad a'i sancteiddhad, yn ei ryddhau am byth oddiwrth wasanaeth pechod; gan fod yr hen ddyn wedi ei groeshoelio gyda Christ, a choroph pechod wedi ei ddirymu.

RHAG-OFAL-U, (rhag-gofal) rhag-feddlw, rhag-ystyried, rhag-barotoi. Marc 13. 11.

RHAGOR-OL-I-IAETH, (rhag-gor) gwahaniaeth; trechu, a fo yn blaenori, ac yn haeddu blaenbarch; myned tu hwnt i; ardderchog, arbenig. Arferir y gair *rhagorol*, yn aml, wrth lesaru am y gair yn y gradd *uchafedigol*; megys yn Exod. 15. 1. Salm 16. 3. Preg. 10. 10. Can. 4. 14. Esa. 4. 2. Dan. 3. 32. 2 Cor. 3. 10. a 4. 17. Eph. 1. 19. a 2. 7. Iago 2. 7. EDR. ARDDERCHOG, GODIDOG.

'Pwy sydd yn gwneuthur rhagor rhyngot ti ac arall?' 1 Cor. 4. 7.—1. Nid oedd dim rhagor o ran anian, cyflwr, na bucheddiad, wrth naturiaeth.—2. Y mae Duw yn gwneuthur rhagor rhwng ei bobl a gedwir i fwynd tragywyddol ac erail, ac a hwynt eu hunain yn eu cyflwr wrth naturiaeth: sef rhagor cyflwr,

anian, a bucheddiad.—3. Duw yn unig sydd yn gwneuthur hyny; a hyny yn gwbl o'i ras, heb neb yn hacddu hyny mewn un gradd. Eph. 2. 4, &c. Derbynwyr o'r cwbl yw dynion, a'r cyfranwr yw Duw; 'Pa beth sydd genyt a'r nas derbyniaist!' Ni weddai i ddynion, gan hyny, orfoleddu mewn dim ond yn Nuw.

'Yr etifeddodd efe enw mwy rhagorol na hwyntwyr,' hyny yw, yr angelion. Heb. 1. 4. Yr enw *mwy rhagorol* yw yr enw *MAB DUW*; a hyny trwy genedliad tragywyddol, a pharhaol. Cafodd efe yr enw hwn trwy gyflawn hawl, fel etifeddiath yn perthyn iddo o ran natur. Pwy a ddichon, gydag un gwyneb gwylaidd, wadu fod yr enw hwn yn perthyn iddo fel person dwyfol, wrth ystyried yr adnod hon? yn mhob ystyr arall, nid ydyw yn enw mwy rhagorol nag a fedd yr angelion. Gan fod yr enw mwy rhagorol hwn yn perthyn iddo, y mae yn gymaint yn well na'r angellion ag yw y Creawdwr yn rhagori ar ddynion.

'Gwyr rhagorol yn mhilith y brodyr.' Act. 15. 22. *αὐτὰρ ἡγουμένους*, 'Yr ei oedd wyr penav (*blaenoriet*, ymyl y ddalen) yn-blith y broder.' W. S. Blaenoriaid, a thywysogion yn yr eglwys; rhai oeddynt yn myned o flaen y bobl mewn athrawiaeth a dysgyblaeth.

'Pa ratoriaeth sydd i'r Iudew, &c.? Llawar yn mhob rhyw fodd: yn gyntaf, o herwydd darfod ymddiried iddynt hwy am ymadroddion Duw.' Rhuf. 3. 1, 2. Yr oedd yr Iudewon yn rhagori ar holl genedloedd eraill y ddaear mewn llawer o bethau; ond y peth *penaf* o'r cwbl, ddarfod ymddiried iddynt hwr am ymadroddion Duw: yr oedd y fraint hon yn unig yn rhagori ar holl gyfoeth, mawredd, a gwychder yr holl genedloedd i gyd gyda'u gilydd. Dyma y peth *penaf*, am fod cysylltiad rhyngddo & phethau byd arall; am ei fod yn ddadguddiad o Dduw gan Dduw ei hun; yn ddadguddiad o ffordd o gymmud & Duw, a gwardigaeth oddiwrth bechod a'i holl ganlyniadau erchyll. Yn y drych hwn canfyddir dirgelwch duwioldeb gydag eglurdeb a mawredd; a'r ffordd i ddirgelwch ac anlygredigaeth. Yn y drych hwn y mae mawredd daear yn diflanu, o herwydd y gogoniant tra rhagorol a ddadguddir i ni yn ymadroddion Duw. Y mae un addewid yno yn cynwys mwy na'r byd a'r cwbl ynddo.

'Canys ein byr ysgafn gystudd ni, sydd yn odidog ragorol yn gweithredu tragywyddol bwys gogoniant i ni.' 2 Cor. 4. 17. 'O bleit yscavnder ein gorthrymder rhwn ny phara ddim hayachen, a bair y ni dra ardderchawc a' thragyuythawl bwys o goniant.' W. S. 'O blegit y mae ysgavnder ein cystudd, yr hwn ni pheru ond munyd, yn peri i ni yn rhagorol (gael) rhagorol a thragywyddol bwys gogoniant.' Dr. M. 'Worketh for us a far more exceeding and eternal weight of glory.' Saes.

Yn ol y cyfieithiadau hyn, nid y cystudd sydd yn odidog ragorol, ond y gogoniant sydd yn odidog ragorol, yn dragywyddol, ac yn bwyig. Nis gellir, medd Stephan, ddywedyd na dychymygu dim mwy. Gellir cyfieithu y geiriau, gan hyny, fel y canlyn: 'Canys ein byr ysgafn gystudd ni sydd yn gweithredu godidog ragorol (neu, rhagorol ar ragorol) a thragywyddol bwys gogoniant.' Y mae cystudd yn gweithredu hyny, 'am mai trwy lawer o orthrymderau y mae yn rhaid myned i mewn: deyrnas nefoedd; ac y mae pethau anhyfrid a chroes yn fuddiol, fel y byddiem gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef, a thrwy hyny yn cael ein haddasu i'r nefoedd. Y mae y geiriau, medd Beza, y cyferbyniaeth mwyaf hardd, ac nid annheilwng o Demosthenes ei hun. Mae byr yn cael ei gyferbynu â *godidog ragorol*, a *thragywyddol*; *ysgafn* a gyferbynir â *phwys*; *cystudd* â *gogoniant*; y *pethau a welir* a gyferbynir â'r *pethau ni welir*; a *thros amser* â *thragywyddol*.*

RHAGORFRAINT. (rhagor-braint) rhagoredig, rhagoredigaeth; uch-fraint, uchel-fraint.—'Tyngodd yr Arglwydd i ragorfraint Jacob.' Amos 8. 7.—*יְהוָה יִקְרַב רְחֹמָיו* *rhagoroldeb*, neu *ardderchogrwydd Jacob*; sef iddo ei hun. Pen. 6. 8. 'Yr un tra rhagorol ac anghyfranadwy.' Newcome. Gwel Deut. 33. 25—29. Salm 47. 4. a 68. 34. Luc 2. 32.

RHAG-ORDEINIO, (rhag-ordcinio) rhagarfaethu. Gair sydd yn cael ei briodoli i arfaeth dragywyddol Duw. Act. 22. 14. 1 Cor. 2. 7. 1 Pedr 1. 20. Judas 4. Edr. AFAETH, ORDEINIO, RHAGLUNIO.

RHAG-OSODEDIG, (rhag-gosawd) rhagderfynedig, rhag-ordeiniedig.—'Ac a benodd yr amseroedd rhag-osodedig' Act. 17. 26. Penodd, ac a rag-osododd pa hyd y parai y byd; a'r holl amrywiol brydian, osoedd, a chenedlaethau y byddai y cyfryw ddynion byw; y byddai y cyfryw genedloedd neu deyrnasoedd mewn bod, megys Ymerodraethau Babilon, Persia, Groeg, a Rhufain; tymhorau y flwyddyn; amser bywyd a marwolaeth pob dyn, Job 7. 1. a 14. 5.—*amser y ddeddf* a'r *efengyl*; *amser genedigaeth a marwolaeth Crist*; *amser troedigaeth, profedigaethau, a chystuddiau pob credadyn*; *amser teyrnasiad a dystryw anghrist*; a *chystudd yr eglwys dawo*, Dat. 2. 10. a 11. 2—12. a 12. 6. a 13. 5.—*amser dyfodiad Crist*, a'r *farn*. Act. 17. 31. 1 Tim. 6. 15. Y mae yr holl amseroedd hyn yn rhag-osodedig gan Dduw. Deut. 32. 7, 8. Esa. 14. 31. Dan. 11. 27, 35. Hab. 2. 3.

RHAGRITH-IO-L-WR, (rhag-rith) blaendrefniad, blaen-addasiad; ledrith, ffug; ffuantus, twyllodrus; ffuantwr, twyllwr; un yn ymrithio fel un arall, yn chwareu rhan arall:

* Oblegid y mae byr ysgavnder ein cystudd ni yn gweithredu rhagorol ragorol dragywyddol bwys gogoniant i ni. Beza.

ansodi, dynsodi.—'Y rhai a gymerent arnynt eu bod yn gyflawn.' Luc 20. 20. *οποκρινομενους εαυτους δικαιους ειναι, a ragrithient eu bod yn gyflawn.* Dywed Raphellus yr arferir y gair *Gr. οποκριτης (ypokrites)* gan Homer a Herodotus, fel berf, i arwyddo dehongli breuddwydion; geill hny arwyddo brudiwr, neu daroganwr, yn Mat. 16. 3. Luc 12. 56. Yn yr ysgrythyrau, priodolir ef i ddynion twyllodrus mewn crefydd, yn ymddangos i ddynion y peth nad ydynt yn wirioneddol ger bron Duw; yn rhagrithiol gyda chrefydd, ond yn wirioneddol gyda phechod; yn serchu yr enw o grefydd, ond yn casau y sylwedd o honi. Cyhudda yr Arglwydd Iesu y Phariseaid yn aml o ragrith. Gwel Mat. xxiii.

Nodau rhagrithiwr, yn ol sylwadau Crist arnynt hwy, yw y rhai a ganlyn: 1. Athrawiaethu yn dda, ac heb weithredu yn gyfatebol. Mat. 23. 2, 3, 4.—2. Gwnethur gweithrededd da er mwyn eu gneued gan ddynion. Adn. 5.—3. Caru y lleoedd uchaf, a'u cyfarch gan ddynion wrth enwau o barch. Adn. 6.—4. Cuddio eu trawser a'u pechodau gwaodd-fawr eraill, dan ymddangosiad a chyflawniadau crefyddol, adn. 14.—cyffelyb yr Arglwydd y cyfryw i feddau wedi eu gwynu. Adn. 27, 28.—5. Bod yn fanwl yn y pethau lleiaf, ac yn ysgafn yn nghylch y pethau trymaf o'r gyfraith. Adn. 23, 24.—6. Profesu llawer o barch i saint marw, ac yn casau ac yn erlid y rhai tyw.—7. Yn fwy am burdeb allanol a defodol nag am burdeb tafewnol y galon. Adn. 5.—8. Nid yw rhagrithiwr yn gweddio Duw bob amser, ond yn unig mewn cyfyngder. Job 27. 8, 9.—9. Yn canfod yn graff, ac yn barnu yn greulon, feiau eraill, ac heb sylwi ar feiau mwy ynddynt eu hunain. Mat. 7. 1—5.—10. Yn fwy eu sêl am ddefodau allanol, a thraddodiadau dynol, nag am addoliad ysbrydol. Mat. 12. 1—7. a 15. 2—9. Geill y cyryw ynfynion pechadurus dwyllo dynion, a thwylo eu hunain, ond nis gallant dwyllo Duw. 'Nid oes dim cuddiedig a'r nas dadguddir, na dirgel, a'r nas gwybyddir.' Luc 12. 1—3. Dychryn, yn ddilya, a'u deil. Esa. 33. 14.

RHAG-RYBUDD-IO, (rhag-rybudd) cynddylu.—'Pwy a'ch rhag-rybuddiodd chwi i ffoi rhag y lliid a fydd?' Mat. 3. 7. *τις υπεδειξεν υμιν, πwy a ddangosodd, neu a ddygodd i chwi?* Geiriau yn dangos eu bod hwy y rhai mwyaf annhebyg o gymeryd addysg gan neb, ac yn amheu cywirdeb eu dyben yn dyfod ato. Yr oeddynt yn agored i'r digofaint, ac angen ffoi arnynt rhagddo; yr oedd yr agwedd gyffredinol arnynt yn anystyriol iawn o'u perygl.

RHAGTAL-AU, (tàl) peth sydd y tu blaen, talwyneb, talaith, tal-lian. Deut. 6. 8. a 11. 18. Edr. PHYLACTERAU. *Φυλακτῆρια, phylacteria* yw yr enw Groeg am dauynt yn y Testament Newydd.—'Ac a fesurodd cyntedd y porth, a'i raddalodd, yn ddau gnyfdd.' Dr. M. Ezec. 40. 9, 10, 14, 21, 24, 26, 29, 31, &c.

RHAG-WELED-IAD, (rhag-gwel) gwelod yn mlaen, rhag-ddarbodaeth.

Angen a rag welir ni ddaw fyth ar ddoeth. *Diar.*

Nid oes neb yn rhag-wybod nac yn rhag-weled dim ond Duw.—'A'r ysgrythyr yn rhag-weled.' Gal. 3. 8. Sef Duw, awdwr yr ysgrythyr, yn rhag-weled; a Moses, yagrifonydd yr ymadrodd, yn rhag-weled dan ddylanwad yr Ysbryd Glan. Yr Ysbryd Glan yn rhag-weled, yr hwn sydd yn chwilio dyfnion bethau Duw. 1 Cor. 2. 10.

RHAG-WYBOD-AETH, (rhag-gwybod) gwybod o'r blaen, rhag-ddeall; rhag-adnabod, adnabod o'r blaen, gwybod yn mlaen llaw. Act. 26. 5. 2 Pedr 3. 17. Rhuf. 11. 2. Nid ydyw rhag-wybodaeth yn cael ei briodoli i'r Arglwydd o ran *trefn* ei wybodaeth, fel pe byddai yn gwybod un peth cyn gwybod peth arall; canys y mae efe yn gwybod pob peth yn berffaith ar unwaith, er traggyddoldeb; yn gweled y diwedd o'r dechreuad; am hyny, rhag-wybodaeth yw yn Nuw; sef gwybod pethau cyn y byddont yn hanfodi.

'Y rhai a rag-wybu, a ragluuniodd efe.—Etholedigion yn ol rhag-wybodaeth Duw Dad.—Ni wrthododd Duw ei bobl, y rhai a rag-wybu efe o'r blaen.' Rhuf. 8. 29. a 11. 2. 1 Pedr 1. 2. Mae y geiriau *rhag-wybu*, a *rhag-wybodaeth*, yn y manau hyn, yn arwyddo yr un peth a *rhag-serchu*, neu *rhag-garu*; gwybodaeth o honynt, gyda chariad atynt, a chymeradwyaeth o honynt—hyn mae y gair *gwybod* yn ei arwyddo yn aml. Gwel Gen. 18. 19. Amos 3. 2. Salm 1. 6. a 101. 4. Jer. 9. 24. Ioan 10. 14. a 17. 23. 2 Tim. 2. 19. Nid rhag-wybod yr oedd y byddent yn un ffurf a delw ei Fab, ond eu rhag-wybod *twy*, sef eu rhag-garu, a'u rhaglunio *fel y byddent*. Nid rhag-wybod y byddent sanctaidd ac yn uffudd, ond eu rhag-wybod a'u hethol i fod felly, neu trwy-sanctaiddiad yr Ysbryd, &c. Pan ddywedir eu bod yn etholedigion yn ol *rhag-wybodaeth* Duw Dad, yr un peth yw ag yn ol *cariad* Duw Dad. Yn Rhuf. 8. 29, 30, y mae *rhag-wybod* yn arwyddo yr un peth ag *ethol*. Nid yn yr ystyr gyffredin o'wybod yn mlaen llaw yn unig, y mae i ni ddeall y geiriau, sydd eglur, 1. Oblegid *felly* y mae yn gwybod am y rhai a fyddant golledig.—2. Nid yw rhag-wybod noeth, unig, yn achosol o ddim; nid ydyw yn effeithio na bod, na threfn, ar ddim; ond mae rhag-wybodaeth Duw o'i bobl yn weithgar yn eu hiechydwrriaeth.—3. Nad rhag-wybod ffydd a chariad ynddynt a wnaeth sydd eglur; canys peth afresymol yw rhoddi un achosiad i ewyllys Duw allan o hono ei hun, medd Leighton dduwiol. Heblaw hyny, nis dichon iddo rag-wybod y pethau hyn yn neb, heb iddo ei hun ei rhoddi, oni ellir profi fod dyn ei hun yn eu hachosi, neu eñ heffeithio. Firwyth ac effaith, ac nid achos etholedigaeth, yw ffydd ac uffudd-dod. Act. 13. 48. Os yw Duw yn rhag-weled ffydd, yna y mae naill ai, 1. Yn

ei rhag-weled fel ei rodd ei hun; os felly, effaith etholedigaeth yw.—2. Neu yn weithrediad nauriol o'n heiddo ein hunain; yna, ni ein hunain sydd yn gwneuthur rhagor rhyngom ni ag eraill, yn groes i eiriau Paul yn 1 Cor. 4. 7. Nid oes canol-bwynt i fod rhwng bod dyn yn achub ei hun, neu bod dyn yn awdwr iechyd-wriaeth iddo yn gwbl; os yw felly, y mae am iddo ddewis ei fod yn gadwedig yn ei foddlonrwydd.

Y mae gwybodaeth, neu rag-wybodaeth Duw o ddynion, medd Mr. Perkins, yn sefyll mewn dau beth; sef, 1. Ru hetholiad, o'i gariad neillduol atynt. 2 Tim. 1. 9.—2. Y cyflawniad o'u hetholiad, yn eu galwedigaeth, eu cyflawnhad, a'u sancteiddhad; trwy ba foddion y mae yn eu gwneuthur yn bobl briodol iddo ei hun. Tit. 2. 14. Etholedigaeth Duw yw gwreiddyn ei holl ddonian ynom ni. Yr ydym ni yn adnabod Duw, am ein bod ni yn adnabyddus gan Dduw. Gal. 4. 9. Eph. 1. 4. Ni ddichon i ni feddwl, ewyllysio, na gweithredu dim sydd dda, heb i Dduw ein rhagflaenu & i ras. Rhaid i Dduw ein cydnabod ni, cyn y cydnabyddwn ni ef. Ioan 10. 14. Yn gyntaf, yn ein troedigaeth; efe sydd yn gyntaf yn ein hadnabod, ac yn ein rhagflaenu & i ras, i roddi i ni galon newydd. Gwedi hyn, yn ail, y mae yn ein cynhyrfu i weithredu ynom gynhyrffadau ac yagogaadau sanctaidd yn barhaus, Ezec. 36. 26. Dywed rhai, os gwuawn a allom, y rhydd Duw ei ras i ni; ond nid yw hyn yn wir: canys os felly, yna ni a ragflaenem Dduw. Y mae gras yn Nuw yn gadael argraff gyfatebol yn nghalonau y rhai sydd yn eiddo Duw. Y mae rhag-wybodaeth yn Nuw, trwy yr hon y mae efe yn adnabod y rhai sydd eiddo iddo; ac y mae y wybodaeth hon yn cenedlu gwybodaeth ynom ni, trwy yr hon yr ydym yn adnabod Duw yn Dduw i ni. Y mae etholedigaeth yn Nuw yn gweithredu ynom ni etholiad, neu ddewisiad o hono ef yn Dduw i ni. Y cariad, & pha un y carodd ni, sydd yn gweithredu cariad arall, & pha un yr ydym ni yn caru Duw. 1 Ioan 4. 19. Y mae efe yn ymallyd yn gyntaf ynom ni, ac y mae y gafaeliad hwn yn gweithredu gafaeliad fydd ynom ni i afelyd ynddo ef. Phil. 3. 12. Y mae ei farwolaeth ef yn gweithredu ynom ni farwolaeth i bechod. Y mae Crist yn eiriolaeth of fry, yn cenedlu erfyniad ynom trwy yr Ysbryd, trwy yr hwn yr ydym yn llefain, Abba, Dad. Rhuf 8. 26. Fel hyn y gallwn wybod ein bod yn perthyn i Dduw, sef trwy fod argraff ei ras ynom. Mae yr haul trwy ei oleuni yn llewyrchu arnom, a thrwy yr un goleuni yr ydym yn gweled yr haul.

Y mae rhag-wybodaeth Duw, trwy yr hon y mae yn adnabod ei bobl, 1. Yn wybodaeth neillduol; y mae yn adnabod ei etholedigion wrth eu *henwau*. Exod. 33. 17.—2. Y mae yn barhaus ac yn anghyfnawidiol; y rhai y

mae Duw yn eu hadnabod unwaith, nid yw byth yn eu hanghofio. Gwel Perkins ar Gal 4. 9.

RHAL, (rha) mwy nag un, a llai na phawb.—'Hyn fu rai o honoch chwi.' 1 Cor. 6. 11.

RHAIADR, RHEIEDR, (rhaid) cwymp dwfr; lle sefwr mewn afon, lle mae y dwfr yn cwympo yn hytrach nag yn rhodog.—'Wrth raiadr yr afonydd.' Num. 24. 15.

RHAID, (rha-id) cyfraid, dir, anheggorol, angen, eisien, rheidwy. Edr. dan eiriau eraill.

Tri amser celfyddyd; pan fo iawn; pan fo hardd; a phan fo roid. *Barddas*.

Nid rhaid dodi cloch am fwnwgl yr ynyd. *Diar*.

RHAITH, RHEITHIAU, (rha-ith) llw, twng; uniawn, cywir; penderfyniad, dedfryd, rheithfarn; rheithwyr, cyfraith.—Rhaith gwlad, sef deddf, neu llais y wlad. 'Pen rhaith yw Duw.—'Aethant mewn rhaith a llw ar rodio yn nghfraith Duw.' Neh. 10. 29. *בְּרֵאשִׁית* dan *felldith*; felly y cyfieithir y gair yn *Diar*. 29. 24.—'Ys darvu y ni ymglyfreithiaw a rhaith, na wvrytaem ddim, nes y ni ladd Paul.' W. S. Act. 23. 14.

RHAN-U-WR, (rha) parth, darn, dryll; talm, twysg; parthu, parthwr.—Duw yw rhan ac etifeddiaeth ei bobl; a'i bobl yw ei ran yntau. Dent. 32. 9. Salm 73. 26, a 119. 57. Jer. 10. 16. Y mae efe yn rhoddi ei hun i fod yn Duw iddynt hwy, i oiaw am danynt, eu diwallu, a'u bendithio; ac y mae efe yn honi hawl ynddynt hwythau, ac yn dangos boddlonrwydd neillduol ynddynt. Dent. 32. 9. Salm 135. 4. 'Rhan dda' yw Duw. Luc 10. 42. Y mae pob daioni ynddo, ac nid oes ynddo ddim ond daioni. Rhan yw na dderfydd byth, ac na chollir byth; nis dygir hi byth oddiar y neb a'i meddianno. Y mae yn dangos digonolrwydd yr Arglwydd i'w bobl i gyflawni ei holl angenion, er eu dedwyddwch tragywyddol; a'u huchel-fraint rhagor pawb eraill, ac yn galw am ymddygiad cyfatebol o'u tn hwy; sef ymostyngiad parod i'w holl drefniadau tuag atynt, marweidd-dra meddwl i bob peth arall, diolchgarwch a llawenydd anrheithol yn eu rhan odidog. Mae y rhai y mae Duw yn rhan iddynt yn ei ddewis ef felly.

Geill un wybod a ydyw ef yn dewis Duw yn rhan iddo, 1. Wrth y dymuniad hiraethlon sydd ynddo i gael boddlonrwydd yagrythyrol ei fod yn heddwch Duw.—2. Wrth y gynafiaeth y mae y cydnabyddiaeth o agosrwydd Duw ato yn ei roddi i'w feddwl.—3. Wrth y gofal manwl iawn sydd arno i rodio dan deimlad o'i bresenoldeb.—4. Wrth ei barodrwydd i ymattal oddiwrth bethau afreidiol, ag oeddnt trwy brofiad yn peri teimlad o absenoldeb yr Arglwydd.—5. Wrth ymdrech meddwl i gael teimlad o bresenoldeb Dduw yn ei alwedigaeth gyffredin.—7. Wrth yr hiraeth sydd yn y meddwl am gyfarfod Duw yn ei ordiadau.—7. Wrth yr annogaeth a'r cysur y

mae y meddwl yn ei brofi oddiwrth y gobaith o'i weled ef wyneb yn wyneb, a bod yn wastad gydag Ag ef.—8. Wrth yr hyfrydwch y mae yn ei gael yn y rhai sydd yn debwg iddo.—9. Wrth ei ddewisriad, yn wyneb profedigaeath, o heddwch a ffair Duw o flaen pob peth daearol.

Y mae ei bobl yn rhan i'r Arglwydd trwy, 1. Ei etholiad o honynt er tragwyddoldeb. 1 Pedr 1. 2.—2. Trwy bryniad. Act. 20. 28. Eph. v, ult.—3. Trwy oresgyniad a'u gwarediad o feddiant y tywyllwch. Col. 1. 12, 13, 14.—4. Y mae yn gofalu am danynt, yn eu hamddiffyn, a'u hymgeleddu fel ei eiddo, a byddant yn briodoledd iddo byth. Mal. 3. 17.

'Edrychodd am dano ei hun yn y dechreuad; canys yno, yn rhan y cyfreithwyr y gosodwyd ef: efe a ddaeth gyda phenaethiaid y bobl.' Deut. 33. 21. Edrychodd Gad am dano ei hun yn y dechreuad, pan ddewisodd ac y cafodd ei ran gyda Reuben, a haner llwyth Manasseh, yn gyntaf o flaen y lleill, o du y dwyrain i'r lorrddonen. Rhan y cyfreithiwr oedd, oblegid mai Moses y deddfwr a'i rhoddodd iddynt, ond Josuah ac Eleazar a roddasant eu rhanau a'u hetiffeddiaethau i'r lleill. Er hyny, efe a ddaeth gyda phenaethiaid y bobl i ryfeloedd Canaan.

'Dyro i mi y rhan a ddygwydd o'r da.' Luc 15. 12. EDR. DYGWYDD.—Bydd y cyffelyb bechaduriaid a'r cyffelyb ran iddynt mewn cospedigaeth mewn byd arall. Job 20. 29. a 31. 2. Salm 11. 6. Mat. 24. 51.

'Dyro ran i saith, ac hefyd i wyth,' (Preg. 11. 3.) sef bydd helaeth mewn cyfraniadau at angenrheidiau y tlodion: y mae ganddynt hwy hawl i ran, a dyma y defnydd gorau a fedr un wneuthur a'i feddiannau. Mat. 25. 35, &c.

'Y maent yn rhanu fy nillad yn eu mysg; ac ar fy ngwsg yn bwrw coelbren.' Salm 22. 18.—Mat. 27. 35. Dynoethwyd Crist, a dyoddefodd y dirmyg mwyafl, y gofidiau a'r tlodi mwyafl, fel y byddai i ni gael ein gwaredu, y rhai a bechasant trwy ddilyn chwant y cnawd, chwant y llygad, a balochder y bywyd. Barna rhai fod geiriau yr apostol yn cyfeirio at hyn yn Col. 2. 15. ac a'u cyfeithant fel y canlyn: (*αρεσθουμενος, exuens se.*) 'Gan ddynoethi ei hun, y tywysogaethau a'r awdurdodau, efe a'u harddangosodd ar gyhoedd.' Byddai y gorchestwyr yn y campau yn dynoethi eu hnnain et yr ymdrech; felly y dynoethwyd Crist, ac yn noeth yn yr ymdrech y buddngolaethodd ar holl alluoedd uffern. Gwel Coccejus ar Salm 22. 18.

'Am hyny y rhanaf iddo ran gyda llawer, ac efe a rana yr yspail gyd a'r cedyrn.' Esa. 53. 12.—'Am hyny rhanaf lawer iddo yn rhan; a'r cedyrn fydd yn yspail iddo.' Gwel Lowth, Vitrina, a'r LXX. 'Efe a ddygodd bechodau llaweroedd—a gyflawnha lawer trwy ei wybodaeath; a'r un llawer yw ei ran a'i etiffeddiaeth; yr un yw y cedyrn a'r llawer—sef cenedloedd lluosog, cedyrn. Gelwir hwy yn yspail oblegid

iddo eu gwaredu o feddiant satan, a sefydlu ei deyrnas yn eu plith. Gelwir hwy yn Mic. 4. 3. yn 'boblloedd lawer,' ac yn 'genedloedd cryfion,' y rhai y barna efe yn eu plith, wedi eu darostwng trwy yr efengyl i fod yn ddeiliaid uffudd iddo. Salm 2. 8. Esa. 2. 4. Zech. 8. 23. Wrth ystyried yr un geiriau yn y lleoedd hyn, mae eu hystyr yn amlwg yn y fan hon hefyd.

'A ranwyd Crist?' 1 Cor. 1. 13. Ai nid yr un Crist sydd yn yr eglwys? Ai nid gweindogion yr un meistr yw yr holl apostolion? Ai nid yr un athrawiaeth am Grist y maent oll yn ei bregethu? Ai nid yn yr un Crist y mae pawb yn credu? Ai un Crist a anfonodd Paul, ai un arall Apolos, ac un arall Cephas? Nagé: er fod eich pleidgarwch ohwi yn arwyddo rhyw beth fel hyny. Meddwl rhai wrth Grist, yn y fan hon, eglwys Crist, neu gweindogion Crist, neu yr athrawiaeth am Grist.

RHANDIR, (rhan-tir) cyfran o dir, etiffeddiaeth. Num. 36. 3. Salm 125. 3. Job 24. 18.

RHAW—IAU, (rha) pâl, cam-raw; rhawlech; arf i gloddio, i fwrw, neu i gymysgu â hi. Yr oedd rhawiau yn perthyn i'r allor brês yn y babell ac yn y deml, i gymeryd ymaith y lludw, &c. Exod. 28. 3. 1 Bren. 7. 40. Jer. 52. 18.

RHAW-FFON, (rhaw-ffon) rhodl, rhodol, rhail. Yr oedd yr hyn a ddelai oddiwrth ddyn yn halogedig dan y gyfraith, ac yn halogi yr hyn yr arferid ef yn ei gylch; am hyny y parodd yr Arglwydd iddynt gloddio â rhawffon i'w guddio. Deut. 23. 12. Ezeq. 4. 12, 13, 14. Yr oedd yn arwyddo llwgr natur. Esa. 4. 4. a 24. 6, 7, 8. Marc 7. 15, 20, 21, 22, 23.

RHAWN, (rhy-awn) blew hirion anifeiliaid, blew yn nghynffon meirch, Telynrawn; rhaffrawn; carthenrawn; sef wedi eu gwneuthur â rhawn.—Ac ni wisgant gryso rawn i dwyllo.' Zech. 13. 4. *Heb. gwisg o rawn.* Yr oedd y gau-brophwydi yn gwisgo y cyfryw wisgoedd, tebygol, i ddynwared rhai o'r gwir brophwydi. 2 Bren. 1. 8. Cyfeithir yr un geiriau עֲרֵי כֹחַל *cochl flewog.* Gen. 25. 25. Arferir y gair hefyd am fantell Elias. 1 Bren. 19. 13, 19. Y mae yn ddilys mai arwsg, neu fantell, yw ystyr y gair עֲרֵי Mic. 2. 8. 2 Bren. 2. 13. Yr hyn a arwydda weithiau y gair crys hefyd i'w Gymraeg: er, yn ol yr arferiad cyffredin, yr arwydda y dilledyn nesaf i'r croen.

RHEDEG—OG—WR—FA, (rhe-ed) brysio; ffrydio; deillio; dyfod allan o beth.—1. Ysgogi neu ymsymud yn gyflym. 1 Sam. 8. 11.—2. Ffrydio fel dyfroedd. Salm 119. 136.—3. Ymorchestu fel ymdrechwyr mewn gyrfa i enill y gamp. 1 Pedr 4. 4. Yn y golygiad hwn, cyffelybir ymdrech y saint Duw i lynu wrtho, ac uffudhau iddo, a llafur gweindogion y gair i bregethu yr efengyl, i *teleg gyrfa.* Heb. 12. 1. 1 Cor. 9. 26. Gal. 2. 2. Phil. 2. 16.—'Nad yw y rhedfa yn eiddo y cyflym,'

ac. Preg. 9. 11. Nid yw pethau yn llwyddo yn gyfatebol i gymhwysderau na diwydrwydd dynion, ond yn ol cynghor ac ewyllys Pen-llwydd mawr y byd. Edr. EWYLYRSIO, GYRFA.

RHEDYN, (rhêd) chwyn digon adnabydd-na. Rhedyn cadnaw, rhedyn Mair, sef rhedyn gwrryw; rhedyn benyw; rhedyn y derw; rhedyn yr ogofau; march-redyn. Y mae gwraidd rhedyn gwrryw yn feddyginiaethol, meddant, rhag y llyngyr, y graianwst, a'r garage. Edr. CERILOG.

RHEFFYN-AU, (rhaff) corth, cebyst, rhaff fechan.—'Tafwn eu rheffynau oddi wrthym.' Salm 2. 3. Athrawiaeth, llywodraeth, a gorchymynion Duw, yw y rheffynau y mae annwoliolion am eu tasu ymaith, am eu bod yn attalfa iddynt i gyflawni eu chwantau, ac yn eu galw at ddyledswyddau anhyfryd ganddynt. Y maent am eu tasu ymaith o wir gasineb atynt: y maent yn amnyoddefol yn agos atynt.—'Tynais hwynt i rheffynau dynol, a rhwyman cyariad.' Hos. 11. 4. Edr. DRŴOL.

'Ni bydd a fwrio reffyn coelbren yn nghynulleidfia yr Arglwydd.' Mic. 2. 5. Y mae y geiriau yn cyfeirio at y dull gynt o fesur etifeddiaethau. Salm 16. 6. Amos 7. 17. Yn neilliduoel at y dull o ranu gwlad Canaan rhwng yr Israeliaid. Jos. 17, 5, 14. a 19. 9. Cymb. Ezec. 47. 13. Y maent yn arwyddo na byddai iddynt etifeddiaeth yn eglwys Dduw, ond byddai iddynt gael eu difreinio a'u difeddianu o'u breintiau rhagorol, o herwydd on diya-tyrwech a'u cam-ddefnydd o honynt.

RHEG-U, (rhe-eg) rhoddi; dawn, anrheg, goseb; melldith; melldithio.

Nid adwyth *rheg* ni haedder. *Lier*.

Y mae dynion yn rhegu eraill yn bechadurus wrth ddfirio un, dymuned yn sofr niwed iddo, neu yn fyrbwyll, yn ei farnu i'w ddinystrio. Num. 23, 8, 25. 1 Sam. 17. 43. Mat. 26. 74.

RHEGIUM, neu **REGIUM**, *Ρηγιον*, [*rhwyg*] porthladd a dinas yn Calabria, yn Naples, ar y pwnc dehenol i'r Ital. Gelwir hi yn awr Reggio. Dywed Solinus ei hadeiladu gan y Cholsidensiad; ac ail adeiladwyd hi yn hardd gan Julius Cesar, wedi iddo orchfygu Pompey, a'i yru allan o Sicily. Arosodd Paul yno un diwrnod ar ei fordaith i Rufain. Act. 23. 13. Anrheithiwyd hi gan y Tyrciaid, a dyoddefodd lawer gan ddaeargrynfeydd. Nid yw ei thrigolion yn lluosog, na'i marchnadaeth yn fawr, na'i phorthladd yn ddiogel, gan ei fod yn agored i bob gwynt. Y mae yn eisteddfod Archesgob; ac y mae yno ddau ysgoldy.

RHEIBUS-IO, (rhaib) *Gr. αρπαξ*; *Llad. RAPAX*; gwancus, yspeilgar, ysglyfaethus.—Cyffilyba yr Arglwydd Iesu y gau-brophwydi a'r gau-athrawon, i 'fleiddiaid rheibas;' y maent yn chwannog, yn wancus, yn fyrrng, yn greulon, ac yn ddigofus. Gelynyon penaf y gwirionedd, ac eneidiau dynion, yn mhob oes

fnout. 'Y maent yn athrawiaethu y pethau ni ddylid, er mwyn bodr-elw; ac yn ffyrnig am ddyfetha pawb a'u gwrthwynebant. Deut. 13. 1, 2, 3. Esa. 9. 15, 16. Jer. 14. 14, 15, 16. 2 Pedr 2. 1, 2, 3. 1 Ioan 4. 1.

RHEIDUS-ION, (rhaid) *angenus*, tlawd. Salm 82. 3.

RHELYW, (rhel) yr hyn sydd yn dyfod ar ol, llusg, y lleill, rhan arall, gweddill, gwarged.—'Ac wy aethant ac venagesont ir relyw o honynt.' W. S. Marc 16. 13. Luc 24. 9.

RHENC, (rheng) rhes, rhestr, rhill. 1 Bren. 7. 4.

RHEOL-AU-I, (rheol) *Llad. REGULA*; *Saes. RÛLE*; trefn, cyflun, gorchymyn; llywodraeth, rheolaeth; prawf i weithredu wrtho; mesur neu derfyn na ellir yn addas fyned drosto: llywodraethu. 2 Cor. 10. 13.—'Cynnifer ag a rodiant yn ol y rheol hon, tangnefedd arnyrt a thrugaredd, ac ar Israel Duw.' Gal. 6. 16. Israel Duw yw y rhai a rodiant yn ol y rheol hon, a phawb a rodiant yn ol y rheol hon y maent yn Israel Duw; sef yn bobl mewn cyf-ammod & Duw, yn heddwch Duw, yn mwya-hau ac yn gogoneddu Duw.

Sylw. I. Fod Duw wedi rhoddi i ddynion reol wrth ba un y maent i farnu am bob peth, ac i rodio yn mhob dim.

II. Dyledswydd a braint pawb yw *rhodio* yn ol y rheol hon.

III. Y *caplymiad* o rodio felly, yw bod tangnefedd a thrugaredd arnynt.

I. *Y rheol hon*: hwyrach y dichon yr apostol olygu wrth y rheol hon, yr athrawiaeth fawr o gyflawnhad pechadur trwy ffydd yn Nghrist yn nnig, y mae wedi ei hamddiffyn mor ragorol yn yr holl epistol hwn; dyma yr unig reol tangnefedd a heddwch & Duw, ac yn mha un y mae trugaredd Duw i'w chael. Creadur newydd yn Nghrist Iesu, ac yn ymfrostic yn nghroes ein Harglwydd Iesu Crist fel unig achos ein cyflawnhad, yw yr unig ffordd i bechadur gael tangnefedd.—Gelwir y gair, yr *holl* air, yn rheol. Deut. 17. 10. Os golygir y rheol yn yr ystyr hwn, nid yw yr athrawiaeth fawr o gyflawnhad trwy ffydd yn cael ei chaead allan, ond yn gynnwysedig yn y rheol, ac yn rhan fawr o honi; ac heb ba un ni byddai yr holl reolau eraill o ddim lesiad sylweddol i bechadur. Gair Duw, gan hyny, ydyw yr unig reol o roddiad Duw i bawb, yn mhob peth, ac yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, ac nid *dim* arall.—1. Nid arferiadau dynion, drwg na da, yw ein rheol.—2. Nid ein profiadau na'n teimladau ein hunain yw ein rheol mewn dim.—3. Nid rhagluniaeth Duw tuag atom yw ein rheol, ond gair Duw dan bob rhagluniaethau.—4. Nid arfaeth a chynghor Duw yw ein rheol ni, rheol Duw ei hun yw hono, 'yr hwn sydd yn gweithio pob peth wrth gynghor ei ewyllys ei hun.' Eph. 1. 11. Y gair dadguddiedig, sef yr *athrawiaethau*, y gorchymynion, yr addewidion,

&c. yw ein hunig reol ni yn mhob peth. Mae hon yn rheol ddwyfol, awdurdodol, uniawn, fanwl, gyflawn; yn cyfateb i bob dyn, yn mhob amgylchiad, ac yn holl achosion perthynol i gorph ac enaid. Credur yr hyn y mae Duw yn ei lefaru, a gwenthur yr hyn y mae yn ei beri, yw ein dyledswydd, ein diogelwch, a'n dedwyddwch penaf.

II. *Rhodio* yn ol y rheol hon, a arwydda ein hadnabyddiaeth o honi; ein cymeradwyaeth o honi, fel rheol gwbl addas ac uniawn; ein defnyddiad o bob gwirionedd dwyfol i'r dyben y mae Duw wedi ei roddi; a'n parhad yn ysbryd, agwedd, a llwybr y gwirionedd; rhodio, a arwydda agweddiad parhaus y meddwl, a bucheddiad allanol yn ol y gwirionedd.

III. Y *canlyniad* o hyn yw, tangnefedd a thrngaredd i'r cyfryw ag a rodio felly. Ffordd tangnefedd yw y rheol, ac ynddi hi y dadguddir trugaredd Duw i bechaduriaid; am hynny mae tangnefedd a thrngaredd yn sicr o fod ar y rhai a rodiant yn ol y rheol hon.

'Cerdawn wrth yr un rheol.' Phil. 3. 16. *Kanon* (canon) oedd y llinell wen yn y rhedegfa oedd yn nodi y llwybr yr oedd y rhedngwr i redeg wrthi, ac felly, *αὐτὴν ἀποκτείνουσι*, a arwydda *rhedeg wrth yr un llinell, neu reol, heb wyro oddi wrthi, rhag colli y cwbl*. Gair yr Arglwydd yw ein hunig reol ni o ran ein cred a'n bucheddiad, ac os byddwn am rodio wrth yr unig reol hon yn syml, byddwn yn debyg o synied yr un peth.

RHES, (rhe-es) rhenc, rhill. Exod. 28. 17. a 39. 10. 3 Cron. 23. 14.

RHESIN—UNAU, *Ffr.* RAISIN; *Heb.* רִמְסִין *gwywedig*, neu *gwedi sychu i fynu*: 'grawn wedi ei sychu yn yr haul. Y mae amryw fath o honnynt; megys rhesin Damascus, am y dygir hwynt i ni o Damascus yn Syria; maent yn fawrion ac yn feddyginiaethol. Rhesin yr haul, a elwir felly am eu sychu yn yr haul. Gelwir hwynt hefyd, *jar raisins*, am y cludir hwynt yma yn y cyfryw gostrelau. Bernir hwynt yn fagwriaethol ac yn feddyginiaethol, ac a'u harferir mewn amryw gyfferiau. 1 Sam. 25. 18. a 30. 12. 2 Sam. 16. 1.

RHESWM—YMAU—OL, (rhe-swm) *Gr.* ῥησμός, (*resis*) *Llad.* RATIO; *Ffr.* RAISON; *Saes.* REASON: arwydda synwyr, neu allu yr enaid i ganfod ac i farnu am beth, i wahaniaethu da a drwg, gwirionedd a chelwydd. Cynneddf neu allu yr enaid i ganfod pethau, i'w cymharu a'u gilydd, a thynn casgliadau oddiwrth eu perthynas a'u gilydd. Y mae rhai pethau yn un a rheswm dyn; megys bod *un* Duw. Y mae pethau eraill yn groes i reswm; megys bod *mwyr* nag un Duw. Y mae pethau ereill uwchlaw rheswm; megys athrawiaeth y Drindod, adgyfodiad y meirw; pethau ydynt o ddadguddiad dwyfol yn unig. Mae holl drefn fawr yr iechydwrtaeth uwchlaw rheswm: 'Ni ddaeth,' ac ni ddaethent i galon dyn byth, 'y

pethau a ddarparodd Duw i'r rhai a'i carant ef.' 1 Cor. 2. 9.

'Byddwch barod bob amser i ateb i bob un a o'tyno i chwi reswm am y gobaith sydd yn-och.' 1 Petr. 3. 15. 'Sef hanes am sylfaen-ou gobaith, ac am wrthddrych eu gobaith; sef yr hyn yr oeddent yn gobeithio am dano. Annoga yr apostol hwynt i fod yn barod i ateb i bob un a ofynai iddynt am hynny, pa un ai yn neillduol ai yn gyhoeddus; gallai hynny fod yn fendithiol i ereill, a llareiddio meddylia ereill tuag atynt.

Geilw yr apostol ymroddiad y saint, eu cyrph a'u beneidiau, yn gwbl i'r Arglwydd, mewn sanctaidd ymarweddiad, ac er ei ogoniant, yn rhesymol wasanaeth; y mae yn gyntun a phob rhesymoldeb; peth addas a chyflawn ydyw; ac afresymol iawn yw ymddygiad croes i hynny. Rhuf. 12. 1. Gelwir ef yn rhesymol wasanaeth, mewn cyferbyniad, tebygol, i'r addoliad Iuddewig, yn gynnwysedig mewn aberthau anifelliad meirwon, y rhai oeddent afresymol; aberthau afresymol oeddent, a meirwon; ond aberthau byw a rhesymol ydym ni ein hunain, yn ymroddi yn gwbl i'r Arglwydd.

Ymresymu, a arwydda, yddyddan, dadleu, siarad am beth. Esa. 1. 18. Mat. 16. 8. Marc 8. 16.

'Nid ymrafaelion rhesymau.' Rhuf. 14. 1. 'Nyd i ymrysonion dadleuac.' W. S. 'Nid i ymrysonion dadleugar.' Dr. M. Derbyniwch atoch y gwan yn ylfydd i fod yn aelod eglwysig, ac i gymdeithasu a chwi, yn y fath fodd ag y gall fyw gyda chwi heb amhueuaeth a dadleuon yn nghylch pethau heb fod yn angenrheidiol i iechydwriaeth. Nid oes neb yn rhy wan, os bydd yn wirioneddol, i gael ei fagu; a gofal yr eglwys a ddylai fod ei borthi a didwyll laeth y gair, yn amyneddgar ac yn dirion; a chadw yn mhell oddi wrtho bethau diles ac afflach.

RHEW—I, (rhe) iâ, iacn, durew, oerfel.—'A'i wynt y rhydd Duw rew.' Job 37. 10. Y mae Duw yn llywodraethu ail-achosion; efe sydd yn peri i'r gwyntoedd oerion chwythu, y rhai a barant iddi rewi. Y mae holl gyfnewidiadau naturiaeth yn dibynu ar ewyllys yr Arglwydd. Y mae yr holl groaduriaid, yn eu holl ysgogiadau a'u gweithrediadau, yn dibynu ar yr Arglwydd. Salm 147. 17. Esa. 10. 15.

'Dystrywedd eu gwinwydd a chenllyg, a'u sycamorwydd a rhew.' Salm 78. 47. *קִרְסֵי* *cesair*, Dr. M.—*barug*, tebygol, medd Parkhurst.—LXX. *παρυγν*, *llwydrew*, gair ydyw nad arferir ond yn y fan hon. Y seithfed pla yn yr Aipht, oedd cenllyg a than, yr hwn a laddodd ddyn ac anifail, y llyisiau, a holl goed y maes. Exod. 9. 24, 25. Edr. IA.

RHIDENS, ymyl-gylch, eddi, sitrach, amaerwy. Num. 15. 39. Edr. EDDI, PHYLACTERAU, YMYL.

RHIAN—OD, (rhi) merch briodadwy; gwraig; arglwyddes.—'Nid ymwelaf a'ch

merched am buteinio, na'ch rhanod am dori priodas.' Hos. 4. 14. 'Fy mherffiaith riau agor i mi.' Can. 5. 2. Dr. M.

RHIENI, (rhi-geni.) 'Chwi a fradychir, ie, gan rieni, &c. Luc 21. 16. Y mae gelyniaeth calon dyn yn erbyn yr esengyl, yn gryfach na holl serchiadau natur. Mat. 10. 21. Marc 13. 12. Edr. MAM, PLANT, TAB.

Rhieni dyn yw ei dad, a'i hendad, a'i orhendad.
Cyfrithiau Cymreig.

RHIF-O-ON-WR-EDI, (rhi-if) nifer, eirif, cyfrif. 1. Cyfrif, pa un ai ychydig ai llawer. Gen. 34. 30.—2. Cymdeithas, neu cyd-gyfeillion. Luc 22. 23. Act. 1. 17.

'Pan gyfranodd y Goruchaf etifeddiath y cenedloedd, pan neillduodd efe feibion Adda, y gosododd efe derfynau y bobloedd, yn ol rhifedi meibion Israel.' Deut. 32. 8.—Wrth ranu y ddaear yn nyddiau Peleg, rhwng meibion Adda a Noah, yr oedd golwg neillduol gan yr Arglwydd ar sefydliad Israel yn Nghanaan; a goruwch-lywodraethodd y rhanid fel y daeth i ran Canaan feldidgedig y wlad oedd i'w rhoddi i feibion Israel, pan gynnyddent mewn rhifedi addas i'w meddiannu, ac y byddai eu hanwreidd hwythau yn gyflawn.—Yr oedd hefyd gyfatebolrwydd rhwng rhifedi cenedloedd a rifir yn Gen. x. a rhifedi Israel yn myned i'r Aipht, sef 70.—Felly yr oedd hefyd rhwng un-ar-ddeg meibion Canaan, a deuddeg meibion Israel, y rhai oedd i feddiannu eu gwlad. Gen. 46. 27. Deut. 10. 22. Gen. 10. 15. Exod. 1. 1—4. Gen. 48. 28. Act. 7. 8.

'Yr hwn sydd ganddo ddeall, bwried rifedi y bwystfil; canys rhifedi dyn ydyw: a'i rifedi ef yw tri chant a thringain a chwech.' Dat. 13. 18. Y mae amryw ysgrifenydd wedi sylwifod coll (*ellipsis*) yn y geiriau, sef gair wedi ei adael allan: rhifedi y bwystfil, sydd yn arwyddoedd rhifedi enw y bwystfil. Yn cyfeirio at y lle hwn, dywedir yn pen. 15. 2. 'Ac mi a welais—y rhai oedd yn cael y maes ar y bwystfil, ac ar ei ddelw ef, ac ar ei nod ef, ac ar rifedi ei enw ef.' Rhyw enw *cyfriniol* rhyw fwystfil, a feddylir; yn mha un y mae y rhifedi i'w gael, yn ei lythyrenau, a'u golygu yn ddyrifol. Gan fod y rhif yn gyfriniol, gellir ei alw yn enw y bwystfil, neu rifedi enw y bwystfil. Rhifedi dyn yw; sef rhifedi arferedig gan ddyn; neu ddull o rifo yn arferedig gan ddynion; fel yr arwydda 'mesur dyn,' (pen. 21. 17.) sef y mesur derbyniol ac arferedig yn mhllith dynion. 'Bara dynion,' sef y bara a fwytant. Ezec. 24. 17. 'Pin dyn,' sef pin arferedig gan ddyn. Esa. 8. 8. Y rhifedi a roddir mewn tair llythyren Groeg, $\chi\zeta\varsigma$, y rhai o'u rioddi at eu gilydd a wnant 666. 'Yma y mae doethineb. Yr hwn sydd ganddo ddeall bwried rifedi y bwystfil,' neu rifedi enw y bwystfil. Y mae yr Ysbryd Glan yn rhoddi ar ddeall fod anhawdra nid bychan i ddeall a bwrw y rhifedi hwn. Y ffordd a gymerodd llawer o ddysg-

edigion i'w ddeall, yw ymofyn am enw, a llythyrenau yr enw yn gwneuthur i fyndu y rhifedi 666. Irenæus oedd y cyntaf a ddychymygodd y ffordd hon, ac a farnodd mai *laxares*, the *Latin man*, y dyn *Lladin*, oedd yr enw. α 30, \omicron 1, τ 300, ϵ 5, ι 10, ν 50, ω 70, ς 200, y cwbl 666; yn arwyddoedd y byddai holl gau addoliad y bwystfil yn yr iaith *Lladin*. Mae y gair *Hebraeg Romith*, yn rhoddi yr un rhifedi. Erall a gawsant y rhifedi yn *Ludovicus*, neu *Lewis*, brenin Ffrainc.* Forbes a eilw y meddwl hwn o eiddo Irenæus, yn degan plentynnaid ac Aiphtiaid, ac yn rhyfedu i un dyn o synwyr allel edrych arno fel pwnc o ddoethineb ang-hyffredin. Gwel Forbes ar Dat. 13. 18. Y mae Forbes, a Mr. Potter ar ei ol, wedi cymeryd ffordd arall o ddeall y rhifedi; sef golygu y rhifedi 666, rhifedi y bwystfil, mewn cyferbyniad i 144, rhifedi canlynwyr yr Oen ar fyndd Seion. Dat. 7. 4. a 14. 1. Gwreiddyn a lluosogydd 144 yw 12; a gwreiddyn 666 yw 25 $\frac{1}{2}$. Y mae 12 yn rhifedi neillduol yn eglwys Crist; megys 12 apostol, 12 sylfaen, a 12 porth y Jerusalem newydd. Felly hefyd mae rhifedi 25 yn nheyrnas y bwystfil. Rhifedi cyntaf y Cardinaliaid, y plwyfydd, a'r eglwys yn Rhufain oedd 25; yr oedd i Rufain 25 porth; y credo Pabaidd a gynnwys 25 o ertnyglau; 25 o eisteddfaoedd oedd yn Nghyngor Trent; 25 o esgobion oedd yn gynnulleidig yn y cyntaf o honynt; a 25 o arch-esgobion a roisant eu llaw wrth ertnyglau y cynghor hwnw; agorir porth *sanctiaidd* egwys St. Pedr bob 25 mlynedd: mae 25 o allorau yn yr eglwys hono; mae yr allor fawr yn cynnwys 25 o droedfedi o hŷd, lled, ac uchder; y mae 25 o nodau ar eu holl allorau, yn arwyddion o bum archoll Crist bum waith; y mae perthynasau y Pab mewn oedran am 25; eu Jubili sydd bob 25 o flynyddoedd; a'u dydd gwyl penaf sydd y 25 o'r mis. Y mae hyn oll yn dra chywain; ond er ei fod yn canmol yn neillduol gywreinarwydd yr eglurhad hwn, nid ydyw Vitrinaga yn ei weled yn rhoddi rhifedi enw y bwystfil. O herwydd hyn, a rhesymau ereill hefyd, y mae efe yn gwrthod yr esopniad hwn. Gwedi ystyried llawer o enwau, yr un y mae efe yn penderfynu arno yw **אדוניקם** **ADONICAM**, *cyfodiwr yn erbyn yr Arglwydd*, neu, *gwrthwynebwyr yr Arglwydd*. Meibion Adoniam, y rhai a ddychwelasant o Babilon, oeddent 666. Ezra 2. 13. Hwn yw yr unig enw, medd efe, yn yr Hen Destament, yn cynnwys y rhifedi hwn yn y llythyrenau Hebraeg. Y

* Gwel Vivian ar y Dadguddiad.—Yr oedd y ffordd hon yn gyffredin yn mhllith yr hynafiaid, yn enwedig yr Iuddewon diweddar a'r Aiphtiaid; megys *Tovib*, onw un o eilun-dduwiau yr Aipht, yn gwneuthur y rhifedi 1218: enw Jupiter, fel *l'Arche*, *decrevau pethau*, wrth y rhifedi 787; ac onw yr haul, *Heys da*, neu *Heys*, *awdur y gwlad*, wrth y rhifedi 608. Y mae St. Barnabas yn ei epistol yn cael *Iesu Crochaeliedig* yn y rhifedi 818. Gwel Esgob Newton, a Cowper. Dr. Henry More's *Mystery of Iniquity*, Part II. E. L. Cap. 15. Peter Molinos' *Vates*. Pyle's *Paraphrase*. Faber.

Mair Magdalen. Marc 10. 51. Ioan 20. 16. Yr un yw a Rabbau a'r attodiad o'r person *Cyntaf*, yn arwyddo, *fy Rabbau*, neu *fy athraw*. Geilw dysgyblion Ioan Fedyddiwr eu hathraw, **Rabbi**. Ioan 3. 26. Er nad oedd Crist nac Ioan wedi eu graddu yn athrofaau yr Iuddewion, ond rhoddwyd yr enwau parchedig hyn iddynt gan eu canlynwyr; yn nodi eu crediniaeth yn eu huchel wybodaeth, a'u hanfoniad oddiwrth Dduw. Geilw Nicodemus Crist Rabbi, am ei fod yn credu ei fod yn ddygawdwr wedi dyfod oddiwrth Dduw, er na chafodd gan ddynion y nod o barch ag oeddent hwy yn ei roddi i'w dysgedigion. Er amser Crist rhoddodd Duw y Rabbini i'fynu i'r yfydrwydd a'r gwagedd mwyaf coeg a dioberi. Onkelos, Nathan Mordecai Abenezr, Maimonides, Joseph a David Kimchi, Solomon Jarchi, Jachiades, Seforno, Ben-melech, ydyw y rhai mwyaf enwog yn eu plith, ac y mae eu hysgrifeniadau o fuddioldeb.

RABBATH, רבתי [*lluaws*] 1. Rabbath meibion Ammon, prif ddinas yr Ammoniaid, tu hwnt i'r Iorddonen. Deut. 3. 11. Yn gwarthae ar y ddinas hon yr oedd Joab pan laddwyd Urias fyddlon. 2 Sam. 11. 1. Gwedi ei meddiannu gan Dafydd y pryd hwn, bu yn ddarostyngedig i freninoedd Judah dros amryw flynyddoedd; ar ol hyny bu yn meddiant breninoedd Israel. Am greulondeb y trigolion tu ag at weddill yr Israeliaid, wedi caethgludo y rhan fwyaf o honynt gan Tiglath-Pileser (Amos 1. 13, 14, 15. Gen. 49. 1.) y cyhoedda Jeremiah ac Ezeziel farnedigaethau trymion yn erbyn Rabbath, a'r rhan arall o wlad yr Ammoniaid; y rhai a gyflawnwyd yn fuan wedi dinystr Jerusalem gan Nebuchodonosor. Jer. 49. 2, 3. Ezec. 21. 20. a 25. 5.—2. Dinas yn Judah. Jos. 15. 60.

RABBITH, dinas yn Issachar. Jos. 19. 20.

RACA, *Gr. paxa*; *Heb. רַק (rac)*: dioberwr, oferddyn, dyn gwag, diles. Cyfieithir y gair *Heb. רַקִּים (racim) oferwyr*, Barn. 9. 4. Diar. 12. 11. a 28. 19.—*ynfydion*, 2 Sam. 6. 20.—*ofer-ddynion*, 2 Cron. 13. 7.—'Pwy bynag a ddywedo wrth ei frawd, Raca, a fydd enog o gynghor; a phwy bynag a ddywedo, O ynfyd (*μωπε, more*) a fydd enog o dan uffern.' Mat. 5. 22. Busai mor addas cyfieithu *raca* a *more, ynfyd*; ond mae *raca* heb ei gyfieithu, a *more* wedi ei gyfieithu yn ein tri chyfieithiad ni. Yr anhawsdra i gael gair yn ein hiaith ni i wahaniaethu yn fanwl ystyr y ddau air oedd yr achos, tebygol. Cyfieitha Campbell y geiriau fel hyn: 'Pwy bynag a alwo ei frawd, O ynfyd, a fydd yn ddarostyngedig i'r cynghor; a phwy bynag a'i galwo, yr adyn, a fydd yn ddarostyngedig i dan uffern.' Y gair רַקִּים *μωπε, more*, a gyfieithir *ynfyd* yw y gair a arferodd Moses ac Aaron yn y rhif luosog, yn rhoethder eu nwydau wrth y bobl, gan eu galw yn *wrthryfelwr*. Num. 20. 10. Mae yr

Arglwydd yn dangos y pechadurusrwydd o arfer geiriau trahans o ddiystyrwch tuag at ein brodyr; mae yn groes i garu ein cymydog fel ni ein hunain, ac yn drosedd o'r nawfed gorchymyn. Nid oes dim ond edifeirwch a madd-euant trwy waed Crist, a ddichon ein hachub rhag y gospedigaeth ddyledus am dano. Defnyddia Crist y geiriau arferedig yn ei ddyddiau ef, er dangos anhach a diystyrwch.

RACEM, רַקֵּם [*gwag*] mab Seres. 1 Cron. 7. 16.

RACCATH, רַקַּת [*gwag*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 35. Barna rhai ei bod yn sefyll ar lan yr Iorddonen, neu môr Tiberias, a bod yr enw yn arwyddo glân.

RAGHAL, רַגְלָל [*niweidiol*] dinas yn Judah. 1 Sam. 30. 29.

RADAI, רַדַּי [*amddiffynwr*] pummed mab Jesse a brawd Dafydd. 1 Cron. 2. 14.

RAHAB, רַהַב [*balch*] puteinwraig yn Jericho, yr hon trwy fydd a dderbyniodd yr yspwyr yn heddychol, ac a'u hanfonodd ymaith ffordd arall. Jos. 2. 1. Heb. 11. 31. Iago 2. 25. Rhai a haerant mai tafarnwraig oedd; ond eglur yw fod y gair *Heb. זַנְתָּן* a'r gair *Gr. πορνη*, yn arwyddo putain. Gen. 34. 31. Lef. 21. 7. Esa. 1. 21. a 23. 16. Ezec. 16. 31. Nah. 3. 4. Nid yw y gair זַנְתָּן yn un man yn arwyddo tafarnwraig; am y gair *πορνη*, nid oes dadl yn ei gylch. Putain oedd hi wedi bod, ond nid putain oedd hi pan dderbyniodd yr yspwyr; 'oblegid trwy fydd ni ddyfethwyd, pan dderbyniodd hi yr yspwyr'; ac os oedd yn feddiannol o wir fydd pan dderbyniodd hi yr yspwyr, nid putain oedd hi y pryd hwnw; canys y mae fydd yn puro y galon. Gelwir personau a phethau, yn aml, wrth yr enw perthynol unwaith iddynt; megys Matthew y publican; sef yr hwn oedd unwaith yn publican. Mat. 10. 3. Cymh. Mat. 11. 12. a 21. 32. a 26. 6. Rhuf. 4. 5. Ioan 9. 17. Glass. *Phil. Sacr. Lib. iii. Tract. 1. Can. 3.*

Am y wraig hon, ei fydd, a'i gweithredoedd, rhoddir hanes cyflawn i ni yn Jos. ii, a'r vi. Yr oedd yn credu cyn derbyn yr yspwyr, a ffrwythau ei fydd oedd ei holl ymddygiad caredig tuag at yr yspwyr; gwnaeth gyfies neillduol ac anrhydeddus o'i fydd, a'r moddion o'i dychweliad at Dduw. Jos. 2. 10. Yr oedd ei holl gyd-ddinasyddion wedi clywed yr un hanes a hithau, am Dduw, ac am ei wyrthiau ar ran Israel, ond ni chredasant (*οις ανεπιθουσα*) ac anuffuddhasant, ac am hyny dyfethwyd hwynt. Ni ddyfethwyd hi pan ddinystriwyd Jericho, yn ol addewid yr yspwyr iddi; hi a drigodd yn mys meibion Israel, ac oedd, tebygol yn enwog am fydd a gweithredoedd da; am hyny Salmon, mab Nahson, a thad Boaz, a'i cymerodd yn wraig iddo, a hi a gafodd yr anrhydedd o fod yn llin-ach Crist y Messiah.

Y mae rhadlonrwydd a phen-arglwyddiaethrwydd gras Duw, ac effeithiau fydd, i'w canfod

yn neillduol yn y wraig hon : 1. Wrth natur-iseth un o'r cenedloedd ydoedd, ac un o'r Amoriaid, y rhyw waethaf, y rhai oeddent wedi eu rhoddi i ddinystr.—2. Ei bucheddiad hefyd oedd yn dra hialogedig, putein-wraig oedd—eto trwy ras pen-arglwyddisethol a gallu dwyfol, cafodd ei hachub, ei chyfnewid, a'i sancteiddio. 1 Cor. 6. 9, 10, 11. Mae ffrwythau ei ffydd i'w canfod yn hynod: derbyniodd yr yspïwr yn heddychol; cymerodd lawer o boen i'w cuddio a'u diogelu, er nas gellir cyfiawnhau ei chelwydd yn yr achos; a pheryglodd ei bywyd ei hun trwy llyny; gwnaeth gyfaddefiad godidog o'i ffydd; ymneillduodd oddiwrth ei chenedl ei hun, ac ymlunodd wrth bobl yr Arglwydd—ffrwythau nodedig ei ffydd oedd y pethau hyn oll; yn ganlynlol, ni ddyfethwyd hi gyda y rhai ni chredent.

Gelwir yr Aipht yn aml wrth yr enw Rahab, yn arwyddo ymchwydd, balchder, a chrenlondeb ei breninoedd a'i thrigolion. Salm 87. 4. a 89. 10. Esa. 51. 9. Cyfieithir y gair רַהַב *balchder*, yn Job 26. 12. 'Ac a dery (רַהַב *rahab*) fatchder a'i ddoethineb.' Wrth ba un y mae i ni ddeall tonan *chwyddedig* y môr, medd Caryl. 'Ete a rana y môr (trwy ystorm) a'i nerth; ac a dery falchder,' sef y tonan beilchion, 'a'i ddoethineb,' nes y byddo yn dawel ac yn llonydd. Rhai a briodolant y geiriau i fyndiad Israel trwy y Môr Coch; ac felly yn deall רַהַב yn enw priodol am yr Aipht; ond tebygol ysgrifenu llyfr Job cyn hyny; ac nid oes cyfeiriad mewn un man arall at hyny yn yr holl lyfr.—'Canys yn ddiles ac yn ofer y cynnorthwya yr Aiphtiaid; am hyny y llefais arni, eu nerth hwynt yw aros yn llonydd.' Esa. 30. 7. 'Am hyny gelwais hi (yr Aipht) רַהַב *Rahab*;' hyny yw, y *balch a'r trahaus*, 'ond שְׁבַת הַחַיִּים *ydyn anweithiolrwydd*;' yn lle bod yn Rahab, *falch, ffyrnig, fleiddgar*, mae yn llonydd, ac yn ddiegni; ac am hyny, peth cwbl ofer ydyw myned ati am gynorthwy. Felly y cyfieitha ac yr esponia Vitranga a Lowth y geiriau.

RAHAM, רַהַם [*amysgaroedd*] tad Jorcoam, o dylwyth Caleb. 1 Cron. 2. 44.

RAHEL, רַחֵל [*dafad*] merch ieuengaf Laban, chwaer Leah, a gwraig hoff Jacob, a mam Joseph a Benjamin. Bu farw wrth esgor ar Benjamin, yn y ffordd i Ephrath, sef Bethlehem; ac yno y claddodd Jacob hi, ac a osododd golofn ar ei bedd. Gen. 35. 20. Merch deg ei phryd, a glandeg yr olwg oedd Rahel, a Jacob a'i hoffodd yn fawr; ond nid yw yr hanes yn ei dangos yn hynod am fwyneidd-dra ei hysbryd, nac am enwogrwydd ei duwioldeb. Er ei gwendidau, tebygol ei bod yn gwir ofni Duw. Edr. BENJAMIN, JACOB, JOSEPH, LABAN, LEAH.

'Llef a glybuwyd yn Ramah, cwynfan ac wylofain chwerw; Rahel yn wylo am ei meibion, ni fynai ei chysuro am ei meibion, o her-

wydd nad oeddynt.' Jer. 31. 15. Mat. 2. 18. Dinas yn Benjamin oedd Ramah, yn agos i ba un y claddwyd Rahel: mewn dull ffugryol o ymadroddi, hardd, a barddonol, gosodir hi allan yma fel yn cyfodi o'i bedd i alaru yn chwerw iawn o herwydd dinystr ei phlant, hiliogaeth Joseph a Benjamin; ni fynai ei chysuro am nad oeddent, gan eu bod, gan mwyaf, wedi eu lladd neu eu halltudio. Mae yn amlwg oddi wrth y geiriau, 'A hwy a ddychwelant o dir y gelyn,' adn. 16. fod y geiriau yn perthynu yn flaenaf i gaethiwd yr Iuddewon yn Babilon: ond cawsant eu cyflawni wedi hyny yn ninystr creulwan a dychrynlyd plant Bethlehem, gan Herod. Yr oedd ei merched o lwyth Benjamin, a'i chworiydd o lwyth Judah, yn wylo ar yr achlysur chwerw, fel y clywyd eu wylofain hyd Ramah: a phe buasai eu mam yn gallel cyfododi o'i bedd, yr hon a hoffai blant mor fawr, buasai yn ymuno i wylo gyda hwynt. BENONI oedd ei mab ieuengaf iddi hi o hyd.

RAM, רַם [*dyrchafedig*] 1. Mab Heoron a thad Amminadab, o lwyth Judah. 1 Cron. 2. 10.—2. Enw y genedl yr hanodd Elihu o honi. Job 32. 2. Barna rhai fod Ram, yn y fan hon yn sefyll yn lle Aram. Yr oedd Elihu o hiliogaeth Buz mab Nachor yr Aramead, neu y Syriad. Gwel Calmet.

RAMAH, רַמָּה [*uchel*] Mac y gair hwn yn arwyddo *uchel*, neu *uchelfan*, oddiwrth hyn gelwir llawer o leoedd yn Palestina, Ramah, Ramath, Ramatha, Ramoth, Ramathaim, Ramala, Ramathan. Jos. 19. 8, 21, 29, 36. Barn. 19. 13. 1 Sam. 30. 27. Ezra 2. 26. a 10. 29. Neh. 7. 30. a 11. 33.

RAMATH-MISPEH, dinas yn Gilead. Jos. 13. 26.

RAMATHAIM-SOPHIM, oedd ddinas yn Benjamin, yn nghylch naw milltir i'r gogledd o Jerusalem. Jos. 18. 25. Nid pell oddiwrth Geba a Gibeah. Esa. 10. 29. Hos. 5. 8. Yma y preswyliat Elcanah a'i fab Samuel. 1 Sam. 1. 1, 19. a 7. 17. a 8. 4. a 25. 1. Ac yn Naioth, neu *ddolydd* Ramah yr oedd athrofa i feibion y prophwydi. 1 Sam. xix. Fel yr oedd yn sefyll mewn bwlech rhwng y ddwy deyrnas, Israel a Judah, Baasa brenin Israel a'i trawsfeddiannodd, ac a ddechreuodd ei chadarnhau, fel na adawai i neb fyned allan na dyfodi mewn at Asa brenin Judah. 1 Bren. 15. 17, 21. Yma y dosparthodd Nebuzaradan y caethion a gymerodd yn Jerusalem, yr hyn a barodd wylofain mawr. Jer. 40. 1, 2, 3. a 31. 15. Edr. GILEAD.

RAMESES, [*taran*] talaeth yn yr Aipht, yr un a Gosen. Gen. 47. 11. Cafodd yr enw hwn oddiwrth ddinas o'r enw, a adeiladwyd gan yr Israeliaid, medd Jerome, yn ddinas trysorau, sef i drysori fyd ynddi. Barna rhai a'w y ddinas felly ar ol enw rhyw frenin; ei enw oedd Rampsinitus, neu Remphis. Gwel Diod. Sic. lib. i. sec. 2. Hwn, tybia rhai, a orthym-

odd Israel, ac a wnaeth iddynt adeiladu y Peir-
amidiau mawrion yno. Gwel Well's *Sacred*
Geography, by Taylor.

RAPHA, רַפָּא [sebian?] 1. Pummed mab
Benjamin. 1 Cron. 8. 2.—2. Mab Bineah, o
Benjamin. 1 Cron. 8. 37.

REIAIAH, רֵיאָה [gweledigaeth yr Arglwydd]
mab Sobal, a thad Jahath. 1 Cron. 4. 2.—
Yr oedd dan eraill o'r enw. 1 Cron. 5. 5. Neh.
7. 50.

REBA, רֵבֵעָ [y pedwerydd, neu cynhyrfus]
brenin Midiau. Num. 31. 8.

REBECCAH, רֵבֶקָה [teuder] merch Bethu-
el, chwaer Laban, gwraig Isaac, a mam Esau
a Jacob. Eleazer, gwas Abraham a gafodd ei
anfon gan ei feistr i gyrchu gwraig i Isaac o
Haran, ac efe a ddygodd, trwy gyfarwyddyd
dwyfol, Rebecca. Gen. 24. 14—28. Edr.
ABRAHAM, ESAU, JACOB, ISAAC. Nid oes dim
hanes am Rebecca wedi iddi gyfarwyddo Ja-
cob, trwy dwyll a chelwydd, i gael y fendith,
ac i Jacob ymadael & thŷ ei dad. Pa bryd y
bu farw sydd anhysbys, ond dilys iddi farw o
flaen Isaac, ac i'r ddau gael eu claddu gydag
Abraham a Sarah, yn yr ogof yn maes Mac-
pelah. Gen. 35. 29. a 49. 31. Yr oedd yn
llances 'deg odiaeth yr olwg:' yn wraig ddu-
wiol, gall, synwryol—yn wraig addas i Isaac,
mab yr addewid, ac i fyned i mewn i babell
Sarah, ei fam.

RECEM, רֶקֶם [gwag] 1. Tywysog Midian,
a laddwyd o achos ffieidd-dra Baal-peor gan
Israel. Num. 31. 8.—2. Mab Hebron. 1
Cron. 2. 43.—3. Dinas yn Benjamin. Jos.
18. 27.

RECHAB, רֶכָב [cerbyd.] Edr. BAANAH, IS-
BOSETH.

RECHAB, tad Jonadab a'r Rechabiaid. Ty-
yga rhai ei fod o hiliogaeth Hobab, brawd yn
nghyfraith Moses, a'i fod yn un o'r tywysogion
penaf y Ceneaid, ac iddo roddi enw i lwyth o
honynt. Barn. 1. 16, 18. Tebygol fod y Re-
chabiaid wedi ymrannu yn dri llwyth; sef y
Tyrathiaid, y Simeathiaid, a'r Suchathiaid; eu
bod yn broseltyiaid i'r grefydd Iddewig, a bod
amryw o honynt yn ysgrifenyddion. 1 Cron.
2. 55. Jonadab mab Rechab, a chyfaill Jehu,
(2 Bren. 10. 15.) a roddodd orchymyn i'r Re-
chabiaid, nad yfent win, na adeiladent dai, na
hautent hâd, ac na phlanent winllan; ond bod
iddynt breswyllo mewn pebyll. Yr hwn orch-
ymyn a gadwasant yn fanwl. Y mae yr Ar-
glwydd yn addaw trwy Jeremiah, o herwydd
ufudd-dod y Rechabiaid i orchymyn eu tad,
'na phallai i Jonadab fab Rechab ŵr i sefyll
ger ei fron ef yn dragywydd,' sef yn wir add-
olwyr Duw: yr hon addewid, diammeu, a gyf-
lawnydd, er nas gwyddom pa fodd; a hwyrach
ei bod yn cael ei chyflawni hyd heddyw. Pan
ddaeth Nebuchodonosor i fynu i'r wlad, ffoisant
i Jerusalem rhâg llu yr Assyriaid. Jer. xxxv.

Tebygol fod Jonadab wedi gweled y canlyn-
iadau alaethus o anghymedroldeb, ac ysbryd
bydol, a chyda rhoddi gorchymyn, rhoddodd
siampl i'w dylwyth o gymedroldeb, yn ei fuch-
eddiad ei hun: y mae yr Arglwydd yn cym-
eradwyo eu hunan-ymwadiad yn hyn: tebygol
nad oeddent yn ffurfiol, yn hunan-gyfiawn, nac
yn enllibus; ond yn sanctaidd, ac ysbrydol, yn
agwedd eu meddwl yn cyfateb i gymedroldeb
eu hucheddau. Gwel *Univer. Hist. Vol. iv.*
Witsius Miscel. Sacr. Exercit. ix.

RECHAH, רֶכָה [tyner] 1 Cron. 4. 12.

REELIAIAH, רֵעִלְיָהוּ [syndod yr Arglwydd]
un a ddychwelodd i Jerusalem gyda Zorobabel.
Ezra 2. 2.

REGEM, רֵגֶם [porthor] mab Jahdai. 1 Cron.
2. 47.

REGEM-MELECH, [porthor y brenin] Ser-
eser a Regem-melech, a anfonwyd (neu a an-
fonasant, fel y cyfieitha rhai y geiriau) i ymofyn
& r prophwydi yn nghylech yr ymrydiau yr
oeddent yn arfer o'u cadw: sef yr ymryd
blynyddol a gadwent yn y pedwerydd mis, yn
goffadwriaeth am ddrillio muriau Jerusalem;
un arall yn y pummed mis, yn goffadwriaeth
am losgiad y deml; un arall yn y seithfed mis,
ar y dydd y lladdwyd Gedalfah; un arall ar y
degfed mis, am mai yn y mis hwnw y dechreu-
wyd gwarchae ar y ddinas. Yr ymofyniad
oedd, a gadwent hwy rhaglawn yr ymrydiau
fel arferol er's 70 o flynyddoedd, am fod y ddi-
nas a'r deml yn nghylch cael eu hadeiladu.
Pwy oedd y ddau ŵr hyn, a pha un ai yr ym-
ofynwyr neu yr anfonedig oeddent, sydd ansicr;
beth bynag am danynt hwy, y mae yr atebiad
yn berthynol i'r holl genedl; yn mha un mae
yr Arglwydd, trwy y prophwydi, yn mynegi
nad oedd eu hymrydiau o osodiad dwyfol;
a'u bod hwythau, yn y cyflawniad o'r ymryd-
iau hyn, yn gnawdol, yn ffurfiol, ac yn hunan-
gyfiawn, ac nid yn ymrydio i'r Arglwydd;
sef yn gwir alaru am eu pechodau, ac yn cyf-
iawnhau ac yn gogoneddu yr Arglwydd yn ei
farnedigaethau am eu pechodau hwy a'u tadan.
Yr oeddent yn barotach, fel pob rhagrithiwr, i
ymrydio nag i ymadael a'u pechodau, a
gwneuthur barn, cyflawnder, a thrugaredd.
Zech. 7. 2—11.

REHABIAH, רֵחָבְיָהוּ [yr Arglwydd fy
eangydd] mab Eliezer, ac ŵyr Moses; yr oedd
ef a'i frodyr yn Lefiaid, ac yn olygwyr trysorau
y deml. 1 Cron. 23. 17. a 26. 25.

REHOB, רֵהוֹב [eangder] 1. Tad Hadadezer,
brenin Sobah. 2 Sam. 8. 3.—2. Un a ddych-
welodd o Babilon. Neh. 10. 11.—3. Dinas yn
Aser, a roddwyd i'r Lefiaid o deulu Gersom. 1
Cron. 6. 75. Joa. 19. 30. a 21. 31. Num. 13.
21. 2 Sam. 10. 6, 8.

REHOBOAM, רֵהוֹבָעָם [eangydd y bobl]
mab Solomon, o Naama, Ammonaea. 1 Bren.
14. 20, 21. Oddiwrth lyfr y Diarebion, gellir

barnu i'w dad gymeryd llawer o boen i'w hysorddi mewn doethineb; ond ni dderbyniodd yr addysgiadau buddiol a gafodd: ac nis dangosodd ei dad hwynt chwaith yn addas o'i flaen yn ei fywyd. Olyndodd ei dad yn y llywodraeth, a daeth i'r orsedd A. M. 3030, c. c. 974, yn nghylch 41 o'i oed; am hyn ganwyd ef yn y flwyddyn gyntaf o deyrnasiad ei dad, pan oedd ei dad o 18 i 19 o'i oed. Teyrnasodd 17 o flynyddoedd yn Jerusalem. Daeth holl Israel, ar farwolaeth ei dad, i Sicheim i'w wneuthur ef yn frenin, a Jeroboam, yn awr wedi dychwelyd o'r Aipht, yn flaenor arnynt. Deisyfasant iddo ysgafahan peth o iau drom ei dad arnynt: gydag addewid y gwasgnaethent ef ar yr ammodau hyny. Yr oedd yr achwyniad hwn, mewn gradd mawr, yn anghyflawn. Ni orthrymodd Solomon erioed y bobl & chaethiwed caled, a threthi trymion, ac ni bu greulon tuag atynt; er, hwyrach, bod diwedd ei deyrnasiad yn twy aflwyddiannus na'i dechreuad. Nid oedd neb yn achwyn ar eilun-addoliaeth ei dad, ac yn dymyned diwygiad ac adferiad cyflawn o addoliad Duw yn eu plith, i'w burdeb gynt. 'Yr uniawn a aeth yn fras, ac a wingodd.' Yn ei ynydrwydd, gwrthododd gynghor yr henafgwyr, a thrwy gynghor y gwyr ieuanc, atebodd hwynt yn arw. Ar hyn gwrthryfelodd deg llwyth yn ei ertyn, a gosodasant Jeroboam yn frenin arnynt, a llabuddiasant Adoram, yr hwn oedd ar y dreth, & meini. Edr. JEROBOAM. Casglodd Rehoboam lu o 180,000 i ymladd yn erbyn Israel, ond Semai-ah, gwr Duw, a warafnodd iddo; a'r bobl a wrandawsant ar air yr Arglwydd, ac a aethant ymaith bob un i'w dy. Gwedi sicrhau ei deyrnas, a llywodraethu yn llwyddiannus dros dair blynedd, wedi hyny Juda a wnaeth ddrvgioni yn erbyn yr Arglwydd, trwy ddilyn pob math ar eilun-addoliaeth. Yn y bummed flwyddyn iddo, daeth Sisac brenin yr Aipht & llu mawr iawn yn erbyn Jerusalem, ac a'i hanrheithiodd. Mae efe a'i dywysogion yn edifarhau ac yn ymostwng wrth bregeth Semaiah, a chawsant ymward rhag eu dinystrio, ond nid rhag eu hanrheithio. Dygodd Sisac ymaith yr holl drysorau, a'r tarianau aur a wnaethai Solomon. Yr oedd iddo ddeunaw o wragedd, a thriugain o ordderchadon, wyth-ar-hugain o feibion, a thriugain o ferched. Claddwyd ef yn ninas Dafydd, ac Abia ei fab a deyrnasodd yn ei le ef. Yr oedd Solomon yn gwybod yn dda y diffyg synwyr oedd yn ei fab i gyflawni ei fwiadau, ac i lywodraethu yn ddoeth er llesad i'r wladwriaeth a'i deulu; a diammeu fod hyn yn yn achos o alar trwm iddo. Preg. 2. 18, 19. 1 Bren. xii, a 14. 21—31. 2 Cron. x, xi, xii. Mab Sirach a ddywed am dano, 'Rehoboam ynydrwydd y bobl, ac un disynwyr, yr hwn a yrodd y bobl ymaith a'i gynghor.' Eccles. 47. 23.

REHOBOTH, רְהוֹבוֹת [y lleoedd] 1. Afon Idumea. Gen. 36. 37. 1 Cron. 1, 48.—2. Enw

dinas. Gen. 10. 11.—3. Enw pydew a gloddiodd bageiliaid Isaac, ac a arwydda *compter*. Gen. 26. 22.

REHUM, רְהוּם [trugarog] yr oedd dau o'r enw. 1. Lefaid. Ezra 2. 2. Neh. 3. 17. a 12. 3.—2. Cofiadur brenin Babilon ta yma i'r afon Euphrates. Ezra 4. 8, 9, 17, 23. Edr. BISLAM.

REI, Heb. רֵי [fy nghfail] un o gedyrn Dafydd, a fu yn ffyddlon i Solomon yn erbyn Adoniah. 1 Bren. 1. 8.

REMALIAH, רְמַלְיָהוּ [dyrchafiad yr Arglwydd] tad Pecah brenin Israel. 2 Bren. 15. 25.

REMETH, רֵמֶת [uchelder] dinas yn rhandir Gad; dinas noddfa, ac un o ddinasoedd yr offeiriad. Yr un a Ramoth. Jos. 19. 21. 1 Cron. 6. 73.

REMPHAN, 'A chwi a gymerasoch babell Moloch, a seren eich duw Remphan, lluniau y rhai a wnaethoch i'w haddoli.' Act. 7. 43. Y mae geiriau Stephan yn un agos a chyfieithiad y LXX. o Amos 5. 26. 'Ond dygasoch babell eich Moloch, Chiwn eich delwau, seren eich duw, a wnaethoch iwch' eich hunain.'—'Ond dygasoch Sicweth eich brenin, Chiwn hefyd eich delwan, (a) seren eich duwiau, yr hon a wnaethoch iwch eich hunain.' Dr. M. Cysieitha y Dr. Newcome hwynt trwy draws-gyfleu y geiriau Hebraeg fel y canlyn: 'Nagè, ond dygasoch babell Moloch, a seren eich duw Chiwn: eich delwan a wnaethoch i chwi eich hunain.' Mae y cyfieithiad hwn yn ateb yn agos i'r Groeg, ond bod *Remphan* yn lle *Chiwn*. Am gyfnewidiad y gair hwn, yr unig reswm coeladwy a welais yw, iddynt ddarllen y gair רֵרָן (*revan*) yn lle רֵרָן (*chevan*) trwy fod y llinell yn ngwaelod y llythyren כּ wedi ei gadael allan, ac fel hyn y trowyd hi yn רֵ Y mae amryw siamplau i'w cael i'r LXX. gyfnewid y llythyrenau hyn, neu eu bod wedi eu cyfnewid trwy ddiolalwch yr adysgrifenydd yn y copi Hebraeg y cyfieithasant o hono; megys yn Nah. 1. 6. רוֹשׁ (*rosh*) yn lle רוֹשׁ (*rosh*) fel ton. Gwel Glassius, *Philol. Sacr. lib. iv. tract. 3. Vitrings Obs. Sacr. lib. ii. cap. 1.* Am yr eilun-dduw Chiwn, neu Remphan, ychydig o foddlonrwydd sydd i'w gael, pwy, na pha fath un oedd; ac nid ydyw o ganlyniad i wybod. Profi y mae Amos a Stephan y tueddwrwydd oedd yn yr Israeliaid yn mhob oes i eilun-addoliaeth, a gwrthryfelgarwch. Eilun-addolwyr oeddent yn yr Aipht; dilynasant yr un arferiad llygredig wrth Sinai; ac hefyd wedi hyny yn yr anialwch; ac yn yr oesoedd wedi hyny trwy eu cenedlaethau; ac a dynasant farnedigaethau Duw arnynt er eu dinystr trwy hyny. Eec. xx. Salm 106. 37, 38.

REPHAEL, רֵפְאֵל [meddyginiasth Duw] mab Semaiah. 1 Cron. 26. 7.

REPHAH, רֵפָא [seibians] mab Beriah, ac wyr Ephraim. 1 Cron. 7. 25.

REPHAIAM, רִפְיָאִים [*meddyginiasth yr Arglwydd*] yr oedd amryw o'r enw. 1 Cron. 4. 42. a 7. 2. a 9. 43. Neh. 3. 9.

REPHAIM, naill ai hiliogaeth Repha, neu enw priodol ar y cawri gynt yn mhlith y Philistiaid, &c. Yr oedd cenedl o'r enw hwn yn amser Abraham. Gen. 14. 5. Yr oedd rhai o'u hiliogaeth yn Nghanaan yn amser Josuah (Jos. 12. 4. a 17. 15.) lle y cyfieithir y gair *cawri*. Gwel 1 Gron. 20. 4, 5, 6. yn Hebraeg. Sonir am ddyffryn Rephaim, neu glyn neu ddyffryn y cawri, lle preswyliai y Rephaim hyn, y rhai a goffair gyda'r Hefiaid, y Pereziaid, yr Amoriaid, &c. Jos. 15. 8. a 18. 16. 2 Sam. 5. 18, 22. 1 Cron. 11. 15. a 14. 9. Yr oedd y dyffryn hwn yn rhandir Judah neu Benjamin, nid pell oddiwrth Jerusalem, ac yr oedd yn dra ffrwythlon. Esa. 17. 5. Mae y ffordd o Jerusalem i Bethlehem, medd Maundrell, yn myned trwyddo.

REPHIDIM, רִפְדִּים [*gorphwysfaedd*] gwerayllfa Israel yn yr anialwch, o du y gorllewin-i'r Môr Coch, lle y tuchanasant o eisiau dwfr, ac y tarawodd Moses y graig wrth orchym yn Duw, iddynt gael dwfr. Oddiwrth hyn galwyd y lle Masa, *profedigaeth*, a Meribah *cynhen*. Yma yr ymladdodd Josuah hefyd âg Amalec, ac a'i gorchfygodd. Exod. xvii. Edr. Aron, CRAIG.

RESA, mab Zorobabel, a thad Joanna, Luc 3. 27.

RESEN, רֶסֶן [*frwyn*] dinas yn Assyria, rhwng Ninifeh a Chalah, a adeiladwyd gan Asur. Gen. 10. 17.

RESEPH, רֶסֶף [*saeth boeth*] 1. Mab Rephah. 1 Cron. 7. 25.—2. Dinas yn Syria. 2 Bren. 19. 12. Esa. 37. 12.

RESIA, רֶצִיָּא mab Ula. 1 Cron. 7. 39.

RESIN, רֶצִיָּת [*ewyllsiwr da*] brenin diweddaff Syria, a hwyrach un o hiliogaeth Hazael. Tua diwedd ei deyrnasiad gwnaeth gyng-hrair â Pecah brenin Israel, i fyned i ryfel yn erbyn Ahaz brenin Judah. Eu bwriad oedd diorseddu Ahaz, a rhoddi mab Tabeal ar yr orsedd yn ei le. Gwarchaasant ar Jerusalem, ond heb allei ei goregyn, anrheithiasant y wlad a dychwelasant yn eu hol. Gwedi hyn, aeth Resin a'i fyddinoedd ac a gymerodd Elath, ac a'i dyg hi at Syria, ac a yrodd yr Iuddewon oddi yno; a'r Syriaid a breswylasant yn Elath. Edr. AHAB. Tiglath-Pileser brenin Assyria, trwy annogaeth Ahaz, a oresynodd Syria, a laddodd Resin, ac a gaethgludodd ei ddeiliaid i Media. Gwedi hyn bu Syria yn dalaeth o ymerodraeth Assyria; fel hyn y distrywiwyd yn hollol fyeniniaeth Syria, yn ol prophwydoliaethau y prophwydi: 'Wele Damascus wedi ei symud o fod yn ddinas—anfonaſ dân i dŷ Hazael, ac efe a ddifa balasau Benhadad—pobl Syria aânt yn gaeth i Cir,' &c. Esa. 17. 1, 3. Amos 1. 4, 5. 2 Bren. xvi. 2 Cron. xxviii. Esa. vii, viii.

REU, רֵעִי [*ei gyfaiil*] mab Peleg, a thad Serug. Gen. 11. 18. 1 Cron. 1. 25.

REUBEN, רְעֻבֵן [*gwelwch fab*] mab hynaf Jacob o Leah. Am ei losgach gyda Bilhah, gordderch-wraig ei dad, collodd ei enedigaeth-fraint; a rhagfynegodd ei dad wrth farw, na ragorai efe ddim. Er i'r pechod hwn gael ei gyflawni er's deugain mlynedd; ac er ei fod, tebygol iawn, wedi cael gwir edifeirwch a madduant o hono; eto, am ei fod yn fai mor fflaidd yn ei natur, coffawyd ef gan Jacob ar yr achlysur o fendithio ei feibion, a difreiniwyd y llwyth o'r herwydd, i ddangos, nid yn unig yr atgaswydd oedd yn ngolwg Jacob, ond hefyd fflaiddiad yr Arglwydd o hono, ac i fod yn rhybydd i'r Israeliaid ac eraill hyd ddiwedd amser. Dangosodd Reuben fwy o diriondeb a charedigrwydd tuag at Joseph, nag un o'i frodyr eraill, ac a'i hachubodd o'u llaw pan yr oeddent am ei ladd; ac yr oedd yn bwriadu ei ddwyn eilwaith at ei dad, pe buasai ei frodyr heb ei werthu. Gen. 29. 32. a 35. 22. a 37. 29, 30. a 39. 32. a 42. 21, 22, 37. a 49. 3, 4. 1 Cron. 5. 1.

Ei feibion oeddent Hanoah, Phalu, Hesron, a Carmi, y rhai oeddent benau teuluoedd. Num. 26. 5, 6. Eu gwyr o ryfel pan ddaeth ant allan o'r Aipht oeddent o rifedi 46,500. Pan rifwyd hwynt yn rhosydd Moab, yr oeddent yn ychydig lai o rifedi; sef 43,730. Cawsant eu hetfeddiaeth y tu hwnt i'r Iorddonen, yn ngwledydd Sehon ac Og. Dathan, Abiram, ac On, y rhai a wrthryfelasant gyda Corah, oeddent o'r llwyth hwn. Yr oeddent yn gwerayllu yn yr anialwch, yn yr ail ddosparth o flaen yr arch, ac Elisur mab Zedeur oedd eu tywysog. Eu hyspiwr oedd Sammuah mab Zaccur. Yn ol prophwydoliaeth Jacob, ni ragorodd y llwyth hwn; ni chododd un gwr enwog yn eu plith trwy yr holl oesoedd; eto rhagfynega Moses na ddinystrestr hwynt, ond y byddent yn aml o rifedi. Dent. 33. 6. 'Ac na bydded ei ddynion ychydig o rifedi.'—'A bydded ei ddynion ychydig o rifedi.' Dr. M. ar ol y *Vulg.*—'Bydded ei ddynion o rifedi,' sef yn llawer, 'ac yn mhlith rhifedigion Israel.' Heb. Yr oedd eu sefyllfa yn eu gwneuthur yn ddarostyngedig i ruthriadau llawer o elynion; yr oedd y Moabiaid i'r dehan iddynt, yr Ammoniaid i'r dwyrain, a'r Syriaid i'r gogledd. Num. 1. 5, 21. a 10. 18. a xvi. a 26. 5, 6. a xxxii. Jos. xxii. Dent. 33. 6. Buant yn ddarostyngedig i'r un dygwyddiadau a'r Gadiaid. Edr. GAD, MANASSEH.

REUEL, רְעֻוֹאֵל [*cyfaiil Duw*] 1. Mab Esau o Basemath. Gen. 36. 4.—2. Yr un a Jethro, tebygol. Exod. 2. 18. a 3. 1. Gelwir ef Raguel yn Num. 10. 29. Yr un llythyronau Hebraeg sydd yn y ddau fan, רְעֻוֹאֵל (*Re-u-el*); a buasai gwell eu hargraffu yr un fath yn ein cyfieithiad ninnau.

REUMAH, Heb. רְעֻמָּה [*uchel*] gordderch-

wraig Nachor, mam Tebah, Gaham, Thahas, a Maachah. Gen. 29. 24.

REZON, רִזְוֹן [*bychan*] mab Eliada, yr hwn a wrthyfellodd yn erbyn Hadadezer ei arglwydd, brenin Syria, yn Soba, pan oedd Dafydd yn rhyfela ag ef. Cynnullodd wyr ato, ac a aeth yn dywysog ar fyddin; goresgynodd Damascus a theyrnasodd yno. Pa un yn amser Dafydd ai yn amser Solomon y bu hyn, a pha bryd y dechreuodd wrthwynebu Solomon, nid yw gwbl sicr: tebygol na feddiannol Damascus cyn diwedd amser Solomon; canys Dafydd a ennillodd Damascus yn gystal a'r rhan arall o Syria; a Solomon a deyrnasodd ar yr holl dalaeth a ddarostyngwyd gan Dafydd. Bu farw yn hen. O ryfel Dafydd & Hadadezer, ya nghylch y flwyddyn A. M. 3029, yr oedd 69 o flynyddoedd; os oedd Rezon yn nghylch 25 neu 30 o oed pan oedd yn dywysog ar lu Hadadezer, rhaid iddo fyw yn nghylch 90 o flynyddoedd. 1 Bren. 11. 23, 24, 25. a 15. 18. Hwyrach mai Hezion a'i holynodd yn y llywodraeth ar Syria.

RIBAI, רִבְיָי [*yr hwn sydd yn lluosogi*] tad Ittai o Gibeath Benjamin, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 29.

RIBLAH, רִבְלָה [*mawredd iddo ef*] dinas o Syria, yn ngwlad Hamath. Yr oedd yn lle o'r hyfydaf. Yma y difreiniodd ac y rhwymodd Pharaoh-Necho y brenin Joachaz; ac yma y lladdodd Nebuchodonosor feibion Sedeciah, a holl dywysogion Judah, ac a dynodd lygaid y brenin, ac a'i rhwymodd & chadwyai, ac a'i dygodd i Babilon. 2 Bren. 23. 33, 34. a 25. 6, 20, 21. Jer. 39. 5. a 52. 9.

RIMMON, רִמְמוֹן [*dyrchafedig, pomgranad*] 1. Dinna yn Zabulon, hwyrach, medd Calmet, yr un a Dimna, neu Dimoa, neu Damua. Jos. 19. 13.—2. Craig y cilliodd meibion Benjamin iddi. Barn. 20. 45. a 21. 13.—3. Dinas yn llwyth Judah a Simeon. Jos. 15. 32, a 19. 7. 1 Cron. 4. 32. Neh. 11. 29.—4. Dinas neu ddyffryn nid pell o Megido, medd Lyra, y tu dehau i Jerusalem. Zech. 14. 10.—5. Rimmon-Pares (*rhaniad y pomgranad*) gwerayllfa yr Isreliaid yn yr anialwch. Num. 33. 19. Unrhyw le nchel oedd addas ei alw wrth yr enw hwn.—6. Eilun-dduw y Syriaid yn Damascus. 2 Bren. 5. 18. Edr. NAAMAN.—7. Rimmon y Beerothiad, tad Baanah a Rechab. 2 Sam. 4. 2.

RIPHATH, רִפְתָּי [*meddyginiaeth*] ail fab Gomer, ac w'r Japheth. Gen. 10. 3. Gelwir ef דִּפְתָּי *Diphath*, yn Hebraeg, yn 1 Cor. 1. 6. Y רִפְתָּי a gyfnewidir yn aml. Bernir i'w hiliogaeth bobli Paphlagonia, neu Bithynia, yn Asia Leiaf. Dywed Josephus y gelwid gynt y Paphlagoniaid, Riphathæaniaid, oddiwrth Riphath. Coffa Bochart am afon yn, neu yn agos i Paphlagonia, a'i henw Rhebas, Rhebæus, neu Rhebanus. Rhydd Stephanus hanes, nid yn unig am afon, ond hefyd am dalaeth o'r enw

Rhebæi. Cyflea Pliny bobl o'r enw Riphæi yn agos yma. Gwel *Universal History*.

RISPAH, רִצְפָּה [*gwely*] merch Aiah, a gwraig Saul; dau o feibion pa un a grogwyd gan y Gibeoniaid. Hi a gymerodd sachlian ac a'i hestynodd ar y graig; ac a fu yno fisoedd i gadw yr ehedaiad a'r bwystfilod oddi wrthyt. 2 Sam. 21. 10. Gwedi marwolaeth Saul, Abner a'i cymerodd hi. 2 Sam. 3. 7, 11.

RISSAH, רִסָּה [*dyfrllyd*] un o wersyllfaoedd Israel yn yr anialwch. Num. 33. 22.

RITHMAH, un o wersyllfaoedd yr Israeliaid yn yr anialwch. Num. 33. 18.

ROGEL, רֹגֵל [*troed*] ffynon yn agos i Jerusalem. Jos. 15. 7. a 18. 16. 2 Sam. 17. 7. 1 Bren. 1. 9.

ROGELIM, רֹגְלִים [*traed*] lle yn Gilead tu hwnt i'r Iorddonen, lle y trigai Barzilai, cyfaill Dafydd. 2 Sam. 17. 27.

ROHGAIH, רֹחַגַי [*meddw*] mab Samer o Aser. 1 Cron. 7. 34.

ROMANTI-EZER, רֹמְתִי־עֶזֶר [*dyrchafedig cymhort*] mab Heman. 1 Cron. 25. 4.

ROS, Heb. רוּס [*pen*] seithfed mab Benjamin. Gen. 46. 21.

RUBI, y gair רוּבִי a gyfieithir *carbuncl*, yn Exod. 28. 18. a 39. 11.—*rubi*, yn Ezec. 28. 13. Kubi yw cyfieithiad y Dr. M. ynddynt oll. Y cyfieithiad *Saes. yw Emerald*. Rhyw fath o faen gwerthfawr y mae y gair yn ei arwyddo, sydd a'i gynneddffau yn anadnabyddus yn brosenol. Y maen a elwir rubi yn awr sydd o liw coch, yn gymyagedig & glâs, coch-lâs. Y mae yn faen tra gwerthfawr, ac mor galed agos a'r diamond. Ei faintioli yn gyffredin yw cymaint & phen pin mawr, ond weithian yn fwy.

RUFFUS, mab Simon y Cyreniad. Mar. 15. 21. Barna thai mai yr un ydyw yr hwn y coffa Paul am dano. Rhuf. 16. 13.

RUTH, רוּת [*digonol*] Moabees, a gwraig Chilion, mab Elimelech a Naomi. Gwed: marw Chilion dychwelodd gyda Naomi i Bethlehem. Priododd Boaz hi, cyfathrachwr Naomi, Edr. BOAZ, NAOMI. Ymddengys wrth yr hanes, ei bod yn ferch dirion, serchog, ac iddi gael gwrebodaeth wirioneddol o Dduw Israel, ac iddi ddyfod i obeithio dan ei adenydd ef. Dyrchafodd Duw yr alltudes dlawd hon o Moab i fod yn un o hynafiaid y Messiah. Mat. 1. 5.

LLYR RUTH sydd fel atodiad i Llyr y Barnwyr, a rhag-draethawd i'r hanes canlynol. Tebygol mai Samuel a'i hysgrifennodd, wedi iddo eneinio Dafydd yn frenin. Anbawdd penderfynu amser y dygwyddiadau a grybwyllir ynddo; ond y mae yr hanes yn bwysfawr ac yn addysgiadol; ac yn dangos gofal manol a thirion ragluniaeth Duw am ei bobl, yn y pethau lleiaf perthynol ynddynt. Y mae ei ofal am daanynt, a'i lywodraeth ar bob peth perthynol iddynt, yn fanwl, yn ddoeth, yn effeithiol, ac yn gyd-glymedig. Cafodd y llyfr ei enw oddi-

wrth Ruth, hanes pa un a gynwysir ynddo. Y mae yn dra angenrheidiol yn mhlith yr ysgrifeniadau sanctaidd; canys hebdo ni buasai mo linach Crist yn eglur, i ddangos mai efe oedd y gwir Fessiah; y mae yn cynwys yr achau o Pharez hyd Dafydd. Dengys hyn hefyd fod iechydwrtaeth y Messiah yn perthyn i bechaduriaid y Cenedloedd yn gystal ag i'r Iuddewon; gan fod Ruth, Moabees dlawd, yn mhlith ei achau.

Sylwa Calmet fod ynddo ddau ddull o ymadrodddi arferedig yn unig ynddo ef ac yn llyfrau Samuel a'r Breninoedd, yr hyn, hwyrach, a brawf mai yr un a ysgrifennodd y ddau; 'Fel hyn y gwelw yr Arglwydd i mi, ac fel hyn y chwanego.' Ruth 1. 17. Cymh. 1 Sam. 3. 17. a 14. 44. a 20. 23. 2 Sam. 3. 9, 35. a 19. 13. 1 Bren. 2. 23. a 19. 2. a 20. 10. 2 Bren. 6. 31. Y llall yw, 'Y dadguddiwn i dy glust,' yn lle dywedyd, neu mynegi. Ruth 4. 4. Cymh. 1 Sam. 20. 2. 2 Sam. 7. 27. yn Hebraeg.

RH.

RHAD-AU, (rha-ad) *Llad.* GRATIA: llâd, cêd, dawn, bendith, ffatr.—Gorair, yn rhydd, yn hael, heb haeddiant. Rhad Duw yma! sef bendith Duw yma; nid oes rad ar a wnelo, sef nid oes llwyddiant ar a wnelo; rhad Duw ar bob rhadferthwch! sef bendith Duw ar bob rhoddiad daionus; rhad Duw ar bob llaw ddiffin! sef bendith Duw ar bob llaw ddiwyd; Mab rhad, sef a rad roddwyd, yr achubwr.

Dedwydd, Dofydd a'i rhydd *rad.* *Diar.*

'Caraf hwynt yn rhad.' Hos. 14. 4. **רַחֵם** yn rhad, sef yn ewyllygar, yn anhaeddianol, yn wirfoddol, yn helaeth ac yn haelionus: hyn a arwydda y gair Hebraeg, (gwel yn *Heb.* Exod. 36. 3. Lef. 7. 16. Salm 51. 12. a 110. 3. Esa. 32. 8.) caru yn rhad, a chyfranu yn haelionus o'r cariad hnw, sydd yn Nuw at rai cwbl annheilwng.

'A hwy wedi eu cyflawnhau yn rhad trwy ei ras ef.' Rhuf. 3. 23. *διωρασαν τη αυτου χαριτι.* 'Yn ddownus; sef trwy ei rat ef?' W. S. 'O rad rodd, trwy ei ras.' Macknight. Trwy weithrediad rhyfedd gras Duw, sef ei ddaioni a'i gariad anhaeddiannol yn unig y daeth hyn. Duw feddylodd gyntaf am hyn, a hyny o'i ras; efe o'i ras a drefnodd y ffordd ryfedd o gyflawnhau pechadur; o ras yr etholodd y Mab ac a'i gosododd yn y awydd gyfryngol, ac a'i hanfonodd i'r byd i weithredu cyflawnder drostynt; gras hollol rad a weithredodd yn meddwl Crist yr holl waith a wnaeth; a gras sydd yn gweithredu ffydd er cyflawnhad, &c. 1 Cor. 2. 12. Zoch. 4. 7. Edr. GRAS.

RHAFF-AU, (rha-aff) cort, cebystr, hoeny, rheffawg.—'A rhaffau am eu penau;' yn arwydd o'u cyfyngder, a'u herfyniad difrifol am faddenant. 1 Bren. 20. 31, 32.—'Torodd raff-

au y rhai annuwiol:' sef eu holl gynghorion a'u hymdrechiadau i dynu aradr en hanwiredd. Salm 129. 4. Esa. 5. 18. Exod. 35. 18.

RHAG, (rha-ag) *Gr.* *γρη*; *liveris transpositis*, Dr. D. Rhagddod, yn arwyddo o flaen, blaen; oddiwrth; am; o herwydd; fel na. Rhagwyf, rhagddwyf, rhagof, rhagddof, sef o'm blaen; rhagot, rhagdot, sef o'th flaen, &c. Gen. 26. 13. Exod. 14. 15, 2 Bren. 3. 24. a 4. 24.

RHAG-BAROTOL, (rhag-barawd) parotol yn mlaen llaw.—'I beidio gwybod golud ei ogoniant ar lestri trugaredd, y rhai a rag-barotodd efe i ogoniant.' Rhuf. 9. 23. Mae y rhagbarotoad hwn yn cynwys holl weithrediaid grasol tu ag at ei bobl; sef eu cyflawnhau, eu hadgenedlu, adnewyddu, a sancteiddio eu calonau. Yn y rhagbarotoad hwn y mae Duw yn dangos anfeidrol gyfiawnder, a golud ei ras, a gogoniant ei holl briodoliaethau. Ei waith ef ydyw y cwbl o'r rhagbarotoad; ac y mae yn gweithredu yn rasol ac yn ogoneddus yn y cwbl. Y mae yn ewyllysaio peri gwybod y golud gogoneddus sydd ynddo; a hon yw y ffordd a gymerodd i hyny. Rhuf. 8. 28. Eph. 1. 4, 7. Col. 1. 27. 2 Tim. 1. 9. a 2. 21.

RHAGDERFYN-U--EDIG, (rhag-terfyn) rhagosod; rhagosodedig.—'Gan fod ei ddyddiau ef wedi eu rhagderfynu.' Job 14. 5. a 30. 23. Mae y dyddiau a'r amserau wedi eu rhagderfynu gan Dduw. Y mae amser i bob peth, ac felly y mae i bob person. Preg. 3. 1. Mae hyn yn wir, nid yn unig am bersonau neillduol, ond hefyd am genedlaethau; ie, am holl genedlaethau y ddaear, a holl ddygwyddiadau y byd a'r eglwys. Act. 17. 26. Gen. 6. 3. a 15. 13. Jer. 25. 11, 12. Dan. 9. 2, 24. Heb. 7. 27. Ond nid rhagderfyniad Duw yw ein rheol ni i weithredu; rheol Daw ei hun yw; er y dylai yr ystyriaeth o hyd fod yn llesol i ninau; sef i beri i ni gydnabod Duw yn mhob peth, i fod yn barod wrth ei alwad, ac i ymestwng i'w drefniadau.

RHAG-DDANGOS, (rhag-dangos) dangos yn mlaen llaw.—'Rhag-ddangosaf i chwi pwy a ofnwch.' Luc 12. 5. *αποδειξω*, dangosaf yn oleu, yn eglur, ac ar gyhoedd, trwy roddi rhesymau cedyrn ac amlwg paham y dylech ei ofni; sef y mae ganddo awdurdod i fwrw i uffern.

RHAG-DDARBOD, (rhag-darbob) darparu yn mlaen; gofalu, pwyllgo.—'Na wnewch raddarbob dros y cnawd, er mwyn cyflawni ei chwantau ef.' Rhuf. 13. 14. 'Ac na vit oich gofal dros y cnawt, er mwyn porthi tra chwantaie.' W. S. *προνοια, rhagfeddwl, rhagofalu* i gyflawni rhyw ddyben neu orchwyl; rhagfeddwl pa fodd i gyflawni chwantau y cnawd; rhagofalu am y moddion hyny. Dyma agwedd meddwl dynion llygredig, diadgenedledig; rhag-feddwl, a rhag-ofalu am gyflawni chwantau llygredig eu natur. Gwisgo yr Arglwydd

Iesu sydd yn beth cwbl groes i hyn. Edr. Gwiso.

RHAG—DDYSG—U, (rhag-dysg) dysgu blaenorol, cyn-ddysgu, dysgu blaen-llaw.—'Hithau, wedi ei rhag-ddysgu gan ei mam,' &c. Mat. 14. 8. *προβιβασθεϊσα, gwedi ei rhag annog*. Cyfeithir yr un gair *gyru*, yn Act. 19. 33. Dengys y gair yn hynod ysbryd dialgar, creulon, ei mam, yn annog ei merch i weithred mor grenlon, ac mor groes i wyledd y rhyw ferywaidd.

RHAG—DDYWEDYD, (rhag-dywedyd) dywedyd am beth cyn iddo ddyfod.—Nid oes neb a ddichon rag-ddywedyd dim ond Duw, a'r neb y dadguddio Duw iddo yr hyn sydd i ddyfod. Y mae pethau i ddyfod yn anhysbys i bawb ond Duw. 'Wele, rhag-ddywedais i chwi bob peth.' Marc 13. 23. Sef pob peth mewn perthynas i'w peryglon oddiwrth gau-Gristau, a gau-brophwydi, ac am y gorthrymderau oedd ar ddyfod ar y wlad. 'Ymogelwch : wele, rhag-ddywedais i chwi bob peth : eich rhybuddio yr ydwyf yn garedig : am hyny gwyliwch ac ymogelwch rhag y pethau gau a enfyf y diafol, fel pe baent wir.

RHAG—EFENGYLU. 'A rag-efengylodd i Abraham.' Gal. 3. 8. Rhag-efengylodd Duw i Abraham cyn rhoddi y gyfraith ; ie, a chyn enwaedu Abraham. Yr un efengyl oedd gan Dduw i'w chyhoeddi yn mhob oes o'r byd ; yr un efengyl oedd yn yr addewid i Abraham, 'Ynot ti y bendithir yr holl genëdloedd,' ag yr oedd Crist yn ei roddi i'r apostolion, pan y parodd iddynt 'bragethu edifeirwch a maddenant pechodau yn ei enw ef yn mhlith yr holl genedloedd.' Luc 24. 47. Gen. 12. 3. a 18. 18. a 22. 18. a 26. 4. a 28. 14.

RHAGFARN—U, (rhag-barn) barn brysur, blaen farnu ; barnu yn fyrbyyll ac yn atgas ; barnu cyn gwrandio tystion ar yr achos.—'Gadw o honot y pethau hyn heb ragfarn, heb wneuthur dim o gyd-bartiaeth.' 1 Tim. 5. 21. Edr. PARTIAETH.

RHAGFLAEN—OR—U, (rhag-blaen) rhagredwr, rhagredegrwr ; rhag-gymeryd, achub y blaen.—'I'r man yr aeth y rhag-flaenor drosom ni, sef Iesu.' Heb. 6. 20. Arwydda y gair *Gr. προδρομος, rhagflaenor*, un yn myned o'r blaen, myned o flaen un i ddangos y fiordd, tywysog ; un yn myned o flaen y faner i'w hamddiffyn ; un a wnaeth beth gyntaf : hefyd blaen-firwyth ; megys *προδρομος σου, ffygysen gynar, LXX. Esa. 28. 4.* Gwel Schleusner, Mintert. Y mae yr Iesu yn rhag-flaenor, 1. Fel arch-offeiriad, yr hyn nid oedd yr arch-offeiriad Iuddewig. Aethant hwy i mewn eu hunain i'r cysegr sancteiddiol, ond nid agorasant y fiordd i neb arall i ddyfod ar eu hol ; ond aeth Iesu i mewn yn ei swydd offeiriadol, fel rhag-flaenor, i dywys ei eglwys i mewn ar ei ol.—2. Rhag-flaenor yw *drosom ni* ; sef dros bob credadyn, dros yr holl eglwys bob amser,

lle, ac oes. Y mae efe felly yn mhob ystyr iaeth, (1.) Yn arddangos i'r holl nefoedd e lwyddiant yn ei waith yma yn y byd ; sef iddo yn gyflawn brynu ei bobl etholedig. Salm 68. 18, 24, 25, 26. a 47. 5, 6, 7. Esa. 53. 12.—(2.) Mewn fiordd o rag-barotoad ; sef rhag-barotoi y fiordd yn rhydd ac yn agored i gael dyfodfa gyda hyder at orsedd-fainc y gras. Heb. 9. 8. a 10. 19—22. Ac i gael mynediad helaeth i'r trigfanau nefol. Ioan 14. 2, 3.—(3.) I gymeryd meddiant dros ei bobl, ac yn eu henw, o'r etifeddiaeth dragywyddol, ag y maent hwy yn gyd-etifeddion & Christ o honi. 1 Pedr 1. 4. Rhuf. 8. 17.—Aeth 'y tu fewn i'r llen ;' yn dangos, 1. Fod ei waith y tu allan i'r llen, yma ar y ddaear, wedi ei orphen.—2. Cyneradwyaeth Duw o'r hyn oll a wnaeth yma ar y ddaear. Esa. 53. 11, 12. Phil. 2. 7—11.—3. Y mae efe o hyd tu fewn i'r llen yn ei swydd offeiriadol, yn ymddangos ac yn eiriol dros ei bobl. I'r man yr aeth y rhag-flaenor, y daw ei holl bobl ar ei ol, yn ddilys, Y mae wedi cymeryd meddiant fry o'r etifeddiaeth, ac yn alluog i amddiffyn yr etifeddiaeth yma, a'u dwyn yn ddiogel i dŷ ei dad. Creda ynddo, a dilyn ei ol, a'n harwain ninau yno.

RHAGFUR—IAU, (rhag-mur) gwrthglawdd ; amddiffynfa, noddle.—Iechydwrtaeth yr Arglywydd yw muriau a rhagfuriau ei bobl. Salm 48. 13. Esa. 26. 1. Edr. Mur.

RHAGLAW—IAID, (rhag-llaw) rhaglyw-iaudwr ; eil-ben, is-lywydd, rhag-swyddwr. Dan. 3. 2. Mat. 27. 11. Act. 13. 7. a 18. 12. a 19. 36.

RHAGLUN—IO—IAETH—U, (rhag-llun) rhag-drefnu, rhag-osod, rhag-arfaethu ; rhag-derfyniad, rhag-arfaethiad, rhag-ddarbodaeth. Y gair *Gr. προοριζω, a gyfieithir rhaglunio, rhagluniaethu*, yn Act. 4. 28. Rhuf. 8. 29, 30. Eph. 1. 5. sydd yn arwyddo rhag-derfynu, rhag-ordeinio, rhag-osod, rhag-arfaethu. 1 Cor. 2. 7. Y mae amryw eiriau yn cael eu harfer- yd yn yr ysgrthyrau, i osod allan arfaethiad neu raglunio Duw ; megys *επιλογης, etholedig- aeth ; προηωσεως, rhagwybodaeth ; προβλεψως, arfaeth ; ωρισμενη βουλη, terfymedig gynghor ; ωριζω, ordeinio ; προοριζω, rhaglunio*.

Y mae rhaglunio Duw yn arwyddo, yn yr ystyr mwyaf helaeth, 1. Arfaethiad a rhag-drefniad Duw mewn perthynas i'w holl greaduriaid, yn enwedig creaduriaid rhesymol : yr oedd yr holl greadigaeth mewn arfaeth a rhag-drefniad er tragywyddoldeb cyn rhoddi bod iddi. Nid aeth Duw i weithredu heb arfaeth, neu heb drefn, yn ol yr hon yr oedd i weithredu. Yr oedd holl ansawdd a dyben gwneuthuriad pob creadur, wedi eu rhaglunio cyn ei greu ; ac yn ol y rhaglunio y gwnawd ef. Y mae yn anfeidrol bell oddiwrth berffeithrwydd Duw, i feddwl iddo fyned i weithredu dim, heb wybod neu raglunio pa fodd y gweithred- ai. Yr oedd ansawdd, bod, dull, amser, lle, a

mae ystyr yr enw yn hynod addas i un sydd yn gwrthwynebu, ac yn ymddyrchafu goruwch pob peth a elwir yn Dduw. 2 Thea. 2. 4. **Gwel Vitranga.**—Barna Faber na ddylid ymofyn am yr enw yn ateb i'r rhif, ond yn yr iaith **Roeg**, yr iaith yr ysgrifennodd Ioan ynddi. Barna efe y dylai yr enw fod yn enw ymerodraeth, enw y gwr a'i sylfaenodd, ac enw deiliaid yr ymerodraeth; i hyn oll y mae yr enw **Latinus** yn cyfateb—y mae yn enw dyn, yr ymerodraeth a'r bobl. **Latinus**, brenin **Latium**, oedd ei sylfaenydd cyntaf: oddiwrth **Romulus**, yr ail sylfaenydd, y cafodd yr enw Rhufain. Am hyn gogwydda'r gwr dysgedig hwn i farn Irenæus; gan mai rhifedi y bwystfil cyntaf a gododd o'r môr yw, ac nid oes un enw arall a'r rhif ynddo yn addas i'r bwystfil hwnw. **Gwel Essay on the Prophecies, vol. ii.** Yma y canfyddwch farnau amryw ddysgedigion ar y mater dadleuol hwn; ond rhaid i mi adael y darlennydd i farnu drosto ei hun, pa un sydd fwyaf addas.

RHIGOL-AU, (rhigh-ol) clawdd, ffosle, ffosig, goglawdd, rhych. **Ezec. 17. 7.**

RHINC-IAN, (rhinc) gwasgn dannedd; ce-gyrnygn, grydian, grwnach; llefain. Rhincian dannedd sydd yn arwydd o boenau dirfawr, a chynddeiriogrwydd. **Mat. 8. 12. a 13. 42, 50. a 22. 13, &c.**

RHINGYLL, (rhing) cyhoeddwr, gwysiwyr, dyfynwr, ceisbwl.—'A' ringilliait y trawsont ev a ei gwiall.' **W. S. Marc 14. 65.**

RHINIOG, o **HINIOG**, ominiog, trothwy. **Esa. 6. 4. Ezec. 9. 3. Zeph. 1. 9.**

RHINIWR-WYR, (rhin-gwr) hudol, swynwyr.—'Simon y rhiniwr.' **W. S. Act. viii.**—'Yr hon ni wrendy ar lais y rhinwyr, er cyfarwydded fyddo y swynwr.' **Salm 58. 5.** Ei fod yn arferiad i swyno seirph rhag iddynt frathu yn niweidiol, sydd eglur oddiwrth **Preg. 10. 11. Jer. 8. 17.** Ond y mae rhyw fath o honynt a gauant eu clustiau rhag holl beroriaeth y rhiniwr; felly y mae pechaduriaid yn cau eu clustiau rhag clywed gwirionedd peiraidd, iachusol yr efengyl.

RHINWEDD-OL, (rhin-gwedd) rhin dda, cynneddf dda; dewredd, gallu, pybyrwrch; dirgelwch, sacrament; saith rhinwedd eglwys, sef saith sacrament Eglwys Rhufain.

Rhinwedd, a arwydda, 1. Gallu ac effeithioldeb. 'Fyned rhinwedd allan o hono.' **Marc 5. 30.**—'Vybed gallu allan o honaw.' **W. S.**

2. Gwroldeb, pybyrwrch, egniad. 'Chwanegwch at eich fydd rhinwedd;' sef gwroldeb, ac egniad dyfal, parhaus; yr hyn a feddl yr apostol wrth y ddau air, 'Ymwrolwch, ymgryfhewch.' **1 Cron. 16. 13.**—'Yr hwn a'n galwodd ni i'ogoniant a rhinwedd;' **2 Pedr 1. 3.** sef i'ogoniant a gwroldeb egniol. Cyfieitha rhai y geiriau *δια δούτης και ἀρετης, trwy ei allu gogoneddus*; ac felly, tobygaf, y mae yn fwyaf addas ei gyfieithu. Fel y cyfodwyd Crist o

feirw, *δια της δούτης του πατρος, trwy ogoniant y Tad*; felly y mae ei bobl yn cael eu galw yn yn effeithiol, *δια δούτης και ἀρετης, trwy ogoniant a rhinwedd*, neu *trwy ei allu gogoneddus*. **Eph. 1. 18, 19. 1 Pedr. 2. 9.** Dull o ymadroddi aml yn mhith yr Hebraeid, yw pan fyddo dau enw cadarn gyda'u gilydd, fod un o honynt i'w olygu fel enw gwan; trwy flugyr a elwir **Hendiadis**; megys **Jer. 22. 3.** 'Gwnewch i chwi farn a chyflawnder;' sef gwnewch farn gyfiawn.—'Ac Abel a ddug o flaen-ffrwyth ei ddefaid, ac o'u brasder hwynt;' sef o flaen-ffrwyth ei ddefaid brasaf. **Gen. 4. 4.**—'Yna yr Arglwydd a wlawiodd ar Sodom a Gomorrah, frwmstan a thân;' sef brwmstan tanllyd. **Gen. 19. 24.** 'Yr hysbysasom i chwi nerth a dyfodiad ein Harglwydd Iesu Grist;' sef dyfodiad nerthol. **2 Pedr 1. 16.**—'Yn Dywysog ac yn Iachawdwr;' sef yn Dywysog iechydwriaeth. **Act. 5. 31.**—'Gwelwyd yn dda gan yr Ysbryd Glan, a chenym ninnau;' sef genym ni dan ddylanwadau yr Ysbryd Glan. **Act. 15. 28.** Y mae llawer o'r cyffelyb siamplau yn yr ys grythrau. **Gwel Glass. Phil. Sacra. lib. iii. tract. 1. cap. 6. Vitranga Obs. Sacra. lib. i. cap. 7. sec. 6.**

3. Perffethrwydd a rhagoroldeb. 'Fel y mynegoch rinweddau yr hwn a'oh galwodd,' &c. **1 Pedr 2. 9.** Seff ei allu, ei ddaioni, a'i drugarogrwydd. Cyfeiria y geiriau at **Esa. 43. 21.** yn ol y cyfieithiad Groeg. O rinweddau Duw yn unig y tarddodd y cyfnewidiad a brofasant yn eu galwedigaeth trwy yr efengyl, o dywyllwch i ryfeddol oleuni. Symudiad eu cyflwr, a'u holl freintiau canlynol i hyn, a ddeilliasant yn gwbl o rinweddau Duw, ac nid o honynt ein hunain. Eu dyled penaf hwythau yn mhob ffordd a fedrant, a'u tafodau, ac yn eu bywydau, yw mynegi ei rinweddau. Ymddygiad addas i'r alwedigaeth sanctaidd a fynega fwyaf ei rinweddau; fel y gwna iachad corphorol fynegi rhinweddau y meddyg.

4. Daioni yn gyffredinol mewn geiriau ac ymarweddiad. **Phil. 4. 8.**—'Gwraig rinweddol;' sef gwraig gall, ddiwair, ffyddlon, dduwiol. **Ruth 3. 11. Diar. 12. 4. a 31. 10.**

RHITH, (rhi-ith) llun; dull, furf, gwedd, agwedd, cyffelybiaeth, tebygoliaeth.—'Ac yn rhith hir weddio.' **Mat. 23. 14.** 'A wrth liw gweddiae hirion.' **W. S.** Rhith weddiau arferent fel abwyd, i'r dyben o dynu iddynt eu hunain feddiannau croill, trwy weithredu ar eu haelioni yn eu cyfraniadau iddynt.—'Nac mewn rhith cybydd-dod.' **1 Thea. 2. 5.** 'Nac echlinsur i gupydd-dot.' **W. S.** Dr. M. ymyl y ddalen, 'lliw i drachwant. Cyfrith (sef o zel a duwioldeb) yn gorchuddio cybydd-dod.—Arferir rhith mewn cyferbyniad i wirionedd; 'rhith doethineb;' sef ymddangosiad o ddoethineb, heb fod yn wirioneddol felly. **Col. 2. 23.**—'A chanddynt rith duwioldeb, eithr wedi gwadu ei grym hi.' **2 Tim. 3. 5.** *μωροφωσεν σωφρονας, cyfrith, eithr duwioldeb*; ymddang-

iad a phroffes o dduwioldeb, yn gorchuddio y drygioni mwyaſ.

RHIW-IAU, (rhi) oego, goago, llechwedd, tylâ. 1 Cron. 9. 11. a 26. 16.

RHODE, oedd enw y forwyn a glywodd Peir yn curo wrth ddrws Mair, wedi ei war-edu o'r carchar trwy weddian yr eglwys. Act. 12. 13.

RHODFA-EYDD, (rhôd) cylchdro, cylch-daith, cylchlwyr. Eze. 42. 4.—'A gwallt dy ben fel porphor; y brenin sydd wedi ei rwymo yn y rhodfeydd.' Can. 7. 5. 'A gwallt dy ben fel porphor-wiag brenin, wedi ei rwymo ym mysc pistyllau dyfroedd,' sef pistyllau y lliw-wyr. Dr. M. a'r *Vulgate*. Y mae yr un gair *Heb.* רִדְּוֹדָא yn cael ei gyfieithu yn y rhif luosog, *cwterydd*, Gen. 30. 38, 41.—*cafnau*, Exod. 2. 16. sef lle gwag i beth redeg drwyddo,—*distiau*, Can. 1. 16. Yn y gwledydd dwyreiniol, yr oedd y rhodfeydd yn rhedeg gydag y tlysau y tai mawrion, ac yr oeddent yn fynediad cyffredin i'r ystafelloedd ynddynt. Wrth y rhodfeydd hyn, deall y rhan fwyaf, ordinhadau yr efengyl, lle mae Crist wedi rhwymo ei hun i fod, trwy addewid, nas gall, ac ni fyn ei thori. Mat. 18. 20. a 28. 20.

RHODIO, (rhawd) ymlwybro, cerdded, myned, teithio, ymdaith; ymbleseru. Rhodio, a arwydda, 1. Cerdded, neu ymlwybro o'r naill le i'r llall. Exod. 21. 19.—2. Yn draws-ymudol, a arwydda, ymarweddiad a bucheddiad cyffredinol dynion; ac a arwydda yn yr ystyr hwn, ystyriaeth, pwyll, hyfrydwech, parhad, a chynnydd.

'Rhodio yn Nghrist Iesu,' yw ymlynu wrtho, a'i ddefnyddio yn barhaus, yn ddoethineb, yn gyfiawnder, ac yn sancteiddrwydd; cynnyddu trwy hyn mewn sancteiddrwydd a thebygolrwydd iddo; ymgais yn egniol am ei ogoneddu, a thaeu gwybodaeth o hono ar led y byd. Col. 2. 6.—'Rhodio gyda Duw.' Edr. *Ewocn*.

'Rhodio yn ol y cnawd,' yw byw a synied yn bechadurus, yn ol taeddiadau natur lygredig, yn gwneuthur ewyllsiau y cnawd a'r meddyliau, ac felly yn groes i Dduw. Rhuf. 8. 1. 1 Pedr. 4. 3. Judas 16.

'Rhodio yn, ac yn ol yr Ysbryd,' yw synio pethau yr Ysbryd, sef yr efengyl; byw dan ddylanwadau yr Ysbryd yn bywbau, ac yn cryfhau anian ysbrydol, sanctaidd yn yr euaid; byw yn ol trefn ysbrydol y gair, yn groes i'r cnawd, ei resymau, a'i dueddiadau. Bywyd a thangnefedd yw byw fel hyn yn y byd. Gal. 5. 21. Rhuf. 8. 1. Edr. *Symo*.

'Rhodio wrth ffydd,' yw byw mewn crediniaeth o'r hyn y mae gair Duw yn tystiolaethu am dano, ac ymagweddu yn gyfatebol i hyn. 2 Cor. 5. 7. Edr. *Ffydd*.

Rhodio ger bron, yn, ac ar ol yr Arglwydd, ydynt yn arwyddo cydnabyddiaeth o hono, ein paroh iddo, ein hymorphwysiad arno, ac ym-

lyniad diddarfod wrtho. Gen. 15. 1. Zech. 10. 12.

Rhodio yn ei ofn, yn y gwirionedd, ac yn ei orchymynion, sydd yn arwyddo yr un peth a byw ac ymagweddu yn ofn Duw; byw yn, ac yn ol gwirionedd mawr yr efengyl, yn mhob ystyr; ac mewn ufudd-dod parhaus i orchymynion Duw. 2 Ioan 4. Deut. 5. 33. 2 Cron. 17. 4.

Rhodio yn ngoleuni yr Arglwydd, ac yn llewyrch ei wyneb, yw byw ac agweddu yn lliwbr-au goleu, sanctaidd, cysurus, gair Duw; yn heddwch Duw, a chysuron yr Ysbryd Glan. Salm 89. 15. Esa. 2. 5. 1 Ioan 1. 7. Act. 9. 31.

Rhodio yn y tywyllwch, mewn celwydd, cyt rwystra, yw byw mewn cyflwr diadgnedledig, mewn anwybodaeth, ac ansancteiddrwydd, yn groes i wirionedd Duw, ac mewn cyfrwysdra calon ddrygonus. 1 Ioan 1. 6. 2 Cor. 4. 2.

Rhodio trwy y dyfroedd, a thau, yw myned trwy berygion mawrion, a phrofedigaethau. Esa. 43. 1. Salm 66. 12.

'Rhodio yn nghyngor yr annuwiolion' (Salm 1. 1.) yw gweithredu yn gyfatebol i'w cyngor, fel y gwnaeth Abaziah. 2 Cron. 12. 3, 4, 5. Edr. dan eiriau eraill.

RHODRESGAR, (rhodres-car) ymyrgar' hoyw-wych, coegaidd, coegfalch. Y gair *Gr* περιεργος, gyfieithir *rhodresgar*, a arwydda bod yn fanwl yn ymyraeth â materion creill, aumherthynol i ni. 2 Thea. 3. 11. 1 Tim. 5. 13.

RHODRESWAITH, (rhodres-gwaith) manylwaith, cyfaredd, swynyddiaeth.—'A llawer hefyd o'r rhai a fuasai yn gwneuthur rhodres-waith.' Act. 19. 19. 'Manylwaith goaml.' W. S. 'Y manwl gelfyddydau hyny.' Dr. M. *Gr* περιεργία, *cywreiniwaith*, *cywreiniwaith gwaſ* ac *annefnyddiol*. Yr oedd Ephesus yn nodedig am swynyddiaeth. Crybwyllir gan Hesychius am yr *Εφεσια γραμματα*, y *llythyrenau Ephes-ioid*, math o swynion, a chyfareddion creill, arferedig gan yr Ephesiaid. Biscoe's *Boyle's Lect. chap. viii. sec. 1*. Gan fod y cyfryw gelfyddydau a'r fath gymeriad iddynt, nid yw ryfedd fod y fath werth mawr ar y llyfrau ag oedd yn dysgu y cyfryw bethau gwag, er mewn gwirionedd, na thalent ddim. 'Briasant eu gwerth, ac a'u cawsant yn ddengmil a deugain o ddarnau arian.' Os wrth y darnau arian y deallir y siel Iuddowig, a barna pob siel yn werth 3a. yna yr oeddent o werth £75-00—os 2a. 6c. yna yr oddent o werth £8250—ond os yr *Attic drachma* a feddylir, yr hon a fernir o werth 9c. yna eu gwerth oedd £1875. pris dirfawr am bethau mor wag a dilea. Er mor werthfawr oeddent, ni fynai y credinwyr yn Ephesus elw oddi wrthynt, ond llogasant hwynt yn ngwydd pawb, fel tystiolaeth ghoeddus o'u hedifeirwch a'u fleiddiad o'r cyfryw weithredoedd drygonus.

RHODD—I, (rho) dawn, rheg, anrheg, goseb, céd; anrhegu. Edr. **DAWN**.—‘Ac a broffasant y rhodd nefol.’ Heb. 6. 4. Barna y Dr. Owen, rmai yr Ysbyrd Glan a feddyllir wrth y *rhodd nefol*. *Rhodd*, weithiau, a arwydda waith Duw yn rhoddi, 2 Cor. 9. 15.—felly hefyd **DAWN** Crist; Eph. 4. 7. ond yma y mae yn arwyddo y peth a roddir. Gelwir yr Ysbyrd Glan dawn, neu *rodd* Duw. Ioan 4. 10. Act. 8. 20. Dawn neu rodd yr Ysbyrd Glan. Act. 2. 38. a 10. 45. a 11. 17. Yn mhob man arall, medd y gwr dysgedig uchod, mor belled ag y gall efe ddeall, arwydda y *rhoddiad*, ac nid yr hyn a *roddir*.

Gelwir ef yn *rhodd nefol*, am fod ei waith yn nefol, ac nid yn gnawdol ac yn ddaearol; ond yn benaf am ei anfon o'r nefoedd. Act. 2. 2, 33. 1 Pedr 1. 12. Nid ydyw yn un gwrthddadl yn erbyn yr esboniad hwn, fod yr Ysbyrd Glan yn cael ei enwi yn y geiriau nesaf, a'u y geill y naill fod yn eglurhaol o'r llall. Heblaw hyny, geill y geiriau nesaf arwyddo ei weithrediadau nerthol: ond yn y geiriau hyn crybwyllir am dano fel rhodd addawedig ac arbenig Duw, dan y Testament Newydd, yr hwn oedd i gyfnwid holl ddull addoliad yr eglwys, a: i sefydlu ffordd newydd, a defodau newyddion, yn addoliad Duw, wedi dadguddiad cyflawn o foddwl Duw yn Nghrist. Efe oedd i ddiwygio y cwbl. Heb. 9. 10.

Y mae *profi* y rhodd nefol, yn arwyddo iddynt gael prawf o allu ac effeithioldeb yr Ysbyrd Glan yn ngweinyddiad yr efengyl, ac yn addoliad Duw dan yr efengyl. Y mae y fath ddaioni a rhagoroldeb yn y rhodd nefol hon, fel y geill rhai brofi mewn gradd, er nas derbyniasant ef erioed yn fywiol ac yn iachusol.—1. Gallant brofi gair Duw yn ei wirionedd, ond nid yn ei allu.—2. Profi addoliad Duw yn ei drefn allanol, ond nid yn ei harddwch ysbyrdol, tufewnol.—3. Profi doniau yr eglwys, ond nid ei gras.

‘Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith, oddi uchod y mae.’ Iago 1. 17. Rhoddiad daionus, yw pob peth y mae Duw yn ei roddi; Duw da sydd yn ei roddi; dyben da sydd ganddo yn eu rhoddi, sef ei ogoniant ei hun, ac er ein lles ni. Ond heblaw rhoddion cyffredinol, y mae rhoddion perffaith ganddo: sef cyflawn, parhaus, a thragywyddol; yn ein perffeithio ni, sef yn ein gwneyd yn addas i fywyd tragwyddol. Geill y cyntaf fod yn perthyn i'r bywyd hwn, fel Gen. 45. 21. Job 1. 21. Phil. 4. 16. ond y lleill, sef y rhodd berffaith, sydd yn perthyn i achosion bywyd arall. Rhuf. 5. 16. Luc 11. 13. 1 Ioan 3. 17. Y naill yn golygu y gynnalieath ar y ffordd, a'r llall y darpariad gartref. Y mae gan Dduw ddarpariad perffaith i'w bobl.

Y mae rhodd, neu roddion, weithiau, yn arwyddo gwobr a roddir er gwyro barn. Diar. 15. 27. Esa. 1. 23.

‘Pwy a roddodd i mi yn gyntaf? beth byn-

ag sydd dan yr holl nefoedd, eiddof fi yw.’ Job 41. 11.—‘Pwy a roddodd i mi yn gyntaf? ac myfi a dalaf.’ Dr. M. Eglur yw oddiwrth Rhuf. 11. 35. fod yma wall, trwy adael gair allan yn ein cyfieithiad ni. Nid oes un gair ynddo yn gyfieithiad o'r *Heb.* **לֹא אֶשְׁלֵם** ac mi a dalaf. ‘Who hath prevented me, that I should repay him? Saes. ‘Or who hath given me any thyng before hand, that I may rewarde him agayn.’ Coverdale. Tebygol mai gwall yr argaffydd oedd yn yr argraffiad cyntaf, ac wedi ei ddilyn yn yr holl argraffiadau eraill. Nid yw Duw yn ddyledwr i neb; ond y mae pawb yn ddyledwyr iddo ef.

RHOL, (rho-ol) rhestrfa; plyg-lyfr; cof-lyfr. Edr. **LLYFR**.

RHOS—YDD, (rho-os) cors-le, cors-waen. Y gair עֲרֵבָה *rhos*, deut. 1. 7. 2 Sam. 23. 24. et. al. a arwydda tir gwyllt, anniwylliedig; diffeithwch gwag erchyll, yn lawn clogwyni, creigion, a cheunentydd anhyffordd. Cyfieithir ef weithiau *difaethwch*, Esa. 3. 9. a 35. 1. a 51. 33.—*tir difaeth*, Jer. 2. 6.

Pan ffodd y brenin Sedeciah, wedi cymeryd Jerusalem, dywedir iddo fyned tua'r **(בְּשֵׂרְבָה)** *anialwch*, a daliwyd ef yn **(בְּעֲרֵבָה)** *rhosydd*, neu *ddifaethfaoedd* Jericho. 2 Bren. 25. 5. Jer. 39. 4, 5. a 52. 8. Rhydd Maundrell (*Journey, March* 29.) hanes yr anialwch hwn, ei fod ‘yn dir difaeth, sych, diffwrth, yn cynnwys clogwyni creigion cribog, wedi eu dryllio oddiwrth eu gilydd yn anhrefnus, fel pe buasai y ddaear wedi dyoddef rhyw ddaear-gryn mawr, yn troi tu fewn allan iddi.’ Rhosydd Moab y geilw ein cyfieithwyr yr anialwch y gwersyllodd meibion Israel ddiweddf ynddo, o ba un yr aeth Moses i ben Nebo. Num. 33. 49. Deut. 1. 1. a 34. 1.

RHOS—YN, breilw, rhoswydd. Mae y pren a'i fiodau hyfryd yn ddigon adnabyddus. Mae y rhos yn hyfryd i'r llygad, yn beraidd eu harogliad, ac yn feddyginiaethol rhag amryw glefydau. Oblegid ei harddwch a'i hyfrydwch, geilw Anacreon, prydydd Groegaid *ef to podon tau epwtaw, blodeuyn y cariadau*.

Yr oedd yn ngwastadedd Jericho gynt bren rhosyn hynod o nodedig; yr oeddent mor aml yno, fel yr oeddent yn gorchuddio agos yr holl wastadedd. Priodolent lawer o rinweddau rhyfedd iddo; un peth sydd yn sicr, sef ei fod yn alllygredig; ac wedi ei roddi mewn dwfr am ychydig amser, blodeuyn un amser o'r fwyddyn; ac wedi ei gymeryd allan, cauai i fynu drachefn. Cyfrif Tournefort 53 math o honynt, ac y mae rhos Saron yn mysg y rhai mwyaf hyfryd o honynt. Edr. J. M. Good's *Translation of Solomon's Song*.—Geilw Crist ei hun Rhosyn Saron, o herwydd ei harddwch, a'r rhinwedd meddyginiaethol sydd ynddo i iachau enaid. Can. 2. 1. Er y barna rhai mai yr eglwys sydd yn llefaru y geiriau; ond ymddengys i mi yn fwy naturiol mai Crist sydd

yn canmol ei hun, yr hyn sydd yn dra addas iddo of wneuthur, na bod yr eglwys yn canmol ei hun, yr hyn nid yw mor gwbl addas.

Diffaithwch yn blodeuo fel rhosyn, a arwydda dychweliad cenedloedd at Grist trwy bregethiad yr efengyl yn eu plith, a harddwch hyfryd y saint yn eglwysy i cenedloedd. Eas. 35. 1.

RHOSTIO, (rhost) *Ffr.* ROSTIR; *Saes.* ROAST; pobi. O'r ddwy ffordd o drin a pharotoi bwyd i'r cylla, berwi sydd fwyaf addas i fwyd cryf, sef cig anifeiliaid yn eu llawn dyfiant, a rhostio sydd fwyaf addas i gig gwan, ieuanc. Y mae cryfach tã yn ofynol i rostio nag i ferwi. Yr oedd oen y pasc i gael ei rostio wrth dân. Exod. 11. 8. Edr. Pasc.

RHU-O-AD-WY, (rhu) bresfa, breferu; croch-floeddio; brescriad, oernad; sŵn dychrynlyd, megys y gwna y mor; neu lew digllon. —Dywedir fod yr Arglwydd oddi uchod yn rho, pan fyddo yn bwgwth pechaduriaid, ac yn amlygu ei ddigofaint yn ddychrynlyd yn eu herbyn. Jer. 25. 30. Joel 3. 16. Amos 1. 2.—Gelwir Satan yn llew rhudwy, i ddangos ei greulonder, a natur ddychrynlyd ei demtasiynau. 1 Petr 5. 8.—Rhua dynion mewn digllourwydd gwalgofrwyd, neu alar, a thristwch mawr. Jer. 50. 24. Job 3. 24. Salm 38. 8.

RHUDD-GOCH-ION, (rhudd-coch) coch-dwfn, porphor.—'A rhudd-gochion.' Esth. 1. 6. a 8. 15. *Saes.* BLUE. Cyfeithir y gair רָחֵל *glas*, yn Exod. 25. 4. Num. 4. 6. ac felly yn y rhan fwyaf o ranau eraill, lle yr arferir y gair —Y *nef-liv*, Bates, Parkhurst. Y LXX. Aquila, Symmachus, a Theodotian; a'i cyfeithant y rhan amlaf *Hyacinthus*. Gwel COLOSSIA *Concor.*

RHUFAIN-EINIAID, Ρωμη, dinas Rhufain. Cafodd yr enw medd rhai oddiwrth Romulus, ei hadeiladydd. Dywed eraill ei syfennu yn rhell cyn ei amser ef, a bod yr enw o darddiad dwyreiniol. Gallai gael ei henw oddi wrth yr Heb. רומ (rom) *uchel*, o herwydd y bryniau yr adeiladwyd hi arnynt. Cyn-frodorion y wlad oeddent yr *Umbr*, a'r *Pelasgi*. Gwedi rhyfel Caerdroia, daeth *Aeneas* a'i gymdeithion yno; ond yr oedd Rhufain wedi ei hadeiladu oesoedd cyn hyny. Gwel *Universal History*, Vol. xvi. Gwedi amser Romulus, A. M. 3254, cynnyddodd yn raddol nes gorchuddio saith mynydd, neu fryniau, ac wedi hyny dim llai na thri-ar-ddeg. Y mae yr afon Tiber yn rhedeg trwyddi, ac yn ddefnyddiol iawn iddi. Ni bu ei mariau erioed dros 13 o filliroedd o gylch: ond yr oedd y wlad oddi amgylch yn llawn o faes-drefydd. Rhy faith, ac amherthynol i'r gwaith hwn, fyddai rhoddi yma hanes holl ddygwyddiadau y ddinas fawr hon a fu yn hir yn ben dinas y byd, ac yn eistedd-le pen ymerawdwr y byd. Yn amser Romulus yr oedd yr cynnwys yn nghylch 3000 o

drigolion; yn amser Augustus yr oedd yn cynnwys, meddant, 2,000,000 o drigolion, sef yn nghylch dau cymaint ag sydd yn Llundain: yn bresennol, braidd y mae y trigolion yn 80,000 o rifedi.* Nid oedd cyn-frodorion Rhufain ond barbariaid gwylltion, anwybodus, ac eilun-addolgar. Wedi darostwng gwlad Groeg y blaguroedd dyageidiaeth yn eu plith. Llywodraethwyd hwynt 220 o flynyddoedd, gar saith o freninoedd. Gwedi hyn, am 482 o flynyddoedd, llywodraethwyd hwynt mewn amrywiol ddull trwy gyfundod. Gwedi hyny buont dan llywodraeth ymerawdwr dros 521 o flynyddoedd. Cynnyddasant mewn gallu ac helaethrwydd tiriogaeth yn raddol, nes goregynasant yr holl Ital; ac wedi hyny goregynasant, trwy ryfeloedd, ysgelerder, a dyhirwch, yr holl wledydd o Brydain i'r Aipht, ac o Persia i'r Hispaen. Yr oedd yr ymerodraeth yn cyrhaedd o'r gogledd i'r deheu, yn nghylch 2660 o filliroedd, ac oddi amgylch yr un faint o'r dwyrain i'r gorllewin. Julius Cesar, trwy lawer o dywallt gwaed, a ddaeth i'r orsedd yn unbenadur cyntaf. Coetiodd hyny ei fywyd iddo yn fuan. Brutus ac ereill a gyd-fwriadasant yn ei erbyn, ac a'i lladdasant yn y senedd-dŷ; ond collasant hwythau eu bywydau yn eu hymdrech i adferdy y llywodraeth ogyfundod, a ddystrywiwyd gan Julius Cesar. Llywodraethodd Augustus ar ei ol, yn hir, yn dirion, ac yn llwyddiannus: ond ei olynwyr, gan mwyaf, oeddent yn anghenfilod bailchion, creulon, llygredig. Dyoddefodd y Cristionogion erlidigaethau trymion daanynt, hyd y daeth Cystenyn Fawr i'r orsedd. A. D. 323. Yr hwn, trwy lawer o dywallt gwaed, a ddarostyngodd Baganiaeth ac eilun-addoliaeth, ac a oesododd i fynu Gristionogrwydd yn eu lle, yn grefydd sefydledig trwy yr holl ymerodraeth. Symudodd Cystenyn eisteddfod ei lywodraeth o Rufain i Gaer Cystenyn. Ar ei farwolaeth rhanwyd yr ymerodraeth rhwng ei dri mab, Cystenyn, Constantina, a Constans. Gwedi hyn, dyoddefodd yr ymerodraeth yn ofnadwy iawn, dros lawer o flynyddoedd, farnedigaethau trymion, trwy ryfeloedd, terfyagiad, a chreulondeb digyffelyb y Gothiaid, dan dwysiad Alaric, A. D. 395. Anrheithiasant yr Ital ddwywaith; goreagynasant Rufain, ac a'i llosgasant a thân, A. D. 410. Gwedi hyny Attila, yr hwn a alwai ei hun yn *ffiangell Duw*, tywysog yr Huniaid, a anrheithiodd lawer o'r gwledydd yn ofnadwy iawn; gan loegi, a lladd, a dyfetha pob peth, agos. Ar ei ol ef daeth Genseric a'r Vandaliaid o Affric, ac a anrheithiasant yr Ital a Rhufain yn dost, yn nghylch A. D. 455. Odoacer brenin yr Heruli, a barbariaid ereill a symudodd eisteddfod y llywodraeth o Rufain i

* Cyfeirir y dallenydd at ymchwiliadau manwl Niebuhr i hanes dechreuol Rhufain (Niebuhr's *History of Rome*, Vol. 1.) Ymddengys fod poblogaeth Llundain dros 2,000,000 yn ol y *cenfus* diweddar y fwyddyn hon (1851.) Yr oedd Rhufain cyn y fwyddyn 1848 yn cynnwys 150,000 o drigolion.—C.

Ravenna, dinas arall yn yr Ital. Gwedi hyny, rhanwyd yr ymerodraeth orllewinol yn ddeg o freniniaethau annibynol. Edr. ANGHRIST, UD-GORN. Parhaodd yr ymerodraeth ddwyreiniol hyd y bymthegfed ganrif, pan oresgynwyd hi hi gan y Tyrciaid. Yn nghylch canol yr wythfed ganrif, gwnaed Pab Rhufain yn dywysog daearol. Yn y flwyddyn 755 cafodd yr *Ex-archate* o Ravenna; a. d. 774 cafodd freniniaeth y Lombardia ar Rufain.

Yn y ddelw fawr a welodd Nebuchodonosor yn ei freuddwyd, gosodir yr ymerodraeth hon allan wrth y 'coesau a'r traed, peth o honynt yn haiarn, a pheth o honynt o bridd.' Yr ymerodraeth hon a olynodd ymerodraeth y Groegiaid. 'Yn nehongliad y breuddwyd, dywed Daniel, 'Bydd y bedwaredd freniniaeth yn gref fel haiarn: canys yr haiarn a ddryllia, ac a dodda bob peth: ac fel haiarn, yr hwn a ddryllia bob peth, y maluria ac y dryllia hi. . A lle y gwelaist y traed a'r bysedd, peth o honynt o bridd y crochenydd, a pheth o honynt o haiarn, breniniaeth ranedig fydd; a bydd ynddi beth o gryfder haiarn—bydd o ran yn gref, ac o ran yn frau.' Dan. ii. Yr oedd Ymerodraeth Rhufain yn gryfach a helaethach nag un o'r tair ereill. Y mae y darluniad yn hynod o addas i'r Rhufeiniaid. Maluriodd a threuliodd yr ymerodraeth hon yr holl wledydd. Dichon y coesau a'r traed, ar ba rai yr oedd y ddelw yn sefyll, arwyddo y ddau brif swyddogion (*two consuls*) trwy ba rai y bu yn hir yn cael ei llywodraethu; a'r ymerodraeth ddwyreiniol a'r orllewinol, i ba rai y rhanwyd y gwledydd dan ei llywodraeth yn y diwedd. Bysedd y traed, a arwydda y deg breniniaeth, sef deg corn Ioan yn y Dadguddiad (Dat. 17. 12.) i ba rai y rhanwyd yr ymerodraeth orllewinol. Cymysgedd yr haiarn a'r pridd yn y traed a'r bysedd, a arwydda y byddai o ran yn gref, ac o ran yn frau, ac a ragfynega ymuniaid y Rhufeiniaid a'r cenedloedd a'u gwastgarasant; megys y Gothiaid, y Vandaliaid, a barbariaid eraill, y rhai yn y diwedd a'u dinystrasant. Dan. 2. 40—43. Gosodir yr ymerodraeth allan yn ngwledigaeth Daniel (pen. 7. 7.) dan yr arwyddlun o 'fwystfil ofnadwy, ac erchyll, a chryf ragorol; ac iddo ddannedd mawrion o haiarn; yr oedd yn bwyta, ac yn dryllio, ac yn sathru y gweddill dan ei draed, ac iddo ddeg o gyrn.' Yr oedd yn fwy ofnadwy ac erchyll, yn helaethach ei lywodraeth, ac a barhaodd yn hwy na'r rhai oll a aethant o'i flaen; nid oedd un bwystfil mor erchyll ac ofnadwy, i fenthyca oddi wrtho enw addas i roddi arno. Tebygol na bu un bobl ar y ddaear yn cyfateb i'r Rhufeiniaid mewn grym, pybyrwech, ac erchyllrwydd. Trwy ryfeloedd, goresgynasant yr holl wledydd, a gorchfygasant bob gwyrthwynebrwydd, fel yr oedd pob teyrnas ar y ddaear yn ddibynol arnynt, mewn rhyw ddull neu gilydd. Dygasant gyfoeth yr holl wledydd a oresgynasant i addurno eu prif ddinas; a gorthrymasant

bawb yn greulon nad ufuddhaent yn barod i'w hawdurdod. Yr oedd yn amrywio oddiwrt h y bwystfilod oll a fu o'i flaen, o ran dull a gosod-edigaeth y llywodraeth, a'r rheol o lywodraethu. Ond er i'r Rhufeiniaid ddarostwng y gwledydd ddwyreiniol, yn perthyn yn olynol i'r Caldeaid, y Persiaid, a'r Groegiaid, eto rhaid edrych yn Ewrop am gorph, pen, a chyrrn y bwystfil hwn.

I ddeall y prophwydoliaethau am y pedair ymerodraeth, rhaid i ni ystyried fod y pedwar anifel eto yn fyw, medd Syr Isaac Newton; er fod llywodraeth y tri cyntaf wedi ei chymeryd oddi wrthynt. Cenedloedd Assyria a Chaldea ydynt eto y bwystfil cyntaf. Y rhai o Media a Persia, yw yr ail, hyd heddyw. Cenedloedd Macedonia, Groeg, Thrace, Asia Leiaf, Syria, a'r Aiph, ydynt eto y trydydd. A chenedloedd Ewrop, tu yma i wlad Groeg, yw y pedwerydd. Gan fod corph y trydydd bwystfil yn derfynedig yn y gwledydd tu yma i'r Euphrates, a chorph y pedwerydd i'r gwledydd tu yma i wlad Groeg, rhaid edrych am bedwar pen y trydydd bwystfil yn y gwledydd tu yma i'r Euphrates, a chyrrn y pedwerydd yn mhllith y cenedloedd tu yma i wlad Groeg. Am hyny, pan ranwyd Ymerodraeth y Groegiaid i bedair o deyrnasoedd, nid ydym yn cynwys yn y teyrnasoedd hyny un rhan o Caldea, Media, na Persia, am eu bod yn perthyn i gyrph y ddau fwystfil cyntaf. Ac nid ydyw yr Ymerodraeth Roegiaid, sefydledig yn nhref Cystenyn, yn perthyn i gyrn y pedwerydd bwystfil, am ei bod yn perthyn i gorph y trydydd. Rhaid, gan hyny, fod y cyrrn yn sefydledig yn ngwledydd Ewrop, tu yma i wlad Groeg. Teyrnasoedd Ewrop, gan hyny, yw y deg corn, er eu bod weithiau, hwyrach, yn fwy, ac weithiau yn llai; adnabyddir hwynt, er hyny, fel deg corn y pedwerydd bwystfil.

Cyfrifir y deg corn ar y cyntaf fel y canlyn:—1. Breniniaeth yr Huniaid.—2. Yr Ostrogothiaid.—3. Y Visigothiaid.—4. Y Ffrancaid.—5. Y Vandaliaid.—6. Y Suefiaid a'r Alaniaid.—7. Y Burgundiaid.—8. Breniniaeth yr Heruli, Rugii, Sycrri, a llwythau eraill cynnwysedig yn nheyrnas Odoacer, yn yr Ital.—9. Y Saxoniaid.—10. Y Lombardiaid.

Tra yr oedd Daniel yn ystyried y cyrrn, 'wele, cyfododd corn bychan arall yn eu mysg hwy, a thynwyd o'r gwraidd dri o'r cyrrn cyntaf o'i flaen ef: ac wele lygaid fel llygaid dyn yn y corn hwnw, a genau yn traethu mawrhyddri.' Dan. 7. 8. Wrth y corn hwn, deallir gallu Eglwys a Phab Rhufain, yr hwn, o ddechrenad bychan, a ymwithodd yn mhllith y cyrrn, ac o'r diwedd a feddiannodd dri o honynt, sef Ravenna, Lombardy, a Rhufain; a llywodraeth y Pab ar y rhai hyn a ddynodir trwy y goron dri-phlyg oedd yn addurno ei ben er hyny hyd yn ddiweddar. Neu, yn hytrach, yn ol barn Mr. Faber, 1. Breniniaeth yr Heruli.—2. Breniniaeth yr Ostrogothiaid.—3. Breniniaeth y Lombardiaid. Gwel *Essay on*

the Prophecies.—Y 'llygaid dyn' sydd ganddo, a arwydda y synwrolddeb, y cyfrwysdra, y dichellion, ac ystrywiau y gallu hwn i gau fod achlysuron, a chyffusderau i eangau ei derfynau a'i lywodraeth. Y 'genau yn llefaru mawrhydri,' a arwydda yr uchelfrydig holion, yr enwau cabledus, a holl chwyddedig eiriau gorwagedd y corn hwn. Yr enw, *Ei Sancteiddrwydd*—ei honiad i anffaeledigrwydd—awdurdod i ddirymu cyfreithiau Duw—i fadden pechodau—ac i werthu mynediad i'r nefoedd, ydynt siamplan o'r mawrhydri a lefara y genau hwn. Diar. 7. 25. a 11. 36. 1 Sam. 2. 3. Salm 12. 3. 2 Thea. 2. 4. 2 Tim. 3. 2. Dat. 13. 1, 5, 6.

Planwyd eglwys Gristionogol yn Rhufain yn foreu, ac y mae wedi parhau mewn enw hyd heddyw. Yr oedd 'dyeithriaid o Rufainwyr' yn Jerusalem ar ddydd y Pentecost; y rhai, tebygol, ar eu dychweliad a ddygasant yr efengyl gyda hwynt i'r ddinas fawr hono. Act. 2. 10. Hwyrach mai yr eglwys gyntaf oedd a blawyd yn myag y cenedloedd, a dilys yw iddi luosogi yn fuan. Gwel Rhuf. 1. 8. a 12. 6. a 15. 23. Nid annhebyg fod Acwila a Phriscila, y rhai a yrwyd o Rufain gan yr Ymerawdwr Cladius, yn offerynau ymdrechgar a buddiol yn planu yr eglwys Gristionogol yn Rhufain. Anercha Paul belyd Andronicus a Junia ei geraint, fel rhai hynod yn mhlith yr apostolion, y rhai oeddynt yn Nghrist o'i flaen ef, a chyd-ddyoddefwyr âg ef yn achos yr efengyl. Cyfarch yr apostol amryw eraill, enwog am eu fydd, er, hwyrach, nad oeddynt oll yn preswyllo yn Rhufain. Tad Rufus, y crybwyllir am dano, pen. 16. 13. oedd yr hwn a gymhellwyd i ddwyn croes Crist. Marc 15. 21.

Bu 230 o Eagogion, neu Babau, yn Rhufain. Yn mhlith y 65 cyntaf, nid ydym yn cael un o honynt yn enwog am dduwioledeb, gwybodaeth, na dysgeidiaeth, er diammew, bod amryw o honynt yn ddynton sanctaidd. Ond yn mhlith y 165 diweddfaf, ni chawn un yn rhoddi dim prawf bodhaol o ras Duw ynddo, ond pob un o honynt yn honi hawl i fod yn ben ar eglwys Crist; a llawer o honynt yn gywilyddus o nodedig am falchder, creulondeb, celwydd, anudonrwydd, llofruddiaeth, puteindra, swyn-gyfaredd, a phob peth echryslon. Bu 35 o wrthabau, i gyd o'r un agweddiad a'r rhai yr oeddynt yn eu gwrthsefyll.

Ysgrifennodd Paul lythyr rhagorol at yr eglwys yn Rhufain. Y mae yn gorph o dduwinaeth o ddwyfol gyfansoddiad—yn helaeth, yn rheolaidd, yn oleu—yn traethu yn ardderchog ar holl brif bynciau Cristionogrwydd. Geilw rhai of *Clavis Theologiae*, hyny yw, Agoriad Duwinyddiaeth; a *Methodus Scripture*, hyny yw, Iawn drefn yr Ysgrifthyrr. Bernir yn gyf-tredin iddo ei ysgrifenu o Corinth yr ail waith y bu yno, yn nghylch a. d. 57 neu 58. Gwel Pearson, Mill, Lardner, Michaelis. Mae cyf-archiadau Gaius, ei letywr yn Corinth, ac

Erastus, gorchuwylwr y ddinas, yn brawf mai o Corinth yr ysgrifennodd ef. Rhuf. 16. 23. 1 Cor. 1. 14. 2 Tim. 2. 14. Anfonwyd ef gyda Phebe, gweinidoges eglwys yn Cenchrea, yn agos i Corinth, yr hyn sydd brawf ychwanegol mai o Corinth yr ysgrifennwyd ef. Rhuf. 16. 1. Nid yw yr epistol hwn, gan hyny, yn cael ei roddi o flaen y lleill o'i epistolau, am ei ysgrifenu yn gyntaf; canys ysgrifennwyd yr epistolau at y Corinthiaid, y Thessalonïaid, yr epistol gyntaf at Timotheus, a'r epistol at Titus, o flaen hwn: ond rhoddwyd ef yn gyntaf, tebygol, naill ai o herwydd enwogrwydd y ddinas fawr Rhufain, lle y preswyliai yr eglwys yr ysgrifennodd yr epistol ati; neu, ynte, yn hyspach, o herwydd rhagoroldeb yr epistol ei hun, a'r pethau a drinir ynddo yn rheolaidd, ac yn eu cyson drefn; yr hwn oedd mewn cymaint bri gan Chrysostom, fel y parodd ei ddarlenn iddo ddwy waith yn yr wythnos, yn barhans. Nid yw trefn y prophwyddoliaethau yn ol yr amser yr ysgrifennwyd hwynt; canys prophwydd Hosea mor foreu, os nid yn forenach, nag Esaiah, ac o flaen Jeremiah ac Ezeiel, er ei osod ar eu hol hwynt. Wrth gymharu yr ysgrifthyrrau canlynol a'u gilydd, gellir canfod yn eglur yr amser yr ysgrifennodd yr epistol hwn:—Rhuf. 15. 25, 26. Act. 20. 2, 3. a 24. 17, 19. 1 Cor. 16. 1—4. a 8. 1—4. Gwel *Horæ Paulinæ*, by Dr. Paley. Michaelis's *Introduction to the New Testament*.

Y ddadl fawr rhwng yr Iuddewon a'r Cenedloedd yn nghylch defodau Moses, a'r diddymiad o honynt, oedd, tebygol, yr achlysur i Paul ysgrifennu yr epistol hwn. Bu y ddadl mor fawr yn Rhufain, fel y parodd gynhwrf yn y ddinas, yr hwn a barodd i'r Ymerawdwr Claudius alltudio y pleidiau o Rufain. Dywed Suetonius, hanesydd Rhufeinaidd, i'r cynhyrfiadau hyn gael eu cyffroi gan Crist (*Christo impulsore*, Claud. c. 25.) am iddo glywed, tebygol, mai Crist oedd achos y ddadl yn eu plith. Ar yr achlysur hwn, gorfu ar Acwila a Phriscila adael Rhufain; cyfarfu Paul a hwynt yn Corinth, ac a arosodd gyda hwynt, ac a weithiodd iddynt am gyfflog. Tra yr arosodd yno, diammen i'r gwr a'r wraig hyn roddi iddo hanes cyflawn o'r ddadl yn yr eglwys yno, yr hyn a barodd i'r apostol ysgrifenu y llythyr rhagorol oti.

Y mae yn dangos ynddo* beth yw cyfwr pawb, Iuddewon a Chenedloedd, fel pechaduriaid; ac amhosibl yw i'r naill a'r llall gael eu cyflawnhan yddynt eu hunain, ger bron Daw; gan fod pawb wedi pechu, ac yn ol am ogon-

* Y mae cynnwysiad yr epistol yn dra ardderchog. Y mae yn traethu am gyflawnder a gras Duw. Coccojas.—Y mae swm yr holl epistol yn gynnwysedig yn yr anresymiad hwn; mae yr Iuddewon a'r Cenedloedd yr un modd yn enog; yr un modd y cyflawnheir hwynt yn rhad, heb weithredoedd, trwy ffydd yn Nghrist; yr un modd y rhwymir hwynt trwy ras Crist i sancteiddrwydd bywyd, gostyngeddrwydd, a chariad. Gan hyny, ni ddylai y naill geisio blaenori ar y llall, oddieithr mewn cariad a gostyngeddrwydd. Paræus.

iant Duw :—trefn Duw o gyflawnhau pechaduriaid, o'r Iuddeuon a'r Cenedloedd, trwy dydd yn nghyflawnder Crist :—y ffrwythau a'r breintiau mawrion canlynol i greu yn Nghrist :—yn nghyd a'r dyledswyddau gofynedig yn gyffredinol oddiwrth bawb sydd yn credu, tu ag at Dduw, dynion, swyddwyr gwladol, eu cyd-Gristionogion, &c., pen. xii, xiii, xiv.

Amlwg yw, mai prif bwnc blaenorol yr apostol yn yr epistol yw, pa un ai trwy fydd, ai trwy weithredoedd y ddeddf y mae Duw yn cyflawnhau dyn? Y cyntaf y mae yn ei haeru ac yn ei gadarnhau; a'r diweddfaf y mae yn ei wadu yn hollol; 'Yr ydym ni, gan hyny, yn cyfrif,' inedd efe, 'mai trwy fydd y cyflawnheir dyn, heb weithredoedd y ddeddf.'—'Am hyny trwy weithredoedd y ddeddf ni chyflawnheir un cnawd yn ei olwg ef.' Rhuf. 3. 20, 28. Nid oes ond un o'r ddwy ffordd hyn i ddyn gael ei gyflawnhau, ac y mae o'r pwys mwrhaf i ni wybod pa un yw yr iawn ffordd, sef ffordd Duw. Gan nad yw Duw fel barnwr yn barnu neb yn gyflawn, heb fod ganddo gyflawnder, ac ni fedd un cnawd mo'r cyflawnder hnw trwy weithredoedd y ddeddf; am hyny, eglur yw, os cyflawnheir ef byth, rhaid iddo gael ei gyflawnhau ryw ffordd arall; ac nid oes un ffordd arall ond trwy ras, trwy fydd, trwy iawn Crist, a fydd yn ei waed : y mae yr apostol yn profi hon yr unig ffordd bosibl, ac ya ffordd addas i Dduw, a diogel i ninau. Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. lib. iv. cap. 10, & 11.*

Fel cyfansoddiad, y mae yn dra rhagorol o ran gwirionedd ac ucheledd ystyr, destlusrwydd, a grym ymadrodd, a'i drefn reolaidd; ond yn neillduol o ran pwysau annhraethadwy y materion cynwysedig ynddo. Y mae yn ddigymhar yn mhilith holl gyfansoddiadau dynol, ac yn rhagori cymaint ar holl orchestion y Groegwyr a'r Rhufeiniwyr dysgedig ag ydyw dysgleirdeb yr haul yn rhagori ar lewyrchiad y sér.

Y mae amryw wedi ysgrifenu yn dda ar yr holl epistol hwn, ac eraill ar ranau o hono; megys Andrew Willet, Thomas Wilson, Elnathan Parr, Peter Martyr, Anselm, Bucer, Patheus, Coccejus, Pererius, Toletus, Stephanus de Brais, Ludovicus de Dieu, Thomas Adams. Ar yr holl bennod gyntaf, Gabriel Powel. 'Ar y pennodau vii, viii, a'r ix, Edward Elton. Ar pen. vii, Dr. Stafford. Ar pen. viii, Edward Phillips, Thomas Draxus, William Cowper, John Hedlam, T. Horton, D. D. Ar yr adnodau cyntaf o pen. viii, Walter Caradoc, a T. Jacob, D. D. Ond i'm tybi i, y mae esboniad addas ar yr epistol hwn, cyfatebol i ardderchogrwydd y pethau dyfnion y traetha yr apostol am danynt ynddo, yn beth i'w ddymuned yn sawr, ac heb ei gael hyd yn hyn—o'r hyn lleiaf ni ddygwyrddodd i mi weled yr un a'm cyflawn foddlonodd.*

* Ysgrifenywyr diweddar ar yr Epistol at y Rhufeiniad ydynt Moses Stuart, Tholuck, Olshausen, Hodge, Chalmers, Haldane, a Walford.—C.

RHUTHR—O, (rhuth) cyrch, dygyrch, lluchynt, diebyd, hwrdd, hupynt : cymeryd gwib :—syrthio ar, Gen. 48. 18.—ymosod ar, Barn. 9. 33.—rhuthr o amser, sef yspaid hir o amser.—'Gan ruthro i bethau nis gwelodd.' Col. 2. 18. 'Gan ymgodi ym-pethau ny's gwelawdd;' ymyl y ddalen, 'darostyngedigeth a diwyll.' W. S. *εμπαρευων*, myned yn chwyddedig i ymyraeth a phethau; siarad gyda sicrwydd am bethau nas gwelsant, ac nas dadguddiwyd; coeg a hunan-dyb : ymyrgarwch, coeg-floedd, meddwl cnawdol chwyddedig.

RHWBIO, (rhw) rhathu, rhnglo, crafu.—'Gwedi eu rhwbio a'u dwylaw.' Luc 6. 1. 'A' ei ruglo a' ei dwylo.' W. S.

RHWD, RHYDŪ, (rhw-wd) rhydni; casglu rhwd—rhwd llif, y gwaelodion a âd llif ar ei ol;—rhwd tomydd, dyhysbyddiad tomydd. Gwlybwr yw y prif achos o rwd ar haiarn. Y mae pob metel yn ddarostyngedig i rwd, hyd yn nod aur ei hun, os bydd yn agored i angerdd heli y mor; ond nid oes dim ond y mór a ryda yr aur. Nid llwgr y fettel yw y rhwd, ond y fettel ei hun mewn dull arall; gellir troi rhwd efydd yn efydd drachefn. Mat. 6. 19. Iago 5. 3.

RHWNG, (rhy-wng) arddodiad; rhyngof, rhyngwyf, rhyngddwyf; rhyngot, rhyngthot; rhyngo, rhyngtho; rhyngi, rhyngthi; rhyngom, rhyngthom; rhyngoch, rhyngthoch; rhyngynt, rhyngthynt.—'Un cyfryngwr hefyd rhwng Duw a dynion.' 1 Tim. 2. 5. Mao rhwng y ddwy blaidd i'w cymmodi; y mae mor nesed i'r naill a'r llall, a gogoniant a lles y Hall yn gydradd ar ei feddwl.

RHWYD-O-AU, (rhw) balleg. Rhwyd gibliad; rhwyd dyn; rhwyd eogiaid, rhwyd ball-eg, ballegrwyd; rhwyd ddwyffon; rhwyd aden; rhwyd adara.—Yn gyffelybiacthol, arwydda rhwyd, 1. Cyfrwysdra drwg. Salm 9. 15. Diar. 12. 12.—2. Cyfyngderau dyrys. Job 18. 8.—3. Trallodion i brofi pobl Dduw. Job 19. 6.—4. Yr efengyl, yr hon fel rhwyd a defir i fôr, i ddal ac i dynu pechaduriaid at Grist. Dygir llawer ato yn ymddangosiadol, heb fod yn wirioneddol; ond didolir y da oddiwrth y drwg yn nydd y farn. Mat. 13. 47—50.

'Minau a daenaf fy rhwyd arnat a chynulleidfa pobloedd lawer; a hwy a'th godant yn fy rhwyd i.' Ezeq. 32. 3. Yr oedd ganddynt yn yr Aipht lawer o fyfyrdd o gymeryd neu ddal y crocodile. Y dull o ddal y crocodile yn Siam, yw taffu tair neu bedair o rwydau ar draws yr afon, mewn pellder addas oddiwrth eu gilydd, fel, os tyr trwy y gyntaf, y geill gael ei ddal yn un o'r lleill. Brooks, *Nat. Hist. vol. i.* At ryw dull fel hyn o ddal y crocodile y cyfeiria y prophwyd. Edr. BALLEG-RWYD, PYSGOD-WYR.

RHWYDEN, (rhw) rhwyd fechan, y weren fol.—'A'r rhwyden hefyd a fydd oddiar

yr afu,' *Lef. 3. 4, 10, 15. Exod. 29. 13, 22. 'And the caul above the liver.'* *Saes.* חֲכָר *hachkar* y תִּרְתָּ עַל *gormodedd*, neu y *cwac sydd ar yr afu*. Mae y beirniad dyagedig, Bate a Parkhurst, yn barnu mai chywysigen y bustl a ddarlunir yn y goiriau. Oddiwrth ragoroldeb y bustl, ei ddefnyddioldeb i iechyd pob creadur, a'i effeithian ar y nwydan digofus a chwantus, canfyddir y priodoldeb o fod Duw yn gorchymyn i chwysigen y bustl gael ei chymeryd ymaith, a'i hysgwyd ar yr allor. Priodol ystyr y gair *Heb.* חֲכָר *hachkar* y gyfeithir *rhwyden*, yw rhagori, rhagorol, rhagoriaeth, buddioldeb, gweddill dros ben, peth yn ngweddill, &c., felly y mae; gormodedd, neu y peth ychwanegol at yr afu. Yn ol ein cyfeithiad ni, arwydda y llicingig, neu y croen bras sydd oddi ar yr afu, ac yn ei dal hi i fynu.

RHWYDWAITH, (rhwyd-gwaith) rhwyd-wëad. Gwaith plethedig, tyllog. Felly yr oedd gwaith yr aich bres allor y poeth-offrwm. *Exod. 27. 4. a 38. 4.* Yr oedd rhwydwaith yn addurn ar golofnau y deml. *1 Bren. 7. 18. Jer. 52. 22, 23.*—'Gwaradwyddir hwynt hefyd y rhai a weithiant feiullin, a'r rhai a wcuant rwydwaith.' *Esa. 19. 9.* 'Weuant rwydau.' *Dr. M.* Rhyw rwydau, rhwydwaith, neu eiliad i ddal pysgod, tebygol, a feddylir wrth y goiriau. Yr oedd llawer o'r cyfryw weithian yn yr Aipht, gwlad nodedig am luaws o bysgod.—'Y rhwydwaith hefyd.' *Esa. 3. 18. Heb.* שִׁבְרִים *shibrim* rhyw addurniadau hardd o rwydwaith, brodiaeth, neu gemwaith, a wiagai y merched dwyreiniol gynt. Nid yw y gair yn y Beibi, ond yn y fan hon.

RHWYDD-HAU, (rhwy) rhydd, dirwyst; hawdd, llwyddiannus, cleu-fryd.—'Rhwydd hyn.' *Rhnf. 1. 10.* 'Duw yn rhwydd,' sef Duw a'th lwyddo. *2 Ioan 10.*—'Dyn-psychwell.' *W. S.*—'Na chyferchwrch ef.' *Dr. M.* Nis gellir cyfarich cyfeiliornwr heb gyfranogi o'i bechod, trwy ddymuno llwyddiant y cyfeiliornad. *Χαιρειν, byddwch wych*, oedd y gair a arferai y Groegiaid yn eu cyfarchiad cyffredin i'w gilydd; wrth wahardd hyn, y mae yn gwahardd rhoddi i gyfeiliornwr y moesgarwch a'r mwyneidd-dra cyffredin rhwng dynion a'u gilydd.

RHWYF-AU-O-WYR, (rhwy) uchel gais, uchel drem; tywysog, llywodraethwr; rhywlath, sef peiriant i yru llong neu gwch rhag-ddo; rhwyf-long, sef llong a yrir â rhwyf; llong ddwy-rwyf, dwy-rwyfan, sef llong â dwyrwyf. *Edr. Afon.*—'X rhai a'th rwyfasant a'th ddygasant i ddyfroedd lawer.' sef dy lywodraethwyr, trwy eu balchder a'u hynfydrwydd a'th ddygasant i gyfyngderau mawrion, ac agos iawn i ddinystyr. *Ezec. 27. 26.*

RHWYG-O-IAD, (rhwy) *Gr. παχος (pachos)* *regge*; toriad, hollt, parthiad, ysgariad, gwaharsiad.—'Y mae yn fy rhwygo & rhwygiad ar rwygiad.' *Job 16. 14.* Yr oedd Job

fel mur, neu dwr cadarn, fel yr arwydda y gyffelybiaeth, eto, yr oedd Duw wedi gwneuthur rhwygiadau arno; sef yn ei feddiannu, ei nerth, ei iechyd, ei heddwch, ei gysur, &c. Yr oedd wedi ei gystuddio lawer ffordd, drachefn a thrachefn. Nid yw un rheswm am fod dyn wedi ei gystuddio, na chystuddia Duw ef eto: cystuddia Duw ei bobl, nes caffo fydd ac amynedd eu perffaith waith. *Edr. DILLAD, Gwiss.*

RHWYM—O—EDIG—AETH—YN, (rhwy) *Heb.* רָתַם *(ratam)*: cwlwm, achrywim, tid; clylwm, caethiwo: rhwymedig, caeth; dan rwyman, sef dan orfod; rhwymedigaeth, sef cyflwr rhwymedig, attaliad, cyfyngiad, dylid.—1. Clylwm yn nghyd. *Gen. 37. 7.*—2. Gosod mewn cadwynau. *Act. 12. 6.*—3. Bod yn gaeth dan adduned. *Num. 30. 2, 9, 13.*—4. *Attal. Job 28. 11.*—5. Cystuddiol, gofidus. *Luc 13. 16.*—6. Gosod beichiau trymion yn ddirugaredd ar un. *Mat. 23. 4.*—7. Rhoddi, neu gadarnhau dyagyblaeth eglwysig, trwy ba un y mae dynion yn cael eu tori allan o gymundeb âg eglwys weledig *Crist. Mat. 16. 19. o 18. 18.* Wrth ddyagyblu, nid oes dim yn rhwymo yn gyfreithlon, ac yn gadarn, ond gair Duw, wedi ei egluro a'i gwrhwyso at gydwybod yr euog; pa beth bynag a rwymir a'r rhwymyn hwnw ar y ddaear, y mae yn rhwym hefyd yn y nef; canys yr un yw Duw a'i air yn mhob oes o'r byd.—8. Cysuro, amddiffyn, cryfhau, a meddyginiaethu. *Job 5. 18. Salm 147. 3. Esa. 30. 26. Ezec. 34. 16. Hos. 7. 15.*—9. Cadw yn otalus. *Esa. 8. 16.*—10. Parchu, ystyried, a defnyddio. *Diar. 3. 3. a 5. 21. a 7. 3. Deut. 6. 8.*—11. Gorchfygu, attal, a chaethiwo. *Mat. 12. 29. Dat. 20. 2.*

'Y gwynt a'i rhwymodd hi yn ei hadenydd.' *Hos. 4. 19.* Cyffelybiaeth ragorol, medd Horeley, i osod allan gyflwr pobl wedi eu dwyn o'u gwlad briodor, a'u halltudio i bedwar pwnc y byd; y rhai yn byw yn ansefydlog wrth ewyllys eu gelynyon, fel peth rhwymedig wrth adenydd y gwynt, dan orfod myned gyda'r gwynt pa le bynag yr elo, heb fynyd o seibiant na llonyddwch. Felly yr oedd Israel pan gaethiwyd hwynt gan yr Assyriaid. *Jer. 4. 11, 12. a 51. 1. Zech. 5. 9, 10, 11.*

'Pan ymrwymont yn eu dwy gwys.' *Hos. 10. 10.* Neu, fel y cyfieitha craill, 'Pan rwywmyf hwynt am eu dau drosedd.' neu, yn ol eraill, 'Yn eu dwy drigfa.' Tebygol fod y geiriau yn gosod allan gyflwr caled, bliu, Israel, fel acner yn tynu yn ol ac yn mlawn rhwng dwy gwys; a hyny am eu dau bechod, sef eu heilunaddoliaeth yn Dan a Bethel. Hwyrach mai geiriau diarebol ydynt. Gwel sylw y dyagedig Horeley ar yr adnod.

'Rhwymwyd anwiredd Ephraim; cuddiwyd ei bechod ef.' *Hos. 13. 12.* 'Sef, y mae heb ei faddeu, mewn coffadwriaeth gan Dduw, ac yn barod i'w ddwyn yn ei erbyn.

'Enaid fy arglwydd a fydd wedi ei rhwymo

yn rhwymyn y bywyd gyd â'th Arglwydd.' 1 Sam. 25. 29. Sef wedi ei ddiogelu yn ngharad a gofal Duw am dano. Y mae ei bobl yn eys mewn rhwymyn gan Dduw i'w cadw i fywyd tragwyddol, ac nis dichon neb eu marwolaethu, na'u niweidio.

RHWYMEDI, (rhwym) rhwymedigaeth, attaltfa; meddyginiaeth, iachad.—'Rhwymedi yw yn erbyn godineb.' 1 Cor. vii. Cynwysiad y beunod.

RHWYSG-AU, (rhy-wysg) llywodraeth, awdurdod; rhodres, rhwyf, camwysg.—'A graffo ei rwyg ei hun.' Diar. 29. 15. *וְלִשְׁמֵרָא* *u ollyngwyd*; fel anifel gwyllt i fyned lle y myno, heb lywodraeth nac attaltfa. Esa. 5. 14. Act. 23. 23.

RHWYSTR-O, (rhy-gwyst) lluddias, attal, goludd; llestair, lluddio, goluddio: un peth a fyddo ar y ffordd yn peri tramgwydd, neu attaltfa i un:—'Na ddod dramgwydd o flaen y dall;' sef dim ar ei ffordd a baro iddo syrthio. Lef. 19. 14.

Y mae yn arwyddo yn y Testament Newydd un peth a baro, neu a fyddo yn tueddu i beri f un syrthio, neu i wyro, neu i fod yn esgeulus yn ffridd dyledswyddau; neu a fyddo yn attaltfa i un ddyfod yn ddygybl i Grist; neu yn ei ddigalonni yn ei broffes; neu i beri iddo wrthgilio oddi wrthi. Mat. 18. 7. Luc 17. 1. Rhuf. 9. 33. a 14. 13. 1 Cor. 1. 23. Gal. 5. 11. Nid yn Nghrist y mae yr achos fod un yn *rhwystro*, ond yn ei galon lygredig, anghrediniol, ei hun. 1 Ioan 2. 10. Nid Crist sydd yn ei wrthod ef, ond efe sydd yn gwrthod Crist. Y mae Crist oll yn hawddgar, ac yn hollol addas iddo, ond nid yw ei feddwl cnawdol yn ei ganfod felly. Yr oedd craig yr oesoedd yn graig rhwystr i'r Iuddewon; ac yr oedd y maen a osododd Duw yn sylfaen, yn faen tramgwydd iddynt. Mat. 11. 6. a 13. 21, 57. Esa. 8. 14. Rhuf. 9. 33. 1 Pedr 2. 8. Yr oedd y maen o osodiad Duw, ac yn gwbl addas; ond ni fynent hwy mo hono. Pe buasai yn amgen na'r hyn ydyw, buasai yn gwbl anaddas; ond maen tramgwydd a fydd i bawb tra byddont heb ganfod ei addasrwydd.

RHY, tros, tu hwnt, gormod; dros ben; yn dra; dirfawr. Arferir ef yn aml fel rhagddawd, yn chwaneagu at bwys ac ystyr y gair.

Nid da *rhy* o ddim. *Diar*.

'Dyma wybodaeth ry ryfedd i mi: uchel yw, ni fedraf oddi wrthi.' Salm 139. 6. Rhy fawr i mi ei chynwys; rhy fawr i fynegi yr holl ryfeddodau sydd ynddi. Y mae y rhai sydd yn gwir adnabod Duw yn cydnabod mai ychydig a wyddant am dano, ac nas medrant ei gynwys.

RHYBUDD-IO, (pydd) gwys, dyfyn, cyngbor; ceryddu, cyngchori, annog.

Tri pheth a ddyl y pawb ei ddiolch; gwahawdd, *rhybudd*, ac aarheg. *Triodd*.

Rhybuddio, a arwydda, rhag-hysbysu un am berygl, neu i annog i ochelyd pechod, neu gyflawni rhyw ddyledswydd, neu i barotoi diogelwch rhag perygl. Act. 10. 22. a 20. 31. Rhuf. 15. 14. Col. 3. 16. Heb. 8. 5. a 11. 6.

'Rhybuddiwech y rhai afreolus.' 1 Thea. 5. 14.—'Rhybyddiwech y rei aflywodraethus.' W. S. a Dr. M. *Ataxrois* sydd air milwraidd, ac a arwydda y rhai a fyddo yn tori eu rhenciau, neu yn gadael eu sefyllfaeodd, fel nas dichon iddynt, o herwydd hyny, wneyd eu dyledswydd fel milwyr, yn enwedig mewn ymladdfa. Arferir y gair yn addas i ddynodi y rhai sydd yn esgeuluso y gwaith perthynol i'w swyddau a'u sefyllfaeodd. Y mae yr adnod hon, medd Mr. Blackwell, mor hynod am burdeb athrawiaethol, ac eangder caredigrwydd a thiriondeb, ag ydyw am ddullni a grym ymadroddion, a chywreirwydd cyfansoddiad. Gwel *Sacr. Class. vol. i.* Yn 2 Thea. 3. 6. 7, 11. gorchymyn yr apostol dynu oddiwrtb bob brawd, yr hwn, wedi ei rybuddio, a barhao i rodio yn afreolus. Yn mhliith yr afreolus, y mae yn beio ar eu segurdd; 'heb weithio dim, ond bod yn rhodresgar.' Ymddygiad sydd groes i reolau yagrythyrol, yn ffaidd gan Dduw, ac yn dra niweidiol i ni ein hunain, ac eraill hefyd. Oddiwrtb adn. 14. gellir barnu fod y cyfryw yn agored, nid yn unig i rybudd yr eglwys, ond, yn parhau heb ddygygio, wedi y rhybudd, i ddygygblaeth eglwysig.

RHYCH-AU, (rhy-ych) rhigol, ffosle, cladd, clawdd. Job 39. 10. Salm 65. 10. Hos. 10. 4.

RHYCHWANT-U, (rhy-chwant) tra estyniad, mesur y llaw yn estynedig, sef yn nghylohw naw modfedd. I ddangos mawredd Duw, dywedir ei fod yn 'rhychwantu y nefoedd.' Esa. 40. 12. a 48. 13.—'Plant rhychwant o hyd.' Galar. 2. 20.—'a drinir a dwylaw,' ymyl y ddal.—*וְלִשְׁמֵרָא פְּלִיטָא* *plant y cledrau*, Blayney, sef y plant a ddygid ac a chwareuant ar gledrau y dwylaw.*

RHYD-AU, (rhy-yd) rhydle, baia, lle baa, lle y galler myned trwy afon ar draed. Gen. 32. 22. Barn. 3. 28. Esa. 10. 29. a 16. 2. Jer. 51. 32.

Moled pawb y *rhyd* mal y casto. *Diar*.

RHYDD-HAD-HAU-ID, (rhy-ydd) llac, anattaliedig; rhwydd, hael; breiniolaeth.—1. Awdurdod i wneuthur neu beidio gwneuthur unrhyw beth. 1 Cor. 7. 39. a 8. 9. a 10. 29.—2. Gwardigaeth o gyflwr caeth, neu garchar. Lef. 25. 10. Heb. 13. 23.—3. Gwardigaeth oddiwrtb gaethiwed pechod, llywodraeth ormesol Satan, melldith y ddeddf, a defodau caeth goruchwyliaeth Moses. Rhuf. 6. 18. a 8. 2. Gal. 5. 1. Lle mae Ysbryd yr Arglwydd, yno y mae rhyddid oddiwrtb y

* 'Rhau bychain mewn addysg.' Calvin.—'Rhau dan addysg.' Pagninus.—'Mabandod.' Munster.—'Plant rhychwant o hyd.' Junius a Tremelius.

pethau hyn, yn nghyd â dyfodfa rwydd, hyder-
na, at Dduw, fel Tad. 2 Cor. 3. 17. Y mae
cyflwr dyn, fel y mae yn bechadur syrthiedig,
yn cael ei olygu yn yr yagrythrau, yn gaeth;
y mae yn gaeth dan lywodraeth pechod, yn uf-
uddhau iddo yn ei chwantau; dan awdurdod
ac yn meddiant Satan; dan lywodraeth deddf
Dduw fel priod, yn gorchymyn ac yn gwahardd
dan boen marwolaeth dragywyddol, heb roddi
grym i ufuddhau, na diangfa oddiwrth y goep.
O'r caethiwed ofnadwy hwn y mae Ysbryd y
bywyd yn Nghrist Iesu yn rhyddhau y gwar-
edigion. Tra byddo y ddeddf yn gwahardd,
heb roddi grym-yn erbyn llygredigaeth y gal-
on, ni wna pechod ond adfywio, ymgynhyrfu,
cynddeiriogi, a thrwy hynny amhau: ond mae
Iesu Crist yn rhyddhau cyflawn oddiwrth y
caethiwed dirfawr hwn, trwy rinwedd yr iawn
a wnaeth dros bechod, a nerthol weithrediad
yr Ysbryd Glan ar y galon. Gwel Vitringa,
Obs. Sacr. lib. vi. cap. 17, 18, 19.—4. Cyflwr
o ogoniant yu y nesoedd, lle bydd gwardig-
aeth gyflawn oddiwrth bob caethiwed a thru-
eni. Rhuf. 8. 21. Gelwir hwn, 'Rhyddid go-
goniant plant Dduw:' y mae rhyddid grasol,
esengylaidd, a sanctaidd, i'w fwynhau yma yn
y byd hwn, gan blant Dduw; ac y mae rhyddid
gogoniant, neu gogoneddus, iddynt yn y byd
sydd i ddyfod.—Camddefnyddio rhyddid Crist-
ionogol er tramgwydd i frawd gwan, neu yn
gochl dros benrhyddid cnawdol, sydd bechod
dirfawr. Rhuf. 14. 1. 1 Pedr 2. 16. Edr.
COCHL.

'Yn rhydd yn mysg y meirw, fel rhai wedi
eu lladd, yn gorwedd mewn bedd.' Salm 88.
5. Eglur a dilys yw, mai Crist sydd yn llef-
aru y geiriau wrth ei Dad ar y groes; eto heb
farw, ond yn marw. Nid rhydd oddiwrth ofal-
on, a gofidiau y bywyd hwn trwy farwolaeth, y
mae y geiriau yn ei feddwl; canys ni buasai
hyn yn ofid, ond yn hytrach yn gysur.* Ond
geiriau yn cynwys achwyniadau trymion yd-
ynt. Mae y gair *Heb.* אֲפֵסֶת a gyfeithir
rhydd, yn arwyddo y cyfryw gyflwr ag sydd
druenusaf; yn mha un y mae dyn wedi ei ad-
ael, ei ffeiddio, a'i wrthod gan bawb. Y cyf-
ryw oedd y gwahan-glywys. Gelwir y tŷ y
bu y brenin Azariah neu Uziah ynddo, wedi
i'r Arglywydd ei daro â gwahan-glywys, אֲפֵסֶת
וְהָיָה *ty rhydd*, neu *neillduad*; yr un gair a
arferir yma. 2 Bren. 15. 5. 2 Cron. 28. 21.
Yr oedd yn ofynol wrth gyfraith Moses i'r
gwahanglywys drigo ei hunan, y tu allan i'r
gwersyll, fel un rhy ffaidd i neb nesau ato.
Lef. 13. 46. Mae yn eglur oddiwrth Esa. 53.
4. y cymharir Crist yn hongian ar y groes, i un
â'r pla gwahanol arno, wedi ei daro gan Dduw.
Nid yn unig yr oedd y croesoeliedig yn cael
edrych arno fel drygddyn, wedi ei daro gan

* Anfynoch y mae Seneca yn arfer unrhyw ymresym-
iadau eraill yn ei lyfrau i gyfuro ei ddarllenwyr, ond yr
un hwn am *rhyddid y meirw*, fel y gallai ddangos i ni eu
dedwyddwch hwynt. Coccejus.

Dduw mewn modd anarferol, ond hefyd yn
debyg i'r gwahanglywys, wedi ei adael, ei
wrthod, a'i ffeiddio gan bawb. Yr oedd Crist
ar y groes (*exdoro*) wedi ei roddi i ddywylaw
e'lyntion; yn agored i bob dirmyg ac annhureh
a allent ddangos iddo. Yr oedd fel hyn yn
mhlith y meirw; yr oedd y croesoeliedig yn
cael ei gyfrif fel yn farw, ac yn mhlith y meirw.
er ei ei fod eto heb farw; ac yn aml, yn mhlith
y Rhufeiniaid, y groes oedd ei fedd, lle y brdd
ai yn cael ei adael i fwystilod ac i adar ei ddy-
fetha, er siampl a rhybudd i eraill. Tebyg
hyn oedd Crist ar y groes; 'fel rhai wedi er-
lladd, yn gorwedd mewn bedd.' Gwel Cocce-
jus *in loc. a Vitringa, Obs. Sacr. lib. ii. cap. 3.
sec. 19, 20, 21.*

'Eithr yr hwn a edrych ar berffaith gyfraith
rhyddid.' Iago 1. 25. Gelwir yr esengyl yma
yn gyfraith berffaith, am ei bod yn cynwys cyfl-
awn ddatguddiad o arfaeth a threfn Dduw.
mewn perthynas i iechydwrtaeth pechaduriaid
yn Nghrist—yn rhoddi cyflawn ddatguddiad
o'r priodoliaethau dwyfol—ac y mae hefyd yn
perffeithio yr addolydd.—Cyfraith rhyddid yw,
am 1. Ei bod yn rhyddhau dynion oddiwrth
gaethiwed eu pechodau.—2. Oddiwrth ddefod-
au y sefydliad Iuddewig, y rhai a elwir yn iau
caethiwed anhawdd ei dwyn.—3. Yn rhydd-
hau pob gwir gredadyn oddiwrth fellidith y
ddeddf a digofaint Dduw.—4. Am ei bod yn
rhoddi yr un rhyddid i bawb o ran y mwynhad
o freintiau esengylaidd—o ras a gogoniant.

RHYFEDD—OD—OL—U, (rhy-medd) uthr,
eres, engir, engirol, aruthrol; svnu. Peth rhy-
feddol, yw peth anarferol; peth diangyffred
herwydd ei fawredd a'i ogoniant, yn peri syndod
aruthrol. Y mae rhyfeddodau o ddaioni
yn cael eu dangos gan Dduw yn ei waredig-
aethau a'i ymgeledd i feibion dynion. Salm
107. 8.

Yr oedd plâu a gwyρθiau yr Aipht yn beth-
au rhyfedd, anarferol, croes i ddeddf natur, ac
yn peri syndod i bawb. Salm 105. 27. Jer.
32. 20, 21.

Y mae plant Dduw yn rhyfeddodau yn y byd;
mae tiriondeb Dduw a'i ofal manwl am danynt
yn rhyfeddol ac yn peri syndod; felly y mae
eu hysbrydolrwydd a'u sancteiddrwydd hwyth-
au yn peri i fyd annuwiol edrych arnynt fel
rhai neillduedig, heb ganfod rheswm am eu
hymddygiad. Esa. 8. 18.

Yr oedd Dafydd, neu yn hytrach Crist, 'yn
rhyfeddol i lawer,' (Salm 71. 7.) sef i bawb
sydd yn ei wir adnabod.—'Gelwir ei enw ef
Rhyfeddol.' Esa. 9. 5. Barn. 13. 18. Gen.
32. 29. Yr enw sydd yn arwyddo y person;
person rhyfeddol ydyw. Hwyrach fod y gair
rhyfeddol yn briodol i un enw yn fwy neillduol
na'i gilydd sydd ar y Messiah, sef yr enw Mab
Dduw. Y mae yr hanfod dwyfol yn rhyfeddol,
yn mhell tu hwnt i amgyffred neb creadnuid;
mae yr hanfod yn rhyfeddol, ond rhyfeddach
eto, fod Mab Dduw—yr un person yn Dduw—

gyda Daw—o Dduw—ac yn Fab Duw. 'Gelwir ei eu enw ef Gair Duw.' Dat. 19. 13. Doethineb, neu Gair Duw, Mab Duw; Unig-anedig; Cyntaf-anedig; gwir lun y Tad, a dysgleirdeb ei ogoniant. Dyma yr enw rhyfeddol. 'I ba beth y gofyni,' medd yr angel wrth Jacob, 'hyn am fy enw?' Fel pe dywedasai, y mae fy enw yn guddiedig, yn ddirgelwch, yn rhyfedd, nas dichon neb ei amgyffred byth. Gen. 32. 29. 'Beth yw ei enw,' medd Agr, 'a pheth yw ei Fab, os gwyddost?' Diar. 30. 4. Gwybod hyn yw y doethineb penaf, gan fod enw Mab Duw yn rhyfeddol. I ychwanegu at y rhyfeddod eto, 'Anfonodd Duw ei Fab, wedi ei wneuthur o wraig, ac wedi ei wneuthur dan y ddeddf, fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf,' Gal. 4. 4. Rhuf. 8. 3. Rhyfeddol yw yn ei berson, ei swydd, ei waith, ei ddarostyngiad, a'i esgyniad; ie, yn y cwbl; nid oes neb yn ei adnabod, heb ei garu a'i ryfeddu uwchlaw pob peth. Salm 108. 23. a 17. 7. Jer. 31. 22. Esa. 28. 29. Mat. 1. 23. 1 Tim. 3. 16. Dat. 15. 3.

Bydd yn nydd y farn yn 'rhyfeddol yn y rhai oll sydd yn credu.' 2 Thea. 1. 10. Rhyfedd eu bod wedi credu—rhyfedd hefyd bod gwrthddrych addas i bechadur gredu ynddo—rhyfeddol fydd y canlyniadau o gredu yn y gwrthddrych—rhyfeddol fydd yr olwg arnynt y dydd hwnw—a rhyfeddol eu dedwyddwch byth; ond Crist fydd yn rhyfeddol, ac yn cael ei ryfeddu yn y cwbl. O hono ef, ac iddo ef y mae y cwbl; ac iddo ef y byddo y gogoniant byth.

Pethau rhyfedd i gyd sydd yn ngair yr Arglwydd; ond ni wel neb mo honynt yn rhyfedd heb i'r Arglwydd ddatguddio ei lygaid trwy ei Ysbyrd; yna yr ymddangosant yn eu mawredd gygoneddus, yn dra gwerthfawr, yn anchwiliadwy, ac yn amgyffredadwy. Salm 119. 18, 96. Hos. 8. 12. 2 Cor. 3. 13.

RHYFEL—A—GAR—OEDD—WYR, (bel)
Llad. BELLUM: sawd, milwriaeth: brwydr, c&d, trin, cadorfod, ymladd, ymosod, ymgyrch, ornest, cammawn.

Golochwyd crefydd diawl annog. *rhyfel.* Diar.

Rhyfel yw ymrafael, neu ymryson rhwng tywysogion, neu deyrnasoedd, &i gilydd; yr hwn heb ei derfynu trwy y ffordd gyffredin o uniondeb a chyflawnder, a derfynir trwy y cleddyf. Eglur yw, pe byddai pob plaid am gyflawnder, a dim ond hyny, ni byddai raid na lle i ryfel byth. 'O ba le y mae rhyfeloedd ac ymladdau yn eich plith chwi?' medd Iago; nid oddiwrt hariat ad uniondeb, a chwenychu gwneuthur cyflawnder; 'ond oddiwrt eich melus-chwantau, y rhai sydd yn rhyfela yn eich aelodau;' sef chwantau pechadurus yn y meddwl. Iago 4. 1, 2. Mae y geiriau yn adn. 2, 3. yn dangos agwedd rffedd meddwl dyn dan llywodraeth ei bechod. 'Chwenychu yr ydych, ac nid ydych yn cael; ceisfigenu yr ydych ac eiddigeddu (yn hytrach, *lladd*) ac nid ydych

yn gallu cyrhaeddyd: ymladd a rhyfela yr ydych, ond nid ydych yn cael, (trwy hyny) am nad ydych yn gofyn. Gofyn yr ydych, ac nid ydych yn derbyn, o herwydd eich bod yn gofyn ar gam, fel y galloch eu treulio ar eich melus-chwantau.' A dyma, medd Bengelius, yw achos dechreuad, y rhan fwyaf o ryfeloedd rhwng breninoedd a theyrnasoedd a'u gilydd; sef eu huchelfryd, eu chwant i eatys eu tirog-aethau, cynydd eu cyfoeth a'u rhwyg; ac eu hysbryd llidiog, diaigar—oll yn tarddu oddiwrt y chwant tufewnol sydd yn llywodraethu y meddwl. O herwydd y llwgr hwn, y creulondeb a'r anghyflawnder sydd mewn llywodraethwyr yn gyffredin hyd yn hyn, y mae rhyfeloedd yn gyfreithlon, ac yn angenrheidiol er amddiffyniad a diogelwch; yn mhob golygiad arall, ymddengys rhyfel i mi yn gwbl anghyfreithlon yn mhawb, ac yn erbyn deddf natur, uniondeb, a chariad. Gwneuthur i ddyfnion fel yr ewyllysaem iddynt hwy wneuthur i minau, a derfynai holl ryfeloedd y byd yn fuan; ond tra byddo chwantau yn rhyfela, ac nid cyflawnder yn llywodraethu, parhau a wnant, ac nid yn hwy.

Y Hebraid pan aent i ryfel, a nesau o honynt i'r frwydr, yr oedd yr offeiriad i lefaru wrth y bobl, a dywedyd, 'Clyw Israel: yr ydych chwi yn nesau heddyw i'r frwydr yn erbyn eich gelynion: na feddalhaed eich calon, nac ofnwch, na synwch, ac na ddychrynwch rhagddynt; canys yr Arglwydd eich Duw sydd yn myned gyda chwi, i ryfela &ch gelynion droeoch chwi, ac a'ch achub chwi.' Pan nesaent at ddinas, yr oeddynt i gyhoeddi heddwch yn gyntaf; os heddwch a etyb, ac agoryd y pyrth, yr oedd yr holl bobl i gael eu harbed, a bod dan deyrngod. Ond os na heddychai y ddinas, yr oedd iddynt warchae arni, ei chymeryd, a rhoddi yr holl wrywiaid i farwolaeth; ond yr oedd y benywaid, y plant, a'r anifeiliaid i fod yn yspail iddynt. Hyn oedd y gyfraith mewn perthynas i genedloedd pell; ond am y Canaanaeaid, nid oedd iddynt gadw un enaid yn fyw. Pan warchaent ar ddinas lewer o ddyddiau, nid oedd iddynt ddyfetha y coed ffrwythlon i'w rhoddi yn y gwarchglawdd, ond yn unig y prenau diffrwyth yr oeddynt i'w dyfetha a'i tori. Dent. 20, 2—20. Yr oedd holl ryfeloedd Moesa a Josuah wrth orchymyn a than gyfarwyddyd yr Arglwydd, yr hwa sydd a hawl ganddo i ddial y ffordd y myno ar bechaduriaid ffaidd ac oilun-addolgar; felly hefyd yr oedd rhyfeloedd Dafydd, i oreagn yr holl dalaethau a roddodd Duw yn ei addewid i Abraham a'i had. Heblaw hyny, beth bynag oedd yn cyfreithloni rhyfeloedd rhwng breninoedd a'u gilydd, oedd yn cyfreithloni rhyfeloedd yr Hebraid yn yr un amgylchiadau. I ddangos ei alluogrwydd, ac i ddarostwng balchder dyn, rhoddodd yr Arglwydd, yn am, y fuddugoliaeth i ychydig o nifer ar fyddinoedd lluosog a chryfion, megys i Gideon, &c.

Yn Israel yr oedd yr holl wrywiaid yn rhyfelwyr; ond cyn amser Dafydd nid oedd ganddynt fyddinoedd rheolaidd, ac yn sefydlog. Y swyddwyr rhyfel oedd, 1. Pen y llu, neu y gwr oedd ar y filwriaeth; megys Abner i Saul; Joab i Dafydd; a Benaiah i Solomon.—2. Tywysogion y llwythau.—3. Tywysogion ar filoedd, ar gannoedd, ar ddegau a deugeiniau, ac ar ddegau.

Un o farnedigaethau trymion Duw ar drigolion y ddaear, yw rhyfel. Efe sydd yn gorchymyn i'r cleddyf ladd a difrodi. Ond y mae amser hyfryd wedi prophwydo am dano, pan y taena gwybodaeth o'r Arglwydd dros wyneb yr holl ddaear—y darostyngir annwioledeb yn mhilith dynion—y dileir holl gau-grefyddau y byd; yna y par yr Arglwydd i ryfelocedd beidio, ac ni ddysg plant dynion rhyfel mwyach. Salm 46. 9. Mic. 4. 3. Edr. **Ml.**

Gelwir yr Arglwydd yn Rhyfelwr, am ei fod yn gadarn o blaid ei bobl, ac yn erbyn ei elynion; ac efe sydd yn dysgu ei bobl i ryfela, ac yn eu llwyddo yn y frwydr. Exod. 15. 3. Salm 144. 1. 2 Cron. 20. 15. 1 Sam. 17. 47. Yr Arglwydd Iesu yw cadben, a phen y filwriaeth yn myddinoedd Duw; cyhoeddwyd rhyfel yn Eden rhyngddo ef a'r sarph, a rhwng y ddau hâd perthynol i bob un. Bu yn ei berfson ei hun yn y frwydr ryfeddaf, yn erbyn holl alluoedd y tywyllwch; ond daeth o'r maes, er ei glwyfo, eto yn fuddugoliaethus, a'i holl elynion yn archolledig i farwolaeth; caethiwodd gaethiwed; yspeiliodd dywysogaethau ac awdurdodau, efe a'u harddangosodd ar y groes, gan ymorfoleddu arnynt arni hi.—Y mae ei eglwys yn y frwydr eto o oes i oes; ond pyrth uffern nis gorchfygant hi; ond y saint a deyrnasant ar y ddaear. Salm 24. 8. Mat. 16. 18. Dat. 5. 10. a 11. 17. a 19. 6. a 20. 6.

Y mae 'chwantau cnawdol yn rhyfela yn erbyn yr enaid.' 1 Pedr 2. 11. Gelyniau ydynt i'r enaid; sef i'w gysur, ei ddedwyddwch, a'i lwyddiant yn nghymdeithas a gwaith Duw. Y mae y chwantau cnawdol, sef llygredig, yn elyniaethol, yn weithgar, yn gryfion, ac yn ddi-fino; yn gwythwynebu yr enaid yn mhob mwynhad, ac yn mhob gwaith sanctaidd; pethau sydd yn perthyn i deyrnas y diafol ydynt, ac yn gwbl groes i bob peth sydd yn perthyn i deyrnas Dduw a'i waith. 'Ymgedwch,' medd yr apostol, sef oddiwrth y chwantau, o ran eu llochi yn y meddwl, yna bydd yn hawdd ymgadw oddiwrth y cyflawniad o honynt. Lladd a dystrywio ei enaid ei hun y mae y neb a'i cyflawno. Gan na ddyfethwyd hwynt, rhyfel sydd raid ei ddwyn yn mlaen yn eu herbryn yn barhaus, neu cyll yr enaid y dydd. I'r dyben i allu gwrthsefyll, rhaid gwisgo holl arfogeth Duw, marweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd, a rhodio gyda Duw yn ei ofn, ei gariad, a phuro y galon trwy ffydd yn Nghrist.

RHYFERTHWY-AW, (rhy-merthwy) dy-lif, llifeiriant, tymhestl.—Y mae llwybr IEROFAN i gyflawni ei amcanion yn guddiedig i ni, ond yn uniawn, ac yn ofnadwy, yn y corwynt, ac yn y rhyferthwy, neu y dymhestl wgas, ddychrynllyd, sydd yn bwgwth dystryw ar bob llaw. Nah. 1. 3.—'Rhyferthwyaant i'm gwasgaru,' &c. Hab. 3. 14, 15. Gelyniau Israel yn yr Aipht a ryferthwyaant i'w gwasgaru: yr oeddent yn ymlidio ac yn ymgynnderiog yn eu herbryn, fel tymhestl, neu gorwynt tymhestlog; ond yr Arglwydd, eu gwaredwr, a 'rodiodd a'i foirch trwy y môr, a thrwy be-twr o ddyfroedd mawrion.' Cynddeiogrwydd y gelyn, a mawredd y gwaredwr dywfol a ymddengys yn rhyfedd yn y geiriau.—'A bu yn y môr ryferthwy mawr.' Jonah 1. 4.—'Rhyferthwynt y dehan.' Dr. M. Zech. 9. 14. Jer. 23, 19.

RHYFYG-U-US, (rhyf) balchder, uchder-traha, cymyredd, gorhydri, trahansdra; anturio, beiddio, osio, llyfasu.—'Y dyn a wnel bechod mewn rhyfyg.' Num. 15. 30. *Heb.* רַחֵק אֶל לַוּא וּחֵלֶף; sef mewn agwedd wrthryfelgar, yn barod i ymladd â Duw; yn gyhoeddus, ac yn ddigwylydd. Mae pechu yn rhyfygu yn arwyddo pechu yn fwriadol; o ddewisiad, ac nid o wendid; yn diystyru awdurdod gair Duw, yn beiddio ei gyflawnder, ac mewn gwrthryfel amlwg. 'Cablur yr Arglwydd y mae;' ac y mae yn agwedd ddychrynllyd ar y fath bryfyn a dyn, tuag at y Duw mawr. Deut. 7. 12. Mat. 12. 32. *Heb.* 10. 26, 29. 2 Pedr 2. 10. Y mae y goreu o ddynion yn ddarostyngedig i bechu, oni atal Duw ef. Salm 19. 13.—1. Gwneuthur peth yn erbyn gair yr Arglwydd, a dygwyl llwyddiant arno er hyny, sydd ryfyg. Deut. 1. 43.—2. Llesfaru megys geiriau Duw, a Duw heb lefaru, hyny sydd ryfyg cywilyddus. Deut. 18. 20.—3. Ymfedithio yn wyneb cyhoeddiadau o fellidithion Duw, sydd ryfyg ynfyd. Deut. 29. 19. Edr. **LLAW.**

RHYG, (rhy-yg) *Saes.* RYZ.—Y mae buddioldeb rhyg, fel fyd bara, yn ddigon adnabyddus. Dysdyllir hefyd ddyfroedd poethion, cryfion, o hono. Exod. 9. 32. Esa. 28. 25.

Coll mab Collfrewi a ddaeth a gwenith a haid gyntaf i Ynys Prydain, lle nid oedd cyn no hyny namyn ceiroh a rhyg. *Triodd.*

RHYGLYDD-IAD-IANT-ION-U, (rhyglydd) haeddiant haeddiedigaeth, gobryn, efrlud, gobr.—'Os heb ryglyddu bodd yn ngolwg ei meistyr y bydd hi.' Exod. 21. 8. אֵת רֵעֵהוּ דְרֹגוּת.—'Ni ryglyddais y lleiaf o'th holl drugareddau di.' Gen. 32. 10. *Heb.* לַי יִדְוֵי נַא'תְּ הַלֵּל דְּרֹגָרֵדָאֵ. Esth. 5. 8. a 7. 3. a 9. 13.

RHYGNU, (rhwn) rhastu, rhwbio, crasu i'r byw, gorthori.—'Ac a'u rhygnodd hwnt a llif.' Dr. M. 1 Cron. 20. 3. Edr. **DARDD, LLIF.**

RHYGYNG-U, (rhwng-yng) ymdaith-ws-

tad.—'A rhygyngu wrth gerdded.' Esa. 3. 16.
—'Byrhau eu camrau wrth gerdded.' Lowth.
Cerddeu yn goegfalch, ac nid yn esmwyth ac
yn naturiol; cerdded fel rhai bychain.*

RHYG-U, (rhwyng) cyfyngu, boddloni.
Rhyngu bodd, boddloni, boddhau; llonyddu,
heddychu. Y mae y gair yn cael ei briodoli
i'r Arglwydd yn aml, ac yn arwyddo yr achos
cynhyrfiol ynddo ei hun, sef ei ddaioni a'i ras-
lonrwydd, o unrhyw weithred; ei foddlon-
rwydd a'i ewyllys da ei hun, ynddo ei hun; o'i
ddaioni a'i ben-arglyddiaeth ei hun, yn
gweithredu o'i ewyllys ei hun. Job 6. 9. Salm
40. 13. Mat. 11. 26. Luc 12. 32. Col. 1. 19.
—Rhyngu bodd un, yw ennill ei ewyllys da;
ei foddhau. Rhuf. 8. 8. Gal. 1. 10. 1 Thea. 2.
4, 15. Heb. 11. 5, 6. a 13. 16.

RHYSEDD, (rhwa) rhwy, gormodd, gor-
modedd.

Gwell golud no *rhysedd*. *Diar*.

'Am nad ydych yn cyd-redeg gyda hwynt i'r
unrhyw ormod rhysedd.' 1 Pedr 4. 4. Edr.
GORMOD.

RHYTHNI, (rhwth) ainc, trachwant, gwanc,
rhaib; safn-rythu.—'Ac na veddwoch ar win,
yn y peth y mae rhythni.' W. S. Ehp. 5. 18.

RHYW-OGAETH, (rhy-yw) cenedl, bra-
gad; ystlen; math, modd, dull, gwedd, ffur-
ud; rhai. Edr. AMRW. Y mae rhywogaethau
creaduriaid yn dra lluosog, a phob creadur,
trwy effeithioldeb y gorchymyn cyntaf cread-
igol, yn cenedlu yn ol ei ryw—yr hyn sydd yn
ymddangos ond megys cread parhaus. Gen.
1. 12, 24. Mae pob hedyn yn dwyn egin, lly-
siau, a phrenau, wrthi eu rhywogaeth; a phob
anifail yn cenedlu ei ryw. Nis gellir mewn un
modd amhau y rhywiau, na pheri i un rhyw
genedlu rhyw arall. Y mae hyn yn dangos
llywodraeth a gweithrediaid neillduol y Cre-
awdwr ar y cwbl yn ddifeth. Y mae gwrryw
a benyw i bob rhyw o anifeiliaid, ymlusgiaid,
pysgod, llysiau, coedydd; ac nis dichon y naill
heb y llall genedlu, neu lluosogi ei ryw. Heb
gymdeithas yr ystleni (*sexes*) nid oes bosibl, yn
ol trefn natur, lluosogi: y mae hyn yn ddilys
am bob creadur o fywiolion ac anfywiolion,
trwy lawer o brofiadau, wedi ei egluro; y mae
parhad pob rhyw yn dibynu ar barhad ystleni
y rhyw hwnw. Rhyfedd yw Duw yn ei holl
waith.

'Eithr nid a y rhywogaeth hon allan, ond
trwy weddi a: ympryd.' Mat. 17. 21. Teb-
ygol nad yw y geiriau yn arwyddo bod amryw
rywogaethau o gythreuliaid, er y dichon hyn
fod yn rhai, er dim a ywddom ni i'r gwrthwy-
neb; ond deallwn y rhywogaeth hon o gread-
uriaid, a elwir cythreuliaid: ac os oes cymhar-
iaeth yn gynnwysedig yn y geiriau, ag afiechyd
arall y mae; dyma y rhyw waethaf o bob af-

iechyd, sef bod un wedi ei feddiannu gan
gythraul. Ond y peth anhawdd, ie, anhosibl
i'r dysgyblion, oedd yn berffaith hawdd i'r Ar-
glwydd. Y mae y pethau mwyaf, cadarnaf, a
chynddeiriocaf, yn ymstwg ac yn ufuddhau
iddo ef, yr un mor barod a phethau llai, a
gwanach; mawredd ei allu ef sydd yn cyd-
raddu pob peth. Gwel Campbell on *Mark* 9.
29. *Note*.

S.

SAALABIN, [cynnalwr y galon] dinas yn
Dan. Jos. 19. 42. Barn. 1. 35.

SAALBONIAD, priodor o Saalbon, dinas
yn Judah, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 32.
1 Cron. 11. 33.

SAANAN, a SAANANNIM, צעננין [*ys-
gogiadau*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 33.
Mic. 1. 11.

SAAPH, שפח [*sydd yn meddwl*] mab Jah-
dai. 1 Cron. 2. 47.

SAARIM, שררים [*rhai blewog*] dinas yn
llwyth Simeon, 1 Cron. 4. 31. Jos. 15. 36.

SABACTHANI, שבקתני [*gadewaist f*]
Edr. ELI.

SABAOTH, צבאות [*lluoedd*] Cyfieitha y
LXX, y gair hwn yn aml, *πρωτοπατωρ*, *Holl-
alluog*, pan briodolir ef i'r Arglwydd, mewn
cysylltiad a'r gair יְהוָה *Iehofah*. Edr. LXX.
Yn anaddas argreffir ef yn y rhan amlaf o'r ar-
graffiadau o'r Beibl, 'Arglwydd y Sabbath,' yn
Rhuf. 9. 29. *Gr. Κυριος Sabawθ, Arglwydd
y Sabaoth*.—'Arglwydd y lluoedd.' W. S. a
Dr. M. Ond Arglwydd y Sabbath ydyw yn
mhob argraffiad arall. Gwall oedd, tebygol,
yn yr argraffiad yn 1620, ac olynwyd hwnw
yn y lleil i gyd. Y mae yn wahanol oddiwrth
y gair Groeg: ac hefyd yn ei wneuthur yr un
a'r gair Sabbath, sydd ag ystyr cwbl wahanol
iddo; y mae y diweddfaf yn anghyfleusdra
mawr, am ei fod yn cam-arwain y darlennydd
uniath.

SABBETHAI, שבתאי [*fy ngorphwysfa*] un
o benaethiaid y Lefaid. Neh. 11. 16.

SABBOTH, Heb. שבת *Gr. σαββατον; Llad.
SABBATUM, neu SABBATHUM; gorphwysfa*. Gel-
wir y Sabbath, *Sul*; sef *DIES SOLIS, dydd yr
haul*: hefyd *dywsul*. Arferir y gair Groeg i
arwyddo yr holl wythnos: 'Yr ydwyf yn ym-
prydio ddwy waith yn yr wythnos, *Gr. y Sab-
both*. Luc 18. 12.—'Y dydd cyntaf o'r wyth-
nos.' *Μα των σαββατων, un o'r sabbothau*.
Ioan 20. 1, 19. Marc 16. 2, 9. Luc 24. 1.
Act. 20. 7. 1 Cor. 16. 2. Y prif ddydd yn yr
wythnos yw y Sabbath.

Arwydda hefyd, weithiau, yr holl Sabbothau
Inddewig, neu yr amserau gosodedig i *orphwys*;
sef eu gwyliau gosodedig; megys y pasc, Lef.
23. 15. cymh. adn. 7, 11.—*gwyl y degfed
dydd o'r seithfed mis, Lef, 23. 29, 32.—y*

* שפח תלכה cerdded yr un fath a phlant
bychain. *Vitinga*.

flwyddyn Sabbothol. Lef. 25. 2, 4, 6. a 19. 30. 'Fy Sabbothau.' Lef. 26. 2. a arwydda, diammen, yr holl amserau gosoddedig i orphwys gan Dduw, dan oruchwyliaeth Moses; megys hefyd yn Col. 2, 16.

Ond yn fwyf neillduol arwydda y Sabboth y dydd penodol hwnw o'r wythnos. Duw wedi gorphen gwaith y greadigaeth mewn chwe diwrnod, a orphwysodd, neu a beidiodd creu, y seithfed dydd, ac a'i neillduodd i ddigon i orphwys arno, ac i'w addoli ef mewn modd mwy difrifol, ac i fod yn arwydd o orphwysfa dragwyddol. Gen. 2. 1, 2. Diammen i'r hen batrieirch gadw y Sabboth, er na roddir i ni hanes am hyny, mwy nag am eu haddoliad tenluaid. Mewn porthynas i Cain ac Abel, dywedir eu bod, 'wedi talm o ddyddiau,' yn aberthu, Gen. 4. 3. neu 'yn niwedd y dyddiau;' sef yn niwedd yr yspaid hwnw o ddyddiau, neu wythnos, yn ol barn llawer. Edr. Aeml.

Amlwg yw fod Noah yn sylwi ar gylchiad y dyddiau, bob yn saith, yn yr arch. Gen. 8. 8, 10. Yr oedd y Paganïad yn cyfrif un dydd o'r saith yn fwy cysegredig na'r lleill: felly geilw Hesiod y seithfed dydd, εβδοματη δ' αθις λαμπρον φως ηελιοις, *dyglaer oleuni yr haul*.—Dywed Homer, εβδοματη δ' επετα καταηλυθον ιερων ημαρ, *yna daeth y seithfed dydd, yr hwn sydd sanctaidd*.—Dywed Josephus, yn ei draethawd yn erbyn Apion, 'Nid oes un ddinas, Groegaidd na Barbaraid, nac un genedl, nad aeth defod y Sabboth, ar yr hon yr ydym ni yn gorphwys, i'w plith.' *Lib. ii. c. 39*.—Gwyl yw hon, medd Philo, 'nid o un ddinas neu wlad, ond o bawb.' Gwel ychwaneg yn Hudson ar Josephus.

Dywedir am Abraham, ei fod yn 'cadw cadwraeth yr Arglwydd, ei orchymynion, ei ddeddfau, a'i gyfreithiau:' diddadi fod cadw y Sabboth yn un o'r deddfau. Gen. 18. 19, a 26. 5. Sonir am wythnos fel cyfrif adnabyddus yn nheulu Laban. Gen. 29. 27.—Hwyrach mai dyma y dydd yr oedd meibion Duw yn sefyll o flaen ΙΕΗΟΦΑΗ. Job. 1. 6.—Yr oeddent yn sylwi ar gadw y Sabboth fel hen drefn gyffredin, cyn dyfod i Sinai, wrth gaaglu y manna. Exod. 16. 22, 23.

I ddangos moesoldeb y gorchymyn, llefarwyd y gorchymyn hwn ar Sinai yn mhlith gorchymynion moesol craill, gan Dduw o ganol y tân; yagrifenwyd ef ar lechau ceryg & bys Duw; a rhoddes Duw hwn, gyda'r naw ereill yn nghadw yn yr arch. Y ddedd foesol yn unig oedd yn nghadw yn yr arch, a'r ddeddf seremonïol yn ei hystlys—un i'w chyflawni a'i chadarnhau, a'r llall i'w chyflawni a'i diddymu gan Crist, yr hwn 'yw diwedd y ddeddf, er cyflawnder i bob un a'r sydd yn credu.' Yr oedd y drugareddfa ar wyneb y gorchymyn hwn yn yr arch, fel' y lleill, yn gysegredig o iawn Crist.

Newidiwyd y Sabboth o'r seithfed dydd i'r dydd cyntaf o'r wythnos, dan yr oruchwyliaeth

efengylaidd. Nid y seithfed dydd, ond y seithfed ran o'n hamser, sydd i'w olygu yn benodol yn foesol; dydd o bob saith yw mater y gorchymyn. Nid yw y gorchymyn yn dywydd. 'Cofia y seithfed dydd i'w sancteiddio ef;' ond 'Cofia y dydd Sabboth,' &c. Er bod y gorchymyn am gadw y Sabboth yn foesol, o ran y sylwedd, bob amser, ac yn ei rym yn mhob oes o'r byd, eto yr oedd yn amrywio ya ei arwyddocâd, ac o ran rhai amgylchiadau o'i gadw, dan amrywiol oruchwyliaethau. Rhyw orphwysiad o eiddo Duw oedd ei sylfaen dan bob gorchwyliaeth; ac i orphwysfa Duw y mae y rhai a gredant yn myned. Heb. 4. 3, 4.

1. Gorphwysodd Duw y seithfed dydd oddi wrth waith y greadigaeth, oedd sylfaen y Sabboth yn Eden. Gorphwysodd, ymfoddlonodd, ac ymfhyfyddodd Duw yn ei waith, fel dadguddiad o'i ddoethineb, ei allu, a'i ddaioni: yn enwedig yn ei gyfammod.

2. Dan oruchwyliaeth Sinai yr oedd y Sabboth yn arwydd o amryw o bethau.—1. Yr oedd yn goffadwriaeth o waredigaeth Israel o'r Aipht. Deut. 5. 15. Tybia rhai oddiwrth y geiriau hyn, mai ar y Sabboth yr aeth Israel trwy y Môr Coch. Gwel Ainsworth on Deut. 5. 15. J. Edwards *Perpetuity and Change of the Sabbath*.—2. Yr oedd yn arwydd iddynt o orphwysiad Duw yn eu plith yn y babell, a'i gymeradwyaeth o'u gwasanaeth yn ol y trefnadau yno, yn Nghrist.—3. Yr oedd yn arwydd ac yn wystal, o'u gorphwysfa yn ngwlad Canaan.—Ac, yn 4. O'r orphwysfa dragwyddol yr oedd Canaan yn ei chysgodi. Yr oedd Duw o ran ei schos yn gorphwys yn Nghanaan, a'i bobl yn gorphwys yno dan ei aden. Ond gorphwysfa gysegredig amherfaith oedd hon: am hyny y mae Duw yn addaw un arall. Heb. 4. 8.—Yr oedd amryw bethau yn eu dull o gadw y Sabboth, perthynol yn unig i'r oruchwyliaeth hono; megys penodi taith y dydd Sabboth; llabuddio & meini am ei dori; peidio llosgi tân yn eu holl aneddau, &c. Er nad ydyw yr amgylchiadau hyn yn rhwymo yn bresennol, eto y maent yn addysgiadol i ni i'w hystyried.

3. Newidiwyd y dydd dan yr oruchwyliaeth newydd, yn goffadwriaeth o adgyfodiad Crist ar y dydd cyntaf o'r wythnos, wedi gorphen gwaith y prynedigaeth.—1. Gorphwysodd wedi gorphen yr holl waith oedd i'w wneuthur yma yn y byd mewn darostyngiad, sef gwneuthur iawn am bechod, a dwyn cyflawnder tragywyddol.—2. Gorphwysodd ac ymfhyfyddodd y Drindod yn nghwblhad y gwaith, y dadguddiad o'r priodoliaethau dwyfol trwyddo, a'r ffrwythau hyfryd a gogoneddus o hono.—3. Gorphwys yr holl eglwys yn dawel yuddo byth.

Mai y dydd cyntaf o'r wythnos yw y Sabboth efengylaidd, sydd amlwg oddiwrth yr yrtiriaethau canlynol:—1. Prophwydwyd am newidiad y Sabboth o'r seithfed dydd i'r dydd

cyntaf o'r wythnos: Ezec. 43. 27. 'Bydd ar yr wythfed dydd, ac o hynny allan, i'r offeriaid offrymu ar yr allor eich poeth-offryman,' &c. Rhaid deall wrth yr *wythfed dydd* yma, rhyw ddydd neillduol dan yr oruchwyliaeth efengyl-aidd, gan mai am hono y mae y prophwyd yn prophwydo: ond dan hono nid oes un dydd i sylwi arno yn fwy na'i gilddd, ond y Sabboth: diddymwyd y lleill i gyd, fel pethau cysgodol, pan ddaeth y sylwedd. Llefara y Salmydd am y dydd hwn, pan ddywed, 'Dyma y dydd a wnaeth yr Arglwydd; gorfoleddu a llawenychwn ynddo.' Salm 118. 24. eymb. Act. 4. 10, 11. Y mae y Salm yn amlwg yn brophwydoliaeth am Grist. 'Dyma y dydd,' gan hynny, a arwydda y dydd y cyfododd Crist o feirw. Dyma y dydd i'w gyfio byth! Dydd wedi ei neillduo oddiwrth ddyddiau eraill, tra parhau amser, i orfoleddu a llawenyachu yn y Crist a gyfododd o'r bedd boreu y dydd cyntaf o'r wythnos.—2. Yr oedd y dysgyblion yn ymgynnull ar y dydd cyntaf o'r wythnos; ac yn arwydd o'i foddlonrwydd iddynt, ymddangosodd Crist yn eu plith, a chyhoeddodd dang-nesfedd iddynt. Ioan 20. 26. Act. 2. 1, 2. cymb. Lef. 13. 26. Act. 20. 7.—3. Diddadl mai y dydd cyntaf o'r wythnos a eilw Ioan, 'Dydd yr Arglwydd.' Dat. 1. 10. Dywedodd Crist i'r dysgyblion, yn ystod y deugain niwrnod y bu gyda hwynt, wedi ei adgyfodiad, 'Y pethau a berthynant i deyrnas Dduw.' Diammeu iddo hybysu iddynt lawer o bethau am drefn yr eglwys, nad oes genym ni ond siampl yr apostolion am danynt; ac y mae hynny yn ddigon. Yn mhilith pethau eraill, am newid y Sabboth gan Fab y dyn, yr hwn sydd Arglwydd ar y Sabboth. 'Dydd yr Arglwydd' yw; sef dydd o osodiad yr Arglwydd; yn gofiadwr-iaeth am adgyfodiad yr Arglwydd; ac i'r Arglwydd gael ei addoli a'i foliannu yn neillduol arno.

Am sancteiddio y Sabboth, rhaid sylwi, 1. Fod yr *holl* ddydd i gael ei sancteiddio, a chan yr *holl* ddydd.—2. Dylem orphwys arno oddi wrth waith daearol cyffredin.—3. A gwneuthur gwaith sanctaidd. Y mae tri math o waith yn gyfreithlon, a phob peth arall yn anghyfreithlon, ar y Sabboth; sef, 1. Cyflawniadau crefyddol, a phob peth perthynol iddynt: ond gweddus fyddai rhugflaenu, neu oedi, pob peth amgylchiadol i addoliad Duw, nid ydyw yn anheggorol i addoliad Duw ar y Sabboth.—2. Gweithred angenrheidiol nas gellir ei chwblhau amser arall, heb fod yn euog o drosoddu gorchymyuion eraill.—3. Gweithredoedd o drugaredd i ddyn ac anifail.

Hawdd canfod, oddiwrth y pethau hyn, fod dynion yn halogi y Sabboth wrth egeuluso addoliad Duw, yn ddirgel neu yn gyhoeddus, cyflawni ei addoliad, yn syrthlyd ac yn gnawdol, gweithio, teithio, negeseua, chwareu, cwsg a segurdd, meddyliau ac ymddyddanion ofer afreidiol, a tharwy egeuluso llywodraeth denlu-

aidd, ac edrych fod pob un o'r tenlu yn ei sancteiddio. Neh. 8. 12. Marc 3. 3, 5. Luc 13. 14, 16. Mat. 12. 7, 12. a 15. 7, 8. Deut. 16. 8. Exod. 23. 12. Salm 78. 5. Esa. 66. 23. a 58. 13, 14. Jos. 6. 15. Amos 5. 8. Mat. 1. 13. Lef. 23. 30. Diar. 6. 9. Ezec. 22. 26.

Y mae tiriondeb Duw i'w weled yn fawr yn y gorchymyn hwn, yn gofalu am ddyd ac anifail, yn trefnu gorphwysdra gymedrol iddynt; ac yn bendithio gwaith y chwe' diwrnod, fel nad oes raid wrth y seithfed dydd at ein cynaliaeth; ac y mae pechadurusrwydd dyn yn ymddangos yn fawr yn ei anuffudd-dod i orchymyn mor esmwyth.—Dangosodd Duw ei anffoddlonrwydd yn fawr yn erbyn troseddwr y gorchymyn hwn. Gwel Exod. 31. 13, 17. Num. 15. 32, 35. Jer. 17. 27. Ezec. 20. 13. Neh. 13. 17, 18. Esa. 56. 4.

'Yr ail prif Sabboth.' Luc 6. 1.—'Yr ail Sabboth gwedy'r cyntaf.' W. S. Y Sabboth cyntaf ar ol yr ail ddydd o'r bara croyw, o ba ddydd yr oedd y saith wythnos (a elwid בְּתוֹרַת סַבְּוֹתָהוּ *Sabbotau*, Lef. 22. 15. cymb. ads. 8. Luc 18. 12. Act. 20. 7. 1 Cor. 16. 2.) i'w cyfrif. Lef. 23. 15, 16. Deut. 16. 9. Dyma y dehongliad mwyaf tebygol i'r iawn a welais i o'r gair tywyll hwn. Scaliger, Mintert, Schlessner, Stokius, Lightfoot, Whitby, Doddridge, Parkhurst, Scott.

'Taith diwrnod Sabboth.' Act. 1. 12. Yn nghylch dwy fil o guffyddau; sef milltir o ffordd. Nid oedd un gyfraith yn eu rhwymo i hyn, ond taddodiad y tadau a ddaeth yn ddefod gyffredin yn mhilith yr Iddewon.

SABEAID. Edr. SEBA.

SABTAH. סַבְּוֹתָהוּ [*trofeydd*] trydydd mab Cus. Gen. 10. 7. Preswylodd ef a'i hiliogaeth, tebygol, yn gyfagos i Lychlyn Persia. *Univer. Hist.* vol. i.

SABTECA. סַבְּוֹתָהוּ [*cylchynydd*] pummed mab Cus. Gen. 10. 7. Annilyd pa le y sefydlodd ef a'i hiliogaeth. Gwel *Univer. Hist.* vol. i.

SACH-AU, (sa-ach) Heb. שַׁק (sac); (*Gr. σακκος*, (*saccos*); *Llad.* SACCUS; *Sacs.* SACK. Gair Hebraeg, yn rhedeg trwy yr holl ieithoedd agos; yr hyn sydd brawf o hynafiaeth yr iaith hono; fletan, cŵd, còd, allwar. Gen. 42. 25, 27, &c.

SACHAR, שַׁבֵּר [*meddodol*] un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 35.

SACHLEN, SACHLIAN, SACHWISG, (sach-llen, sach-llian, sach-gwisg) llian garw, bras, o flew; o ba un y gwnaent sachau gynt. Gwisgent sachlen, neu sachwisg, fel arwydd o dristwch, neu alar trwm. 2 Sam. 3. 31. 1 Bren. 20. 27, 31. Esth. 4. 1. Job 16. 15. Yr oedd hyn yn arferiad yu mhilith y Groegiaid. Yr oedd y prophwydi, y rhan amlaf, yn gwisgo sachlian. Mae y ddau dyst i brophwydo 1260 o ddyddiau, neu flynyddoedd, wedi

ymawigo & sachlian. Dat. 11. 3. Edr. Trsr. — 'Dyosog sachwiag,' sydd yn arwyddo troi galwr yn llawenydd. Salm 90. 11.

'A'r bobl a edrychodd, ac wele, sachlian oedd am ei gnawd ef oddifewn. 2 Bren. 6. 30. Coffeir ef yn aml yn yr yagrythyrau am yr arferiad hwn o wisgo sachlen mewn amseroedd o alar a thristwch; yn ol ein inedylliau ni, y mae yn ymddangos yn fath o arferiad gerwin iawn. Nid anaddas ystyried pa fath sachlian a feddylir. Yr un gair *Heb.* שָׂרָא a gyfleithir *sach*, a *sachlian*. Cymb. Gen. 42. 25, 27, 35. & Gen. 37. 34. Syr John Chardin sydd yn hysbysn fod y sachau a arferir yn y dwyrain i deithwyr i ddwyn eu hangenrheidiau ynddynt, wedi ei wneyd o wlan garw wedi oi gryfhan & lledr. 'Oa, gan hyny, medd efe, 'y gwnaent yn yr hen oesoedd eu sachau o ddefnydd gwlanog bras, tebygol fod y sachlenau a wiagent o'r un defnydd, ac nid defnydd o rawn, nac ut bras, garw o *hemp*. Nid oedd pobloedd yr hen oesoedd yn gwisgo llian; ac felly, mewn amser o alar a thristwch, tebygol, y gwisgent wiag o wlan brasach a garwach, yn lle gwisgoedd o beth meinach, eto o ddefnydd o'r un natur.' Gwel *Harmer's Obs. Cap. v. Obs. 4.*

SADOC, צַדִּיק [cyfiawn] 1. Mab Ahitub. (Gosodwyd ef yn arch-offeiriad gan y brenin Saul; ac ynddo ef y dychwelodd y swydd oruchel hon i denlu Eleazar, wedi bod ages i 120 o flynyddoedd yn nheulu Eli, o du Ithamar. Yr oedd ef ac Abiathar yn fath o arch-offeiriad yn nheyrnasoedd Dafydd, er mai & Sadoc, yr ymgynghorai Dafydd, am ei fod, tebygol, yn brophwyd. Arosodd y ddau yn Jerusalem ar ddyuniad Dafydd yn ngwrthryfel Absalom, a rhoddasant hysbyarwydd cywir iddo o'r hyn a ddygwyddai yno. 2 Sam. xv. xvii. Anogasant hefyd lwyth Judah i gyrchu Dafydd yn ol, ar ol y gwrthryfel. 2 Sam. 19. 11, 12. Sadoc, yn lle ymuno gyd ag Adoniah, oedd un o'r rhai mwyaf prysur yn coroni Solomon, ac a'i heneiniodd, ac a fu yn arch-offeiriad ei hun wedi carcharu Abiathar, ac a olynwyd gan ei fab Ahimaas. 1 Bren. ii. iii.—2. Yr oedd un arall o'r enw, ac enw tad hwnw hefyd oedd Ahitub, yn arch-offeiriad yn mbell wedi yr amser hwn; merch i'r Sadoc hwn, tebygol, oedd Jerusah, gwraig Uzziab, a mam Jotham. 2 Cron. 27. 1.—3. Mab Azor, a thad Achim. Mat. 1. 14.

SADRACH, un o'r tri llanc. fu yn y fwrn dan yn Babilon. Dan. 1. 7. Edr. MESACH.

SADUCEAID, dysgyblion un Sadoc, yr hwn oedd yn byw, medd ygrifenwyr Iuddewig, yn nghylch 260 o flynyddoedd cyn Crist. Ond barna eraill en galw felly oddiwrth y gair צַדִּיק (*tsedec*) *cyfiawn*; naill ai am eu bod yn honi gradd mawr o gyfiawnder greddfol, trwy gadw y gyfraith; neu am eu bod yn cymeryd arnynt fod yn fawr o blaid cyfiawnder cyfranodigol; a hyny yn neillduol trwy gospi bei-

au. Yr oedd y Saduceaid, nid yn unig yn ymwrthod & thraddodiadau yr henuriaid, y rhai yr oedd y Phariseaid yn eu dal, ond dywedent nad oes nac adgyfodiad, nac angel, nac ysbryd, y pethau yr oedd y Phariseaid yn eu haddef. Act. 23. 6, 7, 8. Mat. 23. 23. Marc 12. 18. Luc 20. 27. Yr oeddynt yn dal i Dduw wneyd y byd a'i allu, a'i fod yn ei lywodraethu a'i ragluniaeth; a bod ganddo wobrau a chospodigaethau, ond eu bod oll yn y byd hwn; ac am hyn yn unig yr oeddynt yn ei addoli, ac yn ufuddhau i'w gyfreithiau. Yr oeddynt yn barnu dyn yn gwbl feistr ar ei weithredoedd ei hun, gyda chyflawn ryddid i wneuthur da neu ddrwg, yn ol ei ewylllys ei hun, heb ddim cymhorth oddiwrth Dduw i'r naill, nac attalfa oddi wrth y llall. Yr oeddynt yn derbyn cyfraith Moses fel o ddwyfol awdurdod; ammen rhai a oeddynt yn derbyn mwy na hyny, ond heb sail, medd Scaliger, a Parkhurst. Dilys yw eu bod yn cyfeiliorni mewn amryw bethau, 'Heb wybod yr yagrythyrau, na gallu Duw.' Y mae yn un cyfeiliornadau, yn tarddu o'r un achos, yn y byd eto. Mae hanes yr efengylwyr a Josephus am danynt, yn cytuno yn hynod. Gwel Josephus *De Bel. lib. ii. cap. 8. sec. 14. & Antiq. lib. xiii. cap. 9. a lib. xviii. cap. 1. sec. 4.* Pricœur's *Connect. part. ii. b. 5. Ancient Univer. Hist. vol. x.*

SAER, SEIRI, SAERNIAEEH, (sa-er) *Heb.* שָׂרָא (*harash*) yr un gair trwy draws-gyflen y llythyreuan. Celfyddwr, dychymygrwr gwaith, creffwr, gwr o grefft. Saer coed; saer maen; saer melin; saer llong; saer priddfaen; saer cist; saer llestri gwellt.

Un o dri madgyrrnyddion Ynys Prydain; Morddai gwr Gwellgi, saer Ceraint ab Greidiawl, a ddygwyd i'w maen a chalch gyntaf i genedl y Cymry. *Triodd.*

Y pedwar corn, y rhai a wasgarasant Judah, a'r pedwar saer yn eu tarfu hwynt, ac yn tafu allan gyrn y cenedloedd (Zech. 1. 19, 20, 21.) ydynt yn arwyddo gelyniau yr eglwys o bob tu, a'r offerynau cyfatebol sydd gan Dduw yn mhob oes i'w gwasgaru a'u tafu allan. Anhawdd penodi pedwar neillduol o'r naill na'r llall; ond y mae pob corn, sef gallu, neu lywodraeth a saer gyferbyn ag ef.

Galwyd Iesu, 'mab y saer—y saer.' Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Mae y gair *τετρω*, yn arwyddo celfyddwr, neu weithiwr ar goed, maen, neu haiarn, yn enwedig saer coed. Saer coed oedd Joseph, tadmaeth Iesu; a chan ei fod yn arferiad yn mhlith yr Iuddewon i ddwyn eu plant i fynu i ryw gelfyddyd, hyfforddodd Joseph yr Iesu mewn saerniaeth. Celfyddyd wael, lafurus, amharchus, oedd hon yn gyffredin yn mhlith yr Iuddewon, a'r tlotaf oedd yn ei dilyn yn gyffredin, tebygol, gan eu bod yn golygu yn ddianrhydedd i Grist fod o'r cyfrwy gelfyddyd. Edr. Iest, PEN-SAER.

SAETH-AU-U-YDD-ION, (sa-aeth) *Llad.* SAETTA; hobel, picell, pilwrn; tafu saethau;

saethwr. Arferent saethau mewn rhyfeloedd, helwriaeth, a dewiniaeth. Fel arfau rhyfel, yr oeddynt yn fwy arferedig yn y dyddiau gynt nag yn bresenol. Yn Twrci y maent eto yn eu lluoedd; a gwnaethant ddystryw dychrynlyd yn ymladdfa Lepanto. Yr oedd dewinio a saethau yn gyffredin yn mhlith y Caldeaid, yr Arabiaid, y Scythiaid, &c. Yn mhob achos o bwys, megys priodas, taith, rhyfel, &c., dewiniau yr Arabiaid a thair saeth; ar un yr oedd yn ysgrifenedig, *Gorchymyn fi, Arglwydd*; ar y llall, *Mae yr Arglwydd yn gwarafun i mi*; ac ar y drydedd nid oedd dim. Cymysgent y saethau hyn, ac os tynid y gyntaf allan, yr oeddynt yn ei golygu fel arwydd fod yr Arglwydd yn cymeradwyo y peth; os yr ail, i'r gwrthwyneb, os y drydedd, cymysgent hwy drachefn, i ail dynu, nes cael penderfyniad. Nebuchodonosor, heb benderfynu pa un a wna i a ymosod ar Rabbath, meibion Ammon, neu ar Judah, yn gyntaf, a safodd ar y groes-ffordd i ddewinio a saethau, ac i ymfyn a delwau. Ezec. 21. 21. Hwyrach iddo roddi enwau y ddan le ar y saethau, a'r gyntaf a ddaeth allan a benderfynodd ei helynt filwraidd.

Gelwir yn allegawl, yn saethau, pa beth byn-ag a archolla yn ddisymwth, ac yn ddolurus; megys meddyliau dychrynlyd am anfoddlonrwydd, digofaint, a barnedigaethau Duw. Job 6. 4. Salm 38. 2.—Ei farnedigaethau. 2 Sam. 22. 15. Ezec. 5. 16. Hab. 3. 11. Galar. 3. 12.—Ei air, tan ddylanwadau dwyfol, yn dwysbigo y galon am bechod. Salm 45. 5.—Saethau y drygonus, yw eu bwriadu drwg, a'u geiriau eullibus, celwyddog, trahaus, a'u moddion i niweidio eraill. Salm 11. 2, a 64. 3. a 57. 4. Diar. 25. 18. a 26. 18. Jer. 9. 8. Y maent yn aml yn peri gofid mawr, a dolur meddwl.—'A'r saethyddion a fuant chwerv.' Gen. 49. 23. Edr. JOSEPH.

SAF-ADWY-ODD, SEFYLL, (sa) bod, aros; diysgog, diymmod. Arwydda, sefyll, 1. Gwasanaeth diwyd. Salm 135. 2. 1 Bren. 17. 1.—2. Diysgogrwydd parhaus. 1 Cor. 16. 13. Phil. 4. 1. 1 Pedr 5. 12. Gal. 5. 1.—3. Llwyddo, ac yn cael ei gyflawni. Eza. 40. 8. Dan. 2. 44.—4. Sefyll profiad a barn. Salm 1. 5.—5. Gwrthsefyll, gwrthwynebu, a buddngoliaethu. Eph. 6. 13. Edr. GWRTHSEFYLL.

'Duw sydd yn sefyll yn nghynulleidfa y galluog.' Salm 82. 1. Y galluog yw penaethiaid y ddaear; y mae Duw yn sefyll yn eu llysoedd, i sylwi ar gyfiawnder neu anghyfiawnder eu cynghorion a'u penderfyniadau; i amddiffyn ehang eu cam hwynt, ac i'w galw hwythau i gyfrif; ac i gyflawni ei amcanion ei hun trwy eu holl gynghorion hwy. Exod. 18. 21. 2 Cron. 19. 6, 7. Preg. 5. 8.

'Sefyll ger bron Duw,' a arwydda y parodrwydd parchus i'w wasanaethu, a chyflawni ei ewylls. Dat. 11. 4. a 8. 2. 1 Bren. 18. 15. Neu eiriol gyda thaerineb. Jer. 15. 1.

51B

Crist yn 'sefyll ar ddehenlaw y tlawd'—neu 'wrth y drws,' a arwydda ei barodrwydd i'n cynorthwyo, a'i amynedd a'i diriondeb yn ei oruchwyliaethau grasol tu ag at ei bobl. Salm 109. 31. Dat. 3. 20.

Sefyll i fynu o flaen un, a arwydda, parch a pharodrwydd i'w wasanaethu. Job 29. 8. Edr. DRAIG, TYST.

SAFEH, סָפֵה [gwastad] dyffryn Safeh, sef dyffryn y brenin, oedd, tobygol, medd Calmet, yn agos i Jerusalem. Gen. 14. 17.

SAFN-AU, (saf) gonau. Edr. GENAU, TAFOD.

Cau dy safn, aw agor dy glust a'th lygad. Diar.

'Ac anwiredd yn cau ei safn.' Job 5. 16. Anwiredd, sef dynion anwireddus, yn llefaru yn erbyn y duwiolion, yn gorfod tewi gan gywilydd a syndod, wrth weled Duw yn gweithredu mor ryfedd o'u plaid, ac er eu gwaredigaeth. Salm 107. 42. Eza. 26. 11. a 52. 15. Mic. 7. 16. Y mae dau beth yn cau safnau dynion ffolion, annuwiol, fel sancteiddrwydd diffuant y saint, a chyfiawnder Duw yn ei farnedigaethau dychrynlyd arnynt. Tit. 1. 11. 1 Pedr 2. 15, Mat. 22. 12. Tra byddo yr Arglwydd yn oedi gweithredu, y mae eu cabloddau yn ddychrynlyd yn ei erbyn, ni ddichon meddwl ddychymyg, na thafod lefaru, iaith fwy cabloddus ac ofnadwy, aag a geir yn Eza. 5. 19.

'Agor dy safn, a mi a'i llanwaf.' Salm 81. 10. Sef gwrando arnaf, cred fy addewidion, a dysgwyl wrthf ygdag eangder meddwl, a mi a'th ddiwallaf; sef a'th gyflawnaf a'r bendithion addawedig. Salm 37. 4. Ioan 7. 37. a 15. 7. a 16. 22. Eph. 3. 19, 20. Dat. 21. 6. a 22. 17.

'Yn safnrwth,' sef yn wancus, yn rheibus. Eza. 9. 12.—'Lledu safn,' yn erbyn, neu ar ũn, yw siarad yn amharohus, yn gellweirus, yn wawdlyd, ac yn drahaus yn erbyn un. Eza. 57. 4. Salm 22. 13. a 35. 21. Galar. 2. 16.

SAFFRWN, Arab. ZAPHERAN; *Ffr.* SAFRON; *Ital.* SAFRANO; *Saes.* SAFRON: llysieuyn arogl-bêr, a rhinweddau hynod i loni a chryfhau y galon; y mae hofyd yn chwysgar. Arferir ef mewn ymborth, ac mewn cyfferi meddygol. Bernir ef yn neillduol o effeithiol ac iechusol yn afiechyd yr ysgyfahnt. neu ryw rwystrau yn y corph, a'r prudd-glywf.* Mae amryw fath o saffrwn; ond y goreu yn Ewrop yw saffrwn Lloegr, a wahaniaethir oddiwrth saffrwn pellenig, wrth fod ei ddail yn lletach. Y mae saffrwn yr Hispau yn gwbl anffuddiol, trwy eu bod yn cymysgu math o olew ag ef, i beri iddo gadw. Y mae i'w gael wedi ei barotio yn gyflaeth. neu sew llysieuog (*syrup*) ac yn sylweddnaus (*tincture*.) Cyfelyba yr Arglwydd Iesu ras ei Ysbyd yn yr eglwys, i saffrwn, o herwydd ei fod yn feddyginiaethol, yn gynaliaethol, ac yn gysurus. Can. 4. 14.

* It is the greatest cordial in medicine, so as when taken too freely, to occasion immoderate mirth. Dr. Quincey.

SAGETH, tad Jonathan, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 34.

SANG-U-IAD, ***SENGI**, (sa-ang) mathru, mathru, troedio; damathru. Jos. 4. 18. Diar. 5. 5. Esa. 1. 12. Edr. **MATHRU**, **SATHRU**.

SAHARAIM, mab Uzza. 1 Cron. 8. 8.

SAIG, **SEIGIAU**, (sa-ig) dyglaidd o fwyd; pryd o fwyd. Gen. 43. 34. Heb. 12. 16. Job 36. 16. Edr. **ESAU**.

SAIL, **SEILIO**, **SYLFAEN-U**, (sa-il, sylmaen) gwaelod, gwadn, gosalsail, bonsang; beth bynag a gynalio ddim arno.—1. Gelwir Crist yn aml, *sail*, neu *sylfaen*. Esa. 28. 16. 1 Pedr 2. 6. 1 Cor. 3. 2, 11. Edr. **CRAIG**, **MAEK**. Sylfaen y cyffammodd gras a'i holl addewidion ydyw; sylfaen gobaith, cysur, a dedwyddwch yr eglwys ydyw; y mae yn sylfaen safadwy, o oesodiad dwyfol; ni phalla, ac ni sioma y sawl a ymddiriedo arno.

2. Gelwir yr arfaeth o etholedigaeth yn 'gadarn sail Duw'; o herwydd ei hanghyfnewidioldeb, a'i bod yn cynal i fynu yr holl eglwys. 'Eithr y mae cadarn sail Duw yn sefyll, a chanddo y sêl hon,' &c. 2 Tim. 2. 19. 'Sail Duw yw, ac nid dynol.' Y mae yn gadarn, o herwydd ei bod yn gorphwys ar anghyfnawidoldeb Duw. Y mae yn sefyll, am mai sail Duw ydyw, a'i bod yn gadarn; a sail pawb sydd wedi eu hadeiladu arni, Y mae pob adeilad yn cyfranogi o rym a chadernid y sail y mae yn sefyll arni. 'Yr Arglwydd a edwyn y rhai sydd eiddo ef;' y mae yn eu cydnabod, ac yn gofalu am danynt; ac y mae 'pob un sydd yn enwi Crist,' trwy ffydd wirioneddol, 'yn ymadael oddiwrth anghyflawnder' &c., mewn athrawiaeth a bywyd. Nid eiddo Duw oedd y rhai a gyfeiliornasant o ran y gwirionedd; nid oeddynt wedi eu hadeiladu ar gadarn sail Duw; ac nid oedd Duw yn eu cydnabod—nid oedd sêl Duw ganddynt.

'Sail yr apostolion a'r prophwydi,' yw athrawiaeth yr apostolion a'r prophwydi; ar yr hon y mae yr holl eglwys yn mhob oes wedi ei hadeiladu; ac yn yr hon y mae Iesu Grist ei hun yn ben congl-faen. Eph. 2. 20. Nid oes yma *seiliau*, ond *sail*; yr un yw tystiolaeth yr apostolion a phrophwydoliaethau y prophwydi; yr un gwrthddrych mawr sydd ganddynt, sef Crist; ac yn yr un golygiad y gosodant ef allan; sef, fel sylfaen Duw i'r eglwys gael ei hadeiladu arni. Y mae cysondeb y prophwydoliaethau a thystiolaeth yr apostolion am Grist, yn sail-gadarn i greu mai Iesu yw y Crist, y gwir Fesiab, ac yn sylfaen gadarn i bwysio arni. Edr. **DINAS**, **JERUSALEM**.

SAIN-EINIO, (sa-in) *Llad.* **SONUS**; *Ifr.* **SON**; *Saes.* **SOUND**: sŵn, sôn, llais, dyar, gorddyar; twrf, dwrdd, trwst; tŷn, acen.—'Sain udgorn—sain bloedd—sain udgorn, a llef geiriau.' 2 Sam. 6. 15. 1 Cor. 4. 7, 8. Edr. **BLOEDD**, **GAIR**, **LLEF**, **SWN**, **UDGORN**.

SAINT. Edr. **SANT**, **SANTAIDD**,

SAIR, צַעֲרָה [*bechar*] lle yn ngwlad Edom. 2 Bren. 8. 21.

SAITH, **SEITHIAU**, (sa-ith) *Heb.* שֵׁבַע (*sheba*); *Gr.* επτα (*epta*); *Llad.* **SEPTEM**: *Saes.* **SEVEN**; callawr, pair; y rhifyn saith.—Priodol ystyr y gair *Heb.* שֵׁבַע o ba un y mae y gair *saith* mewn ieithoedd eraill yn tarddu yw cyflawnder, digonolrwydd; am mai ar y dydd hwn y (*יָרֵב*) *gorphenodd*, neu y *perffeihiodd* Duw ei waith. Gen. 2. 2. Parkhurst. Ac felly yr arwydda *saith*, cyflawnder, perffeiithrwydd. Mogys o'r dechrenad *saith* niwrnod oedd yn yr wythnos, felly bob amser barnwyd rhyw hynodrwydd yn y rhifedi *saith*, ac a fernir gan rai yn rhifyn o berffeiithrwydd. Ychwanegodd Duw *saith* niwrnod at yr amser addawedig o amynedd Duw tu ag at yr hen fydd; cymerwyd *saith* o'r anifeiliaid glân i'r arch; *saith* mlynedd o lawnder ac o brinder yn yr Aipht. Gen. vii, a xli.

Yr oedd gan yr Iuddeon nid yn unig Sabboth y seithfed dydd, ond yr oedd pob *saith* mlynedd yn orphwysfa, a *saith* *saith* mlynedd oedd y Jubili. Edr. **SABBOTH**, **JUBILI**.

'Yn ol pob *saith* mlynedd, ar yr amser nodedig, ar flwyddyn y gollyngdod, ar wyl y pebyll—y darllen y gyfraith hon o flaen holl Israel.' Deut. 31. 10, 11. Gorchymynwyd yn aml i bobl Israel wneuthur eu hunain yn hddysg, a dysgu eu plant yn fanwl yn nghfraith yr Arglwydd; ond yn yr adnodau hyn, gosodir treftn i'w hysbysu i'r genedl yn gyffredinol. Yr oedd yr holl bobl, y gwyr, y gwragedd, y plant, a'r dyeithr-ddyn i ddyfod yn nghyd, i wrando y gyfraith yn cael ei darllen. Tebygol fod amryw yn darllen mewn amrywiol fanau, fel y gallai pawb gael cyfensdra i wrando; ac y mae traddodiad gan yr Iuddeon mai y brenin, y barnwr, neu yr archoffeiriad, oedd y pen-ddarllenwr yn nghyntedd y babell, neu y deml. Rhoddir i ni ychydig siampiau o'r cyflawniad o hyn. Jos. 8. 34, 35. Neh. viii. a 9. 3. Ond yr esgeulusdra cyffredin o hyn oedd, tebygol, un achos arbenig i'r genedl syrthio mor fuan i eilun-addoliaeth. Dyfethwyd y bobl o eisiau gwybodaeth, trwy anwybodaeth ac esgeulusdra yr offeiriad a'r blaenoriaid.

Gwyl y bara croyw, a gwyl y pebyll, a gedyd *saith* niwrnod; a rhifedi yr anifeiliaid yn amryw o'u haberthau, oedd *saith*. Yr oedd *saith* o lusernau i'r canwyllbren yn y babell: *saith* o offeiriad & *saith* o udgyrn yn amgylchynu caeru Jericho, *saith* niwrnod, a *saith* waith, y seithfed dydd. Yn y Dadguddiad cawn 'saith eglwys—saith ysbryd—saith ganwyllbren—saith o lampau tân—saith seren—saith sêl—saith udgorn—saith taran—saith phiol—saith pla—a *saith* angel i dywallt y *saith* pla o'r phiol ar y bwystfil *saith*-ben-awg.'

Arwydda saith yn aml, rhifedi mawr, neu r-fedi cyflawn. Mat. 12. 45. Diar. 24. 16. a 26. 25. Esa. 1. 1. 1 Sam. 2. 5. Jer. 15. 7. Job 5. 19.—Seithwaith, a arwydda, yn aml, yn gyflawn. Gen. 4. 24. Lef. 26. 24. Salm 12. 6. a 79. 12.—'Dengwaith a thriugain seithwaith a arwydda, aml, rhif na dderfydd. Mat. 18. 21, 22.

Felly, yn yr un modd, dichon 'saith gorn yr Oen,' arwyddo: ei allu a'i awdurdod perffaith a chyflawn; ei 'saith lygad,' yr un modd, a arwydda ei berffaith wybodaeth. Dat. 5. 6.—Felly hefyd, gellir barnu am bethau eraill y priodolir y rhifedi saith iddynt. Gwel Dat. 1. 4, 16. a 4. 5. a 10. 3. Diar. 9. 1. Zech. 3. 9. a 4. 2.

SALAI, un o'r offeiriaid. Neh. 12. 20.

SALAMIS, dinas yn ynys Cyprus, a elwir yn bresenol Famagousta: Daeth Paul a Barnabas yma, a chafodd Sergius Paulus, y rhagllaw, gwr call, ei ddychwelyd i'r ffydd. Act. 13. 5, &c.

SALATHIEL, שַׁלְתִּיאל [gofynais gan Dduw] 1. Mab Jechoniah, a thad Zorobabel. 1 Cron. 3. 17. Mat. 1. 11.—2. Mab Neri. Luc 3. 17. Tebygol nad yr un oedd y ddau hyn, ond eu bod o wahanol lin-ach, sef un o Solomon, trwy Rehoboam, a'r llall o Solomon, trwy Nathan, ac i'r ddwy lin-achau hyn gydgyfarfod yn yr Iesu; un yn tadogaeth Joseph ei dadmaeth, a'r llall yn tadogaeth Mair ei fam.

SALECHETH, שַׁלְכֶת enw un o byrth cynneddan y deml o du y gorllewin. 1 Cron. 26. 16. 'I Suppim, a Hosah, tu a'r gorllewin, gyda phorth Salecheth, yn ffordd y rhiw.'—'Gyda phorth y sarn, ym mrfif ffordd y rhiw.' Dr. M. Yr un peth, medd rhai, oedd ffordd y rhiw, a'r annelau, a'r grisiau, yn ol ein cyfieithiad ni, a wnaeth y brenin Solomon i'r deml. 1 Bren. 10. 12. 2 Cron. 9. 11. Yr oedd y tir tu allan i'r deml, yn anwastad, a thebygol i'r brenin wneuthur math o sarn, neu bont, ar draws y pantele o'i dy ei hun i'r porth Salecheth, fel y byddai dyfodfa i'r deml yn gyfleus ac yn hyfryd. Arwydda y geiriau Hebraeg, a gyfieithir yn y lleoedd uchod, *annelau a grisiau*, ffordd uchel, yn cael ei chynnal gan annelau, neu attegan. Yr oedd yr esgynfa hon, ar hyd pa un yr ai y brenin i dy yr Arglwydd, a rhyw gywreinerwydd ac ardderchwgrwydd yn perthyn iddi, fel y parodd fawr syndod, yn mhilith pethau eraill, yn mrenines Seba. 1 Bren. 10. 5.

SALEM, [heddwch] Edr. JERUSALEM.

SALIM. 'Yn agos i Salim.' Ioan 2. 23. Pentref yn Judea, tebygol; nid oes un crybwylliad am dano, i roddi ychwaneg o hyfforddiad.—'Gwlad Salim.' 1 Sam. 9. 4. Talaeth, medd rhai, yn agos i Gilgal, wrth yr Iorddonen.

SALEPH, ail fab Joctan. Gen. 10. 26.

SALISA, yr un a BAAL-SALISA. 1 Sam. 9. 4. 2 Bren. 4. 42.

SALMANESER, שַׁלְמַנְאֶסֶר [heddwch yn rhuwym] brenin Assyria, a hwyrach, yn gystal ag olynwr Tiglath-Pileser yn yr orsedd. Gor-esgynodd, anrheithiodd, a dystyriodd wlad Israel yn ofnadwy iawn, ennillodd Samaria, wedi gwarchae arni dair blynedd, ac a gaethgludodd Israel i Assyria, a dinasoedd Media. 2 Bren. xvii. Hos. 10. 14. Bu farw, wedi teyrnasu deuddeg neu bedair ar ddeg o flynyddoedd. Edr. HOSEA, SAMARIA, ISRAEL.

SALMON, a SALMA, שַׁלְמוֹן [heddychol] 1. Mab Nahson, gwr Raha'b, a thad Boaz. 1 Cron. 2. 11, 51, 54. Ruth 4. 20, 21. Mat. 1. 4.—2. Mynydd yn agos i Sichem, lle y byddai llawer o eira. Barn. 9. 48. Salm 68. 14.—Wrth 'Salma tad Bethlehem,' (1 Cron. 2. 51.) y meddwl rhai enw lle, ac nid dyn; fel y gelwir Joab yn 'dad glyn y crefftwyr,' aet tad y crefftwyr a breswylent y glyn. 1 Cron. 4. 14.

SALMONE, dinas a phorthladd yn ynys Crete. Act. 27. 7.

SALMONAH, שַׁלְמוֹנָה [eich delw] un o wer-syllfaoedd Israel yn yr anialwch. Num. 33. 41.

SALMUNNA, שַׁלְמוֹנָה [delw] tywysog y Midianaidd. Barn. 8. 5. Edr. GIDEON.

SALOME, gwraig Zebedeus, a mam Iago ac Ioan. Yr oedd yn un o'r gwragedd duwiol oedd yn gweini i'r Arglwydd Iesu; yn edrych ar ei groeshoeliad; ac yn un o'r rhai a brynasant bwr-aoglau i eneinio ei gorph marw. Mat. 27. 56. Marc. 16. 1. Coffeir am un siamp o'i gwendid, sef yn gofyn mawredd daearol i'w meibion. Mat. 20. 20, 21. Mae y goffiadwr-iaeth am dani yn barchus, yn dangos yn neillduol ei ffydd a'i chariad tu ag at yr Arglwydd Iesu.

SALOMI, tad Ahihud. Num. 34. 27.

SALPHAAD, שַׁלְפָּאָד [cysgod-ofn] mab Hopher o lwyth Manasseh; nid oedd iddo feibion, ond pump o ferched, y rhai a gawsant etifeddiaeth yn Nghanaan. Num. 26. 33. a 27. 1.

SALUM, 1. Mab Jabes, yr hwn a laddodd Zechariah, brenin Israel, ac a deyrnasodd un mis yr ei le, ond a laddwyd gan Menahem, mab Gadi. 2 Bren. 15. 10, 14, 15.—2. Mab Tifaf, a gwr Huldah y brophwydea. 2 Bren. 22. 14.—3. Coffeir am amryw o'r enw hwn yn yr ysgrythyrau canlynol: 1 Cron. 2. 40. a 3. 15. a 4. 25. a 6. 12, 13. a 9. 19, 31. Neh. 3. 15.

SALW, (sal) gwael, gorwael, dirmygus.—'A phob peth gwael a salw addifrodasant hwy.' 1 Sam. 15. 9. Edr. SAUL.

SALWEDD, (salw) peth anolygus; gwael-der, dielwig, gorwael.—'Pan yw hwn yn adeiladu mur, wele hwythau yn ei galchu ef a salwedd.' Dr. M. Ezec. 13. 10, 15. a 22. 28.

SALLTRING-AU, (salt-ring) gleiniadur, toriadur pen canwyll, gefeiliau. 1 Bren. 7. 50. Jer. 52. 18. Edr. **PSALTRING**.

SAMA, mab Hothan, yr Aroeriad, un o ged-yrn Dafydd. 1 Cron. 11. 44.

SAMARIA, [*cadwraeth*] prif ddinas y deg llwyth. Cafodd yr enw oddiwrth Semer. Prynodd Omri fynydd Samaria gan Semer, er dwy dalent o arian, sef yn nghylch £624, ac a alwodd enw y ddinas a adeiladasai efe, ar ol enw *Semer*, arglwydd y mynydd, Samaria. 1 Bren. 16. 24. Gwarchaewyd arni gan Benhadad; cymerwyd hi gan Salamaneser; a chan Hircanus, oesoedd wedi hyny, yr hwn a'i dystrywiodd. Gabinus, tywysog Rhufeinig, a'i hail-adeiladodd, ac a'i galwodd oddiwrth ei enw ei hun, *Gabiniana*. Helaethwyd ac addurnwyd hi yn fawr gan Herod, yr hwn a'i galwodd wrth yr enw newydd, *Sebaste*, o barch i Augustus; *Sebaste*, yn y Groeg, yr wr yn ag *Augustus* yn Lladin. Gwel *Josephus Antiq. lib. xv. cap. 13*. Amlwg yw fod yr enw Samaria yn cael ei briodoli i'r wlad oddi amgylch, sef gwlad yr Ephraimaid, neu y deg llwyth, oddiwrth 1 Bren. 13. 32. Yn y Testament Newydd, arwydda yn gyffredinol, y wlad rhwng Judea a Galilea, lle y trigai gynt llwythau Ephraim, Manasseh, ac Issachar. Dywedir i'r Iesu fyned 'trwy ganol Samaria i Galilea; sef trwy ganol y *wlad*. Luc 17. 11.—'Ac efe a ddaeth i ddinas yn Samaria, a elwid Sichar; sef dinas yn *ngwlad* Samaria. Ioan 4.4. Wrth ffynon yn agos i'r ddinas hono y bu yr ymddyddan rhyngddo a gwraig o Samaria, a fu yn fendithiol iddi hi, ac yn y canlyniad o hono, i lawer o'r Samariaid hefyd. Yn yr ymddyddan hwn a'r wraig, a'r canlyniadau o hono, y mae yr Arglwydd yn ymddangos yn ogoneddus o ran ei ostyngieiddrwydd, ei ddoethineb, ei rasonrwydd, a'i diriondeb. Y mae yr hanes yn cael ei adrodd yn neilldnol o hardd. Dangosir Crist yn ei wir lun a'i agwedd anfeidrol dirion; a dangosir y wraig o ran agwedd ei meddwl, yn con, ac wedi yr ymddyddan: ac mae y cyferbyniad yn nodedig ac amlwg: y mae rhadlonrwydd ac effeithioldeb gras Duw i'w weled yn hynod o amlwg yn y cyfnewidiad a weithredwyd ar ei meddwl mewn byr amser. Yn dywyll, yn gnawdol, yn galed, yn hyf, yn sfraceth, ac yn bechadurus ei meddwl, yr oedd yn dyfod o'r ddinas; ond dychwelodd yn ol yn greadur newydd, yn adnabod ei hun fel pechadur truenus; yn llefaru am Grist yn oleu, yn gadarn ac yn fywiog; ac yr oedd am i bawb ddyfod i weled y gwr yr oedd hi, ar seiliau digonol, yn credu mai y Messiaid ydoedd. Y mae ei throadigaeth yn hollol o ras, yn fuan, yn gyflawn, ac yn ogoneddus. Daeth i ymofyn dwfr naturiol, ond cafodd yfed o ddwfr y bywyd yn rhad; ac wedi ei brofi, anghofodd bob peth arall. Gweithredodd yr un gras yn nerthol hefyd ar nifer o'r Samariaid; symudodd a chwaledd eu holl ddychymygion ffol,

yn eu hanwybodaeth am wir grefydd, a darostyngodd eu rhagfarnau, fel y credasant am yr Iuddew tlawd oedd yn eistedd yn flinedig ar y ffynon, mai efe oedd y gwir Fessiah; 'Ni a wyddom,' meddynt, 'mai hwn yn ddiau yw y Crist, Iachawdwr y byd.' Yr oedd pob peth yn gweithredu yn erbyn y cyfryw grediniaeth. Nid oedd yno i'w ganfod ond Iuddew tlawd, blinedig, yn eistedd ar y ddaear, heb ddim mawredd na gwybchder yn agos ato; y wraig a ddygodd y newydd am dano oedd wael, safoesol, a digyfrif; eto, ei dystiolaeth am dano ei hun, a'i ymadroddion eraill, dwysol a iachusol, a effeithiasnt gyd a'r fath oleuni ac awdurdod ar feddyliau y dynion rhagfarnlyd hyn, fel y credasant yn y fan mai efe yn *ddiau* oedd Crist, Iachawdwr y byd! Mae yn ddangosiad hynod o ras Duw!

Ar ol dydd y Pentecost, Philip, Pedr, ac Ioan, a bregethasant yno yn llwyddianus; 'ac yr oedd llawenydd mawr yn y ddinas hono.' Act. viii. Edr. **SIMON MAGUS**.

SAMARIAID, trigolion gwlad Samaria. Pan gaethlindodd Salmaneser brenin Assyria y deg llwyth, dygodd bobl o Babilon, a'r lleoedd addiamgylch, ac a'u cyfleodd yn ninasoedd Samaria. Dygodd y cenedloedd hyn eu heilun-addoliaeth, yn ei holl amrywiaeth, gyda hwynt; ac a'fonodd Duw lewod i'w plith, y rhai a laddasant amryw o honynt. Mynegasant hyn i franin Assyria, ac efe a addawodd arferyd moddion i'w dysgu yn addoliad Duw y wlad. Anfonodd offeiriad a ddygasent o Samaria, yr hwn a ddaeth ac a drigodd yn Bethel, ac a'u haddysgodd pa fodd yr ofnent yr Arglwydd. Cafwyd wedi hyn adysgrifen o lyfrau Moesa, a elwir y *Samaritan Pentateuch*, yn eu plith. Pa un ai yr offeiriad hwn, ai rhyw un arall a'i dygodd iddynt, sydd annilys yn bresonol. Y mae wedi ei ysgrifenu mewn llythyrenau Samariaidd, ac nid yn Hebraeidd; ac y mae yn eglur wedi ei ysgrifenu o'r adysgrifen Heberaeidd, oddiwrth yr amryw wallau, trwy gymeryd y naill llythyren Hebraeg yn lle y llall, oedd yn tebygu i'w gilydd. Yr Archeogob Usher a ddygodd y llyfr hwn gyntaf i Ewrop. Gwedi eu dysgu gan yr offeiriad hwn, cymysgasant y grefydd Iuddewig a Phaganiaeth: 'Yr Arglwydd yr oeddynt hwy yn ei ofni, a gwasanaethu yr oeddynt hwy eu duwiau yn ol defod y cenedloedd y rhai a ddygasant oddi yno.' 2 Bren. xvii. Pan ddychwelodd yr Iuddewon o Babilon, y Samariaid a wrthwynebasant a'u holl rym adeiladu Jerusalem, ond oll yn ofer. Edr. **EZRA**, **MITHREDATH**, **NEHEMIAH**, **SANBALAT**, **REHUM**, **SETHARBOZNAI**, **SIMSAL**, **TABEEL**, **TATNAI**, **TOBIAH**. Ezra iv, v, vi. Neh. iii, iv. —Manasseh, mab Jehoiada yr arch-offeiriad Iuddewig, a briododd ferch Sanbalat; am ba achos yr ymlidiodd Nehemiah ef o Jerusalem. Sanbalat a ofynodd genad Darius Nothus i adeiladu teml i'w dduw i weini ynddi, ar fynydd Garizim. Edr. **GARIZIM**. Cafodd ei ddymun-

iad, ac adeiladwyd y deml. Cyn hyn yr oedd y Samariaid heb un deml. Yr oedd yr elyniaeth rhwng y Samariaid a'r Iuddewon wedi cynnyddu, trwy amrywiol achosion, i raddau mawr yn amser ein Hiachawdwr. Yr oedd yr Iuddewon wedi ysgymuno y Samariaid a'r ysgymundod gwaethaf. 'Nid oedd yr Iuddewon yn ymgysyllach (yn ymgystlwg, W. S.) a'r Samariaid.' Ioan 4. 9. Yr oedd yn rhydd iddynt brynu a gwerthu, ond nid gofyn na rhoddi benthyg, na dangos un math o garedigrwydd; yr oedd hyny yn bechadurus, yn ol barn yr Iuddewon, & gelynyon Duw. Pan yr helaethodd, ac yr addurnodd Herod Samaria, sefydlodd llawer o'r cenedloedd yn y wlad; ond yr oedd ymo rai yn glynu wrth fath o grefydd hanner Iuddewaidd, ac yn dysgwyl am y Messiah, y mae yn amlwg oddiwrth ymddyddan y wraig a'n Hiachawdwr; ond yr oedd yr ymryson rhyngddynt a'r Iuddewon yn boethlyd iawn. Y Samariaid nis derbynent yr Iesu i dŷ, am fod ei wyneb ef yn tueddu tua Jerusalem. Luc 9. 53. Yr Iuddewon a farnent y Samariaid y gwaethaf o ddynion, a'u bod wedi eu meddiannu gan y cythraul. Ioan 4. 48. Pan anfonodd yr Arglwydd Iesu ei ddygyblion allan i bregethu, gwara/unond iddynt fyned i ddinasoedd y Samariaid. Mat. 10. 5.

Yn bresenol nid ydynt ond ychydig o rifedi, canys y maent wedi parhau hyd heddyw, ac yn glynu wrth eu hen grefydd gyfeiliornus. Y mae ganddynt arch-offeiriad, ac y maent yn rhoddi iddo yr hyn a orchymynir yn y gyfraith. Y maent yn credu mewn un Duw, a'i was Moses; yn aberthu ar fynydd Garizim; yn cadw y Sabboth yn fanwl, heb syfyd o'i lle ar y dydd hwnw, ond i'r synagog; yn enwaedu yr wythfed dydd; yn gwahardd lluosogrwydd o wragedd, a phriodi nithoedd, yr hyn sydd gan iataedig gan yr Iuddewon. Y maent yn derbyn llyfrau Moses, a hwyrach rhanau eraill o'r Hen Destament, ond yn ymwrthod yn gwbl & thraddodiadau Iuddewaidd. Y mae eu harch-offeiriad yn aros yn Sichem, ond y maent hwy yn wasgaredig yn Damascus, Gaza, ie, yn Cairo yn yr Aipht. Gwel Prideaux, p. 1. b. 6.—*Ancient Univ. Hist. vol. ii, iv, ix; x.*

SAMGAR, שִׁמְגָר [*dyfethiad y dyeithr*] mab Anath, ac un o farnwyr Israel, ac a darawodd chwe chant o'r Philistiaid & irai ychain. Barn. 3. 31. a 5. 6. Tra yr oedd wrth ei amaethyddiaeth, daeth y Philistiaid i'r wlad, cafodd ei gynhyrfu a'i gynorthwyo yn oruwchnaturiol i ymosod arnynt a'u difodi yn lluoedd, heb un erfyn ond irai ychain. Fel hyn, trwy ffydd, gyrodd fyddinoedd yr estroniaid hyn i gilio, heb arfau rhyfel, ac heb gynnorthwy ond y Duw Hollalluog, yr oedd yn ymddyried ynddo. Barn. 2. 16. 1 Sam. 17. 47. 1 Cor. 1. 27. Olynodd Ehwd fel barnwr, ond dros ba hyd y bu yn ei swydd, nid yw yr hanes yn hysbysu i ni.

SAMGAR-NEBO, un o dywysogion brenin Babilon. Jer. 39. 3.

SAMHUTH, שִׁמְחוּת [*dystryw*] un o dywysogion Dafydd a Solomon. 1 Cron. 27. 8.

SAMIR, שִׁמְרִי [*carchar*] 1. Mab Micha. 1 Cron. 24. 24.—2. Dinas yn mynydd Ephraim, lle trigai Tola y barnwr. Barn. 10. 1.—3. Dinas yn Judah. Jos. 15. 48.

SAMLAH, שִׁמְלָה [*gwisg*] brenin Masrecah yn Idumea. Gen. 36. 36.

SAMMA, mab Reuel, ac wyr Esau. -Gen. 36. 13.

SAMMUA, mab Zaccur, yspiwr deos lwyth Reuben. Num. 13. 4.

SAMOS, Σαμος [*tywod*] ynys yn y pen dwyreiniol i For y Canoldir, yn nghylch saith milltir o Asia Leiaf. Y mae yn nghylch 80 milltir o gylch: mae y ddear yn dra frwythlaw. Yma y ganed Pythagoras, Melissus, a'r dduwies Juno; ac yma bu farw Lycurgus enwog, a Pheryceas. Yr oedd yn lle enwog dros amryw gesoedd. Bu ddarostyngedig i amryw lywodraethau olynol. Y mae yn bresenol yn meddiant y Twrc. Er i Paul dirio yn Samos, ar ei fordaith i Jerusalem, eto nid oes hanes am Gristionogrydd ynddi cyn yr ail ganrif. Y mae ynddi yn bresennol yn nghylch 12,000 o Gristionogion; ond y mae gwybodaeth a grym duwioldeb yn isel yn eu plith.

SAMOTHRACHIA, ynys yn Môr Aegea, yn nghylch ngain milltir o gylch, ac iddi amryw borthladdoedd cyfeus. Yn yr hen oesoedd yr oedd yn nodedig am addoliad y *Cabiri*, neu dduwiau mawrion y cenedloedd. Mordwyodd Paul heibio i'r ynys hon, wrth fyned i Macedonia. Act. 16. 11.

SAMSON, שִׁמְשׁוֹן [*haulig*] mab Manoah o Sorah, o lwyth Dan, enw ei fam sydd anhysbys. Barn. 13. 2, 3, 4. Y mae hanes y gwr hwn oll yn nodedig, ac yn anghyffredin. Gellir meddwl am bob hanes felly dan hen oruchwyliaeth y cysgodan, eu bod yn cyfeirio at ryw beth mwy fel enewullyn y gwthgygod o honi; a bod yr holl ddygywyddiadau anarferol, ac allan o drefn gyffredin yr Arglwydd weithredu, wedi eu trefnu fel rhagddangosiadau i'r eglwys o'r Gwardwr mawr addawedig. Afraid adrodd yma yr hanes ryfeddol a geir am Samson yn Barn. xiii, xiv, xv, xvi. Er bod rhai pethau tra beius yn ei fywyd, yn enwedig ei waith yn myned i mewn at buteinwraig yn Gaza; ac er bod cerydd yr Arglwydd yn amlwg arno am hyny, eto, nid oes le i amen am ei dduwioldeb diffuant, gan fod yr apostol wedi ei roddi yn y cofrestr o'r rhai enwog gynt am ei ffydd. Heb. 11. 33. Prophwydwyd am dano, tebygol, gan Jacob wrth fendithio ei feibion. 'Dan a faru ei bobl fel un o lwythau Israel. Dan fydd sarph ar y ffyrdd, a neidr ar y llwybr; yn brathu sodlau y march, fel y syrthio ei farcog yn ol.' Gen. 49. 16, 17.

Fel cysgod o Grist, sylwir yn gyffredia ar y pethau canlynol yn ei fywyd: 1. Ganwyf ef pan oedd Israel yn cael eu gorthrymu dan iau y Philistiaid; felly Crist, pan yr oeddent dan iau y Rhufeiniaid.—2. Yr oedd ei enedigaeth yn aghyffredin; felly Crist: yr oedd mam Samson yn aamhlantadwy, a morwyn oedd mam Crist.—3. Rhagfynegwyd ei enedigaeth a'i swydd gan angel i'w fam; felly yr ymddangosodd yr angel Gabriel i Mair mam yr Iesu, a rhagfynegodd y cwbl iddi am dano, o ran ei enedigaeth, ei berson, ei swydd, a'i waith.—4. Yr oedd yn Nazaread i Dduw o'r groth: felly yr oedd Crist yn beth sanctaidd pan anwyd ef, ac a gafodd yr enw trwy ei drigiant yn Nazareth.—5. Golygir ei waith yn priodi gwaig o'r Philistiaid, yn cygodi Crist yn cymeryd eglwysiddo o blith y cenedloedd. Barn. 14. 4. Hsa. 2. 20.—6. Yn ei fuddugoliaethau gorchfygodd trwy ei nerth ei hun. Nid blaenor ar gād, neu dywysog calonog ar lu dŵr, oedd Samson; ond ymosododd ei hun, yn ei nerth ei hun, sef y nerth a gafodd gan yr Arglwydd, yn erbyn cenedl elyniaethol, ddŵr, a rhyfelgar, ac a fuddngoliaethodd ei hun ar lnoedd; felly Crist a 'sathrodd y gwin-wryf ei hunan, ac o'r bobl nid oedd neb gydag ef.' Eea. 63. 3.—7. Gorchfygodd lew ieuanc, yr hwn a daeth yn rhoi i'w gyfarfod, ac a holltodd y llew fel yr holltid myn, ac nid oedd dim yn ei law; a chafodd fêl wedi hyny yn ysgerbwd y llew; felly Crist a orchfygodd Satan, y llew rhoadwy, a ffrwyth y fuddugoliaeth hon yw yr holl fwyd a'r melusdra a gaiff y saint i ymborthi arnynt.—Barna Vitringa, mai wrth y llew ieuanc, y mae i ni ddeall, fêl gwrthgysgod, y gwr ieuanc Saul, a orchfygwyd gan Iesu Grist pan oedd yn myned yn rhoi i'w gyfarfod; ac allan o'r bwytawr, neu y dyfethwr hwn, y daeth bwyd i eglwys Dduw; ac o'r cryf y daeth allan felusdra, sef athrawiaeth iachus i eglwys y cenedloedd. Vitringa, *Obs. Sacr. lib. vi. c. 22.*—Peth anghyffredin yw fod gwenyn yn gosod eu mêl yn ysgerbwd llew, a chroes i drefn natur yn y creaduriaid hyn; felly mewn sfordd unigol, goruwch-naturiol, y mae holl gysuron ysbrydoi i holl bobl Dduw.—8. Gwerthwyd Samson i ddwyllaw ei elynion; felly hefyd y gwnawd & Christ.—9. Yn eu marwolaeth hefyd y mae y cysgod a'r gwrthgygod yn cyfateb yn rhyfedd.—(1.) Bu pob un o honynt farw yn ewyllysagar.—(2.) Yn greulon trwy ddwyllaw gelynnion.—(3.) Yn fuddugoliaethna. Col. 2. 15.—(4.) Dygodd Samson ymaith o'r blaen byrth Gaza, pan yr oedd ei elynion yn barnu ei fod yn ddiogel yn eu gafael; felly Crist a lyncodd anghau mewn buddugoliaeth. EDR. ANGEL, MANOAH, NAZARETH, RHYFFEDOL.

SAMUEL, שמואל [a archwyd gan Dduw] mab Elcanah a Hannah; yr hwn oedd o deulu Cohath, ail fab Lefi. 1 Cron. 6. 22, &c. Ganwyd ef yn nghylch yr un amser a Samson. Ei

fam, wedi hir aamhlantadwydd, a'i cafodd, yn ateb i weddi, gan yr Arglwydd. 1 Sam. i, ii. EDR. ELKANAH, ELI, HANNAH. Addunedodd, a rhoddodd ef i'r Arglwydd fel Nazaread o'i febyd; yn gyfatebol i hyn, yr oedd Samson droa ei holl fywyd yn fiodenog, ac ya caewog am ei dduwioldeb. Yn ei ieuencotyd, yr oedd yn wir addfwyn, yn gywir, ac ya wir dduwiol; yn ei henaint, gwelir ef ya ffyddlon ac yn ddiwyd yn cyflawni y dyledwyddan perthynol i'w swydd bwysig. Gwedi ei ddiddymu, pan oedd dair blwydd oed, dag ei fam ef i Siloh, ac a'i cyflwynodd i'r Arglwydd a'i waith yno, o hyny allan. Beth a allai ei waith fod mor ieuanc, ni ddywedir i ni. Addyagwyd ef yn ffyrdd yr Arglwydd, a dygwyd ef i alw ar enw yr Arglwydd. Rhyw sfordd neu gilydd, yr oedd yn cynnorthwyo mewn rhyw wasanaeth yn nghylch yr addoliad cyhoeddus, yn ol ei allu a'i oed; yr oedd ya wastad gyda'r hen offeiriad Eli, ac yn unfddhan i'w orchymyau. 'Y bachgen a fu weinidog i'r Arglwydd ger bron Eli yr offeiriad.—A Samuel oedd yn gweini o flaen yr Arglwydd yn fachgen, wedi ymwregysu ag ephod lian.' Yr oedd ei wasanaeth yn gymeradwy gan yr Arglwydd, er mai plentyfa oedd, a gorphwysodd ei fendith arno; 'Samuel a gynnnyddodd, ac a aeth yn dda gan Dduw a dynion hefyd.' Nid oedd y Lefiaid yn cael eu galw i'w gweinidogaeth nes yr oeddent yn bump ar hugain oed; ond Samuel wedi ei gyflwyno i'r Arglwydd mewn modd seilidol, yr oedd er yn fachgen yn gweini yn ngwasanaeth y cysegr, yn y cyfryw bothan yr oedd yn addas iddo. Tebygol fod cynneddian ei feddwl, a grym ei gorph, yn brysur ya eu cynnydd, tu hwnt i'w oedran; a'i ddiwydrwydd a'i hyfrydwch yn ngwasanaeth Duw mor ieuanc wedi synu pawb: 'A'r bachgen Samuel a gynnnyddodd ger bron yr Arglwydd.' Ni chafodd gan feibion Eli ond siamplau drwg o'i flaen, ond cadwodd Duw ef yn ddilwgr. Y mae y cyferbyniad rhyngddynt yn cael ei nodi yn neillidol ya yr hanes. 1 Sam. 2. 22—26. Y mae hanes ei febyd yn dirion hynod, ac yn siampl annogaethol i rieni a phlant; i gysegru eu hunain yn foreu i'r Arglwydd; derbyn Duw blant i'w wasanaeth, a'i bendithia, ac a'i cymradwya. Bernir plant gan lawer megys gwrth-ddrychau anaddas i gyfranogi o wir grefydd; ond y mae Samuel, Jeremiah, Daniel a'i dri chyfaill, Ioan Fedyddiwr, Timotheus, &c. ya siamplau diamheuol i'r gwrthwyneby, y rhai oeddent enwog am eu duwioldeb yn eu mabandod; ac y mae amryw siamplau hyfryd o'r cyfryw ras ar blant yn ein dyddiau ninau. Rhwyma gorchymyn Duw ni i'w haddasu yn foreu yn ffyrdd yr Arglwydd: ac y mae ei addewidion, a siamplau o ras Duw ar blant, yn annogaethau digonol i hyny.

Pan oedd yn nghylch deuddeng mlwydd oed, ymddangosodd yr Arglwydd iddo, ac a hybysodd iddo am ddinystr tŷ Eli. EDR. ELI

Yr oedd holl ymddygiad Samuel, paa ofynodd yr hen wr iddo am yr hyn a lefarodd yr Arglwydd, yn blentynaid, yn wylaidd, yn oer yngedig, ac yn dra addas tuag at Eli. Er i'r Arglwydd, o gerydd ar Eli, roddi y blaen i'r bachgenyn, eto nid ymchweddodd Samuel ar hynny, ond ymddygodd gyda gwylder hardd, a thirion, addas i'w oedran a'i sefyllfa.

Yr oedd wedi ei borotoi yn foreu i'r swydd brophwydol. Er fod yr Arglwydd wedi ymddangos yn achlysurol i bersonau neillduol, a hysbysu ei feddwl idnynt, ac wedi anfon cenadwri at ei bobl yn gyhoeddus ar achlysur, megys y darllenwn yn Barn. 6. 8. 1 Sam. 2. 27. ond nid oedd un prophwyd wedi cael ei gyfodi gan yr Arglwydd (ond fel y galwyd Debora yn brophwydes) er marwolaeth Moses. Samuel oedd y prophwyd cyntaf o enwogrwydd ar ol Moses; ond gyda Samuel sefydlwyd y swydd, megys y bu prophwydi olynol dros oesoedd yn Israel, hyd pan ballodd ysbryd prophwydoliaeth gyda Malachi. 'Nid oedd weledigaeth eglur,' cyn hynny: nid oedd weledigaeth gyhoeddus; nid oedd un prophwyd yn cael ei addef felly yn gyffedin, i bawb gyrchu ato i wybod meddwl yr Arglwydd; am hynny yr enwir Samuel yn y Testament Newydd, fel dechreuad olynol ddilyniant o brophwydi. 'A'r holl brophwydi hefyd o Samuel, ac o'r rhai wedi, cynnifer ag a lefarasant, a rag-fynegasant hefyd am y dyddiau hyn.' Act. 3. 24. Cyfododd Samuel fel haulwen newydd ar ol hir nos. 'Cynnyddodd Samuel, a'r Arglwydd oedd gyd ag ef.—A gwybu holl Israel, o Dan hyd Beerseba, mai prophwyd ffyddlon yr Arglwydd oedd Samuel.' Ar ol Samuel bu Nathan, a Gad, ac Ido, a Heman, ac Asaph, ac ereill. Yn niwedd teyrnasiad Solomon, darllenwn am Ahiah; yr oedd prophwydi yn nyddiau Jeroboam a Rehoboam; ac felly yr olynasant en gilydd hyd y caethiwed. Yn amser y caethiwed yr oedd Ezeziel a Daniel; ac wedi y caethiwed yr oedd Haggai, Zachariah, a Malachi.

Yr oedd y wlad yn llygredig iawn yn nechreu ei ddyddiau. Dygwyd arch Duw i dir y Philistiaid, yr oedd Siloh wedi ei hamddifadu o addoliad cyhoeddus Duw yno dros lawer o flynyddoedd, lle yr oedd wedi bod dros oesoedd. Yr oedd y wladwriaeth megys wedi ei gorchuddio a thywyllwch, a soddi mewn halogedigaeth. Ond ar ol yr yspaid hwn o amser tywyll, gwawriodd boren hyfryd, a bu diwygiad cyffredinol yn y wlad; hwyrach, yn benaf, trwy lafur y prophwyd Samuel. 'A holl dŷ Israel a alarasant ar ol yr Arglwydd.' Ar hyn annogodd Samuel hwynt yn daer i ymwrthod â'u heilun-addoliath, a diwygio yn drwyadl, a dychwelyd at yr Arglwydd: 'Parotowch eich calon,' medd efe, 'at yr Arglwydd, a gwasan- aethwch ef yn unig.' Llwyddodd ei annogaethau, ac wrth ei ddymuniant ymgasglodd yr holl bobl i Misep, ac a ymostyngasant ger

bron yr Arglwydd yno, am eu pechodau. Tebygol i Samnel lafurio llawer yn eu plith, trwy deithio o fan i fan, a phregethu iddynt trwy yr holl wlad, i'w dwyn i edifeirwch, ac i adferyd gwir grefydd yn eu plith. Bu ei lwyddiant yn fawr iawn, ac yn gyfatebol, yn y diwygiad mwyaf cyffredinol ac effeithiol a fu erioed yn eglwyys Israel. 'Tywallasant ddfwr ger bron yr Arglwydd, ac ymprydiasant y diwrnod hwnw, ac a ddywedasant yno, Pechasom yn erbyn yr Arglwydd.' Ychydig o eiriau, ond y maent yn dra chynnwysfawr. Tywallt dwr ger bron yr Arglwydd, a gyfeiria, tebygol, at y glanhau defodol dan y gyfraith; yr oeddent yn cyfaddef eu halogedigaeth, a'u harferiad o'u glanhad yn ol y ddeddf, oedd yn swyddocaol o'u hedifeirwch, a'u hymadawiad â'u heilun-addoliath.

Yn-y cyfarfod hwn yr oedd Samuel yn blaenori yn eu plith, ac a 'farnodd Israel yn Misep.' Pan glybu y Philistiaid am gynnuliad meibion Israel yn Misep, daethant i fynu yn erbyn Israel. Ar hyn bu y bobl yn daer ar Samuel i weddio drostynt. Tra yr oedd Samuel yn gweddio, ac yn aberthu, drylliodd yr Arglwydd y Philistiaid a tharanau mawrion. Cyfododd Samuel faen cofiadwriaethol o'r fuddugoliaeth ryfedd hon, ac a'i galwodd EBENEZER, sef y *mwn cymhorth*. Dan ei ofal a'i lywodraeth bu Israel ddiogel a llwyddiannus; ac ni chwane-godd y Philistiaid ddyfod yn erbyn Israel holl ddyddiau Samuel. Preswyliai yn Ramah, ac yno y barnai Israel; adeiladodd yno allor i'r Arglwydd. Byddai yn myned oddi amgylch bob blwyddyn i Bethel, a Gilgal, a Misep, ac a farnai Israel yn y lleoedd hynny. Yr oedd yn blaenori yn eu plith fel swyddwr gwladol, ac fel prophwyd ac offeiriad Duw; fel hyn yr oedd y bobl yn cael eu dysgu ganddo i fyw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol. Rhyfedd y fendith y dichon Duw wneuthur un dyn mewn gwladwriaeth!

Yr oedd gan Samuel dau fab, sef Abiah a Joel. Pan heneiddiodd, gosododd Samuel ei feibion yn farnwyr yn Beerseba. Nid yw yr hanes yn nodi oed Samuel y pryd hwn; ond yr oedd yn analluog i fyned ei gylchoedd blynyddol fel cynt. Yn preswyllo yn Ramah, yr oedd ei hun yn golygu y rhan ogleddol o'r wlad; tra yr oedd ei feibion yn preswyllo yn Beeseba, yn golygu y rhan ddeheuol o honi. 'Ond ni rodiasant yn ffordd eu tad, ond troisant ar ol cybydd-dra, a chymerasant obrwy, a gwrasant farn.' Nid oes un bai yn cael ei roddi yn erbyn eu tad mewn perthynas iddynt, fel yn erbyn Eli; nac yn eu dygiad i fynu, nac yn eu gosodiad i fod yn farnwyr. Tebygol fod eu hymddygiad yn addas ac yn obeithiol ar y cyntaf, nes eu hudo gan hudoliaethau eu sefyllfa o union lwybrau yr Arglwydd. Yr oedd hon yn brofedigaeth drom, diammu, i'r hen wr; yn engedig o herwydd yr effaith a gafodd ar y bobl; canys o herwydd afreolaeth

meibion Samuel, henuriaid Israel a ofynasant frenin i lywodraethu arnynt. Yr ymadrodd a fu ddrwg gan Samuel, ac efe a weddiodd ar yr Arglwydd. Ar hyn y mae yr Arglwydd yn ei gysuro. 'Nid ti y maent yn ei wrthod, ond nyfi a wrthodasant,' medd Duw, 'rhag i mi deyrnasu arnynt.' Ni bu un amser fwy achos i Israel fod yn foddlon dan lywodraeth y barnwyr nag yn amser Samuel, yr hwn a fu yn offeryn defnyddiol iawn yn eu plith; am hyny bu eu hysbryd anffoddlon ac anniolchgar yn brofedigaeth chwerau i Samuel. Ond yn lle edliw hyny i'r bobl, y mae yn myned i weddio ar yr Arglwydd, ar ol iddo gael ei gyfarwyddo pa ateb i roddi iddynt.

Y mae yr hanes hwn yn ein dysgu i beidio dibynu ar ewyllys da dynion. Cawn yma ddyn duwiol, o ddoniau rhagorol, ffyddlon yn ei swydd, a defnyddiol iawn yn ei oes, yn cael ei ddiystyru a'i wrthod, gan hyd yn nod y dynion a gawsant y buddioldeb a'r llesad mwyaf oddi wrtho. Y mae dull Samuel yn myned at Dduw yn yr achos, yn dangos yr union lwybr i bawb yn y cyffelyb amgylchiad, a bydd i'r Arglwydd eu cynnal, eu cysuro, a'u cyfarwyddo yn wyneb anffyddlondeb pawb.

Y mae Duw yn ewyllysio i Samuel ymroddi i daerni y bobl am frenin. Gwedi iddo fynegi iddynt ddull brenin, gwrthodasant wrando arno, gau ddywedyd, 'Nagè, eithr brenin fydd arnom ni.—A dywedodd yr Arglwydd wrth Samuel, gwrando ar eu llais hwynt, a gosod frenin arnynt.' Cyfarwyddwyd Saul mewn dull rhyfedd ato, a thrwy grybwylliad dwyfol, y mae yn ei eneinio yn frenin. Yr hyn a wnawd yn ddirgel rhyngddynt hwy ill dau yn neillduol, a ddaeth yn fuan yn gyhoeddus. Gwedi cynnull y bobl yn nghyd yn Mispheh, y mae yn eu hargyhoeddi am eu hanniolchgarwch yn gwrthod yr Arglwydd, yr hwn oedd yn eu gwared oddiwrth eu holl ddrygfyd a'u helbul; ac y mae yn dangos iddynt eu brenin. Yna Samuel a draethodd gyfraith y deyrnas wrth y bobl, ac a'u gollyngodd ymaith. Ar oedfa arall yn Gilgal, y mae Samuel yn tystiolaethu ei ddiniweidrwydd ei hun, yn ceryddu anniolchgarwch y bobl, yn eu dychrynu a tharanau yn amser cynauaf, ond yn y diwedd yn eu cysuro a thrugaredd Duw; 'Nac ofnwch; chwi a wnaethoch yr holl ddrygioni hyn; eto ni chiliwch oddiar ol yr Arglwydd, ond gwasanaethwch yr Arglwydd a'ch holl gŵlon.' Yr oedd gwaith yr Arglwydd yn taranu yn y fath fodd anarferol, yn dystiolaeth amlwg fod yr Arglwydd o blaid Samuel, ac yn erbyn y bobl a'u pechodau. Yn y modd sobr, syml hwn, y mae Samuel yn rhoddi i fynu ei swydd fel blaenor a barnwr yn eu plith; ond eto y mae yn parhau fel prophwyd ac athraw i ddysgu y bobl, ac i weddio drostynt. Yn y sefyllfa hon, gwelwn ef yn ddyrchafedig ac yn ogonoddu, uwchlaw y brenin a phawb.—'Fy anrhydeddwy,' medd Duw, 'a anrhydeddaf.' Gwedi i Saul alw yr

Hebreaid i Gilgal yn erbyn y Philistiaid, mae yn blino aros am Samuel i aberthu, ac yn aberthu ei hun; y mae Samuel yn ei geryddu am hyuny; 'Ynfyd y gwnaethost, ni chedwaist orchymyn yr Arglwydd.—Ni sait dy freniniaeth di.' Ar achlysur arall, y mae Samuel yn cyhoeddi i Saul ddarfod i Dduw ei wrthod am ei anuffudd-dod. 1 Sam. x, xi, xii, xlii, xv. Y mae galar Samuel am wrthodiad Saul yn fawr, a hwyrach yn ormodol: 'Pa hyd,' medd Duw, 'y galeri am Saul, gan i mi ei fwrw ef ymaith o deyrnasu ar Israel?' Y mae Samuel yn cael ei anfon i eneinio un o feibion Jesse y Bethlehemiad yn frenin. Wedi gwrthddadlâu ychydig, o herwydd y perygl o'r cyfryw orchwyl, y mae yn myned ac yn eneinio Dafydd yr frenin. Gwedi hyn, Samuel a giliodd i Ramah, a threnlodd ddiwedd ei ddyddiau i ddwyn yn mlaen achos crefydd a duwioldeb yn y wlad. Cawn Dafydd yn ffoi ato rhag Saul i Natioth yn Ramah. 1 Sam. 19. 18, &c. Ar ol treulio oes hir o dduwioldeb a defnyddioldeb, bu farw Samuel; a holl Israel a alarodd am dano, ac a'i claddasant yn ei dŷ ei hun yn Ramah. Bu farw pan oedd oddeutu 97 neu 98 oedran, c.c. 1059, wedi y dylif 1289. Barnodd Israel yn nghylch ugain mlynedd wedi marw Eli, a byf yn nghylch wyth mlynedd a deugain wedi eneinio Saul yn frenin. Edr. Esdras, SAUL.

Tebygol iawn mai efe a sefydlodd athrofaau y prophwydi, a'i fod yn oruwch-olygwr arnynt oll yn ei ddyddiau. Yn y rhai hyn yr oedd amryw ddynion ieuainc duwiol yn cael eu haddysgu yn nghyfraith yr Arglwydd, ac yn ymuno yn addoliad Duw. Yr oedd presegoldeb Ysbryd yr Arglwydd yn eu plith yn aml. 1 Sam. 10. 11, 12, &c.

Mae Samuel yn ymddangos yn seren o'r maintioli mwyaf yn ffurfafau yr eglwys Iuddewig. Ei dduwioldeb diffuant, ei ddoethineb, ei bywll, a'i ffyddlondeb mawr dros gyfiawnder a gwir grefydd, a'i hunan-ymwadiad, ydynt yn dra eglur i'w canfod dros ei holl fywyd; ac yn ei addasu yn hynod i fod ar y prophwydi. Dywedir ei fod 'wedi ei osod ar gynnulleidfya y prophwydi.' 1 Sam. 19. 20. a 10. 5. Y dysgyblion yn yr athrofaau hyn a alwent y prophwydi, neu meibion y prophwydi. Darllenwn wedi hyny eu bod dan olygiad Elias. Eliseus oedd un o'i feibion; dymunodd, fel y mab hynaf yn eu plith, gael dau parta ei ysbryd i fod yn olynwr iddo; a pan ddeallodd meibion y prophwydi fod ysbryd Elias wedi gorphwys ar Eliseus, ymstyngasant iddo. 2 Bren. 2. 15. Wedi hyny Eliseus oedd eu tad a'u blaenor, fel y darllenwn yn 2 Bren. 4. 18. Yn amser Eliseus yr oedd athrofaau yn amryw fanau yn y wlad; megys yn Bethel, Jericho, a Gilgal; ac yr oedd ysgoldy yn Jerusalem, hwyrach, o'r un natur, yn mha un y preswyliaid Huldah y brophwydes. 2 Bren. 22. 14. Yr oddd ganddynt dai wedi eu hadeiladu i breswyllo yn-

ddynt gyda'n gilydd. 2 Bren. 6. 1, &c. Ar rai amerau yr oedd rhifedi meibion y prophwydi yn lluosog; dywedir i Obadiah gymeryd cant o brophwydi, a'u cuddio bob yn ddeg a deugain mewn ogof. 1 Bren. 18. 4. Tebygol fod yr athrofaan hyn o osodiad dwyfol, trwy orchymyn Duw i Samuel, gan eu bod o'r fath enwogrwydd dan olygiad Elias ac Eliseus wedi hyny. Yr oedd meibion y prophwydi yn aml dan ddyllanwadan dwyfol, tra yr oeddent dan addysgiad yn yr ysgolion hyn. Yn gyffredinol, pan alwai Duw ryw un i'r swydd brophwydol, neu i ryw waith anghyffredin, cymerai ef o'r athrofaan hyn—er nad bob amser. Oddiwrth hyn y dywed Amos, 'Nid prophwyd oeddwn i, ac nid mab i brophwyd oeddwn i.' Amos 7. 14, 15. Yr oedd yn beth neillduol, ac nid yn beth cyffredin, iddo gael ei alw i'r swydd, heb gael ei ddwyn i fynu yn yr athrofaan; canys ffordd gyffredin Duw oedd cymeryd un oddi yno. Yr oedd y drefn a'r sefydliad hwn yn beth newydd yn yr eglwys, ac o fawr ddefnyddioldeb. Eu gorchwyl penaf ynddynt oedd astudio, ac ymfyn, a 'manwl-chwilio am yr iechydwrtaeth, pa bryd, neu pa ryw amser, yr oedd Ysbryd Crist, yr hwn oedd ynddynt, yn ei hysbysu, pan oedd efe yn rhag-dystiolaethu dyoddefaint Crist, a'r gogoniant ar ol hyny.' 1 Pedr 1. 10, 11. Gwel Witsius *De Prophetis*, lib. i. cap. 10.

Ysgifenodd mewn llyfr reolau, neu gyfraith y deyrnas, yn dangos dyledswydd y llywodraethwyr a'r deiliaid, yr hwn a ddyfethodd un o'r breninoedd, meddant, fel y gallent lywodraethu yn ol eu hewyllys eu hunain. Bernir mai efe ysgrifennodd Llyfrau y Barnwyr a Ruth, a llawer o hanes Dafydd. Gelwir yddau llyfr dan ei enw, yn y cyfieithiad Lladinaidd *Vulgate*, *Y cyntaf a'r ail Breninoedd*; yna, y ddau ar eu bol a elwir, *Y trydydd a'r pedwerydd Llyfr y Breninoedd*. Nis gallasai Samwel ysgrifenu ond rhan o'r Llyfr cyntaf, hwyrach bedair ar hugain o bennodau. Dywedir am weithredoedd Dafydd, eu bod yn 'ysgrifenedig yn ngeiriau Samuel y gweledydd, Nathan y prophwyd, a Gad y gweledydd.' 1 Cron. 29. 29. Tebygol wrth hyn i Samuel ddechreu yr hanes, ac i Nathan a Gad ei orphen, a galwyd y cwbl wrth enw Samuel, o herwydd ei enwogrwydd, a bod y rhan ddiweddar ond megys attodiad i'r hyn oedd wedi ei ddechreu ganddo ef. Y mae y Llyfr cyntaf yn cynnwys hanes yn nghylch 120 o flynyddoedd; yn yr amser y cyfnewidiwyd y llywodraeth, fel yr hysbysais o'r blaen, o fod dan farnwyr i fod yn freninol. Samuel a eueniodd y ddau frenin cyntaf, ac y mae ganddo law fawr yn holl ddygyddiadau y rhan fwyaf o'r yspaid hwn. Yr ail Llyfr a gynnwys hanes dros yn nghylch 40 mlynedd; gan unwyaf yn rhoddi hanes am deyrnasiad Dafydd, ei fuddugoliaethau, ei gwymp, a'i adferiad. Nid ysgrifennwyd un rhan o hono gan Samuel; ond ysgrifennwyd ef, tebygol, gan brophwydi a

ddygydd i fynu yn ei athrofaan, ac a alwyd wrth ei enw o barch iddo. Nid yw enwau y Llyfrau ddim yn un rhan o'r dadguddiad dwyfol. Heblaw yr ysgrifennwyr diweddar ar y ddau Llyfr, ysgrifennodd yn ddefnyddiol Andrew Willet, ac Arthur Jackson. Hefyd ar ail, Dr. Will. a Guild.

SAN, (sa-an) sylliad, ardremiad, syndod.

Tra fawn yn effro ac mewn san,
Heb allel allan ddygwedyd.

E. Prys, (Salm 77. 4.)

SANBALAT, סנבלת [*perth ddirgel*] Horoniad, sef priodor o Horonaim, dinas yn Moab, pen-llywydd Samaria, a gelyn mawr i'r Iuddewon. Un o feibion Jehoiada (sef Manasseh) mab Eliasib, yr arch-offeiriad a briododd ferch Sanbalat; am hyny ymlidiodd Nehemiah ef o Jerusalem, ac ni chaniatai iddo weini yn y swydd offeiriadol. Neh. 13. 28. Ar hyn aeth Manasseh at Sanbalat, yr hwn a adeiladodd deml iddo ar fynydd Garizim i weini ynddi. Aeth ag amryw o'r Iuddewon gydag ef, y rhai oeddent engog o'r un, neu gyffelyb feiau, ac nad ymostyngent i ddiwygiad Nehemiah. Edr. NEHEMIAH, SAMARIA. Gwel *Univer. Hist.* vol. x. *Prideaux*, part. i. b. 5, 6.

SANCTAIDD—EIDDIO—RWYDD—IOL, (san) Llad. SANCTUS, SANCTIFICARE; *Ffranc.* SANCTIFIER; *Gwydd.* SANT, SAN; *Saxon.* SANCTIFY, SANCTIFICATION: glân, parchus, crefyddus, glân-fucheddol; cysegredig; cysegru, glanhau, puro; purder, dwyfolder. Priodol ystyr y gair *Heb.* קָדֵשׁ a gyfieithir *sanctaidd*, fel y gair *Cymraeg* *san*,* yw neillduedig, peth wedi ei neillduo o'i arferiad cyffredin, a'i addasu i wasanaeth a dyben uwch. Mai hyn yw priodol ystyr y gair, sydd eglur oddiwrth Lef. 20. 24.

Mae Duw yn SANCTAIDD. Gelwir ef y SANCTAIDD. Job 6. 10.—SANCT ISRAEL. Esa. 41. 20. a 43. 14.—SANCTAIDD YW EI ENW. Luc 1. 49.—Mae yn OGONEDDUS MEWN SANCTEIDDRWYDD. Exod. 15. 11. Esa. 6. 3. Dat. 4. 8. Mae ei sancteiddrwydd yn arwyddo ei burdeb hanfodol, a'r gwrthwynebiad hanfodol sydd ynddo i bob aumhurdeb moesol. Mae yn berffaith rydd oddiwrth bob bai, yn gwbl wrthwyneb i anmhurdeb yn mhob gradd, yn mhob ystyr, ac yn mhawb; ac yn gyflawn o bob rhinwedd a pherffeithrwydd moesol. 'Nid sanctaidd neb fel yr Arglwydd.' 1 Sam. 2. 2. Dat. 15. 4. Job 4. 18.

1. Y mae sancteiddrwydd ynddo yn hanfodol, ac nid yn ddamweiniol. Nid mae Duw yn sanctaidd yn unig, ond sancteiddrwydd yw Duw. Nis dichon beidio bod yn sanctaidd, mwy na pheidio bod. Mae angelion a dynion drwg yn bod heb sancteiddrwydd, ond nis dichon Duw hanfodi heb sancteiddrwydd, canys sancteiddrwydd yw ei hanfod.

* Eglur oedd ei santolaeth a'i fuchedd. *Gr. ab Arthur*.

2. Fel y mae yn hanfodi o hono ei hun, felly, y mae yn sanctaidd ynddo ac o hono ei hun. Y mae yn ddeilliedig yn mhawb ereill sydd yn cyfranogi o hono; ac oddi wrtho ef y mae yn ddeilliedig i bawb, yn mhob gradd o hono; ond y mae yn Nuw yn ffynon, yn hanfod, yn sylwedd digymysg, a thragywyddol.

3. Y mae sancteiddrwydd yn Nuw yn anfeidrol ac yn ddiderfyn, yn gyfatebol i'w hanfod. Sancteiddrwydd yw mewn eangder, mawrhydi, a harddwch dwyfol. Y mae ei fawredd yn anfeuredig, ac y mae yn brydferthwch sanctaidd i gyd oll. Mae ei fawredd yn sancteiddrwydd, a'i sancteiddrwydd yn fawredd dwyfol. Mae yn ymhyfrdru yn sanctaidd yn ei sancteiddrwydd a'i brydferthwch ei hun, gyda hyfrydwch cyfatebol i'w sancteiddrwydd. Nid ydyw yn gweled dim ond harddwch ynddo ei hun, ac y mae yn anfeidrol ddëdwydd yn yr olwg ar ei brydferthwch ei hun. Efe ydyw ei ddedwyddwch ei hun, ac nid oes dim ynddo yn groes i hyny; sef y mae yn berffaith wrth ei fodd ei hun. Nis gellir dywedyd am un briodoledd fel am ei sancteiddrwydd, mai hi yw ei harddwch a'i ddedwyddwch. Bob anfeidrol ac ansanctaidd, fyddai Bob anfeidrol anhardd a thruenus;* ond y mae gweddeiddra, purdeb, a sancteiddrwydd yn hanfod anfeidrol ynddo, yn ei wneuthur yn anfeidrol hardd a dedwydd; a pho debycaf y byddo un creadur iddo, mwyaf hardd a dedwydd raid iddo fod; ac felly i'r gwrthwyneb.

4. Y mae Duw yn anghyfnewidiol sanctaidd, a sanctaidd yn mhob peth. Nis gellir chwangu at, na lleihau oddiwrth ei sancteiddrwydd. Nis dichon lesaru na gweithredu dim heb fod yn sanctaidd; ac nis dichon gymeradwyo dim ansanctaidd yn neb arall. Salm 5. 5. a 7. 11. Hab. 1. 13. Jer. 44. 4. Amos 5. 21, 22. Nis dichon Duw perffaith, feddwl arfaethu, na gweithredu dim ond a fyddo yn unol a sancteiddrwydd ei natur.

1. Y mae yn sanctaidd yn ei arfaeth. Mae yn sanctaidd yn y dyben yn ei olwg, ac yn yr holl foddion sydd yn cael eu defnyddio i gyflawni y dyben. Nis gallasai Bob perffaith sanctaidd feddwl nac arfaethu dim ond a fyddai yn sanctaidd, yn unol a'i sancteiddrwydd. Er bod cythreuliaid a dynion, trwy weithredoedd ansanctaidd, yn cyflawni arfaeth Duw, eto, y mae Duw yn sanctaidd yn ei ddefnyddiad o honynt. Duw sanctaidd, trwy arfaeth sanct-

* Priodolwch i Dduw ysbrydolrwydd, hollwybodaeth, hollalluogrwydd, arglwyddiaeth, tragrwyddoldeb, a phob perffethrwydd arall sydd yn harddu y natur ddwyfol, a chymrwch ymaith y rhuwedd hon yn unig, sef y briodoledd hono yn yr Ewyllys Ddwyfol trwy yr hon y mae yn caru yr hyn a alwn ni mewn ystyr foesol yn ddaioni, gwrlonedd, cyflawnder, ac uniondeb; y mae Duw yn myned yn un dyohrynnydd i ni, ac nis gallai y dyn goreu lai nag arwyddo wrth feddwl am Dduw, yr hwn ni byddai cyflawnder ac uniondeb yn llywodraethu ei allu anfeidrol; ond y mae y priodolaethau hyn yn ei wneuthur yn ei holl berffethrwydd yn wrth-ddrych cariad a pharoh. *Vitrina in Isaiâ.*

aidd, a drefnodd ffordd i becheduriaid ansanctaidd i gael eu sancteiddio. Eph. 1. 4. Yr oedd yr holl sancteiddrwydd a ddangosodd, ren a ddengys byth trwy ei weithredoedd, yn ei arfaeth sanctaidd er tragrwyddoldeb. Os ydyw yn ogoneddus mewn sancteiddrwydd yn gweithredu, yr oedd felly yn arfaethu. Yr oedd mwy o sancteiddrwydd yn ei arfaeth nac mewn un weithred o'i eiddo, a chymaint ag yn ei weithredoedd oll yn nghyd.

2. Yn ei gyfraith; nid ydyw Duw ynddi yn gorchymyn dim ond sydd yn sanctaidd; ac y mae yn gorchymyn pob peth sanctaidd, ac yn gwahardd pob peth ansanctaidd. Salm 19. 7. Rhuf. 7. 12.

3. Yn ei holl weithredoedd; gwnaeth bob peth yn dda, a dyn ar ei ddelw ei hun, mewn sancteiddrwydd. Gen. 1. 26, 31. Preg. 7. 29. Eph. 4. 24. Col. 3. 10.

4. Yn ei fygythion a'i farnedigaethau, y rhai ydynt oll yn dangos ei anfoddlonrwydd a'i gasinob at bechod.

5. Ond yn fwyaf ac yn benaf, dangosodd ei hun yn anfeidrol sanctaidd yn mhrynedigaeth y byd trwy Grist. Nis dangosodd, ac nis dichon ddangos byth, ei burdeb yn fwy ofnadwy, a'i gasinob at bechod yn fwy tanlyd, nac yn nyoddefiadau trymion y Cyfryngwr mawr. Nis dichon meddwl dyn amgyffred dangosiad mwy dyaglaer o sancteiddrwydd, mwy gogoneddus, ac anfeidrol eang, nag a roddwyd yn mherson y Messiah pan y llefodd ar y groes, 'Fy Nuw! fy Nuw! pahan y'm gadewaist?' Y mae ei ddyrchafiad goruchel yn y nefoedd yn ganlynol i'w ddyoddefiadan, yn eglurhan yr un gwrth-ddrych rhyfedd.

6. Y mae cyflawnhad pechadur, ei adnewyddiad, a holl ymddygiad Duw tuag at y rhai a gyfnewidiwyd, yn ddangosiadau o'r un briodoledd ogoneddus yn Nuw yn ei holl weithredoedd. 2 Pedr 1. 4. 2 Cor. 3. 18. 1 Ioan 1. 7. a 3. 2, 3.

7. Bydd colledigaeth dragrwyddol annwliolion diedifeiriol yn profi yn eglur, mai 'heb sancteiddrwydd, na chaiff neb weled yr Arglwydd.' Heb. 12. 14.

Gan fod sancteiddrwydd anfeidrol ac anghyfnewidiol Duw mor ddiarnheul eglur, gellir golygu hyn tel maen prawf i ddangos beth sydd o Dduw; nis dichon fod dim o Dduw ag sydd yn anghytun a'i sancteiddrwydd, ac nad ydyw yn ein tueddu ni i fod yn sanctaidd, ac i barchu Duw am ei sancteiddrwydd. Y mae pob golygiad ar y ddeddf, ac ar yr efengyl, nad ydyw yn tueddu yn ei effeithiau at hyn, yn ddilys yn olygiad cyfeiliornus. Y mae pob syniad yn gyfeiliornus, ac nid o Dduw, ag sydd yn peri i ni edrych yn fach ar bechod, sydd yn berffaith groes i sancteiddrwydd Duw. Nid oes dim yn deilliaw o hono, nac yn gweddu i Dduw, ag sydd ansanctaidd; ac heb sancteiddrwydd y mae, yn ol natur pethau, yn hollol anhosibl i ddyw fwynhau Duw, a cymdeithasu ag ef byth.

Nid oes un arwiredd yn fwy sefydlog ac eglur na hwn.

SANCTEIDDIO-IAD. Y mae sancteiddio yn arwyddo fod y rhai a sancteiddir yn ansanctaid, ac mai eu sancteiddio yw eu cyfnewid a'u gwneuthur yn gwbl groes i'r hyn oeddent. Os ydynt yn ansanctaid, eu gwneuthur yn gwbl groes i hyn yw eu sancteiddio. Y mae dyn, fel pechadur, nid yn unig yn euog o droedd neu fai, ond y mae hefyd yn ansanctaid; a hyn y gyffredinol, yn wreiddiol ac o anian. Colodd ddelw Duw yn y cwmp, sef ei debygolrwydd i Dduw; a chan fod Duw yn sanctaid, y mae dyn wedi colli delw Duw, ac yn ei anneygolrwydd iddo yn ansanctaid, a halogedig.

Er bod cyfiawnhad a sancteiddhad yn anwahanol gysylltiedig â'u gilydd, a'r naill mor angenrheidiol a'r llall er iechydwrriaeth; eto, y maent yn fanwl i'w gwahaniaethu, ac nid eu cymysgu yn ddyrlyd ac annrhefnus â'u gilydd. Daw ydyw awdur pob un o'r ddau; Crist yw yr achos haeddiannol o honynt, trwy yr hwn y maent yn dyfod i ni, yr hwn a wnaed i ni gan Dduw yn gyfiawnder, ac yn sancteiddrwydd. 1 Cron. 1. 30. Dyben Duw yn y ddau yw ei ogoniant ei hun, ac iechydwrriaeth ei bobl; trwy ffydd y mae pob un o'r ddau. Er eu bod yn y pethau hyn yn cytuno, eto y maent yn cael eu gwahaniaethu mewn amryw bethau, ac yn cael llefaru am danynt yn yr ysgrythrau fel bendithion cwbl wahanol. 1 Cor. 1. 30. a 6. 11. Tit. 3. 5. Dat. 22. 11.

Pe yr un peth fuasai cyfiawnhad a sancteiddhad, nis gallasai yr apostol Paul wadu mor aml ein bod yn cael ein cyfiawnhau trwy weithredoedd; ac nis gallasai neb (gyd âg un rhith o weddeidd-dra) wrthddadlu yn ei erbyn, fod ei athrawiaeth yn arwain i benrhyddid cnawdol, pechadurus. Ond y maent yn amrywio mewn llawer o bethau.—1. Y mae cyfiawnhad yn golygu dyn yn euog; ond y mae sancteiddhad yn ei olygu yn *afan* ac *ansanctaid*.—2. Gweithred faruedigaethol yw cyfiawnhad, yn cyfrif cyfiawnder i bechadur, ac yn madden ei bechod; ond gweithred anianyddol, feddygol ar y dyn, yw sancteiddhad, yn adnewyddu ei holl natur dufewnol.—3. Gweithred gyfiawn berffaith yw cyfiawnhad, ar unwaith, am byth, trwy ba un y mae dyn yn cael ei waredu yn gyfiawn oddiwrth golledigaeth, a'i gymmodi â Duw yn gyfiawn. Nid oes dim adwneuthuriad i gyfiawnhad, drachefn a thrachefn. Ond gwaith graddol yw sancteiddhad, yn cael ei gynyddu yn raddol, a'i berffeithio mewn gogoniant.

Y mae tri ystyr i'r gair sancteiddio yn yr ysgrythrau, sef, 1. Amlygiad a chydabyddiaeth o burdeb a sancteiddrwydd; yn yr ystyr hwn y dywedir fod dynion yn sancteiddio yr Arglwydd, sef ei gydaebod yn sanctaid, ac ymddwyn tuag ato fel un sanctaid. Eea. 8. 13. Ezec. 38. 21, 23. 1 Pedr 3. 15.—2.

Neillduad at wasanaeth sanctaidd; megys sancteiddio y seithfed dydd, sancteiddio y babell, yr allor, &c., a phob glanhad seremoniol. Neillduad oddiwrth arferiad cyffredin, a chyflwyniad i'r Arglwydd. Exod. 19. 6. - Lev. 20. 26, &c.—3. Cyfraniad o sancteiddrwydd, trwy yr hwn y mae dyn yn cael ei adnewyddu o'i halogedigaeth i ddelw Duw. 2 Cor. 7. 1. 1 Pedr 1. 16.

Y mae dwy ran mewn sancteiddhad, neu ddwy oruchwyliaeth yn cael eu cyd-ddwyn yn mlaen yn yr enaid; sef, 1. Marwolaeth i bechod, neu farweiddio yr aelodau sydd ar y ddaear.—2. A bywhau ac adnewyddu yr enaid i sancteiddrwydd; yr hyn a eilw yr apostol, 'Dodi heibio yr hen ddyn, yr hwn sydd lygredig trwy chwantau twyllodrus, ac ymadnewyddu yn ysbryd y meddwl, a gwiao y dyn newydd, yr hwn yn ol Duw a grewyd mewn cyfiawnder a gwir sancteiddrwydd.' Eph. 4. 22, 23, 24. Y mae y ddwy oruchwyliaeth hyn yn cael eu cyd-ddwyn yn mlaen yn yr enaid yn barhaus, ac yn gwahaniaethu sancteiddrwydd oddiwrth bob peth ffigiol, hanerog, ac anamserol. Mae yr enaid yn cael ei weithio i agwedd addas tu ag at bob peth, yn cyfateb i'r peth ydyw; sef i gasau, i roi heibio, i ddyosg, i farweiddio, ac i chwenych yn erbyn y cnawd; ac yn y gwrthwyneb, i synied pethau yr Ysbryd, i chwenych didwyll laeth y gair, i ymestyn at y pethau o'r blaen, yn cael ei adnewyddu yn y dyn oddimewn o ddydd i ddydd. Rhuf. 7. 15. a 8. 5, 13. 1 Pedr 2. 1, 2. Eph. 4. 31, 42. Gal. 5. 17. Phil. 3. 13.—Y mae gwaith sancteiddhad, yn y golygiadau hyn, yn cael ei osod allan yn neillduol gan yr apostol yn Rhuf. vi.

Y mae cyfatebolrwydd yn ngwaith yr Ysbryd Glan yn sancteiddio y rhai a gredant yn Nghrist Iesu, i'r hyn a weithredwyd tu ag at Grist yn ei berson ei hun, ac yr aeth efe drwyddynt. Efe a groeshoeliwyd a fu farw, a gladdwyd, ac a adgyfododd; yn gyfatebol, am y rhai sydd yn credu yn Nghrist, ac wedi eu cyfiawnhau trwy ffydd, croeshoeliwyd eu hen ddyn hwy gyd ag ef, er mwyn dirymu corph pechod, fel rhaglhw na wasanaethent bechod; gwnawd hwy yn gyd-blanigion i gyffelybiaeth ei farwolaeth—wedi meirw i bechod—claddwyd hwy gyd ag ef trwy feddydd, fel arwydd ordinhadol i farwolaeth—maent yn gyd-blanigion i gyffelybiaeth ei adgyfodiad—y maent yn byw gyda Christ—ac yn byw i Dduw wedi eu rhyddhau oddiwrth bechod. Y mae Crist yn ffurf—yn achos haeddiannol—ac yn achos effeithiol hefyd, trwy ffydd ynddo, o hyn oll; sef o sancteiddhad y rhai sydd yn credu.

Y mae Crist i'w olygu fel mechniudd, ac fel pen. Fel mechniudd, y mae yn cyfiawnhau, ac fel pen y mae yn sancteiddio. Ni roddwyd neb i Grist, fel mechniudd, i gael eu cyfiawnhau ynddo a thrwyddo, heb eu rhoddi hefyd iddo fel pen i'w sancteiddio, a'u had-

newyddu i'w ddelw; a'i farwolaeth ef, trwy fydd ynddo, yw yr achos haeddiannol ac effeithiol o'r naill a'r llall. Yn ei farwolaeth, y mae fydd yn cael y cymhelliadau a'r annogaethau penaf i sancteiddrwydd. Ync, yn benaf, y canfyddir pechod yn ei ffeidd-dra, digofaint Duw yn y tanbeidrwydd mwyaf yn ei erbyn, a chariad Crist yn fwyaf dysglair, yn ein cymbell ni i fyw i'r hwn a fu farw drosom. 2 Cor. 5. 14, 15. Gwedi ein prynu ganddo mor ddrud, gwelwn ei hawl ynom i'w ogheddu yn ein cyrph a'n heneidiau, y rhai ydynt eiddo ef. 1 Cor. 6. 20. Dug ein pechodau ni yn ei gorph ar y pren; fel, wedi ein marw i bechodau, y byddem byw i gyfiawnder. Rhoddodd ei hun drosom i'n prynu ni oddiwrth bob anwiredd, a'n puro iddo ei hun. 1 Pedr 2. 24. Tit. 2. 14.

Dangosir yr un peth gan Grist yn Ioan xv. Mae y rhai a sancteiddir yn cael eu gosod allan dan gyffelybiaeth o ganghenau bywiol mewn undeb & Christ; mae y Tad, yr hwn yw y llafurwr, yn eu glanhau; a hyny i'r dyben fel y dygont fwy o ffrwyth. Nis dichen un ganghen fyw, a bod yn ffrwythlon, heb undeb a'r pren; felly, ni ddichen pechadur heb undeb & Christ wneuthur dim, sef dwyn dim ffrwyth i sancteiddrwydd. Nid oes neb mewn undeb & Christ, heb gredu ynddo; nid oes neb yn credu ynddo ond trwy yr efengyl: nid oes neb yn credu trwy yr efengyl, ond y rhai y mae yn barhaus yn allu Duw er iechydwrriaeth iddynt. Fel hyn y mae holl waith sancteiddiad, sef y marwhau, a'r bwwhau, y glanhau, a'r dwyn ffrwyth i Dduw, yn cael ei ddwyn yn mlaen trwy fydd yn Nghrist, o weithrediad Ysbryd Duw trwy yr efengyl; nid yw pob peth arall yn mhliith dynion a elwir yn sancteiddrwydd, ond ffug a rhith.

Sylw. 1. Mai gwaith yr Ysbryd Glan ar enaid dyn yw sancteiddhad, yn gwbl yn mhob gradd o hono. Rhuf. 8. 13. 2 Cor. 3. 18. 2 Thes. 2. 13. Ezec. 20. 12. 1 Thes. 5. 23. Esa. 63. 11. Tit. 3. 5.

2. Gwaith yw ar yr holl ddynd, sef ysbryd, enaid, a chorff. Adnewyddu ein natur y mae, fel mae y dyn yn greadur newydd: yr hen bethau aethant heibio; wele, gwnaed pob peth yn newydd. Peth newydd yw y gras a gyfranir yn yr ail enedigaeth; a rhyw beth *de novo* a blenir yn y galon yw; na bu erioed o'r blaen yn y natur ddynol; naddo, ddim yn Adda yn ei ddiniwiedrwydd. Nid gweithredu ar hen weddillion y ddelw greadigol, neu eu gweithredu i radd uwch; nid eu diwygio y mae, ac adgyweirio yr hen ddelw adfeiliedig ar dilyn; ond y mae yn gwbl yn waith newydd, a hyny yn yr holl ddynd. Y mae pethau newydd yn cael eu cyfranu, a hyny yn gyffredinol. Nid rhoddi darn o beth newydd, ychwaith, at hen beth, yw y gwaith hwn: ond y mae pob peth yn newydd; sef anian newydd yn gweithredu yn sanctaidd yn holl alluoedd yr enaid. 2 Cor. 5. 17. 1 Thes. 5. 23.

3. Y mae yr Ysbryd Glan yn gweithredu ar y dyn yn gyfatebol i'w natur; sef mae yn adnewyddu yr enaid i weithredu yn rheolaidd, ac yn gyfatebol i'w weithrediadau yn nghylch pethau eraill; sef yn oleu, yn rhydd, ac o ddewisiad; yn serchog, yn hyfryd, ac yn barhaus. Er nad yw yr ewyllys gan ddynd wrth naturiaeth, eto nid oes neb yn gweithredu yn sanctaidd o'i anfod—ni byddai hyny yn sancteiddrwydd; eu gwneyd yn ewyllysgar sanctaidd y mae yr Ysbryd Glan. Salm 10. 3. Phil. 2. 13. Dewis bod yn sanctaidd, a gweithredu yn sanctaidd, y mae pawb sydd yn gweithredu felly. Gwneuthur peth sydd ynddo ei hun yn sanctaidd yn anfoddlon, yw ei wneuthur yn bechadurus, ac nid oes dim sancteiddrwydd ynddo. Os yw yr enaid yn cael ei sancteiddio, y mae yn sanctaidd yn ei holl alluoedd, ac yn ei holl weithrediadau. Mae yn deall yn sanctaidd, yn ewyllysisio yn sanctaidd, yn caru, yn casáu, yn ofni, ac yn credu yn sanctaidd. Nid oes dim cyfnewidiad yn ngalluoedd yr enaid yn eu dull o weithredu, rhagor na'u bod yn gweithredu yn sanctaidd, ac nid yn bechadurus. Pan fyddo yn herffaith sanctaidd, bydd yn gweithredu mor rhydd a phan oedd yn gwbl rydd oddiwrth gyfiawnder. Yn bresenol, y mae sancteiddrwydd yn ei weithrediadau yn ymddangos lawer iawn yn ei wrthwyn ebiad i bechod, ei holl gynhyrifiadau a'i weithrediadau.

4. Y mae yr Ysbryd Glan yn gweithredu wrth sancteiddio pechadur yn gwbl yn ol trefn fawr yr iechydwrriaeth yn Nghrist. Y mae yn ei gymmodi & threfn Duw, ac & phob peth yn Nuw; yn ei uno & Christ; yn ei ddyngu i iawn ddefnyddio Crist yn ei holl swyddau; i'w werthfawrogi fel Crist Duw, ac i bwysio arno; i dderbyn yn barhaus o'i gyfiawnder, i afuddhau iddo, ei ddilyn a'i wasanaethu. Nid oes dim sancteiddrwydd i bechadur i'w gael byth allan o Grist. 1 Cor. 1. 30. Eph. 5. 25, 27. Ioan 1. 16. Cor. 2. 19.

5. Y mae yr Ysbryd Glan yn gweithredu trwy y moddion a sefydlodd Duw yn ei eglwys i'r dyben hwnw. Y mae yn dyngu y pechadur i barchu y gosodiadau dwyfol, eu harferyd yn ddyfal, ac i ddysgwyl wrth Dduw trwy fydd ynddynt. Tan ei ddylanwadau y mae yn rhoddi cwbl ddiwydrwydd; a hyny, nid o orfod anfoddog, ond o ddewisiad, gan ei fod yn newynna sychedu am gyfiawnder. 2 Pedr 1. 5, 8, 10. Anhawdd credu fod un dyn diog, syrthlyd, diffwrth, wedi ei sancteiddio yn wirioneddol gan yr Ysbryd Glan.

6. Y mae sancteiddrwydd ym, yn y rhai a adnewyddir, o'r un natur ag oedd yn Adda yn mharadwys, ond ei fod yn wychach, yn odidocach, ac yn angholladwy; yr un yw ag a ofynir yn y gyfraith, sef caru Duw a'n holl galon, a'n cymydog fel ni ein hunain; yr un ffurf yw a delw Mab Duw, neu natur ddynol Crist, ond ei fod ynddo ei mewn graddau uwch a di-

fesur. Rhuf. 8. 29. Yr un yw ag y bydd yn y nefoedd, ond ei fod yno yn rhagori mewn graddau; eginyn yw yma, ond f'd llawn yn y dywysen y bydd yno. O herwydd hyn nid yw cael ei enwi yn nghadwyn euraidd yr apostol yn Rhuf. 8. 20, gan ei fod yn gynwysedig yn y gair *gogoneddodd*, yr hyn yw sancteiddrwydd wedi ei berffeithio. Y maent wedi eu neillduo i Dduw yma yn bobl briodol, ac wedi eu cyfranogi â sancteiddrwydd at y gwaith sanctaidd y byddant wrtho yn y nefoedd. Adenedigaeth, galwedigaeth, a'i ddygiad i undeb & Christ, yw cychwyniad cyntaf; yr enaid yn y bywyd newydd; sancteiddhad yw ei barhad a'i gynnydd mewn gweithrediadau a rhodiad sanctaidd; a gogoneddiad yw y perffeithiad o hono. Edr. ADENEDIGAETH, ADNEWYDDU, DELW, DYOSG, EDIFEIRWCH, ENW, FFURF, GLANHAU, GWISG, IACHAU, NEFOEDD, PERFFEITHIO, PURO, YSBRYD.

• 'Cadw fy enaid; canys sanctaidd ydwyf.' Salm 86. 2. 'Canys duwiol ydwyf.' Dr. M. קסיד (*casid*) sef un a gafodd ffafr: ac o herwydd hyny sydd yn ymroddi ac yn ymneillduo i Dduw, i'w wasanaethu yn ffyddlon. Deut. 7. 6—8. Rhuf. 9. 23, 24. Cyfieithir yr un gair *saint*, yn Salm 30. 4. a 116. 15. Diar. 2. 8.—*duwiol*, Salm 4. 3. a 32. 6. Gwel Hammond ar Salm 4. 3. a 86. 2.

'Yr hwn a sancteiddiodd y Tad, ac a'i hanfonodd i'r byd.' Ioan 10. 36. 'A gysegrodd i fod yn apostol i'r byd.' Campbell. Hwn a gysegrodd, a neillduodd y Tad i swydd, ac at y gorchwyl mwyaf ei bwys. Yr oedd wedi ei gysegru a'i neillduo yn y cynghor tragywyddol, cyn ei anfon i'r byd, i'r swydd gyfryngol. Profa hyn ei hanfodiad tragywyddol fel Person dwyfol, a'i fod yn wir Dduw. Yn nghynghor ac arfaeth Duw neillduwyd of i'r swydd, ac anfonwyd of i'r byd i gyflawni y gwaith perthynol iddi. Gwel Campbell *in loc. & Dissert. vi. part. 4. sec. 9—13.*

'Er eu mwyn hwy yr wyr yn fy sancteiddio fy hun.' Ioan 17. 19. Yn cysegru, neu neillduo fy hun; neu yn aberthu fy hun. Y mae cysegru yn arwyddo, weithiau, aberthu. Exod. 13. 2, 14, 15. Rhoddodd ei hun yn ewyllys-gar i'r gwaith, sef i fod yn offrwam ac yn aberth i Dduw dros ei tobl. Jer. 1. 5. 1 Cor. 1. 2, 30. Heb. 2. 11. a 9. 13, 14, 18, 26. a 10. 5—10, 29.

'Canys y gwr digred a sancteiddir trwy y wraig, a'r wraig ddigred a sancteiddir trwy y gwr. Pe angen, aflan yn ddiau fyddai eich plant; eithr yn awr sanctaidd ydynt.' 1 Cor. 7. 14. Fel yr arwydda y gair *sancteiddio*, neillduo, addasu; felly, gellir cyfieithu y geiriau yma, 'Y gwr digred a addasir i'r wraig, a'r wraig ddigred a addasir i'r gwr'; sef trwy eu priodas a'u serch at eu gilydd. Wrth *sanctaidd* yma, meddylir, medd *Musculus*, purdeb a dihalogrwydd y gwely priodasol, rhwng credadyn ac anghredadyn; trefn Duw yw priodas, ac

y mae yn anrhydeddus yn mhawb, ac y mae y plant a genedlir ynndi yn lân, yn gyfreithlon, ac yn anrhydeddus. Eu priodas sydd yn cyfreithloni eu cyd-drigiad, ac nid yw eu crefydd yn eu haddasu na'u hanaddasu, ond fel y mae gwir grefydd yn eu haddasu i gyflawni y dyledswyddau priodasol.—Mae y gair *sanctaidd* yn eglur yn arwyddo, rhai a hawl ganddynt i freintian neillduol pobl Dduw. Exod. 19. 6. Deut. 7. 6. a 14. 2. a 26. 19. a 33. 3. Ezra 9. 2. Esa. 35. 8. a 52. 1. Act. 10. 28. Yn yr ystyr hwn y gellir golygu y gair yn y fan hon; os byddai ond un o'r ddwy blaidd, y tad neu y fam yn profesu Cristionogrwydd, yr oedd y plant a hawl ganddynt i freintiau eglwysig; yr un fath a phe buasai y ddau yn profesu. Yr oedd arferiad yr eglwys yn hyn yn dangos ei barn am gyfreithlonrwydd cyd-drigiad y cyfryw gyd a'u gilydd.

'Mewn harddwch sancteiddrwydd o groth y wawr,' &c. Salm 110. 3. Nid yw holl drefn yr attaliadau yn yr ysgrythyrau ond dyfais ddynol; ac am hyny nid yw cyfnewid dull eu gosodiad yn anaddas ac yn bechadurus, os bydd hyny yn rhoddi ystyr mwy goleu. Cyfnewidia rhai yr attaliadau yn yr adnodau hyn fel y canlyn:—

'Gwialen dy nerth a enfyw yr Arglwydd o Seion. Llywodraetha di yn nghanol dy elynion, dy bobl ewyllys-gar yn nydd dy nerth, mewn harddwch sancteiddrwydd.

'O groth y wawr y mae gwlith dy enedigaeth i ti.'

Gwel *Univer. Hist. Vol. III.*

SANDAL—AU, *Llad.* SANDALUM; *Ffr.* SANDALE; *Saes.* SANDAL. Marc 6. 9. Act. 12. 8. Edr. ESGID.

SANSANNAH, סנסנה [*cangenau*] dinas yn Judah. Jos. 15. 31.

SANT, SAINT—EINTIAU, (*san*) neillduedig, gwahanedig; un wedi ei neillduo; un wedi ei sancteiddio. Mae y gair hwn o darddiad Cymraeg, fel y mae y geiriau *sanct*, *sanctaidd*, *tebygol*, wedi eu benthycu, (heb achos) o'r Lladin. Edr. SANCTAIDD. Gelwir yr enwhwn yn aml, yn enwedig yn epistolau Paul, y rhai sydd wedi eu galw trwy yr efengyl, oddiwrth bob peth pechadurus, at Dduw, at sancteiddrwydd, i addoli, mwynhau, a gogoneddu Duw. Ystyr y gair *Heb.* קדוש y gair *Gr.* *aytos*, a'r gair *Llad.* SACER, yw 'peth, neu un, wedi ei neillduo oddiwrth arferiad cyffredin at waith neillduol; megys llestri sanctaidd, dillad sanctaidd, lle sanctaidd; y rhai a gyferbynir i סמא *zotov*, *cyffredin*, neu *aflan*. A chan fod yn rhaid i'r anifeiliaid a aberthent i Dduw yn ol cyfraith Moses, fod yn ddifeius, ac yn ddi-frycheulyd; felly golygir y saint trwy effaith galwad Duw, wedi dianc oddiwrth halogedig-aeth y byd, ac wedi ymroddi i Dduw, a sancteiddrwydd; y maent 'yn sanctaidd yn nghorff ac ysbryd.' 1 Cor. 7. 34. Yn byw, 'mewn sanctaidd ymarwedd' a duwioldeb.' 2 Pedr 3. 11. Afreidiol ychwanegu yma ar y mater

hwn at yr hyn a roddwyd ar lawr dan y geiriau SANCTAIDD, SANCTEIDDIO.

'At y rhai a alwyd yn saint;' 1 Cor. 1. 2. *αγιος, αγιοις, at y galwedigion, at y seintias.* Macknight. Galwedigion yn gyntaf, ac yna seintian, fel efaith eu galwedigaeth. Wedi eu 'galw gan Ddaw i gymdeithas ei Fab ef Iesu Crist ein Harglwydd.' Adn. 9. Y mae godineb, a phob afeindid, a chybydd-dra, yn anwedus i saint (Eph. 5. 3.); o herwydd mai pethau afian ac ansantaidd ydynt, ac y maent yn afianhau y rhai sydd yn byw ynddynt.

'Y mae yr Arglwydd yn dyfod gyda myrddiwn o'i saint.' Judas 14. 1 Thea. 3. 13. *εμψιασεν αγιας αβου, gyd a'i fyrddiynau sanctaidd o angelion.* Macknight. Mâi yr angelion a feddyllir, sydd amlwg wrth gymharu yr ysgrhythrau canlynol: Mat. 16. 27. Zech. 14. 5. Heb. 12. 22. Dan. 7. 10. Dat. 5. 11. Mynedi gyfarfod â Christ a wna y dynion sanctaidd, ac nid dyfod gyd âg ef. 1 Thea. 4. 17.

'Ond y mae Judah eto yn llywodraethu gyda Duw, ac yn fyddlon gyd a'r saint.' Hos. 14. 12.—'Ond Judah a gaiff lywodraeth eto gyda Duw, ac a sefydlir gyd a'r rhai sanctaidd.' Horsley. Addewid yw y geiriau o adferiad y llywodraeth Iuddewig yn y dyddiau diweddfaf.—'A sefydlir,' *בנין* Geill y gair arwyddo, naill ai fyddlondeb Judah gyda'r saint, neu ynte, cadernid y gynsafiaeth a gânt ganddynt.—'Y saint,' *קדושים* y rhai sanctaidd. Lyra, Ecolampadius, Munster, Mercer, Vetabius, a Morsley, a ddeallant y gair yn arwyddo y Personau Dwyfol; felly hefyd y barnodd R. Tanchum, a Kimchi. Eraill, megys Zanchy, Rivet, &c., a farnant mai wrth y saint y meddyllir, gweinidogion sanctaidd yr eglwysi, y rhai y byddant yn fyddlon y ffen cynal, eu parchu, ac yn ufuddhau i'w haddysgiadan. Ond nid yw yr ystyr cyntaf yn can allan y diweddfaf; canys nid oes neb yn fyddlon gyda Duw, heb fod yn fyddlon hefyd gyd a'i weision.

'Ei holl saint ydynt yn dy law.' Deut. 33. 3. Sef holl saint Israel; neu, ynte, saint Duw, fel yn Salm 34. 9. 'Osfwch *יְהוָה*, ei saint ef.' Felly, ei saint, a arwyddant, dy saint.—'Yn dy law;' sef yn ei ofal ei ymgeledd, ei amddiffyn, a than ei arweiniad, a'i lywodraeth. Gwel Num. 4. 28, 33. Arwyddant eu diogelwch anfethedig. Ioan 10. 28, 29.

'Traed ei saint a geidw efe—ynddynt hwy y mae ei holl hyfrydwch.' 1 Sam. 2. 9. Salm 16. 3. Er mai saint ydynt, eto gweiniaid ydynt, ac y mae iddynt lawer o elynion cedryn; ond 'ou gwaredwr sydd gryf, Arglwydd y lluoedd yw ei onw—ni edy ei saint—ond a geidw eu heneidiau.' Jer. 50. 34. Salm 37. 28. a 97. 10.—'Y mae yn cadw ffordd ei saint;' sef yn eu cadw hwy ar y ffordd, ac yn eu cynal a'u dyddanu ynddi. Diar. 2. 8.

'Gorfoledded dy saint.' Salm 132. 9. a 149. 5. Y mae achos addas a chyfreithlon o orfol-

edd iddynt, 1. O herwydd y gras rhyfedd trwy yr hwn y gwnawd hwynt yn saint, y rhai oedd- ynt unwaith mor bell, a chwbl groes i hyny.—2. O herwydd cyfammod Duw â hwynt, a'r breintiau anfeidrol cynnwysedig ynddo.—3. O herwydd fyddlondeb Duw iddynt, a'r ded- yddwch annhraethol o'u blaen mewn sier ob- aith o'i fwynhau. 'Saint y goruchaf,' er gwaeth af eu holl wrthwynebwyr, 'a feddiannant y freniniset hyd byth, a hyd byth bythoedd.' Dan. 7. 18.

SANU, (san) aruthraw, synu, sylu, brav- ychu.—'A'r gwyr oedd yn cydymddeith ffordd ac ef, a safasant wedy sanny.' Act. 9. 7. W.S.

SAPH, *ספ* [*brava*] un o feibion y cawr; yr un a Sippai, yr hwn a laddwyd gan Sibbe- chai yr Husathiad. 2 Sam. 21. 18. 1 Cron. 20. 4.

SAPHAN, ysgrifenydd y brenin Josiah. 2 Bren. 22. 12. 2 Cron. 34. 20. Jer. 29. 3. a 36. 10. Ezec. 8. 11. Efe a ddarllenodd llyfr y gyfraith i'r brenin, wedi i Hiciah yr arch-offeiriad ei gael yn y deml.

SAPHAT, 1. Mab Hori, yspiwr dros lwyth Simeon. Num. 13. 5.—2. Tad Eliseus. 1 Bren. 19. 16, 19. 2 Bren. 3. 11.—3. Mab Semaiah. 1 Cron. 3. 23.—4. Mab Adlai, yr hwn oedd ar ychain Dafydd yn y dyffrynoedd. 1 Cron. 27. 29.

SAPHER.—'Mynydd Sapher;' gwerysllta Israel yn yr anialwch. Num. 33. 23. Pa fynydd-yw sydd anhybys; nis gellir yn bres- enol benderfynu ei sefyllfa.

SAPHIR, *Heb. שפיר (shaphir); Gr. σαφειρος; Llad. SAPHIRUS.*—1. Maen gwerthfawr. Yr ail faen yn yr ail res oedd yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, a'r ail yn sylfaen y Jerusalem newydd. Exod. 28. 28. Dat. 21. 19. Esa. 54. 11. Mae y maen hwn yn hardd ac yn werthfawr; y nesaf at y *diamond* yw mewn claerder, harddwch, caledrwydd, a gwerth. Y mae o liw glas yr wybr, nefliw, neu glas gol- eu. Y goreu yn y byd a ddygir o Pegu, yn yr India Ddwyreiniol; y mae eraill yn dra hardd i'w cael yn Bisanagor, Conanon, Calicut, ac yn- ys Ceylon. Mae saphir Silesia a Bohemia yn waslach o lawer, ac yn llai ei werth. Ond mae y maen presenol yn gwbl wahanol oddi- wrth yr un a elwid wrth yr enw gynt. Yr oedd hwnw yn annhryloyw, o liw glas, tywyll, a gwythienau gwynion, ac aur-foglynau trwyddo. Exod. 24. 10. Galar. 4. 7. Ezec. 28. 13. Job 28. 6. Y mae traddodiad yn mhliith yr Iudd- ewon, mai ar ddau faen saphir yr ysgrifenoedd Duw y gyfraith: Edr. GWYDR.—2. Dinas, medd Eusebius a Houbigant, yn Judah, rhwng Elutheropolis ac Ascalon. Mic. 1. 11.

SAPPHIRAH, Act. 5. 1—11. Edr. ANAN- IAS.

SAPHNATH-PAANEAH. Edr. JOSEPH.

SAPHON, צַפְרָן [*cuddiedig*] dinas yn Gad. os. 13. 27.

SARAH, שָׂרָה [*y dywysoges*] SARAI, שָׂרָי [*fy nhywysoges*] 1. Gwraig Abraham; r un, tebygol, ag Iscah, merch Haran, brawd Abraham, ac wyres Terah, ond nid o'r un fam ag Abraham. Yn ol barn llawer, merch Terah oedd d Sarah, a hanner chwaer i Abraham; merch fy nhad yw hi,' medd Abraham, 'ond nid merch fy mam.' Os felly, bu i Terah ddwy wragedd. Gen. 11. 29. a 20. 12. Edr. ABRAHAM, HAGAR, ISAAC, ISMAEL. Yr oedd yn wraig brydweddol, yn enwog am ei fydd, yn siampl anrhydeddus o' ffudd-dod a pharch i'w gwr, ac yn arwydd cysgodol o'r cyfammod gras, a'r oruchwyliaeth efengylaidd. Heb. 11. 11. 1 Pedr 3. 6. Gal. 4. 22—31.

'Trwy fydd, Sarah, hithau yn anmhlantadwy, a dderbyniodd nerth i ymddwyn had.' Heb. 11. 11.—'Trwy fydd Sarah hithau a dderbyniodd nerth i ymddwyn had.' W. S. 'Through faith also Sarah herself received strength to conceive seed.' Saes. Nid oes un gair yn yr argraffiad cyffredin o'r Testament Groeg, yn ateb i'r gair *anmhlantadwy* yn ein cyfieithiad awdurdodedig ni, a'r oiddo y Dr. M. Mae y geiriau *στερα οσα, yn anmhlantadwy*, wedi eu rhoddi yn yr argraffiad a elwir y *Complutentiam Vulg. Lat. Sterilis*. Ond addas, medd y Dr. Owen, y gadwir hwynt allan, am nad ydynt i'w cael ord mewn dau o adysgrifeniadau, sef oedd wybodedig i'r Dr. Owen; tebycach, medd ef, eu rhoddi mewn yn y ddau hyny, na'u gadael allan yn y lleill oll. Gwel y Dr. Owen, Beza, Pool's *Synopsis*.

'A dderbyniodd nerth i ymddwyn had;' sef trwy fydd. *εις καταβολην σπερματος, i ymddwyn, maethu, ac esgor ar hyd cyflawn, perffaith*, yn ei briodol amser. Ar y cyntaf amheuodd trwy anghrediniaeth, gan farnu ei fod yn anhosibl iddi hi ymddwyn yn yr oedran yr oedd hi ynddo; ond pan ddeallodd hi mai angel Duw, sef Angel mawr y Cyfammod, oedd y gwr oedd yn ymddyddan ag Abraham, a'i fod yn adnabod iaith ei chalonn y pryd hwnw, ac iddo hefyd ddychwelyd ati yn nghyleb amser bywiolaeth, nid amhenodd mwyach, ond fyddlon y barnodd hi yr hwn a addawsai. Dichon fydd gael ei hysgwyd a'i phrofi gan anhawserau yn eu hymddangosiad cyntaf ar ffordd yr addewid i gael ei chyflawni, ac eto yn y diwedd bod yn fuddugoliaethus. Pryderodd Mair ychydig heb ddeall y dull y cyflawnid yr addewid; ond yn y fan ymuniawnodd i'w lle, ac ymdawelodd yn ngallu a fyddlondeb Duw. Luc 1. 34, 38. Amheuodd Zacharias gyflawnid yr addewid, gan gymaint yr anhawserau ar y ffordd yn ei olwg. Luc 1. 18, 20. Felly y petrusodd Sarah ar y cyntaf, a cheryddwyd hi am hyny; ond nid amhenodd Abraham addewid Duw trwy anghrediniaeth. Rhuf. 4. 20.

'Derbyniodd nerth i ymddwyn:' nid oedd

ynddi, ac ni chafodd ef o honi ei hun; ond adferwyd ei grym naturiol fel yn ei hieuenctid, fel y gwnawd i gorph Abraham hefyd. Er mai Duw a wnaeth y cwbl, a hyny yn ol ei drefn a'i arfaeth ei hun, eto priodolir hyny i'w fydd hwy. Trefnodd a gweithredodd fydd yn Sarah yn gystal a'r holl effeithiau a'r canlyniadau o hyny. Ar Dduw yr oedd ei fydd yn terfynu am y peth yr oedd wedi ei addaw; fyddlon y barnodd hi yr hwn a addawodd, a hyn oedd ei sail i obeithio am y peth addawedig. Gwrthddrych gobaith yw y peth addawedig; ond gwrthddrych fydd yw yr addawydd, a'i holl berffeithiau dwyfol, sef ei fyddlondeb, ei allu, a'i anghyfnawidoldeb; fyddlon y barnodd hi yr hwn a addawsai, yna derbyniodd nerth i ymddwyn. Tra yr oedd yn ystyried ei hoedran ei hun, a gwendid a diffwythder ei chorff, yr oedd yn ammen; ond pan ystyriodd fyddlondeb a mawredd Duw, gorchfygwyd ei hammheuo; cafodd nerth i greu yn wyneb ei gwendid yn gyntaf, yna derbyniodd nerth i ymddwyn; adnewyddwyd ei hieuenctid a'i hireidd-dra boreuol. Felly y mae fydd eto yn gweithredu yn mhawb; mawredd Duw yr addawydd yw ei gwrthddrych i bwyso arno yn wyneb anhawserau mawrion o'n tu ni; a chanlyniad credu yw derbyn pob peth yn yr addewid. Ni dderbyniodd nerth i ymddwyn cyn credu: ond credodd Dduw yn ei gwendid a'i hen oedran, ac yna derbyniodd nerth. Y mae pob peth addawedig gan Dduw yn y gair ag anhosiblwydd ar ffordd y cyflawniad o hono, heb olygu nad oes dim yn anhosibl gyda Duw. Ni chafodd un gradd o nerth nes credu yn gyntaf; yr un oedd ei hoedran a chyflwr ei chorff pan yr oedd yn credu, a phan yr oedd yn ammen; ond cafodd wahanol olwg ar allu a fyddlondeb Duw; yn syniad ei meddwl hi yr oedd y cyfuewiad—sef edrychodd ar Dduw yr addawydd, ac nid arni ei hun. Bu farw yn Hebron yn 123 oed, ac a gladdwyd yn Macpelah. Gen. xii, xvi, xviii, xx, xxi, xxiii.

2. Merch Aser. Num. 26. 46.

SARAI, Ezra 10. 40.

SARAIM, dinas yn Judah. Jos. 15. 36. 1 Sam. 17. 52. 1 Cron. 4. 31.

SARAPH, 1 Cron. 4. 12.

SARESER, mab Senacherib. 2 Bren. 19. 37.

SARDIN, *Gr. σαρδιος*: maen gwerthfawr, o liw coch y gwaed; y cyntaf oedd yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, a'r chweched yn sail i Jerusalem newydd. Exod. 27. 18. Dat. 21. 20. Cyffelybir yr Arglwydd i'r maen hwn i arwyddo ei fawrhydi, a'i ddigofaint ofnawy yn erbyn ei elynion. Dat. 4. 3.

SARDIS, *σαρδεις*, [*car orfoleddus*] dinas yn Asia Leiaf wrth droed mynydd Timolus. Hi oedd prif ddinas Lydia, a chymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Cyrus; lle cafodd llawer

iawn o gyfoeth. Pregethwyd yr afengyl ynddi yn foreu; ond gan bwy, a pha bryd, nid yw hysbys. Tebygol yw, mai yr amser y 'darfu i bawb ag oedd yn trigo yn Asia (Leiaf) glywed gair yr Arglwydd.' Act. 19.10. Anfonodd Iesu, trwy Ioan, epistol at angel yr eglwys yno, yn ei argyhoeddi o'i farweidd-dra, ei ffurfioldeb, a'i ragrith; yn anog yr eglwys i edifeirwch, ac yn ei bygwth, onid edifarhai, & barnedigaeth ddiaymwrth. 'Mi a ddenaf arnat fel lleidr, ac ni chai di wybod pa awr y denaf atat.' Dat. 3. 3. Nid yw ond pentref gwael yn bresenol, dan lywodraeth y Twrc. Y mae ychydig weddill o Gristionogrwydd yno yn para, ac y mae un cael yr enw Eagog yn eu plith. Bu un Melito yn Eagog yno yn foreu, yr hwn oedd o enwogrwydd, ac a yagrifenodd amddiffyniad Cristionogrwydd, yn amser yr Ymerawdwr Marcus Aurelius, A. D. 170 neu 175.

SARDIUS, *sardios*, maen gwerthfawr, yr un a *sardios* (*sardinos*) a alwyd felly o herwydd ei gael gyntaf gan drigolion Sardinia yn Asia Leiaf, neu o ynys Sardo, neu Sardinia. Yr un yw a'r *cornelian*, yn goch ei liw, ac yn hanner tryloyw. Y chwoched maen yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 20. Y sardius barddaf a ddygir o Babilon; a'r rhai nesaf at hyn a ddygir o Sardinia; Y mae eraill, nid yn ddygyfrif, a ddygir o St. Mauro yn Albania; ac eraill, bychain, a ddygir o Bohemia, a Silesia.

SARDONYX, *sardonius*, maen gwerthfawr; (a alwyd felly, tebygol, o herwydd ei gyffelybrwydd i'r sardius, neu y *cornelian*; ac hefyd mewn rhan i'r onyx) a alwyd felly, o herwydd ei debygolrwydd i ewyn dyn. Y sardonysydd wedi ei lliwio yn wyn, yr ddu, a choch y gwaed, y rhai a wahaniaethir oddiwrth eu gilydd trwy gylchoedd, neu resau, mor wahanedig fel pe baent wedi eu rhoddi trwy gelfyddyd. Y pummed maen oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 20. Y mae pedwar maen o'r meini hyn; y rhai mwyaf gwerthfawr a ddygir o'r India Ddwyreiniol. Ceir math o honnynt yn yr Aipht, Arabia, yr Hispaen Newydd, a'r Almaen; ond y maent yn llawer llai eu gwerth na'r rhai a ddygir o'r India.

SAREPHTAH, *צִרְפָּתָה* [*toddiaf*] dinas yn perthyn i'r Sidoniaid, yn sefyll rhwng Tyrus a Sidon, ar lan Môr y Canoldir. Yma y trigodd Elias gyda gwraig weddw. 1 Bren. 17. 9, 10. Luc 4. 26. Edr. ELIAS. Gelwir hi Sarepath yn Obad. 20.

SARETH-SAHAR, *צִרְתִּי-הַשָּׁהָר* [*dull y boreu*] dinas yn rhandir Reuben, tu hwnt i'r Iorddonen. Jos. 13. 19.

SARGON, *שַׂרְגֹּן* [*lynwr ymaith amddiffynfa*] brenin Assyria; yr un ag Esarhadon, medd rhai. Esa. 20: 1.

SARHAD-AU, (*sâr*) anmharch, difriad, dystyrwch, niwed, colled.—'Yr hwn a ddadleu-

odd achos fy sarhad i oddiar law Nabal.' 1 Sam. 25. 7, 15, 39. *Heb.* חֵרֶף־בְּרִיִּי fy ngwarth, fy nghywilydd, fy amharch; difriad.—'Ni wnaethant sarhad arnynt,' adu. 15, sef dim cywilydd na niwed iddynt. Act. 27. 10, 25.

SARID, *שָׂרִיד* [*adfywiad*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 10, 12.

SARN-U, (*sâr*) peth a daenir, neu a osodir ar led; gwasarn, lloesodr, palmant, llechlwr; ceryg i gamu arnynt; taenu, sathru, mathru.—'Sarn y cyflawn yw dychwelyd oddiwrth ddrwg.' Diar. 16. 17. מִסְלָתָא *ci brif-fordd*; llwybr cynnefin y cyflawn (*יְרִיבָא* yr *uniaw*, y *cywir*) yw myned bellach bellach oddiwrth ddrwg, fel un yn taithio ar hyd prif-fordd heb droi oddi arni. Diar. 4. 24—27. Esa. 35. 8. Act. 10. 35. a 24. 16. Tit. 2. 10—14.—'Yn sarau i'm herbyn ffyrdd eu dinystr.' Job 30. 12.—'Yn palmantu arnat eu llwybrau dinystriol.' Dr. M. Yr un gair yw ag a gyfeithir, 'Palmantu eu ffyrdd yn fy erbyn.' Job 19. 12. Gair milwraidd yw, medd Rivet, yn arwyddo cyfodi gwrthglawdd i ymosod yn erbyn rhyw amddiffynfa gydarn i'w dinystrio.

SARON, *שָׂרֹן* [*can*] yr oedd tair o ardal-oddid yn Nghanaan a elwid wrth yr enw Saron.—1. Un rhwng Cesarea a Joppa. Act. 9. 3.—2. Un arall rhwng mynydd Tabor a môr Tiberias.—3. Un arall o du y dwyrain i'r Iorddonen. 1 Cron. 5. 16. Yr oedd Saron yn hynodol am borfeydd ac am rôs. Y mae yn arwydd-lun o wlad ffurthlon mewn gras a harddwch sancteiddrwydd. Exod. 35. 2. a 65. 10: Can. 2. 1. Edr. RHOSYN.

SARPH, SEIRPH, (*sâr*) *Heb.* שָׂרָפָה (*saraph*) *Llad.* SERPENS; *Saes.* SERPENT: neidr; ymlugiad gwenwynllyd. Gair cyffredin ydyw sarph am amrywiol fathau o greaduriaid sydd yn byw yn y dwf ac ar y tir, a llawer o honnynt yn wenwynllyd, eu brathiad yn gadael gwenwyn ar ei ol, yr hwn trwy gymysgu yn fuan a'r gwaed, a effeithia ar yr holl gorph. Heblaw y gwenwyn hwn, mae ei holl gorph yn fwytadwy ac yn iachus. Y seirph gwenwynllyd sydd ganddynt ddannedd hirion, a'r gwenwyn wrth wraidd y dant. Y mae dau ddant o'r en uchaf gau y rhai gwenwynllyd, a chwd dan y dant i dderbyn a chadw y gwenwyn yn barod, ac y mae twll yn y dant trwy yr hwn y taflant y gwenwyn i'r archoll a wnant a'r dant. Mae y dannedd, un bob ochr i'r en, yn geimion ac yn awchlym, weithiau y mae dau bob ochr i'r en. Er bod ychwaneg o ddannedd ganddynt, nid oes un yn wenwynllyd ond y rhai hirion hyn. Y maent wedi eu gorchuddio â chèn, ac yn anadlu trwy ysgyfaint, a'u calonau yn agos i'awn i'w penau, ac am hyn y hawdd en lladd trwy ergyd ar y pen. Megir hwynt oll o w'au. Mae rhai yn deor ynddynt eu hunain; ereill a osodant eu h'au mewn tomenydd i ddëor ya y poethdar yno. Y maent yn gall, ac yn gyfrwys i ddiareb. Cudd-

iant eu penau yn eu cyrph, i'w hachub rhag ergyd marwol; chwydant eu gwenwyn cyn yfed, rhag iddo gymysgu â'r dwfr, a bod yn niweidiol iddynt; dyosgynt en crwyn bob blwyddyn; rhoddant un glust ar y ddaear, a chanant y llall â'u cynffon, rhag clywed llais y rhiniwr. Peth cyffredin yn yr India, meddant. y w seirph yn *daunsio*; ymsythant ac ysgogant wrth orchymyn y ceidwad, yr hwn a'u dug oddi amgylch mewn llestr gwastad, tyllog, tebyg i ogr. Ysgogant yn araf, neu yn fwy bywiog, fel y byddo y ceidwad yn canu iddynt. Gellir gwareiddio y rhan fwyaf o greaduriaid ond y dywalgi (*tiger*.)

Fel pysgod, nid oes derfyn ar eu cynnydd: am hyny, po hynaf, mwyaf y bydd y sarph. Dywedir gan Pliny, y naturiaethwr Paganauidd, iddo ef weled y sarph a wrthasfodd Regulus a'i fyddin, wrth groesi yr afon Bragada yn Affric, ac a ddinystriodd amryw o'r fyddin, a'i bod yn 120 troedfedd o hŷd. Dywedir fod gan Abisaris, tywysog yn yr India, ddwy; un yn mesur 140 o guffyddau, a'r llall 80. Gallant cangu eu safnau yn ofnadwy; ie, i lyncu creaduriaid lawer mwy eu maintioli na hwynt eu hunain. Darllenwn am un a lyncodd wraig feichiog; ac un arall a lyncodd darw gwyllt (*buffalo*.) Cynglyddant a chordeddant o amgylch y creodur cryf hwn, nes y torant, ac y maluriant ei holl esgyrn, ac yntau yn beichio heb allel ymwaredu. Gwedi hyny llifant ac irant ei holl gorph â'u llys, i'w wneuthur yn hawsach i'w lyncu; llyncant ef yn raddol, a'u cyrph yn ledi i dderbyn tamaid deirgwaith faintioli eu cyrph hwy. Pan fyddant wedi ymlenwi fel hyp y mae yn dra hawdd eu lladd. Nid oes dim dewisiad gan y seirph am eu hymborth; ond ymborthant ar yr ŷch gwyllt, y dywalgi, yr iwrch, ie, y *porcupine*, sef math o ddraenog mewn rhai gwledydd, & phigan hirion ar ei groen. Er mai y creaduriaid mwyaf gwaneus sydd yn bod ydynt, ac er fod y tamaid a lyncant heb ei gnoi yn hŷy nag un a lwnc un creadur arall, hyd yn nod y morfilod; eto, er hyny, nid oes un creadur a fydd byw yn hwy heb fwyd. Geill rhai o honynt fyw ar yr un tamaid hwn dros y tymhor; dros fisoeidd; ie, dros flynyddoedd. Anfonir seirph bychain drosodd o Grand Cairio yn yr Aipht, mewn gwydrau, a fyddant byw dros amryw flynyddoedd heb fwyta dim, ac heb lychwino y gwydr & charthion. Er bod rhai o honynt yn dra hoff o ddwfr; ond nis gallant fyw ond mewn dwfr croyw; y mae dwfr hallt yn angen iddynt oll. Yn y gwledydd poethion, rhwng trofanau (*tropics*) yr haul, y maent i'w cael amlaf. Ar lanau yr afon Niger, neu Oronoco, yn Affric, dywed teithwyr fod serirph yn cylchynu wrth ganganau y coedydd yn aneirif, ac yn dyfetha yr holl greaduriaid a ddameinio yn annedwydd fod yn agos atynt.

Yr oedd amryw fath o honynt yn adnabyddus yn mhlith yr Hebreaid: sef *אשר* yr *asp*,

—*פּרָנֶה* a gyfieithir hefyd *asp*, Deut. 32. 33. Job 20. 14.—*צִרְיִת* a gyfieithir *aderyn brith* Jer. 12. 9, ond deallir wrtho, medd Bochart yr *Hyaena*, neu ryw fath o *seirph*—*צִפְצִיף* a gyfieithir *neidr*, Diar. 23. 32.—*גִּיבֵר*, Esa. 11. 8. a 14. 29. a 59. 5.—*אֲסִיפִיאִד*, Jer. 8. 17.—*קַפְסָן* a gyfieithir *dylluan*, yn Esa. 34. 15. ond barna Bochart, mai math o seirph y mae yn ei arwyddo—*שַׁרְפָן* a gyfieithir *neidr*, Gen. 49. 17.—*שַׁרְפָּה* *sarph*, yr unig un o'r rhyw, adnabyddus âg adenydd iddi, medd Bochart a Calmet—*סַרְפָּה* *sarph*, Gen. 3. 1. Amos 8. 3. Job 26 13. Esa. 27. 1.

Y diweddfaf oedd enw y creadur a ddefnyddiwyd gan Satan fel offeryn iddo ef i lefaru trwyddo, i dwyllo ein rhieni cyntaf; yr hwn a elwir o'r achos hwn, 'Yr hen sarph, yr hwn yw Diabol a Satan.' Dat. 12. 9, 14, 15. a 20. 2. Dywedir am dani, 'A'r sarph oedd gyfrwysach na holl fwystfilod y maes;' am hyny, un o fwystfilod y maes oedd yn wirioneddol, ac nid Satan, fel y barnodd rhai, wedi ymrithio i lun sarph. Er nas dichon i ni, yn y gwledydd hyn, gael digon o brofion o gyfrwysdra y sarph, lle mae seirph mor anaml, eto, ar dystiolaeth gair Duw, gellir credu fod *שַׁרְפָּה* y *sarph*, yn dra chyfrwys a chall; call i achub ei hun, a chyfrwys i dwyllo ereill. Mat. 10. 16. 2 Cor. 11. 3. Defnyddiodd Satan y sarph i lefaru trwyddi wrth Efa, fel y defnyddiodd yr angel asyn Balaam i wahardd ynfydrwydd y prophwyd; ac yn nyddiau ein Hiachawldwr yr oedd ysbrydion arian yn meddiannu dynion, ac yn defnyddio eu peiriannau ymadrodd i lefaru & hwynt. Llawer a ddychymygodd dynion o oes i oes, yn nghylch yr hanc hwn; ond dau beth sydd i mi yn gwbl eglur: sef 1. I'r bwystfil hwn dwyllo Esa.—2. Ei fod yn offerynol yn llaw un arall, anweledig, yn medru rhesymu; a'i fod yn elyn i Dduw a'i lywodraeth, ac i ddyn a'i ddedwyddwch. Pwy oedd hwnw ond y diafol! 'Yr hwn sydd yn pechu o'r dechreuad.—Ac oedd yn lleiddiad dyn o'r dechreuad.' 1 Ioan 3. 8. Ioan 8. 44.

Am gopedigaeth y sarph, er nad oedd y sarph yn euog o bechod, ond yn unig offeryn direswm yn llaw un arall, nid yw yn beth anghyffredin i Dduw ddangos ei anoddlonrwydd i bechod dyn, trwy farnedigaethau ar y creaduriaid direswm, oedd yn offerynol iddo yn pechu; felly y melldithiodd Duw y ddaear o achos dyn; y boddodd y creaduriaid yn y diluw; ac y llosgodd lawer o honynt yn nystryw Sodoma a Gomorrah. Barnodd Luther, ac ereill, i gyfnewidiad, yn ganlynol i waith Duw yn ei melldithio, gymeryd lle yn agwedd y creadur hwn; ei bod o'r blaen yn myned yn syth, ac nid ar ei thor, fel yn bresennol; nid fel dyn yn wir, ond tebyg i lwdn hŷdd, neu y pawan, neu y cyffelyb. Yn y llwch y mae ei thrigfa, er ei bod yn ymborthi ar greaduriaid, ac y mae gradd o ffeidd-dra a dychryn yn perthyn i seirph yn ngolwg dyn, rhagor un creadur arall,

On d ar y prif weithydd yn benaf y syrthiodd y felldith. Dan ddull sarph y twyllodd y diafol Efa: a than yr un dull y cafodd yntau ei felldithio. Mae yn felldigedig uwchlaw pob creadur arall, a hyny yn ddiidwedd. 'Ar dy dor y cerddi, a phridd a fwyte,' a phriodoli y geiriau i Satan, sydd yn arwyddo ei ddarostyngiad, ei iselder, ei warth, a'i ddirmyg, fel caethion mewn cadwynau, yn llysu y llwch wrth draed y buddugoliaethwyr—cospedigaeth drom ar ysbryd balch Lucifer. Mic. 7. 17. Esa. 49. 23. Yr oedd dan felldith o'r blaen, 'wedi ei dastu i uffern, a'i roddi i gadwynau tywyllwch, i'w gadw i farnedigaeth.' 2 Pedr 2. 4. Ond o herwydd y pechod ychwanegol hwn, o dwyllo dyn i bechu hefyd, ychwanegwyd at ei felldith, a chyhoeddwyd ei felldith yn sefydlog dros byth; canys cymaint a hyny a arwadda y geiriau, 'Holl ddyddiau dy einioes,' fel y priodolir hwy i Satan. (Gwel Witsius *De Econ. Fæd. lib. iv. cap. 1.*) Gan i Satan ddefnyddi y sarph i dwyllo ein rhieni cyntaf, nid rhyfedd fod y sarph yn cael ei haddoli gan eilun-addolwyr Paganauidd. Yr oedd hyny yn gyffredin yn yr Aipht, a thrwy yr holl wledydd er y cynddydd. Dywed Clemens, Alexandrinus, eu bod yn ngŵyl Bacchus Mænoles (sef y gwallgof) yn ei addoli a seirph coronog, ac yn oerleisio, 'EFA, EFA,' sef hi trwy yr hon y daeth y camwedd. Gwel Jenkins on *Christianity, vol. ii. cap. 13.*—Stillingleet, *Orig. Sacr. lib. iii. cap. 3. sec. 18.*

Gelwir y seirph a frathodd yr Israeliaid yn yr anialwch, *הַנְּחֻשִׁים הַשֵּׂרִפִּים* seirph tanlyd, neu seirph y llosgwyr. Num. 21. 9. Geilw Esaiiah hwynt, seirph tanlyd hedegog. Edr. Parkhurst dan y gair *שֵׂרִפִּים* Esa. 14. 29. a 30. 6. Yr un gair yw ag a adewir heb ei gyfieithu yn Esa. 6. 2. SERAPHIM: sef y rhai tanlyd. Edr. SERAPHIM. Y maent yn cael yr enw tanlyd, naill ai oddiwyth eu lliw tanlyd, neu oddi wrth effaith llogedig eu brathiadau. Ond gan nad oedd y diweddaf ddim yn perthyn i'r fath hyn mwy na brathiadau y lleill, tebygol mai oddiwyth eu lliw tanlyd yn benaf y galwyd hwy felly. Mae y creaduriaid hyn yn gyffredin, ac mor aml yn Arabia, ac yn yr Aipht, fel y byddai y gwledydd hyn yn anial ac anhrefedig, oni bai rhyw ragluniaeth nodedig yn atal eu lluosogiad fel seirph ereill. Dywed yr Arabiad y lladd y fenyw y gwrryw yn y fan wedi ymglydio, a bod y rhai ieuainc yn lladd y fam cyn gynted ag y deorir hwynt. Hefyd, y mae yr Ibia, math o aderyn parthynol yn unig i'r Aipht, yn ddisfawr parhaus o honynt. Tebygol eu chwythu gan wynt cryf o Arabia a Lybia i wersyll Israel. Gwel *Universal History, vol. iii.* Y mae yn amlwg fod yn yr anialwch, y teithiai Israel ynddo, y seirph tanlyd hyn yn lluosog (Deut. 8. 15.) ond cadwodd yr Arglwydd hwynt rhag niweidio Israel, nes iddynt trwy eu tuchanrwydd, anfoddloni yr Arglwydd, ac iddo eu hanfon i'w plith; 'A hwy a frathas-

ant y bobl, a bu feirw o Israel bobl lawer.' Ar weddi Moses drostynt, parodd yr Arglwydd iddo wneuthur sarph danlyd o bres, a'i gosod ar drostan; 'A phawb a frather, ac a edrycho ar hono,' medd Duw, 'fydd byw.' Y mae genym dystiolaeth yr Arglwydd Iseu fod y sarph bres hon yn gysgod o hono ei hun. Ioan 3. 14, 15.

Y mae tri pheth yn eglur oddiwyth eiriau Crist yn y taill yn cyfateb i'r llall. 1. Bod cyflwr dynion fel pechaduriaid yn debyg i gyflwr y rhai hyny a frathwyd gan y seirph yn yr anialwch; sef yn farwol, yn golledig, ac yn affeddyginiaethol o'u rhan eu hunain. Y maent megys wedi eu brathu, mae y gwenwyn marwol yn eu gwaed, ac nid oes feddyginiaeth Dyma ddangosiad cywir o gyflwr dyn fel pechadur; y mae gwedi pechu, a daeth marwolaeth i'r byd trwy bechod. Nis gellir ei achub, oni cheir meddyginiaeth anadnabyddus iddo ei hun, ac allan o drefn natur—sef unigol, goruwch-naturiol, a dwyfol.

2. Fod 'gosodiad y sarph bres ar drostan, neu bawl, yn gysgod o ddyrchafiad Crist ar y groes, fel meddyginiaeth, ac unig feddyginiaeth o drefniad Duw, i iachâu neu i achub pechaduriaid, fel yr oedd y sarph bres yn feddyginiaeth o drefniad Duw i'r rhai a frathwyd gan y seirph tanlyd. Yr oedd y cysgod o'r gwrthgysod o drefniad Duw, ac am hyny yn ddilys o ateb y dyben. Ond paham llun sarph? Hyn sydd wedi ymddangos i mi yn ddyrswch, ac yn gwlwm heb ei ddatod. Y dywediad cyffredin yw, fod Crist yn wir ddyn, yn gyfelyb i gnawd pechadurus, ond heb bechod, fel y sarph bres yn tebygu i'r seirph tanlyd, ond heb eu gwenwyn. Ond nid arwyddlun o ddyn yw y sarph, ond o'r diafol, yr hwn a frathodd ac a wenwynodd y dyn yn farwol. A ydyw hyn ddim yn cyfeirio at y fuddugoliaeth a gafwyd gan Crist ar y groes ar y diafol, yr hen sarph? Canfyddwn ar y groes, 1. Crist Iesu wedi ei groeshoelio.—2. Ysgrifenlaw yr ordeiniadau, yr hon oedd i'n herbyn ni, wedi ei dileu.—3. Ein hen ddyn ni wedi ei groeshoelio gydag ef.—4. Y tywysogaethau a'r awdurdodau wedi eu gorchfygu a'u hyspeilio; y mae yr hen sarph ar y groes, heb fodd i niweidio, wedi ei gorchfygu a'i hyspeilio. Y mae pob peth ag oedd yn niweidiol ac yn farwol i'w canof ar y groes, ond heb y niwed ynddynt; mae y cwbl a welir ar y groes o blaid dyn pechadurus, ac yn feddyginiaethol. 'Yr hwn ei hun a ddug ein pechodau ni yn ei gorph ar y pren:—cospedigaeth ein heddych ni oedd arno ef:—cymmerodd yr ysgrifen-law oddiar y ffordd, gan ei hoelio wrth y groes:—arddangosodd ar gyhoedd y tywysogaethau a'r awdurdodau wedi eu hyspeilio, gan ymorfoleddu arnynt arni hi.' Y maent yno, ond megys yn farw ac yn ddiinwed, a Christ ar yr un trostan yn fuddugoliaethus ac yn achubwr. Bochart.—Paham y sarph o bres? Y mae pres gloyw a'r seirph

tanllyd yn tebygu cymaint i'w gilydd yn eu lliw, fel y mae yr un gair *Heb.* שָׁחַח yn arwyddo pob un o'r ddau. Pres, ac nid arian, nac aur; felly yr oedd Crist yn waél yr olwg arno, heb bryd na thegwch arno yn ngolwg yr Iuddewon. Arwydda' pres, hefyd, cadernid parhaus na effeithia dim arno; (*Esa.* 48. 4. *Jer.* 1. 18.) felly mae Crist yn Dduw cadarn—yn gadarn i acháu—rhoddwyd ein cymorth ar un cadarn. *Esa.* 9. 7. a 63. 1. EDR. PRES.

3. Yr oedd peth arall neillduol yn y cyagod a'r gwrthgyagod yn cyfateb i'w gilydd, a sylwa Crist arno, sef yr edrych ar y sarph bres, a chredu yn Nghrist. 'Yna os brathai sarph wr, ac edrych o hono ef ar y sarph bres, *byw fyddai.*' Er mor ofnadwy y gallai fod wedi ei frathu, os gallai edrych (pa un a fyddai yr edrychiad yn wan neu yn gryf) ar y sarph bres, byw fyddai. Yn gyfatebol, medd Crist, 'Fel na *choller* pwy bynag a gredo ynddo ef, ond caffael o hono fywyd tragryddiol.' *Ioan.* 8. 28. a 12. 32. *Esa.* 17. 7. a 45. 22. *Salm.* 103. 3. *Mal.* 4. 3. *1 Cor.* 15. 55. EDR. CREDDU, FFYDD.—Gwel Bochart, *Hieroz.* lib. iii. c. 12. *Witsius.* *De Econ. Fœd.* lib. iv. c. 10. § 66. *Vitringa Obs. Sacr.* lib. ii. c. 11. Mather and Taylor on the *Types.*

SARSECHIM, שְׂרִיסְכִים [*Ulywodaethur y per-aroglau*] un o dywysogion brenin Babilon. *Jer.* 39. 3.

SARTANAH, dinas yn rhandir Manasseh; tu yma i'r Iorddonen. *1 Bren.* 4. 12. a 7. 46.

SARTHAN, a SARETHAN, צַרְתָּן [*gorthrymder*] dinas yn agos i'r Iorddonen. *Jos.* 3. 16. *1 Bren.* 7. 46. Yr un tebygol, a Seredahthah, 2 *Cron.* 4. 17. a hwyrach a Seredah. *1 Bren.* 11. 26.

SARUHEN, dinas yn rhandir Simeon. *Jos.* 19. 6.

SARUCH, mab Ragau. *Luc.* 3. 35.

SASAC, o dylwyth Benjamin. *1 Cron.* 8. 25.

SAT, סַחַח *sach*; lluos. סַחַחִים *satim*, neu סַחִים *saim*; *Llad.* SATUM; סַחַח *pro* סַחַח *Status absolutus pro constructo.* Cyfieithir ef *phiolaid*, *Gen.* 18. 6.—*Jobaid*, *1 Sam.* 25. 18.—*mesur*, *1 Bren.* 18. 32. Mesur i bethau sychion ydyw, yn cynnwys yn nghylch dau alwyn a haner. Parkhurst.

SATAN, שָׁטָן [*gwrthwynebur, gwrthblaid cyhuddwr, gelyn*] Weithiau cyfieithir ef *gwrthwynebur*, ac fel berf, *gwrthwynebu*; megys *Salm.* 38. 20. a 109. 4, 29. *Num.* 22. 22. *1 Cron.* 29. 4. *1 Sam.* 29. 4. *1 Bren.* 11. 14, 23, 24.

Y mae yn cael ei briodoli, 1. I benaeth yr angelion sythiedig. *Mat.* 4. 10. *Marc.* 1. 13. *et. al.* Gelyn Duw a dyn yw. Cyhuddwr Duw i ddynion, cyhuddwr dynion i Dduw, ac i'w gilydd. *Dat.* 12. 9. *Zech.* 3. 1. *Job.* i, ii. Y mae hefyd yn hudo ac yn annog dynion i

bechu, fel y gwnaeth a'n rhieni cyntaf, *Job.* Dafydd, Ahab, Pedr, Judas, Ananias. *Gen.* iii. *Job.* i, ii. 2 *Sam.* xi. *1 Cron.* xxi. *1 Bren.* xxii. *Luc.* 22, 23. *Ioan.* 13. 27. *Act.* 5. 3. Temtiodd Grist ei hun. *Mat.* 4. 1. EDR. TEMTIO. Y mae ganddo deyrnas, ac y mae dynion, fel pechaduriaid yn ddeiliaid iddo, ac yn ei feddiant. *Mat.* 12. 26. *Marc.* 3. 23. *Act.* 26. 18. 'Oblegid tywysog y byd hwn a farnwyd.' *Ioan.* 16. 11. Ei ddiwedd fydd ei fwrw i lyn o dân a brwmstan, i'w boeni yn oes oesoedd; a chwbl ddiustr ei deyrnas dros byth. *Dat.* 20. 10. EDR. CYTHERAUL, DIAFOL, MIL.

2. Geilw Crist Pedr, Satan; 'dos yn fy ol i, Satan,' neu fy ngwrthwynebur. Gwrthwynebodd Grist yn ei waith mawr, trwy annogaeth Satan. *Mat.* 16. 23. Gwrthwynebodd Satan Grist yn Pedr yr un fath ag y twyllodd Efa yn y sarph; Pedr oedd yr offeryn, ond Satan oedd y gweithydd, ac yn llefaru trwyddo, i fod yn rhwystr ar ffordd Crist. Adnabu Crist Satan, ac a'i ceryddodd yr un fath ag o'r blaen yn yr anialwch. *Mat.* 4. 10.—'Traddodi y cyfryw un i Satan.' *1 Cor.* 5. 5. EDR. DI-NUSTR.

SATHR-FA-U, (sathr) mathru, -mysarnu, dansang, gwasarnu, mathriad, gwasarn, mysang. Y mae sathru y'r arwyddo, 1. Cerdded a meddiannu. *Dent.* 11. 24.—2. Gwasgu allan sug grawnwin. *Job.* 24. 11. Sathra Crist y gwia-wryf, pan orchfygo, y darostwng, ac y llwyr ddyfetha ei elynion. *Esa.* 63. 3. *Dat.* 19. 15.—3. Cystudd a darostyngiad mawr. *Salm.* 7. 5. *Amos.* 5. 11. *Esa.* 25. 10.—4. Buddngoliaeth gyflawn ar elynion, a diogelwch yn eu canol. *Salm.* 44. 5. a 60. 12. *Luc.* 10. 19. *Salm.* 91. 13. *Rhuf.* 16. 20.

SAUL, שָׂאֻל [*gofynedig*] 1. Mab Simeon. *Num.* 26. 13.—2. Brenin Idumea. *Gen.* 36. 37.—3. Saul a elwid Paul. EDR. PAUL.—4. Mab Cis, o lwyth Benjamin, a'r brenin cyntaf ar Israel. Y mae hanes y gwr hwn yn dra neillduol, ac yn gyflawn o addysgiadau buddiol. Dyrchafwyd ef i uchder go fawr gan Dduw ei hun, ac wedi hyny tafwyd ef i lawr gan yr un Duw, a bu farw dan arwyddion am-lwg a thrymion o'i anfoddlonrwydd. Oddi wrth y rhan gyntaf o'i hanes, tueddir ni i faru yn dyner am dano, oddiwrth amryw bethau hawddgar a ganfyddir yn ei ysbryd a'i ymddygiad. Ond efe, fel amryw ereill ar ei ol, a ddechreuodd yn yr ysbryd, ac a ddiweddodd yn y cnawd. Yr Israeliaid a waeddasant am frenin, a'r Arglwydd a roddodd iddynt frenin yn ei ddig, a dygodd ef ymaith yn ei lid. *Hos.* 13. 11. Er iddo weithredu gwaredigaethau iddynt o ddwyllaw eu gelynion, eto bu yn wialen arnynt am eu cildynrwydd.

Yr oedd ei dad yn 'wr cadarn o nerth; ac yntau oedd wr dewisol a glân, ac nid oedd neb o feibion Israel lanach nag ef; o'i ysgwydd i

fynu yr oedd yn uwch na'r holl bobl.' 1 Sam. 9. 1, 2. Trwy drefniad dwyfol gosodwyd ef yn frenin : ac addysgwyd Israel i'w dderbyn. fel un wedi ei ddewis gan Dduw i lywodraethu arnynt. Trwy ragluniaeth ryfedd, wrth ymofyn am asynod ei dad, a gyfngollasant, y mae yn cael ei gyfarwyddo at Samuel. Hysbysodd Duw Samuel am ei ddyfodiad ; a phan ddaeth, y-mae Samuel yn ei groesawu ac yn ei gyfarch yn barchus, ac yn crybwyll am ei ddyrchafiad canlynol ; 'I bwy y mae holl bethau dymunol Israel ? onid i ti, ac i holl dŷ dy dad ?' Atebodd Saul gyda gwylder addas, 'Onid mab Jemini ydwyf fi, o'r lleiaf o lwythau Israel ? a'm tenlu sydd leiaf o holl deuluoedd llwyth Benjamin ? a pha fodd y dywedi wrthyf y modd hyn ?' Gwedi bwyta gyda Samuel, a llawer o ymddyddan, Samuel 'a gymerodd phiolaid o olew, ac a'i tywalltodd ar ei ben ef, ac a'i cusanodd, ac a ddywedodd, Onid yr Arglwydd a'th eneiniodd di yn flaenor ar ei etifeddiaeth ?' 1 Sam. ix. x. Diammen bod hyn yn beth rhyfedd gan Saul, ac hwyrach, amheus hefyd ; am hyny rhoddodd Samuel amryw argoelion iddo, i'w gadarnhau, y rhai a gyflawnwyd y dydd hwnw. 'Pan drodd efe ei gefn i fyned oddiwrth Samuel, Duw a roddodd iddo galon arall.' Cafodd ysbryd addas i'w swydd oruchel, sef ysbryd breninol, milwraidd ; cyfnewidwyd ei olygiadu, a chwanegwyd ei ddoniau a'i alluoedd ; a hwyrach hefyd, fod dylanwadau a gweithrediau sanctaidd ar 'ei feddwl ; ond rhoddodd broffon amlwg, trwy ei fucheddiad ar ol hyn, ei fod heb ei wir gyfnewid a'i sancteiddio ; calon arall, nid calon newydd oedd ; dyn arall, ond nid creadur newydd, a'r hen bethau wedi myned heibio, a phob peth yn newydd. 2 Cor. 5. 17. Rhaid gwahaniaethu yn ofalus rhwng doniau buddiol, yn y graddau mwyaf, a gras sancteiddiol, yn y gradd lleiaf. Un peth yw addasu dyn a doniau addas i swydd, ond peth arall, cwbl wahanol, ydyw gwneuthur un yn blentyn i Dduw, ac yn etifedd teyrnas nefoedd. Ar y ffordd cyfarfu mintai o brophwydi ág ef ; 'Ac ysbryd Duw a ddaeth arno yntan, ac efe a prophwydodd yn eu mysg hwynt.' Parodd hyn fawr ryfeddod yn mhlith ei gydnabyddwyr. 'A ydyw Saul hefyd,' meddent, 'yn mysg y prophwydi ?' Rhyfeddod fwy, yn mhen oesoedd wedi hyn, oedd gweled Saul arall yn mhlith apostolion Iesu. Ond nid yw prophwydo yn enw Crist yn brawf digonol o wir ras. Mat. 7. 22, 23.

Yn celu chwedl y freniniaeth rhag ei ewythr, ac yn ei holl ymddygiad yn Mispah, pan ddeiwidwyd ef trwy goelbren yn frenin, y mae yn ymddangos gyda llawer o wyltra ac anhyfdra. Gwedi ei ddewisiad, pell oddiwrth gymeryd rhwysg a mawredd breniul iddo ei hun, aeth fel arferol i'w dŷ ei hun ; a byddin o'r rhai y cyffyrddodd Duw â'u calon, a aeth gydag ef. Ereill a'i dirmygasant, ac a'i gwawdiant ; ond yn dra addas, 'Ni chymerodd efe arno glywed

hyn.' Yn hyn oll y mae ei ymddygiad yn dra addas a chanmoladwy, ac yn deilwng o ddilyniad pawb a ddarlleno yr hanes. Gwedi ei esgeuluso gan rai, a'i ddirmygu, dilynodd Saul ei alwedigaeth fel o'r blaen, i ddysgwyl beth a wnai rhagluniaeth o hono. 'Dyfod ar ol y gwartheg o'r maes' yr oedd, pan glywodd am galedi a chyfyngder gwyf Jabes Gilead, trwy yr ammodan gwaradwyddus a gynnygiod Nahas yr Ammoniad iddynt. 'Ysbryd Duw a ddaeth ar Saul, ac enynnodd ei ddigofaint yn ddirfawr,' pan glywodd yr hanes. Cynnuliodd 300,000 o wyr Israel, a 30,000 o wyr Judah, ac a waredodd wyr Jabes Gilead, trwy ladd yr Ammoniaid & lladdfa fawr. Ar hyn cafodd gadarnhau ac adnewyddu ei freniniaeth.

Yr oedd Samuel wedi peri iddo fyned o'i flaen i Gilgal : 'Ac wele,' medd efe wrtho, 'mi a ddeuaf i waered atat, i offrymu offrymau poeth, ac i aberthu ehyrth hedd ; aros am dauaf saith niwrnod hyd oni ddelwyf atat, a mi a hybysaf i ti yr hyn a whelych.' Rhoddwyd ei ufudd-dod i'r prawf. Gorchymyn Samuel oedd gorchymyn Duw, prophwyd yr hwn oedd efe. Gwedi i Jonathan mab Saul daro sefyllfa y Philistiaid yn Geba, y Philistiaid a ymgasglasant i ryfel yn erbyn Israel & llu mawr iawn, cyn amled a'r tywod ar fin y môr. Bu gyfyng iawn ar Israel. Saul oedd yn Gilgal, a'r bobl a aethant ar ei ol dan grynu. Oeddodd Samuel ddyfod ato, a'r bobl a wasgarodd oddi wrtho. Darfu amynedd Saul, a thrwyr anghrediniaeth, ac anufudd-dod i orchymyn yr Arglwydd, 'Efe a offrymodd y poeth-offrwm.' Cymerodd ormod arno, yn rhyfygus. Gwedi darfod iddo offrymn, daeth Samuel. Meddyliodd ymesgusodi wrth Samuel, trwy adrodd y cyfyngder yr oedd ynddo. Ond Samuel a'i ceryddodd yn llym : 'Ynfyd y gwnaethost : ni chedwaist orchymyn yr Arglwydd dy Dduw.—Ni saif dy freniniaeth.—Yr Arglwydd a geisiodd iddo wr wrth fodd ei galon.—Ni chedwaist yr hyn a orchymynodd yr Arglwydd i ti.' Ar yr achlysur Samuel a ymadawodd â Saul, ac aeth o Gilgal i Gibeah Benjamin. Yr oedd yn gyfyng ar Saul, ac nid oedd ond chwe chan ŵr gydag ef, yr hwn ychydig o'r blaen oedd ganddo 330,000 o wyr. Nid oedd cleddyf na gwayffon yn llaw un o'r bobl, ond gyda Saul a Jonathan. Yr oedd lluoedd y Philistiaid a'u gwersylloedd yn aml yn y wlad. Fel hyn yr iselwyd hwynt, a chyfyngwyd arnynt dan eu brenin y gwaeddasant am dano. Ond eto ni wrthododd Duw ei bobl, ond gweithredodd waredigaeth ryfedd yn nghanol eu hiselder a'u tlodi. Jonathan, heb wybod i'w dad, a darwodd amddiffynfa y Philistiaid yn rhyfeddol : ac y mae dychryn Duw yn eu gyru i ladd eu gilydd, a dinystr mawr iawn a fu yn eu plith. Canfyddwn ryw gymysgedd rhyfedd yn holl ymddygiad Saul o ynyfdrwydd a chrefydd ragrithiel yn gwneuthur adduned ehud, yn gwarhardd i'r bobl fwyta yr holl ddydd hwnw, a

thrw y hyny yn rhwystro yr oruchafiaeth i radd mawr. Yn ei wrthgiliad, yr amser hwn, yr adeiladodd yr allor gyntaf i'r Arglwydd. Ymddengys yn fwy cretyddol yn ei wrthgiliad nag o'r blaen yn ei broffesfwyaf blodeuog. O herwydd adduned ehud Saul, bu Jonathan mewn pergl o'i fywyd, am iddo fwyta mel â'r wialen oedd yn ei law; ond y bobl a'i hachubasant. Y mae Saul yn ei holl ymddygiad ar yr achlysur hwn, yn afrywog, yn chwyddedig, yn arglwyddaidd, yn athryfar, ac yn rhagrithiol, tebyg i bob dyn pan fyddo Duw wedi ei adael; nid oes addasrwydd na gweddeidd-dra mewn dim a wnelo. 1 Sam. xiv.

Rhoddyddwyd ei uffudd-dod i'r prawf drachefn. Yr Arglwydd, trwy Samuel, a'i hanfonodd i ddinystrio Amalec, a'r hyn oll oedd ganddo, heb eiriach neb; yr hyn oedd i'w lladd hwynt heb arbed, 'yn wr ac yn wraig, yn ddydych bach ac yn blentyn sugno, yn ŷch ac yn oen, yn gamel ac yn asyn.' Yr oedd yr Amaleciaid wedi cael eu barnu i'w dinystrio er's cannoedd o flynyddoedd o'r blaen:—'Gan ddileu y dileaf goffiadwriaeth Amalec odditan y nefoedd,' medd Duw. Exod. 17. 14. Eu crenlondeb tuag at Israel yn eu dyfoliad o'r Aipht oedd yr achos o'r farn drom hon. Arbedwyd hwy yn hir; ond cyflawnodd Duw ei fgygythion yn yr amser mwyaf addas. Digon i gyflawnhau y farn hon yw, mai Duw a'i cyhoeddodd, ac a barodd ei chyflawni. Nis dichon efe wneuthur dim ond sydd gyflawn, ac hefyd yn dda. Edr. AMALEC. Hannerog a rhagrithiol y profodd Saul yn ei uffudd-dod y waith hon hefyd. Arbedodd y brenin Agag, a'r hyn goreu o'r ysglyfaeth. Pan ddaeth Samuel at Saul i Gilgal, dechreuodd ganmol ac esgusodi ei hun, gan honi mai ei barch i grefydd a barodd iddo, yn groes i orchymyn pendant Duw, arbed y defaid a'r ychain goreu i aberthu i'r Arglwydd. Gwrthryfel yn erbyn Duw oedd hyn. Gwnaeth waith yr Arglwydd yn dwyllodrus. 'Wela, gwrando,' medd Samuel, 'sydd well nag aberth, ag uffudd-dod na brasder hyrddod.' Ei esgusodiad amddiffynol sydd yn ei wneuthur eto yn fwy enog, dan rith edifeirwch. 'Ofnodd y bobl,' yn lle ofni digofaint Duw; a gwrandaidd ar eu llais hwynt, yn lle ar lais yr Arglwydd. Yn lle ymostwng yn drwyadl ac yn wirioneddol ger bron yr Arglwydd, y mae yn ymbil ar Samuel ei anrhydeddu ger bron henuriaid y bobl. Y mae Samuel yn cyhoeddi i Saul ddarfod i Dduw ei wrthod am ei anuffuddod. 1 Sam. xv. Aeth Samuel i Ramah, a Saul a aeth i'w dŷ yn Gibeah; ac nid ymwelodd Samuel mwyach â Saul hyd ddydd ei farwolaeth, fel un wedi ei wrthod gan Dduw; er i Saul fyned unwaith at Samuel (1 Sam. 19. 24.) ond nid aeth Samuel at Saul, er iddo alaru am dano. 'Ac edifar fu gan yr Arglwydd osod Saul yn frenin ar Israel.' Edr. AGAG, EDIFEIRWCH, SAMUEL.

Ar hyn, nid rhyfedd genyn ddarllen i Ys-

bryd yr Arglwydd gilio oddiwrth Saul; ac 'ysbryd drwg oddiwrth yr Arglwydd a'i blinodd ef.' Gan na dderbyniodd Saul erioedd mo'r Ysbryd Glan fel sancteiddwyd, nis gallasai gilio oddiwrtho fel y cyfryw; yn yr ystyr y derbyniodd ef yr ymadauod ag ef. Sicrheir i ni nad yw yn ymadael â'i bobl fel sancteiddwyd; 'Mi a wnaaf â hwynt gyfammod tragwyddol, na throaf oddi wrthynt, heb wneuthur lles iddynt; a mi a osodaf fy ofn yn eu calonau, fel na chiliont oddi wrthyf.' Jer. 32. 40. Rhoddyddwyd yr ysbryd iddo i'w addasu i'r swydd freninol, a'r gwaith mawr perthynol iddi, fel ysbryd cynghor a deall i lywodraethu, ac ysbryd gwrol i ryfela. Yr un fath y byddai ysbryd yr Arglwydd yn dyfod ar y rhai a elwid barnwyr, i'w haddasu i lywodraethu ac amddiffyn y wlad. Yr ysbryd hwn a ymadauod â Saul; nid oedd yn meddiannu mwyach yr un doniau hynodol fel llywodraethwr a blaenor; ond collodd y dirnadaeth, y gwroldeb, a'r egni oedd gynt ganddo; a thebygol ei fod ar amserau yn ddarostyngedig i ruthryrchau ethrwyllt o eiddgedd, yn gorthrymu ei ysbryd, ac yn ei lanw â dychrynfeydd, arswydau, ac ammhendon, fel yr oedd ar brydiau yn wallgofus. Yr ydym yn ddibynol yn gwbl ar Duw am ein synwraau, ac addasrwydd i bob gwaith; hawdd iddo ef wneuthur y doethaf yn ynyfydn ffola.

'Ysbryd drwg oddiwrth yr Arglwydd a'i blinodd ef;' sef trwy oddefiad yr Arglwydd, yn farnedfogaethol am ei bechod. Geill Duw yn gyflawn gospi dyn yn y ffordd y myno. Y mae holl agwedd ac ymddygiad Saul yn oll llaw, yn dangos dyn diedifoiriol, wedi ymgal-edu yn ei bechod; y mae yn dra athrist ei ddarllen. Yn lle gweddio ar yr 'Arglwydd, cynghorwyd ef i gyrchu un yn medru canu telyn i'w ddfyru. Ond y mae y clwyf yn ddyfnach nag y dichon y cyfryw feddyginiaeth ei symud. Buasai cyrchu Samuel ato yn fwy addas, i'w gynghori, a gweddio gyd ag ef. Ond bu hyn yn achlysur i gyrchu Dafydd i'r llys, yr hwn oedd i hynodrwydd yn ei ieuencid, yn medru canu. 'Pan byddai y drwg ysbryd oddiwrth Dduw ar Saul, y cymerai Dafydd delyd, ac y canai â'i ddwyllaw; a byddai esmwythdra i Saul, a da oedd hyn iddo, a'r ysbryd drwg a giliai oddi wrtho.' Ond meddyginiaeth sâl wedi y cwbl i gydwybod enog, ac ysbryd terfysglyd. Am ei eiddgedd, ei genfigen, a'i fwriadau gwaedlyd yn erbyn Dafydd, Edr. ABIATHAR, AHIMELECH, DAFYDD, DOEG, GOLIATH, JONATHAN, NOB.

Bu ryfel drachefn rhwng y Philistiaid ac Israel. Gwersyllasant yn Gilboa. 'Pan welodd Saul wersyll y Philistiaid, efe a ofnodd, a'i galon a ddychrynodd yn ddirfawr.' Dan ddychrynfeydd cydwybod enog, collodd y gwroldeb oedd ganddo o'r blaen, a hwyrach, hefyd, yn rhag-ddarogan ei aflwydd a'i ddiwedd. Yn y cyfyngder hwn, 'ymgynghorodd a'r Arglwydd,

ond nid atebodd iddo.—Yr oedd Samuel wedi marw. Yn ei ofn aeth at ddewines yn Endor. Hon, ar ei ddyuniad, trwy oddefnid Duw, a ddygodd Samuel i fynu. Rhoddir hanes rhyfedd i ni am yr ymddyddan fu rhwng Samuel a Saul, yr hww a goffodd iddo am ei bechod yn anufuddhau i'r Arglwydd, ac a rag-fynegodd y rhoddi yr Arglwydd wersylloedd Israel i law y Philistiaid, ac y lleddid ef a'i feibion: felly y bu. Saul, wedi colli ei wyr, a lladd ei feibion, a syrthiodd at ei gleddyf, ac a fu farw ar fynydd Gilboa. Gwel 1 Sam. xxviii, xxvi. Pan gafodd y Philistiaid Saul a'i dri mab yn gorwedd yn mynydd Gilboa, torasant ei ben, a dyogasant ei arfau; gosodasant ei arfau yn nhŷ Astaroth; a'i gorph a hoeliasant ar fur Bethaan. A gwyr nerthol o Jabes Gilead a ddygasant ar hyd nos gorph Saul, a chyrrh ei feibion, oddiar fur Bethaan, ac a'u llosgasant yn Jabes, ac a ymprydiasant saith niwrnod.

Y mae hanes ei ddiwedd yn athrist, ond yn addysgiadol.—1. Gwelwn un o ddechrenad gobethlawn, eto yn diwedd ei yrfa yn druenus, ac yn bechadurus hefyd, trwy farwolaethu ei hun.—2. Achos ei holl afwyddiant oedd ei anufudd-dod i Dduw. Ceisiodd wneithur i fynu y pall hwn trwy lawer o ffyrdd, ond heb lwyddo. Gwnai bob peth ond ufuddhau; yr oedd hyn yn brawf digonol o'i gyndynrwydd, a'i ddibarch i Dduw yn wirioneddol, yn nghanol ei holl rith grefydd. Nid oes dim yn brawf o gyfnewiad calon, heb ufudd-dod; os ydyw dyn yn anufudd i Dduw, mae yn para yr hyn oedd wrth naturiaeth, er pob profies, doniau, ac ymweliadau. gwir gyfnewidiad sydd yn gyfnewysedig, 'yn troi yr anufudd i ddoethineb y cyfiawn, ac afuddhau o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni.—3. Gwelwn mor gyfiawn y mae Duw yn gadael yn eu cyfyngder, y rhai a'i gadawsant ef yn eu bucheddiad a'u bywyd.—4. Gwelwn drueni y rhai y mae Duw yn eu gadael! Dywedodd Saul, 'Y mae yn gyfyng iawn arnaf fi; canys y mae y Philistiaid yn rhyfela yn fy erbyn i, a Duw a giliodd oddi wrthyf fi, ac nid yw yn fy ateb mwyaoh.

Llawer o ddadleuon sydd wedi bod, ac yn bod eto, yn nghylch pwy a ymddaugosodd i Saul, pa un ai Samuel ei hun, neu Satan yn dynodi Samuel. Llauer a ygrifenwyd yn erbyn ac o blaid pob un o'r ddau olygiad. Pan ddarllenwyf yr hanes ei hun, bob amser, rhaid i mi gyfaddef mai hawsech o lawer genyf farnu mai Samuel ei hun oedd. Anhawdd genyf gredu pan byddo yr Ysbryd Glan yn ei alw Samuel, ei fod yn meddwl Satan; a hyny nid yn llefaru trwy Samuel, fel y gwnaeth trwy y sarph yn Eden, a'r rhai wedi eu meddiannu gan gythreuliaid, yn ei ddynsodi, yn llefaru yn ei lais, ac yn ymrithro yn yr un ffurf ag ef. Hawsech genyf gredu, i Dduw (nid i ddewines) gyfodi Samuel i geryddu pechadur rhyfygus,

gwrthryfelgar, nag iddo ysbrydoli Satan i ragddyweddy pethau nas gallasai eu gwybod heb hyny. Y mae holl araeth Samuel wrth San: yn hollol anaddas i fod yn ngenau Satan, i ateb dyben iddo. 'Yr Arglwydd yn ddiau a wnaeth iddo,' neu (75) *drosto ei hun* 'megys y llefarodd trwy fy llaw i.' Adn. 17. Mae difrifwch dwys yn ngwaith Duw yn goddef am unwaith i enaid hen brophwyd wedi marw ymdangos fel tyst o'r nefoedd, a'i anfon i gadarnhau y gair a lefarodd pan oedd ar y ddasear, ac megys yn eistedd mewn barn ar bechadur balch, gely Duw, yr hwn oedd yn ynfyd yn annog ei hun mewn calon ddiwedifeiriol, trwy y deiau mwyaf dychrynllyd. Am y geiriau, 'Yfory y byddi di a'th feibion gyda mi.' Mae y gair *גידתי* yn arwyddo *yn fuan*, neu *ar ol hyn*. 'Gyda mi,' sef y byddi farw, y byddi yn mhllith y meirw yn y byd arall. Gwrthddadleuir, Nas gallasai hen wraig trwy swynion gael un awdurdod ar sant mewn gogoniant. Gwir; ac nis gallasai ar y cythraul ychwaith, heb ganiatâd yr Arglwydd. Nid hi oedd yr *achos*, ond ymofyniad Saul oedd yr *achlysur* i Samuel ymdangos.—Gwrthddadleuir drachefn, Wedi i'r Arglwydd wrthod ei ateb, 'na thrwy freuddwydion, na thrwy Urim, na thrwy brophwydi;' annhebyg iawn, gan hyny, iddo ei ateb trwy ddewines. Ateb, 1. Arwydda y geiriau yn hytrach na'd oedd ganddo y *cyfneudra* i ymofyn â'r Arglwydd yn y ffyrdd hyn, nag i'r Arglwydd beidio ei ateb. Yr oedd yr Urim gyd â'r arch-offeiriad yn ngwlad y Philistiaid gyda Dafydd; ac nis gwyddom am un prophwyd iddo ymofyn trwyddo.—2. Gallasai yr Arglwydd ei ateb mewn ffordd anghyffredin, er na wnai mewn ffordd gyffredin, er dyfnach argraff arno; a goddef iddo fyned at ddewines i ddangos iddo y graddau o arnuwioldeb yr oedd wedi cynyddu ynddo. Ond heb gymeryd arnaf symud ac ateb pob gwrthddad, gadawaf ar hyn wedi hysbysu fy meddwl dilys fy hun ar y mater. EDR. GILBOA, MEFHIBOSETH, MERAB, RISPAAH. Gwel *Universal History*, vol. iv.—Historius's *Account of the Life of David*.

SAWDL, SODLAU, (sawd) ffal. Am mai y sawdl yw y rhan isaf o'r corph, gosodir dynoliaeth Crist allan wrth y gair hwn, yr hwn a ysigodd Satan pan ddyoddefodd Crist yn ei ddarostyngiad yma yn y byd. Gen. 3. 15.—'Pan y'm hamgylchyno anwiredd fy sodlau.' Salm 49. 5. *Cyfieitha rhai y geiriau, 'Pan y'm hamgylchyno anwiredd fy nisodlwyf fi; sef pan fyddo anwiredd fy ngwrthwynebwyr cryfion a chreulon yn fy amgylchynu i'm disodli a'm gorchfygu. Darlunia y disodlwyf hyn yn adn. 6. 'Rhai a ymddiriedant yn eu golud, ac a ymfrostiant yn lluosogrwydd eu cyfoeth.' Er mai fy nisodlwyf ydynt am fy nyfetha, eto, 'Duw a wared fy enaid o feddiant uffern; canys efe a'm derbyn; am hyny, paham yr ofnaf!'—'Dynoethi y sodlau,' a arwydda, cywilydd,*

anmharch, caethiwed, neu gyfyngder. Jer. 13. 22.—'Dyrchafu sawdl yn erbyn un, a arwydda, talu drwg am dda i uwchradd, fel pe tarawai anifel ei feistr; felly gwnaeth Judas yn bradychu Crist. Salm 41. 9. Ioan 13. 18.

SAWL, (sa-wl) pwy bynag, y cyfryw.—'Y sawl a'm carant i, a garaf finau.' Diar. 8. 17. Salm 78. 40. Mat. 18. 21. a 28. 37.

Dysg hyd angen; ac angen i'r *seol* na ddysgo. *Diar.*

SAWYR, (sa-gwyr) *Llad.* SAPOB; *Saes.* SAVOUR: blas, chwaeth; arogl, ager, arwynt, adrywedd, edrywedd. Exod. 5. 21. Dan. 3. 27.

SCFEFA, Σκεφα [*darparedig*] Iudew, ac arch-offeiriad; sef penaeth un o'r dosparthiadau offeiriadol, tebygol; yr oedd iddo saith o feibion, crwydriad, a ghoustrwyr, y rhai yn Ephesus a gymerasant arnynt enwi uwch ben rhai ag ysbrydion drwg ynddynt enw yr Arglwydd Iesu. Ond cawsant eu curo gan yr ysbryd drwg, a bu gorfod arnynt ffoi o'r tŷ yn noethion ac yn archolledig. 'Yr Iesu,' medd yr ysbryd aflan, 'yr ydwyf yn ei adnabod;' sef ei fod yn Fab Duw, a'r Messiah, a'm trechaf: 'a Phaul a adwaen,' fel gwas Iesu Grist; 'eithr pwy ydych chiwi!' Nid ydych chiwi yn ddysgyblion i'r Iesu, nac yn weision i Dduw, ond plant y diabol, ac nid oes i chiwi awdurdod arnom ni. Act. 19. 13—17.

SCYTHIAD, Σκυθης, trigiannydd Scythia. Barnent y Scythiaid y genedl fwyaf barbaraid o'r barbariaid, ac ond ychydig yn well eu gwybodaeth a'u moosau nag anifeiliaid. Pregethwyd Crist yn addas Iachawdwr i'r rhai hyn; cawsant fwyntau yr un breintiau ag eraill. Col. 3. 11.

SEAR-JASUB, Heb. שַׂר־יָסוּב [y *gweddill a ddychwel*] un o feibion y prophwyd Esaiah. Pen. 7. 3. Tebygol fod yr enw hwn ar fab y prophwyd fel Maher-shalal-has-baz, ac yn arwydd i'r bobl y byddai gweddill i ddychwelyd, yn ol etholedigaeth gras, a chael eu hachub, er pob cyfyngder; ac na byddai, er y cyfyngderau mwyaf, i'r holl genedl gael ei thori ymaith. 'Y gweddill a ddychwel (שַׂר־יָסוּב *Sear Jasub*)' sef gweddill Jacob, 'at y Duw cadarn.' Esa. 10. 21.

SEBA, שֵׁבַא [*meddwyn*] 1. Mab Cus. Gen. 10. 7.—2. Mab Raamah. Gen. 10. 7.—3. Mab Joctan. Gen. 10. 28.—4. Mab Jocsan, ac wŷr Abraham. Gen. 25. 3. Gwel hefyd Jos. 19. 2. 1 Cron. 5. 13. 2 Sam. 20. 1, 2. Y rhai hyn oll a breswylasant, tebygol, yn Arabia, hwyrach, tua'r deheu. Un neu ychwaneg o honnynt a roddodd enw i'r wlad y daeth ei brenines iymwedd a Solomon i Jerusalem a llu mawr iawn, a chamelod, aroglau, aur, a meini gwerthfawr lawer iawn. Gelwir hi brenines y deheu, a dywedir iddi ddyfod o eithafoedd y ddeheu. Mat. 12. 42. Luc' 11. 31. Pa un ai Ethiopia, ai Abyssinia, yn Affric, neu barthau pellaf Arabia, yn agos i Fôr

India, oedd gwlad y frenines, sydd wedi bod mewn dadl. Yn bresenol, cyd-fennir yn gyffredinol, fod Seba yn sefyll yn y parth mwyaf deheuol i Arabia Ffelix, rhwng y Môr Coch a Môr India; a bod brenines Seba yn un o hiliogaeth Abraham o Ceturah, a bod rhyw draddodiadau yn y wlad hono am wrogydd heb eu colli; ac iddi glywed am ddoethineb a chlod Solomon gan y morwyr a ddeuant yn y llynges i Ophir, y rhai a droisant i mewn i rai y borthladdoedd y ddinas hono. Mae y dull yr arferir y gair Seba mewn manau eraill o'r ysgrythyrau, yn cadarnhau hyn yn gryf. Job 6. 19. Salm 72. 10, 15. Esa. 60. 6. Jer. 6. 20. Ezec. 27. 22, 23. a 38. 13. Y mae natur ei hanhegion hefyd, y rhai oeddynt yn aml i'w cael yn Arabia, yn cadarnhau yr un peth. Yr achos a'i cynhyrfodd i'r daith, oedd 'clywed clod Solomon, am enw yr Arglwydd—a daeth i glywed am ei ddoethineb.' Clywodd am enwogrydd Solomon, am ei wybodaeth, ei ddoethineb, a'i zel yn addoliad Duw, a daeth i weled ei waith a'i drefniadau, ac i'w brofi a chwestiynau calyd. Yr oedd ei hun yn arfer myfyrio yn ddiffrifol ar y peihau perthynol i grefydd a duwioldeb; ond o herwydd y diffyg o foddion addysg, rid oedd yn gallu cael bodlonrwydd i'w meddwl am lawer o bethau. Wrth ystyried ei hystlen (sef ei rhyw) a'i sefyllfa uchel, y mawredd a'r moethau arferol iddi fyw ynddynt, yr oedd ei thaith hirfaith i'r dybenion uchod, yn brawf cryf o fuddwl ymofyngar a duwiol, a wyddai wir werth ddoethineb, ac yr oedd yn awyddus i 'brynu y gwir,' am un pris. Cafodd ei boddloni yn hynod ar ei thaith: 'Mynegodd Solomon iddi ei holl ofynion;' cafodd ofyn yr hyn oll oedd yn ei chalonn, yntau a'i hatebodd yn gyflawn ac yn foddlonol. Y mae yn dra thebygol fod y daith o fawr fendith iddi, ac iddi ddychwelyd i'w gwlad a rhagor o wybodaeth a zel dduwiol. Diammeu i Solomon ei haddysgu am y Bop o Dduw, ei berffeithian, ei gyfraith, a'i addoliad; ystyr y deml, yr allorau, yr aberthau, yr offeiriad, a'r holl sefydliad cysgodol am addoliad Duw yn Jerusalem. O lawnder ei meddwl, a gwresogrwydd ei hysbryd, torodd allan i fendithio Duw o herwydd yr hyn a welodd ac a glywodd. Bydd ei zel a'i llafur yn dystiolaeth yn y farn yn erbyn y rhai a gawsant freintiau mwy, ac a ddygasant ffrwythau llai. 1 Bren. 10. 1—13. 2 Cron. 9. 1—12.

Preswylwyr Seba oedd y Sebeaid. Hwyrach tod mwy nag un Seba. Cawu un llwyth o honnynt yn anialwch Arabia, yn agos i wlad Uz, y rhai a ddygasant ymaith anifeiliaid Job. Pen. 1. 15. Yr oedd preswylwyr Seba yn masnachu a'r Tyriaid. Ezec. 27. 22. Gwerthodd yr Iudewon iddynt gaeth-weision o Tyrus, a brynasent gan syddinoedd Alexander Fawr. Joel 3. 8. Gorchfygwyd hwy gan Cyrus. Esa. 45. 14. Pregethwyd, a phregethir yr efengyl yn eu plith. Salm 70. 10, 15. Esa.

80. 6.—'A'r Sabeaid hirion a ddeuant atat.' Esa. 45. 15. *דַּיְמוֹן* *dymion* o *tesur*; *sef talion*, *golygu*, *corphorol*.*

SEBA, שֶׁבַע [*llw*] 1. Mab Biehri. 2 Sam. 20. 1, 2. Edr. ABEL-BETHMAACHAH.—2. Enw ffynon a gloddiodd gweision Isaac, ac a roddodd enw i Beerseba. Gen. 26. 33.

SEBAM, dinas yn Reuben. Num. 32. 3,

SEBANIAH, שְׁבַנְיָה [*yr Arglwydd y dychwelydd*] yr oedd tri o'r enw; dau yn offeiriad. 1 Cron. 15. 24. Neh. 9. 5. a 12. 3.

SEBARIM, שְׁבַרִים [*rhwygiadau*] lle rhwng Ai a Bethel. Jos. 7. 5.

SEBAT, שֶׁבֶט [*teyrn-wialen*] yr unfed mis ar ddeg. Zech. 1. 7. Enw Caldaeg neu Syriaeg. Gwel Newcome.

SEBER, שֶׁבֶר [*rhwygiad*] mab Caleb o'i ordderch Maachab. 1 Cron. 2. 48.

SEBOIM, שְׁבִימ [*geifr*] un o'r pedair dinas a ddynystriwyd gan dân o'r nefoedd. Gen. 19. 24. Deut. 29. 23.—Coffeir am ddyffryn Seboim yn 1 Sam. 13. 18.

SEBON, (*seb*) *Chald.* סָפֹן (*sāpon*); *Arab.* SABUN. Richards. *Gr.* σέπων (*sepon*); *Llad.* SAPO; *Saes.* SOAP: defnydd cyfansoddol i lanhau a golchi ag ef.—Agalen o sebon, sef bar o sebon.—Arwydda y gair *Heb.* בִּרְיָה (*borith*) a gyfieithir *sebon* yn Jer. 2. 22. rhyw lysienyn o'r enw, sef *salt-worth* neu *salt-worth*, medd M. Goguet, yn aml yn Syria, Judea, yr Aipht, ac Arabia; defnyddient ei lwch, wedi ei losgi, i olchi a glanhau ag ef. Jer. 2. 22. Neu, hwyrach, yr arwydda y defnydd cyfansoddol wedi ei wneuthur o lwch y llysienyn hwn. Mal. 3. 2.

SEBUEL, שְׁבִיאוֹל [*ggrphwysfu Duw*] mab hynaf Gerson, mab Moscs. 1 Cron. 23. 16.—Un arall o'r enw, a'r un teulu. 1 Cron. 26. 24.

SECT, *Llad.* SECTA; *Ffr.* SECTE; *Saes.* SECT: plaid. *Ἡeresis*, *heresi*, yw y gair Groeg a gyfieithir *sect*. Gwel Act. 15. 5. a 24. 5. a 26. 5. a 28. 22. Edr. HERESI. Yr oedd pedair plaid yn mhlith yr Iuddewon yn amser yr Iachawdwr; sef y Phariseaid, y Saduceaid, yr Herodianaidd, a'r Esseniaidd. Yr oeddynt yn amrywio mewn daliadau ac arferion, ond yn ymuno mewn addoliad yn y synagogau, ac yn y deml. Gwel yr amrywiol eiriau. Yr oedd pleidiau yn mysg y doethion Groegaidd; megys y Peripateticiaid, y Stoiciaid, yr Academiaid, y Cyniciaid, a'r Epicuriaid. Felly, yn yr un modd, y mae amrywiol bleidiau yn mhlith Cristionogion; ond un yw yr eglwys, dyweddi a chorph Crist. Eph. 4. 4.

SECUNDUS, dysgybl Paul, Thessalonïad, yr hwn a'i dilynodd o wlad Groeg i Asia. Act. 20. 4.

* Τα σωματα εστι των κατοικωντων αειολογωτερα, y mae cyrph y rhai sydd yn preswyllo y wlad hono yn dra golygu. Agatharchides, *cap.* 50.—*In* Vitringa.

SECHACHA, סֶכַחָא [*cysgod*] dinas yn Judah. Jos. 15. 61.

SECHANIAH, שְׁבַנְיָה [*yr Arglwydd yn agos*] coffeir am amryw o'r enw hwn. Gwel 1 Cron. 3. 21. a 24. 11. Ezra 8. 3. Neh. 6. 18.

SECHEM, שֶׁכֶם [*rhan*] 1. Mab Gilead. Num. 26. 31.—2. Mab Hemor, yr hwn a dreisiodd Dinah, merch Jacob. Gen. xxxiv. Edr. DINAH, HEMOR, JACOB.—3. Dinas o'r enw yn mynydd Ephraim, yn nghylch 30 o filltiroedd i'r gogledd o Jerusalem. Dinas y Lefiaid, a dinas noddfa. Yn agos i'r ddinas, prynodd Jacob randir gan Hemor, tad Sechem, yr hwn bu gorfod arno wedi hyny ei ddwyn o law yr Amoriaid a'i glledyf a'i fwa. Hwn a roddes i Joseph, yr hwn a gladdwyd yno. Gen. 33. 19. a 48. 22. Jos. 24. 32. Act. 7. 16. O herwydd meddwod y trigolion, galwyd hi *Sichar*. Ioan iv. Jos. 20. 7. a xxiv. Barn. ix. 1 Bren. 12. 1—25. Edr. SICHAR.

'Cyfoillach o offeiriad a laddant ar y ffordd tua Sechem megys llu (o rai) yn dysgwyl un: canys gwnant ysgeloder.' Hos. 6. 9. Dr. M.—'Ac fel y mae mintai o ladron yn dysgwyl gwr, felly y mae cynulleidfa yr offeiriad yn lladd ar y ffordd yn gytun.' Mae y cyfieithiad Syriaeg, Symmachus, y *Vulgate*, y Dr. Horsley, a Newcome, yn golygu y gair שְׁכֶמָה *Sechem*, fel enw priodol y ddinas hono, yr un ar Dr. M. Enwir Gilead, sef Ramoth Gilead, tebygol, yn yr adnod o'r blaen. Yr oedd hon a Sechem yn ddinasoedd noddfa. Deut. 4. 43. Jos. 20. 7. Yr oedd y ddwy gan hyny yn drigianol gan offeiriad a Lefiaid. Wrth ddarlunio y gyntaf wedi ei halogi a gwaed, a'r ffordd o'r naill i'r llall yn llawn o ladron, y gesyd y prophwyd allan yr offeiriad fel hudwyr y bobl i'r eilun-addoliaeth hwnw pa un a fu yn y diwedd yn ddynstr i'r genedl.—River, ac 'eraill, a olygant y gair yn arwyddo, fel yn ein cyfieithiad ni, 'un yagwydd,' neu 'yn gytun'; fel ychian wedi eu cyplysu, yn cyddynnu yn egniol mewn drygion. Yr oedd sefyllfa Sechem a Samaria yn agos i'w gilydd; galwyd hi hefyd yn Neapolis.

'A hwy a symudwyd i Sechem, ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham er arian gan feibion Emmor tad Sechem.' Act. 7. 16. 'Hwy (sef y tadau) a symudwyd i Sechem, ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham.' Yr hyn a brynasai Abraham oedd maes ac ogof Machpelah; a hyny nid gan feibion Emmor, ond gan feibion Heth, ac Ephron mab Zoar yr Hefiad. Gen. 23. 16, 17. Ond y rhan o'r maes yn Sechem a brynwyd gan feibion Emmor, a brynwyd gan Jacob. Gen. 33. 19. Llawer ffordd a ddychymygyd gan feirniaid i symud yr anghysondeb hwn. Rhai a ddyblant rai o'r geiriau fel hyn:—'Ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham er arian (a'r bedd a brynasai Jacob) gan feibion Emmor tad Sechem.' Neu ynte, 'A ddodwyd yn y

bedd a brynasai Abraham er arian, *heblaw hwnw* gan feibion Emmor tad Sechem.' Os gadewir y gair *Abraham* allan, fel y dylid, yn ol meddwl Bochart, rhed y geiriau fel hyn:— 'A hwy a symudwyd i Sechem, ac a ddodwyd yn y bedd a brynwyd er arian gan feibion tad Sechem.' Yn ol y Vulgate, yr Arabic, a'r Ethiopic, rhydd W. S. *mab Sechem*; ond dilya yw mai mab Emmor oedd Sechem, (Gen. 33. 19. a 34. 6.) onid oedd dan o'r enw, un yn dad a'r llall yn fab Emmor.

Bu farw Jacob a'r deuddeg patriarch yn yr Aipht. Claddwyd hwynt oll, yn ol geiriau Stephan, yn ngwlad Canaan. Jacob a gladdwyd yn ogof Machpelah, y beddrod a brynodd Abraham gan feibion Heth; a Joseph a'i frodyr, a ddodwyd yn y bedd yn Sechem, a brynosai Jacob gan feibion Emmor. Er nad oes hanes ond am ddygiad esgyru Joseph i fynu, ond wrth hyn, tebygol, ddwyn i fynu esgyrn ei frodyr hefyd.

SECHU, שֶׁכֻּ [*twr gwyliadwriaeth*] lle nodedig am y ffynon fawr oedd yno. 1 Sam. 19. 22.

SEDAD, lle o du y dwyrain i Hethlon, ar gyffiniau gwlad yr addewid. Num. 34. 8. Ezech. 47. 15.

SEDECIAH, שֶׁדְיָח [*yr Arglwydd yw fy nghyfauster*] 1. Mab Josiah o Hamstai merch Jeremiah o Libnah. Pan gaethiwodd Nebuchodonosor Jehoiacim, gosododd Mattaniah, brawd ei dad, yn frenin yn ei le, ac efe a drodd ei enw Sedeciah. 2 Bren. 24. 17, 20. Gwnaeth hefyd iddo dyngu ffyddlondeb iddo. 2 Cron. 36. 13. Dechreuodd deyrnasu pan oedd yn 21 oed, a theyrnasodd 11 o flynyddoedd. Yn groes i rybuddion Duw trwy Jeremiah, ymgaledodd ef a'i bobl yn eu heilunaddoliaeth a'u pechodau eraill. Yn y flwyddyn gyntaf o'i deyrnasiad, anfonodd Elasaah mab Saphan, a Gemariah mab Hilkiah, i Babilon, hwyrach, gyda a'r dreth. Gyd a'r rhai hyn, tebygol yr anfonodd Jeremiah ei lythyr at y caethion yno. Jer. xxix. Yn nghylch pedair blynedd wedi hyny, naill ai fe aeth ei hun, neu o'r hyn lleiaf, anfonodd Seraiah brawd Baruch, i Babilon, gyd a'r hwn yr anfonodd Jeremiah ei brophwydoliaethau yn erbyn Babilon, ac a barodd iddo ddarllen yr holl eiriau, a rhwymy mæn wrtho a thafu y llyfr i ganol Euphrates, a dywedyd, 'Fel hyn y soddir Babilon, ac ni chyfyd hi.' Jer. 51. 59—64. Yn y nawfed flwyddyn o'i deyrnasiad, ymgyfammododd a Pharaoh-Hopra, brenin yr Aipht, a gwrthryfelodd, yn groes i'w lŵ, yn erbyn brenin Babilon. Ar hyn, daeth Nebuchodonosor, brenin Babilon, a'i fyddiwoedd i wlad Judea, ac a warchaeodd ar Jerusalem. Blwyddyn Sabbothol oedd hon, pan ddylasai yr holl bobl ryddhau eu holl gaethion, yn ol y gyfraith. Exod. 21. 2. Deut. 15. 1, 2, 12. Jer. 34. 8, 9, 10, 14. Rhyddasant hwynt, wedi eu cadw yn hwy nag

y dylasant, ac a ddeisyfasant ar Jeremiah am weddio drostynt. Yn y cyfamsar, daeth llun Pharaoh o'r Aipht, a'r Caldeaid a aethant oddiwrth Jerusalem i'w cyfarfod. Yn yr yspaid hwn, edifarhaodd y bobl am ryddhau eu caethion, ac a'u caethiwasant drachefu, (Jer. 34. 11—22.) yr hyn a lliododd yr Arglwydd yn eu herbyn yn fawr. Gwedi gorchfygu yr Aiphtiaid, neu eu gyru yn eu hol, Nebuchodonosor a ddychwelodd i warchae ar Jerusalem. Ymgynghorodd Sedeciah a Jeremiah, ond nid oedd ganddo amynedd i wrando a dilyn ei gyng-horion da ef. Annogodd Jeremiah iddo fynd ac ymestwng i frenin Babilon, ac y byddai yn dda iddo. Ond gwrthododd Sedeciah y cyng-hor hwn. Yn yr unfed flwyddyn ar ddeg i Sedeciah, cymerwyd Jerusalem. 2 Bren. 25. 2, 3, 4. Jer. 39. 2, 3, a 52. 5, 6, 7. Ffödd Sedeciah, a'r holl filwyr gyd ag ef, ar hyd y nos. Y Caldeaid a erlidiasant ar eu hol, ac a'u goddiweddasant yn rhosydd Jericho; daliasant ef, ac a'i dygasant at Nebuchodonosor i Riblah; laddodd ei feibion o flaen ei lygaid, a holl dywysogion Judah; tynodd ei lygaid yntau, ac a'i rhwymodd mewn cadwyni i'w ddwyn i Babilon, lle y bu farw, ac y claddwyd ef yn anrhydeddus gan ei gyfeillion. Jer. xxi, xxvii, 22. 1—5, xxxiv, xxxvii, xxxix. 2 Bren. xxv. Edr. JEREMIAH, JERUSALEM.—2. Ail fab y brenin Jehoiacim. 1 Cron. 5. 16.—3. Mab Cernaana, gau brophwyd o Samaria. 1 Bren. 22. 11, 24.—4. Maaseiah, yr hwn bob amser a wrthwynebai Jeremiah. Prophwydodd Jeremiah yn ddyohrynlyd yn ei erbyn ef, ac yn erbyn Ahab mab Coiaiah. Jer. 20. 21, 22.

SEDEUR, שֶׁדְיָח [*goleuni galluog*] tad Elisur, o lwyth Reuben. Num. 1. 5.

SEFYLL. Edr. SAR.

SEFYLLFA—WYR, lle i sefyll, gorsaf, safiad; galwad; cyflwr. Salm 69. 2. Eza. 22. 19. Mic. 1. 11.—'A'r sefyllwyr.' Act. 23. 4. 'A'r ei oedd yn sefyll gerllaw.' W. S.

SEGUB, שֶׁגֻב [*amgaurau*] 1. Mab Hazron, a thad Jair. 1 Cron. 2. 21, 22.—2. Mab Hiel y Betheliad. 1 Bren. 16. 34. Edr. HIEL.

SEGUR—DOD—YD, (cur) diog, diosgwrth, diwaith, newyddus; bod mewn hamdden, ac yn ddiraffferth; diogi.

Tri phath sydd yn llygru y byd; balochder, afraid, a segyrd. — *Boradas.*

Segurdod a meddwod a wnant gogyddion yn gyfoethog. — *Diar.*

'Am bob gair segur,' &c. Mat. 12. 36.— *πηνα απρον, gair amfuddiol, anadeiliadol*; geiriau heb fod er mynegi gogoniant Duw, nac er adeiladaeth i ddynion; ymadroddion ffol. Eph. 5. 4. Pa faint mwy rhaid rhoddi cyfrif yn y farn am eiriau caledion yn erbyn Duw, neu eiriau cyfeiliornus a chabledus—geiriau yn llawn cenfigen, dygasedd, a halogedigasth? Preg. 12. 14. Rhuf. 2. 16. Dat. 20. 12. Edr. GWAG-SIARADUS, RHODRESGAR.

SEHON, שֵׁחֹן [*diwreiddio*] brenin yr Amoriaid. Naca'odd ffordd i Israel fyned trwy ei wlad, ond ymladdodd yn ei erbyn. Gorchfygodd Moses ef, a rhoddodd ei wlad i'r Reubenaid. Num. xxi. Yr oedd Sehon wedi ymladd o'r blaen yn erbyn brenin Moab, a chymeryd ei dir oddiarno hyd Arnon.

SEIBIANT, (saib) gorphwysfa, enyd, gorsaf, hamdden; aros, ymaros.—'Pan welodd Pharaoh fod seibiant iddo.' Exod. 8. 15.—'Ni chymser ei galon seibiant liw noa.' Preg. 2. 23. Dr. M.

SEIR, סַיִר [*blewog*] 1. Tad yr hen Horiaid. Gen. 36. 20.—2. Mynydd nodedig o dn y dehau a'r dehau-orllewin i'r Mor Marw, yn ngwlad Edom; a alwyd felly, hwyrach, oddiwrth Seir yr Horiad; yr un yw mynydd Hor a Seir, tebygol.—3. Bryn yn agos i Ciriath-jearim. Jos. 15. 10.

SEIRATH. Ehwd, wedi lladd Eglon, a ddiangodd i Seirath, lle yn agos, tebygol, i Gilgal, nen Bethel. Barn. 3. 26. Edr. EHWB.

SEILIO. EDR. SAIL.

SEL-IO-IEDIG, *Ffr. SCEL; Llad. SIGILLUM; Saes. SEAL*: insel, sêl-fodrwy. Peth i selio âg ef. Dat. 7. 2. Yr oedd seliau yn arferedig yn foreu yn mhllith yr Hebreaid, a dygent hwynt mewn modrwyau ar eu bysedd, neu mewn breichledau ar eu breichiau. Gen. 38. 25. Can. 8. 6. Yr oedd dwyn sêl yn arwydd o awydd oruchel. Felly pan osododd Pharaoh Joseph yn rhaglaw, tyodd ei fodrwy, (a'r sêl arni) oddiam ei law, ac a'i rhoddes ar law Joseph. Gen. 41. 42. Felly Ahasferus a roddodd fodrwy Haman i Mordecai, yn arwydd o'i ddyrchafiad i awydd oruchel yn mhalas y brenin. Est. 8. 2. cymh. adn. 10. & pen. 3. 10.

1. Arwydda sêl, weithiau, darn o gŵyr, neu y cyffelyb, & nod sêl arno, wedi ei roddi wrth beth arall; ac felly y mae i'w ddeall am saith sêl y llyfr cyfriniol yn Dat. v. vi. Y cyfryw llyfr oedd ag a arferyd gynt gan yr hynafiaid; sef rhol o lyfr, neu yn hytrach, yn fwy addas, rhol yn cynwys saith o roliau, fel yr oedd agor un sêl yn agoryd un rol, neu lyfr. Gwel Vitringa. Ac am nad ellid darllen y llyfr, neu y rhol, tra byddai yn seliedig, (cymh. Esa. 29. 11.) felly seliau y llyfr prophwydoliaethol hyn a arwydda ei *dirgelwch*, ac yn wir, *anhawsdra* cyflawni y dygwyddiadau a ddarlunir ynddo: (gwel Dat. 5, 3, 4, 5.) ac agor y seliau olynol, a arwydda y cyflawniad o'r damweiniâu a ddarlunir ynddynt, olynol.—Mae y chwech sêl gyntaf yn cyfeirio at gyflwr yr eglwys, ac Ymerodraeth Rhufain, o ddechrenad gweinidogaeth Crist hyd x. d. 323, pan dadymchwelwyd Paganïaeth yn yr Ymerodraeth hono; mae y seithfed sêl yn cyrhaedd o hyno hyd ddiwedd y byd; ac yn cynwys ynddi udganiad y saith udgorn, a thywalltiad y saith phiol & r saith bla ynddynt.

2. Arwydda *sel* hefyd, yr argraff neu y cerfiad ar y sêl. 2 Tim. 2. 19. Cymh. Dat. 9. 4. a 14. 1. EDR. SAIL. Nid oes i sêl y Mahometaniaid, yn neillduol y Tyrciaid a'r Arabiaid, un llun, neu ddelw, ond cerfiad yn unig: yr un fath y Persiaid; yr oedd eu seliau, medd Mr. Hanway, â'u *henwau* yn aml yn gerffiedig arnynt, a rhyw adnau o'r Coran. Gwel Hanway's *Travels*. Tra thebygol mai yr un fath oedd y seliau Iuddewig. Gwel Exod. 28. 11. 36. Yn addas, gan hyny, y geilw yr apostol y cerfiad ar y sêl, yn *sel*. 2 Tim. 2. 19. Y mae priodoldeb neillduol yn y geiriau, medd y Dr. Doddridge, yn cyfeirio at yr arferiad o gerffio ar rai o'r meini yn y sail, enwau y personau, gan bwy, a'r dybenion i ba rai y cyfodwyd yr adeiladaeth: ac nis diehon dim yn fwy anog gobaith, a rhwymau ufudd-dod Cristionogion, na'r cerfiad dyblyg hwn; sef, 'Yr Arglwydd a edwyn y rhai sydd eiddo ef.—A, Phob un sydd yn enwi enw Crist, ymadawed oddiwrth anghyfiawnder.'

3. Arwydda selio, 1. Rhoddi sêl ar beth er diogelwch. Mat. 27. 66. Cymh. Dat. 20. 3. Dan. 6. 17.—2. Diogelu. Rhuf. 15. 28.—3. Cadarnhau, arwiro, awdurdodi.—'A seliodd mai geirwir yw Duw.' Ioan 3. 33. 'A arwir-odd (neu ardstyiodd) wirionedd Duw.' Campbell. Cymh. Neh. 9. 38. Jer. 32. 10, 11, 14, 44.—'Hwn a seliodd Duw Dad.' Ioan 6. 27. *A awdurdododd ag eglurdeb digonol*, fel Messia, ei genad a chyfranwr bara bywiol ac ysbrydol, trwy lef o'r nef, a'r gwrthiau a wnaeth. Cymh. 1 Bren. 21. 8. Esth. 3. 12. a 8. 8. Yn y golygiad hwn, gelwir yr enwaediad 'Insel cyfiawnder y ffydd.' Rhuf. 4. 11. EDR. INSEL. Felly y geilw Paul a Corinthiaid, 'Sêl ei apostolaeth.' 1 Cor. 9. 2.—4. Nodi, rhoddi nod ar; fel yr oedd yn arferol o wneuthur ar gyrrh caeth-weision a milwyr; yn enwedig ar eu talcenau a'u dwylaw. Dat. 7. 2, 3. a 9. 4. Ezec. 9. 4. Gwel Vitringa a Daubuz ar Dat. 7. 2, 3. Defnyddir inc yn Persia hyd heddyw, nid yn unig i ysgrifenu, ond hefyd i nodi âg ef â'n seliau.—5. Yn y ddau ystyr diweddas y priodolir ef i Cristionogion; y maent wedi eu selio er eu cadarnhad, ac er eu gwahanedigaeth oddi wrth eraill. 2 Cor. 1. 22. Eph. 1. 13. a 4. 30. Yr Ysbryd yw y sêl a'r sêliwr, a'r addewid yw y moddion o'u seliad; a gwahanedigaeth a chadarnhad yw yr effeithiau. Neu, Ysbryd yz addewid, a arwydda yr Ysbryd addawedig gan y Tad, yr hwn sydd Ysbryd Glan, neu Sanctaidd; gan hyny, mae y seliad yn waith sanctaidd, ac argraff sanctaidd, sef delw Duw, yr hon yw effaith y seliad; yr hyn sydd yn rhoddi y cadarnhad mwyaf dilyn o'u bod yn blant i Dduw. Mae y seliad hwn yn gwahan-iaethu pawb seliedig oddiwrth y diseliedig, trwy yr argraff arnynt yn ganlynol i'r seliad; a bydd Duw yn sicr o addef a diogelu ei seliedigion.—6. Selio llyfr, a arwydda, dirgelwch a phellder y damweiniâu rhag-ddyweddig yn

ddo. Gwel Dan. 12. 4, 9. Ar y llaw arall, gorchymynir i Ioan, 'Na selia eiriau prophwydoliaeth y llyfr hwn; oblegid y mae yr amser (iddynt ddechreu cael eu cyflawni) yn agos.' Dat. 22. 10. Gwel Daubuz a Vitruvius *in loc.* Felly selio, a arwydda cadw yn ddirgel. Dat. 10. 4.

'Selia Duw addysg,' trwy ei argraffu yn ddwfn ar y meddwl. Job 33. 16.—'Selia law pob dyn,' pan yr ymddifada o allu a chyfleusdra i gyflawni eu hamcanion. Job 37. 7.—'Selia ar y sêr,' pan y gorchuddia hwynt a chymylau. Job 9. 7.—'Ac i selio pechodau.' Dan. 9. 24.—'Aud to make an end of sins.'—*Saes.* Yn cyfieithu yn ol y *keri* לְהַתִּיר אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֵלַי yn ymlyd y ddaen, ac nid yn ol y *ketib* לְהַתִּיר אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ yn y testun. Arwydda y gair selio yma, yr un peth a gorchuddio, celu, dirgelu. Gellir cyfieithu y geiriau, 'I atal camwedd, i orchuddio pechodau, ac i wneuthur iawn dros anwired.' Edr. DYBENU.—'Ffynon seliedig.' Can. 4. 12. Edr. FFYNON.

SELA, סֵלָה [*ochr*] dinas yn Benjamin. Jos. 18. 28. Yma claddwyd ergyrn Saul a Jonathan yn meddrod Cis tad Saul. 2 Sam. 21. 14.

SELAH, סֵלָה [*dyrchafu*] sef dyrchafu y meddwl, neu y llais, neu bob un o'r ddau; yn arwyddo mater o bwys, teilwng ei ystyried. Arferir y gair hwn dros ddeg a thringain o weithiau yn y Salmau, a thair gwaith yn llyfr Habacuc; bob amser yn niwedd ymadrodd, ac nid unwaith yn y cyfansoddiad. Rhoddir ef yn nghanol adnod yn Salm 55. 19. a 57. 3. Hab. 3. 3, 9. Yn mhob man arall rhoddir ef yn niwedd adnod. Y faru fwyaf tebygol i wir yw, mai nód cerddoriaeth yw, i gyfarwyddo y cerddorion a'r cantorion yn ngwasanaeth y deml, i newid neu ddyrchafu eu lleisiau, neu yr offerynau cerdd. Cyfieitha y LXX. ef yn mhob man *διαψαλμα*, yr hwn a arwydda *newidiad yn y canu a'r gerddoriaeth*. Hammond on Salm 3. 2. Hwyrach fod iddo hefyd yr un ystyr a rhyfeddnod. Y Chaldee Paraphrast a'i cyfieitha, yn *draggywydd*. Arwydda, medd y dysgedigion Iuddewg, *Nad oes diwedd ar y mater*.

SELAH, 1. Mab Arphaxad, a thad Heber. Gen. 11. 12, 13, 14, 15.—2. Mab Judah, Gen. 38. 11.

SELA-HAMMAH-LECOTH, [*craig y grahaniau*] y graig o'r hon y galwyd Saul o erlid Dafydd i wersyll y Philistiaid. 1 Sam. 23. 28.

SELAM.—'A'r Selam yn ei ryw.' Lef. 11. 22. *Heb.* יְסֻלְמִי *tori*; *Saes.* BALD-LOCUST; gadawyd y gair heb ei gyfieithu yn y cyfieithiad arferedig yn awr, a'r Dr. M. Tebygol mai rhywogaeth o locustiaid a feddylir, anadnbyddus yn y gwledydd gorllewinol. Yr oeddent yn fwytadwy dan y gyfraith.

SELCHAH, dinas yn ngwlad Basan. Dent.

3, 10. Salchah yw yr enw yn Jos. 12. 5. a 13. 11. 1 Cron. 5. 11.

SELEC, סֵלֶק [*y cysgod*] Ammoniad, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 37. 1 Cron. 11. 39.

SELEMIAS, yr oedd dau o'r enw. Ezra 10. 41. Neh. 13. 13.

SELER-AU, *Llad.* CELLARIUM; *Ffr.* CELLIER; *Teut.* KELLER; *Saes.* CELLAR: diodgell, trull; lle cadwer amguedd tŷ, cuddugl.—'Selerau i gwnd yr ŷd, a'r gwin, a'r olew.' 2 Cron. 32. 28.—'Selerau olew.' 1 Cron. 27. 28. Y selerau, y celloedd, a'r ystafelloedd, a arwyddocant, tebygol, yr ystafelloedd oddi amgylch y deml, yn dair o uchder; ac a wahanieithir wrth yr enwau hyn, oddiwrth y gwahanol ddefuydd a wnaed o honnynt. 1 Cron. 28. 11. *The treasuries, the upper chambers, and the inner parlours.* *Saes.*

SELES, mab Helem. 1 Cron. 7. 35.

SELEUCIA, yr oedd amryw ddinasoedd o'r enw hwn yn Asia, ond ni choffeir yn yr ysgrhythrau ond am Seleucia yn Syria, ar yr afon Orontes, a adeiladwyd gan Seleucus Nicator. Act. 13. 4.

SELOMITH, merch Dibri o lwyth Dan, a mam y bachgen a labyddiwyd am gabledd. Lef. 24. 10, 14.—Yr oedd amryw ereill o'r enw. 1 Cron. 3. 19. a 23. 9, 18. a 26. 25, 26.

SELOMOTH, 1 Cron. 24. 22.

SELSAH, [*cysgodol*] lle ar gyffiniau rhandir Benjamin. 1 Sam. 10. 2.

SELUMIEL, סֵלֻמִּיֶּל [*heddwch Duw*] mab Suri Sadai, penaeth llwyth Simeon. Num. 1. 6. a 7. 36.

SEM, שֵׁם [*enw, enwogrwydd*] ail fab Noah. Gen. 5. 32. Ei hiliogaeth ef a boblogasant barthau deheuol Asia. Bu yr eglwys yn mhilith ei hiliogaeth ef dros 2000 o flynyddoedd cyn Crist. Edr. CANAAN, HAM, JAPHETH, NOAH.

SEMA, 1. Mab Recem, a thad Maon. 1 Cron. 2. 44.—2. Mab Joel. 1 Cron. 5. 8.—3. Enw dinas yn Judah. Jos. 15. 26.—4. Mab Hebron. 1 Cron. 2. 42, 43.

SEMAAH, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 12. 3.

SEMAIAH, enw y prophwyd a anfonwyd at Rehoboam, a chenadwri oddiwrth Dduw, yn gwaraftu iddo ryfela yn erbyn Israel. 2 Cron. 12. 15. Edr. רֵהוֹבוֹאָם.—Yr oedd amryw oreill o'r enw. Gwel 1 Cron. 3. 22. a 4. 37. a 5. 4. a 11. 2. a 15. 8, 11. a 26. 4, 7. 2 Cron. 17. 8. a 29. 14. a 31. 15. a 35. 9. Ezra 8. 16. a 10. 21, 31. Neh. 6. 10. Jer. 29. 24—32. a 36. 12.

SEMARAIM, סֵמַרַיִם [*nodd*] dinas yn Benjamin, yn agos i Bethel. Jos. 18. 22. 2 Cron. 13. 4.

SEMARIAD, סֵמַרְיָד [*gwlan*] hiliogaeth deg.

fed mab Canaan. Tebygol iddynt adeiladu a phoblogi Simyra yn Phenicia. Gen. 10. 18.

SEMARIAH, yr oedd dan o'r enw. 1 Cron. 12. 5. Ezra 10. 32.

SEMEBER, brenin Seboim. Gen. 14. 2.

SEMEI, tad Matthias, a mab Joseph. Luc 3. 26.

SEMER. Edr. SAMARIA.

SEMIDA, mab Gilead o Manasseb. Num. 26. 32. 1 Cron. 7. 19.

SEMINITH שְׁמִינִית [broeder, helaethrwydd, wythfed, neu y nifer helaeth] 1 Cron. 15. 21. Teitl Salm vi, xii. Rhai a farnant yr arwydda offeryn cerdd; cyfieitha y Dr. M. ef, 'ar yr wyth dant:' ereill, yr arwydda y don, y mesur, neu y cwyair yr oeddent i gau: ond Fenwick a Parkhurst a farnant, gan y rhagfauir ef a'r rhagddod שֵׁשׁ יַגְּמִיכָה, yr arwydda mater, neu ddefnydd y gan; sef rhagorol olud gras Duw yn Nghrist; ac oe yw Salm vi. xii. i'w golygu wedi ei llefaru yn brophwydoliaethol yn mherson Crist, arwydda yr olew llawenydd a pha un yr eneniwyd Crist (Salm 45. 8. cymh. Act. 10. 38.) yr hwn a dywalltodd efe yn helaeth ar ddydd y Pentecost ar ei gyfeillion. Cyfieitha Fenwick deitl Salm vi. 1, neu am yr hwn sydd yn rhoddi y fuddugoliaeth mewn gorthrymderau, ar yr eneniad, sef eneniad yr Ysbryd Glan.*

SEMIRAMOTH, Lefiad, a phorthor y deml. 1 Cron. 15. 18.

SEN, שֵׁן [dant] arwydda y gair dant; hefyd, darn o graig noeth, yn tasfu allau fel dant. Rhwng Mispah a Sen y gosododd Samuel y maen Ebeneser (sef maen cynnorthwy) i fynu yn goffadwriaeth am y fuddugoliaeth a roddodd yr Arglwydd iddynt ar y Philistiaid. 1 Sam. 7. 12.

SENAAH, סִנְאָה [perth] Ezra 2. 35.

SENACHERIB, סַנְחֶרִיב sanherib [perth dinstriaid] hefyd Jereb, hwyrach. Hos. 5. 13. a 10. 6. Brenin Assyria, ac olynwr Salmaneser. Edr. HEZECIAH. Pedair blynedd y teyrnasodd, a lladdwyd ef gan ei ddau fab. Eza. 37. 38. Gwedi dychwelyd i Ninifeh, ar ol dyfetha ei fyddin yn ngwlad Judea, dywedir iddo ymddwyn yn greulon tuag at yr Iuddewon caeth yn ei wlad. Tobit 1. 18.

[Mae y Milwriad Rawlinson yn barnu fod cyfeiriad at Senacherib yn y darluniau a ganfyddwyd yn ddiweddar yn Ninifeh; ac y mae darlenniad manwl o un o'r cerf-ysgrifeniadau ar un o'r teirw a ddygwyd oddi yno wedi troi allau i fod yn ddarluniad o ymgyrch Senacherib yn erbyn Hezeciah, ac yn sefydlu y ffaith mai yr un ydoedd y brenin a adeiladodd y palas mawr yn Kouyunjik a Senacherib yr Ysgrhythyr. Y mae y Milwriad hefyd yn cael fod

Senacherib wedi myned i fynu yn erbyna rhyw ddinasoedd neillduol o Syria, ac iddynt hwy gmeryd noddfa gyda *Khezakiyoha* neu Hezeciah (*Khizkiyahu*), brenin *Ursalimma*, Jerusalem (*Yerushalayim*), neu *Yahudah*, Judah (*Yehudah*). Cofeir ar yr un cerf-yagifad hwn mewn llythyrenau cun-furfiedig (*cuneiform*), pan fygythiodd Senacherib Jerusalem, fod Hezeciah wedi ymostwng, a chynnyg iddo 30 o dalentau o aur, 300 o dalentau o arian, bechgyn a genethod, gwasanaeth-ddynion a gwasanaeth-ferched, at wasanaeth ei balas. Yn pen. xviii o ail lyfr Breninoedd, yr ydym yn cael yr hanes Iuddewig fod y swim yma wedi cael ei dalu, ac, ar farmorau Kouyunjik, yr ydym yn cael y cyfnabod Assyriaidd ei fod wedi ei dderbyn. Ymddengys fod y Milwriad Rawlinson fel yn meddwl ddarfod i Senacherib wneuthur dwy ymgyrchiad yn erbyn Jerusalem—ein bod ni wedi cael gafael yn un o'r rhai hyn, a bod yr olaf, pan y gorchfygwyd ef yn wyrthiol, i'w chael eto. Ond fe wna darlenniad gofalus o'r hanes yn ail lyfr y Breninoedd, yn y Cronicl, ac yn Eesaih, yn hytrach arwain i'r casgliad, na bu ond un rhyfel-gyrch; a thra mae darostyngiad Hezeciah yn cael ei goffáu a'i osod allan yn ymfrostgar, y mae dymchweliad blin y llu Assyriaidd, trwy wynt oddiwrth yr Arglwydd, yn cael ei adael yn ddisylw.—E.]

SENAN, צִנְן [cerf] dinas yn Judah. Jos. 15. 37.

SENASAR, mab Jeconiah, brenin Judah. 1 Cron. 3. 18.

SENIER. Edr. HERMON.

SEN-U, (sy-en) ymserth, gogan, cerydd ar oirian; ymginio, ymryston ar eiriau; ceryddu.—'Nid yn talu drwg am ddrwg, neu sên an sên.' 1 Pedr 3. 9.—'Neu ddirmic dros dirmic.' W. S. a Dr. M. *λοιδωπια, difenwi*. 1 Tim. 5. 14. 1 Cor. 5, 11. a 6. 10.

SEPHAM, dinas yn Syria. Num. 34. 10, 11.

SEPHANIAH, צְפַנְיָה [cuddiedig gan yr Arglwydd] mab Maaseiah yr offeiriad, yr hwn a antonodd Sedeciah brenin Judah at Jeremiah y prophwyd, yn nghyda Jehucal, i erfyn arno weddio drostynt pan ydoedd llw y Calcaid yn gwarchae ar Jerusalem. Jer. 37. 3.*

SEPHANIAH, צְפַנְיָה [dirgelwch yr Arglwydd] 1. Yr ail offeiriad dan Seraiah, yr offeiriad penaf. 2 Bren. 25. 28. Jer. 21. 1. a 37. 3. Lladdwyd ef a Seraiah yn Biblah, trwy orchymyn Nebuchodonosor.—2. Lefiad o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 36.—3. Prophwyd, mab Cusi, ac Wyr Gedaliah. Yr oedd yn byw yn amser Josiah mab Amon, brenin Judah, tua diwedd ei deyrnasiad, pan oedd crefydd wedi dirywio yn fawr yn y wlad, trwy ragrith y rhai oedd wedi cyd-fyned a diwygiad y brenin duwiol hwnw. Yr oedd yn cyd-oesi a Jeremiah, yn mlynnydoedd cyntaf o prophwyd hwnw; ac arferant yn aml yr un gyffolyb iaith. Ar-

* Gwel Fenwick's Thoughts on the Hebrew Titles of the PSALMS.

gyhoedda yr Iuddewon yn llym am eu drygioni, yn y bennod gyntaf a'r drydedd, a rhagfynega eu caethiwed a'u drygfyd. Yn yr ail bennod, mae yn annog y bobl i edifeirwch, ac yn rhg-fynegi dystryw y Philistiaid, y Moabïaid, yr Ammonïaid, yr Ethiopiïaid, a'r Assyriïaid, y cenedloedd oeddent yn chwaneu at, ac yn gorfoleddu yn drygfyd yr Iuddewon. Diwedda gyda phrophwydoliaethau gogoneddus am ddyddiau yr efengyl, a llwyddiant mawr yr eglwys.

SEPHAR, סֶפֶר [llyfr] mynydd yn y dwyrain i Arabia. Gen. 10. 30.

SEPHARAD. Obad. 20. Barn Lightfoot, medd Newcome, mai rhau, neu ddinas o Edom oedd y lle hwn, sydd fwyaf tebygol i wir o ddim a welais. Ystyr y geiriau yw, Y byddai yr Iuddewon caeth yn mhlith y Canaanaeid feddiannu gwlad y Canaanaeid; ar rhai a gaethgludodd yr Edomiaid, a feddiannent ddi-naoedd eu caethgludwyr. Gwel Lowth, Newcome, Scott.

SEPHARFAM, סֶפֶרַיִם [y llyfrau] Salmaeaser brenin Assyria a ddyg bobl o Babilon, Cutha, Afa, Hamath, a Sefarfaim, ac a'u cyfleoedd yn ninasoedd Samaria, yn lle meibion Israel. Nid yw awdwyr yn cytuno am ei sefyllfa. Yr oedd gan y trigolion frenin eu hunain. Dyfethwyd hwy mewn rhan gan frenin Assyria, a throglwyddwyd y gweddill i ddinasoedd Samaria. 2 Bren. 19. 13. a 17. 24, 31. Prif ddinas y wlad, tebygol, oedd Sefarfaim. Y Sefarfaiad a losgasant eu meibion yn y tân i Adramelech, ac i Anamelech, duwiau Sefarfaim. Ai yr un oedd ei breninoedd a'i duwiau? cymh. 2 Bren. 17. 31. a 18. 34. & Esa. 37. 13. 2 Bren. 19. 13.

TEPHATH, תֶּפַח [yr hwn sydd yn cansod] dinas yn llwyth Simeon. Barn. 1. 17.

SEPHATIAH, mab Dafydd o-Abital. 2 Sam. 3. 4. Yr oedd ereill o'r enw. Gwel 1 Cron. 9. 8. a 12. 5. a 27. 16. 2 Cron. 21. 2. Ezra 2. 57. Neh. 7. 9. Jer. 38. 1.

SEPHATHAH, סֶפְתָּח [cansyddwn] coffeir am 'ddyffryn Sefathah wrth Maresah,' yn 2 Cron. 14. 10. Hwyrach fod y dyffryn hwn yn agos i Sefath, neu Hormah, medd Calmet.

SEPHI, סֶפִי [yr hwn sydd yn cansod] trydydd mab Eliphas mab Esau. 1 Cron. 1. 36. Gelwir ef Sefho yn Gen. 36. 11, 15.

SEPHO, mab Sobal. Gen. 36. 23.

SEPHON, סֶפְוֹן [yr hwn sydd yn cansod] mab Gad. Num. 26. 15.

SEPHORAH, סֶפְוֹרָה [prydfertwch] merch Jethro, gwraig Moses, a mam Gersom ac Eliezer. Exod. ii, iv. Num. xii. Pan gychwynodd Moses, wrth orchymyn Duw, o wlad Midian i fyned i'r Aipht, efe a gymerodd ei wraig a'i feibion gydag ef. 'A bu ar y ffordd yn y lletty, gyfarfod o'r Arglwydd ag ef, a cheisio

ei ladd ef,' sef Moses. Tarawodd Duw ef, tebygol, & rhyw afiechyd neu bla trwm, yr hyn a'i gwnaeth yn analluog i enwaedu ar ei blentyn ei hun; fel y bu gorfod ar Sefhorah ei wraig wneuthur hyny, yr hon yn amgen oedd yn anaddas i hyny; neu ymddangosodd & chleddyf yn ei law yn ei fwgwth. Yr achos o anfoedlonrwydd Duw wrth Moses, ei esgeulsiad o enwaedu ar ei fab ienengaf, tebygol, oddiwrth yr hyn a wnaeth Sefhorah i'w gymodi, ac i achub bywyd Moses. Yr oedd yr esgeulsiad yn farwolaeth yn ol gorchymyn Duw. Paham, a thros ba hyd y bu yr oediad hwn nid yw yn hawdd penderfynu. Tebygol fod yr enwaediad yn arferedig yn mhlith y Midianïaid, y rhai oeddent o hiliogaeth Abraham o Ceturah, fel yr oedd yn mhith yr Ismaeliïd, a'r cenedloedd ereill a hanasant o'r patriarch hwn; gan hyny nid tebygol iddo gael gwrthwynebiad yn nheulu Jethro. Oddiwrth hanes y dygwyddiad hwn yn y lletty, yn ol ein cyfieithiad ni, y farn gyffredin yw, i Sefhorah wrthwynebu yr enwaediad, ac iddi enwaedu y plentyn yn ddigofus ac yn anynad, ac mewn anfoedlonrwydd tuag at Moses; ond gan nad oes dim yn yr hanes am dani yn rhoddi lle i gynnwys y meddwl, barna y duwinydd enwog Joseph Mede, y gellir cyfieithu y geiriau yn fwy esmwyth, i ochelyd cynnwys y cyfryw feddwl anaddas am dani; 'Hi a dorodd ddiennwac liad ei mab, ac a'i bwriodd, neu a barodd iddo gyffwrdd a'i draed.' Nid yw dull yr ymadrodd yn arwyddo un gradd o ddigofaint nac amharch; ood i'r gwrthwyneb, gostyngeddrwydd a gweddeidd-dra. Y gair סֶפְוֹרָה (chat-an) a gyfieithir priod, yw y gair a arferai yr Iuddewon, medd Kimchi, am y plentyn wedi ei enwaedu: arwydda, medd y gwr hwn, un peth a baro lawenydd, megys llawenydd priodas, neu ar enwaediad dyn bach. Gellir cyfieithu y geiriau, Yr wyt yn awr i mi yn fab llawenydd enwaededig; yn lle, 'Diau dy fod yn briod gwaedlyd i mi.' Ffurf o ymadrodd a arferent wrth enwaedu, yw y geiriau, ac arwyddant, 'Yr wyt ti yn awr wedi dy enwaedu.' Rhoddais y golygiad hwn yma ar y geiriau, ond barned y darlennydd a ydyw yn iawn olygiad ai peidio. Gwrthwyneba Rivet se ereill yn gryf, a chadarnhant yr ystyr gyffredin arnynt a roddir yn ein cyfieithiad ni. Tebygol nad aeth yn mbhellach ar y daith hon gyda Moses, ond iddi ddychwelyd at ei thad i wlad Midian; canys cawn Jethro wedi hyn yn ei dwyn hi a'i meibion at Moses, i'r anialwch. Exod. 18. 5. Nid ydyw Mr. J. Mede, yn unigol yn y golygiad hwn ar y geiriau; ond mae cyfieithiad y LXX. a'r Chald. ac ereill, yn rhoddi yr un ystyr iddynt. Gwel Jos. Mede's Sermon on the words. Universal History, vol. iii.

Rhydd Bate a Parkhurst gyfieithiad arall gwahanol ar y geiriau yn Exod. 4. 25. 'Ond Sefhorah a gymerodd gareg lem, ac a dorodd

faen-groen ei mab, ac a'i rhoddodd wrth ei draed ef (IEHOFAH) ac a ddywedodd, tad yn nghyfraith trwy waed wyt ti i mi.' Midianea oedd, ac yn ddyweithr i bobl IEHOFAH; er hyny hona ei fod yn (מִדְיָן) dad yn nghyfraith iddi trwy waed, o herwydd yr enwaediad. Arwydda y gair מִדְיָן perthynas briodasol urrywaidd; megys daw, 2 Bren. 8. 18, 27. Gen. xix.—*gier priod*, Salm 19. 5. Esa. 62. 5, &c.—*chwegrwn*, Exod. 3. 1, &c. Nid yw yr un amser yn gosod allan y berthynas rhwng y priodfab a'r briodferch, ond â rhieni y briodferch.

SEPHUPHAN, mab Bela, ac wŷr Benjamin. 1 Cron. 8. 5.

SER, (se-er) *Gr.* ἀστὴρ; *Llad.* ASTER; *Saes.* STAR; *Teut.* STERN; *sŷr*; *rhif unigol*, se, sy, seren. Y cyrph nefol. Seren walltog, seren gyffonog, seren y gynffon, seren losgyrnog, sef y cometau. Gwahanieithir y sêr yn sefydlog ac yn wibiog, neu y planedau. *Edr.* PLANED. Am y sêr sefydlog, bernir yn bresennol fod pob un o honynt yn HAUL, a bod ser gwibiog, neu blanedau, yn troi oddi amgylch iddynt, fel ein haul a'n planedau ni. Bernir eu bod yn heuloedd, 1. Am eu bod yn gyrph dysglær, mawrion iawn, ond eu bod yn edrych yn fychain o herwydd eu pellder.—2. Am eu bod yn llewyrchu trwy eu goleuni eu hunain, ac nid benthyciol, fel ein planedau ni. Os yw pob seren sefydlog yn haul, rhaid meddwl eu bod yn gwsanaethu defnyddioldeb haul; sef yn goleuo bydoedd ereill, ac nid yn unig yn gwreichioni uwch ein penau ni y nos. Buasai lleuad neu ddwy yn ychwaneg yn rhoddi mwy o oleuni y nos na'r holl sêr i gyd. Y cysondeb rhyfeddol a ganfyddir yn holl weithredoedd Duw, sydd resawm i ni feddwl fod pob seren sefydlog yn haul. Y mae ein haul ni yn ddilys yn seren i'r sêr. Pe safem ar un o'r sêr sefydlog, ymddangosai yr haul yn seren sefydlog, fel un o'r sêr ereill, heb un golwg ar y planedau. Gan ein bod yn sefyll mor agos i un o'r sêr, sef yr haul, fel y canfyddwn chwech o fydoedd, neu brif blanedau, yn troi oddi amgylch iddi, gellir meddwl yn rhesymol fod rhyw gynnifer o fydoedd yn troi oddi amgylch pob un o'r sêr sefydlog eraill. Eu pellder yw yr achos eu bod yn ymddanogos mor fychain. Dywedir fod y seren nesaf at y ddaear, *sirius*, yn 7,600,000,000,000 o filltiroedd oddi wrthi: byddai bwled canon yn myned 19 milltir bob mynyd, 760,000 o flynyddoedd yn cyrhaedd ati. Byddai y goleuni sydd yn dyfod o'r haul atom ni mewn ychydig mwy nag wyth mynyd, bymtheng mis yn dyfod iddi. Y mae seren yn arwydd y ddraig yn 30,000,000,000,000 o filltiroedd oddi wrth y ddaear, a byddai bwleden o *ganon* 3,000,000,800,000 o flynyddoedd yn dyfod oddi yno yma. Barna Huygens, y dychon fod sêr yn y fath bellder dirfawr oddi wrthym ni, fel na chyrrhaeddodd eu goleuni erioed hyd atom. Y sêr aneirif sydd yn Caer-

gwydion, neu y llwybr llaethog, mewn pellder dirfawr, sydd yn pennafdo ymddangos i ni fel cylch dysglær.

Rhifedi y sêr gwledig i'r llygad sydd lai nag feddyliai neb, heb eu cyfrif yn rheolaidd; nid oes mwy yn weledig ar y noswaith fwyaf eglur nag yn nghylch mil, er eu bod yn ymddangos yn aneirif, trwy fod y llygad yn cael ei dwyllo gan eu gwreichionrwydd, a'n bod ninau yn evllo arnynt yn ddirerfyn. Eto, er hyny, gellir dywedyd eu bod yn aneirif; nid oes derfyn i'r rhifedi a welir trwy syll-ddrych-*au* mawrion diweddaraf. Canfyddir rhai newydd o hyd, fel mae y syll-ddrychau yn cael eu diwygio. Os yw pob un o'r rhai hyn yn haul, a bydoedd mwy neu lai yn troi oddi amgylch iddynt yn eu priodol gylychoedd, mewn pa fath eangder diderfyn y symuda y rhai hyn oll ynddo!—Pa fawredd anfeidrol sydd yn y Duw a greodd, ac sydd yn cynnal y rhai hyn oll!—Y Duw hwn a ddaeth i'n byd ni, a wisgodd gnawd, ac a fu farw ar groes-bren i brynu pechadur euog!

Y mae seren pwnc y gogledd yn neillduol ac yn nodedig, o herwydd ei defnyddioldeb i forwriaeth. Gan ei bod yn sefydlog yn yr un man, yn weledig bob amser yn y cylch hwn o'r byd, a bod y maen tynu yn cyfeirio ati, rhaid ei bod o'r defnydd mwyaf i sicrhau iddynt y llwybr y mae y llong yn ei gerdded.

Math arall o sêr a elwir cometau, neu sêr cynffonog. Y rhai hyn a droant o amgylch yr haul fel planedau, ond mewn cylchoedd lleddyfawg, neu hir-feinion; trwy hyny y maent weithiau yn agos iawn i'r haul, fel y maent yn cael eu poethi i raddau dirfawr, a thrwy fod corph yr awyr yn eu cylch yn cael ei deneuhau gan y dirfawr boethder hwn, y mae eu cynffonau yn cael eu ffurfio, fel y tebygir; brydiau ereill y maent allan o'n golwg ni, ac mewn pellder mawr oddiwrth yr haul. Cafwyd allan hyd cylch tair o'r sêr cynffonog; sef un a ymddangosodd yn y flwyddyn 1661, hyd cylch pa un sydd 129 o flynyddoedd; un arall yn y flwyddyn 1680, hyd cylch yr hon sydd 575 o flynyddoedd; ac un arall yn 1682, yr hon sydd yn troi yn ei chylch mewn 75 o flynyddoedd. Yn mhên yr amseroedd nodedig hyn, tybir yr ymddangosant eto, os pery y byd. Rhaglun-iaeth ryfedd sydd yn peri na bai y bydoedd tanlyd hyn yn taro wrth y lleill, ryw bryd, wrth dynu at, neu bellhan oddiwrth yr haul, gan fod eu cylchoedd heibio i amryw o honynt; ond y maent yn rheolaidd o fewn eu terfynau eu hunain. Y seren gynffonog fawr yn y flwyddyn 1680, oedd 166 o weithiau yn nes i'r haul na'r ddaear; am hyu yr oedd ei pheethder yn 28,000 o weithiau yn fwy na gwres mwyaf yr haf ar ein daear ni. Pe buasai pelen o haian cymaint a'r ddaear yn cael ei phoethi i'r un gradd, ni buasai yn oeri, medd Syr Isaac Newton, dan 50,000 o flynyddoedd. Hyd eu cynffonau sydd amrywiol a chyfnawidiol; sy:wyd

ar rai o 16 hyd 60 o raddau o hŷd. Y maent yn cynnyddu fel y y nesant at yr haul, ac yn lleihau fel y pellhant oddiwrth yr haul. Mae y cynffonau bob amser yn dryloyw, a chanfyddir y sêr lleiaf drwyddynt. Canfyddwyd yn nghylch cant o'r sêr hyn: ond gan fod eu hymddangosiad mor anaml, y mae deddfau a rheolau eu symudiadau a'u cylohoedd yn dra anhysbys. Y mae yn hawdd dychymygu; ond ni wna dychymygion neb yn ddoethach.

Pa effeithiau sydd oddiwrth y sêr ar y ddaear, heblaw rhoddi eu goleuni iddi, nis gwyddom. Tebygol fod eu goleuni yn gynnorthwyol i'r Hebraid i ddilyn yr ymladdfa yn erbyn Jabin, a thrwy hyn y gellir dywedyd iddynt yn eu graddau, neu eu cylohoedd, ymladd yn ei erbyn. Barn. 5. 20. Nen, hwyrach, eu bod yn gynnorthwyol ryw ffordd arall.

Gelwir Crist, 'y seren foreu—y seren foren eglur.' Dat. 2. 28. a 22. 16. Y mae yn oleu ynddo ei hun; ac fel seren foreu y mae yn dwyn dydd dysglær o ras a gogoniant i'w bobl. Efe yw, yn yr ystyr penaf, y seren a ddaeth o Jacob, i daro, trwy ei allu a'i awdurdod freninol, holl gonglau Moab, sef llwyr ddinystrio ei holl elynion.

Gweinidogion y gair ydynt fel sêr yn neheulaw Crist, yn cael eu cynnal a'u cyfarwyddo ganddo, ac yn derbyn eu holl oleuni oddi wrtho; ac y maent yn eu swydd oruchel yn foddion i oleuo, cyfarwyddo, a chysuro ei bobl yn y byd. Sêr gwibog, a sêr wedi syrthio, ydynt, pan gyfeillornant oddiwrth y gwirionedd, ac y denant eraill ar ddisperod. Dat. 1. 20. a 8. 10, 11, 12. a 12. 3. Judas 13.—Gelwir yn gyfelybiaethol, yn sêr, unrhyw ddyinion ardrerchog; blaenoriaid, pen-swyddwyr y wladwriaeth, neu yr eglwys. Dan. 8. 10, 24. a 12. 3.—'A sêr y nefoedd yn syrthio,' arwydda, eu darostyngiad a'u diswyddiad. Mat. 24. 29. Marc 13. 25.

'Y mae rhagor rhwng seren a seren mewn gogoniant.' 1 Cor. 15. 41. 'Amrafaelia seren rac seren yn-gogoniant.' W. S. Sef rhagor mewn dysgleirdeb llewyrchus: felly hefyd y mae rhagor rhwng cyrph nefol a chyrph daearol. Cyrph fydd pob un o'r ddau, ond bod y rhai nefol yn rhagori yn eu hansawdd, eu dull, a'u hagwedd; cyrph gael yw un; cyrph cryfion, dysglær, ac anlygradwy, fydd y lleill. Edr. COBON, DOETMON, WERMOD.

SER, סֵר [gorthrymdeb] dinas yn Naphtali. Joa. 19. 35.

SERAH, סֵרָה [dysgleirder] 1. Mab Reuel, ac w'yr Esau. Gen. 36. 18, 17, 33.—2. סֵרָה Serah, merch Aser. Gen. 46. 17.

SERAIHAH, סֵרִיָּה [tywysog yr Arglwydd] 1. Yagrifenydd Dafydd, 2 Sam. 8. 19. a elwid hefyd Sisa, 1 Bren. 4. 3. a Sasa, 1 Cron. 18. 16.—2. Tad Joab, tad glyn, neu drigolion glyn y crefftwyr. 1 Cron. 4. 14.—3. Mab Aseel, a thad Josiabiah. 1 Cron. 4. 35.—4. Yr arch-off-

eiriad yr hwn a laddwyd gan frenin Babilon yn Riblah. Jer. 52. 24—27. 2 Bren. 25. 18, 21.—5. Mab Tanhummeth y Netophathiad. 2 Bren. 25. 23.—6. Uu o benaethiaid yr Iuddewon a ddychwelasant o Babilon. Ezra 2. 2. Neh. 10. 2. a 12. 1.—7. Mab Neraiah, a brawd Baruch. Jer. 51. 59. Dywedir iddo fyned gyda Sedeciah brenin Judah i Babilon: neu y cyfeithir y geiriau gan rai, yn achos Sedeciah. 'Yr oedd yn dywysog llonydd;' neu ys-tafellydd, neu dywysog y genadwriaeth. I hwn y parodd Jeremiah ddarllen yn Babilon yr holl brophwydoliaeth yn erbyn y lle hwnw. Gwedi iddo ddarllen y llyfr, yr oedd i rywmo maen wrtho, a'i fwrw i ganol Euphrates, a dywedyd, 'Fel hyn y soddir Babilon, ac ni chyfyd mwy.' Tebygol ei fod yn wr duwiol, er iddo gael ei auon ar genadwriaeth i Babilon gan Sedeciah annuwiol.

SERAPHIAID, שֵׁרָפִים seraphim [tanlyd] Edr. SERAPH. Arwydda y gair hwn dysgleirdeb tanlyd yn ymddangosiad y creaduriaid gweledigaethol hyn, a elwir SERAPHIAID yn unig yn Esa. 6. 2. Felly darlunir y cerubiaid yn Ezec. 1. 4, 5, 7, 13. 'Yn gwreichioni fel lliw efydd gloyw.—Eu gwelediad oedd fel marwor tân yn llosgi, a meltt yn dyfod allan o'r tân.' Yn addas, gau hyny, y gelwir hwynt SERAPHIM, sef y rhai tanlyd. A hwyrch fod eu gwelediad tanlyd hefyd yn arwyddocaol, 1. O'r poethder tanlyd sydd ynddynt yn addol iad a gwsanaeth en Harglwydd.—2. Eu purdeb digymysg. Ni oddef tân ddim ond efe ei hun; llysg bob peth arall. Nid oes dim cymysg ynddynt o rinweddau a beiau. Cariad Duw a'i rinweddau sydd yn eu tanio yn gwbl. Salm 103. 21.—3. Eu parodrwydd a'u cyfflymdra yn eu hufudd-dod i Dduw. Salm 104. 4.

Am eu nifer, nid oes dim yn y geiriau yn penderfynu hyny; ond arwydda y geiriau, tebygol, fod, nid dau yn unig, ond côr o honynt, fel gweinidogion ardrerchog yn llys goruchel yr IZHOFAH. Yr oeddent yn sefyll yn uchel, o bob tu i'r orseddfa, tebygol, yn dysgwyl wrth eu Harglwydd, mewn parodrwydd gwastadol i ufuddhau iddo, ac i gyflawni yr hyn a orchymynai. 'Chwech aden ydoedd i bob un; â dwy y cuddiai ei wyneb, â dwy y cuddiai ei draed; ac â dwy yr ehedai.' Arwydda eu gwaith yn cuddio eu hwynebau, 1. Eu parch a'u gwylder; felly y cuddiodd Moses ei wyneb. Exod. 3. 6.—2. Eu cydnabyddiaeth o'u hanalluogrwydd i amgyffred Duw, ac i edrych ar ddisgleirdeb ei ogoniant. Gan nad oedd efe wedi ei wisgo â chwmwl, gorchuddiasant hwy eu hwynebau.—3. I arwyddo eu parodrwydd i ufuddhau iddo megys yn ddall, heb amgyffred holl ddirgelion ei gynghor, a dybenion dyfnion ei oruchwyliaethau. Nid oes neb ond efe ei hun yn abl amgyffred achosion, rhesymau, dybenion, a diwedd ei holl gynghorion. Esa. 40. 13. Gweddai i baw ymddiried ac ufuddhau i Dduw yn mhob peth a orchymyn, heb ddadl,

gyda'r parodrwydd mwyaf, heb ganfod, yn bresannol, ddiwedd a dybenion ei oruchwylisethau. Cuddio eu traed, a arwydda eu gostyng-eiddrwydd, a'u cydnabyddiaeth fod eu gwasanaeth goreu yn annheilwng o sylw yr Arglwydd, ac o'r seraphiaid ereill. Yr adenydd estynedig, parod i ehedeg, a arwydda eu parodrwydd i fynd lle yr anfonai eu Harglwydd hwynt yn ddined, a chyda'r cyflymdra mwyaf. Nid crefydd fyfyrion y meudwyod (*hermits*) oedd ganddynt yn unig, ond yr oeddent yn barod i ehedeg ar negesau eu brenin.

Wrth sefyll, yr oeddent yn llefain y naill wrth y llall, yn ddwy blaidd gyferbyn a'u gilydd, yn ymbyncio, 'Sanct, Sanct, Sanct, yw Arglwydd y llucod, yr holl ddaear sydd iawn o'i ogoniant ef.' Yn gwaeddi Sanct deirgwaith i arwyddo Trindod yn y Duwdod, yn ogyfwrch mewn sancteiddrwydd; yr amrywiol ffyrdd yr amlyga Duw ei sancteiddrwydd; sef yn y gyfraith yn ei farnedigaethau, ac yn benaf yn mhreftawr yr iechydwrtaeth, trwy yr hon y llanwyd yr holl ddaear, yn gystal a'r nefoedd, a'i ogoniant. Nou, ynta, arwydda trebliad y gair, mai eu gwaith didor a diffino yw moli ei sancteiddrwydd, a'i fod yn mhell mewn mawredd ardderchog tu hwnt i amgyffred a mawr ei holl greaduriaid. Mewn ystyr gyfriniol, yr un sydd i ddeall, tebygol, wrth y seraphiaid, a'r cerubiad, a'r pedwar anifail yn y Dadguddiad. EDR. CERUB, MARWORYN.

SERCH-OG-RWYDD, (*ser*) *Gr.* *στοργη* (*storgis*;) cariad, hoffder, anwylder, nwyfserch, cudab; hefyd, tros, er, o herwydd. Serch hyny. Yn yr ystyr hwn, arferir ef amlaf yu y Deheudir.

Ni chablaif Dduw *serch* marw.

'Rhoddwch eich serch ar y pethau sydd uchod.' Col. 3. 2. 'Rowch eich bryd ar y pethau sydd uchod.' W. S. a'r Dr. M. *Ta awa ppoverts, syniwch y pethau sydd uchod.* Yr un gair yw ag sydd yn Rhuf. 8. 5, 6. Meddylwrch am, a rhoddwch eich bryd ar, y pethau sydd uchod. Y gair a gynnwys weithrediad yr holl enaid, y deall, y meddwl, a'r ewyllys, yn meddwl am, yn serchu, ac yn ceisio y pethau hyn. 'Y pethau sydd uchod,' yw trwyddol fwynhad o Dduw, bod yn debyg iddo, ei weled megys ag y mac, llawenydu ynddo, ei wasanaethu, ei addoli, yn ddidor, ac yn ddiffino; ceisiwn y pethau hyn, a'r pethau sydd yn ein haddasu i hyn; sef pob bendith ysbrydol yn Nghrist Iesu. Fel y rhoddir y pethau sydd uchod mewn cyferbyniad i'r pethau sydd ar y ddaear, arwyddant bob bendith ysbrydol; y rhoddion a dderhyniodd Crist i'w cyfranu i ddynion; dyfion bethau Duw; pethau yr Ysbryd. Uchod y maent i'w cael; y maent yn oruchel yn eu natur, ac yn dyrchafu meddwl y dyn yn y syniad addas am danynt, ac yn meddiant o honynt, i agwedd oruchel, fawreddig, a gogoneddus iawn. Synied y pethau hyn yn addas a'n dwg ni i addarwydd i fod gyda

Christ, i gael perffaith fwynhad o heno byth. Y maent i'w cael ond eu ceisio; a'r neb nid yw yn eu ceisio, nid yw yn eu cymceradwyo, nac mewn agwedd addas i'w mwynhan.

'Wele dy amser yu amser serchhogrwydd.' Ezec. 16. 8. *אמר עת צרתי* *amser serchriadu*, nac *carriadu*. Er ei bod yn wrthun ac yn hagr, eto yr oedd serch yn yr Arglwydd tuag ati; ac oblegid mawredd ei gariad, rhoddir y gair yn y rhif llucog. Amser oedd i Dduw ddangos ei fawr gariad tuag ati yn ei hymgeleddu. Deut. 7. 6, 8. Salm 91. 14. Eza. 41. 8, 9. a 43. 4. a 63. 7, 8, 9. Jer. 2. 2, 3. a 31. 3. Hos. 11. 1 Rhuf. 5. 8. a 9. 10—13. Tit. 3. 3, 4.

SERED, סרר [*darosteng gallu*] mab hynaf Zabulon. Gen. 46. 14. Num. 26. 26.

SEREDAH, סרדה [*planigyn grymus*] dinas o Ephraim; lle geneidigol Jeroboam mab Nebat. 1 Bren. 11. 26.

SEREDATHA, dinas yn Ephraim, lle toddwyd holl lestri templ Solomon. 2 Cron. 4. 17. 1 Bren. 7. 46, Yr un, tebygol, a Saretan. Jos. 3. 16.

SEREN. EDR. SER.

SERES, mab Machir, a brawd Perea. 1 Cron. 7. 16.

SERESER. EDR. BESEM-MELECH.

SERFIAH, neu **SERUIAH**, סרפיה [*cadwyni yr Arglwydd*] chwaer Dafydd, a mam Joab, Abisai, ac Asahel. 2 Sam. 2. 18. 1 Cron. 2. 16.

SERGIUS PAULUS, rhaglaw ynys Cyprus, a ddychwelwd i'r ffydd trwy weipidogaeth Paul. Act. 13. 7. EDR. BAR-IESU.

SERI, סרי [*rhwymau*] mab Jeduthai. 1 Cron. 25. 3, 11.

SERIO, *Ffr.* ESSORER; *Sass.* SEAR; *llosci* & *haiarn* poeth; *craith-llosci*.—A'u cydwybod eu hunain wedi eu serio & *haiarn* poeth. 1 Tim. 4. 2. 'Rrain sy ai cydwybod wedi i llosci gahayarn-brwd.' W. S. a Dr. M. *ξεραυρατα μανων, modi a haiarn poeth, neu loegi cig drwg i ffordd a haiarn.* Yma arwydda y dideimadrwydd sydd yn aros yn y fan a losgwyd; y mae eu cydwybod mor ddideimlad a'r enawd a losgwyd & *haiarn* poeth. Gwel Schlessner.

SEROR, סרור [*rhwym*] mab Becorath, gorchendaid y brenin Saul. 1 Sam. 9. 1.

SERTH-EDD, (*ser*) gwyroggrwydd, tneddiad; diphwys, ewinallt, bronallt, gorallt; bustledd; croesanaeth, brynti ar air, afleddid.—'Craig serth.' 1 Sam. 14. 4.—'Na serthedd, nac ymadrodd ffol.' Eph. 5. 4. Col. 3. 8.—'Na chroesanaeth, nac ymadrodd ynvyt.' W. S. *Αισχροτης, brynti, afleddid.*

SESACH, Babilon: ond anhybys yw petham y galwyd hi ar enw hwn. Jer. 25. 26. a 51. 41. Gwel Blayney. Hwyrach mai enw un o'i heilunod oedd. Gwel Calmet.

SESAL, mab Anac. Jos. 15. 14.

SESBASSAR, penaeth Judah, i'r hwn y rhifwyd llestri tŷ yr Arglwydd wrth orchymyn Cyrus. Ezra 1. 8. a 5. 16. Edr. ZORO-BAREL.

SETH, שֵׁט [dodé] 1. Mab Adda, a thad Enos, a anwyd A. M. 131. Bu fyw 912 o flynyddoedd. Dilynodd ei hiliogaeth wir addoliad Duw yn hir; ond o'r diwedd llygrasant trwy gymygu a hiliogaeth Cain, a thynasant y diluw yn farn arnynt. Gen. 5. 3—8. a 6. 1—4. —2. Lle, neu ŵr, yn ol barn rhai, yn ngwlad Moab. Num. 24. 17. Ereill a farnant mai Seth mab Noah a feddylir. Dystrywiwyd holl hiliogaeth Cain gan y diluw; felly holl drigolion y byd ydynt feibion Seth, fel Adda.—'A ddinystria holl feibion Seth,' a arwydda, darostyngiad yr holl genedloedd dan lywodraeth Crist, y seren a gyfododd o Jacob. Salm 2. 8. a 72. 11. Y fuddugoliaeth hon a ennillir trwy bregethiad yr efengyl. 1 Cor. 10. 4, 5, 6.

SETHARBOZNAI, awyddwr brenin Babilon tu hwnt i'r afon Euphrates, un o'r rhai a ysgrifenasant i'r llys yn erbyn yr Iuddewon. Ezra 5. 6.

SETHUR, un o'r saith dywysog Media a Persia, oedd yn gwled wyneb y brenin. Esth. 1. 14.

SHALOM, שָׁלוֹם [heddwch] 'Ac a'i galwodd IEHOFAH-SHALOM.' Barn. 6. 24. IEHOFAH a rododd heddwch, neu IEHOFAH a addawodd heddwch a diogelwch. Arwydda y byddai heddwch i Gideon, ac nid marwolaeth; a heddwch oddiwrth IEHOFAH trwyddo fel offeryn i Israel. Y mae yr enw IEHOFAH-SHALOM yn llawn o gysur i'w bobl, ac yn ddigon yn erbyn pob digalondid oddi wrthyn eu hunain a'n holl elynion. Yn y Cyfryngwr y mae yr IEHOFAH-SHALOM; efe yw ein tangnefedd ni. Pan ddywedodd IEHOFAH, שָׁלוֹם heddwch, dywedodd Gideon yn ol IEHOFAH-SHALOM: y mae fydd yn adseinio yn ol eiriau Duw.

SIACED, Teut. JACHE; Ffr. JAQUETTE; Saes. JACKET; gwisg-bais, gwasgod. Y gair כִּתְּוֹן a gyfieithir siaced, Gen. 37. 3, 23, &c.—a gyfieithir pais, yn Exod. 28. 4, 39. Lef. 8. 7. Job 30. 18. Can. 5. 3.—gwisgoedd, Neh. 7. 70, 72. Esa. 22. 21. Y mae yn o amlwg mai tanwsg, ac nid arwsg, oedd y siaced a wnaeth Jacob i'w hoff fab Joseph, ac a fu yn achos o genfigen ei frodyr yn ei erbyn.

SIAMPL-AU, Llad. EXEMPLAR; Ffr. EXEMPLAIRE; Saes. EXAMPLE: cynllun, cynddelw, eilun, anghraipth, cynffurf, rhagffurf, portreiad.—Cyfieithir amryw o eiriau Groeg wrth y gair hwn; megys τικος, cysgod, 1 Cor. 10. 11. 2 Thea. 3. 9. Phil. 3. 17. 1 Thea. 1. 7. 1 Tim. 1. 16. a 4. 12. Tit. 2. 7, &c. (Edr. Cysgod.)—υποδειγμα, cynllun i'w ddilyn, Ioan 13. 15. Iago 5. 10.—επιγραμμος anghraifft, cynysgrifem, i'w chanlyn, 1 Pedr 2. 21. 'Gan adel i ni

angraifft val y gellychi ganlyn eu olion ef. W. S.—Y mae siamplau rhai yn rhybydd i ni rhag i ni ddilyn eu llwybrau, trwy y canlyniadau ofnadwy a ddygweddodd iddynt o herwydd eu beiau; felly cofia yr apostol holl ymddygiadau Israel yn yr anialwch, yn grwgnach, ac yn dilyn eu blye—yr un fath yr angelion a bechasant—yr hen fyd—Sodom a Gomorrah. 2 Pedr 2. 4, 5, 6. Siamplau ereill ydynt gynllun i'w ddilyn, neu anghraifft i'w canlyn. Mae siamplau yn dyagu yn oleu ac yn effeithiol, gydag athrawiaeth.—1. Y mae yn gosod allan yn welodig o flaen y llygaid, natur ac effeithiau yr hyn aydd yn yr athrawiaeth.—2. Yn dangos yn eglur y dichon y peth fod, wrth weled ereill wedi cyrhaedd ato, ac yn cerdded y llwybr.—3. Y mae siampl yn argyhoeddiadol, ac yn annogaethol, yn ein cerydda yn ddystaw am ein pallod, ac yn ennyniad cyffrous i'r meddwl i ymgais am yr un peth.

Bywyd Crist Iesu yw y cynllun mwyaf hardd a welir byth. Yn annhebyg i bawb ereill, yr oedd yn berffaith, yn gyson, ac yn addysgedig i'n cyflwr presennol yn y byd. Ynddo ef y canfyddwn oleuni heb ddim tywyllwch; harddwch i gyd heb ddim brychau; holl burdeb y gyfraith, a rhagoroldeb yr efengyl. Ynddo ef gwelwn wir dduwioldeb heb ofergoedd; manylrwydd moesau heb ymddangosgarwch; gostyngedd rwydd heb salwch; a gwroldeb heb ryfgy; amynedd heb ddideimladrwydd; a thostru heb wendid; awyddfryd heb fyrbwylltra; a haelioni heb wagogonedd. Aeth trwy holl gamrau ac amgylchiadau einioes dyn tlawd, profedigaethus, helbulus, gyda holl gyflawnder rhinwedd, a pherffeithrwydd ufudd-dod, heb na gormod na rhy fach mewn dif, ac heb wŷro ar y naill law na'r llall. Edr. Iesu. Y mae ein rhwymedigaethau i ganlyn ei anghraifft ef, o'r mwyaf, yn tarddu oddiwrth yr hyn sy ddyledus arnom—ein perthynas ag ef fel ein brawd, ein cyfaill, ein Harglwydd, a'n hathraw—ein rhwymedigaeth a'n hymrodidd iddo—ein budd a'n llesad ein hunain—a'n diolchgarwch diderfyn iddo. Yn fyr, cyu belled ag yr ydym yn canlyn ei ol ef, yr ydym yn Gristionogion mewn gwirionedd. Y mae edrych arno yn bywiogi y meddwl, yn ennillgar ac yn annogaethol—ie, yn newid i'r nrrhyw ddelw.

SIARAD-US-WR, (siar) ymadroddi, ymddyddan, chwedleua; dywedgar, rhuadus; cellweiriwr, tra lafar.

Tri pheth nid hawdd eu rhoio; banynan y goleu, geiriau benyw siaradus, a dichellion cybydd. *Catwv Ddoeth.*

'Beth a fynai y siaradwr hwn ei ddywedyd?' Act. 17. 18. Σερμολογος, y dywedwr; yn dywedyd both bynag a ddelo i'w feddwl, a phob peth a glywo; yn llawn geiriau, heb drefn, na dyben, na buddioldeb. Yr oedd y gair yn cael ei briodoli i'r gwaelaf o ddyinion o ran synwyr, rheswm, a chrededigaeth. Dyma farn doethion y byd hwn am apostol mawr Iesu Grist. Gwol Schleusner.

'Pan weddioch, na fyddwch siaradna, fel y cenedloedd.' Mat. 6. 7. 'Na vyddwch liawairiawc.' W. S. ymyl y ddalen. 'Cae not raris repetitions.' Saes. Eglura diwedd yr adnod y gair; 'Y maent yn tybied y cant on gwranddo am eu haml eiriau.' Y tyb hwn sydd yn peri arferyd *aml eiriau*; sef am yr un peth, yn ddiyatyr, ac yn ofer, heb daerineb ysbryd gweddi; ynddynt. Nid yw gwir ysbryd gweddi: byth yn aml eiriog; ond yn sobr, yn syml, ac yn barhaus: yn dyweddyr ychydig, ond yr holl enaid yn yr hyn a ddywedo. Edr. Gwedd.

Yr un peth yn iaith Solomon, yw gwraig (a gwr yr un fath) siaradus a gwraig sfol; ei diflyg synwyr sydd yn peri ei bod yn siaradus, a thrwy hyn yn dra phechadurus. Diar. 7. 11. a 9. 13. Salm 140. 11. Preg. 10. 11. 1 Tim. 2. 13. Tit. 1. 10.

SIBA, צִבְיָה [זב] gwas Saal. 2 Sam. 9. 2. Edr. MEFUSOETH.

SIBBOLETH, שִׁבְוֵלֶת [tywysion] Yr oedd yr Ephraimaid yn adnabyddedig i'r Gileadid wrth eu gwaith yn rhoddi y sain S yn lle SA i'r llythyren gyntaf; sef *Sibboleth* yn lle *Sasboleth*. Barn. 12. 6. Edr. JEPHTHAH.

SIBEON, שִׁבְעוֹן [preswylfa anwired] Heffad, a thad Anah, a thaid Abolibamah, gwraig Esau. Gen. 36. 2.

SIBIAH, צִבְיָה [gafr] 1. Mam Joas brenin Judah. 2 Bren. 12. 1.—2. Mab Hodea. 1 Cron. 8. 9.

SIBMAH, שִׁבְמָה [dychwelid] dinas yn rhandir Reuben. Joa. 13. 19. Yr oedd yn agos i Hesbon, ac yn nodedig am winwydd. Eza. 16. 8, 9. Jer. 48. 32. 1 Cron. 5. 26. 2 Bren. 15. 29.

SIBRAHIM, dinas rhwng Hamath a Damascus. Ezec. 47. 16.

SIBRWD, (sibr) hysting, sisial; siarad yn isel. 1 Sam. 12. 19. Eza. 8. 19. Edr. HURRING.

SICL, שִׁקְלָה [pwsau] y siel oedd y prawfbwysau yn mhlith yr Hebraid. Am faintioi y siel, y mae amrywieth mawr mewn barn. Barna yr Esgob Cumberland of yn agos i hanner *owns avoirdupois*; ac yn arian yn cyfateb i 2a. 4½c. ond Michaelis a'i barna yn llawer llai, ac ond ychydig yn fwy nag 11c.—Y mae yn eglur wrth gymharu Exod. 30. 13. & Ezec. 45. 9, 12. Lev. 27. 25. bod siel y cysegr o'r un maiontioi a'r siel cyfuredin; gelwid ef siel y cysegr, am fod y prawf-fesurau oll yn cael eu cadw yn y cysegr, 1 Cron. 23. 29. fel gyda ni yn y Syllt-dŷ (*Exchequer*.)

SICLAG, צִכְלָה [mesur gwasgedig] y ddinas a roddodd Achis, brenin Gath i Dafydd. Yr hon, er hyn, a fu yn meddiant breninoedd Judah. 1 Sam. 27. 6. Joa. 19. 5.

SICR-HAU, Llad. SIKRUS; Ffr. SEUR; Saes. SURE: cadarn, diogel, dilya, diau; cad-

arhaus. 1. Cadarn a pharhaus. 1 Sam. 2. 35.—2. Digyfnawid a diddarfod. 2 Sam. 23. 5.—3. Bod yn ochelgar. Dent. 12. 23.—4. Gwirionedd didwyll. Salm 93. 5. a 111. 7.—5. Dilya, diball, anysgogadwy. Diar. 11. 19. Eza. 33. 16. a 23. 23. a 55. 3. Heb. 6. 19.—6. Dibetrader, disammheusath. 1 Cor. 7. 37.—'Sicr drugarodda Dafydd.' Edr. DAFTUD.—'Gair sicrach y prophwydi.' Edr. PROPHWR.—'Yn odiogel ac yn sicr.' Edr. ANGOR.

SICRON, שִׁכְרֹן [meddwdod] dinas yn Judah. Joa. 15. 11.

SICRWYDD, (siec) diogelrwydd, dierrwydd, dilyrwydd; cryder, cadarnid, diysgogrwydd.—Arwydda sicrwydd, 1. Gwirionedd ac anghyfnawidoldeb peth: 'Dy gynghorion er ys talm sydd wirionedd a sicrwydd.' Eza. 25. 1. אִמְרֵי אֱלֹהִים* *gwirionedd tra sicr, gwirionedd mwyaf gwirioneddol*.—2. Sicrwydd fydd yn y gwirionedd; yr hyn a eilw yr apostol, 'Llawr hyder fydd.' Heb. 10. 22. Nid byder neu sicrwydd am ei icchydwrnath ei hun yn benodol a feddyllr yma, ond hyder a sicrwydd am effeithioldeb offeiriadseth ac aberth Crist er ein derbynid gyda Duw mewn cyferbyniad i bob ffordd arall o ddyfodfa at Dduw. Eto y mae yn ngifn wrth yr hyder llawn hwn am Grist, radd o hyder hefyd, am ein derbynid ninnau ynddo, ac ymorphwysiad boddiougar yr enaid aruo.—3. Eglurdeb ein hadnabyddiaeth o'r gwirionedd yr ydym yn ei gredu; a eilw yr apostol 'Pob golud sicrwydd deall.' Col. 2. 2. 'Ym-pop golud gwbl gredadwy ddyall.' W. S. a Dr. M. Y mae sicrwydd fydd yn golygu gwirionedd yr hyn a gredir; ond y mae sicrwydd deall yn golygu ein hadnabyddiaeth ni o'r gwirionedd hwnw. Y mae pob un o'r ddau yn neillduol o angearheidiol, ac yn tuodda yn fawr at gysur yr enaid. Petruder yn nghylch un o'r ddau sydd o fawr niwed, ac yn achosi afwyddiant ac anghysur.—4. Sicrwydd gobaiith o feddiannu a mwynhau y pethau aidawedig gan Dduw yn yr efenygl. Heb. 6. 11. Y mae yr un gair *πίστεως*, a gyfeithir *llawn sicrwydd*, yn cael ei briodoli yn y geiriau uchod i ddeall, ffydd, a gobaiith, ac yn gwneyd y rhai sydd feddiannol o hono, yn gadarn, yn wrol, yn gysurus, ac yn ddiysgog yn llwybrau Duw. Gwail fod ffydd, deall, a gobaiith, heb y llawn sicrwydd hwn; ond y mae llawn sicrwydd yn chwaneu at sirioldeb, defnyddioldeb, a harddwch credady. Y mae y sicrwydd hwn yn gwbl wahanol yn ei natur a'i effeithiau, oddiwrth hyder cnawdol, segurlyd, penrydd; sicrwydd goruchel a sanctaidd yn ei natur ydyw, ac yn dyrchafu enaid i fywiogrwydd, gwroldeb, a boneddigeiddrwydd ysbrydol, gydag wyneb agored, i edrych ar ogoniant yr Arglwydd.—1. Opiniwn a rhyfgy yw sail sicrwydd cnawdol; ond gair yr addewid

* Ymadrodd hynod, yr hwn nid yw f'w gal neu'n un man arall. Vitrings.

yw sail sicrwydd ysbrydol.—2. Mae sicrwydd cnawdol yn dygwyllyd yn segurlyd am ddiwedd da, heb arfer y moddion addas i gyrrhaedd hyny; ond y mae sicrwydd ysbrydol yn ddiwyd, yn egniol, ac yn helseth, yn wastadol yn ngwaith yr Arglwydd.—3. Mae y naill yn chwyddedig ac yn ymfrostgar, ond y mae y llall yn ostyngedig ac yn grynedig, ac yn ymddiried yn Nuw yn unig.—4. Yn y tywydd tēg yn unig y mae sicrwydd cnawdol yn rymus ac yn hyderus, ond y mae y llall yn afaelgar ac yn hyderus yn y tywydd mwyaf tymhestlog.—5. Y mae y naill yn ansanctaid ac yn ddi-barch i Dduw, ond y mae y llall yn sanctaid yn ol ei radd, ac yn llawn gwylder a pharchedig ofn.

SICCHAR, yr un a Sechem, tebygol, ac a alwyd Sicchar oddiwrth feddwod y trigolion. EDR. SECHEM. Yn agos i'r ddinas hon, yn ngwlad Samaria, y bu yr ymddyddan rhyfedd rhwng yr Arglwydd Iesu a gwraig o'r ddinas a ddaethai i ffynon gyfagos i dynu dwfr, tra yr aeth y dysgyblion i Sicchar i brynu bwyd. Ioan iv. EDR. SAMARIA.

SICHLI, זכרי [cofiadur] mab Isha ac w'yr Cohath. Exod. 6. 21.

SIDAN-AU, (sid) Heb. סדין (*sadin*) sirig, siriol; defnydd a wneir o edafedd y sidan-bryf, digon adnabyddus. Barna rhai nad oedd yr hen Hebraid yn gydnabyddus â sidan, a bod y geiriau סדין אשירי a gyfieithir *sidan*, yn arwyddo math o gotwm, neu lian main. Harmer's Obs. Vol. ii. EDR. LIAN. Pobl o'r enw Serea, hwyrach yr un a'r Chinese, oedd y cyntaf a ddefnyddiasant sidan. Oddi wrthyt hwy y cafodd y Persiaid y gelyfddydd. Nid oedd yn adnabyddus yn Ewrop nes ar ol buddugoliaethau Alexander; a'r pryd hwnw yr oedd yn werth ei bwysau o aur. Yr Ymerawdwr Tiberius a wnaeth gyfraith i warafun neb gwrywiaid i wisgo sidan. *Ne vestis serica viros fœdaret*, hyny נא, na byddai i un gurryw halog, nen amharchu ei hun trwy wisgo gwisgoedd sidan. Yr Ymerawdwr Aurelian, 200 o flynyddoedd wedi hyny, yn gyndyn a ballodd *own* i'w wraig o sidan, fel yn rhy gostus a rhyeddgar i'w sefyllfa uchel. Yn nghylch a. d. 555, yr Ymerawdwr Justinian a ddygodd rai o wyan y pryf sidan i dref Cystenyn. Yn fuan wedi hyny gwnawd gweithfeydd sidan yno, ac yn Athen, Thebes, a Corinth. Gwel Prideaux's *Connect. Part II. B. viii. An. Herod* 13. Yn bresennol y mae sidan mor gyffredin yn Asia ac Ewrop, fel y gwisgir ein merched ni yn gyffredin a'r hyn a farwyd yn rhy gostus gynt i Ymerodres Rhufain.

SIDIM, צירימ [hela] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 35.

SIDIM.—'Dyffryn Sidim yw y Môr Heli.' Gen. 14. 3. Y dyffryn yn mha un yr oedd y dinasoedd yn sefyll a ddinystriwyd gan dân o'r nefoedd, ac y mae y Môr Marw ynddo. Yr

hwn a alwyd yn ddyffryn Sidim cyn dinystr y dinasoedd, a elwir yn awr y Môr Heli, tebygol, yw ystyr y geirian.

SIDON, צידון [*pyagota*] 1. Mab cyntaf-anedig Canaan. Gen. 10. 19.—2. Prif ddinas Phenicia. Tebygol iddi gael yr enw oddiwrth Sidon mab Canaan, yr hwn, medd Josephus, a'i hadeiladodd, ac oedd frenin cyntaf y Sidoniaid. Gelwir hi yn bresennol Seyde, ac a gynwys yn nghylch 5000 o drigolion. Geilw Josuah hi 'Sidon fawr.' Jos. 11. 8. a 19. 28. Yr oedd yn rhandir Aser. Y mae yn sefyll ar Fôr y Canoldir, mewn gwlad hyfryd, ac yn borthladd cyfleus. Bu yn enwog yn yr holl oesoedd gynt am ei morwriaeth a'i marchnad-aeth. Dywed Homer am y Sidoniaid eu bod yn *πολυδαίδαλοι*, yn gywrain mewn amryw gelfyddydau. *Iliad* 23. l. 743. *Iliad* 6. l. 289, &c. EDR. TYRUS.

SIFAN, ספרן enw mis Hebraidd. Esth. 8. 9. Yr oedd yn cyfateb i ran o Mai a Mehefin. Baruch 1. 8.

SIGAION, a SIGIONOTH, שיגיון [*can gwydraidd*, neu *can y crwydryn*] am i amryw o'r Salmau gael eu cyfansoddi gan Dafydd yn ei grwydriadau rhag Saul. Gwel Fenwick's *Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms*. Can trallod, medd ereill. Rhai a farnant mai offeryn oedd; ereill, ei fod yn arwyddo y don, neu y mesur yr oedd y Salm i'w chanu iddo. Teitl Salm vii.—'Gweddi Habacuc y prophwyd, ar Sigionoth.' Hab. 3. 1.—'Gweddi Habacuc y prophwyd dros anwybodaethau.' Dr. M. ar ol Aquila, Symmachus, Theodotion, Jerome, a'r *Vulgate*. *Pro ignorantibus, dros anwybodaethau: pro voluntariis, am bechodau gwirfoddol*. Theod. Ond, tebygol, medd Marcus, ei fod yn arwyddo mesur y gân. Gwel Marc. *in loc.*

SIGLEN-YDD, SIGLO, (sigl) ysgwyd, ysgaffydd; peth yn siglo; migneu, mign, cors. Siglen donen; siglen done; siglen denyen; sef sigl-raff.—'Mewn lloches o gyrs a siglenydd.' Job 40. 21. Yn y cyfryw loches y gorwedd efe, y behemoth, ac nid mewn ffau, fel amryw ffwystfilod ereill. Salm 18. 7. a 109. 25. 2 Thea. 2. 2.

SIHON, שיהון [*sun*] dinas yn rhandir Isasachar. Jos. 19. 19.

SIHOR, שיהון [*cymysgilyd, astoyw*] hwn yw y gair Hebraeg a gyfieithir *Nilus*, yn Jer. 2. 18. Ond tebygol mai afon arall, ac nid y Nilus a feddylir yn Jos. 13. 3. Yr oedd hon yn rhedeg trwy yr ainalwch i Fôr y Canoldir, ac yn derfyn deheuol i wlad yr addewid.

SIHOR-LIBNATH, dinas yn agos i Carmel. Jos. 19. 26.

SILA, סילה [*craig*] 1. Lladdwyd Joas brenin Judah yn nhf Milo, wrth ddyfod i waered i Sila. 2 Bren. 12. 20. Hyn yn unig a wyddis am y lle hwn.—2. Gwraig Lamech, a mam

Tubal-Cain. Gen. 4. 22, 23. Edr. LAMECH.

SILAS, SILFANUS, neu TERTIUS, canys yr un a feddylir wrth y tri enw. Gwr rhagorol yn mhllith y brodyr, a phregethwr enwog, a chydymaith Paul yn aml. Act. 16. 22. Mai yr un oedd Silas a Sulfanus sydd eglur wrth gymharu Act. 18. 1, 5. & 2 Cor. 1. 19. ac & 1 Thea. 1. 1. Anfonwyd ef gyda Paul o Antioch i Jerusalem; teithiodd gydag ef trwy Asia Lefaf, a gwlad Groeg. Gwel Act. 17. 15. a 18. 5. 2 Cor. 1. 19. a 8. 18. 19. Rhuf. 16. 22. 1 Pedr 5. 12. Dywedir iddo farw yn Macedonia, ond pa fodd, nid yw hysbys. Edr. PAUL.

SILEM, mab Naphtali, a phen teulu. Gen. 46. 24. Num. 26. 49.

SILHI, שִׁלְחִי [cenad] tad Azubah, mam Jehosphat. 1 Bren. 22. 42.

SILHIM, שִׁלְחִים [cenadau] dinas yn rhandir Judah. Jos. 15. 32.

SILOAM, neu SILOAH, שִׁלְחָם [anfonedig] eaw ar ffynon, a elwir hefyd Gihon (1 Brep. 1. 33.) a ffynon hefyd a ddylifant o honi, a llynoedd a nrawd â'r dyfroedd. Yr oedd y ffynon hon mewn dyffryn wrth droed mynydd Seion, tu allan i ddinas Jerusalem. Yr oedd dwy ffrwd yn rhedeg allan o honi, y rhai a ymdywalltent i ddau o lynoedd, sef y llyn uchaf, a elwir Gihon (2 Cron. 32. 30.) ac a eilw Josephus llyn Solomon; a'r llyn isaf (Esa. 22. 9.) o du y gorllewin, a elwir llyn Siloam, o ba un y dygid dyfroedd trwy ddyfr-ffoeydd i'r ddinas. Galwyd ef SILOAH, *anfonedig*, am ei fod yn anfon dyfroedd i'r ddinas. I'r llyn hwn yr anfonodd yr Iesu y dall i ymolchi, wedi iddo iro ei lygaid â'r clai a'r poeri. Ioan 9. 6. Yr oedd dyfroedd y ffosydd o llyn Siloam yn rhedeg yn araf ac yn dawel, ac yn ariwyddion addas o lywodraeth dyner dirion, heddychol, a iachusol, y cyfryw ag y gweddai i bob llywodraeth fod, a'r cyfryw ydyw llywodraeth rasol Iesu ar ei bobl. Er nad yw dyfroedd araf yn gwneyd cymaint o drwt ag afon liferiol, eto y maent mor ddefnyddiol, ac yn llai eu perygl; felly rhagora llywodraeth gyfiawn, dyner, ar ormeswyr gorchestol ac anghyfiawn. Yr oedd llywodraeth teulu Dafydd yn tebygu i ddyfroedd araf Siloah, a'i chymharu â'r llywodraethau cymydogoethol. Assyria, &c. ac ynyf ydoedd gwaith yr Iuddeon yn gwrthod y naill, ac yn dewis y llall. Esa. 8. 6.

'Neu y deunaw hyny ar y rhai y syrthiodd y tŵr yn Siloam, ac a'u lladodd hwynt.' Luc 13. 4. Nid oes genym hanes am y dygwyrddiad galarus hwn ond yma; a hwyrach iddo ddygwyrdd ar un o'r gwyliau arbenig yn Jerusalem. Edr. TWR.

SILOH, שִׁלְחָה [tangnefeddw'r, neu rhoddwr heiddwch] gwaredwr. — 'Nid ymedu y deyrnwialen o Judah, na deddfwr oddi rhwng ei draed of, hyd oni ddel Siloh; ac ato ef y bydd cynnulliad pobloedd.' Gen. 49. 10. 'Ac iddo ef

y bydd ufudd-dod pobloedd.' Dr. M. Y mae amrywiaeth o gyfieithiadau yn cael eu rhoddi i'r gair; a rhai, fel ein cyfieithaid ni, wedi ei adael heb ei gyfieithu; ond pa ystyr bynag a roddant iddo, y mae pawb, Iuddeon a Christionogion, yn cytuno ei fod yn cyfeirio at y Messiah addawedig; a bod y geiriau yn cynnwys prophwydoliaeth hynod am amser ei ddyfodiad, a'r llwyth yr hanai o hono. Maent yn rhag-fynegi y byddai y llywodraeth freninol yn benaf yn llwyth Judah, ac y parhai yn y llwyth hwnw hyd oni ddalai y SILOH, sef *Tangnefeddw'r*, y *Gwaredwr mawr*. Y mae y geiriau, 'Ato y bydd cynnulliad pobloedd,' yn ei nodi fel yr hâd, yn yr hwn y byddai, nid yr Iuddeon yn unig, ond holl ganedloedd y ddasaar, gael eu bendithio. Maent yn ymgynnull ato, trwy bregethiad yr efengyl iddynt, i gael eu bendithio ynddo. Y mae y geiriau yn ddiderfyn yn eu hystyr: ato ef y *bydd*, yn ddi-ddarfod, gannulliad pobloedd; at ef, ac nid at neb arall; cynnullant yn sicr ato ef, yn dyrfa fawr nas dichon neb eu rhifo. Nid eu gyru a wneir, trwy ormes ac erlidiau; ond cynnullant yn rhydd ac ewyllysgar, i dderbyn bendithion ganddo, i ymostwng ac i ufuddhau iddo. Esa. 2. 2. a 11. 10. a 42. 3, 4. a 49. 6, 7, 22, 23. a 55. 4, 5. a lx. Esac. 21. 27. Hag. 2. 7. Rhuf. 15. 12. Mat. 25. 32. Edr. DEDDWR.

SILOH, dinas yn rhandir Ephraim, ynghylch deng milltir i'r deheu i Sichem, o 25 i'r gogledd o Jerusalem. Yma y rhanodd Josuah wlad Canaan i'r naw llwyth a hanner; ac yma y gosododd babbell Duw, lle yr arosodd yn nghrŷch 310, neu 350 o ffynnyddoedd. Jos. xviii, xix. Gwedi i'r Philistiaid ddwyn ymaith yr arch, nis dychwelwyd hi drachefn i Siloh, ac adfeithiodd y lle yn raddol, nes yr aeth ei adfeiliad yn ddiareb, ac yn siampl o ddystrywiad. Salm 78. 60. Jer. 7. 12, 14. a 26. 6, 9. Gelwid y trigolion, hwyrach, y Sidoniaid. 1 Cron. 9. 5. Yma y preswyliai Abiah y prophwyd. 1 Bren. 14. 2. Y Benjaminiaid a gymerasant y gwryfion oedd yn dawnsio yn Siloh yn wragedd. Barn. xxi.

SILSA, שִׁלְשָׁה [tri] mab Sophah o Aser. 1 Cron. 7. 37.

SIMEAH, שִׁמְעָה [yr hwn sydd yn gwranddo] yr oedd brawd a mab i Dafydd o'r enw hwn. 2 Sam. 21. 21. 1 Cron. 3. 5.—Ac ereill hefyd. 1 Cron. 6. 30. a 8. 32, &c.

SIMEI, [yr hwn sydd yn gwranddo] mab Gera, yr hwn a felldithiodd Dafydd yn Bahurim, ac a roddwyd i farwolaeth gan Solomon. 2 Sam. 16. 5—11. a 19. 16—23. 1 Bren. 2. 36—46. Edr. DAFYDD.—Yr oedd amryw ereill o'r enw. 1 Bren. 1. 8. 1 Cron. 4. 27. a 5. 4. a 27. 27.

SIMI, [fy enw] mab Gerson, a phen teulu. Exod. 6. 17. Num. 3. 21.

SIMBON, [yr hwn sydd yn gwranddo] ail fab

Jacob o Leah. Pan ydoedd yn nghylch 18 mlwydd oed, efe a'i frawd ieuengaf, Lefi, a laddasant y Sichemiaid yn greulon, ac yn groes i ammod, am halogi eu chwaer Dinah gan Sichem mab Hemor. Gen. xxiv. Tebyga rhai mai efe oedd y creulonaf yn erbyn Joseph, ac o'r herwydd i Joseph ei gadw yn garcharor, ac ymddwyn tuag ato gyda mwy o erwindeb na'r lleill o'i frodyr. Gen. 37. 20. a 42. 24. Ar ei farwolaeth, melldigodd Jacob, nid hwy, ond eu dig a'u lliid creulon; a rhag-fynegodd y rheuïd hwynt yn Jacob, ac y gwasgerid hwynt yn Israel, o herwydd eu cyfrinach creulon. Gen. 49. 5, 6. Bu iddo chwech o feibion. Ei rifedigion pan ddaeth o'r Aipht, oedd 59,300, dan eu tywysog Selumiel (Num. 1. 7.) ac yr oeddent y pummed yn nhrefn y llwythau, yn eu mynediad trwy yr anialwch. Gen. 46. 10. Exod. 6. 15. Num. 2. 2, 13. a 13. 5. a 26. 12, 13, 14. a 34. 20. Tebygol fod y Simeoniaid, yn gystal a Zimri eu tywysog, yn fwy euog yn achos Peor na'r lleill, a bod y 24,000 a dorwyd ymaith yn yr achos hwnw yn benaf o'r llwyth hwn; o herwydd pan riswyd hwy yn fuan wedi hyny yr oeddent wedi lleihau i 22,000. Num. xxi. a 26. 14, 15. Yr achos hwn hefyd, hwyrach, a barodd na fendithiodd Moses hwynt gyda'r llwythau ereill. Deut. xxxiii. Cawsant eu rhan yn mhlith llwyth Judah, ac a gynnorthwyasant eu gilydd i ddarostwng y Canaaneaidd yn eu rhandir. Jos. 19. 1—8. Barn. 1. 1—20.

Nid oes goffadwriaeth am un enwog o'r llwyth hwn. Yr oedd llawer o honynt yn ygrifenyddion, ac yn wasgaredig yn mhlith llwythau ereill. Gwrthgiliafant at Jeroboam gyda'r naw llwyth ereill; ond llawer o honynt wedi hyny, a ymostyngasant i Asa, brenin Judah. 2 Cron. xi. a 15. 9. Pan anrheithiwyd Canaan gan yr Assyriaid, aeth nifer o honynt i fynydd Seir, ac a darawsant y gweddill a ddiangasai o Amalec, ac a wladychasant yno. 1 Cron. 4. 39—43. Josuah a lanhaodd eu gwlad o eilunod. 2 Cron. 34. 6.

SIMEON. Hen wr duwiol yn Jerusalem, yr hwn oedd yn dygwyl am 'ddyddanwch yr Israel,' sef am y Messiah. Yr oedd wedi ei hyabysu iddo gan yr Ysbryd Glan, na byddai marw cyn ei weled. Daeth trwy yr Ysbryd i'r deml, pan ddug ei rieni yr Iesu i'w gyflwyno: cymerodd yr Iesu yn ei freichiau, a berddhiodd Dduw, ac a ganodd gan ragorol ar yr achlysur, gan ddymuned cael marw, wedi cael cyflawn foddlonrwydd wedi gweld y Messiah addawedig. Luc 2. 25—35. Nid oes ychwaneg o hanes am dano; ond llawer o ddychymygiion disail a adroddir.

SIMEON. Mab Judah, a thad Lefi. Luc 1. 30. Coffeir am un arall o'r enw yn Ezra 10. 31.

SIMON y **CYRENIAD**, a thad Alexander a Ruffus; y rhai, tebygol, wedi hyny fuont Grist-

ionogion enwog. Barna rhai mai yr un oedd a Niger, athraw yn Antioch. Act. 13. 1. Cymhellodd yr Iuddewon ef i ddwyn croes yr Iesu pan oedd agos a diffygio dani. Dywedir ei fod yn esgob Bostra, neu Bezer, ac iddo gael ei fferthyru.

SIMON, BRAWD YR IESU; sef ei gefnder, mab Cleopas, a Mair chwaer ei fam. Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Dywedir ei fod yn esgob yn Jerusalem wedi marwolaeth Iago Leiaf.

SIMON y **PHARISEAD**, yr hwn a wahoddodd yr Iesu i fwyta gyd âg ef, wedi cyfodi mab y wraig weddw o Nair. Nid oes hanes ychwaneg am dano nag a roddir i ni yn Luc 7. 36—50.

SIMON y **GWAHAN-GLWYFUS**, priodol o Bethania, yn nhŷ yr hwn eneiniodd Mair ben yr Iesu, ac yntau yn eistedd wrth y ford. Mat. 26. 6. Marc 14. 3. Tywalltodd yr olew ar ei ben, ac eneiniodd ei draed ef hefyd, yn ol yr efengylwr Ioan, (pen. 12. 3.) os bernir mai yr un yw y ddau hanes. Nid yr un Simon yw hwn a Simon y Pharisead, ac nid yr un yw Mair a'r wraig oedd bechadures, ac nid yn yr un amser, nac yn yr un lle y bu y weithred o eneinio; canys gwnawd un yn Nain, a'r llall yn Bethania. Barna amryw awdwyr dysgedig fod y weithred yn nhŷ Simon yn wahanol oddiwrth y weithred y crybwyllir am dani yn Ioan xii. yr hon a gyflawnwyd, tebygol, yn nhŷ Martha, a phedwar diwrnod wedi hono. Yr oedd un chwech, a'r llall ddau ddiwrnod eyn y pasg. Gwel y Dr. Gill. Ymddengys i eraill yn anghredadwy i'r un peth, ynghyd â'r un amgylchiadau, ddygwyrdd mewn cwmpas amser mor fyr. Gwel Scott. Edr. LAZARUS.

SIMON MAGUS, neu, y **SWYNWR**. Cafodd enwogrwydd yn mhlith y Samariaid trwy ei hudoliaeth a'i swyniou. Act. 8. 9, &c. Effieithiodd y weinidogaeth a'r gwyrthiau a wnawd gan Pedr ac Ioan arno i'r fath radd, fel y bedyddiwyd ef, ac y gwnaeth broffes o Gristionogrwydd. Pan welodd y modd y rhoddid yr Ysbryd Glan trwy arddodiad dwylaw yr apostolion, ceisiodd brynu y cyffelyb awdurdod ganddynt. Ar hyn, mae Pedr yn ei geryddu yn llym-dost am ei ragrith a'i gybydd-dod, ac yn ei annog i edifarhau, gan fod yn amlwg mai dyn heb ei wir gyfnewid ydoedd. Mae yntau yn deisyf arnynt weddio drosto, fel naddelai arno y pethau dychrynlyd a ddywedasant. Trodd allan wedi hyn yn wrthwynebwyr cyhoeddus i'r efengyl a'i phregethwyr, ac a ymroddodd i'r afeiddid ffeiddiaf, ac aeth yn flaenor ar y blaid a elwir Gnosticiaid, neu *gwybodyddion*, y rhai a haerant y gallai dyn fod yn gadwedig trwy ei wybodaeth, er aifaned fyddai ei fucheddiad: ac a gredent fod llawer o ryw fân dduwiau, a alwent *Eons*. Dywedir llawer yn yr hen hanesion am ei dcaliadau cyfeillionus, y rhai sydd well eu claddu dros byth yn medd anghof na'u hailadrodd yma. Yr oedd ei ganlynwyr yn cymeryd arnynt fod yn fath o Grist-

ionogion, ac yr oeddynt yn ei addoli ef fel duw, dau yr enw *Jupiter*, a rhyw butain a ddygai oddi amgylch dan yr enw *Minerva*. Digion yw hyn am dano a'i gyfeiliornadau, ac ynfyrwydd ei ganlynwyr deillion.

SIMON ZELOTES, neu, y **CANAANBUD**, oedd un o'r deuddeg apostol. *Mat.* 10. 4. *Marc.* 3. 18. *Luc.* 6. 15. *Act.* 1. 13. Gelwir ef y **CANAANBUD**, ya ol meddwl rhai, am mai priodor oedd o Cana; eraill a farnant ei fod o'r un arwyddocad a *Zelotes*, sef gwrsog, awyddus. ('Simon a elwir gwynfydydd.' *W. S. Luc.* 6. 15.) Y naill air yn *Syriaeg*, a'r llall yn *Groeg*. Hwyrach ei fod unwaith o'r blaid yn *Galilea* a alwent *Zelotes*, dall-bleidwyr fflyrnig, a wrthodent dalu teyrnged i'r Rhufeiniaid, y rhai a fuant yn fflangell drom ar y wlad, ac yn achos o'i dinystr yn y diwedd. Dywedir iddo bregethu yr efengyl yn yr *Aipht*, *Lybia*, *Mauritania*, &c. eraill a farnant ei ladd yn *Persia*, yn nghyd â *Judas*.

SIMRATH, mab *Simbi*. 1. *Cron.* 8. 21.

SIMRI, mab *Semaiah*. 1. *Cron.* 4. 37.

SIMRON, 1. Dinas yr rhandir *Zabulon*. *Jos.* 19. 15.—2. Mab *Issachar*. *Num.* 26. 24. *Gen.* 46. 13. 1. *Cron.* 7. 1.—3. Hefyd, mynydd *Samaría*.

SIMSAL, שִׁמְשָׁל [*sy hau*] ysgrifenydd, yr hwn, ynghyd â *Behum* y cofiadur, a ysgrifensaant at *Artaxerxes* yn erbyn *Jerusalem*. *Ezra* 4. 8.

SIN, **PALUSIUM**, dinas gadarn ar gyffiniau yr *Aipht*. *Ezec.* 30. 15. Gwel *Bochart*, *Michaeis*.

SIN, צִנְיָ [*bucler*] dinas i'r deheu i *Canaan*. *Num.* 34. 4.

SINAI, סִינַי [*perth*] *Gr.* *σιναι*, (*sinai*). *Act.* 7. 30. Mynydd nodedig yn *Arabia Petraea*, ar ba un y rhoddodd *Duw* y gyfraith i *Moses*. *Exod.* 19. 1. a 24. 16. a 34. 2, 4. *Lev.* 25. 1. a 26. 46. Yr *Arabiaid* a'i galwant *Tor*, sef y mynydd, mewn ffordd o enwogrwydd; neu *Gibel Mousa*, sef mynydd *Moses*. Mae yn sefyll ar wddf o dir rhwng llynclyn *Colsum*, o du y gorllewin, a llynclyn *Elam* o du y dwyrain iddo; ynghylch 260 o filltiroedd i'r dwyrain o *Cairo* yn yr *Aipht*, a'r *Môr Coch* rhyngddynt. Mae yr anialwch o du y deheu i'r gorllewin iddo yn dir lled nebel am ddeuddeg milltir, ac amryw o fan fryniau ynddo. Nid yw y mynydd o gwmpas mawr, ond yn dra uchel. Mae dau ben iddo; y pen gorllewinol a elwir *Horeb*, a'r pen dwyreiniol yw *Sinai*, yr hwn sydd un rhan o dir yn uwch na *Horeb*. Dywedir fod ar *Horeb* ffynonau a choed ffrwythau, ond nid oes ar *Sinai* ddim ond dwfr gwlaw. Mae yr esgynaid i bob un o honynt yn dra serth, yr hon a barodd yr *Ymerodres Helena*, mam *Cystenyn Fawr*, ei dori allan o graig marmor. Gwel *Coppins's Voyage to Egypt*. Edr. **CYRRAITH**, **ELIAS**, **MOSZA**.

SINAR, talaeth yn *Babilon*, yn yr hon yr adeiladwyd tŵr *Babel*. *Gen.* 10. 10. Adeiladwyd *Calneh* yn yr un wlad. *Gen.* 10. 10. Yr oedd *Amraphel* brenin *Sinar*, yn frenin galluog yn amser *Abraham*. *Gen.* 14. 1. Dyg brenin *Babilon* lestri tŷ yr *Arglwydd* i dŷ ei dduw ef yn ngwlad *Sinar*. *Dan.* 1. 2.

SINIM, סִינִים [*perthi*] 'tir *Sinim*,' yw *China*, modd rhai; ond pur annhebyg, medd *Vitringa*: barna *Bochart* mai talaeth yn yr *Aipht* oedd. *Esa.* 49. 12. Daw rhai oddi yno i *Seion* trwy alwad yr efengyl.

SIOM—I—EDIG, (si-om) twyll, dichell; twyllodrus, hoodus; twyllo.—'Pwy bynag a siomir ynddi (diod gadarn) nid yw ddoeth.' *Diar.* 20. 1. Cyfeithir yr un gair *ymsoddioni*, *ymddigrifo*, *Diar.* 5. 19, 20.—*crwydro*, *Ezec.* 34. 6.—*cyfeiliorni*, *Deut.* 27. 18. Arwydda, medd *Kircher*, cyfeiliorni yn amryfus, neu, gweithredn yn anystyriol.

'Fel na'u siomer gan *Satan*.' 2 *Cor.* 2. 11.—'Rac bod y *Satan* ein gochfygu.' *W. S.* Cyfeithir yr un gair *κλεωνεω*, *yspeilio*, 2. *Cor.* 7. 2.—*gnonothur elu*, 2 *Cor.* 12. 17.—*twyllo*, 1 *Thea.* 4. 6. Arwydda, gweithredn yn dwyllodrus, yn anghyflawn, yn dreisiol. Rhag ein siomi, neu ein twyllo gan *Satan* trwy ormod llymder dysgyblaeth, i yru y troseddwr i anobaith, a bod yn rhwystr i eraill, trwy hyn, i dderbyn yr efengyl: 'canys nid ydym ni heb wybod ei ddichellion (*νομματα*, ei *feddyliau*) ef.' Y mae ei feddwl ganddo ef i gyflawni ei amcanion dichellgar, naill ai trwy eagenlusiad dysgyblaeth yn hollol, i annog penrhyddid pechadurus, neu trwy ormod llymder anefengylaid i rwystru a digaloni dynion edifeiriol.

'Calon siomedig a'i gŵyr-drodd ef.' *Esa.* 44. 20. 'A'i twyllodd ef.' *Dr. M.* לֵב הָרֵוּלָה *calon ysgafn dwyllodrus*: yr hou a eilw yr apostol, 'calon anneallus.' *Rhuf.* 1. 21. *Calon* dywyll, yn llawn o ddichellion a thwyll.

SION, צִיּוֹן [*sychder*] 1. Pen neŷ ran o fynydd *Hermon*, neu res o fryniau gerllaw iddo. *Salm.* 133. 3. Felly yr ysgrifennodd *Brown*. Ond pa sail sydd ganddo i ddywedyd fod un rhan o *Hermon*, neu res o fryniau yno, yn cael eu galw wrth yr enw צִיּוֹן (*tsion*)! Y gair *Hebraeg* a gyfeithir *Sion*, yn *Deut.* 4. 48. שִׁינְיָן (*shion*), ac nid צִיּוֹן (*tsion*). Y mae i fynydd *Hermon* bum enw, sef *Hermon*, *Sirion*, *Senir*, *Sion*, a *Hor*. *Deut.* 3. 9. Ddr. **GWLIRH**.—2. Mynydd ar ba un yr oedd rhan o ddinas *Jerusalem* yn sefyll; yr oedd palas y brenin yn sefyll ar du y gogledd iddo, ac yr oedd y deml yn sefyll ar fynydd *Moriah*, tu gogledd-ddwyrain iddo. 2 *Sam.* 5. 7. 1 *Bren.* 8. 1. *Salm.* 48. 2. Gwel *Ancient Universal History*, *Lightfoot*, *Brown*. Am fod mynydd *Moriah* yn agos ato, ac megys yn rhan o hono, galwyd ef weithian *Sion*; ac y mae y deml a'i chynnteddoedd yn cael eu galw felly. *Salm.* 65. 1. a 84. 7. Gelwir yr addolwyr yn y deml, os

nid holl breswylwyr Jerusalem, Sion. 'Seion,' sef preswylwyr Seion, 'a glywodd, ac a lawenychodd.' Salm 97. 8.—Yn cyfeirio at hyn, gelwir yr eglwys, pa un ai Iuddewaidd ai Cristionogol, neu y nefoedd, Seion. Y mae wedi ei hethol gan Dduw yn breswylfod byth iddo ei hun—wedi ei sylfaenu yn gadarn—a'i haugylchynu âg amddiffynfa anorchfygol—y mae addoliad Duw, a'i gymdeithas â'i bobl, yn dra hysfryd a gogoneddus ynddi. Salm 102. 13. Esa. 2. 3. a 51. 11. Dat. 14. 1.

'Bithr ohwi a ddaethoch i fynydd Seion, ac i ddinas y Duw byw, y Jerusalem nefol,' &c. Heb. 12. 22. Gwahanol enwau ydynt ar yr un peth, ond bod pob enw yn rhoddi gwahanol olygiad ar y gwrthdrys. Gelwir yr eglwys dan y Testament Newydd yn 'fynydd Seion,' mewn cymhariaeth i fynydd Sinai; felly hefyd y gelwir hi 'y Jerusalem nefol,' mewn cyferbyniad i'r un mynydd, yn Gal. 4. 25. 26. Yr oedd y cyferbyniad rhwng y ddau fynydd hyn yn dra nodedig, medd Dr. Owen.—1. Disgynodd Duw ar fynydd Sinai i aros yn unig ond dros yspaid o amser terfynedig; ond dywedir y preswylia yn dragwydd ar fynydd Seion.—2. Ymddangosodd yn ddychrynllyd ar Sinai; ond yr oedd Jerusalem ar Seion, yr hon a arwydda, *gwledigaeth hedduch*.—3. Rhoddodd y gyfraith ar Sinai; ond aeth yr efengyl allan o Seion. Esa. 2. 2, 3.—4. Gadawodd Sinai yn llwyr dan gaethiwed; ond y mae Seion yn rhydd yn dragwydd.—5. Llwythwyd y bobl â'r gyfraith ar Sinai, ac arweiniwyd hwynt yn drwm-lwythog i Seion i ddysgwyl am waredigaeth ac esmwythad, mewn arferiad o'r cysgodau oedd yn arwyddo hyn.

O herwydd y rhesymau canlynol, gelw yr apostol gyflwr credinwyr dan y Testament Newydd, wrth yr enw 'mynydd Seion':—1. Lle preswylfa Duw ydoedd. Salm 9. 11. a 76. 2. Joel 3. 20, 21.—2. Eisteddfod ei orseddfaine, ei lywodraeth, a'i deyrnas ydoedd. Salm 2. 6. Esa. 24. 23. Mic. 4. 7.—3. Y mae yn wrthdrys o addewidion lawer, Salm 69. 35. Esa. 1. 27.—o Grist ei hun. Esa. 59. 20.—4. Oddi yno y daeth yr efengyl, cyfraith Crist, allan. Esa. 40. 9. Mic. 4. 2.—5. Gwrthdrys cariad neillduol Duw oedd, a'r lle y genid yr etholedigion. Salm 84. 2, 5.—6. Llawenydd yr holl ddaear ydoedd. Salm 48. 2.—7. Y mae yr iechydwrriaeth a'r holl fendithion yn dyfod allan o Seion. Salm 14. 7. a 110. 2. a 128. 5. Amrywiol bethau eraill, tra gogoneddus, a ellid eu cofnau. Yr holl addewidion a wnaed gynt i Seion, ydynt yn perthyn yn bresennol i eglwys y credinwyr trwy yr holl fyf. Gallant ddadlen yrhai hyn gyda Duw yn mhob cyflwr; a mwynhant y gras a'r cysur cynnwysedig ynddynt. Er bod eu cyflwr allanol yn isel; ac er bod yn ddirmygus, yn gystuddiedig, ac yn erlidigaethus, etto y mae yr holl bethau gogoneddus addawedig i Seion yn perthyn iddynt, a hwy a gant eu cyflawn fwynhau.

SIOR, צִיּוֹר [gelym] dinas yn Judah. Jos. 15. 54.

SIPPOR, צִפּוֹר [aderyn] tad Balac. Num. 22. 2.

SIPRAH, שִׁפְרָה [prydforth] Siprah a Puah oeddynt fyd-wragedd yr Hebreesau, y rhai a gadwasant yn fyw eu plant gwrrywaidd, yn groes i orchymyn Pharaoh, canys, hwy a ofnasant Duw. Exod. 1. 15, 19.

SIPHION, צִפּוֹן [yr hwn sydd yn canfod] mab hynaf Gad. Gen. 46. 16.

SIPHTAN, שִׁפְטָן [barnur] tad Cemuel. Num. 84. 24.

SIR-IOL-US, (si-ir) llon, llawen, hoenns. Diar. 15. 13. a 16. 15.—'Y lawenhant arnynt hwy, ac y vyddant ariys.' W. S. Dat. 11. 10.—'Yno y siriod pawp.' W. S. Act. 27. 36.

SIRAH, סִרָה [crosban] ffynon yn gyfagos i Hebron. 2 Sam. 3. 86.

SIRION, סִרְיוֹן [dwyfroneg] yr enw a roddai y Sidoniaid ar Hermon. Deut. 3. 9. Edr. חֶרְמוֹן.

SIS, צִיִּי [blodeuyn] yn agos i riw Sis y gorchfygodd Jehosaphat yr Ammoniaid a'r Moabiaid. 2 Cron. 20. 16.

SISA, שִׁשָּׁיָה [chwech] tad Elihoreth ac Ahiah, ysgrifenyddion Solomon. 1 Bren. 4. 3.

SISAC, brenin yr Aipht, brawd yn ynghyfraith Solomon, yn ol barn rhai; yr un oedd, yn ol barn Syr I. Newton, a Sesostris, Seonchis, Bacchus, Osiris, a Hercules yr Aipht, yn yr historian Paganaid. Un o'r buddugoliaethwyr mwyaf oedd yn yr hen amseroedd. Cafodd Jeroboam noddod ganddo pan oedd yn ffoadur yn yr Aipht. Gwedi sngu terfynau ei ymerodraeth tu a'r gorllewin, trodd ei arfaen yn erbyn Asia, â 1,200 o gerbydan rhyfel, a 60,000 o wyr meirch, a llu aneirif o Aiphtiad, Lybiaid, Luciaid, ac Ethiopiaid; goresgynodd deyrnas Judah, cymerodd Jerusalem, ac a ddyg ymaith holl gyfoeth y brenin-llys a'r deml; ond tebygol iddo arbed teyrnas Israel, o herwydd, hwyrach, fod Jeroboam mewn cynghrair âg ef. Gwedi anrheithio Asia, o India i'r Môr Du, tiriogaeth mwy helaeth nag a orchfygwyd gan Alexander, aeth trosodd i wlad Groeg, ac yno gorchfygwyd ef gan Perseus. Yn ei ymchwydd a'i falchder, dywedir iddo beri i freninoedd caethion dynu ei gerbyd, hyd nes y sylwodd ar un o honynt yn craffu yn ddyfal ar yr olwyn; pan ofynwyd iddo yr achos, atebodd, fod trôad yr olwyn yn ei addysgu mor fuan y byddai i rai mewn sefyllfa uchel gael eu darostwng, a rhai mewn iselder gael eu dyrchafu. Effeithiodd y sylwad ar Sisac, a gwrioddeddwyd ef hefyd yn achos y brenin chwyddedig hwn; yn fuan wedi ei farwolaeth, aeth ei ymerodraeth yn chwllfriw, a'r Ethiopiaid a'r Cusiaid, a feddiannasant yr Alpht. 2 Cron. xii. 1 Bren. xiv. Cyn Sisac ni sonir am un o freninoedd yr Aipht wrth ei enw priodol, ond wrth yr enw cyffredin Pha-

noah. Edr. AIPHT, JEROBOM, PHARAOH, RE-
MOBAM.

SISERA, שִׁשֵׁרָא [gweledydd march] tywys-
og Ila Jabin, brenin Canaan. Gwedi gorchfygu
ei loedd ef gan Barac a Deborah, lladdwyd
ef wrth ffoi, gan Jael gwraig Heber y Cened.
Barr. iv. Edr. BARAC, DEBORAH, JAEI.

SITNAH, שִׁטְנָה [cas] oddiwrth y gair hwn
y mae yr enw *Satan* ar y diafol. Yr enw a
roddwyd ar un o'r ffynonau yr ymrysonodd
bugeiliaid Gerar a bugeiliaid Isaac yn ei chylch.
Gen. 26. 21.

SITRAI, שִׁטְרָי [goruchwyliar] golygw'r
ychain peagedig Dafydd yn Saron. 1 Cron.
27. 29.

SITTIM, שִׁטִּים [gwial] coed gwerthfawr,
o ba rai y gwnawd y babel, a'r rhan fwyaf o'i
dodrefa. Exod. 25. 5, 10, 13, 23, &c. Cyf-
ieithia y LXX. y gair *ασπτα*, *anlygredig*. Y
farn gyffredin yn bresenol yw, mai yr un oedd
ac Acacia, yr hwn y rhydd teithwyr diweddar
hanes ei fod yn aml yn Arabia Patraa; yr
amlaf a'r gorau yn y wlad hono, medd y Dr.
Shaw. Y mae llawer o fiodau ar y pren hwn,
a'i argl yn beraidd, ac yn hyfryd; ac y mae
yn anlygredig, agos. Dywed Jerome, fod coed
Sittim yn debyg i'r ddraenen wen, a'i fod yr
rhagorol o ran harddwch, cryfder, sadrwydd, a
chaboledd. Nid oes lle i ammen nad rhyw o'r
ddraenen wen, neu *Spina Egyptiaca*, yw y
coed Sittim, yr hon aydd yn lluosog i'w chael
yn nghylch mynydd Sinai: coed yr holl anial-
wch ben bwgilydd. Geddea. Galwyd lle wrth
yr enw Sittim, dyffryn Sittim, tebygol oddi-
wrth fod y coed hyn yn tyfu yn lluosog yno.
Num. 25. 1. Mic. 6. 5. Joa. 2. 1.—Yn alleg-
awli, wrth ddyffryn Sittim, y meddylir y Cened-
loedd, yn Joel 3. 18.

SMARAGDUS, Gr. *σμαραγδος*: enw maen
gwerthfawr o'r lliw gwyrdd mwyaf hyfryd.—
'Ac yr oedd enfys o amgylch yr orsedd-fainc,
yn debyg yr olwg arno i smaragdua.' Dat. 4.
3. 'Emerald.' Saes. Edr. ENFYS. Y ped-
werydd maen oedd yn addurno sylfaen y Jeru-
salem newydd. Dat. 21. 19.

SMYRNA, *Σμυρνα*, [myrr] dinas yn Asia
Leiaf, a phorthladd o du y dwyrain i Fôr y
Canoldir, yn nghylch 46 o filltiroedd o Ephes-
us. Yn amser yr Iachawdwr yr oed yn un o'r
dinasoedd cyfothocaf ac enwocaf yn Asia Lei-
af. Anrheithiwyd hi yn aml gan ryfeloedd, a
dyoddefodd lawer gan ddaergrynfaeu dychryn-
llyd, chwech o weithiau. Y mae ei sefyllfa yn
hyfryd, ac yn borthladd cyffens. Planwyd eg-
lwsy Gristionogol yma yn foreu; ae er dyoddef
erledigaethau celyd, eto rhoddir canmoliaeth
heb un cerydd yn y llythyr a anfonwyd trwy
Ioan ati. Dat. 2. 8, 9, 10. Parhaodd Crist-
ionogrwydd yno hyd heddyw, ac yn fwy blod-
euog nag yn un o'r saith yr ysgrifonodd Ioan
wrth orchymyn Crist, atynt; y mae yn bresen-
nol yn un o'r dinasoedd mwyaf blodeuog yn y

parthau hyn. Cyrhwys yn nghylch 28,000
o drigolion, o ba rai y mae 10,000 yn Gristion-
ogion, a'r lleall yn Dyrciaid ac yn Iuddewon.
Yma y merthyrwyd Polycarp yn foreu, yr hwn
oedd yn ddyngybi i Ioan y diwinydd. Gelwir
hi yn awr gan y Tyrciaid, *Romir*.

SO, שֹׁ (soa) brenia yr Aipht, yr hwn a
gydfwriadodd gyda Hoses brenia Israel, yn er-
byn Salmaneser brenia Assyria; ond ni rodd-
odd gymorthwy i Hoses. 2 Bren. 17. 4. Edr.
HOGA.

SOAN, שֹׁאן [ynglyniad] טַרְסִיס (tanis) LXX.
trowyd tan yn tan, *tanis*. Prif ddinas canwog
yn yr Aipht, dros oesoedd, yn yr hen amaer-
oedd. Yr oedd yn sefyll yn mharth isaf y
wlad, nid yn mhell oddiwrth Fôr y Canoldir.
Num. 13. 22.—Yn maesydd Soan y gwnaeth
Moses ei wyrthian rhyfeddol. Salm 78. 12.
Ymddengys fod Soan yn brif ddinas yr Aipht
isaf yn nyddian y prophwyd Ezaiah. Esa. 19.
11, 13. a 30. 4.

SQAR, neu BELA, שִׁקְרָא [bychan] Yr
oedd y ddinas fechan hon yn sefyll tua phen
dehau y Môr Marw. Yn ninystir Sodom a Gom-
morrah arbedwyd hi wrth ddeisyfiad Lot. Gen.
xiv. a 19. 20, 22. Tebygol i lawer o'r Moab-
iaid ffoi yma pan oresgynodd yr Assyriaid a'r
Caldeaid eu gwlad. Esa. 15. 5. Jer. 48. 3.

SOBAB, un o feibion Dyfydd, a anwyd iddo
yn Jerusalem. 2 Sam. 5. 14.

SOBAH, breniniaeth Hadadezer, mab Re-
hob, yr hwn a orchfygwyd gan Dafydd. Yr
oedd yn sefyll rhwng gwlad Israel a'r Eaphra-
tes. 2 Sam. 8. 5. a 10. 19. 1 Bren. 11. 23.
Edr. HADADEZER.

SOBAL, Ezra 2. 42.

SOBAL, un o feibion Seir yr Horiad. Gen.
36. 20.

SOBI, mab Nahas o ddinas Rabbath. Daeth
gyda Barzilai i gyfarfod Dafydd, pan ffodd rhag
Absalom. 2 Sam. 17. 27.

SOBR-WYDD, Gr. *σωφροσυνη*; Llad. *SO-
BRIUS*; Ffr. *SOBRE*; Saes. *SOBER*: cymedrol,
cymhesur, tymhesur; difrif, digellwair, dwys.
—'Geiriau gwirionedd a sobrwydd.' Act. 26.
25. Arwydda *σωφροσυνη*, *iawn bwyll meddwl*,
mewn cyferbyniad i *wallogfwrwydd meddwl*.

'Bod yr hynaf-gwyr yn sobr.' Tit. 2. 2.—
Νηφαλιος, priodolir y gair i'r corph, ac y mae
yn arwyddo cymedroldeb o ran yfed, mewn
cyferbyniad i feddwod. 1 The. 5. 6, 8.—
Priodolir ef hefyd i agwedd wyliadwrus, fedd-
ylgar, gofalus; callineb mewn un y gweini ei
swydd, fel y gweddai fod mewn esgob. 1 Tim.
3. 2, 11. Y mae sobrwydd corph a sobrwydd
meddwl, ac i'r gwrthwyneb; ac y maent yn
gyffredinol yn gysylltiedig a'u gilydd.

'Eithr synied i sobrwydd.' Rhuf. 12. 3.—
'Anid dyall o honaw erwydd pwylogrwydd.'
W. S.—'Onid deall o hono i fod yn sobr.'
Dr. M.—'Ond synied felly fel yr ymddygo yn

gall.' Macknight. Y mae sobrwydd yn groes i fod yn anystyriol, yn ffol, ac yn anweddaidd. 1 Tim. 2. 9.—15. Lit. 2. 12.

SOCHO, 1. Yr oedd dwy ddinas o'r enw yn rhandir Judah, un yn y dyffryndir, a'r llall yn y mynydd-dir, i'r dwyrain o Jerusalem. Joa. 15. 35. 1 Sam. 17. 1. 2 Cron. 11. 7.—2. Mab Heber. 1 Cron. 4. 18.

SODOM, [*dyfradwy*] un o'r pum dinas a ddinystirwyd gan dân o'r nefoedd. Yma y preswyliai Lot, nai Abraham. Gen. xiii. Barna y rhan fwyaf o ysgrifenwyr lyncu y dinasoedd byn gan ddaeargryn, a bod y Môr Marw yn gorchuddio y lleoedd y safent arnynt; ond barna Reland nad yw y môr yn gorchuddio eu lleoedd, ond eu bod yn sefyll yn gyfagos iddo; am eu bod yn cael eu darlunio yn 'ddanadl-dir, a phyllau halen, ac anghyfanedd-le tragywyddol,' nid yw y farn hon yn aunhebyg i wir. Sef. 2. 9. Deut. 29. 23. Jer. 49. 18. a 50. 40. Y prophwydi, pan ddarluniant ryw ddystryw ofnadwy a pharhaus, a'i cymharent hwynt i ddinystyr y dinasoedd hyn. Ho. 11. 8. Amos 4. 11. Esa. 1. 9. a 13. 19. Defnyddia loan eu dystyryw dychrynlydd, fel arwydd-lun, ie, o boenau uffern. Dat. 20. 12.—15. Judas 7.—Cymharir dynion llygredig ac aflan i'r Sodomiaid: megys tywysogion a phobl yr Iuddewon, Esa. 1. 10. Jer. 23. 14.—Rhufain, neu y gwledydd anghristaidd, am eu bod yn cynnwys ac yn byw yn mhechodau fflaidd y Sodomiaid, a elwir Sodom. Dat. 11. 8. Edr. Lot, Mor.

SODDI, (sawdd) suddo, myned tan ddwfr. Exod. 15. 10. 1 Sam. 17. 49. Jer. 51. 64.

SOFL-YN, (sawf) celefenrydd, calafrrhydd.—Cyffelybir annuwiolion i sofl, am eu bod o ychydig werth, yn hawdd eu dwyn ymaith gan wynt barnedigaethau, a'u dyfetha gan dân digofaint Duw. Salm 83. 13. Esa. 33. 11, 12. a 40. 24. Mal. 4. 1. Edr. Auz.

SOFLIEIR, (sofl-iar) rhinc, rhegen yr ŷd.—Y mae yr aderyn hwn yn llai na'r petris, a'r lleiaf o'ryw yr ieir. Byddai yr hen Atheniaid yn eu rhoddi i ymladd er eu difyrwch, ac felly y gwnant eto yn yr Ital, a pharthau o Asia, fel y gwnant i geillogod yn greulon gyda ni. Y maent yn dramwyol, ond nid yn aml yn myned o'n gwlad ni, ond yn symud o'r naill barth i'r llall, ac yn diogelu eu hunain yn mysg chwyn yn agos i'r môr; ceir hwynt yn aml yn y caeau ŷd, ac weithiau yn y dolydd. Dechrenant ganu yn Ebrill; gwnant ea nythod ar y ddaear yn mis Mai, ac yn anaml yn dodwy mwy na chwech neu saith o wyau. Y mae yn aderyn glân, a'i gnawd yn ddanteithiol.

Yr oedd yn wyrth hynod dwyn cymaint o honynt ag a orchuddiai yn nghylch ugain milltir o dir o bob tu i wersyll yr Israeliad yn yr anialwch, ac yn nghylch llathen o ddyfuder, yn anabl i ehedog oddi yno. Num. 11. 31, 32. Eu taenu hwynt o amgylch y gweryll a wnawd, i'w sychu ar y tywod poethlyd, fel y gwnant

eto yn yr Aipht. Bates a Parkhurst a farnant mai dau guffydd oedd, eu *pellder oddiwth eu gilydd*, ac nid eu dyfnder ar eu gilydd; gan nad yw y soflieir yn gorphwys ar eu gilydd fel y locustiaid, ond ychydig oddiwth eu gilydd. *Volabantque in aere duobus cubitis altitudine super terram. Vulgate.* 'Ehedant yn yr awyr ddau guffydd uwch y ddaear.' Nid dau guffydd ar y ddaear; ni oddef yr Hebraeg y cyfeithiad hwnw; ond dau cuffydd uwch y ddaear yr ehedent, fel y gellid eu dal yn hawdd & llaw, neu eu taro & phren, cynnifer ag a fynent. Harmer. Amlwg yw nad locustiaid oeddent, yn ol barn Ludolphus, Schencher, a'r Esgob Patrick, gan eu bod yn cael eu galw *צמח צג*, yr hyn nid ydyw y locustiaid. 'Adar asgellog,' y gelwir hwynt, 'y rhai a barodd Duw gwympto o fewn y gweryll.' Yr oedd blys awyddus yr Israeliad i'r danteith-fwyd hyn yn dra pwech-adurns: am hyny, 'tra yr oedd y bwyd yn eu safnau, diglloedd Duw a gynneuodd yn eu herbyn, ac a laddodd y brasaf o honynt, ac a gwymppodd etholedigion Israel.' Salm 78. 27—31.

SOHAR, צורח [*dyseglaer*] 1. Tad Ephron. Gen. 23. 8.—2. Pummed mab Simeon. Gen. 46. 10. Gelwir ef Zerah, yn 1 Cron. 4. 24.

SOLOMON, שלמה [*heddychol*] mab y brenin Dafydd o Bathseba. Ganwyd ef yn nghylch A. M. 2971. Rhagfynegodd yr Arglwydd am dano i Dafydd yn hynodol cyn ei eni. 'Wele, mab a enir i ti, efe a fydd wr llongydd, a mi a roddaf lonyddwch iddo et gan ei holl olynion oddi amgylch; canys Solomon (sef *heddych-lawen*) fydd ei enw ef, heddwch hefyd a thangnefedd a roddaf i Israel yn ei ddyddiau ef. Efe a adeilada dŷ i'm henw, ac efe a fydd i mi yn fab, a minnau yn dad iddo yntau: sicrhaf hefyd orseddfa ei freniniaeth ef ar Israel byth.' 1 Cron. 22. 9, 10. Cyn gynted ag y ganwyd ef, anfonwyd y prophwyd Nathan i hysbysu ewyllys da yr Arglwydd tuag ato; 'ar Arglwydd a'i carodd; ac a anfonodd trwy law Nathan y prophwyd, ac efe a alwodd ei enw ef Jedidiah (sef *anwyl gan yr Arglwydd*) oblegid yr Arglwydd.' 2 Sam. 12. 24, 25. Yr ydym yn barod i ofyn oddiwth y pethau hyn, Beth fydd y bachgenyn hwn?

Cafodd yr orsedd trwy drefniad a chyfarwyddyd Duw; am hyny parodd Dafydd ei eneinio a'i osod yn frenin cyn ei farwolaeth; ac er gwneuthur ychydig o wrthwynebiad iddo gan Adoniah, eto diflanodd hyny yn fuan, a'r llywodraeth a gadarnhawyd yn gyflawn yn nwyllaw Solomon. Daeth i'r orsedd gyda'r manteision goren, a'r arwyddion mwyaf gob-eithiol. Dechreuodd ei lywodraeth yn waedlyd; ond yr oedd yr achosion a'r amgylchiadau yn ei gyflawnhau yn gwbl yn yr hyn a wnaeth. Y mae yn ofynol oddiwth swyddwyr gwladol, iddynt 'gospï drwg weithredwyr,' ac 'na ddygont y cleddyf yn ofer.'

Yr oedd Solomon yn nodedig am wychder, ac ardderchogrwydd ei fawrhydi; ond canmoliaeth mwy iddo oedd, 'iddo garu yr Arglwydd, gan rwyd yn neddfau Dafydd ei dad.' 1 Bren. 3. 3, &c. Ymddengys yn dra ystyriol o anogaethau a chynghorion duwiol ei hen dad, a dechreuodd ei deyrnasiad gyda'r fath ddiffrifwch, gofal, a dyfalwch yn nghylch crefydd ac ordinhadau Duw, ag sydd yn ein rhwymo i farnu ei fod yn wir dduwiol, ac wedi ymroddi i'r Arglwydd yn ddiragrith. Sylwir yn wir, fel peth beius ynddo: 'Eto mewn uchelfeydd yr oedd efe yn aberthu ac yn arogldarthu,' yn ol defod y cenedloedd Paganaid. Beth bynag oedd ei reawm, yr oedd y weithred ynddi ei hun yn bechadurus, ac yn tueddu i ganlyniadau niweidiol. Yr oedd yn gwbl groes i gyfraith Moesa. 1 Bren. 18. 4, 22.

Yn nechrenad ei deyrnasiad, cadwodd ef a'i dywysogion wyl fawr yn Gibeon, wrth babel y cyfarfod a wnaethai Moesa, yr hon oedd y pryd hwnw yn Gibeon. Yno yr addolodd ger bron yr Arglwydd, yr erfyniodd fendith Duw arno ef a'i bobl, ac yr ymddangosodd yr Arglwydd yn neillduol iddo. Ymddangosodd yr Arglwydd mewn gweledigaeth nos, ac a archodd iddo ofyn yr hyn a roddai iddo. Yntau a ofynodd iddo, nid gogoniant, cyfoeth, na gallu, ond doethineb a gwybodaeth, i lywodraethu a barnu er gogoniant Duw, ac er llesad ei ddeiliaid. Yr oedd yn cydnabod, dan ddwfn deimlad, ei annigonolrwydd i'r fath orchwyl pwyfawr, a gofynodd gan Dduw ddoniau addas i gyflawni ei swydd, a'r weinidogaeth berthynol iddi. Gwrandawyd ei weddi yn ei holl helaethrwydd, ac addawodd yr Arglwydd ychwanegu yr hyn ni ofynodd; sef cyfoeth, golud a gogoniant, a hir ddyddiau, na bu, ac na byddai eu cyffelyb gan freinodd ereill. Daeth Solomon o Gibeon i Jerusalem, ac a offrymodd offrymau ac aberthau o flaen arch cyfamod yr Arglwydd yno, ac a wnaeth wledd i'w holl weision. 1 Bren. i. 2 Cron. i.

Diammeu i'r cyfryw dystiolaeth gyhoeddus o blaid crefydd, gael yr effaith mwyaf dymunol ar yr holl genedl. Mae ei siampl odidog, yn praegethu yn uchel i holl ieuentyd pendefigaidd, ac ereill o oes i oes, hyd heddyw. Mae y gorchymyn, a'r addewid gvsylltiedig ag ef, yn perthyn i bawb yn gyffredinol, 'Gofynwch a rhoddir i chwi;' ac yn annogaeth hysod i fyned at orseddfainc y gras yn hyderus yn enw y Cyfryngwr, am bob peth angenrheidiol i gyflawni ein holl eisiau.

Ei fawr ddoethineb a'i gwnaeth yn enwog ac yn glodfawr yn fuan. Cafodd achlysur i ddangos cyflymder ei ddirnadaeth yn gwnenthu'r barn, yn achos y ddwy butain a ddygwyd o'i flaen. Dwy wraig oeddent yn cyd-fyw, ac esgorodd pob un o honynt ar fab; ac ar farwolaeth un o honynt, yr oedd pob un o'r ddwy wraig yn honi hawl i'r plentyn byw. Yr oedd pob un yn taeru yn gryf mai ei mab hi oedd y

plentyn byw. 'Rhenwch y bachgen byw yn ddau,' meddai y brenin, 'a rhoddwch hanner i'r naill a hanner i'r llall.' Ar hyn amlygwyd yn fuan pwy biodd y plentyn byw. Pan seiant i ranu y plentyn, ymysgaroedd y fam a gynhesasai tuag at ei mab, ac a foddlonodd i'r llall ei gael, yn hytrach na'i ladd; hyn a derfynodd y ddadl.

Mae teyrnasiad Solomon yn nodedig ac yn glodfawr am ei heddwch a'i lwyddiant, yn gystal ag am ei ddoethineb, ac uniondeb ei lywodraeth. Yr oedd ei ddeiliaid yn heddychlon yn eu plith eu hunain, ac yn ddiogel rhag gelynyon allanol; amlhasant gan hyny yn ddirfawr, a mwynhasant ffrwyth eu llafur mewn tangnefedd a diogelwch. Yr oedd terfynau ei lywodraeth wedi eu heangu tu hwnt i ddim ag a fuont o'r blaen; yn ganlynol amlhaodd ei gyfoeth a'i fawredd yn ddirfawr. Ond y peth y rhagorodd fwyaf ynddo, oedd eangder ac ardderchogrwydd ei ddeall. Heblaw ei wybodaeth mewn pethau dwyfol, a medrusrwydd i lywodraethu, yr oedd yn rhagori hefyd tu hwnt i bawb fel naturiaethwr. Yagrifenodd lawer ar foesau a naturiaeth, er addysg i'w ddeiliaid, a dynolryw yn gyffredinol. Collwyd llawer o'r yagrifenadau a gyfansoddodd, am nad oeddent i fod yn brawf-reol barhaus i'r eglwys; y mae tri golygyn wedi eu cadw, ac ydynt yn drysor gwerthfawr i eglwys Dduw. Nid rhyfedd i'r cyfryw gynneddfau a doniau ardderchog ennill iddo enw a chlod tra mawr yn y byd. Wrth edrych ar ddoniau pawb, cofiwn ac addolwn y rhoddwr o honynt: 'Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith, oddi uchod y mae, yn diagyn oddiw'rth dad y goleuni.' Iago 1. 17.

Un o weithredoedd mwyaf arbenig a phwyfawr Solomon oedd adeiladu y deml. I'r dyben hwn y cyfodwyd ef, ac y bendithiodd Duw ef a heddwch, ac a llywyddiant. Neillduwyd ef i'r gwaith hwn trwy brophwydoliaeth, cyn ei eni, gorchymynodd ei dad hyn fel gorchwyl iddo yn y modd mwyaf difrifol ar ei wely angu. Cyn gynted ag y gellid darparu yn addas tu ag at hyny, ymosododd yn nghylch y gorchwyl gyda llawer o egni ac ymroddiad, ag sydd yn ymddangos yn glodfawr ac yn rhyfoddol. Gwnaeth y cwbl, yn ol y portreid a gafodd gan ei dad, mewn saith mlynedd. Nis gellir dychgymgu dim yn fwy ardderchog a gogoneddus na'r golygiad a gawn ar Solomon wrth gysegru y deml, yn sefyll i synu o flaen holl oreuon y wladwriaeth, fel praegethwyr cyflawnder, ac fel offeiriad y Duw goruchaf. Yr oedd ei agwedd wresog a difrifol yn ardderchog, ac yn neillduol o addas. Ymerawdwr duwiol, yn meddianu doniau a mawredd tu hwnt i holl feibion dynion, wrth y gorchwyl mwyaf sanctaidd yn y byd. Ond y mae cymaint o Dduw yn ei weddi, a'i araeth i'r bobl, nes yr ydym yn gorfod anghofio brenin Israel yn ei holl fawrhydi a'i ardderchogrwydd, gan ddyfgleirdeb ymddangosiad un anfeidrol fwy, tŷ yr hwn

yr oedd yn ei gysegru. Gwedi dwyn yr arch i gafell y tŷ, i'r cysegr sancteiddiolaf, y cwmwl a gogoniant yr Arglwydd a lanwodd y tŷ. Yn ei weddi, wrth ystyried mawrhydi anfeidrol yr Arglwydd, y mae yn ei weled yn ormod peth i ddysgwyl iddo breswyllo yn y tŷ cysegredig; ond wrth ystyried ei ddaioni a'i raslonrwydd, y mae yn taer erfyn y fraint oruchel. Yr oedd hon mewn gwirionedd yn wledd sanctaidd i'r Arglwydd; yr oedd y brenin a'r holl bobl mewn agwedd ddirifol iawn. Wrth weled gogoniant yr Arglwydd yn llenwi y tŷ, a thân o'r nefoedd yn llosgi yr aberthau, gorfu arnynt syrthio ac addoli yr Arglwydd am ei drugaredd. Goll-yngodd ymaith y bobl; a bendithiasant y brenin, ac aethant i'w pebyll yn hyfryd ac â chalon lawen, am yr hyn a wnaethai yr Arglwydd i Dafydd ei was, ac Israel ei bobl.

Yr Arglwydd a ymddangosodd i Solomon yr ail waith, fel yr ymddangosasai iddo yn Gibeon, ac a adnewyddodd ei adawedion a'i gyfammod âg ef, a chymeradwyodd ei wasnaeth a'r tŷ a adeiladodd iddo; ac hefyd, a addawodd sicrhau gorsedd-fainc ei freniniaeth yn dragywydd, ar yr ammod iddo roddio yn llwybrau cyfiawnder; ond os pallai ef a'r bobl yn eu hufudd-dod i'w orchymynion, y byddai iddo ef eu gwrthod hwythau.

Yr oedd teyrnasiad y brenin hwn yn nodedig am ei lwyddiant diball, tra parhaodd yn fyddlon wrth gyfammod ei Dduw. Tros amryw flynyddoedd cynnyddodd ei gyfoeth a'i fawredd ac efe a adeiladodd balasau ceinwych, ac adeiladau ardderchog eraill, yn gystal er ei fawredd ei hun, a dybenion y llywodraeth. Adeiladodd ddinasoedd caerog yn amryw barthau o'i lywodraeth, naill ai er amddiffyniad, neu er gwycheder. Trwy ei gyfeillgarwch a'i gynghrair â brenin Tyrus, cafodd wybodaeth o forwriaeth, a helaethodd ei gystlwn a'i farchnadaeth, ac a drosglwyddodd i'w deyrnas gyfoeth a nwyddau gwledydd pellenig. Er yr holl fawredd a'r negessau hyn, nid oedd yn anghofio addoliad Duw. Tros hir amser nid oedd neb yn y deyrnas yn fwy gofalus a dyfal yn addoliad cyhoeddus y deml nag ef. Gwnaeth yr holl bethau nodedig hyn ynghyd, ac yr oedd ei enw yn glodfawr yn mysg breninoedd cymydog-aethol. Daeth llawer i ymweled âg ef, âg anrhegion gwerthfawr, fel y gallent gael addysg oddiwrth y ddoethineb a roddodd Duw yn ei galon. Yn mysg eraill, rhoddwyd i ni haues neillduol am Yrenes Seba. EDR. SEBA.

Aeth brenin Israel rhagddo mewn gallu, cyfoeth, a mawredd, yn wrthddrych o ryfeddod a chenfigen y teyrnasoedd cymydog-aethol. Ond o'r diwedd cyfnewidiad galarus a gymerodd le ynddo, o ran ei foesan a'i grefydd. Fel yr awn rhagom tua diwedd ei deyrnasiad, canfyddwn wrthwyneb gofidus i'w ymddygiad hardd o'r blaen. Yn y golygiad gofidus a dychrynllyd hwn, pwy a all beidio gofyn, Pa le mae y doethineb, y wybodaeth, a'r awyddfyd oedd yn peri

y fath syndod cyffredinol! 'Pa fodd y tywyll-odd yr aur! ac y newidiodd yr aur coeth da!' Gelwir ni yma i wylo uwch ben adeiliad adeiladaeth ardderchog, y buom yn syllu arui yn ei holl ogoniant. Pe buasai y deml a adeiladodd wedi ei dinystrio, heb gareg ar gareg o honi, ni buasai hyny ond megys diddim mewn cymhariaeth i'w wrthgiliad ffaidd ef yn ei hen ddyddiau.

Oddiwrth ei ddechreuad gwyh, yr oeddym yn barod i ddysgwyl diweddiad dedwydd ac anrhydeddus. Yr oedd rhai pethau, yn wir, yn feus ynddo yn nechreuad ei deyrnasiad. Gwnaeth gynghrair â brenin yr Aipht, a chym-erodd fereh Pharaoh yn wraig iddo; yr hyn, yn ddiawen, nad oedd yn ganmoladwy, nac yn tueddu i ddybenion a diwedd da. Ond heb-law merch Pharaoh, y brenin Solomon a garodd *lawer* o wragedd; a'r rhai hyny o'r cenedloedd y gwaharddodd yr Arglwydd i feibion Israel fyned i mewn atynt. A phan heneiddiodd Solomon, ei wragedd a droisant ei galon oddiar ol yr Arglwydd; ac nid oedd ei galon yn berffiaith gyd â'r Arglwydd ei Dduw, fel y buasai calon Dafydd ei dad. 1 Bren. xi, &c. Gwelwn yma ddechreuad, natur, a phrysurdeb ei bechod. *Carodd lawer o wragedd*, yn anfoddlon i'r terfynau a osododd Duw yn yr achos hwnw; ac wedi myned dros derfynau Duw, nid oes dim terfynau a attal dyn rhag myned rhagddo. Nid anwesu chwant a'i gorchfyga, ond trwy ei wrthaeffyll yn ddysgog y mae cael y fuddugoliaeth arno. O Solomon! pa lesad fu dy ddoethineb i lywodraethu, gan na lywodraethaist dy hun! 'Gogwyddais dy lwynau i wragedd, ac a'th ddarostyngwyd yn dy gorph. Anfaist dy ogoniant, ac a halogaist dy hiliogaeth, gan ddwyn digofaint yn erbyn dy blant, a dwyn gofid am dy ynydrwydd.' Eccles. 47. 19. 20.

Carodd wragedd ddyethir hefyd. Ymunodd gyd â'r rhai oedd ddyethriaid i wladwriaeth Israel, ac yn elynion i'r gwir Dduw. Yr oedd hyn yn bendant yn waharddedig gan Dduw. Exod. 34. 16. Deut. 7. 3. Yr oedd ganddo saith cant o wragedd yn freninesau, a thri chant o ordderch-wragedd. Tebygol mai ychydig feddylodd Solomon ar y cyntaf o gynnwys eilun-addoliaeth ffaidd ei wragedd; ond yn hawdd yr arwain naill bechod i'r llall, yn enwedig pan roddir y ffwyn i chwantau. Llauer o siamplau yn yr ysgrhythrau a ddangosant yn dra amlwg, nad oes dim yn ddirgelwch digonol rhag y pechodau mwyaf rhyfygus, ond cadwraeth effeithiol yr Arglwydd, y Bugail da, a Cheidwad Israel. Syrthiodd Dafydd yn ofnadwy, er ei holl ras a'i dduwioldeb diffuant; a gwrthgilioedd Solomon yn ffaidd, er ei holl ddoethineb a'i ddoniau enwog. Y mae dros ben pob peth yn alarus ac yn ffaidd, wled-Solomon, yr hwn a adeiladodd deml geinwych i'r gwir Dduw, ac a'i cysegrodd gyd â'r fath ardderchogrwydd duwiol, wedi hyny yn cynnal addoliad ffaiddiaf y gau-dduwiau yn ei

deyrnas; yn adeiladu temlau, ac yn ymgrymu wrth eu hallorau. Gwaelach golwg o lawer na gweled Ymerawdwr mawr a balch Babilon yn pori gyd â'r eidionau, oedd gweled Solomon yn addoli eilunod fflaidd, ac yn adeiladu temlau iddynt, i foddhau puteiniaid budron! Beth a ddywedwn wrth y pethau hyn! Yr ydym yn edrych yn syn, ac yn dyddelwi, heb ddim i ateb! Yr ystyriaeth o hono a lauwa bob credadyn & braw a dychryn. Gwrthgilioedd yn ei hen ddyddiau—wedi hir broffes anrhydeddusaf—wedi cael y rhybuddion mwyaf caredig a ffyddlon gan ei dad wrth farw, a chan yr Arglwydd ei hun wedi hyn—wedi ymddangosiadau penodol o'r Arglwydd iddo yn ddirgel ac ya gyhoeddus—wedi cynnal gwir grefydd, a gwneuthur ym ddefiad mwyaf difrifol a chyhoeddus o honi dros hir flwyddoedd: etto, er y cwbl, er ei ras a'i dduwioldeb, er ei holl synwyr, ei wybodaeth, a'i ddoethineb, gwrthgilioedd i'r graddau mwyaf y cawn hanes am neb o'r saint yn y Beibl.

Ond beth, meddwech, a fu ei ddiwedd! Och! wele yr hanlwen a gyfododd gyda chymaint dysgleirdeb yn machludo dan gwmwl du! Er nad oes amhenaeth yn fy meddwl i am ei dduwioldeb diffuant cyn ei wrthgiliad, nac o'i adferiad diffuant o hono; (2 Pedr 1. 21.) etto ni roddir hanes neillduol am hyny. Yr oedd ei wrthgiliad yn fflaidd gan yr Arglwydd, ac a ddygodd lawer o flinder arno ei hun. 'Yr Arglwydd a ddigiodd wrth Solomon,' a thrwy ddadguddiad a dystiolaethodd ei anfoddlonrwydd, ac y byddai iddo rwygo y freniniaeth oddi wrtho, a'i rhoddi i'w was. Cyfarfu yn ei hen ddyddiau âg amryw brofedigaethau chwewron. Cyfododd yr Arglwydd yn wrthwynebwyr iddo Hadad yr Edomiad, a Rezon, yr hwn a deyrnasodd yn Damascus, a Jeroboam mab Nebat. Prophwydodd Ahiah wrth Jeroboam, y byddai i'r Arglwydd roddi iddo ddeg o lwythau Israel i deyrnasu. Ceisiodd Solomon ei ladd oblegid hyny. Y mae ei waith yn ymladd fel hyn a'i gerydd, yn dangos ei fod, dros amser, o'r hyn lleiaf, heb gael ei daro am ei fai. Etto rhaid i ni faru iddo farw yn wir edifeiriol. Par anhhebyg i un oedd anwyl gan yr Arglwydd gael ei roddi i fynu yn gwbl i Satan. Bernir rhagfynegi ei achos, pan ddywedodd yr Arglwydd wrth Dafydd, 'Myfi a fyddaf iddo ef yn dad, ac yntau fydd i mi yn fab. Os trosedda efe, mi a'i ceryddaf ef & gwialen ddynol, ac & dynnodiau meibion dynion: ond fy nhrugaredd nid ymedy âg ef, megys ag y tyuais hi oddiwrth Saul.' 2 Sam. 7. 14, 15. Y prawf cadarnaf o'i edifeirwch yw llyfr y Pregethwr, yr hwn a ysgrifenedd yn ei hen ddyddiau, wedi hir brofiad o bechod a ffolineb. Edr. **PREGETHWYR.** Er mor fflaidd oedd gwrthgiliad Solomon, etto yr oedd gras digonol yn Nnw i'w adferyd, a maddeu iddo. Na anobeithied un gwrthgiliwr fel yntau; ond na ryfyged neb chwaith, trwy gam-ddefnyddio ei gynllun

ef, a dygwyl am gadwedigaeth er parhau ya ei wrthgiliad yn ddiwedifeiriol. Nid oes dim rhybuddion mwy difrifol yn ngair Duw rhag pechod, na hanes cwmpiadau y dauolion: er addysg i ni yr ysgrifeneddwyd hwynt, i ddangos mor fflaidd gan yr Arglwydd yw pechod yn mhawb, hyd yn nod mewn dynion mor enwog a Dafydd a Solomon. Dangosodd yn amiwg ei anfoddlonrwydd yn ddirfawr yn eu herbyn ya eu personau hwy, trwy geryddon chwewro a gofidus, er iddo eu hachub trwy edifeirwch a maddenant yn y diwedd. Buasai eu beiau wedi eu cuddio, oni buasai fod yr Arglwydd, er cariad at ei bobl, am eu gosod i fynu trwy yr holl oesoedd fel nodau rhybuddiol i ddangos y canlyniadu o gellwair & pechod, ac mor danlyd yw sancteidrwydd a chyfiawnder dwyfol yn ei erbyn, yn y rhai mwyaf anwyl ganddo.

Er mor ardderchog fawr oedd Solomon o ran ei ddoniau—llwyddiant a heddychlonrwydd ei deyrnasiad—helaethrwydd ei gyfoeth—ei waith godidog yn adeiladu teml yr Arglwydd, &c. etto, y mae genym ni nu mwy na Solomon yn mhob rhystr y edrych arno, wedi ei ddyrchafu yn Frenin ar Seion, ac i cistedd ar oesedd-fainc ei dad Dafydd, sef Ieuan o Nazareth, Brenin yr Iuddewon. Amlwg yw, oddiwrth Salm lxxii. a Heb. 1. 5. fod Solomon yn gyasod ardderchog o Grist, o ran ei berson, ei swydd, a'i waith. Mewn ystyr anfeidrol mwy ardderchog, mae yr enw hynodol **MAB DUW**, yn cael ei briodoli iddo; mae ei deyrnas a'i lywodraeth yn ddirfawr yn ei ddiwedd;—eistedd ar ddeheu-law y Mawredd, nes daroetwng ei holl elynion dan ei draed;—'ynddo ef y mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig;—efe hefyd, mewn ystyr mwy enwog, a 'adeilada deml yr Arglwydd;—efe a ddyrchafa Seion yn ben moliant ar y ddaear; a than lywodraeth y Tywysog tangnefedd hwn, 'bydd mynydd tŷ yr Arglwydd wedi ei barotoi yn mhen y mynyddoedd, ac yn ddyrchafedig goruwch y brynau; a'r holl genedloedd a ddylifant ato.' Eca. 2. 2. 2 Sam. 7. 13. Zech. 4. 9. a. 6. 12, 13. Col. 2. 3. Oddi wrtho ef y cafodd Solomon ei holl ddoniau, a'i holl llwyddiant; y pethau oeddynt yn gyfranedig i Solomon, ydynt guddiedig a hanfodol ynddo ef; yn ddi-ddaelliad ac yn annibynol. Dyrchafodd Duw Solomon fel cynllun i'w ddangos ei hun i'w eglwys, er ei dyddanwch a'i gorfoledd annhraethol o'i blegid. Cyfnewidodd Solomon, a syrthiodd o'i fawredd a'i ardderchogrwydd; anurddwyd ef gan y pechodau ffeiddiaf; ond 'Iesu Grist, ddoe a heddyw yr un, ac yn dragywydd—ni wnaeth bechod, ac ni chaed twyll yn ei enau.'—Yr oedd 'yr holl fyd yn ceisio gweled wyneb Solomon, i glywed ei ddoethineb, ac yr oeddynt yn dwyn anrhegion iddo.' (1 Bren. 10. 24.)—'Daw teyrnas oedd y ddaear yn eiddo yr Arglwydd a'i Grist ef.—Ie, yr holl freninpedd a ymgrymant iddo, a'r holl genedloedd a'i gwasanaethant.—Cyfoethogion y bobl a ymbiliant â'i wyneb—au

a thus a ddygant; a moliant yr Arglwydd a fynegant.' Salm 45. 12. a 72. 11. Esa. 60. 6.

Gwedi teyrnasu 40 mlynedd, Solomon a fu farw ynghylch 58 mlwydd oed, cyn geni Crist 975; caws yr oedd ynghylch 18 oed pan ddechreuodd deyrnasu. Ysgrifenydd ei hanes gan Nathan, Ahiah, a Ido. Edr. BATHSEBA, CAN, DAFYDD, DIAREBION, GWEDDI, KIRIOLAETH, GORSEDD-FAINC, HIRAM, JEROBOAM, MEIRCH, PLANT, REHOBOAM, PREGETHWR, SEBA, TML.

'Porth Solomon,' Ioan 10. 28. Act. 3. 11. a 5. 12. Rhydd Josephus yr hanes canlynol am y porth y ta allan i'r deml o du y dwyrain; yr oedd yn adeilad ardderchog, ac wedi ei gorchuddio. Yr oedd yn arolygu pantle dwfn iawn, yn cael ei gynnal â muriau o bedwar can cufydd, wedi eu hadeiladu a meini pedair-onglog clauerwyn: hŷd pob maen oedd ugain cufydd a'u huchder chwe chufydd—gwaith y brenin Solomon, yr hwn a adeiladodd y deml.' *Antiq. lib. xx. cap. 8. sec. 7.* Lightfoot, *vol. ii.* Nid y porth oedd yn sefyll yn amser ein Hiachawdwr, oedd y porth a adeiladodd Solomon, ond yr oedd wedi ei adeiladu yn yr un fan, ac yn gyffelyb iddo, ac yn dwyn ei enw: neu, o'r hyn lleiaf, yr oedd wedi ei adgyweirio a'i addurno yn fawr wedi ei amser ef. Yr oedd yn sefyll yn amser Albinus ac Agrippa, mod Josephus, amryw flynyddoedd wedi marwolaeth Crist.

SON-IO-IARUS, (so-on) *Heb.* שֹׁנִי (shon); *Llad.* SOKUS; *Pfr.* SON; *Sa'ea.* SOUND: sain, llais, goslef; gair, chwedl, crybwylliad; swnio, darstain, trystio; llafar, sonfawr, crochlais. Na sôn, sef na ddywed felly; taw a sôn, sef bydd ddytaw.

'Am yr hwn yr ydym yn sôn.' *Heb.* 4. 13. *προς ον ημιν ο λαος, εἰρ ημιν y rhoddwn ni gyfrif:* felly y cyfieitha llawer y geiriau, ac felly, tybygaf, y dylest gael eu cyfieithu, oddiwrth yr ysgrifthyrau canlynol yn Groeg. *Mat.* 12. 36. 'Am bob gair segur, *αποδωσους περι αυτου λογον, y rhoddwn ni gyfrif.*'—*Mat.* 18. 23. *ος ηθελησε συνααρι λογον μετα των δουλων αυτου, a fynai gael cyfrif gan ei weision.*—*Luc.* 16. 2. *αποδος τον λογον της οικονομιας σου, dyro gyfrif. o'th oruchwylliaeth.*—*Rhuf.* 14. 12. 'Pob un o honom drosto ei hun, *λογον δωσει τω θεω, a rydd gyfrif i Dduw.*'—*Heb.* 13. 17. 'Y maest yn gwylio dros eich eneidiau, *ως λογον αποδωσοντες, megys rhai a fydd raid iddynt roddi cyfrif.*' Yr un gair *Gr.* *λογον*, yn mhob un o'r manau hyn, a gyfieithir *cyfrif*. Ni arferir un gair arall yn y Testament Newydd am *gyfrif*. *προς ον, a arwydda, εἰρ ημιν, ac nid am yr ημιν.* Gwel y Dr. Owen, Doddridge, Macknight. *Syr.* *I'r ημιν y rhoddwn ni gyfrif.* *Arab.* *O flaen yr ημιν rhaid ein profi.*

'A phregethiad Iesu Grist, yn ol dadguddiad y dirgelwch, yr hwn ni soniwyd am dano er dechreuad y byd.' *Rhuf.* 16. 25. 'A phregethiad Iesu Christ, gan ymddatguddiad y dirgelwch, yr hwn vu gyfrinachol yn oes oesoedd.' W. S. a Dr. M. Yr oedd dirgelwch yr efengyl,

a'r pregethiad o honi i'r Cenedloedd, yn guddiedig, ac heb sôn am dani trwy yr holl oesoedd er dechreuad y byd; nid yn gwbl, ond yn gymhariaethol i'r dadguddiad eglur a wnawd o honi trwy weinidogaeth yr apostolion. Nid oedd y dirgelwch hwn yn gwbl aradnabyddus, heb ddim crybwylliaidau am dano yn yr hen oesoedd; crybwyllwyd am dano wrth Adda, Abraham, Moses, Dafydd, Esiah, &c. ond yr oedd y dadguddiad yn aneglur, a dim ond crybwylliad tywyll am dano; dangoswyd ef trwy gygodau ac aberthau: ac mewn ystyr cymhariaethol, yr oedd wedi ei orchuddio mewn tywyllwch a dystawrwydd, mewn cyferbyniad i'r dadguddiad mwy eglur o hono dan oruchwylliaeth yr efengyl. Barna rhai fod y geiriau *χρονος αιωνιος, amser yr oes*, neu, yn y rhif liosog, fel yma, *amseroedd yr oesoedd*, yn cyfeirio at oruchwylliaeth Moses. *Luc.* 1. 70. *Act.* 3. 21. *2 Tim.* 1. 9. *Tit.* 1. 2. Dan y gyfraith yr oeddynt yn mesur yr amserau wrth oesoedd, neu Jubiliau; amseroedd yr oesoedd, oeddynt yr yspaid y mesurent amserau wrth oesoedd, neu Jubiliau. Gwel Locke.

'Y rhai ni chlywsant sôn am danaf; sef i'r rhai ni phregethwyd, yr ydys yn dadguddio yr Arglwydd yn ei holl ogoniant, fel Dduw yr iechydwr iaeth. Esa. 68. 19.

Priodolir y gair *soniarus*, y rhan amlaaf, i sain offer cerdd. *2 Cron.* 13. 12. *Salm* 33. 3. a 150. 5.

SOPHAH, *צוּפָה* [*dedd*] mab Helem o Aser. *1 Cron.* 7. 35, 36.

SOPHAI, *צוּפִי* [*yn canfod*] mab Elcanah, o denlu Cohath. *1 Cron.* 6. 26.

SOPHAN, *שׁוּפָן* [*cwningen*] dinas yn Gad. *Num.* 32. 35.

SOPHAR, *צוּפָר* [*codi yn foreu*] un o gyfeillion, Job, yr hwn a areithiodd ddwy waith yn erbyn Job. *Job* 2. 11. a xi, xx.

SORAH, *צֶרֶחָה* [*gwahan-glywf*] 1. Dinas yn Dan, lle genedigol Samson. *Barn.* 16. 31. —2. Dinas yn Judah. *2 Cron.* 11. 10.

SOREAH, dinas yn Judah. *Jos.* 15. 33.

SOREC, dyffryn lle trigai Dalilah. *Barn.* 16. 4. Tebygol ei fod yn lle hynod am winwydd a gwin rhagorol.—'Planodd hi o'r wynwydden oren.' *Heb. gwinwydden Sorec.* *Esa.* 5. 2.—'P'er winwydden.' *Heb. gwinwydden Sorec.* *Gen.* 49. 11. *Jer.* 2. 2.—'Meillin.' *Heb. llin Sorec.* *Esa.* 19. 9.

Yr oedd dyffryn Sorec yn gorwedd rhwng Ascelon a Gaza, yn rhedeg yn mhell i fynu i'r dwyrain, yn rhandir llwyth Judah. Yr oedd Ascelon a Gaza gynt yn nodedig am win. Tebygol fod pen uchaf dyffryn Sorec ac Escol, lle y caoglodd yr yspiwyr yr un swp o rawn yr oeddent yn gorfod ei ddwyn ar drosol rhwng dau, yn agos i'w gilydd. *Num.* 13. 22, 23. *Barn.* 16. 3, 4. Barna rhai mai gwahanol enwau ydynt ar yr un dyffryn. Barna Michaelis ei fod yn debygol, oddiwrth yr hanes yn Barn.

16. 4. fod dyffryn Sorec yn rhandir llwyth Judah, ac nid yn ngwlad y Philistiaid.

Yr oedd gwin Sorec yn adnabyddus i'r Israeliaid cyn eu dyfodiad o'r Aipht; canys crybwylla Moses am dano yn Gen. 49. 11. 'y bwr winwydden.' *Heb. Gwinwydden Sorec.* Tebygol y dygid gwin Sorec i'r Aipht i'w werthu. Yr oedd gwinwydd yn yr Aipht. Salm 78. 47. a 105. 33. Ond yr oedd y winwydden yn cael ei meithrin yno er mwyn y grawn i'w bwyta, ac nid i wneyd gwin o honynt, medd Hasselquist; y gwin a ddygid iddynt o Candia, gwlad Groeg, a Phenicia. Herodot. iii. 6. Nid oedd y wlad yn addas i winlanoedd, am nad oedd, gan mwyaf, ond dyffryn gwaestad, yn cael ei orlifo yn ffynyddol gan yr afon Nilus. Wrth waith Jacob yn enwi gwinwydden Sorec, wrth fendithio llwyth Judah, mae y brophwydoliaeth yn crybwyll am y parth o'r wlad a ddygwddai yn rhandir iddo:

Yn rhwymo ei ebol wrth ei winwydden,
A llwdu ei asyn wrth ei winwydden Sorec ei hun,
Y mae yn golohi ei wiag mewn gwin,
A'i fautell yn ngwaed y grawnwin.

Louth ar Esa. 5. 2.

SIR-I-IANT, (sy-or) lliadiawgrwydd, diglloedd; digio, lldio—'Ië, pa soriant.' 2 Cor. 7. 11.—'Anyd pa gilwc.' W. S.—'Ië, pa ddigofaint.' Dr. M. Y gair *αγανθησιον*, a arwydda, medd Macknight, *poen*, a'r *achos o hono yn y dyn ei hun*. Y mae hyn yn gynnwysedig mewn edifeirwch duwiol; sef bod dyn yn sori, neu yn digio wrtho ei hun, o herwydd ei gamweddau. Edr. DIGOFAINT, LLIDIAWGRWYDD.

SOROD, (sôr) swrwd, sothach, mettel, gorfwr mettel, sinidr, gwaelodon, llorion, rhytion. Diar. 26. 23. Galar. 8. 45. Seph. 1. 12. Edr. CEULO, GWEFUS.—'Fel ysgubion y byd y gwnaethpwyd ni, a sorod pob dim hyd yn hyn.' 1 Cor. 4. 13.—'Val carthion y byt, yn greifion pob peth, yd hyn.' W. S. Sef fel y pethau mwyaf gwael a ffaidd; fel yagubion a sorod, a fwriai rhai allan er glondid a glanweithdra. Galwai y cenedloedd Paganaid y dynion truaid a aberthent i'w heilunod, i'w heddychu yn amser o bla, neu dralod, *περιπαρματα*, (y gair arferir yma) y *purwyr*, y rhai a lwythent a phob melldith ac anmharch wrth eu harwain at eu halloran; tebygol fod cyferiad yr apostol at y cyfryw ddefodau cythreulig, ac yn crybwyll ei fod ef a'i frodyr yn gyffelyb yn y byd i'r cyfryw adnyon truenus, yn cael eu melldithio, eu rhegu, a'u herlid, fel cwbl ffaidd a dirmygedig. Arferwyd y ddau air, *ysgubion* a *sorod*, i'r un gwrthddrych, na pha un nid oedd gwrthddrych yn fwy ffaidd i fod. Gwel Mintert, Schleusner, Parkhurst.

SOSTHENES, arch-synagogydd yn Corinth. Pan wrthododd Galio wraudo ar achwynion yr Iuddewon yn erbyn Paul, y Groegwyr Paganaid a gurasant Sosthenes o flaen y frawdle. Act. 18. 12—17. Ai hwn yw Sosthenes a elwir yn frawd gan Paul, yn 1 Cor. 1. 1. sydd aneg-

lur, er ei fod yn debygol; nid oes un arall o'r enw yn cael crybwyll am dano. Corinthiaid oeth y Sesthones hwn; ac os oedd yn Gristion, a chyda'r apostol pan oedd yn yagrifeau ei epistol at y Corinthiaid, yr oedd yn dra thebygol o ymuno â'r apostol yn ei gyfarchiad at egiwys Corinth. Ond ymddengys anhawdra yma. Os oedd Sosthenes yn Gristion yn amser y cythrwll, pahan y curai y Groegiaid ef? yr ymosodiad ar y Cristionogion a wnaed gan yr Iuddewon. Yr Iuddewon a ddygasant Paul o flaen y Rhaglaw. Pe buasai yr Iuddewon yn curo Sosthenes, ni buasai dim amhenaeth nad oedd yn achleswr i Paul, a'r un ag a unir gydag ef yn ei epistol. Mewn llawer o ad-ysgrifeniadau a chyfieithiadau o lyfr yr Actan, nid yw y gair *Ελληνες*, *Groegwyr*, i'w gael. Ac mewn rhai ereill, rhoddir y gair *Ιουδαίος*, *Iuddewon*, yn lle *Ελληνες*, *Groegwyr*. Tebygol nad oedd un o'r ddau yn yagrifen Luc, ac i'r adysgrifenydd roddi y ddau air ereill i mewn, yn ol eu gwahanol farn. Darllen y geiriau yn burion heb un o honynt, fel y canlyn:—'Ac efe a'u gyrodd hwynt,' sef yr Iuddewon, 'oddiwrth y frawdle, a hwynt oll a gymerasant Sosthenes, ac a'i curasant o flaen y frawdle.' Gwel y Dr. Paley, *Horae Paulinae*.

SOSANIM, שושנים [*chwech*] offeryn cerdd a chwe thant iddo. Arferir ef yn nheitl y Salman xlv, lxix, lxxx. Cyfieithir ef *lili*, yn Can. 2. 1. am fod chwe dalen i'r blodeuyn hwn. Cyfieitha y LXX. y geiriau o flaen y Salman uchod, 'Yn nghylch y rhai a newidir.' Gysieitha y Dr. Morgan deitl Salm xlv. 'At y pen-cerdd ar y chwe-thant o feibion Corah, cân cariadau er athrawiaeth,'—Teitl Salm lxix. 'At y pen-cerdd a'r chwe-thant,'—Salm lxxx. 'At y pen-cerdd a'r chwe-thant, tystiolaeth (neu) gân i Asaph.'

SOTHACH, (soth) sorod, ysgarthion, ysprêd, ysbwrlach, ffwlach, gwehillion, anmhuredd, sinidr. Salm 119. 119. Esa. 1. 22, 25.

STACTE, *Gr. στακτη; Vulg. STACTEN; Heb. נטף (nataph.)* Y gair Hebraeg a Groeg a arwydda *dyferu*. Myrr, meddant, yn dyferu o hono ei hun, yn rhydd.* Y myrr goreu yw, ac a elwir *stacte*. Yr oedd hwn yn un o'r pelysiaid yn yr arogl-darth. Exod. 30. 34. Edr. MYRR.

STEPHAN, *Gr. Στεφανος, [coron]* Nid oes prawf digonol ei fod yn un o'r deg a trhiugain dysgyblion, neu ei ddwyn i fynd wrth draed Gamaliel, fel y dywedodd Epiphanius, ac ereill ar ei ol. Tebygol mai dyn enwog ydoedd o'r Iuddewon Groegiaidd, a ddychwelwyd i'r ffydd. Gwedi ei ddewis yn un o'r saith i arolygu elusen yr eglwys, y mae yn ymddangos y penaf a'r blaenaf yn eu plith. Gwedi yr etholiad hwn

* Pliny, yn yagrifenu am y prenau o ba rai y ceir myrr, (*lib. xii. cap. 15.*) a ddywed, 'Y maent o honynt eu hunain yn ohwysu math o fyrr, a elwir *stacte*, yr hwn yw y goreu aydd i'w gael.'

i'r gorchwyl presennol o edrych ar ol yr elusen, o herwydd y grwgnach a fu gan y Groegiaid yn erbyn yr Hebreaid, am ddirmygu eu gwragedd gweddwn hwynt yn y weinidogaeth feunyddiol, y mae Stephan yn ymddangos gyda llawer o ardderchogrwydd; yn llawn ffydd a nerth, efe a wnaeth ryfeddodau ac arwyddion mawrion yn mhllith y bobl. Act. 6. 8. *Ἐποίησεν σημεῖα καὶ τέρατα μεγάλα.*—Rhyfeddodau ac arwyddion mawrion.† Dr. M.—'Great wonders and miracles.' *Saes.* Rhai o synagog y Libertiniaid, a'r Cyreniaid, a'r Alexandriaid. &c. a ddadlennasant ág ef; ond ni allent wrthwynebu y doethineb, a'r ysbryd, trwy yr hwn yr oedd efe yn llefaru. Cipiasant ef, a dygasant ef i'r gynghorfa, a gau-dystion a'i cyhuddasant, ei fod yn dywedyd yn erbyn y gyfraith a'r deml; ac y dystrywiail Iesu d Nazareth y deml, ac y newidiai efe holl ddefodau Moses. Yr oedd golwg hynod ac anghyfreidin arno o flaen y cynghor: dywedir fod 'y rhai oedd yn eistedd yn y cynghor yn dal sylw arno, ac yn gweled ei wyneb fel gwyneb angel.' Yr oedd tawelwch a sirioldeb yn ei wyneb yn dystiolaeth o'i ddiniweidrwydd: yr oedd y fath harddwch a gogoniant yn ei wynebpryd, fel yr oedd yn ymddangos mor dirion a hawddgar ag angelion Duw, y rhai a ymddangosant i ddyonion yn dra gogonedus a hawddgar. Yr oedd ei drychiad yn debyg i wyneb Moses, pan ddiagynodd o'r mynydd; neu, mewn gradd bychan, yn debyg i wyneb Crist ar ei wedd-newidiad. Y mae ei araeth ardderchog o flaen y cynghor yn addas i ddyon yn llawn o'r Ysbryd Glan, yn coffau yr hyn a wnaeth yr Arglwydd er y genedl Iuddewig, a pha fodd y gwrthryfelasant yn ei erbyn; ac y mae yn eu hargyhoeddi o ladd Crist a'r prophwyd. Wrth glywed hyn, ffromasant yn eu calonau, ac ysgyrnygasant ddannedd arno. Yn edrych yn ddyfal tua'r nef, dywedodd wrthynt, 'Ei fod yn gweled Iesu yn sefyll ar ddeheuolaw Duw. Yna cauasant eu clustiau, fel rhai wedi brawychu wrth ei gabledd, a rhuthrasant yn uwedyd arno, a'i bwriasant allan o'r ddinas, ac a'i llabuddiasant. Bu farw yn erfyn, Na ddodai yr Arglwydd y pechod hwn yn eu herbyn. Am mai efe a roddwyd i farwolaeth gyntaf o achos yr efengyl, gelwir ef Stephan y cyn-ferthya. Wrth farw, gorchymynodd ei ysbryd i Grist, gan ddywedyd, 'Arglwydd Iesu, derbyn fy ysbryd!' geiriau sydd y profi nad yw ysbryd dyn yn cysgu nac yn marw gyda'r corph; a bod yr Arglwydd Iesu yn wrthddrych addas i orchymyn yr enaid i'w ofal a'i gadwraeth, ar ei ysgariad oddiwrth y corph. Gan hyny, rhaid ei fod yn Dduw i fod yn addas i'r cyfryw ymddiried, yr hyn nid yw yn neb ond Duw; ac hefyd, am fod addoliad dwyfol yn cael ei roddi, yma iddo. Gorchym-

ynodd Crist ei ysbryd i'r Tad; ac yma y mae Stephan yn gorchymyn ei ysbryd i'r Arglwydd Iesu.

STEPHANAS, *Gr.* *Στεφᾶνα* [*coron*] yr un enw a Stephanos, neu Stephanio, yn Pliny. Barnodd ysgrifenywyr Cristionogol Groegaidd, ar ba sail sydd anhyabys, mai yr un ydoedd a cheidwad y carehar yn Philippi, ag oedd, pan ysgrifennodd Paul at y Corinthiaid, wedi symud i Corinth, ac yn enwog ac yn ddefnyddiol yno. Bedyddiwyd ef a'i dylwyth gan Paul. 1 Cor. 1. 16. Daeth ef, a Ffortunatus, ac Achaicus, at Paul i Ephesus, tebygol, a llythyr oddiwrth eglwys Corinth; yn ateb i ba un yr ysgrifennodd Paul ei epistol cyntaf, ac a'i hanfonodd gyda'r gwyr hyn. 1 Cor. 16. 17.—'Mi a fedyddiais hefyd dylwyth Stephanas.' 1 Cor. 1. 16.—*τοῦ Στεφᾶνα οἴκον, τὴν Στεφᾶνα.* Y mae y gair *Heb.* *שֹׁפְטָר* a'r gair *Gr.* *οἶκος*, o ystyr heliaeth, ac yn arwyddo, y tylwyth, cymaethlu, &c.—'Tŷ wedi ymrannu yn erbyn tŷ, a syrth.' Luc 11. 17. sef y rhai yn cyd-drigo fel teulu, wedi ymrasaelio ac ymrannu yn erbyn eu gilydd.—'Heddyw y daeth iechydwrtaeth i'r tŷ hwn.' Luc 19. 9. sef i'r teulu, a'r tylwyth yn cydbreswyllo.—'Yn ofni Duw yn nghyd a'i holl dŷ;' Act. 10. 2. sef ei holl dylwyth.—'Yn llywodraethu ei dŷ ei hun yn dda.' 1 Tim. 3. 4. sef yn llywodraethu ei weinidogion, ac yn dal ei blant mewn nffudd-dod.—'Rhodded yr Arglwydd drugaredd i dŷ Onesiphorus;' 2 Tim. 1. 16. sef yr holl deulu. Arwydda, nid yn unig y rhieni a'r plant, ond hefyd, weithiau, y gweinidogion, a phawb yn y tŷ; y cymaethlu. 'Bu farw Saul, a'i dri mab ef, a'i holl dylwyth a fuant feirw yn nghyd.' 1 Cron. 10. 6. Pwy a feddylir wrth ei dylwyth sydd eglar oddiwrth ysgrhythyr gyfatebol: 'Bu farw Saul, a'i dri mab, a'i yswain, a'i holl wyr, y dydd hwnw yn nghyd.' 1 Sam. 31. 6. Wrth dylwyth Saul y meddylir, y mae yn eglur, y rhai hyny o'i deulu oedd yn dwyn arfau, ac yn rhyfela. Arwydda tŷ, gan hyny, pawb yn y tŷ—y rhieni, y plant o bob oedran, y gweinidogion, a phawb a aned o honynt. Yn nhŷ Stephanas yr oedd rhai mewn oedran, y dywed yr apostol iddynt ymosod i weinidogaeth y saint. 1 Cor. 15. 16. Felly dywedir am Lydia, iddi gael ei 'bedyddio ganddo, hi a'i (*αἰκὸς οὐραῖος*) theulu.' Act. 16. 15. Felly yr oedd y proselytiaid i'r grefydd Iuddewig yn cael eu bedyddio, hwy a'u tylwyth o bob oedran, yn ol tystiolaeth yr Iuddewon a goffair gan Lightfoot, *Horae Heb. at Math. Vol. II.* Yr oedd bedydd Israel yn y Môr Coch yn gyffredinol i'r holl genedl. y gwyr, y gwragedd, a'r plant, a'r ieuentyd o bob oedran. 'A'u bedyddio hwy oll i Moses, yn y cwmwl, ac yn môr.' 1 Cor. 10. 2. Buaat *oll* yn nyfnder y môr, ac a ddaethant i'r làn oddi yno; ac yr oeddent *oll* yn y cwmwl, sef yn cael en gorchuddio ág ef. 'Bedyddiwyd ni *oll*,' medd yr apostol, 'yn un cerph.' 1 Cor. 12. 13. Yr oedd bedydd mor gyffredin

† Mae y gair *mawrion* (*μεγάλα*) wedi ei adael allan yn y mhob argaffiad o'r cyleithiad presennol (hyd y flwyddyn 1814) trwy wall, tebygol, yr argaffiad cyntaf, a'r lleill yn ei ddilyn, heb sylwi arno.

yn amser yr apostolion, o ran pob rhyw ac oedran, a bedydd Israel yn y cwmwl, ac yn y môr. Pe buasai cyfnewidiad, buasai hyny yn cael ei nodi gan yr apostol.

STOICIAID, *Στωϊκοί*, plaid o philosophyddion, dygybllion Zeno, Philosophydd Pagan-aidd, athrofa yr hwn oedd mewn porth (*στωα, stoa*) yn ninas Athen. Yr oeddent dros amryw oesoedd mewn cymeradwyaeth mawr, yn enwedig yn Athen, lle y gwrthwynebwyd Paul gan rai o honynt. Act. 17. 18. Yr oeddent yn credu yn y Bob o Dduw, ei lywodraeth ar y byd isod, ac hanfodiad yr enaid ar ol marwolaeth; ond yr oeddent yn dyfygu y Dawdod a'i weithredoedd, ac yn barnu mai efe oedd enaid y byd. Yr oeddent yn barnu fod dedwyddwch dyn yn gynywysedig mewn buchoddiad rhinweddol, ac yn annog i burdeb mocoel y fawr; ond yr oedd eu hymchwedd cnawdol ynddynt eu hunain yn anurddo'r cwbl; ac nid rhyfedd iddynt wrthwynebu athrawiaeth yr efengyl, yr hon oedd yn darostwng dyn, ac yn ei ddaagos yn wael i'r graddau mwyaf; sef yn enog ac yn llygredig, a than farn o golledigaeth.

SUA, שׁוּא [myfyrdod] yr oedd amryw o'r enw; megys mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2.—Merch Hiram yr Adulamiad. Gen. 38. 2.—Brawd Caleb. 1 Cron. 4. 11.—Merch Heber. 1 Cron. 7. 32.

SUAL, שׁוּא [cadnaw] talaeth yn ngwlad Israel, a anrheithiodd y Philistiaid yn nyddian Saul. 1 Sam. 13. 17.

SUBAEL, שׁוּבְאֵל [dychweliad Duw] mab Amram, a thad Jehdeiah. 1 Cron. 25. 20.

SUCCOTH, סֻכּוֹת [bythod] 1. Lle rhwng yr afon Jabboe a'r Iorddonen. Pabellodd Jacob yno ar ei ddychweliad o Mesopotamia, ac adeiladwyd dinas yno wedi hyny. Gen. 33. 17. Yr oedd yn rhandir Gad. Jos. 13. 27. Yn agos yma y toddodd Solomon lestri y deml. 1 Bren: 7. 46.—2. Gweraylfa gyntaf Israel wedi dyfod o'r Aipht. Exod. 12. 37.—3. Succoth-Benoth oedd eilun-dduw y Babiloniaid, a ddygiasid gan Salmaneser i Samaria. 2 Bren. 17. 30.

SUDDO, (sudd) soddi; corph trymach yn soddi mewn corph ysgafnach nag ef.—Ond pan welodd efe y gwynt yn gryf, efe a ofnodd; a phan ddechreuodd suddo, efe a lefodd, gan ddywedyd, Arglywydd, cadw fi. Mat. 14. 30. Tebygol ei fod yn medru noffio, fel y geill y rhan fwyaf o bysgodwyr. Cymh. Ioan 21. 7. Ac nid anhebyg nad oedd ganddo ddbyniad dirgel ar ei fedruswydd yn hyny, yr hyn a barodd Duw yn addas fethu iddo yn yr achos presennol. Y gair *Gr. καταπορεύεσθαι*, sydd gynnwysfawr, ac a arwydda, ei fod yn teimlo ei hun yn suddo gyda'r fath bywysau, fel nad oedd ganddo un gobaith o achub ei hun, ac nad oedd yn dygwyl dim amgenach na bod yn y gwaelod yn fuan. Hwyrach fod Pedr yn dygwyl

canmoliaeth am gyffier ei ffydd; ond gomeddodd yr Anglywydd iddo ymgais dyfod ato yn ol ei ddymaniad, i ddaagos ei weidd, ac er addysg i'r dygybllion oreill. Tra yr oedd ei ffydd yn golygu gallu dwyfol Crist, yr oedd yn gallu rhodio ar y dyfroedd; ond cynhawif y môr yn fuan a dynodd ymaith ei olwg oddi arno; yna dechreuodd suddo, i ddaagos mai yn Nghrist yr oeddy rhinwedd, ac nid yn Pedr, ei fedruswydd, na'i ffydd ychwaith. Cafodd ei geryddu fel un o ychydig ffydd.

SUGN-O, (sug) *Heb. יָסַע* (*iasc*;) dyfnu.—'Sugno mêl o'r graig,' a arwydda, mwynhan llawnder o bethau tymhorol. Deut. 32. 13.—'Cyfoeth y moroedd a sugnant;' sef cyfoethogant trwy bysgodisoedd, morwriaetha marchnadoedd y moroedd. Deut. 33. 19.—'Sugni laeth y cenedloedd, a bronau breinioedd a sugni.' Esa. 60. 16. Sef yw hyny, y byddai i luaws mawr o'r cenedloedd, a rhai o'u pendeffigion a'u tywysogion, gael eu dychwelyd i'r ffydd a'r wir eglwys; ac y byddai i'r eglwys dderbyn pob cynorthwy oddi wrthynt. Esa. 66. 11, 12. a 49. 23.

'Yna y suguwch, ar ei hystlys hi ye'h dygir,' &c. Esa. 66. 12. Mae y geiriau hyn yn rhoddi golwg hardd ar y gymdeithas anwylaf, a'r dull hyfryd y mae ffydd yn byw ar Grist, ac yn cyfranogi o'r cyflawnder o fendithion sydd ynddo; sef fel plentyn ar fronau llawn, a mynws anwylaf ei fam. Nid oes un gyffelybiaeth yn natur a ddichon osod allan yn fwy cynnwysfawr, gariad, hyder, anwyldeb, boddlondeb, a dyddanwch.

SUGN-DRAETH, (sugn-traeth) traeth byw, traeth sugn. Act. 27. 17. Dywed Mr. Bryant fod sugn-draeth peryglus yn agos i ynys Clandia, o du y dehau iddi, yr hwn, medd efe, oedd y *syrtis*, neu'r sugn-draeth yr oeddent yn ei ofni. Yr oedd dan, un y lleiaf, a'r llall y mwyaf, ar gyffiniau Affric, ac y maent yn dra adnabyddus hefyd yn bresennol, fel lleoedd o berygl a dystryw i forwyr a'u llongau.

SULAMEES, שׁוּלְמַיִם [heddychol] gelwir yr eglwys wrth yr enw hwn yn Can. 6. 13. naill ai am ei bod yn trigo yn Salem, yr hen enw ar Jerusalem (Salm 76. 2.) neu am ei bod yn briod i'r gwir Solomon, Iesu Grist; a'r wraig yn cael ei galw wrth enw y gwr. Jer. 23. 6. a 33. 16. Neu, yn ol arwyddocad y gair, yr *heddychol*, neu *y berffaith*. 'Dychwel, dychwel y Sulamees,' medd naill ai ei hanwyl-yd, neu merched Jerusalem wrthi, 'fel yr edrychom arnat.—Beth a welwch,' medd hitheu, 'yn y Sulamees?' Yr oedd yn rhyfedda eu bod yn edrych arni; nid oedd yn gwelod y ddi ei hun ddim ond gwaelodd ac anneilyngdod. Can. 1. 6. Luc 7. 44. a 15. 10. 2 Thea. 1. 10. Hwyrach mai yr eglwys sydd yn ateb, 'Megys tyrfa dau lu,' sef cnawd a phechod, yn wastadol yn gwrthwynebu ac yn rhyfela yn erbyn eu gilydd. Rhuf. 7. 23. Gal. 5. 17. Nis

gallai y cyfryw olwg, yn ei thyb hi, fod yn hyfryd, ac yn ddymunol. Eto, fel y mae yn filwriaethus, y mae yn dëg, yn hardd, ac yn ardderchog yn ngolwg ei phriod. Gwel Can. vii.

SULGWYN, (sul-gwyn) y Pentecost; y degfed dydd a deugain ar ol y pasc. Galwyd ef Sulgwyn, meddant, oblegid y denai y rhai a feddyddiwyd yn ddiweddar, yn y brif eglwys, rhwng y Pasc a'r Sulgwyn, i'r addoliad mewn dillad gwynion.—'Brysis yr oedd, os bai bosibl iddo, i fod yn Jerusalem erbyn y Sulgwyn.' Act. 20. 16. 'Y dydd y Pentecost.' W. S. 'Sulgwyn.' Dr. M. *Gr. τῆς ἡμέρας.*

SUMATHIAID, oeddynt un o chwe teulu triglion Ciriath-jeirim; a alwyd felly, nail ai oddiwrth Suma eu tywysog, neu oddiwrth Sema, dinas yn Judah. 1 Cron. 2. 53. Jos. 15. 26.

SUNEM, dinas yn rhandir Issachar. Jos. 19. 18. Yma y trigai Abisag, gwraig Dafydd. 1 Bren. 1. 1. Edr. **ABISAG**. Yma hefyd y trigai y wraig oludog yr hon a d dangosodd garedigrwydd i'r prophwyd Elisæus, a mab yr han a gyfododd o feirw. 2 Bren. 4. 12—25. Edr. **ELISÆUS**. Y Philistiaid a wersyllasant yn Sunem, pan wersyllodd Saul ac Israel yn Gilboa, yn yr ymladdfa y lladdwyd Saul a Jonathana ynddi. 1 Sam. 28. 4. Edr. **SAUL**.

SUNI, trydydd mab Gad. Gen. 46. 16. Num. 26. 15.

SUPH, סופר [*yn canfod*] Lefiad, a gorhendaidd Elcana. 1 Sam. 1. 1.

SUR, שׁוּר [*ych*] dinas yn Arabia Patrea, yr hon a roddodd yr enw i anialwch Sur. Gen. 16. 7. Exod. 15. 22. 1 Sam. 15. 7. a 27. 8.—'Porth Sur,' un o byrth y deml. 2 Bren. 11. 6. Gelwir ef yn 2 Cron. 23. 5. 'porth y sylfaen.'

SUR—O—ION, (su-ur) *Heb.* שׁוּר (seor;) *Efr.* SUR; *Saes.* SOUR; egr, chwibl, henaidd, egraid; egru, chwiblo. Exod. 12. 8. Esa. 18. 5. Jer. 31. 29. Edr. **DINCOD**, PASC.

SURDOES, (sur-toes) toes sur, eples, lefain; toes wedi ei halltu a'i suro i eplesu. Edr. **ΛΕΡΑΙΝ**.—Cyffelyba yr Argiwydd deyrnas nefoedd, sef goruchwyliaeth yr efengyl yn y byd, ac effeithian y gwirionedd ar y galon, i 'surdoes, yr hwn a gymerodd gwraig, ac a'i cuddiodd mewn tri phecaid o flawd, hyd oni surodd y cwbl;' felly mae gras yr efengyl yn troi y cwbl i'w sawr a'i archwaeth ei hun; i.e. sura y cwbl.—Sancteiddia yr Ysbryd Glan, trwy yr efengyl, yr holl ddyr, corph, enaid, ac ysbryd, yr holl ensid yn ei holl alluoedd a'i weithrediadau; y cyfnewidiad sydd raddol, yn gyffredin, hyd nes ei berffeithio yn y nefoedd. Mat. 13. 33. 'Y mae ychydig lefain yn lefeinio yr holl does.' 1 Cor. 5. 6, 7. Gal. 5. 9.

Yn gyffredin, gau-athrawiaethau, neu ddygion, a gyffelybir i surdoes yn yr ysgrythrau:

megys surdoes y Phariseaid a'r Saduceaid, a Herod, yr hwn yw rhagrith, gau-athrawiaethau, a drwg fucheddau. Mat. 16. 6. Marc 8. 15. Luc 12. 1. Y maent fel surdoes yn effeithio yn niweidiol ar eraill, ac yn rhodd archwaeth gyfeiliornus a llygredig arnynt.

SURIEL, שׁוּרִיֶּאֵל [*Duw yw fy nghraig*] mab Abihael. Num. 3. 35.

SUSAN, שׁוּשַׁן [*lili*] prif ddinas Susiana, neu Shusistan yn Persia. Yr oedd yn sefyll ar yr afon Eulæus, neu Ulai. Cafodd yr enw oddiwrth y lili oedd yno yn tyfu yn lluosog. Adeiladwyd hi gan Memnon mab Tithonus, yr hwn a laddwyd gan y Thessalonaiad yn rhyfel Troia; a dywedir fod meini y muriau wedi eu syth-gydio ag aur. Strabo a Pausanias a gymharant eu muriau i furiau Babilon. Yr oedd wedi ei chysgodi rhag gwynt y gogledd gan fynyddoedd mawrion, yr hyn a'i gwnelai yn sefyllfa hyfryd yn y ganaf; ond yn yr haf yr oedd mor boethed fel y gorfyddai ar y triglion orchuddio eu tai a daer ddaun gyfydd o ddyfnder. Trigai breninoedd Persia ynddi dri mis yn y ganaf, ac ynddi y cadwent y rhan fwyaf o'u trysorau. Cafodd Alexander ynddi 50, 000 o dalentau o aur, heblaw perlau, gemau, a llestri aur ac arian, i werth mawr. Gelwir hi yn mhob man yn y Beibl, y *brenin-llys*; ond tu hwnt i bob ammeuaeth yr oedd, heblaw y brenin-llys, yn ddinas hefyd. Yma y cadwodd Ahasferus ei wledd fawr dros 180 o ddyddiau, ac y rhoddodd orchymyn i ail-adeiladu y deml. Esth. i. Neh. i. Ac yma y cafodd Daniel y weledigaeth am yr hwrddeu-gorn, a'r bwch. Mae yn awr yn adfeiliedig, ac a elwir Valdak, neu yn ol Tavernier, Schuster, neu Suster. Gwel *Ancient Universal History*, Vol. v. Galwent, medd Lightfoot, y porth allanol i fur dwyreiniol y deml, yn *porth Susan*, ac yr oedd llun dinas Susan wedi ei gerfio arno, fel arwydd o goffadwriaeth ddiolchgar am y gorchymyn a roddwyd yno gan Darius brenin Persia i adeiladu y deml. Gwel Lightfoot, *De Templo*, cap. iii.

'A bu, pan welais, mai yn Susan y brenin-llys, yr hwn sydd o fewn talaeth Elam, yr oeddw.' Dan. 8. 2. Yno y gwnaethai orchwyl y brenyn. Adn. 20. Goreagynodd Nebuchodonosor Elam, yn ol prophwydoliaeth Jeremiah, (pen. 49. 34—39.) ac yr oedd yn bresenol, yn nechreu' teyrnasiad Belsassar, heb gael ei hadgymeryd, tebygol, gan Cyrus, ac yr oedd Daniel yn oruchwylwydd ar dalaeth Elam, y sefyllfa oruchel y gosododd Nebuchodonosor ef ynddi. Arwydda Elam, weithiau, holl wlad Persia; ond nid oedd talaeth Elam ond rhan o'r wlad hono. Nid oes un modd arall i olygu paham yr oedd Daniel yn Susan y pryd hwn, oni fernir, gyda rhai, ei fod wedi ei anfon yno ar ryw genadwriaeth oddiwrth frenin Babilon at frenin Persia. Rhydd Josephus hanes am adeiladaeth ardderchog a wnawd gan Daniel

yn Sassa, lle y cloddid breninoedd Persia a Parthia. Geitw Josephus eaw yr adeiladaeth hon Baria; yr un eaw yn Hebraeg a'r geirian a gyfieithir 'brenin-llŷs Susan,' sef *Beahushan Habirak*; yr un yw *Birak* Daniel, drameu, a *Baria* Josephus. Yr oedd yn hen draddodiad dros oesoedd i Daniel gael ei gladdu yn y ddinas hon, a elwir yn bresenol Taster, a dangosant ei feid-adail ynô hyd heddyw. Gwel *Prideaux's Connection, part i. b. iii.*

SUSI, סוסי [marck] tad Gadi, yr yspwr dros lwyth Manasseh. Num. 13. 11.

SUTHELAH, שותלח [planigyn] pen-tenul o lwyth Ephraim, tad y Sutheliaid. Num. 26. 36.

SWCH, SYCHAU, (sw-wch) durva; cyll-ll aradr; cwlltw. 1 Sam. 13. 20. Eza. 2. 4. Joel 3. 10. Mic. 4. 3.

SWLLT, SYLLTAU, (swll) arian, trysor; deuddeg ceiniog, neu yr ugeinfed ran o bunt. Cuddiedig swll, sef trysor cuddiedig.—'Deng mil o sylltan.' 1 Cron. 29. 7. 'Ten thousand drama.' Saes. Heb. דראמוני dracmonau, tel y rhoddir y gair yn Ezra 3. 69. a 18. 27. Neh. 7. 70, 71, 72. Edr. DRACHMA. A oes heb a all fy nghyfeirio am hanes arian bathol yr hen Frytaiaid? A oedd ganddynt arian bathol? os nad oedd, pa fodd yr oedd cyfnewidiaeth yn myned yn mlaen yn eu plith?

SWM, (sw-wm) nifer, cyfaarif, sylwedd.—'Swm y cwbl a glybuwyd yw.' Preg. 12. 13. Heb. diwedd y gair, y cwbl a glybuwyd. At hyn y mae yr holl ymadroddion yn y llyfr hwn yn tuoddu; sef dangos gwagedd a diddymder pob peth heb wir grefydd, yn gynnwysedig yn 'ofni Duw, a chadw ei orchymynion,' sef ei wir addoli ac ufuddhan iddo. 'Let us hear the conclusion of the whole matter.' Saes.—'Gadewch i ni glywed terfyniad yr holl fater.'—'Hyn yw holl ddyled dyn.' כולל-הכל holl ddyd; sef holl fraint, anrhydedd, dedwyddwch, a rhagoroldeb dyn, yn gystal a'i ddyled. Hyn fydd y cwbl i ddyd yn y faru, o gysur a gorfoledd. Pan elo y bywyd hwn heibio, bydd hyn yn beth mawr a digonol i ddyd mewn byd arall. Job 28. 28. Diar. 19. 23. Luc 1. 50.

SWMER-I, (sw-wm) traws, paladr, tylath; megys swmer tŷ, swmer càr, swmer farch; swmeru, gosod swmer, attagu, cynnal.—'Swmeri ein tai sydd gedrwydd.' Can. 1. 17. Y tŷ ydyw yr eglwys, ac wrth y swmeri y mae i ni ddeail y duwiolion, y rhai a gyffelybir i gedrwydd. Salm 92. 13. Neu, yn hytrach, y rhai a eilw yr apostol yn golofnau, sef yr apostolion a gweinidogion y gair, y rhai ydynt gryf fel swmeri, ac yn beraidd ac yn hardd fel cedrwydd. Gal. 2. 9.

SWMWL—YLAU, a SYML—AU, (swm-wl) *Llad. Stimulus*: garthon, irai, ierthi, pig-

ell, llym-faac; pob peth a gymello ac a anogo: megys geirian y doethion. Preg. 12. 11.

SWN—IO, (sw-wn) Heb. יסון (abson:) *Llad. NOSTS*; Saes. SONS: sôn, sain, adssain, llais, oale, trydar, trwt, dyan, gorddyar; seinio. lleisio, eichio; swn llef—swn canu—swn taru.—swn llawer o ddyfroedd—swn corbydan—swn malu. Edr. yr amrywiol eiriau.

'Ac fel yr oeddwn yn prophwydo, bu swn, ac wele gynhwrf.' Eze. 37. 7. Yr oedd y swn yn arwydd o weithrediad corpu arall ar yr egyptu, yr hwn a barodd y cynhwrf a'r cyffroad yn eu plith; yr un fath ar ddiagniad yr Ysbryd Glan, 'y daeth swn o'r nef.' Act. 2. 2. Er bod yr Ysbryd dwyfol yn anweledig i'w llygaid, yr oedd y swn yn arwydd i'w elustian o'i ddyfodiad, ac o'r cynhyrfiadau a fyddai yn mhllth dvnion yn ganlynol i hynny. Er ei fod yn gweithredu yn ddirgelaidd ac yn anweledig, eto nid dystaw ydyw o ran ei efferthian. Ioan 3. 8.

SWP, SYPIAU, (swb) *Gwydd. KRUACH*: aypyn, crug, twr, pentwr, curt, cludair, dda, mwdwl:—swp o rawnwin—swp o ffigya. Num. 13. 23. Eza. 38. 21. a 65. 8.

SWPER—U, *Ffr. SOUPER*; Saes. SUPPER: cwynos, nawn-fwyd, nawn-bryd. Y gair *Gr. δεσπυον*, a gyfieithir *goledd*, yn Mat. 23. 6. a gyfieithir *swper* yn mhob man arall yr arferir ef yn y Testament Newydd; megys Marc 6. 21. a 12. 39. Luc. 14. 12, &c. Ioan 12. 2. a 13. 2, 4. a 21. 20. Y mae yn air o ystyr helaeth: arwyddia yn Homer y *boreufwyd*, y rhan amlat. *Iliad*, viii. v. 53. a ii. v. 381—Arwydda hefyd, ciniaw echwydd; pryd o fwyd.—Ond yn gyffredinol yn yr awdwyr diweddf, arwydda hefyd cwynos nawn-fwyd, neu swper. Edr. CYN-LAW, GWLEDD.

'Swper yr Arglwydd.' 1 Cor. 11. 20. *Κυριακον δεσπυον*, swper o osodiad yr Arglwydd—trwy orchymyn yr Arglwydd—ac yn goffadwriaeth am yr Arglwydd; sef am ei gnawdoliaeth—ei ddyoddefaint—ei adgfodiad—a'i ddyfodiad drachefu i farau y byd. Fel yr arwydda 'dydd yr Arglwydd,' dydd yn goffadwriaeth am adgyfodiad yr Arglwydd—dydd iddo mewn modd arbenig i gael ei addoli yn gyhoeddus gan ei holl ganlynwyr—a dydd wedi ei neillkno ganddo i hynny, hyd ddiwedd y byd.—Gelwir ef yn *swper*, nid i ddynddi yr amser i gyfranogi o hono, ond am i'r Arglwydd gyfranogi o hono, a'i osod yn ei eglwys ar ol bwyta y pasg, yr hwn oedd i gael ei ladd rhwng y ddau hwyr (Edr. Pasg) y noswaith hono y bradychwyd ef, sef y nos cyn ei farwolaeth. 1 Cor. 11. 23.—Hefyd, am mai y nawn-bryd oedd y pryd mwyaf yn mhllth yr hynafiaid, yn enwedig yn mhllth yr Iuddewon, wedi i lafur a lludded y dydd ddarfod, fel y mae yn eglur oddiwrth ddammeg y deng morwyn. Mat. xxv. Addas oedd galw y wledd hono swper, ag sydd yn arwyddo y bendithion ysbrydol yn Nghrist a

fydd yn wledd dragywyddol a hyfryd i'w bobl. Pa un a weinyddir yr ordinhad hon, medd Doddridge, ar hanner dydd, neu yn yr hwyr, sydd fater dibwys iawn. Gwir yw i'r Arglwydd ei sefydlu yn yr ywyr, ond tebygol, yn hwyrach nag y byddwn ni yn cynnal ein cyfarfodydd yn gyffredia. Yr oedd y prif Gristionogion yn cymuno yn aml yn y boreu, cyn dydd; y rhewm o hyny, tebygol, oedd, am y gwnaent hi yn weithred ddiweddfaf o'u haddoliad; ac yn cyfarfod yn y nos rhag ofn eu herlidwyr, ac yn treulio y rhan fwyaf o'r nos yn darllen, gweddio, canu, a phregethu, yr oedd gweinyddu yr ordinhad hon yn cael ei adael yn naturiol hyd y boreu. Yr oedd hyn yn dangos yn eglur nad oeddynt yn rhoddi pwys mawr ar yr amser o'i gweinyddu. Mwy rheymol yw gadael hyn i farn a chyfeusdra pob cymdeithas neillduol. Ynfyd yw dadleu yn ffyrnig ynghylch mater mor lleied ei bwys.

Y mae y swper hwn yn un o'r ddau sacrament, fel y gelwir hwynt, yn ol y Lladin *sacramenta*, a sefydlodd Crist i fod yn ordinhadan yn ei eglwys hyd ddiwedd amser. *Sacramentum*, yn ei ystyr briodol, a arwydda y llŵ milwraidd yr oedd yn rhaid i bob milwr Rhuteinig i'w gymeryd yn tyngu ufudd-dod a ffyddlondeb i'w dywysog. Rhoddir geiriau y llŵ i ni gan yr hanesydd Groegaidd Polybius, *Hist. lib. vi*. Ei sylwedd-sydd fel y canlyn:—'Yr ydwyf yn tyngu, yr ufuddhaf yn ostyngedig i'r tywysogion, ac y gwnaf yr hyn a barant i mi hyd eithaf fy ngallu.' Oddiwrth yr arferiad hwn y golygodd y prif Gristionogion y ddwy ordinhad yn fath o lw o ffyddlondeb i Grist, Tywysog mawr, ac y galwasant ef y *sacrament*. Edr. BÉRYDD. Arwyddion gweledig oddi allan o ras ysbyrdol, a arwyddocêir trwy yr arwyddion hyny, yw sacrament, yr hwn a ordeiniodd Crist megys modd i ni dderbyn y gras hwnw, ac i fod megys yn wylt i'n sierhau ni o hono. Nid oes dim i'w olygu yn ordinhad sanctaidd yn yr eglwys, ond sydd o osodiad Crist yn *unig*, yr hwn yn *unig* sydd âg awdurdod ganddo i hyny, a'r hwn yn *unig* a ddichon eu bendithio a'u heffeithioli. Derbyniodd Paul gan yr Arglwydd Iesu wedi ei ogoneddiad, yr hyn a draddododd efse i'r eglwys; sef gosodiad yr ordinhad hon yn yr eglwys—pa bryd, a pha fodd. 1 Cor. xi.

Y mae i'w hystyried beth yw yr arwyddion gweledig—a beth yw y pethau a arwyddocêir yn swper yr Arglwydd:

1. Yr arwyddion gweledig yw bara a gwin, y ddau ynghyd; ac nid y naill heb y llall, i ddangos cyflawnder y pethau a arwyddocêir.

Y mae priodoldeb neillduol yn yr arwyddion:—1. Gan fod yr ordinhad hon i'w harferyd yn mhob man, bob amser, hyd y diwedd, yr oedd yn addas bod yr elfenau y cyfryw a fyddai wrth law, yn hawdd eu cael bob amser, ac yn mhob man.—2. Yr oedd yn addas dan yr oruchwyliaeth efengylaidd, fod yr arwyddion yn ddef-

nyddiol yn hytrach nag yn olygu, rhag tynnu ein sylw oddiwrth y pethau tra gogosoeddus a arwyddocêir, ac er gochelyd eol-grefydd.—3. Yr oedd arwyddion diwaellyd yn addas hefyd; gan fod Crist, trwy ei waed ei hun, wedi tynnu ymaith bechod, nid oes dim gwaedlyd mwyach i fod yn addoliad Daw.

Am ryw, neu gynneddfau y bara, o ba rawn y gwneid ef, neu pa un ai lefeinllyd nen ddilefain, nid oes dim cyfarwyddyd wedi ei roddi; am hyny y mae pawb yn rhydd i arfer y bara cyffredin yn eu plith. Bu dadl fawr gynt, dros hanner can mlynedd, rhwng eglwysai Groeg ac eglwysai Lladin Ewrop, ynghylch hyn: y Lladinwyr yn dal mai bara dilefain a arferodd Crist, a'r Groegiaid i'r gwrthwyneb; a phob un o'r ddau yn dal fod ei siampl ef yn hyn yn ein rhwymmo ni i'w ddilyn. Er, tebygol, mai y Lladinwyr oedd yn eu lle am hyn, gan nad oedd surdoes i fod yn eu tai ar ŵyl y pasg; etto nid ydwyf yn barnu fod siampl Crist yn hyn yn rhwymiad ar oi ganlyawyr, gan nad yw hyny yn perthyn dim i hanfod yr ordinhad; ond bod rhyddid i bawb i gymeryd y bara arferedig yn eu plith yn y wledd sanctaidd hon, canys felly y gwnaeth Crist ei hun. Er hyny, barna rhai yn gryf, na ddylai bara lefeinllyd gael oi arferyd ar un cyfrif wrth weinyddu yr ordinhad; gan fod bara dilefain yn arwydd mwy addas o burdeb dynoliaeth Crist, a'r purdeb meddwl a ddylai fod yn holl aelodau eglwys Crist, cyfranogion o'r ordinhad.

Yr elfen arall yw y gwin, *γεννημα της αραελου*, *ffrwyth y winwydden*. Mat. 26. 29. Marc 14. 25. Luc 22. 18. Pa un ai gwin coch ai gwin gwyn—pa un ai yn gymsegedig a dwfr, neu yn win pur, sydd wedi bod yn ddadleuol yn yr hen oesoedd. Haerodd rhai na byddai yr Iuddewon yn arferol o yfed gwin pur heb ei gymysgu âg ychydig ddwfr, ac mai felly yn ganlynol yr oedd y gwin yr yfodd Crist o hono, a'i fod felly yn addas arwydd o'r dwfr a'r gwaed a ddaeth o ystlys Crist. Ond nid oes dim sicrwydd am hyn chwaith; gan hyny, y mae yr eglwys yn rhydd i'w dewisiad—ar bod y rhan fwyaf yn barnu y gwin coch yn fwy addas arwydd o waed Crist. 'Gan fod y cwpan yn cael ei alw *γεννημα της αραελου*, *cededliad*, neu *ffrwyth y winwydden*, tybygaf, y dylai fod felly mor bur ag sydd bosibl i'w gael. יין (*yayin*) yr Hebreaid, *oinos* y Groegiaid, a *vinum* yr hen Rufeiniaid a arwyddant nodd pur y gwrawnwin, weithiau yn cael ei yfed wedi ei wasgu heb golli dim o'i felysader naturiol, ac felly y galwent ef *mustum*; ond wedi epleu, galwent ef *oinos*, a *vinum*. Yn mhlith yr hen Hebreaid yfent ef, tybygaf, yn y cyflwr cyntaf a mwyaf syml; am hyny galwent ef פרי תנפן *ffrwyth y winwydden*. Pan nad oedd ond ychydig yn eisien, gwasgent ef o'r swp grawn, ac yfent ef yn ddioed. Felly y gwasgai trulliad brenin yr Aipht win Pharaoh, i'r cwpan breninol, fel y mae yn eglur oddiwrth Gen. 40. 11.

II. Am yr hyn a wnaeth Crist mewn perthynas i'r elfenau.

1. Gwnaeth bedwar peth yn nghylch bara, 1. Cymerodd ef; sef yn ei law. Yr oedd hyn yn un o'r rheolau Iuddewig, nad oedd y pen-teulu i fendithio yr ymborth nes y cymerai fara yn ei law, fel y gwelai pawb yr hyn oedd yn ei fendithio.

2. Bendithiodd, *eulogia*. Mat. 26. 26. Marc 14. 22, *ευχαριστια, rhoi diolch*. Luc 22. 19. 1 Cor. 11. 24. Trwy ei dori yr oedd yn neillduo yr elfen oddiwrth arferiad cyffredin i fod yn arwydd sacramentaidd. Y mae ein cyfieithiad ni yn Mat. 26. 26. yn dra addas, tybygaf, yn fwy felly na'r Saesonaeg, yn mha un y rhoddir y gair *it* i mewn, yn cyfeirio at y bara: 'Ac wedi iddo fendithio,' *και ευλογησας*, (sef bendithio Duw) 'efe a'i torodd.' Buasai yn fwy addas cyfieithu yr un gair yr un fath yn Marc 14. 22. Yn lle 'Ac a'i bendithiodd, ac a'i torodd,' *ευλογησας, εκλασε, wedi iddo fendithio, torodd*.—'A' gwedy yddaw vendithiaw y tores.' W. S.—'Ac wedi iddo roi diolch efe a'i tores.' Dr. M. Nid oes yn y Groeg *ac a'i* o flaen un o'r ddau air. Yr un fath yn Luc 19. 22. *ευχαριστησας*, a gyfieithir yn addas, *a rhoi dioich*. Yr un peth yw rhoi diolch yn Luc a bendithio yn Matthew a Marc; a Duw yw y gwrthddrych, ac nid y bara. Nid yw bendithio y bara, na chyflwrdd ag ef, ond defodau coel-grefyddol y Pabyddion, y rhai a haerant yn ynyd drawsylweddiad yr elfenau i gorph a gwael Crist: y dychymyg mwyaf anferth mewn ynydrwydd, a mwyaf hurt mewn ansynwroldeb, a roddodd barn Duw ddyn syrthiedig erioed i'w gredu.

3. Torodd ef; 'efe a'i torodd.' Hyn oedd arferiad yr apostolion; 'Y bara yr ydym yn ei dori.' 1 Cor. 10. 16. Y mae hyn mor hanfodol i'r ordinhad, fel y gelwir hi 'Tori bara.' Act. 2. 42. a 20. 7. Yr oedd torthau yr Hebraeid yn llydain ac yn deneu, ac felly yn frau, ac yn hawdd eu tori hub gyllell: nid oedd ganddynt yn arferedig dorthau tewion fel ein bara lfeinllyd ni. Yr ydyf yn golygu toriad y bara yn hanfodol i iawn gyfraniad o'r ordinhad arwyddawl hon.

4. 'Rhoddodd ef i'r dyagyblion;' pa un ai i'w dwylaw, ai o'u blaen, nid yw y gair yn dywedyd—y diweddfaf oedd arferiad yr Iuddewon. Y mae dull y Pabyddion o roddi afliladen gyfan yn ngenau y cymunwyr, yn gwbl groes i'r dull y rhoddodd Crist ef i'r dyagyblion, fel y rhannau eraill o'u defodau dynol hwy. Dyma y pethau a wnaeth Crist yn nghylch y bara.

Y geiriau a arferodd ar yr achos ydynt deilwng o ychydig sylw. Y maent o ddau fath; sef yn *archadwy* ac yn *eglwurhaol*. Yr *archadwy*, 'Cymerwch—bwytêwch—gwnewch hyn er côf am danaf.' 'Gwnewch hyn;' sef y peth a wnaethum i o'ch blaen. Mae y gorchymyn yn perthyn iddynt hwy yn neillduol, nid yn unig fel ei ganlynwyr, fel ei holl ddyagyblion yn mhob oes, ond hefyd fel apostolion, a phrif

swyddwyr ei eglwys. Fel y cyfryw, yr oedd ynt hwy i sefydlu yr ordinhad hon yn yr eglwys yn yr un dull ag yr oedd efe wedi gwneuthur, i fod yn goffadwriaeth parhaus am ei aberth, a'r lleiad sydd i'w gael trwyddi. Hwyrach fod y geiriau yn cyfeirio at swyta yr oen pasc, yr oeddynt newydd gyfranogi o hono: 'Chwi a gedwch y peth hyn, yn ddeddf i ti, ac i'th hâd yn dragwydd.' Exod. 12. 24. Cofiadwriaeth oedd y pasc o'r waredigweth wyrthiol o'r Aipht, nad oedd i gael ei heagenluso trwy eu cenedlaethau; 'deddf dragwyddol' oedd. Exod. 12. 14.—Y geiriau *eglwurhaol yw*, 'Hwn yw fy nghorph,' (Mat. 26. 26. Marc 14. 22.)—yr hwn yr ydys yn ei roddi drosoch, (Luc 22. 19.)—yr hwn a dorir drosoch.' 1 Cor. 11. 24. Cymerodd y geiriau oddiwrth arferiad yr Iuddewon wrth swyta y pasc, y rhai a ddywedent, 'Hwn yw y bara custudd hwnw a fwytaodd ein tadau yn ngwlad yr Aipht.' Galwent yr oen wedi ei neillduo i'r pasc, *corph y pasc*. Hyd yn hyn yr oeddynt wedi bwyta oen y pasc, yr hwn oedd yn gygod o gorph Crist oedd i gael ei draddodi drostont; yn awr y mae Crist yn gosod y bara yma yn arwydd, nid yn gosgod, o gorph Crist wedi ei ddryllio drostynt. *Corph Crist yw*—y peth ei hun—y gwaith wedi ei wneuthur ydyw. Nis gellir mewn un modd ddeall y geiriau, *hwn yw fy nghorph*, yn llythyrenol, onidê, rhaid deall y rhan arall o'r geiriau yn llythyrenol hefyd, sef yr *hwn a dorir drosoch*; sef a roddir i farwolaeth ar y groes; yr hyn nad oedd wir, pan yr oedd yn dywedyd hyn. Arwydda hyn, os felly, fod y bara yn llaw Crist wedi ei dori yn beth nad oedd mewn bod y pryd hwnw. Peth cyffredin yn yr ysgrythyrau yw rhoddi yr arwydd am y pethau a arwyddocêir, mewn geiriau amryf cyffelyb i'r rhai hyn; megys, 'Tri diwrnod yw y tair cainc.' Gen. 40. 12.—'Y saith o wartheg têtg, saith mlynedd ydynt.' Gen. 41. 26.—'A'r maes yw y byd.' Mat. 13. 38.—'Y graig oedd Crist.' 1 Cor. 10. 4.—'Y saith ben, saith fynydd ydynt.' Dat. 17. 9. Gwir ystyr y geiriau yw, y bara *hwn* sydd arwydd o *fy nghorph*, yr hwn a dorir drosoch. Ymdeingys oddiwrth hyn mai cyfeiliornus yw egwyddorion y Pabyddion a'r Lutheraid yn nghylch *trawsylweddiad a chydylweddiad*.

Y mae i ni i sylwi arno nad oes un gair yn yr Hebraeg, y Caldaeg, a'r Syriaeg, a ddynoda *arwyddo*, fel y mae yn y Groeg a'r Lladin, a ieithoedd eraill; ond arferant *yw*, yn lle a *arwyddu*. Megys, 'Y tri diwrnod *yw*,' yn lle a *arwyddant* 'y tair cainc;'—'Y saith o wartheg, saith mlynedd *ydynt*,' sef a *arwyddant*;—'Y deg corn *fydd*,' sef a *arwyddant*, 'deg brenin.' Dan. 7. 24. Yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg, arferir yr un dull o ymadroddi yn y Groeg; megys, 'Y saith seren, angelion y saith eglwys *ydynt*,' sef a *arwyddant*. Dat. 1. 20.—'Y maes *yw*,' sef a *arwydda*, 'y byd.' Mat. 13. 38, 39.—Felly hefyd, 'Yr hâd da *yw*,' sef a

arwydda. 'plant y deyrnas;—'Yr efrau *yw*, sef *a arwyddant*, 'plant y drwg;—'Y cynauaf *yw*, sef *a arwydda*, 'diwedd y byd;—'Y medelwyr *yw*, sef *a arwyddant*, 'yr angelion.—'Pa ddammeg *oedd* hon? sef beth *a arwydda* y ddammeg hon? Luc 8. 9.—'Pa ymadrodd *yw* hwn? sef beth *a arwydda* yr ymadrodd hwn? Ioan 1. 36.—'Hwy ni wybuent pa bethau *ydoedd*, &c, sef beth *a arwyddent*. Ioan 10. 6.—'Beth *oedd* y weledigaeth a welsai? sef beth *a arwyddai*, Act. 10, 17.—'Efe *a ofynodd*, beth *oedd* hyn? sef beth *a arwyddent*. Luc 15. 26. a 18. 36.—'Y rhai hyn *yw*, sef *a arwyddant*, 'y ddau destament.' Gal. 4. 24. Yr un gyffelyb, 'Hwn *yw* fy nghorph,' sef *a arwydda* fy nghorph. Pe buasai yr Arglwydd Iesu yn arfer y Lladin, buasai yn dywedyd,—*Panis hic corpus meum significat*; neu, *Symbolum est corporis mei—hoc poculum, sanguinem meum representat*; neu, *symbolum est sanguinis mei*. Y bara hwn a arwydda fy nghorph; y cwpan hwn a arwydda fy ngwaed. Nid oes dim dull o ymadroddi yn fwy cyffredin yn yr ysgrifthyrau. Nid anaaml y dywedir yn ein plith ninnau, am lun neu arwydd o beth neu berson, *dyma hwn a hwn*, neu *y peth a'r peth*, er nad ydyw ond *arwydd* o hono. Nid oes neb mor ffio, er ffioled *yw* plant dynion, a deallai wrth y geiriau, mai y peth neu y person ei hun *ydoedd*. Etto, *dyma* ynfydrwydd y Pabyddion er's oesoedd.

Sylwn etto ychydig am yr hyn a wnaeth ac a ddywedodd yn nghylch y gwin. Gwnaeth dri pheth; sef, *cymerodd y cwpan, diolchodd, ac a'i rhoddas iddynt*.—Yr oedd y pen-tenlu yn rhblith yr Iuddewon yn arferol, meddant, o gymeryd y cwpan yn ei ddwyllaw, cyn ei fendithio. Yr oedd yn rhoddi diolch fel hyn a'r cwpan yn ei law, a thrwy hyn yn neillduo y gwin oddiwrth arferiad cyffredin, i fod yn arwydd sacramentaidd.

Geill yr apostol y cwpan, *το πατριον της ελογιας ο ευλογομεν*, 'phiol y fendith, yr hon a fendigwn;' sef a fendithiwn Dduw am yr hyn a arwydda. 1 Cor. 10. 16. Arwydda y geiriau, gwaith yr holl gymunwyr uwch ben y cwpan yn ymuno i ddiolch i Dduw am bryn-edigaeth trwy waed Crist. Yr un peth a arwydda y *bendithio* hwn a'r *diolch*. 1 Cor. 11. 25.—'Efe a'i rhoddas iddynt,' sef i'r dysgybllion. Fel hyn hefyd yr oedd defod yr Iuddewon; wedi i'r pen-tenlu yfed, byddai yr holl gyd-wleddwyr yn yfed ychydig. Oddiwrth hyn bernir i Grist ei hun yfed o hono yn gyntaf, fel yr arwydda y geiriau hyn, 'Nid *yfaf* o hyn allan o ffrwyth hwn y winyddent,' Mat. 26. 29.

Y mae i sylwi arno, nad oes un crybwylliad am dywallt y gwin fel am dori y bara. Dywedir mai defod yr Iuddewon oedd wrth fwyta y pasc, na byddai i'r pen-tenlu ei hun dywallt y gwin, ond rhyw weinidog a fyddai yn gweini, er mwyn edmygedd ac uchel ddirifwch i ddy-nodi eu rhyddhad o'r Aipht gyda mwy o ardderchawgrwydd.

Y geiriau a arferodd Crist yn nghylch y gwin ydynt gyffelyb i'r rhai a arferodd yn nghylch y bara: 'Yfych bawb o hwn—canys hwn *yw* fy ngwaed o'r testament (neu, yn bytrach, y *cyfammod*) newydd, yr hwn a dywelltir dros lawer er maddeuant pechodau;' Mat. 26. 27, 28, &c. hyn *yw*, y gwin cynnwysedig yn y cwpan hwn, sydd yn arwydd o waed, nid cysgodol, fel gwaed oen y pasc, ond o *fy ngwaed*: trwy yr hwn y cadarnheir, nid yr hen gyfammod, yr hwn a gadarnhawyd a gwaed yr oen y darfu i chwi yn awr gyfranogi o hono, ond o gyfammod newydd a gwell; yn yr hwn y mae maddeuant pechodau, nid cysgodol ond gwirioneddol, wedi ei drefnu i bechaduriaid trwy yr holl fydd.

Am waith y dysgybllion, yr oeddent i gymeryd yr elfenau, a chyfranogi o honynt, yn ol gorchymyn Crist; sef derbyn, bwyta, ac yfed. Y mae yn nodadwy, i Grist ddywedyd am y cwpan, nid yn nnig, 'Cymerwch hwn, a rhenwch yn eich plith,' (Luc 22. 17.) ond ychwanegodd nodd o gyffredinolrwydd, 'Yfych *bawb* o hwn.' Mat. 26. 27. Coffa Marc am eu hufudd-dod yn neillduol iddo, 'A hwynt *oll* a yfasant o hono.' Pen. 14. 23. Yr *ydoedd* yn rhagweld y byddai i gau eglwys gyfodi, yr hon a attaliai y cwpan oddiwrth y llewgwyr, ac yn rhoddi cyfarwyddyd goleu i'r wnglwys yn hyn. Y mae ein Harglwydd yn rhoddi pwys neillduol ar weinyddiad y cwpan, a'r hyn a arwyddocâi. *Τουτο γαρ εστι το αιμα μου, το της καινης διαθηκης, το κερι πολλων εκχυομενον εις αρεσιν αμαρτιων*. 'Hwn *yw* fy ngwaed hwnw mau fi, yr hwn sydd o'r cyfammod newydd, yr hwn a dywelltir dros luocedd (y Cenedloedd yn gystal a'r Iuddewon) er maddeuant pechodau.'

Llawer a ddadleuwyd yn nghylch agwedd ac ystum cymunwyr wrth gyfranogi o'r ordinhad hon; sef pa un ai eistedd neu ar eu gliniau. 'Y mae i alaru o'i herwydd yn fawr,' medd y Dr. Doddridge, 'fod Cristionogion wedi gŵyrdroi yr ordinhad a drefnwyd i fod yn arwydd a moddion o'u hundeb a'u gilydd, yn achlysur o anghydfod ac ymryston, trwy roddi pwys anghymedrol ar y dull o'i gweinyddu, a'r ystum i'w derbyn. Am y diweddaf, yr ystum neu y wedd with fwrdd sydd yn ymddangos yn fwyaf priodol, gan ei fod wedi ei arferyd gan Grist a'i apostolion, ac yn neillduol o addas i wledd sanctaidd, yn mha un y gwaboddir ni fel plant at fwrdd ein Tad nefol, ac megys yn gwledda ar yr aberth mawr; ac y dichon penlinio fod yn achlysur o goel-grefydd. Er hyn, os na roddir yr arferiad o benlinio yn ammod o gymundeb, y mae yn rhan o fwyneidd-dra Cristionogol i ymfoddloni yn yr arferiad yn ereill, y rhai sydd yn ei ddewis. Ymddengys fod sefyll-wedd yn arferedig yn aml yn yr eglwys Cristionogol; sef bob amser ar ddydd yr Arglwydd, a rhwng y Pasc a'r Sulgwyn.' Felly yr ysgrifennodd y gwr cymedrol uchod; nid

oedd yn rhagfarnlyd yn cablu pawb a benliniant i dderbyn yr ordinhad, fel eilun-oddolwyr. Gwel King's *Eng. part ii. cap. vi. sec. 7.* Burnett's *Four Disc.* Hooker's *Ecclesias. Polity, sec. 68.*

Am y pethau ysbrydol a arwyddocêir yn yr ordinhad hon, rhaid eu golygu:—1. Fel arwydd yn dangos ac yn dyegu.—2. Fel insel, yn cadarnhas addewidion y cyfammod newydd.—3. Fel ymrwymiad, yn ein rhwymo i'r cyflawniad o bob dyledawydd grefyddol.

1. Yr hyn a ddangosir neu arwyddocêir trwy y bara a'r gwin, yw corph a gwaed Crist, neu Crist yn ei gorph a'i enaid yn byw a marw yn aberth yn lle ei bobl. Arwyddion cofiadwr-iaethol ydynt, yn peorteiadu ac yn dangos i'n llygaid y dirgelwch mwyaf gwerthfawr a gogoneddus a fydd byth i gofio am dano. Mae y bara a'r gwin, o ran eu natur eu hunain, a'u heffeithiau: r gyrrh dynion, yn dangos y rhinwedd a'r llesâd sydd i bechadur i'w gael trwy greu yn aberth Crist.—Yr un fath mae tori y bara a thywallt y gwin, yn dangos dull marwolaeth Crist yn oleu o flaen ein llygaid—y mae bendithio a diolch, yn mynegi ein rhwymedigaethau mwyaf i ddiolch a bendithio Duw am y fath aberth drosom, ag sydd yn iawn am bechod.—Rhoddiad yr elfenau a arwyddia rhoddiad y Tad o Grist, nid yn unig dros, ond i'w bobl; yr hwn a roddwyd ac a ddrillywyd drostynt, a roddir hefyd iddynt i fod yn gysur ac yn gynnalieith digonol iddynt, yn wyneb pob trueni a phob anghysur ynddynt hwy eu hunain.—Derbyn yr elfenau a chyfranogi, a arwyddant, o du y cymunwyr, eu cyflawn dderbyniad o Grist, yr hyfrydwch boddlongar y maent yn ei gael ynddo, a'r undeb agos sydd rhyngddynt ag ef, ac a'u gilydd ynddo. Geilw yr ysgrythyrau yr undeb hwn, *μωρη, τριγυ, loan 14. 23.*—*κολλησι, cysylltiad*, 1 Cor. 6. 17.—*συσωματωσι, cyd-gorph.* Eph. 3. 6.

2. Y maent hefyd yn insel: 'Hwn yw fy ngwaed o'r testament (yn hytrach, *cyfammod*) newydd, yr hwn a dywelltir dros lawer, or maddeuant pechodau.' Cadarnhaodd gwaed Crist y cyfammod tragwyddol yn anniddymadwy dros byth; felly y mae yr elfenau yn swper yr Arglwydd yn insel iddynt o'r cyfranogiad o holl addewidion a bendithion y cyfammod grasol hwnw, trwy fydd yn Nghrist.

3. Y mae hefyd broffes ac ymrwymiad, o du y cymunwyr, i ymroddi i Grist—i greu ynddo—ei garu ef, yr hwn a'n carodd ni mor fawr—i rodio mewn cyfeillach ysbrydol ag ef—i fyw mewn undeb a chariad a'r holl eglwys—ac i ufuddhau iddo yn ein holl ymarwedd- iad.

Eglur yw oddiwrth eiriau yr apostol yn 1 Cor. 11. 28, 29. nad yw pawb yn addas i gyfranogi o'r ordinhad hon. 'Holed dyn ef ei hun, ac felly bwytaed o'r bara, ac yfed o'r owp-an. Canys yr hwn sydd yn bwyta ac yn yfed yn annheilwng, sydd yn bwyta ac yn yfed bara-

edigaeth iddo ei hun, am nad yw yn iawn farn corph yr Arglwydd.' Y geiriau hyn a ddang- ya, 1. Na ddylai neb ddyfod heb radd o wybodaeth o ddirgelmedigaethau yr ehangyl—natur a dyben yr ordinhad—arwyddocêir yr elfenau— a dyben a digonolrwydd aberth Crist, i alic iawn farnu corph yr Arglwydd.—2. Hefyd, e: bod ya meddianna gradd o wybodaeth o natur gorchwyliaethau Duw tnat at ei bobl, a gwaith yr Ysbryd Glan ar eu calonau, i allel holi eu hunain, heblaw profes allanol o fydd, a ydyr yr Ysbryd Glan ya trigo ynddynt—a ydynt yr gwir greu ya Nghrist—yn ei garu ya ddiufant—yn ddirifrol edifarhan am eu pechodau— ac yn sicr amcannu dilya bachedd newydd, canlyn gorchymion Duw, a rhodio o hyn allan yn ei fyfyrdd sancteiddiol ef.

Yr oedd y Cristionogion ya y cyn oesoed i yn cyfranogi lawer amlach nag yr ydys yn bresennol yn y rhan fwyaf o eglwys. Byddai rhai yn cyfranogi o hono bob dydd. Ya raddol, pan oerdd eu zel wehydig, ymfoddlonai y bobl gyffredin gyfranogi o hono bob Sabboth, a'r gweinidogion yn unig a'i derbyniant bob dyd. Wedi hyn, pan gyunyddodd esgeuladra y bobl yn ei gylch, gwnaed rheol yn un o'u cymantaf- oedd, y byddai i'r hwn na chyfranogai o hono dros dri Sabboth gael ei eacymuno. Yn raddol, cynnyddodd yr esgeulusiad o hono mor fawr fel nes derbyniant ef ond ar y gwyliau arbenig, yn enwedig y pasce. Llauer o'r hen dduwiolion a ddwrddiant yn dost yr esgeulusiad cywilyddus hwn. Dywed Calvin am y ddefod flynyddol o gyfranogi o'r swper, ei bod yn ddi- ddadl o'r diafol; a'i bobl yn arferiad yn nydd- iau yr apostolion, a thros oesoedd wedi hyn, i weini yr ordinad, i bregethu a gweddio, a gwneuthur elusenau, bob Sabboth. Act. 2. 42.

Am yr amser, nid oes dim wedi ei bender- fynu yn yr ysgrythyrau; yn unig, tebygol bod yn orchymynedig ei gymeryd yn aml. 1 Cor. 11. 26. Holl hanesiaeth eglwysig a rydd siamplan, fod yn nirywiad yr eglwys bob amser ddirywiad ac esgeulusiad neillduol yn nghylch yr ordinhad hon—coel-grefydd yn ei cham- ddefnyddio yn anwybodus, trwy roddi y cyfranogiad o honi yn lle Crist—y digrefydd yn ei heageuluso yn gwbl. Y Pabyddion a ddolant yr elfenau; ereill a esgeulusant y cwbl. Rhai a'i heageulusant i'r dyben iddynt allel byw yn fwy esmwyth yn eu pechodau; ereill a gyfranogant o honi i wneuthur iawn am eu pechodau. Rhai a ymgadwant oddi wrthi yn bechadurus, dan rwyman anwybodaeth ac ofnau caeth; ereill a gyfranogant yn rhyfygus ac anystyriol. Ond dyn ysbrydol, yn gwir ofni Duw, a gyfranoga o honi yn aml o ufudd-dod i orchymyn Crist, ac i ddysgwyl am fendith ysbrydol drwyddi: defnyddia hi i'r dyben y sefydlwyd hi gan Grist

* Calvin's *Inst. lib. iv. cap. xviii. sec. 43—46.*—Austin in *Job cap. vi. tract 26. et Epist. ad Januarium.*—Christom, in *Eph. cap. i. Rom. 26.*

yn ei eglwys, er gogoniant Crist, ac er mawr lestad i'w enaid.

Pwy a ddylai weinyddu yr ordinhad hon? Yr wyf yn ateb, gweinidogion yr efengyl yn unig. Hyn oedd yr arferiad yn yr eglwys yn mhob oes. Er fod y diaconiaid weithiau yn rhoddi yr elfenan, ond y gweinidog fyddai bob amser yn eu cysegru; ac nid peth cyffredin oedd bod y diaconiaid yn eu rhannu, ond byddai y gweinidog yn eu cysegru ac yn eu rhannu, y rhan amlaf. Edr, ANNHILLWNG, BARNU, CORPH, CYMUN, HYMN, PASC.

SWRN, SYRNAU, (sy-wrn) yspaid, ychydig, rhyw faint; meinedd y goes, asgwrn y ffer, meilwn, egwyd.

O tyn dy goep oddi wrthf *isorn*.
E. Prye (Salm 89. 10.)

SWRTH, (swr) msaagrell, trymaidd, tremly-awg; amdrwg, hwyrfydig, cysglyd, diog.

Swrth pob diog. Diar.

'Y dyn swrth a gudd ei law yn ei fynwes, ac ni estyn hi at ei enau.' Diar. 19. 24. Y gair *swrth*, a gyfieithir *diogi, diogyn*, Diar. 6. 6, 9. Preg. 10. 18.—*seguryd*, Diar. 31. 27. Y mae diogi a syrthni yn cynnyddu ar ddyinion, fel y bydd yn faich iddynt wneuthur y pethau mfwyaf angenrheidiol, sef porthi eu hunain.

SWYDD—AU—OG—ION—AETH—WYR, (swy) *Heb.* שוטר (*shoter*;) swydd-waith, rheolaeth, uchel swydd; llywydd, pen-llywydd gwlad; swyddog dan ben-swyddog, is-swyddog, rhaglawn.—'Ein hymarweddiad ni sydd yn y nefoedd.' Phil. 3. 30. 'Ein gwladwriaeth (neu swyddogaeth) ni sy yn y nefoedd.' W. S.—1. Awdurdod i weithredu rhyw waith neillduol. Salm 109. 8. Edr. JUDAS.—2. Un wedi ei osod ar waith, neu orchwyl, dan Grist yn yr eglwys: neu dan y brenin, neu ben-swyddog yn y wladwriaeth. Exod. 5. 6, 10, 15. 2 Cron. 19. 11. Esth. 9. 3. Ioan 7. 32, 45. Edr. DIACON, ESCOB.

'Gwnaf dy swyddogion yn heddychol, a'th drethwyr yn gyflawn.' Esa. 60. 17. Darlunia y geiriau heddychlonydd; hynawegdd, a thiriondeb swyddwyr gwladol ac eglwysig, mewn amseroedd hyfryd sydd eto i ddyfod; ond y cyfryw a ddylent fod bob amser.

'A'r Phariseaid a'r arch-offeiriaid a anfonasant swyddogion i'w ddal ef.—Judas, gan hyny, wedi iddo gael byddin a swyddogion gan yr arch-offeiriad, &c.—Y mae genych wyliadwriaeth,' &c.* Ioan 7. 32. a 18. 3. Mat. 26. 47. a 27. 65. Marc 14. 48. *et alibi*. Oddiwrt h ymadroddion hyn, ymddengys yn debygol fod yn oddesol i'r arch-offeiriad gadw byddin, neu osgordd, perthynol iddynt eu hunain. Unwyd y swydd freninol ac arch-offeiriadol a'u gilydd yn amser y Maccabeaid: ac er bod y swyddau yn bresennol wedi eu gwahanu, hwyrach fod yr un anrhydedd o gael gosgordd-lu i'w hamgylchu yn ganistaol yn barhaus, er, tebygol, yn

llai mewn rhifedi. Dyma y gwyr a aethant gyda Judas i ddal yr Iesu; a thyma y wyliadwriaeth oedd yn gwylio bedd yr Iesu, ac oeddent, diammeu, yn ewyllysgar iawn i'r gorchwyl, gan, tebygol, eu bod yn luddewon o genedl.

'Cenaniah a'i feibion oedd yn Israel, yn swyddogion ac yn farnwyr ar y gwaith oddi allan.' 1 Cron. 26. 29. Arwydda y geiriau מְלֵאכֵי הַחֵיצוֹנָה *gwaith tu allan i ddinas neu dy*. Ezec. 44. 1. Nid oedd y Lefiaid hyn i gyflawni dim gwaith yn y cysegr, tebygol. Yr oedd y Lefiaid yn rhy luosog i weini yn y cysegr; am hyny gellir meddwl, am eu bod yn fwy hyddysg yn y gyfraith nag ereill, gosodwyd hwy yn gynnorthawwyr i'r henuriaid yn y dinasoedd i addysgu y bobl. Oddiwrt h y rhai hyn y daeth yr ysgrifenyddion, y cyfreithwyr, a doctoriaid y gyfraith, y crybwyllir am danynt yn y Testament Newydd. Gwaith swyddwyr gwladol sydd yn perthynu yn unig i drefniad yr *ymarweddiad allanol*; ond y mae gweinidogaeth y gair yn foddion o adnewyddu a threfnu y *dyn oddi mewn*. Yr oedd y dygawdwyr hyn yn gwneuthur y cwbl o grefydd yn unig yn *waith oddi allan*; ac y mae iddynt yn hyn lawer o ganlynwyr; ond y mae merch y brenin, trwy weinidogaeth yr efengyl, 'oll yn ogoneddus *oddi fewn*,' yn gystal ag oddi allan.

SWYN—O—ION—WR—WYR, SWYNYDD—ION, (swy) diogelydd, cadwedydd; cysur, cysuro, bendithio; meddyginiaeth, cyfaredd; dewin, hudol.—Ddw o nef a'th swynas, sef a'th fendithiodd; dwfr swyn, sef dwr sanctaidd; swyn ddrwg, sef cysur gwan.—Yn y gwledydd dwyreiniol yr oedd swyno yn arferedig yn dra chyffredin; a gwaharddwyd i Israel dan berygl marwolaeth i arferyd a'r cyfryw bethau. Dent. 18. 9—15. Exod. 22. 18. Edr. BRUDWYR, CONSURWYR, DAROGANWYR, DEWIN.

SWYN—GYFAREDD—WYR, (swyn-cyfaredd) arfer swynion; iachân, neu niweidio un trwy swynion; rhai yn arfer y cyfryw gelfyddyd ddrwg.—'Eilun-addoliaeth, swyn-gyfaredd.' Gal. 5. 20. 'Swyno,' ymyl y ddal.—'Cyfaredd, kime.' W. S.—Y gair *φάρμακία*, a arwydda, meddyginiaethu trwy ryw lysienyn meddygol, neu i'r gwrthwyneb, a rhyw ddefodau swynyddiaeth gyda hyny;* twyll, hudoliaeth, dichellion twyllodrus; cyfaredd-air, cyfaredd-gân, dewin-air a arferai y Paganiaid eilun-addolgar, yn honi cymundeb a galluoedd anweledig drygionus. Un o chwantau y cnawd yw, ac yn perthyn i deyrnas y diafol, ac nid i Dduw.—Arwydda hefyd holl ddichellion twyllodrus gan-athrawon a gau-grefyddwyr, i hudo dynion oddiwrt h wir grefydd i gyfeiliornadau. Dat. 9. 20. a 18. 23.

* Mae y gair o arwyddoedd canolryw, a ohymieric ef mewn ystyr da neu ddrwg, Mintert.

SYBER-WYD, (*syberw*) uchel-fryd, balch-der; haelioni; haeledd, cymwynnagarwch, ciried, hynawedd, cyweithasrwydd; dillni, tlyeni.—'Ac o 'Roec wragedd syberwon, ac o wyr nyd ychydigion.' W. S. Act. 17. 12. Sef Groegesau parchedig, &c.—'Val yr ymddug-och yn syberw tu ac at yr ei 'sydd oddy allan.—'Awyd er y chwi wneuthur yr hyn 'sy syberw.' W. S. 1 Thea. 4. 12. 2 Cor. 13. 7.

O gwna & mi sy mron fy medd,
Drugaredd a syberwydd.
E. Prye (Salm 39. 12.)

SYCAMORWYDD, *συκομορρα*; ο *συκος* *ffig-ybren*, a *μορος*, *morwydden*. Gelwir ei y ffig-ybren Aiphtaidd.—'Ffigyswydd gwylltion.' Dr. M. 2 Cron. 1. 15.—'Ffiguspren-gwyllt.' W. S. Luc 19. 4. Nid yr un pren a feddylir wrth y gair Groeg, a'r pren a elwir sycamorwydd yn ein gwledydd ni. Y mae yn tebygu yn ei firwyth i'r ffigyswydd, ac yn ei ddail i'r morwydd. Nid yw ei firwyth yn tyfu yn asyiau, nac ar benau y caogenau, ond yn glynu wrth gorph y pren, yr hwn sydd weithian gymaint nas dichon tri dyn ei freichio. Y mae bob amser yn wyrdd, ac yn firwytho amrywiol dymhorau ar y flwyddyn. Yr oedd yn aml yn yr Aipht, Judea, &c. Arferent ei goed i wneuthur ysgriniau ac eirch yn yr Aipht. Arferent hwy i adeiladu tai cyffredin. 1 Bren. 10. 27. Newid sycamorwydd yn gedrwydd, gat hyny, a arwydda, cyflwr gwladwriaeth yn fwy ardderchog a llwyddiannus nag o'r blaen. Eaa. 9. 10.

SYCH-DER-ION-U, (*sy-ych*) *Heb.* סִיחֵי יִצְחָק (*teech*) *Llad.* *Stocus*: crin, gwyw, cras, sych-gras, annifrwys, gwyst, hysp, dyhysbydd, gwywder, crasder.—Gwlad wedi ei diphoblogi, a elwir yn sych. Seph. 2. 13.—Dynion drwg, y cenedloedd, a gyffelybir i sychdir—yn amddifad o ras ac ordinhadau yr efengyl; yn hollol ddiffirwyth, ac yn sic o barhau felly heb eu dyfrhau oddi uchod. Eaa. 44. 3.—Sychupeth yw ei ddifeddiannu o wlybwr, gallu, rhagoroldeb, egni, cysur, &c. 1 Bren. 17. 7. Hoa. 13. 15. Ezec. 17. 24. Diar. 17. 22.—Myned yn droedsych, a arwydda myned yn ddiogel, yn rhwydd, ac yn ddirwyst. Eaa. 11. 15. Edr. CRAS.

SYCHED-U-IG, (*sych*) sychedfod, crasder; chwant, awydd.—1. Trachwant am ddwfr. Salm 104. 11.—2. Hiraeth, neu ddymuniad cryf am un peth a feddylir yn digoni ac yn cysuro; megys am Crist a'i gyflawnder, (Mat. 5. 6. Dat. 22. 17.) am ddedwyddwch a hyfrydwch yn gyffredinol, (Eaa. 54. 1.) neu am y cyflawniad o ryw chwant pechadurus; megys puteindra, eilun-addoliaeth, &c. Deut. 29. 19. Jer. 11. 13.—3. Yr hyn fyddo yn achosi syched; megys eisiau dwfr, cystuddiau celyd yn peri dymuniad hiraethlon am waredigaeth. Deut. 28. 48. Eaa. 66. 15. Edr. NEWRN.

SYENE, סֵנַי [*perth*] dinas ar gyffiniau

deheuol yr Aipht, tnaeg Ethiopia, rhwng Thebes a rheieidr yr afon Nilus. Ezec. 29. 10. a 30. 6.

SYFL-O-YD, (*swf*) *Heb.* שִׁלְכָה (*shilack*) ymmod, symud, cychwyn, ysgogi, siglo, syflrd, Job 41. 23. Salm 36. 6. a 36. 11. a 93. 1. Mat. 23. 4.

SYFRDAN-DOD-U, (*syfr-tan*) y bendro, y gyp, y fynyglawg, madronod: perfeddw, pen-ysgafu, irdang; synu, hurtio: disymwth gol: pwyll a synwyr.—'Rhag iddi yn y diwedd ddyfod a'm syfrdanu.' Luc 18. 5. Cyfieithir y gair *σικταζω*, *corpi*. 1 Cor. 9. 27. Arwydda taro dan y llygad nes byddo wedi ei gleisio, dyrnodio; felly yma, curo y glust & thaerineb.

SYGAN-U, (*sy-can*) hysting, aibrwd, sisial.—'Y syganell vn o ei ddiscipulon wrthaw.' W. S. Marc 13. 1. Sef a ddywedai wrtho.—'Eithyr ar ol awrn o ddyddiae ysganei Paul wrth Barnabas,' &c. W. S. Act. 15. 36.

SYLFAEN-EINI-U, (*syl-maen*) Edr. COLON, CRAIG, GOSOD, MAEN, SAIL.

SYLFAENIAD, (*silfaen*) gosod y g'areg sylfaen; y sylfaen.—'A sylfaeniad tŷ Dduw;' (2 Cron. 24. 27.) sef adgyweiriad y tŷ, a'i gadarnhau, a gosod y gwasanaeth i fyned rhag-ddo yn drefnus, fel y gwelir yn adn. 13, 14.

SYLWEDD-AU, (*syl-gwedd*) defnydd.—1. Creadur: 'pob sylwedd byw;' sef pob creadur. Gen. 7. 23.—2. Nodd a bywyd naturiol pren. Eaa. 6. 13 Edr. DERWEN.—Dedwyddwch sylweddol a pharhaus o ras a gogoniad. Diar. 8. 21.

SYMBAL-AU, *συμβολον*: deryn o bres ceuol crwn (*concave & convex*) neu ryw fettel arall, yr hwn trwy ei daro wrth y cyffelyb ddarn a wnai asin dwfn anhyfryd. Gwel Josephus, *Antiq. lib. vii. cap. 10.* Y rhai sydd ganddynt wybodaeth ac areithyddiaeth, ac heb gariad, dynt yn tebygu i'r symbal yn tincian; trystfawr a bloeddgar, a dim ond hyny. 1 Cor. 13. 1.

SYML-EDD-RWYDD, (*sym-wl*) *Llad.* *SIMPLEX*; *Saes.* *SIMPLE*, *SIMPLICITY*: diddyblyg, unplyg, unblaid, ungôr; didwyll, dihocedd, diniwed; mulder, diniweidrwydd, difaleisrwydd.—'O bydd dy lygad yn syml, dy holl gorph fydd yn oleu.' Mat. 6. 22. Luc 11. 34.—'A bydd dylygat yn ddblyc.' W. S. Mae y gair *syml* yn cyfateb i'r *Gr.* *απλως*, yn dda, sef unplyg, digymysg; arwydda yma, tebygol, yr un peth ag *υπης*, *tach*. Os bydd dy lygad yn iach, sef yn berffaith, yn ddirychau, yn eglur, heb ddim yn rhwystro y drychiad a'r olwg—mewn cyferbyniad i lygad wedi ei orchuddio a philionen. Y llygad a lywodraetha holl weithredoedd y corph; os na wel dyn yn eglur, ni ddichon iddo rodio yn ddiogel, ac heb dramgwyddo. Yr un modd os bydd dyn yn dywyll ac yn gyfeiliornus yn ei farn am bethau.

effeithia hyn ar ei ddewisiad a'i holl rodiad. Meddwl tywyll yn camfarnu am bethau, a bar gam-ddewisiad: a pho mwyaſ prysur a diwyd yr elo y dyn, pellaf i gyd a fydd o'r ffordd. Os bydd yr egwyddor ffaeuaf yn gyfeiliornus tywyllwch fydd yr holl oleuni sydd, neu a feddwl fod ynddo. A pha mor fawr a niweidiol a raid i'r tywyllwch hwnw fod!—Pan fyddo yr hyn a farna y dyn yn ddadguddiad anghyffredin, pa un ai oddiwrth philosophi, nen wallgofrwydd crefyddol, yn dywyll, ei olenni sydd dywyllwch dudew o'r pwll diwaelod; ei holl gashiadau a'i weithrediadau ydynt yn ei arwain yn mhell oddiwrth Dduw, oddiwrth y gwirionedd a gwir sancteiddrwydd, ac yn soddi yn ddyfnach mewn cyfeiliornad, rhagfarn, balchder ysbrydol, a maglau tywysog y tywyllwch. Esa. 5. 20, 21. a 8. 20. Ioan 9. 39—41. 1 Cor. 1. 18—20. a 2. 14. a 3. 18, 19. Dat. 3. 17, 18.

Symlrwydd a arwydda cywirdeb, a phurdeb meddwl, yn rhydd oddiwrth gau ddybenion, a dichellion; a haelioni yn cyfranu, yn tarddu oddiwrth y cyfryw agwedd ar y meddwl. Rhuf. 12. 8. 2 Cor. 1. 12. Eph. 6. 5. Gal. 3. 22. Cyfeithir yr un gair *Gr. ἀκλυτης, haelioni*. 2 Cor. 8. 2. a 9. 11, 13. Agwedd meddwl hynod o addas i'r efigyl yw. 2 Cor. 11. 3.

SYMUD-O-IAD-WYR, (mud) *Heb. מוֹרָה (moth)*: ymmod, syffyd, cychwyn, myned, neu gyweryd o'i le.

Tri pheth y sydd a melleddig y neb a'u *symudo*: ffin tir, hynt dwfr, ac arwydd ffordd ac arllwybr.

Cafwg Ddoeth.

Syffyd o le. 2 Bren. 21. 8. Salm 48. 2. Ezec. 16. 50.—'Ac Ysbryd Duw yn ymsymud ar wyneb y dyfroedd.' Gen. 1. 2. Edr. Ys-bryd.—'Wele, symudais dy anwiredd oddi wrthyt.' Zech. 3. 4. 'Bwriais heibio.' Dr. M. Arwydda. 1. Ei gyflawnhau oddi wrtho a'i gwbl faddeu, fel na ddeusi byth i'w erbyn idd ei farnu ef yn euog.—2. Ei ddiwygio o hono, ei lanhau, a'i adnewyddu yn sanctaidd.—3. Ei nerthu a'i gyfarwyddo mewn rhodiad sanctaidd.

'A'n symudodd i deyrnas ei anwyl Fab.' Col. 1. 13. 'A'n ysmutawdd ni y deyrnas ei anwyl Vap.' W. S. Y gair *symud (μετεστησε)* yn y fan hon, a arwydda yr holl waith sanctaidd a weithreda yr Ysbryd Glan trwy yr efengyl ar eneidiau pechaduriaid yn meddiant Satan, i'w dwyn yn effeithiol oddi arno, a'u troaglwyddo i deyrnas arall, ac i feddiant ei anwyl Fab. Nid yr un fath ydynt yn y ddwy deyrnas; nis dichon hyn fod; yn y cyfnewidrad a weithredir arnynt y mae y symudiad yn gynnwysedig. Deall tywyll—cydwybod euog—ewyllys a serchiadau halogedig, sydd yn eu cadw a'u dynodi yn meddiant y tywyllwch; felly deall wedi ei oleuo—cydwybod wedi ei phuro a gwaed Crist—ewyllys a serchiadau wedi eu sancteiddio, sydd yn gweithredu ac yn dynodi y symudiad grasol hwn i deyrnas anwyl

Fab Duw. O ras Duw, a thrwy effeithioldeb dwyfol, mae y symudiad gogoneddus hwn yn cael ei weithredu. Symudiad grasol, effeithiol, sanctaidd, a thragywyddol yw. Edr. ADEN-EDIGAEITH, CYFAMMOD, GRAS, SANCTEIDDIO.

Arwydda symud, weithian, cyfeiliorni oddi wrth wir athrawiaeth yr efengyl, o gyflawnhad trwy ffydd Crist, trwy ddichellion a hndoliaeth gan-athrawon, fel y gwnawd a'r Galatiaid. Gal. 1. 6. Mae y meddwl wedi ei symud, a'i wyro; ac yn gaalynol y rhodiad, a'r dysgwyliad gob-eithiol trwy y wir efengyl. Col. 1. 23.

Gelwir trosawlyddiad Enoch i'r nefoedd heb weled marwolaeth, symudiad. Heb. 11. 5. Edr. ENOCH.

Yn yr Arglwydd 'yr ydym oll yn byw, yn symud, ac yn bod.' Act. 17. 28. Y mae holl ysgogiadau ein cyrph yn ddibynol arno; a'n holl symudiadau a'n bywioliaethau a drefnir gan ei ragluniaeth ddoeth a manwl. Salm 56. 8.

SYMUDLIW, (symud-lliw) o amryw liwiau.—Gwisgoedd symudliw, yw gwisgoedd cyw-rain, hardd, ardderchog, gogoneddus; gwisgoedd boneddigaidd, y fath a wisgai y goreu-on. Barn. 5. 30. Esa. 3. 22. Ezec. 26. 16. a 27. 7.

SYNAGOG-AU, *Συναγωγη, [cyd-gasgliad]*—1. Cymanfa o ddynion, neu y lle yr ymasglent yn nghyd yn gyhoeddus. Yn Mat. 6. 2. arwydda *synagog*, cynnulleidfaoedd cyhoeddus o ddynion, neu y lleoedd y tyrent at eu gilydd, yn wladwriaethol yn gystal ag yn grefyddol. Yn Ioan 6. 59. ni arwydda *en συναγωγη, yn synagog*, y lle o addoliad crefyddol, ond mewn cynnulleidfa, neu gyfarfod o bobl. Gwel adn. 25. Yn y *synagog* a fuasai, *en τη συναγωγη*; yn enwedig gan nad oedd un synagog yn Capernaum.—2. Yn gyffredinol, aywydda synagog, y lle, neu yr adeilad y byddai yr Iuddewon yn arferol o gyfarfod ynddo i weddio yn gyhoeddus, ac i wrando darllen ac egluro yr ysgrhythrau. Luc 7. 5. Act. 18. 7.—3. Arferir y gair, tebygol, unwaith am le Cristionogion i addoli. 'Os daw i mewn i'ch *cynnulleidfa chwi*.' Iago 2. 2. *Εἰς της συναγωγης ομων, i'ch synagog chwi*. 'Ich cwmpeniaeth chwi.' W. S. Am-lwg yw nad y cynnulleidfa a feddylir, ond y lle yr ymgysgwyddai, o herwydd bod yr apostol yn crybwyll am eu gwaith yn eistedd mewn lleoedd mwy nen lai anrhydeddus. Gwel Vitringa *De Syn. Vet. Tib. i. pars. i. cap. 9. & pars. iii. cap. 2.*

Yr oedd yr Iuddewon yn cynnal llysoedd barnedigaethau yn y synagogau (Luc 21. 12. Vitringa *De Syn. Vet. Tib. iii. pars. i. cap. 2.*) ac yno hefyd y cospent y troseddwr trwy fllangellu. Mat. 10. 17. Act. 22. 19. a 26. 11. Tebygol i'r Cristionogion ar y cyntaf ddi-lyn eu defod hwy, ac y byddent yn llysoedd i benderfynw achosion gwladol. Y lleoedd yr ymgysgwyddent i addoli yn gyhoeddus yn-

ddynt, a eilw yr apostol (Iago 2. 2.) 'Eich *synagog.*' Y mae yn amlwg oddiwrth adn. 4. mai am faruwyr, ac achosion i'w barnu, y traetha yr apostol. Gwel Macknight, Parkhurst.

Y fara fwyaf gyffredin yn mhllith y dyagedigion yw, mai ar ol eu dychweliad o gaethiwed Babilon yr adeiladwyd synagogau yn eu plith. Gwel Spencer *De Legibus Heb. lib. i. cap. 4. § 10.* Vitringa *De Syn. Vet. lib. i. pars. ii. cap. 9.—12.* Reland in *Antiq. Sacr. part. i. cap. 10.* Gwaith Ezra yn darllen y gyfraith, a'r angenrheidrwydd a welsant trwy hyn y darllen yn aml iddynt, a barodd iddynt foddwl mai adeiladau cyfneus i hyn. Nid oes dim hanes am y synagogau yn holl hanesiaeth yr Hen Testament cyn y caethiwed. Am y geiriau yn Salm 74. 8. 'Llosgasant holl *synagogau* Daw yn y tir; כֹּל בְּרִיתוֹ אֶל בְּאֵרֵי יָם' gellir eu cyfieithu yn fwy addas, *holl gymanfaeodau Daw yn y tir.* Ac er bod y gair בְּרִיתוֹ yn arwyddo lleoedd cyfarfod y cyfryw gymanfaeod, eto nid ydyw o angenrheidrwydd yn arwyddo y cyfryw leoedd cyfarfod a'r synagogau; ond geill arwyddo cynteddoedd y deml, neu y *proseucha* ar hyd y wlad, arferedig gan y rhai pellenig, nas gallent ddyfod i gynteddoedd y deml yn aml i addoli. Edr. GWEDDL. Vitringa *Ubi Supra.*

Mewn perthynas i adeiladu y synagogau, eu rheol oedd, fod i synagog gael ei hadeiladu lle byddai deg *baleinim*; hyny yw, deg o ryddwyr o gyflawn oed, y byddai hamdden ganddynt i fod yn y gwasanaeth bob amser. Llai na deg ni wnai gynnulleidfa, yn ol eu barn hwy. Heb hyn ni byddai i synagog gael ei hadeiladu yn un lle. Adeiladent hwy ar ryw fan uchel, yn neu allan o'r ddinas, fel y byddai yn fwyaf cyfleus, neu yn agos i feddau rhyw wyr enwog. Gwel Vitringa *De Syn. Vet.* Yn y meysydd y byddent ar y cyntaf; yn raddol y dygwyd hwy i mewn i'r dinasoedd. Yn mhllith y cenedloedd yr oeddent ar y cyntaf yn yr amrywiol ddinasoedd yn o guddiedig ac anolygus; hwyrach ddim ond ystafelloedd dirgel; ond fel y cynyddasant mewn rhifedi, cyfoeth, a pharch, gwnaud hwy yn fwy cyhoeddus a gwyb. Yn eu gwlad eu hunain, yr adeiladau uchaf yn y ddinas ydoedd, 'er parchedigaeth & nodedigrwydd. Ar y cyntaf yr oedd y synagogau yn anaml, ond cynnyddasant yn raddol i luosogrwydd, yn o debyg i'n heglwysy plwyfol ni; fel nad oedd yn amser ein Hiachawdwr un dref yn Judea heb un neu ychwaneg yuddi. Dywed yr Iuddeuon fod yn nghylch yr amser hwn ddeudog yn Tiberias, dinas yn Galilea; a bod yn Jerusalem 480, os nad ydynt yn arfer gormodiaith, ac yn dywedyd dros derfynau.

1. Y gwasanaeth oedd yn cael ei gyflawni yn y synagog, oedd gweddio, darllen yr ysgrifthyrau, egluro yr ysgrifthyrau, a phegethu, neu areithio i'r bobl. Yr oedd ganddynt ffurf o weddian i'w darllen yn gyffredin. Nid oedd eu gweddian ond ychydig nifer ar y cyntaf; wedi hyn cynnyddodd eu rhifedi yn fawr, nes

aeth y gwasanaeth yn flinedig gan ei feithder, a chan lawer o ddefodau ofer a dilea. Y rhan fwyaf difrifol o'r gwasanaeth sydd gynnwysedig o ddeunaw o weddian, a elwir *Shemoneh Eshrek.* Dywedant gyfansoddi y gweddian hyn gan Ezra, a'r synagog fawr; beth bynag dilya eu bod yn hen. At y rhai hyn, ychwanegodd Rabbi Gamaliel, ychydig cyn diavstr Jerusalem, y bedwaredd ar bymtheg, yn erbyn cyfeiliornwyr, hereticiaid, sef y Cristionogion, y rhai a feddylient wrth yr enw hwnw. Arferent, yn ddiammhenol, y deunaw yn y synagogau yn amser yr Iachawdwr, ac yn ganlyniol, dilya ei fod yntau yn ymuno ynddynt gyd a'r lleill o'r Iuddeuon, pa bryd bynag y elai i'r synagog, yr hyn a wnai bob Sabboth. Gwel y gweddian yn *Prideaux's Connect. part. i. b. vi.* Y mae pawb, o bob rhyw ac oedran, yn rhwng o ddywedyd y gweddian hyn dair gwaith yn dydd, naill ai yn ddirgel neu yn gyhoeddus. Darllenir hwynt bob amser yn gwasanaeth y synagogau, yn y modd mwyaf difrifol. Yr oedd ganddynt arch neu goffr i gadw y llyfrau asnet aidd ynddo. Yn yr ochr lle yr oedd hwnw, yr eisteddai yr offeiriaid, a'u cefnau ato; yr ochr arall yr eisteddai y meibion, ar eisteddfeydd i'r dyben hyn. Y gwagedd a eisteddient yn neilldnol wrthynt eu hunain, mewn llofft wedi ei chau i mewn & rhwydwaith, lle gallent glywed a gweled pob peth, heb neb yn eu canfod hwy.

2. Yr ail ran o'r gwasanaeth yw darllen yr ysgrifthyrau, a hyn yn dri math:—Y *Kiriath Shema*.—2. Y gyfraith.—3. Y prophwydi. Y cyntaf yw o ddechreu adn. 4. o Deut. vi. hyd ddiwedd adn. 9.—yr ail Deut. xi. o ddechreu adn. 13. hyd ddiwedd adn. 21.—a'r trydydd, Num. xv. o ddechreu adn. 37. i ddiwedd y benod. Am fod y darn cyntaf yn dechreu a'r gair *Shema*, hyny yw, *gynraddewch*, galwent y tri darn hyn *Shema*, a'u darlleniad *Kiriath Shema*, sef *darlleniad y Shema*. Barnent ddarlleniad y *Shema* y rhan fwyaf difrifol o'r gwasanaeth, yn neaaf at y pedair ar bymeheg gweddian crybwylledig uchod. Wrth y gyfraith, deallwn bum llyfr Moses. Rhanwyd y rhai hyn gan Ezra, tebygol, yn 54 o ddothparthiau; sef dosparth i bob Sabboth. Gwnawd rhifedi yn 54 o herwydd y flwyddyn gorynddwynt (*intercalary*) pan ychwanegid mis at y flwyddyn. Y blynyddoedd ereill rhoddent ddau ddothparth byr yn un, fel y darllent y y cwbl yr un fath yn y flwyddyn. Bod hon yn ddefod er yr hen amseroedd yn eu plith, sydd eglur oddiwrth Act. 15. 21. Hyd amser yr erlidigaeth dan Antiochus Epiphanes, ni ddarllent ond yn unig y gyfraith, sef llyfrau Moses. Pan lysodd hwnw iddynt darllen y gyfraith, darllenasent 54 o ddothparthiau o'r prophwydi yn eu lle. Pan adferwyd darllen y prophwydi gan y Maccabeaid, parhawyd y ddau; y dosparth o'r gyfraith, y lith gyntaf; a'r dosparth o'r prophwydi, yr ail lith; ac felly

yr arferent yn amser yr Iachawdwr a'r apostolion. Dywedir i Paul sefyll i fynn yn y synagog yn Antioch, yn Pisidia, 'ar ol darllen y gyfraith a'r prophwydi;' sef ar ol y cyntaf a'r ail lith. Dywed ef ei hun yn ei araeth yno, fod y prophwydi yn cael eu darllen bob Sabboth yn y synagog yn Jerusalem. Act. 13. 27. Rhanwyd yn foren y dosparthiad hyn yn adnodau, y rhai a alwent *Perukin*. Nodir hwynt yn y Beiblau Hebraeg a dau bwnc mawr yn en diwedd, a elwir *Sopharuk*, sef diwedd yr adnod.

3. Y trydydd ran o wasanaeth y synagog, oeld egluro yr ysgrythyrau a phregethu i'r bobl. Y syntaf a wnaent wrth ei ddarllen, a'r diweddaf ar ol darllen y gyfraith a'r prophwydi. Eglur yw i'r Arglwydd ddyagu yn y synagogau bob un o'r ddwy flordd. Yn Nazareth, ei ddinas ei hun, galwyd arno, fel aelod o'r synagog, i ddarllen yr *Haphterah*, sef y llith o'r prophwydi oedd i'w ddarllen y dydd hwnw. Gwedi iddo ddarllen, eisteddodd (yn ol eu harferiad hwy) ac a ddygodd y bobl. Yr oeddent yn sefyll i ddarllen, ac yn eistedd i esbonio. Yn yr holl synagogan ereill, o ba rai nid oedd yn aelod, pan ai i mewn iddynt (yr hyn a wna bob Sabboth, lle bynag y byddai) dysg a bobl trwy bregethu, wedi gorphen darllen y gyfraith a'r prophwydi; ac felly yr addysgodd Paul yr Iuddewon yn Antioch, yn Pisidia.

4. Amser gwasanaeth y synagog oedd dri diwrnod yn yr wythnos, heblaw y gwyliau arbenig, a'r dyddiau gwylion; a thair gwaith ar y dyddiau hyn. Y dyddiau cyffredin oeddent dydd Llun, Iau, a Sadwrn. Sadwrn oedd y Sabboth; a'r ddau ereill oedd trwy oeddiad yr henuriaid. Yr oeddent yn darllen y dosparth perthynol i'r wythnos dair gwaith; sef hanner y dosparth ar bob un o'r ddau ddiwrnod cyntaf, a'r cwbl drosodd drachefn ar y Sabboth, a hyn y boreu a'r prydawn. Nid oeddent yn ei ddarllen ond yn y boreu, oddigerth ar y Sabboth; ar y Sabboth darllenent ef y boreu a'r prydawn, fel y gallai pawb ei glywed ddwy waith yn yr wythnos. Yr un fath y gwnaent a'r gyfraith a'r prophwydi. Yr oedd yn rheol sefydlog yn eu plith, fod i bawb weddio dair gwaith yn y dydd; sef yn amser yr aberth boreuol a phrydnawnol, ac yn yr hwyr, pan yr oedd yr aberth prydawnol heb ddarffod llosgi. Felly y gwnai Dafydd, a Daniel. Salm 55. 17. Dan. 6. 10.

5. Am y swyddwyr oedd yn gweini yn ngwasanaeth y synagog, nid oedd hynny ddim wedi ei gyfyngu i'r offeiriad yn unig. Nid oeddent hwy wedi eu cysegru, ond yn unig i wasanaeth y deml, i offrymu aberthau ac offryman. Ond er mwyn iawn drefn, yr oedd gweinidogion sefydlog perthynol i bob synagog; y rhai a neillduwyd i'w swyddau trwy arddodiad dwylaw yn ddifrifol.—1. Y cyntaf oedd henuriaid y synagog, y rhai a lywodraethent holl achosion y synagog, ac a gyfar-

wyddent yr holl ddefodau crefyddol i'w cyflawni. Yr oedd tri o honynt, o leiaf, y rhai a alwent שלוש ברי של שלוש *gorseddfa y tri*. Gewlir hwynt yn yr ysgrythyrau, penaeth y synagog, llywodraethwr y synagog, arch-synagogydd. Marc 5. 35, &c. Luc 8. 41. a 13. 14. Act. 13. 15. Yr oedd mwy nag un yn perthyn i bob synagog; canys enwir hwnt yn y rhif luosog yn Marc 5. 22. Act. 13. 15. Selwir Crispus a Sosthenes, bob un o honynt yn arch-synagogydd yn Corinth. Act. 18. 8, 17. Ond pa nifer sydd anhysbys.—2. Y nesaf atynt hwy, neu hwyach un o honynt, oedd y gweinidog yr hwn a ddarllenai y gweddiau; yr hwn, am ei fod wedi ei ddewis yn enau ac yn genad drostynt at Dduw, a alwent שליה צבור (*sheliach zibbor*) hyny yw, *angel yr eglwys*. Oddi wrth hyn galwyd gweinidog eglwys Asia, 'Angel yr eglwys.' Efe oedd y gweinidog cyffredin, wedi ei osod yn y swydd o gyflwyno gweddian yr eglwys at Dduw. Ond byddai yn cael eu galw i hyny, heblaw y gweinidog, ddau o wyr wedi eu haddasu trwy eu hoed, eu difrifwch, eu doniau, a'u duwioldeb, y rhai a gyflawnent yn ei le. Pwy bynag fyddai yn gweini, hwnw fyddai y *sheliach zibbor* dros yr amser y byddai yn gweini.—3. Y nesaf at hwn oedd y diaconiaid, neu *ts-awyddwyr*, a elwid חזנים (*chazanim*) hyny yw, y *golygwyr*. Yr oedd y rhai hyn yn swyddogion sefydlog, a dan y llywodraethwyr oeddent yn arolygu y cwbl, yn cadw y llyfrau, a'r dodrefa perthynol i'r synagog. Yn neillduol, safont i fynu i arolygu darllenwyr y llithoedd, i'w diwygio, os cam-ddarllenent, ac i gymeryd a chadw y llyfr pan ddarllenent. Felly dywedir am yr Iesu, 'Iddo gau y llyfr, a'i rodidi i'r gweinidog.' Luc 4. 20. Nid oedd un gweinidog sefydlog i ddarllen y llithoedd, ond llywodraethwyr y synagog, yn yr amser priodol, a alwai ar ryw aelod o'r gynnull-eidfa, ag addaswydd ynddo at y gorchwyl hwnw. Y drefn oedd, galw yn gyntaf offeiriad, yn nesaf Lefiad, ac wedi hyny, rhyw un arall, nes gwneyd i fynu y nifer saith. Yr oedd pob dosbarth wedi eu rhanu yn saith o ddosparthiadau, a darllenwyr at bob un o'r saith dosparthiad.—4. Y swyddog nesaf oedd y dehonglwr. Ei waith ef oedd dehongli, neu gyfieithu i'r Caldaeg, fel yr oeddent yn darllen yn Hebraeg, i'r gynnull-eidfa. Gan fod dysg a gwybodaeth o'r ddwy iaith yn angenrheidiol i lyn, pan gaent ddyn addas i'r swydd, cyflogent ef, a sefydlent ef fel un o weinidogion y synagog.

Bernais y byddai hyn o hanes am drefn addoliad y synagog yn fuddiol i dafu goleu ar yr ysgythyrau. Y neb a ewyllysio ychwaneg o hyfforddiad, cant ef yn dra chyflawn yn ngwaith Selden. *Vitringa De Syn. Vet. Lightfoot's Works, Vol. ii. Prideaux Connect. part i. b. 6.*

Yr Iuddewon anghrediniol yn cablu Crist, ac yn erlid ei ganlynwyr, a eilw Crist 'Synagog

Satan.' Dat. 2. 9. a 3. 9. Yr oedd eu holl addoliad, wedi iddynt wrthod Crist, yn wrthwyneb i ewylllys Duw, ac yn amharch iddo. Yr un fath yw holl gyfeiliortwyr a gau-grefyddwyr, sydd yn cablu ac yn gwrthwynebu y gwirionedd, beth bynag y galwont eu hunain. Cynnal achos Satan, y gwrthwynebwyr, y maent yn eu cyfarfodydd a'u cynnullidfaoedd.

'Prif gadeiriau yn y synagogau.' Mat. 23. 6. Yr oedd gan y doctoriaid gadeiriau neu eisteddfaoedd wrthynt eu hunain, a'u oesnau at yr areithle y darlennent y gyfraith ynddo, a'u gwynebau at y bobl. Y rhai hyn a gyfrifent yn fwyaf anrhydeddus, am hyny y Phariscaid a'r yagrifenyddion beilchion a ymrysonent am danfnt. Gwel Reland *Antiq. Heb. Vitrings De Syn. Vet. lib. i. pars. 1. cap. 9. & seq. Wolf in loc.*

'Y bwrid ef allan o'r synagog.' Ioan 9. 22. Yr oedd dau fath o ysgymmundod yn arferedig gan yr Iuddewon: un a alwent *nidui*, yr hwn a ysgarai y neb oedd dano beidwar cuffydd oddi wrth bawb ereill, fel yr oedd yn luddias iddo gyfeillachu & neb, ond ei adael yn rhydd yn y pellor hwnw, i wrandaw y gyfraith yn y synagog.—Y llall a alwent *shemata*, oddiwrth *Shem*, yr hwn a arwydda enw yn gyffredin: ond gydag enwogrwydd neilluol oedd yn briodol i Dduw, enw sanctaidd yr hwn a arwydda bob perffeithrwydd a ddichon fod. Mae *shemata*, gan hyny, yn ateb i'r gair Syriaeg *maranatha*, yr *Arglwydd sydd yn dyfod*; dull o feldithiad arferedig gan yr apostol (1 Cor. 16. 22.); ac a ddychymygir iddo ddeillio oddiwrth Enoch, am y cofia Judas ddywediad o'r eiddo, yr hwn sydd yn dechreu a'r gair *maranatha*; ada. 14. 'Wele yr Arglwydd yn dyfod gyda myrddiwn o'i saint,' &c. Dywedir fod yr ysgymmundod hwn yn tori dyn allan o'r synagog am byth. Hwn, tebygol, oedd y cerydd a fygythiodd y cynghor ar y rhai a addefent yr Iesu ei fod y Messiah, a'r hwn a roddwyd ar y cardotyn tlawd; o herwydd y mae y geiriau *εξβαλον αυτον εξω, bwriasant ef allan*, yn fwy priodol i hwn nag i'r llall. Ioan 9. 34, 35. Tebygol hefyd mai am y *shemata* y llefara yr Arglwydd, pan y dywed wrth ei ddygybllion, (Ioan 16. 2.) 'Bwriant chwi allan o'r synagogau.' Gwel Selden *De Synedris lib. vii. cap. 7.*

SYNAMON, סַמָּוֹן [*cryf ei archwaeth*] mae y pren synamon yn tyfu yn y coedydd yn yr India Ddwyrainol, Java, Ceylon, &c. Nid anrhebyg yw i'r llawrydd, neu ein helyg ni. Y mae ei flodau yn gyffredin yn goch ysgarlod. Y ffrwyth a debyga i'r olew-wydd; a thynant fath o wêr o hono, o ba un y gwnant ganwyllau. Y rhiagl yw y than fwyaf gwerthfawr o hono; pan y tyner ef ymaithe gyntaf, nid oes ganddo fawr archwaeth na lliw; ond wedi ei sychu, yn enwedig y rhiagl canol, try yn llwyd, ac y mae yn dra pheraidd i'r archwaeth, ac yn feddyginiaethol yn y rhydd-glywf, a gwendigaau y cylla. Y mae math o synamon gwyllt

yn tyfu yn yr India Orllewinol; ond nid yw ei rhiagl yn cystadlu am ei rinwedd i'r llall. Tebygol ei fod yn tyfu gynt yn Arabia; neu yr oedd synamon yr hynafiaid yn wahanol oddi wrth y synamon presennol.—Arferent ef yn yr olew sanctaidd. Exod. 30. 23. Am fod rhiagl y gwreiddyn yn fwy peraidd na rhiagl y pren, barna Schenchzer mai hwnw a ddefnyddiai Moses yn yr olew sanctaidd. Arferent ef hefyd i bwr-arogli gwelyau.—Cyffelybir y sânt, a'u sancteiddrwydd, i synamon; maent yn werthfawr, yn hyfryd, ac yn iachus; ac hefyd yn iachusol i eglwysai y gwledydd lle maent.

SYNIAD-IED-IAW, (syn) teimlad, ystyriaeth, barn; deall, gwybod, cydnabod; ymglywed, ymwybod, canfod, sylwi.—'Syniad y cnawd, marwolaeth yw—sydd elyniaeth yn erbyn Duw.' Rhuf. 8. 6, 7. 'Can ys synwyr y cnawt, angen yw.' W. S. 'Canys y mae syu-wys y cnawd yn farwolaeth.' Dr. M. *To yap φρονημα της σαρκος, θανατος.* Arwydda y gair Groeg, gweithrediaid yn enaid yn y deall—yr ewylllys—y serch—a'r meddylfryd. 'Syniad y cnawd' yw syniad y meddwl llygredig; mae ei holl syniadau yn elyniaeth yn erbyn Duw—nid yw ddarostyngedig i ddeddf Duw—ac yn profi pob dyn yn rhodio yn ol y syniadau tywyll llygredig hyn, yn farw dan gollfarn, ac yn ddifywyd ysbrydol. 'Syniad yr Ysbryd' yw syniad enaid wedi ei adnewyddu gan yr Ysbryd Glan, yn deall, yn cymeradwyo, yn serchu pethau yr Ysbryd, ac yn rhodio yn ol ei arweiniad. Rhodio yn ol y syniadau hyn, a brawf ddyn yn heddwch Duw, ac yn meddu bywyd sanctaidd yn ei enaid. Y pethau yn perthyn i fywyd a thangnefedd y mae yn eu howlyllsio, yn eu serchu, ac yn rhodio ar eu hol. Y mae bywyd a thangnefedd yn ngweithrediaidau sanctaidd y meddwl, ac yn y pethau y cyrha y meddwl atynt. Y mae gwahanol syniad yn perthyn i wahanol gyflyrau, ac yn profi y gwahaniaeth. Mae y syniad tufewnol yn effeithio ar y rhodiad allanol; ac ni bydd y rhodiad byth yn ysbrydol, os na fydd syniad y meddwl yn ysbrydol.

Yr oedd marwoiaeth Crist o Dduw; sef o'i drefniad a'i osodiad; a Phedr yn gwrthwynebu hyny, nid oedd 'yn synied y pethau oedd o Dduw, ond y pethau oedd o ddynion' cnawdol, tywyll, llygredig, ac a gafodd ei geryddu yn llym am hyny. Mat. 16. 23.

'Yn synied pethau daearol.' Phil. 3. 19. Sef a'u meddwl, eu meddylfryd, a'u serch, arnynt, mewn cyferbyniad i bethau nefol. Yr oedd y rhai hyn dan enw brodyr a Christianogion; eto, mewn gwirionedd, gelynnion croes Crist oeddent.

SYN-DOD-DRA-ER-U, (sy-yn) Heb. שָׁמָוֹן (*shamam*); aruthro, rhyfeddu, syfrdanu, hurtio; syfrdandod, lledfaldod, aruthredd, rhyfeddod. Yn yr Hen Destament arwydda yn fwyaf cyffredin, aruthredd gyda dychryn, braw, petusder,

a chyfyng gyngher. 2 Cron. 7. 21. Salm 143 4. Jer. 2. 12. a 4. 9. a 14. 9. Ezech. 4. 17. &c. Ond yn y Testament Newydd, arwydda bod un wedi ei lenwi & rhyfeddod, gyda hyfrydwch a gorfoledd. Mat. 12. 23. Marc 6. 51. Luc 5. 26. a 8. 56.

SYNTYCHE, Συντιχη, gwraig enwog ei rhinweddau yn Philippi. Phil 4. 2, Edr. EUODIAS.

SYNWYR-AU-OL, (syn-gwyr) athrylith, deall, pwyll, anwyd; deallus, pwyllog, ystyriol. Arwydda synwyrallu allanol y corph, trwy ba rai y derbyn y meddwl yn dufewnol amgyffred am bethau a gwrthdrysychau allanol. Y mae pump o honnynt; sef y gwelediad, y clyw, yr arogliaid, yr archwaethiad, a'r teimlad. Deall pawb, ond ystyried, pa mor angenrheidiol ydyw y rhai hyn i ddyn. Gwel y llygad yn gynt ac yn mhellach nag y clyw y glust.—Geill y llygad weithio ar arall, i hysbysu rhyw faint o syniad a thymher y meddwl, ond ni all y glust ddim ond derbyn.—Rhydd gweled fwy o foddlonrwydd na chlywed. Edr. CLUST, LLYGAD, SAFN, TEIMLAD, TRWYN.

Yn y Bibl, priodolir y gair synwyr yn unig i allnoedd yr enaid yn amgyffred, yn barnu, yn teimlo, ac yn synio. Felly diffyg synwyr, yw diffyg pwyll, deall, ystyriaeth, arafwch; 'Benyw lân heb synwyr,' (Diar. 11. 22.) yw un brydferth o ran dull ac agwedd corphorol, ond sydd ddifffgiol mewn deall, ystyriaeth, a phwyll i'w llywodraethu yn ei hymddygiad a'i holl ymarwedd. —'Dychwelodd ty synwyr ataf fi;' sef fy neall, a fy amgyffred rhesymol rhagor anifel. Dan. 4. 36.—'Ganddynt synwyr wedi ymarfer i ddosparthu drwg a da.' Heb. 5. 14. Edr. DOSPARTE.

Priodolir synwyr i'r Arglwydd i arwyddo ei ddeall, ei wybodaeth, a'i ddoethineb difeusr ac anchwiliadwy. Esa. 40. 28. Jer. 10. 12.—Arwydda hefyd ystyr geiriau, neu ranau ymadrodd. Neh. 8. 8. Diar. 1. 2.

SYR, (sy-yr) meist, arglwydd, tad, tadwys. Ioan 12. 21. a 20. 15.

SYRACUSA, Συρακουσαι, [tynu yn dyn] dinas enwog yn Sicily, a elwir yn awr Saragossa. Dywed Ptolemy ei bod y tu dwyreiniol i'r ynys yn y Môr Adriatic; a'i bod yn ddwy ar hugain a hanner o filliroedd o gylch. Adeiladwyd hi gan Archios, Corinthiad, a. m. 3,260. Dywed Pliny, nad yw un amser mor gymylog na welir yr haul ynddi ryw ran o'r dydd. Geilw Cicero hi y fwyaf a'r harddaf o o holl ddinasoedd y Groegiaid. Nid oes nemawr o hanes am dani am rai cannoedd o flynyddoedd; ond wedi hynny bu yn dra enwog am forwriaeth, am gyfoeth, ac mewn rhyfeloedd, dan ei brenin Gelon, y ddau Dionysius, Dion, Agathocles, a Hiero. Cymerwyd hi gan Marcellus, tywysog Rhufeinaidd, wedi gwariohae arni dar blynedd; amddiffynwyd hi yn rhyfedd yn erbyn ymosodiadau y Rhufeiniaid, gan

Archimedes, un cyfarwydd iawn yn nghelfyddyd rhif a mesur (*mathematician*) yr hwn a ddychymygai beiriannau rhyfel, y rhai oedd yn dyrysu ac yn beiddio eu holl ymosodiadau; ond lladdwyd ef gan filwr yn ddiarwybod iddo, tra yr oedd yn ffyriol yn astudio, heb wybod gymeryd y ddinas ganddynt, a. m. 3,800.—Cymerodd y Saraceniaid hi, a. d. 675, ac adgymerwyd hi gan Roger, brenia Apulia, yn nghylch a. d. 1090.—Trigodd Paul yma ddiâu ar ei daith i Rufain (Act. 28. 12.) ar ba achos nis dywedir. Planwyd Cristionogrwydd yno yn fores, ac y mae wedi para yno, mewn saw o'r hyn lleiaf, hyd yn hyn.

SYRIA, Heb. ארם (*aram*); Gr. Συρία. Edr. ARAM. Talfyriad o'r gair Assyria, tebygol, yw y gair Syria—arferir y naill yn lle y llall gan yr henafiaid. Gwel *Ancient Universal History*, Vol. ii. b. i. c. 5.—Terfynau Syria, yn yr ystyr mwyaf priodol, oedd yr afon Euphrates o du y dwyrain, Môr y Canoldir i'r gorllewin, Mynydd Taurus i'r gogledd, ac Arabia, Palestina, a Phenicia i'r deheu. Yn yr hen oesoedd, tebygol ei bod yn rhanedig i amrywiol deyrnasoedd, neu dywysogaethau; yn ddiweddarach, rhanwyd hi, tebygol, i bedwar o brif ddosparthiadau; sef Sobah, Damascus, Hamath, a Gesur; y lleill a geir yn yr ysgrhythran, sef Beth-rehob, Ishtob, a Maachah, oeddynt, hwyrach, adranadau. Gwedi hynny, rhanwyd hi yn ddau ddosparth yn unig, sef Coele-Syria, a Phenicia.

Y cyfryw yw ffrwythlonrwydd y wlad hon fel y gellir ei galw yn ardd hyfryd. Mae yn llawn o boh peth hyfryd a buddiol i ddyn—yn gyffredinol yn wastad-dir, wedi ei gorchuddio â daear ddwfn fras; a'i hafonydd, yr Orontes, Cassimire, Adonis, Barrady, &c. a'i gwnant yn ffrwythlawn ac yn hyfryd. Y mae ynddi ddau o ddyffrynoedd halen nodedig; un yn agos i Palmyra, a'r llall yn agos i Aleppo. Y mae dyfroedd meddygol hefyd yn agos i Palmyra. Ceir rhai hen gedrwydd ar fynydd Libanus o faintioli hynod. Un-ar-bymtheg sydd o'r hen rai, er bod rhai ieuainc yno yn dra lliosog. Un o'r hen rai a fesur o gylch corph y pren, ddeuddeg llath a chwe modfedd, ac a gysgoda a'i frigau gylch o ddeg llath ar hugian. Gwel Maundrell's *Journey from Aleppo to Jerusalem*. Rhydd teithwyr diweddar hanes rhyfedd am adfeiliau Baalbec, lle yn nghylch taith tri diwrnod o Damascus, yn sefyll mewn dyffryn hyfryd, wrth droed mynydd Anti-Libanus. Yr hyn a ganfyddir yn bresennol o hen demlan a phalasaan a rydd synder am ardderchogrwydd yr adeiladau yn eu perffoithrwydd, yn cystadlu os nid yn rhagori, ar ddiun adeiladau yn y byd. Nid llai rhyfedd nemawr ydyw adfeiliau Palmyra yn y wlad hon. Hon a elwir yn yr ysgrhythyr, 'Tadmor yn yr anialwch.' 1 Bren. 9. 18. Edr. TADMOR.

Y cofrestr o freninoedd Syria, yn ol yr ysgrhythyr, sydd fel y canlyn: Rehob, Hadadezer neu Hadarezer, Rezon, Hezion, Tabrimmon,

Benhadad i. Benhadad ii. Hazael, a Rezin.—Beninoedd Hamath, Toi, a Joram neu Hadoram. Breninoedd Gesur, Ammihud, a Talmi. Gwel yr enwau hyn. Rezin, Benhadad, a Hazael, a wnaethant lawer o niwed i'r Hebraeid. 1 Bren. xv, xx, xxii. 2 Bren. vi, viii, x. Ond Joas a Jeroboam, breninoedd Israel, a ddialasant ar y Syriaid, ac a ddinystriant agos eu teyrnas. 2 Bren. xiii, xiv. Tiglath-Pileser a anrheithiodd eu gwlad, a ddinystriodd eu dinasoedd, ac a drosglwyddodd lawer o'r trigolion i Media. Gwedi hyn darostyngodd Nebuchodonosor hwynt. 2 Bren. xvi. Buant dan lywodraeth y Persiaid wedi hyn, hyd nes darostyngodd Alexander Fawr ymerodraeth y Persiaid.—Gwedi marw Alexander, daeth yn un o'r pedair breniniaeth y rhanwyd ei ymerodraeth annibynol dros 257 o flynyddoedd, darostyngwyd hi gan y Rhufeiniaid, a daeth yn dalaeth Rufeinaid yn nghylch a. m. 3939. Yn nghylch 696 o flynyddoedd atafaelodd y Saraceniaid hi. Yn bresennol y mae yn meddiant y Tyrciaid er'a dros 200 o flynyddoedd. Planwyd Cristionogaeth yn foreu yn y wlad hon; ac yr oedd oglwys enwog yn Antiochia yn nyddiau yr apostolion. Y mae rhyw fath o Gristionogaeth yn parhau yno hyd heddyw. Act. 15. 23, 41. Amos 1. 3, 4. a 3. 12. Esa. 7. 4. a 8. 4. a 11. 11, 12. a 17. 1, 2, 3. Jer. 49. 23—27. Zech. 9. 1, 2.

SYROPHENICIA. Gwedi darostwng y wlad gan y Syriaid, galwyd Phenicia *Syrophenicia*. Gelwir y wraig o Ganaan, Syrophenicia o genedl, am ei bod o Phenicia. Poblogwyd y wlad gan hiliogaeth Canaan; Sidon oedd ei fab hynaf. Gen. 10. 15. Mat. 15. 23. Marc 7. 26.

SYRTHIO, (swrth) cwmpo, cwyddo, dygwyddo, tramgwyddo; marw.—Yn draws-ymudol, arwydda bod yn enog o bechod, a dyfod yn ddarostyngedig i gerydd neu gospedigaeth am hyn. 1 Cor. 10. 12. Salm 55. 13. Diar. 24. 16. Hos. 14. 1.—Syrthio, y rhan amlaf, a arwydda dynistrio trwy farwolaeth. 2 Bren. 14. 10. Dan. 11. 19. Hos. 4. 5. 2 Cron. 25. 8, &c.

Syrthio dan yr Arglwydd Iesu, a arwydda darostyngiad pechaduriaid i nfudd-dod Crist, trwy awdurdod yr efengyl; neu eu gwanychodod a'u dystywiad, fel nas gallant wrthwynebu ei amcanion a'i achos yn y byd. Salm 45. 5.

Gwrthgiliaid hollol oddiwrth broffes o'r efengyl, i gyfeiliornadau, halogedigaeth, a gelyniaeth yn erbyn yr efengyl, a elwir 'syrthio ymaith.' Heb. 6. 6. 2 Thea. 2. 3.—Cyfeiliorni oddiwrth wir athrawiaeth yr efengyl yn nghylch cyfiawnhad trwy fydd, a elwir 'syrthio ymaith oddiwrth ras. Gal. 5. 4.

'Hwy a wnant i'w tafodau syrthio arnynt;' sef eu hunain, pan gospir yr annuwiol am eu geiriau sarhaus, amharhaus, a gelyniaethol. Salm 64. 8. Edr. CWYMP.

SYRTHNI. Edr. SWRTH.

SYTH-ION, (sy-yth) yn ei uniawn sefyll, wedi ei godi i fynu; caled, anystwyth, wedi cyffio, anhyblyg; ystyfnig, sarug.—'Gwnouthum iwch' rodio yn sythion;' sef mewn rhyddid, heb iau caethiwed, na gormes meintri caled. Lef. 26. 13.—'Syth ydynt hwy;' sef dalwau meirwon. Jer. 10. 5.

T.

TAANACH, תַּעֲנַךְ [yr *hwn* sydd yn *dy gystuddio*] dinas yn rhandir Manasseh. Jos. 17. 11. 1 Bren. 4. 12.

TAANATH-SILOH, תַּאֲנַת־שִׁלֹּחַ [tori y *ffigysbren*] lle yn nghylch deng milltir i'r dwyrain o Sechem. Jos. 16. 6.

TABBATH, טַבְּתָה [daioni] Barn. 7. 22. Pa le yr oedd yn sefyll sydd anhybys.

TABEAL, טַבְּעָל [Duw da] pwy oedd mab Tabeal sydd ansicr, os nid Tabrimmon ydoedd. Esa. 7. 6.

TABEEL, טַבְּעָל [Duw da] un a wrthwyn-ebodd adeiladu yr ail deml. Ezra 4. 7.

TABERAH, [Hosgfa] gwersyllfa Israel yn yr anialwch, a alwyd felly am gynneu tân yr Arglwydd yn eu mysg. Num. 11. 3. Deut. 9. 22.

TABERNACL, *Llad.* TABERNACULUM: yr enw Lladin am babell, ac a roddwyd yn ein cyffeithiad ni o'r Beibl i'r iaith Gymraeg bump ar hugain o weithiau yn lle pabell. Exod. 25. 9. a 26. 1. a 40. 17. Lef. 26. 11. Heb. 8. 2. a 9. 2, 11, 21. a 13. 10. Dat. 13. 6, &c. Edr. CYSEGR, PABELL.

TABITHA. Edr. DORCAS.

TABOR, תְּבֵרָה [y *bogail*] 1. Mynydd yn tebygu, meddant, i dorth o siwgr, o ran ei lun, yn agos i Cades yn Galilea. Jos. 19. 12, 22. Cafodd ei enw, yn arwyddo *bogail*, oddiwrth ei dduil goruchel yn codi mewn gwastadle, sef yn nyffryn Jerzeel: neu yn hytrach, gwastadedd arall wrth droed mynydd Carmel sydd yn amgylchu tair ochr iddo. Ei lun, ei ffrwythlonrwydd, a'i wyrddeani bythol, sydd yn ei wneathur yn wrthddrych hyfrydaf i'r golwg. Dywed Josephus ei fod yn rhedair milltir o uchder, a bod gwastadle ar ei ben, yn dair milltir o gwmpas, wedi ei amgylchu a choed, ond y tu deheu. Gwel Josephus *De Bello, lib. iv. c. 2.* Mae hanes Maundrell, Pocock, a Thevenot, yn dra gwahanol; * dywodant nad ydyw ei uchder ond milltir a hanner, ac y geill un farchogaeth i'w ben; ac nad ydyw y gwastadle ar ei ben ond hanner milltir o hyd, a hanner hyn o led. Beth eill fod yr achos o'r gwahaniaeth mawr hwn yn yr hanes, nis gwn. Y mae drychiant neillduol o hyfryd i'r llygad o'i ben; canfyddir oddi yno frynian Samaria ac Engedi, a myn-

* Maundrell's *Journey from Aleppo to Jerusalem.* Thevenot's *Voyage, p. i. c. 55.* Pocock's *Travels, Vol. ii. Universal History, Vol. ii.*

yddoedd Gilboa, Hermon, a Carmel, Môr Tiberias, a'r dinasoedd Nain, ac Endor, a Saphet, heblaw y dyffryn sydd yn ei amgylchu. I fynydd Tabor yr aeth Barac a'i fyddin, ac wrth odra y mynydd y gorchfygodd Sisera. Barn. 4. 6, 8. Ar ben y mynydd hwn y barnwyd dros oesoedd y gweddwidwyd Crist, ond yn ddisail, tebygaf. Edr. GWEDD.—2. Enw dinas a roddwyd gan y Zebulonaid i'r Lefiaid o deulu Merari. 1 Cron. 6. 77.—3. Enw lle arall yn agos i Bethel. 1 Sam. 10. 3.—4. Cislath-Tabor oedd wrth droed mynydd Tabor. Jos. 19. 12.

TABRIMMON, טברמן [*pomgranad da*] tad Beuhadad. 1 Bren. 15. 18.

TACL-AU-O-US, (tag) *Saes*. **TACKLE**; offeryn, arf, erfyn; celfi, trec; trefnus, rheolaidd, hardd, dilyn, destlus, tlws. Taciau llong, yw rhaffau llong. Act. 27. 19.—Taciu cerbyd. sef ei barotol. Exod. 14. 6.—Taciu y lampau, sef eu trwsio, a rhoi olew ynddynt. Exod. 30. 7.—Taciu y winwydden, yw ei hamaethu, sef ei glanhau a'i thrwsio. Lef. 25. 5.—Taciu y darian, yw parotol i ryfel. Jer. 46. 3.—'A safasant yn daclus,' Jos. 3. 17. sef yn drefnus, yn ddigysffro, yn gryf: yn hyf, heb ofn; yn gadarn, heb fflao; yn amyneddgar, heb brysuro. Felly y saif Iesu gyd â'i bobl yn mhob cyfyngder a pherygl.

TAD-AU, (ty-ad) *Heb.* אב (*ab*); *Chal* TAZ; *Arab.* TAT: tadwys: taid, tad cu, tad da, tad gwyn, tad yn nghyfraith, tad bedydd; hendad, gorhendad: tadmaeth, sef tad yn maethu.—1. Tadau, hynaif, hynafiaid. Arwydda tad naturiol, yn briodol a elwir felly, Mat. 2. 22. a 4. 21, 22. a lleoedd eraill, yn aml.—2. Rhieni, sef y tad a'r fam. Diar. 10. 1.—3. Henafiad, fel taid, hendaidd, gorhendad, &c. Mat. 3. 9. a 23. 30, 32. Ioan 4. 20. a 8. 53. Heb. 1. 1. Gen. 17. 5.—4. Gwr parchus, o herwydd ei oedran a'i urddas, ac yn haeddu ei barchu fel tad. 2 Bren. 5. 13. a 6. 21. a 13. 14. Act. 7. 2. a 22. 1.—5. Dychymygrwr rhyw gelfyddyd; neu addysgwyr eraill mewn rhyw wybodaeth fuddiol. Barn. 17. 10. 1 Sam. 10. 12. 2 Bren. 2. 12. Edr. **JABAL**, **JUBAL**.—6. Un y bydd eraill yn tebygu iddo; felly y dywed Crist am yr Iuddeuon, eu bod o'u tad diafol, ac nid o Dduw; hyny yw, yr oeddynt yn tebygu iddo. Ioan 8. 42, 44. cymh. Mat. 23. 30, 31, 32.—7. Dechreuwr, neu gychwynwr rhyw beth; felly gelwir y diafol yn dad y celwydd. Ioan 8. 44.—8. Un yn ymddwyn yn serchog fel tad tu ag eraill. Gelwir gweinidogion yr efengyl wrth yr enw hwn, oblegid eu bod yn ddefnyddiol i genedlu plant i Dduw trwy eu gweinidogaeth yn yr efengyl, a'u bod yn addysgu eraill yn dirion, yn serchogaidd, ac yn ddiwyd, fel tad ei blentyn. 1 Cor. 4. 15. Gal. 4. 19. 1 Thea. 2. 7.—9. Un tosturiol ac elusengar wrth y tlawd. Job 29. 16.

Priodolir yr enw hwn i Dduw: 1. Yn yr ystyr mwyaf goruchel, nod gwahaniaeth y Per-

sonau yn yr hanfod dwyfol. Y mae y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad, mewn dull angenrheidiol i fod yn yr hanfod tragwyddol. Hyn sydd yn nodi gwahaniaeth y Personau yn yr un hanfod dwyfol, yn nghyd â deilliad yr Ysbryd Glân. Felly y gesyd yr ysgrythrau Dduw allan; sef yn hanfodi yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glân; yn un o rau tragwyddol hanfod, ond yn wahanol Personau yn hwnw; y Tad yn conedlu, y Mab yn genedl-edig, a'r Ysbryd Glân yn ddeilliadedig, mewn dull dwyfol a goruchel, parhaol, a sefydlog yn dragwyddol. Nis dichon neb wadu y Tad heb wadu y Mab, ac felly i'r gwrthwyneb, o herwydd yr undeb a'r berthynas hanfodol rhyngddynt. Mat. 28. 19. Ioan. 15. 26. a 16. 28. a 20. 17. Act. 2. 33. 1 Ioan 1. 2. a 2. 1. a 5. 7. Yr arthrawiaeth hon am y Personau Dwyfol yw ffynon a sylfaen yr holl iechyd-wriaeth, o honi y mae yn deilliaw, ac arni y mae yn gorphwys.

2. Y mae Duw yn Dad i'w bobl yn Nghrist, a thrwy eu hundeb a'r Mab tragwyddol. Nid yn unig y mae yn Dad iddynt, megys i'r holl greaduriaid eraill, fel eu creawdwr, eu cynnal-iwr, eu hymgeleddwr, a'u llywodraethwr, ond y mae yn Dad iddynt mewn ystyr mwy goruchel, ar sail y cyfammod gras. Edr **ADEN-EDIGAETH**, **MABWYSIAD**. Y mae yn sefyll mewn perthynas agos â hwynt fel Tad yn ei holl fawredd dwyfol, ei allu, ei gariad, ei gyfoeth, a'i ras. Fel Tad y mae yn caru, yn arbed, yn ceryddu, yn hyfforddi, yn cyfoethogi, ac yn ymhyfrdu yn ei bobl. Y berthynas rasol hon a'u dyrchafa i'r anrhydedd mwyaf, ac a sicrha iddynt y diogelwch a'r dyddanwch mwyaf. Y mae iddynt gyflawn ryddid i ddyfod ato fel Tad, mewn gweddi, yn eu holl angenoctid a'u trwblaeth; ac yn llaw a than drefniad eu Tad y mae eu holl achosion tymhorol ac ysbrydol. Fel y mae gras Duw, felly y mae eu braint hwythau, yn hyn, yn annhraethol. Edr. **ETREDD**, **MAB**, **PLANT**.

'Na elwch neb yn dad i chwi ar y ddear.' Mat. 23. 9. Na elwch neb yn ben athraw i dra-arglwyddiaethu ar eich ffydd a'ch cydwyl-bod; neu yn ben ar blaid, penderfynaid pa un oedd i awdurdodi ar gydwybodau dynion. Y mae uchelfryd trahaus y cyfryw dadau chwydd-edig, ac ufudd-dod distadl, dirmygus, eu canlyn-wyr, yn annhebygu y naill a'r llall yn gwbl i ganlynwyr syml Crist.

TAD-MAETH-OD, (tad-maeth) un yn maethu fel tad. Num. 11. 12. 2 Bren. 10. 1. Esa. 49. 23. Edr. **BLYNDDOEDD**, **MIL**, **TAD**.

TADMOR, תרמור [*palmwydd*] yr un a Palmyra, dinas wedi ei hadeiladu gan Solomon. 1 Bren. 9. 18. Yr oedd yn sefyll yn nghylch triugain milltir i'r dwyrain o Damascus, ac ugain milltir i'r gorllewin o'r Euphrates, mewn sefyllfa hyfryd, wedi eu hamgylchu â ganiawch diffaith, a mynyddoedd o du y dwyrain, gogledd, a gorllewin iddi. Yma yr oedd y beirniad

enwog Longinus yn byw; ac yma y sefydlodd Odenatus a'i frenines Zenobia, freniniaeth fechan, ac y gwnaethant orchestrion rhyfedd, ond a orchfygwyd yn y diwedd gan y Rhufeiniaid, A. D. 173. Nid oes yno yn bresennol ond yn nghylch deg ar hugain o deulmoedd truaïn, ac amledd o adailadau ardderchog yn peri syndod i bawb au gwelant wedi adfeilio. Yr oedd yno amldra o balmwydd, ffynonau bywiol, yd, a ffrwythau. *Ancient Universal History, vol. iii.*

TAENEL—U, (ta-en) tanfa, gwasgaru, chwâl, gwasarnu; lledu, gorchuddio. Exod. 9. 8, 10. Job 9. 8. a 36. 30. Salm 105. 39. Esa. 25. 7.—'A gair yr Arglwydd a ddaenwyd trwy yr hol wlad.' Act. 13. 49.—'Y cyhoeddit.' W. S.—'A dygwyd.' Dr. M. *Stapepero, a gariwyd a ddygwyd.*

TAENELL—IAD—U, (taen) taeniad, yagaeniad; taenu, yageinio, ysgeintio, bwrw am ben.—Yr oedd taenell i y gwaed, yr olew, a'r dwfr neilldnad, dan y gyfraith, yn arwyddo glanhad pechaduriaid trwy fydd yn aberth Crist, ac effeithiol weithrediad yr Ysbryd Sanctaidd ar en heneidiau. Lef. 14. 7, 16. Esa. 52. 15. Ezech. 36. 25. Heb. 9, 13. a 10. 22. 1 Pedr 1. 2. Edr. **CYSGRU, DWFR, GWAED, GWAHANGLWYFUS, OFFEIRIAD, OLEW.**

TAER—ION—NI—U, (ta-er) cymbelliaid, anog; dirwaagu, diriaw ar, gyru; haerllugrwydd; llymder, difrifwch.—'Y gweddias, a byddaf daer.' Salm 55. 17. Taerineb mewn gweddi sydd effaith fydd, a theimlad o angen; ac y mae yn wrthwyneb i ddifaterwch, ffurfioledeb, anghrediniaeth, a digalondd. Nid arwydda amharodrwydd yn yr Arglwydd i drugarhau, ac ateb gweddi; ond arwydda gryfder fydd, hiraeth sanctaidd, a rhyddid ysbrydol gyda Duw.—'Llawer a ddichon taer weddi y cyfiawn.' Iago 5. 16. *ἰεργαίς εὐεργουμένων, gweddi egniol.* 'Pan fo ffrwythlawn.' Ymyl y ddalen.—'Grymus.' W. S.—'Os ffrwythlawn fydd hi.' Dr. M. Gweddi egniol, weithgar, ffrwythlon. Luc 18. 11—14.

'Bydd daer.—Ewyllysiwn i ti fod yn daer.' 2 Tim. 4. 2. Tit. 3. 8.—'Tyn-rragot, yn amser,' &c. W. S. Arwydda y geiriau fod anhawsdra a phwys y gwaith yn gofyn prysurdeb, dyfalwch, a bod wrtho gyd a'r diwydrwydd mwyaf. Ymegniu wrtho, er aflwyddo, ac er cael gwrthwynebiad ynddo; glynu wrtho gyd a'r difrifwch mwyaf pan lwyddom ychydig, gan olygu llwyddo llawer mwy.

TAFARN—AU, (taf-arn) *Llad.* **TABERNA:** gwindŷ, medd-dŷ, cyrf-dŷ, diottŷ. Act. 28. 15.

TAFOD—AU, (taf) peiriant ymadrodd; iaith, tafodiaith.

Dn daint rhag tafod. Diar.

Y tafod sydd ddigon adnabyddus o ran ei sefyllfa, ei ddull, ei ddefnyddioledeb i lefaru, archwaethu, a llyncu, heb achos disgrifiad o hono. Aelod go ryfedd yn y corph yw y tafod. Er nad oes ynddo neg asgwrn na chymal, eto nid

oes un ystum nas gwna, nac un fiordd nas try. Y mae yn trefnu yr anadl sydd yn dyfod allan o'r yagyfaint, ac felly ya llefaru ac yn hysbysu meddwl y naill ddyn i'r llall. Daw rhyfedd ydyw hyn, eto hyfryd a defnyddiol iawn. Pwy wrth ei ystyried na ryfedda gywreïnwaith y Creawdwr doeth, yn rhoddi gallu i ddyn, trwy amrywiol yagogaïadau yr aelod bychan hwn, i hysbysu ei foddwl i eraill drwy y glust. Y mae y tafod, yn ei holl yagogaïadau, yn gwbl dan lywodraeth yr ewyllys; o herwydd hyn ydych chi ei rhoddir ef yn yr yagythyrau, yn aml, am agwedd meddwl y dyn; megys tafod drwg, gweniaethus, celwyddog, twyllodrus, a tafod iach, &c. Salm 109. 2. a 120. 2. Diar. 17. 5. a 15. 4.

Y tafod, yn nghyd â rhanau eraill o'r genau, sydd yn archwaethu bwyd a diod, &c. ac yn rhoddi hyfrydwch wrth gyfranogi o honnynt; oni buasai hyn, byddai bwyta yn faich, ac ni chai y corph ei gyfran addas o fwyd at ei gynhaliath. Y mae dirgelwch yn mhob rhan o waith y Creawdwr mawr, tu hwnt i'n hamgyffred ni. Beth a bwr y gwahanol archwaethau, sydd anhawdd i neb ddirnad. Blaen y tafod yn y rhan fwyaf o greaduriaid sydd yn ei ddirnad a'i wahaniaethu; ac er ei fod yn fwyaf yn y tafod mewn dyn, eto y mae hefyd yn y genau,* trwy gïau (*nerves*) gwasgaredig drosto. Y mae y gïau wedi eu gorchuddio yn y tafod a'r genau âg amddiffyniad addas rhag niwed, a rhag bod yn ddolurus; eto y mae cymaint o fân dyllau yn y gerwindeb sydd ar y tafod, ag sydd ddigonol i roddi rhydd ddyfodiad i'r archwaethau at y gïau. Y mae cyfleid y synwyr hwn, fel synwyrnau eraill, yn y man cymhwysaf yn yr holl gorph, yn agos i'r arogliaid, i gyflawni ei swyddau; sef wrth y mynediad cyntaf i mewn i bob peth, i faru yn brydlawu yr hyn sydd addas a iachus, i'w dderbyn, a'r hyn sydd affachus, ac i'w wrthod. Y mae y llygaid i olygu, y trwyu i aroglu, a'r genau i archwaethu, pob peth cyn yr eiddo i'r cylla; ac y mae cangenau o'r un gïau yn perthyn i'r tri synwyr hyn.† Doeth a da yw Duw yn ei holl waith.

Fel mae y tafod yn gywraïn yn ei wneithuriaid, ac yn mynegi doethineb y Creawdwr, felly hefyd y mae yn ddefnyddiol, neu yn aaneddyddiol iawn, yn yr arferiad a wneir o hono. Y mae dynion o lesad neu niwed mawr i'w gilydd, yn ol y defnydd a wnant o'r aelod hwn. Yn y dull y defnyddir ef yn gyffredin, y mae yn 'fyd o anghyfiawnder;' sef casgliad mawr o bechodau; fel y dywedwn am fôr o drallodion a phrofedigaethau. 'Y mae yn halogi yr holl gorph;' sef yr holl ddyn, ni ac eraill; 'yn goeod troell naturiaeth yn fflam,' trwy enyn nwydau poethion llygredig ynom ni ac eraill, y rhai ydynt yn dân uffern cythreulig oddifeu i ni

* Pflny, *lib. ii. cap. 27.*

† Willis, *Nerv. Descript. & Usus. cap. 22.*

'Od oes neb heb lithro ar air,' medd yr apostol, 'gwr perffaith yw hwnw'—sef gwr ysbrydol, cyflawn yn ei rodiad a'i holl ymarweddiad, 'yn gallu ffrwyno yr holl gorph hefyd,' sef yr holl ddyn yn mhob peth. 'Os yw neb yn eich mysg yn cymeryd arno fod yn grefyddol, heb atal (neu ffrwyno) ei dasod, ond twyllo ei galon ei hun, ofer yw crefydd hwnw.' Iago 1. 26. a 3. 2.—13. I'r dyben i ymadrodd y genau fod yn addas ac yn fuddiol, rhaid i barotoad y galon fod o Dduw; 'cans o helaethrwydd y galon y lefaru y genau.' Mat. 12. 34. Diar. 16. 1. Heb barotoad y galon o Dduw, yn sanctaidd ac yn rasol, ni bydd yr ymadrodd felly.

Y mae dan beth i'w hystyried mewn perthynas i'n geiriau; sef, 1. Y mater yr ymadroddir yn ei gylch.—2. Y dull.

1. Y mater yw, naill ai Duw, a phethau Duw, ein cymydog, neu ni ein hunain. Yn ymadroddi am Dduw, y mae y trydydd gorchymyn wedi ei roddi yn rheol i ni; sef na enwom Ef yn ofer, hyny yw, yn ysgafu, yn anystyriol, yn ddiles, ac heb achos pwysig yn galw. Yr un fath am holl *bethau* Duw; sef ei air, ei bobl, a'i ordinhadun. Am ein cymydog, rhaid ystyried yr hyn y byddwn yn myned i lefaru am dano, pa un ai da ai drwg yw. Os da, yna bydded i ni siarad am dano yn barod ac yn siriol, yn enwedig yn ei absenoldeb, er parchedigaeth iddo, ac er anogaeth i eraill ddilyn ei siampl. 3 Ioan 13. Ond am y drwg a wyr un am ei gymydog, pa un bynag ai rhyw wendid, neu bechod ysgeler, ni ddylai yngan am dano, ond pan raid, o gydwybod i Dduw, y gelwir ef i wneuthur hyny; megys, 1. Pan elwir ef o flaen swyddwyr gwladol, i dystiol-aethu am ddrwg a wyr am arall.—2. Neu, pan y mae yn ddyled arno rybuddio brawd er ei lesad.—3. Neu, i ragflaenu niwed i eraill, trwy eu rhybuddio o fai un y byddont yn cymdeithasu ag ef. I'r dybenion hyn yr hysbyswyd i Paul, gan dŷ Clôe, am anhrefn eglwys y Corinthiaid, 1 Cor. 1. 11.—yr hysbysodd Joseph i'w dad am ddyryioni ei frodyr, Gen. 37. 2.—ac y dadguddiodd Eliseus holl gyfrinach brenin Syria. 2 Bren. 6. 8. Am hyny y dylid dadguddio pob cyfrinach fradwriaethol, a fyddo er achubiaeth y wladwriaeth. Am bethau anamlwg yn ein cymydog, nid oes i ni fod yn ammheus mewn meddwl na geiriau. 'Cariad ni feddwl ddrwg.' 1 Cor. 13. 5. a 4. 5.—Mewn perthynas i ddyn ei hun, rheol Solomon sydd gymhwys, 'Canmoleo arall dydi, ac nid dy enau-dy hun.' Diar. 27. 2. Eto, ar achosion, dylai dyn amddiffyn ei hun, ac arfer math o ymfrost sanctaidd, fel y gwnaeth Paul. 2 Cor. 11. 21.

2. Am ddull a modd addas o ymadroddi, dylai fod yn ddoeth, yn brydlon, yn dirion, yn fuddiol, yn ystyriol, yn rasol, a'r geiriau yn anaml. Diar. 13. 18. a 25. 11. Iago 1. 19. Cariad a ddylai lywodraethu ein geiriau, fel

ein holl weithredoedd. Edr. ABSEN, ATHROD, CELWYDD, GEIRIAU, GWIR, HUSTING, IAITH, MUD, SAFN, SYCHED, TYNGU.

TAFL-AU-U, (taf) Heb. תַּיִל (*til*;) Gr. *βαλλω*, (*ballo*;) ergyd, lluchiad; bwrw, lluchio, ergydio, saethu;—taflau, sef clorianau;—ffon-daf. Edr. FFRON. Peirianau i dafu ceryg a hwynt. 2 Cron. 28. 14.—1. Bwrw i lawr, gyda diystyrwch ac egni, yn ddiarbed. Dat. 18. 21.—2. Dinystrio yn gwbl ac yn anocheladwy. Exod. 15. 1.—3. Bwrw ymaith, gyda ffeidd-dra. Jer. 7. 15.

TAFLOD-AU, (tafi) hurtyr, llawr ystyllod, llofft, y genau, y rhan uchaf o'r genau. Taflod y genau, taflod o wair, &c. Edr. GENAU.

TAGU, (tag) mygu, lliudagu, sychmurnio. 'A'r drain a'i tagasant ef.'—Mat. 13. 7. Marc 4. 7. Luc 8. 7. Edr. DRAIN, HAD, HAU.

TAHAN, תַּחַן [*trugarog*] mab Ephraim, a phenteulu. Num. 26. 35.

TAHAPANES, תַּהַפְּאִנִּים [*cuddiedig*] dinas yn yr Aipht. Jer. 2. 16. a 43. 7, 8, 9. a 44. 1. a 46. 14.

TAHATH, תַּחַת [*tanodd*] 1. Mab Nachor o'i ordderch Reumah. Gen. 22. 24.—2. Gwersyllfa Israel yn yr anialwch. Num. 33. 26, 27.—3. Mab Cohath. 1 Cron. 6. 24.—4. Mab Bered. 1 Cron. 7. 20.

TAHPENES, chwaer brenines yr Aipht, yr hon a roddodd Pharaoh yn wraig i Hadad, mab brenin Idumea. 1 Bren. 11. 11, 19, 20.

TAHTIM-HODSI, תַּחְתִּים-הֹדְסִי *Hodsi isaf*, 2 Sam. 24. 6. neu y wlad isaf, newydd ei hennill oddiar yr Hagariaid, sef yn amser Saul. 1 Cron. 5. 10.

TAIL, (ta-il) Gr. *τύλος*, (*tilos*;) tom, biswail, ebod, ysgothfa; pridd. Salm 83. 10. Luc 19. 8.

TAIR, rhyw fenywaidd o tri.

TAITH, TEITHIAU—IO, (ta-ith) hynt, helynt, ymdaith, treigl, cerdded, cerddediad.

—Can dros y trohwy yw haner y *daith*. Diar.

Taith diwrnod a gyfrifir o un ar bymtheg i ugain milltir. Num. 11. 31. Edr. SOFLIER. —Barna Shaw fod taith un diwrnod ar ddeg o Horeb i Cades-Barnea, yn nghylech 110 o filltiroedd. Deut. 1. 2.—Taith Sabboth. Edr. SABboth.—Cafodd yr Hebreaid 52 o deithiau, neu wersyllfaoedd, o Ramases i Gilgal. Num. xxxiii.

Oddiwrth deithiau Israel yn yr anialwch, gellir casglu llawer o addysgiadau buddiol.—1. Fod Duw yn arwain ei bobl yn mhob oes yn y ffordd uniawn, trwy eu holl daith. Ei golofn a'u cyfarwydda pa bryd i gychwyn, a pha bryd i orphwys. Ein harweinydd yw gair Duw. Yn dilyn hwn nis dichon i ni gyfeiliorni; pob arweinydd arall a'n dwg ar gyfeiliorn; tueddiad ein natur, fel pechaduriaid, yw cilio oddiwrth Dduw. Mac y gair yn berffaith, ac yn

crwn-wynebog, byrbwyll; sicrwydd.—'Am pa vn nid oes genyf ddim talgrwn yw escrifeny at fy Arglwydd.' W. S. Act. 25. 26. Sef dim (*ασφαλτος*) sicrwydd.—'Gan ddyscu pawp i rodio mewn talgrynwydd cydwybot.' W. S. Argument yr Epistol at y Rhufeiniaid.

TALGRYF-YFION, (tal-cryf) & thalcen cryf; digywilydd, haerllug, anfoesaug.—'Oblegid talgryfion a chalón galed ydynt hwy, holl dŷ Israel.' Ezec. 3. 7. תַּלְגְּרֵיף וְיִפְיוֹן תַּלְגְּרֵיף *cryf o dalcen, a chaled o galon*. Yr oeddent wedi pechu yn erbyn pob rhybyddion ac argyhoeddiadan, ac wedi ymhyfau a myned yn ddigywilydd, ac yn ddiarswyd yn eu pechodan.

TALGRYNU, (tal-crwn) gwneyd yn wyneb-grwn.—'Na thalgrynwch odrau eich pen.' Lef. 19. 27. Ezec. 44. 20. 'Na thorwch walt eich pen yn grwn.' Yr oedd y cyfryw ddefod yn arferedig yn mysg y cenedloedd, fel ag y mae hyd heddyw yn mhilith yr Arabiaid, a chenedloedd ereill, er anrhydedd i Bacchus, ac oeddent yn rhan o arwyl-ddefodan yr hynafiaid. Spencer.

TALITHA, CWWI, Heb. תַּלְתָּי *cyfod*; Syr. TALITHA, *yr eneth*; *yr eneth, cyfod*. Y geiriau a arferodd Crist wrth gyfodi merch Jairus. Marc 5. 41.

TALM-ODD-U, (tal) enyd, encyd.—'Ac wedi i dalm o amser fyned heibio.' Act. 27. 9.—'Wedy cerddet llawer o amser.' W. S.—'Yn ol hir o amser.' Dr. M.—'Er ys talm o amser.' Luc 8. 27.—'Er ys hir amser.' W. S.—'Dros dalm o amser.' Luc 20: 9.—'Amser mawr.' W. S. Tebygol, yr arwydda yspaid *byr neu hir* o amser; *ychedig neu lawer* o beth.—Mwy o dalm, sef mwy o lawer.—Talmu ar henaint, yw nesu at henaint.—Ar dalmu, sef agos a diweddu.—Nid ydyw yn talmu ar fy nghalon, sef nid yw yn effeithio ar fy nghalon.

TALMAL, תַּלְמַל [*fy nhrisioch*] 1. Mab Anac. Jos. 15. 14.—2. Mab Ammihud, brenin Gesur, a thad Maachah, gwraig Dafydd, a mam Absalom a Tamar. 2 Sam. 3. 3. a 13. 37.

TALMON, תַּלְמוֹן [*darpariad*] Lefiad, un o borthorion y deml. 1 Cron. 9. 17.

TAMAID-EIDIAU, (tam) tam, cyfandam, safniad, bochiad, golwyth, deryn.—Deryn o fara, Salm 147. 17.—ychedig o ymborth, Diar. 17. 1. a 23. 8.—Rhai trwy dderbyn wyneb am damaid o fara, wnant gam. Diar. 18. 21, sef am ychedig at ei gynnalïaeth. 1 Sam. 2. 36.

'Ac wedi iddo wlychu y tamaid, efe a'i rhoddodd i Judas Iscariot.' Ioan 13. 26. Ainsworth, yn ei sylwadau ar Exod. xii. a ddywed, yr arferai yr Iuddewon wrth fwyta y pasc fath o gyfaith, neu *saws tew*, a alwent *Haroseth*, wedi ei wneyd o gangenanu y palmwydd, neu *resin*, a'r cyffelyb rawn, y rhai a ysigent, ac a'u cymysgent & gwinegr a phethau ereill, i arwyddo y clai o ba un y gwnai eu tadau y

pridd-feini yn yr Aipht, a elwir yn yr iaith Hebraeg *Haras, teala*. Yn hwn, tebygir, y gwlychodd yr Iesu y tamaid, ac a'i rhoddodd i Judas. Tebygol i'r Iesu wlychu y tamaid, (*ψωμιον, deryn bychan o fara*) yn hwn, a'i roddi yn *agnus* Judas; ac ar ol y tamaid, aeth Satan i mewn iddo, sef a'i meddiannodd, ac a'i prysurodd i gyflawni ei amcan pechadurus. Tebygol fod ei feddwl yn gythryblus ac yn lliidiog, wedi cael ei geryddu o'r blaen am ei waith yn beio ar Mair; ac yn awr drachefu yn cael ei nodi fel y bradychwyr gan yr Iesu. Y mae rhyw beth ynfyd iawn yn ymddangos yn holl ymddygiad yr adyn truenus hwn; os cybydd-dod a'i cymbellodd i'r weithred fradychus hon, paham y gwerthodd ef am cyn lleied, pan y gallasai, tebygol, gael llawer mwy? Beth bynag, trodd y cwbl allan o blaid yr Iesu; bu gorfod ar Judas, yr hwn fu gydag ef yn ei orïan mwyaf dirgel, yn gystal ag yn gyhoeddus, dystiolaethau mai un gwirion a diniwed oedd, a chyhuddo ei hun am ei fai erchyll yn bradychu y cyfryw un.

TAMAR, תָּמָר [*palmwydden*] 1. Merch yn nghyfraith Judah. Gen. xxxviii. Edr. JUDAH, ONAN, PHARES, ZARAH.—2. Merch Maachah, gwraig Dafydd. Edr. ABSALOM, AMNON, DAFYDD.—3. Merch Absalom, yr hon oedd ferch deg yr olwg. Yn 2 Sam. 14. 27. dywedir fod i Absalom dri o feibion, ac un ferch, sef Tamar; ond yn 2 Sam. 13. 18. dywed Absalom ei hun, 'Nad oedd ganddo fab i wneithur coffa am dano.' Rhaid barnu, gan hyny, i'w feibion farw o'i flaen, er nad oes coffa am hyny. Nid oes un sfordd arall i gysoni yr ymadroddion yn y ddau le.—4. Dinas yn Judea, yn sefyll tua'r pwnc deheuol i'r Môr Marw. Ezec. 47. 19. a 48. 28. Yr un oedd ag Engedi. 2 Cron. 20. 2.

TAMMUZ, תַּמְזָר [*dirgel*] 1. Mis Iuddew-aidd, yn ateb i'n Mehefin ni; y pedwerydd o'r flwyddyn gysegredig, a'r degfed o'r flwyddyn wladol. Nid oes ynddo ond 29 o ddyddiau. Ar yr eilfed dydd ar bymtheg o'r mis hwn yr ymrydia yr Iuddewon a'u llo arau. Yn eu caethiwed yn Babilon ymrydiasant ynddo i alaru o herwydd dinystr Jerusalem. Jer. 39. 2. Zech. 8. 19.—2. Eilun Paganaid, a'i addoliad o'r ffeiddiaf. Yr un, meddant, ag Adonis, Osiris, Adonosiris, a hwyrach Chemos, a Baal-Peor, a Hercules hefyd. Nid yw holl ddefodau ei addoliad ffaidd ddim yn werth eu hadrodd. Yn amser Ezeziel yr oedd y gwragedd Iuddewig yn eu cyflawni yn eu holl halogedigaeth anniwair a ffaidd; sef yr oeddent wedi eu llygru i'r graddau mwyaf. Ezec. 8. 14.

TAN, arddodiad; iso, isod, obry, oddi tan-odd, tanodd, hyd at, agos.—Tan yr oes hon; tan y fory; tan ammod; tan haul.—O flaen berf yn y modd annherfyndedig, ffurfia rangymeriad (*participle*) megys, 'efe a aeth dan wyllo.' Barn. 1. 7. Deut. 6. 11. Rhuf. 16. 20. Edr. DAN.

TAN-AU, (ta-an) ufel, cynneu, eirias; un o'r elfenau sydd yn rhoddi gwres a goleuni, a ddifa gynnud, a brawf ac a bura fetteloedd; ond priodoledd fwyaf neillduol tan, yn ei wahaniaethu oddiwrth bob elfen arall, yw ei wrth; pa beth bynag, gan hyny, sydd yn gwresogi ac yn poethi cyrph tan yw. Y mae natur tan yn ddirgelaidd ac yn anadabyddus; yr oedd yr hen Baganïaid yn ei addoli fel duw. Nid oes dim y mae y gwybyddion presennol yn edrych o fwy ei ganlyniad, ac y gwyddir mor lleied am dano, yn holl naturiaeth. Sicr yw mai tan sydd yn peri pob ysgogiad a chyfaewidiaid yn holl naturiaeth; heb dan byddai pob corph yn anysgogadwy: fel y caafyddir mewn gnaaf oer bob llif-nodd yw caledu yn ei absenoldeb. Heb dan ynddo caledai corph dyn yn ddelw farw, ac ymlynai yr awyr yn gorph caled. Gan hyny, tan yw yr achos cyffredinol o bob cyfnewidiaid; canys y mae pob cyfnewidiaid trwy ysgogiad, a thaa sydd yn achosi pob ysgogiad.

Gwahaniaetha Boerheave cwog dan yn ddau fath, sef yr *elfenol* a'r *ceginol*. Y tan pur, elfenol, yw hwnw sydd yn bod ynddo ei han, ag sydd yn unig yn briodol i'w alw yn dan. Y tan cyffredin, neu y ceginaid, a geir mewn cyrph tanlyd, neu agynhyfir gan y llail mewn cyrph bylog, gronynau mân pa rai yn ymuno efo gronynau pur y tan a wnant fflam, rhan fechan o ba un sydd dan pur. Tan pur ydyw hwnw a geaglr & lloeg-wydr, heb fflam, mwg, na lludw, a'r cyffelyb; yn ganlynol, nid tan pur, syml, yw hwnw sydd yn fflamio, yn mygu, &c. mewn cyrph tanlyd. Y mae y tan pur, elfenol hwn, yn anweledig ond yn eieffeithiau; yr effaith gyntaf a ganfyddir yw gwres; ac y mae y gwres yn cyfateb i'r gradd o dan fyddo yno; felly mae gwres yn anysgaredig oddiwrth dan.

Yr ail effaith yw ymlediad neu ymeangiad yn mhob corph cyfansawdd, caled; a theneud yn mhob llif-nodd. Amlygir, trwy amrywiol broffon, fod y ddau effaith hyn yn anwahanol oddiwrth dan. Cynnydda haiarn yn mhob mesur wrth ei boethi, yn ol gradd y poethder ynddo; a lleiha drachefu yn ol y gradd yr oera, fel na bydd ddau fynydd o'r un maintioli. Yr un fath y gwna yr aur pur, y corph trymaf o'r cwbl; yr un fath y gwna arian byw, y trymaf o'r holl lif-nodd. Effaithia yr un gradd o dan yn gynt ac yn fwy ar lif-nodd nag ar gorph caled, cyfansawdd. Hefyd, po ysgafnaf fyddo y llif-nodd, mwyaf yr eanga y tan of; megys yr awyr, yr ysgafnaf o'r holl lif-noddau. Y mae yn amlwg, gan hyny, mai effaith tan yw pob ysgogiad; heb hwn byddai holl naturiaeth yn un corph cyd-gysylltiedig mor sylweddol ag aur, ac mor galed a'r *diamond*.—Y mae y tan elfenol hwn yn gydradd yn bresennol yn mhob man, bob amser, ac yn mhob corph; ar ben y mynyddoedd uchaf, yn yr ogofeydd dyfnaf; yn y gnaaf oer, pa un fyddo yr haul yn tywynu a'i peidio, gellir caглу y tan

hwn trwy rwbio dan gorph cyfansawdd wrth eu gilydd, ac amrywiol ffyrdd ereill. Ond nis gellir cenedlu tan lle nad oedd tan o'r blaen; na throï dim yn dan, ond ya unig ei gynnaill at ei gilydd. Er rhwbio dan ddernyn o aur wrth eu gilydd ar ddiwrnod oer yn y gnaaf, hyd ac y poethont yn raddol yn eirias beeth, ac yn barod i doddi, er eu bod yn arogl ac yn cynnydda, eto nis collant ddim o'u pwyau. Prawf yw hyn had ydyw y gronynau aur yn troi yn dan; ac nad ydyw yr ymrwbiaid ond ya caглу y tan oedd yn wasgaredig o'r blaen yn nghorph yr awyr. Yr hyn oll a ellir ei wneyd yw, nid ei ennyn lle nad oedd, ond ei gaглу—ei wneuthur yn deimladwy—ei gynnull o le mwy i le llai—a'i gyfarwyddo i le oedd yn neillduol.—Nid oes dim llai tan ya nghorph yr awyr yn y nos nag yn y dydd, ond fod yr haul yn effeithio mwy arno pan fyddo uwchlaw y terfyn-gylch.

Yr unig borthiant i dan yn yr holl greadigaeth yw olew *sulphur*, neu y brasder, neu, yn hytrach, y rhan losgadwy sydd yn mhob rhyw gorph neu ddefnydd; ac y mae cyrph yn dauwydd yn unig o achos yr olew hwn sydd ynddynt; hwn sydd yn derbyn, yn cadw, ac yn cael ei ddifa gan y tan, neu, o'r hyn lleiaf, yn cael ei wneuthur yn anheimladwy. Rhaid i'r tan sydd yn difa cyrph losgadwy gael awyr i'w gynnal; ac onidê, os cymerir yr awyr ymaith, gwaagar a diffodda yn y fan. Ko drymaf y byddo yr awyr yn pwyso, mwyaf fydd angerdd y tan; am hyny y lloega tan yn y gnaaf oer yn fwy tanbaid nag mewn tywydd poeth yn yr haf, am fod yr awyr yn drymach ar oerfel nag ar wrea. Ond y modd yr effeithia y naill elfen ar y llail, sydd anhawdd ei amgyffred yn gwbl.

Heblaw y tan hanlog, mae tan hefyd dan y ddaear. Ymddengys hyn yn amlwg wrth gloddio i'r ddaear; mae y briddell gyntaf dan yr arwyneb yn gynhes oddiwrth wres yr haul, ond mae yn oeri fel yr eloch yn ddyfnach; ond pan dreiddir i ryw ddyfnnder, megys 40 neu 50 o droedfeddi, dechrena gynhesu, fel nas gellir cadw rhew neu ia yno; ac wrth fyned eto yn ddyfnach, bydd mor boeth nes gellir anadlu yno, na lloegi canwyllan, &c. Ac os anturia y mwngloddwr eto yn ddyfnach, a dwyn canwyll gydag ef, geayd yr holl fan yn fflam, er ei fawr berygl. Oddiwrth y tan hwn y mae mynyddoedd tanlyd, a'u can-foliau llosgedig. Tebyga y tan hwn yn fwy i'r tan *ceginaid* nag i'r tan *elfenaid*. Tafia *geu-dyllau* llosgedig y mynyddoedd tanlyd hyn, lo wedi ei loeg; i fynu, mawr, deliadau toddedig; ffynonau poethion, angerdd, tarth, &c. mewn amryw fanan o'r ddaear, wedi eu heffeithio yn y cyffelyb fodd, agos, a phe buasant wedi eu hachosi gan bair mawr cyffredin. Dywed Martin, yn ei *Atlas*, fod pydewau o dan yn China, yn ddigon poeth i gegina bwyd, ac eto heb ddifa coed. Hyn sydd ryfedd, os gwir. Mae yn Ewrop llec o

fynyddoedd tanlyd nodedig; sef Aetna, yn Sicily; Vesuvius, yn Naples; y trydydd yn Strongylis; y pedwerrydd yn Hecla, yn Iocland; a'r pummed yn Chimera, yn ngwlad Groeg. Y mae amryw o honynt yn Asia; sef yn mynyddoedd Persia, ac ynysoedd Ormus, Ternate, Java, Sumatra, Japan, Molucca, a'r Philippine. Ië, yn Tartari Ogleddol, a Greenland, y mae amryw o honynt. Yn mynyddoedd yr Andea, yn America Ddeheuol, y mae dros 28 o safnau tanlyd. Yn Hispana Newydd y mae tri yn lloegi yn ffyrnig. Yn Terra del Fuego y mae amryw. Beth sydd yn Affrica ni wyddis eto.*

Y Persiaid a addolent dduw yr elfen dân, dan lla tan. Dywedir fod ganddynt dân yn yr Ymerodraeth hono yn awr sydd wedi lloegi floedd o fynyddoedd.

I amlygu ei fawredd, ac i beri parch i'w fawrhydi, ymddangosodd yr Arglwydd, yn aml gynt, mewn tân; megys i Moses yn y berth; i'r Israeliaid ar Sinai; i Ezeiel, a Daniel, &c. Exod. 3. 9. a 19. 18. Ezec. 1. 4. Dan. 7. 10. Ac yn y dydd diweddar daw Crist a thân ffamlyd. 2 Thea. 1. 8.

1. Cyffelybir Duw i dân, o herwydd ei burdeb, ei fawrhydi, ei ddigofaint tanlyd, yn barod i ddinystrio y neb a'i gwrthwynebo. Tân yael ydyw. Deut. 4. 36. Eaa. 10. 17. Heb. 12. 29.

2. Cyffelybir Crist i dân; profa feibion dynion fel tân—pura a chysura ei bobl—a chwbl ddinystrio ei elynion. Mal. 3. 2. Ezec. 1. 27. a 8. 2.

3. Cyffelybir yr Ysbyrd Glan i dân, i ddyndodi ei waith yn goleuo, yn puro, ac yn tywallt cariad Duw yn wresog yn nghalonau y duwiolion. Mat. 3. 11. Act. 2. 3. Eaa. 4. 5.

4. Eglwys Dduw a gyffelybir i dân; mae yr Ysbyrd Glan yn danllyd ynddi—mae ei serchiadau yn wresog ac yn danllyd tu ag at Dduw, a throes ei achos yn y byd—ac yn aml y mae yn llawn o brofedigaethau tanlyd; ond gorfydd a dyfetha ei holl wrthwynebwyr. Obad. 18.

5. Yr angelion a gyffelybir i dân, o herwydd pardeb eu natur—eu hawydd tanlyd—a'u cyflymdra anwrthwynebol yn cyflawni gorchymynion Duw. Salm 104. 4.

6. Mae gair Duw fel tân, yn profi cyfyrâu dynion—yn toddi, yn puro, yn gwresogi, ac yn cysuro calonau etholedigion Duw—ac yn ninystr yr annuwiolion y bydd ei fygythion tanlyd yn cael en cyflawni, ac nis dichon iddynt ddianc. Salm 2. 9. Teimlodd ei bobl yn aml

ei effeithiau tanlyd yn gweithredu ynddynt. Jer. 20. 9. a 6. 11. Salm 39. 3.

7. Annuwiolion a gyffelbir i dân, yr eawedig rhagrithwr chwannog, beilchion; maent yn fflaid gan Dduw, ac yn dra niweidiol i ddynion. Diar. 6. 27. Eaa. 65. 5.

8. Digofaint Duw a phoenau uffern, a gyffelybir i dân, i ddangos mor ofidus a dychrynlyd ydynt. Galar. 2. 3, 4. Eaa. 33. 14. a 66. 24. Mat. 25. 41.—'Lle nid yw eu pryf-hwynt yn marw, na'r tân yn diffodd.' Marc 9. 44. Tyb yga rhai fod cyfeiriad yn y geiriau at ddwy ffordd o gladdu yn mhllith yr hynafiaid; sef trwy roddi yn y ddaear, a thrwy loegi: fel dywedasai yr Arglwydd, Ni bydd y corph y pryd hwn fel yn bresennol, canys ni ddichon gael ei ddifa na'i ddystrywio. Yn ei gyflwr naturiol, dichon y pryf ddyfetha y cwbl, a marw o eisieu cynnalïaeth; dichon y tân ei ddifa, a diffodd o eisieu tanwydd. Ond yno bydd ymborth parhaus i'r pryf, a thanwydd parhaus i'r tân. 'Yr Arglwydd Hollalluog a ddial arnynt yn nydd y farn, trwy anfon tân a phryfed ar eu cnawd! a hwy a wylant gan eu clywed yn dragywydd.' Judith 16. 17. Edr. UFFERN.

9. Profedigaethau o bob math a gyffelybir i dân, o herwydd eu heffeithiau yn profi ac yn puro y saint, ac yn poeni ac yn dystrywio annuwiolion. Eaa. 43. 2. 1 Pedr 1. 7.

10. Pechodau o amrywiol fath ydynt yn tebygu i dân; y maent yn ymledu, yn niweidiol, ac yn ddinystriol. Eaa. 9. 18. a 50. 11. Diar. 16. 27. Edr. ABEL, ABIEU, ABRAHAM, ALLOR, CYSEGRU, GIDEON, LLOEGI, NADAR, TEML.

TANAËH. Jos. 21. 25. Edr. TAANACH.

TANGNEFEDD-U-WR, (tanc-nef) heddwch, llonyddwch, esmwythdra.—1. Heddwch a chymmod a Duw trwy Grist, yr hwn yw yr iawn dros ein pechodau ni, a thrwy hyn y ein tangnefedd ni, Eph. 2. 14.—2. Heddwch cydwytbod a meddwl, trwy gredu yn Nghrist. Rhuf. 14. 17.—3. Heddwch a chytundeb cariadus rhwng brodyr Cristionogol, a diogelwch rhag gelymion. Diar. 16. 7. Gal. 5. 22.

'Efe a & i dangnefedd:' sef i gyflawn esmwythder a dedwyddwch. Eaa. 57. 2.

'Ac ar y ddaear tangnefedd.' Luc 2. 14. Nid peth bach yw bod tangnefedd ar y ddaear, lle y mae cymaint o achos anffoddlonrwydd; ond Crist a'i aberth a wrth-weithredodd y cwbl: am fod Crist ar y ddaear, y mae digonol achos tangnefedd ar y ddaear. Rhaid bod tangnefedd yn y nef tu ag at y ddaear, cyn y dichon bod tangnefedd ar y ddaear. Trwy ddatod gweithredoedd y diafol, myn dangnefedd i ddynion. Luc 19. 38.

'Mab tangnefedd; sef un heddychol, yn caru yr efengyl, ac yn derbyn ei chenadon yn llawen, er cariad ati, a'r arwdrw o honi. Yn gyffelyb y gelwir rhai, plant anuffudd-dod—digofaint—Belial. Eph. 3. 2, 3. 1 Pedr 1. 14. 1 Sam. 25. 17.

* Ceir fod dros 300 o fynyddoedd tân ar y ddaear. O'r rhal hyn, mae 24 yn Ewrop, sef 4 ar y cyfandir, ac 20 yn yr ynysydd;—y mae 46 yn Asia, sef 17 ar y cyfandir, a 29 yn yr ynysydd;—y mae 11 yn Affrica, sef 2 ar y cyfandir, a 9 yn yr ynysydd;—y mae 114 yn America, sef 68 ar y cyfandir, ag 28 yn yr ynysydd;—ac y mae 106 yn ynysydd y Mor Tawel (*Pacific Ocean*.) Aconcagua, yn Chili, America Ddeheuol, yn 28,510 o droedfeddi o uchder, yw yr uchaf y gwyddis am dano. Gwel Milner's *Universal Geography*.—C.

'Efeugylu tangnefedd,' yw pregethu efengyl y tangnefedd; neu gyhoeddi ffordd tangnefedd trwy Grist. Nid oes neb yn gwir bregethu yr efengyl, heb ei phregethu fel yn dadguddio ffordd o dangnefedd a chymmod & Duw. Rhuf. 10. 15. Edr. **EFENGYL**, **HEDDWOH**, **TYWYSOG**.

TANHUMETH, תְּחֻמֶת [*dyddanwch*, neu *edifeiruch*] tad Seraiah, un o dywysogion y lluoedd pan gymerwyd Jerusalem gan y Caldeaid. Jer. 40. 8.

TANLLWYTH, (tân-llwyth) tân mawr fflam-lyd.—'Minnau a wnaif ei thanllwyth yn fawr.' Eze. 24. 9. Sef ei chospedigaeth yn drwm ac ofnadwy.

TANLLYD.—Gelwir pob peth yn danllyd a fyddo yn ddychrynllyd, yn boenus, yn beryglus, yn niweidiol, ac yn ddinstriol; megys digofaint Duw, Heb. 10. 27.—temtasiynau y diafol, a phroffedigaethau y saint. Eph. 6. 16. 1 Pedr 4. 12. Edr. **CLEDYF**, **CYFRAITH**, **ELIAS**, **FWRN**, **Llyn**, **PICELL**, **PROFEDIGAETH**, **PUTAIN**, **SARPH**, **TARIAN**.

TANT, **TANNAU**, (tan) cynhyrfaid byrhwyl, gloes, ing, ymguro, ias boethlyd, mympwy, gwamalder; llinyn: tant telyn. 1 Sam. 18. 6. Salm 150. 4.—Tannau o lawenydd, sef cyrch disymwth o lawenydd:—tannau gwylltion, sef cyrch-wyllt y lwydau:—tannau dolur, sef gloesion:—tannau poethion:—tannau yr ewinrew, &c.

TAPPUAH, תַּפּוּאָה [*afal*] 1. Dinas yn perthyn i Ephraim. Jos. 17. 8.—2. Dinas yn Judah. Jos. 15. 34. Hwyrach yr un a Beth-Tappuah. Adn. 53.

TAPHATH, merch Solomon, yr hon a roddodd ei thad yn wraig i fab Abinadab, yr hwn oedd y llywydd ar holl ardal Dor. 1 Bren. 4. 11.

TARAH, gweryllfa Israel yn yr awialwch. Num. 33. 27.

TARALAH, תְּרַחְלָה [*holwr*] dinas yn Benjamin. Jos. 18. 27.

TARAN-AU-U, (tar) *Llad*. **TONITRU**; *Gwydd*. **TORAN**; tyrfau, trwat wybrol: trwat a wneir yn y parthau isaf o'r wybr trwy daran-doriad cymylau wedi eu gorlenwi & than wybrol (*electrical fire*). Ar ol llawer o feddylian gan y gwybyddion am y taranau, a'r achos o honnynt, yn nghylch A. D. 1752, cafwyd allan, trwy bronfion aml ac eglur, fod cyffelybrwydd a pherthynas neillduol rhwng tân y taranau a'r hyn a eilw y doethion dysgedig, *electricity*, sef y ddyfais o dynu tân o'r ddaear ar gorph dyn; a bod y tân hwn, a'r tân sydd yn y cymylau taranllyd, yn *gwbl o'r un natur*. Y Dr. Franklin, yn America, a ddychymygodd farcutan papur, & gwialen neu edef o haiarn fain yn ei ben; dyrchatodd hwn i'r cymylau yn amser taranau, ac a dynodd dân o'r cwmwl i'r phiol berthynol i'r peiriant oedd yn tynu tân o'r ddaear, ac a'i llanwodd o'r cymylau a'r un fath

dân ag o'r ddaear. Hyn a wr. aeth yn Mehefin, 1752. Dau gwmwl, un yn llawn o'r tân hwn, a'r llall yn wag o hono, yn taro yn erbyn eu gilydd, ac arloesiad y tân trwy hynny aydd yn pori y melt a'r taranau. Y tân hwn a eaygn o'r ddaear, yr hon aydd yn dra llawn o hono, i'r cymlau, y rhai a'i cynnwysant, ac a'i dygant o'r naill fan i'r llall, lle y mae angen am dano. Pan y byddo y cwmwl wedi ei orlenwi a'r tân, gollwng ef allan yn y modd hwn i'r ddaear, yn gyffredinol mewn manau lle y mae angen am fwy o hono. Er bod rhai pethau yn dra eglur trwy bronfion, eto y mae mwy o ddirgeledigaethau heb eu gwybod nag a wyddis mewn perthynas i hyn.

Y man mwyaf diogel rhag niwed oddiwrth y melt mewn ystafell, yw eistedd ar un gadair, a'r traed ar gadair arall. Neu ar ddau neu dri o welyau wedi eu plygu ar eu gilydd, a'r gadair arnynt i eistedd: ond y mae gwely crog, neu wely morwr, yn well na hynny. Gwell na'r cwbl yw diod-gell dan y ddaear. Yn y maes, y lle diogelaf yw o fewn ychydig latheni at goeden, ond nid dani. Y mae dillad gwlybion yn ddiogelach na sychion.

Gellir barnu am agosrwydd neu bellter y daran, wrth yr amser y bydd y sŵn yn cyrhaedd ein clustiau wedi i'n llygaid ganfod gol-euni y fellten. Y ddau a ddygwydd ar un-waith, ond cyflymach yw y goleuni na'r sŵn yn dyfod atom. Gan hynny os bydd y sŵn ym hir ar ol y goleuni, y mae y cwmwl taranllyd yn mhell; ond os yn fuan, y mae yn agos.

Y mae hanesion credadwy am ddiagniad haiarn a cheryg mawrion yn amryw barthau o'r byd, ar amser taranau. Dywed Jul-Scaliger fod ganddo yn ei feddiant ddarn o haiarn a syrthiodd yn Savoy. Cardan a rydd hanes am 1200 o geryg a syrthiasant o'r nefoedd, rhai yn pwyso 80 pwys, eraill 40 pwys, ac 120 pwys, oll yn galed, ac o liw haiarnaid.

Rhydd Elihu ddeagriffiad hardd a godidog o'r taranau, yn Job 37. 1—4. Heb sylwi ar ail achosion, er bod Duw yn gweithredu trwy y rhai hynny, y mae yn clywed llais Duw ynddynt yn ofnadwy, a'i galon yn crynu ac yn dychlamu o'i lle.—Yn Salm xxix. geawd y Salmydd allan, mewn can ardderehog, oruchder llywodraeth a mawredd gallu anfeidrol Duw yn y taranau; eu sŵn dychrynllyd, a'u heffeithiau ofnadwy, y rhai a eilw efe, 'llef Duw.'—Cyffelybir pregethiad yr efengyl i daranau, am fod Duw yn cyffroi dynion, ac yn dangos ei fawredd trwyddi. Marc 3. 17. Dat. 14. 2. a 19. 6.—Cystuddiau a thralodau dinystriol hefyd a gyffelybir i daranau; y mae Duw trwyddynt yn dychrynu dynion, ac yn dangos ei fawredd ofnadwy ei hun. Esa. 29. 6.—Y melt, a'r taranau, a'f lleisiau, yn dyfod allan o'r orseddfainc, a arwyddant anfeidrol fawredd yr Arglywydd, yn ei amrywiol oruchwyliaethau ofnadwy tu ag drigolion y byd. Dat. 4. 5. Cymb. pen. 8. 5. a 10. 3, 4. a 11. 19. a 16. 18. Exod.

19. 16.—'Tarau cadernid Duw,' a arwydda mawredd ac ardderbogrwydd yr Arglwydd, ac effeithioldeb ei holl weithrediad. Job 26. 14. —'Yn nirgelwch y daran.' Salm 77. 18. Edr. **DISELWON.**

'Meibion y daran.' Marc 3. 17. Rhoddodd yr Arglwydd Iesu yr enw Boanergea, sef *meibion y daran*, ar Iago ac Ioan, nid am eu bod yn arawydus a dychrynlyd yn eu dull yn gweini y gair, rhagor y lleill o'r apostolion; ond i grybwyll am y nerthoedd buddugoliaethus a fyddai yn gweithredu trwy eu gweinidogaeth, a'r gwyrthiau mawrion a wnaent gyda hyn y ddellu a gwaradwyddo gelynyon yr efengyl. Y mae hyn yn ymddangos yn fwy rheymol achos o roddi yr enwan arnynt, os ystyrir mwynseiddra ysbryd Ioan, a'i ddull tirion o ysgrifenu.

TARDD-U. (tar) ffrydio, rhedeg allan, blaguro, egino, tyfu, dechreu tyfu. Priodolir tarddu i ddwfr, neu i laswellt, neu yd. Gen. 41. 6. Deut. 8. 7. Ioan 4. 14. Joel 2. 22.

TARF-U. (tar) gyru ymaith, cadw oddiwrth, gwasgaru, dychrynu. Gen. 15. 11. Deut. 28. 26. Eza. 13. 14. Zech. 1. 21.

TARAW-YDD-WR. (tar) *Gr. τρωω (trawo)* curu, pwyo, cnithio.—1. Curu. Marc 14. 65.—2. Cystuddio, cospi. Eza. 1. 5, a 53. 4, 8.—3. Tarawydd, yw un parod i daro ar ychydig neu ddim achos. Tit. 1. 7. Edr. **DRANOD.**—'Ni'th dery yr hant y dydd, na'r lleuad y nos.' Salm 121. 6. Yr hanes canlynol a rydd eglurhad goleu a boddlongar ar y geiriau hyn:—'Yn un parth o'r wlad, yn agos i Benares, dros gant o bobl a fuont feirw y tymhor hwn, wedi eu hauldaro. Yn hyn cawsom ni drugaredd fawr; er bod y teulu mor lliosog, ni tharawyd ond tri o'n hysgoleigion, ac adferwyd hwnnt mewn ychydig ddyddiau.' Gwel *Periodical Account of the Baptist Missions, No. 15.* Nid anaml y bydd rhai yn caelau taro i lawr, os nid yn farw, yw Ffrainc, a pharthau eraill o Ewrop, os dygwydd i'w penau ddyfod i lewen (*focus*) yr haul, ar ddydd gwresog yn yr haf. Y mae Duw yn ddiogelwch ddigonol i'w bobl rhag pob peth.

TARIAN-AU. (tar) bwled, sea, ysgwyd, astalch. Y mae dau air Hebraeg am darian, sef *מגן (mgon)*, a *צנה (tsane)*. Nid hawdd nodi y gwahaniaeth rhyngddynt; ond y mae yn eglur fod *צנה tarian*, yn fwy na'r *מגן bwled*, oddiwrth 1 Bren. 10. 16, 17. 2 Cr on. 9. 15, 16. Cymb. 1 Sam. 7. 17, 41. Salm 5. 12. Yr oedd tarianau Solomon yn cynnwys 600 o siclau o aur; ond nid oedd y bwledi yn cynnwys ond 300. Hwyrach mai yr holl wahaniaeth oedd, fod un yn fwy na'r llall; neu fed oddf neu foglyn pigfain, neu & phicell ynddo ar ganol y darian, nid yn nnig i dafu ymaith arfau y gelynyon, ond hefyd yn ddefnyddiol i'w gwthio ag ef. Derynyn o arfogaeth amddiffynol oedd y darian a ddygent yn y llaw sawy i dori ymaith ergydion saethau, cleddyf, neu waewffon. Eu defnydd cyffredin oedd darnau o

fyrrdau celyd, wedi eu gorchuddio & phlygiadau o grwyn; weithiau gwnaent hwynt o aur, arian, pres, &c. Crogai y buddugoliaethwyr, weithiau, brif darianau eu gelynyon, yn entelau, neu dyrau, fel arwyddion buddugoliaethus. Yr oedd yn nhw'r Dafydd fil o hoaynt, i gyd yn estylch y cedyrn. Can. 4. 4. Gwnaeth Solomon 200 o'r mwyaf, a 300 o darianau llai, o aur dilin, ac a'u crogodd yn nhŷ coedwig Libanus, i'w dwyn, tebygol, gan ei wyr o gard ar ryw achosion arbenig. Sisac brenin yr Aipt a gymerodd y rhai hyn ymaith; a Rehoboam a wnaeth rai pres yn eu lle. 1 Bren. 10. 16, 17. a 14. 26, 27.

Gwaith Duw yn ymaflyd yn y darian a'r astalch, a arwydda rhag-barotoad rhagluniaethol er diogelwch a chymhorth ei bobl, a dinystr ei elynion. Salm 35. 2.

Duw a'i wirionedd yw tarian ac astalch ei bobl: sef eu hunig amddiffynfa a'u diogelwch. Trwy gyflawni ei addewidion y mae yn eu diogelu: a ffydd yn y gwirioneddau dwyfol sydd yn tori ymaith, neu yn diffoddi holl biellau tanlyd y fall. Salm 5. 12. a 18. 2, 35. a 21. 4. a 33. 20. a 84. 11, &c. Gen. 15. 1. Eph. 6. 16. Edr. **DIFFODD, PICELL.** Addewidion Duw, a'r holl wirioneddau dwyfol, yw y 'tarianau fil' sydd yn crogi wrth wddf yr eglwys: sef yn ngafael ei ffydd, yn barod i'w defnyddio wrth raid; y rhai hyn oeddylt estylch holl gedyrn Duw yn mhob oes, ac y maent eto yn para wrth wddf y wir eglwys, ac nid ymladd ag arfaeu eraill. Can. 4. 4.

Gelwir swyddwyr gwladol hefyd wrth yr enw hwn, o herwydd eu gwaith yn amddiffyn trigolion y ddaear rhag gorthrymder a thrais. Salm 47. 9.

'Efe a red yn y gwddf iddo ef, trwy dewdwr tōrau ei darianau.' Job. 15. 26. Darluniad yw y geiriau o ddyn yn ymosod mewn ymladdfa ar arall: yr un fath y mae cawri uffern, sef annuwolion celyd galon, yn ymosod yn rhyfygus yn erbyn Duw; rhedant ar ei wddf, neu a'u gyddfau anmhlygedig, yn ddiarawyd; ac ar dewdwr tōrau ei darianau. '*On the thick bosses of his bucklers;*' *Saes. ar fyglynau tewion ei darianau.* Yr oedd boglynnau ar y tarianau gynt, yr harddwch iddynt, ac un ar y canol & phicell lem ynddo; os gwaagai un yn agos at y boglyn uchel hwn, y bicell ynddo a'i brathai ac a'i harchollai. Ond yr annuwol a ymosoda yn rhyfygus fel hyn yn erbyn y Duw mawr, er ei niwed a'i ddinystr tragywyddol ei hun.—Dengys y geiriau hyn yn hynod i ba raddau y dichon dynion ymgaedu yn rhyfygus ac yn gableddus yn erbyn Duw, er ei fod i'w dinystr dychrynlyd eu hunain.

TARIO. (tar) cyffwrdd, taro yn erbyn; aros, trigo, gohirio.—'Ac efe a dariodd gyd ag ef dridiau.' Barn. 19. 4. 1 Tim. 3. 15.

TARTH-OEDD-U. (tar) *Heb: תרות (ctoretth)*: ager, agardd, mygdarth, chwageasu

neu ronyrau bychain o ddwr wedi eu llenwi âg awyr, trwy wres yn dyrchafu i ryw uchder yn y ffurfafon, yw tarth; yno y cynnellir hwynt gan bwysau corph yr awyr nes dychwelont i'r ddaear yn wliith, gwlaw, eira, &c. Cyd-gasgliad o honynt yw cwmwl. EDR. CWMWL, GWLAW, GWLITH. Y mae llawer mwy o wlyhwr yn esgyn yn dath nag sydd yn disgyn yn wlaw.—Barnedigaethau Duw, neu y mwg yn esgyn oddiwrth losgi Jerusalem, a elwir 'tarth mwg.' Act. 2. 19.

Bywyd dyn sydd fel tarth, yn ddisylwedd, yn fyr, ac yn hawdd ei ddystrywio. 'Canys beth ydyw eich einioes chwi? Canys tarth yw, yr hwn sydd dros ychydig yn ymddangos, ac wedi hyny yn diflanu.' Iago 4. 14. Llauer o ddiarluniadau hardd sydd wedi eu rhoddi gan bryddion ac eraill, o fydra, ansierwydd, ac anwadwlch bywyd dyn. Cyffelyba Homer (*Iliad* 6) olynol ddilyniad cenedlaethau dynolryw, i ddail y coed, y rhai a syrthiant yr Hydref, a rhai newyddion yn dyfod allan y gwanwyn canlynol. Felly y defnyddir yr un gyffelybiaeth yn hardd yn Eccles. 14. 18. 'Fel o'r dail gleision ar bren brigog y mae rhai yn syrthio, a rhai yn tori allan; felly y mae cenedlaeth cig a gwaed, y nail sydd yn marw, a'r llall yn geni.' Esaus ymadroddus a gymhara fywyd dyn i fiodeuyn y maes (pen. 40. 6, 7.) 'Peb cnawd sydd wellt, a'i holl odidawgrwydd fel blodeuyn y maes: gwywa y gweltyr, syrth y blodeuyn; canys Ysbryd yr Arglwydd a chwythydd arno: gweltyr yn ddiau yw y bobl.' Defnyddia Iago hefyd yr un gyffelybiaeth, pen. 1. 10, 11. Ond uid oes mewn un awdwr gyffelybiaeth mwy hardd i'w chael na hon, i oesod allan fydra ac ansierwydd bywyd. Y mae fel tarth neu fwg, yr hwn sydd dros ychydig yn ymddangos, ac wedi hyny yn diflanu, tra byddom yn edrych arno.

TARSIS, תַּרְשִׁישׁ [*cylch dysglær*] 1. Ail fab Jafan, yr hwn, tebygol, a sylfaenodd Tarsis yn Cilicia, lle genedigol Paul. Gen. 10. 4.—2. Un o benaethiaid Persia. Esth. 1. 14.—3. Mab Bilhan. 1 Cron. 7. 10.—4. Tebygol fod amryw leoedd o'r enw hwn. Tarsis yn Cilicia oedd y nesaf i wlad Canaan a wyddom am dani. Prif ddinas y wlad oedd, ac wedi ei hadeiladu ar yr afon Cydnus, yn nghylch chwe milltir o'r môr; ac a adeiladwyd, medd Strabo, gan Sardapanulus, brenin Assyria. Dywedir ei bod yn cystadlu âg Athen ac Alexandria mewn dyg a gwybodaeth. Rhoddodd Julius Cesar yr un fraint iddi hi ag i Rufain; am hyny y dywed Paul, 'ei eni yn freiniol.' O barch i'r Ymerawdwr, galwyd hi Juliopolis. Barna rhai mai i hon y ffordd Jonah; eraill a farnant mai Tarsis yn Hispaen a feddylir. Y diweddaf sydd debycaf, 1. O herwydd nad oedd Tarsis yn Cilicia yn borthladd, nac yn agos iawn i'r môr; am hyny nis gellid yn addas ddywedyd bod llong yn myned yno. Jonah 1. 3.—2. Yr oedd Tarsis yn Cilicia yn nes i Ninifeh na Judea: wrth

ffoi yno, gan hynw, yr oedd yn nesau at, yn lle ffoi oddiwrth y ddinas, yr oedd yn anewyllysgar i ddwyn cenadwri ati. Planwyd Cristionogaeth yn Tarsis yn Cilicia yn foreu, gan Paul, ac y mae yn parhau mewn rhyw lun hyd heddyw yno. Gellir meddwl yr arwydda Tarsis hefyd, Carthage yn Affric, neu Tartessus yn yr Hispaen, canys ofer a fuasai i'r Tyriaidd ffoi rhag Nebuchodonosor neu Alexander, i Tarsis yn Cilicia. Esa. 23. 6.—Barna Hiller, mai wrth Tarsis y meddylir gwlad y Celtæ, neu Gaul, Hispaen. Salm 72. 10.—Amlwg yw, rhaid bod rhyw Darsis arall, lle yr oedd Solomon yn anfon ei longau ar fordaith o'r Môr Coch, ac y cychwynodd Jehosaphat wneuthur o Ezion-gaber. Rhaid bod y Tarsis hon ar gyffiniau dwyreiniol Affric, yr India, neu yn agos i wlad Ophir. 1 Bren. 10. 22. 2 Cron. 20. 36. Jer. 10. 9. Bochart sydd o'r farn mai Penrhyn Cory, yn ynys Ceylon, oedd Tarsis Solomon, yr hon oedd Ophir yn ol ei feddwl ef. Ond eraill ydynt o'r farn yn gryf mai Tarsis yn yr Hispaen ydoedd, ac iddynt galchu Penrhyn dehau Affric (*Cape of Good Hope*) yn eu mordaith yno, ac yn ol yr un ffordd. Rhydd hyn reswm am hir amser eu mordaith. Yr oedd yr holl bethau a ddygasant yn ol gyda hwynt o'u mordaith i'w cael yn yr Hispaen, ac ar gyffiniau Affric. Gwel *Nature Displayed*, gan yr Abbe Pluche, vol. iv. dial. 2. J. D. Michaelis, *Speciegium Geograph. Heb. Exter.* Am eu bod i gychwyn, medd Lowth, o Ezion-gaber ar y Môr Coch, rhaid eu bod yn bwriadu cylchynu Affric; canys yr oedd yn dair blynedd o fordaith (2 Cron. 9. 21.) a dygasant aur o Ophir (hwyrach o gyffiniau Arabia) arian o Tartessus, ifori, epäod, a phaenod o Affric. Dilys i'r Aiphtiaid, yn amser Pharaoh Necho, gyflawni y fordaith hon: (Herodot. iv. p. 42.) cychwynasant o'r Môr Coch, a dychwelasant ar hyd Môr Canoldir, mewn yspaid tair blynedd; yr un amser ag y bu gwision Solomon. Rhydd Pliny hanes hefyd fod y fordaith hon yn cael ei chyflawni cyn ei amser ef. Gwel *Nat. Hist.* 11. 16.—Lowth ar Esa. 2. 13.—16.

Wrth 'longau Tarsis,' meddylir, medd y Dr. Lowth, trwy drawsnewad, llongau yn gyffredinol, yn enwedig y rhai a ddefnyddient i ddwyn marchnadaeth yn mlaen rhwng gwledydd pellenig; felly Tarsis oedd y farchnad fwyaf nodedig yn y byd y dyddian hyny, ac yr oedd y Pheniciaid yn hygyrchu iddi yn yr hen oesoedd, ac yr oedd yn ffynon cyfoeth i wlad Judea, a'r gwledydd cylchynol. Am Tarsis, cytuna y dysgedigion mai Tartessus yn yr Hispaen oedd, wrth aber yr afon Bæstis; o ba le y dygodd y Pheniciaid (y rhai a ddechreusant farchnadaeth yno) arian ac aur, oedd yn helaeth yno yr amser hwnw. Jer. 10. 9. Ezech. 27. 12. Ac yn estyn eu môr-deithiau yn mhellach i'r Cassiterides, sef ynysoedd Sicily, a Chernyw, a dygasant oddi yno blwm a thin. Gwel Bochart, *Canaan i. cap. 39.* Huet *Hist. De Commerce.*

TARTAC, תרתק [rhasymedig] eilun-dduw yr Afaid. 2 Bren. 17. 31.

TARTAN, תרתן [chwilior] un o dywysogion Senacherib. 2 Bren. 18. 17. Esa. 20. 1. Edr. SENACHERIB.

TARW, **TEIRW**, (tar) Heb. טור (sor;) *Llad.* TAURUS: bittolwa, fch cryf, fch diddypaddedig. Tarw trefgordd, sef tarw a gedwir gan dre ddegwm; tarw trin, tarw cad, tarw byddin.

North tarw yn ei ddwyfron. *Diar.*

Nid oedd yr Iuddewon yn dyspaddu un math o anifeiliaid, ac nid ydyw y Mahometaniaid hyd heddyw. Gan hyny, yr oedd eu hychain oll yn deirw. Heblaw y rhai gwar, doñon, y mae rhai anwar, gwylltion, cyffym, creulon, ac yn trigo mewn coedydd mawrion, yn Lifonia ac Ethiopia. Rhai o honynt a ddofir; a thrwy roddi torch haiarn am eu trwynau, a ddarostyngir i dynu yr aradr; ond glyna eu gwylltineb naturiol wrthynt er pob triniaeth. Rheda llawer o deirw yn wylltion yn America.

Yr oeddynt yn lân dan y gyfraith.—Dynion drygionus, yn enwedig tywysogion, llywodraethwyr, a gwir mawrion, a elwir teirw, gwrdd deirw, lloi. Jer. 31. 18. Salm 68. 30. Fel teirw anwar, maent yn gryfion, yn greulon, yn anhydyn, ac yn niweidiol. Blaenoriaid yr Iuddewon, yn greulon fel teirw, a gylchynasant Crist, yr oen diniwed. 'Teirw lawer a'm cylechynasant,' medd efe, 'gwrdd deirw Basan a'm hamgylchynasant.' Salm 22. 12.—Dynion anesmwyth ac anniddig mewn profedigaeth, a gyffelybir i 'darw gwyllt mewn magl.' Maent yn rhuo, ac yn bygnad, ond nid yw eu holl anesmwythder ond yn eu gwneuthur yn fwy diogel. Esa. 51. 20. Edr. BUWCH. LLO, YCH.

TASEL, (tas) rhidens, eddi, gwregys, am aerwy, sidan, siop, tusw o eddi.—'Trwsiais fy ngwely a chortynau, ac a thaselau, a lliieiniau o lin yr Aipht.' Dr. M. *Diar.* 7. 16. Edr. GWELY, LLENI.

TASG-OEDD-U, (tâs) *Llad.* TAXARE: prisiad sefydledig: gwaith-ddogn, gorchwyl, ysgar; dogni, penodi gwaith. Exod. 5. 14.

TATNAL, תתני [rhoddwr] tywysog Samaria, a'r wlad tu yma i'r Iorddonen, yr hwn a wrthwynebodd adeiladu yr ail deml, a muriau Jerusalem. Ezra 5. 6.

TAU, rhagenw: (ta) yr eiddot ti; y tŷ tau, dy dŷ; y tad tau, dy dad.—'A'r oll vau ynn tau, a'r tau ynn vau.' W. S. Ioan 17. 10.

TAW, cysylltiad: (ta) mai.—'A' phan ybu taw o gyvoeth Herod yr hanoedd, ef ei danvones at Herod.' W. S. Luc 23. 7.

TAW, **TAU**, **TEWI**, (ta) gosteg tawelwch, llonyddwch; dystewi, bod heb sôn, bod heb yngan, gostegu, bod yn ddirwst. 2 Sam. 13. 20. 2 Bren. 7, 9, Luc 19. 40. Edr. DYSTAW, GOSTEG.

TAWDD, **TODDION**, (taw) dadmer, dadlaeth; meroli, daleithio, ymdoddi.—1. Llun-eiddo mettel. Delw dawdd yw un a wneir trwy roddi mettel mewn drychiaden. Ezec. 22. 22. Exod. 32. 4.—2. Lleihau, a difa fel eira yn meroli. 1 Sam. 14. 16.—3. Llesmeirio, diffygio. Salm 119. 28. Joa. 2. 11. Exod. 15. 15.

Y ddaear a'r mynyddoedd yw 'toddi o flaen yr Arglwydd,' a arwydda, toddiad y delid ar ben Sinai gan y tân mawr yno—darostyngiad neu ddinstriad y ddaear, neu y bryniau, gan daranau a daeargrynfaau—a darostyngiad gelynyion Duw, er mor sefydlong a chedyrn y byddont. Barn. 5. 5. Salm 46. 6. a 97. 5. Esa. 64. 1, 2.

TAWDD-LESTR, yw llestr i doddi ynddo. *Diar.* 17. 3. a 27. 21.

TAWEL-WCH, (taw-el) dystaw, esmwyth, llonydd; dystawrwydd, llonyddwch.—Dyfr-oedd tawel, sef dyfroedd dystaw, esmwyth, mewn cyferbyniad i liseiriant, rhaiadr, rhyferthwy; yw arwyddo, yn allegawl, tangnefedd, tangnefedd, diogelwch, a dyddauwch. Salm 23. 2.—Duw sydd Arglwydd ar yr ystormydd o bob math, ac a ddichon eu gwneyd yn dawel.—Salm 107. 29. Luc 8. 24. Mat. 8. 26. Edr. DYSTAW.

TEBAH, טבה [llofruddiaeth] mab Nachor o'i ordderch Reumah. Gen. 22. 24.

TEBALIAH, טבליה [golchiad yr Arglwydd] mab Hosah, un o'r porthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 11.

TEBETH, euw Babilonaidd ar y degfed mis Hebreaidd, yn cyfateb i'n Rhagfyr ni. Esth. 2. 16.

TEBYG-OL-I, (teb) cyffelyb, eilfydd, hafal, cyhafal, cyfryw, un-wedd, un-fath.—'Pwy, O Dduw, sydd debyg i ti?' Salm 71. 19. Nid oes neb yn debyg i Dduw yn ei hanfod: 1. Yn hanfod o hono ei hun, yn anddibynol, yn ddi-ddechren, o angenrheidrwydd, yn ddifoesur, ac yn ddiderfyn.—2. Nid oes neb yn tebygu iddo yn ei weithredoedd—o ran eu mawredd, eu gwychder, eu doethineb, eu cywreinrwydd, a'r dybenion o honynt. Y mae Duw yn gweithredu o ben-arglwyddiaeth, gyd âg anfeidrol hawsdra, ac i'r dybenion doethaf.—3. Nid oes neb yn tebygu iddo yn ei briodoliaethau—sef ei ddoethineb, ei gariad, ei ras, ei drugaredd, ei sancteiddrwydd, &c. Y maent yn hanfodol, yn bur a digymysg, ac yn ddifoesur a diderfyn. Edr. CYFFELYB, DELW, GWEDD.

TECEL, תכל [pwystryd ef] un o'r geiriau a ysgrifenydd ar galchiad y pared yn ngwledd fawr Belsassar; yr arwyddo ei fod wedi ei bwyso, a'i gael yn brin, am hyny fod ei ddiwedd wedi nesáu; yr oedd i gael ei farwolaethu y noson hono. Dan. 5. 25.

TECOA, תקועה [udgorn] dinas hyfryd yn Judah, yn nghylch 12 milltir o Jerusalem, a adeiladwyd gan Assur. Yr oedd anialwch yn

agos ati yn cyrhaedd hyd at y Môr Marw. 1 Cron. 2. 24. a 4. 5. Gwraig weddw a ddaeth o'r ddinas hon, ac a annogodd Dafydd i adalw Absalom. 2 Sam. xiv. Rehoboam a'i hadgyweiriodd ac a'i cadarnhaodd. 2 Cron. 11. 6. Yn agos iddi y mystricdd gelynion Jehosaphat en gilydd. 2 Cron. 20. 20—23. Bugail yn Tecoa oedd Amos y prophwyd. Amos 1. 1. —Hwyrach fod Tecoa arall o du y gogledd i Jerusalem. Jer. 6. 1.

TEG-ACH-WCH, (te-eg) eglur, eglur-loyw, digwmwl, tawel-glaer, dilyn, prydwedol, prydus, golygus, pefr, tirion; teledigrwydd.—'Tecach ydwyf na meibion dynion.' Salm 45. 2. Tecach o ran ei berson, ei swyddau, ei berthynasau, a'i weithredoedd. Dyn yw, ie, a Duw hefyd! Ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch â Duw; am hyn y rhagora ar bawb creadigol. Yn ei holl swyddau a'i berthynasau, ni bu ac ni bydd neb o'i fath: gwnaeth waith fel prophwyd, brenin, ac offeriaid, nas gallasai neb arall byth ei gwblhan. Er bod eraill yn y swyddau hyn, y mae efe yn decach, ac yn rhagori yn anfeidrol arnynt oll. Tecach hefyd yn mhob perthynas; medr gydymdeimlo, tosturio, a chynnorthwyo, tu hwnt i bawb eraill a fu âg enw perthynas arno; ac y mae yn fyw pan byddo eraill wedi ein gadael. Credu ei fod yn cyfateb i'r dystiolaeth hon am dano, 1. A wna i ni ei garu a'i ddyrchafu uwchlaw pawb eraill.—2. Ymfoddloni ac ymfyfydu ynddo yn wyneb y pallodod o bawb a phob peth arall.—3. Ac a wna i ni ymdrech am i eraill gael ei wir adnabod, i gael iechydwrïaeth ynddo. Diffyg credu y dystiolaeth sydd yn peri pallodod ar bob peth arall.

Geilw Crist ei eglwys, 'Y decaf o'r gwra-gedd.' Can. 1. 8, 15. a 2. 14. a 4. 1, 7. a 5. 9. a 6. 1. 1 Ioan 3. 9. Diar. 4. 18. Efe ei hun a'i haddurnodd ac a'i harddodd; ac onidê, ni buasai harddwch yn perthyn iddi. Ezecl. 16. 4. 1 Cor. 1. 30. Mae ei chyflawnder dwyfol, ei ffydd, ei chariad, ei hufuddod, ei hordinhadau, a'i chyfarfodydd, yn harddwch yn bresennol; ond bydd eto yn fwy hardd, sef heb frycheuyn na chrychani, na dim o'r cyfryw.—Eph. 5. 27. Cyflawnder a sancteiddrwydd yw yr unig degwch o gyfrif gyda Duw, ac a ddylai fod gyda dynion; ac y mae y diffyg o'r rhai hyn yn anbarddwch pechadurus, a fïaidd.

TEILWNG-YNGDOD, (tal-wng) gwiw, addas, cymhwys, cymhesur, gweddol; dyledus, rhyglyddus; urddas, parch, anrhydedd a haeddo un, uchelfraint, cymeriad.—1. Y mae yr Arglwydd Iesu yn deilwng o anrhydedd, gogoniant, ac addoliad; y mae yn eu rhyglyddu, ac y maent yn gwbl addas iddo o ran yr hyn ydyw yn ei berson, ac o ran ei waith pwysfawr. Dat. 4. 11. a 5. 9, 12.—2. Nid yw y byd yn deilwng o'r duwiolion; nid yw yn haeddu en presennoldeb a'u defnyddioldeb; nid yw annuwiolion erlidigaethus ddim yn deilwng o gymdeithas

sanctiaidd y duwiolion; nac yn deilwng o'r trugareddau a'r bendithion sydd yn nglŷn wrthynt, ac yn cydfyned â hwynt lle bynag y maent yn cael heddwch a lonyddwch. Heb. 11. 38.—3. Y mae annuwiolion yn haeddu barnedigaethau trymaf Duw. Dat. 16. 2. Y mae teilyngdod yn rhagflaenu pob cospedigaeth oddiwrth yr Arglwydd. 4. Rhodio yn deilwng i'r Arglwydd, yw rhodio, yn addas, ac yn gyfatebol i'r hyn yw yr Arglwydd, sef yn ystyriol, yn ddoeth, ac yn sanctiaidd. Eph. 4. 1. Col. 1. 10. 1 Thea. 2. 12.—5. Yn nghyflawnder Crist, ac wedi eu saneteiddio trwy ei Ysbryd, y mae y saint yn deilwng; sef yn addas ac yn gymhwys i ogoniant nefol. Luc 21. 36. Dat. 3. 4.

TEIMLO-AD-WY, (teiml) profi, clywed, synied, palfalu; syniadwy. Edr. CLYWED, CYD-DDYODDEF, YMBALFALU.—'Ni ddaethoch at y mynydd teimladwy.' Heb. 12. 18. Mynydd Sinai, lle y rhoddwyd y gyfraith. Mynydd teimladwy y geilw yr apostol ef, mewn cyferbyniad i fynydd-Seion a'r Jerusalem nefol, i ddangos, 1. Mor iael a daearol oedd gorchuwyliaeth Moses mewn cymhariaeth i'r efigyl.—Cyhoeddwyd un ar fynydd teimladwy, cyhoeddwyd y llall o'r nefoedd, adn. 25.—2. I ddangos y caethiwed yr bedy y bobl ynddo, gwaharddwyd iddynt dan beeryl bywyd gymaint a chyffwrdd â'r mynydd; yr oedd arwyddion y presennoldeb dwyfol arno. Edr SEION.

TEISEN-AU, (tais) afriladen, torthig, chwilog, bara miod. Edr. BARA.—Teisenau offrymedig i'r Arglwydd oeddynt wedi eu gwneuthur o beillied gwenith, cymysgedig âg olew. Exod. 29. 2.

'Ephraim sydd fel teisen heb ei throï.' Hos. 7. 8. Un peth y naill ochr, a pheth arall yr ochr arall. Gwedi eu llosgi ar y wyneb, ac yn does yn y gwaelod. Darluniad addas o un yn llawn anghydweddiad ac anghysondeb. Felly yr oedd Israel yn nyddiau y prophwyd; addolwyr IZHOFAH mewn profes, ond yn dilyn hefyd holl eilun-addoliaeth y cenedloedd cymydog-aethol, yn nghyd â'r lloï yn Dan a Bethel.

TEL-ABIB, lle ar afon Chebar, lle y trigai y gaethglud. Ezecl. 3. 15. Os rhedai afon Chebar o fynydd Masius i'r Euphrates, yr oedd caethglud Jehoiacin yn trigo yn uchel i tynnu ya y wlad, i'r gogledd o Babilon. Dygwyd y prophwyd Ezeziel yno atynt.

TELAH, תֵּלַח [gostyngeiddrwydd] mab Rephab. 1 Cron. 7. 25.

TELISSAR, תֵּלִישָׁר [yn crogi tywysogion] talaeth yn Asia. Ei sefyllfa sydd anadnabyddus, ond tebygol tu ag Armenia, a Mesopotamia; hwyrach tua tharddiad yr afonydd Tigris ac Euphrates. 2 Bren. 19. 12. Esa. 37. 12.—Hwyrach mai yr un yw a Tel-harsa, a bod Tel-melah yn gyfagos. Ezra 2. 59.

TELEM, תֵּלֵם [ysglyfaeth] dinas yn Judah,

hwyrach yr un a Telaim. Jos. 15. 24. 1 Sam. 15. 4.

TEL-HARSA, lle yn Babilon. Ezra 2. 59.

TELM-AU, (tel) hoenyn, magl, rhaff. Preg. 9. 12.

Telm yr annuwiol, hoenyn main.
E. Prys (Salm 141. 9. a 38. 8.)

TEL-MELAH, lle yn Babilon. Ezra 2. 59.

TELPYN-AU, (talp) clamp, darn, dryll.—Rhuf. 9. 21. Edr. PRIDDGIST.

TELYN-AU, (tel) offeryn cerdd & thannau iddo, tri-ochrog, ac i sefyll rhwng gliniau y telynwr i chwareu arno. Nid.yw y כִּנּוֹר (*cinor*) Jubal, o hiliogaeth Cain, yn arferedig yn awr. Yr oedd hwn yn gyfansoddol o fol ceuol, & dwy gaugen yn ei ystlysau, wrth ba rai yr oedd tri, chwech, neu naw o dannau wedi eu sicrhau, y rhai, wrth chwareu arnynt & r' bysedd neu a bwa, wnaent sain hyfryd ar y tannau, tros y bol ceuol, yr hwn a barai y swn. Y gair Hebraeg a arwydda bod sain y delyn y *alarius*; ond y mae yn amlwg mai arwydd o lawenydd yn mhifith yr Hebraeid oedd chwareu ar y כִּנּוֹר y delyn Gen. 31. 27. 2 Cron. 20. 27, 28. Job 21. 12. Salm 149. 2, 3. *et al. freq.* Ond gallai yr un offeryn beri gwahanol effeithiau wrth wahanol ddull o chwareu arno. Telynu Solomon a wnawd o goed almagim. 1 Bren. 10. 12. Yr oedd telynu yn arferedig yn ngherddoriaeth sanctaidd y deml, ac ar achosion gwladol. 1 Sam. 16. 16, 23.

'Chwareu ar y delyn,' a arwydda, moli yr Arglwydd gyda llawenydd a diolchgarwch calon. Salm 33. 2. a 43. 4. a 149. 3.

Yn Babilon, y Lefiaid a grogasant eu telynu ar yr helyg ar lánau yr afonydd, fel yn gwbl ddi-ddenydd tra byddent yn eu caethiwed yno. Salm 137. 2. Gan na ddarfau iddynt eu dryllio, tebygol eu bod mewn ffydd yn dygwyl am well amser i ddyfod, yn ol addewid Duw.

Gelwir y saint dan y Testament Newydd wrth yr enw telynoriaid, nid am eu bod yn arfer telynu yn addoliad Duw yn gyhoeddus, ond i arwyddo eu sirioldeb, eu llawenydd, eu gorfolodd, a pharodwydd eu hysbrydoedd i foliannu yr Arglwydd. Dat. 5. 8. a 14. 2.

TEMA, תֵּמָא [*rhyfeddod*] mab Ismael.—Gen. 25. 15. Tebygir iddo boblogi Tema yn Arabia Anial. Sonia Job am fyddinoedd Tema. Job 6. 19.

TEMAN, תֵּמָן [*y dehau*] mab Eliphaz, ac wyr Esau. Gen. 36. 15. Yn adn. 34. sonir am wlad Temani. Jer. 49. 7—20. Amos 1. 12.

TEMENI, mab Assur, o Naarah ei wraig. 1 Cron. 4. 6.

TEML-AU, (tem) *Gr. τεμενος, (temenos);* *Llad. TEMPLUM:* lle i gynnal eisteddfod, neu gymanfa; lle addoliad i'r gwir Dduw. Gelwir y babell wrth yr enw *templ yr Arglwydd*, yn 1 Sam. 1. 9. a 3. 3.—Tai eilunod a gau dduwiau, Barn. 16. 23. 1 Sam. 5. 1, 2, 3. a 31. 10. 1

Bren. 16. 32. 2 Bren. 5. 18. Esa. 37. 38. Ond gydag enwogrwydd gelwir hono a adeiladwyd gan Solomon yn Jerusalem, wrth yr enw hwn.

Rhoddir gan wahanol awdwy'r amrywiol ddarluniadau o'r adeiladaeth hon. John Baptist Villalpandus, Jesuit o'r Hispaen, a fu farw Mai 22, A. D. 1608, wedi ei roddi ar waith gan frenin Hispaen, a gyhoeddodd ddarluniad ardderchog o honi mewn tri llyfr unplyg mawr. Yr oedd y gwr hwn yn dra dysgedig, yn bensaer cywain, ac yn bur hyddyg yn adeiladwaith y Groeg a'r Rhufeiniaid. Ond er harddu templ Solomon, bernir iddo fenthyca llawer o addurniadau templ weledigaethol Ezeziel, a rhoi at hyny yr hyn a farnodd yn gelfyddig ac yn hardd yn saerniaeth y Groegwyr a'r Rhufeiniaid. Y mae ei enw yn ddyledus yn glodfawr, o herwydd y llafur a'r dysgeidiaeth a ddengys yn ei waith godidog; er nas gellir edrych arno yn ddarluniad cywir o deml Solomon.

Lightfoot a Prideaux a roddasant i ui ddarluniadau helseth o'r deml; ond gan fod yr awdwy'r dysgedig hyn wedi dilyn yn fanwl hanes Josephus o'r deml, yn y dull a roddodd Herod arni, a'r Talmud, nis gellir edrych ar en gwaith hwythau fel darluniad ffyddlon o deml Solomon.

Mae y gwr duwiol John Bunyan, yn ei *Deml Ysbrydol*, wedi cymysgu templ Solomon, templ Herod, temlau gwledigaethol Ezeziel, a Iosau yn y Dadguddiad, & u gilydd, a galw'r cymysgedd hwn yn deml Solomon. Er bod llawer o bethau buddiol yn ei draethawd, eto ni bu un deml orioedd, nac mewn gwirionedd, nac mewn gwledigaeth, yn debyg i'r hon a ddarlunias efe.

Y mae Josephus yn awdwr credadwy am deml Herod; gwelodd hi ei hun; canys yr oedd gyda Titus Vespasian pan ddinystriwyd hi. Ond am awdwy'r Talmud, yr oedd y rhai hyny yn byw lawer diweddarach, ac nis dichon neb gysoni eu darluniad a'r ysgrythyrau, nac a hanes Josephus. Yn y darluniad a roddaf yma, ymdrechaf gadw mor agos i'r ysgrythyrau ag y medraf, gan wrthod yn gwbl ddychymygon pawb, yn gystal a'r eiddof fy hur.

Yr oedd y darpariad a wnaeth Dafydd a'i dywysogion tuag at adeiladu y deml yn fawr iawn. Edr. DAFYDD.—1. Dywed Dafydd cyn ei farwolaeth wrth Solomon, i'r Arglwydd roddi iddo trwy ei Ysbryd portreiaid o'r deml a'i holl ddodrefn: 'Hyn ôll,' eb efe, 'a wnaeth yr Arglwydd i mi ddeall mewn yagrifen, trwy ei law ef arnaf fi, sef holl waith y portreiaid hwn.' 1 Cron. 28. 19. Pa fodd y rhoddodd yr Arglwydd y darluniad iddo, pa un ai trwy ddatguddiad uniongyrchol, neu trwy brophwyd (megys Nathan) nid yw eglur. Ond rhoddodd Dafydd yr yagrifen yn cynnwys y portreiaid hwn i Solomon. Ni adawyd dim, hyd yn nodi ddoethineb Solomon, ond gwnawd pob peth yn fanwl wrth reol ddwyfol, hyd at bwysau y

delid yn mhob llestr. Cafodd Moses o'r blaen bortrefiad o'r babell; canys yr oedd y babell a'r deml yn cysgodi Crist, a phethau nefol. Trefnu gosodiadau yn addoliad Duw yn ol dychymyngion dynol, a fuasai y rhyfyg mwyaf, hyd yn nod yn Solomon.

2. Y lle hefyd oedd o ddewisiad Duw; a hwnw oedd mynydd Moriah. Yr oedd pen y mynydd hwn yn bur anwastad; ac, ar y cyntaf braidd le gwastad yn ddiagon i gynnwys y deml a'r allor. Y gweddill oedd yn serth ac yn llethrawg. Edr. MORIAH. Cauodd Solomon ben y bryn i fynu â mur, ac a eangodd ac a wastadhaodd y llethr hwnw. Yr oedd mynediad i mewn trwy y mur hwn o bob tu; tua'r dehaeu-orllewin yr oedd porth i'r teulu breninol, a elwid *Porth Salecheth*, yr oeddent yn dyfod trwyddo dan orchudd y Sabboth. Mewn amser tynwyd i lawr y mur o du y gogledd, a chymerasant ychwaneg o le i mewn, nes oedd pen y bryn wedi ei eangu i gymaint arall o faint. Y porth dwyreiniol yn y mur hwn a alwent *שַׁעַר מִצְרַיִם* hyny *ymadael*. 2 Bren. 11. 6. Gelwir ef hefyd *שַׁעַר הַיְרֵיחוֹ* *porth y sylfaen*. 2 Cron. 22. 5. Porth y dehan a elwid *שַׁעַר הַבְּרִית* *casgliadau*; neu, tŷ Asuppim (1 Cron. 26. 15.) am mai yno, tebygol, y byddai y Lefaiad yn casglu yn nghyd i dderbyn eu hyfforddiadau. Y porth o du y gogledd-orllewinol a alwent *שַׁעַר הַבְּרִית* *parbar*. Yr oedd ystafelloedd, tybygid, wrth bob porth, ac yn mhob cilfach o'r cyntedd. I'r cyntedd nesaf allan hwn gallai pob Hebreadd ag oedd yn lân, a phob prosolet y cyfanmod fyned. Yn nyddiau ein Hiachawdr, yr oedd cyntedd y cenedloedd y tu allan i hwn. Nid oes un crybwylliad am faintioli y cyntedd hwn; ond barna rhai ei fod yn cylchynu y deml, ac yn ddau cymaint a chyntedd y babell, yr hwn oedd yn 100 cufydd o hyd, ac yn 50 o led (Exod. 27. 9, 13.) gân fod y deml yn ddau cymaint a'r babell. Hwn a elwir y cyntedd mawr. 2 Cron. 4. 9. Tu fewn iddo, ac yn nes i'r pen gorllewinol na'r canol, yr oedd cyntedd i'r offeiriad a'r Lefaiad, yn hir-gul, ac yn estyn o'r gorllewin i'r dwyrain, wedi ei amgychu â mur isel yn nghylch pedair troedfedd o uchder, fel y gallai y bobl ganfod drosto yr hyn a wna'i yr offeiriad. Ad-eladwyd mur y cyntedd hwn nesaf i mewn, & thair rhes o geryg nadd, ac & rhes o drawstiau cedrwydd, tebygol, ar y meini hyn. 1 Bren. 6. 36. Yr oedd dau fynediad i'r cyntedd hwn; un yn y dehan, a'r llall yn y gogledd. Yn hwn y safai yr allor bres, y môr tawdd, a'r noean. (Edr. y geiriau.) Beth a fedyllir wrth y cyntedd newydd (2 Cron. 20. 5.) sydd anhysbys; hwyrach i Jehosaphat adgyweirio un o'r cynteddau, neu iddo ychwanegu un atynt.

Y deml yn yr ystyr briodol o'r gair, a safai o'r gorllewin i'r dwyrain, ac yn agos i'r pen gorllewinol i gyntedd yr offeiriad, a'r unig fynediad iddi oedd yn y pen dwyreiniol.

.Y peth cyntaf oedd y porth, yr hwn oedd

yn ugain cufydd o hyd o'r gogledd i'r dehan, yn un hyd a lled y tŷ; ac yn ddeg o led o'r dwyrain i'r gorllewin, o flaen y tŷ; ac yn 120 cufydd o uchder. Yr oedd hwn fel tŵr neu glochdy yn ei harddu, ac yn wasanaethgar fel diddos, a lle i weddio ynddo i'r offeiriad oedd yn gweini. O bob tu i'r porth, ac yn y porth, yn ol ein cyfieithiad ni, er y barna rhai mai y tu allan yr oeddent, yr oedd dwy golofn, pob un yn 18 cufydd o uchder (sef 35 y ddwy, 2 Cron. 3. 15.) a 12 cufydd o gylch; neu, fel y barna ereill, yr oedd gosal pob colofn yn 17 cufydd, hyn yn nghyda 18 cufydd uchder y golofn, a wna 35; wrth ychwanegu yn ddiweddaf at hyn bum cufydd uchder pob cnap, gwna 40 cufydd. 1 Bren. 7. 16. Gwel *Universal History*, vol. iv. Yr oedd y colofnau wedi eu haddurno & chnapiu, rhwydwaith, a chadwynwaith, a dwy res o bomgranadau (1 Bren. 7. 15—22.) enw un oedd JACHIN, *Sicrhad*, neu *efe a sicra*; enw y llall oedd BOAZ, *nerth*, neu *ynddo mae nerth*;—yn arwyddo mai yn Nghrist yn unig, yr hwn yr oedd y deml yn ei gysgodi, yr oedd nerth a chadernid holl wir addolwyr Duw, ac nid ynddynt eu hunain. Edr. CNAP, COLOFN.

Gwedi myned trwy y porth, yr oeddent yn myned i'r lle sanctaidd, neu y cysegr. Yr oedd hwn yn 40 cufydd o hyd, 20 o led, a 30 o uchder. Y tŷ, tebygol, oedd yr enw am y ddau gysegr, y sanctaidd a'r sancteiddiolaf, a hyd y ddau oedd 60 cufydd. 1 Bren. 6. 2. Yn y pen gorllewinol, ac ar yr ystlys ddehaeu, yr oedd deg o ganwyllbreni aur yn sefyll; yn yr ystlys ogleddol, yr oedd deg bwrdd, a deuddeg teisen y bara gosod ar bob tu; ac yn y canol rhyngddynt yr oedd allor aur yr arogl-darth. Ni chrybwyllir ond am un bwrdd aur yn 1 Bren. 7. 48. Ond rhoddir deg yn 2 Cron. 4. 8. a bod pump o bob tu. Tebygol fod yn y fwy na'r lleill, a bod y bara gosod yn fwyaf neillduol ar y bwrdd hwnw. Y byrddau yn nheul Ezeiel oeddent wyth, ar yr ystlys oddi allan, lle y dringir i ddrws porth y gogledd. Yr oeddent o gerig nadd, ac arnynt y lladdent yr offwrwm poeth a'r aberth. Ezecl. 40. 41—44. Yma hefyd y cadwent yr ūdgyrn arian, y prawf-bwysau a'r mesurau, a'r trysorau cysegredig.

Yn myned trwy hwn ar ei hyd, yr aent i'r gafell, neu y cysegr sancteiddiolaf, trwy wahanlen, a dwy ddôr o goed olew-wydd. Yr oedd y wahanlen wedi ei chrogi â chadwynau aur, wrth farau ar draws. 1 Bren. 6. 21. I'r gafell nid âi neb ond yr arch-offeiriad, a hyny ddim ond unwaith yn y flwyddyn, ar ddydd mawr y cynmod. Y gafell oedd 20 cufydd bob ffordd, sef 30 a droedfeddi ysgwar, a 30 o uchder; ac am hyny nid oedd cyfuchw a'r lle sanctaidd, neu wedi ei nenfydaw yn is. Yn hon yr oedd yr arch yn sefyll a'i holl berthynasau. Edr. ARCH. Gwnaeth Solomon yn y gafell ddau gerub o bren olew-wydd, bob un yn 10 cufydd ni uchder. Yr oedd y rhai hyn yn gorchuddio

y ddau gerub aur ar y drugareddfa, ac yr oedd eu hadenydd yn estynedig dros holl led y gafell. Edr. *צבוב*. Byddiodd Solomon barwydd y tŷ o fewn o'r llawr hyd y llogail ag ystyllod cedrwydd; a byrddiodd y llawr a phlanciau y ffynidwydd. Gwisgodd yr holl dŷ ag aur, y trawstiau, y rhiniogau, a'r dorau, y parwydydd, y llawr, a'r nen, &c. ac a gerfiodd balmwydd, blodau agored, cadwyni, a cherubiaid ar hydd-ddo. 'Ac efe a addurnodd y tŷ a meini gwerthfawr yn hardd.—Y lloftydd hefyd a wisgodd efe ag aur.' 2 Cron. 3. 6, 9. Rhai a farnant mai nenfwd y lle sancteiddiolaf a feddylir wrth y lloftydd hyn; neu, hwyrach fod rhai o'r ystafelloedd uchaf y tu allan i'r deml wedi eu haddurno fel hyn ag aur, gan fod yr ystafelloedd isaf i'r gwasanaeth gyffredin. Nid oedd un ffenestr i'r gafell, ond yr oedd yn gwbl dywyll; yr oedd ffenestri i'r lle sanctaidd, golau ar gyfer golau, yn llydain oddi fewn, ac yn gyfyng oddi allan.

Yr oedd drws y deml wedi ei wneuthur o goed ffynidwydd. Yr oedd dwy ddôr, a dwy ddalen blygedig i bob un. Cerfiwyd cerubiaid a phalmwydd, a blodau agored arnynt; a gornerwyd hwynt yn gymhwys at y cerfiad. 1 Bren. 6. 31—35. Tebygol fod gwahaneiliad rhwng y sanctaidd a'r sancteiddiolaf, heblaw y wahanlen; canys rhoddir hanes am ddrws y gafell, a'i dorau wedi ei wneuthur o goed olewyydd; capan y drws ar y gorsingau oedd bummed ran y pared. Ar y dorau hyn y cerfiwyd cerfiadau cerubiaid, a phalmwydd, a gwisgwyd hwynt ag aur, a lledwyd yr aur ar y cerubiaid ac ar y palmwydd. 1 Bren. 6. 31, 32.

Yr oedd wrth fur y tŷ, oddi amgylch y mur, yn nghylch y deml a'r gafell, ystafelloedd; yr ystafell isaf oedd bum cufydd ei lled; y ganol chwe chufydd; a'r drydedd yn saith cufydd ei lled. Yr oedd ategion y tu allan i'r tŷ, fel na rwyimid y trawstiau yn mur y tŷ. Yr oedd celloedd yn yr ystafelloedd hyn. Drws y gell ganol oedd ar ystlys ddehau y tŷ; ac ar hyd y grisiau troedig y dringid i'r ganol, ac o'r ganol i'r drydedd. Tebygol fod lle wedi ei adael yn nhrwch y mur i'r grisiau hyn. Bernir fod mur y deml yn lletach o ddau gufydd yn y gwaelod nag yn y pen uchaf; ac yn y lle y gwnawd hi un cufydd yn llai, yr oedd ateg y tu allan, i drawstiau yr ystafelloedd canol i orphwys arnynt, a'r un fath i'r drydedd. Trwy y drefn hon yr oedd yr ystafelloedd uchaf yn fwy o ddau gufydd na'r isaf; ac nid oedd mur y deml yn cael ei wanhau wrth adeiladu nac adgyweirio yr ystafelloedd. Bernir fod llofft-rodfa oddi amgylch y deml, ar hyd pa un yr âi yr offeiriad i'r ystafelloedd. Yr ystafelloedd hyn oeddent at wasanaeth yr offeiriad, i gadw gwisgoedd, y llestri oedd gysegredig, y trysorau, &c. Uchder yr ystafelloedd oedd bum cufydd; ac felly nid oeddent yn cyrhaedd i uchder y tŷ, ond yr oedd lle i'r ffenestri yn uwch na hwynt. A choed cedr yr oeddent yn pwyso

ar y tŷ. Yr ystafelloedd hyn, tebygol, a feddylir wrth *בנינים* y *seleau*, neu drysordai y pethau mwyaf gwerthfawr, fel yr arwydda y gair *עליות* cellau, neu ystafelloedd uchaf, 'upper chambers,' *Saes.* felly yr arwydda y gair *חדרים* ystafelloedd oddi mewn, 'inner parlours,' *Saes.* neu ystafelloedd y gwelyau; felly y cyfieithir y gair yn 2 Bren. 11. 2. *חמטרת* *חדרים* ystafelloedd y gwelyau.

Sylfaenwyd y tŷ 480 o flynyddoedd wedi dyfodiad Israel o'r Aipht; 440 wedi eu dyfodiad i Ganaan, A. M. 2992, A. C. 1012. A dinistriwyd hi yn nghylch 420 o flynyddoedd wedi gorphen ei hadeiladu. Bu Solomon dair blynedd yn rhagarotoi iddi; ac yn y bedwaredd flwyddyn o'i deyrnasiad y sylfaenodd hi, yn mis Zif, sef yr ail fis o'r flwyddyn gysegredig. Yn yr unfed flwyddyn ar ddeg, yn mis Bnl, sef yr wythfed mis o'r flwyddyn gysegredig, y gorpenwyd y tŷ; felly buwyd saith mlynedd yn ei adeiladu. Yr oedd 183,600 o Hebreaid a Chanaaneaid ar waith wrthi. Adeiladwyd hi o geryg wedi eu cwbl naddu cyn eu dwyn yno; fel na chlybuwyd swa morthwylion, na bwy-eill, nac offeryn haiarn, yn y tŷ, wrth ei adeiladu. Sylfaenwyd ef a meini costus, meini mawr o wyth a deg cufydd, wedi eu naddu wrth feaur. Tebygol mai darnau mawrion o farmor oedd y meini hyn, wedi eu caboli a'u harddu. Yn wahanedig oddiwrth y cyntedd-oedd, nid oedd y deml yn adeiladaeth fawr, a'i chymharu â llawer o aleiladau yn yr hen oedd, ac yn ein dyddiau ni; nid oedd ond 150 o droedfeddi o hŷd, a 105 o led. Y mae llawer o'n heglwysl plwyfol ni yn fwy. Yr oedd yn nghylch cymaint arall a'r babell yn mhob ffordd. Yr oedd y porth ar y pen dwyreiniol yn nghylch 200 troedfedd o uchder. Nid oedd gwychder y deml yn gynnwysedig gymaint yn maintioli yr adeiladaeth; ond, 1. Yn y defnyddiau, y rhai oeddent y meini gwerthfawroc-af, wedi eu naddu a'u caboli yn y modd mwyaf hardd. Y coed hefyd oedd y cedrwydd goreu o Libanus, ffynidwydd, &c.—2. Ei haddurniadau; yr oedd y gwaith a'r defnyddiau yn y modd mwyaf celfyddgar a chywrair, a'u gor-euriad yn fawr ac yn rhyfedd. Yr oedd o aur yn goreuro y sancteiddiolaf, yr hon nid oedd ond ystafell fechan, 600 talent; sef yw hyny, £4,320,000.—3. Yn yr adeiladau perthynol iddi, yn y cynteddau oddi amgylch. Y rhai hyn oeddent yn lluosog ac yn hardd iawn.

Yn nghylch un mis ar ddeg wedi gorphen yr adeiladaeth, o flaen gŵyl y pebyll, dygwyd yr arch a'r dodrefn ersill i mewn iddi; a'r cwmwl, y *shecinah*, yn arwydd o'r presenoldeb dwyfol, a lanwodd y tŷ, ac a orphwysodd ar y drugareddfa rhwng y cerubiaid. Cysegrodd Solomon y deml mewn gweddi syml ardderchog; cadwyd gŵyl saith niwrnod, a'berthodd Solomon yn a'berth hedd 20,000 o ychain, a 120,000 o ddefaid; a disgyonodd tân o'r nef oedd i losgi yr aberthau, fel wrth gysegriad y

babell. Gwasanaeth y deml oedd yn gynnwys-edig mewn offrymau, aberthau, canïadau, a gweddiau. 1 Cron. xxii, xxvi. a 29. 1—9. 1 Bren. vi, vii, viii. 2 Cron. iii, iv, v, vi. Edr. y geiriau hyn.

Yn mha barth bynag o'r byd y byddai neb o'r Iuddewon, yr oeddent yn eu holl weddiau yn troi eu hwynebau tua'r deml. 1 Bren. 8. 38, 42, 44, 48. Dan. 6. 10.

Mae y rheolau canlyon yn ysgrifeniadau yr Iuddewon mewn perthynas i addoliad y deml. Gwaherddir yn yr ysgrifthyrau bob afendid seremonïol yn gyffredinol; ond yn eu traddodiadau enwant amrywiol o bethau neillduol, a rhai o honynt ddim o'r pwys mwyaf.—1. Nid oedd i neb fyned i fynydd y tŷ a ffon yn ei law fel ymladdwr neu deithiwr; am hyny y gyrodd Crist y prynawr a'r gwerthwyr allan a fflangell o fân reffynau, ac nid a ffon. Ioan 2. 15.—2. Nid oedd neb i fyned i mewn a'i esgidiau am ei draed. Gallent fyned a'u sandalau, ond nid a'u hesgidiau; ond nid oedd y Lefiaid na'r offeiriad i wisgo eu sandalau, ond bod yn droednoeth yn gwasanaethu yno. Exod. iii. Jos. v.—3. Nid oeddent i ddwyn dim arian yn eu pyrsau, nac ysgrepan. Gallent ddwyn arian yn eu dwylaw at y gwasanaeth yno; i arwyddo y dylent adael y byd ar ol wrth addoli Duw.—4. Nid oedd dim llwch i fod ar eu traed.—5. Gwedi myned yno, rhaid iddynt ofalu am beidio poeri—nac arferyd un ystum amharchus ar eu cyrph, na chwertthin, na gwatwar, na siarad gwag, &c. Peidio gwneuthur mynydd y tŷ yn ffordd. Os aent ar negesa-u bydol, er bod y ffordd yn nes tros fynydd y tŷ, rhaid oedd myned oddi amgylch. Wrth fyned yno, rhaid myned yn araf ac yn barchus i'r lle yr oeddent i sefyll aruo, ac yno i sefyll mewn agwedd ddirifol, barchus.—6. Rhaid o'dd iddynt sefyll yn gweddio, a'u traed wrth eu gilydd, a'u llygaid ar i lawr, a'u llaw ddehau ar y fron aswy, (Luc 18. 13.) a'u penau wedi eu gorchuddio. Ac nid oedd i'r bobl na'r offeiriad ar un achlysur eistedd yn y cynteddau.—7. Gwedi cyflawni y gwasanaeth, nid oedd iddynt wrth fyned allan droi eu cefnau ar allor yr Arglwydd, ond i fyned oddi yno yn wysg eu cefnau.—Galwent yr holl fynydd yn deml tu fewn i'r mur nesaf allan; ac yr oedd adeiladau yn agos i'r pyrrh lle trigai rhai ynddynt, 2 Cron. 22. 11, 12. Luc 2. 37.

1. Fel y babell, yr oedd y deml yn gysgod arbenig o Grist, yn ei berson fel Duw-ddyn, ac yn ei swydd fel Cyfryngwr, ac yn ei holl waith perthynol i'w swyddau, (Ioan 2. 10. Col. 2. 9. Edr. PABELL, ac mewn amrywiol ddodrefn y deml.) Yr oedd pob peth yn newydd yn y deml, hyd yn nod allor y poeth-offrwm, ond yr arch, y drugareddfa, a'r cerubiaid arni; canys hon oedd yr arwydd mwyaf hynod o'r presenoldeb dwyfol gyda'i bobl gymmodedig ag ef yn Nghrist Iesu, yr unig Gyfryngwr rhwng Duw a dynion. Y rhan fwyaf o'r dodrefn a

luosogwyd ac a helasthwyd, rhagor yr hyn oeddent yn y babell; ond nid oedd ond un tŷ—un allor bres y poeth-offrwm—un allor aur yr arogl-darth—ac un drugareddfa, fel o'r blaen.

2. Yr oedd y deml hefyd yn cysgodi eglwys Crist yma yn y byd, yn enwedig yn ei gogoniant yn y dyddiau diweddfaf. Y mae yn breswylfod i Dduw trwy yr ysbryd. Eph. 2. 20, 22. 1 Tim. 3. 15. Y mae wedi ei glanhau a'i chysegru a gwaed Crist; ei chymodi a Duw trwyddo, ei hadeiladu arno, ac wedi ei haddurno a gras a doniau yr Ysbryd i fod yn breswylfod i Dduw byth. Sylwa Bochart, na eilw yr apostolion ar ol adgyfodiad Crist, y deml yn Jerusalem yn deml Dduw; ond bob amser pan arferent y geiriau hyn, deallent yr eglwys Gristionogol. 1 Tim. 3. 15. 1 Cor. 7. 19. 2 Cor. 6. 16. Eph. 2. 19—24. Yn Nadguddiad Ioan, yr hwn a ysgrifenydd, tebygol, wedi dilynstr Jerusalem, crybwyllir am ddyinion yn 'golofnau yn nheml Dduw.' Dat. 3. 12. A phan ddywedir fod dyn pechod 'yn nheml Duw, yn eistedd megys Duw,' eglur yw y meddylir yr eglwys Gristionogol, a byddai ei ddangosiad yn llygriad yr eglwys Gristionogol, trwy ddiddymu llywodraeth Crist, a gwir addoliad Duw yn yr eglwys, gan honi pob parch ac anrhydedd iddo ei hun.—Mae y saint, eu cyrph a'u heneidïan, yn demlau i'r Ysbryd Glan, yr hwn sydd yn trigo ynddynt. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Cor. 6. 16.

3. Dichon fod hefyd yn gysgod o'r nefoedd, preswylfod, setydog y Goruchaf, lle y gwasanaethir ef gan lu oedd dirifedi o ddyinion ac angelion, ac y molianir ef a chaniadau diddarfod. Salm 11. 4. Dat. 7. 15.

Ni pharhaodd y deml ddim dros 34 o flynyddoedd yn ei gogoniant; ond yn fuab bu yn ddarostyngedig i lawer o gyfnewidiadau. A. M. 3038, A. C. 971, Sisac brenin yr Aipht a ddygodd drysorau y deml i'r Aipht. 1 Bren. 14. 25, &c. 2 Cron. xii. Tan deyrnasiad Jehoram, Ahaziah, a Athaliah, dirywodd yn fawr, ond Jehoiada a Joas a'i hadgyweiriasant, A. M. 3150. Yn fuan Joas a'i hyspeiliodd o'i thrysorau i'w rhoddi i Hazael brenin Syria. 2 Bren. xii. 2 Cron. xxiv. Ahaz a'i hanrheithiodd yn fawr. 2 Bren. xvi. 2 Cron. xxviii. Hezeciah a'i hadgyweiriodd; ond yn y 14 flynyddyn o'i deyrnasiad bu gorfod arno ei hyspeilio o'i thrysorau, i'w rhoddi i Senacherib. 2 Bren. xviii. 2 Cron. xxix. Manasseh a gododd allorau i lu y nefoedd yn y cynteddau sanctaidd, ond ar ol ei edifeirwch adferodd addoliad y gwir Dduw yno. Josiah ei w'yr a burodd y deml. 2 Bren. xxi, xxii. 2 Cron. xxxiii, xxxv. A. M. 3398, Nebuchodonosor a ddygodd ymaith i Babilon ran o lestri y deml; yn nghylch saith mlynedd wedi hyny, dygododd i'r ereill yno. Yn A. M. 3416, llosgodd a dystrywiodd y deml yn gwbl. Ezec. 7. 20, 21, 22, a 24. 21. Jer. 52. 13.

Bu y deml mewn adfeiliad 52 o flynyddoedd. Yn nghylch A. D. 3469, dechreuwyd ei hail ad-

eiladu trwy orchymyn Cyrus. Y mae yn gorchymyn i adeiladu y tŷ yn 60 cufydd ei led a'i uchder; yn dair rhes o feini mawr, a rhes o goed newydd: a rhodder, medd ef, y draul o dŷ y brenin. Ezra 6. 3, 4. Nid oedd teml Solomon ond 20 cufydd o led, a 30 cufydd o uchder, ond yn 60 cufydd o hŷd. Tebygol nad oedd mesur teml Solomon yn cynnwys ond yr adeiladaeth ei hun tu fewn y muriau, a bod y mesur yn ngorchymyn Cyrus yn cynnwys yr holl yspaid rhwng y muriau tu allan y cynt-eddoedd.

Goedasant allor y poeth offrwm yn gyntaf ar ei hestolion, a dechreasant offrymu arni cyn syfaenu y deml. Yn yr ail fis o'r ail flwyddyn ar ol eu dychweliad, y sylfaenwyd y deml, gyda chymysg llawenydd a galar. Ezra iii. Yr hen bobl oedd yn wylo, y rhai a welsent y deml gyntaf, heb obaith ganddynt y byddai hon yn cystadlu â hono; ond y bobl ieuainc a ddyrchafasant eu llef mewn bloedd gorfoledd, am fod y deml yn cael ei sylfaenu. Zorobabel, a Josuah yr arch-offeiriad, oedd yn arolygu y sylfaeniad, ac yn dwyn yn mlaen yr adeiladaeth. Cyfarfuant â llawer o rwystrau cyn gorphen yr adeilad, ond eto llwyddodd Duw eu hyn drechiadau trwy y cwbl i'w gorphen yn mhen ugain mlynedd wedi eu dychweliad o Babilon, yn nghylch A. M. 3489, A. C. 525.

Gellir barnu, er fod y deml hon o'r un faint-ioli, a'u bod lawer hwy yn ei hadeiladu, eto, o ran cywreinwydd y gwaith, a gwychder ei haddurniadau, ei bod yn llawer llai godidog na theml Solomon; gellir casgu hyn, meddaf, oddiwrth amgylchiadau isel a thlawd yr holl genedl yr amser hwnw, newydd ddychwelyd o'u hir gaethiwed. Geiriau yr Arglwydd trwy Haggai sydd yn cadarnhau hyn tu hwnt i ddaid; 'Pwy yn eich plith a adawyd yr hwn a welodd y tŷ hwn yn ei ogoniant cyntaf? a pha fodd y gwelwch chwi ef yr awr hon? onid yw wrth hwnw yn eich golwg fel heb ddim?' Hag. 2. 3. Eto, er gwaelod yr adeilad, y mae yr Arglwydd yn rasol yn eu hannog i fyned yn mlaen â'r gwaith, gan addaw y byddai efe gyda hwynt, ac y byddai i'w Ysbryd aros yn eu mysg; ac yn addaw hefyd, i goroni y cwbl, y byddai i 'ddymuniaid yr holl genedloedd,' sef y Messiah, ddyfod iddo, a thrwy hyny y byddai i'w gogoniant y tŷ diweddfaf yn fwy na'r cyntaf.

Dywed yr Iuddewon fod pum peth yn eisiau yn y deml hon, ag oeddent yn ogoniant mawr i'r gyntaf, sef, 1. Yr arch a'i pherthynasau.—2. Y Shecinah, neu y cwmwl, yn arwydd o'r presennoldeb dwyfol.—3. Yr Urim a'r Thummim.—4. Y tŷ o'r nefoedd.—5. Ysbryd prophwydoliaeth.

Yn nghylch A. M. 3837, halogwyd y deml yn ddifawr trwy orchymyn Antiochus Epiphaneus, yr hwn a barodd osod delw Jupiter Olympus ar allor y poeth-offrwm, &c. Ond tair blynedd a hanner wedi hyny, Judas Maccabeus

a'i purodd ac a'i hadgyweiriodd, A. M. 3840, A. C. 164. 1 Mac. 1. 62,

I'r dyben i gynnorthwyo ei hun a'i bobl, ac i borthi ei falchder ei hun, Herod Fawr, un o'r dynion gwaethaf a auadlodd erioed, a'i hail adeiladodd. Gosododd y gwr hwn ei sylfaen yn nghylch A. M. 3987, chwe mlynedd a deugain cyn y pasc cyntaf y rhoddir hanes y bu ein Hiachawdwr ynnddo, wedi dechreu gweindogaethu yn gyhoeddus, pan ddywedodd yr Iuddewon wrtho, 'Chwe blynedd a deugain y buwyd yn adeiladu y deml hon.' Ioan 2. 20. Canys er ei gorphen yn addas i addoli ynddi mewn naw mlynedd a hanner, eto yr oedd nifer mawr o gelyfddwyr a gweithwyr yn gweithio wrthi hyd amser ein Hiachawdwr, ac wedi hyny agos hyd ei dinystriad; sef nes y daeth Gessius Pflorus yn Rhaglaw ar Judea.

Rhydd Josphus y darluniad hardd a godidog canlynol o deml Herod. (*Josephus, Antiq. lib. xv. cap. 14. De Bello, lib. vi.*) Y deml ei hun oedd 60 cufydd o uchder, a 60 o led. Yn y wyneb ychwanegodd ddwy aden, pob un yn 20 cufydd, yn gwneyd y wyneb yn 100 cufydd o hŷd, a'r lled yr un faint. Yr oedd y porth yn 70 o guffyddau o uchder, ac yn 20 o led, ond heb ddorau. Meini yr adeiladaeth oeddent farmor gwyn, 25 o guffyddau o hŷd, 12 o uchder, a 9 o led, oll wedi ei caboli, ac yn hardd ddigymhar. Yn lle drysau, yr oedd y pyrth wedi eu gorchuddio â lleni wedi eu hadduro â chywreinwaith o aur, arian a phrphor, a phob peth ag oedd yn gywraïn ac yn odidog. O bob tu y porth yr oedd colofn uchel-wych âg addurn-blethiadau aur yn crogi wrthynt, a gwinwydd â'u dail, a grawn-sypiau o gywreinwaith.

Yr holl le cauedig oedd yn nghylch ystad ysgwâr, wedi ei amgylchu â mur uchel, o feini mawrion, rhai o honynt yn nghylch 40 cufydd o hŷd, ac i gyd wedi eu huno â'u gilydd â phlwm neu haiarn. Lle yr oedd y mur wedi ei adeiladu o waelod o dyffryn, yr oedd ei uchder dros 300 neu 4000 o guffyddau. Tu fewn i'r mur uchel hwn yr oedd tair o orielau (*galleries*) y gulaf oedd yn nghylch 30 o droedfeddi o led, a 100 o uchder. Yr orielau hyn a gynnelid gan 162 o golofnau marmor, pob un yn nghylch 27 o droedfeddi o gylch-fesur. Yr oedd yn y mur hwn bedwar porth o du y gorllewin, ac un yn phob un o'r tair yatlys creill. Porth Solomon oedd o du y dwyrain, ac a elwid y Porth Prydfarth. Act. 3. 2, 10. Y rhodfeydd colofnog a'r cyntedd oeddent wedi eu llorio â marmor. 'Oddi fewn i hwn yr oedd cyntedd arall wedi ei amgylchu â chledrau a cholofnau marmor wedi eu gosod yn addas, ar ba rai y crogid arwydd-eiriau yn gwahardd i'r Cenedloedd a'r Iuddewon arian ddyfod yn mhellach i mewn. Tu fewn i hwn yr oedd y trydydd cyntedd, yn amgylchu y deml, ac allor y poeth-offrwm. Yr oedd i'r mur 14 o risiau y tu allan, ag oedd yn cuddio rhan fawr o hono,

ac ar ben y mur yr oedd uchel rodfa yn ddeudeng troedfeud o led. Yr oedd i'r cyntedd hwn un porth o du y dwyrain, pedwar o'r tu dehau a'r gogledd. Tu fewn i bob porth yr oedd dwy ystafell bedr-onglog, ugain o guffyddau o led, a dengain o uchder, yn gynnaliedig gan golofnau deuddeg cufydd o gylch. Y pyrth oeddent ddeg ar hugain o guffyddau o uchder, a phymtheg o led. Tu fewn i'r cyntedd yr oedd dwy o orielau. Yr oedd y gwragedd mewn cyntedd wrthynt eu hunain, ac yr oeddent yn myned i mewn trwy borth y dwyrain. Yn y trydydd yr oedd cyntedd yr offeiriad wedi ei wahanu oddiwrth gyntedd y bobl yn gyffredin a mur isel. Yn nghyntedd yr offeiriad yr oedd allor y poeth-offrwm, y noean, a'r deml ei hun. Yr oedd muriau a nen y deml wedi eu gorchuddio âg aur y tu allan, ac yn gwneuthur dangosiad dysglaf a golygus iawn ar ddiwrnod heulog. Mynodd Herod gysegru ei deml gyda llawer o ddirifrodeb a gwycheder ymddangosiadol. Gwedi sefyll yn nghylch 70 o flynyddoedd, hlogswyd hi gan y milwr Rhufeinaidd, er mawr driwch i Titus Vespasian, yr hwn oedd yn fawr ei fryd am ei chadw yn gyfan.—Anturiodd yr Ymerawdwr gwrthgiledig Julian, yn nghyda'r Iuddewon ei hail adeiladu, i brofi geirian yr Iesu yn gelwyddog, yr hwn a ddywedodd, 'Ni adewir maen ar faen, ar nis dattodir.' Luc 21. 6. Ond daeargrynfâau a fflamau tân a laddodd llawer o'r dynion, a wasgarodd y defnyddiau, ac felly y llesteiriwyd y gwaith rhyfygus hwn. Gwel Warburton's *Julian*. Esgob Newton's *Dissert.* a La Bletèrie. Dr. Whitby's *General Preface*. Edr. JERUSALEM.

Y mae teml Fahometanaidd yn awr yn y fan lle yr oedd y cysegr sancteiddiolaf yn sefyll.

'Ei bod wedi ei harddu a meini teg a rhoddion.' Luc 21. 5. Rhoddes hanes o'r blaen am y meini teg (*λεβους καιοις*) am y rhoddion (*αβαθημασι*) sef rhoddion cysegredig.—Rhydd Tacitus hanes am gyfoethogrwyd dirfawr teml Jerusalem (*Hist. lib. v. § 8.*) Yn mhllith pethau ereill, yr oedd yno fwrdd aur, wedi ei roddi gan Pompey; ac amryw winwydd o weithrediad cywraïn, ac o faintioli dirfawr: dywed Josephus fod iddynt sypiau mor daled a dyn; tybia rhai y cyfeiriad at waith yr Arglwydd yn gosod y genedl Iuddewig allan dan y gyffelybiaeth o winwydden. Esa. 5. 4—7. Salm 80. 8. Eze. 15. 2, 6. Sicrha Josephus fod marmor y deml mor glaerwyn, fel yr oedd yn ymddangos o bell yn debyg i fynydd o eira; a bod goreuriad amryw ranau allanol o honi, a goffa efe yno, yn wrthddrych hardd a dysglaf iawn i syllu arho.

'Daw y dyddiau yn y rhai ni adewir maen ar faen, ar nis dattodir.' Luc 21. 6. Yr oedd hyn yn beth annhebygol iawn i ddygwyddo yn yr oes hono, wrth ystyried yr heddwch rhwng yr Iuddewon a'r Rhufeiniaid, a chryfder anarferol y tŵr: yr hyn a barodd i Titus

ei hun addef, mai llaw neillduol Duw a barodd iddynt roddi i fyynn amddiffynfaoedd nas gallasai dim gallu dynol eu gorchfygu. Josephus, *Bell. Jud. lib. vi. cap. 9.* Sylwa yr Esgob Chandler, na buasai un twyllwr byth yn rhagddywedyd dygwyddiad mor annhebyg, ac mor annymunol. *Defence of Christianity.*

Am deml weledigaethol Ezeziel, y mae mewn llawer o bethau yn wahanol oddiwrth yr holl adeiladau hyn, fel y geill pawb ganfod wrth gymharu yr amrywiol ranau o bob un a'u gilydd. Amlwg ydyw i mi, nad yw hono yn ddarluniad o un deml a wnawd eto, neu a wneir ychwaith, ond ei bod yn arwydd-lun godidog o'r eglwys dan yr oruchwyliaeth efnoglydd, yn enwedig tua'i diwedd, pan y bydd yn twyaf ei gogoniant. Diammeu fod cyfeiriad at deml Solomon yn yr holl ddarluniad; a hwyrach fod Zorotabel a Josuah â'u llygaid arno wrth adeiladu yr ail deml. Ond oddiwrth amrywiol amgylchiadau, gallir dangos yn eglur, fod rhyw beth yn cael ei olygu yn tra rhagori ar y ddwy deml hyn; a bod y ddarluniad allanol hwn yn arwydd-lun o bethau ysbrydol dan yr efenyl. Nis gellir dehongli yn llythyrenol, wrth ddiun a ddygwyddodd eto, faintioli y deml, y ddinas, a'r tir; a rhaniad y wlad rhwng y tywysog, yr offeiriad, a'r llwythau; a'r afon yn rhedeg oddi tan riniog y tŷ, ac yn raddol yn cynnyddu nes y daeth i'r Môr Marw, ac yn pereiddio y dyfroedd, ac yn methrin ac yn ffrwythloni y coed oedd yn tyfu ar ei lânau, pen. xlv, xlvii, a xlvi. Nid oes dim yn fwy arferol nag i'r prophwydi ddarlunio yr eglwys Gristionogol trwy arwydd-luniau wedi eu cymeryd oddiwrth y deml a'r gwasanaeth yno, i osod allan ei chymhesuriad a'i harddwch, ei chadernid a'i pharhad, trefn hardd a gweddeidd-dra addoliad y gwir Dduw, ac amlygiad o'r presenoldeb dwyfol ynddi yn nylanwadau, cynnorthwyon, a chysaron yr Ysbryd Glan. Y mae yn nodedig nad oes un crybwylliad unwaith am aur nac arian yn narluniad Ezeziel, pan oedd teml Solomon oll wedi ei gwisgo âg aur; yn arwydd, tebygol, y byddai gogoniant teml Ezeziel yn fwy ysbrydol a sylwedol. Y mae yr enw *mynydd uchel iawn*, ar ba un y gwelodd y prophwyd megys adail dinas o du y dehau, yn gwbl amhriodol i fynydd Moriah, ac i un adail a wnawd eto arno. Pen. 40. 2. Yr oedd y deml, a'r adeiladau perthynol iddi, yn gorchuddio llanerch o dir o leiaf yn filltir bob ffordd, sef pedair milltir o gylch; yr oedd hyn yn llawer mwy nag un o'r ddwy deml o'r blaen, ac yn fwy nag a gynnwysai mynydd Moriah. Pen. 42. 20. 'Daeth gogoniant yr Arglwydd i'r tŷ— a'r ddaear yn dysgleirio gan ei ogoniant ef.' Pen. 43. 2—5. Nid oes un hanes i ogoniant yr Arglwydd ddyfod yn weledig i'r ail deml, fel y daeth i'r babel, ac wedi hyny i deml Solomon. Gan hyny, angenrheidiol yw edrych yn mhellach na dychweliad yr Iuddewon o Babilon, am y cyflawniad o'r prophwydoliaethau hyn. Nid

oes grybwylliad yma am un cwmwl du yn cydfyned a'r gogoniant dwyfol, fel dan y gorchwyliaethau rhagflaenorol: nid oes yma ddim ond gogoniant gyda dyagleirdeb digwml. Ond y mae yma lais fel swm dyfroedd lawer, yn arwydd o bregethiad uchel a chyffredinol yr efengyl, trwy ba un y bydd y gogoniant yn dyagleirio ar yr holl ddaear. Esa. 60. 1, 3. Hab. 2. 14. Dat. 14. 2. a 19. 1—6. Nid yw y geiriau canlynol ychwaith yn wir, a'u cymhwyso at yr ail deml: 'A'm henw sanctaidd ni haloga tŷ Israel mwy,' &c. (pen. 43. 7.) ond cyferiant, tebygaf, yn eglur at gyflwr yr eglwys mewn amseroedd hyfryd eto i ddyfod. Y mae y darluniad o allor y poeth-offrwm yn dra gwahanol oddiwrth yr hanes a roddir i ni o allor bres Solomon. Pen. 43. 13—17. Yr hanes am fynediad y tywysog yn unig i mewn ar hyd ffordd porth y dwyrain, a berthyn yn unig i deml Ezeiel. Pen. 44. 1, 2, 8. Y mae rhandroedd y llwythau yn gwbl wahanol oddiwrth ddosparthiad Josuah o wlad Canaan rhwng y llwythau (pen. xlviii.) ond yn arwyddo, t ebygol, y byddai yr holl dduwiolion yn gydgyfranogion o ragorfreintiau yr efengyl. Yr oedd y ddinas yn 40 milltir o gylch, sef 10 milltir bob ffordd; yr oedd y mesur hwn yn fwy o lawer na urstioliol Jerusalem yn ei gwychder mwyaf. Pen. 48. 35.—Oddiwrth olygiad ar yr holl ddarluniad gweledigaethol, nis gallaf lai na phenderfynu ystyr y weledigaeth yn brophwydoliaethol; a hwyrach bydd, o hyn i ddiwedd amser, gyflawniad mwy neillduol o honi, ar ddychweliad yr Iuddewon, a'u hadferiad i'w gwlad eu hunain. Dinystrriad Gog a Magog, a'r tywalltiad helaeth o'r Ysbryd Glan sydd i'w ddygwyl yn y dyddian diweddfaf; hwyrach i barhau dros fil o flynyddoedd dtra byddo Satan yn rhwym yn y pydew heb waelod.

'A theml ni welais ynddi; canys yr Arglwydd Dduw Hollalluog, a'r Oen, yw ei theml hi.' Dat. 21. 22. Yr oedd Jerusalem yn ddinas sanctaidd i gyd, yn ol y brophwydoliaeth yn Jer. 3. 17.—'yn orseddfa yr Arglwydd,' Duw, yn ol ei addewid, a dywallt ei Ysbryd mor helaeth ar ei eglwys, fel y dengys trwy hyn ei fod yn eu plith, nid yn gygodol, ond yn wirioneddol; a'i ogoniant ef yn dyagleirio yn eu plith. Felly, byddai yr holl ddinas yn deml Dduw; neu, y gwnai Duw a'r Oen iddi hi yr hyn a wnaeth Duw yn gygodol i'r Israeliaid yn y babell ddaearol. Yr oedd yn hono bresennoldeb a phreawyliaid Duw (שכינה *Shekinah*) yn gygodol, yn cael ei ddangos mewn dyagleirdeb a gogoniant allanol yn aros ar y drugareddfa; hwn oedd yn dangos preawyliaid grasol a gogoneddus Duw yn ei eglwys, yn ysbrydol ac yn wirioneddol.

TEMASIWN—IO—IWR, *Llad. TENTATION; Ffr. TENTATIO; Saes. TEMPTATION*: hudiad, lithiad, profedigaeth; denu, hudo, lithio; profi. Y geiriau *Gr. πειρασμος, πειρασω*, a gyfeithir

temtasiwn, temtio, a gyfeithir y rhan amlaf *profedigaeth, profi*. Edrych, PROFEDIGAETH—Temptio arwydda, 1. Profi; felly y temptia dynion Dduw, pan yn afresymol, ac yn amharchus, y dygwylant i Dduw eu gwaredu mewn rhyw ffordd wyrthiol, o beryglon y tafasant eu hunain iddynt yn rhyfygus; a phan y pechant yn hyf ac yn rhyfygus i brofi Duw, a gopaefe hwynt ai peidio. Exod. 17. 2. Mat. 4. 7. Mal. 3. 15. Act. 5. 9. Felly y temptiodd yr Iuddewon yr Arglwydd Iesu, trwy ymgais ei gythruddo, neu ei faglu. Mat. 16. 1. a 22. 16. &c.

2. Hudo i bechod; felly y temptia Satan a'i blaidd, ddynion; am hyn y gelwir ef, y *temptior* (ο κατασκευ) y *profior*, yr *huder*. 1 Cron. 7. 5. 1 Tim. 3. 5. Felly ni themtia Duw neb, ac nis gellir ei demtio gan neb. Iago 1. 13. Satan sydd wylidwrus yn myned oddi amgylch i ddygwyl am ryw adegan, rhyw gyfleusderau, neu amgychiadan addas i hudo i bechod; temptia, ac wedi hyn yfefe a gyhudda y temptiedig i Dduw, ac i'w gydwybod ei hun. Y mae fel llew yn gryf, ac fel sarph yn gyfrwys i hyn. Nid yw Duw yn temptio neb felly; ond ya cadw llawer rhag cael eu gorchfygu gan hudoliaethau y diafol. Am hyn y cyghora yr Arglwydd Iesu ei holl ddyagyblion i wyllo a gweddio nad elont i brofedigaeth, neu demtasiwn. Mat. 26. 41. 'Efe a ddichon gynorthwyo y rhai a demtir—ac yu nghyda'r demtasiwn drefnu diangfa hefyd.' Heb. 2. 18. 1 Cor. 10. 13.

'Yn gymaint a dyoddef o hono ef gan gael ei demtio.' Heb. 2. 18. Nid yw temptio a themtasiwn ond pethau canolig, heb fod yn ddrwg nac yn dda ynddynt eu hunain. Beth bynag a berthyn iddynt o'r natur hyn, a dardd naill ai o ddyben y temptiwr, neu gyflwr ac agwedd meddwl y rhai a demtir. Felly y dywedir fod Duw yn temptio, neu yn hytrach yn profi dynion; ond nid i'r dyben i'w hudo i bechu. Gen. 22. 1. Iago 1. 13. Y drwg yn tarddu o'r demtasiwn sydd yn y temptiedig. Cynnwys temptasiwn bob peth trwy yr hyn y dichon dyn gael ei brofi, a'i gythryblu.

Rhydd yr ystyriaethau hyn olenni i ni ar amrywiol demtasiynau Crist, yn y rhai y dywedir iddo ddyoddef, er na phechodd. Er eu bod oll yn allanol, ac oddiwrth deimladau allanol, eto nid ydynt i'w cyfyngu yn unig i ymoeodiadau Satan. Ond cynnwysant, 1. Ei gyflwr yn y byd—yn ŵlawd, yn ddirmygedig, ac yn erlidigaethus; yn enwedig o ddechreu hyd ddiwedd ei weinidogaeth gyhoeddus. Yr yspaid hwn a eilw ef, ei *profedigaethau*. Luc 22. 28. Dyoddefodd dlodi, newyn, syched, lludded, tristwch, dirmyg, cywilydd, gwaradwyddiadau, &c. yn y rhai yr oedd ei enaid yn dra theimladwy.

2. Yn y cyflwr hwn, cafodd profedigaethau oddiwrth ei berthynasau, y rhai oeddent anghrediniol ac amharchus o hono: oddiwrth ei

ganlynwyr, y rhai a drwgwyddasant wrth ei athrawiaeth, ac a'i gadawsant, er tristwch i'w enaid tosturiol; oddiwrth ei ddysgybllion detholedig, y rhai oll a'i galawsant, un a'i bradychodd, a'r llall a'i gwadodd; oddiwrth ing ei fam, trwy enaid yr hon yr aeth y cleddyf, wrth edrych ar ei ddyoddoffiadau: ac oddiwrth ei elynion oll.

3. Ond Satan oedd a'r llaw fwyaf yn ei demtasiynau. Ymosododd arno yn ffyrnig yn nechreud ei weinidogaeth, nid trwy yfferynau, ond yn ei berson ei hun, ac a'i dilynodd trwy ei holl ystod yn yr offerynau a roddodd ar waith; yr oedd ganddo dymhor, awr o dywyllwch a oddefwyd iddo, pan yr oedd i ymosod arno â'i holl nerth, a'i holl gyfrwystra; yn yr holl ymosodiadau dyoddefodd ysgio ei sawdl, fel y rhagfynegwyd, ond buddugoliaethodd arno yn y cwbl. (Edr. dan eiriau ereill.)

4. Profedigaeth fawr arall oedd gadawiad y Tad. Hon oedd y drymaf, a'r fwyaf gofidus. Salm 22. 1, 2. Heb. 5. 7.

'Efe a ddichon gynnorthwyo y rhai a demtir.' Heb. 2. 18. Efe a ddichon, nid o ran grym a gallu gymaint, a feddylir; ond o ran cyd-ddyoddefgarwch, graalonrwydd, a thosturi. Y mae tueddwydd grasol yn ei galon, a'r ewyllysgarwch mwyaf ynddo bob amser i hyny. Yr oedd efe yn gallu myned trwy y cwbl yn ei nerth ei hun, ond nis dichon neb o honynt hwy, heb gynnorthwy. Dichon efe eu nerthu i wrthsefyll y temtasiynau; eu cysuro danynt; a threfnu diangfeydd oddi wrthynt mewn amser priodol.

'Yna yr Iesu a arweiniwyd i fynu i'r anialwch gan yr Ysbryd, i'w demtio gan ddiabol,' Mat. 4. 1.—'A'r Iesu yn llawn o'r Ysbryd Glan, a ddychwelodd oddiwrth yr Iorddonen, ac a arweiniwyd gan yr Ysbryd i'r anialwch.' Luc 4. 1. Tebygol i'r Iesu dynu o'r neilldu fel hyn trwy gynhyrfiad yr Ysbryd yn gweithredu tu-eddiad cryf i hyny ar ei feddwl, er mwyn llonydd rhagor i ffyrddod, ac ymollyngiad sanctaidd i gynhyrfiadau hyfryd a difrifol ei feddwl, wedi y dygwyddiadau mawrion diweddar, yn niagniad yr Ysbryd Glan arno, a'r dystiolaeth oruwch naturiol iddo trwy y llef o'r nef. Rhoddir haes gan Maundrell (*Travels*) am anialwch erchyll iawn yn gyfagos i'r Iorddonen. Yn y parth gogleddol i'r diffaethweh enbyd hwn, tebygol, yr ymosodwyd ar Grist, yn agos i Fôr Galilea. Hwn yw y diffaethwch y syrthiodd y dyn yn mhlith lladron ynddo, yn ol y ddammeg yn Luc 10. 30, &c. Er ei fod yno gyda gwylltflod, fel Daniel yn ffau y llewod, eto attaliwyd hwynt rhag gwneuthur dim niwed iddo. I gael meddwl addas am y dygwyddiad rhyfedd hwn, rhaid ei ystyried mewn dau olwg: 1. Fel yr oedd yn oddefedig gan Dduw.—2. Fel y cyflawnwyd ef gan y diafol.—Goddefwyd ef gan Dduw, 1. Fel y byddai yn arch-offeiriad trugarog a ffyddlon, yn medru cyd-ddyoddef â gwendid ei bobl, a chynnorth-

wyo y rhai a demtir. Heb. 2. 17, 18. a 4. 15.—2. Fel y byddai mewn amgylchiadau addas i ddangos holl rinweddau arwraidd a sanctaidd ei natur, er cynllun ac annogaeth i'w bobl yn y cyffelyb amgylchiadau, i sefyll yn erbyn holl ymosodiadau a chynllwynion y diafol. Aeth o'u blaen fel rhagflaenor, nid yn ffinig mewn tlodi a gwaradwydd, a diystyrwch o holl fwyniant enawdol, ond cymerodd ei demtio gan y diafol, i ddangos beth oedd ei bobl i ddysgwyl am dano, yn enwedig wedi cael profion amlwg o'r cariad dwyfol, ac amlygiadau o bresennoldeb Duw iddynt; fel na ddychrynent ac na ddigalonent o herwydd y cyfryw oruchwyliaethau tuag atynt; fel y gwybyddent pa fath elyn yr oeddent i ymdrechu âg ef, a natur ei demtasiynau, ac nad oes dim cabledd na drygioni yn rhy erchyll a chywilyddus iddo ef i gynnyg eu hudo iddo; ac hefyd i ddangos ei fod yn orchfygadwy, a pha fodd y maent i gael buddugoliaeth arno.—3. Yr oedd yn addas iddo hefyd orchfygu y gelyn yn nechreu ei weinidogaeth gyhoeddus, gwaith yr hwn yr ymddangosodd i'w ddatod. Rhai profedig yw y rhai mwyaf addas i bregethu yr efengyl, i gyfarwyddo ac ymgeleddu eneidiau dynion.

Ar y llaw arall, yr achosion cymhelliadol yn y diafol i'r gorchwyl o brofi Meb Duw, oedd ynt, 1. Y tueddiad cryf sydd ynddo yn gyffredin i hudo dynion i bechod.—2. Rhyw ddyben neillduol ganddo yn ei olwg i'w gwblhau trwy hyny. Nid yw yn afresymol meddwl, fod dyben grasol Duw i achub pechaduriaid trwy ei Fab, yn hysbys i'r ysbrydion syrthiedig. Os felly, gallasant gasglu oddiwrth y prophwydoliaethau fod yr amser terfynedig o'i ddyfodiad wedi nesau. Amlwg yw, nad yw yr ysbrydion drwg yn anhybys yn yr ysgrythyrau, oddiwrth y cofiad a wnaeth y temtiwr o eiriau y Salmwydd yn un o'i brofedigaethau. Hwyrach ei fod am wybod yn sicr ai efe oedd y person ai nad é, fel y byddai hyny yn gyfarwyddyd iddo rhagllaw, pa fodd i ddwyn ei amcanion yn mlaen i ddystryw dynolryw. I'r dyben hyny, penaeth y cythreuliaid, y mwyaf addas i'r gorchwyl, a'i profodd â llawer o brofedigaethau; ond buddugoliaethodd arno yn y cwbl; a'r angelion wrth edrych gyda manwl sylw a syndod mawr, a weiniasant iddo yn llawen.

'A demtiwyd,' Heb. 11. 37. Yn en holl ddiodeffiadau eraill, hwy a demtiwyd gan y diafol, a chan ei weision, i beidio dyoddef, a gwadu y ffydd er mwyn hyny; hyn oedd brofedigaeth drom iddynt.

TENAU—EU—ON, (tan) *Llad*. TENNIS: an-aml, prin; eiddil, main, manwaid, cul, truan, salw, disylwodd. Gen. 41. 6, &c. 1 Bren. 7. 29.

-TENEWYN—AU, (tan-gewyn) ystlys-ddarn. Lef. 3. 4, 10. a 4. 9. a 7. 4. Job 15. 27.

TER, (te-er) pur, glanbur, coeth.

Melysach hefyd ynt na'r mel,

Sef dagrau ter-fel tyner.

E. Prigs, (Salm 19. 10.)

TERAH, *Heb.* תֵּרַח [*anadlu*] mab Nachor, a thad Nachor, Haran, ac Abraham. Gen. 11. 24. Bu farw Terah pan oedd yn 205 o'i oed, yn Haran; ac yr oedd Abraham yn 75 o oed pan ddaeth o Haran (Gen. 12. 4.) am hyny ganwyd Abraham pan oedd Terah yn 130 o oedran, nŵd pan oedd yn 72, fel y dywed Calmet. Tebygol mai pan oedd Terah yn 70 y dechreuodd genedlu plant, yn ol Gen. 11. 26. ond rhaid ei fod yn 130 mlwydd oed pan aned Abraham, gan nad oedd ond 75 pan aeth o Haran i Ganaan wedi marw Terah, yn 205 o'i oed. Llauer o ddadlau sydd wedi bod yn nghylch hyn yn mhllith brudwyr; ond nis canfyddaf un ffordd arall ond yr uchod i olygu y mater hwn mewn cysondeb, heb olygu gyda rhai, fod gwall yn yr adysgrifen Hebraeg. Gwel *Ancient Univ. Hist. vol. i, iii.*—Yr oedd Tera a'i deulu yn eilun-addolwyr; ond hwyrach fod galwad Abraham o fendith iddo ef ac eraill o honynt. Jos. 24. 2, 14.

TERAPHIM, תְּרָפִים [*brawychwyr.*] Nid oes le i ammen, medd Parkhurst, nad delw gyfansawdd oedd y teraphim, ág amryw benau wedi eu huno a'r un corphi, yn debyg i'r cerubiad, ond at wasanaeth mwy neillduol a dirgel-aidd. Yr oedd rhyw gyffelybrwyd cyffredinol ynddynt i ddynsawd dynol, y mae yn eglur oddiwrth 1 Sam. 19. 13, 16. Y gair delw yn ein cyfieithad ni, yn vr adnodau hyn, yw teraphim yn Hebraeg. Yr oeddynt yn arferedig yn mhllith credinwyr yn y gwir Dduw; megys Laban, Gen. 31. 19, 34, 35. Y gair a gyfieithir *delwau* yw teraphim Micah. Barn. 17. 5. a 18. 14, 18, 20. Nid yw Micah yn ymddangos, oddiwrth yr hanes am dano, yn eilun-addolwyr; er bod ei addoliad, i radd mawr, yn llygredig. Horsley ar Hos. 3. 4. Yr oeddynt yn arferedig hefyd gan eilun-addolwyr. 2 Bren. 23. 24. Ezec. 21. 21. Zech. 10. 2. Y gair Hebraeg am ddelwau, yn y lleoedd hyn, yw *teraphim*, cymh. 1 Sam. 15. 23. lle y cyfieithir ef *delw-addoliaeth*. Tebygol fod y teraphim o'r un arwyddocad cyfriniol iddynt a'r cerubiad; ond eu gwneyd o ddefnyddiau llai costus, a gwaith llai cywrair. Arferid hwy, medd Horsley, tebygol, fel addurniadau lleoedd cysegredig, castellau gweddi mewn tai neillduol. Pa mor ddi-niwed bynag oedd eu defnyddiad ar y cyntaf, gan addolwyr y gwir Dduw, dilys yw, mewn amser, eu camddefnyddio i ddybenion coel-grefyddol; a'u bod i'w golygu fel yr ysgarthion ffeiddiaf eilun-addoliaeth, ac oedd yn ddyledus ar bawb o'r ffyddloniaid i'w distrywio. Teraphim yr eilun-addolwyr oeddynt, tebygol, addoliad llygredig o rai y gwir addolwyr; dynwaredigaeth o arwydd-lunian y patrieirch, oedd yr hen eilun-addoliaeth, yn mhob peth. Teraphim yr eilun-addolwyr oedd eu delwau swynol, a ddefnyddient i ddybenion cyfareddol.—Cyfrifir y teraphim, a gyfieithir *delwau*, yn mysg y ffeidd-dra a dynodd Josiah ymaith. 2 Bren. 23. 24.—Ymgyngorodd Nebuchod-

onozor a'r teraphim (*a delwau*) pa un a wnaï warchae yn gyntaf ar Rabbah, neu ar Jerusalem. Ezec. 21. 21.

'Llauer o ddyddiau yr erys meibion Israel heb frenin, a heb dywysog, a heb aberth, a heb ddelw, a heb ephod, a heb teraphim.' Hos. 3. 4. Er yr amser y dinystriwyd Jerusalem gan Titus Vespasian hyd y dydd hwn, y maent heb lywodraeth wladol; ond yn byw yn mhob maef fel alltudion, a thrwy oddeffiad; y maent heb offeiriad, ac heb aberthau, wedi dinystrio y deml, yr unig le yr oeddynt i aberthau ynddo; ac eto, er hyny, maent wedi ymgadw oddiwrth eilun-addoliaeth, yr hwn oedd bechod cyffredin eu hynafiaid. Mae hon yn brophwydoliaeth hynod, a thra rhyfeddol, o ddygwyddiadau cwbl groes i bob tebygoliaeth ddydol; ac eto, yn ddiarnheoi, yn cymeryd lle, a hyny nid ar achlysur neillduol, neu dros amser byr, ond dros lawer o oesoedd olynol. Pwy ond Duw a allasai rag-weled hyn, a dysgu ei was i rag-ddywedyd am bethau mor anrhebygol! Gwel Horsley ar Hos. 3. 4. Pocock *in loc.* Franciscus Moncaëus, *De Vitulo Aureo*. Hutchin-son, on the Names and Attributes of the Trinity of the Gentiles. Julius Bates' Enquiry into the Occasional and standing Similitudes of the Lord God. Vitranga ar Hos. 2. 8. a 4. 19.

TERFYN-AU-EDIG-OL-U, (*terf*) ffin, cyffinydd, diwedd, dyben, tranc; nód terfyn. Deut. 19. 14. a 27. 17. Diar. 22. 28. a 23. 10.

Pechod dirfawr yn erbyu mawredd Duw, yw rhoddi 'terfyn i Sanct yr Israel,' nac mewn meddwl, nac yn ein hymddygiad tu ag ato. Salm 78. 41. Un heb derfyn yw mewn mawredd, doethiueb, gallu, a daioni; ac y mae pob meddwl croes i hyny yn anaddas am dano, ac yn gableddus. Y mae terfynau i bawb a phob peth arall; ond un o ratoriaethau y Duw mawr yw, ei fod heb *derfyn*. Gan nad oes derfyn iddo, ni weddai fod terfyn i'n hyder ninau arne, ein cariad tu ag ato, a'n parch a'n haddoliad iddo, o ran graddau na pharhad.

'Terfynau y ddaear,' a arwyddant yr holl ddaear; sef y cwbl o fewn ei therfynau; ei phreswylwyr yn ei holl gonglau, y rhai a roddwyd i Grist, ac efe a gymer feddiant o honynt yn yr amseroedd priod. Salm 2. 8. a 22. 27. Rhuf. 10. 18.

'A'th holl derfynau o geryg dymunol.' Esa. 54. 12. Ei holl gylchoedd; sef ei hordinadau, ei swyddwyr, ac aelodau yr eglwys, wedi eu harddu & donian ysbrydol, a gras yn hel-aeth ac yn ardderchog. Edr. CYNHOR, GLY, SYMUD.

TERFYSG-OL-OEDD, (*ter-mysg*) trallod, trabludd, ymswrn, ymfrost, godwrdd, dygyfor, helbul, cyffro, cythrwf.—1. Cynhyrriad anhrefnus, ymbleidgar, bradwriaethol, y werin gyffredin. Hos. 10. 14. Mat. 27. 24. Act. 17. 5. Esa. 22. 2.—2. Croch ddadwrdd. Zech. 14. 13. Esa. 13. 4.

'Canys lle mae cenfigen ac ymryson, yno y mae terfysg a phob gweithred ddrwg.' Iago 3. 16. *Gr. ακαταστασια και παν φαυλον πραγμα.* Cyfieithir y gair *ακαταστασια*, *anghydfod*, 1 Cor. 14. 33. 2 Cor. 12. 20. Arwydda bod yn ansefydlog, ac anhrefnus, ac a briodolir, yn dra addas, i ysbryd ymbleidgar yn yr eglwys, sef ffurwyth cenfigen, a'r holl effeithiau niweidiol o hono.

'A gweled y cerddorion a'r dyrfa yn terfysgu.' Mat. 9. 23. Amlwg yw, oddiwrth Jer. 48. 36. a 9. 17. 2 Cron. 35. 25. fod pibellwyr, neu gerddorion, yn arferedig yn nghladdediogaethau yr Iuddewon mor foreu o dyddiau y prophwyd Jeremiah, a'u bod yn cyflogi gwragedd i alarnadu ar y cyfryw achosion. Tystia Josephus fod *αλητας*, *pibellwyr*, yn cael eu cyflogi yn ngalarnadau yr Iuddewon am farwolaeth eu cyfeillion. Gwel *De Bel. lib. iii. cap. 8. sec. 5.* Harmer's *Observ. vol. iii.*

TERTIUS, [*y trydydd*] am fod ystyr yr enw Lladin hwn yr un a Silas yn Hebraeg, barna rhai mai yr un oeddynt. Edr. SILAS. Efe oedd ysgrifenydd yr epistol at y Rhufeiniaid, ac y mae yn anerch yr eglwys fei un adnabyddus i'r Rhufeiniaid. Rhnf. 16. 22.

TERTULUS, [*celwyddwr*] areithiwr enwog yn mhllith yr Iuddewon, yr hwn a roddwyd ar waith i gyhuddo Paul o flaen Felix yn Cesarea. Act. 24. 1—10. Ei araeth wag sydd ddigon i beri i bawb ffeiddio y cyfryw araethyddiaeth.

TESTAMENT—WR, *Llad. TESTAMENTUM*: llythyr cymyn, ewyllys diweddaf; a thestamentwr yw gwneuthurwr y cyfryw weithred, neu ewyllys. Arwydda y gair *testament* (*διαθηκη*) weithian, yn ein cyfieithiad ni o'r Beibl, yr un peth a *gosodiad* neu *oruchwyliaeth*. 'Hwn yw fy ngwaed o'r testament newydd;' neu o'r sefydliad, y cyfammod, neu yr oruchwyliaeth newydd; yr hwn a gadarnhawyd, nid a gwaed anifeiliaid, fel cyfammod cysgodol Sinai, ond a gwaed Crist, y gwir aberth a'r iawn dros bechod. Marc 14. 24. Luc 22. 20. 1 Cor. 11. 25. 'Yr hwn a'n gwnaeth ni yn weinidogion cymhwys y testament newydd.' 2 Cor. 3. 6. 'Sef o'r cyfammod, y sefydliad, neu yr oruchwyliaeth newydd.—'Y rhai hyn yw y ddau destament; neu y ddau gyfammod, neu y ddwy oruchwyliaeth. Gal. 4. 24.—'Ar destament,' neu osodiad, neu gyfammod, 'gwell o hyny y gwnaethpwyd Iesu yn Fechnydd.' Heb. 7. 22.

'Oblegid lle byddo testament, rhaid yw dygwyddo marwolaeth y testamentwr. Canys wedi marw dynion, y mae y testament mewn grym; oblegid nid oes eto nerth ynddo tra byddo y testamentwr yn fyw.' Heb. 9. 19, 17. Cyfieitha rhai y geiriau yn dra gwahanol, fel y canlyn:—'Oblegid lle byddo cyfammod, rhaid dygwyddo marwolaeth (*του διαθεμενου*) yr aberthau gosodedig. Canys cadarnheir cyfammod (*επι*) uwbbhen aberthau gosodedig yn fyw.' Gwel Doddridge, Macknight, Parkhurst. Tra

anaddas y gelwir cyfammod Sinai yn *destament*, adn. 20. yn ol priodol ystyr y gair hwnw. Testament pwy oedd? Duw neu Moses? neu a fu un o honyut farw i'w gadarnhau? a oes angen am gyfryngwr mewn testament? neu fod y testamentwr yn gyfryngwr ei destament ei hun? neu fod testamentwr y testament newydd yn marw i roddi ymwared oddiwrth droseddau dan destament o'r blaen; neu fod un testament yn cael ei wneuthur trwy daenellu y cymyn-dderbynwyr a gwaed? Ond yr oedd yr holl bethau hyn yn gyffredin mewn chfammodau. Gwir yw, mai priodol ystyr y gair *Gr. διαθηκη*, yw *testament*: ond gan fod y LXX. yn cyfieithu y gair *Heb. בְּרִית* (*berith*) priodol ystyr pa un. yw *cyfammod*, wrth y gair *διαθηκη*, yr Iuddewon, wrth ysgrifennu Groeg, ar arferasant y gair *διαθηκη*, yn lle *συνθηκη*, fel y cydnebydd ein cyfieithwyr ni, a'r Dr. M. hefyd, yn Heb. 10. 16. wrth ei gyfieithu *cyfammod*. Am gyfammod Sinai, ac am y cyfammod newydd, y mae yr apostol yn traethu; cysegrwyd, neu cadarnhawyd, y cyntaf trwy waed, yr un modd a chyfammod Noah, ac Abraham. Gen. 15. 9, 18. Exod. 24. 8. Salm 50. 5. Ac felly y gwnaed yr ail trwy waed aberth anfeidrol mwy ei werth na gwaed yr aberthau oll gynt. Gan fod yr aberth wedi ei ladd, y mae y cyfammod mawn grym. 'Gwedi marw dynion' (*επι νεκροισι*)—nid yw y gair *dynion* yn y Groeg, a gellir rhoddi *θυμασι*, *aberthau*, neu *ζωοισι*, *anifeiliaid*, i mewn, yn gystal a'r gair *dynion*.—Nis gallaf ganfod y priodoldeb o alw yr hen gyfammod na'r newydd wrth yr enw *testament*, yn lle *cyfammod*, *gosodiad*, neu *oruchwyliaeth*, ystyr mwyaf priodol y gair; ond y mae ein cyfieithiad ni yn gytun a llawer o gyfieithiadau eraill, ac nid addas i mi gymeryd y gorchwyl arnaf o derfynu y ddadl; yn unig dywedyd fy meddwl presennol fy hun, yn nghyd â beirniaid dysgedig o'r un farn.

Gelwir llyfrau y Beibl, yr HEN DESTAMENT, a'r TESTAMENT NEWYDD oddiwrth fod llyfrau Moses yn cael eu galw *η παλαια διαθηκη*, yr HEN DESTAMENT, sef cyfammod. 2 Cor. 3. 14. Edr. CYFAMMOD, MECUNIYDD.

TESTUN—AU, (*tes-tun*) traith-destun, swm araeth, neu chwedl. Esth. 3. 14. a 4. 8. a 8. 13.

TETRARCH, *τετραρχης*, oddiwrth *τετρας*, *pedwar*, ac *αρχη*, *llywodraeth*, un yn llywodraethu ar y bedwaredd ran o dalaeth neu wlad. Yn y Testament Newydd arwydda tywysog neu frenin (Mat. 14. 1, 9.) yn teyrnasu ar y bedwaredd ran o unol deyrnas gynt. Felly trwy ewyllys Herod Fawr, wedi ei chadarnhau o ran y sylwedd o honi gan Augustus Cesar, rhanwyd teyrnas Herod rhwng ei feibion; cafodd Archelaus un hanner; Herod Antipas a gafodd un rhan o bedair, yn cynnwys Galilea a Perea; a Philip y rhan arall, yn cynnwys Trachonitis, Anranitis, a elwir gan Luc, Iturea. Priodolir yr enw hwn i Herod Antipas yn Mat. 14. 1.

Luc 3. 19. a 9. 7. Act. 13. 1. Gwel Josephus *De Bel. lib. lxxi. cap. 6. Antiq. lib. xvii. cap. 8. a lib. xviii. cap. 6. Lardner's Credibility of Gospel History, book vii. cap. 1.* Ni ranwyd tiriogaeth Herod Fawr i bedwar, ond i dri o *detrarchias*, fel yr hysbyswyd uchod.

TETH-AU, (te-eth) diden, bron. Eea. 32. 12.

TEULU-AIDD-OEDD, (tan-llu) tylwyth, tyaid, untyaeth, cymaethlu; llwyth, cenedl.—1. Cymaethlu yn cyd-drigo, ac yn cyd-fywiolaethu. Gen. 27. 12. Esth. 9. 28. Job 31. 34. Zech. 12. 12.—2. Cynfesaiaid. Lef. 25. 49.—3. Hillioaeth un o feibion y deuddeg patrieirch. Jos. 7. 14. Nnm. 26. 5.—4. Cenedl yn gyflawn. Jer. 8. 3. a 31. 1. Amos 3. 1. Zech. 14. 18.—5. Holl greaduriaid Duw, yn benaf ei saint yn y nefoedd ac ar y ddaear, y rhai a ddeilliant oddi wrtho, a gynnalir, ac a lywodraethir ganddo. Eph. 3. 14.

'Teulu Duw,' yw ei bobl; y rhai o fod yn estroniaid, dyeithriaid, a dyfodiaid, a gauglwyd un nghyd, a wnawd yn agos, ac a ymunwyd yn un teulu i fod dan lywodraeth, ac yn ngofal Duw. Braint annhraethol! Eph. 2. 19.

'Teulu y ffydd.' Gal. 6. 10. Sef aelodau eglwys Dduw, yn profesu ffydd yn Nghrist.

'Yn benaf rhai sydd o deulu Cesar.' Phil. 4. 22. Dywedd Josephus fod Poppea, gwraig yr ymerawdwr Nero, *θεοσεβης γαρ ην, ei bod yn gwasaethu y gwir Dduw*; sef yn brosylt i'r grefydd Iuddewig; ond nid oes dim prawf ei bod yn Gristion. Wrth ei deulu y meddylir ei weinidogion, ei wasanaeth-ddynion, y rhai oeddynt wedi gwrando yr apostol yn pregethu, a thrwy hyn wedi derbyn yr efengyl. Bod duwioldeb yn neulu Cesar, beth oedd hyn, medd Beza, ond bod Duw yn teyrnasau yn nghanol uffern!

TEW-ION, (te) bras, braig, praff, tîrf, aml, mynych. Gen. 41. 2. Exod. 19. 9. Job 38. 9. Hab. 1. 16.

TEWDER-WR, (tew) braeder, braisgedd, praffder, enuwch. Job 15. 26. Edr. TARIAN.

TEWYCHU, (tew) braebau, ffyrffau, amlhau, lliosogi. Dent. 32. 15. Eea. 34. 6. Jer. 5. 28.

TEYRNAS-OEDD-U, (teyrn) breniniaeth, gwledwch, teyrnasiad, gwladychiad, rhwyg, pendefigaeth,

Prydain ab Aedd Mawr a wnaeth wladoliaeth a theyrnedd gyntaf ar Ynys Prydain; a chyn no hyny nid oedd o iawn namyn a wnelid o addfynder, na deddf, namyn treshaf tresied. *Triodd.*

1. Llywodraeth wladol sefydledig. 1 Sam. 10. 25. 1 Bren. 10. 90. Dan. 4. 36. Amos 9. 8. Mic. 4. 8, &c. EDR. LLYWODRAETH.—2. Llywodraeth gyffredinol Duw ar bob peth. 1 Cron. 29. 11. Y mae ei lywodraeth yn anddibynol, yn anwrthwynebol, yn gyffredinol, ac yn dra manwl, ar bob creadur, pob dygwyddiadau, cyfnewidiadau, ac amaerau. Dan. 4. 33,

34, 35. EDR. BRENNIAETH.—3. Teyrnas gyfryngol Crist. Gosodwyd Crist yn frenin, a rhoddwyd breniniaeth iddo. Salm 2. 6. Ei osodiad a arwydda, dyrchafiad y natur ddynol mewn undeb â Pherson y Mab, i'r orsedd.—(1.) Gan iddo gymeryd eu natur, y mae yn sefyll mewn perthynas agos a'i ddeiliaid. Dent. 18. 14, 15.—(2.) Rhagbarotwyd of trwy ddyoddeffadau i fod yn frenin trugarog a fyddlon, yn medru cyd-ddyoddef a'i holl ddeiliaid.—(3.) Mae y natur ddynol wedi ei haddasu i'r orsedd a phob cymhwysderau godidog o ras a donias.—(4.) Gosodwyd ef ar ei orsedd yn y modd mwyaf ardderchog, difrifol, a chyhoeddus; a rhoddwyd iddo enw yr hwn sydd goruwch pob enw: dyrchafwyd ef goruwch (*υπερωχθη*) yr holl nefoedd; sef yr holl dywysogaethau, galluoedd, a'r awdurdodau yno. Eph. 1, 20, 21. a 4. 10. Phil. 2. 9.

'Teyrnas nefoedd,' a 'theyrnas Duw,' a arwyddant yn aml yr un peth. Yr hyn a eilw Matthew 'teyrnas nefoedd,' a elwir gan yr efengylwyr eraill, 'teyrnas Dduw.'—Nesodd teyrnas nefoedd.' Mat. 4. 17. 'Nesodd teyrnas Dduw.' Marc 1. 15. 'Gwyn eu byd y tlodion yn yr ysbryd: canys eiddynt yw teyrnas nefoedd.' Mat. 5. 3. 'Gwyn eich byd y tlodion: canys eiddo chwi yw teyrnas Dduw.' Luc 6. 20.—'Y lleiaf yn nheyrnas nefoedd.'—Matt. 11. 11. 'Yr hwn sydd leiaf yn nheyrnas Dduw.' Luc 7. 28.—'Dirgelion teyrnas nefoedd.' Mat. 13. 11. 'Dirgelion teyrnas Dduw.' Luc 8. 10.—'Eiddo y cyfryw rai yw teyrnas nefoedd.' Mat. 19. 14. 'Eiddo y cyfryw rai yw teyrnas Dduw.' Marc 10. 14.—Arferedig iawn yn iaith y Beibl y rhoddir *שְׁמַיִם* *nefoedd*, am *Dduw*. Dan. 4. 25. Mat. 21. 25. Luc 15. 21. Ioan 3. 27. Tebygol fod y geiriau teyrnas nefoedd, am yr oruchwyliaeth efengylaidd, wedi eu cymeryd allan o Dan. 7. 13, 14. lle dangosir i Daniel yn weledigaethol gael golygiad ar osodiad y deyrnas hon i fynu yn ei gogoniant, ar ol dystryw y pedair ymerodraeth fawr eilun-adelgâr, wedi eu malurio gan y gareg fechan, a hithau wedi myned yn fynydd mawr, ac yn llenwi yr holl ddaear. Dan. 2. 35. Gwel Luc 17. 20. a 19. 11. a 23. 51.

1. Rhaid ystyried y deyrnas fel y mae yn neillduol yn osodedig yn nghanol pob credadyn. Dyn wrth naturiaeth dan lywodraeth pechod a Satan, a waredir o'i feddiant, trwy alla Duw yn yr efengyl, ac a symudir i deyrnas anwyl Fab Duw; a ryddheir oddiwrth bechod, ac a wneir yn was i Dduw. Nid yn unig cyfnewidir eu brenin, ond natur y deiliaid hefyd a gyfnewidir, rhoddir iddynt ysbryd a chalon newydd. Rhuf. 1. 16. a 6. 14, 22. a 14. 17. 2 Cor. 10. 5, 6. Col. 1. 12, 13. EDR. ADNEWIDIGANTH, CYFNEDD.

2. Mae y deyrnas hon hefyd i'w hystyried mewn perthynas i'w goruchwyliaeth allanol yn byd. Yn yr ystyr hwn y gelwir yn eglwys weledig yn y byd, ya 'deyrnas nefoedd,' sef,

'teyrnasiad y nefoedd,' mewn cyferbyniad i deyrnas y diafol, yn a thrwy freniniaethau y ddaear.

Gosodir hi allan, 1. Fel yn fechan iawn yn ei dechreniad; fel *hadyn mwestard*, yr hwn yw y lleiaf o'r holl hadau—*ychydig lefain—careg fechan*. Mat. 13. 31, 33. Dan. 2. 34—45.—2. Ei bod i gyfarfod & llawer o wrthwynebiadau. Salm ii. Nid mewn rhyw fyd arall y gosodir hi i fynu, ond yn y byd *hwn*, lle y mae y ddeilw fawr, sef teyrnas Satan, yn gadarn ar ei thraed eisoes, ac yn gwrthwynebu yn elyniaethol deyrnas Dduw, gyda holl allu y tywyllwch. Dan. ii.—3. Ond er pob gwrthwynebiadau, llwyddia yn ddilys yn y diwedd, nes y byddo yn gyffredinol ac yn gadarn, fel mynydd mawr yn llenwi yr holl ddaear. Yr oedd Duw fel brenin, yn mhlith ei bobl Israel, yn eistedd rhwng y cerubiad. Salm 99. 1. Ond crybwyllir yu yr ysgrythrau, yn aml, fod y deyrnas hon, wedi dyfodiad y Mesiach, i éangu dros wyneb yr holl ddaear, ac i barhau hyd ddiwedd amser.

Sylwaf yma ar ychydig ddygwyddiadau perthynol i osodiad graddiannol y deyrnas hon i fynu yn y byd. 1. Tywalltiad yr Ysbryd Glân ar ddydd y Pentecost. Yna yr aeth gwialen nerth Crist allan o Seion; ac y gwybu holl dŷ Israel ddarford i Dduw wneuthur yn Arglwydd ac yu Grist yr Iesu hwnw a groeshoeliasant hwy. Salm 110. 2. Act. 2. 3. Yna gwelodd y dysgyblion Fab y dyn yn dyfod yn ei freniniaeth. Mat. 16. 28.—2. Yr ail ddygwyddiad yu ag at helaethu y deyrnas hon, oedd pregethu yr efengyl i'r cenedloedd. Act. x. Yr hen brophwydi a rag-fynegasant am hyn yn ogoneddus ac yn orfoleddus iawn. Salm 2. 8. a 72. 8. a 96. 3, 7, 8. Esa. 49. 6. Zech. 9. 10.—3. Hollol ddinystr Jerusalem, a chyda hyny sefydliad gwladwriaethol yr Iuddewon. Yr oedd yr Iuddewon fel cenedl yn elynion cyndyn, gwrthysig, a chwerwon i deyrnas Crist, a chwl ddinystr Jerusalem oedd ei fuddugolyseth arnynt. Yn hyny y cyflawnwyd geiriau Crist: 'Ar ol hyn y gwelwch Fab y dyn yn eistedd ar ddeheulaw y gallu, ac yn dyfod ar gymylau y nef.' Mat. 26. 64. 'Yr Arglwydd a farchoga ar gwmwl ysgafn,' pan y mae yn dyfod gyda phrysurddeb yn ogoneddus i roddi dial ar neb rhyw elynion. Esa. 19. 1. Luc 19. 38.—4. Gwardigaeth yr eglwys oddiwrth erlidigaethau y Paganïad, pan ddyrchwelwyd Paganïaeth yn ymerodraeth Rhufain, ac y daeth yr ymerawdwr Cystenyn Fawr yn Gristion professedig. Y pryd hyny y bwriwyd allan y ddraig fawr, a'r saint a ddechreuasant farnu y byd, pan osodwyd hwynt yn swyddwyr gwladol yn ymerodraeth Rhufain. Dat. 12. 9, 10. 1 Cor. 6. 1, 2.—5. Yr oedd y diwygiad mawr oddiwrth holl gyfeiliornadau eilun-addoliaeth, a choel-grefydd Pabyddiaeth, yn ddygwyddiad neillduol er llwyddiant teyrnas Crist yn y byd. Dangoswyd ffeidd-dra a gwrthuni

Anghrist, ac agorwyd drws éang i bregethiad yr efengyl yn ei phurdeb, a chyd ag awdurdod mawr. Hwyrach y cyfeiria y brophwydoliaeth yn Dat. 14. 6, 7, 8. o'r hyn lleiaf, mewn rhan, at y dygwyddiad hwn.—6. Dinystr Anghrist, taeniad yr efengyl yn mysg y Cenedloedd, a dychweliad yr Iuddewon, ydynt ddygwyddiadau gogoneddus i'w dysgwyl yn eu hamser, pan yr a teyrnas oedd y ddaear yn eiddo yr Arglwydd, ac yn eiddo ei Grist ef, a phan a teyrnasa Duw Hollalluog yn arbenig ac yn enwog yn mhlith ei bobl. Dat. 11. 5. a 19. 6. Edr. MII, ANGHRIST.—7. Yn nydd y farn yr ymddengys brenin Seion a'i eglwys yn eu cyflawnogoniant. Yna yr eistedd ac y teyrnasa Crist ar ei orsedd yn ardderchog, ei holl elynion yn ddarostyngedig iddo, ac yn dragywyddol yn droedfaino i'w draed, a'i holl etholedigion wedi eu caaglu yn nghyd, ac yn meddiannu cyflawn ddedwyddwch a gogoniant.

'Yna y rhydd efe y deyrnas i Dduw a'r Tad; wedi iddo ddileu pob pendefigaeth, a phob awdurdod a nerth.' 1 Cor. 15. 24. Nid teyrnas Crist fel Duw, neu ei lywodraeth fel Duw ar y creaduriaid a feddylir, hon nis derbyniodd, ac nis rhydd i fynu: nid teyrnas y gogoniant ychwaith; bydd Crist mewn cyflawn feddiant o hon byth; ond y deyrnas gyfryngol, yr eglwys yn gyffredinol, cymanfa a chynulleidfa y rhai cyntaf-anedig, y rhai a ysgrifenydd yn y nef oedd. Ar y deyrnas hon y gosodwyd ef yn Frenin, rhoddwyd yr holl saint iddo, i fod yn ei law, a than ei ofal, ac ymrwymodd i'w hachub a'u diogelu. Rhoddwyd pob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear iddo, a threfwyd pob peth i fod yn wasanaethgar i lwyddiant hon. Gwedi gorphen y gwaith a ymddiriedwyd iddo mewn perthynas iddynt, cyflwyna hwynt oll i'r Tad; sef yr holl blant a roddodd Duw iddo. Teyrnas, trwy draws-enwad, a arwydda deiliaid y deyrnas. Ni bydd diweddiad ar ei deyrnasiad ef arnynt wedi hyny, ond nid yr un fath y teyrnasa: o'r blaen, yr oedd yn teyrnasu yn nghanol ei saint. Yr oedd y Tad yn teyrnasu pan yr oedd y deyrnas yn llaw Crist, ac felly y teyrnasa Crist yn fwy gogoneddus nag o'r blaen yn mhlith ei saint, wedi cyflwyno y deyrnas i'r Tad. Ond yn awr teyrnasu y mae trwy ei Ysbryd, ei air, a'i ordinadau; ond yna teyrnasa arnynt yn bersonol, yn ei holl ogoniant, heb gyfryngau moddion, nac arwyddion arddangosiadol. Nid yw hyn yn arwyddo is-raddoldeb yn Nghrist o ran ei Berson, ond yn hysbysu dull gweinyddiad ei swydd, yr hwn yw gwas y Tad o ran ei swydd, ac a rydd gyfrif da o'i oruchwyliaeth, sef o'i bobl a roddwyd iddo; o'i ofal am danynt; a'i lywodraeth rasol arnynt.

'Rhyngodd bodd i'ch Tad roddi i chi y deyrnas.' Luc 12. 32. Y gair *Gr. εὐδαμονία*, sydd o ystyr hardd a helaeth iawn, ac a arwydda rhydd y Tad y deyrnas gyda hyfrydwch calon. Y mae efe er tragywyddoldeb yn ymhyfrydu yn ei ragwlediad o'r gogoniant a bar-

otódd iddynt. Yn y golygiad hwn y dywedir fod doethiueb 'yn llawenychu yn nghyfaneddle y ddaear,' Diar. 8. 31.—ei fod 'yn gwybod y meddyliau yr oedd yn ei feddwl am ei bobl,' Jer. 29. 11.—'a'i fod 'yn llawenychu o'u plegid gan lawenydd, yn llonyddu yn ei gariad, ac yn ymddigrifo ynddynt, dan ganu.' Zeph. 3. 17. Tiriondeb a grym yr ysgrythyrau hyn, a'u cyffelyb, sydd fawr, tu hwnt i'n meddyliau unwyaf eang ni am dano.

'Yr efengyl hon am y deyrnas a bregethir trwy yr holl tyd, er tyetiolaeth i'r holl genedl-oedd; ac yna y daw y diwedd. Mat. 24. 14. Sef diwedd ar y wladwriaeth Iuddewig. Cyn hyn, yr oedd yr efengyl wedi cael ei phregethu gan Judas yn Iddmea, Syria, a Mesopotamia; gan Marc, Simon, a Judas, yn yr Aipht, Marmorica, Mauritania, a pharthau eraill o Affric; yn Ethiopia, gan yr Eunuch a Matthias; yn Pontus, Galatia, a'r parthau cymydogaelthol o Asia, gan Paul a Phedr; yn Asia Leiaf, gwlad Groeg, yr Ital, yr Hispaen, Prydain, ynsoedd Môr y Canoldir, a Gaul, gan Paul ac eraill; (gwel y Dr. Arthur Young on *Idolatry*, vol. ii.) yn mharthau y saith eglwys yn Asia, gan Ioan; yn Parthia, gan Matthew; yn Scythia, gan Philip ac Andreas; yn y parthau gogleddol a gorllewiol i Asia, gan Batholomew; yn Persia, gan Simon a Judas; yn Media, Carmania, ac amryw barthau eraill, gan Thomas; trwy yr holl ardaloedd meithion o Jerusalem hyd Ilyricum, gan Paul. Yn y rhan fwyaf o'r parthau hyn yr oedd eglwysi wedi eu planu mewn llai na deng mlynedd ar hugain wedi marwolaeth Crist, yr hyn oedd cyn dinystr Jerusalem.

'Etifeddwch y deyrnas a barotowyd i chwi er seiliad y byd. Mat. 25. 34. Llefara yr Arglwydd Iesu am dano ei hun, yr ei hanes hwn am y farn, gyda marwrhydi ac ardderchgyrwydd neillduol. Y mae yn arddangosiad unwyaf godidog o'r arucheledd (*sublime*) mewn darluniad, ag sydd i'w gael, hyd yn nód yn yr ysgrythyrau sanctaidd. Y mae mawrhydi ei berson, wedi ei wisgo a gagoniant ac awdurdod dwyfol, yn ymddangos gyd a'r fath fawredd, fel y mae yr holl greaduriaid o ddynion ac angelion, ond megys diddim ger ei fron: ac yn nghanol y mawredd anfeidrol hwn, y mae cyfiawnder, a haelioni, a thiriondeb, yn dysgleirio yn hyfryd, ac yn ofnadwy. Rhydd ddadguddiad ofnawdy o gyfiawn farn Duw ar annuwiolion beilechion, yn nghyd a thrugaredd ddiball a diderfyn tu ag at ei bobl gystuddiedig a dirmygedig yn y byd. Nis gellir yn hawdd ei darllen heb ddechymygu ein bod ein hunain o flaen yr orsedd a'r barnwr goruchel.

TEYRNGADAIR, (teyrn-cadair) eisteddfa frenirol, gorsedd-fainc llywodraethwr. Gen. 41. 4. Exod. 11. 5. Dent. 17. 18. Edr. CAD-AIR, GORSEDD-FAINC.

TEYRNGED—OEDD, (teyrn-céd) treth. Yr hyn a delir i swyddwyr a llywodraethwyr

gwladol fel cydnabyddiaeth o ymostyngiad iddynt, ac yn wobwr gynnalieithol iddynt am eu llafur. 2 Cron. 17. 11. Galar. 1. 1. Gan fod yr Hebreaid yn cydnabod yr Arglwydd fel en priodol frenin, yr oedd ynt yn talu eu teyrnged iddo ef mewn degymau, aberthau, ac offrymau, &c. Exod. 31. 15. Lef. 1. 6. a v. Yr oedd ynt yn rhoddi yr holl Ganaaneaid a orchfygent dan deyrnged, i dalu treth iddynt. Barn. 1. 30—35. Y Syriaid, yr Aseyriaid, y Caldeaid, a'r Rhufoiniaid, a osodasant dreth arnynt hwythau. Luc 2. 1. Edr. TARTH. Y mae talu teyrnged i'r hwn y mae yn ddyledus, yn orchymynedig i holl ganlynwyr Crist, yn ol siampl eu Harglwydd. Mat. 17. 24. Rhuf. 13. 6, 7.

TEYRNWIALEN, (teyrn-gwialen) gwialen llwyth, gwialen breniniaeth, neu lywodraeth.—Arwydd o awdurdod a llywodraeth yw teyrnwialen. Esa. 14. 5. Zech. 10, 11. Ezec. 19. 11, 14. Salm 2. 9.—'Teyrnwialen uniondeb,' yw llywodraeth yn cael ein gweinyddu yn ddoeth, yn gyfiawn, ac yn rasol; y cyfryw yw llywodraeth gyfryngol Crist; uniondeb sydd yn y cwbl, sef uniondeb tu ag at Dduw a'i gyfraith, a thu ag at ddynion, wrth achub rhai a dystyriwio eraill; y mae pob peth yn ei deyrnasiad yn addas, yn gyfiawn, ac yn dda. Yn y cwbl y mae yn caru cyfiawnder ac yn casáu anwired. Salm 45. 7. Edr. GWIALEN.

TIBERIAS, *Τιβεριας*, [*gwledigaeth dda*] dinas nodedig o du y gorllewin i Fôr Galilea, a adeiladwyd gan Herod Agrippa o anrhydedd i'r Ymerawdwr Tiberius. Yr oedd yn nghylch 80 milltir i'r gogledd o Jerusalem, a 12 i'r dwyrain o Nazareth. Prif ddinas Galilea oedd hon yn amser y rhyfeloedd Iuddewaidd, ac a amddiffynwyd yn wrol gan Josephus yr haesydd; ond wedi ei henill gan Vespasian dyodd-efodd ddinistr go fawr. Yr oedd wedi hyn yn lle helaeth, ac yr oedd yno eglwys Gristionogol ac athrofa Iuddewaidd go enwog. Ioan 6. 23. Edr. MOR.

TIBHATH, *טבת* [*llofruddiaeth*] dinas yn Syria, a gymerwyd ac a anrheithiwyd gan Dafydd. 1 Cron. 18. 8.

TIBNI, *תבני* [*gwbair*] mab Ginath, a chyfyrryonydd ág Omri am freniniaeth Israel: ond Omri a lwyddodd. 1 Bren. 16. 21.

TICFATH, *תקר* [*gobaith*] tad Salum. 2 Cron. 34. 42.

TID—AU, (ti-id) seirch, march-offer, offer-tynu, cadwyn i dynu a hi.—'A rwymio di unicorn a'i did mewn rhych?' Job 39. 10. *Heb.* *רבח* *rhaif*, *rheffyn*. Dull o ymadroddi ag sydd yn dangos nad oedd yn greadur hawdd i ddyn ei lywodraethu at ei wasanaeth.

TIDAL, *תידל* [*torum yr iau*] brenin y cenedloedd, neu Goim, am mai Goim oedd ei driga; neu am fod amrywiol lwythau wedi ymuno dan ei lywodraeth. Yr ydoedd mewn cyngrair a Cedorlaomer yn ei ryfeloedd. Gen. 14. 1.

TIGLATH-PILESER, neu **TIGLATH-PILNESER**, brenin Assyria, mab Pul. I helaethu ei derfynau goresgynodd Syria, a lladdodd Rezin y brenin, ac anrheithiodd Damascus, a lleoedd oreill; ac a ddygodd y bobl yn gathion i dir Media. Difrododd y wlad o du y dwyrain i'r Iorddonen, ac a gariodd yr Israeliaid oddi yno yr gathion i Halah, Habor, a Hara, ar yr afon Gozan. Anrheithiodd Galilea o du y gorllewin i'r Iorddonen, ac a gymerodd Ijon, Abel-bethmaachah, Janoah, Cedes, Hazor, &c. ac a ddygodd y bobl ymaith yn gathion i Assyria. Tebygol iddo anrheithio Judah hefyd, er anrhegion Ahaz, &c. 2 Bren. 15. 29. 1 Cron. 5. 26. 2 Cron. 28. 20. Gwedi teyrnasu 19 o flynyddoedd, bu farw, a gadawodd yr orsedd i Salmaneser ei fab.

TIMEUS, tad y cardotyn dall Bartimeus. Marc 10. 46.

TIMNA, תִּמְנָה [*rhwoystr*] 1. Gordderchwraig Eliphaz mab Esau. Gen. 36. 12. 1 Cron. 1. 36.—2. Duc Idumea ar ol marwolaeth Hadad. Gen. 36. 40. 1 Cron. 1. 51.

TIMNATH, TIMNAH, TAMNA, a THAMNATHA, תִּמְנָתָה [*delw*] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 10, 57. Gen. 38. 12.—2. Dinas y Philistiaid. Barn. 14. 1. Barna rhai mai yr un oedd y ddwy, a'i bod yn meddiant y Philistiaid yn amser Samson.

TIMNATH-SERAH, תִּמְנַת־סֵרָה [*delw yr hau*] dinas yn Ephraim, lle trigai Josuah, ac y bu farw. Jos. 19. 50. a 24. 30.

TIMON, un o'r saith etholedig i olygu elusen gwragedd gweddwon y Groegiaid. Act. 6. 5. Nid oes ychwaneg o hysbysrwydd am dano, ond llawer o ddychymygon disail.

TIMOTHEUS, Τιμοθεος, [*anrhydeddwr Duw*] efengylwr enwog. Priodor oedd o Lystra yn Asia Leiaf. Groegwr oedd ei dad, ond ei fam Lois a'i nain Eunice oeddent Hebrëeau, ac a'i hyfforddiasant er yn fachgen yn y wybodaeth o'r ysgrhythrau sanctaidd, ac enwaeddodd Paul arno, i'w wneuhur yn fwy derbynol i'r Iuddewon. Yr oedd yn ddarostyngedig i fonych wendid yn ei gorph, ond mewn gras a doniau yr oedd yn enwog ragorol. Act. 16. 1. 2 Tim. 1. 5. a 3. 15. 1 Tim. 4. 14. a 5. 23. 2 Tim. 1. 6. Neillduwyd ef i'r weinidogaeth trwy brophwydoliaeth am dano, a roddwyd i Paul, neu rai o'r prophwydi Cristionogol yn Lystra. 1 Tim. 1. 18. Gwedi ei neillduo i'r weinidogaeth trwy arddodiad dwylaw Paul a'r henuriaid yn Lystra, yr oedd yn anwyl gan Paul am ei dduwioldeb a'i fyddlondeb. Geillw ef ei 'anwyl fab a fyddlaw yn yr Arglwydd—ei fab naturiol yn y ffydd.' Edr. **NATURIOL**. 1 Tim. 1, 2. a 4. 14. 1 Cor. 4. 17. Derbyniodd gyfran helaeth o ddoniau yr Ysbyrd Glan trwy arddodiad dwylaw yr apostol. 2 Tim. 1. 6. Cyd-deithiodd â Paul i Macedonia, ac yr oedd gydag ef yn Philippi, Thessalonica, a Berea. Wrth ddymuniaid Paul,

daeth ar ei ol ef o Berea i Athen; ond danfonodd ef yn ol yn fuan i gadarnhau y ffyddloniaid yn Thessalonica dan eu herlidogaethau. Act. 17. 1. 1 Thea. 3. 2, 3. Edr. **THESSALONICA**. Oddi yno daeth ef a Silas at Paul i Corinth. Act. 18. 5. A chydag ef y maent yw anech eglwys y Thessaloniaid. 1 Thea. 1. 1. 2 Thea. 1. 1. Rhai blynyddoedd wedi hyny, anfonodd Paul ef ac Erastus o Ephesus i Macedonia a Corinth, i gadarnhau y Cristionogion yno. Act. 19. 21, 22. 1 Cor. 4. 17. a 16. 10. Gwedi dychwelyd i Ephesus, cyn i Paul foned oddi yno, deisyfodd Paul arno aros yno i fugeilio yr achos gwan yno yn ei ddechreuad. 1 Tim. 1. 3. Ac yno derbyniodd ei lythyr cyntaf, yn nghylch A. D. 56, wedi ei ysgrifenu gan Paul ato o Macedonia, fel y gellir casglu oddiwrth 1 Tim. 1. 3. 'Megys y deisyfais arnat aros yn Ephesus, pan aethum (neu daethum) i Macedonia.' Gwedi sefydlu materion yr eglwys yn Ephesus, canlynodd Paul i Macedonia, ac oddi yno y mae yn cyd-gyfarach gyda Paul eglwys Corinth.* 2 Cor. 1. 1. Yn fuan wedi hyn aeth gyda Paul i Corinth, ac oddi yno y mae yn cyfarach y Rhufeiniaid gyda Paul. Rhuf. 16. 21. Yn dychwelyd trwy Macedonia, aeth gyda Paul i Asia. Act. 20. 4. Oddi yno galwyd ef gan Paul, rai blynyddoedd wedi hyn, i ddyfod ato ef i Rufain. 2 Tim. 4. 9, 13. Phil. 2. 19—23. Yr oedd gyda Paul yn Rhufain pan ysgrifennodd ei epistolau at y Philipiaid, y Colossiaid, a Philemon. Phil. 1. 1. Col. 1. 1. Philem. 1. Bu dros ryw yspaid yn garcharor yn Rhufain, ond ete a ryddhawyd. Heb. 13. 23. Wedi hyny nid oes hanes ychwaneg am dano. Pa le yr oedd ynddo pan ysgrifennodd Paul ei ail epistol ato, sydd ansicr. Macknight, Lardner, ac ereill, a farnant mai yn Ephesus yr oedd; ond y mae Boyle, Doddridge, a Michaelis, o wahanol feddwl; o'r hyn lleiaf, nid ydyw yn eglur ei fod yno, ond ei fod yn rhywle yn Asia Leiaf. Tebygol nss gwyddai Paul pan ysgrifennodd y llythyr hwn ato, pa le y derbynai ef; gan fod Timotheus yn ddiwyd yn taenu yr efengyl ar hyd y gwledydd, ni byddai, hwyrach, yn aros yn hir yn yr un man. Pe buasai yn Ephesus, ni buasai Paul yn dywedyd wrtho iddo ddanfôn Tychicus i Ephesus (pen. 4. 12.) nac iddo adael Trophimus yn glaf yn Miletum (pen. 4. 20.) am y buasai Timotheus yn gwybod hyny yn gystal a Paul, gan nad oedd Miletus yn neppell o Ephesus. Tebygol i Paul anfon ei lythyr ato mewn rhyw law ddiogel, i'w roddi fddo lle bynag y caffai ef. Pawb a gytunant

* Mae y Dr. Paley, ar ol yr Esgob Pearson, yn barnu mai ar ol ei garchariad cyntaf yn Rhufain yr ysgrifennodd Paul yr epistol hwn. Gwel Paley's *Horae Hebraeae*. Ond hanes Witsius, y Dr. Doddridge, a llawer ereill, am y mater, sydd fel y rhoddir uchod. Y mae rhesymau Paley yn ymddangos yn o foddlonol. Cytuna pawb iddo ysgrifenu yr ail epistol at y Corinthiaid o Macedonia; ond y mae Timotheus gyda Paul yn ei gyfarchiad yn yr epistol hwn, yr hyn nis gallai fod os gadawodd ef ar ei ol yn Ephesus yn y daith hon. 1 Tim. 1. 3.

fod Paul yn garcharor yn Rhufain pan yr ysgrifennodd ef, fel y tystia ei hun yn eglur ei fod (pen. 4. 6. :) ond y mae dadl pa garchariad a feddylir; sef pa un ai y carchariad y rhydd Luc hanes am dano, neu ail garchariad. Estius, Hammond, Lightfoot, Cave, a Larnder, a farnant mai y carchariad a grybwyllir gan Luc a feddylir; ond Doddridge, Maoknight, Michaelis, ac ereill, ydynt o farn arall; sef mai yn ei ail-garchariad yr ysgrifennodd, pan oedd yn agos a diweddu ei yrfa; tebygaf fod ei iaith yn yr holl Epistol yn dangos hyn yn eglur; rhydd Mosheim brofion cadarn o hyn yn ei eglurhad ar y ddau Epistol at Timothena.

Y mae Epistolau Paul yn dangos mawr serch ato, oblegid ei ffyddlondeb a'i ymroddiad i waith yr efengyl ac achos Crist, ac yn cynnwys llawer o gyfarwyddiadau ac annogaethau yn ei waith sanctaidd. Dengys ynddynt mewn modd neillduol o ddefnyddiol beth yw dyledswyddau eagobion a diaconiaid; y cymhwysderau sydd ofynol ynddynt; a'r dybenion a ddylai fod ganddynt yn cymeryd y swydd arnynt. Y ddau Epistol hyn, ac Epistol Paul at Titus, a gynnwys ynddynt gorph cyflawn o *ganonau eglwysig*, i weinidogion yr efengyl yn mhob oes i rodio wrthynt. Dylent gael eu darllen yn aml ganddynt, a'u myfyrdod mwyaf diffrifol fod yn wastadol ar y pethau a draddodir ynddynt. Y maent yn dangos ysbryd rhagorol yr apostol, a phurdeb sanctaidd yr efengyl, ac a ddylai fod mewn eglwys Cristionogol, yn nghyda'u holl swyddwyr. EDR. PAUL. Gwel Witsius' *Miscel. Sacr. Exercit.* 16.—Ysgrifennodd ar yr Epistolau hyn, Magulianus, Scultenus, Danseus, Price. Barlow ar y ddwy benod gyntaf o'r ail Epistol.

TIN-ION, TIN-NOETH, (ti-in) godre, rhefr, cyfeistedd. Tin y cwd; tin y nyth; ti: y gler; tinlon yr yd; tin ab.—'Ac yn din-noeth.' Eza. 20. 4. EDR. GwARTHLE. Yr oedd y prophwyd i fyned yn noeth dair blynedd, neu yn hytrach yn arwydd o'r hyn a ddygwyddai wedi tair blynedd; sef caethiwod yr Aipht ac Ethiopia gan yr Assyriaid. Yr oedd y prophwyd i ymddangos yn gyhoeddus yn gwbl yr un dull ag y gyrid hwy yn gaethion i'w gwerthu gan yr Assyriaid, agos yn gwbl noethion, heb ddim ond bratau diwerth am ond ychydig o'u cnawd. Yr oedd y prophwyd i dynu ymaith ei arwiag, ac i ymddangos yn noeth am dri diwrnod, yn arwydd o'r tair blynedd.

TINC-IAN, (ting) *Llad.* TINNIE; *Ffr.* TINTRE; *Saes.* TINGLE: mein-swn, swnio fel metel, rhaciann. 1 Cor. 13. 1.

TIPYN-AU, (tip) rhinyn, dryllyn, deryn, ychydig. Exod. 16. 14. EDR. MANNA.—'Hyd onid el y nef a'r ddaear heibio, nid a un iod, nac un tipyn o'r gyfraith heibio, byd oni chwblhaer oll.' Mat. 5. 18. 'Ny phalla vn iod, na thitul o'r ddeddyf.' W. S. *Iota ev y ma xep aia, un iota nac un pwn.* Iota (e) yw y llyth

yr en leiaf yn yr egwyddor Groeg, fel y mae yr yod (γ) o'r egwyddor Hebraeg: *tipyn* yw darn o lythyren, neu nodd bychan yn gwahaniaethu y naill lythyren oddwrth y llall; megys y *resh* (ר) oddiwrth y *daleth* (ד.) Tra y parhahao y byd ni cholli'r un llythyren, un nodd, sef y darn leiaf o'r gyfraith, heb ateb dyben ei rhoddiad. Geiriau sydd yn dangos, 1. Fod y gyfraith yn gyflawn o ystyr pwysig i gyd; pob darn, pob rhan o honi sydd bwysfawr. Ni lefarodd Daw ddim yn ofer; ond y mae y cwbl, i'r manylrwydd mwyaf, yn dailwng o'n hystyriaeth mwyaf diffrifol.—2. Dengys hefyd fawr ofal Duw am dani oll; efe a'i ceidw ac a'i cwblha oll, er pob gelyniaeth yn ei herbyn. Ni chyll ei hawdurdod, ac ni phaid, er dim, ag ateb dyben ei rhoddiad. Y gyfraith foesol fydd y maen prawf i ddangos pechod a sancteiddrwydd, cyflawnder ac anghyflawnder, hyd ddi-odd amser. Efengyl dragwyddol yw yr efengyl; ni newidir ac ni ddyfethir mo honi byth. Mae yr holl air yn berffaith, a saif byth, a rhaid ei chwblhau oll. Salm 119. 89, 90, 152. Eza. 40. 8. 1 Petr. 1. 25.

TIPHSAH, תפסה [*mynodiad*] dinas yn rhandir Ephraim. 2 Bren. 15. 16.

TIR-OEDD, (ti-ir) *Llad.* TERRA; *daear*, daearen, tŷd, tŷdwedd; gwlad, bro, brodir; rhandir, tyddyn, syddyn, maenor, maenol, meddiant, etifeddiaeth.

Un o dri cyfarwyddawg Ynys Frydain: Hu Gadarn, a ddangoses y ffordd i aru tir gyntaf i genedl y Cymry.—*Tricodd.*

1. Holl gyfandir y ddaear, yn wahanedig oddiwrth y môr. Mat. 23. 15.—2. Gwlad, darn neu dyddyn, neu feddiant. Gen. 26. 13. a 28. 13. a 47. 19. Exod. 34. 24. Mat. 19. 29. Act. 4. 37.

'Tir uniondeb;' sef tir a chyfreithiau uniawn, a'i drigolion yn rhodio yn ol y rheol uniawn. Eza. 26. 10.—'Tir y rhai byw,' mewn cyferbyniad i dir y rhai meirw, y gelwir y byd hwn, lle mae dynion yn byw cyn marwolaeth; a'r nefoedd, lle mae y duwiolion yn byw byth wedi marw unwaith. Salm 27. 13. a 116. 9.—Y bedd a elwir 'tir y tywyllwch, a chysgod anghwyl,' &c.—'tir angof,' (Job 10. 21, 22. Salm 78. 12.) am yr anghofir dynion yn fuan wedi eu claddu. EDR. ADDEWID, DAEAR, GOROR, GWLAD, TALANTE.

TIRAS, תירס [*yr hun sydd yn dinstrio*] seithfed mab Japheth, a olygir yn gyffredinol yn dad y Thraisiad. Gen. 10. 2. Yr oedd yn Thrace afon a phorthladd a elwid Athyras. Hwyrach mai oddiwrth yr enw Tiras y daeth Caerdroia, ac mai ei hiliogaeth ef oedd preswylwyr y ddinas nodedig hon. Gwel Wells' *Geography.*

TIRF-ION, (tir) bywiog, eidiog, pybyr, nerthol, cryf o naturiaeth; bras, tew, ffrythlon.—'Tirion ac iraid fyddant.' Salm 92. 14. Ni phalla bywyd, cyffnhaeth, a chysuron cred-

adyn yn gobeithio yn yr Arglwydd, am, 1. Na thorir yr undeb rhyngddo & Christ. Rhuf. 8. 35.—2. Am na phalla y cyflawnder sydd yn Nghrist. Eph. 3. 8.—3. Am na phalla ffyddlondeb Duw tuag ato, na dylanwadau yr Ysbryd Glan ynddo. Jer. 17. 7. Salm 1. 3. Ioan 4. 14. Pan byddo natur yn llegau ac yn darfod, blodeuant hwy eto yn eu honaint, 'tirion ac iraidd fyddant.' Edr. **הַעֲלֵמִי**.—'Can ys argyhoeddodd ef yn ddirving yr Iuddaeon, ar 'oystec yn dra-chwyrn.' Act. 18. 28. W. S. Sef yn egniol ac yn nerthol.

TIRHACAH, תִּירְחָקָה [*holur*] brenin Ethiopia, yr hwn a fwriadodd ryfel yn erbyn Senacherib pan yr oedd yn bwgwth Hezechia, Tebygol i'r Arglwydd ladd yr Assyriaid cyn iddynt gyfarfod & Thirhacah. 2 Bren. 19. 9.

TIRIA, תִּירֵיָא [*holur*] mab Jehaleleel o dylywth Caleb. 1 Cron. 4. 16.

TIRION-DEB-EDD-DER-I-EIDDIO, (tir) hyfryd, hoff, gorhoenus; mwyn, hynaws, caruaid, hawddgar.—Lle tirion, sef lle hyfryd; dyn tirion, sef dyn caruaid, cyweithasol; O dirioned yw! sef, O mor hawddgar yw!—'O herwydd tiriondeb trugaredd ein Duw; trwy yr hon yr ymwelodd & ni godiad haul o'r uchelder.' Luc 1. 78.—'Trwy galondit trugaredd ein Duw, gan yr honn y govwyawdd y towyn-haul o'r nehelder.' W. S.—*ἀπλαγχα ελεους θεου ημων*, ymysgaroedd trugaroedd ein Duw: yn cyfateb i'r gair *Heb.* תְּרוּחָה *trugaredd o galon*, yn gweithredu yn dirion, yn serchog, yn dyner, gyda chyd-oddefaint a thosturi. Y mae holl helaethrwydd a grym ymadrodd yn pallu wrth osod allan berffeithiau Duw o ras a thrugaredd.

'Os profasoch fod yr Arglwydd yn dirion.' 1 Pedr 2. 3.—'Yn gywaithas.' W. S.—*χρηστος*, yn dda, yn haelionus, yn ddaionus, yn hynawsedd, yn gymwynasgar. Salm 34. 8. Yr oedd y rhai bychain newydd eni wedi profi daioni yr Arglwydd yn nidwyll laeth y gair, sef yn yr efengyl yn cyhoeddi maddeuant pechodau, a'r holl addewidion o ras a goniant.

'Mi a'th ddyweddiad & mi fy hun yn dragywydd, mewn tiriondeb.' Hos. 2. 19. **בְּרוּחָה** *mewn tiriondeb helaeth*; daioni yn chwyddo ac yn gorlifo. Gyda'r tynerwch a'r tosturiaethau mwyaf y mae Duw yn dyweddio ei bobl &g ef ei hun.

'Mewn tiriondeb yn yr Ysbryd Glan.' 2 Cor. 6. 6.—'Gan diriondeb, gan yr Ysbryd glan.' W. S.—'By kindness, by the Holy Ghost.' *Saes.* Y mae amryw, fel W. S. a'r 'yffeithiad Saesonaeg, yn rhoddi rhagwahanod ar ol tiriondeb. 'Tiriondeb yn yr Ysbryd Glan,' yw tiriondeb y mae yr Ysbryd Glan yn ei weithredu yn sanctaidd yn ei bobl, ac mewn graddau mwy yn ei wir genadon, &g sydd yn wrthwyneb i drahaudra a sarugrwydd tymbor a moesau.

TIRION-FERTH, (tirion-berth) harddwch mwynaid, tirion, hawddgar.

'R Arglwydd pwyl all draethu ei nerth, A'i holl dirionferth foliant!

E. Prye, (Salm 106. 2.)

TIRSATHA תִּירְסָתָה [*trulliad*] Neh. 7. 65, 70. a 10. 1. Edr. **NEHEMIAH**.

TIRZAH, תִּירְצָה [*haelionus*] 1. Un o ferched Salphad. Num. 26. 33. a 27. 1. Jos. 17. 3.—2. Dinas yn Ephraim, prif ddinas brenioedd Israel, o Jeroboam hyd deyrnasiad Omri, yr hwn a adeiladodd Samaria. 2 Bren. 15. 14. Josuah a laddodd frenin Tirzah. Jos. 12. 24.

TISIO-AN, (tis) trew, entrew, ystrewi, dystrewi; trewiad. Job 41. 18.

TITL-AU, *Gr.* τίτλος; *Llad.* TITULUS; *Efr.* TITRE; *Saes.* TITLE; enw, enwad; cysenwad; hawl, hawl-fraint; testun, neu enw llyfr, neu waith ysgrifenedig; teilyngdod, clod, anrhydedd; cofia, coffadwriaeth.—'Pa ditl yw hwn yr ydwyf fi yn ei weled?' 2 Bren. 23. 17. 'Pa lun yw hwn?' Dr. M. *Heb.* צִיָּה *cyfieithir yr un gair sychder*, Esa. 25. 5.—*sychdir*, Esa. 32. 2. *tur o ddaear sych*.—'Pa garn yw hon?' Y mae yn arferiad hyd heddyw yn mhllith yr Arabiaid, ac yn Barbari, i godi carneddau o geryg ar deithwyr wedi cael eu llofruddio; pob teithiwr wrth fyned heibio a deif ei gareg, o ryw arferiad coel-grefyddol.—Yr oedd yr arferiad hwn yn mhllith y Cymry yn yr hen oesoedd; tomenau o bridd neu garneddau o geryg, fel y byddo y wlad, ai caregog ai priddlyd, oedd eu coffadwriaethau am eu gwyr mawrion o enwogrwydd. Parhaodd yr arferiad hwn lawer o oesoedd wedi dygiad Cristionogrwydd i'r wlad. Talfai pob teithiwr wrth fyned heibio ei gareg o barch i'r marw. Ond pan ddaeth yr arferiad o gladdu y meirw mewn mynwentydd, ni chleddid neb yn ol yr hen arferiad ond drwg-weithredwyr, a thafent geryg ar rhai hyny fel arwydd o anmharch.

'A Philat a ysgrifennodd ditl, ac a'i dododd ar y groes.' Ioan 19. 19, 20. 'A gosodasant hefyd uwch ei ben ef, ei achos yn ysgrifenedig.' Mat. 27. 37. 'Ac yr oedd ysgrifen ei achos ef wedi ei hargraffu.' Marc 15. 26. 'Ac yr ydoedd hefyd ar-ysgrifen wedi ei hysgrifenu uwch ei ben ef, & llythyrenau Groeg, Lladin, a Hebraeg.' Luc 23. 38. Yr oedd yn arferiad yn mhllith y Rufeiniaid o gario bwrdd, &g yagrifen arno, o flaen y dienyddiedig, yn dangos achos ei ddienyddiad,* neu ei roddi ar y dienydd-bren. Y mae yr ar-ysgrifen ychydig yn wahanol gan y pedwar efengylwr. 'Hwn yw Iesu Brenin yr Iuddewon.' Matthew.—'Brenin yr Iuddewon.' Marc.—'Hwn yw Brenin yr Iuddewon.' Luc.—'Iesu o Nazareth, Brenin yr Iuddewon.' Ioan.—Hwyrach fod ychydig o wahaniaeth yn yr amrywiol ieithoedd yr ys-

* *Suet. in Cal. c. 64.*

grifenwyd ef; ac i un efengylwr ei roddi fel yr oedd yn un iaith, a'r llall fel yr oedd mewn iaith arall; ond y maent oll yn cytuno o ran yr ystyr. Yr arferiad oedd rhoddi yr ar-ysgrifen mewn llythyrenau duon ar fwrdd wedi ei liwio yn wyn. Cafodd yr Iesu holl driniaeth a gwaradwydd drwg-weithredwr yn mhob ystyr. Yr oedd y croesabren yn sefyll yn agos i'r ffordd, tebygol, yn nghylech y ddwaredd ran o filltir o'r ddinas; yr oedd y ddinas yn llawn iawn o bobl ar yr ŵyl fawr; am hynny llawer a ddarllenasant yr ar-ysgrifen yn yr amrywiol ieithoedd; dilys nad oedd neb yno heb fedru un o'r tair iaith; am hynny gallasai darlleniad yr ar-ysgrifen fod o ganlyniad mawr i lawer, i beri iddynt holi a siarad am dano. Er nad oedd parch iddo wedi ei fwriadu gan ei elynion, eto yr oedd llaw ddirgeliaidd Duw yn llywodraethu yn y cwbl.

TITUS, er ei fod yn wr mor enwog yn ngweinidogaeth yr efengyl, fel yr ysgrifennodd Paul lytyr canonaidd ato, yr hwn sydd ran o'r Ysgrhythyr IAN, i fod er adeiladaeth yr eglwys yn mhob oes, eto nid oes un gair o grybwylliad am dano gan Luc yn llyfr yr Actau. Nid oes dim ychwaneg o hanes am dano i'w gael nac a gesglir o Epistolau Paul. Iddo gael ei alw trwy weinidogaeth Paul sydd eglur, am ei fod yn cael ei alw 'fy mab naturiol yn ol y fydd gyffredinol.' Tit. 1. 4. Yr oedd yn Roegwr o ran ei genedl a'i grefydd. Pa bryd, ac yn mha le y bu gweinidogaeth Paul yn fendithiol er ei ddychwiliad, nid oes dim crybwylliad, ac nid gwiw ail adrodd dychymygiou disail. Dilys yw ei fod gyda Paul yn Antioch, cyn ei daith i Jerusalem; a bod y fath gymeradwyad yn yr eglwys, fel y dewiswyd ef i gyd-fyned â Paul yn y daith hono. Gal. 2. 1, 2, 3. Rhai blynyddoedd wedi hyn anfonodd Paul ef i Corinth, lle y cafodd dderbyniad serchog o herwydd ei dduwioldeb diffuant, a'i ddiwydrwydd a'i ffyddlondeb yn pregethu yr efengyl. Oddi yno daeth at Paul i Macedonia, ac a hysbysodd am yr eglwys yno yn gywir; dychwelodd yn fuan atynt drachefn, yn dwyn ail Epistol oddiwrth Paul gyd âg ef atynt. 2 Cor. 7. 6, 15. a 8. 6, 16. a 12. 18. Ansicr yw pa bryd y gadawodd Paul ef yn Crete, i iawn drefnu y pethau oedd yn ol, ac i osod henuriaid yn mhob dinas, megys yr ordeiniodd Paul iddo. Titus 1. 5.

Yn ei Epistol y mae yn peri iddo gyfarfod âg ef yn Nicopolis, a dwyn Zenas y cyfreithiwr ac Apolos gydag ef, pan ddoi Tychicus ac Artemas i lasurio yno yn ei le. Tit. 3. 12, 13. Gwedi hyn cawn ef gyda Paul pan ydoedd yn garcharor yn Rhufain. Gadawodd Paul, ac ateh i Dalmatia. 2 Tim. 4. 10. Pa un ai myned yno trwy anfoniad Paul, neu ynte ffoi a wnaeth rhag ofn yr erlidigaeth; neu, pa un ai gyda, ai heb gydsyniad Paul, nid yw yr apostol yn hysbysu. Hyn ydyw y cwbl o'r hanes sydd am dano. Dychymygir iddo ddychwelyd

i Crete ar ol marwolaeth Paul, ac iddo farw yno yn y 94 flwyddyn o'i oed.

Y mae yr yr Epistol ato yn fyr, yn gynwysfawr, ac yn rhagorol; y mae Paul, fel yn ei eptolau at Timotheus, yn ei gyfarwyddo ac yn ei annog mewn perthynas i ddyledsdyddau y weinidogaeth, ac yn peri iddo annog pawb, yn mhob sefyllfa, i ymddwyn yn addas i'r efengyl. Amlwg yw ei fod yn anwyl gan Paul fel Timotheus; geilw ef 'ei fab naturiol,' enw o anwyldeb, Tit. 1. 4.—'ei gydymaith a'i gydweithydd,' 2 Cor. 8. 23.—'ei frawd,' 2 Cor. 2. 13. Yr oedd, y mae yn amlwg, yn llafurus yn ngwaith niawr yr efengyl gyda Paul, yn gysur ac yn ddefnyddiol iawn iddo. 2 Cor. 7. 6. a 8. 6. 2 Tim. 4. 10.

Pa bryd, ac o ba le, yr ygrifennodd Paul yr epistol at Titus, sydd ansicr; y mae beirniaid yn amrywio yn eu meddyliau, ac heb seiliau digonol i'w dychymygiou. Gwel Macknight, Michaelis' *Introduction*, vol. iv. cap. 13. **EDR. CRETE.**—Ysgrifennodd ar yr holl Epistol, Thos. Taylor, D. D. Coccejus, Parisus.

TLAWD, neu TYLAWD, TLODION, (tylawd) Heb. תָּלַד (*tal*) anghenus, rheidus; gwael, dystadl; truan; digyfoeth, eisiewedig, diborth.—Y mae dynion yn dlodion, 1. Yn eu hamgylchiadau allanol yn y byd, heb braidd ddigon i fyw arno. Y mae dynion yn dueddol i esgeuluso, diystyru, a gorthrymyn y cyfryw, ond y mae llygad Duw mewn modd neillduol arnynt. Diar. 14. 20, 31. Pan yr ormehwyliaeth luddewig yr oedd yr offryman a'r aberthau wedi eu haddasu i'w hamgylchiadau; yn peri gwneuthur sylw neillduol o honynt; ac yn peri gadael iddynt loffion y meusydd a'r gwinllanoedd, a chynnyrch y seithfed flwyddyn, a rhan o'r degwm. Lef. 19. 10. a 25. 25—47. Y mae yr un rhwymau ar Gristionogion i ystyried eu hachos, ac y mae addewid wedi ei gadael i'r cyfryw a wnelo felly. Diar. 19. 7. Salm 41. 1. Gal. 2. 10. Rhybuddir barnwyr i wneuthur cyfiawnder iddynt; ond gyrchymynir iddynt beidio parchu y tlawd ychwaith yn ei ymrafael i wneuthur cam âg ereill, ond barnu mewn cyfiawnder. Exod. 23. 3. Lef. 19. 15. Salm 82. 4.

2. Tlawd yn ysbrydol yn ngolwg Duw; sef yn amdddifad o gyfiawnder, sancteiddrwydd, heddwch Duw. Dat. 3. 17. Tlodi ydyw hwn a'i ganlyniadau yn ofnadwy, ac yn dragy-wyddol.

3. Tlawd yn yr ysbryd; sef un wedi ei oleuo i adnabod ei gyfiwr euog a halogedig ger bron Duw, yn cydnabod ei waeledd a'i anheilyngdod; yn debyg i Job—y publican yn gweddio yn y deml—a'r afradlon ar ei ddychwiliad i dŷ ei dad—y wraig oedd bechadures wrth draed yr Iesu, neu y canwriad mawr ei ffydd. Job 42. 6. Luc 7. 27—50. a 15. 18, 19. a 18. 13. Mat. 8. 5, 8. Luc 7. 2, 6. Yr agwedd hon ar ysbryd pechadur sydd rag-barotoad i deyrnas nefoedd. Mat. 5. 3. Heb wir dloidi ysbryd,

nid oes gwir ras gan neb; y mae pob gras yn ei weithrediad yn arwyddo yr agwedd hon; megys ffydd, edifeirwch, ufudd-dod, &c. Duw sydd yn fawr yn ngolwg pawb sydd yn yr agwedd hon, ond dyn sydd yn fawr hebddi. Salm 116. 6. Edr. ARGYHOEDDIAD.

TLWS, TLYSAU, (ty-lws) eur-dlws, arian-dlws, anwyl-dlws; dillyn, hoyw, tæg, glân.—'Ceryddwr doeth i'r glust a wrandawo, sydd fel anwyl-dlws euraidd, a gwisg o aur rhagorol.' Diar 25. 12. תלש תלש, clust-dlws, trwyn-dlws. Edr. TALCEN. Gwisg o aur rhagorol, כתם תלש, neu addurn euraidd, cywrair a gwerthfawr. Edr. GRUDD, MORDDWYD.

TO-I, cronglwyd, nen tŷ, ymogor, diddos; hân, haen, rhes, gwanaf; cenedlaeth; gorthoi, cuddio, anuddo.—Am y tŷ a elo, tŷ arall a ddaw; sef am y genedlaeth a elo, cenedlaeth arall a ddaw; y tŷ a ddel; sef y genedlaeth a ddel. Salm 147. 8. Edr. ADERYN, DDOZ, DYSTRYW.

Tai y cyfreithwyr a doir & chrwyn y cyfreithgar. Diar.

TOB, טוב [da] gwlad Tob, Tobie. Barn. 11. 3, 5. 1 Mac. 5. 13. Gelwir ei thrigolion Tubieni. 2 Mac. 12. 17. Barna Wells mai yr un yw ag Istob, (2 Sam. 10. 6, 8.) gan hyny, talaeth o Syria ydoedd, yn gorwedd yn agos i'r lleoedd o Syria a enwir yno, ac nid yn mhell o Gilead, gwlad Jephthah.

TOB-ADONIAH, טוב-אדוניא [Duw da] Lefiad a anfonwyd gydag ereill gan y brenin Jehosaphat i addysgu y bobl. 2 Cron. 17. 8.

TOBIAH, Ammoniad, a gelyn i'r Iuddewon, yr hwn a wrthwynebodd adeiladu yr ail deml. Neh. 2. 10. a 4. 3. a 6. 1, 12, 14.—Ereill o'r enw. Ezra 2. 60. 2 Cron. 17. 8. Zech. 6. 10, 14.

TOCHEN, dinas yn llwyth Simeon, 1 Cron. 4. 32.

TODDEDIG. Edr. TAWDD.

TOES, (taw) glud bara.—Gorchymynir i Israel 'Ofrwm o flaenion eu toes yn offrwm dyrchafael i'r Arglwydd, yna byddai yr holl glamp yn sanctaidd.' Num. 15. 20. Rhuf. 11. 16.—'A blaenion pob blaen-ffrwyth o bob peth, a phob offrwm pob dim oll o'ch holl offrymau fydd eiddo yr offeiriad; blaen-ffrwyth eich toes hefyd a roddwch i'r offeiriad, i osod bendith ar dy dŷ. Ezeq. 44. 30. Diar. 3. 9. Yr oeddent i gydnabod Duw yn flaenaf yn mhob peth.—Galarus oedd gwleud 'gwragedd Israel yn tyfino toes i wneuthur teisenau i frenines y nef.' Jer. 7. 18.

TOGARMAH, תגרמה [cadarn] trydydd mab Gomer. Gen. 10. 3. Poblogodd ryw barthau yn ytlusau y gogledd. Ezeq. 38. 6. Sef i'r gogledd o Judea. Ar gyffiniau Pontus a Chappadocia, ceir pobl a elwir Troceni, Trogmi, Trocmeni, Trocmades. Marnataent yn feiriau Tyrus & meirch, marchogion, a mulod. Ezeq. 27. 14.

TOHU, תוהו [un yn caru] taid Samuel. 1 Sam. 1. 1.

TOI, תועי [crwydrwr] brenin Hamath, yr hwn a anfonodd i gyfarch Dafydd wedi iddo faeddu Hadadezer, & llestri arian, aur, a phres. 2 Sam. 8. 9, 10.

TOLA, תולע [pryf] 1. Mab hynaf Issachar. Gen. 45. 13. Num. 26. 23.—2. Y degfed barnwr yn Israel, mab Puah, ac wŷr Dodo, o lwyth Issachar. Olynodd Abimelech, ac a farnodd Israel 23 o flynyddoedd, ac a gladdwyd yn Samir yn mynydd Ephraim. Barn. 10. 1. Yr oedd yn farnwr heddychol, a thebygol iddo adferyd gwir grefydd, a rhoddi iawn drefn ar y wlad, ar ol yr annhrefn blaenorol.

TOLAD, תולד [cenedliad] dinas yn rhandir Simeon; yr un, hwyrach, ag Eltolad. 1 Cron. 4. 29. Jos. 15. 30, a 19. 4.

TOLL-FA, (ty-oll) Llad. TOLONIUM; Saes. TOLL: treth; tollŷ; toriad, rhwygiad. Ezra 4. 13. Rhuf. 13. 7. Mat. 9. 9. Edr. MATTHEW, TERNGED.—Tollgraig; sef craig ddrylliog, ddarniog.

Ogof y dollgraig a wana les,
Yn lloches i'r owinogod.

E. Frye, (Salm 104. 18.)

TOMDY, (tom-dŷ) arloesdy, geudy, ysgothfa; tŷ, neu le i roddi tom ynddo.—'Ac a ddinystriasant dŷ Baal, ac a'i gwnaethant yn dom-dŷ.' 2 Bren. 10. 27. 'Yn domen.' Dr. M. מדרתא מדרתא Lleoedd i roddi tom ynddynt. Nid gormod amharch i'r fath ffeidd-dra.

TOM-EN-AU-LLYD, (to-om) pridd, llaid, clai, tail, baw, mygyn, plwca, ebod, ysgothfa.—Cyffelybir yr annuwiol i dom; y mae ei natur lygredig yn ffaidd; Duw a'i gwrthdyd, ac a'i ffeiddia; ac o'r diwedd bwrir ef i uffern gyda diystyrwch. Job 20. 7.—Syrthia dynion fel tom, neu fel dynnaid ar ol y medelwr, pan y lleddir hwynt yn lloedd. Jer. 9. 22.

'Yr wyf yn eu cyfrif yn dom.' Phil. 3. 8. Y gair Gr. συβαλον, a arwydda un peth gwael, diwerth, a ffaidd—y cyfryw ag a defir i gwn: i'r cyfryw ffeidd-beth y cyffelyba yr apostol bob peth mewn, cymhariaeth i Grist. Gwel Schleusner.—'Yr wyf yn eu cyfrif yn dom;' nid oedd yn barnu yn rhy wael am danynt hwy, nac yn rhy barchus am Grist; ond yr oedd yn barnu yn gwbl uniawn ac addas; ac yr un fath y barna ac y cyfrif pawb yn ngoleuni Ysbyrd Duw, ac nid yw agwedd ein meddwl byth yn addas, yn sanctaidd, ac yn efengylaidd, ond pan byddom yn barnu felly.

'Seddi mewn tom,' a arwydda, cyflwr anghysurus, profedigaethus, a dirmygedig. Salm 69, 2, 14.

Tomen, a arwydda, 1. Lle y dom. Luc 14. 35.—2. Cyflwr gwael, isel. 1 Sam. 1. 9.

TON-AU, (twn) Gr. τών: môr-gaseg.—Effaith y gwynt ar wyneb y dyfroedd yw y tŷonau. Profodd yr enwog Mr. Boyle, trwy lawer o broffion, nad ydyw y gwynt yn effeithio

ar y dwfn yn ddyfnach na chwe troedfedd, ac nad oes na don yn codi yn uwch, yn naturiol, na chwe troedfedd oddiar wyneb y dwfr; y chwe troedfedd o ddyrchafiad, yn nghyd â chwe troedfedd o genad, neu ddyfnder, o ba un y cyfodwyd y dwfr, a wna ddeuddeg troedfedd, dyrchafiad mwyaf tŷn. Nid ydym i gasglu oddiwth hyn nad oes tonau yn dyrchafu lawer uwch na hyn; ond nid tonau naturiol ydynt, ond annaturiol, wedi eu ffurfio trwy ymuniad amryw donau, gan y buander y gyrrir y dwfr gan y gwyntoedd, fel hyn y don gyntaf a gynnyddda i faintioli dirfawr fel mynyddoedd.—'Tonau cynddeiriog y môr.' Judas 13. Edr. ANWASTAD, EWTN.

TOPAZ, *Gr. τὸραζιον*: gem, neu faen gwerthfawr, y pedwerydd o ran caledi ar ol y diamwnt. Y mae yn dryloyw; ei liw yw melyn hardd, neu liw yr aur; ond y mae amrywiol raddau yn ei felyndra; y mae yn dra chaled, ac a gymer ei gabloi yn hardd. Chrysolite yr hynafiaid yw, ac y mae i'w gael yn amryw barthau o'r India Ddwyreiniol, yn Ethiopia, Arabia, Peru, a Bohemia. Y Topaz dwyreiniol sydd fwyaf cyfrifol; y mae Topaz Peru a Bohemia yn feddalach. Topaz Saxoni a geir yn Voigtland, yn agos i Aberbach, ar fynydd a elwir Schnackenberg: y mae yn gyffredin o liw gwyn, ac yn cyd-raddu â Topaz y dwyrain mewn caledrwydd a dyagleirdeb. Yr oedd i'w gael gynt mewn ynys yn y Môr Coch, a alwent Topazion, oddiwth hyn galwent ef Topaz Cus, neu Ethiopia. Job 28. 19. Os yr un yw a *תַּזְבִּיז* (*pidath*), yr ail oedd yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, a'r nawfed yn syfaen y Jerusalem newydd. Exod. 28. 17. Dat. 21. 10.—Lliw Topaz yr hynafiaid, meddant, oedd gwyrdd gwan, âg ychydig gymysg o felyn.

TOPHEL, *תּוֹפֵל* [*adfail*] enw lle. Deut. 1. 1.

TOPHET, *תּוֹפֵת* [*tabwrdd*, neu *fforn*, neu *dwymdy*. Edr. *תּוֹפֵת* yn Parphurst.] Lle o du y dwyrain i Jerusalem, a alwent hefyd dyffryn Hinnom, neu Gehenna. Gelwid ef Tophet, oddiwth y swm a wnaent â thabyrddau i rwystr clywed cri y trueniaid a aberthent yn tân i'r eilun-dduw Moloch. Edr. MOLOCH.—Arferir ef i arwyddo lle o gospedigaeth trwy dân; a chan yr Iachawdwr i arwyddo tân uffern, dan yr enw *Gehenna*, Mat. 5. 30. yn Groeg. Yn Esa. 30. 33. arferir y gair *Tophet* i arwyddo, trwy draws-enwad, y lle y cai lluoedd yr Assyriaid eu dinystrio; canys, tebygol ddinystrio lluoedd yr Assyriaid yn mhellach oddiwth Jerusalem na Tophet, a'r tu arall gyferbyn. Y brein Josiah a halogodd Tophet i attal yr eilun-addoliaeth creulon yno. 2 Bren. 23. 10, 11. Tebygol i luoedd o'r Iuddewon gael eu llosgi yno; a laddwyd gan y Caldeaid wrth gymeryd Jerusalem. Jer. 7. 32. a 19. 11, 12, 13. Gwedi hyn gwnawd ef yn dderbynfa cyrph meirw, a phob ffeidd-dra, a chadwent yno dân gwastradol i'w llosgi.

TOR, (to-or) bol, bru, croth; cest, chwydd, yagwyddiad allan. Tôr y mynydd, chwydd y mynydd; tôr llaw; tôr tarian, crwan neu chwydd y darian. 'Ar dy dôr y cerddi. Gen. 3. 14. Edr. SARPH.

TORAETH-EITHIOL, (tor) twf, cynnydd tyfiant, cynnyrch cawd; casydawr; llawnder. Num. 18. 30. Neh. 9. 37. Salm 107. 37.

TORCH-AU-I, TYRCH, (tor) addurn-blaeth, mwnwgl-dorch; troi i fynu; plethm. Torch oedd arwydd-nod o ragoriaeth a wiagid gynt gan yr hen Frytaniaid, yr hon a ymadorchent mewn ymladdfa rhag ei dwyn gan y gelys; oddiwth hys y mae yr ymadroddion, 'Tynaf am y dorch â thi—tynu am y dorch.' Torch dy lewys; sef trio i fynu dy lewys.—'Ac yn dorchan. Num. 31. 50. 'Ac yn arfedog.'—Dr. M. תּוֹרַח rhyw addurn menywaidd oedd; hwyrach mai math o wregys, neu rwymyn am y ddwyfroa, i'w iddynt edrych yn grwn ac yn llawn, medd Parkhurst. Cyfieithir ef *cadwynai*, yn Exod. 35. 22.

TORF-EYDD, (tor) lliawa, amllder, byddin, rhawd. Edr. BYDDIN, GLRW, TYRFA. Arwydda, weithiau, y bobl gyffredin wedi eyd-gaeglu.—Mat. 4. 25. a 7. 28. a 8. 1, 18. a 12. 15. a 21. 9. Act. 13. 45.

TORFYNYGL—U, (tor-mayawgl) tori y gwddf. Exod. 13. 13. Deut. 21. 4. Esa. 66. 3.

TORLAN-ENYDD, (tor-glan) glân doredig, glân wedi ei threulio gan ddwfr. 1 Cron. 12. 15.

TORI, (ty-or) dryllio, gwneyd yn ddarnau; dos, hywaddu.—1. Dryllio, darnio. Exod. 34. 13.—2. Dryllio, gwneuthur yn ddi-ddesnydd. Salm 10. 15.—3. Diddymu cyfraith, neu dros-eddu gorchymyn. Gen. 17. 14.—4. Rhoddi i farwolaeth. Exod. 9. 15. Lef. 7. 25. a 20. 3, 5, 17. a 22. 3.—5. Attal, tynu ymaith. 1 Sam. 20. 15.

'Tori y galon,' a arwydda, tristwch mawr; argyhoeddiad a thristwch am bechod. Act. 21. 18. Esa. 61. 1. Luc 4. 18.

'Tori bara,' a arwydda, cyfranogi o swper yr Arglwydd. Act. 2. 42. a 20. 7. Gwnai yr Iuddewon eu bara yn deisnau llydain teneu, ac yr oeddnt bob amser yn eu tori a'u dwylaw, ac nid un amser âg erfyn miniog. Edr. DARLLO, DYDD, RHWGO, SWPER.

'Y mae y fwyall wedi ei gosod ar wreiddyn y prenau: pob pren gan hyny yr hwn nid yw yn dwyn firwyth da, a dorir i lawr, ac a defir yn tân.' Mat. 3. 10. Tebygol gymeryd y dull hwn o ymadroddi o Esa. 10. 33, 34. Yr oedd y genedl Iuddewig i gael ei dystyrio gan y Byufeiniaid, tan iau pa rai yr oeddnt yn awr yn byw. Y fwyall hon oedd ar wreiddyn y prenau, a'u torai i lawr yn ddilya, os na ddiwygient trwy brogethiad yr efengyl i ddwyn firwyth. Nid yagythrio rhai o'r cangenau a wna, ond taro ar wreiddyn y pren, ac yn galllynol ei lwyrr ddinystrio.

'Na thorweh mo honoch eich hunain.' Deut. 14. 1. Yr oedd hyn yn arferiad yn mhlith y cenedloedd eilun-addolgar, yn enwedig yn eu tristwch a'u galar: 1 Bren. 18. 28. Jer. 41. 5. yn neillduol ar farwolaeth përhynasau, a chyfeillion. Jer. 16. 6. Y mae hanesion dychrynllyd iawn am eu creulondeb tu ag at eu cyrph eu hunain yn addoliadau rhai o'u dwian, yn enwedig y dduwies Isia, Baal, Bellona, Cybele. Gwel Le Clerc ar 1 Bren. 18. 28. Leland's *Advant. & Necess. of Christ. Rel. part i. chap. vii.* Y cyfryw anmharch creulon i'w cyrph a waherddir gan yr Arglwydd i'w bobl; ond y maent i oddef eu cystuddiau a'u profedigaethau gyd âg amynedd ac ymostyngiad sanctaidd, ac ymwrthod â'r cyfryw arferion llygredig, direawm. Deut. 14. 2. Wrth gymharu crefydd y Beibl a holl grefyddau eraill y byd, ymddengys y rhagoriaeth yn hynod. Edr. PRINT.

TORTH-AU, (ty-orth) *Llad.* TORRA: teisen, afrilladen. Arferent gynt anfon torthau yn anrhegion i ddynion o onowrwydd. 1 Sam. 17. 17. a 25. 18. 1 Bren. 14. 3. 2 Bren. 4. 42.

Mae y gwyrthian o amlhau ychydig dorthau bychain i borthi y tyfaoedd, yn neillduol o addysgiadol, ac yn dangos yr Arglwydd, y gweithiwr mawr, yn hynod o ogoneddus a nawddgar. Mat. 14. 17—23. a 15. 34, &c. Marc 6. 34—44. Ioan 6. 9, &c. Yr oedd yn brawf diammhenol o fawredd ei berson, sef mai creawdwr a chynnalwr dyn ydoedd; bod ei dosturi yn fawr yn wyneb, pob amgylchiad cyfng a ddichon dyn fod ynddo, ac yn galw am ein hymddiried diysog ynddo yn wyneb ychydig, ac y dichon ychydig gynnnyddu wrth gyfranu yn lle lleihau: hefyd ein dyagu fod ganddo fendithion ysbrydol, na ddarfyddant byth, er cyfranu i siliynau dirifedi. Y mae yr olwg yn wyneb y drych hwn yn fawreddig, yn dirion, ac yn ogoneddus.

TOST-ER, (to-ost) gerwin, garw, sarug, caled, llym, creulon; trwm, astrarist. Eea. 22. 17. Jer. 6. 26. a 14. 17. Luc 19. 21. Act. 20. 37. Rhuf. 11. 22.

Mae yn dost ar a ddymunai farw; mae yn dostach ar a'i ofno. *Diar.*

TOSTUR-I-IAETHAU-IO-IOL, (tost) adfydus, truenus; trugaredd, gresyndod; trugarhau, gresynu.—Y geiriau *tosturi*, *tosturiaeth*, *tosturiol*, a arwyddant, ymysgaroedd tyner, yn cydymdeimlo âg un mewn poen trallod, neu gyfyngder, ac yn ymdrechgar, o dosturi, am ei ymgeleddu: y cyfryw ag a fedd mam at ei phlentyn anwylaf. Galar. 4. 10. Y gair *Heb.* תורתי a'r gair *Gr.* εὐσπλαγγος, a gyfleithir *tosturi*, *tosturiol*, a arwyddant, ymysgaroedd tyner, calon dyner, trugaredd dosturiol; y teimladau mwyaf bywiog a thyner a ddichon y natur ddynol yn *neb* brofi a gweithredu; y cyfryw ag sydd berthynol i dad neu fam, y perthynasau agosaf, a'r cyfeillion mwyaf anwyl. Eea. 49. 15. Salm 103. 18. Y cyfryw agweddiad y

mae yr apostol yn annog y Cristionogion i ddangos at eu gilydd. Zech. 7. 9. Eph. 4. 32. 1 Pedr 3. 8.

Y mae tosturi a thosturiaethau yn cael eu priodoli yn y geiriau mwyaf helaeth a chadarn i'r Arglwydd. Salm 79. 8. a 103. 4. 'Ni phalla ei dosturiaethau.' Galar. 3. 22. Ac mewn tosturiaethau y mae yn arwain ei bobl, ac yn eu hymgeleddu. Jer. 31. 9. 1. Y mae tosturi yn hanfod Duw; nid oes dim yn Nuw ond sydd yn hanfodol ynddo. Salm 116. 5.—2. Yn ganlynol, y mae ei dosturi yn anfeidrol, ac yn ddiderfyn, ac yn ddiddarfod, fel Duw ei hun; y mae ei dosturiaethau yn aml, yn lluosog, ac yn ddiddarfod. Neh. 9. 19. Salm 51. 1. Eea. 63. 15. Galar. 3. 22.—3. O'i ben-arglwyddiaeth y mae yn dangos ei dosturi: 'Tosturia,' medd efe, 'wrth yr hwn y tosturiwyf.' Exod. 33. 19. Arwydda hyn, nad oes dim yn neb yn haeddu tosturi mewn un gradd; y mae pawb yn haeddu y toster mwyaf. Rhuf. 11. 22. Ynddo ef, ac yn anfeidrol ddaioni ei natur, y tardda ei dosturi: hyn yw yr achos cymbelliadol o hono; a'i ewyllys anddibynol yw ei reol yn gweithredu yn dosturiol.—4. Y mae tosturi yn holl oruchwyliaethau Duw tu ag at ei bobl: 'Mewn tosturiaethau,' medd efe, 'y dygaf hwynt.' Jer. 31. 9. Fel y mae yn ddoeth, felly y mae yn dosturiol yn ei holl ymddygiad tu ag atynt. Edr. ARCH-OFEIRIAD, CARIAD, DAIONI, TRUGAREDD.

TRA, rhagddod: uchel, oddiar, tros; tu hwnt. 'Duw a'i tra-dyrchafodd yntau;' sef a'i dyrchafodd yn uchel iawn. Phil. 2. 9.—Gorair: pan, pryd, uchl oni, cyd ag.

Doeth dyn tra thawo. *Diar.*

'Tra yr oedd hwn yn llefaru, un arall hefyd a ddaeth,' &c. Job 1. 16.—'Tra fyddo yr annuwiol yn fy ngolwg.' Salm 39. 1.

TRA-ARGLWYDDIAETH—U, (tra-arglwyddiaeth) llywodraethu yn galed, ac yn drahaus; corbwo.—'Nid fel rhai yn tra-arglwyddiaethu ar etifeddiaeth Duw. 1 Pedr 5. 3. Κατακυριευστες των κληρων. 'Nid fal rrai a fynnon vod yn arglwyddi ar tretad Dyw.' W. S. 'Yn arglwyddi ar etifeddiaeth Duw.' Dr. M. κληρων, etifeddiaethau. Yr amrywiol eglwysi a chynnullleidfaoedd a elwir yma etifeddiaethau, yn cyfeirio at yr amrywiol etifeddiaethau y llwythau yn ngwlad Canaan, a ranwyd iddynt wrth goelbrenau, yr hyn yw priodol ystyr y gair *Gr.* κληρος (cleros.) Nid dylai blaenoriaid eglwysi Duw dra-arglwyddiaethu a thra-awdurdodi arni, fel penaethiaid gormesol y cenedloedd, Mat. 20. 25. Marc 10. 42. Ezec. 34. 4. lle yr arferir yr un gair Groeg. Nid ewyllys, na meddwl un dyn, ond gair Duw sydd i lywodraethu ar eglwys Dduw. Eglurhau hwnw, a rhoddi hwnw i awdurdodi arni, yw gwaith blaenoriaid eglwysig.

'Nid am ein bod yn arglwyddiaethau ar eich fydd chwi; ond yr ydym,' medd yr apostol, 'yn

gyd-weithwyr i'ch llawenydd.' 2 Cor. 1. 24. Cyfeithir yr un gair Groeg, *gorchfygu*, yn Act. 19. 16. 'A ruthrodd arnynt, ac a'u (*κατακυριους αυτων*) *gorchfygodd*.' Hyn yw tra-arglwyddiaethu; sef goresgyn trwy rym ac awdurdod, ac wedi hyny cadw mewn darostyngiad caeth a gorthrymus. Yr oedd yr apostol yn canfod yr ysbryd hwn yn ymgori yn ei ddyddiau ef mewn blaenoriaid eglwysig, yr hwn a ddyrchafodd wedi hyny i'r graddau mwyaf cywilyddus o dra-arglwyddiaeth a gorthrymder. Nid oes diin yn fwy melldith i eglwys Dduw yn mhob oea, na blaenoriaid beilchion, cnawdol, sydd yn ceisio yr eiddynt eu hunain, ac nid yr eildo Crist Iesu.

TRACHEFN, (trach-cefn) tu ol, tu ol y cefn; eilwaith, eilchwyl, eto, etwa.—'Ei wraig ef a edrychodd drach ei chefn.' Gen. 19. 26. Edr. Lor.—'Rhaid eich geni chwi drachefn;' sef eilwaith. Gwedi eu geni unwaith fel dynion, rhaid eu geni *eilwaith* cyn y byddont yn Gristionegion gwirioneddol. Ioan 3. 7.—'Efe a sycheda drachefn;' sef yn ddiidarfod, yn ddi-dori ei syched, oni chaiff *angenach* dwfr nag a fedd natur. Ioan 4. 13.

'Ni dderbyniasoch ysbryd caethiwed drachefn i beri ofn.' Rhuf. 8. 15. Dichon iddynt fod mewn caethiwed, ond ni *dderbyniasant* oddiwrth Dduw ysbryd caethiwed. Y mae Duw yn argyhoeddi ei bobl, ac yn eu ceryddu yn llym, ond nid yw yn rhoddi iddynt ysbryd caeth-weision; byddai hyny yn anaddas i'w cyflwr fel plant Duw, ac yn anghytun a'r gwirionedd mewn perthynas i'w cyflwra.

TRACHONITIS, [*gare*, neu, *gwlad fynyddig*] gwlad fechau i'r deheu o Damascus, ag oedd yn perthyn i Arabia, yn hytrach na Phalestina. Yr oedd i'r gogledd i Iturea, & Batanea i'r gorllewin. Gwlad fynyddig, greigiog, ydoedd; yn llochesu llawer o ladron, y rhai a barasant llawer o flinder i Herod Fawr. Yr oedd Phillip ei fab yn detrarch arni. Luc 3. 1.

TRACHWANT—AU—U, (tra-chwant) trablys, chwant mawr; gwŷn; blysu, deisyfu, chwenychu.—Trachwant yw pob chwant pechadurus; chwant ar draws y gyfraith, rheol uniondeb a chyfiawnder; chwant dros ben uniondeb, a'r hyn a ddylai dyn ei chwenych, yw chwant pechadurus.

Y mae tri math o chwant; sef naturiol, pechadurus, ac ysbrydol.—1. Chwant naturiol, yw pob chwant planedig yn y natur ddynol yn ei chreadigaeth; megys chwant bywd a diod, &c.

2. Chwant pechadurus, yw chwant naturiol yn y gormodedd o hono, dros ben terfynau o sobrwydd a chymedroldeb. Y mae peth a fyddo yn gyfreithlon yn y cymedroldeb o hono, yn myned yn bechadurus yn y gormoded. Bly pechadurus sydd yn peri i ddynton fwyta hyd lythineb, ac yfed i feddwod, neu gysgu hyd syrthni, a gorphwys i ddiogi, &c. Neu, ynte, chwenych pethau gwaharddedig gan Dduw,

mewn un gradd. Nid oedd chwenych ffwrwyth y coed yn ein rhieni cyntaf yn bechadurus yddo ei hun; canys chwant naturiol ydoedd, wedi ei blannu gan awdwr natur; ond yr oedd chwenych o ffwrwyth y pren gwybodaeth da a drwg yn bechadurus, gan fod Duw wedi gwahardd hwnw, ac y mae yn addas fod ein henaidd oll, yn ei holl weithrediadau, yn ddarostyngedig i ewyllys Duw yn mhob peth. Felly y mae y chwantau a grybwyllir am danynt yn y degfed gorchymyn yn bechadurus, am fod Duw yn gorchymyn hyny. Nid yw chwenych tŷ, neu was, neu wraig, ddim yn bechadurus yddo ei hun; ond y mae chwenych tŷ, neu was, neu wraig *ein cymydog*, yn dra phechadurus, am fod Duw wedi gwahardd hyny, ac y mae y chwant am danynt yn myned dros y terfynau a roddodd Duw i'n chwenychiad. Heblaw hyny, dichon fod dyn yn chwenych pethau cyfreithlon, o egwyddor ac i ddyben pechadurus, ac felly yn bechadurus hollol. Er bod chwant cael tŷ yn drigfa, yn noddfa, ac yn ddiogelwch, yn gyfreithlon; eto, geill dyn chwenych tŷ i ddybenion pechadurus iawn, sef er seگردod, esmwythder cnawdol, difyrwch cnawdol, gloddest, balchder, &c. Ac felly yr un fath am bob peth arall; canys nid oes dim na ellir ei ddefnyddio yn bechadurus yn gystal ag yn sanctaidd.

Mae y tueddfryd pechadurus sydd mewn dyn dan y cwmp, yn gyffredinol, yn yr ysgrythrau, yn cael ei alw *επιθυμια*, *chwant*, *επιθυμιας της σαρκος*, *trachwantau y cnawd*. 'Nid adnabum i bechod, ond wrth y ddeddf: canys nid adnabuaswn i drachwant, oni bai ddywedyd o'r ddeddf, Na thrachwanta.' Rhuf. 7. 7. 'Rhodiwch yn yr Ysbryd, ac na chyflawnwch drachwant y cnawd.' Gal. 5. 16. 'Yna chwant wedi ymddwyn a esgor ar bechod: pechod pan orphener, a esgor ar farwol-aeth.' Iago 1. 15. Oddiwrth y chwant tafewnol hwn y gweithreda yn ddiderfyn, yn ddilywodraeth, ac i ddybenion pechadurus, anniwiol, y mae yr holl bechodau allanol yn tarddu. Dyma y groth lle yr ymddygir hwynt, a'r ffynon o ba un y tarddant oll. Y synwrau corphorol a borthant ac a ennynant y chwant hwn, trwy osod gwrthdrysau addas i hyny o flaen y meddwl: am hyny gelwir ef 'chwant y cnawd, chwant y llygad, a balchder y bywyd.' Chwant y llygad yw y chwant a borthir â gwrthdrysau a osodir trwy y llygad o flaen y meddwl llygredig, i weithredu ar y chwant tafewnol. Chwant y cnawd yw gwrthdrysau yn boddhau y cnawd, y rhai trwy synwrau y corph a gyfleir yn y meddwl i'r chwant tumewnol i weithredu arnynt. Yr un fath balchder y bywyd; dull balch y byd yn byw, yn gweithredu ar falchder calon dyn i ddilyn yr un llybr o hunan-ddyrchafiad, yn lle dyrchafu Duw. Rhy faith fyddai yma olrhain chwant yn ei holl effeithiau, a'r holl anniwiol ffyrdd y mae yn gweithredu: gwasau-

aethu *amryw chwantau* yw bywyd cyffredinol holl ddynion diadgenedledig. Dyma y drych a welir ar y byd, ar holl blant Adda wedi colli Duw. Gelwir hwynt *trachwantau* y *diafol*. 'A thrachwantau eich tad a fynweb chwi eu gwneuthur.' Ioan 8. 44. Ar y trachwantau hyn y mae y diafol yn gweithredu: a thrwy chwantau twyllodrus y mae yn denu, yn llithio, ac yn twyllo eneidiau dynion i ddinysr tragywyddol. Eph. 4. 22.

3. Chwenychiad ysbrydol a sanctaidd, yw chwenych pob peth o egwyddor sanctaidd, i ddybenion sanctaidd, ac mewn ymostyngiad i ewyllys Duw o fewn terfynau ei orchymnion. Yn gweithredu fel hyn y mae chwenychiad naturiol yn sanctaidd ac yn ysbrydol; pa faint unwy felly pan fyddo gwrthdrych y chwant yn ysbrydol, sef pethau yr Ysbryd, dadguddiedig yn y gair? Fel y mae y chwant am fwynhad o'r pethau mawrion a thra dymunol hyn yn sanctaidd, ac yn gymeradwy gan Dduw, felly y mae y diffyg o honynt yn agwedd hollol bechadurus ar enaid dyn, ac yn profi diffyg gwir gariad at Dduw, ei ogoniant, a'r mwynhad o hono. Y mae pethau yr Ysbryd, yn y mwynhad o honynt, yn ein haddasu i ogoneddu a mwynhad Duw, ac nis dichen neb fod heb eu chwenych, heb fod hefyd heb chwant i fwynhau a gogoneddu Duw—yr hyn sydd dra phechadurus. Yr un peth yw y chwant ysbrydol hyn, a'r hyn a eilw yr ysgrhythrau yn *gariad*; caru Duw a phethau Duw, ac yn ganlynol casáu-pob peth yn groes i hyny; cofseid-yo y naill, ac ymwrthod a'r llall. Gelwir ef hefyd blysiu, hiraethu, newynu a sychedu yn sanctaidd, ac nid oes ond cyflawn fwynhad a foddlonia ei awydd awchus am ei wrthdrychau. Edr. BLYS, CARIAD, NEWYN, SYCHED, &c. Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. lib. iii. cap. 5, 6—8*.

TRADWY, (tra-dwy) tri dydd i ddyfod: yn mhen tri diwrnod.—'A thradwy y tiriasom yn Samoa.' Act. 20. 15. *τῆ δε στεπα, a'r dydd arall ar ol dranoeth, sef tradwy.*

TRADDOD-I, (dod) rhoddi i fynu; rhodd-iad i fynu.—Cafodd Crist ei draddodi gan y Tad; 'traddododd ef drosom ni oll.' Rhuf. 8. 32. Edr. ARBED. Traddododd yr arch-offeir-iaid a'r ysgrifenyddion ef i'r cenedloedd, i'w watwar, i'w fflangellu, ac i'w groeshoelio. Mat. 20. 18, 19. Traddodwyd ef hefyd fel aberth i'r lladdfa. Eea. 53. 7.

TRADDODIAD-AU, hen goffadwriaethau yn mhlith dynion o genedlaeth i genedlaeth, heb erioed en hysgrifenu. Hôna yr Iuddeuon, heblaw y gyfraith, ysgrifenedig yn mhum llyfr Moses, i'r Arglwydd roddi llawer ychwaneg i Aaron ac i'w feibion; ac iddynt hwy eu traddodi i'r henuriaid; a'r rhai hyny eu traddodi i eraill, ac felly o genedlaeth i genedlaeth. Y gyfraith draddodiadol hen, meddant, yw enaid y gyfraith ysgrifenedig, ag sydd yn rhoddi bywyd ac ystyr iddi. Y traddodiadau hyn nid

dynt ddim ond dychymygion dynion rhyfyg-us. Gelwir ni yn eglur i sylwi yn unig ar yr hyn a ddadguddiodd Duw i ni yn y gair; y mae hyn yn llawn daigon; ac ychwanegu ato sydd afreidiol a phechadurus. Deut. 29. 20. Gwedi amser y prophwyd Malachi, lluosogodd y traddodiadau gwag hyn yn ddirfawr, fel y canfyddir yn hanesion yr Efyngylwyr. Edr. CORBAN, GOLOHI. Y mae yr Arglwydd yn beio arnynt yn llym am ddi-ddvnu gorchymnion Duw trwy eu traddodiadau eu hunain. Mat. xv, a xxiii. Yn fuan wedi hyn yr oedd crefydd yr Iuddeuon yn gynnwysedig yn y cyfryw draddodiadau. Rabbi Judah, ynghylch A. D. 190, a gasglodd yr hyn a allai o'r traddodiadau hyn, ac a alwodd y gwaith MISHNAH, neu *ail-gyfraith*. Gan nad oedd y gwaith hwn yn digon eglur ar amryw bynciau, Rabbi Jachanan, yn nghylch 100 mlynedd wedi hyny, a ysgrifonodd eglurhad arno, a alwodd efe GEMARA, neu *perffeithrwydd*. Y ddau hyn gyd â'u gilydd a elwir y TALMUD, neu *cyfarwyddwr Jerusalem*; am ei fod wedi ysgrifenu yn benaf er mwyn yr Iuddeuon yn Nghanaan. Barnwyd hwn yn annigonol hyfforddiad i'r Iuddeuon yn yr loll wledydd dwyreiniol. Rabbi Asse, a'i ddygyblion, a ysgrifenasant un arall; yr hwn, yn nghyd a'r Mishnah, a alwyd TALMUD BABILON. Y mae yn gynnwysedig o 6 o ddo-parthiadau, 63 o draethodau, 524 o bennodau. Hwn sydd yn bresennol yn y cymeradwyaeth mwyaf yn mhlith yr Iuddeuon, ac y maent yn rhoddi y blaenoriaeth iddo ar y Beibl ei hun, ac yn edrych ar y *Keraites*, y rhai a barchant y Beibl yn unig, fel cythreuliaid mewn cnawd. Mae y Talmud hwn o'r cyfrw faintioli, fel nad oedd ond ychydig o'u doctoriaid a allai wneuthur eu hunain yn ddigon hyddysg ynddo; am hyny Moses Maimonides, Rabbi o'r Hispaen, yn nghylch A. D. 1180, a'i difrodd, ac a'i cyhoeddodd mewn pedwar llyfr mawr unplyg. Er ei fod yn cynnwys llawer o ddychymygion gwag, disail, oto geill y neb a gaffo amynedd i fyned drwyddo, gael amryw o bethau buddiol, yn tueddu i dafu goleu ar yr ysgrhythrau.

Y mae gan y Pabyddion lawer o draddodiadau, a dderbyniwyd, meddant, oddiwrth yr apostolion, mor wag a disail a'r traddodiadau Iuddeuaidd. Ond ni oddef Duw i ni edrych ar ddim ond ei air yn unig fel sail ein cred, a rheol ein haddoliad a'n bucheddiad. Cyhoedd-ir mellidith ddychrynllyd ar y neb a roddo ato, neu a dyno oddi wrtho. Dat. 22. 18, 19. I wneuthur crefydd yn foddhaol i'r cnawd a rheswm dynol, rhaid dychymygu rhyw rheol i gerdded wrthi heblaw gair Duw, neu rhoi gan esponiadau ar hwnw; a dyna ddyfais y diafol yn mhob oes.

TRAETH, TREUTHYDD, (tra-eth) tywyn, y feisdon, glan y môr. Act. 21. 5.

TRAETHA WD, (traeth) cyfansoddiad, llyfr-yn. Act. 1. 1. Luc 1. 1.

TRAEHAD-U, (traeth) triniad mewn geiriau, gosodiad allan, mynegiad; dadgan, hysbysu, egluro, amlygu, arwyddocau, dangos.—'Dydd i dydd a draetha ymadrodd. Salm 19. 2. Edr. LLEFERYDD.

'Traetha fy nghalon beth da. Salm 45. 1. Sef gair (רַחֵם) lleaiol, da, hyfryd, gorfoleddus, am Grist a'i swyddau, cynnwysedig yn y Salm ganlynol. Yr oedd ei galon yn traethu cyn i'w bin yagrifenu; sef yn myfyrto yn hyfryd ar y gwrthddrych gogoneddus. Y gair רַחֵם a gyfieithir yma *traethu*, a arwydda, berwi, clychu, clych-ferwi, byrlymu. Yn ei ffyrddod ar Grist yr oedd ei galon yn ennyn, a'i feddyliau yn byrlymu i fynu yn awyddus am fynediad allan. Y geiriau a ddadganant yn hynod agwedd calon dan ddylanwadau gwresog yr Ysbryd Glan. Edr. DADGAN, LLEFARU, YMADRODDI.

TRAFLYNCU, (traflwnc) cegu, ceglync, darlyncu, gwancio, ysu yn wancu.—'Ond os onoi a thraflyncu eich gilydd yr ydych, gwylwch na ddyfethir chwi gan eich gilydd.' Gal. 5. 15. 'A's ynte onoi ac yssu y gyludd a wnewch, ymogelwch rac ymddifa gan y gyludd.' W. S. Cyfieithir yr un gair, *καταβόω*, *llwyr-fwyta*. Mat. 23. 14. 2 Cor. 11. 20. Y geiriau a ddarluniant yn fywiog y ceffigeanu, y athrodan, a'r pleidiau, oedd yn mhllith y Galatiaid, a'r effeithiau dinystriol o honynt; dynion yn y cyfryw ysbryd ydynt yn debycach i gŵn nag i ddefaid diniwed Crist.

TRAFFERTH-ION-US, (porth) dibrisdol, llafur, poen; tralodau, llawn o negesau; mawr ei drybestawd, poenus, llafurna, helbulus, tra bliu. Preg. 8. 16.

Trafferth ych hyd echwydd. *Dair*.

'Gofalus a thrafferthus wyt yn nghylch llawer o bethau.' Luc 10. 41.—'Yddwyt yn go:alu ac ith tral'odir yn-cylch llawer o pethae.' W. S. Y gair *τροβαλή*, a gyfieithir *trafferthus*, a arwydda, yn briodol, cynhyrfiad dyfroedd mewn tymhestl, neu gyfrôad a thrwst tyria o bobl; cyffelyb i hyn yr oedd meddwl Martha mewn profedigaeth gan lawer o wasanaeth yn y teulu pan yr oedd yr Iesu yno. Yr oedd yn anghymedrol o gynhyrfus, ac wedi colli iawn lywodraeth ar ei hysbryd. Am hyn cafodd gerydd tirion gan yr Arglwydd; yr hwn, tebygol, a ddofodd ei hysbryd, ac a dawelodd yr ystern oddi mewnodd. Phil. 4. 6. 1 Cor. 7. 32—35.

TRAGYWYDD-OL-DEB-DER-IAETH, (cywydd) didranc, parhaus, bythol, diddechreu, diddiwedd, annherfynol, anfarwol; byth, byth-olrwydd.—Arwydda *tragywyddol*, weithiau, yr hyn sydd o hir barhad; felly y dywedir fod deddf seremoniol Moses yn dragywyddol.—Exod. 12. 24. a 27. 21. a 28. 43. a 40. 15. Gelwir Canaan yn etifeddiaeth dragywyddol. Gen. 17. 8. Gelwir hwynt felly yn neillduol, am eu bod yn cysgodi pethau tragywyddol. Priodolir *tragywyddoldeb* i'r bryniau, o herwydd eu hynafiaeth, eu cadernid, a'u hir-barhad. Gen. 49.

26. Deut. 33. 15.—Yn yr ystyr cyfyng hwn y gelwir teyrnas Dafydd, yn deyrnas *byth*, sef o hir-barhad; oddieithr i ni ei golygu yn parhau byth yn nheyrnas ysbrydol y Messiah, hâd Dafydd. 1 Cron. 17. 14. 2 Sam. 7. 16.—Weithiau arwydda peth heb ddechreu na diwedd, yn enwedig heb ddiwedd; felly y priodolir ef i angelhon, eneidiau dynion, deddyddwch y cyfiawn, a thrueni yr annwyl—er bod dechreu iddynt, ni bydd byth ddiwedd. 2 Cor. 4. 17. Mat. 19. 16. a 25. 41.—Mae y farn yn dragywyddol, am y bydd cyfyrnau angelion a dynion yn cael eu sefydlu yn ddigyfnawid byth. Heb. 6. 2.—Esfengyl dragywyddol y gelwir yr esfengyl, am ei phregethu o'r cwmp yn Eden hyd ddiwedd amser, a bod ei holl freintiau a'i bendithion yn ddiddarfod. Dat. 14. 6. Edr. **ESFENGYL**.—Felly mae y cyfammod, a Christ yn ei swyddau cyfryngol, yn dragywyddol, sef yn ddigyfnawid ac yn ddiddarfod. Heb. 5. 9. a 7. 25. a 9. 12. a 13. 20. Edr. **CYFAMMOD**, **OFFERIAD**, &c.

Bod *tragywyddol* yw Duw, a mae heb ddechreu, olynol ddilyniad, na diwedd. Mae hyn yn tarddu oddiwrth ei hunan-hanfodiad; canys y bod sydd yn hunan-hanfodol, nis dichon oddef un pwnc tebygadwy o amser pan nad ydyw yr un digyfnawid; ond dull parhad y bod dwyfol nis gallwn ei amgyffred, na pha fodd y cydhanfoda &g amser, na pha fodd y mae anfeidrolodd yn cyd-hanfodi & lleoedd neillduol. Nid yn unig y mae heb ddechreu ac heb ddiwedd, ond nid oes olyuol ddilyniad yndo; un pwnc sefydlog gwastadol yw parhad ei hanfod. Y mae yn berffaith feddiannol ar unwaith yn gwbl o fywyd annherfyndig. Nid ydyw efe yn dywedyd am dano ei hun, Myfi oedd y dechreu, ac a fyddaf y diwedd; Myfi oedd Alpha, ac a fyddaf Omega; ond Myfi yw: nid ydyw bum a byddaf yn perthyn iddo; priodolir *sydd*, *oedd*, *ac sydd* i *ddyfod*, iddo, o'n rhan ni, a'r cyflawniad yn olynol o'i fwriadau a'i weithred-oedd. Dat. 1. 8. Ond *Myfi yw* (*εγω ειμι*) YDWYF sydd briodol i Dduw o ran ei hanfod.* Edr. **DIHENYDD**, **LEHOFAN**, **YDWYF**.

1. Byddai yn ddibynol, pe bai heb fod yn dragywyddol; am hyn ni byddai yn Dduw.—2 Pe byddai olynol ddilyniad yndo, byddai rhanau yndo; a phe byddai rhanau yndo, gallai fod diwedd iddo; ac felly ni byddai yn Dduw.—3. Pe buasai dechreuad iddo, rhaid fod rhyw un o'i flaen, ac am hyn yn *well* nag ef i roddi bod iddo; am hyn nis gallasai fod y mwyaf perffaith, a'r goruchaf; sef yw hyn, nis gallasai fod yn Dduw.—4. Rhydd dde-

* Y mae tri gwahaniaeth amser yn cael ei briodoli i Dduw, (Dat. 1. 4.) nid yn ffurfiol ond yn arbenigol. Y mae *tragywyddoldeb* Duw yn cael ei ddesgrifio fel hyn, nid fel pe dywedid am dano yn olynol, ond yn arhanadwy, oblegid mae *tragywyddoldeb* Duw yn cynnwys pob amserau. Sonir am y gorphenol, ond heb nacu y presennol a'r dyfodol, a chrybwyllir am y presennol, ond heb nacu y gorphenol a'r dyfodol. *Turret. Inst. Theol. tom. i. 212.*

chreuad i bob peth arall, am hyny rhaid ei fod yn ddiiddechreu ei hun, sef yn dragywyddol.

1. Tystiolaetha yr ysgrythyrau fod Duw yn dragywyddol. Gen. 21. 33. Salm 90. 5. Esa. 40. 28. a 57. 15. Dan. 6. 26. Rhuf. 16. 26. —2. Gwadir iddo ef amser, ac olynol ddilyniad. Job 36. 26. Salm 90. 2. Esa. 43. 10. 2 Pedr. 3. 8.—3. Priodolir iddo briodoliaethau a gweithrediadau dragywyddol; megys gallu, cariad, trugaredd, &c. Rhuf. 1. 20. Jer. 31. 5. Salm 103. 17. a 136. *possim*.—Cynghor dragywyddol. Salm 33. 11.—Teyrnas dragywyddol, Exod. 15 18.—Gogoniant dragywyddol, Dan. 7. 9, 22.—Ei flynyddoedd ni ddarfyddant. Salm 102, 24, &c.

Gwel, 1. Fawredd Duw, yn preswyllo ac yn llenwi dragywyddoldeb. Rhydd yr ystyriaeth hwn feddwl éang am dano, a thra anamgyffredadwy byth i ni.—2. Gwaeledd a diddynder pob creadur. Job 14. 21. a 25. 6. Esa. 40. 6. Iago 4. 14. Salm 102. 3.—3. Anfeidrol ddedwyddwch-y rhai y mae Duw yn Dduw iddynt. Eu Tad, eu Cyfaill, eu Duw, yw un sydd yn dragywyddol. Salm 48. 13, 14. Esa. 46. 4. Hab. 1. 12. a 8. 18.—4. Trueni diamgyffred y rhai y mae y Duw hwn yn ddigllon wrthynt: a mawr ddrwg pechod yn haeddu cospedigaeth o dragywyddol barhad. Jer. 10. 10. Heb. 10. 31. Mat. 35. 46.—5. Bydded i ni ei wasanaethu fel Bob dragywyddol, y mae yn byw byth i wobrwyo ei bobl, am beth bynag a wnelont, neu a oddefont drosto yn y byd hwn. —6. Gweddai ein bod yn dweddio, yn byw, yn siarad, ac yn gweithredu pob peth a thragywyddoldeb yn ein golwg.

TRAHA-US, (tra-ha) tawader, balchder, gorhydri, amryfoldeb, tra balch, rhodresus, rhyfygus, cymyreddus; diystyrlyd o eraill.—Arwydda creulondeb: 'Y traha a wneloid a deng mab a thringain Jerubbaal.' Barn. 9. 24. Salm 7. 16. Esa. 16. 6. Joel 3. 19. Obad. 10.—Cyfieithir yr un gair *Heb.* תַּרְסִיס *trawsedd*, Gen. 6. 11. Salm 11. 5. a 25. 19.—*cam*, Jer. 51. 45. Gen. 16. 5.

'Yn drabaus,' Rhuf. 1. 30. 1 Tim. 1. 3. 'Yn anghyfarchwyr. W. S. Y gair *Gr.* ὑπερβολος, a arwydda diystyrwch anmharchus o arall, diystyrwch traws-falch o eraill ar air neu weithred. Y gwrthbechod i'r gras o wylder, addfwynder, a chymhesurwch. Schleusner.

TRAI, TREIO, (tra) lleihad, môr-drai, ertrai; lleihau; distyll trai.—'A'r dyfroedd fuant yn myned ac yn treio, hyd y degfed mis. Gen. 8. 5. *Heb.* חָסַר *lleihau*.—'Ysgafnau.' Dr. M.

TRAIAN. Edr. TBIAN.

TRAI, TREISIAU, (tra-is) gorthrech gorthrymiad, gormes, dirdrais, gorddwys, gormail; cribddail.—Gorchymynir talu yn ei ol yr hyn a feddiannodd dyn mewn un ffordd trwy drais, a'r bummed ran ato. Lef. 6. 4, 5, 6.—'Ac yn nesáu eisteddle trais.' Amos 6. 3. Sef yn edrych yn mlaen gyda hyfrydwch ar farn ag-

hyfiawn orthrymlyd, ac yn prysuro y dydd yn eu meddwl. Secker.

TRALLOD-ION, (llod) hebul, heldrin, blinfyd, blinedd, cystudd, afonyddwch, trafferth; gofidio, blino, peri hebul. Edr. BLINDER, CYFNODER, CRSTUD, ING.—'Galw arnaf fi yn nydd tralod: mi a'th waredaf, a thi a'm gogoneddi. Salm 50. 15. Dydd tralod, yw dydd o gyfyngder a phrofedigaeth tufewol, neu allanol; o achos corph, neu achos enaid; y mae drws agored yn y geiriau yn y cyfryw amser anghysurus i fyned at Dduw trugarog a hollalluog, gyd âg addewid sicr y byddai iddo wrando, ac effeithio gwaredigaeth.

'Noddfa yn amser tralod.' Salm 9. 9. Y mae Duw yn gwaredu, mewn ystyriaeth, pan na byddo y brofedigaeth wedi ei symud, trwy gynnal y meddwl dani, a'i attal rhag cael ei orchfygu gan y tralod a'i yru ganddi i ryfyg, neu anobaith; gwaredigaeth yw cael grym i bara yn y rhyfel, a phara i alw ar Dduw atn help, gyda gradd o obaith hyderus arno, a dysgwyliad wrtho yn barhaus. Yr oedd Job yn waredigol pan yr oedd dan y curfeydd a'r tralodion mwyaf; canys yr oedd yn para i obeithio yn yr Arglwydd. Job 13. 15. Felly yr oedd Paul yn ymfrostio yn ei wendid. 2 Cor. 12. 9. Mae galw felly ar yr Arglwydd mewn ffydd, yn aberth cymeradwy gan yr Arglwydd, ac yr ydym yn hyny yn ei ogoneddu.

Tralodwyr eglwys Dduw, yw gau-athrawon yn mhob oea, y rhai a ddygant farnedigaeth, pwy bynag fyddont. Gal. 1. 7. a 5. 10. Y mae eu hegwyddorion a'u hysbryd yn gynhyrfus, yn peri ymrysonau ac anghydfodau blin a thrallodedig i ysbryd pob gwir Gristion sydd am rodio yn dangnefeddus yn nghymdeithas Duw.

TRAMGWYDD-O-EDIG-IADAU, (tram-cwydd) cwmp, llithrad, ysglent, codwm; rhwystro, argawdd; un peth a fyddo ar y ffordd yn peri i ddyn i rwystro neu syrthio.—Gwahardda Moses i rodidi 'tramgwydd o flaen y dall'; sef na chareg, na phren, &c. neu un peth i beri iddo dramgwydd, a syrthio. Edrych RHWYSTR.

Arferir y gair *tramgwydd* mewn ystyr gweithredol a dyoddefol: sef, Yn *weithredol*, pan y rhoddont dramgwydd ar ffordd arall trwy eiriau, neu weithredoedd. Jos. 23. 13. Rhuf. 14. 13. 1 Cor. 10. 32.—2. Yn *dyoddefol*, pan y cymerom dramgwydd oddiwrth eiriau neu weithredoedd eraill. Salm 119. 165. Diar. 3. 23.

'Bydded en bwrdd yn fagl ger eu bron, a'u llwyddiant yn dramgwydd.' Salm 69. 22.—'Bydded eu bord hwy yn rhwyd, ac yn fagl, ac yn dramgwydd, ac yn daledigaeth iddynt.' Rhuf. 11. 9. Act. 1. 20.—'And that which should have been for their welfare, let it become a trap.' *Saes*. Geiriau Crist ydynt, yn prophwydo am wrthodiad a dilynstr yr Iuddewon, am eu creulondeb tu ag ato. Wrth eu bwrdd y

meddyllir, tebygol, eu haberthan a'u defodau crefyddol, y rhai a drefnwyd er daioni i'w hen- eidiau; ond yn dibyn ar y rhai hyny, a'u maglu gan eu cynghorion eu hunain, parhausant yn eu gelyniaeth yn erbyn Crist, a'u gwrthwnebiad i'r Rhufeiniaid. Gwedi eu caud i fynu yn Jerusalem, pan yr yngasglasant i fwyta y pase, 'bu eu bwrdd yn fagl iddynt; bu eu holl gynghorion yn dramgwydd yn lle llesad iddynt; o'r diwedd y Rhufeiniaid a oresgynasant eu dinas & lladdfa fawr, ac a losgasant y deul.— Gelwir yr allor, *burdd yr Arglwydd*. Mal. 1. 10, 12. Ond wedi i'r Arglwydd wrthod yr addoliad Iuddewig, wedi dyfod sylwedd yr holl gysgodau, ei bwrdd hwy oedd. Yr un modd yr hyn a eilw yr ysgrythyrau *ty Dduw*, a eilw Crist *eich ty*. Mat. 23. 28. Yr oedd Duw wedi ei adael a'i wrthod dros byth. Y pethau ag oeddynt er eu llwyddiant a'u (בשרותים) heddwch, y rhai hyny fuont er tramgwydd a dinystr iddynt, trwy gyfiawn farn Duw arnynt, am iddynt wrthod ei gynghor, ei Crist, a'i efe gyf.—Y mae llwyddiant annuwiolion, yn aml yn dramgwydd ac yn ddinystr tragwyddol iddynt.

TRAMWY-O, (tram) cynniwair, cynired, mynych gyrchu, dygyrchu, mynych gerdded.—Dywed Satan am dano ei hun, ei fod yn 'tramwy ar hyd y ddaear. Job 1. 7. Er ei fod, umedd Caryl, mewn dwy gadwyn; sef cadwyn farnedigaethol Duw, dan ei ddigofaint; ac mewn cadwyn ragluniaethol Duw, a than olygiad Duw; eto y mae gradd o ryddid iddo yn bresennol. Ond pan elo allan, carcharor ydyw mewn cadwynau. Arwydda y geiriau, *T*: Ei anesmwythder parhaus. Fel Cain, crwydryn diorphwys ydyw. Gwedi ei fwrw o'r nefoedd, ni chafodd un lle i orphwys byth.—2. Y sylw manwl a wna ar bob peth yma isod.—3. Nad oes un man o'r ddaear a ddichon ein diogelu rhag ei demtasiynau a'i ystrywiau.—4. Bod Satan yn ddiwyd iawn yn gwneuthur drygion.—5. Fod ei ryddid wedi ei gyfyngu i'r ddaear yn unig. Ni ddaw yr un sarph i'r nefoedd, fel y daeth i'r baradwys yn Eden.

TRANCEDIG-AETH, (tra-anc) diwedd, marwolath, dystryw. Salm 88. 15. Ezec. 11. 13. Hos. 19. 14.

TRANOETH, (noeth) y fory, y dydd sydd yn dyfod.—'Na ofetwch dros dranoeth.' Mat. 6. 34. Hwyrach na welwn dranoeth byth; ac os daw, bydd yr un Duw yn gofalu am bethau dranoeth a heddyw. Y mae heddyw & digon o ddrygau, o ofidiau, a blindersau, i ni fyned trwyddynt; am hyny, gorchymyn yr Arglwydd i ni yn rasol i adael dranoeth yn ngofal Duw. Am bethau ysbrydol a thymhorol, gorchymynir i ni fwrw ein holl ofal ar yr Arglwydd, yr hwn sydd yn gofalu drosom. Exod. 16. 18, 19, 20. Galar. 3. 23. Deut. 33. 25. 1 Bren. 17. 4—16. 2 Bren. 7. 1.

TRAS-AU, (tra-as) cystlwm, cystlynedd, perthynas, carenydd, cyfathrach.

Ni phery dyn o gnawdol dros
Mewn nrdias er ei adail.
E. Prye (Salm 49. 12.)

TRAUL, TREULIO-ION, (tra-ul) cōst; difrodiad, darfodiad, gwisgo, difa, aros dalm o amser. Traul daint ac ystlys, sef ymorth a dillad; traul yr haul, sef cylch yr haul.

'Treulio ac ymdreulio,' yw rhoddi ei amser, ei feddiannau, a'i nerth, yn gwbl at ryw orchwyl, fel y gwneith Paul yn achos yr efengyl, gyda phob parodrwydd ac awyddfryd meddwl. 2 Cor. 12. 15.

Treuliodd Crist ei nerth yn ngwaith ein hiechydwrtaeth, ac nid yn ofer ac am ddim; canys 'efe a wel ei hād, efe a estyn ei ddyddiau; ac ewylls yr Arglwydd a lwydda yn ei law et.' Esa. 49. 4. a 53. 10.

Fel yr afradlon, treulia pawb, ond saint Duw, y cwbl; bydd eisieu arnynt yn y diwedd, ond ar y saint ni bydd eisieu dim daioni. Luc 15. 14. Salm 34. 10.

TRAWS-DER-EDD, (tra) y tu hwnt, yr hyn sydd goes; gorthrech, gorthrymiad, trais, gormail, cam, camwedd, anwiredd.—'Llanwasid y ddaear hefyd & thrawsedd.' Gen. 6. 11. Y geir *Heb.* תְּרָסָה a gyfieithir yma, a manau ereill yn aml, *trawsedd, trawder*, ac weithiau *cam*, (Gen. 16. 6.) a arwyddu, pob math o anghyfiawnder, gormes, cam, anwiredd, &c. Llawn yw y ddaear o drigfannau lle y tliga dynion trawsion, yn gwneuthur trawsder. Salm 74. 20. Ond gwared Duw duediau ei bobl oddi wrth dwyll pechod, a thrawder dynion, a rhag gwneuthur trawsder eu hunain. Salm 72. 14.—Nid oes 'dim gwyrni na thrawder' yn ngeiriau Duw; ond uniawn yw pob peth sydd yn dyfod oddi wrtho, fel efe ei hun. Diar. 8. 8.—'Elw trawsder,' ydyw elw a ennillir trwy drawsder, a cham; yr hyn a wrthyd pob dyn yn ofni Duw. Esa. 33. 15.—Felly yr yr oedd y Phariseaid er eu holl rith grefydd, yn llawn trawsedd ac anghymedroldeb; am hyny cyhoedda yr Iesu hwynt, a phawb o'u cyffelyb, dan waeau Duw. Mat. 23. 15.

TRAWSWYRO, (traws-gwyro) 'Trawswyro barn a chyfiawnder,' yw rhoddi barn dueddol, bleidgar, ac anghyfiawn; gwyro barn o'i huniawn lwybr, er mwyn elw, neu dueddwrdd pleidgar; yr hyn sydd bechod dirfawr. Ond y mae un cyfiawn yn gweled, yr hwn sydd uwch na'r uchaf o'r traws-fariwyr hyn. Preg. 5. 8.

TRAWST-IAU, (traws) cebr, ceibren, cledren, dist, tylath.—'Y trawst yn dy lygad dy hun.' Mat. 7. 3, 4. Sef yw hyny, pechodau mawrion. Un yn euog o bechodau mawrion ei hun, ac, yn lle edrych ar y rhai hyny, edifarhau o'u plegid, ac ymofyn am drugaredd a gras yn gymhorth iddo, sydd yn edrych ar ffa lithriadau ei frawd, i feio arno, a'i euog-farun

o'u plegad. Nôd rhagrithiwr ydyw hwn; canys pe byddai ei eiddgedd yn erbyn pechod, byddai ei bechod ei hun yn flaenaf yn ei olwg, i ddiwygio hwnw yn gyntaf; yna byddai yn fwy addas i ddiwygio creill—gwelai yn fwy amwlg, a byddai ei ymdrechriadu yn fwy llwyddiannus. Tebygol yr arwydda y geiriau yr amrywiot afiechyd y mae y llygad yn ddarostyngedig iddynt; nad oedd y cyntaf ddim mwy i'w gymharu a'r llall, nag ydyw brycheuyn i drawst. Gwel Doddridge.

TRECH-ĀF, (tre-ech) arferir ef y rhan amlaf, yn lle trechach, cadarnach, cryfach, gwrolach, pybyrach.

*Trech gwlad nag arglwydd,
Trech gwlad na gwlad. Diar.*

Yn ei anfeidrol drugarogrwydd gwared yr Arglwydd ei bobl dlodion, weiniaid, rhag y diafol a'i holl offerynau, y rhai sydd drech na hwynt, ond nid trech na'u Harglwydd. Salm 35. 10. a 142. 6.

TREF-YDD, (tre) *Heb.* תֵּרֶף (*ter*) palas, neu gastell; *Gwydd.* AITREAF: trigfa, preswylfod; cantref, pentref, dinas. Esa. 14. 4. a 26. 5. Hab. 2. 12. Luc 9. 6. Ionn 11. 1. Edr. BABELON, BETHANIA, DINAS, JERUSALEM.

Nid tref ond nef. *Diar.*

Ystyr blaenorol y gair tref, yw cartref, trefad, trefred, trefiant; felly yr arwyddir pan ofynir, Pwy sydd yn nhref!—A ydyw y gwr yn nhref! Oddiwrth hyn y ffurfir enwau amryw leoedd; megys Trefdegar, Trebariad, Tref Ithel, Tref Ana, Trefa* (*Hamburgh.*) Y mae Tre yn dra arferedig yn Nghernyw (*Cornwall.*)

TREFN-U-US, (tref) *Heb.* תֵּרֶף (*tor*) gosodiad, dull: hwylio, rheoli; hwylyus, rheolaidd, gweddaidd.

Hawdd dafar o drefn. Diar.

Y mae iawn drefn ar bob peth yn llawer o hawddgarwch, cadernid, a hwylysdod. Dangosodd Solomon ei fawr ddoethineb, yn un ffordd, yn nrhesu ei weinidogion. 1 Bren. 10. 5. Pa faint mwy rhyfedd yw trefn teyrnas Crist, yr hwn sydd yn eistedd ar orseddfa Dafydd, a'i freniniaeth (sef ei eglwys i'w threfnu hi? Esa. 9. 7. Gwna farn a chyfiawnder yn drefnus, ac yn hardd, a chadarnha y llywodraeth drefnus hon hyd byth.

'Eithr pob un yn ei drefn ei hun: y blaenffrwyth yw Crist, wedi hyny y rhai ydynt eiddo Crist yn ei ddyfodiad ef.' 1 Cor. 15. 23. *Tu idu raymar, pob un yn ei fintai*, neu ei fyddin ei hun. Arwydda y gair *Gr. rayma*, mintai, neu fyddin drefnus o filwyr. Gesydd yr apostol allan drefn yr adgyfodiad. Cyfyd y cyfiawnion wrthynt eu hunain; felly hefyd yr anghyfiawn-

ion; bydd pob un yn ei fyddin ei hun. Crist y blaenffrwyth sydd wedi cyfodi; cyfyd ei bobl yn ei ddyfodiad, cyn y newidir ei saint ar y ddaear. 'Ni bydd i ni,' medd yr apostol, 'y rhai byw, y rhai a adewir hyd ddyfodiad yr Arglwydd, ragflaennu y rhai a hunasant.' 1 Thea. 4. 15. Tebygol na newidir hwynt nes ar ol cyfodiad y cyfiawnion; ond newidir hwy cyn adgyfodiad yr anghyfiawnion i 'warth a dirmyg tragywyddol.' Bydd pob un yn ei fyddin ei hun y dydd hwnw, heb ddim cymysgedd; ac felly i bara byth.

'Canys felly yn helaeth y trefnir i chwi fynodiad,' &c. 2 Pedr 1. 11. Edr. HELAETH.

TREFTAD-AETH, (tref-tad) etifeddiaeth. 1 Bren. 21. 3. Edr. NABOTH.—'Nid fal rrai a fynnon vod yn arglwyddi ar tretad Dyw.' W. S. 1 Pedr 5. 3.

TREIDDIO-IAD, (traï) myned trwy, trywanu; chwilio, amgyffred, dirnad.—'Iê, trwy Judah y treiddia efe.' Esa. 8. 8.—'He shali pass through Judah.' *Saes.* Sef brenin Assyria a ddylifa dros, ac a oresgyn yr holl wlad.

TREMIO, (trem) edrych, sylwi.—'Y maent yn tremio ac yn edrych arnaf.' Salm 22. 17. Yr oedd ei gorph yn deneu; ac wedi ei estyn a'i ddirydu ar y groes, yr oedd ei esgryn yn hawdd i'w gwled. Crist sydd yn llefaru y geiriau.

TREMYG-U, (tram) diystyrwch, amharch, dirmygu, difrio. 2 Cron. 36. 16. Esth. 1. 17. Rhuf. 14. 3. W. S. Edr. DIRMYG.

TRENGU, (tranc) darfod, marw, rhoddi i fyddu yr ysbyrd. Job 14. 10. a 36. 12. Salm 104. 29. Act. 5. 5.

TRESTL-AU, (trest) atteg bwrdd; byrdd-yn tri throed.—'Ac a ymchwelodd drestlau yr arianwyr.' Marc 11. 15.—'Ac a ddyrchwelodd i lawr yrddae yr arian-newidwyr.' W. S. Yr oedd y byrddau hyn yn nghyntedd allanol y deml, ac nid yn y deml ei hun, i'r dyben o newid arian mawr am rai llai, yn ol achosion y bobl ag oedd yn dyfod o bob parth o'r wlad i Jerusalem, er eu cyffensdra. Nis gallasai yr Iesu ei hun fyned i'r deml, am nad oedd o deulu Aaron. Y gair Groeg a arferir yma, yw *το τερον*, ac nid *ναος*; y diweddafa arwydda yn briodol y *ty*, yn cynnwys y porth, y lle sanctaidd, a'r sancteiddiolaf. Ond arwydda y cyntaf yr holl gynteddoedd. Yn y cyntedd nesaf allan, sef cyntedd y cenedloedd, yr oedd y cyfryw fasnachaeth yn cael ei dwyn yn mlaen, ag oedd yn anaddas i'r lle sanctaidd, ac yn ei halogi; a thebygol fod llawer o dwyll ac anghyfiawnder yn y cyfryw fasnachaeth; ac am hyny gyrdd yr Arglwydd hwynt allan; am eu bod, tebygol, yn gohirio, ac yn oedi myned, dymchwelodd y trestlau, neu y byrddau. Yr awdurdod a'r gallu oedd yn cydfyned a'i air a'i weithredoedd, a orchfygasant bob meddwl, ac attaliodd bob gwrthwynebiad iddo. Pan ddelo Crist i helaethu ei deyrnas yn y byd, dechreu

* תֵּרֶף *tir*, tref, dinas, palas. Oddi yma meddyllir fod yr enw Troia yn tarddu; ac hefyd Tyrus, *Heb.* תֵּרֶף *tour*, y rhai a ffurfir o'r enw cyffredin תֵּרֶף *tour*. Dr. Davies.

yn gyntaf a phuro yr eglwys o fasnachwyr ar-
iangar. Mae y cyntedd neaf allan yn llawn
o'r cyfryw. Nid oes dim yn perthyn i'r adol-
iad sanctaidd, o fri nac o werth gau y cyfryw,
ond fel y dygo elw ac anrhydedd iddynt hwy.
Mae llawer o bethau yn cael eu dwyn yn mlaen
dan fantell o grefydd, mwy addas i ogof llad-
ron nag i dŷ gweddi. Yn fuan phrysured yr
Arglwydd i yru y cyfryw fasnachwyr mewn
pethau sanctaidd allan o'i dem! Zech. 14.
21.

TRETH-I-U, (tre-eth) teyrnged.—'Bu hef-
yd yn y dyddiau hyny, fynes gorchymyn allan
oddiwrth Augustus Cesar, i drethu yr holl fyd.'
Luc 2. 2. *Ἀπορραγαθία, orgrafu, cofrestru.*
Defod Rufeinaidd oedd, bob pum mlynedd, i
gofrestru enw pob un, ei oedran, ei swydd, ei
feddiannau a'i urddas.* Yr oedd swyddwyr
gosodedig i'r gorchwyl hwn a alwent *censores*.
Nid mor addas cyfieithiad yw y gair *trethu*.
Er mai yn gyffredin i'r dyben i drethu yr oedd-
ent yn cofrestru, ond nid bob amser, ac yn an-
genrheidiol felly. Yn yr achos presennol, teb-
ygod, nad oedd golygiad neillduol at drethu, o'r
hyn lleiaf mewn perthynas i Judea. Yr oedd
Herod Fawr yn fyw, ac yn frenin ar y wlad yr
amser hwnw; ac er ei fod mewn is-osodedig-
aeth, ac yn dal y goron dan y Rhufeiniaid; eto
gan eu bod yn caniatáu urddas breninol iddo,
annhebyg y buasant nac yn ei fywyd, na chyn
alltudiaeth ei fab Archelaus, yn trethu gwlad
Judea yn uniongyrchol trwy eu swyddwyr
neillduol eu hunain. Tystiolaetha Josephus na
ddarfu-iddynt drethu gwlad Judea cyn alltud-
iaeth Archelaus, pan yr unwyd y wlad a Syria,
a thrwy hyny ddyfod yn dalaeth Rufeinaidd.
Yr oedd cofrestru y gwledydd dibynol ar ym-
erodraeth Rhufain, yn ateb dybenion pwysfawr
heblaw eu trethu; trwy hyny yr oeddent yn
gallu barnu pa swm i'w ddysgwyl oddiwrth y
tywysogion dibynol arnynt, a pha nifer o filwyr
a allent godi pe buasai rhyfel yn achosi hyny.
Yr oedd y cofrestr wedi ei wneuthur unwaith,
yn ddefnyddiol i bob dyben angenrheidiol wedi
hyny; megys i drethu, i ofyn llŵ o ffyddlon-
deb, ac i godi milwyr. Er iddynt gofrestru yr
amser hwn, ni chodwyd y dreth neaf yn mhen
deng mlynedd wedi hyn, pan yr oedd Cyrenius
yfr rhaglaw ar Syria; yr hyn nid oedd yr am-
ser hwn. Y pryd hyn y gwnawd yr orgraffiad,
ac yn amser Cyrenius y codwyd y dreth gynt-
af, pan yr oedd gwlad Judea wedi ei huno a
Syria, ac yn dalaeth Rufeinaidd. Yr wyf yma
yn dilyn Campbell, ond gwel Hammond, Prid-
eaux, Lardner, Beza, ar yr adnod ddyrus hon.
Yr oedd y gorchymyn am y cofrestrriad hwn
wedi ei roddi dair blynedd cyn genedigaeth
Crist—buont cyhyd o amser yn myned trwy
Syria, Caele Syria, Phenicia, a Judea, cyn dyf-
od i Bethlehem. Rhyfedd fanylwydd dirgel-

* Gwel Flor. lib. i. cap. 6. Cicero De Leg. lib. iii.
cap. 6.

aidd rhagluniaeth yn goruwch-lywodraethu pob
dygwyddiad i gyflawni y brophwydoliaeth am
enedigaeth Crist yn Bethlehem, a mam yr Iesu
yn byw yn Nazareth, 60 neu 70 o filltiroedd
oddi yno! Mae yr Arglwydd yn rhag-weled,
yn goddef, ac yn goruwch-lywodraethu medd-
yliau, cyngorion, a penderfyniadau rhydd-ew-
yllsawyr i gyflawni ei amcanion doeth; cyf-
lawna ei brophwydoliaethau, a chadarnha ei
wirionedd, trwy hyd yn nod ddynion drwg, a
thrwy ddygwyddiau yn ymddangos yn ddam-
weiniol. Mae yn amlwg fod y deyrnwialen yn
ymadael, o'r hyn lleiaf, pan aned yr Iesu, yn
ol prophwydoliaeth Jacob. Edr. HEROD, JU-
DAS, SILOH, TEYRNGED, TEYRNWIALEN.

TRETHWR-WYR, (treth) caaglydd treth.
Esa. 60. 17.

TREUL-GAR, (traul) afradlon, gwastraffus.
Diar. 18. 9.

TRI—OEDD, (ty-rhi) *Gr. τρεῖς; Gwydd.*
TRI, TREORA; Llad. TRES; Saes. THREE: dau
ac un.

Tri dyn y sydd; dyn i Dduw, a wna dda dros
ddrwg; dyn i ddyn, a wna dda dros dda, a drwg dros
ddrwg; a dyn i ddiawl, a wna ddrwg dros dda.—Tri
chadernid hanfod; nis gellir amgen, nid rhaid amgen,
ac nis gellir gwell; ac yn hyn y diwedd pob peth.—
Barddas.

'Tridiau.' Mat. 27. 63. Dat. 11. 9. Edr.
ADGYFODIAD, TYST.—'Tri chan ceiniog.' Marc
14. 5. Edr. **JUDAS, MAIR.**—'Tringain.' Edr.
BRENINESAU, CEDYRN.

Mae y rhifedi *saith*, medd Ainsworth, o ddef-
nydd neillduol yn yr ysgrythyrau, o herwydd
y Sabbath. Gen. 2. 2. Felly y mae *tri* yn rhif-
edi cyfriniol, o herwydd adgyfodiad Crist y
trydydd dydd; (Mat. 17. 23. 1 Cor. 15. 4.)
fel y croeshoeliwyd ef y drydedd awr yn y
prydawn. Marc 15. 25. Y trydydd dydd
yr oedd Isaac i gael ei offrymu; felly y try-
dydd dydd yr oedd yr Iesu i gael ei berffeith-
io. Luc 13. 32. Dymunodd Moses gael myned
daith tri diwrnod i'r anialwch i aberthu i'r Ar-
glwydd. Exod. 5. 3. Teithiasant dri diwrnod
yndo cyn cael dwfr. Exod. 15. 22. Taith
tri diwrnod yr aeth arch y cyfammod o'u blaen
i chwilio am orphwysfa iddynt. Num. 10. 33.
Yn mhen tri diwrnod yr oedd y bobl i fod yn
barod i dderbyn y gyfraith. Exod. 19. 11. Ar
ol tri diwrnod yr oeddent i fyned tros yr Ior-
ddonen i Ganaan. Jos. 1. 11. Ar y trydydd
dydd yr ymwisodd Esther a breninol wisg-
oedd. Esth. 5. 1. Y trydydd dydd wedi ei
iachau, yr aeth Hezeciah i fynu i dŷ yr Ar-
glwydd. 2 Bren. 20. 5. Ar y trydydd, yn
gystal ag ar y seithfed dydd, yr oedd yr arian
i ymlanhau. Num. 19. 12. Ar y trydydd
dydd, dywed y prophwyd, y bydd i'r Arglwydd
ein cyfodi ni i fynu. Hos. 6. 2. Hyn, yn
nghyd ag amryw o bethau neillduol, y dywedir
yn yr ysgrythyrau am y trydydd dydd, ac nid
heb ystyr cyfriniol yn perthyn iddynt. Gwel
Gen. 40. 12, 13, a 42. 17, 18. Ioan 1. 17.
Jos. 2. 16.

'Oblegid y mae tri yn tystiolaethu yn y nef, y Tad, y Gair, a'r Ysbryd Glan; a'r tri hyn un ydynt.' 1 Ioan 5. 7. Sylw. 1. Fod un hanfod dwyfol heb ddechreu na diwedd iddo, yn aaddibynol, yn dragwyddol, yn anfarwol, ac yn anghyfnediol, a phob perffeithrwydd a rhagoroldeb yn hanfodol ynddo, ac o hono ei hun. Un Arglwydd neu ΙΚΗΘΑΗ yw, yn fywyd pur, hanfodol, ynddo ac o hono ei hun; yn oleuni heb ddim tywyllwch; yn berffeithrwydd cyflawn heb ddim yn eisiau, na dim yn ormodol ynddo; a phob peth ynddo yn anfeidrol, ac yn ddiderfyn, ac yn hanfodol, ac am hyny yn ddiogyfnawid. 'O hono ef, ac iddo ef, a thrwyddo ef y mae pob peth.' Rhuf. 11. 36. Achos dechrueol pob creadur yw, ac ynddo ef y maent yn byw, yn symud, ac yn bod. Deut. 6. 4. 2 Bren. 19. 15. Salm 18. 31. Esa. 44. 8. 1 Cor. 8. 6. Eph. 4. 6. 1 Tim. 2. 5. Iago 2. 19.

2. Y mae yn yr hanfod dwyfol luosogrwydd, sef mwy nag un person. Llefara Duw am dano ei hun yn y rhif luosog. Gen. 1. 26. a 3. 22. a 11. 7. Esa. 6. 8. Llefara yr Arglwydd am yr Arglwydd fel yn wahanedig i diwrth eu gilydd. Gen. 19. 24. Salm 45. 7. Cymh. Heb. 1. 8. Salm 110. 1, 2, 3. Cymh. Mat. 22. 43, 44. Dan. 9. 17. Hos. 1. 7. Diar. 30. 4.

3. Tri Pherson ydynt, nid llai ac nid mwy. Nid tri Duw, nid tri enw, nid tri phriodoledd neu rinweddau, ond Tri Pherson gwahanol yn yr un hanfod dragwyddol. Nid rhannau ydynt o'r hanfod; nid oes ranau yn Nuw; ond Personau yn yr hanfod, a'r holl hanfod yn sylweddol yn perthyn i bob un o honynt. Mae y Drindod yn yr Undod, a'r Undod yn y Drindod, i'w golygu ac i'w haddoli trwy ffydd. Nid yw y Personau i gael eu cynnygu, na'r sylwedd i gael ei wahanu. Salm 39. 6. Esa. 61. 1. Cymh. adn. 8. Esa. 63. 2, 10. Hag. 2. 5, 6. Mat. 3. 16, 17. Ioan 14. 16. a 15. 26. 1 Cor. 12. 4, 5, 6. Edr. Duw.

4. Fod y Tri hyn yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan. Mat. 28. 19. Rhuf. 1. 4. 2 Cor. 13. 13. Nid enwau o swyddau ydynt, ond yn hanfodol berthynol iddynt pe buasai heb un swydd i fod. Y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad, a'r Ysbryd Glan yn deilliaw oddiwrth y Tad a'r Mab yn yr hanfod Dwyfol, mewn dull angenrheidiol o fod. Edr. Tad, Mab, Ysbryd.—Wrth synied am y dirgelwch mawr hwn, y mae dau gyfeiliornad, un ar bob llaw, i'w gôchelyd yn ofalus. Un yw cyfeiliornad Sabelius, a'i ganlynwyr Praxeas a Hermogenea. Aiphtwr o genedl oedd Sabelius, yn byw yn y drydedd ganrif, ac a gyhoeddodd ei gyfeiliornadau yn nghylch a. d. 260. Ei farn oedd, nad ydoedd Tri o Bersonau gwahanol, ond un Person yn y Duwdod, a bod y Person hwn yn cael ei alw yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan, ar amrywiol gyfrifon. O herwydd amrywiol swyddau a gweithrediadau y gelwir ef

weithiau y Tad, weithiau y Mab, a phryd arall yr Ysbryd Glan.—Cyfeiliornad Philoponus a Valentinus, yr ochr arall, sydd yn dal Tri Ysbryd dragwyddol, ac anghydradd, ac o wahanol hanfod: hyny yw, Tri Duw. Yn groes i'r ddau gyfeiliornad hyn, yr union-gred a farnant fod Trindod o Bersonau gwahanol yn yr hanfod Dwyfol, yn effeithio gwahanol weithrediadau; fel mai arall yw y Tad, ac arall yw y Mab, ac arall yw yr Ysbryd Glan; nid y Tad yw y Mab, ac nid y Mab yw y Tad; ac nid y Tad na'r Mab yw yr Ysbryd Glan. 'Eto barnant mai un hanfod sydd iddynt. Duwdod y Tad, y Mab, a'r Ysbryd Glan, sydd unrhyw; gogoniant gogyfuwch, mawrhydi gogyd-tragwyddol. Nid oes gwir wybodaeth gan neb o'r gwir Dduw, heb ei adnabod yn ol y dadguddiad dwyfol; yr un peth yw Duw wedi ei ddychymygu yn y meddwl, a Duw wedi ei weithio a'r dwylaw, sef eilun, a gau dduw ydyw, ac ntd y gwir Dduw—peth disylwedd, peth diddym, dychymyg gwag.

5. Nid yn yr un golygiadau y maent yn Un ac yn Dri; am hyny nid oes gwrth-ddywediad, na gwrth-athrawiaeth yn cael ei dal, wrth ddywedyd felly. Nid Tri hanfod yn un hanfod, ac nid Tri Pherson yn un Person yw y pwnc; ond Un hanfod yr Dri Pherson, a Thri Pherson yn Un hanfod, a olygir ac a haerir. Bod yn Un ac heb fod yn Un yn yr un ystyr, fuasai yn wrth-ddywediad, ac yn anhmosibl; ond yr Undeb sydd mewn hanfod, a'r luosogrwydd sydd yn Bersonol, yn yr hanfod yma; sef yn null yr hanfod yn hanfodi. Nid Tri Duw ac un Duw, na Thri Pherson ac Un Person, a olygir; ond Un Duw yn Dri Pherson, a Thri Pherson yn Un Duw. Er nas dichon un fod yn dri, na thri fod yn un, yn mhlith creaduriaid, eto, er nas dichon hyn fod mewn natur feidrol a therfynedig, ni ddylem gasglu oddi wrth hyny nas dichon yn hanfod anfeidrol y Duwdod, fod Tri o Bersonau yn null yr hanfod o hanfodi. Y peth sydd wir am hanfod meidrol, nid ydyw i'w briodoli i hanfod anfeidrol a diderfyn. Nis dichon i ni amgyffred yr hanfod anfeidrol, ond tra addas i ni gredu tystiolaeth Duw am dano ei hun.

6. Eglur yw, oddiwrth annibynoldeb, syml-rwydd, dragwyddolrwydd, ac anghyfnedioldeb yr hanfod dwyfol, ei fod yn hanfodi yn y dull y mae yn hanfodi, o angenrheidrwydd, ac nis gallasai hanfodi mewn un dull arall; ac am hyny y mae enedliad y Mab, a deilliad yr Ysbryd Glan, yn hanfodol angenrheidiol—mor angenrheidiol a'r hanfod. Nis gellir gan hyny wadu y Personau, a'r hyn a briodolir yn bersonol iddynt, heb wadu y gwir hanfod, a chymeryd hanfod dychymyngol yn ei le, sef eilundduw dychymyngol. Y mae mor angenrheidiol fod y Duwdod yn hanfodi yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan, a'i fod yn hanfodi.

7. Nid arfaeth, cynghor, trefn, na gweithredoedd o un math, sydd yn peri fod Trindod

o Personau; ond amlygu a phroff y Drindod y maent, am na basent yn cymeryd lle oni buasai fod Trindod.

8. Fod gwir wybodaeth o'r Drindod yn angenrheidiol anheggorol er iechydwrïaeth.—

1. Os hyn yw y bywyd tragwyddol, iddynt adnabod y gwir Dduw, yn ol tystiolaeth Crist, (Ioan 17. 3.) þwy a ddichon ddywedyd ei fod yn gwir adnabod Duw, heb ei adnabod yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan? Nid oes neb yn adnabod y Tad, heb adnabod ei unig-anedg Fab, yn dragwyddol genedledig o hono; nac yn adnabod y Mab, yr un modd, heb adnabod y Tad. Ioan 14. 9, 10.—2. Ni bydd neb cadwedig heb anrhydeddu Duw Dad. 1 Sam. 2. 30. 'Ond yr hwn nid yw yn anrhydeddu y Mab, nid yw yn anrhydeddu y Tad, yr hwn a'i hanfonodd ef.' Ioan 5. 23. Ond pa fodd y dichon neb sydd yn gwadu ei fod yn Fab, ei anrhydeddu fel Mab Duw? Pa fodd y dichon neb, heb ei adnabod yn Fab Duw, ei anrhydeddu fel unig-anedg Fab Duw, ac yn haeddianol o ogyfuch anrhydedd a'r Tad? Fel yr anrhydeddai pawb y Mab, fel y maent yn anrhydeddu y Tad—yn yr un gradd, ac o herwydd yr un achos; sef y Tad am ei fod yn Dad, a'r Mab am ei fod yn Fab Duw.—3. Arwydda bedydd yn enw y Drindod yr un peth; sef cydnabyddiaeth o'r Drindod; ymroddiad i addoli a gwaanaethu y Drindod, ac ymddiried ydynt am iechydwrïaeth. Mat. 28. 19.—4. Os yw yn angenrheidiol gwybod, nid yn unig fod Duw, ond hefyd pa fath un yw o ran ei briodoliaethau, felly hefyd, pwy yw o ran hanfodiad y Personau, fel y dadguddir yn y gair: 'Pob un a'r sydd yn gwadu y Mab, nid oes ganddo y Tad chwaith.' Ioan 2. 23.—5. Y mae holl aahrawiaethau sylfaenol y grefydd Gristionogol, sef ein holl iechydwrïaeth, yn tarddu o, neu yn gorphwys ar, athrawiaeth y Drindod, ac anwybodaeth o hon, a gynnwys anwybodaeth o holl drefn yr iechydwrïaeth; megys anfoniad a chnawdoliaeth y Mab, a'r iawn a wnaeth, anfoniad yr Ysbryd Glan, &c. Nid am y gradd, ond am y cywirdeb, a gwirionedd y wybodaeth, yr ydys yn traethu. Yr oedd gwybodaeth y duwiolion yn y cynfyd o'r athrawiaeth hon, fel pob athrawiaeth arall, yn llai eglur, am fod y dadguddiad yn llai amlwg; ond nid yw hyn yn profi eu hollol anwybodaeth o'r athrawiaeth; y mae yn dra eglur yn y gair ei bod yn hysbys iddynt.

9. Y gair dadguddiedig yw ein hunig sail i greu am Dduw; ac y mae yn sail ddigonol—nid oes mwy i fod. Nid yw bod yr athrawiaeth heb ei dadguddio yn ngwaith y greadigaeth, nac i'n rheswm, na'n hanalln ni i'w hamgyffred, yn un sail i ni ei gwrthod. Y mae yn eglur yn ddadguddiedig yn y gair dwyfol, ac y mae hyn yn ddigon. Nid oes iechydwrïaeth i bechadur hebddi Sylfaen gadarn yr holl drefn fawr ydyw. Edr. ARFAETH, CYFAMMOD, Duw. Adnabod a chredu yr athraw-

iaeth, yr ydwyf yn ei feddwl, o ran y gwirionedd o honi, ac nid ei hamgyffred o ran y dull o honi. Nid oes dim gwir grefydd gan neb hed brofiad o ras Iesu Grist, cariad Duw, a chymdeithas yr Ysbryd Glan.*

10. Nid oes neb i ni i'w golygu yn Gristionogion, neu eu cydnabod fel brodyr Cristionogol, a wado ac a gablo athrawiaeth y Drindod. Beth bynag fyddo eu hymddangosiad, os ydynt yn cablu yr athrawiaeth hon, gelyntion Duw; ac eilun-addolwyr ydynt; ac nid oes i ni fel Cristionogion i gymdeithasu â hwynt, na dywedyd Duw yn rhwydd wrthynt. 2 Ioan 10. Rhoddir hanes neillduol am zel un Christopher Krainsius, pan ddaethai y Sosiniaid i Synod Lubl, A, D. 1612, ac eilwaith i Synod Belz, i gynyg undeb a'r rhai uniawn-gred, at-tebodd, 'Gellir uno nefoedd ac uffern, yn gynt nag y cymodir ni â chwi yn yr efengyl. Y sawl a ofnait Dduw, gadawant y lle!' ac ar hyn aeth allan ei hun. Pan yr achwynodd y gwrthwynebwyr am ei ymddygiad amharchus tu ag atynt, Leszezimus a ddywedodd, 'Yr wyf finau yn ofni Duw,' ac a aeth allan. Gwel Witsius *De Sym. Exer.* vi. § 21.

Rhoddat i lawr yma, gyd a'u gilydd, yr ysgrhythrau canlynol yn profi athrawiaeth y Drindod:—1 Ioan 5. 7. Mat. 3. 16. a 15. 26. Luc 1. 35. Act. 10. 38. Salm 45. 7. Cymh. Heb. 1. 9. Esa. 61. 1. a 63. 9, 10. Salm 33. 6. 1 Pedr 1. 2. Gal. 4. 6. Rhuf. 8. 9, 11. a 15. 16. 1 Cor. 2. 8, 10. a 3. 11, 16, 17. a 12. 4, 5, 6. Dat. 1. 4, 5. 2 Thea. 3. 5. Marc 12. 36. Esa. vi. Cymhara Ioan 12. 40, 41. Act. 28. 25, 26.—Gwel Dr. Owen *on the Trinity*. Brown's *Natural and Revealed Religion*. H. Zancheus *De Tribus Elohim*. Johannes Coccejus *Aphorismi Per. Univ. Theol. Explic. Catech. Heidel.* Turrot. *Inst. Theol. tom. i.* †

TRIAGL, *Gr. ὁ τριακός; Llad. THERIACA; Saes. TREAACLE; Ffr. TRIACLE.* Y gair Heb. ִרְיָאָ a gyfieithir *triagl*, yn Jer. 8. 26. a 46. 11. a 51. 8. Ezeq. 27. 17.—*balm*, Gen. 37. 25. a 43. 11. a arwydda, sudd neu lud gwerthfawr a ddyfera allan o ryw bren rhinweddol. Tebygol yr arwydda gwydd-lud yn gyffredinol, yn dyferu o goed neu blannigion. Yr oedd llawer o honynt yn Arabia Ffelix, a Gilead. Dywed Josephus i frenines Seba ddwyn planigion o'r pren balm i Solomon, ac iddo eu planu mewn gardd yn agos i Jericho. Ond y mae yn ddilys ei fod yn forenach na'r amser hwn yn ngwlad Canaan; i.e. mor foreu a dyddiau Jacob. Geilw Jacob y balm yn un o ffrwythau y wlad. Gen. 43. 11. Yr hyn a elwir balm o Gilead yn awr.

* Tri yw Duw Celi, colofn deon, Trwy rád, ac un Mab, ceiniad canon; Trech yw ef Tad nef, naf gleinion radau, Na'r creaduriau gorau gwron.

Cannodyn.

† Gwel hefyd Calvin's *Institutes*. Chalmers' *Institutes*. Neander's *Church History*. *Biblical Repository*, vol. v, vi.—C

yw y balm a ddygir o Mecca i Alexandria, ac oddi yno yma; ond annhebygol mai yr un peth yw hwn a'r **צָר** (*tsor*) *triagl* y Beibl.—*Edr. BALM, GILBAD, Gwel* Prideaux's *Connect. part ii. b. 6.*

TRIAN-NU, neu **TRAIAN-NU**, (*tri-ant*) y drydedd ran; rhanu yn dri, neu yn dair rhan.—'Traianna derfyn dy dir—fel y byddo i bob llofrudd ffoi yno;' sef i un o'r tair dinas noddfa yn nghanol y tir, o du y gorllewin i'r Iorddonen; yr oedd tair o'r blaen wedi eu gosod o du y dwyrain iddi. Deut. 19. 3. *Heb. תְּרֵינִי*—*τριμυρταις τα οπια της γης σου, LXX. tra-anna*, neu rhana yn dair rhan. Am fod y wlad yn llawer hwy na'i lled, am hyny yr oedd y tair dinas i fod mewn tri gwahanol leoedd, o'r un pellder, ac felly yn gyfleus i ffoi iddynt o bob parth o'r wlad.

'Traian y môr a aeth yn waed; a bu farw traian y creaduriaid, y rhai oedd yn y môr—traian y llongau a ddinystriwyd—tarawyd traian yr haul—llâs traian y dynion—a dynodd draian y sêr.' Dat. viii. a ix. Wrth 'draian y môr, a thraian y creaduriaid fu farw yn y môr, dan udganid yr ail udgorn, pan fwrwyd mynydd yn llosgi gan dân i'r môr, y deallir, gan y rhan fwyaf o'r dysgedigion, ymerodraeth Rhufain a'i thrigolion, yr hon a ddychymygir a gynnwysai y drydedd ran o'r byd. *Edr. MEX-RDD.*—A'r trydydd angel a udganodd: a syrthiodd o'r nef seren fawr yn llosgi fel lamp, a hi a syrthiodd ar draian yr afonydd, ac ar ffynonau y dyfroedd:—ac aeth traian y dyfroedd yn wermod.' Dat. 8. 10, 11. Y gair traian yn y lle hwn hefyd a arwydda ymerodraeth fawr Rhufain. *Edr. WERMOD.*—Taro traian yr haul, traian y lleuad, a thraian y sêr,' (adn. 22.) a arwydda, taro haul, lleuad, a sêr, traian y byd, sef yn ol yr iaith brophwydoliaethol, penswyddwyr ymerodraeth Rhufain. Gwedi llawer o gyfnewidiadau, yn A. D. 566, dadymchwelwyd llywodraeth Rhufain, a daeth Rhufain ei hun dan lywodraeth Rhaglaw (*Exarchate*) Ravenna. *Edr. RHUFAIN.*

'Gan y tri hyn y llâs traian y dynion,' sef gan y tân, a chan y mwg, a chan y brwmstan. Dat. 9. 18. Arwydda y geiriau hyn, barnau Duw, trwy y Tyrciaid ar lawer o wledydd perthynol gynt i ymerodraeth Rhufain, y rhai a gymerasant dref Cystenyn, ac a osodasant eu hymerodraeth i fynu trwy lawer o dywallt gwaged a galanstra. Y tân, y mwg a'r brwmstan, ydynt yn cyfeirio, fel y tebygir, at yr arferiad o'r powdr gwn ganddynt, a gynau mawrion a arferwyd ganddynt hwy yn gyntaf wrth gymeryd Caer Cystenyn. Yn yr amser hwn y dyfeisiwyd, ac yr arferwyd y powdr gwn gyntaf.

'A'i chynffon hi (sef y ddraig) a dynodd draian sêr y nef.' Dat. 12. 4. Y ddraig goch farwr a arwydda ymerodraeth Rhufain; a thraian y sêr a dynodd a'i chynffon, a arwydda yn ol barn rhai, gallu y Rhufeiniaid yn tynnu i

lawr freninoedd a thywysogion y drydedd ran o'r ddaear, ac yn darostwng eu gwledydd dan eu llywodraeth. Neu, yn ol barn ereill, wrth y sêr y meddylir athrawon, a gwy'r enwog yn yr eglwysi, a erlidiwyd ac a ddinystriwyd, lawer o honynt, dan erlidigaeth Dioclesian; ac ereill a wadasant y ffydd, ac a droisant yn addolwyr yr eilunod. *Vitringa.*

TIDIAU, (*tri-diau*) yspaid tri diwrnod.—'Canys fel y bu Jonas dridiau a thair nos yn mol y morfil, felly y bydd Mab y dyn dridiau a thair nos yn nghanol y ddaear.' Mat. 12. 40. Oddiwrth hanes croesoeliad ac adgyfodiad Crist, ymddengys nad arosodd yn y bedd ond un dydd cyflawn, yn nghyda rhan o'r diwrnod y claddwyd ef, ac yr adgyfododd. Nid oedd gan yr Iuddewon un gair yn ateb yn gwbl i'r gair *Gr. συθημερον*, neu ddiwrnod naturiol o bedair awr ar hugain, ond mynegent hyny trwy y geiriau, 'noswaith a diwrnod,' a 'diwrnod a noswaith.' Felly yn Dan. 4. 14. 'Hyd ddwy fil a thri chant o hwy'r a boreu' (*Heb.*) sef diwrnodau, fel yn ein cyfioithiad ni. Felly yr hyn a elwir 'deugain niwrnod a deugain nos,' yn Gen. 7. 12. a elwir 'deugain niwrnod,' yn adn. 17. Gan hyny, fel y mae yn arferol mewn cyfrifiad cyffredin, i briodoli i'r holl ddiwrnod yr hyn nad yw briodol ond i ran o hono, pan wnaed hyny yn iaith Iuddewig, yr oedd yn angenrheidiol enwi noswaith a diwrnod. Oddiwrth hyn, rhan o dridiau a alwent hwy yn dridiau a thair nos. Fel hyn y dywed Esther wrth yr Iuddewon (pen. 4. 16.) 'Ymprydiwch drosof fi, na fwyteuch hefyd, ac nac yfwech dros dridiau, nos na dydd.' Ond amlwg yw iddi fyned at y brenin ar y trydydd dydd. Yn yr un modd y dywedir yn Luc 2. 21. 'A phan gyflawnwyd wyth niwrnod i enwaedu ar y dyn bach,' &c. Ond gorchymynwyd yn y gyfraith i enwaedu ar yr wythfed, a chyfrif y dydd y ganed y plentyn y cyntaf. Felly, er y dywedir cyflawni wyth niwrnod ar enwaediad Iesu, nis gallasai fod mewn gwirionedd ond chwe diwrnod oed, os ganwyd ef yn niwedd y dydd cyntaf, ac enwaedu arno yn nechreu yr wythfed dydd. Amlwg yw, gan hyny, gyflawni yn fanwl rag-ddywediad yr Arglwydd am yr amser y gorwedda'i Crist yn y bedd, er nas arosodd yno ond un dydd cyflawn, yn nghyda rhanau bychain o'r dyddiau y claddwyd ef ac yr adgyfododd.

TRIG-O-FA-IAN-NYDD-LE-IAS, (*trig*) aros, preswyllo; rhyngu gan oerfel; trengu; preswylfod, preswyllydd.—'Nis gallaf po trigwn; mae wedi trigo.—Yn trigo yn y goleuni.' 1 Tim. 6. 16. *Edr. GOLEUNI.*—Trigias. 2 Bren. 17. 25.

'Ar fod Crist yn trigo trwy ffydd yn eich calonau chwi.' Eph. 3. 17. Arwydda y geiriau, 1. Gwybodaeth wirioneddol, yn ol y gair, o Grist. Ioan 17. 3.—2. Dewisiad y meddwl o hono, o herwydd ei ardderchogrwydd, ei

brydforthwch, a'i lea'd. Phil. 3. 8, 9.—3. Delw a meddwl Crist. Phil. 2. 5. Rhuf. 13. 14.—4. Trigo vn gynnalïaethol, ac yn fagwriaethol, fel nôdd y gwreiddyn yn y pren. Ioan 15. 1, 2, &c. Col. 3. 3, 4.—5. Trigo fel Arglwydd yn ei dŷ, ac fel Duw yn ei deml, i lywodraethu, ac i gael parch ac addoliad. Ioan 14. 23. Eph. 2. 22. 1 Cor. 3. 16.—6. Ei arofa barhaus. 1 Ioan 4. 12.—7. Trwy ffydd f mae Crist fel hyn yn trigo; sef trwy wir gredu tystiolaeth y gair am dano. Nid oes dim cymdeithas wirioneddol âg ef ond trwy y gair.—8. Mae y fath eangder yn y gras o ffydd, fel y cofleidia hi y cwbl o Grist. Llonafdi breichiau ffydd yw Crist, ac nid oes llai na'r cwbl o hono a'i boddlon, neu yr enaid sydd yn gwir gredu. Gwna ffydd ddefnydd o hono i gyd, ac yn barhaus. Mae ymuniad tragwyddol rhwng ffydd a Christ yn ei holl gyflawnder. Nid ydyw yn ormod, ond y mae yn ddigon.

Mae y saint yn trigo yn Nuw, ac yn Nghrist; y maent mewn undeb âg ef—yn cael eu diogelu, eu cynnal, a'u cysuro ganddo, ac y maent yn mwynhau cymdeithas hyfryd âg ef. 1 Ioan 3. 24.—Trigant yn uhŷ Dduw, ac yn ei gynteddodd, pan y byddont yn mwynhau cymdeithas barhaus âg ef yn ei ordinhadau. Salm 27. 4. a 84. 4. EDR. GAIR, PRESWYLIO, TEMPL, YSBRYD.

Mae eglwys Dduw fel y deml gynt yn drigfa Duw. Salm 26. 8. a 76. 2. a 132. 13. Y mae yn cymdeithasau yn agos iawn a'i bobl, a derbyniant gyfraniadau a dylatwadau parhaus oddi wrtho.

Yn y nefoedd mae llawer o drigfannau; sef i gynnifer ag a etholwyd, a brynwyd, a elwir, ac a sancteiddir gan yr Ysbryd Glan. Ioan 14. 2. Sef trigfannau lluosog, cyflawn, eang, tangnefeddus, a sefydlog am byth; a rhaid cael llawer o blant dynion i'w llenwi; canys ar eu medr hwy y maent oll wedi eu parotoi. Yr oeddent yn barod er seiliad y byd; ond yr oedd yn angenrheidiol i Grist fyned o'u blaen trwy farw, adgyfodi, ac esgyn i'r nefoedd, i gael hawl iddynt hwy yno, a symud yr holl rwystrau oddi ar eu ffordd. 2 Cor. 5. 1. Heb. 11. 10, 14, 15, 16. a 13. 14. Dat. 3. 12, 21. a 21. 10—27.

'Hwy a bechasant yn erbyn yr Arglwydd, trigle cyflawnder; sef yr Arglwydd, gobaith eu tadau.' Jer 50. 7. Gelwir yr Arglwydd *trigle cyflawnder*, am ei fod yn gyflawn berffaith ei hun, ac yn amddiffynwr cyflawnder yn ereill, ac yn ddiogelwch digonol i'w bobl gyflawn.

TRIGOL-ION, (trigo) trigiannydd, preswylwyr. Salm 33. 14. a 49. 1. a 72. 9.—'A holl drigolion y ddaear a'i haddolant ef.' Dat. 13. 8. Yr ef sydd yn cael ei addoli yw y bwystfil a gedodd o'r môr a saith ben a deg corn iddo, i'r hwn y rhoddodd y ddraig ei gallu, ei gorsedd-fainc, a'i hawndurdod; wrth yr hwn y

meddylia y rhan fwyaf o esbonwyr, Pabyddiaeth a Phabau Rhufain. Wrth *holl drigolion y ddaear*, y meddylir, rhif luosog o honynt, neu y rhan fwyaf o holl drigolion gwledydd Ewrop, yn perthyn i'r bedwaredd ymerodraeth, arwyddluniedig wrth goeasu a thraed delw fawr Nebuchodonosor. Ar achosion, addolant y Pab, naill ai yn eglwys St. Pedr yn Rhufain, uwch ben yr allor wedi ei haddurno a chorono, a llawer o eman, aur, ac addurniadau gwych, lle yr eistedd i'w addoli; neu mewn gorymdeithiau arbenig, pan y dygir ef ar ysgwyddau yn goronog, ac y dangosir iddo bob ystumiau o barch ac addoliad. Yagrifenodd un Antonius lyfr cyflawn yn nghylch defodau yr addoliad hwn. Gwel Heideggerus, *Myst. Bab. M. part. i. dis. 10. sec. 14. et seq.* Ond trwy arfaeth, gofal, a chadwraeth Duw, gwaredwyd rhai yn mhob oes oddiwrth y cyfryw eilun-addoliaeth ffaidd.

TRIN-IAETH-ORDD, (tri-in) ymyraeth, trafferth, llafur; trefnu, llafurio, ymdrafferthu.

Iachaf o ffwyd, bara; iachaf o enllyn, llaeth; iachaf o ddioc, graian-ddwfr nant; iachaf gwaith, *tria* y ddaear: iachaf o lawenydd, oerdd dant. *Diar.*

'Y rhai sydd yn trin y gyfraith.' Jër. 2. 8. Sef y rhai sydd yn astudio, yn darllen, ac yn deall y gyfraith, ac yn ei dygu i ereill.

'Na thriu gair Duw yn dwyllodrus.' 2 Cor. 4. 2.—'Ac nyd ym yn camdraethu gair Duw.' ymyl y ddalen, 'ffalsau, siomi am.' W. S.—'Nac arfer twyll am air Duw.' Dr. organ. Gwnethir masnach o air Duw; traethu y gair yn dwyllodrus i foddhau llygredigaethau eu gwrandawyr, er mwyn budr elw. Arferiad cyffredin holl gau-athrawon yn mhob oes. EDR. MASNACH.

TRIP-IO, (ty-rhip) lliethriad, disodliad, llithro, syrthio. Salm 73. 2. Jer. 31. 9. Nah. 3. 3.

TRIST-AU-WCH-YD, (ty-rhist) *Llad.* TRISTIA, TRISTITIA; prudd, galarus; trymder, afar, galar, alaeth, trymfyd, brwyn. Edrych, *CHWRWRDER, GALAR, GOFID.*—'Troer eich chwerthin chwi yn alar, a'ch llawenydd yn dristwch.' Iago 4. 9. Arwydda gair *Gr. xatpetai*, a gyfeithir yma *tristwch*, plygu y pen, ac edrych yn syn ar y ddaear gan dristwch—dull dyn wedi ei orwasgu, ei lethu, a'i orchfygu gan gywilydd neu dristwch. Darlunia Xenophon Panthea, gwraig Abradatas, pan gymerwyd hi yn gaeth gan Cyrus, 'yn eistedd yn orchuddiedig, ac yn edrych ar y ddaear.'* Hon yw yr agwedd oedd ar y publican yn gweddio yn y deml. Luc 18. 13. Gwedi llawenhan yn gnawdol yma, gorwasgir rhai byth gan dristwch o'r dyfnaf. *Diar.* 14. 13. a 21. 17.

'Eich tristâu chwi yn dduwiol.' 2 Cor. 7. 11. Sef tristâu o herwydd pechu yn erbyn

* Καθημενη, κεκαλυμμενη, τε και εις την ερσοα. *Cyropæd. lib. v.*

Duw: tristâu o barch iddo, ac ymwrthod â phob peth sydd yn ei anfodloni. Edr. Duw-
iol, EDIFEIRWCH, LLAWENTYDD.

TRO-AD-EDIG-AETH-FAUS-FEYDD-
I, (ty-rho) yspaid amser; tros dro, y tro yma,
o dro i dro, rai troion, rhyw dro; cylch-dro,
tro o gwmpas; dychweliad, newidiad; ym-
chweliad.—Trofaus, gwyrngam, camystumiol.
Edr. GWRBOG.—Trofeydd, lleoedd i droi.

1. Cyfnewidiad yagodiad, neu ymarweddiad;
ac felly yr arwydda anwadalwch, anwastad-
rwydd, cyfnewidiad o dda i ddrwg, neu ynto o
ddrwg i dda. Iago 1. 17. Ezec. 33. 11. Edr.
CYFNEWYD.—'Troi at Dduw,' a arwydda fod
dynion mewn cyflwr o bechod, a'u cefnau at
Dduw, o ran agwedd eu meddwl; a throi ato,
a arwydda, cyfnewidiad gwirioneddol yn syn-
iad y meddwl, a dyfodiad gwirfoddol at Dduw
fel eu hachubwr, llywodraethwr, a rhan; ac
ymwrthodiad â phob peth arall, a phob llwybr
pechadurus, i rodio yn ei ffyrdd. 1 Thea. 1.
9. Edr. ADENEDIGAETH, EDIFEIRWCH.—'Troi
heibio at ofer siarad,' yw ymwrthod âg ath-
rawiaeth uniawn, gywir, yr efengyl, ac â rhod-
iad a bucheddiad sanctaidd, a ymned at bethau
coegion, halogedig, yn eu lle. 1 Tim. 1. 6.—
Troi ymaith oddiwrth un, yw ei wrthod, peidio
cymdeithasu âg ef, na gwrando arno, nac uf-
nddhan iddo. Heb. 12. 25. *Felly* ni thry yr
Arglwydd ymaith oddiwrth ei bobl byth. Jer.
32. 40.—'Troi yn ol, yw gwrthgilio oddiwrth
addoliad Duw. Salm 44. 18. Neu ffoi oddi
wrth eyn buddugoliaethus. Salm 9. 3. a 44.
10. a 70. 2.

2. Perî i eraill newid eu llwybr a'u rhodiad;
felly y mae Duw trwy yr efengyl, yn troi dyn-
ion o dywyllwch i oleuni, ac o feddiant Satan
ato ef ei hnn. Jer. 31. 18. Act. 26. 18. Felly
y mae gweinidogion yr efengyl, yn offerynol,
yn 'troi llawer i gyfiawnder,' sef i dderbyn
cyfiawnder Crist, ac i weithredu cyfiawnder.
Dan. 12. 3. Iago 5. 20.

'Ond y mae efe yn un, a phwy a'i try?' Job
23. 13. Y mae efe yn un, sef yr un bob am-
ser, heb y cyfnewidiad lleiaf. 'Pwy a'i try?'
neb, byth! Pe byddai bosibl ei droi, byddai
hyny y trueni mwyaf i'w greaduriaid. Y mae
efe yn ddigymfnewid, 1. Yn ei hanfod. Salm
102. 26.—2. Yn ei briodoliaethau. Salm 100.
5. a cxxxvi. 1 Tim. 1. 17.—3. Yn ei arfaeth,
ei gynghor, a'i gyfammod. Esa. 46. 16. Salm
33. 10, 11. Heb. 6. 17, 18.—4. Yn ei add-
ewidion. 2 Cor. 1. 20.—5. Yn ei fygythion.
Zeph. 1. 5. Mal. 3. 5.—6. Yn ei roddion.
Rhuf. 11. 29. Iago 1. 17.

TROAS, neu **TROI**, dinas yn Phrygia, neu
Mysia, ar lân Môr y Canoldir. I'r gogledd i'r
ddinas yr oedd Caerdroia, enwog mewn hen
hanesyddiaeth, yn sefyll, yr hon a adeiladwyd
gan un Troi, brenin y wlad hono, ac a'i galw-
odd hi Troi, oddiwrth ei enw ei hun, ac llium,
oddiwrth erw ei fab, Ilius. Gwedi iddi fod dros

amryw genedlaethau yn brif ddinas teyrnas
nodedig, cymerwyd hi gan y Groegiaid, wedi
gwarchae arni ddeng mlynedd. Parodd hyn
wasgariad gwyr Troi i amrywiol leoedd, a honai
llawer o genedloedd eu hanu o honynt. Gwas-
garwyd y Groegiaid hefyd wrth ddychwelyd,
i lawer o ynysydd Môr y Canoldir. Cymer-
wyd a dinystriwyd Troi, yn ol y farn gyffredin,
c. c. 1184. Ond y mae Syr Isaac Newton o'r
farn i hyny ddygwydd 200 o flynyddoedd yn
ddiweddarach, yn amser Jehosapat. Adeilad-
wyd Troi newydd yn fuan, bedair milltir yn
nes i'r môr. Yn amser Alexander nid oedd
ond pentref bychan. Parodd i Lysimachus, un
o'i dywysogion, ei hadgyweithio, a'i hamgylchu
â mŵr, bum milltir o gwmpas.—Yn yr Actau,
arwydda Troas, dinas a elwid weithiau Anti-
gonia, ac Alexandria. Weithiau unir y ddau
enw, Alexandria-Troas. Bu Paul amryw weith-
ian yn ninas Troas, a gadawodd yno gydag
un Carpus, ei gochl a'i lyfrau. Bu eglwys
Gristionogol yn hir yma, ond yn bresennol nid
oes i'w weled yno ond hen adeiliau. Act. 16.
8. a 20. 6, 12. 2 Tim. 4. 12.

TROCHI, (trôch) soddi, suddo, golchi, dyfr-
hau, taflu dan ddwfr, ymolchi. Luc 16. 24.
Dat. 19. 13.

TROED, **TRAED**, (traw-ed) heblaw yr ael-
od a elwir felly, arwydda sail, gosail, gwadn,
peth i gynnal llestr. Gwahanieithir creadur-
iaid wrth rifedi eu traed, yn ddau-droediog,
megys dynion ac adar; pedwar carnolion, felly
y mae y rhan fwyaf o greaduriaid y tir; am-
droediog, fel yr ednogynau: yr ymlusgiaid,
megys y seirph, &c. nid oes traed ganddynt.
Y mae traed yr holl greaduriaid wedi eu hadd-
asu yn neillduol i'w hangenrheidiau a'u dull o
fyw, fel y mae yn amlwg i sylw pawb a ystyrio
hyny. Yn rhai creaduriaid mae eu traed wedi
eu gwneuthur yn dra chyffion i gynnal corph
anferth, amfargo, fel yr Elephant; yn ereill y
maent wedi eu haddasu i chwyrnder a chyflym-
dra, megys yr ewigod, a'r yagyfarnogod; mewn
rhai y maent wedi eu haddasu i rodio, a rhed-
eg; yn ereill i rodio a nofio, megys y dyfgrî,
gwyddau, chwyaid: ac yn ereill i rodio a
chloddio, megys y wadd; ac yn ereill i rodio
ac ehedeg, fel yr ystlum, a gwiwer Virginia.
Y mae rhai creaduriaid yn rhydd, ac yn wein-
iaid, yn addas i'r ddaear gyffredin; traed ereill
ydynt yn fwy tyn ac anhyblyg, i gerdded ar y
rheuw, a chlogwyni creigiau, fel y geifr, &c.
Rhaf ydynt wedi eu gwisgo â charnau, ac er-
eill â chroen tew dideimlad; rhaf yn gyfan, ac
ereill wedi eu hollti; rhaf yn gynnwysedig o
fodiau yn unig i rodio, ac ereill o fodiau hirion
i wasanaethu yn lle dwylaw, fel yr eppa, &c.
rhaf âg ewinedd, er mwyn rhodio a rhedeg â
chamrau diysgog, ereill â chrafangan i ddal a
darnio yr ysglyfaeth.

Troed dyn sydd gynnwysedig o dair rhan:
sef y *Tarsus*, o'r ffôr i gorph y troed; *Meta-*
tarsus, sef corph y troed at y bodiau; y *Digiti*,

sef y bodiau. Y mae pob rhan yn gynnwysedig o amrywiol esgyrn; a chan ei fod yn gynnwysedig o gymaint nifer o esgyrn, rhaid bod llawer o rwymynau yn perthyn iddo, i rwywod yr esgyrn a'u gilydd, y naill ran a'r llall, a'r troed a'r goea. Y mae cyhyrau hefyd wedi eu cyfleu yn addas i bob ysgogiad, fel i'r aelodau ereill. Gellir dywedyd am y troed, fel pob rhan arall o'r corph, 'rhyfedd ac ofnadwy y gwnaethpwyd ef!' Yr oedd yn angenrheidiol iddo fod yn genol oddi tanodd i sefyll yn ddi-ysgog, ac fel y byddai yr holl lestri gwaed yn rhydd oddiwrth ormes, pan y safem neu y rhodiem. Trwy osodiad a rhwymiad y cyhyrau y ffurfir y dull hwn arno. Y mae y troed yn gryf, ac eto yn ystwyth, wedi ei addasu yn rhyfedd i bob ysgogiad angenrheidiol, yn hawdd ac yn gyflym.

Pan ddynesai Moses at y berth, a Josuah at arwydd y presenoldeb Dwyfol, parwyd iddynt ddynoethi eu traed, fel arwydd o barch. Exod. 3. 5. Jos. 5. 15.—Yr offeriaid a weinyddent yn eu swydd sanctaidd yn droednoeth; canys ni chrybwyllir yn mhlith y gwiagoedd sanctaidd am esgidiau na sandalau i'r traed. Hyd heddyw, yr Iuddewon a Ant i'w synagogau yn droednoeth ar ddydd mawr y cymod. Pythagoras a bari i ddynion addoli ac aberthu yn droednoeth. Y Brahminiaid yn yr India a dynant ymaith eu hegidiau wrth fyned i'w temlau: a'r Cristionogion yn Ethiopia a waant yr un modd. Gan y byddai yr hynafiaid yn cerdded yn droednoeth, neu yn eu sandalau, byddid arferol o olchi eu traed er eu cysur, a'u daddfyniad, a'u hadfaethiad, pan aent i dai. Gen. 18. 4. a 19. 2. a 24. 32.

Ychydig cyn ei farwolaeth, yr Iesu a olchodd draed ei ddygybllion, er siampl o ostyng-eiddrwydd iddynt, a pharodrwydd i wneuthur pob cymwynasau tirion i'w gilydd. Ioan 13. 5. 1 Tim. 5. 10.

'Yr hwn a olchwyd, nid rhaid iddo ond golchi ei draed, eithr y mae yn lân oll.' Ioan 13. 10.—'Yr hwn a fu yn ymdrochi, nid rhaid iddo ond golchi ei draed; gan fod y rhan arall a'i gorph yn lân. Dr. Campbell. Sylwa y Dr. C. fod gwahaniaeth yn ystyr y ddan air Groeg a arferir yma. Y gair *λουειν*, a arferir cyntaf, a arwydda golchi, neu drochi yr holl gorph; ond *νικτειν*, y gair a roddir yn ddiweddat, a arwydda golchi ond rhan yn unig o'r corph. Y gair cyntaf (*λουειν*) a arferir yn y lleoedd canlynol, a ddynoda golchi y cwbl oll. Act. 9. 37. Heb. 10. 22. Dat. 1. 5. Ond y gair *νικτειν*, a arferir yn Mat. 6. 17. a 15. 2. lle yr arwydda golchi rhanau o'r corph, sef y wyneb a'r dwylaw. Y mae cyfeiriad yn ngeiriau yr Iesu wrth Pedr a ddefodau yr Iuddewon yr amseroedd hyn y: byddai yn ddefod i'r rhai a wahoddwyd i wledd, i olchi neu drochi eu cyrph cyn myned; ond gan y byddent yn cerdded mewn sandalau, heb hosanau, yr oedd yn arferol iddynt gael golchi eu traed cyn ymor-

wedd ar y glythod. Yr oedd angen golchi eu traed, wedi eu llychwino wrth gerdded, er bod y rhanau ereill o'r corph yn gwbl lân. Y rhai a olchwyd trwy olchiad yr adenedigaeth, nid rhaid iddynt ond golchi eu traed, sef eu rhodiad a'u hymarweddiad; nid rhaid iddynt gael eu hail-eni drachefu a thrachefu; er hyn, rhaid iddynt wrth olchi y traed yn feunyddiol, trwy adnewyddol edifeirwch, a maddenast trwy waed Crist.

Yr Arglwydd yn 'gosod ei droed dehan ar y môr, a'r aswy ar y tir,' a arwydda ei fod yn Arglwydd pob peth, yn llywodraethu môr a thir, a'u preswylwyr—yr holl genedloedd—ie, moroedd o erlidigaethau a gofidiau. Dat. 10. 2. Salm 65. 7, 8. a 89. 9.

Traed Crist 'yn debyg i bres coeth, a arwydda, hwyrach, ei ragluniaethau pur ac ofnadwy, a dinstriol i'w elynion, a'i gadernid di-ysgog a gogoneddus yn ei holl gerddediad rhagluniaethol. Dat. 1. 15. Edr. P. 222.

Traed, yn aml yn yr ystyr hwn, a ddynoda yr holl greadur, neu yr holl ddyon. Salm 122. 2. Esa. 39. 20.—Neu y serchiadau a'r ymarweddiad; yn yr ystyr hwn y darllenwn am gadw y traed, a throi y traed i dystiolaethau Duw. Preg. 5. 1. Salm 119. 59.—'Troi y troed oddiwrth y Sabboth,' a arwydda, troi y meddwl, y serch, a'r rhodiad, oddiwrth bob peth cnawdol, a bydol, at waith y Sabboth. Esa. 58. 13.—'Cadw dy droed rhag noethni, a'th geg rhag syched,' Jer. 2. 25. Tybygaf, gyda'r Dr. Blayney, mai yr ystyr yw, gochel rhag wrth ddilyn dy ffyrdd drygionus y deui i gyflwr gwael caethion yn myned i gaethiwed, yn noethion heb esgidiau, fel y mae y geiriau yn Esa. 20. 4. a gwaanaethu dy elynion mewn newyn a syched, &c. Deut. 28. 48.

'Wrth draed,' neu 'eistedd wrth draed,' a arwydda, parodrwydd i dderbyn addysg oddi wrth un; wrth draed eu hathrawon y byddai yr ysgolheigion Iuddewig yn eistedd. Deut. 33. 3. Luc 10. 39.—Neu bod wrth ewyllys un a'i ganlyn. Deut: 11. 6. 2 Breh. 3. 9. Hab. 3. 5.

'Curo y traed,' a arwydda llawenydd (Esa. 25. 6.)—neu dristwch mawr. Esa. 6. 11.

Bod 'dan draed,' yw bod wrth ewyllys un. Salm 8. 6. a 18. 38.—Neu bod yn orchfygedig ac yn orthrymedig. Salm 91. 13.—Neu yn aumharchus ac yn ddiystyryld. Dat. 12. 1. Yr oedd noethder traed hefyd yn arwydd o alar. Esa. 20. 2. a 47, 2. Ezec. 24. 17.

'Llefaru a'r traed,' a arwydda llefaru trwy siamplau a rhodiad, neu ryw arwyddion dirgel-edig. Diar. 6. 13.

Arwydda traed, yn iaith weddaidd y Beibl, y rhanau hyn o'r corph a beidia gwylder eu henwi. 1 Sam. 24. 3. Barn. 3. 24. Heb.

'Yr hyn y byddo coesau iddo oddi ar ei draed.' Lef. 11. 21.—'Yr hwn ni byddo garrau iddo ar ei draed.' Dr. M. Y mae *ceri-chetib* yma yn y Beiblan Hebraeg. Cyfieitha

y Dr. Morgan yn ol y *chetib* חֶטִיב a'r cyfieithiad diweddfaf presennol, a'r Saesonaeg, sydd yn ol y *ceri* צֶרִי ar ymyl y ddalen. Y rhan fwyaf o lawer o gyfieithiadau sydd yn ol y *ceri*, ac y mae, tybygaf, yn fwy unol â'r adn. 22.

'Ni roddaist i mi ddwfr i'm traed.' Luc 7. 44. Yn y gwledydd dwyreiniol, nid oedd rhai o'r graddau uchaf yn ei farnu yn rhy wael ac iael iddynt i weini i'r gwesteion gwaelaf. Gwel Gen. 18. 7. Y mae yr un arferiad yn parhau, medd y Dr. Shaw, hyd heddyw yn mhllith y cenedloedd dwyreiniol, yn enwedig yr Arabiaid, y rhai ydynt nodedig am gadw eu hen ddefodau. Yn eu plith hwy, y cyntaf a gyferfydd y dweithr i'w groesawi, ac i olchi ei draed, yw gwr y tŷ.

TROED-FAINC, (troed-mainc) troed-le, lleithig; *ὄρε ποδῶν*, peth dan draed, peth i roi y traed arno. Bydd holl eynion Crist yn beth iddo roddi ei droed arno er ei dderchafiad ef, ac er eu darostyngiad a'u dirmyg hwy byth. Mat. 22. 44. Heb. 1. 13. *et. al.*

TROED-LE, (troed-lle) troed-fainc, lleithig. Y dull cyffredin o eistedd yn y gwledydd dwyreiniol, yw ar y llawr, a'r coesau yn groes i'w gilydd. Y mae lloriau ystafelloedd y goreuon wedi eu gorchuddio & charpedau i'r dyben hyn: ac oddi amgylch yr ystafelloedd y mae glythan llydain wedi eu cyfodi yn uwch na'r llawr, wedi eu gorchuddio & matras gorwch. Nid yw cadeirian, medd Syr John Chardin, un amser yn arferedig yn Persia, ond wrth goroni eu breinoedd. Mae y brenin yn eistedd mewn cadair aur, wedi ei harddu & gemau, tair troedfedd o uchder. Y cadeirian arferedig yn y dwyrain ydynt cyfuch bob amser, fel y mae troed-le, neu droed-fainc yn angenrheidiol iddynt. Y mae hyn yn profi priodoldeb iaith yr ysgrifthyran, y rhai a gysylltant droed le bob amser â'r orsedd. Salm 110. 1. Esa. 66. 1. Heblaw chwech o risiau i orseddfa Solomon, yr oedd troed-le o aur yn nglyn wrth yr orseddfa. 2 Cron. 9. 18. Yr hon, pe amgen, a fuasai yn rhy uchel i'r brenin eistedd yn gysurus arni. Gwel Lowth ar Esa. 52. 2.—Eistedd ar lawr, yn yr ysgrifthyran, sydd arwydd o dristwch; ac eistedd ar orseddfa ddyrchafedig, sydd arwydd o fawrhydi, gwychder, ac ardderchogrwydd.

TROELL-AU, (tro) *Gr. τροχός (trochos)*: un peth yn troi, chwefan, rhod sidell, cengliadur, ceingyll, esdyllod dirwyn. Troellan melin, troell nyddu.—'Euthym i waered i dŷ y croohenydd, ac wele ef yn gwneuthur ei waith ar droellau.' Jer. 18. 3.

'Yn gosod troell naturiaeth yn ffiam.' Iago 3. 6. Y dysgedig Lambert Bos a ddeongla y geiriau fel yn arwyddo, yr olynid dibaid o ddynion sydd yn cael eu geni ar ol eu gilydd; fel pe dywedasai yr apostol, y tafod sydd wedi bod yn offeryn i ddygnfino ein hynafiaid, sydd eto yn ein dirboeni ninnau, ac a offidia ein hil-

iogaeth yn ol llaw. Eraill a gyfieithiant y geiriau, sydd yn gosod ansawdd naturiaeth yn ffiam. *Το προσωπον της γενεσεως*, a arwydda, y wnebpryd naturiol. Iago 1. 23. Felly yma, *τον τροχον της γενεσεως*, a arwydda, neu drefn naturiaeth. Gwneuthuriad rhyfedd y corph, a'i alluoedd i weithredu ar yr enaid, a'r enaid i effeithio arno yntau, a gyffelyba yr apostol i olwynion rhyw beiriant yn gweithredu, ac yn effeithio ar eu gilydd. Effeithiau niweidiol, y tafod yn llygru, ac yna yn dystrywio cyrph ac eneidiau dynion, yn tarddu oddiwrth ymadroddion a ddefnyddia, yn tanio nwjdau dynion i'r fath radd fel y maent yn aflywodraethu, ac yn eu gyru hwy i gyflawni y cyfryw weithredoedd ag a fyddo yn ddinstyriol i'w cyrph a'u heneidiau.

TROFA-EYDD, (tro) trofan, cip-dremio. —'Wrth y drofa.' Neh. 3. 20. Sef wrth y gongl.

TROM. Edr. Trwm.

TRON-AU, (tro-on) cylch, gorsedd, gorsedd-fainc—'Y mae ef yn gweled y tron, ac os yn eistedd arnaw.' Dat. iv. cynnwysiad y bennod. W. 8.

TROS-ODD, (tro-osa) *gorair*; tu hwnt i; uwch, uwchlaw: *rhagddod*; am, er mwyn, yn lle, oblegid, o ethryb; troi oddiwrth y naill at y llall.—'Yr hwn o'i rhoddes ei hun dros ein pechodau;' sef yn iawn am ein pechodau ni. Gal. 1. 4.—'Y cyflawn dros yr anghyflawn;' sef *ὕπερ*, yn lle yr anghyflawn. 1 Pedr 3. 18.—Myned trosodd, sef myned tu hwnt, Deut. 3. 18. Hab. 1. 11.—gorlifo, Salm 104. 9. Deut. 11. 40.

TROSEDD-AU-U-WYR, (tros) myned dros derfyn; myned dros derfynau cyfraith Duw; anghyfraith, camwedd, anwired, bai; camweddau, camweddau, camfucheddu; camfucheddwr, pechadur.—Y mae pob pechod yn drosedd; sef yn fynediad dros derfynau cyfraith uniawn Duw, trwy wneuthur yr hyn y mae Duw yn ei warafun ynddi, neu esgeuluso yr hyn y mae yn ei beri. 1 Tim. 3. 4. Troseddwr yw pob pechadur. Esa. 48. 8. a 53. 12. Gal. 2. 18. Mae y gair *Gr. παραβασις*, yn agos iawn i'r un ystyr a'r gair *trosedd*, y cyfieithiad cyffredin o'r gair Groeg. Rhuf. 4. 15. a 5. 14. Heb. 2. 2.

'Oblegid troseddau y rhoddwyd hi (y ddeddf) yn ychwaneg.' Gal. 3. 19. Sef i ddangos y troseddau, fel y gwelent yr angen neillduol oedd am aberth drostynt. Yr oedd hyn yn un dyben o roddiad y ddeddf foelol a seremoniol; yr oedd adgoffa pechod yn yr holl ddefodau luddewig; yr oedd adgoffa euogrwydd yn mhob aberth; adgoffa aflendid yn mhob glanhad, &c. ac yr oedd yr adwneuthuriad o'r parhad o honynt yn dangos fod y troseddau heb eu tynu ymaith trwy iawn; am hyn yr oeddynt i gael eu hadwneuthur hyd nes delai yr hâd bendithiol, sef Crist, hâd Abraham. Nid diddymu yr

addewid a wnaeth y gyfraith, ond dangos yn fwy yr angen o honi. Edr. ANWIREDD, CAMWEDD, CYFRAITH, PECHOD.

TROSGLWYDD-O, (tros-clwydd) trosiad, dygiad trosodd, dwyn trosodd; troai, arallu, troi hawl. Gen. 32. 23. Neh. 2. 7. Edrych SYMUD.

TROSI, (tros) troi allan, gyru trosodd, arallu, cyflwyno, myned rhag y blaen, troi oddi amgylch.—Troai gwartheg, sef eu gyru allan; troi a throai, sef troi ac aneamwytho; troai parth a henaint, sef heneiddio.—'Trossa iddynt etifeddiaeth eu tad.' Num. 26. 7.—'Dyro iddynt.' Dr. M. Heb. תְּרוּסוּ תְּרוּסוּ תְּרוּסוּ *trosglwydd*.—'Cause to pass over.' *Saes*.

TROSOL-ION, (tros-ol) gwif, bâr, bollt; rhwystr at beth, peth a roddir ar draws.—'A'u hymryson sydd megys trosol castell.' Diar. 18. 19. 'Trosol castell sydd beth anhawdd ei dynu, neu ei blygu; mor anhawdd yw plygu brodyr at eu gilydd, a'u cymodi, pan byddo ymryson rhyngddynt: hawsach ennill dinas gardarn, nag ennill brawd wedi digio.

TROSTAN, (trawst) paladr, rhethren, gweilging, erwydden, dilyrbren. Num. 21. 8. Edr. SARPE.

TROTHWY-ON, (troth) hiniog drwa. Barn. 19. 27. 1 Sam. 5. 4, 5.

Cybydd am *drothwy* ty y lladron. *Diar*.

TROWYNT. Edr. Gwyrnt.

TRUAN-EIN-ENI-ENUS, (tru) gofidus, gofidlawn, poenfawr; blinderog, adyn tlawd, adfydig, rheidus, annedwydd; gofid, adfyd, tlodi, annedwyddwch.—Arwydda trueni, pob peth adfydus a thruan, un digysur a diymgeledd. Priodolir yr enw, yn aml, i saint Duw yma yn y byd, o ran eu cyflwr erlidigaethus gorthrymedig, ac adfydig; ond Duw a'u barn hwynt, ac a'u gwared oddiwrth eu holl flinderau; eu gobaith ni chollir. Salm 9. 18. a 72. 2, 4, 12. Trugarha yr Arglwydd wrthynt yn eu cyflwr iselaf, a mwyaf diymgeledd. Esa. 41. 17.

'Os yn y byd yma yn unig y gobeithiwn yn Nghrist, truanaf o'r holl ddynion ydym ni.' 1 Cor. 15. 19. Yr oedd ganddynt obaith ynddo yn y byd hwn, sef y byddai iddo eu cynnorthwyo, eu gwaredu, a'u cysuro; ond nid yn y byd hwn yn *unig*: pe felly y buasai, hwy fusent y truanaf o bawb; o herwydd yn y byd hwn yr oedd eu cyflwr a'u hamgylchiadau yn fwy adfydus na neb arall: o herwydd eu gobaith yn Nghrist, a'u haddeffad o hono, yr oeddynt wedi eu hamddifadu o lawer o gysuron, ac yn goddef gwg, dirmyg, ac erlid pawb. Ond y mae ganddynt obaith yn Nghrist mewn byd arall, ac y mae hwnw yn obaith gwynfydedig a gogoneddus; am hyny y dedwyddaf o ddynion ydynt!

TRUGARHAU-EDD-OG-RWYDD, (trucaru) tosturiol, a fyddo gresyn ganddo; tosturio, gresynu, truanhau; tosturi, gresyndod.

Tri dyn a ddylid bod yn *drugar* wrthynt; alltud, gweddw, ac amddiffad. *Outwng*.

Arwydda trugaredd, 1. Y briodoledd hanfodol hono yn Nuw, a'r hon y mae yn tosturio ac yn cynnorthwyo ei greaduriaid yn eu blinfyd a'u trueni. Salm 100. 5. Tit. 3. 5.—2. Gras yn dylifo oddiwrth drugaredd Duw, fel ei ffynon. Judas 2.—3. Bywyd tragwyddol, a dedwyddwch yn y nefoedd, ffirwyth penaf trugaredd. 2 Tim. 1. 18.—4. Holl fendithion tymhorol ac ysbrydol, yn deilliaw oddiwrth drugaredd Duw. Salm 106. 7. a 119. 41.—5. Y tosturi a'r tirondeb a ddengys un dyn at y llall mewn cyfyngder a thrpeni. Luc 10. 37.—6. Mwynder, hynawsedd, a haelioni. Diar. 20. 28.—7. Elusengarwch tu ag at ein cymydog. Mat. 9. 13.—8. Ffugio a lledrithio gweithredoedd o drugaredd. Diar. 12. 20.

Trugaredd yw syniad teimladol o drueni arall, yn nghyd âg ewyllys parod i'w gynnorthwyo. Priodola Duw hyn iddo ei hun, gyd âg enwogrwydd neillduol. Ekdod. 34. 6. רַחֲמֵי דָּוִד *Duw trugarog a graslawn*: neu, *Duw yr ymysgaroedd a'r gras*, neu, *yr ewylllys da*. Parodrwydd hanfodol yn Nuw, ei ddaioni, ei gariad, a'i ewyllys da i gynnorthwyo trueiniaid adfydus. Daioni Duw ynddo ei hun, yn gweithredu gyda thosturi i gynnorthwyo ei greaduriaid.

1. Y mae trugaredd i'w golygu fel y mae yn hanfodol yn Nuw, ac a arwydda perffeithrwydd a daioni ei natur. Y mae tueddrrwydd hanfodol ac anfeidrol ynddo i dosturio. Nid yw yn dangos dim yn ei weithredoedd nac yn cyfrannu dim i'w greaduriaid, ond yr hyn sydd ynddo; a phob peth sydd ynddo, y mae yn *hanfodol* ynddo. Hanfod pur, syml, yw Duw, yn cynnwys pob perffeithrwydd a rhagoriaethau yn ddifedur, ac yn dragwyddol ynddo ei hun; ac o hono y mae yn deilliaw pob rhinwedd a chynneddfau hardd, dymunol, a defnyddiol, i'w greaduriaid. A pha beth bynag sydd hanfodol yn Nuw, y mae yn anfeidrol, yn ddigyfnawid, ac yn dragwyddol.

2. Y dangosiad allanol o drugaredd yn y gweinyddiad o honi i'w greaduriaid. Yn hwn, fel yn mhob peth arall y mae Duw yn gweithredu yn benarglwyddiaethol, yn ddoeth, yn dda, ac i ateb y dybenion goreu. Y mae fel Duw yn gweithredu yn mhob peth. Y mae yr holl briodolaethau yn gydradd yn yr hanfod dwyfol, ei gyfiawnder a'i drugaredd, fel y maent ynddo ef, ydynt yn cyd-raddu: nid oes dim mwy a llai yn Nuw; ond pob peth yn y perffeithrwydd a'r ângder mwyaf. Ac yn ngweithrediad y Duwdod yn allanol, nis dichon i Dduw weithredu yn groes i ddim sydd ynddo yn hanfodol. Nis dichon ei gyfiawnder weithredu mewa dim yn groes i'w drugaredd, sef yn greulon; ac nis dichon ei drugaredd weithredu yn groes i gyfiawnder a sancteiddrwydd, sef yn anghyfiaw ac yn ansanctiaidd. Hefyd, gan mai Duw anfeidrol ddoeth sydd yn trugarhau yn ddoeth, i ateb dybenion gwybodus i Dduw, a chwbl addas iddo.

Oddiwirth yr ystyriaethau hyn, canfyddwn, 1. Fod trugaredd Duw yn anfeidrol, ac yn ddi-derfynau. 'Tad yr trugareddau' yw; oddi wrtho ef y maent oll yn deilliau, ac esfe sydd yn cyfranu pob gradd o drugarogrwydd i eraill. 2 Cor. 1. 3. Priodolir mawredd iddo—cyfoeth a lliosogrwydd, 1 Pedr 1. 3. Eph. 2. 4. Salm 51. 1. a 117. 2. Neh. 9. 19, 27.—amlder, Esa. 63. 7.—heiaethrwydd, Salm 86. 15. Geiriau sydd yn dangos mawredd, eangder, amrywiaeth, a thrysoran diddarfod. Y maent oll yn ei natur yn hanfodol; yn ei arfaeth a'i gynghor tu ag at ei eglwys; yn Nghrist fel Cyfyngwr; ac yn addewidion yr efengyl, i'w credn, a gafael arnynt trwy fydd.

2. Y mae yn dragywyddol o ran ei pharhad. Nid yn unig y mae felly yn yr hanfod dragywyddol, ond y mae felly o ran y gweinyddiad o honi tu ag at ei eglwys. Salm 25. 6. a 52. 1. a cxxxvi. Esa. 54. 8. Y mae wedi darparu trugaredd er dragywyddoldeb; y mae yn trugarhau trwy holl oesoedd y byd; ac y mae holl drugareddau ysbrydol ei bobl i barhau byth.—Sicr drugareddau ydynt, na phallant, ac na ddarfyddant. Esa. 55. 3.

3. Y mae yn dangos trugaredd yn ben-arglwyddiaethol. Y mae ei drugaredd er ei holl weithredoedd, hyd yn nod ar anifeiliaid direswm. Deut. 22. 4, 6, 7. Exod. 23. 5, 11, 12. Salm 145. 9. Nid oes un creadur, hyd yn nod yr annuwiolion penaf, a'r cythreuliaid, na phroffasant o'i drugaredd mewn rhyw fodd, er nad yn gadwedigol. Y mae yn dangos trugaredd mewn mesur mwy neu lai, fel y gwelo yn oren. Nid yw cythreuliaid ddim mewn carchar mor gaeth ag a haeddent, ac hefyd y byddant ynddo. Dat. 20. 1, 2, 3.—En bod ar y ddaear, sy ddi gon o brawf fod trugaredd Duw yn estynedig i annuwiolion. Estyna iddynt yn amrywiol fel y myno, hir neu fyr ddyddiau, trugareddau bywyd yn brinach, nen yn lliosocach, fel y gwelo yn dda. Y mae yn ben-arglwydd yn y cwbl.—Felly yn neillduol tu ag at ei eglwys, y mae fel pen-arglwydd yn trugarhau. 'Mi a drugarhaf,' medd efe, 'wrth yr hwn y trugarhawyf.' Exod. 33. 19. Mae y gwrthddrychau, yr amser, y dull, a'r modd, yn gwbl yn ben-arglwyddiaethol wedi eu penderfynu. Nid oes neb yn haeddu trugaredd; y mae yr achos cynhyrfiol ynddo ei hun; ac y mae yn gweini trugaredd gadwedigol gyda mawredd dwyfol, fel y gweddai i Dduw goruchel a dyrchafedig.

4. Y mae yn trugarhan yn ddoeth, & dybenion daionus a goruchel ganddo yn ei olwg wrth drugarhau. Y mae yn trugarhau yn y modd a'r amser mwyaf addas, er ei ogoniant ei hun, a'n llesad ninnau. Nid ydyw byth yn camayied o ran y moddion na'r amser; ac nid ydyw yn gwrando ar ei bobl, er eu holl daerni, i wneuthur dim yn annoeth, ac yn anamserol. Y mae y naill drugaredd yn rhagflaenu y llall, mewn iawn drefn, a'r naill yn addasu y meddwl i fwynhau y llall, ac i gyfranogi y llesad o honi.

Nid ydyw byth yn dyrchafu, pan fyddo darostyngiad yn fwy llesol; nid trugaredd fyddai hyn; nac yn darostwng, pan byddo eisieu dyrchafu; ni byddai hynyr er llesad. Diball ddoethineb sydd yn gweini y cwbl.

5. Nid yw yn trugarhau yn anghyfiawn, nac yn ansanctaid. Salm 85. 10. Nis dichon Bod perffaith gyfiawn, pur gyfiawn, ac anghyfiawdiol gyfiawn, wneuthur dim yn anghyfiawn. Pa fodd y dichon iddo weithredu o'i rydd ewyllys yn groes i'w hanfod ei hun? Y mae yn trugarhau yn gadwedigol, mor gyfiawn ag y mae yn cospi; ie, y mae dadguddiad mwy o'i gyfiawnder yn y ffordd y mae yn trugarhau, nas dichon iddo ddangos byth wrth gospi ei elynion. Zech. 13. 7. Beth fydd y gosp ar ei holl elynion byth i'w chymharu a'r gospedgaeth a roddodd ar ei Fab, yn ei ffordd yn achub ac yn trugarhau? Rhuf. 3. 25, 26. Edr. **ABERTH, COSPEDIGAETH, LAWR.**—Nid yw ychwaith yn trugarhau yn ansanctaid o ran ei ddybenion, a'i ddull yn gweini trugaredd. Pa fodd y dichon sancteiddrwydd anfeidrol, pur, syml, a digymysg, weithredu dim i ddybenion ansanctaid? Nagè; ond y mae yn sanctaid yn ei holl ffyrdd. Nid oes un oruchwyliaeth, na thrugaredd gadwedigol yn cael ei gweini, heb ddybenion sanctaid, ac effeithiau sanctaid iddi. Dangosodd Duw ei ffiaddiad o bechod yn holl drefniad iechydwrtaeth, ac yn y pwrccasiad o honi; ac felly y gwna yn y cymhwysiad o honi. Ni chafodd neb drugaredd gadwedigol erioed heb garu sancteiddrwydd, yn benaf o bob peth, fel effaith o hono, faint hynag oedd yn cara pechod o'r blaen. Rhyfeddu y mae fod modd i'w sancteiddio, ac nid ei ddamnio am ei ansancteiddrwydd:—ie, rhyfedda byth drefn sanctaid, y Duw sanctaid, i wneuthur pechadur aflau, yn sanctaid!

Yr amlygiadau penaf o drugaredd neillduol ydynt, 1. Ei waith yn rhoddi ei Fab. Edrych **CARIAD.**—2. Yn rhoddi yr Ysbryd Glan. Edr. **YSBRYD.**—3. Yn cyfiawnhau. Edr. **CYFIAWNHAU.**—4. Yn bywahu a sancteiddio pechadur. Eph. 2. 4, &c.—5. Yn rhoddi y gair ac ordinhadau yr efengyl.—6. Yn eu heffeithioli er eu dyddanwch, eu cynnalieith, eu cynnydd, a'u parhad mewn gras. Eph. 2. 8.—7. Yn rhoddi bywydd dragywyddol iddynt. 2 Tim. 1. 18.—Pan ystyriom wasledd y gwrthddrychau, a mawredd y bendithion, rhaid i bawb addef gyda syndod, 'Ei drugaredd ef tu ag atom ni aydd fawr!'

Fel y mae yr Arglwydd yn drugarog, felly y mae ei holl bobl yn drugarogion. Cawsant drugaredd yn rhad, ac y maent oll wedi eu geni o Dduw, yn tebygu i'w Tad nefol, ac a egwyddor a thueddfryd meddwl yn drugarog. Mat. 5. 7. 2 Sam. 22. 26. Salm 12. 1. a 37. 26. 1 Pedr 3. 8. Arwydda y drugarogrwydd hwn ynddynt, 1. Tostari, mwneidd-dra, tiriondeb ysbryd, a maddaugarwch.—2. Haelioni a chymwynnaggarwch. Luc 6. 36. Eph. 4. 32.—

Peth gweithgar yw trugarogrwydd mewn dyn, fel y mae yn yr Arglwydd, 'Y trugarogion a ddychymygant ddaioni;' meddyliaint am y gwrthddrychau, a dychymygant am foddion o leiad iddynt. *Diar.* 14. 22. *Esa.* 32. 8. Gwell ganddynt ddangos trugaredd na pheidio; y maent yn hoffi trugaredd, ac yn ymhyfrydu yn lesad eraill. *Mat.* 25. 25, &c.

TRUGAREDDFA, (trugaredd) *Heb.* אֲרֶכְזָה *cauad, gorchudd.* Cauad euraidd arch y dystiolaeth oedd y drugareddfa. Yr oedd wedi ei wneyd o aur pur, yr un hŷd a'r arch; gan hyny yr oedd yn orchudd cyflawn ar ei hwyneb, ac yn gorchuddio y llechau yr yr arch. Yr oedd dau gerub euraidd ar ddau gw'r y drugareddfa; or oeddynt fel hyn yn ffurfio gorsedd-faine i fawrhydi Duw, yr hwn oedd, neu arwydd o'r presennoldeb dwyfol, yn eistedd rhwng y cerubiaid. *Salm* 81. 1. *Exod.* 25. 22. Felly yr oedd y drugareddfa fel yn droed-faine iddo. Yr oedd y drugareddfa yn gysgod nodedig o Grist, yr hwn a guddiodd ein pechodau ni &g iawn, ac a ddyoddefodd fellidith y gyfraith drosom, fel y gallai Duw edrych ar y gyfraith, trwy Grist, fel wedi ei chyflawni dosom. *Gal.* 3. 10—13 Byddai yr arch-offeiriad yn taenellu gwaed aberth y cymmod, ar, ac o flaen y drugareddfa, fel yr oedd y drugareddfa, y gyfraith, yr arwydd o'r presennoldeb dwyfol, a gwaed yr aberth, gyd â'u gilydd y diwrnod hwn yn heddychol; a'r bobl, sef y pechaduriaid enog, yn cael eu harbed. Yn cyfateb i hyn oll y gelwir Crist yn *πλαστήριον*, y *drugareddfa*, neu yr *iauen*, fel yn ein cyfieithiad ni. *Rhuf.* 3. 25. *Edr.* ARCH, CERUB, GORSEDD-FAINC Y GRAS, LAWN.

TRULL-IAD-IAID, (ty-rhull) gwallofiad, heilyn, gollyngwr neu wasanaethwr diod. *Gen.* 40. 1, 9, 11. a 41. 9.

TRUTH-OG, (ty-rhuth) ymadrodd anystyr, ymolaeth, gweniaith, rhagrith.—'Yn dywedyd celwydd trwy ddrwy, sef yn rhagrithiol. 1 *Tim.* 4. 2. *W. S.*—'Cenedlaeth druthiog.' *Esa.* 10. 6. *Dr. M.*—'Ni ddychwelodd staf fi &i holl galon, eithr mewn truth, medd yr Arglwydd.' *Jer.* 3. 10. *Dr. M.*

TRWCIO, (trwc) newid; cwmpo, syrthio, palla.

Khaid yw i falais drwcio.

E. Prye, (Salm 62. 10.)

TRWCH, (ty-rhwch) troedig, twn; annedwydd, afwyddiannus, anfodiog.

Truch, ie, ac afwyddiannus iawn, A fydd gwr cyflawn weithian.

E. Prye, (Salm 84. 19.)

TRWM-HAU-DER-ION, (ty-rhwm) pwysig, pwysfawr, dwys; hwydrwm; trist, athrist; tristwch.

O bob trwm trymaf henaint, Trymaf dial yw dirmyg. Diar.

1. Tristwch meddwl. *Diar.* 31. 6.—2. Achos o ofid a thristwch. *Salm* 38. 4.—3. Gofal mawr. *Exod.* 18. 18. *Num.* 11. 14.—4. Gelwir yn drwm bob peth a fyddo yn bwysig, neu yn

adfyddus i gorph neu feddwl dyn; megys llaw, neu farnedigathau Duw. 1 *Sam.* 5. 6.—Treth drom. *Neh.* 5. 18. 1 *Bren.* 12. 4.—Digofaint y flol. *Diar.* 27. 3.

Llygaid a drymhant, pan nas gellir eu cadw yn agored gan gysgu. *Mat.* 26. 43.—Clustiau yn trymbau, a arwyddant dylai a disylwad. *Esa.* 6. 10. *Mat.* 13. 15. *Heb.* 5. 11.—Mae y dwylaw yn drymion, pan nas gellir eu cynnal yn hwy. *Exod.* 17. 12.

TRWN, (trw-wn) crwn, cylch; gorsedd-faine.—'Ac hwy gannysont mal caniat newydd gair bron y trwn.—Trwn Duw.' *Dat.* 14. 3, 5. *W. S.*

Yr Arglwydd gweryd (felly gwn)

O'i gwyogr drom ei 'neiniog.

E. Prye, (Salm 90. 6.)

Ar ddeifr rhoes sail ei 'stafyll cau

Gwnsath y cymylan iddo

Yn drom olwynog; mae ei hant

Uwch eogyll gwynt yn rhodio.

E. Prye, (Salm 101. 2.)

TRWNC, (ty-rhwnc) pision, golch, trwyth

lleisw. 2 *Bren.* 18. 27. *Esa.* 36. 12.

TRWODD, (trw) drwy, trwy; trwyddo, drwyddo. *Exod.* 15. 16. *Esa.* 51. 10.

TRWMPED-AU, *Pfr.* TROMPETTE; *Span.* TROMPETA; *Dan.* TROMMER; *Saes.* TRUMPET; udgorn.—'A llais trwmped, ac &g udgorn.' 1 *Cron.* 15. 28. 'A llais llugorn, ac &g udgorn.' *Dr. M.* Arwydda y ddau air *Heb.* אֲרָמָה אֲרָמָה agos yr un peth, ac a gyfieithir *udgorn*, heb ddim gwabaniaeth. Y cyntaf a arwydda llais arderchog yr udgorn; a'r diweddfaf a arwydda offeryn ceuawl.

TRWSIO-AD, (ty-rhws) gwiago, tacluso, addurno, harddu, adgyweirio; gwiagiad, dillad, archenad. 1 *Pedr.* 3. 3. *Diar.* 7. 16. *Mat.* 12. 44. a 25. 7. *Dat.* 21. 2.

TRWST, TRYSTIO, (try-wst) dyar, twrdd, dadwrdd, sw'n, twrf; rhugl-drwst, rhugl-drystio.—'Trwst creddedid—trwst caniaidau—trwst gorfoleddwyr—trwst taran—trwst gwynt mewn coed,' &c. 1 *Bren.* 14. 6. a 18. 41. *Amos.* 5. 23. *Dat.* 6. 1. *Esa.* 3. 16. a 24. 8.—'Trystiant rhag amled dyn.' *Mic.* 2. 12.

TRWY, *rhagddod:* trwyddo; trwyot; trwyo; trwyi; trwyom; trwyoch; trwynt.

Tafod teg a & trwy y byd. Diar.

Trwy (*dia*) Iesu Grist y mae pob braint, pob gras, a gogoniant tragwyddol, yn dyfod i ni bechaduriaid. *Dat.* 1. 8. a 5. 12. *Eph.* 2. 7. *Heb.* 10. 21.

TRWYN-AU, (trwy) *Gr.* πιν (*rin*;) *Gwydd.* Tron: eisteddfod arogliaid. Mae y synwyr hwn yn y trwyn a'r ffroenau. Er fod holl asgwrn y pen yn galed, eto y ffroenau ydynt fath o ledr gwydn, tu mewn yn llawn o haenau teneu (*laminae*) i dderbyn y mân ranau i gangenau o gienau yr arogliaid. Y mae cyhyrau i gulhau, neu i sangu y ffroenau, fel y byddo achos yn gofyn. *Edr.* AROGLIAD.

Yn Tartary a China y trwynau lleiaf a fferir

yr harddwch mwyaf. Cofia Ruybrock am wraig Genghis Khan, mam Tamberlane, ei bod yn hardd odidog, am na feddai end dau o dyllau yn lle trwyn. Trigolion Crim Tartari a dorant drwynau eu plant yn ieuainc, gan ei farau yn ffolineb mawr fod eu trwynau yn sefyll o flaen eu llygaid. Mewn llawer o wledydd trwynau mawrion a gymeradwyir fwyaf. Edr. FROEX.

Yr arferiad annaturiol o gymeryd llwch tobacco i'r trwyn, a pheth gyda hyn nid oes neb a w'yr, gan yr amrywiaeth bethau, sy dra niweidiol, budr, a fflaidd. Bu yn achos o affeched mawr i lawer, ac, yn ddilys, o angen i rai. Y mae yn difeddiannu dyn o un o'r synwrau a roddodd y Creawdwr iddo. Y mae yr arogliaid yn cael ei niweidio yn mhawb, a'i ddystrywio yn gwbl yn rhai, trwy yr arferiad ffol hwn. Ai nid ydyw hyn yn bechod dirfawr? A ydyw ef ddim yn groes i'r chweched gorchymyn i ddyn *anafu* ei hun? A ydyw yn llai pechod i ddyn ddfeddiannu ei hun yn *wirfoddol* o un o'i synwrau, mwy na pho bai yn tori ymaith un o'i aelodau? Profed hyn y neb a ddichon ei brofi.—Heblaw yr arogliaid, y mae yn effeithio yn fawr ar y llais, fel nas gellir braidd ddeall rhai yn ymadroddi, gan effeithiau niweidiol y ffwgswlch fflaidd hwn ar beiriannau ymadrodd. Ac a ydyw hyn ddim yn bechod—sef dystrywio, neu amharohu gwaith cywrair y Creawdwr? Y mae ei effeithiau niweidiol yn aneirif. Yn rhai y mae yn ymgasglu yn belenau celyd yn y cylla, a byddant yn angen i ddyn yn y diwedd, oni bai cael gwared o honynt. Gwel *Act. Erudit. An. 1715, p. 475*; lle y rhoddir hanes dilys am un a fu farw trwy effeithiau yr arferiad pechadurus hwn. Y mae dyn yn euog o hunan-lofruddiaeth, a ddilyno o *dra-blys* un chwant a *achoso* ei farwolath.—Heblaw hyn, y mae yn afradloni meddiannau, ac yn anurddo dillad a roddodd Daw er clydwech a gweddeidd-dra. A ydyw hyn ddim yn bechod? Pwy a ddichon ddywedyd ei fod yn cymeryd y ffwgswlch hwn er gogoniant Daw? Ai ni ddylem ni wneuthur *pob peth* er gogoniant iddo?

'Addurn y trwyn.' Esa. 3. 21. Oddiwrth ddiareb hardd o eiddo Solomon (Diar. 11. 22.) yn mha un y cyfeiria yn eglur at arferiad pen-defigean yn ei amser, fod modrwy aur ag addurn wrthi, yn crogi wrth eu trwynau, fel clust-dlysau wrth y glust. 'Fel modrwy aur yn nhrwyn hwch, yw benyw lân heb synwyr.'—Priodol ystyr y geiriau, 'tlws ar dy dalcen,' yn Ezec. 16. 12. yw, 'tlws yn dy drwyn.' Edrych TALCEN.—*Clust-dlws*, yn Gen. 24. 47. *Heb. trwyn-dlws*. Rhyfedd y gwahaniaeth sy rhwng arferion trigolion amrywiol oesoedd, ac amrywiol barthau o'r byd; a llawer o honynt yn ddiogon hyl a ffol. Tybygaf fod ceisio addurno y trwyn a thlysau yn llawer mwy addas na'r arferiad budr yn ein plith ni, o'i addurno a ffwgswlch budr—o'r hyn lleiaf y mae yn ddilys yn fwy iachus, ac yn fwy peraid. Pwy a

ddichon edrych ar neu eistedd wrth un yn drewi i gyd o'r budreddi hwn, neu o fwg y cyfogyln fflaidd hwn!

'Dy drwyn fel tŵr Libanus.' Can. 7. 4.—Gwroldeb ardderchog yr eglwys, neu ei deall dosparthiadol, a feddylir. Fel yr arwydda 'uchder ffroen,' falchder chwyddedig yr annuwiol (Salm 10. 4.) felly yma, canmolir yr eglwys am ei hyfdra, a'i gwroldeb sanctaidd o blaid y gwirionedd. I'r gwrthwyneb, pan yw yr Arglwydd yn bwgwrth dymchweliad Jerusalem am ei phuteindra, sef ei heilun-addoliaeth, dywed am ei chariadau, ei gelynyon yn awr, 'Dy drwyn a'th glustiau a dynant ymaith.' Ezec. 23. 25.

TRYBAEDD—U, (try-baedd) dwbio yn drwyadl, llyssarnu; ymdreiglfa, ymdreiglo, ymdryboli.—'Ti a drabaeddaist yr Aipht fel un lladdedig.' Salm 89. 10. Dr. M.

TRYCHINEB, (trwch) tristwch, blinfyd, adfyd, tralloed.—'Daw trychineb ar drychineb,' sef tralloed ar dralloed. Ezec. 7. 26.—'Dydd eu trychineb,' sef dydd eu hadfyd a'u tralloed. Deut. 32. 35. Job 6. 2.

TRYCHU, (trwch) tori, dryllio, tori ymaith, ffosi.—'A drychodd winwryf ynddi.' Esa. 5. 2.—Yn Mat. 12. 33. 'A gloddiodd le i'r gwingafn.'—'Pop pren ar ny ddwe ffrwyth da, a drychir i lawr.' Mat. 3. 10. W. S. Ymyl y ddalen, 'dorir, a gymynir.'—'Trychu o ereill gangae o'r prenïae a' ei tanu ar y ffordd.' Marc 11. 8. W. S.—'Trycha e y lawr.' Luc 13. 7. W. S.—'Ac esgoses mewn monwent wedy'r drychy o graic.' Luc 23. 53. W. S.

'Beth sydd i ti yma? a phwy sydd genyt ti yma, pan drychaist i ti yma fedd, fel yr hwn (neu, *O yr hwn*) a drychai ei fedd (*dy*) yn uchel, ac a naddai iddo ei hun drigfa mewn craig?' Esa. 22. 16. Geiriau yr Arglwydd wrth Sebna y trysoorydd, yn gosod allan ei falchder yn ei ofal am wneyd ei fedd yn uchel, sef mewn ogof uchel ei mwd, a hwyrach ar fan uchel, fel y byddai yn fwy amlwg. Yr oedd gwyr mawrion yn Judea, ac yn y rhan fwyaf o fanau yn y dwyrain, yn cael eu claddu, hwy a'u teuluoedd, mewn ogofeydd wedi eu naddu i'r dyben hyn, yn y graig. Dywedir am Hezechia, ei gladdu 'yn yr uchaf o feddan meibion Dafydd.' 2 Cron. 32. 33. Crybwyllir hyn i ddangos yr anrhydedd a wnaed iddo ar ol ei farw. Y mae rhai o'r cyfryw golofnau cofiadwriaeth i'w cael hyd heddyw yn Persia. Y maent yn cynnwys amryw ogofeydd beddawl, wedi eu trychu mewn craig uchel, yn agos i'r pen uchaf iddi. Y mae rhai o'r claddfeydd hyn yn 30 troedfedd o uchder, yn syth uwch ben y dyffryn o'u blaen. Gwel Chardin, Thevenot, Kempfer, a Diodorus Siculus, *lib. xvii*.

TRYDAR, (tryd-ar) baldorodd, lleisio fel adar. Esa. 38. 14.

TRYDEDD—YDD, (tryd-edd) trydedd, trian;

un o dri.—Trydedd waith, trydydd dydd, trydedd wae, trydedd awr. Gen. 1. 13. Lef. 19. 6. 2 Cor. 12. 14. Act. 2. 15. Edr. TRIAN.

TRYFEB—U, (tryf) ysbêr fforchog, gwaew-fon. Eea. 41. 7.

TRYMGWSG, (trwm-cwag) hân drom, marw-gwag.—'A'r Arglwydd Dduw a wnaeth i drymgwag syrthia ar Adda.' Gen. 2. 21. Yr oedd y cwag hwn ar Adda yn oruwch-naturiol, ac yn cysgodi marwolaeth yr Arglwydd Iesu. Edr. ADDA.

TRYPHENA, a TRYPHOSA, oedd ddwy chwaser Gristionogol yn Rhufain, nodedig am eu llafur poenus yn achos yr efengyl. Rhuf. 16. 12.

TRYSOR—AU—I, (trws) Heb. *קצור* Gr. *θησαυρος*; Llad. *THESAURUS*; Ffr. *TRESOR*; Saes. *TREASURE*; swllt, eurgrawn.—Arwydda y gair Hebraeg, o ba un y tardd y lleill, aml-odd o unrhyw beth wedi ei gyd-gynull.—1. Amledd cynulleidig o amrywiol bethau; megys yd, gwin, olew, aur, arian, pres, &c. Jer. 41. 8. Ezec. 28. 4. Dan. 11. 43.—2. Trysorfa, neu a gynnwys drysorau gwerthfawr. Jos. 6. 19. Mat. 2. 11.

Gelwir amledd o eira, dyfroedd, gwlaw, a gwyntoedd, 'trysorau Duw.' Job 38. 22. Jer. 51. 16. Salm 135. 7.—Y cymylau a elwir, ei 'drysorau daionus.' Deut. 28. 12.—Ei 'drysorau priodol,' yw ei bobl. Exod. 19. 5 Mat. 3. 17. Edr. PRIODOLEDD.

'Trysor wedi ei guddio mewn maes,' yw Crist yn yr Ysgrifthyrau. Mat. 13. 44. Mae efe yno, er yn guddiedig oddiwrth lawer; ond pan gaffo un ef, y mae yn cyfrif y maes, sef yr ysgrifthyrau, o herwydd y trysor ynddynt, yn fwy eu gwerth na phob peth arall; y mae yn ddirifol yn myned, ac yn gwerthu y cwbl i brynu y^g maes. *θησαυρος κερουμμεω, trysor cuddiedig*; sef, mŵn-glawdd, ac nid arian wedi ei guddio mewn crochan neu gist.

'Trysor da y galon,' yw Crist ynom ni, gobaiith y gogoniant, yn llenwi y galon â meddyliau am dano, myfyrdodau arno, a llawenydd o'i blegid. Mat. 12. 35.—'Trysor drwg y galon,' yw tueddiadau a meddyliau drwg, ac athrawiaethau cyfeiliornus. Luc 6. 45.

'Trysorau drygioni,' yw trysorau a gasglwyd trwy ddrygioni, twyll, trais, a hoked. Diar. 10. 2.

'Ofn yr Arglwydd yw ei drysor ef.' Eea. 33. 6. Y mae yn dderbyniol gan Dduw, ac yn fuddiol i ddynion. Y trysor penaf yw gwir grefydd.

'Trysori trysorau yn y nefoedd,' yw derbyn Crist, rhodio ynddo, ac i bob rhyngu bodd i Dduw. Hyn a'n dwg i'r nefoedd, lle mae trysorau anchwiliadwy a diddarfod. Mat. 6. 19, 30.

Y mae 'holl drysorau doethineb a gwboed-ath yn guddiedig yn Nghrist.' Col. 2. 3. Y maent ynddo yn hanfodol; y maent ynddo yn

eu holl gyflawnder a'u hamrywiaeth, yn drysorau gwerthfawr a defnyddiol; a chan fod yr holl drysorau ynddo, nid oes dim gan neb ond a dderbynir oddi wrtho ef. Y maent yn guddiedig yno; ni wél pawb mo honynt; ac ni chyll efe byth mo honynt. Y maent yno yn ddiog-el bob amser, ac er llesad ei bobl.

TRYSORFA—DY, Gr. *γαζοφυλακιον, lle i gadw trysor, trysorfa*. Yr oedd, meddant, 13 o gistiau yn nghyntedd y gwragedd, yn y deml, wedi eu gosod i dderbyn rhoddion gwirfoddol y bobl tu ag at draul gwasanaeth y deml, neu ei hadgyweirio, neu er elusengarwch. Gwel Josephus *De Bel. lib. i. cap. 14*. Y cyntedd hwn, tebygol, a feddylir wrth y trysordy, yn Ioan 8. 20. Marc 12. 41. Luc 21. 1. Mat. 27. 6. Neh. 13. 5. Gelwid ef 'cyntedd y gwragedd,' nid am nad oedd eraill yn myned iddo, ond am na oddefid i'r gwragedd fyned yn mhellach i mewn na'r cyntedd hwnw. Y cistiau hyn a alwent *corban*. Hwn yw y gair Groeg sydd yn Mat. 27. 6. Eu llun oedd debyg i udgorn, yn llydan yn y pen uchaf, ac yn gulach yn y gwaelod. Yr oedd hefyd yn y deml ystafell a alwent y drysorfa, a thri *corban* ynddi, mwy na'r rhai cyntaf, a dygent y rhoddion o'r rhai oedd yn y cyntedd i'w rhoddi yn y rhai hyn. Pan ddywedir yn Marc 12. 41. i'r Iesu—'eistedd gyferbyn a'r drysorfa,' yr ystyr yw, iddo eistedd yn y rhodfa, gyferbyn a pha un yr oedd y cistiau, neu y *corbanod*, yn sefyll. A phan ddywedir yn Ioan 8. 20. 'Iddo ddysgu yn y trysordy,' y meddwl yw, iddo ddygu yn y cyntedd; ie, ac yn agos i'r fan lle yr oedd y cistiau yn y cyntedd; o herwydd yn nghonglau y cyntedd hwn yr oedd cyntedd-oedd bychain eraill, a alwent bob un wrth ei briodol enw. Gwel Lightfoot.

TRYTHYLL—WCH, (trwth) nwyf, nwyf-iant, tesach, anllad, nwyfus. Arwydda trythyllwch bob peth a fyddo yn tueddu i enyn, ac i gyflawni chwantau cnawdol; ac 'ymroddi i drythyllwch,' yw ymhyfrydu a bw ynddo, heb gywilydd nac euogrydd. Eph. 4. 19. 2 Pedr 2. 18. 1 Tim. 5. 6. Iago 5. 5.—'Troi gras ein Duw ni i drythyllwch.' Judas 4. Edr. GRAS.

TRYWANU, (trw-gwân) trydoli, brathu trwyddo, tyllu, treiddio.—1. Tyllu trwyddo. Barn. 5. 26. —2. Gofdio a phoeni yn ddirfawr. Job 30. 17. 1 Tim. 6. 10. Trywanwyd dwylaw a thraed Crist, pan, trwy yru yr hoelion trwyddyt, y rhoddwyd ef ar y groes. Salm 22. 16. Edr. BRATHU, GWANU.

TU—OEDD, ystlya, ochr, cwr, parth, parth-odd, parthred. Tu yma, tu acw, tu mewn, tu yna, tu hwnt, tu dehan, &c. Mat. 23. 25. Ioan 6. 25. a 21. 6. Tu ag at ddeall yr ymadrodd tu yma, tu acw, tu draw, yn yr ysgrifthyrau. rhaid gwybod sefyllfa yr ysgrifenydd, nen y llefarwr. Mees yn sefyll o du y dwyrain i'r Iorddones, a eilw y tu dwyrain iddi, y tu yma, a'r

gorllewin iddi, y tu hwnt. Num. 32. 19. a 35. 14. Ond yn llyfrau Josuah, Baruwyr, Samuel, Cronicl, Esaiah, tu yma, a arwyddant, y gorllewin iddi. Jos. 9. 10, &c. Fel yr oedd Ezra a Nehemiah yn ysgrifenu o du y gorllewin i'r Euphrates, tu yma i'r afon, a arwydda, tu y gorllewin i'r Euphrates. Ezra 5. 3. Neh. 3. 7.

TUA, Gorair a arferir o flaen gair yn dechreu a chydysain; **TU AG**, i'r un ystyr, a arferir o flaen gair yn dechreu a bogail. *Tu ag at*, parth a.

TUBAL, תבול [y *byd*] 1. Pummed mab Japheth. Gen. 10. 2. Dywed Josephus mai hi hiliogaeth ef oedd yr Iberiaid, o du y dwyrain i'r Môr Du. Barna Bochart mai ei hiliogaeth ef oedd y Tibareniaid, o du y gogledd i Armenia Leiaf. Gwedi cymaint amser nis gellir penderfynu am hyn gyda sicrwydd.—2. Tubal-Cain, mab Lamech, gweithydd pob cywreinwaith pres a haiarn. Gen. 4. 22.

TUCH-AN-LLYD-U-WR, (ty-uch) ochi, cwyno, galaru, cwynofain, ebychu; grwgnach, manson, gryngian, anfoddlonrwydd. Exod. 16. 2, 7. Num. 11. 1. Un nôd o gau-athrawon yw, eu bod yn duchanwyr, yn cerdded yn ol eu chwantau eu hunain. Judas 16. Edrych **GRWGNACH**, MURMUR.

TUEDD-AU-U, (tu) gogwyddiad; parth, goror, bro, cyffin; gogwyddu, led-awyddu. Mat. 15. 20. Luc 3. 53.

TURIO, (tur) troi, troi i fynu.—'Y baedd o'r coed a'i turia.' Salm 80. 13.—'Turiodd.' Dr. M. '*Doth wastes it.*' *Saes.* A'i difrododd.—'A llenwodd ei fol a hi.' Eben. Ezra yn Parkhurst. Rhyw ormes-deyrn anifeilaidd, fel yr Assyriaid, a'r Babiloniaid, y rhai a ddifrodasant wlad Canaan. 2 Bren. 17. 6. a 25. 1, 2, &c.

TURTUR-OD, Heb. תור (thur;) *Llad.* a *Ffr.* TURTUR; *Saes.* TURTLE: colomen fair, colomen goed. Adar glân, y coffei am dan-ynt yn aml yn yr ysgriferau. Gen. 15. 3. Lef. 5. 7. a 12. 8. Luc 2. 24. Edr. **COLOMEN**, **GWENNOL**.—'Clywyd llais y durtur yn ein gwlad.' Can. 2. 12. Un arwydd fod y gauaf wedi myned heibio, yw, fod llais y durtur i'w glywed; wrth hyn ymddengys nad i'w ei llais i'w glywed yn y gauaf. Felly y dywed naturiaethwyr, nad i'w glywed yn y gauaf, ond ar ddiwrnod tēg. Deallir wrth y durtur, weithiau, yr eglwys ei hun. Salm 74. 19. Ond wrth lais y durtur yma, gellir meddwl llais hyfryd yr efengyl, yr hon a bregethwyd yn ngwlad Judea, a elwir yma, hwyrach, gyd âg enwogrwydd, *ein gwlad*; ac oddi yno aeth ei sŵn i'r holl ddaear, yn arwydd eglur fod Duw yn Nghrist yn cymmodi y byd âg ef ei hun, a bod tanguefedd ar y ddaear. Rhuf. 15. 9—13. Eph. 2. 13, 14.

TUSW, (tus) dylw, swp, sypyn. Exod. 12. 22. Edr. **PASC**, **YSSOP**.

TWLL-YLLAU-OG-U, (tw-wll) bwt, ceulle, lle agored, ogof, ffau. Exod. 28. 32. Esa. 11. 8.—'Tyllu yr esgyrn,' a arwydda, gofidiau mawrion. Job 30. 17.—'Tyllan y creigiau,' a arwyddant, ogofeydd, lleoedd i lechu ac ymguddio rhag ofn a chywilydd.—'A hwy a Ant i dyllan y creigiau, ac i ogofau llychlyd, rhag ofn yr Arglwydd.' Esa. 2. 19. Yr oedd Judea yn wlad fynyddig a chreigiog, ac yn llawn ogofau. Yn Engedi, yn neillduol, yr oedd ogof mor eang, fel yr ymguddiodd Dafydd & chwe chan ŵr yn ei hystlysau; ac aeth Saul i mewn i enau yr ogof, heb ganfod fod yno neb. 1 Sam. xxiv.—Tu hwnt i Damascus, (medd Strabo, *lib.* xvi.) y mae dau fynydd, a elwir Trachones (oddiwrth pa rai y gelwir y wlad Trachonitis) ac oddi yno tu ag Arabia ac Ituria y mae mynyddoedd cribog, yn mha rai y mae ogofeydd dyfynion iawn; un o honynt a gynnwys bedair mil o ddyinion.—Rhydd Tavernier (*Voyage de Perse*, p. ii. cap. 4) hanes am ogof, rhwng Aleppo a Bir, a gynnwysai yn agos dair mil o feirch.—Yn nghylch tair awr o drafaelio o Sidon, ac yn nghylch milltir o'r môr, y mae yn rhedeg fynydd hir, uchel, a chreigiog; yn ystlysau hwn y mae lloedd o ogofeydd wedi eu tori, i gyd yn tebygu i'w gilydd. Y mae eu genau yn nghylch dwy droedfedd bob ffordd; tu fewn iddynt y mae, yn y rhan fwyaf, os nid ynddynt i gyd, ystafell yn nghylch pedair llath bob ffordd. Y mae o honynt yn nghylch dau cant o rifedi. Gwel Maundrell.—'Rhag y Midaniaid, meibion Israel a wnagethant iddynt y llochesau sydd yn y mynyddoedd, a'r ogofeydd, a'r amddiffynfaoedd.' Barn. 6. 2. —'Pan welodd gwyr Israel fod yn gyfyng arnynt, yna y bobl a ymguddiasant mewn ogofeydd, ac mewn dyrnsni, ac mewn creigiau, ac mewn tyrau, ac mewn pydewan.' 1 Sam. 13. 6. Gwel Jer. 41. 9. Yr oedd, gan hyny, 'myned i'r graig—myned i dyllau y creigiau—ac i ogofeydd y ddaear,' yn ddarluniad addas iddynt hwy i osod allan ddychryn a braw. Arfer y prophwyd Hosea yr un gyffelybiaeth gyda llawer o harddwch a grym, pen. 10. 8.

Dywedant wrth y mynyddoedd, cuddiwch ni;
Ac wrth y bryniau, syrthiwch arnom.

Awdwr uchel ac addurnawl y Dadguddiad a fenthyca, ac a addasa yr un gyffelybiaeth, yn hardd ac yn ardderchog, yn pen. 6. 15, 16.

TWN-ION, (ty-wn) toriad, drylliad, dyffloen, fflochen.—Esgyrn twnion, trwyn-dwn, bara twn.—'Neu y trwyn-dwn.' Lef. 21. 18.—'Neu'n rhy fyr, neu'n rhy hir' (ei aelod.) Dr. M.—חורם *anafus*, un wedi colli aelod yn gwbl, neu ryw ran o'r corph, mewn cyferbyniad i (שררע) un y byddo gormod ynddo. Gwel Junius & Tremelius, Parkhurst. Ni chrybwyllir am y *trwyn* yn yr Hebraeg.*

TWNG-YNGU, (ty-wng) llŵ, rhaith; rhoi

* Olcaster in *Poli Synops.*

llw, cymeryd llw. **EDR. LLW, TAROD.**—'Dw yn tyngu iddo ei hun,' sydd yn rhoddi i ni y cadarnhad mwyaf am sicrwydd a gwirionedd peth. Nis dichon dyngu i neb sydd fwy, am hyny tynga iddo ei hun, er rhoddi sicrwydd boddlonol i'w bobl am wirionedd yr hyn y mae yn ei ddywedyd, neu yn ei addaw. *Gen. 22. 16. Eza. 45. 23. Jer. 22. 5. Heb. 6. 13.* Nid o'i ran ei hun, ond o'n rhan ni, y mae yn tyngu: nid i'w rwyfmo ei hun i gyflawni, ei air sydd ddigon i hyny; ond y mae i'n rhwymao ni i greu, ac i symud ymaith bob ymddangosiad o sail i anghredu. Amlgya ddirfawr ymostyngiad yn yr Arglwydd; mawr rym ein hangrediniaeth, gan rhaid cael peth mor fawr i'w symud; a'r angenrheidrwydd anheggorol o gredu yr hyn a lefarodd Duw. **EDR. ANWADAL.**—Y mae tyngu yn arwydd dangosiadol o ymostyngiad, ufuddod, a ffyddlondeb. *Phil. 2. 9, 10, &c.* **EDR. ANUDON, CRFFESU, GLIH, PLYGU.**

TWR-YRAU-U, (tw-wr) *Gr. ὑπερος; Llad. TURRIS; Ffr. TOUR; Gwydd. TOR; Saez. TOWER:* crug, cruglwyth, pentwr, amddiffynfa.—Adeilad uchel, cadarnfa, yn amddiffynfa rhag gelygion, neu er ei niweidio, neu er drychiant a golygawd. *2 Cron. 14. 7.* Darlleawn yn yr ysgrhythrau am dŵr Siloam, Babilon, Jerusalem, Sichein, Penuel, Thebes, Edar, &c. **EDR. y geiriau.**—'Twr y gwylwyr,' oedd un, tebygol, a adeiladwyd i'r gwylwyr i wylid a sylwi ar ruthr-gyrchiadan y golygion.—'O dŵr y gwylwyr hyd y ddinas gaerog,' a arwydda, pob man mwy neu lai poblogaidd. *2 Bren. 17. 9.*

Twr y praidd, castell merch Seion.' *Mic. 4. 8.* Twr Edar, medd rhai; tŵr yn, neu yn agos i Bethlehem; neu, medd ereill, tŵr yn agos i borth y defaid yn Jerusalem. *Neh. 3. 1, 32.* Arwydda y gair *Heb. תור* praidd. Y mae yn yr adnod brophwyoliaeth hysod ama osodiad teyrnas Crist i fynu yn y byd. 'A thithau, tŵr y praidd, castell merch Seion, hyd atat y daw, ie, y daw yr arglwyddiaeth benaf, y deyrnas i ferch Jerusalem.' Mynydd Seion oedd tŵr y praidd dan yr hen oruchwyliaeth, canolbwynt eu hundeb, a phreswylfod eu hamddiffynwr; a'r deml oedd eu hamddiffynfa gadarn. Yno y daeth Crist, y bugail da, a llywodraethwr ei bobl, ac a osododd yn gyntaf ei deyrnas i fynu. Bydd ei deyrnas yn debyg i deyrnas Dafydd a Solomon, yn ei gogoniant penaf; ac yn rhagori ar, ac y cymerai i, yr holl ymerodraethau mawrion a fu ar y ddaear erioed. Byddai i fab Dafydd ddyfod i Jerusalem, a gosod i fynu ei deyrnas yno, ac oddi yno y lledanai dros yr holl ddaear, yn mhlith yr holl genedloedd. Ac er y byddai i'r ddinas hon gael ei dinstrio yn fuan, eto byddai yr eglwys efengylaidd, y Seion ysbrydol, ei dilyn, yn yr hon y teyrnas Crist, er llead ei bobl, a rhaid i'w achos lwyddo hyd ddiwedd y byd. 'Twr y praidd,' medd Coccojesus, ydyw Crist. Nid oes neb o'r praidd allan o hono. Coccojesus *is loc.*

Yr oedd Jerusalem, y deml, a'r ordinhadan dwyfol ynddynt, yn dŵr yn agwlluan Duw; yr oeddent yn uchel, ac yn amlwg, ac yn dra defnyddiol er eu hamddiffynfa. *Eza. 5. 2. Can. 8. 10. Mat. 21. 33.* **EDR. TWRX.**

'Tyru golnd.' *Salm 39. 6. Preg. 2. 26.* Arwydda llafur poenus i gaegu yn ddiwedd, ac yn ddiwyben, mwy nag sydd yn angen ar un wrtha. Y mae un yn llafurio nid et gynnaliet, nac i wneuthur daioni, ond i dyru, nac gŵyr y dyn i bwy, nac i ba ddyben.

TWRK, TYRFAU, (twr) *trust, dymwad, dadasain, twrdd, gorddyar, ysgorth, crybachu,* tynu yn nghyd; *twrf* gian, crebychiad y cyhyrau; *tyrfau, taranau;* *twrf* dyfroedd, swm dyfroedd; *twrf* y môr, rhaed y môr; *twrf* teyrnasoedd, sef swm teyrnasoedd yn tarfygu ac yn rhyfela. *Salm 93. 4. Eza. 13. 4. a 17. 12.*—'Yn yr hwa y nefoedd a ant heibio gyda thwrf.' *2 Pedr 3. 10.* Ant heibio (*περιεδο*) gyda swm tymhestl, fel ystorm ofnadwy. Anmhoabl dychymygu pa fath dwrf dirfawr dychrynllyd a fydd, pan fyddo yr holl elfennau yn toddi ac yn llosgi.

TWRN, TYRNAU, (tw-wrn) *Saez. TURN;* tro, crwn, chwyl, cylch. *Twrn* da, tro da; *twrn* drwg, tro drwg.

TWYLL-O-ODRUS, (twy) *Heb. חטל (hetel);* hoced, dichell, siomedigaeth, siomiant, hud; dichelligar; hocedus, hudo, siomi.

Tan eow pwyll fe ddaw twyll. *Diar.*

1. Ymddygiad ysgeler, anghyflawn, dan ymddangosiad teg. *Salm 10. 7 a 36. 3.*—2. Brenddwydion, athrawiaethau gau, a chelwyddau gau-athrawn, yn tueddu i foddhau llygredigaethau dynion, er eu dinystr tragywyddol. *Jer. 8. 5. a 9. 6. Eza. 20. 10.*—3. Cam-gyhaddiadau, ac ymddygiad anonest; a'r eiddo a fodd-iennir trwy hyny. *Diar. 12. 17. Jer. 5. 27. Zeph. 1. 9.*

'Y galon sydd fwy ei thwyll na dim, a drwg ddiobaith ydyw; pwy a'i hodwyn?' *Jer. 17. 9.* Wrth y galon y meddylir, tueddiadan, gweithrediadan, a dymaniadau yr enaid rheymol; neu yr enaid yn ei holl resymiaid, pen-dersfyriadan, tueddiadan, &c. Nid calon hwn neu arall, ond calonau dynion dan y cwymp; y mae yn gweithredu yn dywyll ac yn dwyllodras, ac nid yn uniawn, ac yn ol gwirionedd, er dinystr i bawb na chaffo galon ac ysbudd newydd, sef calon hawddgar a da. Yn hawdd yr egsusoda dyn ei hun mewn pethau mawrion a beus; ac y cynnwys feddyliau amgenach am dano ei hun nag sydd yn un a gwirionedd; ei feddyliau am Dduw, am Crist, am y gyfraith, am bechod, &c. ydynt yn llawn o ddichellion, twyll, a pholl oddiwrth y gwirionedd. Twyll calon dyn yw gwir achos paham na bai pawb yn credu eu bod yn ddrwg ddiobaith, sef i'r gradd mwyaf yn ddrwg, ac a ddichon gyflawni pob annuwioled, anwiredd, creulondeb, gelyniaeth, a ffeidd-dra, ag a gyflawnydd erioed yn

y byd. Y mae profiadau digonol y dichon calon pob dyn gyflawni yn fwrriadol, ac yn wirfoddol, y drygau mwyaf, wedi ei adael iddo ei hun, mewn amgylchian addas i hyny, trwy hudiad graddol o'r naill beth i'r llall, gan y twyllwr mawr Satan. Ond y mae Duw yn ei hadnabod yn ei holl ddichellion, ei holl ddyfarderoedd o drueni, a phob peth a gyflawnwyd gan neb, neu a ddichon neb ei gyflawni; a'r Duw hwn a drefnodd feddyginiaeth effeithiol a digonol iddi. Gwelir calonau miloedd wedi eu cwbl iachân!

'Ac yn dwyllwyr meddylian.' Tit. 1. 10. *επειρατας*, athrawon yn twyllo meddylian dynion a chyfeiliornadau a dau-dybian, i gymmodi eu cydwybodau a'u drwg-fucheddu. Edr. BWA, DICHALL, HOCKED, TELK.

Ni chafwyd twyll yn agenau Crist, am nad oedd dim twyll yn ei galon; yr oedd yn adnabod pob peth, ac yn bazau am bob peth yn berffaith gywir; yr oedd ei enaid, yn ei holl resymau, ei weithrediadau, ei benderfyniadau, ei ddymuniadau, &c. yn berffaith gywir ac uniawn. Gan ei fod felly yn berffaith, ac yn gwbl gywir yn dufawnol, rhaid ei fod felly hefyd yn allanol, yn ei ciriau a'i rodiad. Esa. 53. 9. 1 Pedr 2. 22.

TWYM-O-NO, (twy) clair, hedfrwd, mwgl, mwll; cynheau, gwresogi, mwyglo. Ezec. 24. 11. Dan. 3. 19. Hos. 7. 4. Edr. YMDWYM-NO.

Iachus aregl bara twym, aiaohus ei fwyta. Diar.

TWYS-EN-AU, (twy) twys ŷd, còl ŷd. Gen. 41. 5. Hos. 8. 7.—'Yd llawn yn y dwysen,' sydd yn ddarluniad dammegol o ras yn ei gyflawn dyfiant mewn gogoniant. Y mae y dechreuad yn fychan, y cynnydd yn raddol, ond y perffeihiad yn ogoneddas iawn. Marc 4. 28.

Er gwaned yw'r eginyn,
Cyfâ yn hyfryd er hyn,
Yn ddyben lân ddians,
Os bydd yn wir mewn tir da.

TY-AU, anedd, cartref, trefred, trefad, tref; teulu, tylwyth tŷ.—Arwydda tŷ, 1. Trigfa, neu breswylfod. Gen. 19. 3. Felly y mae y corph yn dŷ i'r enaid, a'r bedd yn dŷ i'r meirw. Job 4. 19. a 33. 23. Preg. 12. 3. 2 Cor. 5. 1.—2. Y teulu, y dynion, neu y genedl a fyddo yn cyd-drigo. Heb. 11. 7. Act. 10. 2. Num. 1. 18—45. 1 Sam. 2. 32. a 3. 13, 14. 1 Cron. 24. 4. Esa. 48. 1. Ezec. 2. 5. Hos. 5. 1. Mic. 3. 1, 9.—8. Cyfathrachwyr, perthynasau, a hiliogaeth. Luc 1. 27. 2 Sam. 7. 18.—4. Meddiannau, neu gyfoeth, yn perthyn i denlu. Edr. BWRTA. Marc 12. 40. Mat. 23. 14. Luc 20. 47.—5. Gofalon a negesau perthynol i denlu. 2 Bren. 20. 1. Esa. 38. 1.—6. Temlau eilunod. 2 Bren. 5. 18. a 10. 21.—7. Calon pechadur sydd yn dŷ, neu drigfan i'r diafol. Mat. 12. 29, 44.—8. Llochesau creaduriaid gwylltion. Diar. 30. 26.

Ty Dduw, yn iaith y Baibl, ydyw y nefoedd

—yr eglwys—y babell—y deml—a'r ordinadau. Efe a'u ffurfiodd, eu trefnodd, eu hadeiladodd, eu dodrefnodd, ac sydd yn llywodraethu ynddynt; yr oedd, neu y mae yn preswyllo, ac yn amlygu ei allu, ei ogoniant, a'i ras, mewn modd neillduol ynddynt. Yn ei dŷ y cymdeithasau a'i bobl, y byddant yn ddi-ddos, ac yn ddiwall byth. Barn. 18. 31. 2 Cron. 5. 14. Salm 84. 10. Can. 1. 17. Esa. 56. 5. Ioan 14. 2. 2 Cor. 5. 1. Heb. 3. 2. Edr. BETHEL, CYNTRDD, EGLWYS, JACOB, PABELL, TELL.

Gelwir y saint yn dŷ, ac yn deulu Duw, 'teulu y fydd'; y maent wedi eu gwneuthur y saint gan yr Ysbryd glan; wedi eu haddurno a gras ysbrydol, ac yn cael eu nerthu i gredn yn Nghrist; y mae Duw yn preswyllo ynddynt, ac ya eu plith, fel eu Hargliwydd, eu tad, a'u pen-teulu; ac y mae gweindogion y gair, a'r angelion, fel gweision, yn gweini iddynt. Mat. 13. 27. a 21. 33. Gal. 6. 40. Eph. 2. 19. a 3. 15. 1 Pedr 2. 5. Edr. MAB, PLAWF, TAB.

'Tŷ wedi ei adeiladu ar y graig.' Edrych CAARO.

'Gwae y rhai sydd yn cysylltu tŷ at dŷ, ac yn cydio maes wrth faes,' &c. Esa. 5. 8. Y cyfryw rai ydynt yn prysuro i ymgyfoethogi trwy dwyll, traia, a gorthrymder, er mawr niwed ac anghysur i ereill. Mic. 2. 2, 3. Nid ydwyf yn deall oddiwrth y geiriau, ei fod yn beth ewbl anghyfreithlon, yn mhob amgylchian, i gysylltu tŷ wrth dŷ, a chydio maes wrth faes; ond y mae felly pan ei gwneir trwy drais, neu pan fyddo yn orthrymder i ereill, a'r chwant at feusydd ereill, sydd ynddo ei hun yn bechod yn ngolwg Duw, pe na thorai allan byth mewn gweithred o drais a gorthrymder.

'Nid yw prophwyd heb anrhydedd ond yn ei wlad ei hun, ac ya ei dŷ ei hun.—Ac ni wnaeth efe nemawr o weithredoedd nerthol yno, oblegid eu hangrhediniaeth hwynt.' Mat. 13. 57, 58. Nid oes i ni ddeall y geiriau fel pe buasai Crist wedi ei ddi-fyddiannu o'i allu; ond ya unig am na ddygasant ond ychydig gleifion ato i gael eu hiaohân; nid ydoedd yn barnu yn addas i draws-gymbell ei wyrthiau arnynt, ac felly nis gallasai, mewn dull addas ac anrhydeddas eu gwneuthur yn eu plith. Nid oeddent yn ammau ei allu gymaint, ond ammeu yr oeddent ei anfoniad, yr hyn yr oedd ei allu yn ei brofi yn ddigonol i bob un diragfarn. Yn y golygiad hwn y mae yn anhawdd dywedyd pa fodd y gallasai yn anrhydeddas, a chyda gweddeidd-dra, amlan ei wyrthiau yn mhlith pobl nad oedd y gweithredoedd mwyaf ardderchog yn gwneuthur dim llead iddynt.

'A'r neb a fyddo ar ben y tŷ, na ddiagyned i'r tŷ, ac nac aed i mewn i gymeryd dim o'i dŷ. A'r neb a fyddo yn y maes na throed yn ei ol i gymeryd ei wraig.' Marc 13. 15, 16.

Geiriau neillduol o gadarn, yn arwyddo y ffod mwyaf cyflym a phrysaur. Y mae yn nodedig, ddarfod i'r Rhufeiniaid, trwy raglunnaeth Duw, dan eu tywysog Cestus Galna, wedi eu cychwyniad cyntaf tua Jerusalem, yn ddiwymwth dynu yn ol drachefn, mewn modd annysgwiliadwy ac annoeth; wrth hyn y mae Josephus yn mynegi ei syndod, gan y galleid cymeryd y ddinas yn hawdd yr amser hwnw. Trwy hyn y rhoddwyd arwydd i'r Cristionogion i ffoi ar frys; yr hyn a wnaethant trwy y rhybydd hwn, rhai i Pêla, ac ereill i fynydd Libanus, a thrwy hyn a achubasant eu bywydau. Nid oedd hamdden i'r hwn oedd ar nes ei dŷ yn rhodio, ddisgyn i gyrcu dim o'r tŷ, er mor werthfawr y byddai; ond aed allan ar hyd y grisiau tu allan, y ffordd neaf, rhag iddo ohirto i'w ddinyst. A'r hwn oedd yn y maes, wrth ei waith, wedi disg ei gochl-wiag, fel y byddai yn arferol, nac aed yn ei ol, hyd yn nod ychydig gamrau, i gymeryd ei wiag, rhag i'r gelyn ei oddiweddyd cyn iddo ei chyrrhaedd. Y mae yr holl draethad prophwydoliaethol hwn am ddinyst Jerusalem, yn llawn o ffugyrau araethyddiaeth mwyaf bywiog, wedi ei gwychu a'r addurniadau mwyaf ardderchog o ddarlunniad.

Yr oedd y tai yn y gwledydd dwyreiniol, yn yr hen oesoedd, ac felly y maent yn bresennol yn gyffredin, wedi eu hadeiladu yn yr un dull a'u gilydd. Y mae nen, neu ben y tŷ, yn ang-hrwm ac yn wastad, ac wedi ei orchuddio â llechan llydain, neu blaster cryf, ac wedi ei ddiogelu o bob tu â mur, neu ganllaw isel. Dent. 22. 8. Ac y maent mor aml ar y nen ag yn un rhan o'r tŷ. Ar hwn, os bydd yr hin yn rhoddi, y rhodiant, y bwtiant, y cysgant, y gweddiant, ac y trinant eu hachosion. 1 Sam. 9. 25. Act. 10. 9. Edr. Nẏẏ. Y mae y tŷ wedi ei adeiladu â chyntedd oddi fewn, i'r hwn yn benaf yr egypt y ffenestri: y rhai a edrychant i'r heol dynt wedi eu tywyllu felly â dellt, fel nas dihon neb y tu fewn neu y tu allan ganfod dim trwyddynt. Bryd bynag gan hyn y bydd dim i'w weled neu i'w glywed yn yr heolydd, un golygiad, neu ddychryn o natur cyffredin, rhed pob un i ben y tŷ i foddhan ei gywreirwydd. A'r ffordd barotafa hawsaf i wneuthur dim yn gyhoeddus, oedd ei gyhoeddi o benau y tai i'r bobl yn yr heolydd. 'Yr hyn a glywch yn y glust, pregethwch ar benau y tai,' Mat. 10. 27.

Y bobl oll yn 'rhedeg i benau y tai,' a arwydda rhyw gynhwrf dychrynllyd a diwymwth. Esa. 22. 1.

TYAID, TYEIDIAU, (tŷ) llonaid tŷ: tylywth y tŷ.—'Ac efe a ddynesodd ei dŷaid ef bob yn wr.' Jos. 7. 18. בְּיָתָי *ei deulu*. Yn achos Achan, ni ddynododd yr Arglwydd y troseddwr yn y fan, ond a adawodd y mater mewn ammhaueth dros enyd, ac yn y diwedd a'i dygodd i'r golen yn raddol; fel y dysgai i'r swyddogion a'r bobl i wneyd eu dyledawydd,

ac i wylid ar eu gilydd; ac fel y byddai i'r oediad wneyd y gwaith yn fwy diffrol, ac i gynhyrfu hunan-ymholiad mwy manwl, ac ym-sanctiddiad ac ymlanhad yn ol pob ffordd osodedig yn y gyfraith. Gwedi hyn penderfynwyd yr achos trwy goelbren, fel cyfeiriad at Dduw, chwiliwr y calonau. Nodwyd llwyth, teulu, a thadogaeth y troseddwr gyda llawer o fanlyrwydd, fel na byddai y gwarth i gael ei roddi ar neb arall o'r un enw. Dilys fod teamladau Achan yn hŷlym a gofidus iawn, pan y nodwyd ef allan fel kyru fel y dyn melleddigedig, o achos pa un y daeth digofaint Duw ar Israel. Jos. 7. 12. Paham na buasai yn ffoi, neu paham na buasai yn cyfaddef yn gynt tra yr oedd y chwiliad yn myned yn mlaen, sydd yn dywyll, onid oedd o hyd yn dysgwyl y diangasai ryw ffordd. Ond ynfyrwydd oedd meddwl cuddio dim rhag Duw Hollwybodol! na chellwair â Duw eiddigus dros ei ogoniant! Num. 32. 23. Diar. 13. 21. Jer. 2. 26. Act. 5. 1—10.

TYB-IO, (ty-yb) barn un am beth, trawsamcan, godyb, lletdyb.—'Yn dy dyb di.' 1 Cron. 19. 3.—'Ac yr ydwyf ffinau yn tybied fod Ysbryd Duw geny!' 1 Cor. 7. 40. Nid yw y geiriau hyn yn amlygu un gradd o ammhaueth yn yr apostol, a oedd Ysbryd Duw ganddo; ond ei ffordd esmwyth yw o sicrhau ei fod, ac hwyraoch, a arferir fel gwawd-iaith wrth y gau-athrawon, y rhai oeddent yn ammen hyny.—Y gair *Gr. δοξα* a gyfneithir yma *tybio*, *tybied*, a arwydda yn aml, sicr, dilya.—'Tybied (*δοξα*) yr wyf ddarfod i Dduw, &c. 1 Cor. 4. 9. Hyny yw, y mae yn ddilya.—'Os yw neb yn tybied ei fod yn gwybod dim;' *δοξα*, yn hyderus ei fod yn gwybod. 1 Cor. 8. 2.—'Y rhai a dybir eu bod yn llywodraethu.' Marc 10. 42. *οι δοξουντες αρχειν, y rhai sydd yn llywodraethu*. 'A fernir yn dywysogion.' Campbell.—'Od oes neb (*δοξει ειναι*) a fyn fod yn ymrysongar.' 1 Cor. 11. 16.—'Od oes neb yn tybied ei fod yn brophwyd;' *δοξει προφητης ειναι, yn wirioneddol yn brophwyd*. 1 Cor. 14. 37. Yn y manau hyn y mae y gair yn arwyddo, nid ammhaueth, ond sicrwydd dilya.

TYCIC, (twg) llwyddo, ffynnu, llesau, addasu.—'Ni thycia,' sef ni lesâ, 'trysorau drygioni.' Diar. 10. 2.—'Ni thycia,' sef ni lesâ, 'cyfoeth yn nydd digofaint.' Diar. 11. 4.

Yn angen ni *thycia* ff. Diar.

TYCHICUS, efengylwr enwog, a chyd-deithydd â Paul i Jerusalem ag elusenau y saint. Act. 20. 4. Anfonodd Paul ef wedi hyny â'i lythrau at eglwysi Ephesus a Colosse. Eph. 6. 21, 22. 2 Tim. 4. 12. Col. 4. 7, 8. Tebygol ei fod yn olygwr ar eglwysi Crete ar ol Titus. Tit. 3. 12.

TYFU-ADWY, (twf) blaguro, tarddu, suchwanegiad, cynnyddu, prifio, cynnyrohu; cynnyrohadwy, cynnyddadwy.—Arwydda *tyfu*, 1.

Tarddu, a myned yn fwy. Gen. 2. 5, 9.—2. Cynnyddu mewn corpholaeth, ychwanegiad o ffrwythlonrwydd, gras, a doniau. Esa. 53. 2.

Yn ol trefn natur, y mae, dechreuad pob peth yn ein byd ni yn fychan, ac y mae eu tyfiad a'u cynnydd yn raddol, ac mewn modd dirgelaidd i ni. Mat. 6. 28. Nis dichon neb beri tyfiant, mwy na chreu o ddim. Effeithioldeb gallu dwyfol sydd yn gweithredu yn y naill fel y llall. Yn gyffelyb y mae cynnydd yr efengyl yn y byd, a gras yn y galon; tyfu y maent mewn modd dirgelaidd, o'r bychanrwydd mwyaf, yn wyneb y gwrthwynebiadau cryfaf, i faint-ioli mawr, yn frigog, ac yn ogneddus. Marc 4. 27, 32.

TYLATH—AU, (tŷ-lath) dist, cebr, ceibren, trawst.—'Yr hwn sydd yn gosod tylathau ei ystafelloedd yn y dyfroedd.' Salm 104. 3. Ei ystafelloedd yw y cymylan, o ba rai y diagn y gwlaw; hyn sydd eglur oddiwrth adn. 13. 'Y mae efe yn dyfrhau y brynian o'i ystafelloedd.' Goruwch ystafelloedd ei balas ydyw y cymylan, o ba rai y dwg allan ei drysorau, wrth ei ewyllys, yn aneirif; ac yno y mae efe. Salm 139. 8. a 19. 1. Amos 9. 6.

TYLINO, (ty-glin) meddalhau, gweithio toes. Gen. 18. 6. Jer. 7. 18. Hos. 7. 4. Edrych BABA, TEISEN.

TYLWYTH—AU, (tŷ-llwyth) tyaidd, tyaeth, teula, cymaethlu, cenedl, perthynasau, trasau. Gen. 18. 19. a 24. 40. 1 Cor. 1. 16. Edr. CENEDL, TEULU, Ty.

TYMHER—U—US, (tymp) *Llad.* TEMPERAMENTUM; *Saes.* TEMPERATE: ardymer, cymedrolder; mesurolder; cymhwys, cymysgu; llywodraethu, trefnu; ymgadw, ymatal, arafu; ystwytho, meddalhau, llonyddu; cymedrol, meddal, araf. 'Wedi ei dymheru a halen.'—Col. 4. 6. 'Wedy ei gyfansoddi a halen.' W. S. Edr. GRASOL, HALEN, YMADRODD.

'Yn gyfiawn, yn sanctaidd, yn dymherus.' Tit. 1. 8. 'Temperus.' W. S. 'Yn ddianllad.' Dr. M. Y gair *Gr.* *εὑπαρτης*, a arwydda, dygynnwysedd, medru attal a llywodraethu ei hun; attal a llywodraethu chwantau a thuaddiadau natur. Y mae yn cynnwys dianllad-rwydd, ond y mae yn cynnwys hefyd sobrwydd, cymedrolder, &c. cross i feddwod a glythineb.

TYMHESTL—OG—OEDD, (tymp) *Llad.* TEMPESTAS; *Ffr.* TEMPTE; *Saes.* TEMPEST: drychin, ystorm, rhyferthwy, enawel, hin amrosgo. Cynhwrf anarferol yn yr awyr, gyda neu heb, wlaw, denllug, &c. Act. 27. 18, 20.—Barnedigaethau Duw ydynt yn debyg i dymhestl, yn anwrthwynebol, yn ddychrynllyd, a'u heffeithiau yn ddynstriol. Job 27. 21. Salm 11. 6. a 83. 15. Esa. 30. 30. a 54. 11.—Byddinoedd dynstriol a gyffelybir i dymhestl, o herwydd eu twrf, eu rhuad, a'r dystryw a ddygant gyda hwynt. Eze. 13. 11. a 38. 9.

'Ein Duw ni a ddaw, ac ni bydd dystaw; tãn a ysa o'i flaen ef, a thymhestl ddirfawr fydd o'i

amgylch.' Salm 50. 5. Holl waredigaethau ei bobl a ragflaenwyd, y rhan amlaf, a chynhyrfladau mawrion yn mhlith cenedloedd y ddaear. Felly yr oedd eu gwaredigaeth o Babilon, dyfodiad Crist yn y cnawd, gwaredigaeth ei bobl oddiwrth erlidigaethau Ymerawdwr Rhufain; ac felly y bydd dystryw Anghrist, a diwedd y byd.

'Y rhai hyn ydynt ffynonau diddwfr, cymylan a yrid gan dymhestl.' 2 Pedr 2 17.—'Yr hain ffynnonau ydynt heb ddyfr, a' niwlenn a ymchwal ar temhestyl.' W. S.—Y rhai hyn, ffynhonau ydynt heb ddwfr, niwlennau a chwale'r dymhestl.' Dr. M. Gan fod ffynonau yn anaml, ac ond ychydig o wlaw yn y gwledydd dwyreiniol, yr oedd yn siomedigaeth ofidus i deithiwr, agos a threngu gan syched, i ddyfod at ffynon heb ddwfr ynddi. Yr oedd y llafurwr yn cael ei siomi yn ddirfawr yr un fath, i weled cymylan yn cyfodi a roddent iddo obaith am wlaw, a'r rhai hyn yn diweddu mewn corwynt tymhestlog; yn lle adfywio, yn dinystrio ffrwythau y ddaear. Trwy y cyffelybiaethau hyn y gosodir allan, mewn lliwiau cryfion, rodres, gwag-y addeddangosiad, rhagrith, ysgafnder, ac effeithiau niweidiol y gau athrawon. Ymddangosiad gwych, siom a niwed yw y cwbl! Gwagder, ac ystormydd tymhestlog, gwneuthur mawr niwed, sydd yn gyd-fyned a hwynt. Arferent eiriau chwyddedig, ond gorwagedd a diawlwydd ydynt; a niwl y tywyllwch yn dragwydd fydd eu diwedd!

TYMHOR—AU, (ty-mhor) amser, pryd, adeg, enyd, seibiant; amser cyfaddas. Gen. 1. 14. Lef. 23. 4. Jer. 8. 7. Mae tymhorau ffrwythlawn yn gwbl o Dduw, yn brawf diammheul i bawb o'i fod, ac o'i ddaioni; ac, yn gyfatebol, yn galw am ein hystyriaeth, ein parch, a'n diolchgarwch ninnau. Act. 14. 17.

Hinon heddwch a wna bob *tymhor* yn haf. *Diar.*

TYMP, (tym) tymhor, amser; amser i esgor, esgoroddfa.—'A chyflawnwyd tymp Elizabeth i esgor.' Luc 1. 57. *Gr.* o *χρονος*, yr amser; esgorodd yn yr amser gosodedig yn ol trefn natur, heb fod yn gynt nag yn hwy. Y mae amser gosodedig gan Dduw i bob peth; 'amser i eni ac amser i farw:' ac y mae pob peth yn hardd yn ei amser.

TYMPAN—AU, *Heb.* תוף (*toph*; *Llad.* TYMPANUM; timbrel, tabier.—Oferyn cerdd, math o dabwrdd bychan a ddygid yn y llaw, tebygol, ac a gurid a'r llaw, neu y bysedd. Arferent chwaraeu arno ar achosion gwladol a chrefyddol; a sonir yn aml fod y gwragedd yn chwaraeu arno. Exod. 15. 20. Barn. 11. 34. 1 Sam. 18. 6. Salm 68. 35. Jer. 31. 4. Ond byddai meibion weithiau yn chwaraeu arnynt. 1 Sam. 10 5. Yr un ag a arferir yn bresennol, ac a elwir *Syrian diff*, neu *tambourin*—sef cânt a memrwn wedi ei estyn drosto, a darnau bychain o bres wrtho, i dincio, a rhimynu. Maent yn ei ddal yn y gwaelod ag un llaw, ac a'r llall

yn ei daraw. Mae yn offeryn arferedig er y cynyddydd. Gen. 31. 57.

TYNER—**ACH**—**WCH**, *Gr. τερν*; *Llad. TERNER*; *Saes. TERNER*; meddal, ystwyth, ieuanc, mwyn, tirion, hynaws, trugarog, tostruriol; muremaidd: meddalwch, tiriondeb, teimladrwydd.—1. Gwan, eiddil, a lleag. Gen. 38. 13.—2. Moethus, a deatlus. Deut. 28. 56.—3. Ieuanc, ac wedi ei fagu a'i ddwyn i fynu yn ofalus. Diar. 4. 3. 1 Cron. 22. 5. Edr. **MEDDAL**, **TOSTRURIOL**.

TYN—**U**, (ty-yn) llusgo, arwain, tywyso, denu; darlunio, portreidiadu.—1. Tynu tuag at un. Barn. 5. 22.—2. Myned. Job 21. 33.—3. Gwrthgilio, yw tynu yn ol i golledigaeth, sef ymwrthod â Christ a'i grefydd, a fflydd sancteiddrwydd. Heb. 10. 38.—4. Arwain un yn gaeth gan ei chwant. Iago 1. 14. Mae y chwant yn ei ddenu, yn ei gymhell, a'i lithio.

'Ni ddichon neb ddytot ataf fi, oddieithr i'r Tad, yr hwn a'm hanfonodd, ei dynu ef.' Ioan 6. 44. Can. 1. 4. Nid yw gwaith y Tad yn tynu pechadur at Crist, yn arwyddo fod neb yn dyfod yn anewyllsagar ato; ond gwneuthur dyn yn ewyllsagar, yw y tynu o eiddo y Tad. Nid oes un rhwystr ar ffordd pechadur i ddyfod, ond sydd yn ei ysbyrd ei hun. Mae ysbyrd balch, daearol, ac ananctaidd yn dan y cwmp, yn gwbl groes i natur ysbyrdol a sanctaidd yr efengyl. Nid oes dim a gymmoda â'r efengyl, ond nerthol weithrediad gallu dwyfol. Y Tad, yr hwn a anfonodd ei Fab i achub pechaduriaid, a raid eu tynu ato, ac onidê, gwrthodad ef yn gyffredinol.—1. Nid yw yr efengyl yn cael neb yn ewyllsagar.—2. Ni ddaw neb yn anewyllsagar; canys dewisiad yr ewylls yw y dyfod. Nid oes neb yn cael ei achub yn *erbyn ei ewylls*.—3. Y mae yr Arglwydd yn tueddu, trwy ei ras, y rhai a achubir i ddyfod ato yn ewyllsagar.—4. Trwy eu dysgu y mae yn eu tynu.—'Pob un a glywodd gan y Tad, ac a *ddysgodd*, sydd yn dyfod ataf fi.' Y mae yn eu dysgu i adnabod perffeithrwydd ac uniondeb y gyfraith—natur pechod—peryl cyflwr y pechadur—gosediad Crist yn ei swydd o achub—ei addasrwydd cyflawn i hyn; yn y golwg hwn nis dichon iddynt beidio myned ato.—Y mae yn tynu, yn gyntaf, i gyflwr grasol, sef i undeb â Christ. Yn ail, tynir ef i weithrediad grasol. Y cyntaf a feddylir yma, a'r ail a feddylir yn Can. 1. 4. Yn mhob gweithrediad grasol o eiddo y pechadur, y mae gweithrediad nerthol Ysbryd Duw arno. Mae y cnawd yn chwenych yn erbyn yr Ysbryd, a deddf yn yr aelodau yn gwrthryfela yn erbyn deddf y meddwl. Ioan 12. 32. Jer. 31. 3. Ho. 11. 4.

'Yn ei ostyngiad, ei farn ef a dynwyd ymaith.' Act. 8. 33.—'Yn ei 'ostyngieiddrwydd y darchafwyd ei varnedigeth.' W. S.—'Yn ei ostyngiad y derchafwyd ei farn. Dr. M. Yn Eeaiab, mae y geiriau fel y canlyn: 'O garchar ac o farn y cymerwyd ef.' Pen. 53. 8. Ystyr

y geiriau, tebygol, yw, yn ol ein cyfieithiad ni, yn ei ostyngiad (*ev tñ τανειωσει αυτου*) sef yn y cnawd—wedi cymeryd arno agwedd gwas—yn ei waradwydd—ac yn ei ddyoddefiadau, ei farn gyflawn a dynwyd ymaith, ac ymddygydd tu ag ato yn y modd mwyaf anghyfiawu a chreulon. Rhydd rhai ystyr y geiriau, O garchar ac o farn y cymerwyd ef i ogoniant; yn ei ddarostyngiad, tynwyd ymaith y farn gondemniol, a dyrchafwyd ef yn ogoneddus—cymerwyd ef i fynu mewn gogoniant. 1 Tim. 3. 16. Cyfieithiad y LXX. a roddir yn yr Actau gan Luc. Yr oedd yr eunuch yn darllen y cyfieithiad hwn yn ei gerbyd.

TYNO, (twn) gwastad-tir, deryn gwastad o dir, glas lanerch, cadlas:

Cood, maes, tyno, a bryn. Tullian.

Hefyd, y tafod sydd yn myned i fortais, oddiwrth y gair *Saes. TYNON*. Exod. 26. 17, 19. a 36. 22, 24.

TYNGEDU, (tynged) rhoddi un ar ei lŵ, ei dyngu.—Yr arch-offeiriad a ddywedodd wrth yr Iesu, yr wyf yn dy dyngedu di trwy y Duw byw, ddywedyd o honot i ni, ai tydi yw y Crist, Mab Duw.' Mat. 26. 63.—'Mi ath dyngaf trwy'r Duw byw.' W. S.—*Κεραυλα, yr wyf yn enw Duw*, neu, *megys yn ngwyddfod Duw, yn dy dyngu yn y modd mwyaf difrifol*.—Dyma y ffordd arferol o roddi un ar ei lŵ, ac yr oedd y troeddwr, neu y tyst, yn rhwym i ateb megys ger bron, ac yn ngwyddfod Duw. 1 Sam. 14. 24, 27, 28. Am ei dystiolaeth dda yn ateb i hyn y barnwyd Crist i farwolaeth.

TYRANNUS, trigiannydd yn Ephesus, yn ysgol yr hwn y bu Paul yn ymresymu, ac yn dysgu beunydd. Act. 19. 9.

TYRED, yn hytrach **DYRED**, (dyre) *Gr. δευρο, (deyro)* dyfod, dynesu; arferir ef, y rhan anlaf, yn y modd gorchymynedig; megys dyred yna, dyred yn nes, dyred i mewn, dyred gyda ni, &c. Diar. 1. 11. a 25. 7. Gen. 25. 7. a 24. 34. 1 Bren. 14. 6.

TYRFA—**OEDD**, (twrf) lluawa, torf.—Bydd gwaredigion yr Arglwydd, pan geagilir hwynt at eu gilydd, yn 'dyrfa fawr nas geill neb eu rhifo.' Dat. 7. 9. a 19. 6. Byddant yn dyrfa wedi eu golchi a'u canu, oll yn ogoneddus, ac yn fuddngoliaethua.—'Megys tyrfa dan lu.' Can. 6. 13. Edr. **SULAMES, TORF**.

TYRFU, (twrf) tyru, casglu yn nghyd; ymgrynhoi, crebachu.—'Troed wedi tyrfu.' Diar. 25. 19. Heb. מְרַבֵּץ *wedi ei ryddhau*, neu *ddadgymlau*. 'Out of joint.' *Saes*. Cyfieithir yr un gair *llithro*, 2 Sam. 22. 37. Salm 18. 36. a 26. 1.—*crynu*, Salm 69. 23. Yn rhoddi yr effaith yn lle yr achos: effaith llaciad, neu ryddhad y cymalan, yw crynu a llithro. Cyfelyb i hyderu ar droed felly wrth gerdded, yw hyder ar ffaiswr (בְּרִי אֲנִי־יָדֹנֵת), Eza. 24. 16.

Jer. 12. 1.) yn nydd cyfyngder, sef siomedig a phoenus.

TYRU. Edr. Twa.

TYRUS, צֵר (tzor) [*craig*, neu *cadernid*] Rhoddwyd Tyrus i lwyth Aser. מְצֹר צֵר 'hyd Zor y ddinas gadarn' Jos. 19. 29. Ond ni yrasant y Cananaeaid byth allan, tebygol.—Rhaidd deall wrth Tzor yma, Palae-Tyrus, yr hen Dyrus yn sefyll ar y cyfandir, ac nid Tyrus yr hon a adeiladwyd ar ynys gyfagos i'r cyfandir: yr oedd y ddiweddfaf heb ei hadeiladu yn amser Josuah. Unwyd yr ynys wedi hyny â'r cyfandir, ac ar y cyfyngdir hwn yr oedd Tyrus, y ddiweddfaf, yn sefyll. Rhaid, gan hyny, olygu tair dinas yn myned tan yr enw Tyrus, ar ol eu gilydd; sef Tyrus ar y *cyfandir*, Tyrus ar yr *ynys*, a Tyrus ar y *cyfyngdir*. Un o brif ddinasoedd Phenicia oedd Tyrus, yn sefyll ar lán ddwyreiniol Môr y Canoldir. Yr oedd Tyrus yn hen ddinas, ond yr oedd Sidon yn hynach; am hyny gelwir Tyrus, 'merch Sidon.' Esa. 23. 2, 12. Ond er mai merch Sidon oedd Tyrus, rhagorodd y ferch ar y fam yn fuan mewn maintioli, cyfoeth, a marchnadaeth. Gelwir hi 'Tyrus goronog, yr hon yr ydoedd ei marchnadafwyr yn dywysogion, a'i marsiandwyr yn bendefigion y ddaear.' Esa. 23. 7, 8. Rhydd Ezeziel, pen. xxviii. hanes am ei marchnadaeth eang.

Yr oedd wedi ei hadeiladu gan y Sidoniaid, ar fryn uchel (sef Palae-Tyrus) yn nghylch 25 o filltiroedd i'r deheu o Sidon. Yr oedd hon oddeutu 3 milltir o gylch; ond mewn amser adeiladwyd dinas arall ar yr ynys gyfagos, ac unwyd yr ynys â'r cyfandir, fel y crybwyllwyd. Y ddinas yn cynnwys yr adeiladau ar y cyfandir a'r ynys, wedi eu hnno, yn ei mawredd a'i gogoniant mwyaf, oedd, medd Pliny,* oddeutu 19 o filltiroedd o gylch; yn cynnwys, tebygol, y maes drefydd. Yr oedd i Tyrus a Sidon, weithian, wahanol freinioedd, ac weithiau nid oedd ond yr un brenin ar y ddwy.

Yr oedd gynt yn y môr cyfagos i Tyrus bysgodyn hynod, i liwio porphor, yr hwn oedd o fawr glod ac elw i'r Tyriaid. Edr. PORPHOR. Ar lán y môr yr oedd tywod, y gwnaent y gwydr goren. Bu hwn hefyd o elw mawr iddynt, ac yn brif eiddo yn eu masnach. Yr afon Adonis hefyd sydd yn hynodol, o herwydd y llw coch fydd ar ei dyfroedd ar amserau; byddant ar achlysuron yn goch fel gwae, ac yn lliwio y môr yn mhell â'r llw hwnw, er rhyfeddod i lawer. Yr achos o'r ymddangosiad rhyfedd hwn, yw math o *minium*, neu ddaear goch, a ddug y dyfroedd gyda hwynt, pan godant i ryw uchder neillduol, ag sydd yn lliwio y dyfroedd felly. Y mae yr un ymddangosiad coch yn y dyfroedd yn parhau hyd heddyw. Gwel Maundrell's *Travels*.

Y Tyriaid oedd y bobl fwyaf eu hantur, eu gwybodaeth o forwriaeth, a masnachaeth, o

bawb y rhoddir hanes am danynt yn yr hen oesoedd. Yr oeddynt yn masnachu i'r Aipht, Eolia, Cilicia, Hispanen, gwlad Groeg, Cappadocia, Syria, Arabia, Mesopotamia, Media, Persia, Lydia, Affric, ynysydd Môr y Canoldir, ac â'r Iuddewon. Yr oedd Hiram, eu brenin, a Solomon, yn gyfrinachol iawn. Edr. HIRAM, SOLOMON. Yr oedd y Tyriaid mewn cynghrair yn erbyn yr Iuddewon yn amser Jchosaphat. Salm 83. 7. Ac yn nyddiaŷ Ahaz dygasant ymaith lawer o'r Hebraeaid, ac a'u gwerthasant yn gathion i'r Groegiaid. Joel 3. 4.

Yr oedd Tyrus yn ei gwyfcher mwyaf pan rhagfynogodd y prophwyd Eesaiah ac Ezeziel ei dinystr, Esa. xxiii. Ezec. xvi, xxviii. Golygiad byr ar gyflawniad y prophwydoliaethau a ddwg dan ein hystyriaeth y dygwyddiadau hynotaf yn hanesiaeth y bobl hyn. Y pechodau a ddygodd farnedigaethau trymion Duw arnynt, oedd, 1. Eu balchder. Esa. 23. 9. Ezec. 28. 2, &c. Ithobal, yr hwn oedd frenin Tyrus pan gymerwyd hi gan frenin Babilon, oedd ddyn balch, uchelfrydig, a thrahaus: yn hōni ei fod yn gwybod y dirgeledigaethau oll, ei fod yn ddoeth fel Daniel, ac yn cyd-raddo ei hun â'r duwiau; ac mai ei ddoethineb a barodd iddo ei holl lwyddiant a'i gyfoeth, a balchiddo o herwydd ei gyfoeth. 'O herwydd hyny, wele fi,' medd Duw, 'yn dwyn i'th erbyn ddeithriaid, y trawsaf o'r cenedloedd;—disgynant di i'r ffos, a byddi farw o farwolaeth yr archolledig yn nghanol y môr.' Ezec. 28. 7, 8.—2. Eu rhyseidd a'u gloddest. Ezec. xxvii.—3. Eu drygioni yn gyffredinol, a'u creulondeb yn neillduol tu ag at Israel, yn eu prynu a'u gwerthu, fel anifeiliaid, yn y ffeiriau. Joel 3. 5, &c. Amos 1. 9. Cyfrif y Salmydd hwynt yn mhlith y gelynyon penaf a chreulonaf a feddai yr Hebraeid. Salm 83. 3, 7. Gwel hefyd Ezec. 26. 2, 3. Yr oeddynt yn llawenyachu ac yn gwawdio yn dost ar ddinystr Jerusalem gan Nebuchodonosor.—4. Eu heilun-addoliaeth. Joel 3. 5, &c. Y pechodau hyn, a'u cyffelyb, a barodd y prophwydoliaethau dychrynlyd yn eu herbryn. Rhagfynegir yn y prophwydoliaethau,

1. Y byddai iddi gael ei chymeryd gan y Caldeaid, pobl anenwog pan brophwydwyd hyn; ac yn neillduol gan Nebuchodonosor brenin Babilon. 'Efe,' sef y Caldeaid, 'a'i tynodd hi, sef Tyrus, i lawr.' Esa. 23. 13.—'Wele fi yn dwyn ar Tyrus, o'r gogledd, Nebuchodonosor brenin Babilon,' &c. Ezec. 26. 1—11. Yr oedd Salmaneser, brenin Assyria, wedi gwarchae yn erbyn Tyrus cyn hyn, ond heb lwyddo—y Tyriaid, & 12 o longau, a orchfygasant ei lynges ef o 60 o longau; a Salmaneser yn marw yn funan wedi hyn, codasant y gwarchae. Ond llwyddai Nebuchodonosor yn eu herbryn. Llefara y prophwyd am dano fel peth wedi ei gyflawni eisoes. Ezec. 29. 18. Bu Nebuchodonosor a'i fyddinoedd yn gwarchae yn ei herbryn 13 o flynyddoedd. O herwydd hyny y

* Pliny's *Nat. Hist.* b. v., c. 17.

dywedir iddo 'beri i'w lu wasanaethu gwasanaeth caled yn erbyn Tyrus: pob pen a foelwyd, a phob yagwydd a ddynoethwyd.' Y mae yn eglur, oddiwrth y prophwydoliaethau, i Nebuchodonosor *lwyf ddinystrio* Tyrus. Cafodd hi yn wag o drigolion ac o gyfoeth; o herwydd hyny, dialodd ar y gweddill oedd yno yn greulion, ac ar yr adeiladau, ac a'u dyfethodd yn llwyr. Jer. 27. 3. a 47. 4. Amos 1. 9, 10. Gwel Josephus yn *erbyn Apion*, b. i. sec. 20. 21. *Jewish Antiq.* b. x. c. ii. sec. 2.

2. Y byddai i'r trigolion ffoi i'r ynysocedd tros Fôr y Canoldir, ac i'r gwledydd oddi amgylch, ac na byddai iddynt yno gael llonyddwch: 'Ewch trosodd i Tarsis,' sef Tartessus yn yr Hispæn—'Cyfod, dos i Chittim,' sef ynysocedd Môr, y Canoldir, a'r gwledydd cylch-yinol; 'yno chwaith ni bydd llonyddwch.' Esa. 23. 6, 12. Y cynghor hwn sydd i'w olygu yn brophwydoliaeth. Gwel hefyd Ezec. 26. 18. Yr oedd ganddynt drefedigion agos yn holl barthau y byd, ac yr oedd yn naturiol iddynt ffoi at y rhai hyny yn en cyfyngder. Pan welasant fod eu dinas ar gael ei chymeryd, gorlanwasant eu llongau a'u trysorau gwerthfawrocaf, ac a'u dygasant gyda hwynt i'r lleoedd tramor hyn. O herwydd hyn y dywedir, 'Nid oedd am Tyrus gyflog iddo, ac i'w lu.' Ezec. 29. 18. Ond ni chwasant ddim llonyddwch yn y gwledydd y crwydrasant iddynt.

3. Y byddai iddi gael ei hadgyweirio a'i hadeiladu drachefu yn mhen 70 o flynyddoedd. 'Yn mhen deng mlynedd a thriugain, yr Arglwydd a ymwel â Thyru, a hi a ddychwel at ei helw, ac a buteinia i holl deyrnasoedd y byd, ar wyneb y ddaear.' Esa. 23. 17. 'Anghosir Tyrus ddeng mlynedd a thriugain, megys dyddiau un brenin.' Adn. 15. Sef un deyrnas: hōno oedd Babilon, yr hon oedd i barhau 70 o flynyddoedd. 'Y ceneiloedd hyn a wasanaethant frenin Babilon ddeng mlynedd a thriugain. A phan gyflawner deng mlynedd a thriugain, myfi a ymwelaf â brenin Babilon.' &c. Jer. 25. 11, 12. Tyrus a gymerwyd gan Nebuchodonosor yn y 32 flwyddyn o'i deyrnasiad, a 573 o flynyddoedd cyn Crist. Cyfrif 70 o flynyddoedd o'r flwyddyn hōno, a'n dwg i'r flwyddyn 503 cyn Crist, a'r 19 o deyrnasiad Darius Hystaspes. Yn yr amser hwnw cawn banes am y Tyriaid yn cynnorthwyo yr Ymerawdwr hwnw a'u llynges; gan hyny, rhesymol yw barnu, eu bod yr amser hwnw wedi eu hadferyd i'w breintiau gynt. Gwel Prideaux's *Con.* p. i. b. 2. a 4. Yn amser Alexander yr oeddent wedi cynnyddu i'r cyfryw fawredd a gallu, fel y llesteiriasant ymdaith prysur y buddugoliaethwr hwnw, fwy nag un rhan o ymerodraeth Persia. Ond rhaid deall hyn am Tyrus ar yr ynys, ac nid yr hen ddinas ar y cyfandir.

4. Ond byddai i'r ddinas hon gael ei chymeryd a'i dinystrio drachefu. Esa. 23. 6. Ezec. 27. 32. Cyflawnwyd y cyntaf gan Nebuchodonosor, a'r diweddaf gan Alexander. Am y

dinystriad hwn y prophwydwyd yn neillduol gan Zechariah, yr hwn a brophwydodd wedi ymser Darius, lawer o flynyddoedd wedi y cyntaf; am hyny, rhaid barnu iddo brophwydo am yr ail ddinystriad hwn. Pen. 1. 1. a 7. 1. 'A Thyru a adeiladodd iddi ei hun amddiffynfa, ac a bentroydd arian fel llwch, ac aur coeth fel tom yr heolydd. Wele, yr Arglwydd a'i bwrw hi allan, ac a dery ei nerth hi yn y môr; a hi a ysir â thân.' Zech. 9. 3, 4. Gwir yw iddi adeiladu iddi ei hun amddiffynfa: yr oedd ei sefyllfa ar yr ynys yn gadarn, ac heblaw y môr yn amddiffynfa iddi, yr oedd iddi fur o 150 troedfedd o uchder, a thrwch cyfatebol.—Yr oedd ei chyfoeth hefyd yn aneirif: eto, bwrw yr Arglwydd hi allan, ac a dery ei nerth yn y môr, ac ysir hi â thân. 'Am hyny dygaf dân allan o'th ganol, hwnw a'th ysa: gwnaf di yn lludw ar y ddaear yn ngolwg pawb a'th welant.' Ezec. 28. 18. Felly, yn gyfatebol i hyn, Alexander a warchaeodd arni, a'i cymerodd, ac a'i llosgodd â thân.* Yr oedd adeiladau yr hen ddinas yn gynnorthwyo neillduol iddo i gymeryd y ddinas newydd; canys â choed a cheryg, malurion yr hen ddinas, y gwnaeth sarn o'r cyfandir i'r ynys, ac felly yn cyflawni yn hynod eiriau y prophwyd; 'A'th geryg, a'th goed, a'th bridd, a osodant yn nghanol y dyfroedd.' Ezec. 26. 13. Bu saith mis wrth y gorchwyl hwn; ond bu yn hynod o gynnorthwyo iddo i gymeryd y ddinas. † Amddiffynodd y Tyriaid y ddinas gyda llawer o wroldeb a medruswydd milwraidd: gwnaethant beiriannau addas i dafu tywod poeth ar filwyr Alexander, yr hwn a'u poenodd yn ddirfawr, ac a ddystrywiodd lawer o honynt: ond ni lwyddai dim yn erbyn amcan a gosodiad Duw: yr oedd yr Arglwydd wedi penderfynu dinystri Tyrus, o herwydd pechodau y trigolion; am hyny llwyddodd Alexander, fel offeryn Duw, i gwhilau hyny. Diangodd llawer y tro hwn, fel o'r blaen, dros y mor; † ond lladdwyd 8000 o honynt wrth gymeryd y ddinas, 2000 wedi hyny a groeshoeliwyd yn greulon, a 30,000 a werthwyd yn gaethion: fel hyn 'y dattrowyd eu tal ar eu penau eu hnnain,' am eu creulondeb yn gwerthu yr Iuddewon yn gaethion. Joel 3. 7. Y mae llawer o amgylchiadau y ddau ddinystriad mewn amrywiol o bethau yn cyfateb i'w gilydd: ond bu eu hadferiad o hwn lawer cynt na'r llall. Yn mhen 19 o flynyddoedd wedi hyn, yr oedd yn ddigon cadarn i wrthsefyll llyngesau a lluoedd Antigonua. Gwel Prideaux's *Con.* p. i. b. 18.

5. Arferodig yw gan Dduw, yn nghanol barn, i gofio trugaredd. Yn nghanol yr holl drallodau a'r adfydau hyn, rhagfynegir hefyd y deuai anser pan y byddai i'r Tyriaid ymwrthod a'u ffaidd eilun-addoliaeth, a dychwelyd at wir

* Quintus Curtius, b. iv. cap. 4.

† Diodorus Siculus, b. xvii. Quintus Curtius, b. iv. cap. 8.

grefydd, ac addoliad y gwir Dduw. Mae geiriau Esaiah yn hynodol ar y mater hwn; 'Yna y bydd eu marchnad a'u helw yn sancteiddrwydd i'r Arglwydd: ni thrysorir ac nis cedwir; canys aiddo y rhai a drigant o flaen yr Arglwydd fydd eu marsiaid, i fwyta yr ddi-gonol, ac yn ddillad parhaus.' Eea. 23. 18. Cymb. Salm 45. 12. a 72. 10. Zech. 9. 1—7. Baal, neu Hercules y Groegiaid, oedd eu heilundduw penaf; ond trwy eu masnachaeth a'r Inddewon, daeth rhai o honynt yn broselitiaid i'r grefydd Iuddewig: daeth tyrfia fawr o duedd mor Tyrus a Sidon i wrando ar yr Arglwydd Iesu, ac i'w hiachau o'u clefydau. Luc 6. 17. Er nas 'anfonwyd yr Iesu ond at ddefaid cyfr-golledig tyf Israel,' eto, 'efe a aeth, ac a giliodd i dueddau Tyrus a Sidon.' Mat. 15. 21. Marc 7. 24, &c. Cawn hanes am wraig fawr ei ffydd yn dyfod at yr Iesu, yn *Syrophensiaid o genedl*. Derbyniodd Gristionogrwydd yn foren, gyd a'r gwledydd cymydogathol. Act. 11. 9. Cafodd Paul lawer o Gristionogion yno. Act. 24. 4. a 27. 3. Dyoddefodd llawer yno ferthyrdod creulon, dan erlidigaeth Dioclesian. Gwedi hyny, yr oedd yn arch-esgobaeth, a 14 o esgobaethau dani. Parhaodd yn Gristionogol hyd y flwyddyn 629, pan gymerwyd hi gan y Saracaniaid: adgymerwyd hi gan y Cristionogion, A. D. 1124. Ond yn A. D. 1280, groesgynwyd hi gan y Mamaluciaid. Gwel Jerome, Lowth, a Vitringa, ar Eea. 23. 18. Eusebius, *Eccles. Hist.*, b. viii. cap. 7. & b. x. cap. 4.

6. Gwedi y cwbl byddai i'r ddinas hon gael ei hollol ddinystrio, a bod yn daenfa rhwydau i boagodwyr tlodion. 'Minnau,' medd Duw, 'a grafaf ei llwch o honi, ac a'i gwnafl yn gopa craig. Yn daenfa rhwydau y bydd yn nghanol y môr,' &c. Eze. 26. 4, 5, 6, &c. Y mae tystiolaeth yr holl deithwyr i'r parthau hyny o'r byd, yn rhoddi y sicrwydd mwyaf mai felly y mae yn bresennol. Gwel Pocock's *Description of the East*, vol. ii.—Shaw's *Travels*.—Maundrell's *Travels*.—Bishop Newton, *Dissert. ii. on Prophecy*.—*Ancient Universal History*, vol. ii, viii, ix, x, xvii, xviii.

Yn darlunio Rhufain Babaid, y mae Ioan yn benthycu amryw o ymadroddion o ddarlun- iad Ezeiel o Tyrus, fel y cenfydd pob un a'u cymharo a'u gilydd. Barna rhai, oddiwrth hyn, fod y naill yn gysgod o'r llall, yn ei dystryw. Cymh. Eze. xxvi, xxvii. a Dat. xviii. Gwel Cocejus a Vitringa ar Eea. xxiii.—Ond anaddas i mi helaethu ychwaneg yma.

TYST-IO-ION, (ty-yst) *Llad*. TERTIS: ar-wirwr, ardystiwr, gwybyddiad; arwiro, dangos yn amlwg, datgan.—Tyst, yw un yn syml ar ei lŵ, yn rhoddi tystiolaeth am ryw fater, neu ar ryw achos. Num. 5. 13. Beth bynag sydd yn egluro ac yn profi gwirionedd unrhyw both, a elwir yn dyst yn yr ysgrifrau. Eea. 3. 9. Job 10. 17. a 16. 8. Salm 89. 27. Edrych LLRUAD.

Tri *thystion* Duw am awnaeth, ac a wna; gallu anfeldrol, gwybodaeth anfeldrol, a chariad anfeldrol; gan nad oes, nas dichon, nas gwyr, ac nas myn y rhai hyn.—*Baradaa*.

1. Wrth gyfraith Moses nid oedd neb i gael ei roddi i farwolaeth wrth dystiolaeth un tyst: 'Wrth dystiolaeth dau o dystion, neu dri o dystion, y rhoddir i farwolaeth yr hwn a fyddo marw.' Deut. 17. 6.—2. Llaw y tystion oedd i fod yn gyntaf arno i'w farwolaethu; sef i dafnu y garog gyntaf ato. Deut. 17. 7.—3. Os gau dyst a dystiolaethai fai yn erbyn ei frawd, yr oeddynt, wedi ymofyn yn dda yn y mater, i wneuthur iddo ef fel yr amcanodd efe wneuthur i'w frawd. Deut. 19. 16—19.

Dygwyd gau dystion yn erbyn yr Arglwydd Iesu, ond nid oedd eu tystiolaethau hwy yn gyson. Marc 14. 55, 56. Felly y gwnawd hefyd yn erbyn Naboth a Stephan. 1 Bren. 21. 10—13. Act. 6. 13.

Am y dull o dyngu tystion yn mhlith yr Inddewon, EDR. AMEN.

'Yn erbyn henuriad na dderbyn achwyn, oddisithr dan ddan neu dri o dystion, 1 Tim. 5. 19. 'Dan,' (επι) 'gan ddaun neu dri,' &c. Macknight. 'Ar dystiolaeth dau neu dri.'—Doddridge. Ystyr y geiriau yw, rhaid bod dan neu dri o dystion i brofi y bai; rhydd hyn attalfa ar gyhuddiadau disail yn erbyn gweinidogion yr efengyl.

'Ac y profesaist broffes dda ger bron llawer o dystion.' 1 Tim. 6. 12. Y tystion, ger bron pa rai yr oedd Timotheus i ymdrechu hardd dâg ymdrech y ffydd, i broffesu profffes dda, oedd nid un gymanfa neillduol, ond holl ddyn-olryw; ie, hefyd, yr angelion etholedig (pen. 5. 21.) y rhai oeddynt dystion o'i ymddygiad yn yr ymdrechriad, yn addef ac yn cyhoeddi Iesu Grist yn Fab Duw, yn achubwr y ffydd- loniaid, & barnwr pawb.

Y mae yr enw *tyst* yn cael ei briodoli i bob un o'r Personau Dwyfol. 'Y mae tri yn tystiolaethu yn y nef,' &c. 1 Ioan 5. 7. Y mae Duw yn dyst cyffm yn ei byn pechaduriaid; y mae yn sylwi arnynt, a dalguddia eu drygioni, ac a'u cospa o'i blegid. Jer. 29. 23. Mal. 3. 5. Tystiolaethodd y Tad o'r nefoedd, mai Iesu oedd ei anwyl Fab, y Crist, y gwir Fessiah. Mat. 3. 17, a 17. 5. Eea. 42. 1, &c. Mat. 12. 18. 2 Pedr 1. 17. Rhoddodd iddo wneuthur gweithredoedd yn ei enw oeddynt dystion am- lwg pwy oedd, yn cyfateb yn gwbl i dystiol- aethau y prophwydi am dano.

Tystolaeth Crist yw, naill ai y dystiolaeth a dystiolaethodd Crist am dano ei hun, neu dysti- olaeth eraill am dano, sef yr apostolion ac eraill. 'Tystiolaeth cydwybod,' yw yr hyn a dystiolaetha cydwybod:—'tystolaeth dyn,' yw yr hyn a dystiolaetha dyn:—'tystolaeth Duw,' yw yr hyn a dystiolaetha Duw: felly, 'tystiol- aeth Crist,' yw yr hyn a dystiolaethodd Crist am dano ei hun, yr hwn a elwir yn 'dyst ffydd- lon a chywir. Eea. 55. 4. 1 Cor. 1. 6. 2 Cor. 1. 12. 1 Ioan 5. 9. Dat. 1. 5. a 3. 14. Nid

oes yr un tyst heb dystiolaeth : rhydd Ioan ei dystiolaeth i ni, pen. 8. 12. 'Yna y llesarodd yr Iesu wrth yr orachefn, ganddywedd, Goleuni y byd ydwyf fi; yr hwn a'm dilyno i, ni rodia mewn tywyllwch, eithr efe a gaiff oleuni y bywyd.' Gelwir y dywediad hwn, *Ei dystiolaeth am dano ei hun*. Adn. 4. 'Goleuni y byd,' a 'goleuni y bywyd,' yw, medd efe i hun. Trwy yr athrawiaeth am dano, a gwybodaeth o hono, y mae pechaduriaid yn cael bywyd. Efe yw 'haul cyfiawnder, & meddyginiaeth yn ei esgyll,' sef bywyd ac eichyd ysbyrdol. Mal. 4. 2. Tystiolaethodd yr un peth trwy yr holl wirioneddau a bregethodd, yr holl wyrthiau a waeth, ei farwolaeth, a'i adgyfodiad; ac y mae yn tystiolaethu o hyd trwy ei ordinhadau. Yn y cwbl, tystiolaetha mai efe yw Mab Duw, a'r gwir Fesiah, a bod bywyd i bechadur i'w gael ynddo, fel y cyfryw. Llesarodd, yn aml, fel tyst ar ei *lŵ*, wedi ei dyngu, wrth ddywedyd, 'Yn wir, yn wir,' *αμην, αμην, amen, amen*. Edr. AMEN.

Y mae yr Ysbryd Glan hefyd yn dyst i'r un pwnc mawr; tystiolaethodd trwy weithredu llawer o wyrthiau yn enw yr Iesu, ac y mae yn tystiolaethu i gydw bodau dynion am wirionedd yr athrawiaeth am Grist, ac mai Iesu yw y Crist, Mab Duw. Nid oes neb a gred y dystiolaeth allanol yn wirioneddol, heb yr ardstiad tufewnol hwn o eiddo yr Ysbryd, i'r deall a'r gydwbod. 'Yr Ysbryd yw yr hwn sydd yn tystiolaethu.' 1 Ioan 5. 6. Heb. 10. 15. Y mae yn goleno y deall i amgyffred y gwirionedd yn ei eglurder; ac eglurder a chadernid y prawf o hono sydd yn plygu yr ewyllys felly i'w gofleidid, ac yn sicrhau y gydwbod gyda thawelwch ynddo fel gwirionedd Duw, a chwbl addas iddo. Rhydd yr Ysbryd awdurdod dwyfol y gwirionedd yn ysbryd y dyn, yn ei oleuni, ac yn ei gadernid, nes y byddo yn fuddgoliaethus yn gorchfygu pob gwrthddadl, a phob gwrthwynebiad. Nid sierwydd rhesymau dynol ydyw hwn, ond sierwydd yn deiliaw oddiwrth yr olwg ar ddysgleirdeb dwyfol y gwirionedd yn y gair, yn profi i'r meddwl, yn hwnt i ddadl, mai o Dduw y mae, ac nas gallasai ddyfod o un lle arall. Y mae natur, dyben, a chysondeb y gwirionedd, yn tywynu ar y meddwl yn gryf, yn ngolen yr Ysbryd Glan, ac y mae tystiolaeth yr Ysbryd yn oruchel yn y gydwbod, yn rhoddi boddlonrwydd a thangnefedd. Heb dystiolaeth ddwyfol yr Ysbryd yn dufewnol yn nghydwbod dyn, nid yw crediniaeth pawb yn y gwirioneddau dwyfol ond ymmodol a sigledig iawn, a'r meddwl yn mhell oddiwrth gryhaedd boddlonrwydd a thawelwch parhaus, ac anwrthwynebol. Ond fel y mae yr Ysbryd Glan yn trigo yn y gwir gredinwyr, y mae ei dystiolaeth & pharhad ynddi, ac yn cael ei hadnewyddu, wrth achosion yn gofyn hyny, yn meddwl y dyn. Y mae *eglw'rhad* yr Ysbryd Glan a *nerth* yn y dystiolaeth, cyfatebol i fawredd dwyfol y person sydd yn tystiolaethu; ac

nis dichon holl dwyll calon dyn, na grym anhraethol anghrediniaeth, ei gwrthsefyll. Y mae yn tystiolaethu ar y ddaear, yn, a thrwy dystiolaeth y dwfr a'r gwaed, sef yn null dyfodiad Crist trwy ddwfr a gwaed, yn cyfateb i'r holl gysgodau am dano, ac yn ei brofi y gwir Grist, Mab Duw; ac yn nyben ac addasrwydd yr athrawiaethau am dano, i gyfiawnhau a sancteiddio pechaduriaid enog ac aflan. Y mae y cyfiawnhau a'r sancteiddio gwirioneddol sydd trwy yr efengyl, neu y pregethiad o Grist, yn tystio fod Crist yn waredwr gwirioneddol ac effeithiol, yr hyn nad ydyw dim arall yn y byd. Y maent yn profi fod Crist yn aberth, sef yn *iawn*, ac yn olchfa, a bod ei waed yn glanhau oddiwrth bob pechod. Yn, a thrwy y pethau hyn y mae yr Ysbryd yn tystiolaethu. Mewn gwirionedd, y mae holl weithrediadau iachusol yr Ysbryd Glan yn *dystiolaeth* hefyd, mai yr Iesu yw y Crist, Mab Duw; canys cymeryd o eiddo yr Iesu y mae yr Ysbryd, yn y gwaith hwn, ac yn eu mynegi hwynt i ni; ac fel hyn y mae tystiolaeth Crist am dano ei hun, fel gwaredwr galluog, yn cael ei *chadarnhau* ynddynt. 1 Cor. 1. 6. 'Yr hwn sydd yn credu yn Mab Duw, sydd ganddo y dystiolaeth ynddo ei hun;' sef y dystiolaeth oruchel hon o eiddo y Personau Dwyfol. Y mae y dystiolaeth hon *ynddo*; y mae wedi ei derbyn yn grediniol, y mae yn ei chymeradwyo fel y sierwydd mwyaf, ac yn ymorphwys arni fel y sylfen gadarnaf. A fydd o weithrediad Duw, y mae yn credu tystiolaeth Duw, am Dduw, ac am holl drefn iechydwrtaeth yn Mab Duw. Y mae y dystiolaeth yn ddwyfol, y gwrthddrych yn ddwyfol, sef Mab Duw, a'r fydd yn ddwyfol, sef o weithrediad Duw. Beth sydd fwy i'w gael, nac i'w ddymuno? 1 Ioan 5. 10. Edr. Ffydd.

Heblaw hyn, 'Y mae yr Ysbryd hwn yn *cyd-dystiolaethu* a'n hysbryd ni, ein bod ni yn blant i Dduw.' Rhuf. 8. 16. Y mae ein *Ysbryd* ni yn profi ein bod yn blant i Dduw; sef deddf y meddwl, y dduwiol anian, y syniad ysbrydol sydd yn mhawb mewn undeb & Christ. Y mae ynddynt yn wahanol, ac yn tra rhagori ar ddim sydd yn y rhai nad ydynt blant. Oddiwrth weithrediadau cryffion y ddeddf yn yr aelodan, a chyhuddiadau y diafol, y mae y gwaith a'r berthynas yn aml yn amheus: i orchfygu pob gwrthddadl am y gwirionedd, y y mae yr Ysbryd Glan yn *cyd-dystiolaethu*; nid tystiolaethu heb ein hysbryd ni y mae, ond *cyd-dystiolaethu a'n hysbryd ni*. Y mae yn cryfhau, ac yn cynnyddu tystiolaeth ein hysbryd ni, trwy ei adfywio, &c. ac y mae yn dangos y gwaith tufewnol yn ateb i ddesgrifiad yr ysgrhythrau o'r gwaith hwnw, ac yn chwangu ei dystiolaeth ei hun o blaid ei waith ei hun. Yma hefyd y mae y dystiolaeth yn olen, yn gadarn, ac yn fawreddig, &c. ac y mae yn addas i fawredd y Person sydd yn tystiolaethu. Y mae yn tra rhagori ar bob dychlunyngion di-sail, ar bob rhesymiad dynol, a honiad cnawdol

rhyfgywr. Nid tystiolaeth heb brawf, ac heb eglurdeb ydyw; ond y mae yn dyrchafu, yn cryfhan, yn cynnyddu, ac yn dangos mewn eglurdeb, y gwaith sydd yn profi un yn blentyn i Dduw; yn dangos y gair ac yntau, y ffurf a'r ffurfiedig, yn cyfateb yn fanwl i'w gilydd. Os yw y gair yn gofyn ffydd, cariad, edifeirwch, ufudd-dod, &c. yn mhiant Duw, dengys y rhai hyn oll yn wirioneddol yn ein *hysbryd* ni; ac y mae yn cyd-dystiolaethu mai o Dduw y maent, a bod y rhai sydd yn eu meddiannu yn blant i Dduw.

'Ac mi a roddaf allu i'm dau dyst, a hwy a brophwydant fil a deucant a thringain o ddyddiau, wedi ymwisgo mewn sach-lian.' Dat. 11. 3. Galwir y saint yn gyffredinol yn dystion dros Dduw yn y byd, er fod yr enw hwn yn *neilliduo*l yn perthyn i'r apostolion a gweinidogion y gair; maent yn tystiolaethu yn athrawiaethol, ac yn fucheddol, yn ol y gair, am Dduw, am Grist, am yr efengyl, a holl ffyrdd sanctaidd Duw, ac yn erbyn pechod, a phob peth sydd yn perthyn i devrnas y diafol yn y byd, sef holl gyfeiriadau a gau-grefyddau y byd. 'Fy nhystion i ydych chiwi, medd yr Arglwydd.' Esa. 43. 10. a 44. 8. Act. 5. 32. a 10. 43. Rhuf. 3. 21. Y mae Joseph yn dyst o burdeb Duw; y mae y tri llanc a Daniel yn dystion fod Duw yn haeddu ei addoli, ac ymddiried ynddo, yn wyneb y peryglon mwyaf.

Ond y ddau dyst uchod ydynt arwydd-lun o gyflwr gwael a chystuddiedig yr eglwys dros yspaid neilliduo a therfynedig gan Dduw; ei hadferiad a'i hadgyfodiad gogoneddus yn y diwedd, wedi ei dyoddefiadau yn ei haelodau, yn niwedd yr amser athrist hwn. Y maent yn ddau dyst, sef tystion digonol—y rhif dau, hwyrach, yn cyfeirio at Moses ac Aaron, tystion Duw wrth Pharaoh yn yr Aipht; acat Elias ac Elisens, tystion ffyddlon Duw yn erbyn llygredigaethau gwlad Israel; Josuah a Zorobabel wedi hyny. Yn mhob oes lygredig y mae gan Dduw rifedi digonol o dystion ffyddlon drosto. Yr oedd ganddo y Waldensiaid a'r Albigeniaid yn y dyddiau mwyaf tywyll a llygredig ar Gristionogrwydd yn Ewrop dan Babyddiaeth. 'Gwedi ymwisgo a sach-lian,' yn debyg i'r hen brophwydi gynt, yn arwydd o anmharch, cystudd, a galar. 'Y rhai hyn yw y ddwy olew-wydden, a'r ddau ganwyllbren sydd yn sefyll ger bron Duw y ddaer.' Dat. 11. 4. Y maent yn llawn o olew a goleuni yr Ysbryd Glan: yn ddoeth ac yn ddeallus yn mhethau Duw, ac yn caei cyfraniadau helaeth oddi nchod, yn derbyn o gyflawnder Crist, a gras am ras. Y maent hefyd fel canwyllbreni yn dal y goloni dwyfol allan, er llesâd i ereill. Tebygol hefyd fod eu galw yn ddau ganwyllbren yn arwyddo mai nid rhyw bersonau neilliduo llyddent, ond nifer o eglwysi iachus yn y ffydd, ag Ysbryd Duw, a gwir addoliad Duw yn eu plith. 'Y saith ganwyllbren, saith eglwys ydynt;' felly yma, 'y ddau ganwyllbren,'

dwyr eglwys ydynt: hwyrach, eglwysi Groeg yn tystiolaethu yn erbyn Mahometaniaeth; ac eglwysi pur, union-gred, yn Ewrop, yn tystio yn erbyn Pabyddiaeth, a'i luoedd o gyfeiriornadau a choel-ddefodau gwag. Cyfeiria y geiriau, diammeu at Zech. 4. 2, 3, 14. 'Y ddwy gainc olew-wydden (neu *meibion yr olew*) sydd yn sefyll ger bron Arglwydd yr holl ddaer,' i'w addoli yn wirioneddol, ac i dystio drosto. Yr olew nefol hwn yw eu cynnallaeth, eu dedwyddwch, ac sydd yn peri eu defnyddioldeb. *Meibion yr olew* (*Heb.*) ydynt, a thrwy hyny, rhagorant ar bawb ereill. Y ddwy bibell aur sydd yn dwyn yr olew oddiwrth y ddau bincyn i'r canwyllbren, yw pregethiad a darlleniad yr ysgrythyrau. Barna Mr. Faber, mai yr un yw y 'ddau dyst' a'r pedwar hennriaid ar hugain—deuddeg porth—a deuddeg sylfaen y Jerusalem newydd,' mewn ystyr gyfriniol, a'u bod yn arwyddo y wir eglwys cyn Crist, ac wedi Crist, yn un corph mawr, cyflawn, er yn gyfansoddedig o ddwy ran gyfansawdd. Un genau sydd i'r ddau dyst, nid ydynt yn tystiolaethu yn mhob oes ond yr un gwirionedd mawr, sef iechydwrriaeth trwy Grist yn unig. Gwel *Disserit. on the Prophecies, Vol. II.* 'Y mae tân yn myned allan o'u genau i ddyfetha eu gelynyddion;' yn cyfeirio, tebygol, at Num. 16. 35. 2 Bren. 1. 10. Jer. 5. 14. ac yn arwyddo y byddai barnedigaethau tanllyd Duw ar eu gelynyddion, o herwydd eu diystyrwch o honnynt, a'u creulondeb tuag atynt. Y mae ganddynt y cyffelyb awdurdod ag oedd gan Moses ac Elias, gwision godidocaf Duw yn yr hen oesoedd, i gau y nefoedd, a throi y dyfroedd yn waed, ac i daro y ddaer a phob plâ cyn ffynyched ag y mynont. Exod. 7. 20, 21. 1 Bren. 17. 1. Nid oes dim gwlaw gwir athrawiaeth frwythlon, a chysuron dwyfol yn diagyn yn eu dyddiau ar y ddaer, ond plâau tanllyd ac ofnadwy.

'A phan ddarfyddo iddynt orphen (neu *tel-ewari*, *pun byddont yn tynu at ddiwedd*) eu tystiolaeth, y bwystfil, yr hwn sydd yn dyfod allan o'r pwll diwaelod, a ryfela a hwynt.' Dat. 11. 7. Dengys y geiriau yn dra amlwg fod y bwystfil a'r tystion yn cyd-oesi. Yr oedd y ddau dyst yn 'poeni y rhai oedd yn trigo ar y ddaer,' sef y bwystfil a'i ganlynwyr; am hyny, yr oedd y gorfoledd mwyaf yn eu plith, am, wedi hir ryfel, eu gorchfygu a'u lladd. Os gellir adnabod y bwystfil, a nodi ei amser ef, gellir hefyd adnabod y rhai sydd yn ei boeni ef a'i ganlynwyr, a gwybod, gyda sicrwydd, amser y tystion. Gwedi eu lladd, a'u cyrph ddyoddef anmharch dridiau a hanner yn heol-ydd y ddinas fawr, sef yn ngwledydd Pabyddiaeth, bydd iddynt adgyfodiad a dyrchafiad hynod, trwy nerthol weithrediad Ysbryd Duw, a bydd braw mawr ar y rhai a welant hyn. O'r iselder mwyaf dyrchafa Duw ei achos i fynn yn ogoneddus yn y byd: caiff y tystion eu bywhau yn eu holynwyr yn yr un achos, ac yn

meddianna yr un ysbryd â hwynt. Yr amser y maent i brophwydo yw 1260 o ddyddiau, sef cynnifer a hyny o flynyddoedd, yn cyfrif diwrnod am flyyddyn. Llauer o amrywiaeth meddyliau sydd wedi bod am gychwyniad yr yspaid rhyfedd hwn o amser ar achos Duw yn y byd: barna y rhan fwyaf ef o'r un hŷd a'r 'ddau fis a deugain y sathra, y cenedloedd y ddinas sanctaidd,' (adn. 2. ;) yr 'amser, amseroedd, a hanner amser,' maethiad y wraig yn y diffaethwch, (pen. 12. 14. ;) a 'dau fis a deugain y bwystfil.' Pen. 13. 5. Tebygol i mi, gan fod y bwystfil heb ei ddyfetha, fod yr amser heb ddarfod, ond ei fod eto i ddyfod; sef amser y laddfa ddiweddar, a'r adgyfodiad ar ol hyny; ond yr wyf yn gryf o'r meddwl ei fod yn pryuro, ac yn agosau at derfyniad. Sobrwydd a pharch addas i Dduw, yw dywedyd ynd ychydig am bethau eto i'w cyflawni; hawdd cynnwys dychmygion ansicr a siomedig gyda hoffder, fel y gwnaeth llawer o'n blaen. Mae goleuni wedi ei roddi ar brophwydoliaethau yn gyffredinol, sydd ddigonol i gyfarwyddo yr eglwys yn nghylch pob dyledswydd, ac i'w chysuro dah-bob trallod. Y mae yr amser yn agos a ddehongla y cwbl yn gyflawn. Edr. ADGYFODIAD, ANGHRIST, BWYSTFIL, EGLWYS, MIL, RHIFEDL. Gwel Eagon Newton, Vitrings, Lowman, Dr. Bryce Johnston, Faber, &c.

TYSTIOLAETH-AU, (tyst) *Llad.* **TESTIMONIUM**: *Saes.* **TESTIMONY**: arwiriad tyst, neu y peth y tystiolaethir am dano. 1 Ioan 5. 9. Act. 14. 3.—Gelwir y llechau yr ysgrifenydd y gyfraith arnynt, 'Dwy lech y dystiolaeth,' am eu bod yn brawf o berthynas gyfammodol rhwng Duw ac Israel, ac yn mynegi yn eglur beth oedd Duw yn ei ofyn oddi wrthynt. Exod. 25. 16, 21. a 31. 18.—Gelwir holl air Duw, ei dystiolaethau, am ei fod ynddo yn tystiolaethu yn y modd mwyaf diffrifol, beth sydd i ni i'w gredu, ei wneuthur, a'i ddysgwyl. Salm 19. 7.—Tystiolaeth yw y gyfraith yn neillduol, am fod Duw ynddi yn tystiolaethu beth yw ei ewyllys ef, a'n dyledswydd ninnau. 2 Bren. 11. 12. Felly gelwir yr efengyl hefyd. 1 Cor. 1. 6. a 2. 1. 2 Tim. 1. 8. Edr. FFYDD, PROPHYDOLIAETH, TYST.

Tystiolaethu yw, 1. Datgan yn sobr ac yn ddifrifol un peth o flaen barnwr. Act. 20. 24. a 26. 5.—2. Cyhoeddi peth gyda hyfdra disigl, diofn, ac yn gadarn. Ioan 3. 11. a 5. 32. 1 Tim. 6. 13.—3. Gosod y snater yn ddifrifol at ystyriaeth a chydwybodau dynion. Salm 50. 7. Neh. 13. 15.

'Na dddwg gam dystiolaeth yn erbyn dy gymydog.' Nawfed gorchymyn. Mae y gorchymyn hwn yn peri pob peth yn ein hymadroddion wrth, ac am ein cymydog, a fyddo gytun, ac yn tarddu oddiwrth berffaith gariad, ac yn gwahardd pob peth croes i hyny, sef a fyddo yn tueddu i niweidio enw da ein cymydog. *Diar.* 12. 17. a 19. 5. Cariad perffaith yn cael ei ddangos mewn geirian, yw y cyflawniad o hono.

Edr. ABSEN, ANUDON, CELWYDD, EMLLEB, GAU, HUSTING, TAFOD.

TYWALLT-U, (tyw-gwall) gwallaw, dywallaw, heiliaw, arllwys, dyneu, bwrw allan yn fflwch.—1. Rhoddi yn helaeth, yn rasol, ac yn ddiarbed; felly y mae Duw yn tywallt yr Ysbryd Glan, sef yn ei roddi yn helaeth. *Diar.* 1. 23. *Esa.* 32. 15. *Joel* 2. 28. Edr. YSBRYD.—Yn tywallt ei gariad yn nghalonau ei bobl trwy yr Ysbryd. *Rhuf.* 5. 5.—2. Barn gyfiaw, er mor ofnadwy; felly y mae Duw yn tywallt lliid. *Ezec.* 7. 8. *Salm* 69. 24. a 79. 6. *Esa.* 42. 25. *Jer.* 42. 18.

'Tywallt y galon ger bron Duw,' a arwydda, gweddio yn rhydd, yn rhywydd, gan hyabysu i Dduw yn ddiattalfa ein hachosion a'n herfyndau. *Galar.* 2. 19. *Salm* 62. 8.—'Tywallt gwaec,' a arwydda llyfruddiaeth, *Gen.* 9. 6.—marw fel aberth yn iawn am bechod, fel y gwnaeth Crist. *Mat.* 26. 28.

TYWEL-I, (tyw) *Ffr.* **TOUVAILE**; *Saes.* **TOWEL**: cedaflen, llaw-lian, lian ymsychu. *Ioan* 13. 4, 5.

TYWOD-YDD, (tyw) tywyn, traeth, tywod, tyfod.—Y mae tywod yn ddefnyddiol mewn cymrw, neu *forter*, i adeiladu; ac hefyd i wneyd gwydr. Edr. GWYDR. Y mae tri math o dywod, sef tywod y môr, tywod afonydd, a thywod pyllau. Y ddau ddiweddar yw y goreu i'w cymygu mewn mortar. Tywod Fuzruolo yw y goreu yn y byd, medd De Lorme. Defnyddir tywod gan y toddwyr mŵn, i wneyd cynlluniau, ac y mae yn wrtaith rhagorol i fath o dir cleiyl.

Fel y mae gronynau y tywod yn ansirif, arferir ef i osod allan luoedd dirifedi. *Gen.* 22. 17. a 32. 12.—Mae y tywod yn drwm hefyd, am hyny dywed Job ei fod yn drymach na thywod y môr. *Job* 6. 3.—Y mae digofaint y ffol, medd Solomon, yn drymach na'r ceryg, na'r tywod; (*Diar.* 27. 3.) sef yn fwy anodd-efol, am ei fod heb achos, mesur, na therfyn.

Cyffelybir gan grefydd, a gau obaith am ddedwyddwch, i dŷ wedi ei adeiladu ar y tywod, yr hwn sydd yn dwylodrus, ac yn siomedig. *Mat.* 7. 26. Tywod yw pob peth a ddichon pechadur ymddiried ynddo am iechydriaeth, ond Crist yn ei berson a'i waith.

Er bod yn hawdd golchi y tywod ymaith, eto gwnaeth yr Arglwydd y tywod yn derfyn i'r môr, trwy ddeddf dragywyddol, fel nad elo dros hwnw. *Jer.* 5. 22. Edr. MŌN.

TYWYDD, (tyw) hin. *Mat.* 16. 2.

Am y *tywydd* goreu tawi *Diar*

TYWYLL-U-WCH, (ty-gwyll) *Llad.* **TE-NEBRA**: diffyg goleuni, tywyllwg, tywyllni, caddug, gwyll, anoglur, anamlwg.—1. Diffyg goleuni naturiol. *Gen.* 15. 17. *Mat.* 27. 45.—2. Gorrdu, ddaug. *Job* 22. 13. *Mic.* 3. 6.—3. Anedwyddwch, gofid, a diffyg goleuni hawddfyd. *Salm* 35. 6. *Job* 12. 25. a 18. 6.

Preg. 2. 14. Diar. 2. 29. Esa. 5. 30.—4. Anwylbodaeth, anghrediniaeth, a chyfeiliornad-
au, diffyg goleuni ysbrydol, dadguddiad dwyfol,
a goleu Ysbryd Duw yn yr enaid. Job 37. 19.
Salm 74. 20. a 82. 5. Diar. 2. 13. Esa. 29.
18. Ioan 3. 19. Gelwir pechod, yn neillduol
cyflwr o bechod, a rhodio dan ei lywodraeth
ef, yn dywyllwch; *nid ydyw* dyn yn adnabod
dim yn iawn, uac yn ei ganfod fel y mae; nid
yw yn mwynhau dim gwir gysur, ac nis gwyr
i ba le y mae yn myned. 1 Pedr 2. 9. Col.
1. 13. Ioan 1. 5. Eph. 5. 8.—5. Dirgeledig
ac anamlwg. Ezeq. 8. 12. 1 Cor. 4. 5. Mat.
10. 27. O herwydd hyn y gelwir y bedd yn
dywyllwch, lle y mae y goleuni mor anaf-
nyddiol a'r tywyllwch. Job 10. 22. Salm 88.
12.—6. Angof, dirmyg, a diystyrwch. Preg.
6. 4.—7. Uffern a elwir y tywyllwch eithaf,
dair gwaith. Mat. 8. 12. a 22. 13. a 25. 30.
Eis to oxotos to ezwespon, y tywyllwch y tu
allan, sef y tu allan i'r wledd, neu y tu allan
i'r deyrnas. Yn ystafell y wledd y mae goleuni
llawer o lampau; yr hwn a fwir allan oddi
yno, ac o'r tŷ, sydd yn y tywyllwch, a pho
bellaf y symudir ef, tywyllaf yn y byd a fydd
hi arno. Gosodir y nefoedd allan dan yr ar-
wydd-lun o wledd: byddent yn gwledda gynt
yn y nos; yn ganlynol, byddai y tŷ, yn en-
wedig ystafell y wledd, wedi ei goleuo yn lle-
wythus â llusernau hardd a dysglær; oddi
allau y mae y tywyllwch, a phob anghysur.
Yn cyfateb i hyn, bydd y nefoedd yn oleu, ac
yn llawn o ddanteithion, a phob deawyddwch;
y tu allan ni bydd dim ond tywyllwch, a phob
trueni yn y graddau mwyaf; a thyna y fath le
i'w uffern. Y gair *bwro* allan, sydd berthynol
i blant y deyrnas, yr Iuddewon, a phawb yn yr
eglwys yma yn y byd trwy broffes, heb wir
grefydd ganddynt; bwir hwynt allan yn y
diwedd, a'r tywyllwch eithaf fydd en rhan an-
nedwydd.

'Gwnaf dywyllwch yn oleuni o'u blaen hwynt,
a phethau ceimion yn uniawn.' Esa. 42. 16. Sef
y pethau oedd yn ymddangos yn dywyll ac yn
geimion. Nid vw pethau Duw yn dywyll ac
yn geimion; ond y maent yn ymddangos felly
i ddyw wrth natur, ac o herwydd hyn, yn
cain-farnu am bob peth. Y geiriau ydynt
brophwydoliaeth am bregethiad yr efengyl, a'i
llywyddiant yn mhlith y cenedloedd deillion.
Yr oedd ffordd a threfn yr iechydwrtaeth a
holl lwybrau Duw yn anadnabyddus iddynt;
ond y mae yr Arglwydd yn addaw eu hysbysu
iddynt, a'u harwain yn gadwedigol ar hyd-
ddynt. Yr oedd pregethu Crist wedi ei groes-
hoelio fel Duw i'w addoli, ac fel achubwr i
gredu yndo, 'I'r Iuddewon yn dramgwydd,
ac i'r Groegwyr yn ffolineb'—sef yn geimion
iawn; 'ond iddynt hwy y rhai a alwyd, Iudd-
ewon a Groegwyr, yn Grist gallu Duw, a doeth-
ineb Duw'—sef uniondeb perffaith a gogon-
addus. Nid yn y pethau y mae y cyfnewidiad,
ond yn eu *hamgyffred* hwy o'r pethau; yn eu

meddwl tywyll hwy y mae y cyfnewidiad, i'w
adnabod yn gywir ac yn uniawn. Hefyd, holl
bethau ceimion yn rhagluniaethol, a ymddeng-
us yn y diwedd oll yn uniawn; yr oedd yr holl
ddygyddiadau yn mywyd Joseph unwaith yn
geimion iawn yn ngolwg Joseph, a'i dad Jacob;
ond gwelsant hwynt oll yn y diwedd yn un-
iawn, ac yn ateb dybenion Duw tuag atynt yn
rhagorol. Arweiniodd Duw y bobl o'r Aipht
i Ganaan *oddi amgylch*; eto tywysodd hwynt
ar hyd ffordd uniawn i ddinas gyfanneddol
(Salm 107. 7.) yn niwedd y daith, yr oedd yr
holl bethau ceimion yn uniawn, ac yn gyflawn
o ddoethineb, i ateb y dybenion goreu. Da i
ni, a gweddus i Dduw, i ni gredu en bod yn
uniawn, pan nad allwn eu casfod felly; nis
dichon Duw drefnu dim ond yn uniawn yn ei
le.

'Wrth oleuni yr hwn y rhodiwn trwy dy-
wyllwch.' Job 29. 3. 'Y mae cyfeiriad yn y
geiriau, medd Mr. Scott, i'r lampau yn crogi
oddiwrth nen-fwd ystafelloedd gwledda yr Ar-
abaiad cyfoethog. Nid yw tai yr Arabaiad,
medd Maillet, bytb heb oleuni yn y nos. Os
hyn oedd yr hen arferiad, nid yn unig yn yr
Aipht, ond hefyd yn y gwledydd cymydog-
aethol, Judea ac Arabia, eglurha yn neillduol y
geiriau canlynol: 2 Sam. 21. 17. Job 18. 6.
a 21. 17. Salm 18. 28. a 132. 17. Jer. 25.
10 *et. al.* Gwel Harmer's *Observations*.

'Ni ddiffydd ei chanwyll (neu lamp) ar hyd
y nos.' Diar. 31. 18. Y cyfryw oedd ei di-
wydrwydd, fel yr oedd yn estyn y nos at y
dydd i weithio.—Y mae darluniad cyffolyb o
wraig ddiwyd i'w gael yn Virgil, *Æned* viii,
llin. 407. &c.

—Prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: cum faemina primum
Cui tolerare colo vitam, taniquæ Minervæ
Impositum cinerem & sospitos suscitat ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercent penso—

TYWYN—U, (tyw) taeniad, traeth, paladr
goleuni; llewyrchu, dysgleirio.—'A thywyned
dy wyneb arnom; sef ymddangosed yn ddys-
glær, yn heddychol, ac yn siriol. Salm 67. 1.
Edr. *LEWYRCH*.—'A'r gwir oleuni sydd yr
awrhon yn tywynu;' sef yr aithrawiaeth wir-
ioneddol am Grist, goleuni y bywyd, haul cyf-
iawnder. 1 Ioan 2. 8.

A gwir llawena calon dyn
Ag olew tywyn wyneb.

E. Prys, (Salm 104. 15.)

TYWYS—O, (ty-gwys blaenori, arwain, cyf-
arwyddo, hebrwng.—Tywys, arwydda yn iaith
y Beibl, 1. Cyfarwyddo. Salm 31. 3.—2.
Arwain. Exod. 15. 23. Salm 77. 20. Esa.
49. 10.—3. Cynnorthwyo. Salm 106. 9. a 136.
16.—4. Llywio, llywodraethu, sef arwain a
chyfarwyddo yn awlurdodol. Salm 139. 10.
Felly y tywysodd Duw ei bobl gynt trwy yr
aniafwch yn fyddlawn, yn dirion, yn gadarn,
yn ddoeth, ac yn ddifeth; felly y tywysa ei
bobl eto a'i air, ei Ysbryd, a'i rhagluniaethau.

Esa. 63. 12. Salm 43. 3. EDR. ARWAIN, CYP-ARWYDDO, CWMWL.

'Y mae daioni Duw yn tywys i edifeirwch; sef yn ei natur yn tuoddu i hyny, ac a gaiff yr effaith hwnw ar bawb a gaffo iawn olwg arno, ac iawn ysyriaeth o hono. Rhuf. 2. 4.

Y mae yr Ysbryd Glan yn 'tywys (dysgyblion Crist) i bob gwirionedd.' Ioan 16. 13.—1. Y mae angen pob gwirionedd arnynt; nid oes un gwirionedd yn afreidiol.—2. Y maent yn anhyddysg yn mhob gwirionedd, ac nis dichon iddynt byth eu hiawn adnabod heb yr arweiniad hwn.—3. Trwy eu tywys hwy i'r gwirionedd, y mae yr Ysbryd Glan yn dyddanu ac yn sancteiddio ei bobl. Sail eu dyddanwch yw gwirionedd y gair, a'r hyn sydd gynnwysedig ynddo. Ac y mae y fath gyflawnder yn y gwirionedd, fel y mae yn gwbl addas, ac yn cyfateb i bob achos a chyflwr.—Y mae yr Ysbryd Glan yn tywys, 1. Trwy eu goleuo i ddeall y gwirionedd yn ei natur—ei gysondeb—ei ddyben—a'i briodol ddefnyddioldeb, a gogoniant Duw ynddo a thrwyddo.—2. Trwy ogwyddo eu hewyllys i'w dderbyn gyda pharodrwydd meddwl, a llawenydd.—3. Ei ddefnyddio, sef pob gwirionedd, i'r dyben y mae Duw wedi ei roddi, sef i fyw trwy ffydd ar y gwirionedd, ac yn ol y gwirionedd.

TYWYSEN. EDR. TYWSEN.

TYWYSOG-ION, (tywys) blaenor, blaenor llu, penaeth, pendefig, penciw dawd, uabon, pencun, pebaig, penrhaith, pencenedl.—Penaethiaid mintoedd, a elwir tywysogion y byddin-oedd hyny, i'w cyfarwyddo a'u llywodraethu. 1 Cron. 12. 27.—Gelwir yr Arglwydd Iesu, 'Tywysog llu yr Arglwydd—Tywysog tangnefodd—Tywysog y bywyd—Tywysog y tywysogion—Tywysog ein hiechydwrriaeth—Tywysog breninoedd y ddacar.' Jos. 5. 14. Esa. 9. 8. Dan. 8. 25. a 15. 31. Heb. 2. 10. Dan. 1. 5. Y mae yn dywysog ar ei bobl trwy drefn a gosodiad dwyfol; mae yn eu harwain, eu hamddiffyn, ac yn eu llywodraethu hwy yn ddoeth, yn gadarn, yn dirion, ac yn awdurdodol. Efe ydyw awdwr iechydwrriaeth, ac a effeithiodd dangnefodd rhwng Duw a dynion, ac a arwain ei bobl i dangnefodd.

'Tywysogion deillion' yw gau-athrawon a chyfeiliornwyr; dall ydynt hwy, a deillion yw eu canlynwyr truenus. Syrthia y ddau i ffos dinystr a cholledigaeth dragywyddol, oni ragflaena gras Duw hwynt, trwy eu goleuo am y gwirionedd. Geilw yr Arglwydd Iesu yr ysgrifenyddion a'r Pharisaid wrth yr enw hwn. Mat. 23. 16. Yr oeddent, trwy eu gau-athrawiaethau, a'u bucheddau aſan, yn twyllo y bobl ddeillion, ac yn eu cadw yn eu dallineb.

TYWYSOGES Y TALEITHIAU, y gelwir Jerusalem, gan Jeremiah. Galar. 1. 1. Felly yr oedd gydag enwogrwydd yn nheyrnasiad Dwydd, 2 Sam. 8. 1—14. a 10. 6.—19.—Solomon, 1 Bren. 4. 21, 24.—Jehosaphat, 2 Cron. 17. 10, 11.—ac Uzziah, 2 Cron. 26. 6, 7, 8.

TH.

THIADEUS, *Gr. Θαδδαιος*, [*molianydd*] yr un a Lebbeus. Mat. 10. 3. Marc 3. 18. EDR. JUDAS.

THEBEZ, *Heb. תבאי* [*lian main*] dinas yn rhandir Ephraim, nid pell o Sichem, wrth warchac ar ba un y lladdwyd Abimelech mab Gedeon. Barn. 9. 50.

THEOPHILUS, *Gr. Θεοφιλος*, [*cyfaill Duw*] enw Cristion ardderchog, i'r hwn y cyflwynodd Luc ei Efengyl, a Hanes yr Apostolion. Luc 1. 3. Act. 1. 1. Tebygol ei fod yn ŵr o fonedd ac awdurdod, gan fod yr Efengylwr yn ei gyfarch wrth yr enw *xpatiste Θεοφιλε*, *Ardderchocaf Theophilus*, onw a briodolir i rai mewn swydd ac awdurdod. Act. 23. 26. a 24. 3. a 26. 5. yn Groeg.

THESSALONICA-IAID, prif ddinas Macedonia, a phorthladd cyfleus. Gelwid hi gynt Halis a Thermæ; ond Philip, tad Alexander Fawr, a'i cyfenwodd Thessalonica, yn goffadwrriaeth am ei fuddugoliaeth ar y Thessaliaid. Yn nghylch a. m. 3837, y Rhufeiniaid a'i gorcesgynasant. Gwedi hyny, bu yn meddiant y Saraceniaid, Ymerawdwr y Groegiaid, y Venetiaid, a'r Tyrciaid, olynol. Yn nghylch a. d. 50, planwyd eglwys yno gan Paul, Silas, a Timotheus. Yr Iuddewon a gyffroisant erlidigaeth, fel y gorfu ar Paul a Silas ffoi oddi yno, wedi pregethu yno i'r Iuddewon dri neu bedwar Sabboth. Oddiwrth yr hanes yn Act. 17. 1—10. gallai y darlennydd farnu na bu Paul ond ychydig amser yn Thessalonica. Dywedir yno, 'Iddo fyned i'r synagog, ac ymresymu â'r Iuddewon dros dri Sabboth, allan o'r ysgrhythran.' Ond oddiwrth y geiriau sydd yn 1 The. 2. 9, 10. gellid casglu yn ddilys ei fod yno yn llawer hwy na hyny. 'Cans cof yw genych, frodyr, ein llafur a'n lludded ni; cans gan weithio nos a dydd, fel na phwysem ar neb o honoch, ni a bregethasom i chwi efengyl Duw. Tystion ydych chiwi, a Duw hefyd, mor sanctaidd, ac mor gyfiawn, a diargyhoedd, yr ymddygasom yn eich mysg chiwi, y rhai ydych chiwi credu.' Tebygol iddo wneuthur yn Thessalonica, yn ol ei arfer mewn lleoedd eraill, (Gwel Act. 13. 46. a 18. 6—11. a 19. 9, 10.) wedi pregethu yr efengyl yn gyntaf i'r Iuddewon, ac ar eu gwrthodiad hwy o honi, iddo droi wedi hyny at y Cenedloedd. Y mae yn eglur i lawer o'r Cenedloedd yno droi at Dduw oddiwrth eilunod. 1 The. 1. 9. Tra bu yn pregethu yn y synagog dri Sabboth, 'credodd o'r Groegwyr crefyddol luaws mawr, ac o'r gwragedd penaf nid ychydig;' (Act. 17. 4.) ond tebygol mai wedi hyny y bu ei weinidogaeth yn llwyddianus yn mhllith yr eilun-addolwyr Grøegiaidd. Gwel Dr. Paley's *Horæ Paulinæ*.

Yr Iuddewon a barhauant i erlid y Cristionogion, ac ysgrifennodd Paul llythyr rhagorol at ynt i'w cysuro; nid o Athen, fel yn ol yr ol-ysgrifen wrth yr Epistol, ond o Corinth; canys nid oedd Silas a Timotheus gyd ag ef yn Athen. 1 Thea. 1. 1. Ysgrifennodd ef, tebygol, oddeutu diwedd a. d. 51. Y mae yn dangos ynddo lawer o anwydeb tu ag at yr eglwys yno, ac yn ei chysuro dan ei gorthymderau, a'i herlidigaethau; ac yn rhoddi i'r Cristionogion lawer o anogaethau a gocheliadau mewn perthynas i burdeb ymarweddïad, ac ufuddod i'w blaenorïad.

Tebygol iddo ysgrifenu ei ail Epistol at yr eglwys yn Thessalonica, yn fuan ar ol y cyntaf, ac o'r un lle, sef Corinth, sef yn nghylch a. d. 52. Yr achos o'i ysgrifenu oedd, fod rhai gau-athrawon wedi en cynhyrfu; trwy broffesu bod yr Ysbryd ganddynt, trwy gau adroddïad o eiriau yr apostol, a thrwy ffugio llythyr fel wedi ei ysgrifenu ganddo, fod dydd y farn yn agos. Cam-ddeail geiriau yr apostolion ydyw meddwl eu bod o'r farn hōno, fel yr haera Grotius a Locke; a chyfeiliornad niweidiol ydyw, ac sydd yn effeithio ar eu hysbrydoliaeth anffaeledig yn mhethau Duw. Dengys yr apostol yma yn amlwg eu bod yn gwybod yr amgenach, ac na ddoi y dydd hwnw nes yr ymddangosai Anghrist yn gyntaf. Pen. ii.

Wrth ddyfodiad yr Arglwydd, y mae i ni ddeall amryw o bethau, heblaw ei ddyfodiad i farnu y byd; megys ei ddyfodiad i ddial ar yr Iuddewon gwrthnysig yn ninyst Jerusalem, a dymchweliad eu holl sefydliad gwladol ac eglwysig;—i osod i fynu ei deyrnas ysbrydol yn mhllith holl genedloedd y ddaear;—i ddystrywio y dyn pechod; 2 Thea. 2. 8.—i'w gwaredu oddiwrth eu gorthymderau presennol trwy farwolaeth. 1 Cor. 1. 8. Phil. 1. 6. 1 Thea. 3. 13. Yr oedd dinystr Jerusalem, a'r sefydliad Iuddewaidd, yn neillduol yn ei golwg, ac yn cael ei gosod allan mewn geiriau ag oedd yn ddarlunïad addas o'r farn, am fod y naill yn rhyw arddangosiad bychan o'r llall. Gelwir yn 'ddyfodiad yr Arglwydd,' unrhyw amlygiad hynod o'r gallu dwyfol, pa un ai er dinystr, neu er iechydwriaeth cenedloedd. Mae y ddau Epistol o awdurdod dwyfol, ac yn ganlynol, yn rhagorol, ac er adeiladaeth yr eglwys hyd ddiwedd amser.

Ysgrifennodd ar yr holl Epistol cyntaf yr Esob Jewel, Dr. J. Sclater, Robert Rollock, W. Bradshaw, H. Zanchens, Coccejus, &c.

Dywedir fod Thessalonica, neu Saloniki, fel y gelwir hi yn awr, yn lle o fasnach go fawr yn bresenol; a bod ynddi 48 o demlau Mahometanaidd; 40 o synagogau Iuddewaidd; a 30 o eglwysi Cristionogaidd, yn perthyn i eglwys Groeg; a bod ynddi 100,000 o drigolion. Mr. Stuart's *Ruin of Athens*.

THEUDAS, *Θευδας*, [rhodd Duw] un a gyfododd i fynu, gan ddywedyd ei fod ef yn rhyw un; wrth yr hwn y glynnodd ya nghylch

pedwar cant o wyr; laddwyd ef, a gwasgarwyd ei ganlynwyr. Act. 5. 36. Barna Usher, mai'r un oedd a Judas mab Ezechias, hwn oedd flaenor ar fintai o yspailwyr, y rhai a ddyfethwyd gan Herod. Y Judas hwn a wrthryfelodd ar farwolaeth Herod, fel y'coffeir gan Josephus. Gwel Josephus, *Antiq. lib. xvii, cap 12. Universal History, Vol. X.*

THOMAS, neu DIDYMUS, *Heb. תומ (thom) efell; Gr. Τιδομος (didymos) efell.* Un o'r denddeg apostol. Diameu mai priodur o Galilea oedd, fel y lleill o'r apostolion; ond nid oes dim hysbysrwydd am ei le genedigol, nac amgylchiadau ei alwad i fod yn ddysgybl. Galwyd ef i'r apostolaeth, gyd â'r apostolion eraill, a. d. 31, a pharhaodd i ddilyn Crist, ac yn ei gymdeithas neillduol, holl amser ei weinidogaeth gyhoeddus, hyd ei farwolaeth. Gwedi ei alwad i fod yn apostol, nid oes dim crybwyllïad am dano cyn marwolaeth Lazarus, pan yr annogodd ei gyd-frodryr i fyned gyd â'r Iesu i Judea, i farw gyd âg ef. 'Awn ninan hefyd, fel y byddom feirw gyd âg ef,' sef gyd â'r Iesu. Ioan 11. 16. Iaith gwir gariad, a gradd o ffydd; ond yn gymysgedig âg anwybodaeth o allu yr Arglwydd i achub, ac o'i gwendid hwythau, a thwyll eu calonau, i wrthesfyll y cyfryw brofedigaeth, a marw dros yr Iesu. Wrth y swper diweddaf, gofynnodd i'r Iesu, i ba le yr oedd yn myned? 'Ni wyddom ni i ba le yr wyt ti yn myned; a pha fodd y gallwn wybod y ffordd?' Medd yr Iesu, 'Myfi yw y ffordd,' &c. Ioan 14. 5, 6. Gwedi adgyfodiad yr Iesu, yr oedd yn absenol pan yr ymddangosodd yr Iesu i'r deg; a dangosodd anghrediniaeth go fawr i'w tytiolaeth hwy am dano; ond ymostyngodd yr Iesu ato yn dirion, yn ei ymddangosiad drachefn didynt, ac a orchfygodd ei anghrediniaeth, nes gorfu arno waeddi allan, 'Fy Arglwydd, a'm Duw.' Dywedodd yr Iesu wrtho, buasai yn fwy anrhydeddus iddo gradu heb y cyfryw amlygiad teimladol ag a roddodd efe iddo. Ioan 20. 19—29. Ychydig ddyddiau wedi hyny, gwelodd yr Arglwydd drachefn wrth Fôr Galilea. Ioan xxii. Gwedi aros amryw flynyddoedd yn Jerusalem, dywedir iddo fyned i bregethu yr efengyl i'r Parthiaid, y Mediaid, yr Hyrcaniaid, y Bactriniaid, ac yn y diwedd ei ferthyr yu Meliapour, yn yr India Ddwyrainol; ie, dywed rhai iddo bregethu yn China. Cafodd y Portuguese Cristionogion a elwid yn ol ei enw yn nghylch 300 mlynedd a aethant heibio, yn India; ond tebygol eu galw wrth yr enw hwn oddiwrth ryw St. Thomas arall, ac nid yr apostol Thomas. Ond nid wyf yn cael dim ond dychymygion, a thradodiadau ansicr am dano, ei lafar, a'i ddiwedd, er fod cytundeb cyffredinol iddo bregethu yr efengyl yn Parthia, yr hon oedd yn ymerodraeth helaeth yr amser hwnw.

THRON-AU, *Gr. θρονος; Llad. THRONUS; Saes. THRONE.*—Canys trwyddo ef y cwydd

pob dim a'r sydd yn y nefoedd, ac sydd ar y ddaear, yn weledig, ac yn anweledig, pa un bynag ai thronau,' &c. Col. 1. 16. Y mae y gair Groeg yn y rhif unigol yn cael ei gyfieithu *gorsedd-fainc*, yn Mat. 19. 28. Luc 1. 32. Act. 7. 49. Dat. 1. 4. a 2. 13.—yn y rhif luosog, *cistedd/faaw, gorsedd-feydd*, Luc 1. 52. a 22. 30. Arwydda yr enwau yn Col. 1. 16. 'thronau, arglwyddiaethau, tywysogaethau, a meddianau,' pob creadur ag awdurdod ganddo, pa un bynag ai yn mhlith dynion neu angelion. Y rhai hyn oll a grewyd gan Fab Duw, ac erddo; gan hyny, y mae, o ran ei hanfod a'i awdurdod, yn anfeidrol uwchlaw iddynt. Efe a'u creodd fel creaduriaid, ac a roddodd iddynt ei sefyllfa a'u hawdurdod; ac erddo ef, sef dano ef, er ei ogoniant, ac i ateb ei ddybenion goruchel, y maent yn gweini: ARGLWYDD A EGLWYDDI, a BRENIN BRENIOEDD, yw efe!

THUMMIM. EDr. URIM.

THUS, Heb. לְבָנָה Gr. λιβανος; *Llad.* Thus; *Saes.* FRANKINCENSE: ystor gwyn, i'w gael o breu yn tyfu yn y dwyrain, yn neillduol yn Arabia. Y mae y goreu o hono yn dryloyw. Yr oedd yn gyfrifol yn mysg y pŕ-arogiau gwerthfawr, ac am hyny a roddid yn anrhegion perchus. Esa. 60. 6. Jer. 41. 5. Cymb. Mat. 2. 11. Dat. 18. 13.—Arferid ef gyda bwyd offrymau yn ngwasanaeth y babell. Lef. 2. 1. Num. 5. 15. Yn arwyddo, ein cyflwyniad o honom ein hunain yn sanctaidd, ac yn beraid i Dduw. Rhuf. 12. 1.

THUSER—AU, *Saes.* CENCER: llestr aur, yn mha un y dygai yr offeiriad yr arogl-darth i'w losgi o flaen yr Arglwydd yn y cysegr. Lef. 16. 12.—'Yr hwn yr oedd y thuser aur ynddo.' Heb. 9. 4. Barna y Dr. Owen, ac eraill, mai yr allor aur a feddylir. Ond crybwyllir yn Dat. 8. 3. am thuser aur, ac allor aur. Amlwg yw, mai llestr aur, dysgl, neu phiol, i losgi yr arogl-darth ynddo, a feddylir wrth y thuser. Ond pa fodd y dywed yr apostol fod y thuser hon yn y sancteiddiolaf, gan mai yn y cysegr sanctaidd yr oedd yr allor aur yn sefyll, ar yr hon y llosgid yr arogl-darth gan yr offeiriad? Geilw rhai y testun hwn yn mhlith yr *insolubilia Scripturæ*, hyny yw, *cylymau annultodadwy yr Ysgrythyrau*. Cyfaddef un gwr, mai y testun mwyaf anhawdd iddo ef ei ddeall ydyw yn yr holl Feibl. Beth bynag, gyda dyledus barch i farn y Dr. Owen ddysgedig, nis gallaf feddwl mai yr allor aur a feddylir, gan fod gair Groeg arall yn cael ei arferyd am yr allor hono yn y Testament Newydd, sef *θυσιαστήριον*. Luc 1. 11. Dat. 8. 3. a 9. 13. Ac arferir y gair *θυσιαστήριον* i arwyddo thuser, yn yr unig ddau le yr arferir ef, gan y LXX. 2 Cron. 26. 19. Ezec. 8. 11. Sonir am thuserau yn y rhif luosog yn 1 Bren. 7. 50. 2 Cron. 4. 22. Gellir barnu, gan hyny, yn ol traddodiad Iuddewaidd, fod thuser aur yn cael ei ddefnyddio gan yr arch-offeiriad ar ddydd mawr y

cymmod, ac ar hwnw yn unig, a'i bod yn cael ei chadw tu fewn i'r llen yr holl flwyddyn, ond y dydd hwnw; ac mor agos i'r llen, fel yr oedd yn hawdd iddo estyn ei law dan y llen i'w chyrhaedd. Dywed yr Iuddewon mai mewn *thuser arian* y lloagent yr arogl-darth bob dydd ond y dydd hwnw, pan y cymerai yr arch-offeiriad *thuser aur*. Os felly, y mae y geirian canlynol dan y gair AROGL-DARTH, yn gamsyniol: *Yr oedd yr arogl-darth i'w losgi yn y thuser aur, ar yr allor aur, foreu a hwyr: ac i'w diwygio.* Gwel Ainsawr ar Lef 16. 12. EDr. ALLOR, AROGL-DARTH.

THYATIRA, *Θυατειρα*, [*arogl peraidd*] didaa, nid anenwog, yn Asia Leiaf. Gelwid hi gynt Pelopia, ond Seleucus, gwedi ei hadgywirio a'i helaethu, a'i galwodd THYGATEIRA. Gelwir hi yn awr *Akhisar*, gan y Tyrciaid, sef *castell gwyn*. Planwyd eglwys Gristionogol ynddi yn foreu. Anfonodd yr Arglwydd Iesu lythyr at angel yr eglwys hon, trwy ei was Ioan yr apostol, dan yr enw 'Mab Duw, yr hwn sydd a'i lygsid fel fflam dan,' yn canmol rhai petbau ynddo, a bod ei weithredoedd diweddaff yn fwy na'r rhai cyntaf; ond yn beio arno, am ei waith yn goddef gau-athrawon eilun-addolgar, llygredig, i dwyllo a llygru dynion. Y mae yn ei fwgwch a chystudd mawr onid edifarhai. EDr. GWELY, JEZEBEL. Dat. 2. 18—29. Rhai yn deall yr Epistolau yn brophwydoliaethol, a briodolant amser yr eglwys hon i'r yspaid rhwng y seithfed a'r ddeuddegfed ganrif, pan oedd eilun-addoliaeth a llygredigaeth Eglwys Rhufain wedi cyd-gynyddu yn alaethus. Ond yr oedd *rhaf*, hyd yn nod yn yr amser llygredig hwn, heb dderbyn y ddysgediaeth hon, ond yn ddyinion o wir dduwioldeb, a phurdeb athrawiaeth, yn Ffrainc a Germani, ac yn Lloegr. Gwel Vitringa.

THYNON, *θυινον* [*peraidd*] gelwir y pren wrth yr enw hwn oddiwrth *θωα*, *arogl-darthu*, o herwydd ei arogl peraidd, yn enwedig wrth ei losgi. Dat. 18. 12. Nid annhebyg, medd Theophrastus (*Hist. Plaut. v. 5.*) yw y pren hwn i'r Cypres-wydden. Yr oedd mewn bri mawr yn mhlith y Paganïaid, y rhai a wnaent, yn aml, ddrysau eu temlau, a delwan eu duwiau o hono. Gwel Pliny's *Nat. Hist. lib. xiii. cap. 16.*

U.

UCAL, *אכל* [*un galluog*] tebygol mai cyfeillion, neu ddysgaduriaid Agru oedd Ithiel ac Ucal, y rhai a ofynasant ryw ofynion iddo, ac y mae yntau yn eu hateb yn Diar. xxx. EDr. AGUR, ITHIEL.

UCHAF—DER—EL—OD, (*uch*) fry, oddi arnodd; mwyaf, eithaf dyrchafedig, uchedd.—Uchel-drem, uchel-dŵr, uchel-fan, uchel-leoedd,

uchelradd, uchel-wyl. EDR. GRADD, LLE, MAN, TREM, TWR.—Y gair *uchel*, a arwydda rhagoriaeth peth mewn maintoli, cadernid, sefyllfa, ymddygiad; neu dyb, neu feddwl balch, twyllodrus.

'Uchel yw yr Arglwydd.' Salm 113. 4. a 138. 6. EDR. DYRCHAFU, GORUCHEL, LLAW.—Pethau tu hwnt i'n deall a'n hamgyffred, ydynt ry uchel i ni. Salm 131. 1, a 139. 6.

Rhai uchel, yw rhai o waedoliaethi, cyfoeth, swydd, a sefyllfa, oddiar eraill; y maent yn uchel mewn cymhariaeth ag eraill, eu his-radd, Job 21. 22. Salm 62. 9.—neu pan fyddont yn meddwl yn fawr am danynt eu hunain, yn uchelfrydig. Salm 101. 5. Rhuf. 11. 20. EDR. BALCHDER.

Gelwir y nefoedd, 'yr uchelderau.' Salm 148. 1.—Priodolir uchder i fynyddoedd a bryniau. Jer. 49. 16.

'Na chwane gwch lefaru ya uchel uchel.'—sef yn uchel iawn. (Dyblu y gair, yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg, a arwydda, y gradd uchaf. 'Talk no more exceeding proudly.' *Saes.*)—'Na ddened dim balch allan o'ch genau; canys Duw gwybodaeth yw yr Arglwydd, a'i amcanion ef a gyflawnir. 1 Sam. 2. 3. 'By him actions are weighed.' *Gando ef y pwysir gweithredoedd.* Y rhan ddiweddaraf o'r adnod a gyfieithir yn dra gwahanol. Yn y Biblau Hebraeg y mae *cheri*—*chetib*; sef כֶּתִיב yn y testun, a כֶּתִיב ar ymyl y ddalen. Rhai a gyfieithant yn ol y nail, ac eraill yn ol y llall. Y ddau gyfieithiad Cymraeg, a'r cyfieithiad Saesonaeg, sydd yn ol y *cheri* ar ymyl y ddalen. Rhai a gyfieithant y geiriau, *Gando ef y darperir gweithredoedd.* Eraill, *Onid gando ef y darperir gweithredoedd?* yn ol y *chetib*. *Ei weithredoedd ef a wneir yn unawn.* *Dutch.*—Y gar כֶּתִיב a gyfieithir *cyflawni*, a gyfieithir hefyd *pwysio*, Job 28. 15. *Esa.* 40. 12. *Diar.* 16. 2. a 24. 12.—*uniawn*, *Ezec.* 18. 25, 29. a 33. 17, 20.—Y gair כֶּתִיב a gyfieithir *amcanion*, a gyfieithir hefyd *gweithredoedd*, Salm 9. 11. a 66. 5. 1 Cron. 16. 8. Arwydda gweithredoedd drwg, weithiau, Salm 14. 1. *Seph.* 3. 11. Cyfieithiad addas, gan hyny, o'r geiriau yw, 'Efe (ac efe yn unig) sydd yn pwysio gweithredoedd.'—Drachefu, gellir priodoli y gweithredoedd iddo ei hun, neu i ddynion. Pwysio ei weithredoedd ei hun, a arwydda, ei fod yn gwneuthur pob peth yn uniawn, ac yn berffaith addas iddo ei hun, yn-ol rheol ei sancteiddrwydd a'i uniondeb. 'Uniawn (כֶּתִיב) yw fyrrd yr Arglwydd.' *Ezec.* 18. 25.—Fel barnwr yr holl ddaear, y mae yn *pwysio* yn fanwl weithredoedd dynion, yn ol yr hyn a wnaethant, pa un bynag ai da ai drwg. *Preg.* 9. 9. Salm 50. 21. a 72. 13. *Dan.* 5. 27. Gwel *Coccejus in loc.*

'Y ddoethineb sydd oddi uchod, yn gyntaf pur ydyw, wedi hyny heddychlon, boneddigaidd (sef mwynaidd) hawdd ei thrin,' &c. *Iago.* 3. 17, Yn yr ymadrodd hardd hwn, darlunia *Iago* radorldeb ysbryd yr efengyl, sef a gen-

eddir gan yr efengyl yn mhawb sydd yn ei gwir greu. Y ddoethineb fwyaf goruchel ydyw; y mae yn dyfod oddiwrt. Dduw; y mae yn gwneuthur y derbyniwr o honi yn gyntaf yn bur, yna yn heddychol, &c. Yr oedd yr holl apostolion, oddigerth Paul, yn ddynion anllythyrenog. Ond, yn oll addewid eu Harglwydd, yr oedd ganddynt, trwy ysbrydoliaeth yr Ysbryd, ddoethineb ac areinrwydd wedi ei roddi iddynt, yn tra rhagori ar ddim a allasant eu cyrhaeddyd trwy y ddysgoidiaeth ddyfnaf.—Nid oes dim yn holl gysfodoliaethau dynol mwyaf ardderchog yr holl fyd, yn cyfateb mewn godidawgrwydd ystyr, a harddwch ymadrodd, i'r geiriau yn y lle hwn; ac yn wir, yn yr holl Epistol.

UCHELFA, UCHELFYDD, oeddynt le-oedd addoliad yn mhlith Paganïaid eilun-addolgar. Num. 22. 41. Parodd yr Arglwydd ddinystrio holl uchelfydd y Canaanaid. Num. 33. 52. *Lef.* 26. 30. 2 Cron. 31. 1. Jer. 17. 3. EDR. LLWYN.—Tra yr oedd yr arch a'r babell yn ysgaredig oddiwrt eu gilydd, yn nyddiau Samuel, Saul, a Dafydd, goddefodd yr Arglwydd iddynt ei addoli mewn uchelfydd. 1 Sam. 9. 19. 2 Cron. 1. 3. Ond wedi adeiladu y deml, yr oedd aberthu mewn un man arall yn waharddedig, oddiethr ar achosion neillduol. Solomon a ddechreuodd adferyd eilun-addoliaeth yn yr uchelfydd, a Jeroboam a'i dygodd yn malen yn fawr. 1 Bren. 11. 7. a 12. 30, 31. Ni ddilëwyd mo hono yn llwyr byth o Israel wedi hyny, nes eu caethiwo.—Breninoedd drygionus Judah a'i hannogasant; ac ni ddarfu i neb o'r breninoedd duwiol ymosod yn erbyn yr arferiad llygredig hwn yn ddigonol, ac fel y dylasant, ond Hezechiah a Josiah. Yn nyddiau Ezeziel yr oeddynt 'yn gwneuthur uchelfa yn mhob heol.' *Ezec.* 16. 24. Ond byddent, weithiau, yn addoli y gwir Dduw yn yr uchelfydd hyn. Tebygol mai rhyw beth tebyg i'r uchelfydd hyn i aberthu ynddynt, oedd y *proseucha*, neu y lleoedd tebyg i gyntedd y deml oedd ganddynt i wedio ynddynt, wedi eu hamgylchau a choed.

UCHENAID, (uch-enaid.) EDR. OCHAIN.

UDO-FA, (ud) *Llad.* ULLULO: abain, drygnadu, bloeddio yn hyll, rhoi inglef; udo fel ei neu flaid.—Llais ing, a chyfyngder, a gofid tost. *Esa.* 13. 6. Jer. 25. 36. a 47. 2. *et al. freq.*

UDGAN-U-WR, (ud-can) san udgorn, canu mewn udgorn; chwythwr mewn udgorn. 2 Cron. 7. 6. Jer. 4. 5. *Dat.* 18. 22.

UDGORN-YRN, (ud-corn) llugorn, corn bugail, corn heusaw.

Udgorn angau peswch sych. *Diar.*

Peiriant ceuol, wedi 'ei wneuthur o arian, pres, corn, a'r cyffelyb, i swnio trwyddo a'r anadl, i alw cymanfaoedd, neu i alw ac annog i ryfel. Jer. 4. 5.

Gorchymynodd Duw i Moses wneuthur dau

udgorn arian, i'r offeiriad i alw y bobl yn nghyd ar eu cymanfaoedd sanctaidd, i gyfarwyddo eu teithiau yn yr anialwch, a'u hannog i ryfel.—1. 'Byddant i' alw y gynulleidfa yn nghyd,' medd Duw wrth Moses.—2. I beri i'r gwerylloedd gychwyn.—3. Os Ag un y canent, y tywysogion, sef y penaethiaid, a ymgasglent.—4. Y larwm gyntaf oedd i gychwyn y rhai oedd yn gweryllu tu a'r dwyrain.—5. Yr ail larwm oedd i gychwyn y rhai oedd yn gweryllu tu a'r deheu, &c.—6. Wrth fyned i ryfel yr oeddynt i ganu larwm mewn udgorn: 'Yna y coffeir chwî ger bron yr Arglwydd, ac yr achubir chwî rhag eich gelynyon,' medd Duw.—7. Ar ddydd eu llawenydd.—eu gwyliau gosodedig—dechreu eu misoedd, yr oeddynt i ganu yr udgorn uwch ben eu poeth-offrymau a'u haberthau hedd. Num. 10. 1—10. Lef. 25. 9, 10.

Saith o udgorn o gyrn hysiddodd yr oedd yr offeiriad i leisio & hwynt wrth amgylchu Jericho. Jos. 6, 4. שִׁפְרוּרַת הַיּוֹבְלִים *udgorn y Jubili*.—*Ἡ σαλπύγις τοῦ ἰωβὴλ, udgorn y Jubili*. LXX.—*Buccinas quarum usus est in Jubileo*. Vulg. hyny yw, yr udgorn a ddefnyddir ar y Jubili. Priodol ystyr y gair, medd Kircher, yw y swm a wneir a'r udgorn, ac nid yr udgorn eu hunain. EDR. JUBILI. 'Nid wyf yn cael,' medd Parkhurst, 'fod y gair un amser yn arwyddo *hwedd*, ac nid yw y LXX. y *Vulgate*, na'r lleill o'r hen gyfieithiadau, wedi eu cyfieithu felly.' Gwel hefyd Mosius. Tbygol fod saith o udgorn sanctaidd i'r offeiriad yn amser Josuah, ac nid yn unig y ddau oedd yn cychwyn y gwerylloedd yn yr anialwch; a chynnyddasant i 190 yn amser Solomon. 2 Cron. 5. 12.

Heblaw yr udgorn sanctaidd, perthynol i'r offeiriad yn unig, yr oedd gan eu tywysogion udgorn yn eu rhyfeloedd; felly y darllenwn am Ehwd, Gedeon (yr hwn a roddodd udgorn i bob un o'r bobl hefyd) a Joab, iddynt ganu mewn udgorn. Barn. 3. 27. a 7. 16, 22. 2 Sam. 2. 28. a 18. 16. a 20. 22.

'Ac qui a welais y saith angel y rhai oedd yn sefyll ger bron Duw; a rhoddwyd iddynt saith o udgorn.' Dat. viii, a ix. Y mae cyfeiriad amlwg yn y geiriau at yr offeiriad a'r udgorn yn y babell a'r deml; a'r rhifedi *saith* yn cyfeirio at gwmp Jericho. Y mae udganiad yr udgorn hyn, yn dynodi barnedigaethau amlwg a dychrynlyd, yn peri mawr gyffro a braw yn y byd. Fel yr oedd agoryd y seliau yn perthynau i osodiad Cristionogrydd i fynu yn y byd, yn neillduol yn Ymerodraeth Rhufain, a barnedigaethau trymion ar yr Ymerodraeth hono; felly udganiad y saith udgorn, ydynt yn nodi yn amlwg y dygwyyddiadau dychrynlyd a gyfarfu yr eglwys & hwynt wedi hyny, a barnedigaethau ysbrydol a thymhorol ar Ymerodraeth Rhufain yn ngwledydd y gorllewin, wedi iddi fyned dan yr enw o Cristionogol. Rhy faith fyddai i mi nodi y dygwyyddiadau dan bob udgorn. Bernir

yn gyffredin fod y chwech udgorn cyntaf, a'r dygwyyddiadau perthynol iddynt, yn cyrhaedd oddeutu A. D. 338, neu 395, neu yn ddiweddarach, hyd A. D. 1866, neu 2016; a'r seithfed hyd ddiwedd y byd. Y cyntaf yn nodi difodiad yr Ymerodraeth gan Alaric a'r Gothiaid; yr ail, Attila a'r Huniaid; y trydydd, Genseric a'r Vandaliaid, o Affric; y pedwerydd, Odoacer a'r Heruli, yr hwn a roddes derfyn ar yr enw o Ymerodraeth Orllewinol; y pummed, yn nodi cyfodiad Mahomet, a thaniaid ei gau-grefydd, a goregyniad y Saraceniaid, a gosodiad eu Hymrodraeth i fynu dros wledydd meithion yn Ewrop, Asia, ac Affric; y chweched yn nodi gosodiad Ymerodraeth y Twrc; ac udganiad y seithfed yn nodi tywalltiad y rhan fwyaf o'r phiolau, os nid i gyd—dinystr Anghrist, y gabrophwyd, a rhwygo Satan am fil o flynyddoedd, a theyrnasoedd y byd yn myned yn eiddo yr Arglwydd a'i Grist ef. Y mae asathriad y ddinas sanctaidd gan y cenedloedd ddau fis a deugain, a'r ddau dyat yn prophwydo mewn sach-lian, yn nodi dull a chyflwr yr eglwys trwy holl amser y chwech udgorn cyntaf; ac adgyfodiad y tystion a'u dyrchafiad, yn nodi y cyfnewidiad hyfryd arni er gwell, ar udganiad y seithfed udgorn. Tra dilys yw, fod y chweched udgorna wedi udganu, a dysgwyl y mae y wis eglwys yn hiraethlon am udganiad y seithfed. EDR. ANGHRIST, MIL, RHUFAIN, TYST.

'Yr udgorn a gau, a'r meirw a gyfodir yn anlygredig.' 1 Cor. 15. 52. 'Yr Arglwydd ei hun a ddisgyn o'r nef,' fel y gwnaeth ar Sinaï, 'gyda bloedd, a llef yr archangel ac ag udgorn Duw.' 1 Thea. 4. 16. Gwedi cyfodi y cyflawnion, seinia yr udgorn drachefu, yr hwn a elwir 'yr udgorn diweddf' i newid y rhai cyflawn fyddant ar y ddaear; 'A ninnau a newidir.' 1 Cor. 15. 52. Gwedi awnio hwn, bydd yr holl gaiglu, a'r rhyfeloedd wedi darfod, a bydd Jubili dragwyddol ar yr holl eglwys gyd a'u glydd; yn hyfryd a llawen dros fyth. Bu udgorn yr estengyl yn udganu yn uchel ac yn hir, i gyhoeddi aberth Crist, ac i gaiglu pechaduriaid; ond nid udgana hwnw mwy. Eaa. 27. 13. Unganiad yr udgorn diweddf tydd arwydd fod y gwaith, y daith, a'r rhyfel, wedi eu gorphen, a Jubili dragwyddol fydd yn canlyn.

UFUDD-HAU-DOD (ufydd) gostyngedig, addfwyn, plygedig; ufyllod, ymostyngiad, cydnabyddiaeth gweithredol, gwirfoddol, o awdurdod arall, trwy wneuthur yr hyn a baro. Y mae dau fath o ufudd-dod; sef yr ufudd-dod a roddir i Dduw, ac a roddir i ddynion.

I. Yr ufudd-dod a roddir i Dduw; yn cynnwys, 1. Ufudd-dod Crist, yn berffaith, ac yn gyflawn i ewyllys ei dad, yn gweithredu ac yn dyoddef dros ei bobl: 'Trwy ufudd-dod un y gwneir liawer yn gyflawn.' Rhuf. 5. 19.—2. Ufudd-dod rhydd a pharod yr angelion sanctaidd i ewyllys Duw yn y nefoedd. Mat. 6, 10. Salm 103. 20.—3. Plygiad cyndyn, anewyllys-

gar, cythrenliad a dynion drwg, i orchymyn Duw. Exod. 11. 1. a 12. 31. Marc 1. 27. Luc 4. 36.—4 Darostyngiad yr holl greaduriad direawna i awdurdod Duw. Salm. 105, 30, 34. 1 Bren. 17. 4, 6. Jonah 2. 10.—5. Ufudd-dod parod ac ewyllsagar y dauwlion iddo, yn credu yr efengyl, ac yn cydffurfio &g ewylls a ddad-guddiedig Duw yn g gair yn mhob peth. Rhuf. 6. 16. 1 Pedr 1. 14. Gelwir credu yn ufuddhau. Cymh. Rhuf. 1. 8. a 16. 19, 26. Y mae yn y weithred o gredu, yr ymostyngiad mwyaf i Dduw, a'r ymwadiad mwyaf &g ewylls, doethineb, a holl syniadau dynol, cnawdol.—Ufudd-dod yw o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni. *I'r ffurf*, sef i'r portreiaid sydd yn yr efengyl o holl drefn dragywyddol Duw er eichydwriaeth pechaduriaid. Y mae ffurf o athrawiaeth gyflawn ogoneddus, ac ufuddhau i'r ffurf i gyd, yn ei holl gangenau, ac yn ei hiawn drefn, a'u cysylltiad &u gilydd, ac nid ufuddhau i rai pynciau neilldod. I wneyd y babell yn ol y portreiaid a roddodd Duw iddo, yr oedd yn rhaid i Moses roddi pob pin, hoel, a bwrd, yn gwbl lle yr oedd Duw wedi peri iddo, ac onid, nid pabell Duw fuaasai hi, ond pabell ddychymygl Moses. Yr un fath am athrawiaeth yr efengyl, os nad yw y ffurf genym yn gyflawn, a phob pwnc yn ei briodol le, nid efengyl Duw mo honi, ac nid ufuddhau i Dduw yw ufuddhau i athrawiaeth o ddychymygl dynol. Y mae llawer o athrawiaethau gan yr amrywiol bleidiau Cristionogol, yn o debyg i'r eilun Dagon, a'i hanner yn ddy, a'i hanner yn bysgodyn; felly y mae eu ffurfiau hwythau; eu hanner yn ddwyfol, a'u hanner yn ddynol. Nid ffurf Duw ydyw hi felly, ond ffurf ddynol, ac eilun o wneuthuriad dychymygl dyn ei hun. Nid oes ond deillion na welant y gwahaniaeth yn amlwg. Nid oes dim ond ufuddhau i ffurf Duw yn rhoddi anrhydedd i Dduw, yn rhyddhau oddiwrth bechod, ac yn gwneuthur llesâd i eneidiau dynion.

II. Yr ufudd-dod sydd ddyledus, ac a roddir i ddy; megys gwragedd i'w gwyr, Tit. 2. 5.—plant i'w rhieni, Eph. 6. 1.—gweision i'w meistriaid, Eph. 6. 5.—deiliaid i'w llywodraethwyr a'u tywysogion, Rhuf. 13. 1.—ac selodau eglwysig i'w blaenoriaid. Heb. 12. 13. Ond ni ddylem ufuddhau i neb yn groes i orchymyn Duw. Act. 5. 29.

UFFYLLDOD, (uffyll) hyblygedd, moesblygiad, ufuddgarwch, gostyngoiddrwydd.—'Yn wylls grefydd ac huylltot-meddwl, ac nyd yn eiriasch y corph.' Col. 2. 23. a 3. 12. W. S.

UFFERN—I, (uff-ern) afagddu, y fagddu, annwfn, alia, cadduglyn, uffernole.—Y gair Heb. שְׁאוֹל (*sheol*) a'r gair Gr. *ἀδης*, (*hades*) a gyfieithir *uffern*, a arwyddocant, weithiau, 1. Y bedd: 'Disgynaf yn alarus at fy mab (שְׁאוֹל) i'r beddrod,' Gen. 37. 35. a 42. 38. Corah, Dathan, ac Abiram, 'a ddisgynasant yn fyw (שְׁאוֹל) i uffern.' Num. 16: 30. Yn yr ystyr

hwn y gweddia Dafydd am i'w elynion, 'ddisgyn (שְׁאוֹל) i uffern yn fyw.' Salm 56. 15.—Geilw Jonah fol y pysgodyn, uffern. Pen. 2. 2. Yr oedd yn cyfrif ei hun wedi marw a'i gladdu, ac yn mhlith y meirw.—2. Arwydda, hefyd, stad neu wlad y meirw, sef y byd anweledig: 'Uffern oddi tanodd a gynhyrfodd o'th achos, i gyfarfod & thi wrth dy ddyfodiad,' sef a brenin Babilon. Eza. 14. 9. Hefyd, Eza. 31. 15, 16.—'Ac y mae genyf agoriadau uffern a marwolaeth.' Fel hys y barna amryw y mae yn fwyaf addas cyfieithu y gair *adēs*, yn y fan hon. Priodoli y gair yn unig i uffern, lle y colledigion yn y byd arall, sydd yn cyfyngu yr ystyr yn fawr, ac yn bychanu anrhydedd ein Hiachawdwr yn fawr. Gwel Mr. Howe's *Works*, a Doddridge, a Gortius, *in loc.*—3. Ac yn fwyaf cyffredin, lle o boenan, yn yr hwn y cospir annuwlion a chythrenliad droc byth. 2 Pedr 2. 4. Dat. 1. 18. a 6. 8. Luc 16. 23. Mat. 5. 22, 29, &c. a 10. 28. a 23. 33. Er bod y lle ofnadwy hwn yn anweledig i ni, eto, 'uffern a dinystr sydd ger bron yr Arglwydd,' sef yn gwbl adnabyddus iddo. Diar. 15. 11. Job 11. 8. I osod allan mor ddychrynadwy ydyw y lle hwn, gelwir ef wrth yr enwan hylaf adnabyddus i ni; megys, 'pydew heb waelod,' Dat. 9. 11. a 11. 7. a 17. 8. a 20. 1.—'ffwrn dān,' Mat. 13. 41, 42, 50.—'tan a brwmstan—cerwyn fawr digofaint Duw,' Dat. 14. 10, 19, 20.—'dystryw,' Mat. 22. 14. a 25. 30. (Edr. *TRWYLLWCH*.)—'dinystr tragywyddol,' 2 Thes. 1. 8, 9.—'maglan o dān a brwmstan,' Salm 11. 6.—'tān tragywyddol, annifoddadwy,' Mat. 3. 12. a 25. 41.—'llyn o dān,' Dat. 19. 20. a 20. 10, 15.—'cadwynau tragywyddol,' Judas 6.—'cospedigaeth dragywyddol,' Mat. 25. 46.—'ail farwolaeth,' Dat. 2. 11. a 20. 6. a 21. 8.—'dinystr a cholledigaeth,' 1 Tim. 6. 9.—'angerdd tān,' Heb. 10. 27.—'fflam hon,' Luo 16. 24.—'phiol ei lid ef,' Dat. 14. 10. a 16. 19. Mae y cyfryw enwan yn hyabysu fod y poenau yn fawrion iawn, canys llid Duw anfeidrol ydyw, ac y mae eu parhad diddiwedd yn ychwanegu at hyny i raddau diamgyffred: eto, uniawn ydyw y cwbl; er mor ofnadwy, y mae yn gyflawn. Arwydda y gair cospedigaeth, fod beiau rhagflaenorol yn y gwrthdrysychau yn ei haeddu. Nid cospi o'i ben-arglwyddiaeth y mae Duw, ond yn ol yr hyn a haeddwyd; 'Tā i bob un yn ol ei weithred—yn ol yr hyn a wnaethpwyd yn y corph.' Nis dichon Duw cyflawn gospi yn anghyflawn; am hyny, rhaid bod drwg mawr mewn pechod, yn haeddu y fath gospedigaeth ag na bydd diwedd iddi!

UGAIN—NT, UGEINIAU, (ug) *Llad. Viginti*: dau ddeg.—Ugain mlwydd ac uchod, oedd oedran y gwrrywiad i fyned i ryfel, a'r Lefiaid i wasanaethu yn ngwasanaeth y deml. Num. 1. 3, 18. 1 Cron. 23, 24, 27.

ULA, o lwyth Aser, tad Arab, Haniel, a Rezia. 1 Cron. 7. 39.

ULAI, afon nodedig, wrth ddinas Susan, yn Persia. 'Wrth yr afon hon y cafodd Daniel weledigaeth hynod. Dan. 8. 2, 16.

ULAM, 1. Mab Machir, a thad Bedan. 1 Cron. 7. 16.—2. Mab Ezac. 1 Cron. 8. 39.

UMAH, *עמא* [ei bobl] dinas yn Aser. Jos. 19. 30.

UN, *Gr. eu; Llad. UNUS; Gwydd. AON, UNAR*: y rhifyn lleiaf; yr un un, nid arall, hwnw ei hunan: o un i un, sef un ar ol y llall. Ioan 8. 9. Bob yn un ac un, sef y naill ar ol y llall i gyd. Marc 14. 19.

'Un dydd gyd â'r Arglwydd megys mil o flynyddoedd megys un dydd.' 2 Pedr 3. 8. Y mae cyfeiriad y geiriau at Salm 90. 4. Nid eu hystyr yw, nad yw yr Arglwydd yn canfod y gwahaniaeth rhwng anghyfartal barhad un diwrnod a mil o flynyddoedd; ond nad yw y gwahaniaeth yn effeithio ar ei friadau, ei weithredoedd, na'i ddedwyddwch, fel y gwnant ar greaduriaid meidrol a therfyndedig; fel nad yw yr hyn a gyflawno efo y dydd yr amlygo ei bwrpas, ddim yn fwy sicr na'r hyn a gyflawno yn mhen mil o flynyddoedd, wedi iddo hysbysu ei feddwl. Yr un moedd, yr hyn sydd i'w gwblhan yn mhen yspaid hir o amser wedi ei hysbysu, nid yw ddim yn llai sicr, na phe buasai yn cael ei gwblhan pan gyhoeddwyd. Gwel Abernethy's *Ser. vol. i.* Ymadrodd diarebol oedd yn mhlith yr Iddewon, i arwyddo, nad yw parhad meidrol yn dwyn dim cyfatebolrwydd i dragywyddoldeb Duw: nid yw holl ddoesparthiadau amser mor anghyfartal i'w dragywyddoldeb ef, fel mae y gwahaniaeth rhwng y naill a'r llall o honynt wedi ei gollu yn ei wyddfod: ac mae y pethau a wneir yn mhen mil o flynyddoedd yn nes yn ei olwg ef, na'r hyn a wneir y fory yn ein golwg ni. Nid oes dim perthynas rhwng Duw ac amser, i ni mae hwnw yn perthyn.

UNFRYD, un feddwl, un fwriad, un galon, un farn. Jos. 9. 2. 1 Pedr 3. 8.

UNIG, ar ei ben ei hun, heb arall gyd âg ef; neillduol, digyfaill, digymhorth. Mat. 17. 8.

Digon Duw da i unig. *Diar.*

UN-LLYGEIDIOL, creadur ond âg un llygad ganddo. Mat. 19. 9. Marc 9. 47.

UNWAITH, un amser, o'r un amser; ar yr un amser; gynt, un tro. Exod. 30. 10. Deut. 7. 22. Heb. 12. 26.—'Y ffydd yr hon a rodded unwaith i'r saint.' Judas 3. *Anaf, gynt.* Hyn ydyw ei ystyr yn adn. 5. a 1 Pedr 3. 20. Neu, yn *gyflawn*, heb achos ail *ychwanegiad* ato.—'Ac i'r ail unwaith bob blwyddyn yr ai yr arch-offeiriad yn unig.' Heb. 9. 7. Rhaid i'r gair *anaf*, arwyddo un *dydd*, yn hytrach nag *unwaith*. Ymddengys oddiwrth Lef. xvi. fod yr arch-offeiriad yn myned o leiaf bedair gwaith i mewn i'r sancteiddiolaf ar ddydd mawr y cymmod.

UNDEB, UNO, (un) cyduno, cyfuno, cyfu,

cydio, cysylltu; cyfundeb, cysylltiad, uniad.—'Una fy nghalon i ofni dy enw.' Salm 86. 11. Pura hi oddiwrth bob llygredd, twyll, a rhagrith, fel na byddo un gwrthddrych arall ganddi yn ei golwg, ond ofni Duw yn benaf. 'Fel nad edrychwyf yma nac acw.' D. Kimchi. Dyn yn ofni Duw nid ofna ddim arall. Nid oes gwir ofn Duw ond mewn ealon wedi ei huno; ie, y mae ofn Duw yn uno y galon, yr hon, heb hyn, a fuasai yn ddau ddyblyg. Y rhai ydynt heb ofn Duw a ddywedant y gwir weithian, a chelwydd brydiau eraill; a wnant gyflawnder neu anghyflawnder, fel y byddo y cyfleusdra, neu y buddioldeb: ond y rhai sydd yn gwir ofni Duw sydd yn caru Duw a'i ogoniant, ac yn casáu pechod. Adn. 12. Gwaith Duw yw uno y galon, ei dwyn o bob crwydriad at un gwrthddrych. Efo sydd 'yn rhoddi un galon, ac un ffjord.' Jer. 32. 39.

'Gan fod yn ddyfal i gadw undeb yr Ysbryd yn nghwlwm tangnefedd.' Eph. 4. 3. Undeb meddwl a serch; undeb yn tarddu oddiwrth eu perthynas â'u gilydd, fel seolodau yr un corph, neu eglwys, a Christ yn ben iddo; yn addoli yr un Duw yn yr un ordinhad; yn mwynhan yr un doniau a chynnorthwyon yr Ysbryd; ac â'r un hawl ganddynt i'r un breintiau ysbrydol. Gan hyn, gweddai eu bod yn ddyfal, yn brysur, ac yn ofalus i gadw yr undeb goruchel hwn, wedi ei gael unwaith; llawer a ymgais y gelyn i'n hyspeilio o hono. *Undeb yr Ysbryd*, sef undeb gwirioneddol, ac nid ymddangosiadol a rhagrithiol.

'Hyd oni ymgysfarfyddom oll yn undeb ffydd, a gwybodaeth Mab Duw.' Eph. 4. 13. Undeb ffydd, yw undeb dynion a'u gilydd sydd yn credu yr un athrawiaeth, ar yr un sail, sef tystiolaeth Duw, ac â'r un cyfryw werthfawr ffydd o weithrediad Duw. Dyma yr undeb mwysaf goruchel a chadarnaf a ddichon fod: yn sefyll ar yr un sylfaen gadarn, yn syllu ar yr un gwrthddrych, ac yn gorfoleddu yn yr un gobaidh.—Undeb ffydd yn yr athrawiaeth a'n dug i undeb gwybodaeth o'r wrthddrych yr athrawiaeth, sef Mab Duw. Dyma gwrlwm nas dattodir byth mo hono!

UNIAWN-DEB-DER-I, (iawn) cywir, cyfiawn, yn uniawn syth, yn ei uniawn sefyll; cyfiawnder, yr iawn; unioni cam, adgyweirio; daddblygu, dadwro.—Y gair *Heb.* *אמון* a gyfieithir *uniawn*, a arwydda, gwastadlyfn, cymhwys, addas, cyfiawn; ac a briodolir, 1. I'r Arglwydd; 'Da ac uniawn yw yr Arglwydd.' Salm 26. 8. a 92. 15. Edr. *CYFLAWN, DUW, SANCTAIDD*.—2. Gelwir cyfiawnder Crist (*אמון*) ei *uniondeb*. Job 33. 23.—3. I ddeddfau, gair, a ffyrdd yr Arglwydd. Salm 19. 8. a 33. 4. Hos. 14. 9. Os yw yr Arglwydd ei hun yn berffaith uniawn, rhaid bod ei ddeddfau felly hefyd; nis dichon un uniawn roddi deddfau yn groes i hyn, na llefaru gair heb ei gyflawni. Edr. *CYFRITH, DEDDF, GAIR*.—4. Priodolir ef hefyd i ddyn yn ei greadigaeth;

'Gwnaeth Duw ddyn yn uniawn.' Preg. 7. 29. Yr oedd yn cyfateb yn holl weithrediadau ei enaid i gyfraith uniawn Duw, heb ddim pall, gormodedd, na gwyrni, mewn gradd. yr oedd ar *ddelw Duw*; mwy na hynny nis gellir dywedyd am dano. Edr. ADDA.—5. Gelwir y rhai a adnewyddir gan yr Ysbryd Glan, yn rhai *uniawn*, yn aml.—Uniawn o galon—yn rhodio yn uniawn—yn berffaith ac yn uniawn—uniawn eu ffordd.' Salm 7. 10. a 37. 14. a 94. 15. a 97. 11. Diar. 28. 18. Job 1. 1. Can. 1. 4. *et. al.* Gŵyr oeddent, ond gwnawd y *gwyr* yn uniawn. Esa. 40. 4. Luc 3. 5. Y maent yn uniawn, 1. Yn wirioneddol, ac nid yn ymddangosiadol; 'uniawn o galon.'—2. Uniawn yn eu dybenion. Edr. SYML.—3. Uniawn yn eu dymuniadau, yn hiraethlon am fod yn berffaith uniawn.—4. Uniawn yn eu hymdrechiadau, a'u golwg ar y gyfraith uniawn yn eu holl rodiad, ac yn gweddio am gynnorthwyon yr Ysbryd Glan i uniwni eu gwyrni.

UNICORN—IAID, (un-corn) *Llad.* UNICORNIS; *Ffr.* LICORNE; יוניקורן unicorn, Deut. 14. 5. Pa greadur a feddylir wrth y רעם (*reem*) sydd wedi bod yn achos o ddadl. Creadur corniog ydyw, Deut. 33. 17. Salm 92. 10.—nerthol, Num. 23. 32. Job 39. 9, 10.—o ryw yr ŷch, gyda'r rhai y rhoddir ef, Deut. 33. 17. Salm 22. 21. a 29. 6. Esa. 34. 7. Y rhai hyn ydynt yr holl leoedd yr arferir y gair yuddynt. Y LXX. a'i cyfieithant yn mhob man *μονοκερως*, *ungorn*, ond yn Esa. 25. 8. lle y cyfieithant ef *adpot*, y *cryfion*. Mai un corn sydd gan y creadur hwn, sydd gwbl eglur oddiwrth Deut. 33. 17. Salm 22. 21. 'A'i gyrn ef sydd gyrn unicorn; a hwynt y cornia efe y bobl yn nghyd hyd' eithafoedd y ddaear: a dyma יוניקורן *a'r rhai hyn* (y ddau gorn) 'fyrdiwn Ephraim, ie, dyma filoedd Manasseh;' hynny yw, y ddau lwyth, hiliogaeth Joseph. Tebygol mai tarw gwyllt a feddylir wrth y gair. Barna rhai mai y *rhinoceros* yw, y cryfaf o holl bedwar carnolion y ddaear. Ond nid yw corn (mae gan rai ddau) y *rhinoceros* yn cyfateb i'r desgrifiad o gyrn y *reem*, ac yn anaddasi wthio a hwynt, ond yn fwy addas i ddiweiddio coed, a dryllio rhai ieuainc, ar ba rai y mae yr ymborthi. Hefyd, gan fod y *rhinoceros* yn drigiannnydd parthau deheuol Affric, annhebyg ei fod yn adnabyddus i'r Israeliaid yn nyddiau Moses, ie, Dafydd. Os bu erioed y fath greadur a'r unicorn, yn ol darluniad dychymygl dynion o hono, nid oes hanes gan neb a'i gwelodd yn ddiweddar yn un parth o'r byd. Y creadur a elwir felly yn yr ysgrthyrau, yn ol ein cyfieithiad ni, ar ol y LXX. sydd gwbl wahanol, ac a *chyryn*, ac nid un corn ganddo. Gwel Bochart; Schultens; Scott, a J. M. Good, ar Job 39. 9.

Cyffelybir dynion drygionus, cedyrn, ac awdurdod a gallu mawr ganddynt, i'r unicorniaid. Y maent yn orwyllt, yn ffyrnig, yn greulon, a chyryn eu hawdurdod yn dra niweidiol i'r gweiniaid yn gyfagos iddynt. Gwrandawyd a gwar-

edwyd Crist o blith cŷrn unicorniaid, neu y teirw gwyllt; Salm 22. 21. sef y blaenoriaid Iuddewig.

UNNI, עני [cystuddiol] cerddor. 1 Cron. 15. 18.

UPHARSIN, פֶּרְסִי [a *ranwyd*]—'Rhanwyd dy freniniaeth, a rhoddydd hi i'r Mediaid a'r Persiaid.' Dan. 5. 25. Rhan o'r ysgrif a welodd Belsassar ar galchiad y pared, yn rhagfynegi ei farn drom.

UPHAZ, אֶפְזָא [cyfrwymiad] enw gwlad lle yr oedd yr aur goren, hwyrach yr un ag Ophir, Jer. 10. 9. Dan. 10. 5. Edr. OPHIR. Barna rhai mai wrth aur *Uphaz*, y meddylir aur *pur*, oddiwrth ei gydrwymiad cryf a'i sylweddolrwydd. Wrth gymharu 1 Bren. 10. 18. a 2 Cron. 9. 17. gwelir fod y gair עֶזְרָא *pur*, yn cael ei roddi yn y diweddaf yn lle פֶּזָא yn y cyntaf. Ereill a farnant mai enw lle yw yn Jer. 10. 9. Cyfieitha rhai ef *Ophir*; *Syr. Chald.* Tueodotian. Nid oes dim sicrwydd ai yr un a feddylir wrtho ag Ophir, neu ryw le arall. Hwyrach ei fod yn enw lle, ac hefyd yn dynodi ei burdeb, o herwydd purdeb yr aur a ddygent o'r lle hwnw. Nid gwiw ychwanegu geiriau am yr hyn nis gellir rhoddi ychwaneg o foddlonrwydd yn ei gyleh.

UR, אֶרֶץ [tan, *goleuni*] lle, dinas, neu yn hytrach talaeth, yn Caldea, neu yn y parthau dwyreiniol i Mesopotamia. Gen. 11. 28. a 15. 7. Neh. 9. 7. Oddi yma y galwyd Abraham gan yr Arglwyd i fyned i wlad Canaan. Tebygol galw y lle wrth yr enw hwn o herwydd y tŷn gwastadol oedd yno yn llosgi i ryw eilun.

URDD—AU, (ur) trefn, gradd, cylch, rhes, rhestr; urddo yw gosod un mewn swydd sanctaidd. Salm 110. 4. Heb. 7. 11. Edr. MELCHISEDEC.

URDDAS—OL, (urdd) anrhydedd, edmyg, parch, bri; uchelfraint, uchel swydd. 2 Pedr 2. 10.—'I chwi gan hyny, y rhai ydych yn credu, y mae yn urddas.' 1 Pedr 2. 7. I chwi gan hyny, y rhai ydych yn credu, y mae yn werthfawr. *Γινεσθε ουν η τιμη τοις πιστευουσιν, i chwi y mae yr anrhydedd hwn, y rhai ydych yn credu.* I chwi y mae yr anrhydedd o gael eich adeiladu ar Grist y sylfaen a'r pen-conglfaen yn uheul Duw. Gwel Tremelius, Beza, Macknight.

URIAH, URIJAH, URIAS, אֲרִיָּה. Gwr Bathseba. Y mae yn ymddangos yn ŵr o ffyddlondeb a gwroldeb mawr. 2 Sam. xi. a 23. 39. Galwyd ef Urias yr Hethiad, tebygol, am ei fod o'r genedl hoho, ac yn broselyt i'r grefydd Iuddewig. Edr. BETHSEBA, DAFYDD.—2. Offeiriad eilun-addolgar yn amser y brenin Ahaz. 2 Bren. 16. 10, 11. Edr. AHAZ.—3. Prophwyd ffyddlon yr Arglwydd, yr hwn a rybuddiodd y bobl am ddinystir Jerusalem; yr hwn, pan geisiodd Jehoiacim ei ladd o'r achos, a ofnodd, ac a fodd i'r Aipht. Ond Jehoiacim

a'i cyrchodd yn ei ol, a'i lladdodd yn greulon a'r cleddyf, ac a fwriadodd ei gelain i feddan y cyffredin yn aamharchua. Jer. 26. 20, 21, 23.

URIEL, אוריאל [*Duw yw fy ngoleuni*] 1. Mab Tahath. 1 Cron. 6. 24. a 15. 3, 11.—2. Tad Michaiab, gwraig Abiah brenin Judah. 2 Cron. 13. 2.

URIM a THUMMIM, אוריִים וְתוֹמִים [*goleuni a pherffeithrowydd.*] Mae y ddau air yn y rhif luosog, i arwyddo y goleuni mwyaf perffaith a boddlonol. Exod. 28. 30.—Lef. 8, 8. Rhyw bethau oeddent a roddid yn nwyfroneg yr arch-offeiriad i ymofyn a Duw drwyddynt. Num. 27. 21. 1 Sam. 28. 6. Beth oeddent, a pha fodd yr oedd atebiad i'w gael trwyddynt, sydd yn fater o ymofyniad manwl. Nid oes gan neb un hyfforddiad nac hysbarydd ychwaneg i roddi i ni ar, y mater, nag a roddir i ni yn yr yagrythyrau. Gan adael heibio ddychymygiion pawb, ystyriaf yr hyn a roddwyd o hysbarydd i ni gan Dduw ei hun.—1. Am en defnydd; y mae yn dra thebygol mai y deuddeg maen gwerthfawr yn y ddwyfroneg, oedd y defnydd, ar ba rai yr oedd enwau y deuddeg llwyth wedi eu naddu. Exod. 28. 17. 'A dyged Aaron yn nwyfroneg y farnedigaeth, enwau meibion Israel ar ei galon, pau ddelo i'r cysegr, yn goffadwriaeth ger bron yr Arglwydd yn wastadol.' Ac i beri hyn fyth yn fwy cadarn, y chwanaegir adn. 30. 'A dod ar ddwyfroneg y farnedigaeth yr Urim a'r Thummim, a byddant ar galon Aaron pan elo i mewn ger bron yr Arglwydd, ac Aaron a ddwg farnedigaeth meibion Israel ar ei galon, ger bron yr Arglwydd yn wastadol.' Wrth gymharu y ddwy adnod, ymddengys mai yr Urim a'r Thummim ydoedd y sylwedd, neu y mater yr oedd yr enwau gwedi eu naddu arno, sef y meini gwerthfawr. Yn y disgrifiad a roddir o'r ddwyfroneg yn Exod. 39. 8, &c. ni sonir am yr Urim a'r Thummim, ond coffeir am y meini. Yn Lef. 8. 8. enwir yr Urim a'r Thummim, ond ni sonir am y meini; 'ac efe a roddes yr Urim a'r Thummim yn y ddwyfroneg;' gan hyny, y mae yn dra thebygol fod yr Urim a'r Thummim, a'r meini gwerthfawr, yn unig yn wahanol enwau am yr un peth. Os nad yr un peth ydynt, rhaid dywedyd i Moses, yr hwn a rydd hanes heillduol o fanwl am bob peth perthynol i wisgoedd yr arch-offeiriad, adael allan y darn mwyaf hynodol a rhyfedd o honynt, yr hyn sydd yn annhebyg iawn.—2. Am yr ail bwnc, pa fodd yr oedd yr atebiad yn cael ei roddi trwy yr Urim a'r Thummim? Ymddengys wedi ei benderfynu tu hwnt i bob dadl, mai trwy lais yn llefaru, fel ar amseuedd ersill (Num. 7. 8, 9.) canys pan ymgynghorodd Dafydd trwy ephod Abiathar a'r Arglwydd, אוריִים וְתוֹמִים *Iehofah a ddywedodd*, 'Efe a ddaw i wasered.' 1 Sam. 23. 11, yr un fath yn adn. 12. Cymb. 1 Sam. 30. 7, 8. 2 Sam. 2. 1—5, 23, 24. Barn. 1. 1, 2. a 20, 18. Fel hyn gan

hyny, trwy lais yn llefaru y rhoddodd yr Arglwydd ateb, pan yr ymddangosai yr arch-offeiriad ger ei fron a'r Urim a'r Thummim. Yn eu rhyfeloedd yr oedd offeiriad wedi ei gysegru i fod yn y maes gyda'r byddinoedd, a'r ephod ganddo i ymgynghori a'r Arglwydd yn lle yr arch-offeiriad. Anfonodd Moses Phineas yr offeiriad i'r rhyfel yr erbyn y Midianfaid, a dodrefn y cysegr gydag ef. Num. 31. 6. Sef yr ephod a'r ddwyfroneg, medd yr esponwyr Iuddewig, mewn cist, neu arch, yr hon a ddygid ar yagwyddau y Lefiaid yr un modd a'r arch. A dyma yr arch a feddylir, meddant, yn 1 Sam. 14. 18. 2 Sam. 11. 11. 'Ac felly yr oedd yr ephod gydag Abiathar i Dafydd ymgynghori a'r Arglwydd; ond nid oes dim hanes yn yr yagrythyrau am y cyfryw arch.—Er bod y dull hwn o ymgynghori a'r Arglwydd yn arferedig yn aml yn y babell, ac a barhaodd, diammeu, hyd ddynyst y deml, eto nid oes siamplau o hyny holl amser y deml gyntaf; ac y mae yn dra dyls ei fod yn eisiau yn yr ail deml. Gwel Ezra 2. 63. Neh. 7. 65. Pridaux *Connect*,—*Calmet's Dictionary—Ancient Universal History*.—Pocock on Hoa. 3. 4.—Hattinger, on *Moses & Aaron*, lib. i. cap. 5.—Yn hyn, fel yn y cwbl, yr oedd yr arch-offeiriad yn gygod o'r Arch-offeiriad mawr, Iesu Mab Duw, yr hwn a aeth i'r nefoedd, ac sydd yn eiriolaeth &g enwau ei bobl ar ei galon, mewn coffadwriaeth dragwyddol ger bron Duw. Heb. 7. 25.

US-ION, manus, usion yd, peiswyn, gwehilion, hidion, grawnusion.—Dynion drwg, yn enwedig rhagrythwyr, a gyffelybir i ts, yn ddi-fwrwyth, yn ddiwerth, ac anfuddiol, yn yagafu, ac yn cael eu cylch-arwain gyda phob awel dysgeidiaeth, a chorwynt barnedigaethol Duw a'u dwg ymaith i ddystryw tragywyddol. Salm 1. 4. Mat. 3. 12. Hoa. 13. 3. Esa. 41. 16.

Fel y mae y wir athrawiaeth yn tebygu i wenith, yn sylweddol, ac yn fagwriaethol, felly tebyg yw gan athrawiaeth i ts, yn wag, yn ddi-sylwedd, ac yn annefnyddiol, ac ni ddichon sefyll profiad gair Duw. Jer. 23. 28.

'Chwi a ymddygwch ts, ac a esgorwch ar soffi; eich anadl fel tŷn a'ch ysa chwyl.' Esa. 33. 11. Geirian dichlyn, hardd, yn gosod allan ofered, gwaced, ac afwyddianned, holl amcanion, cynghorion, a bwriadau gelynyon yr eglwys, pan yr ymddangoso Duw o'i phlaid. Eu hysbryd digllon eu hunain a'u hysa. Edr. PEISWRN.

USAL, אשור [yn *teithio*] chweched mab Joc-tan, hiliogaeth yr hwn o boblogasant barthau deheuol Arabia Felix, yn ol y-farn gyffredin. Gen. 10. 27.

USURIAETH, *Llad*. USURA; *Afr*. USURY; *Saes*. USURY: ocr, ocræth, llög, arian mael. Exod. 22. 25. Diar. 28. 8. Edr. OCR.

UTHAL, ארתא [fy amser] mab Ammihud, o Phares mab Judah. 1 Cron. 9. 4.

UZ, **עֵץ** [*cynghor*] 1. Mab Aram, ac w'yr Sem. Gen. 10. 23. Nid oes hanes am ei hiliogaeth, na sicrwydd yn mhla le y trigasant.— 2. Gwlad Uz, oedd y wlad y preswyliai Job ynddi. Job 1. 1. Edr. JOB.

UZZA, **עֲזָא** [*cadornid*] mab Abinadab, yn nhŷ yr hwn y trigodd arch Duw yn hir. Am fara Duw ar Uzza am gyffwrdd â'r arch, pan yr oedd yr ychain yn ei hysgwyd. Edr. DAFYDD. 1 Sam. 6. 6, 7. Edr. ABINADAB, AHIO, AROH.

UZZEN-SEERAH, **עֲזֵן-שֵׁרָא** [*clust y cnaud*] dinas yn Ephraim, nid pell oddiwrth Beth-horon, a adeiladwyd gan Seerah, merch Beriah, ac wyres Ephraim. 1 Cron. 7. 24.

UZZIAH, **עֲזִיָּהוּ** [*north yr Arglwydd*] mab Uriel, Defiad o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 24.

UZZIEL, **עֲזִיָּאֵל** [*north Duw*] mab Cohath, a phen teulu. Num. 3. 27.

W.

W, awn y llefarai hon sydd amgenedigaeth o'r llefarai o; y mae yn dynodi y rhyw wrywaidd, a'r o y fenywaidd; megys *hwn, hon; hwnw, hono*. Arferir hi hefyd i osod allan arswyd, neu larwm.

WADD. Edr. GWADD.

WALA. Edr. GWALA.

WASTAD. Edr. GWASTAD.

WAWR. Edr. GWAWR.

WEDD. Edr. GWEDD.

WEITHIAN, (gwaith) *gorair*: yr amser hwn, yn awr, bellach, o'r diwedd; y waith hon, y weithon, weithion, &c.—'Hon weithian,' &c. Gen. 2. 23. **עֵת הַצֶּמֶח** yn awr.—'Cygwch weithian.' Marc 14. 41. *το λυκον, o hyn allan, bellach*, yr hyn sydd yn ol. Mat. 26. 45. Act. 27. 20. 2 Tim. 4. 8. Llecedd yr arferir yr un gair ynddynt.—'Ei bod hi weithian yn bryd i ni ddeffroi o gyagu,' &c. Rhuf. 13. 11. *οτι ωρα ηuas ηδη*. 'Ys y bot hi yr owrhon yn bryd y ddeffroi o gysgu.' W. S. 'Am fod ein hiechydwrtaeth ni yn nes, (neu, yn ol rhai, yn fwy goleu a dealladwy) na phan gredasom; gweddus yw, gan hynny, i ni ddeffroi o gyagu, gan ei bod yn ddydd goleu arnom: Neu, am fod yr amser yn nesu beunydd, i ni fwynhau cyflawn iechydwrtaeth yn angen, y mae yn bryd i ni ddeffroi o gysgu i wneyd rhyw beth dros Dduw yn y byd, ac i fyw fel plant y goleuni.

WELE, neu **WELA**, (wel) sylwal! edrych! nycha! Y gair wele, a arwydda rhyfeddod, ac a eilw ein sylw difrifol at ryw fater rhyfedd, neu o lawenydd, tristwch, neu at beth sicr. Esa. 7. 14. Ioan 1. 29. Mat. 21. 5. Dat. 16. 15. Luc 24. 39.—'Wele y dyn!' Ioan 19. 5.—'Wele! dy frenin yn dyfod atat!' Zech. 9. 9. Edr. GWELLED.

68B

WERMOD, *Saes. Wormwood; Gr. ανιγγοc, anyfadwy*, am na ellir ei yfed gan ei chwewder. Llysieuyn y dywed Tournafort, fod 24 math o honynt. Y mae yn chwèrw i'r archwaeth, ond yn dra iachus i'r cylla a'r iau, ac yn lladd y llyngyr. Y mae yn feddyginiaethol yn y cryd melyn a'r dyfrglwyf. Rhag y llyngir rhoddir ef wrth y bol tu allan, a chymerer ef yn belenau (*pills*) wedi ei gymysgu â briwision bara.—Cyffelybir eilun-addoliacth, halogedig-aeth, &c. i wermod; y maent yn ffaidd gan Dduw a'i bobl; a byddant yn y diwedd yn chwèrw i'r pechaduriaid eu hunain. Deut. 29. 18. Heb. 12. 15. Diar. 5. 4.—Gorthrymder a chystudd ydynt yn chwèrw fel wermod. Galar. 3. 14, 19. Amos 5. 7.

'Enw y seren a elwir wermod.' Dat. 8. 11. Barna yr Esgob Newton, mai wrth y seren y mae i ni ddeall Genserig, brenin y Vandaliaid, yr hwn a gystuddiodd y Rhufeiniaid yn chwèrw, A. D. 455, a amlddiffynodd gyfeiliornadau chwèrwon a gwenwynig Arius, ac a erlidiodd y Cristionogion unionged yn ddychrynyll drwy ei holl deyrnasiad. Ond barna Vitringa mai Arius ei hun a feddylir, a'i gyfeiliornadau chwèrwon. Barna efe mai nid y llyseuyn o'r enw hwn a feddylir, ond math o wenwyn chwèrw, marwol. Bu canlyniadau cyfeiliornadau Arius yn wenwynlyd, ac yn chwèrwon iawn, yn dra niweidiol i eneidlau dynion, ac achos o derfysgiadau ac erlidigaethau creulon yn yr oesoedd hyny.

'Tardodd barn megys wermod yn rhychau y meusydd.' Hos. 10. 4. 'Er hyny barn a dardd megys cegid dros gryniau y meusydd.' Horsley. Ystyr y gair **וְנֵרְוָה** ydyw *prif wenwyn*, neu *wenwyn marwol*. Cyfieithir ef *gwenwyn* yn Deut. 29. 18. a 32. 33. Y gair *Heb.* **וְנֵרְוָה** a gyfieithir *wermod*, a gyfieithir *bustil* yn Salm 69. 21. Jer. 9. 15. a 23. 15. Galar. 3. 19. Amos 6. 12. Wrth gymh. Salm 69. 21. & Ioan 19. 29. barna y dysgedig Bochart, mai yr un yw **וְנֵרְוָה** yn y Salm, & *ωσσωπω, issop*, rhyw o ba un, yn tyfu yn Judea, sydd yn chwèrw ac anfwytadwy. Dywed Theophylact ychwanegu yr *issop*, am ei fod yn wenwynlyd. Dichon y gair *Heb.* **וְנֵרְוָה** fod yn enw cyffredin am lysiau gwenwynlyd. Gwel Horsley ar Hos. 10. 4. Blayney ar Jer. 8. 14.

WINWYN-YN, llysieuyn digon adnabyddus. Cyfrif Tournafort 13 o rywiau o honynt. Ond eu bwyta yn gymedrol, y maent yn dra defnyddiol i deneuo y gwaed, i lanhau y cylla, ac i beri chwant bwyd; ond yn y gormodedd y maent yn niweidiol. Yr oedd yr Hebreaid, a phobl gyffredin yr Aipht, yn byw llawer ar winwyn a chenin. Num. 11. 5.

WRTH, gerllaw, yn agos, ar ael, yn ymyl, yn gyfagos; i, iddo; trwy; yn gyffelyb, neu mewn cymhariaeth.—'Beth a wneuthum i yn awr wrth a wnaethoch chwi?' Barn. 8. 2.—'Quid yw wrth hwnw yn eich golwg fel peth

ddim? Hag. 2. 3.—Dywed wrtho, sef dywed iddo.

'Dangos i mi dy fydd di heb dy weithredoedd, a minnau wrth fy ngweithredoedd i a ddangosuf i ti fy fydd iannau.' Iago 2. 18.—'Dangos di i mi dy fydd wrth dy weithredoedd, a mi a ddangosa yt fy fydd wrth fy ngweithredoedd.' W. S. a'r Dr. M. Y mae ein cyfieithiad presennol ni, a'r Saesoneg, yn wahanol oddiwrth y rhan fwyaf o'r argraffiadau o'r Testament Groeg. *ex twn epywv sou, wrth dy ngweithredoedd*; ac, *ex twn epywv mou, wrth fy ngweithredoedd*. Y mae yr adysgrifiadau yn darllen *χρησις των epywv sou, heb dy weithredoedd*. Y rhai hyny a ddilynodd ein cyfieithwyr diweddfaf ni. Mae y cyfieithiadau Syriaeg, Arabaeg, a'r Vulgate Lladinaidd, yr un fath. Ond y mae Mills, Beza, Doddridge, &c. yn cyfieithu y geiriau yr un fath a W. S. a'r Dr. M. ac yn esponio y geiriau, 'Dangos i mi dy fydd di wrth dy weithredoedd;' yr unig ffordd yw gelli di ei ddangos; ond gan nad oes genyt weithredoedd i'w dangos, nis gelli byth ddangos dy fydd. 'Ond mi a brofaf fod genyf fydd wrth fy ngweithredoedd.' Yn lle dadlu yn nghylch natur fydd, bydded i ni ei ddangos trwy ei hofferthiau sylweddol ar ein hysbrydoedd a'n hymarweddiad.

WY-AU, WI, dehenbarth; *Gr. wov*; *Llad. Ovum*: y peth a ffurif yr y fenyw o ran rhywogaeth o greaduriaid, ac a gynnwys dan blisgyn y milrith o'r unrhyw. Y creaduriaid hyn a elwir *oviparous (dodwyawl)*, a'r lle y ffurif yr wy ynddo *ovary (wyfa)*. Rhanau yr wy yw y plisgyn; y bilen tu fewn iddo yn ei wrthleinio; y gwyn-wy yn amwisgedig a'i bilen; a'r mellyn-wy yr un fath. Sylwedd y gwyn-wy sydd ddyfrillyd, a sylwedd y mellyn-wy sydd olewaid, ac am hyny yn faethlawn. Arferir pob un o'r ddau mewn cyfferi, ac yn ymborth; ac nid oes dim a ferir yn fwy maethlawn. Luc 11. 12. Y mae pob wy yn llawn yn newydd; y mae mân dyllau yn y plisgyn trwy y rhai y chwasa allan wlybwr dyfrillyd, ac yn raddol mae y rhanau tufewnol yn lleihau ac yn hadlu. Trwy gauad y mân-dyllau hyn ag unrhyw beth gellir cadw yr wy yn beraidd yn hir. Trochi yr yr wy mewn gwèr, neu frauder manllwyn a buchod, wedi ei grymsgu a'i doddi, a etyb y dyben i gadw wy yn beraidd am ffwyddyn neu ychwaneg. Yn Tonquin mae ganddynt ffordd i gadw yr wyan yn beraidd am dair blynedd. Beth bynag a gauo y mân-dyllau uchod yn y plisgyn, a etyb y dyben hwnw. Canfyddir & drychan gynllun y cyw yn yr wy, cyn i'r iaf eistedd arno, yr hwn sydd yn cynnyddu gan wres y deoriad. Yn yr Aipht y maent yn deori wyau mewn ffwrn, neu bob-tŷ, a chanfyddir saith neu wyth mil o gywion yn dyfod allan ar unwaith.

WYBR-AU-EN, (gwyb) *Llad. Æther*; awyr, nef, ffurfafen, cwmwl. Deut. 33. 26.

Salm 68. 34. a 77. 17. a 78. 23. Luc 12. 56. Edr. AWYR, FFURFAFEN, NEF, SER.

WYLAW-OFAIN, (wyl) *Heb. זֵבֶל (atil;)* *Llad. ULULO*: galarn, tywallt deigr, gollwng dagrau; cwynfan, griddfan. Edr. DAGRAU, GALAR, RHINOIAR.—'Ac efe a ddaeth i dy pen-aeth y synagog, ac a ganfu y cynhwrf, a'r rhai oedd yn wylo ac yn ochain llawer.' Marc 5. 38. Y mae arferion y cenedloedd dwyreiniol yn bresennol yn cyfateb i hyn, medd Syr John Chardin. 'Y mae,' medd efe, 'yn anghredadwy y tyfaoedd lluosog sydd yn ymgaflu i'r fan lle y gorwedd un marw. Y mae pawb, y tlawd a'r cyfoethog, yn rhedeg yno; a'r cyntaf yn neillduol, a wnant sŵn dweithr ac anhyfryd.' Gwel Hamer's *Observations, Chap. vi. Obs. 54.*

WYLL. Edr. GWYLL.

WYN. Edr. OEN.

WYNEB-AU-PRYD-U, (gwyn) drych, gwep, edrychiad, ffrw, dichwel, trem, tremynt, goagedd; arwyneb y ddaear, neu uuryw beth.—Wrth y wyneb y gwahantethir y naill ddyn oddiwrth y llall, i'r golwg, fel wrth y gwahanol leisiau i'r glust. Un o ryfeddodau naturiaeth yw, er bod wynebau pawb yn yr un sefyllfa, ac yn gynnwysedig o ychydig ranau, ac mewn ychydig gylch, eto nid oes dau yr un fath. Nis gellir cynnal cymdeithas ddynol, heb undeb a gwahaniaeth. Yr aneirif noweddu gwahanol wynebau dynion, sy ddarpariad tra doeth rhagluniaeth y Goruchaf, er cysur a llesad cyffredin dynolryw; heb hyn buasai yr annrhestr mwaf yn eu plith, er mawr anghysur a dinystr pob cymdeithas. Mae y wynebpryd yn ddrych grisialaidd, yn mynegi ac yn dangos meddyliau, teimladau, goddefiadau, a gweithrediadau tufewnol ac anweledig ysbryd dyn. Y mae edrychiad gwahanol ar y wyneb, cyfatebol i'r holl ysgogiadau a'r teimladau tufewnol; megys cariad a chasineb; llawenydd a thristwch; hyder ac anobaith; gwroldeb ac anwreidd-dra; parch a diystyrwch; balchder a gwylder, tirondeb a chreulonder, &c. Mae y gwrthdeimladau hyn oll & gwrthosgedd wyneb cyfatebol iddynt, ac yn eu hamlygu; a gellir canfod, trwy graff sylw ar y wynebpryd, pa un sydd yn llywodraethu fywaf ar y dyn; aml weithrediadau yr un cyhyrau a argraffa ddelw y teimladau tufewnol yn sefydlog ar y wyneb. Oddiwrth hyn y mae priodoldeb yr ymadroddion, 'cywilydd wyneb—wyneb digywilydd—wynebpryd yn drist—siriol wynebpryd—llewyrch a goleuni wyneb, &c. Diar. 7. 13. a 16. 15. a 21. 29. Salm 90. 8. Neh. 2. 2. Act. 2. 28. Y mae yr holl deimladau hyn yn ymddangos yn agweddiad y wyneb.

Arwydda *wyneb* yn aml yn yr ysgrythyrau, 1. Dyn ei hun; 'Ni feddyliais weled dy wyneb,' sef ei weled ef ei hun. Gen. 48. 11. Deut. 1. 17. 2 Sam. 14. 24. Diar. 28. 21. Galar. 5. 11. Egec. 3. 8. a 20. 35. Edr. MAWRHAU,

—2. Arwyneb; megys, 'wyneb y ddaear.' Luc 21. 35. Act. 17. 26. Gen. 2. 6. a 4. 14. a 6. 4, &c.

Gwrthwynebu un a thystiolaethu yn ei wyn-eb, yw, yn ei wyddfod, gyda hyfrda. Gal. 2. 11. Hos 5. 5.—Derbyn wyneb, ydwy dangos ffafr i un, a chanistau ei ddymuniad. Gen. 19. 21. Diar. 18. 5.

'Canys nid oes derbyn wyneb ger bron Duw.' Rhuf. 2. 11. 1 Pedr 1. 17. 2 Cron. 19. 7. Dent. 10. 17. Job 34. 19.—1. Nid yw yn edrych ar ddynion a golwg allanol, ond edrych ar en calonau. 1 Sam. 16. 7.—2. Nid yw yn pleidio dynion o herwydd eu gwahanol amgylchiadau yn y byd, am fod rhai yn uwch radd na'u gilydd. Eph. 6. 9. Col. 3. 25. Iago 2. 9.—3. Nid yw yn pleidio rhai am eu bod o'r naill genedl yn fwy na'r llall; 'ond yn mhob cenedl, y neb sydd yn ei ofni ef, ac yn gweithredu cyflawnder, sydd gymeradwy ganddo ef.' Act. 10. 35.—4. Nid yw yn cyfrif pechod yn llai, na gras yn fwy, am eu bod yn naill ddyn, ac nid yn arall; ond y mae yn golygu pob peth yn *uniawn fel y mae yn mhawb*. Gal. 2: 6.—5. Fel barnwr, ni dderbyn wyneb, ond bydd yn ddadguddiad gogoneddus o *gyfiawrn* farn Duw. 1 Pedr 1. 17. Bydd pob un yn cael eu golygu yn gywir gan Dduw holl-wybodol, a'r farn yn cael ei rhoddi yn gyfatebol.—6. Yr un gyfraith uniawn, a'r un efengyl-rasol, a roddwyd i bawb, ac y mae yr un orsedd-fainc y gras wedi ei darparu i'r neb a ddél ati; a bydd y Barnydd yn gwbl ddbleidol ar orsedd-fainc barn. Ond nid yw ei uniondeb yn diddymu ei ben-arglwyddiaeth; fel Pen-arglwydd y mae yn creu, yn donio, yn sefydlu sefyllfaeod dynion yn y byd, yn gystal ag amser en dyfodiad i'r byd, fel y gwelodd ef yn dda. Felly hefyd, yn ei ben-arglwyddiaeth y mae yn trugarhau wrth y neb y myno. Nid derbyn wyneb yw hyny, ond gweithredu fel Duw, ac yn addas iddo ei hun, tuag at ei greaduriaid; a gwadu ei hun fyddai peidio gweithredu felly. Eto, yn ei ben-arglwyddiaeth, nid yw, ac nis dichon iddo weithredu yn anghyfiawrn, yn ansanctaid, na bod yn dderbyniwr wyneb. Y mae yn Fod syml, ac yn berffaith gyson âg ef ei hun yn mhob peth—sef yn Ben-arglwydd, yn ddoeth, yn gyfiawn, ac yn dda.

Priodolir wyneb hefyd i'r Arglwydd. Arwydda weithiau, 1. Duw ei hun, neu y presenoldeb dwyfol. Exod. 33. 11, 14, 15, 20, 23. Salm 11. 7.—2. Ei ddigofaint. Salm 34. 16. Dat. 6. 16. 'Ti a'n gwai hwynt fel ffrwn danllyd yn amser dy lid.' Salm 21. 9. פָּנֵי יְהוָה לֵצֵדָה yn amser dy wynebau; neu pan ymdangoso dy bresenoldeb. Fenwick, 'Soriant yr Arglwydd a'u gwasgarodd hwynt.' Galar. 4. 16. פָּנֵי יְהוָה *wyneb Jehofah* (oedd) eu rhan. Parkhurst. Er fod y gair פָּנֵי *wyneb*, yn ein cyfieithiad ni wedi ei gyfieithu *llid*, yn aml, ond y mae Parkhurst o'r farn nad yw byth yn

yn arwddo hyny.—3. Brydiau ereill ei gariad a'i ewyllys da; megys, 'llewyrch ei wyneb—ei wyneb yn llewyrchu.' Dan. 9. 17. Salm 31. 16. a 44. 3. Edr. LLEWYRCH.—4. Hefyd, arwydda ei holl-wybonaeth. 'Na syrthied fy ngwaed i'r ddaear o flaen wyneb yr Arglwydd.' 1 Sam. 26. 20. Hyny yw, mae Duw holl-wybodol yn canfod, ac a ddial. Y mae wyneb yn cael ei briodoli i'r Arglwydd lawer amlach yn yr ieithoedd gwreiddiol yn yr ysgrhythrau nac yn ein cyfieithiad ni, nac yn y rhan fwyaf o gyfieithiadau ereill, a thebygol ei fod yn cyfeirio yn aml, at gnawdoliaeth Mab Duw.

'Eithr nynt oll âg wyneb agored, yn edrych ar ogoniant yr Arglwydd.' 2 Cor. 3. 18. *Ανακαλυμμενω προσωπω, wyneb anorchuddiedig, wyneb dilen*.—'Wyneb ymatgudd.' W. S. Dan yr efengyl y mao yr oruchwyliaeth yn ddiorchudd, a wynebau, sef calonau y rhai sydd yn gwir greu, yn agored ac yn ddilen. Nis dichon neb weled gogoniant yr Arglwydd tra byddo y gorchudd o anghrediniaeth ac anwybonaeth ar y galon; ond edrych ar ei ogoniant, yn nrych yr efengyl, yw hyfrydwch penaf y rhai sydd âg wyneb agored ganddynt. Y mae ei ogoniant i'w weled yn y drych; ond pa fodd y dichon i neb ei weled, a'i feddwl, neu ei galon, dan orchudd? Ond yr ydym ni oll heb orchudd. Nid oedd neb ond Moses ar Sinai, a welodd ogoniant yr Arglwydd, a'i wyneb yn dysgleirio; ond yr ydym ni oll âg wyneb agored, ac oll yn cael y fraint oruchel o edrych trwy ffydd ar ogoniant yr Arglwydd, yn yr unig ddrych sydd ynei ddangos yn y byd hwn; sef athrawiaeth yr efengyl. Nid yn y taranau a'r mellit ar Sinai, gyda Moses; nid yn y berth, nac yn y cysgodau; ac nid *wyneb yn wyneb* ychwaith; ond megys mewn drych. Nid oes un gorchudd ar ein hwyneb ni, ond mae drych rhyngom ni a'i wyneb ef, ac yn y drych yr ydym yn edrych arno. Dysgleiriodd wyneb Moses pan oedd yn y gogoniant gyda'r Arglwydd; yn gyfatebol yr ydym ninnau hefyd yn cyfranogi o'i ogoniant ef, ac yn cael ein newid i'r unrhyw ddelw, gan Ysbryd yr Arglwydd.

'Canys gweled yr ydym yr awrhon trwy ddrych, mewn dammeg; ond yna wyneb yn wyneb.' 1 Cor. 13. 12. Y mae yr apostol yn dangos y gwahaniaeth rhwng gwybonaeth y duwion yma ac yn y nefoedd, o ran y graddau a'r perffeiithrwydd o honi, ac o ran y dull o ganfod y pethau dwyfol. 'Yn awr yr adwaen o ran, ond yna yr adnabyddaf megys y'm hadwaenir.' Yr un pethau fydd gwrthdrrychau y wybonaeth yno ac yma; ond adnabyddir hwynt yn fwy cyflawn yno nag yma; ac am hyny, cerir a pherchir hwy yn fwy. Am y dull a'r moddion o'u hadnabod yma: *trwy ddych—mewn dammeg*, y canfyddir hwynt; ond yno *wyneb yn wyneb*, heb ddrych na dammeg. Edrych yr ydys megys trwy wydr, neu ryw gorph goleu yn adlewyrchu y gwrthdrrychau ar wrth-

ddrychan ysbrydol, yn y byd amherffaith hwn. *Mewn dammeg*; mewn dammeg y mae un peth yn arwddo peth arall, cyffelyb iddo, mewn rhyw ystyr; y mae pethau anweledig yn cael eu dangos trwy bethau gweledig; pethau ysbrydol trwy bethau naturiol; pethau tragwyddol trwy bethau tymhorol. Mewn dammeg y mae y cwbl wedi eu hamlygu; buasai yn anhosibl i ni gael yn y byd hwn ddim amgyffred am danynt mewn un ffordd arall. Geiriau dammegol, sef geiriau wedi eu benthyca oddiwrth wrthddrychau yma yn y byd, y cyfryw ag a allem ni eu deall, ydyw yr holl eiriau a arferir gan yr Ysbryd Glan yn yr ysgrythrau, i ood allan bethau Duw trwyddynt. Y maent yn gwbl addaa, wedi eu dethol gan anfeidrol ddoethineb; ond dammegol ydynt, sef mynegi am y naill beth trwy beth arall: ond gan fod pethau ysbrydol a thragywyddol yn rhagori i raddau difeusr ar y ddammeg sydd yn eu dangos, bydd canfod y gwrthddrychau eu hunain, heb ddammeg, wyneb yn wyneb, yn rhoddi adnabyddiaeth mwy cyflawn o honnynt, gymaint ag y mae y nefoedd yn rhagori ar y ddaear. Wyneb yn wyneb, heb na drych na dammeg, y gwelir y cwbl yno! Byddant yn eu mesur eu hunain, ac nid yn mesur y ddammeg; yn eu priodol natur, eu maintioli, eu cysylltiad, a'u dibyniad ar eu gilydd, yn eu holl fawredd a'u gogoniant, i'w canfod mewn goleu eglur, digwml byth! Pellder y dwyrain oddi wrth y gorllewin—y nefoedd oddiwrth y ddaear—dyfnder y môr—gwynder yr eira—cariad tad a mam; y rhai hyn, a'r cyffelyb, ydyw y mesurau yma; mesurau y ddammeg ydynt: ond yno canfyddir y gwrthddrychau yn eu mesurau maith eu hunain, sef yn *anfesuredig*; bydd ein *hwyn* ni at eu *hwyn* hwy, heb ddim rhyngddynt. Bydd y llygaid wedi eu haddaan i'r gwrthddrychau dwyfol eu hunain; ac fel yr eryr, yn gallel edrych ar yr haul heb bylu na gwanhau byth. Cyfeiria yr apostol yn y geiriau, tebygol, at Num. 12. 8. yn y cyf- iethiad Groeg. Gwel y LXX.

WYR-ION, (wy-yr) mab merch neu fab.—*WYR*, nith. Barn. 12. 14. Job 18. 19. Diar. 17. 6. *Ka.* 14. 22. 1 Tim. 5. 4.

WYT, (wyd) ydwy.—'Yr hwn wyt, a'r hwn oeddit, a'r hwn a fyddi.' Dat. 16. 5.—'Yr wyd, ac yr hwn a vyost, a' sancteidd.' W. S.—'A'r hwn a fuost, y sanctaidd.' Dr. M. Yn lle *εομνωσ*, yr *hwn a fyddi*, llawer o ad-ygrifeniadau Groeg a ddarllenant *οσιος, sanctaidd*; gair sydd yn cyfateb i'r gair *Heb.* *תוסטוריול, trugaredd*. Dyma achos y gwahanol gyffeithiadau o'r geiriau. Y mae y darlleniad yn olein cyffeithiad presennol ni, yn fwy cyson â'r desgrifiad o'r enw *ΙΕΑΟΦΑΙ*, mewn manau ereill yn y llyfr hwn. Gwel pen. 1. 8. a 4. 8. a 11. 17. *Οσιος, sanctaidd*, sydd yn mhob argraffiad sydd genyf fi o'r Testament Groeg, ond Vitringa. Nid oes fodd penderfynu pa un yw

y darlleniad cywir, heb gymharu yr holl ad-ygrifeniadau a'u gilydd—yr hyn sydd wedi ei wneuthur gan Mills a Greisbach, ond ni feddaf fi mo waith y gwy dygredig hyn.

WYTH-FED, *Llad.* Octo.—Nid oedd neb i gael enwaedu arno dan yr wythfed dydd, Gen. 17. 12. *Lef.* 12. 2, 3.—nao un anifail i gael ei aberthu heb fod saith niwrnod dan ei fam; 'O'r wythfed dydd, ac o hynny allan, y bydd gymeradwy yn ofrwm.' *Lef.* 42. 27. Yr oedd cysegriad yr offeiriad, a glanhad y gwahanglywys, y Nazareaid, a'r allor, i barhau saith niwrnod, a'r wythfed dydd yr oeddent wedi eu cysegru ac yn lân. *Lef.* 8. 33, 35. a 14. 8, 9, 10. a 15. 13, 14. *Ezec.* 43. 26, 27. Yr wythfed dydd cyfododd Crist o feirw, trwy agyfodiad yr hwn y glanhair ac y cysegrir pechaduriaid yn sanctaidd i Dduw.

'A'r bwystfil, yr hwn oedd, ac nid ydyw, yntau yw yr wythfed, ac o'r saith y mae, ac i ddystruw y mae yn myned.' Dat. 17. 11. Y geiriau ydynt ran o ddegrifiad yr angel wrth loan o'r bwystfil gwledigaethol a welodd. Bwystfil, yn iaith y prophwydi, a arwydda llywodraeth neu ymerodraeth ormesol, eilun-addolgar. Ymerodraeth Rhufain yn eilun-addolgar dan yr Ymerawdwr Paganauidd, a beidioedd a bod felly dan yr Ymerawdwr Cristionogol, ac a ddaeth felly drachefn dan Babau Rhufain; hwn yw y 'bwystfil a welaiet, a fu, ac nid yw, a bydd iddo ddyfod i fynu o'r pydew heb waelod, a myned i ddystruw.' Adn. 8. Ac y mae saith brenin, neu ddull llywodraethau, wedi bod yn Rhufain;* sef pump dull llywodraethol fu ar Rufain cyn i'r Ymerodraethol gymeryd lle. Y chweched, yr hwn oedd yn amser loan, oedd y llywodraeth ymerodraethol. Rhoddwyd terfyn ar hon gan Odoacer brenin yr Heruli, A. D. 476. Efe a'i olynwyr a gymerasant yr enw *Breninoedd yr Ital*: ond yr un oedd yr awdurdod er newid yr enw. Nis gollir galw hwn, gan hynny, yn ddull newydd o lywodraeth, ond yn hytrach yn barhad o'r llywodraeth ymerodraethol, neu yn adnewyddiad o'r freninol. Ni chymerodd un dull newydd o lywodraeth le, nes i Rufain ddyfod dan lywodraeth yr Ymerawdwr Groeg-aid: a'u Rhaglaur, yr *Esarchate* o Ravenna, a ddiddymodd yr hen ffurf o lywodraeth, ac a wnaeth Rhufain yn dduciaeth, ac i dalu teyrned i'r *Esarchate* o Ravenna. Ni bu Rhufain erioed o'r blaen dan y fath lywodraeth. Hon yw y llywodraeth oedd heb ddyfod eto yn nyddiau yr apostol: 'A phan ddel, rhaid iddi aros ychydig, mewn cymhariaeth i'r llywodraeth raglaenol a'r olynol; y cyntaf, sef y llywodraeth ymerodraethol, a barhaodd 500 o flynyddoedd, ac y mae y Babauidd eisoes wedi parhau dros 1100, ac sydd i barhau 1260 o flynyddoedd, ond ni pharhaodd y dduciaeth

* Kings, Consuls, Dictators, Decemvirs, Military Tribunes with Consular authority.

ond o A. D. 566, hyd 727, medd yr Esgob Newton. Ond gallir ammen a oedd hon yn ddull newydd o lywodraeth neu beido; ond gan fod Rhufain eto dan lywodraeth ymerodraethol, trwy fod yn ddarostyngedig i raglaw yr Ymerawdwr, yr *Exarchate* o Ravenna: canys rhaglaw yr ymerawdwr Groegaidd oedd hwnw. Fel y penderfynir y pwnc hwn, y 'bwystfil, yr hwn oedd, ac nid ydyw,' yw y seithfed neu yr wythfed. Os cyfrigr hyn yn ddull newydd o lywodraeth, y bwystfil, yr hwn sydd, yw yr wythfed; ond os na chyfrifir hi yn ddull newydd o lywodraeth, yna y bwystfil sydd o'r saith; ond pa un bynag ai y seithfed neu yr wythfed, y dull diweddfaf o lywodraeth ydyw, ac i ddystryw y mae yn myned. Gwel yr Esgob Newton, *Vitringa*. Barna Faber mai llywodraeth arall, a elwir *Particriate*, oedd y seithfed, yr hon a ddiwedddodd yn llywodraeth ymerodraethol Charlemagne. Dewisiwyd Charles Martel yn Batriciad Rhufain, heb fod yn ddarostyngedig, fel yr *Exarchate* o Ravenna, i'r Ymerawdwr dwyreiniol. Gwedi hyn, y Pab Leo a goronodd Charlemagne, Ymerawdwr Ffrainc, wedi ei wisgo & gwisgoedd Patriciad, yn Ymerawdwr y Rhufeiniad. Yr oedd y llywodraeth hon megys yn ddwy, ac eto yn un; rhyw saith-wyth ben ydoedd. Hwn yw y pen sydd yn para hyd heddyw, naill ai yn Ymerawdwr Germany, neu yn Mrenin Ffrainc. Yr un llywodraeth yw, sef wythfed pen y pwystfil, pwy bynag fyddo y llywodraethwr a'r euw hwnw arno. Ni bu dim cyfnewidiad neillduol yn nhrefn llywodraeth Rhufain wedi y fwyddyn 800, pan goronwyd Charlemagne yn Ymerawdwr y Rhufeiniad. Gwel Faber's *Essay on the Prophecies*.

WYTHNOS, (wyth-nos) yspaid saith niwrnod. Gen. 29. 27.—Wythnos brophwydoliaethol yw saith-mlunedd, diwrnod am flwyddyn. Nid oedd y dull hwn o gyfrif yn dywyll i'r Iuddewon, gan fod eu seithfed flwyddyn yn Sabbath, yn gystal a'r seithfed dydd; ac yn niwedd saith o wythnosau prophwydoliaethol, yr oedd ganddyn eu Jubili Sabbathol.

'Deng wythnos a thringain a derfynwyd ar dy bobl, ac ar dy ddinas sanctaidd, i ddybenu camwedd.—Gwybydd gan hyny, a deall y bydd o fynediad y gorchymyn allan, am adferu ac am adeiladu Jerusalem, hyd y blaenor Messiah, saith wythnos, a dwy wythnos a thringain; yr heol a adeiledir drachefn, a'r mur, sef mewn amseroedd blinion. Ac wedi dwy wythnos a thringain y lleddir y Messiah.—Ac ef a sicrha y cyfammod & llawer dros un wythnos; ac yn hanner yr wythnos y gwna efe i'r aberth a'r bwyd-offrwm beidio.' Dan. 9. 24—27. Y mae yr angel Gabriel yn gyntaf yn gosod i lawr y testun, neu y mater yn gyffredinol, y byddai i ryw fendithion neillduol gael eu cyfranu i'r eglwys mewn amser terfynedig, sef yn mhen deng wythnos a thringain. Yn ail, Y mae yn ei egluro yn mhellach o ran y dull a'r modd y

byddai i hyny gael ei gyflawni. Yr holl yspaid maith hwnw o amser a raur yn dri dosparth llai, sef yn saith wythnos, yn ddwy a thringain, ac yn un—a chyfrif diwrnod am flwyddyn, yn ol y dull prophwydoliaethol o gyfrif; yn mha rai y byddai y gwahanol ddygwyddiadau i gynneryd lle mewn perthynas i'r eglwys. Noda hefyd yn neillduol yr amser y byddai y cyfrif hwn ddechren, sef myediad y gorchymyn allan i adeiladu yr heol a'r mur. Y geiriau hynod hyn a gynnwysant brophwydoliaeth nodedig am amser dyfodiad a marwolaeth y Messiah. 'O fynediad y gorchymyn allan i adeiladu Jerusalem hyd y Messiah, byddai saith wythnos, a dwy wythnos a thringain; yn y saith wythnos byddai i'r heol a'r mur gael eu hadeiladu drachefn, sef mewn amseroedd blinion. Gwedi diwedd dwy wythnos a thringain (89 i gyd) neu yn y ddeugfed wythnos a thringain, byddai i'r Messiah gael ei ladd. Y mae deall y prophwydoliaethau yn gorphwys ar allel penderfynu pa orchymyn a feddylir yma. Cofair yn yr hanes sanctaidd am bedwar gorchymyn, at ba rai gell y geiriau hyn ymddangos yn gymhwysiadol; sef y gorchymyn yn y flwyddyn gyntaf i Cyrus (Ezra 1. 1.)—yr ail o Darius (Ezra 6. 1. Hag. 1. 1.)—yn y seithfed i Artaxerxes (Ezra 7. 7.)—a'r ugeinfed (Neb. i, ii.) Y mae rhai pethau yn y brophwydoliaeth, wrth sylwi yn graff arai, yn rhoi sail uddigonol i ni fyned heibio i'r ddau gyntaf. Nid yw y ddau gyntaf yn crybwyll ond yn unig am adeiladu y deml, heb un gair am adeiladu y ddinas Jerusalem; ond mae y brophwydoliaeth yn crybwyll am orchymyn i adeiladu y ddinas, yr heolydd, a'r muriau, heb un gair am adeiladu y deml; er, wrth ragfynegi dinystr y ddinas, y mae crybwylliad am ddinystr y deml hefyd. Ond y trydydd gogochymyn, er nad ydyw yn cynnwys geiriau prophwydoliaeth Daniel, eto y mae yn cynnwys pethau at ba rai y mae y geiriau hyn yn gymhwysiadol. Sylwa Syr Isaac Newton yn addas, i'r Iuddewon gwaegaredig ddyfod yn bobl, ac yn ddinas, pan ddychwelasant yn gorph gwladwriaethol; a hyny fu yn y seithfed flwyddyn i Artaxerxes Longimanus, pan ddaru i Ezra, trwy orchymyn y brenin, sefydlu swyddwyr gwladol dros yr holl wlad, i lywodraethu y bobl yn ol cyfraith Duw a'r brenin. Dan Ezra y corphorwyd hwynt yn wladwriaeth, neu yn ddinas, dae eu llywodraeth eu hunain. Heblaw hyn, rhaid i'r gorchymyn fod, ond yn unig saith wythnos cyn gorphen adeiladu y ddinas; mae y Messiah i ddyfod yn mhen naw wythnos a thringain wedi rhoddi y gorchymyn, a dwy wythnos a thringain wedi adeiladu y ddinas: am hyny, eglur yw, fod yr yspaid rhwng rhoddi y gorchymyn, yn unig i fod yn saith wythnos, a dim ychwaneg. Yn awr, rhoddwyd y ddau orchymyn cyntaf yn mhell cyn hyn: o herwydd yn yr ugeinfed flwyddyn o deyrnasiad y brenin Artaxerxes (tros 80 o flynyddoedd

wedi y diweddaf o'r gorchymynion hyn) dywedwyd wrth Nehemiah, fod y mur wedi ei ddrillio, y pyrth wedi eu llosgi & thân, a dinas beddrod ei dadau wedi ei dinystrio. Y gorchymyn, gan hyn, a roddwyd i Ezra yn y seithfed flwyddyn i Artaxerxes, a nodir yn gyffredin fel yr amser i ddechreu cyfrif yr yspaid hwn: rhai yn wir a ddewisant y gorchymyn i Nehemiah, yn yr ugeinfed flwyddyn i'r un brenin; am fod y gorchymyn i Nehemiah yn perthyn yn fwy neillduol i adeiladu y muriau, a bod y gorchymyn i Ezra o natur mwy cyffredin. Ond geill y geiriau yma arwyddo ail osod i synu y sefydliad Iuddewaidd, yn yr eglwys a'r wladwriaeth, a ddechreuwyd gan Ezra, ac a orphenwyd gan Nehemiah, yn gystal ag adeiladu a chadarnhau y ddinas. Y mae yr amseryddwyr mwyaf enwog yn cyfrif ei bod yn agos i 490 o flynyddodd o roddiad y gorchymyn i Ezra hyd farwolaeth Crist; a haera rhai ei bod felly i'r manylwrwydd mwyaf. Gwel *Prideaux's Connection, part i.*

Dros saith wythnos, sef 49 o flynyddoedd, yr oedd yr heol a'r mur i gael eu hadeiladu mewn amseroedd blinion. Cymer hyn i mewn yr holl yspaid o amser o roddiad y gorchymyn i Ezra, hyd nes gorphenodd Nehemiah'r gwaith, fel y rhoddir hanes i ni yn y bennod ddiweddaf o Nehemiah, a hwyrach ychydig yn ychwaneg; hwn yw yr hanes diweddaf a gawn yn yr Hen Destament. Amseroedd blinion oeddent fel y canfyddwn yn hawdd yn yr hanesion yn y ddau lyfr, Ezra a Nehemiah. O ddiwedd yr yspaid hwn hyd ddechreuad gweinidogaeth Ioan Feddydiwr, yn ol cyfrif rhai, neu i weinidogaeth Iesu Grist, yr oedd dwy wythnos a thriugain, sef 484 o flynyddoedd: a'r wythnos ddiweddaf, sef saith mlynedd a roddir i weinidogaeth Ioan a Christ, hyd ei groeshoeliad; canys yr oedd i gael ei dori ymaith yn y ddegfed wythnos a thriugain: ond gan y dywedir y byddai iddo beri i'r aberth a'r bwyd-offrwm beidio yn nghanol, neu yn hanner yr wythnos, casglia rhai fod yr wythnos ddiweddaf yn cyrhaedd yn mhellach na'i groeshoeliad, i'r amser y dechreuwyd pregethu yr efengyl i'r Cenedloedd hefyd. Nis gallwn fod yn ddilys sicr mewn perthynas i gyfrifiad mor fanwl; sef pa un ai o flaen, neu yn agos ar ol farwolaeth Crist, y y-gwnawd pob peth perthynol i ddygiad yr uchwyliaeth efengylaidd i mewn; sef sicrhau y cyfammod, a dwyn llawer i gyfranogi o'i fendithion, yn yr wythnos ddiweddaf, neu saith o flynyddoedd. Fel hyn ymddengys dehongliad y broffwydoliaeth hynod hon yn gyffredinol yn amlwg; y mae dynweddiadau tufewnol yn y brophwydoliaeth ei hun, y rhai, os sylwir arnynt yn graff, ydynt yn nodi yn feddlonol amser ei chyflawniad. Mae y brophwydoliaeth yn rhagfynegi, yn ddiaddal, y byddai i'r Messiah ddyfod mewn llai na 500 o flynyddoedd ar ol rhoddi y gorchymyn am adeiladu Jerusalem; y byddai iddo gael ei roddi i farwol-

aeth trwy ddedryd farnol (canys hyn y arwydda y gair) ac yn ganlynol i hyn, byddai i Jerusalem a'r deml gael eu hanrheithio trwy luocedd ffaidd; ac y byddai i genedl yr Iuddewon oddef cospedigaeth ddychrynllyd, heb grybwylliad am derfyn iddi. Hyn oll a gyflawnwyd yn Iesu o Nazareth, ac mae cyflawniad y rhan arall o honi, mewn perthynas i Jerusalem a'r Iuddewon, yn weledig i bawb hyd heddyw. Pwy a ddichon wadu neu ammeu, yn y gradd lleiaf, i Daniel lesaru megys y cynhyrwyd ef gan yr Yrbyrd Glan? neu nad Iesu yw y gwir Fessiah? Pe safai y brophwydoliaeth hon yn unig, ac wrthi ei hun, y mae yn ddiagonol i gadarnhau pob un o'r ddau bwnc; pa faint mwy, pan nad ydyw ond un seren yn nghanol cyd-ser ysplenydd? Gwel *Vitringa, Obs. Sacr. lib. vi. cap. 2.*—*Dr. J. Owen, Exer-citatio xiv.*—*M'Laurin's Essay on the Prophecies.*—*Prideaux's Connect. part i.*

Y.

Y, bannod o flaen geiriau yn dechreu & chydseiniaid; ond o flaen llafaryddion, er mwyn esmwrthau a phereiddio y sain, cymer *dd* neu *r* i wneyd *ydd* neu *yr* o flaen perwyddiad cymer ystyr *goreiriol*: ac yn aml nid yw ond yn unig yn cyflawni sain, neu yn cael ei roddi er mwyn sain; megys, *felly* y mae, neu *felly mae*.

YCH-AIN, eidion, bu, buwch, tywarchawr. Nid oes braidd un creadur yn fwy defnyddiol i ddyd na'r *ŷch*; y mae yn ymborth iachus, ac yn dra defnyddiol at waith hefyd. Yr oedd yn lân dan y gyfraith.

Wrth gyfraith Moses, os *ych* a gorniai *ŵr* neu wraig, fel y byddai marw, yr oedd yr *ŷch* i gael ei labyddio, ac nid oeddnt i fwya ei gig ef. Os yr *ŷch* fyddai wedi cornio o'r blaen, a hyny trwy dystion wedi ei hysbysu i'w berchenog, ac efe heb ei gadw, os lladdai *ŵr* neu wraig, yr oedd y perchenog a'r *ŷch* i gael eu marwolaethu: ond os gwasanaethwr neu wasanaethferch a gorniai efe, yr oedd yr *ŷch* i gael ei labyddio, a'r perchenog i roddi 30 o siclau o arian i berchenog y gwas neu y forwyn. Exod. 21. 28, &c.—Os *ŷch* gwr a darawai *ŷch* ei gymydog, fel y byddai marw, yr oeddnt i ranu y ddau, y byw a'r marw: ond os gwyddai y perchenog ei fod yn hwyliog o'r blaen, ac heb ei gadw, yr oedd i dalu *ŷch* am *ŷch*, a'r marw i fod yn eiddo ef. Exod. 21. 36. EDR. CERUB, DYRNU, TARW.

Os lladdai un *ŷch* neu oen, &c. yn y gwersyll, neu allan o'r gwersyll, yn aterth, heb ei ddwyn i ddrws pabell y cyfarfod, yr oedd i gael ei roddi i farwolaeth, fei pe buasai yn euog o lofruddiaeth. Esa. 66. 3. Yr oedd y cyffry halogiad o'i addoliad yn ffaidd gan Dduw. Yn Nghrist yn unig, yr hwn yr oedd y babell yn

ei gysgodi, y mae Duw i gael ei addoli. Ioan 14. 6.

'Canys y mae yr ysgrhythyr yn dywedyd, Na chau safu yr ŷch sydd yn dyrnu yr ŷd; ac, y mae y gweithiwr yn haeddu ei gyflog.' 1 Tim. 5. 18. Nid yw y rhan ddiweddaŷ o'r adnod i'w chael yn un man yn ysgrhythyrau yr Hen Destament; yn unig ceir hwynt yn Mat. 10. 10. a Luc 10. 7. Rhaid, gan hyn, i'r apostol ddarllen un o'r ddwy efengyl cyn ysgrifenu yr epistol hwn. Gan ei fod yn dyfynu y dywediad hwn fel ysgrhythyr, yn gyfartal mewn awdurdod âg ysgrifeniadau Moses, y mae yn brawf nid yn unig o gyhoeddiad boreu yr efengylion, ond hefyd o'u dilyrwydd a'u hawdurdod fel ysgrifeniadau dwyfol. Edr. DYRNU.

'Yr ŷch a edwyn ei feddiannydd, a'r asyn breseb ei berchenog; ond Israel nid edwyn, fy mhobl ni ddeall.' Esa. 1. 3. Y mae yn eu gosod yn is na'r anifeiliaid; i.e. na'r dylaf o'honynt oll; canys nid oes braidd neb o'honynt yn fwy felly na'r ŷch a'r asyn. Eto mae y rhai hyn yn cydnabod eu meddiannydd; maent yn adnabod presheb eu perchenog, gan yr hwn y porthir hwynt; nid er eu lesad hwy, ond er ei lesad ei hun: ac nid edrychdir arnynt ychwaith fel plant, ond fel anifeiliaid gwaith; ac ni ddrychdir hwynt i anrhydedd, ond gorthrymir hwynt yn feunyddiol gan lafur mawr. Tra yr oedd Israel, wedi eu dewis o ewyllys da Duw yn unig, wedi eu mabwysiadu fel plant, wedi eu dyrchafu i'r anrhydedd mwyaf, eto nid oeddynt yn cydnabod eu Hargliwydd a'u Duw; ond yn dirmygu ei orchymynion, er eu bod yn eithaf uniawn a chyflawn. Bochart, *Hieroz. Col.* 409. Y mae cyffelybiaeth Jeremiah i'r un byben, yr un mor ddiablynaidd, er nad oes ynddi yr un ysbryd a grym a hon yn Esaiah.—'Ië, y ciconia yn yr awyr a edwyn ei dymhorau; y durtur hefyd, a'r aran, ar wennol, a gadwant amaer eu dyfodiad; eithr fy mhohl ni wyddant farr. *ИЗНОГАН.*' Jer. 8. 7. Y mae Hosea yn defnyddio yr un gyffelybiaeth yn dra hardd. Hoa. 11. 4.

YCHWANEG—U, (chwaneg) mwy, rhagor; cynnyddu; rhoddi at. Gen. 30. 24. Mat. 6. 33. Gal. 3. 19.—'Ni esyd Duw ar ddyn ychwaneg nag a haeddaŷ,' &c. Job 34. 23. Gesydd yn aml lai, ond ni esyd byth fwy ar ei elyn penaf; y bai yw mesur y gosp. Nid oes un mesur wrth drugarhan ond ei anfeidredd ei hun.

'Ychwanegwch at eich fydd rinwedd,' &c. 2 Pedr 1. 5.—'Cysylltwch gidach fydd rinwedd.' W. S. a'r Dr. M.—'Eraill, 'Gweinyddwch trwy eich fydd rinwedd.' Cyfieithir yr un gair *tresnu* yn adn. 11. Ffydd sydd yn flaenaf, a thrwy fydd y mae pob gras yn cael cynnaluaeth a magwraeth; a fydd farw yw y fydd unig, heb bob gras arall yn gysylltiedig â hi, ac yn effaith o honi.

'Amlheist y genedlaeth, ni chwanegaist lawenydd; llawenyhasant ger dy fron megys y llawenydd amaer cynauaf,' &c. Esa. 9. 3. Yn

y Biblau Hebraeg y mae yma *ceri*—*chetib*; sef y *chetib* חֶטִיב yn y testun, a'r *ceri* חֶרֶץ yn ymyl y ddalen. Ein cyfieithwyr ni, yn y ddau gyfieithiad, a'r Saesoneg, a gyfieithant yn ol y *chetib*. Y mae llawer yn cyfieithu y geiriau yn ol y *ceri*, fel hyn, 'Amlheist y genedlaeth, ac *iddi* (חֶטִיב) ychwanegaist lawenydd,' &c. Mae y cyfieithiad hwn yn ymddangos yn llawer mwy cyson â diwedd yr adnod. Dilys fod llawenydd amsur y cynauaf, ac amaer rhanu yr yspail, yn arwyddo llawenydd mawr; sef llawenydd wedi ei ychwanegu. Gwel Vitringa a Lowth *in loc.*

YCHYDIG—YN, (cyd) bach, bychan, bychydig, anaml, nifer ysgyfala; *ychedigyn*, bychan dros ben, y'lleiaf a all fod.

Ychedig yn aml a wna lawer. *Diar.*

1. Ychydig o ran swm. Gen. 30. 30, Exod. 16. 18.—2. Ychydig o ran nifer. Gen. 29. 20. Deut. 28. 62. 1 Sam. 14. 6.—3. Byr o ran mesur, neu amser. 2 Sam. 16. 1. Job 10. 20. Iago 4. 14.—4. Gwau o ran nerth. Luc 12. 28.—5. Bychan o ran cyfrifiad. Jos. 22. 17.—6. Tlawd, diystyr, a chystuddiol. 1 Sam. 15. 17. 1 Cron. 16. 19.

'Oblegid ychydig bachigyn eto, a'r hwn sydd yn dyfod a ddaw, ac nid oeda.' Heb. 10. 37. *ετι γαρ μικρον οσον οσον*, 'Eto ychedigyn bychan bach.' W. S. Y mae yr apostol yn dysuro ac yn annog yr Hebraid i amynedd dan eu gorthrymderau, trwy sicrhau na byddai amaer eu gorthrymder ond *byr iawn*; nis dïchon geiriau osod allan yspaid byrach o amser. Y mae *ychedigyn*—*bychan*—*bach*, yn gyfieithiad go addas o'r Groeg.

'Ti a'i gwnaethost ef ychydig is na'r angelion.' Heb. 2. 7, 9. *βραχυ τε, ychedig amser*; hyn ydyw ystyr mwyaf priodol y geiriau, ac felly y cyfieithir y gair *βραχυ* mewn lleoedd eraill.—*και μετα βραχυ, Ac ychedig wedi*, &c. Luc 22. 58.—'Ac a archodd yru yr apostolion allan dros (*βραχυ τε*, yr un geiriau ag yma) *enyd fechan*.' Act. 1. 34.—*רדו מכם מאנחיהם*. 'Gwnaethost ef dros *ychedig amser* yn is na'r *Elohim*. Salm. 8. 5. Fod y geiriau i'w deall, nid am ddyn yn ei greadigaeth, ond am Grist Mab Duw, yn ei gnawdoliaeth a'i ddarostyngiad yma ar y ddaear, sydd eglur; o herwydd y mae dyn yn ei natur a'i radd, a'i sefyllfa yn y greadigaeth, yn llawer is na'r angelion; ac felly yr oedd Crist yn ei ddarostyngiad ar y ddaear; ond dros *ychedig amser* y bu felly.

YD, YDYW, YDYCH, YDWYF, geiriau a arferir yn aml er mwyn rhwyddineb sain.

Triet *yd* gwyu pob colledig. *Diar.*

Ydwyf sydd yr un ystyr ag *wyf*.—'Y rhai trwy allu Duw ydych gadwedig.' 1 Pedr 1. 5.—'Ydym.' W. S. Yn y rhan fwyaf o argraffiadau o'r Testament Groeg y mae *εις ημας, i ni*, ac nid *εις υμας, i chi*, fel yn ein cyfieithiad ni, yn adn. 4. 'Yn nghadw yn y nefoedd i ni, y rhai trwy allu Duw *ydym* gadwedig.' Beza,

Macknight, &c. Tybygad fod y geiriau fel hyn yn fwy cyson â darluniad y ddwy adnod.

YD—AU, ŷd bara; sef gweith, haidd, ceirch, rhyg, &c. Edr. y geiriau hyn: hefyd, BARA, DYRNU, HAN, HAU, NITHIO.—Gelwir y manna, 'ŷd y nefoedd.' Salm. 78. 24. Edr. MANNA.—Bendithion ysbrydol a thymhorol a gyffelybir i ŷd, i ddangos yr angen a'r defnyddioldeb o hono, i gyfrph ac encidion dynion. Eec. 62. 8. Esec. 36. 29. Hos. 2. 9. Zech. 9. 17.—Dawiolion yn meirw mewn benaint tég, a gyffelybir i godi 'yagafn o yd yn ei amser;' sef yn gyflawn addfed, eu gwaith wedi ei orphen dygir hwy gan angelion i'r trigfanan nefol. Job 5. 26. Edr. DYRNAID.

YDWYF, un o enwau Duw. אֱלֹהֵינוּ יְדַוְּךָ מִכָּל צָרָתְךָ יְדַוְּךָ מִכָּל צָרָתְךָ. *Ydwyf yr hwn Ydwyf.*—שְׂכַחְתִּי אֱלֹהֵינוּ יְדַוְּךָ מִכָּל צָרָתְךָ. *Ydwyf a'm hanfonodd atoch.* Exod. 3. 14.—Arwydda, 1. Ei dragywyddoldeb: 'yr hwn sydd, yr hwn oedd, a'r hwn sydd i ddyfod.' Y mae yn cynnwys pob amser ynddo ei hun, heb ddim amser yn ei gynnwys ef.

2. Ei anfeidrol berffeithrwydd, heb ddim yn niffyg ynddo. Pe buasai dim yn niffyg ynddo, yn hyny buasai *heb fod*. Nid ydyw felly yr hyn a allasai fod; a pho buasai hyny, buasai yn fwy, ac yn fwy perffaith; ond buasai raid iddo ddywedyd, *Nid Ydwyf*, am dano ei hun. Gan nad oes dim yn ddiffygiol ynddo, geill ddywedyd am dano ei hun, yn wyneb pob rhinwedd, a phob perffeithrwydd, *Ydwyf!* Y mae mwy yn ddiffygiol yn mhob creadur nag sydd yn bod ynddo; ac am bob peth y mae y creadur yn ddibynol ar arall. Y mae mwy o ddiffyg bod nag o fod yn yr holl greaduriaid; ac nid oes dim ynddynt na bu amser pan nad oedd-ynt; am hyny nis geill un creadur ddywedyd am dano ei hun, *Ydwyf*: priodol i Dduw ei hun ydyw y cyfryw ymadrodd.

3. Arwydda ei allu, ei gyflawnder, a'i gyfoeth diderfyn, yn wyneb holl angen ei greaduriaid; ie, pechaduriaid hefyd. Nis dichon neb ddyfod ato mewn unrhyw angen nas dichon iddo yntau ddywedyd wrtho, gyferbyn a'r angen Ydwyf!—Ydwyf yr hyn sydd angen arnat, a llawer mwy. Ydwyf yn ddoethineb, yn gyflawnder, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth. 1 Cor. 1. 30. Nid yr oeddwn, neu byddaf, ond Ydwyf yw Duw, yn wyneb pob beth.

4. Arwydda, hefyd, ei aymrlrwydd. Yr hwn nad ydyw yn syml, ac yn ddiranau, nis dichon ddywedyd am dano ei hun. Ydwyf yr hwn Ydwyf; ond *ydwyf hyn ac ydwyf y llall*, ac *ydwyf hyn ac nid ydwyf y llall*; ond Bon syml, diranau, yw Duw; am hyny geill ddywedyd am dano ei hun, Ydwyf yr hwn Ydwyf; sef na hanfod syml, perffaith, ac anfeidrol gyflawn.

5. Arwydda ei anghyfnawidioldeb, a'i dragywyddoldeb. Yr hwn sydd yn cyfnewid, nid ydyw bob amser yr hyn oedd; ond Ydwyf yw Duw yn ddiglyfnawid byth. Y mae yn bod o hono ei hun; am hyny y mae yn ddiiddechreu: pwy a allai roddi dechreu iddo? Bod pur

ydyw; am hyny nis dichon beidio bod, na chyfranogi o beidio bod mewn un gradd; gan hyny, y mae yn dragywyddol ac anghyfnawidiol. Y mae pob peth cyfnewidiol yn peidio bod yr hyn oedd, ac yn y cyfnewidiad y maent yn dechreu bod peth arall nad oedd-ynt; ond Ydwyf yw Duw, yr un hanfod diglyfnawid: nid yw yn dechreu bod yr hyn oedd, nac yn paffu yn yr hyn oedd; ond Ydwyf yr hwn Ydwyf ydyw byth i barhaa.

6. Arwydda, hefyd, ei fod yn anchwiliadwy. Y mae yr hyn nas dichon neb ddywedyd yn addas am dano; ond y mae y peth ydyw. Nid oes neb ond Duw a all amgyffred Daw. Nid yw ein holl wybodaeth ni ddim yn cyrhaedd yn mhellach na *rhwyfaddod*: RHWFADDOL yw un o'i enwau. Cyrhaeddiad mwyaf ein gwybodaeth ni yw y cyfryw ymfyniad, 'Pwy sydd debyg i ti, O Arglywydd!' Exod. 15. 11. Salm 89. 6, 11. Ydwyf yr hyn nas dichon neb amgyffred am danaf: 'Mwy yw, ac nid amgen—nid oes ond Mwy.' Nid yw yn dywedyd, 'Mwy yw yr uchaf—y gorau—a'r mwyaf gogoneddus.' golygai hyny fod eraill yn rhyw beth; ond 'Mwy yw, Ydwyf,' ac y mae pob peth arall yn ddim. Pe dywedem mai efe yw y *cryfaf*, y *doethaf*, &c. y mae hyny yn golygu fod eraill yn gryfion, yn ddoeth, &c. ond nid oes gymhariaeth yma; nid oes yma neb ond Duw. Gellir cymharu creaduriaid a'u gilydd; y mae y naill yn gryfach, yn ddoenhach, ac yn well na'r llall; ond nid oes dim cymhariaeth rhwng un creadur a Duw; dim yw creadur, *pob peth* yw Duw. 'Dy lygaid sydd arnaf,' medd Job, 'ac nid ydwyf.' Job 7. 8. Y mae yn ddim yn edrychiad Duw srno. Ydwyf yr hyn nas dichon neb ei amgyffred, er chwilio i dragywyddoldeb. Pan ymfynodd Hiero y brenin a Simonides y gwybedydd, 'Beth oedd Duw?' dymunodd ddiwrnod i ystyried; wedi hyny gofnodd ddau ddiwrnod: a phan ofynai y brenin ei ateb, yntau a ddyblai yr amser i ystyried. Y brenin yn rhyfeddu at hyn, a ofynodd ei reawm am ei ohiriad; yntau a atebodd, *Quanto magis considero, tanto magis obscurior mihi videtur.* Hyny yw, Po mwyaf y meddylwyf am dano, mwyaf tywyll ac anadnabyddus yw ef i mi.

7. Gallir golygu y geiriau hefyd yn arwyddo yr hwn sydd yn gwneuthur yr hyn sydd, ac yn amlygu ei rinweddau ei hun, trwy gyflawni ei arfaeth a'i addewidion. Y mae efe yr hyn yw yn mhob peth. Nid yw yn gwadu ei hun, nac yn gweithredu yn anaddas iddo ei hun mewn dim; ond y mae yn ymddangos yn mhob peth yr hyn ydyw, o ran hanfod, ynddo ei hun.—Geill ddywedyd am y peth hyn a'r peth arall, Ydwyf ynddo yr hyn ydwyf ynof fy hun; sef yn berffaith hardd a gogoneddus. Nid ydyw y naill beth mewn un weithred, a pheth arall mewn gweithred arall, ond Ydwyf yr hwn Ydwyf, yn mhob peth.

YF, gwlybwr, llyn; yfed.—'Wale, efe a yf

yr afon, ac ni phrysura; efe a obeithiai y tynai efe yr Iorddonen i'w safn.' Job 40. 23.—'Wele, y ffrwd a bwysa arno, ac ni ddychryna; y mae yn ddiotal er syrthio yr Iorddonen ar ei safn.' Bochart. Mae y gwr dyagedig hwn yn profi, trwy lawer o resymau, mai felly y dylai y geiriannu gael eu cyfieithu: Gwel Bochart's *Hieroz. iib. v. cap. 15.* Barna mai wrth y *Behemoth* y mae i ni ddeall yr *Hippopotamus*, neu yr *Afon-farch*. Ymhyfryda y creadur hwn i fod yn y dwfr, ac a erys yno mor ewyllysgar ag ar y tir. Erys yn hir yn ngwaelod y dwfr, ac a *rodia yno fel yn yr awyr*. Bnfson's *Nat. Hist.*—Yr Afon-farch a dreulia ran o'i fywyd dan y dwfr; daw allan o'r dyfroedd yn yr hwyr i gyagu; a phan ddychwelo yn ei ol, rhodia i mewn dros ei ben yn araf, ac a rodia yn y gwaelod mor esmwyth a diofal a phe byddai yn yr awyr. Yr afonydd y mae ynddynt ydynt ddyfnion, megys y Nilus a'r Niger, &c. a lle byddo y dwfr yn loyw ac yn eglur, rhydd olygiad rhyfedd. Gwel Watson's *Nature Displayed*.—Dengys hyn briodoldeb y cyfieithiad uchod, yn atwyddo nad yw trwmbywsau y dyfroedd arno ddim yn ei ddychrynu, gan gymaint ei gryfder; ac y mae yn ddiotal, er syrthio holl ddyfroedd yr Iorddonen ar ei safn ar unwaith. Edr. BEHEMOTH.

'Pa faint mwy fflaid a drowedig ydyw dyn, yr hwn sydd yn yfed anwiredd fel dwfr?' Job 15. 16. a 34. 7. Yfed anwiredd, a arwydda gweithredu anwiredd gyda hyfrydwch, fel yr yf y sychedig ryw wlybwr hyfryd ganddo. Y mae yn pechu gyda hyfrydwch, hawsdra, ac yn barhaus; y mae yn sychedu am dano, ac yn ymhyfrydu ynddo.

YFED—WR, (yf) disychedu & gwlybwr, sugno, sugno ato, meddwi, yfedtri; ygar, yfedgar, meddwyn.—Heblaw yfed i ddiaychedu, arwydda hefyd, derbyn a chyfranogi yn helaeth o fendithion a chysuron tymhorol ac ysbrydol; neu ddyoddef barnedigaethan trymion. Can. 5. 1. Zech. 9. 15, 16, 17. Ioan 7. 37. Diar. 5. 15. Jer. 25. 15. Edr. CWPAN, DIOD, DWFR, GWIN, LLAEATH, MEDDWI.

Ar ol yfed sychod sydd. Diar.

YFORY, (mory) y dydd ar ol heddyw. Arwydda, weithiau, amser dyfodol annherfyndig.—'Yfory ni a awn i gyfryw ddinas.—Ni wyddoch beth a fydd yfory.' Iago 4. 13, 14.

YMA, (ma) y man, y lle hwn, y fan hon; yn bresenol. Ioan 11. 21. Salm 132. 14. Esa. 52. 5.

A orchfygo yma a goronir fry. Diar.

YMA-D-AEL-AW-IAD, (gadael) rhoi lle, myned ymaith, cilio, tynu ymaith, myned oddiwrth, encilio.—1. Gadael y naill i lynu wrth arall, o ran serch a gwasanaeth. Gen. 2. 24. 1 Cor. 7. 10, 11.—2. Marw. Gen. 35. 18. Luc 9. 31. 2 Pedr 1. 15. Ioan 13. 1. 2 Cron. 21. 20.—3. Gwanhau; 'pan welo ymadaw o'n nerth,' sef eu holl rym, eu hymgeledd, a'u cysuron.—Deut. 32. 36.—4. Cilio o ffyrdd Duw, a gwrth-

gilio trwy hyny oddiwrth yr Arglwydd ei hun. Diar 28. 4. Esa. 1. 28. Hos. 9. 12. Heb. 3. 12.—5. Gwrthgiliad mawr cyhoeddus yn yr eglwys weledig yn y byd, oddiwrth y wir athrawiaeth, a gwir addoliad Duw. 2 Thea. 2. 3. Edr. GADAEI.

YMA-D-NEWYDDU, (newydd) ymddiwygio, ymadgyweirio, ymgynnewid.—'Ac ymadnewyddu yn ysbryd eich meddwl.' Eph. 4. 23.—'Ac adnewyddder chwi yn yspryd eich moddwl.' W. S. *ανανεοῦσθαι*, *adnewyddder chwi*. Nid arwydda y gair gweithred o eiddo dyn arno ei hun, ond yr hyn y mae yn cael ei annog i ymofyn ac i ddysgwyl am dano, gan yr hwn a ddichon ei gwblhau. Angenrheidol yw i'r meddwl gael adnewyddu; y mae yn fraint ragorol, ac yn gysur dwyfol, i gael y meddwl i'w le, yn ol at Dduw, a phethau Duw. Gwaith arbenig yr Ysbryd Glan, trwy yr efengyl, yw, ar enediau dynion. Edr. ADGENEDLU, CALON, EDIFEIRWCH, MEDDWL, SANCTEIDDIO.

YMA-DRODD-ION-I-US-WR, (adrodd) *Heb. אַמְרָה (amrah)*; gair, araeth, ffaith, traethawd; areithio, llefaru, parablu, siarad, crybwyll; dywedwr, adroddwr, areithiwr.

Ymadrodd yw cynnulleidfia llawo o eiriau yn nghyd. *Edeyrn Dafod Aur.*

Gelwir yr efengyl, *ein hymadrodd*; 'Pwy a gredodd i'n hymadrodd?' Esa. 53. 1. Ioan 12. 38. Rhuf. 10. 16. Sef yr ymadrodd am berson, swydd, a gwaith Crist: efe oedd testun eu hymadrodd; gosodwyd y gair hwn am drefn y cymmod ynddynt; ac yr oeddynt wedi eu hawdurdodi i'w gyhoeddi.—'Ymadrodd am y groes' yw; sef am y gwr fu ar y groes, ac am y gwaith a wnaed yno. 1 Cor. 1. 18.—'Ymadrodd ei gyfiawnder; sef y gair cyfiawnder, sydd yn amlygu cyfiawnder Duw i bechadur euog. Salm. 119. 123. Heb. 5. 12. Edrych ARAETH, GAIR, GENAU, GWEFUS, LAITH, LLEF-ABU, TAFOD.

YMAFLYD, (gaflyd) cymeryd gafael; ymdrechu, ymorochestu; ymdynu, ymegnio, ymaflyd cwmp, ymorwst.—'Ac wedi ymaelyd yn Paul, hwy a'i tynasant ef allan o'r deml.' Act. 21. 30.—'Ac a ymavlesont ym-Paul.' W. S.—'Ac hwy a ymafaelasant yn Paul.' Dr. M.—'Nid ymafiodd ynoch demtasiwn ond un ddynol.' 1 Cor. 10. 13. Mae y demtasiwm yn gafael y mewn dyn, sef yn ei feddwl, ac fel bwystfil yn ymosod arno yn ffyrnig, am ei orchfygu a'i ddyfetha; ac oni bai ffyddlondeb Duw yn ei gynnorthwyo, ei ddyfetha gai. Edr. DYNOL.

'Dilyn yr wyf, fel y gallwyf ymaflyd yn y beth hwn hefyd yr ymafilyd ynof gan Crist Iesu.' Phil. 3. 12. Ymafiodd Crist ynddo yn rasol, ac yn gadarn, pan y galwodd ef; yr oedd yn wyllt, yn ffyrnig, ac yn brysio tua cholledigaeth; ymafiodd Crist ynddo, sef yn ei feddwl, i'r dyben i'w achub, a'i ddwyn i'r bywyd tragwyddol. Gwnaeth yr afael yntau yn rhed-

agwr ewyllygar tu ag yno. Gwnaeth gafael Crist ef ya ymorhestwr ac yn rhedegwr, i gyrchu yn egniol at y nod. Am na chyll Crist mo'i afael ynddo, ni phaid yntau ag ymdrechu nes gallo ymafyd yn y peth o herwydd yr hwn yr ymafodd Crist ynddo, sef bywyd tragwyddol. Y mae yma ddwy afael, a'r naill yn effaith y llall; ei afael ef yn effaith gafael Crist ynddo. Edr. GAFael.

YMAGOR, (agor) dadgloi, dadgau. Act. 12. 10. Edr. AGOR.

YMANNOG, (annog) cymhell, cyngori, rhybyddio, cynhyrfu.—'Na fyddwn wag-ogonedgar, gan ymannol ein gilydd. Gal. 5. 26. *αλληλοσ προκαλουμενοι, cyffroi, ansoddogi ein gilydd.*—'A chyd-ystyriwm bawb ein gilydd, i ymannog i gariad a gweithredoedd da. Heb. 10. 24. *εις καρποφουρον, i gynhyrfu a chyffroi* ein gilydd i gariad, &c. gwedda'i ein bod yn fyw, yn egniol, ac yn ymdrechgar i hyn. Edr. ANNOG.

YMARFER, (arfer) mynych wneuthur peth, ymgynnesfno trwy fynych arferiad.—'Ymarfer, attolwg, &g ef, a bydd heddychlaw; o hyn y daw i ti ddaioni.' Job 22. 31. Y mae dyn wrth naturiaeth mewn pellder a dyeithrwoch i Dduw. Y mae gweithrediadau pechadurus, yn enwedig os byddant yn barhaol, yn pellhau dynion eddiwrth Dduw, ac yn dycethrio, hyd yn nod duwiolion, o ran eu cyfrinach a'r Arglywydd. Y maent yn llai eu hawydd i weddio, ac yn llai parod i nesau at Dduw yn mhob moddion, ac yn hawsach ganddynt ymfoddloni ar y cyflawniad allanol, heb gyfrinach neillduol a Duw yn y moddion. 'Ymarfer dy hun &g ef, fel yr unig sfordd i ti lwyddo, a chael daioni. Mae yr ymarfer hwn yn arwyddo, 1. Mynych feddwl am dano, a myfyrio arno. Salm 63. 5, 6. a 139. 17.—2. Mynych feddwl am dano, yn astudio ei air, yn myfyrio yn ei gyfraith ef ddydd a nos. Salm 1. 2.—3. Ei weithredoedd hefyd, y rhai oll sydd yn amlygu rhyw beth o hono. Salm 75. 1. a 111. 2, 3.—4. Mynych weddio arno, a dyrchafu ein hysbrydoedd ato yn aml yn y ddyledswydd.—5. Trwy rodio gyda Duw yn ein holl ymarweddiad.—Ymarfer a byw, a gwneuthur pob peth yn ofn Duw, fel y mynai Duw i ni, ac i'r dyben i'w ogoneddu. 'Enoch a rodiodd gyda Duw.' Gen. 5. 24. Y mae ymarfer a byw gyda Duw, yn ein rhodiad cyffredin, yn fawr gysur a chryhad, ac yn tueddu i ogoneddu Duw yn fawr. Heb ymgais am hyny, y mae lle i ofni nad ydych dyledswyddau yn cael eu cyflawni ond yn rhagrithiol. Y mae yn y cyfaminod gras ryddid neillduol i ddyfod i gyfrinach agos iawn a Duw. Y mae, nid yn unig ryddid, ond hefyd nerth i hyny. Y mae yr Ysbryd yn arweinydd, yn gyfarwyddwr, ac yn gynnorthwywr i hyny. Eph. 3. 12.

'Ac ymarfer dy hyn i dduwioldeb.' 1 Tim. 4. 7. Y mae rhai wedi ymgynnesfno a chy-

bydd-dra; wedi ymarfer (yr un gair sydd yno ag yma) nes ydynt wedi ymgynnesfno a'r pechod ffaith hwnw. Felly ymarfer ei hun i dduwioldeb, yw bod yn fynych wrth y pethau sydd yn perthyn i dduwioldeb; sef wrth ddyledswyddau, gweddio, darllen, myfyrio, &c. nes byddo dduwioldeb yn beth cynnesfno genym, na fedrwn fyw hebddi. Y gair *Gr. γυμναζε, a* arwydda y cyfryw ymarfer a fyddai gorhestwyr yn myned trwyddo, i addasu eu hunain i ryw orchestwaith i enaill y gamp. Byddent yn ymgadw yn mhob peth, yn dygcu pa fodd i ddefnyddio eu haolodau yn fwyaf manteiniol yn yr ymdrech, ac yn ymladd eu hymhaddfeydd yn aml cyn cytarfod a'r gwrth-ymdrechwr.—Felly, 'ymarfer dithau dy hun i dduwioldeb;' ni ennillir y gamp uchel heb hyny.

YMAROS-HOUS, (aros) goddefgar, goddefgarwch, amyneddus, goddefodd.—Y mae bod yn ymarhos, yn arwyddo llesgrwydd, gweudid, a beian yn eraill y byddom yn ymgysfrinach a hwynt; ac amynedd, gostyngeddrwydd, addfwynder, a thiriondeb ynom ninnau tu ag atynt, gan ewyllysio gwneuthur llesid iddynt. 1 Thea. 5. 14. 2 Tim. 3. 10. a 4. 2. Addurn gwerthfawr a hardd ydyw yn mhawb, ac yn neillduol o angenheiddol yn athrawn y gair. Yr oedd Crist tu ag at ei ddysgybllion yn siampl hynod o ymaros; a ffrwyth yr Ysbryd yn ei holl ganlynwyr, yw cariad, hir-ymaros. Gal. 5. 22. Edr. ADDFWYNDER, AMYNEDD, DYODDEGAR.

YMARWEDDIAD, (arwedd) ymddygiad, cyngweddiad, agweddiad, rhodiad; ymddygiad a rhodiad cyffredinol dyn. Gal. 1. 13.—Gelwir eilunaddoliaeth, a phob gau-grefydd, a gau-fucheddiad, 'ofer ymarweddiad;' sef diles i ddyn, diogomiant i Dduw, ac am hyny yn bechadurus ac yn ddinystriol. 1 Pedr 1. 18.

'Canys ein hymarweddiad ni sydd yn y nefoedd.' Phil. 3. 20. 'Ein gwladwriaeth ni sy yn y nefoedd.' W. S. a'r Dr. M. *κοιτημα, y wladwriaeth y ddinas, neu y gymdeithas, yr ydym ni yn perthyn iddi.* 'Ein dinas ni sydd yn y nefoedd.' Le Clerc. Hwyrach yr arwydda y gair hefyd, ymarweddiad cyfatebol i gyfreithiau y ddinas, yn ol ein cyfreithiad ni; ein hymarweddiad, sef ein hagweddiad a'n rhodiad ni sydd yn nefolaidd, yn ol cyfreithiau y ddinas nefol yr ydym yn ddinasyddion o honi. Gwel Schliensner. Y mae ymarweddiad yn y nefoedd yn gwbl groes i fod ein hymarweddiad yn ariangar ac yn fydol. Heb. 13. 5. Iago 3. 13. Edr. RHODIAD, YMDYGIAD.

YMATGUDD, (cudd) dadguddiad, ymeglurhad.—'Ac ymatgudd cyflawn varn Duw.' Rhuf. 2. 5. W. S.

YMATTAL, (attal) hunan-lywodraeth, un yn attal ei hun. 1 Thea. 3. 1. 1 Tim. 4. 3. Edr. ATTAL, CYFATTAL.

YMAWDURDODI, (awdurdod) traws-lywodraethu ar arall.—'Nid wyf fi yn cenadu i wraig athrawiaethu, nac ymawdurdodi ar y

gwr.' 1 Tim. 2. 12. *αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, traws-feddiannu awdurdod, a llywodraethu ar y gwr.* Gan na roddwyd awdurdod iddi, y mae ei llywodraeth yn ormesol, ac yn drais-feddiannol: yn ganlynol, nid yw Daw o blaid ei llywodraeth, ac y mae ei nwydau pechadurus yn dwyn i mewn i'r teulu bob anhrefn ac afiwyddiant, 1 Cor. 11. 5. a 14. 34.

YMBALFALU, (palf) araf-deimlo, chwilio y ffordd yn y tywyllwch trwy deimlo. Y mae dynion yn ymbalfalu o ddiffyg goleuni i ddangos, neu o ddiffyg llygaid i ganfod, neu bob un o'r ddau.—'Y deillion a balfalant ganol dydd.' Dent. 28. 29. Job 5. 14.

'Fel y ceisient yr Arglywydd, os gallant ymbalfalu am dano ef, a'i gael, er nad yw efe yn ddiau yn neppell oddiwrth bob un o honom.' Act. 17. 27. Darlunia yr apostoi gyflwr y cenedloedd, nad oedd ganddynt oleuni gair ac Ysbryd Daw; palfau yr oeddynt yn ddall, ac yn y tywyllwch, am Dduw. Yr oedd efe yn agos at bob un, ac i'w ganfod yn ei weithredoedd; ond yr oeddynt hwy yn ddeillion, yn methu ei ganfod, ond yn palfalu; ac y mae dadguddiad mwy cyflawn ac eglur o hono yn y gair nag sydd yn ei weithredoedd. Yr Ysbryd trwy y gair sydd yn dwyn dynion i wybodaeth gadwedigol o'r Arglywydd.

YMBAROTI, (parod) taclu ei hun, gwneyd ei hun yn barod. Job 8. 8. Luc 12. 47. Dat 8. 6. EDR. PAROTOL.

YMBELLHAU, (pell) pellhau ei hun, tynu ei hun yn mhell. Salm 22. 11, 19. a 35. 22. a 38. 21. EDR. PELL.

YMBIL-IAU, (pil) dymuned gostyngedig, ufudd-garwch, ufudd-ddeisyfiad, gostyniad, adolwyn, gweddi; gofyn arch ar liniau, ufudd-attolwg, ymneddu. Y gair *Heb.* יָבִיל a gyfieithir y rhan amlaf, *ymbil*, a arwydda erfyn yn ostyngedig, ac yn serchog iawn, yn y modd tebycaf i effethio ar serchiadau tyner arall; y fath ag oedd agwedd Joseph pan ymbiliodd a'i frodyr am ei fywyd, (Gen. 42. 21.) neu yw agwedd y tlawd yn ei angen. Diar. 18. 23. Fel y gwnaeth Jacob a'r angel yn ei gyfyngder, a'i ofnau mawrion. Hos. 12. 4. EDR. GWEDDI.

YMBLEIDIO, (plaid) ymlynu wrth blaid, cynnal plaid wrthwynebol.—'Na byddo ymbleidio yn eich plith.' 1 Cor. 1. 10. *μη η εν υμιν σχισματα.* 'Na bo ymrysonion yn eich plith.' W. S. 'Na byddo aismau neu ymran-iadau yn eich plith.' Arwydda yr hyn sydd groes i ddywedyd yr un peth—bod wedi eu 'cyfan-gysylltu yn yr un meddwl ac yn yr un farn.' Effaith cyrhaen a chenfigen yw yr ymbleidio hwn, a firwyth y caawd ag sydd yn peri mawr niwed lle y byddo. 1 Cor. 3. 3. Gal. 5. 20. EDR. ANENTYDOL.

YMBOENI, (poen) blino ei hun. Jer. 12. 13.

YMBORTH-I (porth) cynnaliaeth, porthiant, lluniaseth, bwyd; porthi, bwyta. Yr hyn sydd yn angenrheidiol yn ol deddf natur at ein cyn-

naliaeth a'n cysar, yw eia hymborth.—'Ac o bydd genym ymberth a dillad, ymfoddionwn ar hyny.' 1 Tim. 6. 8. Mae hyny yn ddigon, ac yn gwbl heb eu haeddu.—'Ymborthi ar ludw, ac ar wynt,' y mae holl eilun-addolwyr, a gau-grefyddwyr yn y byd; sef ar-beth ffiaidd, dileo, ac afiach. Esa. 44. 20. Hos. 12. 1. EDRYCH BWRD, PORFA, PORTHL.

YMCHWEL—YD, (chwel) dymchwelyd, bwrw i lawr; dychwelyd, troi yn ol, adwedd, dyfod, i adwedd. Hos. 14. 1. 2 Cor. 3. 16. 2 Pedr 2. 23. Hag. 2. 22. EDR. DROHWELYD, EDREIRWCH.

YMCHWYDD—IAD—AU—O, (chwydd) chwyddo; ymfawrhau, ymfalchio, cyauwya meddyliau mawr am un ei hun. Yn yr ystyr ffugryol hwn yr arferir y gair y rhan amlaf yn y Testament Newydd. Yn yr Hen Destament arferir ef yn ei ystyr naturiol, a phriodolir ef i'r môr, a llifeiriant yr Iorddonen. Salm 46. 3, a 89. 9. Jer. 12. 5. a 49. 19.—Rhoddir ymchwyddiadau (*πρωτομαρτυριαι*) gyda rhestr ddu o bechodau sydd yn peri llawer a flinder ac aflonyddwch yn eglwys Daw, yn ei chyflwr amherffaith yn y byd hwn. 2 Cor. 12. 20. Ond 'cariad nid yw yn ymchwyddo.' 1 Cor. 13. 4. Ffrwyth y cnawd, gan hyny, yw yr ymchwydd, ac nid o Dduw y mae.

'Nid yn newyddian yn y ffydd, rhag iddo ymchwyddo, a syrthio i ddamnedigaeth diafol.' 1 Tim. 3. 6. Barna rhai oddiwrth y geiriau hyn, mai ymchwydd oedd pechod y diafol, a'i dygodd dan farn o gondemniad tragrywyddol. Ar ba achlysur y dangosodd ei ymchwydd, ni hysbyswyd i ni, ac nid ychwanega dychymygion at swim ein gwybodaeth. 2 Pedr 2. 4. Judas 6. EDR. ANGEL, DIAFOL, SATAN. Gwa-herddir gosod newyddian yn y ffydd yn esgob i flaenori yn yr eglwys, rhag iddo ymchwyddo, a thrwy hyny syrthio dan yr un ddamnedigaeth ofnadwy a'r diafol. Mae ymchwydd, o herwydd beth bynag y byddo, doniau, llwyddiant, cymeradwyaeth, &c. an anaddasu dyn i swydd sanctaidd yn yr eglwys, ac yn peryglu iechyd-wriaeth ei enaid. Nid isuanu o ran oedran y mae yr apostol yn crybwyll am dano, ond 'newyddian yn y ffydd'; un heb adnabod sylfeini a dirgelwch y ffydd yn dda; heb ei wreiddio yn ngwirioneddau y gair, ac yn byw trwy ffydd arnynt; un heb weled y fraint o wasan-aethu yn nhŷ Dduw, yn chwennych tra-arglwyddiaethu yno. Dichon un fod yn newyddian yn y ffydd, o ran ei wybodaeth a'i brof-iad yn y ffydd, er ei fod yn hen mewn oedran a phroffia. Ni fyn llawer ddyagu, am na fyan-t wasan-aethu, ac y maent yn gwbl anaddas i lywodraethu yn fuddiol, ac er eddilaeth. Y mae eu cyflirau yn beryglus, a'u barn yn drom—sef 'damnedigaeth y diafol.' EDR. CHWYDDO, NEWYDDIAN.

YMDAENU, (taenu) gwasgaru eu hunain, taenu eu hunain. Barn. 15. 9.

* **YMDAITH-EITHIAD-IO-YDD**, (taith) helynt, ymlwybriad, cerddediad; rhodio, teithio, ymlwybro. Arwydda, trigo mewn tir heb sefyllfa sefydlog, fel y patreirch gynt yn ngwlad Canaan, yr Aipht, &c. Gen. 12. 9, 10. a 20. 1. —Ymdeithwyr yw y saint ar y ddaear; nid eu cartref, nid eu hetiffeddiaeth hwy yw yma; 'Gwlad well y maent hwy yn ei chweunyeh,' a hōno yn 'un nefol.' Heb. 11. 16. Salm 39. 12.

'Ymddygwch mewn ofn dros amser eich ymdeithiad.' (1 Pedr 1. 17.) gan yr ail olygir yr holl ymdaith, ac y bernir pob uu, heb dderbyn wyneb, yn ol ei weithred, doethineb yw edrych pa fodd y gwithredom. 'Mewn ofn;' sef yn cydnabod ein perygl, ein gwendid, amldra a grym temtasiynau, a manylwydd a didueddrwydd y farn. Edr. Tairu.

YMDARO, (taro) taro yn ddyfal, troi heibio ddyrnodiau; ei hymladd hi allan.—'Pa fodd yr ymdarewi?' sef pa fodd yr ymleddi hi allan? pa fodd y bydd arnat? Jer. 12. 5. Edr. Taro.

YMDECAU, (têg) ymwychu, ymsioncio, ymharddu.—'Cynnifer ag sydd yn ewyllysio ymdecau yn y cnawd,' &c. Gal. 6. 12. 'Cynnifer ac y vventh wneuthur wyneptece yw'ch yn y cnawt.' W. S. 'As desire to make a fair shew in the flesh.' Saes. Arwydda y gair *επιπροσωπικα*, bod a wyneb prydfert, hauddgar. Meddwl yr apostol yw, fod y gau athrawon am ymdangos yn dëg ac yn hardd yn ngolwg yr Iuddewon, o herwydd eu parch a'u hymlyniad wrth gyfraith Moses, yr hon a eilw yr apostol mewn manau ereill y cnawd, mewn cyfer byniad i'r efengyl, yr hon a eilw efe yr Ysbryd. Gal. 3. 3. Dyfais gnawdol oedd i ochelyd erlidigaeth, trwy lygru yr efengyl. Dichellion cnawdol cyffelyb i hyn, i wneuthur athrawiaeth yr efengyl i wasanaethu dybenion dynion eu hunain, ac nid i achub eneidiau pechaduriaid, ydynt yn pyngu mewn eglwysi dirywiedig yn mhob oes.

YMDERFYSGU, (terfysg) ymgynhyrfu, ymfino, ymgylthruddo, ymddychrynu. Salm 42. 5. Edr. Terfysgu.

YMDORI, (tori) tori ei hun.—'Nid ymdorir.' Jer. 16. 6. Yr oedd ymdori dros y marw yn waharddedig wrth gyfraith Moses i Israel. Deut. 14. 1. Edr. Tori. Yr oedd yr arferiad o ymdori yn arferedig gynt yn mhlith yr Huniaid; ac follw y mae eto yn mhlith trigolion Otahete a New Zealand. Gwel Foster's Obs. Mae yn gywrain i sylwi, ac i chwilio allan, yr achos o arferion cyfatebol yn mhlith cenedloedd mor hynod bell oddiwrth eu gilydd.

YMDRAFFERTHU, (trafferth) ymlafurio, ymboeni. Salm 39. 6. Edr. Trafferthu.

YMDRECH-IAD-AU-U, (trech) ymafael, ymorchest, ymdyn, ymafiad, ymaelyd cwmp; ymagnio, ymorwst, ymgylhydeg.—'Ac efe mewn ymdrech meddwl, a weddiodd yn ddyfalach.' Luc 22. 44. Edr. Dyfal.

Priodolir y gair *ymdrech*, yn aml, i lafur, dyoddefiadau, a gorchestwaith yr apostolion, a'r Cristionogion, yn mhlaid y ffydd, i daenu yr efengyl, a'i chadw yn bur, yr erbyn gelynyddion allanol, cryfion, ac erlidigaethus; ac yn erbyn gau-athrawon tufewdol, cynhenus, ac ymrysongar. Yr oedd y diafol yn eu gwyrthwynebu yn ei offerynau, a'i holl greulondeb, a'i ddichellion cyfrwys. Rhydd yr apostol restr o'u gelynyddion yn Eph. 6. 12. Yr oeddent yn ymdrech yn erbyn pechod yn mhawb, ac yn benaf ynddynt eu hunain. Heb. 12. 4. Gelynydd oedd hwnw diorphwys yn eu mynwasau eu hunain, ag oedd yn peri y blinder mwyaf iddynt, pe buasai pawb ereill yn heddychol a hwynt. Yr oeddent yn ymdrech fel rhedegwyr, a gorchestwyr am y gamp, 1 Cor. 9. 25. 2 Tim. 2. 5.—Yn ymdorch ar y maes fel milwyr arfog, Eph. 6. 12. 1 Tim. 6. 12. 2 Tim. 4. 7.—Yn ymdrech mewn gweddi, fel Jacob, Gen. 32. 24. Col. 4. 12.—Yn ymdrech mewn helbulon a dyoddefiadau mawrion, Heb. 10. 32.—Ymdrechu i fyned i mewn trwy y porth, yr hwn fel hyn oedd yn dra chyfyng, Luc 13. 24.—Ymdrech yw bywyd ffydd; os na bydd ymdrech, nid oes yno fywyd ysbrydol; yn ol gradd y ffydd a'r bywyd sanctaidd yn yr enaid, y bydd yr ymdrech. Nid yw bosibl cymmodi dwy blaidd mor berffaith groes i'w gilydd, yn eu natur; ni bydd heddwch nes dinystrio yn gwbl un o honynt. Mae y ffydd, sef athrawiaeth y ffydd, yn anfeidrol werthfawr, yn gwbl deilwng ymdrechu o'i phlaidd; mae y gamp yn oruchel a gogoneddus, ac a dâl yn dda i ymestyn ac ymgylhaedd ati; ond, oni bai fod Duw yn gweithio ynddynt yn nerthol, colli y cwbl a wnaent. Col. 1. 29.

YMDREIGLO-FA, (traigl) ymrolio, ymdroi; lle ymrolio. Jos. 25. 34. Marc 9. 29. 2 Pedr 2. 22. Edr. Hwch.

YMDRIN-IO, (trin) ymdrech, ymryson, ymrafael, ymyraeth.—'Gan fod i chwi yr un ymdrin ag a welsoch ynof fi, ac yr awrhon a glywch fod ynof fi.' Phil. 1. 30. *Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχετε, ἢ ἡμεῖς*, yr un ymdrech; sef yr un gelynyddion, yr ōth profedigathaen ac erlidiaid i ymdrechu a hwynt. Gwrthwynebwyr fydd i'r efengyl, ac ymdrech fydd i'r gwir athrawon; ie, yr un ymdrech yw o hyd, ac y bydd hefyd, tra byddo epawd ac ysbryd yn gwrthwynebu eu gilydd yn y byd, ac yn yr eglwys.—'Ac yn oystatol yn ymdrino drosoch yn-gweddiu.' Col. 4. 12. W. S. Sef ymdrechu drosoch.—'Gan fawr ymdrino.' 1 Thes. 2. 2. W. S. Sef mawr ymdrechu. Edr. Trin, Ymdrech.

YMDROCHI, (trochi) ymolchi, ymsoddi. 2 Bren. 5. 14. Edr. Traed, Trochl.

YMDROI, (troi) troi ei hun, ymdosi; gobiriau, segura. Job 7. 4. a 37. 12. Salm 125. 5. Edr. Troi.

YMDRWSIO, (trwsio) ymwisgo, ymharddu, ymdacluso.—'Ymdrwsiwch oddifewn a gos-

tyngeddwydd.' 1 Petr 5. 5. Mae gostyng-eiddrwydd graeol yn harddwch sanctaidd, ac anharddwch mawr yw bod hebddo.

YMDRYBAEDDU, (trybaedd) ymdreiglo, yndrochi, ymdrybola, ymdroi. 2 Sam. 20. 12. Jer. 48. 26. Ezeq. 16. 6. a 27. 30.

YMDRYTHYLLU, (trythyll) ymlygru, ymchwantu, ymlogi.—'Pan ddechreuont ymdrythyllu yn erbyn Crist, priodi a fynant.' 1 Tim. 5. 11. *κατασπντασσοι*, *myned yn foethus, ac aflywodraethus*. Cyfieithir yr un gair heb y rhagddod *κατα*. *moethus, moethau*, yn Dat. 18. 3. 7. 9. Yn foethus, ânt yn drythyll, ac yn aflywodraethus, ac yn anaddas i swydd ac i waith sanctaidd yn yr eglwys. EDR. TRYTHYLLWCH.

·YMDWYMO—NO, (twym) cynhesu eu hun. Esa. 44. 15, 16. a 47. 14. Marc 14. 54.—'A Simon Pedr oedd yn sefyll, ac yn ymdwymno.' Ioan 18. 25. Y mae ychydig o wahaniaeth yn yr hanes a rydd Matthew a Marc am y lle y gadawodd Pedr ei feistr gyntaf. Dywed Matthew ei fod yn eistedd *allan* yn y llys. Mat. 26. 69. Dywed Marc ei fod yn y llys i *waered*. Marc 14. 66. Amlwg yw, oddiwrth eirian Ioan, ei fod gyda'r gweinidogion wrth y tân pan y gwadodd ef y drydedd waith. Ac oddiwrth Luc 22. 61. amlwg yw i'r Iesu edrych ar Pedr fel yr oedd yn ei wadu y drydedd waith. Yr oedd yr Iesu a Phedr, gan hynny, yn yr un lle; yr Iesu gyda'r barnwyr yn pen uchaf, a Phedr gyda'r gweinidogion wrth y tân, yn y pen arall. Fel hyn, gellir dywedyd fod Pedr 'allan yn y llys:' sef y tu allan mewn perthynas i'r barnwyr, y tystion a'r milwyr, oedd yn amgylchynu yr Iesu; ond mewn perthynas i'r lle yr eisteddai y cynghor, yr oedd 'yn y llys i waered.' Dywed Ioan (pen. 18. 18.) ei fod wedi y gwadiad cyntaf yn *sefyll* gyda'r gweision a'r swyddogion: ond dywed Matthew a Luc ei fod yn *eistedd* wrth y tân, pan y gwadodd ef gyntaf. Tebygol i eiriau y llances yn ei gyhuddo ei gythryblu, ac iddo gyfodi oddiar y sedd a roddodd y gweision iddo pan ddaeth gyntaf i mewn. EDR. TWYM.

YMDYWALLT, (tywallt) tywallt ei hun; ymofidio gan ofid a thristwch. Job 30. 16.

YMDADLEU, (dadl) ymrwon mewn geiriau.—'Gwnewch bob dim heb rwnnach, ac ymdadieu.' Phil. 2. 14. Na fyddwch fel gweision anufudd yn achwyn ar eirchion eich meistriaid fel yn orthrymllyd, neu blant anufudd yn dadieu yn erbyn gorchymynion eu rhieni fel yn afresymol. Y mae ymdadieu a rhesymau yn bechadurus pan fyddo o blaid cyfeiliornad, a gau resymau, i gau ddyben, ac mewn ysbryd digllon, ymrysongar. Act. 6. 9. a 17. 17. 1 Tim. 6. 5.—Y mae yr Arglwydd yn ymdadieu a dynion a thân ei farnedigaethau. Esa. 66. 16. EDR. YMRAFARL, DADL.

YMDADWREIDDIO. Luc 17. 6. EDR. GWRAIDD.

YMDDANGOS—IAD, (dangos) dangos ei hun, gadaw ei weled, ymgynrychioli, bod yn weledig, bod yn bresennol, bod yn amlwg.—1. Bod yn weledig. Gen. 1. 9.—2. Dyfod ger bron. Esa. 1. 12.—3. Ymragrithio. Mat. 6. 16.

Gwaith Duw yn ymddangos, a ddynoda rhoddi arwyddion amlwg o'i bresennoldeb; fel hyn yr ymddangosodd yn aml i'r hen dadau yn y cyn-ddyddiau. Lef. 9. 6. Gen. 12. 7. a 17. 1. a 18. 1. a 48. 3. 2 Cron. 1. 7. Num. 12. 6.—Neu yn rhoddi amlygiad eglur o'i berffeithiau yn ei ragluniaethau, neu grybwylliad amlwg o'i ewyllys. Act. 9. 17. a 26. 16.

Ymddangosiad Crist a ddynoda, 1. Ei ddyfodiad yn y cnawd. 1 Tim. 3. 16. 1 Ioan 3. 8. Heb. 9. 26.—2. Neu ei amlygiad o hono ei hun i'w ganlynwyr ar ol ei adgyfodiad. Marc 16. 9, 11, 14. Luc 24. 34.—3. Ei eiriolaeth dros ei bobl yn y nefoedd. Heb. 9. 24.—4. Ond, yn benaf, ei ddyfodiad yn y dydd-diweddf ar y cymylau, gyda gallu a gogoniant mawr, i farnu y byd. 1 Tim. 6. 14. 2 Tim. 4. 8. Tit. 2. 13.

'A ymddengys yr ail waith heb bechod.' Heb. 9. 28. Meddyliodd llawer fod cyfeiriad yn y geiriau at ddychweliad yr arch-offeiriad o'r cysegr sancteiddiolaf ar ddydd mawr y cymmod. Gwedi ymddangos yno ger bron Duw i wneuthur cymmod dros bechodau y bobl yn ngwisgoedd llian cyffredin yr offeiriad (Lef. 16. 23, 24.) deuai allan i'r cysegr sanctaidd, a diosgai y gwisgoedd llian a wisgodd wrth ddyfod i'r cysegr, a gadawai hwynt yno. Gwedi hyn golchai ei gnawd a dwfr yn y lle sanctaidd, a gwisgai ei ddillad, sef euraidd a gogonddus, ac a Ai allan i fendithio y bobl, y rhai oedd yn dysgwyl am dano yn y cyntedd. Nid oedd dim a allasai ymddangos yn fwy ardderchog i'r Iuddewon na'r golygiad hwn gan yr apostol o'r mater yn llaw. Ond yr oedd gwahaniaeth rhwng dychweliad yr arch-offeiriad i fendithio y bobl, a dychweliad Crist yr ail waith heb bechod, nac aberth dosto. Yr arch-offeiriad wedi dychwelyd o'r sancteiddiolaf, a wuai gymmod adnewyddol drosto ei hun a thros y bobl yn ei wisgoedd gogoneddus (adu. 24.) yr hyn oedd ddangosiad nad oedd y cymmod blaenorol yn wirioneddol, ond cysgodol. Ond yr Iesu, yn ei ail ddyfodiad, a ymddengys heb bechod, nac aberth i wneuthur cymmod; canys gwnaeth âg un aberth gymmod perffaith a thragywyddol.

Dynion yn ymddangos ger bron Duw, a arwydda, 1. Ei addoli yn ei gynteddoedd yma yn y byd. Exod. 23. 15, 17. Salm 42. 2.—2. Eu gwaith yn sefyll yn y dydd diweddf ger bron gorsedd-faine Crist i gael eu barnu. 2 Cor. 5. 10. EDR. BARN, DANGOS, EIRIOL, RHITH.

YMDAROSTWNG, (darostwng) hunanymostyngiad, darostwng ei hun; ymostwng, ufuddhan, parchu. Gen. 16. 9. Rhuf. 13. 5.

Heb. 13. 17. 1 Pedr 2. 13. 'Ymddarostwngwch dan alluog law Duw, fel y'ch dyrchafu mewn amser cyfaddas.' 1 Pedr 5. 6. Mae gwreidd-yr balchder yn nghalon pob dyn sydd raid ei farweiddio, cyn y byddo yn addas i'r nesoedd. Dwg Duw ddyinion i amgylehiadau addas i hyn, i roddi amryw broffon a ydynt wedi eu plygu yn wirioneddol iddo neu beidio. Deut. 8. 3. Ezec. 17. 24. Galluog law Duw yw ei ragluniaeth ddoeth, gadarn, ac anfethedig, yn trefon pob peth yn effeithiol, ac yn y modd goreu i'w ogoniant ei hun, a'n lles ninau. Ymostwng a gynnwys, 1. Cydnabyddiaeth o law Duw y' mhob peth. 1 Sam. 3. 18. 2 Sam. 16. 10.—2. O'n gwaeldd ein hunain. Salm 144. 3. Gen. 18. 27.—3. O'n pechadurusrwydd. Rhuf. 3. 10, 23. Esa. 64. 6.—4. O ben-arglwyddiaeth Duw. Rhuf. 9. 20. Salm 39. 9. Job 1. 21. a 40. 4, 5.—5. Rhyfeddu yn sanctaidd gyngbor a ffyrdd anchwiliadwy Duw. Rhuf. 11. 33.—6. Ymwrthod a'n holl ragoriaethau ein hunain ger bron Duw. Dat. 4. 11.—7. Ymostwng yn hawdd ac yn ddiddig i'r gwasaneth gwaelaf, gofyno! oddi wrthym yn ein hamgylchiadau. Ioan 13. 14. Phil. 2. 8.—8. Rhyfeddu ei drugaredd tuag atom yn nghanol ei holl amrywiol driniaethau o honom. Salm 144. 3. Ezra 9. 13. Galar. 3. 22. Y mae amser cyfaddas gan Dduw i ddyrchafu ei bobl; sef pan fyddont wedi eu darostwng yn addas, a'i ragluniaethau wedi ateb y dyben tu ag atynt, oedd gan Dduw yn ei olwg.

YMDDATTOD. Edr. DATTON.

YMDIAL-YDD. Edr. DIAL, SUGNO.

YMDIDOL-I, (didol) ymneilldu, ymdyn o'r neilltu, ymbleidio. Hos. 4. 14. a 9. 10.—Gorchymynir i'r duwionion i ymddidoli oddiwrth eilun-addolwyr, a phob math o bechaduriaid cyhoedd; wrth ymgymysgu a chyfeillachu a hwynt, yr ydym yn cynnwys eu pechod, ac yn y modd mwyaf eglur yn tystio nad ydym yn gweled dim niwed yndo. Ar yr ymddidoliad, y mae Duw yn cyhoeddi addewidion tra gwerthfawr: sef y byddai iddo ef eu derbyn, ac ymddwyn fel Tad tirion a grasol tuag atynt. 2 Cron. 6. 17.

YMDIFAD, neu AMDDIFAD, (difad) digysur, diymgeledd; un wedi ei ddefeddiannu o ryw un fyddo eu ganddo, megys tad neu faru, neu ei blant; digariad. Edr. GWEDDW.—O herwydd ynot ti y caiff yr ymddifad drugaredd.' Hos. 14. 3. Y mae gofal Duw yn neillduol am yr ymddifad; gelwir ef, 'Tad yr ymddifad.' Salm 68. 5. Efe a gymer le tad yn ei ofal a'i diriondeb tuag atynt, a'i ymddygiad iddynt.

'Efe a gynnal yr ymddifad.' Salm 146. 9. Y mae pechadur edifeiriol yn golygu Duw dan yr enw fel annogaeth gref iddo ddychwelyd ato. Golyga ei hun yn ymddifad; sef fel plentyn bychan, gwan, a ffol; yn anfodrus ac yn ansbl ymgeleddu ac amddiffyn ei hun, ac heb

gymhorth o un lle arall. Yn ymddifad yn holl eangder ystyr y gair, mae yn edrych at Dduw am ei drugaredd. Y mae yn ei olygu fel yn gwbl abl i'w achub; ac nid hya yn unig, ond hefyd yn ewyllysgar. Gwelwn, 1. Gyflwr yr eglwys yn y byd; y mae yn ymddifad, yr hon nid oes neb yn ei cheisio. Jer. 30. 17. Anialwch yw y byd iddi. Yr oedd Paul wedi ei groesoheolio i'r byd, a'r byd iddo yntau. Gal. 6. 14.—2. Hwyrfydigrwydd dyn i geisio trugaredd; nid a at Dduw nes y pallo pob cymhorth arall iddo, fel yf' afradlon. Luc 15. 17, 18.—3. Yr agwedd addas ar ddyon i fyned am drugaredd, sef pan fyddo yn gwbl ymddifad yndo ei hun, ac o bob help o un lle arall. Esa. 41. 17. Deut. 32. 36.—4. Yr achosion effeithiol yn gweithredu edifeiriol, sef taimlad o wagder a phechod ynom ni, a chydnabyddiaeth o anfeidrol ddaioni a thrugarogrwydd yn yr Arglwydd. Ioan 16. 9, 10. Esa. 40. 4, 5. Dwg Duw ei bobl i agwedd addas i gyfranogi o'i fendithion, a'u mwynhan.

'Nis gadawaf chwi yn amddifad; mi a ddeuaf atoch chiwi.' Ioan 14. 18.—1. Er cael pob peth arall, buasant yn amddifad hebdo ef ei hun.—2. Y mae cyflawnder digonol yn Nghrist ei hun i ymgeleddu ei bobl.—3. Ni phalla ei gariad tuag atynt, ei ofal am danynt, a'i ffyddlondeb iddynt.

'Crefydd bur a dihalogedig ger bron Duw a'r Tad, yw hyn: Ymwelad a'r amddifad a'r gwragedd gweddwon yn eu hadfyd,' &c. Iago 1. 27. EDR. DIHALOGEDIG. Barna rhai dysgedigion fod yn y geiriau gyfeiriad at ragorlodeb maen gwerthfawr, yr hyn sydd yn gynnwysedig yn ei fod yn dryloyw, ac heb un diffyg neu fai yndo. Mewn gwirionedd, nid oes un gem mor werthfawr ac addurnol a'r dymher hawddgar ac anwylaidd a ddarlunir yn y geiriau! Y gair *σπουδαία*, crefydd, a arwydda yn neillduol addoliad dwyfol; ac a arwydda yma, nad oes un math o addoliad crefyddol yn gymeradwy gan Dduw os esgeuluser cyfraith freninol cariad, ac ymwelad a'r amddifad a'r gwragedd gweddwon yn eu hadfyd. Gwel Tillotson's *Works*, Doddridge, Macknight.

YMDIFFWYNO, (difwyn) difeddianu ei hun o fwynhad; ymlygru.—'Ymddiffwynasant gan waed.' Galar. 4. 14. Sef ymhalogasant gan waed wedi ei dywallt yn greuilon ac anghyfiawn.—'Cyd-ymddiffwynasant,' sef cyd-ymlygrasant. Salm 14. 3. EDR. DIFWYNO.

YMDIFFYFN-FA, neu AMDDIFFYFN, (diffyn) diffyn, differ, diffyniad, nawdd; ymnoddi, ymachlesu; noddfa, diffynfa.—1. Lle o nodded ac amddiffyn. Barn. 9. 49. 1 Sam. 22. 4, 5. 1 Cron. 13. 16.—2. Yr hyn fyddo gan un i ddywedyd drosto ei hun yn erbyn ei gyhuddwyr. Aet. 19. 33.

Mae yr Arglwydd yn amddiffyn ei bobl rhag digofaint, trwy ei aberth; rhag eu gelynyon, trwy ei ofal a'i allu; a rhag eu cyhuddwyr,

trwy ei eirioleth trostayat. Salm 31. 2. a 59. 9, 16. a 94. 22. Esa. 4. 5. a 33. 16. Zech. 9. 15. a 12. 8.

Gdsodwyd yr apostolion 'er amddiffyn yr efengyl,' yn erbyna ei gelysion, a rhag ei llygru gan gyfeiliorawyr. Mae fr efengyl elyaion lawer; y mae pob dyn yn y byd yn naturiol, pob llygred yn nghalon dyn, a phob cythraul yn uffern, yn ei herbwn; a'r cyfeiliorawyr sydd yn ei llygru, yw ei gelysion penaf. Y mae yn deilwng i'w hamddiffyn a braint pawb yw sefyll drosti, yn ei phurdeb a'i gogoniant. Phil. 1. 17.

YMODDIGIO. Edr. DIG.

YMODDIGRIFO, (digrif) ymhyfrydu, ymddi-fyru, ymloni, ynhoeni, ymlawenhau.—Y mae meddwl sanctaidd yn ymddigrifo yn yr Arglwydd a'i ddeddfau; y maent yn ei olwg yn hardd, yn werthfawr, ac yn peri hyfrydych a llawenydd mawr. Salm 37. 4. a 119. 16, 47, 70.—Anwiredd y drygionus yw digrifwch rhai; a thrwy hyny y maent yn euog o'u pechodau. Diar. 2. 14.

Gau athrawon a ymddigrifent yn eu twyll. 2 Pedr 2. 13.—'Yn ymddigrifo yn eu twylliad-ay, pan font yn cydwleddu gida chwi.' W. S. *επιρροωτες εν ταϊς ακαταις αυτων, yn byw yn foethus ac yn lodddestgar trwy eu cyfeiliornadau twyllodrus.* Arwydda y gair *επιρροω*, yn benaf, ymhyfrydu mewn llawder o fwydydd a diodydd, ymddigrifo mewn moethau beunydd; eu dw oedd eu bol.

YMODDILLADU, (dillad) ymwisgo, ymddy-noethi.—'Nid ymddilladant a'u gweithred-oedd;' hyny yw, ni bydd eu geithredoedd er harddwch ac er diogelwch iddynt; ni byddant yn gyfiawnder. Esa. 59. 6. Edrych DILLAD, Gwisg.

YMODDYNNOETHL, (noeth) ymddihatru, ymddyosg. Esa. 57. 8. Edr. DYNNOETHL.

YMODDYOSG, (dyosg) ymddynoethi, ymddihatru. 2 Sam. 6. 20. Edr. DYOSG.

YMODDIRIAD-ED, (diriad) hyder, goglod, coel, gobaith; hyderu, rhoddi goglod ar.

Tri pheth nid ellir ymddiried iddynt: iechyd i hen, hindda y ganaf, a diwydrwydd arglwydd. Diar.

—Arwydda, yn gyffredinol, yr un peth a chredu, yn yr ysgrytharan. Ymddiried yn yr Arglwydd, yw credu ynddo, ar sail ei air a'i addewid. Sylfaen ein hymddiried ynddo, os bydd yn wirioneddol, yw tystiolaeth ei air am dano, a'i addewid i ni yn y gair. Y mae yn wrthddrych addas o'n hymddiried disgog, yn ol tystiolaeth y gair am dano. Mae yn alluog—yn drugarog—yn ddigyfnewid—yn ffyddlon; pethau angenrheidiol mewn gwrthddrych i ymddiried ynddo. Ymddiried ynddo, a ddy-noda, dysgwyl wrtho mewn ffydd y cyflawna tuag atom mewn amser, ac i dragywyddoldeb, yr hyn sydd yn gytun a'i air, ei berffeithiau, a'i gynghor. Salm 2. 12. a 5. 11, a 7. 1. a 16. 1. a 34. 8. a 115. 9, 10, &c. Esa. 26. 4. Mae

y mddiried ynddo yn ei anrhydeddu; yr ydym wrth hyny yn cydnabod ei fawrhydi a'i berffeithiau dwyfol; ac mae y cysur mwyafr i nin-nau, gan fod yr Arglwydd yn darian i bawb a ymddiriedant ynddo. 2 Sam. 22. 31. Jer. 39. 18. Salm 17. 7.

Beth bynaag yr ymddiriedom ynddo ydyw ein dau, yr hwn yr ydym, trwy hyny, yn ei barchu a'i fawrhau; megys, ynddo ei hun—mewn dyn—yn lluosogrwydd ei olud—ei blaid gref—ei lewder a'i ferusrwydd ei hun, &c. Salm 44. 6. a 52. 7. a 118. 8. Diar. 3. 5. Jer. 17. 5.—Ymddiried mewn celwydd, yw pob ymddiried ond yn yr Arglwydd. Jer. 13. 25. Edr. CAERU, DYSEWYL, HYDERU.

YMODDWYN, (dwyn) ymweddu, ymfeich-iogi, dymddwyn. Luc 2. 21. Can. 3. 4. a 8. 5. Phil. 1. 27. 2 Cor. 1. 12. Heb. 12. 7. Edr. BIGHIOGI, CENEDLU, GENI, RMODIO.—'Trwy ffydd Sarah hithau yn anmhlantadwy, a dderbyniodd nerth i ymddwyn hād.' Heb. 11. 11. Edr. SARAH.

YMODDYDDAN-ION, (dyddan) cyd-siarad; ymgyfeillachu.—Ymddyddanodd yr Arglwydd gynt a'i saint mewn gweledigaethau; megys ar Sinai a Moses—oddiar y drugafeddfa—trwy yr Urim a'r Thummim, &c. Yr oedd yn tori geiriau i amlygu ei feddwl iddynt. Ymddyddanodd Ag Abraham fel gwr a'i gyfaill. Salm 89. 19. Gen. xviii. Zech. 1. 19. Yn awr y mae ei holl gynghor a'i feddwl wedi ei amlygu i ni yn ei air; yn hwn y mae yn ymddyddan a phawb a wrandawo arno. Yr hwn sydd a chlustiau ganddo i wrando arno, gwrandawed; a chaiff glywed Duw yn ymddyddan Ag ef ar bob achos yn y gair, yn dirion, yn ddoeth, ac yn ddeallus.—Y mae ymddyddanion drwg yn llygru moesau da.' 1 Cor. 15. 33. Edr. MOESAU, SIARAD, TAFOD.

YMODDYEITHRO, (dyeithr) ymnewidio, y m-bellau. 1 Bren. 14. 5, 6. Job 19. 13. Salm 58. 3. Ezeq. 14. 5. Edr. DYETHER, PELL.

YMODDYRCHAFU, neu YMDDERCHAFU, (dyrchafu) ymfawrhau, ymfawrygu, ymddringo, ymesgyn, ymgodi.—Un o nodau yr apostol ar gau athraw yw, ei fod 'yn ymddyrchafu.' 2 Cor 11. 20. Nid dyrchafu Crist, na phorthi y praidd, ond dyrchafu eu hunain yw prif bwnc gau athrawon. Elwa, pesgi a dyrchafu eu hunain yw eu prif nodau. Ond o bawb, Anghrist yw y mwyafr haerllug a digywilydd, yr hwn sydd yn ymddyrchafu goruwch pob peth a elwir yn Dduw, neu a addolir, &c. 2 Thea. 2. 4. Edr. ANGHRIST, DYRCHAFU.

YMODDYSGLEIRIO, (dysclae) ymddangos, ymlwyrchu, ymogoneddu, ymddangos yn ddys-glaer ac yn ogoneddus. Mae Duw yn ymddy-sgleirio pan y mae yn amlygu ei ragoriaethau dysglae yn ei weithredoedd nerthol o drugar-odd neu farn. Salm 80. 1. a 94. 1. Edr. DYS-GLAE, GOGONANT, LLEWYRHO.

YMEGNIO, (egni) cyd-egni, ymerthu, ym-

eiديو, ymgais a'r holl nerth. 1 Cron. 28. 7. Esa. 44. 14. Dan. 10. 21.

YMENYN, (ymen) sylwedd bras, olewaidd, a ddarperir o laeth trwy ei gorddi. Yr oedd yn ddiweddar cyn i'r Groegiaid wybod dim am ymenyn. Er bod Homer, Theocritus, Euripides, a'r prydyddion ereill, yn son yn aml am laeth a chaws, nid oes ynddynt grybwylliad unwaith am ymenyn. Nid oedd yr hen Rufiniaid, ac nid yw trigolion yr Hispaen eto, yn arfer ymenyn yn ymborth, ond yn feddyginiaethol yn unig i iachau llonorod a gorynan. Yr Isellmyr (*Dutchmen*) a'i dygodd gyntaf i'r India Ddwyreiniol. Yr oedd yr Iuddewon yn foreu yn ei wneyd, ac yn ei arferyd yn ymborth danteithiol. Coffeir am dano mor foreu ag amser Abraham. Gen. 18. 8. Diar. 30. 33. Esa. 7. 15. Dull yr Arabiaid a thrigolion Barbary o wneuthur ymenyn, yw rhoddi y laeth mewn cydan o grwyn geifr, a'r wyneb tu fewn allan, y rhai a grogant o naill ben y babell i'r llall, ac a'u gwasgant yn ol ac yn mlaen nes yr ygaro yr ymenyn oddiwrth y rhanau meiddaidd o'r laeth. Cymh. Diar. 30. 33. Gwel *Shaw's Travels*, *Stewart's Journey to Mequinez*, *Hasselquist's Travels*.—Gwneir ymenyn o laeth gwartheg, gafrod, a defaid. Gwnaed ymenyn ar achosion o laeth gwragedd, yr hwn a gymeradwya Hoffman yn fawr fel meddyginiaeth rhagorol rhag y nych-glywf. I fod yn ymborth iachus, rhaid i'r ymenyn fod yn newydd, ac yn beraidd, ac heb ei gras-bbibi, neu ei *frio*; onidè bydd yn anhwylyso treuliad y bwyd yn y cylla, yn troi yn sŵr ynddo, yn ei lenwi & gwynt yn peri bytheiriadau, ac yn drwy llawer o surni afiachus i'r gwaed. Ei gras-bobi ar fara o flaen tân yn hir, sydd yn ei wneuthur mor afiach ag y dichon iddo fod, a rhaid cael cylla cryf i ymwaredu llawer o hono felly.—'Golchi camrau ag ymenyn,' a arwydda byw mewn Lawnder a hawddiŵd. Job 29. 6.

YMESGUSODI, (eagus) ymaswyno, amddiffyn. Luc 14. 18. 2 Cor. 12. 19. Edr. **ESGUSODI**.

YMESTYN, (estyn) ymestyn, ymystwyo. Amos 6. 4, 7. 2 Cor. 10. 14.—'Ac ymestyn at y pethau o'r tu blaen.' Phil. 3. 13. *Ἐπεκτεινομενος*, *ymestyn yn orchestol a fy holl egni*. Yr oedd yn gweled rhan o'i yrfa heb ei rhedeg, ac mae y geiriau yn hysbysu agwedd ryfodd ei feddwl yn barhaus, fel gwr ar ei lawn dyn o hyd, heb ystyried dim fel wedi ei gwblhau, tra yr oedd yr yrfa heb ei gorphen, a'r gamp heb ei heunill. Yr oedd y gamp yn uchel, sef galwad Duw oddi uchod trwy Grist; nid oedd dim ennill hon heb ymestyniad dyfal, diorhwys, a diflino. Mae y geiriau yn mynegi y difrifwch, y diwydrwydd, y dianwadwlch, a'r ffyddlondeb yn y graddau mwyaf. Edr. **ESTYN**, **NOD**.

YMFALCHIO, (balch) ymchwyddo, ymddyrchafu. Salm 131. 1. Esa. 3. 5. Edr. **BALCH**,

YMFAWRYGU, (mawr) ymddyrchafu, ymgodi, ymfalchio, ymfawrhau.—'Fel hyn yr ymfawrygaf, ac yr ymsancteiddiaf,' &c. sef y dengys yn eglur ac yn ddyglaer ei fawredd a'i sancteiddrwydd trwy farnedigaeithau ofnadwy ar ei elynion. Ezec. 38. 23. Mae mawredd hanfodol yn Nuw, ac nis dichon fod yn fwy; ond dichon roddi *dangosiad mwy* o'i fawredd. Edr. **MAWR**.

YMFENDIGO, (bendigo) bendithio ei hun cyfrif-ei hun yn ddedwydd. Esa. 65. 16.

YMFENDITHIO, (bendith) cyfrif ei hun yn ddedwydd. Jer. 4. 2. Edr. **BENDITH**.

YMFILNO, (blino) blino ei hun.—'Onid oddiwrth Argwydd y lluoedd y mae, bod i'r bobl ymfino yn y tân, ac i'r cenedloedd ymddiffygio am wir wagedd?' Hab. 2. 13. 'Ymfino am y tân,' sef am bethau a fyddant yn cael eu llosgi. Newcombe. Llafruiodd Nebuchodonosor a'i luocedd yn boenus i gasglu cyfoeth y gwledydd i adeiladu Babilon, ac yr oedd hono, wedi y cwbl, yn fuan i gael ei llosgi & than. Oddiwrth Dduw yr oedd hyn yn farn am ei heilun-addoliaeth, ac i ddangos ynfdrwydd plant dynion, a gwagedd eu holl lafur poenus. Edr. **BLINO**.

YMFODDLONI. Edr. **BODDLONI**, **CYD-YMFODDLONI**.

YMFŌELI, (moel) yn moeli ei hun, yn iadlymu ei hun.—'Ac nid ymfoelir trostynt.' Jer. 16. 6. Yr oedd ymfoeli, medd Herodotus, yn arfer cyffredin yn mysg y cenedloedd oll, ond Aiphtiaid, fel arwydd o alar. Gwel Herodotus, b. ii. 36. 'Cneifia dy wallt,' medd Jeremiah, 'a twrw i ffordd.' Pen. 7. 29. Gwel Homer, *Odys.* iv. 197. Yn Otaheite, a'r Ynysoedd Cyfeillgar (*Friendly Islands*) y mae yr arferiad hwn o ymfoeli, fel arwydd o alar, yn gyffredin. Gwel Cook's & Clark's *Voyage*. Yr oedd hyn yn waharddedig dan gyfraith Moses. Lef. xix. Edr. **MOELI**.

YMFŌSTIO. Edr. **BOST**.

YMFYDDINO. Edr. **BYDDIN**.

YMFŌFROST-IO, (ffrost) ymfroestio, ymfocachu. Iago 4. 16. 2 Cor. 11. 10. Jer. 9. 23, 24. 1 Cor. 1. 31. Edr. **FROSTIO**.

YMFŌFUST, (ffust) ymguro.—'E ddarvu gorvot y ddug ef gan y milwyr rac ymfust y dyfa.' Ac 21. 35. W. S.

YMGADARNHAU, (cadarn) ymgryfhan, ymnerthu.—'Fod wedi ymgadarnhau mewn nerth, trwy ei Ysbryd ef, yn y dyn oddi mewn: ar fod Crist yn trigo trwy ffydd yn eich calonau chwi.' Eph. 3. 16, 17. Mae dau beth yn gwanhau meddwl dyn: sef ofnau a llygredigaethau.—1. Ofnau yn tarddu, yn benaf, oddi wrth enogrwydd pechod, a chydnabyddiaeth o'u troseddau yn erbyn Duw. Nid oes dim a gryfha feddwl dyn yn erbyn yr ofnau trymion hyn ond golwg trwy ffydd ar iawn Crist. 1 Ioan 2. 2. Oddiwrth ofni dynion, golwg ar

fwy trowm a'i symud yn effeithiol.—2. Gweithrediadau llygredigaethau hefyd ydynt achosion yn gyffredin o wanychdod. Mae hyn yn ychwanegu euogrwydd, a'r euogrwydd drachefn yn cryfhau llygredigaethau. Anghrediniaeth, yn neillduol, sydd yn achos effeithiol i wanbau hyn yn mhob ystyr, yn ol y gradd y byddo yn gweithredu. Gwanychwyd Samson trwy gollwair a chwantau anghyfreithlon. Nid yn unig gwy'r llygredigaethau, ond hefyd bychanrwydd graa, sydd yn gadael y dyn oddi fewn yn wan, fel plant bychain newydd eu geni. 1 Cor. 3. 3, 4. Heb. 5. 12. Y mae angenheidrwydd neillduol i'r dyn oddi mewn gael ei gryfhau; ac onidê, byddwn yn anwastad yn ein rhodiad, yn gloff yn ein hufudd-dod, yn lleag yn ein hymdrechiadau a'n llafur dros Dduw yn y byd, a'n cysuron yn graddu yn isel. Gwaith grasol yr Ysbryd Glan yw cryfhau enaid yn wirioneddol. Mae yn gwneuthur hyny trwy ei fod yn peri fod Crist yn trigo trwy fydd yn y galon. Crist yw yr iawn; a'r olwg arno trwy fydd a gryfha enaid, ac a wanychba bob pechod. EDR. CRYF, DYN, TRIGO.

YMGADW, (cadw) cadw ei hun, ymogelyd rhag, ymaros yn.—'Ymgedwch oddiwrth eilunod.' 1 Ioan 5. 21.—'Ymgedwch yn nghariad Duw.' Judas 21. Sef cariad tuag at Dduw. Ymgadw yn yr olwg ar ei gariad ef a'i ragoriaethau; ein rhwymedigaeth ninnau iddo. Trwy ymgadw oddiwrth bob peth a fyddo yn tueddu i oeri ein cariad tuag ato. 1 Ioan 2. 15.

YMGALEDU. EDR. CALED.

YMGAIS. EDR. CHRISO.—'Ag ef yr ymgais y cenedloedd.' Esa. 11. 10. 'Ag ef,' sef a gwreiddyn Jesse, Crist Iesu. Pan y saif yn athrawiaeth yr efengyl yn *arwydd* i'r bobloedd, effeithia y pregethiad o hono yn mhlith y cenedloedd yn y fath fodd, fel y cyrchant ato, ac ymfynant am dano, yn rhan ac yn iechydwrtaeth iddynt.

YMGASGLU. EDR. CASGLU.

YMGEGINNIO, (ymgaint) ymgeintach, ymgiprya, ymserthu, ymlelef.—'Ymgeiniaa.' W. S. Gal. 5. 20.

YMGLEDD-U-WR, (cêl) amddiffyniad, cynnorthwy, cyweir, golygiad, gofeiliant.—'A'th ymgeledd a gadwodd fy ysbryd.' Job 10. 12. Y gair Heb. פקדון a gyfieithir *ymgeledd*, a arwydda *ymweled*, *gofwyo*. Ymweliad Duw a gadwodd, a gynnaliodd, ac a gysurodd ysbryd Job; buasai wedi llwrhau a digaloni heb hyny. Dywedir fod yr Arglwydd yn ymgeleddu tir Canaan; yr oedd llygaid yr Arglwydd arno yr holl flwyddyn i'w ddyfrhau, ei ffrwythloni, a'i gadw. Dent. 11. 12. Felly, wrth ymgeleddu ysbrydoedd ei bobl, y mae ei lygaid arnynt i ganfod a chyflawni eu holl angen, eu cysuro, eu ffrwythloni, a'u hamddiffyn. Nid oes dim ond ymgeledd Duw a wna hyny, mwy nag y dwg ddaear ffrwyth heb fendith Duw arni.

'Y mae efe dan ymgeleddwyr a llywodraethwyr.' Gal. 4. 2.—'Dan arfedogion.' W. S. ymyl y ddalen. Dan arolygwyr a noddwyr, rhai i ofalu am dano ef a'i holl achosion. Er fod yn etifedd, yr oedd angen ymgeleddwyr arno o herwydd ei ieuencytyd, a'i ddiffyg profiad a synwyr. Cyffelyb i hyny oedd cyflwr yr eglwys yn gyffredinol dan yr hen oruchwyliaeth.

YMGYFRINACHU, (cyfrinach) cyd-gyfeillachu, cyd-gynghori. Salm 83. 3.

YMGLODFORL EDR. CLONFORL.

YMGLYMU. EDR. CWLWM.

YMGOFLEIDIO. EDR. COFLEIDIO.

YMGREDU, (credu) ymgvfammodi, cydymrwymo. Deut. 20. 7. a 28. 30.

YMGREINIO, (creinio) ymdreiglo ar y ddaear. Marc 9. 20. W. S.

YMGROGL EDR. AHITOPHEL, CROGL, JUDAS.

YMGRYFHU. EDR. NERTHU, YMGADRANHAU.

YMGRYMU. EDR. ADDOLI, CRYMU, LLWCH, PLYGU, YMOSTWNG.

YMGUDDIO-FA, (cudd) ymlechu, ymddiogelu, ymorchuddio, myned o olwg; diogelfa, noddfa, amddiffynfa.—Mae yr Arglwydd Iesu yn ymguddfa. Esa. 32. 2. Tywy ei gyflawnder yn diogelu y sawl a gredant ynddo rhag digofaint Duw; trwy ei ragluniaeth, ei allu, a'i ras, y diogela efe hwynt rhag pob peryglon oddiwrth bechod, y byd, a'r diafol.

Mae Duw yn ymguddio, ac yn cuddio ei wneb, pan fyddo yn attal ei ymweliadau grasol yn ei ordinhadau, atebiad i weddian, ei oleuni a'i awdurdod trwy ei air, a'i amddiffyniad yn ei ragluniaethau. Salm 55. 1. a 89. 46. Esa. 45. 15. Puchod yn cael ei lochesu yn om ni, yw yr achos fod Duw yn ymguddio. Esa. 58. 2.

'Ti wyt Ddaw yn ymguddio.' Esa. 45. 15. Iaith yr eglwys sydd yn y geiriau, yn gosod allan y modd y mae dybenion, cynghorion, a rhagluniaethau Duw tuag at ei eglwys yn yml yn guddiedig. Duw ei eglwys, ac achubydd ei bobl yw, er bod dybenion ei ragluniaethau tuag atynt yn aml yn dywyll ac yn guddiedig. Duw Israel, ac Achubydd Israel yw, hyd yn nod pan byddo yn ymguddio oddi wrthynt, o ran eu cysuron, a dybenion ei oruchwyliaethau tuag atynt. Esa. 8. 17. a 57. 17. Salm 44. 24. a 77. 19. Ioan 3. 7. Rhuf. 11. 33, 34. EDR. CUDDIO, WYNEB.

YMGURO, (curo) ymfino, ymboeni; lladd eu gilydd. 1 Sam. 14. 16. Preg. 1. 13.

YMGUSANU. EDR. CUSANU.

YMGWPLYSU, ymgysylltu, ymgvfammodi, ymuno. Salm 83. 8.

YMGYFARFOD. EDR. CYFARFOD.

YMGYFATHRACHU, (cyfathrach) ymgyf-

ammodi, ymberthynasu, myned i berthynas agos a'n gilydd. Gen. 34. 9. 1 Sam. 18. 27. 1 Bren. 3. 1. 2 Cron. 18. 1.

YMGYFEILLACH-U, (cyfeillach) ymgyfeillio, ymuno mewn cymdeithas.—'Ymgyfeillechwch bobloedd, a chwi a ddrvllir.' Esa. 8. 9.—'Ymrwygwch, bobloedd.' Dr. M.—'Gwybyddwch hyn, O, bobloedd!' Y LXX. a Lowth ar en hol. Ond mae y dysgedig Vitringa yn cymeradwyo ac yn cudarnhau ein cyfieithiad presennol ni. Yr achos o'r gwahaniaeth yn y cyfieithiadau yw y gwahanol wreiddyn a olygir i'r gair רָעָה. Rhai, gyda'r Dr. M. yn ei dardda o'r gair רָעָה dryllio, fel y cyfieithir ef yn Esa. 24. 19. Ereill a'i tarddant oddiwrth y gair רָעָה cyfaill, yn Kal. ymgyfeillechwch. Mae y prophwyd fel pe byddai yn beiddio holl elynion Judah, neu yr eglwys, hyd ddiwedd y byd; gan sicrhau, er ymgyfeillachu ac ymfyddino o honynt yn ei herbyn, y byddai iddynt gael eu dryllio, am fod Duw gyda'i eglwys yn ei hamddiffyn a'i gwaredu.

YMGYFEILLIO, (cyfaill) ymgyfeillachu, ymuno mewn cymdeithas.—'Jehosaphat brenin Judah a ymgyfeilliodd âg Ahaziah brenin Israel.' 2 Cron. 20. 35. Edr. JEHOSAPHAT.

YMGYFIAWNHAU, cyfiawnhau ei hun.—'Chwi a aethoch yn ddi-fudd oddiwrth Grist, y rhai ydych yn ymgyfiawnhau yn y ddeddf.' Gal. 5. 4.—'Chwi ach ymddadwnaethoch y wrth Grist; pa'r ei bynac ich cyfiawnir gan y ddeddf, yr cwympasoch y wrth rat.' W. S.—'Chwi a aethoch oddiwrth Grist, pwy bynac ydych yn ymgyfiawnhau yn y ddeddf a syrthiasoch oddiwrth y gras.' Dr. M.—'Chwi a ryddhawyd (neu, a ymddadwnaethoch) oddiwrth Grist, y rhai a gyfiawnhawyd (neu sydd yn ceisio cael eu cyfiawnhau) trwy y ddeddf; syrthiasoch oddiwrth ras.' Macknight. Cyfieithir yr un gair *καταργουμαι*, rhyddhau, yn Rhuf. 7. 2. y gair a gyfieithir yma *difudd*.* Nid Duw oedd yn eu cyfiawnhau, ond hwy eu hunain. Un ffordd sydd gan Dduw i gyfiawnhau pechadur, sef trwy ffydd yn Nghrist. Mae yno wir gyfiawnder o ddarpariad Duw, ac mae Crist o'r buddioldeb mwyaf i bawb sydd yn credu ynddo. Y rhai sydd yn ymyfiawnhau yn y ddeddf, neu yn ceisio cael eu cyfiawnhau trwy y ddeddf, maent wrth hyn yn rhyddhau eu hunain oddiwrth Grist, yn cefnu arno, ac yn ei wrthod, ac ni bydd Crist o fuddioldeb iddynt mewn un gradd.

YMGYFLOGI. Edr. CYFLOGI.

YMGYFOETHOGI, (cyfoeth) ychwanegu cyfoeth, golud, a meddiannau.—'Y rhai sydd yn ewyllysio ymgyfoethogi, sydd yn syrthio i brfedigaeth a magl, a llawer o chwantau ynfyd a niweidiol, y rhai sydd yn boddii dynion i ddinystr a cholledigaeth.' 1 Tim. 6. 9.—'Yr

ei a fynent ymgywaythogi, a gwympant i profedigaeth, ac i vagle, ac i llawer o drachwantay ffllion a' niweidus, rrain syn boddii dynion i golledigoeth ac i ddistriw.' W. S.—'Yn syrthio i brofedigaeth ac i fagleu.' Dr. M. Mae y gair *καταδα*, magl, yn y rhif unigol. Nid yw yr apostol yn dywedyd 'rhai sydd gyfoethog,' ond 'y rhai sydd yn ewyllysio ymgyfoethogi,' neu y cyfryw a gyfeiriant holl lafur eu galwedigaethau i'r dyben o gasglu cyfoeth. Nid yw yr apostol yn beio ar sefyllfa gyfoethog, ond yn hytrach y *chwant* ymgyfoethogi, sef y chwant i gael mwy nag sydd yn angenrheidiol er cynnalïaeth un, ac i wneyd daioni. O garïad at y byd, a'r pethau sydd yn y byd, maent yn rhoddi eu holl synwyr ar waith i gael ychwaneg o hono; hyn yw y pwnc mwyaf yn eu golwg; hwn y maent yn ymgais at; a thra byddo y chwant hwn yn llywodraethu arnynt, anhawdd ymgadw o fewn terfynau uniondeb a thrugaredd. Mae yr agwedd hon ar ysbrd dyn yn hollol elyniaethol i Dduw, ac yn tynu barn Duw mewn amrywiol ffyrdd ar ddyinion, ac y maent yn soddi i ddinystr a cholledigaeth dragywyddol. Yn y darluniad hynodol a bywiog hwn, y mae yr apostol yn gosod allan ddyinion yn eu dymuniadau am gyfoeth, a'r chwantau a gynhyrfir gan y meddiant o hono, fel yn ymlid i derfyn pellaf dibyn dychrynllyd y gwagedd disylwedd, y rhai a gânt ymddangosiad o sylwedd yn unig trwy weithrediadau y chwantau a gynhyrfir yn y meddiant gan gyfoeth ac ysbrd bydol; ac fel hyn yn syrthio i lynclyn, ac yn soddi mor ddwfn ynddo, fel y maent yn ddiadfer yn golledig. Effeithiau niweidiol ariangarwch a ddarluniwyd gan brydyddion ac ereill, mewn lliwiau bywiog a nodedig; ond ni thynodd neb y darluniad yn fwy cywraïn ac effeithiol na'r apostol yn y lle hwn, yn mba un y gesyd allan, mewn ychydig eiriau, yn y lliwiau cryfaf, ffeidd-dra y chwant, a'r canlyniadau niweidiol o hono, i gyrph a meddyliau rhai dan ei lywodraeth. Maent trwyddo yn 'cyfeiliorni oddiwrthi y ffydd, ac yn *gwanu* eu hunain â llawer o ofidiau.' *Ἰλεπειραια*,* y gair hwn a arwydda, medd Leigh, *brathu eu hunain o'r pen i'r traed*, fel y byddont wedi eu gorchuddio âg archollion; yr hyn a esyd allan yn dra addas y dirdra a'r niwed ateirif a wnaeth y creaduriaid ynfyd hyn i'w cydwybodau, trwy ymroddi i fod yn gyfoethog beth bynag, bydded cam, bydded cymhwys. 'Nac ymfina i ymgyfoethogi,' medd Duw; 'dod heibio dy synwyr dy hun.' Diar. 23. 4. Dy synwyr llygredig dy hun yw hyn, ac nid cyfarwyddyd a gras Duw; gras Duw a ddysg i ddyinion ymwadu âg annuïoldeb, a chwantau bydol. Mae 'ewyllysio ymgyfoethogi,' yn gwbl groes i 'fyw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol;' effeithiau gras Duw ar eneidiau dynion.

YMGYFODI, (cyfodi) ymddyrchafu ymunioni, ymgnïo.—'Nid oes a alwo ar dy enw,

* Vacui estis a Christo. Vulg.—Evanuistis separati a Christo. Beza.

* Undiquaque info et perforo. Schleusner.

nac a ymgyfyd i ymafyd ynot.' Esa. 64. 7. Y geiriau a ddarluniant gyflwr gwlad neu eglwys yn ei marweidd-dra, a diffwrthder ysbrydol, yn gorwedd ar lawr mewn llygredd, tywyllwch, a digalondid. Gosodir credu yma yn dra addas allan yn y geiriau *ymgyfodi*, ac *ymafyd* yn yr Arglwydd am nerth, ac am iechyd-wriaeth. Mae cyfeiriad y geiriau at yr enog yn ffoi at gyrn yr allor am ddiogelwch—sef at Grist a'i ras, yr hwn yw gallu Duwr ein hiechyd-wriaeth. Gesyd y geiriau allan y gradd mwyaf o afiechyd ysbrydol, a llesgrwydd o'r herwydd: nid ydynt yn gallu, nac yn chwentych ymgyfodi.

YMGYFREITHIO, (cyfraith) ymryson mewn cyfraith.

Gwell yw cytuno yn ddrwg noc *ymgyfreithio* yn dda. —*Diar.*

'A feiddia neb o henoeh, a chanddo fater yn erbyn arall, ymgyfreithio o flaen y rhai anghyfiawn, ac nid o flaen y saint?' 1 Cor. 6. 1. Yr oedd gan yr Iuddewon gwasgaredd ym mhliith y Cenedloedd, lysoedd barnedigaeithol iddynt eu hunain, gan fod eu cyfreithiau hwy yn gwbl wahanol oddiwrth gyfreithiau y gwledydd Paganaidd yr oeddent yn trigo yndynt.* Er nad oedd ganddynt awdurdod i farnu am fater yn perthyn i fywyd, eto y mae yn dra sicr fod y Rhufeiniaid yn rhoddi rhyddid iddynt yn mhob man i farnu mewn llysoedd o'r eiddynt eu hunain, *περι των βιωτικων, am bethau yn perthyn i'r bywyd hun.* Mae geiriau yr Ymerawdr Titus wrth yr wrthblaid derfysgld yn eu plith, yn profi hyn yn eglur; 'Yn gyntaf,' medd efe, 'caniatasom i chwi fyw yn eich gwlad eich hunain; gosodasom drosoch freninoedd o'ch llwythau eich hunain; *cadwasom i chwi gyfreithiau eich gwlad eich hunain*; a chaniatasom i chwi fyw nid yn unig wrthyhych eich hunain, ond hefyd yn ol eich heuyllys eich hunain.' Josephus, *De Bell. lib. vi. cap. 34.* Tebygol yw fod gan y Cristionogion yr un fraint, gan fod llawer o'r Iuddewon wedi derbyn Cristionogrwydd; mewn llawer o bethau yr oedd y Cristionogion yn cytuno a'r Iuddewon, ac yr oeddent yn cael eu golygu gan y Cenedloedd yr un fath a'u gilydd, fel gwrthwnebwyr addoliad eu gau dduwiau. Yr oedd, gan hyny, yn anharddwch neillduol yn y Cristionogion pleidgar, cynhenus yn Corinth, i fyned i'w llysoedd hwy a'u mater, yn lle ei benderfynu yn eu llysoedd eu hunain. Nid oedd hyny ond myned at rai anghyfiawn i ymofyn am gyflawnder: at Baganiaid tywyll i ymofyn am farn oleu. Yr oedd gan yr Iuddewon a'r Cristionogion gyfraith uniawn i farnu wrthi—peth nad oedd gan y Cenedloedd; a gweddasai eu bod hwythau am wneuthur cyflawnder wrth y rheol gywir ddwyfol hono; a phe busasai pob un am gyflawnder yn unig, hyny a wnaethent. Yr Iuddewon a'i barnent yn un

o'r pechodau ffeiddiaf i Iuddew ddwyn achos i gael ei farnu yn llysoedd o Cenedloedd; yr oedd yn ddiystyrwch ar gyfraith Moses, yn parchu eilunod, yn halogi enw Duw, ac yn gymaint pechod a llofruddiaeth; ac yr oedd yn ysgymundod yn eu plith i neb fod yn *dyst* yn llysoedd y Cenedloedd. Gan nad oedd erlidigaeth yn erbyn y Cristionogion wedi bod eto yn Ymerodraeth Rhufain, diammeu fod iddynt yr un rhyddid yn hyn ag oedd gan yr Iuddewon: am hyny yr oedd yn wrthu ac yn ffaidd iddynt fyned a'u mater ac ymgyfreithio o flaen rhai anghyfiawn. Yr oeddent eisoes yn barnu y byd trwy yr athrawiaeth yr oeddent yn ei phroffesu, ac yn clywed ei phregethu; ac os oedd yr athrawiaeth yn barnu y byd o ran eu cyflyrau rhyngddynt a Duw, a oeddent yn addas i farnu y pethau lleiaf sef y pethau bychain perthynol i'r bywyd hwn—bychain yn sicr a'u cymharu a phethau mawrion y byd tragwyddol.

Mae gwahanol feddylian am waith y saint yn barnu y byd. Lightfoot a Gill a olygent y geiriau yn arwyddo y byddai y Cristionogion yn mhen ychydig yn swyddwyr gwladol yr Ymerodraeth, yr hyn a ddygwyddodd ychydig o gannoedd o flynyddoedd wedi ysgrifonau yr Epistol hwn, pan ddaeth Cystenyn Fawr i'r orsedd, ac y maent wedi parhau fwy neu lai o hyny hyd yn hyn; ac a gyflawnir yn fwy hel-aeth eto, pan ddelo breninoedd yn dadmaethod, a breninesau yn fammaethod i'r eglwys. A barnodd y saint angelion drwg, pan fwriwyd allan dywysog y byd hwn trwy athrawiaeth yr efengyl, o'i demlau, yr hyn a eilw Crist, 'barn y byd hwn.' Ioan 12. 31. Nid oes dim yn yr amrywiol ddarluniadau a roddir i ni am y farn, y rhei i ni un crybwylliad y barna'r saint y byd yn y farn ddiweddaf. Bydd y defaid yr un fath a'r geifr yn sefyll i gael eu barnu. Mat. 25. 32, &c. 2 Cor. 5. 10. Cymeradwyo y farn a wnant yn ddilys, a llawenyachu yn ddirfawr o'i phlegid—felly bydd *gorfod* ar annwoliion a chythreuliaid gydnabod ei huniondeb. Yn gymhariaethol, bydd Paganaiid, megys trigolion Ninifeh a brenines Seba, yn barnu Iuddewon a Christionogion diffwrth diedifeiriol.—Am y geiriau yn Mat. 19. 28. a Luc 22. 30. tebygol eu bod yn perthyn yn benaf i farn Duw ar yr Iuddewon yn ninystr Jerusalem. Y deuddeg apostol, nid y saint i gyd, sydd i eistedd ar orsedd-feinciau i farnu deuddeg llwyth Israel, trwy eu hathrawiaeth am Grist, am eu gwrthodiad o hono, ac i gyhoeddi barnedigaeithau arnynt o'r herwydd. Diammeu hefyd, y bydd i'r apostolion rhyw anrhydedd arbenig yn y farn, ac yn y byd tragwyddol. Edr. **ANEDIGAETH.**

YMGYFFESU, cyffesu arno ei hun. Neh. 9. 3.

YMGYMYSGU, (cymysgu) dyfysgu, britho.—'Ymgymysgant a hâd dyn.' Dan. 2. 43. Wrth hâd dyn y deallir gan esponwyr yn gyff-

* Gwel Josephus *Antiq. lib. xiv*

redin, y Gothiaid, y Vandaliaid, a'r Huniaid, y rhai a oregynasant Ymerodraeth Rhufain; byddai i'r Rhufeiniaid gyd-drigo, ac ymfasnachu ac ymbriodi â hwynt: 'Ond ni lynast y naill wrth y llall, megys nad ymgymyaga haiarn â phridd.' Nid ymunasant yn drwyadl mewn serch, bwriadau, a dybenion; am hyny nid ymgyfhasant yn Ymerodraeth gadarn.

'Ephraim a ymgymysodd â'r bobloedd.' Hos. 7. 8. Wrth צמרים y bobloedd, y meddylir yr holl genedloedd mewn cyferbyniad i Israel; trwy eu cfngrair â'r cenedloedd, ac ymbriodi â hwynt, yr oedd Israel yn un o honynt—o'r un moesau a defodau, ac wedi gwerthu holl freintiau y genedi etholedig. Cymh. Ezra 9. 2.

'Cymysgodd yr Arglwydd ynddi ysbryd gwrthnysigrwydd.' Esa. 19. 14. 'Ysbryd penfeddwod.' Lowth.* Cymysgu, a arwydda, tywallt iddynt, neu eu gadael i'w hysbryd gwrthnysig eu hunain. Gwnaeth i'r Aiphtiaid yn galyuol, gyfeillorni yn eu holl waith, fel meddwyn yn ei chwydfa. Yn cyfateb i hyn bu rhyfeloedd ac ymladdau yn eu plith eu hunain, nes oedd y wlad fel meddwyn yn wan, ac yn ddirmygedig, heb allel braidd sefyll.

YMGYNDDEIRIOGI, ymgreuloni, ymfyrnigo. 2 Bren. 19. 28. Jer. 46. 9. Edr. CYNDDDEIRIOG.

YMGENFIGENU, Gal. 5. 26. Edr. CENFIGEN.

YMGYNGHORI, cyngchori yn nghyd, cyngchori ei hun, ymofyn cyngchor iddo ei hun. Exod. 18. 15. Joa. 9. 14. Mae cyngchor Duw am bob peth wedi ei fynegi yn ei air; ymgynghori â Duw, gan hyny, yn bresennol, yw gwrandao ar ei leferydd yn y gair, a gweddio am gymhorth yr Ysbryd Glan i'w ddeall, a phlygu iddo. Ymgynghori â Duw mewn gweddii, neu gymeryd arnom wneuthur hyny, heb wrando ar ei air, sydd ddirmyg mawr ar Dduw. Edr. CYNGHOR.

YMGYNHENU, (cynhenu) ymgyffroi, ymddadieu, ymgecru. Gen. 28. 20. Ezod. 17. 2. Esa. 41. 12. Edr. CYNHEN.

YMGYNHYRFU, (cynhwrf) ymgyffroi, ymysgwyl, ymaffonyddu.—'Yr Arglwydd sydd yn teyrnasu, cryned (neu, cynddeiriogodd) y bobloedd: eistedd y mae rhwng y cerubiaid; ymgynhyrfed (neu, ymgynhyrfodd) y ddaear,' i wrthwynebu gosodiad ei deyrnas i'fynu. Salm 99. 1.—'Yr Arglwydd sydd yn teyrnasu (er maint) a ymderfysco y bobloedd; eistedd y mae (rhwng) y cerubiaid (er maint) a ymsiglo y ddaear.' Dr. M. Y geiriau a ddarluniant yn hynod o hardd y cyffro a'r ymgynghori fu yn mhllith penaethiaid yr Iuddewon yn erbyn yr Arglwydd a'i efengyl. Ond myfyrio peth ofer

* Vox צרמים notat perversitatem perversissimam, sef y gwrthnysigrwydd mwyaf gwrthnysig. Vitringa.

yr oeddent; canys yr Arglwydd sydd yn teyrnasu, ac nis dichon iddynt ei ddiorsedd. Edr. CYNHYRFU.

YMGYNNAL, cynnal ei hun, cynnwys ei hun, cynnal ein gilydd. 2 Sam. 3. 29. Edr. CYNNAL.

YMGYNNEFINO, ymarfer, arfer ei hun. 2 Pedr 2. 14. Edr. CYNNEFINO.

YMGYNNULL, ymgasglu, ymdyru.—'Lle mae dau neu dri wedi ymgynull yn fy enw i, yno yr ydwyf yn eu canol hwynt.' Mat 18. 20.—'Yn eu canol wy.' W. S. 'Yn eu perfedd,' ymyl y ddalen. Ymgynull yn enw Crist a arwydda, ymgynull i'w addoli—mewn cariad ac ufudd-dod iddo—i ddysgwyl wrtho am ei gymhorth a'i gyfarwydd. Yno yr YDWYF yn eu canol; nid yno y byddaf, ond YDWYF; yn cyfeirio at ei bresennoldeb dwyfol yn mhob lle, bob amser; a'i bresennoldeb neillduol trwy ei Ysbryd i fendithio ei bobl lle bynag y byddont, a pha amser bynag y byddo. Geill dau neu dri o'i bobl fod wedi ymgynull mewn miloedd o fanau ar unwaith; y mae y geiriau, hyny, yn brawf neillduol o'i holl-bresennoldeb. Mat. 28. 20. Exod. 20. 24. Zech. 1. 5. Ioan 8. 58. Dat. 1. 11, 12, 13. a 2. 1. a 21. 3.

YMGYRCH-U, (cyrch) nesáu at eu gilydd; brwydr, ymladdfa; brwydro, gwrthdrin.—'Gan nad oes un achos trwy yr hwn y gallen roddi rheswm o'r ymgyrch hwn.' Act. 19. 40.—'Y cynnired hyn hyn o'r popul.' W. S.—'Yr ymgyrchfa hon.' Dr. M.—Gr. σωστρον, ymgyrchiad cythryblus. Jer. 5. 22.

YMGYSEGRU, ymsaneteiddio, ymroddi i'r Arglwydd. 2 Cron. 29. 31.

YMGYSTLWNG, (cystlwg) ymgyfeillachu, ymgyfrinactu; perthyinas, cysylltiad.—'Canys nid yw yr Iuddewon yn ymgystlwg â'r Samariaid.' Ioan 4. 9. W. S.—'No dealing.' Saa. Nid yw y gair συζωωται, yn arwyddo fel y mae yn y cyfieithiad Saesonaeg, nad oeddent yn prynu a gwerthu i'w gilydd; canys yr oedd y dysgyblion yn awr wedi myned i brynu bwyd atynt; ond nid oedd dim cyfeillach a chyfrinach neillduol rhyngddynt; nid oeddent yn gofyn cymwynasan, nac yn benthyca gan eu gilydd; ond yr oedd prynu a gwerthu gan eu gilydd yn elw o bob tu.

YMGYSTUDDIO, (cystudd) ymofidio, ymflino; ymddarostwng mewn edifeirwch. Ezra 8. 21. Dan. 10. 12.

YMGYSURO, (cysur) ymfoddloni, ymhyrdu, cysuro ei hun.—'Yn wyneb cyfyngder, a than brofedigaeth fawr, 'Dafydd a ymgysurodd yn yr Arglwydd.' 1 Sam. 30. 6. Mae yr Arglwydd yn wrthddrych addas i ymgysuro ynddo yn mhob amgylchiad, o herwydd ei alla, ei ddoethineb, ei ddaioni, a'i ffyddlondeb. Ete a ddichon gynnorthwyo a gwaredu pan ballo dyfais, doethineb, a gallu pawb ereill. Edr. CYSUR, DYDDANWCH.

YMGYSYLLTU, ymuno, ymlynu, ymgysf-ammodi.—‘Eithr ni feiddiai neb o'r lleill ymgysylltu â hwynt; ond y bobl oedd yn eu mawrhan.’ Act. 5. 13. Pwy oedd y lleill! Diammen, medd Lightfoot, en bod o rifedi y 120, heblaw y deuddeg apostol. Tebygol fod Ananias yn un o honynt. Y lleill â ddychrynasant wrth ei ddiwedd ef, ac o dra phareh i'r apostolion, ni feiddient ymgysylltu â hwynt fel eu cydraddolion. Gwel i Bren. 17. 18.

YMHALOGI, (halog) ymddifwyo, ymlygru, ymasianhan. Lef. 21. 1. Salm 106. 39. Ezec. 20. 7. Edr. GLAN, HALOGI.

YMHARDDU, (hardd) ymdecau, ymwychu, ymdacluso. Ezec. 23. 40. Edr. HARDU.

YMHOFFI, (hoff) ymhwyfrydu, ymfoddioni.—‘Yna yr ymhoffi yn yr Hollalluog.’ Job 22. 26. Arwydda y gair חָפַץ boddlonrwydd â hyfrydwch yn mhob ystyr, allanol a thufownol, y corph a'r meddwl. Mae yr Arglwydd yn anfeidrôl addas i ymhwyfrydu ac ymhoffi ynddo. Yr oedd ei hyfrydwch ef gyda meibion dynion er tragrwyddoldeb; ac y mae yn *ddyledswydd* ac yn *fraini* i ymhoffi ynddo yntau, fel gwrth-ddrych penaf ein serch. Diar. 8. 30, 31. Edr. GORFOLEDDU, HOFFI, LLAWENHAU.

YMHOLI-YDD, (holi) ymofyn, ymorol, ymchwilio; ymofynwr, ymorolwr.—‘Pa le y mae ymholydd y byd hwn?’ 1 Cor. 1. 20.—‘P'le mae dadleuwr y byd hwn?’ W. S. Edr. YSGRIFENYDD.

YMHYFRYDU, (hyfryd) llenwi ei hunan â hyfrydwch; ymddigrifo.—Mae y duwiolion yn ymhwyfrydu yn yr Arglwydd Iesu, ac yn mrasder a helaethrwydd y bendithion cynnwysedig ynddo. Can. 1. 4. Esa. 55. 2. a 58. 14.—‘Ymhwyfrydu yr wyf yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddi mewn.’ Rhuf. 7. 22. *συνδομαί*.—‘Y mae yn hoff genyf Ddeddyf Duw.’ W. S. Y dyn oddi mewn, yw y duwiol anian, y dyn newydd, y creadur newydd; y mae hwnw o'r un natur a'r gyfraith, yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda; am hyn nis gall lai nag ymhwyfrydu mewn peth sydd mor un a chydyniol â'i natur. Salm 1. 3. a 119. 11, 14, 15, 16, 24, 47, 54, 97, 103. Job 23. 12.

YMHYSBYSU, (hysbys) amlygu ei hun; hyfforddi ei hun.—‘Yn ngwydd pa rai yr hysbysais iddynt hwy, wrth eu dwyn allan o dir yr Aipht.’ Ezec. 20. 9. *וְהִגַּדְתִּי* y *gwnaethum fy hun yn wybyddus iddynt*: hysbysodd ei hun iddynt trwy ei weithredoedd mawrion erddynt, a'r deddfau a roddes iddynt.

YMIRO, (iro) iro ei hun, ymeneinio. Yr oedd, ac y mae, ymiro yn arferiad cyffredin yn y gwledydd dwyreiniol o ran cysur, harddwch, ac iechyd. Ruth 3. 3. Dan. 10. 3. Mic. 6. 15. Edr. ENEINIO.

YMLADD-AU, (lladd) tori eu gilydd; rhyfela; ymfrwydro, ymwrtaid.—‘Oddi allan yr oedd ymladdu.’ 2 Cor. 7. 5. *ἐξωθεν μάχαι*,

sef, tebygol, y terfysgiadau a gyfodai yr Iuddewon anghrediniol yn mhob man yn ei erbyn; a gau athrawon, dynion y byd, a holl arferion llygredig y byd, a holl greulondeb Satan, &c. oeddynt yn peri ymladdau parhaus a diderfyn: fel hyn yr oedd yn mhob peth yn gystuddiedig; ond yn y cwbl dyddand Duw ef. Adn. 6.—Yn aml dywedir fod Duw yn ymladd dros ei bobl; sef yn eu llwyddo yn eu hymladdfeydd yn erbyn eu gelynyon. Mae yn ymladd trwyddynt, droetynt; sef yn rhoddi medrusrwydd a grym iddynt yn y rhyfel, ac yn y gwrthwyneb i'w gelynyon. Exod. 14. 14. Salm 144. 1. 2 Cron. 20. 17.

YMLAWENHAU, (llawen) gwneyd ei hun yn llawen. Arferir y gair yn aml yn yr un ystyr a *llawenhau*; megys Esa. 9. 17. Edrych LLAWENHAU.

YMLENWI, (ymlanw) llanw ei hun.—‘Rhag i mi ymlenwi, a'th wadu di.’ Diar. 30. 9. Mae Agur yn gweddio rhag cyfoeth a thlodi; nid rhag gofalon trafferthus y naill, a chyfyngderau y llall; ond rhag i'r amgylchiadau fod yn foddion y naill fiordd neu y llall i beri iddo ddirmygu neu gablu Duw. Mewn llawnder y mae pergyl i ni besgi y cnawd, anghofio Duw, a gwadu ei ragluniaeth; a diystyru ei iechyd-wriaeth, ei heddwch, a'r mwynhad o hono. Deut. 6. 10, 11, 12, a 8. 10—14. a 31. 20. a 32. 18. Exod. 5. 2. 2 Cron. 32. 15, 16, 17. Yr amgylchiadau mwyaf manteisiol i fyw yn dduwiol yw yr amgylchiadau goreu.

YMLEW-HAU-YDD, (llewydd) darbwyllo, cynghori, annog.—‘A'r archofieriaid a'r Henurieit ymlewydd awnaethent a'r bobl er mwyn govyn Barabbas, a' cholli'r Iesu.’ Mat. 27. 20. W. S.—‘A hudasant y bobl.’ Dr. M.—‘Ac wyntae ymlewhaf a wnaethant.’ Luc 23. 5. W. S. Sef a ffont ÷on a thaer.

YMLID, (llid) canlyn, dilyn, erlyn, erlid, olrhain.—Pharaoh a ymlidiodd ar ol meibion Israel. Exod. 14. 8. Ymlidiodd fel gelyn i oddiweddyd, ac i ranu yr yspail. Pen. 15. 9. Mae gan Satan ryw Pharaoh i ymlid pawb sydd am ddianc o'i gaethiwd; ond nis goddiweddant, ac nid yspeiliant y rhai y mae Duw yn eu gwaredn; canys nis gall ymlid (*διωχνος*) gelynyon eu gwahanu oddiwrth gariad Crist. Rhuf. 8. 35.

YMLITHRO, (llithro) llithro, ymdynu ymaith yn ddirgel.—‘Yna Jeremiah a aeth allan o Jerusalem, i fyned i wlad Benjamin, i ymlithro oddi yno yn nghanol y bobl.’ Jer. 37. 12. *וַיֵּלֶךְ* i *dderbyn rhan o honi*; sef o'i etifeddiaeth yn ngwlad Benjamin, yr hon yr yspoiliodd y Caldeaid ef o hono. wedi iddynt oresgyn y wlad. Ar eu hymadawiad hwy yr oedd yn bwriadu dychwelyd yno, i gael rhan o gynnyrch y wlad gyd â'r lleill o'i gymydogion. Hwn yw ystyr mwyaf naturiol y geiriau, medd Blayney a Parkhurst.

YMLOSGI, (llosgi) llosgi ei hun; llosgi yn-

ddo ei hun.—'Y gwyr a ymloegent yn eu hawydd i'w gilydd.' Rhuf. 1. 27. Mae yn ddigon hysbys fod puteindra a bryntia yn arferedig yn mblith y cenedloedd, ac yn rhan ffaidd o addoliad eu dwiau. 2 Bren. 23. 7.

'Gwell yw priodi nag ymloegi.' 1 Cor. 7. 9. Lloegi yn dufewnol gan chwant; ar dân yn gwbl gan chwant y cnawd; os felly, byddant mewn perygl mawr o syrthio i buteindra, godineb, &c. Am hyn, gwell yw arferyd y feddyginiath anrhydeddus a drefnodd Duw i'r cyfryw, sef priodas, er yr anhawderau, y gofalon, a'r trafferthion, a ddichon gyd-fyned â'r ystad hōno. Mae meddwl puraidd yn dra gworthfawr, ac yn tueddu yn fawr i ychwanegu cysur, a chymdeithas â Duw.

YMLUSGO-IAD, (llusgo) llusgo ei hun; cropian, ymgripiant. Creadur yn cropian, ac yn llusgo ei hun.

Anffawd a ddaw dan redig, ac a ymaith dan *ymlusgo*.
Diar

Y mae ymlusgiaid yn y dyfroedd, ac ar y ddaear. Gen. 1. 20, 21. Deut. 4. 18. Yr oedd pob ymlusgiad asgellog yn asian dan y gyfraith (Deut. 14. 19.) megys yr ystlum, locustaid, a'r cyffelyb.

YMLYNU, (glynu) glynu, dylinau. Edr. GLYNU.—'A hwy a ymlynasant wrth dy draed.' Deut. 33. 3. Cyfeiria y geiriau naill ai, 1. At waith yr Israeliaid yn sefyll wrth droed mynydd Sinai i dderbyn y gyfraith (Exod. 19. 17.)—neu, 2. Eu gwaith yn dyfod i'r cysegr, ei ystoldroed ef, i gael eu dysgu yn neddfau yr Arglwydd (Salm 99. 5. Eze. 43. 7.)—neu, 3. At ddull dysgyblion yn derbyn addysg gan eu hathrawon, ac yn eistedd wrth eu traed. Act. 22. 3. Gen. 49. 10. Felly y mae yr holl saint yn llaw yr Arglwydd, o ran eu diogelwch a'u cyfarwyddyd (Num. 4. 28, 33. Ioan 10. 28, 29.)—wrth ei draed yn derbyn o'i eiriau er eu hyfforddiad a'u dyddanwch.

YMNEILLDUO-OL, (neillduo) tynu oddiwrth eraill, myned ar ei ben ei hun; ymgadw oddiwrth.—'Ymneillduo oddiwrth win, sef ymgadw oddiwrtho. Num. 9. 3.—'Ymneillduo oddiar ol yr Arglwydd,' sef cilio oddiar ei ol. Eze. 14. 7.

YMNERTHU, (nerthu) ymgryfhau; nerthu eu gilydd.—'Ymnerthwch yn yr Arglwydd—yn y gras sydd yn Nghrist Iesu.' Eph. 6. 10. 2 Tim. 2. 1. Golyga yr hyn ydyw yr Arglwydd Iesu i bechadur; sef, ei ras, ei gyfiawnder, a'i allu, yn unig a ddichon gryfhau enaid tlawd a digymhorth o'i ran ei hun yn mhob ystyriaeth. Yr ydym yn ymnerthu ynddo, trwy gredu ystiolaeth y gair am dano, ymddiried ynddo yn gwbl, a dyagwyl trwy ffydd ynddo, am ei drugaredd a'i ras yn gymhorth cyfaanserol. Mae gras yn Nghrist Iesu, gallu, a chladernid, yn ddifeth, pan y byddom ni yn wan, ac yn leag; a'r peth yw efe ynddo ei hun, y mae efe yn hyn y neb a gredu ynddo.

YMNHEDD-U, (nedd) ymbil, erfyn yn daer, taer ddeisyfiad, taer ddymuno.—'Er maint a ymhheddo, ni throant ato.' Diar. 19. 7. Sef cyfeillion y tlawd; nid yw ei gyfeillach ond trafferth a dianrhydedd yn eu golwg; am hyn ydyeithrant oddi wrtho. Iago 2. 15, 16. Diar. 18. 23. Luc 18. 38, 39. 40.

'Ymhedd o'i flaen ef dros ei phobl.' Est. 4. 8. Sef, ymbil yn daer ag ef am arbed yr Iuddewon, y rhai a fwriadasai Haman eu dyfetha.

YMNODDI, (noddi) gosod ei hun dan amddiffyniad, ceisio nodded.—'Ac yn peri i'r cyffion ymnoddi am fy fferau.' Job 13. 27. Dr. M.—'Ac yn nodi gwadnau fy nhraed.' Priodol ystyr y gair יָדָהּ yw nodi, argraffu, cerfio. Yr oedd arwyddi on o w̄g Duw ar wadnau ei draed; ond pa fodd, neu pa beth, nid yw eglur. Barna Michaelis fod cyfeiriad yn y geiriau at y llinorod a'r gorynau dan wadnau ei draed. Cyffelyba Job ei hun fel carcharor mewn cyffion; ei gystuddiau yw y cyffion; y mae argraff a nodau y rhai hyn arno, fel nodau y cyffion ar draed y carcharor. Mae yn rhwym ac yn ddolstrus ganddynt; mae y cyffion megys yn ymnoddi yn ei draed.

YMNŌETHI, (noethi) dynoethi ei hun; diguddio ei hun.—'Noah a ymnoethodd yn nghanol ei babell.' Gen. 9. 21. Dadguddiodd y rhanau hyn o'i gorph a ddylasant fod yn guddiedig, trwy fod y fantell oedd am dano wedi ei thafu o'r neilldu. Edr. NOAH.

YMOCHEL, (gochel) cilio oddiwrth, gwylid yn erbyn. Barn. 13. 4.—'Ymochel, nac edrych ar anwirodd.' Job 36. 21. Mae pob anwiredd i'w ochelyd, a pheidio edrych arno gyd ag un gradd o barch a hoffder. Salm 66. 18. Nōd dyn annuwiol yw, 'Nid ffaidd ganddo ddrygioni.' Salm 36. 4.

YMOFIDIO, (gofid) gofidio ei hun, ymboeni, ymalaru.—'Ac efe a ymofidiodd yn ei galon.' Gen. 6. 6. Mewn ystyr amhriodol, ac yn ol dull dynol, o herwydd ein gwendid ni, y priodolir edifarhau, tristâu, gofidio, llawenhaus, i'r ΙΗΡΟΦΑΝ anghyfnewidiol: nid am fod y cyfryw nwydau ynddo ef; (carys syml, anghyfnewidiol, yw ef, heb gorph, heb ranau, heb ddyoddeffadau); ond am ei fod ef, a'i ewyllys a'i natur anghyfnewidiol, yn gwneyd y cyfryw bethau ag a wna dynion yn feddiannol a'r cyfryw nwydau cyfnewidiol. Fel y priodolir calon, dwylaw, llygaid, &c. iddo ef i weithredu y cyfryw bethau nas gallai dynion eu gwneyd hebddynt. Fel y dywedir fod Duw yn ymofidio o herwydd llygriad ei greaduriaid; ac yn y gwrthwyneb, ei fod yn llawenhaus pan yr adfera hwynt trwy ras. 'Gorfoleddaf yn Jerusalem, a llawenychaf yn fy mhobl.—Yr Arglwydd a lawenycha yn ei weithredoedd.' Esa. 65. 19. Salm 104. 31. Dywed y Doctoriaid Iuddewig am y cyfryw ymadroddion yn cael eu priodoli i'r Arglwydd, fel y canlyn:—'Gan ei fod yn eglur nad oes

dim corphorol yn perthyn i Dduw; eglur yw hefyd nad oes dim damweiniâu perthynol i gorph yn dygwydd iddo—dim cyfansoddiad, na rhaniad, na lle, na mesur, nac esgyn na disgyn, na llaw ddehau nac aswy, na wyneb na chefn, nac eistedd na sefyll, na dechren na diwedd, na rhifedi blynyddoedd; ac nid ydwy yn cyfnewid, canys nis dichon dim beri iddo ef gyfnewid; ac nid oes ynddo ef na marwolaeth na bywyd, fel bywyd bôd corphorol; na ffolineb na doethineb, fel doethineb dynol; na chysgu na deffroad, na digter na thristâu, na chwerthin na llawenhau, na dystewi na llefarn, fel y gwra plant dynion, &c. ond yr holl bethau hyn a'u cyffelyb a briodolir iddo yn y gyfraith a'r prophwydi yn flugyrol: megys ag y dywedir, 'yr hwn sydd yn preswyllo yn y nefoedd a chwardd,' (Salm 2. 4.) a'r cyffelyb; am y cyfryw oll, llefara y gyfraith yn iaith plant dynion. Felly y dywedir hefyd, 'Ai fi y maent yn ei ddogio? medd יְהוָה, Jer. 7. 19. Felly hefyd, 'Myfi yr Arglwydd ni'm newidir.' Mal 3. 6. Os ydwy ef weithiau yn ddog, ac weithiau eraill yn llawen, y mae yn cyfnewid; ond nid yw y pethau hyn i'w cael ond mewn gwaelledd sydd yn trigo mewn tai o glai, a'u sylfaen yn y llwch; ond y mae y Duw bendigedig yn fendigedig ac yn ddyrchafedig goruwch yr holl bethau hyn.' Maimon. *in Jesud Hatorah*, cap. i. sec. 11, 12.

YMOFYN, (gofyn) gofyn ei hun, ymorol.

Nid hysbys ond a ymofyno. *Diar.*

Arferir y gair ymofyn, yn aml, i arwyddo ymgynghori a'r gwir Dduw, neu â gau dduwian. 2 Bren. 1. 2. a 3. 11. a 16. 15.—'Nac a ymofyno a'r meirw.' Deut. 18. 11. Felly yr aeth Saul at y ddeiwines o Endor i ddwyn i fyru iddo ef Samuel, i ymgynghori âg ef. 1 Sam. xxviii. Y cyfryw a alwi y Groegaid *Necromancer*. Dywedir y byddent yn newynog, yn myned ac yn llettya yn mysg y beddau, i edrych a ddeuai y meirw atynt mewn breuddwydion, i hysbysu iddynt yr hyn a ofyent. Arferent amryw ddefodau eraill afreidiol eu coffau. Mae pob ymgais i wybod meddwl yr Arglwydd am un peth, ond trwy y rheol a roddodd efe i ni, sef ei air, yn ffaidd gan Dduw, ac yn gwbl waharddedig.

YMOGELYD, (gogel) gofal am ddyd ei hun; gochelyd.—'Ymogelwch rhag gau brophwydi.' Mat. 7. 15. *προσεχετε, edrychwch*, byddwch ofalus rhagddynt. Gair a arwydda eu bod yn dra pheryglus, a ninnau yn ddarostyngedig i gael ein denu a'n twyllo ganddynt.—'Edrychwch, ac ymogelwch rhag cybydd-dod.' Luc 12. 15. *φυλασσεσθε*. 'Ymogelwch rac trachwant.' W. S. Edrychwch rhag iddo lechu yn ddirgel yn y galon, ymgwedwch rhagddo yn mhob gradd o hono; canys eilun-addoliaeth sydd yn lladrata y galon oddiwrth yr Arglwydd, ac yn anfoddloni yr Arglwydd, yn fawr. Mae hwn yn nod amlwg a golen ar ddydion, pa un

sydd yn eu cau allan byth o deyrnas nefoedd. 1 Cor. 6. 9, 10.

YMOGONEDDU, (gogoneddu) gogoneddu ei hun, ymfroestio.—'Ac i ymogoneddu yn dy foliant.' 1 Cron. 16. 35. Ymorfoleddu, ymhyfrydu yn molianu Duw, a'i gyfrif yn ddedwyddwch ac yn anrhydedd mwyaf i gael calon i'w folianu ac ymhyfrydu ynddo. Salm 44. 8. *Esa.* 45. 25. 1 Cor. 1. 31. 1 Cron. 16. 9, 10. 'Yn Israel yr ymogonedda efe.' *Esa.* 44. 23. Yr Arglwydd a'u gogonedda hwy, ac a anlyga ei ogoniant ei hun trwy hyny. Eph. 1. 6, 7. a 3. 21. 2 Thees. 1. 10, 11, 12. 1 Pedr 4. 11.

YMOLCHI, (golchi) golchi ei hun, ymlanhau. 'Ymolchwch, ymlanhewch.' *Esa.* 1. 16. Pa fodd y gwnant hyn, mae y geiriau canlynol yn eglurhau:—'Bwriwch ymaith ddrygiani eich gweithredoedd oddi ger bron fy llygaid; peidiwch a gwneuthur drwg, dysgwch wneuthur daioni,' &c. Eu pechodau oedd yn eu haffanhau; bwrw ymaith y rhai hyny a'u glanha; hyny nis gwnant heb wir 'edifeirwch tu ag at Dduw, a ffydd tu ag at ein Harglwydd Iesu Grist.' 1 Ioan 1. 7. 2 Cor. 7. 1. Act. 22. 16. Salm 26. 6.

YMOLLWNG, (gollwng) gollwng ei hun; ymddatod; llwfrhau.—'Fel na flinloch, ac nad ymollyngoch yn eich eneidiau.' Heb. 12. 3.—'Rrag ych bliuo wedi deffygio yn ych meddylly.' W. S. Arwydda y geiriau, llwfrhau gan flinder a lludded, a thrwy hyny rhoddi i fyru yr ymdrech trwy anobaith llwyddo. I feddyginiaethu hyn, cynghora yr apostol i ystyried Iesu yn ddwys ac yn fanwl, godidog-rwydd ei berson, a'r driniaeth a gafodd, yr hwn a ddyoddefodd y groes, ac a fu dan y gwaradwydd mwyaf, cyn iddo gael ei ddyrchafu ar ddehoulaw gorsedd-faine Duw. Gwaradwydd a dyoddefiadau oedd ei fywyd; ac eto ni flinodd, ac nid ymollyngodd, nes gorphen ei waith; felly, yn edrych yn ddyfal arno, a'i ystyried yn fanwl (*αυτολογισασθε*) ewch rhagddoch yn wrol yn eich gyrfa, nes ei gorphen gyda llawenydd.

YMORCHESTU, (gorchest) ymdrechu, ymosod â holl egni; ymdrechu yn nghyd.—'Am hyny hefyd yr ydym yn ymorchestu, pa un bynag a'i gartref y byddom, ai oddi gartref, ein bod yn gymeradwy ganddo ef.—Ac felly gau ymorchestu i bregethu yr efenngyl.' 2 Cor. 5. 9. Rhuf. 15. 20. Am ystyr y gair Groeg, a gyfieithir *ymorchestu* yn y ddau fan. Edrych **CYMERADWY**.

YMOFOLLEDDU, (gorfoledd) gorfoleddu ei hun; ymlawenhau.—'Gan ymorfoleddu arnynt arni hi.' Col. 2. 15. *θριαμβευσας αυτοις εν αυτω*.—'Gwedi gorfot hwy ynthei.' W. S.—'Gan orfoleddu arnynt ynddo ei hun.' Dr. M. Tebygol fod *εν αυτω, arni hi*, yn cyfeirio at *τω σταυρω, wrth y groes*, yn adn. 14. ac nid at Grist, yn ol cyfieithiad y Dr. M. Cajetan, a Pierce. Yr ysbrydion drwg a gynhyriasant yr Iuddewon i goraehoello Crist, i gael gwared o

hono; ond trwy ei farwolaeth yspeiliodd hwynt, a buddugoliaethodd arnynt yn orfoleddus, ac yn ogoneddus iawn; dystyriodd eu llywodraeth, a gwaradwyddodd hwynt byth.

Y MOSOD, gosod ei hun, ymroddi at, ymroi.—'Ac iddynt ymosod i weinidogaeth y saint.' 1 Cor. 16. 15.—'A darvot yddyn ymroi y weiniir Sainetæ.' W. S. a Dr. M. Gosodasant eu hunain, ac ymroisant yn wirfoddol i'r awydd a'r gwaith o wasanaethu y saint.

'Yr ymosod yr hwn sydd arnaf beunydd, y gofal dros yr holl eglwysi.' 2 Cor. 11. 28.—'Mae arnaf gymelri mawr beunydd;' ymyl y ddalen, 'vaich, prysurdep, ympenbleth, cyni.' W. S. Y gair *Gr.* *επιουσασι*, a arwydda, tyrfia yn amgylchynu, ac yn ymosod ar unwaith ar un, i'r dyben i'w orchfygu a'i sathru. Priodolir ef yn hardd gan yr apostol i'w ofalon am yr eglwysi, y rhai oeddynt yn gwaegu arno yn fennyddiol. Cyfieithir ef *gwneuthur terfysg*, yn Act. 24. 12.

Y MOSTWNG, (gostwng) gostwng un ei hun, ymddarostwng, ymispelhan; cyfarch.—Arwydda gostyngiad parchus isafaid i uwchafiad, Deut. 33. 29.—neu wraig i'w gwr, Eph. 5. 22. Col. 3. 18.—neu agwedd edifeiriol pechaduriaid ger bron Duw. 2 Cron. 7. 14. a 33. 12, 19.

'Nid ymostyngasant i gyflawnder Duw.'—Rhuf. 10. 3. Cyn y delo dyn at Grist, a chael ei wiago a'i gyflawnder, rhaid ei ddarostwng yn ei olwg ei hun, a'i holl ymfrost a'i ymddiried yn y cnaud ei roddi o'r neilldu, ac ymostwng yn hollol i gyflawnder. Mae pawb nad ydynt yn ymostwng i *gyflawnder Duw*, yn wrthryfelwyr yn erbyn Duw a'i drefn i achub pechadur.

YMPRYD-IAU-IO, (pryd) dirwest, dirwestu, attal-brydio, ymattal.—1. Bwyta ychydig, neu ddim bwyd. Mat. 15. 32. Act. 27. 33.—2. Ymattal yn wirfoddol oddiwrth fwydydd, i ymostwng yn edifeiriol am bechod, ac i ymbil am drugaredd. Barn. 20. 26.

Yr Iuddewon a gynaliant ympryd bob blwyddyn ar y degfed dydd o fis Tisri, sef yn nghylch diwedd mis Medi. Pa un a oedd y cyfeiriad at gwmp Adda, addoli y llo aur, neu farwolaeth dau fab Aaron, sydd ansicr; ond dyben penaf yr uchel wasanaeth oedd, gwneuthur commod blynyddol dros yr holl genedl Iuddewig; ac i rag-arwyddo marwolaeth Crist yn gymmod effeithiol dros bechodau ei holl bobl; a'i fynediad i'r cysegr nid o waith llaw, sef y nef ei hun, drosom, gan gael i ni dragwyddol rýddhad. Am ddefodau y dydd hwn, gwel Lef. xvi. a 23. 23—32. Num. 29. 7—12. Edr. **ABERTH, ALLOR, ARCHOFFEIRIAD, AROGDARTH, BWCH, CYMMOD, CYSEGR, TRUGAREDDFA.**

Darllenwn yn yr ysgrythyrau am amrywiol ymprydian achlysurol, rhai yn neillduol, a rhai yn gyhoeddus. Tebygol i Moses ymprydio 40 niwrnod dair gwaith ar Sinai: sef yn gyntaf, cyn iddo dderbyn y llochau cyntaf; yn ail, am bechod Israel yn gwneuthur y llo aur; ac, yn

drydydd, pan dderbyniodd y llechau diweddaf. Deut. 9. 9, 18. a 10. 10. Exod. 34. 28.—Ymprydiodd Elias 40 niwrnod yn anialwch Arabia: mewn anialwch arall yr ymprydiodd yr Iean 40 niwrnod.

Y mae goleuni natur, yn gystal a gair Duw, yn dangos yr addasrwydd o ymprydio a galaru ger bron Duw o herwydd ein pechodan, ac ymbil am ei drugaredd a'i ras, pan byddom wedi syrthio i ryw bechodan dirfawr; neu, pan y byddom yn teimlo neu yn ofni rhyw farwedigaethau trymion; neu, pan byddo angen arnom, mwy na chyffredin, am gynnorthwyon dwyfol. Felly yr ymprydiodd Joannah, Samuel, Dafydd, Ahab, Jehosaphat, Jehoiacim, Daniel, Haman, Esther a Mordecai, Ezra a Nehemiah. Joa. 7. 6. Barn. 20. 23, 26. 2 Sam. 12. 21. 2 Cron. 20. 3. Jer. 36. 6. Dan. ix, x. Mae wedi bod yn arferiad cyffredin yn mhob oes a phob cenedl ar amseroedd o dristwch, cystudd, a gofid, fel y rhoddir siamp i rî yn y Nififeaid. Yn y cyfryw amgylchiadau athrist, y mae natur ei hun fel pe bai yn ymwrthod â bwyd.

Yn amser y caethiwed yn Babilon yr oedd yr Iuddewon yn cadw dau ympryd blynyddol; y cyntaf yn y pummed mis, am losgi y deml; a'r llall yn seithfed mis, am ladd Gedaliah. Zech. 7. 3, 4, 5. a 8. 19.—Yn amser ein Hiachawdwr, yr oedd y Phariseaid a dysgyblion Ioan yn ymprydio yn fynych. Mat. 9. 14. Y Phariseaid a ymprydiant ddwy waith yn yr wythnos, gyda llawer o anffurfiad wyneb a rhagrith. Luc 18. 12. Mat. 6. 16.

Yr Iuddewon yn y dyddiau hyn a gadwant dri ar hugain o ymprydian blynyddol; ac heblaw y rhai hyn, ymprydian rhai o honnynt ddwy waith yn yr wythnos: sef dydd Llun, yn gofiadwriaeth i Moses ddiagyn o'r manydd y diwrnod hwnw; a dydd Iau, am mai ar hwnw yr eagnodd. Ymprydian plant serchog yn flynyddol ar y dydd y bu eu tad farw. Ymprydiant yn achlysurol yn eu cystuddiau, neu os cawsant freuddwyd dychrynlyd, &c. Y maent yn ymprydio gyda llawer o ddirifwch, heb gymeryd dim bwyd, oni fwytiant weithiau ychydig ym-en a llysiaw—gwisgant sachlian—gorweddant ar welyau celyd—rhwygant eu dillad—a cherddant yn droednoeth gyda wyneb athrist a phlygiad penau; darllenant Lyfr y Galarnad trosodd, gan eistedd ar y ddaear. Ymgadwant nid yn unig oddiwrth fwydydd, ond hefyd oddiwrth enaint, pâr-aroglan a'r baddon. Ymprydiant o ostyngiad haul hyd yr un amser y dydd caslynol: ar ddydd mawr y cymmod ymprydiant am 28 o oriau. O saith mlwydd oed, ac uchod, eu plant a ymunant, fel y gallont, gyda hwynt yn eu hymprydian: pan y byddont yn un-ar-ddeg neu ddeuddeg oed, cadwant ympryd yr un fath a'r lleill mewn oedrau.*

Er nad oes un gorchymyn, na rheolau neill-

* Gwel Calmer's Dictionary.—Branage's History of the Jews.

duol yn nghylch ympryd wedi eu rhoddi gan yr Arglwydd Iesu na'i apostolion, eto rhoddir hanes i ni am ymprydiau achlysurol yn y Testament Newydd; megys wrth neillduo gweinigogion y gair at waith eu swydd oruchel. Act. 13. 2. a 14. 23.—Ac ar achlysurol eraill, dirgel neu gyhoeddus, fel yr oedd rhagluniaethau yn galw. Mat. 9. 15. Luc 5. 33—35. 1 Cor. 7. 5. Ymprydian neillduol a ddylent gael eu cadw heb ymddangosiad cyhoeddus o hyn. Mat. 6. 16. Gwrthun, a chwbl anghytun a gair Duw, ydyw yr arferiad yn mhilith llawer o fwya ac yfed ar ddyddiau ympryd.

'O herwydd darfod yr ympryd weithian.' Act. 29. 9. Yr ympryd ydoedd ar y degfed dydd o'r sethded mis, sef ar ddydd mawr y cymmod, yn nghylch y 25 o Fedi. Lef. 16. 29. a 23. 27, 29. Amser peryglus i forio, nid yn unig o herwydd fod y gauaf yn agosau, ond hefyd o herwydd ffrydiau gwyl-angel, adnabyddus eto yn Môr y Canoldir.

YMRAPFAEL-IO-ION, (rhy-gafael) cynhen, anghydfod, ymryson, ymddadl, ymddadlen.—Exod. 23. 2, 3. 2 Cron. 19. 8, 10. Luc 12. 51. Edr. AMRAFAEL, CYNHEN, RHESWM, YMRYSO.

YMRANU, (rhan) ymneillduo, ymygaru. Gen. 14. 15. Hos. 10. 2. Mat. 12. 25. Edr. CALON, RHANU.

YMRASYMIAD-AU, (rheswm) meddylu; meddyliau, rhesymau.—'A'r Iesu yn gwybod eu hymresymiaidau hwynt.' Luc 5. 22.—'Ac wrth wybod o'r Iesu y meddylia hwy.' W. S. Edr. RHESWM.

YMRASYMU, meddwl, dadl. Edr. RHESWM.

YMRITH-IO, (rith) ymddangos, dangos ei hun: ymddangos yn debyg i arall, ac annhebyg iddo ei hun, i'r dyben i dwyllo, a hudo; felly yr 'ymrithia Satan yn rith angel y goleuni,' ac yr 'ymrithia ei weinigogion ef fel gweinigogion cyflawnder.' 2 Cor. 11. 13, 14.—Maent yn ymddangos fel gweinigogion cyflawnder—rhai anfonedig gan Dduw i bregethu cyflawnder mawr yr esengyl; ond mewn gwirionedd, gweithwyr twyllodrus ydynt—twyll a'dichell sydd ynddynt, a thwylo ensidiau dynion yw dyben Satan trwyddynt.

YMRODDI, (rhodd) rhoddi ei hun, ymddarostwng, ymdrechu.—Ymroddi i'r Arglwydd, ac i'w ofni, a gwydda, ymostyngiad iddo, ac ymdrechriad i'w foddioni a'i wasanaethu. 2 Cron. 17. 16. Salm 119. 38.

YMROI, (rhoi) ymroddi, ymostwng.—Ymroi i farw, sef ymostwng ac ymfoddioni i farw; ymroi i fyw yn dda, sef bwriadu ac ymdrechu i fyw yn dda; ymroi-ati, sef ymosod ac ymdrechu ati.—'Ymroi i drythyllwch,' sef ymroddi i fywyd afreolus, anllad. Eph. 4. 19.—'Ymroi i win lawer,' sef meddwyn. 1 Tim. 3. 8. Tit. 2. 3.—'Ymroi i gybydd-dod,' sef dilyn cybydd-dod a'r holl galon. Jer. 6. 13.

YMRWYMO, (rhwym) rhwymo ei hun; rhwymo ein-gilydd.—'Pan ymrwymont yn eu dwy gwys.' Hos. 10. 11.—'Pan y tid-raffir hwynt wrth eu dwy gwys.' Horsley. Pan y cylmir hwynt wrth eu dau fai; sef pan y dygir hwynt i'r fath gyfyngder, na byddo dim gob-aith o ymwared trwy ddim callineb, neu ddyfais ddynol, ar ba rai yr ymddiriedant, trwy ddewia un o'r ddau i ymgysylltu a hwynt, sef yr Aipht neu Assyria; yr hyn sydd bechadurus ynddynt, gan eu rhybuddio yn fynych yn erbyn pob un o'r ddau. Rhai a farnant mai wrth y 'ddwy gwys,' neu y ddau fai (cany cyfieithir y gair Heb. פְּרָרָה wrth bob un o'r ddau) y meddylir y lloi yn Dan a Bethel y rhai yr oeddynt yn eu gwasanaethu fel anifeiliaid wedi eu cyd-iesuo i aredig.

YMRWYSTRO, (rhwystro) rhwystro ei hun; rhwystro eu gilydd.—'Nid yw neb a'r sydd yn milwrio yn ymrwystro a negesenau y bywyd hwn.' 2 Tim. 2. 4.—'Ymymblyc a negeseuon y vuchedd hon.' W. S.—'A ymrwyda a negesenau y vuchedd hon.' Dr. M. *επιλεξαται*, cymblethu, cyd-yemblethu, dyrysu, nidro, maglu; cyd-yemblethu a pheth a fyddo yn attalfa iddo fyned yn misen a gorchwyl arall. Nid oedd oddefol i filwyr Rhufeinig ddwya yn mlawn unrhyw orchwyl a fyddai yn rhwystr iddynt i'w gorchwylion milwraidd: felly y gweddai ac y dylai gweinigogion yr ofengyl fod yn rhydd oddiwrth bob peth rhwystrus iddynt i ddilyn yn ddiwyd eu gwaith sanctaidd, fel y galiont ryngu bodd Crist, yr hwn a'u galwodd i'r swydd, a'r gwaith pwyafwr perthynol iddo.

YMRYSO-AU-GAR, (rhyson) ymrafael, cynhen, anghydfod, ymddadl; cynhenu, ymddadlen.—Ymrysona dynion a Duw pan y maent, 1. Yn ymryson a'i air. 'Syniad y cnawd nid yw ddarostyngedig i ddeddf Duw;' hyn yw, y mae yn ymryson a'hi, ac heb ymostwng iddi; ac ymryson a'r ddeddf, yw ymryson a'r ddeddfwr, sef y Duw a'i rhoddodd. Rhuf. 8. 7, 8. Ymrysoniad yw hwn a bara byth, oni fydd i ras Duw dori yr ymryson trwy blygu y meddwl, ac yagrifenu y gyfraith ar y galon.—2. Ymryson ag Ysbryd Duw yn gweithredu ar gydwybodau dynion taw y gair; sef ei wrthwynebu, a dilyn ein llwybrau ein hunain yn groes i'r gair a'r gydwybod. Gen. 6. 3.—3. Ymryson a'i weithredoedd; sef trwy feio ar yr hyn a wnaeth, neu y mae yn ei wneuthur, yn ei ragluniaethau tu ag atom ni neu eraill. Salm 51. 4. a 73. 2, 3. Rhuf. 3. 4. Esa. 8. 21. Dat. 16. 9. Jer. 12. 1.

'Ai dysgeidiaeth yw ymryson a'r Hollalluog?' Job 40. 2. Nagè, ond yr yfydrwydd mwyaf; o herwydd, 1. Fel pen-arglwydd y mae ganddo hawl i wneuthur yr hyn a fydo. Eji greaduriaid ef yw pob peth, a geill wneuthur a fydo a hwynt. Esa. 45. 9.—2. Mae pob gweithred iddo yn berffaith gyflawn a sanctaidd. Dent. 32. 4. Salm 145. 17.—3. Mae ei holl weithredoedd yn

berffaith ddoeth i ateb dybenion arbenig a goruchel. Rhuf. 11. 33. a 16. 27.—4. Ymryson a'i air a'i Ysbryd, yw ymryson a pherffaith uniondeb—A'r hyn sydd yn dangos graslonrwydd Duw tu ag atom yn a gradd mwyaf—ac a'r hyn sydd yn ymgais am y daioni mwyaf i ni. 'Ai dysgeidiaeth,' gan hyn, 'yw ymryson a'r Hollalluog!' Nagé; canys yr ydym yn ddilys yn hyn y gwbl bechadurus, ac yn sicr o gael ein gorchfygu a cholli y dydd.

Dylem ochelyd pob peth a fyddo ya tueddu i fagu ymrysonau yn mblith ein gilydd (2 Tim. 2. 23.) megys 'ynfyd ac annysagedig gwestiynau.' *αραιστωρις συζησεις, αναδεδολοφ-υμιον.*—'Andyscedigaidd orchestion.' W. S. Ymofynion yn nghylch pethau nad ydynt wedi eu dadguddio i ni, a pethau nad ydynt yn tueddu er adeiladaeth, ond i borthi ymchwydd meddwl cnewdod dyn. Col. 2. 18. Gyd a'r cyfryw ymofynion y treulia crefyddwyr gwag y rhan fwyaf o'u meddyliau a'u hamser, gan ddiadieu yn boethlyd, yn haerllug, ac yn awdurdodol yn nghylch pethau o ychydig bwys, ac, yn aml, pur annealladwy iddynt eu hunain.

YMSANCTEIDDIO. Edr. SANCTEIDDIO.

YMSANG-U, (sang) sangu neu sathru ei hun; sathru bob yn ail.—Ymsang torf, sef sathriad torf; llythyren ymsang, sef llythyren cydseinol neu lafarriad, a roddir i mewn yn nghanol gair heb angen am dani o ran priodol argraff y gair.—'O herwydd y gau frodyr a ymsangasant i mewn.' Gal. 2. 4. Dr. M.—'A ymlusoesont y mewn.' W. S. 'A ddygasid i mewn.' *παρυσιαστος*, dwyn i mewn yn ddirgel ac yn dwyllodrus, fel rhed-nwyddau (*smuggled goods*) fel yr arwydda y gair.*

YMSENU. Diar. 17. 19. Edr. SEN.

YMSERCHU. Edr. SERCHU.

YMSERTH-U, (serth) ymsywen, ymgeoru, ymremial, ymryson, ymregu. Diar. 19. 13. Edr. DERNI.

YMSIGLO. 2. Sam. 22. 8. Esa, 24. 20. Edr. SIGLO.

YMSYMUD-O-YDD, (mud) ymyagogi, ymmodi, symud ei hun. Gen. 1. 2. a 9. 2, 3. Edr. SYMUD, YSBRYD.

YMUNIONI, ymysythio, ymddadgrymu.—'Ac wele, yr oedd gwraig ag ynddi ysbryd gwendid ddeunaw mlynedd, ac oedd wedi cyd-grymu, ac ni allai hi mewn modd yn y byd (*εις το παντελες*) ymunioni.' Luc 13. 11. Cyfieithir yr un gair *αναχωπηω*, *edrych i fynu*, Luc 21. 28. Dywed Crist mai Satan oedd wedi rhwymo y wraig druan gystuddiol. Adn. 16. Yr oedd ei chyflwr yn ofidus a gresynus iawn; anhawdd iawn yn yr agwedd hono oedd iddi ddyfod i'r synagog; ac eto, fel yr oedd, ni fynai esgeuluso addoliad Duw yno. 'Pan welodd yr Iesu hon, efe a'i galwodd hi ato—rhoddes ei

ddwylaw arni—a dywedodd wrthi, Ha wraig ti a ryddhawyd oddiwrth dy wendid: ac yn ebrwydd hi a unionwyd, ac a ogoneddodd Dduw.' Yn y wyrth hon ymddengys yr Iesu yn hardd, fel efe ei hun. Gwelwn ei ddiiondeb, ei dosturi, a'i alka dwyfol. Rhwymo a gofidio dynion yw gwaith Satan; dattod, dadrwydo, a chysuro, yw gwaith Crist; a Christ sy drechaf. Haeddai glod, er mai ei ddwrdd a gafodd gan yr arch-synagogydd.

YMWADU.—'Ymwaded ag ef ei hun.'—Mat. 16. 24. Marc 8. 34. Luc 9. 23. Nid ymwada dyn byth ag ef ei hun, nes, 1. Y caffo iawn olwg arno ei hun fel pechadur, ei ffeidd-dra, a'r pergyll y mae ynddo.—2. Hefyd, nes y caffo iawn olwg ar Grist, ar ogoniant ei berson, a dyben ei osodiad i fynu yn ei swydd, yr angenheidrwydd a'r addarwydd o hono.—3. Heb i'r ymwadiad hwn gymeryd lle yn nghyflwr y dyn, a dilyn Crist yn gauylol, nie dichon bod gwir grefydd gan neb. Nid yw pob teimladau, pob gwybodaeth, a phob profes, er mor flagur-og, ond gadael y dyn fyth yn yr un cyflwr, nes y cymero y tro a'r cyfnewidiad grasol hwn le. Heb hyn, nid yw Crist o iawn werth yn ei olwg; ac, yn gauylol, y mae heb gredu ynddo, na'i garu, na'i ddewis yn lachawdwr nac yn Ar-glydd iddo. Nid yw y groes un rhwystr yn y meddwl wedi cael hyn, sef iawn olwg ar Grist. Rhaid bod Crist yn bol peth, neu yn ddim: os ydyw ef ei hun yn fwy na Christ, nid yw Crist yn ddim i'r enaid hwnw. Edr. GWARD.

YMWAHANU. 2 Bren. 2. 8. Edr. GWAHANU.—'A'm hesgyrn oll ymwahanasant;' sef gan bwys y gofid a'r dyoddefiadau. Salm 22. 14. Geiriau Crist ydynt, yn darlunio toster ei ddyoddefiadau, a phwys ei ofid. Er na thorwyd un o'i esgyrn, eto, ymwahanasant mewn gradd oddiwrth eu gilydd. Yr oedd yn gorph cyfan, nid oedd eisien llaw-feddyg i gydio a iachau ei esgyrn; eto, goddefodd yr arteithian trymaf yn ei feddwl a'i gorph.

YMWARED. Edr. GWARD.

YMWASGARU. Exod. 5. 12. 1 Sam. 13. 8. a 14. 18. Edr. GWARD.

YMWASGU, ymlynu, ymuno. Act. 9. 26. a 17. 4. Edr. GWARD.

YMWELED-IAD, (gweled) gofwo, gwesta.—1. Myned i gyfarfod, neu i edrych ansawdd. Act. 7. 23. a 15. 36.—2. Arolygu i'r dyben i gynnorthwo ac ymgaleddu; felly y dylai swyddwyr gwladol a gweinidogion yr efengyl ymweled a'u pobl. Jer. 23. 2.

Mae Duw yn ymweled a dynion mewn trugaredd, neu mewn llied: mewn trugaredd, pan fyddo yn rhoddi iddynt ei bresenoldeb grasol, yn eu gwaredu, eu cynnau a'u dyddanu. Zech. 10. 3. Luc 7. 16. Gen. 21. 1. 1 Sam. 2. 21.—Yn ei lid, pan fyddo yn ymweled a'u pechadan, yn ei cospi, neu yn ceryddu o'u plegid. Exod. 20. 5. Jer. 6. 6. Ezech. 38. 8. Edr. GORWR.

* Arferir ef yn benaf am ddwyn i mewn nwyddau gwaharddedig. Schlenker.

'Ymwelod a'r smddifad a'r gwragedd gweddwon.' Edr. DIHALOGEIDG, YMDDIFAD.

'Gogoneddu Duw yn nydd yr ymweliad.' 1 Pedr 2. 12. *ev ημερα επισκοπης.*—'Mohiannu Dyw yn y dydd ir ymweler ac wynt.' W. S. a'r Dr. M. Pan ymwelo Duw a'r cenedloedd sydd yn eich goganu ac yn eich cablu yn bresennol, gogoneddant Dduw y dydd hwno, o herwydd eich ymarweddïad da chwi.—Eraill a ddeallant y geiriau, 'dydd yr ymweliad,' yn arwyddo dydd erlidigaeth. Gelwir amser o gytuddïau a dyoddefiadau mawrion, dydd yr ymweliad, Esa. 10. 3.—a phan gystuddïo Duw, dywedir 'ei fod yn ymwelod, Jer. 6. 15. Yr oedd gwroldeb, addfwynder, ac amynedd y Cristionogion dan erlidigaethau creulon o herwydd eu crefydd, a'r ysbryd maddengar, tirion, a ddangosent tu ag at eu herlidwyr, yn effeithio cymaint ar eu herlidwyr, fel y gogoneddodd llawer o honynt Dduw trwy dderbyn yr esengyl, a choffeidio crefydd Crist.

YMWENIEITHIO, (gwenith) ymdruthio, ymfoli, ymganmol.—'Ymwenieithio y mae efe (yr annwïol) iddo ei hun yn ei olwg ei hunan.' Salm 36. 2. Addaw pethau gwych a dedwyddfyd iddo ei hun, er byw yn y pechodau sydd yn tynu barnedigaethau Duw ar ddynion. Arwydda y gair Heb. *בְּחַיָּוֹתָא* ymdwyn yn llwfn ac yn esmwyth tu ag eto ei hun; cynnwys meddyliau cysurus am dano ei hun, heb gydnabod ei bechod, na'r gospedigaeth a haeddai.

Nor self abhorrent looks within
To view the measure of his sin.—Merrick.

Mae yn cyd-ddwyn a'i fai ei hun,
Ni wel mo'i wrthun drosedd.—E. Prys.

YMWERTHU. 1 Bren. 21. 20. 2 Bren. 17. 17. Esa. 50. 1. Edr. AHAB, GWERTHU.

YMWISGO. 1 Cron. 15. 27. Job. 40. 10. Salm 109. 26. Esa. 61. 10. Edr. Gwisgo.

YMWREGYSU. Edr. GWREGYS.

YMWRESOGI, ymdwymno, ymgynhesu.—'Y rhai a ymwresogwch ag eilunod dan bob pren deiliog.' Esa. 57. 5.—'Y rhai a ymwresogwch ym mysc y llwyni tan bob pren deiliog.' Dr. M.—'Yn llosgi gan chwant i eilunod dan bob pren gwyrdlas.' Lowth. Cyffelybiaeth aml yn yr ysgrythyrau yw cymharu awydd dynion i eilun-addoliaeth, i awydd puteinwyr a godinebwyr i gyflawni eu chwant: a hōno ydyw y gyffelybiaeth y cyfeirir ati yn y geiriau, ac a osodir allan yn addas yn nghyfieithiad y Dr. Lowth. Mae awyddfyd gau grefyddwyr yn aml yn rhagori mewn poethder ac egni o blaid eu cyfeiliornadau, i zel gwir grefyddwyr o blaid y gwirionedd; ond y diweddfad sydd yn rhagori mewn gweddeidd-dra, mwyneidd-dra, gwir ostyngaidrwydd, tiriondeb, parch i Dduw, a chariad tu ag at ddynion. Y 'ddoethineb sydd oddi uchod' yw y diweddfad; a gwresogrydd pechadurus cythreulig yw y cyntaf. Edr. GWRESOG.

YMWROLL, megno, ymgryfhau, ymdrechu.

'Ymwrola, ac efe a nertha dy galon.' Salm 27. 14. 1 Cor. 16. 13. Jos. 1. 6, 7, 9. 1 Cron. 22. 13. Ymwrolï trwy weddio a dysgwyl am nerth; trwy greu addewidion Duw, a thrwy oiygu ac adgofio ei ddaioni i ni mewn cyfyngderau rhagffaeonorol. Y mae gwroldeb mewn achos da, a chyda phlaidd gref, yn addas ac yn hardd, a'r gwrthwyneb yn wrthun ac yn bechadurus.

YMWERTHOD. Edr. GWRTHOD.—'Felly hefyd, pob un o honoch chwithau nid ymwrthodo a chymaint oll ag a feddo, ni all fod yn ddysgybl i mi.' Luc 14. 33. 2 Tim. 4. 10. 1 Ioan 2. 15, 16. Yn gyffredinol, ni byddai yn unol a dyledswydd Cristion i ymwrthod a'i alwedigaeth, ei berthynasau, a'i feddiannau; byddai hyny yn gwbl groes i ysgrythyrau eraill sydd yn dynodi dyledswydd dyn. Mae pob gwir esboniad o'r ysgrythyrau yn eu cysoni a'u gilydd, ac nid yn peri iddynt ymrafaelio. Yr ystyr yw, y gweddai fod yr agwedd hōno ar feddwl pawb a fyddo yn rhoddi y blaenoriaeth i Grist, yn y farn a'r serch, ar bob peth, ac yn barod i gymeryd eu colledu yn mhob peth, yn hytrach na bod heb ennill Crist. Mae ysbryd merthyr, mewn gradd, yn hanfodol i wir grefydd: ymddengys lle y mae yn aml yn ystod bywyd dyn yn pethau mwyaf cyffredin. Dichllawer peth fod yn ddefnddiol ar achlysuron, heb fod yn hanfodol i wir grefydd; ond y mae yn hanfodol i wir grefydd fod Crist yn cael y blaenoriaeth yn ein barn, ein serch, a'n holl ymddygiad: nis gallwn fod yn ddysgyblion i Grist heb hyn.

YMWETHIO. Edr. GWR.—'Er y pryd hyny y pregethir teyrnas Dduw, a phob dyn sydd yn ymwrthio iddi.' Luc 16. 16.—'A' phawp dyn 'sy'n tori y mewn y-ddei.' W. S.—'Yr oedd genych y gyfraith a'r prophwydi hyd ddyfodiad Ioan, er amser yr hwn y cyhoeddir teyrnas Dduw, a phob meddiannydd sydd yn myned i mewn iddi trwy orchest.' Campbell. Dyben yr Arglydd yn y geiriau yw, y mae yn eglur, nid hysbysu nifer y rhai oedd yn myned i mewn, ond eu hagwedd; pob un sydd yn myned iddi, trwy orchest ac ymdrech y mae yn myned. Y maent yn ymwrthio yn wyneb pob rhystran a'u llesteiriai, gan y fath olwg sydd ganddynt ar y breintiau mawrion perthynol iddi.

YMYL-AU, (byl) oohr; ael, min, glân, gwrym, haech. 1 Bren. 7. 26. Salm 133. 2. Mat. 9. 20. a 14. 36. a 23. 5. Luc 8. 44.—'Ac a gyffyrddodd ag ymyl ei wisg.' Mat. 9. 20. Yn ystryd Capernaum, tebygol, y gwnaeth hyn; canys yno yr oedd Lefi a Jairus yn byw; ac wrth fyned o'r naill dŷ i'r llall, y cyffyrddodd y wraig ag ef. Edr. EDDI, PHYLACTERAU.

YMYRAETH-YD, (ymyr) ymhela, rhodresu, prysur heb ddiolch.—'Pob ffol a fyn ymyraeth.' Diar. 20. 3.—'Gad ymaith ymyrson cyn ymyryd a hi.' Diar. 17. 14. Paid dechreu ymyrson er cymaint fyddo yr annogaeth i

hyny oddiwrth ymddygiad eraill tu ag stat, a llygred dy galon dy hnn.

'Na ddyoddefed neb—fel un yn ymyraeth & materion rhai eraill.' 1 Pedr 4. 15. *allo-pioetionoc, arolygur manwl cywraïn achosion rhai eraill.* Tebygol, medd Le Clerc, fod y geiriau yn cyfeirio i edrychiad manwl i awydd eraill, a'u hymddygiad ynddynt, i'r dyben i feio arnynt a'u cyhuddo, a thrwy godi cynhwrf a chythruddiad yn y wladwriaeth; yr hyn yr oedd yr Iuddewon yn neillduol yn euog o hono yn Alexandria, Cesarea, &c. Gwel Lardner's *Credib. b. i. c. 18.*—Ond diammen y dylid gol-ygu y geiriau yn nodi allan bob math o ymyraeth & achosion eraill ð gybydd-dod, dial, ceffig, malais, &c. Edrych yn drachwantus ar eiddo eraill i'r dyben i'w hyaglyfaethu trwy ddichellion ac anghyflawnder. Mae yr ymyr-wyr anesmwyth & materion eraill, yn mhob ystyriaeth, dlynion o feddwl anghymeradwy iawn, yn bla ac yn felldith i bob cymdeithas, ac i'w gochelyd a'u ffeiddio. Yn esgenlus o bethau perthynol i'w dyledswydd eu hunain, y maent yn brysur yn ymyraeth & dyledswyddau pawb eraill; yn aflonyddu a drysu materion eraill, ac yn ddlofal am eu negesu a'u dyledswyddau eu hunain.* *Diar. 24. 21. a 26. 17.*

YMSGAR-OEDD, (ygar) coluddion, perfedd, amysgar.—1. Rhanau tufewnol oorph dyn. *Gen. 15. 4. a 25. 25. 2 Cron. 21. 15. Can. 5. 4.—2. Y groth. Eea. 49. 1.—3. Yr enaid asfarwol. Job 38. 36. Philem. 7. 2 Cor. 6. 12 a 7. 15. יָרֵחַ y rhanau gorchuddiedig, y rhanau tufewnol; megys y galon, yr afu, yr arenau, &c.*

Priodolir ymysgaroedd i'r Arglwydd, i arwyddo, ei anfeidrol drngaredd a'i dosturiaethau. *Esa. 16. 11. Edr. TOSTUA.*

'Ymysgaroedd yn cyfiroi,' a arwydda, cyfyngder a thristwch. *Galar. 1. 30.*

'Mor hiraethus wyf am danoch oll yn ymysgaroedd Iesu Grist.' *Phil. 1. 8.*—'O eigiawn ve-calon.' *W. S.* Sef yr ymysgaroedd mwyaf tyner, a'r cariad mwyaf gwreang, wedi, eu heffeithio gan Ysbryd Crist, yn tebygu, ond yn graddu yn ddifedur yn Is na chariad Crist at ei bobl.

YMSGWYD, ymysgogi, ymmodi. *Edr. YSGWYD.*

YNAD-ON, (wnad) barnwr, brawdwr.—'Ac ynadon i faru y bobl.' *Ezra 7. 25. Dr. M.*

Pa bryd y deust ger dy fron,

Fy Nuw a'm tirion ynad?

E. Prye, (Salm 42. 2)

YNFYD-ION-RWYDD-U, (yn-myd) di-synwyr, ffiodr; gwallgofi; gwallgofrwydd, ffolineb. *Edr. DORH, FROL.*

Arf doeth pyyll: arf ynyd dur. *Diar.*

'Ni roddodd yn ynyd ddim yn erbyn Duw.'

* Tantumne est abs re tua oculi tibi
Aliena ut curas, eaque nihil que ad te attinent?
Terence, *Heauton, Act 1. Bom. i. line 23,*

Job 1. 22. Neu yn hytrach, *Ni roddodd ynyfydrwydd i Dduw, neu yn erbyn Duw.* Ni chyfrifodd fod Duw yn ynyd, yn ansanctaid, yn annoeth, ac yn greulon yn ei raglaniaethau tuag ato; ond yn hytrach ei fod yn gweithredu fel Duw gyda mawredd, uniondeb a dationi.

'Yr ymadrodd am y groes, i'r rhai celledig, ynyfydrwydd yw.' *Cor. 1. 18.* Pregethu y groes, sef Iesu wedi ei groeshoelio, fel moddion cadwedigaeth i ddynt, sydd yn ymddangos i ddyntion mewn cyflwr colledig, pechadurus, yn ffolineb ac ynyfydrwydd i'r graddau mwyaf. Mae hollol anaddasrwydd yn ymddangos ynddo i ateb y dyben a briodolir iddo. Un heb achub ei hun, yn achubwr i ereill; un wedi marw ei hun, yn rhoddi bywyd i ereill; un dan y gwaradwydd mwyaf ei hun, yn dwyn ereill i ogoniant anhraethol. Nid oes dim yn nhrefa natur yn cyfateb i hyn; na dim yn gytun & rheawm dynol ynddo—ac eto, hon ydyw trefn ddoeth Duw, ac sydd yn ymddangos yn anfeidrol ddoeth; i.e. y doethineb penaf, i bawb sydd yn edrych arni yn ngoleuni yr Ysbryd Glau. Trwy y drefn ryfedd hon, gwnaeth Duw ddoethineb y byd hwn yn ynyfydrwydd.

YNGAN, (yng) dywedyd, llefaru. *1 Sam. 20. 26. 2 Sam. 7. 7. Amos. 7. 16.*—'Nac a ynganaja.' *Esa. 10. 14. Esth. 2. 10.*

YNGHYLCH, neu **YN NGHYLCH**, (cylich) tua, oddi amgylch, yn agos, yn nghylch tair blynedd, sef oddi amgylch tair blynedd; yn nghylch y wlad, sef oddi amgylch y wlad.—'A'r Iesu ei hun oedd yn nghylch dechreu ei ddeng mlwydd ar hugain oed.' *Luc 3. 23. Κα αυτος ην ο Ιησους ωσει ετων τριακοντα αρχωντος.* A'r Iesu ei hun pan ddechreuodd oedd yn nghylch deng mlwydd ar hugain oed. *Campbell.* Hyny yw, pan ddechreuodd ei weinidogaeth, mewn cyferbyniad i weinidogaeth Ioan Fedyddiwr, hanes pa un a roddwyd yn y rhan flaenorol o'r benod. Arferir y gair *Gr. αρχωντος*, yn yr ystyr hwn, yn *Act. 1. 22.* 'Yn dechreu (*αρχωντος*) o fedydd Ioan, hyd y dydd y cymerwyd ef i fynu.' *Dywedir yma yn eglur i weinidogaeth Crist ddechreu yr amser y bedyddiwyd ef gan Ioan, ac iddi ddiweddu ar ddydd ei esgyniad.*—'Gwedi dechreu (*αρχωντος*) o Galilea hyd yma.' *Luc 23. 5.*

YNI-AWL-ALUS, (wn) nerth, egni, egniol, eidiawl, grymna.—'Ac mewa poen ynialus.' *Mat. 8. 6. W. S.* ymyl y ddalen. Sef poen ddirfawr, drom.

YN MLAEN, (blaen) o'r blaen, yn y blaen, rhagddo, rhag blaen; cyn.

Gwell un gair yn mlaen na dau yn ol. *Diar.*

'Amgylchyniaist fi yn ol ac yn mlaen.' *Salm 139. 5.* Mae Duw oddi amgylch ei bobl er eu diogelwch, neu er eu cystudd a'u corydd. *Deut. 33. 27. Job 38. 9, 10.* Arwydda y gair יָרֵחַ gwarchas ar y ddimasfocaeod arni oddi

amgylch. Golyga Dafydd ei hun wedi caud arno yn y fath fodd, fel nas dichon iddo ddi-anc, a'i fod yn hollol wrth ewyllys yr Ar- glwydd.

YNNILL, ENNILL, (yn-nill) maedd, budd, elwant; elwa, maelio.—1. Eppilio. Preg. 5. 14. a 6. 3.—2. Goresgyn. Jer. 32. 3. a 37. 8. a 48. 41. 2 Sam. 12. 28.—3. Elwa, cyfoeth-ogi. Iago 4. 13. Mat. 16. 26. Luc 19. 16.—4. Adgenodlu pechaduriaid trwy yr efengyl a elwir 'Ynnill trwy y gair.' Iago 1. 18.—5. Troi pechaduriaid o ffyrdd pechod a dinystr, eu dwyn at Grist, a ffyrdd tangnefedd. Diar. 11. 30. Mat. 18. 15. 1 Cor. 9. 19, 22. 1 Pedr 3. 1. Maent wedi eu coll; y mae yn bosibl eu hynnill; gan hyny ein dyled yw ymdrech am hyny, ac y mae Duw yn aml yn llwyddo ymdrechadau ffyddlon i'r dyben hyny.—6. Meddiannu Crist, yr ynnill a'r elw penaf. Phil. 3. 8. Mae Crist i'w ynnill:—1. Nid ydyw genym ni:—2. Ond y mae yn bosibl ei gael:—3. Ynnill tragwyddol fydd i'r neb a'i caffo:—4. Nid oes neb a'i hynnill ond yr un agwedd meddwl ag yr oedd Paul ynddo, pan yr oedd yn cyfrif *pod peth* yn dom ac yn golled i'w ynnill—yn ei weled yn ddigon hebddynt, ac yn ffiadd ganddo hwynt mewn cymhariaeth i Grist.

YNTAU, (wn-tau) *rhagenw gwyr*, fel y mae *hithau yn rhagenw benyw*.—'Yntau a ddug, &c. Gen. 4. 4.

YNTE, (ynt-e) *cysylltiad*.—'Ai ynte,' &c. 2 Sam. 24. 13.

YNTEF, (ynt-ef) *gorair*: amgen, onidè, fel, yna.

YNYN-OEDD, (wn-yn) *Gr. νησος (nesos) Llad. INSULA*: ynysan, ynysig. Tir yn nghanol dyfroedd. Yr ynysydd mwyaf nodedig yn ngogledd Ewrop ynt Prydain, Gwerddon, ac Ynys y Rhew (*Iceland*.) Yn Môr y Canoldir, y mae Cyprus, Crete, Rhodes, Sicily, Malta, Sardinia, Corsica, Minorca, Majorca, a llawer ereill o rai llai. Rhwng Ewrop ac Americ, y mae Azores a Newfoundland; ar du dehau: Affric y mae y Canaries; i'r gorllewio oddi wrthyt hwy y mae ynysydd y Caribbee, a'r Antiles—y mwyaf o ba rai ynt Cuba, Hispaniola, Jamaica, a Martinico. O du y dwyrain i Affric, y mae ynys Madagascar. O du y dwyrain, a dwyrain-orllewin i'r India Ddwyreiniol, y mae Ceylon, Sumatra, Java, Borneo, Celebes, Gilolo, Nindalo, Manilla, ac yn nghylch 12,000 o rai eraill. O du y dehau-ddwyrain i Tartary, y mae Japan a Jesso.

Y gair *Heb.* יַיִן a gyfieithir *ynys*, a arwydda *arfordir*, ac y mae yn ammhens, medd Pafk-hurst, a arwydda un amser *ynys*, yn yr ystyr briodol o'r gair; i.e. hyd yn nod pan gysylltir âg יָם y mor; ond arwydda y cyfryw leoedd neu wledydd a fyddant ar gyffiniau y môr; megys yn Esa. 11. 11. a 21. 25. Cymh. Jer. 15. 22, Ezec. 26. 18. Dan. 11. 18. Esth.

10, 1. Yn Ezec. 27. 6, 7. יַיִן כְּתִיּוֹם *ynys- oedd Chittim*, a gyunwysant o leiaf wlad yr Ital; ac יַיִן אֱלִישָׁה *ynysydd Elisah*, sef Pel- oponeus; ac nid yw un o'r rhai hyn yn ynys- oedd. Gwel Bochart. Yn Esa. 23. 2, 3. gel- wir yr hen Tyrus yn ynys, yr hon oedd yn sefyll ar gyfandir Asia. Gelwir Canaan yn ynys. Esa. 20. 6.

'Gwnaf yr afonydd yn ynysydd.' Esa. 42. 15. Yn hytrach, *gwnaf yr afonydd yn llegedd trigiannol*. Oddiwrth y gair *Heb.* אַי (ai) y daeth, tebygol, y gair *Gr. aia (aia) talaeth*, neu *wlad*; lle trigiannol.

Gelwir Asia Leiaf, ac Ewrop, a boblogwyd gan hiliogaeth Japheth, 'Ynysydd y cenedl- oedd.' Gen. 10. 5. Esa. 42. 4, 10. a 49. 1.

'Ynysydd y môr,' y rhoddodd Ahasferus dreth arnynt, oeddent y gwledydd arforol yn Asia Leiaf, ac ynysydd y parthau dwyreiniol i Fôr y Canoldir. Esth. 10. 1.

YSBRYD-OEDD-ION, (bryd) *Llad. SPIR- itus; Saes. SPIRIT*; bôd rhesymol, anweledig, heb sylwedd cnawdol; yr enaid, ffun, bywyd, anadl. *Heb.* רוּחַ (*ruach*) *Gr. πνευμα (pneu- ma)*.—Arwydda, 1. Anadl, ffun, einioes; yr anadl a roddodd Duw i anifeiliaid ac i ddynion, yr hon a gymer Duw ymaith wrth ei ewyllys. Gen. 7. 15. Num. 11. 17. Job 12. 10.—2. Yr enaid rhesymol mewn dyn, yr hwn sydd yn byw wedi marwolaeth y corph, ac a ddichon fwynhan gwynfyd tragwyddol. Edr. ΕΝΑΙΟ.—3. Angelion da a drwg. 1 Sam. 16. 14. a 18. 10. a 19. 9. Luc 24. 39. Act. 23. 8. Heb. 1. 14.—4. Syniad, neu duedd y meddwl; megys ysbryd eiddigedd, ofn, pwyll, caethiwed, gwendid, &c. Num. 5. 14. Zech. 12. 10. Luc 13. 11. Esa. 11. 2.—5. Yr Han- fod Dwyfol. Ioan 4. 24. 2 Cor. 3. 17. 1 Tim. 1. 17.—6. Yr Ysbryd Glan, y trydydd Person yn y Drindod. Er y priodolir y gair Ysbryd i'r Hanfod Dwyfol, ac i'r Tad, ac i'r Mab, eto gelwir y trydydd Person wrth yr enw **YSBRYD GLAN**, i'w wahaniaethu fel **PERSON DWYFOL**, oddiwrth y Tad a'r Mab. Mat. 28. 19. 2 Cor. 13. 13. 1 Ioan 5. 7.

Mae **GLAN**, neu **SANCTAIDD**, yn briodol i'r Hanfod Dwyfol, ac yn gydradd yn mhob un o'r Personau yn yr Hanfod; ond gelwir y try- dydd Person yn **YSBRYD GLAN**, nid yn unig, er hwyrach yn benaf, o herwydd glendid a sancteiddrwydd hanfodol ei natur, ond hefyd yn oruchwyliaethol, o herwydd ei swydd a'i waith yn nhrefn iechydwriaeth, sef *sancteiddio*. Mae yn dangos sancteiddrwydd y Duwdod i ddynion, yn tystiolaethu i'w holl waith ei fod yn sanctaidd, yn dangos ffordd o sancteidd- rwydd trwy Grist, ac yn sancteiddio ei holl bobl yn effeithiol. Wrth yr enw hwn y gelwir ef amlaf yn y Testament Newydd; ond cymer- wyd yr enw o'r Hen Destament יְהוָה קָדוֹשׁ *Ysbryd dy sancteiddrwydd*, neu *dy Ysbryd Sanctaidd*. Salm 51. 11. יְהוָה קָדוֹשׁ *Ys- bryd ei Sancteiddrwydd*, neu *ei Ysbryd Sanct-*

nidd. Esa. 60. 10, 11. Yn y Testament Newydd gelwir ef to Hwona to ayon, yr Ysbryd Sanctiaidd, neu Glan.

Am yr Ysbryd GLAN, y mae y pethau canlynol i'w hystyried a'u dangos mewn perthynas iddo:—

I. Ei fod yn Duw.

II. Ei fod yn Berson gwahanol oddiwrth y TAD a'r MAB.

III. Ei fod yn deilliaw oddiwrth y TAD a'r MAB.

IV. Y gweithredoedd priodol iddo.

I. *Ei fod yn Dduw.* Mae y pedwar peth canlynol yn profi ei ddwyfoldeb, yr un fath a'r Tad a'r Mab: sef. 1. Enwau dwyfol.—2. Priodoliaethau dwyfol.—3. Addoliad dwyfol yn cael ei roddi iddo.—4. A gweithredoedd nas gallasai neb ond Duw eu gweithredu.

1. Mae enwau anghyfranogol y Ddwod yn cael eu priodoli iddo; megys IEHOFAH, cymb. 2 Sam. 23. 2. Num. 12. 6. 1 Pedr 1. 11. 2 Pedr 1. 21.—Deut. 32. 12. Esa. 63. 10.—Esa. 6. 8, 9, 10. Act. 28. 25.—Exod. 17. 7. Heb. 3. 9.—Lef. 16. 2. Heb. 9. 7, 8.—Jer. 31. 31—34. Heb. 10. 15, 16.—DUW, Esa. 61. 1. Ezec. 11. 5. Heb. 1. 1.—Act. 5. 3, 4. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Tim. 3. 16. 2 Pedr 1. 21.—DUW GORUCHAF, Salm 78. 56. Heb. 3. 7, 9.—ARGLWYDD, Mat. 9. 8. 2 Cor. 3. 17, 18. 2 Thes. 3. 5.

2. Mae priodoliaethau Ddwod yn cael eu rhoddi iddo; megys TRAGYWYDDOL, Gen. 1. 2. Heb. 9. 14.—HOLL-BRESENNOL, Salm 139. 7. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Tim. 1. 14. Rhuf. 8. 9. Ioan 14. 17.—HOLL-WYBODOL, Ioan 16. 13: Dywedir ei fod yn 'chwilio dyfuon bethau duw.' 1 Cor. 2. 10, 11. Mae yn eu chwilio, nid trwy ymofyn ac ymreymu am danynt, ond y maent ynddo, ac y mae yn eu hamgyffred yn gyflawn yn ei feddwl a'i ddeall aneirif (Salm 147. 5.) yn y modd goruchel y mae Duw yn deall ac yn gwybod pob peth.—HOLL ALLUOGRWYDD, a LLYWODRAETH ANDDIBYNOL: gelwir ef 'NERTH O'R UCHELDER,' Esa. 11. 2. Luc 1. 35. Act. 6. 10.—SANCTEIDDRWYDD DWYFOL, Esa. 63. 10, 11. Rhuf. 1. 4.

3. Addoliad priodol yn unig i Dduw a roddir iddo. Gorchymynir gweddio arno, Mat. 9. 38. Act. 13. 2, 3. a 16. 5, 7. a 20. 28. 1 Cor. 2. 4, 11, 12. a 12. 4, 11.—rhoddir cynlluniau o weddio arno, Can. 4. 16. Dat. 1. 4. 2 Thes. 3. 5.—cyfoirir ato yn ddirifol, fel tyst, Rhuf. 9. 1. Deut. 6. 13. Jer. 17. 10.—gweinyddir bedydd yn ei enw, yr hyn sydd addoliad dwyfol, Mat. 28. 19.—cynneler cyfarfodydd eglwysig yn ei enw, Act. 15. 28. a 13. 2, 4.—ac erfynir bendithion yn ddirifol oddi wrtho, 2 Cor. 13. 13.

4. Priodolir iddo weithredoedd nas dichon neb ond Duw eu cwblhan; megys creadigaeth pob peth, Gen. 1. 2. Salm 33. 6. a 104. 30. Job 26. 13. a 32. 4.—cynnal pob peth, Salm

104. 30. Esa. 34. 16.—gwneuthur gwyrtian, Mat. 12. 28. 1 Cor. 12. 14. Heb. 2. 4.—furio dynoliaeth Crist, Luc 1. 35. Jer. 31. 22.—eninio Crist, Esa. 42. 1. a 11. 2. a 61. 1. Salm 45. 7. Ioan 3. 34.—llwodaethu yr eglwys, Act 7. 51. a 13. 2, 4. a 25. 28.—cyfranu doniau anghyffredin, 1 Cor. 12. 4. Heb. 2. 4.—rhagfynegi dygwyddiadau damweiniol, Ioan 16. 13. Act. 11. 28. a 20. 23. a 21. 11. 1 Peir 1. 11.—argyhoeddi cydwybodau dynion o'u pechodau mwyaf dirgel, Ioan 16. 9.—goluo dealldwriaethau dynion mewn pethau ysbrydol, Eph. 1. 17, 18. a 3. 16. 1 Cor. 2. 10.—16. Edr. ADGENEDLU, BYWHAU, DYDDANWCH, SANCTEIDDIO.

II. *Ei fod yn Berson gwahanol yn yr un Hanfod oddiwrth y Tad a'r Mab.* Nid priodoledd yw, ond Person Dwyfol, a phob priodoledd dwyfol yn perthyn iddo, yn gydradd a'r Tad a'r Mab. Y Sabeliad, yr Ariad, a'r Sociniaid, a haerant y cyntaf, ond a wadant y diweddaf; sef ei fod yn briodoledd yn y Ddwod, ac nid yn Berson Dwyfol. Ond ymddengys fod y faru gyfeiliornus hon yn gwbl groes i dystiolaethau yr ysgrhythrau am dano, oddiwrth yr ystyriaethau canlynol:—

1. Priodolir gweithredoedd personol iddo: megys, dysgu, llefaru, &c. Marc 13. 11. Act. 28. 25.—tystiolaethu, Act. 5. 32. a 20. 23. Rhuf. 8. 15, 16.—preswyllo, Ioan 14. 17. 1 Cor. 6. 19. 2 Tim. 1. 14.—anfon gweinidogion, Act. 13. 2, 3, 4. a 20. 28.—barnu cymhwysder peth, Act. 15. 28.

2. Priodolir iddo alluoedd personol; megys, deall, ewyllys, gallu, &c. 1 Cor. 2. 10, 11. a 12. 11. Eph. 4. 3.

3. Enwir ef yn neilldnol gyda'r ddau Berson ereill, fel gwrthddrych addoliad, a ffynon o fendithion; ac y mae yn meddiannu yr un awdurdod, gallu, a gras, yn gydradd. Mae y duwion yn demlau iddo. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. Nid o ran ei bresenoldeb a'i breswylfod ynddynt yn unig y maent yn cael eu galw felly; ond mae perthynas a chysylltiad rhwng teml ac addoliad dwyfol i breswylfod y deml. Gan hyn y mae yr Ysbryd Glan yn Berson Dwyfol, neu y mae Cristionogrwydd yn eilun-addoliaeth. Mat. 28. 19. 2 Cron. 13. 13. Dat. 1. 4. 1 Ioan 5. 7. Ioan 14. 15, 17. a 15. 26. a 16. 7.

4. Ymddangosodd trwy arwyddion gweledig o golomen, a thafodau gwahanedig o dan; a pherthynol; bersonau ac nid priodoliaethau mewn unrhyw ystyr, ydyw cymeryd ffurfiau gweledig i ymddangos ynddynt a thrwyddynt. Peth disynwyr fyddai clywed un yn dywedyd, ffd trugaredd neu gyflawnder wedi ymddangos iddo dan y cyfryw arwydd neu ffurf gweledig. Mae y cyfryw ffurfiau yn arwyddo sylweddau, ac nid ansoddau damweiniol yn unig, ac y maent yn arwyddion arddangosiadol o honnynt. Dan yr arwydd gweledig yr oedd sylwedd yn cael ei ddangos, a ailw y gair yr Ysbryd Glan,

ac yn cael ei wahaniaethu oddiwrth y Tad a'r Mab. Nis dichon neb ddywedyd mai doniau yr Ysbryd oedd y tafodau gwahanedig o dân; canys y mae y doniau a'r Ysbryd yn cael eu gwahaniaethu. 'Dechreuasant lefaru â thafodau ereill, megys y rhoddes yr Ysbryd iddynt ymadrodd.' Act. 2. 4. Mat. 3. 16.

5. Mae swyddau personol yn cael eu priodoli iddo; megys Eiriolwr neu Erfyniwr dros y saint, Tyst, Dyddanydd, Arweinydd, &c. Rhuf. 8. 26, 27. Ioan 14. 16, 17. a 15. 26. a 16. 13, 14. Heb. 10. 15.

6. Lleferir am dano, nid yn unig fel un gwahanol oddiwrth y Tad a'r Mab, ond gelwir ef arall yn cael ei anfon gan y Tad a'r Mab, a phriodolir iddo ragenw dynweddiadol. 'A mi a weddiar ar y Tad, ac efe a rydd i chwí ddyddanydd arall,' &c. Ioan 14. 16, &c.—'Pan ddél efe, sef Ysbryd ygwirionedd, efe a'ch tywys ochwi i bob gwirionedd,' &c. Ioan 16. 13. Ac y mae yn neillduol i sylwi arno yn yr iaith Roeg, fod rhagenw gwrryw yn cael ei roddi o flaen enw cadarn o genedl gyffredin, wrth lefaru am yr Ysbryd Glan, i ddynodi yn dra eglur, dynsawd neu berson yr Ysbryd Glan; megys *οταν ελθῃ εκενος το λιβουμα της αληθειας*, pan ddél *εκενος* sef Ysbryd y Gwirionedd.

7. Pan briodolir dim i'r Ysbryd Glan amherthynol i ddynsawd neu berson, rhaid deall hyn am ei ddoniau a'i ddyllanwadau, ond yn arwyddo, ar yr un pryd, gwirionedd ei ddynsawd; megys, ei fod yn cael ei dywallt, eneinio, a bedyddio ág ef, &c. Ioan 7. 39. Jool 2. 29. Act. 2. 17. a 10. 44: a 19. 6. Heb. 2. 4.

8. Pan leferir am dano megys yn is, wedi ei roddi, ei anfon gan y Tad a'r Mab, golygir hyn yn briodol iddo o ran ei swydd a'i weithrediad yn ngwaith ein hiechydwrïaeth; ond nid yn dynodi is-radd dynsawd, yn y mesur lleiaf.—Nid yw yn cael ei anfon trwy oruwch-awdurdod, ond trwy gydsyniad; yr hyn sydd yn dynodi gwahanol swyddau, ond nid hanfod. Yn yr usyr diweddas, ac nid y cyntaf, y mae y Mab a'r Ysbryd Glan yn cael eu hanfon.

9. Mae yn cael ei dristâu a'i ofidïo, trwy wrthryfelgarwch a phechodau dynion yn ei erbyc; yr hyn ni fuaasai yn addae i'w ddywedyd am dano, oni buasai ei fod yn berson. Nid cynheddfau ond personau a'r cynheddfau ynddym, a'n caru, tristâu, &c. Esa. 63. 10. Mat. 12. 31, 32. Eph. 4. 30. Edr. GGFIDIO, TRISTAU.

III. *Ei fod yn deilliaw oddiwrth y Tad a'r Mab.* Gwahaniaethir y Personau Dwyfol; 1. Wrth eu henawd, TAD, MAB, ac YSBRYD GLAN. Mat. 28. 19.

2. Wrth drefn eu hanfodiad; megys y TAD yn gyntaf, y MAB yn ail, a'r YSBRYD GLAN yn drydydd. 1. Ioan 5. 7.

3. Wrth drefn eu gweithrediad allanol; megys y TAD yn gweithredu o hono ei hun trwy y MAB a'r YSBRYD; y MAB yn gweithredu o'r TAD trwy yr YSBRYD; yr YSBRYD GLAN yn

gweithredu o'r TAD a'r MAB. Ioan 1. 1, 2, 3. a 3. 16. a 5. 17, 19. a 15. 26. a 16. 7.

4. Ond, yn benaf, gwahaniaethir hwynt wrth eu priodoliaethau dynsoddawl. Y TAD nis cenedlwyd ac nid yw yn deilliaw; ond y cyntaf o barth trefn, a genedlodd y MAB, ac y mae yr YSBRYD GLAN yn deilliaw o hono; y MAB sydd genedledig; gan y TAD, a'r YSBRYD GLAN yn deilliaw; yr YSBRYD GLAN nis cenedlodd, ac nid yw genedledig, ond yn deilliaw oddiwrth y TAD a'r MAB. Ioan 16. 13—16. Bod cenedliad a deilliad yn wahanol sydd eglur, am fod y personau yn wahanol; ond pa fodd i'w gwahaniaethu nis dichon neb ddywedyd, am eu bod yn arhaethadwy. O herwydd hyn, yn flaenaf ac yn benaf, y gelwir ef *Ysbryd Duw*—*Yr Ysbryd sydd o Dduw*. 1 Ioan 4. 2. Eph. 4. 30. 1 Cor. 2. 10, 11. a 3. 16, a 6. 19. Gwir yw y gelwir ef felly am ei fod wedi ei addaw a'i roddi gan Dduw. Ond Ysbryd Duw ac Ysbryd Crist oedd yr hwn a anfonwyd, ac a fuaasai felly pe na buasai yn cael ei anfon. *Ei (εξοπιστως) ddeilliad personol yw* sail ei (*εξοπισως*) ddeilliad swyddol. Tebygol fod y gair Heb. *רוח* a'r gair Gr. *πνευμα*, gwynt, neu anadl (Gen. 8. 1. Ioan 3. 8.) ac a gyfleithir *Ysbryd*, yn cael ei briodoli iddo i arwyddo y deilliad hwn. *רוח רבך* anadl yr *Hollalluog*—*רוח יsbryd ei enau*. Job 33. 4. Salma 33. 6. Esa. 11. 4. 2 Thes. 2. 8. O herwydd hyn yr anadlodd Crist ar ei ddysgybllion. Ioan 20. 22. Yr oedd hon yn arwydd allanol yn cyfateb i ddull hanfodiad y Personau, ac yn dynodi, yn ddangosiadol, ddeilliad neu ddyfodiad yr Ysbryd Glan yn oruchwyliaethol. Felly hefyd gelwir ef *Ysbryd Crist*—*Ysbryd y Mab*, am ei fod yn deilliaw o'r Mab fel y Tad, ac nid yn flaenaf, amfod Crist wedi ei addaw ac yn ei anfon. Rhuf. 8. 9. Gal. 4. 6. 1 Pedr 1. 11. Rhaid sylwi nad oes dim cyfnewidiad yn yr hanfod dwyfol: nid deilliad, gan hyn, dechreuedig a therfyddig yw; ond arosol a thragywyddol, yn null angenheidiol y Duwdd o hanfodi, ac yn dynodi undeb hanfodol, a gwahanol Personau yn yr hanfod hwnw. Haeru fod y pethau hyn yn cael eu priodoli i'r Personau Dwyfol o herwydd eu gwaith yn nhrefn iechydwrïaeth, sydd yr un peth a gwadu y Personau, yr hwn oedd gyfeiliornad Sabellius, Arius, a Socinus. Yr un yw cyfeiliornad y tri o ran sylwedd eu daliadau, er eu bod yn gwahaniaethu o ran eu dull o ymadroddi. Nis canfyddaf ddim yn nodi gwahanol Personau, ac undeb hanfod, ond hyn; ac os nad oes nodau gwahaniaethol, nis gellir goddef gwahanol Personau. Ei fod yn anamgyffredadwy i ni, sydd wir; ond beth am Dduw sydd yn amgyffredadwy? Gellir ei amgyffred yr un mor hawdd a Bod *human-dibynol, annherfyddig, ac anolynedig*. Edr. DUW, MAB, TAD, TRI.

IV. *Y gweithredoedd priodol iddo.* Mae trefn gweithrediad y gwahanol Personau yn dibynu ar drefn hanfodiad y Personau yn y

Drindod, yn mhob gorchwyl mawr allanol o eiddo Duw. Gan hyn, priodolir i'i Ysbryd gyflawni a pherffeithio unrhyw orchwyl. Er mai Dawdod y Tri Pherson sydd yn gweithredu pob peth; ac nid oes i ni ddeall fod y naill yn rhoddi heibio pan fyddo y llall yn dechreu gweithio; eto priodolir i bob un o honynt ei briodol waith, a hyn yn nhrefn ei hanfodiad. Yn ngwaith y greadigaeth, *addurno* y nefoedd a briodolir i'r Ysbryd. Job 26. 13. Gwedi creu y gymysfa afluniaiidd yn dechreud, Ysbryd Duw sydd yn ymasmud ar wyneb y dyfrodd, מרוקת *lledu & esgyll*, felly y cyfaithir yr un gair yn Deut. 32. 11.—*crynu*, yn Jer. 23. 9. *sef* ysgwyd fel plu aderyn dros nyth. Rhoddodd yr Ysbryd yn y gymysgfa afluniaiidd rinwedd bywydol a firwythlonol, hadau bywiog o bob rhywian, y *phai* trwy orchymyn Duw a ddygasant bob math o greaduriaid yn lluosog, cyfatebol i hadau bywydan a gyfranwyd i'r defnyddiau annhrefnau, trwy effeithiau maethlawn yr Ysbryd Glan. Cyn hyn yr oedd y cwbl fel môr marw, yn gymysgedd afluniaiidd, a'r tywyllwch ar ei wyneb, ac yn anaddas i bob firwythlourwydd. Fel yn y greadigaeth ar y cyntaf, felly y mae yr Ysbryd yn parhau i gyfranu yr un dylanwadau maethlawn ac adfywiog i'r greadigaeth. 'Pan ollgyngych dy Ysbryd y creir hwynt; ac yr adnewyddi wyneb y ddaear.' Salm 104. 30. Mae parhad, adfywiad, a chysur pob creadur yn dibyn yn ddidor ar ei ddylanwadau rhinweddol.—Yr un fath y priodolir perffeithiad creadigaeth dyn i'r Ysbryd Glan. 'Duw a *anadlodd* yn ei ffroenau anadl einioes, a'r dyn a aeth yn enaid byw.' Gen. 2. 7. Anadl Duw yw ei Ysbryd, a elwir felly o ran ei ddeilliad, yn draws-ymudol. Gwaith neillduol yr Ysbryd Glan yw cread enaid dynol. 'Ysbryd Duw a'm gwnaeth i; ac anadl yr Hollalluog a'm bywiocodd i.' Job 33. 4. Perffeithrwydd y greadigaeth isod yw dyn, a'r enaid anfarwol yw perffeithrwydd dyn; a gwaith yr Ysbryd Glan yn neillduol, yw hwnw.—Effeithiad yr Ysbryd Glan yn neillduol oedd delw Duw ar enaid dyn. Yr oedd gan enaid dyn ddeall i adnabod, ewyllys i ddewis, a galluogrwydd i fwynhau Duw, ac nffuddhau i'w ewyllys. Pan y mae yn adnewyddu y ddelw hon ar bechadur wedi ei cholli, adnewyddu ei waith ei hun y mae. Ffrwyth yr Ysbryd yw daioni, cyflawnder a gwirionedd, lle bynag y maent, o'r dechreu i'r diwedd. Eph. 5. 9.

Gwedi goeod holl drefn naturiseth i fyned yn y dechreuad ar ei holwynion, effeithiol weithrediad yr un Ysbryd sydd yn hwylio yr holl drefn yn ei lle yn gyson: nis dichon ail achosion weithredu dim hebdo. Efe sydd yn donio dynion at bob celfyddyd ddefnyddiol, fel y rhoddodd ddoethineb addas i Bezaleel ac Ahaliab yn ngwaith y babell, i Solomon a Hiram i adeiladu y deml: Doethineb a gwroldeb i lywodraethu a rhyfela, ydynt yn gwbl o hono

of yn mhawb, fel y y canfyddwn yn y cylluniau a roddir i mi yn yr ysgrythrau o hyn; yn Moes, Josuah, Deborah, Barac, Othniel, Samson, &c. Deut. 34. 11. Exod. 31. 3—6. Barn. 3. 10, 12, 15. a 6. 34. Geilw yr Arglydd Cyrus tywysog cenedlig, ei emainiog. Eza. 45. 1. Gymhwysodd yr Arglydd ef, trwy ei Ysbryd, & doethineb a gwroldeb addas i gwblhau y gwaith mawr a roddwyd iddo, *sef* dymchwelyd Ymerodraeth Babilon, a dial arni am ei chreulondeb tuag at Israel Duw. Yr un peth a ellir ei ddywedyd am yr holl offerynau a ddefnyddiodd yr Arglydd yn yr amrywiol oesoedd, i gyflawni ei amcanion mawrion, yn llywodraeth y byd.

Am waith yr Ysbryd Glan mewn perthynas i'r eglwys—

1. Mewn perthynas i Ben yr eglwys. Efe a genedlodd ddynoliaeth Crist yn nghroth y forwyn. Mat. 1. 18. Luc 1. 35. Trefnodd y Tad ddynoliaeth i'r Mab yn yr arfaeth dragwyddol; cenedlodd yr Ysbryd Glan hi mewn amser o aylwedd y forwyn; a'r Mab a'i cymeredd o'i wirfodd i undeb personol a diddatodol Ag ef ei hun. Heb. 2. 14, 16, a 19. 5. Y benaf o weithredoedd Duw ydyw y ddynoliaeth hon. Yr Ysbryd Glan a'i cenedlodd, a'i sancteiddiodd, ac a'i haddurnodd & chyflawnder gras i'r gradd mwyaf. Mae sancteiddtwydd dynoliaeth Crist yn tra rhagori ar sancteiddrwydd yr eglwys yn ei holl aeolau. Addurno y ddynoliaeth & sancteiddrwydd addas i undeb & Mab Duw oedd pen gorchwyl y Duwdod:—yn fwy gwaith nag adgenedlu, sancteiddio, a gogoneddu yr eglwys yn ei holl aeolau. *Cymhwyswyd* (*καταρτίω*) y ddynoliaeth i'r fath undeb goruchel. Hefyd, cyfranodd i'r ddynoliaeth, nid yn unig pob gras, ond hefyd pob dawn, yn y graddau helaethaf, i'w addasu i gyflawni ei holl swyddau, a'r gweithredoedd perthysol iddo fel Brenin, Offeiriad, Prophwyd, Kiriolwr, Barwr, &c. 'Ysbryd yr Arglydd a *orphwysodd* arno; ysbryd doethineb a deall; ysbryd cyngor a chaderunid; ysbryd gwybodaeth ac ofn yr Arglydd.' Eza. 11. 2. Yr oedd yn wybodus, yn ddoeth, ac yn gadarn. 'Corph a gymhwysaist i mi.' Mae yr Arglydd Iesu yn llefaru am dani gyda boddlonrwydd a gorfodedd; yr ydoedd yn hollol wrth ei fodd, ac yn gwbl addas i'r gwaith oedd ganddo i'w gwblhau. Mae ei ddynoliaeth yn rhagori mewn sancteiddrwydd a chyflawnder, ac mewn pob dawn arderchog, ar yr holl angelion a'r gwar-edigion oll, pan ddelont yn nghyd wedi eu perffeithio a'u gorlenwi. 'Eneiniodd ef Ag olew gorfoledd *tu hont* i'w gyfeillion.' Mae iddynt hwy oll *sesur*, meidrol ydynt oll; ac os rhoddir amryw o bethau meidrol at eu gilydd, eto ni wna meidrol a'i dyru, ond meidroldeb; ond nid wrth *sesur*, eithr heb *sesur* y rhoddodd Duw iddo ef yr Ysbryd; fel y byddai efe yn blaenori yn mhob peth, ac (*εὐκτασιν*) yn mhlith pawb. Col. 1. 18. Y mae iddo sancteidd-

rwydd, gorfoledd, a doniau yn rhagori ar bawb byth!

2. Am ei waith tuag at yr eglwys. Yr oedd yr Ysbryd Glan yn yr eglwys yn mhob oea. Gen. 6. 3. Num. 11. 17. Neh. 9. 20. Eza. 68. 11. Nid oes gan neb doniau at waith Duw, nac ysbryd cymhelliadol, egniol, bywiog ato; ac nis dichon neb lwyddo ynddo er pob llafur, heb yr Ysbryd Glan. Mae pob doniau oddiwrtho; megys dawn Noah i adeiladu yr arch, i Moses, Solomon, &c. at eu gwaith hwythau. Efe a ddadguddiodd ac a roddodd wybodaeth o ewyllys a chyngor Duw i'r prophwydi a'r apostolion, yn athrawiaethol, ac i brophwydo am bethau i ddyfod: a weithredodd wyrthian mawr drwydynt; ac efe sydd yn addasu gweinidogion y Testament Newydd, a blaenoriaid eglwysig, at bob rhan o'r weinidogaeth. Efe sydd o hyd yn rhoddi ysbryd addas i chwilio yr ysgrythran, yn rhoddi doethineb a deall i adnabod meddwl Duw yn y gair, ac yn addasu dynion & doniau cymhwys i draddodi gwirioneddau y gair er adeiladaeth i ereill. Efe sydd yn tueddu dynion yn *sancti-aid* at waith y weinidogaeth, oddiwrth gymhelliadau ysbrydol at y gwaith. Ceir mewn dynion, heb yr Ysbryd Glan, duediad at *etw* y gwaith, a pharch ac anrhydedd yn y swydd; ond nid oes cariad, tueddiad, na medr at y gwaith, fel y mae yn waith yr Arglwydd, ac o'r canlyniad mwyaf, ond oddiwrth yr Ysbryd Glan. Er pob doniau ac addasrwydd i'r gwaith, a diwydrwydd a ffyddllondeb ynddo, eto, heb nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan, ni bydd dim *cynnydd* na *llywyddiant* arno. Ni ddywedir mai yn ofer y llafuria dynion cnawdol, bwn-gleraid; ond yn ofer y llafuria yr adeiladwyr mwyaf ysbrydol a chywrair, os yr Arglwydd nid adeilada y ty. Salm 127. 1. 1 Cor. 3. 7. Mae yr Ysbryd Glan yn dewis yr offerynau, ac yn donio pob un, *yn ol ei ewyllys*; yn eu defnyddio yn y man a'r amser a fyddo; ac yn eu llwyddo yn y graddau a fyddo, i gasglu etholeiglion Duw yn nghyd. Darfyddai pregethu yr efengyl yn y byd, a phob doniau addas at y gwaith, a phob llywyddiant ynddo; i.e. ni byddai un eglwys yn y byd, oni bai fod yr Ysbryd Glan yn adferyd, yn adnewyddu, ac yn ei chynnal yn barhaus. Ar yr Ysbryd Glan, a'i ddylanwadau dwyfol y mae y cwbl yn gorphwysa.

Oddiwrth y cwbl, gwelwn, 1. Ei gariad rhad a thragywyddol at yr eglwys.—2. Ei ffyddllondeb yn ei swydd a'i waith.—3. Ei gyflawnder anfeidrol, yn llenwi y Pen a holl aelodau yr eglwys a'r fath helaethrwydd diderfyn a thragywyddol o ras a doniau.—4. Y dirfawr bechadurusrwydd o wrthryfelgarwch yn ei erbyn, a'r diystyrwch o hono.

'Pethau yr Ysbryd.' Edr. SYNIO.

Am waith yr Ysbryd Glan, fel Sancteiddydd, Dyddanydd, Arweinydd, &c. edrych dan yr amrywiol eiriau.

'Am hyn y dywedaf wrthyhych chiwi, Pob

pechod a chabledd a faddeuir i ddynion: ond cabledd yn erbyn yr Ysbryd Glan ni faddeuir i ddynion. A phwy bynag a ddywedo air yn erbyn Mab y dyn, fe a faddeuir iddo; ond pwy bynag a ddywedo yn erbyn yr Ysbryd Glan, nis maddenid iddo, nac yn y byd hwn, nac yn y byd a ddaw.' Mat. 12. 31, 32. 'Er bod pob pechod arall ac athrodiad mewn dynion yn faddenadwy, ond athrodiad yn erbyn yr Ysbryd Glan sydd anfaddeuadwy; canys pwy bynag a gablo yn erbyn Mab y dyn, a eill gael madd-euant; ond pwy bynag a ddywedo yn erbyn yr Ysbryd Glan, ni faddeuir iddo, nac yn yr oruchwyliaeth bresennol, nac yn yr hon sydd yn dyfod.' Campbell.—'Yn faddeuadwy,' Nid oes yn yr iaith Hebraeg na modd ammodadwy na galluadwy; am hynny arferir yr amser dadedadwy i gyflawni y coll hwn. Arferir y dull priodol hwn o ymadroddi yn aml yn ngyfieithiad y LXX. ac oddi yno y cymerwyd ef gan ysgrifonwyr y Testament Newydd. Eglur yw, mai meddwl yr Arglwydd yn y geiriau yw, nid y maddenid pob pechod, yn wirioneddol; ond ei fod yn ngoruchwyliaeth Duw yn *faddeuadwy*.—'Yr oruchwyliaeth bresennol;' *εν τωτω τω αιωνι*—*εν τω μελλοντι*, sef yn yr oes—*yn yr oruchwyliaeth*—*yn y byd presennol*: geill y gair Groeg arwyddo y naill neu y llall. Fel y mae amwysedd yn yr iaith wreiddiol, anhawdd cael gair mewn iaith arall a gynnwys yr un amwysedd; dylai y cyfieithiad gynnwys yr un eangder a'r iaith y cyfieithir o honi, os gellir gwneuthur heb derfynu yr ystyr, os bydd yn amheus pa un o ddau neu dri ydyw yr iawn ystyr. Rhai a olygant y gair yn arwyddo yr oruchwyliaeth luddewig, neu yr oruchwyliaeth efengylaidd; ereill, y byd hwn a'r byd a ddaw, fel ymadrod diarebol, yn arwyddo *byth*: dull o ymadroddi cyffredin yn mhlith yr Iuddewon o ddywedyd yn gadarn, na chaffai byth ei wneuthur.

Am y pechod hwn yn erbyn yr Ysbryd Glan, y ffordd oreu i gael ychydig amgyffred am dano, yw cymharu yr amrywiol ysgrythyryu a'u gilydd, y crybwyllir am dano ynddynt. Y mae crybwyllid am dano yn y tri lle canlynol, heblaw y fan hon; sef Heb. 6. 4—8. a 10. 26—29. 1 Ioan 5. 15. Er, hwyrach, fod gradd o dywyllwch wedi ei adael mewn perthynas iddo yn fwrriadol, er rhybydd, rhag i neb nesau at ei gyffiniau; eto ymddengys i mi oddiwrth y lleoedd hyn, fod y pedwar peth canlynol yn gynnwysedig ynddo:—

1. Gwybodaeth o'r gwirionedd, sef o'r efengyl; yr hyn a eilw yr apostol, 'derbyn gwybodaeth y gwirionedd.' Gwedi ei dderbyn dan argyhoeddiad o'i wirionedd, a theimlad o'i awdurdod a'i ragoroldeb, a roddasant eu hunain yn ordinhadol i'r Arglwydd yn ganlynol i hynny, ac a ymunasant ag eglwys Crist yn y byd, fel aelodau gweledig o honi. Heb hyn, tybygaf, nis dichon neb fod yn euog o hono.

2. Pechu a syrthio ymaith yn gwbl ac yn

wirioneddol. 'Os o'n gwirfodd (*εὐσεβής*) y pechwa—a syrthiant ymaith.' Y pechod yw syrthio ymaith oddiwrth athrawiaeth yr efengyl, a phroffes o honi; a hyny yn wirfoddol:—1. Nid trwy brofedigaeth diymwrth a chyrch y cythraul, fel Pedr yn gwadu Crist:—2. Nid trwy ofasu yn gweithredu rhagrithiau ffuantus, heb wrthodiad calon o honi:—3. Nid trwy dywyllwch ac anwybodaeth yn cymeryd gafael yn meddyliau dynion yn achlysurol dros amser; pa bethau, er eu bod yn dra phechadurus, eto a allant ddygwydd i rai nad ydynt yn enog o'r pechod hwn. Ond o'n gwirfodd; sef, 1. O ddewisiad y meddwl llygreddig, a chalon ddrwg o anghrediniaeth yn ymadael â Duw byw.—2. Gyda dewisiad o ffordd arall o grefydd, a gorphwysiad arni, yn hvtiach na'r efengyl, sef ymwrthodiad â gwaed y cyfammod, sef aberth Crist, a goruchwyliaeth Ysbryd y gras. Ymwrthod â'r rhai hyny yn gyhoeddus, a thystiolaethu nad oedd dim o Dduw ynddynt, fel y gwnaeth yr Iuddewon gwrthodedig yn amser yr apostolion.

3. O ddiystyrwch o'r gwirionedd, a gelyniaeth a chasineb ato, yn ei gablu yn gyhoeddus; sef yn mathru Mab Duw—yn barnu yn aflan waed y cyfammod, sef aberth Crist—a difenwi Ysbryd y gras: geiriau sydd yn dangos diystyrwch, casineb, a ffeiddiad o'r gwrthdychychau rhyfedd hyn, yn y gradd mwyaf: creadur yn dangos ei gynddaredd yn erbyn Duw, a'i holl drefn anfeidrol yn iechydwrtaeth dyn, gyda'r gelyniaeth mwyaf chwerau, a'r dystyrwch mwyaf amharchus o bob peth perthynol iddi: yn barnu gwaed y cyfammod fel gwaed dyn cyffredin yn dyoddef am ei bechodau.—Dichon fod graddau yn y pechod hwn, yn athrawiaethol ac yn ymarferol, heb gyrhaedd i'r gradd uchaf; ond y mae pob gradd o hono yn dra pheryglus. EDR. DIFENWI, MATHRU.

4. Parhad ynddo. Nid oes i ni feddwl fod un pechadur wedi cael ei daro am ei fai, ac yn deimladwy o hono, byth yn dyfod yn yr agwedd hon i ymofyn am faddenant, ac yn cael ei wrthod. Mae hyn yn gwbl groes i holl Rystioiaethan yr ysgrythrau. Yn gyffredin, nid oes neb yn mhellach oddi wrtho na'r rhai sydd yn ofni eu bod yn enog o hono. Ond y mae parhad diedifeiriol yn yr agwedd ddychrynlyd hon ar feddwl dyn yn 'bechod i farwolaeth;' y mae marwolaeth yn mhob pechod; ond y mae hwn i farwolaeth yn ddiedifeiriwch am dano; dyn yn diweddu ei yrfa ynddo yn yr ail farwolaeth. Nid oes gan Dduw yr un drefn, un aberth mwyach, i achub y dyn, ond y drefn hono y mae efe yn ei gwrthod, yn ei chasáu, ac yn ei chablu yn barhaus. Mae holl gariad, doethineb, a daioni Duw, yn yr eglurhad mwyaf dysglær o honynt, yn cael eu hamharchu, eu cablu, a'u ffeiddio. EDRYCH ANMHOSIBL, CYFRANOGI, GOLEUO, GWATWAR, RHODD.

YSBRYDOL, yn perthyn i ysbryd, neu yn

cyfranogi o'r ysbryd.—'A gyfodir yn gyrph ysbrydol.' 1 Cor. 15. 44. Sef gyrph wedi eu haddasu i weithrediadau a theimladau ysbrydol; gyrph wedi eu meddiannu yn gyflawn â'r Ysbryd Glan; gyrph heb angen am gynnal-iaeth cnawdol, daearol, fel yn bresennol, ac wedi eu dyog o lawer o deimladau daearol, cnawdol, sydd ganddynt yn awr; megys bewyn, syched, blinder, &c. gyrph ysgafn, bywiog, cyflym, ac yn tobygu yn fwy i ysbryd yn gweithrediadau, nag i'r gyrph sydd genym ni yma yn y byd. Nid ysbryd a fydd o ras ei sylwedd; ond bydd yn ysbrydol o ras ei gynneddfau; gwrthdychychau a gwaith ysbrydol fydd ei hyfrydwch, ac yn tobygu i gorph ysbrydol Crist.

'Chwychwi y rhai ysbrydol,' &c. Gal. 6. 1. Sef dynion yn profi graddau mawriem o ddylanwadau Ysbryd Duw ar eu heneidiau, a thrwy hyny yn synied pethau yr Ysbryd, yn rhodio yn ol yr Ysbryd, ac yn barnu yn ysbrydol ac yn sanctaidd am bob peth. Mae rhai Cristionogion, mewn cymhariaeth i ereill, y rhai ysbrydol hyn, yn gnawdol, ac yn rhai bach yn Nghrist; ond rhai ysbrydol sydd yn addas i ymdrin â phethau ysbrydol, ac â chyflyras dynion, er lleud iddynt. Rhuf. 8. 1—4. 1 Cor. 2. 13, a 3. 1. EDR. ADGWYBIRIO, CNAWDOL.

YSBRYDOLIAETH, (ysbryd) ysbrydoliad, dylanwad yr Ysbryd, a gweithrediad yr Ysbryd. Job 32. 8. 2 Tim. 3. 16.

YSBYS-U, (bys) gwybyddedig, nodedig, amlwg, cyhoedd; amlygu, dadguddio, cyhoeddi, rhybuddio.—'Hysbysa hwynt i'th feibion.' Deut. 4. 9. a 6. 7. Heb. 'Hoga hwynt i'th feibion;' yn dynodi dyfalwch a diwydrwydd wrth y gwaith; a llefaru am danynt yn finog ac yn gymhwysiadol.—'Hysbysodd ei ffyrdd i Moses;' sef mynegodd, dadguddiodd ei ffyrdd trwy gyhoeddi ei enw, ei ffyrdd o drugarhan a madden. Salm 103. 7. Exod. 34. 6, 7.—'Hysbysodd yr Arglwydd ei iechydwrtaeth.' Nid yn unig trefnodd, paratodd, a gweithredodd iechydwrtaeth, ond hysbysodd hi hefyd; dadguddiodd a chyhoeddodd iechydwrtaeth i'r holl ddaear. Salm 98. 2.

YSFA, YSFEYDD, (ysma) cosi; mawrllys. Deut. 28. 27. EDR. YSU.

YSGAFN-HAU-DER-U, (casu) Gr. *κορυφή*, (*coyphos*;) ysgafn, yagon, hawdd, esmwyth; ansafadwy, anwadal; salw, bychan, gwael, di-sas, dibwys; salwedd, anwadalweh; o ychydig werth, o fri, neu ddefnydd. 1 Sam. 18. 23. 1 Bren. 16. 31.—'Dynion ysgafn' yw oferwyr gwamal, halogedig. Seph. 3. 4. Barn. 9. 4.—'Ysgafnder' a ddynoda anllardrwydd, gwagedd, disylwediad, Job 3. 9.—anwadalweh ofer-siarad, 2 Cor. 1. 17.—'Byr ysgafn gystudd. EDR. CYSTUDD, RHAGOROL.

'Ysgafn oedd ganddo ef rodio yn mhechod, an Jeroboam mab Nebat, &c. 1 Bren. 16. 31.

Sef peth bach oedd hyny yn ei olwg; nid oedd yn gwelod dim drwg ynddo.

'Ti a ddeui mewn henaint i'r bedd, fel y cyfyd ysgafn o yd yn ei amser.' Job 5. 26. Pa bryd bynag y byddo y duwiol farw, bydd marw yn ei amser, wedi gorphen ei waith, ac yn addedd i ogoniant.

'Ysgafn ydyw ar wyneb y dyfroedd.' Job 24. 18. *'Is swift as the water.'* Saes. Heb. כל היום צל פני-מים Mae y Cymraeg yn gyfieithiad llythrenol, ac agosach na'r Saeson-æeg o'r geiriau Hebraeg. Arwydda y gair כל peth ysgafn, gwael, dirmygedig, gwarthus. Gen. 16. 4. Deut. 25. 3. Job 10. 15. Geiriau diarebol ydynt, ya gosod allan beth disylwedd a diwerth, fel 'ewyn ar wyneb y dwfr.' Hos. 10. 7. Mae peched yn gwneuthur dynion yn ysgafn, yn ddirmygedig; ac y mae cyflwr anuwiolion yn ansefydlog, a dygir hwynt ymaith gan ffrwd lifeiriol barnedigaethau Duw

YSGALL, (call) chwyn pigog, digon hysbys, yn tyfu mewn yd ac ar feusydd. Cyfrif Tournefort 80 math o honynt. Mae amryw enwan arnynt yn Gymraeg; megys, ysgall duon, ysgall bendigadd, ysgall y panwr, ysgall y blaidd, ysgall gwylltion, ysgall canpen, ysgall y moch, efwr, llaeth ysgall, llymeiddwyd, ysgall y meirch, neu march ysgall.—Dynion annuwiol a gyffelybir i ysgall, i ddynodi eu hanesfyddioldeb, eu hamddifadrwydd o bob daioni a ffurwythau da, a'r niwed ydynt i'r saint. 2 Cor. 25. 18. Mat. 7. 16,

YSGAR-EDIG-U, (car) gwahanu, gwasgaru, didoli, neillduo, ymwahanu. Lef. 21. 14. Esa. 59. 2. Mat. 5. 32. Edr. LLYTHYR.

Nid ysgar newyn, a diogi. Diar.

'Moses a ganiataodd ysgrifenu llythyr ysgar, a'i gollwng hi ymaith.' Marc 10. 4. Yr oedd dadl yn mhllith y Rabbiniaid Iuddegw (hwyrach mor foren ag amser Crist) am y modd o ddeall y gyfraith yn nghylch ysgar. Dent. 24. 1. Athrofa Sammai a haerai fod y geiriau כרת קבר a gyfieithir *rhyw astendid*, yn arwyddo *godineb*; ond Athrofa Hilel a'i deallent yn arwyddo *rhyw achos o anhoffder*. (Gwel Selden, *Uxor, Heb. lib. iii. cap. 22*) Hwyrach mai y canol rhwng y ddau a fusai yn ddehongliad mwy addas: o herwydd dilys yw y dichon y geiriau yn addas arwyddo thyw anaf neu asfechyd, yr hwn a allasai dynes, yn ffol ac yn anghyflawn ei guddio cyn priodi, ac a ddaeth i'r amlwg wedi hyny. Eglur yw oddiwrth ateb yr Arglwydd, a'r gosp yn nghyfraith Moses o farwolaeth am odineb, fod dysgyblion Sammai yn camsynted. Eboniad Aiel oedd yn gyffredin yn fwyaf derbyniol.

YSGARLAD, (ysgar-llad) *Ital. SCARLATO; Ffr. ECARLATE; Saes. SCARLET*; airos, coch, cloywgoch, purgoch. Y gair Heb. כנרת a gyfieithir *ysgarlad*, a arwydda *lliwio ddwywaith*, wedi ei liwio ddwywaith. Gwel Bochart.—Y gair arall (הלית) a gyfieithir *ysgarlad*, a ar-

wydda *pryfyn, lliw y pryfyn*, am mai â phryfed mân a geir mewn twddfaun bychain ar brysgen, y lliwiant ef. Geilw yr Arabiaid y pryfyn hwn, a'r lliw a wneir ág ef, *Al-kermedd*, oddiwrth yr hwn y daeth y gair *Ffr. CRAMOISI, a Saes. CRIMSON*. Mae y cyffelyb brysgen yn Provence a Languedoc yn Ffrainc, ac mae y cyffelyb bryfyn i'w gael arni, a elwir *Kermes oak*. Rhoddir weithiau y ddau air Hebraeg gyda'u gilydd; megys yn Esa. 25. 4. a 36. 8. Lef. 14. 4, 6, 49. *et. al.* a gellir cyfieithu y geiriau, 'lliw y pryfyn wedi ei liwio ddwywaith,' neu 'wedi ei liwio ddwywaith o liw y pryfyn,' fel y bydde gosodiad y geiriau y naill o flaen y llall. Gwel Pliny, *Nat. Hist. lib. xvi.*—Brook's *Nat. Hist. Vol. iv.*—Lowth on Esa. 1. 18.—Parkhurst dan y geiriau Hebraeg.

Yr oedd gwisgoedd ysgarlad yn dra arferedig gan wyr mawrion, 2 Sam. 1. 24. 2 Cron. 2. 14. Yr ysgarlad a'r porphor a ddefnyddiwyd yn lleni y babell, a gwisgoedd yr arch-offeiriaid, a allent ddynodi mawredd breninol Crist, a'i ddyoddefiant ef a'i eglwys. Exod. 25. 4. a 26. 1.—Lliw coch y wraig, a'r bwystfil oedd yn ei dwyn, a arwyddant awdurdod breninol Anghrist—lliw coch pengapiac y Cardinaliaid—ac erlidigaethau gwaedlyd y saint. Dat. 17. 4.

Pechodau fel ysgarlad a phorphor, sydd yn eu dynodi yn ffaidd ac yn ysgeler iawn. Esa. 1. 18. Edr. PORPHOR.

YSGATFYDD, (gad-bydd) agatfydd, ond odid, ond antar, nid hwyrach. Rhuf. 5. 7. 1 Cor. 14. 10. 1 Bren. 18. 5.

YSGELER-DER, (cel) ysgymun, echryslon, drygionus, anfad, dygas, llawn echrys, mawr-ddrygiog; echryslonrwydd, creulondeb.—'Y neb a fwriada ddrygan a elwir yn ysgeler.' Diar. 24. 8. יקראו מרומת בעל *arglwydd*, neu *awdur dychymygrion drwg*. 'Y sawl a fwriado ac a ddechymygo ffordi i wneuthur twyll neu niwed, neu unrhyw ddrwg, er nas gallu byth ei gwblhau. Mae bwriadu drwg yn y meddwl a'r dychymyg, heb ei ffeiddio, yn bechod, ac yn dynodi y dyn yn bechadur enog. Rhuf. 1. 30. Salm 21. 11. Esa. 10. 7—13. a 32. 7. Ezeq. 38. 10, 11.

Llosgach, a phechodau ffaidd yn erbyn anian, a elwir yn aml ימנה *ysgelerder*. Lef. 18. 17. a 19. 29. a 20. 14. Barn. 19. 24.

YSGLYFAETH-U, (glyf) yspail, ysgwlf, ysgafaeth; ysgylfu, ysglyfio, ysglyfio, arheithio.—Ysglyfaeth a arwydda, 1. Yr hyu a ddeil bwystfil gwyllt er ymborth. Amos 3. 4. Esa. 31. 4.—2. Yr hyn a gymerir gan fuddugoliaethwyr ac yspeilwyr, yn difrodi ac yn arneithio fel bwystfilod. Job 24. 5. Salm 124. 6. Nah. 2. 12, 13.

Mae Duw yn cyfodi i'r ysglyfaeth, pan y dynoetha ei fraich, ac y rhydd allan fawredd ei allu i waredu ei bobl, a dystyrio ei elynion. Seph. 3. 8. Esa. 33. 5, 10. Edr. ANRHAITH, CAFFAELIAD, YSPAIL.

YSGOG-I, (cog) ysgwyd, siglo, honcio, symud, chwifio.—'Ani ei fod (y Goruchaf) ar fy neheulaw, ni'm hyagogir.' Salm 16. 8. Crist a fynega yn y geiriau ei hyder ar Dduw, a'i sicrwydd o gynnalïaeth effeithiol trwy ei holl ddyoddefiadau mawrion. Arwyddant y cai ei gynnal heb ddigaloni, heb anghredu, heb lithro, ac heb fethu yn y gorchwyl mawr. Aeth ato mewn llawn sicrwydd ffydd.

YSGOL-ION, (còl) lletring, graddau, dring, eagyfa, dringfa. Gen. 28. 12. Edr. JACOB. Arwydda yr ün peth a Colon, Colfa, a ffurfia enwau rhai diphwysydd, neu ddibynau: megys Ysgolion Duon, yn Swydd Gaerfyrddin; a Nant yr Ysgolion, yn Swydd Drefaldwyn.

YSGOL-HAIG-DY, (còl) athrofa, ysgol-ddysg; lle i addysgu; dygedig, un yn derbyn addysg.

Tri harddwch gwlad; ysgubor, etall, ac ysgol. *Diar.*

'A hi (Huldah) oedd yn aros yn Jerusalem, yn yr ysgoldy.' 2 Cron. 34. 22. 2 Bren. 22. 14.—'Yn yr ail rhan.' Dr. M. Beth a feddylir wrth *בית שני* a gyfieithir yr *ail rhan* gan y Dr. M. ac ysgoldy yn ein cyfieithiad awdurdodedig ni, sydd anhawdd ei benderfynu. Barna llawer, oddiwrth ystyr y gair, gyda'r Dr. M. mai yr *ail* (*dinas*, neu *ran*) o Jerusalem, a arwydda y gair. Yr oedd rhan o Jerusalem a elwid yr *ail ddinas*; ac yno yr oedd Huldah yn byw. 'Bydd udfa o'r *ail*;' sef o'r ail ddinas. Seps. 1. 10. Newcome. Neu ynte hwyrach yr arwydda athrofa, neu ysgoldy, yn ol ein cyfieithiad ni; lle byddai y gyfraith yn cael ail fyned drosti, i'w hegluro gan athrawon. Y cyntaf yw y farn fwyaf cyffredinol am ystyr y gair.

'Gan ymresymu beunydd yn ysgol un Tyrannus.' Act. 19. 9. Tebygol mai ystafellai feddylir yn nhŷ Tyrannus, yn mha un y byddai yn addysgu ereill. Mae y gair *σχολη* yn cael ei briodoli i'r cyfryw ystafelloedd a neillduwyd yn athrofaau yn mhlith y doethion Pagan-aidd.

'Ac wedi i ysgolhaig y ddinas lonyddu y bobl.' Act. 19. 35. *γραμματαεις, cofladur*, neu *ysgrifenydd y ddinas*. Amlwg yw oddiwrth yr hanes, ei fod yn swyddwr ac awdurdod nid bychan ganddo yn y ddinas.

YSGORPION, *Gr. σκορπιος; Llad. Scorpio; Saes. SCORPIUM*.—1. Math o ednogyn, sydd weithiau ág un, ac weithiau á dau golynganddo yn ei gynffon, á pha rai y teifl wenwyn allan tra niweidiol. Yn ei lun, tebyg a geimwch, ond yn hyllach o lawer. Cyfrifwyd naw math o honynt, gwahanadwy yn benaf wrth en lliwiau. Nid oes braidd un creadur yn fwy dychrynlyd a niweidiol na'r ysgorpion. Llecha mewn lle bychan mewn tai, er mawr niwed yn aml i'r trigolion. Mewn rhai dinasoedd yn yr Ital, a Ffrainc, yn nhalaeth Languedoc, un o'r plâau mwyaf sydd yn blino y trigolion ydyw. Ond y mae, mewn cymharïaeth, yn ddiwed

iawn yn Ewrop, i'r hyn ydyw yn Affric, ac yn y gwledydd dwyreiniol. Yn Batavia, ceir hwynt yn ddeuddeg modfedd o hŷd, ac nis dichon iddynt symud dodrefnyn heb berygl o gael eu brathu ganddynt. Yn Affric y mae rhai o faintioli y ceimwch, ac y mae eu brathïadau yn farwol; ond yn Ewrop nid ydynt dros ddwy neu dair modfedd o faint, ac nid yw eu brathïadau mor niweidiol, ond yn anaml yn farwol. Maent yn elyniaethol iawn i'w gilydd, ac i'w rhai bychain—yn lladd ac yn dystrywio eu gilydd gyda'r creulondeb mwyaf. Y maen yn byw ar bryfed ac ednogynod. Dywedir eu bod yn fwy gelyniaethol i ferched nag i feibion. Yr oeddent yn dra lluosog yn anialwch Arabia. Deut. 8. 15.—2. Fflangellau á chyllymau a phigau arnynt, fel cynffonau yr ysgorpionau, a elwir ysgorpionau. 1 Bren 12. 11, 14. 2 Cron. 10. 11, 14.—3. Dymion drwg, creulon, megys yr Iuddewon, y Saraceniaid, yr Offeiriad Anghristaidd, &c. a gyffelybir i'r ysgorpionau; maent yn gyfrwys, ddygiasog, yn poeni ac yn lladd y dwyolion, a'r cyfryw ag sydd ganddynt y gallu lleiaf i'w gwrthsefyll. Ezec. 2. 6. Dat. 5. 9, 10. Luc 10. 19.

YSGRAFF-AU, (craff) trosglwyddfad, ceubal.—'Ac ysgraff a aeth drosodd i ddwyn trwodd dylwyth y brenin.' 2 Sam. 19. 18.

YSGREPAN, (ygrab) *Gr. ασκοπερα (ascopera)*; cwd, còd; cwd i ddwyn ymborth ynddo. Mat. 10. 10. Marc 6. 8. Luc 9. 3. a 10. 4. 1 Sam. 17. 40. Coden ledr oedd yn crogi am y gwddf i ddwyn ymborth ynddo. Edr. GWREGYS, PWR.

YSGRIFEN-EDIG-U-YDD, (ygrif) *Gr. γραφω (grapho)*; *Llad. SCRIBO*: argraffu, llythyr; argraffedig; argraffydd, cofiadur.—1. Cofnodi peth mewn llyfr. Esa. 10. 1.—2. Dadgan peth yn ddilys ac yn sicr, a'i nodi mewn prophwydoliaeth. Jer. 22. 30.—3. Gosod un i orthymderau trymion, a'u rhoddi arno, yw ysgrifenu pethau chweron i'w erbyn. Job 13. 26.—4. Cyfnawid calon dyn yn rasol, a rhoddi ynddo ffydd ac ufudd-dod i wirioneddau Duw. Jer. 31. 33. Heb. 8. 10.—5. Ethol a rhaglunïaethu i fywyd tragwyddol. Luc 10. 20. Heb. 12. 23. Dat. 21. 27. Edr. ENW, LLYFR.—6. Gwnethur dynion yn isel, yn wael, ac yn druenus, fel pe byddai Duw a'i eglwys wedi eu hanghoffio; hyn a elwir 'ysgrifenu yr y ddaear,' mewn cyferbyniad i 'ysgrifenu yn y nef-oedd.' Jer. 17. 13. Luc 10. 20.

Ysgrifenu yw y gelyfddydd o amlygu i'r golwg feddwl dyn, trwy nodau a graffiadau arwyddocaol o sain iaith, yn ein galluogi i drosglwyddo meddyliau o'r llygaid i'r glust, ac i'r gwrthwyneb. Mae dau fath o graffiadau; sef naill ai y maent yn arwyddion pethau, neu yn arwyddion geiriau. Y cyntaf yw yr arwyddluniau a ddefnyddid gan yr henafiaid; y diweddaraf yw yr arwyddion egwyddorol a arferir yn awr gan holl genedloedd Ewrop. Arwydd-

luniau, diammen, oeddynt yr ymgais cyntaf tu ag at ysgrifenu. Dyma yr unig ddull o ysgrifenu arferedig yn Mexico, pan amlygwyd hi gyntaf i'r Ewropiaid. Trwy luniau hanesiol y trosglwyddasant mewn coffadwriaeth ddygwyddiadau mwyaf hynodol eu hymerodraeth. Gwel Robertson's *History of America*, Vol. iii. *Appendix, Note 26.*

Diwygiad ar hyn yw yr arwydd-luniau a elwir **HIEROGLYPHICS**. Yn y gelfyddyd, y mae arwyddion allanol yn ateb am wrthddrychau anweledig, o herwydd rhyw berthynas a thebygolrwydd a fernir rhyngddynt. Yn yr Aipht y dygwyd y gelfyddyd hon i'r perffeithrwydd mwyaf. Ond nid oedd hon ond dull ansicr ac amherffaith iawn i drosglwyddo gwytodaeth o bob math. Diwygiwyd y dull hwn drachefn yn mhlith rhai cenedloedd, trwy roddi nodau wrth eu hewyllys am wrthddrychau, heb un berthynas na thebygolrwydd rhyngddynt a'u gilydd; felly mae y dull o ysgrifenu yn China hyd heddyw. Nid oes ganddynt un egwyddor o llythrenau, yn arwyddion o'r amrywiol seiniau sydd yn gwneyd eu geirian; ond pob nod a arferant, a arwydda feddwl; nod yw yn sefyll am ryw un peth, neu wrthddrych; yn ganlynol, rhaid fod y nodau hyn yn aneirif.— Mae y dull hwn yn arferedig yn mhlith amryw genedloedd dwyreiniol. Deall y Japaniaid, y Tonquiniaid, y Coroeaniaid, a'r Chineaid, eu gilydd trwy y nodau hyn, meddant, er bod eu hieithoedd yn amrywio. Mae yr un nodau yn arwyddo yr un gwrthddrychau yn eu plith; yr un fath a nodau rhifyddiaeth yn mhlith yr Ewropiaid. Gwedi hynychymygydd arwyddion geirian, yn mynegi y gwrthddrychau hyn; a thrachefn, arwyddion pob sain yn mhob gair. Yn gyntaf, dychymygydd arwyddion sillau: ond yr oedd y dull hwn yn peri fod rhifed yr arwyddion, neu y nodau, yn fawr; ac yr oedd yn gwneuthur darllen ac ysgrifenu yn gelfyddydau llafurus a phoenfawr. I orphen a pherffeithio y gelfyddyd o ysgrifenu, cyfododd rhyw gywreinddyn, trwy ddilyn y seiniau a wneir yn y llais dynol i'w helsenau mwyaf cysefin, unigol, a djgymysg, ac a'u dosparthodd i ychydig o lafariaid a chydseiniaid; a thrwy osod i bob un o'r rhai hyn yr arwyddion a elwir llythrenau, a ddysgodd ddynion pa fodd, trwy eu cysodi, i ysgrifenu yr holl amrywiol eirian, neu seiniau arferedig yn eu plith. Trwy ei dwyn i'r symlrwydd hyn, y gelfyddyd o ysgrifenu a berffeithiwyd yn y graddau mwyaf, fel y mae yn bresennol yn holl wledydd Ewrop.

Pwy a ddygodd y gelfyddyd ddefnyddiol o ysgrifenu i'r perffeithrwydd rhyfedd hwn, nid yw hysbys. Tebygol ei bod yn adnabyddus yn mhlith yr Hebreaid cyn dyddiau Moses, a hwyrach mor foreu a dyddiau Abraham. Nid yw Moses yn ysgrifenu am dani fel peth newydd yn ei ddyddiau ef, ond fel peth arferedig a chynefin cyn hyn: er bod rhai o'r fara mai y Deg Gorechymyn oedd yr ysgrifen gyntaf a fu

yn y byd, ac mai yr Arglwydd & ddygodd i Moses y llythrenau, a'u defnyddioldeb. Ond ymddengys barn Syr Isaac Newton yn debycach i wir; sef bod y gelfyddyd yn adnabyddus yn nheulu Noah, rai cannoedd o flynyddoedd cyn dyddiau Moses. Priodola rhai ddechrenad y gelfyddyd i'r Pheniciaid, eraill i'r Caldeaid, eraill i'r Aiphtiaid; y gwir yw, fod hyn yn gwbl adnabyddus, ac nid oes dim ond dychymygon yw cael ar y mater.

Tebygol inai math o naddu oedd ysgrifenu dros hir amser. Defnyddiwyd, yn gyntaf, golofnau a llechau ceryg; wedi hyn, tafienau o fetel meddalach, megys plwm, &c. Edr. **MEMBRAN, PAPER.**

Y buddioldeb o ysgrifenu rhagor llefaru, yw ei fod yn fwy helaeth ac yn fwy parhaus; geill cyfeillion gyfrinach a'u gilydd, trwy ysgrifenu, floedd o filltiroedd oddiwrth eu gilydd; a geill un addysgu eraill trwy ysgrifenu, gan oedd o flynyddoedd wedi iddo farw. Eto, cydnabyddir mai llefariad sydd fwyaf egniol ac effeithiol. Gwel Blair's *Lectures on Rhetoric, &c. vol. i. lect. vii.*

Y llythrenau Rhufeinaidd sydd genym ni, a'r rhan fwyaf o genedloedd Ewrop, ydynt yn eglur wedi eu llunio o'r Groeg gyd ag ychydig o gyfnewidiadau. A'r llythrenau Groeg drachefn, yn enwedig yr hen argraffiadau, ydynt yn tebygu i'r llythrenau Hebraeg neu Samariaid. Heblaw hyn, yr enwau sydd arnynt, Alpha, Beta, Gamma, Delta, &c. a'u trefn yn yr amrywiol egwyddorion, ydynt yn y Pheniciaeg, Hebraeg, Groeg, a'r Rhufeinig, yn cyfateb mor nodedig fel y mae yn amlwg iddynt ddechrenu o'r un ffynon. Ysgrifenasant, ar y cyntaf, y llythrenau o'r ddeheu i'r aswy, yn mhlith y Pheniciaid, yr Arabiaid, a'r Hebreaid; a bu hefyd yn arferedig yn mhlith y Groegiaid.— Wedi hyn arferodd y Groegiaid ysgrifenu bob yn ail linell o'r ddeheu i'r aswy, ac o'r aswy i'r ddeheu, yr hyn a alwent *Boustrophedon*. Ond o'r diwedd canfyddwyd ei bod yn fwy cyfleus i ysgogiadau y llaw fod o'r aswy i'r ddeheu, yr arferiad a ddilynir yn bresennol yn holl wledydd Ewrop. Gwel Mr. Astle's *Origin & Progress of Writing*, 1784.

YSGRIFENYDD-ION, 1. Cofiadur oedd yn cadw coffadwriaeth o holl achosion y brenin. Gan nad oedd ond ychydig gynt yn gallel ysgrifenu, yr oedd hon yn swydd dra anrhydeddus. 2 Sam. 8. 17. a 20. 25. 1. Bren. 4. 3. 2 Bren. 19. 2. a 22. 8.—2. Un yn cadw cyfrif o'r milwyr, i'w galw wrth eu henwau, i'w harolygu. 2 Cron. 26. 11. 2 Bren. 25. 19.—3. Ysgrifenydd ac athraw y gyfraith. Yr oeddynt yn adysgrifenu llyfrau y gyfraith, a thrwy hyn yn dra hyddysg ynddynt. Yr oedd y cyfryw ysgrifenyddion mor foreu ag amser Deborah. Barn. 5. 14. Ac ymddengys fod amryw o honnynt o lwyth Levi. 1 Cron. 23. 4. a 24. 6. 2 Cron. 34. 13. Jonathan, Baruch, ac Ezra, oeddynt ysgrifenyddion. 1 Cron. 27. 32. Jer.

36. 4. Eza 7. 6. Tebygol iddynt gael eu baddysgu yn athrofaau y prophwydi.

Arwydda, weithiau, gwr o ddysg a chymhwysderau i hyfforddi eraill. 1 Cron. 27. 32. Jer. 36. 26. Mat. 23. 34. 1 Cor. 1. 20 Ond gan fod dysegeidiaeth ysgrythyrol yn fwyaf cymeradwy yn mhllith yr Iuddewon, priodolir y gair yn bonaf, yn y Testament Newydd, i'r rhai oedd yn ymroddi i astudio y gyfraith. O'r rhai hyn, y darllëawdwy'r arni a alwent y *doctoriaid*, neu *cyfreithwyr*; a thebygol y rhai oeddych chi mewn swydd yn y prif lys Iuddegwig (*Sanhedrim*) neu lysoedd eraill, a alwent yn *ysgrifenyddion* y bobl. Mat. 2. 4. Mae yr Arglwydd Iesu yn gyffredinol yn eu cysylltu gyd â'r Pharisaeid, a thebygol fod y rhan fwyaf o honych o'r blaidd hono. Yr oedd yr ysgrifenyddion, yn ei ddyddiau ef, yn genedl o'r fath waethaf o ddyon, yn gwydroi yr ysgrythyrau, ac yn dyrohafu traddodiadau dynol. Mat. 23. 35. a xxiii. Marc 12. 28.

Pa le y mae y doeth! pa le y mae yr ysgrifenydd! pa le y mae ymbolydd y byd hwn! yn ynaeth Duw ddoethineb y byd hwn yn yfydrwydd! 1 Cor. 1. 20.—'Pa le y mae yr ysgrifenydd! pa le y mae y trysorwr! pa le y mae rhifwr y tyrau?' Esa. 33. 18. Pa fodd y geill Paul *שקל* *ysgrifenydd*, yn lle *trysorwr*, a *אמן המגדלים ספר* *ymholydd* y byd hwn, yn lle *rhifwr* y tyrau? Barna Altingius, fod y geiriau yn gosod allan dri math o athrawon yn mhllith yr Hebraeid. Un, sef *סופר* yn egluro llythyren y gair; *שקל* *אסטרטגיה*, yr *ymholydd*, oedd yn ystyried ac yn pwysu grym a chadernid rhesymau, i chwilio allan ac egluro y materion cynnwysedig yn y geiriau; ac wrth *riswr* y tyrau, y mae i ni ddeall yr hwn oedd yn edrych i mewn i'r dirgeledigaethau mwyaf cuddiedig a dyrchafedig, ac oedd yn amddiffyn ei fater â'r rhesymau cadarnaf. Yn addas y gelwir y rhesymau cedyrn yn dyrau, am en bod yn amddiffyn y meddwl â'r mater yn gadarn, ac anhawdd eu gorchfygu.* Pa le mae y gwyr doethion a dygedig hyn! A geir hwynt yn mhllith y rhai y mae Duw yn eu defnyddio yn ngweinidogaeth yr efengyl? Nac ynt; ond gwrthododd Duw hwn, a dewisodd eraill. Pa le y maent? pa ddaioni a wnaethant yn y byd! a oes miloedd wedi eu dychwelyd at Dduw trwy eu doethineb, fel y mae trwy weinidogion ffyddlon yr efengyl? Pa le y maent? dygant eu rhesymau cedyrn yn erbyn yr efengyl, yr hon a gyfrifant yn yfydrwydd; profant a safant yn erbyn ei ragorol allu a'i ddoethineb. Pa le y maent? ai nid *ynfydion* ydynt, gyd â'u holl ddoethineb a'u dysegeidiaeth! Mae rhyw rym ac egni neillduol yn nullu y gwfnion hyn mewn perthynas iddynt, i ddangos mor ddi-defnydd ydynt yn y byd, ac mor ddiystyr gan Dduw.

'Pob ysgrifenydd wedi ei ddygu i deyrnas nefoedd, sydd debyg i ddyon o borohen tŷ, yr hwn sydd yn dwyn allan o'i drysor bethau newydd a hen.' Mat. 13. 52. Y geiriau hyn a lefarir yn ol yr iaith gyffredin yn athrofaau yr Iuddewon, lle yr ymofynid ym aml, pa win, pa ŷd, pa ffirwythan a arferid mewn pethau sanctaidd, a rhyw ddefodau, &c. newydd neu hen, sef o dyfiad y ffwyddyn bresennol, neu yr hon a aeth heibio (*קדש ישר*) Ilyn gofalus am ei eiddo, oedd yn moddiannu digon o bob un o'r ddau, ac yn barod i roddi pa un bynag a alwent am dano. Felly y gweddjai fod ysgrifenydd, sef athraw yr efengyl, fod ganddo bob peth yn barod i'w ddwyn allan fel y byddo achosion, ac angylchiadau ei wranlawr, yn galw am dano.

YSGRUBL-IAID, (crubl) anifel; anifeiliaid gwaith; tywarchwr. Gen. 45. 17. 2 Bren. 3. 17. Jer. 9. 10.

YSGRYTHYR-AU, *Gr. γραφή (graphie)* *Llad. SCRIPTURA; Saes. SCRIPTURE; Gwydd. SCRIPTUR*: ysgrifen, ysgrifeniad. Yr Ysgrythyr LAN; gair Duw; ysgrifeniadau a roddwyd trwy ysbyrdoliaeth Duw. Gelwir hwynt, gyd âg enwogrwydd, *η γραφή*, yr *ysgrythyr*; Act. 8. 32. Rhuf. 4. 3. Ioan 7. 38, 42.—*εἰς γραφὰς αἰώναις*, yn yr *Ysgrythyrau Sanctaidd*, Rhuf. 1. 2.—*τα ἔγραψα*, yr *Ysgrythyr Lan*, 2 Tim. 3. 15.—1. Yr ysgrythyr a arwydda, yn gyffredinol, holi lyfrau yr Hen Destament a'r Newydd, wedi eu ysgrifenu gan ddynion sanctaidd, megys y cynhyrfwyd hwynt gan yr Ysbryd Glân. 'Yr holl ysgrythyr sydd wedi ei rhoddi gan ysbrydoliaeth Duw, ac sydd fuddiol i athrawiaethu, i argyhoeddi, i geryddu, i hyfforddi,' &c. 2 Tim. 3. 16.—2. Arwydda, weithiau, brawddeg, neu ddarn o ymadrodd o'r ysgrythyr. 'A'r ysgrythyr a gyflawnwyd, yr hon a ddywed, Ac efe a gyfrifwyd gyd â'r rhai anwir.' Marc 15. 28. Esa. 53. 12.—3. Arwydda, hefyd, yr YSBRYD GLÂN yn llefaru yn yr ysgrythyrau, trwy ddylanwadau yr hwn y cyfansoddwyd hwynt. 'A'r ysgrythyr yn rhagweled mai trwy fydd y mae Duw yn cyflawnhau y cenedloedd, a rhagesengylodd i Abraham, gan ddyweddyd, Ynot ti y bendithir yr holl genedloedd.' Gal. 3. 8.—4. Llyfrau yr Hen Destament. 'Chwiliwch yr ysgrythyrau; canys ynddynt hwy yr ydych chiwi yn meddwl cael bywyd tragyryddol; a hwynt-hwy yw y rhai sydd yn tystiolaethu am danaf fi.' Ioan 5. 39. Hyny yw, chwiliwch yn fanwl lyfrau Moses, y Psalmiau, a'r Prophwydi, y rhai yr ydych chi cydnabod en bod yn dangos yn wirioneddol y ffordd i fywyd tragyryddol; ac ar y prawf, ceuch fod yr holl gygodau a'r prophwydoliaethau hyny yn cael eu cyflawni yn of ff; a bod yr holl addewidion o fywyd yno yn cyferio ataf fi, ac yn fy ngosod i allan fel y gwir Fesiah.

Y mae yr ysgrifeniadau sanctaidd hyn yn

* Y mae rhifo rhesymau o'r fath hyn yn cael ei osod allan yn dra priodol yn y geiriau *אמן המגדלים ספר* *rhifo y tyrau*, Vitringa *De Syn. Vet. lib. i. pars. 2.*

rhagori ar bob ysgrifen arall a fu erioed, neu a fydd byth yn y byd :

1. Oblegid eu bod yn cynnwys y cwbl o ewyllys Duw, gyd âg eglurdeb a sicrwydd dwyfol, angenrheidiol i ni eu gwybod or ein hiechydwrfaeth.—Y mae eu dyfnder a'u cyflawnder yn rhyfedd. Drych ydynt sydd yn dangos Duw, ei arfaeth, ei waith, a'i ewyllys am bob peth, gyd âg éangder a manylrwydd tra rhyfedd. Yr hanfod, y Personau, y priodolaethau, yr arfaeth a'r drefn ddwyfol, a osodir allan ynddynt, gyda chywirdeb a manylrwydd addas i Dduw, ac i neb ond efe; ei weithredoedd o greadigaeth, rhagluniaeth, ac iechydwrfaeth, a hysbysir ynddynt mewn dull addas i Dduw lesaru am ei waith ei hun, ac i ninnau gael amgylfred cymhwys am dano yn ei waith. Holl ddyled dyn tu ag at Dduw—ei hun—'a'i gymydog, yn mhob perthynas, sefyllfa, ac amgylchiad, a osodir allan gyd âg awdurdod a manylrwydd dwyfol. Ni buasai neb ond Duw yn gallel llefaru gyd â'r fath éangder, cywirdeb, manylrwydd, eglurdeb, ac awdurdod. Y neb na wel ddwyfoldeb yr ysgrifthyrau yn y golygiadau hyn, 'Dall ydyw, ac heb weled yn mhell!' 2 Pedr 1. 9.

2. Y mae doethineb a gwybodaeth ynddynt ag sydd yn tra rhagori ar bob peth dynol, nen yn perthyn i'r creaduriaid godidocaf.—'Yr ydym ni,' medd Paul, 'yn llefaru doethineb Duw mewn dirgelwch.' 1 Cor. 2. 7.

3. Y maent wedi eu rhoddi trwy ysbyrdoliaeth yr Ysbryd Glan.—'Dynion sanctaidd Duw a lesarasant (ac a ysgrifenasant) megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glan.' 2 Pedr 1. 21. Nid o ewyllys dyn y daethant; ond yr Ysbryd Glan a gynhyrfodd y rhai a ysgriferosodd, i hyny. Efe oedd yn gweini y defnydd iddynt, sef y mater am ba un yr oeddynt i lesaru ac ysgrifenu; efe oedd yn eu cyfarwyddo a'u cynnorthwyo pa fodd i'w osod allan; pa ddull, a pha eiriau i'w defnyddio. 'Ny ni a dderbyniasom yr Ysbryd sydd o Dduw; fel y gwypom y pethau a rad roddwyd i ni gan Dduw. Y rhai yr ydym yn eu llefaru hefyd, nid â'r geiriau a ddysgir gan ddoethineb dynol, ond a ddysgir gan yr Ysbryd Glan.' 1 Cor. 2. 12, 13. Yr oedd yr athrawiaethau yn cael eu cyflwyno i'w meddyliau, wedi eu gwisog a'u priodol ymadrodd. Mae y geiriau a'r ymadroddion yn ddwyfol, yn gystal a'r athrawiaethau.

Dyma y ffurf o ymadroddion iachus, y crybwyllia yr apostol am danynt. 2 Tim. 1. 13. 'Megys y cynhyrfwyd,' sef y cyfarwyddwyd, ac y dysgwyd hwynt, yr oeddent yn llefaru yn mhob ystyr. Er bod gan bob ysgrifenydd ei ddull priodol ei hun o ymadroddi, eto, yn yr holl amrywiaeth hyn, yr Ysbryd Glan oedd yn dysgu pob un o honynt, yn y dull hwnw. Ni a ddylona gan hyny, wlyded rhag cyfnewid, na gwyrddroi iaith yr ysgrifthyrau, nac arfer dull o ymadroddi anysgrifthyrol am wirioneddau dwyfol, neu na arferir yn yr ysgrifthyrau. Ni ddi-

chon neb byth wisgo y gwirionedd A gwisg mwy addas iddo, ac i'w ddangos yn oleu ac yn gywir, nag a wisgwyd am dano gan yr Ysbryd Glan. Ynfydrwydd a rhyfgyr yw ymgais at hyny, a pheryglus a niweidiol iawn. Nid bathu a ffurfio ymadroddion newyddion am bethau, ond iawn ddeall ymadroddion yr Ysbryd Glan, weddai fod llafur pob Cristion.

4. Ysgrifenydd yr ysgrifthyrau gan y dynion mwyaf rhagorol a fu yn y byd erioed am ddoethineb a sancteiddrwydd; megys Moses, Dafydd, Solomon, y Prophwydi, yr Esgylwyr, yr Apostolion, &c. 'Dynion sanctaidd Duw,' y geiwr yr apostol hwynt. Pe buasant yn ddyinion drwg, buasai eu twyll a'u llygredd yn eu cyhuddo; ac os oeddent yn ddyinion da, ni chymerasant arnynt fod Duw yn llefaru trwyddynt, ac yntan heb fod. Yr hyn a draddodant, y maent yn ei draddodi yn enw yr Arglwydd, yn awdurdodol ac yn oleu, ger bron pawb. Ysgrifenydd yr Testament Newydd, gan mwyaf, oeddent dystion am Grist o'r hyn a welent ac a glywsent. Nid oedd na gau ddyben i'w ateb, na ehlod, parch, cyfoeth, nac esmwythder, i ddysgwyl am dano; ond i'r gwrthwyneb, tlodi ac eisiau, blinderau, gorthrymderaau, erlidigaethau, alltudiaeth, ie, y marwol-aethau dychrymedicaf. Yr oedd eu bywydau yn cyfateb i'w hathrawiaethau sanctaidd, yn nghanol pob gwendidau a blinderau. Rhoddasant eu bywydau yn dystiolaeth am wirionedd eu hathrawiaeth.

5. Er eu ysgrifenu gan wahanol ddyinion, mewn amrywiol oesoedd ac amgylchiadau, eto y mae y fath gysondeb rhyngddynt a phe buasant wedi eu ysgrifenu gan un gwr. Yr un iaith, yr un ysbyrd, yr un athrawiaeth, sydd yn rhedeg trwy y cwbl; a'r un dyhen goruchel a ymddangys yn ngolwg pob un, sef gogoneddu Duw. Mae pechod yn beth ffleiddiaf, a Duw yn Fod godidocaf, a ffordd y cymmod yr un, yn ol tystiolaeth pob un o honynt. Ioan 5. 46.

6. Mae y cyfryw effoithiau gyda'r Ysgrifthyrau, ac sydd yn profi yn ddiagramheuoll eu bod o Ddyw. Y mae y cydwybodaau mwyaf cysglyd yn cael eu deffroi trwyddynt; y calonau mwyaf llygreddig yn cael eu cyfnewid a'u santeiddio; y rhai mwyaf digysur yn cael eu dyddanu; a'r rhai mwyaf gwyrog a throsfau yn cael eu dwyn i'r iawn. Yn yr holl bethau hyn, 'Bywiol yw Gduw a nerthol—y mae yn nerthol trwy Dduw i fwrw cestyll i'r llawr.' Heb. 4. 12. 2 Cor. 10. 4, 5. Y mae dyn yn cael ffydd, edifeirwch, ail-enedigaeth, a maeth ysbyrdol sylweddol drwyddo. Rhuf. 10. 17. Dent. 8. 3. Job 23. 12. Salm 119. 50, 72, 98. 1 Pedr 1. 23. Yr offeryn a'r moddion sy gan Dduw yn y byd, er iechydwrfaeth pechaduriaid colledig, ac yn llaw yr Ysbryd Glan i'r dyben hyny; y mae yn gorehfygu holl allu y tywyllwch, a holl gnydynrwydd, rhagfarn, a gelyniaeth calon dyn. Y mae fel tân yn lloagi,

fel gordd yn curo, ac fel cleddyf yn cyrhaedd trwodd, ac nis dichon dim ei wrthsefyll!

7. Mae y gwrthiau a wnawd gan Moses, y Prophwydi a'r Apostolion, yn profi eu bod yn genadon o anfoniad dwyfol, a bod yr athrawiaethau yr oeddent yn eu cyhoeddi o Ddaw, fel y tystiolaethent. Ni buasai yr Arglwydd daionus byth yn dwyn y fath luaws o dystiolaethau cyhoeddus, eglur, a diammheuol, ond i'w wirionedd ei hun; ac nis gallasai neb ond Daw wneuthur yr hyn a wnawd. Nid gwrthiau *gaw*, megys sydd gan gangrefyddau, oeddent; ond gwrthiau eglur, gwirioneddol, a diammheuol, ger bron lluaws o dystion mwyaf cymhwys i farnu yn y byd; megys gwrthiau Moses yn yr Aipht, ger bron y dynion dyagedicaf, a mwyaf gelyniaethol i Moses yn y byd; gwrthiau Elias ac Elisæus, ger bron y gelynyon creulonaf; gwrthiau yr Iesu a'i apostolion, yr un fath.

8. Mae cyflawniad y prophwydoliaethau ysgrythyrol yn brawf cadarn, gweledig i bawb, a pharhau, o'u dwyfoldeb; megys y prophwydoliaethau am Cyrus—am ddinystyr Babilon, Tyrus, &c.—am gaethiwed Israel yn Babilon, a'u dychweliad oddi yno—am ddyfodiad Crist yn y cnawd, ac amgylchiadau ei ddyfodiad; ei fam, lle ac amaer ei enedigaeith, ei werthiad, ei ymadrodd ar y groes, ei wanu gan y milwyr, ei gladdedigaeith, ei adgyfodiad, ei eagyniad, &c.—am dywalltiau yr Ysbryd Glan—am alwad y Cenedloedd—am ddinystyr Jerusaalem—am gyflwr presennol yr Iuddewon—am Anghrist, ac amaer ei barhad a'i ddinystriad. Yr holl bethau hyn a ragfyngwyd ac a gyflawnwyd. Pwy ond yr Ysbryd Glan a allasai eu rhagweled a'u rhagfynegi mor fanwl, gannoedd o flynyddoedd cyn y dygwyddiadau hyn!

Edrych ychwaneg ar hyn dau yr amrywiol eiriau perthynol i'r dygwyddiadau. Y mae y prawf hwn yn cynnyddu mewn eglurdeb a chadernid yn feunyddiol; a chynnyddu a wna tra parhao amaer.

9. Mae parhad yr Ysgrythyrau, er cymaint o elyniaeth sydd yn eu herbyn, yn dangos gofal neillduol Duw am danynt. Collwyd a dyfethwyd llawer o lyfrau a ysgrifenywyd wedi y llyfr diweddfaf o'r Beibl; ac ni bu gelyniaeth i'w chymharu yn erbyn un llyfr ag a fu, ag y sydd, yn erbyn y Beibl; eto, 'Gair ein Duw ni a saif byth,' er gwaethaf pawb. Esa. 40. 8.

10. Y mae uniondeb, purdeb, a sancteiddrwydd yr Ysgrythyrau, yn profi eu bod o Dduw. Maent yn berffaith, yn bar, yn ddyfnion, ac yn anghyfnawddiol; Ag un llais yn taraw yn erbyn pechod, ac o blaid Duw, purdeb, a sancteiddrwydd. Salm 19. 7. Diar. 30. 5. Gelwir ef yr YSGRYTHYR LAM, neu SANCTAIDD; am mai Duw sanctaidd yw yr awdwr o hono; o herwydd ei fod yn sanctaidd yn y cynnwysiad o hono; ynddo y mae Duw yn dangos ei sancteiddrwydd ei hun; a thwyddo y mae efe yn sancteiddio ei bobl. Edr. CYFRAITH, EFRANGYL.

11. Mae Duw yn barhaus yn cadarnhan eu dwyfoldeb, trwy roddi yr hyn a ofynir iddo yn ol y gair; ac yn pleidio y rhai sydd yn sefyll dros grefydd gyfatebol i'r gair; a thywllt y meilidithion bygythiedig yn y gair ar ei elynion. Safodd dros y tri llanc a Daniel yn Babilon, am iddynt hwy sefyll dros ei orchymyn ef; felly y mae yn gwneyd o hyd, ac y gwna eto hyd ddiwedd amaer. Cyflawni ei air y mae Duw yn ei holl ragluniaethiad tuag at y byd a'r eglwys; ac yn niwedd y byd, bydd yr holl air wedi ei gyflawn gwblhan. Megys y bygythiodd ar yr hen fyd, ac yr addawodd i Noah, felly y gwna; yr un fath y bydd hi yn niwedd y byd.

12. Pwy ond Duw a allasai roddi hanes am greadigaeth y byd? Pwy ond Duw a allasai ragddywedyd am ddiwedd y byd, y sicrwydd am dano, a'r dull o hono? Iâ, rhagfynegi y dull fydd ar ddynion i dragywyddoldeb mewn byd arall! Y mae' arfaeth a chyngor Duw er tragywyddoldeb, yn cael eu hamlygu yn yr Ysgrythyrau; ac y mae holl ddirgeledigaethau y byd i ddyfod, mewn gradd sawr, yn ddilen o flaen ein llygaid yn y gair. Ar ein calonau ni y mae y llen, ac nid ar y gwrthdrrychau.

Llawer ychwaneg a ellid ei ychwanegu yma am ddwyfoldeb a rhagoroldeb yr ysgrythyrau. Cefair amryw achlysuron yn y gwaith i sylwi ar hyn; megys wrth ysgrifenu hanesion yr amrywiol awdwr a ddefnyddiodd yr Ysbryd Glan yn y gorchwyl hwn, a than yr amrywiol bynciau mewn duwinyddiaeth: gan hyn, nid ychwanegaf yma, trwy ail adrodd yr hyn a draddodwyd o'r blaen. Peth rhyfedd yw fod y Duw mawr wedi rhoddi llyfr i'n dyagu. Er fod y peth yn wirionedd, ta hwnt i bob dadl, wrth ddfaterwch dynion am dano, a'u hesgeulusdra, braidd y gellir credu fod ond ychydig yn mhlith y Cristionogion yn credu hyn. Mae yr esgeulusdra hwn yn dianrhydeddu Duw yn sawr, yr hwn a ymostyngodd mor dirion i'a hyfforddi; ac y mae y golled i eneidiau dynion trwy hyn, yn annhraethadwy. Mae holl ddall dygiad plant i fynu yn mhlith Cristionogion yn dra beus yn hyn. Dyagir pob peth iddynt yn hytrach na'r ysgrythyrau, yn gyffredin: ac ychydig o ymdrech sydd yn y goren i ddangos yr angenrheidrwydd anheggorol iddynt wybod, credu, a gweithredu yr ysgrythyrau, er eu dedwyddwch mewn byd arall. Bywyd tragywyddol yw adnabod y gwir Duw, a'r gwir iachawdwr; a pha fydd y mae cael y wybodaeth hon, ond trwy yr ysgrythyrau! Er bod cyfieithiadau o'r ysgrythyrau i'r amrwiol ieithoedd, a leferir gan amrywiol genedloedd y ddaear, yn drugaredd arbenig, er mwyn y cyffredinolrwydd, ac er taenaid gwybodaeth ddwyfol yn eu plith; ac er fod y cyfieithiadau, yn gyffredinol, yn gywir ac yn ffyddlon, gymaint felly, hwyrach, ag y dichon iddynt fod, ac ystyried pob peth; eto nis gallaf lai nag ed-

rych arno yn fai nid bychan ar y neb a gaffo y cyfleusdra, iddo esgeuluso dysgu yr ieithoedd yn mha rai yr ysgrifenydd yr hen Destament a'r Newydd, ac arfer eu darllen yn yr ieithoedd hynny. Mae godiogrwydd a rhagoroldeb hynod ynddynt yn iaith yr Ysbryd Glan, rhagor un cyfieithiad a ddichon neb ei roddi, mewn unrhyw iaith; ac nid yw y llafur ond bychan i feddiannu yr hyn sydd yn anghydmarol werthfawr a defnyddiol. Mae yr esgeulusdra o hyn mor gyffredin, fel prin y ceir neb yn meddwl am y fath beth; hyd yn nod yn ngweinidogion y gair y mae y difolwch a'r seگردod yn hyn yn resynus ac yn gywilyddna. Gobeithiaf weled diwygiad buan; a bydd astudio a chwilio yr ysgrythyrau yn orchwyl penaf pob un a enwir yn Gristion.

Yr wyf yn bwriadu cymeryd achlysur arall i draethu am yr amrywiol gyfieithiadau o'r ysgrythyrau yn yr hen oesoedd, ac yn y dyddiau diweddfaf hyn; ac yn neillduol am y cyfieithiadau Cymreig, ac am yr amrywiol argraffiadau o'r Beibl. EDR. BEIBL.

YSGRWD-AU, (crwd) celain, abwy, ysgerbwdr, burgun, buria, corph marw.—'Ygrydiau dynion a syrthiant megis tom ar wyneb y maes.' Jer. 9. 22. Dr. M.

YSGUB-AU, (cub) swp o friwydd, neu ŷd, wedi ei rwymo; yagubell o fanwydd. Gen. 37. 7. Lef. 23. 10, 11. Deut. 24. 19. Salm 126. 6. a 129. 7. Esa 14. 23. Mat. 13. 30.

YSGUBO, (ysgub) Gr. σκοπεω; Llad. Scopare; rhuglo, glanhau, carthu.—Mae yr Arglwydd yn ysgubo y tŷ i ymofyn am ei ddarnau arian, pan byddo yn dwyn ymaith olud a bywydau llawer; yn symud gwag-byder, yn diwygio moesau dynion, ac yn cynhyrfu eu cydwybodau i ymgais am ddyfod ato. Dyben y ddammeg yw, dangos fod yr Arglwydd yn defnyddio moddion addas i ddwyn pechaduriaid i edifeirwch. Luc 15. 8.

'Ac wedi y delo, y mae yn ei gael yn wag, wedi ei yagubo, a'i drwsio.' Mat. 12. 44. Darluniad, tebygol, yw o gyflwr llawer o'r Iuddewon, ac o wrthgilwyr yn mhob oes a lle, wedi effeithiau gweinidogaeth Ioan Fedyddiwr a Christ yn raddol ddarfod arnynt. Cafodd trwy eu gweinidogaeth, yr ysbryd aflan le anesmwyth yn llawer o honynt; aeth allan i blith y cenedloedd, lleoedd sychion, heb ddwfr y bywyd er'a oesoedd. Esa. 35. 2, 7. a 41. 18. Amos 8. 11, 12, 13. Trwy bregethiad fyddlon o'r efengyl yn eu plith, ni chafodd ddim gorphwysdra yno; dychwelodd i ail feddiannu yr Iuddewon anghrediniol; cafodd fynediad rhwyd i mewn, a phob addasrwydd; a deith eu cyffyrâu yn fwy drygionus ac anobeithiol nag o'r blaen: canys cymerodd saith (sef llawer) ysbryd gwaeth nag ef ei hun, a hwy a gyfanneddasant yno, heb ddim aflonyddwch nac anesmwythdra. Yn y golygiad hwn, y mae y gicriau yn brophwydoliaeth am wrth-

odiad yr Iuddewon, a'r cyflwr dychrynlyd o anghredinieth y maent ynddo hyd heddyw. Ond y mae y darluniad yn gymhwysedig i gyffyrâu llawer o wrthgilwyr, lle pregethir yr efengyl yn fyddlon. Luc 11. 26. Heb. 6. 4—8. a 10. 26—31, 39. 2 Pedr 2. 14—22. 1 Ioan 5. 16, 17. Judas 10—13.

Mae Duw yn 'ysgubo cenedloedd ag ysgubau dystryw,' pan y maent yn cael eu hanrheithio a'u dinystrio, a barnedigaeithau Duw yn effeithio yn drwm arnynt. Mae y naill genedl yn aml yn ysgub yn llaw Duw, i ysgubo y llall. Esa. 14. 23. a 28. 17.

YSGUBION, (ysgub) ysgubolion, daugubion, sorod, budreddi, brynti, mwlwg.—'Fel yagubion y byd y gwnaethpwyd ni.' 1 Cor. 4. 13.—'In gwnaethpwyd ni val carthion y byt.' W. S. EDR. SOROD.

YSGUBOR-IAU, (ysgub) Heb. צַבָּר (tsabar) Gwydd. SGIBOL, ITHLAN; ysgubby, ŷdty, beiniardy, ystordy.—Llenwi a bendithio yr ysguboriau, a arwyddant llawnder a llwyddiant. Diar. 3. 10. Deut. 28. 8. Luc 12. 18.—Anrheithio yr ysguboriau, a ddynoda prinder mawr. Joel 1. 14.

YSGWR (cwr) gwial praff, dellt, pig.

Yua ymwelaf â'u cam gwrs
A gwial sgors, neu goed-ffon.
E. Prys, (Salm 88. 32.)

YSGWRŌ, (Saes. SCOUR; glân-rwbio, dirydu; carthu, arloesi, glanhau.—'Os mewn llestr pres y berwir ef, ysgwrier a golcher ef mewn dwfr.' Lef. 6. 28. Dywed Maimonides fod y llestr i gael ei ysgwrio mewn dwfr poeth, ac i gael ei olchi mewn dwfr oer. Os berwid yr aberth dros bechod mewn llestr pridd, yr oedd i gael ei dori yn y cyntedd; ond os mewn llestr pres y berwid ef, yr oedd fel hyn i gael ei lanhau. Yr oedd yr aberth dros bechod i gael ei ladd lle y lleddid y poeth-offrwm ger bron yr Arglwydd. Yr offeiriad a'i hysfrymai a'i bwyta yn nghynteddffa pabell y cyfarfod; ac yr oedd i gael ei ferwi mewn llestr pridd, neu bres, i'w wneuthur yn fwyd addas. Pa beth bynag a gyffyrddai â'i gig, oedd yn sanctaidd; ac os taenellid ei waed ar ddilledyn, yr oedd y dilledyn i gael ei olchi, a'r llestr y berwid ef ynddo i gael ei dori, neu ei lwyr lanhau. Yr oedd yr aberth dros bechod mewn modd neillduol yn cysgodi Crist, yr hwn a wnaed yn bechod drosom ni; (2 Cor. 5. 21.) yr oedd y defodau hyn yn ein dysgu i wneyd defnydd sanctaidd o Grist, a bod y rhai sydd yn cyfranogi o hono yn cael eu golchi a'u sancteiddio gan yr Ysbryd Glan, ac yn meddiannu eu llestri mewn sancteiddrwydd a pharch, ac nid yn rhoddi eu haelodau mwyach yn arfau anghyfiawnder i bechod. Rhuf. 6. 13. 1 The. 4. 4.

YSGWYD, (ysg) siglo, ysgytio, crynu.—Ysgwyd y nefoedd a'r ddaear, a sylfeini y ddaear, a'r ynysoedd, a arwydda, cyfyngderau

a chyfnewidiadau mawrion mewn gwladwr-iaethau a theyrnasoedd y ddaear. Eea. 13. 13. Esec. 38. 20. Hag. 2. 6, 21. Mat. 24. 29. Heb. 12. 26.

'Symudiad y pethau a ysgydwir—fel yr ar-oso y pethau nid ysgydwir,' (Heb. 12. 27.) a ddynoda symudiad y defodau a'r sefydliadau luddewig, fel yr ymddangosai Crist, yn ei ber-son a'i swyddau, a'i deyrnas, y pethau nid ysgydwir byth; teyrnas ddisigl yw ei deyrnas ef, a phob peth perthynol iddi. Edr. DISIGL, LLAW.

YSGWYDD—AU—OG, (cwydd) tarian; y- paud, palfais, angell.—1. Rhan o gorph cread-ur, addas i ddwyn beichiau. Oddiwrth hyn arwydda 'baich ar ysgwydd,' gaethiwed, gor-thrymder, llafur caled. Gen. 49. 15. Eea. 9. 4. a 10. 27. Salm 81. 6.—'Gwasanaethu ag un ysgwydd,' a arwydda yn ewyllyagar, yn eg-niol. Seph. 3. 9.—'Ysgwydd anhodyn.' Edr. ANHYDYN.—'Dwyn ar ysgwyddau,' a arwydda dwyn yn anrhydeddus, fel breninoedd a phen- defigion. Eea. 49. 22.—2. Gallu ac awdurdod i weini swydd. Dygent arwyddnodau o anrhy- dedd, swydd, a llywodraeth, ar yr ysgwyddau gynt; oddiwrth y ddefod hon, 'agoriadau ar ysgwyddau,' a arwyddant awdurdod llywod- raethol gwr mewn swydd ac awdurdod. Job 31. 36. Eea. 22. 22. Felly y dywedir fod y llyw- odraeth ar ysgwydd Crist; y mae gofal, di- o-gelwch, a llywodraeth yr eglwys, wedi cael eu rhoddi iddo ef yn gwbl. Eea. 9. 6.—3. Cyffin- iau gwlad. 'Hwy a ehodant ar ysgwyddau y Philistiaid tua'r gorllewin.' Eea. 11. 14.—'Rhnthrant ar gyffiniau y Philistiaid tua'r gor- llewin.' Lowth. Felly y dywedir fod yr Ar- glwydd yn aros 'rhwng ysgwyddau' Benjamin, am fod ei deml yn sefyll ar Moriab, yn eu cyffin hwynt. Deut. 33. 12. Edr. PALFAIS.

YSGYFALA, (cyfal) esmwyth, eageulus, di- ofal, hamddenol.—'Efe a darawodd y fyddin; canys y fyddin oedd ysgyfala.' Barn. 8. 11.—'Dyma y cantorion, penau cenedl y Lafiaid, y rhai oedd mewn ystafelloedd yn ysgyfala.' Cron. 9. 33.

YSGYFARNOG—OD, (ygyfar) clustiog, yn llawn clustiau; gelwir y creadur hwn felly am fod ei glustiau yn hirion, a'i glyw yn dda. Heb. אֵינְיָוֹד oddiwrth אֵינְיָוֹד *disfrigo*, אֵינְיָוֹד *cnwd* y ddaear, am ei fod yn hynod am ddi- frigo cnwd y ddaear. Dywed Bochart, i'r ygyfarnogod, ar amrywiol amserau, ddiifeithio ynysodd Leros, Astipalosa, a Carpathus. Gwel Bochart, vol. ii. Mae eu traed wedi eu llunio at gyflindra, yn enwedig ar i fynu, gan fod y traed blaen yn fyrach na'r rhai ol. Maent yn ofnus, ac yn nwyfus. Yr oeddent yn arian dan y gyfraith, am eu bod yn enoi eu cil, ac heb forchogi yr ewin. Lef. 11. 6. Nid annebyg iddynt yw pechaduriaid anghrediniol, ofnus a chwantus.

YSGYMUN—O—BETH, *Llad*. EXCOMMUNI-

CATIO: *Saes*. EXCOMMUNICATE: diofrydu, diof- rydbeth; neillduo, neilldaedig.—'Wela, ar Edom y diagyn y farn, ac ar y bobl a ygy- munais.' Eea. 34. 5. Y bobl a ddiiofrydais, ac a roddais i farn a mellidith. Wrth Edom, yn y lle hwn, deall amryw. Rhufain Anghristaidd.

'Yr wyf yn hybysu i chwi, nad oes neb yn llofaru trwy Ysbryd Daw, yn galw yr Iesu yn ysgymunbeth. 1 Cor. 12. 3.—'Called Jesus accursed.' *Saes*. *Gr*. *Acys: anathema Iesou, yn galw yr Iesu yn anathema*. Edr. ANATHEMA. Yr ystyr yw, yn galw yr Iesu yn dwyllwr; ac am hyn ei roddi i farwolaeth yn gyfiawn. Nid Ysbryd Daw sydd yn dygyn neb i an- mharchu yr Iesu, canys gwaith yr Ysbryd Glan yw gogoneddu yr Iesu.

YSGYRNYGU, (yagwrn) dyagyrru, chwyr- nu, cwrgegian. Job 16. 9. Salm 35. 16. a 37. 12. Galar. 2. 16. Act. 7. 54. Edr. DAN- NEDD.

YSGYTHREDD, (yagwth) pencraig, clegyr, taren.—'Ai wrth dy orchymyn di yr ymygyf- dyr eryr—ac yr erys—ar yagythredd y graig?' Job 39. 27, 28.

YSGYTHRU, (yagwthr) brigladd, mân- ddarnio, cerffio, crifio.—'I ba'r ei y racycyth- wyt, Iesu Christ o vlaen eich llygaid.' Gal. 3. 1. W. S.

YSGYTIO, (yagwyd) yagwyd yn fawr.

Ygyptio Pharaoh a'i holl lu,

A hyn fu ei drugaredd.

E. Frye, (Salm 136. 16.)

YSMUDO, (mud) cyffroi, cynhyrfu, dyagogi.—'Ac yn ol y yamuto ef.' Act. 13. 22. W. S. Sef wedi ei symud o' fod yn frenin, ei ddi- swyddo. Edr. DISWYDDO.—'Ac ef a yamut- awdd o ddyno.' Act. 18. 7. W. S. Sef a aeth oddi yno.—'Can ys wy a ysmudasant 'ogon- iant yr anlygredic Dduw i lun delw lygredic ddyn.' Rhuf. 1. 23. W. S.

YSNODEN—AU—I, (noden) talaith, puna, eirionyn, rhymyn, rhymyn pen; y cadyn del- wydd: ysnodda gorni, rhwymyn; ysnoden y môr, math o chwyn y môr.—'A'r ysnoddenau.' Eea. 3. 20. Heb. קְסוּרֵי יָם cyfieithir yr un gair *lyseu*, yn Jer. 2. 32. rhyw adduru y pen a feddylir wrth y gair, arferedig gan ferched y dwyria.

YSPAEN, neu HISPAEN, *Gr*. *Ioxania*, [*an- aml, gwerthfawr*] gwlad helaeth yn mhen gorllewinol Ewrop. Y mae Portugal a'r Môr Werydd yn ei therfynu i'r gorllewin; Môr y Canoldir i'r dwyrain; cyfyng-fôr Gibraktar i'r dehan; a Ffrainc i'r gogledd. Yn yr hen am- seroedd cynnwysai Hispaen a Portugal. Rhanir hi yn lwresennol yn bedair-ar-ddeg o daleithiau. Bernir mai Tarais yr hynafiaid oedd; a gal- went hi weithiau Iberia, Hesperia, a Celtiberia, yn gystal ag Hispaen. Yr Hispaeniaid a far- ant i Tubal mab Japheth ddyfod yno, tua 143 o flynyddoedd ar ol y diluw, ac iddo ddwyn gwir grefydd y patrieirch gydag ef yno; oad

mwy tebygol ei phoblogi gan hiliogaeth Gomer, hwyrach yn nghylch 1000 o flynyddoedd ar ol y diluw. Yr Aiphtiaid, y Pheniciaid, a'r Carthageniaid wedi hynny a ddaethant iddi, ac a ddygasant, diammen, lawer o'u defodau a'u harferion gyda hwynt. Gyda llawer o anhawddra y gorchfygodd y Rhufeiniaid hi. Bu ddarostyngedig iddynt agos 700 o flynyddoedd. Yn nghylch y flwyddyn A. D. 468, y Gothiaid a'r Barbariaid, ar ol rhyfela 70 o flynyddoedd, a'i goresgynasant, ac a deyrnasasant hyd yn nghylch A. D. 1710, pan, i ddial sarhad ei ferch, Count Julian a alwodd y Saraceniaid a'r Mooraiad o Affric yno. Gwedi ymladdfa a barhaodd wyth niwrnod, yn mhen yn nghylch wyth mis meddiannasant y rhan fwyaf o'r wlad. Wedi ymyrsonfeydd dros 900 o flynyddoedd, gyrwyd hwynt allan yn llwyr oddi yno. Bu yn enwog yn nghylch dros 200 o flynyddoedd yn ol, pan ddarostyngasant barthau deheuol Americ; ond eu creulondeb yn Americ, a'u herlidigaethau o'r Protestaniaid yn Ewrop, a dynodd farn Duw arni fel teyrnas; ac alltudio yn nghylch 1,400,000 o Iuddewon a Mooraiad a'i gwanychodd yn ddirfawr; fel y mae wedi bod yn anenwog er's llawer o flynyddoedd. Y mae yn wlad fynyddig, eto yn llawn dyffrynnoedd hyfyd a ffrwythlawn, ond bod diffyg amaethyddiaeth yn fawr arni. Y mae yr awyr yn gymbedrol ac yn iachusol. Y mae yn lluosog mewn defaid, a'i gwlan y fath oren yn y byd. Dywed hanesydd diweddar, Ustaria, bod ynddi 40,000 o fugeiliaid. Y mae ei gwin yn rhagorol, a'i ffrwythau yn hyfyd; megys eur-afalan, eirin-pêr, almonau, ffigys, grawnwin, resin, &c. Hefyd y mae llawer o'i dyfroedd yn feddyginiaethol ragorol. Yn yr hen amseroedd yr oedd ynddi lawer o fwn-gloddiau aur ac arian; a'i haiarn sydd yn enwog hyd heddyw. Y mae y trigolion yn rhagori yn eu cy-medrolder; nid ydyw y meibion yn yfed ond ychydig win; ac y maent yn byw llawer ar lysiau o bob math. Y mae ei mynyddoedd agos yn ddirifedi; y prif yw y Pyreneaid, y rhai ydynt 200 o filliroedd o hyd, yn cyrhaedd o'r Môr Werydd i Fôr y Canoldir, ac yn ygaru Ffrainc ac Hispania oddiwrth eu gilydd.

Planwyd eglwys Gristionogol yn foreu yn y wlad hon, a pharhaodd Cristionogrwydd mewn gradd o burdeb mawr ynddi dros oesoedd; ond, er's oesoedd yn ol, y chwil-lys a Phabyddiaeth sydd yn teyrnasu yno, yn eu holl ddefodau ffol, a chreulondeb gwaedlyd. Nid oes un grofydd arall yn oddefol yn y wlad.—Nid dilys yw, a fu Paul yn pregethu yma; ond tebygol ei fod, cyn ei garcharu yr ail waith yn Rhufain. Rhuf. 15. 24, 28.

YSPAIL-EILIO-YDD, (pail) *Llad.* SPOLIUM; *Saes.* SPOL; ysglyfaeth, anrhaith, ysgwif; ysglyfaethu, anrheithio.—'Efe (Crist) a rana yr yspail gyda'r cedyrn.' Esa. 53. 12. *Edr.* RHAN.—'Yspeilliodd y tywysogaethau,' &c. Col. 2. 15. *Edr.* ARDDANGOS, RHANU.—

'Gogoneddusach wyt a chadarnach na mynyddoedd yr yspail.' Salm 76. 4. Mynyddoedd y llewod a'r llewpardiaid. Can. 4. 8. Sef teyrnasodd y byd hwn, y rhai ynt yn yspeilio ac yn anrheithio eu gilydd fel bwystfilod. Yr Oen ar fynydd Seion a ragora arnynt mewn cadernid; ac y mae yn ddigon cadarn i achub ei braidd oddi rhwng ou-dannedd hwy. Dan. 4—7. Dat. 14. 1. a 17. 14. Coccejus.

'Tu ag at am weithredoedd dynion, wrth eirian dy wefusan yr ymgedwais rhag llwybrau yspeilydd.' Salm 17. 4.—'Y sylwais ar lwybrau yr hwn sydd yn tori trwodd.' Ainsworth. Sylwodd ar lwybrau, gwelodd eu diwedd, ac ymgadwodd rhagddynt. Lleidr yw un sydd yn tori trwodd i'r dyben o yspeilio; am hynny gelwir ef yma yspeilydd.

YSPIO-WYR, *Efr.* ESPER; *Saes.* SPY; yspiena, selu, chwilio; yspienwr, gwylieddydd. Yspiwyr yw y cyfryw a anfonir gan elynion i chwilio ac i sylwi ar amgylchiadau lle, neu wlad i'r dyben i'w dreisio a'i feddiannu. Anfonodd Moses ddeusdeg i yspio gwlad Canaan; deg o ba rai a roisant anair iddi; ond Caleb a Josuah oedd ag ysbryd arall tra gwahanol ynddynt, ac a'i canmolasant, ac a annogasant y bobl yn nerth Duw i fyned a'i meddiannu. Bu farw y deg yn y diffaethwch; ond y ddau hyn a aethant i mewn iddi 38 o flynyddoedd wedi hyn. Num. xiii, xiv. *Edr.* CALEB, JOSUAH.—Pan oedd Josuah ar fyned dros yr Iorddonen, anfonodd ddau yspiwir i Jericho, y rhai y dangosodd Rahab garedigrwydd nid bychan iddynt. Jos. ii. *Edr.* JERICHO, RAHAB.

YSPLENYDD, (ysplan) clae'r, dysglae'r, goleu. W. S.

YSPWNG, (pwndg) *Llad.* SPONGIA; *Saes.* SPONGE; madarchen, yspwrn, gwlan y môr, tusw i sychu peth &g ef. Mat. 27. 48.—Yr yspwng sydd i'w gael yn glynu wrth y creigiau, cregyn, &c. wrth y moroedd. Naturieithwyr, yn mhob oes, ydynt wedi bod mewn cyfyng-gynghor yn mysg pa rai o greaduriaid i roddi yr yspwng. Yn bresennol bernir ei fod o wneuthuriad ac yn breswylfod rhyw fath o bryfyn. Dygir y rhan fwyaf o honnynt i'n gwlad ni o Fôr y Canoldir, yn neillduol o'r ynys Nicaragua, a chyffiniau Asia; ond dygir rhai o dref Cystenyn, a'r rhai salaf o Barbary, yn agos i Tunis ac Algiers. Y nodau eu bod o'r fath oren yw eu bod yn wyn ac yn ysgafn, a'u tyllau yn fychain. Y mae yr yspwng yn ddefnyddiol ar amryw achosion; a defnyddir ef wedi ei losgi yn feddyginiaethol mewn rhai clefydau.

YSPYDDAD-AID-EN, (yspydd) draenen wen, ogfaen llwyn.—'Yn yr yspyddaid oll, ac yn y perthi oll. Esa. 7. 19. Ezec. 28. 24.—'Gosodaf yn y diffaethwch ffynidwydd, ffawydd, ac yspyddaid yn nghyd.' Esa. 41. 19. Dr. M.

YSPYTTY, (yspyd-tŷ) clafdy, lletty.—'E daeth llaweredd ataw ir hospyty.' Act. 28. 23, W. S.

YSIG-O-DOD, (*ys-sig*) clais, briw, anafad; cleisio, briwio. Jer. 30. 12, 15.—Yr oedd yn waharddedig iddynt offrynu un anffail i'r Arglwydd wedi ei lethu neu yssigo, neu ddryllo, neu dori; yn arwyddo perffeihrwydd aberth Crist. Lef. 22. 22.

'I ollwng y rhai yssig mewn rhydd-deb.' Luc 4. 18.—'Er maddae o hanof i ryddid yr ei ysic.' W. S.—*ἀποστειλάι τεθραυμένους ἐν ἀφ᾽ ἑσῆι*. Y geiriau hyn a gymerir o gyfieithiad y LXX. o Esa. 58. 6. ac a gyfieithir yno, 'a gollwng y rhai gorthrymedig yn rhyddion.' Yn Luc rhoddir, 'caffaeliad golwg i'r deillion,' yn lle 'ac agoriad carchar i'r rhai sydd yn rhwym,' yn Esa. 61. 1. Am, naill eu bod yn tynu llygaid carcharorion yn aml, neu am eu bod yn eu canad mewn carcharau tywyll. Ymddengys yn eglur, oddiwrth y fan hon yn Luc, nad oedd ysgrifenwyr y Testament Newydd yn bwriadu cyfieithu yr Hebraeg, wrth adrodd geiriau o'r Hen Destament; ond dilyn cyfieithiad y LXX. a thrwy hyn awdurdodi cywirdeb y cyfieithiawn; ond yn unig cyfeirio at yr Ysgrifthyrau cysefin.

Yssigod enaid, a arwydda ofnau, ammhewon, gofidiau tafewnol o herwydd pechod, a'i ganlyniadau. Mae y meddwl yn ddolurus ac yn goffio o'r achos. Mat. 12. 20. Edr. CALON, CORSEN, DRYLLIO.—Yssigod dinas, neu wlad, yw ei drygioni mawr, a'i hannerfu gofidu, a'i dinystriad o'r herwydd. Jer. 30. 12, 15.

YSSOP, *Heb.* זָרְעָה *Gr.* ὄσσαντος; *Llad.* Hyssopus; *Pfr.* Hyssope; *Saes.* Hyssop. Pryagen yw yr yssop a rydd lawer o imp oddiwrth un gwreiddyn yn unig; y mae mor galed a choed mawr, ac yn tyfu yn nghylch troedfedd a hanner o uchder. Y mae dail yn tardu o bob tu i'r paladr go hirion, celyd, poethion, pér eu harogl, ac yn chwerau i'r archwaeth. Y mae dau fath o hono; sef yssop y gerddi, ac yssop y mynydd. Tebygol ei fod yn tyfu yn uchel yn ngwlad Judea, gan i un o'r milwyr lenwi yspwng o winegr, a'i roddi ar gorsen yssop, a'i ddodi with enau yr Iean ar y groc. Canys yr hyn a eilw Matthew a Marc corsen a eilw Ioan yssop. Mat. 27. 48. Marc 15. 36. Ioan 19. 29. Defnyddient ef yn taenellu gwaed oen y pasc, Exod. 12. 22.—yn glanhau y gwahan-glywys, Lef. 14. 4, 6.—yn gwneuthur ac yn taenellu y dwfr puredigaeth, Num. 19. 6, 18.—yn cysgodi rhinwedd glachaol dyoddefiadau chwerau Crist. Eglur yw, fod Dafydd yn deall ei ystyr cysgodol ac arddangosiadol. Salm 51. 7.—Priodolir i'r yssop lawer o rinweddau meddyginaethol, ac a'u defnyddir yn aml yn afiechyd yr ysgyfaint. *Tea* o'r dail, wedi ei felysu â mêl, sydd yn rhinweddol rhag y pesychu, a chaethdor yn mhbellau yr ysgyfaint. Cymeradwyit ef hefyd yn feddalai wrth yssigod. Rhydd Mr. Boyle hanes am un a gafodd yssigod erchyll oddiwrth darawiad ceffyl, a iachawyd trwy feddalai o'r llysiouyn hwn wedi ei ferwi.

YSTABL-AU, *Llad.* STABILUM; *Teut.* STALL; marchdŷ, aman. 1 Bren. iv. cynnwysiad y bennod. Nid oes dim yn tuoddau yn fwy i ieched y march, na marchdŷ da iachus. Dylai ei sefylla fod lle y caffai ddigon o awr dda—ar dir caled, sych. Dylai pob peth oddi amgylch iddo fod yn lân, heb un cut moch, geudy, ysgothfa, na chlywd i'r ieir yn agos ato. Y mae pob ffeidd-dra yn niweidiol i farch, ac yn magu llawer o afiechyd ynddynt.

YSTAD-AU, *Gr.* σ-αδιος, (*stadios*;) mesur yn cynnwys tua 220 o latheni, neu yr wythfed ran o filltir.—Dywedir fod Emmaus yn nghylch 60 ystad o Jerusalem, sef yn nghylch wyth milltir. Luc 24. 13. Bethathia oedd o ddeutu 15 ystad o Jerusalem, sef yn nghylch dwy filltir. Ioan 11. 18.—Y Jerusalem newydd oedd o gylch yn 12,000 o ystadau, sef 3,000 bob ochr; sef 12 wedi ei luosogi, yn cyfeirio at y deuddeg apostol. Dat. 21. 16.

'A gwaed a ddaeth allan o'r gerwin hyd at ffrwynau y meirch, ar hyd mil a chwe chant o ystadau.' Dat. 14. 20. Barna Mr. Faber fod y geiriau hyn yn nodi yn neillduol y wlad lle y dinystrir gelynyon yr eglwys yn Armegegon. Dywedir yn Daniel, y bydd i Anghrist osod pabell ei lys rhwng y moroedd, sef rhwng y Môr Marw a Môr y Canoldir, ar yr hyfryd fyndydd sanctaidd. 'Daw hyd ei derfyn, ac ni bydd gynnorthwyr iddo. Dan. 11. 45. Y mae prophwydoliaethau yn Joel iii. a Zech. xiv. yn crybwyll yn amlwg y bydd i'r ymrysonfa ddiweddar rhwng yr Arglwydd a gelynyon ei eglwys, gael ei therfynu yn ngwlad Canaan. Y mae yn neillduol o nodedig, mai hŷd Palestina, y wlad rhwng y ddau môr, ar hyd glan y môr o'r terfyn deheuol i'r terfyn gogleddol, yw 1600 resin, neu ystadau luddewaidd. Gwel D'Anville's *Map of Palestine*. Sylwodd Jerome yn foreu ar y cyfladdiad sydd rhwng hŷd Palestina a'r 1600 ystadau. Hyn, yn mhlith pethau eraill, a barodd i'r hen dadau farnu y byddai i Anghrist gael ei ddinystrio yn y wlad hono. Gelwir y lle Armegegon, sef diofrydu i ddinystr cyflawn yn Megido; dyffryn Jehoshaphat, sef barn yr Arglwydd; glyn terfyniad, neu, dinystriad. Joel 3. 12, 14. Ac yma, gwlad a'i hŷd yn 1600 o ystadau, tu allan i'r ddinas; sef ymerodraeth Rhufain. Gwel Faber's *Essay on the Prophecies*, Vol. II.

'Yna wedi iddynt rwyfo yn nghylch pump ar hugain, neu ddeg ar hugain o ystadau, gwelent yr lesu yn rhodio ar y môr,' &c. Ioan 6. 19. Golygai yr henafiaid hyn yn beth mor amhosibl, fel yr oedd llun dau droed yn rhodio ar y môr, yn arwydd Aiphtaidd o beth amhosibl. Coffeir fel yn briodol i Dduw yn unig, ei fod yn sathru ar donau y môr. Job 9. 8.

YSTAFELL-OEDD-YDD, (*ystaf*) cell, rhandy, llogawd.—'Ystafell wely.' 2 Bren. 6. 12.—'Ystafell ddirgel.' 2 Bren. 9. 2.—'Ystafell

anguen,' sef y bedd. Diar. 7. 27.—'Gornwch-ystafell,' neu ystafell. Act. 1. 12. Byddai y Cristionogion, yn nyddiau yr apostolion, yn yugyfarfod yn aml mewn gornwch-ystafelloedd, er llonyddwch a diogelwch; rhoddent eu meirw i orwedd ynddynt; a byddai gan yr Iuddewon alloran i eilunod ynddynt. Act. 9. 37. a 20. 8. 2 Bren. 23. 12. Jer. 19. 13.

Gelwir y cymylau yn 'ystafelloedd Duw,' o ba rai y dyg allan ei drysorau o wlaw ac eira; ac y dengys ryfeddodau ei ddoethineb a'i allu. Salm 104. 3, 13.—'Ystafelloedd Crist,' yw ei ordinadau, yn mha rai y cymdeithasa yn neillduol a'i bobl, y dysg, ac y dyddana hwynt. Can. 1. 4.

'Yyred, fy mhobl, dos i'th ystafelloedd, a chan dy ddrysau arnat: llecha megys enyd bach, hyd onid elo y lliid heibio.' Esa. 26. 20. Cynnwys y geiriau gynghor i amynedd ac ymstyngiad dan orthrymder, gyda dysgwyliad hyderus am waredigaeth trwy allu Duw, yn cael ei ddadguddio yn ogoneddus yn ninysr y gorthrymwr. Mae cyfeiriad y geiriau at waredigaeth Israel dan gysod y gwaed, yn yr Aipht; ac at y waredigaeth wrth y Môr Coch. Exod. 12. 22. a 14. 13, 14. Arwyddant, myned i gysegr Durw mewn myfyrdod a syniad ysbrydol, i edrych ar brydfferthwch a pherffeithiau yr Arglywydd, yn ei holl ffyrdd gorthrymus yr annuwilion. Salm 73. 17. a 77. 11, 12, &c.

Yalafellydd, oedd swyddog breninlly, mawr ei barch, ac uchel ei sefyllfa; y rhai oeddynt yn eunuchiaid y rhan amlaf. 2 Bren. 9. 32. a 23. 11. Act. 12. 20. EDR. EUNUCH.

YSTALM, (talm) enyd, encyd, yspaid. Esa. 25. 1. Mat. 11. 21. 2 Pedr 3. 5. Judas 4.

YSTELO, מַלְאָכָה [glynu] math o lysard gwenwynllyd, yn nodedig am lynu wrth y ddaear. Lef. 11. 30. Yr oeddynt yn aflan dan y gyfraith.

YSTEN-AU, piser, cynog, croth-lestr, diod-lestr. Gen. 24. 14. Bren. 17. 12. EDR. PISER.

YSTIG-O, (yst) astud, diwyd, dyfal, parhaus.

Fe ddysg ei lwybrau mewn barn iawn, i'r rhai ufuddiawn ystig.
E. Prys, (Salm 25. 9)

Ystr nad da yn ystig
I ddyn ei dda a'i Dduw yn ddig.
Dr. Sion Cent.

YSTLUM-OD, (yst-llum) creadur ydyw yr ystlum yn tebygu mewn rhan i anifeiliaid, ac mewn rhan i adar. Eheda fel aderyn, trwy estyn allan fath o groen neu bilen, sydd gysylltiedig a'i draed blaen; ond safn anifel, ac nid a phlu: dug ei rai ieuanc yn fyw, ac nid o wyan: ac y tebygu yn fwyaf i lygoden. Mae dwf ddiiden gan y fenyw, ac eppilia dda ar unwaith. Ehed weithiau a'i rhai ieuanc yn glynu wrth ei didenau. Yn y gauaf, yr ystlumod a ymorchuddiant a'u hadenydd, a chysgant yn nghrog mewn ogofeydd neu hen adeiladau. Yn yr haf, ymguddiant y dydd, ac ehed-

ant oddi amgylch yn yr hwyr, i ddal ednogynau. Ymborthant ar ednogynau, gwer, olew, caws, &c. Dywedir fod rhai o honynt gymaint ag ieir yn China a Golconda, a'r trigolion a ymborthant arnynt. Ystlumod mawrion yn Brazil a Madagascar, os cânt ddyn yn cysgu âg un rhan o'i gorff yn noeth, a ddiagnant arno, ac a sugnant ei waed i farwolaeth.—Yr oedd yn greadur aflan dan y gyfraith. Lef. 11. 19. Deut. 14. 18.

Nid diffaith ond ystlum. Diar.

'Yn y dydd hwnw y teifi dyn ei eilunod arian, a'i eilunod aur (y rhai a wnaethant iddynt i'w haddoli) i'r wadd ac i'r ystlumod.' Esa. 2. 20. 'Yn ffoi rhag ofn yr Arglywydd i agenau y creigiau, ac i gopäau y clogwyni (neu ogofeydd y creigiau cribog) dygant eu heilunod gyda hwynt: ac yno y gadawant hwynt i'r creaduriaid aflan sydd yn hygyrchu i'r cyfryw leoedd, ac wedi cymeryd meddiant o honynt, megys eu preswylfeydd priodol.' Gwel Harmer's *Obs.* vol. ii.

YSTLYS-AU, (ystyl) tu, ochr, parwyden.—1. Un tu i beth. Gen. 6. 16. 1 Sam. 6. 8.—2. Cyffiniau gwlad, neu byrth eu dinasoedd. Ezech. 25. 9.—3. Cyrau pell y byd, a elwir ystlysau y ddaear. Jer. 6. 22.

Ystlys-bost yw post ochrog drws: 'ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drws,' yr oedd gwaed oca y pasc i gael ei daenellu yn nhai yr Israeliaid yn yr Aipht, er eu diogelwch. Exod. 12. 7. Yr oedd i fod oddi amgylch y drws, ond nid ar y trothwy i gael ei sathru dan draed. EDR. PASC.

YSTOD-ION, (tod) rhedfa, gyrfa, helynt, haen, gwanaf.

A holl dy Israel a'u clod,
A'u pwys a'u hystod atad.
E. Prys, (Salm 22. 8.)

Ystod fawr a wnaeth Duw yn wir,
Ein dwyn i'n tir cynnefin.
E. Prys, (Salm 126. 8.)

YSTOF-I-ION, (tof) Gr. στήμων; Llad. STAMEN: edafedd yn y gwŷdd ar draws pa un y teffir yr anwe; dylifo. Lef. 13. 48—59. EDR. ANWE.

YSTOL-ION, (tol) Gr. στολος; Llad. SELA; Saes. a Dan. STOOL; Teut. STUHL: mainc, gosail, eistedd-fainc, cadair. 1 Bren. 7. 27. 2 Bren. 4. 10. a 25. 13. Ezra 3. 3. Zech. 5. 11.—Gelwir y deml a'r drugareddfa ynddi, 'ystoldroed Duw.' 1 Cron. 28. 2. Salm 99. 5. EDR. NOE, TRUGAREDDFA, TEMPL.

YSTOR-AU-IO, (tor) trysor, amllder, amlodd; trysori, amlhau. Nab. 2. 9. Diar. 10. 14.

YSTORI-AU, Gr. ιστορια; Llad. HISTORIA; Ffr. HISTOIRE; Saes. HISTORY: hanes, brud, brut; hanesyddiaeth.—'Llyfr ystorian dy dadau,' Ezra 4. 15. Sef llyfr coffadwriaethau o ddygwyddiadau yn eu hamserau hwy.

YSTORM-US, (torm) Dan. STORMEN; Ital.

STORMOR; *Sacs.* STORM: curwynt, tymhestl, rhyferthwy, dibinodd; tymhestlog. Y mae y gwynt a'r môr yn ufuddhau i'r Arglwydd; ac efe sydd yn gwneuthur yr ystorm yn dawel; ac mae y gwynt ystormus yn gwneuthur ei air, yn ei foliannu. Salm 107. 29. a 11. 6. a 55. 8. a 149. 8. Edr. TYMHESTL.

YSTRYD-OEDD, (tryd) *Llad.* STRATA; *Belg.* STRAET; *Dan.* STRANDE; *Ital.* STRADA; *Sacs.* STREET: heol, ystrad.—'Dos allan ar frys i heolydd ac ystrydoedd y ddinas.' Luc 14. 21. 'I'r heolydd a gwigoedd y ddinas.' W. S.—*πλατεια*, a gyfneithir heol, a arwydda lle mwy eang a llydan; *felly puyr*, a gyfneithir ystryd, a arwydda lle mwy cyfyng; sef heol llydan a heol gul—y cyfryw rddfeydd ag sydd yn perthyn i ddinasoedd; ac mae y ddau hyn yn cynnwys yr holl ddinas.—Myned i'r heolydd a'r ystrydoedd, a arwydda, myned at holl drigolion y ddinas, cyfoethogion, a thlodion, boneddig a gwreng. Y ddinas yw y wladwriaeth Iuddeuig. Pregethwyd yr efengyl gan Ioan Feddydiwr, Iesu a'i apostolion, i'r holl Iuddeuon; cawsant y genadwri yn gyntaf, a galwyd llawer o honynt: ond eto yr oedd lle i wahodd y Cenedloedd o'r priffyrdi a'r caeau i mewn hefyd; yr oedd hyn yn wriadiad a threfn Duw, ac yr oedd darpariad helaeth wedi ei wneuthur cyfatebol i luocdd y gwahoddodigion o'u plith, a'u hangen mawr.

YSTRYW, (tryw) treiddiad, cyfrwysdra, dichell, dychymyg.

Y sawl ni rodis, dedwydd yw,
Yn ol drwg ystyryo gynghor.
E. Prys, (Salm 1. 1.)

YSTYR—IED, (yst-yr) darbod, pwylllo, darbwylllo, craff synied, odrych yn oi gylch, cymeryd hamdden: meddylio, myfyrio.—1. Meddwl am, neu fyfyrio ar. Dan. 7. 8. Hag. 1. 5. 2 Tim. 2. 7.—2 Penderfynu, gwedi manwl a dwys feddwl. Barn. 18. 14. a 19. 30.—3. Meddwl am beth, gyda rhyfeddod a syndod. Job 37. 14.—4. Meddwl am un, gyda thosturi, a bwriad i'w ymgeleddu. Salm 41. 1.—5. Adgofio. Deut. 4. 39. a 32. 7.

Y mae Duw yn ystyried ei bobl, trwy edrych ar eu gofidiau, gwrando eu gweddiau, a threfnu ffordd o ymwared iddynt o'u cyfyngderau. Salm 17. 1. a 130. 2.—Yr ydym ni yn ystyried Crist Iesu, wrth feddwl yn ddwys ac yn barhaus am dano, yn edrych arno gyda chariad a syndod, yn ei berson, ei swydd, a'i waith; a'i ddefnyddio i'r dyben y gosodwyd ef gan Dduw, sef yn lachawdwr cyflawn i ni. Heb. 3. 1.

'Gan dy ystyried dy hun.' Gal. 6. 1, Sef gan olygu yn ddfrifol ein gwendid, ein pechaduruswydd, ein mawr berygl o lithro a chyfeiliorni.

'A chyd-ystyriwn bawb ein gilydd,' &c. Heb. 10. 24. Golygu mewn cariad, amgylchiadau, profedigaeithau, a gwendidau ein gilydd; annog ein gilydd i'r dyledswyddau priodol i'n hamgylchiadau.

'Pwy bynag a ddigio wrth ei frawd heb ystyr, a fydd euog o farn.' Mat. 5. 22.—'A ddigio wrth ei frawd yn anghyfiawn.' Campbell.—*Gr.* ειση, yn anynat. W. S.—'Heb achos digionol.' Parkhurst. Yr hyn a arwydda ymollwng, a rhoddi lle i nwydau drwg. Dywedir fod un yw gwneyd peth, ειση, heb ystyr, yr hwn sydd yn ymroddi i'w nwydau, ac yn cael ei orchfygu ganddynt, ac yn gwneyd peth heb gynghor, ystyr, na rheswm. Piscator.

YSU, neu **ESU—OL,** (es) ymrythu, bwyta yn wacens, llyncu, difa, treulio. Deut. 4. 24. Heb. 12. 29. Act. 12. 23. Cam-argraffiwyd y gair hwn yn Job 27. 23. trwy ei roddi yn *hysant* yn lle *hysiant*. Edr. Tax.

YSWAIN—EINOEDD, (gwain) cludydd arfan, isamer.—'Ei yswain hefyd oedd yn lladd ar ei ol ef.' 1 Sam. 14. 13. a 31. 4.

Z

ZABAD, 1. Mab Nathan, a thad Ephlal. 1 Cron. 2. 36, 37.—2. Mab Tabath. 1 Cron. 7. 21.—3. Mab Simeath, un o weision y brenin Joas a fradfwriadodd yn ei erbyn, yr hwn, yn nghyd â Jehozabad, a'i lladdodd. 2 Cron. 24. 26.—4. Un o gaethion Babilon, yr hwn, wedi ei ddychweliad, a briododd wraig ddeyeith. Ezra 10. 26.

ZABBAI, זָבַי [*rhedegwr*] Ezra 10. 28.

ZABBUB, un o ddychwelodd o Babilon. Ezra 8. 14.

ZABDI, זָבְדִי [*rhan*] 1. Taid Achan. Jos. 7. 1.—2. Arolygwr selerau gwia Dafydd. 1 Cron. 27. 47. Neh. 11. 17.

ZABDIEL, זָבְדִיִּיאֵל [*rhan Duw*] tad Jacobeam. 1 Cron. 27. 2.

ZABUD, זָבֻד [*rhan*] mab Nathan, penllywydd a chyfaill i'r brenin Solomon. 1 Brea. 4. 5.

ZABULON, זְבֻלֹן [*cynnysgaeth*] chweched mab Jacob o Leah. Gen. 30. 20. Yr oedd iddo dri mab, Sered, Elon, a Jahleel, ac i bob un o honynt deulu lliosog. Rhifedi eu milwyr, pan ddaethant o'r Aipht, oedd 57,400, ac Eliab mab Elon, oedd eu tywysog; cynnyddasant yn yr anialwch 3100. Eu hyspiwr i chwilio gwlad Canaan, oedd Gadiel mab Sodi; a'u tywysog i ranu y wlad oedd Elisaphan, mab Pharnach. Gen. 46. 14. Num. 1. 9, 31. a 13. 10. a 26. 26, 27. a 34. 25. Yr oedd eu hetifeddiaeth y tu dehan i lwythau Aser a Naphtali, ac yr oedd Môr Galilea i'r dwyrain, a Môr y Canoldir i'r gorllewin iddynt: cyfoethogasant trwy eu pysgodafoedd, eu morwriaeth, a gwneuthur gwyr; yr oeddynt yn onest yn eu maenachaeth, ac er eu pallder o Jernusalem, yr oeddynt yn ddyfal yn dyfod i fynu i addoli. Rhagfynegodd Jacob sefyllfa eu hetifeddiaeth yn neillduo: ddau can mlynedd cyn rhannu y wlad: 'Zabulon a brawylia borthladdoedd y môr; ac efe a fydd yn

borthladd llongau, a'i derfyn fydd hyd Sidon.' Gen. 49. 13. Yr un fath Moses hefyd—'Galwant bobloedd i'r mynydd, sef i fynydd Seion; 'yna yr aberthant ebyrth cyflawnder: canys cyfoeth y moroedd a sugnant, a chuddiedig drysorau y tywod.' Deut. 33. 19. Annogant eu gilydd i fyned yno i addoli Duw, ac annogant hefyd a chynghorant y cenedloedd y byddant yn masachu â hwynt yn nghylch addoliad Duw.—Ni yrasant y Canaaneaid o Citron a Nahalol. Barn. 1. 30. Cynnorthwyasant Barac yn erbyn Jabin, a Gedeon yn erbyn y Midianiaid. Barn. 4. 10. a 5. 14, 18. a 6. 35.—Elon, Zabuloniad, a farnodd Israel ddeng mlynedd. Barn. 12. 11. Yr oedd 50,000 o honnynt yn coroni Dafydd, ac a ddygasant ymborth gyda hwynt. 1 Cron. 12. 33, 40. Salm 68. 27. Gorthymwyd a chaethiwyd llawer o honnynt gan Tiglath-Pileser. 1 Cron. 5. 26. Y gweddill a ymunasant â Hesechiah yn ei ddiwygiad. 2 Cron. 30. 11. Anrhydeddwyd eu gwlad yn arbenig â gweinidogaeth yr Arglwydd Iesu, a hwyrach fod y rhan fwyaf o'i ddygyblion o'r llwyth hwn. Eza. 9. 1, 2. Mat. 4. 13, 15.

Yr oedd dinas o'r enw hwn yn llwyth Aser. Jos. 19. 27. Dywedir ei bod yn ei hadeilad aeth yn tebygu i Tyrus; cymarwyd a lloagwyd hi gan Cestius, tywysog Rhufeinaidd, A. D. 66.

ZACCAI, זַכַּי [pur] 760 o'i feibion a ddych-welasant o Babilon. Ezra 2. 9.

ZACCUR, זַכּוּר [cofiadur] 1. Tad Sammau o lwyth Reuben. Num. 13. 4.—2. Mab Hamuel. 1 Cron. 4. 26.—3. Lefiad o dylwyth Merari. 1 Cron. 24. 27. Ac un arall o denlu Asaph. 1 Cron. 25. 2.

ZACCHEUS, Ζαχαριος, [pur] Iuddew o genedl, ac wrth ei swydd pen-publican. 'Yr enw Zacchæus (yr un a Zaccai, Ezra 2. 9.) a brofa mai Iuddew o genedl ydoedd.' Doddridge. EDR. PUBLICAN. Nid oes dim ychwaneg o hanes credadwy am dano nag a roddir i ni gan yr efengylwr Luc, pen. 19. 1—10. Cyweinrwydd, tebygol, a barodd iddo chwennych gwled yr Iesu, hwyrach wedi ei chwanegu yn fawr wrth glywed am y wyrth yr oedd yr Iesu newydd ei gwneuthur ar Bartimæus, wrth ddyfod i Jericho, ar ei daith i Jerusalem i Wyl y pasc. Luc 13. 35—43. Ac wrth fyned trwy Jericho, y rheddodd Zacchæus, ac a ddringodd i ben sycamorwydden, fel y gallai ei weled ef; o herwydd nis gallasai mewn modd arall ei weled, o herwydd y dyrfa llosg oedd yn ei ganlyn, ac yntau yn fychan o gorpholaeth. Pan ddaeth yr Iesu i'r lle, edrychodd ato, ac a'i canfu ef, ac a'i galwodd wrth ei enw, er nas adnabu ef o'r blaen, ac a ddywedodd wrtho, 'Disgyn ar frys; canys rhaid i mi heddyw aros yn dy dŷ di,' gwyddai yr Iesu fod ei dŷ yn y blaen ar y ffordd. 'Ac efe a ddiagnodd ar frys ac a'i derbyniodd ef yn llawen.' Effeithiodd galwad yr Arglwydd Iesu arno yn rhyfedd, i gyfnewid

ei galon, a gweithio ynddo wir fydd se edifeirwch. Ar waith y Phariseaid ac eraill yn grwg-nach, am fyned o'r Iesu i mewn i lettya at wr pechadurus, safodd Zacchæus yn eu canol i amddiffyn yr Iesu, trwy addef y cyfnewidiad a wnawd arno, a phroffesu ei fwriad i ad-dalu ar ei bedwerydd, os dygodd ddim trwy gamachwyn, a rhoddi hanner y gweddill i'r tlodion. Tystiolaethodd yr Iesu am dano yn ganlynol, 'Heddyw y daeth iechydwrriaeth i'r tŷ hwn.' Hyd yn hyn o'i fywyd yr oedd Zacchæus wedi byw heb iechydwrriaeth, yn brysor iawn yn caaglu trysoran darfoddedig; ac yn awr nid oedd yn ymofyn am iechydwrriaeth, er bod arno ryw ddymuniaid i weled yr Iesu. Nid ei cheisio yr oedd ef, ond dyfod a wnaeth hi i'w dŷ.

Mae yn y gwr hwn ddangoead neillduol, 1. O effeithioldeb gras Duw. Galwad Crist ano a effeithiodd yr holl gyfnewidiad a ganfyddir arno yn ol llaw. Mae y cyfnewidiad yn gyflawn, ac yn cael ei effeithio ar unwaith: y mae gras yn buddugoliaethu ar holl galedwch, cyn-dynrwydd, a dcaeroldeb ei feddwl, ac y mae yn profi meddygiaeth tufewnol yn ei enaid, yn ei iachâu o'i holl blâen marwol. Daeth iechydwrriaeth i mewn gyd âg awdurdod, a mawredd achubol meddygiaethol, y burw cestyll cedyrn o lygredigaethau, a dychymygion am ddyrchafiad yn y byd, i'r llawr, a phob uchder yn ymgodi yn erbyn gwybooeth Duw, a chaethiwo pob meddwl i ufudd-dod Crist. 2 Cor. 10. 4, 5.

2. Rhadlonrwydd trugaredd achubol Duw. Yn wyneb y gwrthuni a'r ffeidd-dra mwyaf, y mae Duw yn tosturio ac yn achub. 'Gwr pechadurus,' oedd nodweddiad y dyn hwn hyd yn hyn; hyn yw, yr oedd yn bechadur cyhoeddus a nodedig; yn gwneuthur llawer o anghyfiawnder yn ei swydd a'r rhai na roddent, er ei elw ef, fwy nag oedd yn ofynol o drethi i'r llywodraeth—yr oedd yn cam-achwyn arnynt, tebygol, i'r Rhufeinwyr, fel yn anuffod i'w hawdurdod hwy; ac felly yn cael cymorth y milwr i rymuso ei ofynion gormesol. Yr oedd hyn yn ffaidd ac yn greulon; eto, er hyny, daeth iechydwrriaeth i'r tŷ hwn—y ty pechadurus, a'fan, hwn. Ond iechydwrriaeth ydoedd, a iachad gwirioneddol oedd ei heffaith gysnrol.

3. Gwelwn hefyd yn y cynllun hwn, natur gwir edifeirwch, a gwir gyfnewidiad graol ar enaid. Nid ydym i farnu am wirionedd edifeirwch wrth y dychrynfeydd a fyddo yn ei ganlyn, ond wrth ei effeithiau sanctaidd: y mae yr hen bethau yn myned heibio, a 'phob peth yn newydd;' y deall, yr ewyllys, y tueddiad, a'r agweddiad, yn newydd. Yn ol cyfraith Moses, os lladratai neb ŷch neu ddafad, a'i ladd a'i werthu, yr oedd iddo dalu pum ŷch am ŷch, a phedair dafad am ddafad. Exod. 22. 1—4. Lef. 6. 1—6. 1 Sam. 12. 3. Yn cyfateb i hyn y mae ffirwythau edifeirwch yn ymddangos yn y gwr hwn: ac nis dichon i'w brofi gwirionedd ei edifeirwch yn y cyffelyb amgylch-

iadan, heb y cyffelyb ffirwythau: 'ffirwythau addas i edifeirwch' ydynt.

ZAHAM, זָחָם [*anmhuredd*] mab Rehoboam o Abihael, merch Eliab mab Jesse. 2 Cron. 11. 19.

ZAMZUMIAID, זַמְזוּמִיִּים [*beiau mawrion*] cawri, tebygol o hiliogaeth Ham, y rhai a breswylent o du y dwyrain i'r Iorddonen; eu gwlad a anrheithiwyd gan Cedrolaomer. Torwyd hwynt ymaith, neu gyrwyd hwy o'u gwlad, gan yr Ammoniaid. Gen. 14. 5. Deut. 2. 20.

ZANOAH, זַנְוָה [*anghof*] mab Jecuthiel. 1 Cron. 4. 18.

ZARAH, צַרְחָה [*crachen*] mab Judah o Tamar, a brawd Phares. Gen. 38. 29, 30. Yr oedd hiliogaeth ei bum mab yn llai eu rhifedi na hiliogaeth Phares. Num. 36. 20. 1 Cron. 2. 6.

ZARED, זָרַךְ [*disgyniad chwyrn*] afon y tu hwnt i'r Iorddonen, yu i hedeg i'r afon Arnon, ac i'r Môr Marw. Num. 21. 12.

ZATTU, זַטְטוּ [*olew-wydden*] un o'r rhai a seliodd y cyfammod a'r Arglwydd, wedi y dychweliad o Babilon. Neh. 10. 14. Ezra 2. 8.

ZAZA, זָזָא [*dysglaer*] mab Jonathan o dylwyth Jerameel, mab Hezron o Judah, 1 Cron. 2. 33.

ZEBADIAH, זְבַדְיָה [*rhaa yr Arglwydd*] yr oedd amryw o'r enw hwn. Gwel 1. Cron. 8. 15, 17. a 12. 7. a 26. 2. Ezra 8. 8.

ZEBAH, זְבַת [*aberth*] twysog y Midianiaid. Barn. 8. 5, 21. Salm 83. 11. Edr. GIDEON.

ZEBEDEUS, זְבֵדְיָה [*rhan*] tad yr apostolion Iago ac Ioan. Pysgodwr wrth ei alwedigaeth oedd, a'i wraig oedd Salome. Mat. 4. 21.

ZEBUDAH, זְבֻדָּה [*cynnysgaeddedig*] mam Jehoiacim brenin Judah. 2 Bren. 23. 36.

ZEBUL, זְבֻל [*preswylfod*] tywysog Abimelech mab Gedeon. Barn. 9. 28.

ZECHARIAH, זְכַרְיָה [*coffulwriaeth yr Arglwydd*] 1. Tywysog un o denluoedd llwyth Reuben. 1 Cron. 5. 7.—2. Brenin Israel, mab Jeroboam yr ail, a'r pedwerydd o hiliogaeth Jehu. Teyrnasodd un mis ar ddeg, ac a laddwyd gan Salum mab Jabea, yr hwn a deyrnasodd yn ei le. Fel hyn y cyflawnwyd yr hyn a a rag-ddyweddodd yr Arglwydd am deulu Jehu, y byddai i'w hiliogaeth, hyd y bedwaredd genedlaeth, deyrnasu ar Israel. 2 Bren. 14. 29; a 15. 8—11.—3. Mab Jehoiada yr arch-offeiriad, yr hwn a alwyd, hwyrach, Azariah. Joas a'i lladdodd am iddo ei argyhoeddi a'i rybuddio ef a'r bobl, am eu heilun-addoliath a'u drygioni. 'Pan oedd efe yn marw, dywedodd, Edryched yr Arglwydd, a gofnyed.' Dywedodd hyn, nid mewn ysbryd dial, ond yn brophwydoliaethol. 2 Cron. 24. 20—25.—4. Mab Meselemlah, porthor y deml, o dylwyth Corah. 1 Cron. 9. 21.—5. Lefiad, dysgedig yn y gyfraith, a anfonwyd gan Jehosaphat trwy y wlad i addysgu

y bobl. 2 Cron. 17. 7.—6. Mab Jeberechiah, neu Berechiah, yr hwn oedd ganddo ddeall yn ugweledigaethau Duw. Efe oedd un o'r tystion ffyddlon i ygrifen Esiiah. 2 Cron. 26. 5. Esa. 8. 1.—7. Tad Abi, mam y brenin Hezechiah. 2 Bren. 18. 2. 2 Cron. 29. 1.—8. Lefiad, o deulu Asaph. 2 Cron. 29. 13.—9. Mab Berachiah, ac wyr Ido, a'r unfed-ar-ddeg o'r prophwydi lleiaf. Dychwelodd o Babilon gyda Zorobabel; a phan oedd eto ond ieuanc, dechreuodd brophwydo yn yr ail ffwyddyn i Darius Hystaspes, A. M. 3,484, yn nghylch dau fis ar ol Haggai. Y ddan a annogasant y bobl yn fawr i adeiladu yr ail deml. Tebygol i Zechariah brophwydo dros yspaid hwy o amser na Haggai. Nid oes dim mwy gywybodaeth am dano nag a roddir i ni yn yr ysgyrthrau. Gwel Ezra 5. 1, 2. a 6. 14. Cyfeirir at ei lyfr yn aml yn y Testament Newydd. Cymb. pen. 9. 9. & Mat. 21. 4, 5. Ioan 12. 14, 15, 16.—pen. 11. 12, 13. & Mat. 26. 7, 10.—pen. 12. 10. & Ioan 19. 34, 37. Dat. 1. 7.—pen. 13. 7. & Mat. 26. 31. Marc 14. 2. Ei brophwydoliaethau rhagorol, amryw o honynt, ydynt wedi eu cyflawni yn rhyfedd yn ddiaddad, a brofant ei fod yn brophwyd Duw, ac iddo 'lesaru megys y cynhyrwyd ef gan yr Ysbryd Glan.' Mae y rhan fwyaf o'i lyfr wedi ei ysgrifenu mewn rhyddiaith; ond pen. ix, x, a dechreu yr unfed-ar-ddeg, ydynt yn brydyddiaeth tra addurnedig. Gwel Lowth *Præf. Heb.* 282.—Cafodd yr enw o fod yn 'Haul yn mhllith y prophwydi lleiaf'; ac y mae yr amser yn nesáu pan yr ymddengys priodoldeb yr enw yn fwy, fel byddo ei brophwydoliaethau wedi eu cyflawni yn holl ïangder eu hystyr, yn pen. xiii, xiv.—Cyffyrddwyd ág amryw ranau o'i lyfr eisoes yn achlysurol yn y gwaith hwn; am hyn y freidiol helaethu yma.—10. Offeiriad o ddyddgylch Abia, gwr Elizabeth, a thad Ioan Fedyddiwr. Gwel Luc i. Nid oes dim ychwaneg o hanes credadwy am dano, nag a roddir yno. Ei ddnweddiaid a roddir i ni yn rhagorol gan yr Ysbryd Glan; sef ei 'fod ef ac Elizabeth yn gyfiawn gor bron Duw, yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd yn ddiargyhoedd.' Am iddo anghredu cenadwri yr angel, tarawyd ef a mudandod; ond ar enwaediad y dyn bach, ei fab, agorwyd ei enau ef yn ebrwydd, a'i dasod ef; ac efe a lesarodd, gan fendithio Duw. Cyfansoddodd hymn neu gan rhagorol ar yr achos, yn cynnwys golygiadau efengylaidd, a phrydyddiaeth ardderchog. Ac nid rhyfedd; canys yr oedd wedi ei gyflawni o'r Ysbryd Glan.

'Fel y delo arnoch chwi yr holl waed cyfiawn a'r a ollyngwyd ar y ddaear, o waed Abel gyfiawn hyd waed Zecharias fab Barachias, yr hwn a laddasoch rhwng y deml a'r allor.' Mat. 23. 35. Pwy Zecharias a feddylir yma sydd mewn dadl. Mab Jehoiada, medd rhai, yr hwn a laddwyd gan Joas. 2 Cron. 24. 19—24.—Ond paham, medd eraill, y gelwyd mab *Jehoiada*; yn fab *Barachias*? A pha fodd y geill

hwnw gael ei olygu fel yr olaf o'r cyfiawniaid a ddyoddefasant, gan y dyoddefodd cyn teyrnasiaid Ahaz, Manasseh, a Jehoiacim, yn mha yspaid a tywalltwyd mwy o waed cyfiawn, ac y lladdwyd mwy o brophwydi, nag yn yr amseroedd o flaen hyn? Tebyga eraill, gan hyny, mai Zecharias y prophwyd a feddylir, yr hwn a fu fyw yn hir, ac a allasai ddyoddef am ei ffyddlondeb, fel y darlunir yma, er nad oes hanes am ei farwolaeth, mwy nag am farwolaeth y rhai a ddyoddefasant ferthyrddod dan Antiochus Epiphanes, a bod hanes cywir traddodiadol o hyn yn amser ein Hiachawdwr. Ond y mae Doddridge yn hollol wrthwynebu y meddwl hwn; am nad oes hanes iddo gael ei ferthyr; ac nad oes lle i ni-feddwl y buasai yr Iuddewon yn euog o'r fath weithred echrystlon, *mor fuan* ar ol eu dychweliad o'r caethiwed. Y mae ef yn gryf o'r farn, gyda Grotius, Causabon, Erasmus, a llawer eraill, mai y Zecharias a feddylir, yr hwn y cawn hanes am dano, ei ladd rhwng y deml a'r allor, yn 2 Cron. 24. 20, 21. Gwel Doddridge *in loc.*

ZEDECHIAH. Edr. SEDECIAH.

ZEEB, זֵבֵי [blaid] tywysog Midian. Barn. 7. 25. Edr. GIDEON.

ZEL, *Llad.* ZELUS; *Saes.* ZEAL: awyddfryd, mawr-serch, gwresogfryd, hewyd, dyhewyd, eiddigedd; gwŷn.—1. Awyddfryd dros unrhyw beth. 'Dygais fawr zel dros Arglwydd Dduw y lluoedd;' sef, yr wyf yn llosgi o fawr serch at ei anrhydedd a'i ogoniant. 1 Bren. 19. 10, 14. Felly yr oedd Phinees, 'yn eiddigeddus dros ei Dduw.' Num. 25. 13.—2. Awch poethlyd yn erbyn unrhyw beth; megys poethder Jehu yn erbyn tŷ Ahab, a eilw ef, 'zel tu ag at yr Arglwydd.' 2 Bren. 10. 16.—3. Zel yr Arglwydd, yw ei eiddigedd sanctaidd, doeth, a chyfiawn dros ei anrhydedd ei hun, a dedwyddwch ei bobl. Esa. 59. 17. a 63. 15.—4. Eiddigedd doeth, sanctaidd, y duwiolion, dros ogoniant Duw; eu hawyddfryd i weled sancteiddrwydd gwirioneddol yn cynnyddu, a phob anwiredd yn cael ei ddarostwng. 2 Cor. 7. 11. Dat. 3. 10. Salm lxxix. Zel yn ol gwybodaeth yw hon; a zel sanctaidd, dduwiol, yw: y mae y dyben yn gywir, ac y mae pwyll ac ystyriaeth ynddi i adnabod a defnyddio y moddion goreu i gyflawni y dyben hwnw. Y mae y zel hon yn cyfateb i bwysau a mawredd y gwrthddrychau, ac yn cynnyddu gyda chynnydd gwir sancteiddrwydd, a gwybodaeth dduwiol yn yr enaid. Nid zel am bethau bychain yw, am ddegyddu y mintys a'r anis, er nad yw yn esgeulus am y pethau lleisaf; ond zel yw am farn, trugaredd, a ffydd, sef pethau trymaf y gyfraith. Nid zel bleidiol dros y pethau sydd yn nodweddu rhyw blaid yn unig, ac er mwyn dyrchafu y blaid hõno; ond zel dros anrhydedd Duw, a llwyddiant teyrnas Crist yn gyffredinol, a thros iechydwrriaeth encidiau dynion.—5. Dichon fod zel ac awyddfryd dros bethau da, ac eto heb fod o

iawn ddyben; megys zel Jehu. Yr oedd yn awyddus i gwblhau gorchymyn Duw, ond y dyben oedd er mwyn cael ei weled gan ddynion. 'Tyred gyda mi, a gwel fy zel,' medd efe, 'tu ag at yr Arglwydd.' Tebygi hyn oedd zel yr Iuddewon. Rhuf. 10. 2.—6. Dichon fod zel hofyd cwbl bechadurus, yn y gwrthddrych a'r dyben; megys zel Paul yn erlid yr eglwys, a zel yr ysgrifenyddion a'r Phariseaid yn erbyn Crist, a holl erlidwyr y byd hyd heddyw; hon sydd zel gnawdol, dywyll, a chythreulig. Phil. 3. 6. Edr. EADDIGEDD.

ZELOTES. Edr. SIMON.

ZEMIRAH, זְמִירָה [can] mab Becher, o Benjamin. 1 Cron. 7. 8.

ZENAS, yr unig gyfreithiwr duwiol y darllenir am dano yn yr ysgrhythrau. Ansicr yw, pa un ai yn cyfeirio at y gyfraith Iuddewig neu Rhufeinig y gelwir ef y *cyfreithwr*. Yr oedd yn Gristion enwog, a dymuodd Paul i Titus ei ddwyn ef ac Apolos i Nicopolis, ac i edrych na byddai arnynt eisiau dim. Tit. 3. 13.

ZEPHANIAH. Edr. SEPHANIAH.

ZERAH, זֵרָה [dysgleirdeb] 1. Mab Simeon. Num. 26. 13.—2. Brenin Ethiopia, neu Cush, yn Arabia Petrea, wrth y Môr Coch, ar gyffiniau yr Aipht. Daeth yn erbyn Asa brenin Judah & llu o fil o filoedd, a thri chant o gerbydau. Gwaeddodd Asa ar yr Arglwydd, a tharawyd hwynt o flaen Asa, fel nad allent hwy ymadgryfhau. 2 Cron. 14. 10—15. Gwirioneddwyd geiriau Asa wrth yr Arglwydd yn hynod yn y dygwyddiad hynod hwn: 'Nid yw ddim i ti gynnorthwyo, pa un bynag ai gyda llawer ai gyda'r rhai nad oes ganddynt gryfder.'

ZERAHIAH, זְרַחִיָּה [dysgleirdeb yr Arglwydd] mab Uzzi yr arch-offeiriad, a thad Meraioth. 1 Cron. 6. 6.

ZERES, gwraig Haman, yr hon a gynghorodd grogi Mordecai. Esth. 5. 10, 14.

ZETHAN, זֵתָן [olew-wydd] 1. Mab Bilhan o lwyth Benjamin. 1 Cron. 7. 10.—2. Mab Laadan, Lefiad o deulu Gerson. 1 Cron. 23. 8. a 26. 22.

ZETHAR, nn o'r saith ystafelydd oedd yn gweini ger bron Ahasferus. Esth. 1. 10.

ZICHRI, זִכְרִי [cofiadur] gwŷ grymus o Ephraim, yr hwn a laddodd Maaseiah, mab y brenin Ahaz. 2 Cron. 28. 7.

ZIFF, זִיף yr ail fis o'r flwyddyn gysgredig, a'r wythfed mis o'r flwyddyn gyffredin yn mhllith yr Hebreaid. Yr oedd yn cynnwys 29 o ddyddiau, ac yn cyfateb i ran o Ebrill. 1 Bren. 6. 1. Num. ix. 2 Cron. 30. 15, 16.

ZIHA, זִיחָה [mulus] 1. Abihael o Gad. 1 Cron. 5. 13.—2. Un o'r Nethiniaid. Ezra 2. 43. Neh. 11. 21.

ZILPAH, זִלְפָּה [diystyrllyd] llaw-forwyn Leah, a mam Gad ac Aser. Gen. 30. 9, a 46. 18.

ZIMMAH, זִמְמָה [*meddwl*] Lefiad, a thad Joah, o deulu Gersom. 2 Cron. 29. 12.

ZIMRAN, זִמְרָן [*can*] mab cyntaf Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2.

ZIMRI, זִמְרִי [*sy maes*] 1. Mab Zerah, ac wŷr Tamar, o Judah. 1 Cron. 2. 6.—2. Mab Salu, tywysog o lwyth Simeon, yr hwn, yn nghyda Chozbi, a wanwyd gan Phineea. Num. 25. 14. Edr. PHINEAS.—3. Tywysog Elah brenin Israel, yr hwn a laddodd Elah a'i holl deulu, ac a deyrnasodd ond saith niwrnod, pan losgodd ei hun yn y palas, a'i holl gyfoeth. 1 Bren. 16. 9, 10. Edr. ELAH, OMRI.

ZINA, זִינָה [*puteindra*] mab Simeci, Lefiad. 1 Cron. 23. 10.

ZIPH, a **ZIPHAH**, זִיפָה 1. Meibion Jehalaleel. 1 Cron. 4. 16.—2. Dinas yn Judah. Jos. 15. 24. 1 Sam. 23. 14, 15.—3. Un arall yn agos i Maon a Carmel. Jos. 15. 55.

ZIPHRON, זִיפְרוֹן [*gau lawenydd*] dinas o du y gogledd i wlad yr addewid. Num. 34. 9.

ZIZA, 1. Mab Sipi. 1 Cron. 4. 37.—2. Mab Rahoboam, brenin Judah, o Machah. 2 Cron. 11. 20.

ZOHELETH, זֹחֶלֶת [*yn ymlusgo*] maen nodedig wrth ffynon Rogel, neu En-rogel, dan fur Jerusalem. 1 Bren. 1. 9. Beth a barodd enwogrwydd y maon hwn sydd anhysbys; rhai a dybiau ei fod yn ddefnyddiol i'r pŵnwr, &c. ond tybiau yw y cwbl yn ei gylch.

ZOHETH, זֹחֶת [*ygaru*] mab Issi, o lwyth Simeon. 1 Cron. 4. 20.

ZOROBABEL, זְרֹבַבֶּל [*dyceithr yn Babel*] mab Salathiel o deulu breninol Dafydd. Jeconiah oedd tad Salathiel, yn ol 1 Cron. 3. 17. a Mat. 1. 12. Wŷr Jeconiah ydoedd, a'r tywysog blaenaf o'r hād breninol; am hynny gosodwyd ef yn llywydd, non yn bensaeth, ar wlad Judea. Cymh. Ezra 1. 8, 11. a 2. 2. a 3. 8, 10. a 5. 16. Ond dywedir yn Luc 3. 37. mai mab Neri oedd. Hwyrach i Jeconiah briodi gwe-ddw Neri, neu a fabwysiadwyd gan Neri, neu a briododd unig ferch Neri. Gelwir ei dad ef hefyd Pedaiah, yn 1 Cron. 3. 19. ond yn Matthew, Luc, a Haggai, gelwir ei dad ef Salathiel yn wastadol; hwyrach mai wŷr Salathiel oedd, ac wedi ei ddwyn i fynu ganddo, ond mab Pedaiah; neu, hwyrach mai gwr arall o'r un enw oedd Zorobabel mab Pedaiah, yn ol barn Brennius a Doddridge. Gan y dywedir mai Sesbasar a adeiladodd yr ail deml, yn Ezra 1. 8, 11. a 5. 16. tebygol mai hwnw oedd ei enw Caldaeg ef, ac mai Zorobabel oedd y gwr hwnw. Zech. 4. 5. Rhoddodd Cyrus dan ei ofal lestri tŷ yr Arglwydd, y rhai oeddent 5400 o rifodi, ac a'i gwnaeth yn dywysog ar y dychweledigion o'r caethiwed. Rhifedi ŷr holl dyfa oedd 42,360, yn nghyda 7337 o weision; 200 o gantorion a chantoresau; 435 o gamelod; 736 o feirch; 245 o fulod; 6720 o asynod; y rhai hyn a ddychwelasant o Babilon i Judea. Zoro-

babel a sylhasnodd yr ail deml, c. c. 535, yn yr ail flwyddyn ar ol eu dychweliad o Babilon, ac adferodd addoliad yr Arglwydd trwy aberthau. Er yr holl wrthwynebiadau a gafodd oddiwrth y Samariaid, efe a Josuah yr arch-offeiriad, trwy annogaethau y prophwydi Haggai a Zechariah, o'r diwedd a orphenasant y deml yⁿ mhen ugain mlynedd wedi ei sylaenu, c. c. 516. Ezra i—vi. Hag. i, ii. Zech. iv. Gadawodd ar ei ol saith o feibion. 1 Cron. 3. 19. Rhyw ddau o honynt, dan enwau ereill, yw y Resa o ba un yr hanodd Mair, a'r Abiud o ba un yr hanodd Joseph ei gwr. Mat. 1. 13. Luc 3. 27.

Hyn yw gair yr Arglwydd at Zorobabel, gan ddywedyd, Nid trwy lu, ac nid trwy nerth, ond trwy fy Ysbyd, medd Arglwydd y lluoedd. Pwy wyt ti, y mynydd mawr! ger bron Zorobabel y byddi yn wastadedd; ac ac efe a ddtwg allan y maen penaf, gan weiddi, Rhad, rhad iddo. Dwyllw Zorobabel a syfaenasant y tŷ hwn, a'i ddwyllaw ef a'i gorphen; &c. Zech. 4. 6, 7, 9. Mae y geiriau yn annogaeth gref i Zorobabel fyned rhagddo, er pob anhawderau, a'r gwaith o adeiladu y deml; yn sicrhau iddo y byddai ei gymhorth a'i lwyddiant yn deillio, nid oddiwrth luoedd, nac oddiwrth awdurdod dynol, ond oddiwrth Ysbyd yr Arglwydd. Ni thycia iddo yn y gwaith hwn, na gallu yr Iuddewon, nac awdurdod breninoedd Persia, ond Ysbyd yr Arglwydd a'i llwyddai. Ysbyd yr Arglwydd yn gweithredu ar ei feddwl, oedd yr achos cynhyrfiol o orchymyn cyntaf Cyrus o'u plaid: byddai i Darius ac Artaxerxes gael eu tueddu gan yr un Ysbyd i'w pleiddio; yn neillduol, arwydda y geiriau, na byddai i'r offerynau i ddwyn y gwaith yn mlaen, gael un awdurdod helaeth, na gallu, na gwroldeb milwraidd; ond byddai i Ysbyd yr Arglwydd eu gwneud yn nodedig am ddoethineb, sancteiddrwydd, ffydd, a zel, a'u cyfarwyddo i fyned rhagddynt yn ddibynol yn nung ar ragluniaeth, a chynorthwyon dwyfol. Y cyfryw offerynau oedd Zorobabel a Josuah, a'u cynnorthwyyr; a'r cyfryw wedi hynny oedd Ezra a Nehemiah, ac ereill gyda hwynt. Trwy offerynau o'r fath hyn yr ail-adeiladwyd y deml, ac yr adferwyd y sefydliad eglwysig a gwladol yn Judea. Dian fod y rhwystrau ar eu ffordd fel mynydd mawr, yn ddiymmodol ac yn anorchfygol, trwy allu ac awdurdod dynol; ond yn enw a gallu y Duw oedd yn gweithredu trwy Zorobabel, gallai eu beiddio oll; canys o'i flaen ef byddai y mynydd mawr yn wastadedd: ac mewn amser dygai allan y maen penaf, sef y maen i'w osod ar ben yr adeiladaeth; yna byddai i'r holl bobl, gyda bloedd gorfoledd a diolchgarwch, briodoli ei holl lwyddiant i ras helaeth, rhad, ac anhaeddiannol Duw.

Yn hyn oll yr oedd Zorobabel yn cysgodi yr Arglwydd Iesu, yr hwn a adeilada ei deml ysbrydol, sef ei eglwys, nid trwy awdurdod a

gallu dynol, ond trwy ddylanwadau nerthol a sancteiddiol yr Ysbryd Glan; mynyddoedd a doddant yn wastadedd o'i flaen, a llwydda y gwaith yn erbyn holl wrthwynebiadau y byd ac uffern. Fel hyn yr â rhagddo, nes casglu yn nghyd y gwaredigion, a'u perffeithio mewn corph ac enaid mewn gogoniant. Yr angelion a'r gwaredigion a ymunant i foliannu yn ddyrchafedig y gras rhad a ffurfiodd ac a gyflawnodd y drefn ryfedd, byth. Ezra 3. 11, 12, 13. a 6. 15, 16; 17. Job 38. 6, 7. Dat. 5. 9—13. a 19. 1—8. Yn cyfateb i'r geiriau hyn y mae gwaith yr Arglwydd yn cael ei ddwyn rhagddo yn fuddugoliaethus yn mhob oes, er pob mynydd mawr, yn ngholwg dynion, ar ei ffordd. Nid trwy nerth, ac nid trwy lu, ond trwy Ysbryd yr Arglwydd yn cynnorthwyo yn nerthu efferynau gweiniaid a thlodion. Yn ddigyfoeth, yn ddiddysg, ac yn ddiblaid, a chynnorthwyon dynol, y nerthodd yr Ar-

glwydd hwynt i fod yn ffyddlon, a'r ffyddlondeb hwn a lwyddodd. 'Pan adeilada yr Arglwydd Seion, y gwelir ef yn ei ogoniant. Efe a edrych ar weddi y gwael, ac ni ddiystyra eu dymuniad. Gwraudawodd uchenaid y carcharorion, i ryddhau plant anghy. Salm 102. 16, 17, 20. Diystyrwyd dechreuad bychan yr efengyl, gan lawer; diystyrir eto yn aml, yr ymdrechion gweiniaid a wneir yn amryw le-oedd i lwyddo ei achos; ond eto, heb lu na nerth dynol, llwyddodd y gwaith, er rhyfeddod i lawer. Y mae llygaid yr Arglwydd yn cynniwair trwy yr holl ddaear, i sylwi yn fanwl ar weithrediadau yn, a chan ei tobl, o'r dechreu i'r diwedd; a mawr fydd y gorfoledd pan ddygir y pen maen allan.

ZUZIAID, זוזיאיד [pyst] cawri yn preswyllo tu hwnt i'r Iorddonen, ac a orchfygwyd gan Cedorlaomer. Gen. 14. 5. Yr un bobl, tebygol, a'r Zamzummiad. Deut. 2. 20.

'Dywedais, Dyfrhaf fy ngardd oreu,
'Mwydaf fy ngardd-wely yn dda:
'Ac wele, aeth fy nant yn afou,
'A'm hafon yn for.
'Myfi a wnaif i addysg oleuo fel y boreu,
'Ac a'i dangosaf hi yn mhell.
'Nid trososf fy hunan y cymerais i boen,
'Eithr dros bawb a geisiant ddoethineb.'

Eccles. 24. 31, 32, 34.

'Gwyn ei fyd yr hwn a ymgynnesfio â'r rhai hyn;
'A'r hwn a'u gosodo hwynt yn ei galon a fydd doeth.
'Golenni yr Arglwydd a fydd yn gyfarwyddyd iddo,
'Ac i'r rhai duwiol y rhoddes efe ddoethineb.
'BENDIGEDIG FYDDO YR ARGLWYDD BYTH!
'FELLY Y BYDDO! FELLY Y BYDDO!'

AMEN, AMEN.

Eccles. 50. 28, 29.

TAFLEN

O'R

AMRYWIOL YSGRIFYTHYRAU Y SYLWYD ARNYNT YN NGHORPH Y GWAITH,
O DAN YR AMRYWIOL EIRIAU.

YR HEN DESTAMENT.

GENESIS.		BENTHYG		NUMERL.	
Affuniadd	Pen. 1. 2	Ithorfan	6. 3	Enw	Pen 1. 16
Goleuni	3	Aiphthiaid	7. 18	Udgorn	10. 2
Gorpbwys	2. 2	Anrwd	12. 9	Gwedd	12. 8
Fren	9	Egid	11	Bara	14. 9
Ffigysbren	3. 7	Dogn	16. 4	Rhyfyg	15. 30
Awel	8	Manna	15	Anner	19. 2
Dymuniad	16	Baner	17. 15	Uchelfa	22. 41
Drain	18	Baleb	18. 11		
Cleddyf, Gyru	24	Eiddo, Priodol	19. 5		
Nod	4. 16	Eiddigedd	20. 5		
Pabell	20	Dieuog	7	DEUTERONOMIUM.	
Arboll	23	Dant	21 24	Eiriach	Pen. 13. 8
Dechreu	28	Llaeth	23. 19	Tori	14. 1
Merch	6. 2	Gosod	25. 30	Ymofyn	18. 11
Cawr	4	Cyfronedd	26. 1, 81	Planedydd	10. 14
Ymofidio	6	Boglyn	28. 11	Melldith	21. 23
Dileu	7	Dwyfroneg	16	Nen	22. 8
Ffafr	8	Cap	40	Dyspaidd	23. 1
Trawader	11	Rhwyden	29. 13, 22	Bastardd	2
Ffancstr	7. 11	Cymmod	33	Gwlaw	22. 24
Ffus	22	Iawn	30 12	Saith	31. 10, 11
Deilen	8. 11	Mold	32. 4	Gwlith-wlaw	32. 2
Drwg	21	Angerdd	12	Perffaith	4
Bwa	9. 13	Trugaredd	33 19	Rhif	8
Japheth	27	Cefa	23	Rhan	9
Babell	11. 9	Anwir	34. 7	Anial, Erehyll	10
Abram	12. 1	Arogl-darth	37. 29	Gwingo	15
Euw	8	Drych	38. 8	Saint, Ymljynu	33. 3
Dwyrain	13. 11	Talaith	39. 30	Rhan	21
Abram	14. 13			Dehau	23
Meddu	19				
Abraham	15. 6	LEFITICUS.		JOSUAH.	
Enwaedu	17. 10	Pen. 1. 4	Poeth-offrwm	Enyd	Pen. 3. 4
Llwyn	21. 33	2. 13	Halen	Gwaradwydd	5. 9
Abraham	23. 2	3. 17	Brasder	Tyaid	7. 18
Morddwyd	24. 2	6. 28	Ysgwrio	Babilonig	21
Dysyml	25. 28	7. 12, 15	Diolch	Achan	25
Pydew	29. 8	13	Lefain	Cerbyd	17. 16, 18
Leah	17	11. 8	Cil		
Gwersyll	32. 2	13	Gwydd-walch	BARNWYR.	
Lleiaf	10	16	Bran	Gilgal	Pen. 8. 19
Camel	15	17	Corph	Anhygyrch	5. 6
Arian	33. 19	18	Piogen	Carlam	22
Mul	36. 24	19	Creyr	Llwynog	15. 4, 5
Enaim	38 14	22	Hargol	Cilddant, En-haccore	19
Breichledau	18	30	Lysard	Jonathan	18. 30
Phares	29	12. 7	Dyferlif		
Erbyn	42 36	13. 6, 28	Godywyll	RUTH.	
Dewiniaeth	44. 5	48	Anwe	Egid	Pen. 4. 7
Ansafadwy	49. 4	19. 14	Melldith		
Deddfwr, Silo	10	19	Amryw	I SAMUEL.	
Dan	16, 17	23	Dianwaededig	Sanctaidd	Pen. 2. 2
Benjamin	27	28	Nod	Gwybodaeth, Uchel	3
Arch	50. 26	32	Penwyn	Beth-sames	6. 19
		21. 10	Arch-offeiriad	Gwaledydd	9. 9
		18	Twn	Bedan	12. 11
		20	Pys	Anturio	13. 12
		22. 28	Llwdn	Dychryn	15
		25. 10, 11	Jubili	Anufudd-dod	15. 23
		26. 16	Darfodedigaeth	Darnio	33
Egor	Pen. 1. 16				
Difa, Perth	3. 2				
Ydwyf	3. 14				

II SAMUEL.

Cortynau	Pen. 7.	2
Dynol	-	14
Llinyn	8.	2
Eillio	10.	4
Cablu	12.	14
Malurion	17.	19
Dolur	22.	6
Gogwyddo	-	10
Blaguro, Hollol	23.	5
Annog	24.	1
Dolur	28.	6

I BRENINOEDD.

Ffenestr	Pen. 6.	4
Ffenestr	7.	4
Dilin	10.	16
Gwehilion	13.	33
Dystaw	19.	12

II BRENINOEDD.

Sachlian	Pen. 6.	4
Byw	8.	10
Gorchudd	16.	18
Llinyn	21.	13
March	23.	11
Titt	-	17

I CRONICL.

Pul	Pen. 5.	26
Swyddog	26.	29
Aauppm	-	15
Salecheth	-	16
Goreuro	29.	4

II CRONICL.

Amgyffred	Pen. 2.	6
Offeiriad	15.	3
Ysgoldy	34	22

EZRA.

Halen	Pen. 4.	15
Deol	7.	26
Hoel	9.	8
Cyttai	10.	2. 10

NEHEMIAH.

Llwynog	Pen. 4.	3
Dileu	-	5

ESTHER.

Gwyrddion	Pen. 1.	6
Amser	-	13
Cyfeddach	5.	6
Cystadlu	7.	4
Pwr	9.	24

JOB.

Tramwy	Pen. 1.	7
Cenffgen	5.	2
Safn	-	16
Areturus	-	9
Hug	9.	24
Ymgeledd	10.	12
Paid	-	20
Gafael	11.	7
Gwatwargerdd	12.	4
Deall	-	13
Datguddio	-	22
Ardderechog	13.	11
Ieuenetid	13.	26
Milwr	14.	14
Gwnio	-	17
Drewedig, Yf	15.	16

Tarian	-	26
Rhwyg	16.	14
Dychryn	18.	14
Pin	19.	24
Diwedd	-	25
Matter	-	28
Digofaint	20.	28
Ynarfer	22.	21
Ymhoffi	-	26
Goleuni	-	28
Troi	23.	13
Ysafn	24.	18
Abwydyn	25.	6
Dystryw	26.	6
Addurno	-	13
Hysio	27.	23
Gwythen	28.	1
Gwlaw, Mellt	-	26
Tywyllwch	29.	3
Hocys	30.	4
Dattod	-	11
Coler	-	18
Rhagderfynu	-	23
Melin	31	10
Coron	-	36
Angel	33.	23
Cyflawn	34.	17
Gwaith	36.	24
Mawr	-	26
Defnyn	-	27
Rhew	37.	10
Cynbes	-	17
Hin	-	22
Cyflawn	-	23
Doran	38.	8
Clai	-	14
Plelades	-	31
Arcturus, Mazzaroth	-	32
Estrys	39.	15-18
Llaif	-	23
Ymryson	40.	2
Yf	-	23
Rhodd	41.	11

PSALMAU.

Ofer.	Pa. 2.	1
Raefyn	-	3
Cenedlu, Mab	-	7
Dychryn	-	11
Gwegi	4.	2
Ordeinio	8.	3
Dinustr	9.	6
Tralod	-	9
Ehedeg	11.	1
Amrantau	-	4
Llinyn	16.	6
Ysgog	-	8
Gogoniant	-	9
Dihuno	17.	15
Magl	18.	5
Llef	19.	3, 4
Diffyn	20.	1
Oes	21.	4
Gosteg	22.	2
Rhanu	-	18
Had	-	30
Arlwy	23.	5
Holi	26.	2
Diniweidrwydd	-	6
Casgl	26.	9
Blin	27.	5
Gogoniant	30.	12
Amgyleh	32.	7
Mawl	33.	1
Meddwl	-	11
Drylliedig	34.	18

Efrydd	35.	15
Ymwenieithio	36.	2
Dyfnider	-	6
Cygod	-	7
Afon, Digon	-	8
Dymuniad	37.	4
Dwg	-	5
Llawrydd	-	35
Ffrwyn	39.	1
Goreu	-	5
Agor	40.	6
Llyfr	-	7
Cyweiri, Gwely	41.	3
Pistyll	42.	7
Draig	44.	19
Traethu	45.	1
Tecach	-	2
Clun	-	3
Anghofio	-	10
Gemwaith	-	13
Edau	-	14
Ardderechog	47.	4
Dinas	48.	2
Gwreng	49.	2
Sawdl	-	5
Tymhestr	50.	3
Tralod	-	15
Dwys	51.	2
Anwiredd	-	5
Hael	-	12
Taer	55.	17
Costrael	56.	8
Rhiniwr, Neidr	58.	4, 5
Madronodod	60.	3
Geudab	62.	1
Llawen	66.	1
Gwasgfa	-	11
Anwiredd	-	18
Caethgludo	68.	8
Gwrteithio	-	9
Crochan	-	18
Eira	-	14
Dianga	-	20
Llywydd	-	27
Gwaeffon	-	30
Goruchel	-	34
Tramgwydd	69.	22
Rhyfeddod	71.	7
Tebyg	-	19
Gwlan	72.	6
Angenog	-	12
Dyrnoid	-	16
Maeddu	73.	13
Deffro	-	20
Dyrys-goad	74.	5
Yspail	76.	4
Deheulaw	77.	10
Terfyn	78.	41
Rhew	-	47
Deffro	-	65
Bara	80.	5
Dirgel	81.	7
Sefyll	82.	1
Dirgel	83.	3
Gwenol	84.	8
Baca	-	6
Cusan, Gwirionedd	85.	10
Maddeu	86.	5
Uno	-	11
Helaeath	-	15
Geni	87.	6
Rhydd	88.	5
Fyddlawn	89.	3-37
Adwaan	-	15
Dig	90.	11
Olew	92.	10

Palmwydd	13	Hogi	17	ESATAH		
Tirf	14	Digerydd	28. 20	Yeh	Pen. 1. 1	
Ymgahyrfu	99. 1	Gommedd	30. 7	Cucumerau	8	
Darfod	102. 26	Ymlenwi	9	Blino	14	
Dylluan	6	Gele	15	Ymolchi	16	
Eryr	103. 5	Liong	31. 14	Dyllifo	2. 2	
Tylatw	104. 3	Tywyllwch	18	Pladur	4	
Fflam	4			Twll	19	
Doethineb	24	PREGETHW.R.			Gwarthle	3. 17
Culni	105. 18	Anobaith	Pen. 3. 20	Lloerawg	15	
Cythraul	106. 7	Eaw	7. 1	Moled	19	
Marw	28	Gorchwyl	18	Penguwch	20	
Llywodraeth	110. 3	Dyfetha	16	Trwyn	21	
Gwlith, Sancteuddio	8	Mebyd	11. 10	Myswrnan	22	
Afon	7	Ieuan	12. 1	Ffrwyth	4. 2	
Disigl	112. 7	Cau, Hoel	4	Lloegfa	4	
Digrifwch	119. 77	Caeliog Rhedyn	5	Diddos	6	
Eang	96	Piser, Lllyn	6	Digaregt, Soroc, Gwinwryf	5. 2	
Dyheuo	131	Meistr	11	Maes	8	
Arfer	132	Swm	13	Anferth	14	
Mesech	120. 5			Carn	25	
Tarw	121. 6	CANIADAU.			Gwefus	6. 7
Arddwr	129. 3	Ensaint	Pen. 1. 2	Cloren	7. 4	
Diddyfau	131. 2	Edrych. Gwiollan	6	Immanuel	13-16	
Corn	132. 17	March	9	Chwibanu	15	
Gwlith	133. 3	Grudd, Gwddf	10	Cromlech	19	
Mellt	135. 7	Nard	12	Adenydd	8. 8	
Mawr	138. 2	Myrr	13	Ymgyllellwch, Palledigior	9	
Medru	139. 6	Gwely	16	Magl	14	
Adenydd	9	Swmerau, Distiau, Ffnydydd	17	Ychwaneg	9. 5	
Anelwig	16	Lifi	2. 1	Bachgen	4	
Bachellu	140. 4	Drain	2	Llywodraeth	7	
Gwefus	141. 3	Potelau	5	Darfodiad	10. 22	
Danteithion	4	Pared, Ffenestr, Dellt	9	Ensainio	27	
Olew	5	Pasio	11	Blaguryn	11. 1	
Dymgeledd	8	Blodau, Turtur	12	Gorphwys	10	
Mawr	145. 3	Egin, Ffigys	13, 15	Afon	15	
Ardderebogrwydd	5	Lloches	14	Godidog	12. 5	
Ymddifad	146. 9	Cyegod	17	Lucifer, Gwawr	14. 12	
Deall	147. 5	Heol	3. 2	Mynydd	13	
Mawr	150. 2	Hoff	3	Canger	19	
		Powdr	6	Cynblant	30	
		Cerbyd	9	Adenydd	18. 1	
DIARHEBION.				Papur	19. 7	
En nwyth	Pen. 1. 32	Palmant	10	Bwriad	10	
Llonydd	33	Arlais, Edau	4. 3	Ymgymysgu	14	
Gostyngedig	3. 34	Gwddf	4	Dystryw	18	
Digywilydd	7. 13	Dwyfryn, Gefeilliaid	5	Allor	19	
Mab	8. 22, 23	Mynydd	6	Môr	21. 1	
Llweh	26	Llaeth	11	Dymuno	4	
Amnaid	10. 10	Ffynon	12	Glyn	22. 1	
Goglod	11. 28	Nard	14	Trychu	16	
Diffodd	13. 9	Gardd	16	Pel	23. 15	
Cynhen	10	Defnydd, Dihalog	5. 2	Agoriad	22	
Fflog	14. 1	Gorchudd	7	Crogi, Mail	24	
Ehud	14. 15, 18	Gwridog	10	Dihoeni	24. 4	
Drain	15. 19	Aur	11	Siorwydd	25. 1	
Parod	16. 1	Golehi	12	Gwledd	6	
Arfed	34	Gwefus, Dyferu	13	Gorchudd	7	
Brawd	17. 17	Beryl	5. 14	Noffo	11	
Defni	19. 13	Hawddgar	16	Gwlith	26. 19	
Echwyn	17	Gorchfygu	6. 5	Ystafell	20	
Crwydr	26	Arlais	7	Praff	27. 1	
Paid	27	Mam	9	Gwinnan	3	
Dodrefn	20. 25	Lleuad	10	Garw	8	
Olywn	26	Amminadib	12	Darfod	15	
Anynad	21. 9	Eegid	7. 1	Bloesg	28. 71	
Deisyfiad	25	Bogel, Bru	2	Ffrewyll	15	
Hffordd	22. 6	Hesbon, Libanus, Trwyn	4	Maen, Brys	19	
Dulio	23. 25	Rhodfa	5	Ariel	29. 1, 2	
Ygaler	24. 8	Afalau, Ffroen	8	Lluedd	8	
Afalau	25. 11	Maes	11	Gwaledydd	10	
Eira	13	Llysiuog	8. 2	Gwyntyll, Ebran	30. 24	
Dant, Tyrfa	19	Angerddol	6	Gogr	25	
Abyn	26. 3	Diffodd	7	Adar	31. 5	
Careg	8	Afallen	9	Doldir	32. 15	
Dil	27. 7	Palas	9			

Yegrifenydd	33. 18	Gwinwryf	63. 8	EZECHIEL	
Llonydd	- 20	Cystudd	" 9	Amber	Pen. 1. 4, 27
Afon	- 21	Llawen	64. 5	Beryl	" 16
Deddfwr	- 22	Budr, Deilen	" 6	Nant	6. 8
Annhrefn	34. 11	Ymgfyodi	" 7	Hardd	7. 20
Prifffordd	35. 8	Nef	65. 17	Portreio	8. 10
Swadn	37. 25	Gorfoledd	" 18	Blaguryn	" 17
Araf	38. 15	Plant	" 20	Clun	9. 2
Iefn	- 17	Egor	66. 7	Cyseg	11. 16
au	40. 2	Bronau, Godro	" 11	Llwynog	13. 4
ant	- 4	Sugh	" 12	Adwy	" 5
Mengyles	- 9	Affric	" 19	Corffolaeth, Gwniadyddes	" 18
Dealdwriaeth	- 14			Sereh	16. 8
Abanus	- 16			Gwregys	" 10
Jai, Diddim	- 17	JEREMIAH.		Taleen	" 12
Mino, Diffygio	- 28	Jeremiah	Pen. 1. 1-5	Dyhuddo	" 63
Iryr	- 41	Almon	" 11, 12	Deineod	16 2
Hwedl	31. 4	Glyn	2. 23	Ffair	27. 12
Dehanlaw	- 10	Troed	" 25	Dienwaededig	28. 10
Banneddog, Mwlwg	- 15	Arabiad	3. 2	Milyn	34. 17
Ethol	42. 1	Cywilydd	" 3	Planigyn	" 29
Ieol	- 2	Braenar	4. 3	Swn	37. 7
Igalon	- 4	Gwynt	" 11, 12	Gorsin	43. 8
atyn	- 5	Caidwad	" 17	Llaes	44. 20
Ilyn	- 15	Lliw	" 30		
Iywyll	- 16	Defodol	5. 24	DANIEL	
Deillion	18, 19	Megin	6. 20	Careg	Pen. 2. 34
Iawr	- 21	Pin	8. 8	Ymgymysgu	" 43
Dehau	43. 6	Lletty	9. 2	Cwewll	3. 21
Iofryd	- 28	Annel	" 3	Gwyllo	4. 13, 17
esurin	44. 2	Agos	12. 2	Llew	7. 4
Iuddfa	45. 3	Brith	" 9	Arth	" 5
Iefnynau	- 8	Drudanieth	14. 1	Dihenydd	" 9, 13
Iofyn	- 11	Dur	15. 12	Groegiaid	8. et. al.
Iimguddio	- 15	Ymdori, Ymfoeli	16. 6	Susan	" 2
Iiangol	- 20	Gwag	17. 6	Diwrnod	" 14
Irwedd	46. 3, 4	Diobaith, Tywyll	" 9	Dyben, Sel	9. 24
Iiwedd	- 10	Deor	" 11	Wythnos, Hun	" 24, 27
Iawethau	47. 2	Eira	18. 14	Pfeidd-dra	11. 31
Iur	48. 10	Porth	19. 2		
Iagddu, Pori	49. 9	Gwastadedd	21. 13	HOSEA.	
Iargraff	- 16	Diblant	22. 30	Jezreel	Pen. 1. 4
Iwch	- 23	Gilead	" 6	Bwa	" 5
Iurhaith	- 25	Diflas	28. 13	Denu	2. 14
Iwreichion	50. 11	Lledrith	" 15	Achor	" 15
Iilynwyr	51. 1	Angerddol	" 19	Teraphim	3. 4
Iwaddod	- 17	Gordd	" 29	Bwyta	4. 8
Ierhyll	- 22	Ffigys	24. 2	Dyhirogod	" 14
Iunad	52. 14	Melin	25. 10	Anhywaith	" 16
Iwiredd	53. 6	Blwyddyn	" 11	Rhwym	" 19
Iorthrwm	- 7	Phiol	" 15	Lle	5. 15
Ies	- 8	Cymysg	" 20	Mwyn	6. 4
Ianwir	- 9	Aredig	26. 18	Gennau	" 5
Iryllio, Had, Mynu	- 10	Llywiawdwr	30. 21	Sechem	" 9
Iwallu	- 11	Rahel	31. 15	Teisen	7. 8
Ihanu	- 12	Newydd	" 22	Ymgymysgu	" 8
Iigysur	54. 11	Diogel	32. 37	Gwallt, Penwyni	" 9
Iynystriwr	- 16	Llef	33. 11	Llo	8. 5, 6
Iwrando	55. 3	Ymlithro	37. 12	Gwobrwy	9. 1
Iurbed	- 7	Carchar	" 15	Galarwyr	" 4
Irain	- 13	Caban	" 16	Adarwr	" 8
Iyfarth	56. 10	Capthor	47. 4	Gwinwydden	10. 1
Iwr	- 11	Gwaddod	48. 11	Wermod	" 4
Imwresogi	57. 5	Gwrych	49. 8	Jareb	" 6
Iabol	- 6	Gofal	" 23	Ymrwymo	" 10
Ialmant	- 14	Hasor	" 27	Bachgen	11. 1
Iygyfor	- 20	Beichio	50. 11	Dynol, Bochgern	" 4
Irwynen	58. 5	Merathaim	" 21	Saint	" 13
Iodwy	59. 5	Danteithion	51. 34	Marsjandwr	12. 7
Iochl	- 17			Ffynon	13. 15
Iór	60. 4			Gwefus, Llo	14. 2
Iugn	- 16	GALARNAD.		Rhad	" 4
Iogoniant	- 19	Deol	Pen. 2. 14	Gwlith	" 5
Iifeithfa	61. 4	Dystaw	3. 26	Ffynidwydd	" 8
Ialaith	62. 3	Grwgnach	" 39		
Iynniwair	- 10				

JOKL.		Ordeinio	" 9	Zorobabel	4. 6. 9	
		Omri	" 16	Pibell	" 12, 14	
Gwlaw	Pen. 2. 23	Hoff	7. 18	Llyfr	5. 1, 2	
Cloddyf	3. 10	NAHUM			Epha	" 5, 11
Glyn	" 14	Dieuog, Rhyferthwy	Pen. 1. 3	Cyngbor	6. 13	
Defayau	" 18	HABACCUC.			Pallenigion	" 15
AMOS.					Eron	9. 7
					Ebol	" 9
Dirwy	Pen. 2. 8	Arogl-darth	Pen. 1. 16	Annelu	" 13, 14	
Llethu	2. 13	Ymfino	2. 13	Harddfarch	10. 3	
Porth	5. 10	Llwybr	3. 6	Hoel	" 4	
Cut, Gwely	6. 4	Ouwaan	" 7	Pfon	11. 7, 14	
Egynfa	9. 6	Rhyferthwy	" 14, 15	Gofwy	" 16	
Bwlch	" 11	Lle	" 19	Owag	12. 2	
JONAH.		SEPHANIAH.			Pfynon	13. 1
					Rhawn	" 4
Pygodyn	Pen. 1. 17	Anhawddgar	Pen. 2. 1	Gwehan	" 6	
Claalon	4. 6	Gwefus	3. 9	Olew-wydd.	14. 4	
Gwynt	" 8	Llawn	" 17	Dianbyd	" 11	
MICHAH.		HAGGAI.			Pfrewyn	" 20
					MALACHI.	
Gwiallan	Pen. 1. 6	Clydwr	Pen. 1. 6	Ardal	Pen. 1. 4	
Rheffyn	2. 5	Dymuno	2. 7	Deaddell	" 14	
Dawiniaeth	3. 6	ZECHARIAH.			Allor	2. 13
Twr	4. 8	Myrtwydd	Pen. 1. 8	Bliano	" 17	
Carn, Danneddog	" 13	Gogoniant	2. 8	Gormes	3. 11	
Myaed	5. 2	Dillad, Symud	3. 4	Priodoledd	" 17	
Mybarn	6. 6-8				Haul	4. 2

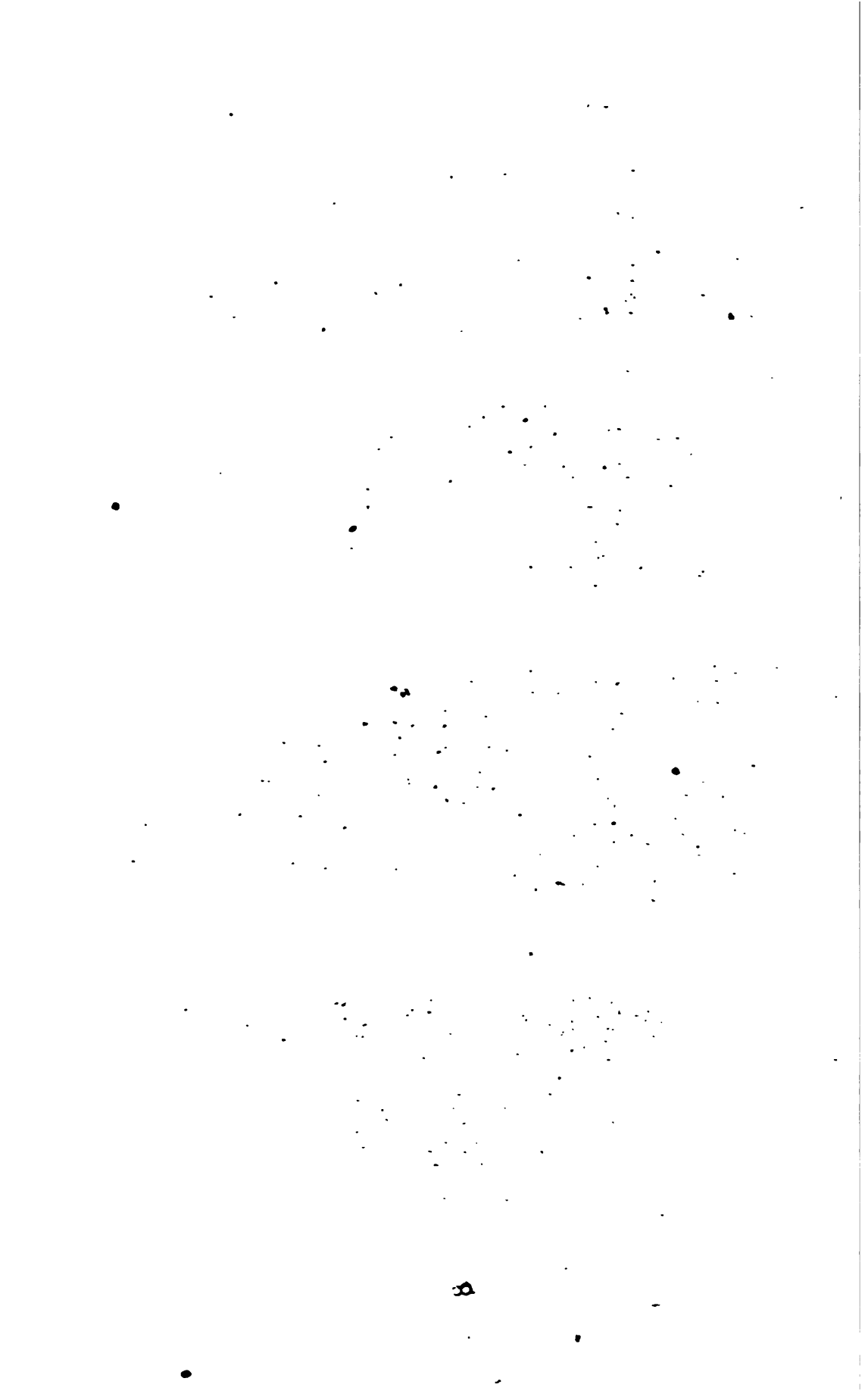
Y TESTAMENT NEWYDD.

MATTHEW.		Drwg	" 23	Efro	" 25
		Maintioli	" 27	Peri	" 45
Geni	Pen. 1. 23	Tranoeth	" 34	Newydd, ygrifeuydd	" 52
Doethion	2. 1	Mesur	7. 2	Saer	" 55
Aipht	" 13	Trawst	" 3, 4	Tŷ	" 57, 58
Rahel	" 18	Kang, Llydan	" 13	Saddo	14. 30
Nazaread	" 23	Porth	" 14	Corban	15. 5
Addas	3. 8	Llwynog	8. 20	Dirym	" 6
Diehon	" 9	Brethyn	9. 16	Planigyn	" 13
Tori	" 10	Coatrel	" 17	Pfoe	" 14
Gwystyll	" 12	Terfyagu	" 23	Agoriad	16. 19
Anwyl	" 17	Egidiau, Ffon	10. 10	Ymwadu	" 24
Temtaiwyn	4. 1	Llwh	" 14	Gwedd	17. 2
Gair	" 4	Diniwed	" 16	Edfryd	" 11
Pinael	" 5	Ffrewyll	" 17	Lloerig	" 15
Teyrnas	" 17	Pregethweh	" 27	Cenedlaeth	" 17
Lloerig	" 24	Aderyn y to	" 29	Rhyw	" 21
Addfwyn	5. 5	Dyfod	11. 3	Darn	17. 27
Drygair	" 11	Diolch	" 26	Eigion	18. 6
Difas, Halen	" 13	Blinder, Esmwyth	" 28	Ethnig	" 17
Tipyn	" 18	Gorphwys, Gostyngedig	" 29	Ymgynnull	" 20
Lleiaf	" 19	Baich	" 30	Talent	" 24
Helaeth	" 20	Gwywo	12. 10	Poen	" 34
Gynt	" 21	Dodrefn	" 29	Iorddonen	19. 1
Raca, Ystyr	" 22	Erbyn	" 30	Eunuch	" 12
An :don	" 33	Ysbryd	" 31, 32	Anhawdd	" 23
Ie	" 37	Llef	" 34	Camel	" 24
Cymbell	5. 41	Segur	" 36	Adenedigaeth	" 23
Cyfarch	" 47	Tridiau	" 40	Pridwerth	20. 23
Siarad	6. 7	Gwag, Ysgubo	" 44	Ebrwydd	" 24
Profadwy	" 13	Gwreiddyn	13. 6	Ffagys	21. 19
Canwyll, Symud	" 22	Gwaled	" 14	Gwinwryf	" 33

Eppilio	" 19	Syniad	" 6	Aur	3. 12
Romphan	" 43	Ewyllya, Gelyn	" 7	Goruchwylwyr	4. 1
Ffomasant	" 54	Marw	" 10	Dim	" 4
Eunccc	8. 27	Dyled	" 12	Rhagor	" 7
Tynu	" 38	Marw	" 13	Sorod	" 13
Chwythu, Bwgwrth	9. 1	Arwain	" 14	Dinystr	5. 5
Gwingo	" 5	Abba, Trachefn	" 15	Diloseinlyd	" 7
Llenllian	10. 11	Tyst	" 16	Cyd-fwyta	" 11
Diocd	" 33	Awydd	" 19	Ymgyfraithio	6. 1
Glyau	11. 23	Ochain, Creadur	" 22	Masweddwyr	" 9
Pedwar	12. 4	Annbraethadwy, Gwan	" 26	Lles	" 12
Diswyddo	13. 23	Cyd-weithio	" 28	Corph	" 15
Eithaf	" 47	Ffurf, Rhaglunio	" 29	Gwerth	" 20
Ordeinio	" 48	Rhag-wybod	" 29	Ymloagi	7. 9
Hyf	14. 3	Arbed	" 32	Sancteiddio	" 14
Dymchwal	15. 24	Gwahanu	" 35	Gwas	" 23
Phillippi	16. 13	Conowerwyr	" 37	Dull	" 51
Dewiniaeth	" 16	Presennol	" 38	Diotal	" 32
Marchnad	17. 17	Anathema	9. 3	Gwyrff	" 36, 37
Siaradwr	" 18	Mabwysiad	" 4	Tybled	" 40
Defosiynau	" 23	Easu	" 11-13	Chwyddo	8. 1
Rhagosodedig	" 26	Ewyllys	" 16	Eilun	" 4
Ymbalfal	" 27	Mynu	" 18	Angenrhaid	9. 16
Anwybodaeth, Esgeuluso	" 30	Priiddgiat	" 21	Gorchwyl	" 17
Gwres	18. 25	Rhagbarotoi	" 23	Camp	" 24
Manylach	" 26	Sabaoth	" 29	Coron	" 25
Moled	19. 12	Ymostyngasant	10. 8	Amsan, Awyr	" 26
Rhodreswaith	" 19	Diwedd	" 4	Anghymeradwy	" 27
Gorsedd	" 20, 31	Gwynfydu	" 19	Bedydd	10. 1, 2
Aasoc	20. 13	Gwrthod	11. 2	Craig	" 4
Golwg	" 28	Tramgwydd	" 9	Temtaiwra	" 15
Diofryd	23. 12	Derbyniad	" 15	Cyfreithlon	" 23
Dirwest	24. 25	Gwreiddyn	" 16	Cigfa	" 25
Help	26. 22	Impio	" 24	Diachos	" 32
Rad	27. 30	Iuddewon	" 26	Defod	11. 16
		Edifeirwech	" 29	Supper	" 20
		Anolrheinadwy	" 33	Anheilwag, Euog	" 27
		Cydymffurfio	12. 2	Holi	" 28
		Amgen	" 3	Ygymna	12. 3
		Cysondeb	" 6	Lles	" 7
		Parch	" 10	Bedydd	" 13
		Lletty	" 13	Anbardd	" 23
		Isel-radd	" 16	Anweddaiidd	13. 5
		Marwor	" 20	Difanu	" 8
		Gorehfygu	" 21	Dileu	" 10
		Goruchel	13. 1	Gwyneb'	" 13
		Weithian	" 11	Anhynod	14. 6
		Goleuni	" 12	Awyr	" 9
		Cyd-orwedd	" 13	Affasar	" 10
		Gwiago, Rbag-ddarbod	" 14	Deall, Diffwrthy	" 14
		Rheswm	14. 1	Anghyfarwydd	" 16
		Llawen	" 17	Anweddaiidd	" 25
		Dinystr	" 20	Anhymmig	15. 8
		Gwan	15. 1	Adgyfodiad	" 19
		Amynedd, Dyddanwech	" 5	Trefn	" 23
		Llanw	" 19	Teyrnas, Pendefigaeth	" 24
		Anghydfod	16. 17	Dinystr	" 26
		Gweniaith	" 18	Bedydd	" 29
		Sôn	" 25	Anifeiliaid	" 32
		Doethineb	" 27	Moss	" 33
		I CORINTHIAID.			
		Saint	Pen. 1. 2	Ser	" 41
		Ymbleidio	" 10	Ysbrydol	" 44
		Rhan	" 13	Bywbau	" 45
		Stephanas	" 16	Cig	" 50
		Ynfyd	" 18	Udgora	" 52
		Yagrifenydd	" 20	Anfarwol	" 53
		Doethineb, Gallu	" 24	Grym	" 56
		Galluog	" 26	Diymmed	" 58
		Ffol	" 27	Anathema, Maranatha	16. 22
		Diddymu, Distadl	" 28	II CORINTHIAID.	
		Eglur	2. 4	Addewidion	Pen. 1. 29
		Dwfn	" 10	Ernes	" 22
		Llafur	3. 9	Tra arglwyddiaeth	" 24
		Pen-saer	" 10	Diehollion, Siom	2. 11
		Gallu	Pen. 1. 4		
		Diagrus, Arweledig	" 20		
		Anghymeradwy	" 28		
		Anwybodaeth	" 28		
		Athrodwr, Trahaus	" 30		
		Digofaint	2. 5		
		Wyneb	" 11		
		Deddf	" 14, 15		
		Darbod	" 18		
		Efurf	" 20		
		Diasrhydeddu	" 23		
		Llythyren	" 29		
		Rhagor	3. 1		
		Gorfod	" 4		
		Afwydd	3. 16		
		Adnabod	" 20		
		Gogoniant	" 23		
		Rhad	" 24		
		Arch, lawn, Maddeu	" 25		
		Dedwydd	4. 7		
		Dirym	" 14		
		Gobaith	" 18		
		Diegwau	" 19		
		Dyfodfa	5. 2		
		Dydddefgarwch	" 3, 4		
		Cymmod	" 11		
		Cyffelybiaeth	" 14		
		Adda	" 19		
		Claddu, Newydd	6. 4		
		Dyn, Rhagllaw	" 6		
		Deddf	" 14		
		Ffurf	" 17		
		Hender, Newydd	7. 6		
		Trachwant	" 7		
		Achlysur	" 8		
		Gwerth	" 14		
		Ymhyfydu	" 22		
		Rhodio	8. 1		
		Condemnio	" 3		

Maanach	2. 17	Cyd-eistedd	2. 6	Corphorol, Cyflawnder	" 9
Digon	3. 5	Gwladwriaeth	- 12	Claddu	" 12
Llythyren	- 6	Mur	- 14	Deléu, Hoelio	" 14
Argraff	- 7	Dirym, Dyn	- 15	Arddangos, Ymorfoleddu	" 15
Gorchudd	- 15	Corph	- 16	Cyffwrdd	" 21, 22
Newid, Wyneb	- 18	Sail	- 20	Bri	" 23
Llewyrch	4. 4	Cyd-etifedd	3. 6	Cyd-gyfodi	3. 1
Gorchymyn	- 6	Anchwiliadwy, Llai, Golud	- 8	Seroh	" 2
Godidog	- 7	Amryw	- 10	Marw, Cuddio	" 3
Anhysbys	- 8	Ymgadarnhau	- 16	Hymn	" 16
Marw	- 10	Trigo	- 17	Dialon	" 21
Cystudd, Rhagor	- 17	Amgyffred	- 18	Gwylid	4. 2
Gweled	- 18	Addas	4. 1	I THESSALONIAID.	
Gwisgo	5. 2	Cwlwm, Uno	- 3	Llafor	Pen. 1. 3
Dyog, Llyneu	- 4	Disgyn	- 10	Gosodwyd	3. 3
Ernes	- 5	Uno	- 13	Diffygion	" 10
Cymeradwy	- 9	Awel, Hoced	- 14	Ewyllys	4. 3, 5
Cymhell	- 14	Cynnal	- 16	Llonydd	" 11
Adnabod	- 16	Ofer	- 17	Gwedd	" 12
Gweinidogaeth	- 18, 19	Diddarbod	- 19	Gwarthaf	5. 3
Erfyn	- 20	Ymadnewyddu	- 23	Appwyntio	" 9
Adnabod	- 21	Dyn	- 24	Rhybydd	" 14
Gras	6. 1	Lle	- 27	Llawen	" 16
Anghymharus	- 14	Dilynwyf	5. 1	Dibaid	" 17
Ymladdau	7. 5	Anfrwythlawn	- 11	Diolch	" 18
Tristweh	- 11	Gormod, Meddw	- 18	Diffodd	" 19
Darostyngiad	9. 13	Hymn	- 19	Enaid	" 23
Hynaws	10. 1	Crychni	- 27	II THESSALONIAID.	
Dychymyg	- 5	Corph	- 30	Dyoddef	Pen. 1. 8, 9
Dyweddi	11. 2	Maeth	6. 4	Gwrth	2. 9
Gormes	- 9	Bwgrwth	- 9	Dichell	" 10
Argae	- 10	Llywiawdwr	- 12	Amryfyseidd	" 11
Gwialen	- 24	Gwrthsefyll	- 13	Anhywaith	3. 2
Anhunedd	- 27	Dwyfroneg, Gwregys	- 14	Amynedd	" 5
Ymosod	- 28	Esgid	- 15	I TIMOTHEUS.	
Gwan	12. 10	Picell	- 16	Anorphen	Pen. 1. 4
Dichellion	- 16	PHILIPIAID.		Cyfreithlon	" 8
Gwan	13. 4	Ymddiffyn	Pen. 1. 17	Digyfraith	" 9
Holi	- 5	Elw, Marw	- 21	Anudon	" 10
GALATIAID.		Llawen	- 25	Darbyniad	" 15
Presennol	Pen. 1. 4	Ymdrin	- 30	Llong	" 19
Anathema	- 9	Meddwl	2. 5	Goruchafiaeth	2. 2
Deddf	2. 19	Efurf, Gogyfuwch	- 6	Pridwerth	" 6
Portraiad, Llygad-dynu	3. 1	Agwedd, Dibris	- 7	Dillad	" 9
Rhag-efengylu	- 8	Dull	- 8	Ymawdurdodi	" 12
Melldith	- 13	Daearolion	- 10	Anymladgar	3. 3
Trosedd	- 19	Grwgnach, Ymddadleu	- 14	Llywodraeth	" 4
Cyfyngwr	- 20	Cynnal	- 16	Ymohwydd, Newyddian	" 6
Cau	- 23	Cyd-doriad	3. 2	Gradd	" 13
Mabwysiad	4. 5	Hebrowr	- 5	Colofn	" 15
Abba	- 6	Elw	- 7	Cyfiawnhau, Dirgel	" 16
Alegori	- 24	Tom	- 8	Athrawiaeth, Cyfaliorn	4. 1
Lles	5. 2	Grym	- 10	Magu	" 6
Ymgyfiawnhau, Difudd	- 4	Ymafyd	- 12	Gwrach, Ymarfer	" 7
Traffynau	- 15	Gafael, Ymeatyn	- 13	Henuriaeth	" 14
Gwrthwyneb	- 17	Camp, Nôd	- 14	Pwyth	5. 4
Swyn-gyfaredd	- 20	Rheol	- 16	Darbod	" 8
Dirwest, Llawen	- 22	Ymarweddiad	- 20	Gorchwyl	" 10
Adgyweirio, Goddiwas	6. 1	Gwael	- 21	Parch	" 17
Ysbrydol	- 1	Araf	4. 5	Ych	" 18
Ymdeutu	- 12	Teulu	- 22	Ebrwydd	" 22
Rheol	- 16	COLOSSIAID.		Lles	6. 2
EPHESIAID.		Addas	Pen. 1. 10	Anmhwyllo	" 4
Nefol	Pen. 1. 3	Symud	" 13	Elw	" 6
Boddlonrwydd	- 5	Cyntaf-anedig, Delw	" 15	Dillad	" 8
Cymeradwy	- 6	Thronau	" 16	Ymgyfoethogi	" 9
Crynhoi	- 10	Cyntaf-anedig	" 18	Proffes	" 13
Cyngor, Dewis	- 11	Corph	" 22	Bendigedig, Penaeth	" 15
Prynu	- 14	Para	" 23	Anfarwol, Goleuni	" 16
Mawr	- 19	Dirgel	" 26	II TIMOTHEUS.	
Ad-enedigaeth	2. 1	Trysor	2. 3	Diffuant	Pen. 1. 5
Awyr, Helynt	- 2	Gwraidd.	" 7	Pwyll	" 7
Natur	- 3	Philosophi	" 8		

DADGUDDIAD.					
		Wernod	- 11	Phiol	15. 7
Offairiad		Trian, Udgorn	viii. a ix	Phiol	16. 1
Dyfod	Pen. 1. 6	Abadon, Locustiaid	9. 11	Wyt	- 5
Synagog	- 7	Llyfr	10. 2	Llyffaint	13. 14
Dydd, Fryddlawn	2. 9	Tyst	11. 3	Darfu	- 17
Athrawiaeth	- 10	ISHOFAH	- 17	Dinas	- 19
Nicolaiaid	- 14	Coron	12. 1	Putain	17. 1
Careg	- 15	Haul	- 1	Meddwl	- 9
Gwely	- 17	Lleusad	- 1	Wyth	- 11
Amynedd	- 22	Trian	- 4	Danteithiol	18. 14
Amen	8. 10	Draig	- 13	Prophwydoliaeth	19. 10
Dechreuad	- 14	Adenydd	- 14	Morddwyd	- 16
Aur, Eli	- 18	Anghrist	xiii.	Llyn	- 20
Enfys	- 18	Llyfr, Trigolion	13. 8	Llyfr	20. 15
Henuriaid	4. 3	Rhif	- 18	Jerusalem	21 et al.
Gwydr	- 4	Dilyn, Gwraig	14. 4	Gwydr	- 18
Phiol	- 6	Difal	- 5	Heol	- 21
Allor	5. 8	Gwin	- 8	Teml	- 22
Gosteg	6. 9	Digymyag	- 10	Afon	22. 1
	8. 1	Ystad	- 20	Braint	- 14

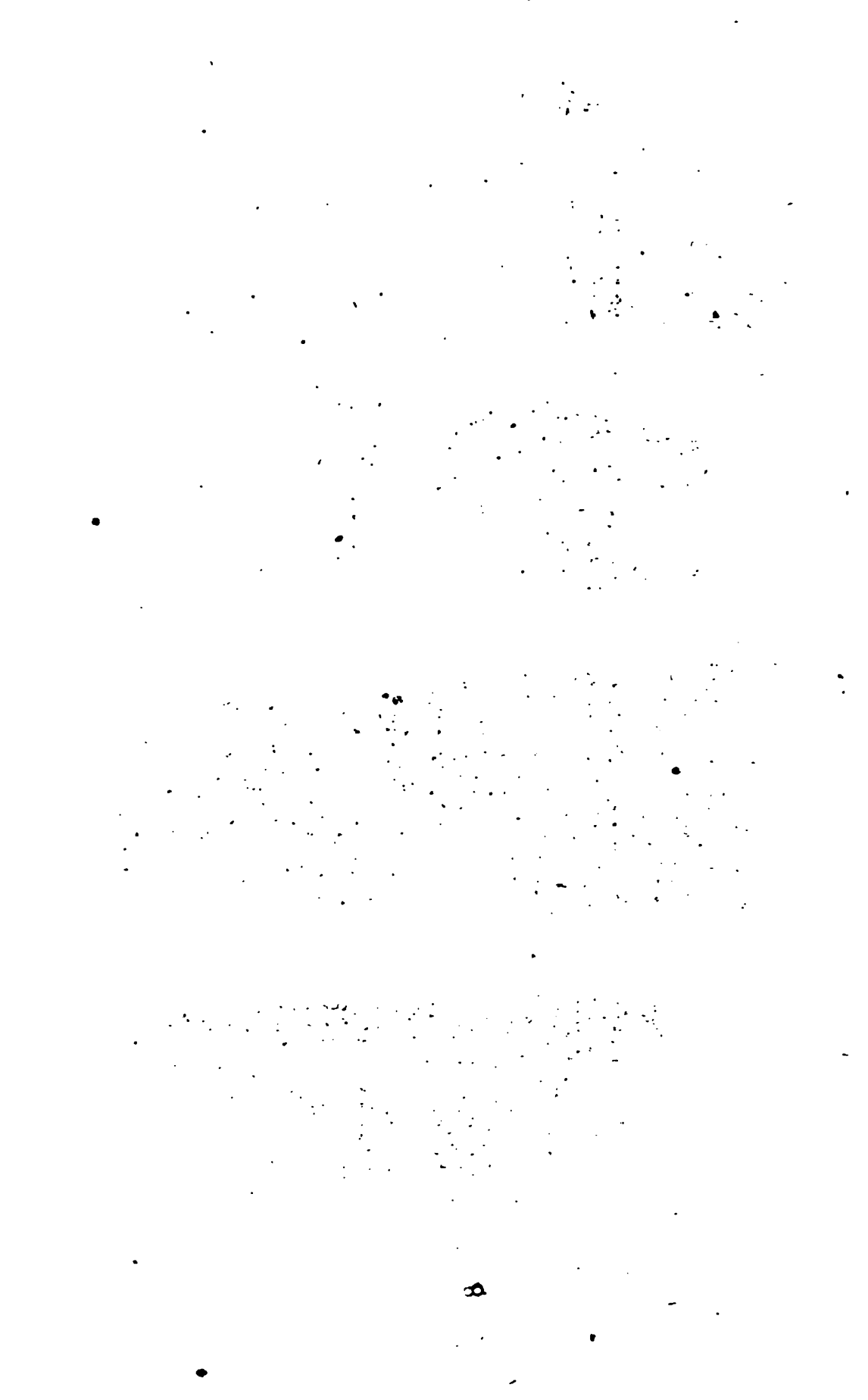

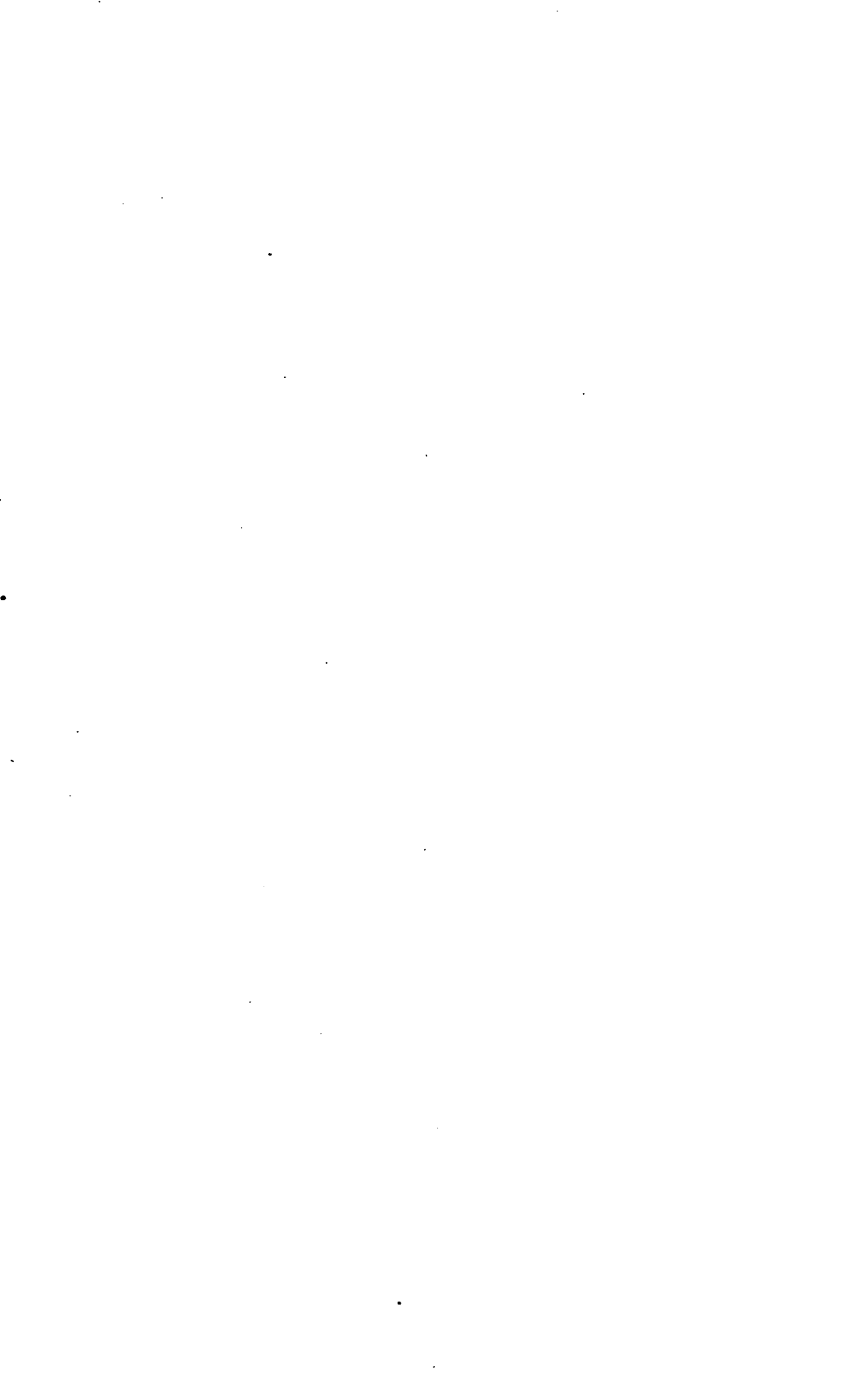

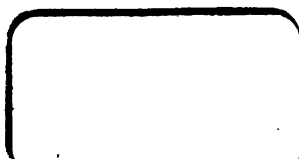

**This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.**

**A fine of five cents a day is incurred
by retaining it beyond the specified time.**

Please return promptly.

3 2044 090 290 347